

ANNEX REFERENCE SERVICES

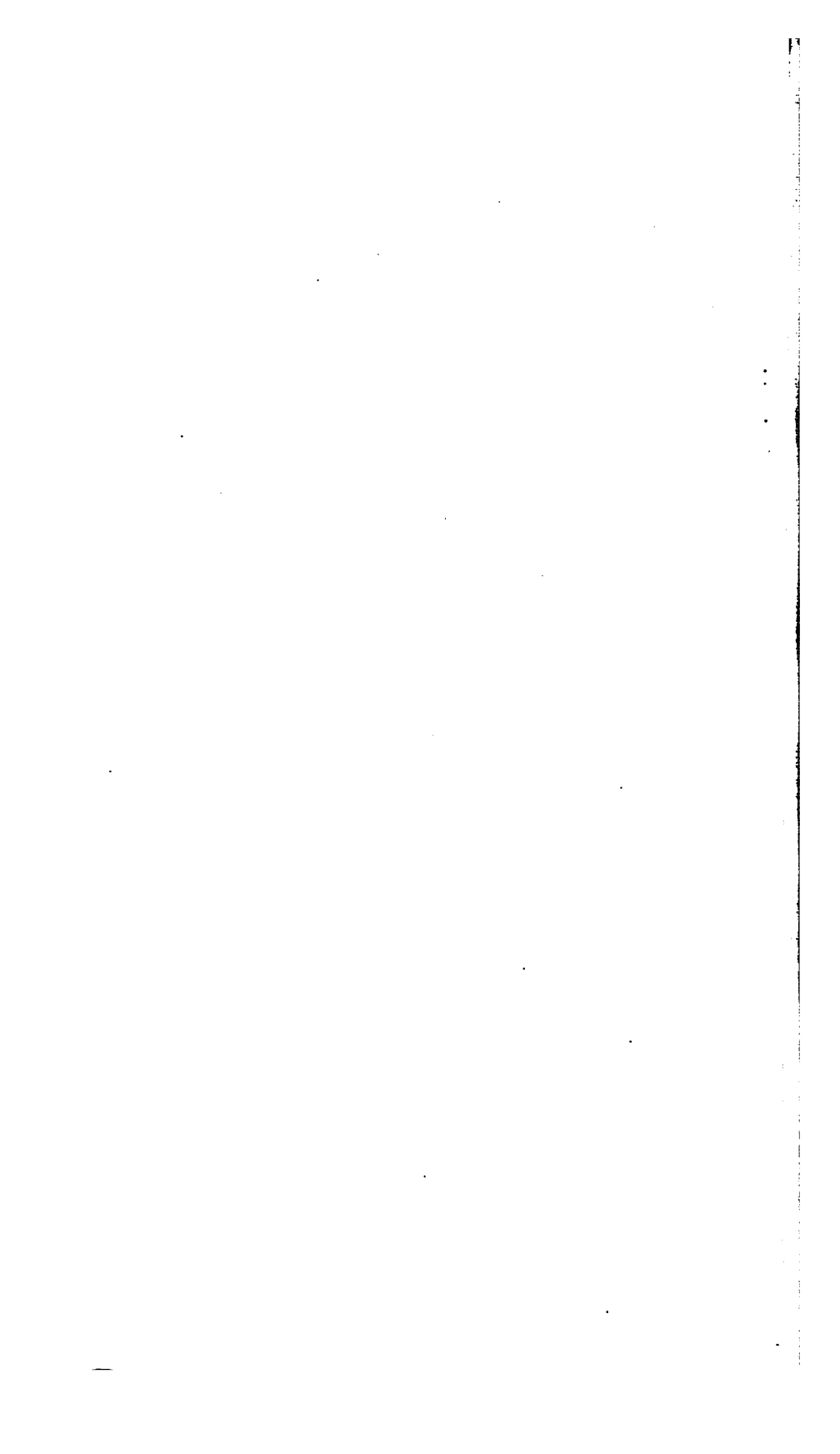
REF. DEPT. BOOKS

521 WEST 43RD STREET

(Between 10th and 11th Avenues)

A₄

KBH

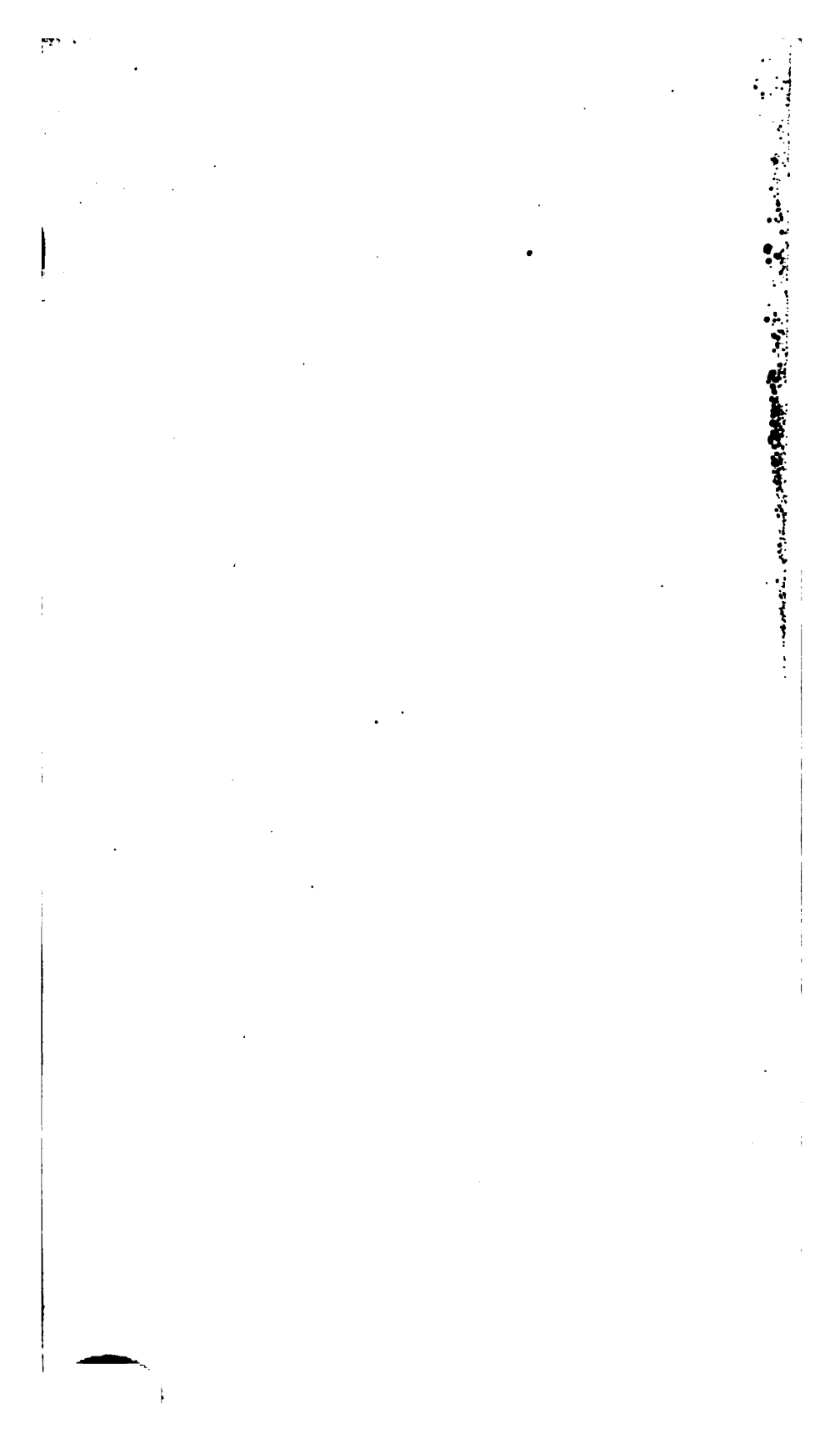
.

..

.

..

.

977

AARDRIJKSKUNDIG

W O O R D E N B O E K

DER

NEDERLANDEN.

Waar toe, te gaen door verre Landen dwalen,
Verrijken tijd, geld-quisten, breeken wind?
Die sonder moeyt' en kost in Holland vind
Dat noodigh is, wat hoeft hy 't verr' te haelen?

SIMON VAN BRAMHONT. *Herne Successies, Tyt-Schippertingen*
van de Jonckheyt, tot in den Ouderdom.

AARDRIJKSKUNDIG
WOORDENBOEK
DER
NEDERLANDEN,

BEENGEBRAGT

DOOR

A. J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

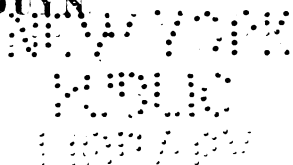
VIERDE DEEL.

E-G.

Te Gorinchem, bij
JACOBUS NOORDUYN

1843.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
81110
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1919 L

NOV 1919
LIBRARY
NEW YORK

VOORREDE.

Bij de klinkende belangstelling, welke onzen arbeid tot dus verre mag ten deel vallen, is het ons meer en meer een aangename plicht, onzen hartgrondigen dank te betuigen aan allen, die ons wel met hunne bijdragen of inlichtingen hebben willen vereeren, maar inzonderheid zij deze onze dank gerigt tot onze Correspondenten, wien vooral wij het moeten dank weten, dat ons Woordenboek bij aanhoudendheid eene zoo goede ontvangst mag ten deel vallen, en hier geregelde terugzending der proeven ons ook in staat stelt, thans het werk zoo spoedig voort te zetten, als zulks in de laatste maanden heeft plaats gehad. Sedert het verschijnen van ons laatste deel, zagen wij het getal onzer Correspondenten vermeerderd met de Heeren: H. UDEN MANSAN, Emeritus-Predikant van Parimaribo, thans woonachtig te Kampen; Mr. C. M. A. SIMON VAN DER AA, Prokureur te Leeuwarden; G. O. HEYDENREICH, Luitenant der Artillerie, thans in garnizoen te Venlo, en CHARLES GUILLON, Notaris

en Secretaris van de Kamer van Koophandel, te Roermonde. Ook die Heeren zij onze warmste dank gebragt voor de belangrijke teregtwijzingen, die wij van hunne hand ontvingen; terwijl wij ons bij voortdoring, zoo in hunne medewerking, als in die van onze overige Correspondenten, blijven aanbevelen.

Gronauw, 25 April 1843.

A. J. VAN DER AAL.

AARDRIJKSKUNDIG

W O O R D E N D O O R K

DER

N E D E R L A N D E N .

E.

E of **Az**, voorm. riv., prov. *Groningen*. Zij heeft de grens uitmaakt tusschen de gem. *Bedum* en *Adorp*, waar thans nog eene uitwatering gevonden wordt, onder den naam van de **Oude-E** bekend. Zie het volgende art.

Hoewel deze uitwatering een gegraven kanaal is, heeft het toch den naam van die rivier ontleend, waarvan men naar de zijde van *Noorder-Hoogerbrug* nog de duidelijkste kenteekenen aantreft, die bekend zijn onder den naam van **KONINGSLAAGTE**, in de landtaal **KEUNINGSLAAGTE** genaamd.

Deze rivier stortte zich oudtijds bij de **Brede** in zee, waar hare strekking nog kennelijk zichtbaar is, en waarvan dat d. in vroegere eeuwen den naam van **Brede-E** kan gedragen hebben.

Volgens oude overleveringen, alsmede volgens eenige kronijkschrijvers, zouden de **Noormannen**, vóór ongeveer 1000 jaren, deze rivier dikwijls zijn opgevaren, om eenen strooptogt te doen.

E (**GROOTE**-), het noordelijke gedeelte van de **Oude-E** in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **E** (**Oude**-).

E (**KLEINE**-), het zuidelijke gedeelte van de **Oude-E**, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

E (**OUDE**-), uitwatering in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, van welke het zuidelijke gedeelte, tusschen *Noordwolde* en *Adorp*, de **Kleine-E**, en het noordelijke gedeelte tusschen *Westerdijkshorn* en *Wetzing* de **Groote-E** genaamd wordt. Zij valt tusschen *Onderdendam* en de

Braak in de Ulruwer-trekvaart, of liever het Winsumdiep, alwaar deze togt ook de Oude-Nis genaamd wordt.

EA, d., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Oost-Dongeradeel. Zie Es.

EA, vaart, prov. Friesland, kw. Zevenwouden, griet. Gaasterland. Zie Es.

EASTERMAR, Friesche naam van het d. Oostmeer, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Tietjerksteradeel. Zie OOSTERMEER.

EAST-ISLAND, kl. eil. in Oost-Indië, in de Chinesche-zee, bij de Westkust van Borneo, omstreeks 2½ geograph. mijlen Z. O. van Groot-Natana; 9° 40' N. B. 127° 24' O. L.

EBINGA, voorn. stins, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Ferwerderadeel. Zie AEBINGA.

EBOER, eil. in Oost-Indië, tot den Molukschen Archipel behoorende, het vormt de haven van Tabok op het eil. Magindanao.

EBURONEN, een der vier-en-twintig volkstammen, welke, volgens de opgave van JULIUS CESAR, ten zijnen tijde, in de Nederlanden gevonden werden. Het grootste gedeelte van hun land lag tusschen de Maas en den Rijn, en strekte zich zelfs tot aan deze laatste riv. uit; want de Sicambren, een volk dat aan den Rijn woonde, bevonden zich, naar het zeggen van CESAR, woedra zij die rivier over waren, op de grenzen der Eburonen. Een klein gedeelte van dezen volkstem woonde aan de overzijde der Maas, in de landstreek, welke in latere tijden tot Luikerland heeft behoord. Ten Noorden grensden zij aan de Menapiërs; ten W. aan de Aduatiken, die hen van de Nerviers scheidde; ten Z. aan de Condruzen en Segniërs, door wie zij van de Treviren gescheiden werden. De Eburonen besloegen dus de tegenwoordige Belgische prov. Luik en Limburg, het hert. Limburg, een gedeelte van de Pruisische prov. Rijnland, en waarschijnlijk ook den oostelijken zoom van de Belgische prov. Antwerpen. Zij bewoonden geene steden, maar, over de velden of in de bosschen verspreid, leefden zij, even als alle Germanen, in afzonderde woningen of ruim gebouwde gehuchten, door uitgestrekte landerijen omgeven, waar zij gemakkelijker dan in de steden hunne talrijke kudden konden voeden. Zij hadden te midden van hun land eene vesting Atuatuca, Vatuca of Varuta genoemd, welke volgens sommigen het tegenwoordige Tongeren zoude geweest zijn, volgens anderen zoude gelegen hebben, waar men tegenwoordig het d. Wittem tusschen Maastricht en Aken aantreft.

De EBURONEN stonden, ten tijde van CESAR, onder twee Koningen, AMBRIORIX en CATIVELCUS. Deze twee Koningen, om een uitstekend blijk van achtung voor de Romeinen te geven, gingen de Krijgsbevelhebbers COTTA en SARNUS, die door Cesar met vijf cohorten in Atuatuca gelegd waren, tot op de grenzen hunner landen te gemoet; doch later aangemaand en medegesleept door INDUCIONARUS, een der hoofden van de Treviren, vielen zij onverwachts op de werklieden, die bezig waren, om hout te hakken, en schanskorven te maken, ten einde, na hen om het leven gebragt te hebben, de verschansingen te overrompelen. Maar de Romeinen boden eenen zoo spoedigen en zoo hevigen wederstand, dat de EBURONEN zich genoodzaakt zagen, den aftogt te blazen. De twee Koningen verzochten den Bevelhebbers, hun een gezantschap te zenden, ten einde daarmede te onderhandelen. — De Romeinen zonden dus twee Afgezanten, aan wie AMBRIORIX zeide, dat hij de wapenen slechts tegen zijnen wil had opgenomen, omdat zijne onderdanen er hem toe genoodzaakt hadden, en dat de wetten van zijn rijk, welke het volk eene bijna gelijke magt als aan den Vorst gaven,

hem dikwijls verplichtten aan den wil van het volk te gehoorzamen; dat hij, thans daaraan voldaan hebbende, zich van zijne verbintenissen ontlasten achtte, en dat hij hun waarschuwde, dat er een leger Germanen in aantocht was, om de ESRONEN te hulp te komen; dat het alsoo voor de Romeinen raadzaam was, hunne verschanzingen te verlaten; terwijl hij zich verbond, hun eenen vrijen doortogt door zijne staten te vergunnen. De Romeinen maakten zich alsoo tot den aftogt gereed, maar de verraderlijke AMMOIX had zijn leger, in de engten, welke de Romeinen moesten doortrekken, in hinderlaag geplaatst. Zoodra deze er in waren, kwamen de ESRONEN van alle kanten uit hunne schuilhoeken te voorschijn en schoten zulk eene menigte pijlen op de Romeinen af, dat deze, zich overvallen ziende, in de onmogelijkheid waren, om zich te verdedigen of zich te redden, zoodat zij bijna allen verslagen werden. SAMNUS gaf zich over, en AMMOIX was lafhartig genoeg, om hem te doen ombrengen. CORA, met wonden overdekt, sneuvelde eervol op het slagveld. Het grootste getal van hunne soldaten werd wreedaardig in de pan gehakt. AMMOIX haastte zich, om de Nerviers met het gelukken van zijne verraderlijke krijgslust bekend te maken, en spoorde hen aan, om de ontsteltenis der Romeinen te baat te nemen, en CICERO aan te vallen, die met het tweede legioen in deze streken gelegerd was. De Nerviers, hierop al hunne krachten bijeen verzameld hebbende, vielen onverwachts op de Romeinen aan. Maar JULIUS CAESAR van het gevaar van dat dappere legioen onderrigt, trok spoedig tegen den slagveld, van welke hij eene menigte deed sneuvelen en de anderen op de vlugt dreef.

De Treviër INBUCOMARUS, die de ESRONEN in desen oorlog had gewikkeld, werd, op het vernemen van die nederlaag zoodanig ontsteld, dat hij in den nacht zijnen post verliet, niet tegenstaande hij alles in gereedheid gebragt had, om LABIENUS, die, met het vierde legioen, op de greazen der Treviren stond, den volgenden dag, aan te vallen. Maar het gelukte hem om alle de vlugtelingen en misdadigers uit Gallië onder zijne vanden te vereenigen, en daar hij alsoo een geducht leger bijeen had, viel hij daarmede het kamp van LABIENUS aan, die, na zich in zijnen post te hebben gehandhaafd, ten einde den vijand in eene ongegronde gerustheid te houden, hem eensklaps uit zijne verschanzingen aangreep. De Treviren, door dezen onverwachten uitval verschrikt, namen ijlings de vlugt. LABIENUS beval zijne soldaten niemand te vervolgen noch op te zoeken dan INBUCOMARUS, en zette eenen prijs op zijn hoofd. De Veldheer der Treviren werd eindelijk op den oever der Maas achterhaald, en door de soldaten vermoord, die zijn hoofd in zegepraal naar het leger van LABIENUS bragten. Deze Veldheer versloeg en onderwierp de Treviren. CAESAR begaf zich naar dat land, om er zijn plan van aanval tegen de ESRONEN te regeelen. Hij deed eerst al zijne ruitertij, waar over hij het bevel aan BASIUS had opgedragen, door het Ardennerwoud trekken, met bevel om zich van den verrader AMMOIX meester te maken. BASIUS de ESRONEN, welke zonder achterdocht op het veld verspreid waren, overvallen hebbende, vernam van hen, dat AMMOIX zich onthield in eene hut, welke door bosschen omringd was. AMMOIX in deze laudelijke woning (1) overvallen, ontkwam door de dapperheid en de trouw

(1) Volgens de meeste geschiedschrijvers was dit, ter plaatse, waar later het kasteel van Eubour, aan de Ourte, 2 u. van Luik, gebouwd is.

van een klein getal zijner vrienden, die hem in dese verblijfplaats gevolgd waren, en de Romeinen in eene engte ophielden, gedurende den tijd, welken de Koning noodig had, om te ontvlugten. Een dezor edelmoedige vrienden wierp hem op een paard, waarmede hij zich ijlings in het diepste der bosschen redde. De meeste EBUONEN, door dit onheil verschrikt, sloegen op de vlugt en verspreidden zich in het Ardennerwoud of in de moerassen van Menapië (1). Anderen zich naar de boorden van den Oceaan begeven hebbende, vestigden zich op de eilanden, welke slechts bij vloed door water omgeven waren (2). Een groot aantal, wanhopende van immer hun ongelukkig vaderland weder te zien, trokken den Rijn over, en gingen in verafgelegene streken zich tot woeste volken begeven, waarvan te voren zelfs de naam hun onbekend was geweest. CARIVULCUS, de Koning van het andere gedeelte der EBUONEN, wiens hooge jaren hem beletteden de vlugt te nemen, verhing zich aan eenen boom, na eene menigte verwenschingen tegen AMBIORIX, die hem in dit ongeluk gestort had, te hebben uitgebraakt.

De EBUONEN hadden geene legers, geene sterkten, geene steden, waar zij zich konden verdedigen, de geheele bevolking was wijd en zijd verstrooid in afgelegene duinen, digte wouden en ontoegankelijke moerassen. CAESAR, die vreesde, dat alle de vlngtelingen, tot wanhoop gebracht, zich mogten vereenigen en hinderlagen leggen in een land, waar van hun alle toegangen en wegen bekend waren, riep alle de naburige volkstammen op, om hen, door vooruitzicht op buitbejag, over te halen, in het land der EBUONEN te vallen. Die stammen, kwamen in menigte op, en schaamden zich niet, om zich met het bloed hunner ongelukkige medeburgers te bezoedelen, en zich met hunne goederen te verrijken. Alle de velden werden verwoest, de woningen vernield, de huizen geplunderd, en de ongelukkige inwoners, grijsaards, vrouwen, kinderen, die onder de handen der overwinnaars vielen, onmedogend aan hunne woede opgeofferd. Het rampzalig overschot van het volk, dat door het staal gespaard was, kwam van ellende of droefheid om. Het grootste gedeelte van het land der EBUONEN, namelijk al hetgeen op den westelijken oever van de Maas lag, was geheel uitgeplunderd, uitgemoord en verbrand; maar het oostelijke gedeelte, hoewel reeds door de naburige volkstammen bezocht, was niet geheel en al verwoest. CAESAR, die gezworen had, dat hij niet slechts de stam, maar zelfs den naam der EBUONEN wilde uitdelgen, zond een Romeinsch leger derwaarts, hetwelk nog verwoestte, hetgeen aan de woede der naburige volken ontsnapt was. De ongelukkigen, wien het gelukt was, zich in een verborgen grot of in een woest hol te verbergen, kwamen er van gebrek of wanhoop om, en de onverbidelijke overwinnaar hield niet op met verwoesten, voor en alêer hij wel verzekerd was, dat niets aan zijne wraak was ontsnapt. De EBUONEN, van welke niets dan het aandenken overbleef, werden door AUGUSTUS onder den algemeenen naam van *Tongerens* begrepen.

ECHEL of ECHENZ, geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 5 u. N. van *Roermond*, kant. en 5 u. Z. van *Horst*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Helden*; met 40 h. en 190 inw.

(1) Het tegenwoordig Vlaanderen, hetwelk toen uit stukken lands bestond, die te midden der moerassen, waardoor zij omringd waren, eenen vasten grond hadden.

(2) Vermoedelijk de Zeeuwsche eilanden, welke toen onbewoond waren.

ECMO, buit. in de bar. van *Breda*; prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr., kant. en 1 u. W. ten Z. van *Breda*, gem. eh $\frac{1}{2}$ u. W. van 's *Prinzenhage*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 18 bund. 49 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Mr. **WILLER VAN GILS**.

ECHSWEILER, naam, onder welken op sommige kaarten het d. *Escuweilen*, in het halj. *Remick-en-Grevenmacher*, tegtsgeh. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie *ESCHWEILER*.

ECHT, gem. in *Oppe-Gelder*, amt *Montfoort*, prov. *Limburg*, distr., arr. en kant. *Roermond* (7 k. d., 9 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. *Maasbracht*, O. aan de Pruisische prov. *Rijnland*, Z. aan *Susteren*, W. aan *Stevensweert* en *Ohe-en-Laak*.

Deze gem. bevat het vl. *Echt*, benevens de geh. *Aasterberg*, *Berkelaer*, *Echterbosch*, *Gebroek*, *Hingen*, *St. Joost*; *Ophoven*, *Pey*, *Putbroek*, *Schilberg*, *Slek* en *Spaansche huiskaken*, mitsgaders de afzonderlijk gelegene pachthoeven *Anne-daal* en *Diergaarde*. Zij beslaat eene oppervlakte van 7150 bund., telt 660 h., bewoond door 672 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3600 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en graanhandel. Ook vindt men er 15 pannenbakkerijen, in zeer bloeiende staat, wordende de *Echtsche* pannen voor de beste van geheel *Limburg* gehouden.

De inw., die, op vier na, allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gener. van *Limburg*, dek. *Roermonds*, behoort, en door eenen *Pastoor* en twee *Kapellaans* bediend wordt.

De 4 *Herv.*, welke hier wonen, behooren tot de gem. *Stevensweert*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te *Echt* en ééne te *Schilberg*, welke gezamenlijk door 400 leerlingen bezocht worden.

Toen **PELJN VAN HEESTAL** in het begin der achttste eeuw een bezoek kwam geven aan de H. H. **WIBO**, **PERCIELLUS** en **ORGERUS**, die zich destijds te *Odilienberg* ophielden, geraakten, op ongeveer één uur afstands van *Echt*, de wagen in een water of moerassigen grond vast, zoodat hij hierdoor verhinderd werd zijne reis voort te zetten. De inwoners van *Echt*, dit vernomen hebbende, spoedden zich derwaarts, haalden, niet zonder moeite en gevaar, de wagen uit het water, en bragten **PELJN** met zijn gevolg, ter bestemde plaatse. Uit dankbaarheid voor de bewezene dienst, begiftigde **PELJN** de gem. *Echt*, met het uitgestrekt, digt daarbij gelegen, bosch, later het *Echterwald* genaamd, waarin destijds, volgens de overlevering, overschoone boomen moeten gestaan hebben. Tevens liet hij ter plaatse, waar zijne wagens vast hadden gezeten, eene brug over het water leggen, welke brug tegenwoordig nog den naam van *Pepinus-brug* draagt. Gemeld *Echterwald*, van eene uitgestrektheid van twee uren gaans, paalde ten Oosten aan *Gulikerland*, welks ingezetenen ten alle tijde menigvuldige strooperijen deden, zelfs ging hunne stoutheid ten laatste zoo ver, dat zij vermeenden daarop eenige gerechtigdheden te kunnen uitoefenen. Hierover was de gemeente *Echt* gedurig met hen in geschil, hetwelk zelfs in 1761 zoo ver ging, dat het tusschen de *Gulische* boeren en die van het *Staten-Gebied* op het punt was tot dadelijkheden over te slaan, weshalve de toenmalige *Gouverneur* van *Maastricht*, de *Generaal Baron van Aylva*, ter voorkoming van verdere gevolgen, een sterk kommando derwaarts zond, hetwelk een tijd lang daar ingekwartierd gebleven is, en de gemeente *Echt* in haar

volla bezit herstelde. — Het Echterwald draagt tegenwoordig den naam van Echterbosch; het is bezet met schoone dennenbosschen, welke meestendeels aan partikulieren en aan de gemeente Ecar behooren.

Het d. Ecar of Eer, dat $2\frac{1}{2}$ u. Z. van Roermonde en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Stevensweert, aan de Geleen ligt, was eertijds een stadje en vesting; doch door de oorlogen, welke voorheen in deze landstreek gevoerd zijn, is het zeer verminderd, en van alle zijne versterking ontbloot, zoodat het thans niets dan een d. is, waaraan men nog eenige geringe overblijfsels van poorten ontdekken kan, alsmede van de gracht, waarmede het bevoens is omringd geweest. Het bestaat meereendeels uit eene lange, met steenen bevoerde, schier huis aan huis betimmerde, straat. Men telt, in de kom van het d., 1500 inw.

Voorheen stond het kapittel der vorstelijke abdij Thorn onder de judicatuur van het geregt dezer plaats; in zoo verre, dat de, door dit geregt geveld, vonnissen, bij wege van appel, daarvoor gebragt konden worden. Desgelijks was daaraan onderhoorig de heerl. Daal-en-Broek; doch dit voorregt is aan Ecar benomen, door het barrière tractaat van 1715. Zelfs heeft deze plaats toen van hare stads-geregtigheden afgezien.

Dewijl Ecar, omtrent ter halver wege tusschen Maastricht en Venlo ligt, was vroeger aldaar de gewone pleisterplaats der postwagens.

De R. K. kerk aan den H. Landarcus toegewijd, is een groot gebouw van toren en orgel voorzien. Zij is gesticht op eene plaats, midden in het dorp, waar, volgens overlevering, voorheen een Heidsche tempel soude gestaan hebben.

Het Raadhuis, dat nabij de kerk staat, is een zeer goed gebouw. De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht.

Bij het vlek Ecar plagt vroeger een oud sterk slot te staan, het *Huis-te-Ech* geheeten. Zie het volgende art.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een hart met twee degens daarover, die elkander in het vierkant kruissen, en het hart alsoo in vieren verdeelen; op elk vierde gedeelte van het hart zijn drie kruissen.

ECHT (HUIS-TE-), voorn. sterk kast. in *Opper-Gelder*, ambt *Montfoort*, prov. *Limburg*, nabij het stadje Echt.

Het werd in het jaar 1498, bij den inval van Keizer MAXIMILIAAN in deze gewesten, belegerd, en, na eenige dagen, niet zonder veel bloed stortens veroverd, hebbende de burgers het, onder begunstiging van eenen donkeren nacht, in stilte verlaten. Doch het werd, na het vertrek van MAXIMILIAAN, door de Gelderschen weder ingenomen, en is bij die gelegenheid verwoest. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans niets dan eenige oude bouwvallen, zijnde de plaats zelve thans nog genoemd het *SLEUTJE*.

ECHTELDE, gem. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel* (6 k. d., 24 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de Linge en aan de gem. *IJzendoorn*, O. aan *Dodewaard*, Z. aan de *Waal*, W. aan *Tiel*.

Deze gem., bevat de heerl. *Echteld* en het d. *Ochten*, telt 251 h., bewoond door 275 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men er goed zaai- en hooiland aantreft.

De Herv., die hier ongeveer 1500 in getal zijn, maken de gem. van *Echteld* en *Ochten* uit.

De R. K., wier getal omtrent 140 beloopt, worden tot de stat. van Tiel gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen, ééne te Echteld en ééne te Ochten.

ECHTELD, heerl. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel*; palende N. aan de Linge, O. aan *Uscendoorn*, Ochten en *Dodewaard*, Z. aan de *Waal*, W. aan *Tiel*.

Deze heerl. bevat het d. *Echteld*, benevens de buurs. *Ooy* en *Medel*, alsmede het geh. *Wester-Ooy*, en telt ruim 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 650 in getal zijn, maken de gem. van *Echteld* uit, welke tot de klass. en ring van *Tiel* behoort.

Deze heerl. behoorde eertijds aan het *Geldersch* adell. geslacht van *Wixx*, doch is door het huwelijk van eene dochter van dat huis in de achttiende eeuw gekomen aan het *Hollandsche* geslacht van *van Wassenaer*. Tegenwoordig wordt zij in eigendom bezeten door den Heer *W. E. J. Baron van Balveers*.

Het d. *Echteld*, ook wel *Elst*, ligt 5 u. W. ten N. van *Nijmegen*, 1 u. N. N. O. van *Tiel*, aan eenen sandweg tusschen den *Waakdijk* en de *Linge*. Men telt er in de kom van het d. ruim 200 inw.

In de voorm. Herv. kerk was vóór de *Reformatie* eene vikarij gesticht, ter eere van de *H. Catharina*. Deze kerk, welke met een uitmuntend orgel prijkte, is in het jaar 1856, door eene geheel nieuwe kerk en toren vervangen.

Bij dit d. staat een kast. het *Huis-te-Echteld* geheeten. Zie het volgende art.

Voor eenige jaren had er eene verzakking in den dijk onder deze heerl. plaats, welke dreigde den geheelen *Tielerwaard* te zullen onder water zetten. Alle landlieden, die hunne waren, per as, te *Tiel* ter markt bragten, werden, nadat zij die gelost hadden, geprest en onder geleide van de, destijds te *Tiel* in garnizoen liggende, lansiers naar den dijk geleid; terwijl menig een, die, door nieuwsgierigheid gedreven, deze verzakking wilde gaan bezigtigen, genoodzaakt werd de hand te leenen tot afwending van het dreigende gevaar. Door deze voorzorg en de onvermoeide vlijt van honderden menschen, welke hieraan dag en nacht werkzaam waren, werd de overstroming gelukkig afgewend.

Aan den dijk onder *Echteld*, zijn den 14 Julij 1858, acht aan elkander gelegen huisjes afgebrand.

ECHTELD (HUIS-TE-), kast. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 5 u. N. ten W. van *Nijmegen*, 1 u. N. N. O. van *Tiel*, gem. en 5 min. W. van *Echteld*.

Het is een groot, vrij regelmatig gebouw, met zware torens, dat waarschijnlijk in de twaalfde eeuw reeds gesticht is.

ECHTELEN, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie het volgende art.

ECHTEN of **ECHTELLEN**, in de uitspraak *ISCHTYS*, in het oud-Friesch *Achtelun* genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 5 u. Z. W. van *Heerenveen*, kant. en 1½ u. N. O. van de *Lemmer*, aan het *Tjeukemeer*. Men telt er 160 h., meestal boerdorpen, welke zeer uit elkander gebouwd zijn, en ongeveer 300 inw., die meest hun bestaan vinden in de veenderijen.

De Herv., die hier nagenoeg 700 in getal zijn, bezitten eene eigene kerk, met spitsen toren, en hebben met het nabijgelegene d. *Oes-*

tersee, eenen Predikant. In de kerk aldaar ligt begraven Jonkheer AFTOON ANNE VAN ANDRINGA DE KERPERAAR, in der tijd Grietman van Lemsterland, en Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, † te 's Gravenhage, in Junij 1828. — De R. K., van welke men er ongeveer 30 aantreft, worden tot de stat. van de *Lemmer* gerekend.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 130 leerlingas bezocht.

Dit d. heeft, bij den watersnood van Februarij 1825, zeer veel geleden, zijnde aldaar meer dan 22,000 roeden turf weggedreven. Sommige huizen waren er weggespoeld, anderen ingestort en van de 160 geen 25 onbeschadigd gebleven, terwijl vele hoornbeesten, schapen, varkens en paarden bij deze ramp omkwamen.

ECHTEN, geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. ten W. van *Assen*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1½ Z. ten O. van *Ruinen*; met 25 h. en 170 inw.

Deze plaats wordt reeds vermeld als d. in een charter van 1181 (1).

ECHTEN of ECHTANHUIS, havez. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. ten W. van *Assen*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1½ u. Z. ten O. van *Ruinen*, in het geh. *Echten*, nabij de plaats waar de *Echtinger*stroom in de *Hoogeveensche* vaart valt.

Deze havez. is het stamhuis van het oud adell. geslacht VAN ECHTEN, hetwelk in de geschiedenis van *Drenthe*, zoo ver de oudste berigten reiken, bekend is, en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe ANNA GEERTRUIDA VAN ECHTEN, douairière van den Heer R. O. VAN HOLTHE TOT ECHTEN.

Aan deze havez. zijn in 1626 door Ridderschap en Eigenerfden staten der landschap verleend, zekere heerlijke regten, die nog ten deele bestaan, als hebbende dat goed eenigen, bij reglementen bepaalden, invloed, op de benoeming van den Burgemeester, den Predikant, enz.

Nadat in den oorlog van 1672 de dappere bezetting der stad *Groningen*, *Koelvorden* en eenige sterkten in den omtrek hernomen had, legde zij ook eenige manschap op het *Huis-te-Echten*. Deze werd in de lente van 1673 door de *Munsterschen* aangevallen, maar hood eenen zoo heldhaftigen tegenstand, dat de vijand met bebloede koppen moest afdeinzen.

ECHTEN (HOOG-EN-NIEUW-), vroeger twee b., in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, welke thans het vl. *HOOGVEEN* uitmaken. Zie dat woord.

ECHTENER-VEENEN, uitgestrekte hooge veengronden in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie ECHTENS-GROOTE-VEENEN.

ECHTENSCHESCHUTSLUIS, sluis in de *Hoogeveensche* vaart, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, ruim 8 min. Z. van het huis *Echten*, dienende om den afloop van het water te keeren.

ECHTENS-GROOTE-VEENEN, ECHTENER-VEENEN, ECHTENS-VEENEN of ECHTERVEENEN, uitgestrekte hooge veengronden in *Drenthe*, aan de zuider grens van die prov. gelegen, beslaande over de 300 morgen, thans echter veel afgeveend, en voor een aanmerkelijk deel in vruchtbaar land en bosch herschapen.

ECHTENS-HOOGVEEEN, vroegere naam van het vl. *HOOGVEEN*, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie *HOOGVEEN*.

ECHTENS-MEEB, voorm. meer in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, in de nabijheid van het geh. *Echten*, waarvan het zijnen naam ont-

(1) Zie *DREZEN. Monumenta Groningana*, pag. 7.

leende, te midden van *Echtens-Groots-Veenen*, door het afgraven der veenen thans geheel verdwenen.

ECHTENS-NIEUWE-GRIJT, vaart, prov. *Drenthe*. Zie **HOOGVEENSCHIE-VAART**.

ECHTENSROTS, verl. koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. koffijpl. *Maria-Petronella-en-Johanna-Maria*, benedenwaarts aan de kostgr. *Jacoba's-dal*, 800 akk. groot, door de *Negers Rostoo* genoemd.

ECHTENSROTS (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. katoenplant. *Bremen*, benedenwaarts aan het verl. *Land van Barbados*; 800 akk. groot, door de *Negers Schwassie* genoemd.

ECHTENS-VREKEN, uitgestrekte hooge veengronden, prov. *Drenthe*. Zie **ECHTENS-GROOT-VREKEN**.

ECHTENS-WETERING, stroom, prov. *Drenthe*. Zie **ECHTENS-NIEUW-GRIJT**.

ECHTERBOSCH, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie **ECHTERWALD**.

ECHTERBRUG, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Heereveen*, $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Delfstrahuisen*, griet. *Schoterland*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Echten*, griet. *Lemsterland*, tot welke beide d. het behoort.

Dit geh. ontleent zijnen naam van eene brug over de *Pier-Christiaans-Oosterzee-sloot*.

ECHTERHUIS, havz. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie **KEURX**.

ECHTERNACH, voorm. balj. in het hert. *Luxemburg*, thans voor de kleinste, maar belangrijkste helft tot het grooth. *Luxemburg*, en overigens tot de Pruisische prov. *Rijnland*, behoorende. Het grensde N. W. aan het balj. *Diekirch*, de beerl. *Moestroff* en het graafschap *Vianden*, N. aan de heerl. *Bettingen*, *Bourscheid*, het balj. *Bidburg*, en de heerl. *Liessens-en-Wolfsfelt*, O. aan het *Keurvorstendom Trier*, Z. O. aan de heerl. *Rosport*, Z. aan het balj. van *Remichen-Grevenmacher*, de heerl. *Herberen-en-Mompach*, *Berburg* en *Linstér*, W. aan de heerl. *Meissemburg*, *Heffingen*, *Feltz* en *Beaufort*.

Dit balj. bevatte vroeger 33 d. en geh. welke in vier meijerijen verdeeld waren.

Het bragt ten tijde van het Oostenrijksche bestuur van elke 1000 flor. welke over het hertogdom *Luxemburg* werden omgeschreven, 17 flor. 17 sols. 9 den. op, en daarvan de stad *Echternach* alleen 7 flor. 11 sols. 3 den. Het gedeelte, dat thans tot het grooth. *Luxemburg* behoort, bevat alleen de gem. *Echternach* geheel, benevens deelen van de gem. *Consdorff*, *Mompach*, *Rosport* en *Reisdorf*.

ECHTERNACH, kant., grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*; palende N. en O. aan de *Sure*, welke het van de Pruisische prov. *Rijnland* scheidt, Z. aan de kant. *Grevenmacher*, *Betsdorf* en *Mersch*, W. aan het kant. *Diekirch*.

Het bevat de volgende 8 gem.: *Echternach*, *Rosport*, *Mompach*; *Bech*, *Consdorff*, *Waldbillig*, *Beaufort* en *Berdorf*, en telt eene bevolking van ruim 12,000 inw., die meestal in den landbouw, de veeteelt en de ijzersmederijen hun bestaan vinden.

ECHTERNACH, dek. in het vik. gener. van *Luxemburg*.

Het bevat de volgende 13 par.: Beaufort, Bech, Berdorff, Born, Christnacht, Consdorff, Echternach, Homstal, Herborn, Mompach, Ossweiler, Rosport, Waldbillig; met 12 kerken en 5 kapellen, bediend wordende door 12 Pastoors en 4 Kapellanen. Men telt er 12,000 sielen.

ECHTERNACH, gem. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Echternach*; palende N. aan de Sure, die het van de Pruisische prov. Rijnland scheidt, O. aan de gem. Rosport, Z. aan Bech, W. aan Consdorff, en Berdorff.

Dese gem. bevat de stad Echternach, benevens de geh. Fahrhaus, Fehlerhoff, Feltzmuhlen, Follmuhlen, Heilig-Kreutz, Lauterborn, Lutschea, Meliek, Melicksberg, Michelshoff, Nonnenmuhlen, Oehlmuhen, Rodenhoff, Rodeschhoff, Schlimmuhlen en Wolfsmuhlen. Ook behoort tot deze gem. een eilandje in de Sure, niet ver van de stad Echternach gelegen, en ongeveer $\frac{1}{2}$ bund. groot.

De grond der gem. **ECHTERNACH** bestaat uit eene bekoorlijke afwisseling van schilderachtige bergen en schoone vruchtbare dalen.

Men kweekt er veel rogge en haver, en een weinig tarwe. Ook zijn er oenige bosschen. De veestapel bedraagt 125 paarden, 350 runderen, 360 varkens en 520 geiten. Men telt er 350 huizen en 6 groote hoeven en daarin eene bevolking van 3800 inw., die meest in den landbouw, de veeteelt en handwerken hun bestaan vinden. Ook hebben zij 2 aardewerkfabrieken; fabrieken van laken- en andere wollen stoffen, en 1 van gelakt en marokijnleder, koren-, olie-, heutzag- en gipsmolens.

De inw., die allen R.K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. *Echternach*, behoort, en die door eenen Pastoor en twee Kapellanen bediend wordt. — Er is in dese gem. ééne school.

De st. **ECHTERNACH**, **ECHTERNACH**, **ECHTERN**, **ECVERNACH**, **EPTERNACH** en **ESTERNACH**, in het Lat. **EPTERNACUM**, **ECHTERNACUS** en **VILLA DE ESTERNACO**, ligt 7 u. N. N. O. van Luxemburg, 4 u. O. ten Z. van Diekirch, 4 u. N. W. van Grevenmacher, 9 u. O. N. O. van Arlon, 5 u. N. W. van Trier, aan de Sure, die hier de Lauterbornerbach opneemt, in een, door zeven bergen of heuvelen omringd dal. Men heeft langen tijd gemenend, dat zij het **ANDETHANNA** van de reiskaart van **ANTONIUS** was, een gevoelen, hetwelk zelfs door vele geleerde Oudheidkundigen is omhelsd geworden. Uit oude gedenkschriften blijkt evenwel ontegenzeggelijk, dat **ANDETHANNA** niet te **ECHTERNACH**, maar in de omstreken van het tegenwoordige **Nieder-Anven** moet gezocht worden.

Bij de volkstelling van 1784 — de eerste, die in *Luxemburg* geschiedde — vond men er 2318 inw.

De **H. IRMINA**, eene dochter van **DAGOBERT I**, Koning van *Frankrijk*, gaf in 698 of 699, aan den **H. WILLIBROD**, Bisschop van Utrecht, de helft van **ECHTERNACH**, gelegen aan de rivier de Sure (**ECHTERNACH, sita super fluvio Sura**), met de drie kerken, welke hij er had doen bouwen, benevens onderscheidene goederen, velden, weiden, bosschen enz.; terwijl zij bij haar testament, in het jaar 701, aan den gezegden Bisschop vermaakte al wat haarte Echternach, zoo van vaders als van moederszijde, was ten deel gevallen, bestaande in huizen, akkers, wijnbergen, weiden, velden, bosschen enz.

ECHTERNACH, dat in het jaar 1256, door **KAROLINE**, Gravin van *Luxemburg*, onder den naam van **VILLA DE ESTERNACO**, tot eene stad

verheven werd, is, na Luxemburg, de aamsienlijkste plaats van het grooth. Er worden twee weckmarkten, des Dingsdags en des Zaturdags en zes jaarmarkten gehouden, welke plaats hebben: de eerste, den eersten Dingsdag in Maart; de tweede, des Dingsdag na Paschen; de derde, op Pinkstermaandag; de vierde, des Dingsdags na Onse Lieve Vrouwe geboorte; de vijfde, den derden Dingsdag in October, en de zesde, den eersten Dingsdag na St. Maarten. De stad is van eenen muur omgeven en heeft vijf poorten.

De wereldlijke gebouwen, welke men er aantreft, zijn: het Stad-huis en de Gevangenis.

De kerk, aan de H.N. Petrus en Paulus toegewijd, is een zeer aanzienlijk en ruim gebouw. Het geboente van den H. WILLIBROOD, die den 7 November 739, in den ouderdom van 81 jaren, overleden is, werd, in het jaar 1794, nadat zijn graf in de abdij van Echternach (zie het volgende art.) door de schendende handen der Fransche Jacobijnen in 1794 vernield was, in deze kerk overgebracht en door den Pastoor CONES, in dezelfde steenen kist, waarin het vroeger gerust had, onder het hoofd-altaar dezer kerk nedergelegd en ingemetseld. Op eenen muur, ter zijde van het koor der kerk, leest men dit opschrift:

OTTO CONES, TIBI SIT REQUIES,

PER SECVLA PERPET.

d. i. Graaf Otto, u zij de eeuwige ruste. Men meent, dat onder dezen Graaf moet verstaan worden, Otto, Hertog van *Neder-Lotharingen*, eenigen zoon van KARL van Frankrijk en Bonneville, zijnde de laatste mannelijke afstammeling uit het Carolingische Koningshuis, in 1005 overleden, zonder kinderen na te laten. In de pastorie bewaart men eene schilderij, afkomstig uit de voorm. abdij van Echternach, zijnde bijna 1½ ell. breed en 1 ell. hoog, bevattende de portretten der Abten van het klooster des H. H. WILLIBROODUS te Echternach. — Merkwaardig is ook de sonderlinge plegtigheid, welke men, ter eere van dezen Heilige, te Echternach heeft ingesteld, en onder den naam van de processie der springende Heiligen bekend is. De bewoners der omliggende streken begeven zich alle jaren op Pinksterdinsdag onder de banieren van hunne parochie, in processie naar Echternach, alwaar zij zich in den vroegen morgen in de kerk verzamelen; terwijl het rijk versierde beeld van den H. WILLIBROOD aan den ingang van het koor staat. Allen, die de processie willen bijwonen, bewijzen nu eerst hunne hulde aan den H. en hooren daarna de mis. Vervolgens begeven zij zich naar de voorm. abdij, in welker nabijheid een hoog kruis en een predikstoel geplaatst zijn. Na eerst eene toepasselijke leerrede te hebben aangehoord, schikken allen zich hier in gelederen van drie personen, vooraan de jongens, dan de jongelingen, voorts de mannen en vervolgens de grjsaards, daarna de meisjes, de jonge dochters, de bedaagde en de oude vrouwen. Hierop volgen eenigen, die niet springen, maar bidden. Iedere afdeeling wordt gescheiden door vanen en muziek; terwijl er tusschen ieder honderdtal zich nog twee muzikanten bevinden, die hiertoe opzettelijk van alle oorden uit den omtrek zamen komen. Bij het aanheffen der muziek, begint de optogt; ieder drietal houdt elkan- der bij de hand, en springt alzoo drie passen voorwaarts en vervolgens twee terug, hetwelk in dier voege, de geheele stad door, wordt volgehouden tot in de kerk, waarvan men de trappen almede zoo springende opklimt. Na aldus, tot het afleggen van eenen weg van ongeveer duizend schreden, twee uren te hebben doorgebracht, knielen zij neder in de

kerk, staan weder op, de plegtigheid is afgelopen, en ieder gaat zijns weegs. Het eene jaar door het andere rekenet men het getal dezer bedevaartgangers op 8 of 9000 (1). Als de processie afgelopen is, verspreidt zich de menigte in en buiten de stad, op het vrije veld of in de herbergen, naar mate de omstandigheid of de smaak zulks medebrengt, alwaar men dan de medegebragte pannekoeken nuttigt, en zich met het voortreffelijke water of den min voortreffelijken landwijn laaft. Dit zonderlinge gebruik heeft zijnen oorsprong te danken aan eene aanstekende ziekte, waarmede het vee van deze landstreek, omstreeks het jaar 1374, moet bezocht zijn geweest, zijnde eene soort van stuipen, welke de beesten deed springen tot zoo lang zij dood nedervielen. Om van deze ramp bevrijd te worden, deden de inw. de geloften van deze zonderlinge processie te doen, en het is van dien tijd af, dat zij tot nu toe ook jaarlijks heeft plaats gehad. Keizer Jozef II heeft wel pogingen aangewend, om haar af te schaffen, doch vruchteloos, en toen, gedurende de Fransche overheersching, deze feestviering verboden was, verzamelde zich op den bepaalden dag eene talrijke schaar, en de processie ving aan, van welke de voorgangers zich in de bajonetten stortten, welke hun op de brug door de krijgslieden werden voorgehouden.

Behalve deze kerk heeft men te ECHTERNACH nog drie kapellen. Voorts heeft men er een hospitaal, waarin de grijsaards en weezen verpleegd en verzorgd worden, door eene vereeniging van Gasthuisnonnen van de orde van St. JAN. Ook is er eene school en een distributiekantoor van de brievenposterij.

ECHTERNACH is de geboortepl. van MATTHIAS, Bisschop te Syrone † in het jaar 1365, en van JOHANNES HOLLER, Bisschop van Trier, † in 1671.

HENDRIK de Blinde, Graaf van Luxemburg, in 1136 met ALBARO, Aartsbisschop van Trier in oorlog geraakt, ondersteunde de oproerige Monniken van het klooster St. Maximin bij Trier, waarover hij het beschermregt uitoefende, tegen den Aartsbisschop, en was derhalve, na den gesloten wapenstilstand, ernstig vertoornd, toen hij vernam, dat de Aartsbisschop in 1141 de Monniken uit de abdij verjaagd had. HENDRIK verwoestte en plunderde in het Triersche, verbrandde Pfalz en Wittlich, doch werd daarop bij Bittburg door de aartsbisschoppelijke troepen overvallen en geslagen. Hierop trok de Aartsbisschop zegerierend door het graafschap Luxemburg; verwoestte hier meer dan 30 kasteelen en overrompelde ook ECHTERNACH.

In 1596 werd de stad ECHTERNACH door de Staatschen ingenomen en geplunderd.

De Spanjaarden stonden ECHTERNACH, ten gevolge van het verdrag van Regensburg, den 15 Augustus 1684, aan de Franschen af, maar zij herkregen het bij den vrede van Rijswijk, in 1697.

In den oorlog tusschen den Koning van Pruisen en de Fransche Republiek, rukte de voorhoede van het Pruisische leger in het begin van Augustus 1792 door deze stad, en zette daarop zijnen togt door Luxemburg tot in Frankrijk voort, wordende de stad Verdun, op den 1 September daaraanvolgende door de Pruisen veroverd.

Toen het departement der Wouden, welken naam Luxemburg onder het Fransche bestuur droeg, in het begin van 1814 van de Franschen bevrijd werd, werd eene regerings-commissie te ECHTERNACH gevestigd, en bleef aldaar tot op het midden van Mei van hetzelfde jaar,

(1) In 1841 telde men er 10,488, als. 3,224 vrouwen en 7,264 mannen.

wanneer zij in gevolge eene verordening van den Pruisischen regerings-Commissaris, Baron von SCHMIDT-GROLLENSBURG, van den 14 Mei, naar de st. Luxemburg werd verplaatst.

Men heeft omstreeks 1825 eenige oudheden bij ECHTERNACH opgedolven, die later aan de verzameling van oudheden te Trier geschonken zijn.

ECHTERNACH (ABDIJ-VAN-), voorm. abdij van de Benedictijnerorde, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, 8 min. van Echternach.

Het juiste tijdstip, wanneer deze abdij gesticht is, valt zeer moeilijk te bepalen. Het schijnt echter, dat reeds omstreeks het jaar 698 te dier plaatse een klein klooster bestaan hebbe, hetwelk de H. IMINA, eene dochter van DACOBERT I, Koning van Frankrijk, tot herberging van vreemdelingen en tot opneming van hare lijdende natuurgenooten, op een gedeelte gronds, dat haar in eigendom toebehoorde, had doen bouwen. Later werd dit klooster door den H. WILLIBROED tot eene abdij verheven, en door hem begiftigd met de helft van ECHTERNACH, welke hem, bij het testament van de H. IMINA, ten deel was gevallen; terwijl IMINA zelve bij haar testament, in het jaar 701, deze stichting mede met groote geschenken begiftigde. Onder anderen gaf zij, om de kerk, welke WILLIBROED aan de H. *Drieuldigheid*, de H. *Maagd* en de H.H. Apostelen PETRUS en PAULUS had toegewijd, te versieren, al hetgeen zij aan gewerkt goud en zilver, aan edelgesteenten en kleederen bezat, alsmede al haar huisraad, zoo in koper en ijzer als in hout. PIPIN VAN HERSTAL en zijne gemalin PLECTRUIDA gaven, in 709, aan deze abdij de andere helft van de stad Echternach, welke zij van Hertog THEODARDUS verworven hadden; terwijl dit gesticht nog bovendien verrijkt werd door hetgene PIPIN de *Korte* het in 752 vermaakte. De Frankische Koningen bevestigden deze abdij niet slechts in hare bezittingen, maar vermeerderden die nog door aanzienlijke vaste goederen, renten en inkomsten; zelfs vorstelijke regten werden aan dit klooster toegekend.

In het tijdelijke erkende dit gesticht het bestuur der Frankische Koningen, later dat der Deutsche Koningen, voorts het gebied der Hertogen van Luxemburg, en daarna dat der Koningen van Spanje: Van het jaar 1684 tot 1714 stond het onder de heerschappij van LOBEWIJK XIV, Koning van Frankrijk, vervolgens onder de regering van het HUIS VAN OOSTENRIJK, waaronder het tot de aankomst der Franschen, in 1794, verbleef. In het geestelijke was het aan de regtsmagt van den Aartsbisschop van Trier onderworpen. Bij de, in het jaar 870 plaats gehad hebbende, verdeling van Lotharingen, tusschen KAREL den *Kale*, en LOBEWIJK den *Duitscher*, viel de abdij van ECHTERNACH en omstreken den eersten ten deel. Onder diens regering verkregen van tijd tot tijd eenige vorsten uit het Lotharingsche Huis, dit rijke stift, als eene wereldlijke bezitting, terwijl zij dan den titel van Abt voerden. Als zoodanig vindt men onder anderen vermeld ADELARDUS I, RECHNERUS, CARLOMAN, ADELARDUS II, RECHNERUS en HERMANNUS.

Onder het bestuur van deze Vorsten werden in dit klooster zuivere zeden en goede tucht dagelijks zeldzamer en geraakte het kloosterleven in minachting. Daar men echter het doel dezer stichting te welkende, veroorloofde men zich niet er de goddelijke diensten geheel na te laten; geestelijke Koorheeren namen evenwel de plaats der Monniken in. De geschiedschrijvers zijn het intusschen niet eens over het jaar der secularisatie van de abdij van Echternach. Eenigen rekenen die van het bestuur van CARLOMAN, eenen zoon van KAREL den *Kale*,

aan wien *Leuwijk de Duitscher*, de oogen deed uitstaken, en die tot dit klooster verwezen werd, en dit soude dan omtrent het jaar 870 hebben plaats gehad. Anderen willen, dat dit later geschied zij en nog anderen gelooven, en, naar het ons voorkomt, te regt, dat deze verandering onder *Abelardus I*, die van 849 tot 886 Abt van dit stift was, gebeurd zij. Dit is althans zeker, dat de abdij, van omtrent het jaar 880 tot 974, in alle opzigten in zeer ongunstige omstandigheden verkeerd heeft, zoo dat sommige Kloosterlingen haar verlieten en op zich zelve, op afzonderlijke hoven en landhoeven, gingen leven. *SIEGFRIED*, Graaf van *Luxemburg*, een ijverig voorstander van deze godsdienstige inrigting, die in 992 bij de abdij een hospitaal voor twaalf nooddruftigen, ter eere der twaalf Apostelen, stichtte; liet evenwel niets onbeproofd om haar tot hare eerste bestemming terug te brengen, en wist, te dien einde, Keizer *Otto I* te belezen, om, bij bevelschrift van 18 Mei 971, de Benedictijner-kloosterregelen in deze abdij te herstellen. De Keizer benoemde eenen eerbiedwaardigen man, *RAVANGERUS* genaamd, dien hij met veertig Monniken, uit de abdij van *St. Maximinus te Trier*, liet overkomen, tot Abt van *Echternach*, van welk stift men hem als de hersteller en tweede stichter kan beschouwen. Keizer *Otto II*, de zoon en opvolger van *Otto I*, bevestigde, in 980, de beschikking van zijnen vader; Keizer *Otto III* bevestigde niet alleen, bij een bevelschrift van 993, alle de voorgaande begevingen, maar voegde er, in 997, nog nieuwe bij, en had zelfs reeds, op den 3 April 992, aan den Abt *RAVANGERUS*, ten blijk van zijne achtung, het regt gegeven om munt te slaan, welk regt door alle volgende Keizers, tot op *KAROL V*, bevestigd is. De laatste der een en zeventig Abten, welke achtereenvolgende dit klooster bestuurd hebben, was *EMANUEL LIEPACH*, die in het jaar 1776 gekozen werd en den 6 September 1793 overleed. Ten gevolge van de Fransche omwenteling en de woelingen in de Belgische provinciën, waarin ook *Luxemburg* eenigermate deelde, werd de verkiezing van eenen nieuwen Abt onmogelijk en de toenmalige Prior *BERNARDUS BUSFELD*, nam het bestaap op zich, tot op den 7 Augustus 1794, op welken dag, hij vernemende, dat de Franschen, die overal de geestelijke inrigtingen vernielden, reeds tot *Grevenmacher*, twee uren van *Echternach*, genaderd waren, besloot met de zijnen het gesticht te verlaten; en de voornaamste kostbaarheden en belangrijkste akten en handschriften der boekerij aan eene wisse plundering en vernieling te onttrekken; waarna hij die, op onderscheidene wagens geladen, naar elders vervoerde. Eenige Paters begaven zich naar *Luxemburg* in het aldaar bestaande toevlugtsoord; anderen trokken over den *Rijn*, *Duitschland* in, en vestigden zich te *Siegburg*; waardoor dan ook de kostbaarheden der abdij verspreid geraakten, zoodat sommige stukken, met eenige handschriften aan de kerken en boekerij te *Luxemburg* bleven, en anderen in handen van bijzondere personen kwamen of naar verafgelegen oorden vervoerd werden. Zee bragt Pater *CONSTANTIUS KUYVEN*: den *Codex aureus* naar *Weenen*, alwaar die waarschijnlijk nog in de kerkelijke boekerij aanwezig is. Een groot gedeelte der boeken en handschriften geraakte echter verloren of werd verscheurd, en nu en dan ontmoet men daarvan nog brokstukken, die den vroegeren rijkdom der verzameling herinneren. Twee dagen nadat de abdij door hare bewoners ontruimd was, trokken de Franschen *Echternach* binnen en bezetteden dadelijk de abdij, welke onder het opzigt werd gesteld van eene commissie uit de burgers; doch, bij gemis van alle gezag,

werd dit gesticht jammerlijk gehavend door de plundering van het gemeen, en leed allerlei schade en nadeel. De kerk werd geheel beroofd, het fraaije orgel verbrijzeld en op den feestdag van den H. WILHELMUS zijn graf ten eenemale vernield en zijn gebeente door de kerk verstrooid. De voorraadschuren en kelders werden opengeslagen en geplunderd; men haadde zich in den wijn, het beschonken gemeen met den aan vernieling reeds gewenden Franschen soldaat gingen schandelijk te werk, en niet weinige zeldzame handschriften dienden om de pijp aan te steken. De Kloosterlingen wisten intusschen te bewerken, dat zij van de lijst der uitgewekenen geschrapt werden, en keerden naar de abdij terug, behalve de Prior BINSZEL en Pater MARTINUS SUTT, die inmiddels overleden waren. Zij hadden reeds alles, zoo goed mogelijk, hersteld en hielden weder de gewone godsdienstoefeningen, toen hun, op den 10 Januarij 1796, van wege het, te Luxemburg gevestigde, Fransche bestuur werd aangezegd, om, nog denzelfden dag, het klooster te ontruimen, zoo als ook werkelijk geschiedde. Het gesticht, met alle de aanhoorigheden, werd tot nationaal goed verklaard en het gebouw zelf, nog den 24 van dezelfde maand verkocht, en, behalve de apotheek, het ziekenhuis en den tuin, welke afzonderlijk geveild werden, toegewezen aan den Heer DONDELINGEN, geboortig van Kayl, doch destijds woonachtig te Ettelbruck, die er, in het jaar 1798, eene aardewerk- en papierfabriek oprigtte, en bij zijn overlijden, den 24 October 1816, die inrigtingen aan zijne kinderen naliet. Thans is zijn zoon, J. H. DONDELINGEN, eigenaar van het voornaamste gedeelte der uitgestrekte gebouwen van de abdij, waarin hij, met het beste gevolg, eene bloeiende fabriek van aardewerk heeft, in welke meer dan 80 arbeiders hun bestaan vinden. Het overige gedeelte der voormalige abdij, is, sedert het begin van 1838, in handen van de Maatschappij van Luxemburg en dient mede tot eene aardewerkfabriek.

Onder de voorregten, welke deze abdij vroeger bezat, waren, behalve dat van geld munten, het regt van scheepvaart op de Sure en het regtgebied over de stad en de naburige dorpen; terwijl zij in de middeleeuwen eene school bezat, die groote vermaardheid heeft verworven. Ook vereerden vorstelijke personen haar dikwerf met een bezoek; zoo bevond Keizer LOTHARIUS er zich, in 1151, en Keizer MAXIMILIAAN I, in 1512. De eerste legde veel genegenheid voor de conventualen aan den dag, en verleende hun niet alleen het bovengenoemde regt van vrije scheepvaart op de Sure, maar hij liet ook, ten dienste des kloosters, op eigene kosten, de rivier op onderscheidene plaatsen, waar zulks noodig was, verbreedden.

In het jaar 1596, werd de ABDIJ VAN ECHTERNACH, door de Staatsschen ingenomen en verbrand, terwijl de geleerde JOHANNES BRUNNIUS, de schrijver van eene geschiedenis van Luxemburg, die destijds Abt was, gevangelijk naar Holland werd gevoerd, waar men hem niet ontsloeg, vóór dat hij 160,000 kroonen voor zich en zijne Geestelijken tot losgeld betaald had.

ECHTERNACH (EILAND-VAN-), eilandje in de Sure, in het balj. *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, bij de stad *Echternach*, ongeveer ½ bund. groot, zijnde bij art. 28 van het grensverdrag, tusschen de Nederlanden en Pruisen te Aken op den 26 Junij 1816, gesloten, uitdrukkelijk aan Nederland toegekend.

ECHTERNACH (INSEL-VON-), duitsche naam van een eilandje in de Sure, balj. *Echternach*, in het grooth. *Luxemburg*. Zie het voorgaande artikel.

ECHTERNACUS, Lat. naam van de st. **ECHTERNACH**, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ECHTERNACH**.

ECHTERVEENEN, uitgestrekte hooge veenen in *Dieverderdingspöl*, prov. *Drenthe*. Zie **ECHTERS-GROOTE-VEENEN**.

ECHTERVELD, uitgestrektheid laag land, dat thans voor een groot gedeelte verveend wordt, Z. van het d. *Echten*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie **OOSTINGERLAND**.

ECHTERWALD of **ECHTERBOSCH**, geh. in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 2½ u. Z. van *Roermonde*, nabij het d. *Echt*. Men vindt hier de schoonste dennenbosschen van *Limburg*.

ECHTINGERDIEP, riv., prov. *Drenthe*. Zie het volgende art.

ECHTINGERSTROOM of **ECHTINGERDIEP**, ook wel **OUDE DIEP** genaamd; stroom in de provincie *Drenthe*, die met onderscheidene adertjes in de nabijheid der geh. *Balinge*, *Mantinge*, *Bruntinge* en *Garminge* ontspringt, met eene Z. W. rigting langs de geh. *Dryberde*, 't *Zwarte Schaaap*, *Stuifzand*, *Starterij*, *Vleutenberg* en *Hondhang*, naar het *Huis Echten*, loopt, waar hij in de *Hoogeveensche*-vaart wordt opgenomen. Vroeger volgde deze stroom verder den loop die tegenwoordig van daar af door de *Hoogeveensche*-vaart genomen wordt, en ontlastte zich bij *Meppel* in het *Meppeler*-diep.

ECHTROP, verbasterde naam van de b. *Aagdoorp*, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie *AAGDOORP*.

ECHTROP (HUIS-TE-), naam welke men wel eens geeft aan het adell. huis *Porkenburg*, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie *PORKENBURG*.

ECK of **EK**, oudtijds **EKI**, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 6 u. N. W. van *Nijmegen*, kw., arr., kant. en 2 u. N. O. van *Tiel*, gem. en ½ u. O. van *Maurik*, in de heerl. *Eck-en-Wiel*, aan den *Rijndijk*; 51° 58' 16" N. B. 25° 7' 20" O. L.

Dit d. behoorde onder de goederen van *Hatto*, welke in het jaar 985 verbeurd verklaard en aan de kerk van *Utrecht* geschonken werden. In de dertiende eeuw werd aldaar het huis genaamd *Kortenhoeve*, gebouwd, door een adellijk Heer, van *Pantaleon* (†), welke de buurs. *Eck* van den Heer van *Maurik*, met diens dochter, tot bruidschap kreeg, welke buurschap in het jaar 1288, ten zijnen behoeve tot eene hooge en vrije heerlijkheid werd gemaakt, zoodat bij de eerste Heer van *Eck* was, en daarna den naam van *Eck* van *Pantaleon* aannam. Van hem stamde het oude geslacht van *Eck* af. Dit geslacht voerde, naar men wil, eerst tot wapen eene schaar van sabel (zwart), op een veld van zilver, doch zoude later ten wapen hebben aangenomen een veld van keel (rood), beladen met eene schuins opgaande balk van zilver. Van dit geslacht stamde, naar men wil, ook af de geleerde en oordeelkundige *Cornelis van Eck*, die in 1685, Hoogleeraar in de *Regten* te *Franeker* was en in 1695 naar *Utrecht* beroepen werd, waar hij in 1752 †, na zich eenen duizenden roem te hebben verworven, door zijne *Principia Juris civilis* se-

(†) Het geslacht van *Pantaleon* is, benevens andere Italiaansche geslachten, door Keiser *Trajanus*, in het jaar 100 na Christus geboorte, naar *Agrippina* (nu *Koulen*) gezonden, om die plaats tegen afval van de *Romeinen* te verzekeren. *Barthel van Pantaleon*, die te *Koulen* op het kasteel *Lieskerke* woonde, gaf, in het jaar 1249, zijnen jongsten zoon aan *Otto*, Graaf van *Gelder*, mede naar *Gelderland*, toen deze, ter gelegenheid van de krooning van zijnen neef, *Willem II*, Graaf van *Holland*, tot *Roomsch Koning*, te *Koulen* bij hem gebovist was. Deze zoon nu was het, die met de dochter van den Heer van *Maurik* huwde.

causam ordinem digestorum, d. i., grondbeginselen van het burgerlijk regt naar de orde der pandecten; en vermoedelijk ook de Deventersche Hoogleeraar CORNELIS FRANSEN VAN ECK, geb. 2 Maart 1784, † 11 Maart 1851.

De heerl. Eck, die vroeger op zich zelve bestond, is sedert onheugelijke jaren met *Wiel* tot eene heerl. vereenigd.

Men telt er 76 h. en ruim 490 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Eck-en-Wiel*, welke hier eene kerk heeft. In deze kerk, naar men wil in de dertiende eeuw gebouwd, was vóór de Reformatie eene vikarij gesticht, ter eere van den *Alvermogenden God*, van de *Maagd MARIA*, van de H. *ANNA*, den H. *NICOLAAS*, en de H. *BARBARA*, alsmede eene van den H. *JOHANNES den Dooper*. De fraaije spits van den toren is door den storm van 29 November 1856, zwaar beschadigd, doch in 1857, weder in kleineren vorm opgebouwd.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht.

Bij het d. Eck, zijn nog aanwezig de huizen Den Hull en Kortenhoeve. — Een gedeelte van dit d. is op den 14 Julij 1852, door eenen geweldigen hagelslag, zoodanig geteisterd, dat geene glasruiten zijn heel gebleven, en al het te veld staande graan, even als alle vruchten, en daardoor de hoop des landmans, geheel verloren gingen.

ECKART, heerl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Eckart*; palende N. aan Son, O. aan den Dommel, W. aan Woensel.

Deze heerl. bevat niets dan het geh. Eckart, en telt 14 inw., die zich allen op den landbouw toelaggen. Ook vindt men er goede weilanden langs den Dommel.

De inw. behooren kerkelijk tot Woensel, alwaar ook de kinderen ter schole gaan.

Het geh. ECKART, ECKART of EKART, ligt $\frac{1}{2}$ u. N. O. van Eindhoven, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van Woensel, en men heeft er een fraai kasteel het Huis te Eckart. Zie het volgende art.

Naar men wil, soude deze heerl. met *Gestel*, *Strijp* en *Straat* wzn in het jaar 1559 aan WILLEM I, Prins van Oranje, zijn verpand geweest. Men weet echter niet, wanneer en hoe ECKART eene afzonderlijke heerl. is geworden, alleen is bekend, dat Jonker JOOST VAN HENKBUZEN, in het jaar 1647, Heer dezer heerl. was.

ECKART (HUIS TE), adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Eckart*, in de heerl. *Eckart*.

ECKENDORP, geh. in het balj. van *Oudewater*, prov. *Zuid-Holland*. Zie HEKENDORP.

ECKENROOY, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie EKENROOY.

ECKELRADE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie ECKELRADE.

ECK-EN-WIEL, heerl. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, kw., arr. en kant. *Tiel*, gem. *Maurik*; palende N. aan den Rijn, O. en Z. aan Ingen, Z. en W. aan Maurik.

Deze heerl. bevat het d. Eck en de b. *Wiel*, beslaat eene oppervlakte van 570 bund., en telt ruim 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men in deze heerl. vette korenlanden aantreft.

De Herv., die hier 600 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Tiel*, ring van *Ingen*, behoort, en te Eck eene kerk heeft. De eerste, dien wij als Leeraar in deze gem. vermeld vinden, is geweest VINCENTIUS BARGEJUS, welke hier in 1628 stond.

De R. K., van welke men er 15 aantreft, worden tot de stat. van *Maurik* gerekend.

Men heeft in deze heerl. eene school te Eck, en een veer over den Rijn te Wiel, alwaar vroeger mede een fraai kasteel stond, dat in 1859 gesloopt is; ook gaat er door ECK-EN-WIEL een goed onderhouden, in 1820 aangelegden, zandweg van Tiel op Amerongen, alwaar dagelijks tusschen beide plaatsen eene diligence en een postbode doorkomen.

Volgens afschrift van een koopcontract, d.d. 26 Maart 1668, werd toen de heerl. ECK-EN-WIEL verkocht door den Graaf GEORGE FERDINAND VAN WALDECK, PIEMONT EN CULENBORG aan WILT VAN BROEKHUIZEN, Rigter en Burgemeester der stad Tiel en Jonker DIDRIK VAN BROEKHUIZEN. In een trouwboek, te Eck, leest men de volgende acte: "18 September 1731 gehuwd JAN GILBERT LUDOLF ADRIAAN VAN NIJVENHUIS, genaamd NIJVENHUIS, Vrijheer van *Driesberg*, *Kessel* en *Mook*, met Freule SYNA MARGARETA Baronnesse van *Wijhe* (wier vader was Heer van *Echteld* en *Eck-en-Wiel*), zijnde eene erflochter van ECK-EN-WIEL;" zoo dat door dit huwelijk de heerl. aan het geslacht der van NIJVENHUIS zal gekomen zijn, waarin zij gebleven is tot in het jaar 1839, als wanneer die, met de landen, zijnde ongeveer 85 bund., publiek aan percelen is verkocht. De Heer GEORGE GODART HENRY Graaf van *Reede* en *Athlone*, Heer van *Amerongen*, wonende in Engeland, is sedert dien tijd, door koop, Heer van ECK-EN-WIEL geworden, met ongeveer 28 bund. uiterwaarden en het veer over den Rijn, terwijl de overige landen aan particulieren zijn overgegaan en het Kasteel-te-Wiel gesloopt is.

ECKSWERT, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaar-deradeel*. Zie *ESKWERD*.

ECTEREN of ECTERNACH, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ECTERNACH*.

EDAM, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*; palende N. aan het kant. *Hoorn*, O. aan de *Zuiderzee*, Z. aan het *IJ*, W. aan het kant. *Purmerende*.

Dit kant. bevat de volgende 19 gem.: *Edam*, *Monnickendam*, *Marken*, *Broek-in-Waterland-Zuiderwoude-en-Uitdam*, *Ransdorp-Durgerdam-en-Holiesloot*, *Schellingwoude*, *Nieuwendam-en-Zuenderdorp*, *Buiksloot*, *Katwoude*, *Middelie-en-Azwijk*, *Oosthuizen-en-Hobrede* en *Etersheim-en-Zuid-Schardam*. Het beslaat eene oppervlakte van 12,217 bund., telt 2436 h., bewoond door 2868 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 15,000 inw., die meest in de veeteelt en het kaasmaken hun bestaan vinden.

EDAM, klass., prov. *Noord-Holland*, verdeeld in de volgende drie ringen: *Edam*, *Purmerende* en *Monnickendam*.

Zij bevat 24 gem. met 27 kerken, die door 27 Predikanten bediend worden en ruim 18,400 zielen tellen.

EDAM, kerk. ring., prov. *Noord-Holland*, klass. *Edam*.

Zij bevat de 7 volgende gem.: *Beets*, *Edam*, *Etersheim-en-Schardam*, *Middelie*, *Oosthuizen*, *Oudendijk* en *Warder*.

Men telt er 9 kerken, welke door 8 Predikanten bediend worden, en ruim 4900 zielen tellen.

EDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam* (18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. *Middelie-an-Arwijk*, O. en Z. O. aan de *Zuiderzee*, Z. aan de gem. *Katwoude* en *Monnickendam*, W. aan de gem. *Parmerende*.

Deze gem. bevat de st. *Edam*, het d. *Vollendam*, benevens de pold. *Blokweeren*, den *Broek*, *Oosterweeren* en *Westerweeren*, alsmede een gedeelte van den *Parmer*. Zij beslaat eene oppervlakte van 2244 bund. 70 v. r. 61 v. ell., telt 839 h., bewoond door 893 huizen., uitmakende eene bevolking van ruim 4000 inw., van welken velen buiten de stad hun bestaan vinden in de veeveelt en het kaasmaken, alsmede in de visscherij.

De Herv., die hier ruim 2000 in getal zijn, de Evangel. Luth., van welke men er ongeveer 200 telt, en de Doopsgez., wier getal hier 80 beloopt, maken de gem. dier gezindten van *Edam* uit, terwijl de R. K., van welken men er ongeveer 1500, onder welke 1000 Communicanten, aantreft, insgelijks de stat. van *Edam* vormen.

Men heeft in dese gem. 3 scholen, welke door een gemiddeld getal van 470 kinderen bezocht worden, terwijl men op de avondschoolen 180 leerlingen van 9 tot 20 jaren telt.

De stad *Edam*, in het Lat. *EDAMUM*, ligt 4 u. N. van *Amsterdam*, 3 u. Z. van *Hoorn*, 1 u. N. van *Monnickendam*; 52° 50' 46" N. B., 22° 48' 42" O. L. Naar een watertje, de *Ije* of *Ee* genaamd en eenen daarin geleghen dam soude de stad eertijds *IJEDAM* of *EDAM* genoemd en deze naam sedert in *Edam* veranderd zijn. De veld en aanhoudende waterfloeden, in de eerste helft der twaalfde eeuw, die in *Noord-Holland* eene menigte menschen en vee deden omkomen, waren oorzaak, dat men, eenige verademing bekomen hebbende, in 1177 met verdubbelde ijver aan het werk toog, om de dijken veel hooger en swaarder te maken, dewijl men ondervond, dat de vroeger aangelegde bedijking te swak was. Na dien tijd lezen wij ook, dat er een menigte dorpen in *Noord-Holland* te voorschijn kwamen, vermoedelijk is *Edam* toen ook gesticht, door de afdammingen eener tak van het *IJ*, die in eene noordelijke rigting door de *Ooster-en de-Wester-weeren* stroomt. In het jaar 1403 werd te dezer plaats een andere tak der *IJ* afgedamd, de *Purmer-Ije*, *Purmer-Ade* of *Purmer-Ee* geheeten, en in eene westelijke rigting in de *Purmer* uitlopende, welke dam daardoor de *Nieuwendam* heette. Zeker gaat het, dat de plaats toen, ten minste al eene halve eeuw, onder dien naam bekend en een stad was, alsoo Hertog *Willem van Borselen*, *Edam*, bij twee handvesten van den jare 1357, onder andere voorregten vergunde, dat een *Poorter*, zijn lijf verbeurende, niet meer dan de helft zijner goederen verbeuren moegt, moestende de helft verblijven voor zijne vrouw, en wettige kinderen en regte erfgenamen. Sedert werd er eene sluis in den dam gelegd, die, volgens een handvest van gemelden Hertog *Almanor*, gegeven in het jaar 1403, op kosten der grafelijkheid, moest onderhouden worden.

De stad had voorheen zeven poorten, als: de *Noorderpoort* en de *Kaaiport* ten N., de *Oosterpoort* en de *Zoutkeetenpoort* ten O., de *Gevangespoort* ten Z., en de *Monnickendammerpoort* en de *Westerpoort* ten W., van welken de *Oosterpoort* en de *Zoutkeetenpoort*, niet dan door de haven van elkander gescheiden waren; terwijl ook de *Westerpoort* en de *Monnickendammerpoort* slechts eene binnengracht, die door de stad naar de haven loopt, tusschen leide hadden, doch alle dese poorten zijn omstreeks het

jaar 1836 afgebroken. De toegang tot de stad heeft thans over bruggen plaats, welke echter allen liggen, waar vroeger de bruggen de poorten waren gelegen. EDAM is eertijds met muren en torens omringd geweest, doch ligt thans in groene wallen, sierlijk met twee rijen ijpenboomen beplant. Binnen hare wallen telt men 580 h., bezwoond door 600 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2500 inw. Bij de opkomst van EDAM heeft de houthandel en scheepsbouw meest aldaar gebloeid. In het jaar 1632 telde men er 50 timmerwerven, 2 touwslagerijen en 26 houtwallen; hoewel deze handel sedert vrij wat is verminderd en naar elders geweken, ja zelfs in het begin dezer eeuw geheel vervallen was, is daarin sedert eenige jaren weder levendigheid gekomen, zoodat ook thans nog velen daarin hun bestaan vinden, terwijl men er nog 3 scheepstimmerwerven 5 touwslagerijen en 1 houtzaagmolen heeft. Voorheen was hier ook de voornaamste kaasmarkt van geheel Noord-Holland, waarvan dan ook, de kaas, die het meest in Noord-Holland gemaakt wordt, namelijk de rondachtige met roode korsten, nog heden onder den naam van Edamsche kaas bekend en vooral bij de Engelschen zeer gezocht is, die haar *Dutchman's-head* noemen. Hoewel reeds sedert een aantal jaren de kaashandel te Alkmaar en te Hoorn die van EDAM verre overtreft, geeft de kaasmarkt, welke aldaar Zaturdags gehouden wordt, nog eene groote drukte en ruim vertier aan deze stad, zijnde er in de laatste jaren tusschen de 350,000 en 450,000 pond. jaarlijks ter markt gebracht. Van de 10 zoutkeeten, welke hier vroeger in werking waren bestaat er thans nog maar één. Voorts heeft men er 1 leerlooijerij, 1 smeer-smelterij en kaarsenfabriek, 1 weverij en 1 spinfabriek. Alhoewel de stad niet vlak aan de Zuiderzee ligt, heeft zij daarmede toch gemeenschap door eene bekwame haven, het Oorgat genaamd, die ruim ½ u. lang is, in welke haven eene, in 1839 vernieuwde, schutsluis, ter keering van het zeewater, is gemaakt. De scheepvaart, die voor groote schepen gestremd is, door de ondiepte der haven, en alleen door koffen, smakken, tjalken en andere plathoomde vaartuigen gedreven wordt, vermindert langzamerhand van jaar tot jaar, in geringe mate, zoodat in 1841 slechts binnen kwamen 46 zeeschepen, welk getal in 1834 nog 60 bedroeg.

Vroeger stond het Stadhuis te EDAM op de *Voorhaven*, doch aangezien dit zeer verouderd en vervallen was, heeft de Regering dit, in het jaar 1737, doen afbreken, en in plaats daarvan, het tegenwoordige, aan de Zuid-Oostzijde van den *Dam* of de *Markt*, doen bouwen, hetwelk in het jaar 1739 voltrokken was, en niet slechts van buiten met en sierlijk, maar ook van binnen met fraaije vertrekken voorzien is.

Het Prinsenhof, aan de *Stadswal*, digt bij de Noorderpoort, is een ruim gebouw, waar men, behalve nog vier andere zonderlinge schilderijen, de afbeelding vertoont van PIETER DIRK LANGENBAARD, te Edam in 1528 geboren, wiens baard omtrent twee malen de lengte van zijn ligchaam moet gehad hebben. Van de in dit gebouw gevonden wordende vertrekken was er vroeger een geschikt tot de vergaderingen van de klassis van Edam en van het Noord-Hollandsche Synode, welke voorheen om de zes jaren in deze stad bijeen kwam, wordende de eerste Noordhollandsche synodale vergadering, in 1572, te dezer plaatse gehouden. Een ander vertrek van dit gebouw diende tot vergaderzaal van den krijgsraad der stad, destijds uit vier vendelen bestaande; en die van Dijkgraaf, Heemraden en Hoofd-Ingelanden van den Purmer. Thans wordt dit gebouw tot bergplaats van stads goederen gebruikt.

De Beurs aan de Markt, tegen over het Stadhuis, is in het jaar 1758 gebouwd. De Vischmarkt, welke vroeger achter het stadhuis was, is thans bij het *Boerenverdriet*.

Tot de merkwaardigheden van EDAM behoort ook de ijzeren leuning der Damsluis, op welke de zuurstof der dampkringslucht geen invloed schijnt te hebben, daar zij nimmer aan eenige roest onderhevig is. Vroeger wees men aldaar ook nog, in een partikulier huis, eene bedstede aan, welke eens tot slaappleats van MAURITS, Prins van Oranje, zoude gediend hebben; dit huis is echter afgebroken, zoo dat daarvan thans niets meer te zien is.

De Hervormde Gemeente te EDAM, welke tot de klass. en ring van Edam behoort, telt nagenoeg 2600 zielen, onder welke ook behooren de buiten de stad te Vollandam, en in de tot de burgerlijke gem. EDAM behoorende pold. wonende. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest PAULUS PIETRSSE, die hier op den 1 September 1875, overleden is.. Eenigen tijd te voren was er een tweede Predikant in deze gem. beroepen, zijnde geweest HUBRECHT GEBRANDE; na welken tijd, tot op het jaar 1645, deze gem. door twee Predikanten bediend werd. Doch den 29 Mei van dat jaar, werd GONZEBRUS LANOTIUS, tot derde Leeraar in deze gem. beroepen. Na het overlijden van WILLEM BOONKAMP in het jaar 1856, is echter geen derde Predikant beroepen, zoodat sedert dien tijd de gem. weder door slechts twee Leeraren bediend wordt. De Herv. gem. heeft twee kerken, de Grootte kerk en de Kleine kerk.

De Grootte kerk, aan de *Stadswal*, bij de Noorderpoort, was oudtijds aan den H. NICOLAAS toegewijd. Destijds stond deze kerk ter begeving van de Graven van Holland, die ook den Koster aanstelden. De bevestiging in de parochie, werd door de officialen der Utrechtsche kerk gedaan. De pastorie, die in alles 10 pond groot (60 guld.) 's jaars kon opbrengen, had geen pastoorshuis, maar bezat 12 deimten, welke jaarlijks 6 pond groot (36 guld.) leverden. Behalve de Pastoor was er ook een Onder-Pastoor. Deze kerk was zeer prachtig en sierlijk, zijnde het verwulsel zeer kunstig met Engelen beschilderd, en de glazen met oud en vermaard schilderwerk versierd. Ook had men er twee of drie orgels, gedeeltelijk met zilveren pijpen. Het koorhek was van goudgeel koper en zeer kunstig met allerlei ranken, loofwerk, bloemen, vruchten en vogelen versierd. Eindelijk pronkte dit kerkgebouw, ook met eene hooge en sierlijk gewerkte torenspits, welke 110 v. (ruim 31 ell.), hoog was en den schippers tot baak op de Zuiderzee verstrekte. Op den 24 Februarij 1602, sloeg de bliksem in den appel of peer van dezen toren, waardoor kerk en toren geheel tot asch verteerden. Eerlang was men er echter weder op bedacht, om beiden te herbouwen, waartoe men in de stad eene collecte deed, bij welke gelegenheid de Edammers zoodanige blijken van milddadigheid gaven, dat men aldra, in plaats van met eene schaal, zoo als men begonnen was, met eene slede moest rond gaan, ten einde het goud, zilver, koper, lood en ijzer op te halen, hetwelk door de ingezetenen bijeengebragt werd, om het kerkgebouw te herstellen. Op den 5 Augustus des gezegden jaars, werd dan ook weder de eerste steen gelegd, om alzoo, op de oude gronden, muren en pilaren, een voortreffelijk kerkgevaarte te stichten, en in het volgende jaar rigtte men het afwijkende vierkant des torens weder op, en bouwde daarop eene sierlijke torenspits, hoewel niet zoo hoog als de eerste, zijnde maar 96 v. (bijna 27 ell.) hoog. Vervolgens ging men met den opbouw voljt-

verig voort, zoodat in het jaar 1606 en 1607 het oostende van het koor voltrokken was; terwijl daarin reeds den 9 of 10 Januarij 1608 een dankzeggingspredicatie werd gehouden. Doch het liep aan tot in het jaar 1626 eer het gebouw geheel voltooid was, als wanneer het den 24 Februarij weder werd ingewijd. Deze vernieuwde kerk is echter later nog van tijd tot tijd inwendig verbeterd en verfraaid; zoo werd in het jaar 1649 de predikstoel vernieuwd, en in 1663 een orgel in de kerk gebragt; terwijl in 1668 de vloer verhoogd is en nieuwe zitplaatsen voor de Begering gemaakt zijn. Sedert is de bliksem nog vier malen in den toren deser kerk geslagen, namelijk op den 22 Februarij 1642, den 9 Januarij 1643, den 2 Februarij van datselvé jaar en den 8 Maart 1699, doch de drie eerste reizen zonder aanmerkelijke schade aan te rigten, maar de laatste keer met groote schade aan het orgel, ook werd toen de torenspits geheel verteerd. In den zomer van dat jaar begon men echter den toren weder te herstellen en er eene nieuwe spits op te plaatsen, welke in het jaar 1701 volbouwd, doch lang zoo hoog niet was als de vorige zijnde slechts 16 ell. hoog. Deze kerk wordt nog heden voor eene der grootste en fraaiste kerken van Noord-Holland gehouden, ook om hare uitstekend fraaije beschilderde glazen, onder welke inzonderheid uitmunten die, welke door de steden Haarlem, Leyden en Amsterdam veeerd zijn. Het glas, door Enkhuisen veeerd, heeft het meest door den tand des tijds geleden.

De Kleine Kerk, dicht bij den *Dam*, heeft ondtijds tot een Begijnhof behoort en was vóór de Reformatie aan de *H. Maagd* toegewijd, waarom zij vroeger ook wel de Lieve Vrouwekerk genoemd werd. Den 9 September 1733 ontstond er brand in den toren van deze kerk, welke echter, zonder eenige schade te veroorzaken, door den zwaren regen van zelve gebluscht is. Op den kloot van het dunne torentje deser kerk ziet men de wapens der zes Noordhollandsche steden.

De Evangelisch-Lutherschen, die hier ruim 200 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot den ring van *Haarlem* behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen is niet bekend; ook schijnt deze gem. in het begin geen vasten Predikant te hebben gehad. Alleen weet men, dat zij reeds in het jaar 1647 bestond. De kerk, op de *Voorhaven*, bij den *Dam*, is in het jaar 1740 gebouwd op den grond van het oude Stadhuis, welke met den ouden opstal, door Burgemeesteren en Schepenen aan de Luthersche gemeente geachonken werd, zoo als op eenen steen in den voorgevel van het gebouw aldus te lezen is:

Daar eertijds werd het heilig regt,
Ten nutt' voor 't algemeen beslecht,
Wordt nu, naar 't voorschrift van Godswoord,
De vrede- en boetbazuin gehoord.
Men danke God en d'achtbren raad,
Door welker gunst dit huis hier staat.

Deze kerk, in de laatste jaren bouwvallig geworden zijnde, is in het jaar 1841 van binnen nieuw opgemaakt.

Vroeger had men hier twee Doopsgezinde gemeenten, eene der Waterlandsche en eene der Friesche Doopsgezinden, die elk eene kleine vergaderplaats hadden, als: de Waterlandsche Doopsgezinden in de *Molenstraat* en de Friesche Doopsgezinden op de *Halig*. Deze twee gemeenten zijn later vereenigd tot ééne, welke zich eerst beurtelings nu van de eene dan van de andere vergader-

plaats bediende, doch thans alleen, die der Friesche gebruikt, zijnde de andere thans gesloopt. De thans nog gebruikt wordende kerk bestaat sedert het jaar 1702, als wanneer de leeraardienst werd uitgeoefend door drie Liefdepredikers, zijnde: TJEK LOKES, JACOB PIETERS BARKWOOT en KLAAS JANSZ OTTEN, allen te EDAM, de laatste vermoedelijk in 1434, overleden. Thans heeft de Doopsgezinde gemeente te EDAM geen eigen Predikant, doch er wordt alte Zondagen 's namiddags door den Leeraar van Monnickendam gepredikt.

De R. K. stat. te EDAM, welke tot het aartspr. van *Holland en Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort, wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend. De kerk, aan de *Voorhaven*, is in het jaar 1824 nieuw gebouwd, uit de gift van wijlen den Heer H. VAN WYVENNE, te EDAM, en den 19 Mei 1825 aan den H. NICOLAAS toegewijd. In den voorgevel ziet men eenig beeldwerk, als: den pausselijken wijster, ring, staf enz.

Voorheen bestond er te EDAM ook een Klooster der Minderbroeders, anders Observanten genoemd, welks gebouw thans gedeeltelijk dient tot een logement; alsmede een Beggijnhof, in de *Kleine Kerkstraat*, welks kapel, zoo als wij gezien hebben, thans bij de Herv. in gebruik is.

De Israëlieten, die ongeveer 90 in getal zijn, hebben hier eene Synagoga, op het *Noord-Achterom*, welke tot het Nederlandsch Synagogaal Resorot van *Amsterdam*, ring van *Hoorw*, behoort.

Men heeft te EDAM de volgende liefdadige inrigtingen: een Hervormd Weeshuis in de *Groote Kerkstraat*; een R. K. Weeshuis, op de *Voorhaven*; een Proveniershuis, op het *Bagijnland*; een Diaconie Bestedelinghuis, en eene Commissie tot wering der bedelarij, door het verlenen van onderstand aan hoog bejaarden en het verschaffen van werk aan de overige behoeftigen.

De Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, werd aldaar in het jaar 1784, onder den naam van *Edamsgenootschap*, door den onvergetelijken Monnickendamschen Doopsgezinden Leeraar JAN NISUWENWIJZEN gesticht, van welke Maatschappij er thans nog een departement bestaat, dat den 15 September 1796 is opgericht, en omstreeks 50 leden telt. — Ook heeft men te EDAM een Postkantoor.

De schrijver der oude Hollandsche Kronijk, bekend onder den naam van *Divisie-Kronijk*, gewaagt, omtrent het midden der vijftiende eeuw, van de geschiedenis eener meermin, die door de Edammer melksters in de Purmer gevangen en naar EDAM zoude gebragt zijn, van waar men haar naar Haarlem zoude hebben vervoerd, doch hoexcer de waarheid dezer gebeurtenis door sommigen met ernst verdedigd is, wordt zij tegenwoordig algemeen voor eene fabel gehouden.

Voorts vindt men door de geschiedschrijvers omtrent EDAM opgeteekend, dat zij in de rampzalige verdeeldheden der Hoekschen en Kabeljauwschen is gewikkeld geweest, en, in het jaar 1426, door de Kennemers voor VROUW JACOB VAN BELJEREN is ingenomen geworden, nadat deze te voren het Huis te Brederode, Heemstede en meer andere sloten van Edelen reeds vermoesterd en vernield hadden.

In het jaar 1475, maakte de stad EDAM, met *Amsterdam* en de Westfriesche steden, een verdrag, wegens het uitrusten van schepen.

In het Kaas- en Broodspel, hetwelk in de lente van het jaar 1491 aanving, was deze stad ook gemengd, waarom zij ook deswege door Hertog ALBERT VAN SAXEN genoodzaakt werd, de poorten voor hem open te houden; die verdacht waren aan het oproer deel te hebben, in zijn

bende tot het, door hem vernietigde, vaderlandsche genootschap. — De kort hierop volgende omwenteling onthief de Edamsche Regering van de hun soo onangename tegenstrevingen der Patriotten. — Bij deze omwenteling, even als bij die van 1795 en 1813, viel te Edam niets meldenswaardig voor.

Het wapen van Edam bestaat in een veld van keel (rood), beladen met eenen stier van sabel (zwart), staande op eenen grond van sinople (groen), met drie sterren van goud daarboven, welk wapen, volgens sommigen de stad zoude verkregen hebben, wegens de dapperheid door hare burgers in het beleg van Damiate, ten jare 1218 betoond. Zoo als zulks ook wordt opgegeven in het volgende versje aan de zuidzijde van een glas, in het noordoosten achter het koor, in de Grootte kerk te Haarlem, geplaatst:

Edam als getrouwe Lantsaaten,
Quamen die van Haarlem te haaten,
Wildt vreugde vaaten.
Sy gingen hem handt, en fier,
Met stoute moedt met felle manier,
Als verwoede stier.
Paus, Keyser en al het Christen Meer,
Verwonderden hem met allen seer,
Van die groote Eer.
Alsoo kreeg Edam haar wapen, met Eer en gewelt,
Drie vergulde sterren in 't Root velt,
En een ster daar in gestelt.

EDAM, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*, ten N. van het eil. Java, 3 u. N. N. O. van Batavia, 8° 57' N. B. 124° O. L. Oudtijds *PORLOS DAMAR*, dat is *HANSMILANO* genoemd, naar eenen grooten harsboom, welke er gevonden werd.

Het heeft $\frac{1}{2}$ u. in den omtrek, is met veel en waar geboomte voorzien; had voorheen schoone pakhuisen van de Oost-Indische Compagnie, alsmede eenen zaagmolen en eene lijnbaan; terwijl het tevens tot een verbanningsoord voor misdadigers strekte, die hier touw voor de schepen moesten slaan. Ook had de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, *KAMPBUIS*, er een fraai Japansch woonhuis gebouwd en er allerlei zeldzame gewassen opgebracht, zijnde hij gewoon sich dikwijls met zijne vrienden derwaarts te begeven, zoo als hij er in den laatsten tijd zijns levens ook veeltijds zijn verblijf gehouden heeft. Thans zijn er op dit eiland zoutmagazijnen.

EDAM, voorm. naam van den kostgrond *PIETERSBURG*, in *Nederlands Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *PIETERSBURG*.

EDAMUM, Lat. naam van de st. Edam, in *Waterland*; prov. *Noord-Holland*. Zie *Edam*.

EDE, gem. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Wageningen* (1 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Barneveld, O. aan Apeldoorn, Z. aan Renkum en Wageningen, W. aan de gem. Rhenen, Stichts-Veenendaal en Renswoude, prov. Utrecht.

Deze gem. bevat de d. Ede, Bennekom, Lunteren, Otterloo en Geldersche-Veenendaal, waartoe behooren de buurs.: Doesburg, Ederveen, Eeschoten, de Fliert, Hartskamp, Maanen, Meu-Lunteren, Nederwoud, Overwoud, Pampel, de Valk, Veldhuizen, Wekerum en Wester-Eng, alsmede de geh. Hoog-Barel, Hoenderloo, Deelen, Dennekamp,

Ginkel, Mosselt, Pampelt, Nieuw-Reems en Oud-Reems, en de adell. h. Hartskamp, Hoekelum en Kernheim. Vroeger stond in deze gem. ook het adell. h. Laar, doch dit is afgebroken.

Zij beslaat eene oppervlakte van 32,140 bund. 56 v. r. 6 v. ell., telt 1235 h., beweend door 1617 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 8400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, in het bijzonder wordt er veel boekweit en rogge gewonnen. — Ook heeft men er eene brouwerij.

De Herv., die er ruim 8200 in getal zijn, maken grootendeels de gem. van *Ede, Bennekom, Lunteren* en *Otterloo* uit, en behooren voor een gedeelte tot de gem. *Veenendaal*.

De R. K., van welke men er 160 aantreft, worden tot de stat. van *Wageningen-en-Bencum* gerekend.

Men telt in deze gem. vijf scholen, als ééne te Ede, ééne te Bennekom, ééne te Lunteren, ééne te Otterloo en ééne te Veenendaal in gemeenschap met Stichts-Veenendaal, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 450 leerlingen bezocht worden.

Het d. *Ede, Ez, Eenz* of *Eenz*, ligt 4 u. W. N. W. van Arnhem, 2 u. N. van Wageningen, te midden van heerlijke korelanden, aan den straatweg van Arnhem op Amsterdam, hetwelk dit dorp veel doortogt verschaft.

Het telt in de kom van het d. 146 h. en ruim 1000 inw., en met de daartoe behoorende buurs. *Doesburg, Ederveen, Maanen, Veldhuizen* en *Wekerum*, 415 h. en ruim 2000 inw.

De Herv., die hier ongeveer 2600 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klasse van *Arnhem*, ring van *Wageningen*, behoort. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Prinz Sasnus*, welke in het jaar 1598 hier was en in het jaar 1606 naar Zutphen vertrokken is. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. De kerk is vroeger eene Moederkerk geweest, waaronder de kerk van Lunteren behoorde, die eerst in het jaar 1866 daarvan is afgescheiden. Deze kerk had voorheen eenen seer hoogen toren, welke, in het jaar 1631, half is afgebrand. Thans nog is deze kerk eene der schoonste van de Veluwe.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht.

Het hoogadelijk landgerigt van de Veluwe werd vroeger allereerst in dit d. gehouden. Het bestond uit Riddermatigen van ieder ambt, *Ambtsjonkers* genaamd, en uit de Afgevaardigden van de Veluwsche steden. Voor de eerste reize werd deze vierschaar gespannen op het kerkhof, onder den blooten hemel, bij het rijzen der zonne. De Landdrest van de Veluwe spande de bank, in den naam der Heeren van den Lande, en de geschillen van het geheele jaar werden er voorts afgedaan. Deze regtbank zat doorgaans acht of tien dagen te Eenz, tot dat de voorkomende zaken waren afgedaan, en daarna in andere ambten der Veluwe.

Eenz is de geboorteplaats van den Dichter *NICOLAAS VAN EENZ*, en van den Wijsgeer *GISEBERTUS VAN IJENDOORN* of *IJSENDOORN*, geb. in 1601, † in 1657, als Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Harderwijk; na eerst het Hoogleeraarsambt te Deventer te hebben bekleed.

In het jaar 1624, werd Eenz door de soldaten van Graaf *HENDRIK VAN DEZ EENZ*, deernlijk geplunderd en verbrand, doch zij werden op het

aannaderen der Hollanders, door zulk eenen plotselijken schrik bevangen, dat zij de vlugt namen, met achterlating van den zamengepaktten buit.

In dit d. hadden in het jaar 1785 eenige bewegingen plaats. Men viel allen, die zich niet voor den Prins van Oranje wilden verklaren, lastig met het aanhoudende geroep van *Vivat Oranje! Oranje boven! de Patriotten in de goot!* gepaard met bitsche scheldwoorden en baldadigheden aan de huizen. De kinderen hadden den Schoolmeester en de verdere ingezetenen den Predikant tot voorganger, aan wiens invloed en medewerking men, voor geen gering gedeelte, de optocht der Edesche boeren tegen de Renswoudenaars toeschreef, die, had de Heer van Renswoude en zijn Officier geene gepaste maatregelen daartegen genomen, een tooneel van plundering, zoo niet van moord, in die heerl. zoude geopend hebben; tegen welk boos bestaan het Hof van Gelderland, te Eas eene scherpe afkondiging liet doen.

In het d. Eas is den 4 Februarij 1838 een brand ontstaan, waardoor drie huizen in de asch gelegd en eenige schapen omgekomen zijn.

EDLENBURG (DEN), ook wel onder den naam *Edensburg* voorkomende, voorm. adell. huis, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Someren*.

Dit adell. h. is afgebroken; de plaats, waar het gestaan heeft, is alleen kenbaar aan de grachten, die haar omgeven hebben, en aan de steenpuin, welke er gevonden wordt.

EDEN, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *Eas*.

EDEN, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *Eas*.

EDENBURG, verl. suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter rogerstijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Groendal*, benedenwaarts aan de suikerplant. *Potribo*; 250 akk. groot.

EDENBURG, naam, onder welke het voorm. adell. h. *DES EDELBURG*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie *EDLENSBURG* (DEN).

EDENS, bij het landvolk doorgaans *Eas* genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Sneek*, kant. en 2 u. N. O. van *Bolsward*, aan de vaart van *Bolsward* naar *Leeuwarden*.

Men telt er, in de kom van het d., 6 h. en ruim 20 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Edens-en-Spannum*. Het kerkje bragt vóór de Reformatie niet meer op dan 90 goudgulden (135 guld.), terwijl de Proost van St. Janskerk 8 schil den (18 guld.) trok. Het leijendak werd in 1746 en het inwendige in 1763 nagenoeg geheel vernieuwd. Men vindt daarin eene fraaie grafzerk, met een Latijnsch gragschrift op *Bocco van BURMANIA* † 7 December 1553.

Vroeger lag hier de state *Unga*, in de zestiende eeuw door het geslacht *BURMANIA* bewoond.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 10 leerlingen bezocht.

EDENS-EN-SPANNUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*, ring van *Bolsward*.

Men heeft er twee kerken, ééne te *Edens* en ééne te *Spannum*, en ruim 200 zielen. *Edens* is tot het jaar 1614 bediend geweest door den Predikant van *Wommels*, in genoemd jaar werd er

achter eene pastorij gebouwd en bekwam het eenen eigen Leeraar in AMIANUS FRIDERICI ALUTARIUS, die in 1626 naar de Oude- of Bellingwolderschans beroepen werd.

EDERBOSCH of EDERBOSCH, van ouds bekend onder den naam van het EDESCH-BOOSCH- en LOEBOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. en N. W. van *Ede*.

Het draagt hooge eiken- en beukenboomen, en beslaat eene oppervlakte van 412 bund. 21 v. r. 40 v. ell.

Dit bosch is het eigendom van den Houtrigter, zijnde de grootste geërfde en van eenige mindere geërfdes. Het opzigt over het bepoten en kappen van dit bosch is opgedragen aan vier personen, Boschmaalen genoemd.

EDERSEL, oude naam van het d. EERSEL, *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie EERSEL.

EDERVEEN of EDERVEEN, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, dist. *Veluwe*, arr. en 4 u. W. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. van *Wageningen*, gem. en 1 u. W. van *Ede*; met 75 h. en 400 inw.

EDESCH-BOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie EDERBOSCH.

EDEWALLE, oud leen in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie IJDEWALLE.

EDICHUYZEN, volgens sommigen, oude naam van het d. HEDICHUYZEN, in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie HEDICHUYZEN.

EDSMA of EDSMA, voorn. burgt in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, te *Heveskes*, gem. *Delfzijl*. — Zij stond nabij de kerk en moet van ruimen omvang geweest zijn.

EDSERS-SLOOT, watertje, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat bezuiden Slochteren ontstaat, en, in eene noordwestelijke, bijna lijnrechte strekking, naar de *Slochter-Be* schiet, waarin het zich ontlast.

EDSERT (TER-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*. Zie TER-IDSERT.

EDSMA, voorn. burgt in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie EDSMA.

EDYGWERUM, Friesche naam van het d. ENGWIJERUM, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie ENGWIJERUM.

EE of EA, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 6 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. van *Dockum*.

De kerkbuurt, welke rondom de kerk gebouwd is, telt 750 inw. Met de daartoe behoorende b. Tibma, Groot-Medhuizen, Klein-Medhuizen, Oudterp en de Valingen, telt dit d. 980 inw., die meest haa bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook is hier een korenmolen.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Dockum* behoort, en tot in het jaar 1854 met die van *Engwierum* eene combinatie uitmaakte. De eerste, die in de gem. van *Es-en-Engwierum* het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest FRANCISCUS AVERKAEP, die in het jaar 1584 herwaarts kwam en in het jaar 1606 naar *Jelsum* vertrok. De eerste, die, na de afscheiding van *Engwierum*, te *Es* Predikant was, is geweest TAREK FOERES DE HAAN, die in het jaar 1855 herwaarts gekomen is, en in het jaar 1839 zijne dienst heeft nedergelegd. De kerk is klein doch fraai. Zij heeft eenen vierkanten toren. In het koor had men oudtijds een afchatsel of hek, waarop de afbeeldingen van menschenhoofden met monnikakappen en ezelsoren gebeiteld waren.

Men heeft er eene dorpschool, welke in het jaar 1857 aanmerkelijk verbeterd is.

EE is de geboortepl. van den Geschiedschrijver **FOMM SROONDS**, geb. 2 Julij 1715, †, als Onderwijzer te Nijkerk, den 18 December 1770.

EE, verkorte naam van het d. EDE, op de *Neder-Fehwe*, prov. Gelderland. Zie EDE.

EE, verkorte naam van het d. EDE, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. Zeeland. Zie EDE.

EE, geb., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. *Hennaunderadeel*, arr. en 2 u. N. van *Sneek*, kant. en 2½ u. O. N. O. van *Bolsward*, ½ u. N. O. van *Yteus*, waartoe het behoort.

EE, riv. in *Fivelgo*, prov. Groningen, die aan het Schaaphok uit de vereeniging van de Scharmer-Ee met de Slochter-Ee ontstaat, voorts noordwaarts naar Woltersum loopt, welk gedeelte ook wel de *Woltersumma-Ee* genoemd wordt, alwaar zij zich in twee armen deelt, van welke de een den naam van Poster-Ee aanceemt (Zie EA [Postma-]), en de andere met eene zeer bogtige noord-westelijke rigting langs Ooster-Dijkshorn naar de Nije-til loopt, waar hij zich weder in twee armen splitst, van welke de westelijke den naam van Wijtwerdermaar en de oostelijke dien van Stedumermaar aanceemt. Zie voorts die woorden.

Dese riv. is oondtijds zeer breed geweest en heeft zelfs ten N. van het Slochterdiep wel 80 voet wijtde gehad, ofschoon zij thans op 20 voet gebragt is. Bij het d. Woltersum laat zich echter de vorige ongemeene breedte in den herfst nog onderscheiden.

EE of IZ, stroom of vaart, prov. Friesland, die uit het *Slootermeer* komt, in eene zuidelijke strekking, door de stad *Slooten*, tuschen Gaasterland en Lemsterland doorstroomt en bij Takonijl in de Zuiderzee valt.

EE, DOCKUMER-EE of DOCKUMER-IZ, stroom en een der drie groote scheeps-vaarwaters van Friesland, zijnde de trekvaart van *Leeuwarden* naar *Dockum*, in welke stad dit kanaal met twee armen, zijnde noordoostwaarts de *Zuider-Ee* en oostwaarts het *Dockumerdiep*, naar de *Lauserzee* stroomt.

EE, voorm. riv., prov. Zuid-Holland, die haren loop voorbij Oud-Vlaardingen had, maar sedert het jaar 1421 met de Maas is vereenigd.

EE of EI, riv., in het *Oldambt*, prov. Groningen.

Zij kwam voormaals uit het *Zuidlaardermeer*, op eenen afstand van 700 roeden van de *Semslinie* of *Drentsche scheidung*, en uit het voorheen tamelijk groote *Hoedmansmeer*, vermeerderd door het water van de uit *Drenthe* afkomstige beek, de *Stijpe*, en schijnt tot op eene zekere hoogte bevaarbaar geweest te zijn. Voortijds was dit water een vrij aanmerkelijke stroom, van welken men nog flauwe sporen bij de *Bekste*, *Midwolve* enz. vindt, terwijl zij ook nog bij *Woldendorp* en *Terzontent* aanwezig is. Thans loopt zij hoofdzakelijk in eene noordoostelijke rigting tuschen beide de *hoofddeepen*, onder het zoogenaamde *Zwardieep*, het *Medemerdiep*, en het *Winschoterdiep* door, en ontlast zich bij *Terzunterstijl* in het *Terzunterdiep*.

EE, riv. in *Waterland*, prov. Noord-Holland. Zie IIZ.

EE, HIZ, IJ, HIZ, EDE, HED, IJZ of HED, voorm. zeebeem of meer, prov. Zeeland, Z. van *Kadzand*, *Oostburg* en *Aardenburg*.

Door de scheepvaart op dit water, naar de *Noordzee*, ontstonden en bloeiden de steden *Oostburg* en *Aardenburg* (toen *Rodenburg* genaamd), vooral laatstgenoemde plaats. De opslukking en bedijking

daarvan waren oorsmak van het verval dier plaatsen: W. van de *Ex*, aan den mond, lag de stad Muiden, nu het d. St. Anna-Ter-Muiden; ook ontstond daar toen de reeds opgeslikte Lammensvliet, naderhand onder den naam van Sluis-in-Vlaanderen bekend. De bedijking geschiedde in het midden der dertiende eeuw, nadat echter reeds vroeger aan de westzijde kleinere polders beverscht waren. Hierdoor ontstonden de polders Ooster-Eede en Wester-Eede (zie *EEDE* [OOSTER-] en *EEDE* [WESTER-]). Hoogstwaarschijnlijk is dit het water, dat bij *MELIS STOKS* en bij vele latere schrijvers onder den naam van *HEIDENESSE* voorkomt (zie dat woord). Ook schijnt hiervan de naam Heidenessen, even als Eede, IJdewalle enz. afkomstig te zijn (zie die artikelen).

EE (*BINDER-*) of *BUNDER-AE*, watertje, prov. *Groningen*, eigenlijk dat gedeelte der *Ee*, hetwelk langs *Woldendorp* loopt.

EE (*DE-BINNEN-*), buurs. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. van *Wisschoten*, kant. en 3¼ u. N. O. van *Zuidbroek*, gem. en ¼ u. Z. van *Termenten*, 10 min. O. van *Woldendorp*, waartoe het behoort.

EE (*BOOSTER-*), naam, welke in de wandeling veelal gegeven wordt aan den pold. *OOSTER-EEDE*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *EEDE* (*OOSTER-*).

EE (*DOCKUMER-*), vaarwater, prov. *Friesland*. Zie *DOCKUMER-EE*.

EE (*FINSTERWOLDER-*), voorm. water, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, dat men in eene oude oorkonde vermeld vindt, als bij *Finsterwolde* moetende gevloeid hebben.

EE (*HIESLUMER-*) of *GROOTS-EE*, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, Z. van *Hieslum*.

EE (*KLEINE-*), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, ¼ u. Z. van *Hieslum*.

EE (*KROMME-*), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smalingerland*, dat uit het *Grietmans-rak* voortkomt en met eene westelijke rigting naar *Goingshuizen* loopt, waar het zich in de *Wijde-Ee* verliest.

EE (*MONNIKE-*), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smalingerland*, dat met de *Wijde-Ee* ineen loopt en door de *Zetsloot* in verbinding staat met de *Oudegaster-Zanding* en door de *Monnikegrup* met de *Smalle-Bester-Zanding*.

EE (*MONNIKE-*), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, Z. van *Hieslum*, dat met de *Hieslumer-Ee* in verbinding staat.

EE (*NOORDER-*), water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, dat de *Naauwe-Wymers* opneemt en van *Smallebrugge*, in eene zuidelijke rigting, langs *Woudsend vliet* en zich in het *Slootermeer* onlast.

EE (*NYEHUISTER-*), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, gedeeltelijk griet. *Hieslumer-Oldphaert-en-Noordwolde*, gedeeltelijk griet. *Wonseradeel*, W. van het in de griet. *Wymbritseradeel* gelegen d. *Nyhuizum*, waarvan het zijnen naam ontleent.

EE (*OOSTER-*), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie *EEDE* (*OOSTER-*).

EE (*OUDE-*), riv., prov. *Groningen*. Zie *AE* (*OUDE-*).

EE (*POSTER-*), aam van de *Ee*, in *Fieselgo*, prov. *Groningen*, die bij *Woltersum* de *Ee* verlaat, en in eene noordelijke strekking naar *Ten-Post* loopt en daar in de *Trekvaart* van *Groningen* naar *Appingedam* valt.

EE (*PURMER-*), voorm. watertje in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *IJE* (*PURMER-*).

EE (RUITSTER-) of *BORENSLOR*, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat bij het geh. de Ruiten, onder Slochteren, zijnen oorsprong neemt en met eenen noordwestelijken loop in de *Slochter-Ee* uitloopt.

EE (SCHARMER-), tak van de *Es* in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke bezuiden Scharmer ontstaat, in eene noordnoordoostelijke rigting langs Scharmer loopt en zich bij het Schaaphok met de *Slochter-Ee* vereenigt om de *Ee* te vormen.

EE (SLOCHTER-) of *SLOCATER-13*, tak van de *Es* in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke in de gem. Sappemeer ontspringt, met eene eerst noordelijke, vervolgens noordoostelijke, rigting langs de grenzen van Slochteren en Kolham loopt; ter hoogte van Slochteren de *Edser-sloot* opneemt; en van dáár, in eene noordwestelijke strekking, naar het Schaaphok loopt, om zich met de *Scharmer-Ee* te vereenigen, ten einde de *Ee* te vormen.

EE (SMALLE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smalingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterzwaag*, onder Boornebergum. Vroeger plagt hier een klooster te staan van Benedictijnernonnen, mede *Smalle-Ee* of *Smallinee* genoemd. Zie dit laatste woord.

EE (SMALLE-), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, dat uit de *Wyde-Ee* voortkomende, in eene oostelijke rigting naar Bergumerdam loopt, en $\frac{1}{4}$ u. O. van die plaats zich in twee takken splitst, van welke de noordelijkste in het Noordermeer en de zuidelijkste in het Saameerder-meer uitloopen.

EE (SMERIGE-), het gedeelte van de *Scharmer-Ee*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waardoor deze zich met de *Woltersumer-Ee* vereenigde, doch dat thans toegegroeid is.

EE (SUUR-), stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie *Es* (ZUIDER-).

EE (WESTER-), naam, waardoor men in het gemeene leven de pold. *WESTER-EDDE-BENOORDEN-ST.-PIETERSDIJK*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, bedoelt. Zie *EDDE-BENOORDEN-ST.-PIETERSDIJK* (BEWESTER-).

EE (WOLTERSUMER-), dat gedeelte van de riv. de *Es* in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, hetwelk van *Woltersum* naar *Ten-Post* loopt. Zie voorts *Es*.

EE (WYDE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, in het Zuid-oosten van de griet. *Idaarderadeel*, ten O. van *Grouw*.

Het staat door de *Tynje* in verbinding met het *Pikmeer* en door het *Grietmans-rak* en de *Kromme-Ee* met de *Wyde-Ee* in *Smalingerland*.

EE (WYDE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smalingerland*, dat met de *Monnike-Ee* ineen loopt; door de *Hoodams-sloot* in verbinding staat met het *Kruiswater*, en door het *Grietmans-rak* en de *Kromme-Ee* met de *Wyde-Ee* in *Idaarderadeel*.

EE (WYDE-), prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. W. van *Bergum*.

Als een meertje of breed kanaal is het een gedeelte van het groote vaarwater tusschen *Leeuwarden* en *Groningen*, komende uit de *Lan-gemeer* en stroomende, door *Bergumerdam*, naar het *Bergumermeer*.

EE (ZUIDER-) of *SUR-ES*, stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*.

Zij neemt te *Dockum* een aanvang uit de *Dockumer-Ee* en loopt, met eene noordoostelijke rigting, langs *Jouwswier*; van waar hij in eene oostelijke strekking naar *Ezumazijl* stroomt, alwaar hij zich in de *Lauwerzee* ontlast.

EEBURG, landh., prov. *Friesland*; kw. *Oostergoo*; griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en § u. N. ten O. van *Leeuwarden*, in *Leksum*. Het wordt thans in eigendom bezeten door Mr. TIENTE SOLKES THOMP, Vice-President van het Provinciaal Geroegthof van *Friesland*, te *Leeuwarden*.

EECHMAN, naam, onder welke de huurs. **DESEKAMP** in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, op sommige kaarten verkeerdelijk voorkomt. Zie **DESEKAMP**.

EECHTRIP, b. in het halj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie **AAGDORP**.

EECHTRIP (HUIS-TE-), adell. h. in het halj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie **POELKENBURG**.

ECHTROP, b. in het halj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie **AAGDORP**.

ECHTROP (HUIS-TE-), adell. h. in het halj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie **POELKENBURG**.

EEDAM, st. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **EDAM**.

EEDE, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EDE**.

EEDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **EEN**.

EEDE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk graafs. *Middelburg*, in *Vlaanderen*, gedeeltelijk in *Aardenburger-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis* (4. k. d., 11 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. *Heile*, *Aardenburg* en *St. Krnis*, O., Z. en W. aan de Belgische grenzen, gem. *Middelburg* en *St. Laurens*.

De gem. bestaat uit den *Biesenpolder*, den *Dooperspolder*, en den *Praatpolder*; voorts uit gedeelten van de pold.: *Becooster-Eede*, van den *Middelburgschen-polder* en van den *Papenspolder*, bevat het d. *Eede* en eenige verstrooid liggende h., heeft eene oppervlakte van 1319 bund. 7 v. r., telt 210 h., bevoond door 244 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

In oude tijden waren er twee parochiën: die van *St. Baafs*, ten W. van de *Eede* en die van *Onze-Lieve-Vrouwen-Bezuiden*, ten O. van het water; in beide parochiën waren kerken; het is echter onzeker of zij tijdens de Hervorming nog bestonden; vast gaat het, dat zij vóór of tijdens de Spaansche onlusten, door krijg en water-vloeden zijn verdwenen. Bij de bedijking van *Becooster-Eede* in 1651 werd, aan de oostzijde van het watertje, eene kerk, voor een vijftigtal Hervormden, die er zich toen bevonden, gebouwd, en eene gemeente gesticht. Deze gemeente is naderhand toegevoegd, doch is nooit zoo talrijk geweest als de R. K., die te *Middelburg*, in *Vlaanderen*, en te *St. Laurens*, beide buiten de grenzen der voorm. Republiek der Vereenigde Nederlanden, hunne godsdienst oefenden. Gemelde kerk der Herv. werd, den 27 Junij 1672, door de Franschen, uit spijt over hunne nederlaag bij *Aardenburg*, verbrand; doch is spoedig daarna herbouwd. De onruet op de grenzen, in de oorlogen van 1708 en 1747, schijnen oorzaken geweest te zijn, dat het getal der Herv., op deze onbeschermdé plek gronds, weder afnam. In 1794 was de gemeente maar zeer klein, doch had nog altoos eenen eigen Leer-aar. In den Franschen tijd, bij de organisatie der Protestantsche kerk-besturen, werd **Eede** in de gem. *St. Krnis* ingelijfd, en de Predikant dier plaats ging, ten minste viermaal 's jaars, te **Eede** prediken en de bondzegelen bedienen; de gemeente bleef echter verminderen, zoo-

dat zij thans slechts uit 16 zielen bestaat. In 1815 is de kerk en pastorie aan de R. K. verkocht. De eerste Predikant in de gem. Eede is geweest JOHANNES MORRIS, die er reeds in 1648 moet gestaan hebben, ofschoon de kerk eerst een paar jaren later werd ingewijd. — De laatste eigen Predikant in die gem. was DANIEL JACOBUS DRESSELAM, die, wegens gebrek aan bezoldiging, bij den inval der Franschen, zich genoodzaakt zag een beroep naar Zuid-Beveland aan te nemen.

De R. K., die in deze gem. altijd in grooter getal aanwezig waren, dan in andere plaatsen van dit district, gingen, zoo als reeds is aangemerkt, voor een gedeelte te *St. Laurens*, maar meest te *Middelburg*, in Vlaanderen, ter kerke, daar zij ook grootendels in het graafschap van dien naam woonden (1). Bij de kerkelijke organisatie onder het Fransch bestuur, werden zij tot de nieuw opgerigte R. K. kerk van *Aardenburg*, onder het bisdom van *Gent*, gebragt, die alzoo talrijk genoeg werd, om binnen die stad eene kerk te stichten.

Toen de kerk van Eede door de Herv., in 1815, aan de R. K. was verkocht, werd hier eenen Kapellaan of Onderpastoor geplaatst. De kerk werd op den 27 October 1818, door den Deken van Maldegem, P. FONTJN, onder aanroeping van de *Maagd MARIA*, aan de R. K. eere-dienst gewijd. Bij Koninklijk besluit van 26 Augustus 1840, is echter de gem. van Eede als afzonderlijke parochie, onderhoorig aan de pastorie der tweede klasse te *Sluis*, erkend. De eerste Pastoor was JOHANNES EVERTS, die er nog staat. De par., welke ongeveer 1200 zielen telt, behoort thans onder het Bisschoppelijk vicariaat van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Hulst*.

Aangzien de kerk van Eede, met de pastorie en eenige huizen, aan de oostzijde van het watertje van dien naam stonden, maar de meeste huizen aan de overzijde gevonden werden, zoo was geen der namen van de beide oude parochiën, op het nieuw ontstane dorp toepasselijk, waarom het dien van gemeld watertje, de *Eede*, verkreeg.

De vier Doopsgez., welke onder deze gem. wonen, behooren tot de gem. van *Aardenburg*.

Het d. Eede, meestal v' *Es* uitgesproken, bestaat niet uit aan elkander gebouwde, maar wel aan elkander ervende huizen. Het loopt door tot over de Belgische grenzen, alwaar het tot *Middelburg*, in Vlaanderen, behoort. Het dorp is niet bestraat, maar aangenaam in eene zandachtige, zeer boom- en boschrijke streek gelegen; terwyl het holder, altoos stroomend watertje, waarover vier bruggen liggen, voor de inwoners zoo aangenaam, als geriefelijk is. Tot de kom van het dorp, voor zoo ver het op Nederlandsch grondgebied ligt, belieken 110 h. en 600 inw.

Het kerkgebouw is niet groot of aanzienlijk, en heeft slechts eenen kleinen bouwvalligen toren, van eenen bengel, doch niet van een uurwerk, voorzien.

De school, die in het jaar 1824 gebouwd werd, is goed en lichtig, en wordt door elkander van 80 kinderen bezocht.

Andere openbare gebouwen bestaan er te Eede niet. Er zijn twee windmolens, van welke de eene, de *Biesenmolen*, bijna een half uur van het dorp, geheel op de grenzen, ligt.

Er worden twee keruissen te Eede gehouden, de eerste, op den tweeden Pinksterdag; de andere, op St. Pietersdag.

(1) Hunne burgerlijken moesten evenwel, om burgerlijk wetig te zijn, in de Hervormde kerk te Eede voltrouwen worden.

Den 7 Januarij 1831 viel bij dit d. eene schermutseling voor tusschen een detachement van het 2e bataillon der 5e afdeeling Infanterie en de Belgen, waarbij van onze zijde een Onderofficier sneuvelde; den 16 Februarij van datzelfde jaar had er weder eene schermutseling tusschen dezelfde troepen plaats, waarbij een Soldaat en de Hoornblazer ABRAHAM DE POTTER gewond werden, welke laatste, hoewel in de lies gekwetst zijnde, evenwel den stormmarsch bleef doorblazen, waarvoor hij later van Mevrouw J. A. GERLACIUS, douanière DE HOEFPIED, eene meerschuiimen, met zilver gemonteerde tabakspijp ten geschenk ontving, met het eigenaardige opschrift: *Dat zijn ze die Wilhelms blazen.*

De gem. Eede heeft geen wapen.

EDEE, water in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Eede*.

Het draagt veelal den naam van rivier; doch volgens den kundigen AN ULTRACAT DRASSELKUS (1), verdient het dien naam niet. Het heeft zijnen oorsprong uit eenen heuvel in het Maldeghemveld, bezuiden Maldeghem, in de Belgische prov. Oost-Vlaanderen (2), loopt met eenen duiker onder het Belgische riviertje de Lieve door, en komt, na eenen korten loop, op Nederlandschen bodem, op welken het door het dorp en de gem. Eede, die daarvan hunnen naam ontleenen, in de volle lengte, vloeit.

In vorige tijden was de bedding wel 500' ellen oostelijker, en watterde het uit langs Aardenburg, door de Aardenburger-haven en het Corijsche-gat, in de *Noordzee*; maar toen, in het jaar 1701, de haven van Aardenburg werd toegedamd, is het door den beroemden CORNOOAN, langs de Elderschans en de Krnisschans, naar Sluis afgeleid, waar het voorts door de kaai en haven in het Zwin stort; maar ook op drie plaatsen, door sluizen kan opgehouden worden. Het begint op sommige tijden van het jaar, onafhankelijk van regen, te vloeijen; maar bij overvloedigen regen, zwelt het soms zoo zeer, dat de gem. Eede en omliggende streken met overstroming bedreigd worden, en men de alarmklok luidt, ten einde dit, zoo veel mogelijk, te beletten.

Het water is zoeter en helderder dan anders in het Vierde Distrikt van Zeeland gevonden wordt; zoo als er ook waterplanten (nymphen, water-iris enz.) in groeijen, die anders daar niet te vinden zijn. Het is dus voor de streken, welke het besproeit, in drooge jaargetijden, eenen zegen, en wel voornamelijk voor de stad Sluis, wier inwoners daardoor nooit gebrek hebben aan water, even goed tot drinken als tot waschen geschikt. Door het toehouden der uitwaterings-sluizen kunnen de vesten te Sluis voor het grootste gedeelte, met 'zoet water, vol gezet worden, zoo als zelfs nog in de onlusten met België, in 1830 en later, geschied is; ook kan men daarmede een groot gedeelte van den omtrek dier stad onder water zetten.

EDEE (BEOOSTER-), pold. in *Staats-Vlaanderen*; in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie EDEE (OOSTER-).

(1) *District Sluis en Vlaanderen*, bl. 20.

(2) De heuvel, waaruit dit waterje ontspringt, bestaat uit zeer zware leuwaarde, en te omringd door dierre sandvelden. De bronnen der Eede vertoonen zich als natte slijkvlakken aan de zijden des bergs, waerom lager bij den voet plasjes, vooral opmerkelijk bij droog zomerweder; vanaar komen zich tot grooten, worden stedsdijk beekjes, en loopen in eene sloot uit, welke op korten afstand het riviertje vormt.

EED (**BEOSTER**-), voorn. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie **EED** (**OOSTER-EN-WESTER**-).

EED (**BEOSTER**-), de westelijke punt van het eerste gedeelte van den *Prins-Willemspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **EED** (**OOSTER**-).

EED (**BEWESTER**-), voorn. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie **EED** (**OOSTER-EN-WESTER**-).

EED (**OOSTER**-), ook wel **BEOSTER-EED** en in de wandeling **BOOSTER-EN** genoemd, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Eede*, voorts gedeeltelijk gem. *St. Kruis*, en gedeeltelijk gem. *St. Margaretha* en *St. Jan*, in de Belgische prov. *Oost-Vlaanderen*; want de grenscheiding tusschen Nederland en België, loopende van Graafs-Jan-Zijdelingsdijk, bij het Vlaamsche d. *St. Laurens*, op den ingang der *Brandkreek* of de *Zoetelaarsgeule*, die door het midden der *Brandkreek* plagt te loopen, gaat dwars door dezen polder en splitst dien in een Nederlandsch en een Belgisch gedeelte.

De pold. **BEOSTER-EED**, paalt N. aan de stad *Aardenburg*; den *Grooten-Boompolder* en den polder het *Hoogeland*, met. welken hij een vereenigd bestuur heeft, N. O. aan de polders *Nieuw-Haantjesgat*, *Oud-Haantjesgat* en den *St. Janspolder*, in België gelegen, Z. voor een klein gedeelte aan de Belgische prov. *Oost-Vlaanderen*, meest echter aan den *Biesenpolder*, gem. *Eede*, W. aan *Bewester-Eede-bezuiden-St. Pietersdijk*, waarvan het door de *Eede* gescheiden wordt.

Deze pold., welke in het jaar 1651 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1633 bund. 94 v. r. 80 v. ell., waaronder 1586 bund. 69 v. r. 50 v. ell. schotbaar land, en van deze liggen slechts 1046 bund. 1 v. r. 80 v. ell. op Nederlandsch grondgebied. Het overige ligt in de Belgische prov. *Oost-Vlaanderen*. Op Nederlandsch grondgebied staan 16 woningen, waaronder 7 hofsteden; op Belgisch grondgebied 60 woningen, onder welke 6 hofsteden. Deze polder watert gezamenlijk met *Hoogeland*, door eenen steenen buis of heul, onder den *St. Pietersdijk*, in den grooten *Boompolder* uit. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, twee *Gezwoorenen* en eenen *Penningmeester*, en is gecombineerd met het *Hoogeland*.

De *Hervormden*, die in den polder **BEOSTER-EED**, op voormalig *Oostenrijksch*, nu *Belgisch* grondgebied woonden, en die in vorige tijden, het aanzienlijkste deel der bevolking van dat gedeelte uitmaakten, behoorden van ouds, tot de *Hervormde gemeente van St. Kruis*, bij welke zij zelfs als *Ouderlingen* en *Diakenen* dienden en als zoodanig in de klassis zitting hadden.

Deze polder is in de Belgische onlusten, voor een groot gedeelte met zoet water, uit den *Eeclooosche-watengang* geïnundeerd geweest. De *Kapitein Luitenant* van het vierde *bataillon Veldartillerie*, *PIETER GODFRIDUS CALLENVELS*, een geboren *Sluizenaar*, werd, daar dit *bataillon*, grootendeels uit *Belgen* bestaande, ontbonden was geworden, in het *Vierde district* gedetacheerd, en door den *Kolonel LEDER*, wegens zijne kennis met het locale, en door gebrek aan een genoegzaam getal *Ingenieurs*, gebruikt, om in het *Zuiden* de *inundatie* te stellen. Onaangenaam voor hem, omdat hij niet in zijn vak werkte, onaangenaam, omdat hij het land van vrienden en bloedverwanten moest bederven, en dus voor velen hatelijk werd; zijne moeder selve verloor toen tijdelijk 600 guld. inkomens 's jaars. Den 6 Augustus 1851 kreeg hij last, *Ooster-Eede* onder water te zetten, door het doorgraven

van den oostelijken Trachel van de, door het sluiten der uitwatering sluisen, volgezette Eede. De Belgen hadden Eede bezet, en op den oostelijken Trachel konde men niet komen dan uit Aardenburg, langs den westelijken Trachel gaande, en voorts over eene brug; maar, de Belgen dit voornemen ziende, beletteden den toegang en zochten de Nederlanders terug te drijven. De expeditie was gedekt door een detachement van de vijfde Afdeling, onder den Luitenant J. STRATER; het terug drijven der Belgen was onmogelijk en reeds waren sommige werkliepen gevlugt, toen de Luitenant CALLENFELS voorstelde het water over te zwemmen. Eenige werkliepen stemden hierin toe en eenige soldaten van het detachement vervingen vrijwillig de versaaerden. Nu werd Ooster-Eede, in het gezigt en onder het vuur van den vijand, die door den Luitenant STRATER in toom werd gehouden, door het koen beleid van den Luitenant CALLENFELS, onder water gezet. De Kolonel LEEKE was hierover zoo zeer voldaan, dat hij, bij het vertrek van den gezegden Luitenant uit het district, zeide: „Ik heb aan u nog eene oude, onvoldane schuld; maar ik zal er aan denken,“ doch, door het kort daarop volgende overlijden van dien Kolonel, bleef die schuld onvoldaan.

KEDE (OOSTER-) of **BZOOSTER-EEDE**, aldus wordt genoemd de westelijke punt van het eerste gedeelte van den *Prins-Willemspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, distr. *Sluis*, kant. en gem. *Oostburg*, omdat dese gronden te voren tot den polder van dien naam behoorden.

Zij beslaan eene oppervlakte van 212 bund. 41 v. r. 55 v. ell., en zijn te vinden voor een klein gedeelte in het elfde, voorts in het twaalfde en dertiende begin van *Prins-Willemspolder*. De grenzen zijn N. de *Brugsche-vaartpolder*, O. de *Dierkensteen-polder*, (mede een onderdeel van *Prins-Willemspolder*), Z. de *Sophia-polder*, Z. W. de *Diomedepolder*, N. W. de *Austerlitspolder*.

Tot hertoe strakte in oude tijden de polder **BZOOSTER-EEDE**. Aan den Zuidelijken dijk lag te voren het veer de *Maagdenburg*. Op de noordwestelijke punt ligt de zoogenoemde *Konijnenberg*, waar *Prins MAURITS* in het jaar 1604 met de vloot landde, om de stad *Sluis* en dit geheele land te heroveren. De straatweg van *Oostburg* op *Sluis* en *Aardenburg* loopt er door. Men vindt er 2 groote hofsteden en 7 arbeiderswoningen.

EEDE (OOSTER-EN-WESTER-), voorm. polders in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, ontstaan door opslikking van den zeeboezem *Ee of Hee* (zie dat art.)

Als men op de kaart van *VANDIUS*, die ook bij *SMALLEGAN* voorkomt, acht geeft, dan ziet men in gemeld water, tusschen *Rodenburg* en *Oostburg*, eene groote schorre of landtong, op welks westelijke punt *Lapschure* lag, zoo dat de schepen van eerstgenoemde plaats (nu *Aardenburg* genoemd) eenen grooten omweg moesten maken, om in zee te komen. Het opslikken van dit vaarwater gaf, in 1243, aanleiding tot het graven van een kanaal, door de schorren heen, regt naar zee (1). Dit is denklijk, hetzelfde water, dat naderhand de *Aardenburger haven* werd. Kort daarna werd alles bedijkt en gemelde haven werd de scheiding der polders *Ooster-Eede* en *Wester Eede*, welke toen ontstonden.

OOSTER-EEDE was outtijds in vier hoeken verdeeld, welke niet elkanter ruim 4285 bund. bevatteden; zonder de 84 bund., waarop de stad

(1) Zie J. AB UTRICHT DRAAGELUIS, *Oud-Zeeland*, bl. 77.

Aardenburg gebouwd was, mede te rekenen. De Noorderhelft door de Goodsvliet gescheiden, was door den St. Pietersdijk van de zuidelijke afgezonderd. De andere helft, bezuiden de St. Pietersdijk, draagt nog den naam van *Broosstra-Eede*, en is onder dien naam mede in de zeventiende eeuw bedijkt. Behalve de stad Aardenburg lagen daarin Sint Baafs, Sint Krnis en Coxy.

WESTER-EEDE was slechts 1770 bund. groot. Daarin lagen: Lieve-Vrouwe-Bezuiden-Aardenburg, Lieve-Vrouwe-Benoorden-Aardenburg, Heile, Heinkenswerve, Trabede en Lieve-Vrouwe-bij-Sluis, behalve ettelijke kasteelen.

De Oostkust des zeeboezems was van oude tijden door Zeeuwsche volkstammen bewoond. Ook deze indijking geschiedde door de Zeeuwen (1), wier hulp Filias, Graaf van *Flaanderen*, in 1181, ingeroepen had, tot het bedijken der ondergelopen landen rondom Damme, welke zij daarvoor in bezit kregen, terwijl zij hun werk met het indijken van dezen polder voltooiden, hetgeen ook veel zekerheid aan hunne vroegere bedijkingen gaf. Ofschoon dus onder Vlaamsch bewind, was de bevolking dezer polders Zeeuwseh. Bij den vloed van 27 September 1477 werden OOSTER-EN-WESTER-EEDE met al de dorpen enz. door de zee bedolven. — Het schijnt, dat men pogingen aangewend heeft, om ze, zoo al niet geheel, dan toch gedeeltelijk te herdijken. Door de vloedden van 1570 en 1587 werden evenwel deze herwonnen gronden weder ondergespoeld.

De WESTER-EEDE is naderhand bijna in dezelfde uitgestrektheid onder den ouden naam, maar in twee deelen, bedijkt; doch van OOSTER-EEDE heeft alleen het achterste gedeelte den ouden naam herkregen; liggende deze gronden thans overigens in den Biezeapolder, den Grooten-Boompolder, den Kleinen-Boompolder, den Izabellepolder, den Goodsvlietpolder, den Sophiapolder, den Prins-Willemspolder (in welken zij als onderdeel den ouden naam hebben behouden), den Diomedepolder en de Olieslagersplaat.

De regten van Prins-Willemspolder, die deze sints onheugelijke tijden op de nog onbedijkte Olieslagersplaat had, ten gevolge waarvan daaraan ook de tegenwoordige polder is toegekend, schijnt ontsproten uit de oorspronkelijke uitgifte aan de bedijkers van Prins-Willemspolder van al de gevloede landen van het noordelijke gedeelte van het voormalige OOSTER-EEDE.

EED-EN-BENOORDEN-SINT-PIETERSDIJK (WESTER-) of BEWESTER-EEDE-BENOORDEN-ST.-PIETERSDIJK, gewoonlijk de WESTER-EE genoemd, waardoor men in het gewone leven uitsluitend dezen polder bedoelt, pold. in *Staats-Flaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en dist. *Sluis*, gem. *Heile* en voor een klein gedeelte gem. *Aardenburg*; palende N. aan de stad Sluis en het nog onbedijkte Coxysche-gat, ter plaatse waar het in het Zwin viel, O. aan de bedijkte Aardenburger-haven, Z. aan Bewester-Eede-Bezuiden, waarvan het grootendeels door St. Pietersdijk gescheiden wordt, W. en Z. W. aan het Lapschuursche-gat.

Dezepold., in 1650 bedijkt, is, volgens omlooper, schotbaar groot ruim 881 bund., maar volgens het kadaster 1019 bund. 21 v. r. 60 v. ell. Er staan daarin 31 h., waaronder 15 hofsteden. De Aardenburgschevaart, zijnde eene afleiding van het water de Eede, loopt er langs en door; ook de straatweg van Oostburg op Sluis en verder. Al wat ten

(1) In andere schrijvers staat *Friszen*; maar de Zeeuwen behoorden toen tot de *Friszen*.

W. van de Aardenburgsche vaart ligt, wordt Waterhoek genoemd en behoort kerkelijk onder Sluis; eveneens alles wat Noordwaarts van den Krabbeweg en zijne verlenging Oostwaarts ligt, voorts ook de Blaauwe hofstede; het overige wordt kerkelijk onder Aardenburg gerekend. Voortijds maakte de Waterhoek deel van de watering van Lapschure, doch thans niet meer. De uitwatering geschiedt door de zoogenoemde Krabbekreek langs de Oostsluis en ook door de vest en langs de haven van de stad Sluis.

De pold. **WESTER-BOER-BOEVOORDEN-ST.-PIETERSDIJK** heeft meermalen, tot verdediging van Sluis, zeer door inundatie geleden, ook nog in de laatste Belgische onlusten. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezwooren en eenen Penningmeester.

EED-Bezuiden-St.-Pietersdijk (WESTER-) of **Bowester-BOER-BOEVOORDEN-ST.-PIETERSDIJK**, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis en Brugge*, graafs. *Middelburg*, in *Vlaanderen*, gedeeltelijk prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant en distr. *Sluis*, gem. *Aardenburg*, *Heile* en *Eede*, doch voor een groot gedeelte tot de Belgische gem. *Middelburg* en *Maldegem* behoorende; palende N. aan *Bowester-Eede-Benoorden*, waarvan het door *St.-Pietersdijk*, gewoonlijk de *Trachel* genoemd, gescheiden is, N. O. aan de stad *Aardenburg*, O. aan den *Polder Beooster-Eede* en den *Biezenpolder*, van welke beide hij door de *Eede* gescheiden is, Z. aan de *Lieve in België*, Z. W. aan den *Wachtdijk*, door welke hij van België gescheiden is, W. aan den *Papenpolder*, die half aan *Nederland* behoort.

Deze pold. is volgens omlooper groot ruim 918 bund., doch volgens het kadaster 876 bund. 22 v. r. 55 v. ell., van welke onder *Aardenburg* 31 bund. 97 v. r. 90 v. ell., onder *Eede* 536 bund. 72 v. r. 71 v. ell., onder *Heile* 427 bund. 88 v. r. 92 v. ell., onder *Middelburg in Vlaanderen* 25 bund. 4 v. r. 20 v. ell., en onder *Maldegem* 54 bund. 36 v. r. 10 v. ell. Daarin liggen, op *Nederlandsch* grondgebied 101 h., en daaronder 25 boerderijen, zijnde het grootste gedeelte van het dorp *Eede* en geheel het geh. *Heile* daarin gelegen.

Hij wordt verdeeld in *Oud-Heile*, door de landlieden meestal *Zanddijk* genoemd, waar men 39 woningen, en daaronder 9 boerderijen telt; den *Stiershoek*, met 16 h., waaronder 2 boerenhoeven; den *Praatpolder*, welke slechts 1 h., zijnde eene boerenwoning, bevat, en den *Dooperspolder*, met 46 woningen en daaronder 13 boerderijen; terwijl die namen in de wandeling meer genoemd worden, dan de algemeene naam. De R. K., die te *Oud-Heile* wonen, behooren provisioneel kerkelijk onder *Middelburg in Vlaanderen*, doch zullen denkelijk onder *Aardenburg* worden gebracht, indien zij niet, even als vroeger, eene afzonderlijke parochie worden. De andere gezindheden zijn, even als die van *Stiershoek* kerkelijk onder *Aardenburg*; burgerlijk behooren beide afdelingen, een klein gedeelte uitgezonderd, tot *Heile*. De *Dooperspolder* en de *Praatpolder* behooren burgerlijk en kerkelijk tot *Eede*.

De laatste bedijking geschiedde in 1650, maar de polder is meermalen onder water gezet, ook nog in de Belgische onlusten, zijnde toen een groot deel van den *Praatpolder* en den *Stiershoek* onder zout- en voor een ander deel onder zoetwater gezet. In dezen polder liggen twee groote krekken, de *Praatvliet* en de *Stiewskreek*, die voor de verdediging van het district van veel belang geacht worden. De pold. watert uit door eene sluis, gelegen in *St.-Pietersdijk*, in *Bowester-Eede-Benoorden*. Het bestuur van de, thans onder eene directie ver-

eenigde, polders *Wester-Ede-Bekunden* en het eerste deel van den *Papepolder* bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gerworene en eene Penningmeester.

EEDEN, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *EEN*.

EEDENISSEN, voorn. landstr. in *Staats-Vlaanderen*. Zie *HEERENISSEN*.

EEDERBOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *EEDERBOSCH*.

EEDERSCHANS, naam onder welken de voorn. *ELDERSCHANS*, in *Staats-Vlaanderen*, in *Aardenburger-Ambacht*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten voorkomt. Zie *ELDERSCHANS*.

EEDESCHBOSCH, bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *EEDERBOSCH*.

EEDEWALLE, oud leen in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *UDEWALLE*.

EEDDE of *EEDEN*, huurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Zutphen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Gorsel*; met 83 h. en 690 inw.

EEDSCHE-BEEK, *RIJSELSCH-BEEK* of *POLBEEK*, beek in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, die in het *Eselsche veld*, onder *Laren*, onder de benaming van *Huurnderbeek* en in het *Verwoldsche broek*, onder dien van *Verwoldsche Molenbeek* ontstaat.

Uit de vereeniging dezer beide watertjes ontstaat eene beek, die, met eene westelijke strekking, in de gem. *Gorsel* valt; door de buurschap *Harfen* loopt, waar zij den naam van *HAARFENSCH-BEEK* aanneeft; voorts onder dien van *EEDSCHE-BEEK*, door de huurs. *Eelde*, en, onder dien van *RIJSELSCH-BEEK*, langs het landgoed *Rijssel vloeit*; daarna, in eene eenigzins zuidwestelijke strekking, naar de *Polbeek* loopt, en, met deze vereenigd, zich bij het fort de *Pol* in den *IJssel* ontlast.

EEDOD, geh. in *Zalland*; prov. *Overijsel*. Zie *EEDOD*.

EEDSE (DE-), geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *EEST (DE)*.

EEDKAMP, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *EEKAMP*.

EEDKBUIREN of *EEDBUARN*, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. W. van *Groningen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Oudkerk*, 10 min. Z. W. van *Niekerk*, waartoe het behoort, aan eenen driesprong, welke wegen O. naar *Niekerk*, Z. naar *Niekerk* en W. naar *Schaldeburen* loopen.

EEDKEMA, hoeve in de *Friesche griet. Idaarderadeel*. Zie *EEDKEMA*.

EEDKENSTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie *EEDKENSTEIN*.

EEDKER (DEN), naam welken de landlieden gewoonlijk geven aan de riv. de *JEKER*, prov. *Limburg*. Zie *JEKER*.

EEDKERSTEE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *EEDKSTA*.

EEDKHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie *EEDKHAAR*.

EEDKHOUT, vroeger *ROOZENBURG*, voorn. buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Elburg*, gem. *Dorenspijk*.

EEDKINGA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie *EEDKINGA*.

EEDKMA, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie *EEDKEMA*.

EEDKSEL, huurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie *EEDSEL*.

EEDKST, d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie *EEDKST*.

EKSTA (DE-), DE EKSTK, DE EKTTA of DE EKITE, oudtijds **EKSISTE** of **EKSTERSTK**, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O van *Zuidbroek*, gem. *Scheemda*; van welk d. **DE EKSTA** slechts door de trekvaart van Groningen naar Winschoten gescheiden is, waardoor de beide fraaije d. **DE EKSTA** en *de Scheemda* te zamen slechts één groot vl. schijnen uit te maken.

Het d. **DE EKSTA** ontleent, volgens sommigen, zijnen naam van het riviertje de *Eke*, volgens anderen van zekeren *Eko*.

Tot dit d. behooren de buurs. de *Eeksterzwaag* en de *Oude-Dijk*.

Voor al ten N. van dit d. ziet men uitmuntende vruchtbare bouwlanden, waarop schoone boerderijen gevonden worden.

De *Herr.*, die hier 470 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring. van *Winschoten* behoort. De eerste, welken wij in deze gem. als *Leeraar* vermeld vinden, is **SEBASTIANUS HERMANNI**, die, in het jaar 1607, van *Midwolde* herwaarts beroepen is, en in het jaar 1625 alhier overleed. Het beroep geschiedde vroeger ten overstaan van den *Drost* van *Wedde*, thans van den *Burgemeester* van de *Scheemda*, die daartoe eenen bestemden tijd stelt, wanneer de stemgerechtigden in de kerk zullen vergaderen; ten einde eerst een nominatie te maken van drie, vier of meer *Predikanten* of *Proponenten*, welke bepaalde tijd drie malen van den *predikstoel* wordt afgekondigd, ten einde de genen, die het regt van stemmen hebben, benevens den *kerkeraad* en de *kerkvoogden*, daarvan kennis bekomen; waarna zij andermaal vergaderen, om de nominatie te verkleinen of terstond daaruit, hetzij bij eenparigheid, of bij meerderheid van stemmen, eene verkiezing of beroeping te doen; welke aan de *klassis* ter *kerkelijke approbatie*, en door deze ten zelfden einde aan den *Koning* wordt opgezonden. De kerk is een zeer oud en hoog kruisgebouw, waarbij de *pastorie* zeer fraai gelegen is. Ten W. van de kerk staat daarvan afgezonderd een dikke, niet zeer hooge toren met een koepeldak, dat zich nauwelijks boven de kerk verheft. Voor weinige jaren ontdekte men bij het schoonen dier kerk, dat het koor omgeven was van fraaije teekeningen in *fresco*, meestal *Kerkprelaten* en *Heiligen* voorstellende, waarover, bij de invoering der *Kerkhervorming*, de kalkwast gestreken was, en die na eenige dagen weder hetzelfde lot hebben moeten ondergaan.

De *R. K.*, welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Winschoten* gerekend. Men heeft er eene *dorpschool*.

De **EKSTA** is de geboortepl. van den *Oosterschen Taalgeleerde* **HENDRICUS SUIJKENS**, geb. 23 December 1756, † 9 Julij 1812, als *Hoogleraar* te *Groningen*.

In 1411, is er over het bedijken van den *Dollart* een verschil ontstaan tusschen de inw. van **DE EKSTA**, *de Meeden*; *Midwolde*, *Oostwolde* en *de Scheemda* aan de eene zijde, en tusschen die van *Zuidbroek*; *Noordbroek* en *Muntendam* ter andere zijde; doch dit is door tusschenkomst, zoo van de beide *Hoogsters* van *Midwolde* en de *Scheemda*, als van drie mannen van de hooge *justitie-kamer* en drie *Burgemeesters* van *Groningen*, weder bijgelegd.

Den 8 Julij 1837, ontstond er in het d. **DE EKSTA** eene brand, waardoor drie woningen eene prooi der vlammen zijn geworden.

EKSTA (BOVEN-) of **BOVEN-EKSTA**, aangename, lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. *Winschoten*, kant. *Zuidbroek*, gem. *Scheemda*, onder en Z. van de *Eeksta*. Men ziet er uitmuntende boerenwoningen liggen.

EKST-ANDEREN-EN-DE-ZANDVOORT, kerk. gem., prov. *Drenthe*.
Zie **EKST-ANDEREN-EN-DE-ZANDVOORT**.

EKSTE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **EKSTA**.

EKSTERDIEP, watertje, in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, dat tusschen Muntendam en Westerlee ontspringt, en met eene noordelijke rigting beoosten de Eksta loopt, om zich in het Zijldiep te ontlasten.

EKSTERVEEN, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*.
Zie **EKSTERVEEN**.

EKSTERVEENSCH-Compagnie, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie **EKSTERVEENSCH-Compagnie**.

EKSTERZWAAG (DE-), buurs. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Zuidbroek*, gem. en 20 min. N. W. van *Scheemda*, $\frac{1}{2}$ u. N. van de *Eeksta*, waartoe het behoort.

EKSWERD, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergo*, griet. *Heenaarderadeel*. Zie **EKSWERT**.

EKKT, watertje ten W. van Appingedam, prov. *Groningen*. Zie **HEKKT**.

EKTERBEEK; ook wel enkel de **BEEK** genoemd, watertje op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, dat in de *Haarbeek*, bezuiden Elburg, uitloopt.

EKWERDERHOOGTE of **EQUERDERHOOGTE**, aanzienlijke wierde, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder en Z. van *Wirdum*, 41,26 ell. boven het nulpunt van de spilsluizen te Groningen.

EKWERDERMAAR of **EQUERDERMAAR**, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat N. W. van het geh. Eekwert ontstaat, en, met eene zuidelijke rigting, bij en ten O. van het buitengoed Ekanstein in het *Damsterdiep* uitloopt.

EKWERT of **EQUART**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Appingedam*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Appingedam*, onder en $\frac{1}{2}$ u. W. van het d. *Tjamsweer*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Loppersum*, onder en 5 min. Z. O. van het d. *Wirdum*; met 10 h. en ruim 60 inw., van welke 2 h. en ruim 20 inw., tot de gem. *Appingedam*, en 8 h. en 40 inw. tot de gem. *Loppersum* behooren.

Tot dit geh. behoort het h. Bolhuis, alwaar de Kronykschrijver **ABEL EFFENS**, geboren is (1).

EEL, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie **EELER**.

EELDE, gem. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en kant. *Assen* (4 k. d., 1 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de Groninger gem. Hoogkerk, O. aan de Groninger gem. Haren, Z. aan de gem. *Vries*, W. aan de gem. *Peize* en *Roden*.

Deze gem. bevat het d. *Eelde*, benevens de geh. *Eelderwolde*, *Oosterbroek* en *Paterswolde*, alsmede de haves. *Lenferdingen*, *Oosterbroek* en *Vennebroek*; terwijl hier vroeger nog de haves. *Ter-Borgh* bestaan heeft. De gem. **EELER** telt 214 h., bewoond door 290 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men heeft er ook eenige lage veenlanden, welke met ruw en viesachtig gras, gagel enz. bezet zijn, en na uitgraving waterplassen opleveren, of uit eenen swarten, darriachtigen, smerigen grond bestaan, welke in den natuurlijken

(1) Zie over dezen nader het art. **BOLHUIS**, in ons 2de deel, bl. 247.

staat voor brandstof geschikt is, doch bij goede behandeling ook zeer bruikbaar is voor graslanden en voor houtgewas. Op het laatst der vorige eeuw werd in deze gem. ook veel hop verbouwd; doch dit is tegenwoordig het geval niet meer.

De Herv., die hier ongeveer 1400 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen*, behoort. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest, *BERNARDUS HARMONIUS*, welke in het jaar 1602 herwaarts kwam, doch nog in dat zelfde jaar opgevolgd is door *JOHANNES DE BRUIJN*, die in het jaar 1611 naar Oosterwolde c. a. in Friesland vertrokken is. Het beroep is eene coll. van het voorn. h. te Bunne, waarvan de regten in zoo verre op de havez. Oosterbroek, thans toebehoorende aan den bewoner *Mr. WILHELMUS HORA SICCAMA*, zijn overgegaan (1).

De 13 R. K., die men hier aantreft, worden tot de stat. van *Assen* gerekend.

De Israëlieten, van welke men er 18 telt, behooren tot de bijkerk te *Assen*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: eene hoofdschool te *Eelde* en eene vaste bij-school te *Paterswolde*, welke gezamenlijk door 290 leerlingen bezocht worden.

Het d. *EELDE*, oudtijds *ELETRA* of *ELSTRE* en *ELENS* gespeld, ligt 4 u. N. van *Assen*, 2 u. Z. van *Groningen*, nabij het *Hoornsche diep*, waardoor het, even als het tot dit d. behoorende geh. *Paterswolde*, gemeenschap met de stad *Groningen* heeft, werwaarts de, in den omtrek geteeld wordende, en voor eigen gebruik niet noodige, granen en vruchten vervoerd worden, terwijl het veel nut trekt van de weckmarkt dier stad.

Het was in vroegere eeuwen de zetel van den *Schultes van Drenthé*, die daarom ook wel *Schultes van Eelde* genoemd werd, en destijds aldaar een kasteel of versterkt huis bewoonde. Thans is het nog een der fraaiste d. van het dingspil *Noordenveld*, door onderscheide lusthuizen omgeven, waarvan de voornaamste zijn: *Noordwijk*, *Nijburg*, de *Braak* en de *Duinen*.

Men telt er in de kom van het d. ongeveer 700 inw.

De kerk, is een oud niet groot gebouw van een torentje en orgel voorzien.

De dorp-school wordt gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht.

EELDE is de geboortepl. van den Godgeleerde *MENSO ALTING*, geb. 9 November 1541, † 7 October 1612, als Predikant te *Emden*, na eerst Hoogleeraar aan de hoogeschool te *Heidelberg* te zijn geweest; terwijl hij door Graaf *WILLEM LODERWIJK VAN NASSAU*, Stadhouder ook van *Drenthe*, ten jare 1598, gebruikt werd om de Hervorming in dat land tot stand te brengen.

In de oude geschiedenis is deze plaats vermaard, ter oorzaak van de binnenlandsche beroerten, tuschen de *GROENENBURGEN* en de *GELKINGEN* of *GELKINGEN*, twee adellijke geslachten uit *Groningen*, die een tijd lang met groote verbittering tegen elkander vervuld waren. Dewijl de *Schultes van Eelde*, bezitter van het, nabij dit dorp gelegen, slot, volgens eenigen *Luefoge* genoemd, de partij der *GELKINGEN* was toegedaan, hebben de *GROENENBURGEN*, in het jaar 1256, anderen noemen

(1) Zie J. S. HASKER, de voormalige Meesters in *Drenthe* N. 213.

een ander jaar, eerst het geheele dorp afgebrand en daarna ook het slot vernield.

EELDERDIEP, riviertje in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, dat uit beken ontstaat, welke nabij *Douderen* en *Banne* ontspringen, en ter hoogte van **EELDE** zich vereenigen; voorts, in eene noordwestelijke rigting, langs *Eelderwolde* loopt, waar het eene meer noordwaartsche strekking aanneemt, en met eene vlak westelijke rigting, met twee armen, de *Oostersche*, het *Hollemaar*, het water uit het *Meedhuistermeer*, en de *Westerasche*, het water uit het *Kleine-Woldmeer* ontlast.

EELWERD, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EELSWERT**.

EELWERDERMAAR, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EELSWERTERMAAR**.

EELWERT, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EELSWERT**.

EELWERTERMAAR, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EELSWERTERMAAR**.

EELDERWOLDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en $4\frac{1}{2}$ u. N. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Eelde* aan het *Elderdiep*; met ongeveer 190 h. en ruim 300 inw.

EELLEN of **EEL**, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2 u. O. van *Raalte*, gem. en 20 min. N. van *Hellendoorn*; met 51 h. en 180 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, die tevens voor de buurs. *Rhaan* dient en gemiddeld door een getal van 68 leerlingen bezocht wordt.

EELSEMA, voorm. state, prov. *Friesland*. Zie **EELSMa**.

EELSGAT, kolk in *Hunsingo*, prov. *Groningen*; onder *Uithuizer-Meden*, welke in 1717 gespoeld is, en, naar men wil, haren naam zoude ontleend hebben van zekeren boer **EELT**, die met paarden en wagen daarin zoude verzonken zijn.

EELSMa of **EELSEMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Wester-goo*, griet. *Barradeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Sexbierum*, waartoe het behoort.

Deze state is het stamhuis geweest van het *Friesche* geslacht **EELSMa**, van hetwelk twee leden, **JELTS** en **WIGER**, als teekenaars van het verbond der *Edelen* voorkomen (1).

De laatste eigenaar van dien naam is geweest, **WIKER EELSMa**, gehuwd met **DOED VAN DOUMA**, van welke twee dochters in het laatst der zestiende eeuw deze state nog bezaten, en onder de voogdij stonden van hunnen oom van vaderszijde. Eene dezzer dochters, met name **TRIJN**, is gehuwd geweest met **JOHAN VAN HOTTINGA**, die in 1600 *Grietman* van *Barradeel* was, en met zijne vrouw op **EELSMa** woonde, terwijl hij, op daartoe bekomen last in 1605 de *Roomsche* beelden uit de kerk van *Sexbierum* moest doen wegnemen.

Na vele veranderingen in den bouw ondergaan te hebben, is **EELSMa** thans eene prachtige boerderij, behorende aan, en als buitenverblijf gebruikt wordende door den Heer **J. F. HOEKSTRA** van *Harlingen*.

EELSWERT, **EELWERD**, **EELWERT** of **ELSWERT**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Appingedam*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Opwierda*, waartoe het behoort; met 6 h. en 30 inw.

EELSWERTERMAAR, **EELWERDERMAAR**, **EELWERTERMAAR** of **ELSWERTERMAAR**, watertje in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat met eene noordelijke strekking, 10 min. O. van *Appingedam*, in de *Delf* valt, en,

(1) Zie over hen **J. W. TE WAGEN**, *Historie van het verbond der Edelen*, st. II, bl. 261-267.

naar het *Peizerdiep* loopt, waarmede het zich vereenigt om het *Koningsdiep* te vormen, en de grenzen der prov. Groningen te naderen.

Van de zoogenaamde Schelfhorst af is dit riviertje onder den naam van *Hekensmar*, met opene pramen, bevaarbaar, doch er wordt weinig gebruik van gemaakt.

EEM of *Ems*, riv., prov. *Utrecht*, zij komt voort, ten deele uit de boven de Rhenensche Veenen, en ten deele uit de Veluwe, vloeiende door verscheidene beken en riviertjes bij de stad Amersfoort te zamen, van waar zij noordwaarts naar de Zuiderzee loopt, om zich, omtrent drie uren ver van de gezegde stad, daarin te onlasten. Deze rivier wordt gerekend ouder te zijn dan de Zuiderzee zelve. Aangezien van de *Eem* en *Ems* reeds gewag gemaakt wordt op het jaar 777, toen *KARL de Groot*e aan de kerk van St. Martijn te Utrecht schonk, en in eeuwig eigenendom overgaf Lusiduna of Leusden, in het land of vrijdorp van Flehité op de *Eem*, met alle aanklevende landen, huizen, wateren, bosschen enz.; zoo als het *Wicena* of *Wicenaus*, door der Keizeren mildadigheid, tot wederroepens toe, bezeten had.

Deze riv. heeft aanleiding gegeven, tot het bouwen van Amersfoort en van het dorp Eembrugge.

Al vroeg hebben die van Amersfoort de *Eem* bevaaren, en daarvan gebruik gemaakt, tot het vervoeren hunner bieren naar Holland en elders: ook hebben ze langs die riv. sterk ter koop gevaren, en de Zuiderzee schoon gemaakt, vele schade toebrengeende aan de Hollandsche en Friesche schepen; hetwelk *FILIP VAN BOURBONDIË*, in het jaar 1498, zocht te beletten, door een schip te Amsterdam gemaakt, zoo groot als een schans, *de Kat* genaamd, dat hij voor den mond van de *Eem* plaatste en daarmede deze rivier wel eenigen tijd gesloten hield; maar die van Amersfoort hebben met behulp der Utrechters, op den oever der gemelde rivier ook eene schans of groot blokhuis opgerigt, en beschoten van daar *de Kat* zoo sterk, dat de Hollanders, die zich daarin bevonden, het zeer kwaad kregen, doordien *de Kat* onbruikbaar werd, en ook naderhand, in den winter, door een zwaren ijsgang geheel en al weggeraakte.

In den beginne is de *Eem* zoo bevaarbaar niet geweest als naderhand, zijnde er sedert driehonderd jaren aanmerkelijke veranderingen en verbeteringen aan die rivier geschied.

De *Eem* heeft van de eerste *Melm* af naar Zee toe diepte genoeg; maar van de stad Amersfoort af, strekkende naar de *Melm*, moet aan deze rivier gestadig de hand gehouden worden, door de verandering, die van de beken afkomt; zoodat, bijaldien niet jaarlijks het zand met groote kosten uitgebaggerd werd, in korten tijd onderscheidene zandplaten en banken voor de stad zouden loopen, die de geheele scheepvaart zouden beletten.

Voormaals was de vaart uit Amersfoort loopende in de Oude *Eem*, door de Drie sluizen in de groote *Eem*, zijnde toen de gemeene vaart; maar de schepen, die over zee voeren, konden in die tijden evenwel de rivier niet verder opkomen dan tot de eerste *Melm* bij Kragtwijk, alwaar zij in eene daartoe geschikte plaats of dok bleven liggen, terwijl de goederen met kleinere vaartuigen van de stad af en aan moesten gevoerd worden. Doch tot meerder gemak is in het jaar 1838 de Nieuwe *Eem* gegraven, van de Koppelpoort te Amersfoort af, tot voorbij Isselt aan de Drie sluizen toe; zijnde van de stad af tot voorbij eene plaats, gebeten de *Melm*, omtrent Soest, alwaar de schepen dagelijks aankwamen, diep gemaakt, bij het laagste water, vijf voeten; in den grond

breed dertig voeten, en boven in sulker voege, dat de voorschreven rivier ten allen tijde bevaarbaar was, en dat twee schepen elkander konden voorbijkomen.

Vervolgens werd in het jaar 1567 eene baak gemaakt op den zee-kant aan de westzijde in het gat van de Eem, opdat de schepen dat gat gemakkelijk zouden kunnen vinden; welke baak in volgende tijden veranderd is in eene ton.

Maar alzoo de Eem van tijd tot tijd aanmerkelijk was toegelopen, behalve dat zij voor meer dan gewone schepen niet breed noch diep genoeg was, om van de Melm naar de stad te komen, zoo werd in 1588 besloten, haar weder te verdiepen en te verbreedden, voornamelijk van den Melm af tot aan de stad toe; ten welken einde de huislieden van alle de dorpen van Eemland beschreven werden, om de Eem te helpen graven en verdiepen, zoo als zij van ouds gewoon waren en nog in de jaren 1555 en 1580 gedaan hadden. Maar, aangezien die dorpen daaromtrent eenige zwaarigheid maakten, hetgeen op eene weigering uitliep, zoo hebben die van Amersfoort, om hun regt te bewaren en te behouden, zich dien aangaande, zoo bij missive als bij monde, vervoegd aan de Heeren Staten der provincie Utrecht, die, den 1 Mei 1589, daarop dit besluit namen: » Gedelibereert op 't aangeven van **PITTA** » **VAN DAK**, van wegen die stad Amersfoort gedaan, mitsgaders op de » **Missive** van de Regeerders van dezelve stad, in dato 19 April 1589, » nopende 't verdiepen van de Eem, is geresolveert, dat men aan den » **Maarschalk** en de gemeyne Dorpen van Eemland schrijven zal, dat zij » met die van Amersfoort de Eem helpen verdiepen naar oude gewoonte, » op dat die schepen bekwaamelijk aan de Melm en in de stad komen » mogen." Waarop de Eem in datzelfde jaar nog verdiept, en weder eenigzins verbreed is. Maar in het jaar 1613 verkreeg deze rivier hare tegenwoordige wijdte en breedte.

Vervolgens is, door de Staten van Utrecht, in het jaar 1616, opgericht een Collegie van Watergraaf en zeven Heemraden met eenen Kameraar, die het opzigt hebben over de rivier de Eem of Oude-Eem, beken en aankleven van dien, en gehouden zijn, die in goeden staat te onderhouden; te weten: de Eem op zoodanige breedte als ten voorschrevenen jare bevonden werd; en de diepte op zes en een halven voet onder de klotsen, toen reeds geslagen of namaals nog te slaan.

Hierna is het gebeurd, dat in de jaren 1662 en 1663 voor den mond van de Eem, te weten: van den oosterhoek dier rivier af, tot meer dan $\frac{1}{2}$ u., of wel vijfhonderd roeden in zee; zich zoodanige droogte zette, dat bij laag water geene veer- of andere schepen daarover konden komen, zoodat zij daar somtijds tien of twaalf, ja, meer dan veer tien dagen moesten blijven liggen, zooals eenmaal meer dan dertig schepen ter dier plaatse bij elkander vastgelegen hebben, waarom de meeste gilden van Amersfoort; benevens die van het schippersgild, aan de Regering versochten, dat daarin, door het maken van eene nieuwe opening in den zeedijk, of andere bekwaame middelen, mogt voorzien worden enz., hetwelk van die uitwerking was, dat, sedert, onderscheiden lieden uit Noord-Holland en Friesland daarover gehoord, en door haar de gelegenheid van rivier en verzanding beschouwd zijnde, eindelijk in 1670 besloten werd aan het einde de rivier, zeewaarts in, eene uitpaling, ter lengte van 80 of 90 roeden, te maken, alsmede een schephoofd, ter lengte van zeven en twintig roeden, aan te leggen; welk schephoofd 's jaars daaraan nog verlengd is, met palen en tafels

daar achter, tot tegen over het reeds te voren gemaakte paalwerk, houdende aldaar de tusschenwijdte van twistig roeden. Het nitvoeren en maken dezer nieuwe werken kostte de stad Amersfoort in voorsz. jaren zeventien duisend negen honderd vijftien guldens, acht stuivers en vier penningen.

Sodert het maken van gezegd paalwerk, is bovengenoemde droogte en verzanding eenigzins verminderd, en in volgende tijden het paal- en kribwerk aanmerkelijk verbeterd, mitsgaders het inkomen der schepen in de rivier de Eem veel gemakkelijker gemaakt.

Ook is, ten dienste van de scheepvaart, in het jaar 1691, de ton, in plaats van aan de westzijde, aan de oostzijde van de rivier, op het uiterste van het schephoofd, gelegd, zooals in den jare 1698 aan de westzijde omtrent de ton, ten dienste als voren, ook een lantern gesteld is, om bij wintertijd en donkere nachten te branden. Om de scheepvaart nog meer te bevorderen en gemakkelijk te maken; is men in het jaar 1613 begonnen een jaag- of trekpad, van de stad Amersfoort af tot in zee dicht bij de ton toe, aan te leggen, hetwelk van tijd tot tijd, met groote kosten en aankopen van het noodige land, voltrokken is.

EEM, voorn. riv. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **EEM**.

EEM (HUIS-TER-), voorn. kast. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Amersfoort*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Baarn*.

De tijd der stichting is onbekend, doch in het jaar 1252 werd het door **JAN VAN WOUWERME** verkocht aan **GUSBERT VAN ASCORDE EN WILM EN DUVERNE**.

Dit slot was, inzonderheid dewijl er de rivier door kon gesloten worden, van zoo veel belang, dat **JAN VAN ANKEL**, de zeven en veertigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1354, **ZWEDER VAN UTTERLOO**, den oorlog aankondigde, omdat deze het, met de haven en brug, in zijn geweld behield.

Het werd, ingevolge de verzoening, in het zelfde jaar getroffen, meestentijds door een burger van Utrecht, onder den naam van **Kastelein**, bewaard, dewijl die van Utrecht zich daar veel aan lieten gelegen liggen: waarom de Bisschoppen moesten beloven en zwoeren, dat zij het niet verpanden, verleiden, verleenen, noch in eeniger maniere het Sticht ontzetten of ontvreemden zonden. Ja, de Bisschop, die het regt had, er een Kastelein op te zetten, moest die van Utrecht en het Sticht beloven, dat hij er niemand tot Skotvoogd aanstellen zoude, dan een burger van Utrecht, die jaar en dag burger van Utrecht geweest was, en in die zelfde stad of in het Land van Utrecht welgegoed was, alles op des Bisschops kosten. En zulk een Kastelein was verplicht, zijn verblijf op het slot te houden.

In de geschillen tusschen die van Utrecht en Amersfoort van het jaar 1388, namen de eerstgemelden het huis in; waarna **JAN VAN VINKSBONE**, de acht en veertigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1384, dezelve belofte deed. In het jaar 1395 werd het aanmerkelijk versterkt door **FLOANS VAN WYVELINKHOVEN**, den vijfzigsten Bisschop van Utrecht. De Utrechtschen veroverden het weder, in het jaar 1456, en versterkten het met bezetting tegen die van Amersfoort. Maar, in het jaar 1481, werd het, door hen, afgebroken en verbrand. Het moet sedert wederom opgebouwd zijn, naardien het, in het jaar 1527, ingenomen werd door de Geldertschen, onder **MAARTEN VAN ROSSUM**, die

RUDOLF VAN IJTERSON, uit Zwolle, **MAURITS PANKKORP**, uit Nijkerk, en **WERNER VAN GROEL**, Schout van Harderwijk, tot Bevelhebbers daarvan aanstelde. In het volgende jaar, kwam het weder aan zijnen ouden Heer, den Bisschop van Utrecht, door behulp van den Graaf van BERN, die het bij verdrag innam.

Het was echter door deze invallen, zoo beschadigd, dat men, in het jaar 1552, met bewilliging van den Keizer, goedvond, de vesten te slechten, om, tevens, het onderhoud der bezetting te besparen. Het moet, naderhand, nogmaals opgebouwd zijn, dewijl wij vinden, dat **MONTZUCOLI**, na, in het jaar 1629, Amersfoort te hebben ingenomen, ook het **Huis Tza-Eem** zocht te bemagtigen. Op het gerucht, dat het vijandelijk krijgsvolk naderde, verliet de zwakke bezetting lafhartig het kasteel. Een eenvoudige boer, moediger dan de Bevelhebber, kon het echter niet dulden, dat deze sterkte zonder slag of stoot den vijand in handen zoude vallen. Hij houdt met de zijnen het kasteel in, en alsoo hij eene genoegzame hoeveelheid geschut, kruid en kogels had, stelt hij zich in staat van tegenweer en wacht aldus den vijand af. Om dezen te misleiden, plaatst hij onderscheiden honden en helmen, op het slot voorhanden, op staken en maakt daarmede allerlei bewegingen, als of er zich vele manschappen op de wallen bevonden. Moedig wordt er op den vijand losgebrand, en het gezigt der dapperen, die zich zoo kloekmoedig verdedigen, gepaard met het verlies, dat de bezetting den vijand toebrengt, doet deze laatsten reeds aan den afloft denken, toen **MONTZUCOLI** nog in tijds versterking zond. Nu was de dappere verdediger van het kasteel verplicht, om tot verdrag te komen. Hij bedingt, met geweer en wapens met de zijnen het kasteel te verlaten en naar Utrecht te trekken. Het wordt hem toegestaan. Maar hoe verbaasd was men, toen men zag, dat de geheele bezetting uit slechts negen personen bestond. Hoewel barstende van spijt had **MONTZUCOLI** evenwel grootmoedigheid genoeg, om het gemaakte verdrag na te komen. Het **Huis Tza-Eem** leed ook geweldig bij den inval der Franschen in het Sticht, ten jare 1672. Drie jaren later werd het door de Staten van de provincie Utrecht, opgedragen aan **WILLEM III**, Prins van Oranje en Stadhouder van dat gewest; doch het verviel sedert van tijd tot tijd, zoo dat er in het begin der vorige eeuw niets meer van bestond dan een puimhoop, zamengesteld uit brokken van muren, kelders en gewelven, die naderhand verkocht en afgebroken zijn, zoodat er thans niets meer van te zien is dan eenige hoogten van aarde met oude grachten.

EEM (KROMME-), watertje dat een gedeelte der grenscheiding tusschen de prov. *Gelderland* en *Utrecht* uitmaakt.

Het komt ter hoogte van de buurs. Harsteler, onder de Geldersche gem. Barneveld uit de Grift voort; neemt eerst eene oostelijke; daarna eene kronkelende zuidelijke rigting, en kromt zich eindelijk westwaarts, om zich weder met de Grift te vereenigen.

EEM (NIEUWE-), gedeelte der riv. de *Eem*, in *Emland*, prov. *Utrecht*; tusschen de stad Amersfoort en de Drie sluisen. Het is eigenlijk eene vaart, die in 1555 gegraven is.

EEM (OUDE-), riv. in *Emland*, prov. *Utrecht*, zijnde de oude bedding der *Eem*, tusschen de stad Amersfoort en de Drie sluisen. Zij stroomt een weinig ten Oosten van de Nieuwe-Eem.

EEMBRUGGE of **Tza-Eem**, heerl. in *Emland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Baarn*; palende N. aan *Banschoten*, O. aan de *Haar*, Z. aan de *Slaag*, W. aan *Baarn*.

Deze heerl. bevat het d. Kembrugge en eenige verstrooid liggende huizen. Zij telt 26 h. en 125 inw., die meest veehouders zijn.

De Herv., die hier ruim 40 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Baarn-en-Kembrugge*. — De R. K., van welke men er ruim 80 aantreft, worden tot de stat. van *Baarn-en-Santvoort* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school in het d.

De heerl. *KEMBRUGGE* werd benevens de hooge heerl. Soest en Baarn, in het jaar 1674, aan Prins WILLEM III, naderhand Koning van *Engeland*, opgedragen, en is sedert met die heerl. vereenigd gebleven, waarmede zij thans nog in eigendom bezeten wordt door Z. M. den Koning.

Het d. *KEMBRUGGE* ligt $1\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van Amersfoort, $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van Baarn, aan de westzijde van de Eem.

Het ontleent zijnen naam van eene brug, eertijds aldaar over de rivier geslagen. Thans vindt men er eene valbrug.

Aan deze brug, welke met het wapen der Staten van Utrecht versierd is, wordt tol ontvangen van alle wagens en beesten, welke er overgaan, volgens eenen brief van JAN VAN ARKEL, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht, in het jaar 1360 gegeven. In het jaar 1602 hebben de Staten van Utrecht eene ordonnantie op het bruggeld vastgesteld, welke in het jaar 1692 vernieuwd en vermeerderd is.

De parochiekerk werd, in het jaar 1527, door de Gelderschen tot den grond toe vernield. Zij werd, in het jaar 1630, weder opgetimmerd, nadat de Stadhouder LALAINO, van wege den Keizer, den grond aangewezen, en de naburige plaatsen eenige gelden daartoe gegeven hadden.

KEMBRUGGE had, in vorige tijden, stadsvrijheden, waarin de ingezetenen, door Bisschop JAN VAN ARKEL, wegens bewezene diensten, in het jaar 1564, bevestigd werden. Zij hadden reeds in het jaar 1200 met hun stadszegel gezegeld. In het jaar 1576 werden hunne voorregten op nieuw bevestigd, door FILIPS II, Koning van *Spanje*. Doch kort daarna schijnt *KEMBRUGGE* den naam van stad verloren te hebben. Ook is het onzeker, of de plaats wallen hebbe gehad, en wanneer zij daarvan is beroofd geworden. Van de stadsvoorregten of oude magt van *KEMBRUGGE* vindt men tegenwoordig geen overblijfsel meer.

Deze plaats heeft, in de binnenlandsche oorlogen en inzonderheid in dien van HENDRIK VAN BELJEREN, den acht en vijftigsten Bisschop van Utrecht, veel geleden. Ook leed de plaats niet weinig aanstoot in den oorlog met *Spanje*, en, bij den inval der Franschen in de provincie Utrecht, in het jaar 1672, wegens het kasteel, dat toen aan de overzijde der Eem, benoorden de brug, lag.

Meer dan eens, en inzonderheid in het jaar 1702, is dit dorp, benevens andere dorpen aan de Kem, door de overstromingen van de Zuiderzee bezocht geweest.

KEMDE, onde naam van de riv. de ALK, prov. *Zuid-Holland*. Zie ALK.

EEMDE of DE EEM, voorm. riv. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zij liep uit het *Land-van-Allena*, eerst in eene noordelijke, en voorts in eene noordwestelijke rigting naar Dordrecht.

EEMDE, voorm. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Het was een der twee en zeventig dorpen, welke bij den watervloed van 18 November 1421 ondergelopen, en een der vier

en dertig, die later nimmer te voorschijn gekomen zijn. Het lag Z. W. van Houweningen en Z. van Graijstein.

EEMNES-BINNENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **EEMNES-BINNENDIJKS**.

EEMNES-BUITENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. - Zie **EEMNES-BINNENDIJKS**.

EEMER (DE-), geh. en adell. h. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EEMER (DEN-)**.

EEMEREN, adell. h. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EEMEREN**.

EME-TIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **EMMA-TIL**.

EEMFORT, oude naam der stad *Amersfoort*, prov. *Utrecht*. Zie **AMERSFOORT**.

EEMKERK of **EEMKERK**, voorn. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Het lag aan de *Alme*, ten O. van *Almsvoet*, en was een der twee en zeventig dorpen, welke bij den watervloed van 18 November 1421 ondergelopen, en een der vier en dertig, die later nimmer zijn te voorschijn gekomen.

EEMLAND, voorn. kw. en maarschalks-stad der prov. *Utrecht*; palende N. aan de *Zuiderzee*, O. aan de *Veluwe*, Z. aan het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, W. aan *Gooiland* en het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*.

Het strekte zich uit van *Veenendaal* tot aan de *Zuiderzee*, ter lengte van 5 *Duitsche mijlen*, ontleende zijnen naam van de *Eem*, die er doorliep, en bevatte de st. *Amersfoort*, alsmede de heerl. *Isselt*, het *Hoogland*, *Emmeklaer*, *Duist-de-Haar-en-Zevenhuizen*, *Bunschoten*, *Embrugge*, *Baarn*, *Zoest-en-den-Burcht*, *Bemnes*, de *Vuursche*, *Lewsdén*, *A-schat*, *Stoutenburg*, *Woudenberg*, *Maarsbergen* en *Renswoude* en besloeg alzoo het kant. *Amersfoort* en een klein gedeelte van het kant. *Bemnes*.

EEMLANDSCHEPOLDER, pold. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Baarn*; palende N. aan *Bunschoten* in 't *Veld*, O. aan de *Haar*, Z. aan de *Slaag* en W. aan de *Eem*.

Deze pold. telt 10 h., waaronder 7 boerderijen, en wordt door 5 sluizen op de *Eem* van het overtollige water ontlast.

EEMNES, vroeger veelal **EEMNES-DINNER-EN-BUITENDIJKS** of de **EMNES-EMNESSEN** geheeten, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort* (6 k. d., 5 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de *Noord-Hollandsche gem. Huizen*, O. aan de *Zuiderzee* en de *Eem*, die haar van *Bunschoten*, *Duist-de-Haar-en-Zevenhuizen* scheidt, Z. aan *Baarn*, W. aan de *Noord-Hollandsche gem. Hilversum, Laren* en *Blaricum*.

Deze gem. bevat de d. *Eemnes-binnendijks* en *Eemnes-buitendijks*, telt 205 h., bewoond door 200 huizen., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 ian., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 540 in getal zijn, maken met ongeveer 500 uit de burgerlijke gem. *Baarn* de gem. *Eemnes-binnendijks* en *Eemnes-buitendijks* uit, welke ieder eene kerk hebben.

De R. K., dien men er ruim 100 aantreft, maken met die van de burgerlijke gem. *Bunschoten* en *Duist-de-Haar-en-Zevenhuizen*, alsmede eenige uit de gem. *Baarn* eene stat. uit, die 1190 zielen telt, onder welke 700 communicanten, en door eenen *Pastoor* bediend wordt en in deze gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. twee scholen ééne te Eemnes-binnendijks en ééne te Eemnes-buitendijks.

Deze gem. maakt eene heerl. uit, welke gesplitst wordt in twee deelen door eenen dijk, den Wakkerdijk genaamd, die zuid- en noordwaarts loopt, en het eene gedeelte der Eemnessen tegen de overstromingen van de Eem beschut. Om die reden wordt het westelijke deel Eemnes-Binnendijks, het oostelijke Eemnes-Buitendijks genoemd.

Eemnes de Eemnessen zijn in den jare 1674 door de Staten van Utrecht gesteld onder het hooge en vrije rechtsgebied van Prins WILLEM III, naderhand Koning van Groot-Brittanis. Doch na diens dood, in den jare 1702, weder gekomen in den schoot van dezelfde Staten die haar als eene Ambachtsheerlijkheid voor twaalf duizend gulden verkochten aan ISAÄK VAN NORDEN, met alle de regten, gerechtigheden, inkomsten en voordeelen daartoe behoorende, als het aanstellen van Schouten, Gaardermeesters, Secretarissen, Kerkmeesters, Koester, Doodgraver, Gerechtsboden en Schippers van Amsterdam op Amersfoort, het verkiezen van Burgemeesters, Schepenen en Raden, het goedkeuren van het beroep der Predikanten, waarvoor hij drie duizend gulden had betaald, benevens een fraai dubbeld gesteelte in de kerk te Eemnes-Buitendijks. Na het overlijden van de nagelatene weduwe van dien Heer, die er Ambachtvrouwe van geweest was, werd de heerlijkheid in den jare 1735, bij openbare veiling te Amsterdam gekocht voor eene somme van dertig duizend gulden door den Heer NICOLAAS HASSELAAR, van wien zij gekomen is op den Heer Mr. PIETER CORNELIS HASSELAAR, oed Schepen en Raad der stad Amsterdam. Het hooge rechtsgebied bleef ondertusschen in den bezem van 's Lands Staten, tot dat zij, in den jare 1750, goedvonden het aan den Prins Erfstadhouder op te dragen, met het regt van opvolging op zijne nakomelingen, en dat van de vrije jacht, gelijk hem, die reeds in de heerlijkheden van Soest, Baarn, Ter Eem en in de Leusdensche bosschen opgedragen was.

De beide dorpen, welke in deze heerlijkheid liggen, waren welker onder den naam van Eemnes of Eemnessen begrepen, waarom de plaats gezegd werd eene mijl lang te zijn. Met eigendom behoorde wel van ouds aan den Bisschop van het Sticht, maar in het jaar 1545, begaven die van Eemnes zich onder de gehoorzaamheid van WILLEM IV, Graaf van Holland, te gelijkertijd den titel van Oost-Hollanders aannemende. Doch dese afval kwam hun duur te staan, dewijl JAN VAN ARKEL, de zeven en veertigste Bisschop, hen, kort daarna, overviel en weder onder zijne heerschappij bragt, doch in 1546 andermaal den Bisschop afgevallen en wederom Oost-Hollanders geworden zijnde, bekwamen zij, bij den hervatten oorlog tusschen Holland en Utrecht, MELIS VAN MEYDEN tot Bevelhebber, en bleven twee jaren lang den Hollanders onderworpen; tusschen welke, en die van het Sticht, in den jare 1548, op eene vlakte, Loopers genaamd, bij Eemnes eenen slag voorviel, waarin die van Eemnes, dapperlijk tegen de Bisschoppelijken vechten, doch eindelijk het onderspit delfden. De Bisschop kreeg MELIS VAN MEYDEN gevangen, vermeersterde toen de plaats andermaal, en noodzaakte de ingezetenen, den ouden naam van Eemnessers, dien zij afgezworen hadden, wederom aan te nemen, en die van Oost-Hollanders af te leggen. Zij hadden echter geene roden, om zich te beklagen, dat zij wederom onder de gehoorzaamheid van den Bisschop gebragt waren; dewijl hij hun, waarschijnlijk kort daarna,

verscheidene voorregten en stadsregten verleenden. Want wij vinden in eenen brief van den jare 1552, waarin Burgemeesters, Schepenen en Raden van EEMNES hunne plaats eene stad noemen, gelijk zij ook meermalen eene stad genoemd wordt, in het Octrooi door Keizer KARL V, in den jare 1532, aan die van Eemnes-Buitendijks verleend. In het jaar 1555, vielen die van EEMNES wederom van den Bisschop af; doch zij werden waarschijnlijk begrepen in den zoen, tusschen WILLEM VAN BUIJENEN en den Bisschop, in het volgende jaar, gemaakt; wanneer het eigendom der EEMNESSEN toegekend werd aan den Bisschop, na dat hij, met zeven stoulen, gezworen had, dat zij hem toebehoorden. In het volgende jaar beloofden die van EEMNES, bij eenen brief, behalve andere zaken, den Bisschop goede trouwe Stichtsluiden te zullen blijven. Sedert is er geen geschil over de oppermagt van de plaats geweest. Wij vinden wel, dat er, in den jare 1438, oneenigheden tusschen den Bisschop en die van EEMNES ontstaan zijn, welke zoo hoog liepen, dat de Bisschop, dewijl die van EEMNES weigerden de uitspraak aan de drie staten van den lande over te laten, genoodzaakt was, volk onder de wapenen te verzamelen, om hen te beteugelen, doch, waarin die geschillen eigenlijk bestaan hebben, en hoe die bealst zijn, heeft men niet kunnen nasporen. Dit is zeker, dat er ten allen tijde twist is geweest over de veenen en aangewonnen landen bij den mond van de Eem, welke de Hollanders zich toeëigenden; en dat de verschillen daarover eerst uit den weg geruimd zijn door Keizer KARL V, na dat hij Heer van den lande van Utrecht geworden was. EEMNES was in den jare 1481, deels door de gelegenheid der plaats, deels door de menigte van het Utrechtsche en Amersfoortsche volk, dat zich daarin geworpen had, zoo sterk, dat het, in den eersten aanval, bevrijd bleef van de Hollanders, die toen, uit wederwraak, het Sticht afstroopten. Het lag, gelijk nog heden, geheel in de lengte uitgestrekt, en had maar twee toegangen. Voor het overige was het meestal ongenaakbaar, door de moerige veengronden, en afgebrokene landen ter weerszijden. Doch de Stadhouder LAZARE, wetende dat de landlieden van rondomme, in den waan van aldaar veilig te zullen zijn, met hunne meeste haven en vee, derwaarts gevlugt waren, liet niet na, die plaats met alle magt aan te tasten, zoodat hij haar ook vermeersterde. De Hollanders vonden er eenen grooten buit, en leiden bij hun vertrek de plaats in de asche. In weerwil echter van deze ramp herstelde EEMNES zich weldra in zijnen vorigen staat, doch het werd op nieuw uitgeplunderd, in het jaar 1527, door de Gelderschen, welke toen de stad Utrecht bezet hielden, en van daar het Sticht afliepen. Ook leed het veel van den moedwil der Franschen, in het jaar 1672.

Het is onzeker wanneer EEMNES in twee deelen gescheiden en van ééne stad twee dorpen geworden is.

Thans wordt de heerl. EEMNES in eigendom bezeten door den Heer Mr. S. J. VAN NAMEN, woonachtig te Zwolle.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van keel (rood), beladen met drie bisschoppelijke hoofden van zilver.

EEMNES-BINNENDIJKS, d. in *Emland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes*; 52° 15' 10" N. B., 22° 55' 47" O. L.

De Herv., die hier wonen, maken, met een 500 tal uit de burgerlijke gem. Baarne, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Amersfoort* behoort. De eerste, die aldaar, in vereeniging met *Eemnes-Buitendijks*, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *DICK*

KENNES, die er, in het jaar 1567, Roomsch Priester was geworden, doch, de Hervorming togedaan, Hervormd Leeraar werd, en in het begin der zeventiende eeuw schijnt overleden te zijn. De kerk, welke, zoo als het opschrift van eenen steen uitwijst, in het jaar 1439 gebouwd is, was vóór de Reformatie aan den H. PRAVUS toegewijd. Destijds was daarin eene vikarij van het H. kruis gesticht, die 2 Filips-guldens (2 guld. 50 cents) aan inkomsten had, terwijl de inkomsten der pastorie 42 gulden beliepen. Tot de timmering van deze nieuwe kerk, en het onderhoud van den Pastoor gaven de gemeene bureu van **ERMNES-BINNENDIJKS**, gezamenlijk al hun regt en toezegging, dat zij aan den Zuidwind hadden, over. Deze kerk heeft eenen zwaren vierkanten toren welke, binnen eenen trans, eenen ongemeenen lagen top heeft, die men naauwlijks eene spits noemen kan. In het koor zag men eertijds het wapen van den vermaarden Regtsgeleerde **WILLEM VAN RAABELAND**.

De R. K. behooren tot de stat. van *Eemnes*, welke hier eene kerk heeft, die aan den H. **NICOLAAS** is toegewijd.

Men heeft er eene dorpschool, alsmede een distributie-kantoor van de brievenposterij. — De kermis valt in den derden Dingsdag in October.

ERMNES-BINNENDIJKS is de geboortepl. van den Regtsgeleerde **WILLEM VAN RAABELAND**, President in het Hof van Utrecht.

ERMNES-BINNEN-EN-BUITENDIJKS, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **ERMNES**.

ERMNES-BUITENDIJKS, d. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 5 u. N. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes-Binnen-en-Buitendijks*, en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Eemnes-Binnendijks*.

De *Herv.* maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Amersfoort* behoort. De eerste, welke hier het leeraarambt na de scheiding van *Eemnes-Binnendijks*, in het jaar 1651 heeft waargenomen, is geweest **THEODORUS SPREUT**, die in het jaar 1651 herwaarts kwam en in het jaar 1671 overleed. De kerk was vóór de Reformatie aan den H. **NICOLAAS** toegewijd en had destijds aan inkomsten 24 guld. Ook was daarin eene vicarij gesticht, ter eere van den **ALMAGTIGEN GOD**, de H. *Maagd MARIA* en van den H. **Martelaar VINCENTIUS**, en eene ter eere van **GOD**, van de H. *Maagd MARIA* en den H. **NICOLAAS**. Nog stond daarin een altaar van het *H. Sacrament* en er waren twee broederschappen gevestigd, als: de Broederschap van **St. ANNA**, welke 56 gulden 8 stuivers aan inkomsten bezat, en de Broederschap van het *H. Sacrament*, waarvan de inkomsten 42 gulden 12 stuivers beliepen. De tijd der stichting van deze kerk vinden wij niet vermeld, doch vermoedelijk is zij gebouwd na het jaar 1552; want in dat jaar hebben die van **KENNES**, van den **Abt van St. Paulus** te **Utrecht**, onder wien zij in het kerkelijke stonden, vrijheid verkregen, eene kerspelkerk te bouwen, op de plaats, daar zij te voren eene kerk gehad hadden, die waarschijnlijk, met de huizen, verbrand zal zijn, toen **KENNES**, door **JAN VAN ARKEL**, den zeven en veertigsten **Bischop van Utrecht**, in kolen werd gelegd. Deze kerk is groot, doch geen kruiskerk. Zij heeft eenen zwaren toren, die vrij hoog uitsteekt en met twee verdiepingen en transen, en, van boven, met eene tamelijke spits voorzien is.

De R. K., die er wonen, behooren tot de stat. van *Eemnes*.

ERMNESSEN (DE-BEIDE), gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **ERMNES**.

ERMO-TIL, oude naam van het geh. **ENUMA-TIL**, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie **ENUMA-TIL**.

KEMPEL, d. in de *Matjerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EMPEL**.

KEMPT of **EMPTZ**, buurs. op den *Vetweezoom*; prov. *Gelderland*. Zie **EMPEL**.

EMMS, riv., prov. *Utrecht*. Zie **EMM**.

EMMS of **EMS**, oudtijds **EMSA** of **EMSE**, in het Lat. **AMASIS**, riv., die op de *Sennerheide* (*Sennerhaida*), in het vorst. *Lippe-Deilmold*, aan den voet van den *Stapelagerberg*, 2 u. N. W. van *Lippspring*, 1 u. N. W. van het nieuwe *Lippische* dorpje *Haustenbeck*, 15 min. van den *Hövelhof*, ontspringt. Zij drijft reeds 40 min. na haren oorsprong den *Ramselmühle* en 10 min. verder den *Breibhofsmühle*; tot aan *Telgte* 1 mijl ten O. van *Munster*, vliet de **EMMS** westwaarts, dan tot *Lingen* noordwestelijk en van daar noordelijk, veelal door broekige of grazige landstreken; stroomt daarop door den *Dollart*, en ontlast zich, daaruit komende, in de *Noordzee*. Zij maakt een gedeelte van de grensscheiding tusschen de prov. *Groningen* en het koninkrijk *Hannover* uit.

Op haren loop door *Pruissen*, *Hannover* en langs de noordoostelijke grenzen van de *Nederlanden*, bespoelt de **EMMS** de st. *Wiederbrück*, *Warendorf*, *Telgte*, *Rheine*, *Lingen*, *Meppen*, *Weener*, *Leer*, *Emden* en *Delfsijl*. Hare voornaamste takken zijn de *Furl* of *Furtbach*, de *Lutter*, de *Hessel*, de *Bever*, de *Werse*, de *Ahe* of *Schönebeke*, de *Haase* of *Hase* (de aanzienlijkste van allen), de *Nordratte* en de *Leda* of de *Sater-Ems*, die uit het bekende *Saterland* komt. De **EMMS** is van zijnen oorsprong af, tot aan het *Pruissische* *Greven* onbevaarbaar, biedt van daar tot aan het *Hannoversche* kanaal bij *Lingen* naar *Meppen* eenen zeldzaam bruikbaar waterweg aan, is goed zoo ver het kanaal reikt, doch wordt vervolgens van daar tot aan *Halte*, waar zij schepen van 40 tot 80 last kan dragen, door hare diepte en veelvuldige krommingen weinig gebruikt.

De **EMMS** is niet alleen voor *Nederland*, als grensrivier, merkwaardig, maar zij belooft den *Nederlandschen* handel, in vervolg van tijd, vele voordeelen te zullen opleveren, als een geschikt middel van transport uit *Overijssel* naar *Hannover* en *Pruissen*, wanneer het nieuwe kanaal van *Zwolle* naar *Almelo* en *Denekamp* tot stand gebracht en tot aan *Meppen* of *Lingen* verlengd zal zijn. Van de zijde van *Pruissen* is een kanaal ontworpen van *Halteren*, aan de *Lippe*, over *Munster* naar *Rheine*, waardoor de **EMMS** meer onmiddellijk met den *Rijn* zou verbonden worden.

Vóór den vreeselijken *Dollart-vloed*, in het jaar 1277 voorgevallen, liep dese *EMMS*stroom voorbij, en wel langs de muren van de stad *Emden*, met eene bogt ten O. om *Nesse*, en zoo vervolgens tusschen *Biorum* en *Larrelt*, tusschen *Jansum* en *Loegen*, voorbij *Ooster-Reide*, alwaar de **EE**, met zeven sluizen gesluisd, in de **EMMS** ontvangen werd, die zoo voort naar zee liep. Doch na dien *Dollartsvloed* heeft de **EMMS** haren loop bij *Emden* veel veranderd, en loopt nu, dwars door den *Dollart*, ten W. *Nesse* om, en zoo vervolgens voorbij *Loegen*, de *Knokke* en *Delfsijl*, met twee uitloopen, in de *Noordzee*, waardoor zij den dubbelen naam van *Ooster-Eems* en *Wester-Eems* krijgt. De *Ooster-Eems*, ook wel de *Nieuwe-Eems* genoemd, loopt tusschen de eil. *Borkum* en *Juist* in zee, en behoort alzoo volstrekt niet tot ons vaderland. De *Wester-Eems* loopt om den *Noordoosthoek* der prov. *Groningen* en valt tusschen *Borkum* en *Rottum* in zee.

In de vijftiende eeuw heeft de stad Emden, op grond dat de Eems aan Oost-Friesland behoorde, beweert het regt van *Voorbijaart* of *Stapel* te hebben, daarin bestaande, dat alle schepen, welke de Eems opvoeren of afkwamen, hare haven moesten aandoen, en aldaar, gedurende drie of meerdere dagen, hunne varen ten verkoop moesten aanbieden, of, wegens schip en lading, eene zekere belasting betalen. De Groningers hebben, te allen tijde, zich hiertegen aangekant, en dit nimmer willen doen. Hierover zijn, ook nadat Keizer MAXIMILIAAN I, Emden in dat regt, bij een diploma van 1494, had bevestigd, vele twisten en feitelijkheden, tusschen de beide steden, Groningen en Emden, de geheele vijftiende en zestiende, en zelfs een groot gedeelte der zeventiende eeuw door, voorgevallen (1).

EEMS (DEPARTEMENT-VAN-DE-), volgens de staatsregeling van 25 April 1798, het eerste dep. der *Bataafsche Republiek*.

Dit dep. paaide W. en N. aan de Noordzee, O. aan Oost-Friesland, Z. aan het dep. van den Ouden-IJssel. Het was verdeeld in zeven ringen, welke tot hoofdplaatsen hadden: de eerste ring Dockum; de tweede Leeuwarden; de derde Bolsward; de vierde Dragten; de vijfde Groningen; de zesde Middelstum, en de zevende Wiaschoten; telde 247,000 inw., en besloeg de tegenwoordige prov. Groningen, en het grootste gedeelte van de prov. Friesland.

EEMS (DEPARTEMENT-VAN-DE-WESTER-), voorn. dep. van het *Fransche keizerrijk*; palende N. aan de Noordzee, O. aan het dep. van de Ooster-Eems, Z. aan het dep. van de Monden van den IJssel, W. aan het dep. Friesland.

Het was verdeeld in vier arrondissementen, als: dat van Groningen, dat van Appingedam, dat van Wiaschoten en dat van Asser en bevatte de tegenwoordige prov. Groningen en Drenthe.

EEMSDIJK (NIEUWE-), dijk in het noordoosten van de prov. *Groningen*, langs den mond van de Eems.

Deze dijk wordt door de ingedijkte landen van het Zand, Godlinze, Losdorp, Spijk en Bierum onderhouden.

EEMSDIJK (OUDE-), dijk in het noordoosten van de prov. *Groningen*.

Deze dijk loopt voorbij Bierum, Spijk, Losdorp, Godlinze, waar hij zich wendt, het Zand, Kolhol en Zijldijk en is tot zoover nog eene noodzakelijke waterkering voor het zijvest der *Drie Delfvijen*; verder loopt hij langs het Ooster-Nieland, over Uithuizer-Meeden, door Uithuizen, Uskwert, Warfum, den Andel, altijd op eenen afstand van den oever, tot dat hij bij de Panser, onder Vierhussen, zich met den ouden Zuiderdijk (aarddijk) vereenigt. Deze bedijking was vermoedelijk de eerste algemeene en had ongetwijfeld voor eeuwen plaats: de eerste aanleg van dezen dijk bedroeg slechts eenige voeten. Op enkele plaatsen, zooals onder Bierum, Losdorp, Godlinze en 't Zand, dient hij tot eenen rijweg, welke echter sedert 1795 zeer verwaarloosd wordt. In 1810 is er een nieuwe zeedijk gelegd achter Uskwert, den Andel, Warfum en een gedeelte van Westernieland, dragende den naam van Noordpolder. In 1827 is er een nieuwe zeedijk gelegd achter Uithuizen en een gedeelte van Uithuizer-Meeden, dragende den naam van Uithuizer-polder, en in 1840 achter de Uithuizer-Meeden,

(1) Men zie daarover een weekje ja 4to, gedrukt te Emden in 1745, onder den titel: *Rechts und geschicht-mässige Ausfertigung des, der Stadt Emden, aus dem privilegio Keyzers MAXIMILIAAN I, de anno 1493, ausständigen Rechts der Vorbeyfarth oder Niederlage, cum Documentis.*

het Zandt, en gedeeltelijk achter Godlinze en Spijk, dragende die polder den naam van Oostpolder.

EEMSFORT, oude naam van de st. *Amersfoort*, in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **AMERSFOORT**.

EEMSHOORN, geh. in *Dieverderdingspjl*, prov. *Drenthe*. Zie **EMSTER**.

EEMSKERK, voorm. d. in den *Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **BEKKERK**.

EEMSKERK, oude naam van het d. *Heemskerk*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **HEEMSKERK**.

EEMSTEIN, voorm. kloost. van Reguliere Kanunnikken, naar den regel van den H. *Augustinus*, in den *Grooten-Zuidhollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*; in het amb. van *Bemde*, aan de Eemde.

Het was volgens sommigen gebouwd in het jaar 1360, doch volgens anderen in het jaar 1382, door *Renouw Minneboez*, een rijk en voornaam burger van Dordrecht, welke alleen uit zijne middelen de reiskosten betaalde van *Mr. Gerrit van Bronckhorst*, Kanunnik te Utrecht, die door het algemeen kapittel der Reguliere Kanunniken van Windesheim bij Zwolle naar den Paus van Rome gezonden werd. Dit klooster is ook, even als meer andere, met het gezegde kapittel van Windesheim vereenigd geweest, welke vereeniging daarin bestond, dat zij dezelfde tuchtregelen zouden onderhouden; op zekere daartoe bestemde tijden te Windesheim bij elkander komen; in die bijeenkomsten over het bewaren of onderhouden van de bloeiende of het openbaren van de bezijkende of vervallene kloostertucht handelen enz.

Het klooster **EEMSTEIN** wordt, in de *Kronijk van Windesheim*, ook genoemd het *St. Salvatoris-Klooster-van-Eemstein*. Ook staat in die kronijk aangetekend, dat de Overste van dat klooster, tot de vereeniging daarvan met het kapittel van Windesheim toe, den naam heeft gedragen van Proost; doch in de eerste beroeking van het klooster, welke gedaan werd door broeder *Johan van Heusden*, hebben zij, met verlof van den Bisschop van Utrecht, den naam van Proost veranderd in dien van Prior.

Als dit klooster omtrent veertig jaren gebloeid had, is het, door het doorbreken der dijken en onderloopen van den *Zuidhollandsche-waard*, op *St. Elizabethsnacht*, in het jaar 1421, van het zeewater mede overvallen en geheel verdronken; wanneer de Paters van dat konvent, met gemeen overleg, hun klooster naar Kijfhoek, in den *Zwijndrechtsche-waard* hebben overgebracht, zoo nogthans, dat het zijnen ouden naam behield. Zie het volgende art.

EEMSTEIN, voorm. klooster van Reguliere Kanunniken naar den regel van den H. *Augustinus*, te Kijfhoek, in den *Zwijndrechtsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*.

In het jaar 1421, werd dit klooster uit den *Grooten-Zuidhollandsche-waard* herwaarts overgebracht. Maar, toen het oorlogsvuur in het jaar 1572 tegen de Spanjaarden begon te ontsteken, is dit klooster door de Watergeusen uit Brielle, onder aanvoering van Kapitein *Diak Wou*, van Dordrecht, op den 14 Julij van dat jaar in brand gestoken, en ten gronde toe verwoest. De Kanunniken, die vervolgens eenigen tijd bij den Prior van 's Hertogenbosch ingewoond hadden, zijn, op het gezag van een bijzonder kapittel, dat in het klooster *Brandolie* te Utrecht gehouden werd, in de konventen van *Brabant* ingedeeld.

EEMSTER, **EMSTER** of **EEMSHOORN**, geh. in *Dieverderdingspjl*, prov. *Drenthe*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van *Assen*, judic. kaut. en 5½ u.

N. O. van *Moppel*, adm. kant. en 3 u. N. ten W. van *Hoogeveen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Dwingeloo*; met 170 inw.

EEMSWOUDE of **YNSWOUDE**, in het oud-Friesch **YNSWALDA**, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Sneek*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Bolsward*, ten O. van en onder het d. *Tjerkwerd*; met 7 boerderijen en ruim 40 inw.

EEMSWOUDERHEM of **YNSWOUDEHEM**, in Oud-Friesche stukken, **YNSWALDERHEM** genoemd, hem of uitgestrektheid aangespoeld land, in de Friesche griet. *Wonseradeel*, Z. O. van *Bolsward*, tusschen den *Marndijk*, *Hemndijk* en *Tjaarddijk*.

Het is de eerste aanslibbing van het westelijkste gedeelte van den voormaligen zeeboezem de *Middelzee*, welke nog in de twaalfde eeuw een groot deel van het binnenland der prov. **FRIESLAND** vervulde (1).

EEMTEN (DE-), geh. in *Dieverdingspolder*, prov. *Drenthe*, arr. en $9\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Assen*, judic. en adm. kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Moppel*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten Z. O. van de *Wijk*; met 4 h. en 25 inw.

EEM-TIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **EEMTIL**.

EEMWIJK, buit in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. van 's *Gravenhage*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Voorburg*.

Dit buit. beslaat met de daartoe behoorende gronden een oppervlakte van 1 bund. 51 v. r. 19 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door *Vrouw A. BAKSLAND*, wed. *A. VAN WIMMEREN*.

EEN, op sommige kaarten ook wel **EEN** of **EENEN** gespeld, geh. in het dingspolder *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 5 u. N. W. van *Assen*, gem. en 1 u. N. W. van *Norg*, met 19 h. en 100 inw.

EEN, **POELOE-EEN** of **VISCH-EILAND**, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Gilolo*, aan de Noordkust van *Wageo*, 0' 12" N. B. 148° 23' O. L.

EEN (NUMERO-), sluis in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie **NUMERO-EEN**.

EEN (NUMMER-), geh. en haven in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **NUMMER-EEN**.

EEN (POELOE-), eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Gilolo*. Zie **EEN**.

EENDEBEEK, stroompje, dat in *Hannover* ontstaat; voorts in de gem. *Tubbergen*, in *Twente*, prov. *Overijssel*, komt; daarna door de *Driescantige gronden*, vervolgens onder *Vriezenveen* loopt, en zich in de *Aa* ontlast.

EENDRACHT (DE-), riv. die *Noord-Brabant* van *Zeeland* scheidt. Zie **EENDRACHT** (S).

EENDRAGT (DE), of **EENDRACHT** of de **EENDEBECHT**, riv. of liever arm der *Schelde*, welke een weinig bewesten *Bergen-op-Zoom* dien hoofdstroom verlaat, om, in eene noordelijke rigting voortlopende, de prov. *Noord-Brabant* van *Zeeland* te scheiden, en zich vervolgens weder in twee armen verdeelt, van welke de noordwaarts stroomende den naam van het *Slaak* aanneemt, terwijl de westwaarts vloeiende door eenige daarin liggende slikken en schorren, weder in de *Krabbekreek*, *Ramegoiskreek*, de *Mosselkreek* enz. verdeeld wordt. Zij wisselt af in breedte van 60—500 Nederl. ellen, en is even zoo veranderlijk in diepte.

(1) Zie over deze merkwaardige verlanding de *Verhandeling van W. ENKROFF*, in de *Neoporigen, betrekkelijk de Geschiedenis der Middelzee in Friesland*. Leeuw, 1834; N. 41.

(2) Men zoekt voorts alle woorden, die slechts wel eens **EENDRACHT** gespeld worden, op **EENDRACHT**.

EENDRAGT (DE), papierfabriek op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en $8\frac{1}{2}$ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Apeldoorn*; thans in eigendom bezeten wordende door den Heer *Dijkhuizen* woonachtig op de fabriek.

EENDRAGT (DE), gebuurte in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en ten W. van *Amsterdam*.

Het bestaat enkel uit een zoogenaamd tuinpad, buiten de *Zaagmolen*spoort dier stad.

EENDRAGT (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. *Sinabo-en-Gelre*, benedenwaarts aan de suikerplant. *Fortuin*; 1758 akk. groot; met 38 slaven. Men heeft er eenen watermolen. De Negers noemen haar *KAKAKON*.

EENDRAGT (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter regterszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond *Berlijn*, benedenwaarts aan den houtgrond *Nieuwe Hoop*; 1000 akk. groot. Zij is thans aan de plant. *Hanover* getrokken en levert een weinig hout op.

EENDRAGT (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Periakreek*, aan welke linkeroever het woonhuis ligt, terwijl aan de regterszijde de suikermolen staat, welke door water gedreven wordt. Deze plant. is zeer aangenaam in eene bekoerlijke streek gelegen. Zij paalt bovenwaarts aan de suikerplant. *Muidwijk*, benedenwaarts aan de suikerplant. la *Solitude*; 1478 akk. groot; met 88 slaven.

EENDRAGT (DE), koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. de *Morgenster*, benedenwaarts aan de kostgrond *Sara-Maria*, 1000 akk. groot; met 84 slaven. De Negers noemen haar *VAN TOROK*.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerpl. *Nieuwe-Zorg*, benedenwaarts aan het *Land-van-Fortuin*.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE-), verl. kostgrond, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den mond der *Carolinakreek*, benedenwaarts aan de plant. de *Vrode*; 800 akk. groot.

EENDRAGT (LAND-VAN-DE-), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Periakreek*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Brothwershaven*, benedenwaarts aan de plant. *Onvergenoeegd*.

EENDRAGT (DE-NIEUWE-), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Oud-Bellevue*, benedenwaarts aan de suikerplant. *Eparata-en-Lemmerskamp*; 706 $\frac{1}{2}$ akk. groot; met 108 slaven. Zij wordt door de Negers *Sosmo* genoemd.

EENDRAGT-POLDER, calamiteuse pold. in *Swaats-Vlaanderen*, in *Azeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Avel*, distr. *Hulst*, gem. *Zaamslag*; palende N. aan de *Honte*, O. aan het *Hellegat*, Z. aan den *Grooten Huyssens-polder*, W. aan den *Kleinen Huyssens-polder*.

Op den 6 Januarij 1777 verleenden de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden octrooi aan de gezamenlijke Heeren van *Zaamslag*, zijnde

toen Mr. JOHAN GEORGIUS SCORRE, Mr. WILLEM BARTHOLOMEUS VAN DEN SAKTEVEL, WILLEM JACOB FREDERIK BREGT VAN DOWE, JAN BILVELD, VROUWE WILHELMINA ERMEERS, wed. van wijlen den Heer Kolonel NICOLAAS VAN IJSELSTEEN, en VROUWE ANNA HURGRONS, Weduwe van den Heer ALEXANDER JOHAN HIERONIMUS HUYSEN VAN KATTENDIJK, om eenige schorren van de genoemde heerl., ten noorden van den Grooten Huysens-polder, ter grootte van tusschen de 400 of 500 gemeten lands, heemelsbreedte, te bedijken, en zulks onder genot van onderscheidene vrijdommen, en met bepaling eener redemptie van het honderdste gemet, *pro Ministerio Divino*, met eene eenwigdurende cijns, ten bedrage van negen gulden voor elke honderd gemeten, ten profijte van het kantoor der geestelijke goederen over het kwartier van Axel. Aan deze bedijking is de naam van den EENDRAGT-POLDER gegeven, en na voltooiing van het werk, en wel op den 12 Nov. 1779, is zij door gezworen Landmeters gemeten op eene schotbare grootte van 475 gemet. — Op de kaart van PAAUW staat hij slechts bekend voor 379 gemet. Thans is deze pold., volgens den kadastralen legger, groot, met de schorren en slikken, 431 bund. 69 v. r. 91 v. ell., waaronder 169 bund. 15 v. r. 54 v. ell. schotbaar land; zoodat hij door overstroomingen, sedert de bedijking, aanmerkelijk is afgenomen.

De EENDRAGT-POLDER is, ten gevolge van den hevigen storm en hoogen vloed, in den nacht tusschen 14 en 15 Januarij 1808, geheel doorgebroken en ondergevoeld, echter in den loop deszelfden jaars wederom beverscht en de doorbraak gedigt. Daarin staan slechts 4 boerenhofsteden en ééne arbeiderswoning, terwijl het overtollige water door middel eener zeesluis in het Hellegat ontlast wordt. Het dijkbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

EENDRAGT-POLDER, pold. in het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Stellendam*; palende N. aan het Haringvliet en den Scharrezeepolder, N. O. aan den Hals-polder, Z. aan den pold. Kraaijenisse, Z. W. aan het Brouwershavensche-gat, W. aan den Adrianna-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1780 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 829 bund. 61 v. r. 6 v. ell. Het d. *Stellendam* is daarin gelegen, en men telt er in het geheel 90 h., waaronder 3 boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

EENDRAGT-POLDER, pold. in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gedeeltelijk gem. *Zuid-Beijerland*, gedeeltelijk gem. *Goudswaard* en voor een klein gedeelte gem. *Piershil*; palende N. aan den Leenbeeren-polder, den Ouden-Korendijkische-polder en den Groot-Zuid-Beijerlandsche-polder, tusschen welke beide laatste polders de EENDRAGT-POLDER met eene punt inschiet, tot dat hij ten N. tegen den Noordpolder stuit; voorts grenst hij O. aan den Numanspolder en den Nieuw-Westersche-Zomer-polder, Z. aan de Oostersche-Laagjes, de Westersche-Laagjes en de Tiendgorzen, Z. W. en W. aan 's Lands bekade gorzen.

Deze pold., die in het jaar 1685 bedijkt is, liep in het zelfde jaar onder; doch in 1684 weder in volkomen staat hersteld zijnde; brak de dijk te dien tijde wel op twintig onderscheide plaatsen door; de dijkbreuken waren van 7, 20, 28, 50, ja van 100 tot 110 reeden. De schotdeur der Oostersche zeesluis was van buiten mit hare spanningen geslagen, zoodat ruim 1240 morgen (1665 bund.) onder water

stonden; vele beesten verdronken er en de granen bedierven, zoodat de schade op meer dan eene ton gouds geschat werd; evenwel verloren slechts twee menschen bij deze ramp het leven.

Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1271 bund. 65 v. r. 14 v. ell., waaronder 1243 bund. 6 v. r. 10 v. ell. schotbaar land. Het dijksbestuur bestaat uit twee Dijkgraven en vier Heemraden, als: één Dijkgraaf en twee Heemraden wegens Zuid-Beijerland, één Dijkgraaf en één Heemraad wegens Goudswaard en één Heemraad wegens Piershil. Het land wordt door twee sluizen drooggehouden. Men telt er 62 h., waaronder 17 boerenhofsteden en 460 inw.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Zevenhuizen*; palende N. aan den Tweemanspolder, O. aan de Droogmakerij van de Zuidplas, Z. aan den Wollenfoppen-polder, W. aan de Rotte en den IJssel.

Deze pold., welke in het jaar 1760 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 985 bund., telt 30 h., waaronder 20 boerderijen, en wordt door 8 molens, op de Rotte, van het overtollige water ontlast. Het land ligt, op het zomerpeil gerekend, 4 ell. 8 palm. 3 d. beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, drie Heemraden, drie Kroosheemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in de heerl. *Nieuw-Vossemeer*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Nieuw-Vossemeer*; palende N. aan den Heeren-polder, N. O. aan den Polder van Nieuw-Vossemeer, den Mattenburg-polder en den Schuddebeurspolder; O. aan den Rubeer-polder en den Oud-Glimes-polder, Z., Z. W. en W. aan de gorzen tegen de Eendragt.

Van dezen pold., welke in het jaar 1697 bedijkt werd, is later de dijk doorgebroken; doch, daarna weder op nieuw ingedijkt zijnde, beslaat hij thans, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 243 bund. 79 v. r. 52 v. ell., waaronder 169 bund. 67 v. r. 54 v. ell. schotbaar land en wordt door 1 sluis op de Eendragt van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 a 2 palm boven A. P. Het dijksbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf drie Gezwoorenen en eenen Secretaris-Penningmeester.

In het Noordwesten en in het Zuidwesten van dezen polder zijn overzetveeren op het eil. Tholen. Vroeger lag hier ook het tegenwoordig vervallen fort *Nassau*.

EENDRAGTS-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie **EENDRAGT-POLDER**.

EENDRAGTS-POLDER (GORDEN-ARTSEN-), pold. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Raamsdonk*; palende N. aan den Karthuizers-polder en den Sandoelschen-polder, O. aan den Oude-polder en den St. Antonie-polder, Z. aan den St. Antonie-polder, W. aan den Karthuizers-polder.

Deze pold., die aan de noord- en oostzijde omgeven is met eenen dijk en overigens met eene kade, beslaat eene oppervlakte van 130 bund. 32 v. r. 79 v. ell., telt 3 h., allen boerderijen, en wordt door eene sluis op de Donge van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters.

EENDRECHT (DE), riv., welke *Noord-Brabant* van *Zeeland* scheidt. Zie **EENDRAGT**.

EENDRUM, d. in *Hunsinga*, prov. *Groningen*. Zie **EENRUM**.

EENE-EYND of **EENEND**, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peeiland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 1 u. O. ten

N. van *Eindhoven*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Helmond*, gem. *Nunen-Gerwen-en-Opwetten*, $\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van Nunen; aan den weg van Eindhoven op Helmond.

KEN-EN-VIJFTIG-MORGEN, onbehuide pold. in het *Land van IJsselmonde*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-IJsselmonde*; palende N. aan den Zeedijk, O. aan den Kenkendijk, Z. aan den Lagendijk, W. aan den boezem der Vierpolders van West-IJsselmonde.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 47 bund. 88 v. r. 22 v. ell., en wordt bestuurd door de Hoogheemraden van den pold. *Oost-IJsselmonde*. Hij wordt, gezamenlijk met de pold. *Meester-Arend-van-der-Woudesland*, de *Acht-en-Zestig-Morgen* en *Dirk-Smeetsland*, door ééne sluis op de Maas van het overtollige water ontlast.

EENHOORN (DE), voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de gem. *Slooten-Slooterdijk-Osdorp-en-de-Vrijegeer*, 1 u. W. van Amsterdam, aan den Haarlemmerweg, W. van Jan-Louwenbtaak.

Het huis is in het jaar 1835 gesloopt.

EENHOORNSLUIS, sluis in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de *Korte-Prinsengracht*, binnen *Amsterdam*, dienende om het IJwater uit te tappen.

EENIGENBURG, d. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Alkmaar*, 1. u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St.-Maarten-Benigenburg-en-Falkoog*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van St. Maarten. — Men telt er 29 h. en 160 inw.

De Herv., die hier 90 in getal zijn, behooren tot de gem. *Zuid-Zijpe-en-Benigenburg*, welke hier eene zeer nette kerk en toren heeft. — De R. K., van welke men er 70 aantreft, worden tot de stat. van *Haringcarspel* gerekend. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht. — Vroeger stond hier ook het kast. *Benigenburg*. Zie het volgende art.

EENIGENBURG, voorm. kast. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, in het d. *Benigenburg*.

Het werd in het jaar 1288 door Floas V aangelegd, om de Hollanders aan die zijde eenen openen weg naar West-Friesland te verzekeren. Het werd echter na zijnen dood, omtrent het jaar 1297, door de West-Friezen belegerd en afgebroken. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans een schuthok voor het vee.

EENIGENBURGERBRUG, geh. in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*; Zie **BENIGENBURG**.

KENKEMA, bouwhoeve in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van 't *Zandt*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Zeerijp*; waartoe zij behoort.

EENRUM, gem. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam* (1 k. d., 5 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de Wadden, O. aan *Ballo*, Z. aan *Leens*, W. aan *Kloosterburen*.

Deze gem. bevat de d. *Eenrum*, *Pieterburen*, *Westernieland* en *Wierhuizen*, benevens de geh. *Deikum*, *Drieborg*, *Op-Den-Hander*, de *Horn* of de *Horren* en de *Streek*, alsmede de *beerenhuizen*: *Dijksterhuizen* en *Oosterhuizen*; terwijl ook de hofstede *Hondinga* hier gelegen is. Zij telt 355 h., bewoond door 455 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Op sommige plaatsen dezer gem. bestaan de landerijen uit vruchtbare teellanden, waarop

blauw zand; elders en wel het grootste gedeelte dezer gem. bestaat echter uit eene zandige klei, niet ongeschikt voor de vetweiderij.

De Herv., die hier ruim 2000 in getal zijn, behooren tot de gem. *Eenrum-Pieterburen-en-Wierhuizen* en *Westernisland-en-Saasrumhuizen*.

De R. K., van welke men er 180 aantreft, worden tot de stat. van *Bedum* gerekend en gaan op den Horn ter kerk.

Er zijn in deze gem. 3 scholen, als: ééne te Eenrum, ééne te Pieterburen en ééne te Westernieland.

Het d. *ENNAUX* of *EENDAUW*, oudtijds ook wel *ENNAUX* of *ENNAUX* gespeld, ligt $3\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van Groningen, $5\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van Appingedam, 2 u. N. W. van Onderdendam, op eene wierde. Hoezeer afgelegen, is het eene niet onaanzienlijke plaats, waartoe ook de geh. Op den *Hander*, de *Horn* en de *Streek* behooren.

De *inw.* van *ENNAUX*, die bij *EMO* onder den naam van *Emerases*, *Ernerases* of *Enerheimers* vermeld worden, hadden in vroegere tijden onder die van *Hunsingo* het meeste aanzien.

De Herv., die hier 900 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelstum*, ring van *Wineum*, behoort. De eerste, die in deze gem., bij welke tot in het jaar 1654 *Mensingeweer* was gevoegd, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *ANDREAS ALMARDI* of *ALWARDI*, die in het jaar 1591 van *Upleweert* in *Oost-Friesland* herwaarts beroepen werd, doch eerst in 1605, na de reductie, vast *Predikant* te *ENNAUX* schijnt geworden te zijn. Wegens ontstane onlusten deed hij, in het jaar 1606, afstand van zijne dienst. Onder de later hier gestaan hebbende *Predikanten* vinden wij vermeld den, door de vervolgin-gen, waaraan hij, in het jaar 1787, toen hij hier *Leeraar* was, heeft ten doel gestaan, vermaarden *GEMIT JACOB GEORGE BACOR*, later gepromoveerd in de *Regten* aan de *Hoogeschool* te *Groningen*; vervolgens *Lid* van het departementaal gerechtshof te *Groningen* en sedert 1811 van het hooge gerechtshof te 's *Gravenhage*, waar hij overleden is; alsmede den *Natuur- en Landhuishoudkundige* *JACOBUS ALBERTUS ULLERS*. Het patronaatregt behoort aan het adell. geslacht van *ALBERDA VAN DIJKSTRAHUIS*. Aan de kerk is veel duifsteen. Het is een ruime en fraai gebouw, dat vele eigene fondsen heeft, en, sedert het jaar 1817, voorzien is met een groot en goed orgel, vervaardigd door *N. A. LORMAN en Zonen*, terwijl het beeldwerk van *A. WALLIS* is. In eene der balken, boven het verwulsel, leest men, ingesnoeden: *Jeva H. L. anno 1396*. De hooge en fraaije koepeltoren, welke in het jaar 1652 voltooid werd, is geheel van steen opgetrokken; van onderen vierkant, van boven acht-kant en met een rood koepeldak en lichte kroon voorzien. Hij heeft klok en uurwerk en vier wijzerplaten en dient den schippers op de *Wadden* ten bate. Deze toren werd, in 1825, door den bliksem getroffen, maar de brand gelukkig gebluscht. In den toren wordt nog eene zeer raw bewerkte doopvont bewaard, welke eene hooge oudheid kenmerkt. — Men heeft er eene dorpschool.

Onder dit d. ligt een streek laag bouw- en weiland, de *Agst* genoemd, hetwelk men vermoedt, dat voorheen een meer is geweest. Men vindt in den omtrek vele hoogten en overblijfselen van dijken, ja, zelfs van oude *Heidensche* grafheuvelen, waaruit vele brokken van lijkbussen zijn opgedolven. Ook in de wierde, waarop het d. geboerd is, vindt men, op 5 of 6 voet diepte, veelal koemest en tevens gebroken urnen.

In 1251 heeft dit d. met *Uithuizen*, toen misschien onder *Fivelgo*, grooten twist gehad, over de aanslibbende landen, welke beslist werd

door de groote vergadering bij den Upstalsboom, ten voordeele der Uithuisers; doch waardoor aanleiding gegeven werd, vermits de Eenrummers zich aan die uitspraak niet wilden onderwerpen, en doordien Fivelgo zich daarmede vereenigde, tegen die van EENRUM, dat de oorlog tusschen Fivelgo en Hunsingo, waarbij zich Groningen en andere landschappen van dit gewest voegden, op nieuw met hevigheid uitbarste, nadat men sedert eenigen tijd vrede genoten had (1).

In vroegere tijden, althans in 1418, woonden onder EENRUM vier broeders van het geslacht FRATANA, namelijk: LUBOLF, BRACOL, MICHOLD en POPRO FRATANA, wier adellijke huizen, in de inlandsche beoernten, alle verwoest zijn.

EENRUM, geh. in het *Wold-Oldambo*, prov. Groningen, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Winschoten*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Zuidbroek*, gem. *de Scheemda*, onder het d. *de Eexta*.

EENS, naam, welken het landvolk meestal geeft aan het d. EENS, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderudeel*. Zie EENS.

EENSCHET, naam, onder hetwelk het d. EENSCHER, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie EENSCAOF.

EENSTRA, landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderudeel*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van *Leeswarden*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Rauwerd*, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Idaard*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 18 bund. 57 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten door de erven van wijlen den Heer P. A. BRASSMA, te Wirdum.

EENUM of ERUM, d. in *Fivelgo*, prov. Groningen, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van 't *Zandt*.

Het ligt zeer aangenaam; vooral zijn de gezigten op de drie hooge boomrijke wierden bekoorlijk; want men staat hier $17\frac{1}{2}$, $17\frac{1}{2}$ en 18 Gron. voet (8,25 ell.), boven de omliggende landerijen.

Men telt er 50 h. en 158 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond bestaat er grootendeels uit besten zavel- en kleigrond, doch naar den kant van Oosterwijtwert is hij zeer kleiachtig, van de zwaarste soort, knik genoemd.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. Deze gem. werd, sedert de reductie tot in het jaar 1620, door den Predikant van *Leermens* bediend, doch kreeg toen een eigen Predikant, in WESSEL SOEKELMAN, die in 1628 naar *Leermens* vertrok. In 1819, werd EENUM kerkelijk met *Oosterwijtwert* vereenigd; doch, in 1859, weder daarvan afgescheiden, en maakt sedert dien tijd nogmaals eene afzonderlijke gem. uit, welke tot eersten Leeraar gehad heeft CORNELIS TJASSERS KESKA, die er nog staat. De kerk is een fraai gebouw, met eenen gedenksteen, ter eere van den Heer REINT ALBERDA VAN EENUM, die in het jaar 1724 overleden is. Toen EENUM nog met *Oosterwijtwert* vereenigd was, werd daarin maandelijks drie reizen dienst gedaan, doch nu het een eigen Predikant heeft elken Zondag. Op het westende dezer kerk staat een klein spits torentje.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 20 leerlingen bezocht.

(1) Zie dit breder vermeld in den *Tegenwoordige Staat van Stad en Landh*, D. I, M. 59, en vooral bij DAMMEY, *Monumenta Groningana*, pag. 66.

Vroeger heeft hier ook, nabij het kerkhof, een burg bestaan, genaamd de Burg Alberda of ook de Burg van Eenum genaamd. Men wil, dat aan de andere zijde van het d. een klooster zoude bestaan hebben; doch het is vermoedelijk slechts een uithof of voerwerk geweest.

In het jaar 1806, werd dit d. door de Groningers beroofd. — In 1890, leed het veel door eenen strooptogt, welken het Staatsche krijgsvolk in deze streek deed.

EENUM, geh. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. van *Oldehove*. Het bestaat slechts uit 1 h. en 6 inw.

EENUM (BURG-VAN-), eigenlijk ALBERDA, voorm. burgt, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder het d. *Enum*, gem. 't *Zandt*.

Deze burgt is in het begin dezer eeuw gesloopt.

EENZAAMHEID (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pauluskreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Parcabo*, benedenwaarts aan de verl. plant. *La Paix*.

EENZAAMHEID (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Surnaaskreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Nieuw-Welgetroffen*, en benedenwaarts aan de verl. plant. *Heystvliet*.

EEPE, gem. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *Ers*.

EERBEEK, of EERDBEEK, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Brummen*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Hall*, waartoe zij behoort; met 97 h. en ruim 700 inw.

Deze buurs. zoude, naar men wil, reeds onder den naam van *Eerbeek* voorkomen in eene giftbrief van Keizer *Hendrik III*, van het jaar 1546.

De R. K., die hier 115 in getal zijn behooren tot de statie *Berbeek-en-de-Horst*, en hebben hier eene kerk, die aan den H. *Antonius*, Abt, toegewijd is.

Men heeft hier negen papiermolens, die door de *Eerbeeksche beek* in beweging worden gebracht. — Ook heeft men er het adell. h. *Eerbeek*. Zie het volgende art.

EERBEEK of EERDBEEK, adell. h. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Brummen*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Hall*, in de buurs. *Eerbeek*.

Dit h. beslaat, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 21 bund., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door *Mevrouw de Wed. J. H. Berns*.

EERBEEK-EN-DE-HORST, R. K. stat., aartspr. van *Gelderland*, met eene kerk te *Eerbeek*, en twee bijkerken, eene te *Brummen* en eene te *Ter-Horst*, die door eenen *Pastoor* en eenen *Kapellaan* bediend wordt. De statie telt 1200 zielen, onder welke 800 communicanten.

EERBEEKSCHE-BEEK, of EERDBEEKSCHE-BEEK, beek op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, welke in de gem. *Brummen* ontstaat: langs het geh. *Eerbeek* vloeit, en zich in de *Voorstondsche-beek* ontlust.

EERBOSCH, adell. h., voorheen tot het *Ambt-van-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland* behoord hebbende, thans prov. *Noord-Brabant*,

Eerste distr., arr. en 3 u. N. O. van 's Hertogenbosch, kant. en 2½ u. N. W. van *Grave*, gem. *Dieden-Demen-en-Langel*, 2 min. van *Dieden*; waartoe het behoort.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 186 bund. 69 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de douairière *Susanna Bosck* en hare kinderen, woonachtig te *Nijmegen*.

ERRD, **Karr** of **ERARD**, in de wandeling de **ERAD** of s' **ERAD** geheeten, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Poelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste distr.*, arr. en 3 u. Z. O. van 's Hertogenbosch, kant. en ½ u. W. Z. W. van *Veghel*, gedeeltelijk gem. *Veghel*, gedeeltelijk gem. en ½ u. O. ten Z. van *St. Oedenrode*, en gedeeltelijk gem. en ½ u. Z. Z. O. van *Schijndel*.

De R. K. hebben in deze afgelegene en eenzame plaats, waar weinig doortogt van vreemdelingen is, eene schuurkerk, die aan den *H. Anthonis Abt* is toegewijd, welke bediend wordt door eenen Priester, zonder volkomen regt van parochie en daarom Rector genoemd, behoorende deze kerk tot de par. van *St. Oedenrode*. Den 19 Julij 1751 verkregen de iaw. bij de Staten het verlof, om hunne schuurkerk te vernieuwen.

Vroeger stond hier eene kapel, die aan den *H. Petrus* was toegewijd, en thans tot eene school is ingerigt.

ERDBEEK, buurs. en adell. h., op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ERARD**.

ERDREKSCHE-BEEK, beek op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ERARDSCHE-BEEK**.

ERDE, buurs. in *Zelland*, prov. *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en ½ u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*; met 15 h. en 90 inw., alsmede het adell. h. *Eerde*. Zie het volgende art.

ERDE, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester-eilanden van Banda* behoorende, op de *Zuidkust van Floris* gelegen.

ERDE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Poelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ERAD**.

ERDE (HUIS-TE-), oudtijds **IRNE**, adell. h. in *Zelland*, prov. *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en 1 u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*.

Het was oorspronkelijk de stamhof van eenen *Sakser*, later eene vrije heilige hoeve van de abdij van *Essen*.

Op dit sterk kasteel woonde in het jaar 1580, de Ridder **EVERHAARD VAN ERDE**, die daaruit de reizende kooplieden beroofde en plunderde, en nu en dan eenen strooptogt door *Overijssel* tot zelfs in de *Stichtsche dorpen* deed. Om hem daarvoor te straffen, trok **FLORIS VAN WELIKHOVEN**, de vijftigste Bisschop van *Utrecht*, met *Jonker JAN VAN ANKER*, *Heer ARNOU VAN EROND* en *IJSSELSTEIN* en anderen derwaarts, en belegerden het slot **ERDE**. De Bisschop deed daarvoor oprigten eene groote blijde, waarmede hij steenen van 1300 pond tegen het kasteel wierp, doch het weinig benadeelde, vermits het huis gebouwd was met zware balken, digt in en voor elkander liggende, en met steenen opgevuld. Na eene belegering van drie weken, en na het huis onafgebroken, nacht en dag aangevallen te hebben, heeft de Bisschop het ingenomen. Onmiddellijk de afbraak gelastende, vond hij de menigte molenassen zoo sterk en onwrikbaar door en aan elkander gewerkt, dat daartoe geene mogelijkheid bestond. De brand toen in het gebouw gestoken zijnde, heeft deze brand eene geheele maand geduurd. —

Omdat van **EREN** zich met den Bisschop verzoend had, is hij door dezen aangesteld tot Kastlein van Nederhorst.

Later herbouwd, onderging het **HUIS-TE-ERDE**, in het jaar 1821, weder een deerlijk lot, daar het door de Zwollenaren verrast en geslecht werd.

Het tegenwoordige, zoo bij uitstek fraaije en allezins bezienwaardige **HUIS-TE-ERDE**, is gesticht door den Baron **JOHAN WERNER VAN PALLAERD**, die in 1706 de heerlijkheid, beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 832 bund. 37 v. r., door koop in bezit kreeg, en in wiens geslacht het tot heden toe gebleven is, wordende het thans in eigendom bezeten door den Heer **L. BARON VAN PALLANDT**, woonachtig te 's Gravenhage.

ERENWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOUDE**.

ERENWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOLDSTERWIJD**.

ERENWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOUDE**.

ERENWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOUDSTERWIJD**.

ERNEWAUD, Friesche naam van het d. **ERENWOUDE**, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOUDE**.

ERNEWOUDÉ, **ERNEWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE**, **ERENWOLDE** of **ERENWOLDE**, in het Friesch **ERNEWAUD**, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 3¼ u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. Z. W. van *Bergum*, aan de vaart van *Leeuwarden* naar *Drachten* en het *Bernevoudsterwijd*.

Het is eene kleine en afgelegene plaats met 55 h. en ruim 200 inw., meest visschers, schippers en varensgezellen, terwijl er ook goed veeland gevonden wordt. Daar het alleen bij drooge zomers te voet gezakbaar is, zoo is men hier verplicht, de Predikant steeds met een geschikt vaartuig te halen en te brengen, zoo dikwijls hij er eenig dienstwerk te verrigten heeft.

De inw., die hier alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Garijp-Saameer-en-Bernevoude*, welke hier een, in 1794 nieuw gebouwd, kerkje met spitsen toren heeft, dat op een met, zindelijk, met opgaapde boomen beplant, kerkhof staat, hetwelk de eenige wandelplaats der inw. is.

De dorpschool, welke in het jaar 1837 aanmerkelijk verbeterd is, wordt gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht.

ERNEWOUDSTERWIJD, **ERENWOLDSTERWIJD**, **ERENWOUDSTERWIJD**, **ERENWOLDSTERWIJD**, **ERENWOLDSTERWIJD**, **ERENWOLDSTERWIJD**, **ERENWOLDSTERWIJD** of **ERENWOUDSTERWIJD**, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. van *Bernevoude*; dat gemeenschap heeft met de *Sanding*, de *Sarter*, het *Wijd*, het *Kruiswater*, en door de *Folkersloot* met de *Gräft*.

ERNSMA of **ERNSHA**, zathe, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, 5 min. O. van *Jonswier*, waartoe zij behoort.

ERNSTERHEEM, voorn. kloost. in *Hussingo*, prov. *Groningen*. Zie **ERNSHEEM**.

ERNSUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*. Zie **ERNSUM**.

ERNSUMERZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie **ERNSUMERZIJL**.

ERNSWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERENWOLDE**.

EERNSWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, grict. *Tietjerksteradeel*. Zie **ERKRWOLDSTERWIJD**.

EERSSCHOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en $\frac{3}{4}$ u. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Veghel*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *St. Oedenrode*, aan den *Dommel*, door welken het van het d. *Eerde* gescheiden wordt, zoodat het een gedeelte van dit d. schijnt uit te maken.

De inv., die bijna alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *St. Oedenrode*, welke hier vroeger eene groote en schoone kerk had, aan den *H. Martinus* toegewijd, waarom zij de *St. Martinuskerk* genoemd werd; terwijl men haar ook wel de *Knopkerk* heette, omdat de spits des torens, ofschoon zeer hoog zijnde, met eenen grooten knop voorzien was. Het was voorheep de parochiekerk van *St. Oedenrode*, doch is thans bij de *Herv. gem. van St.-Oedenrode-en-Son* in gebruik. Door den storm van 9 November 1800 werd een gedeelte der spits van den toren, benevens de knop omver geworpen, zoodat zij op de kerk viel, waardoor het ruim van de kerk geheel instortte. Men heeft deze spits in het volgende jaar weder hersteld en daarboven, in plaats van eene knop, eene lantaarn geplaatst.

EERSEL, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven* (5 k. d., 24 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. *Duizel-en-Stensel*, O. aan *Riethoven*, Z. aan *Bergeyk*, W. aan *Hoogeloo-Hapert-en-Casteren*.

Deze gem. bevat het d. *Eersel*, benevens de geh. *Boovelen*, *Boxheiden*, *Dijken*, *Heers*, *Hoogstraat*, *Kapel*, *Schadewijk* en *Stokkelen*. Naauwelijks een vijfde deel van de oppervlakte dezer gem. brengt iets voort, zijnde al het overige woeste heigronde. Ook het bebouwde gedeelte is zeer slecht en zandig, en kan niet dan door zwaren arbeid en veel mest tot eenen geringen trap van vruchtbaarheid gebragt worden; voornamelijk in het O. dezer gem. is de grond uitermate slecht, dor en schraal. Men telt er 171 h., bewoond door 179 huiskgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inv., die meest hun bestaan vinden in landbouw en schapenteelt. De voortbrengselen, welke de grond oplevert, bestaan voornamelijk in rogge, boekweit en eve of ligte haver; voorts aardappelen, spurrie en andere voederkruiden. Ook heeft men er eene stijfelmakerij, eene brouwerij en een korenmolen.

De inv., die in deze gem., op 6 na, alle R. K. zijn en onder welke men 700 communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*, behoort, en door eenen *Pastoor* bediend wordt. De benoeming tot de pastorie behoorde oudtijds aan den *Abt van Echternach*. Deze liet, na de verovering van 's *Hertogenbosch*, in het jaar 1629, zijn regt uitoefenen door de *Prelaten van Postel*, die daaruit beweerden *Priesters* tot *Pastors* te benoemen, niet van de ongeordende geestelijkheid, zoo als het gebruik en regt was, maar uit de *Geestelijken van hunne abdij*. De onlusten hieruit ontstaan, hebben in het begin der achttiende eeuw de *past. van Eersel* zeer verontrust, zelfs tot openlijken opstand van den kant der inwoners en tot het gebruik van dwangmiddelen van den kant der hooge overheid.

De 6 *Herv.*, die men hier aantreft, worden tot de gem. van *Hoogeloo-Eersel-Vessem-Casteren-Kneysel-Duizel-en-Stensel* gerekend. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. **EERSEL** of **ERRAZL**, voorheen **KORASZL** of **KERASZL**, ligt 3 u. Z.W. van Eindhoven, 3½ u. Z. O. van Hilvarenbeek, aan de Run. Het was voorheen eene zeer aanzienlijke, fraai gebouwde en welvarende plaats, die reeds, op het jaar 712, onder den naam van **EERZLOCK**, voorkomt, wanneer **WILLIBROD**, Aartsbischop van Utrecht, aldaar goederen verkreeg, wiens erfgenaam, de abtj van Echternach, tot hare laatste vernietiging toe, er de tienden bezat. Het was vroeger veel grooter dan tegenwoordig, zijnde het door herhaalde rampen zeer verminderd.

Dit dorp is bene oude vrijheid, welke de hoofdbank, ten minste, volgens het gemeen gevoelen, van negen omliggende dorpen zou geweest zijn; het schijnt althans zeker, dat, behalve Duizel en Steensel, in vroegeren tijd ook Hoogeloon, Hapert en Casteren er onder behoord hebben. Het is niet bekend, wanneer deze plaats het regt van vrijheid heeft verkregen, maar het blijkt genoegzaam uit brieven van 30 November 1390, welke brieven in 1421 nader bevestigd zijn, dat zij toen reeds lang regten en keuren, naar het voorbeeld van Antwerpen, heeft gehad, zoo als ook de kostuimen van Antwerpen aldaar nog lang gevolgd zijn. — Den 16 Januarij 1767, is door den Raad van State een reglement voor de huishouding en financiën van Eersel, Duizel en Steensel vastgesteld, hetwelk in dat zelfde jaar gedrukt, en in het volgende jaar 1768 met eenige verbeteringen herdrukt is; dit reglement plagt, als bevattende eene verzameling van de onderscheidene algemeene bepalingen, op dat stuk, voor de Meijerische dorpen plaats hebbende, van veel nut en dienst te wesen.

Op het marktvelde, hetwelk nog al digt betimmerd en met eenige goede h. bezet is, ziet men eene oude kapel, met een spits torentje, voorzien van klok en uurwijzer, welke kapel thans tot Raadhuis dient.

De kerk, onder aanroeping van den H. **WILLIBRODUS** ingewijd, staat ½ u. Z. O. van het d. Sedert de Reformatie was zij bij de Hervormden in gebruik, maar in het jaar 1812 is zij aan de R. K. terug gegeven. — Een hevige storm, in 1709, wierp de spits van den toren op het dak der kerk, waardoor dit instortte. Het is een fraai en luchtig gebouw, dat op zes pilaren rust, en sedert het jaar 1718 van een nieuw dak en eenen hoogen spitsen toren voorzien is. Niet ver ten N. van deze kerk staat een lindeboom, werwaarts bedevaarten gedaan worden.

Er worden op het marktvelde acht beestenmarkten gehouden, als: op Woensdag na drie Koningen; Woensdag vóór den 25 Maart; den tweeden Woensdag na Paschen; Woensdag na H. Sacramentsdag; Woensdag na den Zondag na St. **PETRUS** en **PAULUS**; Dingsdag vóór **MARIA** Hemelvaart; Woensdag na St. **BAVO**, en Dingsdag na den Zondag van St. **MARCUS**. Vroeger had men er ook eene Woensdagsche weekmarkt, maar deze bestaat reeds sedert het begin der vorige eeuw niet meer.

EERSEL is de geboortepl. van den Sterrekundige **JOHANNES FRANCO**, † vermoedelijk in 1598, als Geneesheer te Brussel.

KAREL, Hertog van *Gelder*, stelde dit d., in 1506, onder eene zware brandschatting. — Toen Eindhoven, in het jaar 1581, belegerd werd, deed de Graaf van **MANSFELD EERSEL** door zijne Spanjaarden uitplunderen en verbranden. Kort hierna werd de helft der inw. door eene besmettelijke ziekte ten grave gesleept. — In 1694 staken de Franschen, dewijl de inw. de hun opgelegde brandschatting niet wilden betalen, maar zich gewapenderhand hier tegen verzetteden, dit dorp in brand. — Even dit zelfde lot trof deze plaats door dezelfde vijanden, in 1711. — Een boosaardig vrouwmensch stak in 1715 dit dorp in

brand, bij welke gelegenheid drie en veertig huizen eene prooi der vlammen werden. — In 1747 eischte de Fransche partijganger FISCHER, bij eenen brief, brandschatting van deze plaats.

Het wapen van EKASTA is van azuur, beladen met drie torens, verseld ter wederzijde door eene lelie, alles van goud; en pointe een schild van goud, waarop een leeuw, zwemmende op eene zee, alles van azuur.

EERSELE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie het voorgaande art.

EERSTE-DISTRIKT, distr., prov. *Noord-Brabant*. Zie *DISTRIKT (EERSTE)*.

EERSTE-DISTRIKT, distr., prov. *Zeeland*. Zie *MIDDELBURG*.

EERSTE-HOEK of EERSTE-PUNT, kaap in *Oost-Indië*, aan de Westkust van het *Sundasche eil. Sumatra*, in het kon. *Palembang*, aan de Straat van *Bangka*.

EERSWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *EEKNEWOUD*.

EERSWOLDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. *EEKNEWOUDSTERWIJD*.

EERSWOUD, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *EEKNEWOUD*.

EERSWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *EEKNEWOUDSTERWIJD*.

EERT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ERAD*.

EERTGAT (T), alleen staande boerenwoning, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 5½ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 1¼ min. N. van *Apeldoorn*, aan het *Hoog-Soerensche bosch*, behoorende aan het domein.

EERTINGEN of ЕРТИНГЕН, voorm. d. in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, in de *Wewelswaarde* of *Botersande*.

Het werd in den vloed van 22 Februarij 1440, door de zee bedolven. Naderhand is de bodem weder herwonnen. Zie *WESTERHUK*.

EERWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *EEKNEWOUD*.

EERWOUDSTERWIJD, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *EEKNEWOUDSTERWIJD*.

EEBZEL, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *EEBSEL*.

EES of EEST, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. kant. en 4 u. Z. O. van *Assen*, adm. kant. en 3 u. N. van *Dalen*, gem. en ½ u. Z. O. van *Borger*; met 163 inw.

EESCHAREN, d. in het *Land-van-Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCHAREN*.

EESCHE-BOSCH (HET), bosch op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *EEKNEBOSCH*.

EESCHOTEN of ESCHOTES, huurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 3 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. N. ten O. van *Wageningen*, gem. en 2 u. N. ten O. van *Ede*, ½ u. N. N. O. van *Otterloo*, waartoe het behoort; met 100 inw.

EESDEN, d. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *ETADEN*.

EESSE, EES of EESZ, voorm. schoutambt en heerl. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, in het noordelijke gedeelte der gem. *Steenwijkerwoud*, tegen *Friesland* en *Drenthe*. — Er plagt een Hunnebed gevonden te worden, dat geheel gesloopt is.

ESE (DE), DE **ES** OF DE **ES**; havez. in *Voltenhoven*, prov. *Oversijssel*, arr. en 8 u. N. van *Zwolle*; kant. en 1 u. N. van *Steenwijk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Steenwijkerwold*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 617 bund. 56 v. r. 15 v. ell. Het was vroeger en is ook nog een eigendom van de Graven van **RECHTEREN**.

ESE (DE), geh. en voorn. adell. h., in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **EEST (DE)**.

EESKWERD, **ECKSWERD** OF **ECKSWERT**, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergo*, griet. *Hennaarderdeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Oosterend*, waartoe het behoort; met 3 h. en 24 inw.

EESLEK (DE-), naam, onder welke de landstreek **ARDENNES**, in het noordwesten van het grooth. en de Belg. prov. *Luxemburg*, onder de landlieden van sommige gemeenten bekend is. Zie **ARDENNES**.

EESCHAREN, d. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ESCHAREN**.

EEST, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie **ES**.

EEST (DE), DE **EESSE** OF DE **EESSE**, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*; arr. en $4\frac{1}{2}$ u. W. van *Groningen*; kant. $2\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Grootegast*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Doezum*, waartoe het behoort.

Dit geh. ligt aan den *Doecumer-tocht*, O. van den *Bestweg*, op eenen hoogen vruchtbaren zandgrond, omgeven door lage landen. Er plagt vroeger een burgt van dezelfde naam te staan.

EEST (DE), DE **EESSE** OF **EESSE**, voorn. oud adell. h. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Doezum*, in het geh. de *East*.

Het werd, bij keerskoopbrief van 29 Januarij 1727, verkocht, behoorende toen aan den Heer J. C. **SCHATTER**. Vroeger was het door de familie **CLANT** bezeten. Het is, waarschijnlijk in het jaar 1727 of daaromtrent, gesloopt.

EEST (DE-) OF **SAAXUMBORG**, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 5 u. N. W. van *Appingedam*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Bafo*.

Vroeger plagt hier de burgt *Saaxumborg* te staan, waarvan dit geh. zijnen tweeden naam ontleent.

EEST (DE-HOOG-), landg. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, arr., kw., distr. en 1 u. N. ten O. van *Nijmegen*, kant. en 1 u. Z. W. van *Elst*, gem. en in het d. *Bemmel*.

Dit landg. beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 76 v. r. 50 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. van **ROSSUM**.

EESTERBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Sneek*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Bolsward*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Arum*, aan de *Franeker-vaart*.

EESTERGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. van *Sneek*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Lemmer*.

Men telt er 15 fraaije boerenwoningen en 10 andere kleine gebouwen of huizen, gezamenlijk bewoond door ongeveer 150 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeleelt.

De Herv., die hier ruim 110 in getal zijn, behooren tot de gem. *Lemmer-Follega-en-Besterga*, welke hier eertijds eene kerk had, ruim $\frac{1}{2}$ u. van de *Lemmer* af staande. De juiste tijd, wanneer dit gebouw werd afgebroken, is niet met zekerheid bekend, doch waarschijnlijk is dit geschied in 1740 of eenige jaren later. Het kerkhof, hetwelk

nog aanwezig is, dient bij voortdaring tot begraafplaats. Men vindt daarop eene overdekte klok, een zoogenaamd klokhuis, gelijk men meer op kleine plaatsen in de provincie Friesland aantreft, waarmede gedurende de begrafenisplegtigheid geluid wordt.

De R. K., van welke men er 16 aantreft, worden tot de stat. van de *Lemmer* gerekend.

Er bestaat ook geen dorpschool meer; terwijl de kinderen de scholen te *Kollega* en te *Lemmer* bezoeken.

De landertjen van dit d. zijn uitmuntend, vrij uitgebreid en loopen tot aan de Grootte Brekken; doch de huizen en de boerdertjen staan in eene rij, van het Zuiden naar het Noorden, ter zijde van den weg naar de *Lemmer*, en zijn weinig in getal. Ten westen van den rijweg naar *Hoesenvoer* zag men vroeger nog het oude kerkhof van het voorn. dorp *BAND of BANTZA*, welks landen zich zuidwaarts zeer verre uitstrekten, doch die van overlang door de zee zijn weggespoeld. Thans vindt men daarvan geene sporen meer, alleen worden nog ten huidige dage eenige stukken lands, daarnaar de *Band-Akkers* genaamd. Ook moet hier vroeger een huis of plaats, met name de *Brandende put* geweest zijn. In dit huis werd, in het laatst der zeventiende eeuw, eene put gegraven, welke geen water wilde geven, waarom men een man met een touw om den middel, daarin nederliet, om, wanneer het water, bij het verder uitdelven, te spoedig mogt opkomen, ras wederom te kunnen worden opgetrokken; doch, toen hij door het welzand henen was, kwam er geen water, maar wel eene zwavelvlam, welke, niettegenstaande men den arbeider ras omhoog haalde, hem het haar en de kleederen verzengde, ja, tot boven de put uitsloeg, doch waarna het opkomend water ras de vlam uitdooftte. Buiten twijfel loopt hier in den grond een ader van sluimachtige zwavelarde, die, zoo als later genoegzaam, door proeven met den *Homburgiaanschen pyrophorus*, gebleken is, vuur vat, zoo ras zij aan de open lucht wordt blootgesteld. Van deze brandende put, weet men echter met geene zekerheid de juiste plaats meer aan te wijzen.

De meertjes: het *Grootte-Wiel*, het *Kleine-Wiel*, de *Kleine-Brekken* en een gedeelte der *Grootte-Brekken*, benevens een gedeelte van den stroom de *Rijn*, behooren tot dit dorp.

EESTER-RIJD of **EESTER-RIED**, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, bij den molen van het d. *Ee* een begin nemende, en van daar in eene noordelijke rigting naar de *Zuider-Ee* loopende, waarin zij zich ontlast.

EESTERWIJK, oude naam van het d. **OOSTERWIJK**, in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **OOSTERWIJK**.

EESTRUM of **IESTRUM**, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 4 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. ten N. van *Bergum*, zich zuidwaarts tot aan de zoogenaamde *Bargtille* uitstreckende, en tusschen goede bouwlanden en geboomte gelegen.

Men telt er in de kom van het d., door welke een rijweg naar *Oostermeer* en *Kooten* loopt, en van waar eene vaart naar het *Bergumermeer* schiet, ruim 78 h. en 370 inw., die zich meest op den landbouw toeleggen, waartoe het hier geenskins aan geschikten grond ontbreekt; zijnde er onderscheidene personen rijk geworden door de heidevelden in goed bouwland te veranderen, en voornamelijk zekere vrouw, met name *AAT BOELNS*, die eene zeer groote uitgestrektheid dorre heidevelden dus nuttig heeft aangelegd, zelve de arbeiders voorgegaande, en in eigen persoon werkende.

Langs de noordzijde van dit d. loopt de straatweg van Leeuwarden naar de Groninger grenzen, en langs de zuidzijde het Kaspar-Hobbes- of Kolonelsdiep, zijnde de vaart naar Groningen.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Oostermeer-en-Eestrum*, welke hier eene kerk met eenen stompen toren heeft.

De dorpschool wordt des winters gemiddeld door 70, des zomers door 40 leerlingen bezocht.

EESTRUMER-OPVAART of **LESTRUMER-OPVAART**, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tistjerksteradeel*, dat te Eestrum een begin neemt en voorts eerst west- en later zuidwaarts loopt, om zich in het *Bergumermeer* te ontlasten.

EESTWEG, weg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, loopende van Doezum N. naar de Dorpster-til, over de Trekvaart van Groningen naar Stroobos.

EESVEEN of **IJSVEEN**, huurs. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. en 8 u. N. van *Zwolle*, kant. en 1 u. N. van *Steenwijk*, gem. en 1 u. N. O. van *Steenwijkerwoud*, met 47 h. en 260 inw.

Deze huurs. outleent zijnen naam van de heerl. *Eese*, waaraan weder het veen toebehoorde, zoo als *Kamperveen* van *Kampen*.

EESVEENSCH-AA of **IJSVEENSCH-AA**, riviertje in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, gem. *Steenwijkerwoud*, dat de huurs. *Eesveen* en *Kallenkote* scheidt, ook wel de *WAPSERVEENSCH-* of *OLDE-*, doch doorgaans de *STEENWIJKER-AA* genoemd. Zie **AA** (**STEENWIJKER-**).

EESVEENSCH-WETERING of **IJSVEENSCH-WETERING**, watertje in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, het ontstaat aan de Drenthensche grenzen, in de huurs. *Eesveen*, gem. *Steenwijkerwoud*, en loopt in eene zuidoostelijke rigting naar *Steenwijk* in de **AA** uit.

EETEN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ESTHEN**.

EETEN, naam, onder welken men het d. **ERTEN**, in de bar. van *Brede*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens vermeld vindt. Zie **ERTEN**.

EETEN (HUIS-TE-), voorn. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ESTHEN (HUIS-TE-)**.

EETEN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ESTHEN (POLDER-VAN-)**.

EETHEN, hooge en vrije heerl. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede dist.*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen*; palende N. aan *Babyloniënbroek* en *Genderen*, O. aan *Genderen* en *Doeveren*, Z. aan *Drongelen*, W. aan *Meeuwen*.

Deze heerl. bevat het d. *Eethen* en elf huizen, die op den soogenaamden *Kleiberg* zich tot aan *Genderen* uitstrekken. Zij beslaat eene oppervlakte van 676 bund. 77 v. r. 83 v. ell., telt 48 h., bewoond door 87 huisgez., uitmakende eene bevolking van 500 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden; terwijl eenigszich ook op de vlasteelt toelagen.

De Herv., die hier 280 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Eethen-en-Drongelen* en hebben in deze heerl. ééne kerk.

De R. K., van welke men er 20 aantreft, behooren tot de par. van *Dussen*. — Men heeft in deze heerl. ééne school, in het d. *Eethen*. Voorheen stond er ook een kasteel, het Huis te *Eethen* genaamd. Zie het volgende art.

Het d. **ESTHEN**, **ESTEN** of **ERTEN** ook wel eens **ERTEN** gespeld, ligt 4½ u. W. ten N. van 's *Hertogenbosch*, 1½ u. W. van *Heusden*. Men telt er in de kom van het d. 34 h. en 220 inw..

De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. GRAMMUS was toegewijd, heeft eenen spitsen, doch niet seer hoogen toren, welke, in het jaar 1764, ten gevolge van het weder, is afgebrand, doch in het jaar 1765 weder opgebouwd. In het jaar 1822 is de kerk weder aanmerkelijk verbeterd, alsmede de pastorie, welke eene der fraaiste van het Land-van-Heusden is, nadat zij in het jaar 1841 door den Predikant, op eigen kosten, aanmerkelijk is verbeterd en verfraaid; terwijl mede in het jaar 1822, door den toenmaligen Burgemeester, CORNELIS BOEK, kroonen aan de kerk ten geschenke zijn gegeven, die deze tot geen gering sieraad verstrekken. De kerk en pastorie zijn beide zoo hoog gebouwd, dat zij waterdijf staan.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht.

Bij den verschrikkelijken watervloed van 18 November 1491, toen door eene doorbraak de geheele Zuid-Hollandsche-waard overstromd werd, vloodte ook dit dorp geheel onder, waardoor vele ingezetenen hun leven verloren en andere groote schade aan have en goed leden.

Nog eene andere ramp had dit dorp op den 21 Junij 1767 te verduren, wanneer een geweldige hagel des landmans zoo gegronde hoop op eenen rijken oogst eensklaps vernietigde, daar bijkans al het te veld staande koren en gewas verpletterd werd, terwijl de storm, die den hagel vergezelde, in nagenoeg alle woningen de glazen verbrijzelde.

Bij de overstromingen, die in 1795 en 1799, ook het Land van Heusden teisterde, heeft dit d. veel geleden. Bij die van Januarij 1809, bezweken hier achttien huizen met het schoolgebouw, voor de kracht des waters.

In het begin der achttiende eeuw, behoorde deze heerl. reeds aan den Heer JOHAN MAURITS VAN HENKERT, Raad en Burgemeester der stad Gorinchem. Deze overleden zijnde, is zijne weduwe hertrouwd met den Heer van BLIZWIJK PARRÉ, en na het overlijden van deze, hebben de Erven de heerl. EETHEN en *Meeuwen*, in het jaar 1832, publiek verkocht, en is koper geworden, de Heer GEARIT VERMEULEN. Deze in 1840 overleden zijnde, zoo wordt de heerl. thans in eigendom bezeten door Vrouw C. J. VAN HEUSDEN, weduwe GEARIT VERMEULEN, te Waspik.

Het wapen der heerl. EETHEN bestaat in een veld van azuur beladen met St. MAARTEN van goud.

EETHEN (HUIS-TE-), voorn. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, 2 min. W. van het d. *Eethen*.

Dit h. is gesloopt, zoodat er thans niets meer van te zien is, maar de plaats, waar het gestaan heeft, wordt tegenwoordig de *Ossenweide* genaamd.

EETHEN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen*; palende N. aan den Polder van *Babylonienbroek* en den Polder van *Genderen*, O. aan den Polder van *Genderen* en den Polder van *Doeveren*, Z. aan den Polder van *Dronghen*, W. aan den Polder van *Meeuwen*.

Deze pold., welke in het jaar 1423 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 676 bund. 77 v. r. 83 v. ell., telt 45 h., waaronder 19 boerderijen, en wordt door 1 sluis op het Oude Maasje van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Waarmaan* en vier *Leden*.

EETHEN-EN-DRONGELEN, kerb. gem., prov. *Noord-Brabant*, klas. en ring van *Housden*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, als: ééne te *Bethen* en ééne te *Drongelen*, en telt er 480 zielen.

Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Ambachtsheer van *Bethen*.

EEUSSUM, burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie *Ewsum*.

EEWER (DE), DE *EWER*, DEN *EWIER* OF DEN *EWIER*, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 7 u. W. van *Appingedam*, kant. en 3 u. W. van *Onderdendam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Leens*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Zwaardijk*, waartoe het behoort.

Het is een vrij hooge en uitgebreide wierde, nabij den provinciale zeedijk, met 3 fraaije boerderijen en een zestal daglooners woningen, met 60 inw., die alle van den landbouw leven.

EEWERDER-TOGT, *EWERDER-TOGT*, *EWIERDER-TOGT* OF *EWIERDER-TOGT*, watertje in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. *Leens*, dat in eene westelijke rigting van *Ewer* naar de vlakke *Rijt* loopt, en zich bij *Leensterklap* in het *Houwerzijstermaar* ontlast.

Vroeger heeft dit stroompje misschien de *Ek* geheeten, waarna de wierde ten Z. van dit water gelegen, *Ewierd*, bij versnelde uitspraak *Ewer*, genaamd werd.

EWIER (DEN), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie *Ewra (De)*.

EWIERDER-TOGT, watertje in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie *EWERDER-TOGT*.

EWIJK, d. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie *Ewijk*.

EEXT OF *EEXT*, welvarend d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ Z. O. van *Anloo*.

Men telt er 75 h. en 450 inw., die meest hnn bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. Ook heeft men er eenen korenmolen.

In dit d., hetwelk vroeger slechts een geh. was, dat kerkelijk onder *Anloo* behoorde, is in het jaar 1841 eene kerk en pastorie gebouwd, voor de toen opgerigte gem. van *Eert-Anderen-en-de-Zandvoort*, die den 5 September van dat jaar is ingewijd.

Er is in dit d. eene school, welke door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

In en bij dit d. vond men vroeger veel zwaar eikenhout, terwijl de huizen toen nog minder welvaart vertoonden dan thans. Het was dit oord, hetwelk bijzonderlijk aan de schilders de gelegenheid aanbood, om schetsen naar de natuur te maken.

In het jaar 1786 werd in de nabijheid van dit d., door eenige landlieden, die naar steenen zochten, een opgeworpen heuveltje ontdekt, niet ver van de plaats, waar destijds de korenmolen stond, die in 1835 is afgebrand, doch in welks plaats men eenige minuten oostelijker naar den kant van *Gieten* eenen anderen heeft opgebouwd. Binnen in dit heuveltje vond men eenen grafkelder, uit acht groote veldflinten zamengesteld, één in het Oosten, één in het Westen en drie aan elke zijde. Deze steenen waren aan den binnenkant zeer vlak, en besloten eene ruimte van twaalf voeten in de lengte, van het Oosten naar het Westen, van zeven voeten in de breedte en vijf voeten in de diepte. De ingang, welke in het Zuiden en twee voeten breed was, ging met twee trappen nederwaarts, welke van kleinere keijen gemaakt was. Uit deze bestond ook de dubbele vloer, tuschen welke men verscheidene urnen met verbrande

beenderen, waarvan sommigen nog kenbaar waren en met asch gevuld, heeft gevonden, gelijk ook eenige steenen beitels, iets meer dan een duim breed en twee duimen lang, uitgezonderd een, die wel drie vierendeelen van een voet lang was. Eewigen dezer beitels geleken naar de gemeene vuursteenen, anderen naar het Duitsch sgaat. Sommigen waren scherp geslepen en overigens geheel ruw, andere daarentegen geheel glad. — Niet zeer ver van dezen grafkelder is ook een van de grootste en geregeldste hunebedden, bestaande uit zeven zware deksteenen, die op twee en dertig andere rusten, en met elkander eene plaats van acht en zestig voeten beslaan. De middelste bovensteenen zijn dertien voeten lang, negen breed en vijf voeten dik; van onderen zijn zij platachtig. De strekking is van het Oosten naar het Westen.

REXT-ANDEREN-EN-DE-ZANDVOORT, kerk. gem., prov. *Drenthe*, klass. en ring van *Assen*.

Deze gem., welke, ingevolge koninklijk besluit van 16 October 1840, is opgericht, telt ruim 600 zielen, die vroeger tot de gem. *Anloo*, behoorden. De eerste, welke in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest **JACOBUS GORDHARDUS BORGHIUS HARMES**, die den 20 Februarij 1842 aldaar bevestigd is. Het beroep is eene koninklijke collatie.

REXTA, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **REKSTA**.

REXTA (BOVEN-), aangename lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **REKSTA (BOVEN-)**.

REXTE, d. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **REKSTA**.

REXTE (BOVEN-), aangename, lommerrijke streek in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **REKSTA (BOVEN-)**.

REXTER-DIEP, watertje in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*.

Zie **REKSTA-DIEP**.

REXTERVEEN of **REKSTAVEEN**, geh. in *Oostermoerderdingepil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en $3\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van *Assen*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Anloo*; met 28 h. en ongeveer 180 inw.

De hier, in 1857 nieuw gebouwde, school wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

REXTERVEENSCH-COMPAGNIE of **REKSTERVEENSCH-COMPAGNIE**, geh. in *Oostermoerderdingepil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 4 u. O. ten N. van *Assen*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Anloo*; met 8 h. en 30 inw.

Dit geh. heeft, gezamenlijk met het naburige d. *Annerveensche Compagnie*, eene vaste bjschool, welke gemiddeld door 65 leerlingen bezocht wordt.

EEZE, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **REKZ**.

EEZE, geh. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie **REKVEEN**.

EEZE (DE-), haver. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie **REKZ (DE-)**.

REZINGE, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **REKZEN**.

REZDEN, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **REKZ**.

REFFEN, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. kant. en 1 u. Z. W. van *Breda*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van 's *Prinsenhage*; met 32 h. en 200 inw. Ook heeft men er eene korenmolen.

REFFELING, naam, onder welken het geh. **REFFELING**, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, wel eens voorkomt. Zie **REFFELING**.

EG, **HEG** of **HEEG**, voorn. watertje, in het balj. der *Egmondten*, prov. *Noord-Holland*, dat naar men wil voorheen bij *Egmond* in de Noordzee vloede, doch nu verdroogd en geheel verdwenen is.

Naar sommiger gevoelen zoude het een arm van den *Rijn* geweest zijn, welke boven Leyden dien stroom verliet, en met eene noordelijke eenigzins westelijke rigting naar Egmond liep, en daar in zee viel, welke arm, wegens zijne smalte, *Ege-Mond* zoude genoemd zijn, in tegenoverstelling van de *Bree-Heel* of *Brede-Keel*, die ter plaatse, waar nu Brielle ligt, in zee uitliep.

EGALEMENTSLOOT, benaming welke men in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*, geeft aan de onderscheidene slooten, door welke die gem. in de breedte en lengte op onderscheidene afstanden wordt doorsneden, ter verkrijging van eene geregelde kaveling en ter bevordering der uitwatering. Vier dezer slooten worden Opgaande Egalementslooten genoemd, strekkende van het zuidoosten naar het noordwesten en door deze bestaat eene communicatie tusschen het Noord-Hollandsch kanaal en de Oude Zijpervaart.

EGANE of *Sr. Anna*, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Borneo*, in het land *Maroedoe*, aan de *St. Annabaai*; 5° 50' N. Br., 136° 20' O. L.

EGBERTGAASTEN, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 8½ u. N. ten O. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Beetsterzwaag*, ¼ u. Z. O. van *Oudega*, waartoe zij behoort; met 4 h. en 20 inw.

EGEDE of *Esoed*, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2½ u. N. O. van *Raalte*, gem. en 1 u. N. van *Hellendoorn*; met 29 h. en 180 inw. Men heeft er eene school met 30 schoolgaande kinderen, die tevens dient voor de ingezetenen van de buurs. *Not-Meer*, gem. den *Ham*. Ook ligt in deze buurs. eene havez. van denzelfden naam. Zie het volgende art.

EGEDE of *Esoed*, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2½ u. N. O. van *Raalte*, gem. en 1 u. N. van *Hellendoorn*, in de buurs. *Egede*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 186 bund. 61 v. r. 30 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *B. H. van Marble*, woonachtig te *Almelo*.

EGELENBURG, voorn. buitenpl. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Alkmaar*, gem. *Heilo-en-Oesdom*, ¼ u. Z. W. van *Heilo*.

Zij was aangelegd door *Willelmus Bardesius*, eenen zoon van den beroemden *Amsterdamschen* Burgemeester van dien naam, in wiens nakomelingschap zij vele jaren is gebleven, tot dat zij in het geslacht van *Sonk de Vries* is overgegaan. In het midden der vorige eeuw met de nabij gelegen buitenpl. *Vreeswijk* vereenigd zijnde, is er thans niets meer van aanwezig dan de vijver, terwijl de grond, met hakhout beplant, in eigendom toebehoort aan den Heer *Mattelis Hendrik Welbijk van Liemen*.

EGELENBURG, naam, onder welken het adell. h. *IJFSTERIN* in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, wel eens voorkomt. Zie *IJFSTERIN*.

EGELMEER, meertje in het *Overkwartier*, der prov. *Utrecht*, gedeeltelijk gem. en 1 u. N. O. van *Amerongen*, gedeeltelijk gem. en 2 u. N. W. van *Rhenen*. — Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 10 bund.

EGENETISO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, ongeveer 16 mijlen N. O. van *Sumatra*, 0° 27' Z. Br. 122° 50' O. L. — Het heeft nagenoeg 7 mijlen in omvang.

EGGILLANG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Nadion*.

EGINBERT, oude naam van het d. *ESKLABERT*, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie *ENGELBERT*.

EGLANTIERPOLDER (NIEUWE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. en gem. *Axel*; palende N. aan de buurs. het *Spui*, den *Sparkspolder* en den *Polder-van-Zaamslag*, O. aan den *Polder-van-Zaamslag* en aan den *Oude-Eglantierpolder*, Z. aan den *Buthpolder*, W. aan den *Coegorspolder*.

Deze pold., bedijkt krachtens een octrooi, ten jare 1651 door de *Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden* verleend, heeft eene schotbare grootte van 115 bund. 11 v. r. 50 v. ell. Een gedeelte van de *Otenschen kreek* doorsnijdt dezen polder van het Noorden naar het Zuiden. Daarin staan 4 boerenhofsteden en 14 arbeiderswoningen, en het overtollige water wordt, door middel van eene spuikreek, in het kanaal van *Gent* naar *Neusen* ontlast.

Deze pold., vereenigd met den *Coegorspolder* en den *Nieuw-Zevenaar-polder*, vormt eene dijkaadje, beheerd door eenen *Dijkgraaf*, eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester*.

EGLANTIERPOLDER (OUDE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. en gem. *Axel*; palende N. O. aan de *Oude-Gentschevaart* en den pold. *Beoosten-blij-Benoorden*, Z. aan den *Noordpolder-bij-Axel*, Z. W. aan den *Buthpolder* en N. W. aan den *Nieuwe-Eglantierpolder*.

Deze pold., hebbende eene schotbare grootte van 75 b. 57 v. r. 66 v. ell., is, uit krachte van een octrooi op den 18 Augustus 1606 door de *Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden* verleend, gezamenlijk met den *Groote-Buthpolder* den *Kleine-Buthpolder*, den *Noord-polder*, den *Cappelle-polder* en den *Visscherspolder*, bedijkt en wel ten verzoeke van *Baljuw*, *Burgemeester* en *Schepenen* der stad en ambachte van *Axel*, welke polders bij het onweder, den storm en den zeevloed van *Paaschdag* des jaars 1606 onder water gezet waren, zoodat het geheele kwartier van de stad met de zee gemeen lag, de vestingwerken door de schuring gevaar liepen en er gebrek aan levensmiddelen voor de burgerij en het garnizoen ontstond. Eene spoedige bedijking was dus hoogst noodzakelijk. Om die aan te moedigen, verleenden de *Staten Generaal* daartoe vrijdom van tienden, voor den tijd van achttien jaren; voorts aan de *Regering* van *Axel*, het regt van de jagt, vogelarij en visscherij en voor de bewoners en bebouwers, vrijdom van alle lasten, gedurende twaalf jaren, zijnde het genot van deze voordoele nader bevestigd bij *Resolutie* van de *Staten van Zeeland* in dato 2 *Maart* 1649.

Van de eerste bedijking is niets bekend en deze zal denkelijk van zeer oude dagteekening zijn; althans is deze pold. in den aanvang der zeventiende eeuw een en andermaal met zee water overdekt geweest, doch kort daarna wederom gedigt en beverscht.

In den *Oude-Eglantierpolder* staan twee gehuchten de *Stad-Davids* en de *Magaret* (zie die woorden), voorts twee kapitale en drie kleine boerenhofsteden, benevens eene moestof en nog twee afzonderlijk staande arbeiderswoningen. Hij water uit door middel van eenen kleinen duiker in de *Oude-Gentschevaart* en door dezen in den *Polder van Zaamslag*.

Het *Dijkbestuur* bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester*.

EGMOND, heerl., prov. *Noord-Holland*; palende N. aan de heerl. Wimmenum en Alkmaar, O. aan Heilo en Limmen, Z. aan Castricum, W. aan de Zuiderzee.

Deze heerl. bevat de gem. Egmond-Binnen-Egmond-aan-den-Hoef-en-Rinnegum en Egmond-aan-Zee, bestaat eene oppervlakte van 2537 bund. 15 v. r. 33 v. ell., telt 397 h., bewoond door 460 huisgez., uitmakende eene bevolking van bijna 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in land- en veebouw, visscherij en schulperij.

De Herv., die hier ongeveer 700 in getal zijn, maken de gem. van *Egmond-binnen-en-op-den-Hoef* en *Egmond-aan-Zee*, uit.

De R. K., van welke men er bijna 1600 aantrest, maken de stat. der *Egmonden* uit; terwijl men er ruim 900 R. K. van de Bisschoppelijke Clerozij heeft, die de statio van *Egmond-aan-Zee* uitmaken.

Men heeft in deze heerl. 3 scholen, als: ééne te Egmond-Binnen, ééne te Egmond-op-den-Hoef en ééne, te Egmond-aan-Zee.

De heerl. van EGMOND, hoewel van ouds eene vrije heerl., is, sedert zij wederom in den boezem van den staat geraakte, niet verder dan als ambachtsheerlijkheid weder uitgegeven. Zij heeft, van ouds, den adellijken huize van EGMOND toegekomen, en werd, in den jare 1486, door Keizer MAXIMILIAAN tot een graafschap verheven. De oudste tak van dit geslacht heeft drie Hertogen van Gelder opgeleverd, namelijk: ANFOLD, ADOLF en KARL VAN EGMOND, met welken laatste deze tak is uitgestorven. Een andere tak bezat de graafschappen Buren en Leerdam, de baronniën van IJsselstein, St. Maartensdijk, Kranendonk, Kortgene enz. Van dezen tak was de laatste Graaf MAXIMILIAAN VAN EGMOND, wiens eenige nagelatene dochter ANNA, door haar huwelijk met WILLEM I, Prins van Oranje, alle deze heerlijkheden aan dit geslacht overbragt. De heerlijkheid EGMOND zelve dus een graafschap geworden, was, als het stambuis, altijd gebleven aan den tak, welke, na de uitsterving des vorigen, de oudste werd, en was door erfvolging gevallen op den beroemden Graaf LAMORAAL VAN EGMOND. In den jare 1568 te Brussel onthalsd en zijne goederen verbeurd verklaard zijnde, kwam zijn zoon ERNPS, eerst na den Gondschen vrede, in het bezit van het graafschap, en liet het, in het jaar 1590, aanmerkelijk belast met schulden, aan zijnen broeder LAMORAAL na. Deze woonde, van het jaar 1595 tot 1605, te Egmond; doch trok toen, geen kans zijnde, om zich uit zijne schulden te redden, naar Frankrijk. Het graafschap EGMOND werd sedert, in het jaar 1607, door de Staten van Holland gekocht, en bleef verknocht met de grafelijkheids-domeinen, tot in het jaar 1722, wanneer het slot, met de leenen en andere geregtigheden daartoe behoorende, voor elf duizend gulden verkocht werd aan den Heer GERARD VAN EGMOND VAN DER NYENBURG, gesproten uit WILLEM VAN EGMOND, Heer van IJsselstein en Leerdam en broeder van ANNOU, Hertog van Gelder, die een heimelijk huwelijk had aangegaan met MARGARET, dochter van EVERARD, Heer van Hoogwoude en Eerstwoude en bastaardzoon van WILLEM VAN BRUSEN. Heer GERARD VAN EGMOND VAN DER NYENBURG kocht, ten zelfden tijde, de ambachtsheerlijkheid van Egmond-binnen, Rinnegum, Egmond-op-den-Hoef en Egmond-aan-Zee, met de duinen, voor vier en zestig duizend vijf honderd gulden. Zijne zuster, Vrouwe MARIA VAN EGMOND VAN DER NYENBURG, douairière van Heere DIJK VAN EGMOND VAN DER NYENBURG, Vrijvrouwe van Petten enz., bezat de heerl. na zijn overlijden, en liet ze, in het jaar 1741, bij erfmaking na aan haren overleden mans broeder Jonkheer JOAN FOIDIUS VAN EGMOND VAN DER NYENBURG. Sedert is de Heer

Mr. CORNELIS VAN FORREST, Heer van *Schoorl en Oamp*, Burgemeester en Raad der stad Hoorn, bezitter der ambachtsheerlijkheid van EGMOND geweest, en thans wordt zij in eigendom bezeten door Vrouwe EVA MARIA GREGORY, douairière van den Heer TINNE VAN EGMOND.

Sommigen willen, dat de naam EGMOND zoude zijn zamengesteld uit de woorden: *haec* en *munda*, en dat St. ADELBERTUS, dit land tot het Christengeloof gebragt hebbende, het zegenende zoude gezegd hebben: *gratia Deo, haec munda sunt*; d. i. God dank, deze zijn gezilverd; waarop ADELK, Koning der Friezen, de plaats, waar ADELBERTUS woonde, HAEC MUND zoude genoemd hebben, en daarvan later EGMOND en voorts EGMOND afgeleid zijn.

Het geslacht, dat van deze heerl. zijnen naam ontleent en, zoo als wij gezien hebben, in verschillende takken verdeeld was, heeft onderscheidene beroemde mannen voortgebragt, als daar zijn, om hier niet van de vroegere te spreken: ALBRECHT VAN EGMOND, Heer van *Meerstein*; zijn broeder FREDERIK VAN EGMOND, Heer van *Meerstein* en OTTO VAN EGMOND, Heer van *Kenenburg*, die wij als teekenaars van het vermaarde verbond der Edelen vermeld vinden; WILLEM VAN EGMOND, Heer van *IJsselstein*, die ten tijde van Vrouw JACONA een der voornaamste Hoofden der Kabeljaauwschen geweest is; JAN Graaf VAN EGMOND, die in 1816 †, na twee en dertig jaren Stadhouder van Holland te zijn geweest; FLORIS VAN EGMOND VAN IJSELSTEIN, Graaf van *Buren*, die in 1818 Stadhouder van Friesland werd; ADRIAAN VAN EGMOND, die zijnen oom JAN Graaf VAN EGMOND, als Luitenant-Stadhouder werd toegevoegd; MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van *Buren*, die in 1840 GEORGE SCHEEK VAN TOUTENBERG als Stadhouder van Friesland opvolgde; DIEDRIK VAN EGMOND VAN DER NYENBURG, die in 1898, als voorzitter van den Grooten Raad van Holland overleed; JOMAN AEGIDIUS VAN EGMOND VAN DER NYENBURG, die in 1740, als Ambassadeur naar Napels werd gezonden; en wien wij voor allen het eerst hadden moeten noemen, LANORAAL Graaf VAN EGMOND, die als een offer voor 's lands vrijheid, den 5 Junij 1868, te Brussel zijn leven op een schavot moest eindigen (1).

Het wapen der heerl. EGMOND bestaat in een veld van goud, beladen met zes kepers van keel (rood), rustende op eene burgt.

EGMOND, d. in het halj. der *Egmondten*, prov. *Noord-Holland*. Zie EGMOND-BIBLIEN.

EGMOND, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Surinam*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Utrecht, benedenwaarts aan de verl. plant. Bruinsburg; 629 akk. groot.

EGMOND (ABDIJ-VAN-), voorm. abdij in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, 10 min. O. van *Egmond-binnen*, in de oude bronnen doorgaans vermeld onder den naam van St. ADELBERTUS-KLOOSTER, welken naam haar gegeven was door ADOLF, Koning der Friezen en zoon van den ongelooftigen RABOUW, welken, na den dood zijns vaders, door ADELBERT tot het Christengeloof gebragt was.

DIJK I, Graaf van *Holland*, deed aldaar in het jaar 889 een houten klooster bouwen, voor Benedictijner Nonnen. De Friezen, eenige jaren daarna eenen inval doende in dit gewest, verbrandden het klooster tot den grond toe, plunderden alles wat zij vonden en voerden de Nonnen

(1) Men zie over de *Stie eerste* J. W. DE WATER, *Historie van het Verbond der Edelen*, st. II, bl. 347-373, en over allen Mr. J. SCHUYTMA, *Stadkundig Nederland*, D. I, bl. 217-229.

weg. Graaf Dirk II deed het gesticht van steen herbouwen, ten einde het den aanval der stroopende Friezen te beter zoude kunnen afweren, en plaatste er Monniken van dezelfde orde in; terwijl hij de Nonnen naar Bennebroek, nabij Haarlem, deed overbrengen. Hij begeerde daarenboven, dat het de begraafplaats zoude zijn van de Graven, en deed ook het gebeente van St. Jozefs en van den H. Deken Adalbertus in het klooster overbrengen. Nog schonk hij groote goederen, en daarbij een zeer kostbaar evangelieboek, rijkelijk met goud en edelgesteente versierd, aan de kerk van Egmond; terwijl Dirk V en de volgende Graven nog andere goederen aan dit klooster vereerden, zoo dat het grootz rijkdommen bezat. Behalve zeer uitgestrekte landgoederen, tienden en renten, hadden de bewoners het regt, om op de duinen te jagen, en om, volgens eene vergunning van Hertog Filips, in Abtspoel, buiten Leyden, vier paar zwanen te houden. Tot meerderen luister van het klooster, werd aan de Kloostervoogden ook de waardigheid en den eernaam van Abt gegeven, en vele inkomsten en voorregten toegelend. Onder anderen hadden zij de benoeming tot 24 parochiekerken, en 45 kapellanijen te vergeven. In de kloosterkerk, die aan St. Adalbertus toegewijd was, waren onderscheidene kapellen en zeer vele outaren. Aan deze kerk had Paus Innocentius IV veertig dagen afsaat vergund, welke jaarlijks op St. Adalbertusdag, met die kerk godvruchtiglijk te bezoeken, te verdienen waren. De eerste Abt, in het jaar 910, meent men geweest te zijn zekere Monabold. De vijfde was Heer Steven van Egmond, die men zegt overleden te zijn in het jaar 1085. De zevende, Arnellin genaamd, werd, om zijn slecht gedrag, in het jaar 1129, door den Bisschop van Utrecht afgezet. Lubbert van Egmond wordt voor den zestienden Abt gehouden; hij overleed in het jaar 1263. Men wil, dat, te dien tijde, dertig Monniken in het klooster huisvestten. In het jaar 1350 ontstond, tusschen de Abten en de Heeren van Egmond, een groote twist. De eerstgenoemden hadden aan het klooster vele goederen onttrokken, welke de laatsten wilden vergoed hebben. Hieruit ontstonden rooverijen, brandstichting en doodslagen. Nu eens smeulde het vuur van tweedragt, dan wederom sloeg het, in lichten laaije vlamme, ten dake uit. Dit duurde tot in het jaar 1457, wanneer door tusschenspraak van Hertog Filips van Bourgondië, en op bevel van den Paus, de partijen in onderhandeling kwamen. Bij vonnis van den Paus, hetwelk tegen de verachting van den Abt uitviel, werd de heerlijkheid van de abdij afgezonderd, en van alle geestelijk gebied vrij verklaard, en de landen, door de Heeren van Egmond in bezit genomen, aan hen toegelend. Zoo geweldig was het misnoegen, dat de Abt en zijne Monniken over dit vonnis opvatteden, dat het verdrag slechts korten tijd stand hield; doch al wederom tot hun eigen nadeel. Heer Claas van Adrichem, was, in het jaar 1476, de drie en twintigste Abt, en had een harde tegenpartij aan Jan, natuurlijken zoon van Hertog Filips van Bourgondië, Proost van St. Donas te Brugge. Doch van Adrichem ontkwam zijne lagen. David van Bourgondië had die van Utrecht in den ban gedaan; doch de Paus magtigde den Abt, hem daarvan te ontslaan. Eenigen tijd daarna, zich begeven hebbende naar Zeeland, om aldaar de bruiloft van Heer Wolfbert van Borssele van Der-*Veere*, bij te wonen, dronk hij daarop met de andere gasten, als om strijd, wijn, waarin men zout gemengd had. Dit perste hem weldra, om den aandrang der natuur te voldoen, en dewijl hij lang nitbleef, vonden eenigen, daarover ongerust, hem dood zkten op het heimelijk gemak. Dit gebeurde in het jaar 1481.

Toen, in den jare 1560, te Haarlem een der nieuwe bisschoppelijke zetels in de Nederlanden opgerigt was, werd deze abdij, met alle hare rijke inkomsten, aan den Bisschop, te zijner staatvoering, overgegeven: zoo als ook de beide Bisschoppen van Haarlem, NICOLAAS VAN NIEUWLAND en GOVERT VAN MIKRO, ondanks de tegenkanting der Monniken (die vroeger eene vrije verkiezing hadden), tot Abten van EGMOND aangesteld zijn, en de inkomsten dier goederen genoten hebben. Laatstgenoemde, die de laatste Abt van EGMOND geweest is, was in het jaar 1571 tot Bisschop van Haarlem gewijd, en bezat den zetel in tamelijke vrede tot op het jaar 1578, toen de kerken aan de Hervormden werden ingeruimd. Nauwelijks ontvlugtte hij de razende menigte, door zich in eenen onderaardschen kelder te verbergen; week vervolgens naar Bonn en verder naar Munster, alwaar hij het ambt van Wij-bisschop bekleedde, tot dat men hem in het jaar 1587, na het overgaan van de stad Deventer aan de Spanjaarden, derwaarts ontbood, om er de kerken andermaal in te wijden, waarna hij te dier stede, den 28 Julij van dat jaar, overleed.

Deze abdij bezat eene voortreffelijke bibliotheek van oude, op perkament geschrevene en eenige gedrukte boeken, die voor het meerendeel waren bijeengebragt door den Abt GERRIT VAN POELGERST, een voorstander van geleerdheid, die in 1476 overleden is. Aan hare bewoners hebben wij de kennis van vele oude geschiedenissen dezer landen te danken; want, behalve de beroemde kronijk van MELLIUS STOKK, die haar in de dertiende eeuw vervaardigde, schreef ook reeds in de twaalfde eeuw DREK VAN LEYDEN (TREBORUS A LEIDIS) aldaar zijn *Breviculi* of korte grafschriften voor de Graven van Holland, die te EGMOND begraven liggen, en twee eeuwen later zekere LEO uitvoeriger grafschriften, die verre van onbelangrijk voor de geschiedenis zijn.

Deze zeer rijke abdij werd in het jaar 1579, gedurende de Spaansche onlusten, ten eenemale verbrand, en de zeer uitmuntende bibliotheek, bestaande in vele oude gedrukte en geschrevene boeken, benevens kostbare kelken en kerksieraden, met één woord alles, door de plunderzieke krijgsknechten, onder bevel van SONOV, vernield, geroofd of aan de vlammen ten prooi gegeven. Daarvan zag men, in het midden der vorige eeuw, nog eenige geringe overblijfselen, onder anderen twee torens, die zeer dik en van duifsteen opgemetseld waren, waarvan de eene nog geheel en de andere tot omtrent de helft overig waren; thans zijn er echter geene nopenswaardige overblijfselen meer aanwezig.

EGMOND (GROOT-), d. in het balj. der *Egmondten*, prov. *Noord-Holland*. Zie EGMOND-BINNEN.

EGMOND (HUIS VAN-), oud adell. h. te 's *Gravenhage*, op den Oosthoek van den *Kneuterdijk*, voorheen zijnen uit- en opgang hebbende op den *Vijverberg*.

Dit h., dat reeds ten tijde van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten vermeld wordt, was in vorige tijden een der aanzienlijkste huizen van 's *Gravenhage*, hebbende de gedaante van een slot of kasteel, met onderscheidene torentjes en schietgaten tot eenen wakkeren tegenweer voorzien, welke oude gedaante het nog tot in het jaar 1710 behouden heeft.

In het jaar 1479 was daarvan bezitter Heere JAN VAN EGMOND, een hevige voorstander der Kabeljauwschgezinden. Deze had, met hulp van Heer JAN en FILIPS VAN WASSenaar en andere hunner twistgenooten, het hof met geweld ingenomen, en van daar weggevoerd de kleino-

diën, juweelen en andere kostelijke goederen des Stadhouders WOLFFERT VAN BORSSELE *van der Veere*. Dit ter oore van den Stadhouder gebragt zijnde en daarover grootelijks vergramd, vergaderde hij in allerijl eenig volk bijeen, en trok daarmede met spoed naar 's Gravenhage. De onverwachte tijding van zijne aannadering beving de Heeren van EGMOND en WASSENAAR, nog onder den maeltijd zittende, met zulk een schrik en verbaasdheid, dat zij plotselijk van tafel vlogen en voorts 's Gravenhage verlieten, alzoo wijselijk het nakende gevaar ontvluggende, waarop de Stadhouder, des anderen daags met al zijns volk te 's Gravenhage komende, zijn verblijf op het Hof nam, en de Heer van MOSTFOORT in het HUIS VAN EGMOND, alwaar hij zijnen wimpel ten venster uit liet waaijen.

Hoe lang dit huis aan het doorluchtig en aloud geslacht der Graven van EGMOND is gebleven, is onzeker. In het-kohier van de verponding, gemaakt in den jare 1627, staat het te boek op naam van den Heer DE VILLERS. Naderhand is het bezeten door diens zoon, den Heer FILIPS DE ZORTE DE LAKE VAN VILLERS, Heer *van Zender*, sedert het jaar 1674 beschreven in de Ridderschap en Edelen van Holland, en in 1680 wegens dat college gecommitteerd in den Raad van State. In het jaar 1710 is het bij koop gekomen aan Jonkheer WILLEM LODWIK, BARON VAN WASSENAAR, Heer *van Rmiden enz.*, in leven Baljuw en Schout van 's Gravenhage, die het voorschreven huis voor het grootste gedeelte en daarna zijne weduwe, VROUWE MARIA CORNELIA AERDEN VAN HOOGWERDE etc., na de toenmalige wijze, hebben doen opbouwen.

EGMOND (HUIS-VAN-DEN-ABT-VAN-), oud h. te 's Gravenhage, op den *Kneuterdijk*.

Of dit huis bij een der Abten van Egmond, op eigen kosten en eigen gebruik is gesticht, dan of het de abdij toebehoorde is ten eenemale onbekend. Thans is het niet meer in wezen, zijnde in het begin der vorige eeuw afgebroken en tot stallingen en koetshuizen verbouwd.

EGMOND (SLOT-VAN-), voorm. slot of kasteel, in de halj. der *Egmondten*, prov. *Noord-Holland*, in het d. *Egmond-op-den-Hoef*.

Men wil, dat de abdij van Egmond aanleiding heeft gegeven tot de stichting van dit slot, waarvan dit geslacht zijn naam, als het stamhuis ontleend heeft. Dewijl, namelijk deze abdij, een patroon noodig had tot hare bescherming, zoo was daartoe, door Graaf DIEBRIK VI, ten verzoeke van WOUTER van WALTER, den zevenden Abt van Egmond, benoemd zekere Heer BERWOUDE of BERWOLD, die dus in de kronijk van Egmond bekend staat als de eerste Heer van EGMOND. Deze zou door den gemelden Abt WOUTER, om zijne bijzondere diensten, ten voordeele der abdij, met eene hoeve of stuks lands schonken zijn, op welke hij de grondslagen gelegd had, van dat huis of slot te Egmond-op-den-Hoef, van hetwelk na zijn dood, in het jaar 1093, door DORO III, Heer *van Egmond*, den verderen opbouw vervolgd is; doch ook deze, in het jaar 1200 overleden zijnde, werd het eindelijk door ARNOUD VAN EGMOND EN IJSELSTEIN, in het jaar 1307, voltooid. Het was uit onderscheidene stukken en gebouwen zamengesteld, en ongeveer 180 v. (56,50 ell.) lang en 160 v. (55,23 ell.) breed, had vijf ronde en zware vierkante torens, behalve onderscheidene hooge trapgevels; daar binnen zag men eene groote watergracht, welke aan de achterzijde door drie verwulfd bogen hare uitwatering had. De gracht rondom het kasteel, was gegraven door ARNOUD I, Heer *van Egmond*, welke zijnen vader, JAN I, in het jaar 1370, op-

volgde. Ook is het aan eerstgenoemde, dat sommigen het graven van de vaart op Alkmaar toeschrijven; hoewel anderen bewoeren, dat zulks geschied zij door Dodo I, Heer van Egmond, en zoon van Raboud II, Heer van Ezons, welke in 977, na zijne terugkomst uit den oorlog tegen de Saracenen, overleed.

De bekende twist, in het jaar 1203, tusschen den Graaf Lodewik van Loos en Willem I, Graaf van Holland, wegens de heerschappij, die den Graaf van Loor, nithoofde van zijn huwelijk met Ada, dochter van Graaf Diederik VII, in Holland, oefende, stelde dit kasteel aan de eerste aanranding ten doel, daar het, uit haat tegen Graaf Willem en Wouter I, Heer van Egmond, door den Graaf van Loos en de medestanders der Gravin Ada, werd in den brand gestoken. Wouter I herbouwde het kort daarna, in het jaar 1206; doch de Westfriezen, in lateren tijd, zich tegen den Graaf van Holland verzettende, maakten van de afwezigheid van Wouter II, Heer van Egmond, die zich destijds te Haarlem bevond, gebruik, om Kennemerland te overvallen, en gaven het schoone dorp Egmond, benevens het Slor, in het jaar 1313, aan de vlammen ten prooi. Dus bleef het bijna als begraven onder zijne puinen liggen, tot in den jare 1321, wanneer Jan I, Heer van Ezons, na zijnen vader te zijn opgevolgd, het weder herbouwde, zoo goed zijn gering vermogen zulks toeliet. Omtrent twee eeuwen daarna, in het jaar 1337, kwam dit kasteel eene dreigende verwoesting te boven; toen, namelijk, de Geldersche Friezen, na het plunderen van Medemblik, Alkmaar en verscheidene West-Friesche dorpen, ook derwaarts in aantogt waren en het dorp Egmond aan kolen lagen, doch, door het kundig beleid en den onverschrokken tegenstand van den Heer Jan van Wassenaar, welke zich toemaats op deze wel bevestigde sterkte van zijnen schoonbroeder bevond, met bebloede koppen van het slot moesten afdeinzen. Siets dien tijd bleef dit adeltijk huis ongestoord, tot op het jaar 1375, toen eenige benden van den Prins daar binnen trokken, nadat de Spanjaarden Haarlem hadden ingenomen, de stad Alkmaar bedreigden, doch den 16 Julij aldaar het hoofd stekende, naar Egmond-Binnen weken, hetwelk twee dagen daarna, door hun in de asch gelegd werd. In den jare 1374 en wel op den 7 Junij, werd dit kasteel, op bevel van den Prins van Oranje, door Jonker Druvaak Senoi, Gouverneur van Noord-Holland, in den brand gestoken, om de Spanjaarden, die weinig tijds te voren, met drie duizend man, onder bevel van des Baron van Carevaux, aldaar gelegd, en, over het ijs, langs den dijk, tot de dorpen Wormer en Jisp doorgedrongen waren, de gelegenheid te benemen, om dit kasteel te bemagtigen en zich daarin te verschansen. Sedert dien tijd is dit prachtige gebouw verder aan de verwoesting van den tijd ten prooi gebleven, zoodat er slechts de toren en de voorpoort van overgebleven waren, toen men die in 1744 eenigzins herstelde. Thans ziet men alleen nog eenen boog van eenen der westelijkste torens van het slot.

Dit prachtig gesticht, dat, niet alleen door zijn uitwendig aanzien, inwendige schoonheden, ruime zalen, waaronder er eene met de beeltenissen der Heeren, maar ook door zijne onoverwinnelijke sterkte alom beroemd was; dat gedurig uitmuntte door eene rijke en bijna gestadige hofhouding, ook bekend door het aldaar overlijden van vele Heeren en sommige Graven van Egmond, was echter nog meer, en mogelijk met meer regt, beroemd door zijne doorluchtige bezitters, welken in staats- en krijgssaken onder de zuilen van ons gemeenebest mogen gesteld wor-

den, hetwelk ook hun, gelijk doorgaans, den haat der hovelingen en de verwoesting hunner bezitting heeft berokkend.

In het jaar 1482 bragt men twee Friesche Hoplieden WYBE JARICK gewoonlijk *SCHARNWIJBE* genaamd, en HOMME LIEWERS, door de Hollandsche Stedehouders Heer Joost van Lalaine en den Heer Jan van Egmond, bij het stormenderhand innemen van Hoorn, gevangen genomen, herwaarts in veilige bewaring, welke, van den 3 Julij van dat jaar aldaar gevangen zittende, niet eerder vrij werden gelaten dan nadat ieder voor duizend goudgulden (1400 gulden) zijne vrijheid gekocht had.

EGMOND-AAN-DEN-HOEF, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie *EGMOND-OP-DEN-HOEF*.

EGMOND-AAN-DUIN, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie *EGMOND-BINNEN*.

EGMOND-AAN-ZEE, gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar* (5 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N., O. en Z. aan *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegom*, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat het d. *Egmond-aan-Zee*, bijna als besloten bebouwd. Zij beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 74 v. r. 88 v. ell., telt 200 h., bewoond door 274 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1300 inw., die meest in de vischvangst hun bestaan vinden, thans uitgevoerd wordende door behulp van 27 vischschuiten.

De Herv., die hier ruim 500 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Alkmaar* behoort. Na het invoeren van de Hervormde godsdienst hier te lande was *EGMOND-AAN-ZEE* en *Egmond-op-den-Hoef* in het kerkelijke vereenigd, en ontvingen tot hunnen eersten Leeraar JOHAN GERARDI, die in het jaar 1597 herwaarts beroepen werd en in het jaar 1601 overleed; doch na het jaar 1619 werd *EGMOND-AAN-ZEE* in het kerkelijke van *Egmond-aan-den-Hoef* gescheiden, en eerstgemelde gem. ontving tot haren eersten afzonderlijken Leeraar THEODORUS NICOLAI of DIRK KLAASZ, die er in 1621 overleed. Onder de Predikanten, die er later gestaan hebben, verdient vermelding JOHAN PICARDT, eerste geschiedschrijver van Drenthe, welke er van 1623 tot 1643 het dienstwerk waarnam.

De R. K., van welk men er ruim 1000 telt, behooren tot de stat. van *de Egmondten*.

De R. K. van de Oude Clerexy, welke er 900 in getal zijn, maken de stat. van *Egmond-op-Zee* uit.

Men heeft in deze gem. slechts ééne school te *Egmond-aan-Zee*.

Het d. *EGMOND-AAN-ZEE*, *EGMOND-OP-ZEE* of *EGMOND-BUITEN*, is een oud, maar aanzienlijk zeedorp, en ligt $1\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Alkmaar*.

Men wil, dat Heer WALGER VAN EGMOND, die in het jaar 1036 overleed, de eerste aanlegger van dit d. is geweest, door het bouwen van tien h., welke hij door eenige verarmde bureu om niet liet bewonen, terwijl hij hun veroorloofde vrij te visschen, mits gevede den tienden visch aan de abdij; waardoor, bij de verdere opkomst van het d., de kloosterlingen het geheele jaar door van visch voorzien waren.

Dit d. heeft onderscheidene straten en bezit een Raadhuis, alsmede een Gasthuis.

In het jaar 1036 werd hier, door voorzeide WALGER VAN EGMOND, eene kapel gesticht ter eere van St. AGNES. De kerk, welke hier na

deze kapel gebouwd werd, was vóór de Reformatie mede aan de H. Aans toegewijd. De Pastoor dezer kerk werd destijds door de Graven aangesteld, en moest, volgens het register van de goederen der abdij, de tienden aan den Abt van Egmond betalen. Volgens hetzelfde register plagt de Graaf van Egmond eertijds den Pastoor der gemelde kerk te benoemen, die dan door den Abt voorgesteld werd aan den Aartsdeken der Utrechtsche kerk. Doch naderhand heeft de Abt dat regt van benoemen den Graaf niet willen toestaan, maar zich zelve alles aangematigd. Aldus heeft de Abt HENDRIK UITTERHORST, zekeren NIKLAAS PIETERSZ., die eerst door den Graaf benoemd was geweest, den 10 Maart 1501 tot de pastorijs van EGMOND-AAN-ZEE voorgesteld, welke pastorijs open was gevallen door het afsterven van WILLEM VAN BEVERWIJK. De kerk te EGMOND-AAN-ZEE plagt een fraai gesticht te zijn, hoewel in de laatste tijden aanmerkelijk vervallen, zoo dat er alleen het middelste gedeelte van gebruikt werd. Door de zware stormen en hoogten zeevloed, heeft dit gebouw zoo veel geleden, da thet tegenwoordig voor het grootste gedeelte in zee ligt. In den jare 1717, tusschen den 24 en 25 December, werd de toren, die weder in het midden van het dorp stond, aan den zee kant, vóór een groot gedeelte, door een ongemeenen watervloed, ondergraven; doch door het aanleggen van rijswerk tegen het nederstorten behouden. Op den 24 November des jaars 1741, zwol de zee zoo hoog, dat zij met eenen enkelen vloed, 22 voet gronds van het dorp wegnam, en drie dagen later, op den 27 dier maand, werd er door geen minderen vloed, welke het dorp, gedurende eenen vreeslijken storm uit den Noordwesten, vergezeld van donder en bliksem, overkwam, wederom 22 voeten van de duinen afgespoeld. Hier door stortte een groot deel van den toren aan de westzijde neder, terwijl tevens de zijmuur van de herberg de Vergulde Wagen geheel weg spoelde, zoodat de bedsteden over het strand hingen, en een ander huisje, achter gemelde herberg, insgelijks instortte. Het overige gedeelte van den toren viel, den 7 Februarij des jaars 1743, omverre. Deze toren was een dik zwaar gebouw en zoo hoog, dat hij tot eene baak in zee diende. In de kerk, werd nog tot in de lente van het jaar 1745, gepredikt. Sedert werden de godsdienstige vergaderingen op den zolder van het Gasthuis gehouden, tot dat men, in het jaar 1746, eene nieuwe kerk in het begin van het dorp, zoo ver van zee als mogelijk was, gebouwd had. Dit is een net steenen gebouw, met een klein spitsje.

De R. K. van de Onde Bisschoppelijke Clererey hebben hier mede een goed en net ingerigt kerkgebouw, toegewijd aan de H. Aans; dat in het jaar 1801 herbouwd is in, en ter plaatse van, de vervallen, na de Reformatie gestichte, kerk.

Om het missen van het gezigt in zee op den voormaligen toren eenigzins te vergoeden, is er in den jare 1744, eenige roeden meer zuidwestwaarts, op een van de duinen, eene groote baak gesteld, welke voor 2500 guldens is aangenomen. In het jaar 1834 is deze baak door eene nieuwe vervangen, welke ruim f 6000 heeft gekost, gesteld op eene der hoogste binnenduinen aan de landzijde, in de rigting van de in den jare 1835 gestichte lichttorens, die, bij vervanging van de oudtijds daar gestelde vuurbaken zijn gebouwd, waarvan de noordelijkste, Jan van Speykstoren geheeten, sedert 21 Augustus 1841, in welk jaar het gedenkteekeken om dien toren voltooid was, met eenen gebronsden ijzeren staanden leeuw, ter zwaarte van 18,000 pond,

prijkt; komende aan het gezegde gedenkteecken de volgende opschriften voor :

Aan de Noordsijde :
 JANUS CAROLUS JOSEPHUS VAN SPEYK
 PNEFECTUS SCAPHAE BELLECAE N°. II
 IN SCALIS AD ANTVPIANAM A SEDITIONIS BELGICAE OPPRESSUS
 DECUS VIKILLI NEDERLANDICI ISTEGERE SERVATUM VITAE PRÆTULIT
 PULVEREM PYRUM INCENDIT
 SEM HORTUM ET IMMORTALEM GLORIAM PARAVIT
 NONIS FEBRUARIIS MDCCCXXXI.
 Aan de Zuidzijde :
 REX GULIELMUS I
 HANC PHALAR
 DOMUS COLLEGIJ SPIRI NANTICAN
 ET QUIBUS FACIENS INVICTI JUVENS ADMIRATIONI FUIT
 MUTATA IN PUBLICUM MONUMENTUM
 APPELLAVIT TURRIE JANI VAN SPEYK
 INAUGUR. MDCCCXL.

De vertaling dezer opschriften leest men aan de Oostzijde; als, ter registersijde van den ingang van het gedenkteecken:

JAN CAROL JOSEPHUS VAN SPEYK
 LUITENANT TER ZEE
 MET 'S LANDS KANONNIERSBOOT N°. 2
 OP DE SCHELDE VOOR ANTWERPEN
 DOOR DE ONROEGE BELGEN OVERWELDEND
 REEST
 DE ZEE HEN NEDERLANDSCHE VLAG BOVEN HET LEVEN STELLENDE
 DEN BRAND IN HET KRUID GESTOKEN
 EN LICHT REEFEN DEN DOOD
 NAAR OOK
 EENE ONVERWELDELIJKE KROON DES ROEWS BEEUID
 V FEBRUARIJ MDCCCXXXI.

Aan de linkersijde van den ingang staat :
 KONING WILLEM I
 REEST
 DEZE VUURTOREN
 DOOR VRIJWILLIGE GIFTEN
 VAN HET COLLEGIJ ZEEMANSBOOP EN ANDERE BEWONDERAARS
 DES JEUGDIGEN HELDS
 TOT EEN NATIONAAL GEDENKTEEKEN
 HERVORMD EN INGERIGD
 DEN NAAM GESCHONKEN VAN
 JAN VAN SPEYKES TOREN
 INGEWIJD IN DEN JAAR MDCCCXL.

De dorpschool te EGMOND-AAN-ZEE wordt gemiddeld door een getal van 190 leerlingen bezocht. — De keremis valt in met het Pinksterfeest.

In April 1871 werd dit d. door de Watergeuzen, onder BARTOLD KATZ van *Mentode*, in brand gestoken, waardoor 135 h. eene proci der vlammen werden. — Het wapen deser gem. bestaat in een veld van goud, met zes kepers van keel (rood).

EGMOND-BINNEN, ook wel Groot-Egmond of EGMOND-AAN-DUIN en enkel Egmond geheeten, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Alkmaar*, gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Moef-en-Kinnequam*.

Dit d. is zijne opkomst verachtdigd aan de abdij, welke er reeds in de tiende eeuw gesticht was. Men telt er thans 49 h., bewoond door 64 huisgez., uitmakende eene bevolking van 510 inw., die meest hun bestaan vinden in land-, akker- en veebouw, visscherij en schulperij. Vroeger had men er twee bleekerijen, doch deze zijn vóór jaren reeds vervallen; zoo ook de hier bestaan hebbende korenmolen.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef*, welke hier eene kerk heeft. Vroeger stond hier eene kerk, welke door ALARDUS of ATHALARDUS, die van 1104 tot 1124 Abt was, gesticht en in het jaar 1164 volbouwd is. Zij was vóór de Reformatie aan de H. *Maagd MARIA* toegewijd en tevens ingewijd op den naam van den H. PETERUS, en werd door de wandeling de *Buurkerk* genoemd. Alsoo er toen te Egmond-aan-Zee ééne en te Egmond-op-den-Hoef nog geene kapel was, zoo behoorden deze twee kerken of kapellen onder ééne parochie, waardoor er over de begiftiging tusschen de Abten en Meeren menigmaal getwist is, tot dat zij, in 1442, bij de abdij is ingelijfd, waardoor het aanstellen van den Pastoor aan den Abt van Egmond verbleef. Den 15 Julij 1889 stortte, bij stil weder, de buik van dese kerk, welke van eenen onderwetschen spitsen toren voorzien was, tusschen den toren en het koor, in, waardoor dit laatste alleen tot godsdienstig gebruik gediend heeft, tot in het jaar 1837, toen het wegens bouwvalligheid gesloopt is. Van de daarvan afgekomeene bouwstoffen werd in dat jaar, eenige schreden Zuidwaarts, een kerkje gesticht, voorzien van een vierkant torentje van hout, opgetrokken, beslaande een gedeelte der oppervlakte, op welke de abdij- of kloosterkerk heeft gestaan. Nabij deze kerk ligt eene opene vlakte, het Krijtveld of de Krijthoeve genoemd, over welke saamsproong men het niet eens is. Zie voorts *KALFVELD*.

De R. K., van welke men in dit d. 250 aantreft, behooren tot de stat. der *Egmondens*.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht.

De kermis te *Egmond-Binnen* valt in op St. Jan Baptist, zijnde 24 Junij, of den daaraan volgenden Zondag.

Egmond-Binnen is de geboortepl. van de Godgeleerden: NIKOLAAS VAN NIEUWLAND (NICOLAUS à NOVA TERRA), die in het jaar 1660 tot eersten Bisschop van Haarlem benoemd werd en in 1680 overleden is, en ANTHONIS VAN HOVE (ANTONIUS HOVANUS), † 8 October 1668 als Abt van Echternach; van den Latijnschen Dichter WILLEM JACOBSS, die de daden van ALEXANDER den Grooten en de jaarboeken van St. MAARTEN in Latijnsche verzen beschreven en meer andere dichtwerken vervaardigd heeft; van den Letterkundige DIRK VAN EGMOND, die, onder anderen, eene Latijnsche spraakkunst geschreven heeft, welke nog lang naderhand in groote achting stond, en vermoedelijk ook van WILHELMUS PROCURATOR, die het *Chronicon Egmondanum* vervolgd heeft.

Den 18 Julij 1575 werd dit d. door de Spanjaarden, die, nadat zij Haarlem hadden ingenomen, Alkmaar bedreigden, maar daarvoor het hoofd stootten, op hunnen terugtocht in de asch gelegd.

EGMOND-BINNEN-EN-OP-DEN-HOEF, kerk. gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, klass. en ring van *Alkmaar*, welke ruim 560 zielen telt.

Na de Reformatie was Egmond-Binnen met Heilo gecombineerd, zijnde Egmond-op-den-Hoef toen met Egmond-aan-Zee ver-

eenigd. De eerste, die in de gem. van Egmond-Binnen, in vereeniging met Heilo, het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest EVERARDUS JOHANNES LOOR, die in het jaar 1586 herwaarts kwam en in het jaar 1591 naar Delft, in de Gasthuiskerk, beroepen werd; terwijl Egmond-Binnen, nadat Egmond-op-den-Hoef daarmede vereenigd en Heilo er van afgescheiden was, tot eersten Predikant gehad heeft, PIETER JANSZ, die in het jaar 1606 derwaarts kwam en, in het jaar 1655 emeritus geworden, in 1656 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad met agreatie van den Ambachtsheer.

EGMOND-BINNEN-EN-OP-DEN-HOEF-EN-RINNEGUM, gem. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar* (5 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. *Egmond-aan-Zee*, *Wimmemum* en *Alkmaar*, O. aan *Heilo-en-Oesdom*, Z. aan *Castricum*, W. aan de *Noordzee* en *Egmond-aan-Zee*.

Deze gem. bevat, behalve de d. *Egmond-Binnen* en *Egmond-op-den-Hoef*, de b. *Rinnegom*, alsmede de *Sammerpolder*, en een gedeelte van het *Egmondermeer*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 2275 bund. 58 v. r. 45 v. ell., telt 157 h., bewoond door 186 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, veeteelt, schulperij en visscherij; terwijl men in deze gem. 1 korenmolen heeft. Vroeger bestonden er mede 5 linnenbleekerijen, welke door het heldere duinwater zeer bekwaam geacht werden, om ruwe linnens te bleeken, doch deze bestaan niet meer.

Men telt er ruim 560 Herv., die de gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef* uitmaken, en ongeveer 560 R. K., welke tot de stat. van de *Egmond* gerekend worden, en eene kerk hebben in de b. *Rinnegom*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: eene te *Egmond-Binnen* en eene te *Egmond-op-den-Hoef*, welke te zamen gemiddeld door een getal van ruim 150 leerlingen bezocht worden.

Het wapen dezer gem. bestaat in een veld van goud, beladen met zeven kepers van keel (rood).

EGMOND-BUITEN, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*. Zie *EGMOND-AAN-ZEE*.

EGMONDEN, R. K. stat., aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. *Noord-Holland*, die 70 zielen telt, onder welke 560 communicanten, en eene kerk heeft te *Rinnegum*, welke door eenen Pastoor bediend wordt.

EGMONDEN (BALJUWSCHAP-DER-), voorm. balj., prov. *Noord-Holland*; palende N., O. en Z. aan het balj. van *Kenneemerland*, en W. aan de *Noordzee*.

Dit balj. bevatte de d. *Egmond-Binnen*, *Egmond-op-den-Hoef* en *Egmond-aan-Zee*, de buurt *Rinnegum* en het *Egmondermeer*, en besloeg alzoo de tegenwoordige gem. *Egmond-aan-Zee* en *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*; alsmede kleine gedeelten van de gem. *Alkmaar*, *Heilo-en-Oesdom* en *Wimmemum*.

EGMONDER-MEER, bedijking in het balj. der *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gedeeltelijk gem. *Alkmaar*, gedeeltelijk gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegom*, gedeeltelijk gem. *Heilo-en-Oesdom*, gedeeltelijk gem. *Wimmemum*; palende N. aan het *Bergermeer* en den *Munniken-polder*, O. aan den *Weezen-polder*, den *Kijf-polder*, het *Oude-land* en den *Baaffies-polder*, Z. aan het *Maalwater* en den *Sammer-polder*, W. aan den *Polder van Wimmemum*.

Het was vroeger een meer, dat met het Bergermeer in eenen boom besloten lag, zoo als men op het art. BERGERMEER nader zien kan. In het jaar 1556, werd er begonnen met het droog te maken, volgens een octrooi door de Hertogen van PARMA, aan den Graaf LANORAAL VAN EGMOND verleend. Het bevat volgens het kadaster 717 bund. 75 v. r. 90 v. ell. land, liggende daarvan 251 bund. 26 v. r. 70 v. ell. onder *Alkmaar*, 501 bund. 71 v. r. 70 v. ell. onder *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, 48 bund. 24 v. r. onder *Heilo-en-Oesdom*, en 115 bund. 96 v. r. 80 v. ell. onder *Wimmenum*. Men telt er 27 h., waaronder 22 boerderijen, van welke 11 h. en 8 boerderijen onder *Alkmaar*, 9 h., zijnde allen boerderijen, onder *Egmond-Binnen-Egmond-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, 2 h. en 1 boerderij onder *Heilo-en-Oesdom*, en 5 h. en 4 boerderijen onder *Wimmenum*. Het land wordt door drie molens van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en twee Molemeesters.

EGMONDERVAART, vaart in het halj. der *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, die bij *Egmond-Binnen* een begin neemt, van daar eerst oostwaarts naar de Vennewatermolen loopt, voorts eene noordelijke rigting neemt, en langs de oostzijde van den Sammer-polder schiet, vervolgens dien polder van het Maalwater scheidt, en zich in de *Hoefvaart* ontlast.

EGMONDERZAND, droogte in de *Noordzee*, aan de kust van *Noord-Holland*, ter hoogte van *Egmond*.

EGMOND-OP-DEN-HOEF, EGMOND-TEU-HOEF of EGMOND-AAN-DEN-HOEF, d. in de heerl. *Egmond*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. W. van *Alkmaar*, gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegum*, ½ u. N. van *Egmond-Binnen*. Het ontleende zijnen naam van het kasteel of hof dat de Graven van *Egmond* hier eertijds staan hadden, en heeft daaraan vermoedelijk ook zijnen oorsprong te danken.

Men telt er 94 h. en 520 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en schulpvisscherij. Ook had men hier vroeger linnenblekerijen; alsmede eenen papiermolen, waar zeer goed papier gemaakt werd, doch deze laatste heeft sedert het jaar 1795 opgehouden te werken en is in 1820 gesloopt.

De Herv., die hier 250 in getal zijn behooren tot de gem. van *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef*, die hier eene kerk heeft. Ter plaatse waar deze kerk staat werd in het jaar 1229 door WILLEM I, Heer van *Egmond*, eene hofkapel gesticht, welke in hetzelfde jaar door HERMANNUS, Bisschop van Leone en Wij-bisschop van Utrecht, werd ingewijd, ter eere van den ALMAGTIGEN GOD, van de *Allerheiligste Maagd MARIA*, van den H. NICOLAAS en van de H. CATHARINA. Deze kapel werd door JAN II, Heer van *Egmond*, in het jaar 1450, afgebroken en in de plaats daarvan eene veel fraaijere opgebouwd, welke met een sierlijk torentje, eenen kruisvleugel en wel geplaatst koor pronkte, terwijl zij door drie groote kerkglazen het licht ontving. Kort na de bouw van dezer kapel werd daarin een kapittel van zes Kanunniken opgericht, en nadat dit met rijke inkomsten begiftigd was, zag men de kapel tot eene kollegiale kerk verheven. WILLEM IV, jongste zoon van JAN II en MARIA VAN ARKEEL, zocht de stichting van dit kapittel ten zijnen voordeele en ter vernedering der Abten en Monniken te gebruiken, vindende hij de Kanunniken zijner slotkerk hem volkomen toegedaan. Hij verzette zich dus, op alle mogelijke wijzen, tegen genoemde Geestelijken, toen zij de buur- of parochiekerk van *Egmond-Binnen*, bij hun klooster gelegen, verklaarden ingelijfd te zijn in hunne abdij,

door Paus EUGENIUS, hij eene bulle gegeven te Florentië, in het jaar 1442. Hij stookte den Deken en het Kapittel op den Hoef zoo lang en zoo bitter tegen de Kloosterbroeders van Egmond op, dat zij zekeren JOHANNES ODIERUS tot Pastoor van de gemelde kerk benoemden. De Abt GERARD VAN POLKREEST, steunende op de aangehaalde bulle van den PAUS, deed JOHAN ODIERUS in den ban, en gaf zoodanige scherpe bevelbrieven tegen het voornoemd Kapittel uit, dat het weldra bijdraaide, te meer doordien er reeds eenige vonnissen van het Hof van Rome tegen dit Kapittel waren uitgesproken. De zaak in geschil werd dan zoodanig beslecht, dat ODIERUS uit den ban ontslagen, door den Abt tot Pastoor van de kerk te Egmond op Zee, en een Egmonder Monnik tot de pastorie van de parochiekerk van Egmond-Binnen aangesteld werden, en het Kapittel daarbij alle regten afstond, welke het voorgewend had op gemelde kerk te bezitten. De toenmalige kerk van EGMOND-OP-DEN-HOEF, werd in het jaar 1574 door het krijgsvolk van SONNE verwoest. De tegenwoordige kerk is op last van de Staten van Holland in het jaar 1653 gesticht, ter plaace, waar certijds de slotkapel gestaan heeft. In den voorgevel staat met, oude Deutsche letters, het jaartal 1451. Het is eene kruiskerk met een sierlijk doorlichtig torentje voorsien. In het koor lagen nog in de vorige eeuw in een houten ledikantje, van onder met koper loofwerk en den naam van het Hoog-adelijk geslacht voorsien, de twee koperen levensgrootte beelden van JAN I, Graaf van Egmond, en MAGALENA VAN WAARDEBERG, zijne huisvrouw. De tombe, waartoe deze beelden behoord hebben, werd, met de kerk, door SONNE's soldaten verwoest; de beelden met hunne verdere sieraden daar afgerukt, en in een nabijgelegen sloot in den Sammer-polder gesmeten. Vele jaren later werden zij opgevischt en ter gedachtenisse wederom in deze kerk gebragt, doch bij den inval der Engelschen en Russen in Noord-Holland, zijn zij geheel verloren geraakt, zoodat er thans nog slechts overblijfselen van het ledikantje in het koor aanwezig zijn, alleen bestaande in die deelen, welke het hoofd- en het voeteneinde hebben uitgemaakt. Ook ziet men in deze kerk eene tombeplaat in eenen marmeren rand opgericht ter gedachtenisse van den Heer Mr. NIKOLAAS WITSEN, Burgemeester en Raad der Stad Amsterdam, die hier in het jaar 1717 begraven was.

De R. K. van EGMOND-OP-DEN-HOEF, die 170 in getal zijn, behooren tot de stat. der Egmondens. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht. — De kermis valt in op Pinksteren.

EGMOND-TER-HOEF, d. in het baljuws. der Egmondens, prov. Noord-Holland. Zie EGMOND-OP-DEN-HOEF.

EGNABERTH, oude naam van het d. ESCHEBERT, in het Goregt, prov. Groningen. Zie ESCHEBERT.

EGT, d. in *Oppe-Gelder*, prov. Limburg. Zie ECHT.

EGTERNACH, st. in het balj. van Echternach, grooth. Luxemburg. Zie ECHTERNACH.

EGUM, d., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Idaarderadeel. Zie AEGUM.

EGYPTE, geh. in het Oldambt, prov. Groningen, arr. en 2½ u. Z. O. van Winschoten, kant. en 1½ u. Z. van Zuidbroek, gem. en 1½ min. N. O. van Veendam; met 54 h. en ruim 160 inw.

Het ontloent even als de beide volgende, vermoedelijk zijnen naam aan Heidens of Gypsen.

EGYPTE, ook wel EIPPEN gespeld, op sommige kaarten als een Heerenhuis of buit. in Hunsingo, prov. Groningen, ½ u. Z. W. van

Zeeduwer, gem. *Knaats*, voeckomende; thans niets meer dan eene dagloovers woning, met 17 v. r. 50 v. ell. gronds.

EGYPTE, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. N. N. O. van *Wisschoten*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. N. O. van *Finsterwolds*.

EGYPTE, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de riv. *Suriname*, ter rechterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond *Florentia*, benedenwaarts aan den houtgrond *Staf-Arens*; aan welke laatste zij thans verbonden is, terwijl zij een weinig hont oplevert.

EGYPTERDIJK, dijk in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Het is eigenlijk dat gedeelte van den *Dollartdijk*, hetwelk zich van *Bellingwelderzijl*, naar den opdijk van den *Stadspolder* mitstrekt.

EH of **MEER**, riv. in de prov. *Noord-Brabant*, die onttrent het geh. *Sondereigen*, in de Belgische prov. *Antwerpen* in de heide ontspringt; met eene westelijke strkking, door het zuidelijke gedeelte der gem. *Beersle-Nassau* stroomt, en zich $\frac{1}{2}$ u. N. W. van het geh. *Castelre* in de *Mark* ontlast.

EHLANGE, Fransche naam van het d. *Emingen*, in het halj. *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EHLINGS**.

EHLERANGE, Fransche naam van het *Emelingen*, in de heerl. *Soleure*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

EHLERINGEN, *Emelingen* of *Emelingen*, in het Fransch *Emingen*, *Emingen* of *Emingen*, d. in de heerl. *Soleure*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 5 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Bettenburg*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Sanem*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Sanem* behoort, en door eenen eigen *Kapellaan* bediend wordt.

EHLINGEN, *Emingen*, in het Fransch *Blange* of *Kalange*, en op sommige kaarten *Elingen*, *Ellingen* of *Etringen* gespeld, d. in het halj. *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Bettenburg*, gem. en 20 min. Z. van *Rechingen*, aan de *Messe*.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Rechingen*, behoort, en door eenen eigen *Kapellaan* bediend wordt.

EHNEN of **ENN**, d. in het halj. van *Nemich-en-Groenmacher*, regtsgeh. *Groenmacher*, grooth. *Luxemburg*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. Z. ten O. van *Betsdorf*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Wormeldingen*, aan den *Moesel*, die hier de *Sterbach* opneemt, over welke beek hier eene kleine brug ligt.

De inw., die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in den wijnbouw en wijnhandel en allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Betsdorf*, behoort, en door eenen *Pastoor* bediend wordt.

EHNEN, geh. in de heerl. *Sept-Fontaines*, grooth. *Luxemburg*, voorn. kw. *Arden*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Diedrich*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Operen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Sacul*. Naar het O. en Z. vindt men uitgestrekte bosschen.

EMZE of **EMZ**, adell. hofstad, graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Zutphen*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Gorsel*, $\frac{1}{2}$ O. van *Almen*, waartoe zij behoort.

Rondom het huis, hetwelk een groot en deftig gebouw is, vindt men een beschrijfk landeschap, met sierlijk aangelagde partijen; terwijl

de geheels oppervlakte der tot deze hofstad behoorende gronden 237 bund. 46 v. r. 46 v. ell. bevat.

Zij wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door Mevrouw de Douairière van den Heer ANNOOT BARON VAN ZUTPHEN VAN NYERVELT VAN REKKEN, riv., prov. Groningen. Zie Ee.

EIBERBUREN, buurs. in het Westerkwartier, prov. Groningen. Zie EIBERBUREN.

EIBERGEN, gem. in de heerl. Borculo, prov. Gelderland, kw., distr. en arr. Zutphen, kant. Groenlo (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d. 2° Afd.); palende N. aan de Overijsselsche gem. Haaksbergen, O. aan de Pruisische prov. Rijnland, Z. O. aan de gem. Winterswijk, Z. aan de gem. Lichtevoorde en Groenlo, W. aan de gem. Borculo, N. W. aan de gem. Neede.

Deze gem. bevat de d. Eibergen en Rekken, alsmede de buurs. Holterhoek, Hüpsel, Olden-Eibergen, Mallem, Loo, Avest, Zwolle, Beltrum en Lindvelde. Vroeger had men er, in de buurs. van dien naam, het adell. h. Mallem. Zij beslaat eene oppervlakte van 11,590 bund. 33 v. r. 11 v. ell., telt 758 h., bewoond door ruim 900 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 5200 zielen, die meestal hun bestaan vinden in den landbouw en het weven van linnen en pellen. In de nabijheid der Berkel, welke het noordelijke gedeelte dezer gem. doorloopt, worden tamelijk goede weilanden gevonden. Voorts heeft men er 2 calicotfabrieken, 2 katoenspinnerijen, 2 wind- en 2 waterkorenmolens, welke tevens oliemolens zijn, 2 steen- en pannembakkerijen, 2 bierbrouwerijen, eene aan de Berkel zeer gunstig gelegene pellen-, linnen- en damastbleekerij, 3 leerlooierijen en 1 blaauwverwerij.

De Herv., die hier ongeveer 2200 in getal zijn, behooren gedeeltelijk tot de gem. *Eibergen-Haarlo-en-Waterhoek*, gedeeltelijk tot de gem. *Rekken* en gedeeltelijk tot de gem. *Groenlo*, terwijl zij in deze burgerlijke gem. twee kerken hebben; als: ééne te Eibergen en ééne te Rekken.

De R. K., van welke men hier ruim 2900 aantreft, maken de stat. van *Eibergen* uit, waartoe echter niet behooren die van de geh. *Beltrum* en *Avest*, als wordende deze tot de stat. van *Groenlo* gerekend.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: ééne in het d. Eibergen, ééne in het d. Rekken, ééne in de buurs. *Beltrum* en ééne in de buurs. *Zwolle*, die jaarlijks gezamenlijk door een getal van ruim 900 leerlingen bezocht worden.

Het d. EIBERGEN, voorheen een open stadje, ligt 6 u. O. van Zutphen, 1½ u. N. ten O. van Groenlo, aan het riviertje de Berkel, hetwelk door ruim 70 Berkelschuiten bevaaren wordt, en aan dit voor den handel zoo welgelegen plaatsje veel vertier aanbrengt, wordende daardoor dan ook voor vele huisgezinnen een bestaan gevonden. In 1837 is hier over dit riviertje eene kapitale brug gelegd, welke vooral aan de communicatie met Overijssel een belangrijk gemak voor deze streken aanbrengt.

Men telt er in de kom van het d. 160 h. en ongeveer 1200 inw., en met de daartoe behoorende buurs.: *Holterbroek*, *Hüpsel*, *Olden-Eibergen*, *Mallem* en *Loo*, 548 h. en 2500 inw.

De Herv., die er 1900 in getal zijn, en tot de gem. *Eibergen-Haarlo-en-Waterhoek* behooren, hebben hier eene kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. MATTHEUS was toegewijd en in de jaren

1820 en 1821 geheel uit eigene middelen vernieuwd en met smaak ingerigt is; terwijl zij met een aardig orgeltje prijkt, waarop te lezen staat: *Na Vernieuwing van 2 orgels is dit in deze gemeente gecollecteerd en gezet d. 1708.* Op eenen Bentheimersteen in het koor dier kerk is het navolgende gebeiteld: **NAMEN DER PREDIKANTEN VAN EIBERGEN EN REKKEN ZIEBET DE REFORMATIE,**

1616. JOHANNES PALMERIUS,
 1620. THEODORUS RUMPHIUS,
 EIBERGEN,
 1635. WILHELMUS SLUITER,
 1674. HERMANUS RIBBIUS,
 1679. SIRRANDUS BRANTIUS,
 1680. JOHANNES ADOLPHUS MEILINGIUS,
 1695. WARNERUS LEMINK,
 1725. RUTGER PLEGNER,
 1768. BERNARDUS SMITS,
 1816. ANTONY JAN GOOSZEN.

De R. K., van welke men er ongeveer 1200 telt, onder welke nagenoeg 900 communicanten, maken de stat. van Eibergen uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De kerk, aan den H. MATTHEUS toegewijd, is in het jaar 1828, met behulp van eene toelaag uit 's Rijks kas, geheel vernieuwd.

De dorpschool, waarvoor in het jaar 1828 een nieuw gebouw is ingerigt, wordt gemiddeld door een getal van ruim 400 leerlingen bezocht.

Meermalen en zelfs bij weinig vloed, overstroomt de Berkel in deze gem. de laag gelegene laanderijen, hetwelk, in den winter gebeurende, de vruchtbaarheid der weilanden zeer bevordert.

Het wapen van **EIBERGEN** bestaat uit een schild van azuur (blauw), beladen met drie eijeren van goud, geplaatst een op twee. Regt boven het schild zijn mede drie eijeren van goud, op dezelfde wijze, geplaatst.

EIBERGEN (OLDEN-) of **OUDE-EIBERGEN**, huurs. in de heerl. *Borculo*, kw., distr., arr. en $5\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Zutphen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Groenlo*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Eibergen*, aan de Berkel, door welke hier een korenmolen wordt in beweging gebragt. Men telt er ruim 300 inw.

EIBERGEN-HAARLO-EN-WATERHOEK, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Zutphen*, ring van *Winterswijk*, met eene kerk te Eibergen en eene kapel te Haarlo. Men telt er 1800 zielen.

De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest D. VISKUS, die in het jaar 1616 hier was, en nog in hetzelfde jaar naar elders is vertrokken of overleden. Onder de later hier gestaan hebbende Leeraren vindt men ook vermeld de bekende Nederlandsche Dichter WILLEM SLUITER, die in 1632 herwaarts kwam en in 1673 naar Rouveen, in Overijssel, beroepen werd, doch nog in hetzelfde jaar overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie.

EIBERT, voorn. adell. h. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen*, kant. en 2 u. W. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. N. ten W. van *Grootegast*, $\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Lutkegast*, waartoe het behoort.

Het is thans eene boerderij, genaamd **TRONA**, die met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 47 bund. 32 v. r. 60 v. ell., in eigendom bezeten en bewoond wordt door **FOFFX AALDS BOS**.

EIBERTBUREN, in den wandel **EIBERSMAN**, geh. in het *Westerbun-
tjer*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen*, kant.
en 2 u. W. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. N. ten W. van *Grootegast*,
1/2 u. N. N. W. van *Lutkegast*, waartoe het behoort, ten N. aan dien
trekweg van *Stroobos* naar *Groningen*, digt bij *Stroobos*; met 7 h. en
ruim 40 inw. Over de trekvaart ligt hier eene valbrug, over welke
de weg van de *Westerhorne* met dien van *Lutkegast* gemeenschap heeft.

EICH, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Luxemburg*, gedeeltelijk
in de heerl. *Heistorf*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Luxem-
burg*; palende N. aan de gem. *Steinsel*, O. aan de gem. *Nieder-An-
ven* en *Sandweiler*, Z. aan *Luxemburg*, W. aan *Mamer* en *Kehlen*.

Deze gem. bevat de d. *Eichen Weymerskirch* en de geh. *Beggen*,
Dommeldingen, *Limpertsberg*, *Muhlbach*, *Neudorf*, *Roll-
lingergrund*, *Siebenborn*, *Siehegrund* en *Weymershof*, telt
ruim 650 h., behalve nog 15 groote heeven en een zeer bekoorlijk
buitenverblijf van den Heer **DE LA FONTAINE**. Men heeft er 4000 inw., die
bijzonder veel aardappelen, voorts tarwe, mestelein, haver, rogge en een
weinig garst verbouwen. De veestapel bestaat er uit 260 paarden,
500 stuks hoorvee en 350 varkens. Voorts heeft men er 1 ijzroven,
2 ijzersmelterijen, 2 porseleinfabrieken, 2 papierfabrieken, 1 verweij en
onderscheidene korenmolens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Weymerskirch* uit. —
Men telt in deze gem. 6 scholen.

Het d. **EICH**, ook wel, doch ten onregte, **Esch** gespeld, maakt ei-
genlijk eene voorstad van de stad *Luxemburg* uit, als zijnde daar vlak
tegen, aan de *Alsette* en den straatweg van *Luxemburg* naar *Bastogne*
en *Diarkirch* gelegen. Het is door de daar gevestigde fabrieken eene zeer
welvarende plaats, welke daarom ook de hoofdpl. der gem. is. Ook wor-
den de daar aanwezige herbergen en uitspanningsplaatsen door de inw.
van *Luxemburg* seer druk bezocht. — De aardewerk- en porseleinfabriek
te **EICH**, is in het jaar 1850, door de Heeren **GUILAUME** en **TENNONS**
PECATORE, opgericht.

Men heeft er eene kapel, welke tot de par. van *Weymerskirch*,
behoort.

Gedurende de belegering der stad en vesting *Luxemburg* door de
Franschen, in 1794 en 1798, hadden de Oostenrijkers in **EICH**, eenige
versterkingswerken aangelegd, welke door de Franschen den 4 en 5
Maart des laatstgenoemden jaars, hevig werden aangevallen. Op den
9 dierzelfde maand, des morgens ten 5 ure, deed de Oostenrijksche
bezetting van *Luxemburg* eene uitval en noodnaakte de Franschen
EICH te verlaten en tot achter *Strassen* en *Merll* te vlugten. De
strijd was seer hardnekkig; het dal van *Sept-Fontaines* en het dorp
EICH waren met lijken van Fransche krijgslieden bedekt. De Oosten-
rijkers verloren 68 man en 237 werden gekwotst.

EICHELBOUR, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, arr.
en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1 1/2 u. N. O. van *Mersch*, gem.
Nomenen.

EICHELBOURG, naam, onder welken het d. **EISENBORN** in de heerl.
Linster, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten, hoewel verkeerde-
lijk, voorkomt. Zie **EISENBORN**.

EICHHOLTZ of **EICHWALD**, bosch in de heerl. *Linster*, grooth. *Lux-
emburg*.

Aan de oostelijke kant van dit bosch, onder de gemeente *Jung-
Linster*, is in het jaar 1840, in een bebouwd veld, op eenige vee-

ten diepte eenen onderaardschen gang van stevig metselwerk, overdekt met puin, van oude woningen ontdekt. Deze gang, welks rigting van het westen naar het oosten is, schijnt in verband te staan, met andere onderaardsche gangen, welke men, bij toevallige ontgravingen, in het woud zelf, en in de aangrenzende velden heeft ontdekt.

EICKELKAMP, voorm. buit in het *Nederkwartier* der prov. *Utrechts*. Zie **EYKELKAMP**.

EIDAHANS, naam, welken de **BATAKES** op het eil. *Borneo*, in *Oost-Indië*, zich zelven geven. Zie **BATAKES**.

EIDERLAND of **EIKELAND**, voorm. eil., prov. *Noord-Holland*, thans met het eil. *Texel* vereenigd. Zie **EJZERLAND**.

EIFEL (DE), in het Lat. *EIFLIA*, hoog gelegene landstreek en gebergte in het koninkrijk *Pruissen* en het grootb. *Lusenburg*, zijnde ten W. door den Rijn van het Westerdal en het Zevensgebergte, ten Z. door de Moesel van den Hundsrück en ten O. door de Our en het Hoogeveen van de Ardennen afgescheiden. Naar het N. loopt dit gebergte met zijne schakels, tot heuvelen afdalende, in de groote Noord-Duitsche en Nederlandsche vlakten uit. Het wordt in den *Hohen-Eifel*, *Vorder-Eifel* en *Schneifel* (*Schneeuw-Eifel*) onderscheiden, biedt bijna niets aan het oog, dan woeste en sombere natuurtooneelen en bevat vele kleine meren, waarschijnlijk kraters van voormalige vuurbergen. De zomer alleen heeft iets aanlokkelijks tot een bezoek dezer hoogte, want lang heerscht de winter in deze ruwe streek, en wanneer de dalen van de Moesel, de Sure, de Our, de Prüm, de Salm, de Kyll en de Lieser reeds lang met gebloeimte zijn getooid, dekt de sneeuw nog den *Ramm*. Een zeer goede weg van Aken over Prüm naar Trier, voor weinige jaren voltooid, posterijen en aelwagens, schenken de reizigers veel gemak; terwijl ook de wegen van Luik naar Coblenz en van laatstgemelde plaats naar Trier, alsmede de spoorweg van Aken naar Keulen thans goede gelegenheid aanbieden, om met den *Ramm* bekend te worden. De *Kurz* is rijk aan geschiedkundige herinneringen en overoude gedenkstukken, zelfs uit den tijd der Romeinen; er is bijna geen gehucht, dorp, kasteel of hoogte, waaraan zich geene herinnering, bijzonder uit den middeleeuwschen tijd, verbandt. De hoogste punten van dit gebergte liggen meer dan 2000 pruisische voeten (ruim 627 ell.), boven de oppervlakte der zee verheven. De volgende hoogtebepalingen, ontleenen wij uit een geacht werk (1). *Hohe-Acht*, berg bij *Kaltenborn*. 2421 Pr. v. (789,95 ell.)
 Hoogste punt van den *Schneifel* (*Sneeuw-Eifel*). 2225 » (607,79 ell.)
Nürburg. 2207 » (602,77 ell.)
Hohe-Kelberg. 2181 » (678,19 ell.)
 Hoogste punt van den grooten weg van *Bütgenbach* naar de stad *Kyll*, in de nabijheid der bronnen van de *Kyll* en *Our*. 2041 » (640,66 ell.)
Aremberg, ruïne. 2000 » (630,62 ell.)
Schneifel, tusschen *Olzheim* en *Schlauerbach*. 1978 » (629,96 ell.)
 Kruis in de nabijheid van den *Hohen-Acht*, aan den weg naar *Adenau*. 1945 » (609,90 ell.)

(1) *Annuaire, der Beschreibung und Unterhaltung auf dem Gebiete der Erd-Länder-Völker und Staatskunde gewidmet*. Vierter Jahrgang, 1840. Gotha.

Borak, tusschen <i>Hünigen</i> en het <i>Loosheimerwald</i> .	1957 Pr. v. (608,02 ell.)
Dorp <i>Elsenborn</i> aan den hoogstliggenden ingang.	1910 „ (599,54 ell.)
Hochsimmer bij <i>Mayen</i> .	1887 „ (592,32 ell.)
Hoogte bij <i>Dockscheid</i> .	1863 „ (584,79 ell.)
Hoogte bij <i>Lichtenborn</i> .	1850 „ (580,71 ell.)
<i>Goldberg</i> bij <i>Ormond</i> .	1840 „ (577,57 ell.)
<i>Gänsehals</i> bij <i>Bell</i> .	1828 „ (573,85 ell.)
Dorp <i>Loosheim</i> .	1823 „ (572,91 ell.)
<i>Massburger-Kuhstiefel</i> (kreits <i>Cochem</i> .)	1809 „ (567,84 ell.)
<i>Kalterherberg</i> , aan het einde des dorps.	1766 „ (554,54 ell.)
<i>Büllingen</i> , dorp in de kreits <i>Malmédy</i> .	1757 „ (525,21 ell.)
<i>Pruim</i> . (<i>Prüm</i> .)	1349 „ (423,45 ell.)
<i>Bidburg</i> , laatste huis naar de zijde van <i>Pruim</i> .	1080 „ (339,01 ell.)
<i>Schönecken</i> .	1070 „ (335,87 ell.)
Marktplaats te <i>Aken</i> .	806 „ (158,83 ell.)
<i>Gulck</i> , brug over de <i>Roer</i> .	205 „ (64,53 ell.)

Ten tijde van het Oostenrijksch bestuur over het hertogdom *Luxemburg*, behoorde tot dat gewest op den *Eifel*: de stad en het proostdij *Bidburg*; de heerl. *Bettingen*, *Bikkendorff*, *Bruck*, *Dudeldorf*, *Hamm*, *Liessens-en-Wolfsfelt*, *Malberg*, *Mhertfeldten-Bittenfeld*, *Ober-Kayl*, *Ober-Weiler*, *Rittendorff*, *Scharfbillich*, *Sinsfelt*, *Densborn* en *Trimporten*; de stad *St. Veith*; de heerl. *St. Veith*; het Hof van *Thommen*; het land en de heerl. *Dasburg*; de heerl. *Neuerburg* en *Falckenstein*; benevens gedeelten van de heerl. *Reuland* en *Ouren*; het graafs. *Vianden*; het balj. van *Echternach*; de heerl. *Rospport* en *Igel*; waarbij nog kwamen de graafs. *Schleiden*, *Manderscheid* en *Cronenburg*. Thans behooren alle deze landstrekken aan het koninkrijk *Pruissen*, en worden tot de prov. *Rijnland*, regeringsdistrikten *Aken* en *Trier* gerekend, met uitzondering van eene kleine streek lands, uitgemaakt hebbende een deel van het graafs. *Vianden*, beoosten de *Our*, waarin dat gedeelte der st. *Vianden*, hetwelk den naam van *Neustadt* draagt, en de groote hoeve *Scheuerhoff* zijn gelegen, welk gedeelte tot het grooth. *Luxemburg* behoort.

EIFLIA, Lat. naam van de landstreek DE *EIFEL*. Zie het voorgaande art.

EIGELSHOVEN, d. in het hert. *Gulick*, prov. *Limburg*. Zie *EYCKLSHOVEN*.

EIGEN (*POLDER-VAN-DER*-), oudtijds ook het *HEMAAL-VAN-DER-EISEN* genoemd, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maastrand*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, gedeeltelijk kant. 's *Hertogenbosch*, ten deele gem. 's *Hertogenbosch*, ten deele gem. *Rosmalen*, gedeeltelijk kant. *Oss*, gem. *Nuland*; palende N. aan den *Polder van Empel-en-Meerwijk*, het *Laag-Hemaal* en het *Hoog-Hemaal*, O. aan het *Hoog-Hemaal*, Z. aan den *Binnenpolder-van-Nieland-en-Rosmalen*, W. aan den *polder het Ertveld* en aan de *Diese*.

Deze pold., beslaat eene oppervlakte van 2821 bund. 14 v. r. 53 v. ell.; wordt door drie sluizen op de *Diese*, van het overtollige water ontlast, en bezit bovendien eenen watermolen aan de *Diese* staande. Het laagste land ligt omtrent 1 el 8 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Opperdijkgraaf*, drie *Binnen-Heemraden*, vier *Buiten-Heemraden*, eenen *Dijkschrijver*, vijf *Geërften* en eenen *Penningsmeester*.

Het dijkcollege van dezen polder is het oudste van de vier polders, die in Maasland worden gevonden, zijnde de heemraadskaart of octrooi van bedding, reeds uitgegeven door JAN II, Hertog van Brabant, op den vijftien dag na Maria Hemelvaart, d. i. op den 20 Augustus 1209.

De omstandigheden des tijds, hebben in Maart 1859 aanleiding gegeven tot het inuanderen van dezen polder, en de inundatie heeft tot op de helft der maand April stand gehouden, op welk tijdstip, de sluizen in de Dieze- en Maasdijken weder ter vrije beschikking van de polderbesturen werden gesteld.

EIGENRUST, kostg. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Beneden-Saramacca*, tar regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den Mond der Wanicakreek, benedenwaarts aan den verl. kostg. Bij-Geval; 800 akk. groot.

EIJERHUIS, pachthoeve op het voorm. eil. *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *EIJERLANDSHUIS*.

EIJERLAND, voorm. eil., prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Helder*, gem. *Texel*.

Het maakt met *Texel*, waaraan het thans ghecht is, het grootste der keten eilanden uit, welke zich van den noordelijken hoek van *Holland* tot naar den mond der *Elve* uitstrekken, en de overblijfsels vormen van den doorgaanden duinzoom, die in vroegere tijden ook aan onze noordkust de binnenlanden gedeekt heeft. Het werd *Eijerland* geheeten, naar de menigte eijeren, vooral van zeemeeuwen, welke hier jaarlijks, vóór dat de hier na te melden indijking plaats had, gevonden werden. Vroeger bestond het *EIJERLAND* uit de van ouds bekende *Duinkom*, gevormd door diluvische of oorspronkelijke gronden (waarop het geheel op zichzelf staande *Eijerlandshuis* gevonden wordt) en het tusschen dit *EIJERLAND* en *Texel* gelezene *Buitenveld*, zijnde een aangespoelde grond. Dit *Buitenveld* was zamengesteld uit begroede kweldergronden en onbegroede zandvlakten, uit welke laatsten zich oostwaarts eene menigte natuurlijke krekens (hier ook zwennen en sluffers genaamd) onlasteden, waarvan de *Roggesloot*, de noordelijkste, en de *Hoogezands-kil*, de zuidelijkste, de voornaamste waren.

Tot vóór ruim twee eeuwen spoelde het water uit de *Noordzee*, bij spring- en stormvloeden, over deze door de zee verhoogde tusschenvlakte, naar den boezem van de *Zuiderzee*; doch in de jaren 1629 en 1650 werd *Oud-EIJERLAND*, door het leggen van eenen zanddijk over gemelde vlakte, met *Texel* vereenigd; welke dam, nog onder den naam van *Zanddijk* bekend, zich thans als eene keten duinen voordoet, die, 18 à 20, enkele 28 ellen hoog, in eene regte lijn voortloopen, van *Makeluis* (N. van de *Koogerdusinen*) tot voorbij *Zanddijkshuis*, aan *Oosterduin*, eene lengte van ongeveer 4700 ellen. Hoe hoog men oorspronkelijk den zanddijk gemaakt mag hebben, is ons niet bekend; doch zijne tegenwoordige hoogte heeft hij door natuurlijke opstaving en kunstmatige helmbeplanting bekomen, hetwelk nog jaarlijks, van wege de provincie, met zorg wordt onderhouden.

Door het leggen van dezen zanddijk is hier veel buitenland aangewonnen, waarop *Gecommitteerde Raden* van het *Noorderkwartier*, in den jare 1649, een groot boerenhuis hebben laten bouwen, dat sedert dien tijd met het gemelde buitenland, afzonderlijk van het *EIJERLAND* verhuurd was, en waarop veel vee geweid werd. Op dit gewezen eiland tierde vele konijnen en gevogelte. Een *Kastelein* hield er zijn verblijf in eene ruime woning; doch behalve deze stonden er nog maar twee boerenwoningen of schaapskooijen. Nevens het huis van den *Kastelein*

was een hooge kaap om van daar de zee wijd en breed te kunnen ontdekken. De meeuweneyeren waren er bijna ontelbaar. Niemand mogt ze inzamelen, dan alleen de Kastelein of zijne dienaars; doch deze inzameling, waarmede men in Mei begon, mogt niet langer dan tot den 24 Junij duren. Men vergaderde ze meest, om op Texel en vooral te Amsterdam te verkoopen; ook werden zij wel als een smakelijk geschenk verzonden. Het voordeel was alleen voor den Kastelein, die hieruit een goed inkomen, buiten zijn jaargeld had, doch nog meer van de opbrengst der konijnen trok.

EIJERLAND, onder welke benaming men thans zoo wel het voormalige Buitenveld als Oud-Eijerland verstaat, strekt zich N. N. O. van Texel uit en grenst N. aan het Eijerlandsche gat, waardoor het van het eiland Vlieland gescheiden wordt; O. aan de laagwaterlijn, tot langs de palen van den noordertijk van Texel; Z. aan de limietpalen, langs den Ruigendijk, die vroeger de polders Oostereend, Waal en Burg, alsmede het Koogerveld, tegen overstroming beveiligden; en W. aan de Noordzee, in welke ten N. W. van het Eijerlandshuis de zoo gevaarlijke Eijerlandsche gronden liggen. Zie dat woord.

Dit geheele EIJERLAND, met duinen, stranden en aanwas, heeft eene oppervlakte van 8000 bunders, zijnde het $\frac{3}{4}$ gedeelte van het eiland Texel, welks noorder-uiteinde het vormt. Van deze uitgestrektheid behoorden de westelijke en noordelijke duinen en stranden, ter grootte van 2200 bunders, aan de provincie Noordholland; de overige, zijnde de manijale gronden, welke door genummerde palen begrensd waren, hadden, volgens den kadastralen legger, eene oppervlakte van 5807 bund. 98 v. roed. 85 v. ell. waarvan 3565 bunders kwelderlanden waren, die als weide gebruikt werden. (1)

Vroeger werden deze kweldergronden met de oostelijke slikken en aanwassen door het Domeinbestuur verpacht. De laatste verpachting, in drie percelen, door de Permanente Commissie van het Amortisatie-syndikaat gedaan, had plaats den 24 Januarij 1855. De percelen waren: a. Eijerlandshuis, met binnengronden, duinen en een gedeelte van het Buitenveld, groot, bij raming, 180 bunders; b. Zanddijkshuis, grenzende N. aan perceel a, van den Zwarten paal in de Oosterduinen langs de groote zwen naar Woltherduin, en Z. aan perceel c, bij paal b onder den Zanddijk, bij raming groot 1022 bund.; c. Kwelderbeek, hetwelk N. grensde aan paal b en de Scheid-zwen, liggende N. van de Ooster-hollen of Directiekeek, Z. aan de palen bij den Ruigendijk en paal 19 bij kwelder Maikeduin. Dirkje-Maikeduin en de vallei, Nederlanden genaamd, als oorsaak beschouwd, werden afzonderlijk gebruikt, varmits het bij art. 32 der voorwaarden van verpachting bepaald was, dat de Koogerdunnen, Slufter-bollen enz. alleen met getuorde schapen en geen ander vee beweijd mochten worden. Dit derde perceel Kwelderbeek was 1365 bund. groot.

De gezamenlijke 3565 bund. land werden voor den tijd van zes achtereenvolgende jaren verpacht, en wel het perceel Eijerlandshuis voor 980 guld. De pachter hield er, gedurende het laatste jaar zijner pacht, 220 schapen, 35 runderen en 7 paarden, welke lasten tot het binnenrijden van het hooi en ten dienste der strandvonderij gebruikt werden. Het perceel Zanddijkshuis, met Zand-

(1) Bij nadere opmeting is bevonden dat het EIJERLAND eene grootte van 5882 bund. 98 v. r. 81 v. ell. bevatte.

dijksboe aan de noordzijde van de Roggesloot en een herders-luik bij de Doodemansbollen Z. van de Roggesloot, bragt 1740 guld. aan pacht op, er werden 800 schapen, een paar paarden en melkkoeijen, jong vee enz. gehouden. De pachtprijs van Kwelder-beek, met een herdershuisje op de Oosterbollen aan de slufster van dien naam, was 2140 guld.; de hoeveelheid van het hier gehoude vee was 1236 schapen, 5 à 6 paarden en 20 stuks runderen. Het toenmalige personeel dezex drie pachthoeven, met twee herdershuishou-dingen bestond uit 25 à 30 personen. De vijf huisgez. vonden hun middel van bestaan in de schapenfokkerij, het rapen van eijeren, het vangen van konijnen (hoezex de eigenlijke uitsluitende duinmaaierij, over-eenkomstig Koninklijk besluit van 1 Aug. 1825, afgeschaft was) en de strandvonderij.

Meermalen ondertusschen was het denkbeeld geopperd geworden, om het Buiten veld te bedijken; zooals onderanderen in het jaar 1753 door den Heer LEBERT DE BRACON, toenmaals woonachtig op Brakenstein, tusschen het Oude Schild en den Burg, op Texel. Eindelijk kwam dit ontwerp in 1835 op eene veel grootere schaal tot stand, ten gevolge van een, door eene vereeniging van vier personen, aan Z. M. daartoe gerigt verzoek. Op den 21 Februarij van dat jaar namelijk, werd het geheele EIJERLAND, tegen eene koopsom van 90,000 gulden, in twaalf jaarlijksche termijnen te betalen, met 2½ percent interest voor het onbetaalde, te rekenen van 1°. Januarij 1835, in vollen eigendom overgedragen aan de Heeren PAULUS LANGEVELD Kz., te Giessendam, WILLEM LANGEVELD, Kz., te Hardinveld, MARCELLUS LEBERT PLOOSTER te Ameide, alle drie aannemers van publieke werken, en den Heer NICOLAAS JOSEPHUS DE COCK, Handelaar te Rotterdam.

De overdragt geschiedde, als tiendvrtje eigendom, op den voet als EIJERLAND en het Buiten veld door het Rijk bezeten waren, en onder de gewone voorwaarden van eigendomsovergang met het regt van jagt en visscherij. De koopers waren gehouden, de gekochte en daartoe geschikte gronden binnen acht jaren te bedijken, na vooraf de plans der bedijking, ter goedkeuring, aan het departement van Binnenland-sche Zaken te hebben ingezonden, en onder verpligting, om zich te onderwerpen aan alle verordeningen, welke, ten opzigte van het bedij-ken, toen reeds bestonden of nog gemaakt mogten worden (1). Zij moesten de duinen op de domaniale gronden door helmplanting onderhouden. De Staat of het Domein behield aan zich het regt van over-pad voor wagens, paarden of voetgangers, naar de door aanslib te verkrijgene gronden buiten de limiet van het verkochte, zonder eenig bezwaar of onderhoud voor den Staat; alsmede eene vrije vaart op de daar te stellen kanalen, zonder eenige betaling van onderhoud, of tollèn van vaarten, bruggen of sluizen. Inzonderheid waren er bij het koopcontract bepalingen gemaakt, omtrent den van oudsher bestaanden postrid naar het Eijerlandshuis en de gemeenschap met de postschuit van Vlieland, als ook den hystand, zoo aan den postiljon als aan de schippers te verleen.

Nadat op dezen voet de overdragt geschied was, rigtten de Heeren koopers, met andere geassocieerden, eene Maatschappij op, onder den naam van: *Societeit van Eigendom van Eijerland*, en onder het on-middellijk beheer der drie eerstgenoemde Heeren, als deskundigen; voorts

(1) Tot het jaar 1860 geniet EIJERLAND vrijdom van grondlasten

ook geassisteed door een viertal deelgenooten, werd nu dadelijk het plan van bedijking ontworpen. Het werd in den ongelooftelijken korten tijd van nog geene twintig weken, van half April tot in het begin van September, geheel voor eigene rekening, met ongeveer 1800 personen, volbragt, en men zag eene oppervlakte van 3163 bunders, door eenen dijk van 11,122½ ell. lengte, tegen overstroming der zee beveiligd. Deze dijk, aan Woltherduin begonnen, strekt zich van daar, in tien rechte lijnen, tot den Ruigendijk uit. De lengte dier lijnen is zeer verschillend, zijnde de eerste 1608 en de 9de slechts 283 ellen lang; de hoogte des dijks verschilt van 3.25 tot 3.75 boven volzee. In den dijk heeft men twee steenen duikersluizen gelegd van gelijken inhoud, ofschoon de noordelijkste, alwaar de dijk zwaarder is, meerdere lengte heeft; beide zijn twee ellen hoog en breed. De bodem of dorpel der Roggesluis ligt 2.37 el — volzee, of 2.87 — terrein. Van deze sluis, welke het eerst stroomde, en daartoe eene veel betere ligging heeft dan die der Hoogezands-kil, werd de dam in September door den Heer MAATEN DOUBES TERSTRA, Directeur van Landbouw, die tevens met de indeeling en het in cultuur brengen van EIJERLAND belast was, doorgestoken en het water afgelaten.

Aan de binnenzijde van den dijk is, gelijktijdig met het leggen, een kanaal gegraven van 20 ellen = terrein breed, 2 el — terrein en 12 el in den bodem. Uit dit kanaal, eenige kreken uitgezonderd, werd de grond, tot den dijk benoodigd, verkregen en met kruiwagens aangevoerd.

De binnen den dijk gebragte oppervlakte van EIJERLAND is een vrij effen terrein, gemiddeld 0.80 ellen + volzee, uitgezonderd eenige onbegroede zandvlakten. Deze zandvlakten zijn, van den Ruigendijk afkomende, Lammerbults-zand, ten westen den Meeuwenbol; de Bolletjes, gebroken land met bollen; Koebults-zand; Arm der Hoogezandskil, en Oosterduin-zand, bij Zanddijkshuis.

De voornaamste kreken op EIJERLAND, welke alle zich in het Dijkkanaal ontlasten, zijn, van den Ruigendijk afkomende: de Ruigendijks-zwen, de Breg- of Kwelder-zwen; de Kabeljauw-slufter; de Wijde-slufter; de Hoogezands-kil; de Krauisbalg; de Huisjes-kreek of Oosterbollen-zwen; de Schei-zwen; de Rogge-sloot; de Kleine-zwen, en de Grootte-zwen of Woltherduins-kil.

Na den zoo snel tot stand gebragten arbeid der indijking ging men terstond over tot dien der ontginning. Nog in Augustus en September des jaars 1835 werden er, op een zestal stukken lands, te zamen 26½ bunders groot, proeven met winter-koolzaad genomen. Deze proefstukken lagen langs het kanaal, en wel het noordelijkste op den noorderhoek van de groote zwen bij Woltherduin. Den 12den Augustus werd de eerste akker, door den Directeur van Landbouw, met koolzaad bezaaid. De overige vijf stukken lagen afzonderd van elkander tot aan den Ruigendijk. Men droeg zorg, dit koolzaad, tegen het indringen van het vee, door wallen, te beveiligen, welke men op Texel tuinen noemt. Hoezeer nu dit gesaaide door droogte geleden had, en later, ten gevolge van het niet tijdig afstroomen der sluizen, door het hooge binnenwater grootendeels verloren ging, bragt het nog 343 mudden op; hebbende hiervan het zuidelijkste stuk het meeste geleverd.

In dien zelfden nazomer van 1835 en den daarop gevolgenden winter, werd EIJERLAND ook door wegen, slooten en greppen ingedeeld; tot welke verdeeling men den Zanddijk als basis aannam, terwijl men,

op twaalfjuidigen afstand van deze rechte lijn, twee strekkende wegen uitgroef. De oostelijkste, het naast aan den nieuwen dijk gelegen en de Hoofdweg genaamd, is 14 ellen breed. Hij heeft ter wederzijde eene sloot, 5 ellen wijd, $1\frac{1}{2}$ el diep en $\frac{1}{2}$ el in den bodem, voorts aan elke zijde eenen barm van 1 el en $\frac{1}{2}$ el talud; de kruin is 11 el met eene toerondte van 9 palm + terrein, en de weg strekt zich van den Ruigendijk, of limietweg, in eene rechte lijn, 7447 $\frac{1}{2}$ ellen uit, tot waar hij tegen de tweede dijklijn stuit. De postweg, 1280 ellen verder westelijk, of van as tot as 1287, is, tusschen slooten van 2 ellen, waarvan de oostelijke later tot 5 ell. is verbreed geworden, slechts 10 ellen breed. Ook de dwarswegen zijn 10 ellen breed, tusschen slooten van 2 ellen. — Door deze twee strekkende en vier dwarswegen is EIJERLAND regelmatig in sectiën van 200 bunders verdeeld; elke sectie is weder verdeeld in 10 gelijke percelen, welke dus elk 20 bunders bevatten, en ieder perceel in 20 metjes van ééne bunders. Deze laatste onderdeeling is geschied door het trekken van greppels, eene halve el wijd en diep. De bunders zijn dus op EIJERLAND in langwerpige vierhoeken (*parallellogrammen*) afgegraven. De bunders tusschen den Ruigendijk en de Roggesloot zijn 312 $\frac{1}{2}$ ellen lang en 52 ellen breed, en die tusschen de Roggesloot en Eijerlandshuis 250 lang en 40 breed.

De wei- en hooilanden bij Eijerlandshuis, reeds vroeger met slooten afgegraven, zijn in den ouden vorm gebleven. Deze inwendig zich bevallig voordoende duinkom, maar met gevaarlijke buitengronden noordwestwaarts uitloopende, en daardoor eene noodlottige offerbank voor de zeelieden, is uit dien hoofde reeds op de aloude zee-kaarten bekend. De noordelijkste uitspringende zandhoek van EIJERLAND heet nog steeds het Engelsche kerkhof, van wege de vele schipbreukelingen, hier begraven; geen wonder, dat men van Engelsche zeelieden, bij het spreken over EIJERLAND, gewoonlijk hoort zeggen: *Damn Egg Island!* — Het kompas heeft hier eene miswijzing van 22° 50' N. W. Nieuwe en volle maan 9 uren hoog water.

Op den linker- of noorder-oever van de Roggesloot, aan eenen daartoe opzettelijk aangelegden weg, die met eene bevallige kromming van den postweg naar het dijkkanaal loopt, ligt De Cocks-dorp (zie dat woord). — In het geheel telt EIJERLAND tegenwoordig 100 h., bewoond door even zoo vele huisges., uitmakende eene bevolking van 600 zielen.

De Herv., van welke men er hier ruim 500 aantreft, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Alkmaar*, ring der *Eilanden*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest PIRVAN HANSENROEK, die in het jaar 1841 herwaarts kwam, en er thans nog staat. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De R. K., welke er 70 in gotal zijn, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Noord-Holland* behoort. Zij bezitten er eene kleine, doch nette kerk, met spits, welke, den 19 Maart 1842, plegtig ingewijd, en het eerst door den aldaar beroepen Kapellaan G. VAN DES BOSCH, als Pastoor, bediend is.

Men heeft op EIJERLAND eene school, te De-Cocks-dorp, welke door 60 of 70 leerlingen bezocht wordt.

In het jaar 1836 is het ontginnen der landerijen met meerder kracht doorgezet; terwijl ook de veeteelt, door aankoop van runderen en schapen van Taxel, zeer vergroot werd.

Van de in het voorjaar van 1836 gezaaide zomervruchten, te weten: 78 bunders met zomer-koolzaad, 62 $\frac{1}{2}$ bunders zomer-garst, 15 bun-

ders haver, 4 bunders maartegarst, 10 bunders aardappelen, 2 bunders meekrap en 2 bunders paardebouwen, in alles 175½ bunders, is de opbrengst, ten gevolge van het zoo buitengewoon schrale en drooge jaarseizoen, in geenen deele winstgevend geweest.

Beter slaagde de schapenteelt. In Julij 1836 leverde de Sociëteit 2454 vliezen wol af, welke, na op de schapen gewasschen te zijn, (waardoor men rekent dat zij 30 pct. in zwaarte verliezen) netto 6794 Nederlandsche ponden wogen, hetwelk, tegen den prijs 1 guld. 67^s cent., te samen eene opbrengst uitmaakt van 11,379 guld. 95 cent. — Ook de hooibouw viel aanmerkelijk in de hand, zoodat er met de helft van October reeds 780 voeren, à 700 Nederlandsche ponden elk, gereden waren, behalve ruim 200 voeren. biazen en ruigte. In het jaar 1842 is er bij Maikeduin eene groote eendenkooi aangelagd.

Doch, ondanks den aanvankelijk ondervonden tegenspoed, werd ook de landbouw met ijver doorgezet. In de maanden Julij, Augustus en September werden, alleen met winter-koolzaad, 817 bunders bezaaid; onder deze waren er 47 met witbloeiend koolzaad. Van andere granen zaaide men minder, te weten in dat jaar slechts 5 bunders tarwe, 8 bunders garst en 4 bunders rogge. De ongelijksoortigheid van den grond levert hier eene vrij aanmerkelijke hindernis. — Het hoogere veld van EIJERLAND, uit geak zand, plantenvezelen en een weinig klei bestaande, bevat eene menigte schadelijke insecten, waaronder een, het koolzaad zeer benadeelend, gebronsd schaaldierje met zes pooten, welk insect de grootte van eene garstkorrel heeft. Ofschoon wij hier zoo menigmaal van hoogere en lagere gronden gesproken hebben, is het terrein op EIJERLAND (de duinen natuurlijk uitgezonderd) vrij effen, zoodat men, bij waterpassing, nauwelijks een half el verschil heeft gevonden. Bijna overal is hierbij de grond ligt en zandig, zelfs in de beste gedeelten, dat is in dezulke, op welke, ter diepte van eene halve el, eene bruine, door dierlijke gelei eenigzins vette, bovenkorst gevonden wordt, gelijk tussehen de Hoogezandskil en den Ruigendijk. Overigens bestaat de grond grotendeels uit zand, doorgroeid en gemengd met eenig humus of teelaarde en plantenvezelen, als ook eene geringe hoeveelheid klei; zoodat zelfs de beste gronden van het EIJERLAND al spoedig door bemesting zullen moeten ondersteund worden. Behalve dese voor bebouwing vatbare streken, is het overige, dat $\frac{2}{3}$ deelen van het EIJERLAND uitmaakt, te zandig en dunbodemig, om de kosten der bebouwing te kunnen goedmaken, al vergadert men de mest ook op het EIJERLAND zelf en vermeerdert die door groenbemesting en stalvoeding. Ten minste moet zulks noodwendig nog in eene lange reeks van jaren het geval zijn. Op sommige plaatsen viadt men een grof geelachtig zand, met eenen broek- of moerachtigen bovengrond, welks taaije zode of bovenvilt eene zeer donkere kleur heeft, even alsof het derrick- of veengronden waren, uit welke bovenkorst een bruinkleurig water sijpelt. Deze soort van gronden, welke men tot hooilanden gebruikt, alsoo zij tot schapenweide ongens zijn, liggen bij Bijerlandshuis; in den duinkom onder de Moesbergen; onder de Kleine of Oosterduinen; langs den Zanddijk, en vooral bij Maikeduin. De vroegere bewoners van EIJERLAND staken uit dese vilt eene soort van turf, welke zij als brandstof gebruikten.

Het gebrek aan waterloozing uit dese gronden veroorzaakte vroeger, dat zij een, althans voor de schapen, schadelijk grasgewas voortbragten, waardoor dese dieren ongens werden; hoewel anderen zulks aan

het drinken van het poelwater toeschreven. Het was eene soort van leverziekte, waarbij zich diertjes, als kleine botjes, in de lever zettten. Nadat echter de waterloozing verbeterd is, is de kwaal der schapen ook grootendeels geweken.

Men schrijft de schraalheid en dorheid van den grond op EIJERLAND inzonderheid aan de omstandigheid toe, dat het zoo nabij de opene zee gelegen is. Op meer verwijderde kweldergronden voert het zecwater vetter slib en klei aan, als blijvende deze langer daarin hangen dan het zwaardere zand. De lage onbegroeide zandvlakten van EIJERLAND en de onderwallen der krekten bestaan meestal uit blaauwachtig zand met schulpen doormengd, waarop, bij eene goede waterlozing, zeer weelderig zee-korsaal (*Salicornia herbacea*) groeit. Op niet wel uitwaterende zandplekken groeit niets. Op enkele lage zandbollen vertoont zich, van de genoemde plant, een klein, armoedig, roodkleurig struikje. Op de begroesde gronden vindt men, tusschen voedzaam kweldergras, eene hooge, blaauwachtige plant met ovale loodkleurige blaadjes, zee-porselein, in Zeeland ook varkensgras geheeten, doch meer algemeen bekend onder de eerste benaming; de botanische naam is *Atriplex portulacoides*. Ook ontmoet men geheele plekken van loodkleurigen sterkriekenden zee-alsem (*Artemisia maritima*), welke plant meestal op het beste land en op de hooge steile oevers van diepe krekten gevonden wordt. Dan, geene plant groeide, vóór de bedijking van het EIJERLAND, veelvuldiger op het Buitenveld, gelijk zij het er ook nog tegenwoordig doet, dan het limoenkruid (*Statice Limonium*), op Texel bekend onder den naam van schapenoor. De bruine, lange en dikke wortels dezer plant zijn broeinesten van ongedierte; het dikke, stevige blad, van eene glinsterende kleur en van gedaante als een schapenoor, is bitter, en wordt door geen vee gegeten. Het gewas bloeit voornamelijk in Augustus, als wanneer het met eenen fraaijen blaauw- en paarskleurigen troshloesem versierd is. Hoogere zandbollen van slechts eene el boven volzee bestaan uit louter zand, waarop eenig dor gras, geel-groenachtig mos en diezen groeijen, welke drooge, spichtige ruigte mede door het vee niet gegeten wordt. Deze dorre, onvruchtbare bollen vindt men veelvuldig tusschen de Hoogezandskil en de Roggesloot. In de nollen en kleine duinen vindt men, behalve helm en mos, eenig duinriet, duinwilg, wilde dorenstruiken met gele bessentrossen (eene soort van brem) en wilde vlier, welke planten ook hier en daar aan de groote duinen groeijen.

In het jaar 1841 is EIJERLAND door verkoop bij percelen, en het uiteengaan van de Societeit, de eigendom van onderscheidene particulieren geworden.

EIJERLAND (OUD-), voorm. eil., N. O. van Noord-Holland, N. van de Zuiderzee, tusschen de eil. Texel en Vlieland, hetwelk in 1629 en 1630, door het leggen van eenen zanddijk met Texel vereenigd is. Zie voorts het voorgaande art.

EIJERLANDSCHE-GAT, vaarwater ten N. van de Zuiderzee, tusschen de Noordhollandsche eil. Texel en Vlieland doorloopende, hetwelk echter niet zeer geschikt is tot doorvaart van schepen.

EIJERLANDSCHE-GRONDEN, zeer gevaarlijke ondiepte in de Noordzee, ten N. W. van het Eijerland, waar men eene hevige branding vindt, in welke reeds menig schip verbrijzeld is; op den bodem liggen rolsteenen (dikke vleuten) en zware boomstammen.

Naar men wil zoude ter plaatse, waar nu de EIJERLANDSCHE-GRONDEN gevonden worden, vroeger een eilandje, de Buitengrind genaamd, gelegen hebben.

EIJERLANDSHUIS, het noordelijkste der percelen waarin het *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Tessel*, vóór de bedijking, verpact werd.

Het paalde N. aan het Eijerlandsche gat, O. aan de Schulpvangersree, Z. aan het perceel Zanddijkshuis en W. aan de Noordzee; ontleende zijnen naam van het daarin staande Eijerlandshuis, en besloeg, met binnengronden, duinen en een gedeelte van het Buitenveld, bij raming, 180 bund.

EIJERLANDSHUIS of **ESKANUIS**, pachthoeve op het voorm. eil. *Eijerland*, prov. *Noord-Holland*, in het noordelijkste gedeelte van dat eil., zeer bevallig in eene kom tusschen duinen gelegen.

In den gevel van dat huis las men, vóór de gedeeltelijke verbouwing in 1836 en 1837, het, door gebogen ankers gevormde, jaartal 1680; terwijl het gebouw zelf, door aanbouw en vergrooting, onder zeven daken gebracht, een kloosterachtig voorkomen heeft. Binnengetreden herinnert men zich, bij het gezigt van den ruimen keukenhaard, onwillekeurig, hoe menig ter nauwernood den dood ontkomen schipbreukeling hier, half verkleumd en zijne verdronken togtgenooten beweene, zijne natte plujs, het eenige wat hem overbleef, heeft zitten droogen. Uit de glasramen heeft men een schilderachtig gezigt: in den achtergrond de duinen, op welker toppen de helmplanten door den wind over het schrale, steeds stuivende zand, heen en weder geslingerd worden; terwijl, naderbij, het vreedzame vee, door deze hoogten beschut, of graast of ligt te herkaanwen; een tooneel, treffend door de tegenstelling van zee en land, van barre woestheid en vrolijk veldbedrijf, wel waardig door eenen Poet bezongen te worden.

EIJERWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan den Beijenheuvel, O. aan het Gat van den Eijerwaard, Z. aan het Gat van Steenenmuur, W. aan Donderzand.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 42 bund. 43 v. r. 10 v. ell., en wordt door twee houten duikers op het Gat van den Eijerwaard en het Gat van Steenenmuur van het overtollige water ontlast. Het land ligt ruim 1 el. boven A. P. Het bestuur wordt door 's Rijks Domein uitgeoefend.

EIJERWAARD (BENEDENSTE-KLEINE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **DONDERZAND (KLEINE-)**.

EIJERWAARD (BOVENSTE-KLEINE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan het Gat van den Haan, O. en Z. aan het Geleigat, W. aan het Klein-Stukje.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 9 bund. 28 v. r. 90 v. ell., en wordt door eenen houten duiker op het Geleigat van het overtollige water ontlast. Het land ligt bijna 1 ell. boven A. P. Het bestuur wordt door 's Rijks Domein uitgeoefend.

EIJERWAARD (GAT-VAN-DEN-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, W. van den Eijerwaard.

EIK, meestal **KAPEL-DE-EIK** genaamd, plaats in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempensland*, prov. *Noord-Brabant*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Oirschot*, aan de Beerze.

Er bestaat aldaar eene kapel, beroemd wegens een Mariabeeld, hetwelk den naam draagt van Onze Lieve Vrouw te Heiligen-Eik, en werwaarts vele R. K. in bedevaart gaan.

EIK, naam welke wel eens bij verkorting aan het d. **BRASIK** in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, gegeven wordt. Zie **BRASIK**.

EIKELENBERG of **EIKELBERG**, buit. in de heerl. *Steenbergen*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 6 u. W. van *Breda*, kant. en 2 u. N. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen-en-Kruisland*.

EIKELENBOOM (DEN), uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EIKELBOOM**.

EIKELENBOSCH, geh. in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*, dist., arr. en 5 u. N. van *Roermonds*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Horst*; met 8 h. en 70 inw.

EIKELENBURG, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EIKELBURG**.

EIKELHOF (DEN-), landg. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. N. van *Deventer*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Olst*, aan den grintweg van *Deventer* op *Raalte*.

Dit landg. bestaat, behalve uit het hoerenhuis en de verdere daartoe behoorende getimmerten, uit groote tuinen, aangename en uitgebreide wandelingen, met daarin en rondom gelegene boerenerven, katersteden, bouw- en weilanden, akkermaals en andere bosschen, alles te zamen groot 154 bund. 53 v. r. 71 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. P. H. J. **ISSAEL DE SCHOFFER**, woonachtig te *Deventer*.

EIKELKAMP, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **EIKELKAMP**.

EIKENBERG, naam onder welke het d. **BRASIK**, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie **BRASIK**.

EIKENBOOM (DEN), uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EIKELBOOM**.

EIKENDONK, hoogte in de *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten N. W. van den *Dungen*.

Op deze hoogte staat eene herberg thans nog het Klooster genoemd, om dat hier voorheen een vrouwenklooster van den derden regel van **Sr. FRANCISCUS** gestaan heeft; het droeg den naam van *Barbaradal* en was door den Priester **HENDRIK HENDRIKS VAN LETTENSOKN** gesticht. Hij liet den 26 Mei 1475 zijne stichting en voorgeschrevene wetten door den *Laikschen Bisschop*, **LODOWIK VAN BOURBON**, bevestigen en goedkeuren, waarna dit klooster in luisterrijken bloei geraakt en gebleven is tot het begin van de veranderingen in de godsdienst, en opgevolgde Spaansche en Nederlandsche oorlogen, als wanneer de Kloosterzustersen zich, door de dagelijksche strooperijen van wederzijdsche soldaten en aangerigte plunderingen, genoodsaakt vonden, het klooster geheel en al te verlaten, en zich binnen 's Hertogenbosch, bij meer andere gevlugte Geestelijke zusters, in veiligheid te stellen; waardoor haar ledig staande klooster vervolgens vervallen en ten laatste geheel tot den grond toe afgebroken is.

Op deze hoogte was, in het jaar 1629, gedurende het beroemde beleg, van 's Hertogenbosch, het hoofdkwartier van den Heer van **BRACKENBACH**, die met zes en twintig vaandelen zich onder het dorp den *Dungen* nedersloeg.

EIKENDUINEN, geh. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van 's *Gravenhage*, kant. en 2 u. N. van *Naaldwijk*, gem. en ruim $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Loosduinen*, aan eenen seer vermakelijken, bestraten en met eene dubbele rij ijpenboomen beplanten rijweg.

Het bestaat uit eenige boerenwoningen niet bij elkander gebouwd, maar hier en daar verspreid.

Uit eenige omstandigheden, vermeld in een oud geding, gehouden voor den Hove van Holland, in den jare 1483, zoude men moeten besluiten, dat er eertijds meer huizen hebben gestaan, immers het is uit die acte kennelijk, dat die van *Scheveningen* en *Eikenduinen* in alle lasten, impositiën en omneslagen, welke over 's Gravenhage en Haag-Ambacht werden gedaan en gezet, een derde, en die van s' Gravenhage twee derden moesten dragen, en dat ook de dorpen van *den Hage*, *Scheveningen* en *Eikenduinen*, stonden en gemeen waren onder een Baljuwschap en Schependom, waaruit dan ook gevolgelijk zeker blijkt, dat *Eikenduinen* te dier tijde een dorp is geweest, gelijk het ook nog, in het jaar 1571, een dorp genaamd werd. Ook had het zijn eigen korenmolens.

Eikenduinen is reeds in den jare 1266 bekend geweest, en werd in eenen Latijnschen brief, van *Vrouw Magteld*, gemalin van *Floris IV*, Graaf van *Holland*, genoemd *HEKENDUINEN*. De naam van deze plaats schijnt afgekomen en ontleend te zijn van de Eken-of Eikenboomen, die hier eertijds in de duinen groeiden: want dat deze geheele Noorderstreek, van 's Gravenhage af tot voortbij Loosduinen, niet dan duin en wildernis is geweest, kan uit menigvuldige authentieke stukken aangevoerd worden. De boomen en wildernissen zijn met der tijd weg geraakt en de duinen voor een gedeelte afgezaagd, zoo dat men die thans door bekwame wei- en eenige koorlanden vervangen ziet. Men vindt nog eene sententie van den Hove van Holland, in dato 5 Januarij 1443, waarbij die van *Eikenduinen* verklaard werden hunne landen te mogen verdelen, zoo als zij meer dan honderd jaren gedaan hadden, niet tegenstaande de wederstreving van den Heer van *Wassenaar*, nithoofde van het verlies zijner tienden, voorgevende, dat hij daardoor in zijn heerlijkheid verkort werd. In den evengemelden brief van *Vrouw Magteld* werd van eene kapellany te *HEKENDUINEN* gewaagd, aan welke de voornoemde Gravinne drie morgen lands tot eene aalmoes vereert, waar uit dus duidelijk blijkt, dat aldaar, reeds ter zelfder tijd, eene kapel heeft gestaan, zoo dat het te betwijfelen valt, of deze plaats niet veel ouder is dan s' Gravenhage.

De kapel was toegewijd aan de H. Maagd *MARIA* en stond, naar men wil, onder de parochiekerk van *St. Jacob* te 's Gravenhage; terwijl de Pastoor der gemelde parochiekerk zijne Kapellanen derwaarts *plagt* te zenden, hoewel hij zelf alleen gerechtigd was om de Paasch-communie, het Sacrament des huwelijks, en het laatste Oliesel aan die van *Eikenduinen* te bedienen. Zeker is het, dat de Kapellaan van *Eikenduinen* al zeer vroeg een der vier Priesters was, die de kapel ten Hove bedienden, en op zijne beurt als de Graaf of de Gravin in 's Gravenhage was, het middagmaal bij hen genoot, welke gewoonte echter *WILLEM III*, Graaf van *Holland*, ten hoogste mishagde, zoodat hij, toen hij, in den jare 1526 aan *NICOLAAS*, Abt van *Middelburg*, vergunde, om de kapel te *Eikenduinen*, met toestemming des Bisschops van *Utrecht*, tot eene parochiekerk te verheffen, en die te laten bedienen door een zijner Kanunniken, wel duidelijk bedong, dat de Kanunnik, die bij vervolg Parochiaan aldaar zoude wezen, van het voorregt om ten Hove te eten zoude afstand doen. De kapel te *Eikenduinen*, welke van geen grooten omtrek was, zoo als genoegzaam uit de nog overgeblevene fundamenten af te leiden is, werd vervolgens bediend door eenen Kanunnik uit de *Abdij* van den *Premonstreiterorde* te *Loosduinen*, wiens kerk-

gebied zich uitstrekke van de *Meerleot en den Stoeldam westwaerts tot Loosduine lams en voort alzoo verre als Hage-Ambacht gaet. Of nu de eerste kapel is afgebroken, en in plaats daarvan eene kerk is gebouwd geworden, is onzeker, maar dat de laatste van eenen redelijken hoogen toren voorzien is geweest, daarvan is het bewijs niet ver te zoeken. De kerk met het kerkhof besloeg eenen omtrek van 108 roeden (14 v. r.), volgens meting in het jaar 1556 gedaan. Deze kerk was oondtijds zeer vermaard, zoodat de geloovigen uit alle eorden in groote menigte naar EIKENDUINEN plagten te reizen, om er hunnen eerbied aan het H. kruis des Zaligmakers te bewijzen. Die ter bedevaart kwamen, waren gewoon eenig geld te offeren, uit welk geld, volgens sommigen, weleer eene kapel ter eere van de H. *Maagd* soude gesticht zijn, hetwelk nochtans niet te vermoeden is, dewijl deze *Maagd* reeds Patronesse van de kerk was, tenzij er in of aan de kerk nog een afzonderlijk kapelletje ter harer eere gesticht geweest ware.*

Ook was er eene broederschap van het H. Kruis, alsmede H. Goestmeesters tot besorging van de armen. Na het invoeren van de Hervormde godsdienst hier te lande, werd deze kerk, om de nabijheid van de hoofdkerk van 's Gravenhage, als onnoodig, afgekeurd en, op bevel van de Staten van Holland, verkocht, om afgebroken te worden, volgens resolutie van den 2 September 1880; is voorts verstaan, dat bij advijs van de *Magistraat van den Hage, de kerke tot Eykenduinen gedemoliceert zal worden, alzoo de Staten verstaan dat die kerke tot Eykenduinen onnoodig is, en daaromme niet gerepareerd zal worden. Wat moete de kerkmeesters, buren en inwoners van EIKENDUINEN bij de Staten aangevend hebben, tot behouding van hunne kerk en toren, zelve met aanbieding van te willen voldoen en opleggen de honderdtachtig guldens, waarvoor de kerk was verkocht, zoo hebben zij echter niets kunnen verwerven, hlijvende de Staten bij hunne eerstgenomene resolutie. Hierop werd de kerk in het jaar 1881 afgebroken, en de Kerkgederen, die er vrij aanzienlijk waren, ten behoeve van het gemeeneland, bij de Staten aangeslagen. De buren van EIKENDUINEN, dus van hunne kerk beroofd zijnde, werden in den jare 1880, met die van *Loosduinen* vereenigd en onder eene parochie gebracht, terwijl tot hun gemeen gebruik gegeven werd de kerk van de *Abdy te Loosduinen*, met magt, om die te herstellen uit zoodanige middelen als hen bij de Heeren Staten van Holland werden aangewezen. Thans ziet men nog, ter plaatse waar deze kerk van EIKENDUINEN gestaan heeft enig muurwerk, terwijl de daarom liggende grond, welke door eene sloot omgeven is, thans gedoeltelijk tot eene begraafplaats dient, en, even als de overige tot lusttuin aangelegde en met eenen koepel voorziene gronden, een particulier eigendom is van den Heer JAN NOORDENDORP, woonachtig te 's Gravenhage.*

Na verloop van tijd hebben de R. K. te EIKENDUINEN weder eene eigen kerk en pastorij gekregen, welke aan het Zuideinde van dit geh. stonden, doch deze later aan de R. K. van de Oude Cleresij overgegaan zijnde, strekt sedert het jaar 1890 niet meer tot enig godsdienstig gebruik, maar dient thans tot woonhuis.

EIKENDUINEN, geh. in het *Land van Marstein*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 3 u. O. ten Z. van 's *Hertogenbosch*; kant. en 1 u. N. O. van *Veghel*, gem. en 15 min. Z. W. van *Uden*; met 22 h. en 138 inw.

EIKENDUINEN, vroeger *AMSTERDAM* gehoeeten, verl. plant., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname* ter regter zijde in het

opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. l'Esperance, bene-
denwaarts aan de verl. plant. Caracas; 520 akk. groot.

EIKENHORST of EYKENHORST, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*,
arr., kant. en 2 u. N. N. O. van 's *Gravenhage*, gem. en 20 min.
ten Z. W. van *Wassenaar*.

Het beslaat eene oppervlakte van 68 bund. 73 v. r. 7 v. ell. en
wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer H. C. VAN HEEZ, woon-
achtig te 's *Gravenhage*.

EIKENHOUT, buit. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oister-
wijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. en 2 u. Z. van
's *Hertogenbosch*, kant. en gem. *Bostel*.

EIKENLUST, eigenlijk EYKENLUST, gemeenlijk het Huis te BEEK
genoemd, adell. huis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*,
prov. *Noord-Brabant*, *Derde distr.*, arr. en 5½ u. N. O. van *Eind-
hoven*, kant. en 1 u. N. van *Helmond*, gem. *Beek-en-Donk*, ½ u. N.
van het d. *Beek*, waartoe het behoort.

Het is een groot en fraai gebouw, zeer aangenaam aan de Zuid-Wil-
lemsvaart, die midden door de goederen loopt, en de Rivier de Aa
gelegen, dat in het jaar 1812 aanmerkelijk verbouwd en van rondom
met fraaije luthoven en schoone plantsoenen omgeven is, en beslaat
met de daartoe behorende gronden eene oppervlakte van 150 bund.

Thans is EIKENLUST het eigendom van Jonkheer JONAN DE JONG VAN BEEK
EN DONK, die het bewoond.

EIKENLUST, landg., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oister-
wijk*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 2 u. Z. van 's *Hertogenbosch*, kant.
en gem. *Bostel*.

EIKENPOLDER of EYKENPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het
Vrije van Sluis, *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middel-
burg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*; palende W. aan den
Antwerper-polder en het St. Christoffels-poldertje, tusschen welke beide
hij nog met eene smalle strook inschiet, tot het dorp en den polder
van Zuidzande, N. aan den St. Joris-polder, O. aan den Cranen-pol-
der, Z. aan den Grooten Lodijk-polder. De dijk, die dezen polder van
laatstgenoemden scheidt, zijnde de buurtweg van Oostburg naar Zuid-
zande, is op den teen afgeworpen en alzoo slechts een weinig hoo-
ger, dan het bouwland. Er zijn aantekeningen, dat de polder bed-
dijkt is in het jaar 1087; doch, gevloeid zijnde, is hij berdijkt in
1845 en verkaveld in 1847. Hij is groot 76 bund. 53 v. r. 19 v. ell.,
bevat 4 woningen, onder welke 2 boerderijen, watert uit door eene
buis in den Grooten Lodijk-polder, behoort tot de watering van Kad-
zand, even als de rondliggende polders, uitgenomen den Crane-polder,
en heeft dus geen afzonderlijk polderbestuur.

EIKENREIT, EYKENREIT of EKKERREIT, geh. in de *Meijerij van
's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, *Derde distr.*, arr., kant. en 2 u. N.
van *Eindhoven*, gem. *Son-en-Breugel*, ½ min. N. W. van *Son*, waartoe
het behoort, aan de EIKENREIT; met 8 h. en 40 inw.

EIKENREIT of KLEINE RUIJ, beekje in de *Meijerij van 's Hertogen-
bosch*, dat zijn oorsprong neemt in de Heide, ½ u. ten W. van *Zand-
Oerle*, vervolgens noordwaarts stroomt tot *Wintelre*, waar het langs
vloeit. Voorts zijnen loop noord-oostwaarts rigtende, spoelt het langs
het geh. *Eikenreit*, en werpt zich, 5 min. ten Z. van *Son*, in den
Dommel.

EIKENSTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*.
Zie EKKENSTEIN.

EIKENSTEIN of **EIKENSTEN**, voorn. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. N. van *Heusden*, gem. *Wijk-en-Aalburg*.

Het prijkte met een sierlijk kospeltorentje, met slagklok en nurwijzer voorzien, doch is thans in eene boerenwoning herschapen.

EIKENSTEIN, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **EYKENSTEIN**.

EIKENSTEIN (**KLEIN**-), buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **EYKENSTEIN** (**KLEIN**-).

EIKEREIND, een der-vijf uithoeken van de gem. *Bergeyk*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven*.

Deze uithoek bevat de kom van het d. en telt 95 h. en 800 inw.

EIKESTEIN, voorn. adell. h. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EIKENSTEIN**.

EIKKENREIT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EIKENREIT**.

EILAND (**HET**-), vereeniging van polders, tot eene watering, in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk heerl. *Waterland*, geheel behoorende tot de prov. *Zeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, en daarin ten deele kant. *Oostburg*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, kant. *Sluis*, gem. *St. Kruis*; palende W., N. en N. O. aan de *Nieuwe-Passegeule-polder*, O. aan den *Oudemans-polder*, in *Belgie*, Z. O. en Z. aan de *Brandkreek*.

Oudtijds behoorden **HET EILAND** tot eene veel grootere vereeniging, die in *België* nog bestaat; namelijk de *Generale-Vrije-polder*, waarom zij ook in oudere tijden voorkomt onder den naam van **GENERALE-VRIJEPOLDER**, gezegd **HET EILAND**. Het *Staatsche* gedeelte van gemelde groote vereeniging, in de *Spaansche* onlusten grootendeels geïnbundeerd zijnde, heeft, bij de achter elkander volgende herdijkingen, den naam van **EILAND** verkregen, zijnde het ook, deels door overstroming, deels door opzettelijke doorgraving, aan de eene zijde door de *Linie*, aan de andere zijde door de *Brandkreek* omgeven. Het deel, dat tot *St. Kruis* behoort, was oudtijds het *Staatsche* gedeelte der gemeente *St. Margariete*. Het deel, dat tot *IJzendijke* behoort, was heerl. *Waterland*. De kerk stond in het *Staatsche* gedeelte; maar op het *Spaansche* gedeelte werd mede ééne kerk gebouwd, alzoo ontstond *Waterland-Oudenman*. De eerstgemelde kerk in 1708, door de *Fransche* vernield zijnde, is niet herbouwd.

De pold. onder *St. Kruis* zijn: de *Margariete-polder*, de *St. Ioris-polder*, de *Kruispolder*, de *St. Lievens-polder*; tot *IJzendijke* behooren: de *Oude-Passegeule-polder*, de *Jeronimus-polder*, de *Oudemans-polder*, het *Vrije-poldertje* en een gedeelte van het *Krakeel-poldertje*. De grootte en bijzonderheden dezer polders zullen in afzonderlijke artikels opgegeven worden.

HET EILAND is groot, volgens omlooper, 725 bund. 15 v. r. of 1658 gem. 273 r. Daarin zijn 57 woonhuizen, onder welke 12 hofsteden; ook een klein geh., het *Plakkebord*.

HET EILAND watert uit door eene groote en eene kleine sluis, in den *Nieuwe-Passegeule-polder*, door de *Linie* en den *Kapitalendam*. Ook is in de *Belgische* onlusten eene buis aangelegd, naar den *Belgischen Oudemans-polder*, en voorts langs de watering der *Isabelle-sluis*, naar de *Bouchauter* haven, waartoe de directie dier watering te

gemakkelijker over te halen was, omdat vele Balgen belang in het EILAND hebben. Deze buis is nu vervallen en werkt niet meer.

Ten jare 1850 heeft het Nederlandsche gedeelte van den Braaijkreek-polder, dat tot dus verre eene afzonderlijke directie had, zich bij HET EILAND gevoegd. In bovenstaande opgave is echter alleen het EILAND afzonderlijk in aanmerking genomen. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Geworonen en eenen Penningmeester.

In het jaar 1672 werd HET EILAND doorgestoken, om de Franschen den weg naar de Passogoule af te snijden: doch omtrent het jaar 1700 is het wederom bedijkt.

EILAND (HET-), ook wel het VOLDERS-EILAND genoemd, eil. in *Stuats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeand*, arr. *Goos*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *St. Jan-Steen*; palende N. en O. aan de gem. *Stoppeldijk*, Z. en W. aan die van *St. Jan-Steen*.

Dit eilandje ligt in het water de *Hulstervlakte* genaamd, deel makende van de voorm. haven van *Hulst*, en bevat, met zijne onderlanden en aanwassen, eene uitgestrektheid van nagenoeg 210 bund., terwijl het echter niet meer heeft dan 180 bund. vruchtdragend land, in bouwland, weiden en hooftgewas bestaande. Op den kadastralen legger staat het bekend voor 106 bund. 83 v. r. 80 v. ell.

Dit eilandje is toegankelijk door middel van eene houten brug, van de zijde van den polder *Riet- en Wulfdijk*, aan welken polder het schotpligtig is. Gedurende den Belgischen opstand is dit eiland als een punt van verdediging aangemerkt, en door eene militaire wacht bezet geweest, om de toegang op dat punt tot het eigenlijke Land van *Hulst* te bewaken.

Daarop staat slechts eene boerenhofstede, bewoond door den landbouwer en diens gesin. Het wordt thans geheel in eigendom bezeten door den Heer *JAN FRANCISCUS DE VOLDER*, Grondeigenaar te *Geat*.

EILAND (HET), uiterwaarden op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie *SCHRAAUWE*.

EILAND (HET), naam, welken men in de wandeling geeft aan den *HERBERTSCHER-WAARD*, prov. *Gelderland*. Zie *HERBERTSCHER-WAARD*.

EILAND (HET), het grootste der eilanden, waaruit het zoogenaaide *Kamper-eiland*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. en gem. *Kampen*, is zamengesteld. Het paalt N. aan de *Zuiderzee*, O. aan het *Ganzendiep*, waardoor het van het *Mastenbroek* is afgescheiden, Z. aan het *Noorderdiep*, dat het van den *Groeten-Pijper* scheidt, W. aan het *Noorderdiep*.

Men heeft er eene der voornaamste burgerweiden, onder den naam van *Zevelingen* bekend. De kerk der gemeente *Kamper-eiland*, een klein gebouw, zonder klok of toren, dat in het jaar 1667 gebouwd is, en waarbij vervolgens ook twee woningen, eene voor den Predikant en eene voor den koster gebouwd zijn, staat mede op dit eiland. Uit dit eiland trekt de stad *Kampen* aanmerkelijke voordeelen.

EILAND (HET), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Paulushreek*, ter regter hand in het opvaren, palende bevenwaarts aan de verl. plant. *Aurora*, en vroeger benedenwaarts aan de verl. plant. *Bitterzorg*, welke thans aan HET EILAND getrokken is, zoodat deze plant. tegenwoordig zich tot aan de *Suriname* uitstrekt en 2800 akk. groot is. Zij wordt met 160 slaven bewerkt en men heeft er eenen watermolen.

EILAND-DER-BATAVIEREN, dus noemde men dat gedeelte van het oude *Batavia*, hetwelk een eiland uitmaakte, dat door den *Mid-*

del-Rijn, de Waal en de Noordzee gevormd werd. Zie **BATAVIËRS (EILAND DER)**.

EILANDEN (RING-DER-), DE BURG OF BURG-OP-TEXEL, kerk. ring, prov. Noord-Holland, klass. van *Alkmaar*, bevattende de volgende 8 gem. Burg-op-Texel, Wester-Schelling, Oost-Vlieland, Oosterend-op-Texel, Oude-Schilt-op-Texel, Midland-en-Hoorn-op-Terschelling, Hoorn-op-Texel, en Waal-en-Koog-op-Texel en Eijerland. Deze ring telt 5500 zielen en 11 kerken, die door 9 Predikanten bediend worden.

EILAND-MET-DE-REEVER, eil in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, W. van Sumatra, 3° 55' Z. B.

EILANDSPOLDER, ook wel genaamd het **SCHERMEREILAND**, en almede ook wel eens **BINNEERDIJK** geheeten, pold. in *Noord-Holland*, palende N. aan den pold. Mijzen, O. aan de Beemster, Z. aan de Starmeer, W. aan de Schermer.

De **EILANDSPOLDER** word aldus geheeten, omdat het, vóór de bedijking van de Beemster, Stermeer en Schermermeren, tusschen welke bedijking het thans ingeklemd ligt, een eiland was. Ten N. was het door het *Zwet*, een watertje dat achter Schermerhorn heenloopt en de Beemster- en Schermermeren vereenigde, van den pold. Mijzen afgescheiden.

Deze pold., bestaat uit de gem. Graft, de Rijk, Zuid- en Noord-Schermer en Schermerhorn, houdt in 1345 bund. aan polderlasten belastbare landerijen, als onder Graft 594 bund., onder de Rijk 241 bund., onder Zuid-Schermer 298 bund., onder Noord-Schermer 92 bund. en onder Schermerhorn 120 bund. De gem. Graft en de Rijk zijn, bij de nieuwe regterlijke organisatie, toegevoegd aan het arr. *Hoorn*, kant. *Purmerende*, terwijl de gem. Zuid- en Noord-Schermer, mitsgaders Schermerhorn, onder het arr. *Alkmaar* zijn verbleven en voorts een gedeelte van het kant. *Alkmaar*, uitmaken.

Vroeger besloeg deze pold. eene veel grootere oppervlakte, doch de wijde vaarten en slooten, de rulle en ligte voergrond en inzonderheid de Graftmeer, op oude kaarten ook de *Zuidermeer* geheeten, ten Z. van dezen polder gelegen, hebben, naar sommige meenen, dezen pold. meer dan een vierde gedeelten verminderd; dit ten minste is zeker, dat in oude leggers stukken land genoemd worden, die niet meer aanwezig zijn, of van welke men hier en daar een nietig en als verloren rietbosje aanwijst.

Aan de westzijde in dezen polder en wel aan het zoogenoemde *Oudelandsdijkje*, tusschen Groot-Schermer en Schermerhorn, lag het oude d. Schermer, waarvan de genoemde dorpen Groot-Schermer en Schermerhorn de uiteinden of lievez de uitloopen zijn. Tot in deze eeuw stond nog een gedeelte van het koor der kerk, ter hoogte van 20 en 30 v., als het eenigste overblijfsel van het d. Schermer, doch deze bouwval is in 1817 afgebroken.

De Noerdeindermeer en de Sapmeer, in den dijkring van den **EILANDSPOLDER** gelegen, malen haar water in dezen polder uit, en deelen alzoo de oertgenoemde voor 154, laatstgemelden voor 20 bund. land in de kosten van de Wester-Eiland-watermolen alleen; terwijl de *Meningweer*, die de dijken met de **EILANDSPOLDER** gemeen heeft, alzoo zij buitendijks tevens strekt tot waterkeering voor den zoo even gemelden polder, door eenen afzonderlijken molen op eigen kosten op den Schermer-Waterboezem wordt uitgemalen.

De **EILANDSPOLDER** wordt door 4 watermolens van het overtollige water ontlast. Het dijksbestuur bestaat uit eenea algemeen Dijkgraaf en Se-

cretaris, benevens vijf Heemraden; als: één uit Graft, één uit de Rijk, één uit Zuid-Schermer, één uit Noord-Schermer en Schermerhorn en één wegens de Meningweer; terwijl het bestuur over de 4 watermolens aan even zoo vele molenmeesters is toevertrouwd, hebbende overigens de onderscheidene gem. haar afzonderlijk eigen huishoudelijk bestuur, bestaande uit eenen Dijkgraaf en Poldermeesters.

EILAND-VAN-DORDRECHT, eil., prov. Zuid-Holland. Zie DORDRECHT (EILAND-VAN-).

EILAND-VAN-ECHTERNACH, eil., grooth. Luxemburg. Zie ECHTERNACH (EILAND-VAN-).

EILEREY, geh. in het balj. van Remich-en-Grevenmacher, regtsgeh. van Grevenmacher, grooth. Luxemburg. Zie EYLEREY.

EILSHUIS, geh. in het Oldambt, prov. Groningen. Zie VERREUX.
EIMEREN of **IJMEREN**, buurs. in de Over-Betuwe, prov. Gelderland, kw., distr., arr. en 1½ u. N. N. W. van Nijmegen, kant., gem. en ½ u. Z. Z. W. van Elst; met 17 h. en 100 inw. Vroeger plagt hier ook een klooster te staan. Zie het volgende art.

EIMEREN of **IJMEREN**, voorm. kloost. in de Over-Betuwe, prov. Gelderland, ½ u. Z. Z. W. van Elst, in de buurs. Eimeren. Het werd bewoond door de Nonnen van St. Elisabeth van de Franciscanerorde. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, is thans eene boerenbouwing, dragende den naam van 't Klooster.

EIMERIK, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peelland, prov. Noord-Brabant, Derde distr., Tweede ged., arr. en 2 u. Z. Z. O. van Eindhoven, kant. en 2½ u. W. ten Z. van Asten, gem. Heeze, makende het eigenlijk de kom dier gem. uit.

EIMERPOEL, water in Rijnland, prov. Zuid-Holland, arr. Leyden, kant. Woubrugge, gem. Alkemade, ten Z. W. van het d. de Maag.

EIMPERSBERG, geh. in het balj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg, kw., arr., kant. en gem. Luxemburg.

EIND, geh. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. en 5 u. W. ten Z. van 's Hertogenbosch, kant. en 2½ u. N. W. van Tilburg, gem. en ruim ½ u. Z. O. van Dongen; 86 h. en 480 inw.

EIND, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant, Derde distr., arr., kant. en 2 u. Z. Z. O. van Eindhoven, gem. en Z. O. van Riethoven; met 14 h. en 70 inw.

EIND of **EINDSCHOOT**, oudtijds **EYND** of **EYNSCHOOR** gespeld, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peelland, prov. Noord-Brabant, Derde distr., arr. en 4 u. Z. Z. O. van Eindhoven, kant. en 1 u. Z. ten W. van Asten, gem. Someren; met 280 h. en 1450 inw. Dit geh. ligt niet zichtbaar van het d. Someren afgescheiden, maar maakt daarmede eene straat uit, welke zoo lang is, dat het middelpunt van deze straat wel ongeveer ½ u. van de kom des dorps of het Raadhuis gelegen is.

EIND, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peelland, prov. Noord-Brabant, Derde distr., arr. en 5½ u. Z. O. van Eindhoven, kant. en 3 u. Z. W. van Asten, gem. Surendonk-Sterkel-en-Gastel, ½ u. N. O. van Surendonk; met 9 h. en 51 inw.; zijnde een uithoek van het geh. Gastel.

EINDDORP, voorm. buit. in Delfland, prov. Zuid-Holland, gem. en in het N. van het d. Voorburg. — Het huis is sedert lang afgebroken en de grond thans weiland.

EINDE (DE-), riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GENDE*.

EINDELOOS, geh. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. on 1½ n. N. van *Amersfoort*, gem. *Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen*.

EINDELOPEN, volgens sommigen de eigenlijke naam van het stadje *Hindeloopen*, prov. *Friesland*. Zie dat woord.

EINDENHOUT, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *EINDENHOEF*.

EINDERMEER (NOORD-), pold. in *Noord-Holland*. Zie *NOON-EINDERMEER*.

EINDE-RUST, voorm. suikerplant., in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. *Lust-tot-Rust*, benedenwaarts aan de suikerplant. *Pieterszorg*; 500 akk. groot, met 142 slaven. Men heeft er eenen stoommolen. De Negerzonen noemen haar *Panwa* en ook *Pukimoron*. Thans zijn *Lust-tot-Rust* en *Eindzaust* tot eene plant. vereenigd, waarop 142 slaven.

EINDESCHOOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *EIND*.

EINDHOVEN, arr., prov. *Noord-Brabant*; palende N. W., N. en N. O. aan het arr. 's Hertogenbosch, O. en Z. O. aan de prov. *Limburg*, Z. aan *Belgisch Limburg*, W. aan de *Belgische* prov. *Antwerpen*.

Het bevat de volgende vier kant.: *Eindhoven*, *Asten*, *Helmond* en *Oirschot*; beslaat eene oppervlakte van 157,579 bund., telt 14,116 h., bewoond door 16,184 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80,000 inw., die meest in den landbouw en fabrieken hun bestaan vinden.

EINDHOVEN, kant., prov. *Noord-Brabant*, arr. *Eindhoven*; palende N. aan het kant. *Veghel*, O. aan de kant. *Helmond* en *Asten*, Z. aan de *Belgische* prov. *Limburg*, W. aan het kant. *Oirschot*.

Het bevat de volgende 20 gem.: *Eindhoven*, *Aalst*, *Berg-Eyk*, *Borkel-en-Schaft*, *Dommelen*, *Duizel-en-Steensel*, *Bersel*, *Gestel-en-Blaarthem*, *Luyks-Gestel*, *Oerle*, *Riethoven*, *Sen-en-Breugel*, *Stratum*, *Strijp*, *Valkenswaard*, *Veldhoven-en-Mereveldhoven*, *Waalre*, *Westerhoven*, *Woensel-en-Eckart* en *Zeelst*; beslaat eene oppervlakte van 54,552 bund., telt 5758 h., bewoond door 4485 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 25,000 zielen, die meest in den landbouw hun bestaan vinden, terwijl ook vele in de fabrieken werken.

EINDHOVEN, dek., prov. *Noord-Brabant*, apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch.

Men telt er ruim 54,000 zielen, in de volgende 26 par.: *Aalst*, *Berg-Eyk*, *Borkel-en-Schaft*, *Breugel*, *Dommelen*, *Eindhoven*, *Geldrop*, *Gestel-en-Blaarthem*, *Heeze*, *Leende*, *Lommel*, *Nederwetten*, *St. Oedenrode*, *Oerle*, *Riethoven*, *Sen*, *Steensel-en-Kneegsel*, *Stratum*, *Strijp*, *Tongelre*, *Valkenswaard*, *Veldhoven*, *Waalre*, *Westerhoven*, *Woensel*, *Zeelst-en-Mereveldhoven* en één rectoraat, *Eerde*; met 26 kerken en 4 kapellen, bediend wordende door 26 Pastoors, eenen Rector en 17 Kapellanen.

EINDHOVEN, klass., prov. *Noord-Brabant*.

Zij is verdeeld in drie ringen: *Eindhoven*, *Heeze* en *Helmond*, bevat 17 gem., met 20 kerken, welke door 17 Predikanten bediend worden, en telt ruim 1900 zielen.

EINDHOVEN, kerk. ring, prov. *Noord-Brabant*, klass. van *Eindhoven*. Zij bevat de volgende 5 gem.: Bladel-Hapert-Reuzel-en-Netersel, Eindhoven-Stratum-Strijp-Woensel-en-Tongelre, Oirschot-Best-Oostel-Middel-en-Westelbeers, Veldhoven-Blaarthem-en-Oerle en Vessem-Hoogloon-Castelen-Knegsel-Eersel-Duizel-en-Steensel. Men heeft er 6 kerken, met 5 Predikanten en telt er ruim 400 zielen.

EINDHOVEN, gem., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, arr. en kant. *Eindhoven*, (28 m. k., 4 s. d.); palende N. aan Woensel-en-Eekart, N. O. aan Tongelre, O. aan Stratum, Z. aan Gestel-en-Blaarthem, W. aan Strijp.

Deze gem. bevat niets dan de stad Eindhoven, ja, zelfs geen plekje gronds buiten de grachten dier stad, want zoodra men eene der bruggen over is, bevindt men zich in eene andere gemeente. Dus ligt aan de noordzijde de gem. Woensel-en-Eekart, en ten Z. Stratum, zoo dat een gedeelte dezer beide gem. als het ware de voorsteden van dit stadje uitmaken, en een vreemdeling haar zeker als tot EINDHOVEN behoorende zoude aanzien, vermits zij slechts door eene smalle gracht daarvan gescheiden zijn.

De stad EINDHOVEN ligt 6 u. Z. van 's Hertogenbosch, 5. u. Z. W. van Helmond, 6 u. Z. O. van Tilburg, 51° 26' 15" N. B., 25° 8' 40" O. L. Zij werd omstreeks 1274 door JAN I, Hertog van *Brabant* gesticht, en is geheel in de lengte gebouwd, niet ver van het riviertje den Dommel, waar dit zich met de Gender of Einde vereenigt.

Men is het niet eens omtrent den naamsoorsprong dezer plaats; sommigen willen, dat het in den beginne zoo arm was, dat er voor alle huizen te zamen maar een bakoven werd gevonden, waarvan het *Eindhoven* en vervolgens EINDHOVEN zou genoemd zijn; anderen leiden den naam EINDHOVEN af van landhoeven, en dat deze benaming zoude beteekenen *quasi villarum finis*, d. i.: het Einde der hoeven. Meer waarschijnlijk houden wij het gevoelen, dat deze stad haren naam ontleent van het riv. de Einde, thans de Gender, dat haar van Woensel scheidt, immers vindt men in de uitgave der Salische wetten een malbergium of plaats van wetgeving en regtspleging vermeld, die *ANDSCHOVINA* genaamd wordt, welke naam juist met die van EINDHOVEN overeenkomt; want *chobina* of *hovina* is in de taal der middeleeuwen eene hoeve, zoo dat waarschijnlijk *ANDSCHOVINA*, ANDHOVEN beteekent, en daar nu de Einde ook wel Ande genaamd wordt, zal *ANDSCHOVINA* vermoedelijk zoo veel beteekenen als eene hoeve aan het riviertje de Einde, Ende of Ande, en daardoor dus EINDHOVEN bedoeld zijn.

Deze stad was eertijds versterkt en van wijde en diepe grachten voorzien, die haar water uit de riviertjes de Dommel en de Gender kregen; doch zij is in het laatst van de zeventiende eeuw ontmanteld. De versterking dezer plaats moet reeds vroeg geschied zijn, want in den giftbrief van HENDRIK I, in den jare 1252, waarin EINDHOVEN stadsgeregtigheden verkreeg, komt het reeds voor als eene bemuurde plaats, wordende toen, volgens den schrijftant in die tijden, *opidum*, en de inwoners *Burgenses* genoemd; het ontving daarbij dezelfde vrijheid als *Opidum de Busco*, d. i. 's Hertogenbosch. Men kan het behoop der wallen, waarmede de stad omgeven geweest is, onderscheidelijk nagaan, door de gracht, die daar omheen loopt, en haar water uit den Dommel en de andere daarin vloeiende beken ontringt, over welke gracht, aan den ingang, bruggen liggen, doch zonder poorten. Daaruit ziet men, dat zij een seer langwerpige vierkant heeft uitgemaakt.

Het voornaamste der stad bestaat thans in eene zeer lange straat, die de *Regte straat* genoemd wordt, noordelijk en zuidelijk zich uitstreckende en dicht met huizen bezet, waaronder vele nieuw en sierlijk gebouwd zijn. Het is er zeer levendig, en was dit vroeger nog meer, wegens den doortogt der snelwagens (diligences) van 's Hertogenbosch naar Maastricht, alsmede der vracht- en andere karren naar België, doch sedert het jaar 1841 rijden de diligences van 's Hertogenbosch niet verder dan tot *Eindhoven*.

Men telt er 856 huizen, bewoond door 570 huizegezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 3000 inw., waaronder vele rijke lieden worden aangetroffen. Zij geneeren zich met den koophandel en met fabrieken en trafijken. De kruidenierswaren, die in een groot gedeelte van dit arrondissement verbruikt worden, worden van hier geleverd. Van de hoedenfabrieken, van welken er in het begin dezer eeuw 16 bestonden, zijn er thans nog eenige in werking. Deze fabrieken welke zeer veel bijdragen tot de welvaart van *Eindhoven*, worden meestal door geboren Eindhovenaars gedreven, en houden den roem staande, dat hier even zulke goede hoeden gefabriceerd worden als ergens elders, zelfs Mechelen, Leuven en Antwerpen niet uitgezonderd; zoodat de Eindhovensche hoeden alomme gevraagd en sterk gezocht worden. De fabrieken hebben zich sedert de afscheiding van België weder opgebeurd. Men heeft er ook zijden hoeden gemaakt, doch sedert die minder gebruikt worden, wordt er meer in viltten hoeden gewerkt. De handel in tabak en snuif, vooral op België, is aanzienlijk; terwijl de Eindhovensche snuif door geheel Noord- en Zuid-Nederland verzonden en veel gebruikt wordt. Voorts heeft men er katoenenstof- en wolfabrieken, welke door stoom- of waterwerken gedreven worden. Eenige honderden meenchen werken in één gebouw. Als de werklieden des middags gezamenlijk naar huis gaan, zijn de straten letterlijk zoo vol, dat men er nauwelijks door kan. Bij het uitgaan eener kerk in eene volkrijke stad kan de aandrang op straat niet grooter zijn. De katoenen stof- en wolfabrieken verspreiden hunnen weldadigen invloed ook buiten deze stad. Er zijn weinige dorpen hier omstreeks, zelfs tot 3 à 4 uren in den omtrek, waar men nietgeheele huisgezinnen ontmoet, welke hieraan hun bestaan verschuldigd zijn, ja zelfs in enkele dorpen leven er bijna alle inwoners van. Linnenfabrieken, welke hier vroeger zeer bloeiend waren, zijn er niet meer, zijnde deze reeds op het einde der vorige eeuw in eenen staat van kwijning geraakt, veroorzaakt door het meer en meer toemen der weefgetouwen in vreemde landen, en sedert het verbod van den invoer van linnen in Engeland en Ierland, doch wel voornamelijk door het gemis van het Fransche vlas; ook had men er in het begin dezer eeuw eene turksch-roodverwerij, welke niet meer in werking is, alsmede eene beroemde brandspuitmakerij, die mede heeft opgehouden te bestaan. Men had er in het begin dezer eeuw ook nog seven looijerijen, waarvan de meesten nog al tamelijk groot waren, doch sedert het te niet gaan der weleer hier zoo bekende schoenmakerijen, waarvan er op het laatst der vorige eeuw nog vijf en twintig aanzienlijke aanwezig waren, zijn ook deze looijerijen in verval gekomen. De schoenen werden vroeger van hier meestal naar Amsterdam, Haarlem en andere plaatsen aan de schoenwinkels verzonden; dan de plaatselijke gilden der Hollandsche steden, hebben later den invoer daarvan weten te beletten. Van tijd tot tijd werden er, voornamelijk te Amsterdam, vaten en kisten met Eindhovensche schoenen aangehouden en, ten voordeele van de gildenkamer, verkocht, hetwelk ten gevolg gehad heeft, dat de

meeste schoenmakersbazen dezer stad zijn te niet gegaan. — Men heeft te EINDHOVEN ook twee aanzienlijke bierbrouwerijen en azijnmakerijen, welke zeer smakelijk bier brouwen, dat 3 à 4 uren in den omtrek verzonden wordt.

EINDHOVEN heeft een schoon vierkant plein, waarop behalve tien jaarmarkten, welke allen druk bezocht worden, alle Dingsdagen eene weekmarkt, aan deze plaats, in het jaar 1252 door HANRAIK I, Hertog van Brabant en Lotharingen, vergund, gehouden wordt. De jaarmarkten vallen in: de eerste, Dingsdag na Nieuwejaar; de tweede, Dingsdag vóór Vastenavond; de derde, Dingsdag vóór Palmzondag; de vierde, Dingsdag vóór de Kruisdagen; de vijfde, Dingsdag vóór H. Sacramentsdag; de zesde, Dingsdag vóór St. Jacob; de zevende, Dingsdag vóór Bossche-kermis; de achtste, Dingsdag na den eersten Zondag in September; de negende, Dingsdag na Bamis, en de tiende, Dingsdag vóór St. Maarten. De kermis valt in den tweeden Zondag na Pinksteren. Op de Dingsdagsche weekmarkt wordt veel koren en boter verkocht. De prijs, welke hier voor de verschillende granen en boter gemaakt wordt, wordt in de Meijerij van 's Hertogenbosch voor het peil gehouden, waarnaar de markt zich regelt. Van wege de stedelijke regering wordt dan ook de *peg gestoken*, zoo als men daar spreekt, dat is de gemiddelde prijs der granen en boter opgemaakt, en deze prijs in het Provinciale weekblad opgegeven.

Het Stadhuis, in de *Regtstraat*, hetwelk drie jaren na den brand van 1552 herbouwd is, pronkt met eene verheven pui van blaauwen zerksteen en eene ijzeren balie, en op zijnen voorgevel met eenen fraaijen doorluchtigen toren, bovenaan versierd met eenen grooten knop of peer, en van binnen voorzien van een klokkespel, waarmede op jaarmarkten en buitengewone vreugdetijden gespeeld wordt. Aan weerskanten van den toren ziet men ook een uurwijzer, en kort daarachter een kleiner torentje met eene klok, waarmede alle avonden van negen ure tot half tien, gelijk ook bij afkondigingen, geluid wordt.

Voorts zijn er nog het Gebouw, in 1841, nagenoeg geheel nieuw opgetrokken en tevens vergroot, voor de arrondissement's regtbank, in de *Regtstraat*; een Huis van arrest; een Postkantoor, en een Station voor de paardenposterij. — Vroeger heeft hier ook een kast. gestaan, het Kasteel van Eindhoven geheeten. Zie EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-).

De R. K., welke hier ruim 5000 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van Eindhoven, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De parochiale kerk van EINDHOVEN was ingewijd onder aanroeping van de H. *Maagd en Martelaresse CATHERINA*. De Bisschop van Luik, JONAS VAN BELJEKEN, stichtte aldaar een kapittel van negen wereldlijke Kanunniken met hunnen Deken, en wel op verzoek van Jonkheer WILLEM VAN MLENBERG, die te dier tijde Heer van EINDHOVEN en *Kranendonk* was. Dit geschiedde in het jaar 1399, toen hij daarover tot eersten Deken zekeren ELIAS COLE stelde. Dit kapittel is na de Reformatie te niet gegaan. De benoeming der Plebanen of Pastoors van EINDHOVEN, alsmede van Woensel, was aan den Deken van dit kapittel; hetwelk ook de Pastoors, te St. Peters, te Vugt, te Stratum, te Tongelre, te Aarle en te Maarheeze benoemde. Het oud kerkenhuis, na den overgang der Meijerij aan de Staten, door de Katholijken opgerigt, was, met meerder luister, dan de andere kerkshuren hier te lande doorgaans waren, in 1696 herbouwd, maar in 1787 werd het, met

verlof der hooge Regering, zeer versierd en kostelijk opgehaald. Nadat echter de R. K., in het jaar 1802, weder in het bezit en gebruik der oude parochiekerk gekomen waren, en zij die in 1807 hersteld hadden, dient de oude schuurkerk niet meer tot godsdienstig gebruik. De tegenwoordige R. K. kerk is een hoog en groot gebouw, dat van binnen op zes pilaren rust en met fraaije altaren en een goed orgel versierd is. Zij stortte in 1795 voor een gedeelte in, terwijl de Franschen tot het behoorlijk plaatsen hunner ovens, daar zij haar tot eene bakkerij wilden gebruiken, bezig waren met het afbreken van eenen muur, waarop de kerk rustte. Bij dit ongeval werden eenige hunner werklieden verpletterd. De toren is insgelijks een zwaar gebouw, wiens spits, op den 1 Februarij 1825, door eenen geweldigen stormwind, omver waaide en de kerk zeer beschadigde. Zij is thans in hoogte met het dak der kerk gelijk en van eene lage, spitsche kap voorzien. Het kerkhof is aan de noord- en oostzijde met eenen muur, en aan de andere zijde met huizen, tuinen en de school omgeven.

Vóór den Munsterschen vrede van 1648 oefenden de Hervormden hunne godsdienst op het kasteel, waarin Staten-garnizoen lag, en hetwelk tot eene moederkerk verstrekte voor de naburige gemeenten en kerken, die toen nog van geene Predikanten voorzien waren. Later echter werd hun de parochiale kerk afgestaan, welke zij behouden hebben tot in het jaar 1794, toen de Franschen die tot eene bakkerij inrigtten, waarna zij hun tegenwoordig kerkje gebouwd hebben. Zij zijn thans 70 in getal en worden tot de gem. *Eindhoven-Stratum-Strijp-Woensel-en-Tongelre* gerekend.

De Israëliten, van welke men er ruim 60 aantreft, hebben hier eene Ringsynagoge, welke tot het synagogaal ressort van 's Hertogenbosch behoort, en te Veghel eene Bijkerk heeft.

Liefdadige gestichten treft men te Eindhoven niet aan, maar men heeft er eene Subcommissie van de Maatschappij van Weldadigheid. Ook is er eene Latijnsche school, waar door eenen Rector, eenen Conrector en eenen Praeceptor onderwijs wordt gegeven, en die gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt. Voorts heeft men er eene Teekenschool; eene Fransche en Nederduitsehe kostschool; benevens twee Schoolgebouwen voor het lager onderwijs.

EINDHOVEN is de geboorteplaats van de Godgeleerden: GODSCALCUS ROEMOND, † den 6 September als Hoogleraar in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte aan de hoogeschool te Leuven, en PETRUS VAN DEN HAGEN, † vermoedelijk in 1753, als Hoogleraar aan de hoogeschool te Utrecht; van den Kanselredenaar JOHANNES VAN DER HEIDEN, † vermoedelijk in 1584; van den Staatsman JOANNIS FRANCISCUS RUDOLPHUS VAN ROO, † vermoedelijk in 1815, na onder Koning LOBEWIJK, Minister van Justitie hier te lande, te zijn geweest; van den Schilder H. TUKKEN, † 10 December 1791, als Directeur der teekenakademie te 's Hertogenbosch, en van den bekwamen Etser en Teekenaar ERNST WILLEN BAGELAAR, geb. 6 September 1778, † 8 Februarij 1836.

WILLEM I, Hertog van Gelder, meende in 1397 Eindhoven in te nemen, maar dit mislukte. — In 1543 werd het door MAARTEN VAN ROSSUM ingenomen, leeg geplunderd, aan kolen gelegd en de geheele bezetting over de kling gejaagd.

Nadat zij, negen jaren later, namelijk in 1552, door brand was vernield geworden, en weder opgebouwd, waartoe de Graaf van BUREN, toen Heer van Eindhoven, den derden penning gaf, is het in 1581, door de

Staatsche troepen bij verrassing ingenomen, bij welke gelegenheid de krijgsbezetting, uit ééne kompagnie paarden- en drie kompagnien voetvolk bestaande, voor het grootst gedeelte werd neder gesabeld. De bevelhebber, die op het slot geweken was werd door bedreiging des doods mede tot de overgave daar van gedwongen. Doch, die plaats, sedert zij in der Staten handen was, zeer slecht van krijgs- en mondbehoefte voorzien zijnde, moest zich twee maanden daarna, door CLAUDE VAN BARLAIMONT, Heer van *Haultepenne* en ERNST Graaf van *MANSFELD*, be rend wordende, zonder veel tegenweer overgeven; terwijl Hopman *TEN BRUCH*, die binnen de stad het gebied gevoerd had, den vrijen aftogt voor de bezetting en het geschut bedong.

Toen in het jaar 1583, de Hertog van *ALESÇON* naar het oppergebied van *Braband* begon te staan, was *EINDROVEN* de eerste plaats, welke hij aantastte. Het gelukte hem in den nacht tusschen 7 en 8 Januarij die plaats te verrassen door den Franschen Overste *BENNEVEZ*; terwijl 80 Spaansche soldaten, die ter plaatse, waar de vest beklommen werd, de wacht hadden, om het leven kwamen.

Niet lang daarna en nog in hetzelfde jaar, kwam *EINDROVEN* weder in handen der Spaanschen, hoewel niet zoo gemakkelijk als de eerste maal. De Hertog van *PARMA* gebruikte tot het beleg dezelfde bevelhebbers, die in 1581 de plaats veroverd hadden; terwijl de Overste *BENNEVEZ* met 800 man, zoo Franschen als Schotten, haar met de grootste kloekmoedigheid, drie maanden lang, verdedigde; dan, terwijl de Maarschalk *DE BIRON* van Antwerpen was opgetrokken, om de stad te ontzetten, drong, vermits de mondkost verteerd was, de hongersnood der bezetting den verdediger tot de overgave, die den 25 April met alle krijgseer uittrok. Door alle die belegeringen waren intusschen de vestingwerken der stad in verval geraakt, terwijl nauwelijks zoo veel tijd tusschen de eene en de andere belegering verliep, als noodig was geweest, om die weder te herstellen, weshalven de Spaanschen het besluit namen, om ze te slechten, na welken tijd *EINDROVEN* eene open plaats geworden, en tot hiertoe gebleven is.

In 1604 werd *EINDROVEN* door de muitende Spanjaarden deerlijk uitgeplunderd. — Na het veroveren van 's Hertogenbosch door *FREDERIK HENDRIK, Prins van Oranje*, in 1629, bleef *EINDROVEN* in de magt der Algemeene Staten. — In 1702 sloeg het Fransche leger zich in of bij *EINDROVEN* neder. — In 1747 eischten de Franschen van *EINDROVEN* 4000 rations hooi, ieder van vijftien ponden, en een gelijk getal rations haver, onder bedreiging van uitplundering, volgens krijgsgebruik, weshalve ook aan gepelden eisch voldaan werd.

In 1794 leed dit stadje veel door de Franschen, ter welker gelegenheid aldaar, in September van dat jaar, de volgende dappere daad bedreven werd. Een Hannoversche Wachtmeester van de Dragonders op verkenning uitgezonden, ontmoette drie Fransche Dragonders, die hem omsingelden, doch hij verweerde zich zoo dapper, dat hij eenen Franschman van zijn paard sabelde en de twee anderen op de vlugt dreef: hij zelf ontving slechts eene zeer ligte wond aan de regter hand en den eenen voet, en bragt zelfs een paard, dat hij hun ontnomen had, mede.

Den 9 November 1800 leed dit stadje veel door den geweldigen orkaan, die in hevigheid weinig weerga vond. — In 1801 sloegen de Franschen, in dienst der republiek, niet ver van *EINDROVEN*, een campement op.

De stad *EINDROVEN* voerde vroeger den titel van heerlijkheid, werd met de baronnie van *Kranendonk* en *Peelland* ter leen gehouden van

de Algemeene Staten, en hing af van het Leenhof van Brabant te 's Gravenhage. Deze twee heerlijkheden behoorden van ouds de Edelen uit den huize van ~~MIRENBRE~~ toe; naderhand kwamen zij aan het huis van HOORNE en vervolgens aan de Graaf van BUREN, de laatste Graaf van dit huis heeft deze heerlijkheden aan het huis van NASSAU-ORANJE overgebracht. Zij waren onder de nalatenschap van WILLEM III, Koning van Engeland; en zijn volgens de verdeeling van die nalatenschap, in den jare 1732, tusschen den Koning van Pruiszen en den Prins van Oranje, aan den laatsten afgestaan.

Het wapen van EINDHOVEN bestaat in een doorsneden schild met eenen rooden, opgaanden leeuw op een goud veld, en drie gouden hoornen op een rood veld.

EINDHOVEN, geh., in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. Z. W. van Breda, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van 's Prinzenhage. — Het bevat, met de geh. *Hewvel* en *Floed*, 32 h. en 220 inw.

EINDHOVEN, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, prov. Noord-Brabant, arr. en 4 u. Z. W. van 's Hertogenbosch, kant., gem. en $\frac{1}{4}$ u. N. O. van Tilburg; met 9 h. en ruim 70 inw.

EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-) of SLOT-TE-EINDHOVEN, voorm. kast. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant, O. van de stad Eindhoven.

Toen FREDERIK HENDRIK, Prins van Oranje, in het jaar 1629, 's Hertogenbosch belegerde, lagen er op het KASTEEL-VAN-EINDHOVEN, eenige keurlingen van de Spaansche zijde, welke den Staatschen partij-gangeren veel schade toebagten. Doch de Overste STAKENBURG, met een hoop krijgsvolk derwaarts gezonden, verdreef den vijand vandaar.

Later is dit kasteel in verval geraakt, en eindelijk geheel gesloopt.

EINDHOVEN (KLEIN-), geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant, Derde dist., arr., kant. en 1 u. W. van Eindhoven, gem. Zeeft.

EINDHOVEN (SLOT-TE-), voorm. kast. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant. Zie EINDHOVEN (KASTEEL-VAN-).

EINDHOVEN-STRATUM-STRIJP-WOENSEL-EN-TONGELRE, kerk. gem., prov. Noord-Brabant, klass. en ring van Eindhoven.

Vroeger waren dit twee afzonderlijke gem., als die van Eindhoven-Stratum-en-Striip en van Woensel-en-Eckart.

De eerste, die in de gem. van Eindhoven-Stratum-en-Striip het leeraarambt heeft waargenomen, was JOHANNES VAN DER HAGEN, die in het jaar 1633 berwaarts kwam, en in het jaar 1674 Emeritus werd. De eerste Predikant in de gem. van Woensel-en-Tongelre is geweest JOHANNES BOUCARDUS, die in het jaar 1649 aldaar beroepen is, en in het jaar 1696 overleed. Na het vertrek van den Predikant ADRIJNS SLINGEN naar Schijndel, in het jaar 1812, die destijds te Woensel-en-Tongelre, stond, zijn deze beide gem. gecombineerd, volgens Koninklijk besluit van 21 Januarij 1815, en het traktement aldaar verhoogd, van 1120 tot 1200 guld., zijnde de eerste, welke het leeraarambt in die gecombineerde gem. heeft waargenomen, geweest ARNOLDUS WALKART, toen nog Predikant te Eindhoven; doch in het laatst van het jaar 1815 Emeritus geworden.

Men telt in deze gem. 130 zielen. Zij heeft ééne kerk te Eindhoven.

EINDHOVENSCHHEIDE, heide in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peelland, prov. Noord-Brabant, onder de gem. Zes-Ge-

huchten, $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Eindhoven, van welke stad zij haren naam ontleent.

EINDPERK, voorm. katoenpl. in *Nederlandsch-Guiana*, kl. *Sariname*, aan de *Motkreek*, aan de rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de Brandwacht, benedenwaarts aan de katoenpl. *Zee-zigt*, waarmede zij thans vereenigd is. Zij was 796 akk. groot en werd met 423 slaven bewerkt.

EINDSE, huurs. in het *Land tusschen Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*. Zie **EINSCHER**.

EINER (SLOT-DEN-) of **HOF-VAN-DEN-EINER**, VOORM. slot of kast. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, te *Drongelen*, dat in het laatst der dertiende eeuw door Heer **AREND VAN DER SLEUS** aldaar gesticht werd.

Van dit slot is niets meer aanwezig dan alleen een land, **DE-EINER** genaamd, groot 1 bund. 24 v. r. 50 v. ell., waar van tijd tot tijd, om dat het bouwland is, steenen worden uitgeploegd, die tot de bouwvallen of grondvesten van het kasteel behoord hebben.

EINIGHAUSEN, ook wel **EINSCHEUSEN** of **EINICKHUYSEN** gespeld, d. in het hert. *Gulick*, prov. *Limburg*, arr. en 4 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Sittart*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Limbricht*; met 102 h. en 520 inw.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Limbricht* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

EINSCHER of **EINDSE**, huurs. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2 $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Nijmegen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Wijchen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Over-Asselt*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Neder-Asselt*; waartoe het behoort; met 57 h. en ongeveer 200 inw.

EIS of **EISCHS**, geh. in het graafs. *Wittem*, prov. *Limburg*. Zie **EYSCN**.

EISCHEN, ook wel **EUSCHEN**, d. in de heerl. *Clairfontaine*, growth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 1 u. O. ten N. van *Arlon*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Luxemburg*, kant., $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Steinsfort*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Hobscheid*, 20 min. N. van *Clairfontaine*, aan de *Eischen*, die in de nabijheid de *Dierbach* opneemt.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *Luxemburg*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. Ook is er eene school alsmede een koren- en een houtzaagmolen.

De grond is er zeer vruchtbaar en levert overvloed van tarwe, rogge, masteluin, garst, haver en aardappelen op.

EISCHEN, kl. riv., growth. *Luxemburg*, die een weinig ten Z. O. van het d. *Füntzig* ontstaat, eerst eenen noordelijken loop aanneemt; vervolgens met eene noordoostelijke rigting langs *Kahler* loopt; dan weder eerst in eene noordelijke en daarna westelijke strekking door de heerl. *Elter* (*Autel*) vloeit; voorts noordwaarts naar *Eischen* schiet; van waar zij in eene oostelijke rigting langs *Hobscheid*, naar *Sept-Fontaines*, loopt; hier eenen kronkelenden loop aanneemende, vloeit zij verder langs *Bour*, *Ansemburg*, *Meispelt* en *Reckingen* naar *Mersch*, waar zij zich in de *Alzette* ontlast.

Deze riv. neemt in haren loop slechts een gering getal beken op, die meestal klein zijn. De voornaamste zijn: de *Ober-Elter* (*Autel-Haut*), die bij *Hagen*; de *Dierbach* (*Clairfontaine*), welke bij *Eischen*; de *Koerich*, welke ten N. W. van het d. *Koerich*, en de *Mandelbach*, die bij *Holenfeltz* uitwatert.

EISCHERINGEN, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EISCHERINGEN**.

EISCHERMUHL, geh. in de heerl. *Clairfontaine*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 1 u. O. ten N. van *Arlon*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Steinfort*, gem. en ½ u. W. ten Z. van *Hobscheid*, bij het d. *Eischen*, waartoe het behoort.

EISDEN, d. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Limburg*. Zie **EYSDEN**.

EISDORF, geh. in het balj. van *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*. Zie **HEISDORF**.

EISEMBOURG, naam, onder welken het d. **EISENBORN**, in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg* weleens voorkomt. Zie **EISENBORN**.

EISENBACH (NIEDER-), Hoogd. naam van het d. **ONDER-EISENBACH**, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EISENBACH (ONDER-)**.

EISENBACH (OBER-), Hoogd. naam van het d. **OVER-EISENBACH**, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EISENBACH (OVER-)**.

EISENBACH (ONDER-), in het Hoogd. **UNTER-EISENBACH** of **NIEDER-EISENBACH**, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. van *Diekirch*, kant. en 2 u. N. W. van *Vianden*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Hosingen*, op eene hoogte aan de Our, over welke te dezer plaatse en in de nabijheid onderscheidene bruggen geslagen zijn.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kerk, waarvan de par. tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Vianden* behoort, en die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

EISENBACH (OVER-), in het Hoogd. **OBER-EISENBACH**, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. van *Diekirch*, kant. en 2½ u. N. W. van *Vianden*, gem. en ½ u. Z. O. van *Hosingen*, bij *Onder-Eisenbach*, waartoe het kerkelijk behoort.

EISENBACH (UNTER-), Hoogd. naam van het d. **ONDER-EISENBACH**, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EISENBACH (ONDER-)**.

EISENBORN, in het Fr. ook wel **EISENBORNE** en op sommige kaarten, hoewel verkeerdelijk, **EISELBOURG** genaamd, d. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 1½ u. N. ten O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Betzdorf*, gem. en 1½ u. Z. O. van *Jung-Linster*, aan de Erenz, welke in het nabij gelegene Grünwald ontspringt.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Betzdorf*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

EISERHEID, geh. in het graafs. *Wittem*, prov. *Limburg*. Zie **EYSERHEIDE**.

EISINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie **EYSINGA**.

EISINK, geh. in het *Goregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Groningen*, gem. en ½ u. van *Haren*; met eene hofstede van denzelfden naam.

EISWEILER, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ESCAWEILER**.

EITEREN of **EYTEREN**, voorm. d. in de heerl. *IJsselstein*, prov. *Utrecht*, dat gelegen heeft ½ u. N. van *IJsselstein* en waar voorheen de parochiekerk van *IJsselstein* moet gestaan hebben. Zij was Gode toegewijd ter eere van *O. L. Vrouwe Hemelvaart*. In deze kerk, aan het outaar van de H. Maagd, heeft *AGNES*, de weduwe van den Ridder **WERENBOLDUS DE VLAAMING**, eene vikarij gesticht, in het jaar 1293. Voorheen werden aldaar vele bedevaartgangers aangetroffen, thans ligt aldaar de burgerlijke begraafplaats van *IJsselstein*.

EK, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie *Eck*.

EKAMP, b. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *ARKAMP*.

EKART, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ECKART*.

EKE, riv. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, dat bewesten *Westerlee* ontstaat; voorts, noordwaarts loopende, door eene grondpomp onder de trekvaart van *Groningen* naar *Winschoten* doorgaat, en zich daarna in het *Zijldiep* ontlast.

EKEBUREN, geh. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie *EKEBUREN*.

EKEHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 1 u. *Z. O.* van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. *Z.* ten *W.* van *Rolde*; met 4 h. en 35 inw.

EKELENBOOM, EIKELNBOOM of EIKENBOOM, uitspanning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. *Oldenbroek*, $1\frac{1}{2}$ u. *O.* van *Elburg*, waar de diligences van voorspan verwisselen, het postkarretje van *Kampen* aan- en afreidt en een distributie-kantoor der brievenposterij is.

EKELENBURG, landgoed op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. *N.* ten *W.* van *Arnhem*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. *O.* van *Elburg*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. *O.* van *Oldebroek*.

Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *W. Seyffard*, te *Elburg*.

EKEMA, EEKEMA of EEKMA, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, $\frac{1}{2}$ u. *O.* van *Grouw*.

EKENROOI of EIKENROO, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr., kant. en 1 u. *Z.* van *Eindhoven*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. *O.* van *Aalst*, aan de *Tongelreep*.

EKENSTEIN of EESTERN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. *W.* van *Appingedam*, $\frac{1}{2}$ u. *W.* van *Tjamsweer*, waartoe het behoort, onmiddellijk ten *N.* van den *puinweg* van *Groningen* naar *Appingedam*.

Dit buit. beslaat, met de daarbij behorende hoven, bosch en landden, 40 bund. gronds. Doorgaans wordt het *EIKENSTEIN* genaamd, als meer overeenkomende met den tongval der landbewoners.

In 1827 is het geheel vernieuwd en het oude plantsoen door nieuw vervangen. Het huis schijnt vroeger tot een ander einde gebezigd te zijn, zóó als vóór eenige jaren nog kennelijk zichtbaar was aan een gedeelte der oude gebouwen, tot een schuur en veestallen ingerigt, die door den tegenwoordigen eigenaar, in het jaar 1825, wegens bouwvalligheid gesloopt werden. Deze gebouwen hadden veel overeenkomst met eene kerk, hebbende aan de Zuidzijde eenen hoogen muur, in welke de nissen nog aanwezig waren, en waarin ook nog een eiken balk gevonden is, aantoonende het jaartal 1515, omgeven met eenige letters, kruisen en andere figuren.

Het hoofdgebouw, dat in het jaar 1648 verbouwd was, werd in het jaar 1772 vergroot, bij welke gelegenheid daarvoor het volgende opschrift geplaatst werd:

ÆDIFICATA 1648, AMPLIATA 1772.

d. i.: gesticht in 1648, vergroot in 1772. Dit opschrift heeft de tegenwoordige eigenaar, bij eene opvolgende verbouwing, doen vervangen door den naam van de buitenplaats.

Thans wordt **EKESTEIN** in eigendom bezeten en des zomers bewoond door Jonkheer Mr. **WILLEM ALBERDA**, die des winters te Groningen woonachtig is en door wiens voorouders het reeds in het midden der vorige eeuw bezeten werd.

EKERHAAR, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie **EKERHAAR**.
EKERSTEE of **EKERSTER**, d. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie

EKESTA.

EKESTEIN, buit. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EKESTEIN**.

EKET (**DEN**-), **HOF-TE-EKET** of **DE-OUDE-EKET**, hof op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Elburg*, gem. en 1 u. N. N. O. van *Doornspijk*.

Het behoorde vroeger tot het huis *Nyenbeek-aan-Zee*, waarvan men vindt, dat het in het jaar 1507 ter Zutphensche regte belcend is, ten behoeve van **REINALD**, Graaf van *Gelre*, door **HUBERT**, Heer van *Putten*, en **LORDAS** zijne vrouw. — In het jaar 1578 behoorde **DEN EKET** nog tot de terras van het huis *Nyenbeek-aan-Zee*. — In 1583 ontloeg **FREDERIK**, Graaf van *Meurs*, Heer van *Baar*, zijne keurmedige en hoorige lieden in den **HOF-TE-EKET**.

Thans is deze hof eene groote boerenplaats, waarvan de gebouwen echter nog van de vroegere bestemming getuigen.

EKET (**OPPER**-), streek lands, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, tusschen den **Ekert** en **Oldenbroek**, O. van **Elburg**.

Deze streek lands, welke destijds eene oppervlakte van 60 morgen (ruim 51 bund.) gronds besloeg, en Henghemonde (heerenveld) was, werd in het jaar 1523, door **REINOLD**, Graaf van *Gelder*, verkocht aan **JANS VAN BAER**, voor 100 mark oude Brabands, om het te bezitten, voor een erfelijk tijsgoed, en werd daarbij aan de bewoners van gemelde gronds toegestaan *alle de Vestenissen en dat recht, dat gegeven en beseghelt is aan onsen Hollanderbroek (thans Oldenbroek) en de loden, die daarop wonen*.

EKET (**DE OUDE**-), hof op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EKET** (**DEN**-).

EKETERBEEK, beek op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, welke uit de Oosterwolderpolder komt; langs het landg. **Eket-ter-BEEK** loopt, zich bij het landg. **Old-Putten**, in de **Huisbeek** of **Oostbeek** ontlast.

EKETER-WIJK-BIJ-DE-LEPROZEN, voorm. naam van de huurs. **DE WIJK**, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **WIJK** (**DE**).

EKET-TER-BEEK, in de wandeling **TER-BEEKS** genaamd, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Elburg*, gem. en 1 u. N. O. van de kerk van *Doornspijk*, tusschen den straatweg langs de *Zuiderzee* ten N., den *Jukweg* ten O., den *Broekdijk* ten Z. en het landg. **Old-Putten** ten W.

Dit landg. beslaat eene oppervlakte van 58 bund. 45 v. r. 82 v. ell., en wordt tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door den Heer **ASTONLI RABST**.

EKI, oude naam van het d. **Eck**, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie **ECK**.

EKINGA, voorm. adell. h., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderodeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, onder *Winsum*.

EKKART, geh. in de *Meijerij* van 's *Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ECKART**.

EKKÄ-TEKKA, kon. en d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie **COMMANI**.

EKKELRADE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Maastricht*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *St. Geertruida*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Gronsveld*. Men telt er 78 h. en 390 inw., allen R. K., die eene par. uitmaken, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *St-Maarten te Maastricht* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt, terwijl er in 1841 eene nieuwe pastorie is gebouwd geworden.

EKKENSRIJT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EIKENREIT**.

EKKI-TEKKI, kon. en d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie **COMMANI**.

EKMARIJP, d. in *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingerdeel*. Zie **AKMARIJP**.

EKSEL, huurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **EXEL**.

EL, d. in de heerl. *Sept-Fontaines*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EAL**.

EL, hofstede op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie **HEL**.

EL (DE), hoogte op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, waarop een gedeelte der stad *Elburg* gebouwd is en waarvan deze haren naam ontleent.

EL (DE-LANGE-), hoogte op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, op de *Oostermehen*, gem. en O. van *Harderwijk*.

ELA, **NOSSA-ELA**, anders ook wel **NOSSA-NITON** of het **DUIVELS-ELAND** genaamd, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ambonsche eilanden* behoorende, N. W. van *Assahoedi*, op het eil. *Ceram*.

Het is eene mijl lang, en aan zijne buitenzijde met een rif omzet. Het heeft geene rivieren en is daarom waarschijnlijk onbewoond. Voorheen lag er eene vesting, *Nahi* genaamd.

ELA, **WAY-ELA** of **SOLOPAY**, riv. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Amboina*, kust *Hitoe*.

Zij komt uit het gebergte, stroomt eerst westwaarts en vervolgens noordwestwaarts naar zee.

ELAARD, vroegere naam van het d. **HYLAARD**, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie **HYLAARD**.

ELAHUIZEN of **EELAHUIZEN**, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hervelum-Oldephaert-en-Noordwolde*, arr. en 3 u. Z. ten W. van *Sneek*, kant. en 3 u. O. van *Hindeloopen*, bij de *Fljuessen* en het *Heegermeer*.

Men telt onder het beoor van dit d., waartoe ook het geh. *Trophorne* gerekend wordt, 65 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeleel. De landen van dit d. loopen oostwaarts tot aan de *Fokkesloot*.

De inw., die hier allen *Herv.* zijn, behooren tot de gem. *Nyega-en-Elahuizen*, die hier geen kerk, maar enkel een kerkhof met klokkestoel heeft. Vroeger stond de kerk dicht bij de *Fljuessen*; doch uit vrees, dat zij door het water mogt verslonden worden, is er later eens andere kerk, daar verder af, gebouwd, doch deze is in de vorige eeuw afgebroken. Ook het oude kerkhof is nog in wezen.

Er is hier geene school, maar een gemiddeld getal van 25 leerlingen uit dit d. geniet te *Nyega* onderwijs.

Weleer vond men hier een sterk huis van **HANS PERKESZEN**, doch dit huis werd door de *Schieringers* en *Sneekers* veroverd en verwoest en hij zelf gevangen genomen.

Het dorp **ELANDEN** had met de nabijgelegene wouddorpen **NIEZA**, **GUBRA** en **KOLDERWOLDE**, bij den watervloed van Februarij 1826, veel te lijden, ten gevolge van eene doorbraak in den Zuid-Vensterdijk, in Gaasterland. Spoedig steeg het water van 9 tot 19 palmen op het land en in de zwakke woningen, terwijl deze, aan de sterke persing geen weerstand kunnende bieden, de eene na de andere bezweken. Vele der bewoners echter hadden nog gelegenheid om have en vee in veiligheid te brengen en in het hoog gelegene Gaasterland zich te bergen, alwaar ieder menschlievend werd ontvangen. Voor anderen, ten getale van negen-en-tachtig zielen, grootendeels van hunne sobere bezittingen beroofd en der behoefte ten prooi, was de kerk en pastorij te Oudega een oord van toevlugt, alwaar zij in deze dagen van rampoed uit den algemeenen onderstand van het hoogst noodige werden voorzien. Het lot dezer menschen was in den aanvang boven alle denkbeeld akelig en elendig. Ofschoon velen in deze oorden tot de geringste volksklasse behoorden, was hun ongeluk niet minder treffend: want in deze vier wouddorpen was een vijftigtal huisgezinnen geheel nooddrufsig, waarvan aan eenige, in de kerk te zamen geschoold, niets dan enkele uit den vloed opgevischte en daarna gedroogde haringen, tot voedsel overbleef.

ELANDEN (DE-), pold. in de *Langstraatsche-Buitenvelden* en het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenboech*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Hagoort-Gansoijen-en-Doeveren*; palende N. aan de Oude-Maas, O. en Z. aan den Buitenvolder van Besoijen, W. aan Zuidewijn-Cappel of den Polder de Waarden.

Deze pold., waarschijnlijk in het begin der zestiende eeuw omkaad, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 25 bund., 8 v. r. 70 v. ell., alles hooiland, bevat één huis, zijnde het veerhuis van het *Drongelse* veer, en wordt met vier duikers op de Oude Maas van het overvloedige water ontlast. Het land ligt 6 à 7 palmen boven A. P. Het bestuur berust bij den eigenaar, zijnde de Heer A. L. DRESSAERTS, Heer van *Drongelen*, te Waalwijk.

ELANGE, Fransche naam van het d. **ELLINGEN**, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ELLINGEN**.

ELBOOG, plaat in de mond van de *Honte*, prov. *Zeeland*, tusschen de Spleet en de *Deurloo*.

ELBORCH, naam onder welken de stad **ELBURG**, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, in het jaar 1233 reeds vermeld wordt. Zie **ELBURG**.

ELBORGH, **ELWACH** en **ELMORCH**, oude namen van de stad **ELBURG**, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **ELBURG**.

ELBUERGENSIS, Lat. naam van de st. **ELBURG**, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **ELBURG**.

ELBURG, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Arnhem*; palende N. aan het Overijsselsche kant. *Kampen*, O. aan den *IJssel*, die het van de Overijsselsche kant. *Zwolle* en *Raalte* scheidt, Z. aan de kant. *Apeldoorn* en *Harderwijk*, W. aan de *Zuiderzee*.

Het bevat de volgende vijf gem.: *Elburg*, *Hattem*, *Doornspijk*, *Oldebroek* en *Heerde*. Men telt er, op 27,324 bund. grond, 2321 h., bewoond door 2883 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 15,000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

ELBURG, gem. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Elburg* (5 m. k., 2 s. d.), N., O. en Z. door de gem. *Doornspijk* omgeven en palende W. aan de *Zuiderzee*.

Het gebied van Elburg was vroeger, en wel sedert 1592, met 2 steenen en 8 houten kruisen afgebakend. Thans bevat deze gem. den Elburg, benevens de buurs.: de Wijk, eertijds de Eketerwijk, bij de Leprozen genaamd, de Grootte Vrijheid, de Kleine Vrijheid en de Nieuwstad. Zij beslaat eene oppervlakte van 867 bund. 71 v. r. 31 v. ell., telt 366 h., bewoond door 399 huizeg., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2500 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt, lijndraaijerij, vischvangst, het bokkingrooken en de vaart op de Zuiderzee. Ook heeft men er eenen run- en eenen oliemolen, vroeger werden ook in de nabuurschap der stad, door de landlieden van de dorpen Doornspijk en Oosterwolde, vele wilde eenden, in de zoogenaamde eendenkooijen, die men hieromstreeks in menigte aantrof, gevangen, en van Elburg naar Holland en elders verzonden, doch aangezien de eendenkooijen niet meer bestaan, zoo heeft deze tak van handel opgehouden.

De Herv., die hier ongeveer 2200 in getal zijn, maken de gem. van Elburg uit, welke tot de klass. van Harderwijk, ring van Hattem, behoort. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Ds. BOKYKZA uit Harderwijk, die in het jaar 1567 bewerkte, dat de predikatiën ongehinderd mogten geschieden, en zich met die van Elburg verdroeg, om hunne belangen verder waar te nemen voor eene jaarlijksche belooning van een vat Meiboter. In het jaar 1569 verzochten die van Elburg om in genade te worden aangenomen, en dat de ondernomene nieuwigheden in de religie en het helpen houden van eenen Predikant haar mogten worden gepardonneerd. De eerste vaste Predikant, die hier vervolgens het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JACOBUS WEDIUS, die in het jaar 1578 uit Duitschland herwaarts kwam. Nog in hetzelfde jaar, werd er tot tweeden Leeraar zekere SYNAPIUS (MOSTEND) bij beroepen, zoo als er thans ook nog twee Predikanten deze gem. bedienen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er slechts 6 telt, worden tot de stat. van Kampen gerekend.

De Israëlieten, van welke men er 80 aantreft, maken met die van Harderwijk, Hattem en Doesburg, eenen ring uit, welke te Elburg eene ring-synagoge en op ieder der drie overige plaatsen eene bijkerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, welke te samen gemiddeld door een getal van 320 leerlingen bezocht worden.

De stad Elburg, oudtijds ELBORCK, ELBORCH, ELBURCK, ELBURCH of EYLBORCK, in het Lat. ELBURGENSIS en ook ELBURGENSIS geschreven, ligt $11\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van Arnhem, $5\frac{1}{2}$ u. N. O. van Harderwijk, 4 u. W. van Hattem, $52^{\circ} 26' 56''$ N. B., $25^{\circ} 30' 4''$ O. L.

De eerste stichting dezer plaats klimt tot het vroegste tijdperk onzer geschiedenis op. Het is waarschijnlijk, dat zij haren oorsprong aan de Romeinen te danken heeft, welke hier eene sterkte of burgt schijnen bezeten te hebben, ALISO CASTELLUM genoemd. De verhevenheid van den grond, de El genaamd, op welke het oudste gedeelte der stad gebouwd is, kon bij de Romeinen, die zoo gelukkig de plaatsen wisten te kiezen voor hunne krijgskundige stellingen, niet onopgemerkt blijven. De benaming van Elburg schijnt de stad othleend te hebben van de gemelde streek grond de El genaamd, ofschoon anderen willen, dat het zou kunnen genoemd zijn, naar het door de stad loopende beekje, eene elle of slingerende aal vormende. Moeijelijk valt het te be-

Wijzen, dat deze plaats den naam van *ELSBURCH*, naar *ELIS GRACILIS*, die onder *NIKO* Stadhouder van Nederland was, zou hebben gevoerd. Zeker is het, dat zij in 1255 reeds den naam van *ELBORCH* had, en den 5 Julij van dat jaar door *OTTO*, Graaf van *Gelre*, tot eene stad verheven, en met alle voorregten begunstigd is, welke aan *Arnhem* destijds waren verleend. *OTTO* hield zich tot het schenken van dussdanige stedelijke vrijheden gemagtigd; maar het keizerlijk en koninklijk oorlof, waarop hij zich beriep, werd naderhand niet erkend. — Zulks belette nogtans in geenen deele, dat de plaatsen, welke hij bevoorregtto, van stonden aan de verkregene vrijheden genoten en ongestoord bleven genieten, totdat zij, bijna tachtig jaren later, wettiglijk in het bezit daarvan bevestigd werden.

In 1291 werd aan die van *Harderwijk* en van *DEB* *ELBURCH* vrijgeleide en veilig verkeer in *Holland* vergund en in den aanvang van 1500 werd dit voorregt, ter hunner gunste, door Graaf *JAN* bevestigd en uitgebreid. — In 1525 gaf *REINALD II*, Graaf van *Gelder*, aan de hoorige lieden bij *ELBURCH* en op den Eket 600 morgen lands tot een erfelijk tijnsgoed, en verzekerde hun de regten der ingezetenen van *Hollanderbroek*, thans het *Oldebroek* genaamd. — In 1556 schonk die zelfde Graaf aan die van *DEB* *ELBORCH*, tot eenen vrijen erflijns, het *Goor*, zijnde een stuk heeschemundeland (heerenveld) omtrent 60 morgen groot en daarenboven twee windmolensteden aan zee en den anworp van den *Zande*. — In 1540 vernieuwde de gezegde *REINALD*, die intusschen Hertog was geworden, de privilegij der stad voor eene som van 100 heerenponden (87 guld. 50 cents). — In 1569 schonk *REINALD* aan *ELBURCH* en *Oosterwolde* eenen dijkbrief, omtrent het daarstellen van den *Oostwolderdijk*. — Den 8 April 1562 vernieuwde en bevestigde *EDUARD*, Hertog van *Gelder*; het dijkregt van die *Erkenmede* en dat van *ELBURCH*, *Doornspijk* en *Oosterwolde*, beide vroeger door zijnen broeder gegeven, maar beide welligt ten gevolge van de onrust der tijden onuitgevoerd gelaten. — In 1566 werd *ELBURCH* met *Harderwijk* in het hanze-verbond opgenomen als tweede hanze-stad van *Gelderland*, waarvoor zij jaarlijks 24 daalders moest bijdragen. — In 1568 schonk *ALEXER*, Koning van *Zweden*, aan die van der *ELBURCH* eene vitte of factorij op *Schonen*. — In 1569 schonk Hertog *EDUARD* aan die van *ELBORCH* den *Veliken Meede*, groot en klein, binnen- en buitendijks, voor eene gemeene weide. — In 1577 werd het vredes-traktaat tusschen de gemagtigden van het koningrijk *Denemarken*, in 1570, met de hanze-steden gesloten, vernieuwd, en daarbij, gelijk aan de overige hanze-steden, zoo mede aan *ELBURCH* toegestaan, dat zij, gelijk voorheen, in alle de *Deensche* havens vrij zoude mogen handel drijven; dat elke stad eene vitte op het schiereiland *Scanor* of *Schonen* en elders in *Denemarken* zoude mogen aanleggen, en daarop eenen Voogd aanstellen, om den handel te beschermen, en aan schippers en kooplieden, naar hunne eigene landswetten, regt te doen. — In 1592 werd door *WILLEM I*, Hertog van *Gelder*, het gebied van *ELBURCH* verder uitgebreid, en daarbij bepaald, » dat zij niet betymmert of besloet » zullen worden binnen eene myle weghe van de stad, » en hun ver Gund, indien zij de stad op eene andere plaats wilden verzetten, zulks te mogen doen, waartoe door hem het gebied verder uitgebreid is geworden. — In 1595 werd door den Regter der *Veluwe*, *ALEXER VON BEZCOE* genaamd, de stad opgemeten en het plan gemaakt, om haar met eenen hoogen muur, voorzien van ronddeelen en poorten, te omringen, nit welk stuk blijkt, dat er destijds 52 hofsteden met 148 huiggesin-

nen binnen den omtrek aanwezig waren. Drie jaren later waren ~~de~~ werken voltooid. Aan de buitenzijde, doch onmiddellijk tegen den stads ringmuur, was eene smalle binnengracht, dan volgden goede buitenwerken, en eene breede buitengracht; waarover ophaalbruggen. — In het jaar 1397 verleende WILLEM I, Hertog van Gelder, twee vrije jaarmarkten aan ELBVAE; de eene acht dagen na Beloken Paschen en de andere op St. Gallendag, welke ieder acht dagen duren zoude. Thans heeft men er zes jaarmarkten, waarvan de eerste invalt op den derden Dingsdag in Augustus, zijnde eene schapenmarkt, de tweede acht dagen later, zijnde insgelijks eene schapenmarkt, de derde, de vierde en vijfde, den tweeden, derden en vierden Woensdag in October, zijnde beestenmarkten, en de zesde den 1 November, zijnde mede eene beestenmarkt, terwijl de kermis den vierden Woensdag in October invalt. — In 1438 werd door ARNOLD, Hertog van Gelder, het schependom in vrijheid vergroot, ter belooning van belangrijke diensten door die van ELBVAE aan hem bewezen.

De stad is zeer regelmatig gebouwd, zijnde een langwerpig vierkant, omringd met eenen buitengewonen hoogen muur met 24 ronddeelen. Zij heeft vier poorten, welke geplaatst zijn in het midden van elk der vier zijden van de stad, zoodat men, op het midden der markt staande, door de vier poorten zien kan. Van deze poorten zijn twee met spitse torens voorzien, welke wel onderhouden worden. De eene wordt de Vischpoort genoemd, welke uitkomt op de haven, die van eene ruime kom voorzien is, waarin de schepen des winters veilig kunnen liggen, en omringd met eenige huizen, waardoor zij tot eene aangename voorstad verstrekt. De drie andere poorten staan aan de landzijde, de eene, die in het Noordoosten staat, wordt de Meenpoort, zoo veel als de Gemeentepoort, geheeten, en de andere in het Zuidwesten, de Goorpoort, de vierde, de Oostpoort. Deze werd vroeger ook het Kleine poortje genoemd, dewijl er alleen voetgangers konden doorgaan, doch, sedert het aanleggen van den straatweg langs de Zuiderzee door ELBVAE, is deze ingang veranderd, daar die weg op de Oosterpoort uitloopt. Zij draagt ook wel den naam van Graaf Hendriks poort, naar Grave HENDRIK VAN DER BANC, die niet verre van dit poortje een kasteel gehad heeft, waarvan de muren nog overgebleven zijn, en hetwelk nu, tot onderscheidene woningen verbouwd, nog onder den naam van het Hoog-Huis bekend is. Als iets zonderlings kan men aanmerken, dat voorheen iedere poort zijnen bijzonderen invoer had; door die van de westzijde der stad, welke aan de zee gelegen was, werd de visch in de stad gebracht; door die van de noordzijde, buiten welke de weilanden liggen, het gras, hooi, melk en boter; door die aan de oostzijde, daar meest boschaadjes te vinden zijn, het hout; en door die van de zuidzijde, alwaar meest bouwlanden liggen, het koorn. Hier is ook eene haven, met een hoofd in zee uitgebouwd, bevaarbaar met schepen uit de Zuiderzee komende, mits niet zwaar beladen zijnde, alsoo zij niet zeer diep is. De gedempte binnengracht, welke onmiddellijk tegen de stads ringmuur aankwam, heeft in het jaar 1378 den naam van de Doelens ontvangen en behouden; terwijl deze grond destijds door de kloveniers en gewapende burgers gebezigd werd, om zich in het schijfschieten en den wapenhandel te oefenen. Deze Doelens worden thans tot boomkweekerijen, leerlooijertj, tonwslagerij of lijnbaan en moestuinen gebezigd, en zijn, in erfpacht, door de stad uitgegeven. — Het zuidelijke gedeelte der buitengracht is, onder de benaming van

de Poepenkolck bekend; terwijl de overlevering wil, dat aldaar, in het jaar 1480, bij den onverhoedschen overval van LINTLO, onderscheidene ruiters (Bovenlanders, schimpenderwijze Poepen genoemd) zonden verdronken zijn.

De wallen, welke evenwijdig met den ringmuur, de stad in het vierkant omgeven, en waarvan ieder reghoek met een bastion voorzien is, beschermen de stad bij buitengewone watervloeden. Zij zijn aangenaam door het hooge geboomte, dat er op geplant is, en hetwelk veroorzaakt, dat ELZVAC des zomers eer een bosch dan eene stad gelijkt, terwijl daardoor tevens de huizen voor de schrale winden gedekt worden. Thans heeft men buiten de wallen ook sierlijke wandelingen met bloeiend heestergevas beplant, ten algemeenen gebruike, aangelegd. De vier bolwerken worden thans in erfpacht uitgegeven; zijnde dat ten O. gelegen een kerkhof voor de Israëlieten. In het Noorderbolwerk staat een renmolen, ea de Wester- en Zuiderbolwerken, dienen tot meestuinen.

Midden door de stad loopt de Oostbeek of Huisbeek, over welke vijf steenen bruggen liggen, die tot groen-, zaad- of botermarkt gebruikt worden. De vischbank, welke nog tot in 1829 op de Middeleste brug in de stad stond, is sedert, dien tijd buiten de Vischpoort, bij de Havensluis verplaatst.

Men telt er binnen de muren 538 h., van welke de meesten niet aan en tegen elkander gebouwd zijn, maar tusschen elkander eene ruimte van twee voeten hebben, welke men Tusschenhuizen noemt. Deze huizen zijn bewoond door 571 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2100 inw.

Opmerkelijk is het paveisel der stoepen voor de huizen, meestal zamengesteld uit kleine witte en zwarte veldkeitjes, welke, even als mozaïk, allerhande figuren, als menschen, kerken, boomen, bloemen en dergelijke voorstellen. — De verlichting der straten geschiedt te ELZVAC, sedert het jaar 1834, door fraaije reverbères.

Wereldlijke gebouwen zijn: het Stadhuis, in de Kerkstraat, dat, tusschen de jaren 1593—1596, door ANNO RZOS BOCOR, Regter der Veluwe, tot eenen burg opgebouwd zijnde, in het jaar 1401 door hem voor 900 Rijnguldens aan de stad verkocht is, waarna het tot het tegenwoordige gebruik werd ingerigt, en waar belangrijke archiven bewaard worden. Het oudste der nog aanwezige gebouwen is het Oude Stadhuis, welk gebouw tot 1401 als zoodanig gebezigd werd. Dit gebouw is destijds aan eenige zusteren, die als wereldlijke leefden en Observanten van St. Catharine waren, verkocht. Deze hebben het als conveat bewoond, waardoor het vervolgens bekend was onder den benaming van Sinte-Catharinen-Konvent. Thans wordt het door eenen Veehouder bewoond.

Ook heeft men er een Postkantoor en eene Station der Paardenposterij. — De Stadswaag, welke, sedert het jaar 1542, in een gedeelte van de oude Goorpoort, naast de tegenwoordige, en destijds nieuw gebouwde, Goorpoort geplaatst was, staat thans buiten de stad, bij de Haven.

In het midden der zeventiende eeuw bestond er ook eene Munt, waarvan de gebouwen, staande in de Oldestraat, ook Kruisstraat en de El genaamd, thans dienen tot burgerwoningen.

Het hoekhuis van de Beek- en Zusterstraten, bij de Middelstebrug, was vroeger het Geregthuis. Men vindt daar nog eenen steen, met het opschrift: VICTRIX TRIUMPHAT VERITAS, 1596, d. i. de waar-
IV. DEEL. 9

heid zegenpraalt als overwinnaar, 1896. Tegen over dit gehouw, op de brug, stond, tot in 1808, een sierlijke steenen schandpaal, met ijzeren sluihoepels, om veroordeelden aldaar te pronk te stellen. — Buiten de *Goorpoort*, tusschen de Diepesteeg en den Karreweg, lag de gerechtsplaats, op eene hoogte, thans bouwland, doch nog onder den naam van het Geregt bekend.

In het jaar 1397, verleende **FREDERIK VAN BLARENHEIM**, de een en vijftigste Bisschop van Utrecht, aan **ELBURG** de vergunning om de parochiekerk, welke tot nog toe buiten de stad op de hoogte van Aperloo, van hout en riet zamengesteld, stond, aldaar te mogen afbreken, en binnen de muren over te brengen, welke kerk, thans bij de Hervormden in gebruik, vóór de Reformatie aan den **H. NICOLAAS** was toegewijd, en ter begeving van den Abt van Werde stond. In deze kerk waren onderscheidene vikarijen gesticht, als: die van **St. JAN den Dooper** en **St. JAN den Evangelist**; die van de **H. H. Apostelen PETRUS** en **PAULUS**, aan welke beide vikarijen de last van vier wekelijksche missen gehecht was; die van den **H. Apostel JACOBUS**, **St. ANNA** en de *Elf duizend Maagden* of *Berent-Lutteke-vikarij*; die van den **H. ANTONIUS**, welke twee vikarijen met vijf wekelijksche missen belast waren; die van de **H. CATHARINA**, wier Bedienaar gehouden was bij beurten vijf of vier missen per week te lezen; die van de **H. H. HIERONIMUS**, **LAURENTIUS**, **LUDGERUS** en **BARBARA**, welke laatste den Bedienaar dagelijks tot het lezen van eene mis verplichtte, en gesticht en begiftigd was uit de goederen van zekeren **JONAN NUKKEN**, Priester, die in het jaar 1467 overleden is. De stichters dezer laatste vikarij waren: **MAARTEN SCHEDEL**, **JAKOB HAGEN** en **NIKLAAS GOEL**, Priesters, met **BAERTHOUT VAN TONGEREN**, die de gemelde stichting, voor de zielen van den voornoemden **JONAN NUKKEN** en diens broeder **DABRYE NUKKEN**, gedaan hebben in het jaar 1468, daags na het feest van **St. PONTIANUS**, en is de stichting nog in datzelfde jaar, den 17 Februarij, goedgekeurd door **DAVID VAN BOURGONNÉ**, vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht. Deze vikarij had twee Bedienaars, die door den Overste van Hulsbergen benoemd moesten worden, en tot het resideren en het bijwonen van het koor gehouden waren, sonder dat zij eenige andere inkomsten dan van hunne vikarij trokken. Bovendien waren er nog eenige kerkdiensten of beneficiën onder deze kerk, als: die van den **H. SEBASTIANUS**; die van den **H. GEORGIVS**, wiens Bedienaar gehouden was alle Zondagen eene hoogmis te doen; die van *O. L. Vrouw* of van het *Schippersgilde*, wier Bedienaar alle Maandagen eene mis moet lezen; die van de **H. ANNA**, wier Bedienaar Dingsdags daartoe gehouden was; die van den **H. ANTONIUS**, wier Bedienaar Woensdags eene bouwt had; die van het *Hoogwaardig Sacrament*, wier Bedienaar Donderdags de Heilige dienst moest verrigten, en die van het *H. Kruis*, wier Bedienaar gehouden was Vrijdags eene mis te doen. Deze kerk is een kruisgebouw, met een schoon en welluidend orgel versierd; ook vindt men er nog eene kostbare graftombe, sluitende den familiëholder van het oude en aldaar aanzienlijke geslacht van **FEITH**, waarvan de ééne lijn uitstierf met **Vrouw MARIA CATHARINA FEITH**, douisière van **Jankheer GERRIT WITTE**; terwijl het laatste mannelijk oir van de andere, destijds ééne nog overige, lijn zich uit **ELBURG** heeft gevestigd te Zwolle, met name **Dr. RIJNVIS FEITH**, Burgemeester dier stad, en grootvader van Neêrlands beroemden Dichter, **Mr. RIJNVIS FEITH**, buiten wiens nakomelingen, geene van dit geslacht meer aanwezig zijn, hoewel velen, zelfs vreemdelingen, van tijd tot tijd dien naam hebben aangenomen.

De toren der kerk, in het jaar 1005 door den bliksem getroffen zijnde, versakte in brand en werd alsoo tot op het metselwerk in de asch gebrand, waarna de spits niet weder is opgebouwd. Het bovenste vormt thans een vlak van den vierkanten toren.

De Israëlitische Ring-synagoge, in de *Asterstraat* of *Zusterstraat*, is een gedeelte van een der oudste gebouwen van Elsua, het *Hooghuis*.

Vóór de Reformatie heeft te Elsua, in de *Asterstraat* of *Zusterstraat*, tot aan de *Breestraat*, ook een klooster gestaan, het *St. Agnietenklooster* genaamd, hetwelk bewoond werd door *Maagden*, die onder het kapittel van Utrecht stonden, als *Tertiarussen* gekleed gingen en naar den regel van den H. *Franciscus* leefden. De gebouwen van dit klooster dienen thans tot burgerwoningen, pakhuizen en kunst-asijsfabriek; terwijl de kerk tot eene school is ingerigt. Zie voorts *FRANCKENKLOOSTER*.

Ook bestonden hier vóór de Hervorming eenige kapellen; als: de *Onze-Lieve-Vrouwe-kapel*, aan de zuidzijde van de *St. Nicolaaskerk*, welke in het jaar 1600, wegens bouwvalligheid is afgebroken; de *St. Jans-kapel*, op de *Leege-Steet*, achter het tegenwoordige *Feithenhof*, voor welke een offerblok geplaatst was, om voor het *Heiligengeest-gasthuis* te offeren, en de *Kapel-der-zeven-kruis-teekenen*, buiten de *Goorpoort*, aan den *Bak*, gesticht in het jaar 1603, welke » aan allen, die op de gewone Zondagen, hooge feest-dagen, als ook *Quatertemperdagen*, vijf *Vaderen* en de *Engel-sche groetenis* zouden lezen, voor de *strijdende kerk godvruchtig* » *souden geboden hebben*, en de teekenen des H. *Kruises* gedurig on- » *derhouden zouden*, eenen *aflaat* van veertig dagen deed verdienen."

Na de algemeene bepalings, om de dooden buiten de steden te begraven, heeft men buiten de *Goorpoort*, aan den straatweg, 8 min. gaans van de stad, een ruim vierkant, door eene fraaije heg omgeven, en met eene houten poort afgesloten, *Kerkhof*.

Onder de weldadige gestichten verdient hier vooral melding het *Feithenhof*, op de *Leege-steet*, een der aanzienlijkste onder de openbare gebouwen, hetwelk gesticht en ruim begiftigd is, door bovenvermelde zeer rijke *donairière Wirtz*, bij haar testament van 25 Augustus 1755, den 16 September 1740, ten haren sterfhuisse geopend. Dit gesticht, waarin 12 oude mannen en even sod vele oude vrouwen van de *Hervormde godsdienst* van onderhoud en kleeding voorzien worden, staat onder het bestuur van vijf *Predikanten*, namelijk van de twee *Stads-predikanten* van Elsua en van die van *Doornspijk*, *Oldebroek* en *Oosterwolde*, welke het recht van aanstelling eens *Rentmeesters* hebben, en voor hunne moeite jaarlijks eene zekere gift genieten. Behalve dit gesticht heeft deze edele vrouw ook de *diakonie* dezer stad begiftigd met de tienden der geheele buurschap *Aperloo*, ten einde daarvan des winters onder de armen de uitdeeling te doen. In 1775 werd, door *Vrouwe MARIA HANNE COMAER*, dit liefdadige voorbeeld gevolgd, daar deze, ten behoeve en tot onderhoud van eenige behoeftige burgers en burgeressen dezer stad, twee derde van haar geheel vermogen vermaakte, om daarvan in de maanden *December*, *Januarij*, *Februarij* en *Maart*, uitdeelingen te doen, van ten minsten 2 gulden per maand. Het andere derde gedeelte moest strekken tot verbetering der landerijen en gebouwen en alzoo tot vergrooting van het fonds. Voorts bestaat er nog een *Weduwen-hofje*, waartoe, in het jaar 1649, door *HERRICA ALBERT BALTZOEN*, vier gebouwen gegeven werden, staande aan de *Breestraat*, op den

Hooghof, aan de *Afsterstraat* uitkomende; met onderscheidene inkomsten, ten einde daarin zes arme weduwen van kost en kleding te voorzien. Thans bevat dit gebouw woningen voor acht weduwen en staat, met zijne inkomsten, onder het beheer van twee aanzienlijke burgers, die *Besjesvaders* genaamd worden. — Ook is er een *Diakonie armenhuis*, het *Vegghenhofje* genaamd, op de *Schuttorensplaatze*, waarin arme families worden opgenomen, welke door de *Diakonie* bedeed worden.

Voorheen was hier nog een *Burger-weeshuis*, waartoe, in het jaar 1885, het *Schipluiden gildehuis* in de *Kerkstraat* werd ingerigt. Het was een dertig gebouw, dat vele goederen bezat, bestuurd wordende door vier *Weesmeesters*, die doorgaans uit de stemgeregtigden gekozen werden, hetwelk thans echter tot een *Instituut en Latijnsche school* gebesigd wordt. *Almede* was hier vroeger een *Gasthuis*, het *Heiligegeest-gasthuis* genoemd, hetwelk in het jaar 1355, met vergunning van *Johannes van Drest*, den vijf en veertigsten *Bisschop van Utrecht*, gesticht was en diende om er *kranken* in op te nemen, terwijl de *Bisschop* tevens verleend had, dat men er eenen *bekwamen Priester* instelde, met de *gunst*, om er op eenen *afzonderlijken altaarsteen* misse te mogen doen. Dit gebouw is in het jaar 1850 tot eene school en *onderwijzerswoning* ingerigt. Nog bestond er, in het jaar 1442, op de *Eketer-Wijk*, in de stads *vrijheid*, een *Leprozenhuis*.

Onder de *wetenschappelijke inrigtingen* tellen wij: het *Instituut van Opvoeding en Onderwijs*, van wijlen den *Luitenant-Admiraal van Kinsbergen*, in 1806 daargesteld, in het gebouw, vroeger aan het *Schippersgild* behoord hebbende, in welk *aanzienlijk*, in 1841 weder vergroot en verbeterd gebouw, door éen *Hoofdonderwijzer*, éen *Rector* en zeven *Hulponderwijzers*, aan een getal van ruim 40 *leerlingen* (welke voor elken stand der *maatschappij*: voor *hoogeschool*, *militaire akademie*, het *koninklijke instituut voor de marine* of voor den *koophandel*, worden opgeleid) *onderwijs* gegeven wordt; alwaar eene *keurige boekerij*, eene *kostbare verzameling van natuurkundige instrumenten*, gevoegd bij eene *zeer aanzienlijke ondersteuning*, jaarlijks, deels uit *stedelijke fondsen*, deels uit de *nalatenschap van den Stichter* verstrekt, *zeer vele hulpmiddelen opleveren*, welke het *instituut* verre boven de meeste *instellingen van dien aard* vooruit heeft. De *stichting* staat daarbij onder het *toezigt van Bestuurders*, deels door *Heeren Administrateurs* der *nalatenschap van den Stichter*, deels door de *Regering* der *stad* aangesteld. De eerste *Hoofd-onderwijzer* in dit *Instituut* is geweest *Johannes Timmerman*, die in het jaar 1808 herwaarts kwam en in het jaar 1811 overleden is. *Elburg* bezit ook nog een *zeer bloeiend Instituut voor jonge Jufvrouwen*, waar, in het vroeger ook door den *Luitenant-Admiraal van Kinsbergen*, uit eigene middelen gekocht en aan de *stad* vereerde gebouw, door éene *Hoofd-onderhouderesse*, vier *Onderwijzers* en drie *Hulponderwijzeressen*, aan 40 *leerlingen* *onderwijs* gegeven wordt. Deze *instelling* staat mede onder het *toezigt der voormelde Bestuurders*. Voorts heeft men hier twee *scholen* voor het *lager onderwijs*, waarvan de eene in de *St. Agnieten-kloosterkerk* gehouden en *gemiddeld* door een getal van 180 *leerlingen* bezocht wordt, en de andere in het *voorm. Heiligegeest-gasthuis*, welke een *gemiddeld getal van 140 leerlingen* uit de *mindere klasse* telt, die tegen eene *bijdrage van 5 cents* iedere week, *onderwijs*, alsmede de *noodige schoolbehoeften* genieten. Nog

zijn er twee Bewaarscholen, welke door ruim 60 kinderen bezocht worden. — Vroeger had men te Elburg eene Latijnsche school, waar door eenen Rector werd onderwijs gegeven; doch bij de oprigting van het Instituut is de Latijnsche school, even als de Rector, aan het Instituut verbonden, zoo dat zij thans een deel daarvan uitmaakt. Ook is er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 6 Mei 1808 opgericht is en ruim 50 leden heeft; alsmede eene Zangvereeniging, *Cecilia* genaamd, welke den 1 April 1841 opgericht is en omtrent 50 leden telt.

Elburg is de geboortepl. van den Regtsgeleerde JACOBUS WARNEBIUS, geb. in 1567, † in Februarij 1622, na drie en twintig jaren Hoogloeraar in de Romeinsche wetten te Harderwijk te zijn geweest, en van den Letter- en Oudheidkundige EVERHARD FRITS, † te Rochelle in Frankrijk, omstreeks het jaar 1607, min of meer in het dertigste jaar zijns levens.

Den 16 Januarij 1562, woedde een hevige storm, welke torens en vaste gebouwen ter nederwierp en de tot ongewone hoogte opgedrevene golven uit de zee met geweld over de omgelegene velden joeg; hetwelk aanleiding gaf tot de vernieuwing en bevestiging van het dijkregt van de *Erkemedede* enz., door Hertog EDUARD, op den 8 April daaraanvolgende.

In 1567, woedde er weder een verschrikkelijke orkaan, waardoor huizen en kasteelen vernield werden en waardoor ook het kasteel Nijenbeek, destijds ten N. van de Oude Haven, aan de Zuiderzee, binnen de Closte van Elburg gelegen, door de zee is verslonden geworden.

In 1424, heeft JOMAN HETTINGHOEK, Schout te Amsterdam, op eene dagvaart te Elburg het verdrag helpen tot stand brengen, waarbij de Friezen Hertog JAN VAN BEIJEREN voor Heer zouden erkennen.

Elburg hield, in den langdurigen twist tusschen ARNOLD; Hertog van Gelder, en zijnen zoon ADOLF, de zijde des laatsten. Niet lang na ADOLFS dood verklaarde de stad zich voor het huis van BOURGONDIE, doch zij werd in 1480 door de Zutphensche bezetting ingenomen, vele der burgers, en onder dezen ook ARNOLD VAN BOESOR, werden medegevoerd en de laatste moest zich voor zwaar geld lossen, waartoe zelfs zijne juweelen en geldmiddelen niet voldoende waren; doch die van Kampen bleven voor de overige gevorderde penningen borg. Sedert geraakte Elburg onder het bestuur van de Hertogen van Saxon. KARL, Hertog van Gelder, maakte er zich in 1495 meester van. In het verdrag, dat in 1505 tusschen hem en FILIPS I, Koning van Spanje, gesloten werd, bedong men, dat FILIPS onder andere steden ook Elburg behouden zou, evenwel bleef de stad niet in zijne magt.

In 1522 werden die van Elburg verdacht gehouden, aangespannen te hebben met zekeren DOWNA, die men beschuldigde, dat hij van zins was *Harderwijk, Hattem* en Elburg in handen van KARL V. te leveren.

Wanneer in het jaar 1528, na het overgaan van Hasselt, die van Elburg in geen geringe verlegenheid waren, verzochten zij van hunnen Vorst te mogen weten, wat hen in deze haghelijke omstandigheid te doen stond. Doch KARL, hun niet te gemoet kunnende komen, raadde hun de beste voorwaarden, die zij konden, te bedingen, hierop gaven zij zich aanstonds over aan de bescheidenheid van FLORIS VAN BEKORD. Graaf van Buren, wegens Keizer KARL, Gouverneur in Gelderland, en diens bezetting innamen; waarop gezegde Graaf tot meerdere versterking dadelijk aan den noorder regthoek van den ringmuur een blokhuis bouwen liet, dat de Schuttoren genaamd werd.

In 1558 verzetteden de ingezetenen zich tegen de Regering, wegens het toemetselen der Heiligengeatpoort; welke tot 1593 is open gebleven, en in welke plaats men dat jaar de Visscherstoren, als Visschpoost geopend heeft.

KARL VAN BRUNN, Graaf van Mezen, van wege Filips II, Koning van Spanje, Gouverneur van Gelderland, zijnde, verdroeg zich in het jaar 1567 met die van Elsurc, welke den Koning beleedigd hadden, door het bijwonen van Onroomsche predikatiën, en door de beeldstormerij; zij beloofden diensvolgens, dat zij de predikatiën zouden nalaten; dat zij, hetgeen in de kerken door de beeldstorming vernield was, zouden laten herstellen; hun geschut en geweer op het stadhuis brengen; afstaan van alle verhoud., welke zij met iemand mochten gemaakt hebben, en verder zich in gade aan den Koning van Spanje overgeven.

In 1572 werd Elsurc door den Graaf van den Bomm, bij verdrag ingenomen en de kerken door de baldadigheid van het krijgsvolk van haar beelden, versierselen en kleinodiën beroofd.

In 1579 werd de stad, door DUNSTON SOMER, op nieuw versterkt en ieder regthoek van de aarden wallen met een bastion voorzien, alsmede reduiten in de courtines aangelegd, bekend onder den naam van het Zwanengat. In 1593 brandde wel een vierde gedeelte der huizen af.

In 1618 werd Elsurc vermaand, geene anderen in de Regering te kiezen, dan die de Hervormde Godsdienst toegedaan waren.

Wanneer in den jare 1629 de Spaanschen eenen togt op de Veluwe deden, werden binnen Elsurc vijftig man van de Compagnie van Kapitein DE VRIES van Amsterdam gezegd, om het ten minste eenigzins tegen eenen inval te dekken.

In het jaar 1672 was deze stad van krijgsvolk ontbloot, zonder eenigen krijgsvoorraad, hebbende alleen eene ondiepe gracht en vier vervallen bolwerken, hetwelk door een kwaadwillig burger werd verraden aan den Overste HAVRIK, die, in dienst van den Bieschop van Munster zijnde, op den 19 Junij, met 600 Dragonders voor de stad kwam, en haar opeischte. Die van binnen, zich huiten staat van tegenweer zijnde, gaven zich over, onder beding van behoudenis van lijf en goed; vrije oefening van godsdienst; dat de regering in hare ambten soude blijven; alsmede dat de stads inkomsten ongeschonden zonden bewaard worden; ieder, die binnen een half jaar wilde vertrekken, soude zulks vrijelijk, zelfs met zijne goederen, mogen doen; doch weinig tijds duurde het, of de bezetting perste de inwoners onder verschillende voorwendsels, onderscheidene geldsommen af. Den 10 Julij kwam de Marquis de GRANILLY, die, uit last van den Hertog van LUXEMBURG, deze stad van de Munsterschen voor den Koning van Frankrijk overnam, en een nieuw verdrag met de Regering aanging, wegens het onderhouden van de bezetting van spijs en drank, waarvoor de stad de eerste dertig dagen vijf en dertig rijksdaalders (87 guld. 50 cents), en de volgende maand vijftien rijksdaalders (57 guld. 50 cents) daags soude betalen, waartoe Doornspijk en Oldenbroek hunne schattingen binnen Elsurc zouden opbrengen; kort daarna werden de Veluweche staten te Arnhem beschreven, en moest Elsurc aan den awaren eisde van de Franschen voldoen en drie duizend gulden opbrengen. De stad werd door den vijand eenigzins versterkt; en de inwoners niet zoo hard als die van Harderwijk behandeld. Eindelijk trokken deze onbemide gasten, na achttien maanden verblijf, den 9 December 1673, uit, deden eenige, zoo niet alle, de wachttorens van den wal springen, voerden al het geschut mede, en schatteden de burgers op twaalf duizend gulden,

waarvoor zij eenige Heeren, en onder dezen den Predikant Lussan-
rus Fasarius, tot pandslieden, met zich naar Arnhem voerden.

De watervloed van 14 en 16 November 1778 heeft ook te Elsloo en in de nabuurschap zeer nadeelige gevolgen gehad. In den morgen van den 14 was de wind in het Zuiden; waardoor er slechts gewoon water voor den wal was. Na ten middag liep hij naar het Westen, vervolgens naar het Zuidwesten en eindelijk naar het Noordwesten, uit welken hoek het geweldig begon te stormen, zoodat het water dermate opzette, dat het des avonds ten zeven ure over de dijken, ter wederzijde van de stad, heenstortte. Deze storting hield eenen geruimen tijd aan en wel zoo sterk, dat het des nachts ten drie ure vier voeten over den Zomerdijk vloede. Welhaast stond alles buiten de stad, tot tegen de wallen toe, onder water. Des avonds ten elf ure kwam het in de Kleine poort, die, door de vereenigde pogingen van velen, met meat en aarde werd toegedamd, en des morgens ten vier ure, toen de vloed hier op zijn hoogst was, stond het zes voeten achter den kistdam. Des nachts ten drie ure had men reeds een begin gemaakt met dammen in de drie andere poorten te leggen. Door deze voorzorgen was de stad zoo verre bewaard gebleven, dat geen ander water daar ingekomen was, dan hetgeen, uit hoofde van de sterke persing, door de verlaten was heengedrongen, zonder dat er echter eenige noemenswaardige schade door ontstaan was. Des morgens ten half zeven ure begon het water aanmerkelijk te vallen, en buiten de Vischpoort vertoonde alles zich toen als eené volkómene wildernis. Een geheel nieuw pakhuis en vier woonhuizen waren ingestort, zoo dat er niets dan de puinhoopen van konden gezien worden. De kostjnen, vensters, daken en zolders lagen voor de brug van de Vischpoort te drijven. In de gracht zag men eené menigte tonnen, vaten, kisten, brandhout, boomen, timmerhout, turf en meer andere goederen drijven. De bewoners der bovengemelde huizen waren echter alle op eené wonderbare wijze gered geworden, uitgezonderd twee kinderen, die daarbij verdronken. De bovengemelde huizen waren des avonds, omtrent tien ure, geweldig beginnen te kraken, en toen daarvan een gedeelte was ingestort, namen zij, die er zich in bevonden, het besluit, om hunne woningen te verlaten en op eenen hoop hooi te klimmen, welke op eenen kleinen afstand daarvan stond. Omtrent een kwartier uurs, nadat zij dit besluit volvoerd hadden, waren de huizen reeds geheel ter neder gevallen, en niet lang daarna dreven zij met den hoop hooi in een pakhuis, aan de andere zijde van de haven strande, waaruit zij des morgens allen, nevens hunne kinderen, uitgezonderd de twee verdronkenen, levend gehaald werden. Een pakhuis, niet ver van het eerstgemelde staande en waarin koolzaad en haver lag, had de gevel, die naar de zee toe stond, verloren, waardoor al de haver daaruit was weggespoeld. In een huis, hetwelk nauwelijks twee jaren geleden gebouwd was, was het water door den voor- en achtermuur heengeslagen, waardoor het genoegzaam onbewoonbaar werd.

Bij den watervloed van 21 en 22 November 1776, was de zee nog hooger gerezen, dan in het voorgaande jaar, hier eené halve en op andere plaatsen een en eene halve voet. De rukwinden, vergezeld van doonder en bliksem, waren des nachts, tusschen 12 en 3 uur, zoo hevige, dat men zich in de huizen niet veilig rekende. De noodklok werd geklept, stuivende toen het water reeds over de Vischpoortbrug, doch, door de goede voorzorg der regering en den bijstand der

burgertj, had men de poorten nog vroegtijdig gedamd en de verlaten bezorgd, waardoor de stad van water was bevrijd gebleven. Buiten, en vooral aan den Zomerdijk, was de schade aanmerkelijk veel grooter dan in het vorige jaar. Geheele vakken dijk waren weg, zoo wel als de nieuw aangevulde gaten, waaruit de brokken met geweld afsloegen; meest alle huizen aan den Zomerdijk, zoo nieuwe als oude, waren almede door de golven en den wind weggerukt, terwijl daarbij zeven menschen omgekomen en de sluizen aan stukken geslagen waren.

ELBURG verzette zich, met het naburige *Hattum*, in het jaar 1786, tegen de Staten van hun gewest, die daarop den Stadhouder, als Kapitein Generaal hunner provincie, bevel gaven, die steden, zulks noodig oordeelende, met geweld te bezetten. ELBURG werd toen door het Staten krijgsvolk ingenomen, en, even als *Hattum*, uitgeplunderd.

De zware storm en voorbeeldeloozen vloed, in Februarij 1825, dreigde ELBURG, even als hare omstreken, met eene geheele vernieling, en, hoewel de stad zelve, door kistingen aan de poorten, van overstroming verschoond bleef, zoo waren reeds des middernachts, tusschen 3 en 4 Februarij, de buitenwaarden der stad van alle zijde overstromd. De dijken onder de stad en verder aan weerszijde, leden buitengewoon veel. Bijna al het vee in deze gem. verdronk; doch de menschen, die op hoogten en daken gevlugt waren, werden, door krachtdadige hulp, allen gered.

Het wapen der stad bestond in de dertiende en veertiende eeuw uit een zilverveld beladen met een' ongekroonden rooden klimmenden leeuw naar de rechterzijde gewand. — Het tegenwoordige wapen echter bestaat in eene met een valhek geslotene poort met drie in azuur gedekte torens op een silver veld, voor welke poort is liggende, een silver wapenschild, voorzien van eenen rooden klimmenden leeuw. Het geheel gedekt met een gouden kroon van vijf fleurons, gehouden door twee klimmende leeuwen van natuurlijke kleur.

ELCKERZEE, d. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie *ELCKERZEE*.

ELCKERZEESCHE-VAART, vaart in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie *ELCKERZEESCHE-VAART*.

ELDE, d. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *BELE*.

ELDE (BODEM VAN), naam onder welken den grond bekend is, die in het jaar 1314 aan de parochie van Gemonde gegeven is, en in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, op de grenzen der kw. *Oisterwijk* en *Peelland*, prov. *Noord-Brabant* ligt; welke grond later ook VAN GEMALEN (consortes) genoemd is, omdat hij tot St. Michels-Gestel, Boxel, Schijndel en St. Oedenrode behoort. Zie voorts *GEMONDE*.

ELDEN, d. in *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. en 7½ N. ten O. van *Tiel*, distr., arr. en 2½ u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 1½ N. ten O. van *Elst*, aan den Rijndijk en Grift tusschen *Nijmegen* en *Arnhem*.

Men telt er, met de daartoe behoorende heerl. *Meinerswijk*, 101 h. en ruim 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, tabaks- en veeteelt.

De Herv., die hier 160 in getal zijn, behoorden vroeger tot de gem. *Elden-en-Driel*, maar maken, sedert het jaar 1837, eene afzonderlijke gem. uit, welke tot de klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*, behoort. De eerste, die in de gem. *Elden-en-Driel* het leeraarsambt heeft waar

genomen, is geweest **JOHANNES WOLTINGIUS**, nadat hij eerst **ELDEN** alleen had bediend; daar gekomen in 1605, kwam de combinatie ook in dat jaar nog tot stand, en overleed alhier in het jaar 1630. De eerste, die na de afscheiding van *Driel* te **ELDEN** Predikant is geweest, was **ABRAHAM WILLEM BURKERS**, welke in het jaar 1837 herwaarts kwam en in 1841 naar Ootmarsum vertrokken is. Deze gem. heeft een vrij beroep. De kerk is een fraai gebouw.

De R. K., van welke men er 610 aantreft, onder welke 525 Communicanten, maken eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt en waarvan de fraaije, in het jaar 1837 nieuw gebouwde, kerk, aan den **H. Lucas**, *Evangelist*, is toegewijd.

De dorpschool, welke in 1836 nieuw gebouwd is, wordt gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht.

In den Rijndijk bij dit d. viel in den nacht tusschen 25 en 26 Januarij 1820 eene doorbraak, welke 44 roeden wijd was.

Den 25 Maart 1839 sloeg aldaar de bliksem in eene tabaksplanters woning, in de nabijheid van den grooten weg van Arnhem naar Nijmegen gelegen, welke ten gevolge daarvan geheel afbrandde.

ELDEN, d. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **ELDE**.

ELDERDIEP, water in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **ELDERDIEP**.

ELDERENS, geh., in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 3 u. N. ten W. van *Breda*, kant., gem. en 2 u. O. N. O. van *Zevenbergen*.

ELDERENSPOLDER, pold. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*; palende N. aan den Bredasche-polder, O. aan de Lage-Zwaluwe, Z. aan den Zoonzeelsche-dijk, en aan het Land over den Dwarsdijk, W. aan den Kleinen-Schenkel en aan den Geldersche-polder.

Deze pold., die in het jaar 1595 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 243 bund. 72 v. r. 88 v. ell., waaronder 213 bund. 88 v. r. 81 v. ell. schotbaar land, telt 3 h., waaronder 1 boerderij, en wordt door eene sluis, op het Hollandsdiep van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, een Lid en eenen Penningmeester.

ELDERIK, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **ELDERIK**.

ELDERSCHANS, ook wel **EEDERSCHANS** of **HELDERSCHANS** gespeld, voorn. schans in *Staats-Vlaanderen*, in het schependom van *Aardenburg*, prov. *Zeeland*, arr. en 7 u. Z. van *Middelburg*, kant., distr. en 1 u. Z. O. van *Sluis*, gem. en ½ u. W. van *Aardenburg*, tusschen de pold. *Bewester-Eede-bezuiden-St.-Pietersdijk* en *Bewester-Eede-benoorden-St.-Pietersdijk*.

Zij is voorzeker aangelegd gedurende de Spaansche onlusten. Door den Nederlandschen Staat, in het laatst der zeventiende eeuw, verkocht, behoort zij thans aan de familiën van den **BROECKE** en **VERKEER**, en is tot een buitenverblijf aangelegd, als wanneer zij den naam van **RÛSTENBURG** bekomen heeft. Deze naam is echter weinig in gebruik. De vorm der schans is nog genoeg zichtbaar, zijnde de buiten- en binnenvest nog aanwezig. Zij is groot 5 bund. 39 v. r. 60 v. ell., de binnenvest, zijnde thans een vijver, daaronder begrepen.

ELDERSINGHUIZEN of **ELLERSINGHUIZEN**, geh. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 3 u. Z. Z. O. van *Winschoten*, gem. en ½ u. Z. van *Vlagtwedde*; met 15 h. en 90 inw.

Tusschen deze buurschap en Onstwedde is oudtijds een zwaar regsgeding, over de veedrift, gevoerd, hetwelk ten laatste, door *Kim Schenck van Toutenburg*, als Heer van *Wedde*, *Westerwoolderland* en *Bellingwolde*, den 29 April 1548, werd beslist bij eene uitspraak, waarvan het oorspronkelijke, zijnde op perkament met uithangend zegel in rood was, op de archieven-kamer te Groningen nog berust.

ELDELSLOO of **ELLESLOO**, groote boerderij in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr.; judic. en adm. kant. en 1 u. Z. O. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Rolde*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 24 bund. 56 v. r. 26 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Landbouwer *JAN TEN BAREN HOMAN*.

ELDELSVELD of **ELLESVELD**, heideveld in het dingspil *Zutdenveld*, prov. *Drenthe*.

Het is een onafzienbare heidevlakte, bijna drie uren gaans lang, en even 200 breed. Zij wordt omringd door de dorpen en gehuchten, *Odoorn*, *Noord-Sleen*, *Wesup*, *Orvelte*, *Elp*, *Schoonlo*, *Westdorp*, *Ees* en *Exlo*.

Volgens overlevering zoude het zijnen naam ontleenen van eene beruchte roover van den ouden tijd *ELKAD* genaamd, die zich met de zijnen hier zoude hebben opgehouden.

In dit heideveld vindt men eene, hoewel niet groote, oppervlakte nog onaangeroerd hoog veen, loopende van *Westdorp* en *Ees* tot op de hoogte van *Noord-Sleen*. De groote weg van *Koeverdorp* naar *Assen* en *Groningen* loopt er doorheen.

ELDERUM (HET-), geh. in de heerl. *Bormeer*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van 's *Hertogenbosch*, kant. en gem. *Bormeer*.

ELDRIK of **ELBERIK**, huurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. van *Zutphen*, kant. en 1 u. Z. O. van *Doesborgh*, gem. *Hummelo-en-Keppel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Hummelo*, $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Laag-Keppel*, waartoe het behoort; met 34 h. en 230 inw.

BLEDE, oude naam van het d. *EELDE*, in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *EELDE*.

ELEMA, voorm. heerenhuis in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder *Losdorp*, gem. *Bierum*.

ELEMAHEERD, voorm. heerd, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, onder *Godlinze*. Thans is het eene boerderij.

ELENS of **EELENS**, b. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 8 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. W. van *Utrum*, op eene wierde, welke ruim twee bunders beslaat. Het bestaat uit 4 boerderijen met 38 inw.

ELLERANGE, Fr. naam van het d. *Elleringen*, in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ELLERINGEN*.

ELLERINGEN, d. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ELLERINGEN*.

ELETHA, oude naam van het d. *EELDE*, in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *EELDE*.

ELEVELD, op sommige kaarten *KLOVELD* gespeld, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 1 u. Z. ten O. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Rolde*; met 2 h. en 15 inw.

ELFBERGEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. en 3 u. W. ten N. van de *Lemmer*, $\frac{1}{2}$ u. N. van

Olderwirdum, waartoe het behoort, te midden van het hoehrijfste gedeelte van *Geestland*.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorn. vrouwenkloost., te *Enkhuizen*. Zie *URSULA-KLOOSTER*.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorn. vrouwenkloost., te *Leyden*. Zie *URSULA-KLOOSTER*.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorn. vrouwenkloost. te *Utrecht*, van de orde van *St. FRANCISCUS*. Zie *URSULAKLOOSTER*.

ELFDUIZEND-MAAGDENKLOOSTER, voorn. nonnenkl. te *Warmond*, dicht bij de kerk.

Dit kloost., hetwelk den derden regel van *St. FRANCISCUS* volgde, en naar de elf duizend maagden was genaamd; is in het jaar 1410, gesticht, en met inkomsten voorzien door *Johan I*, Heer van *Vermond* en *Esackijerwoude*, voor adellijke maagden die tot armoede vervallen waren. Twee zusters van zijne huisvrouw *Agnes*, dochters van *Jas van Kammeren*, een Zeeuwisch Edelman, waren de eerste die zich in dit klooster begeven hebben. Deze Nonnen waren gedurig opgesloten en konden door eene bedekte gaandersij, waarvan nog eenige overblijfselen gezien worden, naar de parochiekerk gaan.

ELFNUM, naam, welke voorkomt op de lijst der goederen, welke de *Utrechtsche kerk* bezat ten tijde van *Othobaldus*, den twaalfden Bisschop van *Utrecht*. Sommigen willen dat daardoor de stad *Delft*, prov. *Zuid-Holland*, moet verstaan worden.

ELFHOEVEN, pold., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Goeda*, gem. *Land van Steen c. a.*; palende N. O. aan 's *Gravenbroek*, O. aan de *Vrijbroek*, Z. aan *Willes*, W. aan *Bloemendaal*.

ELFPLAAT, onbekende plaats in den *Bisschop*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ELFTPLAAT**.

ELFPLAAT, naam, onder welchen de pold. **ELFTPLAAT** in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens, hoewel verkeerdelijk, voorkomt. Zie **ELFTPLAAT**.

ELFT (DEN), geh. in het *Land van Roeststein*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 5½ u. O. ten N. van 's *Hertogenbosch*, kant. en ½ u. Z. W. van *Grave*, gem. en 1 u. O. van *Reek*, aan den straatweg op 's *Hertogenbosch*.

Het is hier des *Zondags* zeer vrolijk, doordien deze plaats alsdan zeer druk door de inw. van *Grave* bezocht wordt.

ELFT (GAT-VAN-DEN-), eene der killen van den *Bisschop*, prov. *Noord-Brabant*, ten Z. van de *Elftplaat* leopende.

ELFTER-HEURNE, een der vier hoeken, waaris vroeger de buura. *Lette*, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, verdeeld was. Het ligt arr. en 4½ u. O. ten Z. van *Almelo*, kant. en 1 u. O. ten N. van *Oldenzaal*, gem. en 1½ u. N. ten W. van *Losser*.

ELFTPLAAT of **ELFVLAAN**, onbekende plaats in den *Bisschop*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drumswelen*; palende N. aan het *Gat van den Elft*, O. en Z. aan het *Gat van de Kerkevaart*, W. aan het *Hollanddiep*. — Zij bestaat in griend-, hout-, riet- en hiesvelden.

ELFTPLAAT, ook wel, hoewel verkeerdelijk, **ELFVLAAN** gespeld, onbekende pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gedeeltelijk gem. *Poortugaal*, gedeeltelijk gem. *Albrouckensard-en-Kijzelaende*; palende N. aan het *Poortugaalsche gat*, O. en Z. aan de *Oude Maas*, W. aan de *Zalmplaat*.

Het is eigenlijk eene aangewassen gors in de Oude Maas, die voor ongeveer honderd en vijftig jaren, ten koste van het domein van Nal-land, bedijkt is. Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 25 bund. 49 v. r. 10 v. ell., waaronder 8 bund. 24 v. r. 70 v. ell. schotbaar land, en wordt op de Oude Maas, van het over-tollige water ontlast.

ELGERSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 5 min. Z. O. van *Ten-Boer*, waartoe zij behoorde.

Deze state besloeg eene oppervlakte van 81 bund. 70 v. r. 70 v. ell., waarvan de boomgaard, tuin, singels en grachten, binnen welke de adellijke huizinge stond, 2 bund. 13 v. r. 70 v. ell. innamen. Zij behoorde in het jaar 1702 aan Jonkheer FRANS JULIUS HERRINGA VAN KYSINGA, Grietman van Rauwerderhem, en Raad ter Admiraliteit te Rotterdam, doch toen was het huis reeds geheel afgebroken. Thans worden de daartoe behoord hebbende gronden in eigendom bezeten door den Heer Mr. JOHANNES STYNSTRA, woonachtig te Franeker.

ELI, d. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Ambonis*, kust *Hitoe*, gesp. *Oeli-Sawani*.

Het lag weleer in het gebergte; achter Hila, doch later is het digt beoosten Hila verplaatst, en was in het begin der vorige eeuw sterk 94 sielen, onder welke 32 weerbare mannen en 18 dat's.

ELI, WAI-ELI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, aan de Noordwestkust. Zij stort zich met eene Noordelijke rigting in zee uit.

ELI (LOEMA-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Jass*. Zie *LOEMA-ELI*.

ELICHEIM, volgens sommigen de ware naam van het d. *Elkon*, op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie *ELKON*.

ELINGA, naam, onder welken de voorm. state *ELISMA*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, wel eens, hoewel ver-keerdelijk, voorkomt. Zie *ELISMA*.

ELINGEN, naam onder welken op sommige kaarten het d. *ELLEN-GEN*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie *ELLINGEN*.

ELIPAPOETEH, ELPAPORTIN of ELPAPORTY, gesp. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Ceram*.

Het bestaat uit de d. *Elipapoeteh*, *Samasoeroe* en *Paulohy*. *ELIPA-POETEH*, ELPAPORTI of ELPAPORTY, vroeger door onze zee-lieden veelal *KELKPORTI* genoemd, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de Zuidkust, deel *Selan*, bijna midden in de *Bogt-van-Elipapoeteh*.

Het wordt *ELIPAPOETEH*, d. i., Hooge witte rots, genaamd, omdat het in de oude tijden, op eenen hoogen witten heuvel gelegen was; doch later is dit dorp verplaatst naar het strand, omtrent drie mijlen van *Koak*, naar het Westen, en omtrent twee groote, zoo niet drie mijlen van den hoek van *Latoe-Haloy*, omtrent midden in de bogt, met welke het deel, *Selan* genaamd, een einde neemt, alsoo dit zich maar tot die bogt uitstrekt, en hier van daan nu het vijfde deel van *Cerams* binnenkust begint.

ELIPAPOETEH (BOGT VAN) of *BOGT VAN ELPAPORTY*, golf in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Seram*, zich van den hoek van *Koak* tot aan den hoek *Latoe Haloy* uitstreckende.

Men vindt in deze golf plaatsen, waar het water voor het oog warm uit zes opborrelt, op eenige plaatsen kookt het zelfs, en aan het strand

is een klein spruitje, hetwelk het zand in den omtrek zoodanig verwarmt, dat het toereikend is om een warm bad te nemen.

De bewoners der kust langs deze golf, werden eertijds zeer wegens hunne magt geroemd, kunnende toen wel tien coracora's bemannen, waarvan het dorp ELIPAPOSTER te dier tijd ELI TAMILANE genaamd werd.

In het begin der vorige eeuw, maakten zij niet meer dan 800 zielen uit, waaronder 147 weerbare mannen en 57 dati's, schepende een coracora. Zij waren van oudsher de Oostindische Compagnie zeer getrouw, en hebben haar als Gezanten gediend, om de Alfoeren als men die van nooden had, van het gebergte te hulp te roepen.

Zij waren eertijds Heidenen, doch sedert Christenen geworden, die de Nederlanders vrij goede diensten bewezen, om welke reden men er ook van tijd tot tijd veel werk van heeft gemaakt, om hen tegen die van Sepa te verdedigen, die hen zeer benadeelden.

ELISABETH (GEERTUIDA-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GEERTUIDA-ELISABETH.

ELIZABETH (ST.-), pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELISABETHSPOLDER (ST.).

ELIZABETHPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie ELIZABETH-POLDER.

ELISABETHS-CONVENT (ST.-), voorm. nonnenkl. in *Delfland*, te 's *Gravenhage*. Zie ELISABETHS-CONVENT.

ELISABETHSDAL (ST.-) of St. ELISABETHSDAL, voorm. kloost. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Roermonde*, gem. *Nunhem*.

Dit klooster, hetwelk door Reguliere Kanunniken bewoond werd, is in het jaar 1798 vernietigd. Het is thans een landgoed, met boerderij en molen, hetwelk eene oppervlakte ruim 500 bund., en thans in eigendom bezeten wordt door den Heer A. VAN MULBRACHT, Advokaat te Roermonde.

ELISABETHSDAL (ST.-), voorm. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*. Zie ELISABETH (ST.).

ELISABETHSHOOP, plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ELISABETHSHOOP.

ELISABETHSHOOP, vereenigd met *Aitnoek*, kweek- en kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie AITNOEK.

ELISABETHSPOLDER (ST.), pold. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gedeeltelijk gem. *Oud-en-Nieuw-Herkinge*, gedeeltelijk gem. *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe*; palende N. aan den Dirkslandsche-polder, O. aan de Oude-Plaat en aan den Klinkerlandsche-polder, Z. W. aan den Oud-Herkinge-polder, W. aan den Diederik-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 189 bund. 16 v. r. 68 v. ell.; waaronder 178 bund. 56 v. r. 53½ v. ell. schotbaar land, van hetwelk 92 bund. 43 v. r. 10 v. ell. onder *Oud-en-Nieuw-Herkinge* en 96 bund. 75 v. r. 55 v. ell. onder *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe*. Men telt er 4 h. en 52 inw., van welke 2 h. en 16 inw. onder *Oud-en-Nieuw-Herkinge*, 2 h. en 16 inw. onder *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpe*. De polder wordt door twee sluzen door den polder *Oud-Herkinge*, op de Bieiningen of Grevelingen van het overtollige water ontlast. Het dijkebe-

staar bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gewootenen, eenen Secretaris en Penningmeester.

ELISABETHSPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie ELISABETHSPOLDER.

ELISABETHSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie ELISABETHSPOLDER.

ELISA-CARTHAGO, voorn. fort in *Afrika*, in *Opper-Guinaea*, aan de *Goudkust*. Zie ELISA-CARTHAGO.

ELISCHOWE, naam eener landstreek, vermeld in de acte der verdeling van *Lotharingen*, den 28 Julij 870, tusschen KARL den Klok, Koning van *Frankrijk*, en LODERWIK, Koning van *Duitschland*, waarbij deze landstreek aan laatstgenoemden Vorst bleef.

Naar alle waarschijnlijkheid wordt onder ELISCHOWE het distr. verstaan door de Alzette of Else bespoeld, hetwelk thans onder de namen van Rosserthal en Merschtal een gedeelte van het grooth. *Larenburg* uitmaakt.

ELISSE, naam onder welke het d. ELST in de *Over-Betsue*, prov. *Gelderland*, reeds in de zevende eeuw voorkomt. Zie ELST.

ELISTA, voorn. hofst. in de *Over-Betsue*, prov. *Gelderland*, welke Keizer HENDRIK II tot een verblijf voor zijnen hofstoet hield, en moet gelegen hebben, waar thans het d. ELST ligt. Zie dat woord.

ELI-TAHILANI, oude naam van het d. ELIPAPOTEN in *Oost-Indië*, op het *Ambonche eil. Ceram*. Zie ELIPAPOTEN (BOGT-VAN-).

ELIWERVE (DE), voorn. pachthoeve op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, dist., arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. O. ten Z. van *Goos*, gem. *Kapelle-Biezelingen-en-Everdijk*, 5 min. N. van *Kapelle*.

Deze pachthoeve, waarvan de naam, in DEN DUVELARENS verbasterd, tot dwaze sprookjes aanleiding gegeven heeft, bestaat niet meer. In 1841 is zij in verschillende perceelen verkocht, waarna de gebouwen zijn afgebroken.

ELIZA, voorn. fort in *Afrika*, in *Opper-Guinaea*, aan de *Goudkust*. Zie ELISA-CARTHAGO.

ELIZABETH (GEERTRUIDA-), verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Surinams*. Zie GEERTRUIDA-ELIZABETH.

ELIZABETHPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk *Vrije van Sluis*, gedeeltelijk heerl. *Breskens*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Breskens*, gedeeltelijk gem. *Groede*; palende N. en O. aan de *Wester-Schelde*, Z. aan de *Versepolder* in *Klein-Baarzande* en aan *Oud-Baarzande*, W. aan *Oud-Baarzande* en aan *Oud-Breskens*.

Van dezen pold., die in het jaar 1639 bedijkt was, werden de dijken door den watervloed van 27 Januarij 1682 omvergeworpen. Hij was toen ruim viermaal zoo groot als thans, schoot voor geheel *Oud-Breskens* en sloot den *Barbel*, nu ook verdronken, in. Kortens tijd daarna was hij echter weder, in zijne tegenwoordige grootte, beverscht, en beslaat thans volgens het kadaster, eene oppervlakte van 100 bund. 20 v. r. 65 v. ell., waaronder, volgens ouden omlooper, 82 bund. 28 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, liggende daarvan 77 bund. 62 v. r. 75 v. ell. onder *Breskens*, 22 bund. 66 v. r. 90 v. ell. onder *Groede*, telt 12 h., waaronder 2 boerderijen, liggende alle onder *Breskens*. De arbeiderswoningen vormen een klein geh., bekend onder den naam van *Papendrecht*. De polder wordt door eene sluis, liggende aan de *Oostzijde*, van het overtollige water ontlast en staat, vereenigd met *Groot-en-Klein-Baarzande*, onder het bestuur van eene

Dijkgraaf, eenen Gezworen en eenen Penningmeester of Ontvanger-Griffier.

ELIZABETH-POLDER, onder de landlieden meestal de **LIZBETH** en daarom ook op vele kaarten voorkomende onder den naam **LIZBETHPOLDER**, en op die van Mook onder dien van **LIZBETHPOLDER**, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadzand*, prov. *Zee-land*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*; palende N. en O. aan den Grooten-St.-Annapolder, voorts nog O. alsmede Z. aan den Kleine-St.-Annapolder, W. aan den St.-Jorispolder en den Mettenijepolder.

Deze pold. werd bedijkt in 1569, is groot 48 bund. 83 v. r. 96 v. ell.; daarin staan 4 arbeiderswoningen. Hij watert uit in den St. Jorispolder: heeft geene eigene directie; maar behoort tot de Watering van Kadzand.

ELIZABETH (ST.) of **ST. ELIZABETHSDAL**, voorm. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, te *Bortel*, aan den oever van den Dommel, een weinig benoorden de kerk.

De Nonnen volgden eerst den derden regel van den H. FRANCISCUS, maar gingen in het jaar 1507, tot de orde der Clarissen over. Bij den brand, welke Bortel in het jaar 1540 teisterde, werd het gebouw geheel vernield, zoodat de bewoneressen bij de Clarissen te 's Hertogenbosch, eene schuilplaats moesten zoeken. Het klooster werd echter door de milddadige hulp van sommige burgers hersteld, hetgeen de Nonnen op hare beurt gelegenheid gaf, om de Clarissen van 's Hertogenbosch huisvesting te verleen, nadat die stad, in het jaar 1629, door de Staatschen was ingenomen. Zij selven bleven het klooster te Bortel bewonen, tot in het jaar 1648, toen zij het, ten gevolge van de overgave der Meijerij van 's Hertogenbosch, moesten verlaten en de wijk namen in het klooster van hare orde te Hoopstraten. Van daar hebben zij zich naar Megen begeven, en aldaar het Clarissen-klooster gesticht. Daarna zijn de kloostergebouwen te Bortel afgebroken en op den grond burgerhuizen gebouwd.

ELIZABETHS-CONVENT of **ELIZABETHS-KLOOSTER**, voorm. nonnenkl. in *Delfland*, te 's *Gravenhage*, aan het einde der *Vlemingstraat*, over de Schoolstraat, op het plein, hetgeen nu voor de Maandagsche en Vrijdagsche markt wordt gebruikt, en ook voor een gedeelte op de laan, welke daarom de *Zusterslaan* geheeten werd, als behoorende aan het klooster.

De bewoneressen, die naar den derden regel van den H. AUGUSTINUS leefden, behoorden onder de vergadering van St. Janskamp, of het zoogenaamde kapittel van Utrecht. In dit zusterhuis stond eertijds een altaar, toegewijd aan St. ELIZABETH, patronesse van dit klooster, waaraan eene vikarij was gesticht, die de van GAALLEN, te Haarlem, plagten te vergeven. De nonnen werden ook de beslotene zusters van het St. Elizabeths-zusterhuis genoemd. Van dit klooster is tegenwoordig niets overig, dan de bloote naam, zijde het bij de Regering van 's Gravenhage, in vorige tijden gekocht en ten gronde toe gesloopt, waarvan in den jare 1614, de nieuwe Groenmarkt gemaakt is.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.) of **ST. ELIZABETHSKLOOSTER**, voorm. nonnenkl. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*, te *Grootebroek*.

Het werd bewoond door Kanunnikessen, die naar den regel van den H. AUGUSTINUS leefden. Ter plaatse waar het gestaan heeft ziet men thans een Weeshuis, behoorende aan de Hervormde gemeenten van

Grootebroek, Lutjebroek, Bovencarspel, Hoogcarspel en Andijk, die begrepen geweest onder de jurisdictie der voormalige stede Grootebroek. Een goedgeleete van het kloostergebouw, later ingerigt tot een Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, is tot in het jaar 1839, in wezen gebleven, als wanneer het, uithoofde van bouwvalligheid, is gesloopt.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.), kloost. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, bij *Brielle*, op het kerkhof der parochiekerk van *Rugge*, waarom het ook wel de PRIORIJ VAN RUGGE, genoemd werd.

Het was eene priorij van reguliere Kanunniken, die onder het kapittel van Windesheim stond, en in het jaar 1404 door HUCO, Heer van HRENVLIET, gesticht was. Uit den brief der stichting, welke den 6 Maart van datzelfde jaar, door FREDERIK VAN BLANKENHEEM, een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, bevestigd is, blijkt, dat de inkomsten dezer priorij van tijd tot tijd door de volgende personen vermeerderd zijn; als: door JAN WILLEMS, door zeker eerwaardig man, met name Heer GERRIT, en bijgenaamd APPELMAN, door HUCO PAULS, door eene eerbare vrouw, genaamd MASSA HANS PAPP, door KATHRIN KAASBAKKERS, DIRK HUYGEN, NIKLAAS JACOBUS ZOETERS, AELTJE HUYGEN, JAN HUYGEN en WOUTER Heer PAUWELSS.

Twee jaeren later werd er een minnelijk verdrag getroffen, tusschen den Pastoor van Rugge aan den eenen en den Prior van het voorsz. klooster aan den anderen kant, behelzende: dat de Heer JOHAN NIKLAASZON, Pastoor van de parochie-kerk te Rugge, en broeder THEODORICUS VAN LINDEN, Overste van het gemelde klooster, die door zija convent daartoe gemagtigd was, om vredeswille en om alle kragtelen en twisten tusschen hen en hunne nazaten voor te komen, elkander op de volgende wijze verstaan hebben: de Overste of Prior, en het convent zouden alles en ieder in het bijzonder, dat hun gegeven, vereerd of bij uitersten wille besproken zou worden, vrijelijk en volkomenlijk genieten, en zonder iemands tegenspraak tot godvruchtige gebruiken besteden. De Prior of Overste van het convent zoude door zich zelve of door een ander bekwaam Priester, de biecht mogen hooren van zijne broeders, bekeerlingen, opdragelingen, huisgenooten en kostgangers; en zoude hun, zoo dikwijls als het dienstig zoude zijn, heilzame boetplegingen mogen voorschrijven, en de kerkelijke sacramenten beregten. Ook zoude hij het in doodsnoed mogen doen aan de vreemdelingen en buitenlanders, welke onder de gemelde parochie nog niet behoord hebbende, in het gemelde klooster aangekomen waren. En die zouden daar ook zonder eenige tegenspraak van den Pastoor, Onder-Pastoor, of van hunne aanhangers, en zonder den Pastoor iets van de offerpenningen te betalen, of hem eenige rekenschap van die offerpenningen, of van iets dergelijks te geven, begraven mogen worden. En in gevalle eenige Parochianen, onder de gemelde parochiekerk behoorende, het voornoemde klooster, tot hunne begraafplaats gekozen hadden, dan zouden de offerpenningen, welke zij ter gelegenheid van het lijk zouden ontvangen, tusschen den Pastoor en den Prior of Overste voornoemd, gelijkelijc gedeeld moeten worden. En daarom zoude de Prior of Overste van het klooster aan den Pastoor der gemelde parochiekerk, en aan zijne nazaten, jaarlijks op den dag van St. JAN DEN DOOPER, betalen vier Hollandsche schellingen (1 guld. 20 cents) gangbare munt. Daarentegen deed de voornoemde Pastoor afstand van alle andere regten en inkomsten, die hij van het klooster te vorderen had, of in het toekomstige te vorderen mocht hebben, en beloofden de partijen wederzijds voor zich zelve en voor hunne nazaten plegtiglijk, dat zij

dit verdrag ter goeder trouw zouden onderhouden. Ook verzochten zij **FREDERIK VAN BLANKENHEIN**, den een en vijfzigsten Bisschop van Utrecht, dat het hem believen mogt, dit verdrag, door zijn ordinaris gezag te bevestigen, terwijl de acte daarvan, ten jare 1406, te Rotterdam, ten huize van **JAKOB GERRITZSOON**, geteekend, nog in hetzelfde jaar door den gemelden Bisschop bevestigd werd, die hun ook door een open brief verlof gaf, om de landerijen en inkomsten, welke hun niet welgelegen waren, te verkoopen of te verwisselen. Maar dit mochten zij niet doen, zonder den raad en toestemming van den stichter, Heer **HUSE VAN HEEVLIET**, op wiens gewisse de Bisschop alles liet aankomen.

Nadat er in het jaar 1404, in de parochiekerk van **Rugge**, op het altaar van de *Allerheiligste Maagd*, door den meergemelden Pastoor, **JAN NIKLAASZON**, eene vikarij gesticht en die stichting nog in hetzelfde jaar door **FREDERICUS**, Bisschop van Utrecht, naar den eisch der kerkelijke regten, bevestigd was, heeft de stichter, den 19 Februarij 1407, met toestemming van zijnen broeder **JUDOCUS NIKLAASZON**, deze kapellanij uit de parochiekerk overgebracht in de kerk der Reguliere Kanunniken, zoodanig, dat de Prior en de verdere broeders gemelde kapellanij, te eenwigen dage, zouden bedienen, en alle de goederen en inkomsten, die er aan gemaakt waren zouden genieten en bezitten; tot welke verplaatsing in de maand Maart van datzelfde jaar, de Bisschop **FREDERICUS**, siende op de armoede en geringe inkomsten van de Reguliere Kanunniken, zijne toestemming gaf.

Nog stichtte, tenzelfde jare 1404, **WILLEM JAKOBZON**, Kanunnik van St. Pieterskerk te Middelburg, en van St. Adriaanskerk te Naaldwijk, en daarbij Huispriester van den Heer **HUSE VAN HEEVLIET** eene vikarij of altijddurende kapellanij; ter eere van den *Alvermogenden God*, van de *Allerheiligste Maagd MARIA*, en van den H. Martelaar **ADRIANUS**, die voor den Patroon der kapellanij moest gehouden worden, welke vikarij, zoo lang de stichter leefde, soude bediend worden, ter plaatse daar het hem goed dacht, terwijl de eerste bezitter, na des stichters dood, zoo lang hij leefde, mede dit in zijne keuze zoude hebben. Doch na hun beider dood zoude de kapellanij te eenwigen dage bediend moeten worden op het huis te Heenvliet. Ook zoude de eerste bezitters der vikarij gehouden zijn, op alle de feestdagen van O. L. Vrouw, en ook op het feest van den Patroon **ST. ADRIANUS**, eene mis te lezen. Doch na hunnen dood zouden de volgende bezitters der vikarij gehouden zijn, drie missen per week op het gemelde huis van den Heer **VAN HEEVLIET** te lezen. Het regt van Patroonschap of de begeving der kapellanij behield hij aan zich zelve, zoo lang hij in leven was. Na zijnen dood zoude de Heer **VAN HEEVLIET**, en na den dood van gemelden Heer de **VROUW VAN HEEVLIET**, **LAMBERTA**, *Vrouw van Polanen en Made*, indien zij langer leefde, het gemelde regt hebben en bezitten; daarna zoude het op hunne kinderen versterven, en verder op hunne wettige nakomelingen en rechte nazaten overgaan. Nadat de kapellanij dus gesticht, de bevestiging van den Bisschop verkregen, de vikarij vergeven, en alles in staat gebracht was, heeft de stichter, met toestemming van den Heer **VAN HEEVLIET**, de kapellanij verplaatst, en in de kerk der Reguliere Kanunniken overgebracht. Ook deze verplaatsing werd door den Bisschop ten volle goedgekeurd, in het jaar 1401, ten welken jare in de kerk van de Reguliere Kanunniken mede werd overgebracht, eene vikarij den 2 Junij 1388 door zekeren Priester, met name **NICOLAAS BRAND**, gesticht in de Hoofdkerk

van St. CATHARINA in den Brick, om aldaar, op St. Olisa's-outaer, be- diend te werden.

In het jaar 1409 nam JAN VAN BELIEKEN, verkoren Bisschop van Loik, de Reguliere Kanunniken onder zijne bescherming, en gaf hen in het volgende jaar verlof, om eenen molen in hun convent te zetten; in laatstgenoemd jaar gaf DIELE, JAKOB HADDEBOERS dochter, aan het klooster anderhalf gemet lands (68 v. r. 87 v. ell.) De inkomsten werden aanmerkelijk vergroot door den aanwas der gorzen van het nieuwe land, omtrent Stad aan het Haringvliet, welke gorzen in het jaar 1410 door JAN, Heer, en HELEWIE, Vrouw van *Heenolist*, aan den Prior en het St. Elizabethsklooster van Rugge geschonken werden. Over desen aanwas geraakten zij met den Abt van St. Michielsabdij te Antwerpen en de Heeren en Erfgenamen van Middelharnis, daar de gorzen naast aangelegen waren, in geschil, doch dit werd door vier scheidsmannen bijgelegd.

In het jaar 1572, na de inneming van Brielle, werd dit klooster door LUKKÉ's krijgsvolk in den brand gestoken en door de vlammen verteerd.

Den 9 Julij 1572 zijn negentien R. K. Geestelijken, in de schaar van het St. ELIZABETHS-CONVENT te Rugge, op bevel van WILLEM VAN DEN MARCK, Heer van *Luney*, zeer wredelijk en onmenscheijk geptijnd en dood gefolterd. Deze Geestelijken worden gewoonlijk de negentien *Martelaren* van Gorinchem genoemd, om dat zij meest allen te Gorinchem in hechtenis genomen waren, van waar zij naar Brielle overgevoerd werden (1).

Ter plaatse waar vroeger dit klooster stond, vindt men thans eene landhoeve, welke in eigendom bezeten wordt door den Heer CORNELIUS LUDOVICUS BARON VAN WIJCKERSLOETH, Heer van *Schalkwijk*, Bisschop van *Curium*. In de turfchuur aldaar wijst men nog de spijkers, waaraan de Geestelijken zijn opgehangen.

ELIZABETHS-CONVENT (ST.), voorn. nomenkl. in *Schierland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Schoonhoven*. — Het stond aan de *Oude Haven*, strekkende zich tot aan het Schuttershof van de St. Joris Doelen uit. De kerk had haren ingang tegen over de voormalige Beggijnenbrug, welke over de Oude Haven pligt te leggen en welke voor vele jaren is afgebroken.

Het jaar der stichting is niet juist bekend, doch daar het zeker is, dat dit klooster in het jaar 1575 nog niet bestond en men het in het jaar 1599 vermeld vindt, moet het ongetwijfeld tusschen dien tijd hebben plaats gehad. Het heeft zijnen oorsprong te danken aan enige Zusters, die zich uit het klooster te Oudewater naar Schoonhoven begaven en zich aldaar met der woon vestigden, en er eerst naar den regel van den H. FRANCISCUS leefden; doch later dien der Reguliere Kanunnikessen aannamen.

Dit klooster had veel te lijden, toen LUKKÉ, in October 1572, Schoonhoven voor den Prins van ORANJE gewonnen had. PIET GEMERTS,

(1) De namen der Geestelijken waren: LEONARDUS VAN VECHTEL, oudste Pastoor van Gorinchem, NICOLAAS JANSSEN VAN POPPEL, tweede Pastoor, NICOLAAS PIET, Gardiaan van het Minderbroedersklooster, HILBRONNUS VAN WEEKT, THEODORUS VAN ENDEB, NICARUS JANSZON VAN ENKE, WILLEMALDUS GORFRIEDUS ANTONIUS VAN WEEKT, ANTONIUS VAN HOORNAAR en FRANCISCUS KOSING (of BOST), Minderbroeders, PERNUS VAN WINK, Leenbroeder in het Franciskaner-klooster, CORNELIUS VAN WILK, Familias bij de Minderbroeders, JOHANNES VAN OOSTERWIJK, Koninklijk reguler der orde van den H. AUGUSTINUS en GORFRIEDUS VAN DUINEN, voorheen Pastoor in eene stad op de Noordlandse gorzen, en ten tijde der inneming van Gorinchem, aldaar van een klein beneficie levende, JOHANNES, tijdelijk Pastoor te Hootsmat, ADRIANUS BECANUS, Pastoor te Monster, JACOBUS LACOPE, Kapellaan te Monster, en ANDREAS WOUTERS, Pastoor te Heinoord.

gehoortig van Gouda, een Lekenbroeder in het Harnsche klooster, werd alhier, in den nacht van 11 November in den slaap overvalen en met vier en dertig steken afgemaakt.

Na de Reformatie heeft men van een gedeelte van dit klooster een Magazijn of Tuighuis gemaakt, van het andere gedeelte een Oude Vrouwen- of Proveniershuis; doch toen de inwoners van dit gesticht verminderd waren, heeft men de overigen, in het jaar 1716, naar het Mannenhuis overgebracht, naderhand heeft men, in het jaar 1726, den opstal van de gebouwen verkocht, om afgebroken te worden. Het ledige erf, toen tot eenen tuin aangelegd, behoort thans aan de stad in eigendom en maakt een gedeelte van de zogenoemde PLANTAARDJE uit.

ELIZABETHSDAL (ST.), voorn. nonnenkl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oosterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ELIZABETH (ST.)**

ELIZABETHSDAL (ST.), voorn. nonnenkl. in *Oppe Gelder*, buiten en arr., kant. en 14 u. N. W. van *Roermonde*, gom. *Nunkem*.

Dit klooster, hetwelk door Reguliere Kanunniken bewoond werd, is in het jaar 1798 vernietigd. Het is thans een landgoed, met boerderij en molen, hetwelk in eigendom bezeten wordt door den Heer A. VAN MULSAKEN, te Roermonde.

ELIZABETHSHOOP, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commowijne*, ter linkerhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Johanna Margaretha*, benedenwaarts aan de koffijplant. *Berkijn*, 72½ akk. groot; met 86 slaven. De Negers noemen haar *KANANET* of *KANEN-MASSI*.

ELIZABETHSHOOP, vereenigd met **ARTNOCH**, kweek- en kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **ARTNOCH**.

ELIZABETHSKLOOSTER (ST.), voorn. kloost., in de prov. *Noord-Holland* en *Zuid-Holland*. Zie **ELIZABETHSKLOOSTER (ST.)**.

ELIZABETHSPOLDER (ST.), anders of meest genoemd **SEANZONS**, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, dist. en arr. *Breda*, kant. *Zeebergen*, gom. *Fijnaard-en-Heyningen*; palende N. aan *Oud-Meinigen*, O. aan den *Nieuwen-Appelaar* of *Juifvrouwenpolder*, Z. aan de *Dintel*, W. aan den *Sabinapolder*.

Deze pold., die in jaar 1618 bedijkt is, beslaat eene oppervlakte van 306 bund. 89 v. r. 80 v. ell., en wordt door eene sluis van het overtollige water op de *Dintel* onthast, het land ligt omtrent 1 palm boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, twee *Gesworenen*, eenen *Penningmeester* en eenen *Boekhouder*.

ELIZABETHSPOLDER (ST.), pold. op het eil. *Goederode*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELIZABETHSPOLDER (ST.)**.

ELIZABETHSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Suis*, *Land van Kozand*, prov. *Zeeuwsd.* Zie **ELIZABETH-VELDER**.

ELIZA-CARTHAGO of **ELIZA-CARTHAGO**, ook wel enkel *KANA* genoemd, voorn. fort in *Afrika*, in *Oppe-Guinae*, op de *Goudkust*, kon. *Accober*.

Dit fort op het laatst der vorige eeuw door de Negers geblokkeerd zijnde, liet de Kommandant, toen hij bevond, dat alle zijne ondernemingen op de beleggers vruchteloos waren, zich in eene onderhandeling met hen in. De Hoofden der Negers, die het blokkeerden, traden de sandzaal binnen, onder welke zaal de *Nederlandsche Kommandant* eene groote hoeveelheid buskruid had doen brengen, waarbij hij eenen jongen, die de kracht des kruids niet kende, met eene brandende lont geplaatst had, om op het gegeven sein die daarin te steken. De Kommandant zijn zin niet kunnende krijgen, stampte drie malen,

volgens afspraak, met den voet op den grond, waarna de jongen zijnen last volvoerden en het fort, met vriend en vijand, in de lucht vloog.

ELKENRAAD, geh. in het *Land-van-Overmaze*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 4 u. O. ten N. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. O. van *Gulpen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Wijlre*; met 22 h. en 120 inw.

ELKERZEE, gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, (2 k. d. 5 m. k. 2 s. d.); palende N. aan het Gat van Brouwershaven, O. en Z. aan de gem. *Duivendijk-Klaaskinderenkerke-Brijdorpe-en-Loperskapelle*, W. aan *Ellemeet*.

Deze gem. bevat het d. *Elkerzee*, het geh. *Schaarendijke en* 15 boerenhofsteden, onder welke eene, waaraan men nog eenige overblijfselen ziet van het voorm. klooster *BTHLKKKX*. Zie dat woord.

Zij beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 535 bund. 50 v. r. 95 v. ell., waaronder 524 bund. 85 v. r. 90 v. ell. schotbaar land, telt. 72 h., bewoond door 86 huisges., uitmakende eene bevolking van 460 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en daarmede verbonden bedrijven. Ook heeft men er eenen korenmolen en eene meestof, welke laatste in de laatste tien jaren, dooreen genomen, gemiddeld jaarlijks bijna 100,000 Ned. ponden meekrap heeft bereid, die door de bijzondere geschiktheid van den grond, in en om deze gem., van eene zeer voortreffelijke hoedanigheid is. Ook bestaat er eene vlasserij. Eene vroeger hier bestaan hebbende leerlooierij is sedert vele jaren te niet gegaan.

De inw., die hier alle Herv. zijn, maken, met het grootste gedeelte der inw. van de burgerlijke gem. *Ellemeet* en een gedeelte van die van *Duivendijk-Looperscapelle-Brijdorpe-en-Klaaskinderenkerke*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zierikzee*, ring. van *Brouwershaven*, behoort, ongeveer 900 zielen telt en te *Elkerzee* eene kerk heeft; zoodat de kerk in het midden eener kerkelijke gemeente staat, die zich naar alle zijden van $\frac{1}{2}$ tot 1 u. afstands uitstrekt. Ten gevolge van deze vereeniging in het kerkelijke, bestaat de kerkeraad uit drie Ouderlingen en drie Diakenen, van welke uit iedere der drie gemeenten één gekozen wordt. De eerste, die hier het lepraarsambt heeft waargenomen is geweest *DANIEL WANTS*, van wien men alleen weet, dat hij, in het jaar 1587, van hier naar *Zonnemaire* vertrokken is. In de eerste jaren na de hervorming zijn de gemeenten *Elkerzee*, *Kerkwerve* en *Noordgouwe*, zekerlijk bij gebrek aan genoegzame Predikanten, meestal door denzelfden Leeraar bediend geworden. Van 1796 tot 1805 is hier Predikant geweest *CORNELIUS EKAMA*, die, den 27 Maart van laatstgenoemd jaar, van hier naar *Zierikzee* vertrok; als Lector in de Wis-, Natuur-, Sterre- en Zeevaartkunde, in 1809 Hoogleeraar in de Natuur- en Sterrekunde aan de Hoogeschool te Franeker werd, en, na de ontbinding dier Hoogeschool, in 1811, in dezelfde hoedanigheid naar die van Leyden overging, alwaar hij in Februarij 1826 overleed. Het beroep van den Predikant geschiedt met medestemming van den Ambachtsheer van *ELKERZEE*. — Ook heeft men in de gem. *ELKERZEE* eene school.

Deze gem. is eene heerl., die sedert een reeks van jaren door het geslacht *DE WITTE* bezeten is. Thans is daarvan eigenaar Jonkheer *LEONARD DE WITTE VAN CITTERS*, woonachtig te 's *Gravenhage*.

Het d. *ELKERZEE* of *ELCKERZEE* ligt $2\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Zierikzee*, en ruim 1 u. W. van *Brouwershaven*. Het heeft waarschijnlijk den naam naar de *Helchers-ee*, eene der kreeken of wateren, waardoor de onderscheidene gedeelten van *Schouwen*, vóór de geheele bedijking van

dat eiland, vaneen gescheiden werden. Het is klein, en bestaat slechts uit 21 h., waaronder 3 boerenhofsteden, langs den weg gebouwd en beweend door 27 huisgezinnen, uitmakende 120 inw. De ingezetenen hebben eene kerk in het d. ELKERZEE. Deze kerk behoorde, tot de staatsomwenteling van 1798, aan het geestelijk kantoor in de provincie *Zeeland*, voor welks rekening zij werd onderhouden en hetwelk de baten der zitplaatsenhuur ontving. In plaats van de oude vervallene kerk, hebben gecommitteerde Raden van dit gewest, in het jaar 1741, een deftig, luchtig en net kerkgebouw doen stichten, dat van torenspits en uurwerk voorzien is. Aan de Oostzijde van de kerk staat nog een gedeelte der oude, hetwelk tot een schoolgebouw is ingerigt. In het genoemde jaar is de kerk aan de gemeente in eigendom overgegaan.

De school wordt gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht. — De kermis te ELKERZEE valt in den laatsten Maandag in September.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, beladen met twee dwarsche zeebaren van azuur.

ELKERZEESCHE-VAART of ELCKERZEESCHE-VAART, vaart in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, die; bezuiden Scharendijke eenen aanvang nemende, met eenen zuidelijken, een weinig oostwaartschen loop, door de gem. *Elkerzee*, langs het d. van dien naam en voorts door de heerl. *Duivendijke* naar de heerl. *Kerkwerse* loopt, waar zij eenen westelijken loop aanneemt, om zich bij het geh. *Moriaanshoofd* met de *Haamsteeder-vaart* te vereenigen.

ELK-HET-ZIJNE-EN-MANHEIM, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het verl. Land van *Molhoop*, benedenwaarts aan *Klein-Mon-Desir*; 505 akk. groot, met 87 slaven. De Negeren noemen haar *Tra-Fassi*.

ELKOM, ELKKOM, ELKON, ELKUN of ELLEKUN in het Lat. *ALII DOROS*, en dus eigenlijk *ELICHIN*, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Arnhem*, gem. en 1½ N. ten O. van *Rheede*.

Men telt er in de kom van het d. 166 h. en 500 inw., en met den daartoe behoorenden *Havikkenwaard*, het kasteel *Middagten* en het heerenhuis *Bergstein* 222 h. en 700 inw. die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De *Herv.*, die hier 560 in getal zijn, maken de genr. *Elkom* uit, welke in dit d. eene kerk heeft, waarin men den grafkelder van het geslacht van *van Rheede* aantreft. Deze kerk stond vóór de Reformatie onder de bescherming van den H. *Nicolaas*. Het regt van patroonschap was door *Gerard I*, Graaf van *Gelder*, ten tijde van *Andreas van Cuyk*, den vijf en twintigsten Bisschop van *Utrecht*, aan het kapittel van *Zutphen* geschonken. — Aan de *St. Nikolaas* vikarij, die in de kerk van *Elkom* gesticht was, was de last van ééne Dingsdaagsche mis verbonden. De bedienaar van *St. Annaas*-kerkdienst was ook verplicht, om ééne mis per week te lezen, maar op eenen anderen dag. Beide die bedieningen werden door den Heer van *Middagten* vergeven. Men heeft er eene dorp-school, welke gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht wordt.

ELKOMSCHE-DIJK, ELKUNSCHE-DIJK, ELLEKUNSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*.

Deze dijk loopt door weiland tot den *IJssel*, strekt zich van *Elkun* tot *Doesborgh* uit en dient tot grooten weg voor de stad *Doesborgh*.

ELKUM, d. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie *ELKOM*.

ELKUMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie *ELKOMSCHE-DIJK*.

ELL, gem. in het halj. van *Arlon*, grooth. *Luxemburg*, voorn. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Oesperen*; palende N. aan de gem. *Peuk*, O. aan *Redingen*, Z. aan *Beckerich* en *Ober-Palen-en-Lavelingen*, Z. W. aan de Belgische gem. *Guirsch*, W. aan de gem. *Attert*.

Deze gem. bevat: de d. *Ell*, *Laag-Colpach*, *Roodten Petit-Nobressart*, benevens de geh. *Hoeg-Colpach*, *Jenkenhoff* en *Stoppelhoff*. Zij wordt door de *Atert* en de *Colpach* bespoeld en telt in 125 h., waaronder 2 groote pachtboeren, ruim 1100 inw., die hoofzakelijk in den landbouw en de veeteelt hun bestaan vinden. Men verbouwt er voornamelijk *tarwe*, *rogge*, *garst* en *haver*, wordende met deze produkten eenigen handel gedreven. De veestapel wordt gerekend op 200 paarden, 600 runderen en 350 varkens.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van *Colpach*; *Ell* en *Roodt* uit, en hebben in deze gem. drie kerken en ééne kapel. — Men telt er 2 scholen.

Het d. **ELL** ligt 2 u. N. N. O. van *Arlon*, 5½ u. N. W. van *Luxemburg*, ½ u. Z. Z. W. van *Oesperen*. De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Oesperen*, behoort en te *Ell* eene kerk heeft, die door éénen *Pastoor* bediend wordt.

ELL of **ELLE**, d. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 3 u. W. van *Roermonds*, kant. en 1½ u. Z. ten W. van *Wceert*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Hunsel*.

Men telt er 55 h. en 280 inw., die alle R. K. zijn en eene par. uitmaken, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. *Wceert*, behoort, en door eenen *Pastoor* en eenen *Kapellaan* bediend wordt. De kerk is aan den *H. Anthonis Abt* toegewijd.

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door 75 leerlingen bezocht wordt.

ELLANGE, boek in het grooth. *Luxemburg*. Zie **ELLINGEN**.

ELLANGE, d. in het halj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ELLINGEN**.

ELI-ANGE, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ELLINGEN**.

ELLE, d. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*. Zie **ELL**.

ELLE, hofstede op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie **HEERL**.

ELLEKOM, d. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ELKON**.

ELLEKOMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ELKOMSCHER-DIJK**.

ELLEKOVEN, geh. in het voorn. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*. Zie **ILLKOVEN**.

ELLEKUM, d. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ELKON**.

ELLEKUMSCHE-DIJK, dijk op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ELKOMSCHER-DIJK**.

ELLEMARE, voorn. dorpje en water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **ELMARE**.

ELLEMRET, gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven* (2 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende W. en N. aan de gem. *Noordwalle*, O. aan de gem. *Elkerzee*, Z. aan *Duivendijke-Looperskapelle-Brijdorpe-en-Klaaskinderkerke*.

Deze gem. bevat het geh. *Oudenrijk*, benevens eenige verstrooid liggende h., en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 883 bund. 16 v. r. 27 v. ell., waaronder 887 bund. 56 v. r. 40 v. ell. schothbaar land. Men telt er 86 h., bewoond door 84 huisges., uitmakende eene bevolking van 460 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die, op vijf na, allen Herv. zijn, behooren voor verre het grootste gedeelte tot de gem. *Elkerzes*, de overige tot die van *Serooskerke*. — De 5 R. K., die men er vindt, worden tot de stat. van *Zériksee* gerekend.

Men heeft in deze gem. ééne school, te Oudendijk, welke gemiddeld door een getal van 45 leerlingen bezocht wordt.

ELLEMEET is eene heerl., welke thans in eigendom bezeten wordt door Jaakbeer Mr. WILLEM CORNELIS MARIE DE JONGE VAN ELLEMEET, thans nog woonachtig op den huize Popkensburg in Walcheren, doch die weldra zijn intrek zal nemen, op het door hem met een fraai woonhuis voorzien landgoed Overduin, op hetzelfde eiland, onder Oost-Kapelle.

Vóór de Hervorming was ELLEMEET een dorp, met eene kerk, die in den Spaanschen oorlog verwoest en naderhand niet weder opgebouwd is. Het kerkhof, $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van Oudendijk, is nog aanwezig, maar wordt als zoodanig niet meer gebruikt; het is tegenwoordig eene weide, waarop eene aldaar vroeger opgegravene steenen doorkist staat. Het geheele d. is verdwenen, en daarvan slechts ééne dagloenerswoning meer overig. — Als de tegenwoordige kom der gemeente is aan te merken het welgelegene en levendige gehucht Oudendijk. Zie dat woord. — De kermis valt in den laatsten Maandag in September.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van silver, beladen met drie zeebaren van azuur, op de bovenste eene zwemmende eend van natuurlijke kleur.

ELLEMETSCHVAART, vaart in het eil. *Schoonen*, prov. *Zee-land*.

Zij neemt een begin aan het geh. Oudendijk, loopt met eene zuid-oostelijke rigting door de gem. *Ellemeet* en vereenigt zich bij het geh. *Moriaanshoofd* met de *Haamstedervaart*.

ELLEN, suikerplant. in *Nederlands Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Leliëndal, benedenwaarts aan de suikerplant. *Marienburg*; 1000 akk. groot; met 170 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen stoommolen. Vroeger heette zij *Noort-Gebracht*; de *Negerij* noemen haar *Taron*.

ELLENS, b. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie *ELKNS*.

ELLERANGE, Fr. naam van het d. *ELLERINGEN*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ELLERINGEN*.

ELLERANCE, Fr. naam van het d. *ELLERINGEN*, in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ELLERINGEN*.

ELLERHUISTER-TIL of *ELLERHUIZER-TIL*, houten brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Bedum*, in de huurs. *Ellerhuizen*. Zij ligt over het trekdiep van *Groningen* naar *Onderdendam*.

ELLERHUISTER-WEG of *ELLERHUIZER-WEG*, weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, die in de gem. *Bedum* een begin neemt, en, oostwaarts aan loopende, zich in *Reiderland* verliest.

ELLERHUIZEN of *ELLERSHUIZEN*, huurs. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. Z. W. van *Appingedam*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Onderdendam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Bedum*, onder welk dorp het behoort; met 15 h. en 110 inw.

Dese huurs. maakte voorheen eene afzonderlijke regtstoel uit, en was laatstelijk een staande regtstoel, toebehoorende aan het huis *Middelstum*. Zij bestaat voor het grootste gedeelte uit goede beerderijen, welke zich ten Zuiden aan den *Ellerhuister-weg*, tot een

zoogenoemde streek, van het westen naar het oosten, uitstrekken. De westelijkste boerderij staat onmiddellijk aan het trekdiep van Groninger naar Onderdendam, terwijl voor de achterdeur de Ellerlerhuister-tu ligt; een weinig meer oostwaarts heeft men de boerderij het Hooge Heem, aldus geheeten, omdat men hier eene hoogte heeft opgeworpen, ten einde er, zoo als sommigen willen, eene kapel op te rigten, doordien deze streek zeer laag ligt, en men daardoor gedurig, des winters en in het voorjaar, wegens het hooge water, niet altijd geregeld de hoofdkerk te Bedum konde bezoeken. De ligging van de plaats, geheel aan het westelijk einde van de huurs. ELLERHUIZEN, maakt het echter zeer onwaarschijnlijk, dat daar ter plaatse eene kapel heeft gestaan, en het is veel meer te vermoeden, dat die kapel moet gezocht worden bij de boerderij de Wijk, welke meer oostelijk, en meer in de nabijheid der boerderijen gelegen is. Te meer moet men dit vooronderstellen, daar in het jaar 1841, in de nabijheid van deze boerderij, door het omgraven van een stuk groenland, eenige fondamenteu en veel oude steen, waaronder eene bijzondere soort van ronde steenen, welke men bijna uitsluitend aan oude kerkgebouwen aantreft, zijn gevonden, alsmede de geraamten van ruim twintig lijken, die in de nabijheid van gemelde fondamenteu, slechts een voet diep onder de aarde lagen. Ook doet de ligging van den grond, welke geheel met steen is vermengd, vermoeden, dat op deze plaats een oud gebouw moet hebben gestaan.

ELLERHUIZER-TIL, houten brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUISTER-TIL.

ELLERHUIZER-WEG, weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUISTER-WEG.

ELLERINGEN, in het Fr. *ELLERANGE* of *ELERANGE*, d. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Bettensburg*, gem. en ½ u. Z. O. van *Sanem*, aan eene beek, welke, een weinig ten W. van hier, op den hoogen *Soleuvreberg* (*Mont-Soleuvre*) ontspringt, en beneden *Udingen* in de *Alzette* valt.

De inw., die allen R. K., zijn hebben hier eene kapel, welke tot de gem. *Sanem* behoort, doch door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt.

ELLERSHUIZEN, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ELLERHUIZEN.

ELLERSINGHUIZEN, geh. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie ELLERSINGHUIZEN.

ELLERSVELD, heideveld in het dingspil *Zuidensveld*, prov. *Drenthe*. Zie ELLERSVELD.

ELLEWEN, naam, onder welken het d. *ELVINGEN*, in de heerl. *Siebenborn*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten voorkomt. Zie ELVINGEN.

ELLEWOUTSDIJK, heerl. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zee-land*, arr. *Goes*, kant. *Heinkousand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge*; palende N. aan de heerl. *Driewege-en-Oudelande*, O. aan *Everinge*, Z. aan de *Honte of Wester-Schelde*, W. aan *Couderpo*.

Deze heerl. bevat den Noordpolder van *Ellewoutsdijk*, benevens den Polder van *Ellewoutsdijk* en daarin het d. *Ellewoutsdijk*. Zij beslaat eene oppervlakte van 660 bund. 69 v. r. 60 v. ell., telt 125 h. en 700 inw., die meest hun bestaan vinden in het dijkwerk. Ook heeft men er eenen korenmolen en eene moestof, in welke laatste jaarlijks 80,000 Ned. pond. meekrap bereid worden.

De *inz.*, die hier, op negen na, allen Herv. zijn, maken, met die van de heerl. *Everinge*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Goes*, ring van *Borssele*, behoort, en 740 zielen telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GULIELMUS DE SMIT of SMIT, die in het jaar 1587 herwaarts kwam, en in het jaar 1594 naar Overzande vertrok.

De R. K., van welke men er slechts 9 aantreft, worden tot de stat. van *Kuudendamme*, gem. *Hoodakenskerke*, gerekend. Men heeft in deze heerl. eene school te Ellewoutsdijk.

Het d. ELLEWOUTSDIJK, oudtijds doorgaans ELADIK of ELVEDIK genoemd, ligt 2½ u. Z. Z. W. van Goes, 2 u. Z. van Heinkenszand tegen de Westers-Schelde, waarover het een veer heeft op Neuzen, terwijl er mede eene goede haven is. Het was vroeger een zeer belangrijk dorp, doch is lang in verval geweest; sedert eenige jaren heeft het echter weder een goed aanzien verkregen. — Men telt er thans in de kom van het d. 77 h. en 430 inw.

In de kerk, was vóór de Reformatie eene vikarij van *Onze Lieve Vrouw*. Deze kerk, een vrij ruim gebouw, is het overblijfsel van eenen stouten steenklopp, voorzien van eenen hoogen en zwaren toren, welke, in verval geraakt zijnde, in het jaar 1824 tot aan het kerkdak is afgebroken en van eene nieuwe spits voorzien, terwijl de kerk, die sedert de zeventiende eeuw in verval was geraakt, van het einde der vorige eeuw tot op heden, door verbeterde inkomsten, jaarlijks ook in eenen beteren staat van onderhoud is bijgehouden.

De, in het jaar 1824 nieuw gebouwde, dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 50 tot 90 leerlingen bezocht.

In de nabijheid van dit d., tegen den uithoek aan de Schelde, is men in het jaar 1837 begonnen een gekasematteerd fort aan te leggen, hetwelk in 1839 volbouwd was. — Vroeger stond hier ook een prachtig slot het Huis te Ellewoutsdijk genaamd. Zie voorts het volgende art.

Bij Koninklijk bevel van 2 September 1825, no. 155, is aan dit d. concessie verleend tot het houden van eene wekelijkse graanmarkt op elke Woensdag, en van twee jaarlijksche paarden- en veemarkten, op de eersten Maandagen in de maanden Mei en October.

Het d. ELLEWOUTSDIJK is de geboortepl. van den Godgeleerde WILHELMUS EVERAARD geb. den 25 December 1688, † den 11 Julij 1729, als Predikant te Rotterdam, onderscheidene gedrukte schriften nalatende.

De heerl. ELLEWOUTSDIJK is bij de boedelscheiding der nalatenschap van Vrouwe JOHANNA MARIA BRONNEN van TUL van SMOOSKERKE doairière van den Heer Mr. CORNELIS BARON DE PERPONCHER DE SEDLINISKY, wiens voorzaten het reeds in het midden der vorige eeuw bezeten hebben, bij loting ten deel gevallen aan den Heer ARND JACOB DUBRAIK BARON DE PERPONCHER, als representerende de vier nagelaten kinderen, van wijle Vrouwe MARIA JUNG, geboren Barones DE PERPONCHER, welke kinderen, alle buiten het Rijk woonachtig, die thans nog bezitten.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een schild van sabel (zwart), beladen met eenen balk van silver, en daarop in het midden eene X, en aan beide zijden twee I, dus II XII.

ELLEWOUTSDIJK (HUIS-TE-), voorn. adell. h. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, te *Ellewoutsdijk*.

Het moet een oud, prachtig en tevens sterk slot, en het stamhuis der oude Heeren van Ellewoutsdijk geweest zijn.

Toen Hertog ALBERT VAN BELJEAN het, in het jaar 1585, aan RAS VAN BORSSELE verkocht, werden er de volgende bepalingen bijgemaakt,

welke voor de betrekkelijke belangrijkheid van dit slot getuigen : » Vortso es voorwarde, dat Heer RANSE en syn nacomelinghen dat huys in Ellewoutsdyc in ghereke houden sullen ons, en ons open hant te wesen en sowanneer dat wy of onse nacomelinghen te doen moeghen hebben jeghens onse vyanden. »

Ten jare 1426, hield de Hertog van Bourgondië het, benevens het hooge regtsgebied, dat mede aan de heerl. verbonden was, aan zich. Doch in de zestiende eeuw is het langzamerhand vervallen en in de zeventiende eeuw is het geheel te gronde gegaan, zoodat er thans niets dan eenige muurbrokken van te zien zijn.

De daartoe behoord hebbende gronden worden thans in eigendom bezeten door den Heer WILLEM CAREL BARON DE PERPONCHER, gepensionneerd Luitenant-Generaal, te Docaborgh, aan wien zij uit de in het vorige art. vermelde nalatenschap van Vrouwe JOHANNA MARIA, Baronnesse VAN TUTT VAN SENGOSKERKE, donairière van den Heer Mr. COENRAED DE PERPONCHER DE SEDLINISKY zijn ten deel gevallen.

ELLEWOUTSDIJK (NOORD-POLDER-VAN-), pold. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland, distr. en arr. Goes, kant. Heinkenszand, gem. Ellewoutsdijk-en-Everinge; palende N. W. aan den Polder van Driewege en aan den Kamerpolder, N. aan den Stormpolder, O. aan de heerl. Oudelande, en Z. W. aan den Polder van Ellewoutsdijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 78 bund. 89 v. r. 62 v. ell., waaronder 72 bund. 80 v. r. 77½ v. ell. schotbaar land, telt 3 h., waaronder 1 boerderij, en wordt door eene sluis en eene steenen heul op den Polder-van-Ellewoutsdijk van het overtollig water ontlast. Hij staat onder hetzelfde polderbestuur als de Polder-van-Ellewoutsdijk.

ELLEWOUTSDIJK (PLAAT VAN-), plaat in de Hout, prov. Zeeland, Z. W. van Ellewoutsdijk.

ELLEWOUTSDIJK (POLDER-VAN-), pold. in het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland, distr. en arr. Goes, kant. Heinkenszand, gem. Ellewoutsdijk-en-Everinge; palende N. aan den Noordpolder van Ellewoutsdijk en aan de heerl. Oudelande, O. aan den Polder van Everinge, Z. O. aan de Zuid-Gors, Z. W. aan de Hout of Wester-Schelde; W. aan den Polder van Coudorpe.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 516 bund. 23 v. r. 69 v. ell. schotbaar land. Men telt er 107 h. en 10 boerderijen. Het land wordt door eene sluis op de Wester-Schelde van het overtollige water ontlast.

Het dijkbestuur over ELLEWOUTSDIJK, Everinge, den Noordpolder, Coudorpe, Driewegen, Lange-Maire en den Kamerpolder is één en bestaat uit éenen Dijkgraaf, drie Gezwoorenen en eenen Ontvanger-Griffier.

ELLEWOUTSDIJK-EN-COUDORPE (POLDER-VAN-), calimatense pold. in het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland, distr. en arr. Goes, kant. Heinkenszand, gedeeltelijk gem. Ellewoutsdijk-en-Everinge, gedeeltelijk gem. Driewege-en-Coudorpe; palende N. aan den Polder van Driewege, aan den Noordpolder van Ellewoutsdijk en aan de heerl. Oudeland, O. aan den Polder van Everinge, Z. O. aan de Zuid-Gors, Z. W. aan de Hout of Wester-Schelde, W. aan den Polder van Borssele.

Deze pold., welke eigenlijk uit twee, onder ééne bedijking liggende, polders, den Polder van Ellewoutsdijk en den Polder van

Coudorpe, bestaat, beaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 841 bund. 63 v. r. 1 v. ell., waaronder 739 bund. 41 v. r. 83 v. ell. schatbaar land, van welke 516 bund. 23 v. r. 69 v. ell. onder *Ellewoutsdijk* en 225 bund. 17 v. r. 84 v. ell. onder *Coudorpe*. Men telt er 118 h., onder welke 107 h. en 10 boerderijen onder *Ellewoutsdijk*, en 1 h. onder *Coudorpe*. Het land wordt door ééne sluis op de Wester-Schelde, van het overtollige water ontlast. Omtrent het dijksbestuur zie men het voorgaande art.

ELLEWOUTSDIJK-EN-EVERINGE, gem. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*; (5 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende W. en N. W. aan de gem. *Driewegen-Coudorpe*, N. aan *Oudelande*, N. O. aan *Baarland-en-Bakendorp*, Z. aan de *Honte* of *Wester-Schelde*.

Deze gem. bevat de heerl. *Ellewoutsdijk* en *Everinge*, beaat eene oppervlakte van 805 bund. 79 v. r. 85 v. ell., telt 128 h., bewoond door 142 huizez., uitmakende eene bevolking van 780 inw., meest allen schippers, dijkwerkers en boerenarbeiders, terwijl men er ook eene meestof en 13 boerderijen aantreft.

De inw., die hier, op 16 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Ellewoutsdijk* uit.

De *R. K.*, van welke men er slechts 9 aantreft, behooren tot de stat. van *Kwadendamme*, gem. *Hoedekenskerke*, terwijl de 7 Israëlieten, die hier wonen, tot de synagoge van *Goes* gerekend worden.

Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door oom getal van 50 tot 90 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van de heerlijkheid *Ellewoutsdijk*.

ELLINGEN, in het Fr. *ELLANGE*, boek in het grooth. *Luxemburg*, die aan de oostzijde van het dorp van denzelfden naam ontspringt, eerst in eene oostelijke, daarna in eene noordoostelijke strekking vloeit, en zich bij het d. *Bous* in de *Ausburg* werpt. De afstand van haren oorsprong tot hare uitwatering bedraagt, de kronkelingen medegerekend, een groot uur.

ELLINGEN, in het Fr. *Ellange*, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 5 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Remich*, gem. en ¼ u. O. van *Mondorf*, aan den oorsprong der *Ellingen*.

De inw., die allen *R. K.* zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gem. van *Luxemburg*, dek. *Remich*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

ELLINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ELLINGEN*.

ELMARA, *ELMARN* of *ELLENMARN*, voorn. dorpje in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*.

Dit d., gelegen hebbende, ter plaatse, waar men thans het geh. *STERNROVEN*, gem. *Schoondijke*, aantreft, ontleende zijnen naam van de priory *Elmara*, welke, in het jaar 1144, door *NORMAN*, Monnik der abdij van *St. Pieter*, op den berg *Blandijen*, te *Geat*, gesticht werd, op de schorren aan den oever van de *Elmara*, welke *AARNOUW*, Graaf van *Vlaanderen*, ten jare 939, aan de gezegde abdij van *St. Pieter* geschonken had. Sedert werd zij met schoone gebouwen voorzien, waarbij de Abt *JONAN*, in 1342, nog eene fraaije kerk voegde. Deze abdij werd in het jaar 1577 door het water bedolven. Het door den vloed van 1577 gespaarde werd waarschijnlijk door dien van

1404 medegenomen. Er bestaat op Steenhoven nog een huis, het Klooster genaamd.

De priorij of het klooster Elmara, heeft ook zekere beroemdheid verkregen door den REINAERT DE Vos; want dáár was het, volgens den Dichter, dat IZENGRIJ Monnik werd, en dat REINAERT diens pooten aan het klek-kentouw vastmaakte, hetgeen voor den armen IZENGRIJ slechte gevolgen had;

Want hi luudde so utermaten,
Dat alle, die gingen bider straten,
Ende waren binnen der Elmare,
Waenden dat die duvel ware,
En liepen daer si luden hoorden.

Zie verder het art. BAANST.

ELMARA, ELMARE of ELLENARE, voorm. water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, dat men vermoedelijk moet zoeken in het Groot-Gat of de zoogenaamde BRUGSCHE-VAART, bij Oostburg. Op de kaart van Mees toch, staat, aan het einde van dat gat, een *Aaanwas van Elmare* getekend, en op den hoek van den Mauritspolder vindt men nog op eene scheidsteen: *Einde van het hof Ellemaer*.

ELMARE, voorm. d. en water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie de beide vorige art.

ELMERSMA, voorm. edele heerd, nu eene zeepziederij, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 1 u. W. van *Groningen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Zuidhorn*, gem. en in het d. *Hoogkerk*, aan de trekvaart van Groningen naar Stroobos.

In het jaar 1752, sijn alle heerlijke regten, welke op ELMERSMA lagen, verkocht, en in verschillende handen geraakt. Het huis is toen reeds tot eene zeepziederij aangekocht, welke nog als zoodanig in eenen bloeienden staat is. Het oude huis ELMERSMA is door een nieuw vervangen, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 2 bund. 58 v. r. 90 v. ell., en thans in eigendom bewoond wordt door den Heer S. F. TEN CAPE.

ELMINA, naam, welken men veelal bij verkorting geeft aan het fort St. GEORGE D'ELMINA, in *Afrika*, in *Opperguinea*, op de *Goudkust*. Zie GEORGE D'ELMINA (St.-).

ELO, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Kadoe*, die zich in het Zuidelijke gedeelte dezer residentie, met de *Progo* vereenigt en vervolgens zuidwestwaarts naar zee stroomt.

ELOE (LOEMA-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie LORNA-ELIN.

ELOFELD, naam, onder welchen het geh. ELEVELD in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie ELEVELD.

ELP, op sommige kaarten wel eens, hoewel ten onregte, ELPE gespeld, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 3 u. Z. ten O. van *Assen*, adm. en judic. kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Hoogeveen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Westerbork*; met 36 h. en ruim 250 inw.

Men heeft er eene winterbij-school, welke gemiddeld door 80 leerlingen bezocht wordt.

Van den kant van *Westerbork* levert dit geh. een niet on aardig gezicht op, doordien het nog al boschrijk is, en eene hooge ligging heeft.

ELPAPOETIH, gespan. en d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*. Zie ELIPA-POETIK.

ELPE, naam, onder welchen het geh. ELP in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie ELP.

ELPERMEER, meertje in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van het geh. *Elp*.

ELKEBOE of *BARKOR*, oud d. in *Oost Indië*, op het *Ambonsche eil. Amblas*, aan de Noordoostkust van dat eil.

ELS (**GAT-VAN-DEN-NOORDER-**), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELST** (**GAT-VAN-DEN-NOORDER**).

ELS (**GAT-VAN-DEN-ZUIDER-**), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELST** (**GAT-VAN-DEN-ZUIDER-**).

ELSBEEK, watertje in *Zalland*, prov. *Overijssel*, dat uit de *Hardenbergherheide* voortkomende, zich, met eenen westelijken loop, bij de buurs. *Bergentheim*, in de *Vecht* ontlast.

ELSBEEK, watertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat met onderscheidene takjes, in de gem. *Lonneker*, ontstaande, met eenen zuidoostelijken loop zich, in de gem. *Losser*, in den *Dintel* ontlast.

ELSBERG, voorn. zandheuvel in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, op de hofstede *Ost-Duivestein*, gem. *Voorburg*.

Hij ontleende zijnen naam van de elzen, waarmede hij beplant was. Zie voorts over dezen heuvel het art. **DUIVSTEIN** (**OOST-**).

ELSBOSCH, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, *Eerste* distr., arr. en 2 u. N. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Oss*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Nuland*.

ELSBROEK, adell. hofstede in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Leyden*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Noordwijk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Hillegom*.

Deze hofst. beslaat, met de daarbij behoorende buitenpl. *Lapinenburg*, bouwmanſwoning, bosschen, weilanden en duingronden, eene oppervlakte van 307 bund.

ELSBROEKER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Hillegom*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 185 bund., waaronder 179 bund. schootbaar land.

ELSCHOT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **JUSSCHOT**.

ELSDIJK, naam, welke oudtijds doorgaans aan het d. **ELLEWOUTSDIJK**, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, gegeven werd. Zie **ELLEWOUTSDIJK**.

ELSE, riv., grooth. *Luxemburg*. Zie **ELTZ**.

ELSEN, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **ELALOO**.

ELSEN of **ELLEN**, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. Z. W. van *Almelo*, kant. en 1 u. N. N. W. van *Goor*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Markelo*.

Men heeft er eene school, welke tevens voor de buurs. *Hercks* dient. Ook was hier vroeger eene havezathe, *Elsen* geheeten.

ELSEN of **ELLEN**, voorn. hav. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in de buurs. *Elsen*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Markelo*.

ELSEN (**DEN**), geh. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ELLEN** (**DEN**).

ELSENBURGH, voorn. landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **ELZENBURG**.

ELSENBURG, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ELZENBURG**.

ELSENHAGEN, verl. plant., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regter zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Anna'sburg*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Nieuw-Cuylenburg*; 180 akk. groot.

ELSEN-OORD; buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeuwsch*, arr., kant. en 1½ u. N. van *Middelburg*, 1 u. W. N. W. van *Veere*, gem. *Vrouwen-polder-Zanddijk-buiten-en-Schellag*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 58 bund. 14 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door *Vrouw J. CANISIUS*, Wed. *W. C. J. SCHADDER*, woonachtig te *Middelburg*.

ELSENSCHE-BROEK, **ELSERBROEK** of **ELSERVEEN**, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en N. W. van *Markelo*, O. van de buurs. den *Elsen*.

ELSENSCHE-VEEN, **ELSERVEEN** of **ELSERVEEN**, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en N. van *Markelo*, W. van de buurs. den *Elsen*.

ELSERBROEK, of **ELSERBROEK** buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3¼ u. Z. W. van *Ahmelo*, kant. en 1½ u. N. W. van *Geor*, gem. en 1½ u. N. van *Markelo*.

ELSERBROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **EASSENSCHERBROEK**.

ELSERVEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **ELSENSCHE-VEEN**.

ELSGAT (BENEDEN-NOORDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ELSGAT (BENEDEN-NOORDER-)**.

ELSGEESTER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, Zie **ELSGEESTER-POLDER**.

ELSGRAVEN, waterloop in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in het geh. *Enter*, gem. *Wierden*.

ELSHOF (DEN), landhoeve in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, *Eerste* distr., arr. en 2¼ u. N. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *Oss*, gem. en N. van *Geffen*.

Dit landg., waar, naar men algemeen denkt, vroeger het Kasteel van *Geffen* gestaan heeft, beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 70 v. r. 54 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door de Wed. *PETER LANGENS*.

ELSHOUT, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en 2¼ u. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. van *Heusden*, gem. *Oudheusden-en-Elshout*, ½ u. Z. W. van *Oudheusden*.

Men telt er 91 h. en ongeveer 850 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende hier nog al veel rogge, vlas, hennip, hop enz. aangekweekt.

De inw., die hier, op vier na, allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Oudheusden-en-Elshout*, en hebben hier, in oude tijden, eene aanzienlijke kapel gehad, welke, volgens sommigen, reeds in de elfde eeuw zoude gesticht zijn, onder aanroeping van de H. *Maryd Maria*, die aldaar, bij haar beeld, door de R. K., ook van andere afgelegene plaatsen, bijzonder geëerd werd. Deze kapel is in het jaar 1629 verkecht en afgebroken; doch het beeld wordt nog met veel eerbied bewaard, en met ongemeenen toeloopt geëerd in de kerk, aan den R. *Johannes Evangelist* toegewijd, welke te *Kesnouw* gebouwd is in het jaar 1667, ter vervanging van eene, welke voorheen te *Oudheusden* stond. Deze kerk, welke vroeger slechts eene schuurkerk was, is in het jaar 1828 vergroot, en met leijen gedekt; terwijl op het midden van het dak een koepeltorentje, voorzien van eene klok, geplaatst is.

De Herv., van welke men er slechts 4 aantreft, behooren tot de gem. van *Boordwijk-en-Elshout*.

In 1833 heeft men te Eindhoven een kostbaar en voortreffelijk Gemeentehuis gebouwd, hetwelk uitsluitend wordt gebezigd tot eene raadkamer, secretaris, schoolhuis, onderwijzerswoning, brandspuituis en wachthuis. Dit gebouw staat midden in het d., even als de dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

Er moet hier te voren een slot gestaan hebben, het Huis-te-Elshout geheeten, waarvan zelfs de herinnering verdwenen en volstrekt geen spoor meer te vinden is. Bijna eveneens is het gelegen met de abdij der Cisterciënser monnikorde, Mariendonk geheeten, die hier in 1439 gesticht werd, daar men ook van deze nauwelijks de plaats, waar zij gestaan heeft, weet aan te wijzen. In vroegere tijden was hier ook eene schans, tot betere verdediging van Heusden, gelegen, welke echter thans reeds lang geslecht is.

Den 11 November 1835 is hier een brand ontstaan in eenen stal, die zoo snel toenam, dat de stal en het daarbij gelegen huis, met 2 paarden, 7 koebeesten en het grootste gedeelte van den inboedel, eene prooi der vlammen zijn geworden; terwijl daarbij mede een groot gedeelte van het gemeente-archief, door het vuur verteerd is, doordien het verbrande huis gedeeltelijk tot eene gemeente-raadkamer en secretarie gebezigd werd. — Ook is de korenmolen van dit d. tweemaal afgebrand.

ELSHOUT (HET), beaming, welke gegeven wordt aan het beneden- of westelijke gedeelte der gem. *Nieuw-Lekkerland*, in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5 u. W. N. W. van *Gorinchem*, kant. en 2½ u. N. W. van *Slidrecht*.

Men vindt aldaar de in de rivier de Lek uitwaterende kapitale Hooge en Lage Boezem-sluizen van den *Over-en-Nederwaard*, met de zestien tot die distrikten behorende hooge watermolens en de collegiehuizen, aanzienlijke scheepstimmerwerven, sleepbelling tot het ophalen van zeeschepen en het ponteveer over de rivier de Lek.

In vroegere tijden stond geheel in het beneden einde, bij den zogenaaunden Kinderdijk, eene kapel, waarvan men zegt, dat nog een gedeelte der fundamenten te vinden is, in den boezem van den *Nederwaard*. Deze kapel, met der tijd tot eene kerk aangegroeid, behoorde onder de kerk van St. Salvador te Utrecht; en moet ook ten dienste hebben verstrekt van de, tot die kerk behorende, inwoners, van het nu aan den rechteroever der rivier gelegene *Lekkerkerk*.

ELSHOUT (HET-HUIS-TE-), voorm. kast. of slot in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, in of nabij het d. Elshout, waarvan men zelfs niet eens meer weet aan te wijzen, waar het gestaan heeft.

ELSKAMP, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en 1 u. O. ten N. van *Raalte*; met een buitengoed, insgelijks *Elskamp* geheeten.

ELSKAMP, buit. in *Zalland*, prov. in *Overijssel*, arr. en 5 u. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en 1 u. van *Raalte*, in het geh. *Elskamp*.

ELSKES-HOF, stuk bouwland in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Bemmel*, hecrl. *Doornenburg*, een gedeelte van den *Doornenburgsche-Weerd* uitmakende.

Het beslaat eene oppervlakte van 5 bund. 43 v. r. 40 v. ell., en men vindt er nog scherven van Romeinsche en Oud-Duitsche urnen, alsmede brokken duifsteen en blaauw marmer.

ELSLO, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*. Zie *ELSLOO*.

ELSLO, d. in het graafs. *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *ELSLOO*.
 ELSLOE, oude naam van het d. *ELSLOO*, prov. *Friesland*, kw. *Zeevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*. Zie *ELSLOO*.

ELSLOO of *ELSLO*, oudtijds ook *ELSLOX* of *ELSLOK*, d., prov. *Friesland*, kw. *Zeevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 4 u. O. Z. O. van *Heerenvoen*, kant. en $\frac{1}{4}$ u. O. Z. O. van *Oldeberkoop*, $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van *de Linde*.

Men telt er in de kom van het d. 11 h. en 70 inw., en met de daartoe behoorende b. *Tronde* en *Zuidhorn*, 53 h. en 500 inw.

De inw., die hier, op 8 na, alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Makkinga-Elsoo-en-Langedijk*, en hebben hier eene kerk, welke in 1780 vernieuwd werd, en tusschen twee rijwegen staat, die ter wederzijde van haar doorloopen. De kweekelingen van de landbouwkundige school, te *Wateren*, gaan te *Elsoo* ter kerk.

De 8 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Steggerden* gerekend. — De dorpschool telt gemiddeld een getal van 35 leerlingen. — Eertijds lagen onder dit d. de stamhuizen van *Frankena* en *Portinga*.

ELSLOO, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen* (4 k. d., 6 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. *Beek*, O. aan *Spaubeek*, Z. aan *Geul*, W. aan de *Maas*, die haar van *Belgisch Limburg* scheidt.

Deze gem. bevat het d. *Elsoo*, benevens de geh. *Katsop* en *Terhage*. Ook heeft men er een kast., het *Huis-Te-Elsoo* geheeten (zie het volgende art.). Zij beslaat eene oppervlakte van 653 bund., telt 252 h., bewoond door 252 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1100 zielen.

De inw., die op één na, alle R. K. zijn, maken hier eene par. uit, welke tot het vic. gener. van *Limburg*, dek. *Meerssen*, behoort, en door eenen *Pastoor* en eenen *Kapellaan* bediend wordt.

De enkele Herv., die hier woont, wordt tot de gem. van *Beek-en-Geul* gerekend.

De gem. *Elsoo* was vroeger eene heerl., welke door sommigen voor eene rijksheerlijkheid gehouden werd. Ook beweerde de *Keurvorst* van den *Paltz*, in het jaar 1700, dat hem de opperheerlijkheid *Elsoo* toekwam, maar de toenmalige bezitter begaf zich onder de beschrijving van de *Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden*, die, den 31 Augustus 1711, verklaarden, dat deze plaats, van overoude tijden af, een leen van *Braband* is geweest, en dat men sich van de vonnissen aldaar, op het leenhof van *Valkenburg* en niet op het gereg. van *Aken* moest beroepen. In het jaar 1723 werd deze verklaring andermaal gedaan. Ook hebben de *Algemeene Staten* het regt op *Elsoo* aan zich gehouden, ter gelegenheid van de inkwartiering van het keizerlijke leger, in het jaar 1736. Intusschen droeg deze heerl. in geene beden of andere landlasten. Bij de verdeling van het jaar 1661, bleef *Elsoo* onverdeeld, alzoo de *Staten des lands van Valkenburg*, met den *Heer van Elsoo* in geschil lagen, dat toen voor den *Raad van Braband*, te *Brussel* onafgedaan hing.

Men treft in deze gem. nog eene plaats aan, *Hoorst* genaamd, waar vroeger eene schans gelegen heeft.

Het d. *Elsoo*, *ELSLO*, *ELSEN* of *ELSEN*, ligt 2 u. N. van *Maastricht*, 1 u. N. ten W. van *Meerssen*, aan de *Maas*.

Het d. *Elsoo* is in de oude geschiedenis bekend onder den naam van *HASLOE*, *HASLOU* of *HASLON*, waar de alles verwoestende *Noorman-*

men, onder de bevelen van GOSFRID en SIMFRID, Vorsten van het koninklijk Doensche bloed, zich in 881 nedersloegen, die het twee en een half jaar in bezit hielden, terwijl zij van hier de omliggende dorpen en streken verwoestten en plunderden, telkens met hunnen buit naar ELSLOO terugkeerende. De Belgen zonden een gezantschap naar KARL den Dicke, Koning of, zoo men wil, Keizer van Germanië, die in Italië was, met verzoek om hun te hulp te komen. Deze voldeed aan hun verzoek, en op weg een talrijk leger op de been gebragt hebbende, sloeg hij, in de maand Julij, het beleg voor HASLOU. Nadat hij hier twaalf dagen gelegerd was, ontstond er den 21 dier maand, een zwaar onweder, waardoor, volgens sommigen, de muren van HASLOU zoodanig geschokt werden, dat zij omstortten, en de Noormannen zich genoodzaakt zagen, tot een verdrag te komen en af te trekken. Anderen willen, dat de Vorst er niet dan door middel van zijne schatkist in slaagde, om hen tot den aftogt te bewegen.

Het d. ELSLOO schijnt in vroeger tijd veel uitgestrekter geweest te zijn dan heden. De Maas heeft er eene gebeele straat, de Jodenstraat genaamd, omdat zij uitsluitend door Joden bewoond werd, benevens een oud slot, waarvan men nog voor tien jaren de grondslagen heeft kunnen zien, weggespoeld. De omliggende tuinen en weiden leveren ook nog blijken op, dat er huizen gestaan hebben.

De kerk is aan den H. AUGUSTINUS toegewijd. De groote klok, in den toren hangende, is bijzonder merkwaardig wegens haren fraaijen vorm en gieting, alsmede wegens haren ouderdom. Daarin zijn, behalve een christusbeeld, hangende aan het kruis, met daaronderstaande St. JAN en MARIA, ook nog drie verschillende minnstukken of medailles gegoten, waarschijnlijk door de vorige Heeren van ELSLOO geslagen. Op de klok leest men:

Dit is der gemeente klok van Elslō anno millēno quater c octogeno in mensis may fuerat fusaq̄ campana hoc Cunctis grata Marie nomen michi data de Venlo fecit Johannes mi bene fecit.

hetwelk zal beteekenen: dit is de klok der gemeente ELSLOO, in het jaar 1480, in de maand Mei, is deze klok gegoten, dank zij daarvoor de gezamenlijke ingezetenen, de naam van Maria is mij gegeven, JOHANNES van Venlo heeft mij wel gemaakt.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Er bestaat te ELSLOO nog een oud klooster, dat, naar men wil, in het jaar 1014 zoude gesticht zijn.

Het wapen dezer gem. bestaat uit twee arenden.

ELSLOO (HUIS-TE-), kast. in het graafs. *Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 2 u. N. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. ten W. van *Heerzsen*, gem. en W. van *Elsloo*, tegen dit d. aanpalende.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, 358 bund. 52 v. r. 62 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Graaf CHARLES DE GELONS.

ELSPEET, d. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 8 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Harderwijk*, gem. en 3 u. O. van *Ermelo* Het was eertijds de gewone pleisterplaats der wagens, welke van Harderwijk op Deventer roden. Men telt er, in de kon. van het d., 81 h. en 580 inw., en met de b. Vierhouten, 100 h. en ruim 700 inw.,

welke meest van den landbouw, de veehoedertij, het maaijen van heide en het binden van bossems leven.

De inw., die hier alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Harderwijk* behoort. De eerste, die het leeraarsambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest **JOHANN ANTONIUS**, welke in het jaar 1594 hier stond, en in het jaar 1596 naar Mastenbroek vertrok. Het beroep geschiedt bij moederheid der stemmende mansledematen. — De kerk, een net gebouw, is in het jaar 1841 aanmerkelijk vergroot, ten gevolge van de toenemende bevolking der gemeente. De fraaije en sierlijke toren is in het begin dezer eeuw geheel nieuw gebouwd, in de plaats van eenen, welke meest van duifsteen was. Het regt, om iemand tot het pastoraarsambt van **ELSPET** te benoemen, kwam vóór de Reformatie den Pastoor van Ermelo toe. Tot gerief van de parochiekerk was maar ééne kerkdienst gesticht, te weten van de **H. CATARINA**, en eene vikarij op den naam van den **H. ANTONIUS**, welker Bedienaars tweemalen 's weeks de altaardienst verrigten moesten. Voor eenige jaren ging men in dese kerk niet voor de armen om, zijnde de inw. van dit d. alle welgestelde lieden, die tot een spreekwoord hadden: Wij hebben geen edelman en geen bedelman.

De dorpschool, welke, even als de onderwijzerswoning, in het jaar 1842, nieuw gebouwd is, wordt gemiddeld door een getal van 115 leerlingen bezocht.

ELSPETERBOSCH, bosch op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Ermelo*, Z. W. van **Elspet**.

Het beslaat eene oppervlakte van 500 bund. 48 v. r. 20 v. al. Men vindt daarin schoon en welgroeiend houtgewas van allerlei aard, daar de grond toe bekwaam is.

ELSPLIK, d. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **ELSPET**.

ELSPLAAT (MIDDEN-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELSTPLAAT (MIDDEN-)**.

ELSPLAAT (NOORDEN-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELSTPLAAT (NOORDEN-)**.

ELSPLAAT (ZUID-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELSTPLAAT (ZUID-)**.

ELSRIJK, voorm. buitengoed in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Nieuwer-Amstel*, $\frac{1}{2}$ u. N. van het d. *Amstelvoen*, in den *Amstelvoenschen-Middenpolder*, hetwelk in het midden der vorige eeuw nog onder de fraaiste landgoederen in den omtrek der stad *Amsterdam* gerekend werd.

Het huis is gesloopt, en de tuinen en bosschen door weilanden vervangen. Ook staat er een der mijlpalen, welke rondom de hoofdstad, volgens beschikking van **KARL V**, gesteld zijn.

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELSTVEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN-)**.

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **ELSTVEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-)**.

ELST, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Nijmegen*; palende N. en N. O. aan den Rijn, die het van de kant. *Arnhem* en *Zevenaar* scheidt, O. aan het *Pandersche-gat*, waardoor het mede van het kant. *Zevenaar* gescheiden wordt, Z. aan de *Waal*, die het van het kant. *Nijmegen* scheidt, W. aan het kant. *Tiel*.

Het bevat de volgende 8 gem.: *Elst*, *Valburg*, *Heteren*, *Huissen*, *Gent*, *Hammen*, *Loenen* en *Bommel*. Het beslaat

ene oppervlakte van 22,116 bund. Men telt er 2650 h., bewoond door 3245 huisges., uitmakende eene bevolking van ongeveer 19,000 inw.

ELST, ring, prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*.

Zij bevat de volgende 17 gem.: Angeren-en-Loo, Bemmelen-en-Doornik, Driel, Elden, Elst, Gent-Brlekomm-Doornenburg, Hemmen, Herveld, Herwen-Aardt-en-Panzerden, Heteren, Huissen, Leuth, Lobith, Randwijk-en-Lakemond, Slijk-Ewijk-en-Oosterhout, Valburg-en-Hoemoet en Zetten-Andelst-en-Indoornik.

Men telt er 5600 zielen en 20 kerken, terwijl de dienst er verrigt wordt door 17 Predikanten.

ELST, gem. in de *Over-Betsuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. in arr. *Nijmegen*, kant. *Elst* (6 k. d., 17 in. k., 10 s. d.); palende N. aan den Rijn, welke dese gem. van Arnhem scheidt, O. aan de gem. Huissen en Bommel, Z. aan de Waal, waardoor zij van de gem. Olsbergen en Nijmegen gescheiden wordt, W. aan de gem. Valburg en Heteren.

Zij bevat de d. Elst, Elden en Lent, benevens de heerl. Meinerswijk, en de tot het d. Elst behorende buurs. Aam, Bredelaar, Hollanderbroek, Elmeren, Laar, Lienden, Meinerswoerd en Raet. Dese gem. ligt echter niet geheel aan elkander vast, maar de dorpen Elst en Lent sijn, ter lengte van ongeveer een kwartier uurs, door het dorp Oosterhout vaneen gescheiden. Zij beslaat eene oppervlakte van 8600 bund., tels 896 h., bewoond door 736 huisges., uitmakende eene bevolking van ruim 4300 inw., die meest in den landbouw, den tabaksbouw en de veeteelt hun bestaan vinden, terwijl er ook vele kersenboomgaarden sijn, bijzonder te Lent, welks inwoners meest hun bestaan vinden in het kweeken van groenten, waarvan zij de steden Arnhem en Nijmegen ruim voorzien.

De Herv., die hier ruim 1800 in getal sijn, maken de gem. van Elden, Elst en Lent uit. — De R. K., van welke men er ruim 2900 aantreft, maken gedeeltelijk de stat. van Elden uit, en behooren gedeeltelijk tot de stat. van Elst-en-Hoemoet en van Oosterhout-Lenten-Slijk-Ewijk.

De Israëlieten, van welke men er 20 telt, behooren tot de ringytinge van *Nijmegen*.

Men telt in dese gem. 4 scholen, als: ééne te Elden, twee te Elst en ééne te Lent, welke gezamenlijk door een getal van 600 leerlingen bezocht worden.

In de gem. Elst bestaat nog de zoogenaamde Grift, een overblijfsel van eene vroegere vaart, welke van de Waal bij Nijmegen tot in den Rijn bij Arnhem liep. Zie voorts het art. *Grift*.

Het d. Elst ligt $1\frac{1}{2}$ u. Z. van Arnhem, $1\frac{1}{2}$ u. N. van Nijmegen, $6\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van Tiel, aan den grooten weg van Nijmegen op Arnhem, $51^{\circ} 58' 12''$ N. B., $25^{\circ} 50' 51''$ O. L. Het is eene groote welvarende plaats, welke onder den naam van ALISSO en ALISTA in de stadsgeschiedenissen vermaard is. KAROL MARTEL schonk de plaats, in het jaar 726, aan WILLIBROD, den eersten Bisschop van Utrecht. Uit dien giftbrief blijft, dat reeds toen eene kerk te Elst bestond, met een slot in de nabijheid. WILLIBROD zond er, om het Evangelie te prediken, den H. WASSFRIDX heuen, die er ook begraven is, nadat, volgens een Zetphensc vers, in een der kerkboeken gevonden, sijn lijk op eene wonderbare wijze derwaarts zoude sijn aangevoerd, waar-

om die H. dan ook in dit d., sedert eenige eeuwen lang, met groote statie is gevierd geweest, wordende bijzonder aangeropen tegen de jicht; terwijl zijne nagedachtenis nog jaarlijks, den 14 Augustus, als Patroon der kerk, gevierd wordt. Volgens SLICHTENHOEST (1) zoude WILLIBROED mede hier begraven zijn, hozeer anderen daarvan geen gewag maken (2).

Men telt te Elst, in de kom van het d., 148 h. en ruim 1100 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Hollanderbroek, Lienden, IJmeren, Reet, Merm, Bredelaar, Aam, Rijkerswoerd en Laar, 340 h. en ongeveer 2500 inw.

De Herv., die hier ruim 850 in getal zijn, maken de gem. van Elst uit, welke tot de klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest KAREL DE HAAN, vroeger R. K. Priester en Kanunnik, die, in het jaar 1560, naar Deventer is vertrokken, en later Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leyden is geweest. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. In de kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. SALVATOR was toegewijd, heeft BALDERICUS VAN KLEEF, de vijftiende Bisschop van Utrecht, een kapittel van acht kanunniksdijen opgericht, waarbij de Ridder HENDRIK ISZELAND, in het jaar 1445 nog vier anderen heeft gevoegd. In deze parochiekerk zijn van ouds af onderscheidene outaren, vikarijen en prebenden gevestigd geweest als: de vikarij van St. WERNERFRIEDUS; die van St. CATHARINA; die van de H. *Maagd* MARIA; en die van de kapelle van Lijnen. In de zuidmuur der kerk is eene steen gemetseld, waarop het jaartal 726, het vermoedelijke jaar harer stichting, te lezen staat. SLICHTENHOEST geeft (3) WILLIBROED als den Stichter op, terwijl men elders WERNERFRIED als zoodanig vermeld vindt. De kerk heeft eenen hoogen en prachtige toren. Vroeger was deze toren veel hooger, maar, den 16 October 1701, door den bliksem getroffen zijnde, is hij gedeeltelijk afgebrand.

De R. K., van welke men er ruim 1600 aantreft, behooren tot de stat. van *Elst-en-Hooft*, die hier eene kerk heeft, aan den H. WERNERFRIEDUS toegewijd, welke in het jaar 1842 gebouwd is.

De dorpachool wordt gemiddeld door een getal van ruim 130 leerlingen bezocht, de tweede of bijschool door 140 leerlingen. Ook is er eene kostschool met 25 leerlingen.

In de nabijheid van dit d. lagen vroeger de sloten de Park en Brienishof. Er stond hier voorheen mede een klooster, *Maritha* ime geheeten (zie dat woord.) Ook moet hier een geregts-hof geweest zijn, waarop Keizer HENDRIK II zich weleer met zijnen hofstoet eenigen tijd heeft opgehouden, zoo als uit eenen open brief, van het jaar 1003, blijkt. Nog zijn in de nabijheid van dit d. eenige merkwaardige woorden te zien.

Er zijn aan Elst in vroeger jaren twee vrije jaarmarkten verkeerd, zoo als er thans ook nog jaarlijks twee paarden- en beestenmarkten gehouden worden, van welke de eerste invalt op de drie laatste woensdagen in April en den eerste woensdag in Mei, zijnde eene paarden- en magere beestenmarkt, en de tweede de drie eerste Donderdagen in November, zijnde eene vette beestenmarkt. Deze laatste is echter

(1) *Geldersche Geschiedenisoren*, D. I, bl. 137.

(2) Zie onder anderen J. SERTIUS, *Chronijk van de stad der Batavieren*, bl. 138 en volgnde.

(3) Ter aangehaalde plaatse.

eerst in het jaar 1816 geotroffeerd. De kermis, die er thans niet meer bestaat, viel vroeger in den eersten Zondag na St. Willibrordus.

Door de verwisseling van eenige plaatsen, die in het jaar 1225, tusschen den Bisschop van Utrecht en den Vorst van Gelder is aangegaan, is Elst ook aan de Gelderschen gebleven. — Wanneer die van Nijmegen, in het jaar 1588, eenen inval in de Betuwe deden, en daar vele dorpen plunderden, werd Elst door hen in brand gestoken. Men weet er de regte oorzaak niet van, doordien alle die dorpen onder brandschatting stonden; doch het is niet onwaarschijnlijk, dat de Spaansche Soldaten daartoe bewogen werden door mangel van betaling.

ELST, d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie ECHTELD.

ELST, d. in het *Oerkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en 1 u. W. van *Rhenen*, gedeeltelijk gem. *Rhenen*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. ruim van *Amerongen*.

Men telt er 107 h. en 700 inw., van welke 88 h. en 570 inw. onder *Rhenen* en 19 h. en ruim 130 inw. onder *Amerongen*.

De inw., die hier, op 10 na, allen Herv. zijn, maken, sedert het jaar 1819, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Wijk-bij-Duurstede*, ring van *Rhenen*, behoort; vóór dien tijd behoorden zij kerkelijk, gedeeltelijk onder *Amerongen*, gedeeltelijk onder *Rhenen*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest GERARDUS WILHELMUS BISSCHOP, die in het jaar 1820 herwaarts kwam, en in 1824 naar Doornspijk vertrok.

De 9 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Renswoude* gerekend. — De enkele Israëliet, welke er gevonden wordt, behoort tot de bijkerk te *Rhenen*.

De dorpschool wordt gemiddeld door 120 leerlingen bezocht.

ELST (DEN-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Voord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *De*, gem. en $\frac{5}{8}$ min. N. W. van *Geffen*; met 27 h. en 180 inw.

Den 12 April 1838 ontstond in dit geh. brand, waardoor twee h. eene prooi der vlammen zijn geworden.

ELST (GAT VAN DEN NOORDER-), ook wel GAT VAN DEN NOORDER-ELS, eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, welke, uit het *Springersgat* voortkomende, met eene zuidwestelijke rigting, tusschen den Zuid-Buitenpolder van Dubboldam en den Zwartenhoeft ten W., en den Noord-Springer en de Noorder-Elstplaat ten O. door, in het *Noorderdiep* uitloopt.

ELST (GAT VAN DEN ZUIDER-), ook wel GAT VAN DEN ZUIDER-ELS gespeld, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, welke, uit het *Gat van den Puttensteek* voortkomende, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen de Midden-Elstplaat ten W., en den Langenhof en de Zuid-Elstplaat ten O. door, in het *Zuidgat* uitloopt.

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELSTSTEK (GAT-VAN-DEN-MIDDEN).

ELSTEEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ELSTSTEK (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-).

ELST-EN-HOOOET, R. K. stat., prov. *Gelderland*, aartspr. van *Gelderland*, met eene kerk te Elst en ruim 1500 zielen. Deze stat. wordt door eenen Pastoor bediend.

ELSTERBOSCH, bosch in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. *Nijmegen*, nabij het d. Elst.

ELSTERBOSCH, bosch in het *Overhoortje* der prov. *Utrecht*, nabij het d. *Elst*.

ELSTGAT (BENEDEN NOORDEN), kil van den *Biesbosch*, die uit het *Kwaalgat* voortkomende, beneoorden de *Beneden-Noorden-Elstplaat* doorloopt, om zich in het *Zeehondengat* te ontlasten.

ELSTGEESTERPOLDER, bijgenaamd *Baasbak* of *Klein-Promer*, ook wel, hoewel verkeerdelyk *Raasensmarotana* gespeld, pold. in *Rijnsland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gedeeltelyk gem. *Oogstgeest-en-Poelgeest*, gedeeltelyk gem. *Rijnsburg*, gedeeltelyk gem. *Saasenheim*, gedeeltelyk gem. *Voorhout*; palende N. aan de Voorhouterweg, O. aan de Dingsdagsche watering, Z. aan den Straatweg, W. aan den weg naar *Rijnsbrug*.

Dese pold. beaat, volgens het kadastr. eene oppervlakte van 587 buud. Men telt er 4 h., waaronder 2 buitenplaatsen en 2 boerderijen, van welke 1 boerderij onder *Saasenheim*, 2 buitenplaatsen en 1 boerderij onder *Voorhout*. Het land wordt door eenen molen, op de Haarlemmervaart van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Burgemeester en vier Poldermeesters geadmisteerd door den Secretaris.

ELSTPLAAT (BENEDEN-NOORDEN-), ook wel *Beneden-Noorden-Elstplaat*, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende N. aan het *Beneden-Noorden-Elstgat*, O. aan het *Kwaalgat*, Z. O. aan het *Zuidgat* van het *Noordplaatje*, Z. aan het *Zuid-Benedengat*, Z. W. aan het *Voordiep* en W. aan het *Zeehondengat*.

ELSTPLAAT (MIDDEN-), ook wel *Midden-Elstplaat*, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*, palende W. en N. aan het *Gat* van den *Midden-Elststeek*, O. en Z. O. aan het *Gat* van den *Zuider-Elst*, Z. aan het *Zuidgat*.

ELSTPLAAT (NOORDEN-), ook wel *Noorden-Elstplaat*, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende N. aan het *Noorderdiep* en het *Gat* van den *Noorder-Elst*, O. aan het *Kooigat*, Z. aan het *Kooigat* en het *Kwaalgat*, W. aan het *Zuid-Maartengat*.

Dese plaat, waarvan in het jaer 1840, 42 buud. 6 v. r. 40 v. ell. zijn ingedijkt, beaat, volgens het kadastr. eene oppervlakte van 77 buud. 48 v. r. 78 v. ell., bouwland, beschakelbaarheid en slikken, telt eene boerenschede, en wordt door eene sluis op het *Gat* van den *Noorden-Elst* van het overtollige water ontlast. Zij is het eigendom van eenige inwohners der gemeente *Hardinxveld*, en wordt door den Heer P. *Langeveld* aldaar geadmisteerd.

ELSTPLAAT (ZUID), ook wel *Zuid-Elstplaat*, plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende W. an N. aan het *Gat* van den *Zuider-Elst*, O. en Z. aan het *Zuidgat*.

ELSTSTEEK (GAT VAN DEN MIDDEN), kil in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, uit het *Gat* van den *Putensteek* voortkomende, en, met eene zuidwestelijke rigting, tusschen den *Middelspringer* en de plaat van het *Kobinkuis* ten N., en de *Midden-Elstplaat* ten S. heenlopende, om zich in het *Zuidgat* te ontlasten.

ELSTSTEEK (GAT VAN DEN ZUIDER-), eene der killen in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, die uit den *Zuidsteek* voortkomt, en met eene zuidwestelijke strekking, ten N. W. van den *Middelspringer*

lopende, zich in het Kvalgat en in het Gat van den Midden-Elsteek ontlast.

ELSWERT, geh. in *Fisselgo*, prov. Groningen. Zie **ELSWERT**.

ELSWERT, geh. in *Hunsingo*, prov. Groningen, arr. en 3½ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 1¼ u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en 5 min. N. van *Kantens*, bestaande uit twee boerderijen, gelegen aan de oostzijde van het Trekdiep.

ELSWERTER-MAAR, watertje in *Fisselgo*, prov. Groningen. Zie **ELSWERTERMAAR**.

ELSWERTER-TIL, thans veelal **KLEKKESBOEKEN-TIL**, brug in *Hunsingo*, prov. Groningen, over de trekvaart van Middelstum naar Uithuizen, 5 min. N. van *Kantens*.

ELSWOUD, buit. in *Kennemerland*, prov. Noord-Holland, arr., kant. en ½ u. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Albertsbergen-de Vogelsang*, ¼ u. Z. van *Bloemendaal*, 5 min. Z. W. van *Overveen*.

Deze buitensplaats ligt in grachten omloten, welke, niet verre hoorden den ingang van de plaats aan den Overveenschen weg, door middel van een steenen schuifsluisje van het gewone beezamwater worden afgescheiden. Hare ligging aan den voet der duinen en den ingang van het fraaie Aardenhout is verrukkelijk. Zij vormt een uitgestrekt park, afgewisseld met hoogten, laagten, beken van stroomend water, door Zwitsersche bruggen aan elkander verbonden, van bosschen, van alleenstaande populieren en linden, reuzen van hun geslacht, een heretekamp en schoone lanen van beuken. Aan rijkdom van water overtreft deze plaats de meeste der duinstreek.

Zij belaat, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 1048 bund. 5 v. r. 93 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de Weduwe **WILLEM BOSCHI**, woonachtig te Amsterdam.

ELTER, in het *Fr. Ayrre*, heerl. in het grooth., *Luxemburg*; paloude N. aan de heerl. *Guirsch*, *Clairfontaine* en *Septfontaines*, O. aan de heerl. *Koerich*, Z. aan de balj. van *Luxemburg* en *Arlon*, W. aan het balj. van *Arlon*. Hare aanslag bedroeg weleer van elke 1000 flor., die *Luxemburg* opbragt, 5 flor. 6 st. 7 den.

Deze heerl. bevat de d. *Ober-Elter*, *Hagen* en *Sterpenich* en bevat alzoo gedeelten van de *Luxemburgsche* gem. *Steinfurt* en van de *Belgische* gem. *Nieder-Elter*.

ELTER (OBER-), in het *Fransch Ayrre-Haut*, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt in de *Belgische* provincie *Luxemburg*, in het d. *Ober-Elter (Autel-Haut)*, vloeit in eene strekking van het Westen naar het Oosten, langs *Nieder-Elter (Autel-Bas)* en *Barnich*, en bereikt de grenzen des groot-herzogdoms een weinig ten zuiden van het d. *Sterpenich*, vallende bij het d. *Hagen* in de *Bischen*.

ELTZ, naam, welke men wel eens geeft aan de rivier de *Alzette* of *Eux*, die door het grooth. *Luxemburg* vloeit en in de *Sure* uitloopt. Daar dit geschiedt blijkbaar door verwarring, zijnde de *ELTZ* eene rivier, die op den *Rijfel* in de *Pruissische* prov. *Rijnlund* ontspringt en te *Moselkern*, tusschen *Trarbach* en *Coblentz*, in de *Moesel* valt. Zie verder **ELTZ (DE-)**.

ELVANGE, *Fransche* naam van het d. **ELVINGEN**, in de heerl. *Siebersbornen*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ELVINGEN**.

ELVANGÉ, *Fransche* naam van het d. **ELVINGEN** in de heerl. *Rensy*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ELVINGEN**.

ELVESLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Dominarstal*, dat uit de *Langsteertspool* voortkomt en, met eene noordelijke rigting, in de *Goëngarijpssterpoelen* uitloopt.

ELVINGEN, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie ELWEINGEN.

ELVINGEN, in het Fransch *ELVANG*, op sommige kaarten ook *ELKVEN* gespeld, d. in de heerl. *Siebenbrunnen* (*Sept-Fontaines*), grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Arlon*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Diekirch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Oesperen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van *Beckerich*.

Men telt er, met het onderhoorige, 670 inw., die zich meest toeleggen op landbouw en alle R. K. zijn. Zij maken eene par. uit, die tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. *Oesperen*, behoort, en hier eene kerk hebben, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

ELWEINGEN of ELVINGEN, in het Fransch *ELVANG*, d. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 8 u. Z. ten W. van *Groenmacher*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Remich*, genr. en 50 min. N. ten W. van *Burmeringen*.

De inw. bestaan deels van de veeveelt, maar meer nog van den land- en ooftbouw. Zij maken, met de overige van de gem. *Burmeringen*, de par. van *Elweingen* uit, die tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Remich* behoort, en eene kerk te *Elweingen*, benevens eene bijkerk te *Burmeringen*, heeft, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden.

ELY, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Groot-Key*, aan de Noordoostkust, met een Nederlandsch fort.

ELY, POELO-ELY, eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundaschen Archipel* behoorende, bij de Noordwestkust van *Sumatra*; $1^{\circ} 6' N. B.$, $116^{\circ} 57' O. L.$

ELZE, benaming, welke men in Noord-Nederland veelal aan de riv. de *ALZETTE* geeft, wier eigenlijke naam in het Latijn *ALISONTIA* of *ALISONTIA*, in het Fransch *ALZETTE* of *ALSETTE* en in het Duitsch *ALZETT* luidt. Op sommige kaarten komt deze riv. ook wel, doch verkeerdelyk; onder de namen van *ALZETTE*, *ALZETS*, *ALZIS*, *ALZIE* en *OLZETTE* voor. Ook wordt zij wel eens verward met de *Elts*, die bij *Moselkern*, tusschen *Coblentz* en *Cochem*, in de *Moesel* valt. Zie *ELTS*.

De *ALZETTE* ontspringt op de grenzen van het grooth. *Luxemburg*, in het kon. *Frankrijk*. Aanvankelijk stroomt zij door een gedeelte van het *Departement der Moesel*, doch treedt, een weinig buiten het vlek *Ksch-aan-de-Alzette*, het grooth. binnen. Zij vloeit met vele bogten eerst in eene noordoostelijke, maar van *Hamm* af in eene noordelijke, hoofdrichting, bespoelende in het grooth. de navolgende plaatsen: *Ksch-aan-de-Alzette*, *Lallingen*, *Schiffingen*, *Noertzingen*, *Huncherdingen*, *Bettemburg*, *Peppingen*, *Liwingen*, *Crauthem*, *Roeser*, *Fentinggen*, *Hesperingen*, *Itzig*, *Hamm*, *Bonnevoye*, *Luxemburg*, *Weymerskirch*, *Eich*, *Domneldingen*, *Walferdingen*, *Bereldingen*, *Heinsel*, *Bofferdingen*, *Hiensdorff*, *Gosseldingen*, *Rollingen*, *Mersch*, *Beringen*, *Moersdorff*, *Pettingen*, *Gruchten*, *Colmar*, *Berg*, *Gretingsen*, *Nieder-Schieren* en *Ettelbrück*. De lengte der *ALZETTE* is, met hare bogten, ruim 19 uren, waarvan $\frac{1}{3}$ tot *Frankrijk* behoort. In de *ALZETTE* liggen een aantal kleine eilanden, bijzonder tusschen de Fransche grenzen en *Bettemburg*. De voornaamste rivieren en beken, welke zij opneemt, zijn: de *Düttlingen*, de *Petruse*, de *Mamer*, de *Kischen*, de *Atttert* en de *Warck*. Zij brengt zeer vele molenraderen in beweging, en bevordert de vruchtbaarheid des lands ongemeen. Immers het dal, door de *ALZETTE* bespoeld, is het schoonste der *Ardenen*, vol liefelijke heuvelen, akkers, landhoeven, landgoederen,

oest- en bloemtainen, wijnbergen, weiden en bosschen, meestal zeer breed en slechts in de nabijheid van de stad Luxemburg, de dorpen Hesperingen en Bettemburg, en het vlek Esch-aan-de-Alzette, binnen enge grenzen beperkt. Ter weerszijden van het dal verrijzen hooge rotsen, meestal met geboomte gekroond en hier en daar door oude ridderburgen verlevendigd. Echter is de ALZETTE onbeveerbaar, zelfs voor kleine schepen. In 1827 was, bij het plan tot den aanleg van het Maas- en Mozelkanaal, bepaald, dat ook de ALZETTE, van Mersch of Luxemburg af, tot aan hare uitwatering in de Sure, zou beveerbaar gemaakt worden; zelfs zijn, ter verwezenlijking hiervan, reeds de noodige werkzaamheden begonnen, die nogtans, ten gevolge der staatsgebeurtenissen in 1830, gestaakt zijn.

Vele oudheidkundigen zijn van oordeel, dat van de ALZETTE, onder den naam van ALISORTIA, door den Dichter AUSONIUS, die in de vierde eeuw leefde, in het dichtstuk: *de Moezet*, gewaagd wordt, en wel in de navolgende verzen:

Vers 570. *Nec minor hoc, tacitum qui per sola pinguis labens*

• 571. *Stringit frugiferus felix ALISORTIA ripas.*

d. i. Niet minder dan deze (de Saravus of Sure, namelijk) is de vrolijke ALISORTIA, welke, zachtkens langs vette gronden beenvloeiende, hare vruchtbare oevers besproeit.

Dat de naam ALISORTIA of ALISORTIA reeds zeer vroeg aan de ALZETTE gegeven is, is aan geen twijfel onderhevig. In de acte van den 12 April 963, waarbij Graaf SIEGFRIED, uit den huize ARDENNE, het kasteel Luxemburg door ruiling bekam, wordt deze sterkte aangewezen, als liggende in *salle Alsatience*. Twee tegenwerpingen zijn tegen dit gevoelen ingebracht, als: 1°. dat de ALZETTE niet in de Moezet, maar in de Sure uitloopt; 2°. dat de reisweg, die AUSONIUS sieh in zijn gedicht heeft voorgesteld, zich slechts van Confluentes (Coblentz) tot aan den mond der Sure uitstrekt. Het gevoelen is te berde gebragt, dat men onder de ALISORTIA de *Eltz*, die bij Moselkern in de Moezet valt, te verstaan hebbe; dan, dit wordt met veel regt gegispt. Er bestaat immers weinig of geene overeenkomst tusschen de rivieren de Eltz en de Sure, en toch schijnen de woorden *nec minor hoc* (niet minder deze) eene soort van vergelijking te willen maken, zonder dat evenwel het verschil zeer aanmerkelijk zij; en, in de tweede plaats, waar zijn de *sola pinguis* (vette gronden) aan de oevers der Eltz, die een wild en onvruchtbaar dal doorstroomt?

ELZE (HET-), buit. in het graafs. Zutphen, prov. Gelderland, arr., kant. en ½ u. N. O. van Zutphen, gem. en 1 u. Z. O. van Gorssel, ½ u. van den straatweg van Zutphen op Deventer.

Dit buit. bestaande in heerenhuis, koetshuis, stallingen, tuinmanswoning, tuinen, boomgaarden, schoone bosschen en fraaije met water doorsneden wandeldreven, beslaat eene oppervlakte van 14 bund. 29 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. PIERA NICOLAUS QUARLES VAN UFFORD, woonachtig te Zutphen.

ELZEN, d. in het graafs. Valkenburg, prov. Limburg. Zie ELZIOO.

ELZEN (DE-), geh. in de heerl. Bozmeer, prov. Noord-Brabant, Eerste distr., arr. en 9 u. O. van 's Hertogenbosch, kant., gem. en N. van Barmeer; het bestaat uit drie kasteeltjes.

ELZEN (DEN-), huurs. en havez. in Twente, prov. Overijssel. Zie ELSEN.

ELZEN (DEN-) of DEN ELSEN, huurs. in het Land van Ravestein, prov. Noord-Brabant, Eerste distr., arr. en 6 u. Z. O. van 's Herto-

genbosch, kant. en 2 u. O. van *Vechel*, gem. en 36 min. N. van *Beekel*; met 27 h. en 140 inw. Deze buurs. maakt een der tien wijken van de gem. *Beekel* uit en bestaat uit de geh. Den Elzen en Den Biesthoek, van welke het eerstgenoemde 22 h. en 125 inw. en het laatstgenoemde 5 h. en ruim 20 inw. telt.

ELZENBURG, landh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en gem. *Oss*.

Dit landh. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van ongeveer 44 bund., zoo bouw-, wei- als hooiland en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer G. H. DE KROON VAN DER MEULEN, Burgemeester en Notaris te Oss.

ELZENBURG, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Maarsse*, gem. en 1 u. O. van *Vleuten*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 39 v. r. 40 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer GERARDUS JOHANNES HENDRICUS VAN BILLEVILT.

ELZENBURG of **ELSENSORG**, voorn. landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. van *Utrecht*, kant., gem. en 5 min. van *Maarsse*.

De gebouwen van dit landgoed zijn gesloopt in het jaar 1819 en van de daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eens oppervlakte van 15 bund. 48 v. r. 30 v. ell., zijn het voorste gedeelte van 5 bund. 96 v. r. 10 v. ell., aan de *Veelt* gelegen, getrokken aan het naastgelegen buitengoed *Doornburg*, behoorende aan Vrouwe MARIA VAN, desairière van den WelEd. geb. Heer W. HUYBROEK, en het achterste gedeelte aan den *Dussendaalschendijk* gelegen, tot bouwland aangelegd en behoorende aan de R. K. armen van *Maarsse*.

ELZENDAAL, kloost. in de heerl. *Bosmeer*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van 's *Hertogenbosch*, kant., gem. en in het vl. *Bosmeer*.

Het werd bewoond door Nonnen van de orde der H. CLARA, en werd in het jaar 1673 gesticht, op de plaats, waar vroeger een huis stond, met eenen tuin er achter, hetwelk in het vorige jaar aan de Carmelitessen van *Vilvoorden* vermaakt werd door den Pastoor PHELPS, wiens eigendom het was. Eenige dier Geestelijke dochters kwamen hierop den 2 September van datzelfde jaar herwaarts en stichtten het klooster. De Nonnen plagten voormaals kostgangsters te houden, welke in verschillende handwerken onderrigt genoten.

ELZENHAGEN, verd. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **ELZENHAGEN**.

ELZENOORT, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie **ELZENOORT**.

ELZENSCHÉ-BROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijsel*. Zie **ELZENSCHÉ-BROEK**.

ELZENSCHÉ-VEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijsel*. Zie **ELZENSCHÉ-VEEN**.

ELZER-BROEK, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijsel*. Zie **ELZER-BROEK**.

ELZER-BROEK, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijsel*. Zie **ELZENSCHÉ-BROEK**.

ELZER-VEEN, heideveld in *Twenthe*, prov. *Overijsel*. Zie **ELZENSCHÉ-VEEN**.

EMA, d. in *Oost-Indië*, landv. *Amboin*, op het eil. *Amboins*, aan de kust van *Leytimor*, 2 m. van het fort *Victoria* op eenen vervaar-

lijk hangen steenachtigen houwel, bij den hoogen berg Hoewa-Ressi, en niet ver van de rivier Hoeway-Iana.

De h. welke er boven elkander staan, worden wel eens door zware aardbevingen van boven nedergeworpen. In het begin dervorige eeuw telde men er 712 zielen, 186 weerbare mannen en 60 sati's, vóór ongeveer twintig jaren was echter het getal zielen op 347 verminderd. De bevolking is ten deele van Java oorspronkelijk en voortgekomen van eenig volk, dat hier uit eene jonk aan land ging.

Dit dorp staat onder eenen Orang-Kaja, die niet alleen daarover, maar ook over *Hoekorila*, *Koeton* en *Leothari* te gebieden heeft. — Men heeft er eene Herv. kerk en de gem. telt 900 ledenzaten.

EMAUS, voorn. kloost. in *Noord-Brabant* en *Zuid-Holland*. Zie **EMAUS**.

EMAUS, kasteeltje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peel-land*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EMASS**.

EMAUS, ook wel **EMMAUS** gespeld, boerenwoning op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, art. en 8 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Harderwijk*.

Sommige willen dat het vroeger een klooster geweest zij, doch hoewel het gebouw sporen draagt van zeer oud te zijn, en voor ruim 90 jaren tot een aanzienlijk landgoed behoorde, blijkt het echter niet, dat het ooit tot klooster geëind heeft. Deze heerlijk, welke op eene hoogte in eene droeggenmaakte gracht ligt, wordt thans met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 13 bund., in eigendom bezeten door den Heer S. J. Baron **SANDBERG**, woonachtig te *Zwolle*.

EMBARRAS (L'), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Broedevoort, benedenwaarts aan de koffijplant. Venle, waarmede deze plant. verbonden is; 500 akk. groot en met *Fanso* 82 slaven. De Negeri noemen haar **LAMA**.

EMBS, riv. ten N. O. van de prov. *Groningen*. Zie **EMM**.

EMDABORGH, buit. in het *Goragt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Groningen*, gem. en ½ u. O. van *Haren*, aan den *Esersweg*.

Deze buk., welke in het jaar 1759 gebouwd is, ter plaatse, waar vroeger de *Oudezons* gestaan heeft, droeg naderhand den naam van *Zeevans*, maar werd, in den zomer van 1853, geheel gesleten; huis, tuin en wandelingen weggenomen en de gronden, welke thans weder beploegd en bebouwd worden, bij perocelen verkocht. Op de plaats, waar de brug heeft gestaan, is thans wederom een huis gebouwd, hetwelk van achteren eene boerenwoning is, doch waaraan van voren, eenigzins op eene hoogte, een keepl met rietendak is uitgebouwd, hetwelk haar alzoo wel het aanzien van een klein buitenverblijf geeft. — Dit huis behoort aan de Heeren J. R. **MULDER** Os. en J. G. **NANWINDA**, welke op het terrein achter het huis een bloedmigerdeelt hebben aangelegd.

EMDEN (WESTER-), d. in *Fivelo*, prov. *Groningen*. Zie **WESTER-EMDEN**.

EMEKLAAR, hecl. in *Benland*, prov. *Utrecht*. Zie **EMMELAAR**.

EMELNBURG, voorn. h. van de Heeren van *Breda*, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **AMELNBURG**.

EMELIAPOLDER, hecl. en pold., prov. *Noord-Brabant*. Zie **EM-DRAPOLDER**.

EMELIAPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Lend-van-Kedend*. Zie **AMMELDEN**.

EMELISSE, voorn. d. in *Noord-Beveland-Bewesten-de-Wijtoet*, prov. *Zeeland*, aan de kleine *Waal*.

Er werd aldaar een grafelijke lombard gehouden, die in het jaar 1327 verpacht werd. Ook bestond er reeds in het begin der-dertiende eeuw een Armen-gasthuis, hetwelk later bekend was als het klooster van Noorddijk, aan de H. CLARA toegewijd.

Dit d. is bij de waterfloeden van 1850 en 1852, welke geheel Noord-Beveland overstroomden, te niet gegaan, en, hoezeer de grond, waar het gestaan heeft, later wel weder beverscht is, vindt men thans geen enkel plekje gronds meer, dat ons den naam herinnert.

EMELOORT, gedeelte van het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*. Zie *EMELOORD*.

EMENES, d. in *Beerland*, prov. *Utrecht*. Zie *EMENES*.

EMENTIL, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *EMENTIL*.

EMER (DEN) of DEN EEMER, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en 1 u. N. ten W. van *Breda*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van 's *Princenhage*, $\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van het d. *de Beek*, waartoe het kerkelijk behoort; met 27 h. en 181 inw.

Men heeft in dit geh. het adell. huis den Emer, alsmede eene buitenpl., meestal den Kleine-Emer genoemd, doch eigenlijk *RUSTENBURG* geheeten.

EMER (DEN), DEN EEMER of DEN HENERT, bij verbastering meestal DEN EEMER genoemd, oud adell. h. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Breda*, gem. en 1 u. N. van 's *Princenhage*, $\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van het d. *de Beek*, waartoe het kerkelijk behoort.

Dit h., hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 61 bund. 94 v. r. 10 v. ell., is een oud Brabandsch volleen, voormaals van den Hertog verheven wordende, doch later van het leenhof van Brabant in 's Gravenhage. Het is een omwaterd slot, dat eertijds een gedeelte uitmaakte van de heerl. *Gageldonk*, waaraan het, ten behoeve van JOHANNA VAN GAGELDONK, getrouwd met GODVAKERT VAN HAMBROECK omtrent in het jaar 1480, gescheiden is. Deze liet het na aan hare dochter ELISABETH VAN HAMBROECK, die daarmede, tegelijk met haren man JAN VAN WIJK, den 15 April 1482, voor het leenhof van Brussel verleden is. Sedert dien tijd is dat huis een reeks van jaren in het geslacht der VAN WIJKEN gebleven tot in het jaar 1859, wanneer, dat leen, den 18 Januarij, bij koop gekomen is aan Jonkheer CLAUDE MICHALTY, die het naliet aan zijnen zoon Jonkheer WILHARD MICHALTY, van wien het verder gekomen is op HENDRIK VAN WIJNGAARDEN, Heer van *Heeraartsbieren*, *Ammers*, *Westkerken* enz. welke het, in het jaar 1629, verkocht aan ADRIAAN CORNELIJS VAN KLEEF, na wiens dood het, den 30 Januarij 1642, bij koop kwam aan Jonkheer HENDRIK CARNAERT, die het eindelijk verkocht aan ROELANT VAN DEN BRANDELER, in wiens handen het gebleven is tot in het midden der achttiende eeuw, waarna MICHEL SAMUEL MESTRAL, Overste-Luitenant van een Regiment Zwitsers in dienst der Algemeene Staten, het kocht. Thans is dit h. een eigendom van den Heer Mr. M. C. E. VERSLUYS, aan wien het bij erfenis gekomen is, van zijnen oom den Heer Mr. M. C. VERSLUYS, die er door aankoop eigenaar van was geworden.

EMER (DEN KLEINEN-), naam, welken men wel eens geeft aan de buitenpl. *RUSTENBURG* in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *RUSTENBURG*.

EMERANGE, Fransche naam van het geh. *EMERINGEN* in het balj. van *Remich-en-Groenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie *EMERINGEN*.

EMERANGE, Fransche naam van het geh. **EMERINGEN** in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EMERINGEN**.

EMEBEN, adell. b. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **EMEBAN**.

EMERENSES, naam, onder welken de inw. van het d. **EMBAUM** in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, bij sommige schrijvers wel eens voorkomen.

EMERINGEN, geh. in het halj. van *Remick-en-Groevenmacher*, regtag. *Remick*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EMERINGEN**.

EMERINGEN, geh. in heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EMERINGEN**.

EMERUM, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **EMBAUM**.

EMESBORN, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. houtgrond *Staf-Arons*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Lemmershoop*.

EMESBORN is eene vereeniging van drie gronden, de twee andere, wier namen hierin versmolten zijn, waren *Jakkeus* de bovenste plant. en *Voerzorg*, de benedenste, ieder 500 en dus te zamen 1500 akk. groot.

EMESE, naam, onder welke de riv. de **EMES**, ten N. O. van de prov. *Groningen*, bij oude Schrijvers, wel eens voorkomt. Zie **EMES**.

EMESFOORT en **EMESFORT**, oude namen van de stad **AMESFOORT**, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **AMESFOORT**.

EMETHA, plaats, van welke **EMO** en **MESCO**, Abten van *Wierum*, dikwijls gewag maken, als van eene zeehaven en beroemde marktplaats (forum), in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke plaats aldus genaamd was naar de riv. de *Eems*, *Emesa*, uit welke destijds een zeeboezem herwaarts liep. Even eens noemden de Romeinen die plaats **AMISIA**. Zij was de reede voor hunne schepen, en lag aan den inham van de rivier *Amesia* (de *Eems*). Ten minste is dit het gevoelen van **ALDINE** (1). Zoo men dit nu aanneemt, dan heeft **VITELLIUS** twee Romeinsche keurbenden van daar naar de *Hunse* geleid. De naam wijst de gelegenheid genoeg aan, die nog overgebleven is in het kleine dorpje **WESTER-EMDEN**, aan den noordkant van den *Fivel* of het *Damsterdiep*, gelegen 3 u. van de stad *Groningen*, 1 groot u. van *Wittewierum* en 2 u. van *Appingedam*. **PROLONUS** telde deze zelfde plaats reeds onder de vermaardste plaatsen van het *Over-Rijns-Germansë*. Ook is het een aanzienlijk marktveld geweest, zoo lang men die oude haven heeft kunnen gebruiken, des het eenen geruimen tijd meer bekend was onder den naam van de **MARKT (FORUM)**, dan onder dien van **EMETHA**. **EMO** toch geeft vooral te verstaan, dat de welvarendste plaatsen in *Fivelgo*, in zijnen tijd, geweest zijn: *Lopeshem*, **EMETHA** en *Fermeshem*, en dat diensvolgens **OLIVIER**, de *Kruisvaartprediker*, zijne standplaatsen gebad heeft in *Lopeshem*, de **MARKT-PLAATS** en *Fermeshem*. Insgelijks verhaalt de onbekende *Monnik*, die de kronijk van zijnen *Abt MESCO*, tot het jaar 1296, vervolgd heeft, toen **FOLCARD**, de navolger van *OUTERA*, de vijfde *Abt* te *Wierum* was, dat die van *Fivelgo* tot eene gewoonte hadden, met het begin van ieder jaar bijeen te komen op het *Forum*, waardoor hij **EMETHA** verstaat, om hanne *Regters* den nieuwen eed af te nemen, op eenen vastgestelden dag, die 's *Keynoamanday* (2) genoemd was, namelijk den twee-

(1) *Ned. Gern. Inf.*, II D., p. 49. Zie tevens **DRIESEN**, *Monuments Gron.*, p. 135, en **HARBERANT**, *Oostfr. Oorsprongheligheden*, I, bl. 88.

(2) Beteekende volgens sommigen *Verrethijngs-maandag*, volgens anderen 's *Konings-maandag*.

den Maandag na Mercuris, nu gewoonlijk genoemd, Maandag na Eris-Koningen, die nog in de vorige eeuw, te Groningen, de eerste regdag in het nieuwe jaar was.

De Fivelingers hebben van dit EEMMA eene stad willen maken, en daaraan willen geven: 1°. Het stapelregt, ten welken einde zij, in het jaar 1219, een zeer groot voorraadsbuis lieten bouwen, waarin de koopmanschappen konden worden opgeslagen. 2°. Het regt van Munt te slaan, welke sommingen meenen, maar zonder genoegzamen historisohen grond, dat werkelijk geslagen, en als Emdermunt (Emathemium) gangbaar geweest is, en dat de gedachtenis van de Emderguldens nog niet uitgestorven, en dezen weleer onder den naam van Fivelinger Mark bekend zonden zijn geweest. 3°. Het regt van eene doorluchtige en gemeene geleerdheids school te stichten, welke echter nimmer bestaan heeft en ook geenszins de school is, over welke Ems zelf het bestuur gehad heeft, eer hij Abt werd, wanneer zij grooten toelooft had, en aan welke nog eene andere door Muzoo, in het jaar 1276, als een kweekhof (seminarium) moet gevoegd zijn. 4°. Het regt van gemeenschappen, die gilden genoemd werden, waarvan nog ten bewijze zou strekken eene plaats, de Gildekamp genaamd. Maar al dit bestaan, waartegen die van Groningen en Hunsingo, volgens besluit van de algemeene vergadering, die in het jaar 1232 te Groningen gehouden is, zich, doch met ongelukkigen uitslag, hebben verzet, is niet lang daarna van zelf te niet geloopen, doordien de storm en zware vloed zoeveel modder in de haven dier plaats spoelde, dat deze tot aan den Eems toe geheel gestopt, en, gelijk Muzoo spreekt, allengakens droeg geworden en vervolgens met stroo en mist gevuld is. Omtrent dien tijd is ook de St. Andriëskerk, welke te EEMMA stond, verbrand, waarna de plaats allengs vervallen en tot een gering dorp geworden is, hetwelk men den naam van WESTER-EMMA heeft begiuen te geven, om het te onderscheiden van Emden, destijds een kasteel en dorp, gelegen aan den oostkant van de Eems, hetwelk omtrent het jaar 1500 begon op te komen en zijnen naam ontleende of van een geslacht van dien naam, of, hetgeen veel waarschijnlijker is, van de rivier de Eems, zijnde dat Emden naderhand bekend geworden als eene beroemde koopstad en het toevluchtsoord van de eerste Hervormde Christenen, die, van elders komende, aldaar eene veilige schuilplaats vonden. Hieruit blijkt het, dat zij zich vergissen, die de Emder munt, toen al vóór eene eeuw bekend, aan dit Ooster-Emden, dat destijds nog uit visschershutjes bestond, willen toeschrijven, en hunne geboortestad eene eeuw meer onderdom toe te voegen, eveneens als of het nieuwe min loffelijk zou zijn; als reden aanvoerende, dat Ems, die in desant tijd leefde, geschreven heeft, dat de Emder munt, in den jare 1232, aan den overkant van de Eems gangbaar is geweest; maar is het geld dan nooit gangbaar buiten den staat, waarin het gemunt is, zelf niet onder bondgenooten, die alleen door eenen stroom van elkander gescheiden zijn? Men zie voorts over het tegenwoordige d. WESTER-EMMA op dat woord.

EMMIL, geh. in het Westerkwartier, prov. Groningen. Zie EMMATIL.

EMGEBUURT, voorn. buurtje, prov. Friesland, kw. Westergoo, ten N. van de stad Workum, later aan die stad getrokken.

EMICLAAR, heerl. in Eemland, prov. Utrecht. Zie EMIKLAAR.

EMILIAPOLDER, EMIKLAAPOLDER of AEMKLAAPOLDER, heerl., prov. Noord-Brabant, arr. Breda, kant. Oosterhout, gem. Made-en-Drimmelen; pa-

leende N. aan den Biesbosch, O. aan Goertruidenberg, Z. aan de gem. Made, W. aan Hooge-Zwaluwe.

Deze heerl. bestaat uit eenen polder, welke in het jaar 1645 bedijkt is. Zij beslaat eene oppervlakte van 1890 bund. 95 v. r. 90 v. ell., waaronder 1544 bund. 16 v. r. 86 v. ell. schotbaar land.

In deze heerl. of pold. liggen aan den buitendijk, bij het zoogenoemde Spui, het d. Drimmelen, landwaarts in ligt Oud-Drimmelen, een klein geh., tellende 7 h., waaronder 4 boerderijen, bewoond door 42 inw.

De pold. wordt door 4 sluizen op de Donge en op den Biesbosch van het overtollige water ontlast. Het lage land ligt 4 à 5 palmen onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Hoemraden, eenen Penningmeester en eenen Boekhouder.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door onderscheidene Ingelanden, woonachtig te Made, Goertruidenberg en elders.

EMILIAPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeënd.* Zie **ANELIAPOLDER**.

EMINGA of **AMINGA**, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Lecuwarderadeel*, onder *Stiens*.

Naar men wil, zoude deze state tegen de state Ebinga, onder *Hyum*, bloedige oorlogen gevoerd hebben. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene hoeve, in eigendom behorende aan **REINDEA PIETRA MIBREDA**, van beroep landbouwer, en bewoond door **PIETRA REUBERS MIBREDA**.

Hoewel tot *Stiens* behorende, is deze oude state digter bij *Finkum* gelegen, waarvan zij ongeveer 10 minuten verwijderd ligt.

Van de oude state zelve, op de kaart van *Scharnus* voorkomende, kan men nog eenige overblijfselen zien, aan de hoogte van den grondslag, alsmede aan de breede grachtwijze slooten, welke dezen in het vierkant omsluiten, terwijl ook nog de singel sigthaar is, hoewel de boomen, sedert ongeveer dertig jaren, reeds zijn omgehouden.

EMINGA of **AMINGA**, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet *Wonseradeel*, onder het d. *Parrega*, aan de vaart, welke van *Bolsward* naar *Workum* loopt.

Zij werd door de menigvuldige oorlogen en het knagen van den tijd ten gronde toe vernield, zoodat men ter plaatse, waar zij vroeger gestaan heeft, niets ziet dan eene boerderij, thans den naam van **EMINGA-STATE** dragende.

Het adellijk geslacht **EMINGA**, dat ook lang te *Goutum*, op *Wiarda*-state gewoond heeft, is zeer bekend. Zoo wordt **FABBE EMINGA** ten jare 1457 onder de *Mederegters der Grietenij Lecuwarderadeel* opgenoemd; terwijl vier leden uit dit geslacht onder de teekenaars van het verbond der *Edelen* geteld worden; als: **BOTTE EMINGA**, en de gebroeders **HESSEL**, **SYDE** en **SJUK EMINGA** (1).

EMISGA, **EMISSEN**, **EMISGONIA** of **EMESLAND**, namen, welke men vroeger gaf aan het land, gelegen aan de rivier de *Eems*, en wel, voor zoe ver ons vaderland betreft, aan eene streek in het *Zuidoosten* van de prov. *Groningen*.

Dit land werd verdeeld in *Ooster-Emisga* en *Wester-Emisga* en het *Ooster-Emisga* weder in *Opper-Emisga* en *Neder-Emisga*. Van hier dat, bij de oude schrijvers, niet alleen de geheele landstreek, maar ook een deel daarvan, onder den naam van **EMESLAND** voorkomt.

(1) Men zie over hem **J. W. TE WATER**, *Historie van het Verbond en de Smoechbrieffen der Edelen*, bl. II, n. 374-376.

Zoo zal men het in eene ruime beteekenis, het geheele Ooster-Emisga, moeten opvatten, wanneer KAREL de Grootte het bepaalt aan de Noordzee, tusschen de Eems en de Jade, die hij Edoos Moeras noemt, in den brief van 16 Julij 788, waarbij hij de grenzen van het stift Bremen bepaalt. ADAM VAN BREMEN noemt dit kwartier het graafsch. van Friesland (Frisië), hetwelk de Bisschop, nadat EGBERT DE SAX gebannen was, bij gifte van Keizer HENDRIK IV, hoewel maar voor eenen korten tijd, bezeten heeft. Van dit Ooster-Kemsland wordt het Neder-Emisga (Emisgonia) nog, in eene naauwe beteekenis genomen, hedendaags genoemd EEMSLAND, waarin EMO optelt de Uttumers en de Husemers, die EVEREUS noemt: die van Uttum en Groothuysen, en bij gevolg de landstreek langs den Oosteroever van de Neder-Eems, van het moerig land, Moermerland genaamd, tot aan de Noordzee of de Bogt van Norden toe. Het Opper-Emisga is bij EMO een klein stukje van Munsterland, waarin, behalve het kasteeltje Fresenborgh, ook het vlek Eskathorp, nu Asschendorp, hetwelk voorheen, om zijn klooster, maar vooral om het vieren van *Portiuncula*, op den 2 Augustus, uit deze oorden druk bezocht werd. Eindelijk Wester-Emisga (ook Emisgonia in eene naauwe beteekenis geheeten), hetwelk alleen tot ons Vaderland behoort, en van ALFRIDUS genoemd wordt *Emisa*, hetwelk hij stelt aan den linkeroever van de Eems, tusschen *Firilgo* en *Redritga* (1), dat is, volgens de Wierumer kronijkschrijvers, tusschen Fivelgonia en Reyderland, daar nu het Oldambt is, wier ingezetenen, langs de rivier wonende, zoo lang zij onbeschadigd van den Dollart bleven, Mentemers (Menternenses) genoemd werden.

EMMAUS, voorm. kloost. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, gem. *Bergen-op-Zoom*, tusschen Burgvliet en Zuidwijk. Het is in het begin der zestiende eeuw, en wel vermoedelijk door den St. Felixvloed van het jaar 1530, ondergevoeld en te gronde gegaan, zoodat er thans niets meer van te vinden is.

EMMAUS, ook wel TEN STEEN genoemd, voorm. kloost. in het *Land van Stein*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4 u. N. O. van *Rotterdam*, kant. en 1 u. O. van *Gouda*, gem. *het Land van Stein c. a.*

Dit kloost., hetwelk door Reguliere Kanonniken van de orde van den H. AUGUSTINUS bewoond werd, was gesticht door JACOBUS GYRARDI, een man, die zeer geprezen is om zijne vroomheid en die er ook de eerste Prior van geweest is. Het stond regt over Haastrecht, aan de andere zijde van den IJssel, en verkreeg, omdat het zoo dicht bij de stad Gouda gelegen was, den naam van EMMAUS, terwijl het den H. GREGORIUS tot Patroon verkozen had. Het was Heer JAN BASTERD VAN BLOIS, die in het jaar 1419, aan de Reguliere Kanonniken verlof gaf om een klooster in zijne heerlijkheid van Stein op te rigten. Deze vergunning is door FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, met eenen openen brief bevestigd. De Pastoor van Haastrecht, HUCO ELLIK, gaf er ook zijne toestemming toe, dat het klooster binnen de palen van zijne parochie gebouwd moest worden.

Als Heer JAN BASTERD VAN BLOIS in het jaar 1436 overleden was, bevestigde zijn zoon JAN TRESLOWE, Kanonnik van St. Salvatorskerk

(1) Hoewel ALFRIDUS doorgaans dit woord *Fedirits* spellt, is het meer dan waarschijnlijk, dat dit eene schrijffout zij en *Redritga*, d. i. *Reiderland* zal moeten zijn. In oude oorkonden, als, in een verbond van 1261, vindt men bijzonderlijk genoemd *Reiderois Emisgonis*, zoo dat *Reiderland* om gedeelte van *Emisgonis* uitmaakte, zoo wel als het Oldambt. Zie DAINSMAN, *Mon. Gron.*, p. 224.

te Utrecht, die deze heerlijkheid geërfd had, den 26 December 1436, met opene brieven al wat zijn vader den Regulieren van Stein vergund had. Daareboven begiftigde hij hen nog met nieuwe vereeringen, voorregten en vrijdommen, welke de stad Gouda, nadat zij de heerlijkheid van Stein gekocht had, op nieuw bevestigde en goedkeurde. Den 4 Mei 1444, werden de Reguliere Kanunniken van Holland te rade, een kapittel, naar de wijze van dat van Windesheim, in Overijssel, te Delft op te rigten, en onder anderen trad het klooster van Stein, mede in die vereeniging.

De geregeldheid en tucht van dit klooster was in het eerst zoo vermaard, dat zeker Priester van Gouda DIJK FLOUSSZ, zijn huis, met huisraad en al, en nog onderscheidene andere goederen en renten voor het gebruik van drie of vier Kanunniken heeft bestemd, onder dit beding, dat zij op alle feestdagen en vespertijden eene collatie of geestelijke aanspraak tot het volk zouden doen. Maar de tucht is, gelijk het doorgaans gaat, in dit klooster nu en dan ook verzwakt, en het heeft er ongetwijfeld geen goed aan gedaan, dat zij de vrijheid hadden om den gaanden en komenden man bier of wijn voor geld te tappen. — Want daaruit kon niet anders volgen dan overdaad, ongebondenheid en eijdelijk, het verzuim van het lezen en van het gebed. JAN KLAASSE, die in het jaar 1442, Overste van het klooster ENMAUS was, en daarbij het opperbewind had over het algemeen kapittel der Reguliere Kanunniken en Kanunnikessen van Holland en Zeeland, ziende de eerste klooster-tucht vervallen, heeft den 31 December van gemeld jaar bij RUDOLF VAN DURENOR, den drie en vijftigsten Bisschop van Utrecht, zoo veel te weeg gebracht, dat hij hem eenen openen brief ter hand stelde tot verbetering van de verzwakte tucht.

Den 16 Julij 1549, geraakte dit klooster in brand, hetzij door moedwil of door acheloosheid van eenen Monnik. En dewijl de Regulieren toch geen lust meer tot het buitenleven hadden, hebben de Wethouders van Gouda, hun verlof gegeven om in de stad te komen wonen en hun het klooster van de Brigittinnen toegewezen. Daarop zijn de Nonnen naar het klooster te Zoest getrokken en kort daarna, te weten in het jaar 1551, zijn de Kanunniken met groote statie in de stad gekomen.

Dit klooster is bijzonder vermaard, door dien de geleerde DESIDERIUS ERASMUS er eenigen tijd gewoond heeft, hebbende hij zich, in het jaar 1487, op aandraden zijner vrienden, derwaarts begeven.

Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans eene boerderij; dog ENMAUS genaamd.

ENMAUS, voorm. kloost. der Cellebroeders te Gouda op den *Groenenweg*.

Het was tusschen het jaar 1440 en 1450 gesticht. — De gebouwen zijn later tot Latijnsche school en woning van den Rector ingerigt.

ENMAUS, voorm. kloost. van Reguliere Kanunniken te Gouda, aan de Westzijde van den *Raam*, over de Lange Willemsteeg.

Het was eerst een klooster van Brigittinnen *MARIË-STRAAT* genaamd (zie dat woord), maar werd in het jaar 1552 door de regering der stad aan de Reguliere Kanunniken van Stein, wier klooster afgebrand was, overgegeven, onder beding, dat de Brigittinnen, die zich naar Zoest begaven, eene rentebrief van 239 guld. 's jaars, verzekerd op 50 morgen lands in het Land van Stein, tot last van de Kanunniken zouden bekomen. Na de Hervorming werd eerst den 29 November, 1576, het huis achter het klooster, en den 8 Februarij 1580, de overige

gebouwen op afbraak verkocht, zoodat er thans niets meer van te zien is, ofschoon de plaats, waar zij gestaan hebben, thans nog het Klooster genoemd wordt.

EMMAUS, voorm. kloost. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **EMMAUS**.

EMMEKLAAR (HET-SLOTJE), heerenhuis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Berste* distr., arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Veghel*, gem. *St. Oedenrode*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 56 v. r. 18 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door de erven van den Heer J. H. A. von **SCHMIDT** aus **ALTENSTADT**, in de Oost-Indië overleden.

EMMEKLAAR, **KEMEKLAAR**, **KERKLAAR** of **KRICLAAR**, heerl. in *Beerland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Hoogland*; palende N. aan de heerl. *Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen*, O. aan de prov. *Gelderland*, Z. en W. aan de heerl. *Hoogland*.

Zij bevat het geh. **Emmeklaar** en enige verstrooid liggende huizen. — De Herv., die er woonen, worden tot de gem. van *Amersfoort* gerekend: — De R. K., behooren tot de stat. van *Hoogland*. — Men heeft in deze heerl. geen school.

Het geh. **KEMEKLAAR**, **KERKLAAR** of **KRICLAAR**, ligt 1 u. N. van *Amersfoort*.

De heerl. **EMMEKLAAR** was vroeger, benevens *Langerode*, thans *Langeroorth* genoemd, eene groote hofstede, waarop de K. K. kerk van het *Hoogland* staat, leenroerig aan de prov. *Utrecht* wegens de abdij van *St. Paulus* aldaar. In het jaar 1749 werd **EVERARD WITTEB**, die reeds te voren Heer van het *Hoogland* was, ook met **EMMEKLAAR** beleend.

EMMELOORD, in oorspronkelijke brieven **KEMELWAARD** of **KEMELWERD** gespeld, het Noordelijkste gedeelte van het eiland *Schokland*, in de *Zuiderzee*, prov. *Overijssel*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Zwolle*, kant. en 3 u. N. N. W. van *Kampen*, gem. *Schokland*.

De inv. generen zich meest met visschen in de Noord- en *Zuiderzee*, en arbeiden aan het lands werk, terwijl sommigen vroeger handel dreven in granen, welke zij met kagen naar *Hamburg*, *Overijssel* en *Amsterdam* vervoerden, doch dit heeft sedert vijftig jaren opgehouden.

De R. K., die hier woonen, behooren tot de stat. van *Enn-en-Emmeloord*, voor welke op **EMMELOORD** thans (1842) eene nieuwe kerk aan den H. **MICHAEL** toegewijd, met pastorij gebouwd wordt. — De Herv., van welke men er aantreft, worden mede tot de gem. van *Enn-en-Emmeloord* gerekend.

Het was vroeger door een dijkje, de landscheiding geheeten, dat van het W. naar het O. dwars door *Schokland* loopt, van het zuidelijke gedeelte des eilands, *Enn* genaamd, afgescheiden, doch dit dijkje bestaat thans niet meer.

Vroeger, toen hier nog veel land was, werd het aan het Noordoost-einde tamelijk volkrijk bewoond, maar door het geweld en het inbreken der zee, welke daar ter plaatse veel land wegnam, waren de inwoners genoodzaakt te verhuizen, en zich in het Zuiden neder te zetten. Het droeg toen den naam van **MAANHUIZEN**, doch vermits **KEMELWAARD** wel het best bekende deel van het eiland was, is de naam van **MAANHUIZEN** allengskens in vergetelheid geraakt.

Men onderstelt eenige overeenkomst des naams in dien van *Hameland* of *Beerland*, waarvan *Schokland* ten zuiden door de *Zuiderzee*

is afgescheiden, doch dat het hier aan vast geweest soude zijn, is uit de vroegste gedenkstukken van ons Vaderland niet te bepalen. **ENKLOON** was vroeger, gelijk geheel Schokland, rondom bedijkt, doch niet zwaar, zijnde voorts buitendijks met riet bezet, thans echter heeft men, in plaats van dezen dijk, een laag steenen overwek, hetwelk vrij veel tot het behoud van **ENKLOON** toebrengt. Bij de minste verheffing van seewinden staat het land echter onder water.

De grond binnendijks is zeer laag, veelal uit gebroken land bestaande, zoodat men over plankjes van het eene land op het andere gaan moet. Alles is hier moeras, naauwelijks geschikt om te grazen voor koeijen of schapen, welke bij storm dadelijk uit den modder moeten gehaald worden, zoodat hier jaarlijks schapen verdrinken. De huizen staan er op werven van koemist opgehoogd, die met planken en palen wel moeten voorzien worden, om bij overstroming het water te keeren, dat echter dikwijls in de huizen vloeit. Vele huizen zijn in het midden afgeschoten, zoodat ze door twee huisgezinnen bewoond worden. De kerk had weleer eene dergelijke grondslag als de huizen, namelijk van koemist, en was niet vrij van overstroming, somtijds wel van 4 tot 5 voeten hoog, doch dit gebouw is in den jare 1749, met vier en dertig huizen afgebrand, sedert welke tijd de Hervormden van **ENKLOON** met die van **ENS** vereenigd zijn. De grondslag der h. moet vroeger veel lager zijn geweest dan thans, daar bij het graven van patten, als anderaxins, op aanmerkelijke diepte, stammen van boomen enz. zijn ontdekt.

Aan het noorden van **ENKLOON** buitendijks stond weleer een kaap of dagbank, doch deze is verdwenen. Men vindt ook aangeteekend, dat hier weleer eene kerk gestaan heeft.

Onderscheidene bijzondere Heeren hebben van oude tijden af het gebied over **ENKLOON** gehad. De oudste, die men heeft kunnen vinden, is geweest Heer **Herman van Kuyven**, die er in het jaar 1443 Heer van was, zoo als blijkt uit eenen bezegelden brief, welke in handen is geweest van **Johannes Sanders**, omtrent den jare 1690 Predikant te **Ens**. Ook heeft men bescheid van zekeren Heer **Gerrit Louwersbach**, woonachtig geweest te Utrecht, en na wiens dood het bezeten werd door zijne nagelatene weduwe, **Vrouw Barbara van Arcoede** enz. De laatste is geweest Heer **Johan van Werve**, van wien de stad Amsterdam het gekocht heeft. Uithoofde der groote gemeenschap, welke **ENKLOON** heeft met het naburige **Ens**, zijn de provinciën Holland, Friesland en Overijssel, tot welke het eil. Schokland behoorde, sedert den jare 1710, overeengekomen, gezamenlijk zekere kosten te dragen, ter behoudenis van **Ens**, waaraan ter beveiliging van de vaart op de Zuiderzee, veel gelegen ligt. Holland zou van iedere zestig gulden, aan deze kosten besteed, achttien gulden dragen; Friesland tien en Overijssel twee en dertig. De meerdere of mindere guldens naar gelang; doch in het jaar 1757 heeft Holland swarigheid gemaakt, om langer voor **Ens** in de kosten te dragen, ten ware ook Friesland en Overijssel dragen wilden in de kosten van **ENKLOON**. Wat hierop verder besloten is, is niet gebleken. Burgemeesteren van Amsterdam werden, bij resolutiën der Staten van Holland en Westfriesland, van den 12 Januarij des jaars 1711, geregtigd, om een gelijk ankergeld wegens **ENKLOON** te heffen, als de provinciën Friesland en Overijssel heffen wegens **Ens**, namelijk dertig stuivers van ieder schip, dat aan **ENKLOON** ankerde, en in geen dezer drie provinciën te huis behoorde.

EMMEOREN heeft eene zeer goede haven, welke, in het jaar 1858, voor eene som van 18,800 gulden, voor rekening van het rijk, aangebesteed is, doch wegens het gedurig aanslikken telkens moet uitgediept worden. De bewoners hebben in spraak, gewoonten en kleeding, hunne bijzondere eigenaardigheden, welke hen ten allen tijde van de overige Nederlanders hebben onderscheiden.

EMMEN, gem. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en judic. kant. *Assen*, adm. kant. *Dalen* (1 k. d., 4 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Odoorn, O. aan het koninkrijk Hannover, Z. aan de gem. Dalen, W. aan de gem. Sleen.

Zij bevat de d. Emmen en Roswinkel, benevens de geh. Angelslo, Noord-Barge, Zuid-Barge, de Maten, den Oever, Weerdinge en Westenesch. Zij beslaat eene oppervlakte van 6797 bund. 74 v. r. 84 v. ell., bewoond door 425 huizez., uitmakende eene bevolking van ruim 2500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en zich veel met de boekweitteelt op de hooge veenen afgeven. In het jaar 1858 beliep de gemiddelde opbrengst der veenboekweit in deze gem., waar zij toen alleen eene oppervlakte van 1555 bund. besloeg, zes mudden per bunder.

De Herv., die er ruim 2100 in getal zijn, maken de gem. van *Emmen* en *Roswinkel* uit, welke in deze burgerl. gem. elk eene kerk hebben. — De R. K., van welke men er ongeveer 900 telt, worden tot de stat. van *Koozorden* gerekend. — De Israëlieten, wier getal 50 beloopt, behooren tot de bijkerk van *Sleen*. — Men heeft in deze gem. 6 scholen, als: 5 hoofdscholen, ééne te Emmen, ééne te Roswinkel en ééne te Weerdinge, eene vaste bijschool in de Maten en 2 winter bijscholen, ééne te Zuid-Barge en ééne te Noord-Barge.

In deze gem. worden eenige hunebedden en tumuli of grafheuvels gevonden, uit welke van tijd tot tijd urnen, met asch en beenderen en andere oudheden, zijn opgedolven. In het jaar 1809 is, in de onmiddellijke nabijheid van *Emmen*, eene grafplaats in eenen heuvel ontdekt, welke de aandacht der oudheidkundigen zeer heeft opgewekt. Ook is het in deze gemeente, dat men de grootste veenen van geheel *Drenthe*, alsmede twee meertjes, het *Bargormeer* of *Emmermeer* het *Zwartemeer*, aantreft.

Het d. *Emmen*, oudtijds *Emm*, ligt 7 u. Z. O. van Assen en 2½ u. N. O. van Dalen. Men telt er, in de kom van het d., 75 h. en 540 inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, en met die van de geh. Angelslo, Noord-Barge, Zuid-Barge, den Oever, Weerdinge en Westenesch, de kerkelijke gem. van *Emmen* uitmaken, tot de klass. en ring van *Koozorden* behoorende. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Hermanus Assens*, die in het jaar 1600 herwaarts kwam en in het jaar 1602 of 1603 naar de Boerta vertrok. Het beroep is eene collatie van eenige ingezetenen. De kerk is een vrij oud, ruim gebouw, voorzien van eenen hangzolder of kraak met toren doch zonder orgel. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 125 leerlingen bezocht.

Men heeft er twee jaarmarkten, waarvan de eene invalt den derden Woensdag in April, en de tweede den eersten Vrijdag in September.

Dit d. is in het jaar 1228 door de Twenthers uitgeplunderd en verbrand. — Deze gem. heeft geen afzonderlijk wapen.

EMMEN, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en 1 u. Z. W. van *Dalfsen*, en een gedeelte van de buurs. *Emmen-en-de-Marshoek* uitmakende.

EMMEN-EN-DE-MARSHORK, baars. in *Zalland*, prov. *Oeverijssel*, arr., kant. en 1 u. Z. W. van *Dalfsen*, met 72 h. en 490 inw.

Deze baars. bestaat uit twee geh. Emmen en de Marshoek. Er is hier eene school, die gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht wordt.

EMMENES, gem. in *Bemland*, prov. *Utrecht*. Zie **EMMES**.

EMMENES-BINNENDIJKS, d. in *Bemland*, prov. *Utrecht*. Zie **EMMES-BINNENDIJKS**.

EMMENES-BUITENDIJKS, d. in *Bemland*, prov. *Utrecht*. Zie **EMMES-BUITENDIJKS**.

EMMER, ook wel **EMER** en **EMEREN** gespeld, geh. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 1 u. N. van *Doesborgh*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Steenderen*; met 7 h. en 70 inw. De in deze b. gelegene weiden, langs den *IJssel*, worden voor de beste van het geheele Rijk gehouden.

EMMER, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*. Zie **ONRAY**.

EMMER (DEN), naam, welke in de wandeling veelal gegeven wordt aan het adell. huis **DEK EMER**, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EMER (DEN)**.

EMMERANGE, Fr. naam van het geh. **EMMERINGEN**, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EMMERINGEN**.

EMMERANGE, Fr. naam van het geh. **EMMERINGEN**, in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*. Zie **EMMERINGEN**.

EMMERBOSCH of **EMMERHOLT**, bosch in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Emmen*.

Het beslaat eene oppervlakte van onderscheidene bund., en bestaat meest uit eikenstruiken, vermoedelijk overblijfsels van een vroeger meer belangrijk bosch.

EMMERDIJK, weg in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, beginnende op 1 u. afstands ten O. van het d. Emmen, zich door lage weilanden en het veen, tot de *Hannoversche* grenzen uitstrekkende.

EMMERENGEN, oude naam van het d. **AMERONGEN**, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **AMERONGEN**.

EMMERHOLT, bosch in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **EMMERBOSCH**.

EMMERINGEN of **EMERINGEN**, in het Fr. **EMMERANGE** of **EMERANGE**, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. W. van *Remich*, gem. *Bous*.

EMMERINGEN of **EMERINGEN**, in het Fr. **EMMERANGE**, **EMERANGE** of **EMERANGE**, geh. in de heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en $5\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Remich*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. ten W. van *Burmeringen*, door de groote beek de *Aspelt*, van het *Fransche* grondgebied en het dorp *Beyren*, *Beyeren* of *Balleren* gescheiden, welk dorp door *MARIA THERESIA*, Keizerin van *Oostenrijk*, den 16 Mei 1769, aan *Koning Lodewijk XV* afgestaan werd.

EMMERINGEN, oude naam van het d. **AMERONGEN**, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **AMERONGEN**.

EMMERMERR, meertje in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **BRUGMERR**.

EMMERSCHANS, schans in het dingspil *Zuidweld*, prov. *Brenthe*, N. O. van *Rummen*, vooraan bij den *Emmerdijk*. — Deze schans is vóór ruim 40 jaren aangelegd.

EMMICKHUIZEN, oude naam van het geb. en het oud adell. h. *EMMICKHUIZEN* in *Benland*, prov. *Utrecht*. Zie *EMMICKHUIZEN*.

EMMICKHUIZER-BERG, oude naam van den *EMMICKHUIZER-BERG*, in *Benland*, prov. *Utrecht*. Zie *EMMICKHUIZER-BERG*.

EMMICKHUIZER-ENG, oude naam van de *EMMICKHUIZER-ENG*, in *Benland*, prov. *Utrecht*. Zie *EMMICKHUIZER-ENG*.

EMMIKHOVEN, heerl. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan de heerl. *Almkerk*, O. aan *Waardhuizen*, Z. aan *Dussen-Muilkork*, W. aan *Ganswijk*.

Deze heerl. bevat niets dan het voorn. d., thans geb. *Emmikhoven* en eenige verstrooid liggende h., met ruim 800 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden en vele vruchtboomen, vooral vele appelboomen hebben.

De inw., die, op 10 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*. — De 10 R. K., die hier wonen, worden tot de stat. van *Dussen* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het geb. *EMMIKHOVEN*, ook wel eens, hoewel verkeerdelyk, *Emmikhoven* gespeld, ligt 6 u. N. N. W. van *'s Hertogenbosch*, 3 u. N. N. W. van *Heusden*, 1 u. Z. van *Woudrichem*, aan de *Alm*.

De kerk was reeds in het begin der vorige eeuw vervallen en is thans geheel gesloopt, zoo dat er niets meer van bestaat dan het kerkhof, of de plaats, waar de kerk gestaan heeft, thans beplant met boomen en behoorende aan de Herv. gem. van *Almkerk-en-Emmikhoven*.

De school wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *Mr. PETER BELAERTS*, te *Dordrecht*, wiens voorzaten haar reeds in het midden der vorige eeuw bezeten hebben.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van goud, beladen met twee staande zalmen van zilver.

EMMIKHOVEN-EN-WAARDHUIZEN, gem. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, (10 k. d., 11 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, O. aan *Giessen*, Z. aan *Meeuwen-Hill-en-Babylonijzbroek*, en *Dussen-Munster-en-Muilkork*, W. aan *Dussen-Munster-en-Muilkork* en aan *Almkerk-en-Uitwijk*.

Deze gem. bestaat uit de heerl. *Emmikhoven*, *Ganswijk* en *Waardhuizen*, en uit den *Emmikhovensche-polder* en een gedeelte van *Oud-Boerenverdriet* en *Gijsbert*. Zij bevat de geb. *Emmikhoven*, *Ganswijk* en *Waardhuizen*, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1480 bund., waaronder 1445 bund. 67 v. r. 26 v. ell. schotbaar land, telt 178 h., bewoond door 220 huizeg., uitmakende eene bevolking van ruim 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw. die op 11 na alle Herv. zijn, behooren kerkelyk gedeelyk tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*, gedeelyk tot de gem. *Uitwijk-en-Waardhuizen*.

De 11 R. K., die hier wonen, behooren gedeelyk tot de par. van *Dussen*, gedeelyk tot de par. van *Woudrichem*. — Er is in deze gem. ééne school.

Het wapen van **EMMIKHOVEN-EN-WAARDHUIZEN** bestaat uit een veld van zilver, bezield met twee staande salmen van keel (rood).

EMMIKHOVENSCHER-POLDER, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste distr.*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan den Doornsche-polder, O. aan den Ouden Zeedijk, Z. aan den Nieuwe-Dussensche-of Zuid-Hollandschepolder, W. aan den Nieuwendijk of straatweg.

Deze polder, welke in het jaar 1646 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 486 bund. 5 v. r. 7 v. ell., waaronder begrepen zijn de Dijkkavelingen en de zoogenaamde Bleekwaard, alsmede de Boesemlanden van den Emmikhovensche-polder, terwijl de landerijen in gemelden polder, welke als schothaar land kunnen worden opgegeven, eene oppervlakte bestaan van 369 bund. 88 v. r. 84 v. ell., en wordt door eensa watermolen en vervolgens door eene sluis, op de Bleek, van het overtollige water ontlaat. Het land ligt doorgaans gelijk met het A. P. Het polderbestuur over dezen polder, den Nieuwen Doorn en den Uppelschenpolder bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Penningmeester.

EMMIKHUIZEN, oudtijds **EMMIKHUIZEN** en op sommige kaarten ook wel **EMMIKHUIZEN** gespeld, geb. in *Bemland*, prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Rhenen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Renswoude*. — Het bestaat uit het oud adell. h. Emmikhuisen en eenige bouwhoeven.

EMMIKHUIZEN, oudtijds **EMMIKHUIZEN**, en op sommige kaarten ook wel **EMMIKHUIZEN** gespeld, oud adell. h. in *Bemland*, prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Rhenen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Renswoude*, in het geh. *Emmikhuisen*.

Het beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van ruim 7 bund., en wordt thans in in eigendom bezeten door den Heer **TALIS VAN ANKERONGH**, woonachtig te *Renswoude*.

EMMIKHUIZER-BERG, oudtijds **EMMIKHUIZER-BERG**, en op sommige kaarten ook wel **EMMIKHUIZERBERG** gespeld, berg of liever heuvel in *Bemland*, prov. *Utrecht*, in de *Emmikhuiser-Eng*, $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Renswoude*. — Men heeft op dezen heuvel een uitgestrekt gezigt.

EMMIKHUIZER-ENG, oudtijds **EMMIKHUIZER-ENG**, en op sommige kaarten ook wel **EMMIKHUIZER-ENG** gespeld, streek in *Bemland*, prov. *Utrecht*, in het Z. der gem. *Renswoude*, tusschen de Ginkelsche veenen en het veen van *Veenendaal*.

Het is eene zeer vruchtbare streek, beslaande eene oppervlakte van 140 bund. 55 v. r. 7 v. ell., en telt 7 h., alle boerderijen, bewoond door 60 zielen.

EMMINKHOVEN, verkeerde spelling van **EMMIKHOVEN**, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EMMIKHOVEN**.

EMMINKHUIZEN, naam onder welken het geh. en oud adell. h. **EMMIKHUIZEN**, in *Bemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie **EMMIKHUIZEN**.

EMMINKHUIZER-BERG, naam, onder welken de **EMMIKHUIZERBERG**, in *Bemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie **EMMIKHUIZER-BERG**.

EMMINKHUIZER-ENG, naam, onder welken de **EMMIKHUIZER-ENG**, in *Bemland*, prov. *Utrecht*, op sommige kaarten voorkomt. Zie **EMMIKHUIZER-ENG**.

EMNE, oude naam van het d. **EMNE**, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **EMNE**.

EMPE, *KEMPE*, *KEMPE* of *KEMPE*, buurs. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 8½ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 5 u. O. ten Z. van *Apeldoorn*, gem. en 1½ u. N. van *Brummen*, aan de *Emperbeek*; met 74 h. en 530 inw.

Deze buurs. bestaat uit de geh. Noord-Empe en Zuid-Empe.

Men heeft er de buitenplaats het Hoogehuis of Huis-Empe en eene school, welke gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht wordt. Ook wordt in deze buurs., nabij het buitenverblijf *Meeuwenberg*, zeer fraaije, nieuwe zijde gewannen, die door bevoegde beoordeelaars erkend wordt van de beste kwaliteit te zijn.

EMPE (NOORD-), geb. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, een gedeelte van de buurs. *Empe* uitmakende.

EMPE (HET HUIS), buit. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie *HOOGHUIS* (HET).

EMPE (ZUID-) of *EMPERBEEK*, in de wandeling *KEMPEBEEK*, geb. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, een gedeelte van de buurs. *Empe* uitmakende, en zijne tweede naam naar eene brug over de *Emperbeek* ontleenende.

EMPEL, *EMPEL* oudtijds *EMPEL*, d. in de *Meijerij* van 's *Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, Tweede distr., arr., kant. en 1½ u. N. van 's *Hertogenbosch*, gem. *Empel-en-Meerwijk*.

In vroegere eeuwen en wel vóór de bedijking der rivier de *Maas*, was dit d. groot, aanzienlijk en sterk bevolkt, doch het heeft door de belegeringen van 's *Hertogenbosch* ten tijde der *Spanjaarden*, maar voorsal door overstromingen, zoodanig geleden, dat het van een vrij rijk, aanzienlijk dorp in een klein behoefstig plaatsje is herschapen. Voor ruim vijftig jaren nog, telde *EMPEL*, hoewel klein, meerendeels gegoede ingezetenen, bestaande in landbouwers, grondeigenaars en veehouders of zoogenaamde vetweiders, waartoe de weidevelden in het *Bosscheveld* of den *Empelsche-polder*, de schoonste gelegenheid gaf. Nog telt het onder zijne inwoners eenige welgezetene lieden, doch verreweg het grootste gedeelte behoort tot de arbeidende klasse. Des zomers is *EMPEL* nog een aangenaam gelegen plaatsje, doch des winters, wanneer de *Beersehe Maas* het *Bosscheveld* overdekt, en de landerijen onder water staan, levert het niets aangenaams op.

De R. K., die er wonen, maken met die van de tot de gem. *Empel-en-Meerwijk* behoorende geh., de par. van *Empel* uit, welke 560 zielen en onder deze 520 comm. telt, tot het apost. vic. gen. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Orthen*, behoort en door eenen *Pastoor* bediend wordt. De kerk, welke aan den *H. LANDELIJNUS* is toegewijd, is in het jaar 1819 aan de R. K. teruggegeven, en in 1828 grootendeels vernieuwd, hebbende deze par. zich tot in het eerstgemelde jaar van eene oude gebrekkige schuurkerk moeten bedienen.

De Herv. waren vroeger met die van *Rosmalen* tot eene gem. verenigd, maar behooren thans tot die van *Engelen-Empel-en-Crevecœur*. Voorheen hadden zij hier eene kleine kerk, op wier midden een torentje stond, welke in of kort na het jaar 1674 gebouwd was, in de plaats van eene, die in het jaar 1673 door de *Franchen*, toen zij *Crevecoeur* verlieten, was afgebrand, en voor de *Reformatie* aan den *H. LANDELIJNUS* was toegewijd.

Ook heeft men er een gemeentehuis en eene jaarlijksche beestenmarkt, welke den laatsten Dingsdag in April invalt.

EMPEL is als zeer oud bekend. De abdij van *Laureshem*, in *Duitschland*, verkreeg die plaats in 816. Nadat de kerk aldaar door

het water weggespoeld, en eene andere in de plaats opgebouwd was, werd het eigendom der voorzeide Abdij in 969 nader bevestigd.

Voorheen stond onder dit d. eene oude burgt, van welke in de vorige eeuw nog overblijfsels te zien waren. Later lag hier eene schans, die den 25. Mei 1880 door de Staatschen ingenomen, maar spoedig weder verlaten werd.

Het was hier, dat ANTHONY, Hertog van *Brabant*, in het jaar 1407, RINOUW IV, Hertog van *Gelder*, die versuimd had het leen van Grave en Cuyk bij hem te verheffen, noodsaakte het gemelde leen, ten aanzien van eene groote menigte volks, met eenige duizend kroonen van hem te komen verheergewaden. — In 1418 werd aan dip van EMPFEL vrijdom van tollén, te water en te lande, in Holland en Zeeland verleend. — In 1672 leed het dorp zeer veel door de Franschen, onder TURBEEK. —

EMPEL (POLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kv. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie EMPFEL-EN-MEERWIJK (POLDER-VAN-).

EMPELE, oude naam van het d. EMPFEL, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kv. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie EMPFEL.

EMPEL-EN-MEERWIJK, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kv. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. en kant. 's *Hertogenbosch* (1 k. d., 6 m. k., 7 s. d., 1e ged.); palende N. aan de *Maas* en de gem. *Alem-Maren-en-Kessel*, O. aan *Nuland*, Z. aan *Rosmalen* en 's *Hertogenbosch*, W. aan de *Dicze*, die haar van *Engelen* scheidt.

Deze gem. bestaat uit den *Polder-van-Empel-en-Meerwijk*, en gedeelten van den *Korenwaard*, en van den *Polder-van-der-Eigen* en bevat het d. *Empel*, de schans *Crevecoeur*, het geh. *Meerwijk* en een gedeelte van het geh. *Gewande*. Zij beslaat eene oppervlakte van 1461 bund., meest lage zavelachtigen grond met een weinig klei bedekt, welke, door de gedurige inbraken van de rivier de *Maas*, dikwerf aan overstromingen blootgesteld is. Zoo stond deze gemeente in het jaar 1740 geheel blank, en in Junij van het jaar 1806, lagen er nog wel 400 morgen lands onder water. — *Harver* en een weinig *garst*, zijn de voornaamste granen, die hier gebouwd worden, maar er wordt veel hooi gewonnen.

Men telt er 92 h., bewoond door 97 huisgezinnen, nitmakende eene bevolking van 470 inw., welke hun bestaan moeten vinden, uit den *land- en hooibouw* en voor een klein gedeelte uit de *vetweiderij*, alsmede uit de *vischerij*. Ook heeft men er een *montwijnbranderij*, toebehoorende aan den Heer J. M. *Gotschalk*, *Burgemeester*, *Grond-eigenaar* en *Veehouder* te *Empel*; vroeger had men hier nog twee *wind-korenmolens* die echter beide afgebroken zijn.

De *R. K.*, die hier 480 in getal zijn, maken de par. van *Empel* uit. De *Herv.*, van welke men er nog geen 20 heeft, worden tot de gem. *Kampel-Engelen-en-Crevecoeur* gerekend. Men telt in deze gem. twee *scholen*, als: téne te *Empel* en eene te *Gewande*.

Vroeger stond in deze gem. een oud *adell. slot*, genaamd *Meerwijk*, doch dit is gesloopt, zoodat er thans niets meer dan de *bouwvallen* van bestaan.

Deze gem. is eene heerl. die veelal enkel onder den naam van *Empel* voorkomt en in de twaalfde eeuw in eigendom bezeten werd door de abdij van *St. Lambertyn*, te *Crispijn* in *Henegouwen*, welke, in 1146, bij brieven van Keizer *Konraad* in dat bezit bevestigd werd. In 1169 maakte de *Abt* een *aanmerkelijk verdrag* of *overeenkomst* met *zijnen*

Advocaat of Beschermheer van Empel; en in 1261 gaf hij zijne vrije goederen van Empel veruuld met en overgegeven aan HERRIK Hertog van Lotharingen en Brabant, tegen zeker jaarlijksche rente: vervolgens moet Empel door den Hertog van Brabant aan den Graaf van Maas ter leen zijn uitgegeven; de heeren van Empel hielden ten minste de heerlijkheid in achterleen van het graafschap Megen.

Later is deze heerl. aan het huis van ARNHEM en vervolgens aan dat van FRENZ gekomen, thans wordt zij in eigendom bezeten door Jonkheer W. H. van TREN HARKES, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Wethouder der stad 's Hertogenbosch.

Het wapen deser gem. bestaat in een veld van azuur, beladen met St. LANDELIUS van goud, houdende een schild, beladen met drie beestenkoppen van azuur.

EMPEL-EN-MEERWIJK (POLDER-VAN-), veelal enkel POUSSUM-VAN EMPEL of EMPELSCH-POLDER genoemd, pold. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Maasland, prov. Noord-Brabant, arr. en kant. 's Hertogenbosch, gem. Empel-en-Meerwijk; palende N. aan de Maas, den Koornwaard, en voor een klein gedeelte aan den polder van het Laag Hemaal, O. en Z. aan den Polder van den Eigen, W. aan de Dieze.

Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Penningmeester. De Heer der heerlijkheid verkiest den Dijkgraaf, de Geërfden verkiezen de Heemraden en den Penningmeester.

Deze polder was reeds in 1515 bedijkt, en had zijne dijkregten, waarop Hertog JAN VAN BRABAND, in 1429, nadere beschikkingen maakte.

De polder van EMPEL-EN-MEERWIJK door de omstandigheden geinsuudeerd zijnde, is tot in April 1839 blank gebleven, op welk tijdstip, de sluisen in de Dieze- en Maasdijken weder ter vrije beschikking van het polderbestuur werden gesteld.

EMPELSCH-DIJK, dijk in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Maasland, prov. Noord-Brabant.

Het is eigenlijk dat gedeelte van den Maasdijk, hetwelk zich van het d. Empel tot aan Crevecoeur uitstrekt. Deze dijk was in het jaar 1609 zoo vervallen, dat het opperwater der Maas, zonder eenige verhuidering, te Empel in- en uitliep.

EMPELSCH-EN-ROSMALENSCH-HOEVE, streek lands in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Maasland, prov. Noord-Brabant, zich tusschen Empel en Rosmalen uitstreckende.

EMPELSCH-POLDER, pold. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Maasland, prov. Noord-Brabant. Zie EMPEL-EN-MEERWIJK (POUSSUM-VAN-).

EMPELSCH-SCHAARDIJK, dijk in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Maasland, prov. Noord-Brabant, zich uitstreckende van het d. Empel tot aan den waard boven het fort Crevecoeur, en dienende om den polder van Empel en Meerwijk enz. tegen overstromingen van de Maas te beveiligen.

EMPEL, buurs. op den Veluwezoom, prov. Gelderland. Zie EMER.

EMPERBEEK, watertje op den Veluwezoom, prov. Gelderland, dat, in de gem. Brummen ontstaande, met eene noordoostelijke rigting langs de buurs. Empe vloeit en zich in den IJssel ontlust.

EMPERBRUGGE, geh. op den Veluwezoom, prov. Gelderland. Zie EMER (ZUIDER-).

EMPTE, buurs. op den Veluwezoom, prov. Gelderland. Zie EMER.

EMPTERBRUGGE, naam, welke veelal in de wandeling gegeven wordt aan het geh. Zuid-EMER, op den Veluwezoom, prov. Gelderland. Zie EMER (ZUID-).

KMS, Hoofd. naam van de riv. de *Kans*, ten N. O. van de prov. *Groningen*. Zie *Kans*.

EMSTER, geh. in *Dieverderdingspolder*, prov. *Drenthe*. Zie *KEMSTER*.
EMSTERBROEK, pold. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Apeldoorn*, gem. *Epe*; palende N. aan *Oene*, O. aan *Nybroek*, Z. aan *Vaanse*, W. aan de *Nieuwe-Wetering*.

Dese pold. bestaat eene oppervlakte van ongeveer 600 bund. en wordt door eene sluis op de *Groote-Wetering* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee *Poldermeesters* en door eenen *Peningmeester* en *Secretaris*.

EMSTERDIJK, dijk op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*.

Het is een gedeelte van den weg van *Epe* naar *Deventer*, welke door het *Kemsterbroek* van de *Nieuwe-Wetering* naar de *Groote-Wetering* loopt. Vroeger zeer laag zijnde, werd hij met hout ingelagd en was daardoor des winters onbruikbaar, doch in het jaar 1836 is dese dijk opgehoogd en in zand gebracht.

EMSTER-ENK, buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *ENK* (*KEMSTER*).

ENUM of *ENUN*, d., waarvan in het vervolg van *MENCO VAN WIJUN*, op het jaar 1280, wordt gewag gemaakt, als in *Fiveltje*, prov. *Groningen*, tusschen *Vorthum* en *Kemth* gelegen. Men meent algemeen dat men er het tegenwoordige d. *ENUN* door verstaan moet. Zie voorts dat woord.

ENCGNEBERD, oude naam van het d. *ENCKENAT*, in het *Goregt*, *Groningen*. Zie *ENCKENAT*.

ENCHERANGE, Fr. naam van het d. *ENCKERIDEN*, in het graafsch. *Wilts*, grooth. *Lusenburg*. Zie *ENCKERIDEN*.

ENCHUIZEN, oude naam van de stad *ENKUILEN* in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *ENKUILEN*.

ENCKHUIZEN, st. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *ENKUILEN*.

END (HET *DONKERE*) of HET *DONKERE-ENK*, geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 2 u. W. van *Leenen*, gem. *Vinkeveen-en-Waerveen*, en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Vinkeveen*, in de *Ronde veenen*; met 17 h. en 125 inw.

ENDAJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Kediri*, op een eil. in de *Kediri*.

ENDE, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwesters-eilanden van Banda*. Zie *FLORES*.

ENDEGEEST, adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Leyden*, kant. en 2 u. Z. Z. O. van *Noordwijk*, gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Oegstgeest*, in een schoone en vruchtbare landstreek.

Dit kasteel, in het midden der zeventiende eeuw in verval geraakt, is deeltjds afgebroken en herbouwd, zoo als het thans nog bestaat. Het is een prachtig gebouw met 9 achtkante torens, pronkende met achtkante koepels en doorlichtige lantaarnspitsen. Twee zeer hooge schoorsteenen vertoonen zich nevens die spitsen als kleine torens boven het geboomte, en van daar wordt het meermalen met *KUN* HET *DE VRIJ TOEWIJZ* genaamd.

Men treedt door eene net gebouwde steenen poort naar het binnenplein, dat versierd is met eene overwelfde galerij, rustende op ronde pilaren. — Dit plein, met het kasteel, ligt binnen grachten besloten, omtrent van bloemrijke plantandje en van parken, onder het opgaande

hout te midden van vruchtbare bouw- en weilanden, uit de aansluitingen van den Katwijkschen Rijnsprank, in vroegere tijden gevormd. De naam van ENDEGEEST is zijnen oorsprong verschuldigd aan de ligging op dien vruchtbaren bodem, aan het einde der geest of Zandgronden.

Het was vroeger een leen, waarvan de eerste uitgifte schijnt onbekend te zijn. Alleen blijkt het, dat het, vóór het jaar 1507, is bezeten door den Heer JACOB VAN ENDEGEEST voor eene helft als leenroerig aan den Heer VAN ALKENADE. De Heer VAN ENDEGEEST, Onget- en POELGEEST ontving in 1448 de geheele hofstad met een paar broedzwanen van den Heer VAN WASSENAAR ter leen. In 1574 werd MAARTEN VAN SCROUWEN, bij den dood van LIJSBERT VAN ENDEGEEST zijne nicht, met de huizinge en regten verleid. Omstreeks 1630, schijnt er de beroemde Wijsgeer RENATUS DESCARTES een geruimen tijd te hebben gewoond. In 1655, ging de huizinge met zwanendrift en toebehooren, door den dood en making van ELISABETH VAN SCROUWEN van ENDEGEEST, bij verlebrieff, over op SCHELDERS VAN DER RIJDT, Heer van Endegeest, Reckem en Westwezel, haren kleinzoon, van wien eene groote familie-schilderij, nog eene der bovensalen versiert. Later ging het over aan den Graaf van GROENVELT, bij erfenis van zijne vrouw JACOBA VAN DER RIJDT; eindelijk aan den tegenwoordigen eigenaar en bewoner Jonkhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, bij erfenis van zijnen vader.

In de laatste halve eeuw is dit landgoed zeer verfraaid en vergroot. Het beslaat thans, met de daartoe behorende gronden, bosschen en boerderijen eene aanzienlijke uitgestrektheid.

De aangename gelegenheid van dit h. veroorzaakt, dat eene der meest geliefkoosde wandelingen van de inw. der st. Leyden daar langs loopt; hetwelk men dan *Endegeest-om* noemt.

ENDENBURG, oud adell. h. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 6½ u. N. W. van *Nijmegen*, kw., arr., kant. en 2 u. N. ten W. van *Tiel*, gem. en 1 u. W. van *Mauik*, 4 min. W. van *Rijswijk*, waartoe het behoort.

Dit h. beslaat, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 8 bund. en wordt thans in eigendom bezeten door de wed. P. VAN KEULEN, woonachtig te *Rijswijk*.

ENDENHOUT, voorn. bosch in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, dat gevonden werd, ter plaatse waar thans het d. *Udenhout* ligt.

ENDENHOUT, oude naam van het d. *UDENHOUT*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *UDENHOUT*.

ENDENHOUT of EINDENHOUT, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en ½ u. Z. van *Haarlem*, gem. en ¼ u. N. ten W. van *Heemstede*.

Deze buit. wordt aldus genoemd, om dat daar ter plaatse, tegen over de zoogenoemde Spanjaardslaan, het *ende* of *einde* van den *Haarlemmerhout* gevonden wordt. Zij is niet onvermaard bij de *Nederlandsche* dichtkundigen, als zijnde in de achttiende eeuw, door den Dichter *GERAARD MUYSER* bewoond en door den Dichter *JAN BAPTISTE WILKENS* bezongen. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer *ARNOLD WILLEM BARON VAN BALKEN*, te *Amsterdam*, en beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 15 v. r. 59 v. ell.

ENDESCHIT, oude naam van het d. *ENSCHOT*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ENSCHOT*.

ENDIËL (T), naam onder welken het geh. *DEN DEEL*, in *Hunzingo*, prov. *Groningen*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie *DEEL* (*DEN*).

ENDOJANTIE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

Ter hoogte van dit d. viel, den 22. Maart 1827, een gevecht voor tuaschen de colonne van den Heer DEKREUX en de muitelingen, welke laatste met verlies van vele dooden werden teruggeslagen.

ENDOUR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djoejakarta*.

ENDT, beter **ENST**, b. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. van *Roermonde*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en 15 min. O. van *Helden*; met 22 h. en 120 inw. Zij maakt een ged. van het geb. *Onder-en-Eindt* uit.

ENDT (ONDER-EN-), geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*. Zie **ONDER-EN-EINDT**.

ENEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevesmacher*, regtsgeb. *Grevesmacher*. Zie **ENEN**.

ENERENSES, naam, welken **EMO** geeft aan de inw. van het d. **ENRUM**, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie voorts **ENRUM**.

ENERKIMERS, naam, onder welken de inw. van het d. **ENRUM** in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, voorkomen. Zie **ENRUM**.

ENERUM, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **ENRUM**.

ENG (BLARICUMMER), heideveld in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **BLARICUMMER-ENG (1)**.

ENG (DE), landh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. Z. ten W. van *Amersfoort*, kant. en 2½ u. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Driebergen*, in de kom dier gemeente gelegen.

Dit landh., beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 42 v. r. 2 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mejufvrouwen G. M. en C. S. ELIAS, woonachtig te *Amsterdam*.

ENG (DEN), heerl. in het *Land van Montfoort*, prov. *Utrecht*. Zie **ENEN (DEN)**.

ENG (DEN), ridderhofst. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **ENEN (DEN)**.

ENGANO, **ENGANNO**, **PUGNIATAN** of **BEDEOG-EILAND**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de Westkust van *Sumatra*; 5° 19' Z. B., 159° 49' O. L.

Dit eiland is 3 m. lang en 1 breed; ligt hoog; is op koraalbanken gegroundvest, en door koraalriffen omgeven; zoodat het, ook door de deining der zee, alleen voor kano's en ligte vaartuigen geëenschikbaar is: Het is, even als alle de eilanden, die ten W. van *Sumatra* liggen, aan de woede van den Oceaan en aan spoedige verandering van weder blootgesteld. De grond, uit eene roode klei bestaande, is vruchtbaar en brengt zoete pataten, rijst, suikerriet, bananen en ooft voort. Ook heeft men er groote kokosbosschen.

De bevolking, die, naar men meent, op dit nog weinig onderzochte eiland talrijk is, en tot het Maleische ras behoort, is rijziger van gestalte en blanker dan de overige Maleijers, diefachtig en ruw van aard. Zij spreken eene taal, welke door de bewoners der andere eilanden van den *Sundasche-Archipel* niet verstaan wordt. Zij voeden zich met kokosnoten, visschen en suikerriet; gaan bijna naakt; wonen in kegelvormige huizen, en hebben kleine kano's; terwijl de mannen gemeenlijk sterk gewapend zijn.

(1) Alle overige met **ENG** zamengestelde namen, roepen men op de woorden van onderscheiding.

ENGERGEN, landgoed in het graafsch. Zutphen, prov. Gelderland, kw., distr., arr. en 8½ u. Z. ten O. van Zutphen, kant. en 1½ u. Z. ten O. van Ter Borg, gem. Gendringen.

Omstreeks het jaar 1810 vond men, op dit landgoed, bij het delven van eenen kuil, eenige voeten diep in den grond, eene urne van gebakken roodachtige aarde, bevattende de overblijfselen van een verbrand lichaam; naar gissing uit den Romeinschen tijd.

ENGE (DE), heerl. in het Land van Montfoort, prov. Utrecht. Zie Roek (DIX).

ENGE (DEN), ridderhofst. in het Nederkwartier der prov. Utrecht. Zie ENEN (DEN).

ENGE (SWESER-), geh. in het Nederkwartier der prov. Utrecht. Zie ENEN (SWESER-).

ENGBEEK, watertje in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, dat uit de zamenvloeiing van den Bijster en de Looze Beek, zijnen oorsprong neemt en zich een groot kwartier uurs beneden Roosendaal in den Roosendaalsche sliet ontlust.

ENGBUREN, geh., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Idswarderadeel, arr. Leeuwarden, kant. Rauwerd, 1 u. N. O. van Gronw.

ENGEL (DEN), herberg in den Alblasserwaard, prov. Zuid-Holland, arr. en 5½ u. W. van Gorinchem, kant., gem. en ¼ u. van Sliedrecht, aan de Merwede, op sommige kaarten als eene b. of geh. voorkomende.

ENGELAND, buurs. op de Middel-Veluwe, prov. Gelderland, distr. Veluwe, kw., arr. en 4 u. N. van Arnhem, kant., gem. en 1 u. Z. van Apeldoorn, ½ u. W. van Beekbergen, waartoe het behoort; met 39 h. en 240 inw.

Het is de oudste gerechtsplaats in Gelderland, ook HERRINGH genaamd, waar eenmaal de oudste bewoners der Veluwe geregt hielden, en waar weder, bij het herleven van het volkrecht, de Geërfden van het dorp samen kwamen, en men dan kleine vonnissen, door of van wege eenen Ambtsregter, velde. De namen ENGELAND en HERRINGH herinneren misschien, even als de ENGELBURG, aan een: overheersching der Anglen en Saxon.

ENGELAND, onaanzienlijke nieuw gevestigde buurt op de Over-Veluwe, prov. Gelderland, distr. Veluwe, kw., arr. en 11 u. N. N. W. van Arnhem, kant. en 1 u. O. van Elburg, gem. en 30 min. O. van Oldbroek, in de woeste heide, bij de Woldbergen, waar eenige dagloners, zonder eenige hulp, zich, op de kale heide, een huisje gebouwd hebben en een stukje grond ontginnen. — Men zelt er thans 15 h. en 70 inw.

ENGELAND, adell. h. in het voorm. Ambt van Boest-en-Rhenoy, prov. Gelderland, Benedendistrikt, kw., arr. en 4 u. W. van Tiel, kant. en 2 u. Z. van Culemborg, gem. Boest.

ENGELAND, geh. in Zalland, prov. Overijssel, arr. en 15 u. N. O. van Deventer, kant. en 5½ u. N. W. van Ommeren, gem. en ½ u. W. ten Z. van Grambergen, een gedeelte van de buurs. Ane, uitmakende; met 19 h. en ruim 100 inw.

ENGELAND, geh. in Zalland, prov. Overijssel, arr., kant. en 3 u. O. ten N. van Zwolle, gem. en ¼ u. N. van Dalfsen, tot de buurs. Annum behoorende; met 20 h. en 90 inw.

ENGELAND (GROOT-) of GROOT-ENGELANDT, voorm. eilandje in Kennemerland, prov. Noord-Holland, dat of in het Berg. er- of in het Eymondermeer moet gelegen hebben, voor dat die bedijkt waren, en

als zoodanig vermeldt wordt in een accoord tusschen **FILIPS II**, Koning van Spanje, ter eere en **LANORAAI**, Graaf van **Egmond**, benevens **HEERDRIK**, Heer van **Brederode**, ter andere zijde, rakende de jurisdictie van de Egmonder- en Bergerinceren.

ENGELAND (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Land van Putten*, arr. en 6 u. W. ten N. van *Dordrecht*, kant. en 5 u. W. ten Z. van *Ridderkerk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Hoogvliet*.

Dit h., betwèk in 1664 door den Heer **B. van Haze** gesticht werd, wordt thans gebezigt tot bouwmanswoning, en beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 48 v. r. 10 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond, door den Bouwman **BASTIAAN VAN KRALINGH**.

ENGELAND (KLEIN-) of **KLEIN-ENGELAND**, voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, dat of in het *Berger-* of in het *Egmondermeer* moet gelegen hebben, voor dat die bedijkt wafan, en als zoodanig vermeldt wordt in een accoord tusschen **FILIPS II**, Koning van Spanje, ter eere en **LANORAAI**, Graaf van **Egmond**, benevens **HEERDRIK**, Heer van **Brederode**, ter andere zijde, rakende de jurisdictie van de Egmonder- en Bergerinceren.

ENGELAND (NIEUW-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan den Polder *Langebakkersoord*, O. aan den Polder *Oud-Engeland*, Z. aan het *Meeuwegors*, W. aan *Elderspolder*.

Deze pold., die in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat volgens het kadaaster eene oppervlakte van 111 bund., zijnde alles schotbaar land, telt 5 h., waaronder 2 boerdertjen, wordt door 1 molen, op de *Oude-Maas*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf* en twee *Heemraden*.

ENGELAND (OUD-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan den Polder *Rosands*, O. aan het Gemeenland van *Poortugaal*, Z. aan *Nieuw-Engeland*, W. aan *Nieuw-Engeland*.

Deze pold., die in de vijftiende eeuw bedijkt is, beslaat volgens het kadaaster eene oppervlakte van omtrent 17 bund., zijnde alles schotbaar land, telt 5 h., waaronder 2 boerdertjen, en wordt door uitwatering op het Gemeenland van *Poortugaal* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf* en twee *Heemraden*.

ENGELAND (OUD-EN-NIEUW-) of **LOKHORSTERLAND**, heerl. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Hoogvliet*; palende N. aan *Langebakkersoord* en *Rosands*, O. en Z. aan het Gemeenland van *Poortugaal*, W. aan de *Oude-Maas*.

Deze heerl. bestaat uit de pold. *Oud-Engeland* en *Nieuw-Engeland*. Zij beslaat eene oppervlakte van 123 bund. en bevat noch d. noch geh., telt 8 h., waaronder het Huis te *Engeland*, bewoond door 10 huizingen., uitmakende eene bevolking van 50 inw., die meest kan bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die er allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Hoogvliet*. Men heeft in deze heerl. geen school maar de kinderen genieten onderwijs te *Hoogvliet*.

Deze heerl., welcer het eigendom van den Nederduitschen Dichter **CORNELIS BOON VAN ENGELAND**, wordt thans in eigendom bezeten door de stad *Schiedam*, welke haar den 24 Augustus 1730 heeft aangekocht van **Mr. CORNELIS BOON**, Heer van *Oud- en Nieuw-Engeland*.

ENGELANDERHOLT, thans **Bauvoelen** genaamd, bosch op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. *Apeldoorn*, *W. van Beekbergen*.

Het beslaat eene oppervlakte van 90 bund. hakhout. Het is de oudste gerechtsplaats in *Gelderland* ook **Hraakvuul** genaamd, waar eenmaal de oudste bewoners der *Veluwe* gericht hielden, en waar weder bij het herleven van het volksregt de *Goerfden* van het volk zamenkwamen, en men dan kleine vonnissen door of van wegen eenen *Ambtsreger* velde. De namen **ENGELAND** en **HRAAKVUUL** herinneren misschien even als de **ENGELBURG** aan eene overheersching der *Anglen* in *Saxen*.

ENGELANDERZAND, zandvlakte in de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, gem. *Apeldoorn*, tusschen *Apeldoorn*, *Beekbergen*, *Loenen*, *Otterlo* en *Kootwijk* zich uitstreckende. — Het beslaat eene oppervlakte van 183 bund. 88 v. r.

ENGELANDSSLUIS (POLDERTJE-BENEDEN-), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Raamsdonk*; palende N. aan den *Goedenaardspolder*, O. aan de *Engelandsche sluis*, Z. aan de rivier de *Dong*, W. aan de buitenste *Buitengronden*.

Deze pold., welke in het jaar 1830 bekaad is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 3 bund. 87 v. r. 70 v. ell., en wordt door een houten duiker op de *Dong* van het overtollige water ontlast. Het land ligt ruim 1 el boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit de *Eigengeërden*.

ENGELANDT (GROOT), voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **ENGELAND (GROOT)**.

ENGELANDT (KLEIN), voorm. eilandje in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **ENGELAND (KLEIN)**.

ENGELBERT, oudtijds **ESCHEREND** of **ESCHEREN**, d. in het *Goregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1. u. O. ten Z. van *Groningen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten Z. van *Noorddijk*, en $\frac{1}{2}$ u. ten Z. van *Middelbert*, tusschen de vaart en puinwegen, welke van *Groningen* naar *Delfzijl* en *Winschoten* loopen.

Tot dit d. behooren ook de geh. de *Roode Haan* en *Het Tolhuis*, benevens een gedeelte van *Euvelgunne*. Er is eigenlijk geen kom van het dorp, maar het bestaat uit eene verspreide buurt, welks huizen ter lengte van nagenoeg $\frac{1}{2}$ uur aan den rijweg zijn gelegen; het wordt gewooneijk verdeeld in de laagte en hoogte, tot welk laatste de geh. behooren. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw, de veehoederij en het verveenen.

De sporen van het oude bed der *Hunse* zijn hier nog zichtbaar. De *Borgsloot* is er de oude scheiding tusschen het *Goregt* en *Fivelgo*. Eene zekere lage streck gronds; nabij het *Engelberter-tolhuis* aan den puinweg, draagt den naam van *Uilkenham*. Vroeger had men hier ook de buitenplaats *Delmina*. (Zie dat woord).

De scheiding tusschen *Engelbert* en *Westerbroek*, wordt bepaald: 1°. door het *Oldiediep*, waarschijnlijk een takje van de *Hunse*, welke op deze hoogte, uit *Drenthe* komende, in het *Schuitendiep* stroomt, zijnde dit *Oldiediep* begrepen tusschen het *trekpad* en een zeker *tilletje*, gelegen in den zoogenaamden ouden dijk, hoog 4 of 5 voeten en vrij breed, welke van het *trekpad* zich oostwaarts uitstrekt naar den *Engelberter weg*; 2°. door dat gedeelte van dien ouden dijk, hetwelk loopt van het gemelde *tilletje* naar den *Engelberter weg*; en 3°. door eene afwatering, loopende van zeker *bruggetje* in den *Engelberter weg* oost-

waarts naar den Harksteder weg. De Hunse, welke omstreeks 200 roeden ten zuiden van gemelden ouden dijk, niet ver van de Waterhuizen naar het Schuitendiep stroomt en thans onder den naam van Schuitendiep naar en door Groningen vloeit; liep oudtijds met vele bogten van de Roode Haan oostelijk om de stad naar Wierum. De dijk, langs welke deze rivier toen liep, is op vele plaatsen nog zeer zichtbaar; hij is van klei, en ligt grootendeels op klei, en daaronder derring of veen. Langs den puinweg en op de hoogte vindt men van 4 tot 10 voeten klei, daar bouwt men haver en men heeft er goede weilanden, doch naar den kant van de Harkstede, de Laagte genoemd, heeft men, onder eene korst van tuinaarde, gedeeltelijk goeden veengrond van 4 tot 11 voeten diepte. Daarin baggert men gedurende bijna vijftig jaren, en thans zoo sterk, dat binnen kort deze landen geheel in waterplassen zullen veranderd zijn.

De Herv., welke hier 220 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Hoogezand* behoort. Deze gem. was, sedert de reductie tot in het jaar 1651, met *Middelbert* vereenigd, in welke combinatie de eerste Leeraar geweest is *Hermanus Casvelius*, die hier in 1604 stond. De eerste Predikant, welke na de afscheiding van Middelbert, alhier de dienst heeft waargenomen, is geweest *Albertus van Lambaagen*, herwaarts gekomen in het jaar 1651 en † in 1672. Het beroep staat aan den kerkeraad en de stemgerechtigde leden van der gemeente. Men heeft er een klein kerkje, staande op eenen naakten eenzamen heuvel, dat in het jaar 1779, aanzienlijk hersteld is en waarop aan het westelijke einde een klein open spits torentje staat. — Men heeft er ook eene dorpschool.

ENGELBORG, naam, op oude kaarten voorkomende als zijnde eene b. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, 1 u. Z. Z. W. van *Loppersum*, bij *Garrelweer*, thans echter niet meer bestaande.

ENGELBRECHTS-PLEKJE of *ROONDROEK*, pold. aan de *Hoogekil*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliebrecht*, gem. *Sliebrecht*; palende N. aan de *Merwede*, O. aan *Aart-Eloijensbosch*, Z. aan de *Sneepkil*, W. aan de *Hoogkil*.

Deze pold. bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 47 bund. 67 v. r., waaronder 17 bund. schotbaar land, telt 60 h., en wordt door duikers van het overtollige water ontlast.

ENGELLEN, gem. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en kant. 's *Hertogenbosch* (9 k. d., 10 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de *Maas*, O. aan de *Dieze*, welke haar van *Kampel-en-Meerwijk* scheidt, Z. aan de gem. 's *Hertogenbosch*, W. aan *Vlijmen* en N. W. aan *Bokhoven*, waarvan zij gescheiden is door den bodem der oude rivier de *Maas*, die in vroegere tijden tusschen *Engelen* en *Bokhoven*, en zoo vervolgens nederwaarts ten Zuiden der stad *Heusden* liep, doch tegenwoordig geen gemeenschap met de rivier zelve meer heeft.

Deze gem., welke vroeger met *Vlijmen* is vereenigd geweest, bestaat uit den *Binnenpolder-van-Engelen*, den *Buitenpolder-van-Engelen* en het *Engelermeer*, en bevat het d. *Engelen*; vroeger heeft hier ook eene schans gelegen, welke thans vervallen is. Zij bestaat eene oppervlakte van 728 bund. Men telt in de gem. *Engelen* 49 h., bewoond door 69 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ongeveer 380 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw en het paarden der schepen van en naar 's *Hertogenbosch*.

De R. K., die hier bijna 520 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van Borsdal, behoort. Deze past. was van het jaar 1233 aan de Kanunniken van Premonstretreit uit de Abdij van Bern, en stond sedert de Reformatie met de pastorie van Orthen onder eenen Pastoor, die te Orthen zijn verblijf hield, maar sedert het jaar 1796 wordt Encuzen door eenen eigen Pastoor bediend. De eerste, die in deze past. de dienst heeft waargenomen is geweest NICOLAAS HOEUBS, die in het jaar 1796 herwaarts kwam en in 1804 door MARTINUS BEKKERS werd opgevolgd.

De Herv., van welke men er ongeveer 60 telt, behooren tot de gem. *Engelen-Empel-en-Crevecœur*, welke in deze burgerl. gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. eene kostschool voor jonge heeren, eene kostschool voor jonge juffrouwen en eene dorpschool, allen in de kom van het dorp.

Deze gem. is eene heerl. welke thans in eigendom bezeten wordt door VROUWE SARA GHEERTUIDA VAN HOËY, echtgenoot van den Heer WILLIAM SMITH, woonachtig te Rotterdam.

Het d. ENGELN, bij sommige ook ENGEREN gespeld, ligt 1 u. N. ten W. van 's Hertogenbosch, 5 u. O. ten Z. van Housden, aan den linker oever der Dieze. Dewijl ENGELN vroeger het eenigste Hollandsche d. was, dat aan de Dieze lag, werd aldaar de Tol ontvangen der schepen; die van boven, het zij de Waal of Maas, afkomende naar 's Hertogenbosch voeren, gelijk ook van die, welke uit 's Hertogenbosch de gemelde rivieren opwaarts wilden; dewijl die niet bij of omtrent het dorp Veen kwamen, waar anders de gewone Hollandsche tol was.

Men telt er in de kom van het d. 49 h., welke meest in eene reis langs den dijk staan, en 580 inw. Het zou, naar men wil, in de veertiende eeuw veel volkrijker dan thans geweest zijn. Het was toen op de wijze eener stad gebouwd en bloeide door zijne talrijke steenbakkerijen, maar de Maas heeft veel van den ouden grond van dit d. weggespoeld. Het land hier rondom is laag en broekachtig, en wordt daarom het Engelermeer gheeten.

De kerk, welke hier vroeger stond, was zeer groot en had eenen zwaren toren. In de Nederlandsche oorlogen werden kerk en toren beide verwoest, doordien de Graaf van HEEREN, in 1587, den toren liet springen. In plaats daarvan werd er later, ten dienste van de Herv., een kerkje gebouwd, dat van een orgel voorzien is, uit welks dak een spits torentje rijst.

De R. K. kerk, aan den H. Bisschop en Martelaar LANZARUS toegewijd, is in de jaren 1829-1832 herbouwd, en den 17 September van laatstgenoemd jaar ingewijd.

De kostschool voor jonge heeren telt thans slechts 4 leerlingen, hoewel dit getal vroeger meer dan 20 beliep; de kostschool voor jonge juffrouwen telt 20 leerlingen; de dorpschool wordt des zomers door 80, en des winters door 70 leerlingen bezocht.

Het wapen dezzer gem. bestaat uit eenen Engel.

ENGELN (BINNEN-POLDER-VAN-), pold. in het Land van Housden, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. en kant. 's Hertogenbosch, gem. Engelen; palende N. aan de Maas, O. aan de Dieze, Z. aan den Bosschenpolder, W. aan den Buitenpolder-van-Vlijmen-Engelen-en-Hedikhuizen.

Deze pold., beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 49 buud. 50 v. r. 66 v. ell.; telt 49 h., waaronder 56 boerderijen, en wordt door 2 sluizen op de Maas en de Buitenpolder van het overtollige wa-

ter ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Penningmeester.

ENGELLEN (BUITENPOLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. en kant. 's *Hertogenbosch*, gem. *Engelen*; palende N. aan den Polder van Bokhoven, O. aan den Binnenpolder van Engelen, W. aan den Hoogen Maasdijk.

De **BUITENPOLDER-VAN-ESSELER** is met den *Buitenpolder-van-Hedikhuisen* en met den *Buitenpolder-van-Vlijmen* gecombineerd, en staat daaromde onder het bestuur van drie Dijkgraven.

ENGELLEN (SCHANS-TE-), ook wel de **ESSELERSCHANS** geheeten, en bij de geschiedschrijvers meest onder den naam van de **ENGELERSCHANS** voorkomende, voorn. groote vierkante redoute of schans, in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, aan den linkeroever der *Diese*, Z. van Engelen, ter plaatse, waar de *Boschesloot* zich in die rivier ontlast.

Toen de *Fransche Veldheer TURKES*, in het jaar 1672, *Crevecoeur* belegerde, liet hij deze schans mede aantasten. De bezetting woerde zich dapper, zoo dat de schans in vuur en vlam scheen te staan. Na het overgaan van *Crevecoeur* vroegde de bezetting, dat het geheele vijandelijke leger voor de schans zoude komen; zij vernagelde derhalve het geschut, wierp het in de grachten en trok naar 's *Hertogenbosch*. De krijgsvraad dier stad had eenige dagen te voren besloten die schans te doen slochten, en het geschut, krijgsvorraad en levensmiddelen naar die stad te voeren. Doch de *Franschen* kwamen er voor, eer dit te werk gesteld kon worden. Alvorens de *Franschen* in het jaar 1673 deze schans verlieten, is zij gedeeltelijk geslecht, maar naderhand in het bijzonder in 1799 is zij weder hersteld.

De omwallingen dezer schans bestaan nog, terwijl, zoo wel de wallen, als de schans zelve, tot weiland dienen, en thans het eigendom van de *Vrouwe* der plaats zijn. — In de nabijheid der overblijfselen bestaat eene woert, zijnde een heuvel, die zelden onder water komt, al is het geheele dorp overstromd, en alwaar in 1841 verscheidene scherven van *Germaansche* lijkurnen gevonden zijn, die in het kabinet van het *Noord-Brabandsche* genootschap bewaard worden.

ENGELENBERG, landg. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **ESSELERSBERG**.

ENGELLENBURG, voorn. oud adell. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr. en 6 u. W. Z. W. van *Tiel*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Geldermalsen*, gem. en in de kom van het d. *Hervijnen*.

Van dit h., hetwelk in het jaar 1817 gesloopt is, bestond, tot in het jaar 1854, nog de voorpoort, waaraan blijken van de oudheid des gebouws aanwezig waren, zoo dat er thans niets meer van bestaat dan de grachten, die het gebouw omringd hebben. De daartoe behoord hebbende groonden, bestaande in appelen- en perenboomgaarden, en beslaande eene oppervlakte van 3 bund. 77 v. r. 54 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer **MARTINUS ADRIANUS BIRMAN**, woonachtig te *Gorinchem*.

ENGELLENBURG of **ENGELERSBERG**, landgoed op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 4½ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 5½ u. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en ½ u. N. W. van *Brummen*.

Het beslaat eene oppervlakte van 106 bund. 63 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de wed. N. VAN WALKER, geb. VAN LENNEP, wonende aldaar.

Het huis werd in den Spaanschen oorlog, door Graaf HENDRIK VAN DEN BERG verbrand, doch naderhand weder opgebouwd.

ENGELBURG, voorm. burgt in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ENGLUBORG.

ENGELBURG (KLEIN-) of KLEIN-ENGELBURG, buit. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 4½ u. N. N. O. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en dorp *Brummen*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 79 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer D. VAN WALKER, woonachtig aldaar.

ENGELENDAAL, voorm. kloost. in *Rijnsland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Leyderdorp*.

Dit klooster, hetwelk bewoond werd door Reguliere Kanunniken, werd ENGELENDAAL genoemd, omdat men beweerde aldaar de Engelen te hebben hooren zingen. Het is, met goedkeuring van FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, door zekeren PIETER VAN POEL opgericht.

In het jaar 1407 is het, met elf andere kloosters, vereenigd met het kapittel van Windesheim. HENDRIK HERT, een Broeder van deze orde, heeft deze twaalf kloosters vergeleken bij de twaalf zegeningen der Patriarchen. Dat van Leyderdorp vergeleek hij, om zijn rijkdom, bij ASEM, op wien Jacob deze woorden toepaste: "zijn broed is vet." Dit klooster is, in de Spaansche onlusten, ten deele in boomgaarden, ten deele in akkers veranderd, zijnde de naam van Monniken nog overgebleven in het vervallen muurwerk. Ook zijn er, in het begin der achttiende eeuw, nog eenige bekkencelen van Monniken en de zegels van den Prior gevonden. In eenen naburigen molen, de Monnikenmolen genaamd, werd lang nog het afbeeldsel vertoond van een Reguliere Kanunnik, die zijnen rozenkrans leest.

ENGEL-EMPEL-EN-CREVECOEUR, kerk. gem., prov. *Noord-Brabant*, klass. en ring van 's *Hertogenbosch*, met éene kerk, te Engelen, zijnde die te Crevecoeur in eene kazerne veranderd. Men telk in deze gem. ruim 100 zielen.

Engelen maakte vroeger eene afzonderlijke gem. uit. In het jaar 1672 werd Crevecoeur met deze gemeente vereenigd. Destijds maakte Empel met *Rosmalen* éene gem. uit, doch werd daarvan gescheiden en bij de gem. van Engelen-en-Crevecoeur gevoegd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met agreatie van den Ambachtsheer van Engelen.

ENGELENSCHANS, naam, onder welken, bij de geschiedschrijvers, meestal de SCHANS-TE-ENGELN, in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, voorkomt. Zie ENGELN (SCHANS-TE-).

ENGELN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN (GECOMBINEERDE-POLDERS-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie VLIJMEN-ENGELN-EN-HEDIKHUIZEN (GECOMBINEERDE POLDERS VAN).

ENGELERMEER, voorm. meer, thans een pold., in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en kant. 's *Hertogenbosch*, gem. *Engelen*, hetwelk rondom in den Baitenpolder van Engelen besloten ligt.

ENGELERSCHANS, voorm. schans in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie ENGELN (SCHANS-TE-).

ENGELIJS, b. in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $\frac{3}{4}$ u. Z. O. van *Winschoten*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Bellingwoude*, 5 min. N. van *Frieschelo*, welke echter thans aldaar niet bestaat.

ENGELMANSPLAAT of **ENGELSMANSPLAAT**, hooge, slechts zelden omdervloeiende, zandplaat, niet ver van de *Friesche kust*, ten N. W. van de *Lauwerzee*, tusschen *Ameland* en *Schiermonnikoog*. Gedurende den zomer ligt in de nabijheid van deze plaat, in het vaarwater de *Meuker*, een recherche-vaartuig, tot de in- en de uitklaring van schepen. Men ziet op deze plaat twee hooge kapen, welke vroeger de rigting van het *Friesche gat* aanduidden, doch door verloop van dit zeevat zijn deze kapen voor onkundigen thans gevaarlijke bakens.

ENGELMEER, naam, onder welken het **KEELMEER**, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie **KEELMEER**.

ENGELMONDSBEEK (ST.), beek in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, onder de gem. *Velsen c. a.*

Deze beek, welke uit de duinen voortkomt, en met eene Oostelijke rigting naar het *Wijkermeer* loopt, is des winters vrij vol water, maar in den zomer meestal nagenoeg uitgedroogd. Men wil, dat zij haren naam soude ontleenen van den H. **ENGELMOND**, die hier omstreeks den marteldood zoude ondergaan hebben; terwijl de legende verhaalt, dat deze beek op het gebed van dien H. zoude ontstaan zijn. In vorige eeuwen werden vele bedevaarten derwaarts gedaan, aangesien het water daarvan eene genezende kracht toegeschreven werd.

ENGELRODE, voorm. oud adell. h. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*, *Nederdistrict*, kw., arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Tiel*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Culenborg*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Beusichem*, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Zoelmond*, waartoe het behoort.

Het huis dat midden in eene gracht lag, en door breede lanen omgeven was, is afgebroken, en in de plaats daarvan een boerenhuis gezet, terwijl de daartoe behoord hebbende gronden, tot bouwland zijn aangelegd.

ENGELSCH-ONRUST, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, op de *Reede van Batavia*.

ENGELSHOFF, groote pachthoeve in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Luxemburg*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Betsdorf*, gem. *Nieder-Anven*.

ENGELSHOVEN, naam onder welke het d. **ENGELSHOVEN**, in de prov. *Linzburg* op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie **ENGELSHOVEN**.

ENGELSMANSPLAAT, zandplaat op de *Friesche kust*. Zie **ENGELSMANSPLAAT**.

ENGELUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie **ENGELUM**.

ENGELUM, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **ENGELUM**.

ENGLUMBORG, burgt in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **ENGLUMBORG**.

ENGREN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **ENGREN**.

ENGERING, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, ads. resid. *Krawang*.

ENGBERSUM, voorm. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, onder *Uithuizen*. Het behoorde in 1634 aan Jonkheer **ROLLOF AUSENA**.

ENGWEER, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Onderdendam*, gem.

en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Middelsten*, 5 min. Z. W. van *Westerwijtuert*, waartoe het behoort; met 4 h. en 25 inw. Het ligt op eene wierde, en men vindt er nog de overblijfselen van een oud gebouw.

ENGEWERT, naam, welke in de bul van PAVUS PRUS IV, van 7 Augustus 1861, gegeven wordt aan het d. *GALVENSMAK*, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *GALVENSMAK*.

ENGEWORMER, bedijking in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *WORMER* (ENG-).

ENGEZEDDE of ENG-ZITERSMAK, meertje in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, in *Katwouderban*, N. van *Monnickendam*, Z. van *Edam*. Het heeft door de Sluissloot gemeenschap met de *Goudece*.

ENG-GIESSEN, geh. in het *Land van Altens*, prov. *Noord-Brand.* Zie *GIESSEN* (ENG-).

ENGH (DEN), DEN ENGH, DEN ENG of DE ENG, meest bekend onder den naam van *SCHAAGEN-en-DEN-ENG*, heerl. in het *Land om Montfoort*, prov. *Utrecht*, kw. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Linschoten*; palende N. W. en N. O. aan *Linschoten*, Z. O. aan *Montfoort* en den *IJssel*, Z. W. aan *Snelrewaard*.

Deze heerl. bevat niets dan de polder *Schagen-en-den-Eng*, en beslaat eene oppervlakte van 237 bund. 12 v. r. 50 v. ell., telt 15 h., bewoond door 29 huizez., uitmakende eene bevolking van 140 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 90 in getal zijn, behooren tot de gem. *Linschoten*. — De R. K., van welke men er 50 aantreft, worden tot de stat. van *Montfoort* gerekend.

Men heeft in deze heerl. gooa school, maar de kinderen gemeten te *Linschoten* onderwijs.

Vroeger stond hier het huis de *Nes*, doch dit is in het jaar 1757 afgebroken.

ENGH (DEN), DEN ENG of DEN ENG, ridderhofstad in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Maarssen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Vleuten*.

Het is een hoog gebouw, dat wel onderhouden wordt, hebbende aan den weg eene zware poort, of voorburg, met eene soort van toren daarnevens. Vroeger was het leenroerig aan het sticht van *Utrecht*, en in den jare 1556 bij de Staten van die provincie voor een ridderhofstad erkend. Men wil dat zij welser bezeten zou zijn geweest door de Heeren van *Woerden*, uit welk geslacht een jonger zoon zich *WYEN ENG*, *UYEN ENG*, *UYTEN ENG*, *UYTEN ENG*, *UYTEN ENG*, *UYTEN ENG* of *VAN DEN ENG* noemde. Uit dit geslacht, dat reeds ontrent het midden der dertiende eeuw onder de riddermatige bekend was, zijn gesproten *BERNARD WYEN ENG*, die in het jaar 1272 in den slag der *Hollanders* met de *Friezen* sneuvelde. *FREDERIK WYEN ENG*, die in de Staten van *Utrecht* zat, en in hünne naam de *Unic van Utrecht*, in het jaar 1579, teekende, en *BENNY WYEN ENG*, zijn zoon, die onder de teekenaars van het verbond der *Edelen* vermeld wordt, en door de *Spanjaarden* te *Arnhem* onthoofd is (1). *ANNA WYEN ENG*, die in het jaar 1600 met het huis *DEN ENG* verleid werd, bragt het door haar huwelijk aan *FREDERIK VAN ZULLEN VAN NYEVELY*, Heer van *Aartsbergen*. Naderhand is den *ENG* door koop gekomen aan de geslachten van *RUTSCH* en *KHOFF* VAN DE *NYEBURG*. In het jaar 1761

(1) Zie over hen J. W. DE WATER, *Historie van het Verbond der Edelen*, stuk 23, blad. 221-222, en Mr. J. SCHULTZEA, *Staatkundig Nederland*, D. II, blad. 265-236.

is de Heer Mr. JAN GYMAARD VAN EWYCK, Heer van *Themaat*, Schepen der stad Amsterdam, door de Staten der provincie Utrecht, met den EER behelend. Thans wordt dit goed, hetwelk eene oppervlakte beslaat van 7 bund. 96 v. r., in eigendom bezeten door den Heer HENRIK HERRARD NIEUWENHUIS.

ENGH (BLARICUMMER-), heideveld in *Gooiland*, prov. *Noord Holland*. Zie BLARICUMMER-Ere (1).

ENGH-AAN-DEN-WAALDIJK, landstreek in den *Tislerwaard*, *Benedendistrikt* der prov. *Gelderland*, kw., arr. en kant. *Tiel*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. van *Wadenooijen*, $\frac{1}{2}$ u. van *Drumpt*. Zij beslaat eene oppervlakte van 28 bund. 86 v. r. 38 v. ell. binnendijks en 14 bund. 80 v. r. 20 v. ell. buitendijks, telt 18 h., waaronder 2 boerderijen, uitmakende de buurs. *Passewaay*, welke kerkelijk onder *Drumpt* behoort.

Op Paaschdag van het jaar 1796 is hier, in den *Waalwijk*, eene doorbraak gevallen, waarvan men zegt, dat de buurs. zijnen naam zoude ontleenen.

ENGHUIZEN, landg. op de *Lymers*, prov. *Gelderland*. Zie ENKHUYZEN.

ENGHUIZEN, havez. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. Z. ten O. van *Zutphen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Doesboryk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van het d. *Hummelo*.

Deze havez., welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 1064 bund. 6 v. r. 64 v. ell., is lang in het bezit geweest van eenen tak van het geslacht der VAN HEECKERES, die zich diensvolgens VAN HEECKERES VAN ENGHUIZEN schreef, en wordt nog tegenwoordig in eigendom bezeten door den Heer H. J. C. J. VAN HEECKERES VAN ENGHUIZEN, woonachtig op *Sonsbeek*, bij *Arnhem*, die in het jaar 1858, het oude huis, door een nieuw, modern, prachtig en smaakvol, ja, vorstelijk, gebouw heeft laten vervangen, waardoor dit landgoed een der fraaiste van den omtrek is geworden.

ENGHUYZEN, aanzienlijk h. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. O. van *Arnhem*, kant., gem. en binnen de grachten van *Zevenaar*.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund. en wordt tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. PULCOK, Med. Doct.

ENGHUYZEN, havez. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ENKHUYZEN.

ENGLUM of ENGLUN, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Meadumadeel*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Berlikum*.

Volgens sommigen zoude dit d. gesticht zijn door de Angelen (die met *Eustus* overkwamen), om ten minste in *Friesland* hunne naamsgedachtenis na te laten.

Men telt er 52 h. en ruim 250 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Er zijn zeer vruchtbare landerijen, die meest tot bouwakkers, aardappelteelt en weilanden dienen.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Leeuwarden* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest JASPERUS STROOKMAN, die in het jaar 1684, naar *Wiusum* vertrok; destijds moet dit d. met *Beetsum* kerkelijk zijn vereenigd geweest, waarvan het in het jaar 1645 gescheiden werd, na de scheiding was de eerste Predikant te

(1) Als de overige met ENGH zamengestelde art., zoekt men op de woorden van onderbreiding.

ENGLUM ROBBARTUS HAGEMA, die er nog dat zelfde jaar beroepen werd. In het jaar 1681 werd Beetgum weder met **ENGLUM** vereenigd, hetwelk geduurd heeft tot aan den dood van **HAGEMA**, die in November 1683 voorviel. De kerk, welke er vóór de Reformatie stond, was aan den **H. CHRISTOPHORUS** toegewijd. De pastorie had destijds aan inkomsten 100 goudgulden (150 guld.), het vikarisschap 90 goudgulden (135 guld.). Bovendien was er nog eene prebende van 120 goudgulden (180 guld.). De Proost van de St. Janskerk te Utrecht, had voor zijn deel 12 schilden (16 guld. 80 cents). In plaats van de kerk werd, in het jaar 1775, de tegenwoordige gebouw, welke in het jaar 1854 van een orgel voorzien is. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht. — Vroeger stond hier het sterke slot *Gravestins*. Zie dat woord.

ENGLUM of **ENGLUM**, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningew*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. van *Zuidhorn*, gem. en 8 min. N. O. van *Oldehove*, waaronder het behoort. — Men telt er 2 h. en 17 inw.

Toen de door zijnen zonderlingen levensloop merkwaardige Staatsman **JONAS WILLEM RIFFERDA**, in het begin der vorige eeuw, hier op **Englumburg** woonde (zie het volgende art.), had hij het plan gevormd, om van hier, voorbij *Jensema*, naar de trekvaart achter *Noordhorn*, een kanaal te doen graven en eenen dijk te doen aanleggen, doch daarvan is niets gekomen.

ENGLUMBORG, **ENGLUMBORG** of **ENGLUMBURG**, bij verkorting **ESUM**, **ENGLUM** of **ENGLUM** genaamd, voorn. borg of huis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningew*, onder en 10 min. O. N. O. van *Oldehove*, in het geh. *Englum*.

Deze borg, waarvan eene teekening te vinden is op de kaart der prov. *Groningew* van **Mr. THEODORUS BECKERINGH**, van 1781, is het laatst bewoond door **Vrouw J. WERTLEY**, donairière van **ROSSIN**, en werd in het jaar 1775, afgebroken, doch de sporen zijn er nog zichtbaar van; terwijl het schathuis, thans de *Tempel* geheeten, nog aanwezig is en tot eene aanzienlijke boerenschuur en woning vergroot is, en de kooi of tuinmanswoning, nu, tot dagloonershuisje dient. De borg stond een weinig ter zijde van de tegenwoordige boerenhofstede, ter plaatse, alwaar men thans, in een stuk weiland, eenen breeden kruisvijver met riet en biezen vindt. De tegenwoordige eigenaar en bewoner dezer boerdery is de landbouwer, **ENGERTUS GROMMERS**. Vroeger hadden de Heeren van **ENGLUMBORG**, dikwerf oorlog gevoerd tegen die van **JENSEMA** en **FRITUM**.

Dit gebouw is in het begin der vorige eeuw het eigendom geweest van, en werd destijds bewoond door den Staatsman **JONAS WILLEM RIFFERDA**, die, ofschoon men hem in het geheel geen bekwaamheid als Staat- en Letterkundige kan ontzeggen, zich echter nog meer berucht heeft gemaakt door zijne eerzucht en woeligen levensloop, zijnde van R. K. geworden Hervormd, van Hervormd R. K., en van R. K., na de besnijdenis te hebben ondergaan, Mahomedausch. Hij trad alhier den 13 Junij 1704, met **ALIDA SCHRELLINGWOU** in den echt en overleed, als Dey, te *Tetun*, den 7 Oct 1757 (1).

Vroeger moet **ENGLUMBORG** aan eene andere familie behoort hebben, althans volgens opschriften op de kerk en de armbus te *Oldehove* van

(1) Zie over hem nader Levensbeschrijving van eenige meest Nederlandse Mannen en Vrouwen, D. III., bl. 112.

1664 en 1665 was toen ter tijd Heer van den ENCLUNSON; Jonkheer *AXINGA VAN EWSON*, Heer van *Englum* en *Jellema*, Kerkvoogd te Oudehove en Gecommitteerde Raad ter Admiraaliteit te Amsterdam.

ENGTE-VAN-TEXEL, vaarwater; tusschen de noordspits van Noord-Holland en het eiland Texel gelegen. Het vormt gedeeltelijk de reede van Texel en leidde voorheen door drie verschillende geulen, welke door zandbanken bepaald waren, uit het *Nieuwediep* en de *Zuiderzee*, in de *Noordzee*. Van deze drie doorvaarten, het *Marsdiep*, *Noordergat* en *Schulpengat* genaamd, is alleen het laatste nog in wezen en wordt door diepgaande schepen gebruikt. De beide eersten zijn verlopen en onbruikbaar geworden; doch in plaats daarvan is het *Nieuwe Westerieegat* ontstaan, hetwelk door koopvaardij-schepen en kleine oorlogschepen kan bevaren worden.

ENGWERD, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*. Zie *ENGWIJER*.

ENGWIJER, ook *ENGWIJERUM* en certijds *ABBINGAWIER*, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 4 u. *W. N. W.* van *Sneek*, kant. en 2 u. *W. N. W.* van *Bolsward*, aan het *Silvaardermeer*.

Men telt er 20 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeleelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Wons-en-Engwier*, welke hier eene kerk heeft. — Vóór de Reformatie beliep het inkomen van den Pastoor dezer kerk 90 goudg. (135 guld.), dat van den vikaris vijf en vijftig goudg. (82 guld. 50 cents). De Proost van de *St. Janskerk* te *Utrecht*, trok er 12 schilden (16 guld. 80 cents).

De *R. K.*, worden tot de stat. van *Makkum* gerekend. — Men heeft er geene school, doch de kinderen genieten te *Wons* onderwijs.

ENGWIJERUM of *ANSEWIJERUM*, in het Oud-Friesch *ENYEWIIRUM*, tamelijk groot d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradoel*, arr. en 6 u. *N. O.* van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. *O.* van *Dockum*, in den hoek van den zeedijk. Weleer lag dit d. aan den mond van het *Dockumerdiep*, waar dit in de *Lauwerzee* viel, op den *Z. O.* hoek of punt lands van *Oost-Dongeradoel*, en werd wegens de vernaauwing of verenging van dat diep alhier, zoo men wil, *ENGWIJERUM* genoemd; doch in later tijd is de ligging dezer plaats aanmerkelijk veranderd, wegens de aanzienlijke verlanding van dat diep en de aanslibbing van de zijde der *Lauwerzee*.

Door de uitgestrektheid der aangespoelde landen heeft het behoor van dit dorp allengakens eene groote uitgebreidheid verkregen. Men telt er, met de, kerkelijk hiertoe behoorende, b. de *Nieuwe zijlen*, ook wel de *Dockumer-Nieuwezijlen* genoemd, alwaar het grootste sluiswerk der prov. *Friesland* ligt, 760 inw.

De Herv., die hier wonen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Dockum* behoort. Tot in het jaar 1834, met die van *Be* gecombineerd, doch destijds daarvan afgescheiden, heeft zij tot haren eersten afzonderlijken Predikant gehad *Johan GEORGIUS ZIMMERMAN*, die in het jaar 1835, herwaarts kwam en er nog staat. De kerk is volgens een opschrift boven de deur, in het jaar 1746, gebouwd. Het orgel werd in 1825 vernieuwd. — De *R. K.*, behooren tot de stat. van *Dockum*.

ENGWIJERUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie het vorige art.

ENGWIERUMER-NIEUWLAND, pold., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongaradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dochum*; palende N., O. en Z. aan de Lauwerzee en W. aan het Oudland van Engwierum. — Deze pold. is in het jaar 1752 bedijkt.

ENGWIRD of *Esweas*, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, ten Z. W. van het d. *Rauwerd*.

Het werd gesticht in het jaar 1478, voor Nonnen van den derde regel van de H. *Franciscus* of Graauwe Beggijnen. Ter plaatse, waar het gestaan heeft ziet men thans eene boerenhoeve.

ENGWIRDEN, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie *ANNEWIJDEN*.

ENK, poeltje in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. en ongeveer 20 min. N. W. van *Kamperveen*, ongeveer $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van de stad *Kampen*.

De buitenwetering loopt er in eene noordwestelijke rigting dwars doorheen.

ENK (ACHTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en $7\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Epe*; met 160 inw.

ENK (AVER-), adell. h. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 5 u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 5 u. N. van *Doetinchem*, gem. en 5 min. W. van *Hengelo*.

Dit h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 158 bund. 58 v. r. 46 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer N. *Stekamp* woonachtig te *Utrecht*.

ENK (EMSTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en $7\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Apeldoorn*, gem. *Epe*; met 210 inw.

Men heeft in deze buurs. eene nieuwe school, welke gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

ENK (OVER-), hav. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevener*, kw., arr. en 5 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 20 min. ten N. van *Didam*.

Dit h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 89 v. r. 50 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den landb. G. *Donkers*, woonachtig te *Didam*.

ENK (WESTEN-), buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. N. O. van *Wageningen*, gem. en 2 u. van *Ede*; met 18 h. en 90 inw.

ENK (WESTER-), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en $7\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Arnhem*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. van *Epe*; met 540 inw.

ENKHUIZEN, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*; palende N. O. en Z. aan de *Zuiderzee*, W. aan de kaat. *Hoorn* en *Medemblik*.

Het bevat de volgende 8 gem.: *Enkhuizen*, *Andijk*, *Bovencarspel*, *Grootebroek-en-Lutjebroek*, *Hoogcarspel*, *Urk*, *Venhuizen-en-Hem*, en *Wervershoef*, beslaat eene oppervlakte van 8579 bund. 56 v. r. 69 v. ell., telt 2566 h., bewoond door 2811 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 15,700 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw.

ENKHUIZEN, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Hoorn*. Zij bestaat uit de volgende 9 gem.: *Enkhuizen*, *Bovencarspel*, *Grootebroek*, *Hem*, *Hoogcarspel*, *Lutjebroek*, *Urk*, *Venhuizen* en *Westwoud-en-Binnenwijzend*.

Deze ring telt ruim 8000 zielen, heeft 11 kerken, waarin de dienst gedaan wordt, door 11 Predikanten.

ENKHUIZEN, gem. in *Dreyterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuisen*, (16 m. k. 8 s. d.); palende N., O. en Z. aan de *Zuiderzee*, W. aan de gem. *Bovencarspel* en *Andijk*.

Deze gem. bevat de st. *Enkhuisen*, en eenige buiten de poorten liggende woningen, zoo behoort mede tot deze gem. ook het oostelijkste gedeelte der *Streek*, hetwelk buiten de *Koepoort* gelegen, zich tot aan de *banpaal* uitstrekt, waar het aan *Bovencarspel* zich aansluit, het draagt den naam van *Westende* en is circa een half kwartier lang. Buiten de *Noorderpoort* liggen aan den zeedijk eenige boereplaatsen, welke mede tot de stad behooren en na een half uur wandelens komt men aan den *vuurtoren*, die in de helling van den zeedijk aan den zoogenaamden *Gelderschen hoek* staat. Zij beslaat eene oppervlakte van 1208 bund. 3 v. r. 56 v. ell., telt 1026 h., bewoond door 1118 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 5000 iaw.

De stad *Enkhuzen* of *Enckuzen*, oudtijds *Enovuzen*, in het *Lat. Escruza*, ligt 5½ u. N. O. van *Hoorn*, 3 u. Z. O. van *Medemblik*, op het oostelijke uiteinde van *West-Friesland*, 52° 42' 18" N. Br., 22° 57' 27" O. L. Zij is tegen het geweld der zee met sterke dijken voorzien, vooral met den *Wierdijk*, welke, met eenen vasten muur uit de zee opgehaald, de *Oosterhaven* besluit. De stad heeft aan de landzijde zeven bolwerken, van welke zes binnen de zeedijken liggen. Het zevende en noordelijkste ligt buiten den zeedijk, en is in steen opgehaald, terwijl daarvoor een steenen beer ligt, die den hoogen zeedijk met dit bolwerk vereenigt.

Enkhuzen heeft eene zeer regelmatige en bijna ronde gedaante. Van de zes poorten, zijn drie aan de landzijde, als: de *Keten-poort* of *eigenlijk Zoutketen-poort*, in den *zuidwesterhoek* aan zee, de *Wester-poort* of *Koe-poort* ten W., en de *Noorderpoort*, ten N. De andere drie aan den zee-kant om de haven af te sluiten, als: de *Blaauwe-poort* en het *Staverderpoortje*, in den walmuur. De eerste is in het jaar 1831 afgebroken. Het *Staverderpoortje*, in 1835 herbouwd, is slechts een hek, waar men niet kan doorgaan, maar waardoor men een uitmuntend gezicht op de *Zuiderzee*, welke hier het smalst is, en op de *Friesche kust*, heeft. Aan de in 1827 vernieuwde haven der stad, bij het, in 1826 afgebroken, bolwerk *Willigenburg*, staat nog de derde of *Zuiderpoort*, vroeger ook *Dompport* en *Domburg*, nu *Dommedaris*, bij het gemeen *Dommedaris* genaamd. Het is een zwaar en aanzienlijk gebouw, in 1840 gesticht, aan den oostkant met een half rondeel bevestigd en met een fraai koepeltorentje, uurwerk en klokkenspel versierd, welk klokkenspel voor het welluidendste van ons land gehouden wordt. Van dezen toren, welke tegenwoordig tot werkplaats dient voor een vijftigtal behoeftige jongelieden, die hier koffijzakken vervaardigen en linnenweven, heeft men een schoon gezicht op de stad en hare omstreken. Vroeger had men ten Z., bij de bolwerken *Willigenburg* en *Denenburg*, kleine poorten, alleen dienende tot eenen toegang in de vestingwerken en niet ver van daar een zoogenaamd *Scherloo'spoortje*, welke alle drie, in 1829, geslecht zijn. Niet ver van daar zag men den *Engelsche- of Oost-Indische-toren*, insgelijks een oud zwaar gebouw, die in 1828 is afgebroken.

Het beloop der straten deser stad is zeer wel geregeld, gaande de meeste *kijnregt*, waardoor zij elkander, genoegzaam allen, *regthoekig doorsnijden*. De *aanzienlijkste* wordt de *Westerstraat* geheeten.

De straten worden er zeer knap gehouden, en ook nog gedurig het voorkomen der huizen verfraaid; afgebroken wordt er thans weinig. Nog enkele zeer schoone gebouwen, waaronder het Koggehuys, met eene nieuw gebouwde poort daarnaast, getuigen van den voormaligen bloei.

In het jaar 1361 werd de eerste haven te ENKRUZEN gemaakt, die, in 1890, door de tegenwoordige ruime, en met eene kapitale sluis voorziene, vervangen is; terwijl zij zich binnenwaarts door de stad in onderscheidene vertakkingen uitbreidt, en alzoo binnengrachten vormt, die, ter wederzijden met boomen beplant, haar geen gering sieraad bijzetten, maar bovenal den handel en de zeevaart vele gemakken aanbieden. — In 1671 werd de weg door de Streek naar Hoorn bestraat.

De naam van ENKRUZEN wordt door sommigen afgeleid van de enkele of op zich zelf gebouwde huizen, uit welke de plaats of buurt oudtijds bestond. Anderen willen, dat ENKRUZEN zijnen naam heeft van den engen of geringen toestand zijner huizen. Wederom anderen zijn van gedachte, dat ENKRUZEN soo veel zeggen zou als EINDRUZEN, om dat de eerste huizen op het einde van de Streek, tusschen Hoorn en de stad, gebouwd werden. Voor Eind of Eindje zeide men eertijds Endge of Endke, en dus zou EINDENRUZEN of EINDKRUZEN door den tijd, gemakshalve, in ENKRUZEN veranderd zijn. Het oorspronkelijke ENKRUZEN lag echter vroeger meer oostwaarts, welke verplaatsing ontstaan is door de toenemende verbreding der Zuiderzee, zoodat voor ENKRUZEN veel voorland gelegen heeft, en men, ten Z. O. van het Oosterhoofd, nog eene droogte aanwijst, het Oude-Kerkhof genaamd, alwaar weleer de kerk en de eerste huizen gestaan hebben. Tusschen ENKRUZEN en Stavoren lag vroeger een bosch, de Krcil genaamd, waarin Graaf Floais II dikwijls ter jacht ging.

Sommigen willen, dat ENKRUZEN al omtrent den jare 1000, ten tijde van Graaf Diak III, gesticht zij; doch hiervan zijn geene zekere bewijzen voorhanden. Het oudste bericht van ENKRUZEN, in schrift en van tijdgenooten, vindt men op het jaar 1248.

De eerste bewoners van ENKRUZEN waren geringe en eenvoudige lieden. De mannen droegen broeken en kousen aan malkander vast, die men boejen noemde, van onderen wijd en tot de voeten toe strekkende. De vrouwen hadden bijna gelijke kleeding; maar, tot meerder onderscheid, bonden zij hare vlechten met eenen witten doek om het hoofd. De meesten geneerden zich met visschen en eenigen met den landbouw. Omtrent den jare 1100 (anderen stellen dezen tijd honderd jaren vroeger, en wederom anderen wel drie honderd jaren later) waren de inwoners, door de hooge watervloeden, in eenen zeer armoedigen staat, en niet magtig, om zekeren Melchmon, hunnen Priester, in zoo verre te onderhouden, dat hij alleen konde wonen en de vereischte nooddrift had; zoodat hij zich bij beurten, wa eens bij den eene, dan bij den andere, moest ophouden, opdat zij hoofd voor hoofd gelijke lasten zouden dragen. Hij ging in eenen slechten pels en droeg geen ander kleed, zoo lang hij leefde. Ook vindt men aangegeekend, dat men hier toen in slechte hutten woonde, en maar éenen oven had, om het brood te bakken; ook maar één schip, om te varen. Voorts dat de gemelde Priester eerst niets dan het middagmaal bij de inwoners kreeg; maar dat hij daarna, toen de inwoners het wat ruimer begonnen te krijgen, ook het avondmaal eischte of anders wilde vertrekken, hetgeen hem werd toegestaan; dat hij van elken

doede, tot driemaal toe, zoude gemieten een heel brood, twee ponden boter en eene kan bier, te weten: op de uitvaart, op den maandstond en op het jaargetijde; daarenboven zouden de inwoners, die best ge goed waren, hem het avondmaal schenken.

In het jaar 1296 gaf Graaf JAN VAN AVENNES, aan die van West-Friesland in het algemeen, en aan zijne goede luiden van ENKUIZEN in het bijzonder, eenige keuren, waarbij de Keizerin MARGARETA, in het jaar 1346, eenige andere voegde. In den brief, hiervan voorhanden, komt ENKUIZEN nog niet als eene stad voor, alzoo er, onder den naam van het ambacht en den ban van ENKUIZEN, van gewaagd wordt. Ten dezen tijde en vroeger lag, een boogshot wegs van ENKUIZEN, opwaarts naar de Streek toe, een dorp, Gommerskerspel genaamd, en hoewel ENKUIZEN, dat langs hoe meer in getal van huizen toenam, van de bewoners van dit dorp zeer benijd werd, zoo vereenigde WILLEM, Hertog van Beijeren, in 1355, dit dorp met ENKUIZEN, hetwelk hij tot eene stad verhef, aan welke hij den naam ENKUIZEN gaf; terwijl hij tevens het regtsgebied der stad bepaalde. Nogthans vindt men sedert, in openbare schriften, ENKUIZEN en *Gommerskerspel* nu en dan, doch zelden, bij onderscheiding genoemd. Soms tijds wordt Gommerskerspel ook aangemerkt als het westeinde der stad. Later, en vooral in de veertiende eeuw, nam de stad aanmerkelijk in grootte toe, en werd van de Hollandsche Graven, van tijd tot tijd, met onderscheidene voorregten begunstigd; onder anderen van Hertog JAN VAN BEIJEREN, wiens zijde de stad tegen Vrouwe JACORA hield.

ENKUIZEN mag zich beroemen, de eerste stad in Noord-Holland te zijn geweest, wier moedige burgers zich, in het jaar 1572, aan het Spaansche juk onttrokken. Zoo dat men te regt zeggen kan, dat zij met *Brielle* in Zuid-Holland en *Vlissingen* in Zeeland, den grondslag der Nederlandsche vrijheid gelegd heeft. Zelfs hebben die van ENKUIZEN de stad Medemblik, bij verrassing, voor de Staten ingenomen, en de burgers van Hoorn mede overgehaald, om der Staten zijde te kiezen; waarna Edam, Alkmaar en de andere steden van het Noorderkwartier spoedig volgden. De Spanjaarden hebben na dien tijd wel menigmaal getracht, zoo te water als te land, deze stad onder hun geweld te brengen: doch dit is hun altoos mislukt; waardoor ENKUIZEN zich beroemt, nimmer, sedert hare omwalling, door eenige vijanden overwonnen en dus maagd te zijn.

De stad telt, binnen hare wallen, eene bevolking van ongeveer 4500 zielen. Vroeger zoude zij ruim 20,000, ja, volgens de algemeene overlevering, in hare grootsten bloei, 40,000 zielen binnen hare poorten geteld hebben. In 1632 telde men 3615 h. binnen de stad en 515 daar buiten.

Destijds bestond er eene Kamer der Oost-Indische Compagnie die de stad eenen aanmerkelijken handel verschafte, welke er op alle gewesten der wereld gedreven werd. Vóór het einde der vijftiende eeuw, telde men ruim veertig grootschippers in de stad, wier schepen ieder van omtrent twintig tot honderd en twintig lasten voeren konden. Doch de Zeevaart is bijna geheel uit ENKUIZEN geweken. Ook de haringvisscherij is, al van ouds, de hoofdnering der stad geweest. Men vindt aangeteekend, dat de Enkhuizeners zich reeds omtrent den jare 1420 sterker dan te voren op de haringvangst hebben toegelegd.

Er was een tijd, dat ENKUIZEN alleen tusschen de vier- en vijfhonderd haringhuizen in zee bragt, doch in het jaar 1756 was dit getal

tot op zestien verminderd, zijnde de haringvischerij vooral afgenomen, nadat in Junij 1705 vele Enkbeizer haringbeizen door de Franschen genomen en verbrand waren. Ondertusschen zijn er, door de Wet-houderschap, van tijd tot tijd, verscheidene wijze keuren, op de vischerij, de grootte en het branden der haringtonnen, en meer andere verordeningen, den haringhandel betreffende, gemaakt, doch dit heeft niet kunnen beletten, dat de grootte vischerij van KANUNUS naar Vlaardingen verplaatst werd en dus ter eerst gemelde plaats bijna geheel vernietigd is geweest. Haar grootste verval werd wel door de omwenteling van 1796 veroorzaakt, en heeft zij sedert 1815 het hoofd niet weder opgebeurd. Van 1750 tot 1850 zijn ongeveer 2600 huizen weggebroken, zoodat het grootste gedeelte der stad in moestuinen of weilanden veranderd is; wordende de artichokken, die er geteeld worden, zeer geroemd en veel verzonden. Thans maken de grootte en kleine vischerij weder het hoofdbestaan van de inwoners uit; terwijl er in het jaar 1841 vijf en in het jaar 1842 zes huizen ter haringvischerij zijn uitgevaren. Ook worden er in kaas, zaden en andere artikelen nog al belangrijke sommen jaarlijks omgeset. Men vindt er 5 haringreederijen; 2 scheepstimmerwerven; 2 schuitenmakerijen; 1 houtzaagmolen; 1 lijnbaan, bekend om de uitmuntende hoedanigheid van het touw, dat er geslagen wordt; 5 zeilmakerijen; 1 garenspinnerij; 1 linnen en everdoekweverij; 1 wolspinnerij; 1 soetkoek; 1 zeepsniederij; 1 hierbrouwerij; 2 cementfabrieken; 2 kalkovens; 1 cichoreifabriek; 1 chocoladefabriek; 1 snuif- en 1 mout- en korenmalen. Vroeger had men er 16 lijnbanen; 58 bokkinghangen; 14 molens; en 65 zoutketen (1).

Men hield, van ouds, eene vrije jaarmarkt te ENKUNUS, die twee werkdagen vóór St. Margareet aanving, en drie dagen daarna eindigde. Naderhand zijn er twee jaarmarkten gehouden: eene, welke den eersten Vrijdag in Junij begon en eene week duurde, en eene, welke den tweeden Vrijdag in October begon en omtrent veertien dagen aanhield; doch deze laatste jaarmarkt is, in den jare 1756, afgeschafft, en de eerste duurt nu veertien dagen, beginnende den eersten Vrijdag in Junij. Op het einde der zestiende eeuw verleenden Burgemeesters een oonsent tot oprigting van stallen, ten gerieve van den ossenhandel der Deensche kooplieden. In het jaar 1605 kwam de markt van de Deensche ossen van Hoorn te ENKUNUS, alwaar zij eenige jaren bleef; doch omtrent den jare 1660 werd zij naar Amsterdam verlegd.

Onder de merkwaardige gebouwen verdient vooral melding: het smaakvol gebouwde Stadhuis, staande op de *Breedestraat*, ter plaatse, waar weleer het oude Stadhuis gestaan heeft; doch men heeft aan de zuidzijde een huis, en aan de noordzijde eene geheele rij huizen afgebroken, om het tegenwoordige gebouw grooter dan het oude te maken. Het oude Stadhuis is in den jare 1460 volbouwd. Vóór dien tijd vergaderde men in de kapel van het Gasthuis. Ook had de Schout de vierschaar somtijds in herbergen doen spannen, tegen een uitdrukkelijk verbod van *FILIPS de Goede, Hertog van Bourgondië*, die reeds op den 17 September 1455 had gewild, dat zulks nergens dan in of voor het Stadhuis geschieden sou. Naderhand werd er een toren op

(1) Vroeger vervaardigde men het zout zelve, met turfash en zeewater, hetwelk men *siltzau* noemde, doch naderhand het zout uit Fransche en Spaansche havens haalende, moesten deze zoutketen vervallen.

dat Stadhuis gezet. Het was in de voorgaande eeuw reeds zoo zeer vervallen, dat men besloot het door een nieuw, deftig gebouw te doen vervangen. Het werk werd in den jare 1688 voltrokken, en overtreft, zoo in grootte als in fraaiheid en bouwwerde, de meeste stadhuizen der Hollandsche steden. Het is een vierkant gebouw, van voren van graauwen Bentheimer- en op de zijden van gebakken steen opgehaald. Men komt er in, langs zes vierkante blaauwetrappen, door eene aanzienlijke deur, van boven gedekt met een matig vooruitstekend balkon. Daar boven is een groot glasraam, met zijplinten en lijsten versierd, en nog hooger een ovaal glasruud, hebbende ter weerszijde twee lichten. Dit deel van den voorgevel beslaat een derde van de breedte des gebouws en springt een weinig vooruit. Het gebouw heeft aan beide zijden twee vensters, tot drie verdiepingen, van welke de bovenste en onderste vierkante en de middelste hooge kruisramen zijn. Voorts komt de kroonlijst en daarop in het midden eene fraaije balustrade, op welke twee hoeken beelden en in de middenbuiging vazen geplaatst zijn. Hooger rijst uit het dak een schoon achthoekig koepeltorentje, waarin vroeger eene slagklok was. Binnengetreden gaat men uit een ruim portaal, langs eenige trappen opwaarts, naar eene nette voorzaal, die toegang geeft tot de naast vertrekken, welke allen fraai beschilderd, behangen of op eenige andere wijze versierd zijn, zoo als, onder anderen, de Burgemeesterskamer, die met een fraai behangsel pronkt, door *Roos de Hoos* geschilderd.

De Waag, welke eertijds insgelijks op de *Bredestraat* stond, werd reeds in het jaar 1584 gesticht. In het jaar 1400 betaalde men zestien galden huur van deze waag. In het jaar 1567 werd er eene nieuwe waag, aan de *Vischmarkt*, gesticht, alwaar zij nog staat. Het is een oud gebouw. In het jaar 1664 is er eene ordonnantie op het waaggeld gemaakt. Achter de waag, doch onder hetzelfde dak, werd vroeger het Stads Accijnshuis gehouden, en daarboven het Collegie der Heelmeesters of Collegium Chirurgicum.

Vermits voorteen het Admiralteits Collegie van het Noorderkwartier, beoefeningen te *Essex* en te *Hovorn*, vergaderde, hadden de Raden aldaar een voortreffelijk Admiralteitshuis of Prinsenklof, in de *Oude Westerstraat*, welk gebouw, dat vroeger een gedeelte uitmaakte van het *Patershof*, in 1667 tot een verblijf voor den *Deken van West-Friesland* gesticht, naderhand het *Zee-kantoor* is geworden en thans gedeeltelijk tot eene Latijnsche en eene burgerschool, gedeeltelijk tot vergaderplaats van het Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* en onderscheidene Commissie-diets.

In 1842 is dit gebouw vertimmerd en veel verbeterd. Dit Admiralteits-Collegie had zijn Gemeenetaardshuis en Scheepstimmerwerk aan eene ruime haven, de *Nieuwen-Dijk* genoemd, de overblijfsels van welk gebouw en werk thans behooren tot den *kalkoven*.

Kort na de oprigting der Oostindische Compagnie hielden de Bewindhebbers hunne vergaderingen in den *Zuider- of Bwgelsche toren*, in 1594 gebouwd, en in 1605 met klokkenslag voorzien, toen, ofschoon reeds tot eene herberg ingerigt, de Oostindische toren genaamd. In 1829 is hij afgebroken, en slechts één huis, dat vroeger de keuken was, is er nog van overig. In het jaar 1650 werd het Oostindische huis, aan den *Werdijk*, gesticht, zijnde een deftig gebouw, dat zijnen opgang had langs eenen aanzienlijken steenen trap, met eene fraaije steenen leuning. Doch dit gebouw, hetwelk, in het jaar 1807, tot een Instituut voor de Marine was

ingerigt, en sedert het jaar 1810 tot een Hospitaal voor de Marine diende, is den 20 Junij 1816 eene prooi der vlammen geworden.

Aangezien de Westindische compagnie zoowel als de Oostindische alhier hare kamer had, zoo had men hier ook een Westindischhuis in de *Paktuinstraat*, zijnde een breed aanzienlijk gebouw, dat, met een zeer groot pakhuis, achter aan de *Nicasus Haven* uitkwam; dit huis, hetwelk later, en wel in het jaar 1809, tot eene Kaserne voor de koloniale troepen gediend heeft, is in het jaar 1828 gesloopt. Het pakhuis, meestal het *Slagthuis* genoemd, wordt thans tot een Kaaspakhuis gebruikt.

De voormalige Lands geschut- en klokgieterij, was een zwaar aanzienlijk gebouw met drie onderscheidene daken en gevels, aan het einde der *Botstraat*, bij de Noorderpoort, alwaar voorheen het rware kanon voor het zeevezen plagt te worden gegoten. Na het jaar 1796 werd het tot Hospitaal voor de Marine ingerigt, doch het is in het jaar 1828 gesloopt en de grond tot eene Algemeene begraafplaats aangelegd. De plaats, waar men duu vroeger werkzaam was tot verdelging van menschenlevens, diende daarna om de gekweisten te verplegen, en thans om de dooden eene rustplaats te geven.

Ook was hier voorheen een Muntgebouw, hetwelk in de *Westerstraat* stond, en vroeger een gedeelte van het *Patershof* uitmaakte doch later tot *Zoekamtoor* is ingerigt. Sedert het jaar 1806, is dit gebouw, thans een particulier eigendom zijnde, tot een Instituut van Opvoeding ingerigt, en wordt daartoe nog gebruikt. In den voorgevel van dit, in 1611, vernieuwde gebouw, ziet men nog de wapens van *ERKRUZEN* en *West-Friesland*, en boven die wapens de afbeelding van *MARIJES*, *Prins van Oranje*. In het jaar 1601 of 1603 verzoocht de regering van *ERKRUZEN* de Munt van *West-Friesland*, die toen vijftien achterenvolgende jaren te *Hoorn* gebleven was, ten voordeele der stad te mogen bezitten, welk verzoek werd toegestaan, onder voorwaarde, dat de genoemde munt beurtelings om de drie jaren te *ERKRUZEN* en te *Hoorn* zoude verblijven. Deze bepaling van drie werd in vervolg van tijd tot zeven jaren verlengd, en aan de stad Medemblik hetzelfde regt toegewezen.

Tot eene beleening voor de goede trouw en menigvuldige diensten, den Koning van Spanje en den lande bij aanhoudendheid bewezen, onafing de stad *ERKRUZEN*, bij twee handvestbrieven, geteekend 9 Februarij 1675, de eene op naam van den Koning van Spanje en de andere op die van den *Prins van Oranje*, als zijnen Stadhouder, het regt van paalkist, welk regt de stad *Amsterdam* vroeger bezat, en aan die stad, bij handvestbrief van Hertog *FILIPS VAN BOURGONDIE*, in het jaar 1452, was bevestigd geworden, doch thans aan gemelde stad, uit hoofde van hare zamenspanning met den Hertog van *Alva* en de *Spanjaarden*, werd ontnomen. Volgens dit regt werden de tonnen, kapes, bakens en alles wat tot aanwijzing der gronden in de zeegeaten, ten behoeve der scheepvaart noodig was, te *ERKRUZEN* gemaakt en onderhouden, en ontving de stad voor dit een en ander van ieder schip hare gerechtigheid, hetwelk het *Paalgeld* genaamd werd, en gebruikt moest worden tot versterking en onderhouding der stad en hare havens. Over het bezit van deze paalkist is, in het jaar 1578, een hevig geschil ontstaan tussehen de regeringen der steden *Amsterdam* en *ERKRUZEN*, vermeenende beide die steden het grootste regt op het bezit daarvan te hebben. Dit verschil is, door de Algemeene States, geheel ten voordeele der stad *ERKRUZEN*, beslist geworden, en aan haar

de vrijheid verleend om denulken, die zich in de betaling der aan de stad toekomende regten weerspanning betoonden, daartoe te noodzaken door gebruikmaking der oorlogsschepen van den staat, of door andere daartoe dienstig geoordeelde middelen, welke door het land soude bekostigd worden. De stad ENKUIZEN is dan ook sedert dien tijd in dat bezit gebleven, doch het werd haar, in het jaar 1809, na de inlijving van Holland in het Fransche keizerrijk, ontnomen. Zij ontving dat regt terug in het jaar 1815 en heeft het behouden tot in het jaar 1836, toen het, onder voorwaarde eener jaarlijksche schadeloosstelling van 's rijks wege, tot onderhouding der stad, aan het rijk is overgegaan. Het maken en onderhouden der tonnen, bakens, kapen en kettingen, benevens al hetgeen daartoe verder behoort, geschiedt nog te ENKUIZEN. Tot meerdere uitbreiding dezer werkzaamheden is de voormalige Stads-Timmertuin, welke in de zeventiende eeuw gebouwd en in 1768 vernieuwd was geworden, in het jaar 1837 meer doelmatig ingerigt, en aldaar eene nieuwe Smederij gebouwd tot vervaardiging der benoodigde kettingen voor de tonnen enz. Deze nieuwe inrigting draagt den naam van Algemeen Betonnings Magazijn. Na het jaar 1890 is in de nabijheid der Sint Pietershaven, achter de voormalige zoutkeeten, een gebouw gesticht, hetwelk het Stads-Magazijn genaamd werd, welk gebouw waarschijnlijk na de in gebruikneming der voornoemde Stads-Timmertuin gesloopt zal zijn. Men heeft te ENKUIZEN ook een Kantoor der Brievenposterij.

Tot de bijzonderheden van ENKUIZEN behooren twee ankers van twee Geldersche smakschepen, die weleer op deze stad aanvielen, welke ankers tot in het jaar 1829 aan den Oostindische toren hingen, waar onder men het volgende versje in den muur las:

Dees ankers twee
Van deese ree
Hier vast gehegt
Getuigen noch
Het loos bedroch
Gij Gelders knecht.

en op eene andere steen:

EnChVsaM InsIdiIs taChtIs sVb noCte sIlentI
ObrVere adnIXa est GeLrICa perfIdia.

XXV JUNI 1457 -

Anchors quam cernis ferro praecisa bipenni
Artes testantur, perfide Gelre, tuas.

Het eerste is een tijdvers van den vermaarden HADRIANUS JUNIUS van Hoorn, waarvan de zin is:

De Gelders' ontroV soCht EnkhVIsens strIdbre waLlen
BI naCht Met haere LIst Van bVIten t' oVerVaLlen.

Het tweede gedeelte is een versje, vervaardigd door Mr. GERBRAND CLOUVERZ of CLOUVER, naderhand Pensionaris, eerst Rector der Latijnsche school te ENKUIZEN, hetwelk aldus vertaald wordt:

Dees ankers afgekapt toen d'aenslag was gemist
Getuigen, Geldersman, uw trouwelooze list.

Bij het slechten van den Oostindischen toren, zijn de twee ankers, als zegetekens, aan de Drommedaris opgehangen, en is de witten marmeren steen, waarop de Latijnsche dichtregelen van H. JUNIUS en G. CLOUVER waren uitgebouwen, daaronder tot een duurzaam aandenken, ingemetseld.

Op het stadhuis vindt men vijf zeer groote tinnen kannen, met het stadswapen voorzien, waaruit men oudtijds den eeerwijn pley te schenken. Een der zwaarden van den Admiraal Bossu is thans het eigendom der dochters van wijlen den Heer Mr. JAN VAN ROMOND te ENKHUIZEN. Voorschreven zwaard is lang, zonder het gewest, 1 ell. 2 palm 8 duim; de lengte van het gewest 6 palm 8 duim; de breedte van het kruis 8 palm 9 duim. Blijkens eene authentieke verklaring aangaande dit zwaard, den 19 Februarij 1700 afgelegd, is dit het slagzwaard van den Spaanschen Admiraal geweest, en was in vroeger tijd het eigendom van twee broeders, geboren en woonachtig te ENKHUIZEN, ESKERT JACOBSS. en HERTJE JACOBSS. geheeten, die, bij het veroveren van het schip van Bossu, genaamd *de Inquisitie*, de Admiraal gegrepen en hem zijn zwaard en ijzeren harnas ontnomen hebben, en daarmede, na den slag, naar ENKHUIZEN zijn teruggekeerd, alwaar het genoemde zwaard tot heden is bewaard gebleven. Het ijzeren harnas van den Admiraal is door een der betrekkingen van de vroeger genoemde broeders in stilte verkocht geworden en alzoo verloren geraakt. Een ander zwaard van voornoemden Admiraal is tegenwoordig berustende te Hoorn, ten huize van den Heer PASTR RUTGENS, gehuwd aan de dochter van den Heer GALLIS, aan welke laatstgenoemden het vroeger in eigendom toebehoorde. Ook is hier nog op de voormalige weeskamer een groote gouden medaille, door de Staten van Holland en West-Friesland aan den Schout-bij-Nacht, DAVID VLUG, geschonken, en de kogel, in zilver gevat, waarmede hij het doodelijke schot ontving. Op de plaats van het seekantoor staat nog een groot metaal kanon, uit een overwonnen Duinkerker kaperschip, in den seestrijd van den 3 October 1622, op het schip van den Enkhuizer Kapitein VOLKERT KANONNIJX overgesprongen.

De Herv., die hier ongeveer 4400 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Hoorn*, ring van *EnkhuiZEN*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, heette ANDRIS DIRK., geboren te Castricum, gewezen Pastoor van de St. Pancraskerk te ENKHUIZEN. Als ANDRIS THEODORI CASTROCOMIUS is hij het meest bekend. Wegens de destijds plaats hebbende vervolging is hij in het jaar 1567 naar Emden geweken, doch in het jaar 1572, naar ENKHUIZEN teruggekeerd en aldaar op nieuw voor een jaar aangenomen, waarna hij naar Leeuwarden vertrokken en tot in het jaar 1590 gebleven is. Door zijne vrienden gebeden herwaarts terug te keeren, voldeed hij aan het algemeen verlangen en verbond zich, den 50 Maart 1590, voor zijn leven aan de gem. VAN ENKHUIZEN. Als zijne ambtgenooten vinden wij vermeld RICHARD CLAESS., voorheen Goudsmit te ENKHUIZEN, beroepen in 1573, overleden in 1578; ANTHONY CLAESS. of ANTONIUS NICOLAI, voorheen R. K. Priester te Hoogeteintum, in Friesland, beroepen in 1574, † in November of December 1578; THEODORICUS HAERHUIS, beroepen in 1575, doch wiens tijd van overlijden onzeker is; CORNELIS GELLIUS of JELISS., beroepen in 1576, vertrokken naar Zevenhuizen in 1581 en aldaar overleden in 1602, en HENRICUS ANTONIENS VAN DEN LINDEN, beroepen vóór 1581 en in 1585 als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid vertrokken naar Franeker, alwaar hij in het jaar 1614 overleden is. Er waren in deze gem., van het jaar 1566 tot 1578 twee Predikanten; van 1578 tot 1581 drie; van 1581 tot 1597 twee; in 1597 drie; 1598 tot 1605 vier; van 1605 tot 1632 vijf; van 1632 tot 1706 zes; van dien tijd tot in het jaar 1813 vijf; van 1813 tot 1823 vier, als wanneer dit getal tot op drie verminderd werd, gelijk

het nu nog is. Onder hen, die hier later het Evangelie verkondigd hebben, treffen wij aan JOHANNES BOEKMAN, den Voorzitter van de nationale synode, in het jaar 1618 te Dordrecht gehouden; FRANCISCUS BURMANUS, in 1705 Hoogleeraar te Utrecht; JOHANNES VAN DEN HONKAT, in 1727 Hoogleeraar te Leyden; BERNARDINUS DE MOOR, in 1745 Hoogleeraar te Franeker, en anderen. De beroeping van Predikanten geschiedt door den grooten kerkenraad, die, na een gros gemaakt te hebben, daaruit een twaalf-, zes- en drietal formeert, uit welk laatste de beroeping geschiedt, die aan het classikaal bestuur van Hoorn ter aprobatic wordt ingezonden. De Herv. hebben hier twee kerken namelijk de Westerkerk en de Zuiderkerk.

De Westerkerk, weleer aan de H. GUNNARUS toegewijd, staat in dat gedeelte der stad, hetwelk van ouds Gommerskerspel genaamd werd. Thans heet men de straat, alwaar de kerk haren voornamen ingang heeft, de *Oude-Westerstraat*. De Pastorie dezer kerk werd vóór de Reformatie, door de Graven begeben. De vestiging stond aan het Domkapittel van Utrecht, om reden de Proost van West-Friesland door het gemelde kapittel gezonden werd. Deze pastorie had geene sekere inkomsten, behalve drie morgen lands, dewelke jaarlijks tien Rijnsche guldens (14 guld.) opbragten. De verdere inkomsten moesten van de vervallen komen, waaruit de Onder-Pastoor aan den Pastoor, bij diens afwezigheid, jaarlijks moest betalen veertien Rijnsche guldens (19 guld. 60 cents). Er was geen pastoorshuis, en de Pastoor was tot geene andere lasten gehouden dan tqt het lezen van eene dagelijkse mis. Er was eene priestersprebende, waaraan, volgens eenen brief van den Deken van West-Friesland, in het jaar 1583, eenige perceelen lands waren besproken. Het begeben van het koster-schap, van de scholasterij, van het klerkambt, en van St. Andries Vikarij is in het jaar 1456 voor altijd door FILIPS de Goede, Hertog van Bourgondië, aan de stad opgedragen. Deze kerk is een indrukwekkend en groot gebouw, zij heeft drie regte doorgaande kappen, allen even hoog. Men weet niet, wanneer zij eerst aangelegd is. Sommigen schrijven in het jaar 1361 of 1370, anderen eerst in het jaar 1427. Eenigen verhalen dat de kerk in het jaar 1462, volbouwd werd; anderen zeggen omtrent het jaar 1486 of 1500 of 1519. In het jaar 1523 werden er ten koste der gilden, nog eenige glazen in den Noorderkap gezet, die door den beruchten DAVID JONISZ., glasschilder van Delft, geschilderd waren. Die van Gommerskerspel hadden voor, den middelkap der kerk met eenen hoogen toren te versieren, waartoe de grondslagen reeds gelegd waren, doch dit werk is blijven steken, en de kerk sedert met een klein torentje voorzien, zijnde het klokkenhuis, dat, in het jaar 1519, van hout is opgetrokken, van de kerk afgescheiden aan de oostzijde geplaatst. Nadat, in den jare 1604, een nieuw klokwerk in den Zuidertoren gemaakt was, heeft men het aldaar voorheen gebruikte in het klokhuis aan de Westerkerk overgebracht. Dit klokhuis is, in den jare 1609, met een vierkant verhoogd geworden, ten einde het geluid der klokken des te beter gehoord zoude kunnen worden, in het, sedert den jare 1590, nieuw gebouwde gedeelte der stad. Voor het koor der kerk staat een sierlijk houten afschutsel, weleer versierd met koperen pilaren, die, in den jare 1573, weggenomen en tot het gieten van geschut gebruikt zijn. Men had eertijds in deze kerk twee orgels, een groot en een klein, zijnde het groote gemaakt in de jaren 1548 en 1549, en het kleine in het jaar 1557, doch het laatste is al voor vele jaren

weggenomen, en de pijpen daarvan tot verbetering van het *groot* orgel gebruikt. In den jare 1838 is voor rekening van twee der achtenswaardigste leden der Hervormde gemeente en inwonersessen der stal, het inwendige gedeelte van het groote orgel bijna geheel vernieuwd, en de buitenzijde, benevens de daaraan gevonden wordende versierelen, op nieuw geschilderd geworden, zoo dat het thans een zeer fraai orgel mag genoemd worden. De predikstoel in deze kerk, in 1568 gemaakt, is zeer schoon bewerkt, en heeft meermalen de bewondering van deskundigen weggedragen. In dat gedeelte van de kap der Westerkerk, hetwelk vóór het jaar 1445 gebouwd is, zijn twee balken, waarop de volgende opschriften, met gouden letteren geteekend, te lezen zijn:

In 't jaar vijftien hondert seventig twee
Is door Jehovah krachtige hand
't Pausdom verstooten uit dese stee,
De waere Religie daerin geplant.

Die Spaensche vloot,
Seer vreeslyck groot,
Heeft Godt te niet gebracht,
In 't jaer van tachtig acht.

Aan de zuidzijde dezer kerk is eene geschikte kamer, waarin de vergaderingen van den kerkeraad gehouden worden. Aan deze kerk is, waarschijnlijk in het begin der zeventiende eeuw, een gepast lokaal gemaakt, tot plaatsing eener bibliotheek, welke nog aanwezig is en vele belangrijke werken bevat. Zij is haren oorsprong verschuldigd aan wijlen GERARDUS JACOB VESTERMAN, achtsten Predikant na de Hervorming te ENKUIZEN en Rector der Latijnsche scholen aldaar, beroepen in het jaar 1585 en † in het jaar 1600, die bij zijn overlijden een groot gedeelte zijner bibliotheek aan de Hervormde gemeente te ENKUIZEN had vermaakt. Deze bibliotheek is in vervolg van tijd door aankoop voor rekening der kerken, alsmede door geschenken van particulieren, aanmerkelijk vergroot en in waarde toegenomen.

De Zuiderkerk, eertijds aan St. PAULUS toegewijd, staat even buiten de *Oude-Westerstraat*, aan het einde der tegenwoordige *Kerkstraat*. Vóór den jare 1422, stond zij buitendijks, doch op den 4 Augustus des gemelden jaars gaf Hertog JAN VAN BELJEEN die van ENKUIZEN verlof, om hunne kerk af te breken en binnendijks wederom op te timmeren. Men begon haar hier in het jaar 1423 of 1424 te bouwen, midden in een rietbosch, hetwelk ten dien einde opgehoogd werd. Vóór de Reformatie werd de pastorie dezer kerk door de Graven begeben, en door het Domkapittel te Utrecht bevestigd. De pastorie had aan vaste inkomsten niet meer dan vier Rijnsche guldens (8 gulden 60 cents) en geen pastoriehuis. Alles bij elkander gerekend kon zij 86 Rijnsche guldens (78 guld. 40 cents) opbrengen. De Pastoor was gehouden dagelijks eene lezende, maar op Zon- en Heilige dagen eene zingende mis te doen, en somwijlen ook voor het volk te prediken. Het kosterschap, dat schier geene inkomsten had, werd, volgens vergunning van Hertog FILIPS, door de Regering vergeven. De muren dezer kerk staan, zegt men, zoo diep onder als boven den grond; hetwelk men in den jare 1623, bij de bouw van een nieuw doodbeenderenhuis, zoude ontdekt hebben. Met het bouwen van den hoogen, zwaren en sierlijken toren der Zuiderkerk, werd in den jare 1480 aangevangen, en in het jaar 1553 was hij eerst voltrokken.

Dese toren heeft eene hoogte van 252 voeten. De appel van den spits is in het laatstgenoemde jaar met koper bekleed geworden, uit sekere gelden, welke SIMON BLAEWULCK, destijds Pastoor te ENKUIZEN, van het bisdom van Utrecht te vorderen had, en welke gelden hij, op zijne terugreis van Jerusalem, te Venetië overlijdende, bij uitersten wille ten dien einde had gelegateerd. In den toren hangen vier klokken, van welke de grootste bijna 2500 Nederlandsche ponden weegt. Bij het speelwerk behoort een trommel van zes voeten diameter, uit een stuk metaal gegoten. In het jaar 1595, van boven wel zes of seven voeten over zijde gezakt zijnde, werd de toren der Zuiderkerk, met groote behendigheid en kunst wederom regt gezet. In 1484 werd het verwulf der kerk, hetwelk toen geheel beschoten was, met verschillende tafereelen uit het Oude en Nieuwe Testament beschilderd, en aan den schilder, die dit werk had ten uitvoer gebracht, van stadwege, zekere inkomsten toegelegd, uit welke hij met zijn huisgezin, gedurende zijn leven, behoorlijk zou kunnen bestaan. In de maand December 1608, heeft men alle dese schilderstukken met geele verw overdekt en uitgewischt. Men siet in de Zuiderkerk monumenten opgericht ter gedachtenis aan den vermaarden Onderzoeker der Natuur *BARNARDUS PALUDANUS*, den 3 April des jaars 1655, te ENKUIZEN, overleden; gelijk mede aan *JACOB DIRKSL. BROUWER* en *JAN SIMONSL. BLAEWULCK*, die met de *SKRYNEN*, de grondleggers van de vrijheid der stad zijn geweest. De opschriften op deze monumenten, door ouderdom onleesbaar en de monumenten zelve eenigermate beschadigd geworden zijnde, zijn, thans (in 1842), op nieuw in orde gebracht en opgeschilderd. In den jare 1515, was in de St. Pancras kerk een houten kruis aanwezig, hetwelk, volgens de overlevering, aan eenen hollen boom in Noorwegen gegroeid was, nadat eene maagd, op zekeren Paaschdag, na het gebruiken des H. Sacraments, onpasselijk wordende, aan voorgeschreven boom had overgegeven. Door dit kruis werden, naar men wilde, vele wonderen verricht, en eene menigte menschen van ongeneeslijke kwalen hersteld. Het gerucht aangaande dit wonderkruis werd overal verbreid, en had ten gevolge, dat vele aanzienlijken, uit verschillende plaatsen, zich in de maand Augustus, naar ENKUIZEN begaven, om het te sien en door groote geschenken te vereeren. Dit een en ander had ten gevolge, dat men, aan de noordzijde der kerk, een kruiswerk met twee kappen bouwde, in welke men dit kruis overbragt en bewaarde. Of het, bij de Hervorming, door de R. K. geborgen en nog te ENKUIZEN aanwezig is, kan met geene zekerheid bepaald worden. Dit aangebouwde gedeelte der kerk, werd sedert dien tijd de *Heilige kruiskamer* genaamd. In later tijd zijn daarin zitplaatsen gemaakt en eene koperen kroon gehangen, van welke bij de godsdienstoefeningen is gebruik gemaakt, doch in het laatste gedeelte der vorige eeuw is deze kamer van de Zuiderkerk afgescheiden, en wordt thans tot werk- en bergplaats gebruikt. In deze kruiskamer is, den 9den October 1618, de Noord-Hollandsche synode gehouden, welke was bijeengekomen tot voorbereiding der werkzaamheden voor, en benoeming van Gecommitteerden tot de Nationale Synode, die te Dordrecht gehouden soude worden en werd aldaar, als Gedeputeerde van wege ENKUIZEN, benoemd *Dr. ABRAHAM à DOORSLAER*, Predikant aldaar, een geleerd man en tevens een ijverig Contra-Remonstrant. In den jare 1614, was door voorschreven Predikant in druk uitgegeven: eene vertaling van den Bijbel en der Apocryphe boeken, voorzien met aantekeningen en verbeteringen van *TERRELLIUS*, *JUNIUS*, *BREA* en *PISCATOR*. Een exemplaar van

dezen bijbel is nog op de bibliotheek aan de Westerkerk aanwezig. Voornoemde kamer is in vervolg van tijd meermalen gebruikt tot het houden der gemelde synode. Doch in den jare 1672, heeft men tot het houden dier vergadering eene kamer gebruikt in het voormalige Ziekenhuis, welke laatstgenoemde plaats men tot deze bijeenkomst geschikter oordeelde. In voorschreven Kruiskamer, is tusschen de jaren 1818 en 1600, eene vrouw begraven, wier lijk, bij de opgraving, door de afzigtelijkheid — naar het oordeel dier bijgeloovige tijden — een zigbaar bewijs opleverde eener straffende voorzienigheid. De geschiedenis dezer vrouw, wordt nog in handschrift te ENKHAUSEN bewaard en het hoofdzakelijke van hetgeen met haar is voorgevallen, is op last der toenmalige Regering op haar grafzerk uitgehouwen, welke zerk nog heden in de Kruiskamer kan gezien worden. Aan de westzijde der Zuiderkerk, op dezelfde plaats, op welke in de dertiende of in het begin der veertiende eeuw, toen de kerk nog buitendijks stond, de kleine kapel van St. Pancras gebouwd was, is in later tijd eene kamer gemaakt en ingerigt tot eene vergaderplaats van de Diakenen der Hervormde Gemeente. Dit lokaal is in 1686, bijna geheel vernieuwd en wordt nog heden tot dat oogmerk gebruikt. Boven het souder portaal is de vergaderplaats van Kerkmeesteren der Hervormde Gemeente.

Vroeger hadden de Herv. hier nog eene kerk de Kleine Kerk of Monniken Kerk gehooten, welke aan de zuidzijde der St. Pancras- of Zuiderkerk stond en haren hoofdingang had in de straat genaamd de *Drie groene Ekele* en certijds de kerk van het Augustijnerklooster geweest is. Deze werd, in het jaar 1646, ten dienste van de Herv. geopend, en diende toen om er des zondags namiddags in te prediken, en in de week, er onderscheidene catechisatiën te houden. Sedert het jaar 1819 bestaat die kerk niet meer. Zij is met het Nieuwe Armenweeshuis en vele belende huizen gesloopt, en in een groot plein, met opgaande boomen beplant, nu het Bosch genaamd, veranderd.

Blijkens een nog aanwezig doop- en huwelijks register van het jaar 1691—1711 is er ook een Fransche gemeente te ENKHAUSEN geweest; die hoogst waarschijnlijk hare godsdienst zal hebben uitgeoefend in de kerk van het voormalige Barrevoeters-klooster, welk gebouw thans *Artibus Sacrum* genaamd wordt. Men meent ook dat in het laatste gedeelte der vorige eeuw eene kleine Fransche gemeente te ENKHAUSEN zou gebruik gemaakt hebben van de Kleine of Monniken kerk, doch dit is niet waarschijnlijk.

De Remonstranten hebben ook, na hunne verbanning, in het begin des jaars 1619, te ENKHAUSEN godsdienstige bijeenkomsten gehouden, doch in stilte en in klein getal. Zij hebben er echter zimmer eene vaste vergaderplaats gehad.

De Christenen, toegedaan de onveranderde Augsburgsche confesie of Lutherschen, van welke men er ruim 100 telt, maken eene gem. uit. De eerste, welke hier, onder vele vervolgingen, het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *FREDERICUS FREDERICI TANNHOF*, geb. te ENKHAUSEN in 1599 of 1600, die in het jaar 1627 naar Middelburg beroepen werd en derwaarts vertrok. Tot in 1641 werd het den Lutherschen door de Vroedschap en Burgemeesteren strengelijk verboden, geheime of openbare godsdienstige bijeenkomsten te houden. Volgens ordonnantie van den 30 Maart 1624, werd het loopen of verharren van een huis, erve, schuur of stal te dien einde verboden op eene boete van 80 penden vlaamsch (500 gulden) terwijl de Prediker, Voorleser of

Voorzanger, in eene boete van 4 ponden vlaamsch (94 guld.) en elk een , die de vergadering had bijgewoond, in eene boete van 2 ponden vlaamsch (19 guld.) werd beslagen. Doch in weerwil van alle hindernissen werd, op den 18 April 1652, in stilte, de verwerf de blaauwe hand, op de *Noorder-Boerevaart*, tot eene godsdienstige vergaderplaats ingewijd, ofschoon de gemeente niet voor het jaar 1641 vrijheid verkreeg, om openbare godsdienst te mogen houden. In het jaar 1647 is de kerk vergroot, en met vijf koperen kroonen (nog aanwezig) door milde gevers versierd, in 1755 is het kerkgebouw andermaal vergroot, met eenen keurig gebeeldhouwden predikstoel, nieuwe banken en eene gaanderij voorzien, waarop, in het jaar 1760, een welluidend orgel geplaatst is.

Er waren vroeger twee vergaderplaatsen voor de Doopsgezinden. Reeds in het jaar 1632 hadden de Oude-Vlamingers, die tot de sociëteit van Groningen behoorden, en de Waterlandsche Doopsgezinden hunne bijzondere bedehuizen. Die der eerstgenoemden stond op de *Zuider-Boerevaart*, waarin de dienst door twee Leeraars werd waargenomen, terwijl die der laatsten op het *Zand* staande, maar éénen Leeraar had. In de kerk der Waterlandsche vergaderden ook de Collegianten voor den korten tijd, dat zij hier eene kleine gemeente uitmaakten. In het jaar 1755 heeft de Waterlandsche gemeente te Venhuizen zich vereenigd met die op het *Zand*. Tot Leeraar bij deze gecombineerde gemeenten is in datzelfde jaar van Heerenveen beroepen SJOERD PIETERSZ. VAN DORCKENBURG. De laatste Leeraar bij deze Waterlandschen, beroepen in het jaar 1761, was RINHART RAMSEN, † in 1765. De Oude Vlamingers hebben zich in het jaar 1765 na den dood van RAMSEN, met de Waterlandschen vereenigd, en tot Leeraar voor de vereenigde Doopsgezinden werd toen verkozen HENDRIK VAN GELDER, Predikant te Goederede, die den 25 Augustus 1771 van hier naar Enschedé is vertrokken. Den 22 Januarij 1789, kocht deze vereenigde gemeente de verlatene Jansenisten kerk op het *Venedij*, die op den 16 Augustus van hetzelfde jaar door Ds. P. MOLL, hervaarts gekomen in 1787, werd ingewijd tot een bedehuis voor de Doopsgezinden. De kerk op de *Zuider-Boerevaart* is, zoo wel als die op het *Zand*, tot kleine burgerwoningen vertimmerd.

De R. K., die hier 660 in getal zijn, onder welke 540 communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartsbischop van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk aan den H. FRANCISCUS XAVERIUS toegewijd, in den *Hock*, aan het einde der *Harpstraat* staande, is in het jaar 1774 tot het tegenwoordig gebruik ingerigt. — In de jaren 1642 en 1645 zijn er te ENKHUIZEN nog keuren gemaakt, bij welke alle geordende Priesteren de stad ontzegd, en den R. K. verboden werd, eenig nieuw altaar op te rigten of in bijzondere huizen zamenkomsten te houden. Ook in 1750 en nog later, tot in 1727 hebben de R. K. Pastoors bij hunne komst in de stad moeten beloven, geene gelden bij de burgers en ingezetenen in te zamelen, tot oprigting of instandhouding van buitenlandsche kloosters. De tegenwoordige kerk zal eerlang, naar een reeds gemaakt plan, uitwendig verbouwd en veel verfraaid worden.

De R. K. der Oude Cleresij, van welke men er 90 aantreft, maken te ENKHUIZEN eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt. In 1744 waren hier drie statien, welke ieder eene kerk en eenen Pastoor hadden, als: eene in het *Westende*, aan den H. JOHANNES toegewijd, eene op het *Venedij*, aan den H. PASCRATIUS toegewijd, en eene op de

Breedstraat, aan den H. GUNNARUS toegewijd. De statie van den H. JOHANNES heeft zich in het jaar 1751 na den dood van den Pastoor JOHANNES SCHAAGEN met die van de H. GUNNARUS vereenigd. Na het overlijden van den Pastoor GERHARDUS TIEMERS, op den 16 October 1788, is de gemeente van St. PANCRAAS met haren Pastoor WILHELMUS VAN VIANEN, tot de kerk van St. GUNNARUS op de *Breedstraat* overgegaan. De kerk, in het *Westeinde*, is tot een woonhuis verbouwd, terwijl die op het *Venedij*, sedert 1789, tot eene godsdienstige vergaderplaats der vereenigde Doopsgezinden gebruikt wordt.

Voor de Reformatie zijn hier ook onderscheidene kapellen geweest, van welke wij vermeld vinden St. Antoniuskapel, in het jaar 1594, op den *Dijk*, naderhand de *Breedstraat* genaamd, gebouwd, welke, bij de bouwning van het oude stadhuis in 1460 aan dat gebouw getrokken of tot eene woning verbouwd is; St. Jans- of Johanneskapel, door anderen St. Stephanuskapel genoemd, in het jaar 1294 in het *Westeinde* der stad gebouwd, en in 1818, met vele daarnaven staande huizen door brand vernield, doch in 1817 weder herbouwd, zijnde later de hierboven vermelde Kerk der R. K. van de Oude Clerexij geweest; en de St. Eucheriuskapel, vroeger een gedeelte van het Barvoeter- of St. Claraklooster, in het jaar 1441 in de *Oude Westerstraat* gebouwd, in later tijd ingerigt tot een Gemeenlands Gevangenhuis, waarin de zoogenaamde Geweldiger of Waterschout zijne woning had, doch thans door een Apothekar tot laboratorium en bergplaats van droogerijen gebruikt wordende. In 1424 of eenige jaren daarna is eene Kleine Kapel in het *Westeinde* gebouwd. Deze kapel zonder altaar en alleen met een groot kruis voorzien, was, zoo men zegt, even ver van de Wester- of Koepoort verwijderd als de berg Calvarië van Jerusalem, ruim $\frac{1}{2}$ uur gaans. Zij was alleen ingerigt tot bidplaats voor de voorbijgaanden en daarin werd slechts eenmaal in het jaar, wanneer de processie zich buiten de Koepoort begaf, de Misse gelezen. Deze kapel is waarschijnlijk kort na den tijd der Hervorming gesloopt. De herinnering aan de twee voorschrevene kapellen is bewaard gebleven in de nog aanwezige Kapellesloot en het Kapelleland, welke beide in den Polder van het Grootslag gevonden worden. Na de Hervorming schijnt uit de aanwezige fondsen van voornoemde Kapellen, in het *Westeinde* der stad, de dusgenoemde Kapelleschool gesticht te zijn. Vroeger was deze school geplaatst aan de zuidzijde der Streek in een huis genaamd het Turksche Hoofd, schuins over de St. Johanneskapel; doch na den jare 1721 is waarschijnlijk op den grond der kapel een huis gebouwd, hetwelk tot het houden dier school is ingerigt geworden. Den 13 November 1659 werd door de Regering der stad EKKEWIJEN aan den Onderwijzer in de Kapelleschool gelast, om kosteloos onderwijs in lezen en schrijven te geven aan kinderen van behoeftige ouders, die van dit voorrecht gebruik zouden willen maken, doch in later tijd waren zulke ouders verplicht, een gering schoolgeld voor het onderwijs hunner kinderen te betalen. Na den jare 1816 is in de Kapelleschool, in het *Westeinde* der stad, geen onderwijs meer gegeven, en voornoemde school heeft geheel opgehouden te bestaan in den jare 1840.

Ook had men vóór de Hervorming te EKKEWIJEN een Augustijnenklooster, bij den vrijdom zijnen voornamen ingang in de *Weesteiger* hebbende en zich voorts uitstrekkende tot aan de *Drie Grosse Eken*, zijnde het gebouw, dat later tot het Nieuwe-Weeshuis is ingerigt, doch in 1820 gesloopt. Er bestonden mede vier vrou-

wakkloosters als: het St. Ursulaklooster, in de *Westerstraat*, thans het Wees- en Armhuis; het Barvoeter- of St. Claraklooster, ten *Oosten de Westerkerk*, na de Reformatie ingerigt tot een Oude Mannen-en-Proveniershuis, later gebruikt tot een Diakonie Oude Mannen-en-Vrouwenhuis, thans in kleine burgerwoningen en stalling veranderd; het St. Cecilia Klooster, *Achter de Westerkerk*, waarvan het nog bestaande gedeelte, sedert het jaar 1816, tot een oeconomisch werkhuis dient; en het St. Agnes-Convent, ten *Westen de Westerkerk* aan de straat, nog het Klooster genaamd, dat na de Reformatie tot burgerwoningen vertimmerd is (1).

In 1849 is ook ERKRUZEN een Heiligen Geesthuis opgerigt, en voor de bouwing daarvan betaald omtrent zeventien Rijsche guldens (23 guld. 80 cents), behalve de kosten van zand en schutting. De plaats alwaar dit gebouw gestaan heeft is onbekend. Men vindt aangeteekend, dat te ERKRUZEN voor het begin der zestiende eeuw, een Terminariehuis aanwezig was, in hetwelk de Franciscanen of Minderbroeders, voor een bepaalden tijd hun verblijf gehouden hebben, doch wanneer en waar het gebouwd was, wordt niet opgegeven. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het een gedeelte heeft uitgemaakt van het voormalig Augustijnsklooster.

De Israëlitën, van welke men er 80 telt, hebben hier eene synagoge op de *Zuider-Havendijk*, die tot den ring van *Hoorn*, ressort *Amsterdam*, behoort. De synagoge is gebouwd in den jare 1788, vóór dien tijd hielden de Israëlitën hunne godsdienstige bijeenkomsten in een huis op diem havendijk aan de westzijde, op den hoek van den kreupelsteiger, in welk huis eene groote kamer tot dat oogmerk was ingerigt.

Liefdadige gestichten zijn: Het Wees- en Armhuis in de *Westerstraat*, vroeger het Oude-Weeshuis genoemd, weleer een gedeelte van het St. Ursulaklooster, en in het jaar 1851 tot een Weeshuis voor burgerkinderen onder de tien jaren ingerigt, doch later ook voor die onder de dertien jaren opengesteld, terwijl er thans tot 16 jaren worden aangenomen, en het Diakonie-Armhuis der Hervormde Gemeente op het *Verlaat*, vroeger de *Karnemelksloot* genaamd, den 31 Augustus 1818 opgerigt tot verzorging van bejaarde lidmaten dier gem., die vroeger bij particulieren besteed werden, en waarin thans 50 gealimenteerden van kost en kleeding worden voorzien. Voorheen had men hier nog een Oude Mannen- en Proveniershuis, waartoe het voormalige Clarissenklooster was ingerigt; een Gast-of-Ziekenhuis, achter de *Westerkerk*, in een gedeelte van het voorm. Ceciliaklooster, hetwelk tot een Zieken-Gasthuis en te gelijk tot een Pesthuis verbouwd was, uit de winst van eene loterij, welke in het jaar 1892 was opgerigt; een Leprozenhuis of Beijerd, waartoe een ander gedeelte van het Ceciliaklooster, hetwelk van het vorige door eene straat gescheiden is, verbouwd was, mede uit de winst eener loterij, tot het houden van welke, op den 16 Julij 1609 verlof verleend werd, en het Nieuwe Armen-Weeshuis bij de *Weessteeg*, dat bestemd was voor burgerkinderen boven de dertien jaren en voor vreemde kinderen, waartoe in het jaar 1603 een gedeelte van het Augustijnsklooster werd ingerigt. Doch deze vier gestichten zijn door den drang der tijden te niet gegaan,

(1) Men zie voorts over deze Kloosters de art. ASKENTENKLOOSTERS (St.), hiervoor Deel I, bl. 88, CECILIAKLOOSTER (St.), D. III, bl. 57, CLARISSENKLOOSTER (St.), D. III, bl. 80, en URSULAKLOOSTER (St.), hierachter.

terwijl de gebouwen, zoo als wij reeds boven gezegd hebben, tot andere einden bestemd zijn.

Behalve de opgenoemde godshuizen heeft men hier nog de volgende weldadige inrigtingen: het Genootschap: *Oeconomis Eucharis* (Lekhuizense huishoudkunde) thans onder bescherming van Z. M. den Koning, opgericht den 2 April 1779, tot het uitloven van premieën ter aanmoediging en bevordering van vlijt en arbeid onder den gemeenen man, en vooral tot dat gene, hetwelk tot de haringvisserij en aankleve van die behoort, welk genootschap thans ruim 80 Leden, 28 Buitenleden en 16 Begunstigers telt; en het Oeconomisch Werkhuis, opgericht den 6 Mei 1780, om in dit werkhuis, en voor rekening van die instelling, daar buiten, garen tot buisennetten te laten spinnen, en het haringwant, te laten breiden, hetwelk nog aan meer dan 150 personen, mannen, jongelingen en vrouwen arbeid en brood verschaft. Op den bovengenoemden Drommedaris ts, in het jaar 1851, eene soortgelijke inrigting gevestigd, door het Diakonie bestuur tot wering der bedelarij; een vijftigtal jongelingen en mannen zijn daár bezig met kantenweven en het vervaardigen van koffijzakken, of elders werkzaam, om wol te spinnen, waarvan vrouwen en meisjes in hare woningen, tegen een bepaald loon, sokken en slaapmutsen breiden. Deze inrigting staat geheel op zich zelve, en heeft niets gemeen met het Oeconomisch werkhuis. De Directie der Armen inrigting, beijvert zich, om door het doen spinnen van wol, en breiden van slaapmutsen, handschoenen en sokken voor Militairen, aan den behoeftigen stand werk en onderhoud te verleen. De Stads Armenschool, is in de laatste helft der vorige eeuw opgericht. Het gebouw waarin deze school gehouden wordt, is in het jaar 1829 en 1831 aanmerkelijk vernieuwd en verbeterd. Daarin wordt thans door een Hoofdonderwijzer en twee Onderwijzers, aan 207 leerlingen van alle Godsdiensstige gezindheden, een zeer doelmatig onderwijs kosteloos medegedeeld. Voorts wordt 's jaarlijks, gedurende de drie wintermaanden, door eene commissie, bestaande uit vijf der notabelste ingezetenen, in het seekantoor, aan ruim 500 huisgezinnen 17 à 18.000 portieën warme voedzame spijsz uitgedeeld. Deze commissie, tot dit weldadig doel door vrijwillige intekening der burgerij in staat gesteld, bestaat reeds sedert de maand December des jaars 1800.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen verdient vooral melding de Latijnsche School, gemeenlijk voorheen de Groot School genaamd, vroeger geplaatst in een deftig gebouw in de *Westerstraat*, in het jaar 1849 gesticht, en in het jaar 1823 afgebroken. Thans wordt de Latijnsche school gehouden in een der vertrekken van het *Seekantoor*. In het jaar 1880 werd er reeds een Rector op eene wedde van zes en twintig gulden en een Conrector met een jaarlijksch tractement van twintig gulden aangesteld. De eerste, die hier het rectoraat heeft waargenomen, is geweest Mr. CRISVINUS ARENDONK en zijn medehelper Mr. RENNEA RENNEASZ., die van Staveren in 1880 beroepen werd. De school is nog verdeeld in drie hoofdklassen, en wordt thans door een gemiddeld getal van 10 tot 12 leerlingen bezocht. Voorts heeft men er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 22 October 1789 is opgericht, 40 Leden en 15 Begunstigers telt, en eene goede, in 1809 begonnen, volksbibliotheek van meer dan 600 boekwerken, eene in Januarij 1823 geopende Zondagschool, en eene den 18 Augustus 1818 opgerigte spaarbank heeft. Het Toonkunstig genootschap: *Musica et Amicitia* (Toonkunst en Vriend-

schap), in 1806, na eenige jaren rust, weder opgericht, vergaderde swintig jaren lang in een lokaal van het voormalige gasthuis, tot het, in het jaar 1836, een vervallen gebouw, de Turfkerk genaamd, zijnde een gedeelte van het voorm. St. Claraklooster, aankocht, en tot eene goede concertzaal inrigtte. Dit gebouw werd, op den 10 October 1837, met een luisterrijk-concert ingewijd, onder den naam van *Artibus Sacrum* (aan de kunsten gewijd), met welk opschrift de voorgevel prijkt. Dit genootschap telt nog 24 leden. Ook bestaan te Enkhuizen nog eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, tot stand gekomen in het jaar 1836 en 50 leden tellende; het Letterkundig Genootschap: *Kennis kweekt Vriendschap*, opgericht den 15 November 1832, dat thans uit 30 leden bestaat, en het Letterkundig Genootschap: *Tracht nuttig te zijn voor elkander*, den 23 September 1832 opgericht en 15 leden tellende.

De wetenschappen vinden in deze stad nog kundige beoefenaars, en niet onbelangrijk zijn hier eenige kunstverzamelingen van bijzondere personen, vooral van munten en geschiedkundige platen en prenten.

Vernaarde Enkhuizers zijn geweest: de Godgeleerden RYARD TAPPEL, geb. den 18 Februarij 1488 of volgens anderen in 1487, † 2 Maart 1559, na Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Deken van de St. Pieterskerk, Kanselier van de Hoogeschool te Leuven, en Opper-Inquisiteur over de Nederlanden te zijn geweest; HERMANUS WITSIUS (HERMAN WITS), geboren 12 Februarij 1636, † 23 October 1708, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Leyden, na van 1676 tot 1680 te Franeker en van 1680 tot 1698 te Utrecht Hoogleeraar te zijn geweest; VOLKARD VISSCHER, geb. 20 Januarij 1659, † in 1678, als Predikant bij de Lutherse gemeente te Amsterdam, die reeds vóór BALTHASAR BEKKER, in 1677, optrad tot *verstooringhe des Satans rijk*, zoo als hij zelve zijne poging tot bestrijding van de volksdwaling noemde; en DANIEL HENDRIKXZ, een man van groote geleerdheid, geb. in 1766, † 7 Maart 1841, als Predikant bij de Hervormde gemeente te Groningen, na de vaderlandsche kerk in onderscheidene betrekkingen gewigtige diensten te hebben bewezen.

De Genees- en Heelkundigen: ANTONIUS ANTONIDES VAN DER LINDEN, geb. in 1570, † in 1663, als Geneesheer te Amsterdam, onderscheidene schriften nalatende; zijn zoon JOHANNES ANTONIDES VAN DER LINDEN, geb. 15 Januarij 1609, † 5 Maart 1664 als Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leyden; JOHANNES DE GORTA, geb. 19 Februarij 1689, † 11 September 1762, na eerst Hoogleeraar in de Geneeskunde te Harderwijk en later Lijfarts van de Keizerin van Rusland te zijn geweest; MEINHARD SIMON DE PUT, geb. 21 Maart 1754, † 14 Junij 1835, na Hoogleeraar in de Genees-, Verlozen Practische Heelkunde aan de hoogeschool te Leyden, te zijn geweest, en GERBRAND BAKKER, geb. 1 November 1771, † 16 Junij 1838, als Hoogleeraar in de Ontleedkunde aan de hoogeschool te Groningen.

De Wiskundigen, PIETER KOODS, geleefd hebbende in de zeventiende eeuw en FOKKE ELYAS REBON, mede uit de zeventiende eeuw, van wien nog een handschrift over de *Wis-, Zeevaart- en Sterrekunde*, op de bibliotheek in de Westerkerk aanwezig is.

De Aardrijks- en Zeevaarkundige LUCAS JANSZ. WAGENAER, die in de zestiende eeuw leefde, en wiens werk: *Spiegel der Zeevaart* getiteld, dat in 1584 en 1585, in twee deelen is uitgegeven, in zoo groote achting is geweest, dat de Engelschen alle werken over die stof een *Wagenaar* plagten te noemen; terwijl hij in 1592, nog de *Treasoer der Zeevaart* uitgaf, welke werken hij, in 1591, ten dienste der minver-

mogende zeelieden, in een werk in Octavo, onder den naam van *Enkluiser-Seevaartboek*, bijeen getrokken heeft; **ERLIX WOUTKES**, een schipper, die in 1669 en 1670 het middel uitvond, om de stengen der groote schepen, welke te voren aan den top der mast werden vastgewoeld, te doen doorschieten, eene uitvinding, waardoor hij eene uitstekende dienst aan de scheepvaart bewezen heeft; **FREDERIK ADRIAANUS WESTPHALEN**, † 2 October 1653, na op eigen kosten de drie deelen der oude wereld, Europa, Azië en Afrika doorreisde te hebben, en **DIRK GERBITSZ.**, gezegd **CHINA**, de eerste Nederlander, naar het schijnt, die China en Japan heeft bezocht. Hij ontdekte *Dirk-Gerritsland*, ten Z. van Amerika.

De Latijnsche en Grieksche Taalgeleerde **THEODORIKUS LANGIUS**, † 8 Junij 1578, na, tien jaren lang aan de hoogeschool te Bordeaux en vervolgens nog 24 jaren aan het Busleidsche collegie te Leuven, de Grieksche taal te hebben onderwezen.

De Latijnsche Dichter, **HERITTIUS ISBRANDI** (**HEERTJER YSBRANDSZ. VAN WILDEKES**), geb. in 1522, † 4 Januarij 1611.

De Schilder **PAULUS POTTER**, geb. in 1625, † in 1654.

De Plaatsnijder **CORNELIS BOISSENS**, die in de zestiende eeuw geleefd heeft, en tevens een beroemd schrijver was.

De Staatsinridders: **FRANCISCUS MARLSON**, zoo als hij zijnen naam, welke eigenlijk **MAAKSCHOON** was, verzaachtte, geboren tusschen 1530 en 1540, en vermoedelijk in het begin der zeventiende eeuw †, na onderscheidene gezantschappen te hebben waargenomen, terwijl hij zich tevens een groot voorstander en begunstiger van de zeevaart betoonde (1); **ISAAK à DORRESLAER**, Resident van Engeland, aan het Hof te 's Gravenhage, alwaar hij den 12 Mei 1649 vermoord werd, zijnde hij geb. den 30 October 1605, en **JACOB MOSSEL**, † 15 Mei 1761, als *Gouverneur-Generaal van Neerlands-Indië*.

De Zeehelden: **JAN GERBRANDTSE.**, die in 1606, toen hij Vice-Admiraal van West-Friesland en het Noorderkwartier was, de Admiraal van **DUINKERKEN** overwon, en 70 gevangenen te **ENKUIZEN** opbragt, **JAN REYNERTSE**, een Koopvaardijvaarder, die tot twee malen toe de Duinkerkers met kloeken moed heeft afgeslagen; **JAN PIETERSE. PROOST**, Groot-schipper, die in 1611, met Schipper **CORNELIS ADRIAANZ. BROUWER** van Medemblik, in gevecht geraakt zijnde tegen vijf groote galeijen van Tunis, deze moedmoedig afsloeg, en het volk van het schip van **BROUWER**, hetwelk in brand geraakte, in het zijne overnam; **JACOB PIETERSE**, die in 1603, in plaats van **SEBALD DE WEERT**, het Vice-Admiraalschap in Oost-Indië met moed en roem heeft waargenomen; **WYBRAND SCHRAAK**, Admiraal van eene Oost-Indische vloot, die zich in 1627, met het schip *Hollandia* en het jagt *Grootebroek*, tegen den Roover **KOMPAAN** en vier zijner groote roofscheepen, door welke hij werd aangevallen, kloekmoedig verdedigde; **FRENK FREENKZ. RYX** en **HEERIK JANSZ. SCHRAAK**, Groot-schippers, die zich door hunne kloeke oorlogsdaden, in Oost-Indië, hebben beroemd gemaakt; de Zeekapiteinen **Vol-**

(1) Het huis, waarin **MARLSON** geboren en opgevoed is, is nog op de *Venodij* te **ERKENNEN** aanwezig. In den voorgevel leest men onder zijn geslachtswapen de volgende woorden: **IN SE DOMINE SPERAVI NON CONFUNDAR IN ATERNUM. PRO JUSTITIA TUA ERUBER ET LIBERA ME. Psalmus 71** (d. i. Op U Heere betrouw ik, laat mij niet beschaamd worden in ewigheid. Red mij door Uw goedertierenheid en bevrijd mij. Psalm 71 vers 1 en 2). Boven den ingang der deur leest men: **DEUS VIVAT, SPES EST** (d. i. Zoo lang er leven is, is er hoop), en in de voormalige woonkamer van **MARLSON** vindt men aan den schoorsteen deze woorden: **OMNIBUS HONORIBUS COMPOTERER** (d. i. Ik heb eenen drinkgeest, die gheugen heeft).

PIETER KANONIK, GERRIT VAN SWOL, CORNELIS DE ZEEUW en LIEVE DE ZEEUW, die zich insgelijks door hunnen heldenmoed een grooten roem verworven hebben; **HILLENBRAND GERBITH QUAST**, die in 1628 Vice-Admiraal van Noord-Holland was; **VOLKERT SCHEER**, gesneuveld den 7 Junij 1673, als Vice-Admiraal; **DAVID VLUG**, gesneuveld den 7 Junij 1673, als Schout-bij-Nacht; de Kapiteins **CORNELIS DE BOER**, † 16 Junij 1675 aan zijne in den slag van 7 Junij deszelfden jaars bekomene wonden; **PIETER BAKKER en MAARTEN DE BOER**, die zich mede in dien zelfden slag heldhaftig gedragen hebben; **ARNOLD ADRIAAN BUTSKES**, geb. den 21 Januarij 1770, † in Januarij 1838, als Vice-Admiraal, en **GERRIT FABRITIUS** geb. 27 Maart 1772, gesneuveld den 21 October 1812 in het gevecht tegen de opstandelingen van Palembang, als Luitenant ter Zee der eerste klasse.

Aangaande den Burgemeester en Ridder **GERRIT ESTZ**, geleefd hebbende in de 18de eeuw, wordt getuigd, dat hij een moedig en ervaren zeeman was en Vice-Admiraal van Nederland geweest is. Ook Burgemeester **WILLEM JANSZ.**, was een ervaren en moedig zeeman en werd, in 1660, benoemd tot Admiraal en Overste van de Vloot, waarmede 3000 Spaansche krijgsknechten, die in den oorlog tegen Frankrijk gediend hadden, naar Spanje zouden worden terug gebracht.

De Enkhuizers hebben ook dikwijls hunnen moed en volharding aan den dag gelegd, in het doen van verre reizen. Zij waren ook de eerste welke met den beroemden **JAN HUIGEN VAN LINSCHOTEN**, die, ofschoon hij te Haarlem geboren was, het grootste gedeelte van zijn leven te **ENK- HUIZEN** heeft doorgebracht, tot twee herhaalde reizen de vaart, benoorden om, naar China en Oost-Indië, beproefd hebben. De Admiraal, die in deze reizen naar Nova Zembla, eerst over drie en daarna over zeven schepen het bevel voerde, was een Enkhuizer, **CORNELIS CORNELISE. NAAT**. genoemd.

Onder degenen, die zich verdienstelijk omtrent het Vaderland gedragen hebben, verdienen vooral de **SREINEN** van **ENKWIJZEN** eene eervolle plaats. Het was den vader niet genoeg geweest, van het begin der Spaansche beroerten, met verwaarloozing van zijne eigene zaken, zijn vermogen ten nutte der goede zaak aan te wenden, zijne zonen stonden mede met al hunne schatten den Prins van Oranje bij. Zij verkochten hunne juweelen en andere goederen; verpandden de onroerende; gaven, renteloos, de gelden, daarvan gekomen, ten dienste van den lande, en rustten daarenboven nog schepen ten oorlog uit. Met deze laatsten deden zij gewigtige diensten op de Zuiderzee; noch vergelding, noch belooning vorderden zij. Geheel anders dacht er de grondlegger van onzen Staat over; want, bij akte van den jare 1677, gaf hij aan **SREIN**, en den oudsten zijner nakomelingen, tot den laatsten toe, den titel van Raad der Prinsen van Oranje, terwijl het geslacht van **SREIN** en diens nakomelingen » tot allen tijden, tot alle » ambten geprefereerd zijn ende blijven, uit zake van de mildadigheden » en groote diensten aan de Nederlanden, en in het bijzonder aan Zijne » Excellentie gepleegd. » Dit besluit des Prinsen is, in het volgende jaar, door de Staten, die zich toen noemden de Prelaten, Edelen en Gedeputeerden van de steden, representerende de Generale Staten van deze Nederlanden, nader bekrachtigd; terwijl zij daarbij de diensten der bevoorregten vermeldden, zoo dat men den prijs daaruit kan leeren kennen, waarop deze geschat waren. Het verdient opmerking, dat later aan elken Prins van Oranje, die in het stadhouderlijk be- wind kwam, door de nakomelingen het, hun door **WILLEM I** geschon-

ken, voorregt, is herinnerd, gelijk deze dan ook, van hunne zijde, telken reize de billijkheid van hunne aanspraak hebben erkend.

Ook verdient hier melding: CORNELIS SCHOKKA, geb. in 1784, † 4 April 1834, na Directeur der Administratie van Oorlog te zijn geweest. Deze toch heeft ten allen tijde de grootste belangstelling in den bloei en de welvaart zijner geboorteplaats aan den dag gelegd en zijn veel vermogenden invloed aangewend, om aan vele behoeftigen te ENKHUIZEN werk en onderhoud te verschaffen, waardoor hij seer veel tot de vermindering der armoede in die stad heeft toegebracht.

In het jaar 1279, werd ENKHUIZEN in brand gestoken, door NICOLAAS VAN PUTTEN; afgezonden door JAN VAN ARKEL, om de West-Friezen, die Wijdenes ingenomen, Kenigenburg afgebroken en Medemblik in brand gestoken hadden, tot onderwerping te brengen. Dertig jaren daarna overkwam haar hetzelfde onheil door de Friezen; want de West-Friezen, onder welke die van Enkhuizen ook behoorden, met de Hollanders tegen hen opgetrokken zijnde, waren in Westergoo gevallen, en hadden het platteland verwoest; om dit te wreken kwamen de Friezen omtrent ENKHUIZEN, waar zij met rooven en branden groote schade aanrichtten. De inwoners dezer plaats kochten wel eenige brandstichters om, die sommige heerenhuizen in Friesland in brandstaken, maar de Friezen bleven hun niets schuldig, kregen eenige van die vaaghalsen gevangen, strafden ze, nadat zij door pijn beleden hadden wie hen had opgemaakt, met den dood, trokken toen weder naar ENKHUIZEN, staken daar, als nog niet gesterkt zijnde, vijf en twintig huizen in brand en maakten vele goederen der ingezetenen tot buit. Die van ENKHUIZEN hierdoor nog meer verbitterd, begaven zich in het volgende jaar, 1310, met hunne naburen naar Stavoren, waar zij het klooster van St. Oulvus overvielen, plunderden en in brand staken; maar die van Stavoren bluschten den brand, achterhaalden hunne wijkende vijanden, ontweddigden hun den roof en namen tien gevangen, die zij des anderen daags voor het klooster ophingen.

De ingezetenen van Grootebroek, door de Kennemers, die de zijde van Vrouwe JAKOBA hielden, opgehitst, ondernamen in het jaar 1423, eenen aanslag op ENKHUIZEN, die echter mislukte. In het zelfde jaar op den 23 Augustus, waarschijnlijk vóór het in het werk stellen van dezen aanslag, was dien van Grootebroek, nevens dien van Lutjebroek, Westwoude, Hoogcarspel, Bovencarspel, Hem, Venhuizen, Oosterleek en Wijdenes, door Hertog FILIPS VAN BOURGONDIË, nog bevolen, die van ENKHUIZEN de hand te bieden, in het bevestigen der stede, en ten dien einde, op hun begeeren, ieder twee of drie dagen te graven, wanneer zij den meesten tijd zouden hebben.

In het jaar 1426, werd de stad door de Kennemers ingenomen, ook landde er eenig krijgsvolk van Vrouwe JAKOBA, in den herfst van dat jaar, hetwelk meer dan honderd burgers van tafel ligte, alzoo het op den middag was, die allen onthald werden. Doch kort daarna, wanneer de vloot van Vrouw JAKOBA, onder Wieringen, door de scheepsvloot der Kabeljauwschen, onder welke de Enkhuisers waren, geslagen werd, lieten de Kabeljauwschen met algemeene toestemming, tachtig der voornaamste gevangenen, tot weder wraak, te ENKHUIZEN, ont-
hoofden.

In het kaas- en broodspél, van den jare 1491, is ENKHUIZEN alleen onder alle de Westfriesche steden niet gemengd geweest. — In het jaar 1508, omstreeks het midden der maand October ontstond de St. Galusvloed, waardoor Noord-Holland bovenal veel schade leed, terwijl het

water zoo hoog stond, dat men met schepen door de straten van ENKHUIZEN voer.

In den Gelderschen oorlog, van den aanvang der zestiende eeuw, kweten de Enkhuizers zich dapper. Zij namen in het jaar 1511, een Geldersch koggeschip en twee boeijers, doende de gevangenen, die zij hier bekwamen, sedert ter dood brengen. De stad leed in het volgende jaar vrij wat door den brand, welke onder anderen de St. Janskapel wegnam, die echter, na verloop van omtrent vijf jaren, wederom werd opgebouwd.

In het jaar 1514, op St. Hieronimusdag, leed Holland zeer groote schade door eenen verschrikkelijken storm en watervloed, waardoor te ENKHUIZEN de sluizen met omtrent tachtig woningen, nevens 200 roeden van de bolwerken en een groot gedeelte van de vesten werden weggespoeld.

Op den vermaarden togt, welken Keizer V, in het jaar 1535, naar Tunis deed, ondersteunden hem die van ENKHUIZEN met vier oorlogschepen, van welke naderhand drie, met man en muis, voor Genua, door onweder vergingen.

In het jaar 1514, deed KARL, Hertog van Gelder, een aanslag op ENKHUIZEN, welke stad hij, als de sleutel der Zuiderzee, en voor hem het best gelegen beschouwde, om Holland te kwellen. Hij liet derhalve vijf smakschepen te Harderwijk uitrusten en sterk bemannen, welke tegen den avond van daar afstaken en een of twee uren vóór het opgaan der zon ter reede van ENKHUIZEN ten anker kwamen. Twee van hen liepen, met eenige waaghalzen, welke de anderen op het aansteken van zeker vuurteeken zoude hebben gevolgd, tot onder zeker hoofd, doch het water ontzakte hun, zoodat zij niet in de haven konden komen en zij waren gedwongen de ankers uit te werpen, om naar hoog water te wachten, maar door dit vertoeven en het aanbreeken van den dag liep de aanslag te niet, te meer naardien zij door eene vrouw, welke over den muur keek, ontdekt werden, hetwelk te weeg bragt, dat de schutterij eer zij landen konden, onder de wapenen gebragt werd. De Gelderschen nu bespeurende, dat zij ontdekt waren, liepen weder zeewaarts in, en wel met sulk eenen spoed, dat zij geen tijd namen, om hunne ankers te winden, maar die kapten, welke door de Enkhuizers opgehaald, en, ter gedachtenis van dezen mislukten aanslag, aan den Engelschen- of Zuidertoren, opgehangen werden.

In het jaar 1551 werd er te ENKHUIZEN door zekeren Pastoor, Hoer JAN genaamd, tegen eenige leeringen van de R. K. kerk, gepredikt, en in het volgend jaar met meer nadruk, door KORNELIS KOOLTUIN, Priester van Alkmaar, doch de Regering, die gematigd was, zocht de inwoners, zoo veel zij konde, van vervolging te verschoonen. In Julij des jaars 1566 werd de eerste openbare predikatie even buiten ENKHUIZEN gedaan. Van de beeldstorming, die op het openlijk prediken volgde, heeft ENKHUIZEN niet te lijden gehad. In de sententiën van ALVA vindt men alleen, dat zekere JAN FRANZ., verwer te ENKHUIZEN, de deuren der kerk verkracht heeft, om aldaar te breken.

In het jaar 1570 begon men te arbeiden om ENKHUIZEN tot de Staat-sche partij over te halen; veel werk had het in, te meer, omdat men middelerwijl van binnen en van buiten woelde, om de stad aan de Spaanschen te houden. Toen de Watergeuzen, met den aanvang van April des jaars 1572, Brielle onverwacht hadden ingenomen, en Vlissingen zich mede in vrijheid had gesteld, begon de Hertog van ALVA het gevaar, dat hem aan den zee kant dreigde, te bemerken.

Hij rustte dus eene vloot uit, welke hij onder den Admiraal van BOSWIJZEN stelde, voornemens zijnde, om daarmede den Graaf van DER MARK uit Brielle te verdrijven. Deze oorlogschepen kwamen te ENKHUIZEN bijeen, waar zij eenigen tijd op de reede bleven liggen, waarschijnlijk met oogmerk, om eenig krijgsvolk in de stad te werpen, en zich van haar te verzekeren, waartoe men meent, dat eenigen uit de regering de behulpzame hand zochten te bieden. Intusschen had ook WILLEM, Prins van Oranje, reeds omtrent twee jaren, heimelijk met eenigen binnen de stad verstandhouding gehad, en terwijl er de schepen van den Hertog van ALVA toegerust werden, gebeurde het, dat een scheepshoofdman, SCHEERLENSBURG genaamd, het brood, hetwelk hij in de stad had laten bakken, zocht sloop te brengen eer hij geld gaf. De bakker, DIRK JANSZ. genaamd, eischte eerst betaling, SCHEERLENSBURG begou daarop te schelden en te dreigen, zeggende » hier zijn niet dan schelmen en Geuzen in de stad, dien het zwaarder dan die van Rotterdam (waar de Spaanjaarden eenen afgrijpselijken moord hadden aangerigt) vergaan zal." De bakker antwoordde daarop. » Ik hoop dat ons God daarvoor zal bewaren ;" waarop de Hopman, of niet wetende wat men in den zin had, of door toorn vervoerd, met gekruiste vingers zwoer, dat het niet beter gaan zou. Dit onbedacht zeggen, van eenige burgers gehoord, werd terstond door de geheele stad bekend. Men begon daarop de hoofden bijeen te steken, en de een den ander aan te hitsen, tot wering van de bezetting, van welke zij hun bederf te gemoet zagen. Niet lang daarna kwam zeker Hopman QUIKKEZ met Spaansche soldaten voor de poort, onder voorgeven, van hen door de stad naar de schepen te geleiden. De burgers weigerden hen in te laten, en de Burgemeesters, ziende, hoe de burgers gezind waren, gaven voor, dat men de soldaten slechts in de stad zou monstereu, en dan inscheepen. REINIER STOUTING, een oud en stout burger, antwoordde hierop, dat men het volk wel buiten konde monstereu, en van daar sloop doen gaan, opdat de burgers alle achterdocht benomen werd. De Burgemeester WOUTER SIMONZ. beet hem daarop toe, » dat de Burgemeesters, welken het bevolen was, de stad wel zouden regeren; hij zou » den bek snoeren, of men zou hem in een gat smijten." Hierdoor rezen meer woorden, en een ander welgeacht burger pastte den Burgemeester daarop toe: » Is de stad u bevolen, zoo regeert ze wel, maar » dat gij ons met bezetting van krijgsvolk zoudt belasten, staat ons niet » te verdragen. Die vier of vijf jaren neringloos gezeten hebben weegt » zulk eenen last te zwaar." Eindelijk bevolen de Burgemeesters de burgers te vreden te zijn, het krijgsvolk zou er buiten blijven. Des anderen daags kwam de Admiraal BOSWIJZEN met zijne Hellebardiers in de stad, en deed QUIKKEZ met zijn volk voor de poort komen, om hem door zijn onzag binnen te helpen, maar wederom te vergeefs. De Regering bedacht toen een anderen vond, doende een goed getal soldaten, bij kleine hoopen, in de stad komen, onder voorwendel van eenige nooddrift te koopen. Hun geweer liet men, door eenige wijven met huiken, heimelijk in de stad en in QUIKKEZS herberg brengen, die vervolgens met trommels liet omslaan, dat alle de soldaten, welke onder hem bescheiden waren, voor zijne herberg zouden verschijnen. Zoo haast als de burgers dit hoorden, kwamen zij op de been, en dreven den Hopman, met al zijn volk, kloekmoedig de stad uit. Meteen vlogen zij naar het huis daar de Admiraal BOSWIJZEN in was, namen hem gevangen, en stelden hem op het stadhuis in hewaring van de burgerwacht. Ook haalden zij het geschat van het hoofd en van twee oorlogschepen, die daar lagen, in de stad, op den

zelfden dag kwam het Amstordammer voerschip, geladen met vijf en dertig tonnen buskruit en eenige honderd geweren voor de oorlogschepen, aan: maar de burgers bragten deze voorraad binnen hunnen stad. De zaken aldus staande, kwamen er onderscheidene ballingen in de stad, die de burgers in hun voornemen, van zich in vrijheid te stellen, stifteden. Zekere PIETRA LUTJENS BUISKES moedigde hen onder anderen zeer daartoe aan, en beloofde hun den bijstand van den Prins van ORANJE, hetwelk hij met het vertoonen van eenen brief, door dezen aan hem geschreven, bevestigde; ook deed hij, door zijne kloekmoedigheid, een schip met krijgsvolk, door den Kastelein van Muiden derwaarts gebragt, terug wijken. De Admiraal BOSWIKES werd met den Burgemeester JAN VESTERMAN van het raadhuys gehaald, en op de Ketenoort in eene naauwe verzekering gesteld. De Burgemeester werd evenwel nog dien zelfden avond ontslagen, en vertrok naar Amsterdam; ook vond de regering eenige dagen daarna middel om BOSWIKES los te krijgen, en hem met eenige schutters naar Amsterdam te geleiden. Vervolgens stelden de overige Burgemeesters allerhande listen in het werk, om aanhang te krijgen, trekkende de Roomsche Katholijken aan hunne zijde, zoodat het geschapen stond, dat het tot een bloedbad zoude komen; maar een vrij groot getal vlugtelingen van Emden en elders in de stad komende, gaf den Onroomschen nieuwen moed, zoodat zij weder de overhand kregen, zich van het geschut meester maakten, en het Oranjevaandel van de Stadsmuur deden waaijen, zijnde, behalven den voorgemelden PIETRA BUISKES, DIRK JANZ. BROUWER met zijne beide zonen, JACOB FLORESZ., JACOB DIRKZ. en JAN VRESKRIJJK, hunne voornaamste aanvoeders. De eerstgenoemde nam omtrent 350 burgers in soldij, waarover hophlieden werden aangesteld. Hierbij kwam weinige dagen daarna eenig krijgsvolk en levensmiddelen uit Brielle, door LUKKE gezonden, en daarop werd er terstond verandering in de Regering gemaakt, wordende nieuwe Burgemeesters verkozen daar BUISKES een van was. De Spaanschen wendden sedert verscheidene pogingen aan, om ESKWIZEN wederom van partij te doen veranderen, doch het is hun nimmer gelukt.

Ten tijde van LEICHTER, ijverden de meeste Wethouders van ESKWIZEN voor het gezag der Staten, des hij zich, in het jaar 1587 van de stad poogde te verzekeren. Ten dezen einde op den 16 October van dat jaar binnen Hoorn gekomen, was hij reeds op weg naar ESKWIZEN, wanneer hem eenige afgezonden uit de regering den ingang in de stad nadrukkelijk kwamen weigeren. Hij was genoodzaakt in de Streek te vernachten, en vertrok des anderen daags, naar Medemblik.

Den 3 Januarij 1602 gevoelde men te ESKWIZEN den schok eener aardbeving, welke de huizen deed schudden, en eene groote ontsteltenis onder de ingezetenen te weeg bragt.

Den 26 September des jaars 1606 sprong de kruidmolen van ROZEMAN JACOBSZ., Vroedschap van ESKWIZEN, even buiten de stad staande: welk ongeluk, den 14 September 1637, ook die van PIETRA SWARROOON overkwam, die, na herbouwd te zijn, den 7 Februarij 1640 nogmaals in de lucht vloog.

In de kerkelijke geschillen, welke Holland niet lang daarna beroerden, heeft ESKWIZEN de Contra-Remonstrantsche zijde gehouden, en zich nevens Amsterdam en Edam, in den jare 1617, gekant tegen de resolutie, bij het meerder getal der Leden van Holland tot behoud van den vrede der kerk genomen.

Vele Eekhuizer Haringbuizen in den jare 1656 van de Duinvaarders genomen zijnde, volgde hierop een aanmerkelijks opstand in de stad, die door de Schutters met moete gestild werd.

Op den 21 Mei des jaars 1681 had men te EKKHUIZEN een vreeslijk onweder van donder en bliksem. Het trof inzonderheid zeker gedeelte der stad, aanvang nemende bij de soutkoeten en loopende tot aan het Noordeinde van den Wierdijk. De vrasemde uitwerksels daarvan zijn door sommigen omstandiglijk te boek gesteld.

In Junij des jaars 1683 is er te EKKHUIZEN eene aanmerkelijke opschudding ontstaan, ter gelegenheid dat de tamboer, die gebruikt werd om volk te werven, niet wilde roepen, om Zijne Hoogheid den Prins van Oranje te water en te lande te dienen. Het graauw plunderde het huis van den Oud-President Schepen WILLAM WILLEMS HEERLAREN, dien men verdacht hield, verboden goederen aan de Engelschen geleverd te hebben. Uit 's Gravenhage werd eenig krijgsvolk te scheep naar die plaats gezonden, om het oproer te stillen; doch het graauw hield de poorten gesloten, en schoot met scherp op de naderende vaartuigen. De Heer van BRECKENOE en andere Gemagtigden van 's Lands Staten, die, na verloop van eenige dagen, voor de stad kwamen, werden er ook buiten gehouden. Eerlang werd echter de opschudding gestild.

Toen men, in het jaar 1672, in het Noorderkwartier voor de Franschen beducht was, werd er inzonderheid te EKKHUIZEN met een veel ijver aan de verbetering der vesten gearbeid, dat de stad binnen korten tijd, alzoo de vrouwen, zoo wel als de mannen, aan de walven werkten, in behoorlijken staat van tegenweer gesteld was.

In 1747 ging de staatsomwenteling te EKKHUIZEN, zonder eenige beweging en zelfs zonder eenige buitensporigheden, bij het afschaffen der pachters, door.

Nadat de inw. der stad EKKHUIZEN, den 14 November 1778, den geheelen dag, door eenen geweldigen storm uit het West-Noordwesten en Noordwesten, zich voor te duchten onheilen bekommerd hadden gemaakt, werd die vrees niet weinig vermeerderd, doordien het water zigbaar aanwies, hetwelk zelfs ten tijde der eb, die ten 6 uren moest invallen, zoodanig vermeerderde, dat reeds voor 10 uren sommigen der ingezetenen, die de laagste gedeelten der stad, doorgaans het Noordeinde geheeten, bewoonden, genoodzaakt werden, ter berging van goed en leven, zich op zolders en vlieringen te begeven, ten einde boven de kruinen der dijken en waterkeringen in veiligheid te zijn. In het eerst bestond er geen aanmerkelijke vrees, dat de nood zeer prangend worden sou; doch welhaast zag men de hoogte van het water dermate toegenomen, dat het over de sluisen van de Noorderhaven, voorbij de Galeitjes en het Noorderspui, heenstroomde. Aan de eerstgemelde plaats begon het zijne werking des nachts omtrent half twee uren; men was daar bekommerd voor eenen doorbrank in den Visschersdijk, waardoor zeker vele huizen groot gevaar zouden hebben gelooopen van in te storten. Op het hielden der alarmklok en het slaan der trom kwam nu ieder ter wering van het water toeschieten, en verleende soo veel hulp als hij maar kon. Intusschen bleef het water al meer en meer aanwassen, en liep, over den Sybrandsdijk heen, met eene geweldige storting den Nieuwen-Rietdijk in, waar het zulk een gat in de straat maakte, dat de nabijstaande huizen met verninking bedreigd werden. Ten selfden tijd liep het ook over den dijk bij alle de overslagen, en kwam met een gemeene snelheid in het binnenwater. Hierdoor werd het gevaar niet

weinig vermeerderd. Overal plaatste men kistingen, om het grootste geweld van den stroom af te keeren. Allervreeselijkst stond het geschapen aan den overslag bij de Tuinstraat; want, dewijl het water uit de Zuiderhaven omtrent in eene regte lijn daarop viel, was er van boven een gat of sleuf in gekolkt, waardoor die straat en de Ruiterslal wel ter hoogte van anderhalven voet overstromd raakten. Vele lieden, die daar woonden, vlugten op hunne zolders, en men poogde de paarden te beveiligen door hen op den dijk te brengen. Dewijl men aan alle kanten gevaar bespeurde, waren de schrik, verbaasdheid en verwarring in het eerst zeer groot en algemeen. Men deed zija uiterste best, om het overloopen van het water voor te komen en te keeren, door middel van kistingen, welke door de geheele stad gezet werden. Elk ijverde, zoo veel zijne krachten toelieten, om alle mogelijke hulp te verschaffen, waardoor onderscheidene ongelukken werden voorkomen. Doch terwijl men bezig was, om het dreigende gevaar af te wenden, brak de dijk aan de Westerscheepstimmerwerf door, welke doorbraak, die wel vijf roeden groot was, algemeene bekommering veroorzaakte. Het buitenwater stortte door deze opening met zulk een verbazend geweld in het binnenwater, dat velen voor eene geheele overstroming der rondom liggende landerijen vreesden. Ten einde het gat te dempen, deed men drie haringbuisen daarvoor sinken; toen men echter zag, dat deze voorzorg het gevolg niet had, die men er sich eerst van beloofde, liet men het Oorgat, bij de smalle brug (de eenige opening, waardoor het water in de buishaven komt) door eenen dam toemaken. Het water vloede zoo sterk in, dat er reeds twee of drie gaten in den Nieuwendijk gekolkt waren. Nadat deze weder gestopt waren, liet men eene haringbuis voor het gemelde Oorgat sinken; doch deze te digt aan land gehaald zijnde, geraakte met den voor- en achterstevan op den wal, zoo dat het water in het midden onder de haringbuis, wel ter hoogte van zeven of acht voeten, staan bleef, hetgeen de schuring aanmerkelijk verminderde. Men liet vervolgens aan den buitenkant van de haringbuis een steentjalk sinken, en begon toen, tusschen de brug en de buis, eenen dam van wier, hooi en steenen te leggen. Hierdoor was de sterke aandrang in de buishaven wel niet geheel belet, maar echter in eene aanmerkelijke mate verminderd, en men geraakte toen in de mogelijkheid, om de bovengemelde doorbraak te stoppen, welke men te voren reeds, door het leggen van zeilen, in dien staat had pogen te houden, waarin zij was en het grooter worden te beletten. Door de waaksaamheid van de schutterij en van eenige Heeren der Regering, had men het daar welhaast zoo ver gebragt, dat alle vrees voor overstroming voor de stad en den nabij gelegen polder geheel verdwenen was. Het water was hier ook des nachts omtrent half vier ure sterk beginnen te vallen; daar men, volgens het getij, niet voor zes uren op het hoogste water kon staat maken. Aan deze onverwachte omstandigheid heeft men zekerlijk het behoud van ENKMUZZAN toe te schrijven, dewijl het water omtrent drie uren reeds negen voeten hooger stond, dan op Donderdag den 25 November, bij het springtij, op zijn hoogst werd waargenomen. Op sommige plaatsen stond het vijf, op eenige zeyen of acht, en op andere wel tien duimen hooger dan in het jaar 1717 geweest was. Sommige benedenhuizen op de Oosterhaven en in den paktuin, en eenige achterhuizen aan den Wierdijk, op de Kaai, waren ter hoogte van vier voeten ondergelopen, zoodat de bewoners naar bovenvertrekken moesten vlugten, terwijl

ook het water in de meeste regenbakken, nevens zeer vele levensmiddelen bedorven was. In de stad had men gedurende eenige dagen valk noodig, om hetgeen onbruikbaar geworden was en schielijk hersteld moest worden teregt te brengen. Te dien einde hield men de schutterkompagnien ieder op hunne beurt aan den arbeid, tot den volgende zondag; waartoe zij zich, zonder eenig loon te vorderen, gewillig toonden, niettegenstaande er toen geen gevaar meer te vreezen was.

Den 20 November des folgenden jaars, begon het des morgens zeer hard uit het westen te waaijen, nemende de wind bij *aanhoudendheid* heviger toe, tot dat die tegen den avond, in het Noordwesten schoot, waarop het water met geweld begon aan te dringen, en de buijen zoo hevig werden, vermengd met hagel en regen, dat men de straten niet zonder gevaar kon begaan, van wegen het afvallen van pannen, en het instorten van schoorsteenen. Des avonds om 11 ure was het water op zijn peil; zoodat men de sluizen dicht maakte; doch de zee, die zeer geweldig op de buitenwaterkeeringen aanrolde, deed vreezen, dat deze zouden bezwijken, waarom zij van binnen met stutten, van buiten met zware balken, en daarvoor nog een zeil, voorzien werden. Deze arbeid was van een gewenscht gevolg, vermits dat gedeelte der stad, hetgeen in het jaar 1775 geheel onder water stond, daardoor droog bleef. Tegen den morgen van den 21, begon het water ten 5 ure zoo vreeslijk te wassen, dat alles scheen te zullen onderloopen, gelijk op vele plaatsen der zeeeringen ook zoude geschied zijn, indien deze allen niet reeds in den afgeloopen zomer, met zware kosten en overleg, waren verhoogd geworden. Het water klom, op twee en een halve daam na, zoo hoog, als in het jaar 1775, zoodat men vreesde dat de gemaakte werken zulk eene aanpersing van water niet zouden kunnen wederstaan, terwijl eenige naauwlijks sedert acht dagen voltooid waren. Hier kwam nog bij, dat het water wel 2 uren staan bleef, zoodat het zelfs door de dijken heen drukte. Hoe groot de angst ook was, zoo betoonde zich echter ieder burger even moedig, om alles, wat tot behoud gedaan kon worden, werkstellig te maken, gelijk dan ook vele plaatsen door afdammingen behouden bleven. Een der luitendijken, gelegen binnen de stadspoorten voor de zoutkeeten, dreigde op vier plaatsen door te breken, doch dit gevaar werd insgelijks door de vlijt der burgers gekeerd. De dijken buiten de stad leden mede veel, doch bleven zonder doorbraken.

Na de omwenteling van 1787 had er te ENKUIZEN eenige opschudding plaats. Den 8 Maart des volgende jaars; zijnde de vorjaardag van den toenmaligen Stadhouder WILLEM V, Prins van Oranje, trokken de scheepstimmerlieden, met bijlen, zagen, en andere gereedschappen, van hout gemaakt, en met oranje-linten voorzien, in vier smaldecken verdeeld, op, onder zeven verschillende oranje-vaandels, op welker eerste aan de eene zijde de Hollandsche tuin, en op de andere zijde zijne Hoogheid te paard; en op welker tweede een schip op stapel en een schip in het water, met de masten daarin verbeeld worden. In den eersten optogt ging men de huizen der Bewindhebbers van de Oostindische Kompagnie, die der Burgemeesteren, en van genoegzaam alle Raden niet voorbij zonder stil te houden, en de muzikanten Oranjeliederen te laten aanheffen, afgewisseld met het geroep: *»Vivat de Staten! Vivat Zijne Hoogheid!»* besloten met een driewerf herhaald *»Hoee!»* Dit geschiedde insgelijks voor de huizen van de Leden van den grooten krijgsraad, de opperbedienden van de Oostindische Kompagnie en van twee der Stads-Predikanten, staande de overige

niet in goeden reuk. Bijzonder was men gebeten op den Leeraar **MULLMAN**, die wel verre van dus vereerd te worden, dermate het voorwerp was van de onzinnigheid des graauws, dat hij de bedreiging van opgehangen te sullen worden ter naauwernood ontkwam, en door het onbetengelde graauw zooveel te lijden had, dat hij de dienst te dier stede moest nederleggen en die standplaats voor **Wieringen** verwisselen.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, werden eenige aanhangers van het huis van Oranje, door de toen heerschende partij, zwaar beledigd. Ook moest de Predikant bij de Luth. gem., **D. R. UCKERMAN**, binnen tweemaal vier en twintig uren de stad ruimen; terwijl de Herv. Predikant **JACOBUS TIEBMAN**, van zijn ambt ontzet werd.

Na de landing der Engelschen en Russen, in Noord-Holland, in het jaar 1799, werd **ENKHUIZEN**, mede door de eerstgenoemden bezet, welke aldaar vele geweldadigheden pleegden, de stad in staat van defensie stelden en toen zij zich gedrongen zagen haar weder te verlaten, de aan de Oost-Indische Compagnieswerf liggende Oost-Indische schepen en kameelen, in brand staken.

Bij den watersnood in Februarij 1825 had **ENKHUIZEN** weder groot gevaar te duchten. Hare uitgebreide waterkeeringen, tegen den opgezette vloed niet bestand, liepen op den middag, gedurende wel twee uren bijna geheel over. Door deze geduchte overstorting vielen op zes of seven onderscheidene plaatsen diepe scheuren en wijde gaten in de dijken binnen de stad. Doch de burgerij, voorgegaan door het bestuur der stad liet, den moed niet zinken. Door inspanning van alle kracht en samenwerking van menschen uit allerlei stand, gelukte het niet slechts de overstroming te stuiten, maar ook de scheuren en verzinkingen te stoppen.

Het wapen van **ENKHUIZEN** bestaat uit een veld van azuur, beladen met drie zilvere haringen, onder elkander gesteld, en daar tusschen twee gouden sterren, beteekenende dat de Enkhuizers als haringen door de zee zouden zwemmen, en dat met zekere kennis van de beide polen en den loop der sterren. De stad, nadat zij met muren of wallen versterkt was, zoo als wij hierboven gezien hebben, nooit door eenigen vijand overwonnen zijnde, voert als zinnebeeld, dat hare vrijheid aan niemand is overgegeven of vermeersterd, eene maagd bij haar wapen. Op de vroegste afbeeldingen van dit wapen zijn de haringen gekroond, terwijl de Maagd er niet bij wordt gevonden. — De vlag der stad **ENKHUIZEN** bestaat uit veertien horizontale streepen van rood en geel.

ENKHUIZEN, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, op de *Reede van Batavia*.

ENKHUIZER-KOGGE, naam, welke wel eens gegeven wordt aan de *Oostakooez*, zijnde een der vier koggen, waarin vroeger *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, verdeeld was. Zie *OOSTERKOGGE*.

ENKHUIZERZAND, zandbank in de *Zuiderzee*, tusschen de stad **Enkhuisen** en het eiland **Urk**, ten O. van de stad **Enkhuisen**, van welke zij door een eng vaarwater gescheiden is.

Deze bank heeft eene zuidoostelijke lengte van ruim 4 uren en eene noordwestelijke breedte van $1\frac{1}{2}$ en 2 uren. Zij heeft aan de welvaart der stad geen gering nadeel toegebracht, door de belemmering welke zij in de vaart veroorzaakte. Men is wel bedacht geweest dit onheil te verminderen, door de werking van een nieuw uitgevonden water-zandmolen; doch te vergeefs. Dit groote werktuig, dat op twee breede vlotschepen rustte, en door acht of tien paarden werd bmgetrokken, hoe zwaar

met kettingwerk ook voorzien, en vooral met vast ijzerwerk bezighen, was echter niet bestand tegen het uitmalen van het zand, zoodat het telkens onklaar werd, en de uitvinders, na er vele duizenden aan te kosten gelegd te hebben, genoodzaakt waren, het werk te staken. Na langen arbeid ondervonden zij, dat de uitgemalen kolken door den stroom telkens met zand gevuld werden. Het zou dus een eenwigdurend, vruchteloos werk geweest zijn, daarmede te volharden.

ENNEMABORGH, buitenpl., met aanzienlijke veenen, in het *Old-ambt*, prov. *Groningen*, arr. en 1½ u. N. ten W. van *Winschoten*, kant. en 2 u. O. ten N. van *Zuidbroek*, gem. en in het d. *Midwolve*, 3 min. W. van de kerk.

Het is van rondom door bosschen omgeven, en bestaat, met de *daartoe* behorende gronden, eene oppervlakte van 455 bund. 66 v. r. 90 v. ell., waarvan de opstrekke de heerl. geheel met bosch is beplant, behalve een klein gedeelte bestaande uit bouw- en weiland, en eenig behuid land. Al het overige is veengrond, waarvan jaarlijks een aanzienlijk gedeelte tot turf wordt gestoken, hebbende dit veen eene eigene sluis, om gemeenschap met het hoofdkanaal te onderhouden. Deze buit. wordt sedert het jaar 1817 in eigendom bezeten door de Heeren *ILAAC TELTUS EN COMP.*, woonachtig te Franeker.

ENNEVELDE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie *AREVELD*.

ENS, het zuidelijkste gedeelte van het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen*, gem. *Schokland*.

Het bevat het d. *Ens* en de *Zuiderbuurt* telt 49 h., bewoond door 37 huisgez., uitmakende eene bevolking van 280 inw., die meest hun bestaan vinden in het visschen in de Noord- en *Zuiderzee*, en arbeiden aan 's landswerk.

De Herv., die hier 180 in getal zijn, behooren tot de gem. *Ens-en-Emmeloord*. — De R. K., van welke men er 100 aantreft, worden tot de de stat. *Ens-en-Emmeloord* gerekend.

Het d. *Ens*, ook wel de *Molenbuurt* genaamd, ligt 3 u. W. N. W. van *Zwolle*, 2½ u. N. W. van *Kampen*, in den *Zuidoostelijken* hoek van *Schokland*.

Men telt er in de korn van het d. 38 h. en 200 inw.

De Herv. kerk, welke buitendijks, aan den *Zuidoostelijken* hoek des eilands staat, stond vóór de *Reformatie* ter begeving van het kappittel van *Deventer*.

Men heeft er eene dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht wordt. — Bij dit d. staat eene vuurbaak, tot gemak der schepen, welke de *Zuiderzee* bevaren.

ENS (UTTLINGER-), pold. in de prov. *Zuid-Holland*. Zie *URTSOORN-ENS*.

ENSAGUESON, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, hoofdst. van het land *Tufel*, 21 m. Z. van *Coumassie*, 21 m. N. N. O. van de *Kaap der Drie Punten*.

ENSCHEDÉ, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*; palende N. en O. aan het kant. *Oldenzaal*, Z. O. aan de *Pruisische* prov. *Rijnland*, Z. aan de *Pruisische* prov. *Rijnland* en aan het *Geldersche* kant. *Groenlo*, W. aan de kant. *Goor en Delden*.

Het bevat de 3 volgende gem.: *Enschede*, *Maaksbergen* en *Lonneker*, beslaande eene oppervlakte van 25,639 bund. Men telt er 2664 h., bewoond door 2839 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 13,500 inw., van welken zich velen op het fabriekswesen toelaggen.

ENSCHÉDE, kerk. ring, prov. *Overijssel*, klass. van *Deventer*, bestaande uit de volgende 8 gem.: Enschede, Delden, Diepenheim, Goor, Haaksbergen, Hengelo, Losser en Oldenzaal. Men telt er 10,000 zielen en 8 kerken, bediend wordende door 11 Predikanten.

ENSCHÉDE, gem. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*, kant. *Enschede* (2 k. d., 9 m. k., 3 s. d.), rondom in de gem. *Lonneker* ingesloten.

Deze gem. bevat de plattelandst. Enschede en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 88 bund., telt 700 h., bewoond door 750 huizegez., uitmakende eene bevolking van ruim 3700 inw., die meest in de volgende fabrieken hun bestaan vinden: 1 stoomkatoenspinnerij, die een fabrikaat aflevert, dat met het Engelsche kan wedijveren; 1 damastafelinnen- en pellenfabriek; bombasijnfabrieken; gekleurde weefgoederenfabrieken; linnen- en katoendrukkerijen; kunst- en andere bleekerijen; verwerijen; kettingsterkerijen en calicotweverijen, welke laatste zoo aanzienlijk zijn, dat de grootste der stoomspinnerijen 's wekelijks meer dan 3000 pond. ruwe katoen tot twist verwerkt, hetwelk met dat der andere spinnerijen gezamenlijk voor de behoefte der Enschedesche weverijen ongenoegzaam is, zoo dat er nog aanzienlijke partijen twist uit Engeland over Zwolle herwaarts gebragt worden.

De Herv., die er ruim 2200 in getal zijn, maken met die van de burgerlijke gem. *Lonneker* eene gem. uit, welke tot de klass. van *Deventer*, ring van *Enschede* behoort, ruim 7200 zielen telt, en door twee Predikanten bediend wordt, van welke de oudste beroepen wordt door Goedsheeren of Eigengeërfdén en den kerkeraad, en de tweede door de Regering, den kerkeraad en Gecommitteerden uit den boerenstand, terwijl de pastorie van den oudsten Predikant vroeger aan Goedsheeren en die van den jongsten aan de stad toebehoorde. Eveneens werden vroeger de jaarwedden der Predikanten uit verschillende fondsen betaald. Beide ontvingen wel een gedeelte uit de provinciale kas, doch het supplement van den oudsten Predikant kwam van koor en omslag over de landerijen buiten de stad; terwijl dat van den tweede uit de stads inkomsten betaald werd. — De eerste, die in deze gem. het leeraarambt bekleed heeft, is geweest, *PISO OVRIUS*, die in het jaar 1598 herwaarts kwam. Tot in het jaar 1664 had *Enschede* slechts éénen Predikant, doch toen bekwam zij eenen tweede, zijnde de eerste tweede Predikant geweest, *EVERWIJNS STOKMAN*, die in dat jaar herwaarts kwam, en in het jaar 1727 overleed.

De Doopsgez., die hier 120 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke door éénen Predikant bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ongeveer 1400 aantreft, onder welke 900 Communicanten, maken met die van eenige buurs. onder *Losser*, eene par. uit, welke tot het aartspr. van *Twenthe* behoort, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt, en 2250 zielen, onder welke 1500 Communicanten, telt.

De Israëlieten, van welke men er 110 telt, worden tot de ringsynagoge van *Oldenzaal* gerekend, welke te *Enschede* eene bijkerk heeft. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

De plattelandst. *Enschede*, de voornaamste fabriekplaats van *Overijssel*, ligt $4\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Almelo*, 2 u. Z. van *Oldenzaal*, $2\frac{1}{2}$ u. O. van *Delden*, aan den grooten weg van *Deventer* op *Munster*. Zij wordt, naar men wil, aldus genoemd naar de land- of eindscheiding,

dawijl zij ligt op de grenzen van de prov. Overijssel, nabij Fransisch-Rijnland, gelegen is. In de perkaments brieven der *Utrechtse* kerk wordt het ook *ANZE*, en bij oude schrijvers ook wel *ENZE* genoemd.

Het was eertijds eenigermate versterkt, doch is thans geheel ontmanteld, maar heeft nog twee poorten. Door hare ligging van de gemeenschap met het water afgescheiden, moet hier alles per as vervoerd worden.

Men heeft er eene ruime markt, waarop vier jaarmarkten gehouden worden, van welke de eerste invalt den eersten Donderdag in Februarij, de tweede den eersten Donderdag in April, de derde den eersten Donderdag in October, en de vierde den derden Donderdag in November. De kermis valt in op St. Maarten.

Het Stadhuis is een zeer doelmatig ingerigt gebouw, dat met de beeldtenis prijkt van *HERMAN VAN LOCHEN*, die met zijnen broeder *JAN VAN LOCHEN*, omstreeks het midden der achttiende eeuw, de eerste ondernemers waren van de sedert zoo zeer toegenomen fabrieken van bombazijnen aldaar.

De Herv. kerk heeft eenen hoogen toren. Zij was voor de Reformatie aan den *H. MARTINUS* toegewijd. Het regt om er eenen Pastoor aan te stellen is door *GODEBALDUS*, den vier en twintigsten Bisschop van Utrecht, aan het kapittel van St. Pieter te Utrecht gegeven.

De oude R. K. kerk, aan den *H. JACOBUS* toegewijd, is in het jaar 1841 verkocht, nadat er eene nieuwe was gebouwd. — De kerk der Doopgez. is klein, doch net. — De Israëlitische Bijkerk is een zeer klein gebouw, dat niets merkwaardigs heeft.

Men heeft te *ENSCHDE* eene Maatschappij van Moederlijke Weldadigheid, in het jaar 1838 opgerigt; de *Enschede'sche* Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Koophandel; en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 April 1827 opgerigt is, en ruim 40 leden telt. Ook is er eene Latijnsche school, waaraan door eene Rector onderwijst wordt gegeven. Voorts heeft men er eene Fransche school voor Heeren, met de Latijnsche school verbonden; eene Jonge Jufvrouwschool en eene Stadsschool. Ook heeft men er een Postkantoor alsmede eene Station der paardenposterij.

In het jaar 1228, werd *ENSCHDE* door *OTTO II*, den vier en dertigsten Bisschop van Utrecht, in den oorlog welke hij met de Gelderschen en Overijsselschen voerde, geheel afgebrand. Ruim twee honderd jaren daarna, te weten in het jaar 1457, werd het kasteel van *ENSCHDE*, toen nog overig, nevens geheel *Twenthe*, door *RUDOLPHUS*, den drie en vijftigsten Bisschop van Utrecht, voor zekeren pandpenning, die naderhand werd afgelost, aan *JAN VAN WELVELDE* verbonden.

In het jaar 1551 heeft *JAN VAN DIEST*, den vijf en veertigsten Bisschop van Utrecht, de regten en inkomsten, welke de Graaf van *SALM* te *ENSCHDE* had afgekocht en de ingezetenen van die stad daardoor van verscheidene lasten bevrijd.

In den jare 1697, kwam *Prins MAURITS* voor deze plaats, toen met een aardenwal en twee grachten versterkt, ééne van binnen en de andere van buiten. De Spaansche bevelhebbers daarin liggende, geen geweld durvende afwachten, zonden, na gedane opeisching, gezagtigden naar het leger van den Prins, om met hem wegens de overgave te handelen, diensvolgens werd hun en hun volk den vrijen uittoeg toegestaan, onder voorwaarde, van in de eerstvolgende maanden, den

Koning van Spanje, aan deze zijde van den Rijn, niet te mogen dānen. De plaats ging dus aan de Staatschen over, maar om niet geenoedzaakt te zijn er bezetting in te houden, werd zij na een besluit van de Gevolmagtigden der Algemeene Staten en den Raad van State, alsmede van de provincie Overijssel, van hare vesten ontbloot. Meer ongemakken heeft deze plaats gedurende de Nederlandsche heroerten moeten lijden, en is meermalen gewonnen, versterkt en weder geslecht. Onder anderen werd zij ook in het jaar 1672, door de Munsterschen bezet. In 1750 leed zij groote schade door eenen zwaren brand.

Het wapen van **ENSCHMAS** bestaat uit een schild van zilver met drie dwarsbalken, waar overheen een St. Andries kruis, formerende te zamen een slaghek, alles van rood. Het schild gedekt met een gouden kroon en ter wederzijde vastgehouden door eenen klimmenden leeuw. Dit wapen schijnt **ENSCHMAS** eerst in het midden der zeventiende eeuw verkregen te hebben, want op oude gedenkpenningen, ziet men een ander wapen, in alles gelijkvormig aan het stadszegel, hangende aan stukken op perkament geschreven in 1477, 1483, 1495, 1498, 1538, 1588, 1599 en 1644.

ENSCHEDÉ, oud adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **ENSCHMAS**.

ENSCHEDÉ (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, in de plattelandst. *Enschede*. — Dit kast., is reeds sedert lang afgebroken.

ENSCHEDER-ESCH, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **ESCHMARKT**.

ENSCHERANGE, Fr. naam van het d. **ENSCHEMINGEN**, in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

ENSCHERINGEN of **ENSCHEMINGEN**, in het Fr. **ENSCHERANGE** of **ENSCHEMANGE**, d. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. N. O. van *Wiltz*, gem. en ½ u. N. W. van *Wilwerwiltz*, op geringen afstand van de Wolts.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene bijkerk, aan den H. **LAVRENTIUS** toegewijd, welke tot de par. van *Pintsch* behoort, en door eenen Kapellaan bediend wordt.

ENSCHOT, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Tilburg*, distr. en 2½ u. W. van *Boxtel*, gem. *Berkel-Enschot-en-Heukelom*, aan den Nemer. — Dit dorpje komt reeds in 1186 voor onder den naam van **ENSCHECHT**.

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. Ook heeft men er eenen wind-laken-volmolen, waarin ook stoomwerktuigen aangewend zijn. De grond is over het geheel hoog en zandig, maar aan de zijde van *Tilburg* wordt zij leemachtiger. Rogge, boekweit en haver, voederkruiden en keukengroenten worden hier gewonnen, ook een weinig vlas, erwten en boonen.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Hilvarenbeek*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Berkel werd certijds meermalen tot deze par. gerekend en daar nu dat d. voorheen dikwijls *Oost-Tilburg* genoemd werd, ter onderscheiding van het tegenwoordige *Tilburg*, hetgeen als dan *West-Tilburg* geheeten werd, is daaruit mogelijk het gevoelen van sommigen ontstaan, dat **ENSCHOT** de Moederkerk of Parochie van *Tilburg* is geweest; welk gevoelen niet schijnt gegrond te zijn. Integendeel schijnt het uit eenen giftbrief van **HENRIK II**, Hertog van *Brabant*, van 1248, dat **ENSCHOT** alsdan eene vikarij of onderhoor-

rig deel der par. van Tilburg was, en in de volgende tijden is *Essenor* meermalen met Tilburg door eenen Pastoor bediend geweest. De pastortij behoort van ouds aan de Kanunniken van Tongerlo. — Van de oude parochiekerk, aan de H. CECILIA toegewijd, die geheel vervallen was, zijn de bouwvallen in het jaar 1839 geheel opgeruimd, behalve de toren, die er nog staat. De schuurkerk, die mede de H. CECILIA als patroonesse viert, is in het jaar 1767 vernieuwd, en in het jaar 1830 aanmerkelijk verbeterd. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Er plagt hier voorheen een huis met een berggracht en ophaalbrug te wezen, zijnde een leengoed van den Hertog van Brabant; de eigenaar daarvan bezat het regt, om vrij geleide te geven aan misdadigers, aldaar gevlocht, zoo als onder anderen gebeurd is in het jaar 1468; thans is dit huis slechts eene boerenhoeve.

In den nacht, tusschen 12 en 13 April 1842, ontstond er brand in het d. *Essenor*, in de huizing of schuur van den Burgemeester der gem., welke ten gevolge had, dat niet alleen het huis, hetwelk tevens tot raadhuys en berging van het gemeente archief werd gebezigd, als mede de schuur en verderen aanbouw van genoemden Burgemeester, maar ook eene daaraan belendende huizing en schuur, met bijna alle de daarin gevonden wordende archieven, meubelen en bouwgereedschappen, benevens drie stuks vee eene prooi der vlammen zijn geworden.

De kermis te *Essenor* valt in Zondag na den 29 September.

ENSLAAR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, arr. en 1 u. N. O. van *Eindhoven*, kant., gem. en $\frac{1}{4}$ u. N. W. van *Helmond*.

ENS-EN-EMMELOORD, kerk. gem., prov. *Overijssel*, klass. en ring van *Kampen*.

Men telt er 180 zielen, en heeft er ééne kerk te *Ess.* De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Petrus ANNILIUS*, die in het jaar 1598, zijne dienst te Oldendorp verlatende, zich hier zocht in te dringen, dan hoewel hij zich eenigen tijd staande hield, is hij er geen vast Predikant geweest, en zulks geworden te Broek in Waterland, in het jaar 1601. Het klassikaal bestuur van *Kampen* oefent het regt van collatie uit, doch die klassis verzoekt dan aan den tijdelijken Ambachtsheer van *Emmeloord*, welke altijd een Lid der Regering van Amsterdam is, dat het traktement van *Emmeloord* door den beroepen Predikant mag worden genoten.

ENS-EN-EMMELOORD, R. K. stat., prov. *Overijssel*, aartspr. van *Zolland-en-Drenthe*.

Men telt er 800 zielen, onder welke 350 communicanten, die eene kerk te *Emmeloord* hebben, welke bediend wordt door eenen Pastoor. Onder de vroeger hier gestaan hebbende Pastoors vinden wij vermeld den door zijne schriften bekenden *Bernardus DOORNWERD*, die van hier naar *Kampen* verplaatst is, alwaar hij voor eenige jaren is overleden.

ENSLENS, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie *ENSLERS*.

ENSONTA, st. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantee*, 12 m. N. W. van *Coumassie*.

ENSPIJK, d. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie *ESPIJK*.

ENSPIJK (HUIS-TR-), adell. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie *ENSPIJK (HUIS-TR-)*.

ENSPIJK (POLDER-VAN-), pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie *ENSPIJK (POLDER-VAN-)*.

ENSPIK, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de *Linge*, O. aan de heerl. *Deil*, Z. aan de heerl. *Waardenburg*, Tuil en *Haasten*, W. aan de heerl. *Rumpt*.

Zij bevat den *Polder van Enspik* en eenige uiterwaarden, en daarom het d. *Enspik*, benevens eenige verstrooid liggende woningen, beslaat eene oppervlakte van 614 bund. 56 v. r. 51 v. ell., telt 43 h., bewoond door 48 huizez., uitmakende eene bevolking van 240 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De Herv., die hier ruim 200 in getal zijn, behooren tot de gem. *Deil-en-Enspik*, welke in deze heerl. eene kerk heeft; terwijl men er slechts ééne *Luthersche* aantreft.

De R. K., van welke men er ongeveer 40 aantreft, worden tot de stat. van *Beest* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. *Enspik*, ook wel *Ensvijk* of *Esarijk* geschreven, ligt 3½ u. W. van *Tiel*, 1 u. W. van *Geldermalsen*, ½ u. W. van *Deil*.

De kerk heeft eenen fraaijen spitsen toren. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht. — Ook heeft men er een zeer oud huis gehad, het *Huis te Enspik* geheeten.

De kermis te *Enspik*, valt in den tweeden Zondag in September.

De heerl. wordt tegenwoordig in eigendom bezeten door den Heer *Grave van Byland*, woonachtig te *Marienwaard*.

ENSPIK (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en 3½ u. W. van *Tiel*, kant. en 1 u. W. van *Geldermalsen*, gem. en ½ u. W. van *Deil*, 8 min. Z. van het d. *Enspik*.

Dit h., hetwelk twee schuine opgaande trapgevels en eene vaste brug had, was rondom door eene gracht omgeven. Op het midden der vorige eeuw zeer vervallen zijnde, was het, in het jaar 1794, aanmerkelijk vernieuwd en verbeterd, doch in het jaar 1828 is het afgebroken, zoodat men er thans niets meer van ziet dan de vervallene grachten. De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte van 28 bund. 44 v. r. 76 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door den Heer *Grave van Byland*, woonachtig te *Marienwaard*.

ENSPIK (POLDER-VAN-), ook wel *POLDER-VAN-ENSVIJK* genoemd, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de *Uiterwaarden*, tegen de rivier de *Linge*, O. aan den pold. van *Deil*, Z. aan den *Polder-van-Waardenburg*, den *Polder-van-Tuyl* en den *Polder-van-Haesten*, W. aan den *Polder-van-Rumpt*.

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 914 bund. 56 v. r. 51 v. ell., en wordt door eenen watermolen van het overtollige water ontlast. — Het polderbestuur bestaat uit twee *Poldermeesters*.

ENSWEILER, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 5½ u. N. N. W. van *Diekirch*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Clerff*.

ENTENA, voorm. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. *Warfhuizen*, dat reeds voor jaren is afgebroken.

ENTER, d. in *Tweante*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Almelo*, gem. en 1½ u. Z. van *Wierden*, aan de *Regge*.

Men telt er in de kom van het d. 174 h. en 1100 inw. en met de daartoe behoorende geh. *Enterbroek* en *Ijpelo*, welk laatste echter kerkelyk tot *Rijssen* behoort, 354 h. en 2100 inw., die voor een

aanzienlijk deel in de schipperij hun bestaan vinden, daar hier meer dan 60 Schippers wonen. Voorts wordt er de landbouw beoefend om in eigene behoeften te voorzien. Aanzienlijk ook is het aantal klempen, dat hier vervaardigd en bij duizende paren naar elders, inzonderheid naar Friesland, verzonden worden. De schuiten, die hier gebouwd worden, zijn bekend als de voortreffelijkste van Twente. In 1834 is er eene weefschool opgericht, welke nu in eene fabriek veranderd en ruim 20 arbeiders telt, hoewel ook aan vele menschen te huis werk verschaft wordt.

De Herv., die hier ongeveer 1100 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Deventer*, ring van *Almelo*, behoort.

Reeds voor de Reformatie bestond hier eene kapel, aan den *H. Antonius* toegewijd, met eene pastorij. De Spanjaarden staken bij hun bezoek dit dorp in brand, waarbij ook de kapel en de pastorij verwoest werden. De klokken, die buiten hingen, bleven gespaard en zijn naderhand naar Veldhuizen, in het graafschap Bentheim, verkocht. Jaren lang was toen de Herv. gemeente als een onderdeel van Rijssen te beschouwen, doch door gunstige medewerking van *UNICO VAN RIPPERDA*, Landdrost van Twente, werd op eenen landdag, gehouden in het jaar 1707, besloten, om te *ENTER* eene kerk en pastorij te bouwen, waarmede den 6 Mei 1709 een begin werd gemaakt, wordende vóór dien tijd de godsdienst in eene boerenwoning verrigt. Het houtwerk voor kerk, toren en pastorij is grootendeels van een, te Schutterp afgebroken, klooster. De eerste, welke, na de stichting der Hervormde gem., te *ENTER* aldaar tot Leeraar beroepen werd, is geweest *ANDREAS FRANCISCUS MARCELLI*, vroeger Hulpprediker te Mastenbroek en Kampen, die den 29 Januarij 1708 bevestigd werd en omtrent het jaar 1724 schijnt overleden te zijn. — De kerk was in het jaar 1824 zoodanig vervallen, dat men sedert ruim drie jaren daarin de godsdienst niet had kunnen waarnemen, in dat jaar is zij echter aanzienlijk hersteld.

De R. K., van welke men er 740 aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Twente* behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan den *H. Antonius* Abt toegewijd, is in het jaar 1819 gewijd, en in 1841 met eenen toren voorzien.

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht wordt. — Ook ligt onder dit d. de oude havez. *Kattelaar*. Zie dat woord.

ENTERBROEK, buurs. in *Twente*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Almelo*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Wierden*, $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Enter*, waartoe het behoort; met 125 h. en 780 inw. Ook heeft men er eene school, welke gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt.

ENTERGRAVE, watertje in *Twente*, prov. *Overijssel*, dat in het *Elsenschebroek* ontstaat; met eene noordelijke rigting door het *Enterveen* en voorts langs *Enter* loopt, benoorden welke plaats het zich tegenover *Rekkum* in de *Regge* ontlast.

ENTERVEEN, moeras in *Twente*, prov. *Overijssel*, gem. *Wierden*, Z. van *Enter*.

ENTINGE, voorm. havez. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, 10 min. ten Z. W. van *Dwingeloo*.

Het huis van deze havez. is in het laatst der vorige afgebroken, en het regt daarvan is door *ALEXANDER CAREL* Graaf van *HEIDER*, Drost van *Koelvorden* en *Drenthe* aangekocht. Het is vervolgens door dese op

een ander goed gevestigd, en thans is het de naam van een buitengoed te Zuidlaren, voor eenige jaren gebouwd door den jongsten zoon van genoemden Graaf, die voor weinige jaren als Lid der Gedeputeerde Staten van Drenthe overleden is.

ENTREPRISE (LA NOUVELLE), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. *La Ressource*; 500 akk., groot. Thans is zij met *Willemschoop* vereenigd.

ENUM, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **ENUM**.

ENUMA-TIL, oudtijds **ENNO-TIL**, en **ENU-TIL**, doorgaans genaamd **ENU-TIL**, of **ENNE-TIL**, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *de Leek*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Lettelbert*, waartoe dat gedeelte behoort, aan de trekvaart van Groningen naar *Stroobos*; met 32 h. en 160 inw., van welke 8 h. en 45 inw. ten O. de trekvaart, onder *Zuidhorn*, 24 h. en 115 inw. ten W. de trekvaart onder *Lettelbert*.

Het is er zeer levendig door den doortogt van schuiten, schepen en rijtuigen. De bodem onder dit geh. is aan de oostzijde van het diep klei en daaronder derrij; het lage land aan de westzijde van het diep is eenigermate moerassig en bestaat meest uit roodoorn.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 15 leerlingen bezocht wordt.

Ook is er eene val- of klapbrug, over welke de daar ter plaats bepunte postweg van Groningen naar de Lemmer loopt. Ten O. van de vaart staat een pel- en korenmolen, en ten W. een pelmolen.

Voorheen plagt **ENUMATIL** versterkt te zijn door eene schans, welke in den Spaanschen oorlog goed belegerd en genomen, en ten einde den toever naar Groningen of te dekken of te belemmeren. Onder anderen werd zij, in het jaar 1588, volgender wijze, door **WILLEM**, Graaf van *Nassau*, met list ingenomen. Hij liet ten dien einde een schip, boven met mastkorven, beneden op de denningen met eene schootvrije borstwering, toerusten. Hopman **GERRIT CORNELISZ. SCHAAY**, die voor vier jaren de schipbrug over het *Niezijlster diep* kwalijk geleid, en alzoo den aanslag op Groningen bedorven had, verzocht nu, ten einde dien vlek uit te wischen, dit schip aan te voeren; hetgeen hem toegestaan werd. Hij kwam daarmede alzoo den 10 Maart dicht voor de schans, door toelating van die van het garnizoen, welke meenden, dat het een *lorrendraijer* was, hoewel zij daarna hunnen misslag bemerkten, en riepen om af te houden; doch hij voer tegen kunnen dank plat tegen den wal, schoot van beneden, en wierp van boven dapper in. Hopman **MICHEL HOGHELES**, te lande hier oppassende, begon nu ook te stormen, en overweldigde de schans.

ENZE, oude naam van de plattelandsstad **ENSCHEDE** in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **ENSCHEDE**.

ENZELENS of **ENSELENS**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. W. ten N. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Loppersum*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Garrelswier* en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Wirdum*, ten N. van het *Damsterdiep* op eene wierde; met 6 h. en ruim 40 inw. Men vindt in den omtrek zware kleilanden; de landen tot **ENZELENS** behoorende liggen, zoo als men in een oud zijlboek aangeteekend vindt, ten N. en ten Z. van de *Delft*, thans het *Damsterdiep* genaamd.

EPAMA, voorm. staten, prov. *Friesland*. Zie **EPENA**.

EPE, gem. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. *Arnhem*, kant. *Apeldoorn* (2 k. d., 6 m. k., 2 s. d.); palende

N. aan de gem. Heerde, O. aan de prov. Overijssel, Z. aan Vorst en Apeldoorn, W. aan Ermelo.

Dese gem. bevat de d. Epe, Oene en Vaassen, alsmede de daartoe behorende buurs. de Brink, Broek, Dijkkerrot, Dijkhuizen, Achter-Enk, Emster-Enk, Wester-Enk, Gortel, Over-de-Grift, Horthoekerrot, Hegge, Laarstraat, Lohuizen, Norel, Ooster-Oen, Schayeren, Tongeren, Vemde, Westendorp, Wissel of Wijssel en Zuuk, benevens het adell. h. Kannenburg. Zij telt 877 h., bewoond door 1129 huizeg., uitmakende eene bevolking van ruim 3900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en zich ook veel op de schapenweidery toeleggen, terwijl men er vroeger ook veel hop plagt te teelen. Voorts heeft men in dese gem. 24 papiermolens, van welke 9 onder het d. Epe en 15 onder Vaassen, twee kopermolens, ééne te Epe en ééne te Vaassen, van welke die te Epe een stel cylinders of eene pleismachine, eene staventrekkerij, en eene eenenknipperij, en die te Vaassen eene pletterij, doch van mindere zwaarte, hebben.

De Herv., die hier ongeveer 3000 in getal zijn, maken de gem. van Epe, Oene en Vaassen uit, welke ieder eene kerk hebben.

De R. K., van welke men er bijna 800 aantrest, maken de stat. van Vaassen-en-Epe uit.

Men heeft in dese gem. 4 scholen, als: ééne te Epe, ééne te Oene, ééne te Vaassen en eene buurtschool aan den Emster-Enk, onder Epe, voor weinige jaren gebouwd, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 700 leerlingen bezocht worden.

Het d. Enk, ook Enk genaamd, ligt 8 u. N. van Arnhem, 2½ u. N. van Apeldoorn, aan het Griftkanaal, waar langs hier veel doortogt is.

Men telt er, in de kom van het d., 84 h. en 350 inw., en met de daartoe behorende buurs. Lohuizen, Wissel, Gortel, Schayeren, Achter-Enk, Norel, Vemde, Dijkhuizen, Emster-Enk, Over-de-Grift, de Brink, Westendorp, Laarstraat en Zuuk, 302 h. en 3500 inw.

De Herv., die hier ongeveer 3000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Harderwijk*, ring van *Hatten* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest LUDOVICUS FORAS of FISK, die in het jaar 1592 herwaarts kwam en in het jaar 1598 is afgest., om dat hij de leer van den Heidelbergischen Catechismus niet wilde onderteekenen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De kerk, een vrij oud en groot gebouw, waaraan men veel doofsteen ziet, was vóór de Reformatie aan den H. MARTINUS toegewijd. Zij kreeg destijds eenen Pastoor op de benoeming van den Vorst van Gelderland. Er was slechts ééne kerkdienst, waarvan de Bedienaar getuonden was alle feestdagen en Zaturdagen de eerste missen te lezen. Ook waren er nog de vier volgende vikarijen, als: de vikarij van het H. KRUIS, welke ter benoeming van den Pastoor en van de Kerkmeesters plagt te staan; die van *Onze Lieve Vrouwe*, waarvan de DORPDIENAREN het recht van vergeving hadden; die van den H. ANTONIUS, welke door den Pastoor en de broederchap van den H. ANTONIUS vergeven werd, en die van de H. CATARIJNA, welke in het jaar 1674 ter begeving stond van den Heer van KESSEL. De kerk is van een fraai orgel en eenen spitsen toren voorzien. Ook heeft men er eenen steenen doopvont, welke echter niet gebruikt wordt.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht.

Er zijn nog een distributiekantoor voor de brievenpost, en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 20 Augustus 1890 is opgericht, en 10 leden telt.

De kermis te Epe valt in den derden Woensdag en Donderdag in September.

Epe was gedurende ettelijke jaren de woonplaats eener schrijfster, welke grooten roem onder hare landgenooten verwierf, ELIZABETH POST, echtgenoot van den Predikant Overboor. De gevoelige en godsdienstige schrijfster, welke hier, in 1812, na een langdurig lijden overleed, rust, volgens haar verlangen, op het naburige landgoed Tongeren, waar nog dikwerf hare eenvoudige grafstede door den eensamen wandelaar bezocht wordt.

Van Epe vinden wij gewag gemaakt in het jaar 1410, toen GISSBERT VAN MEKKEN en zijne huisvrouw gerogtelijk opdracht deden ten behoeve des Hertogs van het erf Op-Hinkel, gelegen in het kerspel van Epe, buurs. *Emst*.

Nog in het jaar 1712, moest een gewapende magt, op last van het Hof, naar het Gortelsche bosch, onder Epe, trekken, om zich van de daar verschoole Heidenen meester te maken. Berst in het midden dier eeuw schijnen de Heidenen deze oorden van hunne tegenwoordigheid verlost te hebben.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een schild van azuur, beladen met een hert, staande op een terras en omgeven van eenen krans van eikenloof, alles van goud.

EPE, riv. in Oost-Indië, op het Ambonsche eil. *Ceram*, dat met eene zuidoostelijke rigting in de *Bogt-van-Elipapostak* uitsloopt.

EPECOLSGA of EPEKOLSGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie YPEKOLSGA.

EPELDORFF, d. in de heerl. *Feltz*, grootl. *Luxemburg*. Zie EPELDORFF.

EPEMA, EPAMA of EPAMA-STATE, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwalde*, arr. *Sneek*, kant. *Hindeloopen*, ten N. van *Hemelum*, waartoe zij behoorde.

EPEMA, EPAMA of EPEMA-STATE, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwalde*, arr. *Sneek*, kant. *Hindeloopen*, Z. W. van *Koudum*, waartoe zij behoorde.

Dit certijds fraaie huis is afgebroken, zoodat er thans slechts nog eene arbeiderswoning, met moestuintje, gevonden wordt.

EPEMA, EPAMA of EPEMA-STATE, state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie BURNANIA.

EPEMAPOLLE, stuk lands, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwalde*, op de scheiding tusschen het Heegnummer en de Eijnessen, welke wateren certijds door deze polle, thans een gering, doch toen een uitgestrekt stuk lands, van elkander werden gescheiden.

EPEMASTATE, staten, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie EPEMA.

EPEM, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. Z. van *Wittem*.

Men telt er 90 h., uitmakende eene bevolking van 400 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inv., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *Limburg*, dek. van *Gulpen* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

EPERHEIDE, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. Z. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. Z. O. van *Wittem*, 1½ u. Z. O. van *Epen*, waartoe het behoort; met 33 h. en 140 inw.

EPHRAIMSZEGEN, houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanika*, ter rechterzijde als men komt van *Poele-Pantjesbrug*; palende zuidwaarts aan de verl. plant. *Nieuw-Weergevonden*, noordwaarts aan de militaire-invalidenpost *Ephraims-zegen*; 600 akk. groot; met 8 slaven.

EPHRAIMSZEGEN, militaire-invalidenpost, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanika*, ter rechterzijde als men komt van *Poele-Pantjesbrug*, palende noordwaarts aan den *houtgrond Goede-Verwachting*, zuidwaarts aan den *houtgrond Ephraims-zegen*.

EPHRAIMS-ZEGEN (LAND-VAN-), verl. *houtgrond* in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanika*, ter linkerzijde als men komt van *Poele-Pantjesbrug*; palende noordwaarts aan het *Land-van-Tout-lui-faut*, zuidwaarts aan den *houtgrond Blijenhoop*; 1200 akk. groot.

EPHRATA-EN-LEMMERSKAMP, suikerplant, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*; ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant, de *Nieuwe-Eendragt*, beaardenwaarts aan de koffijplant, *Geertruidenberg*; 2458 akk. groot; met 149 slaven. Men heeft er eenen *watertmolen*. De negers noemen haar *JAKEN*.

EPPELDORFF of **EPELDORFF**, d. in de heerl. *Fels*, *grooth. Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1 u. O. ten Z. van *Dietsch*, gem. en ¼ u. N. O. van *Erensdorff*, nabij de *Erenz*.

De inw. vinden meest hun bestaan in den land- en ooftbouw. — Zij zijn allen R. K., en maken met die van het d. *Erensdorff* eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *Luxemburg*, dek. van *Dietsch*, behoort, en eene kerk te *Eppeldorff* alsmede eene kapel te *Erensdorff* heeft, waarvan de kerk door eenen *Pastoor* en de kapel door eenen *Kapellaan* bediend worden.

EPPENHUIZEN of **EPPEZWIJZEN**, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en 1 u. N. O. van *Kantens*.

Men telt er, in de kom van het d., 5 h. en 34 inw., en, met het daartoe behoorende geb. *Startenhuizen*, 38 h. en 250 inw., welke zich meest toeleggen op den landbouw. — De bodem bestaat er uit zavelgrond, dat is, uit zandige klei van 5 tot 8 palmen; vervolgens komt men op leem en daarna op zand.

De Herv., die hier 160 in getal zijn, maken, met die van het westelijke gedeelte van *Startenhuizen*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelstum*, ring van *Uithuizer-Meden*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Lucas WESTERWOLDENSIS*, die hier in het jaar 1595 stond, doch in datzelfde jaar reeds vervangen is door *WILHELMUS ALBERTI*, die in 1640 overleed. Het beroep is eene collatie in handen van den bezitter van het huis *Klinkenberg*, te *Kantens*. Dit kleine d. behoorde onder den regtstoel van *Kantens*. In den toren der kerk, die vóór de Reformatie aan de H. *MARIA* was toegewijd, hangt eene klok, genaamd *Maria*, welke in het jaar 1479 gegoten is. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

Men heeft hier eene wierde en drie andere terpen, waarvan de een het *Kerkhof* genoemd wordt en sulks ook is.

EPPENHUIZER-MAAR, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, dat zuiden Oldenzijl ontstaat, in eene zuidelijke rigting, langs Eppenhuizen en Startinghuizen loopt, om sich bij Garshuizen in het Hoogopendstermaar te ontlasten. — Het is schouwbaar onder Winsumer- en Schaphalster zijlvest.

EPPENZOLDER of **EPPENSOLDER**, huurs. in *Tweente*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. Z. ten O. van *Almelo*, kant. en 2½ u. W. Z. W. van *Enschede*, gem. en ½ u. N. W. van *Haaksbergen*; met 88 h. en 490 inw.

Deze huurs. heeft, met de huurs. Boekelo en Holthuizen, eene school, welke gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht wordt, die in de gezegde huurs. te huis behooren, terwijl nog 60 leerlingen uit deze buurschappen op scholen, buiten de gem. Haaksbergen gelegen, school gaan, als wonende daar nader bij.

EPPINGEHUIZEN, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **EPPENHUIZEN**.

EPSE of **EPEK**, huurs. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en 2 u. N. van *Zutphen*, gem. en ½ u. N. van *Gorsel*; met 76 h. en 580 inw., aan den grooten weg naar Deventer.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 75 leerlingen bezocht wordt.

EPTERNACH, st. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ECHTERNACH**.

EPTERNACUS, Lat. naam van de st. **ECHTERNACH**, in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ECHTERNACH**.

EPTERNIACUM, naam, onder welken de abdij van **ECHTERNACH**, in het balj. *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt, in de acte van verdedeling van Lotharingen, tusschen **KARL den Kale** en **LODEWIJK den Duitscher**, op den 28 Julij 870. Zie **ECHTERNACH**.

EQUART of **Eqvart**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **EERWERT** en **EERWERTERBOOGTE** en **EERWERTERMAAR**.

ERANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, aan de westkust van het schiereil. *Hoosmohel*, gesp. *Henneoehoe*.

Het land hier omstreeks was vroeger bij uitstek bekoorlijk, door de menigte nagel- en notenboomen, die er greeiden. Ook was het bosch van Erang met allerlei fraaije vruchtdragende en lommergevende boomen, zoo rijklijk voorzien, dat men sich geen aangename landstreek, dan den omtrek van dit d. verbeelden kon.

In het jaar 1648 werd Erang door den Landvoogd **VLAMING** bezocht, die er onderscheidene prauwen in den grond schoot (1).

ERATAMA, voorm. burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 5½ u. N. W. van *Appingedam*, 2 u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. N. W. van *Eenrum*, aan den oever van de Aagt.

Ter plaatse, waar deze burgt gestaan heeft, vindt men nog duifsteenen in den grond, welke, even als die van de kerk te Eenrum, 35 Ned. duimen lang, 22 breed en 10 dik zijn. Ook worden er vele beenderen van menschen opgedolven.

ERBEKE, plaats, welke vermeld wordt in eenen giftbrief van Keiser **HENDRIK III**, van 1046, als liggende tusschen Lovena en Isla, en welke men vermoed gelogen te hebben ter plaatse, waar nu de huurs. **ERBEK**, op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, gevonden wordt. Zie **ERBEK**.

(1) Zie **F. P. BOORMA VAN EYENGA**, *Handboek der Land- en Volkskunde, Geschied-, Taal-, Aardrijks- en Staatkunde*, D. 1, bl. 115.

ERCKENSTEIN, voorn. hav. in *Zalland*, prov. *Oeverijssel*. Zie **ARELLSTEIN**.

ERDERSCHANS, naam, onder welken de **ELBERSCHANS**, in *Staat-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten voorkomt. Zie **ELBERSCHANS**.

ERREMSDORFF, ook wel **KANSTORFF** gespeld, d. in de heerl. *Felts*, grooth. *Luxemburg*. Zie **KANSTORFF**.

ERENS, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie **KANST**.

ERENS (SCHWARTZE-), riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie **KANST (SCHWARTZE-)**.

ERENDORFF, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Dickirch*, gedeeltelijk in de heerl. *Felts*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., en kant. *Dickirch*; palende N. aan de gem. *Dickirch*, *Bettendorf* en *Reisdorff*, O. aan *Beaufort*, Z. aan *Medernsch*, W. aan *Ettelbruck*.

Deze gem. bevat de d. *Erendorff*, *Eppendorff* en *Stegen*; de geh. *Brucherhoff*, *Folkendingen*, *Keuvelbach*, *Mesingerhoff*, *Neumuhl* en *Reisermuhl*. Men telt er 150 h. en 4 groote pachthoeven, hebbende eene bevolking van 750 inw., die in den landbouw en de veeteelt hun bestaan vinden. De voortbrengselen van den grond zijn: tarwe, rogge, haver, garst, boekweit, erwten, aardappelen en hout. De veestapel rekant men op 200 paarden, 300 runderen en 120 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Eppendorff* en *Stegen* uit, en hebben in deze burgerlijke gem. twee kerken, als: ééne te *Eppendorff* en ééne te *Stegen*, alsmede eene kapel, te *Erendorff*.

Het d. **KANSTORFF**, **KANSTORF** of **KANSTORF**, ook wel **KANSTORFF** en **KANSTORFF** gespeld, ligt 1½ u. Z. O. van *Dickirch*, aan de *Krenz*.

Men heeft hier eene kapel, welke tot de par. van *Eppendorff* behoort en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

ERENSHEEM, **KANSTHEEM** of **KANSTHEEM**, vroeger ook wel **KANSTHEEM** gespeld, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 6 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Onderdendam*, voor een klein gedeelte gem. en 1½ u. O. van *Leens* en overigens gem. en ½ N. ten W. van *Winsum*, ten Z. aan den weg tussehen *Metsingweer* en *Baflo*.

Het bestaat uit twee fraaije boerderijen, met singels en breede grachten omgeven, beslaande te zamen eene oppervlakte van 11½ bund. 23 v. r. 60 v. ell., waarvan 4 bund. 60 v. r. 20 v. ell. in de gem. *Leens*, en al het overige in de gem. *Winsum* is gelegen. Eene der boerderijen, behoorende geheel tot de gem. *Winsum*, beslaat 55 bund. 78 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door **KNIZ JAKOBUS KNOL**. De andere boerderij, waaronder de 4 bund. 60 v. r. 20 v. ell., in de gem. *Leens* gelegen, behooren, beslaan eene oppervlakte van 60 bund. 45 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door **KLAAS HARENS WIJN**.

ERENSHOFF, geh. in de heerl. *Selsweve*, grooth. *Luxemburg*. Zie **KANSTORFF**.

ERENSTER, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **KANSTORFF**.

ERENSTHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **KANSTHEEM**.

ERENTHAL of **GROOT-ERENTEL**, landg. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 8 u. N. W. van *Arnhem*, kant., gem. en 1 u. Z. O. van *Nijkerk*.

Dit landg. bestaat eene oppervlakte van 47 bund. 25 v. v. 98 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer H. E. W. Baron van Goltzen, Minister-Resident bij de Hanzesteden te Hamburg.

BRENTZ, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie **ERNZ**.

BRENTZ (SCHWARTZE-), riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie **ERNZ (SCHWARTZE-)**.

BRENTZEN, **ERNZ** of **ERNES**, geh. in de heerl. *Feltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Merich*, gem. en 10 min. Z. van *Feltz*, aan de *Erens*.

BRENTZ, **ERNZ**, **ERNES**, **ERNZ** of **ERNZ**, kleine riv. in het grooth. *Luxemburg*, die in het *Grünwald*, 1 u. ten N. O. van de st. *Luxemburg*, ontspringt, eerst in eene noordelijke rigting naar het d. *Eisenborn* loopt; vervolgens in eene noordwestelijke strekking naar het geh. *Alt-Linster* vloeit, maar zich dan weder noordwaarts wendt, en deze rigting, afwisselend bij eenige krommingen, behoudt tot aan hare uitwatering in de *Sure*, tegenover het d. *Reisdorff*. Behalve *Eisenborn* en *Alt-Linster*, bespoelt zij ook *Ernsen*, *Feltz*, *Nedernoch*, *Erensdorff* en *Eppeldorff*.

De *ERNZ* is meestal door hooge rotsen bepaald; het schilderachtige dal, ter weerszijde der rivier, is derhalve van geringe breedte, doch zeer vruchtbaar. Onder het twaalfstal beken, die in de *ERNZ* vallen, is er geene van opmerkelijke grootte. De aanzienlijkste daarvan is de *Fischbach* (zie dat woord). De afstand, van den oorsprong tot aan den mond der *ERNZ*, bedraagt, in eene rechte strekking, 6 uren.

BRENTZ (SCHWARTZE-), **SCHWARTZ-ERNZ** of **SCHWARTZ-ERNZ**, kleine riv. in het grooth. *Luxemburg*, die in het *Grünwald*, een weinig ten O. van *Hesart*, onder den naam van *LINSTERBACH*, ontspringt, doch deze benaming te *Jung-Linster* met dien van **SCHWARTZ-ERNZ** verwisselt. Zij stroomt steeds in eene noordelijke rigting, behalve bij haren oorsprong, wanneer zij een half uur lang in eene oost-noordoostelijke rigting voortgaat. Zij vloeit door eene der schilderachtigste dalen des groothertogdoms, bespoelende aldaar *Erster*, *Gendingen*, *Jung-Linster*, *Rouland* en *Michelhoff*, bij welke laatste plaats zij in de *Sure* valt. De lengte der **SCHWARTZ-ERNZ** bedraagt ruim 5½ uur.

ERESBURGH, plaats, die men ten tijde van *KARL den Grooten*, reeds vermeld vindt, en welke, naar men vermoedt, zénde gelegen hebben ter plaatse, waar tegenwoordig het stadje 's *Heerenberg*, in de heerl. *Berg*, prov. *Gelderland*, ligt. Zie *HIERONYMUS* ('s).

ERESLÖCH, naam, onder welken het d. *ERNES*, in de *Meijerij van 's Hertogenboech*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie *ERNZ*.

ERFDIJK, dijk in het *Land van Roerstein*, prov. *Noord-Brabant*. Het is eigenlijk een gedeelte van den *Binnendijk*, onder *Herpen* en heeft zich vroeger uitgestrekt tot aan de zogenaamde *Schans*, toebehoorende aan den Heer *PETER IGNATIUS DE BRUN*, te *Over-Langel*, alwaar deze dijk zich aan den aldaar liggenden *Maasdijk* aansloot. Van den *Kaapdik* waren, in het jaar 1827, nog eenige overblijfsels te zien, doch deze zijn, ten gevolge der verbeterde uitwatering van de zogenaamde *Beepche-Maas* of *Beersche-overlaat*, alteen weggeruimd; terwijl het verval van het vroegere gedeelte des *ERNZ*, volgens overlevering is ontstaan omtrent den tijd, dat de zogenaamde *Jan-gelsche dijk* of *Maasdijk* van de *Langelsche sluis* tot *Grave* is daargesteld, metende vroeger den *HASSIN* al het water, hetwelk uit de rivier de *Maas* stroomde, keeren.

Bij den watervloed van Januarij 1830, had men den 25^{en} dier maand, met ongelooflijken ijver en moed den Kardus gekist en behouden, doch in den avond bezweken alle dijken. Ten gevolge eener ijverstopping te Neder-Asselt in de Maas, joeg het water tot 21 voeten hoogte. Hare overstorting was geweldig. Er vielen weldra 6 groote en 4 kleine doorbraken in den dijk, met zeer diepe grondgaten en kolken, waarvan er twee midden in het dorp Herpen tusschen de huizen, ter diepte van 20 voeten ontstond, die de geheele brug over de Wetering met ettelijke huizen deed wegspoelen, en het land met een zwaren last van zand overdekte. Bij het bezwijken van den Kleinen Biesdijk, ontving het d. Reek den gestadig wassenden vloed als eene snel stroomende rivier over den gewonen weg. Behalve de bereids verlande en toegewerkte, bestaan er langs dezen dijk nog 9 wielen en kolken, waarvan er 4 nog eene oppervlakte water hebben, ieder ten minste van 2 boerd., als: de Sis-Kusters-Wiel, de Kouw-Wiel, eenen zonder naam, en de Putter-Wiel, welke laatste ten minste 4 bunders groot is.

ERFKAMERLINGSCHAP, geh. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. Z. O. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. O. van *Zevenaar*, gem. *Herwen-en-Aardt*, ¼ u. Z. O. van *Herwen*, 20 min. ten O. van *Lobith*, waartoe het behoort; met 2 h. en 20 iuw.

ERFPRINS, fort in het balj. van *den-Helder-en-Huisduinen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 8 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 5 min. W. van *den Helder*, gem. *den-Helder-en-Huisduinen*.

Dit fort is eenen regelmatigigen bastionneerden vijfhoek, uitmakende een gedeelte der linie van defensie.

Het is door de Franschen in de jaren 1811 en 1812 aangelegd, en meest door Spaansche krijgsgesvangenen gebouwd. Het werd toen *La-Salle* genoemd, maar heeft na de omwenteling van het jaar 1815 zijnen tegenwoordigen naam bekomen.

Men heeft in dit fort: 1 bomvrij kruidmagazijn, 2 bomvrije poortea, 2 bomvrije poternen en 5 depôt-buskruidmagazijntjes in de ravelijnen. Het is slechts bewoond door eenen Magazijnmeester en eenen Portier.

ERI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, die zich met eenen westlijken loop in zee stort.

ERICHEM, *Ambon* of *Bakum*, d. in het graafsch. *Buren*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, arr. en ¼ u. W. van *Tiel*, kant. en 2 u. Z. O. van *Culemborg*, gem. en ¼ u. Z. van *Buren*, aan de *Linge*. Sommige meenen, dat het, onder den naam van *ARNLE* in eenen giftbrief van het jaar 1154 voorkomt. Ook wordt het door eenige, hoewel ten onregte, gehouden voor het *ARENACUM* bij *TACITUS* vermeld.

Men telt er 75 h., uitmakende eene bevolking van ongeveer 450 iuw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die hier 420 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klasse van *Tiel*, ring van *Culemborg*, behoort. De eerste, die het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest *HENDRIK SWARTS*, die in het jaar 1625 herwaarts kwam en in het jaar 1634 afgezet is. Van toen tot aan het jaar 1645 is deze gem. geconbinneerd geweest met *Asch* en bediend door *JOHANNES DE VAUS*; doch sodert het laatstgemelde jaar heeft zij weder eenen eigen Predikant gehad, zijnde de eerste, welke daartoe beroepen is geweest, *WILLEM DIEPENSBEK*, die in 1665 naar *Werkendam* vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie. Van de kerk, welke voor de Reformatie aan den *H. Joris* was toegewijd, is het achterste gedeelte vervallen, waarom

het voorste alleen tot de godsdienstoefening gebruikt wordt. Zij heeft eenen spitsen toren.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 50 leerlingen bezocht.

ERIELA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*.

ERINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderdeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, onder het d. *Britsum*.

Thans is daarvan niets meer aanwezig, zoodat men niet eens meer de juiste plaats, waar zij gestaan heeft, weet aan te wijzen.

ERINGA, voorm. hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterwaag*, in het d. *Zwider-Drachten*.

Ter plaatse, waar deze hofstede vroeger gestaan heeft, zijn thans andere h. aangebouwd.

ERISBURG, plaats, welke men ten tijde van *Karel den Groote*, reeds vermeld vindt, en, naar men vermoedt, zoude gelegen hebben, ter plaatse waar tegenwoordig het stadje 's *Heerenbergs*, in de heerl. *Berg*, prov. *Gelderland*, ligt. Zie *Heerenberg* ('s).

ERKEMEDE, oude naam van den *ARKENBERGSCHEPOLDER*, op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *ARKENBERGSCHEPOLDER*.

ERKENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie *ARKENS*.

ERKESTEIN, voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie *ANKELSTRAAT*.

ERKUM; d. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*. Zie *ERICUM*.

ERLECOM, heerl. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., dist., arr. en kant. *Nijmegen*, gem. *Ubbergen*; palende N. en W. aan de *Waal*, O. aan het d. *Leuth*, Z. aan *Ooy*.

Deze heerl. bevat de buurs. *Ealecom*, eenige uiterwaarden en verstrooid liggend h., beslaat eene oppervlakte van 629 bund. 69 v. r. 73 v. ell., telt 21 h., bewoond door 26 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 180 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier allen R. K. zijn, worden tot de par. van *Hulhuizen-Doornenburg-en-Gent*, *Ooy-en-Persingen*, *Leuth* en *Kekerdom*, gerekend.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Kekerdom*. Vroeger stond hier een heerenhuis, het *Huis-te-Erlecom* geheeten. Zie het volgende art.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *Pravv*, woonachtig te *Nijmegen*.

De h. *ERLECOM*, *ERLEKON*, *ERLICUM* of *ERLIKUM* ligt 2 u. O. ten N. van *Nijmegen*, 2 u. N. O. van *Ubbergen*.

ERLECOM (DEN), DEN *ERLEKON*, DEN *ERLICUM* of DEN *ERLIKUM*, uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en kant. *Nijmegen*, gem. *Ubbergen*.

Deze uiterwaarden, waarin 4 boerderijen staan, worden door ééne sluis op de *Waal* van het overtollige water ontlast, en staan onder het bestuur van twee Leden.

ERLECOM (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en 2 u. O. ten N. van *Nijmegen*, gem. en 2 u. N. O. van *Ubbergen*.

Dit adell. h., is reeds vóór een aantal jaren in de riv. de *Waal* gestort.

ERLEKOM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **KALECOM**.

ERLECOM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **ERLECOM** (DEN).

ERLEKOM (HUIS-TE-), adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **KALECOM** (HUIS-TE-).

ERLICUM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **KALECOM**.

ERLICUM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **ERLECOM** (DEN).

ERLICUM (HUIS-TE-), adell. h. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **KALECOM** (HUIS-TE-).

ERLIKUM, b. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **KALECOM**.

ERLIKUM (DEN), uiterwaarden in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **ERLECOM** (DEN).

ERLIKUM (HUIS-TE-), adell. huis in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **ERLECOM** (HUIS-TE-).

ERM of **ERME**, oudtijds ook **ERMS** geheten, geh. in het dingspil *Zuidenveeld*, prov. *Drenthe*, str. en 6¼ u. Z. O. van *Assen*, judic. kant. en 3 u. O. ten N. van *Hoogenveen*, edm. kant. en 1½ u. N. N. O. van *Dalen*, gem. en ½ u. Z. ten O. van *Sleen*; met 88 h. en 350 inw.

Men heeft er eens vaste hjschool, welke gemiddeld door een getal van 60 leerlingen bezocht wordt.

Het was te **ERME**, dat de dappere schoolmeester **MERTHEK VAN DEN TUNEN**, den 27 of 28 December 1672, in eenen krijgsgaard, aan den Luitenant-Kolonel **KYBINKEN** en verdere Officiëren der legerbende, tot herovering van *Koelvorden* bestemd, het plan van aanval op die vesting ontvouwde en aan ieder zijne plaats op de kaart aanwees.

ERME, geh. in het dingspil *Zuidenveeld*, prov. *Drenthe*. Zie het voorgaande art.

ERMEL of **ERMELE**, d. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

ERMELO, gem. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, kant. *Harderwijk* (1 k. d., 4 m. k., 2 s. d.); palende N. O. aan de gem. *Harderwijk*, N. aan *Doornspijk*, O. aan *Epe* en *Apeldoorn*, Z. aan *Barneveld* en *Putten*, W. aan de *Zuiderzee*.

Deze gem. bevat de d. *Ermelo*, *Nunnepeet* en *Elspeet*, waartoe behooren de huurs. *Drie*, *Hoophuizen*, *Horst*, *Houtderp*, *Hulshorst*, *Leuvenum*, *Oesteinde*, *Speulde*, *Staverden*, *Telgt*, *Tonsel*, *Veldwijk*, *Vierholten* en *Westeinde*, alsmede het geh. de *Zoem*. Ook liggen in deze gem. de landgoederen den *Essenburg* en *Leuvenum*; het ten deele gesloopte kasteel *Staverden*, in het jaar 1841, in een fraai, naar den hedendaagschen smaak aangelegd, landgoed herschapen; benevens het *Speulderbosch*, het *Elspeeterbosch*, het *Vierholterbosch* en het *Leuvenummerbosch*. Vroeger had men er ook de adell. h. *Hulshorst* en *Zeeburg*, de kloosters *Emaus* en *St. Jurian*, alsmede eens kornmanderij van de *Duitsche orde*, 's *Heeren Loo* geheten. Zij beslaat eens oppervlakte van 2042 bund. 92 v. r. 30 v. orl., tek 984 h., bevoond door 731 huisgez., uitmakende eens bevolking van 4000 inw., die meest in landbouw, veeteelt en houthandel hun bestaan vinden; terwijl men er ook drie papierfabrieken heeft, als twee onder *Ermelo* en een onder *Nunnepeet*, welke zich bepaaldelijk bezig houden met het vervaardigen

van rofjaar formaat van verschillende hoedanigheid en daarvan jaarlijks wel 5000 riem afleveren.

De inv. welke hier, behalve een twintigtal, alle Herv. zijn, maken de gem. van Ermelo, Elspeet en Nunspeet uit, en hebben in deze burg. gem. 5 kerken.

De 15 R. K., welke men hier aantreft, behooren tot de stat. van Harderwijk; terwijl de enkele Israëliet, welke er gevonden wordt, mede tot de bijkerk van Harderwijk gerekend wordt.

Men heeft in deze gem. vier scholen, als ééne te Ermelo, ééne te Elspeet, ééne te Nunspeet, en eene te Leuvenum, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 380 leerlingen bezocht worden.

Het d. **ERMELO**, **ERREL**, **ERRELE** of **ARREL**, ligt 8 u. N. O. van Arnhem, 1 u. Z. van Harderwijk, te midden der heide. Het moet eene zeer oude plaats zijn, want men vindt reeds op het jaar 858 onder de bewoonde plaatsen aan den zee kant **IRMELO** of **ERMELO**, in *pagus felus*. Men telt er in de kom van het d. 58 h. en 260 inw. en met de daartoe behoorende buurs. Tonsel, Veldwijk, Horst, Telgt, Drie, Speult, Stavarden en Leuvenum 200 h. en 1400 inw., die, op 7 na, allen Herv. zijn en eene gem. uitmaken, welke tot de klass. en ring van *Harderwijk* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest **GEORGIUS à COOR**, die in het jaar 1599 herwaarts kwam en in het jaar 1598 afgezet werd. Het beroep geschiedt door meerderheid der mansledematen. De kerk en toren zijn zeer oud. Over de kerk plagt de Abt van St. Paulusabdij te Utrecht het regt van patroenschap te hebben. Voorts was er in die kerk eene kerkdienst gesticht van St. Antonius en eene vikarij van de H. CATRANIX, die bij beurten door den Abt van St. Paulus en den Hertog van Gelderland begeben werden. De bedienaar van deze vikarij was gehouden het koor bij te wonen en de zieken te troosten. De dorpschool, die in het jaar 1852 gebouwd is, telt gemiddeld een getal van 60 leerlingen.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een beeld der gerechtigheid, omringd van zinnebeelden, betrekkelijk den landbouw.

ERMEN, oude naam van het geh. **ERM**, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie **ERM**.

ERMKINA, plaats in *Gelderland*, aan de *Bovenwaal*, die met meer andere plaatsen, volgens gifte van zekeren adellijken Heer **BALDERICH**, is ten deel gevallen aan de kerk van Utrecht.

Men weet echter niet te bepalen, welke plaats daarmede bedoeld wordt.

ERMSDORFF of **ERNSTORS**, d. in de heerl. *Felz*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ERNSDORFF**.

ERNANNENG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, aan den oostkant. Vroeger stond het onder *Keffing*.

ERNERENSES, naam welken **EMO** geeft aan de inv. van het d. **EENKUM**, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie voorts **ERNAUM**.

ERNERAUM, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie **ERNAUM**.

ERNS en **SCHWARTZE-ERNS**, kl. riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie **ERENZ** en **ERENZ** (**SCHWARTZ-**).

ERNSEN, geh. in de heerl. *Felz*, grooth. *Luxemburg*. Zie **ERENTZEN**.

ERNSHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **ERNSHEEM**.

ERNSHOFF of **ERNSHOFF**, geh. in de heerl. *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 5 u. W. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Betteburg*, gem. *Sanem*.

ERNSMA, voorn. state; prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet-*Oost-Dongeradeel*, bij het d. *Jouwwier*.

ERNSTER of *Kaizerka*, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $2\frac{1}{2}$ n. N. O. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Betsdorf*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Nieder-Auen*, aan de *Schwartz-Erens*, welke in de nabijheid eenen vijver voedt.

ERNTS en **SCHWARTZE-ERNTS**, twee kl. riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie *Kaers* en *Erens* (*Schwartz-*).

ERTZEN, geh. in de heerl. *Felts*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Erants*.

ERNZ en **SCHWARTZE-ERNZ**, twee kl. riv., in het grooth. *Luxemburg*. Zie *Kaers* en *Erens* (*Schwartz-*).

ERNZEN, geh. in de heerl. *Felts*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Kaertzen*.

ERP, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Veghel*, (6 k. d., 27 m. k., 1 s. d., 1^e ged.); palende N. aan *Uden*, O. aan *Boekel*, Z. aan *Beek-en-Donk*, W. aan *Veghel*.

Deze gem. bevat het d. *Erp*, benevens de geh. *Boerdonk*, *Bolst*, *Dieperskant*, *Dijk*, *Heuvelberg*, *Hoek*, *Hurkske*, *Keldonk*, *Laren*, *Lofjend*, *Morschoeven*, *Oudevelt* en *Veluwe*. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3560 bund., waaronder 3431 bund. 81 v. r. 30 v. el. schotbaar land, telt 412 h., bewoond door 428 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2200 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel, den landbouw en de bijenteelt, ook voor een gedeelte in de vee-teelt. Men heeft er eenen schoonen watermolen op de *Aa*, en eenen windkoren-molen.

In deze gem. liggen veel woeste gronden, welke niets dan schraal heideveld opleveren, en vele onkosten zouden vorderen, om in eenen staat van vruchtbaarheid gebragt te worden, doch daarentegen heeft men er een schoon uitgestrekt broekland, de *Leint* genaamd, hetwelk uit zich zelve eene goede weide oplevert, en in de beste grosvelden zoude kunnen herschapen worden, zoo men de noodige mestspeciën konde aanvoeren. Nog vindt men ten W. en N. van deze plaats een schoon broekland, dat mede door bemesting zeer geschikt zoude kunnen gemaakt worden, om op de voordeeligste wijze te worden bebouwd. De granen, welke hier geteeld worden, bestaan in haver, zandhaver of eve, boekweit en vooral rogge; klaver wordt er zeer weinig gesaaid. Men wint er veel vlas, en door de goede wei- en broeklanden maakt men er nog al veel boter.

De *R. K.*, welke er ruim 2100 in getal zijn, onder welke 600 *Communicanten*, maken eene par. uit, welke tot het apost. vik. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Helmond*, behoort, en door eenen *Pastoor* en eenen *Kapellaan* bediend wordt. Vele jaren na de reductie der stad *'s Hertogenbosch* onder de *Staten*, wanneer een schuurkerkje te *Boekel*, op de grenzen van het *Ravesteinsch* grondgebied, gebouwd was, werden de *R. K.* van *Erp*, even als die van sommige omliggende plaatsen, bediend of van tijd tot tijd bezocht door geordende *Priesters*, bijzonder van de orden der *Predikheeren* of *Minderbroeders*; sedert het jaar 1672 heeft *Erp* eenen eigen vasten *Pastoor*, benevens eenen *Kapellaan*, gehad, van de ongeordende geestelijkheid, zijnde de eerste *Pastoor* geweest, *HENRICUS DOOLVOET*, die in het jaar 1691, door den *Deken LAURETUS VAN DEN BOGAERT*, is opgevolgd.

De *Herv.*, van welke men er 32 aantreft, worden tot de gem. *Veghel-erp-en-Gemert*, gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Erp, en ééne te Boerdonk, welke gezamenlijk door een getal van 260 leerlingen bezocht worden.

Het d. Erp ligt 6 u. O. Z. O. van 's Hertogenbosch, 1 u. O. Z. O. van Veghel aan de Aa, over welke hier eene brug ligt.

Men telt in de kom van het d., bestaande uit de geh. Brug en Straat, 62 h., welke zeer verspreid staan, en ruim 800 inw. Het is eene groote, hoewel geen fraaije, plaats. Men heeft er een Raadhuis, dat gesticht is uit de opbrengst van de verkochte gemeentegronden.

De R. K. kerk, aan den H. SERVATIUS toegewijd, werd, nadat zij, sedert de Reformatie, bij de Herv. is in gebruik geweest, in het jaar 1799, aan de R. K. teruggegeven, tot oefening van hunne godsdienst, waartoe zij haar met vele kosten hebben in staat gesteld. Het was een tamelijk groot gebouw, met eenen zwaren maar niet hoogen toren, waarop eene tamelijk hooge spits stond, terwijl men op het midden der kerk nog een vrij hoog en spits torentje zag. Deze kerk is, even als de toren, in den loop van dit jaar (1842) afgebroken, om door eene nieuwe fraaije kerk, met toren, vervangen te worden. Vóór dat de parochiekerk aan de R. K. was terug gegeven, hadden zij hier eene zeer geringe schuurkerk met de pastoorwoning aan de straat, *Naar het Hof* genaamd, omtrent ten Oosten van de parochiekerk.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

Deze gem. is waarschijnlijk in vroegere tijden eene heerlijkh. geweest, of er heeft een kasteel gestaan, welks bezitters den naam van van Erp gevoerd hebben, en waaruit het adellijk geslacht van dien naam is gesproten, onder welks leden bijzonder bekend is geweest WALRAVEN VAN ERP. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat de Geleerde THOMAS ERPELIUS of THOMAS VAN ERP, die in 1584, te Gorinchem geboren, en te Leyden, als Hoogleeraar, in 1624, is overleden, ook van dit d. zijnen naam ontleend heeft en zijne voorouders daaruit afkomstig zijn geweest.

Erp is de geboorteplaats van den Godgeleerde HENRICUS VAN ERP, † 1478, en van de Geschiedschrijfster HENDRICA VAN ERP, † 1648.

Men heeft er vier jaarmarkten, als: op den tweeden Vrijdag in April, den tweeden Vrijdag in Mei, den eersten Vrijdag in Augustus en den derden Vrijdag in September, zijnde alle beestenmarkten.

Het wapen van Erp bestaat in een veld van azuur, beladen met St. SERVATIUS van goud.

ERPELDANGE, Fransche naam van het d. ERPELDINGEN, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERPELDINGEN.

ERPELDANGE, Fransche naam van het geh. ERPELDINGEN, in het half van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERPELDINGEN.

ERPELDANGE, Fransche naam van het geh. ERPELDINGEN, in het graafsch. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERPELDINGEN.

ERPELDANGE (CHÂTEAU-D'), Fransche naam van het KASTEEL-VAN-ERPELDINGEN, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie ERPELDINGEN (KASTEEL-VAN-).

ERPELDINGEN, in het Fr. ERPELDANGE, d. in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Diakirch*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Ettelbruck*, op den linkerover der Sure gelegen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Diekirch*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — Men heeft hier een kast. Zie *ERPELDINGEN (KASTEEL-VAN-)*.

ERPELDINGEN, in het Fr. *ERPELDANGE*, geb. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsq. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. Z. W. van *Grevenmacher*, 3 u. O. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Remich*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Bous*.

Dit geh. is de geboortepl. van *NICOLAAS RUIJTER*, Proost der St. Pieterskerk te Leuven, en der St. Bavokerk te Haarlem. Hij volgde *PIERRE DE RENCHICOURT*, die in 1499 overleed, in de waardigheid van Bisschop van Atrecht (Arras) op, zijnde hij de acht en dertigste Kerkvoogd van dat Sticht. Hij overleed in 1509, na een collegie aan de Leevensche hoogeschool gesticht te hebben.

ERPELDINGEN, in het Fransch *ERPELDANGE*, geb. in het graafsch. *Wiltz*, kw., arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Diekirch*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Wiltz*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Echweiler*.

ERPELDINGEN (KASTEEL-VAN-), in het Fr. *CHATEAU-D'ERPELDANGE*, kast., in de heerd. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Diekirch*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Ettelbruck*, in het d. *Erpeldingen*, aan de *Sure*.

Het is een fraai gebouw, dat, door zijne schilderachtige ligging aan de *Sure*, opmerking verdient. Het was lang in het bezit van de *Barons DE PIRL*, maar is in October 1859 door koop in andere handen overgegaan. Het beslaat, met schuren, stallen, schaapskooijen, tuinhuisen en andere gebouwen, tuin, bebouwde akkers en weiden, eene oppervlakte van 21 bund. 21 v. r. 23 v. ell.

ERPENSTRAAT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Dorde* distr., arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Eindhoven*; gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Westerhoven*; met 14 h. en 70 inw.

ERPRIE, eil. in *Oost-Indië*, op het *Amboneche* eil. *Noessa-Lout*, aan de Noordoostkust.

ERRENTEL (GROOT-), landq. op de *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie *ERRENTEL*.

ERSANGE, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ERANGEN*.

ERSELE, vroegere naam van het d. *ERSEL*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie *ERSEL*.

ERSINGEN of *ERSANGE*, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. N. W. van *Remich*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Waldbredimus*, 12 min. N. W. van *Frintingen*, waartoe het behoort.

ERTVELD (HET-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, in de *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *'s Hertogenbosch*, gedeeltelijk gem. *'s Hertogenbosch*.

HET *ERTVELD* staat met de polders *de Vliert*, *de Heuf*, *de Muntel* en het *Binnenland-van-Orthen*, onder het toezigt van twee Gecommitteerden en eenen Penningmeester.

ERVE (NIEUW-), heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Vlissingen*, gem. *Ritthem-Nieuw-Erve-en-Walsinge*.

Dens heerl. beslaat eene oppervlakte van 176 bund. 6 v. r. 58 v. ell., en bestaat uit drie van elkander gelegene stukken gronds; palende

het grootste, dat 152 bund. 1 v. r. 84 v. ell. groot is, N. W. aan de heerl. Oost-Souburg, N. en O. aan Welsinga, Z. aan Ritthem, W. aan Ritthem en Oost-Souburg; het tweede, beslaande eene oppervlakte van 22 bund. 56 v. r. 18 v. ell., paalt N. O., O. en Z. aan de heerl. Ritthem, W. aan Vlissingen en N. W. aan Oost-Souburg; terwijl het kleinste eene oppervlakte van 21 bund. 48 v. r. 69 v. ell. beslaande, W., N. en O. door de heerl. Ritthem is ingesloten, Z. door het Vlakke bespeeld wordt, en in het jaar 1678 gedoetelijk is ingedijkt.

Deze heerl. bevat d. noch geh., maar slechts eenige verstrooid staande h., waaronder vroeger het thans gesloopte slot Nieuw-Erve. — Men telt er 5 h., bewoond door 6 huisgez., uitmakende eene bevolking van 40 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeleel.

De inw. behooren kerkelijk onder *Ritthem*, alwaar ook de kinderen ter school gaan.

De eerste stamheeren van deze heerl. zijn voormaals oude Zeeuwsche Edelen geweest, van welke men vindt *ADRIAAN* en *CORNELIS* van *Nieuw-Erve*, die, in het jaar 1444, aan den Graaf verzochten opslag en accijns te stellen van twee groot Vlaamsch (5 cent) op iedere ten bier, hetwelk hun werd toegestaan.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer *Mr. H. J. Baron van Doorn*, Heer van *Westkappelle*, woonachtig te 's-Gravenhage.

Het wapen van *Nieuw-Erve* bestaat uit een schild van sabel (zwart), beladen met eene toren van silver, tusschen twee sterren van goed.

ERVE (NIEUW-), voorn. slot op het eil. *Walcheren*, prov. *Zee-land*, in de heerl. *Nieuw-Erve*, 5 min. N. W. van *Ritthem*.

Dit slot is reeds lang gesloopt; ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans houtgewas en overblijfselen der fondamenten; zijnde dit stuk gronds, eene oppervlakte van 5 v. r. 80 v. ell. beslaande, nog geheel door vijvers ingesloten.

ESBERK, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Eindhoven*, kant. en 2½ u. W. ten Z. van *Oirschot*, gem. en ½ u. Z. van *Hilvarenbeek*, aan de *Hilver*, welke hier onderscheidene beekjes opneemt. — Dit geh. ontleent zijnen naam van eene beek, welke het dooranjijdt.

ESBEEK, beekje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, gem. *Hilvarenbeek*, hetwelk in de heide, bezuiden het vl. *Hilvarenbeek*, ontstaat en, met eenen noordelijken kronkelenden loop, zich bij het geh. *Esbeek* in de *Hilver* ontlaat. Het ontleent zijnen naam van den loop in de gedaante eener S, waarmede dit beekje het geh. *Esbeek* dooranjijdt.

ESCAMPS-POLDER (OOST-), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESKAMP-POLDER (OOST-)*.

ESCAMPS-POLDER (WEST-), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESKAMP-POLDER (WEST-)*.

ESCAUT, Fr. naam van de riv. de *SCHELDE*. Zie dat woord.

ESCH, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Bestel* (4 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. *Vught*, O. en Z. aan *Boxtel*, W. aan *Haren*.

Deze gem. bevat, behalve het d. *Esch*, de geh.: *Kraaijenbroek*, *Nergena* en *Overeind*, alsmede het adell. h. *Baarschot*. Zij

beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 443 bund., waar- onder 428 bund. 17 v. r. 41 v. ell. schotbaar land, telt 75 h., be- woond door 85 huisgez., uitmakende eene bevolking van 480 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. De voornaamste voortbrengselen van den grond, welke hier zandig en op vele plaat- sen zeer slecht is, grootendeels uit heiden bestaande, zijn rogge, zaad, boekweit, haver, aardappelen en vlas.

De inw., die, op één na, alle R. K. zijn, en onder welke men 300 Communicanten telt, maken eene par. uit, die tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van Orthen, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De eenige Herv., die men hier aantreft, wordt tot de gem. van *Boxtel-Esch-en-Liempden* gerekend. — Men heeft in deze gem. slechts ééne school. — Deze gem. was eertijds eene heerl., die als zoodanig door FILIPS II, Koning van Spanje, bij brieven van 27 No- vember 1559, aan den Heer van *Boxtel* verpand werd, doch de pandpen- ningen in het jaar 1688 gelost zijnde, werd Esch weder een statendorp.

In het jaar 1766 vond een boer, onder deze gem. zijne land om- ploegende, tusschen de 400 en 800 zilveren Romeinsche penningen, hier en ginds van elkander verspreid, wordende elk vijf stuivers waardig geschat (1).

Den 16 Julij 1831 sloeg, bij een verschrikkelijk onweder, een groot stuk ijs door het dak eener bouwmanwoning, tot deze gem. behoorende.

Het d. Esch, oudtijds *Escae*, ligt 3 u. Z. ten W. van 's Hertogen- bosch, 1½ u. W. ten N. van *Boxtel*, aan de Run of Nemer, die hier vrij breed en vischrijk is, ter plaatse waar deze de Beere opneemt. Het is eene kleine, doch tamelijk welvarende, plaats. Men telt er in de kom van het d. 35 h. en 250 inw.

De kerk, aan den H. WILLEBRORDUS toegewijd, is tamelijk groot, en heeft eenen toren, welke met een dak is toegelegd. Nadat deze kerk sedert de Reformatie bij de Herv. was in gebruik geweest, is zij in het jaar 1808 aan de R. K. teruggegeven.

In het jaar 1191 is hier, door zekeren MARTINUS VAN ELMPT en INA ROYKAS, een Gasthuis voor Oude-Mannen gesticht, hetwelk in het jaar 1805 wederom herbouwd en thans nog in wezen is, zijnde daarin tegenwoordig een getal van 7 oude mannen opgenomen.

De dorpschool, welke in het jaar 1856 gebouwd is, wordt door 80 leerlingen bezocht.

Men heeft in deze gem. 3 jaarmarkten, de eerste Woensdag na half- vasten; de tweede Woensdag na den eersten Zondag in Augustus en de derde Dingsdag na 11 November.

Het wapen van Esch bestaat in het beeld van St. WILLEROD.

ESCH of ESSCHENSTROOK, riv. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant, dat, uit de heide tusschen Ravels en Turnhout voortkomende, zich, met eenen noordelijken loop, ten W. van Esch, in de Run ontlast.

ESCH, op sommige kaarten Esch gespeld, heerl., grooth. *Luxem- burg*; palende N. aan het graafs. Wiltz, N. O. aan de heerl. Bour- scheid, O. aan de heerl. Feltz en Meissemburg, Z. aan de heerl. Pit- tingen, Bous, Useldingen en Bondorff, W. aan de heerl. Bondorff.

Vroeger was deze heerl. veel uitgestrekter dan thans, zoo dat zelfs Diekirch, tot in het midden der dertiende eeuw, daaronder behoord heeft.

(1) Zie omtrent deze munten: J. B. HERMANS, *Geschiedkundig Muntboek*, D. 1, bl. 19, best- vende de daar aangehaalde werken.

Thans bevat deze heerl., die, tijdens het Oostenrijksche bestuur, van elke 1000 flor., waarvoor het Luxemburger land aangeslagen werd, 11 flor. 15 st. 9 den. opbragt: de vl. Esch-aan-de-Sure en Ettelbrück, de d. Berg, Cruchten, Dellen, Eschdorff, Goesdorff, Heiderscheid, Merscheid, Neunhausen, Ober-Feulen, Ober-Mertzig en Tadler, benevens een aantal geh., uitmakende gezamenlijk de gem. Esch-aan-de-Sure, Berg, Heiderscheid en Feulen, benevens deelen van de gem. Ettelbrück, Wahl, Nomerén, Grosbous, Neunhausen en Folscheid. Deze heerl. beslaat alsoo het noordelijk gedeelte van het kant. Osperen, het noordwestelijk gedeelte van het kant. Mersch, het zuidoostelijk gedeelte van het kant. Wiltz en het zuidwestelijk gedeelte van het kant. Diekirch. Men telt er ongeveer 9600 zielen.

De heerl. Esch is een hoog gelegen, zeer boschrijk oord, dat van de Sure in het Noorden, van de Alzette en Attert in het Oosten en van de Warck in het midden doorkronkeld wordt. De grond is er over het algemeen niet zeer vruchtbaar, uit hoofde men hier nog vele heiden en bosschen aantreft. Het oostelijk gedeelte nogtans, behoort tot de schoonste landouwen van het grooth., en maakt een gedeelte van het schoone Merschedal uit. Landbouw, veeteelt, boschwezen en houthandel maken het hoofdbestaan der ingezetenen uit.

ESCH, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. *Diekirch*. Zie *ESCH-AAN-DE-SURE*.

ESCH, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*.

ESCH, heerl. in het grooth. *Luxemburg*; palende O. aan het balj. van *Luxemburg*, Z. W. en N. aan de heerl. *Soleuvre*. Zij bevat een gedeelte der gem. *Esch-aan-de-Alzette*, kant. *Bettesburg*, en wordt door de riv. de *Alzette* doorsneden. De grond is er bij uitnemendheid vruchtbaar. De heerl. bragt, tijdens het Oostenrijksche bewind, van elke 1000 flor., die over het hertogdom werden verdeeld, 2 flor. 12 st. 4 den. op.

ESCH (DELDENER-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *DELDENER-Esch*.

ESCH (KNSCHEDER-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *ESCHMART*.

ESCH (GORZEN-EN-AANWASSEN-VAN-HET-LAND-VAN-), gorzen in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESCH (LAAGS-VAN-HET-LAND-VAN-)*.

ESCH (HEIDE-VAN-), heideveld in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, gedeeltelijk kant. *Boxtel*, gedeeltelijk kant. 's *Hertogenbosch*, tusschen de d. *Esch*, *Vught* en *Helvoirt*, en onder die drie gem. gelegen.

ESCH (LAND-VAN-) of *LAND-VAN-ESCHE*, pold. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. 's *Gravendeel*, gem. *Strijen*; palende N. O. aan den *Strijensche-polder*, N. W. aan het *Oude Land van Strijen*, Z. aan de bekende gorzen van het *Land van Esch*, W. aan de *Nieuwe Klem*.

Deze pold., in het jaar 1599 bedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 526 bund., waarvan 226 bund. belastbaar, meest vruchtbaar bouwland en eenige weiden en grienden. Het overvloedige water ontlast zich, door eenen watermolen, op den gemeentebossem, de haven van *Strijen*, op *Strijensas* uitwaterende. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, vier *Heemraden* en eenen *Peningmeester*.

ESCH (LAAGJES-VAN-HET-LAND-VAN-) of **Genaas-en-Aanwassen-van-het-Land-van-Esch**, in het Land van Strijen, prov. Zuid-Holland, arr. Dordrecht, kant. 's Gravendeel, gem. Strijen. Zij bestaan uit 315 bund. bezomer-kaden, weilanden, griet- en bieslanden en slikken, gelegen voor den polder het Land van Esch, langs het Hollandsch diep, Z. O. het Hollandschdiep, W. aanwassen van Cronstrijen, N. de Nieuweklem, N. O. den Polder 't Land van Esch; watert uit door meerder kleine sluisjes of slakken op het Hollandsdiep; behoort aan gemeenlijke eigenaren in portieën, genaamd morgen, verdeeld; onder het bestuur van eenen Rentmeester, en van het toezigt van het polderbestuur van den polder het Land van Esch.

ESCH (MAUVAIS-), naam, welken men, in de zestiende en zeventiende eeuw, wel eens aan het vl. **ESCH-AAN-DE-ALZETTE**, in het grooth. Luxemburg, gaf. Zie **ESCH-AAN-DE-ALZETTE**.

ESCH (ZIEDIJK-VAN-HET-LAND-VAN-) of **ZIEDIJK-VAN-ESCHEN**, dijk in het Land van Strijen, prov. Zuid-Holland.

Deze dijk loopt tusschen den polder het Land van Esch en de Laagje van het Land van Esch door.

ESCH-AAN-DE-ALZETTE, gem., grootendeels in de heerl. Esch, gedeeltelijk in het helj. van Luxemburg en gedeeltelijk in de heerl. Soleuvre, grooth. Luxemburg, kw., en arr. Luxemburg, kant. Bettemburg; palende N. aan de gem. Savem en Monnerich, O. aan Bettemburg en Kayl, Z. aan Frankrijk, W. aan Frankrijk en Senema.

Zij bevat het vlek Esch aan de Alzette, het d. Schifflingen en de geh. Lallingen en Dumongshof, benevens het fraaije kasteel Berward. Men telt er 300 h. en twee pachthoeven, bevattende eene bevolking van ruim 1900 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Men verbouwt er tarwe, rogge, haver, hooi en vruchten. De veestapel bestaat uit 320 paarden, 600 rundren en ongeveer 400 varkens. Voorts heeft men er ook 2 leerlooijerijen, 1 pannbakkerij, 4 korenmolens en steengroeven, die kalksteen opleveren.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van **Esch-aan-de-Alzette** en **Schifflingen** uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

Het vl. **ESCH-AAN-DE-ALZETTE**, in het Hoogd. **ESCH-AN-DE-ALZETTE**, in het Fr. **ESCH-SUR-L'ALZETTE**, en ook wel op sommige kaarten **Esch-or-de-ALZETTE**, **ESCH-OP-DE-ELZE** of enkel **Esch** geheeten, ligt 3½ u. Z. W. van Luxemburg, 2 u. W. Z. W. van Bettemburg, aan de Alzette, welke, weinige minuten W. van hier, het grooth. binnentreedt.

De ligging van dit vl. tusschen het gebergte, is bij uitaemendheid fraai. Men heeft er een gemeentehuis en eene school.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van Luxemburg, dek. van Bettemburg, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Esch had vroeger den rang van stad en bezat vele privilegiën, welke nog door **FILIPS II**, Koning van Spanje, den 22 November 1577, bevestigd en uitgebreid zijn.

De plaats heeft door oorlogen veel geleden. Bij schier elken krijg, die Frankrijks legerbenden op het grondgebied der voormalige Spaansche of Oostenrijksche Nederlanden voerden, werd Esch door den vijand belaagd en niet selden geheel en al in de asch gelegd; vandaar dat dit vlek of stedje, in de zeventiende en achttiende eeuw, wel eens onder den naam van **MAUVAIS-ESCH** (**SLECHT-ESCH**) voorkomt.

In den oorlog, welken **FILIPS DE GOEDE**, Hertog van Bourgondië, ondernaam, om zich in het bezit van Luxemburg te stellen (1443), werd

ESCH grootendeels verwoest. → In 1558 werd de stad door den Hertog van Guise veroverd, geplunderd en verbrand. In 1677 werd zij door den Graaf van Louvignies verwoest, ten gevolge waarvan zij werd ontmanteld en beroofd. In 1794 namen de ingezetenen deel aan den wederstand, die de bewoners van Dütlingen en omliggende dorpen aan de Fransche Republikeinen boeden, hetgene, ten slotte, door de geheele vernieling van Esch gevolgd werd. Sedert dien tijd, en vooral na de omwenteling van het jaar 1815, is Esch zeer in bloei gestegen, en neemt nog van jaar tot jaar in groote en schoonheid toe. Weisige jaren vóór den Belgischen opstand is, op kosten van Esch en de daarbij belanghebbende gemeenten, een weg tusschen deze plaats en de hoofdstad Luxemburg aangelegd, die 17,969 ell. lang is, en in 1838, aan passagiegeld, 2,735 franken heeft opgebracht.

ESCH-AAN-DE-SURE, gem. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Diekirch*, kant. *Wiltz*; palende N. en N. O. aan de gem. Goedorff, Z. O. en Z. aan Heiderscheid, Z. W. aan Neunhausen, W. aan Mecher. — Deze gem. bevat niets dan het vl. *Esch-aan-de-Sure*.

Het vl. *ESCH-AAN-DE-SURE*, of *ESCH-OP-DE-SURE*, ook wel enkel *Esch*, in het Hoogd. *ESCH-AN-DER-SURE* of *ESCH-AUF-DER-SURE* en in het Fr. *ESCH-SUR-LA-SURE* gebieeten, ligt 5½ u. W. ten N. van Diekirch, 1½ u. Z. van Wiltz, te midden van uitgestrekte heidevelden en wier eentoonigheid alleen, door hooge steile, naakte bergen wordt afgebroken. Er ligt hier eene merkwaardige brug over de Sure, van welke men een zeer fraai gezigt geniet.

Men telt in deze plaats 140 meest wel gebouwde h., bewoond door eene bevolking van 800 inw., die hun bestaan vinden in den landbouw, alsmede het bewerken van wollen stoffen en den handel daarin; vooral zijn hier vele lakenwevers, die eertijds de voortbrengelen hunner nijverheid ten dienste der Oostenrijksche en Fransche legers afsteden en daarmede belangrijke sommen hebben gewonnen. Thans echter is het fabriekwezen er kwijnende.

Er worden hier vier jaarmarkten gehouden, als: ééne den 16 Maart, ééne den 2 Junij, ééne den 27 Augustus en ééne den 27 November, welke ieder eenen dag duren. — De landbouw levert rogge en haver. Ook kweekt men er aardappelen. Men heeft er 25 paarden, 150 stuks hoornvee, 250 zwijnen en 170 geiten.

De inw., die alle R. K. zijn, maken er eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Nieder-Wiltz*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

Er is hier een zeer fraai schoolgebouw. Ook zijn er nog twee bouwvallige torens overgebleven van het oudtijds aanzienlijke kasteel der Heeren van Esch.

ESCHAAREN, d. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCHAREN*.

ESCHAAREN-EN-GASEL (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCHAREN-EN-GASEL (POLDER-VAN-)*.

ESCH-AN-DER-ALZETTE en ESCH-AN-DER ELZE, Hoogd. namen van het vl. *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*, in de de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*.

ESCH-AN-DER-SURE, Hoogd. naam van het d. *ESCH-AAN-DE-SURE*, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-SURE*.

ESCHAREN, gem. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*, *Berthe* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Grave* (2 k. d., 7 m. k., 5 s. d. 2 ged.); palende N. aan de gem. *Grave* en de riv. de *Maas*,

O. aan de gem. Gassel, Z. aan de gem. Gassel en Mill-en-St.-Hubert, W. aan de gem. Zeeland en Reek.

Deze gem. bevat, behalve het d. Escharen, de geh. Hal, Hooghal, Langeboom en Lagepoel. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2016 bund., waaronder 1950 bund. 10 v. r. 71 v. ell. schotbaar land; telt 114 h., bewoond door 150 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 770 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

De inw., die alle R. K. zijn, en onder welke men 600 Communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van Cuyk, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Men heeft in deze gem. twee scholen; als ééne te Escharen en ééne te Hooghal, welke laatste onder den naam van noodschool bekend, in het jaar 1840 is opgericht geworden, en waarin alleem in den winter onderwijs gegeven wordt. Deze scholen worden gezamenlijk door een gemiddeld getal van 110 leerlingen bezocht.

Het d. ESCHAREN, ESCHAREN, ESCHAREN of ESCHAREN, ligt 7 u. O. van 's Hertogenbosch, $\frac{1}{2}$ u. Z. van Grave. Men telt er in de korn van het d. een klein aantal huizen, echter ziet men er de R. K. kerk, aan den H. LAMBERTUS toegewijd; eene schoone pastorie, en een, in het jaar 1840 nieuw gebouwd, uitmuntend fraai schoolhuis, welke dorpschool door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. bestaat uit het beeld van de Moeder Gods.

ESCHAREN-EN-GASSEL (POLDER-VAN-), pold. in het Land van Cuyk, prov. Noord-Brabant, arr. 's Hertogenbosch, kant. Grave, gedeeltelijk gem. Escharen, gedeeltelijk gem. Gassel; palende N. aan den Escharenschen- en Gasselschen Maasdijk, O. aan den Gasselschen dijk, Z. aan den dijk der beide gem., W. aan den Escharenschen dijk.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 419 bund. 23 v. r. 96 v. ell., meestal goed bouw- en weiland, waarvan onder Escharen 254 bund. 83 v. r. 62 v. ell., en onder Gassel 184 bund. 38 v. r. 34 v. ell.

Men heeft er vele h., waaronder groote boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, zes Heemraden en eenen Dijk-schrijver.

In de dijken van dezen polder, vielen bij den watervloed van 1820, vier groote en vele kleinere doorbraken, onder welke eene die zeventig roeden lang was. Vele gebouwen storten daardoor in, terwijl daarbij een aantal van niet minder dan 69 stuks rundvee, 58 schapen en drie paarden omkwamen.

ESCH-AUF-DER-SAUER, Hoogd. naam van het d. ESCH-AAN-DE-SURE, in de heerl. Esch, grooth. Luxemburg. Zie ESCH-AAN-DE-SURE.

ESCHDONK, geh. in de souvereine heerl. Gemert, prov. Noord-Brabant. Zie ESCHONK.

ESCHDORF, d. in de heerl. Esch, grooth. Luxemburg, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. W. van Diekirch, kant. en 2 u. Z. van Wiltz, gem. en 40 min. O. Z. O. van Heiderscheid, door bosschen omgeven. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

Vóór het jaar 1827 was dit d. de hoofdplaats eener burgerl. gem., waartoe ook het d. Insenborn, benevens de geh. Bonnal, Bourgfried, Grundmuhlen, Kalberggrund, Lultzhausen en Neunhausen behoorden, doch die toen eene nieuwe omschrijving ontving, ten gevolge waarvan ESCHDONK bij Heiderscheid gevoegd werd,

en de overige plaatsen de nieuw opgerigte gem. Neunhausen hielpen vormen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Nieder-Wilts*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan de H. *Mazsa* toegewijd.

ESCHEDE, op sommige kaarten ook *Eschede* gespeld, oud adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en 1 u. N. van *Zutphen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Gorssel*.

Dit adell. h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 148 bund. 18 v. r. 38 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door *Vrouw Elijabete Fischer*, echtgenoot van den Heer *J. Sappius Graevestein*.

ESCHEDE, of *Eschede*, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. N. O. van *Almelo*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Ootmarsum*, gem. en 3 min. N. van *Tubbergen*.

Dese havez. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 190 bund. 82 v. r. 42 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer von *Heiden*, woonachtig te *Ahaus*.

ESCHÉID of *Esched*, in het Fr. *Eschty* of *Eschette*, geh. in de heerl. *Bondorff*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. Z. O. van *Diokirch*, kant. en 1 u. N. van *Opveren*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Folscheid*, te midden van hoog geboomte.

Het had vroeger eene loenkamer, van welke onderscheidene leenen afhingen.

ESCHETTE, Fransche naam van het geh. *Esched*, in de heerl. *Bondorff*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCHETTE*.

ESCHHOF (DEN), buit. in de *Over-Betswe*, prov. *Gelderland*. Zie *Kanon*.

ESCHMARKT ook *Eschmarke*, en ten deele *Escheder-Esch* genoemd, aanzienlijke buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 5 u. O. Z. O. van *Almelo*, kant. *Eschede*, en dese stad aan alle zijden insluitende, gem. en 1 u. Z. ten O. van *Lonniker*; met 530 h. en ruim 3000 inw.

Men heeft in dese buurs. twee scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht worden, terwijl nog even zoo vele kinderen te *Esched* ter school gaan.

ESCHMEER, meertje in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie *ESCHER*.

ESCH-OP-DE-ALZETTE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*.

ESCH-OP-DE-SURE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-SURE*.

ESCH-OP-DE-ELZE, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*.

ESCHOTEN, buurs. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*. Zie *ESCHOTEN*.

ESCHPLAAT, plaat, in het *Hollanddiep*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Strijen*, voor de aanwassen van het Land van *Esch* gelegen, en aan dat land behoorende. Zij is met bies en begroeid.

ESCHSTROOM, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCH*.

ESCH-SUR-L'ALZETTE, Fr. naam van het d. *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-ALZETTE*.

ESCH-SUR-LA-SURE, Fr. naam van het d. *ESCH-AAN-DE-SURE*, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESCH-AAN-DE-SURE*.

ESCHWEILER, gem. in het graaf. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Dickirch*, kant. *Wiltz*; palende N. aan de gem. *Bogen*, O. aan *Wiltwerwitz* en *Altscheid*, Z. aan *Wiltz*, W. aan *Winseler* en *Ober-Wampach*.

Deze gem. bevat de d. *Eschweiler*, *Knophscheid*, benevens de geh. *Erpeldingen*, *Selscheid*, *Klein-Hörscheid* en *Sehart-hoff*. Zij telt eene bevolking van 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er 2 loetjerijen, die jaarlijks 600 à 600 luiiden bewerken en 1 korenmolen heeft. Men verbouwt in deze gem. zeer veel aardappelen; verder tarwe, rogge, haver, gerst en boekweit. De veestapel bestaat uit 100 paarden, 270 runderen en 160 schapen.

De inw., die er alle R. K. zijn, maken de par. van *Eschweiler* en *Knophscheid* uit.

Het d. *ESCHWEILER*, op sommige kaarten ook *ESWILLEN* gespeld, en ook wel *OMLSEK* genaamd, ligt 4½ u. N. W. van *Dickirch*, 1½ u. N. van *Wiltz*.

De inw. maken eene par. uit, die tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Niederwiltz*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. *Maurus* toegewijd.

ESCHWEILER, op sommige kaarten *ESCHWELER* of *ESCHWELER* gespeld, hoog gelegen d. in het halj. van *Remich-en-Grevenmacher*, restgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2 u. W. ten N. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. N. O. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. N. W. van *Betzdorf*, gem. en ½ u. O. ten N. van *Rodenburg*.

De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene kapel, aan den H. *Merkur* toegewijd; welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Betzdorf*, behoort en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

ESDONK of *ESDONCK*, geh. in de soevereine heetl. *Gennort*, prov. *Noord-Brabant*, derde dist., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Belmond*, gem. en ½ u. Z. van *Gennort*; met 14 h. en ruim 100 inw.

Ook heeft men hier eene kapel, aan de H. *Maria Magdalena* toegewijd, waarin echter thans geen dienst meer gedaan wordt.

ESE, voorn. scheutambt en heetl. in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie *Kass*.

ESE, adell. h. in het graaf. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie *Kass*.

ESE (DE), havez. in *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie *Kass (DE)*.

ESE (DE), geh. en voorn. edele heerd in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *Kass (DE)*.

ESELEMABUREN, in het Oud-Friesch *Yalumbum*, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Frankerudde*, arr. *Leenwarden*, kant. *Harlingen*, 20 min. N. W. van *Achlum*, waartoe het behoort; met 6 h. en 40 inw.

ESSENWEILER, naam, onder welken het d. *ESCHWEILER*, in het halj. van *Remich-en-Grevenmacher*, restgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, op sommige kaarten voorkomt. Zie *ESCHWILLEN*.

ESHOF (DEN) of *den ESCHE*, buit. in de *Over-Betsuwe*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 1½ u. N. van *Nijmegen*, kant. en gem. *Eist*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 7 bund. 75 v. r. 80 v. ell., en wordt bewoend door den eigenaar den Heer *A. W. van Hooft*, Oud-Burgemeester van *Eist*.

Waarschijnlijk is men *Heser* vroeger eene der plaatsen geweest, waar de *Martseers* hunne houtstapels hadden ter verbranding huns

Eijken, *asch-koopen* (aschhoopen) genaamd, en heeft het daarvan zijnen naam ontleend.

ESINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie *ESINGA*.

ESINGA, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *ESINGA*.

ESINGE, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie *ESINGA*.

ESINGE, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *ESINGE*.

ESKAMP-POLDER (OOST-) of *Oost-Eskamp-polder*, pold. in *Belfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *Loosduinen*; palende N. aan het *Mientje*, O. aan den *Zuster-polder* en den *Noord-polder*, Z. aan den *Noord-polder* en den *Wilppolder*, W. aan den *West-Eskamp-polder*.

Deze pold. bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 456 bund. 62 v. r. 97 v. ell., en wordt door éénen molen, staande onder *Wateringen*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen *Ambachtsbewaarder*, éénen *Volger* en drie *Krooscheemraden*.

ESKAMP-POLDER (WEST-) of *West-Eskamp-polder*, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *Loosduinen*; palende N. aan *Zegbroek-polder*, O. aan den *Oost-Eskamp-polder*, Z. aan den *Wip-polder*, W. aan den *Uithofs-polder* en het *Zwart-peldertje*.

Deze pold. bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 881 bund. 62 v. r. 40 v. ell., telt 5 boerderijen, en wordt door éénen molen op de *Oost-zijde* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen *Ambachtsbewaarder*, éénen *Volger* en drie *Krooscheemraden*.

ESMEER, ook *ESMEER*, meertje in het dingspil *Noordenseld*, prov. *Drenthe*, gem. en 1½ u. ten Z. van *Norg*.

ESONSTAD, oude stad, prov. *Friesland*. Zie *ESONSTAD*.

ESONSTADIUM, Lat. naam van de oude st. *ESONSTAD*, prov. *Friesland*. Zie *ESONSTAD*.

ESP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Dorpe* distr., arr. en 4 u. O. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 5 u. N. van *Asten*, gem. *Bakel-en-Milheeze*, ½ u. N. ten W. van *Bakel*.

ESP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Dorpe* distr., arr., kant. en 1½ u. N. ten O. van *Eindhoven*, gem. *Son-en-Breugel*, 15 min. O. van *Son*; met 11 h. en 70 iaw.

ESPALEN, huurs. in *Zalland*, prov. *Overijsel*. Zie *ESPAL*.

ESPRETLOOP, watertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kampanland*, prov. *Noord-Brabant*, dat in de heide, omstreeks *Strijp*, ontspringt, met twee adertjes die, na een half uur noordwaarts gelloopen te hebben, zich vereenigen. Vervolgens neemt dit beekje eene *Noordelijke* rigting, en ontlast zich, ½ u. bezuiden *Nederwetten*, in den *Dommel*.

ESPELBACH, voorn. adell. h. in de st. *Loosduinen*, prov. *Friesland*, op de *Kowal*, in de zestiende eeuw door eenen *Jonkheer van ESPELBACH* gebouwd, en sedert door verschillende *Friesche* adellijke families bewoond, tot dat het, in 1795, afgebroken en door een modern huis vervangen werd.

ESPEL-BOSSCHEN, beschjes in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, onder de gem. *Noordwijkerhout*, in den *Hoogevoensche-polder*.

Deze boschjes ontleenen waarschijnlijk hunnen naam van den espenboom, waarmede zij zeker oudtijds zijn beplant geweest; thans treft men er essen en waterwilgen hakhout aan. Zij beslaan eene oppervlakte van 20 bund. 48 v. r. 76 v. ell., en behooren tegenwoordig aan Jonkheer STRENGBRACHT VAN OOSTCAPELLE.

ESPELO of ESPELEN, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2½ u. Z. O. van *Realte*, gem. en 1 u. N. N. W. van *Holtten*; met 54 h. en 290 inw.

ESPELS of ESPELEN, namen der vier kwartieren, waarin de st. *Kampen*, prov. *Overijssel*, met betrekking tot de politie en gezwoorene gemeente plagt verdeeld te zijn; als: het Boven-espel, het Cellebroers-espel, het Broeder-espel en het Buiten-espel.

ESPERANCE (L'), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in het nederdistr. *Nickeri*, aan de *Nickeri*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Nieuwe-Aanleg, benedenwaarts aan de koffijplant. Litt. I; 800 akk. groot; met 18 slaven.

ESPERANCE (L'), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Namrik, benedenwaarts aan de verl. plant. Eikenhoop; 2000 akk. groot; met 157 slaven. Men heeft er eenen suikermolen, welke door stoom gedreven wordt.

ESPERANCE (L'), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*; ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het verl. Land-van-Onoribo, benedenwaarts aan den verl. houtgrond *Concordia*; 1500 akk. groot. Het benedengedeelte dezes houtgr., 600 akk. groot, noemde men vroeger *Petit l'Espérance* en de Negers gaven het den naam van *Droljatie*.

ESPERANCE (L'), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Rosenburg, benedenwaarts aan de suikerplant. Destombesburg. Thans is hier een militaire post van dien naam, liggende aan de *Bottelskreek*.

ESPERANCE (L'), vroegere naam van den verl. houtgr. *ESTRALUR*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ESTRALUR*.

ESPERANCE (LA-NOUVELLE-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Perou, benedenwaarts aan de verl. plant. Va-Comme-je-te-pousse; 898 akk. groot, bij de Negers *ESPAISS* geheeten.

Op den 29 Junij 1772 overvielen de Boschnegers, onder aanvoering van eenen gewezenen slaaf, *BARON* genaamd, de drie naast elkander gelegene plantaadjen *LA NOUVELLE-ESPERANCE*, *Pérou* en de *Zuinigheid*, vermoordden de daarop zijnde Blanken, en staken de gebouwen in brand, gelijk ook de Blanken hunne hutten en kampen in de bosschen verbrandden en alle vruchten vernielden.

ESPERANCE (PETIT-L'), benedengedeelte van den verl. houtgr. *l'Espérance*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ESPERANCE (L')*.

ESPERLOOP, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, dat zijnen oorsprong neemt uit twee ader-tjes, waarvan het een ¼ u. N. van *Milheze* in de *Peel* ontstaat, en het andere uit een moeras, ½ u. benoorden *Bakel*, ontspringt. Na alsoo beide westwaarts gestroomd te hebben, vereenigen zij zich bij het geh. *Esp*, waarvan het watertje zijnen naam ontleent, om, noordwaarts

vlietende; de grenscheiding tusschen de gem. Gemert en Beek-en-Donk te vormen en zich, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Gemert, in de *As* te werpen.

ESPRANSIE, naam, welken de Negers geven aan de verl. plant. LA-NOUVELLE-ESPERANCE, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ESPERANCE (LA-NOUVELLE-)*.

ESPRIT (FERME-DE-ST.-), Fr. naam van de hoeve JAN-MATHIASHOFF, in het halj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie JAN-MATHIASHOFF.

ESSAN, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, op het schiereil. *Hoewamohel*, in het zuiden van dit schiereiland aan de westkust. — Men heeft er goede aarde om potten en pannen van te maken.

ESSCHE (LAAGJES-VAN-HET-LAND-), gorsen in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESCH (LAAGJES-VAN-HET-LAND-VAN-)*.

ESSCHE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCH*.

ESSCHE (LAND-VAN-), pold. in het *Land-van-Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESCH (LAND-VAN-)*.

ESSCHE (ZREDIJK-VAN-), dijk in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ESCH (ZREDIJK-VAN-)*.

ESSCHEDE, naam, onder welke het adell. h. *ESCHUDE*, in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie *ESCHUDE*.

ESSCHEDE, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *ESCHUDE*.

ESSCHEN, geh. in het *Land-van-Falkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en $\frac{3}{4}$ u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. W. van *Heerle*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Voerendaal*; met 55 h. en 180 inw.

ESSCHESTROOM, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESCH*.

ESSE-EN-GANSDORP, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. O. aan den *Kleinpolder*, Z. O. aan den *IJssel*, Z. W. aan *Blaardorp*, N. W. aan den *Wollefoppolder*.

Deze pold., welke alleen bedijkt is tegen den *Gondsche IJssel*, bestaat eigenlijk uit drie afzonderlijke pold., zijnde de *Voor-Essepolder*, de *Achter-Essepolder* en de *Gansdorppolder*, gezamenlijk beslaande eens oppervlakte volgens het kadaster, van 649 bund., waaronder 641 bund. 43 v. r. schotbaar land, wordt door eenen molen en eene sluis op den *IJssel* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Polderschout* en twee *Poldermeesters*.

ESSELBORN, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $\frac{5}{4}$ u. N. W. van *Diekirch*, kant., gem. en 25 min. N. W. van *Clerff*.

ESSELJKER-WOUDE-EN-HEER-JACOBOWOUDE, heerl. in *Rijnsland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*; kant. en gem. *Woubrugge*; palende N. aan *Alkemade*, het *Braasemeermeer* en *Rijnzaterwoude*, O. aan *Langer-Aar* en *Oudshoorn*, Z. aan *Oudshoorn*, *Gnephoek* en *Koudekerk*, W. aan *Hoogmade* en *Leyderdorp*.

Men wil, dat deze heerl. al vroeg bekend zou geweest zijn. In het verdrag van *Willeh*, den een en twintigsten *Bisschop* van *Utrecht*, met den *Abt* van *Echternach*, in het jaar 1063 gesloten, leest men den naam van *ASLEKERWALD*, dat anderen echter houden voor eene kerk in *Kennemerland* of *Amstelland*; zelfs zou dit heerlijk goed reeds aanmerkelijk vroeger en wel in het begin der veertiende eeuw onder den naam van *Woude*, bezeten geweest zijn bij de *Heeren van den Woude*. Nogthans vindt men met weinig zekerheid iets van de

Heeren van den Woude genoemd, vóór Heere Jacob van den Woude, die omtrent den jare 1280 geleefd heeft. Deze zou de eufem van dien naam geweest zijn. Een andere Meer Jacob was in vergelding van zijne schade en verlies in de oorlogen, ten dienste der Graven, door FILIPS VAN BOURGONDIE, in het jaar 1427, bevestigd zijn met het heege rechtsgebied over Woude. Niet ten onrechte schijnt men den eersten oorsprong des naams dezer heerl. te vinden in de oude gesteltenis der landstreek, die met zware bosschen of wouden bezet was, naderhand is zij JACOBSWOUDEN geheeten, naar den naam van hare Heeren, die doorgaans den naam van Jacob voerden. Noe deze bosschen verdwenen zijn, valt duister te gissen, en de gesteltenis des lands is sedert aanmerkelijk veranderd, door het droogmaken van eene wijd uitgestrekte plas, die op omtrent 680 moogen (854 bund.) groot wordt. Deze droogmakerij, welke volgens octrooi van den 11 Januarij 1756 begonnen, en omstreeks tien jarea daarna ten einde gebragt was, heeft den naam van den Vier-Ambachtspolder, omdat zij over een gedeelte der ambachten van KESSELKERWOUDE, LANGER-AAR, OUDSHOORN en RIJNZATERWOUDE gaat.

De heerl. ESSELKERWOUDE-EN-HEER-JACOBSWOUDEN beslaat eene oppervlakte van ruim 2300 bund., en bevat de gem. *Woubrugge*. Men telt daarin 167 h., bewoond door 276 huisgeen. uitmakende eene bevolking van 1580 inw., die moest hun bestaan vinden in den Landbouw.

De Herv., die er 940 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. *Rijnzaterwoude*, en hebben in deze heerl. eene kunst- en smakvel (nooder pilaar steunsel) gebouwde kerk te *Woubrugge*.

De R. K., van welke men er 390 aantreft, hebben in deze heerl. mede eene kerk, onder *Woubrugge*, welke tevens door die van Hoogmade wordt bezocht.

De Israëlitien, van welke er een tiental gevonden werden, behooren tot de ringsynagoge van Alphen.

Men heeft in deze heerl. eene school, welke gemiddeld door een getal van 180 leerlingen bezocht wordt.

Thans wordt dese heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. J. W. van HOOBSTRATEN c. s., woonachtig te 's Gravenhage.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van azuur, beladen met een balk, verseld met drie liggende halve manen, alles van goud.

ESSEN, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 4 u. Z. W. van *Nijkerk*, gem. en 2 u. O. van *Barneveld*, 2½ u. Z. van *Gorinchem*, waartoe het behoort; met 27 h., alle bouwhoeven, en 160 inw.

ESSEN, buurs. in *Zolland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. O. van *Deventer*, gem. en 2 u. Z. O. van *Diepenveen*, aan den straatweg van *Deventer* naar de *Praissische* grenzen; met 9 h. en 70 inw.

ESSEN, geh. in het *Georegt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. Z. O. van *Groningen*, gem. en ¼ u. N. O. van *Haren*, aan de oostzijde van den straatweg, in de afhelling van den Hondsrug, aan de Molensloot; met 12 h. en 90 inw.

Hier stond in vroegere tijden eene aanzienlijke Bernardijner-Abdij en Nonnenklooster van de Cisterciensierorde, die in het jaar 1216 door den Groninger Priester THOMAS gesticht was, en in het jaar 1418 onder het bestuur van het klooster te Sibekelo, in *Overijssel*, gebragt was, welke onderhoorigheid, in het jaar 1483, door den Abt van Cîteaux goedgekeurd is. Dit klooster, hetwelk eertijds Ysaac of Jansz, en daarna

Essex genoemd was, heeft, om de nabijheid van Groningen, in de beroerten der zestiende eeuw veel geleden. Zoo maakten de Saksers, den 8 November 1514, zich meester van dit klooster, hetwelk zij zochten te versterken, doch door den snellen aanmarsch der Gelderschen moesten zij het weder spoedig verlaten. In dit klooster vertoefde de Graaf van BRUNSBURG eenigen tijd, kort vóór zijnen verraderlijken afval van de zijde der Staten en de teruggave der stad Groningen aan den Koning van Spanje, in 1580. Na de reductie der stad Groningen van 1594 is het geslacht, hoewel de grondvesten der kerk nog min of meer zichtbaar zijn.

ESSEN, d. in *Oost-Indië*, landv. *Ambon*, op het eil. *Ambon*, kust van *Hitoe*, gesp. *Oeli-Hitoe-Noekoe*.

ESSEN (DE), in de landtaal *Essex* genoemd en op de kaarten ook wel *n'Esx* gespeld, hooge grond, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 5 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. N. O. van *Rongum*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Bestrum*, bestaande uit eene oppervlakte van bouwland, waardoor in het midden een rijweg en voetpad loopt.

Deze oppervlakte is voorzeeker de schilderachtigste van geheel Tietjerksteradeel, terwijl het hooge standpunt, waarop men hier geplaatst is, schoone vergezichten oplevert.

ESSENBURG (DEN), landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 10 u. ten N. N. W. van *Arnhem*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Harderwijk*, gedeeltelijk gem. *Harderwijk*, gedeeltelijk gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Ermele*, $1\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Nunspeet*, waartoe het behoort.

Dit landg., zoowel om zijne oudheid als wegens zijne uitgestrekte bosschen met hoog geboomte en waterwerken merkwaardig, terwijl het huis of lieder het kasteel met twee torens prijkt, beslaat eene oppervlakte van 76 bund. 5 v. r. 30 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer S. J. Baron SAKENBAG VAN KESSELBURG.

ESSENK, naam, onder welken de haven. ELAK, in *Twente*, prov. *Overijssel*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie ELAK.

ESSENPAS, adell. h. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*; kw., distr., arr. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Nijmegen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Klot*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Bemmel*.

Dit h. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 47 bund. 19 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer P. J. SMITS.

ESSENSTEIN, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. ten O. van 's *Gravenhage*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Voorburg*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 55 bund. 5 v. r. 46 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door de Feule C. S. VAN LYNAK, woonachtig te Utrecht.

ESSEPOLDER (ACHTER-), polder in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. O. aan den Kleinpolder, O. aan den Essepolder, Z. aan Blaardorp, W. aan den Wolleoppolder.

Deze pold., benevens een gedeelte van den *Voor-Essepolder*, en den *Blaardorppolder*, is eene uitgeveende plas, welke 340 bund. beslaat, terwijl die pold. voorts 590 bund. wei- en hooiland bevatten, welke door 18 hofsteden bebouwd worden. Het water wordt door twee molen en twee sluizen op den IJssel ontlast. Het bestuur bestaat voor iederen polder uit éénen Schout en twee Poldermeesters.

In den Noordwestelijken hoek van dezen polder ligt het d. Nieuwerkerk-op-den-IJssel.

ESSEPOLDER (VOOR-), pold. in *Schiland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. O. aan den Kleinpolder, Z. O. aan den IJssel, Z. aan Gansdorp, W. aan den Achter-Esepolder. Zie voorts het voorgaande art.

ESSERGROEVE, op de kaarten wel onder den naam van *Ruisrooy* voorkomende, oud meerstalletje in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, Z. W. van het Foxholstermeer, tusschen dit en het Zaidlaardermeer, ten N. van laatstgemeld meer, waarmede het vroeger gemeenschap schijnt te hebben gehad langs eene sloot. Het behoort aan de stad Groningen en is thans vol riet en kreupelbosch.

ESSER-NIEUWLAND, landstreek in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Groningen*, gem. *Haren*, bestaande uit de geh. *Heimmen* en *Dilgt*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 160 bundt., telt 10 h., waaronder 8 boerderijen, met eene bevolking van 180 inw.

ESSINGEN, geh. in de heerl. *Meysenburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. N. van *Luxemburg*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Mersch*.

ESSINK, naam, onder welken de voorm. haves. *Bassn*, in *Twenthe*, prov. *Overijsel*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie *Essen*.

ESSOP, bosch op den *Vetlure-Zoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Vetlure*, kw., arr. en kant. *Arnhem*, gem. en ½ u. O. van *Rheden*; grenzende N. aan het Onzalige bosch.

In dit bosch, hetwelk eene oppervlakte van 380 bundt. 25 v. r. 80 v. ell., en thans aan Jonkvrouwe R. M. L. E. Bouwcrus behoort, zijn nog heden ten dage twee hoogten aanwezig, welke gemeenlijk de Offerberg en de Afgodsberg genoemd worden; terwijl hare gedaante en irwendige gesteldheid duidelijke blijken schijnen te dragen, dat oude bewoners dezer gewesten die eenmaal tot godsdienstige verrigtingen afsonderden. Nog voor weinige jaren is, aan den voet des Offerbergs, eene, met asch en overblijfselen van beenderen gevulde, urne of lijkbus opgegraven.

EST, heerl. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Est-en-Op-Ynen*; palende N. W. aan de heerl. *Meteren*, N. voor een klein gedeelte aan *Geldermalsen*, O. aan *Wadenhoijen* en *Ophemert*, Z. aan *Op-Ynen*.

Zij bevat niets dan den Polder van Est en daarin het d. Est en eenige verspreid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 346 bundt. 16 v. r. 54 v. ell., telt 70 h., bewoond door eene bevolking van 380 inw., die meest hun bestaan vinden in akkerbouw en veeteelt.

De inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zalt-Bommel*, ring van *Tuil*, behoort. — Vroeger was deze gem. met *Meteren* gecombineerd, hebbende de gem. van *Meteren-en-Est* tot eersten Leeraar gehad *Gisbo THOMPSON VAN KRAS*, die in het jaar 1620 herwaarts kwam en in het jaar 1621 naar Schoonrewoerd vertrok, doch in het jaar 1748 werden deze plaatsen van elkander gescheiden, en zij hebben sedert elk hunnen bijzonderen Predikant gehad, zijnde de eerste, die na deze afscheiding het leeraarambt te Est heeft waargenomen, geweest *CORNELIS VERHAARD*, die in het jaar 1778 alhier is overleden. Het beroep is eene collatie van den Heer der heerlijkheid.

De 4 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Tiel* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. *Est* ligt 2 u. W. ten Z. van Tiel, $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van Geldermalsen. Het bevat in de korn van het d. 20 h. en 96 inw.

De kerk is een goed gebouw, met eenen toren en orgel, welk laatste een geschenk is van den Heer J. THERRAS, wiens grafstompe mede in de kerk gevonden wordt.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht.

Bij dit d., in welks nabijheid vroeger een oud heerenhuis, het Huis te *Est* gevonden werd, werd den 25 September 1607, de Overste de Bois, Ritmeester en President van den kriegsraad, een dapper en verstandig man, nadat hij met zijn huisgezin te Geldermalsen te kermis was geweest, door eenige vijanden overvallen, doch zich niet aan hen willen overgeven, werd hij dood geschoten, en zijnen zoon gevangen genomen.

Van deze heerl. heeft het beroemde geslacht van van *Est*, hetwelk aan dat van *Piix* vermaagschapt was, zijnen naam ontleend. De Latijnsche Dichter FRANCO VAN *Est* (FRANCO ESTIUS) en den Geleerden WILLEM VAN *Est* (GUILLELMUS ESTIUS), Proost van St. Pieter, en Kanselier der Hoogeschool te Douai, stamden daarvan af.

EST (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*; *Benedendistrikt*, kw., arr. en 2 u. W. van Tiel, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Geldermalsen*, gem. *Est-en-Op-IJnen*, en 8 min. ten Z. van *Est*, waartoe het behoorde. — Dit h. is sedert het jaar 1766 gesloopt.

EST (POLDER VAN) of *ESTERPOLDER*, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Est*; palende N. O. aan den polder van *Meteren*, N. aan den polder van *Geldermalsen*, O. aan den polder van *Op-Hemert*, Z. aan den polder van *Op-IJnen*, W. aan den polder van *Neer-IJnen*.

Deze pold. bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 346 bund. 16 v. r. 34 v. ell., waaronder 340 bund. 86 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, telt 70 h., waaronder 10 beerderijen, en wordt door 4 sluizen op de wetering, die hare uitwatering op de *Linge* heeft, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee *Leden* en eenen *Secretaris*.

ESTELING, ook wel onder den naam van *ERTZLING* voorkomende, geb. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste distr.*, arr. en 4 u. Z. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. ten Z. van *Waalwijk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten N. van *Loon-op-Zand*; met 16 h. en 80 inw.

EST-EN-OP-IJNEN, gem. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen* (8 k. d., 25 m. k., 8 en 9 s. d.); palende N. aan de gem. *Geldermalsen*, O. aan *Op-Hemert*, Z. aan de *Maas*, W. aan *Waardenburg*.

Deze gem. bevat de heerl. *Est* en *Op-IJnen*, bestaat eene oppervlakte van 701 bund. 16 v. r. 87 v. ell., telt 169 h., bewoond door 173 huisgez., uitmakende eene bevolking van 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en veeveelt.

De *Herv.*, die hier ongeveer 870 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. *Est* uit, en behooren gedeeltelijk tot die van *Op-IJnen-en-Heesselt*, welke in deze burgerl. gem. twee kerken hebben, als: eene te *Est* en eene te *Op-IJnen*.

De *R. K.*, van welke men er ruim 30 aantreft, worden tot het d. *Perik* gerekend, en het tiental *Israëlieten*, dat hier woont, behoort tot de ringsynagoge te *Tiel*.

Men telt in deze gem. 2 scholen, welke gesamenlijk gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht worden.

ESTERBROEKSCHÉ-BANSLOOT, watertje in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, dat in het Z. van den *Polder-aan-Est* ontstaat; met eene bogtige, westelijke strekking naar den *Polder van Noer-Ilman* vliet; woorts noordwaarts tusschen die beide polders heen schiet, om in den *Meterensche-en-Estersche-watengang* uit te loopen.

ESTERLUST; verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ESTERLUST*.

ESTERNACH, st. in het halj. van *Echtornach*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ESTERNACH*.

ESTERNACO (VILLA DE), Lat. naam van de st. *ЕСТЕРНАКЪ*, in het halj. van *Echtornach*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ЕСТЕРНАКЪ*.

ESTERPOLBER, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie *EST (POLDER-VAN-)*

ESTERLUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ESTERLUST*.

ESTHERLUST of *ESTERLUST*, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Bamby*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Libanon*; 200 akk. groot. Vroeger heette zij *ESTERLUST*.

ESTERLUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappabreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bespiedenwaarts aan het verl. Land van *Echtornachs*, bovenwaarts aan de katoenplant. *Broedershoop*; 407 akk. groot; met 172 slaven. Vroeger heette het de *Groend van Barbados*.

ESTRUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *OOSTRUM*.

ESUMBRZIJL, sluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. Zie *ESUMBRZIJL*.

ESVELD, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6½ u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Sijkerk*, gem. en ½ u. N. O. van *Barneveld*; met 75 h., alle bouwhoeven, en 440 inw.

ESVELDSCHÉ-BEEK, watertje op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, dat, onder de buurs. *Stroe* ontspringende, met eene westelijke rigting, langs *Esveld* loopt, en sich ½ u. W. van daar met de *Zandwetering* verenigt.

ETCHA, groot d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het rijk van *Fantee*, ½ u. van *Animakoe*.

ETEN, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ETEN*.

ETEN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ETEN*.

ETENAKEN, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Gulpen*, gem. en 16 min. N. van *Wylre*; met 82 h. en 410 inw.

ETERSHEIM, heerl. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Etersheim-en-Zuid-Schardam*; palende N. aan *Schardam*, O. aan het *Hoornerhop*, Z. aan *Warder*, W. aan de heerl. *Oosthuizen*.

Deze heerl. bevat het d. *Etersheim*, de h. *Zuid-Schardam* en eenige verstrooid liggende h. Zij bedaat eene oppervlakte van 264 bund. 85 v. r. 24 v. ell. Men telt er 20 h., bewoond door 25 huizingen., uitmakende eene bevolking van 125 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de visscherij.

De inv., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Etersheim-en-Schardam*. — Men heeft in deze heerl. geen school.

Het d. *ERMANNEN* of *ERMANNEN* ligt 2 u. Z. Z. W. van Hoorn, 1½ u. N. van Edam. Het wordt van de landlieden schier nooit anders dan DE BOSCH of DE BOEK geheeten, en strekt zich van het noorderdeel van Oosthuizen, noordoostwaarts tot nabij de Zeeidzce uit. Men telt er, in de kom van het d., 9 h., bewoond door 6 huisges., uitmakende ongeveer 40 inw.

De Herv. kerk stond eertijds buitendijks, doch daar deze overstroombd was, heeft men, in het jaar 1639, de tegenwoordige op eene voegzamer plaats, dicht aan den Keukendijk, gebouwd.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. F. VAN BREDENHOFF DE Veen, woonachtig te Hoorn.

ETERSHEIM-EN-SCHARDAM, kerk. gem., prov. *Noord-Holland*, klasse. en ring van *Edam*.

Dese gem. telt 230 zielen en heeft 2 kerken, ééne te Etersheim en ééne te Schardam. Vroeger was zij verenigd met *Oosthuizen*, zijnde de eerste, welke in dese combinatie het leeraarsambt heeft waargenomen, geweest *DS. SOVERIUS PAULI*, die in het jaar 1577 van Texel herwaarts kwam en in het jaar 1690 naar Groothuizen vertrok; doch, in het jaar 1687 van *Oosthuizen* gescheiden zijnde, bekwaam de gem. *ETERSHEIM-EN-SCHARDAM* tot Leenaar *HERRIGONS WILHELMUS*, die in 1668 zijne dienst hier verliet, doch in 1690 weder te Noorden be-roepen is. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van den Ambachtsheer van Etersheim.

ETERSHEIM-EN-ZUID-SCHARDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*; palende N. aan de gem. *Schardam*, O. aan het Hoorneshop, Z. aan de gem. *Warder*, W. aan *Oosthuizen*.

Dese gem. bevat niets dan de heerl. *Etersheim*, waarom wij hier verder naar dat art. verwijzen.

ETERSHEIMER-BRAAK, pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Etersheim-en-Zuid-Schardam*; palende N. aan het d. *Etersheim*, O. aan den *Zeevangs-Keukendijk*, Z. en W. aan den *Polder de Zeevang*.

Dese pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 48 bund. 72 v. r. 60 v. ell., waaronder 48 bund. 72 v. r. 60 v. ell. schothaar land, telt geene h. en wordt door eenen watermolen, in den *Polder de Zeevang*, van het overtollige water ontlaat. Het polderbestuur bestaat uit de gesamenlijke *Engelanden*.

ETERSHEIM, heerl. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, Zie *ETERSHEIM*.

ETERSHEIM-EN-SCHARDAM, kerk gem., prov. *Noord-Holland*: Zie *ETERSHEIM-EN-SCHARDAM*.

ETERSHEIM-EN-ZUID-SCHARDAM, gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *ETERSHEIM-EN-ZUID-SCHARDAM*.

ETERSHEIMMERBROEK, pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *ETERSHEIMMERBROEK*.

ETHEEN, d. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ESVEN*.

ETHINGEN, naam onder welke het d. *Ehlingen*, in het balj. van *Luxemburg*, groeth. *Luxemburg*, op sommige haarten weleens voorkomt. Zie *ESLIMMEN*.

ETSBERG, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Roermonds*, gem. *Vladwep*.

ETTELBRUCK, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Bourscheid*, gedeeltelijk in 'de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in de heerl. *Felts*, gedeeltelijk in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Diekirch*; palende N. aan de gem. *Diekirch* en *Bourscheid*, O. aan *Ercsdorf* en *Medernach*, Z. aan *Noimeren* en *Berg*, W. aan *Feulen*.

Deze gem. bevat het vl. *Ettelbruck*, benevens de d. *Burden*, *Ingelsdorff*, *Erpeldingen* en *Nieder-Schieren*, alsmede de geh. *Colmar*, *Lopert*, *Grentzingen*, *Neuhof-Draut*, *Neuhof-Meder*, *Schierenmuhl*, *Ober-Schieren*, *Warken*, *Nieder-Warken* en *Windhoff*, alsmede de groote hoeve *Thibessart* of *Thibeshoff*.

Men telt er 440 h. en 5 groote hoeven, bewoond door eene bevolking van ruim 5600 inw., die veel handel in heutschors drijven, 4 loozerijen en onderscheidene graanmolens hebben. De voortbrengselen van den grond bestaan in tarwe, rogge, haver, gerst, boekweit, erwten en aardappelen. De veestapel rekt men op 225 paarden, 900 runderen en 500 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. *Ettelbruck*, *Ingelsdorff*, *Erpeldingen* en *Niederschieren* uit, welke in deze gem. 4 kerken en eene kapel hebben. — Ook heeft men in deze gem. 3 scholen.

Het vl. *ETTELBRUCK* ligt in de heerl. *Bourscheid*, 2 u. Z. Z. W. van *Diekirch*, aan de vereeniging van de *Alzette* met de *Wark* en van de *Alzette* met de *Sure*.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Diekirch*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapelaan bediend wordt. Men heeft in deze par. eene fraaije kerk te *Ettelbruck*, aan den H. *SEBASTIANUS* toegewijd en eene kapel te *Burden*, in welke de H. *HUBERTUS* bijzonder vereerd wordt. — Ook is er eene school en een armhuis.

Het heeft fraaije huizen, logementen, buitenplaatsen en tainen, en is berucht door eene zoogenaande *Patriottische vergadering*, welke er is het jaar 1859 gehouden is. — *ETTELBRUCK* is in vroegere tijden door den Keizer aan de abdij van *Echternach* verpand geweest.

Men heeft er voor eenige jaren belangrijke oudheden gevonden uit den tijd der Romeinen.

Er worden te *ETTELBRUCK* twaalf jaarmarkten gehouden, ieder van eenen dag, als: eenen op den 18 Januarij; eenen op den 1 Februarij; eenen op den 8 Maart; eenen op den 5 April; eenen op den 10 Mei; eenen op den 7 Junij; eenen op den 12 Julij; eenen op den 16 Augustus; eenen op den 19 September; eenen op den 11 October; eenen op den 18 November en eenen op den 6 December.

ETTEN, bij sommigen ook wel eens *ETEN* of *ETEN* gespeld, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* dist., arr. en 2 u. W. ten Z. van *Breda*, kant. en 2 u. O. van *Oudenbosch*, gem. *Etten-Leur*.

Men telt er, in de kom van het d., 156 h., bewoond door 207 huisgez., uitmakende eene bevolking van 950 inw., en met de daartoe behoorende geh. *Moleneind*, *Klappenburg*, *Neerstraat*, *Haansberg*, *Donk-en-Palingstraat*, en een gedeelte van de geh. *Hilten Vaartkant-en-Bremberg*, 455 h., bewoond door 525 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2758 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men onder dit d. ook eenen beendermolen ter bemesting der landerijen heeft.

De R. K., die hier ongeveer 5000 in getal zijn, onder welke 2200 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. van *Breda*, dek. van *Breda*, behoort en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De kerk, aan den H. LAMBERTUS toegewijd, is in het jaar 1792 geheel vernieuwd.

De Herv., van welke men er 140 aantreft, behooren tot de gem. *Etten-en-Hoeven*, die hier de oude parochiekerk bezitten. De kerk was voor de Reformatie aan de H. *Magd. MARIA* toegewijd, en is een zoo oud gebouw, dat men de tijd van hare stichting niet weet op te geven. Zij was voormaals een aanhangsel van de moederkerk te Gilze, waarvan zij, in het jaar 1516, afgescheiden is, door *Abolf.*, Bisschop van Luik. Na de Reformatie en den overgang van de stad en lande van *Breda*, onder het gebied der Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, werd zij door den toenmaligen Souverein en Baron van *Breda*, aan de Hervormden overgegeven, welke in dat bezit zijn gebleven, tot dat zij, uit kracht van de staatsregeling van 1798, weder aan de R. K. werd toegekend, doch welk besluit niet ten uitvoer is gelegd, omdat de R. K. nog niet in het bezit daarvan waren, toen, op den 13 September 1801, eene nieuwe staatsregeling werd afgekondigd, welke in art. 13, deze bepaling bevatte: » Ieder kerkgenootschap blijft » onberoeplijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw » door hetzelfde werd bezeten." Dit heeft toen aanleiding tot een proces gegeven, hetwelk ten nadeele van de R. K. is uitgevallen. Den 11 Januarij 1752, was de toren dezer kerk met een groot gedeelte van de kerk zelve ingestort, waarna de toren, in het jaar 1771, door de gemeente, weder veel fraaijer is opgebouwd, wordende den 11 April van dat jaar de eerste steen daaraan gelegd, terwijl de klokken het eerst geluid zijn, den 17 September 1772, ter gelegenheid van den doop des Erfprinsen van Oranje, later Koning *WILLEM I.* Van de kerk werd alleen het koor, dat staan was gebleven, tot de predikdienst der Hervormden ingerigt, die ook thans nog hunne godsdienst verrigten in dat zeer ruime gebouw, hetwelk door hen van een orgel voorzien is.

Ook heeft men hier een Oude-Vrouwenhuis, waarvan de oorspronkelijke naam is *St. Paulus-Hofken*, gesticht in het jaar 1681, door *Joost de Nobelaar*, voor 13 arme vrouwen, welke er iedere eene vrije woning genieten en daarbij ieder twee karren turf 's jaars ontvangen. Op eenen steen in den voorgevel staat het volgende uitgehouwen:

TE EEREN GODTS EN VAN GODTS UITVERKOREN VAT
 SINT PAULUS, TOT GEBRUYCK VAN DERTIEN ARME VROUWEN,
 HR. JOOST DE NOBELAAR DIT GODTSHUYS HEEFT DOEN BOUWEN,
 GELYCK VROUW BEATRIX VAN HEESDEN HERTYDS HADT.
 SYN SOON. HEER JAN DONIS BELAST BY CODICILLE,
 DIE SYNDE DOOR DE DOODY VAN DAT TE DOEN HELET,
 VOLDEDDE SYN VADER DUS AAN BEYDER GOEDE WILLE,
 EN GAF DE GROEDT VAN 'T SYN WAAROP HET IS GEET.

Er bestond hier vroeger mede een gasthuis, hetgeen door *Heer Jan van der Hout*, Ridder, en zijne vrouw, gesticht was ter eere van *St. Jan Baptist* en *Evangelist*, *St. Catharina* en *Barbara*, om daar zeven werken van barmhartigheid in te oefenen, vijf armen in te onderhouden, mitsgaders alle nachten twee reizigers te herbergen, volgens hunnen uitersten wil, gemaakt den 7 April 1484. Dit gasthuis was reeds op het einde der zeventiende eeuw te niet en de fondsen zijn later aan het Algemeen armbestuur overgegaan.

Men heeft in dit dorp twee scholen, als: eene dorp-school, die gemiddeld door een petal van 80 leerlingen bezocht wordt, en een kost-school voor Jongevrouwen, op het Huis Adama, met 30 leerlingen.

Ook heeft men er een fraai raadhuis, met eenen dubbelen stoep; alsmede een distributie kantoor van de brievenpostesij.

ERTEN is een zeer oud, groot en volkrijk d., in de Salische wetten reeds bekend, alwaar het als eene der maasteden of vergaderplaatsen der Franken, omtrent de vijfde eeuw, wordt opgenoemd. Het voerde den naam van vrijheid, hoewel het geen hoog gerigt had en behoorde van overoude tijden aan het Land van Breda, waaronder het ook bij de verdeling, tusschen de Heeren van Breda en Bergen, in het jaar 1290 gedaan, mede geteld wordt. Naderhand is ERTEN het erfdoel van het oude geslacht van VAN DEN HOUTE of UTERHOUTE geweest, waarin het vele jaren gebleven is. Een des leden van het geslacht, JAN VAN DEN HOUTE of UTERHOUTE, heeft zich als krijgsman beroemd gemaakt in den oorlog tusschen Brabant en Gelderland, in het jaar 1288; zijne dapperheid koste hem gevangenis en den dood. Doch den 6 October van het jaar 1450, werd deze heerlijkheid door HENDRIK STREWBON aan JAN, Graaf van Nassau, verkocht, onder voorwaarde dat JAK. VAN DEN HOUTE, het regt soude behouden om de kapelanij en het gasthuis aldaar te begeben. Het gemelde oud ridderlijke geslacht heeft zijne woonplaats mede te ERTEN gehad, op het slet door hen aldaar gesticht, hetwelk deswege nog tot de sloeping, in het jaar 1818, het Kasteel van den Houte genoemd werd. AARHOUT VAN LOVEN en ELISABETE, zijne huisvrouw, Heer en Vrouwe van Breda, verkochten in het jaar 1277, de geheele tienden van ERTEN aan GUDA, Abdis van Thoor, waarom die tienden tot op de Fransche omwenteling, in het laatst der vorige eeuw, bij de Abdis en het Convent van Thoor, bezeten werden.

ERTEN is de geboorteplaats van den Godgeleerde ABRAHAM VAN WIESE, geb. tusschen de jaren 1648 en 1653, † 16 Januarij 1710, als Predikant te Amsterdam.

Men heeft te ERTEN twee paardenmarkten, eene den 1 Maart en eene den 1 September, terwijl de kermis er den eersten Zondag in October invalt.

ETTEN, oude naam van het d. ERREN, in het Land van Heusden, prov. Noord-Brabant. Zie ERTEN.

ETTEN, heerl. in het graafsch. Zutphen, prov. Gelderland, arr. Zutphen, kant. Ter-Berg, gem. Gendringen; palende N. O. aan den Ouden-IJssel, die het van de bannerij Wisch scheidt, O. aan de heerl. Gendringen, Z. aan de heerl. Netterden, W. aan het graafsch. Bergh.

Deze heerl. bevat de d. ETTEN, IJssel-HUNTEN, Rafelder, Ziek en Warm. Zij telt 280 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van ETTEN-en-Netterden, welke in deze heerl. eene kerk heeft.

De R. K., die men er aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartsb. van Gelderland behoort. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Met d. ERREN ligt 8½ u. Z. O. van Zutphen, ½ u. Z. van Ter-Berg, 1½ u. van Gendringen. Men telt er, in de kom van het d., eene bevolking van 280 zielen.

De Herv. kerk, welke met eenen spitsen toren voorzien is, was vóór de Reformatie aan den H. MARTINUS toegewijd. De Pastoor werd op

de benoeming van den Graaf van den BEEK aangesteld. Er waren drie vikarïen gesticht, als: die van *Onze Lieve Vrouwe*, waarvan de Bedienaar met twee wekelijksche missen belast was, en door den Baanderheer van Wisch tot dat amkt benoemd werd; die van St. NICOLAAS, welke in het jaar 1379 door WILLEM en AELME, Jonkvrouw van Wisch, gesticht en begiftigd is, en door gemelden Graaf vergeven werd, en die van St. ANTONIUS, daar wekelijks twee missen aan verbonden waren. De eene moest alle Donderdagen gelezen worden; het lezen van de tweede stond ter keuze van den Vicaris. Er was ook eene kerkdienst op den naam van den H. Evangelist JOHANNES gesticht, met den last, om alle Donderdagen de goddelijke dienst te doen, maar die kerkdienst was met het koesterschap vereenigd.

De R. K. kerk is aan den H. MARTINUS toegewijd.

Te ETTEN ontstond den 25 April 1841 brand, waardoor binnen één uur tijds seiven huizen en eene boerderij werden in de asch gelegd, en nog een huis, almede het oostelijk gedeelte van de Hervormde kerk grootelijks beschadigd is geworden.

De kermis valt in den darden Woensdag in September.

ETTEN (KLOOSTER-VAN-), naam, welken men thans in de wandeling geeft, aan het HUIS ADAMA, in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant. Zie ADAMA (HET-HUIS-).

ETTEN (OOSTPOLDER-VAN), onbebuisde pold. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. Breda, kant. Oudenbosch, gem. Etten-en-Leur; palende N. aan Zwartenberg, O. aan 's Princenhage, Z. aan de Attelakensche straat, W. aan de Leursche Haven.

Deze pold., bestaat eene oppervlakte van 587 bund. 2 v. r. 78 v. ell., en wordt door drie sluizen op de Leursche Haven, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 5 à 6 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit twee Gezworenen.

ETTEN (WESTPOLDER-VAN-), onbebuisde pold. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. Breda, kant. Oudenbosch, gem. Etten-en-Leur; palende N. aan Krytenburg, O. aan de Leursche Haven, Z. aan de Heege gronden, W. aan de Laaksche vaart.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 887 bund. 96 v. r. 86 v. ell.; waaronder 718 bund. 10 v. r. 86 v. ell. schotbaar land, en wordt door 6 sluizen op de Leursche Haven en op de Laaksche vaart van het overtollige water ontlast. Het land ligt 4 à 6 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Gezworenen.

ETTEN-EN-HOEVEN, kerk. gem., prov. Noord-Brabant, klass. en ring van Breda.

Men telt er 180 zielen, en heeft er twee kerken, ééne te Etten en ééne te Hoeven. De eerste, die in dese gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest BAANLOONUS VAN WILLEM, die in het jaar 1648 herwaarts kwam en in het jaar 1654 naar Willemstad vertrok. Met beroep is eene koninklijke collatie.

ETTEN-EN-LEUR, gem. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. Breda, kant. Oudenbosch, (15 k. d., 15 m. k., 6 e. d.); palende N. aan de Mark, die haar van de gem. Zevenbergen scheidt, O. aan 's Princenhage, Z. aan Rucphen-Vereensinde-en-Sprundel, W. aan Rijsbergen en Hoeven-en-St.-Maartenspolder.

Deze gem. bevat de d. Etten en Leur, benevens de daartoe behoorende geh. Molemeind-en-Graauwepolder, Klappenberg,

Hil-en-Vaarkant, Baai-en-Neerstraat, Bromberg, Atte-laken, Haansberg, en Dunk-en-Palingstraat, alsmede de pold. den Zwartsenberg, den Westpolder, den Krijtenberg, den Oostpolder, het Goed-van-IJkel, den Hooge-en-Lage-Hillekes, Hoog-en-Laag-Achterboerkens en het Trippen-polderke.

Deze gem. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 6022 bund., waaronder 5805 bund. 75 v. r. 70 v. ell., schotbaar land; telt 862 h., bewoond door 1084 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, steen-, pannen- en pottenbakkerijen hebben, terwijl men in deze gem., aan de grenzen van de gem. 's Prinzenbage, mede eenen beendermolen ter bemesting der landerijen heeft.

De R. K., die hier ruim 5100 in getal zijn, maken de par. van *Etten en Leur* uit, en hebben in deze burg. gem. 2 kerken.

De Herv., van welke men er ruim 300 aantreft, en die in deze burg. gem. 2 kerken hebben, maken gedeeltelijk de gem. *de Leur* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Etten-en-Hooven*. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

Het wapen van deze gem., waartoe vroeger ook het d. Sprundel behoorde, bestaat uit een veld van azuur (blauw), beladen met drie burgten van goud, gedekt met eene kroon van goud met vijftien paalen van zilver.

ETTEN-EN-NETTERDEN, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Zutphen*, ring van *Doetschem*.

Men telt er 50 zielen, en heeft er twee kerken, eene te Etten en eene te Netterden. Deze gem. was vroeger met *Tra Bone* en *Silvolds* vereenigd, na de scheiding van die gem. had zij eenen afzonderlijken Predikant, zijnde de eerste, die alhier het leeraarambt waarnam, geweest *THEODORUS PETRI*, die in het jaar 1615 hier kwam en in 1625 overleed. Destijds behoorde het collatieregts aan den Heer van *Wisch* en den Vorst *Hohenzollern-Sigmaringen*. Sedert het overlijden van den Predikant *ABRAHAM RAMPUS*, hetwelk in het jaar 1680 plaats had, wordt de dienst in deze gem. waargenomen door de Predikanten van 's Heerenberg, Gendingen en Ter-Borg.

ETTER of WETTER, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester eilanden van Banda* behoorende, N. van *Timor*, 8 min. N. W. van *Kisser*; 7° 38' N. B., 142° 91' O. L.

Het is bijna vierkant, van het O. naar het W. 20 mijlen lang, en van het N. naar het Z. 7 mijlen breed. — De hoofdpl., daar de Koning woont, heet *Amagilly*.

ETTERNACH, st. in het halj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie *ECHTERNACH*.

ETTERGEM, d. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *ETTERGEM*.

EUDENHOUT, naam onder welken het d. *UDENHOUT*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, voorkomt, in eenen brief, van Zaterdag na Memelvaartsdag van het jaar 1269, waarbij *JAN I*, Hertog van *Brabant*, aan *WILHELMUS*, Heer van *Hoorne*, Loon-op-Zand verpandte. Zie *UDENHOUT*.

EUGENIAANSCH-GRAFT, *EUGENIAANSCH-KANAAL*, in het *Lat. Fossa Eugenia*, in het *Fr. Fossé-Eugénienne*, begonnen, doch later gestaakt, kanaal in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*.

Dit kanaal werd tijdens het bestuur der Aartshertogen *FERNAND* en *ISABELLA* ontworpen. In het jaar 1627, begon men het, beneden *Rijn-*

berk, te graven, van daar moest het voorbij Gelder, dwars door het riviertje de Niers, tot aan Venlo, en aldaar in de Maas loopen. Het doel daarvan was, de vereeniging van de Maas met den Rijn, ten einde voor de Noord-Nederlanders de gemeenschap met Duitschland af te snijden en daardoor den grooten handel, welken zij op dat land dreven, te bederven. Men noemde het de EUGENIAANSCH-GRACHT, omdat de infante ISABELLA CLARA EUGENIA, Aartsbischop van Oostenrijk, daaraan den 1 September van het jaar 1627, den eersten steen had doen leggen door HENDRIK, Graaf van den Bergh, Gouverneur van Gelderland.

Bij den Munsterschen vrede wisten echter de Vereenigde Nederlanden de staking van dit, reeds aanmerkelijk gevorderd, werk te bedingen, daar de voltooiing ongetwijfeld ten nadeele van den Nederlandschen handel zoude gestrekt hebben. Sedert heeft men dit kanaal geheel laten vervallen, zoodat het nu op onderscheidene plaatsen droog en nauwlijks kenbaar is.

EUGENIANA (FOSSA-), Lat. DEED VAN DE EUGENIAANSCH-GRACHT, in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie EUGENIAANSCH-GRACHT.

EUGENIENNE (FOSSE-), Fr. NASIE VAN DE EUGENIAANSCH-GRACHT, in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie EUGENIAANSCH-GRACHT.

EULE, OELS of EELE, geh. in *Twenthe*, prov. *Oeverijssel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Almelo*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Delden*, gem. en 1 u. Z. W. van *Hengeloo*; met eene school.

EULERY, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie EYLERY.

EULT (DEN), heerenhuizing en boerderij in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. W. N. W. van *Amersfoort*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Baarn*, rondom in de goederen van Z. M. den Koning der Nederlanden liggende en daartoe behoorende.

EURSING of EURINGS, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 4 u. Z. van *Assen*, kant. en 2 u. N. van *Hoogeveen*, gem. en 1 u. Z. van *Beilen*; met 22 h. en 150 inw.

EURSING of EURINGS, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Assen*, kant. en 3 u. N. ten O. van *Hoogeveen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Westerbork*; met 9 h. en 80 inw. Dit geh. wordt doorgaans genoemd EURSING-BOEK ter onderscheiding van het vorige art. hetwelk doorgaans aangeduid wordt door den naam van *Eursing-gebeilen*.

EURSINGE-BEILEN en EURSINGE-BORK, twee geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie de beide vorige art.

EUSCHBACH, kleine beek in het grooth. *Luxemburg*. — Zij ontstaat nabij de groote hoeve *Bucherhof*, in de gem. *Stadtbredimus*, met eenige vijvers, die den naam van *Backen-Veyren* dragen, en werpt zich, $\frac{1}{2}$ u. ten O. van *Greveldingen*, waar zij den naam van *HALENBACH* aanneemt, in de *Moazel*.

EUSCHEN, d. in de heerl. *Clairefontaine*, grooth. *Luxemburg*. Zie EUSCHEN.

EUSTACHIUS (ST.), eil. in *West-Indië*, een der *Nederlandsche-Antillen*. Zie het volgende art.

EUSTATIUS (ST.), ook wel St. EUSTACIUS geschreven, eil. in *West-Indië*, een der *Nederlandsche-Antillen*.

Het ligt $7\frac{1}{2}$ m. Z. ten O. van St. Marten, $6\frac{1}{2}$ m. Z. Z. W. van het Deensche eil. St. Bartholomcus, $8\frac{1}{2}$ m. N. W. van het Engelsche eil. St. Christoffel, $8\frac{1}{2}$ m. O. ten Z. van Saba.

Het verheft zich steil uit zee, heeft op eenigen afstand de gedaante van twee woeste, uit zee oprijzende, bergen, naderbij echter ontwaart men dat deze bergen, waarvan de zuidelijkste de hoogste is, door eene vallei verbonden zijn.

St. EUSTATIUS is langwerpig rond, van het O. naar het W. ruim ongeveer 480 ellen lang, en van het Z. naar het N. op het breedste ongeveer 280 ell. en op het smalste ruim 180 ell. breed. Het strekt zich in de lengte van de Witte muur of het Witte punt, naar de Jenkensbaai, van het Z. O. ten O. naar het N. W. ten W. uit, en van de stad, dwars over het eiland, door de vallei naar de tegenover liggende Concordia-baai, of van het Z. W. ten Z. naar het N. O. ten N. is het ruim een uur gaans.

Op het Zuid-Oostelijke gedeelte van dit eiland, heeft men eene 746 el' hoogen berg, welks de gedaante heeft van een afgeknot suikerbrood, en op sommige plaatsen zoo steil uit zee oprijst, dat men er niet om heen kan gaan. Deze berg was vroeger een vulkaan, welks krater, doorgaans de Punchkom (Punchbowl) geheeten, van de reede af kan gezien worden. Een andere berg op dit eil. is de 211 ell. hooge Signal-Hill. Het gebergte, waartoe deze laatste behoort, heeft een menigte hooge naakte punten, welke door ontoegankelijke kloven van elkander zijn gescheiden.

De vallei, tusschen deze bergen, die het midden des eilands uitmaakt, heeft aan de zijde van de stad eene hoogen steilen oever, doch loopt aan de noord-oostzijde zacht gloeiende, zeewaarts, zoo dat men daar op sommige plaatsen met kleine booten landen kan: rivieren, beeken of bronnen worden op St. EUSTATIUS niet gevonden, zeer moeilijk zelfs is het graven van waterhoudende putten. Men vindt er echter eenige van 120 tot 150 voeten (40 tot 80 ell.) diepte, waarin het water evenwel slecht en ter naauwernood drinkbaar en alleen voor het vee geschikt is, waartoe deze putten dan ook gegraven zijn. Veel suiverder water wordt gevonden in Koelsak, eene berggrot bij Signal-Hill. Goede regenbakken is echter eene eerste behoefte op dit eiland. Op de plantaadjen zijn aan de behoeven der bergen groote vierkante vlakken gemetseld, terwijl het daarop vallende regenwater in ruime, daartoe aan de bemedoneinden dezer vlakken gemetselde, bakken, opgevangen wordt. Somtijds is men genoodzaakt water van St. Christoffel te gaan halen, en meermaalen worden de schepen, vooral zij, die hoornvee en muilezels aan boord hebben, wanneer zij op St. EUSTATIUS water willen innemen, afgewezen.

Men vindt rondom dit eiland zeer vele kapeu en uitspringende hoeken, benevens groote en kleine baajen, waarvan de voornaamste zijn, de Jenkens-baai; de Coehens-baai; de Venus-baai, en de Concordiabai. De reede voor de stad is geheel open, zij vormt eene halven cirkel en levert eene goede ankerplaats, uitgenomen in de orkaanmaanden, daar zij, met de zuidelijke winden, zeer gevaarlijk is, en men alsdan uithoofde men op lager wal ligt, volstrekt niet onder zeil kan komen. Het is dus verkiesbaar voor de baai te ankeren, om met alle winden onder zeil te kunnen gaan. Het aan wal komen is almede niet gemakkelijk, uithoofde de branding steeds tegen het strand oploopt, en men er geen aanlegplaats vindt, men moet dus op eenigen afstand de sloep voor dreg leggen, en zich in eene kleine kano inscheppen, welke door twee Negers bestierd wordt, die zorgen, dat de kano altoos regt op de zee blijft liggen, welke het vaartuig naar het strand toewerpt; zoodra het grond raakt, springen de Negers er uit, en halen

de kano zoo ver op het strand, dat men er droogvoets kan uit uitspringen; aan deze lieden kan men zich gerust toevertrouwen, en het gebeurt zeer zelden, dat men oenig letsel, zelfs aan zijne kleederen, bekomt. Het klimaat is er niet ongezond. Over het algemeen waait er een frissche wind en daardoor heeft men eene zuivere lucht. Plasregens worden als zeer nadelig beschouwd. De orkanen zijn hier minder hevig dan op St. Marten, en de aardbevingen vinden van half Julij tot ultimo October plaats. Epidemische ziekten worden er niet waargenomen.

De bevolking bestond in 1780 uit 25,000 zielen; in 1818 uit 2668; terwijl zij 10 jaren later in 1828 slechts 2275 bedroeg, als: 379 blanken, 196 vrije lieden van de kleur, 89 vrije zwarten, 63 klourlingen, en 1846 zwarte slaven.

In het jaar 1819 werden er op dit eiland 16 suikerplantaadjen gevonden, welke gezamenlijk niet meer dan 800 vaten van 1000 ponden opbragten, terwijl de katoenbouw, door de lage prijzen van dat product, reeds voorlaag was opgegeven. Ook de suikerplantaadjen verminderden, vooral door het verbod van den slavenhandel, van jaar tot jaar. In 1829 telde men 14 suikerplantaadjen welke 400,000 ponden of 500 vaten van 800 à 900 ponden suiker en 130 oxhoefden rum en siroop (melasse) opbragten. De voorbeelden zijn echter niet zeldzaam, dat, ten gevolge van langdurige droogte, de oogst geheel mislukt. De gezamenlijke planters van het eiland worden berekend 2462 akkers grond in eigendom te bezitten, waarvan 772 akkers door hen gebezigd worden tot het verbouwen van suikerriet; het vruchtbaarste gedeelte daarvan wordt in de vallei achter de stad en in het noordwestelijke gebergte gevonden. Een derde gedeelte van dit aantal akkers is echter nog onbebouwd. Honderd drie en veertig akkers worden, meersendeels door kleine landeigenaars, tot den verbouw van yams, patatos of zoete aardappelen, mais, kassave, moeskruiden en groenten gebezigd; 1050 akkers zijn weilanden en 496 akkers onvruchtbare velden. Er worden elf voeplantaadjen op het eiland gevonden, hoewel in 1829, al het aanwezige vee slechts bestond uit: 152 paarden, 150 muilezels, 90 ezels, 502 stuks rundvee, 91 kalveren, 570 schapen, 82 geiten, 58 varkens, er zoude voor eene grootere hoeveelheid vee voedsel worden gevonden, wanneer er in drooge tijden slechts drinkbaar water te vinden ware. De suikermolens worden door een paar span muilezels getrokken, die in eenen cirkel van 18 à 20 voeten middellijn loopen. Tabak groeit op dit eiland evenmin als op Curaçao, ook zijn hier geene bosschen, zelfs niet voor brandhout, veel minder voor de vervaardiging van suikervaten. De runderen zijn hier zwaarder en meer vlezig dan de Surinaamsche. Wanneer er een ruud zal geslacht worden gaat er vooraf eene lijst ter intekening rond, om zeker te zijn, dat men het vleesch dadelijk zal kunnen verkoopen. De schapen zijn ligt en hebben korte en haarchtige wol; de geiten tieren er ongemeen goed; de paarden zijn klein maar sterk, en worden van Noord-Amerika, Curaçao, en Brazilië aangebragt. Muil- en steenzels werden van de Spaansche kust en van Portorico aangevoerd en voor de suikermolens gebezigd. Vóór de karren, om het riet naar den molen te brengen, en de suiker af te schepen, bezigt men veelal ossen.

Boter wordt hier zeer weinig gemaakt, en is wit van kleur, terwijl de huiden en hoornen hier ook geen artikel van handel uitmaken. Pluimgedierte is er veel en in verschillende grootte; ook worden er tamme en wilde bijen gevonden; de bijenteelt is hier evenwel geheel onbekend.

Viervoetig wild wordt op dit eiland niet gevonden; daarentegen veel ongedierte en vooral eene menigte ratten en eenige soorten van kleine doch niet giftige slangen; alsmede eene groote hoeveelheid lastige insecten, waaronder vooral de groote bosch-spin bijzondere melding verdient. Verder vindt men hier muskieten, kakkerlakken, zeer lange en breede duizendbeenen, en de chica of zandvloo, die in 's menschen voeten of teenen kruipt, daar onder het vel een nest met eijeren maakt, hetgeen, wanneer dit niet zeer zorgvuldig wordt uitgebaald, eene allergevaarlijkste ontsteking en kwaadaardige wonden veroorzaakt. Onder de mieren vindt men de kleine roode brandmier, en de zwarte of hondsmier, welke beet zeer pijnlijk is, en eene ondraaglijke hitte veroorzaakt.

De kusten van St. Eustatius zijn rijk aan visch, doch doordien er velen onder gevonden worden, welke vergiftig zijn, hetgeen reeds aan menigeen het leven heeft gekost, worden die weinig gegeten, en de versche visch van elders aangevoerd.

Boom- en tuinvruchten wassen op dit eiland zeer goed. In het wild groeijen een menigte doornheesters, aloë en cactusplanten; onder de bloemen vindt men vele wilde bastaardsoorten van de ipecacuanha, alsmede vianca's of olmaid's. De berum van Sr. Eustatius is algemeen beroemd. Het is het blad van de baytree, eenen niet hoogen boom, hetwelk op rom gedistilleerd of overgchaald, een zeer heilzaam uitwendig middel is tegen gevatte koude, of voor zeelieden, die eenen geruimen tijd doornat geweest zijn.

Het delfstoffelijk rijk levert weinig belangrijks op. Alleen klip- en arduinsteen wordt gebezigd tot het metselen van muren, het bestraten van wegen enz. Ook vindt men hier een zeer goede cement. Zoutpannen worden hier niet gevonden.

De koophandel, waardoor dit eiland vroeger ontzaggelijke schatten heeft gewonnen, en den naam van geldberg der Caraïbische eilanden verkreeg, is thans geheel en al vervallen. Alle vermogende en ondernemende eilanders zijn, of overleden, of naar elders vertrokken, en de Deensche eilanden St. Thomas en St. Cruz, alsmede het aaz de kroon van Zweden behoorende eiland St. Bartholomeus, zijn thans de hoofdmakplaatsen der Kleine-Antilles. Reeds in het midden der vorige eeuw waren de Denen van St. Thomas onze sterkste mededingers in den handel op deze eilanden, hetgeen het Nederlandsche Gouvernement in 1786 besluiten deed, de één percents regten op de handelsvoorwerpen, op dit eiland geheven wordende, op te heffen, waardoor nu St. Eustatius de algemeene markt van deze geheele groep eilanden werd, en tot eene verbazende welvaart en rijkdom geraakte. De noodlottige gebeurtenis van 1781, welke hieronder vermeld wordt, vernietigde echter in één oogenblik alle bestaande welvaart, en benam in de toekomst alle vooruitzicht. De van toen af kwijnende handel verviel meer en meer, toen de Engelschen in 1822 de havens hunner Westindische bezittingen voor de Noord-Amerikanen openden. In 1826 sloten echter de Engelschen hunne havens weder, en de handel op St. Eustatius begon zich weder eenigzins te verheffen, zoowel met de Noord-Amerikanen als door eenen kleinen sluikhandel met de Engelsche eilanden. In 1827 werd tusschen ons rijk en Zweden een handelstractaat gesloten, waarbij overeen werd gekomen, dat de te St. Bartholomeus aankomende schepen van beide natiën op gelijken voet zouden worden toegelaten, terwijl de inkomende regten zeer laag gesteld werden. Het nu meer en meer bezocht wordende St. Bartholomeus, met zijne veilige haven, trok van toen af den handel geheel tot zich.

Bij besluit van 28 Maart 1823 no. 2, van den Kommissaris-Generaal voor de Westindische bezittingen, den Heer JOHANNES (nu Graaf) VAN DEN BOSCH werd St. EUSTATIUS voor eene vrije haven verklaard. Er werden nu handels betrekkingen met St. Christoffel, Nives, Antigua en Montserat, welke vier Engelsche eilanden gezamenlijk meer dan 100,000 inw. tellen, aangeknoopt, een drietal kooplieden kwamen zich van elders op dit eiland nederzetten, en de reede werd weder meer en meer door verschillende vaartuigen, vooral door Noord-Amerikanen, bezocht. Een later besluit van den 13 Julij van dat jaar, waarbij een nieuw stelsel van belastingen werd ingevoerd, drukte de pas heropende uitzigten wederom neder, deed de Amerikanen wegblijven, en de van St. Bartholomeus overgekomen vreemdelingen, die de één procent, tonnegeld van de aangebragte goederen niet genegen waren te voldoen, vertrokken weder derwaarts.

Men vindt hier geene fabrieken, dan de zoodanigen, die in betrekking staan tot de suikerteelt, en wijders eenige vrij wel geoefende handwerks- en ambachtslieden.

De gebruikelijke taal is bij uitsluiting de Engelsche; zeden en gewoonten zijn mede op den Engelschen voet geschoeid. De inw. zijn hoovaardig, doch hebben een vreedzaam karakter. Eene te ver gedrevene winzucht en de gewoonte van het drijven van sluikehandel maken hen oneerlijk van aard, terwijl zij eene groote geneigdheid tot sterken drank hebben. Het grootste gedeelte der bevolking belijdt de leer der Methodisten, welke door Engelsche Zendingen wordt geleeraard. Slechts 190 personen belijden de Hervormde en Episcopale godsdienst, terwijl het getal der R. K., Lutherschen, Israëlieten en anderen nog geen twintig beloopt. Er worden 4 scholen op dit eiland gevonden, in allen wordt de Engelsche taal onderwezen.

Men weet niet juist te bepalen wanneer de Nederlanders hier het eerst aangekomen zijn. Zeker is het, dat de Zeeuwen het in 1639 reeds in bezit genomen hadden. Bij hunne aankomst was het onbewoond, vervolgens werd de eigendom daarvan door de Staten vergund aan eenige kooplieden van Vlissingen, die zorg droegen dat het bevolkt en bebouwd werd. Het bezit daarvan is onzen landgenooten meermalen door de Engelschen betwist geworden, die er zich onderscheidene malen meester van gemaakt hebben. Zoo werd het in 1665 door de Engelschen van Jamaica overweldigd; niettegenstaande onze beroemde DE RUYTER het even te voren van buskruid had voorzien, maar kort daarna werd het door de onzen, met behulp der Franschen, heroverd, en wij in het bezit daarvan, bij den vrede van Breda, in 1667, bevestigd, hozeer het nog niet door de Franschen voor ons ingeruimd was. Het werd echter door den beroemden Zeeuw, CORNELIS EVERTSEN, zoon van den Admiraal van dien naam, die in den vierdaagschen zeeslag, in 1666 was gesneuveld, op zijnen terugtocht van de bemagtiging van Nieuw-Nederland, nu Nieuw-York, den 9 Augustus 1675, van het Fransch gezag bevrijd, waarop de onzen er het fort Hollandia bouwden.

In 1689, werd St. EUSTATIUS op eene verraderlijke wijze door de Franschen bemagtigd, doch met behulp der Engelschen, onder zekeren THORNILL, door de onzen, in het volgende jaar, weder hernomen, terwijl wij, bij den vrede van Rijswijk, in het volkomen bezit daarvan weder hersteld werden.

Op den 3 Februarij 1781, werd St. EUSTATIUS door den Engelschen Admiraal RODNEY bij verrassing overweldigd en geplunderd. De onschul-

dige ingezetenen werden daarbij van alles beroofd, terwijl de Engelschen beweerden, dat in dit roefnest geen enkel onschuldig schepsel aanwezig was, en dat de schatten van dit eiland door den zeeroof en sluikhandel verzameld waren. Geheele pakhuizen van partikulieren, werden met de daarin gevonden wordende goederen, zonder eenige specificatie, bij massa vercocht, hetgeen tusschen de vier en vijf millioenen ponden sterling opbragt, ongerekend de menigte andere gestolene en verdonkerde goederen. Men kan hier uit opmaken, welke schatten dit alles waard soude zijn geweest, ware het op de gewone wijze vercocht, en dus welke ontzettende verliezen de eilanders daardoor kwamen te lijden. Vele dezer ongelukkigen van have en goed beroofd, werden, tegen wil en dank, naar het nabijgelegene eiland St. Christoffel overgevoerd, vooral de Joden en later ook Amerikanen, Franschen, benevens eenige Nederlanders, terwijl de koopwaren, die meerendeels, voor een vierde der waarde, door de Deenen waren opgekocht, naar het, thans zoo bloeiende, eiland St. Thomas werden vervoerd en aldaar met overwinsten omgezet. De beruchte wegvoering der Joden had plaats den 13 Februarij 1781. De Engelschen lieten, na de vermeerstering des eilands, de Nederlandsche vlag van het fort wassjen, waardoor zij nog 17 koopvaardij-schepen, die van alles onbewust, de baai inliepen, buit maakten.

Nog in hetzelfde jaar 1781, en wel in den nacht tusschen 24 en 25 November, werden de Engelschen op hunne beurt, ten gevolge hunner achteloosheid, door de Franschen overrompeld. Drie fregatschepen onder het bevel van den Admiraal de BOULLE, Gouverneur van het eiland Martinique, zetteden met de meest mogelijke stilte, op twee verschillende plaatsen, hunne troepen aan land, waarbij echter verscheidene hunner sloepen verbijtselden, zoo dat er slechts 400 man aan wal kwam. Deze slopen nu door het dorp, vorrasten de wacht van het fort Oranje, en namen het in bezit, alvorens zij den tijd had in het geweer te komen, terwijl de overige bezetting, uit 500 of 600 manschappen bestaande, meestal in den slaap werd gevangen gemaakt; ook de door РОБЕРТ achttergelaten bevelhebber COCKSWAN werd gevangen genomen. De overwinnaar gedroeg zich zeer edelmoedig, hij liet de zakken met geld, welke COCKSWAN de inwoners ontstolen had, aan de eigenaars wederom ter hand stellen, en terug geven wat de Engelschen hun verder ont-nemen en nog niet naar Engeland gezonden hadden. Hierop verklaarde hij het eiland, geenszins voor den Koning van Frankrijk, maar voor de Algemeene Staten in bezit te hebben genomen, terwijl hij de Nederlandsche regering herstelde en de Nederlandsche vlag deed bij-schen. De Fransche besetting werd ook eerlang door de Nederlanders afgelost.

In het jaar 1802 werd het nogmaals door de Engelschen vermeersterd, die het inhieldden tot na het jaar 1814, als wanneer het, bij den vrede van Parijs, weder aan de onsen werd toegekend. Toen nu, in het jaar 1816, de Nederlanders kwamen om het weder van de Engelschen over te nemen, vonden zij dit eiland, dat in 1780 een stapelplaats van den Westindischen handel was, waar talrijke koopvaarders uit ons vaderland aankwamen, om hunne ladingen tegen Westindische producten in te ruilen, geheel van gedaante veranderd. In plaats van een mastbosch van schepen, zagen zij er kleine kustvaarders liggen; de pakhuizen langs het strand stonden lodig en dreigden in te storten; alles was in eenen vervallen staat, en men kon gerust zeg-gen, oer in eene armoedige dan in eene bloeiende kolonie te zijn aangeland.

Het garnizoen bestond in 1829 uit een detachement van slechts eenen Officier en een en twintig manschappen van het bataillon Jagers N°. 27.

De Teekenaar en Plaatsnijder JACOB EMBR MARCUS is, den 19 Maart 1774, op St. EUSTATIUS geboren. Hij † 20 Feb. 1826 (1).

EUSTATIUS (ST.), ook wel St. EUSTACIUS gespeld, en meestal ORANJE gehoeeten, st. of liever d. in West-Indië, op het Antillische eil. St. Eustatius; 17° 29' N. B.

Zij wordt verdeeld in de Bovenstad en de Benedenstad; laatstgenelde ligt op een vlak seestrand, aan de baai, en wordt daarom gewoonlijk de Baai genoemd. Daar de woningen kort op elkander gebouwd zijn en de zonnestralen van den rotswand, waar tegen zij gelegen zijn, terugkaatsen, is men er aan eene bovenmatige warmte blootgesteld. Zij bestaat uit winkels en pakhuizen, die, op eene ruimte van ongeveer 100 treden breed en $\frac{1}{2}$ u. gaans lengte, gebouwd zijn.

De Bovenstad is fraajzer en luchtiger gebouwd. Zij heeft twee of drie rechte en breede straten; de huizen zijn meestal van hout, maar maken door de beschildering en netheid veel vertoon, en zijn, naar de lichtstreek, in welke zij gebouwd zijn, ingerigt. De geheele stad, waarin vrij groote huizen gevonden worden, van roode of gele tischelsteenen, of ook van blaauwen klipsteen, opgetrokken, vertoont vele sporen van voormaligen rijkdom en vroegere welvaart. De aanleg is zeer onregelmatig en het geheel is aan eenen doolhof gelijk; terwijl de huizen der bovenstad grootendeels van een klein tuintje voorzien en door eenige tamarindeboomen beschaduwd zijn. In het midden der stad ligt het fort Hollandia, ook wel Oranje genaamd, waar het raadhuis is en de vlag waait. Verscheidene kruiswegen loopen van hier landwaarts in naar de plantaadjen.

Links van het fort Hollandia liggen de sterkten Nassau en de Wind, regts het waterfort Amsterdam en het fortje Fietchy, waarvan eigenlijk slechts de naam is overgebleven.

De Hervormde kerk is een laag, half kruisgebow, aan het westeinde met eenen vierkanten, 70 v. hoogen toren; het bovenste derde deel des torens is van hout, met een achtsydig blaauw dak; hij is voorzien van een uurwerk en vier wijzerplaten. In de kerk vindt men noch orgel, noch eenig ander sieraad, en sedert het jaar 1817 is er geen dienst meer in verrigt. Op het kerkhof ziet men, tusschen vinca's en bloeiende distels, zeer veel gewelfde en wit gepleisterde graven; onder anderen rust hier de dappere Schout-bij-Nacht WILLEM CAULL, Heer van Burgst, die den 4 Februarij 1781, in de nabijheid van het eil. Sombrea, aan boord van 's rijks fregat Mars, sneuvelde.

Het kerkgebouw der Methodisten, ongeveer 200 ellen O. van de Herv. kerk gelegen, wordt sedert 1823 door eenen Britschen Zending bediend, die door het Engelsche Zendinggenootschap wordt onderhouden.

Vroeger bestond hier ook nog eene Luthersche en eene Engelsche kerk, mitsgaders eene Israëlitische synagoge; doch dit alles vindt men thans niet meer.

In het noordwestelijke gedeelte der stad is een klein onbeduidend hospitaal voor het garnizoen.

(1) Een, die meer omzandig, omtrent dit eil. en de in het volgende art. behandelde stad, wenschen te zija ingelicht, verwijzen wij naar M. D. TENNSTRA, *De Nederlandsche Westindische eilanden in derselver tegenwoordigen toestand*, st. II, bl. 319-320.

Er is te *St. Eustatius* ook eene markt, waar eenige vruchten en groenten te koop worden gebragt; op het midden staat een groote zijdekatoenboom, die bewondering waardig is.

EUVELGUNNE, b. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Groningen*, voor het grootste gedeelte dat ter rechterzijde van het *Schuitendiep* ligt, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Noorddijk*, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Middelbert*, waartoe dat gedeelte behoort, voor een klein gedeelte aan den linkerover van het *Schuitendiep* gelegen, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Haren*. — Men telt er 32 h. en 300 inw., van welke 18 h. met 120 inw. onder *Middelbert*, en 14 h. met 180 inw. onder *Haren*.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht wordt. Voorheen stond hier aan den oever der *Hunse*, welke destijds oostelijk en vervolgens noordelijk buiten de stad omliep, het kasteel der *GROENENBERGEN*, hetwelk in den twist tusschen dat geslacht en de *GLUKKEN*, ten jare 1251, kort nadat het weder was opgebouwd, door de vereenigde *Hunsingoërs* en *Fivelgoërs* aangevallen en tot den grond toe geslecht is. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, kan men thans nog duidelijk de sporen van de wallen zien en aan den loop van den nog aanwezig oudendijk den loop der *Hunse* nagaan. (1).

EUVELWEGEN of *EGVELWEG*, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. Z. Z. W. van *Asten*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Heeze*; met 9 h. en 40 inw.

EUVERHEIM, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en gem. *Gulpen*; met 25 h. en 120 inw.

EVEN, plaats, vermeld in een handvest van *Werden*, als gelegen in de prov. *Drenthe*, omtrent *Zuidlaren*, van welke men echter de juiste ligging niet weet op te geven. Deze plaats, welke tot de verbeurd verklaarde goederen van *Ulfo* en zijne broeders behoorde, is bij gifte van Keizer *Hendrik III* gekomen aan *Bernold*, den twintigsten *Bisschop van Utrecht* (2).

EVENAAR, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, aan de *Oostkust*; $0^{\circ} 12' N.$ Br. $141^{\circ} 51' O. L.$

EVENBELD, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. N. N. O. van *Deventer*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Raalte*, een gedeelte van de buurs. *Tijenraan* uitmakende.

EVENDIJK (DE-), volgens het *Zeeuwsche* taaleigen veelal de *NAVENDIJK* uitgesproken, noordwestelijke dijk van den *Vierhoekspolder*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, kant. en gem. *Oostburg*.

Het is een overblijfsel van den ouden *IJvendijk* (zijnde de *Vierhoekspolder* in oude tijden het eerste begin der *IJvewatering* geweest), door verbastering van den naam aldus genoemd.

EVENLO, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*. Zie *EVERLO*.

(1) Men zie de aanleiding tot verdelging van dit gebouw meer omstandig opgegeven door onzen geleerden medearbeider *Mr. H. O. FRITH*, in de *Korte Schets van de oude gewoonte, om in houten gebouwen te wonen en van dorstster overgang in steenen woningen, vooral in Groningen, medegedeeld in de Bijdrags voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Is. AN. NIHOFF, D. I, bl. 242.*

(2) Zie *DRELSSEN, Monumente Groningane*, pag. 511.

EVER (DE-), voorn. schor ten Z. W. van Zuid-Beveland, die in de twaalfde of dertiende eeuw bedijkt werd, welke bedijking thans EVERSDIJK heet.

EVERDESWALDA en EVERDESWOLDE, namen, onder welke het voorn. geh. EVERSWOLDE, in het *Goorgt*, prov. *Groningen*, in brieven van 1285 en 1332 voorkomt. Zie EVERSWOLDE.

EVERDINGEN, heerl. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld* en *Tienhoven*; palende N. aan de Lek, O. aan het graafs. *Culemborg*, Z. aan *Schoonrevoerd*, W. aan *Hagestein*.

Deze heerl. bevat het d. Everdingen en eenige verstrooid liggende h. Zij heeft eene bevolking van ruim 550 inw.

De Herv., welke hier 170 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Gouda*, ring van *Vianen*, behoort. Deze gem. was eerst gecombineerd met *Zijderveld*. De eerste, die in deze gecombineerde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JAN WILLEMS VAN LOSSEN, die in het jaar 1603 hier stond en in het jaar 1606 naar Heukelum vertrok. In het jaar 1619 werden echter deze gem. van elkander gescheiden, en de eerste, welke toen te EVERDINGEN Predikant was, is geweest ADRIANUS DE MAN, die in het jaar 1667 overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie

De R. K., van welke men er ruim 380 aantreft, onder welke 280 Communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Utrecht* behoort en door éénen Pastoor bediend wordt.

Het d. EVERDINGEN, volgens sommigen *Zuurding*, oudtijds *Sutading*, ligt 4½ u. N. N. O. van *Gorinchem*, 1 u. O. Z. O. van *Vianen*.

De Herv. kerk, welke hier vroeger plagt te staan, is in het jaar 1294 vereenigd met de kerk van *Gasperden* (*Hagestein*). Deze is echter voorlang vervallen en door eene andere vervangen, welke er thans nog staat, en vóór de Reformatie aan de H. *Maagd MARIA* toegewijd was. Het is een vrij groot gebouw, voorzien van eenen zwaren toren, met eene verheven spits gedekt. — De R. K. kerk is aan de H. *Maagd MARIA* toegewijd.

De kermis valt in den 22 Mei en den 25 September.

Onder EVERDINGEN is gelegen de ridderhofst. *Essenburg*; voor eeuwen stond hier het *Slot-te-Everdingen* en later het sterke kasteel *Everstein*, dat echter ook reeds verdwenen is. Zie het volgende art.

EVERDINGEN was vroeger een Hollandsch leen en zoo oud, dat men den oorsprong daarvan niet kan ontdekken. Reeds op het jaar 1269 vinden wij gewag gemaakt van eene overeenkomst, tusschen WOUTER UTENGOIJE, Heer GISSBRECHT UTENGOIJE, Heeren van *Everdingen* enz., en Heer SWEDEN VAN BOSINGHEM, Ridder, Heer van *Heelsloot* (d. i. *Vianen*), rakende schouwen van de uitwetering van *Gasperde*; zoo dat EVERDINGEN toen reeds eene vrij heerl. en leen van de Heeren van *Cuyk* was. In het jaar 1284 is bij de kerk of op het kerkhof te EVERDINGEN eene overeenkomst gemaakt door JAN, Heer van *Arkel*, wegens den watergang beneden de steeg te EVERDINGEN tot *Schoonrewoerd* en zoo vervolgens in de *Zederik*. Het schijnt, dat uit deze aloude heerl. het zeer aanzienlijke geslacht VAN EVERDINGEN gesproten is, waarvan in vele onderhandelingen en oude brieven wordt gemeld. Onder anderen bleven Heer WACHT VAN EVERDINGEN en Heer WACHT zijn zoon, mede borgen voor het goed gedrag van WILLEM, broeder des Heeren GISSBRECHT VAN AMSTEL, Proost van *St. Jan* te *Utrecht*, van GISSBRECHT, Heer van

Amstel, en van *ANNOUW*, broeder van van *AMSTEL*, aan *FRANS V*, Graaf van *Holland*, in den jare 1283. Nog waren gemelde Graaf en de Bisschop van *Utrecht*, in het jaar 1287, borgen voor *HERMAN*, Heer van *Woerden*, Heer *WARCET* van *EVERDINGEN* en Heer *HUBBERT* zijn zoon. In het vredestraktaat tusschen *FLORIS*, Graaf van *Holland*, en *JOHAN*, Bisschop van *Utrecht*, in den jare 1294 gemaakt, wordt, onder de borgen van Graaf *FLORIS*, medegegeld Heer *HUBBERT* van *EVERDINGEN*, Ridder. In het jaar 1504, op den 12 October, verdrinken in de *Lek*, bij *Beusichem*, Heer *JAN* van *EVERDINGEN*; Heer *WESSEL* van *EVERDINGEN*, benevens Heer *JAN* van *BRESSE* en *ARENT* van *BUREN*. *HUBBERT* van *EVERDINGEN* droeg aan *HUBBERT* *SCHENK*, Heer van *Culenburg*, de heerl. Zijderveld op. De opdrachtbrief is gezegeld door hem en zijnen broeder *DREDEK* *SPLINTER* van *EVERDINGEN*, in het jaar 1552.

Het wapen van dit geslacht is geweest als dat van *Beusichem*, doch in kleur veranderd, voerende drie, schuins van de rechter naar de linker zijde nederdalende, balken van sabel (zwart), op een goud schild.

De heerl. van *EVERDINGEN* werd in het jaar 1522 door *OTTO* van *CUYK* ter leen gegeven aan Jonkvr. *MARGARETHA* van *UTRECHT*. In het jaar 1535 verkocht *WILLEM*, Graaf van *Henegouwen* en *Zeeland*, aan *WILLEM* van *DOUVENVOORDE*, Heer van *Oosterhout* en *HUBERT* *SCHENK*, Heer van *Culenburg*, de heerl. *Gasparden*, *Everdingen*, *Golberdingen*, *Tulle*, *Twail*, *Honswijk* en *Jaersveld*, met al de weerden, en visscherijen, landen, veeren, tienden en renten in hooge en lage gerigte, zoo en in dier voege als Jonkvr. *MARGARET* van *UTRECHT*, die ter leen bezeten had, om deze landen en heerlijkh. bij de voornoemde en diens nakomelingen ter erfenen te houden van de *Graven* en *Gravinnen* van *Holland*. Over deze heerl. is naderhand twist ontstaan, tusschen Heer *HUBBERT* *SCHENK* en *OTTO*, Heer van *Asperen* en *Hagestein*, welke voor een groot gedeelte is bijgelegd door tusschenkomst van *JOHAN*, Heer van *Arkel*, ten gevolge waarvan *Everdingen*, *Golberdingen* en *Honswijk* aan *Culenburg* bleef, en Heer *HUBERT* met zijn gedeelte is beleend door den Graaf van *Henegouwen* en *Holland*, en na diens afsterven, voor de tweede maal door zijnen zoon *WILLEM*, op den 22 April 1544.

EVERDINGEN, pold. in de *Vijf Heeren Landen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*; palende N. aan de uiterwaarden tegen de *Lek* en aan den *Golberdingervaard*, O. aan het *Zeisdal*, Z. aan *Overzijdeveld* en *Outena*, W. aan *Gouwenes*. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Polderschout* en vier *Heemraden*.

EVERDINGEN (HET-LAND-VAN-), een der *Vijf Heeren Landen*, dat vroeger tot *Gelderland* behoorde, maar thens tot de prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen* gerekend wordt. Het grenst N. aan de *Lek*, O. aan het graafs. *Culenburg*, Z. aan *Leerdam*, W. aan het *Land van Vianen* en aan *Hagestein*.

Het bevat de gem. *Everdingen-en-Zijderveld*. Zie dat art., waar men de oppervlakte, bevolking enz. vindt opgegeven.

EVERDINGEN (SLOT-VAN-), voerm. adel. huis in het *Land van Everdingen*, prov. *Zuid-Holland* te *Everdingen*.

In het jaar 1504 maakte Heer *JAN* van *CULENBORG* zich daarvan meester en deed het tot den grond toe slechten. Naderhand is het veel sterker weder opgebouwd, en *EVERSTEIN* genoemd, doch, alsoo het ligt bij *Hagestein*, onder de heerl. van dien naam, in de parochie van *EVERDINGEN* gelegen, en de Heer van *ARKE* ook hiervan bezitter was, heeft

het een gelijk lot moeten ondergaan als het slot Hagestein. Namelijk reeds in het jaar 1402, hadden Hertog ALBRECHT en zijn zoon, Graaf WILLEM VAN OOSTERVANT aan de Stad Utrecht beloofd, dat indien zij *Hagestein* of *EVERSTEIN* innamen, zij die vestingen ten gronde toeslechten, en nimmer of nergens weder opbouwen zouden; diensvolgens heeft Hertog WILLEM VAN BELJEREN, Graaf van *Holland*, dit slot belegerd. De Heer VAN ARKEL, had daarop gezonden de Heeren VAN BROEKHUIZEN, HOOGSTRATEN, WILLEM VAN RANST en HENDRIK VAN NYESTEIN, bastaardbroeder van JAN VAN ARKEL. Hertog WILLEM liet drie groote blokhuzen opslaan, het eene boven *EVERSTEIN* op de Lek, welke hij daar had doen toepalen, om den vijand allen toever te benemen; de twee anderen voor de stad Gasparen en het slot Hagestein, latende eene diepte graven, van het eene blokhuis tot het andere; ook leidde hij veel volks op de bolwerken, daar de stad en de kasteelen dikwijls mede werden aangetast, doch met weinig gevolg, waarom hij met FREDERIK VAN BLANCKENBOM besluiten moest, die met meerder moagt aan te tasten. Het slot van *EVERSTEIN* werd derhalve door BLANCKENBOM, van de Utrechtsche zijde ingesloten; terwijl Hertog WILLEM de stad Gasparen en het slot Hagestein mede belegerden en zware stukken daarvoor deed brengen, ten gevolge waarvan zij zich in zijne handen overgaven. De Burgvoogd van *EVERSTEIN*, die met zijn volk zoo ingesloten was, dat zij paarden, katten en ratten moesten eten, gaf daarop mede, den 11 December, het slot aan den Bisschop over; welke het terstond deed aan kelen leggen. — Dit kasteel werd voor een der sterkste uit geheel de Nederlanden gehouden, terwijl de muren van den grooten toren, staande in de Lek, achttien voeten dik waren. Reeds voor het einde der vijftiende eeuw, waren de bouwvallen, welke er na het in brand steken door den Bisschop van overgebleven waren, door de Lek ingezwolgen.

EVERDINGEN-EN-ZIJDERVELD, bedijking in de *Vijf Heeren Landen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijdeveld*; palende N. aan de niterwaarden tegen de Lek en aan de Goilbeldingerwaard, O. aan den Diefdijk, welke haar van den Tielerwaard scheidt, Z. aan Kortgerecht, W. aan Bolgerijfe, Outeba en Gouwenes.

Deze bedijking bevat de polders Everdingen, Over-Zijdeveld, Neder-Zijdeveld en Zeisdal, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 856 bund., telt 74 boerdertjen, wordt door het Zederrikkanaal van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en eenen Hoogdijk-Heemraad.

EVERDINGEN-EN-ZIJDERVELD, gem. in de *Vijf-Heerelanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen* (10 k. d., 2 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de Lek, O. aan de Goilberdinger watering, welke haar van de gem. Colomborg scheidt, Z. aan de gem. Schoonrewoerd, W. aan Vianen en aan Hagestein.

Deze gem. bevat de voorm. heerl. Everdingen-en-Zijdeveld; beslaat eene oppervlakte van 1095 bund. 28 v. r. 92 v. ell., en telt 160 h., bewoond door 190 huisgez., uitmakende eene bevolking van 990 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er eenen roskorenmolen.

De Herv., die er 740 in getal zijn, maken de gem. van *Everdingen-en-Zijdeveld* uit.

De R. K., van welke men er ruim 250 aantrest, maken de stat. van *Everdingen* uit.

Men heeft in deze gem. twee scholen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 120 leerlingen bezocht worden.

EVEREKESTDORPE, oude naam van de gem. ACSTTIENHOVEN, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ACSTTIENHOVEN.

EVERGUNNE, b. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie EVELGUNNE.

EVERINGE, heerl. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ellewoutsdijk-en-Everinge*; palende N. O. aan *Baarland-en-Bakendorp*, Z. O. en Z. aan de schorren tegen de *Hont*, W. aan de heerl. *Ellewoutsdijk*.

Deze heerl., welke vroeger veel uitgestrekter moet geweest zijn, maar in het jaar 1612 met een groot deel zijner gronden vervolgen is, bevat thans niets dan den pold. van *Everingen* en daarin noch d. noch geh.

Zij beslaat eene oppervlakte van 125 bund. 91 v. r. 55 v. ell., telt 8 h., waaronder 5 boerderijen, en eene schaapherderij, bewoond door 5 huisgez., uitmakende eene bevolking van 55 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook behooren er nog aan 19 bund. 18 v. r. 70 v. ell. schorren, genaamd het *Schorre-van-Everinge*.

De inw. behooren kerkelijk onder *Ellewoutsdijk*, alwaar ook de kinderen ter school gaan.

Van deze heerl. ontleende het oude geslacht van *EVERINGE*, vertoedelijk uit dat van *BOASSEL* voortgesproten, zijnen naam; van welks leden wij vermeld vinden: *DOEBLJN VAN EVERINGE*, die al zijne goederen, gelegen in *Baarland*, *Bakendorp* en *Oudelande*, in het jaar 1298, overdroeg aan *FLORIS VAN HENSGOUWEN*; *CLAES*, *FLORIS* en *JAN VAN EVERINGE*, welke de van *BOASSELN* bijgestaan hebben in den oorlog, welke dit geslacht, in het jaar 1358, met de stad *Middelburg* had; alsmede *OLIVIER VAN EVERINGE*, die, in 1472, Raad en Kamerling van den Hertog van *Bourgondië* was. Aangezien men na dezen laatste niemand van dat geslacht meer vermeld vindt, is het zeer waarschijnlijk reeds voor het jaar 1500, uitgestorven.

Thans wordt deze heerl., in eigendom bezeten door de erven van *Vrouw Maria Jung*, geb. *Barones Perporcher*, allen buiten het rijk woonachtig.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit zes elkander afwisselende banden van goud en sabel (zwart).

EVERKREEK, watertje in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, dat omstreeks *Vroenhout*, onder de gem. *Roosendaal-en-Nispen*, zijnen oorsprong neemt, noordwaarts aanstroomt en zich in de *Roosendaalsche-Vliet* ontlast.

EVERLANGE, Fr. naam van de heerl. en het d. *EVERLINGEN*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

EVERLINGEN, in het Fr. *EVERLANGE*, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Osperen*, gedcelten van de gem. *Useldingen*, *Redingen* en *Bettborn* uitmakende; palende N. aan de heerl. *Bondorff*, O., W. en Z. aan de heerl. *Useldingen*.

Zij bevat het d. *Everlingen*, *Bettborn* en *Schandel*, benevens de geh. *Pratz* en *Reichlingen*; en telt eene bevolking van ongeveer 1500 inw., die in landbouw en veeteelt een bestaan vinden.

De inw. die allen R. K. zijn, maken de par. *Bettborn* en *Everlingen* uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Osperen*, behooren en te *Bettborn* en *Everlingen* ieder eene kerk en te *Schandel* eene kapel hebben; terwijl zij door twee Pastoors en twee Kapellanen bediend worden.

Tijdens het Oostenrijksche bestuur, bragt deze heerl. 2 flor. 12 st. 3 den. op, van elke 1000 flor., waarmede Luxemburg belast werd.

Het d. EVERLINGEN, ligt 3½ u. Z. W. van Luxemburg, 40 min. O. van Osperen, 1½ u. O. N. O. van Redingen, aan de Attert. Het maakt met *Schandell* eene par. uit, welke ruim 400 Communicanten telt en hier eene kerk heeft, die aan den H. MAXIMINUS is toegewijd.

De Heeren van EVERLINGEN, hebben vroeger belangrijke posten bekleed. Heer JAN van EVERLINGEN was, in het laatst der 16e eeuw, President van den provincialen raad te Luxemburg. Hij † in 1639.

EVERLO of EVERLOO, geh. in *Oppen-Gelder, Land van Kessel*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. van *Roormonde*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en ¼ u. W. van *Helden*; met 40 h. en ruim 190 inw. Het behoort kerkelijk onder *Panningen*.

EVERLO of EVERLO, voorm. havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. O. van *Almelo*, kant. en ½ u. N. van *Oudenzaal*, gem. en 2 u. O. van *Weerselo*. — Deze havez. is voor eenige jaren gesloopt.

EVERSBERG, havez. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. W. van *Almelo*, gem. en 1½ u. W. van *Wierden*; palende O. aan de riv. de *Regge*, die dit goed van het Nijverdal scheidt, N. aan den straatweg van *Zwolle* naar *Almelo* en onmiddellijk aan de grenzen der gem. *Hellendoorn*, onder welke gem. ook nog landerijen aan den *Eversberg* behoorende, gelegen zijn en van welk d. het ½ u. zuidwaarts ligt.

Dit goed, bestaande uit een heerenhuis en 7 boerenerven, beslaat, met de daartoe behoorende, onder *Wierden*, gelegene gronden, eene oppervlakte van 70 bund. 40 v. r. 10 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *Baron WILLEM HENDRIK VAN HEERDT*, woonachtig te *Zwolle*.

EVERSDAM, op sommige kaarten ten onregte bekend als een fort, voormalig militair punt in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goet*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Westdorpe*.

Het is meestal bekend geweest onder den naam van *ACHTDAGEN-WACHT*, omdat de op dit punt aangelegde redoute, door eene militaire wacht werd bezet, die om de acht dagen door het garnizoen van de één uur van daar gelegene vesting *Sas van Gent* werd afgelost. Daar dit punt op geen der oude kaarten, zelfs niet op die bij *Traion*, te *Amsterdam*, in 1747, uitgekomen, vermeld wordt, is het waarschijnlijk dat de redoute eerst later, denkelijk in 1793 of 1794, vóór de komst der *Franschen*, zal aangelegd zijn, om, in verband met het nabij dit punt bestaan hebbend fort den *Zwartenhoek*, den weg aldaar met kanon te kunnen bestrijken, ten einde eene overrompeling, ook van den kant van *Zuiddorpe*, afte weren.

Tijdens de Belgische onlusten, zijn aan den *EVERSDAM* eenige verdedigingswerken aangelegd geweest, welke door eene militaire wacht werden bewaakt. Van deze werken is thans niets meer dan een gedeelte der gesloopte borstweringen te zien.

EVERSDIJK, heerl. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Goet*, gem. *Kapelle-Biezelinghe-en-Eversdijk*; palende N. aan de heerl. *Kapelle*, O. aan de heerl. *Vlakte*, Z. aan de *Hont*, W. aan de heerl. 's *Gravenpolder* en *Kloetinge*.

Deze heerl. bevat het geh. *Eversdijk* en eenige verstrooid liggende huizen, beslaat eene oppervlakte van 415 bund. 40 v. r. 13 v. ell., telt 14 h., bewoond door 17 huisgez., uitmakende eenen bevolking van 80 inw., die alleen hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die op vier na, allen Hérv. zijn, behooren tot de gem. *Biezeling-e-en-Eversdijk*. — De 4 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Goes* gerekend.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten te *Biezeling* onderwijs.

Het geh. *EVERSDIJK* ligt 1 u. Z. ten O. van *Goes*. Vroeger was het een d., met een fraai kerkje, dat eene dikken toren had, die van klok en uurwerk voorzien was. Deze kerk is in het jaar 1821 ingestort en later geheel afgebroken; terwijl de toren in 1840 gesloopt is. De kerk was gesticht door eene Heer uit het geslacht van *EVERE*, dat afstamde van eene jongeren zoon der *Graven van EVEREN* in *Vlaanderen*. De nakomelingen van deze *Edelen* hebben later de stamnaam van *EVERSDIJK* aangenomen, welke naam onderscheidene malen op de regeringslijsten der stad *Goes* te vinden is. Onder anderen is *MATTHEUS EVERSDIJK*, Burgemeester van *Goes*, bekend in de geschiedenis als een slagtoffer der partijchap, ten gevolge waarvan hij in 1691 gebannen werd. In dit geslacht schijnt de heerl. verbleven te zijn tot op het laatst der zeventiende eeuw, als wanneer zij in dat van der *LAAN* schijnt te zijn overgegaan; want in het jaar 1686 werd zij verheven op Jonkheer *JOHANNES VAN DER LAAN*. De heerl. behoort thans aan onderscheidene partikulieren onder de benaming van ambachtsheeren.

Het wapen van *EVERSDIJK* bestaat in een veld van silver, beladen met een wild zwijn van sabel (zwart); hoewel de latere Heeren van het geslacht van *EVERSDIJK*, die door huwelijk met de geslachten van *SMALZINGEN*, van der *AMELLE*, van *ERP* en van *HEENVLIET* zijn vermaatschapt geweest, het wapen hunner voorouderen gekwartierd hebben met dez. geluipaarden leeuw van *Heenvliet*, met tong en klauwen van azuur (blauw), op een veld van keel (rood).

EVERSE of *EVERZEN*, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 3½ u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. W. Z. W. van *Veghel*, gem. en 5 min. N. O. van *St. Oedenrode*.

KVERSTEIN, voorn. kast. in de heerl. *EVERDINGEN*. Zie *EVERDINGEN* (*KASTEEL-VAN-*).

EVERSWAARD, oondtijds *EVERSWAERT*, en nog vroeger *EVERSWERDE*, voorn. ambacht en d. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*.

Het d. moet gelegen hebben O. ten Z. van *Romerswaal*, en Z. van *Steenvliet*. Het amb. was ruim 1190 gem. (ruim 846 bund.) groot, en werd den 6 November 1550 door het water overdekt.

Er is ook een adell. geslacht geweest van denselven naam, welke dit ambacht bezeten heeft; zoo vinden wij *Pieter Everswaert*, ten jare 1478 als Rentmeester van den Heer van *Ravestein* vermeld, en Heer *Herman Jans van Everswaert* bediende in het jaar 1520 eene vikarij aan *St. Sebastiaans* ontaar te *Romerswaal*. Het schijnt echter dat met dezen laatste het mannelijk oir van dat geslacht is uitgestorven, en dat de heerl. door het huwelijk van *Elisabeth Dangers* van *Ryckswaale*, genaamd van *Everswaert*, met *Michiel Gillis*, Secretaris van Keizer *Maximiliaan I*, in diens geslacht is overgegaan, althans hare zoon *Michiel Gillis* heeft er een gedeelte van bezeten; hoewel het ons voorkomt, dat hij, even als de volgende bezitters, weinig voordeel van deze steeds ondergevloede heerl. zal gehad hebben, als misschien alleen de verpachting der visscherij. Later vindt men *Bauwink van Wijngaarden*, de laatste Rentmeester-Generaal *Beooster-Schelde* onder de Grafelijke regering, die in het jaar 1605 overleden is, als

Heer van EVERSWAARD vermeld. Sedert stonden daarvan als eigenaars bekend ANTHONY DE HUYBERT, JOHAN DE HUYBERT en Jonkheer HIERONIMUS HUYSEN. De Luitenant Generaal der ruitertij JAK DE HUYBERT, die in 1701 overleed, zonder kinderen na te laten, is er mede eigenaar van geweest, en op het einde der achttiende eeuw kende men als Heer van EVERSWAARD, Mr. JOHAN ADRIAAN VAN DER PERRE, den 8 April 1790 mede kinderloos overleden.

EVERSWOLDE, voorm. geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, dat bij Wolfsbergen, onder en ten Z. van *Kropswolde*, moet gelegen hebben, en vermoedelijk gedeeltelijk door het Zuidlaardermeer verzwolgen is.

Het komt in eenen brief van 1283 en 1332 (1) nog voor onder den naam van EVERDES-WALDA en EVERDESWOLDE. De schrijver van de levens der Aduarder Abten (2) verhaalt, dat in 1262 of 1268 alhier eens kapel is gesticht, welke, bij de inwijding door den Bisschop van Utrecht, wegens hare aangename ligging, den naam ontving van Hortus St. Bernardi (3).

EVERTSEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peeltland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie EVERSE.

EVERWENNINKHOEK, op sommige kaarten EVERWIENINKHOEK gespeld, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 4 u. O. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Lochem*, gem. en 10 min. N. W. van *Ruurlo*; met 150 inw.

EVERWIJKS-MEER, meertje in het dingspil van *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en 5 min. W. van *Roon*.

EVERWIJNSBERG, naam, welken men, in de zestiende eeuw, veelal gaf aan het adell. h. BAKENBERG, op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie BAKENBERG.

EVERWINNINKSHOEK, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie EVERWENNINKHOEK.

EVERWIRDT, oude naam van het d. JORWERD, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie JORWERD.

EWELWEER, voorm. plaats in het Z. O. van de prov. *Groningen*, die door den Dollart moet zijn ingezwolgen.

EWENI, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsehe eil. Ceram-Laut*.

EWENOER, d. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*, op het eil. *Vordate*. — Het is het minste bevolkte en middelste der drie d. van dit eil.

EWER (DEN), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWERA (DEN).

EWERDERTOGT, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWERDERTOGT.

EWESMA, oude naam van den burg *Ewsuk* in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWSUK.

EWIER (DEN-), geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWERA (DEN-).

EWIERDERTOGT, water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie EWERDERTOGT.

EWIJK, gem. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Druuten* (1 k. d., 18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de *Waal*, O. aan *Beuningen*, Z. aan de gem. *Wychen* en *Burgharen*, W. aan *Druuten*.

(1) DELESSERT, *Monumenta Groningana*, p. 48 en 110.

(2) *Hist. Episcop. Groningana*, p. 32.

(3) DELESSERT, *Monumenta Groningana*, p. 560.

Deze gem. bevat de d. Ewijk en Winssen, alsmede de heerl. Doddendaal. Zij beslaat eene oppervlakte van 2428 bund. 99 v. r. 80 v. ell., telt 274 h., bewoond door 300 huisgez.; nitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De R. K., welke hier 1860 in getal zijn, onder welke ongeveer 1100 Communicanten, maken de par. van Ewijk en Winssen uit, welke hier ieder eene kerk hebben.

De Herv., van welke men er ruim 40 aantreft, behooren wat het dorp Ewijk betreft tot de gem. *Beuningen-en-Ewijk*, terwijl Winssen, eene afzonderlijke gemeente nitmaakt.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. EWIIK, EEWIIK, oudtijds AWIIK, ter onderscheiding van SLIIK-EWIIK ook wel RIJKS-EWIIK genoemd, ligt 2 u. W. van Nijmegen, 2 u. O. van Druten. Het is een vrij oud d., dat reeds vermeld wordt in eenen giftbrief van Gravin ADLHEIDE, van het jaar 1188. Men telt, in het d., 122 h. en ongeveer 670 inw. en met de daartoe behoorende heerlijkheid Doddendaal, 132 h. en ruim 740 inw.

De R. K. kerk, aan den H. JOANNES den Dooper toegewijd, is in het jaar 1799 gesticht doch in 1832 bijna geheel vernieuwd. In 1839 is er een nieuwe pastorie gebouwd.

Te EWIIK, is bij den storm van 29 November 1836 de molen omgewaaid. — De kermis op dit d. valt in den 20 September.

EWIIK (RIJKS-), d. in het Rijk van Nijmegen, prov. Gelderland. Zie het voorgaande art.

EWIIK (SLIIK-), d. in de Over-Betuwe, prov. Gelderland. Zie SLIIK-EWIIK.

EWINKEL (DEN), geh. in het Land van Cuyk, prov. Noord-Brabant, Eerste distr., arr. en 9 u. O. van 's Hertogenbosch, kant. en 2 u. N. ten W. van Bozmeer, gem. Cuyk-en-St.-Agatha, $\frac{1}{2}$ u. W. van Cuyk
EWITSWEER, voorm. d. in het Noordoosten van Groningen, dat bij den waterloed van 1277, door den Dollart verzwolgen is.

EWOUTENWAARD, stuk buitengronds beneden de voormalige haven van Werkendam, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. 's Hertogenbosch, kant. Heusden, waarvan een klein gedeelte is ingesloten onder de bekading van de zoogenaamde Hooikens. Het land ligt 1 à 1 $\frac{1}{2}$ ell. boven A. P.

EWSUM, oudtijds ook EWESMA, burg in Hunsingo, prov. Groningen, arr. en 3 u. W. ten N. van Appingedam, kant. en 1 $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van Onderdendam, gem. en 8 min. N. O. van Middelstum, ten O. van de trekvaart naar Uithuizen, in de Oosterburen.

Dit aanzienlijk gebouw, van zeer dik muurwerk opgehaald, en wegens ligging, oudheid en bouworde merkwaardig, is rondom door water omgeven, en heeft bij den ingang eenen lagen ronden toren, welke ONNO VAN EWESUM, ten jare 1472, aldaar wilde optrekken, ter dikte van zes voeten muurs, waardoor de ijverzucht van Groningens Raad dermate werd opgewekt, dat men dien Heer dwingen wilde de muren niet dikker te maken, dan van drie voet. Deze tegenkanting heeft waarschijnlijk de verdere optrekking verhinderd. Ter geheugenis daarvan heeft men in den toren een steen geplaatst, met dit opschrift: "A. 1472 heeft Jr. ONNO VAN EWESUM dit gebouwt tegens de wil van Groningen. Vide Schotannum." Het bijvoegsel echter van Schotannus verraadt de latere plaatsing des steens.

Opzigtelijk dit huis Ewsun is ook nog de volgende bijzonderheid opmerkelijk, dat het gesticht is door den Hoofdling Ewn van den Oert, nadat diens slot de Oert, door de Groningers, was verwoest; dat het teen den naam van Ewsun droeg; en dat van dien tijd af de Heeren van de Oert bekend werden als Heeren van Ewsun, dat is Ewsun van het Heer van Ewn. Zeer vermogend is ook dit huis Ewsun in dit kwartier geweest, zoo dat de schepperij van Middelstum, Doornwert, Wester-Wijwert, Kantens, Stitswert en Rottum nog heet de schepperij van Ewsun. In het Westerkwartier lag dit huis bij Midwolde die zware turfgraverijen aan, stichtte aldaar een trotsch gebouw, onder den naam van het Nije-Oert, en verkreeg aldaar de erfgricntij van Vredewold. Ja, over de kommanderij van Wijwert heeft CASPAR VAN EWSUN, Heer van *Nijenoort en Vredewold, Drossaard tot Koeworden* en des landschaps *Drenthe*, met de Staten van Stad en Lande een zwaar pleitgeding gevoerd, dat geduurd heeft tot dat de Staten dien Heer, op den 24 Augustus 1624, eene genoegzame schadevergoeding gegeven hebben, wanneer hij, op den 26 dier maand, alle zijne regten, zoo ten petitors, als ten possessore, aan gemelde Staten heeft overgedragen.

De burg beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 18 bund. 84 v. r. 90 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Baron EDWARD JACOB LEWIS VAN MIDDELSTUM, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van de Ridderchap en der Gedeputeerde Staten der provincie Groningen.

EWSUN, naam, onder welken het landgoed DE NIJENOORT, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie NIJENOORT (D).

EXEL, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie EXLO.

EXEL of EXKAL, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., dist., arr. en 5 u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Lochem*, gem. *Laren*; met 360 inw.

EXELSCHBROEK of EXKELSCHBROEK, uitgestrekte widegrond in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. *Laren*.

EXIENSIS CIVITAS, naam, welke de Latijnsche schrijvers ^{even} van aan de voorm. Friesche stad *Uitsoene*, die gelegen heeft ter plaatse, waar nu *Berlikum* ligt. Zie voorts *Berlikum*.

EXLO of EXEL, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. kant. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Assen*, admin. kant. en 4 u. N. ten O. van *Dalen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Odoorn*.

Men heeft er 65 h., bewoond door 450 inw. In de hooge gronden nabij dit geh., worden vele zware keistenen aangetroffen. De Drentsche-Aa of Hunsse ontstaat ten Z. O. van Exlo. In de nabijheid zal men misschien eerlang, door opgravingen, de grondvesten der aloude stad Hunsouw, welke, volgens de kronijk van PIGGARD, in het begin der negende eeuw, bij eenen doortogt der Deenen verwoest werd, trachten op te zoeken.

EXLOËRVEEN, hoog veen in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, in het O. van de gem. *Odoorn*.

Hier vooral worden wortels van verbazenden omvang en stammen van groote dikte in het veen gevonden, welke aanwezen en oorsprong, bij de natuur- en oudheidkundigen, steeds een belangrijk vraagstuk blijft opleveren.

EXMORRA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Sneek*, kant. en 1 u. W. van *Bolsward*, bij het *Makkumermeer*, voor een gedeelte binnen-, en voor een gedeelte buiten den binnendijk gelegen, welke door dit gedeelte der

griet. strekt. Het is zeer wel tot de vischvangst gelegen, te meer, omdat er ook andere meertjes, behalve het Makkumermeer, tot dit d. behooren. Men telt er, in de kom van het d., 26 h. en 150 inw., en, met de daartoe behoorende buurtjes Sibrandaburen, Paddehuis en Vadershofstede, 200 inw.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Exmorra-en-Allingawier*, die ook in dit d. eene kerk heeft, welke op den vermelden dijk of scheiding tussehen Wonseradeel-binnendijks en Wonseradeel-buitendijks gebouwd is. Vóór de Reformatie bragt het pastoraatschap dezer kerk 110 goudguld. (168 guld.) op. Nog was er eens prebende van 40 goudguld. (80 guld.), welke voor den Koster was. De Proost van St. Janskerk te Utrecht, genoot hier 8 schilden (11guld. 20 cents). Den 27 October 1856 werd hier, door de buitengewone kracht eener windhoos, de kerktoren van het muurwerk afgeligt en, dus afgescheurd, met klok- en balkwerk, op eenigen afstand van het kerkgebouw ter nedergevoeren. In deze zelfde ramp deelde de watermolen van den landman **EENDE JANS TEENSTRA**, welke mede omvergoeren en vernield is geworden.

De R. K. worden tot de stat. van *Bolsward* gerekend. — Men heeft hier eene school.

EXMORRA-EN-ALLINGAWIER, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*, ring van *Makkum*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, eene te Exmorra en eene te Allingawier, en telt er 300 zielen.

De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest **MENSE RYONER**, die in het jaar 1660 hier in dienst was en in het jaar 1604 naar Idsegahuizen vertrok. Onder de Leeraren, welke hier later gestaan hebben, verdient melding **WILHELMUS à BRAKKE**, de Schrijver van de *Redelijke Godsdiens*, die van het jaar 1662 tot 1666 hier Predikant was.

EXMORSTERZIJL, zijl of sluis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. van Exmorra, $\frac{1}{2}$ u. W. van Loongerhouw.

Zij ligt in den bovengemelden Slachte- of Binnendijk, die de bestemming heeft, om, wanneer de westelijke zeedijk moogt doorgebroken zijn, het zee water te verhinderen, om het verdere of oostelijke gedeelte der griet. en prov. te overstromen. De vaart van Bolsward naar Makkum stort zich door deze sluis in het Makkumer-meer.

EXTERHUIS of **OUD-EXTERHUIS**, voorm. d. in het N. O. van de prov. *Groningen*, dat door den Dollart is ingezwolgen.

EYCK, verkorte naam van het d. **BERG-EYK**, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **BERG-EYK**.

EYCK (DEN), buit. in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*. Zie **EYK (DAN)**.

EYCKELKAMP (DE), voorm. buit., thans eene boerenhoeve, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Maarsse*, gem. en 20 min. O. van *Maartensdijk*, aan den straatweg van *Utrecht* op *Soestdijk* en van *Utrecht* op *Hilversum* en den *Dolder*.

Deze hoeve is, sedert het jaar 1826, aan het landg. *Eyckenstein* getrokken en wordt thans, even als dat, in eigendom bezeten door den Heer **MAURITS JACOB EYCK VAN ZUYLICHEN**, woonachtig op gezegd landgoed.

EYCKENDUINEN, geh. in *Defland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **EYCKENDUINEN (1)**.

(1) Ingeelijks zoekt men alle woorden, elders wel eens EY gespeld, doch hier niet gevonden wende, op EY.

EYCKENINGEN, voorm. d. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeiland*, ook wel *NUUWKEK* genoemd, dat in de blaasfers van de Utrechtsche Bisschoppen voorkomt, en door de zee zoude verzwolgen zijn.

EYCKENSTEIN, landg. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Maarsseu*, gem. en 20 min. N. O. van *Maartensdijk*, aan de straatwegen van *Utrecht* op *Soestdijk*, en van *Utrecht* op *Hilversum* en den *Dolder*.

Dit landg. beslaat met de daartoe behorende buitenpl. *Berkenstein*, *Eyckelkamp*, *Ridderoord* enz. eene orangerie en de verdere noodige gebouwen, alsmede eenen uitgestrekten moestuin, eene oppervlakte van meer dan 600 bund., waarvan ongeveer 281 bund. hoog opgaande en hakbosschen, en strekt zich ook in de naburige gem. *de Bildt* uit, is met vijvers doorsneden en met zeer aangename partijen rijkelijk gedeeld. Men heeft er een, in zijne grachten liggend, familiegraf. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *M. MADRITS JACOB EYCK VAN ZUTLICHEN*, die het heerenhuis bewoont, welks voorgevel op kolommen rust.

EYCKENSTEIN (KLEIN-), buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2½ u. O. ten N. van *Maarsseu*, gem. en 20 min. O. ten N. van *Maartensdijk*. — Deze buit. is thans aan het landg. *Byckenstein* getrokken.

EYGELSHOVEN, gem., voorheen tot het hert. *Gulick* behoord behbende, thans prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Heerle* (3 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. *Ubach-Overworms* en *Rimburg*, O. aan de Pruisische prov. *Rijnland*, Z. aan *Kerkrade*, W. aan *Heerle*.

Deze gem. bevat niets dan het d. *Eygelshoven* en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 314 bund. 85 v. r. 95 v. ell.; telt 95 h., bewoond door 95 huisgez.; uitmakende eene bevolking van 450 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, die tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. *Kerkrade*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. *EYGELSHOVEN*, op sommige kaarten verkeerdelijk *ENGELSHOVEN* gespeld, ligt 5 u. O. ten N. van *Maastricht*, 1 u. O. van *Heerle*, aan de *Strielhagerbeek*. — De kerk is aan den H. *JOANNES den Dooper* toegewijd.

EYK, verkorte naam van het d. *Berg-Eyk*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *Berg-Eyk*.

EYK (DEN), voorm. hofst. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*; arr. en 2 u. W. ten N. van *Utrecht*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Maarsseu*, gem. en ½ u. W. N. W. van *Vleuten*, thans nog een huis, geschikt tot zomerverblijf, beslaande, met de daartoe behorende gronden. eene oppervlakte van 2 bund. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *OTTO JOHANNES DE HAART*, woonachtig te *Utrecht*.

EYKBERG (DEN) of *DEN EIKBERG*, door de landlieden, bij verbastering, nu eens *DEN EIKBERG*, dan eens *DEN NEKBERG* en ook wel *DEN LIKBERG* genoemd, gedeelte van het geh. *Bol-en-Eykberg*, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, 1 u. Z. O. van *Breda*, kant. en ¼ u. Z. O. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, ½ u. O. van *Bavel*, waartoe het behoort; met 19 h. en 80 inw.

Men heeft er twee bronwertjen, in eene van welke het in den omtrek bekende *Bavels* bruinbier gebrouwen wordt, terwijl de andere niet dan wit bier oplevert. Ook behoort daartoe de hofstede *Woestenberg*, vroeger een klooster.

EYKEL (HET-GOED-VAN-), naam, onder welken de pold. het *Gom-van-Eykel*, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie *IJKEL (GOED-VAN-)*.

EYKELKAMP (DE), voorm. buit., thans eene boere hoeve, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie *EYKELKAMP (DE)* (1).

EYKENBERG, naam, welke wel eens gegeven wordt aan het d. *BEREYK*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie *BEREYK*.

EYLAND, geh. in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Roermonde*, gem. en 10 min. O. ten N. van *Stevensweerd*; met 76 h. en 400 inw.

EYLARE, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Amblau*. Het telde, in het begin der achttiende eeuw, bijna 500 zielen.

EYLEREY, *EULEREY* of *EYLLERAY*, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 3 u. Z. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Remich*, gem. *Lenningen*, niet ver van den grooten weg van *Luxemburg* op *Remich*.

EYLLERAY, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*; regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie het voorgaande art.

EYND, geh. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Roermonde*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Weert*, gem. en 20 min. ten Z. O. van *Nederweert*; met 31 h. en 170 inw.

EYS of *EYSCN*, riv., prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*.

Zij ontspringt bij *Bocholt* aan de Oostelijke grenzen der provincie; loopt in eene westelijke rigting langs *Simpelveld* en *Eys*, en ontlast zich, bij het gehucht *Cartiels*, in de *Geul*.

EYS of *EYSCN*, d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*.

Men telt er 47 h., met eene bevolking van 190 inw. De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vik. van *Limburg*, dek. *Gulpen*, behoort, en door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend wordt. De kerk is aan de H. *Agatha* toegewijd.

EYS (OVER-) of *OVER-EYSCN*, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*, bij het d. *Eys*, waartoe het behoort; met 25 h. en 120 inw.

EYSCH, d. en riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *EYS*.

EYSCH (OVER-); geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *EYS (OVER-)*.

EYSCHERHEIDE, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *EYSERHEIDE*.

EYSDEN, voorm. heerl. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, gem. *Eysden-Breust-en-Oost*, waaromtrent wij, wat de grootte en ligging betreft, naar het art. *BRUYS* verwijzen.

Zij bevatte het d. *Eysden* en eenige verstrooid liggende woningen. Men telt daarin 136 h., bewoond door 181 huisges., uitmakende eene bevolking van 940 inw., die meest hun bestaan vinden in handel in koren en andere waren. Ook hebben de boomvruchten, welke zij in menigte aankweeken, zeer goeden aftrek. Voorheen werden van daar geheele scheepaladingen van zwarte kersen of krieken, naar *Rotterdam*

(1) Eveneens zoekt men de woorden elders wel eens *EYK* gespeld, doch hier niet gevonden vordende, op *EYK*.

afgescheept; doch deze tak van nering is sedert lang vervallen. Er zijn hier nog 2 jeneverstokerijen en 2 bierbrouwerijen. In het jaar 1778 werd hier eene lakenfabriek opgerigt, waardoor onderscheidene lieden zich met spinnen, weven, vollen, verwen enz. bezig hielden, doch deze fabriek is voor meer dan 30 jaren afgebroken.

Bij het d. EYSEN zijn goede weilanden of eigenlijk uiterwaarden, op welke goede boter gewonnen wordt, zijnde de boter van dit d., om haren aangename smaak zeer gezocht, waarom zij ook veel verzonden wordt, terwijl ook eenige inw. van de veeteelt leven.

De Herv., die hier ruim 40 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot klass. en *Eersten ring* van Maastricht behoort. De eerste welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JUSTUS CROELIUS, die den 18 Junij 1656 bevestigd werd, doch van wien na den 8 Junij 1674 niets meer gevonden wordt. Vroeger was deze gem. met *Dalkem* vereenigd, doch in het jaar 1827 heeft Z. M. Koning WILLEM I, de tegenwoordige Predikant, ANTONIJ ADRIAAN WIERTS VAN COENRAEDS op zijn verzoek, om dat de staat zijner gezondheid niet meer toeliet die combinatie te bedienen, van de dienst der gem. *Dalkem* ontslagen, waar alzo thans de dienst door den Predikant van Verviers wordt waargenomen.

De R. K., van welke men er 860 aantreft, behooren tot de par. van *Breust*. — De Israëlit. van welke men er 60 telt, hebben onder deze heerl. eene bijkerk, welke tot de ringsynagoge van Maastricht behoort. — Men heeft in deze heerl. éene school.

Het d. EYSEN, EYSEN of EYSEN ligt 2 u. Z. van Maastricht, 3½ u. Z. ten W. van Meerssen, aan de Maas. Men telt er, in de kom van het d., 135 h., waaronder onderscheidene fraaije, en 930 inw. Vele fraaije huizen zijn gebouwd door den Heer JACOB PISTEA NOLANS, eenen zeer rijken Grondeigenaar. Was er door de zorg van dien Heer niet vóór het jaar 1811 een dijk of steenen pad tegen de Maas gemaakt, hetgeen eenige duizende gulden gekost heeft, dan soude EYSEN, ten minste de huizen aan de Maas, zeer veel door het water geleden hebben. Het is ook die Heer, welke vele menschen aan het levensonderhoud hielp en meer goeds aan de armen deed, dat nimmer iemand zal weten. Hij is den 1 December 1838 overleden.

De kerk van EYSEN, aan den H. MAARTEN toegewijd, wordt sedert meer dan twee eeuwen door de Herv. en de R. K. in de beste verstandhouding gebruikt, zelfs ook in het midden van de Belgische opstand van 1830 heeft de Predikant de dienst geregeld kunnen waarnemen. Den R. K. dient zij tot kapel, onder de par. van *Breust* behoorende; terwijl vroeger gedurende de godsdienstoefening der Hervormden eene gordijn het altaar en verdere uiterlijke teekenen van de R. K. godsdienst voor het oog bedekte, doch sedert het jaar 1811, als wanneer de tegenwoordige Predikant er gekomen is, heeft dit nooit plaats gehad. Deze kerk, is voor de R. K. niet groot genoeg, zij is vroeger fraai geweest doch nu niet meer. De toren is in eenen slechten staat en het uurwerk, dat er in is, gaat niet, hetwelk een groot ongerief voor de bewoners van dit fraaije d. oplevert. Men vindt op het koor het familiegraf der vroegere en latere Heeren dezer heerl. In het begin der vorige eeuw, namelijk in het jaar 1703 en eenige volgende jaren, gedurende welken tijd de stad Hoei van Staatsche krijgsbezetting is voorzien geweest, was EYSEN de gewone begraafplaats van officieren, soldaten en hunne vrouwen en kinderen van de Hervormde godsdienst, die binnen gemelde vesting stierven,

welker lijken in schuitten derwaarts werden afgevoerd. Daar van zijn, nog heden, twee gedenkteekenen binnen deze kerk overgebleven: het eene is de begraafplaats van *Vrouw A. M. van LITJE DE JESSE*, huisvr. van den Heer *M. BLANK*, destijds Grootmajoor van Hoi, aldaar in 1716 overleden. Dit graf is in het midden der kerk en wordt gedekt met eene blaauwe steenen zerk, waarop een opschrift in den steen is uitgehouwen. Het andere is te zien ter rechterzijde van het koor, bij den ingang der konsistoriekamer, namelijk de begraafplaats der dochter van den Heer *CAONSTROM*, in der tijd Gouverneur van Hoi, waarbij op eenen graauwen steen, tegen den muur opgerigt, mede een opschrift te lezen is, luidende: *RINGOLDA GERARDA*, dochter van *ISAAC CAONSTROM*, Heer van *Nicars en Nemelaar*, Brigadier, getrouwd met *T. A. E. TRUIL* van *SRELOOSKERKE*, nata (geboren) te Utrecht den 17 Febr. 1700, gestorven den 19 Jan. 1718.

De bijkerk der Israëlitcn is een zeer klein doch net gebouw.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht. Het lokaal, hetwelk daarvoor in den loop van dit jaar (1842), gebouwd wordt, zal groot genoeg zijn, om 400 kinderen te bevatten.

De heerl. *EYSDEN* was welcer in het geslacht van *ANSTENRADE*, zijnde *ARNOLD* van *ANSTENRADE*, Heer van *Geleen*, in het jaar 1560 Heer van *EYSDEN* geweest. Hij had bij zijne gemalin, *ANNA*, Baronesse van *GROESBEEK*, twee kinderen verwekt: een zoon, *JONAN WILLEN*, die Domheer der Cathedrale kerk van *St. LAURENT*, te Luik, geworden is, en eene dochter *MARIA* van *ANSTENRADE*. Deze *JONAN WILLEN* was wel, in den aanvang, na zijns vaders dood, dezen in de heerl. opgevolgd, doch deed daarvan vrijwillig afstand, bij acte van cessie, den 5 Maart 1592, gepasseerd voor Schout en Schepenen van *EYSDEN*, ten voordeele van zijns zusters echtgenoot, een Bourgondisch Edelman, *JONAN WILLEN DE LA MARGELLE* genaamd, die er den 8 Augustus 1625, voor 8100 gulden, mede beleend werd, waarbij daarna, den 24 Maart 1645, een opslag van 11,500 gulden kwam. In zijn geslacht bleef het tot in het jaar 1708, toen het door het huwelijk van de eenige overgeblevene dochter van *ARNOLD THEODOOR ANOR DE LA MARGELLE* met *ANTHOON ULRIK*, Grave van *HORNENBROEK* tot *GRUL*, Heer van *Oost*, in dat huis overging, terwijl hare oudste dochter, in 1724 bij haar huwelijk met *MAURITS*, Grave de *GELDES*, Heer van *Fontenois in Condros*, het in diens geslacht overbragt.

EYSDEN (*KASTEEL-VAN-*), kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 2 u. Z. van *Maastricht*, kant. en 5½ u. Z. ten W. van *Meerseen*, gem. en 5 min. Z. van *Eysden*, aan den rand der *Maas*.

Hier heeft, *WILLEM III*, Prins van *Oranje*, in November des jaars 1672, eenige dagen zijn verblijf en hoofdkwartier gehouden, bij den Baron *ARNOLD DE LA MARGELLE*, toen hij met het Nederlandsche leger in aantogt was, ter belegering van *Charleroi*, welke echter, wegens het ruwe winterweder geen voortgang konde hebben. Aldaar werd *Z. H.* door Gedeputeerden van *Luik* met banket en eerewijn beschenken. Tenzelfder tijd was de Nederlandsche ruitertij in de nabijgelegen dorpen ingekwartierd; terwijl niet verre van daar, tusschen *Navaigne* en *Viset*, de schipbrug geslagen werd, waarover het leger den togt naar *Charleroi* voortzette.

Het kasteel van *EYSDEN* bestaat uit een groot vierkant gebouw, met twee sierlijke torens, hetwelk in het jaar 1775 door den toenmaligen bezitter veel vernieuwd en verfraaid is. Men heeft er eenen schoonen tuin en vermakelijke wandeldreven. Het beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 75 bund. 48 v. r. 9 v. all., en wordt thans sedert Mei 1842, bewoond door den gepensioneerden Generaal *CEVA*.

EYSDEN-BREUST-EN-OOST, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, (1 k. d., 7 m. k., 1 s. d.); palends N. aan de gem. *Grondsveld*, O. aan *St. Geortruide en Mesch*, Z. aan de *Belgische gem. Visé* en *W. aan de Maas*.

Bij koninklijk besluit van 6 Maart 1828, no. 168, zijn de heerl. *Eysden-Breust-en-Oost* vereenigd, onder de benaming van gem. *Eysden*, welke alsoo zamengesteld is uit de d. *Eysden*, *Breust* en *Oost*, benevens de geh. *Maerland*, *Hoog-Caestert*, *Laag-Caestert* en het *Withuis*. Zij beslaat eene oppervlakte van 1583 bund. 70 v. r. 78 v. ell., telt 333 h., bewoond door 596 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2100 inw., die meest hun bestaan vinden in handel en landbouw; ook heeft men er vele bosschen, talrijke boomgaarden met allerlei vruchten; 2 jeneverstokerijen, 2 brouwerijen; alsmede 2 looierijen, 1 water-ollemolen, 4 water-korenmolens, 2 kaarsenfabrieken, 1 fabriek, waar zij uit granen gemaakt wordt; terwijl men er ruim 25 stroopfabrieken van boomvruchten en beetwortelen heeft.

De R. K., die hier ongeveer 2000 in getal zijn, maken de par. van *Breust* uit, welke in deze burgerl. gem. eene kerk te *Breust* en eene kapel te *Eysden* heeft, welke laatste mede de *Herv.*, die hier ruim 40 in getal zijn en eene gem. uitmaken, tot kerk dient.

Men heeft in deze gem. 3 scholen als: eene te *Eysden*, eene te *Breust* en eene te *Oost*, welke gemiddeld, door een getal van 520 leerlingen bezocht worden.

EYSERHIDE of *EISCHERHIDE*, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Gulpen*, gem. en 1 u. N. W. van *Wittem*, bij *Eys*, waartoe het behoort; met 28 h. en 140 inw.

EYSINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, 3 min. O. van *Rinsumageest*, waartoe zij behoort.

Deze stat. is grootendeels gesloopt, doch maakt thans eene aanzienlijke boerderij uit. De daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 44 v. r. 2 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door de *Armvoogden* van *Rinsumageest*.

EYSINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollamerland-en-Nieuwkruisland*, arr. en 7 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 4 u. O. ten Z. van *Dockum*, 5 min. N. O. van *Burum*, waartoe zij behoorde. Thans is het eene aanzienlijke landhoeve.

EYSINGA, voorm. state, thans eene boerenwoning, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, ½ u. N. N. O. van *Oenkerk*, waartoe zij behoorde.

Deze boerenwoning beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 8 bund. 8 v. r. en wordt thans in eigendom bezeten door *Mevrouw de Douairiaire W. L. HERRSTRA*, woonachtig te *Groningen*.

EYSINGA, voorm. state prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, onder *Berlikum*.

Ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene aanzienlijke pachthoeve.

EYSINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwoude*, griet. *Duiswarstal*. Zie *BURUM*.

Eene dezer staten is het stamhuis geweest van het, sedert verscheidene eeuwen en tot heden toe, in *Friesland*, seer aanzienlijke geslacht van *EYSINGA*, van hetwelk vier leden, als teekenaars van het verband

der Edelen voorkomen, zijnde de gebroeders, RIVKE, FOKKE, FAARS en TJALLING VAN EYSINGA (1).

EZELS (DE), zandbank in de Noordzee, aan de zuid-westkust van het eil. Texel, waarvan zij door het Noordergat wordt afgescheiden.

EZELSDIJK (DE), naam van vele dijken, als ezelsruggen opgewerkt, in het distr. Sluis, prov. Zeeland. In het bijzonder wordt aldus genoemd de Zuidwestdijk van den Cranepolder, waar langs de weg van Oostburg op Zuidzande loopt. Hij werd gelegd tot beversching van gemelden polder en scheidt dien thans van den Austerlitzpolder.

EZELSCHÉ-VELD, heideveld in het graafs. Zutphen, prov. Gelderland, gem. van Laren.

EZEN, voorm. klooster van Reguliers Augustijnen, in het Westerkwartier der prov. Groningen. Zie MARIA'SKAMP.

EZENRAAD, geh. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, arr. en 4 u. N. O. van Maastricht, kant. en 1 u. O. ten Z. van Sitard, gem. en 15 min. Z. O. van Jabeek; met 14 h. en 80 inw.

EZINGE of EZINGES, gem. in het Westerkwartier der prov. Groningen, arr. Groningen, kant. Zuidhorn (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende N. en O. aan de Hunse of het Reitdiep, waardoor zij gescheiden wordt N. van de gem. Leens, N. O. van Winsum en O. van Adorp, Z. aan Adnard, W. aan Oldehove.

Deze gem. bevat de d. Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Oostum, benevens de geh. Aduarderzjl, Beswerd, Hardeweer en Krassum. Zij beslaat een oppervlakte van 2501 bund. 44 v. r. 77 v. ell., telt 270 h., bewoond door 309 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De bodem is in het N. over het algemeen zavelig, meer zuidwaarts zware knipklei met odoorn vermengd. In deze gem. is tuschen Ezinge en Feerwerd zichtbaar het overblijfsel een oud bed van eenen stroom, hetwelk, naar het schijnt, N. O. van Ezinge in de Hunse of het Reitdiep heeft uitgestroomd. Deze bedding is op sommige plaatsen zeer breed en gaat slingerende van hier zuidwestwaarts tot nabij Fransum, alwaar, volgens overlevering, eene groote sluis zoude gelagen hebben. Zij strekt zich verder, met aanmerkelijke groote bogten, zuidoostwaarts uit, en kan met het Aduarderdiep in verband hebben gestaan.

De inw., die op 15 na, allen Herv. sijn, maken de gem. van Ezinge, Feerwerd en Garnwerd-en-Oostum uit. — Een enkele R. K., die hier woont, wordt tot de stat. van Aduard gerekend. — De twaalf Isr. welke men er heeft, behooren tot de ringsynagoge van Groningen. — Men heeft in deze gem. 3 scholen.

Het d. EZINGES, EZINGES, EZINGES of EZINGA, ligt 3 u. N. N. W. van Groningen, 2 u. N. N. O. van Zuidhorn en maakte voorheen ééne regtstoel uit, welke achttien omgangen had. Het is eene tamelijk bloeiende en niet onaardige plaats, waar men in de kom van het d. 66 h. en 580 inw., en met de daartoe behoorende buiten de kom gelegene plaatsen en het geh. Hardeweer 110 h. en 630 inw. telt. De straat, over welke niet veel doortogt met rijtuigen, strekt zich van het N., of van de kerk, naar het Z. aan de Oldehoofster trekvaart uit, over welke hier eene brug ligt. Aan den dijk op den linker oever der Hunse staat een pel- en koorndmolen, terwijl aldaar mede de opslag of landingsplaats, de Ezingerschoor genaamd, is. Ook staat onder dit d. het huis Allersma, dat, fidei-commissair is. Zie dat woord.

(1) Zie over hen nader J. W. TE WATER, *Historie van het Verbond der Edelen*, St. II., bl. 387-394, en over den laatste Mr. J. SCHUYTERA, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 325.

Men vindt hier vijf onderscheidene terpen, in eene zuidelijke lijn, van 3,75 tot 4,80 Nederl. ell. hoog en van eene aanmerkelijke uitgestrektheid. Ten W. heeft men eenen oudendijk, welke zuidwaarts naar den Ham loopt en thans tot eenen rijweg gebruikt wordt. De bodem onder dit d. is klei en de ondergrond ten N. zandig en zuidwaarts meerendeels blaauwe knipgrond.

De Herv., welke hier 620 in getal zijn, maken met het kerkelijk daartoe behoorende geh. Klein-Garnwerd eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort. Deze gem. is in de eerste jaren na de redactie vereenigd geweest met *Saxsum*, welke combinatie tot eersten Leeraar gehad heeft *Sixrus Ansl*, die in het jaar 1602, herwaarts kwam en, in 1605, overleden is. In het jaar 1609, werd echter deze combinatie ontbonden, zijnde de eerste Leeraar, die *Eznes* afzonderlijk bediend heeft, geweest *Bernardus Andrae*, die, in 1611, herwaarts kwam en, in 1625, naar *Uithuizen* vertrok. Het collatierecht staat aan verscheidenen. In het zijlwezen is het eene staande schepperij met *Hardweer*, welke buurt eenen afzonderlijken regtstoel van zes ommegangers had, in beide echter behoorde de meerderheid aan het huis *Allersma*. In de kerk, vindt men een niet groot orgel. De lage stompe toren staat Z. Z. O. 2 ell. 2 palm afzonderd van de kerk, op eenen vrij hoogen met boomen omgeven heuvel.

Hier heeft een klooster van *Reguliere-Augustijnen* gestaan, *Ezen* genaamd, doch dat in de wandeling onder den naam van *Maria's kamp* bekend was, en bij eene bul van *Paus Prus IV* van den 7 Augustus 1661, vernietigd is, zijnde de inkomsten toegewezen aan de kathedrale kerk van *St. Marten te Groningen*. Zie *MARIA'S-KAMP*.

De veemarkt te *Eznes* valt in op den tweeden Donderdag in Mei, en den laatsten Donderdag in October.

EZINGERSCHOOR, opslag of landingsplaats in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, in de gem. *Ezinge*, aan den dijk, op den linker oever der *Hunse*, aan eenen buitenbocht van het *Reitdiep*. Zij is met post- en paalwerk voor afspoeling beveiligd.

EZONSTAD, naar men wil eene voorm. stad in de prov. *Friesland*, welke zonde gelogen hebben aan de *Lauwerzee* en den mond van de *Zuider-Ke*, waar thans nog *Ezumburen* en de *Ezumazijl* liggen, aan de oostkust der griet. *Oost-Dongeradeel*.

Zij zonde gebouwd zijn geweest op last van den *Frieschen Hertog Odesald*, die in 535 *Friesland* bestuurde, en zou toen *WAERDEN* genoemd zijn geweest, welke naam daarna in die van *Ezonstad* is veranderd, en waarna de *Ezumazijl* genoemd is. Omstreeks het jaar 800 vertoonden zich aldaar twee groote visschen, waarvan in de oude verhalen wordt gezegd, dat het walvisschen waren, een van 58 en de andere 29 voeten lang. Door eene geweldige persing van het water op het strand geworpen zijnde, bleven zij, bij het afloopen van den vloed, op het drooge zitten.

In het laatst van het jaar 805, op *St. Thomasdag*, leed *Friesland* groote verliezen door eenen geweldigen watervloed, waardoor ontelbare beesten verdronken, en het wintergraan verloren ging. *Ezonstad* deelde rijkelijk in deze ramp: want hier verdronken 500 menschen; het water deed de wallen wegspoelen, en 55 huizen stortten in; terwijl ook de kerk te *Minnertsge* een gelijk lot ten deel viel.

In het jaar 808, kwamen de *Noormannen* onverwachts de *Lauwerzee* op, overvielen *Ezonstad*, en verbrandden de geheele plaats, op slechts 24 huizen na, welke nog gespaard bleven, en, zoo als de overlevering zegt, van hard dak waren. Om zulks te wreken, vielen die van *Sta-*

voren in Jutland en Denemarken, van waar zij eenen grooten *Duif* met zich voerden. Door al deze rampen was *Exonstad* veel in magt en aanzien verminderd, doch, desniettemin, wordt zij nog in het jaar 988 eene magtige stad genoemd, doch is daarna, welligt door nieuwe vlooden, geheel weggespoeld.

In het jaar 1422 was te dezer plaatse nog een groot kasteel, door wallen en grachten omgeven (welligt in 1398 door Hertog *Arnrecht van Brejeren* gesticht), waar destijds een aantal *Schieringer* vrijbuiters en steechuimers zich ophielden, doch later werden deze door de *Vetkoopters*, met bijstand der *Lubeckers* en *Hamburgers*, gedood of verstrooid, en de sterkte gesloopt.

EZUMABUREN of *Exumburen*, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 6½ u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2¼ u. O. N. O. van *Dockum*, ¼ u. Z. O. van *Anjum*, waartoe zij behoort, aan de *Lauwerzee*, of meer bepaaldelijk op eene wierde of terp aan de zuidzijde van de *Ec*, ter plaatse, waar men wil, dat vroeger *Exonstad* lag.

Ook ligt hier de *Ezumasijl* (zie het volgende art.), waarvan de buurt haren naam ontleent.

EZUMAZIJL, zeeluis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*. — Zij voert het water van de *Zuider-Ec* uit den polder van *Oost-* en *West-Dongeradeel* in de *Lauwerzee*.

Vóór meer dan vier-honderd-vijftig jaren vindt men reeds melding van de *Ezumasijl*, doch zij was toen maar van hout, en werd beschermd door een vestingwerk, dat in de nabijheid lag, en waarvan de voorstanders van Graaf *Jan van Brejeren* zich, omtrent het jaar 1420, ter hunner verdediging, tegen de aanvallen der *Friesen* bedienden; zijnde vrij waarschijnlijk nog heden in de overgebleven hoogten daaromtrent enige puinhoopen dier sterkte voorhanden.

Ten jare 1671 werd deze sluis vernieuwd en geheel van steen opgetrokken, op kosten der ingezetenen, en onder het bestuur der *Hoeren* *Georg Wilko Troe Schwartzenberg* en *Homenlansberg*, Heer van *Fischhuizen* en *Warden*, *Grieman* over *Oost-Dongeradeel*, en *Philippus van Humalda*, Raad-Ordinaris in den hove van *Friesland*.

In het begin der zestiende eeuw, en zoo lang *Oostrumerzijl* nog bruikbaar was, kwam het onderhoud van deze sluis ten laate van de dorpen *Anjum*, *Engwierum*, *Ec*, *Nijkerk*, *Peazens*, *Lioessens*, *Morra* en de kloosters *Zion* en *Weerd*, benevens de adellijke staten *Tjebbeema* en *Aldterp*, met het dorp *Nyawier*; terwijl de dorpen *Jouswier*, *Oostrum*, *Aalsum*, *Wetsens*, *Metslawier* en eenige landen bewesten de *Peazens*, schatplichtig aan de zijl bij *Oostrum* bleven. Doch nadat men, voor omtrent twee eeuwen, besloten had de *Oostrumerzijl* toe te dammen, aangesien de *Ezumasijl* genoegzaam in staat was, om, zoo niet geheel *Oost-Dongeradeel*, dan toch het grootste gedeelte, op een behoorlijk peil van water te houden, zijn sommige landen, die voorheen hunne uitwatering door de *Oostrumerzijl* hadden, onder de verplichting gebracht, om hunne zijlschatting aan de *Ezumasijl* te betalen. Deze schatting was echter zeer matig, bedragende niet meer dan twee en een halve cent van ieder pondemate lands (36 v. r. 74 v. ell.), hoe hoog of laag ook anders de gemeene schatting in *Oost-Dongeradeel* moge loopen. De reden hiervan is ongetwijfeld deze, dat die landen, geen andere dienst van de *Ezumasijl* hebben, dan dat daardoor het water ontlast wordt, hetwelk zij uit de *Peazens* door het Jaarlagat ontvangen hebben, terwijl de overige het hunne door *Dockum* of om de stad, maar de *Nieuwe Zijlen* lozen.

F.

FAAL of **WAAL**, voorm. water, prov. *Zeeland*, dat ten N. en O. van Noord-Beveland stroomde, en het Worige-zand en de Last van dat eiland scheidde. Nadat echter, in het jaar 1658, het Worige-zand geheel doorgebroken, en het westeinde later aan Noord-Beveland vast gemaakt is, is de FAAL verdwenen, hoewel men er thans nog een overblijfsel van vindt in de Geersdijksche Vliet.

FAAL (KLEINE-) of **KLEINE-WAAL**, voorm. water, prov. *Zeeland*, ten N. van Noord-Beveland, tusschen dat eiland en Colijnsplaat, beenvlietende.

FAAN, voormaals een d., thans eene b. in *Oosterdeellangewold* in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. W. van *Groningen*, kant. en ¼ u. W. ten Z. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. O. N. O. van *Oldekerk*.

Men telt er 17 h. en 120 inw., die meest hun bestaan vinden in eenen geringen landbouw en een weinig veeteelt.

De inw. die, op één na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Niekerk-Oldekerk-en-Faan*. Voor het jaar 1827 stond hier nog een kerkje, in het bosch van het huis Bijma, hetwelk echter, sedert jaren, niet tot godsdienstig gebruik, maar tot bergplaats of schuur diende en in het gezegde jaar tot afbraak verkocht is. In den oostelijken kerkmuur was een zerkje gemetseld, met het volgende opschrift: » In 't jaar » 1615 heeft Joncker **KANST VAN MILINGHA** THOR **FAAN** dese Kercke van nieuws » weer laeten herbouwen. Vroeger stond ook bij deze kerk eene swaer, uit éénen bruinen zerksteen gehouwen, lijkst. Deze is overgebracht in den keukentuin van het huis Bijma, terwijl het deksel aldaar voor de achterdeur van het schathuis ligt. Op dit deksel ziet men noch letters, noch getalmerken, maar aan het hoofdeinde deze figuren: q + p, denkelijk opgeheven hostiën ter wederzijde van het kruis beeldende. Aan het voeteinde alleen dit p, alles door eene zeer ruwe hand bewerkt en eenen zeer hoogen onderdom aanduidende. Het kerkhof is thans, sedert het jaar 1827, een eigendom van het huis Bijma, en aangekocht onder voorwaarde, om in geen vijftig jaren, na de aanvaarding, daarin te mogen graven, ploegen of bouwen. De regtstoel van *Oosterdeellangewold* viel om het vijfde jaar op Faan. De bezitter van het huis Bijma heeft in de collatie de overstemming en had de meeste ommezingen tot het waarnemen van den regtstoel.

De enkele R. K., die hier woont, wordt tot de stat. van *Groningen* gerekend.

Er is te FAAN geen school, maar de kinderen genieten onderwijs deels te Niekerk, deels te Enumatil.

In deze b. staat het huis Bijma, voorheen bewoond door den Heer **DE MERSCHÉ** te FAAN, die in de geheele provincie Groningen, en vooral in het Westerkwartier, eenen zeer beruchten naam heeft nagelaten. Zie het aangetekende op het woord **BIJMA**. Vroeger stond ook aan de Noordzijde het huis *Milingha*.

FAANSTERZIJL, voorm. sluis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, hebbende waarschijnlijk ½ u. N. van Niekerk, in *Katershals*, gelegen. Men heeft nog heden een handschrift, waarin een berigt voorkomt van het toelijken of stafworden van de *Okswerder-* of *Sloterzijl* en van de *Niekerkster-, Oldekerkster-* en *FAANSTERZIJL* van het jaar 1554.

FAARDERBUIREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 5 u. N. ten O. van *Leeuwarden*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Holwerd*, 20 min. Z. O. van *Blija*, waartoe het behoort; met 11 h. en 40 inw.

FAASHARTEL, verkeerde spelling van **VAESHARTEL**, kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **VAESHARTEL**.

FAASMA, **FARSHA** of **PHARSHA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Kollum*, waartoe zij behoorde.

FAATUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie **FATUM**.

FACQUERRE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Xoela-Besi*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FACKER, naam, welken de Negers geven aan de katoenplant. **CROMMELINS-GIFT**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **CROMMELINS-GIFT**.

FACKERTSHOOP of **FACKERHOOP**, voorm. katoenplant., thans kostgr., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tapoeripakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Hofwijk, benedenwaarts aan de katoenplant. Breda. Zij is 780 akk. groot, en heeft slechts 5 slaven. De Negers noemen haar **FACKRI**.

FADOUL of **FADOOI**, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zuidweste-eilanden* van *Banda*, tot de *Key-eilanden* behorende, W. van *Klein-Key*; 5° 51' Z. B., 150° 25' O. L. Het heeft omtrent 5 mijlen in den omtrek en is tamelijk hoog en boschrijk. De bevolking is schaars, doch vreedelievend en zachtvaardig.

FAESMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie **FARSHA** (1).

FAGOEDE, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Xoela-Besi*, tot de *Xoela-eilanden* behorende.

FAHRHAUS, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant., gem. *Echternach*.

FAIRFIELD, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Ostage, benedenwaarts aan de suikerplant. Vossenburg; 2415 akk. groot; met 101 slaven; met eenen molen, welke door ezels gedreven wordt. De Negers noemen haar **MAC-INTROSSON**.

FAITIE, kaap in *Oost-Indië*, aan de Westkust van het *Sundasche eil. Borneo*; 0° 37' Z. B., 127° 16' O. L.

FACKRI, naam, welken de Negers geven aan de kostgr. **FACKERTSHOOP**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **FACKERTSHOOP**.

FALAUW of **FALOR**, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Xoela-Besi*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FALAOUWE, oude naam van de **VELUWE**, prov. *Gelderland*. Zie **VELUWE**.

FALBURIMARCA, oude naam van het d. **VALBURG**, in de *Overbetuwe*, prov. *Gelderland*. Zie **VALBURG**.

FALCKENSWEERT, vl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **VALCKENSWAARD**.

FALDENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. N. W. van *Rauwerd*, 7 min. Z. O. van *Baard*, waartoe het behoort.

FALDUM, geh. in *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie **FATUM**.

(1) Eveneens soeke men de overige woorden, welke men elders **FAS** gespeld vindt, op **FAA** of **FA-**

FALKENSWAARD, vl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*; kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **VALKENSWAARD**.

FALOE, d. in *Oost-Indië*. Zie **FALAUW**.

FAMANNEN of **FAMENNES**, naam van een der oude volken, die het noorderdeel van het voormalige hertogd. *Luxemburg* bewoond hebben. Zie **FRIMANNEN**.

FAN of **AIJON-EILANDEN**, groep van onderscheidene kleine eilandjes en klippen in *Oost-Indië*, resid. *Ternate*, N. van het Papoesche eil. *Waigioo*; 0° 24' N. Br. Het voornaamste eiland is *AJON-BABA*. Zij behooren eigenlijk tot *Australië*. Men heeft er vele schildpadden.

FANTEE, **FANTIE**, **FANTRE**, **FANTIEN**, **FANTI** of **FANTIE**, stranddistr. in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, O. van *Saboe*, waarvan het door het $\frac{1}{2}$ mijl lange *Ijzergebergte* is afgescheiden.

Het is zeer vruchtbaar, en de regeringsvorm aristokratisch republikeinsch, daar de voornaamste hoofden der natie, aan welken een raad uit de oudsten des volks is toegevoegd, de oppermagt in handen hebben.

Ondertuschen benemen de gedurige twisten der opperhoofden alle veerkracht aan het Gouvernement, en dit, zoo wel, als sedert 1811, de gedurige invallen der *Assianties*, aan wien het land onderworpen geweest is, zijn zeer nadeelig voor den landbouw en de bevolking. Voorheen waren hier de inw. het talrijkste en magtigste van de *Goudkust*, daar hunne magt zich van *kaap Coast Castle* tot de grenzen van *Akra* uitstreckte.

De wetten worden bij hen wel in acht genomen, en roof en moord zijn er, omtrent elkander, zeer zeldzaam. De jongens waren voorheen reeds op hun twaalfde, en de meisjes op hun tiende jaar, huwbaar; doch zij beginnen ook reeds te vervallen op jaren, wanneer de mensch, ander andere luchtstreken eerst tot rijpheid komt. De veelwijverij heeft hier, gelijk in geheel *Afrika*, plaats. De vrouw wordt voor eenen vastgestelden prijs gekocht, waarbij gewoonlijk eenige geschenken gevoegd worden, en alsdan wordt zij het eigendom van den man. De eerste vrouw echter heeft alleen het huiselijk bestuur. De hier heerschende slavenhandel veroorzaakt de schandelijkste misbruiken.

De inw. gaan allen naakt, met een stuk stof los om het lijf geslingerd. De vrouwen dragen gewoonlijk den boezem bloot, en bedekken de schaamdeelen met een schortje, dat zij *tombah* noemen, en bij de grooten met zilver belegd is. Alle de inw. onderscheiden zich van de overige *Afrikanen* door eene kleine insnijding boven de kakebeenen in den nek. Beide seksen zijn zeer zindelijk. Visch en gevogelte zijn hunne voornaamste spijsen, welke vooral met peper worden toebeleid, die zij zelfs bij hunne jamskoeken en brood van maïs gebruiken. De voornaamste plaatsen zijn: *Anikan*, *Anamuko*, *Aga* of *Adscha*, *Amaka*. klein *Cormantijn* en het kleine *Eng kasteel*, *Fantunquem*, terwijl wij bij *Cormantijn* het fortje *Amsterdam* hebben.

FANTIEN, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie het voorgaande art.

FARICA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie **FARNIA**.

FARMESSUM, oude naam van het d. **FARMSUM**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

FARMSUM, oudtijds **FRANESUM** of **FRANESUM**, en later **FRANESUM**, ook wel **FARMESUM** geheeten, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. van *Appingedam*, gem. en onmiddellijk palende aan de vesting *Delfzijl*; van daar, dat de Franschen bij de versterking van

Delfzijl in de jaren 1812 en 1815 Farmsum er mede in betrokken, en met onderscheidene batterijen omgaven. Het ligt grootendeels op vierden. Burgerlijk behooren daartoe mede de geh. Amsweer, Gevesweer, Ideweer, Schaapbulten en Tuikwerd. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. Ook heeft men er 2 belangrijke scheepstimmerwerven, 2 kalkbranderijen, 2 steenbakkerijen, 1 pannbakkerij, 1 houtzaag-, 1 olie- en 2 rogge- en pelmolens.

De grond bestaat ten N. uit besten, vruchtbaren kleigrond, min of meer zavelachtig; zuidwaarts neemt de grond in deugd spoedig af en heeft beneden derrij; er is, een half uur zuidwaarts, eene streep gronds, zich oost- en westwaarts nitstreckende, waaronder goede klei zit, vervolgens wordt de bodem slechter en derriachtiger, tot aan de Wagenborger landen.

Het is eene zeer oude proostdij geweest, welke, in 1415, door den Bisschop van Munster erfelijk werd overgebragt in het geslacht RIFFERDA. Het huis is later bij huwelijk overgogaan in dat van RENGERS.

De Herv., die hier wonen, maken met die van de b. Gevesweer, Amsweer en Tuukwerd, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Appingedam* behoort, en 950 zielen telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HERRMANNUS MULLERUS, die in 1595 van Roomsch Priester Predikant geworden is, en in het jaar 1603 reeds was opgevolgd door HIBBO LAMBERTI GROOTHUISANUS, die Meethuizen mede in combinatie heeft bediend. Na zijn overlijden, in het jaar 1621, heeft FARMSUM weder eene afzonderlijke gem. uitgemaakt, en is toen de eerste leeraar, welke die afzonderlijke gem. bediend heeft, geweest PATROCLUS ROMELINE, die in 1621 van Ruinen, in Drenthe, herwaarts kwam, en in 1647 hier overleed. Het collatierecht behoorde vroeger aan het adell. geslacht van RIFFERDA, en wel uit krachte van eenen Latijnschen brief van den Munsterschen Bisschop LUDOLFVS van den jare 1257 (1), gegeven aan BOLARDUS RIFFERDA, wiens voorvaderen hadden gebouwd de kerken van FARMSUM, *Weswert*, *Heveskes*, *Oterdum*, en *Meethuizen*, en welke brief veel overeenkomst heeft met dien van den jare 1246 (2), volgens welken voor den Bisschop verschenen is, HAIJO RIFFERDA, adellijk bezitter der sloten in Wijtwerd en Dijkhuizen, bij zich hebbende vele landlieden en meijers (*pagani et coloni*) uit de dorpen (*pagi*) Holwyrd, Udtwierda, Juckwart, Crewart, Marsum, Tyamsweere, die eenstemmig getuigden, dat HAIJO's voorouders (*tritavus; atavus, proavus et avus*), op hunne eigene hoeven en landgoederen, het eerst de eeredienst hadden ingevoerd (*initium in divinis fecerunt*), met aldaar kerken en kapellen te bouwen. Zij hadden (zege de Bisschop) ook uit hunne eigene bezittingen behoorlijk voorzien, in het levensonderhoud der Curaten, Priesteren en Geestelijken, voor de dienst in deze godshuizen, weshalve hij, op HAIJO's bede, hem en zijne nakomelingen, ten eeuwigden dage, het collatierecht over die kerken en beneficiën verleende. Een steen aan de kerk van TIJMSWEER verkondigt thans nog, dat reeds in het jaar 1158 deze kerk door UNICO RIFFERDA werd gebouwd. Men moet deze beide bisschoppelijke brieven echter meer beschouwen, als

(1) Zie VAN HALSBERG, in de *Werken van Pro emolendo Jure Patro*, D. II, bl. 468, alwaar een groot gedeelte van den brief wordt medegedeeld.

(2) Een den brief geheel afgedrukt achter de *Inwijdinge leervrede der minnes berke te Schwert*, van Dr. O. E. SWAN, Gron. 1789, en bij A. LBRUN, *geschiedenis van het Patronaatsrecht*, bl. 114 ditz. aant.

een erkenning of bewijs van het collatieregt, dan als eene verlossing daarvan, omdat *fundatis* en *dotatis* van kerken, uit eigene goederen, het patronaatschap daarover *ipso jure* gaven. Hoewel, sedert 1594, in de eerste jaren na de Reductie der stad Groningen over het collatieregt van FARMSUM wel eens verschil schijnt geweest te zijn, blijkt nogtans tevens uit de beroepschriften der Predikanten, dat hier en in andere gemeenten dezer heerl. dit regt vervolgens alleen gehandhaafd is door de Heeren en Vrouwen van gezegd adellijk huis. Van dit geslacht is het collatieregt door huwelijk van HERO MAURITZ RIFFERDA VAN FARMSUM, met ANNA MARGARETHA RENGERS VAN HELLUM, in het geslacht van RENGERS overgegaan, en daarin gebleven tot dat de laatste bezitter, Jhr. DUO GERROLD RENGERS, op den 17 van Lentemaand 1810, zonder mannelijk oir kwam te overlijden. Men heeft hier een sierlijk en trotsch kerkgebouw uit den ouden tijd, waarvan het gewelf op een paar rijen pilaren rust, en het koor eene, op het land zeldzaam voorkomende, ruimte heeft; hiernaevens is eene consistoriekamer, waaruit men door deuren van glasramen het gezigt op den predikstoel heeft. Aan de kerk vindt men nog zware duifsteenen; zij is in het jaar 1829 met een nieuw voortreffelijk orgel en eene kostelijke nachtmaalstafel voorzien en bezit ongemeen ruime inkomsten. Onder de grafzerken zijn die der RIFFERDA's zeer merkwaardig, van welke ééne ongemeen fraai en kostbaar is bewerkt. Dit kerkgebouw prijkt met eenen hoogen, spitsen toren, die scheef en bogtig is, zoo dat zij naar alle kanten schijnt over te hellen, hetgeen door verzakking veroorzaakt is, waardoor in de prov. Groningen het spreekwoord is ontstaan, bij iets, dat zeer scheef is: »zoo scheef als de Farmsummer toren." Twee der torenklokken zijn merkwaardig wegens de beelden en opschriften, die er aan gevonden worden. Vóór de Reformatie was deze kerk eene kollegiale kerk van Kanunniken, welke eenen Proost of Deken aan hun hoofd hadden, die het gezag over de kerken zijner proostdij oefende; terwijl de Bisschop van Muuster ORRO IV, in het jaar 1415, vergunde, dat dese aanzienlijke post altijd door eenen Heer van het adellijk geslacht RIFFERDA zou bekleed worden.

De voormalige belangrijkheid dezer plaats kan men opmaken uit de onderscheidene burgen, die men wil, dat er plagten te zijn, naar den kant van Meethuizen, de Gommelburg en een andere burg, over de Gommelburger laan, alsmede nog twee burgen ten noorden, digt aan het dorp en het diep, behalve den ouden ruimen burg in FARMSUM. Ook leest men, dat FARMSUM, in het jaar 1415, eene bekwame haven had.

De voormalige regtstoel van FARMSUM, behoord hebbende aan het huis Farmsum, bevatte de d. Farmsum, Weiwert, Heveskes, Oterdam en Meethuizen.

Bij de drie boerderijen, die zich thans op de terp of hoogte van Amsweer bevinden, heeft men op het toppunt der wierde, eene waterkolk, waarin drie gemetselde putten zijn. Deze leveren altijd, zelfs in zeer drooge tijden, overvloedig en kostelijk water op; bestendig staat het water daarin veel hooger, dan in de omliggende landen. Deze putten zouden door drie juffers gebouwd zijn, welke in een huis aldaar woonden. Aan den zwaren kostelijken Eemsdijk, vindt men eene kolk, die in het midden der vorige eeuw nog zeer diep was. Hier aan dezen dijk heeft men het gezigt op den prachtige Eemsstroom.

Een der merkwaardigste en hoogste gedeelten van het dorp wordt de Vliethorn genoemd; daar had men ook voorheen de Brink en

eertijds eenen driesprong, waar men meende des nachts een spook te zien. Het Uiterdijk- of Buitendijksche land, aan de Eems, is zeer afgenomen. Hier plagt weleer de galg te staan; de laatste, die er aan werd opgehangen, was eene Heidin (Zigeunerin).

FARMSUM is de geboortepl. van den Oudheidkundige NICOLAAS WESTERDORP, geb. den 11 Febr. 1773, † den 8 Julij 1836, als Predikant te Losdorp.

In het jaar 1515 werd de kerk te FARMSUM, benevens de meeste huizen, door de Saksen, die eenen strooptogt uit Appingedam deden, in brand gestoken, terwijl de inw. werden uitgeplunderd, vermits hunne vijanden zich in dat d. genesteld hadden.

Over de proostdij ontstonden in de dertiende eeuw, na den dood van GRYKO of GAIKO, die in het jaar 1223 voorviel, groote opschuddingen en onheilen, doordien zekere RODBERNUS, een zeer vermogend man, het bij den Bisschop van Munster zoo had weten te bekuipeu, dat die proostdij begeben werd aan zijnen zoon, die nog een klein kind was. WILVERDUS EFFINGA, ook een magtig Edelman, bij zijne landgenooten wel gezien en een vijand van RODBERNUS, kreeg het volk, dat lang reeds gemord had over de knevelarijen en willekeur der proosten, in 1271, op zijne hand, waarbij zich alle de Reiderlanders, Eemlanders en Oldambsters, nevens die van Broekmerland voegden, en stookte het volk zoo op, dat zij de huizen in brand staken en de Dekens zelve in die streken vervolgden. Toen trok men gezamenlijk naar het huis van Farmsum, waar RODBERNUS woonde, maar dit was een sterk gebouw, en in dien tusschentijd van alles voorzien; hetwelk, gepaard met een gerucht, als of de Fivelgoërs op de been kwamen; om dit geweld te wreken, de belegeraars onverrichter zaak deed aftrekken, met het voornemen, om met eene sterkere magt weder te komen, en daarbij hooglijk misnoegd op die van Fivelgo. Dezen echter, ongezind om met RODBERNUS te deelen in de rampspoeden eens oorlogs, vorderden van hem genoegzame borgstelling, voor alle de nadelen, die zij om sijnentwille konden lijden, of dat bij gebreke van dien zij hem aan zijn noodlot zouden overlaten. SNEIJGER VAN SCHARRE en andere groote landbezitters hadden dit volksbesluit, waarschijnlijk uit afgunst tegen hem, doorgedreven. RODBERNUS zag dus vooruit, dat hij, of door des vijands overmagt, of door de verlating zijner landgenooten, bezwijken moest, waarom hij zich in tijds met zijne goederen en zijn gezin bergde. Zijn huis werd nu verwoest, hetgeen de Bisschop zoo euvel opnam, dat hij al het volk in den ban deed, met verbod om onder hen eenige godsdienstige plegtigheden te verrigten. Het minst bekreunden zich hierover de Oldambsters, die hunne Priesters dwongen de kerkdiensten waar te nemen, en, bij weigering, het land uitjoe-gen. De Bisschop bewoog wel, het volgende jaar, de volken aan de Noordzee, toen hier een zware hongersnood en sterfte van vee was, om geen koren of andere levensmiddelen aan de Oldambsters en Eemlanders toe te zenden, maar overwon daardoor, hoe sterk dit ook knelde, hunnen wrevel niet. Deze inwendige twisten en volksoproeren werden eindelijk bij den beroemden Bisschop EVERHARD's brief, van den 18 Maart 1276, bijgelegd en gestild, waarbij tevens aan de knevelarij der Proosten en Geestelijken, paal en perk werd gesteld. Deze opstand, en die, welke kort te voren in Kennemerland begonnen, en door toedoen van GISEBRECHT VAN AMSTEL zeer noodlottig voor den Utrechtschen Kerkvoogd uitgevallen was, deden dan ook misschien den Bremer Bisschop zien, hoe gevaarlijk het was, de landzaten te sterk in het barnas te jagen;

waarom hij, in 1275, te Norden gekomen, betere orde stelde op de bezorging der geestelijke rechtspleging. Een gedeelte van Oost-Friesland stond onder zijnen Bisschoppelijken staf, een gedeelte van de Ommelanden, het Oldambt en Westerwolde in Groningerland, lagen onder dien van den Bisschop van Munster, doch de stad Groningen, met het Gooregt, was geestelijk onderhoorig aan den Bisschop van Utrecht.

Den 19 Januarij 1814, werd dit d. het ongelukkige slagtoffer van de maatregelen der Delfzijl bezet houdende Franschen, om in hunne behoeften te voorzien, en zich tegen aanvallen van buiten te beveiligen. Eerst liet de Fransche bevelhebber het vee en den voorraad van levensmiddelen der inwoners binnen de vesting brengen; vervolgens deed hij een groot aantal huizen, welke hem in de middelen tot zijne verdediging hinderden, afbreken, en eenen korenmolen in brand steken, waardoor meer, dan de helft van dit schoone dorp is vernield geworden. Later is het echter weder herbouwd.

FARMSUM, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. Groningen, O. van het d. Farmsum.

Deze burg, welke in het water was opgetrokken, was vroeger het eigendom van het oude geslacht *Ripperda*, waarom het ook veelal het slot van *Ripperda* genoemd werd, en is later door huwelijk op dat van *Ripkens* overgegaan.

In het jaar 1401, werd dit slot door de Groningers en Schieringers belegerd. In het eerst onmoetten zij eenen geweldigen tegenstand, doordien het van verscheidene honderden zeeroovers bezet was, die er heimelijk ingebracht waren; maar toen de aanvallers zich te Appingedam van het noodige tot een geregeld beleg voorzien hadden, dwongen zij het slot ras tot de overgave, waarbij zij echter de wreedheid gebruikten, om de overgeblevene manschappen in het water te werpen en alzoo te doen verdrinken. Het slot zelf werd geslecht, en de oude *Hajo Adriaan van Westerwolde*, Heer van *Wedde*, die bij deze gelegenheid in hunne handen viel, naar Groningen opgezonden, alwaar hij onderscheidene jaren heeft gevangen gezeten.

Toen in het jaar 1450 het grootste gedeelte van Hunsingo en Fivelgo, waaronder zelfs Appingedam, de vorige verbindtenissen met Groningen vernieuwde, en, met erkenning van het regt des stapels en beroep der vonnissen, een verbond aannam, gelijk aan dat der Westerkwartierders, streed dit te veel met het belang der *Ripperda's*, *Houwenda's* en andere Hoofdlingen, die, woonachtig aan den Eernskant, betrijf omdat zij van daar eenen voordeeligen handel dreven met de Hamburgers, in dien tijd meesters van *Knden*; hetzij omdat zij de aanvallen der Hamburger zeelieden vreesden, dan dat zij van hunnen kant geene verhindering daarin zouden hebben zien te weeg te brengen. In deze toedragt van zaken, kwam *Willelm Wichering*, als Ouderman van het stads stapelregt in de heerlijkheid van *Ripperda*, te *Farmsum*, alwaar hij in eenen oploop, hierdoor veroorzaakt, doodgeslagen werd. Euvel nam dit de stad en eischte den dader, en andere schuldigen op. *Ripperda* weigerde zulks, waarop men hem met geweld daartoe zocht te dwingen. Dewijl echter niemand van den naburigen adel zich zijne zaak aantrok, werd hij ras genoodzaakt, hoewel op vrij harde voorwaarden, eenen zoen met Groningen aan te gaan, want niet alleen moest hij het regt des stapels erkennen, maar ook stads bezetting op zijn slot ontvangen, en voor den moord van *Wichering* vijf honderd Rijnsche guldens (700 guld.) opbrengen.

In het jaar 1836 werd het slot te FARMSON door FREDRIK SCHNEK VAN TEVERSUNG ingenomen. Deze burg is in het jaar 1812 nagenoeg geheel gesloopt.

FARMSUMERDIEP of **FARMSUMER-MAAR**, riviertje in *Fivulgo*, prov. *Groningen*, dat ten O. van Meethuizen, in het *Kleine Meerje* ontstaat; en in eene noordelijke rigting naar en door *Farmsum* loopt, waarna het, dezelfde strekking volgende, zich voormaals door de thans toegedamde *Farmsumerzijl* in den *Dollart* ontlastte, doch nu tegen den dijk doodloopt.

FARMSUMERMEER of **MEETHUIZERMEER**, meer in *Fivulgo*, prov. *Groningen*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Farmsum*. — Het is zeer vischrijk en wordt doorneden door het *Wagenborger-maar*.

FARMSUMERZIJL, voorm. zijl in den *Dollart*sdijk, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, die thans is toegedamd, doch waardoor vroeger, langs het *Farmsumerdiep*, het zuidelijke gedeelte van *Fivulgo* zijn water in den *Dollart* ontlastte.

In 1574 werd door de Scheppers der drie *Delfzijlen*, aan de ingezetenen van *Farmsum*, ten gerijve en tot voordeel der scheepvaart en van den handel, toegestaan, om op hunne kosten eene schepeloot te graven, uit hunne *Delf* tot aan het *Farmsumer-zijldiep*, mits zij eene til (houten brug) en eene schotdeur in den oudendijk zetteden en wel onderhielden; deze schotdeur moest steeds gesloten zijn en na de doorvaart dadelijk weder gesloten worden, zoodanig althans, dat de genoemde drie *Delfzijlen*, geene schade kregen van hun water. Te *Farmsum* lag, tot aan 1755 toe, eene sluis in den *Bemadijk*, waartoe *Meethuizen*, *Weiwerd* en *Wagenborgen* binnendijks mede behoorden; *Weiwerd* en *Wagenborgen* betaalden echter dubbel zijlshot. Nadat deze sluis gedempt werd, is dit zijlvest toegelaten onder de *Delfzijlen*, tegen eene jaarlijksche uitkeering van 400 guldens, mits beggende een vallaat en eene klapbrug in en over het te graven afwateringskanaal. Herwaarts vloeyen zich het *Weiwerder*, het *Tuikwerder*- of *Wagenborger-maar*, vereenigd met het *Raestenbergster-maar*.

Naar deze zijl heeft nog het *Farmsumerzijlvest* zijnen naam, hetwelk bestaat uit eenen *Overste-Schapper*, vier *Zijlvesten* en eenen *Secretaris* en *Ontvanger*.

FARNIA of **FARNA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, W. van en onmiddellijk grenzende aan de b. van het d. *Minnerstgs*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse waar zij gstaan heeft ziet men thans eene woning voor den *Koolboer*, die de gronden binnen de grachten in gebruik heeft.

FARRÉ (GROOT-), naam, onder welken de buit. *Groot-Franst*, op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, wel eens voorkomt. Zie *FARRÉ (GROOT-)*.

FASTON, **WAY-FASTON**, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, welke met eene westelijke rigting in zee uitloopt.

FATAGI, d. in *Nieuw-Guinea*, in *Onin*, waar de *Nederlander KEYS* den 26 Augustus 1678 eerst landde.

FATELEU, bergketen in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*.

FATAHOI, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Xoela-Benis*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FATUM, **FALATUM** of **FALDUM**, geb. in *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Leeuwarden*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van *Harlingen*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Tjum*, waartoe het behoort.

FATZE, d. in *Oost-Indië*, op het *Molybcha* eil. *Xoela-Benis*, dat tot de *Xoela-eilanden* behoort.

FAUBONA, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwestereilanden van Banda*, aan de Noordkust der Baai van *Koepang*.

FAUCONBERG, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **FAUCONBERG**.

FANCONBERG (LAND VAN), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **FAUCONBERG**.

FAULQUEMONT, Fr. naam van de st. **VALKENBURG**, in het Land van *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **VALKENBURG**.

FAULQUEMONT (A-LA-PORTE), Fr. naam van het geh. **VILT**, in het Land van *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **VILT**.

FAUCONBERG of **FAUCONBERG**, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plaat. *Apecape*; benedenwaarts aan de suikerplant. *Vlammenburg*; 1269 akk. groot, met 37 slaven. Deze plant. welke met eenen watermolen bewerkt wordt, wordt bij de *Negers* *Kia* genoemd.

FAUCQUEMBERG (LAND VAN) of **LAND-VAN-FAUCONBERG**, verl. kostgr. en bosch in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan het verl. land van *Nieuw-Apecape*, benedenwaarts aan het verl. land van *Vlammenburg*.

FAUQUEMONT, Fr. naam van de st. **VALKENBURG**, in het Land van *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **VALKENBURG**.

FAUQUEMONT (A-LA-PORTE), Fr. naam van het geh. **VILT**, in het Land van *Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **VILT**.

FAUSMÜHL of **FOCUMM**, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*, arr. en $\frac{1}{4}$ u. N. O. van *Luxemburg*, kant., kw. en $\frac{1}{4}$ u. N. N. van *Grevenmacher*, gem. *Mentert*.

FAVONTO, buit. op het eil. *Zuid-Besland*, prov. *Zeeland*, arr. en 1 u. Z. van *Gioes*, kant. en 1 u. O. van *Heinkenszand*, gem. 's *Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwaks*, aan den straatweg. — Dit buit., bestaat een oppervlakte van 6 bund. 90 v. r. 26 v. ell.

FECHT, riv. in de prov. *Utrecht* en *Overijssel*. Zie **VACHT** (1).

FEDDEMA, landhoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van *Sierou*, waartoe zij behoort.

Zij bestaat, met de daartoe behoorende gronden, een oppervlakte van 14 bund. 54 v. z. en wordt thans in eigendom bezeten door *Jonkheer A. J. van Sminia*, wonschtig te *Oudkerk*.

FEDZE, voorn. adell. stads, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie **FETSA**.

FEENHEERENZIJL, verkeerde spelling, waaronder de **VANHEERENZIJL**, eigenlijk **HEERENZIJL**, zijnde een voorn. sluis, prov. *Friesland*, kw. *Zeeuwouden*, griet. *Utingeradeel*, wel eens voorkomt. Zie **HANNEZIJL**.

FEENWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie **VEENWOEDE**.

FEERKI (PIKIEN-), naam, welken de *Negers* geven aan de verl. kostgr. **LAND-VAN-FELIX**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **FELIX (LAND-VAN)**.

(1) Eveneens toek men de woorden, die elders met een F gespeld en hier niet gevonden worden, op V.

FEERWERD, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Groningen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Ezinge*, op eene wierde (1).

Men telt in de kom van dit d. 32 h., 53 huisgez. en 144 inw., en met het daartoe behoorende geh. Aduarderszijl en eenige verstrooid liggende huizen, 65 h., bewoond door 79 huisgez., uitmakende eene bevolking van 400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeveelt. Men vindt er geen straat en zeer weinig doortogt van rijtuigen.

De grond is, zoo als hier doorgaans, Noordwaarts hooger, dan ten Zuiden, en van anderen aard: dáár is dezelve zavelig, d. i. bestaat uit zachte, met sand gemengde, klei, en hier, integendeel, is de klei zwaarder, wreeder en met rodoorn gemengd.

De inw., die, op drie na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort. Deze gem. is eerst door de Predikanten van Garnwerd bediend geworden, doch is in 1609 daarvan afgescheiden. Men vindt echter geen afzonderlijken Predikant in de gem. van **FEERWERD** vermeld vóór **CONRADUS** Gronen, die in het jaar 1625 herwaarts kwam, en in 1628 naar Eenum vertrók. De niet groote kerk, op welks westeinde een klein rond koepeltorentje prijkt, staat ten N. van de vaart. Vóór de Reformatie was zij aan den H. **JACOBUS** toegewijd, ten minste wordt die in een Feerwerder klaauwboek *onse Patroen* genoemd. Onder de kerk is een grafkelder, in welke aanzienlijke personen rusten, onder anderen de **ADRIENGA's**, die hier een heerenhuis of burg bezaten, hetwelk bestaan heeft ten plaatse, waar men nu de boerdertj het Oude Bosch vindt, N. O. van de kerk gelegen.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 45 leerlingen bezocht.

Het Aduarderdiep loopt ten O. van **FEERWERD**, op de scheiding van Garnwerd, naar het Reitdiep; ten Z. gaat, onmiddellijk langs het d., het nieuwe, in 1825 en 1826 gegravene, kanaal of trekdiep, naar Oldehove. Hier onder de schepperij van **FEERWERD** lag voormaals ook de Schilgeharn. Vroeger bestonden te **FEERWERD** een regtstoel en schepperij op zich zelve, ieder van vijftien omgangen; doch die, gelijk ook de collatie, in handen van onderscheidenen zijn en waarvan velen toebehooren aan de stad Groningen, die, in 1734, de Groote Borg te **FEERWERD**, met de daarop liggende grietenij en schepperijregten heeft aangekocht voor 18,000 guld. van den **Baron van RITVELD**, die destijds woonde op Engelumberg onder Oldehove (2).

FEFRE, naam, welke de Negers geven aan de koffijplant. **ONVERKROESD**, in *Nederlands-Guiana*; kol. *Suriname*. Zie **ONVERKROESD**.

FEHELLEN (HOOG-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FEULEN (HOOG-)**.

FEHELLEN (LAAG-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FEULEN (LAAG-)**.

FEHELLEN (NIEDER-), d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FEULEN (LAAG-)**.

(1) Over den hoogen ouderdom van dit d. zie men **DRINGEN**, *Monuments*, bl. 220.

(2) Zie stadresolutie van den 29 Juli en 12 Augustus 1735, uit welke laatste blijkt, dat de bedoelde groote burg in dat jaar is geuolen, zijnde uit het water opgetrokken, en eene teekening daarvan, te vinden op de kaart der provincie Groningen, van de **Heeren CONINGHES VAN HELPEN**.

FEHELLEN (OBER-), d. in de heerl. *Esch, Luxemburg*. Zie **FEULEN** (Hoo-).

FEHLERHOFF, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en gem. *Echternach*.

FEIJENOORD, eil. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **FIJHOORD**.

FEINERT (DE), naam, welken de landleiden meestal geven aan het d. **FIJNAART**, in het markgraafs. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **FIJNAART**.

FEINGA, hoeve, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie **FOYINGA**.

FEITEMEER, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie **FEYTEMER**.

FEITSMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 3 u. N. ten O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. N. ten Z. van *Holwerd*, ½ u. N. W. van *Hallum*, waartoe het behoorde.

FEITSMA, **FEITZA** of **FEYTSMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd*, ½ u. N. W. van *Hallum*.

Deze state beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 36 bund. 74 v. r. 96 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. P. MARTIN, woonachtig te Leeuwarden.

FEITSMA, **FEITZA** of **FEYTSMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, ½ u. ten N. van *Kollum*, waartoe het behoort, bij en even ten O. van de voorm. *Kollumerzijl*.

Deze voorm. state, nu eene aanzienlijke boerderij, wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Landbouwer **DEERK JANS FEITZMA**.

FEITSMA, **FEITZA** of **FEYTSMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, Z. O. van *Huisum*.

Deze voorm. state, zijnde thans eene hoeve, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 45 bund. 48 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. C. KUTSCH, woonachtig te Leeuwarden.

FEITSMA, **FEITZA** of **FEYTSMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, te *Dongjum*.

FEITSMA, **FEITZA** of **FEYTSMA**, later en thans nog **SIERSMA-STATE** genoemd, state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, ten Z. O. der kerk van *Deinum*.

Deze state wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. W. B. BUMA, woonachtig te *Weidum*.

Eene dezer staten is het stamhuis geweest van het oude Friesche geslacht **FEITZMA**, van hetwelk wij **HESSEL FEITZMA** als teekenaar van het verbond der Edelen vermeld vinden, terwijl **JELGER VAN FEITZMA**, de aanzienlijkste eerampten in *Friesland* bekleedde, toen hij met **HESSEL AYSMA**, in 1583 benoemd werd, om het hoog gebied aan den Koning van Frankrijk op te dragen (1).

FELDWERD, **FELDWIERT**, **FELWERT** of **FELTWERD**, voorm. abdij van de *Benedictijnerorde*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, gem. en ¼ u. Z.

(1) Zie over den eersten J. W. TE WATER, *Historie van het verbond der Edelen*, st. II, bladz. 391 en over den laatste, Mr. J. SCHULTZMA, *Staatkundig Nederland*, D. I, 349.

ten W. van *Bierum*, 1 u. N. W. van *Holwierda*, waaronder zij behoorde, ten Z. aan den Stelterweg, welke van Holwierda naar Gollinse loopt, en ten N. het Leegemaar, dat zich ten Z. Holwierda in de Grootte Steekt ontlaat.

Deze abdij werd doorgaans *Olderklooster* of *Oudeklooster* en nu *Den Dam* genoemd, in onderscheiding van het nabijgelegen klooster van lateren oorsprong, volgens *WATERBOER de Wate Liefde* geheeten, onder *Oosterwijtwert*, hetwelk doorgaans *Nieuwklooster* genoemd werd. Het tweede klooster, door *Euse* te *Wittewierum* gebouwd en *Rozenkamp* of *Campus Rosarum* geheeten, werd destijds ook wel het *Nieuwklooster* genoemd, maar is niet het, bij ons nog algemeen bekende *Nieuwklooster*, dat, volgens *Eamius*, *prope Dammonem* heeft gelegen. Dit *Olderklooster* of *FELDWERD* was een mannen- en vrouwenklooster, gewijd aan *St. Petrus en Paulus*. Het nonnenklooster was gesticht door *HATTEBRANDUS* in 1183, die er in 1198 als Abt overleed, na ook nog een ander klooster te Thesinge te hebben gesticht voor Monniken en Nonnen van de *Benedictijnerorde*, die slechts door eenen muur gescheiden waren. Toen deze *HATTEBRAND* onder de Heiligen geplaatst werd heeft men zijne beenderen, in het jaar 1617, heimelijk uit de kerk geligt en naar Antwerpen overgebracht, alwaar zij geplaatst zijn in de kerk van *St. Salvators* klooster. Zelfs gaf *JONANES MALTHEUS*, Bisschop van Antwerpen, aan degenen, die op den 30 Julij, *HATTEBRAND*'s geboortedag, deze beenderen godvruchtig bezochten, veertig dagen aflaat (1). Deze abdij bezat meer dan 1100 gresen (ongeveer 500 bund.) lands, behalve andere eigendommen en inkomsten. Ook plagten aldaar de *Dijkregters* der dijkvestige landen jaarlijks eene algemeene vergadering te houden en hannon algemeenen *Dijkgraaf* aan te stellen.

De abdij *FELDWERD* schijnt kort na de *Reductie* te zijn afgebroken; het kerkhof is er echter nog bekend; men heeft er meermalen doodkisten en beenderen der begravenen gevonden; ook vindt men aldaar eenen ouden, rismen put of ronde opgemetselde bron van 9 voeten in doorsnede, welke eene kleine waterkom van ruim 12 voeten in doorsnede, op het hoogste punt van eenen terp vormt, en steeds goed water geeft, zoodanig dat het er bestendig onderscheidene voeten hooger staat, dan het omliggende maaiveld is. En ofschoon de sloeten in den geheelen omtrek ook uitgedroogd zijn, dan nog staat het water in dien put ten minste wel 6 ja 8 voeten boven het maaiveld en derhalve omstreeks 12 voeten boven den bodem der uitgedroogde sloeten. Men begrijpt ligtelijk, dat het water in het midden, zelfs bij de sterkste vorst, hoogst zelden dicht vriest, en dit geschiedt nimmer langer dan een etmaal. In 1826 heeft men dezen put 16 voeten diep afgegraven; op deze diepte konde men echter met eenen stok van 15 voeten nog geen bodem ontdekken. Thans vindt men op den heogen terp; waar het klooster gestaan heeft, op een regelmatig vierkant, door gracht en singel omgeven, en van ongeveer 6 bund. oppervlakte, twee boerderijen die tot het geh. *Olderklooster* behooren.

FELDWIRTH, voorn. abdij van de *Benedictijnerorde* in *Essege*, prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

FELICITE (LA-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts

(1) Zie *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande*, D. II, bl. 263, en vooral *Ondheden en geschieden van Groningen*, bl. 236.

aan de koffijplant. Geertruidenberg, benedenwaarts aan de koffijplant. Rotterdam; 361 akk. groot, behoorende thans aan de plant. de *Du-geraad*.

FELIX, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter linkerszijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verlaten plant. Bij-Geluk, benedenwaarts aan de verlaten plant. Daringen; 596 akkers groot, met 163 slaven. — Deze plant. levert tevens koffij op.

FELIX (KAAP-), kaap in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Sundaesche eil. Sumatra*, 4° N. B. 113° 46' O. L.

FELIX (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter linkerszijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. Anna-Catharina-en-Charlottenburg; 594 akk. groot. Vroeger *Groenex Humax*, bij de Negers *Pikun-Fuzak* genoemd.

FELLENOORD, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, kant. en arr. *Eindhoven*, gem. *Woensel-en-Echtart*, $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Woensel*, zoo dicht tegen *Eindhoven* gelegen, dat het alleen door de Gender daarvan gescheiden is, en als het ware eene voorstad van die plaats uitmaakt. De huizen liggen hier stadswijze bij elkanderen, en de straten zijn met koesteenen belegd.

Door deze b. loopt de weg van *Eindhoven* naar 's Hertogenbosch, als men een weinig ter rechterzijde afwijkt, en naar *Gircebot* als men zich links afwendt.

FELLENOORD, voorm. geh. in de bar. van *Breda*, onder de par. van *Mertshoim* (thans 's *Princenhage*), ten Z. van de *Merk*. Deze b. werd, bij eene vergrooing, van *Breda* aan de stad getrokken, waarna daar ter plaats, bij de nieuwe omwalling, in het jaar 1682, toen voor ieder der poorten eene wapenplaats werd aangelegd, vermoedelijk eene dier plaatsen geweest is. Deze plaats, later weder bebouwd zijnde, heeft den naam van *Nieuwe-Humax* gekregen, welke zij thans nog draagt.

FELLENOORDT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede dist.*, arr. en $\frac{1}{4}$ u. W. van 's Hertogenbosch, kant. en 1 n. Z. O. van *Waalwijk*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Drunen*.

Dit geh. bestaat uit twee pachtboeven, welke, met de daartoe behoorende heide en duinen, eene oppervlakte beslaan van 94 bund. 54 v. r. 84 v. ell.

FELMAN, naam, welke de Negers geven aan de katoenplant. *Bambout*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *Bambout*.

FELS (DIE), vl. in de heerl. *Felts*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FELTZ*.

FELTERHOFF (KATZ-), geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie *KATZ-FELTERHOFF*.

FELTERMUEHL (KATZ-), geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie *KATZ-FELTERMUEHL*.

FELTWERT, voorm. abtj der *Benedictijnerorde* in *Fistelge*, prov. *Groningen*. Zie *FELDWERT*.

FELTZ, in het *F. LA ROCHETTE*, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, gedeeltelijk kw. *Luxemburg*, gedeeltelijk kw. *Diekirch*, palende N. aan de heerl. *Bourscheid*, het halj. van *Diekirch*, de heerl. *Folkerdingen* en het halj. van *Echternach*, O. aan de heerl. *Beaufort* en de heerl. *Heeringen*, Z. aan het halj. van *Echternach*, de heerl. *Hellingen* en de heerl. *Meysenburg*, W. aan de heerl. *Meysenburg* en de heerl. *Esch*.

Deze heerf., die het vl. Felts, de d. Eppeldorff, Erensdorff, Medernach, Angelsberg, Nomerén, Nieder-Schieren en Stegen bevat, vormt de gem. Medernach, benevens gedeelten der gem. Felts, Erensdorff, Ettelbruck, Nomerén, Rischbach en Waldbillig. — De grond is er zeer bergachtig en boschrijk. Het fraaije dal van de Erenz behoort grootendeels tot deze heerlijkheid.

Tijdens het Oostenrijksche bestuur droeg de heerl. Felts in de bede van het hert. Luxemburg 5 flor. 6 st. 1 den. van elke 1000 flor.

FELTZ, gem., gedeeltelijk in de heerl. Felts, gedeeltelijk in de heerl. Meysenburg, groot-hert. Luxemburg, kw. en arr. Luxemburg, kant. Mersch; palende N. aan de gem. Medernach, O. aan Heffingen, Z. aan Fischbach, W. aan Nomerén.

Deze gem. bevat het vlek Felts en het d. Meysenburg, benevens de geh. Erntzen, Leidenbach, Weidert en Weidertterheff; zij telt 200 h., waaronder twee groote pachthoeven, bewoond door eene bevolking van 1500 inw., die gedeeltelijk hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt, gedeeltelijk in fabrieken en den handel. Men heeft er onderscheidene lakenfabrieken; eene wolspinnertij; 5 looijerijen; 1 tabakfabriek; 2 vol-, 1 run-, 1 olie- en 6 korenmolens. Men bouwt er rogge, tarwe, gerst, haver, aardappelen en hooi. De veestapel rekt men op 50 paarden, 210 runderen en 250 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van Felts en Meysenburg uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

Het vlek FELTZ, ook wel *DE FELTZ* en *DE FELLS*, in het Fr. LA ROCHETTE, ligt 4 u. N. N. O. van Luxemburg, 2 u. N. O. van Mersch, aan de Erenz. Op sommige kaarten ziet men het aangeeteekend als een stadje, ter oorzake, dat JAN, Heer van FELTZ, het, in het jaar 1548, stedelijke voorregten heeft gesehonken.

De inw. maken eene par. uit, die tot het vic. gen. van Luxemburg, dek. van Mersch, behoort. — De kerk is aan den H. NICOLAAS toegewijd.

Men heeft er vele fabrieken en molens, eene school en zeer merkwaardige overblijfselen van een kasteel. Zie het volgende art.

Er wordt viermaal 's jaars markt gebonden, als: den 16 April, den 8 Julij, den 12 September en den 24 October.

FELTZ is de geboortepl. van JOHANNES OSWALD, Geheimraad en Geheimschrijver van FILIPS II en FILIPS III, Koningen van Spanje, † in 1620.

FELTZ (DIE), vl. in de heerl. Felts, grooth. Luxemburg. Zie het voorgaande art.

FELTZ (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in de heerl. Felts, grooth. Luxemburg, in het vlek Felts, op eene hooge rots, waarvan men er nu nog de bouwvallen ziet. De Heeren van FELTZ behooren tot een der oudste en beroemdste geslachten van Luxemburg. COSORE van FELTZ werd in 1199 met het ambt van Baanderheer des hertogdoms beschonken, welke waardigheid in dit geslacht is bewaard gebleven. ANNOUX van FELTZ, waarschijnlijk een broeder van COSORE, was de eerste, die, in 1230, de waardigheid van Regter des adels verkreeg. In latere tijden vinden wij JOHANNES IGNATIUS van FELTZ, Lid van den Provincialen Raad te Luxemburg; WILHELM ANTON van FELTZ, Lid der Rekenkamer, en WILLEM ANTONIUS FRANCISCUS van FELTZ, geb. 5 Feb. 1744, † 1820, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en van den Raad van State.

FELTZMUEHL of FLEHMONT, geh. in de heerl. Berburg, grooth. Luxemburg, arr. en 5½ u. N. O. van Luxemburg, kant., kw. en ½ u. N. ten W. van Grevenmacher, gem. Manternack.

FELTZMUHL, geh. in het halj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FELTZMUHLEN, **FELTZMUHL**, **FELTZMUHL** of **FELTZMUHLEN**, geh. in het halj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Dielsrîch*, kant., gem. *Echternach*.

FELUA, landstreek der *Auchen*, welke besloten lag tusschen den Rijn, de gracht van *Drusus*, en het meer *Flevo*. Het was verdeeld in drie kleinere landstreeken, namelijk *Huitingois*, *Flehit* en *Felua*. De buitenste gedeelten bestonden uit vette kleiakkers; van binnen had het meest dorre sandgronden of waterige moeren, en was bezet met bosschen. Graaf *Rurik* heeft de hofstede *Lona* met het geh. tot die landstreek behoorende, in het jaar 838 opgedragen aan *Alficus* of *Alfridus*, negenden Bisschop van *Utrecht*. Keizer *Hendrik III*, heeft nog meer andere goederen binnen deze landpalen, in het jaar 1046, aan *Bernoldus* gegeven, en Keizer *Hendrik IV* wederom anderen, in het jaar 1077. Doch uit de beschrijving der krooning van *Hendrik IV* van het jaar 1196 of liever 1195 blijkt, dat de Hertogen van *Lotharingen* of *Brabant* het regt van *Souvereiniteit* over de geheele landstreek gehad hebben, welk regt zij weder hebben overgedragen aan de *Gelderschen*. Vervolgens zijn de oorlogen tusschen deze Hertogen en de *Gelderschen* bijgelegd, op voorwaarde, dat de Bisschop het leen des graafschaps *Felua* zou ontvangen van den Keizer, en de Hertog van *Brabant* van den Bisschop, waarna de Hertog van *Brabant* zijn regt aan de Vorsten van *Gelderland* heeft overgedragen. Het komt ons voor, dat deze landstreek de tegenwoordige *Veluwe* moet geweest zijn.

FELVIDA, plaats, voorkomende in eenen giftbrief van Keizer *Lotharius II*, van het jaar 1134 en daarin gesteld wordende onder de giften, die de Graaf van *Zutphen* aan het klooster van *Elten* geschonken had. Naar men wil, zoude dit het tegenwoordige d. *Velv*, op den *Velwezoom*, prov. *Gelderland*, geweest zijn. Zie *Velv*.

FELZMUHL, geh. in het halj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FELTZMUHLEN**.

FELZMUHL, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FELTZMUHL**.

FELZMUHLEN, geh. in het halj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FELTZMUHLEN**.

FELWERT, voorn. abdij van de *Benedictijnerorde*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **FELDWERT**.

FEMANNEN, naam van een der oude volken, die het noorderdeel van het voorn. hertogdom *Luxemburg* bewoond hebben. Zie **PERMANNEN**.

FENDERT, naam welken de landlieden meestal geven aan het d. *Furraart*, in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **FURRAART**.

FENE, voorn. pl. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waaromtrent de veengravers woonden, die brandstoffen aan de kloosters leverden. Maar nadat deze streek geheel uitgegraven was, is het eene eenzame, verlatene plaats geworden, en bijgevolg het kerkje of liever de kleine kapel, welke aldaar alleen voor de turfgravers was gezet, en door den Abt aan de zorg van eenen Diaken was toevertrouwd, insgelijks vervallen.

Een verhaal, dat de Diaken van **FENE**, met name **Folckward**, in het jaar 1227, doodgeslagen is, en dat, om deze en anders moorden, aan *Priesters* gepleegd, die van *Fivelgo* in den ban zijn gedaan. De verlatene plaats behoudt hedendaags nog den naam van **GARVEN**, hoe-

wel zij al voor lang van veenstoffsie ontbedigd is geweest, en ligt ten N. van Sappemeer onder Kolham.

FENERLIJTEN-ZIJL en FENERLIJTEN-MOLEN, sluis en watermolen in Zalland, prov. Overtjezel. Zie VERKALLEN-ZIJL.

FENICH, d. in het halj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg. Zie FENICIA.

FENIX, fort in Oost-Indië, op het Sundaasche eil. Java, res. Passaroesang, in de hoofdpl. Passaroesang.

FENNANGE, Fransche naam van het geh. FENNEN, in het halj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg. Zie FENNEN.

FENNEN (OP-DE-), geh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Baarderadeel, arr. en 2 u. Z. Z. W. van Leeuwarden, kant. en 1½ u. N. N. W. van Raawerd, ½ u. N. van Montyum, waartoe het behoort.

FENTANGE, Fr. naam van het d. FENNEN in het halj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg. Zie het volgende art.

FENTINGEN of FENNEN, in het Fr. FENTANES, d. in het halj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg, kw., arr., kant. en ¼ u. van Luxemburg, gem. en 20 min. Z. W. van Hesperingen.

De inw., die allen R. K. sijn, maken een par. wic, welke tot het vic. gen. van Luxemburg, dek. van St. Pieter te Luxemburg, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. Lucas toegewijd.

FERDINANDUSFORT, voorm. fort in Staats-Vlaanderen, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. en distr. Hulst, gem. Koewacht.

Dit fort, vermoedelijk aangelegd tot verdediging van het land ea ter versterking van Axel, is sedert lang gesloecht, echter sijn een gedeelte der grachten en van de borstweringen nog zichtbaar. Het is thans in weiland herschapen.

FERDINANDUSPOLDER (GROOT-) of OUD-FERDINANDUSPOLDER, pold. in Staats-Vlaanderen, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. en distr. Hulst, gedeeltelijk gem. St. Jan-Steen, gedeeltelijk gem. Koewacht; palende N. aan den pold. Riet-en-Wulsdijk, O. aan den pold. Abtsdale en de zoogenaamde Wildelandsen, Z. aan den Ouden-Karnemelkspolder, W. aan den pold. Beoostenblij.

Op den 20 Mei 1718, hebben de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, de bedijking van dezen pold., bij ampliatie op een octrooi, hetwelk reeds den 27 Junij 1714 was verleend, vergund, met de clause, dat het honderste gemet, *pro Ministerio divino*, zoude worden ingedijkt, doch overmits er een gedeelte van den FERDINANDUSPOLDER behoorde onder het *committimus* (als zijnde Axeler-Ambacht), zoo hebben gecommitteerde Raden van Zeeland, bij resolutie van 17 Januarij 1719, besloten tot de redemptie van dat honderste gemet en bepaald: » dat over de 291 gem. 106 r. (150 bund. 69 v. r. 66 v. ell.), » welke onder Axelerambacht lagen, jaarlijks sou betaald worden, zes » ponden groot (56 gulden), ingaande met het jaar 1718."

Bij resolutie van 19 Maart 1776, is vervolgens op nieuw aan de bedijkers vergund om de, bij de eerste bedijking buiten gebleven, schorren, bliken en krekken droog te maken, en met bepaling dat, in redemptie van het honderste gemet, *pro Ministerio divino* sou betaald worden f 7.50 voor de 100 gemeten, behoorende onder Hulster-Ambacht en f 9.00 op de 100 gemeten onder Axeler-Ambacht.

De FERDINANDUSPOLDER is, met andere polders, ten jare 1784, ter verdediging des Lands, onder water geset. Toen de dijk, te dien einde den 7 November van dat jaar doorgestoken was, hebben de ingelanden, in

ken daarop volgenden nacht, getracht de gemaakte gaten weder te stoppen, doch met geen ander gevolg, dan dat, twee dagen later, een detachement militairen van het garnizoen van Axel die niet alleen met geweld weder heeft doen openen, maar zelfs de doorsteking grooter hen maken. Na de geëindigde onlusten met den Keizer van Duitschland, in het jaar 1787, is deze schade echter weder hersteld en de vlder beverscht.

In dezen pold., groot 200 bund. 88 v. r. 45 v. ell. schotbaar land, taan 17 hofsteden en 14 bijzondere woningen, te weten 9 hofsteden en 7 bijzondere woningen onder *St. Jan-Steen*, en de overige gebouwen onder de *gem. Koewacht*. De pold. outlast zijn overtollig water, door middel eener sluis op het Zijkanaal van Axel naar Hulst, en het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezwoorene en eenen *Woningmeester-Griffier*.

FERDINANDUSPOLDER (KLEIN-) of **NIEUW-FERDINANDUSPOLDER**, onschuid poldertje in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goos*, ant. en distr. *Hulst*, gedeeltelijk *gem. St. Jan-Steen*, gedeeltelijk *gem. Koewacht*; palende ten Z. W. aan den pold. *Oud-Beoostenblij* en zijnde overigens geheel ingesloten in den *Groot-Ferdinanduspolder*.

Dit poldertje bevat 53 bund. 81 v. r. 95 v. ell. schotbaar land. Het is in den jare 1776 bedijkt, doch te gelijk met den *Groot-Ferdinanduspolder*, ten jare 1784, op militair gezag, onder water gezet, en met lezen weder, in 1787, beverscht.

Dit poldertje watert uit in meergemelden *Groot-Ferdinanduspolder*, door middel van een sluisje, en het polderbestuur is ook met dat van dien pold. verenigd.

FERDINANDUSPOLDER (NIEUW-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

FERDINANDUSPOLDER (OUD-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **FERDINANDUSPOLDER (GROOT-)**.

FERHILDERSUM, verkeerde spelling van **VERHILDERSUM**, burgt in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **VERHILDERSUM**.

FERINGA, naam, onder welken de voorm. burgt **RIKKERDA**, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie **RIKKERDA**.

FERME-DE-ST.-ESPRIT, Fr. naam van de hoeve **JAN MATTHIASHOFF**, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **JAN MATTHIASHOFF**.

FERME-ST.-HUBERT, Fr. naam van de groote hoeve **St. HUBERTSHOFF**, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie **HUBERTSHOFF (St-)**.

FERMESHEM en **FERMSUM**; oude namen van het d. **FARNSUM**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **FARNSUM**.

FERNIA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie **FARNA**.

FERNOE, voorm. hoeve in het graafs. *Zutphen*, vermeld in eenen jiftbrief van Keizer Otto I, in het jaar 970, als door **WICHMAN**, Graaf van *Zutphen*, aan het klooster te *Elten* geschenken. In eenen brief van Keizer Otto III, van het jaar 996 wordt het **FERNON** genoemd. In eenen brief van het jaar 1134 van Keizer **LOTHARIUS II**, vindt men het **FERNON** geschreven. Men weet niet juist te bepalen, waar deze hoeve moet gelegen hebben.

FERRERCKEISEN, geh. in de heerl. *Heringen*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FERRERCKEISEN**.

FERRIÉ (GROOT-), ook wel eens onder den naam van *Groot-Farnit* voorkomende, buit. op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. en 4 u.

O. Z. O. van *Zierikzee*, kant., gem. en 1 u. W. van *Tholen*, en ½ van Poortvliet.

Dese buitenpl. beslaat eene oppervlakte van omtrent 10 bund., wordt thans in sigendom bezeten door den Heer P. DAANK CL., woe achtig des zomers op het buiten en des winters in de stad Tholen.

FERRIER (LAND-VAN-WEST-), verl. plant. in *Nederlands-Guisne* kol. *Suriname*, aan de Saramacca, ter linkerszijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. militairen post Braak, benedenwaarts aan het Land van Concordia.

FERWERD, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerd radeel*, arr. en 3½ u. N. ten O. van *Lecuwarden*, kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Holwerd*, aan eene vaart, welke het verbindt met de vaart van *Lecuwarden* op *Dockum*.

Het is eene vrij groote, meest bestrate en wel bebouwde plaats hoofdzakelijk bestaande in eene straat aan den rijweg, waar tuschen een dorpsplein is, het Vrijthof geheeten. Het is de hoofdpl. der griet en als zoodanig is hier, in 1841, een nieuw en fraai Grietenijhuis gebouwd.

Men telt er 240 h., bewoond door 336 huisgez., nitmakende een bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in de landbouw. Ook zijn hier eenige cichoreimolens en een wind-korenmolen op de terp voor het dorp.

De inw., die op 9 na alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welk tot de kl. van *Dockum*, ring van *Holwerd*, behoort. De eerste, die he leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest ULTRAAS BELIDA, die in het jaar 1392 herwaarts kwam, en in het jaar 1606, van zijne dienst schijnt ontzet te zijn.

De kerk is een fraai gebouw, met eenen zeer zwaren, hoogen, stompen toren, met klok en uurwerk. In de kerk vindt men een vrij goed orgel. Zij staat op eenen heuvel, die zoo hoog is, dat het kerkhof aan de noordzijde een schoon gezicht over de Wadden en naar *Ameland* oplevert.

De 9 Doopsgez., welke men er aantreft, worden tot de gem. van *Holwerd-Blija-en-Vischbuurt* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 140 leerlingen bezocht.

Vroeger had men hier de staten: *Cammingha*, *Juwisma* of *Jouwisma*, *Tjallingahuis*, *Feitsma*, *Sminia*, *Meikam*, *Gerbranda*, *Elinga*, *Denia* enz. Men heeft er eene jaarmarkt, welke den tweeden Donderdag in Mei gehouden wordt. Ook had men van hier vroeger een veer op *Ameland*, hetwelk sedert het begin dezes eeuw vervalten is.

De bekwame SIXDS JOHANNES RIENKS, bekend door het maken van teleskopen en andere mathematische instrumenten, heeft onder dit d. het eerste gedeelte van zijn werkzaam leven doorgebracht.

FERWERDERADEEL, griet., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, arr. *Lecuwarden*, kant. *Holwerd* (5 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de Wadden, O. aan *West-Dongeradoel*, Z. aan *Dantumadeel* en *Tietjerksteradeel*, Z. O. aan *Lecuwarderadeel*, W. aan het *Bildt*.

Zij is de tweede griet. van *Oostergoo*, ontleent haren naam van het d. *Ferwerd*, en bestaat uit de volgende 11 dorpen: *Ferwerd*, *Hoogebeintum*, *Hallum*, *Marrum*, *Nykerk*, *Wanswerd*, *Blija*, *Genum*, *Reitsum*, *Jeslum* en *Lichtaard*, waarvan de vijf voornaamsten gelegen zijn aan den noordelijken hoofdweg van *Friesland*, van *Lecuwarden* naar *Holwerd* en verder.

Oudtijds bevatte zij drie kloosters, namelijk: Mariëngaarde, Foswerd en Genaard, Genesareth of Nazareth. Aan oude staten ontbrak het hier ook niet, als: Abinga, Aylva, Douwma, Feitsma, Goslinga, Graida, Harsta, Kamminga, Oenema, Roorda, Sytssama, Swama, Tjallinga, Unema en anderen. Van deze allen bestaan thans niet meer dan Harstata en Goslinga.

FERWERDERADEL beslaat eene oppervlakte van 8123 bund. 65 v. r. 85 v. ell., telt 950 h., bewoond door 1428 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 7200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

Het land is hier, vooral aan den seekant, seer hoog en vruchtbaar, en levert zoowel schoon bouw- als weiland voor het vee op. Dezen vetten kleibodem heeft zij te danken aan de sedert vroege eeuwen menigvuldige overslibbingen van de Noordzee, tegen wier geweld zij nog met sware zeedijken moeten beveiligd worden. Doch ook nog na het aanleggen van die dijken is de zee voortgegaan om, wat zij elders afscheurt, aan de noordkust dezer grietenij aan te spoelen of aan te slibben. Hieraan dankt zij aan de noordwestzijde de reeds ingedijkte landen van het Nieuw-Monnik-Bildt en het Noorderleeg, met nog daarenboven eene groote uitgestrektheid schorren of buitenlanden, het Noorderleegs-Buitenveld, de Boerepollen, de Keegen, enz., die, hooger dan gewone vloedden liggen, en uitmuntende weiden opleveren. De noordzijde dezer grietenij is meest bouw-, de zuidzijde meestal weiland.

Aan water is deze griet. niet rijk, maar vooral komt in aanmerking de Dokkumer Ee en het Wanswerder-meer. In de eerstgemelde vaart of zuidelijke grens ontlasten zich de binnenwateren of talrijke dorpsvaarten: van FERWERDERADEL.

De Herv. welke hier ongeveer 7200 in getal zijn, maken de volgende 6 gem. uit, als: Bly-en-Hoogebeintum, Ferwerd, Hallum, Marrum-en-Nykerk, Reitsum-Genum-en-Lichtaard en Wanswerd-en-Jislum, welke 11 kerken hebben door 6 Predikanten bediend wordende.

De Doopsg., van welke men er 180 aantreft, behooren tot de gem. van *Holwerd-Bly-en-Fischbuurt*, *Oudebildtzijl* en *Hallum*.

De R. K., van welke men er hier 7 heeft, worden tot de stat. van *Dockum* gerekend.

Men telt in deze griet. acht scholen, gezamenlijk bezocht wordende door een gemiddeld getal van 650 leerlingen.

Het wapen dezer griet. bestaat in een veld van azuur, beladen met zeven sterren van goud, welk wapen reeds in het jaar 1595 door haar gevoerd werd.

FERWOUDE of FERWOLDE, d., prov. Friesland; kw. Westergoo, griet. *Wonsradeal*, arr. en 3½ u. O. van *Sneek*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Bolsward*, aan den Zeedijk en de Zaidereë en nabij het Workumermeer.

Men telt er in de kom van het d. 11 h. en 80 inw. en met de daartoe behoorende buurtjes Doniaburen, Scharneburen, ook wel Olferderburen genoemd, Fallingaburen, Bamburen en Wonneburen 36 h. en 200 inw., die meest hun bestaan vinden in veeteelt en landbouw en aan den zeedijk goede bouwlanden hebben. Vroeger lagen hier het Fallingabuursternmeer en het Aaltjesmeer, die vóór eeuwen ingepolderd zijn.

De Herv., die hier 160 in getal zijn, behooren tot de gem. Gaas en-Ferwoude. De kerk, door ouderdom zeer vervallen zijnde, is in het jaar 1769, benevens den zeer zwaren toren, tot den grond toe afgebroken, en in de plaats daarvan eene nieuwe kerk gesticht, die veel kleiner dan de vorige, echter zeer fraai en met een spits torentje en den voormuur in het verband betrokken is.

De R. K., van welke men er 40 aantreft, worden tot de stat. van *Bolsward* gerekend.

De dorpschool, welke in het jaar 1836 aanmerkelijk vernieuwd is, wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht.

Men heeft hier eene jaarmarkt, welke op den eersten Zondag van Januarij invalt, doch weinig bezocht wordt.

FESCHEN of FICMAN, uitgestrekte pachtbove, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 2 u. N. W. van *Dietsch*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Bourscheid*.

FETHNA of FETNA, voorn. stad of burgt, die met al hare aanhoorige heden, in het jaar 722, door KARL MARTEL aan WILLEMROD, den eersten Bisschop van Utrecht, geschonken werd, en naar men wil zoude geslagen hebben, waar thans de buurt *Vezerep*, in het *Ouerkwartier* der prov. *Utrecht*, gevonden wordt.

FETOMAAS, naviertje in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*, een der *Zuidwestreilanden* van *Banda*, aan de *Westkust*, 10 mijlen van *Koepang* in zeevallende. Aan de oevens groeit masthout, dat honderd voet lengte en ruim drie voeten in doorsnede heeft.

FETSA, FETZE, FETZ of FETZA, voorn. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Dronrijp*, waastoe zij behoort. Thans is het eene aanzienlijke boeresplaats.

FETSCHENHOFE, fort in het halj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 10 min. ten O. van *Luxemburg*, gem. en 1 u. W. van *Sandweiler*, ter zijde van den *Trierschen* straatweg. Bij dit fort heeft men een uitnemend fraai gezicht op de sterke bandvesting *Luxemburg* en hare voorsteden.

Op den 30 November 1816, werd de pachterswoning van den *Fetschenhoff*, die aan den Abt van *Munster* te *Luxemburg* behoorts, door de *Oostenrijkers* in brand gestoken, uit vrees, dat de *Hansaenen*, die destijds *Luxemburg* belegerden, zich daarvan ten gunnen voordeele zouden bedienen.

FETU of AFRU, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*.

Dit land heeft de lengte van 4 kleine mijlen; is ontsent even zoo breed, en strekt zich van den berg *St. Jago* tot heden den *Deenschen* berg, voorbij *Caba-Cora*, uit. Het is bergachtig, met veel hout, doch vruchthaar en door kleine beekjes wel bewaterd. Dit land was in vorige tijden zoo volkriftig en magtig, dat het een schrik van alle zijne naburen was, voornamelijk voor die van *Commany*, over welke het, als het ware, het gebied voerde. Destijds bleide er de landbouw, en de bewoners der talrijke uitgestrekte dorpen genoten in eene hooge mate alpe, wat tot levensonderhoud vereischt wordt. Doch doordien het, in een oorlog, tusschen dit laatste land en de *Nederlanders*, gedeeltelijk onze zijde, gedeeltelijk met die van *Commany* hield, is het in twee deelen gescheiden, en daardoor zoo zeer in magt afgenomen, dat de *Koning* of andere *Grooten* later niets van belang, zonder bewilgiging van die van *Commany* durfden uitvoeren. Ook is de bevolking sterk vermindert, en geheel de volkwelvaart aangemoog vernietigd.

De regering is Aristocratisch Monarchaal. De hoofdstad is Fmrr. Men vindt er het Nederlandsch fort St. George d'Elmina, het Eng. Cape Coast Castle enz.

FETU of *AFETU*, stad in Afrika, in *Opper-Guinea*, aan de Goudkust, in het stranddistr. *Fetu*, waarvan het de hoofdplaats is.

FETZA of *FETZA*, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie *FETZA*.

FEUDUM, vroeger *ГРОМНА* geheeten, twee voorm. hofsteden, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*, onder *Lieve-Vrouwe-Parochie*.

FEULEN, gem. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en kant. *Diekirch*; palende N. aan de gem. Heiderscheid en Bourscheid, O. aan Eitelbruck, Z. aan Eitelbruck, Berg en Vuchten, W. aan Groshoes.

Deze gem. bevat de d. Hoog-Feulen (Haut-Feulen), Laag-Feulen (Bas-Feulen), Hoog-Mertzig (Haut-Mertzig), het geh. Laag-Mertzig, (Bas-Mertzig), de groote heuve St. Hubert, en twee h. van het geh. Lopert. De huizen zijn er van steen opgetrokken en deels met leijen, deels met stroo gedekt. Men telt er 1880 inw.

De grond is hier zeer bergachtig en boschrijk. Men treft hier het uitgestrekte Boeholz aan, welk bosch meer dan 4 uren in omvang heeft. Voorts heeft men er tarwe-, rogge-, gerst-, haver-, aardappelen-, erwten- en boekweitvelden. De veestapel bestaat uit 190 paarden, 700 runderen en 340 varkens. — Behalve landbouw en veeoelt bestaan de ingezetenen van het houthakken, van den handel in hout en schors, en van de winsten, die onderscheidene kornmolens en 4 looijertjen opleveren.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van *Hoog-Feulen* en *Hoog Mertzig* uit. — Men heeft in deze gem. 2 scholen.

FEULEN werd in 963 door Graaf *SIGEBALD*, uit den huize van Ardennae, in ruil gegeven aan den Abt van St. Maximin, voor het kasteel *Luxemburg*, en komt in de akte van ruil onder den naam van *VIULEN* voor.

FEULEN, d. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FEULEN (LAAG)*.

FEULEN (BAS-), Fr. naam van het d. *LAAG-FEULEN*, in de heerl. *Esch*; grooth. *Luxemburg*. Zie *FEULEN (LAAG)*.

FEULEN (HAUT), Fr. naam van het d. *HOOG-FEULEN*, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FEULEN (HOOG)*.

FEULEN (HOOG-) of *HOOG-FEULEN*, in het Hoogd. *OBER-ESWAZ* of *OBER-FEULEN*, in het Fr. *HAUT-FEULEN*, d. in de heerl. *Esch*, kw., arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Diekirch*, aan de *Warck*.

De inw., die allen R. K. zijn, maken met die van *Laag-Feulen*, eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Diekirch* behoort, eene kerk te *Hoog-Feulen* en eene kapel te *Laag-Feulen* heeft, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk te *HOOG-FEULEN* is aan den H. *Johannes den Dooper* toegewijd.

FEULEN (LAAG-) of *LAAG-FEULEN* ook wel enkel *Feulen* geheeten in het Hoogd. *NIEDER-FEULEN* of *NIEDER-FEULEN*, in het Fr. *BAS-FEULEN*, d. in de heerl. *Esch*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Diekirch*, ¾ u. Z. W. van *Hoog-Feulen*, aan de *Warck*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, welke tot de par. van *Hoog-Feulen* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt. De kapel is aan den H. *Rocus* toegewijd.

FEULEN (NIEDER-), Hoogd. naam van het d. *LAAG-FEULEN*, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FEULEN (LAAG)*.

FEULEN (OBER-), Hoogd. naam van het d. HOOF-FEULEN, in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*. FEULEN (HOOF-).

FEURTH, geh., voorheen tot het hert. *Gulik* behoord hebbende, thans prov. *Lunburg*, distr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Roermonde*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. van *Maastricht*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Sittard*, gem. *Susteren*; met eene kapel aan den H. ANTONIUS gewijd.

FEYERDIGUM, oud-Friesche naam van het Friesche d. FIARUM, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie FIARUM.

FEYKEPOEL of FYKPOEL, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Heeg*.

Het heeft noordwaarts gemeenschap met de *Palsepoel* en door de *Diepsloot* gemeenschap met de *Henxtepoel*.

FEYTEMEER, voorm. meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonsradeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van het d. *Gaast*; thans eene inham van het *Parragastermeer* uitmakende.

FEYTSEMA, FEYSEMA of FEYSEMA, staten, prov. *Friesland*. Zie FEYSEMA.

FIALE, oud d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Tinor*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*, 4 m. O. N. O. van *Liemasse*.

FIANDO, eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester-eilanden van Banda*, tot de *Key-eilanden* behoorende.

FICHEN, hoeve in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie FISCHEM.

FICUETTE, Er. naam van het geh. FLESCHEND, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie FLESCHEND.

FIEMEL, buurs. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie FIEHL.

FIEMEL-AA, riv., prov. *Groningen*. Zie AA (FIEHL-).

FIERENSPOLDER, pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie FIERNISPOLDER.

FIERLOOSPOLDER (JAN-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie JAN-FIERLOOSPOLDER.

FIERNISPOLDER of FIERNISPOLDER, onbebuisde pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Hoedekenskerke*; palende N. W. aan den pold. *Middel-Zwake*, N. O., O., Z. en Z. W. aan den *Slabbe-Koornpolder*.

Deze pold. beslaat slechts een perceel, ter grootte van 2 bund. 49 v. r. 60 v. ell. De dijk van dit poldertje beslaat eene oppervlakte van 1 bund. 66 v. r. 70 v. ell. Tot uitwatering dient eene kleine heul of duiker. De FIERNISPOLDER staat onder het bestuur van de watering van *Ooster- en Middel-Zwake* c. a., bestaande uit eenen *Dijkgraaf*, eenen *Genworene* en eenen *Penningmeester*.

FIJENOORD of FEIJENOORD, gemeenlijk de *Noord* genaamd naar den naam van gors, welke vroeger *Oorden* of *Noorden* genaamd werden, eilandje in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Bordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-IJsselmonde*, tegenover de stad *Rotterdam* gelegen; palende N. en O. aan de riv. de *Maas*, Z. en W. aan het *Zwanengat* (eene vroegere arm der *Maas*, thans afgedamd, waardoor dit eiland aan de vaste wal met *IJsselmonde* en *Charlois* verbonden is).

Dit eil. is in het jaar 1591 voor twee derde gedeelten gekocht door de stad *Rotterdam* van *Dijkgraaf* en *Hoogheemraden* van den *Nieuwen-Buitenwaard*, terwijl het laatste derde, in 1658, is aangekocht van *Dijkgraaf* en *Hoogheemraden* van *Oost-IJsselmonde*. In het jaar 1798 is het door de stad *Rotterdam* bedijkt. Het bevat met de dijken 106 bund. 58 v. r. 5 v. ell., waarvoor twee pachthoeven. Dadelijk nadat de stad *Rotterdam* in het bezit van dit eil. gekomen was, liet

zij hier een Pesthuis bouwen, dat daarna tot een Militaire hospitaal, inzonderheid voor de Marine, is ingerigt. Tijdens de regering van Koning Looswijk, werd er eene Kweekschool voor de Marine gesticht, welke door hare goede inrigting, algemeene goedkeuring verwierf. Dit huis, in het jaar 1808, aan een particulier in huur afgestaan zijnde, werd tot eene Industrie-school ingerigt, alwaar een aanzienlijk getal kinderen in de vakken van het lager onderwijs onderrigt genoten.

Sedert het jaar 1825 is aldaar echter de fabriek der Nederlandsche stoombootmaatschappij gevestigd, welke den grond en de verdere gebouwen van de stad Rotterdam in huur heeft. Deze fabriek, ongetwijfeld de belangrijkste en grootste van ons Vaderland, bestaat uit eene scheepstimmerwerf met lang- en dwarshelling, voor het bouwen en herstellen zoo wel van ijzeren als houten stoombooten, eene stoommachine-fabriek en verschillende ruime ketelmakerijen; verder vindt men daar ruime schrijnwerkers-, verwers-, blokkenmakers-, koperslagers- en andere winkels, ter voltoojing en uitrusting der stoomschepen. De fabriek van stoomwerktuigen bevat eene modelmakerij, ijzer- en kopergieterij, smederij en draaijerij. Er worden een groot aantal der volmaaktste draaibanken, hoor- en schaaftwerktuigen en andere dergelijke gereedschappen tot het bewerken van ijzer gevonden.

Aan het hoofdgebouw, zijn, op den daarbij behoorenden grond, vele loodsen en andere gebouwen aangebragt, allen dienende tot werk- en bergplaatsen. De fabriek, met de aanhoorigheden, heeft eene grootte van ongeveer 8 bunders; aan den eenen kant is de rivier de Maas, aan den anderen kant eene groote haven, waarin men aan beide zijden kan in- en uitvaren, gelijk ook weder deze grond door nog eene andere haven is doorsneden, beide deze havens behooren aan het etablissement. Over elke van de havens staat een groote, hooge bek, voorzien van de noodige zware glijnen, blokken, spullen enz. Met één daarvan, is eene zwaarte van 36 last of 72,000 Ned. pond. geligt; de stoombooten kunnen er onder heenvaren: zij zijn dus bijzonder geschikt, om het in- en uitzetten der stoomketels en andere zware stukken, gemakkelijk, spoedig en min kostbaar te doen plaats hebben. Ook is er over eene van deze havens, eene groote en tegen regen beschermde kap gebouwd, waaronder de grootste der stoombooten leggen kan, en welke kap is strekkende, om daaronder de schepen af te timmeren en te verwen, de stoomwerktuigen in de schepen te zetten enz. Aan die inrigting is in 1838 eene belangrijke uitbreiding gegeven, door er eene fabriek van werktuigen voor spinnertijen en weverijen aan toe te voegen. Door deze grootsche onderneming vinden ruim 900 nijvere personen, en wel meest Nederlanders, ruime verdiensten, wordende aan de werklieden enz. wekelijks ruim 8000 gulden uitbetaald. De zieke werklieden, de weduwen en weezen der overledenen worden ondersteund. Ten einde de fabriek voor brand te beveiligen, wordt door omtrent 50 man der equipadje van de stoombooten, welke daar leggen, wacht gehouden en ronden gedaan; ten minste zes brandspuiten zijn er altijd gereed en in goede orde; terwijl zestien vergaderbakken met warm water dag en nacht op verschillende punten van de fabriek gereed staan, ten einde de brandspuiten zonder verzuim in werking te kunnen brengen; een gedeelte dezer bakken wordt steeds door eene stoommachine gevuld gehouden.

In het jaar 1841 is op dit eiland, en wel op den westelijken uithoek der gorzen, aan het begin van het Zwanengat. gesticht eene Scheepshelling, toebehoorende aan het Vennootschap der Rotter-

de *Nederlandsche Sleephelling Sociëteit*, onder directie van den Heer T. W. VANZEEUW. Deze belangrijke trafiek, de eenige op het vaste land van Europa, vervangt de drooge dekken en is geschikt om de zwaarste koopvaarders, met lading en volle tuiggaadje uit de rivier op een hellend vlak te slepen, alwaar zij, alsdan de noodige vertimmeringen ondergaan. Door deze nuttige inrigting vervalt het drooge dok en het voor de schepen zoo nadeelige kielen of op zijde halen ter vertimmering; wordt tijd gewonnen, kosten gespaard en de zekerheid verkregen, dat elk schip, bestemd om zee te bouwen, daartoe geschikt is, en geene gebreken aan romp, koper of looze-kiel besit; daar men in staat is om binnen het etmaal de grootste koopvaarders, met wand en tuig, op de helling, boven het hoogste waterpeil, te brengen, en aldaar met de meeste zorg te onderzoeken en, zoo noodig, wederom dadelijk te water te brengen; kunnende op deze helling de meest belangrijke vertimmeringen geschieden en zelfs nieuwe schepen gebouwd worden. Het werktuigelijke bestaat uit: eene stoommachine van vijftien paardenkracht, door het toegepaste werktuigelijke vermogen eene kracht aanwendende van zevenhonderd paarden, waardoer de schepen, des moeds, met lading, volle tuig, bemanning enz., langs eene zogenoemden wagen, ter lengte van 147 voeten, zijnde de lengte van de grootste voor de stad Rotterdam varende koopvaarders, rustende op een groot aantal ijzeren rollen of wielen van 50 duim middellijns, langs vier ijzeren in een hellend vlak geplaatste sporen, waarvan de twee digst tegen elkander liggende middelsporen tot het dragen der kiel, en de beide zijsporen voor de aan te brengen steunpunten of beeren dienstbaar zijn, uit eene waterdiepte van 18 voeten, bij hoog watergetijde, gerekend tegen gemiddeld Rottepeil, à 4 voeten boven het hoogste getijde, op het drooge gebragt worden, en aldaar verblijven tot na den afloop der vertimmering, waarna zij op dezelfde wijze wederom te water gelaten worden en in staat zijn dadelijk zee te bouwen. De sporen zelfs kunnen, doordien elk schip dadelijk ondervangen en gestut wordt, drie schepen achter den anderen plaats verleen, wordende, dadelijk na de ondervanging, de wagen, door aangebragt mechaniek, uit elkander genomen, achterwaarts gebragt, en dienstbaar gemaakt voor eene tweede bewerking. De sporen en vloeren rusten op eene fundering, waartoe 1284 palen zijn aangebragt. De grootste schepen, welke de rivier bevaren, de *India* en de *Geertruida*, van 600 gemeten lasten, zijn bereids op de helling vertimmerd; terwijl het eerste schip, hetwelk dadelijk uit zee, met schade door de Loodsen, in zinkenden staat binnengebragt, met volle lading, wand, tuig en bemanning op de helling is gesclept, genaamd was de *Brik de Hollander: Boston*, metende 230 gemeten lasten; welk schip gerepareerd, binnen eene week, zonder lossen der lading, wederom naar zee stevende.

Men vindt op dit eiland, buitendijs op de gorzen — welke gorzen en aanwassen eene uitgestrektheid hebben van nagenoeg 95 bund. — behalve de gebouwen der fabriek, 79 woonhuizen, een aaneengeschaakt gelucht, met twee groote straten, vormende, allen gesticht sedert de vestiging der fabriek van de Stoomboot-Maatschappij; nagenoeg allen worden door opzichters, werklieden en winkeliers bewoond. Behalve het genoemde getal zijn er nog eene menigte gebouwen gesticht onder de gemeente Charlois en Kralingen, welke alle hunne vestiging aan de Maatschappij te danken hebben, en dienstbaar sijn tot huisvesting der werklieden.

Sedert dit niand eens zoo belangrijke werkplaatse geworden is, heeft men het ontwerp gevormd, om het door eene kolossale brug, over de Maas, met de stad Rotterdam te vereenigen, zowal, om daardoor eene noodwendige uitbreiding aan de stad zelvo. te bezorgen; als om eene uitgebreide haven voor de zeeschepen daar te stellen; doch dit plan is tot nog toe niet verwezenlijkt.

FIJMAAR, voorn. d. in het noord-oosten der prov. *Gravingen*, ten westen van de R en de Tjamma, hetwelk in het jaar 1277 door den *Dolhart* verslonden is.

FIJNAART of FJNAAR, meestal ook FIJMAAR, en door de landlieden DE FRIEDER of DE FRIEDER genoemd, d. in het markge. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en S y. N. W. van *Breda*, kant. en S y. W. van *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heijningen*. Het is een groot d., welks kerkhuurt uit eene lange, ter wederzijde dicht betimmerde straat bestaat, hebbende uitzigt op de kerk en op het raadhuis; ook staan er rondom de kerk eenige huizen.

Men telt er 70 h. en 540 iuw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., welke er wonen, behooren tot de gem. *Fijnaart-en-Heijningen*, die hier eene kerk heeft, welke in het jaar 1645 gebouwd en in het jaar 1840 bijna voor de helft vergroot is. Het is een eenvoudige gebouw, met toren, klok en uurwerk, doch zonder orgel. Voor deze heeft er een zeer klein kerkje gestaan, hetwelk vóór de reformatie aan den H. JACOBUS was toegewijd, doch dit is, uit hoofde van ondoelmatigheid en bouwvalligheid, in het jaar 1644 voor afbraak verkoocht, nadat de tegenwoordige kerk door de *Herv.* gebouwd was.

De R. K., die men er aantreft, worden tot de gem. van *Fijnaart-en-Heijningen* gerekend. Vroeger moesten zij te *Stand* daar buiten ter kerk gaan, maar sedert het jaar 1796 hebben zij eene eigen kerk aan *Onze Lieve Vrouw Hemelvaart* toegewijd. — De dorp-school wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

In het jaar 1575 overviel de Spaansche Veldoverste MORDRACON dit dorp, en verschanste zich aldaar in eene sterkte.

Er worden hier jaarlijks twee beestenmarkten gehouden, als: de eene den tweeden Donderdag in April, de tweede Maantvags na Allerheiligen en de twee daarop volgende marktdagen. De kermis valt in den laatsten Zondag in September.

FIJNAART, voorn. pold. in het markge. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, welke op Vrijdag na St. Paulusdag van het jaar 1380, door JAN VAN POLAREN, Heer van *Breda*, en HENDRIK VAN BOUTERSSEN, Heer van *Bergen-op-Zoom*, ten behoeve van JAN BONDENWILAS. en GERARD WILLENZ., ter bedijking werd uitgegeven.

Deze pold. is echter bij den St. Elisabethvloed van het jaar 1431 weder ondergevoeld, en later weder bij gedeelten bedijkt, onder den naam van den Oude-Fijnaart en Den Nieuwe-Fijnaart.

FIJNAART (DEN-), d. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie FIJNAART.

FIJNAART (DEN NIEUWEN), pold. in het markge. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Klundert*; palende N. aan den Polder-van-Niervaart, O. aan de Keapsche Gorsen, Z. aan den Ouden-Fijnaart, W. aan den Polder van de Ruigenhil.

Deze pold., in het jaar 1854, in eene bedijking met den *Groeten Niervaart* begrepen, bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

160 bund. 5 v. r. 72 v. ell., waaronder 157 bund. 38 v. r. schotbaar land, ontlaat het overtollig water onmiddellijk in de Groote Niervaart, hetwelk dus ook daarna, door opmaling in het Hollandsche diep, wordt overgebracht. Het land ligt 5 à 6 palmen onder A. P. Den Nieuwen-Fijnaart staat, met den *Grooten Polder*, den *Zandberg* en *Nieuwendijk*, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, vijf Gezworenen en eenen Penningmeester.

FIJNAART (DEN-OUDE-) of VROUW-JACOBAASPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*; palende N. aan den Nieuwen Fijnaart, O. aan de Keensche Gorzen, Z. aan den Ouden Appelaar, W. aan Heyningen.

Deze polder, die in het jaar 1648 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster, eene oppervlakte van 844 bund. 3 v. ell., waaronder 820 bund. 10 v. r. 82 v. ell. schotbaar land, bevat het d. Fijnaart, en wordt door eenen watermolen op de Keen en den Dintel, van het overtollige water ontlaat. Het lage land ligt omtrent op A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen, eenen Penningmeester, tevens Boekhouder of Secretaris.

FIJNAART-EN-HEYNINGEN, gem. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, (12 k. d., 17 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. *Willemstad* en *Klundert*, O. aan den Ouden Keen, welke haar van *Standaard-Buiten* scheidt, Z. aan *Oud-en-Nieuw-Gastel* en *Dinteloord-en-Prinseland*, W. aan het *Volkerak*.

Deze gem. bestaat uit den *Angelinapolder*, den *Ouden-Appelaar*, den *Nieuwen-Appelaar* of *Jufvrouwenpolder*, *Oud-en-Nieuw-Beaumont*, den *Elizabethspolder*, den *Ouden-Fijnaart*, den *Nieuwen-Fijnaart*, *Oude-Heyningen*, den *Henrietta-polder*, *Mooije-Keen*, den *Sabina-Henricapolder*, den *Groote-Toren-polder* en den *Kleine-Toren-polder*, benevens de *Kwartierse Gorzen*. Zij bevat het d. Fijnaart, degeh. *Fijnaartsche Kade*, *Nieuwe-Molen*, *Oude-Molen*, het *Kwartier* en *Heyningen*, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4519 bund., waaronder 4082 bund. 37 v. r. 8 v. ell. schotbaar land, telt 346 h., bewoond door 483 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2500 inw.

De Herv., die hier ruim 1600 in getal zijn, onder welke ruim 700 ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Willemstad*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Jacobus van Aken*, die in het jaar 1587, herwaarts kwam. Van waar hij gekomen is, blijkt niet; men wil dat hij vroeger R. K. Pastoor geweest zij. Hij overleed in het jaar 1599. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ongeveer 900 aantrest, onder welke 650 communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Breda*, dek. van *Bergen-op-Zoom*, behoort en door éenen Pastoor bediend wordt.

De 10 Isr. die hier wonen, behooren tot de ringsynagoge van *Bergen-op-Zoom*.

Men heeft in deze gem. 3 scholen, als: ééne te *Fijnaard*, ééne te *Heyningen* en ééne te *Oudemolen*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 220 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. bestaat in een gedeeld schild, waarvan het eerste bovenste van sabel (zwart) en beladen met eenen klimmenden leeuw

van goud, het tweede van keel (rood), beladen met drie palen van goud, het onderste sinople (groen), beladen met drie opene ruiten van goud, staande twee en een.

FIJNAARTSCHE-KADE of **FIJNAARTSCH-KAAL**, b. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. N. W. van *Breda*, kant. en 2½ u. W. van *Zevenbergen*, gem. en ¼ u. ten N. W. van *Fijnaart*; met 54 h. en ruim 560 inw.

FIKKERS-HILL, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Schuddebeurs-en-Simonshaven*; palende N. en O. aan den *Vier-Ambachten-boezem*, Z. aan den *Simonshavenschepolder*, W. aan den *Biertsche-polder*.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 55 bund. 16 v. r. 19 v. ell., wordt door eenen molen op den *Vier-Ambachtboezem* van het overtollige water ontlast en behoort bij het polderbestuur van *Simonshaven*.

FILAKSA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, distr. *Tjidamwen*.

FILEHET, berg in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Boero*. Zie **FLEHIT**.

FILENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, ¼ u. N. van *Schettens*, ¼ u. van *Witmarssum*, waartoe het behoort; met 5 boerenplaatsen, bewoond door 20 inw.

FILEWEG, zandweg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, Z. W. van *Marum*.

FILIP (FORT-VAN-SINT) of **FORT-VAN-ST.-PHILIP**, voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Slaais*, nagenoeg halfweg *Oostburg* en *Waterlandkerkje*, ¼ u. O. van de *Catelijneschans*.

Het was in de Spaansche tijden aangelegd. **VAN METEREN** maakt er melding van in het verhaal van de vermeerstering der *Catelijneschans*, in 1604. Thans is er weinig meer van te zien, dan de overblijfsels van den hoogen wal, aan het water de *Blondrok*.

FILIPPENBURG, in de wandeling *FLISSVAE*, voorm. oud h. in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. en in het d. *Haamstede*.

Dit gebouw, hetwelk met eenen ronden toren prijkte, schijnt eertijds een gedeeltelijk omwaterd slot te zijn geweest. Dat het voor een jongeren zoon van een der oude Heeren **VAN HAAMSTEDEN** gebouwd is, en deze er zijn verblijf gehouden heeft, is zeer waarschijnlijk.

Er bestaat thans niets meer van dan eene sluitmuur langs den weg. Die muur, welke tot dit huis schijnt behoort te hebben, is van groote oude steenen opgetrokken. Het erf, waarop dit slot stond, is met den grond van het slot van *Haamstede* vereenigd, en behoort alzoo aan den Heer **van Haamstede**, tegenwoordig de Heer **H. F. MOSEN MULLMAN**, President van de Nederlandsche bank, te *Amsterdam*.

FILIPPINE, voorm. sterkte, gem. en pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **PHILIPPINE**.

FILIPSBURG, d. in *West-Indië*, op het eil. *St. Marten*, een der drie *Nederlandsche Antilles*. Zie **PHILIPSBURG**.

FILIPSIAND (ST.), eil., d. en pold., prov. *Zeeland*. Zie **PHILIPSALAND**.

FILKEBACH, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt in de rotsen, tusschen *Berdorff* en *Echternach*, drijft twee molens en valt 5 min. ten W. van *Echternach* in de *Sure*.

FILSDORFF of **FILSTORF**, geh. in het balj. van *Luxemburg*, heerl. *Roussy*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4½ u. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 2¼ u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. O. van *Remich*, gem. en ¼ u. Z. W. van *Dalheim*.

Men heeft in de nabijheid intermuralen Romsinsche penningen en andere oudheden opgedolven.

Over het bezit van deze en de omliggende plaatsen was, in de achttiende eeuw, geschil geresen tussehen de Oostersrijksche en Fransche kabinetten, maar, bij het traktaat van Versailles, van 16 Mei 1769, werd dit geschil uit den weg geruimd en, bij art. XVIII, Filisowits aan de Keizerin MARIA THERESIA toegewesen; wordende deze overeenkomst, bij het Brusselsche verdrag, van 18 November 1779, bevestigd.

FIMEL of FIKKZA, beurts. in het *Klei-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. van *Wenschoten*, kant. en 3½ u. N. O. van *Zuidbroek*, gem. en ½ u. N. O. van *Termaaten*, aan den swaen 4½ ell. heeggen, Romsdijk; met 4 h. en 90 iaw. De bodem bestaat hier uit zware, vruchtbare Dollartsklei.

In den jare 1856 is de zware steengloeiing van den kapitalen soedijk, aan den hoek bij *Fimm*, verlengd met 119 ellen.

FIMEL-AA, riv., prov. *Groningen*. Zie AA (*Fimm*-).

FINAART, d. in het markgraafs. van *Bergsch-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *FINAART*.

FINGKINGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westende*. Zie *FINKEGA*.

FINDELS, groete hoeve in de heerl. *Bertrigen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. W. Z. W. van *Luxemburg*, gem. en ½ u. Z. W. van *Bertrigen*, in de nabijheid van den grooten weg van *Luxemburg* naar *Lengwy*.

FINEPOEL, watertje, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, ½ u. N. van *Bakkeveen*.

FINGIG of FINKA, in het Fr. *FINGET*, *FUNTING* of *FINNANCE*, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorn. kw. en 2¼ u. Z. O. van *Arlon*, arr. en 3½ u. W. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. van *Steinfort*, gem. en 90 min. N. O. van *Fantsig*.

Men heeft er eene bijkerk, die tot de par. van *Fantsig* behoort, en door eenen eigen Kapellaan bediend wordt.

FINGRY, Fr. naam van het d. *Koune*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het vorige art.

FINKEGA, *VINKGA*, *FINKGA* of *FINKINGA*, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westende*, arr. en 4 u. Z. O. van *Heerhoeven*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Olderbekoop*, ½ u. N. van de Overijsselsche grenzen. Men telt er 270 iaw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

Het d. ligt op den laatsten of zuidelijksten sandrug van *Friesland*, die hier seer vruchtbare bouwlanden bevat, terwijl ten noorden en zuiden van desen sandgrond weilanden zija en seer goede veenen, die evenwel door het menigvaldig vergaven zigbaar verminderen. De turf, die hier gedolven wordt, kan door de *Fiskegaster-sloot*, die uit de *Noordwolder-sloot* naar de veenen loopt, en door de *Opsplijting* en andere wijken gemeenschap met de wijk der *Vierdeparten* heeft, naar de *Linde* worden afgevoerd.

De Herv., die te *FINKEGA* wonen, behooren tot de gem. van *Steygerbinnen-Finkoga*, welke er eene kerk heeft. Deze kerk staat aan den soogenaamden kerkweg, die zich in het oosten des dorps van den algemeenen weg afscheidt, en westwaarts aanloopt naar de *Blesse*, waar zij in den straatweg eindigt. Weleer zag men hier bij de kerk eenen spitsen toren van een bijzonder en doerluchtig maakel, doch die, bouwvallig geworden zijnde, in 1784 is weggebroken.

De R. K., welke men in dit dorp aantreft, behooren tot de statie van *Steggerden*.

FINKUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarder-a-deet*, arr., kant. en 2 u. N. van *Leeuwarden*. — Men telt er ruim 430 inw., die meest hun bestaan vinden in den bouw van koolzaad en granen.

De inw., die hier, op 11 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Finkum-en-Hyum*, welke hier eene kerk heeft.

De 3 Evang. Luth., die er wonen, en de 6 Doopsgez., die men er heeft, behooren tot hunne respective gem. te *Leeuwarden*. — De R. K., van welke men er 2 telt, worden tot de stat. van *Leeuwarden* gerekend.

De school van dit d., welke in het jaar 1827 nieuw gebouwd is, staat in het, een half uur van daar gelegen, aanzienlijke geh. de *Leije*, dat voor een groot gedeelte tot het d. **FINKUM** behoort. Deze school wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

Ter westzijde van dit d. vindt men vele terpen, onder den naam van de *Finkumer-terpen* bekend, die zeer goed bouwland bevatten. Vroeger lagen hier de staten *Holdinga* en *Eminga*.

FINKUM-EN-HYUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Leeuwarden*, ring van *Stiens*.

Men telt er 740 zielen, en heeft er twee kerken, als: ééne te *Finkum* en ééne te *Hyum*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is, voor zoo ver bekend is, geweest *OLFRID BILDA*, die in het jaar 1608 is afgezet. Of deze gem. vroeger is gescheiden geweest, is onbekend, maar waarschijnlijk was zij steeds gecombineerd, althans reeds in 1656, zoo als blijkt uit een grafscript op den, in dat jaar overleden, Predikant *ULRICUS HERONIS*.

FINKUMER-MEER of **FINKUMER-VAART**, water, prov. *Friesland*, dat, van de *Leije* afkomende, eerst eene zuidwaardsche rigting aannemt, voorts in eene oostelijke strekking beneorden *Finkum* heenloopt, hoewel later zich met de *Hyumervaart* vereenigende, den naam van **FINKUMER-VAART** behoudt, en bij de buurt *Barthelehiem* in de *Dockumer-See* valt.

FINNANGE, Fr. naam van het d. *Finsc*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Finsc*.

FINNANGR, Fr. naam van het geh. *FINNINGEN*, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FINNINGEN, in het Fr. *FINNANGE*, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. Z. van *Luxemburg*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Bettemburg*, aan de *Alzette*.

FINSERWOLDE, naam, welke in de wandeling doorgaans gegeven wordt aan het d. *FINSTERWOLDE*, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *FINSTERWOLDE*.

FINSERWOLDER-EE, voorn. water in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *EE* (*FINSTERWOLDER-*).

FINSTERDAHL, geh. in de heerl. *Useldingen*; grooth. *Luxemburg*. Zie *FINSTERDAL*.

FINSTER-EE, voorn. water in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *Es* (*FINSTERWOLDER-*).

FINSTERDAL of **FINSTERDAHL**, geh. in de heerl. *Useldingen*; grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. N. N. W. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Mersoh*, gem. en ½ u. Z. van *Bueingen*.

FINSTERWOLDE, gem. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Winschoten* (2 k. d., 10 m. k., 5 s. d.); palende N. aan den *Dollart*, O. en Z. aan de gem. *Beerta*, W. aan *Midwolde*.

Deze gem. bevat het d. Finsterwolde en de geb. Ganzendijk, Goudhoorn, de Hardenberg, Veenhuizen, en een gedeelte van Ekamp, alsmede de Oudedijk, en den Finsterwolderpolder. Zij beslaat eene oppervlakte van 2964 bund. 83 v. r. 94 v. ell., telt 250 h. bewoond door 357 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men vindt hier heerlijke en kostbare boerdertjen. De oude bodem bij het d. bestaat uit zandgrond, de nieuwe aangeslijkte daarentegen uit seer vette klei. Er wordt, Z. O. van het dorp, ook nog lange turf gegraven; terwijl mede vele ingezetenen van de bot- en garnalenvangst leven, welke jaarlijks eene aanzienlijke som opbrengt en aan 150 menschen een bestaan verschaft, hebbende de Finsterwolder bot eene sekere vermaardheid gekregen; nog heeft men er eene bierbrouwerij en eenen korenmolen.

Door deze gem. is in het jaar 1636 een kanaal gegraven voor de afwatering van Winschoten, de Beerta, Blyham en de Nieuw-Beerta, door eene zijl in den Dollart; terwijl er veel later nog een tweeds kanaal gegraven is, voor de uitwatering der landen van Bellingwolde, mede door eene zijl in den Dollart. Beide zijlen liggen naast elkander.

De inw., welke, op twee na, alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Winschoten*, ring van *Midwolde*, behoort. De eerste, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Udo van Doessene, die in het jaar 1607 van Dalen, uit Drenthe, herwaarts kwam, en, in het jaar 1626, moet vertrokken of overleden zijn, aangezien wij NICOLAUS JONANNES op dat jaar als zijnen opvolger vermeld vinden. Het beroep geschiedt door Collatoren, grondeigenaars en den kerkeraad. — De 2 R. K., die hier wonen, worden tot stat. van *Winschoten* de gerekend.

Men heeft in deze gem. 3 scholen, als: eene te Finsterwolde, eene te Ekamp en eene te Ganzendijk, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. FINSTERWOLDE, om de gemakkelijheid der uitspraak, in de wandeling, doorgaans FINSTERWOLDE genoemd, ligt 2 u. N. ten O. van Winschoten, het heeft vroeger veel van den Dollart geleden, want dit water had voorheen twee groote boezems gevormd, tusschen welke dit d., als een hoogst belangrijk behoedend punt en voorgebergte, inlag, en daarin ver vooruit stak. In 1454, legde men van Tjissewer, aan de Eems, eenen dijk, over de Swaagh en het klooster Palmar, naar Finsterwolde, met oogmerk, om de overige dorpen, zoo mogelijk, tegen den Dollart te beschermen, doch die in 1818 is doorgebroken. De Dollart heeft intusschen den verwolgen grond met dubbelen woeker teruggegeven. De gem. toch bezit 877 bund. nieuw en 1400 bund. ingedijkt oud land. Daarenboven heeft er wederom in 1819 eene indijking plaats gehad van meer dan 2000 deimten of 1000 bund. heerlijke, sedert 80 jaren aangevonden, kleilanden, en reeds bestaat er weder een zeer uitgestrekte kwelder, zoodat er na verloop van ongeveer twintig jaren nogmaals eene aanzienlijke indijking kan plaats hebben. Men vindt er geen straat, maar de huizen en de boerdertjen staan op eenigen afstand ter wederzijden van den rijweg, zich van het O. ten N. naar het W. ten N. in eene sloopige bogt uitstreckende.

Het d. bezit eene, hoewel niet groote, inwendig nette kerk, welke met eenen nieuwen, in 1822 gebouwd, toren en een nieuw orgel prijkt. De kerk is rijk, vooral door het bezit van aanwas. De toren, die afzonderlijk N. N. W. van de kerk staat, dient tot poort van het

kerkhof, tegen over welke de prachtige pastorie staat, hier aan de Noordzijde van den weg gelegen. — De dorpschool wordt door een gemiddeld gejal van 140 leerlingen bezocht.

Men heeft hier ook een armbuis, gesticht in het jaar 1793, waarin 16 oude lieden en 20 kinderen verpleegd worden.

In 1584 werd dit d., door het Staten-krijgsvolk, aan keelen gelegd.

FINSTERWOLDE (OOST-), ook wel Oost-Finsterwolde, voorm. d. in het N. O. der prov. Groningen, tusschen de Eems en de Tjamme, dat bij den watervloed van 1277 door den Dollart verzwolgen is.

FINSTERWOLDER-EE, voorm. water in het Oldambt, prov. Groningen. Zie EE (FINSTERWOLDER-)

FINSTERWOLDERPOLDER, ook wel Finsterwolderpolder genoemd, pold. in het Oldambt, prov. Groningen, arr. Winschoten, gedeeltelijk kant. Winschoten, gem. Finsterwolde; gedeeltelijk kant. Zuidbroek, en daarin ten deele gem. Midwolde, ten deele gem. Nieuwolde; palende N. aan den Dollart, O. aan Beertstermude, Z. aan Termunter-Finsterwolde, W. aan Midwolde.

Deze pold., die in het jaar 1819 bedijkt is, bevat den aapwas of kwelderlanden achter Finsterwolde, den Goldhoorn, het Monnikvee en de Binnen-Ae. Hij beslaat, zonder de dijken, eene oppervlakte van 1183 bund. 25 v. r. 40 v. ell., van welke onder Finsterwolde 651 bund. 15 v. r. 60 v. ell., onder Midwolde 142 bund. 16 v. r. 20 v. ell., en onder Nieuwolde 377 bund. 95 v. r. 60 v. ell. Men telt er 10 h., waaronder 8 boerderijen, van welke 1 h. en 1 boerderij onder Finsterwolde en wordt door de Oude Geute, met ééne sluis op den Dollart, van het overtollige water ontlaat. Het polderbestuur bestaat uit éenen President, éenen Secretaris en twee Leden.

FINTINGEN, d. in het balj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg. Zie FINTINGEN.

FIOLGO, onde naam van het kw. Fivelgo, prov. Groningen. Zie FIVELGO.

FIOOGEN, eil. in Oost-Indie, in de zee van Java, N. van het eil. Java, tot de res. Djapara behoorende.

FIRANDO, eil., st. en kasteel in Japan, met eene haven, waar de Nederlanders hunne eerste stapelplaats hadden, toen hun de handel op Japan werd toegestaan, op 35° 35" N. B., 148° 26" O. L.

De mond van de haven is eng en gevaarlijk en beter voor Japansche barken en kleine vaartuigen dan voor Nederlandsche groote schepen geschikt. Binnen heeft zij eene wijde ronden kolk, daar geene stroomen of hooge golven gezien worden, doch de grond is modderig, ja valt dikwijls droog. De reede is met eene dubbele straat betimmerd, ook plagten hier weinig vermogende lieden te wonen, doch sedert de Nederlandsche Maatschappij aldaar een vasten handel had gevestigd, is FIRANDO zeer toegenomen, doordien ook kooplieden, van elders toevloeiden om met de Nederlanders te handelen, zoo dat de geheele straat in weinige jaren volbouwd was. Het Nederlandsche pakhuis opgehaald van hout, vlak tegen de haven aan, komende met eenen trap in het water, was in het jaar 1640 zeer bouwvallig. Omdat de goederen tegen brand, roof en andere verliezen niet genoeg bewaard waren, was de Oost-indische Compagnie destijds bedacht, om een nieuw gebouw van steen op te trekken. Hieruit vatte de Keizer van Japan argwaan op tegen de Nederlanders, als of zij voor hadden eene sterkte te stichten, zoodat hun het bouwen verboden werd, en teyens bevolen, om FIRANDO te verlaten, en hunne goederen naar Desima aan de baai van Nangasaki over te brengen.

FIRDGUM, oudtijds **FIRDIGUM** of **FIRDIGUM**, klein, doch oud d., prov. *Friesland*, kw. *Westergod*, griet. *Barradeel*, arr. en $3\frac{1}{4}$ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 3 u. N. ten O. van *Horlingen*, tusschen twee oude meren of afwateringen besloten. Men telt er, met de daartoe behorende b. Dykshoek, 15 h. en 110 inw., en sommigen willen, dat het vroeger grooter geweest is; zelfs wil de overlevering, dat er voorheen eene geheele rij huizen ten W. van het kerkhof zou gestaan hebben, hetwelk niet onwaarschijnlijk is, aangezien er, ruim eene eeuw geleden aldaar nog eenige overig waren.

De inw. generen zich meest met den landbouw; de landerijen zijn er alle zeer goed, vooral heeft men in het midden uitmuntende borwen en weilanden, welke echter allen aan elders wonende eigenaars toebehooren.

De inw. zijn allen Hervormd. Na de Reformatie maakte **Firdgum** eene afsonderlijke gem. uit, welke tot eersten Leeraar had **SUFFRANS BONTJES**, die er van 1609 tot 1624 stond; van 1629 tot 1641 werd **Firdgum** bediend door den Leeraar van **Tjummarum**, **ANNOLVES HACTINGUS**; doch na het vertypen van gemelden Leeraar naar **Dockum**, in het laatst van 1641, werd de dienst hier waargenomen door haren vroegeren Leeraar **J. VONZLIUS**, Predikant te **Minnertsga**, na wiens overlijden, **J. STONSMINK**, Predikant te **Tjummarum**, dese gem. tevens met die van **Tjummarum** bediende heeft, van 1654 tot October 1677, toen hij van zijne dienst ontzet werd. Van toen af is **Firdgum** soms, maar op welke grond of met welk recht blijkt niet, als eene combinatie met **Tjummarum** beschouwd, terwijl men er telkens om den anderen Zondag des voormiddags predikte. In het jaar 1785 werd de dienst aldaar waargenomen door eenen Proponent, hetwelk echter in het jaar 1794 heeft opgehouden, doordien de kerk als toen werd afgebroken. Thans bestaat in dit d. geen gem. meer. De ingezetenen zijn leden bij die van naburige d. De Pastoor van de kerk te **Firdgum**, had vóór de Hervorming, honderd goudgulden (150 guld.) inkomen; terwijl de Proost van de St. Janskerk te **Utrecht**, zeven postulaatgulden (4 guld. 20 cent) trok. In den stompen toren, die op het zeer hooge kerkhof, thans zonder kerk, staat, hangt eene klok, die reeds vóór de vijftiende eeuw moet gegoten zijn, doch waarvan het opschrift niet goed leesbaar is.

Er bestaat in dit d. geen school: de leerlingen genieten onderwijs te **Minnertsga** of te **Tjummarum**.

Vroeger bestonden hier de, sedert lang vernietigde, adellijke huizen: **Camstra**, **Jelgersma**, **Klein-Folta** en **Klein-Farnia**.

Men wil, dat hier voorheen een veer over de **Middelzee**, naar **Stiens**, soude bestaan, en dat van dit veer het d. zijnen naam soude ontleend hebben.

FIRMIN (ST.) of **St. PIRMIN**, uitgestrekte hoeve in de heerl. **Clerff**, grooth. **Luxemburg**, kw., arr. en 4 u. W. ten N. van **Diekirch**, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van **Wiltz**, gem. en 10 min. N. O. van **Mecher**.

FISBACH, d. in de heerl. **Clerff**, grooth. **Luxemburg**. Zie **FISCHBACH**.

FISBACH, d. in de heerl. **Fischbach**, grooth. **Luxemburg**. Zie **FISCHBACH**.

FISCHBACH, gem., gedeeltelijk in de heerl. **Feltz**, gedeeltelijk in de heerl. **Fischbach**, gedeeltelijk in de heerl. **Meysembury**, kw. en arr. **Luxemburg**, kant. **Mersch**; palende N. aan de gem. **Nomeren** en **Feltz**, O. en Z. aan **Junglinster**, W. aan **Lintgen** en **Mersch**.

Dese gem. bevat de d. **Fischbach** en **Angelsberg**, en de geh. **Kedingen** of **Koedingen**, **Schoos**, **Wetjer** en **Wickel-**

schauer, benevens de uitgestrekte pachtboeve Rashoff. Zij telt ongeveer 100 h., waaronder vier groote hoeven, bewoond door eene bevolking van 800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, maar ook de veeoelt beoefenen en eenige fabrieken hebben, als daar zijn: 1 papierfabriek, 2 verwerijen en 3 ijzerzmederijen.

De grond dezer gem., die door de Erens en de Fischbach en een aantal vijvers bespoeld wordt, is zeer bergachtig en doels moerassig. Men oogst er 's jaarlijks ongeveer 2700 mudden tarwe en rogge, 4250 mudden haver en gerst, 5600 mudden aardappelen, 284,000 Nederlandsche ponden hooi. De voestapel bestaat uit 100 paarden, 500 runderen en 200 zwijnen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene parochie uit, welke tot het vic. apost. van Luxemburg, dek. *Mersch*, behoort, en eene kerk te Fischbach, benevens eene kapel te Angelsberg heeft.

Het d. Fischbach of Fischast, ligt 3½ u. N. ten O. van Luxemburg, 1½ u. O. van Mersch; de kerk is aan den H. Georgets toegewijd. — Men heeft er ééne school en een kasteel.

FISCHBACH, heerl. in het grooth. Luxemburg, kw. en arr. Luxemburg, kant. *Mersch*; palende Z. W., W., N. W. en N. O. aan de heerl. Heisemburg, Z. O. aan de heerl. Linster, Z. aan het balj. van Luxemburg.

Zij bevat het d. Fischbach, benevens de geh. Kedingen en Weijer, en beslaat alzoo een gedeelte van de gem. Fischbach.

Dese heerl. was weleer aangeslagen voor 1 flor. 12 st. 6 den. in elke 1000 flor., die in Luxemburg werden ingevorderd.

FISCHBACH of FISBACH, d. in de heerl. Clerff, grooth. Luxemburg, kw., arr. en 5 u. N. N. W. van *Dickirch*, kant. en ¼ u. N. O. van *Clerff*, gem. en ½ u. Z. W. van *Heinerscheid*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kapel, aan den H. Smot en Judas toegewijd, welke tot de par. van *Heinerscheid* behoort en waarin door den Pastoor van die par. de dienst gedaan wordt.

FISCHBACH, beek in de heerl. *Useldingen*, grooth. Luxemburg. Zij ontspringt in de nabijheid van het d. Vichten, en valt, na eenen kronkelenden loop in eene zuidoostelijke strekking, in de *Attort*. Hare lengte bedraagt ruim ½ uur.

FISCHBACH, naam van twee kleine beekjes in de heerl. *Fischbach*, grooth. Luxemburg. Zij vereenigen zich in de nabijheid van het d. Fischbach, vallende de vereenigde stroom, beneden de ijzerwerken dier plaats, in de *Erens*.

FISCHETTE, Fr. naam van het geh. *Feschend*, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. Luxemburg. Zie *Feschend*.

FISKARI, naam, welchen de Negers geven aan de katocoplant. *LAVONIA*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *LAVONIA*.

FISLMARE of FISLARE, plaats in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, waaronstreekt die van *Wierum* en *Waltersum*, thans *Woltersum*, een verlaat of sluis gehad hebben, om het water, waarvan hunne landen gemeedlijk te veel voorzien waren, uit of in te laten. *Mexco*, Abt van *Wierum*, verhaalt, dat dit verlaat, in het jaar 1202, door geweldige stormen en de kracht der zee, doorgebroken is, doch dewijl het vervolgens, en nadat er andere verlaten te *Delfzijl* gemaakt waren, van geen gebruik meer was, is ook de naam vergaan, doch de plaats moet gezocht worden, onder het d. *Wolterum*, naar den kant van *Wittewierum*.

FISWERD, voorn: kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet-*Leeuwarderadeel*, ten N. van de stad *Leeuwarden*, op den terp of heuvel, welke in 1830 tot eene stedelijke Begraafplaats is aangelegd.

Het werd bewoond door Nonnen, Graauwe Beggijnen genaamd, die den kost wonnen met spinnen en weven. Dit klooster, te klein geworden zijnde, werd, in het jaar 1510, op last van den Hertog van Saksen, afgebroken, en, tot meerdere veiligheid der stad *Leeuwarden*, binnen hare muren verplaatst. Hier kochten de kloosterlingen een groot vierkant gebouw, met eenige kamers, toebehoorende aan Jonker *Douwke Roorda*, en bouwden daarbij eene kerk en verdere gebouwen. Dit klooster stond in de *Bagijnestraat*, en was aan de *H. Anna* toegewijd, van waar de zusters veelal ook *St. Anna Graauwe Beggijnen* genaamd werden. Het klooster is, na de Reformatie, in 1600, tot een *Stads Tuchtruus* en in 1609 tot een *Lands Tuchtruus* gebezigd geworden, waartoe het tot den jare 1618 strekte. In 1659 werd het echter weder eene Herv. kerk, die vervolgens in 1681 aanmerkelijk vergroot en de tegenwoordige *WESTERKERK* is, in de *Bagijnestraat*, welke van dit klooster haren naam ontleent. Denkelijk behoorde ook de tegenwoordige *Latijnsche school* en de achterbuurt, welke nog het Klooster heet, tot dit gesticht, hetwelk door de stad, in het jaar 1880, met alle andere geestelijke gestichten, genaast werd, als wanneer maar twee der verdreven zusters ongehuwd bleven. In dit klooster nam de *Bisschop CURENUS PETRI*, op den 2 Februarij 1970, zijn intrek, en zal hij dan ook aldaar, op den volgenden dag, dien plegtigen en vrolijken maaltijd, aan de voornaamsten der geestelijkheid en des adels gegeven hebben, op welken hij toonde » van eenen hupschen dronk en vollen tafel" niet afkeerig te zijn, waarover hij naderhand ten onrechte schijnt belasterd te zijn geworden.

FITZE, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, arr. en $8\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. ten Z. van *Holwerd*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Hantum*.

FIVALGA, oude naam van het kw. *FIVELGO*, prov. *Groningen*. Zie *FIVELGO*.

FIVEL, ook wel *FIVEL-AA*, riv., prov. *Groningen*. Zie *AA (FIVEL-)*.

FIVELGA, oude naam van het kw. *FIVELGO*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

FIVELGO, *FIVELINGO*, oudtijds *FIVELSONIA*, *FIVILSONIA*, *PHIWILSONIA*, *FIVOLGO* of *FIVELGHELANDE* genaamd, een der drie kwartieren, waarin de *Groninger-Ommelanden*, tijdens het bestuur der Republiek, verdeeld waren.

Het was vroeger een graafs., en komt onder die benaming voor in de brieven ten jare 970, 996 en 1154 door *Otto den Grooten*, *Otto III* en *LOTHARIUS II* gegeven. Zelfs noemt het *ADARUS BREKEN-SIS*, een schrijver der elfde eeuw, het grootste graafs. van *Friesland*, hetgeen den geleerden *ALTING* (1) doet gissen, dat die schrijver het oog had op alle de *Ommelanden* tusschen den *Eems* en de *Lauwers*, even gelijk hij het graafs. van *Eemsland* uitstreckte tot aan de *Jade*. Waarschijnlijk heeft een groot gedeelte van het *Oldampt* onder *FIVELGO* behoord, of is ten minste daarmede naauw verbonden geweest, althans zij hadden een gemeen landregt, waarvan het opschrift luidt: *thit sent tha keran en tha doman wisera liuda Fivilghelondis, ende Al-deomptis, jef mentra waldmonnans*. *FIVELGO* had wijders ip vorige tij-

(1) *Not. German. Inscr.*, L. 2, p. 35.

den ook een eigen landszegel, zijnde een langwerpig rond, waarop twee zittende, bestraalde en gekroonde vrouwen, van welke de eene MARIA schijnt te zijn, houdende eene kloot op hare linker knie en de rechterhand omhoog, terwijl eene heilige voor haar zit, in eene aanbiddende gestalte, en onder aan den voet een éénhoofdige arend met uitgestrekte vlerken, in een schild, waarvan het randschrift was: *Sigillum terre. Fivisilgonie* (1). Daarenboven voerde het westelijke gedeelte van het hooge land, genaamd Westerampt, nog een afzonderlijk zegel. Het was rond, en in drie vakken verdeeld; in het midden ziet men MARIA, staande met het kind op haren linkerarm onder een gehemelte; aan weerszijden staat een engel met uitgebreide vleugels. Het omschrift is: *s. Communitalis. Fivisilgonie. termini. Westerompt* (2).

FIVILEO grenst tegenwoordig ten Westen en Noordwesten aan Hunsingo, ten Noorden en Oosten aan de Wester-Eems, ten Zuiden aan het Oldampt, in dezer voege, dat een weinig beoosten de Oterdummerzijl, de scheiding zuidwaarts afloopt langs Borgsweer tot Oud-Houwerda, van daar westwaarts tot aan Proostmeer, dan weder zuid en zuidwestelijk bezijden Wagenborgen, Nieuwolde en Noordbroek tot aan de Sappemeester-Veene, welke zij bestendig ten Zuiden houdt, tot voorbij Martenshoek, alwaar zij eindelijk aan het trekpad stoot, en zelfs met eenen punt daarover tegen het Foxholstermeer, en dan noordwestelijk loopt langs Westerbroek, Engelbert en Middelbert, tot dat zij voorbij Noorddijk in het Karringemaar vallende, weder stoot aan Hunsingo. De uiterlijke gedaante vertoont dus een zeer onregelmatig vierkant. Inwendig wordt dit kwartier door het Damsterdiep in genoegzaam twee even groote deelen gescheiden, maar die echter zeer verschillen in deugd en aard der landertjen, daar het noorder gedeelte meerendeels hoog en vruchtbaar kleiland is, van daar bekend onder den naam van het hooge land, en ook het volkrijkste, als bevattende, behalve Appingedam en Delfzijl, van de een en veertig dorpen dezes kwartiers, vier en dertig: maar het zuidelijke, met zeven dorpen, meest zand, laag en veening land heeft. Hoewel dit land voorheen misschien nog geschikter tot houtgewas geweest is dan thans, zoo heeft het geboomte er nogtans, dat er veel staat, op de zandgronden (waarop vroeger meestal veen gezeten heeft) van de Harkstede, Kolham, Slochteren en Schildwolde, goede tier. Bij Eao was deze streek bekend onder de benaming der Zuiderbosschen, naderhand van Duirswolde, en thans onder die van de Woldstreek.

In het jaar 1659 verdeelde men dit kwartier, in drie deelen, als het Hoogeland, het Oosterdeel, ieder van vijftien kerspelen; maar dit is in het jaar 1749 weder afgeschaft.

Thans bevat FIVILEO het vl. Appingedam, de vesting Delfzijl, en de navolgende 34 dorpen: Garmerswolde, Thexinge, Ten Boer, Lellens, Stedum, Loppersum, Wester-Emden, Garshuizen, 't Zand, Godlinze, Losdorp, Spijk, Bierum, Leermens, Ooster-Wytwert, De Zeerijp, Enum, Wirdum, Garrelsweer, Tjamsweer, Solwert, Marsum, Jukwert, Krewert, Holwierde, Uitwierde, Farmsum, Weywert, Heveskes, Oterdum, Meedhuizen, Opwierde, Woltersum

(1) Zie Mr. H. O. FRETZ, *Groninger Boekenroep*, II, bl. 486.

(2) Zie hetzelfde werk, D. II, bl. 486.

en Wittewierum, benevens de zeven dorpen van Duurswolde of de Woldstreek, zijnde: Siddeburen, Hellum, Schildwoude, Slochteren, Kolham, Scharmer en Harkstede.

In het jaar 1686, des nachts tusschen den 12 en 13 November, overkwam deze provincie en vooral dit kwartier eene zware ramp door eene hoogen watervloed, de Groninger-watervloed, doorgaans noemer de St. Martens-vloed, geneemd. De storm begon des avonds van den gezegden 12 November, met donder, bliksem, hagel en regen, en deed het zee-water in dien nacht, tegen 4 of 5 uren des morgens, over alle dijken, naar men zegt wel tot op de hoogte van een mans lengte, loopen, overstromende dus in korten tijd bijna geheel Gunningerland, zoo dat de stad Groningen zelfs, als een eiland, in volle zee lag. Verscheidene dijken braken door, vele huizen, zijlen, schuren werden weggerukt, en in het algemeen eene ongemeene schade veroorzaakt. Een gedeelte der wallen van de vesting Delfzijl brak door, en een geheel bolwerk spoelde bijna weg, waardoor het water aldaar ebbe en vloed hield, en de menschen op de zolders moesten vlugten, lijdende honger, koude en gebrek aan versch water. Het dorp Oterdum werd bijna een prooi der golven; ook de andere dorpen leden zeer zware schade. Voor de brug van het vlek Appingedam liepen de jongens een pistoolschot ver, over bedden, buistors, kisten, en andere aangespoelde goederen, en het geheele gewest, inzonderheid tusschen Groningen en Delfzijl, scheen eene openbare zee te zijn. In Fivelgo verdronken 416 menschen, 872 paarden en 759 koeijen, terwijl er 170 huizen geheel weggespoeld, en 212 zeer beschadigd werden.

Een later, in 1717 voorgevallen, vloed, genaamd de Kersvloed, omdat hij den 25 December inviel, trof dit gewest nog veel zwaarder. Te Delfzijl en daaromtrent, zag het er zeer treurig uit; het water overstromde alles, en spoelde het bastion van de Kakenbrug met een stuk van den wal geheel weg. De vloed verwoestte onderscheidene zijlen, of geheel of ten deels, en zette bijna de geheele provincie onder water, zoo dat het zelfs de poorten der hooggelegen stad instroomde. Deze verschrikkelijke vloed kostte aan 2001 menschen het leven, spoelde 1450 huizen geheel omver, en deed 11,441 hoornbestien, 5065 paarden, 1272 varkens en 20,985 schapen verdrieken, en nam in Fivelgo alleen 504 menschen, 528 b., 5847 hoornbestien, 1105 paarden, 579 varkens en 6421 schapen weg.

Het wapen van Fivelgo is hierboven in het zegel beschreven.

FLAAKMEER, meer. prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Helmslumer-Oldephaert-en-Noordwoude. Zie **FLAAR** (HEU).

FLAAUWERS, twee inlagen of pold., op het eil. Schouwen, prov. Zeeland, arr. Thierikzee, kant. Brouwershaven. De eerste of oostelijkste behoort geheel tot de gem. *Kerkwerus-Rengerskerk-en-Landland*, en is groot 52 bund. 45 v. r. 90 v. all.; van de tweede of westelijkste liggen 24 bund. 65 v. r. 50 v. all. onder dezelfde gem., en 5 bund. 45 v. r. 10 v. all. onder *Serossterke*.

Deze inlagen pelen N. en O. aan den polder Schouwen, Z. aan de Oosterschelde en W. aan de Heertjes-Inlagen (zie dat art.). Zij zijn door het aanleggen van eene binnen- of slaperdijk, ter bevestiging van het eiland Schouwen, in het jaar 1651, ontstaan, en bevatten niets dan moerasgronden, op welke in den voorzomer duizenden van zeevogel-eijeren worden geraapt, waartoe, en tot de vangst van paling in de slooten, deze inlagen verpacht worden.

FLACQ, riv., ten Z. van Zuid-Holland. Zie HARINGVLIET.

FLACHWEILER, d. in het balj. van Grevenmacher, grooth. Luxemburg. Zie FLAKWEILER.

FLAIT (HET), HET FLEIT, ook wel HET FLAAKHEM genoemd, meer, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolve, ten O. van Stavoren, dat door de Arneersloot met de Gronsen, door Emedam met de Geeuw, en verder door de Munneke-hollandam, eene zeer vervallen vaart, met de Grootte Gersloot in verbinding staat.

FLAKKEE, riv. in Zuid-Holland. Zie HARINGVLIET.

FLAKKEE, sandbank in het Haringvliet, prov. Zuid-Holland, tusschen het eil. Over-Flakkee en het Land van Voorne.

FLAKKEE (OOSTPLAAT-VAN-), plaat in het Haringvliet, prov. Zuid-Holland, ter hoogte van Middelharnis, thans een pold. op het eil. Goedereede-en-Overflakke, prov. Zuid-Holland, arr. Brielle, kant. Sommelsdijk, gem. Middelharnis; palende N. O. aan de buiten- en bekade gorzen van de Oostplaat, O. aan de bezomerkade weiden, Z. aan den Johannis-polder en het Spui, W. aan de haven van Middelharnis.

Deze pold., in het jaar 1808 bedijkt, beslaat eene oppervlakte van 157 bund., en wordt op de haven van Middelharnis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Secretaris.

FLAKKEE (OVER-), voorm. eil., prov. Zuid-Holland. Zie OVER-FLAKKEE.

FLAKKEE (WESTPLAAT-VAN-), vroeger eene plaat in het Haringvliet, tusschen het Noorddiep en het Zuiddiep, ter hoogte van Sommelsdijk, thans een pold. op het eil. Goedereede-en-Overflakke, prov. Zuid-Holland, arr. Brielle, kant. en gem. Sommelsdijk; palende N. O. aan de buiten- en bekade gorzen der Westplaat, Z. O. aan de haven van Middelharnis, Z. W. aan den Weipolder, den Everdina-polder en den Polder Kraaijenstein, N. W. aan de haven van Dirksland.

Deze pold., in het jaar 1808 ingedijkt, beslaat eene oppervlakte van 316 bund. 15 v. r. 47 v. ell., bevat 1 boerderij, en wordt door 1 sluis in de haven van Middelharnis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Secretaris.

FLAKKEPUNT, kaap in Oost-Indië, in de Straat van Carinata. Zie VLAKEE PUNT.

FLANZUM, geh., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Rauwerderhem, arr. en 5 u. ten Z. van Leeuwarden, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Rauwerd, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van Irsnum, waartoe het behoort. Het bestaat uit 5 boerderijen.

Vóór de Reformatie stond hier eene kapel, waarin een Priester van elders eenmaal 's jaars predikte en de mis deed, wanneer zij, die daar ter preke kwamen, vergast werden op een gezoden ham en eene ton bier. Daarna schoot men naar den vogel en dronk eenige dagen ter eere van den Patroon of Patronesse en ter bevordering van de behoudenis van hem, die dit feest bij zijnen uitersten wille, aldus ingesteld en besproken had. De boerderij, waarbij voorheen de kapel stond, is, benevens die kapel, in of omtrent het jaar 1818 afgebroken.

FLARDINGA of VLAARDINGEN, oude naam van de stad VLAARDINGEN, in Schieland, prov. Zuid-Holland. Zie VLAARDINGEN.

FLASWEILER, d. in het balj. van Grevenmacher, grooth. Luxemburg. Zie FLAKWEILER.

FLAT, kaap in *Oost-Indië*, in de *Stroot van Karimata*. Zie **VLAARKEPUNT**.

FLATERDINGEN, oude naam van de stad **VLAARDINGEN**, in *Schierland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **VLAARDINGEN**.

FLAT-ISLANDS of **FLAT-ISLES**, Eng. namen van de **VLAARKE-EILANDEN**, zijnde twee kleine eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*. Zie **VLAARKE-EILANDEN**.

FLAXWEILER, gem. in het balj. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. *Grevenmacher*, arr. *Luxemburg*, kant. *Betzdorff*; palende N. aan de gem. *Betzdorff*, *Biver* en *Grevenmacher*, O. aan *Wormeldingen*, Z. aan *Lenningen*, W. aan *Schutteringen* en *Neder-Arven*.

Deze gem. bevat de d. *Flaxweiler*, *Beyren* en *Gostingen*, benevens de geh. *Neder-Donven* en *Over-Donven*, alsmede de groote hoeven *Pottashoff* en *Spittelhoff*. Men telt er 290 h., waaronder 5 groote hoeven, te samen eene bevolking uitmakende van 1800 inw., die grootendeels hun bestaan vinden in den landbouw, hoewel de vee- en bijenteelt mede niet onbelangrijke middelen tot onderhoud aanbieden. Voorts heeft men er 5 graanmolens, welke door water gedreven worden.

De grond is hier zeer bergachtig, vooral naar het Oosten en in de nabijheid van het d. *Flaxweiler*; boschrijk, inzonderheid naar de zijde van *Over- en Neder-Donven* en *Beyren*. Men kweekt er voornamelijk tarwe, mastelein, gerst, spelt en ook een weinig koolzaad. Aan voederkruiden voor het vee is mede overvloed. De veestapel bedraagt 240 paarden, 375 runderen en 710 varkens.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van *Flaxweiler* en *Gostingen* uit, en hebben in deze burgerl. gem. 2 kerken, als: ééne te *Flaxweiler* en ééne te *Gostingen*, benevens eene kapel te *Beyren*.

Men merkt in deze gem. duidelijk de sporen van twee Romeinsche wegen op, beide bijna op gelijken afstand van het d. *Flaxweiler* en in gelijke rigting. De oostelijke is echter van veel grooter uitgestrektheid dan de westelijke, hebbende de eerste een gedeelte uitgemaakt van den heerbaan van *Rheims* naar *Trier*. Ook heeft men in de nabijheid van de hoeve *Spittelhoff*, nog andere Romeinsche oudheden opgedolven.

Het d. **FLAXWEILER**, op sommige kaarten ook **FLACHWEILER** of **FLASWEILER** gespeld, ligt 3 u. O. N. O. van *Luxemburg*, 1½ u. Z. W. van *Grevenmacher*, ¼ u. Z. van *Betzdorff*, aan de *Flaxweiler*, 10 min. van den *Trierschen* straatweg, waarmede het door eenen goeden weg verbonden is.

De inw., die alle R. K. zijn, onder welke 320 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Betzdorff*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. *Cosmus* en *Damianus* toegewijd.

FLAXWELLER, beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt een weinig ten Z. van het d. *Flaxweiler*, vloeit meestal in eene noordelijke rigting, en valt, bij het geh. *Wecker*, in de *Syren*.

FLEBOURG, geh. in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Diskirch*, gem. *Bourscheid*.

FLECHAS, kaap in *Oost-Indië*, op de Zuidkust van het eil. *Magindanno*.

FLECHETTE, Fr. naam van het geh. **FLESCHRID**, in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FLESCHRID**.

FLEDDORP, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie verder het artikel **VLEDDORP**.

FLEHIT, berg in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, welke zeer moeijelijk en gevaarlijk is, om te bestijgen, niet alleen uithoofde van de steile hoogte, maar wel voornamelijk om de rulheid van den grond, veroorzaakt door de losse aarde, vermengd met kleine keisteenen, die in het opklimmen de voeten doen uitglijden.

FLEHITE, een der drie landstreken, waarin het *Land der Auchen* verdeeld was. Het was het middelste en wordt in den giftbrief van *KARL den Grooten*, van het jaar 877, uitdrukkelijk genoemd de Landstreek aan beide de oevers van den Rijn. De Westkant werd besloten door den Rijn, van het riviertje de Noode tot aan *Wijk-bij-Daurstede*; de Oostkant ter zelfder lengte door het *Vliemeer*, zoo dat het de tegenwoordige *Veluwe* en een gedeelte van *Overijssel* moet beslagen hebben.

FLRHUS, oude naam van den **VLIERSROOM**. Zie dat woord.

FLEIT (HET), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie **FLAIT (HET)**.

FLEITENBURG, streek lands in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, gem. *Termunten*, onder *Borgweer*, waar veel steen gevonden wordt.

FLENIO, plaats, door de Romeinen aldus genoemd, welke, naar men wil, zoude moeten gezocht worden, ter plaatse, waar het tegenwoordig d. **VLEUTEN**, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gelegen is. Zie **VLEUTEN**.

FLENIUM, naam, welke op de oude reis kaarten voorkomt, als gelegen, tien uren gaans van *Caspington* (*Hagestein*, het voormalig *Gasperden*, of *Asperen*), en zes uren van *Forum Hadriani* (*Arentsburg* bij *Voorburg*), en alzoo moet gezocht worden in het tegenwoordige *Rijnland*, zonder dat men de juiste plaats weet aan te wijzen, waar het gelegen was.

FLEODRUM, oude naam, onder welke het d. **VLEEDEN**, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, reeds in het jaar 721, aan den *H. Willibrord* geschonken werd. Zie **VLEEDEN**.

FLERDINGEN, oude naam van de st. **VLAARDINGEN**, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **VLAARDINGEN**.

FLERINGA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, $\frac{1}{2}$ u. *W. van Menaldum*, waartoe zij behoorde.

FLERINGEN, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. *O. van Almelo*, kant. en 2 u. *W. Z. W. van Ootmarsum*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. *Z. van Tubbergen*; met 52 h. en 340 inw.

FLERKDINGE en **FLERTINGEN**, oude namen van de st. **VLAARDINGEN**, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **VLAARDINGEN**.

FLESCHID, in het *Fr. FLECHETTE*, geh. in de heerl. *Bourscheid*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. *N. W. van Diekirch*, gem. *Bourscheid*.

FLESSINGUE, *Fr.* naam van de st. **VLISSINGEN**, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie **VLISSINGEN**.

FLETHETTI (PAGUS), landstreek, welke vermeld wordt in een giftbrief, waarbij *FOLKERUS*, in 830, eenige goederen aan het klooster te *Werden* schonk. Dit land zou onder het gouv. *Hameland*, en wel onder *Graaf Wichman*, behoord hebben; vermoedelijk moet daaronder een gedeelte der prov. *Utrecht* verstaan worden.

FLETJAS, kaap in *Oost-Indië*, op het *Molukse* eil. *Majinditao*, in het land der *Ilano's*, ten Z. van het eil., aan de *Hanabasi*.

FLETIO, naam, welke voorkomt op de oude reiskaart van *PERUSSA*, als gelegen tusschen *Levensum* en *Lauri*, 4 u. gaans van eerstgenoemde en $\frac{1}{2}$ u. gaans van laatstgenoemde plaats. Men wil dat deze plaats moet gezocht worden, ter plaatse, waar thans het d. *VLEORN*, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gelegen is. Zie *VLEORN*.

FLETIONE, plaats, welke vermeld wordt in het *Itinerarium* van *Keizer Antonius*, en welke men insgelijks wil zoeken, ter plaatse waar het d. *VLEORN*, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans gelegen is. Zie *VLEORN*.

FLETUM, voorm. d. in het N. O. der prov. *Groningen*, aan de Oostzijde van de *Es*, hetwelk, bij den waterloed van het jaar 1277, door den *Dollart* ingeswolgen is.

FLEUSSEN (DE), meer in de prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwolde*. Zie *FLJUSSEN (DE)*.

FLEVO, voorm. meer, door *Pomponius MELA* vermeld, hetwelk het zuidelijke gedeelte van de *Zuiderzee* moet uitgemaakt hebben.

FLEVO, eil., dat, bewesten de tegenwoordige *Friesche kust*, gevormd werd door twee armen van den *Flevus* of *Vlietstroom*, waardoor ook aan de zuidzijde het *Medemelaca-lacus* of *Medemblikermeer* ontstond. Het tegenwoordige *Bréezand*, ten O. van de *Vlieter* en het *Oude-Vlie*, is daarvan nog over.

FLEVUM, voorm. kast., door de *Romeinen* gesticht aan den mond der *Flevusstroom*, waarvan men de plaats vermoedelijk op het eil. *Vlieland*, prov. *Noord-Holland*, stellen moet, of liever op den voormaligen, sedert lang door de zee vervolgen noordelijken oever van dat eiland. Dit kast. werd, in het jaar 28, door de, tegen den *Romeinschen Landvoogd Othmus* opgestane, *Friezen*, aangevallen en denkelijk toen verwoest.

FLEVUSSTROOM, riv. of noordelijke *Rijnmond*, door welke het meer *Flevo* zijne wateren in de *Noordzee* ontlaste. Deze riv. had ongetwijfeld zijnen loop, ter plaatse, thans nog op de zeekaarten de *VLIETER*, het *OUDE-VLIE* en de *VLIESTROOM* genoemd.

FLIE, een der zeegeten, waardoor men van de *Zuiderzee* in de *Noordzee* komt, tusschen *Vlieland* en *Terschelling*. Zie *VLIE*.

FLIET (HET-), huurs., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. *Loerwarden*, eigenlijk eene voorstad van die stad uitmakende, en aan de oostzijde daarvan gelegen. Het is eene zeer fraai bebouwde buurt met vele fabrieken.

FLIBUSEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwolde*. Zie *FLJUSSEN (DE)*.

FLISBURG, naam, welken men in de wandeling veelal gaf aan het voorm. oude h. *FILIPPENBURG*, in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie *FILIPPENBURG*.

FLJUESSEN (DE), DE *FLEUSSEN*, DE *FLJUSSEN* OF DE *FLEUSSEN*, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwolde*.

Ter plaatse, waar men thans dit meer vindt, zou, volgens het verhaal der oude kronijken, een bosch van denzelfden naam bestaan hebben, daar de *Friesche Koningen* hunnen lusthof plagten te hebben, hetwelk, ten jare 1200 of 1210, bij eenen buitengewoon heeten zomer, bijna geheel afbrandde, terwijl de grond, die ten deele veerachtig was, zoodanig uitbrandde, dat hierdoor een klein meer ontstond, het-

welk van tijd tot tijd, door afkabeling van de naast gelagene landen, zijne tegenwoordige grootte verkregen heeft, en zich van Galamadammen in het Zuidwesten, tot aan het Heegermeer in het Noordoosten, uitstrekt, in eene lengte van 2 uren.

Den 12 Julij van het jaar 1305 zou het houtgewas van het bosch DE FLJUSSEN, voor zoo verre dat nog overig was, door eenen sterken wind, van regen vergezeld, omver geworpen zijn. Velen komt het echter onwaarschijnlijk voor, dat dit meer door afbranding van gemeld bosch zoude ontstaan zijn, maar wel door eene overstroming der zee, niet zeldzaam in vroegere eeuwen, en dat het water, hetwelk in den beginne, naar zijnen oorsprong, ziltig was, door lengte van tijd, in zoet water veranderd is.

Dit meer, hetwelk in het Heegermeer uitloopt, is tevens verbonden met de moertjes de Oerden, Oud-Karre, de Kuilaart, de Morra, de Geeuw, het Flait, de Grootte-Gersloot, de Gronsen, het Haanmeer enz.

FLJUSSEN, meer, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolda. Zie het vorige art.

FLOECKHOVEN, oude naam van het geh. FLOECKHOVEN, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant. Zie FLOECKHOVEN.

FLOEMAT, WAY-FLOEMAT, riv. in Oost-Indië, op het eil. Boero, aan wier mond de Nederlanders in het jaar 1657 een houten pagger gebouwd hebben. In het jaar 1664 deed de Landvoogd SIMON CES er een van steen optrekken, die, in het jaar 1699, in de lucht gesprongen zijnde, door de vesting DEBANIE vervangen is. Zie DEBANIE.

FLOORKAMP, voorn. abdij, prov. Friesland. Zie OLDERLOOSTER.

FLORA, voorn. houtgr. in Nederlands-Guiana, kol. Suriname, aan het gedolven Kanaal van Poolepontje, ter linkerhand uit de riv. Suriname komende; palende bovenwaarts aan den houtgr. Duisburg, benedenwaarts aan de Indigo plantaadje Zorg en Hoop; 200 akk. groot.

De helft van deze plantaadje behoort thans aan den houtgr. Duisburg, en de andere helft aan de plantaadje Zorg-en-Hoop.

FLORENTIA, houtgr. in Nederlands-Guiana, kol. Suriname, aan de Suriname, ter rechter zijde in het opvaren, palende bovenwaarts aan den mond der Maarschalkskreek, benedenwaarts aan den verlaten houtgr. Egypte. Vroeger heette zij GLORIA. Thans is zij onbehuisd en zonder slaven.

FLORES, eil. in Oost-Indië, tot de Kleine Sunda-eilanden behoorende. Zie FLORIS.

FLORES (STRAAT-VAN-), zeeëngte in Oost-Indië. Zie FLORIS (STRAAT-VAN-).

FLORIDA, vroegere naam van den verlaten houtgr. BABBY, in Nederlands-Guiana, kol. Suriname. Zie BABBY.

FLORIS of FLORES, ook ENDE, MAOGARY, MANGERAI en MANDJERAI genaamd, eil. in Oost-Indië, tot de Kleine-Sunda-eilanden behoorende; grenzende N. aan de Zee van Java, O. aan de Straat van Floris, die het van Sabrao en Solor scheidt, Z. aan de Indische Zee, W. aan de Straat van Mandjerai, waardoor het van het eil. Komobo gescheiden wordt.

Het is 20 mijlen breed en 60 mijlen lang, ligt in de strekking van het O. naar het W. en heeft eene langwerpige gedaante, welke aan de zuidwestkust in eenen scherpen hoek eindigt. Het bestaat eene oppervlakte van 422 geographische mijlen, en strekt zich uit van 7° tot 9° 5' N. B. en van 137° 16' 5" tot 140° 41' O. L.

Aan de kusten heeft men onderscheidene baaijen , waarvan die aan de oost- en de westzijde goede havens vormen. Het binnenland is bergachtig en boschrijk , doch niet onvruchtbaar. De grond is er vulkanisch , zoo dat men er heete bronnen aantreft. Zelfs wordt op het oostelijke gedeelte , nabij de Straat van Floris , een vuurberg gevonden , welke Lavotivo genaamd wordt.

Floris bevat eene menigte dorpen , allen onder het gezag van Dorps- hoofden staande , doch is , naar evenredigheid van de grootte , weinig bevolkt. Sultans of Radja's worden er niet erkend.

De Portugezen hebben vroeger , nabij de stad Larantoeke , eene sterkte gebouwd , welke er nog bestaat , zoodat de bevolking aldaar van Portugezen afstamt. Deze bevolking , die zeer zwart van gelant is , heeft eenen zwakken lichaamsbouw , een wantrouwend , wangustig en vijandig karakter , en belijdt de R. K. godsdienst. De overige bevolking van het eil. is van eene rijzige gestalte , zachtaardig , doch lui. Het sijn lafbartige , bijgeloovige Mahomedanen , van den Maleischen stam , die de Birmannische taal spreken.

Uit het dierenrijk vindt men er buffels , koeijen , varkens , geiten , hoenders en ander gevogelte , vogelnestjes en schildpadden. Het plantenrijk levert rijst , wilde kaneel en sandelhout. Uit het rijk der delfstoffen vindt men er zwaren puimsteen , en aan de kusten amber. Goud wordt er vermoedelijk niet gevonden. De naburige eilanders drijven veel handel op Floris , in de aldaar voorkomende vogelnestjes , sandelhout , witte kaneel , kareet-wayer enz.

In het jaar 1756 heeft de Oostindische-Compagnie den Makassaren toegestaan op Floris te handelen , onder voorwaarde , van geen wilde kaneel van daar mede te nemen , op straf van verbeurdverklaring van schip en lading.

In de jaren 1836—1838 was de Noordkust van Floris het voornamelijkste verzamelingsoord van de zeeroovers uit die wateren. Ter beteugeling van hunnen overmoed werden daarop , in het laatstgenoemde jaar , de hoofdkampong van den Radja van Larantoeke , Goegé , en nog zeven andere kampongs , niettegenstaande eenen sterken tegenstand van den vijand , en vooral van de onder hen aanwezige Boeginezen , door de onzen vernield.

FLORIS (KAAP-), in het engelsch FLORIS-HEAD , kaap in Oost-Indië , op het eil. Floris , een der Kleine-Sunda-eilanden. Het is de noordelijkste punt van dat eiland.

FLORIS (STRAAT-VAN-), zeeëngte in Oost-Indië , tusschen het eil. Floris en de eil. Solor en Sabrao.

FLORIS HEAD , Engelsche naam van KAAP-FLORIS , in Oost-Indië , op het eil. Floris. Zie FLORIS (KAAP-).

FLORIS-HUIS of HEER-FLORIS-HUIS , voorn. kloost. te Deventer , in de Pontsteeg.

Het was het oorspronkelijke huis der Broederen of Klerken van het gemeene leven , en werd , naar den eersten Regent , die Floris geheeten was , HEER-FLORIS-HUIS genaamd ; want de broeders of klerken hebben zich allereerst op den raad van Meester GERARD GROFTE , in het huis van den Heer FLORIS verzameld. Maar omdat dit huis gehecht was aan St. Paulus-vikarij , aan de hoofdkerk van St. Lebuinus , en dat zij er vervolgens na den dood van Heer FLORIS zouden moeten uittrekken , zoo heeft Jufvrouw VAN RUINEN , die der wereld vaarwel gezegd had , en te Diepenveen Kanunnikesse geworden was , in het jaar 1391 , den Broederen haar huis geschonken , hetwelk zijnen ingang had in de straat ,

de *Pontsteeg* genaamd, waarvoor de Broeders haar een kleiner huis, hetwelk hun ongemakkelijk was, in de *Engestraat*, gegeven hebben. Daarenboven heeft zij de Regering, die er tegen was, eindelijk, door hare eigene bloedvrienden, bewogen deze gift te bevestigen. Later heeft dan Heer Floris, uit het erfgoed van Broeder Lubertus van Buscas, hetwelk deze na den dood zijns vaders, die Schepen van Zwolle was, aan de voeten van Heer Floris, tot eene gift nedergelegd had, het gemelde huis voor het gebruik der Broederen ingerigt. Zij hebben ook het huis van St. Paulus-vikarij, dat over de Nieuwstraat stond, voor veel geld gekocht, en aan het eerste huis getrokken, omdat zij genegenheid hadden voor de plaats, waar zij een heiliger leven hadden begonnen. Als zij nu erfs genoeg hadden, hebben zij de oude gebouwen afgebroken en nieuwe opgetimmerd; als: in het jaar 1441, de woonplaats der broederen; in het jaar 1487, het hof, de keuken, het vertrek voor de gasten, en beide de poorten; alle stevige en treffelijke gebouwen, die nog in wezen zijn, en in de vorige eeuw, den Ontvanger van St. Lebninuskerk tot woning diende.

De kerk van dit klooster heeft lang tot stadsboekkerij gediend. In deze kerk zoude, naar men wil, eenen geruimen tijd bewaard geweest zijn, een arm van St. Odilia, die door Henricus van Nieuwegen, Generaal der Kruisbroederen, aan de kerk geschonken, en door Godfridus van Torn in silver beslagen was, omdat hij vermeende, door het aanroepen van St. Odilia, zijne gezondheid te hebben weder gekregen.

FLORIS-KOOG, onbehuide pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gem. *Schardam*; palende N. aan de Rietkoog, O. aan de Zuiderzee, Z. aan de Oosterkoog, W. aan den Zeedijk van Schardam.

Deze pold., die onbedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, 12 bund., en wordt bestuurd door de gezamenlijke Ingelanden.

FLORIS-POLDER, voorn. afzonderlijke pold., thans een gedeelte uitmakende van den *Floris-Schouten-Vrouwen-polder*, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Sassenheym*.

FLORIS-SCHOUTEN-VROUWEN-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Sassenheym*; palende N. aan het d. *Sassenheym*, O. aan de *Sassenheymervvaart*, Z. aan den *Koopolder*, W. aan de *Zandsloot*.

Deze pold. heeft oorspronkelijk bestaan uit drie pold., als: den *Floris-polder*, den *Schoutenpolder* en den *Vrouwenpolder*, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 175 bund.; is in het molengeld aangeslagen voor 175 bund. 97 v. r. 78 v. ell., alles zeer goed wei- of hooiland, en wordt door éénen molen bemalen op de *Sassenheymervvaartsloot*, welke uitkomt in het *Haarlemmermeer*. Men telt er 3 boerderijen, doch het meeste land wordt gebruikt door de inw. van *Sassenheym*. Het polderbestuur bestaat uit den *Burgenmeester* van *Sassenheym*, *President*, en vier *Poldermeesters*, zijnde *Ingelanden* of *Bruikers*.

FLORIS-VAN-DEN-TEMPEL, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan den *Jonge-Janswaard*, O. aan den *Kop* van de *Oude-Wiel*, Z. aan de *West- en Sneepkil*, W. aan *Bijland*, gem. *Sliedrecht*, prov. *Zuid-Holland*.

Deze pold., alleen aan den westkant bekaad en overigens door hooge oevers beschut, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

21 bund. 47 v. r., en wordt door den eigenaar bestuurd. Het land ligt 1½ tot 2 ell. boven A. P.

FLUSSSEN (DE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldepaert-en-Noordwolde*. Zie *FLUSSSEN (DE-)*.

FLUIT, klip in *West-Indië*, op de noordkust van het eil. *Aruba*.

FLUIT, rooi of regengeul in *West-Indië*, op het eil. *Aruba*, waar in 1824 het eerste goud gevonden is, ten N. van de *Arikok*.

FLUIT (KLEINE-), rooi of regengeul in *West-Indië*, op het eil. *Aruba*, in het noordoostelijke gedeelte dicht bij de kust, waar mede eenig goud gevonden is.

FLUITPOLDER, pold. in de prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Veur-en-Noordzijde van den Leydschendam*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 80 bund., en wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast.

FOCHTELOO of **VOCHTELOO**, in het oud-Friesch *Focartica*, *Sroczbols* of *Siechtloo*, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 6 u. O. van *Heerenveen*, kant. en 5 u. O. N. N. van *Oldeberkoop*, 1 u. W. van de *Drentsche grenzen*, ½ u. O. van *Oosterwolde*, aan de Hooge veenen, waartegen een dijk, de *Leydijk* genaamd, is gelegd, dewijl het Groot Diep anders, vooral in den winter, niet alleen de bouwakkers, maar ook het geheele d. overstroomt. Men telt er 180 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Door het dorpje loopt eene beek of een watertje, de *Vogelryd* genaamd, dat, uit de hooge veenen ontspringende, tegen den *Leydijk* stuit, doch zich daar onder den grond verbergt en, westwaarts voortstroomende, een half kwartier uur gaans weder te voorschijn komt.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Oosterwoolde-en-Fochteloo*. — De school wordt gemiddeld door een getal van 30 leerlingen bezocht.

FOCHTINGE, oude naam van het d. **FOCHTELOO**, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie **FOCHTELOO**.

FOCKAMA of **FOCKEMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, onder het d. *Jorwerd*.

FOCKENE, voorm. riv., prov. *Zeeland*. Zie **FOCKENS**.

FOCKENS, oude naam van eene voorm. state, op wier plaats thans gebouwd is het fraaije landhuis *LYNDENSTEIN*, in het *Friesche* dorp *Beetsterwaag*, griet. *Opsterland*. Zie voorts *LYNDENSTEIN*.

FOCKENS (OUD-) of **GROOT-FOCKENS**, landh. van het oude *Friesche* geslacht **FOCKENS**, aan de westzijde van het d. *Beetsterwaag*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, in de zestiende eeuw gebouwd door den Grietman van *Opsterland*, *MARTINUS FOCKENS*, thans nog bewoond door den Heer *SACO VAN TEYENS*, Grietman van *Opsterland*.

FOCKENOORD, landhoek, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie **FOCKENOORD**.

FOCKESLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie **FOCKENOORT (1)**.

FOEROE (DI) (d. i. *Gestolen*), naam, welken de *Negers* geven aan de suikerplant. **KLAVERBLAD**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, als zijnde die plant. met kaartspelen gewonnen. Zie **KLAVERBLAD**.

(1) De overige woorden, die men elders wel eens *Foc* gespeld vindt, doch hier niet aantrêft, roeks men op *Fok*.

FORSOE of **Forsou**, st. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, 16 m. N. van *Kaap Corso*, 22 m. Z. Z. O. van *Coumassie*. — Zij was certijds seer bloeiend, doch is thans grootelijks vervallen.

FOETZ, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Bettenburg*, gem. *Monerich*.

FOGELSMUHL, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 5 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1 u. N. van *Echternach*, kw. en 4 u. N. van *Grevenmacher*, gem. *Berdorf*.

FOGGI, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Boero*, aan de *Westkust*, een weinig benoorden de *Nietoe*.

FOGILEKO, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Boero*, aan de *Westkust*, tusschen de riv. de *Fastou* en de *Sailali*.

FOHMANN, **FOHMAN**, **FOHANNIE** of **FOHANNIE**, d. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, aan den weg van *Kaap Corso* naar *Coumassie*. Bertijds was het eene aanzienlijke stad.

FOHREN, d. in het graafs. *Vianden*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FOREN**.

FOKKENOORD, landhoek, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, aan het *Parregaastermeer*.

FOKKESLOOT of **FOCKESLOOT**, water, prov. *Friesland*, dat uit het *Heegermeer* voortkomende, met eene zuidelijke rigting, eerst tusschen de grietenijen *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwotde* en *Wymbritseradeel*, voorts tusschen *Gaasterland* en *Wymbritseradeel* heenloopt, en zich in het *Slootmeer* ontlast.

Dit water is dus genaamd naar **FOKKE UCKENA**, van *Leer*, die, door de *Schieringers* verslagen zijnde, op den 9 Junij 1490 alhier de *Groninger* busse moest achterlaten.

FOKSHAM, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **FOXHAM**.

FOKSHOL en **FOKHOLSTERMEER**, geh. en meer in het *Goovert*, prov. *Groningen*. Zie **FOXHOL** en **FOXHOLSTERMEER**.

FOLA-MADJAH, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Ternate*.

FOLCHETTE, d. in de heerl. *Bouddorf*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FOLSCHEID**.

FOLGERA-VEENEN of **FOLGER-VEENEN**, voorn. veengronden, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, N. van *Noorder-Drachten*, waartoe zij behoorden. Deze veenen zijn thans vergraven en daarvoor is de b. **FOLGEREN** ontstaan. Zie het volgende art.

FOLGEREN of **FOLGEREN**, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 4½ u. N. O. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Beetsterwaag*, ¼ u. N. van *Noorder-Drachten*, waartoe het behoort, met 26 h. en 126 inw.

FOLGER-VEENEN, veengronden, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwonden*, griet. *Smallingerland*. Zie **FOLGERA-VEENEN**.

FOLIN, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, aan de *zuidkust*, 72 m. ten W. van het d. *Laymoe*.

In het begin der achttiende eeuw telde het 584 zielen, onder welke 186 weerbare mannen en 11 dati's.

FOLKEMA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, waarvan men niet meer weet op te geven bij welk d. zij gestaan heeft.

FOLKENDANGE, Fr. naam van het geh. **FOLKENDINGEN**, in de heerl. *Fotkendingen*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

FOLKENDINGEN, heerl. in het grooth. *Luxemburg*, kw., arr. *an* kant. *Diekirch*, gem. *Erensdorf*; palende N. W., N. en N. O. aan het balj. van *Diekirch*, Z. O., Z. en Z. W. aan de heerl. *Feltz*.

Zij bevat het geh. *Folkendingen*, benevens eenige verstrooid liggende h.

Het geh. *Folkendingen*, in het *Fr. Folkendingen*, ligt $\frac{1}{2}$ u. O. van *Diekirch*, 10 min. O. van *Erensdorf*. — De inw., die allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Stegen*.

FOLKERDA, voorn. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Bedum*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Noordwolde*, waartoe zij behoorde. — Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene landbouwerswoning.

FOLKERTS-SLOOT, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*.

Zij komt uit het *Auke-Hinnes-meer*, in *Idaarderadeel*, in eene zuid-oostelijke rigting voort; loopt dan een korte streek zuidwestwaarts; neemt, ter hoogte van *Tjesmawier*, weder eene zuidoostelijke rigting aan; doorsnijdt de *Graft*, en komt voorts in *Tietjerksteradeel*, waar zij zich in het *Kruiswater* ontlast.

FOLLEGA of VOLLEGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, arr. en 4 u. Z. ten O. van *Sneek*, kant. en 1 u. N. ten O. van de *Lemmer*, aan den rijweg van de *Lemmer* naar *Lecuarden*. Het is het noordelijkste d. der grietenij, en bestaat uit eenige verstrooid liggende boerderijen. Men telt er 38 h. en ruim 250 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt, waartoe men er lage hooilanden aantreft; ook is er veel doorvaart uit en naar het *Tjeukemeer* en *Slooten*, langs de *Follegasloot* of *Wondsloot* en de *Tweede Follegasloot*, waarover hier eene groote valbrug ligt.

De *Herv.*, die hier 200 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Lemmer-Eesterga-en-Follega*. Zij hadden er vroeger eene kerk, doch deze is in de zeventiende eeuw afgebroken, zoodat er thans niet meer dan een klokkestoel bestaat.

De R. K., van welke men er 25 aantreft, worden tot de stat. van de *Lemmer* gerekend. Er schijnt in de nabijheid der *Follegabrug* vroeger ook eene R. K. kerk te hebben gestaan, welke voor ruim 80 jaren moet zijn afgebroken. De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

Dit d. is de geboorteplaats van den Geschiedschrijver *MARTIUS HANCONUS*, geb. in 1551, † in 1620.

De *Groote Brekken*, de *Kleine Brekken* en het *Brandemeer* behooren gedeeltelijk onder dit d.

FOLLEGA-BRUG of FOLLEGASTER-BRUG, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, ten O. van *Follega*, over de *Follegasloot*; bij deze brug, van welke men een schoon uitzigt op het groote *Tjeukemeer* heeft, staat eene herberg, aan welke bewoners de tol betaald wordt.

Den 2 October 1799 wilden de Engelschen, die toen in *Friesland* geland waren, bij deze brug eene batterij opwerpen, doch het gelukte eene bende gewapende burgers, naar de *Lemmer* opgetrokken, met oogmerk om de stellingen des vijands op te nemen, bij twee herhaalde aanvallen, der Engelschen deze stelling te doen ontruimen, bij welke gelegenheid drie stukken geschut, en onder dese een achttienponder, in hunne handen vielen.

FOLLEGA-SLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*, tusschen het *Tjeukemeer* en de *Groote Brekken*.

FOLLEGASTER-BRUG, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie *FOLLEGA-BRUG*.

FOLLEGASTER-SLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Lemsterland*. Zie *FOLLEGA-SLOOT*.

FOLLINGA of *TOLLINGA*, voorm. state, thans eene hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Augsbuur* of *Luthewoude*.

FOLLOPTA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie *FOLTA* (GROOT-).

FOLLMUHLN, geh. in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en gem. *Echternach*.

FOLPRANGA, d. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*. Zie *UITWELLINGRAGA*.

FOLSCHIED, gem. in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Oesperen*.

Deze gem. bevat de d. *Folscheid*, *Rambruch* en *Hostert*, benevens de geh. *Escheid* en *Schwiedelbruch*, telt eene bevolking van ruim 1100 inw., die alle R. K. zijn, en de par. van *Folscheid* en *Rambruch*, uitmaken.

Het d. *Folscheid*, ligt 5 u. W. ten Z. van *Diekirch*, 1 u. N. N. W. van *Oesperen*.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Oesperen*, behoort, en eene kerk te *Folscheid*, benevens eene kapel te *Hostert* heeft, welke door ééne Pastoor en ééne Kapellaan bediend worden. De kerk te *Folscheid* is aan den H. *Lambertus* toegewijd. — Men heeft in deze gem. twee wel bezochte jaarmarkten.

FOLSCHETTE, d. in de heerl. *Bondorf*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FOLSCHIED*.

FOLSGARA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. W. N. W. van *Sneek*.

Het is gering van huurt en telt ruim 80 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Oosthem-Abbegaen-Folsgara*. — De R. K., worden tot de stat. van *Sneek* gerekend. — Weleer lag hier de state *Walma*.

In 1498, werd hier de kerk met den toren afgebrand, door de soldaten, welke de Vetkooper *TJERK WALTA* had in het land gebragt; ook kwamen daarbij twee huislieden om, die op den toren gevlugt waren.

FOLTA (GROOT-) of *FOLOPTA*, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Firdgum*.

FOLTA (KLEIN-), voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Firdgum*.

FOND-DE-HEIDERSCHIED, Fr. naam van het geh. *HEIDERSCHIED-GROND*, in de heerl. *Esch*, grooth., *Luxemburg*. Zie *HEIDERSCHIED-GROND*.

FONDENS, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*. Zie *FONS*.

FONDENS, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, in het jaar 1550 toebehoorende aan *LYWA* à *FONDENS*. Een zoon van dit huis *HORTIO* à *FONDENS*, *Persinne toe Erlbaredt*, ontving, in het jaar 1553, in eigendom *Fockema*-state te *Jorwerd*.

FONS of *FONDENS*, buurs., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, arr. en 2 u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Rauwerd*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Jorwerd*, waartoe het behoort.

FONS AQUAE DULCIS NOXIAE, zekere bron van schadelijk zoet water, in het oude Land der Friesen, door CAJUS PLINIUS op de volgende wijs beschreven: » Nadat GERMANICUS CÉSAR met zijn leger over den Rijn » voortgetrokken was naar het land der Friesen, vond men aan den mekame » eene bron van zoet water alleen; waarvan iemand die er van gedronken » had, binnen twee jaren de tanden uitvielen, en de kniegewrichten los » werden. De geneesmeesters noemden deze kwaal mondeuvel (stoma- » cace) of mondkwaal en beenkwaal (scalotarbe), scheurbuit. Tot een » hulpmiddel hiervoor, heeft men uitgevonden het kruid Britannica » genaamd (in 't Nederduitsch Waterridder), hetwelk niet alleen dienstig » is tegen de zenuwen en de ongemakken van den mond, maar ook » tegen allerlei soort van slangen om.» Doch waar deze bron te zoeken zij, wordt niet door PLINIUS opgegeven. Het is echter vermoede- » lijk, dat zij niet verre verwijderd was van den post op de Eems (Statio Amisia), daar de legers van GERMANICUS bijeenkwamen.

LAROUS schijnt die te zoeken in Westervoldingerland, bij het moeras de Bourtange, om de menigte van lepelblad, die daar groeit, waarvan hij meent dat dit moeras den naam heeft gehad — niet van Burtange, maar van Britane, en dat men daarom moet lezen, het kruid Britannica, niet Britanica. Dit is echter niet waarschijnlijk, ten zij die plaats nu door het zand overstelpd of in de wateren van den Dollart vorzonken zij.

FONSO'S-HOEK, kaap in *Oost-Indië*, op het Moluksche eil. *Amboina*. Zie *MELISHOEK*.

FOOKHENE of **FOCKENS**, voorm. water in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, waarvan men den juisten loop niet meer weet op te geven.

FOPPENPOLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingén*, gem. *Maasland*; palende N. aan de Vliet, waardoor hij van den Commandeurspolder gescheiden wordt, O. aan de Vlietlanden, Z. aan den Aalkeetbuitenpolder, W. aan den Slaaspolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eens oppervlakte van 128 bund. 44 v. r. 2 v. ell., alles schotbaar land, bevat 10 h., onder welke 8 boerdertjen, en wordt door eenen molen op de Vliet van het overtollige water ontlast. — Het dijkbestuur bestaat uit Meelenmeesters en Schouwers.

FOPPE SJAARDAS-HUIS, voorm. huis, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, onder *Abbege*, en 10 min. N. W. van dit d. in het buurtje de *Norra* gelegen.

Het werd den 16 Sept. 1490 door DOUWE TIETES HETTINGA en zijn broeder ERK ingenomen en verbrand, waardoor de eigenaar, een vreedzaam man, na verloop van drie dagen, van droefheid stierf.

FOPPESTOK, boerenplaats, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterwaag*, onder *Boornbergum*, tegen *Kortehemme*, op sommige kaarten verkeerdelijk als eene buurt voorkomende.

FOPPINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumerdeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Berlikum*, 6 min. Z. van *Dronrijp*.

FOPRATTYKREEK, kreek in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Oppervickert*, met eene noordelijke rigting zich in zee ontlastende.

FORBURG, oude naam van het d. *Voorsure* in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Voorsure*.

FORE, oude naam van de heerl. *Vesra* in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Vesra*.

FOREEST of **Forrest**, streek lands in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leiden*, kant. *Alphen*, gem. *Middelburg*.

FOREEST (HUIS-TE-) of **Oosterwijk**, voorn. adell. h. in het halj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Haarlem*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Beverwijk*, gem. *Wijk-aan-Zee-en-Wijk-aan-Duin*, $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Wijk-aan-Zee*.

Dit huis, hetwelk reeds in de elfde eeuw bekend was, is gesloopt, zoo dat er thans niets meer van bestaat, dan eenige bouwvallen. De daartoe behoord hebbende gronden, worden thans in eigendom bezeten door de erven van den Graaf **GIJSBERT KAREL VAN HOOGENDOOP**.

Het is vermoedelijk het stamhuis geweest van het aanzienlijk adellijk geslacht, der **FOREESTEN**, hetwelk onderscheidene aanzienlijke mannen, zoo in staatszaken als geleerdheid heeft voortgebracht. Zoo vinden wij onder anderen vermeld: **DIJK VAN FOREEST**, die Lijfarts van den Koning van Polen was; **PETER VAN FOREEST**, de eerste Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de hoogeschool te Leyden; **NANNING VAN FOREEST**, Pensionaris van Alkmaar, die ten tijde van het vermaard beleg, in 1875, groote diensten aan de stad en burgerij bewees en van wien het thans nog te Alkmaar bloeiende geslacht van **FOREEST** afstamt; **NANNING VAN FOREEST**, Rekenmeester van Holland, en **JAN VAN FOREEST**, in 1638 tot Lid van den Hoogen Raad benoemd, terwijl zelfs **LODEWIJK XIII**, Koning van *Frankrijk* zijne verdiensten huldigde door hem met de Ridderorde van St. Michiel te begiftigen (1).

FOREESTEN (VIER-), oude naam van de b. **VIERHOLZEN**, op de *Over-Feluse*, prov. *Gelderland*. Zie **VIERHOLZEN**.

FOREESTWETERING, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, in eene noordelijke strekking langs *Middelburg*, *Foreest* en *Nieuwkoop* naar de *Groenmeegenvatering* loopende.

FORESCHATE, oude naam van het d. **Voorschoten** in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **Voorschoten**.

FOREST, streek lands in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **FOREEST**.

FORESTENSIS PAGUS, Latijnsche naam van het kw. *Zevenwouden*, prov. *Friesland*. Zie **Zevenwouden**.

FORETS (DEPARTEMENT-DES-), Fr. naam van het **DEPARTEMENT DER WOUVEN**, waartoe, onder het Fransche bestuur, het tegenwoordig grooth. *Luxemburg* behoorde. Zie **Wouden (DEPARTEMENT-DES-)**.

FORGES of **Forge**, geh. in de heerl. *Biick*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $4\frac{1}{2}$ u. N. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Mersch*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Berg*. Men heeft in dit geh. eenen ijzermolen.

FORGUE, katoenplant. in *Nederlands-Gwiana*, kol. *Suriname*, in *Neder-Nickeri*, links aan den rijweg; palende O. aan de katoenplant. *Locharber*, W. aan de verl. plant. *Hope*; 500 akkers groot.

FORMERUM, geh. op het eil. *Terschelling*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $14\frac{1}{2}$ u. N. van *Hoorn*, kant. en $11\frac{1}{2}$ u. N. van *Medemblik*, gem. *Terschelling*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Midland*, waartoe het behoort; met 20 h. en 220 inw.

FORSCHATE, oude naam van het d. **Voorschoten**, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **Voorschoten**.

FORST, naam, onder welchen den **OLDENROF** onder *Heteren*, op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie **OLDENROF**.

(1) Zie over de drie laatsten nader: Mr. J. SCHULTERS, *Statkundig Nederland*, D. I. N. 350-352.

FORT-BELGICA, fort in *Oost-Indië*, op het *Banische* eil. *Banda Neira*. Zie **BELGICA** (1).

FORTRAPA of **FORTRAPPA**, plaats, voorkomende in eenen brief van **DIRE**, Graaf van *Holland*, van het jaar 925, als zuidelijke grens van zijn graafschap.

De Schrijvers zijn het er niet over eens, waar deze plaats gelegen was, ons komt het echter het waarschijnlijkst voor, dat men haar in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, zoeken moet, en wel bij 's Gravenpolder, alwaar reeds voor vele eeuwen een **FORTRAP** bekend is. Het oudste blijk daarvan is van den 4 December 1325, waar de Graaf den tegenwoordigen Gravenpolder noemt: » *onze polder van Fort-trappe*." Twintig jaren later verbond de Graaf, benevens andere inkomsten in *Zuid-Beveland*, » *onze tolre tot Jheersickerorde: onze molenrenten tot Remburswale: onze lant, tiende ende pacht tot Scafte: kynspolre: onze tiende ende renten van VOIRTRAP: onze geleide op de Honte: onze molen tot Jheersic: onze veer tuschen Bersel ende Beeflant en al onze renten die wi hebben in Noortbeeflant*." En den 13 November 1588 gaf de Hertog nog aan **JAN LUXSOON**: de *kos-terre in Verdrapespolre*." Sedert geraakte deze benaming in onbruik. In eenen brief van 8 Junij 1586 is het reeds: » *'s Gravenpolre ter Nieuwercapelle in Zuitbevelant* en van daar vindt men dan ook, in de lijsten der Zeeuwse kerken, kapellen en kloosters, welke onder den Bisschop van Utrecht stonden: **VOIRTRAP alias 's GRAVENPOLDER** (2).

FORTUIN, plaat in het *Bergsche veld*, in de heerl. *Drimmelen*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Mads-en-Drimmelen*, op de regternijde van het Oude Maasje, met biez en beplant.

FORTUIN, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname* aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. de Eendragt, benedenwaarts aan de suikerplant. Slootwijk; 1750 akk. groot; met 45 slaven. Men heeft er eenen Watermolen. De Negers noemen haar **BAKI**.

FORTUIN(GOED-), of **GOED-FORTUINSELAND**, in het *Fr. ISLE DE BONNE FORTUNE*, in het Maleidsch *Si-PORAH*, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*, aan de Westkust van het eil. *Sumatra* en 26 m. van dat eil., N. W. van het eil. *Pogy*, waarvan het door eene straat van 5 m. breedte gescheiden is, 1° 55' Z. B., 109° 11' O. L.

Het is geheel met bosschen bedekt, en bevat de d. *Si-Bagan*, *Si-Laban*, *Si-Porah* en *Si-Oeban*, met eene bevolking van 1000 zielen. Zij zijn ligt bruin, beprikt of getatoueed, middelmatig van gestalte, en schijnen goedaardig, gezellig, mededeelzaam en niet diefachtig.

FORTUIN (DE-GOEDE-), voorm. naam van de verl. plant. **DE GOEDE-HOOP**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **GOEDE-HOOP (DE)**.

FORTUIN (GROOT-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*. Zie **BIROS**.

FORTUIN (LAND-VAN-), verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het op-

(1) Alle de overige plaatsen, welke wel eens elders op het woord **FORT** voorkomen, zede men op de woorden van onderscheiding.

(2) Men zie dit nader gestaafd door onzen geleerden mede-schrijver **J. AD UTRECHT DAMSELHUIS**, in zijn werk *de Provincie Zeeland, en hare aloude gesteldheid en geverpde vorming beschouwd*, bl. 65-66.

varen; palende bovenwaarts aan het verl. Land-van-Kendragt, benedenwaarts aan de koffijplant. Saltthalen.

FORTUINS-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Celebes*, Zie **GELEUKS-EILAND**.

FORTUINSEILAND (GOED-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*. Zie **FORTUIN (GOED-)**.

FORTUYN of **BENNEA**, heerenhuis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Hardegarijp*, waartoe het behoort.

Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. U. H. van **WIELINGA HUBER**, Raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van *Friesland*, woonachtig te *Cornjum*.

FORTUNA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee van Celebes*. Zie **GELEUKS-EILAND**.

FORTUNE, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, nabij de Zuidkust van *Sumatra*, onder $8^{\circ} 51' Z. B.$, $101^{\circ} 24' O. L.$ Het is met klippen omringd:

FORTUNE (ISLE-DE-BONNE-), Fr. naam van het eil. **GOED-FORTUIN**, in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*. Zie **FORTUIN (GOED-)**.

FORTWIJK, oude naam van de indigoplant. DE **TWEE-KINDEREN**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **TWEE-KINDEREN (DE)**.

FORUM-HADRIANI, voorm. wapenhuis, vermoedelijk door Keizer **AELIUS HADRIANUS** gesticht, dat waarschijnlijk gestaan heeft, ter plaatse waar thans het landgoed **ARENTSBURG**, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland* gevonden wordt. Zie **ARENTSBURG**.

FOSSA-CORBULONIS, Lat. naam van de **GRACHT VAN CORBULO**, in *Zuid-Holland*. Zie **CORBULO (GRACHT-VAN-)**.

FOSSA-DRUSIANA, oude benaming van den **NIEUWEN-IJSSSEL**, prov. *Gelderland*. Zie **IJSSSEL (NIEUWE-)**.

FOSSA-EUGENIA, Lat. naam van de **EUGENIAANSCH-GRACHT**, in *Oppe Gelder*, prov. *Limburg*. Zie **EUGENIAANSCH-GRACHT**.

FOSSA-OTTONIANA, grift of gracht, welke de Roomsche Keizer **OTTO de Grootte**, omtrent het jaar 980, heeft doen graven. Volgens sommigen zoude dit de tegenwoordige **HONTE** of **WESTER-SCHWELDE** tusschen *Zeeuwisch-Vlaanderen* en *Walcheren* zijn. Zie **HONTE**.

FOSSATUM-VETUS of de **OUDE-GRIJFT**, voorm. vaart of grift, prov. *Groningen*, welke de **Hunsingoërs** beweerden, dat de grensscheiding tusschen *Hunsingo* en *Fivelgo* was, hetwelk de **Fivelgoërs** ontkenden, zoodat daaruit eene hevige twist gerezen is. De eersten hebben, nadat zij, in het jaar 1252, in eenen veldslag overwinnaars waren gebleven, die grift, welke met modder gevuld was, weder opgegraven, en tot de zee toe doorgetrokken, opdat ze voor altijd eene grensscheiding zoude zijn. Thans echter is er geen spoor meer van te vinden.

FOSSA-EUGENIENNE, Fr. naam van de **EUGENIAANSCH-GRACHT**, in *Oppe Gelder*, prov. *Limburg*. Zie **EUGENIAANSCH-GRACHT**.

FOSSEMA of **VOSSEMA**, boerenwoning met eenige landerijen, **Fossema-Heert** genaamd, geh. in het **Westerkwartier**, prov. *Groningen*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Groningen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. ten W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Narum*, 10 mi. Z. van *Nuis*, waartoe zij behoort. Ten onrege wordt zij op sommige kaarten als een geh. aangegeven.

FOSSEMA-HEERT of **VOSSEMA-HEERT**, eenige landerijen onder *Nuis*, in het **Westerkwartier** der prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

FOSWERD, ook wel **BETHARIË** genoemd, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Ferwerd*.

Kolham, grenzende aan de, tot Hoogezand behoorende b. de Hoek of St. Maartenshoek en het na te noemen Foxhol; met 16 h. en 100 inw.

Hier werd de eerste branderij van mout- en brandewijn uit aard-appelen in de prov. Groningen opgericht, welke er nog in wezen is.

FOXHOL of FOXKOL, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van *Groningen*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Hoogezand*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Kropswolde*, waartoe het behoort, grenzende aan *Fcxham*.

Men telt er 45 h. en 340 inw. en heeft er eene afzonderlijke school, welke gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt. Ook wordt er een windzaagmolen, alsmede eene fabriek van sago-flora en verstoffen, gevonden.

Door dit geh. loopt eene vaart uit het Foxholstermeer, welke vaart zich bij het Foxhamster tolliek met het Winschooter of Schuittendiep vereenigt; en langs welke over het meer de Scheepvaart van Groningen ging, toen het diep tusschen Foxham en de Waterhuizen nog niet gegraven was.

Sommigen leiden den naam van dit geh. af van een gevecht, hetwelk hier in 1499, tusschen de Groningers en den dapperen Saksischen bevelhebber, den Ridder NITTAAT Fox, voorviel, en waarin deze laatste sneuvelde; doch aangezien dit geh., in eenen brief van 1460, reeds VOSKOL genoemd wordt, blijkt daaruit ten duidelijkste het verkeerde van dit gevoelen.

In het jaar 1460 verkregen het klooster Essen en de Groninger Burgemeester WILLEM HIDDINGA, benevens zijne zuster, de vrije uitvaart door eene van hen gegravene sloot uit VOSKOL, welke sloot naar den Borg liep, en mede langs eene andere sloot, denkelijk de Muldersloot, liggende buiten den weg te Kolham en zich uitstreckende tot aan de Ee.

In het jaar 1612 liet de stad Groningen hier eene veengrupping van 14 v. wijdde graven.

FOXHOLSTERMEER of FOXKOLSTERMEER, meer in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, gem. *Kropswolde*, W. van Foxhol.

Dit meer is een eigendom der stad Groningen, die for het regt van vischerij jaarlijks van verhuurt.

FOXWOLDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en $4\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Roden*; met 21 h. en 150 inw.

FOYNGA of FEINGA, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Doekum*, 1 u. N. O. van *Kollum*, waartoe het behoorde.

FRAAM of FRAEK, voorm. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Apingedam*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van *Onderdendam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Middelberd*, 5 min. N. van het d. *Huisinge*, waartoe hij behoorde.

Zij heeft aan de CATERS en, in 1620, aan WILLEM COENDERS VAN HELPEN, Gouverneur van Lieroord, toebehoord, en is omtrent honderd jaren geleden, en wel omtrent het jaar 1738, gesloopt. Op de kaart der Heeren COENDERS VAN HELPEN, uitgekomen tusschen 1675 en 1691, staat nog eene teekening van dien burg, met het wapen van COENDERS. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans eenige boerenwoningen, welke een geh. vormen, mede DE FRAAM geheeten.

FRAAM-TIL of FRAEK-TIL, zeer bekende brug in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, Z. van *Middelstum*, over het riviertje of diep, dat van Fraam loopt naar den Delleweg, onder dezen met eene pomp heenloopt en zich bij FRAAM-TIL in het vaarwater naar *Middelstum* uitstort.

FRAANAKKER, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, in latere tijden aan de stad *Franeke* getrokken. Zie **FRAANKE**.

FRAYLEMA, voorn. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **FRAYLUMA**.

FRAYLEMABORG of **FRAILENBURG**, burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en 5 u. O. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Hoogerzand*, gem. en ½ u. N. O. van *Slochteren*, ten O. van den rijweg gelegen.

In de dertiende eeuw moet reeds een sterk kasteel bestaan hebben, waar nu **FRAYLEMABURG** gevonden wordt. De eerste, die men als bezitters daarvan vermeld vindt, waren de **FRAYLEMA's**, uit welk geslacht het, door het huwelijk van **HILLEBRANDA FRAYLEMA** met **Jonkheer SEINO RENCKERS**, in het geslacht van **RENCKERS** (thans **RENGERS**) kwam; waaruit het, in het jaar 1691, overging aan **HENRIK PICCARDT**, Raad en Syndicus van de Ommelanden, die met **Jonkvrouw ANNA ELIZABETH RENCKERS** gehuwd was. In 1781 kwam het heerlijk vervallen huis, met de daarbij behorende, gedeeltelijk omgehouden bosschen, door aankoop, in handen van den Heer **Mr. HENDRIK DE SANDRA VELDTMAN**, die alles weder in behoorlijken stand bragt, en van wien het vererfde aan diens eenig overgebleven kind, **HERMANNA LOUISE CHRISTINA**, die in het jaar 1810 gehuwd is met **Jonkheer JOHAN HORA SICCAMA**. Deze overleden zijnde, is zijne weduwe, in het jaar 1831, hertrouwd met **Jonkheer WIARDA HORA SICCAMA**, die het thans nog bezit (1).

Het bij **FRAYLEMABORG** behorende bosch, tuinen en boomgaarden, bevat eene uitgestrektheid van ongeveer 51 bund.

Het wapen dezer burg is een schild met drie golvende baren van groen en silver, afwisselende geplaatst tusschen drie roode dwarsbalcken en eenen zwarten zeedraak over alles heen geplaatst.

FRAYLUMA of **FRAYLEMA**, voorn. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, bij *Losdorp* waartoe zij behoorde. Op de kaart der Heeren **COENBERGERS VAN HELPEN** staat nog eene teekening van dezen burg met het wapen van diens toenmaligen bezitters.

FRAILENBERG, voorn. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **FRAYLEMABORG**.

FRANCIS-POLDER (ST.), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zee-land*. Zie **FRANCIS-POLDER (ST.)**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorn. kloost. te *Amsterdam*, op de *Oudezijds-Achterburgwal*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorn. kloost. te *Amsterdam*, in de *Oude-Hoogstraat*. Zie **PAULIANEN-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorn. kloost. te *Appingedam*, prov. *Groningen*.

Het was een mannenklooster, dat in 1528 gesticht, doch na de Hervorming geheel gesloopt is (2).

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorn. kloost. te *Delft*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorn. kloost. te *Deventer*, in *Zal-land*, prov. *Overijssel*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

(1) Zie de *Groninger Volks-Almanak* voor 1840, waarin de Heer **Mr. I. P. TREBLING** heeft gegeven eene beknopte geschiedenis en beschrijving van **FRAYLEMABORG**, met twee plaatjes, het eene van den staat des burgs voor 1781, en het tweede van den tegenwoordigen staat, met eene teekening van een wapen, hetgeen de Schryver opgeeft voor dat der heerlijkheid van *Slochteren*, maar vermoed wordt dat van het geslacht **FRAYLUMA** te zijn. Ook vindt men van **FRAYLEMABORG** eene afbeelding en beschrijving in **Mr. C. P. E. ROBIJÉ VAN DER AA**, *Oud Nederland in de uit vroegeren dagen, overgebleven burgen en huizen geschetst en afgebeeld*.

(2) Zie **MATTHAËUS**, *Analekten*, IV, pag. 522.

FRANCISKANER-KLOOSTER of **BROOLSTYEN-KLOOSTER**, voorm. kloost. te *Diekirch*, in het groot. *Luxemburg*.

Het was een ruim en fraai gebouw, maar werd bij de omwenteling van het jaar 1794 vernietigd.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Edam*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, **ST. AGNISTEN-KLOOSTER** of **GRAAUWES-TER-KLOOSTER**, voorm. kloost. te *Elburg*, op de *Vetwe*, prov. *Gelderland*.

In 1418 vereenigden zich eenige zusters te Elburg. Deze verkregen in 1425 van **ZWEDER VAN COLNBORG**, den twee en vijftigsten Bisschop van Utrecht, de vergunning een besloten klooster en kerk te mogen bezitten, en daarin, naar den derden regel van **ST. FRANCISCUS**, als Graauwe zusters gekleed, te leven. In 1474 verkocht de Regering aan haar de geheele Aferstraat, met beding om de huizen, op de Breestraat uitkomende, voor wereldlijke personen bewoonbaar te houden. Dit klooster, na de Reformatie vernietigd zijnde, dienen de gebouwen thans tot woon- en pakhuisen; terwijl de kerk tot eene Lagerè school is ingerigt.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. onder *Giethoorn*, prov. *Overijssel*.

Men wil, dat de Monniken uit dit klooster de eerste geweest zijn, die de turf gegraven hebben.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Grave*, prov. *Noord-Brabant*.

Het werd bewoond door Nonnen van de orde van **ST. FRANCISCUS**. Nadat Grave door den Prins van Oranje ingenomen was, werd dezen Nonnen toegestaan haar klooster te mogen blijven bewonen en de inkomsten daarvan te blijven genieten, mits zij eene jaarlijksehe erkenning voor deze gunst aan den Raad des Prinses van Oranje, te 's Gravenhage, betaalden. Zij namen hare godsdienst in eene kamer van het klooster waar, die echter te klein was om alle R. K. van Grave te bevatten, welke daarom nog een ander kerkhuis tot het uitoefenen van hunne godsdienst vergund werd. De Algemeene Staten hebben in het jaar 1751 besloten, dit klooster te laten uitsterven.

FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Groningen*, in de *Zwanestraat*. Zie **BROEDEN (TEN-)**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Haarlem*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, te *Hoorn*, onder *Haren*, in het *Goovert*, prov. *Groningen*. Zie **MARIA-OP-DE-HOORN**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Huissen*, op de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*.

Het was bewoond door Nonnen, die den derden regel van den **H. FRANCISCUS** volgden, en was door de Heeren van **BYLAND** gesticht en met inkomsten voorzien.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost., in en onder het bevoor der stad *Leeuwarden*, prov. *Friesland*. Zie **GALLIËN**.

FRANCISKANER-KLOOSTER of **KLOOSTER DER ZUSTERS VAN ARCOUDE**, voorm. klooster te *Leyden*, in de *Paradijsteeg*, omtrent de toenmalige stads vesten.

Het is een zeer rijk klooster geweest, waarin Nonnen van de derde orde van **ST. FRANCISCUS** woonden. Na de Hervorming is het geheel tot burgerhuizen vertimmerd.

FRANCISKANER-KLOOSTER of **RECOLLETEN-KLOOSTER**, voorn. kloost. te *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*..

Het is een der oudste kloostergestichten dezer orde in de zeventien Nederlandsche gewesten geweest, zijnde reeds in het jaar 1225 gesticht. Het stond in het midden der Bovenstad en werd in 1798 opgeheven. **NAPOLÉON** schonk de kloostergebouwen, benevens de kerk en de kapel van *Mansfeld* en de omliggende tuinen, den 10 October 1804, tijdens zijn verblijf te *Luxemburg*, aan de stad, tot eene stapelplaats van koopwaren, eene marktplaats, eene korenhal en eene openbare wandelplaats. De genoemde gebouwen werden echter eerst in het jaar 1829 afgebroken, ter vergrooting van het *Willemsplein* (vroeger *Napoleonsplein*), en ten dienste van het **NIJEUWE STADHUIS**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, **MINDERBROEDERS-KLOOSTER** of **RECOLLETEN-KLOOSTER**, voorn. kloost., te *Maastricht*, op den *Minderbroedersberg*, aan de *Tongerschestraat*.

De Franciskanen hadden zich reeds in het jaar 1254 te *Maastricht* gevestigd, en nabij de oude *St. Pieterspoort*, eene erve verkregen, om daarop een klooster en eene kerk te bouwen, welke zij ook eenen geruiszen tijd bezeten hebben. Dan, in 1658, werd hun, ter oorzaak van het bekend verraad, door de algemeene Staten, gelast de stad te ruimen; en zij begaven zich naar den *Lichtenberg*, een half uur gaans ten Zuiden der stad, op *Luiks* grondgebied gelegen, waar zij een nieuw klooster stichtten, Slavante genoemd. De Franschen, daarna, in 1675, *Maastricht* vermeersterd hebbende, gaven hun verlof, om weder binnen te komen, dan vermits hun klooster, gedurende hun afwezen, tot een **HOSPITAAL** en de kerk tot een **ARSENAAL** gemaakt was, moesten zij een' tijd lang zich behelpen, met eene kleine woning, niet ver van hun gewezen klooster; hetwelk duurde, tot in 1699, wanneer de Staat hun toestond, een nieuw klooster en kerk te mogen stichten, daartoe vergunnende eene opene plaats westwaarts van de kerk van *St. Servaas*, die de *Schuttershof* genoemd werd. Daar, hadden zij, na eene genoegzame som geld in *Holland* en elders te hebben verzameld, hun klooster gebouwd, op het hoogste en vermakelijkste oord der stad; dat nu de *Minderbroedersberg* genoemd wordt. De kerk was, naar de nieuwe bouwde, zeer wel ingerigt en werd in het jaar 1708 voltooid. Zij praalde, met eenen kunstigen predikstoel. Het koor was behangen met groote schilderijen, in welke de levensgevallen van den **H. FRANCISCUS**, die zij hunnen vader noemden, waren afgebeeld. Deze kerk, was mede onder die, welke meest door de gemeente bezocht werden, voornamelijk ter oorzaak van het Lieve Vrouwe beeld, dat daar bewaard werd, waaraan vele wonderen werden toegeschreven. Achter dit klooster was een ongemeen groote tuin aangelegd, die oostwaarts tegen den ouden stadsmuur eindigde.

De gebouwen van dit klooster zijn thans ingerigt tot een **HUIS VAN BURGERLIJKE EN MILITAIRE VERZEKERING**. De kerk is onder het Nederlandsche Gouvernement, ten koste der provincie, tot een **PALEIS VAN JUSTITIE** vertimmerd, en dient voor de zittingen van het Provinciaal Geregts-hof en de Arrondissements-Regtbank; een gedeelte van den kloostertuin is bij diezelfde gelegenheid tot het bouwen eener **KASERNE DER MARÉCHAUSSÉES** gebezigd.

FRANCISKANER-KLOOSTER of **KAPUCIJNEN-KLOOSTER**, voorn. kloost. te *Maastricht*, tusschen de *Begaerdestraat* en de eertijds genoemde *Roodestraat*, welke daarna de *Kapucijnenstraat* genoemd is, zoo als zij thans nog heet.

Dit klooster, hetwelk van eene grooten tuin voorzien was, is in 1609, door Monniken gesticht, die uit Antwerpen waren overgekomen. Geen vaste goederen bezittende, moesten zij eindelijk door de gemeente onderhouden worden. Met lof wordt van deze geestelijke Broeders vermeld, dat zij zich, als er, in het jaar 1625, te Maastricht eene allergevaarlijkste en besmettelijke ziekte heerschte, zeer verdienstelijk jegens hunne stadgenooten maakten. Zij offerden zich ter verpleging der zieken letterlijk op, zoodanig, dat de laatste Kloosterling bezweek, waardoor men genoodzaakt was, dit gesticht uit de andere kloosters der orde op nieuw te bevolken.

In het jaar 1765, werd dit klooster vereerd met een bezoek van den Pater-Generaal der Kapucijnen orde **PAULUS à COLINDRAS**, een Spanjaard uit een oud adellijk geslacht, die van twee Monniken zijner orde vergezeld, te voet omreisde om in alle de Kapucijnerkloosters, de visitatie te doen, en die hier met vele plegtigheden ontvangen werd.

Thans zijn de gebouwen van dit klooster ingerigt tot **KASERNE** voor **DE KAVALLERIE**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, **KLOOSTER DER PENITENTEN** of **KLOOSTER DER RECOLLETTINEN**, voorm. kloost. te *Maastricht*, in de *Boschstraat*, nabij de *Boschpoort*.

De *Recollettinen* zijn eerst in 1675, nadat *Maastricht* aan de *Franschen* was overgegaan, uit *Namen* derwaarts overgekomen, en hebben haar kerk en klooster op eenen, haar door de *Fransche* toegestanen, grond gesticht, die de *Schuttershof* genoemd was, dan die onderscheiden is van den anderen *Schuttershof*, op welks grond het *Minderbroeders-klooster* stond. De kerk was aan den **H. ANTONIUS VAN PADUA** toegewijd, en stond onder den *Provinciaal* der *Minderbroeders*. De *Nonnen* maakten er allerlei werkjes in was, welke zij aan hen, die het klooster kwamen bezigtigen, te koop boden. Het diende mede tot eene kostschool voor jonge meisjes, die er in de *Fransche* taal en in allerlei handwerken onderwezen werden. Later zijn de gebouwen van dit klooster ingerigt tot eene **KASERNE** voor **DE INFANTERIE**, waartoe zij nog dienen.

FRANCISKANER-KLOOSTER, ook **KLOOSTER-DER-BOOGAARDEN**, **BEGAARDEN** of **BEGGAARDEN** genoemd, voorm. kloost. te *Maastricht*, in de *Wismakersstraat*.

De bewoners waren voorheen wereldlijke personen, die te zamen woonden; met laken weven hunnen kost wonden; in het jaar 1286 den *derden* regel van **St. FRANCISCUS** aannamen, en in het vervolg dit klooster, benevens de kerk, die aan **St. MICHAËL** was toegewijd, bouwden. Zij waren gesteld over de inzameling der liefdegaven, welke werden aangewend, om *Christenslaven*, die door de *Barbarische* zeeroovers gevangen waren, uit de *slavernij* vrij te koopen, en plagten zich toe te leggen op het onderwijs der jeugd in de beginselen der *Latijnsche* taal. — De gebouwen worden thans gebezigd tot eene particuliere woning.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, buiten de *Hoogwoerdspoort* der stad *Leyden*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTER**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Utrecht*, aan het *St. Janskerkhof*. Zie **MINDERBROEDERS-KLOOSTERS**.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Utrecht*, op de *Oudegracht*. Zie **REGULIERS-HUIS**

FRANCISKANER-KLOOSTER, in de griet. *Wijmbritseradeel*, kw. *Westergoo*, prov. *Friesland*. Zie **GROENDIJK**.

FRANCISKANER-KLOOSTER of **HET-KLOOSTER-HET-HOSPITAAL**, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, te *Zutphen*, bij de Hospitaals-Binnenpoort.

Het heeft zijnen naam ontleend van het nabijgelegen gasthuis of hospitaal, en er waren twaalf Franciskaner Nonnen in woonachtig, welke de zieken in het hospitaal verpleegden. Het is in het jaar 1872 vernietigd. — Van de gebouwen is niets meer aanwezig.

FRANCISKANER-KLOOSTER, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, nabij *Zutphen*. Zie **GALILEËN**.

FRANCISPOLDER (ST.-), **ST. FRANCISPOLDER** of **ST. FRANÇOISPOLDER**, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. en kant. *Hulst*, gem. *Sas van Gent*, ook gedeeltelijk liggende onder de Belgische gem. *Zelsaete*; palende N. en O. aan den Polder van *Canisvliet*, Z. en W. aan België.

Deze pold. is groot, volgens het kadaster, 157 bund. 65 v. r. 90 v. ell.; waarvan 29 bund. 27 v. r. en 80 v. ell. onder *Sas van Gent*, en onder deze 26 bund. 84 v. r. 74 v. ell. schotbaar land.

Het schijnt, dat deze pold. vroeg, en wel in het jaar 1615, is bedijkt geworden, doch later weder is ondergevlodid, ten minste hebben de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, bij octrooi van 1 Junij 1709, aad **ADRIAAN PIETERSEN**, Generaalmeester van de munt en **NICOLAAS LE BLOIS**, Ontvanger van de convoyen en licenten te *Gent*, concessie verleend » om de landen van den **ST. FRANCISPOLDER**, gelegen in » den ambachte van *Assenede*, voor zoo vele die liggen op den bodem » van den staat, te herdycken ende te beverschen, » en zulks onder anderen op de voorwaarde, dat de geotrooijeerden het honderdste gemet, *pro ministerio divino* zullen bedijken, zijnde ten zelfden jare, en wel den 23 Julij, aan gemelden **NICOLAAS LE BLOIS** en aan **PIETER VAN ZELS**, Burgemeester van *Wachtebeke*, ambachte van *Assenede*, gelijk octrooi door den Koning van Spanje verleend, voor de bedijking van het deel van den gezegden polder op Spaansch territorie gelegen.

In den **ST. FRANCISPOLDER** staan slechts 5 hofsteden en eene bijzondere woning. Hij watert door eene sluis in het *Canisvliet* uit, en het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, bijgestaan door eenen *Penningmeester*.

FRANÇOISPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

FRANEKER, kerk. ring, prov. *Friesland*, klass. van *Harlingen*.

Zij bestaat uit de volgende 11 gemeenten: *Franeker*, *Achlumen-Hitsum*, *Dongjum*, *Dronrjpp*, *Herbaijum*, *Peins-en-Sweins*, *Ried-en-Boer*, *Schalsum*, *Schingen-en-Slappeterp*, *Tjum*, *Welsrjpp-en-Baijum*, telt 7000 zielen, en bevat 16 kerken, bediend wordende door 12 *Predikanten*.

FRANEKER, gem., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen* (3 m. k., 9 s. d.); palende N. aan het d. *Dongjum*, N. O. aan *Schalsum* en *Sweins*, alle in de griet. *Franekeradeel* gelegen, O. aan *Welsrjpp*, in de griet. *Hennaarderadeel*, Z. aan *Tjum* en *Hitsum*, griet. *Franekeradeel*, W. aan *Herbaijum*, griet. *Franekeradeel*.

Deze gem. bevat de st. *Franeker*, met haren *Klokslag*, alsmede *Franeker-Uitburen*, certijds het eerste dorp van de grietenrij *Franekeradeel*, later daarvan afgescheiden en onder het behoor der stad gebracht. Deze *UITBUREN* strekken zich in de lengte $1\frac{1}{2}$, en in de breedte 1 u. uit, en bevatten de buurten: *Arkens*, *Salwerd*,

Lutje-Lollum, Miedum, Doijum, Kie, Lankum en War. In den Klokslag zijn begrepen het Vliet, ten westen van de stad, en Vijfhuizen en Zevenhuizen, ten oosten van FRANKA, aan de trekvaart naar Harlingen en Leeuwarden gelegen. Van de vroeger in deze gemeente gelegene aanzienlijke staten, mogen, als nog overig, genoemd worden: Groot-Lankum van Mevr. de wed. B. RODENHUIS en Salwerd, de buitenplaats van den Heer FRANK DINKS FOYTHUS, benevens Sjaardama, tusschen Salwerd en de stad, ongeveer ter plaatse, waar nog in de eerste helft der vijftiende eeuw het kasteel van dat geslacht heeft gestaan; Noordaburg, tusschen den Leeuwarder trekvaart en Lutje-Lollum, is in de vorige eeuw, Klein-Lankum, zoo vermaard als de woonplaats van den beroemden PRAUS CAMPER, voor weinige jaren gesloopt.

De stad was in vroegere eeuwen aanzienlijk als hoofdplaats en regtzetel van de Vijf Deelen, waarvan nog de gewoonte is overgebleven, van de dijkbesturen dier deelen, om hier op het raadhuus hunne hoofdvergaderingen te houden.

Deze gem. beslaat eene oppervlakte van 1723 bund. 73 v. r. 92 v. ell., telt 830 h., bewoond door 1182 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 5200 inw. Men vindt er 2 scheepstimmerwarven; 3 steensbakkerijen; 1 pottbakkerij; 3 fabrieken van dakpannen en estriken; 3 saaijfabrieken; 2 wagenmakerijen; 1 houtzaagmolen, 1 pel- en 2 korenmolens.

De Herv., welke er 4000 in getal zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Harlingen*, ring van *Franker*, behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. De eerste, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES ACROTIUS, die in het jaar 1572 herwaarts kwam en in het jaar 1575 weder moest vlugten. De Predikanten worden beroepen door den kerkeraad, na bekomen handopening van de Regering, aan welke het gedane beroep ook ter goedkeuring moet aangeboden worden.

De Doopsgez., van welken men er 200 aantreft, maken er mede eene gem. uit, welke tot de *Eerste klasse der provincie Friesland* behoort, en door eenen Predikant bediend wordt.

De 5 Evang. Luth., en de eenige Herst. Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. van *Harlingen*.

De R. K., die er 900 in getal zijn, onder welke 700 communicanten, maken eene stat. uit, die tot het aartspr. van *Friesland* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt.

De Isr., van welke men er ongeveer 30 aantreft, behooren tot de bijkerk te *Harlingen*.

Men telt in deze gem. 4 scholen, die door een gemiddeld getal van 520 leerlingen bezocht worden.

De stad FRANKA ligt 4 u. W. van Leeuwarden en 2 u. O. van Harlingen, zeer gelegen voor den handel in granen en veldproducten, aan de trekvaart van Leeuwarden naar Harlingen en de vaarten naar Barradeel, het Bildt, Sneek en Bolsward; terwijl de straatweg van Leeuwarden naar Harlingen midden door de stad loopt. Zij is de derde in rang onder de steden der provincie Friesland, bevat in den omtrek een klein half uur gaans, beslaat binnen hare muren eene oppervlakte van 30 bund. 17 v. r. 94 v. ell. en telt 637 h., bewoond door 835 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3800 inwoners. Het is eene oude stad, welke in het jaar 1191, reeds stadsregten had.

Eenige uitpringsende hoeken, vooral in het Noordwesten, en in het Zuidoosten uitgezonderd, is de gedaante genoegzaam eivorm. De stad heeft nimmer enig geregeld bolwerk gehad, behalve in het Oosten aan de Oosterpoort, en een ravelijn vóór de Noorderpoort, zoodat zij genoegzaam zonder eenige verdediging was, des niettegenstaande heeft zij echter, in het begin der zestiende eeuw, eene strenge belegering uitstaan. Zij heeft voorts drie land- en vier waterpoorten. De Oosterpoort of Dyksterpoort, weleer voorzien van eenen hoogen ronden toren, is in de noordelijke flank het eenigste bolwerk der stad, liggende daar eene lange valbrug over de gracht. De Westerpoort is in het zuidwesten der stad, aan den Harlinger straatweg, en had weleer twee valbruggen, doch thans maar ééne vaste brug. De Noorderpoort in het noordwesten, en in het midden der vorige eeuw, geheel nieuw, in den Iönischen smaak opgebouwd, is in 1863 afgebroken. Uit deze komt men in het ravelijn en van daar over eene valbrug en eene fraaie steenen brug, door een kostbaar ijzeren hek, ter wederzijden draaijende in twee zware netgewerkte zuilen van blauwen steen, op den rijweg naar Dongjum. Niet ver van de Oosterpoort staat in den stadswal een oude toren met eenen swaren pijnappel, de Buiskool genoemd, aan welke de Leeuwarder Waterpoort is gebouwd. Verder noordwaarts had men vroeger de Dongjumer Waterpoort, met twee ouderwetsche zeskante torens. Thans ligt daar eene eenvoudige brug over de uitvaart naar Dongjum. Verder westwaarts stond in den wal een oude dikke toren, dienende tot een stads-kruid- en amunitie-beis; niet verre van daar, even voorbij de Noorderpoort, had men de Sexbierumer Waterpoort, beide afgebroken en de laatste door eene brug vervangen. Bij de Westerpoort is de Harlinger Waterpoort, boven welke men voorheen aan den buitenkant, het volgende versje las :

URBS RECRETI CHRISTO, PACI NUMQUE SACRATA ;

ERGO BOMES ZANTUM, NON CUPIT ILLA MALOS.

(d. i. Deze stad is aan Christus, aan den vrede en de mozen gewijd; daarom begunstigt zij zeer den goeden, doch niet den kwaden). Tusschen deze poort en het oostelijke ravelijn zag men weleer nog twee ouderwetsche, doch half afgebrokene torens, welke thans geheel gesloopt zijn. Tusschen de Noorder- en Westerpoort springt de wal, met eene onregelmatige cirkeltrek, uitwaarts, en sluit een stuk weiland in, dat weleer een diepe vijver was, in het midden van welke het beroemde Sjaardama Slot, uit het water was opgehaald.

De ligging der stad is zeer behagelijk. Van den wal af ziet men rondom in eene uitmuntende landouw, terwijl de met vee als besaaide velden, het oog bekooren en een heerlijk gezigt opleveren. De stad is van binnen doorsneden met wateren, doch welke uithoofde van de nabijheid der zee, als stroomende van Harlingen door FRANKER, soms brak zijn. Een aantal bruggen of steenen pijpen zijn voor de gemeenschap der onderscheidene buurten noodzakelijk, waarom er dan ook twintig gevonden worden. In het jaar 1668 had op eene dier bruggen een aanmerkelijk geval plaats. De Veldmaarschalk Graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU, destijds terugkeerende van de begrafenis des Frieschen Stadhouers WILLEM FREDERIK, had het ongeluk, door het breken daarvan, in het water te vallen, en werd met moeite gered. Deze brug draagt na dit voorval nog den naam van Mauritsbrug.

Men houdt te FRANKER twee jaarmarkten, ééne in Julij en ééne in October. Er sijn keemarkten, in Mei en November, en eene paardemarkt in October.

Onder de openbare gebouwen komt hier allereerst in aanmerking het Athenæum, voorheen het hoogeschoolgebouw, thans nog wel het bezienswaardigste deser stad, en zulks te meer, omdat geene academie of atheneum onzes vaderlands met dat van FRANKRIJK kan vergeleken worden, wat den gepasten vorm en doelmatige inrigting van de academische gebouwen en instellingen te zamen genomen, betreft. De nette akademiekerk, ter zijde van den ingang en het binnenplein, met de gedenkteekenen van A. F. VAN SCHURMAN, HENRICUS ASTORIDES VAN DER LINDEN, PASOR, AHERNSWOORDT, VAN DUNYB enz.; de welingerigte collegiekamers, met de daarbij behoovende verzamelingen, waaronder die van natuurkundige instrumenten bijzonder uitmunt; het Theatrum Anatomicum; de senaatkamer met de afbeeldingen van de meeste Hooggeleerden, die hier overleden zijn; de bibliotheek, in het jaar 1783 met een aanzienlijk legaat van ABRAHAM FERDINAND VAN SCHURMAN, eenen kleinzoon des broeders van de zoo vermaarde ANNA MARIA VAN SCHURMAN, vertrijkt, alwaar, behalve 12,000 of 13,000 beekdeelen, tevens eene kast bewaard wordt met seldzaamheden een aantal portretten, werkdoosjes, bijbels enz. van ANNA MARIA VAN SCHURMAN; alsmede nog eenige portretten der oudste Hooggeleerden en eene soogenaamde hout-bibliotheek, bevattende doozen, in den trant van boeken, de bladeren, bloemen, zaden enz. van verschillende boomsoorten; de onmiddellijk hiernevens gelegen fraaije Hortus Medicus, met de orangerie en de ruime woning des Hooggeleeraars in de Botanie; het afzonderlijke Laboratorium Chemicum; dit alles is vereenigd op eene wijze, welke deze voortreffelijke instelling grooten luister bijzet.

Het Stadhuis, ten deele een oud gebouw, is in het jaar 1801 gesticht, en zeer net gemaakt naar den smaak van die tijden. Het staat met den voorgevel naar het Oosten, doch thans is slechts het voorste gedeelte van dit oude gebouw in wezen, zijnde het achterste of Westelijke gedeelte, in het jaar 1760, zeer fraai geheel nieuw opgebouwd. Men gaat in dit gebouw langs eenen stoep, welke van weerskanten zes trappen heeft, door eenen ruimen onderwetschen ingang, die met gepaste wapenen, beeldwerk en opschriften versierd is, en een ruim voorportaal, dat twee kruiskozijnen ten Oosten en vier ten Noorden heeft, benevens eene pui met drie ramen. Dit gebouw is voorts van allesins geschikte vertrekken voorzien, waaronder eene groote fraaije raadkamer. Boven op dit gebouw ziet men eenen toren van een fraai maaskel, waarin de stads klok hangt. Ten Zuiden van het oude Stadhuis is, in het jaar 1760, een net nieuw gebouw gesticht, dienende beneden tot eene woning voor den Kamerbewaarder en boven tot eene wachtkamer.

De Stads waag, in het jaar 1804, door den Hertog van Saksen ge-octrojceerd, is zeer wel gelegen, als zijnde op de Voorstraat, boven eene steenen brug gemetseld, waardoor de goederen, aan den achterkast, door middel van een windas, uit de doorvarende schepen geligt en ter wage gebragt kunnen worden. Boven de Waag is een ruim vertrek, thans dienende tot een Magazijn van kleeding en wapening voor de Schutterij.

Het Grietenijhuis van Franekeradeel, aan de Breede plaats, zijnde een gedeelte van het Oude Dekama-huis, is mede een zeer doelmatig gebouw.

Hoogst bezienswaardig is het Planetarium of beweegbare Hemelsluisel, dat door den eenvoudigen Wolkammer KISS EISENA van Dronrijp, van 1773 tot 1780, geheel alleen uitgevonden en in zijne snipperarea

vervaardigd is. De beweging van bijna alle de planeten of dwaalsterren rondom de zon heeft hij aan den zolder van eene binnenkamer, in zijn woonhuis, voorgesteld en daarboven door een uurwerk in beweging gebracht, zoo kunstig en naauwkeurig, dat het de bewondering van menschen uit bijna alle oorden der wereld opwekt. Het rijk is door aankoop eigenaar geworden van dit kunststuk en van het gebouw, waarin het gevonden wordt. Het voortdurend behoud daarvan is dus verzekerd, terwijl de dankbare stad of wel de edelmoedigheid van Jonkheer **ISBERT AEMSA VAN HUALDA**, voormaals Gouverneur van Friesland, den maker nog bij zijn leven, vercoerde, door het plaatsen van zijne beelden op de raadzaal van het stadhuis.

De Hoofdkerk, thans de eenige, die bij de Herv. gebruikt wordt, was voor de Reformatie aan den **H. MARTINUS**, Bisschop van Tours, toegewijd. Destijds waren in deze kerk onderscheidene vikarijen en prebenden: als eene vikarij van **St. CATHARINA**, eene vikarij van **St. NICOLAAS**, eene prebende van **St. JAN**, eene andere van de **H. H. CASPIJUS** en **CASSIPIANUS**, eene derde van de *Lieve Vrouwe ter nood* en eene vierde prebende, Sjaerdema-leen genaamd. Alle deze vikarijen en prebenden werden door Priesters bediend; zoodat er zes Priesters, gedurende de godsdienstoefening, ten dienste van den Pastoor stonden. De pastorij bragt 300 goudgulden (450 guld.) op, de eene vikarij 200 goudgulden (300 guld.). Twee prebenden bragten evenveel op als die vikarij: de twee andere prebenden hadden een inkomen van 100 goudgulden (150 guld.) De Proost van de **St. Janskerk** te Utrecht trok van de pastorij 31 postulaatgulden (62 guld.). In het jaar 1543 zijn de vaten, tot de kerkelijke dienst behoorende, uit de hoofdkerk gestolen. Het gebouw is ruim 88 ell. lang. Van binnen ziet men, aan weerskanten, eene rij van 32 pilaren, die geheel om het koor rondloopen. De kerk heeft drie ingangen, een in het Oosten, een andere in het Zuiden en de derde in het Noorden. Tegen het Westen staat de toren, ongeveer 63 ell. hoog, zijnde de spits thans iets lager dan vóór den Hemelvaartsdag van 1714, toen de toren, van boven door den bliksem getroffen, voor een gedoelte afbrandde, hoewel verdere rampen, door de waakzaamheid der inwoners, tijdig werden gestuit. Welcer had deze toren een omgang van zwaren hardsteen, doch thans bestaat zij uit eene ijaeren ballustrade. In den toren is een uurwerk met vier wijzerplaten, waarin drie klokken hangen. Binnen in de kerk, tegen den toren, vindt men een zeer schoon orgel, dat in het jaar 1842 is voltooid, en de plaats vervangt van een sedert lang onbruikbaar werk. In de kerk zag men voorheen eene menigte gedenkteekenen van adellijke familiën, die hier welcer hebben gebloed, gelijk ook van eenige voornamen Hoogleeraren. Deze werden in het jaar 1796 weggenomen en later heeft het slechts mogen gelukken twee daarvan eenigzins te herstellen. De predikstoel, die eenvoudig doch welgemaakt is, wordt tegen een der pilaren in het Noorden gevonden. Wat oostelijker is de bank van de stadsregering, en daar tegenover die der Hoogleeraren van het atheneum, hebbende deze banken in het Oosten beide eenen halven cirkel, waarmede zij nabij elkander komen. Ook vindt men hier vele gestoelten, welcer door ridderlijke geslachten, die te **FRANKEK** de voornaamste huizen hebben, bezeten en gedeeltelijk tegenwoordig bij die huizen behoorende. Eindelijk hangen in de kerk vier koperen kaarsenkroonen.

De **Dooptgezinde Kerk**, op de *Zilverstraat*, in een achterhuis, aan den stadswal grenzende, en van voren door eene lange stoeg in-

gaande, is van binnen zeer net, gaande men daarin door een dubbele deur, wanneer men tegen den zuidoostelijken muur den predikstoel, en ter wederzijden de Diakensbank heeft; boven de zitbanken, aan de drie overige muren vindt men gaanderijen, welke op net bewerkte pilaren rusten.

De R. K. Kerk, aan den H. FRANCISCUS toegewijd, stond vroeger in de *Zileerstraat*; zij was boven het woonhuis van den Pastoor, en in het midden der vorige eeuw bijna geheel vernieuwd en met een gewelf voorzien; het groote altaar stond tegen het Noordoosten, en was fraai versierd; daar tegenover zag men het orgel op eenen hangzolder, en in den omtrek gepaste beelden en schilderijen. De tegenwoordige, mede aan den H. FRANCISCUS toegewijd, is in het jaar 1851 gebouwd en staat aan *Godsakker*.

De Nieuwe Begraafplaats buiten de stad is zeer voortreffelijk ingerigt en levert vele fraaije gesigten op de omliggende dorpen en landerijen op.

Het Blauw- of Klaarkampster-Weeshuis, aan de *Dijkstraat*, bij de zoogenoemde *Prins Mauritsbrug*, is een ruim gebouw, zeer bevoordeeld door GERARDUS AGRICOLA, een man van groote geleerdheid, en Abt van Klaarkamp, in dit huis overleden den 17 September 1898, hetwelk naar hem het Klaarkampster-Weeshuis genoemd wordt. Het getal der kinderen is niet altoos het zelfde, staande de begeving van eenige plaatsen aan voorname huizen en familiën, en die der overigen of niet op zijn tijd vervulde, aan den vrijdom van het Weeshuis. Dit huis is tamelijk gegoed, heeft eene fraaije binnenplaats, en wordt zeer net onderhouden. Aan den zijmuur van dit gebouw is een aanzienlijk monument, verbeeldende, in eenen zwaren steen verheven uitgehouwen, het ongeval aan Graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU op de Kettingbrug overkomen, met dit opschrift: A°. 1685 DEN 6 JAN. N. SYTL WERT SIJN DOORL. FURST GEN. JOHAN MAURITSE FORST TOT NASSOU, HIER WONDERLIJK SYT WATERSNOODT VERLOST.

Het Proveniershuis is thans een oud enkel huis van eene verdieping, op de *Schilbanken*, met eene steeg aan den Oostkant, door welke men naar de kamertjes gaat, die acht in getal zijn. Weleer was dit gebouw een openbaar huis, hetwelk door den Stadarentmeester werd bestuurd en aanzienlijke goederen bezat; doch door de kwade besturing der stadszaken, omtrent het midden der zeventiende eeuw, zijn al die goederen te zoek geraakt, en het huis zelf is een eigendom geworden van bijzondere personen, die de kamertjes geven aan behoeftige lieden, welke niet alleen geene andere voordeelen trekken, maar ook nog zelf de kamertjes moeten onderhouden.

Het Westerhuis-Vrouwen-Gasthuis, zijnen uitgang hebbende in het *Nieuwhof*, is zijne stichting verschuldigd aan de liefdadige schikking van wijlen Mevrouw WESTERHUIS. Deze, behalve vele andere aanzienlijke goederen, ook het Martenahuis te FRANCKEN in eigendom bezittende en bewonende, vermaakte bij uitersten wil 6000 gulden, tot opbouw van 18 kamers, voor weduwen of oude deugdsame vrijsters, te bouwen naast den hof der overledene, achter het groote huis en tot onderhoud, zoo der kamers als tot ondersteuning der daarin geplaatste weduwen en vrijsters, vier boerenplaatsen, en al hare obligatiën op de stad Dockum; stellende tot Regenten van dit gesticht de Diakenen der Hervormden. Ingevolge van dien werd dan ook door Diakenen dit huis gesticht, en wordt het nog steeds in stand gehouden. Het huis selve is een net gebouw en van eene vierkante gedaante, in

het midden een fraai en ruim bleekveld hebbende, waar langs men, op een steenen gangpad, voor de vensters der kamers kan rond wandelen.

Het Armhuis, hetwelk, in de jaren 1785 en 1786, in het noordelijk gedeelte van den ouden tuin van Sjaardama-huis, is gebouwd, zoo tot huisvesting van bejaarde stadsarmen en kinderen, die anders bij gemeene lieden besteed moesten worden. Dit gebouw is een groot dubbel dwarshuis, waarin vele vertrekken zijn, en is met zijne voorste zijde naar de aldaar noordwaarts loopende stads binnengracht gekeerd, waarin men tien schuiframen, benevens eene groote deur in het midden en twee kleinere zuid- en noordwaarts telt.

Nog heeft men hier ook een Diakonie Weeshuis, op den hoek van de *Voorstraat*, waar deze naar de *Vijverstraat* draait, welcer het Zwart-Weeshuis genoemd naar de kleding der kinderen, en tot onderscheiding van het Burger-Weeshuis, waarin de kinderen in het blaauw gekleed zijn. Dit huis, te voren Rozendal genoemd en van sommigen voor eene herberg gehouden, werd in het jaar 1668 tot een Weeshuis verbouwd. Het was ruim en kon vele kinderen bevatten.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen te FRANKER, verdient vooral melding het *Athenæum*. Oudtijds was het eene akademie of hoogeschool, en naast die van Leyden de oudste in ons Vaderland. Zij werd in 1588 opgericht, en was meer dan twee eeuwen de kweekplaats van een groot aantal beroemde mannen, in alle vakken van geleerdheid; maar inzonderheid, gedurende eenen geruimen tijd, de zoo aanzienlijke godgeleerde school van COCCIJUS, van 1636 tot 1680; en ook de beide niet min vermaarde letterkundige scholen, die der Oostersche talen van SCHULTENS van 1715 tot 1729, en die der Griekse van HENSTENIUS en VALCKENHAR van 1717 tot 1766, zijn er mede eerst ingesteld en gevormd, eer zij naar Leyden werden overgebracht; gelijk mede eene wiskundige school van 1695, van ADRIANUS MERTIUS, begonnen, onafgebroken door een aantal Hoogleeraren, die allen inboorlingen van Friesland waren, daaraan roemrijk is voortgezet. In het jaar 1811 is deze Akademie, ofschoon toen nog in goeden bloei, door den Franschen Keizer vernietigd, waarna, bij Koninklijk besluit van 2 Augustus 1815, alhier een Athenæum is opgericht, waarbij, uit aanmerking van de oude verdiensten der Akademie, ook voor het onderwijs in de geneeskunde twee Hoogleeraren werden aangesteld. In vroegere tijden studeerden aan deze Akademie ook vele buitenlanders als: Franschen, Engelschen, Duitschers, Hongaren, Pruisen, Noorwegers enz., en werden aldaar gepromoveerd; zóó was zij overal vermaard geworden. De Staten van Friesland, besloten daarom hier eene gelegenheid open te stellen, alwaar voor het minst 60 Studenten zoowel Nederlanders als buitenlanders, dagelijks open tafel hadden en goed onthaald werden voor *f* 45,00 's jaars, naar de tegenwoordige Nederlandsche munt berekend; naderhand werd deze prijs tot op *f* 72,80 verhoogd. Thans telt men te FRANKER 25 Studenten, aan welke door 6 Hoogleeraren en 5 Lectoren onderwijs wordt gegeven.

Voorts heeft men er eene voortreffelijke Latijnsche school, met 20 leerlingen, waar door eenen Rector en eenen Conrector wordt onderwijs gegeven. Ook is er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 September 1809 is opgericht en 70 leden telt. — Nog is er een Postkantoor gevestigd.

Onder de beroemde mannen die te FRANKER geboren zijn, verdienen vooral melding, de Godgeleerden: SIXTIUS AMANA, geb. 15

Oct. 1693, † 9 Nov. 1626, als Hoogleeraar in de Oostersche Letterkunde te Franeker; HENDRIK BRINK, geb. 24 Sept. 1667, † 9 Junij 1723, als Predikant te Utrecht, en CARPEGIUS VITRINGA de zoon, geb. 24 Maart 1695, † Januarij 1723, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Franeker.

De Regtsgeleerden: BERNARDUS SCROTANUS, geb. 7 Oct. 1584, † 5 Oct. 1652, als Hoogleeraar in de Regten aan de Hoogeschool te Leyden, na eerst in die wetenschap eenen leerstoel te Franeker, en vervolgens te Utrecht te hebben bekleed, en BAVIUS VOORBA, geb. 1 Julij 1729, † 9 Julij 1799, als Hoogleeraar in het Romeinsche en hedendaagsche burgerregt aan de Hoogeschool te Leyden.

De Genees- en Scheikundigen: JONANNES MULDER; ADOLF YPER, geb. in 1749, † 23 Feb. 1822, als Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leyden, na eerst den leerstoel in de geneeskunde en daaraanverwante wetenschappen in zijne geboortestad te hebben bekleed, en SERVALDUS JUSTIUS BAUCMANS, geb. 24 Maart 1765, † 15 Julij 1819, als Hoogleeraar in de Natuurlijke Wijsbegeerte, Natuurlijke Historie en Scheikunde aan de Hoogeschool te Leyden.

De Wis- en Zeevaartkundigen: JOHAN ZEUS en PIRO STERENSTR.

De Wijsgeer FRANS HENSTERMUIS, geboren in het jaar 1720, † in Junij 1790.

De Geschiedschrijver Mr. JACOBUS SCHELTENA, geb. 14 Maart 1767, † 25 October 1835, als Griffier van het Hoog Militair Geregts-hof, te Utrecht.

De Friesche Dichter JAN ALTHUIZEN, geb. in 1715, † 9 Augustus 1765.

De Latijnsche Taalgeleerden: JACOBUS TERPSTRA, geb. in 1742, † 3 Junij 1803, als Hoogleeraar in de oude Letterkunde te Deventer, en EVERWARD WAARDENBURG, geb. 1 Jan. 1792, † in 1839, als Rector der Latijnsche scholen te Arnhem; terwijl hij aan de studie der oude Letteren, die der schoone kunsten paarde, en zoowel in teeken- en schilder- als in toonkunst, blijken van meer dan gewone bedrevenheid aan den dag legde.

De Latijnsche Dichters: GEORGIUS ARNOLDUS (GEORGE d'ARNAUD), geb. 16 Dec. 1711, † 1 Junij 1749, als Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid, aan de Hoogeschool te Franeker; terwijl hij tevens een niet onbekwaam Grieksch Dichter was; GADSO COOPMANS, geb. in 1746, † 5 Aug. 1810, na eerst Hoogleeraar in de Geneeskunde in zijne geboortestad, vervolgens te Brussel, later te Koppenhagen, en eindelijk te Kiel te zijn geweest, en HENDEIK WAARDENBURG, geb. 10 Feb. 1760, † 23 Aug. 1812, als Rector der Latijnsche scholen te Haarlem, welke laatste mede de Nederduitsche lier handteerde.

De Staatsman Mr. JOAN VALCKENAEER, geb. in Februarij 1759, † 25 Jan. 1814, na eerst Hoogleeraar in de Regten in zijne geboortestad, later Hoogleeraar in het Staats- en bijzonder Regt te Leyden, en vervolgens Afgezant van den Staat aan het Hof van Spanje te zijn geweest.

In het jaar 1496 werd de stad Harlingen, waarin de Groningers in bezetting lagen, door die van FRANKEER bij verrassing ingenomen, doch het aldaar gestichte blokhuis, waarop de bezetting de vlugt had genomen, door hen vergeefs belegerd, waarom zij weder terug keerden, na alvorens Harlingen geplunderd en gedeeltelijk verbrand te hebben; ook voerden zij in zegepraal de hier veroverde Groninger busse met zich. Toen, in het volgende jaar, die van Groningen uit vrees

het blokhuis verlieten, werd het door die van FRANEKER geslecht, alsmede het geschut en verdere voorraad van oorlogsbehoeften mede gevoerd. Toen eenige jaren later, Hertog ALBRECHT VAN SAKSEN, door de tweespalt der Friezen, gelegenheid kreeg om het land te overheerschen, stonden die van FRANEKER bijzonder in zijne gunst, zoo zelfs, dat hij daar doorgaans zijne hofhouding hield. Zijne gestrengte en met de gemaakte verdragen strijdige regering verwekte inmiddels tegen hem zoodanig den haat der geheele provincie, dat de inwoners, over het algemeen, in een eedgespan tegen hem optraden, onder het beleid van SJOERD AYLVA, TJERK WALTA, DOUWE HIDDENA, en DOTHIAS BONGA. Deze verzamelden, zoo men zegt, zestien duizend man bij elkander, en belegerden, bij gelegenheid dat Hertog ALBRECHT buiten 's lands vertrokken was, zijnen zoon HENDRIK, die het volk door zijne wreedheid grootelijks verbitterd had, binnen FRANEKER, zijnde zij voor deze stad verschenen op den 12 Mei des jaars 1500. Van tijd tot tijd kwamen er vreemde knechten in het land, met oogmerk om heimelijk in de stad te sluipen en den Hertog, die het begon te kwaad te krijgen, te helpen, doch om dit te beletten bedachten de Friezen eene leus, welke alle personen, die in het leger kwamen, hen moesten nazeggen, om te bewijzen dat zij Friezen en geene vreemdelingen waren, en aldus luidde: *Fjouwer lotter claere lyeep-aayen op in sinne-herne in ien nist*, d. i.: vier beproefde klare kievitseijeren op den hoek van een weiland in een nest, wordende alle degenen, die deze woorden niet met de vereischte vaardigheid konden uitspreken, zonder eenige genade, in het water geworpen. Deze belegering bekwam den Friezen intusschen zeer slecht, naardien Hertog ALBRECHT, met een magtig leger terugkeerende, het Friesche leger voor FRANEKER, dat reeds voor een gedeelte gevlugt was, op den 16 Julij geheel versloeg, en het geheele land met moord en brand vervulde. Die van FRANEKER daarentegen werden, wegens hunne getrouwheid, door den Hertog zeer begunstigd, en ontvingen, na den dood van dien Hertog, uit handen zijner beide zonen, GEORGE en HENDRIK VAN SAKSEN, eenen gifbrief, welke hier hoofdzakelijk op neerkomt: » dat de Hertogen aan die van FRANEKER schenken vrijdom van » accijns op binnen de stad gebrouwen bieren; daarbij 200 morgen » Bildtland, waaruit zij hunne vestingwerken zouden kunnen verbeteren en eene vaart graven naar Harlingen, en eindelijk de vrijheid, » om alle weken eenen markttag, en tweemaal in het jaar eene vrije » jaarmarkt te houden, alles tot belooning voor de getrouwheid der » stad jegens de Hertogen. Gegeven op Vrijdag na den Zondag Oculi, » in het jaar 1501."

In het jaar 1572 had FRANEKER ook zijn deel aan de toen voorgellene onlusten; zelfs wisten de voorstanders der ontluikende vrijheid te bewerken, dat de Graaf van SCOUWENBURG met 's Prinsen volk werd binnengelaten, die daarop Sjaardema-huis in bezit nam, en door zijne soldaten het Vliet en meer andere buitenbuurten deed verbranden, om zooveel te beter tegen alle aanslagen zijner vijanden gedekt te zijn. Doch eerlang verliet SCOUWENBURG de stad, waarop de nog Spaanschgezinde regering, in weerwil van wien dit alles geschied was, van den Spaanschen Stedehouder, den Kolonel CASPAR ROBLES, vergiffenis verzocht en verkreeg. Wat later werd FRANEKER, benevens eenige andere steden van Friesland, wederom door 's Prinsen volk ingenomen, doch na eenigen tijd ook wederom verlaten, zijnde na dien tijd de stad, met geheel Friesland, onder de Spaansche Regering gebleven, tot in het jaar 1576, wanneer zij, door het vallen van BILLY

te Groningen, en voorts door de Gentsche bevrediging, in der Staten handen kwam.

Na velerlei lotwissel, heeft FRANKER eene groote rol gespeeld in de burgerwisten van het laatst der vorige eeuw. In het jaar 1786 werd te FRANKER een Burger-societeit opgerigt, tot welke alle dienstdoende en Honnoraire Leden der schutterij en van het genootschap des wapenhandels zich konde laten inteekenen. In laatstgemelde hoedanigheid begaven zich daartoe de Hoogleeraren J. VALCKENAER, G. COORMANS en T. VAN KOOTEN, welke eerste de vergadering met eene redevoering opende, hetgeen bij velen niet weinig opspraak baarde. Sinds lang was te dier stede de wapenhandel met vlijt beoefend, zoodat men bedacht werd, om, ter grooter volkomenheid, de behandeling des geschuts daarbij te voegen. Eenige Studenten, die zich als honoraire leden van het wapenhandelend genootschap hadden laten inschrijven, zouden dit Artilleristenkorps tot stand brengen, en van de stad een of meer stukken ter leen vragen. Men vond hierin nochtans zoo veel zwaarigheid, dat het achterwege bleef, en die jonge lieden zich met het lidmaatschap, zoo des genootschaps als der Burger-societeit, vergenoegden. In eene kleine akademiestad, waar de letteroefenende jeugd, bij den burger gehuisvest, natuurlijk op de bewoners veel invloed heeft, groeit de partijschap eigenaardig aan. De bezorgers der hoogeschool zagen de versterking, welke de burgerpartij kreeg, door het voorbeeld der Hoogleeraren en den invloed der Studenten, met een zorgelijk en ongunstig oog aan, waarom zij te rade werden, in December den toenmaligen Rector Magnificus, VALCKENAER, voor sich te ontbieden, en hem te verzoeken, alle gepaste middelen aan te wenden, om de Burger-societeit, zoo door de Hoogleeraren, als door de academie-burgers, te doen verlaten. Een voorstel, dat wel verre van gevolgd te worden, een geheel tegenstrijdige uitwerking had. Althans, onmiddellijk nadat de Heer VALCKENAER van dit onderhoud terugkwam, deed de Hoogleeraar in de godgeleerdheid S. H. MANEN, zich mede als Lid der Burger-societeit inschrijven, en voeren de Hoogleeraren voort, niet alleen met die vergaderingen bij te wonen, maar, zoo men verzeerde, daar eene hoofdrol te spelen. Dit had ten gevolge, dat de vier genoemde Hoogleeraren, op voorstel der Curatoren, werden afgezet, waarop zij plegtig afscheid van de letteroefenende jeugd namen, hetwelk niet slechts groote aandoening bij de academie-burgers verwekte, maar geheel FRANKER deel deed nemen aan het leed deze Hoogleeraren aangedaan, aangezien men daaruit het verval der hoogeschool te gemoet zag. De opengevallen Hoogleeraars-plaatsen aan te vullen was wel eene eerste poging van Curatoren, doch dit ging niet vlot. Welhaast ook kreeg FRANKER eene gedaante, die zeer weinig naar eene akademiestad geleek. De ligging dier stad, te midden van die gedeelten in Friesland, waar de burgerwapening den meesten opgang gemaakt had, gevoegd bij de heerschende gezindheid der burgersen zelve, maakte die stad eigenaardig het middelpunt der patriotsche bewegingen van krijgs- en staatkundigen aard. Het begin hiervan vertoonde zich in den aanvang van Mei 1786, toen er te FRANKER een gerucht ontstond, dat de Regering van Gedeputeerde Staten last ontvingen had, om krijgsbezetting in te nemen. De burgerkrijgsraad vroeg daaromtrent opening en bevond, dat het ingekomen stuk eene bepaling van Gedeputeerde Staten behelsde, waarbij zekere tol, die de krijgsraad des nachts van de doorvarende schippers van Leeuwarden op Harlingen vorderde, werd opgeheven. Dit had eenigen tijd in geschil gehangen. De uitspraak, ten nadeele van den Franeker krijgsraad,

was genoeg, om te dezzer dagen te doen verklaren, dat zij in dit geval niet gezind was, het bevel van Gedeputeerde Staten op te volgen. Wel begrepen zij, dat zulk eene weigering het zenden van krijgsvolk, om de ongehoorzamen te dwingen, ten gevolge zou hebben, en dat, was het loopende gerucht, van last om krijgsvolk in de stad in te nemen, thans niet gegrond, dit echter eerlang zoude geschieden. Op deze verwachting steunde de eisch des krijgsraads, dat de Regering een grooter voorraad van kruid en kogels in de stad zou doen brengen. Dit voorstel werd ingewilligd, doch het overzenden werd vertraagd tot in het laatst van Junij, toen de aangroeiende onlusten de Gedeputeerde Staten van Friesland deden besluiten, om den invoer van kruid en lood, en alle verdere oorlogs-ammunitie te verbieden, hetwelk ten gevolge had, dat het kruid, voor FRANKER bestemd, even vóór de openbare afkondiging van dit verbod, te Harlingen binnenkwam, en daar in beslag genomen werd, om er het admiraliteits- en stadsmagazijn, gebrek aan kruid hebbende, mede te voorzien. Middelerwijl was men te FRANKER niet onledig geweest, maar men had een defensiewezen opgericht, waaraan de stadsregering vrijheid gaf, om de wallen zoodanig te versterken, als zij het noodig oordeelde. Het ontwerp der Studenten te FRANKER om een genootschap Artilleristen op te rigten, was wel te niet geloopt, dan het daarstellen van burgers, die met geschut konden omgaan, geenszins uit den zin gezet; en hoewel de Staten der provincie Friesland een verbod deden uitgaan, tegen het behandelen van geschut door de vrijkorpussen, wist men te FRANKER dit te ontduiken, met te beweren, dat het alleen zag op exercitie-genootschappen, maar niet op schutterijen, waarom allen, die onderwijs in de behandeling des geschuts begeerden, en geene schutters waren, zich als leden van eer der schutterij lieten opschrijven, en in de behandeling des geschuts lessen namen, van de, te dier stede ontbondene, Overijsselsche en Utrechtsche kanonniers. Met grooten weezin zagen velen deze behandeling des geschuts, en lieten niet na, de Staten onder het oog te brengen, de onvermijdelijke noodzakelijkheid om Friesland van een compagnie bekwame Artilleristen te voorzien. De gewapende burgers stonden hierdoor eene overmagt op het krijgsvolk te krijgen, en de kans zeer hagchelijk te doen worden, wanneer men, zonder geschut; meer of min verschanste, en daarvan voorziene genootschappers zou moeten aantasten. De Staten van Friesland verzochten dus om Artilleristen, en hun verzoek werd gehoord. Toen later de oneenigheden in Friesland zoo hoog stegen, dat de Staatsleden zich in twee vergaderingen smaldeelden, bleef de eene, namelijk de aanklevers van den Stadhouder, hare zittingen in de hoofdstad Leeuwarden voortzetten, doch de andere verkoos de stad FRANKER tot hare hoofdplaats. Elk dezzer vergaderingen had hare aanhangers, doch verre de meeste die van FRANKER, welke in den persoon van COERT LANBERTUS VAN BEYMA, eene der ijverigste voorstanders, en eenen opzettelijken verdediger in geschrifte vond. Na lange over- en weder-worstelingen, waardoor allerwege door het geheele gewest, groote en menigvuldige opschuddingen en bewegingen voorvielen, vond zich de patriotsche aanhang genoodzaakt van zijne oogmerken af te zien. FRANKER, even als Utrecht, rijkelijk voorzien van gewapende manschappen, uit verschillende oorden derwaarts zamengevloeid, werd door dezen verlaten, nadat alvorens de Staatsleden daarvan het voorbeeld hadden gegeven. Alles keerde, eerlang, tot de aloude gesteldheid weder. Merkwaardig is het vonnis sedert over de stad FRANKER tot

straffe van het aldaar voorgevallene, door het Hof van Friesland geveld. Het bestond uit drie artikelen, welke inhielden: 1° De fortificatiepenningen, welke anders aan de stad FRANEKER werden besteed (zij bedroegen drie duizend gulden), zouden worden ingehouden tot nadere dispositie van hun Ed. Mogenden; — 2° het stads kanon, mitragaders de geweren, vaandels, trommen en soortgelijke goederen der schutterij moesten naar Leeuwarden in 's lands arsenaal overgebracht en deze schutterij, namens hun Ed. Mogenden, ontzegd worden, met snaphanen ter wacht te trekken en ergens alzoo gewapend te verschijnen; — 3° de deuren uit de stads landpoorten en de hekken daarvoor, alsmede de deuren of hekken uit de waterpoorten, en de boomen in de stadsgracht liggende, zouden uit- en weggenomen en op eene veilige plaats in de stad gebragt worden; en voorts, in het generaal, moest men beletten, dat door het ophalen van bruggen of anderszins de toegangen werden belemmerd of de stad op eenige manier gesloten." Weingedagen na het strijken van dit vonnis werd het volvoerd. Der opteekening waardig is het, dat niet een enig burger van FRANEKER, hoewel door het uitloven van dubbele en hoogere dagloonen daartoe uitgelokt, tot het medewerken aan dien door hen verfoeiden arbeid de hand wilde leenen. Drie smidsbazen, zonder afspraak gemaakt te hebben, of iets van elkander te weten, weigerden hunne gereedschappen te leenen of te verhuren; men moest zich alzoo van soldaten, onder oprigt van 's lands baas, bedienen. De deuren der poorten en de hekken werden in de kerk gebragt, met zware ketenen aan elkander gekoppeld en met groote sloten vastgemaakt. Na de omwenteling van het jaar 1795 werden zij echter op den 5 Maart met groote plegtigheid weder van daar gehaald en ingehangen.

Het wapen der stad FRANEKER bestaat in een veld van azuur (blauw), beladen met eene klok van silver. Het schild gedekt door eene kroon, en vastgehouden door twee maagden met palmtakken, alles van goud.

FRANEKERADEEL, griet., prov. Friesland, kw. Westergoo, arr. Leeuwarden, kant. Harlingen (2 k. d., 3 m. k., 9 s. d.); palende W. en N. aan Barradeel, O. aan Menaldumadeel, Z. O. aan Hennaarderadeel, Z. aan Wonseradeel.

De stad Franeker, die in het midden ligt, deelt haren naam aan deze grietenij mede.

Voor het grootste gedeelte is deze grietenij in den Slagtedijk besloten; doch Midlum en Herbaijum liggen daar geheel buiten. Zij heeft eene lengte van 3 u. gaans op eene breedte van 2½ u. gaans.

Men telt in deze griet. elf dorpen, als: Tjum, Hitsum, Achlum, Midlum, Herbaijum, Dongjum, Boer, Ried, Peins, Sweins en Schalzum. Voorheen had men er vele staten en stinzen, als: Groot-Herama, Klein-Herama, Hottinga, Hermans en Dekama te Tjum; Epema, Fritsema en Roordama te Hitsum; Heringa, Netsens, Offingahuis en Eseluma te Achlum; Frittema, Holkema en Gratinga te Midlum; Heemstra, Sikkema en Fingia te Herbaijum; Rodmersma en Goslinga te Dongjum; Elgerma en Bogerda te Boer; Anema, Oud-Andla en Nieuw-Andla te Ried; Doedema, Offinga en Kampema te Peins; Rinnerda, Groot-Herema en Kingma te Sweins, en Grolldama te Schalzum; waarvan thans nog slechts bestaan: Nieuw-Andla te Ried en Kingma te Sweins.

Ook hebben in deze griet. twee kloosters bestaan, te weten: Midlum, te Tjum, en Ludingakerk, onder Midlum.

Oudtijds behoorde het grootste deel der tegenwoordige jurisdictie van Franeker mede tot deze grietenij.

De griet. **FRANEKERADEEL** bevat 470 h., bewoond door 645 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3300 inw.; ook heeft men er de volgende fabrieken: 7 steenfabrieken, van welke 6 te Midlum en 1 te Sweins, 2 kalkbranderijen en 2 houtzaagmolens te Midlum, en 1 pan- en 1 estrikkfabriek, 1 cementmolen en 1 looijerij te Achlum.

De landertjen zijn hier over het geheel goed, doch aanmerkelijk onderscheiden: zoo heeft men in de nabuurschap van Midlum buitengewoon schoone vruchtbare terp-akkers, hoedanige men mede, hoewel van minder aanzien, bij Tjum, Dongjum, Hitsum en Achlum vindt; ook treft men hier alomte goed bouwland aan, doch de klei is over het algemeen van eenen zeer stijven aard en beter geschikt tot uitnemend weiland. Ondertusschen ligt in deze grietenij ook laag land, dat des winters onderloopt, en niet dan door inpoldering kan verbeterd worden, gelijk voor eenige jaren met eenen zeer goeden uitslag is gedaan bij Dongjum, zijnde aldaar de poel, gemeenlijk het Dongjumermeer genoemd, uitgemalen, en benevens veel ander naburig laag land binnen goede molendijkten besloten.

De voornaamste wateren in deze grietenij zijn: De Ried, welke oudtijds bij Berlikum in see liep, en de Trekvaart die, van Leeuwarden naar Harlingen loopende, een aanmerkelijk eind wegs langs den bodem van deze grietenij, onder Sweins, Herbaijum en Midlum, voortloopt. Andere wateren en vaarten hebben alle met deze twee genoemde hoofdvaarten gemeenschap, als: de vaarten naar Tjum, Arum, Schalsum, Tjummarum en meer andere.

Midden door deze griet. loopt de nieuwe straatweg van Leeuwarden naar Harlingen.

De Herv., welke in **FRANEKERADEEL** ongeveer 3060 in getal zijn, maken de volgende acht gemeenten uit: Achlum-en-Hitsum, Dongjum, Herbaijum, Midlum, Peins-en-Sweins, Rieden-Boer, Schalsum en Tjum.

De Doopgez., van welke men er 60 telt, behooren tot de gem. van *Franeker en Harlingen*.

Er zijn in deze griet. 18 Evang. Luth. en 8 Herst. Evang. Luth., die tot hunne respectieve gem. te *Harlingen* behooren.

De R.K., van welke men er 900 aantreft, worden tot de stat. van *Harlingen* en *Franeker* gerekend. — Men telt in deze griet. 10 scholen, gezamenlijk door een getal van 400 leerlingen bezocht wordende.

Het wapen dezer griet. is van azuur (blauw), beladen met een gouden dwarsbalk van den regter boven, naar den linker benedenhoek des schilds nederdalende, voorts drie open rozen van keel (rood), loopende van den linker bovenhoek naar den regter benedenhoek des schilds, zoodanig, dat de middelste roos op de gulden dwarsbalk komt, het schild gedekt met eenen gouden kroon.

FRANEKER-TREKVAART, gegraven vaart, prov. *Friesland*, aan de stad Franeker een begin nemende, en van daar met eene bogtige, oostwaartsche strekking, eerst door de griet. *Franekeradeel*, vervolgens in eene noordoostelijke rigting, tusschen die grietenij en *Hemnaarderadeel* heen, langs Sweins loopende en vervolgens een weinig noordelijker, met eenen bogtigen, oostelijken loop, langs Dronrîjp door de griet. *Menaldumadeel* heen schietende, om door de *Ritsumazijl*, in de griet. *Leeuwarderadeel* te komen, alwaar zij aan de stad *Leeuwarden* een einde neemt.

FRANEKER-DITBUREN, voorheen gerekend voor het eerste d. van de griet. *Franekeradeel*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, thans bestaande uit de b.: *Arkens*, *Salverd*, *Lutje-Jollum*, *Miedum*, *Doyum*, *Kie*, *Lankum* en *War*. De staten, in deze b. gelegen, waren ook gerechtigd tot het grietmanschap, gelijk zulks blijkbaar is van de oude state op *Salverd*, die op *Lutje-Lollum*, *Lankum* en *Gedserda*, alle welke staten, in 1406 tot 1438, op hunne beurt, het regt in de griet. hebben uitgeoefend. Deze buurten hebben zich in het vervolg van tijd onder de stad *Franeker* begeven, denklijk kort na 1800, ten einde mede te deelen in de privilegiën en voorregten, welke de Hertog van Saksen, aan die stad en hare burgers had geschonken, wegens hunne getrouwheid aan hem betoond.

FRANEKER-VIJFGA, dus noemde men weleer de vijf derpen: *Boer*, *Schalsum*, *Ried*, *Peins* en *Sweins*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*.

FRANEQUERA, Lat. naam van de stad **FRANEKER**, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie **FRANEKER**.

FRANJBUREN, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. O. van *Berlikum*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Marssum*, waartoe het behoort.

FRANJUM, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Marssum*.

Het werd bewoond door Nonnen, die tot de orde van den H. *Benedictus* behoorden. Dit klooster, wiens stichter niet bekend is, stond onder het opzigt van den Pastoor van *Marssum*, als Prior, doch bleef, zoo het schijnt, na het overlijden van den Pastoor *Juw*, eenigen tijd van eenen gewonen bezorger beroofd. Hierdoor begonnen de *Zusters* te ont-aarden, en het was te vreezen, dat het kloosterlijke leven en de inkomsten beide verloren soude gaan. Eenige ansters, hiervoord met reden bekommerd, namen de toevlugt naar het klooster *Lidlum*, dat toen onder het bestuur stond van den Abt *Hoite van Wunsum*, hien verzoekende, dat hij haar onder zijne bescherming nemen wilde. *Hoite* willigde het bezoek der *Zusters* gereedelijk in, doch niet zonder het voordeel van zijn eigen klooster daarmede te bedoelen. De *Middelzee*, tusschen *Marssum* en *Leeuwarden*, nam namelijk ter wederzijden, door gedurige opslijkingen, van tijd tot tijd grootelijks af, en dus stelde hij zich voor, dat zijns klooster, door den sterken aanwas van landerijen grootelijks bevoordeeld zou worden. Veertig maagden werden door hem naar *Lidlum* en *Baijum* verplaatst, hebbende hij alleen sooveel volks te *Franjum* laten blijven, als noodig was tot den landbouw. Van dit klooster waren reeds in het jaar 1878 nog slechts de grondslagen der kapel te zien. Thans bestaat er niets meer van.

FRANKENA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. *Hoernewoon*, kant. *Oldeberkoop*, in het d. *Elsloo*; thans twee landhoeven uitmakende, welke met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaan van 150 bund. 18 v. r. 70 v. ell., en waarvan de eene thans in eigendom bezeten wordt door den Heer *Mr. U. H. Wieringa Huisa*, woonachtig te *Corrum*, de andere door *R. P. Hof*, te *Oosterwolde*.

FRANKENBURG of **FRANSENBURG**, voorm. heerenhuis, thans, reeds sedert onheugelijke jaren, eene daghuurderswooning, op de *Middel-Voelwee*, prov. *Gelderland*, arr. en $8\frac{1}{2}$ u. N. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Apeldoorn*, gem. en $2\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Voorst*, 5 min. ten W. van *Nijbroek*, waartoe het behoort.

Deze woning beslaat met de daartoe behoorende gronden, eens oppervlakte van 1 bund. 44 v. r. 45 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door *JAN MARTENS*, woonachtig te Nijbroek.

FRANKENDAAL, voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Amsterdam*, gem. *Watergraafsmaer*.

Sedert weinige jaren is deze buitenplaats ingerigt, tot een uitspanningsoord voor de fatsoenlijke ingezetenen der hoofdstad. De aanmerkelijke uitgestrektheid, — het goed heeft langs den straatweg eene lengte van bijna 10 min., — de schoone wandeldreven, fraai heerenhuis, bevallige koepels en heremietenhuizen, *Zwitserse brug*, vijvers en plantsoenen verzekeren het op schoone dagen een veelvuldig bezoek.

FRANKFORT, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramakka*, ter rechterzijde in het opvaren, palende bovenwaarts aan de verl. plant. *La Solitude*, benedenwaarts aan de suikerpl. *Johanna Petronella*, 500 akk. groot; met 12 slaven. Vroeger heette zij *Buckrasions*, de verl. plant. *Toovlugt*, behoegt thans ook aan *FRANKFORT*.

FRANKHUIS, b. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Zwolle*, gedeeltelijk gem. *Zwolle*, gedeeltelijk gem. *Zwollerkerispel*.

Dit geh., hetwelk ook wel in *Eerste Frankhuis* en *Frankhuis* onderscheiden wordt, telt 31 h. en 160 inw., van welke 14 h. en 60 inw. onder *Zwolle* en 17 h. en 100 inw. onder *Zwollerkerispel*.

FRANKHUIZERDIJK, naam, welke men vroeger gaf aan dat gedeelte van den *Zallandsche-Zwartewaterdijk*, prov. *Overijssel*, gem. *Zwolle* en *Zwollerkerispel*, hetwelk, ter beschutting van *Zalland*, van de *Kamperpoort* en voorstad van *Zwolle* af, in eene noordwestelijke strekking, langs den linkerover van het *Zwartewater* loopt, tot aan een even door de *Frankhuizen*, alwaar het zich aansluit aan den *Oostelijken dijk* van den *Polder van Mastenbroek*, algemeen bekend onder den naam van *Hasselderdijk*.

Deze dijk is bij den *watervloed*, van 21 en 22 November 1776, geheel overgelopen, en wel inzonderheid tusschen de huizen en de sluis, daar het water van buiten uit het *Zwartewater* daar binnen liep.

Bij den *watervloed* van Januarij 1825, heeft deze dijk weder zeer veel geleden, echter was er slechts eene doorbraak in, bij de laatste woning in *Frankenhuis*.

FRANSCHÉ-FORT, voorm. fort in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Jutphaas*.

FRANSCHÉ-HUIZEN, gebouw te *Dwingelo*, in *Dieverderdingspel*, prov. *Drenthe*, bestaande uit onderscheidene woningen, aldus genoemd, om dat zij in de zeventiende eeuw bewoond zijn door *Hervormde Fransche vlugtelingen*, die na de herroeping van het edict van *Nantes* gedwongen waren hun *Vaderland* te verlaten. Vergel. de art. *BATINGEN* en *DWINGELO*.

FRANSENBURG, oud heerenhuis op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *FRANKENBURG*.

FRANSENGAT (*JONKER*-), vaarwater, prov. *Zeeland*, tusschen de eil. *Walcheren* en *Zuid-Beveland*. Zie *JONKER-FRANSENGAT*.

FRANS-JACOBS POLDER, naam, onder welke den *BIKKERSPOLDER* en den *RIKVISSCHERSPOLDER* in *Beemland*, prov. *Utrecht*, gezamenlijk wel eens op oude kaarten voorkomen. Zie voorts *RIKVISSCHERSPOLDER*.

FRANSKREEK, kreek in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, die met onderscheidene takjes uit de hooge en bergachtige landen komende, zich met eene zuidoostelijke rigting in de *Saramacca* ontlast.

FRANSUM, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 2 u. N. N. W. van *Groningen*, kant. en 1 u. N. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Aduard*, aan het Aduarderdiep, waarin het zijne uitwatering heeft. Men telt er in de kom van het d. 2 h. en 20 inw., en met het geh. *Fransumervoorwerk*, en hetgeen er verder onder behoort 29 h. en 170 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Ten Westen van het d. bestaat de grond uit zware klei, oostwaarts vindt men, onder de klei, roodoorn, en onder deze vruchtbaren bodem. Van **FRANSUM** gaat eene waterlozing naar het Meedertilje (Meederbruggetje), de grensscheiding tusschen dit dorp en tusschen Garwerd, oostwaarts aan naar het Aduarderdiep. Men vindt onder dit d. eenen zeer ouden dijk, en er zijn hier drie aanmerkelijke wierden, liggende Z. O. en N. W.

De Herv., die hier 150 in getal zijn, behooren tot de gem. van den *Ham-en-Fransum*, welke hier eene kerk heeft, die op eene terp staat, en van eenen kleinen spitsen toren voorzien is. De Predikant, die op den Ham woont, doet daarin om den anderen Zondag des voormiddags dienst. De combinatie van den Ham en Fransum, is bekend sedert het jaar 1618, maar kwam welligt reeds in 1609, tot stand.

De R. K., van welke men hier 16 aantreft, worden tot de stat. van *Aduard* gerekend. — Men heeft in dit d. geene school, maar de kinderen genieten op den *Ham* onderwijs.

FRANSUMER-VOORWERK, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Groningen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Aduard*; met 3 h. en 50 inw. Voorheen was hier eene boerderij van het Aduarderklooster, waaraan dit geh. zijnen naam te danken heeft.

FRANZOSENGRUND, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. van *Bettemburg*, gem. *Monerick*.

FRATERHUIS, voorm. school van het klooster der *Klerken van het gemeene leen*, te *Groningen*, in de *St. Janstraat*.

Op deze school werd een aanmerkelijk getal jongelingen onderhouden en in de Latijnsche taal en allerlei wetenschap onderwezen; ook waren er proveniers in; maar uithoofde van verval, werd in het jaar 1679, bij de Regering besloten het huis, te laten uitsterven. In 1790, zijn de inkomsten vereenigd met die kas, waaruit de Predikanten te *Groningen* betaald werden. Het gebouw is toen verkocht aan den Raadsheer *HELMOLT* en dient thans nog tot woonhuis (1).

FRATERSHOFVE, bouwhoeve in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en $2\frac{1}{2}$ N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. W. van *Oss*, gem. *Nuland*.

FRATERWAARD, geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie de beide volgende art.

FRATERWEERT of **FRATERWAARD**; geh. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr., kant. en 3 u. N. O. van *Arnhem*, gem. en 2 u. N. ten O. van *Rhede*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Dieren*, waartoe het behoort; met 80 inw.

FRATERWEERT of **FRATERWAARD**, pold. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en kant. *Arnhem*, gem. *Rhede*, onder *Dieren*, waartoe het behoort; palende N. O. en Z. aan den *IJssel*, W. aan een takje van die rivier, de *Hank* genaamd.

(1) Zie Dr. G. ACKER STRATINGH, in den *Groninger Volks-Almanak* van 1835, bl. 62.

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 312 bund. 73 v. r. 10 v. ell., waaronder 225 bund. 68 v. r. 91 v. ell. weiland, 84 bund. 8 v. r. 28 v. ell. bouwland en 2 bund. 95 v. r. 91 v. ell. kolken, telt 8 h., waaronder 4 boerenhofsteden, wordt door eene beek op den IJssel van het overtollige water ontlast. Hij heeft geen afzonderlijk polderbestuur.

FRAUGAST, voorm. st., prov. Noord-Holland. Zie Frauwaast.

FRECKEISEN of FRACKEISEN, geh. in de heerl. Heringen, grooth. Luxemburg, kw. en 4 u. N. W. van Grevenmacher, arr. en 3 u. Z. O. van Diekirch, kant. en 2 u. O. Z. O. van Echternach, gem. Waldbillig.

FREDERICUSPOLDER, pold. op het eil. Noord-Beveland, prov. Zeeland, distr. en arr. Goes, kant. Kortgene, gedeeltelijk gem. Kortgene, gedeeltelijk gem. Colijnsplaat; palende N. aan den polder Nieuw-Noord-Beveland, N. O. aan den polder Oud-Noord-Beveland, Z. O. aan den Katspolder, Z. aan den Oostpolder en den Oud-Kortgenepolder, W. aan den Wissekerkepolder.

Deze polder, beslaat, onder Colijnsplaat, 135 bund. 10 v. ell., alles schotbaar land, en 4 boerderijen.

FREDERICUSPOLDER, pold. op het eil. Wolphaartsdijk, prov. Zeeland, distr., arr. en kant. Goes, gem. Wolphaartsdijk, Z. van het d. Oostkerke; palende N. W., N. en N. O. aan den Zuiderlandse-polder, Z. O. en Z. W. aan den Heerenpolder.

Dit poldertje, hetwelk waarschijnlijk uit een voormalig spui- of molenwater ontstaan is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 6 bund. 35 v. r. 20 v. ell., alles schotbaar land. Het is geheel beplant en ligt rondom tusschen welbeplante dijken.

FREDERIK, fort in Oost-Indië, op het eil. Solor, een der kleine Sunda-Eilanden, met eene goede reede.

FREDERIK (PRINS-), in den Franschen tijd Duquesne geheeten, fort op het eil. Goedereede-en-Overflakke, arr. en 6 u. Z. O. van Brielle, kant. en 3 u. O. ten Z. van Sommelsdijk, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van Ooltgensplaat.

Dit fort, hetwelk, in het jaar 1811, door de Franschen was aangelegd, werd in het jaar 1814, na de overgave van Brielle, door den Franschen Generaal Rostolland in bezit gehouden. LAURENS VAN DEN HELM, Korporaal der Kustkanonniërs, viel met eenige manschappen op het fort aan, overweldigde het en nam den Generaal gevangen; terwijl zekere KLAAS DE VOS, zich inmiddels met de heimelijk verborgen oranjevlag naar den toren begaf, en daardoor de ingezetenen aanmoedigde om de Franschen verder te verdrijven.

FREDERIK (PRINS-), sterkte in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid. Batavia, te Weltevreden, waaraan Prins HENDRIK, de tweede zoon van Koning WILLEM II, den 31 Augustus 1837, den eersten steen heeft.

FREDERIK-HENDRIK of het GROOTE FORT, in den Franschen tijd FORT-IMPERIAL geheeten, fort in Staats-Vlaanderen, in het Land van Kadzand, distr. en 4 u. N. O. van Sluis, arr. en 3 u. Z. van Middelburg, kant. en 3 u. N. van Oostburg, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van Breskens, in den polder Oud-Breskens.

Dit fort werd door de Franschen in de laatste jaren van hun bestuur aangelegd en door hen FORT-IMPERIAL genoemd. Het is van eene onregelmatig vijfhoekige gedaante, en bevat twee bomvrije buskruidmagazijnen, alsmede twee bomvrije lokalen bezijden de poort, tot bakkerij, regenbak en provoot dienende; voorts een kommandantshuis, eene kaserne en eene infirmerie, en buiten het fort, tusschen dit en het strand, sijn

twee bomvrije kasernen, ieder voor 20 man, welke thans tot oplegging van materieel dienen. De voornaame sterkte van dit fort is in de insundatie gelegen. — Het heeft thans (1849) een bezetting van 200 man, die naar het Havenfort en fort Willelm de Eerste wachten zenden.

FREDERIK-HENDRIK, fortje in *Oost-Indië*, op het eil. *Solor*, een der kleine *Sunda-Eilanden*, bij het d. *Solor*.

FREDERIK-HENDRIK, seeëngte in *Oost-Indië*, tusschen de eil. *Sumatra* en *Bangka*.

FREDERIK-HENDRIKSEILAND, eil. in *Australië*, Z. W. van *Nieuw-Guinea*, waarvan het door de Prinses-Mariannastraat gescheiden is. In 1836 ontdekte de Luitenant ter see der Eerste klasse LANCKENS Kool, dat het een eiland was en noemde het naar den derden zoon van den toenmaligen Prins van Oranje, onsen tegenwoordigen Koning.

FREDERIK-HENDRIKSPOLDER, meer bekend onder den naam van PRINS-HENDRIK- of MANCIA-ZOMEN-POLDER, pold. in het markgraafsch. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Stand-daar-buiten*; palende N. aan den *Mancia-Winter-polder*, O. aan het oude Land van *Stand-daar-Buiten*, Z. en W. aan de buitengronden tegen de *Keen*.

Deze pold., welke in het jaar 1847 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund., 64 v. r. 10 v. ell., waaronder 57 bund. 48 v. r. 27 v. ell. schotbaar land, bevat slechts 1 arbeidershuisje en wordt door eene sluis op de *Mark* van het overtollige water ontlast. Het land ligt 5 à 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit de voornaame Geërfden, onder welken de voornaamste is P. J. DE CARTE te Anwerpen, die schier den geheelen polder in eigendom heeft.

FREDERIKSBORG, eil. in *Oost-Indië*, in de see van *Java*, N. van van *Java*, tot de resid. *Djapara* behoorende.

FREDERIKSBURG, fort in *Afrika*, in *Opper-Guiana*, aan de *Goudkust*. Zie *FRIEDRICHSBURG*.

FREDERIKSBURG, verlaten plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Hecht en Sterk, benedenwaarts aan de verlaten plant. *Kampenburg* 725 akkers groot. De *Negers* noemen haar *PIVASSI*.

FREDERIKSBURG, houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pararacweg*, ter linkerzijde in het oprijden; palende O. aan de verlaten plant. *Mijnhulp*, W. aan de verlaten plant. Ongelegen; 250 akkers groot.

FREDERIKSBURG (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Pararacweg*, ter rechterzijde in het terugkomen; palende ten W. aan het verl. Land van *Onverwacht*, ten O. aan de verl. plant. *Mijn-hulp*; 250 akk. groot.

FREDERIKSDORP, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Guadaloupe*, benedenwaarts aan de koffijplant. *Buitenlust*; 725 akk. groot; met 141 slaven. De *Negers* noemen haar *PIKIER-KNOFFEL* of *PIKIER-KNOFFOZ*.

FREDERIKSDORP, militaire post in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den *Cordonsweg*, tusschen de *Suriname* en de *Commewijne*, O. N. O. van den militaire post *Gelderland* op de *Joden-Savane*, en Z. W. van *Mauritsburg*.

FREDERIKSHOOP, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad van Wanica*, ter rechterhand komende van *Poele-*

pantjesbrug, ten N. aan de verl. plant. Nieuwzorg, ten Z. aan de Vierkinderen; 200 akk. groot.

FREDERIKSLUST, katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Waroppakreek*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. Herstelling, benedenwaarts aan de katoenplant. Klein-Lunenburg; 1037½ akkers groot; met 281 slaven. De *Negers* noemen haar *Andaé N' Jam son oero* (d. i. *André estje op*).

FREDERIKSOORD, eene der drie vrije koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, in *Dievoorverderingspel*, prov. *Drenthe*, arr. en 8 u. Z. W. van *Assen*, kant. en 4 u. N. van *Meppel*, 1½ u. N. O. van *Steenwijk*, gem. en ½ u. W. van *Vledder*.

Deze kol. is in de jaren 1818 en 1819 voor behoefligen opgericht, die hier eenen onbebouwd grond ontgonnen hebben, welke eerste inrigting van dien aard naar *Prins Frederik der Nederlanden*, als hoofd der Maatschappij van Weldadigheid, welke dusdanige volkplantingen heeft opgericht, genoemd is.

Er zijn in deze eerste kol. 430 bund. gronds meerendeels ontgonnen, men telt er 152 h., bewoond door even zoo vele huisgez., uitmakende eene bevolking van 850 zielen, die allen hun bestaan vinden in landbouw, het fabriekwezen en handwerken, ter voorziening in hunne eigene behoeften.

De *Herv. inw.*, die er een getal van 650 uitmaken, behooren tot de gem. van *Vledder*.

De *R. K.*, welke hier 220 in getal zijn, waaronder 110 communicanten, behooren tot de stat. van *Steenwijkerwold*, in het aartsbisch. van *Zulland-en-Twente*, doch hebben eenen eigen Kapellaan; terwijl zij een der schoollocalen, mede voor kerk ingerigt, ten gebruikte hebben.

Behalve de woningen voor kolonisten en beambten, vindt men er nog onderscheidene werksalen, magazijnen, een goed logement, en twee scholen, voor ongeveer 500 kinderen.

Zoo thans, na verloop van 23 jaren, de uitkomsten dier menschlievende inrigtingen, nog niet aan allen evenzeer voldoen, heeft deze Maatschappij, niettemin, eene loffelijke en belangrijke proeve geleverd eener inlandsche kolonisatie van verarmde natuurgenoeten, welke het algemeen gevoelen volkomen bevestigt, dat dien weg moet worden ingeslagen, om de armoede doelmatig te lenigen en hare heillooze gevolgen met vrucht te keer te gaan.

FREDERIKSPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gem. *Woubrugge*; palende N. aan den *Blaauwenspolder* onder *Alkemade*, O. aan de *Rijpweteringsche-vaart* of *Veenderpolder*, Z. aan de *Doeswatering*, W. aan *Hoogmade* of den *Polder* aldaar.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 72 bund. 72 v. r. 83 v. ell.; telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eenen molen op de *Doeswatering* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee *Ingelanden* of *Bruikers*.

FREDEWALDA, landstreek, prov. *Groningen*, zijnde een gedeelte van het *Westerkwartier*. Zie *Vredewold*.

FREENSE, oude naam van het d. *FRIENS*, prov. *Friesland*, kw. *Oosteroos*, griet. *Idaarderadeel*. Zie *FRIENS*.

FRESIA, naam, onder welken de prov. *FRIESLAND*, bij sommige schrijvers voorkomt. Zie *FRIESLAND*.

FRESIONES, **FRESONICI**, **FRESIENSES**, **FRESICENSES** en **FRESINGENSIS**, namen, onder welke men bij vroegere schrijvers de *FRIESEN* wel eens vermeld vindt. Zie *FRIESEN*.

FREYRIE, naam, welken de Negers geven aan de koffijpl. *WELTVERDEN*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *WELTVERDEN*.

FREYRIE (PIKIEN-), naam, welken de Negers geven aan de koffijpl. *LEYDENBOOR*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *LEYDENBOOR*.

FRIDBUSCH of **FRIEDHOFF**, geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*; arr., kant. en gem. *Diekirch*.

FRIEDRICSGIET, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Bij-Geval, benedenwaarts aan de koffijplant. Tyrol; 1000 akk. groot; met 25 slaven. — Men kweekt er ook kakao aan. De Negers noemen haar *BREASLIDERIE*.

FRIEDRICSGUNST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Dothan, benedenwaarts aan den houtgr. *Jacobs-Worsteling*. Bij de Negers *KAKAO* genoemd.

FRIEDHOFF, geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *FRIDBUSCH*.

FRIEDRICHSBURG of **FRIEDRIKSBURG**, fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het landschap *Azem*, aan de westzijde van de *Kaap-der-Drie-Punten*.

Zij behoorde vroeger den Koning van Pruisen toe, en werd in het jaar 1681, door de te Embden opgerigte Brandenburgsche Compagnie aangelegd, maar in het jaar 1718, nevens al het onderhoorige, door Koning *FREDRIK WILHELM*, aan de Hollandsche West-Indische Compagnie verkocht.

FRIENDSCHIP, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Opper-Nickeri*; palende O. aan *Todnes*, W. aan *Banta'skine*, waartoe zij behoort; 1000 akk. groot.

FRIENS, welcer *FRIENSK*, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 2½ u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. O. van *Rauwerd*, tusschen de *Grouw*, de *Muzel* en het *Swin* besloten.

Men telt er 145 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. — De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Idaard-Egumen-Friens*, die hier eene nette kerk hebben, welke voor weinige jaren vernieuwd is. De R. K. worden tot de stat. van *Warrega* gerekend. — Men heeft in dit d. eene school, en de voorm. state, thans buitengoed, *Beslinga-state*, van den Heer *Staatsraad Gouverneur* van *Friesland*.

FRIESBURG, voorm. sterkte, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Westeinde*, in het d. *Nijeholtpade*.

FRIESCHÉ-AA, riv. in *Overijssel*. Zie *AA* (*FRIESCHE*).

FRIESCHEBROEK, landstreek in het Noorden van *Overijssel*, gem. *Oldemarkt*, tusschen het d. *Oldemarkt* en de *Kuinre*, ten Zuiden van en langs de *Linde*, welke riv. de scheiding tusschen de prov. *Overijssel* en *Friesland* uitmaakt.

Dese streek lands, welke vroeger tot de *Friesche* grietenij *Stellingwerf-Westeinde* behoorde, is van tijd tot tijd, door de *Utrechtsche* Bisschoppen, daarvan afgenomen en aan *Overijssel* toegevoegd. Hier is veel veenderij en de daardoor ontstane plassen zijn groot.

FRIESCHE-COMPAGNIE, naderhand *OUDE-FRIESCHE-COMPAGNIE*, veeskolonie in de prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, gem. *Hoogeveen*, nu de *KALKWIJK*. Zie dat woord.

FRIESCHEDIJK of **FRIEZENDIJK**, ook wel *FRIESCHE-WEG* of *HEERENDIJK* genoemd, oude weg, welke uit de baan van *Ommen*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, naar den *Ommerschans*, voorts door de heide en vennen van de gem. *Ambt-Ommen* en *Ambt-Hardenberg*, eerst oost- en

vervolgens noord-oostwaarts op het geh. *Lutten* aanloopt, en van daar, in eene noordelijke rigting, in de prov. *Drenthe*, tot aan Ooster-Hesselen, moet gelooopen hebben. — Deze weg is, op kosten van de Friezen en wel op aanraden en onder toezigt van den beroemden Vestingbouwkundige, *Meeso Baron van Coxwoon*, aangelegd, en moest dienen ter beveiliging tegen eene verrassing van den vijand, en tevens om de gemeenschap met de gezegde schans open te houden. Hij wordt ook wel naar den aanlegger de *Coxwoonsche-Dijk* genoemd.

FRIESCHE-DOOLHOF, naam, welke men weleens, om zijne zonderlinge en verwarde bouworde, heeft gegeven aan het vlek *Molkwrum*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie *MOLKWRUM*.

FRIESCHE-GAT, voorn. vaarwater ten N. van de prov. *Friesland*, tusschen de eil. *Ameland* en *Schiernonnikoog*, en langs de westelijke kust van dat eil. loopende.

Het werd door eene plaat, de *Paardemarkt* ook *Engelmans-Plaat* en *Kalkman* genoemd, van het meer westelijk gelegen *Pinkegat* gescheiden; doch is sedert onhengelijke jaren geheel verlopen.

FRIESCHE-HAAGJE, naam, welke, wegens de aanzienlijke levenswijze en weelde, te *Heerenveen*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, heerschende, weleens aan dat vlek gegeven werd. Zie *HEERENVEEN*.

FRIESSCHE-LOO, d. in *Westervolde*, prov. *Groningen*. Zie *VRIESSCHE-LOO*.

FRIESCHE-LUSTOORD, naam, dien men weleens geeft aan de griet. *Gaasterland*, prov. *Friesland*. Zie *GAASTERLAND*.

FRIESCHE-PALEN, ook de *Oude-Schans* genaamd, voorn. schans, half in de prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, onder en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van de kerk van het d. *Sigerswoode*, half in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, onder en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van de kerk van het d. *Marum*, in eenen vergravenen veengrond, die vroeger moerassig was, doch thans, na het afgraven van het veen, woest en dor is.

Ter plaatse, waar deze schans gestaan heeft, ziet men thans in de heide, ten N. van den rijweg, een paar groene heuvels, op welke de baterijen lagen, die tegen de prov. *Groningen* gerigt waren.

FRIESCHE-PALEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, onder *Sigerswoode* en *Ureterp* (1), aan de *Bakkeveenstervaart*, met vallaat en valbrug, 5 min. ten W. de grenzen en de voorn. schans van dien naam; met 25 h. en 120 inw.

FRIESCHE-SLENK, vaarwater, ten N. van de prov. *Groningen* en *Friesland*, algemeen bekend onder den naam van *Groninger-Zee-gat*. Zie dat woord.

FRIESCHE-WADDEN, het westelijkste gedeelte der *Wadden*, zijnde dat gedeelte der *Noordzee*, hetwelk ten N. van de prov. *Friesland* en *Groningen* gelegen is. — Over de betoning en bebakening in de *FRIESCHE WADDER* zie men het art. *AMLANDERGAT*.

FRIESCHE-WEG, oude weg in de prov. *Overijssel* en *Drenthe*. Zie *FRIESCHE-DIJK*.

FRIESELSTEIN, voorn. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *VESCHL (Huis-Tr.)*.

FRIESEN, oude bewoners dezer landen. Zie *FRIEZEN*.

FRIESEN (HET-), geh. in het *dingspil van Zuidenseld*, arr., judic. kant. en 7 u. Z. O. van *Assen*, adm. kant. en 4 u. N. O. van *Dalen*,

(1) Het Friesche-paalester-verlaat ligt onder *Ureterp*.

gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Emmen*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Roswinkel*, waartoe het behoort.

FRIESEN (OOST-), oude bewoners van ons Vaderland. Zie **FRANKEN (OOST-)**.

FRIESEN (WEST-), oude bewoners van ons Vaderland. Zie **FRANKEN (WEST-)**.

FRIESENVEEN, d. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **VAERENVEEN**.

FRIESLAND of **VAERSLAND**, prov., bestaande uit de heerl. **FRIESLAND**, zoo als die tijdens het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, eene prov. uitmaakte. Die heerl. grensde N. aan de Noordzee, O. aan de heerl. Groningen en het landschap Drenthe, Z. O. aan Drenthe en aan het Oversticht of het landschap Overijssel, Z. en W. aan de Zuiderzee.

FRIESLAND, hetwelk zich, volgens sommigen, oorspronkelijk bepaalde tot de kustlanden, gelegen tusschen het riviertje de Kinhem, nu de Zaan (welke vroeger de grensscheiding uitmaakte tusschen West-Friesland en het Oude Kennemerland), en de Eems, strekte zich, tijdens de onderwerping aan de Franken, verder uit, en werd in twee groote, maar uit onderscheidens vrije landschappen bestaande, staten verdeeld, van welke de kustbewoners van de monden der Maas tot aan het Vlie (nu de Zuiderzee) de West-Friezen genaamd werden, en de kustbewoners van het Vlie tot aan de Wezer de Oost-Friezen, welke laatsten zich in drieën verdeelden; de eene staat, van het Vlie tot aan de Lauwers (het tegenwoordige **FRIESLAND**); de andere staat, van de Lauwers tot de Eems (de tegenwoordige provincie Groningen); en de derde staat van de Eems tot den *Wezer* (het tegenwoordige Oost-Friesland); sodat **FRIESLAND**, in zijne toenmalige uitgestrektheid, bijna alle de Vereenigde Nederlanden, benevens Oost-Friesland, Kniphausen, Varel, en het noordelijke deel van Oldenburg en Butjadingerland omvatte (1). Sommigen willen dat **FRIESLAND** reeds bij Oostende (het oostelijkste gedeelte van Vlaanderen) eenen aanvang nam, en zoo komt het op de kaart van **SMALLINGES**, anno 861, voor. In den tijd, toen de naam der volkstammen aan de door hen bewoonde landen gegeven werd, werden de bewoners van Holland, Zeeland enz., allen met den naam van **FRIESEN** bestempeld. Deze volkstammen, ten minste sommigen hunner, schijnen vroeger eenen bijzonderen Koning te hebben gehad, die door het volk verkoren werd, en, zonder krenking van 's volks vrijheden, niet dan eene bepaalde magt uitoefende. Daarna is die Koninklijke regering afgeschaft, doordien de Friezen, in de achtste eeuw, door **KAREL den Groote** verwonnen en te gelijk genoodzaakt werden, om de Christelijke godsdienst te omhelzen. Daardoor kwam **FRIESLAND** aan het Duitsche keizerrijk, en onderscheidene deelen werden door Potestaten geregeerd, welke of door den Keizer over hen aangesteld of door het volk gekozen werden, en die de onderdanen, als vrije lieden, naar hunne eigene wetten, regeren moesten, terwijl deze slechts eene geringe schatting' behoeften op te brengen. Op deze wijze zijn de Friezen, zowel die west- als die oostwaarts van den Vliestroom woonden, onderscheidene jaren na de verdeeling der heerschappij van **KAREL den Groote**, als onder de bescherming der Duitsche Keizers, gedeeltelijk door Potestaten bestuurd geworden.

Dan de eerstgenoemde stam, die later onder den naam van West-Friezen is bekend geworden, had altijd de Graven van Holland tot ge-

(1) Zie **WIARDA**, *Ostfriesche Geschiede*, Th., I, s. 98.

vaarlijke geburen. Reeds te voren door *DAGOBERT*, Koning *der Franken*, verdreven uit de nabuurschap van Utrecht en al het land langs den middelmond des Rijn, welke langen tijd de scheiding tusschen de Friezen en Batavieren had uitgemaakt, waren zij tot het Noorderkwartier van Holland beperkt, hetwelk daarom, voor een gedeelte, met den naam van West-Friesland tot heden is bekend gebleven. Dan, de Graven van Holland rustten niet, voor en aler zij dat gedeelte van Friesland aan zich onderworpen hadden, hetgeen hun in 1297 gelukte. Bijna drie honderd jaren hebben deze oorlogen tusschen de West-Friezen en Hollanders geduurd, na welken tijd ook de Friezen, ten O. van den Vliestrom, in Oostergoo en Westergoo, weinig rust genoten; terwijl de genoemde Friesche landschappen eindelijk, in de veertiende eeuw, zich mede tijdelijk aan de Graven van Holland onderworpen hebben: hoewel deze Graven zelden geruste bezitters der gemelde landstreek waren, uit hoofde van de gedurige opstanden der Friezen tegen deze vreemde heerschappij; gelijk zij ook dit bewind over Friesland veelal moesten deelen met de Bisschoppen van Utrecht, waarover tusschen hen gedurig zware oneenigheden ontstonden.

De laatste der inlandsche Potestaten van het tegenwoordige Friesland was *Jow (Julius) DEKAMA*, na wiens regering het vrije Friesland, tusschen het Vlie en de Lauwers, zijne vrijheid geheel kwijt geraakte, en onder de heerschappij der Saksers kwam. De binnenlandsche oneenigheden, welke reeds, sedert het jaar 1300, in het tegenwoordige Friesland tusschen de aanzienlijken en het gemeen, onder den naam van *Vetkoopers* en *Schieringers*, waren uitgebarsten, gaven de eerste-aanleiding tot die nadeelige staatsverwisseling: want de Schieringers, beducht, dat de Vetkoopers hun te magtig zouden worden, namen, in het jaar 1498, het besluit, om *ALBRECHT*, Hertog van Saksen, die destijds zich te Medemblik, in Noord-Holland, bevond, tot hunnen Erfpotestaat te verkiezen. Die Hertog, een zeer ervaren krijgsheld, was, in het jaar 1488, door *MAXIMILIAAN*, Aartshertog van Oostenrijk, die in 1493, onder den naam van *MAXIMILIAAN I*, Keizer werd, tot Gouverneur aangesteld over alle die gewesten, welke, door zijn huwelijk met *MARIA VAN BOURGONDIE*, aan zijnen zoon *FILIPS den Schoone*, Koning van Spanje, waren ten deel gevallen. De keuze der Schieringers viel des te eerder op dezen Hertog, omdat hij reeds voor lang hunne zaken scheen te zijn toegedaan. Zij zonden derhalven eenigen hunner voorname Opperhoofden tot hem. Deze riepen niet slechts zijne bescherming in, maar verklaarden zelfs gemagtigd te zijn, om hem als hunnen Landsheer te erkennen, en hem de heerschappij over de Westerlauwersche landen der vrije Friezen, zoo vele eeuwen door andere Heeren te vergeefs gezocht, aan te bieden. De Hertog nam dit aanbod terstond aan, en werd den 20 Julij van dat zelfde jaar, te Franeker, met alle plegtigheden gehuldigd. Terzelfder tijd werd *FRIESLAND*, tusschen het Vlie en de Lauwers, door Keizer *MAXIMILIAAN I*, van alle leenroerigheid aan het Duitsche rijk ontslagen, en, als een geheel onafhankelijk landschap, in handen der Saksers gesteld. In later dagen vermoedde men echter, dat het aanvaarden der heerschappij over dat gedeelte van *FRIESLAND*, door Hertog *ALBRECHT*, rustte op een overleg, tusschen hem en *MAXIMILIAAN I* listiglijk beraamd, om daarna, onder een of ander voorwendsel, deze provincie aan het Huis van Oostenrijk te kunnen brengen, hetwelk toen reeds, door het huwelijk van *MAXIMILIAAN* met *MARIA*, de eenige dochter van *KAREL den Stoute*, Hertog van *Bourgondie*, in het bezit was van de meeste andre Nederland-

sohe gewesten. De Saksische heerschappij in FRIESLAND, welke niet meer dan zeventien jaren geduurd heeft, is intusschen vol oarust en verwarring geweest, uit hoofde van den tegenstand, dien Hertog ALBRECHT, bij de aanvaarding zijner regering, overal ontmoette. De Schieringers namelijk waren de eenigen, die hem deze heerschappij hadden opgedragen, en deze vermogten geen verdere opdracht te doen, dan ten opzichte van het kwartier Westergoo, waarin zij tot dus verre de overhand hadden. De inwoners der twee andere kwartieren, Oostergoo en Zevenwouden, waren echter tot niets minder gezind, dan om hunne vrijheid aan eene willekeurige magt op te offeren. Bij 's Hertogs overkomst was alzoo zijn eerste werk, de beide andere kwartieren, door geweld van wapenen, tot onderwerping te dwingen, en zulks te meer, daar hij, in het volgende jaar 1499, door Keizer MAXIMILIAAN I, op de rijksvergadering te Friburg, niet alleen in het Erfpotestaatschap over Friesland werd bevestigd, maar hem ook, door dienzelfden Keizer, deze waardigheid over de naburige provinciën *Groningerland* en *Drenthe* scheen te zijn opgedragen, in welke laatstgenoemde gewesten hem veel sterker tegenstand, dan in FRIESLAND zelf, geboden werd, omdat de Keizer tot zulk eene beschikking over die landen geen het minste regt had; weshalve ALBRECHT, ten einde de Groningers en Drenthen te verwinnen, een verdrag aanging met EDSARD, Graaf van *Oost-Friesland*, die zijn krijgsvolk terstond bij dat des Hertogs voegde, om gezamenlijk hun oogmerk te bereiken. Hertog ALBRECHT, middelerwijl, te midden dezer onlusten; in 1500, te Emden overleden zijnde, werd door zijnen zoon HEDDAUK opgevolgd, welke jonge Vorst, door kwade raadslieden daartoe aangespoord, de Friezen met te groote gestrengheid behandelde, en daardoor het geheele volk tegen zich in opstand bragt, hetwelk hem bewoog, om het gebied over FRIESLAND, in 1504, over te geven aan zijnen ouderen broeder Hertog GEORGE. Deze Vorst zag echter weinig of geen hoop, om deze provinciën onder zijne magt te brengen, voornamelijk sedert de vriendschap met Grave EDSARD te eenemale verbroken was, doordien de Groningers, in 1506, dezen laatste tot hunnen schutsheer hadden gekozen, en vooral sedert KAREL, Hertog van *Gelder*, zich, ten voordeele der Groningers, met die zaak bemoeide. Daarbij begrijpende, dat zijne Saksische erflanden door deren oorlog werden uitgeput, nam hij eindelijk, in 1515, het besluit, om zijn vermeend regt op de heerschappij over deze landen aan KAREL; Aartshertog van *Oostenrijk*, zoon van *Filips den Schoone*, af te staan. Hertog GEORGE genoot, ingevolge het verdrag, voor dezen afstand 100,000 Rijsche guld. (150,000 guld.), welke som echter in geen vergelijking kwam bij de zware onkosten, welke alleen het zeventienjarig bezit van het Westerlauwersche FRIESLAND hem veroorzaakt had; weshalve men bij het vertrek der Saksen plagt te zeggen:

Friesland mag wel Friesland heeten:

Het heeft Saksen en Meissen opgegeten.

Nadat dit verdrag van afstand door KARLS grootvader, Keizer MAXIMILIAAN I, bekrachtigd was, zou het HUIS VAN OOSTERRIJK reeds terstond in het volle bezit dezer landen gekomen zijn, indien de Groningers, die in deze beschikking in geen deele wilden berusten, niet eerst tot hunnen Schutsheer hadden aangenomen EDSARD, Graaf van *Oost-Friesland*, namelijk van 1505 tot 1515, en daarna KAREL VAN ESMOND, Graaf van *Gelder*, te weten van 1518 tot 1530, welke laatste Vorst, een bitter vijand en benijder van de dagelijks

meer aanwassende magt van het Oostenrijksche Huis, den oorlog tegen den Aartshertog KAREL met alle magt bleef voortzetten; niettegenstaande zelfs zijn bondgenoot EDGARD, Graaf van Oost-Friesland, door wien hij eerst tegen de Saksen te hulpe was geroepen, zich reeds, in 1517, met KAREL, Aartshertog van Oostenrijk, die intusschen Koning van Spanje geworden was, verzoend had. Deze oorlog bleef alzoo voortduren, tot in het jaar 1536, toen KAREL, Hertog van Gelder, oud van dagen en wars van alle de tegenspoeden, welke zijne wapenen overal vergezelden, zich eindelijk met KAREL van Oostenrijk, die inmiddels, onder den naam van KAREL V, Keizer geworden was, bevredigde; nadat hij reeds in 1524 verplicht was geweest, zijne krijgstroepen uit FRIESLAND, Groningerland en Drenthe terug te roepen. Van toen af heeft hij gemelde landschappen aan KAREL V overgelaten, die toen Erfheer van FRIESLAND en Overijssel werd, en door de provincie Groningen, in 1536, ook tot erfheer gekozen werd, maar speciaal als Hertog van Brabant, Graaf van Holland en erfheer van FRIESLAND en Overijssel. Bij den afstand van de regering door KAREL V aan zijnen zoon FILIPS II, zijn deze provinciën, even als de andere Nederlandsche gewesten, onder de Spaansche heerschappij gekomen. De Stadhouder, die destijds, in naam des Keizers, over FRIESLAND tusschen het Vlie en de Eems, of liever over FRIESLAND, Groningerland en Drenthe, welke drie landschappen toenmaals aan den zelfden Stadhouder onderhoorig waren, het bewind kreeg, was GEORGE SCHENCK van TOUTENBURGH; die, in 1540 overleden zijnde, daarin door MAXIMILIAAN van EGMOND, Graaf van Buren, schoonvader van Prins WILLEM I, werd opgevolgd. Na het overlijden van dezen laatste, in het jaar 1548, volgde JAN DE LIENE, Graaf van AreMBERG, die, den 23 Mei 1568, in den slag bij Heiligerlee gesneuveld is. In 1569 werd KAREL DE BRINEU, Graaf van Megen, in zijne plaats aangesteld; op dezen volgde GILLIS VAN BARLAIMONT, Heer van Hierges, in 1572, en in 1574 de Spaansche Overste CASPAR DE ROBLES, Heer van Billy. Inmiddels hadden de Friezen geen minder reden dan de inwoners der andere gewesten, om zich over de Spaansche heerschappij te beklagen, als wordende in alle hunne vrijheden, zoowel in hunne burgerlijke als godsdienstige voorregten, steeds hoe langer hoe meer gekrenkt. KAREL V en alle andere Vorsten van het Oostenrijksche huis, toen het magtigste van geheel Europa, waren niet tevreden met den titel van Heer of Erfpotestaat, zoo als de Saksische Prinsen zich in het tegenwoordige FRIESLAND genoemd hadden, en welke niet meer wilde zeggen dan Erfstadhouder, maar begeerden Souvereinen te worden; terwijl zij, wat FRIESLAND betreft, hun regt op die provincie daarop grondden, dat de Graven van Holland, in vroegeren tijd de provincie FRIESLAND, zoo als hier voor gezegd is, weleens overheerd hadden. Het groote oogmerk was alleen om, onder dit voorwendsel, eene volstrekt willekeurige heerschappij, zoowel hier als in Spanje en in hunne andere erflanden, uit te oefenen, waaraan de vrije Friezen zich echter nimmer gewennen konden. Daardoor namen de onlusten dagelijks toe. Ofschoon de Hervorming in de godsdienst bereids zoo ver was doorgebroken, heeft geheel FRIESLAND zich niet gelijktijdig met de zes andere provinciën, den 1 Februarij 1579, bij de Utrechtsche Unie gevoegd. De vertraging daarvan had men voornamelijk te wijten aan GEORGE VAN LALAING, Graaf van Rennenberg, die, alhoewel na de geslotene Pacificatie van Gent, in 1576, krachtens welke alle de Spaansche soldaten, met hunne bevelhebbers, dit land moesten verlaten, in 1577, in naam der Algemeene Staten, tot

Stadhouder over deze provincie benoemd, echter de Spaansche heerschappij, eerst heimelijk, en daarna in het openbaar, begunstigde. Dit verwekte destijds groote oneenigheden, zoowel tusschen de steden, als de gevolmagtigden van het platte land, welke toch niet heletten konden, dat ook FRIESLAND, nog in dat zelfde jaar, voor een gedeelte, den 23 Maart, en voor het ander gedeelte, den 2 Junij, de Unie mede onderteekende, waarna zij in 1580, ook Prins WILLEM I van Oranje, in RENNENBERG's plaats, tot hunnen Stadhouder benoemden; te gelijk aan dien Prins het regt overlatende, om, in zijn afwezen, dien post door iemand anders, als zijnen Luitenant (plaatsvervanger) te doen bekleeden, gelijk hij ook, als den eersten daartoe, verkoos BERNARD VAN MERODE, Heer van Rummen. Voornomde Prins kwam, in het volgende jaar 1581, persoonlijk in FRIESLAND, ten einde de verregaande verschillen, zoo over de zaken van de godsdienst, als die de politie en justitie betroffen, te beslissen; welke verschillen des te gevaarlijker voor den staat dezer provincie geacht werden, omdat de oorlog tegen de Spanjaarden nog werkelijk bleef voortduren. Zeer gelukkig had deze Prins aldaar alles op eenen vasten voet gebracht, en den grondslag gelegd tot dien regeringsvorm, welke daarna, als voegzaamst met den aard des lands en der ingezetenen, aldaar is in stand gebleven. Prins WILLEM I had in 1583, weinige maanden vóór zijnen dood, zijnen Luitenant of Onder-Gouverneur van FRIESLAND, BERNARD VAN MERODE, die zich bij de Friezen zeer geheet gemaakt had, teruggeroepen, en zijns broeders zoon, Graaf WILLEM LOBEWILK VAN NASSAU-DILLENBURG, eenen jongen, doch beproefden held, tot zijnen Luitenant, in diens plaats, benoemd; die daarna, als Prins WILLEM's dood, den 10 Julij 1584, volgde, op uitdrukkelijke begeerte der Friezen, in de maand November van datzelfde jaar, tot werkelijken Stadhouder dezer provincie werd aangesteld, zoo als hij in 1594, onmiddellijk na de reductie van Groningen, mede tot Stadhouder van Groningen en Ommelanden, en in 1596 van het landschap Drenthe benoemd werd, zoodat hij alle drie de noordelijke landschappen, tot zijnen dood, welke in het jaar 1620 voorviel, bestuurd heeft. Deze stadhouder WILLEM LOBEWILK heeft onder de Friezen eenen bijzonderen roem verworven, als hebbende, door zijn kloekmoedige beleid, de geheele provincie van vijanden gezuiverd en de laatste hand gelegd aan de herstelling hunner vrijheid. De stadhouderlijke waardigheid werd, na hem, opgedragen aan zijnen broeder KASPER CASIMIR, Graaf van Nassau-Dietz, in wiens nageslacht deze daarna erfelijk gebleven is. Uit dat beloop van zaken ziet men, hoedanig FRIESLAND eene der zeven vrije Nederlandsche Provinciën geworden is, nadat het bijna 100 jaren, eerst door de Saksers, en daarna door de Bourgondiërs, of eigenlijk de Oostenrijkers, en wel bijzonder door dien tak van het OOSTERRIJKSCHE HUIS, welke de Spaansche monarchie bekwam, was overheerd geweest. Tijdens het bestaan der Republiek was deze prov. verdeeld in drie kwartieren, zijnde: Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden, die te zamen elf steden en dertig grietenijen bevatten. Deze verdeling van FRIESLAND in drie kwartieren, heeft haar begin genomen onder de regering der Potestaten; toen zijn ook die kwartieren, voortijds graafschappen genoemd, in grietenijen verdeeld, over welke de Hoofden van FRIESLAND Regters of Grietmannen stelden, om het regt naar de wetten te bedienen.

Bij de omwenteling van het jaar 1795 gaf men aan de provincie FRIESLAND den titel van departement, hoewel zij hare vorige grootte,

grenzen en naam behouden bleef. Door de staatsomwenteling van 1798 werd zij grotendeels met de provincie *Groningen* tot een departement vereenigd, hetwelk den naam van *DEPARTEMENT VAN DE EENS aannam*, terwijl het zuidelijke gedeelte, of het grootste deel van het kwartier Zevenwouden, aan het *DEPARTEMENT VAN DEN OUDEN IJssel* werd toegevoegd. Bij de staatsregeling van het jaar 1801 werd het departement *FRIESLAND* echter, met zijne vorige grenzen en grootte, hersteld, en bleef alzoo ook bestaan toen het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden of, zoo als het destijds heette, de Bataafsche Republiek, den naam van Koninkrijk Holland aannam; alsmede bij de insmelting van ons Vaderland in het Fransche keizerrijk.

Sedert dat Nederland zich, in het jaar 1815, het Fransche juk van de schouders heeft geworpen, maakt *FRIESLAND* ook eene provincie van het koninkrijk der Nederlanden uit. —

Deze prov. grenst N. aan de Noordzee, O. aan de Lauwzee en de prov. *Groningen* en *Drenthe*, Z. O. aan de prov. *Drenthe* en *Overijssel*, Z. en W. aan de *Zuiderzee*. Zij heeft van het N. naar het Z. eene lengte van 14 u., van het W. naar het O. eene breedte van 15 u., en wordt verdeeld in 11 steden en 52 grietenijen of liever 50 grietmijen en 2 eilanden, welke ook ieder door eenen Grietman worden bestuurd. De geheele provincie beslaat eene oppervlakte van bijna 60 v. m. of, volgens het kadaster, 527,554 bund., verdeeld als volgt:

1°. Bebouwde gronden.	264,708 bund.
2°. Grootte en kleine wegen, straten, pleinen, wal- len, waadliengen, enz.	2,812 "
3°. Wateren, rivieren, meren, beken, grachten, vijvers, slooten, moerassen, enz.	23,067 "
4°. Heiden, zee- en rivierstranden, duinen, riet-, geest- en boslanden, turfgrond, enz.	36,747 "

Totaal. 527,554 bund.

Men heeft er 45,894 perceelen bebouwde en 276,969 perceelen onbebouwde eigendommen. Totaal 520,863 perceelen.

De steden zijn: *Leeuwarden*, *Bolsward*, *Franeker*, *Sneek*, *Dockum*, *Harlingen*, *Stavoren*, *Slooten*, *Werkum*, *Ylst* en *Hindeloopen*.

Men had er, den 1 Januarij 1840, eene bevolking van 227,859 zielen. Bij die bevolking, bestaande uit 47,508 huisgezinnen, bewonende 38,660 huizen, waren, van het mannelijk geslacht: 71,140 ongehuwden, 56,025 gehuwden en 4286 weduwnaars; van het vrouwelijk geslacht: 70,251 ongehuwden, 35,920 gehuwden en 10,237 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden aangaat, waartoe zij behooren, verdeeld werd in 205,670 Protestanten; 20,017 R. K., 1945 Israëlieten en 227 tot geen der genoemde gezindheden behoorende (1).

Men telt in de prov. *FRIESLAND* 199 gem. der Herv., welke vijf klassen uitmaken, als die van *Leeuwarden*, *Harlingen*, *Sneek*,

(1) Op den 1 Januarij 1841 telde *FRIESLAND* 229,168 inw., van welken 111,544 van het mannelijke en 117,624 van het vrouwelijke geslacht; terwijl die bevolking, naar de godsdienstige gezindheden, bevatte 207,184 Protestanten, onder dezen ongeveer 4000 Afgescheidenen, 12,979 Doopgez., van welke 4941 leden; 770 Evang. Luth., onder welke 350 leden; 180 Herst. Luth., onder welke 75 leden, 200 tot de Vereenigde Christelijke gemeente te *Dockum* behoorende; 19,217 R. K.; 1979 Isr., en 191 tot de niet genoemde gezindheden. De bevolking in de steden bedroeg 56,016, in de grietenijen: 171,153, de militairen en gevangenen te *Leeuwarden* niet medegerekend. Op den 1 Januarij 1842 bestond de bevolking uit 233,713 zielen.

Dockum en Heerenveen, en 368 kerken hebben, bediend wordende door 214 Predikanten.

De Afscheidenen hebben er eenige gem., wier getal niet juist kan worden opgegeven.

Van de Remonstranten heeft men er geen afzonderlijke gem., zijnde de eenige, welke in die prov., te Dockum, bestond, onder den naam van Vereenigde Christelijke gemeente, met de Doopsgezinde gem. vereenigd; deze heeft eene kerk, welke door eenen Predikant bediend wordt.

De Doopsgez. zijn er in vier klassen verdeeld, welke, behalve de Vereenigde Christelijke gem. te Dockum, 38 gem. uitmaken, door 36 Leeraars, door twee Oudsten en vijf Liefdepredikers bediend wordende; terwijl er op het eil. Ameland nog twee gem. dier gezindte bestaan, welke tot geen der bovengemelde klassen behooren, en waarin de dienst door eenen Leeraar, eenen Oudste en zes Liefdepredikers wordt waargenomen.

Er zijn 2 gem. en 1 bijgem. der Evang. Luth., welke tot den ring van Groningen behooren. Zij hebben er 2 kerken, welke door twee Predikanten en eenen Proponent bediend worden.

De Herstelde Evang. Luth. hebben in deze prov. 1 gem., met 1 kerk en 1 Predikant, te Harlingen.

R. K. statien zijn er 31, die het aartspr. van Friesland uitmaken. Zij hebben 52 kerken enijkerken, die door 31 Pastoors en 3 Kapelaans bediend worden.

Men heeft er geen gem. van de R. K. van de Oude Cleresij, gemeenlijk Jansenisten geheeten.

De Israëlitin in deze provincie maken het synagogaal ressort van Leeuwarden uit, bevattende 1 hoofdsynagoge, 3 ringsynagogen en 4ijkerken. —

Voor de Regterlijke magt is FRIESLAND verdeeld in 5 arrondissementen, als: Leeuwarden, Heerenveen en Sneek, gezamenlijk 14 kant. uitmakende.

Men heeft er 5 kiesdistrikten, welke de volgende hoofdplaatsen hebben :

Het 1e kiesdistrikt,	hoofdplaats	Bergum,
” 2e	”	” Dronrijp,
” 3e	”	” Heerenveen.

Voor de Nationale Militie heeft men in FRIESLAND 16 kant., welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

Het 1e en 2e militiekanton,	tot de hoofdplaats	Leeuwarden.
” 3e	”	” Franeker.
” 4e	”	” Harlingen.
” 5e	”	” Hallum.
” 6e	”	” Dockum.
” 7e	”	” Rinsumageest.
” 8e	”	” Buitenpest.
” 9e	”	” Beetsterzwaag.
” 10e	”	” Oldeberkoop.
” 11e	”	” Heerenveen.
” 12e	”	” Slooten.
” 13e	”	” Hindeloopen.
” 14e	”	” Bolsward.
” 15e	”	” Rauwerd.
” 16e	”	” Sneek.

Ten opzichte van het Onderwijs wordt FRIESLAND verdeeld in negen schooldistrikten :

Het 1e schooldistrikt , telt 54 scholen.			
• 2e	•	•	41
• 3e	•	•	41
• 4e	•	•	32
• 5e	•	•	54
• 6e	•	•	35
• 7e	•	•	51
• 8e	•	•	37
• 9e	•	•	48

Men telt in deze prov. alzoo in het geheel 335 lagere scholen.

Latijnsche scholen, van welke er 11 zijn, worden gevonden te Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dockum, Harlingen, Kollum, Workum, Stavoren, Hindeloopen, Ylst en Joure, welke gezamenlijk door 75 leerlingen bezocht worden.

De voornaamste Rivieren in de provincie FRIESLAND zijn: de Lauwers, de Boorn of Boorne, de Kuinder, in het Friesch de Tjonger, en de Linde.

Ook vindt men in deze waterrijke provincie een aantal Meren, onder welke men als de aanmerklijkste tellen mag: het Slootermeer, het Sneekmeer, het Bergumermeer, het Tjeukemeer, de Flijuessen, het Heegermeer enz.

Veelvuldig zijn de Vaarten in dit gewest, zoodat er maar weinig plaatsen zijn, waar men met grootere of kleinere schepen niet aan en af kan varen; de voornaamste zijn: de Vaart van Harlingen over Franeker, Dronrijp, Leeuwarden en Birdaard naar Dockum en Stroobos op de Groninger grenzen; voorts van Dockum langs het Dockumerdiep, tot aan de groote uitwatering, de Dockumer Nieuwe Zijlen; de Vaart van Leeuwarden naar Takozijl en de Lemmer, en de Vaart van Stroobos naar Stavoren.

De voornaamste Zeedijk- en Zeepolderbesturen in de provincie FRIESLAND zijn: 1°. het dijkbestuur van Visvliet en Gerkesklooster te Visvliet, uit vijf Leden, drie voor Visvliet en twee voor Gerkesklooster, zamengesteld; 2°. het dijkbestuur van Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland te Kollum, uit eenen Dijkgraaf, drie gewone en drie buitengewone Dijksgedeputeerden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 3°. het dijk- en polderbestuur van den Engwierumpolder, uit drie Gedeputeerden en eenen Boekhouder bestaande; 4°. het dijkbestuur van Oost-Dongeradeel te Metslawier, uit eenen Dijkgraaf, drie gewone en drie buitengewone Dijksgedeputeerden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 5°. het dijkbestuur van den Anjumer-en-Lioessenserpolder te Metslawier; 6°. de provisionele directie over de West-Dongeradeelsche Zeedijken te Ternaard, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden, benevens eenen Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 7°. het dijkbestuur van Ternaarderpolder te Ternaard; 8°. het dijkbestuur van den Holwerder-Oostpolder te Holwerd; 9°. het dijkbestuur van den Holwerder-Westpolder te Holwerd; 10°. het zeedijkbestuur van Forwerderadeel te Marrum, uit vier gewone Dijksgedeputeerden, eenen Secretaris, Dijkschrijver en Ontvanger bestaande; 11°. het dijkbestuur van het Noorderleeg te Leeuwarden; 12°. het dijkbestuur van de Bildtpollen te St. Anna-Parochie, uit twee Volmagten en eenen

Ontvanger bestaande; 15°. het dijkbestuur van het Nieuwe Bildt, bestaande uit twee Volmagten en eenen Ontvanger; 15°. het dijkbestuur van het Oud-Bildt, uit twee Volmagten en eenen Ontvanger bestaande; 15°. het dijkbestuur der Vijfdeelen Zeedijken binnendijks te Harlingen, uit twee Gedeputeerde Volmagten, met eenen Ontvanger-Generaal en eenen Secretaris bestaande; 16°. het dijkbestuur der Vijfdeelen Zeedijken buitendijks te Harlingen, uit twee Gedeputeerde Volmagten buitendijks, met eenen Ontvanger-Generaal, en eenen Secretaris, benevens drie Volmagten van het Nieuwe Bildt, met hunnen Ontvanger en Dijkwachter bestaande; 17°. het dijkbestuur van Wonseradeels Zuider-Zeedijken te Bolsward, uit eenen Dijkgraaf, eenen Gedeputeerde en twee Gecommitteerden binnendijks, met hunnen Rekenmeester, eenen Gedeputeerde en twee Gecommitteerden buitendijks, met hunnen Rekenmeester, benevens nog eenen Rekenmeester van de stad Bolsward, met eenen Secretaris en eenen Ontvanger-Generaal, benevens vier Arrondissements-Ontvangers bestaande; 18°. het polderbestuur van Workumer-Nieuwland te Workum, uit vier Gecommitteerden en eenen Secretaris bestaande; 19°. het dijkbestuur van Wymbritseradeel, met de onderhoorige contributie zeedijken te Sneek, uit eenen Dijkgraaf, twee Dijkgedeputeerden, eenen Dijksecretaris en eenen Ontvanger-Generaal bestaande; 20°. het dijkbestuur van Hemelum-Oldephaert-en-Noordwold cum annexis, uit vier Leden, eenen Secretaris en eenen Ontvanger bestaande; 21°. het dijkbestuur van de Zeven Grietenijen en stad Slooten contributie Zeedijken te Lemmer, uit eenen Dijkgraaf, eenen Secretaris, eenen Ontvanger, twee Volmagten uit Doniawarstal, twee uit Gaasterland, twee uit Lemsterland, twee uit Haskerland, twee uit Schoterland, twee uit Opsterland, twee uit Aengwirden, en twee uit Slooten bestaande, en 22°. het dijkbestuur van den Ouden-Lindedijk te Wolvega.

FRIESLAND is op onderscheidene tijden door veelvuldige Watervloeden geteisterd. Behalve den allerverschrikkelijksten watervloed over al de zee-kusten van Duitschland, omtrent 580 jaren voor Christus geboorte gewoed hebbende, vindt men voor het jaar 600 geene aanmerkelijke vloeden, met uitdrukking van tijd. Occo SCARLEHUS heeft aangetekend, dat in het jaar 516 FRIESLAND geheel van de Noordzee is onder gelooopen, waarbij meer dan 600 menschen omkwamen. In 584 trof FRIESLAND andermaal een gedachte watervloed; doch nog erger was die van 588, waarom Koning ARSILUS, in 590, terpen, later vliedbergen genoemd, liet opwerpen, om in tijd van nood zich op deze aardhoogen te kunnen bergen. Zeer zwaar zijn ook de overvloetjingen in de jaren 755 en 792 geweest. Onder de inwoners, die toen het meest geleden hebben, worden inzonderheid geteld die van Kollum, Alzenum, Midlum, Herbatjum, Tjem, Winsum, Dronrijp en Tuitkom. In December 806 viel de St. Thomasvloed in dit gewest voor, bedekte het geheele land, vernielde vele huizen en woningen, en deed 400 menschen omkomen. Door het plotseling opstijgen van den zeevloed, onder zwaren donder, bliksem en hagel, werd er veel vee verskonnen, en daar het water vier maanden lang op het land staan bleef, stierf al het wintergraan. Gedurende dezen winter werd de kerk te Minnertsga door de persing des vloods zoodanig verzwakt, dat zij eindelijk instortte. Hetzelfde lot onderging het adellijke huis van Hermans, waarin onderscheidene menschen waren gevlugt, die met dit gebouw in den stroom werden geworpen. Door dezen watervloed leed

ook de Ezonstad, eene vesting aan de Lauwerzee gelegen, vele schade. Door den vloed van 830, waardoor de Rijnstroom bij Katwijk verstopt geraakte, en het Huis te Britten omstortte, werd ook FRIESLAND deerlijk geteisterd, alsmede door die van 1003, 1014, 1016, 1017, 1020, 1041, 1042, 1086 en 1100. De vloed van 18 Februarij 1164 was allereduchtst, alzoo het water genoegzaam over al de dijken van FRIESLAND stroomde: De eerste Allerheiligenvloed (1 November 1170) wierp in dat gewest huizen en kasteelen omver. In het jaar 1222 en ook in het jaar 1230 heeft dit gewest weder veel geleden, zoodat Ezonstad aan de Lauwerzee werd weggespoeld en Wartena grootendeels verdronk. In het jaar 1237 liep een groot deel van FRIESLAND onder. Sommigen meenen, dat toen het eiland Vlieland dien naam zou gekregen hebben. In het jaar 1248 volgde op eenen zwaren watervloed, een zeer dure tijd, en zoo daardoor, als door den stank van ontelbare doode beesten, overal als gezaaid op de velden liggende, eene vernielende pest, waardoor allen diè er van aangegrepen werden, stierven, totdat er een hulpmiddel tegen uitgevonden was, om de pestkool met een brandend ijzer toe te schroeijen. Destijds kon men nog langs eene plank, of met eenen springstok, van Stavoren naar Enkhuizen gaan; zoo naauw was toen het Vlie, hoewel vroeger breeder geweest, echter waren de lage landen naar de zee toen reeds gescheurd. Kort daarna moeten zij afgespoeld zijn. In tegendeel begon het Borndiep of de Middelsee door aanslibbing te verminderen: want in den tijd van HORTZ, zevende Abt van Lidlum, die het bestuur aldaar van het jaar 1256 tot 1279 had, was tusschen Leenwarden en Marssum alleeh een naauw water, zoodat de dijk, welke van Boxum naar Goutum loopt, de Boxumerdam genaamd, omtrent deze jaren schijnt opgeworpen te zijn, om de zuiderlanden te bewaren. In het jaar 1279 was de watersnood, welke den Dollart opende, die in het jaar 1287 eerst regt begon door te breken, zoodat er 43 zeer schoone dorpen te gelijker tijd door verslonden werden. Zoo verderfelijk waren ook de Friesche watervloeden van de jaren 1312, 1337, toen het rijke dorp Westeet, bij Norden, eensklaps verzwolgen werd, als ook in de jaren 1380, 1387, 1399, 1421, 1428, 1429, 1430, 1474, 1477 en 1480 geweest. De watervloed van 4 November 1816 dreef het water een el hoog over de dijken van FRIESLAND. De zoogenaamde Allerheiligenvloed in het jaar 1572 heeft FRIESLAND ook zeer zwaar getroffen; het getal der drenkelingen werd op meer dan 20,000 menschen gerekend, alleen in FRIESLAND tusschen het Vlie en de Lauwers. Te Makkum werd een schip van 70 last over den dijk gezet; het dreef in het d. Abbingawier aan een boerenhuis, daar de matrozen uit het schip op het dak en van het dak weder in het schip traden. Ofschoon de Hertog van ALBA, in de Nederlanden, ook in FRIESLAND, gruwelijk te werk heeft gedaan, hebben de Friezen zijnen Stadhouder voor eene zaak dank te wijten, namelijk het verbeteren van de zeedijken door den Krijgsoverste GASPAR DE ROBLES, sedert welke bedijking dit gewest zoo dikwijls zulke zware zeerampen niet ondervonden heeft. Doch hoe vast en sterk FRIESLAND dus rondom tegen het geweld en de verheffingen der zee is bedijkt geworden, heeft het echter somtijds nog de droevige uitwerkselen van inbreuken en overvloeiingen van het zeewater moeten ondervinden, waarvan die, op Kersnacht van jaar 1717 voorgevallen, heel vast en schadelijk, vooral in Oostergoo, is geweest; terwijl Westergoo ook in een uiterst gevaar stond, hoewel dit gevaar nog gelukkig afgewend werd. Wonderlijk was toen de opzwellung der zee, die dezen jammerlijken vloed uitwerkte: want het water der Spaansche zee, door het kanaal herwaarts aange-

perst, ruischte in de Noordzee als eene ziedende pot, en schuimde alle slijk en modder op; waarna het water binnen kort zoo hoog steeg, dat het op vele plaatsen wel eene mans lengte boven den dijk stond, waartegen niets bestand was: want met eenen zoo algemeenen stroom daarover heen bruisende, viel het aan den anderen kant der dijken met zulk eene vreeselijke storting neder, dat zij aan den binnen kant uit kabelden, waardoor dan de kruinen naar binnen overvielen en de meeste breuken of scheuren in de dijken gemaakt werden. Ook bij den water-vloed van het jaar 1825 heeft FRIESLAND zeer veel geleden (1). Men rekent van het jaar 333 tot 1825, 88 overstromingen en vloedden, die FRIESLAND geteisterd hebben, en achtereenvolgens de steden *Uitgong* (nu *Berlikum*), *Grebbe*, *Gonfeind*, *Esonstad*, *West-Workum*, *Wartena* (nu een dorp), *Grind* (nu eene droogte), en de dorpen: *Lammoer*, *Linaem*, *Groot-Keins*, *Schulphorn*, *Terdorp*, *Leeuwenhorn*, *Westerbierum*, *Dijkshorn*, *Waldrichem* (nu *Workum*), *Oosthuizen* en *Sier*, beide laatste op *Ameland*, verslonden hebben.

De luchtgesteldheid van FRIESLAND is over het geheel gezond, maar, aangezien de provincie bijna aan alle zijden door de zee omgeven is, verspreiden zich de dampen, welke uit zee opstijgen, over het land, waardoor het aan de kusten koud en veranderlijk, en in de lage streken vochtig is; ook werkt de sterke afwisseling van koude en warme dagen dikwijls nadeelig op de gezondheid en veroorzaakt vele verkoudheden. In de hoogere zand- en woudstreken is zij veel zachter.

Men vindt in het westelijkste gedeelte dezer prov. de schoonste weilanden, welke goed hooi opleveren, dat ook veel naar Holland vervoerd wordt; zijnde inzonderheid dat uit de griet. het *Bildt*, als bijzonder uitmuntend, gezocht. Het westelijk, noordwestelijk en noordoostelijk gedeelte, vooral aan den zee-kant, bestaat uit de schoonste en vruchtbaarste bouwlanden. In het oostelijk en zuidoostelijk gedeelte is de grond, of zwarte aarde, of zand, of veen, welke eene rijke afwisseling van bouw- en weilanden, heidevelden, houtgewassen en bosschen oplevert.

De voortbrengselen uit het dierenrijk zijn: paarden, de beste uit het koninkrijk, zoo als zij ook, om hunne grootte, sterkte en snelheid van draf, door geheel Europa bekend zijn; rundvee, dat zeer uitmuntend is, en waarvan er zich in den zomer omstreeks 170,000 op de weilanden bevinden, terwijl er jaarlijks 15 of 16,000 uitgevoerd worden; schapen in grooten getale, welke, zoo zij van het echte Friesche ras zijn, wegens grootte en deugdzaamheid van wol, voor de besten van geheel Nederland gehouden worden; varkens, wild, als: hazen enz. en eene menigte water- en andere vogels, als: eenden, zwanen, ganzen, patrijzen, snippen, hoenders enz. De menigvuldige meren leveren eenen overvloed van visch op, vooral aal of paling, welke zeer veel naar Engeland verzonden wordt; baars, snoek, karper enz. Op de kusten van de Noordzee vangt men veel zeevisch, als schelvisch, kabeljaauw, schol, tongen, spiering, bot, haring, garnalen enz.

Uit het plantenrijk geven de vette kleigronden, in de noordelijke en westelijke streken dezer provincie: koolzaad, garst, tarwe of weit van de beste soort, erwten, boonen, haver, aardappelen, klaverzaad, cichorei en vlas. De binnenste of de lagere streken leveren veel gras en hooi op; de zandgronden geven vele graansoorten, doch vooral boek-

(1) Men zie omtrent dezen Watervloed van de prov. FRIESLAND: J. VAN LEEUWEN, *Geschiedkundig Tafereel van den Watervloed en Overstromingen in Friesland, voorgevallen in Septembermaand 1825.*

weit, rogge, moes- en tuinvruchten, benevens veel hout; terwijl men op sommige plaatsen boomen onder den grond vindt.

Uit het rijk der delfstoffen leveren de hooge en lage vee ngronden eene groote hoeveelheid turf; terwijl andere landen klei en leem; voor de steen- en pottebakkerijen, en zand, voor de straten en wegen, verschaffen. In het kw. Zevenwouden vindt men keisteenen.

De voornaamste middelen van bestaan in FRIESLAND zijn: landbouw, handel, veeteelt, visscherij, houtteelt, veenderij enz. De voornaamste handel is op Engeland, waartoe eene geregeldé kofscheepvaart bestaat, die meest van Harlingen nitzeilen. De uitvoer, die steeds aangroeit, bestond in 1836, uit 7,962,881 pond. boter, 737,447 pond. grove kaas, 110,500 pond. schors en 150,000 ponden paling. Bovendien zijn er nog zeer vele fabrieken en trafijken, als: een aantal windmolens, waaronder koren-, olie-, run-, pel- en houtzaagmolens, scheepstimmerwerken, zout- en zeepziederijen, pannen-, potten-, plateel- en steenbakkerijen, en kalkbranderijen. Voorts leerlooijerijen, wolkammerijen, weverijen, verwerijen, spinnerijen, tabakskerverijen en Friesch-groen- of verwstof-fabrieken; alsmede een aantal cichoreifabrieken en eenige brouwerijen, branderijen, goud en zilversmederijen, alhoewel op verre na niet meer zoo bloeiend als in vroegere eeuwen, toen er veel goud- en zilverwerk werd uitgevoerd, enz. (1).

De Provinciale Staten bestaan uit 54 Leden, van welke 18 door de Ridderschap, 18 door de Steden en 18 door het Platteland gekozen worden; waartoe Leeuwarden 4, Bolsward, Franeker, Sneek, Dockum, Harlingen en Workum, ieder 2; Stavoren beurtelings met Hindeloopen 1, en Slooten beurtelings met Ylst insgelijks 1 Lid kiezen. Door de Provinciale Staten worden 5 Leden naar de Tweede Kamer der Staten Generaal afgevaardigd. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen dezer provincie is van azuur (blauw), met twee loopende leeuwen boven elkander, vergezeld van acht liggende blokjes, staande drie, twee en drie, alles van goud; het wapen gedekt door een markiezen kroon.

FRIESLAND, aartspr., zich over de prov. *Friesland* uitstreckende.

Het bevat de volgende 31 statien: Ameland, Bakhuizen, Balk, Bolsward, Dockum, Dronrijp, Franeker, Harlingen, Heëg, Heerenveen, Joure, Irnsum, Leeuwarden, Lemmer, Makkum, Nicolaasga, Roodhuis onder Oosterend, Sensmeer, Sloten, Sneek, Steggerden, Warrega, Wolvega, Workum, Woudsend en Wytgaard. Men heeft er 52 kerken enijkerken, welke bediend worden door 31 Pastoors en 6 Kapellaans. Men telt er 21,000 zielen.

FRIESLAND, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *VRIESLAND*.

FRIESMA of FRIESMA-STATE, state of net buitenverblijf, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, 5 min. ten W. van *Idaard*.

Deze state, wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Mr. CORNELIS BERGEMA, Kantonregter van het kanton *Rauwerd*.

FRIESELSTEIN, voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *VEGHEL* (HUIS-TE-).

(1) Wij hebben gemeend niet beter te kunnen doen, dan bij het overrigt van deze prov. grootendeels de opgaven over te nemen, te vinden in het werkje van onzen hekwamen Medearbeider W. KUKHOFF, getiteld: *Beknopte Aardrijkskundige Beschrijving van de provincie FRIESLAND* (Leeuw. 1840.)

FRIESWIJK of **VRIESWIJK**, huurs. in de aubtmannij *Colmechate*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Deventer*, gem. en 1 u. O. van *Diepenveen*.

FRIEZEN (DE), **FRIEZEN**, **VRIESEN** of **VRIEKEN**, was een zeer oud en bekend volk, waarvan de Romeinsche geschiedschrijver **TACITUS**, die kort na de geboorte van **CARISTUS** heeft geleefd, op onderscheidene plaatsen van zijne jaarboeken en historien reeds gewag maakt: want toen de Romeinen ons Vaderland bij gedeelten veroverd hadden, was dit volk reeds bekend onder den naam van **FRIISI**; maar deze is naderhand door eenigen, die basterd Latijn schreven, in dien van **FRESIONES**, **FRESIONES**, **PERISIONES**, **PREESI**, **FRIGIONES**, **FRESIONICI**, **FRESIENSIS**, **FRESICENSIS**, **FRESINGENSIS**, en in meer andere namen veranderd. Ook heeft men hun land wel eens **FRESIA** genoemd, met eene uitdrukking, bij de ouden niet gebruikelijk. Zij woonden destijds in Noord-Holland, Friesland en Gröningerland; maar nadat de landverhuizers, die uit het Overrijnsch Frankeland (**FRANCIA**) getrokken waren, en bij welke zich niet lang daarna een gedeelte **BATAVERS** en **TAXANDERS** vervoegd had, een afzonderlijk gemeenbest hadden opgericht, is de naam van **FRESIONES**, dat is: **FRIEZEN**, gemeen geworden aan alle de volkeren, die zich tusschen de Schelde en den Wezer langs de Noordzee uitstrekten, zoodat het land, hetwelk een tijdlang den naam van Frankeland (**FRANCIA**) gehad had, naderhand mede Friesland (**FRESIA**) is genoemd. In welke eeuw men begonnen is den naam van **FRIEZEN** aan de kustbewoners, ten Z. van Alkmaar tot de Sinfal toe, te geven, is niet met juistheid te bepalen. Oorspronkelijk werd **FRIESLAND** ten O. bepaald door de Eems, ten O. van welke rivier, tijdens der Romeinen kortstondig verblijf in deze streken, de **CAUCHEN** woonden, benevens andere volkstammen, welke naderhand tot aan den Wezer toe, onder de Friesen zijn opgenomen. Dat de eerste Franken onder de Over-Rijnsche volkeren zijn geweest, blijkt uit onderscheidene Romeinsche gedenkschriften, voornamelijk uit de reiskaart van **PETTINGER**, en uit **VOPISCUS**, waar deze verhaalt, dat de Keizer **PROBUS** de Franken uit hunne woonplaatsen over den Rijn en de Elve heeft verdreven, dat zij naderhand vermeerderd zijn door de **BATAVERS** en **TAXANDERS**, die zich bij hen gevoegd hebben, waarschijnlijk vrijwillig, omdat zij mede gerekend werden onder de Frankische inboorlingen, en niet als landverhuizers of een volk, dat zij overheerd hadden, waarvan **SIDONIUS**, Bisschop van Clermont, in een zeker vers aan **CONSENTIUS**, geen duister bewijs geeft, stellende de uiterste grens der Franken, naar het westen tusschen de Turger of de Schelde en de Waal; aan het oosten, tusschen de Wezer en de Elve; het binnenste tusschen de Waal en de Wezer. Doch de kustlanden bleven bewoond door de Friezen en niet door de Franken. Nadat de Saksen zich nu nevens hen hadden nedergezet, hebben dezen en de Friezen, hunne naburen, verscheidene eeuwen, dan eens tegen elkander geoorloofd, dan eens, en dat niet zelden, in naauwe vriendschap geleefd, zoodat zij, vereenigd, zelfs ver van hunne landpalen strooptogten tegen andere volken ondernamen, waardoor de bewoners van deze landstreken onverschillig, dan eens **FRIEZEN** (**FRESIONES**), dan eens **SAKSEN** (**SAXONES**), genaamd werden, gelijk zulks genoegzaam blijkt uit de sporen van Saksische regten, welke nog in de oude herkomsten en gewoonte-regten van vele gedeelten van het vroegere **FRIESLAND** gevonden worden, alsmede uit het overtrekken van beide die natiën naar Brittanië.

Omtrent het jaar 450 toch, werden de **FRIEZEN**, benevens de Anglen, over welke een Friesch Vorst mede het gebied voerde, van de Brittan-

niërs, en Engelschen, te hulp geroepen tegen de Schotten en Picten, die den Brittaanischen Koning overvielen en hem te magtig werden. Zij kwamen, aangevoerd door Hæstir en Hosa, zonen van den Frieschen Koning Unolf Hærof, en gedroegen zich zoo dapper tegen de Schotten, dat Koning Vortiga van Brittannië, aan Hæstir een gedeelte van het land van Kent overgaf.

Dit gewest stond den Friezen zoo wel aan, dat zij meer van hunne volksgenooten onthoden en Vortiga van den troon stieten. Toen noemden zij Brittannië Engistland, naar zijnen naam, of Angelland, naar de Angelen, die met hen opgetrokken waren, als onderdanen der Friesche Vorsten. Volgens onzen oudsten kronijkschrijver, werden destijds de grenzen van Friesland bepaald, ten W. en N. door de Noordzee, ten O. door de Elve en ten Z. door de Schelde. Het is niet wel te bepalen, tot wat tijd toe de Friesche naam zich binnea die palen staande gehouden hebbe. Ondertusschen schijnt het wel, dat deze naam zich te eenigen tijd over de Schelde tot in het land der Morinen, dat is Vlaanderen, heeft uitgestrekt, zoo als zulks blijkt uit Aupoixus, eenen schrijver van de zevende eeuw, die de Friesen tegen over Antwerpen plaatst, en ook uit eene oude aantekening bij Muzæus, waarin Ostende een stadje van Friesland genoemd wordt. Behalve dat is het blijkbaar, dat het strand langs de Vlaamsche kusten ook onder den naam van het Saksische strand begrepen wordt. Doch dit is voortgekomen van de heerschzucht der Koningen, welke hun ten verderf is geweest, en moet gerekend worden onder de oorzaken, dat de heerschappij in die streken is verminderd. Men geloofst, dat Karol de Grootte, naderhand een derde gedeelte van de binnenste overwonnen Saksen aan gemelde kusten heeft overgebracht; ten minste wordt zulks door Adelmus (1) verhaald. Niet minder schijnen de Friezen zich ook oostwaarts, over de Elve, te hebben uitgebreid; echter niet door de wapenen; maar om zich neder te setten in de ledige woonplaatsen der Angel-Saksen, die hen in den togt naar Brittannië vergezeld hadden en misschien wel allen derwaarts waren overgestoken. Immers bij den Eiderstroom (Egidore) is de naam van Strand-Friezen nog tot den huidigen dag overig.

Nadat de Friezen eeuwen tegen de aanvallen van de Franken hadden moeten worstelen, en zich sterk tegen de invoering van het christendom verzet hadden, werden zij, in het laatst der achtste eeuw, overwonnen door Keizer KAROL den Grootte. Naderhand riep hij hen te hulp tegen de Heidensche Saksen, die tegen hem en het Keizerrijk waren opgestaan, en die hij bedwong door hunnen heldhaftigen bijstand. Gemelde Keizer bediende zich van hunne wapenen, toen hij in het jaar 800 naar Italië trok, om Paus Leo III te beschermen, wanneer hij een dapper regiment FRIEZEN bij zich had, dat vervolgens in Italië werd achter gelaten, tot hulp van PEPIN, die in eenen zwaren oorlog tegen GRIMOLDUS, Hertog van Benevente, was gewikkeld. Dit regiment FRIEZEN heeft aldaar, door kloeke heldendaden, eenen grooten naam voor zich zelf en voor hunne landgenooten behaald, en dus aan de Italianen getoond, hoe dapper hunne natie was. KAROL begiftigde hen, tot belooning van deze hunne diensten, met vele vrijheden en voorregten, hen magtigende, om hunne eigene regeerders uit hun midden te kiezen, en een Potestaat aan te stellen; welke regten en vrijheden der FRIEZEN, volgens USSO ERIUS (2),

(1) *Annal. Franc. ad an., 806.*

(2) *Lib. II, pag. 71.*

door de volgende wetten zijn vastgesteld, namelijk: » Dat het volk » ten eeuwigen dage zoude vrij zijn, en naar zijne eigene wetten leven. » Dat zij alle hunne oude wetten en gebruiken zouden genieten, zoo als » het hun behaagde. Dat zij alleenlijk aan het Keizerrijk, onder welks » bescherming zij stonden, eene kleine schatting moesten betalen. Dat » zij aan niemand anders onderworpen waren. Dat zij zich van wederzijd- » sche Beleediging zouden onthouden. Dat zij hetgeen hun toebehoorde » in vrede volgens de wetten mogten bezitten, en het verlorene wederom » eischen. Dat zij tot het beslechten van hunne geschillen regters zouden » hebben, die door eene vrije verkiezing van het volk verkoren zoude wor- » den, aan den Keizer door eeden verbonden moesten zijn, en die volgens » de regten des vaderlands over de twistgedingen uitspraak zouden » doen. Dat de Priesters en alle kerkelijke bedienaren heilig waren. Dat » de eer der vrouwen en maagden bewaard werd. Dat er op alle » misdaden eene boete gesteld werd, die in geld, in vee of in andere » goederen betaald zou worden: Dat niemand met de dood kon worden » gestraft, dan de vadermoorders, verraders, struikroovers, brand- » stichters, schenders van 's Heeren wegen en bloedschenders. Dat » men zich van de aangetichte misdaden mogt zuiveren door lijfgevecht, » of door gloeiend ijzer, of door ziedend water, of door eenen heiligen » eed. Dat het iedereen vrij zou staan, zijne zaak zelf voor den » Regter te bepleiten enz." Bij velen wordt echter aan de waarheid van dit voorregt getwijfeld.

Ook wil men, dat Paus Leo, gedenkende de diensten, die de FRIEZEN hem toen bewezen hadden, hun welvaren, door het geven van onderscheidene wetten en geregtigheden, heeft willen verzekeren.

Tot landpalen heeft KAROL de Grootte gesteld, naar het Westen, de Sinofala of Schelde, die door de Sine in de Noordzee viel, en naar het Oosten, de Wezer, zoodat hij het onderscheid tusschen FRIEZEN en Saksen weder schijnt bevestigd te hebben, daar hij het land der Cauchen onder hen beide verdeeld heeft. Toen is Friesland gescheiden geworden in twee hoofddeelen, in West-Friesland, het Cis-Fli, dat is: aan dezen kant van het Vlie, zoo als het in oude Friesche wetten genoemd wordt, of, gelijk BRUNN het noemt, het Naastgelegen, en in het *Friesland*, beoosten het Vlie tot aan den Wezer, dat, in zeven zeelanden of kleine staten verdeeld, zich eeuwen lang als een eigen gemeenebest tegen buitenlandsche heerschappij heeft staande gehouden.

In deze aloude wetten worden West-Friezen (*Frisiones occidentales*) genoemd, die tusschen het Flehi en de Sinofala liggen, dat is, tusschen de twee gaten, welke bij PLINIUS Flevi et Scaldis, en bij ons het Vlie en het Swin genoemd worden; bij gevolg waren toen Oost-Friezen allen, die zich van het Vlie uitstrekten tot aan den Wezer, die dan wederom in drie deelen verdeeld werden, als: in het tegenwoordige Friesland, door de Lauwers (Laubach of Laubeke, Laubachus of Laubacus, ook wel Laveke), welke zich, te gelijk met de Hunse of Unsingis, in de Noordzee ontlastte; in het tegenwoordige Groningerland door de Eems, en in het tegenwoordige Oost-Friesland door de Wezer, aan de oostelijke zijde begrensd.

Sommige dier volkstammen hadden vroeger hunnes bijzonderen Koning, die door het volk verkozen werd, en die zonder krenking van 's volks vrijheden, niet dan eene bepaalde magt uitoefende. Door KAROL den Grootte is die koninklijke regering afgeschaft. Nadat FRIESLAND toen onder het Duitsche keizerrijk gekomen was, werden onder-

scheidene deelen door Potestaten geregeerd; welke of de Keizer overhen aanstelde, of door het volk gekozen werden, maar die in allen gevallen de onderdanen als vrije lieden naar hunne eigene wetten regeren moesten, terwijl deze slechts eene geringe schatting behoefden op te brengen. Op deze wijze zijn de FRIEZEN, zoowel die west- als die oostwaarts van den Vliestroom woonden, onderscheidene jaren na de verdeeling der heerschappij van KARL den Grooten, als onder de bescherming der Duitsche Keizers, meestal door hunne Potestaten bestuurd geworden. Nadat de regtspleging door geheel FRIESLAND was geregeld, en bepaald, hoe en in welke gevallen men hooger beroep kon instellen, en welke zaken voor den Keizer moesten behandeld worden, heeft zich allengakens eene magt beginnen te verheffen, die de vrijheid na-deelig was. In het begin zonden de Keizers uit hun gevolg of van hun hof Regters naar de Friesche landschappen, zoo ter zake van de boeten of breuken, welke den Keizer toekwamen, als om er het hoogste gereg te houden, welke Regters *Graven* en *Missi* geheeten werden. In den loop der tijden hebben zulke Graven in Holland of het westelijk gelegen Friesland, eene magt voor al hun leven weten te verkrijgen, die op hunne erfgenamen overging, met zeer aanzienlijke goederen, welke zij als Vasallen of Leenmannen des Keizers bezaten. Nadat zij onderscheidene landen bijeen gekregen hadden, hebben zij zich het regt van *Landheer* of *Vorst* aangematigd en de vrijheid van het volk jammerlijk gefnuikt. Op deze wijze is van de FRIEZEN het westelijk gedeelte afgescheurd, hetwelk ligt tusschen de Schelde en de Kinhem bij Alkmaar; terwijl de overigen hunne aloude vrijheid, hoewel menigmaal gekrenkt en verkort door de Noormannen, de Bisschoppen van Utrecht, de Vorsten van Beijeren, van Saksen, ook van Holland en anderen, niet zonder veel bloedstorting, zoo van hen zelve, als van hunne vijanden, treffelijk verdedigden. Intusschen is daardoor eene nieuwe verdeeling ontstaan, namenlijk in Erfelijk Friesland en Vrij Friesland, waarvan het eerste, door de twee gebroeders, Keizer LOEWIK GERMANICUS of *den Duitscher* en KARL den Kale, volgens het getuigenis van AUMONUS, weder in drie stukken verdeeld is, en, na de tiende eeuw, den naam van Friesland, waartoe het ook eigenlijk meer in naam dan oorspronkelijk behoorde, met dien van Holland en Zeeland heeft verwisseld; doch het tweede, dat alleen den ouden naam behield, werd naderhand onderscheiden in zeven groote landschappen, door even zoo vele stroomen of monden van stroomen van den anderen gescheiden, die men in het algemeen de zeven zeelanden, als of men zeide: landen aan de zee gelegen, genoemd heeft, zijnde de verdeeling van KARL den Grooten toen reeds verdwenen. Deze zeven landschappen waren meerendeels weder in goën of gauën, welke ieder op zich zelf vrij en onafhankelijk waren en hare eigene wetten en belangen hadden, verdeeld, maar allen door éénen broederband naauw vereenigd. Volgens sommigen strekte zich het eerste zeeland uit, van den stroom Kinhem of het Gat van Petten, tot aan het Vlie, zijnde de noordelijke mond van den Rijn, hetwelk naar zijne gelegenheid en omdat het een gedeelte van het oude westelijke Friesland is, nog hedendaags den naam van West-Friesland, zijnde die van het geheel, behouden heeft. Het tweede is tusschen het Vlie en de Lauwers (*Lavica*), hetwelk vóórdezen veeltijds Oost-Friesland, en hedendaags bij voorkeur Friesland genoemd wordt, dat verdeeld is in drie kwartieren of landstreken. Het derde is tusschen de Lauwers en de Eems, hetwelk van daar het Ooster-Lauwersche Fries-

land, ook Friesland tusschen de Eems en de Lauwers, en nu, naar de stad Groningen, alleen Groningerland wordt genaamd. *Menco* noemde het, om aan te duiden de landen, die rondom de stad liggen, *Frisia Circaria*, in de landtaal de Friesche Ommelanden. *ADAMUS BREMENSIUS* noemde het, zeer verkeerdelijk, naar een beroemd deel daarvan, het graafschap van Fivelgo. Van die, welke aan den oostkant der Lauwers wonen, wordt het Klein-Friesland geheeten. Onder die benaming komt het o. a. voor in de smeekschriften, Keizer *FREDERIK III* aangeboden, om het burgemeesterlijk gebied der Groningers tot over de Lauwers uit te breiden. Deze drie deelen behooren thans tot ons Vaderland, de overigen tot het koninkrijk Hannover en het hertogdom Oldenburg. Het vierde zeeland lag tusschen de Eems en de Jade, en wordt, door *ADAMUS BREMENSIUS*, naar het voornaamste gedeelte Bemserland (*Amisiana*) of *Emisgoo*, doch hedendaags in het gemeen Oost-Friesland genaamd. Het vijfde zeeland lag tusschen de Jade en de Wezer, hetgeen het *Overjadensche* wordt genaamd. Het zesde is tusschen de Wezer en de Elve. Het zevende tusschen de Elve en de Eider (*Egidora*) en een weinig verder, waar de naam van *Strand-Friczen* nog in gebruik is. Over deze aldus gemaakte zeven afdeelingen of zeelanden denken echter vele geleerden anders, en bepalen dezelve tusschen het Vlie en de Wezer, in 1 *Westergo*, 2 *Oostergo*, 3 *Humsterland* enz. en *Hunsingo*, 4 *Fivelgo* enz., 5 *Emisgo*, 6 *Ostringen* met *Norder-*, *Harlinger-* en *Wangerland*, en 7 *Rustinge*, van welke het eerste en tweede zeeland onder den bisschoppelijken stoel van Utrecht, de drie volgende onder die van Munster, en de beide laatsten onder die van Bremen behoorden. Voor dit gevoelen zijn de gronden te vinden in een werkje, te Berlijn in 1856 uitgekomen (1).

De meeste geleerden beweren, dat de naam van *FRIEZEN* afkomstig is van *vrij*, om te beteekenen, dat de *FRIEZEN* groote liefhebbers en voorstanders van de vrijheid zijn geweest, en deze naamreden is inderdaad zeer waarschijnlijk, dewijl die lof den *FRIEZEN* waarlijk toekomt, die ook daarom, zeer lang, de vrije *FRIEZEN* genaamd zijn.

Wat den oorsprong en de afkomst der *FRIEZEN* betreft, zoo telt *SUSFRIDUS PETRUS* (2) vijf gevoelens daaromtrent op, van welke hij het laatste aanneemt. Het eerste gevoelen is, dat de *FRIEZEN* van *Hyperborische* volkeren zouden afkomstig zijn, maar dit heeft eigenlijk geen voorstander, en *HOPPERUS*, die voor dat gevoelen wordt bijgebracht, zoekt alleen waarschijnlijk te maken, dat de oude *FRIEZEN* hunne leer van de *Hyperborische* volkeren ontvangen hebben. Het tweede gevoelen is dat van eenen *Karthuizer*, met name *REINERUS*, die, op eene belagchelijke wijze, beweert, dat de *FRIEZEN* de nakomelingen zijn van een deel *Joden*, die door *VEASPASIANUS*, na het innemen van *Jeruzalem*, in het leven werden gelaten, en door hem herwaarts in ballingschap zouden gezonden zijn. Het derde gevoelen levert *TRITHEMIUS* op, schrijvende, dat *GLADIO*, een Koning der *Franken*, eenen zoon had, *FRIISIUS* genaamd; dat deze *FRIISIUS* met de goedkeuring van alle de *Franken*, Koning van *Friesland* is geworden, onder voorwaarde, dat de Koningen van *Fries-*

(1) *Die fünf Münsterischen Gaus und die sieben Seelände Friesland's*, von *LEOPOLD VON LEDERBUR*.

(2) *De Origine Frie.*, lib. 1, Kap. 10, 20, 21.

land onder de Franken zouden staan; dat zij jaarlijks voor eene schatting zouden leveren 260 koeijen, en dat zij de Franken en hunne bondgenooten in alle oorlogen zouden helpen. Deze FRIISIJS nu zoude den naam aan de FRIEZEN gegeven hebben. Het vierde gevoelen is, dat de FRIEZEN zouden gesproten zijn uit de oude Phrygiërs en Trojanen, van welken GRENUS, een Trojaan, in deze gewesten al vlugtende geland, aldaar eene stad zoude hebben gebouwd en naar zijnen naam Groningen genoemd; maar aan het geheele land zoude hij den naam gegeven hebben van Phrygen of Phrysia, zoodat de naam van FRIEZEN gelijk zou zijn aan dien van Phrygesinz. Maar de oudste en beste schrijvers weten van zulk eenen oorsprong der FRIEZEN niet, en, alwat daarvan gezegd wordt, geschiedt zonder een enig goed bewijs. Het vijfde, hetwelk door SUFFRIDUS PETRUS, HANCONIUS, OCCO SCARLEFFSIS, CAPPIDUS STAMBIENSIS, ALVINUS en andere Friesche Schrijvers voor eene vaste waarheid wordt aangenomen, maar even zot is, bestaat daarin, dat FRIISO of FRESO, een Koningszoon uit Indië, de stamvader der FRIEZEN is, en dat de voorouders van dien Prins het gebied hebben gevoerd in zeker landschap, dat de naam had van *Benedicta Friesia*. Dit landschap, zoo als SUFFRIDUS PETRUS (1) naast gelooven zou, is Prasia, welks inwoners bij STRABO vermeld staan, onder den naam van Prasiö, doch van PAULUS OROSIVS Prasiö en van CURTIUS PANHANSÜ genoemd worden. Het eenigste, dat men, als geloofwaardig kan aannemen, is, dat de FRIEZEN van de Germanen of Duitschers afstammen en daarmede één volk geweest zijn, gelijk hunne zeden en taal genoegzaam te kennen geven. De oude FRIEZEN, die kort na CHRISTUS hebben geleefd, bekendende zelve, in zeker aanmerkelijk geval, door TACITUS opgeteekend, dat zij van Duitschen bloede zijn.

De eerste, die van de Romeinen de FRIEZEN bezocht, is geweest DRUSUS, de stiefzoon van OCTAVIANUS AUGUSTUS en halve broeder van den Keizer TIBERIUS. Deze door eene grift den Rijn met den IJssel vereenigd hebbende, tastte hen met zijne vloot in het midden aan. Tot in de Noordzee voortgevaren zijnde, heeft hij met hen een verbond gemaakt en hun eene kleine schatting opgelegd, zonder eenen Landvoogd of Bestuurder over hen te stellen, uithoofde van de groote dienst, die zij hem in den oorlog, zoo te water als te land, tegen de Cauchen, bewezen hadden. Nadat DAUSUS overleden was, kwamen van tijd tot tijd voorname Hoplieden van de Romeinen, om die schatting te innen. Aangezien echter deze laatsten de schatting op eene ondragelijke wijze verzwaaarden, hebben zij den teugel van gehoorzaamheid en een vreedzaam gedrag afgeworpen, en de Romeinsche krijgsknechten, die het bewind over de schatting hadden, aan kruishouten opgehangen. Nadat zij nu een weinig daarna het leger van Opper en Neder-Germanië, dat de Landvoogd LUCIUS APRONIUS, met eene vloot langs den Rijn, om de krijgslieden te ontzetten, derwaarts gevoerd had, verslagen en op de vlugt gedreven hadden, hebben zij den Romeinschen Landvoogd OLENNIUS op zijn kasteel Flevum belegerd en verwonnen, en zich in vrijheid gesteld. Hierdoor verworven zij zich grooten roem, te meer, omdat zij, die over het Vlie woonden, en zich toen in den grootsten nood bevonden, bijna alleen, ten achtsten male, het gevecht hervat en tot den volgenden dag voortgezet hebbende, eene roemrijke overwinning, op een dubbel leger, hebben behaald. Als nu het juk, dat zij gedurende veertig jaren lang met geduld of ongeduld

(1) *De Originibus Friesis*, lib. III, Kap 6

hadden gedragen, in het acht-en-twintigste jaar na de geboorte van Christus hadden afgeworpen, zijn zij nooit weder onder de gehoorzaamheid der Romeinsche heerschappij gekomen, maar hebben zich zelve geregeerd, en ook Bestuurders en Hoofden over zich aangesteld, die den wil des volks uitvoerden. Zoodanigen zijn geweest: Vzaartus en Malorix, die van de Romeinen wel Koningen genoemd worden, maar die door het volk bevolen waren, om als Gezanten naar Rome te gaan. Ondertusschen hebben de FRIEZZEN niet alleen zorg gedragen voor hunne eigene vrijheid, maar ook voor die van hunne naburen, die zij altijd met hulpbenden hebben bijgestaan, als zij hunne vrijheid zochten te handhaven; ja wat meer is, zij zijn de voornaamste aanraders geweest, om een verbond te maken tot verdediging der gemeene vrijheid, hetwelk uit dien hoofde den naam gekregen heeft van Frankische-, of vrijheids-verbond, hunnen eigen naam tot zoo verre altijd behoudende, dat zij dien, als de Franken nu meester van Gallië waren, wijd en zijd onder de naburige volken hebben uitgebreid.

De FRIEZZEN waren van ouds een strijdbaar volk en hunne grooten of edelen zeer tot den oorlog genegen. De Prins was gewoon degene, die zich binnen- of buitenlands op eene uitstekende wijze gekweten hadden, een paard en eene spies ten geschenke te geven. Om die eer deelachtig te worden, ontzagen zij zich niet, hun lijf en leven in het uiterste gevaar te wagen; in tijd van binnenlandschen vrede, trokken zij naar andere gewesten, om daar den oorlog te voeren. Hunne voornaamste afgoden waren: Zon, Maan, WODAN, FOST of FOSTA en BADUHENNA, aan welke zij een bosch hadden toegeheiligd, ook Baduhenn genaamd. Aan WODAN schijnen zij, op sommige plaatsen, menschen te hebben geofferd. Het was hun toegelaten, wanneer zij daartoe eenige reden meenden te hebben, zich van hunne pas geboren kinderen te ontdoen, en die om het leven te brengen, zoolang zij nog niets genuttigd hadden, doch anders niet. Als het gebeurde, dat zulk een kind naar het water of eenig vat, om het daarin te verdrinken, gedragen werd, en dat iemand daaromtrent het kind een weinig honig, melk of iets anders in den mond stak, durfden zij het niet dooden. Weinig zekers heeft men echter deswege, en hunne geschiedenis schijnt met vele fabelen te zijn opgesierd. Dit kan men nogtans voor waar aannemen, dat zij langen tijd onder het heidendom gebleven zijn, dat zij zich hardnekkig tegen de invoering van het Christendom verzet hebben, en dat zij de Chistenen zelfs hebben vervolgd. Eerst kort na het jaar 700 begon men in Friesland het Evangelie te prediken, doch in den aanvang en nog langen tijd daarna met weinig vrucht.

De FRIEZZEN plagten geplaagd te worden door de verwoestende invallen der Noormannen en Denen. Waarschijnlijk is de naam van FRIEZZEN aan de volken of kustbewoners tusschen den Sincfal en de Kinheim gegeven, om dat die naam in een bijzonder groot aanzien was, wegens de beroemde strijdbaarheid der FRIEZZEN, hetzij omdat die naam genomen werd voor vrij of immers voor eenen zweem daarvan, en een ieder de gulde vrijheid behagelijk vond. Nadat de naam van Holland in gebruik was gekomen, hebben de schrijvers de namen van Holland en Friesland dikwijls voor éénen en denzelfden genomen, omdat, volgens S. VAN LEEUWEN (1), het grootste deel van Holland het naaste bij Friesland lag, maar ook omdat het noordelijke gedeelte den

(1) *Belevis Illustrata*, fol. 40.

naam van West-Friesland bleef voeren; waarom onderscheidene oude schrijvers de eerste Graven van Holland, Graven van Friesland hebben geheeten. De dragt en kleeding der oude FRIEZEN was ten tijde der Romeinen, bij winter en zomer, eene beestenheid om het lijf, maar, bij toenemende beschaving allengs eene andere kleeding aangenomen hebbende, hebben zij eeuwen lang hunne dragt niet veranderd. Zij droegen slechte hozen of rolkousen, waarop, boven de kniën eenige uitgetande koorden genaaid waren. Deze hozen gingen gemeenlijk opwaarts tot aan hun midden en waren zeer eng om de beenen, het wambuis was kort en werd met groote zilveren, ook wel gouden haken, aan elkander vastgemaakt. Over het wambuis en de hozen droegen zij eenen rok, welke bijna aan de kniën kwam, met wijde mouwen; voor de borst was een klein vierkant wollen lapje, met kleine vouwen samengetrokken, dat sommigen met gouden, anderen met zilveren strepen deden bezetten, naar ieders vermogen. Hunne gordels waren gemeenlijk van zilver, sommigen verguld, grooter of kleiner, dikker of dunner naar den staat der personen. Eenige droegen lage, uitgesneden schoenen met zijden banden, om den voet samen gebonden, andere hooge schoenen, met scherpen of spits omgekromden tip, even als de hedendaagsche schaatsen. De hoeden, zoo van edelen, als onedelen, waren gemeenlijk laag, van de edelen of vermogenden met zilveren of vergulde haken opgedaan; het gemeene volk gebruikte zijden linten of snoeren. De vrouwen droegen overrokken met diepe vouwen, van beneden tot boven toegehecht, waarop uitgesneden bovenlijven, overal bezet met gouden, zilveren of vergulde spangen, sommigen rond, anderen vierkant. Regt voor de borst hadden zij eene vierkante plaat van verguld zilver, waarop eenige beeldjes of andere fraaijgheden uitgestoken waren. Sommigen hadden verheven werk in de gedaante van eene roos; haar hoofdhuisel was zeldzaam; het ontbrak aan geene gouden of zilveren versierselen.

Dat de Friesche natie een magtig volk is geweest, getuigen alle de van hen sprekende geschiedschrijvers. Zij hebben vele bloedige oorlogen gevoerd zoo onderling, als tegen hunne naburen, en zonderlinge dingen tot instandhouding hunner vrijheid gedaan, waaromtrent zij altijd zeer naijverig zijn geweest, als die boven hun leven schattende. Het is waar, dat het geluk hun niet altijd heeft begunstigd. Het tegenwoordige Friesland vooral heeft dan eens het juk der Romeinen, dan dat der Franken, dan weder dat van Beijeren, vervolgens dat der Saksen, en eindelijk dat van Bourgondië moeten dragen, maar steeds zijn zij grootendeels het weder ontworsteld, en hebben zich in hunne vrijheid hersteld. Omtrent 100 jaren vóór Christus geboorte zouden, onder de regering van UNBO, derde Prins van Friesland, de Cimbren, die door eenen watervloed gedwongen waren hun land te verlaten, eenen togt door Duitschland, Frankrijk en Italië gedaan hebben, waarbij ook vele FRIEZEN zouden geweest zijn, bij welke gelegenheid zij de Romeinen zouden aangegrepen, en eerst den Veldheer SILANUS uit zijn leger geslagen, daarna MANILIUS en ten laatste CAPIO overwonnen hebben. Andere schrijvers stellen dien togt of watervloed vroeger; anderen maken er meer togten van.

De Oude Friesche taal, die nog op de meeste plaatsen van het hedendaagsche Friesland, onder de landlieden, gesproken wordt, is eene spraak welke, als een weinig verbasterde Oud-Germaansche taaltak, met het Angel-Saksisch, IJslandsch en Deensch overeenkomst heeft, en door de taalkundigen als de moeder van het Nederlandsch beschouwd wordt.

FRIEZEN (GROOTE-), naam, welken Tacitus aan de FRIEZEN geeft, welke beoosten den Noorder-Rijnmond of het Vlie in het tegenwoordige Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Oost-Friesland, woonden.

FRIEZEN (KLEINE-), naam, onder welken Tacitus die FRIEZEN verstaat, welke tusschen den middel-Rijnmond en het Vlie, in het tegenwoordige Noord- en een gedeelte van Zuid-Holland, woonden. Zij worden bij sommigen naar het schijnt FRIABONEN genoemd.

FRIEZEN (OOST-), bewoners van een gedeelte van het Oude-Friesland, die zich langs de kusten van de Noordzee, van de Eems tot aan den Wezer uitstrekten en dus het tegenwoordige Oost-Friesland, Kniphausen, Varel, en het noordelijke deel van Oldenburg en Budjadingerland bewoonden. In tegenstelling van de West-Friezen, is deze naam echter ook wel eens, hoewel verkeerdelijk, aan het tegenwoordige Friesland en Groningen gegeven.

FRIEZEN (WEST-), oude bewoners van ons vaderland, die de kusten van de monden der Maas tot aan het Vlie bewoonden, en alzoo de tegenwoordige prov. Zuid-Holland en Noord-Holland innamen. Andere evenwel beweren, dat de West-Friezen meer bepaaldelijk, dat gedeelte van Noord-Holland bewoonden, hetwelk ten noorden van Alkmaar, de Schermer- en Beemstermeren, Oudendijk en Schardam ligt.

FRIEZEVEEN, d. in Twente, prov. Overijssel. Zie VRIESEVEEN.

FRIGIONES, naam, onder welken de FRIEZEN, wel eens bij oude schrijvers voorkomen. Zie FRIEZEN.

FRIJMA, voorn. burg in het Westerkwartier, prov. Groningen, te Matyk, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van Marum.

Bij deze burg stond voormaals Erijma Steenhuis; bij hetwelk de buurregters, onder eenen zwaren eikenboom, jaarlijks den eed pligten te doen. Ter plaatse waar FRIJMA gestaan heeft, ziet men thans niets dan eene boerderij.

FRIJMERSHEIM, voorn. adell. landgoed in Opper-Gelder, prov. Limburg. Zie het volgende art.

FRIJMERSOM of RIJMERSHEIM, voorn. adell. landgoed, in Opper-Gelder, prov. Limburg, gem. Odilienburg, bij de Roer.

Dit landgoed behoorde vroeger aan den Prins van ORANJE, en, in het jaar 1825 als 's Lands domein verkocht zijnde, werd het aangekocht door wijlen den Heer Hofraad DE ZANTIS, wiens beide zonen, de Heeren T. DE ZANTIS, Generaal in Belgische dienst, en J. DE ZANTIS, voorheen Procureur des Konings te Roermonde, den naam van DE ZANTIS DE FRIJMERSOM hebben aangenomen. Thans is er van het huis of kasteel nog slechts eenen grooten ronden toren aanwezig.

FRIJTAMA, burg in het Westerkwartier, prov. Groningen. Zie FRIJMA.

FRISANGE, Fr. naam van het d. FRISINGEN, in de heerl. Frisingen, grooth. Luxemburg. Zie FRISINGEN.

FRISANGE (LA); Fr. naam van de beek DE FRISINGEN, in het grooth. Luxemburg. Zie FRISINGEN (DE).

FRISE (LA-), Fr. naam van de prov. FRIESLAND. Zie dat woord.

FRISIA, Latijnsche naam van de prov. FRIESLAND. Zie dat woord.

FRIABONEN, naam, die sommigen oude Schrijvers aan de KLEINE FRIEZEN geven. Zie FRIEZEN (KLEINE-).

FRISII, Latijnsche naam van de FRIEZEN. Zie dat woord.

FRISINGEN, gem., gedeeltelijk in het balj. van Luxemburg, gedeeltelijk in de heerl. Frisingen, grooth. Luxemburg, arr. Luxemburg, kant. Bettemburg; palende N. aan de gem. Weiler-zum-Thurm, O. aan

Dalheim en Mondorf, Z. aan Frankrijk, Z. W. aan de gem. Bettemburg, N. W. aan Rosser.

Deze gem. bevat de heerl. FRISINGEN, de d. Aspelt en Hellingen, benevens het geh. Krockelshoff. Men telt er 70 h., en eene bevolking van ruim 1200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. De jaarlijksche opbrengst van den grond wordt geschat op 5000 mud masteluin en tarwe, 300 mud garst, 400 mud erwten en boonen, 4000 mud haver en 3500 mud aardappelen. De veestapel bestaat uit 250 paarden, 400 runderen en 600 varkens, ook is er een korenmolen, die door het water gedreven wordt.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken de par. van Aspelt, Frisingen en Hellingen uit. — Men telt in deze gem. 4 scholen.

FRISINGEN, heerl., grooth. *Luxemburg*, arr. *Luxemburg*, kant. *Bettemburg*, gem. *Frisingen*; palende Z. W., W. en N. aan het balj; van *Luxemburg*, O. en Z. aan de heerl. Roussy.

Deze heerl. bevat niets dan het d. FRISINGEN. Zij bragt, tijdens het Oostenrijksche bestuur, in de beden van het hert. *Luxemburg*, van elke 1000 flor., 1 flor. 1 st. 3 den. op.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Bettemburg*, behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

Het d. FRISINGEN of FRIZINGEN, in het Fr. FRISANGE, ligt $2\frac{1}{2}$ u. Z. ten O. van *Luxemburg*, $1\frac{1}{2}$ u. W. van *Bettemburg*, aan den straatweg en de Frisingen.

De inw. hebben veel voordeel van den doortogt van goederen en reizigers van *Luxemburg* naar Diedenhoven, Metz, Nancy, en andere Fransche steden. — De kerk is aan den H. MARTINUS toegewijd. — Ook heeft men er eene dorpschool en eene gevangenis.

Bij deze plaats vielen in October 1792 eenige schermutselingen tusschen de Pruisen en Franschen voor.

FRISINGEN (DE), beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij heeft haren oorsprong uit eenen vrij grooten vijver op de Fransche grenzen, een weinig ten N. O. van Duttlingen, vloeit langs Hellingen en Frisingen, en valt ongeveer halverwege Aspelt en Altwies in de *Aspelt*.

Bij art. XVIII en XIX van het tractaat tusschen Zijne Allerchristelijke Majesteit en de Keizerin MARIJA THERESIA, wegens de grensbepaling der Oostenrijksche en Fransche Nederlanden, op den 16 Mei 1769 te Versailles gesloten, welke overeenkomst te Brussel den 18 November 1779 bevestigd werd, was bepaald, dat deze beek tot grenscheiding in dit gedeelte des lands zoude dienen. Thans echter behoort nog eene aanmerkelijke strook lands op den zuidelijken oever tot *Luxemburg*; terwijl zij alleen in de nabijheid van hare uitwatering de grenslijn vormt.

FRISSELSTEIN, voorm. kast. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. *Peeiland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie VISEKEL (HUIS-TE-).

FRISIONES, naam, onder welke DE FRIEZEN, wel eens bij schrijvers der Middeleeuwen voorkomen. Zie FRIEZEN.

FRITEMA, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, art. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1 u. N. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Oldehove*.

Het bestaat uit drie boerderijen, met eene bevolking van 20 zielen. Vroeger stond er de burg Fritum. Zie dat woord.

FRITEMAHOF, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbriteradeel*. Zie FRITEMA.

FRITI, naam, welke de Negers geven aan de verl. plant. RORAC, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie RORAC.

FRITI, naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. *SARDAM*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *SARDAM*.

FRITTEMA of **FRYTEMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 10 min. N. W. van *Dongjum*, waartoe zij behoorde. Ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene boerenhuizing.

FRITTEMA of **FRYTAMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Harlingen*, 5 min. Z. van *Midlum*, waartoe zij behoorde.

FRITTEMA of **FRITEMAHOF**, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, arr., kant., gem. en W. van *Sneek*.

FRITTEMA, burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **FRITUM**.

FRITTEMA-WEERSTAL, voorm. plein, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, in het d. *Midlum*, Z. van het kerkhof en even hoog als dit.

Op dit plein werd in overoude tijden, onder den blooten hemel, openbaar regt gehouden. Thans is het gedeeltelijk de publieke weg, gedeeltelijk bouwland.

FRITUM, ook voorkomende onder den naam van **FRITEMA** of **FRITTEMA**, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1 u. N. N. W. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Oldehove*. — Deze voorm. burg is thans eene boerderij.

Vroeger zoude op de burgt **FRITUM**, de Gravin van **COBLENTZ**, echtgenoot van **RIPPERDA**, Heer van *Poelgeest*, hebben gewoond en aldaar overleden zijn. — In eenen grafkelder in de kerk te *Oldehove*, met het opschrift **FRITUM** of **FRITEMA**, rust in eene zware kist met opschriften, die van buiten af gerekend, eerst van zerk, dan van hout, en eindelijk van lood is, het stoffelijk overblijfsel dezer gravin. — Zoo als blijkt uit eene vergulde, van lood geslagene medaille, onder den Heer **M. D. TENNENSTRA**, te *Ulrum*, berustende, met het wapen en den naam van **RIPPERDA**, A. 52. — (Het overige is onleesbaar, doch gemelde Gravin is in 52 jarigen ouderdom overleden. Zij werd in 1698, te *Weenen* geb. en † in 's *Gravenhage*, in 1730).

Van de voorm. Heeren van **FRITUM**, *Jensema* en *Englumburgt*, kent men de **HUNINGA's**, **DIESTEN**, **RENGERSSEN**, **RIPPERDA's** en later de **GENNEMMA's** en van **ROSSUMS**. De oudste bewoners leefden in deze roofternen als groote despoten; terwijl sommigen elkandere meermalen, met de onder hen hebbende boeren, beoorloogden; dan hunne versterkte Heerenhuizen zijn, even als zij zelve, in stof te niet gegaan, zoodat er op **FRITUM** geen spoor van burgt of schathuis meer te vinden is.

FRIZINGEN, d. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **FRISINGEN**.

FRODEWOLDA, landstreek, prov. *Groningen*, zijnde een gedeelte van het *Westerkwartier*. Zie **VREDEWOLD**.

FRODO SILVA, Lat. naam van de landstreek **VREDEWOLD**, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **VREDEWOLD**.

FROENAKKER, voorm. b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie **FRAANAKKER**.

FROJA, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, op *Batoe Tjina*, het staat onder den Sultan van *Tidore*.

FROMA of **FROME**, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. W. ten N. van *Groningen*, kant. en 2 u.

W. van Zuidhorn, gem. en 1 u. N. ten W. van Grootegast, $\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van Lutkegast.

Het is thans eene boerderij, die, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 47 bund. 32 v. r. 70 v. ell., en in eigendom wordt bezeten en bewoond door den Heer F. A. Bos.

FROMBOURGHOFF of Frombous, nitgestrekte pachth. in het balj. van Echternach, grooth. Luxemburg, kw. en $3\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van Grevenmacher, arr. en 4 u. O. ten Z. van Diekirch, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van Echternach, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Rosport, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van Osweiler, waartoe zij behoort, te midden van hooge bergen.

FROME, voorm. burg in het Westerkwartier der prov. Groningen. Zie FROMA.

FROMUHL, geh. in de heerl. Roussy, grooth. Luxemburg, kw. en 5 u. Z. ten W. van Grevenmacher, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Luxemburg, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Remich, gem. Burmeringen.

FRONAY, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van Remich-en-Grevenmacher, regtsgeb. van Grevenmacher, grooth. Luxemburg. Zie FROMAY.

FRONBOURG, uitgestrekte pachth. in het balj. van Echternach, grooth. Luxemburg. Zie FROMBOURGHOFF.

FRONDIC, oudere naam of deel van het verdronken VREKENDIJK in Staats-Vlaanderen, prov. Zeeland. Zie VREKENDIJK.

FRONEHOFF, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van Remich-en-Grevenmacher, regtsgeb. Grevenmacher, grooth. Luxemburg. Zie FROMAY.

FRONKERA, kerk, vermeld in eenen brief van railing van het jaar 1085. Zij moet gestaan hebben in het Noordoosten der tegenwoordige prov. Utrecht, en had drie kapellen, die van haar afhingen, van welke de eene, naar men wil, een uur gaans ten Oosten van het d. Mijdrecht zoude gestaan hebben.

FRONKSTEIN, naam, onder welken de ridderhofstad VROONSTEIN, in het Nederkwartier der prov. Utrecht, wel eens voorkomt. Zie VROONSTEIN.

FRONEY, FROMAY of FRONKHOFF, groote pachthoeve en molenwerk in het balj. van Remich-en-Grevenmacher, regtsgeb. Grevenmacher, grooth. Luxemburg, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van Luxemburg, kant., kw., gem. en 20 min. Z. van Grevenmacher, 10 min. W. van het d. Machtum, aan de Moezel, welke hier eene aanmerkelijke kromming maakt.

FRONAKKER, voorm. b., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Franekeradeel. Zie FRAANAKKER.

FROSKEPOLLE, buurtje, uit twee h. bestaande, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Leeuwarderadeel, arr., kant. en 1 u. Z. O. van Leeuwarden, $\frac{1}{2}$ u. O. van Huisum, waartoe het behoort, aan de Grons; met 10 inw.

Een dezer huizen is eene, door de Leeuwarders veel bezochte, herberg, aan twee grootscheeps-vaarwaters.

FROUWGAST of FROUWERT, voorm. stad, prov. Noord-Holland, die, naar men wil, zoude gebouwd zijn 120 jaren voor Christus geboorte en zoude gestaan hebben, waar nu Alkmaar gevonden wordt.

FRUGERSA, plaats, vermeld in eenen giftbrief van het jaar 1085, van Dirk V, Graaf van Holland, als gelegen aan den westkant van den Rijn, dicht bij Zwieten (Sucts). MELLIS STOKS, die haar VAYRENS noemt, vermeldt, dat Graaf Dirk III, aldaar een landg. met een rente van zestien oncen aan de kerk van Egmond geschonken heeft.

De juiste plaats waar dit *Fruomsa* gelegen heeft, is niet wel meer op te geven, doch moet vermoedelijk in de gem. *Sotterwoude*, arr. en kant. *Leiden*, gezocht worden.

FRUITBERG, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr. arr., kant. en f. u. N. van *Middelburg*, gem. *Vrouwepolder-Zanddijk-Buiten-en-Schellag*.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van 29 bund. 45 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer *JAN DANIEL ROOZE*.

FRYMA, voorm. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *FRIJMA* (1).

FRYTAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie *FRITTEMA*.

FUGENHOUTEN, bosch in de prov. *Drenthe*, vermeld in eenen gift-brief van *AMBRIDUS* van het jaar 1006, van hetwelk men thans echter de juiste plaats, waar het gestaan heeft, niet meer weet aan te wijzen.

FUILSEMA, voorm. burg in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie *FUULMA*.

FULLENHO, oude naam der stad *VOLLENHOVEN*, in het voorm. kw. *Vollenhoven*, prov. *Overijssel*. Zie *VOLLENHOVEN*.

FULNAHO, naam, vermeld in eenen brief van Koning *OTTO*, in 945, als zijnde destijds een boschachtige streek, waar later de stad *VOLLENHOVEN* gebouwd is. Zie *VOLLENHOVEN*.

FUMERCHARA, naam van eene plaats, van welke *ALFACUS*, of *ALFRIDUS*, de negende Bisschop van *Utrecht*, in het jaar 836, de inkomsten toegestaan heeft aan den Graaf *BURCKANS*, tot vergelding van eenige goederen, door hem aan de kerk van *Utrecht* geschonken. Naar men wil zou het de tegenwoordige h. *De Haar*, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*; zijn.

FUNTZIG, gem. in het halj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Luxemburg*, kant. *Steinfort*; palende N. en N. O. aan de gem. *Garnich*, O. aan *Bippach*, Z. O. aan *Nieder-Kerschen*, Z. aan *Pettingen*, W. aan de Belgische gem. *Metzig* (*Messans*) en *Hondelingen* (*Hondelange*).

Deze gem. bevat de d. *Funtzig* en *Fingig*, benevens het geh. *Schockmuhl*.

Men telt er ruim 900 iuw., die voor het meerendeel hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt; ook houden sommigen zich met de bijenteelt onledig; terwijl men er voorts 6 kleine branderijen en 2 graanmolens heeft.

De grond is er zeer angelijk, van rotsen en bergen doorsneden; bestaat veelal uit klei en zand, en brengt tarwe, rogge, gerst en haver voort. De veestapel bedraagt ongeveer 250 paarden, 580 runderen, 200 schapen en 500 zwijnen.

De iuw., die alle *S. K.* zijns, maken eene par. uit, welke tot het vik. apost. van *Luxemburg*, voorm. dek. van *Massancy*, behoort, en te *Funtzig* eene kerk en te *Fingig* eene kapel heeft, waarvan de kerk door eenen Pastoor en de kapel door eenes afzonderlijken Kapelaan bediend wordt. Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te *Funtzig* en ééne te *Fingig*.

Het d. *Funtzig*, ook wel *KUNZIG*, in het *Fr. CLEBENCY*, ligt 3½ u. W. van *Luxemburg*, 2 u. Z. O. van *Arlon*, 2 u. Z. ten W. van

(1) De overige art., welke men elders wel eens *FRY* gespeld vindt, zoekt men mede op *FRU*.

Steinfort, in eene smalle vallei aan de Rischen, welke rivier een weinig ten Z. van dit d. ontspringt. Men heeft er veel doortogt. De huizen zijn meestal van steen gebouwd en met stroo gedekt. De kerk wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend.

FURNON, voorm. hoeve in het graafs. Zutphen, prov. Gelderland. Zie FURNON.

FURS, bosch, vermeld in zekeren brief van regeling van het jaar 1085, als palende aan die van Trenakoten en te gelijk daarmede aanschietsende tegen de moeren of veenen, die zich uitstrekken tot aan Eversdorp.

Daar nu Furs of Fuasr, niet anders beteekent dan een bosch of warande, zoo is het vermoedelijk dat men hier door verstaan moet de streek lands nu Bosca genaamd, gelegen in de gem. Achtienhoven-en-de-Bosch, in het Nederkwartier der prov. Utrecht. Zie voorts Bosca (Da-).

FURTGESCHOFF, groote hoeve in de heerl. Felts, grooth. Luxemburg, kw., arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Diskirch, gem. Medernach.

FURVUM, voorm. hoeve in het graafs. Zutphen, prov. Gelderland. Zie FURNON.

FUULMA of FULSMA, voorm. burg, thans boerderij, in het Westerkwartier der prov. Groningen, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. W. van Groningen, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van Zuidhorn, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Oldelhou.

FYA, st. in Afrika, in Opper-Guinea, aan de Goudkust, kon. Akim, 8 m. W. N. W. van Bannason, en 13 m. Z. O. van Corimassi.

FYKEROEL, meentje, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel. Zie FUKERAG.

FYNS, geh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Heenevorderadeel, arr. en 2 u. N. ten W. van Sneek; kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van Bolward, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Wommels, waartoe het behoort.

Dit geh. bestaat uit drie landhoeven: de eene, groot 19 bund. 67 v. r., behoort aan Mevrouw TANSKE STRIENNA, te Bolward; de tweede, groot 55 bund. 95 v. r. 10 v. ell., wordt bezeten door Jhr. J. A. LUCKLARA à NIEBOEL, te Boetsterawaag, en de derde, groot 51 bund. 6 v. r. 50 v. ell., is het eigendom van de wed. A. G. LOOMA, te Leeuwarden.

FYVELIGHELANDE, oude naam van het kw. FIVELCO, prov. Groningen. Zie FIVELCO.

G.

GAACH (DE-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*.

Het is eigenlijk dat gedeelte van de trekvaart van Vlaardingen en Maassluis op Delft, hetwelk zich, van den Hoorn door de gem. Hodeprijl en het d. Schipluiden, naar de Karspershoeksche brug, bezuiden dat dorp, uitstrekt, en aldaar zijn water in de *Zijde* en *Breevaart* afzet.

GAACH (DE OOST-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat, aan de Karspershoeksche brug, bezuiden Schipluiden, uit de Gaach voortkomende, eerst eenen zuidelijken en daarna eenen zuidwestelijken en vervolgens eenen westelijken gebogen loop aanneemt, en zich, aan den Maaslandschen dam, in de Zuid-Gaach en de West-Gaach splitst.

Dit water sluit voor $\frac{3}{4}$ gedeelten het Moleneilandje in, hetwelk tevens langs de Breevaart ligt.

GAACH (DE WEST-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat $\frac{1}{4}$ u. benoorden Maasland uit de *Oost-Gaach* voortkomt, en na eenigen tijd westwaarts te hebben geloopt den naam van *Spartelvaart* aanneemt.

GAACH (DE ZUID-), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat $\frac{1}{4}$ u. benoorden Maasland uit de *Oost-Gaach* voortkomt, voorts met eenen zuidelijken loop door het d. Maasland vliet, aldaar eenen meer westelijken loop aanneemt, om zich in de *Noordervliet* te ontlasten.

GAAF, geh. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. N. van *Haarlem*, kant. en 2 u. N. van *Beverwijk*, gem. en 1 u. N. van *Castricum*, bij *Bakkum*, waartoe het behoort.

GAAIKEMAWRER, naam, onder welken het geh. *GOKKEMAWER*, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie *GOKKEMAWER*.

GAAL, geh. in het *Land van Ravesteyn*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* dist., arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Grave*, gem. *Schaik*.

GAAL, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tijsteradeel*, 5 min. W. van *Hardegarijp*, waartoe het behoort.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene hofstede, *Gaalslot* of *Galeslot* geheeten.

GAANDER, **GAANDEREN** of **GANDER**, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Doetinchem*, gem. *Ambt-Doetinchem*, met ruim 450 inw.

Deze buurs. levert de uitmuntendste gezichten op en heeft eene school; terwijl ook de ijzerhut, *Vulkaanoord*, gedeeltelijk op het grondgebied van deze buurt gelegen is.

GAANDEREN, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie het vorige art.

GAARKEUKEN, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 5 u. W. N. W. van *Groningen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Zuidhorn*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Grijpakerk*, aan de trekvaart van Groningen op Stroobos of het Hoendiep en nabij het Hoendiep, op den hoek van het Poeldiep en het Wolddiep, makende eenen vijfsprong.

Het bestaat uit 5 h., 5 ten Z. en 2 ten N. van het Hoendiep, van welke laatsten het westelijkste het tolhuis is. Deze h., waaronder vier herbergen, worden bewoond door 20 inw.

Men heeft er eene valbrug over de vaart van Groningen op Stroobos, en eene schutsluis in die vaart.

GAARVEEN of **GARVEEN**, ook wel **GARVEEN**-gespeld, onbehuide streek gronds, prov. *Groningen*; arr. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Groningen*, kant en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Hoogezand*, gem. en 1 u. Z. Z. W. van *Slochteren*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Kolham*, waartoe het behoort.

Het was vroeger hoog veen, dat nu reeds sedert eene reeks van jaren is afgegraven en gedeeltelijk bebouwd, gedeeltelijk heide is. Voorheen stond er eene kapel, ten behoeve der turfgravers. Zie **FREB**.

GAASBROEK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Roermonde*, gem. *Herkenbosch-en-Melich*; met 8 h. en 40 inw.

In dit geh. ligt eeben bouwhof, **Miggenbroek** genaamd, welke reeds voorkomt in den stichtingsbrief van het Munsterklooster te Roermonde, van het jaar 1224, onder de benaming van *Curia de Muckenbruke*.

GAASP, water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*.

Het is de linker tak van het Gein, die aan de Geinbrug een begin neemt en westwaarts naar de Hulksbrug vloeit, alwaar zij, zich in twee armen verdeelende, als Ringsloot van de Bylmermeer, die droogmakerij onspoelt; terwijl die armen zich aan den noordwesthoek van het Bijlmermeer weder vereenigen, om in eene regte noordwestelijke rigting, onder den naam van Weespervaart naar het d. Diemerbrug te loopen, waar zij den naam van Rijkersloot aanneemt en vervolgens in de Ringsloot van het Diemermeer valt. Dit gedeelte van Amstellands boesemwater onderscheidt zich door meerdere breedte, waaruit men kan afleiden dat het geen gegraven vaart is.

GAASP, een der vier stokken, waaruit vroeger het *Weesperkerspel*, in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, bestond.

Het lag ten W. van de stad Weesp, langs het water van denzelfden naam en bestond uit den tegenwoordigen Boternissepolder, Hooge-Weipolder, Lage-Weipolder, Kostverloorenpolder en een gedeelte van den Bloemendalerpolder en van den Gaasperpolder.

GAASPAERN, naam onder welke, bij oude Schrijvers, het d. **HAGSTEIN**, in de heerl. *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens voorkomt. Zie **HAGSTEIN**.

GAASPERDAM, geh. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Amsterdam*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Weesp*, gem. *Bijlmermeer*, aan de Gaasp, welke te dezer plaatse eene opmerkelijke breedte bezit. Het bestaat uit eene voorname herberg, welke tevens tot Begthuis voor de gem. Bijlmermeer dient, benevens bijhoorende gebouwen.

GAASPEREN, naam, onder welchen het d. **HAGSTEIN**, in de heerl. *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, bij oude schrijvers wel eens voorkomt. Zie **VIANEN**.

GAASPERPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gedeeltelijk gem. *Diemen-en-Diemerdam*, gedeeltelijk gem. *Weesperkerspel*; palende N. O. aan den Sinnigveldschepolder, O. aan den Boternisserpolder, Z. W. aan de Gaasp.

GAASPERPOLDER (GEIN-EN-), pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GEIN-EN-GAASPERPOLDER**.

GAAST, ook wel **OLDE-GAAST** of **OUDE-GAAST** genaamd, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 4 u. W. van *Saek*, kant. en 2 u. Z. W. van *Bolsward*, omtrent $\frac{1}{2}$ u. N. van *Workum* en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Piaam*, in eenen uithoek van den zeedijk. Langs dit d. loopt de gewone rijweg van Harlingen en Makkum naar Workum en de Lemmer.

Het is niet groot van huise, doch er behooren veel li. onder, die langs de Gaaster-Nieuwerwaard gebouwd zijn. Men telt er 46 h. en 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de vischvangst.

De Herv., die hier 190 in getal zijn, behooren tot de gem. *Gaaster-en-Ferwoude*, welke hier eene kleine kerk met spits torentje hebben, die aan den dijk staat, en voor de Herv. niet meer dan 90 goudgulden (156 gulden) opbragt, terwijl er nog eene geringe prebende was.

De R. K., van welke men er 70 aantreft, behooren tot de stat. van *Makkum*. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 20 leerlingen bezocht.

De jaarmarkt valt in den dorden Zondag in Augustus.

GAAST, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie ROTSTERGAAST.

GAAST (DE), geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie GAST (DE).

GAAST (DE), of GAST of UBERGAST, lage, onbeboude kleistreek, in *Westerwoude*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1½ u. O. van *Wieschoten*, gem. en 2½ min. W. van *Bellingwolde*, tusschen de *Westwoldinger-Aa* en de *Nieuwe-Aa*.

GAAST (GROOTE), naam onder welke het grootste gedeelte van het d. *TIERGAAST*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet *Doniawarstal*, wel eens, ter onderscheiding van het geh. *KLEINE-GAAST*, voorkomt.

GAAST (KLEINE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie ROTSTERGAAST.

GAAST (KLEINE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, arr. en 3½ u. Z. van *Sneek*, kant. en 1½ u. N. W. van de *Lemmer*, ½ u. N. O. van *Slooten*, eigenlijk een gedeelte van het d. *Tjerkgaast* uitmakende.

GAAST (NYE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie ROTSTERGAAST.

GAAST (OLDE-) of OUDE-GAAST, d., prov. *Friesland*, kw. *Wester-geoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GAASR.

GAAST (ROTSTER-), d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*. Zie ROTSTERGAAST.

GAASTBUREN, b., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr. en 3½ u. Z. van *Sneek*, kant. en 3½ u. W. van de *Lemmer*, ½ u. Z. van *Oudemirdum*, waartoe zij behoort.

GAASTEN (DE), b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smaadlingerland*. Zie EESTERGAASTEN.

GAAST-EN-FERWOUDE, herk. gem., prov. *Friesland*, kant. van *Harlingen*, ring van *Makkum*.

Men telt er 380 zielen, en heeft er 2 kerken, éene te Gaast en éene te Ferwoude. De eerste, die hiet het *litteraatambt* heeft waargenomen, is geweest *FRANS LUTZS*, die in het jaar 1894 hier stond, en in het jaar 1896 naar *Ham*, in Noord-Holland, vertrok.

GAASTER-INDIJK, vaart, bezuiden *Gaast*, prov. *Friesland*, kw. *Westergeoo*, griet. *Wonseradeel*, die thans uit de *Zeedijkvaart* tot aan den *Wormbeuwersterpolder* loopt, en tot uitwatering strekt van den polder *Berouw*.

GAASTERLAND, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, arr. *Sneek*, kant. *Lemmer* (3 h. d., 19 m. k., 7 s. d.); palende N. aan *Wymbritseradeel*, *Slooten* en het *Slootermeer*, N. O. aan *Doniawarstal*, O. aan *Lemsterland*, Z. aan de *Zuiderzoe*, W. en N. W. aan *Hemlumer-Oldephaert-en-Noordwolder*.

Deze griet. werd, volgens het Saksische landregt, onder Westergoo gerekend en met Hemelumer-Oldephaert vereenigd, doch reeds, voor dat de Hertog van Saksen in het land kwam, werd er eenig onderscheid gemaakt tusschen de Gaasterlanders, toen Geestmannen genaamd, en de Woldhuizen, zoo als uit de geschiedenis der Schieringers en Vetkoopers bekend is.

Zij bevat de volgende 9 d.: Bakhuisen, Balk, Harich, Mirns, Nyemirdum, Oudemirdum, Ruigahuizen, Sondel en Wykel. Men telt er 808 h., bewoond door 662 huizeg., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3200 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt, alsmede in graan-, hout- en boterhandel; terwijl men er ook 3 bierbrouwerijen en 1 jeneverstokerij heeft.

De Herv., die hier ruim 2400 in getal zijn, maken de volgende 4 gem. uit: Balk, Harich, Oudemirdum-Nyemirdum-en-Sondel en Wykel, terwijl die van de d. Bakhuisen en Mirns, tot de gem. *Hemelumer-Mirns-en-Bakhuisen* behooren. Deze gem. werden door 5 Predikanten bediend, en hebben in de griet. *GAASTERLAND* 5 kerken.

De Doopgez. tellen er bijna 100 zielen, die de gem. der Oude-Friezen te *Balk* uitmaken. Een tiental Evang. Luth., dat in deze griet. woont, behoort tot de gem. *Workum*.

De R. K., van welke men er 760 telt, onder welken 328 Communicanten, behooren tot de stat. van *Slooten-en-Bakhuisen*.

Er zijn in deze griet. 6 scholen, welke door een gemiddeld getal van 416 leerlingen bezocht worden.

Teu tijde der verderfelijke verdeeldheid der Schieringers en Vetkoopers was *GAASTERLAND* de woonplaats van eene menigte Edelen, die hier hunne sterkten en stinzen hadden, waarvan te Harich nog de stins *Minnema* overig is. Ook blijkt zulks overigens thans nog uit de groote menigte wieren, die men als overblijfsels daarvan heeft aan te merken; kunnende ook uit de grootheid der kerken, welke hier voormaals slomp op de dorpen gevonden werden, worden opgemaakt, dat deze griet. toen veel volkrijker geweest moet zijn dan heden; waarvan de reden ook zeer natuurlijk is, terwijl in oude tijden, toen Friesland nog niet door bekware zeedijken beveiligd was, dese griet. echter door hare hoogte vrij was van het zee-water.

De voornaamste vaarwateren in deze griet. zijn: de *Ec*, de *Rijnvloed*, de *Schwarzenberg-sloot*, de *Bakhuister-sloot*, de *Pol-sloot* en de *Lits*. Behalve een gedeelte van het *Slootermeer*, bevatten de lagere streken dezer griet. eenige verspreide meertjes en poelen, van welke de voornaamsten zijn: de *Sondeles-Leijen*, de *Zandpoelen*, de *Holle-Brek*, het *Witwater* en het *Bakhuister-wad*.

Men treft in deze griet. onderscheidene gaasten of zandheuvels aan, die doorgaans met bosschaadjen bezet zijn, waarin zich overvloed van hazen, patrijzen en ander wild gevogelte ophouden. Aangesien dese gaasten of zandheuvels hier meer dan elders gevonden worden, heeft de griet. *GAASTERLAND* daarvan haren naam ontleend, en bestaat dus, voor het meerendeel, uit eenen hoogen zandrug, die hier houvelachtige graanvelden en digte bosschen vertoont, welke elders door lagere vlakke weilanden afgebroken worden. Deze laatste vindt men echter alleen aan de grenzen van *Hemelumer-Oldephaert*, in het *Westen*, en aan het *Slootermoor* en nabij *Lemsterland*, in het *Oosten*. Zij zijn zeer geschikt tot hooiwinning, terwijl de hooge sandgronden,

die niet met geboomte voorzien zijn; tot de graanteelt dienen, en vooral tot het aankweeken van rogge, welke hier in groote menigte wordt gewonnen, en doorgaans veertien dagen eerder tot rijpheid komt, dan in Westergoo en Oostergoo. In het Zuiden van Wykel en in het Zuid-oosten van Sondel vindt men goede weilanden omtrent Takozijl, die in het jaar 1495, benevens Workum, nog de eenige goede haven van Westergoo was, doch thans minder geschikt is voor zwarte schepen. Bij deze zeeluis werd in het gemelde jaar een blokhuis opgeworpen, door de Vetkoopers, tegen de bezetting van Fox, te Slooten, die zich van deze haven zocht meester te maken; doch in het volgende jaar werd de Groninger bezetting, die zich daarop bevond, na reeds vergeefs door de Smeekers, die het huis van Harinxma en Slooten ingenomen hadden, belegerd te zijn geweest, door eenen zwaren storm, genoodzaakt het ondermijnde gebouw te verlaten. De gunstige ligging, schoone natuurafzichten en menigvuldige boeshtrijke oorden, doen deze griet, met regt den naam van het **FRANSCHE LUSTOORD** geven, en lokt dan ook jaarlijks menigeen derwaarts, die de schoonheden der natuur wenschte te bewonderen.

Niettegenstaande de hooge ligging van **GAASTERLAND**, werd het door den watervloed van 1825 hevig geteisterd. Omstreeks den middag van den 4 liep het zeewater met geweld door en over de zeedijken, achter Oudemirdum en Nieuwemirdum, en zette de daaraan grensende landen en gebuchten, als: Hoifeburen en de Hooibergen, al spoedig zoo diep onder, dat de runderen tot den buik in het water stonden. Men was genoodzaakt naar de zolders te vlugten en daar den nacht door te brengen. Doch des middags van den volgende dag was de vloed door de verspreiding aanmerkelijk gezakt en daarentegen tot Sondel en Wykel doorgedrongen, waar zij, vooral ter laatstgemelde plaats, mede in de huizen stond. De landen bij Rys, hoe hoog ook gelegen, werden evenzeer door het zeewater overstroemd, ten gevolge eener doorbraak, 's namiddags van den 4 Februarij, in den zoogenaamden Zuidvensterdijk, welke, van Oudemirdum af, tot achter en voorbij Mirns en Bakhuizen zeer gehavend was, hetwelk in het algemeen met den zeedijk, waarachter deze grietenij ligt, het geval was. Van zeer nadeelige gevolgen zoude deze doorbraak geweest zijn, zoo niet de boeren daaromstreeks alles in het werk gesteld hadden, om zulks te voorkomen. Gedurende een geheel etmaal hebben sommigen tot aan den middel in het water gestaan, en niet opgehouden stroo en zakken, met steenen gevuld, in het gat te werpen, totdat zij hunne standvastige pogingen met den gewenschten uitslag bekroond zagen. Harich was de algemeene verzamelaarsplaats van menschen en vee. Den 5 Februarij was vooral de dag, waarop vele ongelukkigen met prammen en schuitjes uit de lager liggende streken aankwamen, en deels bij hunne vrienden en bekenden, deels in de kerk en school gehuisvest en van het noodige voorzien werden. Onder de hulp- en schuilplaats-behoevenden merkte men eene vrouw op, die kort te voren bevalen was en in natte kleederen werd aangevoerd. Ongelukkig heeft zij het moeten besterven! Te Balk ontdekte men des morgens van den genocenden 4 Februarij den aanwas van het water. Het kwam met eenen ontzaggelijken spoed, van de Lemmer over Slooten aandringen. Wegens de hooge ligging zijn slechts, aan het westeinde, de menschen genoodzaakt geweest, hunne huizen te verlaten of maar de zolders de wijk te nemen tot zoolang dat het water, hetwelk in den nacht tusschen den 4 en 5 Februarij op het hoogste was, weder begon te

vallen. Ook hier is veel vee, gelijk mede vele menschen, die hunne lager liggende woningen hebben moeten verlaten, uit de Wouddorpen en Ypekolsa in het aangrensend Wymbritseradeel gelegen, herbergzaam opgenomen geworden. Er zijn bij dezen watervloed aldaar, behalve de hier bovengemelde vrouw, geene menschen, ook geene hoornbeesten, maar alleen 50 schapen, en wel te Oudemirdum, Nijemirdum, Sondel en Wykol, omgekomen.

Het wapen van GAASTERLAND bestaat in eenige regtop staande koorhalmen en eenen loopenden haas.

GAASTER-NIEUWE-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wenseradeel*, dat uit het Feytmeer ontstaande, met eene Westelijke rigting, naar het d. Gaast loopt, en aldaar tegen den Zeedijk stuit.

GAASTER-VAR, meerteje, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniaorstal*, onmiddellijk aan den rijweg van Tjerkgaast en door dezen afgescheiden van de *Hoyte-Brekken*, terwijl het met *Slooter-Var* in verbinding staat.

GAASTMABUREN, geh., uit eenig verspreid liggende boerenplaatsen bestaande, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteraadeel*, arr. en $2\frac{1}{4}$ u. O. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en $\frac{1}{4}$ u. W. van *Beryum*, $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van *Hardegaryp*, waartoe het behoort.

GAASTMEER, oudtijds GAASKEER of GAASKE, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en $2\frac{1}{4}$ u. Z. W. van *Sneek* aan het Piel, zijde een inham der *Fljussen*. Men telt er, met de daaronder behoorende buurtjes Oosterend, de Woudburen en Westerend, 250 inw., onder welke velen zich op de palingvischery en handel toeleggen, zijnde de handel in die visch van zoo veel belang, dat er jaarlijks van hier en het nabijgelegen *Heeg*, meer dan drie maal honderd duizend Ned. ponden naar Engeland verzonden worden.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Gaastmeeren-Nyehuiszum*, die hier eene kerk heeft, welke vóór de Reformatie 160 Filipsguldens (270 guld.) opbragt; terwijl er eene vikarij van 60 Filipsguldens (162 guld.) was. Het is een klein langwerpig vierkant gebouw, met eenen spitsen toren op het westeinde. In den westgevel van de kerk, vindt men een gekroond adellijk wapen, waaronder dit opschrift: » Jr. S. G. J. V. B. RENSENS, Heer van *Oostbroek en Cammingburg*, Grietman en Diekgraaf over *Wimbritseradeel*, Gedeputeerde ter vergaderinge van haar H. M. de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden ende Hooghgeboren Vrouwe O. A. Gravinne van *WZLDEREN* etc. etc. 1752." Dit jaargetal 1752 ziet hierop, dat de scheefstaande stompe toren in dat jaar is afgebroken en door een nieuwe spitse vervangen, die in 1837 weder geheel vernieuwd is, doch de spitse vorm heeft behouden. De kerk werd in 1812, inwendig, aanzienlijk veranderd, de predikstoel uit het midden der kerk in het oosteind geplaatst, de zolder die vlak of plat was, met een verwult verwisseld. — Men heeft er eene dorpschool.

GAASTMEER (GROOTE-), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, op de grenzen van de grietenijen *Wymbritseradeel* en *Hemelumer-Olderphaert-en-Noordwilde*, W. van het d. Gaastmeer. Het staat door de Intjemasloot met het *Piel* en ten W. door een slootje met het *Zandmeer* in verbinding.

GAASTMEER-EN-NYEHUIZUM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Sneek*, ring van *Ylst*.

Men telt in deze gem., welke vroeger met die van *Oudega-Idsega-en-Santfirdo* vereenigd was, en daarvan in 1610 gescheiden werd, 223 zielen en twee kerken. De eerste, welke hier, na de scheiding van *Oudega-Idsega-en-Santfirdo*, het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *SIEK HAHNE*, die in het jaar 1610 herwaarts kwam en in het jaar 1620, Emeritus werd.

GAAUW, d., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. *Wijmbritserudeel*. Zie GAUW.

GAAWEGEN, geh. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie GAUWEN (1).

GABANG, distr., st. en riv. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java. Zie GEBANG.

GABIOK, d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Madion.

Den 21 Februarij 1828 werd aldaar de muiteling Sosno Duceo, door onze troepen, onder het bevel van den Luitenant MAARITA, verslagen.

GABOEK, d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Kadoe, ads. res. en reg. Magelang.

Den 23 Aug. 1828 werd, in de nabijheid van deze plaats, een troep muitelingen, door den Demang van Limbangan, teruggedragen.

GABOONG of GABOUNG, kl. eil. in Oost-Indië, in de Indische Zee, aan de Zuidwest-kust van het eil. Palalang, op 8° 9' N. B., 135° 6' O. L.

GABY, eil. in Oost-Indië, tot den Molukschen Archipel behoorende, in de Straat van Gilolo, N. W. van Mysol.

GACHEP, landh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Menaldumadeel, arr. Locuwarden, kant. Bertikum, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van Marssum.

GADAN, d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Sourabarta.

GADANPELAN, oud. d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Kediri.

GADBROEK, geh. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant. Zie GEERSBROEK.

GADDAM, hoek aan den Zuider-Lingedijk, in den Tielerswaard, prov. Gelderland. Het is een voornaam punt van dien dijk.

GADEL, oud d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Cheribon, ads. res. Indramayoe, op den westelijken oever der Indramayoe.

GADGAK, berg in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java. Zie GANAN.

GADJA of GORONG-GADJA, berg in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, resid. Patjitan, Z. W. van de hoofdnegorij, op de grenzen.

GADJA, d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, resid. en 26 palen van Samarung, aan den militairen hoofdweg.

GADJAH of OEFANT, berg in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Preanger-Regentschappen, dist. Timbanganten.

Het is een der hoogste toppen van het Goentoergebergte.

GADJAH, berg in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, in het Z. O. der resid. Tagal, dist. Mandiradja.

GADJAH, eil. in Oost-Indië, in de zee van Solo, aan de Noord-Oostkust van het Sundaesche eil. Borneo; op 4° 40' N. B. en 154° 36' O. L. — Het heeft een omtrek van $1\frac{1}{2}$ mijl.

GADJAHAN, voerm. d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, res. Kadoe, ads. res. Magelang.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamenspanning met de muitelingen door onze troepen, onder de bevelen van den Kapitein TAN HAVS, vernield.

(1) Alle namen, wel eens elders met GAA gespeld wordende, zieke men op GA.

GADING, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, res. *Kados*, ada. res. *Magelang*.

GADING, voorn. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, res. *Socrakarta*, Z. W. van Klatten, ruim 2 mijlen W. van den berg *Merapi*.

Dit d. werd den 15 Januarij 1827, door den Luitenant van *Straatswegen*, ingenomen en verbrand.

GADING (RANWE), binnenwater in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*. Zie *RANWE-GADING*.

GADOE of **GADOEY**, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Suwestra*, in de *Menangkabausche* *bovenlanden*; in het distr. *Alaban*.

Er was in den laatsten oorlog met de *Padries* eene versterkings-linie van *GADOE* naar *Loek* aangelegd, welke het distr. *Alaban*, van de zijde der *Vijftig kotta's* beschermde. Voor deze linie werden den 22 en 23 October 1859, de troepen, het geschut met de ammunitie en wat verder noodig was voor den aanval op *Alaban*, hetwelk door de metelingen werd bezet gehouden, bijgevoerd. Den 24 October tot den aanval besloten zijnde, werd in den vroegen morgen aan den Luitenant *G. J. DORLIER*, opgedragen eene kleine benting, op 's vijands linker vleugel gelegen, gedurende de duisternis te overrompelen. Het gelukte dien *Officier* om de sterkte te bemagtigen, doch de vijand, die zich dadelijk weder verzameld had, kwam hem spoedig, alvorens hij van onzen kant konde ondersteund worden, met eene groote overnagt zoo hevig aanvallen, dat hij genoodzaakt werd, met achterlating van een paar dooden en gewonden, de gewonden stelling weder te verlaten. Onze linkervleugel, door den Kapitein *DE QUAY* aangevoerd, was niet gelukkiger; — niettegenstaande de hardnekkigste en moedigste pogingen, waarbij de onzen, hanne volharding telkens met een aantal gesneuvelden en gewonden moesten boeten, mogt het hen niet gelukken, de vijandelijke linie hians te dringen. Nu werd den Kapitein *TERRA BARCKS VELTMAN*, die zich met zijne compagnie op den rechter vleugel bevond, opgedragen, om de linie van die zijde aan te vallen, waartoe, behalve zijne eigene compagnie, nog een detachement *Europeanen* en een detachement *Boegenezen* ter zijner beschikking werden gesteld. Zijn aanval zou met eenen driepoeder en eenen houwtser ondersteund worden, terwijl eene divisie van den *Javasehen Barissan*, den vijand op eenigen afstand rechts tirillerende soude bezig houden. Ofschoon nog niet van eene voetwond hersteld, bragt Kapitein *VELTMAN* de hem opgedragene taak meesterlijk ten uitvoer, en werd daarbij door de uitmuntende bediening van het geschut goed ondersteund. De eerste benting en daarna de tweede, moesten niettegenstaande de hardnekkigste verdediging, weldra voor de bestorming der onzen zwichten, waarna het geschut konde naderen, om uit de tweede benting den vijand in eene derde, zeer versterkte, maar op slechts korten afstand gelegene benting, te beschieten. Nadat *VELTMAN* zijne dappers soldaten op nieuw van patronen voorzien had, voerde hij ze tegen de derde benting aan, die ook stormenderhand genomen werd, waarop eindelijk de vijand aftrok, en aan de onzen de overwinning liet, zonder de nog meer achterwaarts gelegene linien te verdedigen. Deze overwinning kostte ons echter een tachtigtal manschappen, zoo aan dooden als gewonden; terwijl de Luitenant der *Artillerie* van den *WEYDEN*, wiens welgerigt kanonvuur daartoe veel had bijgedragen, weinige dagen na dit gevecht, aan eene bekome ne kogelwond, overleed.

GADOENGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, res. *Kadiri*, bij de *Kud-Kadiri*, met oudheden.

GADOEY, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zie **GADOK**.
GADOK, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, bij *Pondok-Gedeh*, 8 palen van *Buitenzorg* en 47 palen van *Batavia*.

Men heeft er eene warme bron, welks water in warmtegraad en smaak, weinig van het *Akensche* verschilt.

GADOONG, (**POELOE-**), bazar in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie **POELOE-GADONG**.

GAEGELDIJK, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Maartendijks*, zich uitstreckende van het d. *Blaauwcapel* tot de gem. *Achtienhoven* en dienende tot eenen weg.

GAERDE, voorn. adell. kast. binnen de stad *Utrecht*, aan de westzijde der *Oudegracht*.

GAERKOECKEN, geb. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie **GAARKOEKEN**.

GAESP, water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GAASP**.

GAESPAR, voorn. stadje nabij *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GAESPAREN**.

GAETE, geb. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 2 u. ten N. van *Breda*, kant. en 2 u. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluw*, $\frac{1}{4}$ u. van *Hooge-Zwaluwe*, waartoe het behoort; met 54 h. en 200 inw.

GAG of **GAGA**, eil. in de *Oost-Indië*, tot den *Molukischen Archipel* behoorende, in de *Straat van Gilolo*, 8° 18' Z. B., 147° 26' O. L.

Het is 2 mijlen lang, $1\frac{1}{2}$ mijl breed, en heeft aan de Zuidzijde eene haven. Men vindt er veel sago, timmerhout en visch.

GAGA, eil. in *Oost-Indië*, tot den *Molukischen Archipel* behoorende. Zie het voorgaande art.

GAGAK of **GADAK**, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, op de grenzen van de resid. *Bantam* en *Batavia*, 16 m. Z. W. van *Batavia*. In desen berg hebben van tijd tot tijd uitharstingen plaats.

GAGATAN, of **GAGATEN**, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Sourakarta*, 15 palen van *Salatiaga*.

In het jaar 1826 is dit land, door den Heer **DRENTZ**, in pacht genomen, en sedert zijn door dien landheer, aan de bevolking, 300 groote en 500 kleine buffels verstrekt geworden. Drie groote waterleidingen zijn er gegraven; en het land heeft in plaats van achthonderd, twee duizend hangmatten padie afgeworpen, en is de bevolking meer dan verdubbeld geworden.

GAGE-D'AMOUR, houtgr. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Corroupinakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Kwecklust*, benedenwaarts aan de *Parakreek*; 780 akk. groot, thans vereenigd met de *Vier Kinderen*.

GAGE-D'AMOUR (LAND-VAN-), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den mond der *Corroupinakreek*, benedenwaarts aan den verl. houtgr. *Matuaribo*; 780 akk. groot. Vroeger was zij **WANGUNY** geheeten, en nu aan de *Vier Kinderen* getrokken.

GAGEL (HET-), in later tijd en thans ook meestal nog **ZALWÉ** genaamd, b. in *Zolland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Zwolle*, gew. *Zwollerspel*; met 16 h. en 90 inw.

Hier ligt ook het, door de beerlijke zangen van den voortreffelijken dichter **Mr. RUIJVIS FRITS** vereeuwigde, buitengoed *Boschwijk*. Zie dat woord.

GAGELDONCK, heerl. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en kant. *Breda*, gem. 's *Prinsenhage*; palende N. aan de *Beemden*, O. aan de *Merk*, Z. aan den *Emer*, W. aan de heerl. *Burgst*.

Deze heerl. bevat het geh. *Gageldonck*, bestaande uit eenige verstrooid liggende h., en beslaat eene oppervlakte van 28 bund. 97 v. r. 58 v. ell. Men telt er 7 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GAGELDONCK, thans vereenigd met *Hambroek*, was voorheen een achterleen van het *Huis van Breda*, en behoorde eertijds aan het aloude geslacht van **GAGELDONCK**, hetgeen reeds in de twaalfde eeuw zeer beroemd is geweest, en in *Brabant* vele *Ridders* heeft opgeleverd, onder andere schonk **HUGO VAN GAGELDONCK**, *Ridder*, en zijne zusters **BEATRIX** en **SOPHIA**, in het jaar 1253, vele goederen, te *Tilburg* gelegen, aan het klooster te *Tongerloo*. Men vindt, dat het goed van **GAGELDONCK** met de hoeve, het kasteel, de huizing, *Nederhoven* en den *Hazenberg*, daar de kapel op staat, groot in huizing, landen, beemden en bosschen, twee en zeventig bunderen, omstreeks het jaar 1450 verheven en bezeten is geweest, bij **WILLEM VAN DE LECK**, Heer van *Bergen*, die het met zijnen zoon *Otto* ter leen hield van het leenhof van *Brabant* te *Brussel*. Gezegde **WILLEM VAN DE LECK**, verkocht gedachte heerlijkheid aan **WILLEM DE BIJSE**, die in het jaar 1450 van **FILIPS**, Hertog van *Brabant*, verzocht en verkreeg, dat zijne heerlijkheden **GAGELDONCK** en *Hambroek* vereenigd zouden worden, om een laathof uit te maken. Negen jaren later droeg **WILLEM DE BIJSE**, deze heerlijkheid weder over aan **JAN**, Graaf van *Nassau*, Heer van *Breda*. Sedert dien tijd is **GAGELDONCK** gebleven in het huis van **NASSAU**. **WILLEM I**, Prins van *Oranje*, die op den 23sten Januarij 1544, daarmede voor het leenhof van *Brabant* verleden was, gaf het tot een achterleen uit aan zijner vertrouweling **ANTONIS VAN SYRALEN**, Heer van *Meryem* en *Dambrugge*, Burgemeester van *Antwerpen*; doch nadat deze onthald was, werd de heerlijkheid **GAGELDONCK** ten behoeve des Konings van *Spanje* verbeurd verklaard. Naderhand is zij, zoo bij koop als bij erfenis in onderscheidene huizen en geslachten geweest, tot dat zij eindelijk is gekomen aan de *Graven van VERTANG*. Thans behoort zij aan het Belgische geslacht van **MIGNON**.

Het geh. **GAGELDONCK** ligt $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Breda*, 1 u. N. van *Prinsenhage*, $\frac{1}{4}$ u. O. van de *Beek*. Er heeft voorheen aldaar een omwaterd slot gestaan, zoo als uit de oude grondvesten en het overgebleven muurwerk nog kan bespeurd worden. Volgens overlevering moet hier ook een klooster van *Kapucijnen* gestaan hebben, waarvan men nog de overblijfselen in eene boerenwoning meent te vinden. Zeker gaat het, dat in deze woning nog eene oude verwulfd kelder aanwezig is, alsmede een verwulfd kamertje, welke beide blijkbaar overblijfsels van een oud gebouw zijn.

Er is hier ook nog eene kapel aanwezig, welke volgens sommigen aan de *H. Maagd MARIA*, volgens anderen aan de *H. DISPERNA*, Patrones tegen de krankinnigheid, toegewijd was; doch sedert lang buiten eenig geestelijk gebruik is. In deze kapel was voorheen eene kapelantj gesticht, die ter begeving stond van den Heer van **GAGELDONCK**.

GAGER-SAPER, d. in *Oost-Indie*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Rembang*.

GAJEKINGATERBORG, burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie **TROONS**.

GAIKEMA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie *GIATKARA*.

GAIKEMAWEEK, naam onder welke het geh. *GOEKEMAWEEK*, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie *GOEKEMAWEEK*.

GAIKINGABORG of *OUW-GAIKINGA*, ook wel *GAIKINGA* gespeld, voorn. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, gem. en 1 u. N. van *Hoogkerk*, 20 min. N. W. van *Darkwert*, waartoe hij behoerde; hij is reeds vóór onderscheidene jaren gesloopt.

Voor eenige jaren zijn de grondslagen er van uitgehaald. Het schathuis is nog aanwezig, doch thans tot eene boerderij ingerigt.

GAIKINGABORG of *NIJEUW-GAIKINGA*, ook wel *GAIKINGA* gespeld, voorn. burg of heerenhuis in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Groningen*, kant., gem. en Z. W. van *Zuidhorn*.

GAIKINGABORG, voorn. burg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie *TRABONS*.

GAIKINGADIJK of *GAIKINGEDIJK*, dijk in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*.

Hij neemt zijnen aanvang bij den kruisweg onder *Esinge*, loopt vervolgens in eene zuidelijke rigting tot aan *Korelsboogte*; dan langs het oude maar, dat nageoeg op de *Lent* aansloopt; vervolgt zijnen loop in eene westelijke rigting tot aan het *Aduarderdiep*, en gaat langs dit diep in eene zuidelijke wending naar de nieuwe brug, over het *Aduarderdiep*, waar hij zich met de overblijfselen van den *Munnik-kendijk*, verenigt. Een andere tak van den *Gaikingedijk* gaat van het *Aduarderdiep*, bij de *Lent*, in eene noordwestelijke rigting, eerst door het *Nieuwe-Voorwerk*, vervolgens door *Franseum*, tot dat hij zich eindelijk met vele bogten en omwegen aan den *Esinger* oever dijk aansluit.

GAIKINGADIJK of *GAIKINGEDIJK*, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, gedeeltelijk arr. en 1 u. N. W. van *Groningen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. ten Z. van *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Hoogkerk*, aan eenen dijk of weg van denzelfden naam, waaraan ook de voorn. burg stond, 5 min. N. van *Leegkerk*, waartoe dat gedeelte behoort, gedeeltelijk gem. $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Aduard*, 1 u. Z. W. van *Wierum*, waartoe dit gedeelte behoort; men telt er 8 h. en 80 inw., van welken 5 h. en 90 inw. onder *Leegkerk*, en 3 h. en 50 inw. onder *Wierum*.

GAIKINGEBORG, voorn. burg in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *GAIKINGABORG*.

GAIKINGEDIJK, dijk en geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie *GAIKINGADIJK*.

GALAGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaasche* eil. *Java*, van *Rembang*.

GALAM, *POKLOE-GALAM*, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaaschen* *Archipel*, Z. van de *Straat van Malakka*, O. van het eil. *Sumatra*.

GALAMA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Garijp*, waartoe zij behoerde. — Deze state was reeds in het jaar 1622 afgebraken.

GALAMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Wostergoo*, griet. *Hemelumer-Oldelphaert-en-Noordwâlde*, arr. *Saak*, kant. *Biedelopen*, onder *Koudum*.

Deze state beslaat, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 4 buud., en wordt thans in eigendom bezeten door den *Meer*

Mr. GERARDUS ASSERUS AYNKOON VAN NAUTA, Grietman van *Hemelmer-Oldephaert-en-Noordswolve*, woonachtig te Koudum.

Den 22 Junij 1804 liet een jongeling, in de nabijheid van deze state, eenen emmer in eenen put vallen. Hij zette, om die er uit te halen, eene ladder in den put, doch viel, eenige treden afgedaald zijnde, naar beneden, waarop eenigen, die in de nabijheid waren, hem ter hulpe snelden; maar ook een van dezen moest, toen hij twaalf treden was afgestegen, zijne menschlievende poging, tot redding van den jongeling, met den dood bekoopen; ook ditzelfde wedervoer eenen derde en vierde. Eindelijk boden zich twee mannen aan, om dezen put wat nader te onderzoeken; men deed hen een touw om den middel, en liet hen omtrent negen schreden zakken, toen zij om hulp riepen, en opgehaald werden, en dus hun leven behielden. Zij waren door eenen verstikkenden damp bedwemd, en hadden, zoo zij niet spoedig gered waren, ook gewis hun leven verloren. Om dit zeldzame geval nader te onderzoeken, liet men eenen hond af tot aan den bodem, die aanstonds verstikte, terwijl het licht in eenen lantaarn, daarin neder gelaten, dadelijk gebluscht werd. De put is daarop gedempt.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. *Loeswarden*, kant. *Berlikum*, onder *Menaldum*.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. *Sneek*, kant. *de Lemmer*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Mirna*, waartoe zij behoorde.

In het jaar 1486 voerde de Vetkooper, **Isa GALAMA**, uit deze state oorlog tegen den Abt te Hemelum en **MINEE HELLES HELLENA**, Schieringer Heerschap te Harich. **PIETRA HARINKMA** en **KES THIBTSSA HELLENA**, met de Sneekers en die van Wijmbritseradeel, togen over het ijs, op St. Thomasdag, voor het huis, om, ware het mogelijk, het te veroveren. Zij schoten in den nacht, op zijne stem, wel een der wachters dood, maar konden, bij gebrek aan awaar geschut, het huis niet vermeerteren; waarom zij, nadat een hunner hoofden, **EPH HERTINGA**, in een huis, dat door eigen vuur was in brand geraakt, was omgekomen, onverrichter zake meesten vertrekken. Na hunnen aftog brande **GALAMA**, **Wyckel** en **Balk** ten grootendeels af, en zigte groote verwoestingen aan.

Weleer werden hier, onder het ploegen in een stuk land, onderscheidene potten met zilveren stukken gold van eene oude dagteekening gevonden, welke daar waarschijnlijk gedurende de tweespalt der Vetkoopers en Schieringers begraven waren.

GALAMA, voorm. sterke stins, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, Z. van *Akmarijp*, waartoe zij behoorde.

In 1459, toen zij door **JANKE GALAMA** bezeten werd, nam **Asse DONIA**, met behulp van **JANKE DOUWA**, dese stins in, vestigde hier zijne woning en herooftde zijne naburen, van **Boxum** af tot **Bolsward** toe, voerende niet slechts het vee uit de velden weg, maar zelfs geheele dorpen onder brandschatting brengende. Ten einde dien moedwil te keer te gaan, werd in 1461 op eenen landsdag besloten, het slet met de algemeene magt des lands aan te vallen, en zulks te meer, omdat **DONIA** aldaar, tegen 's lands wetten, eene bezetting van vroeude knechten hield. **Weldra** had men een, voor dien tijd aansienlijk, leger van 4000 man op de been, en trok daarmede tegen de stins op. Daar echter de bezetting zich van maaketten, een te dien tijd in *Friesland* geheel onbekend wapentuig, had voorzien, moesten de be-

legeraars, zoo onverwachts van verre aangerand wordende, overtigtigter zake vertrekken, nadat RIJK CAMSTRA, SJOERD AYLVA en nog zeven andere voorname lieden gesneuvelde waren. Dit deed den moed van die van binnen niet weinig aanwakkeren, zoodat zij nu niemand meer ontzagen, en zoo om hun gestadig plunderen, als om het ongewone geweld, dat zij met het schieten maakten, den naam van *Droezes* kregen. In het volgende jaar werd dit slot echter, door GALE GALAMA van Koudum en JANKE DOUMA, andermaal belegerd, en na veertien dagen tijds ingenomen; aan de bezetting werd toegestaan, met behoud van lijf en goed, vrijelijk te mogen uittrekken, werwaarts het haar geliefde, maar de aanvoerder DONIA, die er zeker zoo niet zoude afgekomen zijn, was het ontsnapt, en het kasteel werd omver gehaald.

GALAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, onder *Akkrum*, vermoedelijk dezelfde, die later *Jesken-Huyens-huis* genoemd werd, en ten N. O. van *Akkrum* ligt.

Een der vroegere bezitters dezer state, DOUWE GALAMA, een zoon van GALE GALAMA, te *Koudum*, was gemengd in de eerste onlusten tegen de Saksische regering; gebannen zijnde, werd hem, op vrij geleide, voor eenen bepaalden tijd, toegestaan in het land te komen, om over eene verzoening te handelen; doch hiervan kwam niets, en daar hij de onvoorzigtigheid had, om over den bepaalden tijd in *Friesland* te blijven, deed de Saksische Stadhouder SCROMBENS, die zich nu van zijne belofte ontalagen hield, hem te *Sneek* van het bed ligten, en op *Sjaerdama-huis* te *Franeker* overbrengen. Weldra vergaderde de naburige adel te *Franeker*, om voor hem vergiffenis te vragen; maar de Stadhouder, wetende dat dit den dag na de aankomst moest plaats hebben, liet hem, in den nacht voor den 8 October 1500, heimelijk onthoofden, opdat hij, door de weigering van hetgeen hij niet wilde toestaan, geen haat mogt verwekken.

GALAMA (OLD-), voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, digt bij het d. *Oudega*, waartoe zij behoorde.

Zij werd in der tijd bewoond door IEO GALAMA, naar wien de dorpen *Oudega*, *Nyega*, *Elahuisen* en *Kolderwolde*, de *Igawouden* genoemd worden. Ter plaatse, waar de state OLD-GALAMA gestaan heeft, ziet men thans eene boerenhofstede.

Een der voormelde staten moet het stamhuis van het Friesche geslacht der GALAMA's geweest zijn. Deze waren voorheen in groot aanzien. In of omstreeks het jaar 1100 bloeide dit geslacht zoo zeer, dat ze niet slechts gewone Edelen, maar zelfs de Graven van Holland durfden tegenstaan. Hun gebied grensde ook aan dat van Holland: want GALE IGES' GALAMA geraakte daardoor in onmin met Graaf *Flooris de Vette*. Omtrent dezen tijd had men tusschen *Stavoren*, *Enkhuizen* en *Texel* nog zeer vruchtbare boemden en lustige bosschaadjen, die in later tijd, door sterke inwateringen, in den zeeboezem veranderd zijn, welke hedendaags de *Zuiderzee* genaamd wordt. Het bosch *Kreil* wordt gezegd een der voornaamste van dien verdronken oord te zijn geweest, en toebehoort te hebben aan het adelijk geslacht van GALAMA, waarvan meergemelde GALE IGES GALAMA, toen ter tijd het voornaamste hoofd was. GALAMA, dit bosch als het zijne aanmerkende, vermaakte zich daar menigmaal met de jacht; doch dit mishagde den Hollandschen Graaf, misschien wanende, dat deze landstreek tot *West-Friesland*, en alzoo tot zijn regtgebied behoorde. De Graaf maakte althans geene zwarigheid, om op sekeren tijd den dienaren van GALAMA, daar jagende,

Drie jagthonden met al wat ze gevangen hadden, af te nemen. Dan GALAMA had dit nauwelijks vernomen, of hij zwoer die daad aan 's Graven goed en bloed te zullen wreken, al ware 't ook ten koste van zijn eigen leven. De Graaf ging niet te min voort met jagen in het gemelde bosch, en alzoo geviel het kort daarna, dat zij elkander ontmoetten. GALAMA verzuumde bij deze gelegenheid niet, den Graaf met bitse woorden om vergoeding van schade aan te spreken, dreigende, zoo hem die geweigerd werd, zich zelven regt te zullen doen door de wapenen, welke God en de Natuur hem geschonken hadden. Graaf FLORIS niet weinig gebelgd over zulk eene bedreiging, gaf GALAMA te verstaan, dat hij meer eerbied en vooral geene bedreigingen van hem verwacht had; doch deze daardoor niet in het minste vervaard, duwde hem toe: » Zoo waarlijk ik een edele Vrije Fries (Ela Fria Friesena) » geboren ben, zal ik het mijne tegen uwe overweldiging beschermen, » of het zal mij aan magt, maar niet aan wil, ontbreken, » en met één zijn zwaard ter schede uittrekkende, bragt hij daarmede den Graaf eene wond in den rechterarm toe. 's Graven edellieden trokken, dit ziende, mede hunne zwaarden, en beschermden hunnen heer; doch zoo, dat twee van hen, die zoo forsch eene daad van den Fries niet verwacht hadden, er het leven bij inschoten; terwijl GALAMA zelf mede van het leven beroofd werd. Dit zoude in het jaar 1112, of eenige jaren later gebeurd zijn. — Onder de latere leden van dit geslacht hetwelk, in het jaar 1757, in het mannelijk oir, met den persoon van SIXTUS ANTONIUS VAN GALAMA, is uitgestorven, telt men drie onderteekenaars van het verbond der edelen als HARTMAN GALAMA, die den eersten Junij 1568 te Brussel onthalsd werd; zijnen broeder SIERP GALAMA, en TAKO GALAMA (1).

GALAMA-DAMMEN, geh. prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolds*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Sneek, kant. en 1 u. Z. O. van *Hindeloopen*, 15 min. Z. O. van *Koudum*, op de scheiding van de meertjes de *Morrha* en de *Oorden*, en aan den rijweg, die hier door eene dwars loopende vaart wordt afgesneden, waarom hier vroeger een schouw was, om rijtuigen, menschen en vee over te brengen, welke, sedert de vernieuwing der Galama-dammen-sluis (zie dat art.), in het jaar 1836, door eene fraaije draaibrug vervangen is. De menigvuldige doortogt, zoo wel van schepen als langs den weg en over de schouw, maken het hier zeer levendig.

Het geh. bestaat uit 3 of 4 huizen; vroeger bestond hier ook een luthuis, insgelijks Galama-dammen geheeten (zie het volgende art.) en eene herberg, welke, om hare gemakkelijke ligging, niet zelden tot het houden van vischpartijen, bijeenkomsten enz., gekozen wordt; doch het luthuis is weggebroken, en de herberg, vergroot en verbeterd, verplaatst op den Slaperdijk, nevens de sluis. Deze herberg levert een allerfraaist uitzigt op over de geheele grietenij, de steden Stavoren en Hindeloopen, de *Morrha*, de *Kuilaart* en andere groote wateren, tusschen welke de Galama-dammen-sluis de scheiding is. De levendigheid van dit overschoone panorama wordt vermeerderd door de veelvuldige doorvaart van schepen, die van en naar Stavoren komen. Ook worden aldaar de vergaderingen gehouden van het departement *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolds* der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*.

(1) Zie over deze drie J. W. TE WATER, *Historie van het verbond der Edelen*, St. II, bl. 408-410, en over SIERP GALAMA in het bijzonder, Mr. J. SCHULTENA, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 316-322.

In het jaar 1600 werd hier een Staten-wachthuis gesticht, dat nog gedeeltelijk in wezen is, en thans tot eene landbouwerswoning dient.

GALAMA-DAMMEN, voorn. luth., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Sneek, kant. en 1 u. Z. O. van Hindeloopen, 18 min Z. O. van Koudum, in het geh. Galama-dammen.

Dit voorn. luth., hetwelk voor eenige jaren is afgebroken, besloeg, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 7 bund., welke thans in eigendom bezeten worden door den Heer Mr. GERARDUS ASSUREUS AVENHOORN VAN NAUTA, Grietman van Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde, woonachtig te Koudum.

GALAMA-DAMMEN-SLUIS, sluis, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde, in den Koudumer-Slaperdijk, $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van en onder Koudum.

Deze sluis, welke 25 voet wijde heeft, is volgens het plan van den waterbouwkundige WILLEM LOUË, in het najaar van het jaar 1732, aangelegd. In 1836 is zij verwijd, met eene kapitale draaibrug overdekt en met twee kokers vermeerderd, waardoor de afstrooming van het boezemwater uit de Eljuessen en het Heegermeer naar de sluisen van Stavoren, en de Hindelooper en Molkwerumerzijlen, veel verbeterd is. In plaats van de oude, is er bij die gelegenheid eene groote nieuwe herberg of logement gebouwd boven op den Slaperdijk, welke wegens hare ligging veel bezocht wordt. De eigenaar, de Heer Mr. GERARDUS ASSUREUS AVENHOORN VAN NAUTA, Grietman van Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde, heeft hierbij eenig plantsoen en eenen netten koepel. De opkomsten van deze sluis behooren aan den genoemden Grietman (1).

GALANGAN, d. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, res. Rembang, met eene scheepstimmerwerf.

GALANGBRED, d. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, res. Kediri, aan de Kediri.

GALAT of GALLAT, kl. eil. in Oost-Indië, tot den Sundaschen-Archipel behoorende, O. van het eil. Sumatra en Z. O. van Malakka. Het is onbewoond, en weinig bekend.

GALATHÉ (DE), door de bewoners doorgaans GRELLEN-TREN genoemd, pold. op het eil. Goedereede-en-Overflakke, arr. Brielle, kant. Sommelsdijk, gem. Ooltgensplaat; palende N. W. aan den polder den Bommel, N. aan het Oude land van Ooltgensplaat, O. aan den Weipolder, den polder Alteklein en den Marienpolder, Z. O. aan de Schorren tegen het Volkerak, Z. aan den Kruispolder, W. aan den polder den Grooten Blok.

Deze pold., die in het jaar 1821 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 624 bund. en wordt door eene sluis op het Volkerak, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éenen Dijkgraaf, 3 Gezworenen en éenen Penningmeester en Secretaris.

GALATHÉSISCHE-SLUIS, geh. op het eil. Goedereede-en-Overflakke, prov. Zuid-Holland, arr. en 6 u. Z. O. van Brielle, kant. en 3 u. Z. O. van Sommelsdijk, gem. en 1 u. Z. W. van Ooltgensplaat. — Het ontleent zijnen naam van eene aldaar liggende sluis. Zie het volgende art.

(1) Men zie over den aanleg van dezen dijk het werkje, getiteld. WILLEM LOUË en zijne diph. en sluisen door Mr. J. W. DE CHANS en W. ESKOFF.

GALATHESCHE SLUIS, sluis op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en 1 u. Z. W. van *Ooltgensplaat*, in den polder *de Galathe* en dienende om dien polder, op het Krammer, van het overtollige water te ontlasten.

GALBERG, geh. in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 7 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. Z. O. van *Grave*, gem. *Linden*.

GALDER of **GARDEL**, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 1½ u. Z. W. van *Breda*, kant. en 1 u. Z ten W. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, aan den linker oever van de *Mark*; met 45 h. en 200 inw.

Er staat hier eene kapel, aan den H. *Jacobus* toegewijd, met eenen sterken toren, welke thans niet meer tot eenig geestelijk gebruik dient.

Op den 28 Maart 1852 ontstond hier een geweldige brand, waardoor de boerderij, behoorende tot de hofstede *Daasdonk*, met huizing, schuur, stal, enz. geheel afbrandde, en het vee van den bewoner grootendeels in de vlammen omkwam.

GALEIGAT, kil in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, komende uit de *Braspensing* en loopende tusschen het *Donderzand* en den *Eijerwaard* door naar het *Gat van den Zalm*.

GALEIJEN (OUDE-), eigenlijk **OUDE-GALILEEN**, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. en even ten N. van *Leeuwarden*, van welke stad het eene noordelijke voorstad uitmaakt.

Zij ontleent haren naam van het oude klooster, dat hier weleer gestaan heeft. — Ook heeft men in deze b. 1 cichoreifabriek, 1 leerlooijerij, 1 houtzaagmolen, 1 scheepstimmerwerf, 1 kalkbranderij, vele handwerken, benevens eene school, met een gemiddeld getal van 170 leerlingen.

GALEIWAARD of **GELEIWAARD**, hoog omkade pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. O. aan den *Westelijken Groeningswaard*, O. en Z. aan het *Griendland*, W. aan het *Geleigat*, dat het van den *Japenwaard* scheidt.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 12 bund. 69 v. r., 60 v. ell., en wordt door eenen duiker, op het *Galeigat*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,50 el en meer boven A. P.; de kade ligt 2,20 boven A. P. Het polderbestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GALEKHEM of **GALKHEM**, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, 25 min. Z. van *Garryp*.

Deze voorn. state wordt thans, onder den naam van *Binnenrust*, als eene boerenplaats verhuurd. De bouworde van het huis toont echter nog de oorspronkelijke bestemming aan.

GALEKOP, heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Ouden-Rijn*, palende N. aan *Papenkop*, O. aan *West-Raven*, Z. aan het *Nederëinde* van *Jutphaas*, W. aan *Heikop* en den *Ouden Rijn*.

Deze heerl. beslaat eene oppervlakte van 446 bund. 20 v. r. 42 v. ell., en bevat het geh. *Galekop*, bestaande uit 6 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 80 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De R. K., van welke men er 60 aantreft, worden tot de statie van *Oude-Rhijn-en-Jutphaas* gerekend.

De Herv., die hier 20 in getal zijn, behooren tot de gem. van *de Meern*.

Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Meern*, waarvan het schoolgebouw en des onderwijzerswoning, voor de helft in eigendom aan de gem. *Ouden-Rijn* behooren en als zoodanig daardoor mede onderhouden worden.

Het geh. *GALEKOP* ligt 1 u. Z. W. van Utrecht, 1½ u. N. ten O. van IJsselstein. De heerl. behoort thans aan het domein.

GALELA, landschap in *Oost-Indië*, een der drie deelen van het *Moluksche eil. Gilolo* uitmakende.

GALELA, Ned. etablissement in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Gilolo*, lands. *Galela*, in eene schoone en vruchtbare landstreek, aan het noordeinde des eilands.

Sedert 1824 is hier en op het naburige Bitjoli, een Adsisistent-Resident geplaatst, en de landbouw in de omstreken aanmerkelijk uitgebreid.

GALERON of *GALESONG*, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, welks inw. voor de beste zeelieden van het geheele eiland gehouden worden.

GALERON of *GALESONG*, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, lands. *Galeron*.

GALESLOT, hofst., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *GAAL*.

GALESONG, prov. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie *GALERON*.

GALGEFENNE of *GALGEVENNE*, voorm. stuk lands, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, buitendijks beoosten het Roode Klif, tusschen Stavoren en Scharl gelegen, doch nu sinds ongeveer twee eeuwen in diepe zee veranderd.

GALGENBERG, berg op de grenzen van de heerl. *Differdingen* en *Soleuvre*, grooth. *Luxemburg*, aan de oevers van de Kor, in de nabijheid van Nieder-Korn. Hij wordt onder de hoogste toppen van de *Ardennen* gerekend.

GALGENBERG, heuvel op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, tusschen Arnhem en Roosendaal. Hij draagt dien naam, omdat aldaar voormaals eene galg was opgericht.

GALGENBLOK, naam, welke men doorgaans geeft, aan den pold. *GROOT-ST.-JACOBS-NIEUWLAND*, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie *JACOBS-NIEUWLAND (GROOT-ST.)*.

GALGENDIJK, dijk in *Geestmerambacht*, prov. *Noord-Holland*, zich uitstrekkende langs de gem. *Ouddorp*.

Deze dijk brak den 22 Januarij 1872 door, zoodat onderscheidene huizen wegspoelden.

GALGEPLAATJE, zandplaat in de *Oosterschelde*, ten Z. van *Zierikzee*.

GALGEPOLDER, onbehuise pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. en distr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. *Noordgouwe*; palende N. aan den Polder van Maarland, O. aan het Dijkwater, Z. aan de Verre Schorre en St. Jeroenspolder, W. aan Noordgouwe.

Deze pold., welke in het jaar 1628 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4 bund. 31 v. r. 65 v. ell., en wordt in het Dijkwater van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur wordt door de Bestuurders van den polder Noordgouwe uitgeoefend.

Bij den watervloed van het jaar 1808, was de Kadijk, om den *GALGEFOLDER* liggende, aan de Noordzijde van het Dijkwater, op zes

plaatsen, te zamen ter lengte van 22½ roeden, doorgebroken, en ter diepte van 7 voeten weggefallen; terwijl daarenboven aan den binnenkant des dijks 13½ roeden en een groot gedeelte der kruin was weggeslagen, waardoor deze geheele polder werd overstroomd.

GALGEVENNE, voorm. stuk lands., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldenphaert-en-Noordwolde*. Zie **GALGEVENNE**.

GALGHOEK, het oostelijke gedeelte van den *Groeneveldsche-polder*, in *Delstland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Delft*, gem. *Schip-luizen*; palende N. W. aan den *Groeneveldsche-weg*, N. O. aan den *Hodenpijsche-polder*, Z. O. en Z. aan den *Dorppolder*, W. aan den *Oude-Lierpolder*.

Het heeft eene oppervlakte van 51 bund. 39 v. r. 40 v. ell. schotbaar land, telt noch huizen, noch schuren, en heeft geen afzonderlijk polderbestuur.

GALGOORD, pold. in den *Crimpenewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Haastrecht*; palende N. aan de rivier den *IJssel*, O. aan een boschje hakhout, gelegen in den polder *Kleine-Keulevaart-buitendijks*, Z. aan den *IJsseldijk*, W. aan het dorp *Haastrecht*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 17 v. r. 20 v. ell., waaronder 4 bund. 50 v. r. 45 v. ell. schotbaar land, telt 9 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door ééne duiker op den *Hoogenboezem* van het overtollige water ontlaat. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Polderschout* en eenen *Kadeschouwer*.

GALGOORD, onde benaming van eene gors, tegenover de stad *Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, thans aan den vasten wal van *Zwijndrecht*, waarop voormaals het geregt of de galg der gezegde stad stond.

GALGPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GREENEWEGPOLDER**.

GALGSTRAAT, geh. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 4 u. W. ten N. van *Breda*, kant., gem. en ten Z. van *Oudenbosch*; met 7 h. en 55 inw.

GALLEA, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, 12 min. ten Z. van *Burum*, waartoe het kerkelijk behoort, 5 min. ten W. van *Gerkesbrug*, aan den straatweg.

Dit kloost. heeft gestaan onder opzigt van den Abt van *Gerkesklooster*. Het was bewoond door Nonnen van de orde van *Premonstreit*, en gesticht door een rijk man van *Augustinusga*, met name *Bauxo*.

Ten tijde van de verdeeldheid der *Schieringers* en *Vetkoopers*, toen de laatsten het te kwaad kregen, en de *Groningers* te hulp riepen, kwamen eenige *Groningers* met eenen wagen voorbij dit klooster rijden, die, om te pleisteren, eene kan bier van den knecht eischten, doch, als deze hun gegeven was, goten de dartele *Groningers* hem, na gedronken te hebben, een gedeelte daarvan over het hoofd, waarop de knecht, hierom met reden verstoord, hen het overschot over de kleederen wierp. De *Groningers*, zich toen als *Heeren* van *Friesland* aanmerkende, namen dit zoo envel, dat zij van het rijtuig kwamen, en den vlugtenden knecht op het altaar doodstaken. Deze moord bleef toen wel ongewroken, doch men verzekert, dat kort na dit ongeluk de voorspoed der *Groninger* wapenen in *Friesland* in tegenspoed verkeerde.

Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans nog eenige aanmerkelijke hoogten en duidelijke sporen of overblijfsels van grachten, benevens eene boerderij, gedeeltelijk nog een overblijfsel van het klooster.

Dat eene tweede boerderij, daaraan onmiddellijk gelegen, ook daartoe, zoo als sommigen meenen, behoord hebbe, kan men met geene bewijzen staven.

GALILEA, voorm. kl., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie **GALILEËN**.

GALILEA, voorm. kloost. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GALILEËN**.

GALILEA, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*. Zie **GALILEËN**.

GALILEA-CONVENT (ST.-MARIA-EN-), voorm. kloost. in *Delfland*, te 's *Gravenhage*. Zie **MARIA-ER-GALILEA-CONVENT (ST.-)**.

GALILEËN, voorm. Nonnenkl., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*. Zie **GALILEA**.

GALILEËN, **GALLILEËN** of **GALILEA**, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, ten N. van *Leeuwarden*.

Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Franciskanen van die orde, welke men *Minderbroeders* noemt, werd aanvankelijk gesticht in het jaar 1475, door **TJONNE** of **TJONNE WIJAERDA (WIARDA)** en zijne huisvrouw **AN BONNINGA** of **BONNEMA**, beide van adellijke en achtbare afkomst. Deze echtelieden hebben te zamen in zuiverheid geleefd, en stichtten ook het *Zusteren-klooster*, te *Groendijk*. Bij de verplaatsing van het *Galileënklooster*, van welke zoo dadelijk zal gesproken worden, werd hunne asch naar het nieuwe gesticht overgebracht, en in de kerk be-graven.

Het gemelde klooster stond buiten de stad *Leeuwarden*, in eene buurt, daarna *Galileë*, en thans nog *Oud-Galileë* (bij verbastering *Oud-Galeijen*) genaamd, waarvan het, in of omtrent 1498, binnen de stad werd verplaatst, opdat geen vijand er zich in zou nestelen. De tegenwoordige *Galileëkerk* op de *Tweebaksmarkt* is die van het klooster, doch sedert verbouwd en vergroot. Het tegenwoordige *Landshuis*, althans een gedeelte daarvan, behoorde er mede toe. In dat gedeelte bevond zich het ziekenhuis van het klooster, hetgeen gedurende elf jaren tot eene *Kanselarij* heeft gestrekt. Daarvoor ontvingen de *Minderbroeders* of *Barrevoeters* (want ook aldus werden deze kloosterlingen genaamd), jaarlijks een of twee-en-twintig goudgulden, zijnde toen de waarde van dien, moettende zij daarentegen dagelijks eene mis voor de bezetting van het blokhuis lezen, hetwelk gedaan werd door eenen *Kapellaan* of wereldlijken *Priester*, voor eene jaarlijksche wedde van veertig goudgulden (60 guld.). Voorts predikten zij op het slot of blokhuis op elken *Zon- en hoogen Feestdag*. Later werd hun voor het gebruik van het ziekenhuis dertig goudgulden (48 guld.) 's jaars toegerekend, en voor de missen en predikatiën veertig dergelijke gulden (60 guld.), benevens twintig schuiten turf uit de lands-veenen, waartegen zij jaarlijks eenmaal, ter begeerte en keur van den *Raad van Friesland*, eene plegtige mis voor de welvaart van den *Koning van Spanje*, toen *Heer deser landen*, vieren moesten. Dit duurde tot in 1571, in welk jaar de nieuwe *Kanselarij*, het tegenwoordig *Huis van burgerlijke en militaire verzekering*, geheel volbouwd was.

Voor het overige was dit klooster niet bemiddeld. In het *Octrooi*, op den 18 Mei 1582 bij den *Hertog van Anjou* verleend, op de resolutie door den *Magistraat* der stad *Leeuwarden* genomen, om de goederen der drie kloosters, uit te deelen aan het *St. Antony-Gasthuis*, de *Huisarmen* en het *Weeshuis* der gemelde stad, wordt van de *Minderbroeders* gezegd: „dat zij niet eenen penninck jaarlijks aan in-„compst hebben.”

GALILEËN of **GALILEA**, voorm. kloost. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, W. van *Monnickendam*, aan het *Monnikenmeer* (destijds de *Monnik-Be* geheeten), ter plaatse waar thans het geh. *Overleek* gevonden wordt. — Het was in het jaar 1463 gesticht, en werd bewoond door Nonnen van de *Cistercienserorde*.

GALILEËN of **GALILEA**, voorm. kloost. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, even buiten de stad *Zutphen*.

Het werd bewoond door *Franciscanen* en wel door die soort van de orde, welke men *Observanten* heette, en werd, in het jaar 1455, gesticht, door het aanzienlijke geslacht van *Karyne*. In stadsrekeningen wordt dit klooster het *Nijklooster* genoemd. Uit die rekeningen schijnt te blijken, dat de bewoners, de *Broeders te Galileën* genaamd, behoeftig zijn geweest, want in 1529 werd hun, op bevel van den Raad, 1 goudgulden gegeven om brood te koopen, dat zij niet hadden of kregen, vermits de rijkdom, wegens de sterfte, die destijds alhier plaats had, uit de stad was. In eene schuldbrief van 1468, in het archief der *St. Walburgskerk*, wordt melding gemaakt van de kerk der *Observanten te Galileën*, op de werf voor de stad gelegen (op de werf was ook een *Zieken- of Gasthuis of Leprozenhuis*). In eenen anderen schuldbrief van 1566, mede in gezegd archief, wegens een kapitaal van 10 *Rijderguldens*, rentende jaarlijks 5 dito guldens van 24 stuivers, tot onderhoud van olie in de lamp der kerk te *Galileën*, waarvoor men aldaar wekelijks missen pro *defunctis* zoude doen, wordt bepaald: » dat zulks duren zoude zoo lang het convent » in *esse* en waarde blijft bij de *Christelijke Catholieke kerk*, maar » dat, indien het convent door de *Overheid*, of door verloop, of » door misbruik, der goddelijke en christelijke catholieke diensten ver- » stoord, verlopen of gestremd werd, het kwame dan hoe het kwame, » alsoo dat die verordende godsdienst niet geschiede, het kapitaal en » rente bij de groote of *St. Walburgskerk* zoude verblijve ten behoeve » van goede, opregte, ware armen.»

Daar de kloosterlingen als hevige tegenstrevers der *Hervorming* bekend waren, was *Zutphen* in het jaar 1572 nauwelijks door den Graaf van *Den Bree* ingenomen, of de soldaten braken het, geholpen door eenige burgers, tot den grond toe af. Volgens de stadsrekening betaalde de stad, in het jaar 1572, voor het afbreken van *Galileën*, aan de arbeiders 64 goudgulden en 25 stuivers. — In eene rekening van 1574 staat, dat, vóór dat *Galileën* verwoest was, daarin hing eene *charta mundi*. — In 1603 en 1604 verkocht de stad vele steenen, zoo gebakken blaauwen als *Bentemer*, afkomstig van het klooster. — Ter plaatse, waar dit klooster gestaan heeft, ziet men thans de smaakvolle begraafplaats der *Christenen*.

GALILEËN (OUD-), l., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gem. *Lecuwarden*. Zie **GALISEN** (OUDE-).

GALJOE, kl. eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, O. van *Maadoera*, en niet ver van *Java*.

GALISPA, st. of vl. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Gilolo*, aan de *Oostkust* van dit eil. op 2° 4' N. B., 148° 36' O. L.

GALISSON, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat der Molukkos*, O. van *Celebes*.

GALISSON, landst. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie de beide volgende art.

GALISSONG of **GELISSON**, landstr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, op den *Zuidelijken Landtong*, tot de *Zuider-districten* behorende, met eene stad van dien naam.

De bewoners zijn bijzonder voor de krijgdiens dienst geschikt, voornamelijk voor de zeedienst, daar het stouts varengezellen zijn, lekerd wegens hunne moedige ondernemingsgeest. Zij zijn verplicht ingeval van nood als matrozen te dienen. De landbouw wordt er minder dan in de noordelijke distrikten van Celebes uitgeoefend; vischvangst, kusthandel en zeevaart, leveren den inwoonderen een tamelijk goed bestaan op.

GALISSONG, **GALISSON** of **GELISSON**, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op den *Zuidelijken-Landtong*, landstr. *Galisson*, met eene haven.

Den 20 Julij 1677, werd deze st. door de onzen, onder den Admiraal **SPEELMAN** aangeast, en na hevigen wederstand stormenderhand genomen, slechts eene sterk bezette benting, bleef nog in de magt des vijands, doch deze werd in den nacht van den 18 Augustus, door **RADJA PALACKA**, aan het hoofd van honderd uitgelezene manschappen, overrompeld.

GALKEBERUM, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, onder *Garijp*.

GALKEHIEM, **GALKENHIEM** of **GALKNIEM**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie **GALKENIEM**.

GALLAT, kl. eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie **GALAT**.

GALLE (DE-) of **DE COLLE**, vaarwater in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, benoorden *Grouw*.

Het komt voort uit de vaart of ringsloot van het bedijkte *Warregastermeer*, loopt in eene zuidelijke strekking langs *Aegum* en *Koldijk*, waar het den naam van *Koldijksterrak* draagt, voorts langs *Klein-Fenwiedstra* en *Groot-Fenwiedstra*, om zich benoorden *Grouw* in de *Grouw* te ontlasten.

GALLENBERG, berg in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Lutemburg*. Op dezen berg, welke onder de hoogste toppen van de *Ardennen* behoort, ontspringt de *Bellenfleece*, eene kleine beek, die, een weinig beneden genoemde stad, in de *Sure* valt.

GALO, reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie de beide volgende art.

GALOE, **GALO** of **GALOU**, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Cheribon*; palende N. aan het reg. *Cheribon*, O. aan de resid. *Banjoemas*, Z. aan de baai *Segara-anakan*, W. aan de *Preangerregentschappen*.

Dit regentschap is verdeeld in de distr.: *Tjamies*, *Tjower-Botti*, *Kwalie* en *Keppel*. De Regent voert den naam van **RADEN ANI PATTI**. — Het wordt door de *Kalitondo* bespoeld. — Het klimaat is er zeer gezond, de grond zeer vruchtbaar en levert veel koffij op.

GALOE, **GALO** of **GALOU**, stad in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Cheribon*, reg. *Galoe*, ads. resid. *Koeningan-en-Galoe*.

GALOE (**KOENINGAN-EN-**), ads. resid. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie **KOENINGAN-EN-GALOE**.

GALOE (**RADJA-**), distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie **RADJA-GALOE**.

GALOENGOENG, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Tjanjor*, in het zuidelijke van dat regentschap.

Het is eene schakel van de bergketen, die, aan den voet van den *Tjikorakie* eenen aanvang nemende, van het westen naar het noorden

voortloopt, en een gedeelte van den cirkel vormt, welke de natuurlijke scheidling der regentschappen Sumadang en Limbangan uitmaakt. De GALOENGONG verheft zich op eenen afstand van een en dertig mijlen van den Tjokorakie, en springt dan, eenigzins oostelijk buiten den bergrug, die uit verschillende, in eene halfronde ligging rondom dezelfde kruin oprijzende toppen, als den Dingding-arie in het Zuiden; den eigenlijk zoogenoemden Galoengoeng in het Westen, en den Tjanjoon en den Senpat, in het Noorden, is zamengesteld. Van het Westen naar het Oosten begint zich, aan den voet van den Galoengoeng, eene diepe valei te vormen, die zich vervolgens verbreedt en zich eindelijk, in eene zachte afbelling, bij de vlakke verliest, welke de boorden uitmaken van de rivieren Tjilandooi ten Oosten en Tjilowan ten Westen.

De Tjikoener, eene der kleinste rivieren, die door de vallei loopen, en nog verscheidene andere nemen haren oorsprong uit den GALOENGONG en storten in watervallen op de vlakke neder, om zich vervolgens met den Tjilandooi en de Tjilowan te vereenigen. De geheele landstreek, tusschen deze twee rivieren en den GALOENGONG, is eene der vruchtbaarste en meest bevolkte regentschappen.

GALOENGONG of GALOENGONG, berg in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid. Preanger-Regentschappen, reg. Tjanjor, eene der hoogste toppen van het gebergte Galoengoeng.

Den 8 October 1822 had er in dezen berg eene uitbarsting plaats. De eerste ontploffing ging gepaard met eenen geweldigen doffen slag, kort daarna rees er een digte rook, in zwarte wolken, naar boven, welke door hevige rukwinden gevolgd werd, waardoor boomen ontworteld en huizen omver geworpen werden. Als om de akeligheid van dit natuurtooneel nog te vermeerderen, ontstond er eenigen tijd daarna eene dikke duisternis, die den dag in nacht verkeerde en gedurende drie uren eenen regen van brandende asch, die in eenen omtrek van 20 palen nederstortte, benevens eene stroom van gloeiende lava, die in zijne teugeloose vaart huizen, menschen, dieren en boomen met zich mede sleepte, bedolf en verzengde. Na verloop van deze drie bangé uren werd het weder licht en braakte den berg nog eene groote menigte sand en kleine steentjes uit. Bij de uitbarsting, welke van den 8 tot den 12 October, bij tusschenpoezen voortduurde, zijn 4011 menschen, 105 paarden, 140 koeijen en 713 buffels omgekomen; 114 dorpen 41 rijstvelden en 775,795 koffijboomen geheel vernield, mitsgaders 46 rijstvelden en 3,831,742 koffijboomen beschadigd en bedorven. Merkwaardig is het dat deze berg sedert menschen geheugenis niet gebrand had en alzoo niet als vuurspuwend bekend was.

Deze berg werd vroeger door een digt bosch voor de oogen verborgen, doch werd bij de uitbarsting ten eenemale van geboomte ontbloot en overdekt met eene soort van aarde, gelijk aan die, welke aan den voet van den Goentoer, van den Papandjang en op verschillende hoogten van den Gedé gevonden wordt, en ongetwijfeld ook van deze bergen is voortgekomen. De GALOENGONG stond vroeger waarschijnlijk in gemeenschap met den vuurberg Telega Boedas, die tot dezelfde bergketen behoort en waarvan de krater slechts vier mijlen van dien, welke zich thans in den GALOENGONG gevormd heeft, verwijderd is.

GALOENGONG of GALOENGONG, distr. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid. Preanger-Regentschappen, reg. Soemadang.

Het wordt aldus genoemd naar den vulkaan van dien naam, en is een der fraaiste en vruchtbaarste oorden van geheel Java.

GALOE-TIMOEB, bosch in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Tagal*.

GALOG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kedoe*, die uit den *Sendoro* ontspringt.

GALONGONG, distr. en berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie *GALONGONG*.

GALOPPE, Fr. naam van het d. *GULPEN*, inde prov. *Limburg*. Zie *GULPEN*.

GALOPPE (IA), Fr. naam van de riv. de *GULF*, in de prov. *Limburg*. Zie *GULF (Da)*.

GALOU, reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie *GALOE*.

GAMA-CANORRE, berg en voorm. sterkte op het *Molukche eil. Ternate*. Zie *GAMMA-KNORRA*.

GAMAL, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*.

Den 6 Julij 1828 werden 800 muitelingen, door de eerste mobiele kolonne onzer troepen, onder bevel van den Overste *Sollewijn*, uit dit d. gedreven.

GAMA-LAMMA, st. en voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het eil. *Ternate*. Zie *GAMMA-LAMA*.

GAMAN, kon. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, N. W. van het kon. *Assiantie*.

Het bevat rijke goudmijnen. De hoofdplaats is *Buntoukou*, misschien eigenlijk *Bontekoe*.

GAMBIER, berg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie het volgende art.

GAMBIER of **GAMBIER**, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

GAMBLES, vaarwater in de *Zuiderzee*, tusschen de stad *Medemblik* en het eil. *Wieringen*. Zie *GAMBLES*.

GAMBLESBANK, steenachtige rug in de *Zuiderzee*. Zie *GAMBLES*.

GAMBO-AN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Soerakarta*.

GAMBON-SIBAS, riviertje in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, dat zich in de *Angkee* ontlast.

GAMELKE of **GAMMELKE**, huurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Almelo*, kant. en 1 u. W. van *Oldenzaal*, gem. en 1 u. Z. van *Weerselo*.

GAMELKEBROEK of **GAMMELKEBROEK**, broekgrond in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, gem. en Z. van *Weerselo*, haren naam ontleeneade van het daarbij liggende geh. *Gamelke*.

GAMELKERBEEK of **GAMMELKERBEEK**, riv. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, onder *Weerselo*, dat in *Losser*, niet ver van *Oldenzaal*, ontstaat, door *Gammalkebroek*, naar *Borne* en aldaar in de *Aa* loopt.

GAMEN, eil. in *Australië*, een der voornaamste *Papoes-Eilanden*. Het is wel bevolkt, en afhankelijk van den Sultan van *Tidor*.

GAMEREN, gem. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel* (8 k. d., 21 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de *Waal*, O. aan *Zalt-Bommel*, Z. aan de *Zalt-Bommelsche-en-Bruchemsche-wetering*, die haar van de gem. *Kerkwijk* en *Aalst* scheidt, W. aan *Zuulichem*.

Deze gem. bevat de heerl. *Gameren* en *Nieuwswaal*, welke in het jaar 1818 tot eene gem. vereenigd zijn, beslaat eene oppervlakte van 1075 bund. 25 v. r. 20 v. ell., telt 217 h., bewoond door 240 huis-

gezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1500 inw., die meest hun bestaan vinden in den aardappelbouw, en een weinig landbouw.

De Herv., die hier ruim 1200 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. *Gameren* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Zuilichem-en-Nieuwvaal*. De R. K., van welke men er ongeveer 90 aantreft, worden tot de stat. van *Zalt-Bommel* gerekend. — De 8 lsr. welke er wonen, behooren tot de ring-synagoge van *Zalt-Bommel*.

Men telt in deze gem. tweescholen, als: ééne te *Gameren* en ééne te *Nieuwvaal*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 180 leerlingen bezocht worden. — De kermis valt in op Woensdag en Donderdag na 1 Augustus.

GAMEREN, heerl. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*, gem. *Gameren*; palende N. aan de *Waal*, O. aan *Zalt-Bommel*, Z. aan de heerl. *Delwijnen* en W. aan *Nieuwvaal*.

Deze heerl. bestaat uit den *Polder-van-Gameren* en den *Gamersehe-waard*, bevat het d. *Gameren* en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 666 hund. 91 v. r. 41 v. ell., telt 164 h., bewoond door 180 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in den aardappelbouw, wordende hier jaarlijks duizende mudden afgeleverd naar *Amsterdam*, *Rotterdam* en elders; welke aardappelen geladen worden aan de zoogenaamde *Kluit*, waar de aardappelbeurs gehouden wordt. Ook is er een steenoven, alsmede eene aardappelen-siroopfabriek, welke laatste echter niet veel oplevert.

De Herv., die er ruim 900 in getal zijn, maken de gem. van *Gameren* uit, welke tot de klass. en ring van *Zalt-Bommel* behoort.

De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *ABRAHAM HEILING*, die in het jaar 1645 herwaarts kwam, en in het jaar 1648 naar *Deurne* c. a. vertrok. Het beroep is eene collatie van den *Ambachtsheer*.

De R. K., van welke men er ongeveer 90 aantreft, worden tot de stat. van *Zalt-Bommel* gerekend. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Het d. **GAMEREN**, ligt 4 u. W. van *Tiel*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Zalt-Bommel*, aan den *Waaldijk*. — De kerk werd in het jaar 1031, door *MEINWRAD*, Bisschop van *Paterborn*, aan de abdij *Abdinghoff*, te *Paterborn*, geschonken. Het is een zeer net gebouw, wordende hier niet, zoo als in de meeste kerken ten platten lande, stoelen gevonden, maar zitplaatsen, zoo voor mannen als vrouwen, in net ingerigte banken. De kerk prijkt met een fraai, in 1786 nieuw gebouwd spits torentje, dat van slag- en uurwerk voorzien is, doch heeft geen orgel.

De dorpschool, welke tegenover de kerk staat, en in het jaar 1824 verbouwd is, is een tamelijk groot en net gebouw, dat door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht wordt. Ook heeft men er de overblijfselen van een oud slot.

Er ligt onder deze heerl. eene streek uiterwaarden, de *Gamersehe waard* geheeten.

De heerl. **GAMEREN**, is vermoedelijk eerst door een geslacht van dien naam bezeten. — *GLISBERT DE COCK* van *WERDENBURG* wordt in 1312 gesteld Heer van *GAMEREN* te zijn geweest. In het jaar 1363 werd de kerkgifte en de halve tienden van *GAMEREN*, door den Abt van *Abdinghof* in erfpacht, voor 20 lood zilver 's jaars, uitgegeven aan Heer *WILLEM* van *HEUKELON*, Ridder. Hij was getrouwd met *ELIZABETH*, Vrouw van *GAMEREN*, en beiden werden in 1378 door den Hertog beleend, met den

windmolen van GAMEREN en het gemaal van Nieuwwaal. De zoon van dezen Heer WILLEM, genaamd GERHARD VAN LEIJENBURG, verkreeg de erfpacht, na zijns vaders dood, in 1584; en daar men verder gemeld vindt, dat AGNES, weduwe van Heer HERMAN PIECK, Ridder, in 1565 voor haar leven in die erfpacht bevestigd werd, is het te denken; dat ELIZABETH VAN GAMEREN hare dochter was. FRANK PIECK was Heer van GAMEREN, in de eerste helft der vijftiende eeuw, en zijne dochter JUTTE, trouwende met OTTO VAN HAEFTEN, bragt de heerlijkheid in dat geslacht, hetwelk lang daarvan in bezit geweest is. De beide broeders JOHAN en DIRK VAN HAEFTEN tot GAMEREN, teekenden het verbond der Edelen in 1566, en waren dappere voorstanders van Godsdiens en vrijheid (1). HUDNE KUSTER AGNES, trouwde met ALEXANDER VAN IJSELSTEIN, bastaard zoon van MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van Brunen, en erfde GAMEREN, van hare broeders, dat zij aan haren zoon, WILLEM VAN IJSELSTEIN, naliet, die in 1616 in de Ridderschap van Nijmegen beschreven is, en de heerlijkheid naderhand, aan het geslacht van RANDWIJCK, verkocht; door welk geslacht het thans nog bezeten wordt.

Het wapen van den Heer van GAMEREN is van zilver, beladen met eenen rooden leeuw, met dubbel eindigenden staart; het schild voorzien van eenen getanden zoom of smal borduursel.

GAMEREN (POLDER-VAN-), pold. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*; palende N. aan den Gamersche-waard, O. aan *Zalt-Bommel*, Z. aan den Polder van Delwijnen, W. aan den Polder van Nieuwwaal.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 600 bund. 15 v. r. 59 v. ell., en wordt op de Waal van het overtollige water ontlast.

GAMEREN (SLOT-VAN-), voorm. adell. h. in den *Bommelerwaard*; prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw., arr. en 4 u. Z. W. van *Tiel*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Bommel*, gem. *Gameren*.

Dit h., hetwelk in het jaar 1898 moet gesticht zijn, en vroeger met eene voorpoort, ophaalbrug en dubbele gracht prijkte, was deerlijk in verval geraakt, toen in het midden der vorige eeuw de overblijfselen daarvan gedeeltelijk weder bewoonbaar gemaakt en tot boerenwoning ingerigt werden, waaraan niets merkwaardigs gevonden wordt; alleen in de onderste gewelven is eene put, die zuiver welwater oplevert.

Het ligt te midden van een stuk land, hetwelk vroeger een kersenboomgaard was, doch dat omtrent het jaar 1836 tot aardappelland verbouwd is, palende N. aan den Waaldijk, O. en W. aan het land van den Heer J. VAN KERKWIJK, Burgemeester van Gameren, Z. aan de Gamersche straat, en is alzoo gelegen in het middelpunt van het dorp Gameren, tusschen den Waaldijk en de achterstraat van dit dorp.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 50 bund. 68 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door GERIT VAN DE WERKEN.

GAMERSCHE-WAARD, streek uiterwaarden in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*, gem. *Gameren*; palende N., O. en W. aan de rivier de Waal, Z. aan den Polder van Gameren.

Op deze uiterwaarden, welke eene oppervlakte beslaan van 66 bund. 75 v. r. 82 v. ell., moet eene, voor het oog verborgen, vergif-

(1) Zie over hen nader J. W. TE WATHE, *Historie van het Verbond der Edelen*, st. II, bl. 434-438 en st. IV, bl. 438 en 439.

tige plant groeijen, want jaarlijks sterft er van het aldaar grazend vee, aan eene opzwellijng, waartegen men te vergeefs alle geneesmiddelen heeft aangewend; vooral vindt dit plaats als de waard begint kaal te worden.

GAMLAR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Bantam*, reg. *Ceram*, distr. *Kolelet*, onderdistr. *Pamarajan*.

GAMLES of **GAMBLES**, vaarwater in de *Zuiderzee*, tusschen de stad *Medemblik* en het eil. *Wieringen*.

Bij dit vaarwater ontdekt men, bezuiden de bakens, eenen steenachtige rug, ook wel de *Gamlesbank* geheeten, welke eene lengte heeft van omtrent 1150 ell.; op sommige plaatsen ruim 6 ell. breed is, en bij gewone tij 2½ ell. onder water ligt.

GAMLESBANK of **GAMBLESBANK**, steenachtige rug in de *Zuiderzee*. Zie het volgende art.

GAMMA-CANORRE, berg en voorn. sterkte in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*. Zie de beide volgende art.

GAMMA-KNORRA, meestal, hoewel verkeerdelijk, **GAMMA-CANORRE** gespeld, berg in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, in *Batoe-Tjina*.

Het is eene vulkaan, die den 20 Mei van het jaar 1673 nog fel gewood heeft. Door dit verschrikkelijk natuurverschijnsel zoude, naar men wil, de oppervlakte van het eil. *Menado* en zelf van *Sangir* en *Magindanao* wel een voet hoog met asch zijn bedekt geweest. Deze berg heeft eene onderaardsche gemeenschap met den *Piek van Ternate*, zoodat toen in 1673, eerstgenoemde, groote verwoestingen aanrigtte, deze *piek* bijna van onder tot boven scheurde. Ook in 1608, 1635 en 1653, heeft deze vulkaan veel vuur en lava uitgeworpen. Vroeger hadden de *Nederlanders* hier eene sterkte van denzelfden naam.

GAMMA-KNORRA, meestal **GAMMA-CANORRE** gespeld, voorn. sterkte in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Guilolo*, in *Batoe-Tjina*, op den berg *Gamma-Knorra*. — Deze sterkte is in het jaar 1616 geslecht.

GAMMA-LAMA of **GAMA-LANNA**, st. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*, 3 mijlen Z. O. van het fort *Oranje*.

GAMMA-LAMA of **GAMA-LANNA**, voorn. vesting in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Ternate*, 3 mijlen Z. O. van het fort *Oranje* bij de stad *Gamma-Lama*.

Met het aanleggen dezer vesting werd in het jaar 1522, door den eersten *Portugeeschen* Landvoogd van *Ternate* een begin gemaakt, en in 1540 werd zij door *Georgio Decastro* voltooid. Ofschoon zij, zoolwel door hare ligging als sterkte, alle de andere vestingen van dit eil. overtrof, werd zij, in 1663, door de *Portugeezen* verlaten en, in 1669, door den *Nederlandschen* Landvoogd *Verspreet* afgebroken.

GAMMASI, stranddistr. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*.

Het militaire contingent van dit distr. bedraagt 800 man. — De hoofdplaats heet insgelijks *Gamma-sie*.

GAMMASI, st. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, kon. *Assiantie*, 12 mijlen N. O. van *Coumassi*. Het is de hoofdpl. van het stranddistr. van denzelfden naam.

GAMMA-SONGI, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie *LORROE*.

GAMMELKE, geb. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *GAMELKE*.

GAMMELKEBROEK, broekgrond in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *GAMELBROEK*.

GAMMELKERBEEK, riviertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie **GAMMELKERBEEK**.

GAMMENS, eil. in *Australië*, N. W. van *Nieuw-Guinea*, bij het eil. *Batanië*. Het is onbewoond.

GAMMER, oude stad in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Banda-Lonthoir*. Zij was in 4 kampongs verdeeld.

GAMOEROE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, reg. *Preanger-Regentschappen*, 8 palen Z. W. van *Tjipanas*, en 14 palen Z. van *Soekaboemi*.

GAMPEL, watertje in de bar. van *Breda*, in de st. *Breda*. Zie **AA** of **WEEHREIS**.

GAMPEL, heuvel in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GAMPING, voorm. d. op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

In de nabijheid van deze plaats, werden de muitelingen, omstreeks 500 man sterk, door de Kratons-troepen in Nederlandsche dienst, onder den Luitenant Kolonel *Wino Nsooko*, aangevallen, en na lang stand gehouden te hebben, tot wijken gebragt. Vervolgens werden zij door een gedetacheerd peloton Amboinezen en door eene divisie Infanterie van de colonne van den Luitenant-Kolonel *Sollerswin*, die juist op dat oogenblik het bebergte was afgedaald, geheel op de vlugt geslagen en tot voor de dessa *Kemousoe*, met een aanzienlijk verlies vervolgd; belettende het doorweekte terrein de onzen om verder te gaan. Na het schoone d., waarin de vijand zijn gewoon verblijf hield, te hebben vernield, trok de Kolonel *Cochius* naar *Djocokarta* terug, hebbende de Kratons-troepen, bij deze gelegenheid, 4 gewonden bekomen. Het verlies van den vijand moet daarentegen aanmerkelijk geweest zijn. In Augustus van hetzelfde jaar, werd eene sterke vijandelijke colonne, in de nabijheid van deze plaats, door een paar honderd man infanterie aangevallen en gedeeltelijk met eenig verlies verstrooid.

GAN, Lat. naam van de voorm. st. **HET GEN**, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GEN** (**HET**-).

GANDAMANIK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Soekapoera*, lands. *Pondajong*.

GANDARIA, land in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Batavia*.

GANDASOLI, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Tjanjor*.

GANDER, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie **GAANDER**.

GANGA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Celebes*. Zie **GANGGA**.

GANGANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Soerakarta*, distr. *Djagaraga*, aan de *Solo*.

GANGES-EILANDEN, groep eilanden in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Karimata*. Zie **NATOENAS** (**NOORD**-).

GANGES-ISLANDS, Engelsche naam van de eilanden **NOORD-NATOENAS** in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Karimata*. Zie **NATOENAS** (**NOORD**-).

GANJING (**TJIBO**-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie **THIBO-GANJING**.

GANIPA, Lat. naam van het vlek *Gennep*, in *Oppergelder*, prov. *Limburg*. Zie **GENNEP**.

GANITA en **GANNITE-MARTA**, namen, onder welken men het d. **GENT**, in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, reeds in het jaar 793, vermeld vindt. Zie **GENT**.

GANO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, res. *Ternate*, aan de zuid-westkust van *Gilolo*.

GANO, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, op de Zuidwestkust. Het is in de Spaansche tijden ontvolkt, en de inw. zijn op de eil. Motar en Matjan overgebracht.

GANSDORP of **GANSDORPSCHE-POLDER**, pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; palende N. aan den *Essepolder*, O. aan den *IJssel*, Z. en W. aan den *Blaasdorpspolder*.

Hij staat met den *Essenpolder* onder het bestuur van eenen *Polderschout* en twee *Poldermeesters*.

GANSECAMPEN, pold. in het *Land van Vianen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GANSEKAMPEN**.

GANSENDIEP, water in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie **GANZEDIEP**.

GANSENHOEF, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GANSENHOEVEN**.

GANSEPOLLE, ook wel verkeerdelijk **GANSEPOLDER** genoemd, pold., bedijkt buitenland of aadwas van de *Lauwerzee*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, nabij de *Ezumerzijl*; palende N. en O. aan de *Lauwerzee*, Z. aan den *Dykshornsterpolder*, W. aan het behoor van het d. *Ee*, van welk d. het 1 u. af ligt.

De **GANSEPOLLE**, welke door eenen niet zwaren kadijk omgeven is, werd in het jaar 1770 geheel door het zeewater overstroemd.

Bij den waterloed van Februarij 1825, kwam er eene doorbraak aan den westelijken dwarsdijk van dezen polder in den ouden *Zeedijk*, waardoor eenige land en onderliepen.

GANSEPOLLE, hofstede, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 7 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. O. van *Dockum*, 1½ u. Z. Z. O. van *Anjum*, waaronder deze hofstede behoort, 10 min. Z. van de *Ezumerzijl*.

Op deze hofstede werd den 7 Maart 1768 geboren **Douwé Martens Tenstra**, die in het jaar 1794, met zijnen jongeren broeder **Sidsse Martens Tenstra**, het *Ruigezand*, prov. *Groningen*, binnengedijkt heeft.

GANSOIJEN, heerl. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*; palende W. en N. aan *Drongelen*, O. aan *Doeveren*, Z. aan *Waalwijk*.

Zij bestaat uit den *Polder van Gansoijen* en den *Buitenpolder van Gansoijen*, bevat het geh. *Gansoijen* en eenige daarom liggende land en beslaat eene oppervlakte van 46 bund. 98 v. r. 1 v. ell. Het was voortijds eene vrije heerl., met hoog, laag en middelbaar regtsgebied, die goede inkomsten gaf en meer dan 80 achterleenen had. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer **Mr. Johannes Petrus Scholten van Gansoijen**, te *Wageningen*.

Het geh. **GANSOIJEN** ligt 3¼ u. W. van 's *Hertogenbosch*, ½ u. W. van *Heusden*, ½ u. Z. van *Drongelen*, aan de *Oude Maas*, waarover hier eene brug plagt te liggen, die echter, in het jaar 1475, weggenomen is, zijde er naderhand een veer aangelegd, waarvan het veergeld aan de heerl. *Drongelen* verviel. Den 19 Januarij 1789, werd echter aan de *Heeren van Waalwijk* en van **GANSOIJEN** octrooi vergund, tot het leggen van eene brug, waaraan eerst lang daarna gevolg schijnt te zijn gegeven, zoodat er thans weder eene brug op *Waalwijk* ligt. Men telt er 4 h., bewoond door 11 zielen, die hun bestaan vindaen

in het toezigt over de landerijen. De grond in deze heerl. is kleiachtig en dus zeer vruchtbaar.

De Herv., die hier 7 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Doeveren-en-Genderen*. — De R. K., van welke men er 4 telt, worden tot de par. van *Waalwijk* gerekend. Men heeft in deze heerl. geen school, de kinderen genieten te Doeveren onderwijs.

Vroeger stond hier een adell. huis, het Slot te Gansoijen, thans een buitenverblijf.

Het wapen van GANSOIJEN bestaat uit twee ongekroonde leeuwen, ieder met opgeheven strijdbijl op een zilver veld. Toen in het jaar 1790 het kasteel en de heerl. aan den Heer ENCKELBUNG gekomen was, heeft die heer, boven het gezegde wapen, hetwelk aan de voorpoort van het kast. in eenen zerksteen uitgehouwen was, eenen anderen dergelijken steen doen plaatsen, waarop een engel aan den voet van eenen berg was uitgehouwen; doch in het jaar 1814 moest hij dit weder wegbreken.

GANSOIJEN (BUITENPOLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*; palende N. aan den *Zeedijk*, O. aan de *Oude Waag*, Z. aan het *Oude Maasje*, W. aan het poldertje boven het *Drongelsche Veer*.

Deze pold., die vóór 1798 bekaad is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 118 bund. 24 v. r., waaronder 12 bund. 16 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, telt 4 h., waaronder geene boerderijen, en wordt door eenen duiker op het *Oude Maasje* van het overtollige water ontlast. Het land ligt 9 à 10 palm boven A. P. Het bestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GANSOIJEN (POLDER-VAN-), onbehuide pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*; palende N. aan den *Groenendijkweg*, O. aan den *Polder van Doeveren*, Z. aan den *Zeedijk*, W. aan den *Polder van Drongelen*.

Deze pold., welke in het jaar 1423 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 28 bund. 75 v. r. 11 v. ell., alles schotbaar land, telt 1 boerderij, en wordt door 1 sluis op het *Oude-Maasje* van het overtollige water ontlast. Het land ligt omtrent 1 el boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Waardsman*.

GANSOIJEN (SLOT-TE-), voorm. adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. en 3½ u. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. W. van *Heusden*, gem. *Drongelen-Doeveren-Gansoijen-en-Hagoort*, ½ u. O. van *Drongelen*.

Dit kast., dat voor het oude slot van Drongelen gehouden wordt, was een oud, doch schoon, hecht en sterk gebouw, versterkt met zware, ronde en vierkante torens, en zoude door JAN II, Hertog van *Brabant*, op het laatst der dertiende eeuw, gesticht zijn. Het is in het jaar 1829 afgebroken, zijnde alleen de ongeveer 20 ell. hooge toren, welke in de oude gracht staat, en met eene korte spits van leijen gedekt is, in wezen gebleven. Van de neerhuizing is toen een net buitenverblijf gemaakt, hetwelk thans, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 10 bund. 40 v. ell., in eigendom bezeten wordt door den Heer WILHELMUS VAN DAN VAN BRAKEL. De vroegere Heeren van dit kast. bezaten het regt van den muntslag; bij penningkundigen zijn nog vele Gansoijensche munten bekend (1).

(1) Men zie, over den muntslag van Gansoijen, het, door onzen kundigen medearbeider C. R. HEMMANS bijeengebrachte, *Geschiedkundig Muntsoverzoek over de provincie Noord-Brabant*, D. I, bl. 163-166

GANSOORD, voorm. b. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, thans een gedeelte der stad *Amsterdam* uitmakende.

GANSSTREEG (DE), heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie *Somsynness*.

GANSWIJK, heerl. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*, palende N. aan de heerl. *Almkerk*, O. aan *Emmikhoven*, Z. aan *Dussen-Muilkerk*, W. aan den *Emmikhovensche-polder*.

Deze heerl. bestaat uit den polder *Ganswijk* en bevat het geh. *Ganswijk*, bestaande uit eenige huizen langs den *Ganswijksche-dijk*. Zij beslaat eene oppervlakte van 159 bund. 47 v. r. 7 v. ell.; telt 60 h., bewoond door 240 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De *Herr.*, die hier wonen, behooren tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*. — De *R. K.*, welke men er aantreft, worden tot de par. van *Dussen* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten het onderwijs te *Emmikhoven*.

Het geh. *Ganswijk* ligt 5 u. N. W. van 's *Hertogenbosch*, 2 u. N. W. van *Heusden*, ½ u. N. O. van *Emmikhoven*.

Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer *Mr. Pieter Belaerts*, Lid van de *Staten van Holland*, woonachtig te *Dordrecht*.

GANSWIJK, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan den *Alm*, O. aan den *Duil*, Z. aan den *Vierbansen-Boezem*, W. aan den *Ouden-Zeedijk*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 159 bund. 47 v. r. 7 v. ell., waaronder ongeveer 136 bund. schotbaar land, en wordt door eenen watermolen op den *Vierbanschen-Boezem*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 4 à 5 palm onder *A. P.* De polder staat, wat het bestuur aangaat, gecombineerd met den pold. *den Duil*, onder ééne *Dijkgraaf* en vier *Heemraden*; doch heeft een afzonderlijk beheer, ten opzichte van de molengelden en boezemlasten, hetwelk door ééne *Waardman* wordt waargenomen.

GANSWIJKSCHE-DIJK, thans meer bekend onder den naam van *Emmikhovensche-dijk*, dijk in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*.

Het is dat gedeelte van den *Oud-Altensche-binnen-Zeedijk*, hetwelk zich van de *Verlaatsche sluis* tot de *Korn* uitstrekt.

GANTEL (DE), rivierte in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat 10 min. benoorden *Quintshul*, uit de *Holle watering* ontstaat; in eene west-zuid-westelijke strekking tusschen de gem. *Naaldwijk* c. a. en *Monster* c. a. doorloopt; nabij *Poeldijk* den naam van *Groote Gantel* aanneemt, onder dien naam meerendeels kronkelende loopt tot 's *Gravezande*; alvorens laatstgemelde plaats te bereiken, zich vereenigt met het *Nieuwe Water*, onder welke benaming, op de scheiding tusschen *Naaldwijk* en 's *Gravezande*, het zich zuid-zuid-oostwaarts wendt, tot aan de *Waalbrug*, van waar het in eene zuidelijke rigting naar de *Oranjesluis* loopt, vervolgens eerst in eene west-zuid-westelijke en daarna in eene zuid-zuid-oostelijke strekking, naar de *Spuisluis* schiet, waar het zich in de *Maas* ontlast.

GANTEL (DUSSEN-), rivierte in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *DUSSEN-GANTEL*.

GANTEL (GROOTE-), rivierte in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *(GANTEL-DE-)*.

GANTEL (POLDER-OVER-DE-), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Waalwijk*, gem. *Waspijk*; IV. *Duiz.*

palende N. aan de Jufvrouwweiden, O. aan de Westersche-aanwasren onder Capelle, Z. aan het Oude-Maasje, W. aan de Dussen-Gantel.

Deze pold., beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 180 bund. 62 v. r. 52 v. ell. en wordt door 5 sluizen op het Oude Maasje van het overtollige water ontlast. Het land ligt 7 à 8 palmen boven A. P. Het polderbestuur is aan het gemeentebestuur van *Waspik* opgedragen.

GANTEL (VIERBANDSCHE-), water in het *Land van Aliena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **VIERBANDSCHE-GANTEL**.

GANTEL (VERLATEN-), water in het *Land van Aliena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **VERLATEN-GANTEL**.

GANTELLUUST, voorn. buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2 u. Z. Z. W. van 's *Gravenhage*, kant. en ½ u. N. van *Naaldwijk*, gem. *Naaldwijk-Hondsholredijk-'t Hoenderland-en-Oranjepolder*, ½ u. O. van *Monster*, 5 min. O. van *Poeldijk*, aan de Gantel, waarvan het zijnen naam heeft ontleent.

Het heerenhuis, is voor het grootste gedeelte afgebroken en het nog bestaande, wordt door eene tuinier bewoond. — De daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 56 bund. 92 v. r. 67 v. ell. beslaande, worden thans in eigendom bezeten door den Heer **GILLIS GRAAF-LAND**, woonachtig te 's *Gravenhage*.

GANTELTJE (HET-), riv. in het *Land van Aliena*, prov. *Noord-Brabant*, onder *Almkerk*, waardoor het water uit den bossem van den Ouden-Doorn, door den Nieuwendam westwaarts aanlopende in de Oostkil valt.

GANTELWIJK, voorn. buit. of zomerverblijf, thans eene uitmuntende bouwmanswoning, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 7 u. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 4 u. W. van *Heusden*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, op de grenscheidung van de gem. *De Werken-en-Sleewijk*, 40 min. N. N. W. van *Almkerk*, aan de Gantel en 40 min. Z. van *Sleewijk*. Deze boerderij, een deel uitmakende van den Nieuwen-Doorn, wordt thans in eigendom bezeten door den Heer **F. K. VERSTRA**, Griffier der Staten van Noord-Brabant, woonachtig te 's *Hertogenbosch*.

GANTING, onderdistr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sumatra*, gouv. geb. *Padang*, in de *Padangsche Binnenlanden*, in de *Vijftig Kotta's*. — De Nederlanders hebben alhier een fort, van den Bosch genaamd.

GANTOENGAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Tagal*.

Men heeft in dit distr. en in dat van *Maribatja*, in het jaar 1836, eene waterleiding aangelegd, waardoor eene uitgestrektheid van ongeveer 4000 bouw boschgronden en rijstvelden verkrogen zijn. — Er heerscht hier over het geheel eene zeer frische lucht, en de hitte is er nimmer onverdragelijk.

GANTOENGAN, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Tagal*, in het distr. *Gantoengan*.

GANUM, Lat. naam van de voorn. stad **HET GEN**, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GEN (HET)**.

GANZEDIEP of **GANGENDIEP**, een der mouden van den regterhoofd- of oostelijken arm des *Ijssels*, onder *Kampen*, het *Grafhorsterdiepen-de-Grot* genaamd, waaruit hij omtrent ½ u. beneden *Grafhorst* ontstaat en noordwaards in zee loopt, is ruim ½ u. lang. — In of na 1735, heeft men ondernomen, na dit sedert lange jaren met zware kosten en moeite elders beproefd te hebben, door dezen riviermond eene bekwame scheepvaart voor den *Ijssel*, open te houden, doch deze

achtervolgens voor het *Keteldiep* verlaten; — het maakt de oostelijke limiet uit, van het eigenlijk *Kamper-eiland* en scheidt dit van de *Mandjeswaard* of *Mandemakerswaard*.

GANZEDIJK, dijk in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, welke eene verlenging is van den Oostwolder dijk van 1769 en noordelijk loopt naar *Beeststerzijl*, de scheiding tusschen het *Termunster-* en het *Vierkerspelen-zijlvest* uitmakende.

In 1796 heeft daar de laatste schermutseling plaats gehad tusschen het vlugende korps Fransche Emigranten, onder den Prins van *ROMAN*, en de voorposten van het Fransche leger der Republiek, waarbij nog een voornaam Edelman uit de Emigranten werd krijgsgevangen gemaakt, die later te *Groningen* is doodgeschoten.

GANZEDIJK, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Winschoten*, gem. en 26 min. ten N. O. van *Finsterwold*; met 30 h. en 180 inw. — Men heeft hier eene school.

GANZENBERG, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 10 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Elburg*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. ten N. O. van *Doornspijk*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 19 bund. 57 v. r. 52 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer A. R. DE *FLAWARD DE WOLFF*.

GANZENHOEVEN of **GANZENHOEF**, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Maarsse*, gem. en 10 min. N. van *Maarsseveen*, aan de *Vecht*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 14 bund. 22 v. r. 35 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer *EVKHAARD RUDOLPH GERARD HUYDECOPER VAN NICHTRECHT*.

GANZENKAMPEN of **GANSEKAMPEN**, pold. in het graafs. *Culenburg*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Culenburg*, gem. *Beest*; palende N. aan den *Lekdijk*, O. aan den *polder Bloemendaal*, Z. W. aan *Kortenhoeven*.

Deze pold. beslaat 55 bund. 09 v. r. 87 v. ell. schotbaar land, telt 1 boerderij, en wordt door eenen molen, op het *Zederik-kanaal*, van het overtollige water ontlast. Het *polderbestuur* bestaat uit *Schout* en *Heemraden*.

GANZENNEST, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gedeeltelijk gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*, gedeeltelijk gem. *Werkendam*; palende W. en N. aan de *Ruigt*, O. aan het *Steurgat*, Z. O. aan het *Gat van de Zuiderklip*.

Deze pold. beslaat eene oppervlakte van 14 bund. 91 v. r. 60 v. ell. Het *zomerpeil* is 55 duim. boven A. P. De *hoogte* der *kade* 2 ell. 20 duim. boven A. P.

GANZENSLOOT, watertje in *Noord-Holland*, ten westen van de stad *Purmerende*, zijnde de oude *binnenvaart*, die van *Purmerende* naar *Neck* loopt.

De **GANZENSLOOT** neemt zijnen aanvang bij de *grootte kanaalsluis* te *Purmerende*, loopt langs den *weg*, die van deze stad naar *Neck* gaat, voorbij het *Neckerhop* tot *Neck*, waar zij zich, bij de *brug*, met de *Wormer-ringsloot* vereenigt.

GANZENVELD, anders genoemd **GANZENVLAK** of **VOORVELD**, onbehuide *duinvallei* in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groot-Harger-en-Camp*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Bergen* en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Schoorl*.

Deze duinvallei bestaat uit wit stuifzand, hier en daar met verhevenheden of nolletjes, begroeid met helm, en, op sommige lage plaatsen, met een soort van bladriet. Men treft er ook waterplassen aan.

GANZENWAARD, griendlanden in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan den Galeiwaard, O. aan den Groeningewaard, Z. aan den Ouden Kooiwaard, W. aan den Kooiwaard.

Deze landen, welke ompolderd zijn door eene lage zomerkade, uitwaterende door houten duikertjes, beslaan eene oppervlakte van 22 bund. 74 v. r. 29 v. ell.

GANZEPOLDER, naam, onder welken de *GANSEPOLLE*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie *GANSEPOLLE*.

GANZESTAART, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr. arr. en 3 u. Z. W. van *Eindhoven*, kant. en 3 u. Z. ten W. van *Oirschot*, gem. *Hoogeloon-Hapert-en-Casteren*, 10 min. ten Z. van *Hapert*, waartoe het behoort; met 16 h. en 60 inw.

GANZEWEI, eene onbekade plaat in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Maden-Drimmelen*; palende N. aan het gat van Gans, O. aan de Noordeklip, Z. aan het gat van Kampen, W. aan het water.

GANZEWEI, gedeelte van den *Emelia-polder*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Maden-Drimmelen*; palende N. aan de Kerkvaart, O. aan Heele-Moer, Z. aan de gem. *Maden*, W. aan den Nieuwen-weg, en beslaande eene oppervlakte van 14 bund.

GANZOOIJEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GANSOIJEN*.

GAPEY of *Gapá*, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Bongaysche-eilanden* behoorende, in de *Straat der Molukkos*, aan de *Bogt van Menado*, aan de Oost-kust van het eil. *Celebes*.

GAPENBURG, voorn. landh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. *Heerenveen*, kant. *Oude-Berkoop*, $\frac{1}{2}$ u. ten Z. van *Oldetryne*, waartoe het behoorde.

GAPINGE, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende W. en N. aan de gem. *Serooskerke*, O. aan *Veere-en-Zanddijk-buiten*, Z. aan *Vrouwepolder*.

Deze gem. bevat het d. *Gapinge* en eenige verstrooid liggende huizen, waaronder het *Huis te Gapinge*, en telt 29 h., bewoond door 43 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelburg*, ring van *Veere*, behoort. Na het vertrek van den Predikant *Johannes Waldenbach*, hetwelk in het jaar 1819 voorn. werd de eeredienst in de gem. waargenomen door de Predikanten van *Veere*, doch bij koninklijk besluit van 8 October 1836, No. 122, werd zij weder van *Veere* gescheiden, en maakt sedert een afzonderlijke gem. uit. De eerste die, na de scheiding van *Veere*, het leeraarambt beeft waargenomen, is geweest *Jacob Julianus Smoock Huissonse*, die, in het jaar 1837 herwaarts kwam, en er thans (1842) nog staat. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer. — Men heeft in deze gem. slechts ééne school.

GAPINGE is eene heerl., welke eertijds toebehoord heeft aan **FRANK VAN BORSSELEN**, die zich in huwelijk begeven had met **JACOBA VAN BERJEREN**, Gravin van *Holland en Zeeland*, en, na wiens kinderloos overlijden, zij weder aan de grafelijkheid verviel, waarom **KAREL de Stoute**, Hertog van *Bourgondië*, deze heerl. verkocht aan zijnen Rentmeester, Bewesterschelde, **GUY DE BAKST**. Daarna is deze heerlijkheid meermalen van bezitters veranderd, en is thans een eigendom van den Heer Mr. E. C. VERSLUYS, Lid der Ridderschap en Staten van Zeeland.

Het d. **GAPINGE**, ook **DER-GAPINGE** of **TER-GAPINGE**, ligt zeer aangenaam, 1½ u. ten N. van Middelburg, ¼ u. W. van Veere.

De kerk was vóór de Hervorming eene vikarij van de H. Maagd **MARIA**, terwijl de begeving aan de Graven van Zeeland stond. Boven de voornaamste kerkdeur, staat in den muur een groot arduinsteenen kruis, als overblijfsel der R. K. tijden.

Het wapen van **GAPINGE** bestaat in een veld van keel (rood), beladen met een gehelmd hoofd, met gapenden mond, het aangezicht van natuurlijke kleur, de helm en het harnas van zilver.

GAPINGE (DE), voorm. water in Zeeland, hetwelk uit de Arne voortkomende, in eene Noordelijke rigting tusschen de Noord en Oostwatering van Walcheren doorliep, en zich in het Noordsche gat ontlastte.

GAPINGE (DER), naam, welken men wel eens geeft aan het d. **GAPINGE**, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie **GAPINGE**.

GAPINGE (HUIS-TE-), adell. huis op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en 1½ u. N. van *Middelburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Veere*, gem. en ¼ u. N. van *Gapinge*.

Dit adell. huis wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. J. SNOECK HUNGEONIS, wonende te Middelburg.

Op de boerenhofstede, tot dit huis behorende, is den 6 December 1857 brand ontstaan, waarbij de schuur, het wagenhuis en varkenshok, benevens 55 stuks vee, eene prooi der vlammen zijn geworden.

GAPINGE (TER), naam, welken men wel eens geeft aan het d. **GAPINGE** op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie **GAPINGE**.

GARAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Samarang*, distr. *Groyol*.

GARBENDEWEER, naam, onder welken de voorm. edele heerd **GARNERDEWEER**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie **GARNERDEWEER**.

GARCIA'S-HOOP of **GARTIA'S-HOOP**, ook **GRATIA'S-HOOP** geschreven, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Casiwinickreek*, ter regterhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Copie, benedenwaarts den verlaten houtgr. Vier-Azen.

GARCIA'S-KAMP of **GARTIA'S-KAMP**, ook **GRATIA'S-KAMP** geschreven, verl. houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Robleskamp, benedenwaarts aan den verl. houtgr. La Providence. De Negers noemen haar **STON**.

GARCIA'S-KAMP of **GARTIAS-KAMP**, ook **GRATIA'S-KAMP** geschreven, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Maarschalkskreek*, ter linkerhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verlaten houtgr. Voorground, benedenwaarts aan den verlaten houtgr. Bigtrar; 3700 akk. groot. Vroeger heette hij **MAASTRICHT**.

GARDEL, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GALDER**.

GARDELSWEER, naam, onder welken het d. **GARBELSWER**, in *Frislgo*, prov. *Groningen*, ook wel eens voorkomt. Zie **GARBELSWER**.

GARDERBROEK of **GARDERSCHERBROEK**, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 5 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 5 u. O. Z. O. van *Nijkerk*; gem. en 1½ u. N. O. van *Barneveld*, 1½ u. Z. van *Garderen*, waartoe zij behoort; met 280 inw.

GARDEREN, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 6 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en 5 u. W. van *Nijkerk*, gem. en 5 u. N. O. van *Barneveld*; niet ver van het *Uddelermeer*, 15 min. N. van den straatweg tusschen *Utrecht* en *Deventer*.

Men telt er in de kom van het d., 45 h. en 240 inw., met de daartoe behorende buurs. *Garderbroek*, *Stroe* en *Essen*, 126 h. en ruim 800 inw., die meest hun bestaan vinden in den bijteelt en honighandel, wordende hier duizenden bijenkorven gevonden.

De inw., die op 5 na alle Herv. sijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Harderwijk*, behoort. Deze gem. was vroeger met die van *Kootwijk* vereenigd, zijnde de eerste, die in deze combinatie Predikant was, geweest **TIMANNUS ALBERTI**, die in het jaar 1594 herwaarts kwam en in het jaar 1604 overleden is. In het jaar 1617 is de combinatie van deze twee plaatsen vernietigd. De eerste, die na de scheiding van *Kootwijk* het leeraarambt in deze gem. heeft waargenomen, is geweest **FREDERICUS CURTISIUS**, die in het jaar 1607 herwaarts kwam, en in het jaar 1617 overleden is. De kerk was voor de Reformatie aan den H. **GARGULUS** toegewijd. Er was aldaar een vikarj van de H. *Maagd*, waarvan de bedienaar tot het lezen van twee of drie missen gehouden was. Deze kerk in het jaar 1571 afgebrand zijnde, werd in plaats daarvan, eene nieuwe gebouwd, waartoe de onkosten gevonden werden uit het geld, hetwelk van het verkoopen der landertjen kwam, welker inkomen te voren bestemd was, tot onderhoud van eene kerkdienst van *St. ANTONIUS*, en welke toen met de toestemming van den Bisschop van *Deventer* vernietigd werd. Deze kerk heeft eenen vrij hoogen en dikken toren. De R. K. Priester te dezer plaatse, **JOHANNES VERSTEGH**, ook **JOB ANASTATIUS VELUANIUS** genaamd, de Hervormde gevoelens toegedaan, schreef voor 1850 over vele gebreken in het R. K. kerkgezang.

De enkele R. K., die men er aantreft, wordt tot de stat. van *Barneveld* gerekend. — De 4 Isr., die er gevonden worden, behooren tot de ring-synagoge van *Nijkerk*.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht.

Er was voorheen slechts ééne put, van eene ongelooflijke diepte, waar de inwoners hun water haalden, thans sijn er drie, van welke twee particulier eigendom sijn. De eene is meer dan 100 voeten diep. Mede sijn in de nabijheid de overblijfselen nog te zien van de *Hunnenschans*, eene plaats met eenen matigen aarden wal omringd, welken men geloof omtrent de tiende eeuw door de *Hunnen* te sijn opgeworpen. — De kermis te *GARDEREN* valt in den eersten Zondag in *October*.

Dit d. is de geboortepl. van den Letterkundige **JAN OTTO SLUYTER**, geb. 4 Mei 1782, † 8 Februarij 1815.

In het jaar 1811, is dit d. bijna geheel afgebrand, doch later herbouwd en veel verfraaid.

GARDERSCHERBROEK, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **GARDERBROEK**.

GAREMIE, voorm. d., in het Noordoosten der prov. *Groningen*, aan de Oostzijde der Ee.

Het is door den waterloed van het jaar 1277, in den Dollart verdrinken.

GAREVEEN, onbehuisde streek gronds in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GAAVEEN**.

GARMERDEWEER, voorm. edele heerd in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Bierum*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Holwerda*, waartoe zij behoort.

Thans is het hais tot eene boerwoning ingerigt, en wordt, met de daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 57 bund. 76 v. r. 70 v. ell., in eigendom bezeten en bewoond door den Heer **JAN HARKES BAKKER**.

GARMERWOLDE, ook **GARMERSWOLDE** of **GREMERWOLDE**, van ouds **GARMERWALD**, en in eenen brief van 1301 **GIDHERAWALDA** genoemd, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Ten-Boer*.

Men telt er in de kom van het d. 25 h. en 180 inw., en met de buurs. de Bovenrijge en Heidenschap, 76 h. en 500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, en onder welke eenige welvaart heerscht, uithoofde van de nabijheid der stad Groningen. De ligging der landen is hooger aan den noordkant van het Damsterdiep, alwaar men goede vaste, vruchtbare klei heeft, doch aan den zuidkant in de Heidenschap is de bodem lager en derriecht. Het d., dat niet bestraat is, heeft niet veel doorrid van rijtuigen, als liggende 10 min. N. van den kleiweg, welke van Groningen naar Appingedam loopt.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Slochteren*. De eerste, die hier het leeraar-ambt heeft waargenomen, is geweest **JOWANNES CLETTINGUS**, die in het jaar 1595 herwaarts kwam, en in het jaar 1597 geremoveerd werd. Het collatierecht behoort gedeeltelijk aan de provincie Groningen, gedeeltelijk aan het Geertruidsgasthuis te Groningen, en gedeeltelijk aan de Kerkvoogden en kerkeraad.

De zeer oude kerk is een groot kruisgebouw, met een allesins bezienswaardig, doch nu aanmerkelijk vervallen orgel. In deze kerk vindt men oude nissen, kasten in den muur, kunstig bewerkte ijzere deuren, vooral fraaije grafsteenen, en andere dingen meer, welke elders veelal zijn vernietigd. - Hare stichting dagteekent van het laatst der twaalfde tot het begin der dertiende eeuw, volgens eenen vroeger aanwezigen steen. De zware, vierkante, stompe toren staat aan de westzijde afgescheiden van de kerk, nagenoeg van dezelfde hoogte en met een slag- en uurwerk voorzien. Men vindt te **GARMERWOLDE** het volgende sonderlinge grafschrift:

ANNO 1672, DEN 9 MARTIS, IS IN DEN HEERE GERUST D'ERW. WELGELEERDE D. HERMANNUS SEBASTIANI, PASTOR TOT GARMERWOLDE, SINS OUDERS 95 ENDE SINS PREDICANT 60 JAREN, ENDE LEYD ALHIER BEGRAVEN, VOORWACHTEN EEN SALTGE OPSTANDING.

WAT IS WERELDTS VALS HEDRYF
 ICK BRACHT 'T AAN 'T 6 WYF
 EN HIERDE 'T WAER GEWOHEN
 NU BEN ICK KOUD EN STYF
 HIER ONDER LEGHT MYN LYF
 ALS VAN DE DOOST VERSLORNE.

'De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

Dit d. is de geboortepl. van den verdienstelijken **HENDRIK WESTER**, den ijverigen voorstander van het verbeterd schoolonderwijs, geb. den 25 Januarij 1783, † den 19 Februarij 1821, als Schoolonderwijzer in de Pekel-A, en Schoolopziener in het vijfde schooldistr. der provincie Groningen.

Bij den watervloed van 1284, heeft dit d., wegens de laagte der landerijen, groote schade geleden. Bij den storm van 31 December 1856 en daarop gevolgden watervloed, zijn de landen onder dit d. wederom gedeeltelijk onder water geraakt.

GARMINGE, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. van *Assen*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Hoogeveen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Westerbork*; met 12 h. en 70 inw.

GARNER, buurs. en voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie **GARNER**.

GARNICH, gem. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Luxemburg*, kant. *Steinfort*; palende N. aan *Steinfort*, O. aan *Mamer* en *Dippach*, Z. aan *Nieder-Kerschen* en *Funzig*, W. aan de Belgische gem. *Hondelingen*.

Deze gem., waarin men vele en hooge bergen en eenige moerassige streken aantreft, bevat de d. *Garnich*, *Dahlem*, *Hievingen* en *Kahler*, benevens de geh. *Groot-Beving*, *Klein-Beving* en *Peiffershof*. Men heeft er 110 h. en 3 groote hoeven, bewoond door eene bevolking van 800 inw., die meestal in de veeteelt, maar ook ten deele in den landbouw een bestaan vinden. De veestapel wordt gerekend op 200 paarden, 300 stuks hoorvee en 180 varkens. De gewone opbrengst der akkers bestaat uit 60 zak tarwe, 250 zak mاستلین, 300 zak rogge, 80 zak gerst, 600 zak haver, 50 zak erwten en 25 zak boonen.

De inw., die alle R. K. zijn, maken de par. van **GARNICH** uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Metsig* (*Messac*) behoort, te **GARNICH** eene kerk, te *Dahlem*, te *Hievingen* en te *Kahler* kapellen bezit, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt. — Men heeft in deze gem. 4 scholen.

Het d. **GARNICH** ligt $2\frac{1}{2}$ u. W. van *Luxemburg*, 1 u. Z. ten O. van *Steinfort*. De kerk, waarin de dienst door eenen Pastoor en eenen Kapellaan wordt waargenomen, is aan den **H. MICHAEL** toegewijd.

GARNWERD, oudtijds **GHERNEWERD** en thans ook wel **GROOT-GARNWERD**, d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Groningen*, kant. en 2 u. N. O. van *Zuidhorn*, gem. en 1 u. O. ten Z. van *Ezinge*, op eene wierde, aan den linkerover van het *Reitdiep*. Tot dit d. behooren de b. *Beswerd* en *Krassum*. Het d. zelfs onmiddellijk aan den zeedijk, waarop een achtzijdige korenmolen, heeft eene smalle straat, en is door het *Aduarderdiep* en het *Reitdiep* over welke geene bruggen liggen afgesloten, zoodat het voor den doortogt van rijtuigen zeer afgelegen ligt. De geringere volksklasse vinden hun middel van bestaan in het optrekken van schepen naar Groningen, in het visschen van paling, en des winters spieringen; ook worden hier vele oude schepen gesloopt, koffen, smakken, tjalken en dergelijke, de andere bevolking leeft van den landbouw. De grond is klei, maar niet zeer deugdzzaam; ten westen van het d., naar den kant van het *Aduarderdiep*, vooral ten zuiden van *Krassum* naar *Oostum* toe, heeft men kleigrond, die oerachtig en wreed is.

De roodoorn of oer wordt er spoedig onder den teelgrond aangetroffen, maar daaronder weder zeer vruchtbare aarde. Tusschen het Aduarddiep en het Reitdiep, van Aduarderszijl en naar Krassum allengskens verminderende, is de grond zaveliger of zandiger.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Garnwerd-en-Oostum*, welke in dit d. eene kerk hebben. Zij is van een fraai orgel en van eene marmeren nachtmaalstafel voorzien, en heeft aan het westeinde eenen bijna 50 ell. hoogen stompen toren, waarin eene klok hangt, die reeds in het jaar 1420 gegoten is. De voormalige toren is in het jaar 1759 ingestort. — De R. K., worden tot de st. van *Groningen* gerekend. — Men heeft in deze gem. eene school.

Onder dit d. behooren eenige wierden, waaronder de Antummerwiede uitmunt, hebbende 7 bunders oppervlakte, en zijnde 3,15 ell. boven het zomerpeil aan de Aduarderszijl verheven.

GARNWERD (GROOT-), d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie het vorige art.

GARNWERD (KLEIN-) of **KLEIN-GARNWERD**, ook wel **DE HOKK** en veelal **DE RAKEN** genoemd, vruchtbare kleistreek met schoone boerenhofsteden in de prov. *Groningen*, arr. en 5 u. W. van *Appingedam*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Onderdendam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Winsum*, aan den regter kant van het Reitdiep. Voorheen lag het echter aan de linker zijde in eenen hoek van dat zeer bogtige en kronkelende diep en behoorde alzoo tot het *Westerkwartier*, maar, in 1629, werd het, door eene verlegging en doorgraving van het Reitdiep, daarvan afgescheiden; doch bleef tot het *Westerkwartier* behooren, tot dat, ten gevolge van het Fransch Keizerlijk Besluit van den 18 October 1810 en *Arrêt* van den Hertog van *Plaisance*, van den 27 December 1810, alles, wat oostelijk van de rivier lag, tot het arrondissement *Appingedam*, en **KLEIN-GARNWERD**, tot het kant. *Winsum* werd gebracht. De oude aangevulde bedding van den stroom omgeeft dit geh. ten N. O. en Z., en beslaat ongeveer 53 bunders. Men telt in **DE HOKK** 15 h. en 100 inw., waaronder ook de beide boerderijen *Allingehuisen*. Zie dat woord.

Men heeft er uiterdijks land, aan den oever van het oude led van het Reitdiep, en binnenland binnen den ouden dijk; de eerstgenoemde landen zijn hooger, gelijk de aanwassen of kwelders langs het Reitdiep veelal zijn. Deze uiterdijks landen zijn zeer vruchtbaar; de klei zit er diep, de grond van het binnenland is een weinig minder in deugd en eenigzins met roodoorn gemengd, daaronder vindt men witte klei en vervolgens blaauw zand met een weinig klei vermengd.

GARNWERD-EN-OOSTUM, kerk. gem., prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*. Men telt er 600 zielen.

Deze gem. is eerst met die van *Feerwerd* vereenigd geweest. De eerste, die in deze combinatie het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest **THOMAS STALMAN** of **STELMAN**, die in het jaar 1595 hier stond. In het jaar 1609, toen **HAJO ILBERI** er Predikant was, is *Feerwerd* er van afgescheiden. Ook schijnen *Oostum* en *Garnwerd* later ieder eene afzonderlijke gem. te hebben uitgemaakt; want wij vinden, dat in het jaar 1665 **PETRUS GROENOU**, destijds Predikant te *Oostum*, aan de gem. van *Garnwerd* is toegevoegd, omdat **MARCUS MARSUS**, Predikant aldaar, door zwakheid des verstands, tot de predikdienst onbekwaam geworden was, en van toen af zijn **GARNWERD-EN-OOSTUM** weder vereenigd gebleven. Het patronaatregt behoort aan eenige ingezetenen der gecombineerde gem. van *Garnwerd-en-Oostum*.

GAROEDA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*. Zij valt met eenen noordelijken loop in de *Straat van Madoera*.

GAROEDA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. en reg. *Passaroewang*, aan de *Garoeda*.

GAROET, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*.

GARRELSWEER, ook wel **GARDELSWEER** genoemd, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Loppersum*, ter wederzijde doch voornamelijk ten Z. van het *Damsterdiep* en den *puinweg*, bij het *Vischumermaar*.

Het is nog al levendig en aangenaam, dewijl men hier bestendig rijtuigen, voerschuiten en schepen ziet doorkomen. Bij eenen brief van *Koning Hendrik* van den jare 1057, werd dit d. met het regt van marktplaats van geheel *Fivelgo* begiftigd, en het droeg toen den naam van *GERLEVISWERT*. Men telt er, in de kom van het d., 22 h. en 150 inw., en met de b. *Nienhuis*, benevens eenige verstrooid liggende woningen, 51 h. en 210 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond is er vrij onderscheiden: aan de noordzijde van het diep is de klei blaauwer, leemiger en zwaarder, dan aan den zuidkant, waar zij veeniger en swarter is, gelijk zij ook allengskens lager wordt. Ook zijn er plaatsen, waar eerst op de diepte van 2 of 3 voeten knik zit en daarna wederom zware klei.

De inw., die hier allen *Herv.* zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. In de eerste jaren na de reductie van *Groningen*, heeft de *Predikant* dezer plaats ook *Oosterwijdwerd* bediend. De eerste *Predikant*, welken wij als *Leeraar* te dezer plaatse vermeld vinden, is geweest *ABRONIS FRIDERICI LEONIUS*, die in 1639 overleden is. Het *collatiereg*t wordt bezeten door *Jonkheer J. Hora Siccama van de Harkstede*. De kerk is, even als de holle spitse toren, in het laatst der vorige eeuw geheel vernieuwd.

De *dorpschool* wordt door een gemiddeld getal van 55 tot 60 leerlingen bezocht.

Ten Zuiden van het d., nabij *Nienhuis* ligt eene wierde van $1\frac{1}{2}$ bund. grootte, 6 ell. 4 palm. boven het maaiveld. Aan den Zuidkant, langs het diep, is de oude dijk nog te onderkennen, waarop de huizen gebouwd zijn.

GARREWEER of **GARWEER**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Appingedam*, 20 min. Z. ten W. van *Tjamsweer*, waartoe het kerkelijk behoort met 14 h. en 109 inw.

Tot dit geh. behoort mede het *Huis Garreweer*. Voorheen heeft hier ook eene kapel gestaan, alsmede nog eene burg, volgens de overlevering *Keerweer* genoemd, van welke laatste burg nog eenige overblijfselen en overleveringen bestaan. Dit geh. heeft een eigen maar, welke door een sluisje het water in het *Damsterdiep* loost.

GARREWEER (HET HUIS) of **HET HUIS GARWEER**, in de wandeling *den Appelburg* geheeten, voorm. burg. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Appingedam*, 20 min. Z. ten W. van *Tjamsweer*, in het geh. **GARREWEER**.

Van deze burg zijn nog de overblijfselen aanwezig in een boerenhuis, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, in eigendom bezeten wordt door het adell. geslacht van *POLLMAN GRUYS*.

GARREWEERDER-MEER of **GARREWEERDER-MAAR**, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat ten Z. van het geh. *Garreweer* uit het *Schild-*

meer voortkeert en langs dat geh., en O. van het Huis Garreweer of den Appellburg, met eene noordelijke rigting, naar het *Damsterdiep* loopt, waarin het zich ontlast.

GARREWERD, d., prov. *Groningen*. Zie GARREWERD.

GARREWERD (KLEIN-), geh., prov. *Groningen*. Zie GARREWERD (KLEIN-).

GARSDEL, vaartsloot in *Geestmerambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie GARSDEL.

GARSHUISTER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUISTER-MAAR.

GARSHUISTER-VOORWERK (GROOTE- en KLEINE-), twee geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie GARSHUISTER-VOORWERK (GROOTE-) en GARSHUISTER-VOORWERK (KLEINE-).

GARSHUIZEN of GARSHUIZEN, eigenlijk GRASHUIZEN en bij de landlieden GERSHUIZEN, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2¼ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, zeer bevallig in eene boschrijke streek gelegen. Men telt er in de kom van het d. 42 h. en 270 inw., doch met de daartoe behoorende geh. Dijkum, het Groote-Garshuizer-Voorwerk en het Kleine-Garshuizer-Voorwerk 87 h. en 350 inw. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw. De grond van dit d. is zachte of zandige kleigrond. De gemeenschap met het *Damsterdiep* te water geschiedt door het Garshuizer-maar. Zie het volgende artikel.

Nabij het dorp, aan den weg naar *Wester-Emden*, is eene oude voor, welke het voormalig bed eener oude waterlozing aanduidt, waarvan vele spookverhalen in omloop zijn, welke van de vroegere merkwaardigheid van dit d. getuigen.

De inw., die hier op 7 na alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest WOLFGANGUS AEMOLA, die in het jaar 1601 hier stond. Het beroep is eene particuliere collatie. Aan het westeinde der kerk, waaraan men nog wel enkele duifsteenen ziet, staat een stompe toren. De torenklok van 1455, is met de beelden der 12 Apostelen en met een randschrift versierd. — De 7 R. K., die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Uithuizen*.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht. Men heeft hier onderscheidene burgen gehad, waarvan het *Karshof* en vooral de burg op *Dijkum* nog niet vergeten zijn.

Naar dit d. was de Nederlandsche beeldstorming van 1566, gelijk verhaald wordt, ook meer of min overgewaaid. In het vonnis, hetwelk de bloedraad des Hertogs van ALBA, in 1570 te Brussel, tegen sommige Ommelanders heeft uitgesproken, vindt men eenige personen vermeld, als beschuldigd, dat zij hier aan het beeldstormen hadden deel genomen en dat er onder hen ook de Mennonieten secte waren toegedaan geweest. BARTOLD STARCKENBORG, gelijk daar uitdrukkelijk gezegd wordt, was de oorzaak van de nieuwe predikatiën geweest, en had gebroken in de kerken van GARSHUIZEN en *Ooster-Nyeland*.

GARSHUIZER-MAAR, GARSHUIZER-MAAR of GARSHUISTER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat bij *Garshuizen* ontstaat, met eene zuidwestelijke rigting langs *Zeeryp* en *Ennum* loopt, om zich, een weinig bewesten *Tjamsweer*, in het *Damsterdiep* te ontlasten. Het gedeelte tot aan *Wienjetil* wordt wel eens door sommigen voor een gedeelte van den *Fivelstroom* gehouden.

GARSHUIZER-VOORWERK (GROOTE-) of **GROOTE-GARSHUISTER-VOORWERK**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, aan den *Dijkumerweg*; met 2 h. en 16 inw. — De naam van kerkhof is er in een stuk land overgebleven.

GARSHUIZER-VOORWERK (KLEINE-) of **KLEINE-GARSHUISTER-VOORWERK**, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. ten O. van *Stedum*, aan den *Dijkumerweg*; met 2 h. en 12 inw.

GARSIK, eigenlijke naam van de resid. **GRISSE**, in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie **GRISSE**.

GARSTENHEEM, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 6 u. O. van *Appingedam*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. O. van *Leens*, ½ u. W. van *Warfhuizen*, waartoe het behoort.

GARSTHUIZEN, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GARSTHUIZEN**.

GARSTHUIZER-MAAR, water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GARSHUIZER-MAAR**.

GARSTINK, buit. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr., kant. en 1½ u. O. van *Zutphen*, gem. en 1½ u. ten Z. van *Warmsveld*, aan den *Baakschendijk*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 19 bund. 24 v. r. 10 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door de Erven O. T. P. P. **HALFORT VAN OOSTERHOLT**, woonachtig te Loenen.

GARTIA'SHOOP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **GARCIA'SHOOP**.

GARTIA'SKAMP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **GARCIA'SKAMP**.

GARVEEN, onbehuide streck grond in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, Zie **GAARVEEN**.

GARVELINGSHOEK of **GARVELINKHOEK**, huurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 4 u. O. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Logchem*, gem. en 10 min. ten N. van *Ruusloo*; met 14 h. en 110 inw.

GARWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GARRWEER**.

GARYP, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksterdeel*, arr. en 3 u. Z. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. W. van *Bergum*.

Het is eene zeer oude plaats en heeft hoogst waarschijnlijk zijnen naam ontvangen van de woorden *ga* of *gea* en *ryp*, d. i. bestraat voetpad. Het was in vroegere dagen zeer aanzienlijk, doch is, door het sloopen der voormaals hier gestaan hebbende adellijke stinzen, allengs in verval geraakt. Men telt er in de kom van het d. 530 inw., en met de b. *Lutke-Inia*, *Sigerswolde* en de *Veenhuizen*, 690 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt; terwijl zij hier vele lage landen, alsmede zeer goede bouw- en veenlanden hebben. De voortbrengselen van den grond zijn: rogge, boekweit, haver, erwten, aardappelen, rapen en tuinvruchten; mede wordt hier veel boter gemaakt. Ook bestond er vroeger eene aanzienlijke cichorei-branderij, welke echter thans in verval is.

De inw., die allen *Herv.* zijn, behooren tot de gem. *Garyp-Sumneren-Bernewoude*, die hier eene kerk heeft, die in het jaar 1838 gebouwd is, ter vervanging van de oude, welke vóór de *Hervorming* voor

het bevestigen van den Pastoor, twee goudgulden en acht stuivers (3 guld. 40 cents) opbragt. Deze kerk heeft eenen spitsen toren.

Men heeft er eene dorpschool. Oudtijds lagen onder het beheer van dit d. veertien adell. stinzen of sloten, als: Albada, Amama, Douma, Galama, Galekehiem, Kinnema, Scroetsma, Sixma, Solcama, Vooklama, Wiarda, en nog drie anderen, van welke de namen zelfs zijn verloren gegaan. Van dese stinzen waren in 1622 nog drie in wezen, als: Solcama, Scroetsma en Galekehiem, zijnde de naam van Solcama veranderd in Hoogstins, en Galekehiem thans met den naam van Binnenrust bestempeld. Onder GARYP behoorde toen reeds Veenhuizen, welken naam ontleend is van hutten, die in de heide, ten dienste der turfstekers, waren opgebouwd. — Onder den klokslag van GARYP, ten Z., lag het dorp Sigerswoude. Het had in dien tijd eene zeer goede waterkeering in den zoogenaamden Sigerswouderdijk, door de bewoners aangelegd.

GARIJP (HARDE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie HARDEGARIJP.

GARYP-SUAMEER-EN-EERNEWOUDE, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Leeuwarden*, ring van *Bergum*, met ongeveer 1400 zielen en 3 kerken. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HAYE WATERS, die in het jaar 1602 Emeritus werd.

Suameer is reeds vóór 1619 met GARYP gecombineerd geweest, maar van 1619 tot 1637 met Oostermeer, en van 1637 tot 1642 weder met Garyp. Toen echter in dat jaar Garyp en Ernevoude eenen Leeraar beriepen, waartegen Suameer opstond, en men daarover in twist geraakt was, werd Suameer, na veel over en weder schrijven, door de Staten der prov. *Friesland*, bij *Oostermeer-en-Eestrum* gevoegd, doch vijf jaren later weder met Garijp en Ernevoude vereenigd, zoo als het tot nu toe gebleven is.

GASMAR, onde naam van het d. GAASTHEER, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GAASTHEER.

GASPAERDE, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, niet ver van Vianen. Zie GASPAR.

GASPAR, zee-engte in *Oost-Indië*, tusschen *Bangka* en *Billiton*, Zie KASPAR.

GASPARDEN, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij Vianen. Zie het volgende art.

GASPARN, GASPEREN, GAASPAARN, GASPARDEN of GASPAERDE, ook wel GASPARREN en GASPAAR genoemd, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, niet ver van Vianen, dat men vermeldt vindt als door den Graaf van *Holland* aan den Heer van *Culenborg* ter leen gegeven.

Sommige schrijvers houden het slot of kasteel Hagestein en dit GASPARN voor ééne plaats en willen, dat het het oude GASPINGUM zoude zijn, hetwelk reeds op de Romeinsche reiskaart van PRUTINGER voorkomt, anderen beweerden dat men er het stadje ASPEREN voor houden moet. Het was weleer een gedeelte van Teisterband, en heeft in het eerst de Heeren VAN GOYE toebehoord. Naderhand is het aan de Heeren VAN VIANEN en ARKEL gekomen. OTTO XVI, Heer van *Arkel*, heeft het, in het jaar 1560, nevens Hagestein, met hooge muren en diepe grachten versterkt; maar, in den oorlog tusschen Heer JAN VAN ARKEL en WILLEM VI, Graaf van *Holland* en *Zeeland*, door de trotschheid van eerstgemelden veroorzaakt, werden GASPARN door den gemelden Graaf, ondersteund door FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van *Utrecht*, nevens Hagestein en

Everstein; in het jaar 1408, belegerd, ingenomen en tot den grond toe geslecht. Tot vergelding van den trouwen bijstand, door die van Amsterdam in dezen oorlog en het gezegde beleg bewezen, vergunde hij hun op de stad sekere som van lijf- of erfrenten te nemen; volgens den open brief daarvan, geteekend voor Hagestein en Everstein, den 16 November des jaars 1408.

GASPARSTRAAT, zeeëngte in *Oost-Indië*, tusschen de eil. *Bangka* en *Billiton*. Zie **KASPAR**.

GASPEREN, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij *Vianen*. Zie **GASPARN**.

GASPERICH, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 20 min. Z. van *Luxemburg*, gem. en 10 min. Z. O. van *Hollerich*, aan eene beek, welke bij *Hesperingen* in de *Alzette* valt.

Dit geh. werd, den 30 November 1794, bij eenen uitval van de Oostenrijksche bezetting van *Luxemburg*, in de asch gelegd.

GASPERNE, voorm. stadje in *Zuid-Holland*, nabij *Vianen*. Zie **GASPARN**.

GASPOVERDUM, oude naam van het geh. **GASPERDUS**, in de *Neder-Betsuwe*; prov. *Gelderland*. Zie **GESPAREN**.

GASS, **POELOE-GASS**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukcke-Archipel*, bij en ten O. van *Groot-Oby*. De Noordelijkste punt ligt op 1° 37' 20" Z. B. en 146° O. L.

GASSAM, kon. in *Oost-Indië*, op het eil. *Bali*. Zie **KARANG-ASKE**.

GASSEB, **POELOE-GASSEB**, eil. in *Oost-Indië*, in de landvoogdij *Amboina*, bij de westkust van *Ceram*, 5° 29' N. Br. 141° 50' O. L.

GASSEL, gem. in het *Land van Cuyck*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Grave*, (2 k. d., 7 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de *Maas*, O. aan de gem. *Groot-en-Klein-Linden* en *Beers*, Z. aan *Mill-en-St.-Hubert*, W. aan *Escharen*.

Deze gem. bevat het d. *Gassel*, benevens het geh. *Tongelaar* en daarin het kast. van denzelfden naam. Zij beslaat eene oppervlakte van 1006 bund. 5 v. r. 80 v. ell., telt 99 h., bewoond door 100 huigcs., uitmakende eene bevolking van 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt.

De inw., die hier, op 3 na, allen R. K. zijn, en onder welke men 470 Communicanten telt, maken eene par. uit, die tot het vic. gen. apost. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Cuyck*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De 3 Herv., welke hier wonen, worden tot de gem. van *Grave* gerekend. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. **GASSEL** ligt 6 u. O. van 's *Hertogenbosch*, 1 u. Z. O. van *Grave*, en bestaat eigenlijk in de b. *Gud-Gassel* en *Nieuw-Gassel*, welke te zamen 95 h. en 680 inw. bevatten.

De R. K. kerk, aan den H. *Johannes des Dooper* toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

De kermis te **GASSEL** valt in op den laatsten Zondag in Augustus. Gebarende het beleg van *Grave*, in het jaar 1814, werd, even voor de overgave der stad, de korenmolen van dit d., door de Franschen in brand gestoken.

Het wapen dzer gem. bestaat uit eenen Sv. *Jak*.

GASSEL (NIEUW-), oen der beide b., waaruit het d. *Gassel*, in het *Land van Cuyck*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. O. van *Grave*, bestaat. Men telt in deze b. 24 h. en 170 inw.

GASSEL (OUD-), een der beide b., waaruit het d. *Gassel*, in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. O. van *Grave*, bestaat. — Men telt er 69 h. en 480 inw.

GASSELTE, gem. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. *Assen* (5 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. *Gieten*, O. aan de prov. *Groningen*, Z. aan de gem. *Borger*, W. aan de gem. *Rolde*.

Deze gem. bestaat uit de d. *Gasselte*- en *Gasselter-Nijeveen*, alsmede de geh. *Gasselter-Boerveen*, *Gasselter-Boerveenstermond* en *Gasselter-Nijeveenstermond*, benevens de nieuwe veenkolonie *Oosterveen*. Zij beslaat eene oppervlakte van 4022 bund. 61 v. r. 60 v. ell., telt 191 huizen, bewoond door 199 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1100 inw., die grootendeels hun bestaan vinden in den landbouw, doch ook vele en uitgestrekte veenen hebben, waarin zij jaarlijks veel turf graven, welke op het *Nieuwe-Statkanaal* ontscheept wordt; alsmede drijven zij handel in eiken-timmerhout en keisteenen; terwijl er ook eenige schippers en buitenvaarders wonen. Men vindt in deze gem. eenige weilanden.

De inw., die hier, op weinigen na, allen *Herv.* zijn, maken twee gem. uit, die van *Gasselte* en *Gasselter-Nijeveen*. — De 8 *Isr.*, welke hier wonen, behooren tot de *bijkerk te Assen*.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, eene te *Gasselte* en eene te *Gasselter-Nijeveen*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 140 leerlingen bezocht worden. Bij de *Gasselter-Nijeveenstermond* is nog eene vaste *hjschool*, welke door 70 leerlingen bezocht wordt.

Het d. **GASSELTE** ligt 5 u. O. ten Z. van *Assen*, 1½ u. N. van *Borger*. Men telt er, in de kom van het d., 82 h. en 570 inw.

De *Herv.*, waaruit genoegzaam de geheele bevolking bestaat, maken eene gem. uit, welke tot de *klass.* en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier, vereenigd met *Gieten*, het *leeraarambt* heeft waargenomen, is geweest *Jobocus Vossius*, die in het jaar 1599 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 afgezet werd. Zie op *Gieten*. **GASSELTE** kroeg in 1611 een eigen *Predikant* aan *Johannes Fabricius*, die in het jaar 1630 naar *Zuidlaren* verroepen werd. Het beroep geschiedt door de *Eigengeërfden*. — Het heeft eene breede en wijde, doch niet hooge kerk, welke vóór de *Reformatie* aan den *H. Lan van Gasselte* was toegewijd. Het is een oud steenen gebouw, met pannen gedekt; de vierkante toren, tegen de kerk aangebouwd, is laag, en van een aan alle vier de zijden, schielijk toeloopend spits voorzien.

De *dorpschool* wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

GASSELTERBOERVEEN, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie *Boerveen*.

GASSELTER-BOERVEENSTERMOND, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 5 u. O. ten Z. van *Assen*, gem. en 1 u. N. O. van *Gasselte*.

GASSELTER-NIJEVEEN of **GASSELTER-NIEUWVEEN**, d. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 4 u. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Gasselte*, niet onbevallig aan de *Oostermoerschevaart* gelegen.

Het was vroeger eene *buurs.*, doch is voornamelijk na het jaar 1662 in bevolking en aanzien toegenomen, zoodat men er thans 87 h.

en ruim 300 inw. telt, die meest hun bestaan vinden in de veenderij, den landbouw en de veeteelt. Hier wonen veel schippers, die des zomers hoofdzakelijk de Zuiderzee bewaren en 's winters hier opleggen. Zij gaan en komen, vroeger door de aldus genaamde Oostermoerschevaart of Hunse, nu door het Groninger zoogenoemde Nieuwe-Stadskanaal.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Gerardus Cock*, die in het jaar 1697 herwaarts kwam, en in het jaar 1705 naar Emmen vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, na de mansledematen te hebben gehoord. De kerk is met de pastorij, voor weinige jaren nieuw gebouwd, ter vervanging van andere, die, hoezeer eerst in het jaar 1707 gebouwd, echter zwak en verlaten waren. Zij heeft geen toren, maar de klok hangt in eenen eikenboom.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

GASSELTER-NIEVEENSTERMOND, geh. in *Oostermoerderding-spij*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 4. u. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Gasselte*, nabij *Gasselter-Nijveen*, waartoe het behoort.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt.

GAST (DE-) of **DE GAAST**, hoogte in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, onder *Zuidhorn*, die inzonderheid door haren hoogen zandigen grond met rolsteenen, en hare vruchtbaarheid, te midden der klei- en der lage landen gelegen, zeer bekoort.

Zij lag ten tijde, toen men zulks onderzocht, 8 ell. 3 duim boven het toenmalig waterpunt van het trekdiep en wordt verdeeld in *Ooster-Gast* en *Wester-Gast*.

GAST (DE), onbehuise, lange kleistreek in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie **GAAST (DE)**.

GAST (GROOTE-), d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie **GROOTE-GAST**.

GAST (LUTKE-) of **LUTJE-GAST**, d. in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie **LUTKE-GAST**.

GAST (OOSTER-), het oostelijke gedeelte van **DE GAST**, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie **GAST (DE)**.

GAST (UDEN-), onbehuise, lage kleistreek in *Westerwolde*, prov. *Groningen*. Zie **GAAST (DE)**.

GAST (WESTER-), het westelijke gedeelte van **DE GAST**, in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*.

Op deze hoogte plagt de gerechtsplaats van *Oosterdeel-Langewold* te zijn. Het landvolk verbeeldt zich er nog gedurig des nachts vuur en rook te zien, ten gevolge van het verbranden en dooden van een en twintig menschen, die, in het jaar 1731 en 1732, als beschuldigd van *sodomie*, bij vonnisse van den Heer R. **DE MEERCKE VAN FEAU**, als *Grietman* van *Oosterdeel-Langewold*, tot den dood werden veroordeeld. In de algemeene opinie werden velen hunner beschouwd als onschuldig en als het slagtoffer van de heerschezucht van **DE MEERCKE**. Vermits dit regtsgeding voorviel, vóór de oprigting van het *Provinciale Hof* in 1749, zoo viel er geen appel van het voorschreven vonnis. Deze regtspleging heeft sulks eenen diepen indruk op het volk nagelaten, dat de naam van **DE MEERCKE VAN FEAU** heden nog onder hen een algemeen

afgrjzen verwekt, en het landvolk nog dikwijls het vuur des brandstapels, op aren afstands, meent te zien branden. Zie verder over deze regtoefening het art. *BLIJA*. Tot in het jaar 1824 stond te dier plaatse nog eene kaak (geesselpaal), even ten W. van den straatweg, op het hoogste gedeelte der *GAST*.

GASTEL, d. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GASTEL* (OUD-).

GASTEL, voorm. d., thans een geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, *Derde* distr., arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Eindhoven*, kant. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Asten*, gem. *Soerendonk-Sterksel-en-Gastel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Soerendonk*; men telt er 33 h. en 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond is ligt zand, dat bij de minste regen slijk wordt, en bij de geringste droogte aanmerkelijk veel stof opgeeft; uit den aard bestaat de bodem uit dorre heide en zure broeklanden; de granen en veldvruchten, welke hier gebouwd worden, zijn rogge, boekweit en haver, alsmede veel spurrie, tot voeding van het vee, bij gebrek aan weiland.

De inw., die, op 7 na, alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *Budel*. — De 7 Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Budel-en-Gastel*. Vroeger stond hier eene kapel, aan den H. *Connelius* toegewijd, welke is afgebroken; terwijl op de plaats, waar zij gestaan heeft, eene school is gebouwd, die door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht wordt.

Dit d. behoorde vroeger onder de bar. van *Kranendonk* en maakte met *Maarkeze* en *Soerendonck* eene dingbank uit.

GASTEL, par. in het apost. vic. van *Breda*, dek. *Bergen-op-Zoom*, met ongeveer 2900 zielen.

Men heeft in deze par. eene kerk, te *Oud-Gastel*, welke door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt.

GASTEL (NIEUW-), geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 8 u. W. ten N. van *Breda*, kant. en 1 u. N. W. van *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, $\frac{1}{4}$ u. N. van *Oud-Gastel*.

Het was voorheen een welvarend d., maar is in den tachtigjarigen oorlog geheel afgebrand, en sedert niet weder opgebouwd, zoodat het thans slechts bestaat uit eenige huizen, die, langs den dijk van den *Dintelstroom*, van elkander verstrooid liggen.

De R. K., die er wonen, worden tot de par. van *Gastel* gerekend. — De Herv., die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Oud-en-Nieuw-Gastel*. — Men heeft hier eene school.

GASTEL (NIEUW-), eigenlijk *HEER-JANSLAND*, pold. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*; palende N. aan den *Dintel*, O. aan de *Oudenbossche-haven*, Z. aan den *Polder van Oud-Gastel* en de *Vliet*, W. aan den *Oud-Prinslandschenpolder*.

Deze pold., die voor de eerste maal in het jaar 1581 bedijkt, en daarna weder ondergeloopen is, werd in het jaar 1591 andermaal beverscht. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1745 bund. 70 v. r. 1 v. ell., en wordt door vier sluizen op den *Dintel* van het overtollige water ontlast. Het land ligt van 3 palmen beneden tot 8 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, die tevens *Penningmeester* en *Secretaris* is, en twee *Gezworenen*.

GASTEL (OUD-), d. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Breda*, kant.

en $\frac{1}{2}$ u. W. van den *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, — Het is een groot en fraai d., dat eenige aanzienlijke huizen heeft.

De R. K., die er wonen, behooren tot de par. van *Gastel*, welke hier eene kerk heeft, aan den H. LAURENTIUS toegewijd. Deze kerk, welke sedert de Reformatie bij de Hervormden in gebruik was, is in het jaar 1799 aan de R. K. teruggegeven. Zij prijkt met eenen fraaijen en hoogen toren, zoodat men die op eenen aanmerkelijken afstand ontdekt. Vroeger namen de Monniken van de abdij van *St. Bernard* bij Antwerpen, de dienst in deze par. waar, en genoten er de tienden, waaruit zij den Hervormden Predikant moesten onderhouden.

De Herv., die men er aantreft, behooren tot de gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, en hebben hier mede eene kerk. — Ook is er eene dorpschool.

Men heeft er jaarlijks twee beestenmarkten, waarvan de eene gehouden wordt, den derden Dingsdag in April, en de tweede den derden Dingsdag in September. — De kermis valt in den 10 Augustus.

GASTEL (OUD-), pold. in het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*.

Van dezen pold. is de tijd van bedijking onbekend, gelijk ook de grootte. Van het overtollige water wordt hij ontlast door kleine open heultjes, in den Oudendijk gelegen, in den *Nieuw-Gastelschen-polder*. De bedijking is op de meeste plaatsen door tijdsverloop gesloopt, en wordt ook niet onderhouden.

GASTEL (OUD-EN-NIEUW-), gem. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*; palende N. aan den Dintel die haar van de gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, en *Stand-daar-buiten* scheidt, O. aan *Oudenbosch*, Z. aan *Roozendaal-en-Nispen*, W. aan het *Kostverlorendiep*, waardoor zij van de gem. *Steenbergen-en-Kruisland* en *Dinteloord-en-Prinseland* gescheiden wordt.

Deze gem. bevat het d. *Oud-Gastel*, benevens de geh. *Nieuw-Gastel*, *Kuveland* en *Stampersgat*. Zij beslaat eene oppervlakte van 3309 bund., telt 513 h., bewoond door 557 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2900 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende er vooral veel tarwe, koolzaad, vlas en meekrap verbouwd. Ook vindt men er, aan de boorden der riv. de *Dintel*, zeer grasrijke weilanden, welke veel hooi opleveren.

De R. K., van welke men er ongeveer 2900 telt, onder welke 2100 Communicanten, maken de par. van *Gastel* uit.

De Herv., van welke men er ongeveer 50 aantreft, vormen de gem. *Oud-en-Nieuw-Gastel*, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Willemstad*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CHRISTIANUS SKYSTIUS, die in het jaar 1648 herwaarts kwam en in het jaar 1652 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te *Oud-Gastel* en ééne te *Nieuw-Gastel*.

In de weilanden van deze gem. zijn, in het jaar 1748, toen de stilstand van wapenen, tusschen de Franschen en de andere oorlogvoerende mogendheden, alreeds te *Aken* getroffen was, sommige regimenten Staatsche cavallerie, uit de legerplaats bij *Breda* derwaarts trekkende, van 17 Junij tot 14 Julij gekampeerd geweest.

GASTEREN, geh. in *Oostermoederdingispil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Assen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Assen*.

Men telt er 97 h. en 180 inw. Er is 1 winterblyschool, welke gemiddeld door een getal van 22 leerlingen bezocht wordt.

In dit geh. is den 4 Junij 1838 de bliksem geslagen in een huis, dat, met den inboedel en eene nabij staande schuur, geheel in de asch gelegd is.

GASTERNE, oude naam van het voorn. distr. of amb. **GATHERISSEN**, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **GATHERISSE**.

GASTERSCHE-DIEP, riv. in *Noldderdingepil*, prov. *Drenthe*, vloeijende voorbij Gasteren in, en dienende tot voeding van de Drentsche-Aa of het Hoornsche-diep.

GASTHUIS, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **GASTHUIS-HEVEN**.

GASTHUIS, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Bindhoven*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Helmond*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Stiphout*; bestaande uit 2 boerenerven, bewoond door 15 zielen.

Dit geh. wordt in eenen brief, behelzende de bepaling der bevestiging van de grenscheidings van Mierlo, bij JAN I, Hertog van *Brabant*, gegeven, daags na St. Jacobsdag, op den 26 Julij 1292, **GASTHUISVOORT** genoemd.

Er lag vroeger eene boerewoning, het Slotje genaamd, welke, volgens overlevering, behoort heeft aan de Tempeliers, die een klooster gehad hebben bij of omtrent de kerk van Rixtel.

GASTHUIS (OUD-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **GASTHUIS-HEVEN**.

GASTHUIS-BRUGJE, brug in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, over het Hoopje, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Mierlo* en even zoo ver Z. van *Stiphout*. Het is de scheiding tusschen de gem. *Mierlo* en *Stiphout*.

GASTHUIS-HOVEN, ook wel enkel **GASTHUIS** of **OUD-GASTHUIS**, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. O. van *Heerleen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Bemelen*; met 14 h. en 100 inw.

GASTHUIS-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan de Boshuizerpolder, O. aan de Lange-Vliet, Z. en W. aan de Korte-Vliet.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 94 bund. 14 v. r. 19 v. ell., telt ééne boerdertij, en wordt door twee sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en 4 Poldermeesters.

GASTHUISVOORT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GASTHUIS**.

GASTMÜHL, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, arr., kant. en 2 u. W. van *Luxemburg*, gem. *Mamer*.

GAT (HET-), het **GAT-BIJ-RAANSDONK** of **RAANSDONKSCHE-GAT**, geh. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 3 u. N. van *Breda*, kant. en 1 u. N. van *Oosterhout*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Raamsdonk*, eene weinig O. van den straatweg van *Breda* naar *Gorinchem*; met 3 h. en 20 inw.

GAT (HET-BEVERT-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **BEVERT-KIL**.

GAT (BROUWERSHAVENSCH-), seegat tusschen *Schouwen* en *Flakké*. Zie **BROUWERSHAVENSCH-GAT (1)**.

(1) Men zie alle de overige met **GAT** zamenstelde woorden, welke men hier niet vindt, op de woorden van onderscheiding.

GAT (BUIZEN-), inham van de *Noordzee*, aan de Westkust van de prov. *Noord-Holland*, 1 u. N. van Kalandsloog.

GAT (DIEPE-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, gem. *Werkendam*, welke uit de Westkil voortkomt en tusschen den Hardenhoek, den Achterste-Kievitswaard en Happenbennep naar de *Lijnoorden* loopt.

GAT (GROOTE-), water of kreek in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zee-land*, distr. *Sluis*, beginnende aan den Grootendam, bij de stad Oostburg, loopende van daar oostwaarts in de gem. *Schoondijke*, tot het geh. Steenhove, midden door het gedeelte van Prins Willemspolder, genoemd de Brugsche Dijklanden (zie dat art.). Het is ongelijk van diepte, des zomers op vele plaatsen doorwaadbaar, ruim $\frac{1}{2}$ u. lang, bij Oostburg 170 ell. breed, doch wordt oostwaarts op smaller. Het water is brak, even ondrinkbaar voor het vee als voor de menschen. Het bezit eenigermate de eigenschap om de voorwerpen te omkorsten, en als te versteenen. Deze kreek bevat, benevens eenige andere visch, veel smakelijke, maar niet zeer dikke, paling.

Het is een overblijfsel van de Oude Brugsche-vaart of rivier van Oostburg, (zie *BAUSCHER-VAART*) en tot beveiliging van Oostburg van veel belang, kunnende, door inlating van zeewater, veel hooger gezet en verbreed worden, gelijk in 1851 en 1852 geschiedde.

De Belgen werden, bij hunnen aanval op Oostburg, op den 31 October 1850, door dit water verhinderd, hunne benden uit te breiden en de kleine Nederlandsche magt te omsingelen, waardoor dien aanval dan ook mislukte.

GAT-BIJ-RAAMSDONK, geh. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GAT (HET).

GATBROEK, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GREESBROEK*.

GATAK, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamenspanning met de muitelingen, door onze troepen onder de bevelen van den Kapitein TEN HAVE vernield.

GATERNISSE, oudtijds ook GASTERNE geheeten, voorm. vrij uitgestrekt distr. of ambacht, prov. *Zeeland*, *Vierde* distr., dat nagenoeg dezelfde uitgebreidheid besloeg, welke thans wordt ingenomen door den Henricuspolder, de beide deelen van den Prins-Willemspolder, den Oranjepolder, den Mauritspolder, den Zachariaspolder en een deel van den Hoofdplaatpolder.

In de tiende eeuw (A^o. 984) wordt er reeds gesproken van de *villa Isendic*, in pago *Gasterna*, super *fluvium Becarna*. De kerk aldaar was evenwel slechts eene filiaalkerk van Oostburg; want, ten jare 1046, wordt er gesproken van het *altare de Oostburg cum capella ad ipsam respiciente, sita in Isendica*. Tot diezelfde moederkerk behoorden ook, in 1180, reeds de heiligdommen GATERNISSE, *Fulendike* en *Oostmundekapel*. Trouwens het *Castrum Osborgh* wordt, met de *Benno's* moeren en *Combescorren*, als aanwassen van de *PAGUS GASTERNA*, reeds in 959 in de charters genoemd (verg. art. *BAAREN*) en de *PAGUS* werd later het *OOSTBURGER-AMBACHT*.

De *PAGUS GASTERNA* had veel geleden bij den zwaren vloed van 1180. Het verlorene werd wel herwonnen; doch de naam *GATERNISSE* bleef voortaan slechts voor meer beperkten kring in gebruik, als naam van eene op zich zelve staande hooge heerlijkheid, op welke

ook de Gravin JOHANNA VAN *Constantinopel* betrekking had, prijkkende met eene kerk en een kasteel, doch overstelpt bij den vreeselijken vloed van 1577. De kerk stond, blijkens de kaart der limietscheiding van 1664 en die van Moege, even buiten den Noordwestdijk van den Oranjepolder, ten W. van den Rooden hoek, en regtlijnig met die van Oud-IJzendijke en Watervliet, volgens de verklaringen der Landmeters C. VAN HILLER en P. 'T GILDE. Het kasteel lag vermoedelijk niet ver van de tegenwoordige Sasput. De heerl. omvatte derhalve de N. W. gedeelten van Prins-Willem Tweede gedeelte en van den Oranjepolder, en een goed gedeelte van de Zuidgronden in den Hoofdplaatpolder. De in 1577 verlorene gronden werden in 1497 voor een goed gedeelte herwonnen. Blijkens tekere scheiding van tienden, kwestieus tusschen St. Pieter en St. Baafs te Gent, blijkt, dat de heerl. na die herdijking groot was ruim 848 gemeten. Haar bezitter bezat ook het patronaatschap en de auditie van de kerk en den disch te Schoondijke, waarmede zij destijds vereenigd was, alsmede de vrije jagt, vogelarij, visscherij enz. in die gansche parochie; magt om Baljaw, Griffier enz. aan te stellen; hof of wet te maken; regt te doen en meer dergelijke; doch was daarentegen verplicht den Graaf te dienen met twee paarden en honderd een en dertig manschappen.

Deze nicuwe bedijking had evenwel alsmede eenen zwaren strijd met de wateren te verduren. Herhaalde zeeschaden noodzaakten de Inge landen reeds in 1559, om Keizer KARL V te verzoeken, om subsidie of anders bevel aan de IJvewatering en andere polders, om tot onderhoud van hare zeewerken bij te dragen. Zij bezweek eindelijk in 1570. Een gedeelte werd herwonnen in 1617, zoodat er na dien tijd wederom ruim 255 gemeten van overig waren in den Oranjepolder. Een ander gedeelte is met den Prins-Willemspolder beverscht in 1651, en eindelijk ook het overige in 1778, bij de bedijking van den Hoofdplaatpolder. Niet alle deze landen evenwel behoorden tot het leen van GATERNISSE. De baten en lasten, welke aan de vroegere heerl. kwamen, tijdens hare vereeniging met *Schoondijke* (het oude *Vulendijke*), waren verdeeld over en verbonden aan twee onderscheidene leenen, GATERNISSE en *Schoondijke*, welke gezamenlijk verheven werden bij het prinselijk leenhof, de Burgt van Brugge. Beide deze leenen lagen in den veertienden kavel van den *Prins-Willemspolder Tweede gedeelte*. Het eene, groot 8 gem. 8 roeden, had vroeger bestaan uit vier partijen in de oude IJve-Watering; het andere, hetgeen vroeger bestaan had uit twee partijen in genoemde watering, was groot 4 gem. 60 roeden. Beiden te zamen bezaten de bovengenoemde voorregten, doch het eerste moest ter heirvaart dienen » met eenen paarde » van vyf ponden parasyts teinde de palen van den lande van Vlaan- » deren en met tnegentig manscepen dezen leene toebehoorende;” het laatste » met eenen paarde van zeven ponden parasyts telken vermane » en heirvaart gedaan wordende by den Souvereinen Heere met drie » zondaagsche kerkgeboden en met een en veertig manscepen.” Zóó sprak nog de laatste leenbrief, aan HENDRIK VAN CRUYNINGEN JACOBSZ. verleend, in 1789. De Fransche oimwnteling heeft het leenstelsel, ten Z. der Schelde, vernietigd. De goederen behoorden op 1 Januarij 1842 nog aan den Heer C. A. RETHAAN MACANÉ, Wethouder der stad Middelburg enz.; doch zijn sedert, bij verkoop, overgegaan aan den Heer JAKOB HENNEQUIN, Districts-Commissaris te Sluis.

GATERNISSE, hofstede in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*; distr. en 3½ u. N. O. van *Sluis*, arr. en 3 u. Z. van *Middelburg*, kant.

en 1 u. N. O. van *Oestburg*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Schoondijke*, in het oostelijk deel van Prins-Willems-polder, aan den langen Haeremweg, aan de Gaternisse-kreek, niet ver van het geh. Sasput. Zij draagt den naam van GATERNISSE, omdat de beide leenen, van welke in het vorige art. gesproken is, tot haar behooren, en zij dus de kern der aloude beelr. uitmaakt. Zij is groot 29 bund. 41 v. r. 18 v. ell., en behoort thans, met de beide leenen, in eigendom aan den reeds genoemde Heer JAKOB HENRIQUIN; Districts-Commissaris te Sluis.

GATERNISSE-KREEK, water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Schoondijke*, in het *Eerste* deel van *Prins-Willems-polder*, loopende van de Sasput West- en Zuidwaarts, tot aan de door de Gaternisse-weg.

Deze kreek is van veel belang als boezem, om gedurende den vloed der zee, als de sluisen gesloten zijn, het overtollige water op te nemen en vóór de sluis te verzamelen, en het, bij de ebbe, te sneller in zee te ontlasten. Hierdoor heeft daarin ook eene soort van eb en vloed plaats.

GATERNISSE-WEG, meest oostelijke dwarsweg in het *Eerste* deel van *Prins-Willems-polder*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Schoondijke*, loopende van den Nieuwehaven-polder naar den Oranjepolder.

GATINGOLI, stad in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Oostkust, 22° N. B. 141° 32' O. L.

GATINOLI (LIMBO-), d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie LIMBO-GATINGOLI.

GATO, kl. eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, 11° 42' N. Br., 141° 22' O. L.

GAT-VAN-BAKENS (HET) of DE BAKENS, het gedeelte der rivier de Donge, in en boven hare uitmonding tot Geertruidenberg toe, prov. *Noord-Brabant*, onder de gem. *Geertruidenberg* en *Made-en-Drinmmelen*, stortende zich in de rivier de Amer en den Biesbosch uit.

GAT-VAN-BROUWERSHAVEN, zeegat tusschen Schouwen en Flakke. Zie BROUWERSHAVENSCH-GAT.

GAT-VAN-DEN-DORTSCHEN-TOREN, kil in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, onder de gem. *Werkendam*. Zij komt uit het *Gat van Steenenhuisje* en loopt tusschen de Kivitswaard en den Muggewaard door, naar het Gat van den Haan.

GAT-VAN-TER-AA (HET), zeer schilderachtig plaatsje op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, op de grenscheidung van de beelr. *Doerwerth*, waar een beekje al kabbelend van de hoogte vloeit, om zich niet ver van daar in den Rijn te storten.

GAUA, koningr. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie GEA.

GAUMA, voorm. stat., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Utingeradeel*, arr. en kant. *Heerenveen*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Oldaboorn*.

Deze state is thans eene boerenplaats, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte belaat van 38 bund. 58 v. r., en in eigendom bezeten wordt door den Heer ARNOLD ANDREAS, te Boetsterzwag.

GAUW, GAAUW of GAW, in het oud-Friesch *GHAWE*, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*. — Dit d. behoort tot de oudste der provincie. Men telt er 120 inwoners, die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Goinga-Gauw-en-Offingawier*, die hier eene kerk heeft, welke in het jaar 1685 ge-

heel nieuw gebouwd is, ter gedachtenis van welke verbetering men vroeger boven de deur las:

BURMANIA, ANTIQUA DUCENS AB ORIGINE NOMEN,
 AETATIS QUINOS CUM NONDUM IMPLEVERAT ANNOS,
 ZEINO JOACHINUS, GRIETMANNI FILIUS, RUJUS
 FRIELACO SAXO JAGUIT FUNDAMINA TEMPLI.

17 Aug. CID DCCLXXXV.

ZIET ZEINO JOACHIN, DES GRIETMANS KERSTGEBORREN,
 BURMANIAS ZAAET EN KROOST VAN EDEL OUD GESLAGT,
 LEDT, NOG GEEN VLIJF JAAR OUD, AAN DEZIE KEEK EN TOREN
 DEN GRONDVEST, EN HEEFT ZULKS MET FRIESSCHEN STEEN VOLBRAECT.

Dit opschrift is er echter nu niet meer, wel de steen waarop het gestaan heeft, even als een daar boven geplaatste steen, waarop voorheen het wapen der BURMANIA's te zien was, doch én opschrift én wapen sijn in het jaar 1798 weggekapt.

De kerk, welke hier vroeger gestaan heeft, had aan vast inkomen voor den Pastoor 100 goudgulden (180 guld.). De vikarij bedroeg 70 goudgulden (108 guld.). De Proost van St. Janskerk te Utrecht trok van de pastorie 6 postulaatgulden (12 guld.). Er is hier een dikken stompen toren. — De R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Sneek* gerekend.

Dit d. is de geboortepl. van RABBOUD, den veertienden Bisschop van Utrecht, wiens overgrootvader van moederszijde is geweest RABBOUD I, Koning van *Friesland*.

GAUW (DE), landh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Acht-korspelen*, arr. en 5 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en 3½ u. O. ten N. van *Bergum*, ¼ u. Z. W. van *Stroobos*.

GAUW (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, O. van *Gauw*. — Het is eigenlijk een inham van het *Pikmeer*, die door de *Gauwesloot* met het *Tjaardsmeer* in verbinding staat.

GAUWDRIAAN, oude naam van het d. OUD-GOUDRIAAN, in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDRIAAN (OUD-).

GAUWERAK, oude naam van het d. GOUDERAK, in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDERAK.

GAUWE-SLOOT (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, dat uit de *Gauw* voortkomt en eerst met eene oostelijke, voorts met eene noordelijke, dan weder met eene westelijke en eindelijk weder met eene noordelijke rigting naar het *Tjaardsmeer* loopt.

GAVE, voorm. watertje in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

GAVE (OUDE-), water in het *Westerkwartier* der prov. *Groningen*, dat uit het *Lettelberderdiep* voortkomt, en met eenen noordoostelijken loop, ten N. van *Oostwold* naar de *Monniksloot* loopt, met welke vereenigd, zij, onder den naam van GAVE, in eene meer noordoostelijke rigting naar de *Pofferd* loopt, waar zij in de trekvaart van *Groningen* op *Stroobosch* valt. — Dit water is vroeger breeder geweest.

GAW, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GAUW.

GAWEG, GAWEGE of GAWEGEN, geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en 3¼ u. Z. O. van *Goes*, gem. *Waarden- en Valkenisse*, ½ u. O. van *Waarde*; met 10 h. en 78 iaw.

Dit geh. is ontstaan doordien de ingezetenen van Valkenisse, na den watervloed van 26 Januarij 1682, waardoor hun dorp te gronde ging, zich op de noordergrens der heerl. vestigden.

GAWEROE, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

Dit d. werd den 21 April 1828 door de eerste mobiele kolonne, onder bevel van den Luitenant Kolonel *SOLLERWIS*, in de asch gelegd, als zijnde het bekend, dat de muitelingen er buskruid hadden vervaardigd. Door eene hevige uitbarsting, waarschijnlijk het gevolg van buskruid, dat ontvlamde, werd zulks bevestigd.

GAY, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Soela-Besi*, dat tot de *Soela-Eilanden* behoort.

GAYAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GAYKAMA of **GAIKEMA**, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Bergum*, $\frac{1}{2}$ n. Z. W. van *Augustinusga*. Deze state is reeds lang gesloopt.

GAYN (HET), water in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GAZ**.

GAYN-EN-GAASPER-POLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GRIN-EN-GAASPER-POLDER**.

GEAP, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, reg. *Sumadang*. In het begin der vorige eeuw telde het, met *Kadawang* en *Loeroe*, 400 huisgezinnen.

GEBANG of **GABANG**, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. en reg. *Cheribon*.

In dit distr. is den 27 Februarij 1817 een gedeelte van den berg *Lawoer* ingestort, waardoor een kampong en acht huisgezinnen, met omliggende rijstvelden, menschen en vee geheel verzwolgen zijn en de rivier *Tji-diengklat* geheel opgedroogd werd. Er was sedert lang eene roef in dien berg, waardoor zelfs buffels heendrongen, en op welke de regen verder gewerkt en alzoo de geheele afscheuring veroorzaakt heeft.

GEBANG of **GABANG**, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. en 18 palen van *Cheribon*, 204 palen van *Batavia*, en 183 palen van *Samarang*.

GEBANG of **GABANG**, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Baglen*.

Zij wordt uit onderscheidene kleine, alle uit het bezuiden *Sendore* liggende gebergte, voortkomende spranken gevormd. In de beneden- of lage landen komende, is zij al dadelijk vrij breed, doch ondiep, ofschoon voor kleine vaartuigen, eenige weinige palen ver, te gebruiken, en stort zich in de *Groote-Rawa*, naar welke zij vooral in den regenmousson, onberekenbaar veel water afvoert, waarbij zij nog tevens een groot gedeelte der, benoorden dat meer gelegen, lage velden voor eenigen tijd onder water zet.

In het jaar 1836 is nabij de *desa Wawar*, res. *Baglen*, het graven van een afleidingskanaal ondernomen van een uitgestrekt meeras naar die rivier, waardoor ongeveer, 12,000 bouw land aan de teelt van rijst is dienstbaar gemaakt.

GEBJOK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Soerakarta*.

GEBROEK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Baglen*. — Dit d. telde in het begin der vorige eeuw, met het d. *Maribon*, 300 huisgez.

GEBROECK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Roermonde*, gem. *Herkenbosch-en-Melich*, 40 min. Z. O. van *Herkenbosch*, waartoe het behoort; met 38 h. en 143 inw.

GEBROEDERS, naam welke men wel eens geeft aan de bergen *SORBERG* en *SEBOSO* in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie *SEBOSO* en *SORBERG*.

GEBROEDERS (DRIE), drie eil. in *Oost-Indië*. Zie *DRIE-GEBROEDERS*.

GEBROEDERS (DRIE), plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *DRIE-GEBROEDERS*.

GEBROEDERS (TWEË), twee eil. in *Oost-Indië*. Zie *TWEË-GEBROEDERS*.

GEBROEDERS (TWEË), verl. koffijpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *TWEË-GEBROEDERS*.

GEBROECK, geh. in *Opper-Gelder*, amt *Montfoort*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van *Roermonde*, gem. en 10 min. ten Z. van *Echt*; met 30 h. en 150 inw.

GEBROECK, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Roermonde*, gem. en 20 min. ten Z. van *Maasniel*; met 35 h. en 190 inw.

GEBROECK, b. in het voorm. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*, arr. en 6 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Sittard*, gem. en 25 min. W. van *Susteren*.

Het maakt een gedeelte van het geh. *Bakhoven-en-Gebroek* uit en telt 15 h. en 100 inw.

GEBROECK, bazar of marktplaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Batavia*, in het *Zuiderkwartier*, tot het landgoed *Simplicitas* of *Lebak-Boeloes* behoorende. — Deze bazar is den 27 Maart 1781 opgericht.

GEBROEK (BAKHOVEN-EN-), geh. in het voorm. hert. *Gulik*, prov. *Limburg*. Zie *BAKHOVEN-EN-GEBROEK*.

GECOMBINEERDE-BUITENPOLDER-VAN-ENGELLEN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN, pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ENGELLEN-VLIJMEN-EN-HEDIKHUIZEN (GECOMBINEERDE-POLDER-VAN-)* (1).

GEDAK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, ads. resid. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

GEDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sumatra*, aan de westkust van dit eiland, in de *Menangkabawsche Bovenlanden*, distr. *Mandagelang*.

Den 7 October 1839 werd de Luitenant *STENHART*, op eenen togt, die hij, vergezeld van een aantal *Mandahelingsche* Hoofden en van eenige hulptroepen van *Kotta-Nehan*, naar *Kotta-Gedang* deed, bij eene ontmoeting met zekeren *SOSTAN MENKOSTORA*, broeder van den overleden Regent van *Mandaheling*, die eenige Voorvechters bij zich had, door den *Radja* van *Layang* vermoord.

GEDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Rembang*, met een graf dat door de *Indianen* voor heilig gehouden wordt.

GEDANG (BOKKIT-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sumatra*, in de *Menangkabawsche Bovenlanden*.

GEDÉ, bij sommigen ook *GEZE* gespeld, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, van de res. *Buitenzorg* zich door de *Preanger-*

(1) Alle de eveneens met het woord *GECOMBINEERDE* beginnende namen, roeke men op de woorden van onderscheiding.

Regentschappen en de res. Cheribon tot aan Tagal en Bamjoemas uitstreckende, tusschen welke beide laatste resid. zij de grensscheiding uitmaakt. — De hoogste toppen zijn: de Gedé of Sedaratoes, de Gammoerop, de Mandalawingi, de Pangoerangoe en de Tagal.

GEDÉ, GEDER, DEDÉ of SEDARATOES, berg in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, in de Preanger-Regentschappen, de zuidelijkste top van het gebergte GEDÉ, die voor een der hoogste bergen van Java mag gehouden worden, volgens eene berekening van den Hoogleraar RINWARD, gegrond op de, met den barometer, gedane waarnemingen, den graad van warmte van het kokende water enz., bedraagt de hoogte van dezen berg 2766 ellen of 9075 Eng. voeten. De hoogste stand van den thermometer was, op den middag, 71°, en de laagste, voor zonsopgang, tusschen de 46 en 47° FAHRENHEIT. Dit verheven toppunt is geheel met bosch en gewassen, in eene diepe plantenaarde staande, overdekt, uitgezonderd een gering gedeelte der noordelijke meer steile zijde, alwaar eenige rijen van over elkander staande basaltkolommen te voorschijn komen.

Groote dikke bosschen en hooggeboomte, in soort zeer onderscheiden, doch waaronder de hooge, hechte stammen van den Rasamala en vele soorten van vijgeboomen bijzonder uitstekend, kenschetsen de middelbare hoogte van dezen berg en den vruchtbaren grond aldaar; doch op eene hoogte van omtrent 5000 Eng. voeten ontwaart men nauwelijks meer een der gewassen, die in het lagere land gemeen zijn. Het hooge hout blijft ook nu nog, bij het verder opklimmen, lang voortduren, en de verscheidenheid der gewassen schijnt ook nog eenen geruimen tijd eerder toe- dan af te nemen, doch de gemelde gewassen worden, al meer en meer, door anderen van eenen geheel verschillende vorm vervangen, en het is vooral op eene hoogte tusschen 5000 tot 7000 voeten, dat de luchtgesteldheid tot het voortbrengen der grootste verscheidenheid van gewassen meest geschikt schijnt te zijn, zoodat een kruidkundige aldaar overvloedige stoffe tot waarnemingen zoude vinden, alsoo een groot gedeelte dezer gewassen nauwelijks of in het geheel nog niet bekend is. Boven de gemelde hoogte tot op den top van den berg verandert de gedaante der planten al meer en meer; het meeste hout groeit krom en kreupelachtig, is even als de grond dik met mos overdekt, heeft kleine, stijve, drooge bladeren, en op of onstreeks den top van den berg vindt men een groot aantal gewassen, welke niet dan aan andere geheel verschillende landstreken, als aan het Alpisch gebergte, zelfs aan de koudere luchtstreken van Europa, aan China, Japan en Nieuw-Holland eigen zijn.

Den 12 November 1841 heeft de GEDÉ meer dan gewoonlijk en vrij beduidend gebrand, hetgeen niet alleen in de Preanger-Regentschappen maar ook te Buitensorg opgemerkt is geworden. Ter laatstgemelde plaats viel zelfs eene ligte zoogenaamde aschregen. Alhoewel zich geen vuur vertoonde, liet de zware rook, welke onophoudelijk uit den krater opsteeg, geen twijfel over ten aanzien der buitengewone werking, waarin de berg verkeerde. Dit natuurverschijnsel, heeft zich den 14 daaraanvolgende met vermeerderde kracht herhaald. Te Patjet, tien palen van Tjanjor, werden toen vlammen gezien en weder slagen gehoord, even als twee dagen te voren.

GEDE (NOESA-), eil. in Oost-Indië, in den Sundaschen Archipel. Zie KEMBANG'AN-NOESA.

GEDÉH, berg in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GEDÉ.

GEDEK (BODJONG-), landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*. Zie *BODJONG-GEKER* (1).

GEDMERA WOLDE, naam, onder welken het d. *GARNERWOLDE*, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, in eenen brief van het jaar 1501 voorkomt. Zie *GARNERWOLDE*.

GEDOENDANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*, resid. *Soerakarta*.

GEDONG-BADAK, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*. Zie *BADAK-GEDONG*.

GEDONG-KERBO, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GEDONG-KWALI, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*, op den linkerover van de *Bogowonto*.

In de maand Julij 1829, werden de munitelingen, welke zich aldaar genesteld hadden, door den Luitenant *KESSELBART VAN BEVERVOORDEN* met dat gevolg aangetast, dat zij in allerijl de vlugt moesten nemen, met achterlatting van de gezadde paarden der Hoofden, benevens verscheidene wapenstukken.

GEDONGLEGI, distr. en d. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*. Zie *GONDANGLEGI*.

GEDOUNONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundische eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

GEDULD of LIEDELIJKHEID, kl. fort in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, in *Fantes*, distr. *Acron*. — Het werd in 1811 door eenen Negervorst verwoest.

GEFFSWERR of *GEFFSWERK*, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. ten Z. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Delfzijl*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Farmsum*, waartoe het behoort.

GEELMUIJEN, naam, onder welken het plattelandstadje *GEERHOUDE*, in *Zelland*, prov. *Oeverijssel*, wel eens voorkomt. Zie *GEERHOUDE*.

GEELBROEK, groote uitgestrektheid wild kreupelhout, en laag natuurlijk groenland, prov. *Drenthe*, tusschen *Assen*, *Beilen* en *Rolsde*. — Het beslaat eene oppervlakte van 44 bund.

GEELDORP, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GEEDROE*.

GEELE-TEKN, naam, welken de landlieden doorgaans geven aan den pold. *GALATHÉ*, op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*. Zie *GALATHÉ*.

GEELTJENS DORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie *GEELTJENS DORP*.

GEENEIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, kw. *Peelland*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Helmond*, gem. en 5 min. W. van *Stiphout*.

GEENHOVEN of *GEENHOVEN*, ook *GEENHOUWEN* en *GEENHOUWEN* gespeld, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Dorde* distr., arr., kant. en 2 u. Z. van *Eindhoven*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Valkenswaard*; met 35 h. en 245 inw.

GEER (DE), streek lands in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *VALE-GEER (DE)*.

GEER (DE), buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Utrecht*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *IJsselstein*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Jutphaas*, langs den straatweg van *Utrecht* naar *Jutphaas*.

(1) Eveneens toek men de woorden met *GEKER* zamengesteld, op de woorden van onderscheiding.

Dit buit. beslaat met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van 12 bund. 41 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. L. W. Baron DE GEEA, Ambachtsheer van het Over- en Nedereind van Jutphaas, Griffier van de Tweede Kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage.

GEER (DE), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 2 u. Z. W. van *Loenen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Oudhuizen*; met 10 h. en 70 inw.

GEER (DE), kanaal in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, dat reeds in oude tijden gegraven is, en de landscheiding tusschen Oudhuizen aan de eene zijde, en Spengen, onder Kockengen, aan de andere zijde uitmaakt; terwijl het den Amstel met het Byleveld vereenigt.

GEER (DE), voorm. adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie HUBERTONNET VAN WULVEN (St).

GEER (DE) OF DE GEERES, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Loerdom*; palende N. aan de Oude Way, O. aan de Culenborgsche-Vliet, waardoor hij van Gelderland gescheiden wordt, Z. aan Acquoy, W. aan den Diefdijk, die hem van Nicuw-Schaayk en het Kortgerecht scheidt.

GEER (DE VRIJE-), streek lands in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie VRIJE-GEER (DE).

GEERAARDSBERGEN, naam, onder welchen de heerl. 's HERAARTSBERGEN, in den *Crimpenewaard*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens voorkomt. Zie HERAARTSBERGEN ('s).

GEERARD-DE-MOORS-POLDER, pold. in *Staats-Flaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GERARD-DE-MOORS-POLDER.

GEERDINK-ZIJT, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Almelo*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Enschede*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Lonneker*.

GEERE-EN-ZIJDEPOLDER (GECOMBINEERDE-), pold. in den *Crimpenewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Ouderkerk-aan-den-IJssel*; palende N. W. aan den *Ueseldijk*, N. O. aan den *Krommepolder*, Z. O. aan den *Boezem*, Z. W. aan de *Smallekade*.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 1075 bund., telt 17 boerdertjen, en wordt door eene sluis op den *IJssel* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout en Waardslieden.

GEEREN (DE), pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GEEA (DE).

GEERENSTEIN, geh. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GEERENSTEIN.

GEERENSTEIN, buit. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie GEERENSTEIN.

GEERENSTEIN (HET HUIS), adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GEERENSTEIN (HET HUIS).

GEEREPOLDER OF GEERAPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; palende N. aan den *Rijnburgerpolder* en den *Oostburgsche-polder*, O. aan den *Rietveldsche-polder*, Z. aan den *Boter- en Ambachtspolder*, W. aan den *Katjes of Gemeenewegspolder*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 225 bund. 66 v. r. 30 v. ell., en wordt door eene sluis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Poldermeesters.

GEERESTEIN, **GEERESTEIN** of **GEERSTEIN**, geh. in *Emland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en 10 min. N. van *Woudenberg*.

Dit geh., hetwelk vroeger een afzonderlijk gereg. uitmaakte, was vóór 1614 vereenigd met *Woudenberg*, en heete het Nieuwe gereg. en *Woodenberg* het Oude. In dat jaar werd het aan Jonker **ARENT VAN ZUYLEN VAN NYVELD**, als eene afzonderlijke ambachtsheerlijkheid, ter leen gegeven door de Staten, terwijl, in hetzelfde jaar, *Zuiderbroek* daarbij gevoegd werd. Het telt 30 h., bewoond door 41 huisgez., uitmakende eene bevolking van 170 inw. Men heeft er de ridderhofstad *Het Huis Geerestein*.

GEERESTEIN, buit. in den *Tislerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GEERSTEIN**.

GEERESTEIN (HUIS), **GEERESTEIN** of **GEERSTEIN**, ridderhofst. in *Emland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en 10 min. N. van *Woudenberg*, in het geh. *Geerestein*.

Deze ridderhofst., waartoe, volgens de oude brieven, onder anderen, de grove en krijtende tienden onder het *Leusder Hertveld*, *Zayrbroek*, en de smalle tienden van *Leusden*, *Veldorp* en *Leusderbroek*, behooren, is eene der fraaiste en gemaklijkste lustplaatsen der provincie *Utrecht*, zoo uit hoofde van het prachtig nieuwerwets, in het jaar 1834, bijna geheel herbouwd heerenhuis, als van wege de sierlijkheid en uitgestrektheid der plantaadje. Het gebouw, hetwelk uit drie verdiepingen, allen met schuiframen voorzien, bestaat, pronkt inzonderheid, met eene bij uitstek fraaie frontespie met het wapen van *Geerestein*. In het midden, boven die frontespie, zag men vroeger een borstbeeld van *Diana* en ter wederzijden daarvan, twee vazen, doch dese zijn bij den herbouw in het jaar 1834 weggenomen. Men gaat op het voorplein door een ijzeren hek, en vindt, eer men in het huis treedt, de stallingen ter regter- en ter linkerhand. **GEERESTEIN** was reeds voor het jaar 1400 bekend en, zoo men meent, bezeten door een geslacht van dien naam, waarvan eene erfdochter **GIBBERTA VAN GEERESTEIN** genoemd, het huis zou overgebragt hebben in het geslacht der Heeren van **ZUYLEN VAN NYVELD**. Wat hier van zij, zeker is het, dat **STEVEN VAN ZUYLEN VAN NYVELD** in het jaar 1477, door **DAVID VAN BOURGONDIË**, den vijf en vijftigsten Bisschop van *Utrecht*, daarmede is beleend geworden. In het geslacht van dien Heer is het gebleven tot in het jaar 1648, wanneer het, bij den dood van **MARGARETHA VAN ZUYLEN VAN NYVELD**, **VROUWE VAN JAN VAN DE VEST**, gekoimen is aan hare dochter **TREODORA VAN DE VEST**, gehuwd aan **JASPER VAN LIJNDEN**. Zij liet het, bij haar overlijden, na aan haren zoon **STEVEN VAN LIJNDEN**, wiens weduwe **ANNA MARIA DE MARRE**, in het jaar 1711, de beleening ontving. Door het huwelijk van hare dochter met Jonkheer **JAKOB HENDRIK, Graaf van RECHTEREN, Heer van Westerveld**, is het vervolgens aan dien Heer gekomen, en, door hem, overgedragen op zijnen zoon, **ADOLF HENDRIK, Graaf van RECHTEREN**, die er in het jaar 1763 mede beleend werd. **GEERESTEIN** behoort onder die hofsteden, welke, in het jaar 1836, door de Staten, voor riddermatig zijn verklaard.

Deze ridderhofstad wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer **HENDRIK DANIEL HOORT**, Ambachtsheer van *Woudenberg en Geerestein*, tevens Heer van *Groenwoude*, woonachtig te *Amsterdam* en des zomers zijn verblijf houdende op **GEERESTEIN**. Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, uitmakende de voorm. ambachtsheerl. *Geerestein*, eene oppervlakte van 260 bund. 57 v. r. 15 v. ell.

Wegens dit huis, dat aan de prov. Utrecht leenreërig was, zijn drie Heeren uit het geslacht van van ZUILEN van NYVELD, en twee uit dat van van LIJNDE, in het lid der Edelen en Riddereschappen beschreven geweest; namelijk, in het jaar 1582, Jonkheer JACOB van ZUILEN van NYVELD tot HORVELAKEN; in het jaar 1597, Jonkheer JACOB van ZUILEN van NYVELD tot HORVELAKEN; in het jaar 1606, Jonkheer ARNOLD van ZUILEN van NYVELD; in het jaar 1642, Jonkheer JASPER van LIJNDE, en in het jaar 1695, Jonkheer STEVEN van LIJNDE.

GEERESTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Woudenberg*; palende N. aan de heerl. Leusden, O. en Z. aan Woudenberg, W. aan Woudenberg en Leusden.

Deze heerl. bevat de geh. Geerestein, Zuidbroek en *Neder-Ekeris*, beslaat eene oppervlakte van 580 bund. 90 v. r. 75 v. ell., telt 35 h., bewoond door 46 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die allen herv. zijn, bestaan vinden in tabaksteelt en landbouw.

De inw., die allen herv. zijn, behooren tot de gem. van *Woudenberg*. — De heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den voorsz. Jonkheer HENDRIK DANIEL HOOFD.

GEERPOLDER, pold. in den *Crimpenewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Ouderkerk-aan-den-IJssel*; palende N. W. aan den IJsseldijk, N. O. aan den Krommepolder, Z. O. aan de Loet, Z. W. aan den Zijdepolder.

Deze pold., telt 14 boerderijen en wordt door twee sluizen op den IJssel, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Schout en Waardslieden.

GEERPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Voorburg*, gedeeltelijk gem. *Stompwijk-Willem-Leydschendam-en-Tedingerbreek*, gedeeltelijk gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den Ommedijksche-watering, O. aan de Noordsche-vliet, Z. aan Soetermeer, W. aan den Blankaarts-polder.

Deze pold. bevat 2 kleine boerderijen, en wordt, met onderscheidene andere polders, door vijf sluizen op den Rijn van het overtollige water ontlast.

GEERPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Geerpolder*.

GEERPOLDER, pold. in de *Vijf-Heeren-landen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GEM.* (Dz).

GEERSBERGEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GEERSBERGEN*.

GEERSBROEK, in de wandeling meestal *GADTBOEK* genoemd, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 1½ u. Z. van van *Breda*, kant. *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, 1 u. Z. O. van *Ginneken*, waartoe het behoort; met 52 h. en 160 inw.

GEERSDIJK of *GEOLVADIJK*, heerl. in *Noord-Beveland*, prov. *Zee-land*, arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gem. *Wisscherke-Geersdijk-'s Groenboek-en-Kampens-Nieuwland*; palende N. aan de heerl. *Wisscherke*, O. aan de heerl. *Kortgene*, Z. aan de *Schorren tegen de Zuidvliet*, W. aan de heerl. *Oud-Kampen en Soelekerke* en de heerl. *Nieuw-kampen*.

Deze heerl. bestaat uit den *Goerdijksche-polder*, benevens gedeelten van den *Toren-polder*, den *Kammerland-polder*, en den *Heer-Janspolder*, en bevat het geh. *Geersdijk* en eenige verstrooid liggende huizen. — Zij beslaat eene oppervlakte van 290 bund. 79 v. r.,

men telt er 30 h., bewoond door 40 huisgez., uitmakende eene bevolking van 200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl men er ook twee kapitalen, in het jaar 1836 gebouwde, meestoven heeft.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Wissekerke en-Geersdijk c. a.* — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten te *Wissekerke* onderwijs.

Deze heerl., welke reeds in 1214 voorkomt, werd op den 5 November van het jaar 1830 geheel overstroomd, waarbij het toenmalige dorp van dien naam verwoest werd. Een gedeelte der gronden is later wel weder beverscht, maar de plaats heeft nimmer weder eene eigen kerk verworven, en is slechts een geh. gebleven. Dit gehucht ligt $2\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van Goes, $\frac{1}{2}$ u. W. van Kortgene.

GEERSDIJK of GEERSDIJKSPOLDER, pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Kortgene*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland* en voor een seer klein gedeelte gem. *Kortgene*; palende N. W. aan den Torenspolder, N. aan den Wissekerkspolder, O. aan den Oud-Kortgenepolder, Z. O. aan den Westpolder en de Schorren tegen de Zuidvliet, Z. aan dezelfde Schorren, Z. W. aan den Heer-Janspolder, W. aan den Kamperlandpolder.

Deze pold., welke in het jaar 1850 ondergevoloed en in het jaar 1665 weder beverscht is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 260 bund. 79 v. r. 95 v. ell., alles schotbaar land, waarvan 259 bund. 79 v. r. 95 v. ell., onder de gem. *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland* en 1 bund. 66 v. r., onder de gem. *Kortgene*, telt 30 h., waaronder 5 boerderijen, als 26 h. en 4 boerderijen onder *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*, en 4 h. waaronder 1 boerderij, onder *Kortgene*, en wordt door ééne sluis van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénen Dijkgraaf, éénen Gezwoorenen en éénen Penningmeester.

GEERSDIJKSCHE GAT, of GEERSDIJKSCHE VLIET, water in het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Het is een overblijfsel van den *Wijsvliet*, welke vóór eeuwen dáár stroomde en waarvan nog overblijfselen zijn. Het begint van een dwarsslotje benoorden Geersdijk; loopt door het geh. van dien naam en door de zanden of schorren, welke ten Zuiden liggen; terwijl het zich in de *Zuidvliet* ontlast. Dit gat loopt in den zomer geheel droog.

GEERSDIJKSCHE-POLDER, pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie GEERSDIJK.

GEERSDIJKSCHE-VLIET, water in het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie GEERSDIJKSCHE-GAT.

GEERSTENPOLDER, naam, welken de landlieden veelal geven aan den *GERAARD-DE-MOORSPOLDER*, in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie *GERAARD-DE-MOORSPOLDER*.

GEERSTENPOLDER, onderdeel van het *Oude land der Watering van Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie *KADZAND*.

GEERT-DE-MOORSPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie *GERAARD-DE-MOORSPOLDER*.

GEERTRUID (ST.), d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GEERTRUIDE (ST.).

GEERTRUIDA (ST.), voorn. kloost. in 's *Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GEERTRUIDA-KLOOSTER (ST.).

GEERTRUIDA (ST.), d. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GEERTRUIDE (ST.).

GEERTRUIDA-ELIZABETH, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Vreedenburgervaek*, ter rechterhand in het opvaaren; palende bovenwaarts aan de katoenplant. de Zwarigheid, benedenwaarts aan de verl. plant. *Mijn-Zorg*; 1000 akkers groot.

GEERTRUIDA-KLOOSTER, voorm. klooster in *Amsterdam*, prov. *Noord-Holland*, op den *Nieuwezijds-Voorburgwal*, bij de *Dirk-van-Hasselsteeg*.

Het was een oud, vierkant, niet groot gebouw, ten O. tegen het Lieve Vrouwe-gasthuis aanpalende, en zich langs den gezegden burgwal tot aan het St. Geertruidasteegje uitstrekkende. Het had tot lichtschepping eene open binnenruimte en zag voorts op onze Lieve-Vrouwenparochie-kerkhof uit. Het kerkje in het N. is nog aanwezig, doch tot suikerbakkerij ingerigt, even als een gedeelte van het klooster. Het overige is in burgerwoningen veranderd; terwijl men er eenen doorgang tot aan den Nieuwen-dijk doorgetrokken heeft, de Nieuwstraat genaamd.

GEERTRUIDA-KLOOSTER (St.), voorm. kloost. te 's *Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, bij de *Orten-binnenpoort*.

Het was gesticht omtrent het jaar 1449, eerst voor Nonnen van de orde van St. DOMINICUS, die naderhand den regel van St. AUGUSTINUS hebben aangenomen. De eersten onder haar waren van *Maaseyk* gekomen. De Kanonikessen waren altijd van hoog adellijk geslacht, en onder haar ook sommige van de eerste huizen van Nederland. In de kerk van dit klooster werd een beeld van de H. *Maagd MARIA* geëerd, dat, naar men wil, door een wonderwerk, voor het vuur was bewaard gebleven. Na de verovering van 's *Hertogenbosch*, moesten de geestelijke dochters, gelijk die van andere kloosters uitsterven, en op deze voorwaarden alleen mochten zij in haar klooster verblijven. Zij hebben nochtans aldaar blijven bestaan tot omtrent het jaar 1705, wanneer zij geheel zijn vernietigd.

De gebouwen van dit klooster zijn thans ingerigt tot wonhuizen, en de kerk is bij de *Waalische gem.* in gebruik.

GEERTRUIDA-KLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Hoorn*, prov. *Noord-Holland*, in de *Gouw*, thans de *Nieuwstraat*. Het werd in het jaar 1404 gesticht. De gebouwen zijn thans ingerigt tot wonhuizen.

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of *St. GEERTRUI-POLDER*, pold. in *Staatst-Vlaanderen*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Slaeis*, gem. *Biervliet*; palende N. en N. O. aan den *Groote-Zoutenpolder* en den *Kleine-Zoutenpolder*, O. aan den *Brilspolder*, Z. aan den *Mariapolder* en den *Biervlietsche-Oranjepolder*, W. aan den laatstgenoemde.

Deze pold., welke denkelijk in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 105 bund. 41 v. r. 90 v. ell., bijna alles schotbaar land; telt 8 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt langs eenen gemeenen watergang, met en langs den *Kleine-Zoutenpolder* en den *Groote-Zoutenpolder*, door eene sluis, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester* of *Ontvanger-Griffier*.

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of *St. GEERTRUI-POLDER*, pold. op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Tholen*, gem. *Scherpenisse*; palende W. en N. aan de *Pluimpot*, O. aan den *Polder van Westkerke*, Z. aan de *Schorren* tegen de *Ooster-Schelde*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 65 bund. 92 v. r. 40 v. ell., alles schotbaar land, en wordt door eene sluis, op den *Westkerksche-polder*, van het overtollige water ontlast. Hij behoort tot de watering van *Scherpenisse* c. a., welke onder het be-

stuur staat van éenen Dijkgraaf, twee Gerworenen en éenen Penningmeester.

GEERTRUIDE (ST.), gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en kant. *Maastricht* (6 k. d., 11 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Gronsveld, O. aan Gulpen, Z. aan Mheer, Mesch en de Belgische gem. 's Graven-Vouren, W. aan Eysden-Breust-en-Oost.

Zij maakte vroeger een gedeelte van de thans niet meer afzonderlijk bestaande gem. *Breust* en *Eysden* uit, welke beide gem., in het jaar 1828, in de gem. *Eysden-Breust-en-Oost* bijeen gevoegd zijn, als wanneer de gedeelten, die thans de gem. *St. Geertruide* uitmaken, daarvan zijn afgescheiden. Deze gem. bevat het d. *St. Geertruide*, de geh. *Breusterbosch*, *Libeek* en *Moerslag*, benevens gedeelten van het d. *Ekkelrade* en van het geh. *Herkenrade*, beslaat eene oppervlakte van 914 bund. 45 v. r. 75 v. ell., en telt 170 h., bewoond door 178 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. *Maastricht*, behoort, en in deze gem., eene kerk te *St. Geertruide* heeft, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden. — Men heeft in deze gem. ééne school, te *St. Geertruide*.

Het dorp *St. Geertruide*, *St. Geertruid* of *St. Geertruida*, in het *Fr. St. Geertruid*, ligt $1\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Maastricht*, 2 u. Z. ten W. van *Valkenburg*. Het wordt ook *Eysden-op-den-Berg* genoemd, als zijnde op eene hoogte gelegen, en ter onderscheiding van het d. *Eysden*, waarmede het onder dezelfde heerl. *Eysden* behoort. — Men heeft er, in de kom van het dorp, 80 h. en 250 inw.

De kerk, aan de *H. Geertruida* toegewijd, is in het midden der vorige eeuw van eenen toren voorzien. Tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden, was de Hervormde Predikant van *Eysden* gehouden 's jaarlijks eenmaal in dit dorp te prediken.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 50 leerlingen bezocht.

Bij eene deeling, aangegaan te 's Gravenhage, den 26 December 1661, tusschen *Filips IV*, Koning van *Spanje*, en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, viel *St. Geertruide*, alhoewel niet bij het verdrag genoemd, aan de Staten-Generaal.

GEERTRUIDENBERG, dek. in het apost. vic. gen. van 's *Hertogenbosch*, met ruim 25,000 zielen.

Men telt er de volgende 15 pastorfjen, als: *Baardwijk*, *Drunen*, *Geertruidenberg*, *Den-Hoek*, *Loon-op-Zand-Straatskwartier*, *Loon-op-Zand-Vaartkwartier* (*Kaatsheuvel*), de *Made*, *Nieuwkuik-en-Onsenoort*, *Raamsdonk*, *Waalwijk*, *Waspijk*, *Zevenbergen* en *Zwaluwe*. — Men heeft er 13 kerken, bediend wordende door 13 Pastoors en 10 Kapellanen.

GEERTRUIDENBERG, kerk. ring, prov. *Noord-Brabant*, klass. van *Breda*.

Men telt er 2300 zielen, in de volgende 8 gem.: *Geertruidenberg*, *Dongen*, *Ter-Heyden*, *Made-en-Drimmelen*, *Moerdijk*, *Oosterhout*, *Hooge-Zwaluwe* en *Lage-Zwaluwe*. Deze gem. hebben 9 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 8 Predikanten.

GEERTRUIDENBERG, heerl., prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*.

Zij ligt ten N., met de stad *Geertruidenberg*, aan *Stanthazen*; zelfs zijn er twee bolwerken der stad op den grond van dit ambacht

gebouwd. Ten O. wordt zij van de heerl. Raamsdonk afgescheiden door de riv. de Donge. Ten Z. of Z. O. grenst de heerl. Geertruidenberg aan de bar. van Breda en ten W. aan de heerl. Hooge-en-Lage-Zwaluwe. Deze heerl. bestaat in de stad van dien naam en een grondgebied daar buiten, waaronder ook het voormalig ambacht van de Made begrepen is, bevat alzoo de gem. Geertruidenberg en een gedeelte van de gem. Made-en-Drimmelen.

De Herv. maken de gem. van Geertruidenberg en Made uit. — De R. K., van welken men er 2600 telt, onder welke 1800 Communicanten, vormen de par. Geertruidenberg en Made, behoorende tot het dek. *Geertruidenberg*, in het apost. vic. van 's Hertogenbosch. — Men heeft in deze heerl. 5 scholen.

De heerl. GEERTRUIDENBERG, was eertijds een gedeelte van het oude graafs. *Strijen*. Heer WILLEM VAN DUIVENVOORDE, bastaardzoon van AERT VAN DUIVENVOORDE, uit den huize VAN WASSEHAAR, kocht haar, of, gelijk andere melden, verkreeg van WILLEM III, *Graaf van Holland*, het burggraafschap van GEERTRUIDENBERG, met de wedde en heerl. der stede in het jaar 1319. Hij, hoewel gehuwd met de dochter des Heeren van Vianen, had bij zijn afsterven geene wettige kinderen, maar eenen bastaardzoon mede WILLEM VAN DUIVENVOORDE geheeten. Deze, die tot het jaar 1400 leefde, bood zijnen neef AERND VAN DUIVENVOORDE aan, hem erfgenaam te maken van zijne goederen, indien hij hem vergunnen wilde, de volle wapenen van DUIVENVOORDE te voeren, sonder teeken van bastaardij, hetwelk Heer AERND hem weigerde. Hierom maakte hij het meerendeel zijner nalatenschap aan zijnen neef JAN VAN POLANEN, en het overige aan eenige godshuizen. Door het huwelijk van JOHANNA VAN POLANEN, met ENGELBERT, Graaf van *Nassau*, in het jaar 1404, kwam de heerl. van GEERTRUIDENBERG in het huis van *Nassau*, waarin zij verbleef tot in het jaar 1544, toen REINIER VAN CHALONS, Prins van *Oranje*, Graaf van *Nassau*, bij zijn kinderloos overlijden, deze, als mede zijne andere heerl., vermaakte aan WILLEM I, Prins van *Oranje*, Graaf van *Nassau*, wiens mannelijke nakomelingen haar bezeten hebben tot in het jaar 1702 toen zij, na het kinderloos overlijden van WILLEM III, Prins van *Oranje*, gekomen is aan zijnen Neef JAN WILLEM FRISO, van wien onze tegenwoordige Koning in rechten lijn afstamt, zoo dat de heerl. GEERTRUIDENBERG thans tot de domeinen van het huis VAN NASSAU behoort.

GEERTRUIDENBERG, gem. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout* (14 m. k., 9 s. d.); palende N. aan den Biesbosch, O. aan de gem. Raamsdonk, Z. aan Oosterhout, en W. aan Made-en-Drimmelen.

Deze gem. bevat de stad Geertruidenberg, benevens het gek. Statendam en eenige verspreid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 1536 bund., telt 326 h., bewoond door 374 huisgeen., uitmakende eene bevolking van 1630 inw., onder welk getal echter het garnizoen, 180 man sterk, niet begrepen is. Het meerendeel der inw. vindt zijn bestaan in den kleinhandel, en binnen de stad vooral in de vertering van het garnizoen.

De Herv., die hier ruim 700 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Geertruidenberg*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HUIJBERGUS CORNELIA WALSBERG, die hier van Cillaarshoek geleend was, en in het jaar 1574 alhier overleed; waarna men CHRISTIANUS SEMPIUS VENLOO van Dordrecht leende. Nadat deze, in het zelfde jaar, naar Dordrecht was

verug gekeerd, werd LEVINUS VAN DEN BORRE, in 1575, de eerste vaste Predikant in de gem. van GEERTUIDENBERG, waar hij verbleef tot zijn vertrek naar Schoonhoven in 1589. In het jaar 1658 toen SAMUEL EVERMARTIUS in deze gem. het leeraarambt waarnaam, werd PETRUS OSNORMIUS, hem als tweeden Predikant toegevoegd, en sints dien tijd is de gem. van GEERTUIDENBERG steeds door twee Predikanten bediend geweest, tot op het vertrek van MARINUS JOHANNES VAN NIEWEGEN naar Vlissingen, in het jaar 1806, toen er geen tweede Predikant meer be-roepen werd, daar, bij dekreet van den Koning van Holland, van 25 September dienszelfden jaars, de tweede Predikantsplaats bij deze gem. werd afgeschafte en de geheele dienst, met afschaffing van alle weekbearten, aan den toenmaligen Predikant opgedragen. Onder de Predikanten welke hier het Evangelie verkondigd hebben, vindt men vermeld den Nederdeutschen dichter IZAAK VAN NUTZENBURG, die mede een beschrijving van GEERTUIDENBERG heeft uitgegeven.

De R. K., van welke men er ruim 1500 telt, onder welken 900 Communicanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van 's Hertogenbosch, dek. van GEERTUIDENBERG, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. — De Isr., die hier 30 in getal zijn, behooren tot de bijkerk van Oosterhout. — Er zijn in deze gem. 4 scholen.

De stad GEERTUIDENBERG of GEERTUIDENBERG, eertijds St. GEERTUIDENBERG, in het Lat. MONS SANCTE GERTRUDIS, en in de wandeling, kortheidsalve, DES BERG genoemd, ligt 3 u. N. O. van Breda, 1 u. N. ten W. Oosterhout, 51° 42' 3" N. Br., 22° 31' 40" O. L., aan de landzijde, in een vlak en laag land, aan den anderen kant, ten O. loopt de riv. de Donge, ten N. heeft zij op eenen kleinen afstand den Biesbosch, met een klein gedeelte van Standhazen tusschen beiden. Deze wateren hebben ebbe en vloed, waardoor de stad tweemaal 's daags met versch water bespoeld wordt. Dit, en de zoetheid der rondom gelegene gronden, maken het tot eene gezonde plaats, die in zichzelve luchtig betimmerd is, met ruime tuinen achter de huizen. Zij heeft $\frac{1}{2}$ u. in den omtrek, en telt 250 h. en 1500 inw. Men heeft er eene groote haven, waarin wel 100 schepen zouden kunnen liggen, indien zij door aanslibbing niet vernaauwd ware geworden. Deze ruimte is niet oorspronkelijk voor eene haven gegraven, maar, aangezien bij het uitzetten der vestingwerken dit water binnen viel, heeft men het van de zuid- en westzijde met eenen kaaimuur omgeven en alzoo tot eene haven ingerigt. In de laatste jaren is zij echter slechts ter breedte van 20 ellen, uit den kaaimuur noordwaarts gerekend, opgediept tot 1 el 6 palm. onder A. P. De stad heeft twee poorten, waarvan de eene de Koepoort geheeten, vroeger in het zuidwesten der stad lag, doch, bij het weder aanleggen der vestinwerken, in het jaar 1833, aan de zuidzijde verplaatst is, terwijl de andere poort, aan de oostzijde gelegen en de Waterpoort geheeten, op de Donge uitloopt, waarover hier een veer is. Deze laatste poort is in het jaar 1834 aangelegd, ter vervanging van de vroeger aan de zuidzijde bestaan hebbende Brandpoort, welke mede eigenlijk eene op de Donge uitlopende Waterpoort was.

GEERTUIDENBERG is van eene zeer hooge oudheid en behoorde vroeger onder de provincie Holland. Ten tijde van FLORES V, Graaf van Holland, leverde zij zelve gewapende koggeschepen. Bij de grafelijke heertogten in de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, hield zij het meestal met de eerste, daartoe geleid door de Heeren van DE MEANWEDEN, welke Kasteleinen of Burggraven van GEERTUIDENBERG waren. Zij werd reeds in 1489, door de Hoekschen eenigzins versterkt, doch WILLEM I,

Prins van Oranje, deed kort na de bevrediging van Gent, de muren, waarmede de stad omringd was, gedeeltelijk wegbreken en met aarden wallen aanleggen, die verder strekten dan de oude muren, waarvan de grondvesten nog te vinden zijn. De vestingwerken bestonden daardoor in bolwerken, ten deele met wijde en diepe grachten omsingeld. De zuidzijde aan de Donge was gedekt met een tegenboord (contre escarpe). Vóór de halve maan en het tegenboord, dat de Koepoort dekte, lag een hoornwerk tegen den dijk, welke naar Steelhoven leidt, en zich met eenen steenen beer aan dat werk sloot. Zoo als de vestingwerken zich insgelijks met eenen beer, waarvoor een dijkpost, aan den dijk, die naar Drimmelen leidt, aansloot. In het jaar 1820, zijn deze werken alle gesloopt, doch in 1833, en volgende jaren is de stad weder aanmerkelijk versterkt. Destijds is er voor GEERTRUIDENBERG in de riv. de Donge eene gemetselde waterkeering aangelegd, ten einde, in tijd van oorlog, de omstreken gemakkelijker te kunnen onder water zetten, welk werk in ruim twee jaren tijds, met ongelooftelijke moeite, is tot stand gebracht. Tot dekking van deze waterkeering zijn op den regter oever der Donge, buitenwerken aangelegd. Buiten de stad, aan de westzijde, waren weleer drie schansen, de Noordenbosch, de Middelschans en de Koeschans, welke allen geheel weg zijn, terwijl de grond, waar zij gelegen hebben, en die slechts door eenige meerdere verhevenheid van de rondom liggende gronden onderscheiden is, thans tot bouw- en weiland gebruikt wordt. De laatste lag vóór de sluis van den Emeliepolder, waardoor het land onder water gezet kan worden.

Waarschijnlijk ontleent deze stad, welke vroeger STRANDBERG (Moss Littoris zoude geheeten zijn, haren tegenwoordigen naam van St. GEERTRUIDA, dochter van PEPIJN VAN LANDEN en Abdis van Nijvel (Niveles), die in 664 overleed, hier omstreeks 640 haar verblijf gehouden heeft, en er eene kapel bouwde, alsmede van hare eenigzins verheven ligging, waardoor zij dan ook bij den St. Elizabethsvloed van 142f, voor eenen geheelen ondergang beveiligd bleef. In den stichtingsbrief van het voorm. adell. stift Thorn, bij Roermonde, van het jaar 992, geeft HILSONDIS, Gravin van Strijen, de kerk van St. Geertruid aan dat stift. De door haar afgestane goederen worden in dien brief opgenoemd en daaronder: » Imprimis ipsam ecclesiam de Strijen, quae est consecrata » in honorem MARIA Virginis, Montem Littoris, ubi Beatissima GEERTRUIDA » DIS CORPORALITER conservata est et cellam habet a Beato AMARDO con- » secratum." (d. i.: Inzonderheid hare kerk van Strijen, welke ter eere van de Maagd MARIA is ingewijd, te Strandberg, waar de gezegende GEERTRUIDA, bij haar leven, verblijf gehouden heeft, en waar zij eene kapel heeft door den Heiligen AMARDO ingewijd.)

De stad GEERTRUIDENBERG heeft weleer Gemagtigden gezonden, ter vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland. De laatste reizende, dat men dit vermeld vindt, was op de groote vergadering des jaars 1584, na het ombrengen van den Prins van Oranje, gehouden. Waaronder zij later op die vergadering niet weder beschreven is, valt met geen zekerheid te bepalen: men gist echter, dat men dit nagelaten heeft, omdat de stad de kosten dier dagvaarden toen reeds moeijelijk bestrijden konde; of misschien wel omdat GEERTRUIDENBERG in het jaar 1589 in Spaansche handen gevallen, en sedert weder met de wapenen gewonnen zijnde, als eene veroverde stad werd aangemerkt.

De stad plagt voorheen door de nering der brouwerijen en door de visscherij van steur, zalm en elft meerdere welvaart te genieten. In het

jaar 1600 waren er 17 brouwerijen aan den gang, die goeden aftrak van hier naar onderscheidene plaatsen hadden. Tegenwoordig telt men er nog slechts 3 brouwerijen. De visscherij was hier vroeger zoo groot, dat men vindt aangetoekend, dat er op eenen dag 18,000 steuren, zalmen en elften gevangen zijn. Op het einde der zeventiende eeuw waren, in één jaar, 40,000 zalmen en 8000 steuren gevangen, en men voegt daarbij, dat, ten einde de volle 9000 te mogen hebben, door den Kommandant, op den laatsten dag van het jaar, eene groote premie beloofd was aan diengene, die nog eenen steur kon hebben kunnen vangen, doch te vergeefs. Destijds was men gehouden al den visch, welke in den Biebosch gevangen werd, te *Gezarauden* op den afslag te brengen. Hoewel dit gebod thans niet meer bestaat, wordt er echter nog veel zalm aangebragt, doch dan dadelijk naar elders vervoerd. Ook heeft men te *Gezarauden* altijd overvloed van riviervisch. De lakenbereiderij is, in het begin der vorige eeuw, door het verbod, van die ten platte lande te mogen uitoefenen, een tak van handel voor *Gezarauden* geworden. Toen hebben sich hier onderscheidene lakenbereiders neder gezet, waardoor eenige vervallen huizen hersteld en andere ledige bewoond werden; dit middel van bestaan heeft echter thans ook geheel opgehouden. Sedert de stad weder tot vesting is aangelegd, zijn de woonhuizen, wat het uiterlijk aanzien betreft, zeer verbeterd.

Het Stadhuis, op de *Markt*, dat niet groot en tusschen andere huizen gebouwd is, is in het jaar 1768 vernieuwd, terwijl de voorgevel met een fraai balkon en eene pui voorzien is. Uit het dak rijst een spits torentje. In den voorgevel staat het beeld der gerechtigheid.

De Stadskazerne, aan de *Markt*, is gebouwd in het jaar 1828. — Ook zijn er te *Gezarauden* een Postkantoor en eene *Vischmarkt*.

Onder de *Rijksgebouwen* verdient vooral melding het Hospitaal, op de *Markt*, aan den ingang van de *Dortschestraat*, dat vroeger grootendeels tot brouwerij diende, en in het jaar 1835 door het *Rijk* aangekocht, en op eene bijzonder doelmatige wijze tot het tegenwoordig gebruik ingerigt is. Daar achter aan de *Haven*, staat de in 1840 nieuw gebouwde ter blinding ingerigte *Militaire-bakkerij*.

Het *Arsenaal*, mede aan de *Markt* staande, en van achteren aan de haven uitkomende, is een zeer ruim en doelmatig ingerigt gebouw. Voorts heeft men er nog eene fraaie *Hoofdwacht* op de *Markt*; een bomvrij *Kruidmagazijn* enz.

Voorheen telde men onder de voornaamste gebouwen van *Gezarauden*: het *Groot Prinsenhof*, in de *Koestraat*, een groot en deftig gebouw, waarin, behalve eene menigte van kamers, eene zeer schoone bovenzaal en eene fraaie benedenzaal waren. In de benedenzaal geschieden de verpachtingen van 's *Priusen* domeinen en visscherijen. Ten N. en ten W. had het zeer ruime tuinen. *Prins Maurits* had dit *Hof*, tegen het einde der zestiende eeuw, doen bouwen, met toelag, om hier den *Raad van Brabant* te vestigen. Naar den aanleg scheen hij voornemens geweest te zijn, om het nog eens zoo groot te maken. De afbraak van het *Karthuizerklooster* te *Raamsdonk* was tot deze aanbouw gebruikt. Het werd gemeenlijk door den *Kommandant* van *Gezarauden* bewoond. Dit gebouw is aan particulieren verkocht en vervolgens gesloopt, terwijl de grond thans tot moestuinen dient.

Het *Kleine Prinsenhof* stond aan de noordzijde van het *Groote*, diende ter bewoning van den *Kastlein*, die ook *Rentmeester* der

Prinselijke Domeinen was, en was niet zeer regelmatig gebouwd, doch had goede vestrekken. Dit gebouw is thans een partikulier huis.

In vroegere tijden heeft hier ook een kasteel gestaan, zie het art. **GEERTRUIDENBERG (KASTEEL-VAN-)**.

Op het laatst der veertiende eeuw was de munt van Dordrecht, ter oorzake van een geschil tusschen die stad en den Graaf van Holland, voor eenen korten tijd naar deze stad overgebracht; zijnde de Bergsche schilden bij penningliefhebbers nog zeer gezocht.

De Hervormde kerk, aan de oostzijde van de *Markt*, is een groot kruisgebouw, voorzien van eenen zwaren, stompen toren met onderscheidene klokken en een orgel. Deze kerk, die vóór de Reformatie aan de H. **GEERTRUIDA** was toegewijd, heeft haar bestaan gekregen na het jaar 1420. Vroeger was er wel eene kerk, juist ter plaatse, waar de tegenwoordige kerk staat, en gebouwd tegen de kapel van de H. **GEERTRUIDA**, die in het jaar 660 gesticht is, en waarvan de grondslagen, met eenen kelder, nog bestaan, doch deze kerk, in het gezegde jaar 1420, in kolen gelegd zijnde, is de tegenwoordige gebouwd. Vóór de Reformatie had men er een kapittel van acht Kanunniken, die naderhand tot het getal van twaalf zijn vermeerderd. Dit kapittel, hetwelk, in het jaar 1510, door **TROBALDUS**, Bisschop van Luik, opgericht was, werd na de verovering der stad voor de Staten, den 4 October 1593 vernietigd. In het jaar 1768 is de toren, welke in het jaar 1593 beschadigd was, weder opgehouden en van eenen getralieeden omgang voorzien. Deze kerk, welke in het jaar 1816 deerlijk in verval was, is destijds door eenen muur in tweeën gescheiden, zijnde het westelijke gedeelte, waarop de toren staat, zeer doelmatig tot de godsdienstoefening der Herv. ingerigt, en is alzoo inwendig een zeer net kerkgebouw. Er hangt daarin een groot bord, ter nagedachtenis van **WILLER I**, *Prins van Oranje*, boven met het wapen van Nassau en de zinspreuk van dat geslacht versierd; het midden met bijbelteksten gevuld en van anderen met het volgende, vrij onduidelijke versje:

Wilhem van Nassouwe, Prince van Oraengien
 Een voorstander der Vromen en Godes woort
 Verdreef hier Bel en 't ghebroet van Spaengien
 Die sy heir tot haerder Schande noch hebbe vermoort
 Maer Godt stiert syn spranken
 in syn spaden voort.

1585

De andere helft dient tot begraafplaats, zijnde in dit laatste gedeelte de Luitenant-Admiraal **JONAN ARNOLD ZOUTMAN**, en de Dichteres **JULIANA CORNELIA DE LANNOY** begraven, zonder dat zulks echter door eenig uitwendig teeken aangeduid wordt.

De Roomsche Katholieke kerk, in de *Venusstraat*, aan de H. **GEERTRUIDA** toegewijd, en in het jaar 1768 gebouwd, heeft geen toren, maar is voorzien van een orgel en twee gaanderijen, ieder op vier houten kolommen rustende.

Het Weeshuis, dat op de *Markt*, bij het stadhuis staat en een hoog spits torentje, met eenen uurwijzer en een slagwerk, heeft, diende vroeger tot Gasthuis, maar is later tot Weeshuis ingerigt, en wordt thans, sedert het begin dezer eeuw, tot Stadsschool gebruikt. De voorgevel prijkte vroeger met het stadswapen en de afbeelding van twee kinderen, waaronder men las:

WAAR WORDT HET GROOTST VERLIES LOFWAARDIGER VERGOREN,
DAN DAAR DE ONROEPEL WIKES HET ZORG WORDT OPGEVOERD!

Het Oude-Mannen-en-Vrouwenhuis, eigenlijk gezegd het Gasthuis, aan den *Wal*, is een zeer fraai gebouw, met aanzienlijke inkomsten, waarin Proveniers worden opgenomen, die er, tegen betaling van sekere som, voor hun geheele leven, inwoning en andere voordeelen koopen.

Ook heeft men er eene Sub-Commissie der Maatschappij van Weldadigheid en eene Bank van Leening.

Vroeger bestond hier een Oude-Vrouwenhuis, aan den *Wal*, achter het stadhuis, waarin echter niet meer dan 8 of 9 vrouwen konden gehuisvest worden. Dit gebouw is niet meer in wezen. Ook was er voorheen een Oude-Mannenhuus, aan het einde van den *Havendijk*, zijnde een tamelijk goed gebouw, geschikt voor 8 of 10 mannen; doch de weinige inkomsten, welke het had, beletteden, dat daarin behoeftigen konden worden onderhouden. Dit gebouw bestaat thans ook niet meer.

Men heeft te GKRTRUIDENBERG eene Stads-Kostschool voor Jongeheeren, met een gemiddeld getal van 60 leerlingen, van welke er 50 in de kost zijn; eene Kostschool voor Jongejuifvrouwen, met 10 à 12 leerlingen; eene Stads-Armschool, met 80 leerlingen; alsmede eene bloeiende Bewaarschool van het aldaar gevestigde departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, met 80 leerlingen. Ook heeft men er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 10 Maart 1820 opgericht is, en 40 leden telt, eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, met 10 leden, en eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met 12 leden.

GKRTRUIDENBERG is de geboortepl. van de Letterkundigen: JACOBUS VOLCAARD, † vermoedelijk in 1550, en NICOLAAS BUSIUS, † vermoedelijk in 1550, alsmede van den Portretschilder JAN VOLLEVEN, die in de zeventiende eeuw het eerste levenslicht zag.

Er worden te GKRTRUIDENBERG eene jaarmarkt en drie weekmarkten gehouden; de jaarmarkt valt in den tweeden Zaterdag in Julij. De weekmarkten worden gehouden Maandags, Weensdags en Vrijdags van elke week. De kermis wordt gehouden, den eersten Zondag na St. MARGRETT, zijnde den 20 Julij, indien echter die feestdag op Zondag invalt, dan den daaraanvolgenden Zondag.

In het jaar 1504 werd GKRTRUIDENBERG door JAN II, Hertog van *Brabant*, zonder aanmerkelyken tegenstand veroverd, en dat wel ter gelegenheid van eenen togt, dien hij tegen Dordrecht ondernam, ter oorzaak, dat zijn voorzaat JAN I, in het jaar 1285, aan FLORIS V, Graaf van *Holland*, van zijn leenheerschap over die stad had afstand gedaan; doch hij bleef niet lang in het bezit dezer veste, want, nadat hij, van hier naar Dordrecht opgerukt zijnde, bij het huis te Merwede, dat die stad dekte, het hoofd gestoten had en genoodzaakt was te wijken, trok heem NICOLAAS VAN PUTTEN achterna, deed hem met zijne Brabanders in de Langstraat bij Waalwijk halt houden, en betaalde hem daar zijne roekeloosheid zoo gevoelig, dat Hertog JAN liefst naar een goed heenkomen omzag, met dat gevolg, dat Heer NICOLAAS VAN PUTTEN zegepralend terugtrok en in dezen terugtogt de bezetting, door den Hertog in GKRTRUIDENBERG gelegd, met groot verlies verjoeg.

In het jaar 1420, ter gelegenheid van den oorlog tusschen VROUW JACOBA en haren oom JAN VAN BELJEKKE, hield GKRTRUIDENBERG de zijde van VROUW

JACOBA; terwijl die van Dordrecht, waar de Kabeljauwvechen nu reeds sedert lang zeer diep in de regering genesteld waren, zich voor JAN VAN BELJEREN verklaard hadden. Deze thans, na de verovering van Leyden, het oog op Brabant hebbende, trok darwaarts, maar besloot, om, in geval zijn aanslag mislukte, eenen veiligen terugtoegang te hebben, zich eerst van deze stad meester te maken. Hier was te dier tijd het kasteleinschap in handen van Heer DIJK VAN DE MERWIDE. Deze raadde den stedelingen, zich voor die van Dordrecht te wachten, en JAN VAN BELJEREN van voor hunne poorten af te wijzen. Dan zijne raad was vruchteloos. De burgers, voor den vijand vreesende, lieten hem ter stad in, terwijl de Heer VAN DE MERWIDE het slot, voor VROUW JACOBA, bleef inhouden. Hier werd hij door den Hertog belegerd, doch was niet eer te bewegen, het over te geven, vóór dat het meest ten onbruik geschoten was, en toen nog niet dan met beding ter behoud van lijf en goed. Gedurende den tijd, dat van de MERWIDE op het slot belegerd was, schoot hij de stad met vuurspuiten in brand, met dat gevolg, dat zij, te gelijk met de kerk, ten eenenmale in de asch gelegd werd. — Op den 18 November des volgenden jaars leed GEERTAUIDENBERG aanmerkelijke schade, door den zoogenannten St. Elizabethsvloed.

In het jaar 1548 werden de Hollandse steden Dordrecht, GEERTAUIDENBERG, Delft, Leyden, Haarlem, Alkmaar, Amsterdam en Oudewater, te GEERTAUIDENBERG beschreven, om de opdracht der Graaflijkheid, door Keizerin MARGARETA aan haren zoan WILLEM, te bezegelen.

JAN VAN NAALDWIJK nam haar, aan het hoofd der Hoeksgangende Rotterdammers, den 6 Maart 1489, stormenderhand in, en begon haar te versterken, doch die van Breda, welke daarbij niet weinig schaden leden, betaalden hem voor het verlaten der stad 2000 schilden (2300 guld.), waardoor dan ook de begonnen versterking voor dien tijd achterwege bleef.

Den 28 Augustus des jaars 1575 deed WILLEM I, Prins van Oranje, te Dordrecht zijnde, om de vestingwerken van die stad te laten verbeteren, GEERTAUIDENBERG, door POYET, een Franschman, bij de Bredasche poort beklimmen, wordende het vaandel Walen, dat er onder een Spaansch hoofdman inlag, meest afgemaakt. De stad werd daarop ook nog aanmerkelijk versterkt, en met eene goede bezetting voorzien, die meest uit Engelschen bestaande, in de maand Maart van het jaar 1588, aan het muiten sloeg, en allerlei moedwil bedreef. Ofschoon zij op hun verzoek vergiffenis van al het gebeurde en 216,000 gulden voor twintig maanden soldij ontvingen, werden zij echter, in het jaar 1589, op nieuw oproerig, waarop MAURITS, Prins van Oranje, de stad belegerde, maar de bezetting verkocht haar aan den Hertog VAN PARMA, voor vijftien maanden soldij, zoo dat de Prins, doordien PARMA met een sterk ontzet aankwam, het beleg moest opbreken. PARMA vertrouwde het gebied over de stad aan KAREL VAN MAREVELDT, nadat er het Engelsche krijgsvolk was uitgetrokken, hetwelk door de Staten, met hunne hoofdmannen, voor schelmen en verraders werden verklaard, en allen, die men kon bekomen, ten galge veroordeeld, wordende 25 guld. beloofd voor elken soldaat die men gevangen kreeg, en 100 guld. voor elken Officier.

GEERTAUIDENBERG bleef daarop omtrent vier jaren in de magt der Spanjaarden, tot dat het in het jaar 1593, door Prins MAURITS, te water en te land werd belegerd. In het voorjaar van 1593 verzamelde hij eene niet zeer aanzienlijke krijgsmagt. Terwijl hij de Spaansche Legerhoofden

deed twifelen of zijn aanslag 's Hertogenbosch of Grave zou gelden, verscheen hij eensklaps, op den 27 of 28 Maart, voor GERRAVIDENBERG. Zijne geheele magt bestond uit iets meer dan 5000 man; waarlijk gering, om voor eene welbemande vesting, die nog daarenboven op ontzet van buiten kon hoopen, het beleg te slaan. Vijftien vaandelen Waalsche en Duitse krijgsknechten binnen de vesting, eene sterke en wel bezette schans te Steelhoven en het regenachtige jaargetijde, dat den moerassigen grond doorweekte, waren beletselen in eenen tijd, waarin noch de oorlogskunde, noch de krijgswerktuigen op de hoogte van onze dagen stonden, alleen door eenen buitengewoon voortreffelijken Veldheer te overwinnen. Toen het Staatse leger in den dijk, als de eenige daartoe geschikte grond, schuilplaatsen en loopgraven gemaakt had, was MAUVRIS eerste zorg, om zich van Steelhoven meester te maken. Op een eilandje in de Donge, op eene oude kaart en nog Lindonk genaamd, en op 500 passen van GERRAVIDENBERG gelegen, werd geschut geplaat; terwijl de Graaf van HORNBLONDE den weg tusschen de stad en Steelhoven bemagtigde. De Bevelhebber dezer schans, daardoor ontmoetigd, gaf die, den 7 April, bij verdrag over, en moest later deze nederlaag met kerkerstraf boeten. Door deze zegenpraal en eene overwidming, welke MAUVRIS ruitery op de Spaansche, bij Turnhout, behaalde, werden de belegeraars met nieuwe kracht bezield, om de aangevangen werken ijverig voort te zetten. MAUVRIS sloeg zijn leger in twee kampen op; het eene aan de rechter-, het andere aan de linkerzijde der Donge. In het laatste voerde hij zelve, in het eerste de Graaf van HORNBLONDE het bevel. In elk kamp worden aan de krijgslieden kwartieren aangewezen, tusschen welke men ruime straten en markten openliet. Aan de buitenkanten werden zware wallen, met bolwerken en geschut voorzien, opgeworpen, terwijl men alles met eene gracht omringde, en twee bruggen over de Donge het eene kamp aan het andere verbonden. De moerassige plaatsen werden met rijwerk opgehoogd, en in alle rigtingen, van waar men eenen aanval kon duchten, voetangels, wolfskuilen en palissaden geplaatst. De geheele legerplaats besloeg omstreeks drie uren in den omtrek, zoo dat GERRAVIDENBERG, aan de waterzijde door een aantal Staatse schepen ingesloten zijnde, als met eene oneindig grootere vesting omgeven scheen. Zoo stipt was de orde, welke MAUVRIS handhaafde en het vertrouwen op veiligheid, dat de landlieden voor dagloon in het leger arbeidende, onverhinderd aldaar levensbehoeften ter markt bragten, voor zich zelve en hun vee eene schuilplaats vonden, ja, zelfs niet aarzelden, om het omgelegene land te besaaijen. Voor het leger zelf was dit van een allerweldadigst gevolg. De prijs der levensmiddelen bleef gering; terwijl de vijand, die roofde en stroopte, aan alles gebrek had. Uit dit leger bestookte MAUVRIS de stad, die met zoodanige hevigheid beschoten werd, dat de meeste huizen als van kogels doornageld en een aantal stukken der belegerden onbruikbaar werden; terwijl men deze selven zoodanig wist te misleiden, dat hun meeste schieten op de Staatse doelloos mogt genoemd worden. Het ontbrak hun echter niet aan hoop op ontzet. De Opperbevelhebber des Spaanschen legers, de Graaf van MANSFIELD, was hiertoe met eene magt aangerukt, die, van tijd tot tijd aangroeiende, op 12,000 voetknechten en 5000 ruiters geschat werd. Binnen de stad werd de toestand gedurig gevaarlijker. Hij, aan wien het opperbevel eigenlijk toekwam, was niet tegenwoordig, en de Krijgsoverste MARREAS, die het had opgevat, werd door het geschut van HORNBLONDE

doodgeschoten, toen hij van den toren de werken der belegeraars bespiedde. Zijn opvolger deed in hetzelfde lot. Terwijl gebrek aan gezag gebrek aan waaksaamheid veroorzaakte, waagde het een der krijgsknechten van den Bevelhebber HORN, de gracht over te zwemmen en het Noorder ravelijn, bij de Koepoort of Bredassepoort, zoo als zij toen genaamd werd, te beklimmen. De vijand hier geheel zorgeloos gevonden hebbende, gaf hij daarvan zijnen Overste berigt. In den nacht werd hierop eene biebrug over de gracht geslagen, waarna de Bevelhebbers HORN en BEVRY den storm ondernamen, en dit belangrijk gedeelte der vestingwerken veroverden. Het grootste gedeelte der bezetting werd verslagen en zij, die het geluk hadden van te ontvlugten, vervulden hunne krijgsmakkers binnen de stad zoodanig met schrik, dat men tot de evergave besloot. Onverwijld trad men in onderhandeling, en nog op dien eigen dag werd de vesting, onder de eenige voorwaarde van lijfsbehoud, aan de Staatschen overgegeven. Vijftien Spaansche banieren, een aantal krijgsgevangenen en een aanzienlijke voorraad van mond- en krijgsbehoeften, waren de bewijzen van MAUVRIS' zegepraal. De Staat, aan welken die stad sedert altijd gebleven is, liet tot gedachtenis dezer verovering eenen gedenkpenning slaan.

Bij den watervloed van 14 en 15 November 1478, heeft GZERTVUIDENBERG ook veel schade geleden.

Bij het inrukken der Franschen in ons land in 1793 had men reeds den 25 Februarij te GZERTVUIDENBERG berigt ontvangen, dat de Franschen zich te Capelle en Waspik vertoonden. De Luitenant-Kolonel JOMAN HUBRIK BEDAULX, een tachtigjarige Zwitsers, die er het bevel voerde, deed eenige Dragonders der bezetting uitrukken, welken het gelukte de Franschen uit Waspik te verdrijven. Dan des anderen daags vertoonden zij zich met een veldstukje, nader bij het Raamsdonksche veer. Hierop volgde een niets beduidend wederzijds schieten, dat men des anderen daags hervatte. De Franschen naderden intusschen ook van eenen anderen kant, en wierpen, ondanks het schieten uit de stad, eene batterij op bij Steelhoven. De Gouverneur, voor een bombardement bedrukt, beval de straten met mest te bedekken. De Fransche Kolonel DE VAUX eischte de stad op. Hoewel de vestingwerken in geen verdedigbare staat waren en er onderscheidene noodwendigheden ontbraken, weigerde BEDAULX de overgave. Al de sterkte van GZERTVUIDENBERG bestond nu in de onderwaterzetting, en deze kon gedeeltelijk niet worden in werking gebracht, gedeeltelijk werd zij door den vijand afgetapt. De onderwaterzetting rondom GZERTVUIDENBERG aldus verijdeld zijnde, verloren al de buitenposten der vesting hunne sterkte. Hiervolgens gelatte BEDAULX het krijgsvolk die buitenposten te verlaten, en zich in de stad te begeven; terwijl hij de burgers de straatsteenen voor hunne huizen deed opnemen. De verlaten Dam werd welhaast door de Franschen in bezit genomen, waar zij, ondanks het sterk schieten uit de stad, eene batterij opwierpen, van waar zij GZERTVUIDENBERG vervolgens beschoten en er bommen in wierpen. Nader en nader werd de stad door batterijen ingesloten, en voor de tweede maal opgeëischt. Na eene korte onderhandeling werd tot de overgave besloten. De bezetting zoude met volle krijgseer, zes veldstukjes medenemende, uittrekken. Door het in bezit nemen van GZERTVUIDENBERG vielen den Franschen 180 stukken kanon, 400 nieuwe geweren, benevens eenen grooten voorraad kruid en kogels, in handen.

Den 8 April 1793 werd GZERTVUIDENBERG door de Hollandsche troepen, onder de bevelen van de beide Prinsen VAN ORANJE, bernenomen en be-

zet. Den 27 December 1794 naderden de Franschen andernmaal de vesting, nadat op dien dag de forten in de Langstraat, en de liniën van Breda en de Made waren genomen. Intusschen werd de stad aan de landzijde ingesloten, en vestigde zich de vijand op het Raamdonksche-veer, en wel hoofdzakelijk achter den Waterkeerings-dijk, die aan dien kant genoegzaam parrarel met de vesting loopt, waarop den 14 Januarij 1795 een zeventigtal huizen werden in den brand geschoten, welke men niet bij tijds had doen afbreken en waarin en achter zich de vijand genesteld had. Den 15 Januarij 1795 werd evenwel de stad voor het eerst opgeëischt, doch de overgave door den grijzen Generaal BEDAULX, wien nogmaals het bevel was opgedragen, geweigerd. Nu werd de stad, van den 15 tot den 17, aanhoudend gebombardeerd en beschoten, waardoor de kerk en vele huizen zeer beschadigd werden, en het orgel der Protestantsche kerk onbruikbaar werd. Den 17 de stad nogmaals door de Franschen opgevraagd zijnde, is men in onderhandeling gekomen, en wel met dat gevolg, dat er, den 19 Januarij 1795, eene kapitulatie gesloten werd met den Franschen Divisie-Generaal BONNEAUX, waarbij werd bepaald, dat het garnizoen op de glacis de wapenen nederleggen, en krijgsgevangen in Holland zijn zoude. Den Onder-Luitenant der artillerie VAN OPSTAL werd daarbij opgedragen, om het materieel der vesting, volgens inventaris, aan den Franschen Kapitein der artillerie LA VERNAT over te geven, zoo als zulks den 21 dier maand plaats had.

Ofschoon de Fransche bevelhebber LORCET, die, in het jaar 1813, te GEERTRUIDENBERG het bevel voerde, eenige dagen te voren te Antwerpen geschoefd had, dat hij met 6000 man op Dordrecht losging, om die stad te verbranden, vertoonde de Bondgenooten, zich op den 12 December naauwelijks voor die stad, of hij gaf zich zonder slag of stoot op genade over.

Het wapen van GEERTRUIDENBERG bestaat uit een schild van goud, beladen met eenen klimmenden leeuw van keel (rood), gewapend met eene staande knods.

GEERTRUIDENBERG, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Mariënborg, benedenwaarts aan de indigoplant. A-la-Bonne-Heure, 1000 akk. groot; met 114 slaven. De Negers noemen haar *BAOK*.

GEERTRUIDENBERG, koffijplant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Ephrata en Lemmerskamp, benedenwaarts aan de verplant. La Felicité; 820½ akk. groot; met 75 slaven. De Negers noemen haar *SATIE*.

GEERTRUIDENBERG (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Brabant*.

Het was in het jaar 1521 gesticht door WILLEM VAN DUVENVOORDE, en stond vermoedelijk even buiten de voormalige Koepoort der stad Geertruidenberg, ofschoon sommigen willen, dat het binnen die stad gestaan hebbe. In het jaar 1420 door de Kabeljaauwschen ingenomen zijnde, werd het tot den grond toe geslecht, zonder immer weder te zijn opgebouwd.

GEERTRUIKLOOSTER (ST.-), voorm. kloost. in de prov. *Noord-Holland*. Zie GEERTRUIDAKLOOSTER.

GEERTRUIPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het Land van *Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie GEERTRUIDAPOLDER.

GEERTS-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in de stad *Deventer*. Zie MEESTER-GEERTSKLOOSTER.

GEERTSPOLDER, naam, welken de landlieden veelal geven aan de GERARD-DE-MOOSPOLDER, in *Staats-Vlaanderen*, in de dijkkaadje van *Groede*, prov. *Zeeland*. Zie GERARD-DE-MOOSPOLDER.

GEERTSPOLDER (HEER-), pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie HEER-GEERTSPOLDER.

GEERVLIET, kerk. ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Brielle*.

Zij bevat de volgende 10 gem.: Abbenbroek, Geervliet, Heenvliet, Hekelingen, Ouden-Hoorn, Korendijk, Piershil, Simonshaven-en-Biert, Spijkenisse en Zuidland.

Men heeft er 10 kerken, die door even zoo vele Predikanten bediend worden, en telt er ruim 6000 zielen.

GEERVLIET, gem. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle* (17 k. d., 11 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de Maas, O. aan Spijkenisse, Z. aan Abbenbroek, W. aan Heenvliet.

Deze gem. bestaat uit den Geervlietsche-polder, Oud-Hoenderhoek, Nieuw-Hoenderhoek, het Rammeland, Oud-Noordland, Nieuw-Noordland, Nieuw-Markenbur, Nieuw-Guldeland en Oud-Guldeland en bevat het plattelandstadsje GEERVLIET, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1507 bund. 98 v. r. 81 v. ell., telt 77 h., waaronder 18 boerderijen, bewoond door 127 huisgez., uitmakende eene bevolking van 570 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, den veehandel en het maken van boter en kaas; ook worden er vele aardappelen geteeld, en daarvan jaarlijks duizenden tonnen naar elders vervoerd. Men heeft er 1 korenmolen en 1 grutterij. De bierbrouwerij, welke hier vroeger bestaan heeft, is echter niet meer in werking.

De inw., die, op 4 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Brielle*, ring van *Geervliet*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JACOBUS JOHANNES STEENBERGEN, die in het jaar 1874 herwaarts kwam, en in het jaar 1887 naar Zwartewaal vertrok.

De 2 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Brielle* gerekend.

De 2 Israëliten, die er wonen, behooren tot de ringsynagoge van *Heenvliet*. Men vindt er ook de algemeene begraafplaats der Israëliten, behoorende tot de ringsynagogen van *Heenvliet* en *Hellevoetsluis*.

Men telt in deze gem. ééne school, in de kom van het dorp.

GEERVLIET is waarschijnlijk eene der oudste en aansienlijkste heerl. welke in Holland gelegen zijn, en had reeds omtrent het jaar 1000, hare bijzondere Heeren. Het is eene heerl., weleer uit den boezem der graaflijkheid van Holland gekocht, aan welke zij in het jaar 1459 uit den huize van ASCOUDE gekomen was. Thans wordt zij in eigendom bezeten door VROUWE WILHELMINA CORNELIA VAN HOORN, douairière van Jonkheer Mr. PAULUS GEVAERTS VAN GEERVLIET, te *Dordrecht*, in wiens geslacht deze heerl. reeds een aantal jaren geweest is.

Het plattelandst. GEERVLIET ligt 1½ u. O. Z. O. van *Brielle*, 2 u. N. N. O. van *Hellevoetsluis*, niet ver van de *Bornisse*, waarin de haven van *Geervliet* uitloopt. Deze haven is zeer naauw, en eindigt niet ver van de brug, waarover men naar *Heenvliet* gaat.

Men wil, dat de naam van GEERVLIET moet afgeleid worden van de *Bornisse*, die eertijds de *Vliet* genoemd was. Deze plaats is in vroegere eeuwen aanzienlijker geweest, toen de tel van *Geervliet* in stand en de *Bornisse* voor grootere vaartuigen bevaarbaar was. Van dezen

stroom getuigt de Kronijkschrijver **WOUTER VAN GOUDMORVEN**, dat zij, tachtig jaren, eer hij schreef, dat is omtrent het jaar 1550, zoo breed geweest is, als de Merwede tusschen Dordrecht en Papendrecht. Doch ten zijnen tijde was deze tol reeds genoegzaam te niet. Keizer **FREDERIK I** had dien aan Graaf **FLORIS III** ter leen gegeven, en Keizer **HENDRIK VI** heeft er Graaf **DIRK VII**, zoon en opvolger van Graaf **FLORIS**, op nieuw mede verlijd, in den jare 1196.

GEERVLIET was oudtijds met muren omringd en van poorten voorzien. Aan den kant van Heenvliet, staat nog een gedeelte van eene poort, de Tolpoort genaamd. Aan de landzijde stond vroeger nog eene andere, die in den jare 1746 werd afgebroken, om dat zij dreigde in te storten.

Het Raadhuis is een-oud gebouw, dat nog eenigzins aanzienlijk is. Men treedt het langs onderscheidene trappen en eene hooge stoep of bordes binnen. Hier gaat men, door een portaal, in de raadkamer, die, zoo wel voor de vergadering van Dijkgraaf, Hoogheemraden en Hooge Ingelanden van Putten, als voor de Regering van **GEERVLIET** dient.

De Kerk van deze plaats was reeds, vóór het jaar 1507, bekend en werd, uit hoofde van zijne toewijding aan de H. Maagd, de kerk van Onze Lieve Vrouwe genaamd. Heer **CLAAS VAN PUTTEN**, in huwelijk hebbende **Vrouwe ALEID VAN STRIJEN**, stichtte, in dat jaar, aan deze kerk een kollegie van 1 Deken en 10 Kanunniken, welk kollegie, zoo als uit voorhanden zijnde bewijzen genoegzaam blijken kan, van tijd tot tijd aanzienlijk vermeerderd is. Daar de Kanunniken van **GEERVLIET** groote voorregten bezaten, welke zeer verminderden, toen, op het midden der zestiende eeuw, hier te lande nieuwe bisdommen werden ingesteld, waren zij zeer nauwverig tegen den Bisschop van Haarlem, aan wien eenige dier voorregten waren toegekend. Zij beweerden, onder anderen, in het jaar 1566, toen **NICOLAAS VAN NIEUWLAND** aldaar Bisschop was, dat deze over sommige kerkeijke plaatsen niets te zeggen had, en zij stookten de menschen, die onder hem gestaan hadden, heimelijk op, om hem de bisschoppelijke regten niet te betalen, en niet voor Bisschop van Haarlem te erkennen. Dit had echter ten gevolge, dat het kapittel van **GEERVLIET**, in het jaar 1671, naar Haarlem overgeplaatst werd. Het jaar der stichting van de kerk te **GEERVLIET** is niet juist bekend. Het is een vrij groot en ruim gebouw, en, niettegenstaande den hoogen onderdom, zoo van binnen als van buiten, wel onderhouden. Het koor, waarin de consistorie of kerkeraadskamer, zijnde een vervulfd vertrek, waarschijnlijk te voren tot eene sacristie gediend hebbende, is met een beschoot van de kerk afgescheiden. — Voorts vindt men in dat koor eene oude graftombe, waarop Heer **NICOLAAS VAN PUTTEN** (1) en zijne huisvrouw levensgrootte afgebeeld liggen; terwijl in de rand van de zerk, waarop zij rusten, in oude, bijkans onleesbare letteren, het volgende gegraveerd staat:

ALCIDIS, MORUM SPECULUM, FLOS, MATER HONORUM
 QUAE FUIT IN POPULO, NUNC JACET IN TUMULO.
 NOBILIS IN PUTTE STRYENEQUE FUIT DOMINATRIX!
 CRISTE, FRUENS UT TE ROGO SIT LAUDUMQUE PATRIÆ
 MILLENO, TRICENO, SEXTO QUOQUE DENO,
 CRISTE, TUIS ANNIS, OBIIT, PAULIQUE JOHANNIS.

(1) Men zie over dezen verdienstelijken man, die in het jaar 1604 de Vlamingen uit Zuid-Holland verjoeg, de *Schetsen van het Leven en het bedrijf van Heer NICOLAAS, Heer van Putten en Strijen*, door Mr. H. VAN WIJN, medegedeeld in de *Werken van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, D. V, bl. 1-39.

(d. i. **ALEID**, die een spiegel en bloem der zeden en eene moeder der eere, onder het menschedom was, ligt nu in het graf. Zij was eene edele heerscheresse in Putten en Strijen. Ik bid, o **CHRISTUS!** dat zij Uwer geniete, en U lof toezwaaije. In het jaar duizend drie honderd en zestien na Uwe geboorte, o **CHRISTUS!** overleed zij op den feestdag van **PAULUS** en **JOHANNES**.) Van het vroeger aldaar, ter eere van Heer **NICOLAAS VAN PUTTEN**, gestaan hebbende grafschrijft, zijn de letters meest allen weg, zoodat men dit niet meer kan ontcijferen (1). De kerk te **GEERVLIET** mag wel in alle opzigten voor eene der netste gehouden worden, welke in ons Vaderland te vinden zijn. De toren, welke van onder vierkant oprijst tot boven het dak, heeft eenen trans of omloop, waarboven zich eene fraaije spits verheft. Voorst is zij van binnen voorzien van klok en uurwerk, zoo als van buiten met wijzerbladen. Op het midden van het dak komt mede een klein torentje te voorschijn. Ook is het kerkhof vóór een gedeelte met eenen muur omgeven en in een zeer goede orde.

Ter zijde van de Kerk stond vroeger een oud gebouw, het Slot van Putten, ook wel eens het Huis te Geervliet genoemd.

In het jaar 1745 is **GEERVLIET** door brand jammerlijk vernield geworden, doch sedert den opbouw der afgebrande huizen is het fraaijer geworden dan te voren.

Het wapen van **GEERVLIET** bestaat in een schild van zilver, beladen met een staande balk van azuur (blauw).

GEERVLIET (HUIS-TE-), voorm. adell. h. in het Land van Putten, prov. Zuid-Holland. Zie **PUTTEN (SLOT-VAN-)**.

GEERVLIET-oud-Hoenderhoek-EN-SCHIEKAMP, pold. in het Land van Putten, prov. Zuid-Holland, arr. en kant. Brielle, gem. Geervliet.

Deze pold. bestaat eigenlijk uit drie pold.: den Geervlietschenpolder, Oud-Hoenderhoek en Schiekamp, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 584 bund., en wordt door 2 sluizen van het overtollige water ontlast.

GEERVLIETSCH-POLDER, pold. in het Land van Putten, prov. Zuid-Holland, arr. en kant. Brielle, gem. Geervliet; palende N. W. aan Tolland en Oud-Noordland, N. aan Nieuw-Noordland en Nieuw-Markenburg, O. aan den Spijkenisse-polder, Z. aan Schiekamp, Z. W. aan Oud-Hoenderhoek en Oud-Guldeland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 482 bund. 22 v. r. 64 v. ell., waaronder 444 bund. schotbaar land, en wordt door twee watermolens op den Vier-Ambachtenboezem van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit zeven Heemraden, van welke een tevens Secretaris is, benevens eenen Penningmeester.

GEES, geh. in het dingspil van Zuidenveld, prov. Drenthe, arr. en 7 u. Z. O. van Assen, judic. kant. en 3½ u. O. ten N. van Hoogeveen, adm. kant. en 1½ u. N. N. W. van Dalen, gem. en ½ u. Z. W. van Ooster-Hesselen; met 164 h. en 480 inw. De kinderen van dit gehucht gaan ter school in de hoofdplaats dezer gemeente.

GEESDORP, geh., grootendeels tot het Waterschap van Woerden, prov. Zuid-Holland, en voor een zeer klein gedeelte tot het Nederkwartier der prov. Utrecht, behoorende. Zie **GEESDORP**.

(1) In de hier voren aangehaalde Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde vindt men, deel V, bl. 81-84, eene nadere beschrijving van dit graf, met de afbeelding er bijgevoegd.

GRESENKAMP, boerenerve in *Dieverderdingspöl*, prov. *Drenthe*, arr. en 10 u. Z. van *Assen*, judic. en adm. kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van *Hoogeveen*, gem. en 1 u. Z. van *Zuidwolde*.

GEEST (DE), d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie *RINSUMAGEEST*.

GEEST (KLEINE-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *KLEINE-GEEST*.

GEEST (WESTER-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie *KLEINE-GEEST*.

GEEST (ZUID-), streek lands in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *ZUID-GEEST*.

GEESTBRUG, b. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van 's *Gravenhage*, kant. en $\frac{1}{4}$ u. Z. W. van *Voorburg*, gem. *Rijswijk*.

Deze b. ontleent haar naam van eene brug, welke hier over de *Delfsche-Vliet* ligt, ter plaatse, waar de *trekvaart* van 's *Gravenhage* zich met de *Leydsche-Vaart* of *Vliet* vereenigt. De brug wordt in de wandeling de *Geesbrug* genoemd.

GEESTDORP of **GEESDORP**, geh., grootendeels tot het *Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. en gem. *Woerden*, en voor een zeer klein gedeelte tot het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Harmelen* behoorende.

Het ligt 7 u. O. Z. O. van *Leyden*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Woerden*, 3 u. W. van *Utrecht*, 2 u. Z. W. van *Maarssen*, en $\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Harmelen*. Men telt er 52 h. en 140 inw., van welke 29 h. en 120 inw. onder *Woerden*, en 5 h. en 20 inw. onder *Harmelen* behooren.

GEESTELIJKE-MAAGDENKLOOSTER, **CLAARISSEN-KLOOSTER** of **BEGIJNEN-KLOOSTER**, nonnenkloost. te *Groningen*, in het *Gerstelijk Maagdenstraatje* of *Rooke Weeshuisstraatje*.

Dit klooster komt reeds in eenen brief, van den jare 1586, voor onder den naam van *OLDE-CONVENT*, te vinden in de *Monumenta veteris aevi*, van *DRISSSEN*, bl. 719, waar men tevens, op bladz. 823 en volg., de instellingen en wetten van het voorschreven oude convent, van den 9 December 1401, naar de oorspronkelijke, onder de archiven der stad *Groningen* berustende, vindt afgedrukt. Het werd in de Spaansche beroerten verlaten, en bij Raads-resolutie van den 14 en 19 Mei 1588; afgestaan aan de *Jezuïten*, tot een *seminarium* en kollegie. Vóór de *Reductie* van 1594, hebben de *Jezuïten* het gebouw verlaten. — Vervolgens werd het, in 1599, bestemd tot een *BURGERWEESHUIS*, hetwelk naar de roode kleederen der kinderen, het *ROODEWEESHUIS* werd genaamd, en dien naam beden nog draagt. Daarin werden alleen geplaatst de kinderen van ouders, die het burgerregt in de stad *Groningen* bezaten. Sedert de stedelijke burgerregten in ons *Vaderland* vervallen zijn, blijven er nog alleen regt op hebben de kinderen van voormalige burgers, alsmede hunne nakomelingen, mits dat zij telkens bij hun trouwen, ter stijving van het inkomen van het gesticht, daaraan tot behoud van hun regt, eene zekere som betalen. De inkomsten van dit weeshuis, bestaan grootendeels uit de goederen van het voormalige klooster en uit die, welke daaraan bij uitersten wil door de ingezetenen zijn gemaakt. Onder laatstgemelden verdient vooral te worden genoemd het legaat van *ANNODUS ROTZAS*, Hoogleeraar in de regten aan de Hoogeschool van *Groningen*, die, in het jaar 1750, alle zijne goederen aan het *WEESHUIS* heeft geschonken, onder voorwaarde, dat de opkomsten, tot aan het jaar 1800, zouden worden uitgedeeld aan de

metsjes, die jaarlijks het huis verlaten, doch dat na dien tijd ook een derde gedeelte daarvan aan de het gesticht verlatende jongens zoude worden uitbetaald. Het Refectorium of Reventer van het voormalige klooster was, gedurende een paar eeuwen, de verzamelaarsplaats der Gilden, en wel tot aan de ontbinding dier instelling, in 1796. Ook heeft men in den muur van het reventer een gedenkteeken opgericht, ter eere van den beroemden Groningschen Geleerde, WESSEL GANSEVOORT, die in de kerk van het klooster was begraven (1). In het jaar 1840 hebben de Voogden van het ROODWIKERSHUIS nog eene oude klok van het klooster verkocht, waarop het volgende opschrift, in zeer oude letteren, stond:

maria sin te ghete dat oidv coet hest mu da get.
ana dami ni 1470.

d. i. Maria ben ik gebeten

Dat oud Convent heeft mij doen geten.

Anno Domini nostri 1470.

GEESTELIJKE-MAAGDEN, naam, welken men vroeger wel eens gaf aan het geh. DE HAAR, in het Westerkwartier, prov. Groningen. Zie HAAR (DE).

GEESTEN (HOOG-), veld, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Tietjerksteradeel. Zie HOOG-GEESTEN.

GEESTEREN, d. in de heerl. Borculo, prov. Gelderland, kw., distr., arr. en 5 u. O. van Zutphen, kant. en 2 u. O. van Logchem, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van Borculo, aan den weg van Groenloo naar Diepenheim, hoogst schilderachtig tusschen het geboomte gelegen.

Men telt er, in de kom van het d., 450 inw., en met de buurs. Neder-Biel, Over-Biel, Haarlo, Heuren, Kulsdom, Lemperhoek en Respelhoek, 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men heeft hier een der vruchtbaarste gronden van het geheele arr., buiten de kleigronden, die voorzeker vruchtbaarder zijn; zelfs is hier eene streek, waar men de pluggen of schollen, wegens het mergel dat daarin wordt gevonden, slechts heeft op eene hoop te werpen, zonder eenige andere mestsoorten hierbij te voegen, en waarin echter het heerlijkste koren wordt gebouwd. Vooral munt het gras in deze streken uit in sijnheid en kracht.

De Herv., welke er 1400 in getal zijn, maken een gem. uit, welke tot de klass. en ring van Zutphen behoort. Het beroep is eene koninklijke collatie. De kerk, is een oud doch vrij ruim en goed gebouw, met eenen vrij hoogen toren, welke met trappevals voorzien is. Op eenen steen, aan de buitensijde van het knekelhuis, aan de oostzijde der kerk, leest men:

TRED : HER : BI :

KNE : SEGER : NI :

WI : DAT : HER : BUR :

OFTE : EDELMAN : SII :

De R. K., van welke men er 400 aantreft, behooren tot de stal van Borculo. — Men telt onder dit d. twee scholen, als: ééne te Geesteren en ééne te Haarlo.

Er worden in dit d. twee paarden en beestenmarkten gehouden, de eene den eersten Donderdag in Mei en de tweede op den derden Pinksterdag. De kermis valt in den 25 September.

(1) Tegenwoordige Staat van Stad en Lande, D. II, bl. 92 en volg.

GEESTEREN of **GEESTEREN**, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. N. van *Almelo*, kant. en 2½ u. W. van *Ootmarssum*, gem. en ¾ u. N. W. van *Tubbergen*; met 225 h. en 1500 inw.

De R. K. van deze buurs. maken, met die van een paar andere buurs. onder *Tubbergen*, eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is aan den H. *PANCRATIUS* toegewijd.

Men heeft in deze buurs. eene school, die gemiddeld door een getal van 140 leerlingen bezocht wordt.

GEESTERLAND, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie **GAASTERLAND**.

GEESTKLOOSTER (HEILIGE-), voorm. kloost. te *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **HEILIGEEST-KLOOSTER**.

GEESTMANNEN-AMBACHT, oude naam van het **GEESTNER-AMBACHT**, in *West-Friesland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GEESTNER-AMBACHT**.

GEESTNER-AMBACHT, van ouds **GEESTMANNEN-AMBACHT**, eene der vier dijksverdelingen van *West-Friesland*, prov. *Noord-Holland*; palende N. aan de Schager- en Nieuwdorper-Kogge, O. aan den Heer Hugowaard, Z. aan het regtsgebied der stad *Alkmaar*, W. aan den *Rekkerdijk*, welke haar van *Bergen* en *Schoorl* scheidt en aan de *Zijpe*.

In dit ambacht zijn gelegen de gem.: *St.-Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog*; *Harencarspel-en-Dirkshorn*; de *Langendijk*, bestaande in de vier d. *Oudcarspel*, *Noord-Scharwoude*, *Zuid-Scharwoude* en *Broek*; *St. Pancras*; *Koedijk-en-Huiswaard*; *Ouddorp-en-Oterleek* en *Veen-huizen*, en maakt alzoo een gedeelte uit van de kant. *Alkmaar* en *Schagen*.

Het beslaat een oppervlakte van 11,392 bund. 86 v. r. 96 v. ell., telt 1146 h., bewoond door 1415 huisgez., uitmakende eene bevolking van 6600 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt.

Het *Heemraadschap* van **GEESTNER-AMBACHT**, bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, twee *Heemraden*, zes *Waardschappen*, eenen *Penningmeester* en eenen *Secretaris*.

GEESTNER-DIEP of **GEESTNERDIEP**, water in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, dat, 8 min. benoorden *Rinsumageest*, uit de trekvaart naar dat d., voortkomt, en, met eene noordoostelijke rigting naar het *Dockumermeer* loopt, waarin het zich ontlast.

GEESTMERVELD, laag veenachtig land, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie **GEESTMERVELD**.

GEEST-NIEUWLANDPOLDER, ook wel **WILLER-GIJSSENS-NIEUWLAND** of enkel **GEESTPOLDER** genoemd, onbehuide pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Zierikzee*, kant. en gem. *Brouwershavens*; palende N. aan den *Polder Noorder-Nieuwland*, en den *Keet-polder*, O. en Z. aan de stad *Brouwershaven*, W. aan den *Polder van Schouwen*.

Dit poldertje, hetwelk waarschijnlijk in het begin der vijftiende eeuw, althans vóór het jaar 1477, is bedijkt geworden, heeft eene oppervlakte van 2 bund. 95 v. r. 14 v. ell., en watert in den polder *Schouwen* uit. De *Begering van Brouwershaven* oefent er het dijksbestuur over uit.

GEESTPOLDER, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie het vorige art.

GEESTNERDIEP, water in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*. Zie **GEESTNERDIEP**.

GEESTMERVELD, **GEESTNERVELD** of **WESTNERVELD**, groote uitgestrekt-heid laag en veenachtig land, tusschen de *Dockumer-Ee* en de *Murk*, bewaest het d. *Rinsumageest*, griet. *Dantumadeel*, kw. *Oostergoo*, prov. *Friesland*.

GEESTWATER, voorm. water in *Rijland*, prov. *Zuid-Holland*, dat gedeeltelijk in den *Lisserpolder* ingedijkt is.

Het komt onder den naam van *GRAEWAT* voor in eenen brief van Keizer Orro I, van het jaar 948, waarbij hij het koninklijke regt van visscherij, zoo als hij het noemt, in dit water, aan de kerk van Utrecht toestaat, te gelijk met eene rente, die gemeentlijk koggeschuld genoemd werd.

GEETEREN, naam, onder welken de buurs. **GREETEREN**, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, op sommige kaarten voorkomt. Zie **GREETEREN**.

GEEUW (DE), vaart, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Rawverd*, welke, ten O. van Grouw, uit de Graft, in eene oostelijke strekking, naar het Kruiswater en de Wyde-Ke, in Smallingerland, loopt.

GEEUW (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, O. van Grouw. — Het is eigenlijk een inham van het *Pikmeer*, die, door de Geeuwsloot, met het *Tjaardameer* in verbinding staat (1).

GEEUW of **GEUW**, meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, N. O. van Warns. Het staat door Houtendam en de Rienster-graft met de *Morra*, door Emedam met het *Flait*, en door de *Seinsloot* met de *Kleine-Sein* in verbinding.

GEEUW (DE), **GEU** of **GEUW**, breed vaarwater, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Het neemt eenen aanvang bij de stad Sneek, en loopt, in eene zuidwestelijke strekking, naar *Ylst*, waar het zich in de *Wymers* enz. ontlast.

GEEUW (DE) of **GEUW**, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, 5 min. N. van *Idsega*, hebbende gemeenschap met de *Idsegasterpoelen* en de *Joo* of *Joe*.

GEEUWSLOOT (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, dat uit de *Geeuw* voorkomt, en eerst met eene noordelijke, dan met eene westelijke en eindelijk weder met eene noordelijke rigting naar het *Tjaardameer* loopt.

GEFFEN, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, (1 k. d., 9 m. k., 1 s. d., 2° ged.); palende N. aan de gem. *Oss*, O. aan de gem. *Heesch*, Z. aan *Heeswijk*, W. aan *Nuland*.

Deze gem. bevat, behalve het d. **GRUEN**, ook nog de geh. *Bergstraat*, *Broekstraat*, den *Elst*, *Kerkrot*, *Papendijk* en *Runstraat*, en beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1406 bund., waaronder 1368 bund. 4 v. r. 51 v. ell. schotbaar land, telt 177 h., bewoond door 208 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1046 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er eenen korenmolen, eenen oliemolen, (eene brouwerij, en eene aardappel-jeneverstokerij. Vroeger moeten er in deze gem. nog eene of twee brouwerijen bestaan hebben.

De landerijen bestaan uit akker- en weiland, op eenen zandigen doch goeden bodem. Zij worden door de ingezetenen met zorg behandeld, en brengen daardoor dan ook goede vruchten en ruime voordeelen op. De wegen zijn meestal in eenen goeden staat; alleen zij, die naar de *Maasdorpen* leiden, zijn gedurende den winter door het water gewoonlijk onbruikbaar, weshalve men over *Oss* derwaarts moet. De straatweg van *'s Hertogenbosch* naar *Grave*, werd in 1820

(1) Door dit art. en het art. **GRAEWSLOOT** vervallen de beide op bladz. 481 abnormelijk voochmende art. **GAUW** en **GAUWESLOOT**.

grootendeels gelegd over de woeste gronden van *Geffen*. Thans is ter wederzijden alles reeds ontgonnen. De landlieden behartigen deze nietwa gronden zonder de oude landerijen te verwaarloozen, of daaraan iets te onttrekken. Ruimer gegoed, dan de Meijerijische landlieden meestal zijn, kunnen zij beter voorschotten lijdén, om den grond te bemesten. De akkers zijn met schaarhout omringd, en alzoo beveiligd tegen gure winden en koude nachten. Men mest er vele varkens, die te 's Hertogenbosch ter markt gebragt worden. Met uitzondering der meest noodzakelijke ambachtslieden en winkelnering, bestaat de bevolking uit boeren, aan wie den naam door de rondom liggende dorpen *nagaat*, dat zij wat *steeg* zijn, om hier de eigen uitdrukking te bezigen.

De inw., die hier, op een twintigtal na, allen R. K. zijn, en onder welken men 750 Communicanten telt, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van 's Hertogenbosch, dek. van *Oss*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Eenige jaren na de verovering van 's Hertogenbosch, in 1629, was de Pastoor GERARDUS VAN AMSTEL genoodzaakt zich te verwijderen, als te zeer bekend en gehaat zijnde bij de Protestantsche overheid. De R. K. inw. werden, gedurende eenige jaren, van tijd tot tijd bezocht, en zoo veel mogelijk bediend door onderscheidene Zendelingen, Minderbroeders uit het klooster van *Megen*, die doorgaans, bij de regering onbekend zijnde, zich in vreemd gewaad beter konden verborgen houden. In 1684 is voor de R. K. gem. van *Nuland* en *Geffen*, als vasten Bedienaar van die pastorijen, door den Vikaris HOUERAKEN toegezonden P. JOHANNES VAN DER HEYDEN, en, na hem, door den Vikaris STEYAART, in 1695, P. LUCAS HORNERS, beide Minderbroeders. Sedert de dood van den laatste is de pastorij wederom door wereldlijke Priesters bekleed geworden.

De Herv., van welke men er 11 aantreft, worden tot de gem. van *Oss-Heesch-Berchem-Geffen-en-Nuland* gerekend.

De Israëlitén, die hier 6 in getal zijn, behooren tot de ringsynagoge van *Oss*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

De gem. *Geffen* is eene heerl., die in het jaar 1564, uitgezonderd de hooge heerl., door Hertog WENCESLAUS en de Hertogin JOHANNA, uitgegeven werd, terwijl er, in 1444 de regten van den Heer, door PHILIPS II, Hertog van *Brabant*, uitgebreid en bevestigd zijn. In 1561 is de hooge heerl. erfelijk verkocht aan Jonker GERARD VAN VLADERACKEN, die de middelbare en lage heerl. bezat. In het midden der vorige eeuw was zij het eigendom van den Heer JAN LODEWIK CRANER, Schepen en Raad van 's Hertogenbosch, wiens weduwe ALBIDA DE GROU-LART, haar nog op het laatst dier eeuw bezat; terwijl zij in het begin dezer eeuw toebehoorde aan W. G. DE SUARE, wed. VERSTER. Thans wordt deze heerl., welke, tot het jaar 1805, hoog, laag en middelbaar regtsgebied gehad heeft, in eigendom bezeten door den Heer Jonkheer ANTONIE MARTINI VAN GEFFEN, woonachtig te *Esch*.

Het d. *Geffen*, ligt 2½ u. N. O. van 's Hertogenbosch, 1½ u. Z. W. van *Oss*. Men telt er, in de kom van het d., 20 h. en 120 inw.

De oude parochiekerk, welke onder aanroeping van de H. MARIË MACDALÈNA, was ingewijd, is, nadat zij, sedert het midden der zeventiende eeuw, aan de Herv. had toebehoord, in het jaar 1802, aan de R. K. terug gegeven, die haar, door het aanwenden van aanmerkelijke kosten, weder tot hunne godsdienstoefening hebben bekwaam gemaakt. Deze kerk is een schoon gebouw, op twee rijen pilaren rustende. De toren is hoog en zwaar, zijnde gedekt met eene lage spits of kap, die maar vier zijden heeft.

De dorpsschool wordt door een gemiddeld getal van 75 leerlingen bezocht.

Er worden te GEFFEN jaarlijks twee, vroeger zeer vermaarde, beestenmarkten gehouden, de eerste den laatsten Vrijdag in April; de tweede den tweeden Dingsdag in October.

GEFFEN heeft drie geleerde mannen voortgebracht, zeer bekend in de letterkunde en de wetenschappen, als: den Godgeleerde JOHANNES SLOOTANUS of VAN DER SLOOTEN, † den 9 Julij 1860, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid; den Letterkundige CHRISTOPHORUS VLADERACCUS, geb. omtrent het jaar 1826, † 15 Julij 1601, na eerst bestuurder der scholen te Amersfoort, naderhand te 's Hertogenbosch, en te gelijk Hoogleeraar in de welsprekenheid, de Latijnsche, Grieksche en Hebreuwsche talen te zijn geweest, en den Latijnschen Dichter JOHANNES, naar zijne geboortepl. GEFFENUS of VAN GEFFEN genaamd, die in het begin der zeventiende eeuw leefde; terwijl zijne gedichten en zedekundige zamenspraken in het jaar 1617 te Antwerpen gedrukt zijn.

In het jaar 1298, werden reeds zekere gemeentegronden aan de ingezetenen van GEFFEN uitgegeven. In 1497 werd dit d. door de Gelderschen grootendeels aan kolen gelegd. Een nog erger lot onderging het, in het jaar 1512, toen het door de Gelderschen, uit Venlo en Roermonde, geheel werd afgebrand. — In 1787 werd het door het hooge water overstroomd. — In 1794 had het veel door zware inkwartiering te lijden, als zijnde het middelpunt, tijdens de blokkade van 's Hertogenbosch, Grave, en het fort St. Andries. Bij den intogt der Pruiszen in ons land, in 1813, viel er, tusschen deze en de Franschen, welke uit de stad Grave kwamen, in de nabijheid van dit d., een gevecht voor, waarbij enkelen gesneuveld en gekwetst zijn. De gesneuvelden werden door de inw. begraven. — In den nacht tusschen 31 December 1833 en 1 Januarij 1834, is de Zomerdijk, in de gem. GEFFEN, op twee plaatsen doorgebroken, waardoor nagenoeg de geheele gem. onderliep, en aanzienlijke schade aangerigt werd; terwijl er vele huizen door den wind en den waterslag instortten of aanmerkelijk beschadigd werden. Bij deze ramp is echter geen mensch omgekomen, ofschoon zich onderscheidene huisgezinnen tot den volgenden morgen op de overblijfselen van hunne huizen hebben moeten behelpen. — Den 18 April 1839 onstond er brand in deze gem., waardoor een huis geheel in den asch gelegd en twee huisgezinnen in de diepste armoede gedompeld werden.

Het wapen van GEFFEN bestaat in een Maria-Magdalena-beeld.

GEFFEN (BINNENPOLDER-VAN-), pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, gem. *Geffen*; palende N. aan den Zomerdijk, O. aan de gem. *Oss* en den weg van 's Hertogenbosch naar *Oss*, Z. aan den grooten weg der 1^e klasse N°. 8, van 's Hertogenbosch naar *Grave*, W. aan het Zomerdijkje en de gem. *Nuland*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 826 bund. 53 v. r. 61 v. ell., en wordt door 2 sluizen in den Polder van Geffen, en met het water van dien en dat van den Polder van Oss, op de Hertogewetering, en verder door de Blaauwesluis, op de rivier de Maas, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3,85 ell. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit het gemeentebestuur van Geffen.

GEFFEN (KASTEEL-VAN-), vocrm. adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, arr. en 2½ u. N. O. van 's Hertogenbosch.

genbosch, kant. en 1½ u. Z. W. van *Oss*, gem. en 5 min. Z. van *Wuland*.

Het was vroeger een oud, doch zeer goed en fraai gebouw; thans echter is er niets meer dan een puinhoop van overig.

GEFFEN (POLDER-VAN-), meer bekend onder den naam van **GEFFENSCHER-POLDER**, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Oss*, gem. *Geffen*; palende N. aan den *Kruisenbeendschdijk* en de *Vaartsche-graaf*, tegen de gemeente *Oss* en die van *Lithoijen*, O. aan de gemeente *Oss*, Z. aan den *Zomerdijk*, W. aan den *Kepkensdonschdijk*, ook genaamd *Houterendijk*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 508 bund. 25 v. r. 83 v. ell. De overstroming, waaraan deze pold., door den uitloop der *Maas*, langs de *Beersche-Maas*, onderworpen is, moet zich zelve benedenwaarts afwateren, door de rivier de *Wetering*, welke het water in de *Maas* leidt. Het land ligt 2,85 ell. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit het gemeentebestuur van *Geffen*.

GEFFENSCHER-BINNENPOLDER, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GEFFEN (BINNENPOLDER-VAN-)**.

GEFFENSCHER-POLDER, pold. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GEFFEN (POLDER-VAN-)**.

GEGER, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Djocjokarta*.

Den 17 Julij 1829 werd er eene gecombineerde expeditie tegen dit, destijds door de muitelingen bezette en zeer versterkte dorp, door den *Kolonel Cocuius* en den *Luitenant-Kolonel Le Baon de Vexela*, ondernomen. Deze laatste marcheerde, ten 5 ure des morgens, van het kampement *Medjing*, over het d. *Potrobayan*, den *Oepak* over, en rigtte zich toen noordooftwaarts naar het gebergte, dat zeer hoog en steil was. Berst ten 9 ure had hij de kruin bereikt, en weinige oogenblikken daarna ontwaarde hij eenen troep van ongeveer 50 à 60 muitelingen, welke, met twee vaandels en eenige Hoofden te paard, eene verkenning scheen te doen. Deze troep, hem ontwarende, ontving hem met een levendig geweervuur, hetgeen hij niet liet beantwoorden, latende dadelijk met gevelde bajonetten er op inloopen, waardoor de vijand dan ook spoedig op de vlugt werd gedreven. De *Kapitein Rozrs* vervolgde dezen troep met een peloton *Sumanappers* en met den *Kapitein Сатта*. Het gelukte hem ook nog eenigen van de muitelingen neder te leggen, en onder deze twee der Hoofden, op schoone paarden gezeten, welke echter door het oneffene terrein niet spoedig genoeg konden weg komen. Onderscheidenen stortten met hunne paarden in de diepe afgronden neder, zonder dat men iets meer van hen ontwaarde. Intusschen zette de *Luitenant-Kolonel Le Baon de Vexela* zijnen marsch, met de overige twee pelotons en de *Mangko-Negorosche Jagers*, voort, zich naar *Gzeza* rigtende. Voor een dicht dorp, waarvan geen ingang te herkennen was, gekomen zijnde, zeide hem de *gids* dat hij voor *Gzeza* was. Hij kon niets zien of hooren, en was bezig eene ingang te zoeken, meenende dat deze plaats reeds verlaten was, toen hij op eens door onderscheidene kanonschoten begroet werd, gevolgd door een levendig geweervuur en een woest geschreeuw. Hij verzamelde dadelijk daarop zijnen troep, gaf last aan den *Luitenant Stoksaoo*, om ter rechterzijde de hoogte te beklimmen en zoo doende in de vijandelijke benting te komen; stelde zich vervolgens aan het hoofd zijner *Ambonezen* en *Sumanappers*, en bestormde de vijandelijke sterkte. Deze

storm mislukte. Hij stootte tegen eenen vreeselijken rotsklomp, waarop de vijand geschaard was, welke hem, onder een geducht geveer- en kanonvuur, met eene hagelbul van steenen begroette. De toegang was zoo dicht met struiken bewassen, en zoo bezaaid met ijzeren vastangels, dat hij zijne barrevoets gaande soldaten er bezwaarlijk door konde krijgen. Hij was dus genoodzaakt terug te trekken en ging eenige passen achterwaarts, alwaar hij zijnen troep verzamelde. Hij beproefde eenen tweeden storm, welke eveneens weder mislukte, waardoor de vijand, stoutmoediger geworden, zich verzamelde, en tweemaal met de pieken op hem aanvielen, maar de onzen sloegen ook dese aanvallen telken reize zoo duchtig af, dat de vijand het niet meer waagde dit te beproeven. Hij nam toen een tiental Sumanappers met den Tweeden Luitenant Muzza, en zocht eene betere naderingsplaats te vinden; maar de vijand, welke door zijne hoogere standplaats, alle bewegingen der onzen kon gadelaan, ontdekte dit, en maakte weder een levendig vuur op hen, waarbij de luitenant Muzza en een Europeesch Korporaal vrij zwaar gewond werden. Ook in hetzelfde oogenblik, kwam de Tweede Luitenant Sroksao, die ook in zijne onderneming mislukt was, met zijne Mangko-Negoro's terug. De Luitenant-Kolonel beproefde nog ten vierde en vijfde malen zich meester te maken van de sterkte, maar daar hij zeer verzwakt was, door het peloton dat de Kapitein Roxrs had mede genomen, ter vervolging der eerst ontmoete muitelingen, zoo konde hij tegen dezen vijand, welke door de mislukte pogingen der onzen, zeer verstout was geworden, niet meer dan een peloton geregelde Sumanappers gebruiken, daar hij, ter voorkoming van ongelukken, de Amboinezen in reserve moest houden. Ziende dat alle zijne pogingen te vergeefs waren, zoo nam hij eene sterke stelling, digt aan de vijandelijke benting. Een kleine troep vijanden kwam hem intusschen, van de achter hem liggende hoogten, verontrusten en beschieten. Hij zond eenige jagers van Mangko-Negoro op hen af, die den vijand dan ook verdreven. Ziende, dat zij hem niet uit zijne stelling konden verdrijven, staken zij de drooge alang-alang in den brand, hopende hem door het vuur te verjagen. Intusschen had hij een briefje aan den Kolonel Cocaus geschreven, welke beneden het gebergte was gebleven met de kolonne van den Majoor Cox van SPENGLER, waarbij hij hem kennis gaf, dat hij geen meester kon worden van de benting, en om bijstand verzocht; te meer, daar hij nog niets ontwaarde van de tiende kolonne, en ook de Kapitein Roxrs, met het Peloton Sumanappers, nog niet terug was. Eenigen tijd daarna kwam deze laatste, met het grootste gedeelte van zijne manschappen, aan. Nadat deze genoegzaam uitgerust waren, werd ten zesdemale de storm beproefd. De Bevelhebber gaf last aan den Luitenant Sroksao, om, met de Mangko-Negorosche jagers, de vijandelijke benting ter linkerzijde te bekruipeu, en zond dadelijk den Kapitein Roxrs met een peloton Sumanappers derwaarts. De overige Mangko-Negoro's liet hij weder ter rechterzijde den berg beklimmen, en deed toen den stormmarsch slaan. Ditmaal gelukte het de onzen tot in het kampement des vijands door te dringen. Toen eerst sagen zij, dat een rotsklomp, 30 à 40 voeten hoog, geheel rondom de steile benting lag, waarop de vijand zich gevestigd had. Hier bleef nu niets meer over dan tegen deze rots op te entaren. Een Sergeant der Mangko-Negoro's, Souadento, was de eerste, welke het beproefde en ook boven kwam, wiens voorbeeld door den Kapitein Roxrs, den Tweede Luitenant Sroksao, den Luitenant der Mangko-Negoro's, Sozza Paawiro, den Sergeant Mear-

ноно, den Korporaal DASSO, de Sumanapsche Fuseliers BOESA, TJEKRA en KAMEN, dadelijk gevolgd werd, zoo dat meest allen gelijktijdig boven kwamen. Met onbegrijpelijk veel moeite moesten zij langs de afgeschoten wortels van eenen bovenstaanden waringieboom opënteren; ook was het geen hunner mogelijk hun geweer mede te nemen, zoodat zij zich van hunne krissen en sabels moesten bedienen. Verscheidene anderen beproefden het eveneens, maar stortten weder neder. De eerstgenoemde Sergeant der Mangko-Negorosche troepen, SOUADENRO, raakte dadelijk handgemeen met het voornaamste Hoofd, welken hij, na zelf reeds verwond te zijn, nederstiet, en hier stortten overwinnaar en overwonnene zieltoegend op elkander. Roemvol is die Sergeant gesneuveld, en zijn overwonnen vijand was de zoo zeer beruchte JOMOLOO. Een Priester, genaamd HADJA HANET GOUBAN, van den Pangerang-Bey, was JOMOLOO komen hijspringen, maar werd ook door SOUADENRO verwond afgeslagen, en door den Sergeant MERTORONO afgemaakt, welke zijnen ongelukkigen krijgsmakker een weinig te laat ter hulpe snelde. Allen, die men er vond, werden ter neder gestooten, en er werden 1 twee- en 1 éénponder, metalen kanon, 1 ijzeren éénponder, 15 geweren, verscheidene pikken, klewangs en krissen, 3 trommen en 1 trompet; ook een groote voorraad van kruid, in eene kist, zeer wel vervaardigd en in goede kardozen, alsmede 2 groote linnen zakken reservekruid en meer dan 200 metalen kogels buit gemaakt. In het bivouac van den vijand kregen zij nog een twintigtal schoone paarden, waarbij dat van Jomoloso. De meeste muitelingen waren van de rots afgesprongen, en ook velen hadden zich langs een vastgebonden sarong laten afsakken; evenwel telde men een twintigtal dooden, waaronder nog erkend werd een zoontje van JOMOLOO, door een geweerkogel gesneuveld.

GEGER-BADJING, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magelang*.

Het was een schoon uitgestrekt d., met twee groote pendoppen, toen het, den 18 December 1827, door de onzen verbrand werd, nadat het, een dag te voren, door de muitelingen verlaten was.

GEGER-BIENTANG, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, in de *Preanger-regentschappen*.

Het is een der voorgebergten van de *Gedé*, welke, ten gevolge van de aanhoudende regenbuijen der maanden December 1831 en Januarij 1832, op drie verschillende plaatsen ingestort is. Deze instorting besloeg eenen omtrek van nagenoeg 4400 v. r.

GRGISSIEK, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. en reg. *Cheribon*.

GEGISSIEK, d. in *Oost Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. en reg. *Cheribon*, distr. *Gegiessiek*.

GEHUCHTEN (TWEË-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie *TWEË-GEHUCHTEN*.

GEHUCHTEN (ZES-), gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie *ZES-GEHUCHTEN*.

GEIG, groote hoeve in de heerl. *Pettingen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $4\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Merck*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Buvingen*.

GEIJERSHOFF, geh. in de *meijerij Beck* van het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, kw. en $2\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 4 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Behternach*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Beck*, aan de helling van het gebergte.

GEIJERSVLIJT, voorm. koffijplant. in *Nederlands-Guisana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de indigoplant. de Twee-Kinderen, benedenwaarts aan de koffijplant. Johanna's hoop, waarmede zij thans tot ééne plant. vereenigd is; 800 akk. groot.

GEIJERSVLIJT-EN-JOHANNESHOOP, koffijplant. in *Nederlands-Guisana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regter zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de indigoplant. de Twee-Kinderen, benedenwaarts aan den verlaten grond Land-van-Suzannasdal; 971 akkers groot; met 125 slaven. De Negers noemen haar *JAN-KOOTAR*. Voorheen waren het twee afzonderlijke plant., *Geijersvlijt* en *Johanneshoop* geheeten.

GEIN (HET), **HET GEYN** of **HET GAYN**, riv. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, die bij het d. *Abcoude*, zijne wateren uit de *Utrechtsche riv.* de *Angstel* ontvangt; eene bogtige, eerst noordoostelijke, doch daarna meer noordelijke rigting aanneemt, en, bij de zoogenaamde *Geinbrug* gekomen, zich in twee takken verdeelt; waarvan de regter den naam van *Smal-Weesp* aanneemt, terwijl de linkertak de *Gaasp* genaamd wordt.

Dit riviertje scheidt in haren loop, in de prov. *Utrecht*, den *Broekzidschenpolder*, onder *Abcoudeproostdij-en-Aasdom*, van den *Oostzidschenpolder*, onder de gem. *Abcoude-en-Baambrugge*, en in de prov. *Noord-Holland* den *Gein- en Gaasperpolder* van de *Overaatsveldsche- en Borrelandsche-polders*, allen onder *Weespercarspel*.

GEIN (HET), amb. heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Jutphaas*; palende N. en O. aan de heerl. *Jutphaas*, Z. aan de heerl. *Vreeswijk*, en aan de heerl. *IJsselstein*, W. aan de heerl. *IJsselstein*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 552 bund., waarin 4 hofsteden, 1 herberg en nog 4 dagloonerswoningen verspreid liggen, bewoond door 11 huisgez., eene bevolking uitmakende van ongeveer 100 zielen, die kerkelijk tot *Jutphaas* behooren. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Jutphaas*.

Deze heerl. was oudtijds eene buurt, *Geyne* genaamd, en onder de kerk van *Eiteren* gelegen, welke, in het jaar 1217, door *Bisschop Otto van der Lippe*, tot een bijzonder kerspel werd verheven, en vervolgens, in het jaar 1294, door *JAN VAN ZIERIK*, tot eene stad is verklaard en met stads regten begiftigd. Deze stad, met geschikte huizen, herbergen, straten en eene kerk voorzien, en door eene gracht tegen plotselinge overrompeling van vijanden beschut, bragt, in algemeene beden, meer op dan *Amersfoort*. In het jaar 1225 werd het kerspel van het *Gein*, met het naastliggende bischopsslot *Oude-Gein*, door de *Hollanders*, onder *Graaf Floris IV*, overvallen en in de asch gelegd; terwijl later de stad, in het jaar 1333, door *Heer Willem van Duivenvoorde* werd verwoest, in weervraak, dat de *Stichtsch*en zijnen *Regter* aan de *Vaart* hadden omgebragt. In 1402 werd de plaats, benevens *Vreeswijk*, op nieuw door *Jonker JAN VAN ARKEL*, *Heer van Zoelen*, genoegzaam verbrand. Daarop werd er, in het jaar 1423, een *Zusterhuis* gesticht, aan de *H. Maagd van Nazareth* gewijd, dat in 1872, bij den opkomenden *Spaanschen oorlog*, is verlaten.

De kerk, in het jaar 1217 gesticht, plagt door het kapittel van *St. Marie* begeven te worden. De inleiding des *Priesters*, evenwel geschiedde door den *Proost* van *Oudmunster* op *St. Salvator*. Zij

neigde in de vijftiende eeuw ten val; doch werd, in het jaar 1515, door de Priorinne van Nazareth hersteld, en is later vervallen en gesloopt.

HET GEIN was van ouds, als een belangrijk handelspunt, beroemd, waar, eeuwen achtereen, door de Bisschoppen van Utrecht een tol op den IJssel werd geheven.

In het jaar 1637 hebben de Schout, Schepenen en gemeente van HET GEIN, de hooge heerl. diër plaats opgedragen aan den Heer ADRIAAN PLOOS VAN AMSTEL, Heer van *Oudegein, Tienhoven, Gunterstein enz.*, wien de Staten van Utrecht, reeds acht jaren te voren, het ambachtsregt aldaar hadden vergund, op voorwaarde, dat hij, zijne erven en nakomelingen jaarlijks, ten behoeve der domeinen, de som van 150 ponden, tegen 40 groot vlaams, zouden betalen. De Heer van AMSTEL droeg vervolgens het hooge en middelbare regtsgebied van HET GEIN en Jutphaas op aan FREDERIK HENDRIK, Prins van *Oranje*, als Graaf van Buren; van wien hij het weder, als onversterfelijk erfleer, ontving, op gelijken voet en met gelijke regten, als de Proosten van St. Jan te Mijdrecht gewoon waren te oefenen. Zoo lang hij leefde heeft hij het hooge regtsgebied van HET GEIN en Jutphaas behouden; doch na zijnen dood eigenden de Staten zich dit weder toe, uitdrukkelijk verbiedende eenigen anderen Heer, dan hen in het hooge en middelbare regtsgebied van HET GEIN en Jutphaas te erkennen. De erfgenamen van den Heer ADRIAAN PLOOS VAN AMSTEL werden evenwel schadeloos gesteld. Thans is de ambachtsheerl. van HET GEIN in bezit van den Heer J. J. DE GEER VAN OUDERGEIN, woonachtig te Utrecht.

GEIN (HET-), landstreek in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weespercarspel*, waarvan het een stok of afdeling uitmaakt; palende N. aan de Gaasp, O. aan het Gein, die het van Aatsveld scheidt, Z. aan den Broekerpolder, W. aan den Holendrecht-polder, N. W. aan den Westeinder-polder en den Oost-Beilmerpolder.

Deze landstreek bestaat uit den Geinpolder, den Gein-en-Gaasperpolder, de Noorde en den Broek, bevat de buurs. het Gein, bestaande uit eenige langs het riviertje van dien naam, gelegene buitenplaatsen en boerenwoningen. De inw. vinden voornamelijk hun bestaan in de melkertij.

De Herv., welke hier wonen, behooren tot de gem. van *Weesp*. — De R. K., welke men er aantreft, worden tot de par. van *Weesp* gerekend.

De buurschap het Gein, naar de aldaar liggende brug ook wel de *Geinbrug* genaamd, ligt 2 u. Z. O. van Amsterdam, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van Weesp. Het is een zeer bekoorlijk oord, dat voor een goed gedeelte van het jaar onderscheidene lieden uit den omtrek, voornamelijk Amsterdammers, Weespers en Abcoudenaars, tot zich lokt, om onder het lommerijk geboomte een uurtje van uitspanning door te brengen.

Men heeft er eene school, welke door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

In het jaar 1787, bij den inval der Pruisen in Holland, hebben de bewoners van HET GEIN zeer veel van den overmoed diër krijgslieden te lijden gehad, als zijnde de meesten destijds, op eene deerlijke wijze, uitgeplunderd.

GEIN (HET-HUIS-TE-), van ouds bekend onder den naam van GANA of GEYS, later ALDEBYNK of OUDERGEIN, ridderhofstad in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. Z. van *Utrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *IJsselstein*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Jutphaas*, in de heerl. het GEIN.

Het was weleer een vast bisschops slot, dat, in den jare 1202 te vergeefs werd aangetast door DIRK VII, Graaf van *Holland*, die, behalve deze sterkte, het Nedersticht verwoestte. Dan, in den jare 1225, te gelijk met het aanpalende kerspel van het Gein, door Graaf FLORIS IV, in asche gelegd, werd het weder opgebouwd, en daarna door WILLEM VAN DUIVENVOORDE, zoowel als de stad Gein nedergeworpen. In het volgende jaar, in vorigen staat hersteld zijnde, had het in 1356 den aanval te verduren van ARNOUD VAN IJSELSTEIN, die den Snooijen-Toren, gelijk het toenmaals genoemd werd, door het verraad van den Slotvoogd inkreeg en ten gronde toe deed slechten. Nogmaals uit zijn puin herrezen, was het gedurende den vierjarigen oorlog met MAXIMILIAAN VAN OOSTREBEK, den Stichtschen van groot gewigt, doch werd eerlang in den jare 1483 door de IJsselsteinschen overrompeld, geplunderd en verbrand. ABRAHAM PLOOS VAN AMSTEL, Heer van *Tienhoven*, *Gunterstein* enz. heeft hetzelfde in 1633 geheel en al opgebouwd, deels op de oude, ten deele op nieuwe grondslagen. Het is thans een sterk vierkant gebouw, in eenen vierkanten vijver gelegen, en rondom door breede buitengrachten omringd. Het was in later tijd, te gelijk met de ambachtsheerlijkheid van het Gein, leenroerig aan de Staten van *Utrecht*, en is omstreeks den jare 1529 een wyl tijds in de magt der *Hollanders* geweest. Thans is deze ridderhofstad, welke met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte van ruim 182 bund. beslaat, in bezit van den Heer J. J. DE GEE VAN OUDREKIS.

GEIN (HET-OUDE-), ridderh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie het vorige artikel.

GEINA, oude naam van de voorm. st. GEM, in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GEM (HET).

GEINBRUG, brug in *Weespercarspel*, prov. *Noord-Holland*, in de gem. *Weespercarspel*, $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van Weesp, over het Gein.

GEINBRUG, buurs. in *Weespercarspel*, prov. *Noord-Holland*. Zie GEM (HET).

GEINDIJK (DE), dijk en weg, O. en W. van het Gein, in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weespercarspel*.

Deze dijk was vroeger bezoomd met een groot aantal lusthuizen, en aanleg voor genoeg, en derhalve druk bezocht door rijtuigen en wandelaars; sedert het jaar 1814 en vroeger zijn deze op weinig na gesloopt geworden, zoodat aldaar nog slechts boerenwoningen en stallingen bestaan, en in de plaats van wandeldreven, goede wei- en booidanden.

GEIN-EN-GAASPERPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weespercarspel*; palende N. aan de Gaasp, die hem van den Oud-Gaasperpolder en den *Lage-Weipolder* afscheidt, O. aan het Gein, door hetwelk hij van den Geinpolder, den *Berlandsche-polder*, en den *Roodemolenpolder* gescheiden wordt, Z. aan den *Broekerpolder*, W. aan den *Broek beneden* en den *Oost-Beilmerpolder*.

GEINOORD, aanzienlijke boerenhofstede in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. Z. van *Utrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *IJsselstein*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Jutphaas*, in de heerl. het Gein.

Deze boerenwoning is een gedeelte van het vroegere klooster van *Nazareth*, en in de nabijheid vindt men een stuk gronds, alwaar vroeger de kerk heeft gestaan, en dat algemeen bekend is onder den naam van *Kerkhof*; een gedeelte der grondslagen is nog in den grond

aanwezig, en wordt van tijd tot tijd gevonden. De groote boomgaard om de hofstede gelegen is nog doorsneden van grachten, vermoedelijk heeft hier de stad Gein bestaan, want naast den boomgaard is een stuk bouwland gelegen, bekend onder den naam van Poortland.

Deze hofstede is thans in het bezit van den Heer C. SCHALLU Jzn., die haar aanmerkelijk heeft verfraaid en verbeterd.

GEINPOLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weesperkerspel*; palende N. aan het Smal-Weesop, dat hem van den lagen Weipolder afscheidt, O. aan den Over-Aatsveldsche-polder, Z. W. aan den Berlandsche-polder, W. aan het Gein, die hem van den Gein- en Gaaserpolder scheidt.

GEINPOLDER, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Jutphaas*.

GEINS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hennaarderadeel*. Zie *Goins*.

GEINVLJET, voorm. buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Loenersloot*.

De gronden van deze buitenpl., waarvan de gebouwen afgebroken zijn, zoodat thans nog slechts de koepel daarvan bestaat, worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. TWISK, door wiens zorg veel tot de verfraaijing en verbetering van den weg van Loenersloot naar Vreeland is bijgedragen.

GEINWENSCH, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*, 8 min. van *Baambrugge*.

Deze buitenplaats beslaat eene oppervlakte van 2 bund. 70 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevr. de Wed. **RADER**.

GEINWIJK, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*, Z. van *Baambrugge*, aan den *Kromme-Angstel*.

Deze buitenplaats wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J. C. **LESTRIJK**.

GEINZICHT, buitenpl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GETRICHT**.

GEISMUHL of **GEISMÜHLEN**, geh. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4½ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. van *Berg*, aan de *Attert*.

GEISTEREN, d. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie **GEYSTEREN**.

GEITEN-EILAND (HET), eil. in *Oost-Indië*, een der *Kleine-Sunda-eilanden*. Zie **KARING**.

GEITHORN, oude naam van het d. **GIETHOORN**, in het kw. *Vollenhove*, prov. *Oeverijssel*. Zie **GIETHOORN**.

GEKBRONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Praanger-Regentschappen*, bij den berg *Geddé*.

GEKROONDE-PAAUW, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan *Molhoop*, waarmede deze plant. thans verbonden is, benedenwaarts aan den mond der *Paramaricakreek*; 492 akk. groot. De *Oude-Bijenkorf*, *Molhoop* en de **GEKROONDE-PAAUW**, thans vereenigd, tellen 306 slaven.

GEKROONDE-PAAUW (LAND-VAN-DE-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Paramaricakreek*, ter rechter-

zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Nieuw-Charlottenburg, benedenwaarts aan de Cottica.

GELANG, voorn. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Soerakarta*, Z. W. van Klatter.

Dit d. werd, den 13 Januarij 1827, door den Luitenant van STERNBERGEN, ingenomen en verbrand.

GELDER, oudtijds GELRE, in het Lat. GELRIA, in het Fr. LA GUELRE of LA GUELRE, voorn. hert., dat uit twee, niet samenhangende deelen, bestond, waarvan het Noordelijke, dat het grootste was, wel eens NederGelder genoemd, en het Zuidelijkste veelal, ter onderscheiding, Opper-Gelder geheeten werd.

De naam GELRE is, naar alle waarschijnlijkheid, ontleend van de oude stad Gelre of Gelder, die, met haren omtrek, de oudste en eerste bezitting der Graven van GELRE geweest is (1). De oorsprong hier benaming moet mogelijk bij die der Celten of Gallen, de oude bewoners des lands, gezocht worden, die echter meer bekend zijn onder den naam van Batavieren, Sicambren, Usipeten, Tencteren enz., als welke deze landstreek, ten tijde der eerste Romeinsche Keizers, bewoonden; door de Romeinen cijnsbaar gemaakt werden, en naderhand versmolten onder de Saksers en Franken, die in de vijfde eeuw zich van deze gewesten en geheel Gallië meester maakten. Sommigen veronderstellen ook, dat de naam van GELDER afkomt van de *Gugerni*, welke volgens TACITUS (2), aan den Rijn woonden, en van welke volkstem de beide stadjes Goch en Gelder hunne naam zouden gekregen hebben. Gelderland maakte, ten tijde van de Franken, een gedeelte uit van het koninkrijk Austrasië, tot dat de Saksers, in 680, Zutphen den Franken ontwendigden, en de Friezen zich meester maakten van de Veluwe en de Betuwe. KAROL de G-roote, in 770, de Saksers en Friezen overwonnen hebbende, vereenigde GELDER met zijn rijk. Zijn opvolgers lieten de Geldersche gewesten besturen door Voogden (Mombours), van welke men den eerste, omstreeks 880, met den naam van WICHARD vermeld vindt. Deze Voogden namen eerlang den titel van Graaf aan, deden eerst hulde aan het Rijk, maar maakten zich dan vervolgens onafhankelijk. Naderhand zijn de overige deelen van GELDER, door koop, huwelijk enz., bij dit deel gevoegd, en daarnaar genoemd. De eerste melding van GELRE geschiedt, zoo veel men weet, ter gelegenheid van Menco of MEGINGOR, stichter der abdij van Vilich, die aldaar in het begin der elfde eeuw overleden is. De naam van Graaf van GELRE, vindt men echter in geen oorspronkelijk stuk, vóór het jaar 1094, als wanneer GERHARD I, die van 1085—1117 regeerde, deze waardigheid bekleedde. Zijn zoon en opvolger, GERHARD II, bragt door zijn huwelijk met BERGARD, Erfgravin van Zutphen, ook dat graafschap in zijn stamhuis en sedert dien tijd, zijn die graafschappen steeds met elkander vereenigd gebleven. Zijne nakomelingen hebben bijna drie eeuwen, die beide landen, GELDER en Zutphen, onder den titel van Graven bezeten, tot dat REINALD II, den 19 Maart 1359, door Keizer LODEWIJK VAN BELJEEN, tot eersten Hertog van GELDER en Rijksvorst verklaard werd; blijvende echter Zutphen den titel van graafschap behouden. Na het kinderloos overlijden van zijne beide zonen, REINALD III en EDUARD, onder wier regering

(1) Deze stad, welke thans 8500 inv. telt, behoort tegenwoordig tot de Pruisische provincie Rijnland, regeringsdistrict *Kloof*, en is de hoofdplaats van eenen krets, welke, op 10 v. n. 37,750 inv. bevat.

(2) Hist., IV, bl. 26 en V, bl. 16.

de inlandsche oorlogen tusschen de **HEKKEENS** en **BRONKHORSTEN**, in deze provincie, zoo vele verwoestingen veroorzaakt hebben, kwam **GELDER** aan hunnen neef **WILLEM Hertog van Gulik**, die een zoon was van hunne zuster **MARIA**, en van dezen weder aan zijnen broeder **REINALD**, welke in het jaar 1423 overleed, zonder wettige kinderen na te laten, waarop 's lands Staten zijnen achterneef, **ARNOLD VAN EGMOND**, tot Hertog van *Gelder*, en Graaf van *Zutphen* huldigden. De regering van het huis van **EGMOND** in **GELDER**, heeft ruim eene eeuw, namelijk van het jaar 1423 tot 1528, geduurd, en was steeds zeer onrustig, hetwelk vooral veroorzaakt werd door de verregaande oneenigheid, tusschen Hertog **ARNOLD** en zijnen zoon **ADOLF**, welke laatste al zeer vroeg, en nog bij zijns vaders leven, naar de regering stond. Deze oneenigheid had ten gevolge, dat **ARNOLD**, nadat hij uit zijne zesjarige gevangenis, op het kasteel te Buren, was ontslagen, eensdeels, om zich wegens de hem aangedane mishandeling op zijnen zoon te wreken, en anderdeels, om zich eenigermate uit zijne schulden te redden, in het jaar 1472, zijn hertogdom en graafschap aan **KAREL den Stoute**, Hertog van *Bourgondië*, destijds reeds bezitter der meeste Nederlandsche gewesten, voor eene som van 92,000 Rijsche goudguldens (138,000 guld.) verpandde, onder voorwaarde, dat zijne landen, na zijnen dood, aan het huis van *BOURGONDIË* zouden vervallen. **KAREL de Stoute** stelde zich, toen **ARNOLD**, in het jaar 1473 overleden was, ook dadelijk in het bezit van **GELDER** en *ZUTPHEN*, doch niet dan door geweld, vermits de Gelderschen **ARNOLDS** zoon, **ADOLF**, bleven toegedaan; gelijk zij ook, zoodra **KAREL de Stoute**, in het jaar 1477, in den veldslag bij Nancy gesneuveld was, dezen **ADOLF** openlijk voor hunnen Landsheer erkenden; hoewel hij toen, te Kortrijk, in hechtenis zat. Hij werd wel, dadelijk, door **MARIA VAN BOURGONDIË**, de eenige nagelaten dochter van **KAREL den Stoute**, uit zijne gevangenis ontslagen; doch, onmiddellijk daarna, aan het hoofd der Vlaamsche troepen gesteld, welke de stad Doornik, die eene Fransche krijgsbezetting binnen hare muren genomen had, belegerde. Gedurende dit beleg, sneuvelde hij, zonder dat hem de tijd vergund was, om, van de hem opgedragene heerschappij, over zijne erfelijke Staten bezit te nemen. Hij had, bij zijne gemalin, **KATHARINA VAN BOURBON**, eenen zoon, **KAREL**, verwekt. Deze was nauwelijks meerderjarig geworden, of hij trachtte, ongeacht den door zijnen grootvader **ARNOLD** gedanen afstand, de heerschappij over *Gelder* en *Zutphen* aan zich te trekken; waartoe 's Lands Staten, de Ridderschap en de steden hem, zoo veel doenlijk, begunstigden. Hieruit rees een nieuwe oorlog, eerst tegen den Oostenrijkschen Aarts-Hertog **MAXIMILIAAN**, die inmiddels met voornoemde **MARIA VAN BOURGONDIË** gehuwd was, en daarna tegen diens kleinzoon **KAREL**, Koning van *Spanje*, die, in het jaar 1519, zijnen grootvader **MAXIMILIAAN**, onder den naam van **KAREL V**, als Keizer was opgevolgd. Deze, zich grondende op het verdrag, in het jaar 1472, tusschen **KAREL den Stoute** en **ARNOLD VAN EGMOND**, gesloten, wendden alle middelen aan, om **GELDER** en *Zutphen* onder hun gebied te brengen. Hertog **KAREL**, tegen dit magtig huis van Oostenrijk niet bestand, werd door **KAREL V**, zoo zeer in het nauw gebracht, dat hij eindelijk, in het jaar 1528, genoodzaakt was, met dezen een verdrag aan te gaan, waarbij bedongen werd, dat **KAREL**, gedurende zijn leven, zijne landen van den Keizer zou ter leen hebben, en dat zij, bijaldien hij zonder wettige erfgenamen overleed, in vollen eigendom, aan den Keizer zouden overgaan. In dien staat heeft Hertog **KAREL**, gedurende tien jaren, deze landen, tot op zijn

overlijden, in het jaar 1558, bestuurd. Er verliepen echter, op dien tijd, nog vijf jaren, eer Keizer KAREL V, zich in het geruuste bezit daarvan gesteld zag. Want 's Lands Staten, altijd met weerzin tegen het dagelijks meer en meer aanwassende Huis VAN OOSTERRIJK vervuld, hadden, weinig tijds vóór Hertog KARELS dood, diens neef WILLEM, Hertog van Cleve, enz., tot zijnen erfgenaam verklaard, en reeds werkelijk gehuldigd, waardoor, bijaldien dit het gewenschte gevolg had gehad, de gezegde landen aan het Huis VAN CLEVE zonden gekomen zijn. Hertog WILLEM, bijgestaan door FRANS I, Koning van Frankrijk, deed wel alle pogingen, om zich bij dit bezit te handhaven; doch de oorlog was van zulk eenen ongelukkigen uitslag, dat hij eindelijk, in het jaar 1543, met den Keizer een verdrag aanging, waarbij hij het hertogdom GELDER en het graafschap Zutphen, aan den Keizer afstond, waardoor alzoo die beide landen aan het OOSTERRIJKSCHE Huis kwamen. Het schijnt dat men eerst onder het bestuur van het OOSTERRIJKSCHE Huis is begonnen, die beide landschappen, onder den algemeenen naam van GELDERLAND te begrijpen, want in oude brieven en handvesten leest men altijd GELDER en Zutphen. Het hert. GELDER was toen verdeeld in vier kwartieren, namelijk: Nijmegen, Roermonde, Zutphen en de Veluwe of Arnhem, en was een van de landschappen, die, in het jaar 1579, tot de Unie van Utrecht toetraden, welke Unie door Graaf JAN VAN NASSAU, destijds Stadhouders van dit gewest, alsmede door de Edelen en de Afgevaardigden der steden van GELDER en Zutphen ondertekend werd. Gedurende den tachtigjarigen oorlog geraakte het kwartier van Roermonde, gemeenlijk Opper-Gelder, genoemd, in de magt van Spanje, zoo als het ook, bij den Munstersche vrede, van het jaar 1648, daaraan toegekend is, terwijl de overige kwartieren of Neder-Gelder, benevens het graafs. Zutphen, onder den naam van GELDERLAND, eene provincie van de republiek der Vereenigde Nederlanden uitmaakte.

GELDER of DEN GELDER, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. *Zie GELDER (Op-)*.

GELDER (NEDER-), het Noordelijkste en grootste gedeelte van het voormalig hertogdom *Gelder*, het paalde N. W. aan de Zuiderzee, N. aan het landschap *Overijssel*, O. aan den *IJssel*, die het van het landschap *Overijssel* en het graafschap *Zutphen* afscheidde, en aan den *Rijn*, waardoor het van het hert. *Cleve* gescheiden was, Z. aan de *Maas*, die het van het Land van *Cuyk*, het graafs. *Ravestein*, het hert. *Brabant*, en het graafs. *Holland* scheidde, W. aan de graafs. *Holland*, *Buren* en *Culenburg* en het bisd. *Utrecht*. Het werd in twee kwartieren, het *Kwartier van Nijmegen* en het *Kwartier van Arnhem*, verdeeld, en maakte tijdens het bestaan van de republiek der Vereenigde Nederlanden, met het graafs. *Zutphen*, de prov. *Gelderland* uit, zoo als het thans, daarmede en met de graafs. *Buren* en *Culenburg* enz., ook nog de tegenwoordige prov. *Gelderland* vormt, waarvan het grootendeels de arrondissementen *Arnhem*, *Nijmegen* en *Tiel* beslaat.

GELDER (OP-), DEN GELDER, ook GELDER genaamd, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. van *Deventer*, kant. en 2 u. W. van *Raalte*, gem. en O. van *Wijhe*.

Deze havez. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 254 bund. 54 v. r., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door *Vrouw J. P. H. Baronesse van KROELSDORFF*, geb. *Baronesse van DEER*.

Op het plein voor het huis staan twee metalen stukken geschild, responders, afkomstig van een geschenk door haar Hoogmogenden aan den Luitenant Generaal C. W. van Duden tot den Gelder gedaan, ter erkenning van door dezen, gedurende den Spaanschen successieoolog, aan den lande bewezene diensten.

GELDER (OPPER-) of OVERKWARTIER DER PROVINCIE GELDERLAND, ook wel het KWARTIER ROERMONDE genaamd.

Het zuidelijke en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*, dat uit vier van het overige GELDER afgescheidene districten bestond. Het grootste dezer districten, waarin de steden Roermond, Venlo, Gelder, Wachtendonk, Stralen en Montfoort waren begrepen, grensde N. O. aan het hert. Cleve en het graafs. Meurs, O. aan het stift Keulen, Z. O. en Z. aan het hert. Gulik, W. aan het prinsdom Luik en het hert. Brabant, N. W. aan het land van Cuyk. Het deel, waarin de stad Neustad lag, en dat, hetgene de stad Erkelens omgaf, lagen geheel door het Guliksche omringd. Het district, waarin het vl. Veersen of Veirsen was gebouwd, werd N. O. en O. door Keulen, en naar het Z. W. en N. W. door Gulik begrensd.

Het is volgens den Munsterschen vrede in het bezit van den Koning van Spanje gebleven, en zijne opvolgers zijn er eigenaars van geweest, tot in het jaar 1702. Toen hebben de Staten een groot gedeelte van OPPER-GELDER door de wapenen bemagtigd. De Koning van Pruisen, heeft sich ook meester gemaakt van de stad Gelder en onderscheidene andere plaatsen; die hem, bij den Utrechtschen en Brabandschen vrede, van 1713 en 1714, in vollen eigendom zijn afgestaan. De Staten hebben bij het Barrière-tractaat van 1713 de Oppermagt over een goed gedeelte van OPPER-GELDER bekomen, zoo dat dit deel van het oude hert. Gelder toen drie Mogendheden toebehoorde, en gewoonlijk in Oostenrijksch-Gelder, Pruisisch-Gelder en Staats-Gelder onderscheiden werd; behalve dat de stad Erkelena aan den Keurvorst van den Pfaltz was afgestaan. Het hoofdbestanddeel van het OVERKWARTIER VAN GELDER werd op 13 uren gaans in de lengte, en van 2 tot 8 uren in de breedte begroot. Thans behoort daarvan tot ons Koningrijk het voorm. Staats-Gelder, waaraan bij geheel het voorm. Oostenrijksch-Gelder en eenige kleine gedeelten van het voorm. Pruisisch-Gelder toegevoegd zijn. Het beslaat alzoo, een groot deel van het tegenwoordige arr. *Roermonde* en ééne gemeente van het kant. *Sittard*, arr. *Maastricht*, in de prov. *Limburg*.

GELDER (STAATS-OPPER-), gedeelte van het kwart. *Opper-Gelder*, in het hert. *Gelder*, hetwelk in 1713 aan de republiek der Vereenigde Nederlanden afgestaan werd. Het bestond uit vier van elkander afgescheidene stukken, waarvan een de stad Venlo en het fort St. Michiel, de drie anderen de vesting Stevensweerd en het ambt van Montfoort omvatteden.

GELDERLAND, prov., bestaande grootendeels uit het voorm. *Neder-Gelder* en het graafs. *Zutphen*, welke landschappen, tijdens het bestaan van de republiek der Vereenigde Nederlanden, onder den algemeenen naam van GELDERLAND, eene provincie uitmaakten, grenzende N. O. aan de Zuiderzee en de prov. Overijssel, O. aan het bisd. Munster en het hert. Cleve, Z. aan Staats-Brabant, W. aan de prov. Holland en Utrecht.

Deze prov. werd destijds verdeeld in drie kwartieren, zijnde het Kwartier van Arnhem of de Veluwe, het Kwartier van Nijmegen en het Kwartier van Zutphen.

Bij de omwenteling van het jaar 1798 bleef die provincie, onder de benaming van departement, hare vorige grootte, grenzen en naam behouden, maar, bij de staatsomwenteling van het jaar 1798, werd het grootste gedeelte daarvan, met bijvoeging van bijna geheel Utrecht en een gedeelte van Zuid-Holland, het DEPARTEMENT VAN DEN RIJN, terwijl het noorder gedeelte van het kwartier Arnhem en het zuiderdeel van het kwartier Nijmegen aan andere departementen werden toegevoegd. De staatsregeling van het jaar 1801 herstelde weder het departement GELDERLAND, met bijvoeging van de graafschappen Culenburg en Buren, die vroeger afzonderlijke, onafankelijk bestaande landschappen geweest waren. Bij het tractaat tusschen Pruisen en de Bataafsche republiek, den 23 Mei 1802, gesloten, werd dit departement vergroot met het grondgebied van Zevenaar, Huissen, Malburg, Duiven, Hulhuizen en andere onderhoorige landen, bij gezegd tractaat aan ons afgestaan.

Thans bestaat de provincie GELDERLAND uit 1) dat gedeelte van het voormalig hert. GELDERLAND, dat, tijdens de republiek, tot de Nederlanden behoorde, met uitzondering van de dorpen Everdingen en Zijderveld, tot Zuid-Holland, de heerlijkheden Dieden en Oijen, tot Noord-Brabant, en het d. Middelaar, tot Limburg behoorende, alsmede de voorm. sterkte Schenkenschans, die aan Pruisen is afgestaan; 2) het graafs. Zutphen; 3) de graafs. Buren en Culenburg; 4) het voorheen tot Holland behoord hebbende d. Acquoy, benevens het slot Loevestein en 5) eenige voormaals Cleefsch bezittingen, zijnde: de heerl. Huissen en Zevenaar, het ambt Bergen en Malburgen, de d. Lobith, Wehl, Leuth en Kekerdom.

Zij grenst thans N. O. aan de Zuiderzee, N. aan de prov. Overijssel, O. en Z. O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de prov. Limburg en de Maas, die haar van de prov. Noord-Brabant scheidt, W. aan de prov. Zuid-Holland en Utrecht.

De prov. GELDERLAND heeft in de lengte, van het W. naar het O., eene uitgestrektheid van 23 u. gaans; de breedte van het N. naar het Z. is, op sommige plaatsen, 15 u., de uitgestrektheid beslaat 94 v. m. Zij is verdeeld in 817,444 percelen, waarvan 55,891 gebouwde en 461,573 ongebouwde. De uitgestrektheid in bund. is:

1°. aan bebouwde gronden.	323,912 bund.
2°. groote- en andere wegen, straten, wallen en wandelingen.	9692 "
3°. wateren, rivieren, beeken, meren, grachten, vijvers, moerassen enz.	9306 "
4°. heiden, zee- en rivierstranden, duinen, riet-, geest- en biesland, en turfgrond enz.	165,723 "

Te zamen 508,632 bund.

Behalve de steden: Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Harderwijk, Tiel, Zalt-Bommel, Wageningen, Culenburg, Hattem, Doesborgh, Elburg, Groenlo, Doetinchem, Lochem en Nijkerk, is GELDERLAND in vijf distrikten verdeeld, zijnde:

Het distr. Veluwe,	met 17 gem.	inw.
" " Zutphen,	" 19 "	66,662 "
" " Doesborghen-Zevenaar	" 12 "	26,445 "
" " Nijmegen,	" 31 "	89,974 "
" Benedendistrikt van Gelderland,	" 26 "	53,024 "

Zoodat de geheele provincie 15 steden en 103 plattelandsgemeenten telt, welke eene bevolking bevatten van 544,497 zielen (1). Bij die bevolking, bestaande uit 64,542 huisgez., bewonende 81,672 h., zijn: van het mannelijke geslacht: 113,094 ongehuwden, 83,210 gehuwden en 8,900 weduwen; van het vrouwelijke geslacht: 106,796 ongehuwden, 85,584 gehuwden en 12,145 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden betreft, waartoe zij behoort, verdeeld wordt in 209,759 Protestanten, 150,898 R. K., 5686 Israëlieten en 487 tot geen der genoemde gezindheden behoorende.

Men telt in GELDERLAND 155 gem. der Herv., die zes classes uitmaken, als: die van Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Zalt-Bommel en Harderwijk en 175 kerken hebben, bediend wordende door 205 Predikanten.

Er zijn 7 gemeenten der Evang. Luth., welke gedeeltelijk tot den ring van Utrecht, gedeeltelijk tot dien van Groningen behooren. Zij hebben er 7 kerken, welke door even zoo veel Predikanten bediend worden.

Van de Herst. Evang. Luth. zijn er geene gem., even zoo min als van de Remonstranten.

De Doopsgez. hebben er drie gem., ieder met ééne kerk en éénen Predikant.

Men heeft er 65 R. K. statien, die tot de aartsbischdommen van Gelderland, Utrecht en Zolland-en-Twenthe, en 40 pastortjen, die tot het vic. apost. van 's Hertogenbosch behooren. Er zijn 108 kerken en 17 bijkerken, door 108 Pastoors en 60 Kapellaans bediend wordende. Het getal Communicanten bedraagt ongeveer 95,000 — De R. K. van de Oude Clerenzij, gemeenlijk Jansenisten genoemd, hebben er geene statien.

Voor de regterlijke magt is GELDERLAND in vier arrondissementen verdeeld, als: Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Tiel, gezamenlijk 22 kant. uitmakende.

Men heeft er 8 kiesdistrikten, die de volgende hoofdplaatsen hebben.

Het 1e kiesdistrict, Hoofdplaats Elspeet.

» 2a	»	»	Brummen en Apeldoorn, bij afwisseling.
» 3e	»	»	Zutphen,
» 4e	»	»	Groenlo,
» 5e	»	»	Doesborgh,
» 6e	»	»	Tiel en Elst, bij afwisseling.
» 7e	»	»	Druten,
» 8e	»	»	Zalt-Bommel.

Voor de nationale militie heeft men er 24 kantons, welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

Het 1e militiekanton, hoofdplaats Arnhem,
» 2e » » » Wageningen,
» 3e » » » Barneveld,
» 4e » » » Harderwijk,
» 5e » » » Elburg,
» 6e » » » Apeldoorn,
» 7e » » » Brummen,
» 8e » » » Zutphen,
» 9e » » » Lochem,

(1) In deze opgave is de tienjarige telling van het jaar 1840 gevolgd; volgens de telling van 1 Januarij 1842 was de bevolking van GELDERLAND echter tot 381,109 zielen vermeerderd.

Het 10e militiekanton, hoofdplaats	Eibergen,
" 11e " " "	Aalten,
" 12e " " "	Varsseveld,
" 13e " " "	Doetinchem,
" 14e " " "	Doosborgh,
" 15e " " "	Zevenaar,
" 16e " " "	Huissen,
" 17e " " "	Elst.
" 18e " " "	Ubbergen,
" 19e " " "	Nijmegen,
" 20e " " "	Wamel,
" 21e " " "	Zalt-Bommel,
" 22e " " "	Culenburg,
" 23e " " "	Tiel,
" 24e " " "	Kesteren.

Ten aanzien van het onderwijs wordt GELDERLAND in tien schooldistricten verdeeld, waarvan het vierde in twee afdelingen gesplitst is.

Het 1e schooldistrict	telt 81 scholen.
" 2e " "	" 50 "
" 3e " "	" 53 "
" 4e " "	" 48 "
" 5e " "	" 50 "
" 6e " "	" 57 "
" 7e " "	" 52 "
" 8e " "	" 50 "
" 9e " "	" 51 "
" 10e " "	" 50 "

Lagere scholen worden er alzoo in het geheel 392 geteld.

Latijnsche scholen, van welke er 11 zijn, worden gevonden: te Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Zalt-Bommel, Culenburg, Doosborgh, Wageningen, Elburg, Doetinchem en Groenlo.

De voornaamste rivieren, die deze provincie bespoelen, zijn, behalve de Rijn met hare takken: de Waal, de Lek, de Maas en de IJssel; de Linge met hare twee takken, de Rijnwetering en de Waalwetering; de Berkel of Borkel; de Grift; de Aa of Aha; de Schipbeek; de Buirserbeek; de Slinge of Slink; en de Lebhiakbeek. Ook heeft men er nog eenige andere beken, die hun water in de groote rivieren brengen, als daar zijn: de Verwoldesche-Voorstbeek, de Verwoldesche-Molenbeek, de Hierderbeek, de Barneveldschebeek, de Bolksbeek, de Hammelschebeek, de Drielsche-wetering, de Bommelsche-wetering, de Oude-wetering, de Nieuwe-wetering, enz.

Men heeft in de prov. GELDERLAND ook eenige, hoewel niet zeer aanmerkelijke meren, als: het Uddelermeer; het Goedermeer; de Nagelpoel, en het Wieldermeer.

De polderbesturen worden in deze provincie verdeeld in drie klassen. Tot die van de eerste klasse behooren: 1°. de dijkstoel van de Over-Betuwe; 2°. die van de Neder-Betuwe; 3°. die van den Tielerswaard; 4°. die van Buran-en-Culenburg; 5°. die van het Rijk-van-Nijmegen; 6°. die van Maas-en-Waal; 7°. die van den Bommelerwaard-boven-den-Meidijk; 8°. die van de Lijmers; en 9°. die van de Veluwe; alle welke dijkstoelen bestaan uit eenen Dijkgraaf, dertien Leden en eenen Secretaris, behalve die

van Buren-en-Gulenberg, welke uit eenen Dijkgraaf, negen Leden en eenen Secretaris is samengesteld. Tot die van de tweede klasse behooren: 1°. de dijkstoel van den Cirkel-van-de-Ooy, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 2°. de dijkstoel van de Marsch-Lede-en-Oudewaard, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 3°. de dijkstoel van Hattem, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 4°. de dijkstoel van den Brummenschen-bandijk, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 5°. de dijkstoel van het Arnhemse-en-Velschebroek, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 6°. de dijkstoel van de Dremptsche, Oldenhaafsche, Hoogburensche- en Oldburgschedijken, uit eenen Dijkgraaf, acht Leden en eenen Secretaris bestaande; 7°. de dijkstoel van den Baarboeksche-dijk en de Angerloseche-zomerdijken, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; 8°. de dijkstoel van Wageningen-en-Bennekom, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris samengesteld; 9°. de dijkstoel van Herwen-Aardt-en-Pannerden, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande; en 10°. de dijkstoel van den Bommelerwaard-beneden-den-Meidiijk, uit eenen Dijkgraaf, zes Leden en eenen Secretaris bestaande. De polderbesturen van de derde klasse zijn: 1°. dat van Millingen; 2°. dat van Meynerswijk; 3°. dat van den Bovenstepolder-onder-Wageningen; 4°. dat van den Benedenstepolder-onder-Wageningen; 5°. dat van het Munnekenland; 6°. dat van den Westerpolder-op-het-Rhederslaag; 7°. dat van den Heessche-Bauningsche-en-Weurtsche-uiterswaardenpolder; 8°. dat van den Deetsche-uiterswaardenpolder; 9°. dat van den Drutensche-uiterswaardenpolder; 10°. dat van den Afferdensche-uiterswaardenpolder; 11°. dat van den Wamelsche-uiterswaardenpolder; 12°. dat van 's Gravenweerd; 13°. dat van den Veenpolder-van-Hattem; 14°. dat van den Erlekum; 15°. dat van de Huissensche-uiterswaarden; 16°. dat van Heerewaarden; 17°. dat van Malburgen; 18°. dat van den Pannerdensche-waard; 19°. dat van den Rozandschepolder; 20°. dat van den IJsselordschepolder; 21°. dat van de Voorster-en-Nijenbeker-Klei; 22°. dat van het Eiland Neder-Hemert; 23°. dat van de Hurwenensche-uiterswaarden; en 24°. dat van den Bemmelsche-Gentsche-en-Ooyrijkschepolder. Alle welke polderbesturen slechts twee Leden tellen, uitgenomen die van Millingen, van Meynerswijk, van Willemspolder, van Malburgen, van de Hurwenensche-uiterswaarden en van den Bemmelsche-Gentsche-en-Ooyrijkschepolder, welke ieder uit drie leden bestaan.

De lucht van GELDERLAND is doorgaans gematigd, zuiver en gezond. — De grond is er over het algemeen meer vlak en open, dan bergachtig, hoewel bergachtiger en daardoor veel drooger, dan in schier alle andere Nederlandsche provinciën. Hij bestaat voor een gedeelte uit goeden kleigrond, die zeer geschikt is tot bouw- en weilanden. De beste weilanden zijn de, buitendijks langs de boorden der rivieren gelegen, uiterwaarden, die aan vele veranderingen, door aanwas of vermindering, onderhevig zijn. In het noordwestelijke gedeelte ziet men vele dorre zandduinen en bosschen, en in het noordoostelijke gedeelte zijn vele heidevelden en broek- of veengronden. De voortbrengselen van het dierenrijk zijn: paarden, van een goed, voortheen zelfs buiten 's lands

gezocht, ras; uitmuntend rundvee; schapen, van welke men er drie rassen heeft; varkens; ezels; geiten; herten; reeën; hazen; konijnen; vossen; eekhoorns; egels; mollen; veldmuizen; hermelijnen, deze laatsten echter niet meer dikwijls; wezels; marders; otters enz.; tam gevogelte, als: hoenders; kalkoenen; ganzen; eenden; zwanen en duiven; wild gevogelte, als: patrijzen; hout- en watersnippen; wilde hoenders; arenden; valken, enkelen; sperwers, velen; 's winters op de waaloevers, wilde zwanen; wilde kalkoenen; wilde ganzen, tweederlei soort; korhoenders, op de Veluwe; waterhoenders; faisanten; wachfels; boschduiven; spreeuwen; spechten; kraanvogels; kramsvogels; vinken enz.; bijen en eene menigte insecten. Voorts slangen, onder welken vele onschadelijke, maar ook de vergiftige adder. De rivieren leveren veel visch op: als steur; zalm; elft; voorts snoek; paling; voorn en baars; mitsgaders eene menigte platvisch. De Zuidzee: kabeljaauw; schelvisch; vooral echter haring, tot bokking bestemd.

Uit het plantenrijk levert deze provincie: rogge; tarwe, vooral op de kleigronden; boekweit; haver; garst; kool-, aveel-, vlas- en hennepzaad; hop, in het kant. Bommel; aardappelen; wortelen; knollen; aardakkers; mangelwortelen, voornamelijk tot stalvoeding; vlas; hennep; klaver; spurrie; tabak, inzonderheid bij Valburg en Bommel in het arr. Nijmegen, bij Nijkerk en Wageningen in het arr. Arnhem; hout; boom- en peulvruchten; tuingroenten en eenige geneeskrachtige kruiden.

Het rijk der delfstoffen levert: turf; leem; zand; ijzererts, in het arr. Arnhem en inzonderheid in het arr. Zutphen; eene soort van steenkolen, in het kant. Nijmegen; klappersteenen; grove diamanten bij Lochem; heuvels die potaarde opleveren, in het arr. Arnhem; zwam, in het arr. Zutphen; boomen onder den grond bij Doetinchem; vele versteeningen bij Zutphen en Borculo, waaronder olifants- en haaitanden; ook heeft men er vele bronnen, vooral op de Veluwe.

Men vindt in GELDERLAND onderscheidene fabrieken, als daar zijn: koren-, olie-, koper- en vele papiermolens, die, door de, in menigte in de arr. Arnhem en Zutphen gevonden wordende beken, worden aan den gang gehouden, en op welke laatsten jaarlijks, meer dan 100,000 riemen papier vervaardigd worden. Voorts wolkammerijen, spinnerijen en verwerfjen; wollenstoffabrieken; katoenspinnerijen; linnenrederijen; hoedenmakerijen; leerlooierijen; lijndraaijerijen; tabakspinnerijen; brouwerijen; olielagerijen; zeep- en zoutrederijen; houtskool-branderijen; steen- en pottenbakkerijen; ijzersmelterijen en gieterijen; eene glasblazerij en eene brandspuitfabriek.

De Provinciale Staten bestaan uit 90 Leden, van welke 30 door de Ridderschap, 30 door de steden en 30 door het platteland gekozen worden, waartoe Nijmegen 6, Arnhem 8, Zutphen 4, Harderwijk, Tiel en Zalt-Bommel ieder 2, Wageningen, Culemborg, Hattem, Doesborgh, Elburg, Groenlo, Doetinchem, Lochem en Nijkerk, ieder 1 Lid kiezen. Door de Provinciale Staten worden 6 Leden tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal afgevaardigd. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen van GELDERLAND is een verticaal verdeeld schild, zijnde ter rechter zijde van goud, ter linkerzijde van sabel (zwart), beladen met twee naar elkander staande (afrontés) gekroonde leeuwen met dubbelde staart, de eene van sabel, de andere van goud, het geheel gedekt met eene hertoglijke kroon van goud. Het vroegere wapen bestond in eene roos.

GELDERLAND, aartspr., zich uitstreckende over een gedeelte der prov. Gelderland.

Het bevat de volgende 86 statien: Aalten, Aardt-en-Herwen, Achteveld, Angeren, Arnhem, Baak, Barneveld, Beek-Bemmel, Borkulo, Bredevoort, Doetinchem-en-Wijnbergen, Didam, Dieren-en-Steeg, Doesburg, Driel, Duistervoorde-en-Buslo, Duiven, Eerbeek-en-de-Horst, Elden, Elst-en-Hoomoet, Etten, Eybergen, Genderingen-en-Ulft, Groenlo, Groessem, Harderwijk, Harvelt, 's Heerenberg, Hengelo-en-Zellem, Huissen, Hulhuizen, Doornebergen-en-Gent, Indoornik-en-Heteren, Lathum-en-Giesbeek, Lichtenvoorde, Lobith-en-Tolhuis, 't Loo, Netterden, Nijkerk, Oldburgen-en-Drempt, Oosterholt-Lent-en-Slijk-Ewijk, Pannerden, Putten, Ruurloo, Terborg-en-Silvolde, Valburg, Vaassen-en-Eepe, Vorden, Wageningen-en-Renkum, Wehl, Winterswijk, Zeddam-en-Azewijn, Zevenaar, Oud-Zevenaar, Zutphen-en-Zieuwent. Men telt in dit aartspr. 76,000 ziel. en heeft er 70 kerken en bijkerken, die door 56 Pastoors en 54 Kapellaans bediend worden.

GELDERLAND, kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan Groot-Chatillon, nederwaarts aan Klein-Chatillon; 1000 akkers groot; met 21 slaven.

GELDERLAND, militaire post in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regteroever der *Suriname*, even beneden de Joden Savane, aan het begin van den vrij breeden Kordonweg, welke de posten van den regter vleugel bevat, en naar den hoofdpост Mauritsburg, en vervolgens naar Imotappi aan de Boven-Commewijne leidt. Zuidwest van dezen post heeft men, op een paar honderd passen afstands, aan het einde van de regtsaf liggende vallei, eene bron van zeer zuiver water, hetwelk, al druipende, uit verschillende kleine openingen in eenen woesten natuurwand dezer zandrits voorkomt, welk water door eenen breeden dam bijna geheel van zuiver zand, uit eene meer achterwaarts gelegene valei gefiltereerd zijnde, de kleur van Maderawijn heeft. Men vangt dit droppelende water op planken, en leidt het op die wijze in vaten, zijnde het door zijne zuiverheid, na eenigen tijd in Indische potten of kommen gestaan te hebben, ongemeen frisch, en, door zijne koelheid, aangenaam om te drinken. Bij den steilen wand dezer grot is de schulprits vermengd met eene slijmachtige knipklei, welke graauw van kleur is, waarin, door de bestendige bevochtiging, vele weelderige planten groeijen.

GELDERLAND (BENEDEN-DISTRICT-VAN-), distr. Zie **DISTRIKT-VAN-GELDERLAND (BENEDEN-)**.

GELDERLAND (DERDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland*. Zie **DOESBORGH-EN-ZEVENAAR**.

GELDERLAND (EERSTE-DISTRICT-VAN-), dist., prov. *Gelderland*. Zie **VELUWE**.

GELDERLAND (KLEIN-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matipikakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het Land-van-Kortevreugd, benedenwaarts aan de katoenplant. Johanna-Charlotta; 486 akkers groot. De Negers noemen haar **PIKIER-WESFALI**. Zij behoort thans aan de plant. *Livonia*.

GELDERLAND (NEDER-), het Noordelijke en grootste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*. Zie **GELDER (NEDER-)**.

GELDERLAND (OPPER-) het zuidelijke en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*. Zie **GELDER (OPPER-)**.

GELDERLAND (OVERKWARTIER-DE-PROVINCIE-), het zuidelijkste en kleinste gedeelte van het voorm. hert. *Gelder*. Zie **GELDER (OPPER-)**.

GELDERLAND (TWEEDE-DISTRIKT-VAN-), distr. prov. *Gelderland*. Zie **ZUTPHEN**.

GELDERLAND (VIERDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland*. Zie **NIJMEGEN**.

GELDERLAND (VIJFDE-DISTRIKT-VAN-), distr., prov. *Gelderland*. Zie **DISTRIKT-VAN-GELDERLAND (BENEDEN)**.

GELDERMALSEM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERMALSEN**.

GELDERMALSEM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERMALSEN (HUIS-TE-)**

GELDERMALSEM (POLDER-VAN-), pold in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERMALSEN (POLDER-VAN-)**

GELDERMALSEN, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*; palende N. aan de Linge, die het van het kant. *Culenborg* scheidt; O. aan het kant. *Tiel*, Z. aan de *Waal*, waar door het van het kant. *Zalt-Bommel* gescheiden wordt, en W. aan de *Zuid-Hollandsche kant. Gorinchem* en *Vianen*.

Dit kant. bevat de volgende 9 gem. *Deil*, *Geldermalsen*, *Est-en-Op-IJnen*, *Haaften*, *Op-Hemert*, *Merwijnen*, *Varik*, *Vuren* en *Waardenburg*.

Het beslaat eene oppervlakte van 17,716 bund., telt 2111 h., bewoond door 2551 huisgez., uitmakende eene bevolking van 12,000 inw., die zich meest op den landbouw toelaggen.

GELDERMALSEN, gem. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen* (8. k. d., 25 m.k., 8 s. d.); palende N. aan de *Linge*, O. aan de gem. *Wadenojen*, Z. aan *Est-en-Op-IJnen* en *Waardenburg*, W. aan de gem. *Deil*.

Zij bestaat uit de heerl. *Geldermalsen* en *Meteren*, beslaat eene oppervlakte van 1851 bund. 55 v. r. 79 v. ell., telt 269 h., bewoond door 281 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Vroeger was er eene bierbrouwerij, doch deze bestaat niet meer.

De inw., die er, op 18 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Geldermalsen* en *Meteren* uit. — De 5 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Buren* gerekend. — De Isr., die hier 15 in getal zijn, behooren tot de ring-synagoge van *Culenborg*.

Man heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te *Geldermalsen* en ééne te *Meteren*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 170 leerlingen bezocht worden.

GELDERMALSEN, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, kw. en arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*; palende N. aan de *Linge*, O. aan de heerl. *Wadenojen*, Z. aan de heerl. *Meteren*, W. aan de heerl. *Deil*.

Deze heerl. bestaat uit den *Geldermalsensche-polder*, de *Gen-tel* en eenige uiterwaarden tegen de *Linge*. Zij bevat het d. *Geldermalsen* en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 1286 bund. 94 v. r. 87 v. ell., telt 188 h. bewoond door 196 huisgesinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt.

De inw., die, op 17 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. tit, welke tot de klass. van *Bommel*, ring van *Tuil*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Georgius FRILLIUSUS*, die in het jaar 1590. of daaromtrent herwaarts kwam, en in het jaar 1599 naar Naarden vertrok. — Men telt in deze heerl. ééne school.

Het d. **GELDERMALSEN**, oudtijds **MALSEN**, ook wel bij verbastering **GELDERMALSEN** of **GELDERMALSUN**, ligt $2\frac{1}{2}$ u. W. van Tiel, aan de Linge; door geboekte en zandland omringd. Men telt er in de kom van het d. 41 h., waarouder vele aanzienlijke, en 239 inw. In de veertiende eeuw werd hier een watertol geheven van de schepen, welke de Linge bevoeren.

De kerk is een groot gebouw. In het koor ziet men eene fraaije tombe van het oude adellijke Zeeuwsche geslacht van **BONSTELT**, aan welk geslacht deze heerl. een reeks van jaren heeft toebehoord. Thans wordt zij in eigendom bezeten door Mevrouw de douanière van den Heer **THOMAS VAN BARNEVELD**, woonachtig te Utrecht.

De, in het jaar 1839 gebouwde, dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 120 leerlingen bezocht. — Men heeft er een fraai Heerenhuis het Huis **Ravestein** geheeten.

De jaarmarkt, die den 28 April gehouden wordt, is een paarden-, beesten- en schape markt. De kermis valt in den eersten Zondag in Mei.

GELDERMALSEN (HUIS-TE-), oud adell. kust. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. W. van Tiel, kant., gem. on 3 min. W. van *Geldermalsen*.

Het was vroeger een deftig gebouw, met eene poort en omgeven door grachten, waarover eene steenen brug. Dit kasteel is in het jaar 1828 gedeeltelijk afgebroken, als wanneer de grachten ook gedeeltelijk gedempt zijn; terwijl men op die plaats een heerenhuis heeft gebouwd, de huize **Ravestein** geheeten, hetwelk met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 47 bund. 45 v. r. 14 v. ell., en thans in eigendom bezeten en bewoond wordt doof den Heer **E. W. VAN DAM VAN ISSELT**, Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

GELDERMALSEN (POLDER-VAN-) of **GELDERMALSENSCHE-POLDER**, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, gem. *Geldermalsen*; palende N. aan de Linge, O. aan den Polder van Wadenoljen, Z. aan den Polder van Est, den Polder van Meteren, den Polder van Neet-IJnen en den Polder van Waardenburg, W. aan den Polder van Deil.

Deze pold. bestaat uit de Laageindsche-Hoeven, de Hoogeindsche-Hoeven, de Voetakker, de Hangwaard de Hondschemet, de Kalenberg, het Rot, de Gentel, den Eng, den Polder, de Plantaadje en den Uiterdijk. Zij beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 1286 bund. 94 v. r. 56 v. ell., waaronder 1250 bund. 94 v. r. 57 v. ell., schotbaar land. Er staan in dezen polder geene haizen; terwijl hij door vijf sluizen op de Linge van het overtollige water ontlast wordt. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en eenen Secretaris.

GELDERMALSENSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie het vorige art.

GELDERMALSENSCHE-SLUIS, sluis in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*; $\frac{1}{2}$ u. W. van *Geldermalsen*, in den *Lingendijk*.

Door deze sluis wtert de Polder van Geldermalsen en de Polder van Meteren op de Linge uit.

GELDERMALSISCHE-WATERING (METERENSCHEN-EN-), water in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **METERENSCHEN-EN-GELDERMALSISCHE-WATERING**.

GELDERMALSISCHE-WEIDEVELD, naam onder welchen de pold. de **VONTAKKER**, in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie **VONTAKKER**.

GELDERMALSUM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERMALSCH**.

GELDERMALSUM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERMALSCH (HUIS-TE-)**.

GELDERPOLDER, polder in de prov. *Utrecht*. Zie **RUIJCKENOK**.

GELDERN, Duitse namen van het voorn. hert. **GELRE** en van de tegenwoordige prov. **GELDERLAND**. Zie de art. **GELRE** en **GELDERLAND**.

GELDERSCHÉ-DIJK, huurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. van *Arnhem*, kant. *Elburg*, gem. *Oldebroek*.

GELDERSCHÉ-GRACHT (DE) of **GELDERSCHÉ-VAART**, water op de grenzen der prov. *Gelderland* en *Overijssel*.

Zij neemt haar begin in eerstgemelde provincie, aan de *Heigraaf*, gem. *Doornspijk*, loopt langs *Wittenstein*, en vervolgens, in eene noordwestelijke strekking, tusschen *Oosterwolde*, gem. *Doornspijk* (*Gelderland*), en *Kamperveen* (*Overijssel*), de grensscheiding tusschen die beide prov. daarstellende, naar de *Zuiderzee*, hoewel het Geldersche grondgebied voor een klein gedeelte ook nog benoorden de Geldersche gracht zich uitstrekt.

Deze gracht is, in het jaar 1377, door den Bisschop van *Utrecht*, als grensscheiding tusschen het *Sticht* en *Gelderland*, afgebakend (bestikkelt), en in 1425, door Hertog *Eduard*, als scheidingsloot en waterleiding naar zee afgegraven, bij welke gelegenheid zij den naam van **GELDERSCHÉ-GRACHT** gekregen heeft.

GELDERSCHÉ-HOEK, noordoostelijke nitheek in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Enkhuizen*, alwaar een vuurtoren is opgericht.

Deze hoek heeft zijnen naam ontleend van de Gelderschen, die, omstreeks het jaar 1580, eenen vruchteloosen aanval op *Enkhuizen* gedaan hebbende, zich genoodzaakt zagen met verlies aldaar weder in te schepen.

GELDERSCHÉ-HOEK, bogt van de *Friesche vaart*, het *Britsummeer* geheeten, in het kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Wyns*.

GELDERSCHÉ-IJSSEL, naam, welchen men wel eens geeft aan de riv. de *IJSSEL*, voor zoo ver deze de prov. *Gelderland* doorloopt. Zie voorts *IJSSEL*.

GELDERSCHÉ-POLDER, pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant en gem. *Zevenbergen*; palende N. aan den *Oude-Pelgrim* en den *Bredasche-polder*, O. aan *Elderensland*, Z. aan den *Oude-Polder van Zevenbergen*, W. aan den *Groote Schenkeldijk*.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 134 bund. 81 v. r. 66 v. ell., en werd vóór 1852, door eene sluis, doch sedert dien tijd door eene steenen heul, waardoor het water in den *Pelgrims-polder* overgaat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 40 d. onder A. P., het maaipiel is 18 d. boven A. P. Hij staat, met den *Groote-Schenkeldijk*, den *Koekoek*,

den Pelgrim en den Brauningspolder, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en twee Gewoorenen.

GELDERSCHE-TOREN of **Huis-TE-SPANKEREN**, adell. huis op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en $3\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Arnhem*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Rheden*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Spankeren*, waartoe het behoort.

Dit adell. huis beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 121 bund. 36 v. r. 95 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer **FREDERIK AUGUST BARON VAN RHEEN**.

GELDERSCHE-VAART, water op de grenzen der prov. *Gelderland* en *Overijssel*. Zie **GELDERSCHE-GRACHT**.

GELDERSCHE-VALLEI, landstreek in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, en op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, aldus wegens hare ligging tusschen de *Amersfoorter*, *Rhenensche* en *Veluwsche* hoogte geheeten. Men wil, dat een tak van den Rijn weleer er doorheen gestroomd, en zich vervolgens eenen weg naar de Noordzee, door het meer *Flevo*, gebaad heeft. De *Kem* en de *Grebbe* zouden alsdaan overblijfselen van den genoemden Rijntak zijn.

GELDERSCH-VEENENDAAL, d. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. N. W. van *Wageningen*, gem. en 2 u. W. van *Ede*, op de grenzen der prov. *Utrecht*, midden in het veucand gelegen. Men telt er 184 h., bewoond door ruim 1700 inw., die meest hun bestaan vinden in volkammerij.

De Herv., die er 1600 in getal zijn, maken, met die van *Stichtsvveenendaal* eene gem. uit, waarvan de kerk in de prov. *Utrecht* staat.

Men heeft er ééne school, waar tevens de kinderen van *Stichtsvveenendaal* onderwijs genieten, en die door een gemiddeld getal van 400 leerlingen bezocht wordt, waaronder 100 leerlingen, die op de armenschool gaan.

GELDERSCH-HOF, ook wel **GELDERS-NOR** gespeld, buiteng. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. van *Nijmegen*, gem. *Groesbeek*.

Vroeger was het eene boerenhoeve, die, eenige jaren geleden, door den tegenwoordigen eigenaar tot een buitenverblijf is aangelegd. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 9 bund. 76 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer **G. J. DONNER VAN POLDEKVELD**, woonachtig te *Ubbergen*.

GELDERS-HOF, buiteng. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*. Zie **GELDERSCH-NOR**.

GELDERS-OORD, schans in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Westervoort*, tegen over *Huisen*. Zij was oorspronkelijk aangelegd, om door opstopping van het water eener *Beek*, die daar in den Rijn valt, en met behulp van sluizen, het omliggende land onder water te zetten, ter beveiliging der grenzen, en dewijl, in tijden van noodzakelijkheid, daardoor het land van *Zevenaar*, anders de *Lijmers* genoemd, hetwelk aan het hertogd. *Cleve* behoorde, te gelijk zoude ondervloeijen, zoo heeft de stichting dezer schans in den aanvang eenig verschil tusschen den Staat en de *Cleefsche* regering veroorzaakt. Deze schans, op sommige plaatsen beginnende te verzwakken, is in de jaren 1769 en 1770 weder verbeterd.

GELDERSOU, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GELDERSWOUD**.

GELDERSOUSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GELDERSWOUDSCH-POLDER**.

GELDERS-SPIJKER, buit. op den *Veluwszoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr., kant., gem. en 5 min. ten O. van *Arnhem*, buiten de *Velper-barrière* dier stad gelegen.

Het werd, in den jare 1617, gebouwd niet ver van de plaats, waar voortijds een molen stond, de *Boekhorster-molen* geheeten, door *ADOLF VAN GELDER*, de kleinzoon van *KARL VAN GELDER*, eenen der natuurlijke zonen van Hertog *KARL*, zoo als onder anderen blijkt uit een opschrift, als nog in den achtergevel te zien, waaronder het wapen van *Gelderland*; ten teeken van bastaardij met eenen dwarsbalk voorzien. Het werd er, bij den herbouw van het huis voor ongeveer tachtig jaren, weder ingemetseld.

Dit buit. bealaat thans, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 11 bund. 19 v. r. 38 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond doof den Heer *J. H. OOSTERDIJK*, rustend Predikant van de Hervormde gemeente te *Lunteren*.

GELDERSWOUDE, *GELDERWOUDE*, in de wandeling meestal *GELDERSOU* geneemd, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. W. van *Leyden*, gem. en ½ u. W. Z. W. van *Soeterwoude*; met 10 h. en 104 inw.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (DROOGGEMAAKTE-), **DROOGGEMAAKTE GELDERWOUDSCHE-POLDER** of **DROOGGEMAAKTE GELDERSOUSCHE-POLDER**, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den *Strookpolder*, O. aan den *Drooggemaakte-Polder* onder *Benthuizen*, Z. aan den *Stootweg*, W. aan den *Oude-Gelderswoudsche-polder* en aan den *Nieuwe-Gelderswoudsche-polder*.

Deze pold., die in het jaar 1766 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 266 bund.; telt 10 h., waaronder 4 boerdertjen, en wordt door 3 sluizen op den *Rijn* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den *Burgemeester*, twee *Heemraden* en den *Secretaris*.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (NIEUWE-), **NIEUWE-GELDERWOUDSCHE-POLDER** of **NIEUWE-GELDERSOUSCHE-POLDER**, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan den *Oude-Gelderswoudsche-polder*, O. aan den *drooggemaakten Gelderswoudsche-polder*, Z. aan de *Elleboogsche-wetering*, W. aan de *Noordasche-vliet*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 31 bund. 60 v. r. 33 v. ell., telt één h. en wordt door 3 sluizen, op den *Rijn*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den *Burgemeester* en éénen *Molenn meester*.

GELDERSWOUDSCHE-POLDER (OUDE-), **OUDE-GELDERWOUDSCHE-POLDER** of **OUDE-GELDERSOUSCHE-POLDER**, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende W. en N. aan de *Noord-Aa*. O. aan den *drooggemaakten Gelderswoudsche-polder*, Z. aan denzelfden en aan den *Nieuwe-Gelderswoudsche-polder*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 73 bund.; telt 3 boerdertjen, en wordt door 3 sluizen op den *Rijn* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den *Burgemeester* en twee *Molennmeesters*.

GELDERWOUDE, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Gelderswoud*.

GELDERWOUDSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Gelderswoudsche-polder*.

GELDORP, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **Geldrop**.

GELDORP (HOOG-), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **Geldrop** (HOOG-).

GELDORP (HUIS-TE-), adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **Geldrop** (HUIS-TE-).

GELDROF, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Eindhoven*, *Derde* distr., kant. *Helmond* (7 k. d., 25 m. k., 4 s. d.); paleade N. aan de gem. *Tongelree*, N. O. aan de gem. *Mierlo*, Z. aan *Heeze*, W. aan *Zesgehuchten*.

Deze gem. bevat het vlek *Geldrop*, alsmede de buurtjes *Groot-Braakhuizen* en *Klein-Braakhuizen*. Zij beslaat eene oppervlakte van 829 bund., waaronder 802 bund. 1 v. r. 88 v. ell. schatbaar land; telt 286 h., bewoond door 358 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1750 inw., die meest hun bestaan vinden in het fabrijkwezen, zijnde hier 15 lakensfabrieken; 10 duffel-, boezel-, baai- en karsaafabrieken; 10 katoen-, diemet- en vrouwenstreepfabrieken; 1 mechanieke wolspinnerij; 1 lakenvolmolen op de *Rul*, en 4 messenmakerijen. De landbouw wordt er niet sterk uitgeoefend, men heeft er echter goede landerijen, waarop rogge, boekweit, haver, garst, en aardappelen gebouwd worden.

De inw., die, op 14 na, allen R. K. zijn, en onder welke men 1100 Communikanten telt, maken, met die van de burgerlijke gem. *Zesgehuchten*, eene par. uit, welke ruim 2600 zielen en daaronder 1900 Communikanten telt; tot het apost. vic. gen. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Eindhoven*, behoort, en door eenen *Pastoor*, benevens eenen *Kapellaan*, bediend wordt. De *pastorij* is, sedert het jaar 1462, bediend geworden door *geestelijke Priesters* van de *Duitache orde*. Na de laatste omwenteling, bij afsterven en vermindering dier *Geestelijken*, wordt zij bestuurd door eenen *Priester* van de ongeordende *geestelijkheid*.

De 14 *Herv.*, welke men er aantreft, behooren tot de gem. van *Nunen-Gerveen-Wetten-Geldrop-Mierlo-en-Stiphout*, Eertijds was **Geldrop** eene op zich selve staande gem., waarbij gevoegd was *Riel*, eender *gehuchten*, thans de gem. *Zesgehuchten* uitmakende. De eerste *Predikant* werd te *Geldrop-en-Riel* beroepen in het jaar 1648, en was *ISAAC RUTEN*, die in 1664 overleed. De laatste *Predikant* was *MARTIN CORNÉ*, die in 1795 verroepen werd naar *Gent-en-Erekrans*. Van 1795 tot 1817 is deze gem. *Geldrop-en-Riel* vacant gebleven. In dat laatste jaar werd zij gevoegd bij *Mierlo-en-Stiphout*, waar toen in dienst was *WILAND VAN DROEKLEN*, doch bij de organisatie van 1817 is deze gem., even als *Mierlo-en-Stiphout* bij *Nunen-Gerveen-en-Wetten* gevoegd. — Men heeft in deze gem. ééne school.

De gem. **GELDROF** voert den titel van *grondheerl.*, en behoorde vóórheden den huize van *HOORNE* toe. Aan dese *heerl.*, welke hoog, middelbaar, en laag rechtsgebied, alsmede zijn eigen *regtbank* had, waren voormaals groote voorregten verknocht, als onder anderen ook de *aanstelling* van den *Drossaard*, zeven *Schepenen*, eenen *Secretaris* en eenen *Vorster*; voorts had de *Heer* eenen *prangwatermolen*, op den *Kleinen-Dommel*, vrije *jagt*, *patrijzenvangst* en *visscherij*. Ook oischte hij het *regt* van *aanstelling* des *Predikants*, doch dit werd hem, in het jaar 1708, door de *klassis* van *Peel-en-Kempenland* betwist, aan welke het ook, volgens besluit van 4 Mei 1700, door den *Raad* van *State* werd toegewezen. Thans wordt dese *heerl.* in eigendom bezeten door *Mejufvrouw SARA HORVZSAAR*, woonachtig te *Breda*.

Het d. **GELDRUP**, ligt 1 u. Z. -O. van Eindhoven, 1½ u. Z. W. van Helmond. Men telt in de kom van het d. 180 h. en 1500 inw.

Dit d. schijnt zijnen naam ontleend te hebben van de Gelderschen, zoo dat **GELDRUP**, zoo als vermoedelijk de eigenlijke naam is, zoo veel zegt als Gelders-Dorp, hetgeen te meer waarschijnlijk is, dewijl deze heerl. ter leeu plagt gehouden te worden, van den Hertog van Gelderland, ter Zutphensche regte. Ook hebben de Hertogen van **GELDEN** in vorige eeuwen alhier gewoond op het huis genaamd de **BURGT**, gelegen omtrent 3 min. ten zuiden van het dorp, gezegd huis is thans nog gedeeltelijk met eene gracht omgeven.

De kerk, aan de **H. H. BRIGITTA** en **MARIA** toegewijd, werd, des 25 September 1512, door het Geldersche krijgsvolk van den Hertog van Brabant, met een groot gedeelte van het d., in de asch gelegd, waarbij een menigte menschen, die in de kerk, en bijzonder op den toren gevugt waren, omkwamen. De spits des torens van het later gestichte kerkgebouw werd, den 27 December 1627, door eenen hevigen stormwind omgerukt, en stortte, juist toen de Priester de mis las, door het dak van de kerk naar beneden; wel 500 personen werden daardoor zoodanig verpletterd, dat men de lijen niet onderkennen konde, maar met manden ten grave moest dragen. In de tegenwoordige kerk, een groot gebouw, van eenen hoogen, zwaren en fraajem toren voorzien, oefenen de **R. K.** hunne godsdienst uit.

Even buiten dit d. staat een oud kasteel, het **Huis-te-Geldrop** geheeten.

Er worden te **GELDRUP** vier beesten-, laken-, wollen- en linnenmarkten gehouden, als de eerste, den tweeden Woensdag in de vasten, de tweede, Woensdag na beloken Paaschen, de derde, Woensdag, na den Maandag voor St. Jan, en de vierde, Woensdag na Zondag voor Bazis.

Dit d. is de geboortepl. van den Letterkundige **HENRICUS CASTRITUS**, ook wel **HENRICUS GELDRUP** genoemd, die tevens ook een kundig Dichter was en wiens schriften nog bekend zijn, geb. op het einde der vijftiende eeuw, † vermoedelijk in 1665. Ook zag hier het levenslicht, de derde algemeene Vicaris van 's Hertogenbosch **JOOST HOUTBAAKES**, die den 2 Augustus 1658 tot de gezegde waardigheid werd verkozen.

Dit eertijds schoone d. heeft zeer veel in de vorige oorlogen geleden, want behalve, dat het, zoo als wij gezien hebben, in 1512 door de Gelderschen werd in de asch gelegd, werd het in 1543 door **MAARTEN VAN ROSSEN** voor 200 gulden gebrandschat.

In 1695 werd dit d. door de Franschen met roof en brand bedreigd, en in 1702, stond het leger der Bondgenooten bij deze plaats, waardoor al het hooi, de gras- en veldgewassen verteerd werden.

Het wapen van **GELDRUP** bestaat in drie harten, staande twee en een.

GELDRUP (HOOG-), geb. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kv. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en ½ u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. Z. W. van *Helmond*, gem. *Zesgechuten*; met 180 inw.

GELDRUP (HUIS-TE-), kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, kw. *Peelland*, *Derde* distr., arr. en 1 u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Helmond*, gem. en 1 min. N. van *Geldrop*.

Het is een niet schoon, doch oud gebouw, waaraan men nog teekenen van **MAARTEN VAN ROSSEN'S** verwoestingen ontdekt, en op hetwelk een kamertje gevonden wordt, waar **MICHAEL OPIVIUS**, de zesde of laatste Bisschop van 's Hertogenbosch, toen die stad, in het jaar 1629, door **FRADERIK HENDRIK**, Prins van Oranje, was ingenomen, zijne schuilplaats

hield, en in eene soort van kapel, dagelijks de mis las. Bij dit kasteel, maar door eene gracht daarvan gescheiden, stond vroeger, een vierkante toren, die in oude tijden versterkt geweest was en in het jaar 1840 afgebroken is.

Dit kast. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 24 bund. 51 v. r. 1 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Meisjvrouw SARA HOEVENAR, woonachtig te Breda.

GRLEEN, gem., voorheen tot de heerl. *Valkenburg* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Sittard* (3 k. d., 3 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. *Sittard*, O. aan *Munster-Geleen*, Z. aan de gem. *Schinnen*, W. aan de gem. *Beek*.

Deze gem. bevat het d. *Geleen* en de geh. *Lutter-rade*, *Krawinkel*, *Neerbeek* en *Danek*. Zij beslaat eene oppervlakte van 1216 bund. 62 v. r. 18 v. ell., telt 435 h., bewoond door 444 huisgez., uitmakende eene bevolking van 2114 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *Schinnen*, behoort, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. *Geleen* ligt 3½ u. N. N. O. van *Maastricht*, ½ u. Z. Z. W. van *Sittard*, aan de *Geleen*. Men telt er in de kom van het dorp 131 h. en 640 inw. Het moet zeer oud zijn, daar men het reeds in het jaar 888 vermeldt vindt. Bij het traktaat gesloten te 's Gravenhage, in het jaar 1661, tusschen den Koning van Spanje en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, werd het aan den eerstgemelde toegeedeeld. Men telt er in de kom van het d. 150 h. en 640 inw.

De kerk, aan de H. MARCELLINUS en PETRUS toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De zeer fraaije dorphoofschool wordt door een gemiddeld getal van 300 leerlingen bezocht. Ook heeft men in dit d. een gemeentehuis. — De kermis valt in den eersten Zondag van September.

Het wapen der gem. *Geleen* bestond voorheen in de beelden van MARCELLINUS en PETRUS, thans heeft de gemeente geen wapen aangenomen.

GELEEN (DE), riv., prov. *Limburg*, die haren oorsprong neemt in de gem. *Heerlen*, in eene noordwestelijke rigting langs *Voerendaal*, *Nuth*, *Vaasraden*, *Schinnen*, *Swijkhuizen* en *Spanbeek*, naar *Geleen* vliet, alwaar zij de, van het dorp *Beek* afkomende, *Beek* opneemt, voorts langs *Munster-Geleen*, *Sittart*, *Nieuwstadt* en *Holtem*, naar *Dieteren* vloeit; alwaar zij de, bij *Schinveld* ontspringende, *Robeek* en meer andere beken opneemt; door welke wateren versterkt, zij zich, met eenen noordelijken loop, met twee armen, boven en beneden *Stevenswaard*, in de *Maas* ontlast.

GELEEN (MUNSTER-), d., voorheen tot het bert. *Gulik* behoord hebbende, thans prov. *Limburg*. Zie *MUNSTER-GELEEN*.

GELEKERDE-MAN, bekende herberg en uitspanning niet ver van de grensscheiding der prov. *Noord-Holland* en *Zuid-Holland*, gem. en 10 min. W. N. W. van *Bennebroek*, aan den straatweg tusschen *Leyden* en *Haarlem*. Eene andere herberg van dien naam, doch meer nog in de wandeling genaamd *Ik leek nos*, wordt mede in de nabijheid van *Leyden*, onder *Soeterwoude*, aan den *Hoogen-Rijndijk*, bij den grond van het voormalige adellijke stift *Zwieten*, gevonden.

GELEIGAT, een der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GALIGAT*.

GELEIWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GALWAARD*.

GELKINGEN (KASTEEL-DER-), voorn. kast. in de prov. *Groningen*. Zie **GELKINGEN (KASTEEL-DER-)**.

GELICONIDARUM-CASTRUM, Lat. naam van het **KASTEEL DER-GELKINGEN**, prov. *Groningen*. Zie **GELKINGEN (KASTEEL-DER-)**.

GELIES, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Djapans*. Zij ontspringt uit het meer bezuiden Patti en Kedoes, en loopt met eene noordelijke rigting in de *Zee van Java* uit. Zij kan alleen kleine en boomvaartuigen (djockoong) dragen.

GELIJGAT, eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GALEIGAT**.

GELIJKEN (DRIE-), klippen in *Oost-Indië*. Zie **DRIE-GELIJKEN**.

GELIJWAARD, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GALEIWAARD**.

GELISSONG, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie **GALISSONG**.

GELKENES, **GELKENIS** of **GELKENISSE**, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Slidrecht*, gem. *Groot-Ammers*; palende N. aan de Lek, O. aan de gem. *Nieuwpoort*, Z. aan den *Polder Ammers-Graveland*, W. aan de gem. *Streefkerk*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, met de uiterwaarden, eene oppervlakte van 543 bund. 27 v. r. 61 v. ell., telt 90 h., waaronder 22 boerderijen, en wordt door ééne molen, op het waterschap van den *Overwaard*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eene *Polderschout*, vier *Heemraden*, ééne *Waardsman*, ééne *Secretaris* en *Gaardermeester*. — In desen polder vindt men de overblijfselen van het bekende kasteel *Liesveld*, en in het westen ligt het aanzienlijke dorp *Groot-Ammers*.

GELKENIS, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het vorige art.

GELKINGELAND, gedeelte van het *Wester-Stadshamrik*, prov. *Groningen*, waar vroeger het *Kasteel der Gelkingen* gestaan heeft.

GELKINGEN (KASTEEL-DER-) of **KASTEEL-DER-GELKINGEN**, in het Lat. **GELICONIDARUM CASTRUM**, voorn. kast. in het *Gooreg*, prov. *Groningen*, dat moet gestaan hebben aan den oever der *Hunse*, aan de westzijde der stad *Groningen*, tusschen die stad en *Belde*. Het is in het jaar 1262 omvergehaald. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, wend het land naderhand, en nog *Gelkingeland* genoemd (1).

GELLECOM, d. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GALICOM**. **GELLECOM (HUIS-TE-)**, adell. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELICUM (HUIS-TE-)**.

GELLECOMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELICUM (POLDER-VAN-)**.

GELLEKOM, d. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GALICOM**. **GELLEKOM (HUIS-TE-)**, adell. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELICUM (HUIS-TE-)**.

GELLEKOMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELICUM (POLDER-VAN-)**.

GELICUM, heerl. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de *Linge*, O. aan de heerl. *Rumpt*, Z. aan de heerl. *Helbouw* en voor een zeer klein gedeelte aan *Herwijnen*, W. aan de bar. *Asperes*.

(1) Zie **DRIESSEN**, *Monumenta Groningana*, pag. 321; **ALTINO**, *Not. Germ. inf. P. 15*, pag. 63.

Deze heerl. bestaat uit de pold. van Gellicum en de Oude-Oijen. Zij bevat het d. Gellicum, benevens eenige verstrooid liggende huizen, en beslaat eene oppervlakte van 484 bund. 28 v. r. 08 v. ell., telt 83 h., bewoond door 89 huisges., uitmakende eene bevolking van 527 inv., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 86 in getal zijn, behooren tot de gem. *Gellicum-Rhenen-en-Acquoy*.

De R. K., van welke men er 240 aantreft, waaronder 170 communicanten, worden tot de stat. van *Gellicum* gerekend.

Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. GELLICUM, GELLECOM, GELLECOM of GELLIKUM, ligt $4\frac{1}{2}$ u. W. van Tiel, 2 u. W. van Geldermalsen, $1\frac{1}{2}$ u. W. van Deil, aan den Lingedijk. — Het is een zeer oud d., dat in het jaar 1140, door *Johan, Heer van Arkel*, gesticht is.

De kerk is een oud gebouw, met toren doch zonder orgel. Digt bij de kerk heeft vroeger een fraai slot, het Huis te Gellicum genoemd, gestaan (zie het volgende art.). — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht. — De kermis valt in Zondag na Maria Geboorte.

De heerl. GELLICUM behoorde weleer onder den Lande van Arkel, en kwam, bij de verdeling tusschen de zoons van *Johan, Heer van Arkel*, omtrent het jaar 1270, aan *Johan van Heukelom*. Het geslacht van GELLICUM stamde waarschijnlijk door bastaardij van het Huis van *Arkel* af; maar men vindt niet, dat het ooit in het bezit der heerl., waarvan het den naam voerde, geweest is. In het midden der vijfde eeuw behoorde GELLICUM aan het geslacht van *Berchen van Osthale*, en is bij erfenis gekomen aan dat van *Hanale en Riviere*. *Johan van Riviere* huwde met *Josine van Dorte*, wed. van *Alexander van Tensnagell*, en verkocht die heerl. aan zijn vrouws voorzoon, *Alexander van Tensnagel*, omtrent 1620, wiens nakomelingen haar sedert dien tijd bezeten hebben tot in 1824; zijnde deze heerl. thans het eigendom van den Heer *Dedel*, woonachtig te Amsterdam.

GELLICUM (HUIS-TE-) of HUIS-TE-GELLECOM, voorm. adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en $4\frac{1}{2}$ u. W. van *Tiel*, kant. en 2 u. W. van *Geldermalsen*, gem. en $2\frac{1}{2}$ u. W. van *Deil*, beoatent de kerk van Gellicum.

Dit fraaije en stevige slot, hetwelk in eene diepe gracht stond, en in het midden der vorige eeuw gedeeltelijk was vernieuwd geworden, is in het jaar 1802 afgebroken.

GELLICUM (POLDER-VAN-) of GELLICUMSCHER-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. aan de Oude-Oijen en verdere uiterwaarden tegen de Linge, O. aan den Polder-van-Rumpt, Z. aan den Polder-van-Helloow en aan den Polder-van-Herwijnen, W. aan den Polder-van-Asperen.

Deze pold. wordt verdeeld, in het Hooglandsblok, de Putte, de Rouwweide, het Beemderblok, het Weverhoeksblok en het Lageveld, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 452 bund. 15 v. r. 08 v. ell., waaronder 450 bund. schotbaar land; telt 50 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door eene sluis op de Linge van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en eenen Secretaris.

GELLICUM-RHENOU-EN-ACQUOY, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Bomwel*, ring van *Tweel*. Het is eene combinatie, die drie

kerken heeft en 270 zielen telt, als: eene te Gellicum, eene te Rhenoy en eene te Acquoy.

Bij de vereeniging der gem. van *Acquoy* met die van *Gellicum-en-Rhenoy* is, omtrent het beroep van den Predikant bepaald, dat de Heeren van Gellicum en Rhenoy, twee reizen achter elkanderen, en Z. M. de Koning, voor de derde keer het regt van collatie zoude uitoefenen. De eerste, die in de gem. van Gellicum, waartoe destijds Rump t behoorde, het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Zegerus Wilhelm Pralius*, die in het jaar 1619 naar Rossum-en-St.-Andries vertrok; terwijl *Everhardus Rotgarius*, in het jaar 1645 beroepen, hier stond, werd Rump t, in het jaar 1648, daarvan afgescheiden en Rhenoy met Gellicum vereenigd, tot in 1675. De eerste Predikant, die Gellicum-en-Rhenoy bediende, was *Christophorus van Rhenen*, die in 1669 afgezet werd; de laatste was *Bartolomeus ab Engelseh*, beroepen in 1672, en in 1675 naar Oost-Indië vertrokken. In 1625 werden Gellicum en Rhenoy weder gescheiden en Gellicum nogmaals vereenigd met Rump t en bediend door *Johannes ab Engelseh*, toen Predikant te Rump t, die in 1687 overleed. Deze vereeniging duurde tot in 1690, wanneer Rump t weder van Gellicum afgenomen, Rhenoy anderwerf daarbij gevoegd, en *Johannes Gerardus Ter Kinderen* daar beroepen werd, vanwaar hij in 1692 naar Acquoy vertrok. De eerste, die wij als Predikant te Acquoy vermeld vinden, is *Michiel van de Loveren*, die er in 1614 kwam en in 1619 naar Waddingsveen vertrok; de laatste, die alleen in die gemeente de dienst waarnam was *Anthony Kommeren*, die in 1819 naar Uithoorn-en-Kudelstaart vertrok, waarop Acquoy in 1824 bij Gellicum-en-Rhenoy is gevoegd, welke laatste gem., sedert het jaar 1820, door het vertrek van *Gerardus Ernestus de Cock* naar Scheveningen vacant was, zijnde toen tot Leeraar voor de drie gemeenten beroepen *Jah Emanuel Steinkeweg*, die in 1835 *Emeritus* in deze gem. werd.

GELLICUMSCHE-EN-RUMPSCH-MARK of **GELLICUMSCH-EN-RUMPSCH-UITWATERING**, water in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*.

Het neemt zijn begin aan den *Haafkensche-watermolen*, loopt, met eene westelijke rigting, eerst tusschen den *Polder-van-Haaften* en den *Polder-van-Rump t*, vervolgens tusschen dezen laatsten polder en den *Polder-van-Hellouw*, voorts tusschen deze en den *Polder-van-Gellicum*, en eindelijk tusschen dezen laatsten en den *Polder-van-Herwijnen* door, wendt zich, aan den zuidwestelijken hoek van den *Gellicumschen-polder*, noordwaarts, loopt, in die strekking, tusschen den *Polder-van-Gellicum* en den *Polder-van-Asperen* door, om zich, een half uur bevesten Gellicum, in de *Linge* te ontlasten.

GELLICUMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELLICUM (POLDER-VAN-)**.

GELLIKUM, d. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELLICUM**.

GELLIKUM (HUIS-TE-), adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELLICUM (HUIS-TE-)**.

GELLIKUMSCHE-POLDER, pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GELLICUM (POLDER-VAN-)**.

GELMERSMA, geh. onder *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Ten-Boer*, O. van *Garmervolde*, aan den regteroever van het *Damsterdiep*.

GELMUIDEN, plattelandst. in *Zalland*, prov. *Ooerijssel*. Zie *GZ-*
WEMUIDEN.

GELOET, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie *KLOET*.

GELOK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Krawang*, distr. *Pamanoean*.

GELOLO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*. Zie *GIZOLO*.

GELOO, geh. in *Oppe-Gelder*, amt van *Montfoort*, prov. *Limburg*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Roermond*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Venlo*, gem. en $\frac{1}{2}$ min. N. van *Belfelt*; met 12 h. en 80 inw.

GELRE, oude naam van het voorm. hert. *GELDER*. Zie dat woord.

GELRE-EN-SINABO, suikerpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commewoene-kreek*, ter linkerzijde in het opvaren; palende benedenwaarts aan de suikerpl. de *Eendragt*, bovenwaarts aan het *Land van Nieuwziorg*; 3242 akk. groot; met 101 slaven. Zij wordt met eene beestenmolen bewerkt, en bestaat uit de voormalige plant. *Gelre*, welke 500 akk. beslaat, en *Sinabo*, welke 2752 akk. groot was. De *Negers* noemen deze plaats *GANDA*.

GELRIA, Lat. naam van het voorm. hert. *GELDER*, en van de tegenwoordige prov. *GELDERLAND*. Zie die beide woorden.

GELSELAAR, **GELSELAAR** of **GERSELAAR**, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Logchem*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. N. van *Borculo*, nabij de *Bolksbeek*. Men telt er, de onderhoorige buitenwijken daaronder begrepen, 95 h., meest allen met riet of stroo gedekt, zonder orde door elkander staande, en bewoond door 610 zielen.

De inwoners vinden meest hun bestaan in den landbouw, terwijl men er vruchtbare koornvelden heeft. Het hierbij gelegene broek, waarop voorheen jaarlijks eene menigte ganzen gevoed werden, is thans onder de grondbezitters verdeeld.

De inw., die hier, op 7 na, allen *Herv.* zijn, maken eene gem. uit, welke tot de kl. en ring van *Zutphen* behoort. De eerste, die hier het leeraarsamt heeft waargenomen is geweest *HENRICUS van HOLLE*, dien wij, in 1611, als *Schoolonderwijzer* te *Borculo*, aantreffen, van waar hij in datzelfde jaar als *Predikant* naar *Anloo* beroepen werd. Het beroep is eene koninklijke collatie. — De kerk, die even als de toren zeer oud en bouwvallig was, is in het jaar 1841 geheel vernieuwd, en den 20 Febr. 1842 weder ingewijd.

De 7 R. K., die men er aantrest, worden tot de stat. van *Borculo* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 110 leerlingen bezocht. In de nabijheid van dit d. stond in vroeger tijden het huis *Bevervoorde*. — De kermis valt in den laatsten Woensdag in September.

Een gedeelte van *GELSELAAR* wordt, even als een gedeelte van het naburige *Geesteren*, vooral in de laatste jaren, bij herhaling door overstromingen geteisterd; hetgeen moet toegeschreven worden aan den, tot afvoer van het water, onvoldoenden staat der twee hoofdwateringen, de *Berkel* en de *Bolksbeek*, welke, zonder zelve verbeterd te zijn, door de verwijdingen en verbeteringen van de daarop uitlopende kanalen, het water thans veel schielijker moeten ontvangen, dan het afgevoerd kan worden en, ten gevolge van dien, buiten de oevers treden.

GELTERP, op de kaarten meestal enkel onder den naam van *TERP* voorkomende, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeerdeel*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. W. ten W. van *Leeuwarden*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Harlingen*, onder *Achlus* en $\frac{1}{2}$ u. ten N. van daar.

GELUK (BIJ-), verl. plant. bij *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **BIJ-GELUK**.

GELUK (GROND-VAN-MIJN-), voorn. kostgrond, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Orlana-kreek*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan Sancousi-en-Mariendal, benedenwaarts aan Ma-Retraite, waarmede zij thans vereenigd is. Afzonderlijk was zij 200 akkers groot.

GELUKS-EILAND, of *Fortuna*, eil. in *Oost-Indië*, in de *Solo-Zee*, aan de Noord-Oostkust van het eil. *Celebes*; ten Oosten van *Reef*.

GELZELAAR, d. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*. Zie **GELZELAAR**.

GEMAK, baai in *Oost-Indië*, aan de *Indische Zee*, aan de *Zuidkust* van het eil. *Java*, resid. *Kediri*.

GEMAK, klip in *Oost-Indië*, aan de *Zuidkust* van het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kediri*. Men vindt er vogelnesten, doch niet in zoo groote hoeveelheid, als wel elders, hetwelk men vooral aan de eigenaardige hoedanigheid van de rots meent te moeten toeschrijven.

GEMALEN (VIER), in het Latijn *Quatuor Consortes*, naam, onder welken men wel eens de vier gehuchten verstaat, welke gezamenlijk het d. *GEMOND* uitmaken. Zie *GEMOND*.

GEMANTONG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*, een paal bezuiden *Sepoerang*.

GEMBONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Passaroewang*.

Zij valt, met eenen Noordelijken loop, in de *Straat van Madoers*, en is één of twee palen ver landwaarts in bevaarbaar.

GEMBONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Passaroewang*, aan den mond van de *Gembong*.

GEMEENELANDEN, gedeelte van de *Heemskerker-Noordbroek*, in *Kennermeland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Heemskerk*.

Het bevat de Grootemaat, de Kleinemaat en de Hem, welke in onderscheidene met palen afgebakende strooken, die aan bijzondere eigenaren toebehooren, vereenigd liggen, ten bedrage van 62 bund. 36 v. r. 7 v. ell.; benevens Breedweer, ten bedrage van 24 bund. 42 v. r. 60 v. ell., en Waterkamp, ten bedrage van 8 bund. 77 v. r. 83 v. ell., in even zulke onderscheidene strooken, ieder op zich zelve een deel dezer landen uitmakende, en alzoo eene gezamenlijke oppervlakte beslaan van 96 bund. 89 v. r. 20 v. ell., waarvan 60 bund. 31 v. r. 27 v. ell. gemeen ligt, zijnde in der tijd van de Grootemaat, 1 bund. 18 v. r. 93 v. ell., van de Hem, 14 bund. 72 v. r. 80 v. ell., en van Breedweer, 19 bund. 36 v. r. 80 v. ell. afgedolven, of door het graven van slooten, tot op zich zelve liggende stukken land gemaakt. Deze gemeene landen worden jaarlijks gebruikt om het voorgewas te hooijen, terwijl den 16 Augustus het vee in het nagewas kan worden gebracht, hetwelk men hier de *bescharing der gemeene landen* noemt, dit mag daar in niet langer geweid worden, dan tot 1 November. Ieder eigenaar of huurder kan dan niet meer vee daarna brengen, dan naar de volgende verhouding: in Waterkamp 3 koeijen op het bunder, en in de overige *gemeene landen* 2 koeijen op het bunder, wordende daarbij ander vee, in verhouding tot eene koe gerekend: een paard, voor anderhalf, een vaars voor twee-derden, een pink voor een-half, een kalf, schaap, of lam, voor een vierde. Ander vee mag men er niet in brengen.

GEMEENELANDS-KREEK (GROOTE-) of OUD-BEIJERLANDSCHE-KREEK, water in den *Hoekschewaard*, balj. *Beijerland*, prov. *Zuid-Holland*, in den *Oud-Beijerlandsche-polder*.

Zij begint aan den *Vuurbakensche-dijk*; loopt met eene oostelijke rigting door den *Oud-Beijerlandsche-polder*, tot zij tegen de *Oud-Cromstrijensche-gronden*, onder de gem. *Klaaswaal* behoorende, doch mede in denzelfden polder gelegen stuit; zij vloeit van daar, met eene noord-oostelijke strekking, tusschen deze laatste gronden en de *Oud-Beijerlandsche-gronden* door, tot zij aan de gronden van de *Group*, onder de gem. *Westmaas* behoorende, doch mede in denzelfden polder gelegen, komt; waar zij mede die gronden van de *Oud-Beijerlandsche* scheidt; zooals zij verder noordwaarts op, de gronden van *Moerkerken*, genaamd de *Tien Kavelen*, onder *Mijnsheerenland* behoorende, doch ook al in dezelfde bedijking gelegen, van de *Oud-Beijerlandsche-gronden* scheidt; tot dat zij een weinig bezuiden den *Kwaksweg*, met eene bogt, weder geheel op *Oud-Beijerlandschen bodem* komt; vloeijende noordwaarts op tot tegen de *boezemkade*, bij den *watermolen*, van waar zij westwaarts zich, door *Schillemansvliet*, tot in de *grootte Dorpsvliet*, door de *grootte sluis* in de *haven* ontlast, welke laatste in het *Spui nitwatert*.

GEMEENELAND-VAN-ALBLASSERDAM, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Stiedrecht*, gem. *Alblasserdam*; palende N. aan *Nieuw-Lekkerland*, O. aan *Oud-Alblas*, Z. aan *Nieuwland*, *Rapenburg*, *Schaarlake* en *Ruigenhil*, W. aan de *Noord*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 628 bund., telt 240 h., waaronder 15 boerderijen, en wordt door vier molens van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit *Schout*, *Secretaris* en zeven *Heemraden*.

GEMEENELAND-VAN-AMEIDE, pold. in de heerl. van *Ameide*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Ameide*; palende N. aan *Tienhoven* en *Jaarsveld*, O. aan *Lexmond*, Z. aan *Meerkerk* en *Noordeloos*, W. aan *Tienhoven*.

Deze pold., waarvan het jaar der bedijking niet bekend is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 520 bund. 62 v. r. 41 v. ell., waaronder 430 bund. 33 v. r. 46 v. ell. schotbaar land; telt 177 h., waaronder 21 boerderijen. Zij heeft een gemeenschappelijk gemaal met den *Polder Tienhoven* en den *Polder Middelbroek*, onder *Meerkerk*, welke drie polders, door vijf molens, op den *boezem* van den *Overwaard*, van het overtollige water ontlast wordt. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Polderschout*, eenen *Secretaris* en twee *Heemraden*.

GEMEENELAND-VAN-ASPEREN, pold. in de bar. *Asperen*, gedeeltelijk prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Asperen*, gedeeltelijk prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Deil*; palende N. en O. aan het *graafs. Leerdam*, waarvan het door de rivier de *Linge* gescheiden is, voorts nog O. aan de *Vliet*, die haar van den *Tielerwaard* scheidt, Z. mede aan den *Tielwaerd*, en W. aan de heerl. *Heukelum*.

Deze pold. is bedijkt door den *Lingedijk*, den *Laardijk* en den *Achterdijk*; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1162 bund. 33 v. r. 21 v. ell., waarvan alles schotbaar is, telt 189 h., waaronder 52 boerderijen, en wordt door vier molens en elf sluizen, op de rivier de *Linge*, van het overtollige water ontlast. Het dijks- en polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf* en *Polderschout*, benevens twee *Hoogdijkheemraden* en vier *Heemraden*.

GEMEENELAND-VAN-GIESSEN-NIEUWKERK, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GIESSEN-NIEUWKERK (GEMEENELAND-VAN-)**(1).

GEMEENEPOLDER-LAAG-BLOKLAND, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Laag-Blokland*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 543 bund. 60 v. r. 83 v. ell., telt 21 h., en wordt door éénen molen van het overtollige water ontlast.

GEMEENE-WAARSCHAPPIJ, rietland in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Diemen-en-Diemerdam*; palende W. en N. aan het Nieuwediep, O. aan den *Muider-zeedijk*, Z. O. en Z. aan den *Diemer-polder*, W. aan de *Ringsloot* van het *Watersgraafsmeer*.

Het behoort onder het hoogh. van *Zeeburg-en-den-Diemerdijk*. Het water van dit land heeft onmiddellijk gemeenschap met het *Nieuwediep*. Er is veel wild, waarom het door de liefhebbers van de jagt, druk bezocht wordt.

GEMEENEWEGSCHE-POLDER, ook wel genaamd **GALG-POLDER**, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoode*; palende N. aan den *Rijn*, O. aan den *Rijneburger-polder* en den *Geerpolder*, Z. aan de droogmakerij van *Hazerswoode*, W. aan den *Westvaart- of Nieuwe-Groenendijksche-polder*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 165 bund., waaronder 157 bund. 14 v. r. 80 v. ell. schotbaar land, telt 6 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door éénen molen op den *Rijn* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit *Burgemeester* en drie *Poldermeesters*.

GEMEENSCHAPSPOLDER, pold. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Diemen-en-Diemerdam*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 740 bund. en wordt door éénen molen van het overtollige water ontlast.

GEMENERHOFF, **GEMERHOFF** of **GEMESHOFF**, groote pachthoeve, in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 1½ u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Échternach*, gem. en 20 min. Z. W. van *Consdorff*.

GEMENGONG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kediri*, distr. *Berbek*.

GEMERHOFF, groote pachthoeve in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GEMERHOFF**.

GEMER-SEBRANG, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, distr. *Poerbolingo*.

Dit d. werd, in den nacht van den 25 December 1832, door eene uitbarsting van den berg *Merapie*, geheel bedolven, waarbij 23 menschen en eene menigte ploegvee omkwamen.

GEMERT, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. *Bindhoven*, kant. *Helmond* (6 k. d., 27 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. aan *Boekel*, N. O. aan *Beugen-en-Rijkevoort* en *Oploo-St.-Anthonis-en-Ledeakker*, Z. O. aan *Bakel-en-Milheze*, W. aan *Beek-en-Donk* en *Erp*.

Deze gem. bevat de d. *Gemert* en *Handel*, de b. de *Mortel*, en de geh. *Bleek*, *Boekent*, *Broekeind*, *Broekstraat*, *Deil*,

(1) De overige art., waarvan de namen beginnen met het woord **GEMEENELAND**, en welke hier niet gevonden werden, zoekt men op de woorden van onderscheiding.

Doornheide, Esdonk, Groeskuile, Hoogen-Aa, Koks, Lankveld, Lobberdijk, Milschot, Paaschhoef, Pantelaar, Rem, Smast, Stap, Strijbos, Terrijken, Verhijden, Wolfsbosch en een gedeelte van Heuvel. Zij beslaat eene oppervlakte van 5662 bund., telt 822 h., bewoond door 848 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende hier behalve de gewone graansoorten, ook de cichorij aangekweekt, welke hier goed voort wil; het loover gebruikt men tot beestenvoeder en de wortels worden aan de cichorijfabriek verkocht, waarom men dit produkt, spottenderwijze, wel eens Gemertsche koffij noemt. Ook wonen onder deze gem. vele wevers, die voor de fabrieken van Helmond en Gemert arbeiden, en men heeft er ook 1 fabriek van katoenen bont, die 200, 1 fabriek van wollenstreep, die 60, 1 van calicot, die 200 en 1 van olingans, die 60 personen werk verschaffen.

De inw., die, op 11 na, allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van Helmond, behoort, en te Gemert eene kerk heeft, die door eenen Pastoor en twee Kapelaans bediend wordt; terwijl te Handel, even als te Mortel, eene kapel gevonden wordt, welke ieder door eenen eigen Priester, als Proost of Rector, bediend worden. Na de verovering van 's Hertogenbosch, in het jaar 1629, heeft de Kommandeur EDMUND HUYN VAN AMSTERDAADT, pogingen gedaan om GEMERT van het bisdom van 's Hertogenbosch af te trekken, maar de Bisschop OPRUVIUS heeft die scheiding met klem tegengegaan en belet.

De 11 Herv., welke men hier aantreft, behooren tot de gem. *Vechel-Erp-en-Gemert*.

Men telt in deze gem. drie scholen, als: ééne te Gemert, ééne te Handel en ééne te Mortel.

Deze gem. is door den Hertog van Brabant als eene heerl. uitgegeven, voor de helft aan de Duitsche Ridderd, en voor de wederhelft aan Jonker DIRK VAN GEMERT, wiens nakomelingen echter, den 21 Junij 1366, wegens mishandelingen, den Ridderd door hem aangedaan, hunne helft aan gezegde Ridderd moesten afstaan. De Kommandeur ULRICH VAN HORNBERG, om eenig misnoegen in de krijgsvordering verbitterd, stelde zich zelve, en de kommanderij van GEMERT, kort na den vrede van Munster van het jaar 1648, onder de bescherming en magt van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden. Deze beweerden, dat GEMERT, als tot de Meijerij van 's Hertogenbosch behoorende, bij dien vrede aan hun was overgegaan; terwijl de Grootmeester der Duitsche orde beweerde, dat GEMERT, als behoorende aan de landkommanderij van de Oude-Biezen, onder zijn oppergezag behoorde. Dit geschil werd, na zeer lang twisten, eindelijk bijgelegd, gelijk blijkt uit eene resolutie van de Staten Generaal, gegeven Jovis, den 8 Junij 1662, op de volgende voorwaarden:

- » Dat de souvereiniteit over GEMERT aan den Grootmeester der Duitsche
- » orde werd afgestaan, voor veertig duizend gulden, te betalen in
- » drie paaiën; dat die van GEMERT echter onderworpen zouden wezen
- » aan het regt van appel of ingebod te 's Hertogenbosch; dat de Herv.
- » godsdienst onverhinderd zou mogen worden uitgeoefend, en dat de Land-
- » Kommandeur, tot dat einde zou bezorgen eene behoorlijke kapel,
- » eene predikants- en eene schoolmeesters-woning; dat de aanstelling van
- » Predikant en Schoolmeester zou staan aan den Landkommandeur onder
- » de goedkeuring aan H. H. Mog.; eindelijk dat er geene kloosters van
- » geordeerde Priesters, Monniken of andere Religieusen zouden mogen

» worden gedoogd.” — Men noemt deze overeenkomst gewoonlijk het Concordaat. Thans behoort deze hooge heerl. aan het Domein.

Het d. GEMERT ligt 4 u. N. O. van Eindhoven, 2 u. N. ten O. van Helmond, aan de Rups.

De par. kerk is een afslammeling van Bakel, en werd in het jaar 1437, onder JOHANNES HYNBERGEN, Bisschop van Luik, tot eene afzonderlijke par. verheven. Het tegenwoordig kerkgebouw is opgericht, en onder de bescherming van den H. JOHANNES den Dooper, als martelaar, in zijne onthoofding ingewijd, ten tijde van den eersten Pastoor ATTENBOORN, omtrent het jaar 1430. Het is een groot gebouw, zeer in de lengte uitgestrekt, rustende op tien pilaren. De toren staat te midden op het dak der kerk. De klokken hangen echter in een klokkenhuis van de kerk afgezonderd staande. Op het laatst der vorige eeuw meenden men aan de Westzijde dezer kerk eenen grooten en zwaren toren te bouwen, ook had men daarmede reeds een begin gemaakt en de grondslagen waren in het jaar 1794, tot boven den grond opgetrokken, toen, wegens de komst der Franschen, dit werk is blijven steken. Onmiddellijk na den Munsterschen vrede, schijnt deze kerk door de Herv. ingenomen en tot hunne Godsdienst gebruikt te zijn geweest. Dan, sedert het aangegaan verdrag in 1662, wegens den afstand der heerl. aan de Ridderorde, is zij aan de R. K. ingeruimd.

De Dominikanen of Predikheeren van het klooster van 's Hertogenbosch, na de verovering dier stad, verjaagd, hadden zich, in 1639, te GEMERT eene woning gebouwd, welke, onder de bescherming en door de zorg van den Kommandeur, in het jaar 1643, tot een volkomen klooster en priorij gebragt, en in de orde erkend werd. Maar na den vrede van Munster, in de twist over de opperheerschappij van GEMERT, waarvan gesproken is, werden de Geestelijken door den Kwartierschout van Peelland verstrooid en verdreven en de Prior van het klooster met den Pastoor van GEMERT te 's Hertogenbosch gevangen gezet. De scholen zijn nog eenigen tijd door Predikheeren bestuurd geweest, maar de gemeente der Geestelijken en het klooster is in vollen stand gebragt te Mechelen, waar het wederom vernietigd is, na den inval van het Fransche Leger, op het einde der vorige eeuw.

De Herv. hadden hier vroeger mede een kerkje, van torentje en klok voorzien. Het was eertijds de Kapel van het Dominikaner of Predikheeren-klooster, welke, nadat dit klooster door de bewoners verlaten was, in het jaar 1681, aan de Herv. tot hunne Godsdienst-oefening is afgestaan. Dit kerkje, sedert het jaar 1794 deerlijk in verval zijnde, dient thans niet meer tot eenig geestelijk gebruik.

Men heeft te GEMERT eene Latijnsche school, waarin door eenen Rector en eenen Conrector, aan een gemiddeld getal van 30 leerlingen wordt onderwijs gegeven. De eerste, die het Rectoraat aan deze school heeft waargenomen, is geweest ALBERTUS STRIJNOS, die in het jaar 1589, als Pastoor herwaarts kwam, en vermoedelijk in het jaar 1624, overleden is. Aan deze school zijn onderscheidene beurzen verbonden, welke aan de naartigste leerlingen vergeven worden. — Men heeft er eene dorpschool.

Het Instituut van Doofstommen, hetwelk hier den 8 Junij 1830, door den Heer M. VAN DER BEEK, Conrector der Latijnsche school, was opgericht, is in October 1840 naar Nieuw-Herlaar, onder St. Michiels-Gestel, overgebragt.

De Ridders van de Duitsche orde, hadden hier een fraai kasteel, de Kommanderij van Gemert geheeten. Zie het volgende art.

GEMERT is de geboortepl. van den geleerden **ANTONIUS TORRENTINUS** (**ANTONIE VAN DER BRINK**), ook wel eens **GEMERTANUS** genoemd, † in 1596, als Rector der Latijnsche scholen te Utrecht, na een aantal Latijnsche dichtstakken te hebben uitgegeven. Ook was de Letter-, Dicht- en Zedekundige **JONIS LANKVELD**, meer bekend onder den naam van **GEORGUS MACROPIEDIUS**, die in 1558 †, na Rector der Hieronymianen te Utrecht en te 's Hertogenbosch te zijn geweest, onder deze gem., op het kasteel Lankveld, geboren.

Den 6 Julij 1480 verkocht **FILIPS II**, bijgenaamd *de Goede*, Hertog van *Brabant*, de heide omtrent **GEMERT** aan de ingezetenen van dat d. De Spanjaarden plunderden **GEMERT** in het jaar 1599 geheel uit.—

In de maand April 1603, werden eenige staatsche ruiters, die de landlieden in die streeken geweldig plaagden, door **ANTONI SCHERS VAN GROENDONK**, Bevelhebber van 's Hertogenbosch, omtrent het d. **Gemert** in eene hinderlaag gelokt, waarbij dertig van het staten volk en twee uit 's Hertogenbosch sneuvelden; terwijl er ook vele gevangenen en paarden binnen de stad gebragt werden. **GROENDONK**, ongemeen met deze overwinning verheugd, deed de wapenen der Officieren, en de trompetten, met het wapenschild van Prins **MAURITS**, in eene kamer van zijn huis ophangen, waarin hij vervolgens eene prachtige maaltijd gaf.

In het jaar 1685 leed **GEMERT** zeer veel door eenen ontzaggelijken brand, welke omtrent 100 woningen vernielde.

Den 6 Augustus 1856, werd de mechanicke katoenspinnerij van den Heer **J. F. DE GROOT**, met alle de daarin gevonden wordende gereedschappen, alsmede de gemaakte en ongemaakte katoenen eene proef der vlammen.

Er worden in dit d. twee druk bezochte jaarmarkten gehouden; de eerste, Maandag vóór den 25 April; de tweede, Maandag vóór den 21 September. De Kermis valt in Zondag na den 29 September.

Het wapen van deze gem. bestaat in een veld van goud, beladen met een kruis van zilver, op het midden een schild van zilver, beladen met eenen opstijgenden arend van sabel (zwart).

GEMERT (KOMMANDERIJ-VAN-), voorm. kasteel, van de Ridders der Duitsehe orde, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Bindhoven*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Helmond*, gem. *Gemert*.

Het is een groot en schoon gebouw, gelegen in zijne grachten, met aangename plantaadjen, en diende vroeger tot eene verblijfplaats van den Rentmeester en tevens van den Kommandeur der Duitsehe orde. In dit gebouw, dat uitwendig geene aanmerkelijke veranderingen ondergaan heeft, is thans eene mechanicke katoenspinnerij gevestigd. Door de antieke poort op het voorplein deser kommanderij gekomen, ziet men, dat het kasteel door onderscheidene huisgezinnen bewoond wordt. Het wordt thans in eigendom bezeten door den Heer **VAN RIJNSDIJK**, woonachtig te Tiel.

GEMERTSCHE-PERL, dat gedeelte van het moeras *de Peel*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Holland*, hetwelk tot de gem. *Gemert* behoort.

GEMESHOFF, uitgebreide pachthoeve in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GEMESHOF**.

GEMOERA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Baglen*. **GEMONDE**, voorheen **GEMUND** of **GEMUND**, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, gedeeltelijk kw. *Oisterwijk*, gedeeltelijk kw. *Peelland*,

arr. 's Hertogenbosch, gedeeltelijk Tweede distr. en kant. *Bortel*, en daarin voor een gedeelte gem. *Bortel*, voor een gedeelte gem. st. *Michiels-Gestel*, en voor een gedeelte gem. *Schijndel*; voorts gedeeltelijk *Eerste* distr. en kant. *Vegchel*, gem. *St. Oedenrode*. Het ligt $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van 's Hertogenbosch, 1 u. N. N. O. van Bortel, $\frac{1}{2}$ u. Z. van St. Michiels-Gestel, $1\frac{1}{2}$ u. van Schijndel, 3 u. W. ten N. van Vegchel, en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van St. Oedenrode, aan den Dommel. Het bestaat eigenlijk uit vier geh., welke door de namen Gemonde-Bortel, Gemonde-Gestel, Gemonde-Rooy, en Gemonde-Schijndel onderscheiden en ook VIER GEHALEN (Consórties) genoemd worden, die te zamen eene uitgestrektheid gemeente-grond bezitten, welke aan haar reeds in 1314 gegeven is. Deze grond is bekend onder den naam van Bodem van Elde, en daarover wordt door gezamenlijke Gezworenen het opzigt en bestuur gehouden.

De inw. die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt, zijn allen R. K. en maken eene par. uit, die tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van *Orthen*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, welke hier vroeger stond en aan den H. LAMBERTUS toegewijd was, moet een zeer oud gebouw geweest zijn, zoo het schijnt van over vele eeuwen door de Romeinen opgericht, als eene krigsversterking, en naderhand tot eene kerk of kapel herbouwd. Deze kerk, welke na de Reformatie aan de Herv. behoorde, zeer bouwvallig zijnde, als bestaande slechts uit eenen zeer vervallen toren en een, met instorting dreigend, gedeelte eener kerk, is in 1824 afgebroken. Zij stond onder de gem. St. Michiels-Gestel, doch thans, na de nieuwe opmeting, zoude de grenscheiding er door gelooopen hebben, zoo dat de toren op Bortels, en de kerk op St. Michiels-Gestels grondgebied zouden gestaan hebben. De R. K. bedienden zich destijds van eene, in 1771, gebouwde zoogenaamde stroo- of schuurkerk, welke op Bortels grondgebied stond, doch in het jaar 1824, mede is afgebroken, nadat, in dat zelfde jaar, te GEMONDE onder St. Michiels-Gestel, eene nieuwe R. K. kerk en toren gebouwd was, waaraan den 10 Junij van dat jaar de eerste steen gelegd is.

Er is te GEMONDE eene school, staande onder Gemonde-Bortel, welke door de vier genoemde gemeenten daargesteld, en onderhouden wordt. De bekende Schrijver CLERENS is hier Onderwijzer geweest.

Op eenen akker nabij dit d., de Dommelakker geheeten, zijn in het jaar 1739 onderscheidene ouden gevonden, welke omstandigheid, gevoegd bij het vermoeden aangaande de Romeinsche afkomst der kerk, het waarschijnlijk maakt, dat GEMONDE vóór de prediking des Christendoms een heilig oord geweest zij, en dat deze Dommelakker, en het daarbij gelegen Heilig-Weiike, betrekking hadden op de godsdienstige instellingen onzer vaders gedurende het Heidendom, hetgeen nog daarenboven bevestigd wordt door den zoogenaamden St. Maartens-cijns, door de opgezotenen aan deze hoeve vroeger betaald, en door het cijnsmaal, een overblijfsel van een doodensmaal der Heidenen. Inwoners van alle vier de plaatsen, waartoe GEMONDE van overoude tijden behoord heeft, namelijk: *Bortel*, *St. Michiels-Gestel*, *St. Oedenrode* en *Schijndel*, hadden cijnsen op hunne goederen gevestigd, die in het christen tijdvak St. Maartens-cijnsen genoemd, en op den feestdag van St. Maarten, welke den 11 November invalt, betaald werden. De opbrengst dezer cijnsen moet bestaan hebben in veld-

gewassen, die later tot geld herleid zijn. Vele cijnspligtigen hadden hunne landerijen daarvan door afkoop gevrijd, doch de meeste cijnsen werden op andere cijnsboeken overgeschreven, en eenige jaren vóór 1803 zijn er vele van overgebracht op het St. Michiels-cijnsboek, zoo dat het bedrag van alle de St. Maartens-cijnsen, in dat jaar, niet grooter was dan vijftien gulden. Op den feestdag van St. Maarten kwamen de cijnspligtigen, op de groote Wielsche hoeve bijeen, om hunne cijnsen te voldoen, en tevens om het cijnsmaal te houden. Daartoe was eene kamer en de stal dier hoeve bestemd, die buitengemeen groot en voor de aanzienlijke boerderij, ook veel te groot was. Toen, na het jaar 1803, dit cijnsmaal werd afgeschaft, had deze groote stal geen doel meer, en is dus door eene kleinere, meer evenredig aan het boerenbedrijf, vervangen. De eigendom dezer hoeve met het Heilig Weiike en den Dommel-akker behoorde tot het domein der grondheerlijkheid St. Michiels-Gestel, wier Heeren de cijnsen ontvingen, doch dan ook het cijnsmaal bekostigden. Deze kosten werden, bij den verkoop dezer goederen, den 7 April 1803, door het domein op dertien gulden beraamd, welke die administratie, de cijnsen aan zich houdende, aan den koper, die met het cijnsmaal bezwaard bleef, jaarlijks zou uitkeeren. Het laatst gehouden cijnsmaal dagteekent van St. Maarten 1806, toen er zich ongeveer vijftig gasten opdeden. De koopers der hoeve zagen met verbazing, dat die feestviering hun veel hooger, dan op de hnn toegelegde schadeloosstelling te staan kwam, en vervoegden zich deswegens bij de commissie, die belast was met het beheer der domein-goederen, aan de Bataafsche Republiek, bij transactie van den 6 Januarij 1800, afgestaan. Zij schijnen in hun verzoek geslaagd te zijn, dat namenlijk de St. Maartens-cijnsen en het cijnsmaal werden afgeschaft, daar sedert dien tijd noch van een cijnsmaal, noch van St. Maartens-cijnsen meer gehoord werd (1).

GEMONDE-BOXTEL, dat gedeelte van het d. *GEMONDE*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, dat tot de gem. *Bortel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en N. N. O. van *Bortel*; met 61 h. en 360 inw.

GEMONDE-GESTEL, dat gedeelte van het d. *GEMONDE*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, dat tot de gem. *St. Michiels-Gestel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. ten N. N. O. van *Bortel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *St. Michiels-Gestel*; met 62 h. en 280 inw.

GEMONDE-ROOY, dat gedeelte van het d. *GEMONDE*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, dat tot de gem. *St. Oedenrode* behoort, *Eerste* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. van *Vegchel*, gem. en 2 u. W. N. W. van *St. Oedenrode*; met 33 h. en 190 inw.

GEMONDE-SCHIJNDEL, dat gedeelte van het d. *Gemonde*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, dat tot de gem. *Schijndel* behoort, *Tweede* distr., arr. en 2 u. Z. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. N. N. O. van *Bortel* en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Schijndel*.

GEMPING of *GIMPANG*, distr. in *Ost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Passoeroewang*, distr. *Bangil*.

(1) Men zie deswege nader het *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Brabant bijzonderezigt door Dr. G. R. HEMMANS*, D. II, bl. 264 en volgende.

GEMPOL of **GUMPOL**, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundaasche eil. Java*, resid. *Passoeroewang*, distr. *Bangil*.

GEMUNDE of **GEMUNDT**, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, gedeeltelijk kw. *Oisterwijk*, gedeeltelijk kw. *Peelland*. Zie **GEMONDE**.

GENAUWERT, voorn. Nonnenklooster, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie **NAZARETH**.

GEND, d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie **GENT**.

GEND (KLEIN), naam, welken men meestal geeft aan het d. *Westdorpe*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **GENT (KLEIN)**.

GEND (SAS VAN), voorn. vesting in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **SAS-VAN-GENT**.

GENDER of **ENDE**, oudtijds **ENDE** of **ANDE** riviertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, dat zijnen oorsprong neemt uit twee adertjes, waarvan het eene bij *Steenzel* en het andere bij *Knegsel* ontspringt, het stroomt vervolgens langs en door *Veldhoven*, langs het *Kasteel* en de kerk van *Blaarthem*; maakt de scheiding tusschen *Strijp* en *Gestel*; vormt voor het grootst gedeelte de grachten van *Eindhoven*; scheidt dat stadje ten Noorden en Oosten van *Wocensel*, en ontlast zich niet ver van daar in den *Dommel*.

GENDERDIJKE-POLDER of beter **GEENDERDIJKE-POLDER**, voorn. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, welke in den strijd met *Spanje*, benevens de omliggende polders, eerst op den 26 Julij 1574 en later op den 3 Februarij 1584, door de bezetting van *Neuzem* verwoest werd, terwijl de polder vervolgens, nadat **MAURITS**, *Prins van Oranje*, zich, den 17 Julij 1586, van de stad *Axel* had verkerd, ter beveiliging dezer vesting, met de meeste polders in *Axeler-Ambacht*, op last van den *Prins* onder water werd gezet. Na den vrede van *Munster* in 1648, werd er, den 12 Dec. van dat jaar, octrooi verleend tot bedijking van den *Polder van Zaamslag*, waarbij 1056 gemet. 105 r. (461 bund. 79 v. r. 75 v. ell.) van den **GEENDERDIJKE-POLDER** zijn ingedijkt, zoodat die polder bijna geheel in den *Polder-van-Zaamslag* is opgenomen.

GENDEREN, heerl. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen*; palende N. aan de heerl. *Aalburg*, O. aan de heerl. *Heesbeen*, Z. aan *Doeveren*, W. aan *Eethen*.

Deze heerl. bevat het d. *Genderen* en eenige verstrooid liggende huizen, telt 73 h. en 500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt. Ook heeft men er vele hop- en hennep-akkers, alsmede eenen korenmolen.

De *Herv.*, van welke men er 450 aantreft, die in deze heerl. eens kerk hebben, behooren tot de gem. *Doeveren-en-Genderen*, doch van welke in het jaar 1834, het grootste gedeelte zich afgescheiden heeft en thans eene afzonderlijke gem. uitmaakt.

De *R. K.*, van welke men er ruim 40 aantreft, worden tot de stat. van *Heusden* gerekend. De enkele *Evang. Luth.*, die hier woont, behoort tot de gem. van *Heusden*. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Het d. **GEENDEREN**, ligt 5 u. W. ten N. van 's *Hertogenbosch*, 1 u. W. van *Heusden* en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Heesbeen*. Het is eene kleine doch gemakelijke plaats, rondom in het geboomte gelegen. Omtrent dit d. bestaat er eene overlevering, dat men in oude tijden, aldaar eene stad heeft willen aanleggen, waartoe men eenigen grond meent

men vinden in de rechte en breede straten, die op een groot plein uitloopen, welk plein tot een groot marktveld kan dienen. Men vond hier vroeger ook de adellijke hofstad Luitendaal, van welke nog een overblijfsel, in eene kleine boerenwoning onder dien naam, aanwezig is. De kerk is vrij fraai, doch niet zeer groot; zij heeft een aag, spits, met leijen gedekt torentje. Het hooge kerkhof is door eenen muur omgeven. — In het jaar 1841, is hier eene nieuwe kerk, voor de Afscheidenen gebouwd.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 55 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den tweeden maandag in October.

Bij den verschrikkelijken watervloed van 18 November 1421, toenloor eene doorbraak, de geheele Zuid-Hollandsche-waard onderliep, vloeyde dit d. ook geheel onder, waardoor vele menschen hun leven verloren en andere groote schade aan huis en have leden. Eene andere ramp trof dit d. den 21 Junij des jaars 1767, toen een vreeselijke hagel eensklaps de blijde verwachting der landlieden, voor een groot gedeelte, deed verdwijnen, daar al het te veld staande koren en gewas, nagenoeg geheel verpletterd werd; terwijl bovendien, in bijna alle de woningen van het d., de glazen verbrijzeld werden.

Deze heerl., werd op het einde der vorige eeuw in eigendom bezeten door den Heer VINCENT GUSTAAF, Graaf van *Hompesch*, beschreven in de Ridderchap van Holland, benevens Kolonel van het regiment garde dragons enz., enz. Thans is zij het eigendom van den Heer CHRISTIAAN VAN DEN HEUVEL.

GENDEREN (POLDER-VAN-), pold. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Heesbeen-Eethen-en-Genderen*; palende N. aan het Poldertje-tusschen-de-Lage-Steegen, O. aan den Polder-van-Aalburg en den Polder-van-Heesbeen, Z. en W. aan den Polder-van-Doeveren.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 515 bund. 15 v. r. 44 v. ell. In het midden van dezen polder is gelegen het d. Genderen, bij hetwelk omstreeks 1417 eene ridderlijke hofstad bestond, genaamd Luitendaal, waarvan nog een klein overblijfsel in eene boerenwoning bestaat; de polder wordt door eenen watermolen, op het Oude Maasje malende, drooggehouden of van het overtollige water ontlast. Het land ligt 6 à 7 palmen boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout tevens Secretaris en vier Leden.

GENDERINGEN, d. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*. Zie **GENDRINGEN**.

GENDERLINGEN, oude naam van het d. **GENDRINGEN**, in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*. Zie **GENDRINGEN**.

GENDISSON, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Djapara*. Zij loopt, met eene noordelijke rigting, in de *Zee-van-Java* uit, en kan alleen kleine en boomvaartuigen (djokoeng) dragen.

GEND-NAAR-NEUZEN (KANAAL-VAN-), kanaal in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **NEUZEN (KANAAL VAN-)**.

GENDRINGEN, gem. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, kw. en distr. *Doesborg-en-Zevenaar*, arr. *Zutphen*, kant. *Terborg* (12 m. k., 5 k. d., 5 s. d.); palende N. O. aan den Ouden-IJssel, die haar van de gem. *Wisch* scheidt, O. aan de heerl. *Anholt*, in de *Pruisische* prov. *Rijland*, Z. mede aan de *Pruisische* prov. *Rijland*, W. aan de gem. *Bergh*.

Deze gem. bevat de heerl. *Gendringen* en *Etten*, en daarin de d. *Gendringen*, *Etten*, *Megehelen* en *Ulft*, benevens de buurs:

Groot-Breederbroek, Klein-Breederbroek, IJsselhunte, Mildt, Our, Pol, Rafelter, Schriek, Varsfelder, Veldhunte, Voorst, Wals, Warm, Wieken, Wilt en Ziek. Men telt er 715 h., bewoond door 882 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 4800 inw. Ook vindt men in deze gem. zeer goede oer of ijzererts, en men heeft te Ulft eene bloeiende ijzergieterij.

De R. K., van welke men er ongeveer 5600 aantrest, maken de stat. van *Gendringen-en-Ulft* en van *Etten* uit, en hebben in deze burgerl. gem. twee kerken, als: eene te Gendringen, eene te Etten, en eene kapel te Ulft.

De Herv., van welke men er ruim 1200 aantrest, maken gedeeltelijk de gem. van *Gendringen-en-Megchelen* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Etten-en-Netterden*, en hebben in deze burgerl. gem. drie kerken, als: eene te Gendringen, eene te Etten en eene te Megchelen.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: eene te Gendringen, eene te Etten, eene te Megchelen en eene te Ulft.

GENDRINGEN, heerl. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborg-en-Zeenaar*, kw. en arr. *Zutphen*, kant. *Terborg*, gem. *Gendringen*; palende N. aan de heerl. Etten, N. O. aan den Ouden-IJssel, die haar van de heerl. Lichtenberg scheidt, O. en Z. aan de Pruisische prov. Rijnland, W. aan de heerl. Netterden en de bannerij van 's Heerenbergh.

Deze heerl. bevat de d. Gendringen, Megchelen en Ulft, benevens de buurs. Groot-Breederbroek, Klein-Breederbroek, Mildt, Our, Pol, Schriek, Varselder, Veldhunte, Voorst, Wals, Wieken en Wilt. In deze heerl. liggen ook de adell. h. Hardenberg, Oevelgunne, Zwanenburg, Megchelen, Lankvoort, Wilt en het slot Ulft; ook behoorde vroeger hiertoe de adell. h. Doorvorst, thans eene boerderij, en Wezenhorst; dat afgebroken is. Men heeft er eene bevolking van ruim 5800 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men in de buurs. Voorst mede zeer goede oer of ijzererts vindt, en in het d. Ulft eene ijzergieterij heeft. Men had er vroeger eene portefeuliefabriek, die met Januarij 1856 opgehouden heeft.

De R. K., die hier 2800 in getal zijn, maken de stat. van *Gendringen-en-Ulft* uit. — De Herv., van welke men er 900 aantrest, maken de gem. *Gendringen-en-Megchelen* uit.

Men heeft in deze heerl. 3 scholen, als: eene te Gendringen, eene te Megchelen en eene te Ulft.

Het d. GENDRINGEN, GENDERINGEN, oudtijds GENDERLINGEN, ligt 6½ u. Z. Z. O. van Zutphen, 1½ u. Z. ten O. van Terborg, 4½ u. O. Z. O. van Doesborg, 3½ u. O. ten Z. van Zevenaar, in eene heerlijke landouw. Het is eene groote en schoone plaats, waar men, in de kom van het d., ongeveer 900 inw. telt. Dit d. had te voren, zoo wel als Etten, het regt om gouden en zilveren munt te slaan, zoo dat men nog geld vindt, dat alhier geslagen is.

De Herv. kerk, vóór de Reformatie aan den H. MARTINUS toegewijd, stond destijds ter begeving van den Graaf VAN DEN BERGH, had een orgel en twee vikarijen; als: de vikarij van de H. H. Apostelen PAVLUS en PAULUS, wiens Bedienaar verplicht was, om alle Zondagen de eerste dienst te doen, en ook alle Woensdagen en Zaterdagden eene mis te lezen; en die van St. JOHAN den Dooper, wiens Bedienaar Vrijdags eene hoofdmis deed van het H. Kruis, en nog eene

mis door de week, als het hem het best gelegen kwam; deze vikarij werd door den Hertog van Brabant begeben. Ook was er eene kerkdienst op den naam van Sr. ANTONIUS gesticht, waaraan de last van twee missen verbonden was. De eerste moest alle Donderdagen gelezen worden; de tweede, zijnde eene hoogmis van *O. L. Vrouw*, alle Zaturdagen.

De R. K. van GENDRINGEN, hadden sedert de Reformatie hunne kerk te Uift. In het begin dezer eeuw, stichtten zij in hun midden eene bijkerk, welke in 1818 tot parochie of hoofdkerk is verheven. In 1819, is dat gebouw door eene nieuwe kerk, aan den H. MARTINUS toegewijd, vervangen, terwijl de kerk te Uift, alstoen is opgeheven.

De kermis valt in den laatsten Vrijdag in Augustus, en er wordt, den laatsten Woensdag in October, eene beestenmarkt gehouden.

GENDRINGEN is de geboortepl. van den Godgeleerde JOHAN GERARD STABING, geb. 11 October 1711.

GENDRINGEN-EN-MEGCHELEN, kerk. gem., prov. *Gelderland*, kl. van *Zutphen*, ring van *Doetinchem*.

Deze gem. telt 900 zielen. Men heeft er twee kerken, als ééne te Gendringen en ééne te Megchelen. — Het beroep is eene halve collatie, zijnde de Heer van Gendringen Collator; terwijl de kerkeraad het regt van voordragt heeft.

GENDRINGEN-EN-ULFT, R. K. stat., aartspr. *Gelderland*. Men telt er 2300 zielen, en men heeft in deze stat. eene kerk te Gendringen en eene kapel te Uift, welke gezamenlijk bediend worden door éénen Pastoor en éénen Kapellaan.

GENDSCHÉ-VAART (OUDE-), vaart in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GRETSCHÉ-VAART (OUDE-).

GENDT, d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie GENR.

GENEMUIDEN, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen*, (5 k. d., 3 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. aan de Zuiderzee, O. aan het Zwarte water, waardoor het van Ambt-Vollenhove gescheiden wordt, Z. aan de gem. Zwollerkerspel, W. aan de Goot, zijnde een oostelijke arm van den IJssel, die het van Grafhorst en Kampen scheidt.

Deze gem. bevat, behalve de plattelandst. Genemuiden, de buurs. Waterstein en Afsched of de Kamperzeedijk.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1628 bund. 3 v. r. 81 v. ell., telt 280 h., bewoond door 396 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1700 zielen, van welke vele hun bestaan vinden in den handel in hooi, biezen en matten, alsmede in de mattenmakerij ook heeft men er ééne scheepstimmerwerf.

De inw., die hier allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. en ring van *Kampen*, behoort. De eerste die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES NEDERBOSCH, die den 15 December 1687, als zoodanig is bevestigd geworden en op den 9 December 1703 is opgevolgd door BENJAMIN WINTER. De kerkeraad oefent er een vrij beroep uit, onder approbatie van den Koning, zonder medewerking of inzage, noch van het plaatselijk bestuur, noch van de klassis, waarna het beroep ten overstaan van twee deputaten der klassis uitgebragt, en beleefdheids-halve aan de regering wordt bekend gemaakt, zonder verzoek om approbatie.

Men telt in deze gem. vier scholen, van welke twee in de plattelandst. GENEMUIDEN zelve, en een aan den Kamperzeedijk.

De plattelandst. **GENEMUIDEN**, doorgaans bij de schippers en lieden van den minderen stand **GEELMUIDEN** of **GEELMUIJEN** en in oude **oorkonden** ook onder de naam van **GENEMUIDEN**, **GELLEMUIDEN**, **GELMUIDEN** en **GEELMUIDEN**, voorkomende, ligt $3\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van Zwolle, 3 u. N. W. van Kampen, aan het Zwarte Water, zeer nabij de plaats, waar dit zich in het Zwolsche diep ontlast; terwijl er, voor de gemeenschap met **Zwartsluis** en **Vollenhove**, over dit water een pontenveer is.

Er zijn er, die aan **GENEMUIDEN** eene hooge oudheid toeschrijven, en het zelfs tot den zetel maken van de Bruktersche Maagd of Waarzester **VELLEDA**, die op eenen hoogen toren woonde, en van daar hare orakels mededeelde. De plaats zoude in dien tijd **NAVALIA** geheeten hebben, zoo als het dan ook onder dien naam op oude kaarten voorkomt. Zeker is het, dat **Genemuiden**, eerst behoord hebbende onder het drostambt van **IJsselmuiden**, stadsregt heeft verkregen van **JOHAN VAN NASSAU**, den negen en dertigste Bisschop van Utrecht, bij brief, »gegeven te Zwolle op Pontiaansdag in het jaar 1275. De oorspronkelijke brief is bij den Gelderschen Oorlog in het begin der zestiende eeuw verloren gegaan; doch een vidimusbrief is nog voorhanden. De Bisschop maakt daarbij van het dorp (villa), geheeten **GENEMUIDEN**, eene vrije stad, en geeft haar alle vrijheid, die **Deventer**, **Zwolle** en andere Zallandsche steden van hem en zijne voorgangers hadden verkregen, en nog bezaten. Dit werd in het jaar 1346, nader door **JOHAN VAN ARKEL**, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht, bevestigd, waarbij hij een jaar later verklaarde, dat zij als van ouds gerechtigd was tot de visscherij, in al het water, dat gelegen was binnen zijn land, » van **Waterstyn**e nederwaert tot aan die **Voerst**, en » dwers over in allen den water, van den enen lande tot den anderen. Ook gaf hij zijnen veerstal met alle toebehoor, onder voorwaarde, dat de stad hem daarvoor jaarlijks zestig ponden was, op zijn huis te **Vollenhove** zouden leveren. **FLORENS VAN WEVELIKHOVEN**, vijftigste Bisschop van Utrecht, bedong, bij de bevestiging van de voorregten der stad, in het jaar 1379, voor zich en zijne ambtenaren en gezin, ten alle tijde, vrije overvaart over het veer, en gemelde kerkvoogd verleende haar in 1382 drie vrije jaarmarkten aan haar; zulk beding maakten ook de volgende Bisschoppen, wanneer zij, bij hunnen komst tot den stoel, de voorregten bevestigden.

GENEMUIDEN schijnt zoo niet vroeger, ten minste reeds in de veertiende eeuw versterkt te zijn geweest: de stad had twee poorten, de **Middelpoort** aan den zeedijk, en de **Steenpoort** op den weg naar **Hasselt**. Ook wil de overlevering, dat het wel met torens voorzien, doch niet bemurd was. Vroeger was er ook een blokhuis, waarin men in 1573, op last van den Graaf van den **Berg**, twee Leden van den Raad, uit **Kampen**, zijnde **AREND TEN BOECOP** en **COENRAAD VAN DE VECHT**, gevangen gehouden heeft. Van dit blokhuis is niets meer aanwezig. De plaats, waar het gestaan heeft, is in het jaar 1828 tot eene begraafplaats ingerigt. Op het stadhuis wordt nog op eene schildertij de afteekening van gezegd blokhuis aldaar ter gedachtenis bewaard. Thans beslaat **GENEMUIDEN** eene oppervlakte van ongeveer 16 bund., telt 245 h., bewoond door 358 huisgez., nitmakende eene bevolking van ruim 1500 inwoners.

Het Stadhuis, aan de **Hoofd- of Langestraat**, is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. — De Kerk, aan den hoek van die zelfde straat, stond voor de Reformatie onder het kapittel van **Deventer**, die er het regt van patroonschap over had en telde in het jaar 1575 vijf honderd per-

somen, voor wie de Pastoor gehouden was alle Woensdagen de mis te lezen. De vikarij van onze Lieve Vrouwe, de eenige die hier was en ter verkiezing van de stads overheid stond, verplichtte den bedienaar, om alle Dingsdagen, Vrijdagen, Zondagen en Heilige dagen, de dienst na het eindigen van de Metten, onder het spelen van het orgel, te doen. — Wijders waren er drie kerkdiensten, als: ééne van St. CATERINA; ééne van den H. JACOBUS, welke, zoo wel als de voorgaande door de Regering vergeven werd, en ééne van St. ANTONIUS, welke ter benoeming van het broederschap van St. ANTONIUS stond. — In de kapel van het voorn. Gasthuis, aan de *Hoofd- of Langestraat*, dat aan den H. Geest toegeheiligd was, bestond niet meer dan eene vikarij.

Er is te GENEUIDEN een Werkhuis voor de behoefligen gebouwd, hetwelk in 1842 is onder dak gebracht, zijnde eene inrigting ter opnemng en verzorging van 40 of 50 bedeeiden, die er zich met het mattenmaken zullen bezig houden.

Ook is er een klooster geweest, waaraan den Schildknaap OTTO MOKKEN zijne milddadigheid, in het jaar 1431, bij uitersten wille bewezen heeft. Het werd door eenige maagden bewoond, die een geestelijk leven leidden, zonder zich echter aan eenige gelofte te binden.

De stadschool, in twee afzonderlijke gebouwen verdeeld, telt doorgaans 250 leerlingen. Ook bestaat er te GENEUIDEN een kleinkinderbewaarschool, met 40 kinderen, en eene, door het Departement GENEUIDEN van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* opgerigte, herhalingschool, waarin aan 50 of 60 jongelieden, van tusschen de 12 en 16 jaren, onderwijs wordt gegeven.

In de nabijheid van het plattelandstadje loopt de gemeene weide, waarop ieder burger of hij die met eene burgerdóchter gehuwd is een zeker getal runderen mag weiden.

GENEUIDEN is vermoedelijk de geboorteplaats geweest van JAN VAN GELNFIDEN, den vier en dertigsten Abt en tevens den laatsten Kloostervoogd van het beroemde klooster Lidlum in FRIESLAND, die ten jare 1572 door de Geuzen uit dat klooster verdreven werd, en van wien men getuigt, dat hij een groot liefhebber van geleerdheid en boekoefening was en de hand hield aan wetenschap en geleerde lieden.

In het jaar 1522 werd GENEUIDEN belegerd door GEORGE SCHENK VAN TOUTENBERG, in dienst van KAREL V, die de provincie tegen den Hertog van Gelder te hulp kwam, doch door den Hertog ontzet. Veel van SCHENK'S volk, onder anderen TJALLING BOTNIA, werd hier gevangen genomen, en SCHENK zelf, gekwetst zijnde, redde zich te naauwernood met de vlugt naar Hasselt. De Gelderschen behielden de stad, bij een verdrag, twee jaren daarna gesloten, tot dat zij in 1525, met Enschedé voor 25,000 guld. door den Bisschop werd ingelost.

In het jaar 1526, toen Hertog KAREL het landschap op nieuw begon te bestoken, besloten de Staten wel, dat GENEUIDEN zoude ontmanteld worden; doch hij maakte er zich het volgende jaar weder meester van en versterkte het. Des niettegenstaande ging het in 1528 aan SCHENK over.

Ten tijde van de beroerten der Wederdoopers, werden in de maand Maart van het jaar 1534 bij GENEUIDEN verscheidene schepen met 3000 menschen van deze secte, met oorlogsgereedschappen beladen, in beslag genomen. Zij kwamen uit Holland, en hadden voor, Munster te ontzetten. Vrouwen en kinderen werden losgelaten, doch de voornaamste aanvoerders te Kampen onthoofd.

In Augustus van het jaar 1572 gaf zich GENEUIDEN aan Graaf WILLEM VAN DEN BERG, zwager van WILLEM I, Prins van Oranje, over,

die het spoedig weder verliet, en het schijnt, dat er sedert dien tijd meer of min bezetting in gelegen heeft. Althans in 1890, werd het aldaar liggende vaandel krijgsvolk gebruikt, om het muitende garnizoen van Zwartsluis te beteugelen.

In het jaar 1606 had de Spaansche Veldheer SPINOLA in den zin, om GENEMUIDEN te bemagtigen, doch werd daarin voorgekomen door GERARD VAN WARNELO, Drost van Zalland.

Bij den eersten Munsterschen oorlog in 1665, bleef het van de vijanden vrij, ofschoon zij zich in den omtrek van Hasselt vertoonden. Bij den tweeden inval der Munsterschen in 1672, ging het te gelijk met andere versterkte en onversterkte plaatsen, als: Staphorst, Ronveen, Blokzijl, Mepel enz. over. Alle inwoners verlieten het op het nadere van den vijand, met uitzondering van ééne vrouw, en keerden niet terug, dan op de bedreiging, om de stad in brand te zullen steken. Drie malen heeft de stad door brand geleden, eerst in 1625, daarna in 1698, waarvoor 80 huizen en 50 schuren in de asch gelegd werden, en nog eens in 1741, toen een ander gedeelte vernield werd.

Na de landing der Engelschen in Noord-Holland, in het jaar 1799, stevende een Engelsch Officier, die zich, met 12 Matrosen, aan boord van een gewapend vaartuig bevond, naar GENEMUIDEN, en stelde zich, in naam des Prinsen van Oranje, in het bezit der plaats; doch een vijftigtal Jagers, van Deventer en Hattem derwaarts gezonden, namen den Officier met 10 der Matrosen gevangen, en bragten het schip naar Zwolle.

De ontzettende storm en watervloed van den 4 en 5 Februarij 1825 had ook voor de gemeente GENEMUIDEN de rampaligste gevolgen. Twintig menschen, waaronder 4 geheele huisgezinnen, werden eene prooi van den vloed. Het aantal der verdronken beesten, bedroeg 326, zijnde meer dan $\frac{1}{3}$ van het vee, dat zich voor den watersnoed hier bevond, 45 huizen waren een eenemaal weggeslagen of lagen in eenen puin hoop, nog 44 waren zwaar beschadigd, en voor gemeen bewoning meer vatbaar; terwijl 56 andere eene mindere schade leden. Het aantal ongelukkige ingezetenen, die, volstrekt van alles beroofd, niets anders dan hun leven hadden behouden, en dadelijk na de verschrikkelijke ramp van huisvesting en voedsel moesten worden voor zien, beliep ongeveer 80 huisgezinnen, en bestond uit meer dan 250 personen. In den dringsten nood dezer betreurenswaardigen werd van stadswege oogenblikkelijk voorzien, door hunne opneming in de stadschool, het gemeentehuis, en in nog twee andere plaatselijke gebouwen, en door toedeeling van benodigde levensmiddelen. Onophoudelijk hield de regering zich bezig, met hulp en leeniging te verschaffen, waar en op welke wijze deze was aan te brengen.

Het wapen van GENEMUIDEN bestaat uit een schild van azuur, bedden van boven met eene, tusschen twee zespuntige sterren geplaatste, lelie en van onderen met eenen zalm, alles van goud. Het schild gedekt met eenen gouden kroon en van achteren vastgehouden door een geharnast man, houdende in zijne linkerhand eenen stok, alles van goud (1).

GENEMUIDEN (KASTEEL-TE-), voorm. kast. in Zalland, prov. Overijssel, in of bij de plattelandst. *Genemuiden*.

(1) Zij die meer nopens dit plattelandstadsje verlangen te weten, verwijzen wij naar de *Geschiedkundige Herinnering van Genemuiden*, medegedeeld door F. A. ERKINS WUZEN, in den *Overijsselchen Almanak voor Oudheid en Letteren* voor het jaar 1836.

Dit kast. schijnt eerst in het begin der Geldersche oorlogen, onder de heerschappij van Keizer KARL gesticht te wezen. Volgens sommigen zou het op last van dien Keizer, door den Kastelein van Kuinre gebouwd zijn. Volgens anderen was het een redelijk goed en sterk kasteel, waarop altijd eene koninklijke bezetting lag. Dat het van veel belang moet geweest zijn, blijkt uit onderscheidene vertogen, door de Staten aan den Landsheer ingeleverd. In de instructie, die zij, te weten de Staten, aan hunne gecommiteerden naar Brussel mede gaven, in 1551, wordt onder anderen gemeld: » dat die husen Arckensteyn, Lage, Genemuden, Enschedé en de Cuyne, na noetdruft restaureert ende myt zo veel personen, daert zij mede bewaert synt, versijen worden, ingelycx mit geschot ende cruyt daer toe van noden. En voorts, dat men den genen, de rente hebben wtte Erven ende huysen bynnen den bolwercke van Genemuden betymmert ende oeck witten landen ende incomsten van Genemuden denselven van hoere restantzen doe betalen ende vant toecomende verseeckeren.»

Ook had dit kasteel de bijzonderheid, dat hierover een afzonderlijke Drost bestond, hebbende deze geen andere jurisdictie, dan alleen op het blokhuis over zijne soldaten tusschen de hiemeie (poorten). Den laatsten Drost werd in 1596 aangezegd, om met zijne huisvrouw de provincie te ruimen.

Twee Bevelhebbers zijn ons bekend, te weten GEORGE SCHERK, Vrijheer tot *Toutenburgh* en LUBBEK MULERT, Scholt te *Hasselt*. In 1578, lag er het vaandel van JAN MULERT in bezetting, en RENNEBERG bezigde een gedeelte dier bezetting, om, den 30 Mei van dat jaar, Kampen te belegeren. Kortom tijd daarna, namelijk in het jaar 1580, was het weder in de magt der Spanjaarden, die het op den 8 April van dat jaar, aan de Staatsgezinden overgaven, welke het in de bewarende hand van eenige Kampensche en Zwolsche burgers stelden. Volgens sommigen deden Ridderschap en Leden, terstond aan zijne Hoogheid en de Algemeene Staten den voorslag om het te doen slechten; waartoe zij waarschijnlijk zullen gekomen zijn, doordien de bewoners van het platte land meestal koningsgezind bleven, de Mastenbroeksche en andere boeren zich zeer vijandig gedroegen en Vollenhove nog in de magt van de Spanjaarden was. Anderen melden, dat Ridderschap en Steden zelve besloten, het kasteel, als eene onnoodige forteresse te raseren, en tot dat einde eenigen uit hun midden hadden gecommiteerd, om de goederen daar op te inventariseren. Hierop werd het ten deele geslecht, een ander gedeelte, kort daarna, door eenen hoop Staatsgezinden in brand gestoken en het overblijvende eerst in 1584 geheel vernietigd. Na dien tijd vindt men er geen gewag meer van gemaakt. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans de Algemeene begraafplaats en een Armen-werkhuis.

GENEP, plattelandst. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie GENEP.

GENEPEERHUIS, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie GENEPEERHUIS.

GENERAAL-COCHIUS, fort in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sumatra*. Zie COCHIUS (KOTTA-GENERAAL-).

GENERALE-VRIJE-POLDER, gezegd HET EILAND, vereeniging van polders tot eene watering in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie EILAND (HET).

GENERALITEITS-HOOFDPLAAT, naam, welchen men vóór het jaar 1794 gaf, aan het westelijke deel der gem. *Hoofdplaat*, in *Staats-Flaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie HOOFDPLAAT.

GENERALITEITS-LANDEN of **het District van de Generaliteiten** Dus noemde men, tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden, die landstreken, welke alleen de Staten-Generaal voor hunne Opperheeren erkenden. Zij werden aldus genoemd, omdat zij aan de zeven Vereenigde Nederlanden gezamenlijk toebehoorden en deze te zamen daarvan de Souvereiniteit bezaten, en waren in vier deelen onderscheiden, *nl.*: Staats-Braband, Staats-Landen van Overmaas, Staats-Vlaanderen en Staats-Opper-Gelder, voor het grootste gedeelte waren zij door de wapenen bemagtigd. Sommigen hadden zich echter uit vrijen wil onder den Nederlandschen Staat begeben, en allen zij, bij onderscheidene plegtige tractaten, door de vorige bezitters daaraan afgestaan. Van alle de steden der Generaliteit zijn er slechts twee, te weten: Breda, in Staats-Braband, en Venlo, in Staats-Gelderland, welke den Utrechtschen vrede onderteekend hebben. Breda deed zulks op den 15 September en Venlo had reeds op den 11 April geteekend. Hoe veel moeite er ook door eenige der in die landen gelegene steden aangewend is, om mede stem in den Staat te bekommen, zijn zij echter nimmer daartoe kunnen geraken voor in het jaar 1795, als wanneer Staats-Braband, het Land van Overmaas en Staats-Gelder, het Departement *Bataafsch-Braband* uitmaakte, terwijl Staats-Vlaanderen aan Frankrijk werd afgestaan en bij het Fransche Departement der Schelde gevoegd. Het laatste, bij besluit van 20 July 1814, weder tot de Nederlanden gebracht, is bij de provincie Zeeland ingedeeld; van welk landschap het in overoude tijden ook een deel schijnt te zijn geweest. Het voormalig Staats-Braband maakt echter tegenwoordig, met het zuidelijke gedeelte van de voor malige provincie Holland, de provincie *Noord-Braband* uit, en het Land van Overmaas is, even als Opper-Gelder, een deel van het tegenwoordig hertogdom *Limburg*.

GENEZARETH, voorm. nonnenkloost. in de prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie **NAZARETH**.

GENEVE, voorm. naam van de suikerplant. *de Hoop*; in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *Hoop (DE)*.

GENHOUT (GROOT-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Meerssen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Beek*; met 60 h. en ruim 310 inw.

GENHOUT (KLEIN-), geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. N. van *Meerssen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten Z. O. van *Beek*; met 5 h. en ruim 120 inw.

GENHOVEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Limpenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie **GREENHOVEN**.

GENNAART, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie **NAZARETH**.

GENNE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. N. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*; met 26 h. en ongeveer 150 inw. Men heeft in deze buurs. eene school, welke gemiddeld door een getal van 35 leerlingen bezocht wordt.

GENNE-OVERWATERS, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. N. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*; met 16 h. en ruim 90 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, welke gemiddeld door een getal van 25 leerlingen bezocht wordt.

GENNEP, kant., prov. *Limburg*, arr. *Roermonde*. Het bevat de vier volgende gem. Gennep, Bergen, Mook en Ottersum. Het beslaat een oppervlakte van 17,782 bund., telt 1262 h., bewoond door 1452 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 7300 inw., die in landbouw en veenderij hun bestaan vinden.

GENNEP, gem., voorheen in het hert. *Cleve*; thans prov. *Limburg*, kw. en arr. *Roermonde*, kant. *Gennep*, (11 k. d., 13 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Ottersum, O. aan de Pruisische prov. Rijnland, Z. aan de gem. Bergen, W. aan de Noordbrabandsche gem. Boxmeer.

Deze gem. bevat het plattelandst. Gennep, benevens de geh. Gennepershuis, Pannover, Picardie en Roepaan. Zij beslaat eene oppervlakte van 715 bund. Men telt er 204 h., bewoond door 234 huisgez. uitmakende een bevolking van 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Men heeft er ook looijertijen, fabrieken van wollen-stoffen, 1 brouwerij, 1 vol- en 1 runnmolen.

De R. K., welke hier ruim 1000 in getal zijn, onder welke 800 Communikanten, maken een par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Venray*, behoort.

De Herv., van welke men er 60 telt, maken, met die uit de gem. Bergen, Mook en Ottersum, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Maastricht*, ring van *Venlo*, behoort en 120 zielen telt.

De Isr., van welke men er een twintigtal aantreft, behooren tot de hoofd-synagoge van *Maastricht*. — Men heeft in deze gem. eene school te Gennep.

Deze gem. was vroeger eene heerl., welke in het begin der vijftiende eeuw, aan het geslacht van BREDERODE toebehoorde. Bij de verdeeling der erfgoederen tusschen JAN WALRAVEN, WILLEM en MARGARETHA VAN BREDERODE, in 1415, verkreeg MARGARETHA, gehuwd met JAN, Heer van *Hinsberg* en *Loon*, de helft van Gennep en Leuvenburg, onder voorwaarde, dat zij het slot Loevestein door haar binnen Gennep gebouwd, binnen den tijd van één jaar zoude slechten, met uitzondering van den toren, waarop een windkorenmolen stond; als ook, dat zij deze heerlijkheid niet zonder voorkennis harer naaste bloedverwanten zoude vervreemden, en hunne broeders en magen in het bezit der hun toebehoorende goederen zou helpen beschermen. De gemaal van MARGARETHA, in den oorlog tusschen ADOLF, Hertog van *Cleve*, en WILLEM, Graaf van den *Bergh*, de zijde van laatstgenoemde gekozen hebbende, werd, ten gevolge daarvan, in den veldslag van Cleversham, waar ADOLF de overwinning behaalde, overwonnen en krijgsgevangen gemaakt. Hij bekwam zijne vrijheid terug voor den prijs van 10,400 oude schilden (23,920 guld.); maar daar hij zich in de onmogelijkheid bevond, om deze som te betalen, gaf hij daarvoor, in het jaar 1426, de helft van GENNEP, met alle daaraan verbonden geregtigheden over. De overige helft, die aan de broeders GUISBRACHT, Proost van Utrecht, en REINOLD VAN BREDERODE toebehoorde, kwam in 1441 mede aan Hertog ADOLF voor eene som van 70,000 guldens. Sedert bleef GENNEP in het bezit der Hertogen van *Cleve*, tot grooten spijt der Geldersche Vorsten, die deze bezitting, uit hoofde van hare ligging tusschen het Rijk van Nijmegen en het Overkwartier, gaarne aan zich getrokken zouden hebben, en steeds beweerden, dat het oorspronkelijk een Geldersch leen geweest was, waarvoor echter de bewijzen schijnen ontbroken, te hebben.

De plattelandst. GENNEP, GUNNEP of GUSNEP ligt 11 u. N. van Roermonde, 7½ u. N. ten W. van Venlo, 3¼ u. Z. O. van Nijmegen,

aan de Niers, niet ver van waar deze zich in de Maas stort. Men teller, in de kom der gem., 930 inw.

Het Stadhuis is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. — De R.I. kerk, aan den H. MARTINUS toegewijd, is van eenen toren en een orgel voorzien. — De Herv. kerk is een klein en net gebouw.

Men heeft hier eene school, alsmede een Armhuis. Ook vindt men er nog de overblijfselen van het vroeger hier gestaan hebbende slot, het Huis te Gennep geheeten.

In 1499 werd GENNEP door de afgedankte soldaten van den Hertog van SAXEN overvallen en met geweld overmeesterd, terwijl zij aldaar deerlijke schade veroorzaakten.

In 1599 werden de stad en het slot GENNEP door den Keizerlijken Veldheer Graaf van DER LIPPE ingenomen. Beide werden door de Nederlanders driemaal veroverd, in 1602 en 1614 door Prins MAVENS, en in 1641 door Prins FREDERIK HENDRIK, doch zij gingen telkens weder voor Nederland verloren. In lateren tijd kwam GENNEP aan Pruisen, doch werd, in 1815, door het Weener congres, aan Nederland toegevoegd.

GENNEP, buurs. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. *Lampeland*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Eindhoven*, gem. *Gestel-en-Blaarthem*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Gestel*, aan den Dommel. De inw. vinden allen hun bestaan in den landbouw.

Men heeft hier eenen waterkorenmolen op den Dommel, waarom dit gehucht ook wel GENNEPEMOLLEN genoemd wordt. Bij deze molen gebeurde, den 24 September 1801, een deerlijk ongeval aan den Leeraar der Herv. gemeente te Waalre, JOHANNES HENDRIK ROSS, 74 jaren oud. Men was bezig om eene nieuwe brug bij dezen molen over den Dommel te maken, en had eenige losse planken over dese rivier gelegd, opdat de voetgangers evenwel den weg zouden kunnen gebruiken. Gemelde Predikant wilde ook deze planken overstappen, doch raakte het evenwigt kwijt, viel in den snelvlietenden stroom; werd, daar de molen aan het malen was, derwaarts getrokken, en verloor, door het molenrad verpletterd, ellendig het leven.

GENNEP (HUIS TE) of GENNEPEHUIS, voorm. kasteel in het heet. *Cleve*; thans prov. *Limburg*, $\frac{1}{2}$ u. N. van de stad Gennep, ter plaats, waar de Niers in de Maas valt.

Volgens VAN SPAEN (1), zoude reeds in het jaar 1012, sekere BURDIEC, een Heer, die aan deze zijde van den Rijn vele goederen bezat, door list zich hebben meester gemaakt van het kasteel Gennep, dat aan den zoon van GODFRIED, die weleer Bevelhebber van den Keizer (PREFECTUS) in deze streken was, toebehoorde.

Toen de Spaanschen in het jaar 1635 Schenkenschans, bij verrassing, veroverd hadden, hebben zij het HUIS TE GENNEP, dat ontmanteld was, weder met zware vestingwerken voorzien. Ter dier oorzaak trok Prins FREDERIK HENDRIK, in het jaar 1641, met het leger van de Vereenigde Staten op, en belegerde het Huis. THOMAS PAREUS, een Ier van geboorte, was er Gouverneur over, en onder zijn gebied stonden 22 kompagnïen Ieren, Walen, Bourgondiërs, enz., waar nog 10 kompagnïen bijkwamen. De belegering werd den 10 Junij begonren en duurde tot den 27 Julij, toen vonden de Spaanschen zich genoodzaakt het over te geven. De Kardinaal Infant trok wel zoo veel volk bijeen als hij kon, om de plaats te ontzetten,

(1) *Oordelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. I, bl. 107 en 109, a. D. III, bl. 114.

zamen de Spaanschen durfden zulks niet wagen (1). Gedurende den oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Staten, was dit Huis te GENNEP eene plaats van groote aangelegenheid voor de provinciën, om van daar de Spaanschen aan den Maaskant in gedurige alarm te houden; insgelijks ook voor de Spaanschen, zoo lang deze sterkte in hun geweld was; want het verstrekte hen tot een magazijn voor alle de steden van het Overkwartier van Gelderland; waardoor zij alle hunne noodwendigheden uit de steden der Vereenigde provinciën wisten te bekomen, en tot diep in Braband te verzenden.

Dit slot werd in het jaar 1710 door de Franschen verwoest, zoo dat men er thans niet meer dan de bouwvallen van ziet.

GENNEPERHUIS, geh., voorheen in het hert. Cleve, thans prov. Limburg, arr. en 11 u. N. van Roermonde, kant. en $7\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van Venlo, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van Gennepe; met 15 inw.

GENNEPERHUIS, voorm. kast. in het hert. Cleve, thans prov. Limburg. Zie GENNEP (HUIS TE).

GENNEPERMOLEN, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, prov. Noord-Braband, kw. Kempenland. Zie GENNEP.

GENNEPESTEIN of GENPESTEIN, voorm. kasteeltje in de Over-Betuwe, prov. Gelderland, kw. en 4 u. O. van Tiel, distr., arr. en 2 u. W. ten N. van Nijmegen, kant. en 2 u. Z. W. van Elst, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Valburg; in. het d. Herfeld.

Thans is het eene boerenhofstede, welke, met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte beslaat van 2 bund. 40 v. r. 20 v. ell., en in eigendom wordt bezeten door den Heer WILLEEM JANSEN VAN DOORN, woonachtig te Andelst, gem. Valburg.

GENNEPDIJK, dijk in Zalland, prov. Overijssel, in het derde dijksdistrikt in de buurs. Genne, zich in de gem. Zwolterkerspel uitstrekende langs het Zwarte-water, van de Haenterzijl tot aan de Strenkerzijl.

GENNIP, plattelandst., voorheen in het hert. Cleve, thans prov. Limburg. Zie GENNEP.

GENNIPPER-HUIS, geh., voorheen in het hert. Cleve, thans prov. Limburg. Zie GENNEPERHUIS.

GENNIPPERHUIS, voorm. kast. in het hert. Cleve, thans prov. Limburg. Zie GENNEP (HUIS TE).

GENNIPPERMOLEN, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, prov. Noord-Braband, kw. Kempenland. Zie GENNEP.

GENOEN of GENOUW, geh. in Opper-Gelder, prov. Limburg, distr., arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van Roermonde, gem. en 25 min. Z. O. van Montfort. Het bestaat slechts uit 2 h. Men heeft er Romeinsche oudheden ontdekt.

GENOEN-HUIS of GENOENEN-HUIS, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peelland. Zie KONIJNENHUIS.

GENOODZAAKT, verl. plant. in Nederlands-Guiana, kol. Suriname, aan de Cottica, ter linker zijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Byou, benedenwaarts aan de verl. plant. Hagenbosch; 300 akk. groot.

GENOUW, geh. in Opper-Gelder, prov. Limburg. Zie GENOEN.

GENOUWEN, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, prov. Noord-Braband, kw. Kempenland. Zie GENNEBOVEN.

(1) Men vindt eene afbeelding en een uitvoerig bericht van deze belegering in J. COHENLYN, FARRAARDER HEDERLIK, Prince van Oranjen, zijn leven en bedrijf. D. II, bl. 93-103.

GENPESTEIN, voorm. kasteeltje in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie **GENPESTEIN**.

GENT, gem. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, arr. *Nijmegen*, kant. *Elst* (6 k. d., 16 m. k., 10 s. d.); palende W. en N. aan de gem. *Bemmel*, O. aan de gem. *Bemmel* en *Pannerden*, Z. aan de *Waal*, waardoor zij van de gem. *Ubbergen* gescheiden wordt.

Deze gem. bevat de heerl. *Gent* en het geh. *Hulhuizen*, beslaat eene oppervlakte van 1267 bund., telt 235 h., bewoond door 296 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt en steenbakkerij, zijnde er hier 5 metaalsteenfabrieken en 1 pannenbakkerij, die gezamenlijk 300 menschen werk verschaffen.

De R. K., ruim 1500 in getal, onder welke 800 Communicanten, behooren tot de stat. van *Hulhuizen-Doornenburg-en-Gent*, welke in deze burg. gem. ééne kerk heeft, te *Hulhuizen*. — De Herv., van welke men er ruim 200 aantreft, behooren tot de gem. *Gent-Brienum-en-Doornenburg*, welke mede in deze burg. gem. ééne kerk heeft. — De *J. Isr.*, welke er gevonden worden, behooren tot de resp. synagoge van *Nijmegen*. — Men heeft in deze gem. eene school, te *Gent*.

Het wapen dezer gem. bestaat in eenen gent (gans van het mannelijke geslacht).

GENT, heerl. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Tiel*, distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Elst*, gem. *Gent*; palende N. aan de heerl. *Doornenburg*, O. aan *Hulhuizen*, Z. aan de *Waal* en W. aan *Bemmel*.

Deze heerl. bevat het d. *Gent*, benevens eenige verstrooid liggende huizen. De inw. vinden meest hun bestaan in landbouw, veeteelt en steenbakkerijen.

Het d. **GENT**, **GEND** of **GENDT**, ligt $8\frac{1}{2}$ u. O. van *Tiel*, $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Nijmegen*, $1\frac{1}{2}$ u. O. Z. O. van *Elst*, $51^{\circ} 51' 52''$ N. B. $25^{\circ} 58' 19''$ L.

Men houdt het voor waarschijnlijk, dat hier van ouds eene Romeinsche legerplaats geweest is. Immers men heeft er eertijds wapenen, penningen, en andere ondheden gevonden.

De kerk, welke reeds in eenen open brief van *Otto*, Graaf van *Gelder*, van het jaar 1255, eene parochiekerk genoemd wordt, en vóór de Reformatie aan den H. *MARTINUS* was toegewijd, was reeds op het einde der vorige eeuw zeer vervallen, zoo dat het ruim der kerk niet meer gebruikt werd, maar het koor tot de predikdienst diende, zoo als ook thans nog plaats heeft, terwijl het ruim der kerk niet meer bestaand.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht.

Men heeft hier een adell. huis, het *Huis te Gent* genaamd. Vroeger bestond er hier nog een, *Poelwijk* geheeten, doch dit is thans niets meer dan eene boerenwoning.

GENT is een der oudste plaatsen in de *Betuwe*, waarvan de naam tot ons gekomen is. In 793 gaven *WALTER* en *RICHLUF* eenige gronden in *Pago-Batuwe*, in *Villa Falburgmarca*, en in *Villa Gannitamarca*, dus te *Falburg* en te *GENT*, aan het klooster *Larsch* of *Louresham*.

In het jaar 800 ruilde *Bisschop RICHMODO*, *Abt* van *Lauresham*, met *RUTHARDUS Illustris vir*, eene hoeve in de *Betuwe*, in *Gannitamarca*, bij de kerk gelegen, voor eene hoeve in *Adelrichum*. Omtrent 815 gaf *GERWARDUS CLERICUS* aan de abdij *Laurisham* vijf hoeven, in de goew

Betuwe, in Villa Gannita, en daarenboven de weerd, op welke de kerk gebouwd is; tusschen de riv. de Waal en Gannita gelegen, benevens dertig slaven. In 884 gaf WITSWIND eene heerlijke en eene dienstbare hoeve (curtem dominicalem et curtem servilem) in GENT aan gemelde abdij. In 860 gaf Koning Lotharius aan de kerk van St. Nasarius te Laurisham, eenige eigendommelijke goederen te GENT, die STRONICUS, ter leen (in *beneficium*) bezeten had in *ius et dominationem Ecclesiae*. In 864, gaven HELBREA en zijne dochter WITSWIND, eene hoeve in GENT, aan die abdij. Insgelijks in 891 gaf LANDFRIED de St. Martenskerk van GENT, en honderd mudden granen (nodios sementio), en LANDWARDUS gaf de derde part der hoeve, waarop de kerk van GENT gebouwd is, en 15 morgen (jornales).

De abdij Lorsch schijnt in het gerust bezit van deze goederen gebleven te zijn, tot dat zij die, in 1228, aan GERHAAD, Graaf van Gelse, verkocht, welke koop door den Roomschen Koning HENDRIK bevestigd werd.

Graaf Otto II schonk in 1255, bij de stichting van 's Grevendaal, aan die abdij de kerkgift en de halve tienden van GENT, welke tot die gekochte goederen behoorden; echter heeft hij het regtsgebied (ius en dominium), die aan Lorsch eigen was, aan zich gehouden. Dit blijkt uit den brief, waardoor zijn zoon Graaf REINALD, in 1312, GENT tot eene stad maakte, met vergunning van markten en verscheidene regten. Deze voorregten zijn door Hertog WILLEM, in 1382, aanmerkelijk vergroot, door Hertog REINALD IV, in 1403, door Hertog ARNOLD, in 1423 door Hertog KAREL, en in 1493 bevestigd.

Het is ontwijfelbaar, dat GENT de vruchten van die oprigting genoten heeft, want, daags na St. Andries 1343, zegelde die stad, nevens de andere Geldersche steden, den verbondsbrief, die tusschen dezen gesloten werd; zoomede de verbondsbrieven van het landsehap, in 1418, 1436 en 1471. Volgens eene verklaring, door de stad Nijmegen in 1668 gegeven, was de stad GENT altijd onder de Ridderchap van Overbetuwe gerekend, gelijk de stad Tiel onder de Nederbetuwe; en zij verscheen nog op den Landdag van 1538, wordende door haren gedeputeerde, ARNDT VAN DER VOORT, vertegenwoordigd. Ook behoorde zij tot het Hanzeverbond.

Deze plaats is ten eene male van natuur veranderd, door de gift, die Hertog KAREL aan HENDRIK VAN GENT in 1506 deed. Volgens den verleibrief, werd hij, voor hem en voor zijne mannelijke nakomelingen, uit genade, en wegens menigvuldige getrouwe diensten, ten eeuwigden dage, met de stad en het kerspel van GENT, met regtsgebied, dijschouw, tollén, zanden enz. beleend. Deze gift is daarna door de Staten, den 14 Mei 1608, in zoover veranderd, dat GENT van een' mans leen, een leen ten Zutphensche regten, onder zekere voorwaarden geworden is.

Dus geraakte de stad, uit de onmiddellijke betrekking van den Hertog, en werd eene onderheerlijkheid. De Heeren VAN GENT, bandhaafden zich in de verkregene regten, en werden telkens beleend. WILLEM VAN GENT, zoon van den bovengemelden HENDRIK, in 1526; WILLEM zijn zoon in 1573; HENDRIK zijn zoon, in 1625, die kinderloos stierf; zijn broeder JOMAN VAN GENT erfde van hem, en werden in 1687 beleend. Hij kort daarna overleden zijnde, kwam GENT aan zijne zuster CATARINA, vrouw van FLORIS VAN MERODE, en werd in 1688 daarmede beleend. WILLEM VAN RENESSE VAN BAER, wiens moeder MECHTILD eene zuster van CATARINA VAN GENT was, werd na haren dood, in 1664, daarmede ver-

leid, en zijne dochter MEGTILDE ADRIANA VAN RENNESSE, VROUW VAN ELLEN ASSUKEN REINHAR VAN VOORST TOT SCHOONDERBEEK, in 1679. Zij verkocht de heerlijkheid in 1681 aan ELISABETH LEEUWENS, weduwe van BERTHAU VAN ECK VAN PASTHAIJON, die in 1689 stierf, en haar zoon DIETRICK VAN ECK werd toen daarmede beleend. Zijn zoon BERTRAND, insgelijks in 1719 en FREDERICK WILLEM, broeder van dezen in 1722. Hun beide zuster ELISABETH ELSARÉ, vrouw van den Generaal DES VILLATTES in 1722. Na haren dood, zijn hare drie zonen, de een na den anderen daarmede verleid, te weten: HENDRIK DES VILLATTES in 1750, DIJK BERTHAU DES VILLATTES in 1753 en GERBRET WILLEM JOHANNES DES VILLATTES in 1789.

Niettegenstaande de ondergane verandering heeft de stad GENT in 1647 aan Keizer KARL, bevestiging van hare privilegien vernocht, die daarover wel het berigt van Stadhouder, Kanselier en Raden gevraagd, maar geen verder besluit genomen heeft. Eenige jaren daarna in 1668, werden de ingezetenen van GENT door het Hof openboden om met schoppen aan de vestingwerken van Arnheim te komen werken: de Heer van GENT bezwaarde zich daarover, dewijl GENT eene kleine stad van het kwartier van Nijmegen was, terwijl hij deswege zijne bevijsen overleverde; het schijnt, dat het Hof zich daarmede vergenoegd heeft. In 1775 heeft het landschap een, met den Heer van GENT gemaakt verdrag, goedgekeurd, waarbij het regt van schouw, door hem, onder zekere voorwaarden, aan den dijkstoel van Overbetuwe is overgegeven. Het geslacht VAN GENT, hoewel aanzienlijke goederen in den omstreke bezittende, had voor 1506, niets met de heerl. gemeen: hetwelk doet vermoeden, dat het zijnen naam, van eenen hof aldaar gelegen, ontleend heeft. Dit geslacht heeft onderscheidene beroemde staatsmannen voortgebragt als, CORNELIS VAN GENT, Heer van *Loenen en Meynerswijk*, en onder anderen tegenwoordig was, bij het sluiten van het verdrag van verdeling der nalatenschap van WILLEM I, Prins van *Oranje*, onder diens zonen, FILIPS WILLEM, MAURITS en FREDERIK HENDRIK, waarover reeds hevige geschillen gerezen waren. JOHAN VAN GENT, Heer van *Ooijen en Dieden*, die in 1578, door de Algemeene Staten met FILIPS VAN MARIK, Heer van *St. Aldegonde*, naar Worms gezonden werd, om de tegenegenheid der Duitsche Vorsten, voor deze gewesten te winnen; BERTHOLD VAN GENT, Heer van *Loenen en Meynerswijk*, die door de Staten Generaal in vele commissien gebruikt en onder anderen tot den vredehandel, te Munster afgevaardigd werd; en JOHAN VAN GENT, Heer van *Oosterveede*, die, na onderscheidene gezantschappen bekleed te hebben, in 1666, tot Gouverneur van Prins WILLEM III werd aangesteld (1). Ook stamde van dit geslacht af de dappere Admiraal WILLEM JOSEPH VAN GENT, die in den slag bij Sole-baai, den 7 Junij 1672, sneuvelde. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer JOHANNES GENT WILLEM MEKES VAN GENT, Majoor der Genie en Adjutant des Koning, te 's Gravenhage.

GENT (HUIS TE), adell. h. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw. en 8½ u. O. van *Tiel*, distr., arr. en 1½ u. N. O. van *Nymegen*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Elst*; gem. *Gent*.

Dit h., zijnde een in het midden der vorige eeuw vernieuwd, lag gebouwd, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 8 bund. 8 v. r. 50 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer AART VAN DER GORS, woonachtig te Gent.

(1) Zie over deze Mr. J. SCHULTZMA, *Statkundig Nederland*. D. I., N. 345 tot 369.

GENT (KLEIN-), naam, welke men meestal geeft aan het d. *Wierboorz*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Voornamelijk is dien naam bij de voerlieden, op den weg door dat dorp, in zwang.

GENTAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Soerabarta*.

GENTANG of **GENTING**, baai in *Oost-Indië*, aan de *Zuidkust* van het eil. *Java*, resid. *Preanger-Regentschappen*, aan den westelijken hoek van de *Djampang Koelon Antjol*. Zij heeft aan den oostelijken kant van dien hoek omtrent 2 mijlen breedte, dat is van het buitenste punt van *Anjol*, tot aan de uitmonding der kleine rivier *Tjikodemie*, en ongeveer 1 mijl lengte. Bij hoog water staan er ongeveer 32, bij laag water 27 vademmen water.

GENTANG of **GENTONG**, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Preanger-Regentschappen*, aan de baai van denzelfden naam.

GENTEL, uiterwaard in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. en gem. *Geldermalsen*; palende *W. N.* en *O.* aan de *Linge*, *Z.* aan den *polder van Geldermalsen*.

Deze uiterwaard, welke eene oppervlakte beslaat van 40 bund. 60 v. r. 40 v. ell. en eene bijzondere aangename wandeling voor de bewoners van het d. *Geldermalsen* oplevert, is in het jaar 1778 omkaad; wordt door eene sluis op de *Linge* van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur van den eigenaar, den Heer *E. W. van Dam van Isseelt*.

GENTENG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Tagal*.

GENT-ERLICUM-EN-DOORNENBURG, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*.

Men telt er 150 zielen, en heeft er ééne kerk, te *Gent*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Johannes Cuperinus*, die in het jaar 1601 herwaarts kwam, en in het jaar 1608 eenen opvolger kreeg in *Johannes Luca*. Het beroep is eene collatie van den Heer der heerl. *Gent*.

GENTING, baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie **GENTANG**.

GENTING, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Cheribon*, ads. resid. *Indramayoe*.

GENTONG, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Batavia*, afdeelt. *Bataviasche-Ommelanden*.

GENTONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Preanger-Regentschappen*. Zie **GENTING**.

GENT-NAAR-NEUZEN (KANAAL-VAN-), kanaal in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **NEUZEN (KANAAL-VAN-)**.

GENTSCHÉ-VAART (OUDE-), voorm. vaart in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, loopende in eene zuidelijke rigting uit de buitengracht der stad *Hulst*, langs den grooten straatweg van dáár naar *België*, zoo dat de overblijfselen in eene met riet bewasschen watergang of sloot bestaande, de gem. *Clinge* en *St.-Jan-Steen* van een scheiden. Deze vaart vereenigde zich aan het Belgisch dorp *Stekens* met de *Stekensche vaart*, die zich in de *Moervaart* ontlast, welke laatste zich aan het gehucht *Roodenhuize* met het *Kanaal van Gent naar Neuzen* vereenigt. Op sommige kaarten wordt de *OTTOVAART* ook wel de *Gentsche vaart* genoemd.

GENTSCHÉ-WOERD, hoogte in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Gent*.

Op deze hoogte ontdekt men vele scherven van uren, even als op een stuk grond, de Hoogen Hof genaamd, dat slechts door eenen weg van den GENTSCHEN-WORRE geschieden en 7 morgen groot is. Op den Hoogen Hof, vindt men nog de ruwe overblijfsels eener kapel.

GENUM of GENUM, ook in het Oud-Friesch GRENK genaamd, d., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Ferwerderadeel, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van Leeuwarden, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van Holwerd.

Dit dorp, benevens Lichtaard en Reitsum, noemt men gewoonlijk de Dorpen der Vlieterpen, dewijl zij op en nabij eenige hoogte terpen liggen. Men telt te GENUM 25 h. en 120 inw., die meest aan bestaan vinden in den landbouw.

De inw. zijn allen Herv., en behooren tot de gem. Reitsum-Genum-en-Lichtaard. In de kerk vertoont men nog een, met beeld en lofwerk versierde, aan den muur vastgehechte, op een voetstuk staande steenen doopvont.

De tot dit dorp, in vereeniging met Jislum behorende, ten halver wege tusschen die dorpen staande school, wordt door een gemiddeld getal van 50 leerlingen bezocht. Voorheen stond te GENUM de sterkte Rooda, en naar men meent was hier in oude tijden nog een adell. h., Stylva, doch van beide is nu niets meer te vinden.

GEORGE D'ELMINA (ST.), door de Negers ADDINA gehoeten, fort in Afrika, in Opper-Guinea, aan de Goudkust.

Het ligt, benevens het vlek of krom, op eene landtong, en is omgeven van eenen hoogen steenen muur van blaauw arduinstein, welke echter met kalk wit bepleisterd is. De ingang is, aan de landzijde, door eene poort, die alle avonden ten acht ure gesloten wordt, waarna de sleutels bij den Gouverneur gebragt worden; deze muur is omgeven van eene breede en diepe gracht; waarover men, door middel van eene valbrug, in het fort komt. Daar deze gracht meestal droog is, dient zij tot loopplaats voor tam gevogelte en huisdieren. De poort van het fort inkomende, gaat men eenen gang door, en komt daarna op eene ruime, langwerpige vierkante plaats, waar men, aan de linkerhand, den opgang naar het gouvernements-huis heeft. De helft dezzer linkerzijde en de helft van den daaraan grenzenden regtervleugel worden door den Gouverneur bewoond, en de andere helft, met den geheelen linkervleugel, dient tot woningen voor de Ambtenaren, die ieder twee kamers en eene keuken hebben. De vleugel, tegenover het gouvernement, dient tot woning van den Secretaris, en tot bergplaats voor 's lands goederen, gelden enz., van welken de Kassier de sleutels heeft. Om van de plaats tot deze woningen te komen, gaat men 25 trappen op, wordende het benedenste gedeelte tot pakhuizen, ten dienste der Ambtenaren, gebruikt. De woning van den Gouverneur bevat verscheidene groote kamers, en eene zeer ruime zaal, dienende tot eene kerk voor de Hervormden, doch men heeft er thans geen Predikant. Ook heeft deze woning verschillende uitgangen op de batterijen, die op de hoogte der woningen geplaatst en in bastions verdeeld zijn. Ieder Ambtenaar heeft ook eenen uitgang daarop, dewijl ze rondom het geheele fort loopen, een klein gedeelte slechts uitgezonderd. Het geslacht is echter ten allen tijde zoodanig geplaatst, dat men het krom of dorp in bedwang kan houden. Aan den seekant wordt het door goede batterijen en de rotsen, welke de nadering zeer moeilijk maken, beschermd. Boven op het fort is een terras of eene wandelplaats, waar men een vermakelijk gezigt op de omliggende landstreek en de zee heeft. De

Hollandsche vlag is gedurende de Fransche overheersching, ten allen tijde van dit fort blijven waaijen. De hoogte der buitenmuren kan men rekenen op ongeveer 50 v. boven de oppervlakte der zee. Uit het fort komende over de valbrug, heeft men nog eenen buitenmuur. Dezen aan den buitenkant, ter regterzijde langs gaande, komt men, door eene poort, op eene ruime plaats, alwaar de woning van den Magazijnmeester is, benevens de smederij, de timmermans- en andere werkplaatsen, als ook de regenbak, welke zeer goed water heeft, en wel acht of tien okshoofden kan bevatten. Van dese plaats gaat men naar de haven, waar 's Rijks kano's liggen, en men eene kraan heeft, om goederen in en uit te laden. Het getal der Blanken, hier geplaatst, is 18 of 20, en de geheele bezetting bestaat uit 100 man, zoo inboorlingen als Negers, welke laatste meest allen slaven zijn. De zes of zeven hier zijnde Ambtenaren hebben in deze heete afgezonderde plaats al zeer weinig uitspanning, bestaande veelal in een uurtapje naar het nabij gelegen Cabe-Cors, waartoe zij een brommertje nemen, met vier Negers, twee die er voor trekken, en twee er achter, die schuiven. In de tuin nabij het kasteel, groeijen onder anderen heerlijke bannanen.

Door de geweldige branding, die in de nabijheid van den wal over de veelvuldige klippen slaat, is het onmogelijk, om aan den voorkant van het fort te landen, waarom men aan den zuidkant langs roeit, tot dat men vrij van de branding is, en alsdan binnen een klein haventje stevent, dat aan den binnenkant van het fort gelegen is, alwaar men zeer veilig ligt, en goed aan den wal kan komen. Ook kan men aldaar alle goederen gemakkelijk lossen, uithoofde het met eenen steenen dam omgeven is, waarop de branding breekt.

Het krom of dorp, dat ten N. aan het fort grenst, en op rotsen gelegen is, is met weinig smaak aangelegd. De huizen staan dicht bij elkander, de straten zijn allen veelmeer smalle gangen, en op sommige plaatsen, door hunne engte en ondragelijken stank, niet zeer aangenaam om te doorkruisen. De woningen zijn van rotssteen zamengesteld, en over het algemeen niet zeer fraai. De meeste daken zijn van stroo. Het huis des Negerkoning's, dat gansch niet schoon is, staat aan het einde van het krom; alles is er zeer armoedig, en niets duidt aan, dat men zich in het paleis van 'eene Koning bevindt. In de enge straten zitten ter wederzijde koopvrouwen, met visch, groenten, vruchten, koralen, doeken en andere koopwaren. Meest allen zijn zij voorzien van een klein goudschaaltje, waarop zij het goud, zelfs tot de waarde van twee stuivers, afwegen. Wanneer het sterk regent, kan men hier zoo veel goud uit de goten wasschen, dat men voor de behoeften van eenen geheelen dag genoeg heeft, en meer verlangt een Neger niet. Onder de koopwaren ziet men een allerzonderlingst mengelmoes van hunne compositie, zoo als b. v.: palmolie met Spaansche peper vermengd, die zij bij hun eten gebruiken; van de mais of Turksche tarwe maken zij eenen drank, welke zij voor thee verkoopen. Alle deze verschillende mengsels verschaffen eenen niet zeer aangename reuk, en zouden iemand half zeziek van daar kunnen doen gaan. Het getal der Negers, die op het krom en op de naburige negerlijen wonen, wordt op 10,000 weerbare mannen geschat. De Koning, die aan ons gouvernement onderworpen is, mag zich niet, dan bij hooge noodzakelijkheid, buiten het krom begeven, moettende hij dan nog in 'eene kleine kano over de Benja varen, terwijl het hem volstrekt verboden is, over de brug te gaan, die over die rivier ligt. Zijn inkomen is zeer gering, waar-

om hij, van wege ons gouvernement, 20 guld. toelage per maand bekomt. Dit krom der Negers is voorts verdeeld in zeven kwartieren, welke ieder door een Opperhoofd, *Kabustër* genaamd, en ondergeschikt aan den Negerkoning bestuurd worden,

GEORGE-HENDRIK, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matoppicakreek*, ter rechterzijde in het opvaren. Zie **LAND-VAN-FELIX**.

GEORGE-POLDER of ST.-GEORGE-POLDER, twee pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, de eene gem. *St. Kruis*, en de andere gem. *Zuidzande*. Zie **JORIS (ST.-)**

GEORGIUS-KLOOSTER (ST.-), voorm. kloost. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GRACORUS-KLOOSTER (ST.-)**

GEORGIUS-KLOOSTER, voorm. geestel. gesticht te Nes, prov. *Friesland*. Zie **DUISSCHE-HUIS**.

GERARD, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter rechterzijde in het afvaren, aan de *Watermolenkreek*; palende bovenwaarts aan de houtgr. Voorzorg, besedenwaarts aan de plant. *Izaakshoop*, 1500 akk. groot.

GERARD-DE-MOORS-POLDER, gewoonlijk de **GERSTENPOLDER** genoemd, misschien door verbastering van den verkorten voornaam van **GERARD** in **GERST**, zoodat het zoude moeten zijn de **GERSTEN-POLDER**, ook wel enkel de **MOORS-POLDER**, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan *Oud-Breskens*, O. aan den *Heerenpolder*, Z. aan den *Proostpolder*, W. aan een overblijfsel van het *Zwarte-Gat*.

Deze polder is groot, volgens het kadaster, 117 bund. 15 v. r. 82 v. ell., waaronder 106 bund. schotbaar land. Daarin zijn 8 woonhuizen, waaronder 2 groote boerderijen en 2 kleine bouwbedrijven. Hij watert uit langs den gemeenen watergang der *Watering van Groede*, van welke hij deel maakt: zoodat hij geen afzonderlijk bestuur heeft. Het is een oude polder, die, tijdens de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, ten jare 1612, in de dijkdaajde van *Groede*, begrepen werd.

GERBADA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd*, bij *Hallum*, waartoe het behoort.

GERBRANDA, HERBRANDA of BRANDA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarsspelen*, in het d. *Buitenpost*.

Deze state is afgebroken en niet herbouwd. Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans een stuk weiland, door grachten omgeven.

GERBRANDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, bij *Ferwerd*, waartoe zij behoorde.

GERBRANDA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Baarderadeel*, even ten N. van *Oosterwierum*, waartoe zij behoorde.

GEREGT (HET), eil. in de *Merwede*, ten W. van *Woudrichem*.

GEREGT (HET), eilandje in de *Merwede*, ten O. van *Zwijndrecht*. Het beslaat slechts eene geringe oppervlakte en is thans met het daarbij liggend gors verbonden.

GERENSTEIN, buit. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland*. Zie **GERESTEN**.

GERENSTEIN (HUIS-), ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **GERENSTEIN (HUIS-)**.

GERENSTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie **GERENSTEIN-EN-ZUIDBROEK**.

GERESTEIN (HUIS-), ridderhofst. in *Bemland*, prov. *Utrecht*.
Zie **GERESTEIN**.

GERESTEIN-EN-ZUIDBROEK, heerl. in *Bemland*, prov. *Utrecht*.
Zie **GERESTEIN-EN-ZUIDBROEK**.

GERESTEIN, beter **GERESTEYN**, oud adell. h. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, in het *Benedendistrict*, kw., arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. W. N. W. van *Tiel*, gem. en 1 u. N. O. van *Wadenooijen*, in het d. *Drumpt*, waartoe het behoort, aan de oostzijde van den zandweg van *Tiel* op *Utrecht*, een weinig van dien weg af, van rondom door eene breede, doch ondiepe gracht omgeven. Men gaat derwaarts door een fraai ijzeren hek, in steenen posten hangende, op welke de naam **GERESTEYN** te lezen staat. Op elke dezer posten is een zittende leeuw, houdende een schild, uitgehouwen; terwijl men ter wederzijde van den weg, die naar het huis geleidt, boomgaarden aantreft.

Dit adell. h. is, met de daartoe behoorende gronden, den 6 April 1552, door den toenmaligen eigenaar, **HENDRIK VAN BALVEREN**, vrijwillig opgedragen aan **REINALD**, Graaf van *Gelre en Zutphen*, en bij genoemden Heer van **BALVEREN**, van dien Graaf, ten *Zutphensche* regte, weder ter leen ontvangen.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 97 v. r. 96 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer **J. BRANDWIJK**, Burgemeester van *Wadenooijen*.

GERINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. N. van *Leeuwarden*, bij *Britsum*, waartoe het behoort.

GERKESBRUGGE, brug op de grenzen van de prov. *Friesland* en *Groningen*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van het *Friesche d. Gerkesklooster*, 5 min. Z. W. van het *Groningsche d. Visvliet*, over de *Lauwers* of het *Zeildiep*, door welke veel water uit *Friesland*, door de *Munnekesijl*, in het *Reitdiep* afstroomt. Midden op de brug, aan de noorderleuning, staat de scheidspaal tusschen de beide provinciën. In den zomer van het jaar 1842 is van hier naar *Groningen* de straatweg gelegd. Ten westen van de brug staat de druk bezochte *Friesche-Herberg*.

GERESKLOOSTER of **GERIKSKLOOSTER**, in het *Oud-Friesch GERITKENSKLOOSTER*, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtker spelen*, arr. en 6 u. O. van *Leeuwarden*, kant. en $5\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van *Bergum*, aan den noordelijken oever van een nieuw gegraven tak van het *Kasper-Roblesdiep*, dat van het *Blaauw-verlaat* af verbreed zijnde, zich noord-oostwaarts in de *Lauwers* ontlaat.

Dit stille en afgelegene dorpje ligt $\frac{1}{2}$ u. N. W. van de vrolijke en welvarende buurt *Stroobos*, werwaarts men voornemens is de kerk te verplaatsen, wanneer de daartoe vereischte middelen kunnen worden gevonden.

Men telt er in de kom van het d. 80 h. en 280 inw., en met het daartoe behoorende gedeelte van de b. *Stroobos*, 99 h. en 550 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt. Ook heeft men er 1 scheepstimmerwerf en 2 smederijen.

Dit d. heeft zijn bestaan te danken aan een voorm. monnikenkloost., hetwelk alhier gestaan heeft en, in het jaar 1240, is gesticht door zekere **GERKE HARKEMA** van *Twijzel*, welk dorp destijds aan de par. van *Augustinusga* onderhoorig was. Deze **GERKE HARKEMA**, door denzelfden geest van godsdienstigheid, als andere van zijne eeuw, gedreven, ondernam het stichten van een klooster op de zathe *Wiegeratorp* of *Wiegersterp*, en zocht het te stellen onder bescherming van den Abt van *Lu-*

dingakerk; doch deze wees zijn verzoek van de hand. Daarop voegde hij zich tot dien van Klaarkamp, en toen hij ook hier niet slaagde, nam hij zijne toevlugt tot JELGER VAN MARIENGAARD, met belofte dat hij zijne orde wilde aannemen, zoo deze het klooster onder zijne bescherming nam. JELGER, geen acht slaande op de ligtvaardigheid van dezen mensch, die zoo haast van de eene orde overging, tot de andere, nam hem aan, tot aanmerkelijk ongenoegen van de Ladingakerkerster en Klaarkampster Abten. De eerste van deze twee stond evenwel zijn regt af, maar de laatste, gestijfd wordende door zekere WYBRAND, een man van adellijke afkomst, die, eer hij in het klooster ging, Deken in Oostergoo geweest was, weigerde GERKEN mit zijne orde te ontslaan, en verkreeg daarenboven brieven van collatie of begeving van den Bisschop van Munster, onder wiens opzicht Achtkerken stond. Ook riep hij GERKEN heimelijk tot zich, en haalde hem door vele beloften over, om openlijk de orde van Premonstreit af te zweeren, en die van BERNARDUS te omhelzen. JELGER, toen dit alles gebeurde, buitenlands zijnde, vernam bij zijne te huiskomst, met leedwezen, dat er eene scheuring onder de broederschap van GERKENKLOOSTER was ontstaan, van welke sommigen het met de orde van Premonstreit hielden, terwijl anderen die van BERNARDUS aankleefden. Ter voorkoming van andere onaangename gevolgen sloeg JELGER den weg van toevendheid in, en gaf aan elk de vrijheid, om te kiezen wat hij wilde. Het klooster zelf, dat bij zijne stichting den naam van JEREMALIN ontving, doch, naar zijnen stichter, doorgaans GERKENKLOOSTER genoemd werd, kreeg tot zijnen eersten Abt den meergemelden WYBRAND, en bleef bij de orde van BERNARDUS, doch alle de overigen, die de orde van Premonstreit aanhingen, verlieten het, en begaven zich naar elders. Bij dit klooster werd in later tijd eene kerk gebouwd door eenen inwoner van Augustinusga, met name BRAUN, die deze kerk aan den H. NICOLAAS toewijdde. De Abt van het klooster had, hoewel dit gesticht buiten de Ommelanden stond, een huis of refugium in de stad Groningen, op Schoolholm (1). De sterke doortogt voorbij dit klooster, niet alleen van schepen maar ook van rijtuigen, van Friesland naar Groningen, had reeds voor lang aanleiding gegeven om onderscheidene herbergen en andere huizen in de nabuurschap te bouwen, waart door den tijd eene aanzienlijke buurt ontstaan is, welke thans het dorp uitmaakt.

De inw., die, op 1 na, alle Herv. zijn, behooren tot de klass. van *Dockum*, ring van *Kollum*. De eerste, die in deze gem. het leeraar-ambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIUS TIMANNI, die in het jaar 1631 herwaarts kwam, en in het jaar 1635 overleed. Voor 1651 en van 1658 tot 1689, was GERKENKLOOSTER nu eens bij *Augustinusga* en dan weder met *Buitenpost* vereenigd, doch in 1660, heeft het weder een eigen Predikant gekregen, zoo als zulks nog het geval is. De gem. heeft een vrij beroep, in welk regt zij in den jare 1759, tees over die zaak eenig geschil gelyzen is, bevestigd is geworden. De tegenwoordige kerk en pastorie staan aan elkander verbonden, zoodat de Predikant door eene afzonderlijke deur, onmiddellijk uit zijn huis in de kerk komt. Beide staan op dezelfde plaats, waar vroeger de bronnerij van het gesloopte klooster stond, van welke, ingevolge vergunning der Gedeputeerde Staten der prov. Friesland, in het jaar 1629, de kerk gemaakt is. De eenvoudige kerk, met roode pannen gedekt,

(1) Zie Mr. H. O. FRITH, *Groninger beklemmer*, D. II, bl. 382 en 587.

prykt met geen toren; de klok hangt in eene afgezonderd staande klokkestoel, op het kerkhof.

De enkele R. K., die hier woont, behoort tot de stat. van *Doctum*. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Onder dit d. lagen certijds twee verlaten, als: een in de Dockumer-trekvaart; een in het Kolonelsdiep te Stroobos, van welken echter het eerste vervallen is.

GERAKSKLOOSTER is de geboorteplaats van den Opvoedkundige JAN HENDRIK NIJWOLD, geb. den 17 November 1757, † 30 Junij 1812, als Predikant te Warrega.

In het jaar 1422 werd in dit d. het gewigtig verbond tussehen de Schieringers en Vetkoopers gesloten.

GERLACH (PROOSTDIJ-VAN-ST.-) of PROOSTDIJ VAN ST. GERLACHUS, voorn. kl. in het *Land van Overmaas*, prov. *Limburg*, in de gem. *Houthem*, 58 min. ten W. van Valkenburg.

Het was een vrouwenklooster van de orde der Norbertijnen en oorspronkelijk alleen bestemd voor adellijke jonkvrouwen, doch daarna ook aan andere jonkvrouwen van goede huize, vergund. Daar woonde deze voorheen de vrijheid hadden om te mogen uitgaan, werd de proostdij, daarna, een gesloten klooster. De kloosterlingen stonden onder eene Priorin en te gelijk onder eenen Proost, zijnde altijd een der Abdijheeren van Knechtstede of Knechtstein (in het Keulsche gebied gelegen), aan welker Abt de PROOSTDIJ VAN ST. GERLACH onderhoorig was. Alhoewel dit stift van rondom door het Staatsch gebied was ingesloten, werd toch de grond, waarop het lag, binnen zijne muren, Oostenrijksch gerekend; doordien het klooster binnen hare muren, bij het traktaat, in 1661, te 's Gravenhage gesloten, aan den Koning van Spanje was toegedeeld. Het ontleende zijnen naam van den H. GERLACHUS, die, volgens de overlevering, in de legenden der Heiligen aangetekend, uit een oud adellijk geslacht afstamde. Hij was Ridder en woonde in 1147, te Gulik, een steekspel bij, dáár kreeg hij het onverwachte berigt, dat zijne vrouw, door het afvallen van eenige steenen van eenen ouden muur, was dood gebleven; dadelijk verliet hij Gulik en keerde naar zijn slot terug, doch in de vallei der rivier de Geul, op eene met veel hout bewassene plaats, die daarvan den naam van Houthem of Houthem gekregen heeft, stilhoudende, besloot hij aldaar als kluisenaar te leven. Hij begaf zich naar Rome en vervolgens naar het Heilige land, keerde na verloop van zeven jaren terug en ging te Houthem in eenen ouden uitgeholden eikenboom wonen, leefde er enkel van brood en water, hetwelk hij uit eene put, thans nog St. Gerlachspuit genaamd, haalde, en stierf, na gedurende 14 jaren een dusdanig leven geleid te hebben. Op de plaats van zijn verblijf, stichtte de Heer van Valkenburg een klooster, aan hem toegewijd. Dit klooster brande in het midden der zeventiende eeuw af, doch werd weldra veel prachtiger hersteld. De kerk is hernieuwd, in 1723, en ongemeen fraai geschilderd *in fresco*; achter het orgel ziet men het laatste oordeel, hetgeen door eenen niet genoemden Italiaanschen meester zou geschilderd zijn; op de muren zijn de levensgevallen van den H. door zekeren Schilder SCÖRY, wiens naam aan het verwulfsel te lezen is, afgebeeld; achter het altaar staat: *Aedificatum 1727 (d. i. gesticht 1727)*. De kleuren van het schilderwerk beginnen echter merkelyk te vergaan.

In het midden der kerk staat eene houten graftombe, waarop het beeld van den H. GERLACHUS rust, met het volgende grafschrift:

GERLACUS HILES QUORDAM, POST CULTOR ERREI
 HOC MAUSOLEO CONDITUR ARTE SUO;
 CONTEMPSITQUE LARES, ANAS, PATRIOSQUE PENATES.
 MATTA SILER, RDES CONCAVA QUERCUS ERAT.
 VITE LASCIVOS REDINIS GERLACH REATUS,
 CEDENS VIRGINEO RURA PATERNA CHORO.

(d. i. GERLACUS, voorheen Krijgsman, later Kluizenaar, wordt in dit zijn graf met kunst bewaard; hij verachtte zijne haardsteden en vaderlijke huisgoden; een steen was zijne rustplaats, een holle en zijne woning. o GERLACUS, de schuld van een weeldrig leven koopt gij los, door uw vaderlijk erfgoed aan het nonnenkoor af te staan). Aan het hoofd van het graf staat eene houten kist, waarin het gebeente van den H. GERLACUS, in geele en blaauwe zijde gewikkeld, alsmede een koperen en een ijzeren kruis gevonden worden, beide deze kruisen verden door den H. gedragen; het eene is versierd met ingegrifde teekenen en letters, het andere is zwart geverwd en draagt witte letters; dit laatste zou de H. GERLACUS te Jerusalem ontvangen hebben; de kist is van 3 sloten voorzien; het graf is van onderen open en de landlieden hebben de gewoonte van gebukt daaronder door te kruipen, ten einde er eenig zand uit te halen, dit strooijen zij in de stallen, om het vee tegen besmettelijke ziekten te beveiligen.

Het klooster is in 1786 vernietigd, ter plaatse waar het gestaan heeft ziet men thans een fraai landgoed, eene oppervlakte beslaande van 147 bund. 38 v. r. 65 v. ell. en thans in eigendom bezeten wordende door de erfgenamen van den Heer Mr. SCHOENMARKERS, wonende te Bergerstrate, gem. Amby, die het gebruik der kerk aan het d. Houtken afgestaan, doch zich den eigendom daarvan voorbehouden heeft.

GERLEVISWERT, oude naam van het d. GARLSWEER in Fivelgo, prov. Groningen. Zie GARLSWEER.

GERLSLOOT, naam, onder welken het dorp GERLSLOOT, prov. Friesland, griet. Engwirden, weleens verkeerdelijk voorkomt. Zie GUNNOR.

GERMAIN (ST.), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. Suriname, aan de *Orlanakreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. Practica, benedenwaarts aan de koffijplant de Uitvlugt; 600 akkers groot; met 80 slaven. De Negers noemen haar de Hoot.

GERMANIA, voorm. abdij in *Fivelgo*, prov. Groningen, onder het d. *Thesinge*. Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Nonnen van de benedictijnerorde, werd op het einde der twaalfde eeuw gesticht door HATEBRAND of HATEBRANDUS, en stond onder het bestuur van eenen Abt. Het bevatte ook Monnikken, die echter door eenen muur van de geestelijke zusters werden gescheiden. In het jaar 1500 gaf Paus BONNIFACIUS VIII de kerk van Bedum aan deze abdij. Omstreeks 1485, werd het Benediktijnerklooster van ten Boer met deze abdij vereenigd, luidens eenen brief van den Bisschop van Munster, in dat jaar afgegeven.

De overblijfselen dezer abdij beslaan, binnen de beide grachten, eene ruimte van 400 schreden in de lengte, en van 200 in de breedte. Voorheen bestond de pastory der Hervormden uit eenige voornelig cellen, en in bovenvertrekken voor den abt, prijkende met geslachtwapenen van abten en waaruit de Predikant door eene afzonderlijke deur en donkeren gang onmiddellijk in de kerk ging, zonder in de open lucht te komen; doch deze pastory is in het jaar 1827 weggebroken, even als de breede gang, voor deze bovenvertrekken, welke

een allerbeestlijkst uitzigt opleverden; doch nog de duidelijke sporen van zijne afkomst bezit. Van de oude kloosterkerk, welke 150 voeten lang was, en met een dwarskruin van 75 voeten prijkte, is slechts nog het koor over, dat voor de eeredienst der Herv. is ingerigt. In het jaar 1829, is eene geheel nieuwe pastorie, afgescheiden van de kerk, gebouwd. De opene breede, ofschoon niet hooge, koepeltoren, in het midden op de kerk staande, werd in 1661 voltooid en bekostigd door de Staten van stad en lande, even als de klok, in het vorige jaar besteld om gegoten te worden. Het overige gedeelte dier kruiskerk is in 1786 weggebroken.

GERMANISCHE-ZEE, naam, welken men wel eens geeft aan de Noord-zee. Zie dat woord.

GERMERAWALDA, naam, onder welken het d. **GARNERWOLDE**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, bij **MERCO** (1) voorkomt. Zie **GARNERWOLDE**.

GERMERHUIZEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, arr. en 5 u. N. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Holwerd*. Het behoort tot het d. *Hantumer-Uitburen*. Zie voorts dat woord.

GERMERWALD, oude naam van het d. **GARNERWOLDE**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GARNERWOLDE**.

GERMERWOLDE, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GARNERWOLDE**.

GERNAART, voorm. nonnenkloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*. Zie **NAZARETH**.

GERNER of **GARNER**, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. van *Dalfsen*; met 59 h en ruim 350 inw.

Vroeger had men hier de havez. de **Gerner**. Zie het volgende artikel.

GERNER (DE) of **DE GARNER**, voorm. adell. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Zwolle*, gem. en ½ u. N. van *Dalfsen*, in de buurs. **Gerner**.

Het was vroeger berucht als een der adell. staten, uit welke de Spanjaarden den inwoneren ten platten lande veel schade toebragten, hetgeen echter niet langer duurde dan tot in het jaar 1891, toen de vijand het verliet, nadat Deventer in der Staten handen geraakt was, waarop het door de landlieden verwoest werd. Na het overlijden van den Heer A. Baron van **ECHTEN**, de laatste die **DE GERNER** in zijn geheel bezeten heeft, is deze havez. door de erfgenamen in het openbaar verkocht; waardoor de daartoe behoorende erven en landertjen in verschillende handen zijn gekomen; terwijl het huis gesloopt is.

GEROLFSDIJK of **GYNTHESDIJK**, voorm. d. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, in het westelijkste gedeelte van dat eil. Het werd door de watervloeden van 1208 en 1247 geheel bedolven, maar is later weder beverscht, en heet nu **GEERSDIJK**. Zie dat woord.

GERRIKSKLOOSTER, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkaarspelen*. Zie **GERRESKLOOSTER**.

GERRITGAUKENSPOOLDER, voorm. pold., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, onder het d. *Birdaard*.

Deze pold., waarvan de naam zelfs niet bij oude lieden bekend is, schijnt in vorige tijden bedijkt te zijn geweest en komt op de oudste kaarten der provincie *Friesland* onder die benaming voor. Aan de oost-

(1) Zie **MATTHIAS**, *Anal.* II, pag. 202.

west- en zuidkant was zij door het Rinsumaveld ingesloten, en pealde N. aan de Ee. Geringe sporen van eenen voormaligen dijk zijn mischiën aan den noordkant voorhanden. Zij schijnt van eene vrij groote uftgestrektheid geweest te zijn, en lag Z. van de Ee, nagenoeg tuschen de helft van de Klaarkampsterbrug en het d. Birdaard.

GERRITSLAND, naam van één der negen en twintig vereenigd pold., waaruit thans het dijkbestuur van *Texel*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *de Helder*, gem. *Texel*, bestaat.

Naar men wil zouden die gronden vroeger hebben toebehoord aan de orde der Tempeliers, die aldaar een gesticht hadden.

GERROLLUMA of GERROLUMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr. en kant. *Leeuwarden*, Z. W. van *Finkum*, waartoe zij behoort.

GERROLSMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Dockum*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Anjum*, waartoe zij behoort.

GERROLUMA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie GERROLLUMA.

GERRYTKENSKLOOSTER, oude naam van het d. GERENKLOOSTER, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie GERENKLOOSTER.

GERSELAAR, d. in de heerl. *Borgulo*, prov. *Gelderland*. Zie GEBELAAR.

GERSELREE, voorm. eil., hetwelk vermeld wordt onder de goederen, welke de erfenis van de H. GERTRUIDA uitmaakten, en waarvan omtrent het jaar 780, zekere aanzienlijke dochter, met name *Rinusus*, afstand deed. Men meent dat men onder deze naam het eil. *Borselus* verstaan moet. Zie voorts dat woord.

GERSHUSEN, gewone volksnaam van het d. GARSBUZEN in *Friesland*, prov. *Groningen*. Zie GARSBUZEN.

GERSIAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, na *Sarakarta*. Zie GESSIAN.

GERSLOOT, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Engwirden*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Heerenseen*, aan den beplaatsten weg naar Gorredijk. Men telt in dit d., welks b. hier en daar verstrooid staan, met de daartoe behoorende b. *Oude-Weg*, 50 h. en 180 inw., die meest hun bestaan vinden in veenderij en in landbouw.

De Herv., die hier 150 in getal zijn, behooren tot de gem. *Tjalleberd-Luinjeberd-Gersloot-Terband-en-een-gedselte-van-het-Heerenseen*, die hier vroeger eene kerk zonder toren hadden.

De Boopsgez., die hier 50 in getal zijn, worden tot de gem. van *Tjalleberd* gerekend. — Men heeft in dit d. ééns school.

GERSLOOT (DE GROOTE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, Z. van *Koudam*, hetwelk door de Kruissloot met de Gronzen en het Haanmeer, door de Diepsloot met de Morrha, en door de Balvaart met de Kleine-Gersloot in verbinding staat.

GERSLOOT (DE KLEINE-), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, W. van *Koudam*, hetwelk door de Kruisvaart met de Gronzen en het Haanmeer, door de Balvaart met de Grootte-Gersloot, en door de Koldersloot, met het Zwartewater in verbinding staat.

GERSTEPOLDER of GORSTEPOLDER, pold. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Vrouwepolder-Zan-*

dijk-buiten-en-Schellack; palende N. aan de duinen tegen de Noordzee, O. aan den Noorder-Nieuwlandpolder, Z. aan den Vrouwepolder, W. aan den Beekshoekpolder.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, een oppervlakte van 10 bund. 38 v. r. 20 v. ell., alles schotbaar land, en bevat slechts eene boerderij. Het polderbestuur bestaat uit de centrale Directie van Walcheren.

GERT, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*. Zie GIAST.

GERTRUDE (SAINT-), Fransche naam van het d. *St. Geertruide*, in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie GREATRUIDE (Str.)

GERTRUDIS (MONS SANCTAE), Lat. naam van de st. GREATRUIDENBERG, in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GREATRUIDENBERG.

GERVARSNISSE, oude naam van het d. *Nissz*, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie NISSZ.

GERVE, b. in den *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GRAVEN.

GERVEN, buurs. in de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 7 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Harderwijk*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. W. van *Putten*; met 31 h. en 150 inw.

GERVEN of GRAVE, b. in den *Vrijdom van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{4}$ u. N. van 's *Hertogenbosch*, nabij de schans van Orthen.

GERVENISSE, oude naam van het d. *Nissz*, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie NISSZ.

GERVERSKOP, gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarsse* (5 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. *Teckop* en *Kockengen*, O. aan *Laag-Niekoop* en de *Haar-Zuilens*, Z. aan het oude land van den *Indijk*, gem. *Harmelen* en wordt door den kantonnalen sandweg, door den *Breudijk* loopende, van de gem. *Harmelen* gescheiden, ten W. wordt zij van die gem. gescheiden door eene regte lijn, van voornoemden kantonnalen weg tot aan den *Gerverskopper-buurtweg*, en van daar, een weinig westwaarts teruggaande, weder in eene regte lijn tot aan de *Teckopperlandscheiding*.

Deze gem. bestaat uit drie heerlijkheden, als: eene genaamd *Mun-
nik* van *Cleefsgereg*, waaraan een gedeelte van *Gerverskop* en den geheelen *Breudijk* behoort, eene genaamd *Statengereg* of *Uiten-
hamsgereg* en eene van ouds genaamd *Trip-de-Marex-gereg*, thans behoorende aan *Heeren Burgemeesters* en *Wethouders* der stad *Delft*, zijnde daaraan overgegaan 1 Januarij 1842. Zij beslaat eene oppervlakte van 561 bund. 88 v. r. 90 v. ell., telt 23 h., bewoond door 25 huisgez., uitmakende eene bevolking van 160 inw., die meest hun bestaan vinden in veeboerderij en eenige landbouw.

De R. K., van welke men er honderd aantrest, onder welken 70 *Com-
municanten*, behooren tot de stat. van *Harmelen*. — De *Herv.*, van welke men er 70 telt, worden tot de gem. van *Harmelen* gerekend. — Men heeft in deze gem. geen school, maar de leerlingen genieten te *Harmelen* onderwijs.

GERVERSKOP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarsse*, gem. *Gerverskop*; palende N. aan de pold. *Teckop* en *Kockengen*, O. aan *Laag-Nieuwkoop* en de *Haar*, Z. aan *Breudijk*, W. aan *Ravenswaai*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 559 bund. 43 v. r., waaronder 265 bund. 47 v. r. 20 v. ell. schotbaar land.

In dezen pold. ligt het geh. **Gerverskop**, bestaande in 16 h., bevoond door 18 huisgez., uitmakende eene bevolking van 120 zielen, bijna alle landbouwers. **GERVERSKOP** wordt door éénen molen, staande onder de gem. Kamerik-Houtdijken, op den Leydsche-Rijn van het overtollige water ontlast, voor welk uitmalen jaarlijks, bunderswijze aan het waterschap van Woerden moet worden betaald. Twee Molenmeesteren zijn er, met den Schout, belast met het toezigt over den polder-watermolen, en twee Heemraden, met het schouwen der polderwegen en wateren.

Het geh. **GERVERSKOP** of **GERVERSKOOP** ligt 3 u. W. N. W. van Utrecht, 1½ u. W. van Maarssen. — De kermis wordt gehouden met die van Harmelen, welke begint den eersten Zondag in de maand October van ieder jaar, des maandags ten 5 ure en duurt gemeenlijk tot en met Zaterdag daaraanvolgende 's avonds ten 10 ure.

In den jare 1437, verleenden Dijkgraaf en Heemraden van Bijevelt aan de gemeene bureu van **GERVERSKOP**, vijf en twintig roeden van de brug, gelegen aan het einde van **GERVERSKOP**, om de brug daarmede te maken. Deze brug was aldaar gelegd bij die van Bijevelt, Reyerskop, Achthoven en Mastwijk, ten hunnen koste, waarvoor die van **GERVERSKOP**, in dat zelfde jaar, het onderhoud voor altoos op zich namen.

GERVERSKOPPERDIJK of **GERVERSKOOPERDIJK**, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*.

Deze dijk loopt regt door de gem. **Gerverskop**, en scheidt alzo de polders **Gerverskop** en **Breudijk** van elkanderen, neemt zijn begin aan den weg der Eerste klasse No. 8, in de gem. Harmelen, en loopt alzo over een klein gedeelte van de gem. Kamerik en de Houtdijken, almede over een gedeelte van de gem. Harmelen, naar de gem. **Gerverskop**, en voorts door **Gerverskop** naar **Laag-Niekoop** en **Kockengen**.

GERWEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 2 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. W. N. W. van *Helmond*, gem. *Nunen-Gerwen-en-Nederwetten*, ½ u. N. van *Nunen*.

Dit d. bestaat uit onderscheidene kleine buurten, zeer ver van elkander verwijderd liggende, als: de Heuvel, Laar, Langlaar, Alvershool, Rulle, Spek, Nieuwendijk en de Stad, eigenlijk de Staart. Men telt er 121 h. en 680 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De grond brengt goede rogge, boekweit, haver, garst en aardappelen voort.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Helmond*, behoort, en, sedert 1821, door eenen Pastoor bediend wordt. De oude parochiekerk aan den H. **CLEMENS**, Paus en Martelaar, toegewijd, welke na de Reformatie bij de Herv. in gebruik was, hebben de R. K. in het jaar 1799 weder in gebruik gekregen. Zij ligt afgezonderd van de huizen, N. O. van het d. Het is een middelmatig gebouw, met eenen toren, waarvan de spits op den 9 November 1800 omver gewaaid, doch later weder hersteld is. Ook heeft men hier eene dorpschool.

GERVERSKOOP, b. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GERVERSKOP**.

GERVERSKOOPERDIJK, dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GERVERSKOPPERDIJK**.

GESPERDEN, buurs. op de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, *Benendendistrikt*, kw., arr., kant. en 3½ u. ten O. van *Tiel*, gem. en ½ u. N. O. van *Dodewaard*, bij de *Länge*; met 12 h. en 90 inw.

In deze buurs. ligt een stuk land, de Wuust genaamd, merkwaardig om zijne buitengewone hoogte. Men vindt daar de zwartste aarde tot op eene ongemeene diepte. Voorts kan men aan de menigte scherven van ruwe potten duidelijk zien, dat hier vroeger een woon- of offerplaats was der aloude ingezetenen. In de laatste jaren vond men ook eenige driehoekige steenen, aan de hoeken doorboord en tot ruwe wapenen bestemd. Een daarvan wordt in het Leydsche museum van oudheden bewaard. Waarschijnlijk stond hier vroeger het kast. *Gaspoverdum*, dat men op oude kaarten aantreft, en waarvan de naam *GESPREDEN* zijnen oorsprong neemt.

GESSIAN of **GERSIAN**, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Serakarta*, Z. van Klatten.

Niettegenstaande onderscheidene Hoofden der muitelingen zich, in April 1826, reeds op het voorbeeld van den Tommongong *SEMORO WIDJOJO*, aan het Nederlandsch gezag onderworpen hadden, bleef de Tommongong van deze plaats, *WONGSO DIPOERO*, echter in zijn vijandig gedrag volharden, waarop de Pangerang *MANGKO NEGORO* besloot, hem door geweld tot onderwerping te dwingen. Te dien einde liet hij eenige colonnes oprukken, waarvan de voornaamste door zijne zonen, de Majoor *SOERIO DININGRAT* en *SOERIO MATARAM*, werden aangevoerd. De divisie van den Majoor *SOERIO DININGRAT* kwam het eerst aan, en niettegenstaande de menigvuldige beletsels, door verhakkingen als anderzins, daargesteld, rukte hij intusschen tegen *GESSIAN* op; terwijl te gelijker tijd *WONGSO DIPOERO* eenen hevigen uitval deed. De Majoor *SOERIO DININGRAT* liet met geveld bajonet op den vijand indringen, wierp hem overhoop, en maakte zich van de versterkte dessa meester, bij welke gelegenheid gemelde Tommongong *WONGSO DIPOERO*, en de Mantries *TORNO YOEDE* en *KERTO WINANGON* sneuvelden, en de Tommongong van *Tiotok*, *MERTO WIDJOJO*, gewond werd. Van 's Pangerangs troepen zijn zes infanteristen gesneuveld en één gewond, allen met lansen doorstoken. De geheele bevolking van *GESSIAN* heeft zich dadelijk onderworpen, en is onder het beheer gesteld van meergenoemden Tommongong *SEMORO WIDJOJO*.

GESTEL, gewoonlijk **GESTEL-BIJ-EINDHOVEN** genaamd, d. in de *Meierij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde distr.*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. *W. Z. W.* van *Eindhoven*, gem. *Gestel-en-Blaarthem*. Men telt er 650 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; ook heeft men er vele fabrijarbeiders en wevers. Vroeger bestond de bevolking meest uit linnenreeders, die zulke keurige en beroemde linnens vervaardigden, dat zij zelfs naar Italië en Spanje verzonden werden. Thans echter is deze tak van bestaan grootendeels vervallen, zoodat er nog slechts eene linnenreedery bestaat. De grond is er zandig, doch op sommige plaatsen goed en vruchtbaar. De granen, die er gebouwd worden, zijn: rogge, haver en boekweit.

De inw., die allen *R. K.* zijn, behooren tot de par. van *Gestel-en-Blaarthem*, welke hier eene, in 1833 gebouwde, kerk heeft, aan den *H. Lambertus* toegewijd. Vroeger had men hier eene kapel, mede vóór de Reformatie aan den *H. Nicolaas* toegewijd, en van een torentje, klok en uurwijzer voorzien; doch deze wordt niet meer tot enig godsdienstig gebruik gebezigd, maar is tot eene school ingerigt, welke gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht wordt.

GESTEL is, met *Strijp* en *Stratem*, in het jaar 1669, aan *WILLEM I*, Prins *van Oranje*, als eene heerl. verpand, en schoon an-

ders pandheerlijkheden zijn ingeloot, is deze verpanding nooit afgelost, zeker uit aanmerking der grootte verpligting van de Republiek der zeven Vereenigde Provinciën, aan het geslacht van dien Pandheer. GESTEL werd, in 1845, door MAARTEN VAN ROSSUM onder brandschatting gesteld.

Het wapen van GESTEL bestaat in een schild van azuur (blauw), beladen met het beeld van St. LANBERTUS van goud.

GESTEL (LUIKS-), d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant. Zie LUIKS-GESTEL.

GESTEL (ST.-MICHIELS-), d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant. Zie MICHIELS-GESTEL (ST.-).

GESTEL (MOER-), d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant. Zie MOER-GESTEL.

GESTEL-BIJ-EINDHOVEN, d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant. Zie GESTEL.

GESTEL-BIJ-'S HERTOGENBOSCH, d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant. Zie MICHIELS-GESTEL (ST.-).

GESTEL-BIJ-OISTERWIJK, d. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, prov. Noord-Brabant, kw. Oisterwijk. Zie MOER-GESTEL.

GESTEL-EN-BLAARTHEM, gem. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant, Derde distr., a7. en kant. Eindhoven (5 k. d., 2½ m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Strijep en Eindhoven, O. aan Stratem, Z. aan Aalst en Waalre, W. aan Veldhoven-en-Mereveldhoven en aan Zeelst.

Deze gem., welke door den Dommel en den Einder of Gender doerstromd wordt, bevat de d. Gestel en Blaarthem, benevens het geh. Gennepe. Zij beslaat eene oppervlakte van 657 bund., telt 240 h., bewoond door 264 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en linnenweverij. De grond is er zeer goed, om rogge, boekweit en haver te bouwen.

De inw., die hier, op 1 na, alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van 's Hertogenbosch, dek. van Eindhoven, behoort; en door eenen Pastoor bediend wordt. Vroeger maakte Blaarthem en Gestel ieder eene afzonderlijke par. uit, welke ieder eene schuurkerk hadden, doch onder éenen Pastoor, die zijn verblijf te Gestel hield, maar sedert het jaar 1800 zijn zij in een kerkhuis vereenigd, hetwelk in 1835 te Gestel, benevens de pastoorswoning, nieuw gebouwd is. In het jaar 1609 werd de bidplaats van Gestel, genoemd de kapel van St. Nicolaas, waarin 's wekelijks eene de mis gelezen werd. Destijds werd Gestel ook niet onder het getal der pastorijen, van het distr. Eindhoven, opgenoemd, maar onder Blaarthem gerekend.

De enkele Herv., die men er aantreft, wordt tot de gem. van Eindhoven gerekend.

Men heeft in deze gem. ééne school te Gestel. Ook heeft men er een kasteel te Blaarthem.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van Gestel.

GETASSAN, d. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid. *Sperakarya*, aan den grooten weg van Soerakarta naar Bodjohaji.

In Augustus 1826 was in dit d. een post, welke bezet was door een detachement, bestaande uit 60 Infanteristen, 15 Kavaleristen, 7 Kanonniërs en eenig gewapend Dessa's-volk, almede 2 stukjes ge-

schut, onderaanvoering van den Opzener F. DARLAC. Op den 26 Augustus vertoonden zich ongeveer 500 of 600 muitelingen, waaronder velen te paard, ten Zuiden van den weg, in de nabijheid van den poststation Terras, alwaar gemelde Opziener, met zijn detachement zich geposteerd had, hetwelk door den Luitenant Kolonel DE BAST, op het ontvangen bericht van de aannadering des vijands, met 50 Husaren was versterkt geworden. Met woest geschreeuw rukten de oproerlingen op deze plaats aan, waarop de Heer DARLAC hun met zijne 60 Infanteristen te gemoet ging, de stukjes geschut onder de bescherming der Kavallerie achterlatende. Nadat van onze zijde een vijftigtal schoten waren gedaan, die slechts flauw beantwoord werden, namen de muitelingen zuidwaarts de vlugt, latende 3 dooden op het slagveld liggen. De kavallerie, die als toen aanrukte om den vijand te vervolgen, werd echter hierin verhinderd door een diep ravijn.

GETE, gebergte in Oost-Indië, op het SUNDASche eil. Java. Zie GEDR.

GETEM, riv. in Oost-Indië, op het SUNDASche eil. Java, resid. *Besoekie*, welke met eene zuidelijke rigting in de Indische Zee uitloopt.

GETHORN, oude naam van het d. GIETROORN, in Vollenhoven, prov. Oeverijssel. Zie GIETROORN.

GETREWAT, oude naam van het GEESTWATER, in Rijnland, prov. Zuid-Holland. Zie GEESTWATER.

GETSERDERZIJL, GETSWERDERZIJL of GETZERDERZIJL, sluis, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Barradeel, in den Slagtedijk, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Sexbierum.

Deze sluis, door welke de Sixbierumervaart in de Ried loopt, werd vroeger door het slot Lianckema onderhouden, tot dat zij, in het jaar 1841, veel vergroot en van drie kokers voorzien, door de prov. Friesland in onderhoud is overgenomen.

GETZE, voorn. landh., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. West-Dongeradeel, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van Ternaard, welke sedert onheugelijke jaren niet meer bestaat.

GETZERDERZIJL, sluis, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Barradeel. Zie GETSERDERZIJL.

GEU (DE), vaarwater, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wynbritseradeel. Zie GEUW.

GEUL, gem. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, distr. en arr. Maastricht, kant. Meerssen (4 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Elsloo, O. aan Ulestraten, Z. aan Bunde, W. aan de Maas.

Deze gem. bestaat uit het d. Geul, de geh. Brommelen, Huisen, Husschenberg, de Maas, en Moerveld, beslaat, volgens het kadaster, een oppervlakte van 663 bund., waaronder 654 bund. 49 v. r. 65 v. ell. schotbaar land, telt 195 h., bewoond door 197 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 960 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De iaw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van Limburg, dek. van Meerssen, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De eerste Pastoor, in de par. van Geul, ANTOON HAASEN, was merkwaardig door derf hoogen ouderdom, van 125 jaren, dien hij bereikt heeft; zijnde geboren in 1461 en gestorven in 1586.

De Herv., die hier voorheen woonden, behoorden laatstelijk tot de gem. van Beek-en-Geul. Vroeger hadden de Herv. hier eene afzonderlijke gem. Onder de beweegredenen, door de klass. van Maastricht, in het jaar 1664

gebruikt, bij het verzoek aan hunne Hoogmogenden, om deze plaats van eenen Leeraar te voorzien, was mede die, dat het eene bekwaame gelegenheid was voor de schippers, die, tusschen Luik en Dordrecht gedurig heen en weder varende, aldaar plagten aan te leggen, en welke bij die gelegenheid in deze kerk hunne godsdienst zouden kunnen vieren. Ook, dewijl toen in het graafschap Rekkem, daar tegenover aan de andere zijde der Maas gelegen, alsmede in de vrije rijks heerlijkheden Stein en Elsloo, eenige Gereformeerden zich bevonden, die insgelijks daarmede zoude kunnen bevoordeeld worden. — Men heeft in deze gem. eene school, te Geul.

De gem. GEUL was vroeger eene heerl. Heer WOLTER VAN HOENS BROEK, Erfhoofdvoogd van het geheele *Land van Valkenburg*, was de eerste uit dit huis, die in 1560, voor 6200 guld. Brabands (5270 guld.), door *FILIPS II*, Koning van Spanje, met deze heerl. is beleend geworden, welke som, den 19 Augustus 1630, met nog andere 6000 gulden (5100 guld.) werd verhoogd: waarna zij, eindelijk als een onsterfelijk erfdeel, den 6 Januarij 1664, aan ditzelfde geslacht verkocht is; en bij dezen tak van het adellijk, naderhand graaflijk, huis van HOENS BROEK, daarom HOENS BROEK TOT GEUL getiteld, is deze heerl. eenen geruimen tijd gebleven, tot den jare 1762, wanneer die tak met Graaf HERMAN OTTO uitgestorven is. Doch deze had uit zijn huwelijk met de *Baronesse VAN ZEVEL*, eene dochter ANNA MARIA, Gravinne van HOENS BROEK, die gehuwd geweest zijnde met den Graaf ERAS XAVERIUS van HOENS ZOLLERN, uit dit huwelijk, twee zonen en eene dochter saliet, van welke de oudste zoon, Graaf KARL VAN HOENS ZOLLERN, in het laatst der vorige eeuw, erfgenaam dezer heerl. was; terwijl zijne moeder de gezegde ANNA MARIA van HOENS BROEK TOT GEUL, douariere van HOENS ZOLLERN, sedert het overlijden van hare moeder, in het jaar 1775, daarvan in het bezit was.

Het d. GEUL, GEULE of GEULLE, in het *Fr. GUEULLE*, ligt 2 u. N. van Maastricht, 1½ u. N. W. van Meerssen.

De kerk, welke aan den H. MARTINUS was toegewijd, is in het jaar 1626 gesticht, van het overschot der bouwstoffen van het kasteel, ter plaatse, waar eertijds eene kleine kapel stond, aan den H. MARTINUS toegewijd. In deze kerk is het familiegraf van het Grafelijke huis van HOENS BROEK TOT GEUL, hetwelk gelijk is met den grond en niets sierlijks aan zich heeft. Deze kerk is tot in het jaar 1835 door de Herv. en R. K. gezamenlijk gebruikt. — Men heeft er eene dorpschool en een zeer fraai kasteel, het Huis te Geul genoemd.

Den 14 Maart 1772, had nabij dit d. een zeldzaam natuurverschijnsel plaats. Met groot geweld barste eene wel door den korst des bergs uit, en bragt eenen stroom te voorschijn, die behalve, dat hij eenige stukken van den berg afscheurde, ook sommige daarbij staande boomen omverwierp, waarna hij langzamerhand verminderde en eindelijk ophield.

GEUL (DE), binnenwater op het eil. *Duiveland*, prov. Zeeland, loepende in eene zuidelijke en zuidwestelijke rigting, van nabij het d. Oosterland, naar den pold. Groot-Beijeren (Zie *BEIJEREN* [Groot-]); scheidt de beide polders Groot- en Klein-Beijeren van een, en eindigt na eenen korten, zuidelijken loop bij het geh. Vianen. Deze geul is een overblijfsel van de voormalige kreek de Maravliet, welke in het jaar 1358, bij de indijking van Oosterland, werd afgedamd.

GEUL (DE), ook wel de GEULE of de GEULLE, in het *Fr. LA GUEULLE* genoemd, riv. in het *Land van Valkenburg*, prov. Limburg, welke, bij de zuidelijke grenzen van deze prov., in de Belgische prov. Luik, ontspringt, nabij Epen in Limburg komt, met eenen noordelijken loop langs

Wittam vloëit, tusschen dit d. en Wijlre, de Gulp opneemt, bij Wijlre eene westelijke rigting neemt, van daar langs en door Schin-op-Geul, Oud-Valkenburg, Valkenburg, Houtem en Meerssen vloëit, en zich beneden Itteren in de Maas ontlast.

Dit riviertje drijft te Valkenburg eenen kruidmolen, voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement werkende, op het geh. Weert, gem. Meerssen, eenen papiermolen, zijnde vroeger een volmolen geweest, eerst in het jaar 1836 aldaar met eene lakenfabriek opgericht, voorts te Meerssen, eenen graanmolen, en op het geh. Rothem, gem. Meerssen, twee graanmolens en eenen oliemolen in hetzelfde gebouw.

In het laatst van Junij des jaars 891, ontmoette de troepen van Graaf ARNULF de Noormannen bij de GULIA of GEUL. Uit het verhaal van Regino blijkt ten duidelijkste, hoe ver de Christenen toen ter zijde in krijgstuclit en orde, bij hunne vijanden achter stonden. Zoodra men, dus schrijft hij, de vooruit gezondene bespieders der Noormannen in het oog kreeg, viel de gansche menigte, zonder eenige orde of overleg met de aanvoerders, op hen aan, en vervolgde hen met de grootste onvoorsigtigheid, tot dat zij, in zekere villa, op de digt in een geschaarde voetknechten des vijands stootten, door welke zij met geringe moeite terug werden gedreven. De ruitrij der Noormannen, viel daarop met lossen tengel op de wijkenden in, en sloeg hen spoedig geheel op de vlugt. Het was in dezen strijd, die even beneden den mond van de GEUL werd geleverd, dat SUNZO, Bisshop van Mainz, Graaf ARNULF, en eene menigte edelen sneuvelden.

GEUL (HUIS-TE-), HUIS TE GEULE of HUIS TE GEULLE, kast. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, arr. en 2 u. N. van Maastricht, kant. en 1½ u. N. W. van Meerssen, 5 min. van Geul.

Dit kasteel, hetwelk omstreeks het jaar 1620 door den Heer WOLFFEN VAN HORSBROEK gesticht werd, is een der fraaiste, die in de geheele provincie Limburg worden aangetroffen, zijnde zeer verheven gelegen, in het vierkant gebouwd, en met eene breede watergracht omringd. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 229 bund. 20 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Graaf ADOLPHUS DE HANAL, woonachtig te Luik.

GEULE, d. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL.

GEULE (DE), riv. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL (DE).

GEULE (HUIS-TE-), kast. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL (HUIS-TE-).

GEULEN of GEULEN, geh. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, arr. en 1 u. O. ten N. van Maastricht, kant. en ¼ u. Z. ten O. van Meerssen, gem. Berg-en-Terblijt, ½ u. N. O. van Berg, aan den regter oever der Geul, waarvan het zijnen naam ontleent; met 9 h., daaronder begrepen het huis aan den graanmolen, en ongeveer 40 inw.

GEULLE, d. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL.

GEULLE (DE), riv. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL (DE).

GEULLE (HUIS-TE-), kast. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GEUL (HUIS-TE-).

GEUL-VAN-BOLIXATE, water in Staats-Flaanderen, in Axelers-Ambacht, prov. Zeeland. Zie BOLIXATE.

GEUNEBORGH, oude naam, zoo het schijnt, van het tegenwoordige geh. SCHEPBOE, in Oostermoerderdingspil, prov. Drenthe. Zie SCHEPBOE.

GEUNTERP, naam onder welken het d. **GAUNTERP**, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonsradeel*, algemeen bekend is. Zie **GAUNTERP**.

GEUSINGE, ook eene enkele keer voorkomende als **GOSINGE**, lid of gedeelte, en wel het westelijke gedeelte van het d. **Ruinen**, in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. W. van *Assen*, adm. en judic. kant. en 2½ u. N. W. van *Hoogeveen*; met 7 h. en 40 inw. Vroeger behoorde het, met het geheele d. **Ruinen** en het oostelijk gedeelte van **Ruinerwold**, tot de heerl. **Ruinen**, alwaar de haves. de **Olden-Hof** of het **Huis-te-Ruinen** gevonden wdt. De bedoelde heerl. had vroeger niet alleen hare afzonderlijke jurisdictie, maar zelfs een eigen landregt, nog bekend onder den naam van het landregt van **Buddinge** en **Haakswold**.

GEUSSELT of **GUSSELT**, buit. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en ½ u. N. van *Maastricht*, kant., gem. en 1½ u. Z. W. van *Heerssen*.

Dese buit., wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door de Heer **H. CRAKER**.

GEUSSELTERRBROEK of **GUSSELTERRBROEK**, vlakke in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, ½ u. N. van *Maastricht*.

GEUT (DE), water in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie **GOET**.

GEUT (DE), beek in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **CANJEL**.

GEUTE (DE-OUDE-), riviertje in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, Z. O. van *Scheemderhamrik* uit het Zijldiep voortkomende, en met eene noordoostelijke rigting naar de **Oude Zwaagijl** loopende, van waar zij eene meer oostelijke rigting neemt, naar de, in 1700 gelegde, nu **Oude Nieuwestijl** loopt, en van daar naar de **Finsterwoldersijl**, in 1819 gelegd, waar het water zich thans in den **Delt** ontlast.

Het dient tot uitwateringskanaal van de **Finsterwolder**-, **Oostvolder** en **Midwolder**-polders. Ook ontlasten de **Beertha** en **Bellingwold**, door hunne eigene, naast elkander liggende, sluizen, hun water buitendijks in de **Oude-Geuzen**. Door de sterke aanslijking is dese uitwatering thans zoo goed niet als voor eenige jaren; inzonderheid heeft de storm van September 1853 aldaar, vooral in de macede van **Bellingwold**, veel kwaad gedaan.

GEUW (DE), onderscheidene waters, prov. *Friesland*. Zie **GEUW** (DE).

GEUWE (DE), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie **GEUW** (DE).

GEUZENBRIL, voorn. fort in het Noordoostelijk gedeelte van **Hufter-Ambacht**, prov. *Zeeland*. Zie **ANNA** (ST.).

GEUZENBUURT, gewoonlijk alleen de **Buur** genaamd, geh. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. N. O. van *Hoorn*, kant. en 1½ u. N. W. van *Enkhuizen*, gem. *Andijk*, nog nog in het midden der gem. gelegen.

GEUZENDIJK, dijk in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, dist. *Sluis*, gem. en watering van *Groede*, loopende van den **IJven-d** **Barendijk**, naar den weg van *Groede* op *Nieuwvliet*; die in oude tijden ook eenen binnendijk schijnt geweest te zijn. Dese dijk scheidt den **Ista-polder** van **Molanwal** (zie kaart van *Moscu*), en maakt de oostelijke grens van eerstgenoemden polder uit. De tijd en gelegenheid, dat hij gelegd zoude zijn, is even onbekend, als de oorsprong van den naam.

GEUZENGRACHTEN, onder dezen naam zijn bij de landlieden te *romvoirt*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Voord-Brabant*, bekend, en in de heide van *Vught* en het veld van dit dorp nog zichtbaar, de grachten, die gedurende het beleg van *Hertogenbosch*, in 1639, door Prins *FREDERIK HERDAK*, gediend hebben, om het water van den *Dommel* achter het leger omtevoeren en zich te verschansen. Langs deze grachten worden hier en daar nog zeer duidelijk de sporen van de groote en kleine schansen, naar den vorm van dien tijd gevonden. Men treft deze grachten in de hoogte, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. ten W. van *Vught*, regts van den weg van *Helvoirt* aan, van waar ze schier evenwijdig in een noordwestelijke en vervolgens noordelijke rigting, door de heide en het veld, voorbij de ogelkooijen en Deutenen, tot aan de *Boschesloot* loopen; het gedeelte zuiden de vogelkooijen (in der tijd het eigendom van *GROENDEKONK*), droeg den naam van *Hollandschedijk*.

Men vindt een uitvoerig plan van dit beleg in de *Stedeboken* van *BLAAUW*, waarmede bij drooge zomers, zoo als deze (1842), alles gemakkelijk herkenbaar is.

GEUZENLAAN, voorm. weg in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, hebbende gelopen door groenland, van den *Woldijk*, nabij *Noorder-Hooperbrug*, tot aan het *Selwerderdiepje*, in de nabijheid van het voormalige klooster *Selwerd*; thans niet meer als weg bruikbaar.

GEUZENVELD (HET-), boerenhofstede in *Kennemerland*, prov. *Voord-Holland*, arr. en 1 u. W. van *Amsterdam*, gem. *Sloten-Steerdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Goer*, in de *Osdorper-Binnenwegsche-polder*, van de trekvaart tusschen *Amsterdam* en *Haarlem*.

GEVENICH, *GEVENICK*, *GAUVENICK*, *GIJVENICK*, *GRIVENICK* of *GRUVENICK*, geh. in de heerl. *Berburg*, in het groot. *Luxemburg*, kw. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten O. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 2 u. ten Z. O. van *Echternach*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Mommach*. Men vindt er eenige weinige boerenwoningen en een vervallen tinstel.

GEVERICK-KELMONT, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie het volgende art.

GEVERIK, ook *GEVERICK-Kulmoer*, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 2 u. N. ten O. van *Maastricht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Meerzen*, gem. en 5 min. ten Z. van *Beek*; met 48 h. en 260 inw.

GEVESWEER, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie *GEVESWEEK*.

GEWANDE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en gedeeltelijk kant. *'s Hertogenboeck*, gem. *Empel-en-Meerwijk*, gedeeltelijk kant. *Oss*, gem. *Alem-Maren-en-Kessel*.

Het ligt $\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *'s Hertogenbosch*, $2\frac{1}{2}$ u. O. van *Oss*, $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Empel*, 1 u. Z. van *Alem*. Men telt er 28 h. en 110 inw., van welke 13 h. en 50 inw. onder *Alem-Maren-en-Kessel*, en 16 h., met 60 inw. onder *Empel-en-Meerwijk*. Het gedeelte onder *Alem-Maren-en-Kessel* behoorende, wordt weder in twee buurtjes gescheiden *Alems-Gewande* en *Marens-Gewande* geheeten. Vroeger plagt hier eene schans te leggen, *Gewandeschans* genaamd. — Men heeft te *Gewande*, onder *Empel*, eene school, die door een gesiddeld getal van 12 leerlingen bezocht wordt.

In dit geh. is boven de *Blaauwe sluis*, in den nacht tusschen 31 december 1833 en 1 Januarij 1834, eene doorbraak in den *Maasdijk*

ontstaan, welke eene lengte van 350 el had. — Den 1 Mei 1836 is de watermolen aldaar afgebrand.

GEWANDE (ALEMS-), b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie ALEMS-GEWANDE.

GEWANDE (MARENS-), b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie MARENS-GEWANDE.

GEWANDE-SCHANS, voorm. schans in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, in het geh. *Gewande*.

Het was eene kleine sterreschans, welke, zeer in verval zijnde, na den Belgischen opstand weder opgemaakt, doch thans andermaal vervalven is.

GEWENNICH, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie GEVENICH.

GEWEZEN-BOEZEM-VAN-DEN-BINNENBAN-VAN-DE-WERKEN, strook lands in het *Oude Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie WERKEN (GEWEZEN-BOEZEM-VAN-DEN-BINNENBAN-VAN-DE-).

GEYN (HET-), riv. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GYN (HET) (1).

GEYNS, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Haanaarderadeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, bij *Wommels*, waartoe zij behoorde. Men weet thans de juiste plaats niet meer aan te wijzen, waar zij gestaan heeft.

GEYZIGT, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Loenen*, gem. *Loenersloot-Oukoop-en-Ter-Aa*, in de kom van het d. *Loenersloot*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 80 v. r. en wordt thans in eigendom bezeten door Vrouwe R. H. VAN REENEN, wed. C. WEBBERS, woonachtig te 's Gravenhage.

GEYSENROOI, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*. Zie GIESENROOI.

GEYSTEREN, d. in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*, arr. en 8 u. N. van *Roermonde*, kant. en 2 u. N. van *Horst*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Wansum*. Men telt er 320 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en de veeteelt. De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Horst* behoort, en door éenen Pastoor bediend wordt. De kerk aan den H. WILLEBRORD toegewijd, was tot in het jaar 1841, slechts een kapel, maar werd toen tot eene parochiekerk verheven.

Er bestaat in dit d. een oud kasteel, toebehoorende aan den Heer C. C. BARON DE WEICHS DE WENNE.

GEYZELAAR, naam, onder welchen het d. GELSELAAR, in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie GELSELAAR.

GEZUSTERS (DE-VIER-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie VIER-GEZUSTERS (DE).

GHAWE, oude naam van het d. GAUW, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie GAUW.

GHERNEWERD en GHAENEWERD, oude namen van het d. GARNEWERD, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie GARNEWERD.

GHERREN, streek lands, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, onder het d. *Oudega*.

Zij was 14 matmaden groot en werd als een legaat van TIENTEN, dochter van WOLKE en vrouw van sekere RINNET, in het jaar 1504, aan het klooster van Sigerswolde gegeven, onder beding, dat TIENTEN

(1) Als de woorden elders veel GYN gespeld, zoekt men op de woorden GYN.

daarvan tot haar onderhoud jaarlijks acht Hoornsche Postulaten (16 guld.) zoude genieten.

GHESTEL, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempensland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GESTEL** (1).

GHIJSEN, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GISESEN**.

GHIJSEN, vroegere naam van het d. **GILSEN**, in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GILSE**.

GHIOURANA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, die uit het meer *Inpara-Karaja* ontspringt, en zich in de *Baai van Boni* ontlast.

GHISP, d. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie **JISP**.

GHOERBEEK, naam, onder welken de **GHOORBEEK**, prov. *Limburg*, wel eens voorkomt. Zie **GHOORBEEK**.

GHOOR, voorm. adell. kast. in het *Land van Horn*, prov. *Limburg*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Roermond*, gem. en $\frac{1}{2}$ min. Z. van *Neer*, op den *Linker-Maasoever*.

Dit slot, hetwelk in zijnen vorigen staat afgebeeld is in de *Délices du Pays de Liège*, zoude in de twaalfde eeuw gesticht zijn door zeker adelijk geslacht de **MONTFORT**; ook zou toen reeds de kapel aan de *H. Maagd* toegewijd, gebouwd, en met aanzienlijke voorregten begiftigd zijn. Den 16 Januarij 1772, stortte deze kapel door eenen hevigen stormwind in. — Omstreeks het jaar 1500, werd het kast. **GHOOR**, door den Prins van Luik belegerd en ingenomen; in dien tijd vindt men als Heer van **GHOOR** vermeld, **GOVERT VAN MILENDONCK**, die van zijne moeders zijde afstamde van **HENDRIK DE MONTFORT**, en gehuwd was met **MARIA VAN BRADERODE**.

Eene Freule van **MILENDONCK**, bewoonde **GHOOR** van 1620 tot 1630. Later kwam het kasteel in het bezit van den Graaf de **HORION**, doch daar het alstoen niet bewoond werd, geraakte het weldra in verval. In 1790, begon men het af te breken en thans bestaat er niets meer van dan de stallingen die in eene boerenwoning zijn veranderd.

In 1836, ontdekten men, bij het wegvoeren van het puin, eenen put, die men nog in eenen goeden staat bevond en dus besloot te reinigen; doch onder in dien put vond men eene menigte messen en ijzeren punten tusschen de steenen uitstekende; de vloer was met menschenbeenderen bedekt, waaronder nog 5 of 6 doodshoofden in hun geheel waren. Men houdt het er voor, dat deze put gediend heeft, om de ter dood veroordeelden in te werpen, die alsdan tusschen de messen omkwamen; meer dan 500 zulke messen zijn tusschen de steenen uitgenomen, waarna men den put weder gevuld heeft.

Thans behoort **GHOOR** aan de **Baronesse de KEVERBERGH D'ALDENHOORN**, wonende te *Halen*.

GHOOR of **GOOR**, moeras in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Soerendonk*. Van het W. naar het O., heeft dit moeras de uitgestrektheid van een half uur. Het beslaat eene oppervlakte van 67 bund. 8 v. r. 90 v. ell. Het riviertje de *Aa*, neemt daaruit zijnen oorsprong.

GHOORBEEK, ook wel eens **GHOORBEEK** gespeld, riv. in de prov. *Limburg*, arr. *Roermond*, die op de grenzen van België uit het *Vieftersbroek* voortkomt, langs *Stamproy* noord-oostwaarts stroomt, tot bij *Grathem*, waar zij zich in twee armen splitst, van welke de ééne den

(1) Alle de overige namen, elders wel eens Gs gespeld, doch hier niet gevonden wordende, zoeken op G.

naam aanneemt van Gratemerkhoek (zie dat woord), de andere om zijn vorigen naam, noordwaarts langs Baexem, Halen en Nunhem loopende, zich bij Ghoor met de *Neer* vereenigt.

GIANDJAR of GIANJAR, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bak*. Het ligt op 5 u. afstands van de Zuidkust en men telt er 50,000 weerbare mannen; terwijl de bevolking op ruim 200,000 zielen geschat wordt. De grond is hier zeer bergachtig, in het algemeen vruchtbaar en met rijstvelden en tuinen bedekt, alleen op de steenachtige plaatsen groeit lang riet. Sedert de afschaffing van den slavenhandel, is dit rijk bij het toenemend getal der inwoners, dikwerf aan hongersnood blootgesteld geweest, weshalve de Vorsten reeds verzocht hebben, dat de handel weder mogt worden hersteld. De handel is in dit land van geen belang en bepaalt zich enkel tot eenige kleedjes, en één weinig boomwol voor den uitvoer. Het hof van GIANDJAR is zeer afkerig, om in eenige nauwe verstandhouding met Europeesche Gouvernemen ten te komen. Er bestaat tusschen de hoven van GIANDJAR en Loonkong eene verwijdering sedert het langverloopen tijdstip, dat beide hunne kroon tegen TANAN BANGELI hebben aangewend, bij welke gelegenheid van weerskanten veel volk is omgekomen. De hoofplaats draagt denzelfden naam. Zie het volgende art.

GIANDJAR of GIANJAR, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bali*, kon. *Giandjar*, 8 u. benoorden Badong. Z. is het verblijf van den Radja, die er een fraai paleis en een tuyn met vijvers heeft.

GIANGOEB, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Sundasche* eilanden behoorende, niet ver van *Baki*.

GIANJAR, kon. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bak*. Zie GIANDJAR.

GIARIDJAS of GIARITSCHAS, drie eil. in *Oost-Indië*, in den *Nederschen Archipel*, nabij Makian en Gilolo.

GIDAH, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Esleri*, lands. *Blitar*, O. van de *Solo*. Niet ver van daar heeft men den bouw van eenen tempel van gebakken steen, welke met fraai beeldhouwverrijkt is.

GIEKONG, baai in *Oost-Indië*, aan de noord-oostkust van het eil. *Borneo*, in het dist. *Mangidara*.

GIEKERK, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 1½ u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. N. W. van *Bergum*.

Men telt in dit dorp, dat met de naburige dorpen *Oenkerk* en *Oudkerk* de zogenaamde *Trynswolden* uitmaakt, ongeveer 55 h. en 520 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, alzoo de grond hier nog al geschikt is voor rogge en boekweit, maar minder voor wiet, ook zijn de Giekerkster knollen, om hunne smakelijkheid, vermaard. De landertjen zijn van een groote uitgestrektheid; ten Oosten liggen de bouwlanden tot nabij het watertje, dat uit de Ried naar de *Zwartebroek* loopt, nog oostelijker, gelijk ook westwaarts, heeft men de weilanden, en bij de laatste ook eenige vogelkoojen, aan het water de Wielen, in welke veel watergevogelte gevangen wordt. Men ziet men ook de overblijfselen van onderscheidene oude staten en een korenmolen aan den rijweg, die van hier over de Ried, voorbij *Ryperkerk*, naar den *Zwarteweg* loopt.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Oenkerk-Giekerken-Wyns*, welke hier eene kerk heeft, welks toren, tegen de gewoonte in *Friesland*, niet ten W., maar aan den Zuidkant staat. In den

kerk, zijnde een langwerpige vierkant gebouw, ziet men de grafzerken van FRANCISCUS FRIGIUS, overleden 26 Februarij 1744, als oudste Advokaat van het Hof van Friesland en Gecommitteerde Staat ten landdage; van HARTSIUS IEPHMA, Raad-Ordinaris van het Hof van Friesland, overleden 24 Maart 1666, en zijne weduwe IDA VAN ANDRINGA, overleden 23 Januarij 1667, op welke grafzerk eenige Latijnsche dichtregelen te lezen zijn; voorts nog de grafzerk van Doctor REGERUS IEPHMA, Advokaat voor het Hof van Friesland, en broeder van HARTSIUS, welke met zijne beide zonen, REGERUS en TUNCO, daarouder rust. — Ook heeft men in deze kerk eenen fraaijen zilveren avondmaalsbeker, waarop men leest:

Sytske Bennes Sjoerda, wed. van Wijlen T. van Andringa, Grietman van Utingeradeel; heeft deze beker en drie zilveren schotelen, vereerd aan de Gereformeerde Gemeente van Christus te Giekerk, den 21 April 1660. Oldste herkvoogd H. van Iepema, Raedt Ord. in den Hove van Friesland, haar Schoonzoon.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 30 of 40 leerlingen bezocht.

GIELTJESDORP, heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Laag-Nieuwkoop*; palende N. W. aan den Hamgerogt, N. O. aan het geroegt van Nieuw-Roede, Z. O. aan Themaat, Z. W. aan Laag-Nieuwkoop.

Deze heerl., bevat de pold. Gieltesdorp en daarin een geh. van dien zelfden naam. Zij beslaat eene oppervlakte van 119 bund. 52 v. r. 30 v. ell., telt 5 h., bewoond door 5 huisgez., uitmakende eene bevolking van 40 inw.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Kockenge*. — De R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Fleuten* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Kockenge*.

Het geh. GIELTJESDORP of GIELTJESDORP, ligt 2½ u. N. N. W. van *Utrecht*, 1 u. N. N. W. van *Maarsen*, ½ u. O. van *Lage-Nieuwkoop*. — De kermis viel vroeger in den derden Dingsdag in Augustus, thans echter bestaat zij niet meer.

Deze heerl. is in het jaar 1841 oveegegaan van de Weeskamer der stad *Amsterdam* aan Heeren *Burgemeesteren* en *Wethouderen* der stad *Delft*.

GIELTJESDORP of GIELTJESDORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Laag-Nieuwkoop*; palende N. aan het Hamgerogt, N. O. aan het geroegt van Nieuw-Roede, Z. O. aan Themaat, Z. W. aan Laag-Nieuwkoop.

Deze pold. beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 119 bund. 52 v. r. 30 v. ell., en wordt door ééne sluis, op de *Vecht*, van het overtollige water ontlast.

GIELTJESDORP of GIELTJESDORP, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Loenen*, gem. *Buwiel*.

GIENDING, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*. Deze berg is zeer spits.

GIENDING (HOEK-VAN-), kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Passaroewang*, in de straat van *Madoera*.

GIERRA, riv. in *Afrika*, in *Opperguinea*, aan de *Goudkust*, die met eene zuidelijke rigting in zee valt.

GIERSBERGEN of GERSBERGEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en 2½ u. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. O. van *Waalwijk*, gem. *Druwen*.

GIES, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

GIESBEEK of **GISSBEEK**, ook wel enkel **Giss** genaamd, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en $4\frac{1}{2}$ u. Z. van *Zutphen*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 1 u. Z. van *Angria*.

Men telt er 49 h. en 400 inw., die, met die uit de nabijgelegen buurs. eene stat. uitmaken, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt.

Voorts heeft men er eenen panoven en twee steenovens, welke te **GIESBEEK** groot vertier verschaffen en veel aftrek hebben.

GIESEN, d. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **Giss**.

GIESEN (DE), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GIESSEN** (DE).

GIESKI, naam, welken de Negers geven, aan de koffijplant. *Papava*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **PONTAER**.

GIESSEN, gem. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden* (10 k. d., 11 m. l., 8 s. d.); palende N. O. aan de *Maas*, Z. aan de gem. *Op- en Neer-Ardel*. W. aan de gem. *Almkerk-en-Uitwijk* en N. W. aan de gem. *Rijswijk*.

Deze gem. bestaat uit de pold. het *Endeveld*, *St. Romboutpolder* en *Giessens-weide*. Zij bevat, behalve het d. *Gisser*, de geh. *Eng-Giessen*, en *Steenen-Heul*, beslaat eene oppervlakte van 574 bund., telt 62 h., bewoond door 81 huisgez., uitmakende eene bevolking van 420 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl sommigen nog al handel in paarden drijven. Ook treft men er goede uiterwaarden, schoone vruchtboomen en welig graanakkers aan.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessen-en-Rijswijk*, die hier eene kerk heeft. — In deze gem. is ééne school. — Het is eene heerl., welke thans in eigendom bezeten wordt door den Heer **HERMAN VAN DER COLFF**, te *Woudrichem*.

Het d. **GIESSEN**, **GIESEN**, **GIESSEN** of **GIJSEN**, moet reeds in de zevente eeuw zijn bekend geweest, althans, men leest dat **ZWITSER**, een der leerlingen van *St. Willebrord*, er reeds in 696, het *Evangelië* zoodt gepredikt hebben. Het ligt 7 u. N. W. van 's *Hertogenbosch*, 5 u. l. W. van *Heusden* en 1 u. Z. W. van *Woudrichem*, zeer vermakelijk aan en binnen den *Maasdijk*, die hier vele uiterwaarden of veengebied heeft en met nootenboomen en ander geboomte beplant is, gelijc mede de binnenwegen, welke langs welige graanakkers loopen.

De kerk is een oud gebouw, van middelmatige grootte, met eenen spitsen toren. In *Maart* 1755 stortte, bij helder en stil weder, de toren in; het hernieuwde kerkgebouw werd den 4 *September* 1768 en het nieuwe orgel in *Juni* 1776 ingewijd. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 30 leerlingen bezocht.

Te **GIESSEN** stond ook van ouds een fraai slot, het *Huis te Giesse* genoemd, waarop de *Heeren van GIESSEN* hun verblijf hielden. Zie voorts **GIESSEN** (**HUIS TE**).

Dit d. had reeds van ouds eene vrije jaarmarkt, op dezelfde keurs als die van *Woudrichem*; zij begon drie dagen voor *St. Margrethavond*. Thans heeft men er nog eene beroemde paardenmarkt, welke den 5 *Julij* invalt.

Het wapen dixer gem. bestaat uit een schild van zilver, beladen met twee ruggelings tegen elkander staande visschen van keel, vergezeld van negen gepateerde kruisjes van goud.

GIESSEN, voorm. heerl. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*.

Deze heerlijkheid maakte een gedeelte uit van de aanzienlijke goederen, welke de Heeren van **BRADERODE** in Zuid-Holland bezeten hebben, en welke zoo uitgestrekt waren, dat, volgens de oude overlevering, de Heer van **BRADERODE** in den *Alblasserwaard*, van Noordeloos af tot Dordrecht toe, op zijn eigen land kon gaan. Die rijke bezitting in deze landstreek, heeft aan sommige aanleiding gegeven, om te denken, dat de heerlijkheid **BRADERODE** hier in het bijzonder moet gezocht worden, en, zoo het schijnt, met uitsluiting van de andere adellijke goederen, welke deze stam in Kennemerland bezeten heeft. De krachtigste reden, ons bedunkens, welke voor dit gevoelen wordt bijgebragt, is, dat Heer **DIEDRIK VAN BRADERODE** in eenen brief, bij welchen hij, aan eenige andere Heeren, met hunne landen in de nabuurschap gelegen, eenen watergang vergunt door zijne eigene landen, in dit geval spreekt van eenen vrijen watergang met ons gemeen, gaande door onze landen en de vrije heerlijkheden van **BRADERODE**. Dit bewijst wel dat de goederen der Heeren van **BRADERODE**, in den *Alblasserwaard* gelegen, mede tot hunne vrije heerlijkheid behoorden, maar sluit de verdere goederen, die zij in Kennemerland bezaten, geenszins van die heerlijkheid uit; om dat hetgene Heer **DIEDRIK** hier vergunde, bepaaldelijk betrekking had; op hunne landen in Zuid-Holland. Waarschijnlijk is het dan, dat deze landen en die in Kennemerland of Noord-Holland, te zamen de heerlijkheid van **BRADERODE** uitmaakten. Dit zegt ook **JOHANNES A. LEYDIS**, wanneer hij van de gift gewaagt, welke graaf **ARNOLD** aan zijnen zoon **SZEFRAID** deed, waarin de goederen aan het water de **Giessen** gelegen, en die in Kennemerland beide gemeld worden. Van dit water hadden de landen van **GIESSEN** hunnen naam.

Later zijn deze landen in drie bijzondere heerlijkheden verdeeld, zijnde: **Giessendam**, **Giessen-Nieuwkerk** en **Giessen-Oudekerk**, zoodat zij thans de gem. van **Giessendam-en-Giessen-Oudekerk** en **Giessen-Nieuwkerk-en-Moesenbroek** beslaan, en eene oppervlakte hebben van 2665 bund. 80 v. r. 37 v. ell., met 380 h., bewoond door 472 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2400 inw.

GIESSEN, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*; palende N. aan den *Wijngaardenpolder*, den *Polder-van-Molenaarsgraaf*, den *Polder-van-Laag-Blokland* en den *Polder-van-Ottoland*, O. aan den *Polder-van-Peurssum*, Z. aan de **Giessen**, welke hem van den *Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk*, van den *Polder-van-Beneden-Hardinxveld*, van de *Penlen*, van den *Konkel* en van den *Zwijnpolder* scheidt, W. aan den *Polder-van-Sliedrecht*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1774 bund., waaronder 1772 bund. 65 v. r. 76 v. ell. schotbaar land.

Zij is verdeeld in twee afdeelingen, als: **Giessen-Oude-Bovenkerk**, die het overtollige water door éenen molen in den *Boezem* van den *Overwaard* afzet, en **Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk**, met drie watermolens in de *Graafstroom* of den *Boezem* van den *Nederwaard* uitmalende, behalve nog éenen watermolen, staande aan den *Tiendweg*, onder **Giessendam**, en daarom gewoonlijk de *Tiendwegsche-molen* genoemd, die het water van het *Binnen-tiendwegsche* land op het *Buientiendwegsche* of het *Middelblok* maalt, waarvan het vervolgens, door de drie bovenvermelde molens, in den *Boezem* van den *Nederwaard* wordt gebragt. Iedere afdeeling heeft

een afzonderlijk polderbestuur, doch welke, vereenigd, het polderbestuur van *Giessen* uitmaken, en dat bestaat uit de Polderschouten van *Giessen-Oudekerk* en van *Giessendam* en zeven Heemraden, zoodanig, dat deze Schouten, ieder op hunne beurt, voorzitten, en de Secretarissen hunne ambtsverrigtingen waarnemen. De inrigting van dit bestuur is reeds bepaald en geregeld bij de scheiding der heerlijkheden *Giessen-Oudekerk* en *Giessendam*, tusschen *Otto van Arkel* en *Willelm van Bardenrode*, in 1382.

GIESSEN (DE) of **DE GIESSEN**, water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, dat in het oostelijk gedeelte van dien waard, uit de vereeniging van eenige slooten, ontstaande, vervolgens eene diepe kreek of kil vormt, die, met eene zuidwestelijken loop van Hoornaar langs Noordeloos, Slingerland, Peursum, *Giessen-Nieuwkerk* en *Giessen-Oudekerk* naar *Giessendam* vliet.

Vroeger was de *Giessen* eene open rivier, welke met de *Merwede* gemeenschap had, en op welke zelfs, in het begin der 17de eeuw, een scheepsstrijd geleverd is. Naderhand werd zij, als een tak van de *Merwede* bedijkt, en aan den mond daarvan, te *Giessendam*, welk d. van die bedijking of afdamming zijnen naam ontleent, eene sluis gelegd, die vroeger tot uitwatering diende, doch nu alleen wordt gebruikt, om water in te laten. Verder loopt de *Giessen*, buitendijks, tot het einde van *Giessendam*, en komt tegenover de plaats, waar voorheen het dorp *Giessenmonde*, in den *Groeten-Zuid-Hollandsche-waard*, lag, in de *Merwede*. Vroeger waren te die plaats vijf watermolens gesticht, tot het droogmalen van den overwaard, welke molens reeds voorlang zijn afgebroken, als zijnde door de hoopbedding der rivier onbruikbaar geworden. Dit water heeft eene breedte van 5½ en eene diepte van 6 ellen.

GIESSEN (ENG-), geb. in het *Land van Allens*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. en 7 u. N. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 3 u. N. W. van *Housden*, gem. en 10 min. ten W. van *Giessen*; met 8 h. en 80 inw.

GIESSEN (HOOG-), pold. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gedeeltelijk gem. *Hoog-Blokland*, gedeeltelijk gem. *Hoornaar*; palende N. aan de *Hoeken*, O. en Z. aan het *Oudland*, W. aan de *Lage-Giessen*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 166 bund. 62 v. r. 48 v. ell., als: 67 bund. 25 v. r. 65 v. ell. onder de gem. *Hoog-Blokland*, en 98 bund. 36 v. r. 80 v. ell. onder de gem. *Hoornaar*, telt 6 h., waaronder 3 boerderijen, te weten: 3 h., waaronder 1 boerderij onder *Hoog-Blokland*, en 3 h., onder welke 2 boerderijen onder *Hoornaar*. De bedijking en ontlasting van het overtollige water, is, voor den polder van *Hooge-Giessen*, even als van het *Land van Arkel*. De polderbesturen van *Hoog-Blokland* en *Hoornaar* besturen, ieder afzonderlijk, dat gedeelte der *Hooge-Giessen*, wat tot hunne gemeente behoort.

GIESSEN (LAGE-), pold. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Hoornaar*; palende N. aan de *Lutjes-waard*, O. aan de *Hooge-Giessen*, Z. aan *Kort-Scheivijk* en de *Schelluinsche-polder*, W. aan *Moesebroek*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 200 bund. 24 v. r. 9 v. ell., telt 1 boerderij. De bedijking en ontlasting van het overtollige water, is even als het *Land van Arkel*. Het polderbestuur bestaat uit het polderbestuur van *Hoornaar*, dat één Schout en vier Leden telt.

GIESSEN-BOVENKERK (POLDER-VAN-), naam, onder welken de **POLDER-VAN-GIESSEN-OUDE-BOVENKERK** op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie **GIESSEN-OUDE-BOVENKERK (POLDER-VAN-)**.

GIESSENBURG, **GIESSENBURG** of **GIESSENBURG**, voorm. adell. slot in den **Ablasserwaard**, prov. **Zuid-Holland**, gem. **Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek**, aan de **Giessen**.

Dit h. was reeds in de middeleeuwen bekend, en werd veel de **Nesse** genoemd, ook moet het zeer sterk geweest zijn, althans wij vinden, dat het in 1401 door **JAN**, Heer van **Arkel** bemagtigd werd. Het heeft van ouds de **BRADERODES** en de **VAN GENTEN** toebehoort, in het jaar 1490 was het een eigendom van **JAN VAN WENA**, Kurap. In het jaar 1543 kocht het **WILLEM VAN ERENKENBAARD**, Burgemeester van Dordrecht van **ARENT VAN NEDERVEEN**, vervolgens is het door huwelijk aan Jonker **JACOB TAETS VAN ANERONGEN** gekomen, van wiens gemalin, gemelde Burgemeester de grootvader was. Nadat het sedert door het adell. geslacht van **HARDENBROEK** bezeten was, is het, in het jaar 1696, bij koop overgegaan in het geslacht van **D'ASLAING**, waardoor het thans nog bezeten wordt, zijnde tegenwoordig de Heer **JOAN DANIEL CORNELIS CARL WILLEM BARON D'ASLAING VAN GIESSENBURG**, woonachtig te Doorn, prov. Utrecht, nog eigenaar van de daartoe behoord hebbende gronden, terwijl het huis, in het jaar 1802, voor afbraak verkocht is, zoodat men thans niets ziet dan den heuvel, waarop het gestaan heeft, alsmede eene laan en singels, alles groot in oppervlakte ongeveer 6 bund., beplant met willigen boomen en vriendhout.

Het wapen van **GIESSENBURG** is van zilver, beladen met 3 leeuwen van sinopel (groen), en een getand berduursel van keel (rood).

GIESSENDAM, heerl. in den **Ablasserwaard**, prov. **Zuid-Holland**, arr. **Gorinchem**, kant. **Sliedrecht**, gem. **Giessendam-en-Giessen-Oudekerk**; palende N. aan de heerl. **Wijngaarden** en **Molenaarsgraaf**, O. aan **Giessen-Oudekerk**, Z. aan **Hardinxveld** en de **Merwede**, W. aan **Sliedrecht**.

Deze heerl. bestaat uit den **Polder-van-Giessendam**, de **Peulen**, de **Konkel**, den **Zwijnspolder** en de **Giessendamsche-plaat**, bevat het d. **GIESSENDAM** en eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 874 bund. 27 v. r. 82 v. ell., telt 190 h., bewoond door 285 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in het aannemen van publieke werken, grindeelt, het hoepelmaken, den landbouw en veeteelt.

De iaw., die hier bijna allen Herv. zijn, behooren tot de gem. **Giessendam-en-Neder-Hardinxveld**, welke te **Neder-Hardinxveld** eene kerk heeft.

De **R. K.**, van welke men er 6 aantreft, worden tot de stat. van **Gorinchem** gerekend. — De **Isr.** welke er gevonden worden, worden tot de **ringssynagoge van Dordrecht** gerekend.

Er bestaat in deze heerl. geen school, maar de kinderen van deze heerl., welke volgens oude verdragen de school van **Neder-Hardinxveld** bezoeken, behoopen een getal van ruim 100.

De heerl. **GIESSENDAM**, vroeger een leen der **Hollandsche Graven**, is in het jaar 1382, onder zekere voorwaarden, tusschen **OTTO VAN ANKEL** en de **BRADERODES** overeengekomen, van **Giessen-Oudekerk** afgescheiden. In 1408, is daarmede verlijd geweest **MARGARETA VAN CLEVE**, bij gifte van den **Grave** haren broeder; in 1412, **ARENT VAN GENT**, bij opdracht van **WALRAVEN VAN BRADERODES**; in 1450 is zij gekomen in het geslacht van **NEDERVEEN**, tot dat zij in 1549, door **ARENT VAN NEDER-**

VENN, is overgegeven aan WILLEM VAN DRINKWAART BOUDEWIJNSOON; na zijn overlijden kwam zij op BOUDEWIJN VAN DRINKWAART, die in 1660, Burgemeester van Dordrecht was, daarna op MARIA VAN DRINKWAART; in 1683, is daarmede verlijd CATHARINA THERESIA DE BRUIELLES; in 1699, was VROUWE VAN GIESSENDAM, MARIA VAN DER MEYDEN, laatst weduwe van IJMAN IJMANZOOON. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer DIRK JANSSEN CORNEL., PIETER WIJNARDS en zijne dochter DORICA JOHANNA ELIZABETH WIJNARDS, te Utrecht.

Het d. GIESSENDAM ligt 2 u. W. van Gorinchem, 1 n. O. van Sliedrecht, 51° 49' 45" N. B., 22° 29' 51" O. L. Men telt in de kom van het d. 60 h. en 540 inw.

Bij Koninklijk besluit van den 6 Mei 1841, no. 102, is te GIESSENDAM eene christelijke afgescheidene gemeente erkend en toegelaten, die een nieuw kerkgebouw heeft gesticht, dat op Zondag den 23 November 1841, is ingewijd. Het getal Afgescheidenen is evenwel niet groot en er is nog geen Predikant aangesteld.

De kermis te GIESSENDAM, valt in den eersten Maandag na St. Victor (10 October), of op dien feestdag selven, als bij op Maandag valt, en duurt de geheele week.

Den 21 September 1777, is de geheele kom van dit d. ten getale van 18 h., behalve de schuren geheel afgebrand, later heeft nog twee malen een zware brand plaats gehad, in een ander gedeelte dezer gemeente.

GIESSENDAM (GAT-VAN-), vaarwater in de *Merwede*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GIESSENDAMSCHÉ-GAT.

GIESSENDAM (PLAAT-VAN-), plaat in de *Merwede*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GIESSENDAMSCHÉ-PLAAT.

GIESSENDAM (POLDER-VAN-); naam onder welke de polder GIESSENDAM-EN-GIESSEN-OUDE-BENEDENKERK, in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, op sommige kaarten webeens voorkomt. Zie het volgende artikel.

GIESSENDAM-EN-GIESSEN-OUDE-BENEDENKERK, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*; palende N. aan den Wijngaartschenpolder en den Polder-van-Molenaarsgraaf, O. aan den Polder-van-Giessen-Bovenkerk, Z. aan den Polder van Beneden-Hardinxveld, de Peulen, de Konkel en den Zwijnsnyder, W. aan den Polder-van-Sliedrecht.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1394 bund., waaronder 1522 bund. 20 v. r. 56 v. ell. schotbaar land, en wordt door vier sluizen op de Giessen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Polderschout en vijf Heemraden, mitgaders, twee Waardslieden, door Ingelanden te kiezen, die ieder slechts twee jaren zitting hebben, maar op nieuw verkiesbaar zijn; van de Heemraden moeten er drie te Giessendam en twee te Giessen-Oudekerk en van de Waardslieden één te Giessendam en één te Giessen-Oude-Benedenkerk wonen.

GIESSENDAM-EN-GIESSEN-OUDEKERK, gem. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (11 k. d., 9 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Molenaarsgraaf, *Laag-Blokland* en *Ottoland*, O. aan de gem. *Peursum*, Z. O. aan de Giessen, die haar van de gem. *Giessen-Nieuwkerk-en-Moesebroek* en van de gem. *Hardinxveld* scheidt, Z. aan de *Merwede*, W. aan *Sliedrecht*.

Deze gem., bevat de heerl. *Giessendam*, en *Giessen-Oudekerk*, Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1876

Bund. 70 v. r. 27 v. ell., telt 265 h., bewoond door 375 huigsz., uitmakende eene bevolking van bijna 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeveelt, aanneming van publieke werken, griendteelt en hoepelmaken, ook heeft men er 1 windkorenmolen, 1 paardesgrutterij en 1 leerlooijertij.

De inw., die, op een twintigtal na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessendam-en-Neder-Hardinxveld* en *Giessen-Oudekerk-en-Petraum*.

De enkels Evang. Luth., die hier gevonden wordt, behoort tot de gem. *Gorinchem*. — De R. K., van welke men er 8 aantreft, worden tot de stat. van *Gorinchem*, en de 11 Isr., die men er telt, tot de ringsynagoge van *Dordrecht* gerekend. — Men heeft in deze gem. eene school, te *Giessen-Oudekerk*.

GIESSENDAM-EN-NEDER-HARDINXVELD, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, kl. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*, met 2300 zielen en eene kerk te *Nederhardinxveld*. Deze gem. is van 1596 tot 1750 gecombineerd geweest met *Giessen-Oudekerk* en *Hardinxveld*; zoodat elke Zondag nademiddag aldaar gepredikt werd, beurtelings door den Predikant van *Giessen-Oudekerk* en door dien van *Hardinxveld*. Bij resolutie van de Staten van *Holland* en *West-Friesland*, zijn, in het jaar 1750, **GIESSENDAM-EN-NEDER-HARDINXVELD** eene afzonderlijke gem. geworden, welke toen eenen eigen Predikant kreeg in **JONANES VAN WINGENDEN**, die, van *Molenaarsgraaf* herwaarts gekomen zijnde, in het zelfde jaar, nog weder naar *Gorinchem* beroepen werd. Het beroep van den Predikant geschiedt beurtelings, de eene reize bij wege van collatie, door den Heer van *Hardinxveld*, en de andere reize, door eene vrije verkiezing van den kerkenraad; welke beroeping dan echter, aan de goedkeuring van dien Ambachtsheer moet onderworpen worden.

GIESSENDAMSCHÉ-GAT, vaarwater in de *Merwede*, ten Z. van den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, tusschen de uiterwaarden van *Giessendam* en de *Giessendamsche-plaat* heenloopende.

GIESSENDAMSCHÉ-PLAAT, plaat in de *Merwede*, bezuiden den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, van de uiterwaarden van *Giessendam* door het *Giessendamsche-gat* afgescheiden.

GIESSEN-EN-RIJSWIJK, kerk. gem., prov. *Noord-Brabant*, klass. van *Heusden*, ring van *Woudrichem*. Men heeft er 370 zielen en twee kerken, als: ééne te *Giessen* en ééne te *Rijswijk*, benevens twee pastorijen. De tegenwoordige Predikant bewoont die te *Rijswijk*, terwijl zijn opvolger die te *Giessen* zal moeten betrekken. Deze gem. zijn te voren ook vereenigd geweest, doch later weder gescheiden. De eerste Predikant die *Giessen* en *Rijswijk* vereenigd bediend heeft, was **DITMARIUS BLOKKEUS**, die in 1609 afgezet werd; de laatste was **PETRUS NORDINGEN**, beroepen in 1648, die hij de scheiding in 1649 te *Giessen* is gebleven en verroepen naar *Aalsmeer*, in 1654. De eerste, die in de gem. *Rijswijk* het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest **ELISA SPILJARDUS**, die in het jaar 1649 herwaarts kwam, en in het jaar 1665 naar *Harderwijk* vertrok. De laatste Predikant die *Giessen* en alleen bediende, is geweest **JONANES CHRISTIANUS 'T HOOFD**, † in 1809. De laatste te *Rijswijk*, **JACOB JAN BUYN**, die in 1809 naar *Gellicum-en-Rhenoy* verroepen werd. Daarop zijn ze weder bij elkander gevoegd doch vacant gebleven, tot dat'er in het laatst van 1812, in dienst trad **KORNELIS VAN RIJTEL**, die in 1827, naar *Ossendrecht* vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, onder agreatie van de Ambachtsheeren van *Giessen* en *Rijswijk*.

GIESSENMONDE, voorm. d. in den *Groote-Zuidhollandsche-waard*, tegen over Giessendam en den mond der Giessen.

Het wordt vermeld in eenen brief van WILLEM III, Graaf van *Holland*, van het jaar 1514. Er bestond destijds eene parochiekerk, die onder den Proost van St. Salvatorskerk te Utrecht stond. Bij de inbraak en de overstroming, van den *Groote-Zuidhollandsche-waard*, op den 18 November 1421, is het geheel verzwolgen, zoo dat er niets meer van te vinden is.

GIESSEN-NIEUWERKERK, hooge heerl. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GIESSEN-NIEUWERK**.

GIESSEN-NIEUWERKERK (GEMEENE-LAND-VAN-), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GIESSEN-NIEUWERK (GEMEENE-LAND-VAN-)**.

GIESSEN-NIEUWERKERK (NEDER-POLDER-VAN-), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GIESSEN-NIEUWERK (NEDER-POLDER-VAN-)**.

GIESSEN-NIEUWERKERK of **GIESSEN-NIEUWERKERK**, hooge heerl. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Giessen-Nieuwkerk-en-Moesbroek*; palende N. W. aan de heerl. *Giessendam* en *Giessen-Oudekerk*, N. aan *Peursum*, O. aan *Moesbroek*, Z. en W. aan *Hardinxveld*.

Deze heerl. bevat niets dan het *Gemeeneland-van-Giessen-Nieuwkerk* en den *Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk*, en bevat het d. *Giessen-Nieuwkerk*, benevens eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 788 bund. 80 v. r. 10 v. ell., waaronder 780 bund. 56 v. r. 90 v. ell. schotbaar land, telt 94 h., bewoond door 104 huisgez., uitmakende eene bevolking van 630 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, doch vooral in hennep en veeteelt. Ook is er een windkorenmolen.

De inw., die hier op 11 na, alle Herv. zijn, behooren tot de gem. *Giessen-Nieuwkerk* en *Neder-Stingeland*. — De R. K., van welke men er 6 aantreft, worden tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — De 5 Idr., welke men er telt, behooren tot de ringsynagoge van *Dordrecht*. — Men heeft in deze heerl. eene school, te *Giessen-Nieuwkerk*.

Het d. **GIESSEN-NIEUWERK** ligt 1½ u. W. N. W. van *Gorinchem*. Men telt er, in de kom van het d., 35 h. en 250 inw.

De Pastoor der kerk werd vóór de Reformatie door den Proost der *St. Mariakerk* te Utrecht ingeleid. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht.

Deze heerl. bezat oudtijds het regt van visscherij en vogelarij. *Tham* is nog daaraan verbonden het erwatergraafschap van den *Overwaard*, het stellen van eenen Heemraad en van eenen Penningmeester en Secretaris in het waterkollegie van den *Overwaard*. Uit het geslacht van *BREDEBODE* is de heerlijkheid in andere geslachten overgegaan, tot dat zij, sedert 1696, is aangekocht, en bij erfopvolging bezeten door het tegenwoordige ond adellijk geslacht van *D'ABLAING*, zijnde zij *tham* een eigendom van den Heer *JOAN DANIEL CORNELIS CAROL WILLEM BARON D'ABLAING VAN GIESSENBURG*, woonachtig te *Doorn*, provincie *Utrecht*.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van azuur (blauw), beladen met twee leeuwen van goud.

GIESSEN-NIEUWERK (GEMEENE-LAND-VAN-) of **GEMEENELAND-VAN-GIESSEN-NIEUWERKERK**, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Stiedrecht*, gem. *Giessen-Nieuwkerk*.

en-Moesebroek; palende N. aan den Polder-van-Giessen-Oude-Bovenkerk en den Polder-van-Peursum, O. aan den polder Laag-Giessen en den Schelluinsche-polder, Z. aan den Polder-van-Boven-Hardinxveld, Z. W. aan den Polder-van-Beneden-Hardinxveld, W. aan Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk.

Deze pold., die in het jaar 1582 bedijkt is, bestaat eigenlijk uit drie pold., namelijk: den Doetschepolder, den Polder-van-Moesebroek en den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 788 bund. 30 v. r. 10 v. ell., waaronder 747 bund. schotbaar land, telt 94 h., en wordt door drie molens, op de Giessen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en vijf Heemraden, met drie Waardslieden.

GIESSEN-NIEUWKERK (NEDER-POLDER-VAN-) of **NEDER-POLDER-VAN-GIESSEN-NIEUWKERK**, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessen-Nieuwkerken-Moesebroek*; palende N. aan de Giessen, die hem van den Polder-van-Giessen-Oude-Bovenkerk scheidt, O. aan den Doetschepolder, Z. aan den Polder-van-Boven-Hardinxveld, Z. W. aan den Polder-van-Beneden-Hardinxveld en W. aan den Polder-van-Giessendam.

Deze pold., die in het jaar 1582 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 509 bund., waaronder 287 bund. 15 v. r. 4 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen molen op de Giessen, van het overtollige water ontlast, en staat onder het polderbestuur van het Gemeeneland van Giessen-Nieuwkerk.

GIESSEN-NIEUWKERK-EN-MOESEBROEK, gem. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (11 k. d., 8 m. k., 4 s. d.); palende W. en N. aan de Giessen, die haar van de gem. *Giessendam-en-Giessen-Onderkerk*, *Peursum* en *Neder-Slingeland* scheidt, O. aan Hoornaar en Schelluinen, Z. en W. aan de gem. *Hardinxveld*. — Deze gem. bevat niets dan de heerl. *Giessen-Nieuwkerk*. Zie voorts dat woord.

GIESSEN-NIEUWKERK-EN-NEDER-SLINGELAND, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*, met 780 zielen en ééne kerk te *Giessen-Nieuwkerk*. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *JOHANNES LA MOTTE*, die in het jaar 1592 herwaarts kwam, en in het jaar 1595 naar 's Gravezande vertrok. Het beroep geschiedt met agreatie van den *Ambachtsheer* van *Giessen-Nieuwkerk*.

GIESSEN-OUDE-BOVENKERK (POLDER-VAN-), op sommige kaarten onder den naam van *POLDER-VAN-GIESSEN-BOVENKERK* voorkomende, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*; palende N. aan den Polder-van-Laag-Blokland en aan den Polder-van-Ottoland, O. aan den Polder-van-Peursum, Z. aan de Giessen, die hem van den Nederpolder-van-Giessen-Nieuwkerk scheidt, W. aan den Polder-van-Giessendam-en-Giessen-Oude-Benedenkerk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 450 bund. 45 v. r. 20 v. ell. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en twee Heemraden, mitsgaders eenen Waardsman, die door Engelanden wordt gekozen, en twee jaren zitting heeft, maar weder verkiesbaar is.

GIESSEN-OUDEKERK, heerl. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-*

Giessen-Oudekerk; palende N. aan de heerl. Laag-Blokland en Otterland, O. aan de heerl. Peursum, Z. aan de Giessen, die haar van de heerl. Giessen-Nieuwkerk scheidt, W. aan Giessendam.

Deze heerl. bevat het d. Giessen-Oudekerk en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1002 bund. 42 v. r. 45 v. ell., telt 73 h., bewoond door 93 huizen, uitmakende eene bevolking van 480 inw.

De inw., die op 2 na allen Herv. zijn, behooren tot de gem. Giessen-Oudekerk-en-Peursum, die in deze heerl. eene kerk hebben. — De 2 R. K. worden tot de stat. van *Gorinchem* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. *GIESSEN-OUDEKERK* ligt 1½ u. W. N. W. van Gorinchem, 1½ u. O. van Sliedrecht. Men telt in de kom van het d. 26 h. en 125 inw. Van de kerk, is het oostwaartsche gedeelte of koor, den 24 Julij 1593, voor afbraak verkocht, terwijl in dat zelfde jaar eene consistorie of kerkeraadskamer aan de kerk gebouwd is.

De dorpschool, welke, even als de onderwijzerswoning in 1830 nieuw is opgebouwd, wordt door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht. — De kermis te *GIESSEN-OUDEKERK* volgt op die van Giessendam.

Deze heerl. is vroeger een oud leen der Graven van Holland geweest, in 1415 is daarmede verleid geweest *WISSCHAERT VAN HONSWIJK*, doordien *WALVAREN VAN BREDEBODE* de spade op den dijk gestoken had, na wiens overlijden *TIELMAN VAN HONSWIJK*, zijn broeder haar heeft laten drijven voor het dijkregt; naderhand is daarmede verleid *AREY VAN GREY*, daarna is zij gekomen op zijne dochters *MAGTILD* en *CARSTEN VAN GREY*, in 1465 overgegeven aan *JACOB POT*, Baljuw van Zuid-Holland, bij wiens overgifte in 1470 daarmede verleid is *GLAAS VAN DER WINT*, in 1692 was *Vrouwe* dezer heerl. *FRANÇOISE SANDELANDS*. Thans wordt zij bezeten door *DIJK JANSEN CORNELISZON*, *PIETER WILHARDS* en diens laatste dochter *DIEDERICA JOHANNA ELIZABETH WILHARDS*, te Utrecht.

GIESSEN-OUDEKERK-EN-PEURSUM, kerk. gem., prov. Zuid-Holland; klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*; met 850 zielen en eene kerk te *Giessen-Oudekerk*. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *JAN SIMONSEN*, die in het jaar 1586 herwaarts kwam, en in het jaar 1600 overleed.

In deze gem. moeten, ingevolge resolutie der Zuidhollandsche Synode, in het jaar 1736 te *Gorinchem* gehouden, ingeval van beroeping, tot den kerkeraad, die uit zes personen bestaat, ten minsten een of twee Leden uit de heerl. *Peursum* toegevoegd worden. Den gecombineerde kerkeraad beroept en benoemt als dan vrijelijk, naar advies en toestemming van den Ambachtsheer, eenen Predikant, zonder voorafgaande nominatie, onder agreatie van den Ambachtsheer van *Giessen-Oudekerk* en de *Ingelanden van Peursum*.

GIESSEN-POLDER, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. Zuid-Holland. Zie *GIESSEN*.

GIESSENSCHE-WEIDE, gecombineerd met een gedeelte van de *Andelsche-weide*, pold. in het *Land van Altena*, prov. Noord-Brabant, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Hensden*, gedeeltelijk gem. *Op-en-veer-Andel*, gedeeltelijk gem. *Giessen*; palende N. aan den *Rietdijk*, O. aan de *Neerandelsche-steeg*, Z. aan den *Alm*, W. aan het *Eneveld*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 219 bund. 91 v. r. 64 v. ell. alles weiland, waarvan 153 bund.

14 v. r. 40 v. ell. onder *Adel*, en 86 bund. 37 v. r. 24 v. ell. onder *Giessen* en wordt door eenen eigen watermolen, op den Alm, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris.

GIESSENSTROOM, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GIESSEN* (Dx).

GIETEL, *GIETLO*, *GIETLOO* of *GIETLO*, b. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 7 u. ten N. van *Arnhem*, kant. en 3 u. D: van *Apeldoorn*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Voorst*; met 30 h. en 180 inw. Voorheen lag hier een landgoed van denzelfden naam.

GIETEL, *GIETLO*, *GIETLOO* of *GIETLOO*, voorm. landg. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, in de buurs. *Gistel*, gem. *Voorst*.

Dit landgoed bestaat sedert bijna onheugelijke tijden niet meer en is thans eene eenvoudige boerenplaats, behoorende tot het landgoed de *P. o. l.*

GIETEN, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie *GIETEN*.

GIETEN, gem. in *Oostermoerderingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. *Assen* (5 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. *Anlo*, O. aan de gem. *Wildervank*, in de prov. *Groningen*, Z. aan de gem. *Gasselte*, W. aan de gem. *Rolde*.

Deze gem. bevat de d. *Gieten* en *Gieterveen*, benevens de geh. *Bonnen*, *Bonnerveen*, *Veenhof* en *Zandvoort*. Zij beslaat eene oppervlakte van 4174 bund. 62 v. r. 13 v. ell., telt 281 h., bewoond door 295 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt en turfgraverij. Ook heeft men er 7 linnenweverijen, 8 wagenmakerijen en 3 smederijen.

Vroeger was deze gem., even als vele andere plaatsen in *Drenthe*, meer boschrijk, immers men had er meer oud hout, en daarom werd deze plaats niet zelden door jonge landschapschilders gekozen, om zich te oefenen en studiën naar de natuur te maken. Er is evenwel nog zoo veel geboomte, waar tusschen de huizen op ruims afstanden van elkanderen schilderachtig staan, dat *GIETEN* eene der fraaiste dorpen nog genoemd worden. Bijzonderlijk is er eene fraaije wandeling over de *Gieterhoogte*.

De *Herv.*, die hier 1600 in getal zijn, maakten, tot in het jaar 1839, de gem. van *GIETEN* uit, maar vormen sedert dien tijd twee gem., namelijk die van *Gieten* en *Gieterveen*. — De 20 *R. K.*, die men hier aantreft, onder welke 14 *Communicanten*, behooren tot de stat. van *Assen*. — De 7 *Isr.*, welke men hier vindt, behooren tot de *bijkerk te Assen*. — Men heeft in deze gem. twee scholen; als: ééne te *Gieten* en ééne te *Gieterveeh*, welke te zamen door een gemiddeld getal van 275 leerlingen worden bezocht.

Het d. *GIETEN*, in een oud charter van 1223 en andere oude stukken *GIETEN*, en ook eens *IGETEN* genaamd, ligt 3 u. O. van *Assen*, 2 u. N. van *Borger*, 83° 0' 22" N. B., 24° 25' 47" O. L. Men telt er in de kom van het d. 76 h. en 460 inw., en met die van de daaronder behoorende geh. *Bonnen*, *Veenhof* en *Zandvoort*, 157 h. en ruim 800 inw.

De inw., die hier bijna allen *Herv.* zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die hier en te *Gasselte*, als zijnde tot 1611 vereenigd geweest, het leeraar-ambt heeft waargenomen is geweest *Jodocus Voassus*, die in het jaar 1599 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 afgezet werd. Bij vroegere vacatures hebben de hoofden der huisgezinnen, bij de laatste de

eigengeërfden den Predikant bereepen. De kerk is een klein oud gebouw, waarin in het jaar 1804, een hangzolder of kraak is gemaakt, welke tegen den toren rust. Vroeger had men hier slechts een me genaamd klokkenhuis, doch in 1804 is er een nette toren tegen de kerk aangebouwd. Deze toren heeft eene hooge spits met leijen gedekt, en is voorzien van een uur- en slagwerk en twee zeer oude klokken, waarvan de Latijnsche opschriften moeijelijk zijn te lezen, onder den toren is de eenige ingang in de kerk. Op eene zerk in den voormuur geplaatst, leest men:

H. HERRS PASTOR,
KERKVOEGDEN W. HARRS,
SCHOLTUS J. BRAANS, ARCHITECT
H. WINTERS A°. 1804.

De dorpschool te GIETEN wordt door een gemiddeld getal van 125 leerlingen bezocht.

Men heeft te GIETEN en in het naburige *Rolde* de grootste Hannebedden gevonden, een bewijs, dat deze streek reeds in den eersten tijd of welligt vroeger dan onze christelijke jaartelling bevolkt en bewoond was.

Het wapen deser gem. bestaat uit eenen laugen hazewindhoed.

GIETEREN, naam, welken men in de wandeling geeft aan het d. GIETMOORN in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie GIETMOORN.

GIETERHOOGTE, heuvelachtige streek in *Oostermoerderingspil*, prov. *Drenthe*, in de gem. *Gieten*.

Het is eene verlenging van de bergketen de *Hundersruck* of *Hondsrug*, welke van de kanten van den Rijn zich uitstrekt in Duitschland, door *Drenthe* en *Groningen* zich verlegt naar zee. Van deze hoogten heeft men dikwijls treffende gezigten; vooral fraai is het gezicht nabij het d. *Gieten*, van waar men, aan de eene zijde naar het volkrijke gedeelte van de provincie *Groningen*, aan de zijde van de *Wildervank*, en aan de andere zijde op het, in zijn bosschen fraai gelegene, d. *Gieten* uitziet.

GIETERMEER, meer in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie GEMOORNSCHE-MEER.

GIETERSCHE-BRUG, brug, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwoude*, griet. *Lemsterland*, arr. en 3 u. Z. W. van *Heereveen*, kant. en 1½ u. N. O. van de *Lemmer*, en behoorende tot het d. *Oosterns*, over eene vaart, de *Gietersche*-vaart geheten.

GIETERSCHE-MEER, naam welke men in de wandeling veelal geeft aan het GIETMOORNSCHE-MEER, in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie GEMOORNSCHE-MEER.

GIETERVEEN, d. in *Oostermoerderingspil*, prov. *Drenthe*, arr. judic. en adm. kant. en 4 u. O. ten N. van *Assen*, gem. en 1 u. O. ten N. van *Gieten*. Men telt er, met het daartoe behoorende geh. *Bonnerveen*, 144 h. en 800 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteel en turfgraverij. Ook heeft men er 1 windkorenmolen, 2 linnenweverijen, 2 wagenmakerijen en 1 smederij.

De inw., die hier bijna allen Herv. zijn, maken, sedert het jaar 1840, met die van *Bonnerveen*, eene afzonderlijke gem. uit, die tot de klass. en ring van *Assen* behoort. Deze gem., bij Koninklijk besluit van 10 November 1839, N°. 90, van *Gieten* afgescheiden zijnde, zee had men, tot bouwing van kerk en pastorie en aankoop van grond, eene aanmerkelijke som noodig. Uit eene intekening der inwoners en eene kollekte in de provincie kwam ruim 5000 guld.; bij het aan-

trakt van scheiding gaf Gieten 1500 guld.; de Synode van 1841, uit de kollekte voor noodlijdende kerken en personen voor dat jaar, 2000 guld., en in het volgende jaar uit hetzelfde fonds nog 2000 guld. De nieuwe kerk werd ingewijd den 27 December 1840. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest H. N. MULDER, die in het jaar 1841 herwaarts kwam en er thans nog staat. — De kerk, die een houten torentje voorzien is, doch geen orgel heeft, heeft eene langwerpig vierkante gedaante.

De in het jaar 1837 nieuw gebouwde dorpschool, wordt door een gemiddeld getal van 150 leerlingen bezocht.

GIETERVEENSCHKANAAL, hoofdiep in *Oostermoerderingspjl*, prov. *Drenthe*, gem. *Gieten*, waardoor de turf onder Gieterveen gegraven, naar het zoogenaamd Stadskanaal, in de prov. Groningen wordt afgevoerd. Het loopt evenwijdig met het genoemd kanaal, en heeft door twee dwarsmonden daarmede gemeenschap.

GIETHEM, GISTEN of GISTEN, buurs. in *Overijssel*, arr. en 7 u. N. W. van *Deventer*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*; met 24 h. en ruim 140 inw.; met eene school.

GIETHOORN, gem. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Steenwijk* (6 k. d., 14 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. *Steenwijkerwold*, O. aan *Steenwijkerwold* en *Wanneperveen*, Z. aan *Wanneperveen*, W. aan *Ambt-Vollenhove*.

Deze gem. bevat het d. Giethoorn, de buurs. *Noorder-Dwarsgracht*, *Zuider-Dwarsgracht* en *Klooster*, benevens de geh. *Jonen* en *Muggebeet*. Vroeger heeft in deze gem. ook een *Franciskanerklooster* gestaan, van waar de buurs. het *Klooster* nog zijnen naam voert, alsmede een slot of burgt, het *Daalhof* genaamd. Zij beslaat eene oppervlakte van 3912 bund., telt 562 h., bewoond door 588 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in veenderij, veeteelt, een weinig landbouw, hooibouw en rietteelt, alsmede in turfhandel. Ook heeft men er eene smederij en zes scheepstimmerwerven voor kleine schepen.

De gem. wordt, van het W. naar het O., door acht grachten of slooten doorsneden, welke bijna evenwijdig liggen, en de *Stijnengracht*, de *Klossengracht*, de *Tiessengracht*, de *Bouwersgracht*, de *Cornelisgracht* de *Zuidergracht*, de *Jan-Hazen-gracht* en de *Walengracht* genoemd worden, en voorts van het Z. naar het N. door de *Dwarsgracht*, alsmede door den *Giethoornsche-weg*, de eenige rijweg, welke in deze gemeente gevonden wordt en haar bijna regt, van het noorden naar het zuiden doorloopt.

De *Herv.*, die hier ongeveer 750 in getal zijn, maken eene gem. uit, die tot de klass. van *Kampen*, ring van *Vollenhove* behoort. De eerste, die, zoo ver bekend is, in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Jacob Ruisdens*, die in het jaar 1613 hier stond, en in het jaar 1618 eenen opvolger kreeg. Het beroep geschiedt door den kerkenraad.

De *Doopsgez.*, die hier 750 in getal zijn, maken de gem. van *Giethoorn-Noordszijde* en *Giethoorn-Zuidzijde* uit.

De 10 R. K., die men hier aantreft, worden tot de stat. van *Steenwijkerwold* gerekend.

Men heeft in deze gem. drie scholen, als: twee te *Giethoorn*, en ééne te *Noorder-Dwarsgracht*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 350 leerlingen bezocht worden.

Het d. GISTMOON, in oude schriften onder den naam van GISTMOON, GISTMOON, GISTMOON en GISTMOON voorkomende en in de wandeling meestal GISTMOON genaamd, ligt 6 u. N. van Zwolle, 1½ u. Z. W. T. W. van Steenwijk. Men telt er, in de kom van het d., dat in twee rijen gebouwd is, en in welks middenpunt een windkorenmolen en de Herv. kerk gevonden worden, 317 h. en ongeveer 1400 iuw.

Men wil de naamsoorsprong afleiden van de menigte wilde geitshorens, welke in vroegere eeuwen, en wel voornamelijk na den vloed van 1170, in de bosschen en veenen zouden gevonden zijn, hetgeen overeenstemt met een giftbrief van Koning Oudo van Grooten, aan BALDERIC, den vijftienden Bisschop van Utrecht, afgegeven in het jaar 936, luidende aldus: » Wij verbieden, dat iemand naar » Graven, of wie het ook zijn moge, zich verstuote om in de wilde » nissen of bosschen, gelegen in de graafschap van Graaf EVARARD, » buiten toestemming van den Utrechtschen Kerkvoogd te jagen, » herten, beeren, wilde geiten, wilde zwijnen en daarenboven op de » dieren, welke in de Duitsche elo's of schelo's genoemd worden.

De kerk van GISTMOON was voor de Herv. aan den H. MARTIN toegewijd, welke ook als Patroon van de geheele streek werd geëerd. De begeving der Priestertijke bediening geschiedde door eigen kerkmeesters en gemeente, die ook het regt hadden de bedieners der vicarijen te benoemen. — De tegenwoordige kerk is echter eerst in 1645, ter vervanging der R. K. kapel, gesticht. Het is een sierlijk gebouw met een orgel, en vroeger met geschilderde glasramen thans nog met het wapen van GISTMOON versierd. Men heeft er geen toren, maar een klokkenhuis bij de kerk. — De Doopsgez. kerken zijn beide nette gebouwen. — De twee scholen in het d. GISTMOON, zijnde beide dorpscholen, hebben 190 leerlingen.

In het jaar 1200 heerschte hier in deze streken, ten gevolge van misgewas, een zoodanige hongersnood, dat het grootste gedeelte van menschen en vee van honger omkwamen. In dien tijd was er op het kasteel van Vollenhove een kastelein, die WOLTER SMIT heette, een broeder des Domheers van Utrecht, die God lief had en veel aan de armen gaf, en zijne vrouw was nog godsdienstiger en medelijdender, waarvan men zegt, dat zij zich op zekere tijden heimelijk geesselden ter eere Gods. Deze vrouw vernomen hebbende, dat zich in de nabijheid van Vollenhove eene verzameling van volk ophield, van welke men niet wist, waar zij van daan kwam, en kruisen voor en achter droegen, zich op zekere tijden geesselden, en al geesselende zongen: *doer Gods wonden laet u zonden!* bragt door hare voorspraak bij den Kastelein te weeg, dat hij hun, met vergunning van den Bisschop JOHAN VAN ZYLLIK, in de gemeente GISTMOON, eene plaats ter ontginning aanvee en schonk. De Bisschop, in aanmerking nemende, het voordeel, dat hieruit voor hem zoude voortvloeijen, heeft in deze gift bevestigd, onder voorwaarde, dat de inwoners aldaar eene soort van lijfgeenschap zouden op zich nemen, welke hij hun ook dadelijk oplegde. Hij noemde hen St. MARTENSMANNEN, schreef hun eenige dienstbare plichten voor, welke alle betrekking hadden op den landbouw, verbiedende wieters, dat de mannen andere huwelijken zouden aangaan, dan met de dochters van hunne dienstbare ingezetenen, ten einde de dienstbaarheid mogte voortduren, aangexien uit eene vrije vrouw een vrij mensch geboren wordt. — Hiertegen schonk den Bisschop hen eenige voorregten, onder anderen, dat zij voor den dagelijkschen register, in zaken hunner besittingen, niet behoeften te regt te staan, twijf

nij hun eene eigene regtbank verleende, welke bestond uit: twaalf St. MAARTENSMANNEN, acht uit GIETROORN en vier uit Onnen en de Westwijk. Deze dienstbaarheid van de St. MAARTENSMANNEN heeft, tot op het jaar 1624, voortgeduurd, wanneer zij door de Staten des lands s afgekocht, tegen uitgangen van boter en koren. Ook hebben deze St. MAARTENSMANNEN het gebruik van den turf tot brandstof uitgedonden.

In 1505 brandde, ten gevolge van langdurige zomerhitte en droogte, de veenen zoo geweldig dat het grootste gedeelte der woningen daardoor in den asch gelegd zijn.

GIETROORN heeft in verschillende tijden rijkelijk in oorlogsrampen geleed. Het lag aan de grenzen der Stellingwerfers of Stellingwerf-Friezen, en kon dus niet vrij blijven van de herhaalde invallen, welke lezen op het gebied der Utrechtsche Bisschoppen deden, al waren deze invallen, gelijk men meent, ook niets anders dan verdedigingen der aanvallen op hunne eigendommen en vrijheden. Onder Bisschop Guido, in het jaar 1511, belegerden zij het kasteel van Vollenhove en plunderde het nabijgelegene GIETROORN. De Bisschop, juist op eene kerkvergadering te Vienne in Frankrijk zijnde, keerde ijlings op deze mare terug, ontzette het kasteel, en dwong de Stellingwerfers, onder andere voorwaarden van vrede, om ook de schade, die zij aangerigt hadden, te herstellen. Er is geen twiifel aan, of de plaats zal ook in volgende twisten veel te lijden gehad hebben, met name, bij de gedurige invallen van KARL, Hertog van Gelre, in het begin der zestiende eeuw, onder het verzwakte bestuur der Utrechtsche Bisschoppen. Onder de twee eerste Stadhouders van het Bourgondische huis, SCHENCK VAN TOUTENBERG en MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van Buren, genoot deze omtrek diepe rust, onder den derden, JONAN DE LIGHT, Graaf van Aremberg, ontstonden de beroerten omtrent de godsdienst, wier gevolgen ook hier somtijds zeer drukkend waren, bijzonder gedurende de belegering van Steenwijk, in het jaar 1580 en 1581. De Veldoverste NORRITS, gekomen om de stad te ontsetten, zond van Zwarts-luis eenige honderd uitgelezen manschappen naar GIETROORN, daar hij vernomen had, dat Hopman OTTO VAN SANT, gewezen Drost van Harderwijk, met zijn nieuw gemaakt koninklijk vaandel en sommige paarden lag. Zij verrasten hem, en namen hem gevangen, sloegen zijnen zoon en anderen dood, en verstrooiden de overigen. Het dorp werd, huis voor huis, in den brand gestoken. Dit gebeurde den 15 December 1580. Genoemde Veldoverste legerde zich, in den avond van den 8 Januarij 1581 van Meppel komende, te GIETROORN, en bleef aldaar nog eenige dagen, tot op den 18 dierzelfder maand. Den genoemden dag, vroeg in den morgenstond, trok het leger, geen twee duizend man sterk, van GIETROORN naar Steenwijkerwold, op. Acht dagen later brandden de ruiters van SCHENCK, na eenen uitval uit Steenwijk in wanorde terugtrekkende, hetgeen er van het dorp nog was staande gebleven, af, op dat de vijanden daar niet legeren zouden.

In 1581, in den winter, werden door de Soldaten, die onder SOROV dienden, de klokken uit den toren van GIETROORN weggehaald en over het ijs naar Vollenhove geschoven, waarvan men verhaalt, dat, toen zij daarmede op het Giethoornsche meer kwamen, het ijs brak en de klokken aldaar gezonken zijn, welke plaats men nog wil weten aan te wijzen.

Het wapen van GIETROORN bestaat uit een schild van goud, beladen met een kruis van silver, omvat met ijzer, onder het ijzer de kruin

van eene wilde geit, voorzien met hoorens, alles in azenrijke kleur (1).

GIETHOORN (POLDER VAN), pold. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Steenwijk*, gem. *Giethoorn*; liggende midden in de gemeente.

Deze pold., welke men in het jaar 1828 is begonnen, door eenen vijf windmolen, droog te malen, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 124 bund. Het land word door twee molens van het onttollige water ontlast. Het thans drooge gedeelte (1842), wordt in vruchtbare akkers bereid. — Het polderbestuur bestaat uit de Eijnaars zelven.

GIETHOORN-NOORDZIJDE, doopsg. gem. in de prov. *Overijssel*.

Deze gem., welke tot de oude Vlamingen behoort, was vroeger niet talrijk, zoo dat zij in de achttiende eeuw wel de helft der bevolking uitmaakte. Thans is zij zeer aan het verminderen, zoo dat zij nu slechts 200 zielen telt. Zij wordt bediend door twee zoogenaamde lededepredikers, daartoe uit de bekwaamste leden gekozen, en welke hiervoor eene geringe belooning ontvangen.

GIETHOORNS-MEER, in de wandeling meestal *GIETHOORN-MEER* genoemd, meer in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, 1 u. ten W. van *Giethoorn*. Het beslaat eene oppervlakte van 160 bund., men vangt er veel snoek, baars en karper.

GIETHOORN-ZUIDZIJDE, doopsg. gem. in *Overijssel*, met 650 zielen, welke door éénen Leeraar bediend wordt. Het hierop geschiedt door den kerkeraad.

GIETHORNE, oude naam van het d. *GIETHOORN* in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie *GIETHOORN*.

GIETMEN, buurs. in *Zolland*, prov. *Overijssel*. Zie *GUTTEN*.

GIFFEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GEFFEN*.

GIFT (BROEDERS-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, bl. *Serrisame*. Zie *BROEDERS-GIFT*.

GIGER-KALONGIT, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaasch* d. *Java*, res. *Praanger-Regentschappen*, reg. *Bandung*.

GIJBELAND, b. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, n. en 3½ u. N. W. van *Gorinchem*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Sliedrecht*, gem. *Brandwijk-en-Gijbeland*, ½ u. Z. van *Brandwijk*, in de *Polder-van-Gijbeland*.

GIJBELAND (POLDER-VAN-), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Brandwijk-en-Gijbeland*; palende N. aan den *Polder-van-Brandwijk*, O. aan den *Polder-van-Oost-Blokland*, Z. aan den *Alblas*, W. aan den *Noordzijde-schepolder*.

Deze pold. was vroeger eene afzonderlijke heerl., maar is sedert veuegelijke jaren met *Brandwijk* tot eene heerl. vereenigd.

GIJNTERS, voorn. d. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeoland*. Zie *GIJNTERS*.

GIJSBEEK, buurs. en adellijk h. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie *GIJSBEEK*.

(1) Hoe die meer omtrent *GIETHOORN* verlangen te weten, verwijzen wij naar de *Geachtwaardige Verinneringen van GIETHOORN*, van F. A. ERNINGH WORMER, te vinden in den *Overijdschen Almanak voor Oudheden en Letteren*, van het jaar 1837, bl. 67-79.

GLISBERGSCHESLUIS, sluis in het graaf. Zutphen, prov. Gelderland, in de Zwaag, $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van Doesburg, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van Angerlo.

GLISBERT (DEN), kleine streek land, prov. Noord-Brabant, arr. 's Hertogenbosch, kant. Heusden, gem. Emmikhoven-en-Waardhuizen; N. van de Vierbandsche-Gantel, W. van den zoogenoemden Nieuwenhijk, onder Emmikhoven gelegen, ligt gemeen met de Bleekwaard en maakt een gedeelte uit van den Nieuw-Dussenschen of Zuid-Hollandshen-polder, is dus ook met dien polder vóór 1683 reeds bedijkt.

GIJSEL of **GIJZEL**, b. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. en $1\frac{1}{2}$ Z. W. van 's Hertogenbosch, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van Bortel, gem. Helvoirt.

GIJSEL-EN-RAAM of **GIJZEL-EN-RAAM**, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van 's Hertogenbosch, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van Bortel, gem. Helvoirt. — Dit geh., is zamengesteld uit de b. Gijssel en Raam.

GIJSENROOI, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peel-land. Zie **GIJZENROOI**.

GIJSEN-NIEUWLANDS-POLDER (WILLEM-), onbehuide pold. op het eil. Schouwen, prov. Zeeland. Zie **GERST-NIEUWLAND-POLDER**.

GIJSENS, kaap in Oost-Indië, aan de oostkust van het Sundasche eil. Borneo; $1^{\circ} 40'$ N. B., $136^{\circ} 1'$ O. L.

GIJSTER (DE) of **GIJZA**, onbekade plaat in den Biesbosch, prov. Noord-Brabant, arr. Breda, kant. Oosterhout, gem. Made-en-Drimmelen; palende N. W. aan de Diepe-Gijster, N. O. aan de Lepelaar, Z. O. aan het Gat-van-de-Zuider-Gijster, W. aan het Noorder-Gat-van-de-Plomp. Deze plaat wordt in eigendom bezeten door den Heer A. J. IJENHOUS, te Breda c. s.

GIJSTER (DE-DIEPE-) of **DIJPE-GIJZA**, eene der killen van den Biesbosch, prov. Noord-Brabant, gem. Made-en-Drimmelen, die uit het Steurgat komende, met eene zuidwestelijke rigting de Amerplaat en de Gijster doorloopt en zich in het Noorder-Gat-van-de-Plomp verliest.

GIJSTER (HET-GAT-VAN-DE-ZUIDER-) of **GAT-VAN-DE-ZUIDER-GIJZA**, eene der killen van den Biesbosch, prov. Noord-Brabant, gem. Made-en-Drimmelen, die uit het Steurgat komende, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen de Gijster en de Zuider-Gijster doorchiet en in het Noorder-Gat-van-de-Plomp uitloopt.

GIJSTER (DE-ZUIDER-) of **ZUIDER-GIJZA**, pold. in den Biesbosch, prov. Noord-Brabant, arr. Breda, kant. Oosterhout, gem. Made-en-Drimmelen; palende W. en N. aan het Gat-van-den-Zuider-Gijster, O. aan St. Jan, Z. O. aan de Kindem, Z. W. aan het Noorder-Gat-van-de-Plomp.

GIJTHORN, oude naam van het d. GISTHOORN, in Vollenhove, prov. Overijsel. Zie **GISTHOORN**.

GIJWENNICH, geh. in de heerl. Herborn, grooth. Luxemburg. Zie **GUVERNICH**.

GIJZEL, b. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant. Zie **GIJZEL**.

GIJZEL-EN-RAAM, b. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Oisterwijk, prov. Noord-Brabant. Zie **GIJZEL-EN-RAAM**.

GIJZENROOI, **GIJZENROOI** of **GIJZENROOI**, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peel-land, prov. Noord-Brabant, Derde distr.,

arr. en 1 u. Z. O. van *Bindhoven*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *He mond*, gem. *Zes-Gekuchten*; met 19 h. en 65 inw.

GIJZER (DE), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GIJSTER (DE)*.

GIJZER (DE-DIEPE-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GIJSTER (DE-DIEPE-)*.

GIJZER (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-), eene der killen van den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GIJSTER (GAT-VAN-DEN-ZUIDER-)*.

GIJZER (ZUIDER-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GIJSTER (ZUIDER-)*.

GIKONG, baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Borneo*, dist. *Mangkidara*, aan den Noord-Oostkust.

GILDEN (DE), bosschen in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Felzen c. a.*

GILDENBURG, voorm. sterk kasteel in het *Overkwartier* der pw. *Utrecht*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Utrecht*, kant. en 1 u. O. Z. O. van *IJsselstein*, gem. *Vreeswijk*.

Het werd gebouwd door die van *Utrecht*, ter beveiliging der twee aldaar aangelegde sluizen, en ontving zijnen naam naar de *Gilden* der stad *Utrecht*, op wiens kosten het gesticht was.

Het werd ook *STADREUS* genaamd en door de *Burgemeesteren*, *Schepenen*, *Raad* en *gemeene Stad* van *Utrecht* aan eenen *JULIAN VAN CLARENBOECH*, als *Kastelein* voor een jaar tijds te bewaren gegeven. Doch dit slot was den *Heer GISSBERT VAN VIANEN*, den *Dortenaar* en andere *Hollanderen*, eerlang een doorn in het oog; eensdeels, waarschijnlijk, vreesende dat men de *vrije vaart* op de *Lek* belemmeren zoude, de *schippers noodzaken*, om die sluizen in te varen en *nieuwe tallen* afvorderen; anderdeels, om dat men zeide, dat het op *Hollandschen* bodem aangelegd was. Toen er dan, ter zelfder tijd, oorlog tusschen het *Sticht* en de *Hollanders* ontstond, over het slot van *Vreeland*, werd ook *GILDENBURG*, door *Hertog ALBRECHT VAN BALKEN*, belegerd en ingenomen; doch, kort daarna door de *Stichtschcn*, heroverd; en beide reizen, werd het *hardnekkig* bestormd en *verdedigd*; wordende de hier, in 1380, het eerst in ons land van *bommen* gebruik gemaakt. Eindelijk trof men, in het voorjaar van 1378, den *vrede*, op die voorwaarde, dat de stad in het bezit der sluizen blijven, doch het slot afbreken zoude, ten zij dat zij van den *Hertog* verlof kreeg om het te laten staan. Dat deze sterkte toen afgebroken zoude zijn, gelijk in den *zoenbrief* beloofd en overeen gekomen was, vindt men bij de *historischrijvers*, van dien tijd niet vermeld, zoo dat het schijnt verzuimd of *voorb gedachtelijk* nagelaten te zijn, ten ware *Graaf ALMAN*, hen daarvan ontheven mogt hebben. Thans is het het *raadhuys* der *gemeente*.

GILDENSTEIN, voorm. *buitenpl.*, in het *Nederkwartier* der pw. *Utrecht*, arr., kant. en gem. *Utrecht*, 8 min. ten O. van die stad, buiten de *Wittevrouwpoort* gelegen. In het jaar 1890, is deze *buitenpl.*, beslaande, met het later daarbij *aangekochte* *weide-land*, een oppervlakte van ongeveer 10 bund., door het rijk tot eene *Veearts-nijsschool* ingerigt, waarin de *lessen* den 10 December 1891 een *aanvang* namen en welke school aldaar thans nog *gevestigd* is.

GILEIJELA, oude naam van het d. *GILZE*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GILZE*.

GILGIL, st. in *Oost-Indië*, aan de oostzijde van het *Sundasche* eil. *Bali*, met een *opperhoofd*, die behalve zijne *besittingen* op *Bali*, a nog anderen op het naburige eil. *Lombok* heeft.

GILLI-ANG of **GILLIE-ANG**, ook wel **GILIE** of **GILJOEN** gespeld, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, 1 groote mijl Z. O. van *Madoera*, 7° 8' Z. B., 126° 26' O. L. op een rif gelegen. Het heeft ongeveer 10 mijlen in den omtrek en is net bebouwd; men telt er 1800 inw.

GILI-BANTA, kl. eil. in *Oost-Indië*, een der *Zuidwester* eil. van *Banda*, aan de kust van *Sumbava*, 8° 22' Z. Br.

GILI-GENTANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILLIE-GENTERG**.

GILOLO, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ternataansche Eilanden* behorende. Zie **GILOLO**.

GILOLO-PASSAGE, Eng. naam van de straat van **GILOLO** in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*. Zie **GILOLO** (STRAAT VAN).

GILION of **GILJOEN**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILIANG**.

GILI-RADJA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILIE-RADJA**.

GILLEBOUANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, nabij de *Oostkust van Java*, N. van de straat *Bali*, 7° 27' Z. Br., 131° 58' O. L.

GILLEESSE-STRAAT, naam welke de Engelsche geven aan de **STRAAT VAN ALASS**, in den *Groote-Aziatische-Archipel*. Zie **ALASS**.

GILLIE-ANG, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILI-ANG**.

GILLIE-GENTING, **GILLI-GENTING** of **GILIGENTANG**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. *Madoera*. Dit eil. behoort tot het rijk van *Soemanap*, en telt 1900 inw.

GILLIE-RADJA, **GILLI-RADJA** of **GILI-RADJA**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. *Madoera*.

Dit eil. behoort tot het rijk van *Soemanap* en telt 2100 inw.

GILLI-GENTING, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILLIE-GENTING**.

GILIJN (ST.), voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Am-bacht*, prov. *Zeeland*; nabij *Axel*.

GILLI-RADJA, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*. Zie **GILLIE-RADJA**.

GILOLO, **GELOLO** of **EILILO**, ook **DJILOLO** geheeten, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ternataansche* of eigenlijk *Moluksche eilanden* behorende, O. van *Ternate*, tusschen 2° N. B. en 1° Z. B., en 145° 25' en 146° 10' O. L.

Dit eil., hetwelk door de *Ternatanen* ook **HALWANHIRA** of **ALWANHIRA**, dat is, vast land genoemd word, om dat zij het in den beginne niet als een eil. beschouwden, is bijna even onregelmatig van gedaante als *Celebes*, en loopt in drie groote takken of landengten uit, welke drie voorname zeeboezems vormen, waardoor weleer de *Koning van GILOLO* den naam van *Djikoma Kolano* (d. i. *Bogt Koning*) droeg.

De lengte bedraagt omtrent 80 en de gemiddelde breedte ongeveer 17 mijlen. Het heeft eene heete luchtgesteldheid. De vier voornaamste kusten aan de Oostzijde zijn: *Moro* in het noordelijkste gedeelte, en *Maba*, *Patani* en *Weda* zuidelijker gelegen. De binnenlanden van **GILOLO** zijn nog op verre na niet volkomen bekend. Men weet echter dat eene groote bergketen, die vele vulkanen bevat, het geheele eil. doorloopt. Vooral op het noorderdeel zijn de bergen zeer hoog en van vulkanischen aard. De berg van *Gamma-Knorra*, drie mijlen van *Ternate* op *Batoe-Tijna* heeft in het jaar 1673 nog sel gewoed. Het westelijk

gedeelte van dit uitgestrekte eil., wordt Batoc-Tjina genoemd, en ligt tegen over de andere eigenlijke Moluksche eilanden uitgestrekt. Het gezigt op deze eilanden is van Batoc-Tjina zeer fraai; Batoc-Tjina was van ouds in het bezit des Sultans van Ternate en bevat de groote negorij GULOLO, die als de hoofdplaats van het geheele eil. wordt aangemerkt. Ook de Sultan van Tidore bezit een aanzienlijk gedeelte in het oosten van dit eiland, terwijl nog andere Vorsten zich daarop van ouds een regt aanmatigden, hetwelk tot onophoudelijke oorlogen aanleiding heeft gegeven, waardoor de bevolking van dit fraaije eiland aanmerkelijk verminderd en op sommige plaatsen geheel te niet gegaan is.

De kusten worden door Maleijers, en de binnenlanden door Alfoeren bewoond.

De dieren, die hier het meest voorkomen, zijn: buffels, geiten, herten en wilde zwijnen. De beide laatsten geven een heerlijk vleesch, en kosten zeer weinig. De Alfoeren vangen of schieten deze dieren in zoo groote menigte dat zij zeer blijde zijn, wanneer men hun voor een wild zwijn een paar ropijen, of voor een fraai hert, twee Spaansche daalders geeft. Schapen zijn er minder talrijk. Wild gevogelte daarentegen in overvloed. — De kusten wemelen van ontelbare soorten van visch, waaronder meer dan honderd soorten zijn, die een smakelijk gereg opleveren. Ook worden hier zeer vele zeeschildpadden gerangen, welke voor twee tot vier ropijen het stuk, van de inlanders gekocht worden. Men vindt er ook de caret-schildpad, waarvan het schild een kostbaar artikel van handel oplevert.

Onder de voortbrengelen van het plantenrijk, verdient de sagoboom den eersten rang, omdat hij de geheele bevolking overvloedig van voedsel voorziet. Men wil, dat de rijst eene meer gezonde spij is, doch de athletische gestalte der Alfoeren, die allen frisch, gespierd en gezonde menschen zijn, en zich niet te min, schier alleen met sago voeden, schijnt deze stelling twijfelachtig te maken. Rijst groeit hier insgelijks, doch niet in toereikende hoeveelheid, hetwelk alleen aan de verwaarloozing van den landbouw is toe te schrijven. De broodboom wordt er in menigte gevonden, zoo wel als de kokosboom, en alle andere Oostindische vruchtboomen. De bergen zijn grootendeels met zware bosschen bedekt, die nitmuntende houtsoorten opleveren.

Andere producten van dit eiland, die voor de weelde eene hoop waarde hebben: zijn gouderts in vele bergen, en stofgoud in de rivieren, vogelnestjes, parelmoer en specerijen, welke laatsten, bijzonder de nagelboomen, door de gedwongene uitroetjing in vroegere jaren natuurlijk zeer verminderd zijn.

De invoer bestaat voornamelijk in opium, stukgoederen, Chineseche waren, ijzer enz.; de uitvoer in specerijen, vogelnestjes, kruiden, tripang, schildpadden, paarlen, sago enz.

Gedurige oproeren en binnenlandsche oorlogen hebben GULOLO zeer geteisterd, de Portugezen hebben zich aldaar in het begin der zestiende eeuw gevestigd, en er nader groote moeilijkheden gehad. De Spanjaarden ontnamen den Nederlanders in 1611 de stad Saboego op GULOLO, doch moesten die later weder aan hen afstaan. Van vroegere tijden af, bestonden er geschillen tusschen den Koning van Ternate, en dien van Tidore over het bezit van onderscheidene plaatsen op GULOLO's westkust. De Nederlanders ondersteunden en handhaafden den Koning van Ternate, echter is die van Tidore in het bezit van eenige plaatsen op de Zuid- en Oostkust gebleven. Sedert 1682 heeft er geen

afzonderlijke Koning meer over Gilolo gelegeerd, maar is het door Seng'adjies in naam van den Koning van Ternate bestuurd.

Bij het verdrijven der Portugezen uit de Molukkos, gaven zij op Gilolo drie vestingen aan de Nederlanders over, die op Gamma-knorra ook eene sterke van dien naam hebben gehad, welke naderhand in 1616 geslecht is.

GILOLO, kon. in *Oost-Indië*, op het *Ternataasche* eil. *Gilolo*, dat van dit rijk zijnen naam ontleent.

Van de vroegste tijden af, bekleedde de Koning van Gilolo den eersten rang onder de Moluksche Vorsten, welke volgens eene, in het jaar 1522, door vier dier Vorsten op het eiland Motor gemaakte bepaling aan hem werd toegekend. In 1543 spanden de Koning van Tidore en die van Batjan, tegen den Koning van Ternate samen, en zij zouden hem te ondergebragt hebben, indien de Koning van Gilolo hem destijds geene hulp had verleend. In 1572 geraakte Gilolo door een huwelijk van den zoon des Konings van Ternate, met eene dochter van dien van Gilolo onder Ternate, doch het werd weldra wederspanning. In 1580 beoorloogde de Koning van Ternate dien van Gilolo, ontnam hem verscheidene dorpen op de westkust, en dwong hem van zijnen rang als eerste Vorst der Molukkos, ten behoeve van Ternate, afstand te doen.

GILOLO, st. in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Ternataasche* eil. *Gilolo*, kon. *Gilolo*, van welks voormalige Koning het de residentie was, tegen over het eil. Tidore.

GILOLO (STRAAT-VAN-), in het Eng. *Gilolo-Passage*, straat in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*, tusschen de eil. *Gilolo* en *Wagie*, onder den Equator en op 147° O. L.

GILSDORFF, GAILSDORFF, GULLSDORFF of GULSTORF, d. in het halj. van *Dickirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Dickirch*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Bettendorf*, aan de Suro, op de helling eener boschachtige hoogte. De ingezetenen bestaan meestal van den landbouw.

Men heeft er eene R. K. kerk, waarvan de parochie tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. *Dickirch*, behoort, en door penen Pastoor bediend wordt.

In den nacht, tusschen den 4 en 5 Maart 1840, ontstond hier een brand, waardoor binnen weinige uren 60 huisgezinnen in ellende gedompeld werden. Het dorp is sedert door vrijwillige giften en eene subsidie van 2000 guldens van het Gouvernement weder herboüwd geworden.

GILSE of GILST, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GILSE*.

GILTJES-AMMERS, naam, welke de landlieden geven aan het d. *Groot-AMMERS*, in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, zijnde dit d. in den pold. *Gelkenes* gelegen. Zie *AMMERS* (*Groot-*).

GILZE, GILSE, GILSEN of GILST, d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en $\frac{3}{4}$ u. Z. O. van *Breda*, kant. en $\frac{3}{4}$ u. W. ten Z. van *Ginneken*, gem. *Gilze-en-Rijen*, te midden der heide gelegen.

Het is een zeer oud d., hetwelk onder den naam van *GILSJELE* reeds bekend staat in den stichtbrief van Thoor, van het jaar 992, waarbij *Hilsondis*, Gravin van *Strijen*, dit d. met zijne aanhangsels schonk aan het konvent van Thoor. De Abdis en het kapittel van Thoor hadden uit dien hoofde aldaar nog vele goederen en regten behouden; onder

anderen had de Abdis binnen deze plaats eene regtbank, het Oude Hof of wel het Laathof genaamd, bestaande in eenen Meijer, die van de Abdis aangesteld werd, en zeven Schepenen of Laten, door den gemelden Meijer verkoren wordende, namelijk: drie van Gilze, twee van Oosterhout, één van Ginneken, en één van 's Princenhage; doch zoo er te 's Princenhage geen geschikt persoon was, werd er een van Rijsbergen genomen, welke Schepenen allen onder den Hove moesten gegoed zijn. Deze Meijer en Schepenen vergaderden tweemaal 's jaars te Gilze, en hielden hun geregts des Maandags na Beloken Paschen en op St. Denysdag, doende alsdan alle voorkomende zaken geheel af. De gemelde Schepenen deden, bij het aanvaarden hunner ambten, den eed, dat zij aan de Genadige Vrouw van Thoor zouden getrouw zijn, en de vervallen hofregten aan haren Meijer te kennen geven. In dezen Hove vestte men goederen, daaronder behoorende, welke aan de Abdis of het kapittel eenige cijns of roggepacht gaven. Na spande de vierschaar in naam der Genadige Vrouw van Thoor, om een iegelijk vonnis en regt te doen; men bezette goederen, onder het Laathof liggende, met vernieuwing en verder tot den koop prijs toe; men deed deeling en erfspaling; men gaf Voogden aan wezen; men deed panding en uitwinning; men dagvaardde over arbeidsloozen; men verleide naderschap; men maakte Poorters, onderhevig van hals en have, aan deze vierschaar, enz. Deze bank was geheel onderscheiden van diegenen, welke de Heer van Breda te Gilze had, bestaande uit eenen Schout, die te gelijk Schout van Ginneken was, en zeven Schepenen, voor welke alle ingezetenen, ter eerste instantie, te regt stonden; en waarbij, tot het behandelen der dorpspenningen, nog negen Gezworenen gevoegd waren. Eertijds had de Abdis geen regt, om de vonnissen van haar Hof ten uitvoer te brengen; doch, in het jaar 1472 had zij zulks van JAN, Graaf van NASSAU, Heer van Bredarode, verkregen.

Men telt er, in de kom van het d., 42 h. en ongeveer 300 inw., en met de daartoe behoorende gh. de Aalstraat, de Aart, de Biestraat, de Bolberg, de Brakken, de Driehoek, de Haasberg, de Horst, Hulten, de Langereit, Molenschot, Nervenoven, het Raakeind, Valkenberg, Verhoven, de Vosserberg en het Weilenseinde, 304 h. en 2000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden; ook heeft men'er 3 bierbrouwerijen en 1 aardappel-jeneverstokerij.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. en dek. van Breda behoort, en door eenen Pastoor en twee Kapellanen bediend wordt. De kerk, aan den H. Petrus in zijne banden toegewijd, is van oude tijden af, de moederkerk geweest van Etten, Ginneken, Meterssen of 's Prinsenhage en Bavel, welke parochiën daaronder behoorden en als hare aanhangsels geacht werden. Doch, in het jaar 1261, heeft de Bisschop van Luik, ten verzoeke van de Abdis van Thoor, de kapellen der gemelde aanhangselen, tot halve kerken verheven en daarin Stedehouders gesteld, om de sacramenten te bedienen, die hunne voorstelling van den Parochiaan van Gilze, als Pastoor der moederkerk en hunne instelling van het Sticht van Thoor, als patroon dier kerk zouden ontvangen, en uit de vruchten der kerken, tot hunne behoefte en nooddrift eenige ponden Levens trekken. Daarna, in het jaar 1516, zijn de gemelde halve kerken, met bewilliging van ADOLFUS, Bisschop van Luik, en op het verzoek van MARGARIE VAN PETERSHEIM, Abdis van Thoor, van hare

moederkerk in het geheel gescheiden. In het vervolg van tijd, heeft Pans Prus IV, het patronschap van GILZE en 's Princenhage, met de Tienden van 's Princenhage, Molenschot en Bavel, geschonken aan de Graduale Kanonniken van 's Hertogenbosch. Deze kerk, is een vrij hoog gebouw, en hoezeer zij door het verlengen van den noordervleugel, hetwelk, volgens het jaartal in den gevel voorkomende, in het jaar 1607 plaats had, eenigzins onregelmatig is, is zij echter niet onaanzienlijk. Inwendig heeft zij een welluidend orgel, aldaar in het jaar 1820, geplaatst en door den Heer C. J. VAN OZCKELLEN, orgelmaker te Breda, vervaardigd. Tot aandenken daarvan, is onder het zangkoor, het navolgende opschrift geplaatst:

IN CONVERSIONIS PAULI
FESTO HMC OMNIA SUNT
DEO OBLATA

(d. i. Op den feestdag van PAULUS bekeering, werd dit alles Gode opgedragen). De kerk prijkt op het midden met een torentje dat van een klokje voorzien is. Deze kerk ging in het jaar 1650, aan de Herv. over, doch werd in 1818, weder aan de R. K. afgestaan. Vóór dien tijd hadden de R. K. in deze par. eene schuurkerk, aan den H. PAVLUS toegewijd, mede in het dorp staande, welke echter in 1818, afgebroken is, zoodat men, ter plaatse waar zij gestaan heeft, niets meer ziet dan eenen hof.

Ook heeft men nog eene kapel te Molenschot, aan de H. ANNA toegewijd, welke, volgens oorkonde, dagteekent van de negende eeuw; waarin voorheen door een der Kapellanen meermalen 's weeks dienst gedaan werd. Thans (1842) wordt zij herbouwd om tot parochiale kerk te dienen.

De school, welke in het jaar 1821 gebouwd is, verdient, zoo om den ruimen kerkswijze ingerigten bouwtrant, als om de doelmatigheid van inrigting, bijzondere melding. Zij wordt gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht.

Er wordt te GILZE jaarlijks, den 2 Dingsdag in April en den 2 Dingsdag in November, eene beestenmarkt gehouden.

In het jaar 1764 brandde een aanzienlijk gedeelte van dit d., met de nieuw gebouwde R. K. kerk, op den dag der inwijding, af.

GILZE-EN-RIJEN, gem. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. Breda, kant. Ginneken (15 m. k., 6 s. d., 11 k. d.); palende N. aan Oosterhout en de Donge, die haar van Dongen en Tilburg scheidt, O. aan de gem. Tilburg, Z. O. aan Alphen-en-Riel, Z. aan Chaam en W. aan Chaam, Ginneken en Oosterhout.

Deze gem. bevat, behalve de d. Gilze en Rijen, de geh. Aalstraat, de Aard, de Biestraat, de Bolberg, de Brakken, de Driehoek, de Gilzense Haansberg, de Heikant, Den Hoek, de Horst, Hulten, Laareinde, Langereit, Langstraat, Molenschot, Nerhoven, het Raakeinde of Raekhoven, de Rijense Haansberg, Valkenburg, Verhoven, Vossenbergh en Weilenseinde. Zij beslaat eene oppervlakte van 7148 bund., telt 405 huizen, bewoond door 532 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ongeveer 2700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er 5 bierbrouwerijen, 2 grutterijen, 3 leerlooijerijen, 1 olie- en 3 korenmolens, 2 koperslagers en 1 aardappelje-neverstokerij; terwijl er ook eenige linnenwevers worden gevonden. De grond is er uit den aard onvruchtbaar, als zijnde niet slechts ligte zandgrond, maar daar en boven nog met eene menigte keisteentjes

vermenigd, echter levert hij, door de onvermoeide vlijt der inwoners, overvloedig graan en andere vruchten op, zoo wordt hier onder anderen veel rogge aangekweekt, alsmede boekweit en vlas, hoewel dit laatste slechts tot eigen gebruik; ook treft men er veel koolzaad, aardappelen, raap- en spuriezaad, aan, hier en daar haver, doch zeldzaam garst en nog zeldzamer tarwe, eigenlijke hoollanden heeft men er niet, behalve het Gilzen-Broek (zie het volgende art.), zoo dat de bewlieden genoodzaakt zijn elders hooi te pachten, hetwelk zij meest te Werkendam, in den Biesbosch, doen.

De inw., die allen R. K. zijn, maken de par. van *Gilze en Rijen* uit, welke in deze burgerlijke gem. elk eene kerk hebben.

Vroeger woonden er in deze gem. eenige Herv., die eene gem. uitmaakten, welke tot eerste Leeraar gehad heeft, JOHANNUS HANSTROOS, die er in het jaar 1646 stond en in het jaar 1681 naar Heusden vertrokken is. Daar echter deze gem. te weinig zielen telde om op zich zelve te blijven bestaan, zoo is zij, in het jaar 1818, toen de laatste Predikant, JOHANNES JACOBUS VAN VLOONER, Emeritus werd, te niet gegaan en met die van *Alphen* vereenigd, waarua zij in het volgende jaar, even als deze, aan die van *Chaam-en-Baarle-Nassau* is toegevoegd.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, ééne te Gilze en ééne te Rijen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 570 leerlingen bezocht worden.

Onder deze gem. ligt ook het heideveld, waar in September 1753 een veldleger werd opgeslagen, hetwelk onder den General Grate van HORNSEA, tot oefening der voornaamste bedrijven des oorlogs werd bijeen gebracht; terwijl meer noordelijk in de nabijheid van Rijen in de jaren 1831 tot 1835, gedurende eenige maanden van den zomer, een groot gedeelte van het Nederlandsche leger gekampeerd was.

Er zijn 16 waterleidingen, die allen zich te Bavel en te Donge ontlasten.

Het wapen bestaat in een veld van azuur (blauw), behalven met het beeld van den H. Petrus in eene staande houding, hebbende in de rechterhand eenen sleutel, en in de linkerhand een boek, alles van goud.

GILZEN-BROEK, uitgestrekte doch moerasige streek, in de bar. van *Breda*, gem. *Gilze-en-Rijen*, 1 u. N. O. van Gilze.

Het beslaat eene oppervlakte van 681 buud. 1 v. s. 68 v. ell., en levert weinig en daarenboven slecht hooi op.

GIMPANG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroevang*, reg. *Bangie*.

GINCKEL, buurs. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie *Gunn*.

GINCKEL, b. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie *Gunn*.

GINDERDOIR, b. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 2½ u. Z. ten O. van *Breda*, kant. en 2 u. Z. ten O. van *Ginneken*, gem. en ¼ u. Z. ten W. van *Chaam*. Het maakt een gedeelte van het geh. *Chaamdijk-en-Ginderdoir* uit.

GINDERDOOR of GINTZANOOR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. W. van *Helmold*, gem. en 1 u. N. van *Lieshout*.

Er heeft hier vroeger een oude kapel gestaan, aan den H. Anthonis toegewijd, die echter in het begin dezer eeuw reeds geweldig aan het vervallen was, en thans is afgebroken.

De gemeente-gronden, dat is de onbebouwde gronden, zijn door den Hertog van Brabant aan de ingezetenen uitgegeven, en van de ver-

dere gronden van Lichhout zoodanig onderscheiden, dat de Heer dèzer heerl. geene aanspraak op die grond kan maken.

GINDER-OVER, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peel-land, prov. Noord-Brabant, Derde distr., arr. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. O. van Eindhoven, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van Asten, gem. en $\frac{1}{2}$ min. Z. O. van Heeze; met 52 h. en 150 inw.

Het ontleent zijnen naam van de ligging, van het dorp gerekend aan de overzijde der Rul, dus *Ginder over de Rul*.

GINKEL of **GINKEL**, geh. op de Neder-Veluwe, prov. Gelderland, distr. Veluwe, kw., arr. en 3 u. N. O. van Arnhem, kant. en 2 u. N. N. O. van Wageningen, gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van Ede; met 13 h. en 80 inw.

Hier is eene herberg, welke vroeger de gewone pleisterplaats der postwagens van Amsterdam naar Arnhem was.

GINKEL, heerl. in het Overkwartier der prov. Utrecht, arr. Amersfoort, kant. Rhenen, gem. Leersum; palende N. aan Renswoude en Woudenberg, O. aan Amerongen, Z. aan de heerl. Leersum en Zuilestein, W. aan Woudenberg.

Deze heerl. bevat de b. Ginkel en eenige verstrooid liggende h. — Zij beslaat eene oppervlakte van 450 bund., telt 18 h., bewoond door 20 huisgez., uitmakende eene bevolking van 100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. — De inw., die allen Herv. zijn, worden tot de gem. van Leersum gerekend. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te Leersum.

De b. **GINKEL** of **GINKEL**, ligt $5\frac{1}{2}$ u. O. van Amersfoort, $2\frac{1}{2}$ u. N. W. van Rhenen, $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van Leersum. — De kormis valt in, den 27den Dingsdag in October.

Deze heerlijkheid wordt thans in eigendom bezeten door den Heer G. G. H. Graaf van REXDE en ARLOUX, vrijheer van Amerongen, Ginkel en Eist, Heer van Zuilestein en Leersum.

GINKELSCHÉ-VEENEN, veengr., in het Overkwartier der prov. Utrecht, arr. Amersfoort, kant. Rhenen, gem. Leersum, in het N. van de heerl. Ginkel.

GINKELSCHÉ ZAND, zandgr. op de Neder-Veluwe, prov. Gelderland, onder de gem. Ede; 222 bund. groot. Door doelmatig aangevande betengelingen, wordt dit zand echter veel verminderd. De weg van Arnhem op Ede loopt er door.

GINNEKEN, kant. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, arr. Breda; palende N. aan de kant. Breda en Oosterhout, O. aan het kant. Tilburg, Z. aan de Belgische prov. Antwerpen, W. aan het kant. Breda.

Het bevat de volgende 7 gem., als: Alphen-en-Riel, Baarle-Nassau, Chaam, Gilze-en-Rijen, Ginneken-en-Bavel, Rijsbergen, Zundert-en-Wernhout.

Het beslaat eene oppervlakte van 40,890 bund., en telt 2659 h., bewoond door 5145 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 16,000 inw., die meestal in den landbouw hun bestaan vinden, terwijl in het zuiden van dit kanton, de beroemde Bredasche kapuinen en poelardes vet gemest worden.

GINNEKEN, d. en kantons hoofdplaats in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Breda, kant. Ginneken, gem. Ginneken-en-Bavel. Van Breda gaat men derwaarts langs eenen breeden straatweg, vroeger ten wederzijde met hooge opgaande boomen beplant, welke echter in het jaar 1850, wegens het in staat

van beleg stellen van Breda, tusschen die stad en de Zandbergen omgehouwen zijn.

Dit d., hetwelk zeer gemakelijk aan de Mark gelegen is, was vroeger eene heerl., welke den naam van ULVENHOUT voerde, zoodat men haar wel onder dezen, maar geenzins onder haren tegenwoordigen naam in oude brieven vermeld vindt.

De Heeren van Ulvenhout, hadden hier ook een slot, dat thans niet meer in wezen is, maar hetwelk men vermoedt gestaan te hebben tegen de rivier de Mark, achter de hoeve van Ulvenhout. Dit vermoeden wordt te meer bevestigd, door dien men daar ter plaatse, in vroegere jaren, de grondvesten van een oud gebouw, alsmede een ijzeren en eenige andere gedenkstukken, opgedolven heeft. Uit dien hoofde zijn de ingezetenen voorheen aan die hoeve verscheidene diensten en hofregten verschuldigd geweest.

Nadat JAN III, Hertog van Brabant, de stad en baronie van Breda, van GERAARD VAN RASSEGEN gekocht had, verpandde hij, in het jaar 1354, de dorpen ULVENHOUT, *Baarle*, *Alphen* en *Gilze*, aan RASO VAN LIEDERKERKE, voor duizend ponden parisis (500 guld.), welke dorpen later, na het afsterven van gemelden RASO, door de uitvoerders van zijnen uitersten wil, met voorkennis van den Hertog van Brabant, in 1542, weder overgegeven zijn aan WILLEM VAN DOUVERVOORD. Deze stelde ze in handen van JAN VAN POLANEN, Heer van de Leek, door wien ze in het vervolg weder in de baronie van Breda ingelijfd zijn.

Men telt er, in de koor van het d., 90 h. en 850 inw., en met de daartoe behoorende geh. Ulvenhout, Geersbroek, Raken, Kaauwelaar, Notsel, Strijbeek, Grazen, Galder, Overakker en Heusdenhout 2500 inw., die meest allen in den landbouw hun bestaan vinden. Ook heeft men 3 brouwertjen, 1 olie- en schorsmolen en 2 wind-korenmolens.

De Herv., van welke men er 80 aantreft, behooren tot de gez. van *Ginneken-en-Bavel*, welke hier eene kerk heeft. Deze kerk, voor de Reformatie aan den H. LAURENTIUS toegewijd, was oudtijds een afhankelijk van de moederkerk van Gilze, maar werd, in het jaar 1516, met toestemming van ADOLF, Bisschop van Luik, daarvan afgescheiden. Sedert het jaar 1638, is zij bij de Hervormden in gebruik. Het is een aanzienlijk gebouw, van een fraai orgel voorzien.

De R. K., van welke men er 2200 aantreft, onder welke 1400 Communicanten, behooren gedeeltelijk tot de par. van *Ginneken*, gedeeltelijk tot die van *Ulvenhout*. De stat. van GINNEKEN, behoorende tot het vic. apost. en dek. van *Breda*, wordt door éénen Pastoor bediend. Tot deze par. worden de R. K. van het d. GINNEKEN, en ook die van de geh. Overakker en Heusdenhout gerekend, die meer dan 1100 zielen; onder welke 850 Communicanten, uitmaken. In het jaar 1836, toen deze par. is opgericht, heeft men, in afwachting, dat het bestaande plan, om eene nieuwe kerk te bouwen, kan voltooid worden, een woonhuis tot eene kerk ingerigt. Deze kerk is aan den H. LAURENTIUS toegeërd. Ook heeft men er nog drie kapellen, als: ééne te Strijbeek, ééne te Galder en ééne te Heusdenhout, van welke de beide laatste niet meer tot eenig geestelijk gebruik dienen.

Voorts heeft men in dit d. een fraai Gemeentehuis, eene dorpsschool, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt, en in de nabijheid het kasteel Boevenjen (zie dat woord).

Vroeger werden hier jaarlijks vier markten gehouden. Thans echter nog slechts twee, als den derden Vrijdag in April en den derden

Vrijdag in October. De kermis valt in Zondag na den tienden Augustus.

In den nacht van den 24 Augustus 1624, liet SPINOLA, die Breda wilde gaan belegeren, het d. GINNEKEN bezetten en de brug over de riv. de Mark, gemeenlijk de Duivelsbrug genoemd, versterken. De burgers van Breda, die onder het bevel van den Drossaard, JAN VAN ANSSEN, opgetrokken waren, om dien post te verdedigen, moesten voor de overmagt wijken, waarom zij het d. voor het grootste gedeelte aan kolen legden.

Het wapen van GINNEKEN, toen het nog eene afzonderlijke heerl. was, bestond uit een schild van goud, beladen met eenen St. Laurensrooster van sabel (zwart).

GINNEKEN-EN-BAVEL, gem. in de bar. van Breda, prov. Noord-Brabant, Vierde distr., arr. Breda, kant. Ginneken (11 k. d., 15 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Teteringen en Oosterhout, O. aan Gilze en Rijen, Z. aan Chaam en aan de Belgische prov. Antwerpen, W. aan Rijsbergen en 's Princeshage.

Deze gem. bevat de d. Ginneken en Bavel, benevens de geh. Ulvenhout, Geersbroek, Rakens, Kauwelaar, Notsel, Strijbeek, Grazen, Galder, Overakker, Heusdenhout, Ypelaars-einde, Tervoort, Lijndonk en Bol-en-Eikberg. Zij beslaat eene oppervlakte van 8754 bund., telt 682 h., bewoond door 653 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er ook 8 brouwerijen, 1 olie- en schorsmolen, 2 wind-korenmolens, en 1 paardenoliemolen heeft. — In deze gem., welke van het Zuiden naar het Noorden door de Mark doorstroomd wordt, treft men ook fraaije buitengoederen, aangename wandelwegen en veel houtgewas aan.

De R. K., die hier ongeveer 3200 in getal zijn, maken de par. van Ginneken, Bavel en Ulvenhout uit, welke in deze burgerl. gem. ieder eene kerk hebben.

De Herv., van welke men er ongeveer 100 aantreft, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van Breda behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest NATHANIEL ROMBIUS, die hier in het jaar 1638 stond, en in het jaar 1641 naar Gillaarshoek vertrokken is. Het beroep is eene Koninklijke collatie.

Men telt in deze gem. 4 scholen, als: ééne te Ginneken, ééne te Galder, ééne te Bavel en ééne te Heusdenhout, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 250 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen deser gem. bestaat uit een horizontaal gedeeld schild, waarvan het bovenste gedeelte weder in tweeën gescheiden is; zijnde het eerste deel van goud, beladen met eenen rooster van sabel (zwart); het tweede van zilver, beladen met eene koe van keel (rood), en het onderste gedeelte van keel, beladen met drie St. Andrieskruisen van zilver, staande twee en een.

GINOUWEN, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Kempenland, prov. Noord-Brabant. Zie GREEMOVEN.

GINTERDOOR, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peel-land, prov. Noord-Brabant. Zie GINTERDOOR.

GIRIE, st. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid. Soerabaija, ads. resid. en 1 m. Z. W. van Grisse.

Deze stad is door zijnen prachtigen tempel, een der drie voornaamste op Java, zeer beroemd. Ook is hier een Panumbahan, een

der nazaten van SIMON VAN MOERLAN; op een bergje, in een hoog en prachtig graf, dat vele omgangen, doch verder geene sieraden heeft, begraven. In deze stad heeft vroeger een Panambahan het beviel gehad, zijnde hier in oude tijden een koninkrijk geweest. In het begin der vorige eeuw bestonden hier wel 2000 huisgezinnen.

GIRSCHERBACH, beek in het grooth. *Luxemburg*. — Zij ontspringt bij Dickweiler, bespoelt Girst en valt, weinige minuten ten noorden van Born, in de *Sure*.

GIRSCHT, naam, onder welken op sommige kaarten het geh. *Gast*, in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, voorkomt. Zie het volgende art.

GIRST, ook wel *Giascht* en bij sommige schrijvers *Gast* gespeld, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. N. ten O. van *Grevenmacher*; arr. en 5½ u. O. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. van *Rosport*, op een hoogte, aan de *Girscherbach*.

GIRSTERKLAUS, geh. in de heerl. *Rosport*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. N. ten O. van *Grevenmacher*, arr. en 5½ u. O. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. van *Rosport*.

GISSELAUW, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambousche* eil. *Ceram*, aan de zaidkust van Groot-Ceram. — Het lag in vorige tijden beoost *Tobo*, in eene bogt, doch is later bij *Tobo* gevoegd.

GISSIAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

GISSER, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Banda-eilanden* behoorende.

Het is omringd door koraal-rifgronden, die ten Zuiden het ver in zee loopen. Het eiland is laag en zandig. Het is onbewoond, en heeft aan de noordzijde een inlopend water, dat zich als een meer in het midden van het eiland in eene kom vergadert. Dit meer is boven alle beschrijving rijk in allerlei soorten van visch; terwijl de oevers en de omliggende landstreek met verschillende soorten van snippen en eendvogels als bezaaid zijn. In vroegere tijd was dit eiland sterk bewoond, doch is gedeeltelijk ontvolkt geworden door onlusten, welke tusschen de bewoners en die van *Kelwarie* uitgebroken waren, en weldra eenen formelen oorlog tusschen deze volkeren na zich sleepten. Die van *Kelwarie* hierbij de overhand behouden hebbende, verdreven de inwoners van *Gisser* naar *Ceram-Laut* en andere eilanden, en verbrandden alle huizen en andere voorwerpen, welke de vlagtelingen hadden achtergelaten. Een klein gedeelte der bevolking vestte op *Ceram-Laut*, onder het opzigt van eenen *Orang-Kaja*, die onmiddellijk onder het bestuur van *Kelwarie* staat, door welke laatste dit rampzalig overschot der bevolking van *Gisser* op eene barbaarsche wijze onderdrukt wordt.

GISSER, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaja*, ads. resid. *Grisses*.

GISTELAARPOLDER, polder in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrij van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den *Zuidkerkepolder* en den *Galepolder*, O. aan den *Elizabeth-polder*, Z. aan den *Noordwesterhoek van Groot-Baarzande*, welke ook *Buizenpolder* genoemd wordt, W. aan den *Rode-polder*.

Deze pold., is groot 47 bund. 88 v. r. 60 v. ell., daarin ligt het buitenverblijf van Mevr. de wed. *Tromms*, geb. *Wiss*, waarbij een

afstede, voorts nog twee woningen. Hij maakt een deel uit der *Watering van Baarszande*, en heeft alzo geen afzonderlijk bestuur. — De laatste bedijking is denklijk te gelijk met Oud-Baarszande geschied.

GISTELLIS, voorm. ridderhofst. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeoland*, even buiten het d. *Kapalle*.

Het was gebouwd door een der Heeren uit het doorluchtig geslacht van *MALSTEN*, en was een oud Italiaansch gebouw geheel in de breedte uitgestrekt. Het is voor eenige jaren gesloopt.

De Heeren van *GISTELLES* zouden, volgens het getuigenis van *MARKEUS* (1), van de Scijthen afkomstig zijn, doch hiermede wil hij misschien alleenlijk te kennen geven, dat de oudheid van dit verrooarde geslacht niet is na te sporen. Van Heer *JAN VAN GISTELLES* vindt men gewag gemaakt, op het jaar 1392, als zijnde Heer van de tollén te Brugge, alwaar hij op, den 2 Maart van dat jaar, een prachtig touwmoor hield. Aan deze *JAN VAN GISTELLES* zijn de vroegere Koningen van Frankrijk, Spanje en Engeland, door de handen des bloeds veronden geweest.

GIVENICH, geb. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GEVENICH*.

GLABACH (NIEDER-), *NIEDER-GLABACH* of *NIEDER-GLATBACH*, geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. W. van *Neumeren*.

GLABACH (OBER-), *OBER-GLABACH* of *NIEDER-GLATBACH*, geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 4 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Mersch*, gem. en ½ u. Z. W. van *Neumeren*.

GLABICH (NIEDER-), geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GLABACH (NIEDER-)*.

GLABICH (OBER-), geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GLABACH (OBER-)*.

GLAGA, berg in *Ost-Indië*, op het *Sundaësch* eil. *Jave*, res. *Kados*, nds. res. *Magelang*.

GLANERBEEK of *MULDREIKERBEEK*, water in *Twente*, prov. *Overijssel*, dat in het *Eschmarksche Broekhenroos*, bij de *Lappe*, ontstaat, noordoostelijk, langs *Aamsveen*, naar de *Pruisische* grenzen leopt; aldaar de, uit *Pruisisch Aamsveen* voortkomende, *Flörbache* opneemt, voorts in eene meer noordelijke rigting, langs de grenzen tusschen *Doverijssel* en *Pruissen* stroomt, en sich eindelijk in den *Dinkel* ontjaagt.

GLANERBRUGGE, geb. in *Twente*, prov. *Overijssel*, arr. en 5½ u. D. Z. O. van *Almele*, kant. en 1½ u. O. van *Buschedé*, gem. en 1½ u. D. Z. O. van *Lonneker*; met 6 of 7 h. en 40 inw.

Dit geh. ontleent zijnen naam van eene brug over de *Glanerbeek*. Dok heeft men er een grenskantoor, voor den in- en uitvoer van goederen naar *Pruissen*. Hier zijn mede de grensteekens tusschen ons rijk en laatstgemeld land geplaatst.

GLANG, zeepplaats in *Ost-Indië*, op de zuidkust van het *Molukse* eil. *Magindanao*.

GLATBACH (NIEDER-), geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GLABACH (NIEDER-)*.

GLATBACH (OBER-), geb. in de heerl. *Mersch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GLABACH (OBER-)*.

(1) *Annales Flandriæ*, lib. III, Anno 1083.

GLAZENAP (DE), oud kast., voorheen in het hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, distr., arr. en 4 u. N. van *Roermonde*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. van *Venlo*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. O. van *Tegelen*.

Het is van eene breede gracht omgeven, heeft twee hoofdoorten, drie boerenwoningen daarin, en vele landerijen daarom gelegen. Bij het goed behooren vier pachthoeven, als: *Haanderhof*, *Bakerboschhof*, *Kasteelshof* en *Meerle*. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 88 bund., is thans onbewoond, doch behoort in eigendom aan den Heer *GERAARD DE RIJCK*, woonachtig te *Steyl*, bij *Tegelen*. — In 1646 had *Prins Frederik Hendrik*, toen hij *Venlo* belegerde, hier zijn hoofdkwartier gevestigd.

GLEASANDER, kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Nickeriekreek*, ter linkerszijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijpl. *Lit. I*, benedenwaarts aan de koffijpl. *Batany-Bay*; 250 akk. groot.

GLEMMENE, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie *GLIMMEN*.

GLEORANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. *Magalang*, aan de *Projo*.

GLIJMESPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GLIMESPOLDER (OUD)*.

GLIMESPOLDER, voorn. pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*.

Deze pold. is omtrent het einde der vijftiende eeuw, geheel overstroemd, naderhand weder bij gedeelten bedijkt, en daaruit is in het jaar 1688 de *Oud-Glimespolder* ontstaan, terwijl in het jaar 1687 een gedeelte van den grond in den *Auvergnepolder* is ingedijkt.

GLIMESPOLDER (OUD), ook *GLIJMESPOLDER* en *GLIMMERSPOLDER* geheeten, pold. in het markgraaf. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, bijna geheel gem. *Halsteren* en voor een zeer klein gedeelte gem. *Nieuw-Vossemeer*; palende N. aan het Land van *Steenbergen*, O. aan het *Westland* en *Hooge gronden*, Z. aan den *Auvergnepolder*, W. aan de *Kendragt* en den *Eendragt* polder.

Deze pold., welke in het jaar 1688 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 168 bund. 57 v. r. 8 v. ell., waaronder 156 bund. 62 v. r. 36 v. ell. schotbaar land, van welke slechts 38 v. r. 32 v. ell. onder *Nieuw-Vossemeer*, doch al het overige onder *Halsteren*. Hij wordt door ééne sluis, op de *Kendragt*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 of 4 palm. boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, twee *Gezwoorenen* en eenen *Secretaris* en *Penningmeester*.

GLIMMEN, oudtijds *GLIMMEN* of *GLEMMENE*, geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ruim $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Groningen*, gem. en ruim $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Haren*, $\frac{1}{4}$ u. N. van *Noord-Laren*, waartoe het behoort, aan de *Aa* en de afhelling van den *Hondsrug*, gedeeltelijk op eenen heidegrond en gedeeltelijk op eenen tamelijk vruchtbaren bodem. O. en W. van den straatweg tusschen de *Harendermolen* en de *Punt*; met 22 h. en ruim 200 inw. Men heeft er eene school, welke gemiddeld door een getal van 50 leerlingen bezocht wordt.

Dit geh. vindt men reeds verneld in eenen ouden brief, zoo men wil, van het jaar 1166, die in een der boeken van het klooster te *Keizersweerd* is gevonden, en door *KENNIS*, *de situ etc. Frisus*, pag. 185, en door *VAN IDSINGA*, *Staatsregt der Vereenigde Nederlanden*, D. I, bl. 117, wordt medegedeeld. De brief bevat de inkomsten van het gemelde klooster, waarvan de *Abt* eenen *Vicaris* te *Groningen*

had, die aldaar de inkomsten van Drenthe, waaronder voorheen GLIMMEN behoorde, ontving. Ook vindt men het vermeld in eenen perkamenten brief van de Utrechtsche kerk, waarin verhaald wordt, dat het kasteel, hetwelk **KEZER**, Stadvoogd van Groningen, in het jaar 1227, te GLIMMEN had opgebouwd, kort daarna door de Drenthen, die het met de Gelkingen hielden, omver is geworpen (1).

Te GLIMMEN vindt men twee aanzienlijke buitengoederen, het eene genaamd het Huis-te-Glimmen, het andere voor eenige jaren gebouwd.

Reeds ten jare 1486 was hier over de Aa, of 20 min. zuid-west-waarts, eene pont voor reizenden, van waar nu nog de brug en het huis aldaar, den naam van de Punt heeft. Tot in het jaar 1824 stond hier een tolhek, namens de stad Groningen, doch bij het aanleggen van den straatweg, is het weggenomen. Vermits het een fraai ijsaeren hek was, is het geplaatst vóór den ingang van de Zuider begraafplaats dier stad.

GLIMMEN (HUIS TE-), buitengoed in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. Z. van *Groningen*, gem. en 1 u. Z. van *Haren*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Noord-Laren*, in het geh. *Glimmen*, W. van den straatweg.

Dit boschrijke buitengoed behoort thans in eigendom aan den Heer W. DE SITTER.

GLIMMERSPOLDER, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GLIMMERSPOLDER (OUD-).

GLINDEN, buurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 5 u. Z. O. van *Nijkerk*, gem. en 1 u. Z. W. van *Barneveld*; met 800 inw.

GLINDHORST, voorm. adell. h. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie GLINDHORST.

GLINS, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Leeuwarden*, 15 min. N. O. van *Hempens*.

Deze state beslaat, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte van 3 bund. 93 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer S. IJSSELSTEIN.

GLINS, voorm. stat., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie het volgende artikel.

GLINSTRA of GLINS, ook wel het *Blaagw-huis* genoemd, voorm. stat. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Dronrijp*; ter plaatse waar zij gestaan heeft ziet men thans eene boerenhoeve.

De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte beslaande van 58 bund. 50 v. r. 98 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door Jonkheer V. J. VEGLIN VAN CLARENBERGEN, woonachtig te *Joure*.

GLINTHORST of GLINDHORST, voorm. adell. h. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*; kw., arr. en 6 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 5 u. Z. O. van *Nijkerk*, gem. en 1 u. Z. W. van *Barneveld*.

Nabij dit adell. h., hetwelk in het jaar 1797 gesloopt is, bestaat thans (1842) nog een boeren erf, de Glinthorst geheeten, die waarschijnlijk zijnen naam van dit landhuis ontleent.

GLINTHUIS, voorm. hav. in *Zalland*, prov. *Overtijssel*, arr., kant. en 1 u. N. O. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerpel*.

(1) Zie *Oudheden en Geschieden van Groningen*, bl. 602.

Deze hav. is gesloopt. Het daarop staande boeren erve wordt thans in eigendom bezeten door den Heer P. C. A. SICKHANS, woonachtig te Zwolle.

GLIP (DE-), vroeger PRINSE-BUURT of PRINSE-ZANDVAART genoemd, b. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. ca. 1 u. en 10 min. Z. van *Haarlem*, gem. en 25 min. Z. van *Heemstede*. Men telt er, behalve de bleekerijen, 50 h., benevens eenen molen en ruim 250 inw.

GLIPHOEVE, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. van *Haarlem*, gem. en 30 min. Z. van *Heemstede*.

Het is eigenlijk egne boerderij, gedeeltelijk als buit. ingerigt. Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 42 v. r. 40 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Mr. H. J. KONEN, woonachtig te Amsterdam.

GLIPLUST, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Haarlem*, gem. en 25 min. Z. van *Heemstede*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 5 bund. 92 v. r. 80 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer J. KRAMER.

GLONGONG, berg en distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie GALONGGON.

GLOP (HET) of de GLOEWES, weg in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, door de duinen in de gem. *Castricum*, dienende om de schulpen uit zee naar de Bakkamer-schulpvaart aan te voeren.

GLORIA, vroegere naam van de kostgr. FLORENTIA, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie FLORENTIA.

GLORIA, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tawaycoevakreek*, ter rechterzijde in het opvazen; palende bovenwaarts aan den houtgr. de Waakzaamheid, benedenwaarts aan de verl. plant. Vreeland; zij is 3000 akk. groot, en thans vereenigd met *Isdigo-veld*.

GLOUCKSTER, katoenpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, in *Neder-Nickeri*, N. aan den rijweg; palende W. aan de katoenplant. Sealand, O. aan de verl. plant. Hope; 500 akk. groot.

De slaven zijn overgevoerd naar de katoenpl. Picardie, aan de Comewijne.

GLUMMEN, oude naam van het geh. GLIMMEN, in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie GLIMMEN.

GNAJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Cheribon*.

GNAUKA, vrije en woeste negerstaat, ten Z. van de *Nederlandsche kol. Suriname*, aan de *Suriname*.

GNEPHOEK, heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-ou-Gnephoek*; palende N. aan de heerl. *Keseltjkerwoude*, O. aan *Oudshoorn*, Z. aan den *Rijn*, die haar van *Alphen* scheidt, W. aan de heerl. *Koudekerk*.

Deze heerl. bevat den *Gnephoeksche-en-Vrouwgeestpolder* en den *Gnephoeschepolder-Buitendijks*, en daarin de h. 's Molenaars en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 386 bund. 73 v. r. 47 v. ell. Men telt er 56 h., bewoond door 87 huisgez., uitmakende eene bevolking van 480 inw., die meest hun bestaan vinden in fabrieken en landbouw, zijnde er 2 kalkbranderijen, 2 pannenbakkerijen, 2 zaagmolens en 1 vernisfabriek.

De Herv., die hier 380 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Oudshoorn*. — De R. K., van welke men er 70 aantreft, worden tot de stat. van

Alphen gerekend. Men heeft in deze heerl. geen school; maar de kinderen genieten onderwijs te *Oudshoorn*. — Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer P. A. Baron van *Reede van Ounszoomer*, woonachtig te *Leyden*.

GNEPHOESCHE-EN-VROUWGEEST-POLDER, pold. in *Rijland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan *Esselijkerwoude*, O. aan de *Heimanswetering*, Z. aan den *Gnephoesche-polder-Buitendijks*, W. aan *Koudekerk*.

Deze pold., welke in het jaar 1796 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, 152 bund. 65 v. r. 41 v. ell., waaronder 143 bund. 92 v. r. 84 v. ell. schotbaar land, telt 8 h., waaronder 4 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de *Heimanswetering*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, eenen *Secretaris* en drie *Heemraden*.

GNEPHOESCHE-POLDER-BUITENDIJKS, pold. in *Rijland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Oudshoorn-en-Gnephoek*; palende N. aan den *Gnephoesche- en Vrouwgeestpolder*, O. aan de *Heimanswetering*, Z. aan den *Rijn*, W. aan *Koudekerk*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 254 bund. 8 v. r. 6 v. ell., waaronder 219 bund. 54 v. r. 49 v. ell. schotbaar land, telt 48 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door eenen watermolen, op de *Heimanswetering*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den *Burgemeester*, den *Secretaris* en twee *Molenmeesters*.

GNOFFICKIA, oude naam van het fort *Mauritius* in *Oost-Indië*, op het *Molukse eil. Makjan*. Zie *Mauritius*.

GNOEK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Samarang*.

GNOEK, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Samarang*, welke met eenen noordelijken loop in zee valt.

GOA, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie *Makassar*.

GOA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, op de zuidelijkste landtong, zij slingert vrij breed tusschen hare lustige oevers, met dicht geboomte en sierlijke bamboesen overschaduw, heen, en loopt, met eene zuidwestelijke strekking, in de zuidelijke ingang van de *Straat van Makasser* uit.

GOA, **GAUA** of **GOACH**, VOORH. st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, op de zuidelijke landtong, kon. *Makassar*; 5° 13' Z. B., 157° O. L.

Het was vroeger de hoofdstad van dat koninkrijk, waar de Koningen van dat rijk gekroond werden. Men had er, behalve een paleis van den Sultan, moskeën, eene haven, handwerken, kunsten en eenen sterken handel. In het jaar 1678 werd zij door de Nederlanders verwoest. Thans vindt men er alleen eenige kerkhoven, waarop men zeven groote en hooge grafteekens ziet, in den moerschen trant koepelswijze opgetrokken, alle zijn open en van binnen met zeer aardige arabesken gebeeldhouwd. De aangenaamste bloemengur vervult deze sombere gewelven. De geheele vloer was met welriekende boenga, manoor, malatti of Arabische jasmin en andere bloemen bestrooid. Vermoedelijk vereerde het Koninklijk gezin van Goa hiermede de nagedachtenis hunner voorvaderen.

GOACH, kon. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie *Makassar*.

GOACH, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*. Zie *GOA-GOA*, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundasche-Archipel*, aan de noordkust van het eil. *Madoera*. Dit eil. behoort tot het rijk van *Soemanap* en telt 270 inw.

GOA-SIEBANTEN, vogelnestklip in *Oost-Indië*, op het eil. *Sempoe*, aan het zuiderstrand van de resid. *Passaroewang*, op het *Sundasche eil. Java*.

GOBLANGE, Fr. naam van het geh. *GORVELING*, in de heerl. *Koerik* grooth. *Luxemburg*. Zie *GORVELING*.

GOBY, eil. in *Australië*, in de *Papoua-zee*, bijna onder de even nachtslijn, vruchtbaar, welbevolkt, met goede haven. De inw. bestonden voorheen van den slavenhandel.

GODBRINGEN, *GOTTBRINGER* of *GODBRINGEN*, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Betzdorff*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Junglinster*, aan de *Schwartz-Erenz*.

GODDON, oud d., op het *Sundasche eil. Java*, resid. en reg. *Keubang*, even beoosten de stad van dien naam, aan eene groote rivier. Het bevatte, in het begin der vorige eeuw, met het d. *Pikermas*, ruim 400 huisgezinnen.

GODEAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kediri*, reg. *Berbek*.

GODEAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kediri*, reg. *Merbek*, distr. *Godean*.

Den 20 December 1828, trof de Luitenant Kolonel *LEBEL*, de mitelingen in eene nog al aanzienlijke sterkte, nabij dit d., boogwijze geschaard aan. Eene rivier tusschen beide hebbende, kwam de vijand met snelheid op hem aanrukken en had de onzen zoodra niet bereikt, of hij schoot genoegzaam te gelijk, alle geweren af en trok zich toen met overhaasting terug. Eene troep was intusschen in de vlakte in positie gebleven en van daar gestadig vurende, gelastte de overste *LEBEL*, aan den Kapitein *GULLON*, met zijn onderhebbend peloton flankeurs, den vijand van daar te verdrijven, zich daartoe vooruit begeven hebbende, werd de Kapitein door een kogel doodelijk getroffen. De vijand zich inmiddels terug getrokken hebbende, vervolgden de onzen hem tot *Sokonillo*; doch zich nu, als naar gewoonte, in de doorweekte rijstvelden verspreid hebbende, werd op zijne uitlokkingen geen acht gegeven en keerden onze troepen naar *Tegal-Waroe* terug.

GODEFROIPOLDER, ook wel *BERKEL-EN-GODEFROIPOLDER*, onbebouwd pold. in *Staats-Vlaanderen*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden*; palende N. aan het geslechte fort *Isabelle*, waartegen nu het *Hazegras*, N. O. aan de in 1820 gevlooide, en niet weder herdijkte *Lippenspolder*, Z. O. en Z. aan den *Gouverneurpolder*, W. aan den *Graaf-Jansdijk*.

Deze pold., zal wel 60 bund. groot zijn, doch daarvan liggen maar 45 v. r. 91 v. ell. en 63 v. palm. op *Nederlandsch* grondgebied; het overige is *Belgisch*, gem. *West-Kapelle*, waarom daarvan geene breedere opgave gedaan wordt. Van 1718 tot 1785, was deze geheele polder *juré*, van 1794—1814, ook *facto* grondgebied van *St.-Anna-ter-Muiden*. Hij staat onder een afzonderlijk bestuur, zamengesteld uit éenen Directeur en éenen Penningmeester. Eigenlijk is het zuidoostelijke deel *Berkelpolder*, en het noordwestelijke deel *Godefroipolder*, maar de scheiding is reeds van overlang vernietigd.

GODEFROY, naam, welke de *Negers* geven aan de suikerplant. *ALPHAAR*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ALPHAAR*.

GODEK, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Wonosobo*.

GODELINES-HOFSTAD, oude naam van het d. de **WERKEN**, in den voormaligen *Zuid-Hollandsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **WERKEN** (Ds).

GODLINSE, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GODLINZE**.

GODLINSE-UITERDIJK, pold. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **GODLINZER-UITERDIJK**.

GODLINZE of **GODLINSE**, d. in het kw. *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Bierum*, behoorende tot de zoogenaamde *Vierburen*. Het ligt op een verheven en breeden terp, waardoor het zich zeer goed voor doet.

Men telt er in de kora van het d. 70 h. en 340 inw. en met het daartoe behoorende gehucht de Oude Dijk 90 h., waaronder de boerderijen *Rengerdaheerd*, *Elemaheerd*, *Allersmaheerd*, de *Vennen*, *Sieboldeweer*, *Maarhuis*, de *Smakkerij*, de *Pannekoek* en anderen, met 540 law., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier, op 27 na, alle Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Delfzijl*, behoort. Nadat de laatste R. K. Priester **AVOLLONIUS**, bij de verovering van *Groningen*, zijne standplaats had verlaten, is de eerste Hervormde Leeraar te **GODLINSE** geweest **HADRIANUS** of **ADRIANUS** **SIBRANDI**, anderen lezen **ARNOLDUS** **SIBRANDI**, die hier in 1595 stond, en in wiens plaats, in het jaar 1608, **CASPARUS** **GOLTINGER** of **CASPARUS** **GOLTJUS**, door eenige *Collatoren*, beroepen werd; welk beroep echter geen voortgang heeft gehad. Het collatieregt is vroeger bij den eigenaar van het huis *Ekenstein* geweest, maar vóór eenige jaren aangekocht door de *Kerkvoogden*, ten behoeve der gemeente, wordende de beroeping thans gedaan door den *kerkeraad*, benevens *Kerkvoogden* en *Notabelen*, bij meerderheid van stemmen der tegenwoordig zijnde *Leden*. De kerk, aan welker westeinde men eenen hoogen, steenen, stompen toren ziet, draagt blijken van oudheid; want men vindt er nog veel *duifsteen* aan, van 5 tot 6 palmen lengte, en ter hoogte van 5, 10 en meer voeten. Ook bespeurt men nog, ten N., eene kleine toegemetselde deur, van $1\frac{1}{2}$ ell. breedte en $1\frac{1}{2}$ ell. hoogte. De kerk heeft een goed orgel. Vroeger waren er twee torenklokken, nu is er nog één, dragende het jaartal 1435.

De R. K. zijn er 19 in getal en worden tot de stat. van *Appingedam* gerekend. — De 8 *Doopsgez.*, welke men hier aantreft, behooren tot de gem. van *Leermens-en-Zijldijk*.

Men heeft er eene *dorpschool*, die door een gemiddeld getal van 70 of 80 leerlingen bezocht wordt.

GODLINSE telde oudtijds, volgens het *klaauwboek*, 25 edele heerden; ook stond aldaar de burg *Rengerda*, alsmede nog een andere burg die van *Ubbena*, aan de westzijde van het d., welke voor omstreeks 80 jaren gesloopt is; terwijl bovendien de overlevering nog van eenen burg aan de oostzijde gewaagt.

In het 1506 werd dit d., omdat het geen schatting wilde opbrengen, door de *Groningers* beroofd, en in het jaar 1589 leed het geweldig veel last van de *Staatsche troepen*, die eenen *strooptogt* in de *Ommelanden* deden. — Bij den hevigen *watervloed* van 12 en 13 *November* 1686, zijn alleen in dit d. 53 menschen, 25 paarden en 166 koeijen en jonge beesten omgekomen, dertien huizen en schuren geheel weggespoeld, en negen andere meerendeels beschadigd. — In de

beroerten voor 1796 trokken de Godlinzers, met de overige Vierburen, met stokken en knuppels gewapend, naar Appingedam. Den 4 en 4 Februarij 1828 leden de zeedijken onder dat d. mede door eenen zwaren storm en buitengewoon hoogen watervloed; zij werden echter in dat zelfde jaar weder hersteld.

GODLINZER-UITERDIJK of **GOMINSKA-UITERDIJK**, een gedeelte van den polder of uiterdijk der Vierburen, in Friesland, prov. Groningen, arr. en kant. Appingedam, gem. Bierum.

De pold. bestaat uit de Godlinzer-, Losdorpster-, Spijkerster- en Bierumer-Uiterdijken, die, als een samenhangend geheel, als één polder zijn ingedijkt, op denzelfden tijd, met hetzelfde uitwateringskanaal, en onder hetzelfde bestuur. Het gedeelte des polders, dat de Godlinzer-Uiterdijk beslaat, is palende N. W. aan de Zandster-Uiterdijken, N. O. aan den mond van de Eems, Z. O. aan den Losdorpster-Uiterdijk, Z. en Z. W. aan den Ouden-Zeedijk, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 722 bund. 98 v. r. 60 v. ell., waaronder 990 deimten of 461 bund. 64 v. r. 24 v. ell. schotbaar land. Deze pold. telt 8 h., waaronder 4 boerdertjen, en wordt door twee pompen in den Middeldijk en door eene nieuwe pomp in den Zeedijk, ten jare 1840, door het bedijken van den Oostpolder tot binnendijk gemaakt. Het staat onder het dijksbestuur van de Vierburen, bestaande uit acht Leden, van welke twee uit Godlinzer.

GODO, d. in *Oost-Indië*, resid., reg. en 5 palen van Rembang.

Op den 1 Januarij 1828 werden de onzen, welke aldaar post gevat hadden, door meer dan 900 muitelingen aangevallen, die de communicatie tusschen Pamotan en Rembang zochten af te snijden. Eenige kanonschoten en een goed twee gelederen vuur van onze infanterie, dreeven den vijand weldra uit elkander, die nogtans zich zamentrekende, achter onze colonne, zich langs den grooten weg weder vertoode. De Bitmeester TILKEAN, deze beweging ontdekkende, maakte zijns regtsomkeerd, viel met onverschrokkenheid deze groote magt aan, en door eenen wel aangewendden aanval werden de muitelingen verstrooid, en de communicatie met Rembang weder geheel hersteld.

GODOK, oud. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Batavia*, afd. *Bataviasche Ommelanden*.

GODREAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kados*, ads. resid. *Magalang*.

GODSAKKER, oude naam van de st. **FRANKER**, prov. *Friesland*. Zie **FRANKER**.

GODSCHALKSOORD, d. in het *Land van Strijen*; prov. *Zuid-Holland*. Zie **GOIDSCHALKSOORD**.

GODSHOF, voorn. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie **NIJKLOOSTER**.

GODSDAL, in het Hoogd. **GOTTSTHAL**, in het Fr. **VAL-DIEU**, voorn. kloost. in het grooth. *Luxemburg*.

Het werd gesticht door Graaf **HENDRIK den Blinde**, die van 1156 tot 1196 het bewind over Luxemburg voerde, in de diepte, welke tusschen de dorpen Sandweiler en Hastert gevonden wordt. Omtrent de lotgevallen van dit klooster, hetwelk reeds sedert eenen niet meer bestaat, is niets met zekerheid te vermelden.

GODSWAARD-OP-DE-MAAS, naam, onder welke de st. **ROZMONDE**, in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*, vroeger ook wel is bekend geweest. Zie **ROZMONDE**.

GODEWAARD-OP-DE-VELUWE, naam, welken de st. *Wageningen*, op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, verkteeg, bij de bevestiging harer regten door *Reinald I*, Graaf van *Gelder*. Zie *Wageningen*.

GOEBLANGE, Fr. naam van het geh. *Goaveling*, in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Goaveling*.

GOEBLINGEN, geh. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Goaveling*.

GOED-ACCOORD, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den militairen post *Jokkomombo*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Crawassibo*; 3516 akk. groot.

Boven deze plant. wordt de riv. zeer haauw, en is ter wederzijde met ondoordringbare heesterstruiken bezet.

GOED-ACCOORD (LAND-VAN-), verl. koutgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan het Land van *Jokkomombo*, benedenwaarts aan het Land van *Goudmijn*.

GOEDANGE, Fr. naam van het geh. *Gozinex*, in het balj. van *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Gozinex*.

GOED-BEGIN, voorm. houten vesting in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. en reg. *Demak*, aan den *Demak*.

GOEDBRINGEN, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*. Zie *Gozinex*.

GOEDE, ond d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, ads., resid. en distr. *Krawang*.

GOEDE FORTUIN, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaeschen Archipel*. Zie *Fortuin (Gokob-)*.

GOEDE-FORTUIN (DE), voorm. naam van de verl. plant. in *Gokob-Hoor*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *Gokob-Hoor*.

GOEDE-FORTUINS-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaeschen Archipel*. Zie *Fortuin (Gokob-)*.

GOEDE-HOOP (DE-), fort in *Afrika*, in *Oppeer-Guinea*, op de *Goudkust*, rijk *Assiantee*, land *Agonna*, nagenoeg 5 u. van *Winneba*, nabij het d. *Berkoe*.

Dit fort is in den *Fantijnschen oorlog*, door de *Negers* afgevoerd, en bijna verwoest, terwijl de *Kommandant van den Putz* door eenige *Accraërs*, op eene jammerlijke en onmenschetijke wijze, vermoord werd.

GOEDE-HOOP (DE), koffij- en cacao-pl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramacca*, ter rechterhand in het opvaren; palende bovenwaarts aan de koffijpl. *Monitor*, benedenwaarts aan *Margarethaasgift*; 800 akk. groot; met 61 slaven.

GOEDE-HOOP (DE), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Urapanica-en-Berceba*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Zorg-en-Rust*; 568 akk. groot.

GOEDE-HOOP (NIEUW-), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramakka*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Toevlugt*, benedenwaarts aan *Tobiekreek*, en de verl. plant. *Haast-U-Langzaam*; 800 akk. groot.

GOEDE-INTENTIE (DE), verl. plant., kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramakka*, ter rechterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan *Aitnoech-en-Elizabethshoop*, benedenwaarts aan *Vriendslust*; 1000 akk. groot.

GOEDE-MOED (DE), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. *Zorg-en-Hoop*, benedenwaarts aan den houtgr. *Maria'slust*; 400 akk. groot.

GOEDENAERTSEN-EENDRAGTSPOLDER, pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **EENDRAGTSPOLDER (GOEDENAERTSEN-)**.

GOEDEN-RAAD, kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Maastricht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Gulpen*, gem. *Willem*.

GOEDE-ONDERNEMING (DE), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramakka*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan de verlaten plant. Weltevreden, benedenwaarts aan den kostgrond *Kweeklust*; 500 akkers groot.

GOEDEREDEE, eigenlijk *West-Voorn*, doch meest onder de eeste benaming bekend, voorn. eil. in *Zuid-Holland*, van welke prov. het, het *Zuid-Westelijkste gedeelte* uitmaakt. Het wordt ten Z. door de *Grevelingen* of het *Brouwershavensche-Gat* bespoeld, dat het van de prov. *Zeeland* scheidt, ten W. door de *Noordzee*, ten N. W. door het *Goereesche-Gat*, en heeft hier de plaat van den *Hiuder* voor zich, ten O. scheidt de riv. het *Haringvliet* het van *Oostvoorne*, en ten Z. O. is het, sedert het jaar 1780, aan het eiland *Over-Flakké* of *Zuid-Voorne*, door *indijking*, vastgehecht.

Volgens sommiger gedachten, zou **GOEDEREDEE** in oude tijden, zoo wel aan het *Land van Schouwen*, als aan *Oost-Voorn*, vastgehecht of daarmee vereenigd zijn geweest. Dit oordeelt men, onder anderen, uit de benaming, dewijl men niet gewoon is te spreken van het eiland, maar van het *Land van West-Voorn* of **GOEDEREDEE**. Men heeft ook opgemerkt, dat de duinen van *Oost- en West-Voorn* eene gelijke streek met elkander houden, en in gedaante niet verschillen. De oude overleveringen getuigen, dat de stroomen, tusschen dit eiland en *Oostvoorn*, en aan den anderen kant, tusschen **Goedereede** en het *Land van Schouwen*, thans zoo breed en diep, weleer zoo gering waren, dat de wederzijdsche ingezetenen, op den oever hunner landen staande, elkander konden toespreken. Aan het strand van de *Oost-Duinen*, of den oever van **Goedereede** plagt men somtijds, bij laag water, de overblijfselen van eene plaats te zien, de *Oudewereld* genaamd, waar vele *Romeinsche penningen*, ringen en huisraad gevonden werden. Men heeft er ook, volgens oude getuigenissen, grondslagen van huizen, ja zelfs straten. ontdekt, waaruit men oordeelt, dat hier eertijds eene vrij groote stad gelegen was, welke wellicht de zeehaven *Witlam* of *Witland* kan geweest zijn, die hier vroeger bestaan heeft, en, blijkens de *Kronijk van St. Bavo*, in het jaar 837, door de *Noormannen*, op een hunner strooptogten verwoest en vernield is.

Dit voormalige eil. bevat, behalve eene menigte aanzienlijke bouwman-woningen drie niet onaanzienlijke plaatsen, als: *Goedereede*, *Ouddorp* en *Stellendam*, zoodat dit voorn. eil. tegenwoordig de gem. van *Goedereede*, *Ouddorp* en *Stellendam* uitmaakt, en alsoo beslaat eene oppervlakte van 5251 bund. 43 v. r. 46 v. ell., alwaar men telt 602 h., bewoond door 838 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4103 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er 6 meestoven en 3 korenmolens heeft.

De inw., die genoegzaam allen *Herv.* zijn, maken de gem. van *Goedereede*, *Ouddorp* en *Stellendam* uit. — De *R. K.*, van welke men er 26 aantreft, worden tot de stat. van *Sommeldijk* gerekend. — De

Doopsgez., welke men er vindt, maken de gem. van *Ouddorp* uit. — De Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. *Brielle-en-Hellevoetsluis*. — De 10 Isr., welke men er vindt, behooren tot de ringsynagoge van *Middelharnis*. — Men heeft op dit voorm. eil. 3 scholen.

Het wapen van dit voorm. eil., bestond in een schild van keel (rood), beladen met eene burg van natuurlijke kleur en daarboven een staande leeuw van goud, hangende in den poort van de burg een anker van sabel (zwart) (1).

GOEDEREDEE, gem. op het eil. *Goedereede-en-Over-Flakke*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk* (16 k. d., 12 m. k., 6 s. d.); palende N. aan het Goereesche-diep, O. aan Stellingdam, Z. aan de Schorre tegen de Bieninge, W. aan Ouddorp. Deze gem. bestaat uit de pold. den Bekkenpolder, den Nieuwen-Oostdijk, de Plas, Rooklaasplaat, Nieuw-Westerloo, Oud-Westerloo, den Grooten-Zuiderpolder en den Kleinen-Zuidpolder, benevens nog eenen zeer kleinen polder, genaamd *Altena*. Zij bevat het d. *Goedereede*, benevens onderscheidene verspreid liggende boerenwoningen, beslaat eene oppervlakte van 704 bund. 73 v. r. 8 v. ell., telt 161 h., bewoond door 211 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en eenigen handel. Ook heeft men in deze gem. eene meestof en eenen korenmolen.

De inw., die hier, op 13 na, allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Brielle*, ring van *Sommelsdijk*, behoort. De eerste, welke in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *ALBERTUS ALLARDI*, die vroeger een monnik was geweest en in het jaar 1574, alhier begon te prediken. Hij vertrok in 1577. Het beroep geschiedt door den kerkenraad en het collegie van Notabelen.

De 2 Doopsgez. behooren tot de gem. van *Ouddorp*. — De 4 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Sommelsdijk* gerekend. — De Evang. Luth., die hier wonen, gaan te *Hellevoetsluis* ter kerk. — De 7 Isr., welke men hier aantreft, behooren tot de ringsynagoge van *Middelharnis*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het plattelandstadj **GOEDEREDEE** of **GOEREDE**, ligt 3 u. Z. Z. W. van *Brielle*, 2½ u. W. N. W. van *Sommelsdijk*, 51° 49' 9" N. B., 21° 38' 24" O. L. Het was weleer eene bemuurde en zeer vermaarde koopstad; overstroming, brand, en oorlog, hebben haar van hare vorige grootheid beroofd en allengs gebragt in dien staat, in welke zij zich thans bevindt. Den naam ontleent zij van de daar bij gelegen goede ankerplaats; het is niet onwaarschijnlijk dat het eil. vóór den aanleg der stad bij Zeevarenden reeds den naam van *GORDE REEDE* gehad heeft, omdat de schepen daar goed konden ankeren, en voor stormen beveiligd lagen; want men leest dat voorheen geene groote schepen in Zeeland binnen kwamen, dan te *Goedereede*, den *Briel* of in *Noordgouwe*, om reden dat de overige zeegetaten minder veilig en misschien ook minder goed afgebakend waren.

Volgens overlevering is de eerste sluis ter uitwatering gelegd aan de zuidoostkust van den polder den *Oude-Oostdijk*; eenige visschers, die deze reede dagelijks bezochten, en deze plaats zeer geschikt en veilig ter bewoning oordeelden, zouden zich daar hebben nedergezet,

(1) Men zie voorts over dit voorm. eil. de *Beschrijving van het eil. Westoorn*, meest bekend onder den naam van *eiland Godsmode*, waaruit wij ook veel noemens het art. **GOEDEREDEE-EN-OVERFLAKKE** ontleend hebben.

en hun getal godanig zijn toegenomen, dat er welder eene aanzienlijke plaats is ontstaan, die, gelegenheidshalve, GOSZAKKUS is genoemd geworden. — De vestingwerken werden voornamelijk in stand gebracht, na het jaar 1428, toen GOSZAKKUS in den oorlog met die van Zevenbergen eenen zwaren aanval geleden had, welke de burgers kloekmoedig uitstonden met afvering van den vijand. Reeds vroeg is deze plaats, alhoewel nog onbemuurd zijnde, met onderscheidene stadsregten en privilegiën begiftigd, als: in het jaar 1350 door Heer GENAÏT VAN VOORN met het regt van de haringvaart en andere tot de scheepvaart betrekkelijke keuren. In het volgende jaar 1351, is door gemelden GENAÏT VAN VOORN het regt verleend, tot het houden van eene vrije weekmarkt, in welke keure geboden werd, dat de ingezetenen van West-Voorn alle hunne vruchten en vee te GOSZAKKUS ter markt zonden brengen, alvorens die te mogen verkoopen. De aldaar verkochte goederen mochten dan eerst naar andere plaatsen vervoerd of uitgevoerd worden, waardoor des Donderdags voormiddags aldaar veel graan, vee en andere goederen te koop gebracht werden, en de stad op die dagen door veel volk bezocht werd. Deze keur is den 26 Augustus 1477 door Vrouw MARIA, Hertoginne van Bourgondië bekrachtigd, en als toen bepaaldelijk ook de plaatsen Ouddorp, 't Nieuwland en den Oostdijk daaraan onderworpen, met verdere bepaling, dat de onverkochte goederen niet dan na twee uren des namiddags van de markt mogten vervoerd worden, op de boete van vijf ponden Hollands (5 guld., 76 cents), te verhooren ten behoeve van gemelde Hertoginne, en daarenboven op verbeurte van het koorn enz., de helft ten voordeele van de Heilige-gooest-armen, en de andere helft van het gasthuis. Voorts verleende gemelde Heer nog andere voorregten en privilegiën aan GOSZAKKUS, en wel voornamelijk de bekrachtiging der door Hertog FILIPS en anderen verleende privilegiën, vrijheid van boden, subventiën, als anders, gedurende het leven der Hertoginne MARGARETA, het verkiezen van nieuwe leden in het gerecht, de vrijheid der tollén in Holland, Zeeland en Friesland; het regt over de domeinen en heerlijkheden binnen de stad te verpachten; het regt aan den Schout om misdadigers te arresteren, het verkiezen van Kerkmeesters en Secretarissen; het regt tot de heffing van den twintigsten penning der waarde van de meubelen enz., welke bij verhuizing vervoerd werden, en meer andere voorregten. In het jaar 1450 is deze stad aan de landzijde met eene gracht omgeven, met eenen steenen muur versterkt en voorts met vijf poorten voorzien; als: de Doelpoort, aan de noordzijde; de Catharinapoort of Hoofdpoot, aan de noordoostzijde; de Waterpoort, aan de oostzijde; de Mariapoort, aan de zuidzijde, en de Koepoot aan de westzijde.

Door de Doelpoort ging men naar den Doelen en de taanhuisen, hoedanige gebouwen oudtijds in dien omtrek gelegen waren. De Catharinapoort of Hoofdpoot, was waarschijnlijk aldus genaamd, omdat men daardoor naar het havenhoofd ging. Het was een schoon gebouw van welks top, werwaarts men met onderscheidene trappen opklom, een onbelemmerd uitzigt in de Noordzee genoten werd. De Waterpoort, over de haven gebouwd, welke met een boom werd afgesloten, was verwulfd, van boven tot eene woning gesokt, en naar men wil, zoo hoog, dat groote schepen, wanneer hunne masten gestreken waren, gemakkelijk in de haven konden komen, ook dat de see dikwijls met groote kracht tegen hare muren aanklotste. De Maria poort, gesticht door MARIA, Hertoginne van Bourgondië, was zoo hoog, dat men van het plat over de duinen heen in zee kon zien. De

Koepoort, naderhand de Molenpoort genaamd, waarschijnlijk om dat men daar door naar den korenmolen ging, was mede overweld, zwaar van metselwerk en van eene valbrug voorzien. Van de Waterpoort en de Doelpoort is thans niets meer, van de Mariapoort maar een bouwval, en van de Koepoort alleenlijk de beide zijstukken aanwezig, van de Catharinapoort echter bestaan nog twee ronde vliengels, van welke de eene tot gevangenis en de andere tot berging van de brandspuit dient. Deze versterking der stad schijnt evenwel de eerste niet geweest te zijn, en slechts eene verbetering, vernieuwing of meerdere volmaking der oude grachten of muren, want men vindt opgeteekend, dat in het jaar 1415, en dus 13 jaren voor de opgegevene bouwing der poorten en muren, Hertog JAN VAN BRABAND de stad belegerde en in Holland veel schade deed, en dat door het volk van gemelden Hertog, in voornoemd jaar, de stad GODERESDE werd verbrand, en het Land van West-Voorn geheel geplunderd, waardoor menig koopman en burger arm werd; verder dat, in het jaar 1428, gedurende den oorlog met de Zevenbergers, sommigen van hen in het eiland West-Voorn zijn gekomen, en het geheele land afbrandden, maar dat de ingezetenen van GODERESDE sterken tegenstand boden, en door het afslaan van verscheidene stormen de stad behielden, en dat de ingezetenen, nadat de Zevenbergers de stad en het omliggende land overvallen hadden, haar hebben versterkt, zoo door het vernieuwen der muren, poorten en valbruggen, als door het maken van bekwaame vestingen en grachten, GODERESDE aldus versterkt zijnde, was dan ook in staat ter afwering van de aanranding der zeeroovers en andere vijandelikheden.

In 1493 begon men te GODERESDE vischhoeker-schepen te bouwen, waarmede men langere reizen konde maken dan met de te voren gebruikte slabbers en huizen. De visch, door hen gevangen, werd van toen af in tonnen gelegd en gezouten, hetgeen bevorens niet in gebruik was, zelfs wil men, dat die van GODERESDE de eerste geweest zijn, die den haring en kabeljauw in tonnen hebben gelegd en alom vervoerd. Tien jaren daarna bestonden hier ter stede onderscheidene koopvaardijschepen, waarmede handel gedreven werd op Engeland, Frankrijk, de Oostzee, Noorwegen enz., zoodat de stad op het einde der vijftiende eeuw zeer volkrijk en bloeiende van koophandel en nering was.

Na dezen tijd is GODERESDE allengs in verval geraakt, zoo door het verloopen der diepten en verlies van schepen, als door het vertrekken van kooplieden, waardoor, die stad, welke bevorens stem in den staat had, niet meer magtig was, om hare afgevaardigden ter raadsvergadering te zenden, en zij heeft vervolgens veel van hare vorige regten verloren, als: de ontvangst van het vuur-, baken- en lastgeld, in het Goereesche-zeegeat, der verpachting van de imposten over de stad en het omliggende land, de vergaderingen van het klassikaal bestuur, welke sedert de Reformatie binnen GODERESDE en Brielle bij beurten gehouden werden.

De voornaamste gebouwen zijn: het Stadhuis en de kerk. Het Stadhuis, aan de markt, werd in het jaar 1550 gebouwd, nadat het oude in den brand van het jaar 1482, verwoest was. De voorgevel is van hardsteen opgehaald, men klimt en ter wederzijden langs onderscheidene trappen op, eerst treedt men de bevorens zoogenaamde vierschaar binnen, vervolgens komt men in de kamer, waar de regering vergadert, en op dese volgen de secretarie en andere noodige vertrekken. In het bovenste gedeelte des gebouws waren vroeger de

bewaarplaatsen der gevangenen, en onder de vierschaar plagt de vleeschhal te zijn, welke later tot eene School gediend heeft, maar thans tot eene Waag is ingerigt.

De Kerk, aan de *Kerkstraat*, in het jaar 1485 gesticht, was voor de Hervorming aan de H. ELIZABETH toegewijd. Het Pastoraatsambt bragt jaarlijks 90 Rijnsche guldens (28 guld.) op, het Koestersambt niet meer dan twee gulden (2 guld. 80 cents). Onder de vroeger aldaar dienst gedaan hebbende Pastoors, verdient vermelding, de later als Leermeester van Keizer KARL V, en als Paus onder den naam van ADRIAAN VI, beroemd geworden ADRIAAN FLORISZ. BOLJEM. Deze kerk was weleer een schoon gebouw, voorzien van een koor en hoofdkapel, rustende op eene rij pilaren, en prijkkende met een fraai orgel, door ouderdom echter bouwvallig geworden zijnde, begon men voor ongelukken beducht te wezen, zoodat men er geen dienst meer in durfde verrigten, en gedurende de jaren 1707 en 1708 de godsdienst op het Stadhuis waarnam. In het laatstgenoemde jaar maakte men met de bouwing van de tegenwoordige kerk eenea aanvang, blijkens het volgende boven het portaal staande opschrift:

BASTIAAN COOMANS HEEFT DEN
EERSTEN STEEN TOT HERBOU-
WING DESER KERCKE GELEGT
OP DEN 28 JUNIJ ANNO 1708.

Zij heeft eenen zwaren vierkanten toren, die ongemeen hoog is, en reeds bij de oude kerk gestaan heeft, zijnde daarvan in 1467 de grondslagen gelegd; hoewel zij eerst in 1512 geheel voltooid werd. Op dezen toren stond weleer eene spits, maar de meer en meer toenemende scheepvaart, vereischte dat er op eene verhevene plaats des nachts licht werd gebrand, om de binnenkomende schepen tot eene baak te dienen; hiertoe werd deze toren zeer geschikt geacht, en dien ten gevolge werd er de spits afgenomen, en in diens plaats een huisje gebouwd aan den zee kant met glazen ramen voorzien, waarin des nachts een sterk kolenvuur brand, waarvan de kosten door het Rijk gedragen worden. In 1835 is de oude vuurkoepel en stookplaats afgebroken en vervangen door een verbeterd kapitaal kustlicht, bestaande in een lenticulair lamplicht, hetwelk in het begin van het jaar 1834 in werking is gebragt.

Vroeger heeft hier nog een klein kerkje gestaan in de *Catharinestraat*, de Parochiekerk genaamd, voorzien van een spits torentje. Deze, in het jaar 1482 afgebrand zijnde, is sedert niet weder herboawd. Vroeger was hier ook een Gasthuis in de *Kerkstraat*, waarvan het gebouw thans dient tot huivering van bedoelden; alsmede, even buiten de stad, omtrent het Havenhoofd aan de westzijde een Lazareth, in het jaar 1757 door de gecommitteerde Raden gebouwd, welk gebouw thans dient tot berging van gestrande goederen.

Men vindt er geen Weeshuis of Armhuis, maar de armen en weesen worden bij eenige lieden besteed. De behoeftege ledematen der kerk zijn onder het bestuur van den oudsten Diaconie-armmeester, en de andere onvermogenden worden onderhouden uit de inkomsten van de gemeente-armen, welks bestuur door Burgemeester en Assessoren wordt uitgeoefend, door welke een Boekhouder voor de administratie is aangesteld.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht. — De kermis te GORREBEEDE valt in den eersten Maandag na 18 Junij.

In 1421 werd door eenen vreeslijken storm uit het Noordwesten het zee-water zoo hoog opgezet, dat de stadsmuren bezweken, veel schade aan de scheepvaart geleden werd, en de duinen grootelijks beschadigd werden. In het jaar 1478, omtrent Paschen, wanneer het bestand tusschen den Koning van Frankrijk en den Hertog van Bourgondië was geeindigd, besloten drie zeeroovers op avontuur te varen, met drie karveelschepen en namen al hetgeen zij magtig konden worden; na veel omzwervens bezochten zij ook de Zeeuwsche stroomen, namen eenige vischschuiten van GORDEKERK, van welke zij de manschappen gevangen hielden, uitgezonderd eenigen, die zij naar huis zonden om losgeld te halen voor de anderen, die gevangen gehouden werden. Ondertusschen voeren deze roovers naar Katwijk en Scheveningen, van deze beide plaatsen insgelijks eenige vischschuiten nemende en de gevangenen op rantsoen stellende. Die van Scheveningen voldeden aan den eisch, en bragten het rantsoen aan boord der roovers; dan eenigen tijd daarna, bemerkende dat een der roofscheepen in de nabijheid was blijven liggen, besloten zij het te overmeesteren en alzoo het geld terug te bekomen, deze aanslag mislukte echter, doordien zij de manschappen niet goed verborgen hadden. De roovers, den aanslag bemerkende, namen de vlugt naar de andere schepen. Middelerwijl was de tijd daar, dat die van GORDEKERK, hunne gevangenen moesten lossen. Deze overlegden de zaak beter dan die van Scheveningen. Zij hadden namelijk onder in een schip eenige kloeke en welgewapende manschappen verborgen, op het dek bevonden zich slechts vijf personen in visschers kleederen, wel gewapend. De roover ziende dat zij te na kwamen en voor verraad bevreesd zijnde, meende weg te zeilen, maar die van GORDEKERK deden een teeken dat zij kwamen om de gevangenen te lossen en de visschers den roover toeroepende, vroegen: » of hij met eene boot naar hen wilde komen, of dat zij bij hem aan boord wilden aanleggen." Hij liet tot aan zijn schip naderen en drie gingen op het roofschip over, om het losgeld den roover uit te betalen; de andere twee hielden intusschen hun schip aan des roovers schip vast. De roover met vijf of zes zijner manschappen op het dek zijnde, oordeelden die van GORDEKERK het tijdstip gunstig te zijn, om hun voornemen uit te voeren; zij zetten het geld bij den mastbank neder en begeerden de gevangenen te zien. Op dat oogenblik gaven de twee visschers, die op hun schip gebleven waren, een teeken, waarop de gewapende manschappen te voorschijn kwamen en zich van den Kapitein en de bij hem zijnde roovers meester maakten. Ondertusschen werden door de anderen de luiken toegespijkerd, om te beletten dat de overige manschap naar boven kwam, en die van GORDEKERK, zich alzoo van het roofschip meester ziende, bragten het in de haven van GORDEKERK, en vonden daarin 49 manschappen, die zij wederkeerig op rantsoen stelden, terwijl zij het schip met de daarin zijnde schatten buit maakten.

In het jaar 1482 ontstond er in de stad een felle brand door de achteleoosheid van eene vrouw, wonende bij de Catharijnestraat, die heete asch had uitgegoten. Niettegenstaande alle aangewende moeite brandde de geheele stad af, behalve de hoofdkerk, het gasthuis, het hospitaal en 16 of 18 huizen, staande aan de Catharijnepoort.

Toen in het jaar 1490 een Deensch roofschip op zee zwierf en de uitenvarende schepen zeer verontrustte, namen die van GORDEKERK voor, dat schip te onderzoeken en zoo mogelijk te bemagtigen. Hun stout voornemen gelukte zoo wel, dat zij het te GORDEKERK binnenbragten.

Hiervan, door de regering dier stad, kennis gegeven zijnde aan de Vrouw van Voorne, zijn de gevangene roovers terregt gesteld en met de dood gestraft.

Jonkheer **FRAANS VAN BARDENOEK**, die de Hoeksche partij was toegedaan, ziende dat men met de steden Brielle en **GORDEKEDK**, Holland, Zeeland en Brabant in bedwang kon houden, kwam op den 22 Julij des jaars 1490, des morgens ten 3 uren, met 26 schepen, wel voorzien van krijgsvolk en de noodige belegeringsmiddelen voor **GORDEKEDK**, en juist op eenen tijd dat er geen krijgsvolk in de stad was, terwijl daar en boven meest al het manvolk zich ter haringvaart in zee bevond. Heer **JAN VAN NAALDWIJK**, tot het gevolg van Jonker **FRAANS** behoorende, deed de stad dadelijk door een Monnik, ten behoeve van Hertog **FILIPS** opeischen, onder belofte van lijf en goed. Het antwoord door de ingezetenen daarop gegeven luidde: „dat zij de stad ten behoeve van Hertog **FILIPS**, zeer goed bewaarden, en dat zij die zoo goed zouden blijven bewaren, als zij, die haar opeischten, immer doen konden.” Dit antwoord hadden de belegeraars niet verwacht, en zette hunne woede te feller aan, zoo dat zij aanstonds van alle kanten, zoo wel te water als te land, aansnelden en dadelijk den storm begonnen. Die van **GORDEKEDK**, den vijand de gelegenheid willende benemen, om zich van de buiten de stad staande gebouwen ter zijner beschutting te bedienen, deden ter behoudenis der stad, eene groote opoffering. Zij staken namelijk den brand in de lijbanen, taanhuizen en andere buiten de stad gelegene gebouwen, veroorzakende alzoo eene schade van 400 ponden groot, (2400 gulden), hetwelk in die tijd eene niet geringe som was en zetteden vervolgens de sluisen open, waardoor het land onder water liep. **BARDENOEK** trachtte eene poort te overmeesteren, terwijl **NAALDWIJK** de muren trachtte te beklimmen. Geen krijgsvolk en maar weinig mannen in de stad zijnde, snelden de vrouwen mede te wapen, en begroetten den vijand met kokende pik, teer, brandende hoepen, pekkranen enz., die zij hun van de wallen op het hoofd wierpen, en dat met zulk eene dapperheid en aanhoudendheid, dat zij, na seven bange uren doorgestaan te hebben, tot hunne groote blijdschap zagen, dat de vijand, met een aanmerkelijk verlies, van den storm afliet en zich van de stad verwijderde. In de stad was slechts een doode, zijnde eene vrouw, die, over de sluis gaande, door eenen kogel getroffen werd. In het wegvaren namen de vijanden een te huis komende Noorweegvaarder en nog een ander scheepje, welke beiden te **GORDEKEDK** te huis behoorden, van welken zij het volk op rantsoen stelden. Deze kloeke daad werd aan **MARGARETA**, Vrouwe van Voorne, ter kennisse gebracht, welke, ter vergelding daarvan, en tot herstel der muren, poorten enz., de stad heeft begiftigd met 900 Rijsche gulden (1580 guld.), te betalen uit hare domeinen en zulks gedurende twee jaren, welke gift daarna door eene andere, meer belangrijke, werd opgevolgd, en waarop in dien tijd, uithoofde van den aanmerkelijken vlabouw, de meeste prijs kon gesteld worden, namelijk: dat de Graaf van Holland en de Vrouwe van Voorne, aan de ingezetenen van **GORDEKEDK** vrijdom verleenden van de vlastienden, welke vrijdom of ontheffing zij tot heden ongestoord hebben blijven bezitten. — Den 5 November des jaars 1530 leed **GORDEKEDK** groote schade, door eenen ongemmen hoogen waterloed, welke de balie van de valbrug wegvoerde, het blokhuis omver wierp, de stadsmuren gedeeltelijk wegspoelde, en alle huizen in de Molenstraat deed bezwijken. — In het jaar 1534 waren die van **GORDEKEDK** genoodzaakt een konvooi uit te rusten, om hunne

vischschepen tegen de streoepertjen der Franschen te beveiligen. — De zoogenaamde vijfde Allerheiligenvloed van het jaar 1870 was ook voor GORDRAKKE noodlottig, doordien het hooge water een molenas, welke op de scheepstimmerwerf lag, vlot maakte; en de Molenpoort binnen dreef, een gedeelte der stadsmuur aldaar omver stootte, en vele huizen in de Molenstraat beschadigde. — Nadat, op den 1 April van het jaar 1872, door de inneming van den Briel, de grond gelegd was voor de Nederlandsche vrijheid en onafhankelijkheid, ontvingen die van GORDRAKKE ook den last, om de stad in staat van tegenweer te stellen, en tegen de overrompeling der Watergeuzen te waken; doch des niet-tegenstaande werd, kort na de inneming van den Briel, het krijgsvolk VAN VAN DER MARK, met vreugde te GORDRAKKE binnen gelaten. Deze bezetting was echter voor een der ingezetenen allernoodlottigst, want zoodra het volk van VAN DER MARK de stad bezet had, nam de Baljuw, die de Spaansche zijde was toegedaan, de vlugt naar Brussel, met den Burgemeester JAN BAKKER, dien hij overgemaakt had om met hem te vertrekken, ten einde zich te verantwoorden. Aldaar gekomen zijnde werd de genoemde Burgemeester in de gevangenis geworpen, in welke hij, volgens sommigen zeggen, sel gepijnigd werd en daarna gestorven zoude zijn, terwijl andere verzekeren, dat hij gruwelijk vermoord is.

De laatste aanval, van welke men leest, had plaats in het jaar 1604, toen het volk van den Admiraal van Antwerpen, JACOB BOEY genaamd, met eene menigte wel bemande schepen op het eil. West-Voorn landde, en na Ouddorp uitgeplunderd en eenige ingezetenen gevankelijk medegevoerd te hebben, zich voor GORDRAKKE nedersloeg, met oogmerk om die stad almede uit te plunderen. De vijand naderde tot aan de aluis van Oud-Westerloo, doch werd toen door een schildwacht ontdekt, die dadelijk alarm maakte, en daardoor de burgerij op de been bracht. Een der burgers liep gewapend met een hooivork rond, en riep onophoudelijk » hier zijn ze, haast u wat, of wij zijn allen bek af, " door het geschreeuw van dezen en dat der andere inwoners, onder welken zich vele vrouwen bevonden, alsmede door het sterk schieten uit de stad, werden de vijanden bevreesd en zij vlugten in groote wanorde naar hunne schepen. Sommige hunner, door angst gedreven, liepen hier voorbij en werden achtervolgelyk door de Goereesche burgers gevangen gemaakt. Onder de gevangenen bevond zich de aanvoerder, die naderhand tegen de gevangenen te Ouddorp werd uitgewisseld, en van dien tijd af is de plaats, waar men GORDRAKKE van de zijde van Stellendam binnen treedt, Bekaf genaamd.

In het jaar 1618, zijn bij eenen hoogen watervloed de duinen zeer afgenomen en beschadigd, en bij die gelegenheid is de lang verdronkene stad ontdekt de Oude-Wereld genoemd.

In den jare 1653, was de Groote-Zuiderpolder, in gevaar van te overstromen, doch werd zij alleen, door de wel aangewende zorg van den opzigtter JAKOBUS CRUIJNS. KIEVIT behouden, welke tot erkentenis daarvan door de Ingelanden is beschenken, met eenen grooten silveren beker, op welke de wapens en namen der Ingelanden zijn gegraveerd, terwijl daarenboven het volgende te lezen is: » Vereeringe, gegeven aan JACOBUS CRUIJNSZ. KIEVIT, over Sijnen vigelanten en getrouwen dienst, bij hem gedaen, als wanneer de polder pericul had van te inundeeren."

Ook zijn, bij eenen hoogen vloed in het jaar 1778, de duinen sterk afgenomen, en na dien vloed eene menigte silvere stukjes van eene onbekende munt gevonden, dragende het jaartal 1180 en 1182. Vele gravingen zijn des aangaande gemaakt. Sommigen meenden, uit het

jaartal afdedende, dat het eene munt was, uit de aldaar in 1618 ontdekte stad, terwijl meer doorzigtige mannen anders oordeelden. Men meent dat deze penningen, soortgelijke zijn, als die, welke thans nog op de Moorsche kust in omloop zijn, en aldaar *Blanquiles* zijn geheeten; terwijl het jaartal 1182 het jaar der Hegira aanduidt, overeenkomende met het jaar 1768 van onze tijdrekening. Waarschijnlijk zal er eenige jaren vóór de ontdekking dier penningen, een schip gestrand zijn, hetgeen ze aan boord gehad heeft. Nopens de gehalte dier penningen wordt berigt, dat zij uit zeer goed zilver bestonden, en door de zilversmeden gaarne opgekocht werden.

Bij het uitbarsten van den oorlog met Engeland, in het jaar 1781, waren 's Lands Staten zeer bezorgd voor dit eiland, en legden er diensvolgens eene voldoende bezetting, welke bij de burgers ingelegerd werden; doch voor welke, in den nazomer van dat zelfde jaar, te GORREERDE en te Ouddorp kazernen zijn gebouwd, wordende tevens langs de kust batterijen aangelegd, en de stad GORREERDE zelve door palissaden en barrières ingesloten en met geschut gewapend. Deze batterijen, door den vrede in verval geraakt zijnde, werden bij de verandering van zaken in Holland, na het jaar 1794, weder hersteld, en vooral tijdens de inlijving in het Fransche Keizerrijk zeer versterkt, zijnde er toen ook daarop seinposten geplaatst. Door dit alles heeft dit eiland veel moeten lijden, en vooral in het laatste tijdperk, zoo uit hoofde van zware inkwartiering van Fransche militairen, als het verschaffen van zware kustkanonnen, rolpaarden, fourage, enz. Bovendien kostte de bezetting door de Franschen in het jaar 1811 eenen ingezetenen van GORREERDE het leven, welke, van verstandhouding met de Engelschen beschuldigd, eenen geweldigen dood heeft moeten ondergaan. Dadelijk na de bevrijding van Nederland, zijn de ingezetenen van dien last verlost, de batterijen van geschut ontbloot, en de kazernen, in het jaar 1814 publiek verkocht.

Het wapen van GORREERDE bestaat uit een veld van goud, beladen met eenen burg, overdekt met eene koepel van keel (rood), en hebbende ter wederzijde een anker van sabel (zwart), soms alleen een anker van sabel (zwart), op een veld van goud.

GOEDEREDE (GAT-VAN-), water ten Z. van de prov. Zuid-Holland. Zie GOERESCHE-GAT.

GOEDEREDE (LAND-VAN-), voorm. eil., prov. Zuid-Holland, het zuidwestelijkste gedeelte dier prov. uitmakende. Zie GORREERDE.

GOEDEREDE-EN-OVERFLAKKEE, eil., prov. Zuid-Holland, van hetwelk het het zuidwestelijkste gedeelte uitmaakt, arr. Brielle, kant. *Sommelsdijk*, wordende ten N. door het Goereschediep, ten N. O. door het Haringvliet, ten O. door het Volkerak, ten Z. door de Krammer en de Bieningen, en ten W. door de Noordzee bespoeld.

Vóór het jaar 1751 maakte het de twee eilanden Goedereede en Overflakkee uit, welke geene andere gemeenschap hadden, dan over de met laag water bloot komende slikken, waarin twee gaten, het eene genaamd de Schorreexee, gelegen tusschen het eil. GORREERDE en het Stellegors, hetwelk het ondiepste was, het andere genaamd de Hals, en gelegen tusschen dit gors en het eil. OVERFLAKKEE, hetwelk de eigenlijke scheiding tusschen OVERFLAKKEE en GORREERDE uitmakende, met hoogwater voor schepen bevaarbaar was. De overtocht over die slikken, was echter zeer gevaarlijk; want men moest altoos het laagwater afwachten, en soms voor hen, die geene goede tijdrekening maakten of door tegenheden op den overtocht zich langer

moesten ophouden dan gewoonlijk, zeer nooddlottig. Geen wonder, dat men bedacht was, om eene meer veilige overtocht daar te stellen. Dit had plaats in den jare 1751, in welk jaar van wege het gemeenschap van Holland een dam werd gelegd, die de eilanden Goedereede en Overflakkee aan elkander bechten. Deze dam sloot met het eene einde aan den Grooten Zuiderpolder, gaande eerst tot op zekeren afstand oostwaarts, vervolgens zuidoostwaarts aan het voornoemde Stellingors, voorts in dezelve raaijing van hetzelfde gors, al verder zuidoostwaarts tot op eenigen afstand van den Nieuwkraaijerpolder, zijnde Kraaijenisse toen nog niet bedijkt, van waar hij nagenoeg met eenen rechten hoek omzwaaide, en aan Roxenisse gesloten werd.

Door het leggen van dezen dam, was de gemeenschap met beide eilanden wel veiliger, doch niet volkomen, vermits hij niet boven den vloed opgehoogd was. Evenwel heeft dit die uitwerking gehad, dat er aan de noordoostzijde eenige aanwassen zijn ontstaan, waardoor, bij de opgevolgde bedijking van Stellingdam, eene groote verandering in de gesteldheid dezes eilands is veroorzaakt. De aanwassen, waarvan zoo even is gesproken, en die ten noordoosten van den dam gelegen zijn, zijn op den 23 April 1765 door de Staten van Holland aan particulieren overgegeven, om binnen den tijd van 36 jaren en volgens zekere limieten te bedijken, mits den dam onderhoudende, en voorts alle verlorene onkosten voor hunne rekening nemende, zijnde Stellingdam tevens, bij octrooi van denzelfden 23 April 1765, tot eene ambachtsheerlijkheid verheven. Nog in datzelfde jaar werd de dam verhoogd tot boven de gewone vloed, en men trok dien op eene vlakke hoogte door over het Stellingors, sluitende aan Kraaijenisse, in plaats van (zoo als hiervoren is gezegd) aan Roxenisse, omdat, sedert het jaar 1751, Kraaijenisse bedijkt zijnde, zulks voordeeliger uitkwam. De eerste bedijking in deze aanwassen heeft plaats gehad in het jaar 1769, zijnde alstoen de Adrianapolder ingedijkt. Deze overstroemde in hetzelfde jaar; werd in het volgende jaar herdijkt, en toen langs de oostzijde afgesneden, hetwelk nog aan de ligging van den dijk, bij de woning Koornlust, te zien is, welk gedeelte naderhand in den Eendragt polder is ingesloten. De gemelde polder sluit zich aan den Grooten-Zuiderpolder, onder Goedereede behoorende, en is alzoo de eerste, welke het eiland Goedereede nader aan Overflakkee heeft gebragt. Hij ontleent zijnen naam van de echtgenoot des toenmaligen Ambachtsheeren Mr. IMAN CAU, en is groot 424 gemeten 12½ roed. (ongeveer 195 bund.) kostbaar land. Tot nog toe bestond er tusschen de eilanden Goedereede en Overflakkee geene andere gemeenschap, dan over den gelegden en nader verhoogden dam; maar, in het jaar 1780, is de Eendragt polder ingedijkt, strekkende van den Adrianapolder langs den dam, en sluitende aan den eersten pold. in Overflakkee, Kraaijenisse genaamd. Hierdoor werden de beide eil. aan elkander becht, en het is van dat tijdstip af, dat Goedereede en Overflakkee konden gezegd worden één eiland uit te maken. Deze polder is zijnen naam verschuldigd aan de Eendragt, welke wegens het doen der bedijking, onder de belanghebbenden heerschte; hij is groot 1260 gemeten 73½ roed. (ruim 878 bund.) kostbaar land. Sindsdien zijn, in het jaar 1803, de laatste aanwassen bedijkt, zijnde de Halspolder en de Scharrezeepolder. Deze bedijking had reeds vroeger moeten plaats hebben, dewijl, zoo als hier voren is gezegd, de aanwassen binnen 36 jaren moesten ingedijkt zijn, volgens het vroeger octrooi van het jaar 1765; maar uit hoofde van den toenmaligen oor-

log, hadden de belanghebbenden uitstel verzocht en verkregen. Deze polders liggen beide ten N. van den Kendragtpolder, en strekken omtrent van het dorp Stellendam langs het buitengors, tot aan het sas van Dirksland, en zijn genaamd naar de twee oude rivieren, de Hals en Scharzee, welke weleer in deze onbedijkte landen aanwezig waren.

Dit eil. bevat de volgende gem.: Den Bommel, Dirksland, Goedereede, Oud-en-Nieuw-Herkingen, Melissant-Noorderschorre-en-Wellestrijpe, Middelharnis, Onwaard-Oud-en-Nieuw-Kraaijerspolder-en-Kraaijenisse, Ooltgensplaat, Ouddorp-Oudeland-Oud-Nieuwland-en-West-Nieuwland-Oost-en-Westdijk, Roxenisse, Sommelsdijk, Stad-aan, het-Haringvliet, Stellendam, Nieuwetonge-en-Klinkerland, Oude-Tonge, beslaat eene oppervlakte van 22,259 bund., bevat 2745 h., bewoond door 4233 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 20,000 inw., welke meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl vele zich op de meekrapteelt toeleggen, waartoe in dit eiland 20 meestoven bestaan, ook heeft men er 1 kerklooijerij; 2 scheepstimmerwerven, 1 touwslagerij, 1 olie- en 11 korenmolens.

De Herv., die hier 18,000 in getal sijn, maken de volgende 12 gem. uit: Den Bommel, Dirksland, Goedereede, Herkinge, Middelharnis, Ooltgensplaat, Ouddorp, Sommelsdijk, Stad-aan het Haringvliet, Stellendam, Nieuwe-Tonge, Oude-Tonge, die gezamenlijk den ring van *Sommelsdijk* vormen. Zij hebben 12 kerken, bediend wordende door 15 Predikanten.

De Doopsgez., van welken men er 80 telt, maken de gem. van *Ouddorp* uit. — De Evang. Luth., die er wonen, behooren tot de gem. van *Brielle-en-Hellevoetsluis*.

De R. K., van welke men er ruim 2900 aantreft, onder welken 1500 Communicanten, maken de stat. van *Oude-Tonge* en *Sommelsdijk* uit, welke er twee kerken hebben, die door 2 Pastoors bediend worden.

De 100 Isr., welke men op dit eil. aantreft, worden tot de ringsynagoge van *Middelharnis* gerekend.

Het wapen van het eil. **GOEDEREDE-EN-OVERFLAKKE** is van keel (rood), beladen met twee torens en hun verder metselwerk, door twee ketens aan elkander geklonken, waaronder eene zee is bruischende, op iederen toren eene vaan van keel, waarop een klimmende leeuw van goud, en aan de beide kanten van den toren twee omgekeerde ankers van sabel (zwart).

GOEDEREESCHE-GAT of **GAT-VAN-GOEDEREDE**, in de wandeling veelal het **GOEDEREESCH-GAT** geheeten, vaarwater ten Z. W. van de prov. *Zuid-Holland*.

Daarin sijn twee uitvaarten naar zee, het Westergat en het zoogenaamde Slijkgat. Van het laatste wordt thans nagenoeg alleen gebruik gemaakt. Beiden loopen langs het eiland Goedereede en dienen ter uitwatering naar de Noordzee.

Tusschen dit gat en het Land van Voorne liggen platen van onderscheidene benamingen, de voornaamste is de *Vlinder*. Het gat heeft thans slechts de diepte voor schepen, 16 of 17 voet diep gaande. Deze komen voor Hellevoetsluis ten anker, en wanneer zij bestemming hebben naar Rotterdam of andere steden en plaatsen, waarvoor het kanaal van Voorne is aangelegd, maakt men daarvan gebruik. Naar Dordrecht en andere plaatsen, werwaarts dat kanaal niet strekt, vaart men hooger op.

GOEDERMEER, meer op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. *Barneveld*. Zie *WATERSCHIE-MEER*.

GOEDE-VERWAGTING, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Cabena's Hoop*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Voorzorg*.

GOEDE-VERWAGTING, kweckgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Kanaal-van-Saramacca*, ter regterzijde naar *Paramaribo* varende; palende boven- en benedenwaarts aan zwampen en onbewerkte bosschen; 750 akkers groot, met éénen slaaf. De *Negers* noemen haar *MONDROEGRIJN*.

GOEDE-VERWAGTING, mil. post of liever piket in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Wanikakreek*, ter regterzijde in het varen naar *Paramaribo*; palende bovenwaarts aan den houtgrond de *Dankbaarheid*, benedenwaarts aan de *Saramacca*, bij de *Negers* *BAK-KRA MASSANGA*, d. i. *HERBERG DER BLANKEN* genaamd.

GOEDE-VREDE (DE), suikerpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerpl. *Toledo-en-Nieuwrust*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Nieuw-Loefbeck*; 1041½ akk. groot; met 84 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen watermolen. Door de *Negers* wordt zij *PATRA* genoemd.

GOEDE-VREDE-EN-CO (DE), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. *Staf-Arons*, benedenwaarts aan den houtgr. *Rama*; 1041 akk. groot; met 21 slaven. Vroeger heette zij *STERVENBERG*, bij de *Negers* *CASTIJOR*.

GOEDE-VRIEND (DE), kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgrond *Moederszorg*, benedenwaarts aan *Robleskamp*; 1100 akk. groot. De *Negers* noemen haar *BOONTROK*.

GOEDE-VRIENDSCHAP (DE), chirurgijns etablissement in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Schaapstede*, benedenwaarts aan de koffij- en cacao plant. *Mariënbosch*; 562 akk. groot.

GOEDE-VROUW, naam, welke de *Negers* geven aan de suikerplant. *ALKMAAR*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ALKMAAR*.

GOED-FORTUIN, eik. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*. Zie *PORAN (SIE-)*.

GOEDINGEN, in het Fr. *GOEDANGE*, geh. in het balj. *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 7 u. N. W. van *Diekirch*, kant. en 2½ u. N. van *Clerff*, gem. en ¼ u. N. O. van *Nieder-Beling*.

GOEDOEFROUW, naam, welken de *Negers* geven aan de koffijplantaadje *ANNA'SZORE*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *ANNA'SZORE*.

GOEDSCHALKSOORD, d. in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOEDSCHALKSOORD*.

GOED-SUCCES, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter linkerhand in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Arnhem*, benedenwaarts aan het chir. etabl. *Patientie*.

GOED-TEN-BOSCH, buiteng. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 2 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant., gem. *Maarsse*.

GOED-UTZIGT, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. de *Zes-Kinderen*, benedenwaarts aan de suikerplant. *Hagenbosch*; 500 akk. groot.

GOED-VAN-EYKEL (HET), pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*. Zie EYKEL (HET-GOED-VAN).

GOEFINGEN, oude naam van het geh. *Grusmezn*, in *Dieverdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie GEUSINGEN.

GOEGÉ, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Flores*. Het was de hoofdkampong van den Radja van *Larantoea*.

Het werd, in het jaar 1838, met nog zeven andere kampongs, ter ernstige bestraffing van hunne zeerooverijen en van den handel in slaven, door de onzen vernield.

GOEGELOE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magalang*.

GOEGOE-MALINTANG, sterkte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Padangsche-Bovenlanden*.

Bij den opstand, welke, op den 24 Februarij van het jaar 1841, in de *Padangsche-Bovenlanden* was uitgebroken, werd deze sterkte, destijds slechts bezet door een vijftigtal onzer manschappen, onder het bevel van den Tweede-Luitenant J. B. BANZA, onverhoeds aangevallen en het, voor de kleine bezetting te uitgestrekte, retranchement, door duizenden, moord en verwoesting ademende opstandelingen, overveldigd. Onze braven, die ter naauwernood te wapen konden wellen, zonder patronen, trokken, zich met de bajonet verdedigende, in het reudout terug, dat nu door de muitelingen, echter zonder beleid, bestookt werd. De verdediging werd met bedaardheid en overleg, en met het heldenvoornemen, om, in den uitersten oogenblik, den brand in het kruid te steken, volgehouden; doch nu dreigt der bezetting hongernood. Een aantal dapperen sneuvelde of werd gekwetst, en het gebrek, gepaard met vermoeidheid, stelt menigeen buiten gevecht. Aanzoeken bij den braven BANZA, om heimelijk dien hopeloozen post te verlaten, werden desniettegenstaande en bij herhaling afgevezen. Maar, nu zag hij zich door onderscheidene inlandsche militairen, die verklaarden zich wel dood te willen vechten, doch niet dood te willen hongeren, verlaten. Het getal weerbare mannen verkleinde aanmerklijk, en tot overmaat van ramp, stelde een slagregen de meeste gewonen buiten gebruiik. Na vier dagen alzoo volhard, en zich te vergeefs met de hoop op ontzet geleid te hebben, besloot de Luitenant BANZA, nu hierover vooraf met zijnen braven kameraad, den Officier-Betaalmeester KAPPEL, beraadslaagd te hebben, met zijne getrouwen den post te verlaten, en, was het mogelijk, te ontkomen. Maar onder hen waren drie zwaar gekwetsten, de Sergeant SCHELLING, de Fuselier MANN en de Javaansche Fuselier SOMETO. Deze braven willen achterblijven, om den brand in het kruid te steken, en met de muitelingen te vegaan. Na den kameraadschappelijken handdruk en een wapenwedderlijk vaarwel, verdeelden zich de kleine bezetting, en trok, bepaastigd door eenen donkeren nacht, uit. Deze aftogt ging gepaard met verschrikkelijke omstandigheden, door wildernissen, rivieren, over hooge rotsen en langs onafzienbare diepten, des daags verschoolen en gestadig vervolgd. Eindelijk werd de Luitenant BANZA, op het oogenblik dat hij aan redding wanhoopte, en van gebrek en ellende dacht te bezwijken, door onze troepen ontmoet, en zag zich met zijne weinige volgelingen wonderbaarlijk gered, behalve zijn brave kamer-

raad, den Officier-Betaalmceester **KIPPZL**, wiens krachten, na het verlaten van den post, hem begaven, en die, als ware te **GORCOE-MALINGTAN** keur van Oudhollandsche moed en zelfverloochening vereenigd geweest, op eigen verzoek, werd achtergelaten. De muitelingen, nu het ređout geheel zonder verdediging wanende, trokken daar binnen, doch eene verschrikkelijke losbarsting getaigde weldra van de edele zelfopoffering en het gehouden woord, want bij het kruid brandde de lont en waakten onze drie helden.

GOE-JAN-VERWELLENSLUIS, b. in het *Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 6½ u. Z. O. van *Leyden*, kant. en S u. Z. Z. W. van *Woerden*, gem. *Groot-en-Klein-Hekendorp*, ½ u. W. van *Hekendorp*, aan den *IJssel*.

Deze b. is in de geschiedenis vermaard geworden, door het aandoen van de Prinses van Oranje, echtgenoot van **WILLEM V**, Stadhouder der Vereenigde Nedorlanden, in het jaar 1787. Het was in het laatst van de maand Junij, dat deze Vorstin, begeerig om aan de zaken van haren echtgenoot eene gunstige keer te geven, Nijmegen, destijds het gewoon verblijf des Stadhouders, verliet, en de reis naar 's Gravenhage aanaam. Haar gevolg bestond slechts uit eene Hofdame, eenen Kamerheer, benevens eenen Klerk der Secretarie, eenen Kamerdienaar en twee kamediens. De baron **BENTINCK** en de Gouverneur der Prinses de **STANFORDT** reden vooruit. Dit kon zoo stil niet geschieden, of de mare van hare reis vloeg hare komst vooruit. De commissie van defensie te Woerden gaf onverwijld last, om haar, op Hollandschen bodem gekomen zijnde, tegen te houden. Tusschen Schoonhoven en Gouda aan de Vliet aangekomen, werd zij door de aldaar post gevat hebbende manschap verzocht, hare reis niet verder voort te zetten. Door deze en eenige later aangekomene ruiters begeleid, werd het geselschap bij **GOR-JAN-VERWELLENSLUI**S overgeset, en in het huis van eenen landman gebragt. Welhaast zag men ook aldaar de leden van het defensiewezen, **CAMERLING**, **BLOK**, de **WIR**, **TOULON**, benevens den Secretaris **COSTERUS** aankomen, om zich met de Prinses te onderhouden. In dit gesprek vertoonden zij, dat zij in dit haghelijik tijdstip geene vrijheid hadden gevonden, om de Vorstin onverhinderd hare reis te laten voortzetten, maar gedrongen waren, om, alvorens deswege het welbehagen der Staten van Holland te vernemen, ten welken einde zij reeds, vóór haar vertrek uit Woerden, eenen reubode naar 's Gravenhage hadden gezonden. De Prinses daarop te kennen gegeven hebbende, dat haar oogmerk met deze reis goed was, drongen zij er op aan, de reden daarvan te mogen weten, doch ontvingen hierop een weinig voldoende antwoord. Daar echter het huis, waar men zich bevond, niet geschikt was tot een nachtverblijf voor de Prinses, en deze, tot zoo lang men het goedvinden der Staten ontvangen had, hare reis niet verder kon voortzetten, kwamen zij overeen om haar naar Schoonhoven te geleiden. Twee Leden der commissie, met een gedeelte der ruitertij, vergezelden haar tot Schoonhoven, waar zij, nog op dienzelfden dag afscheid, van haar namen, onder dankbetuiging van de Vorstin, als ook van den Baron **BENTINCK**, voor de opletendheid voor hare persoon betoond. De Prinses, de nacht te Schoonhoven doorbrennende, schreef den volgende dag aan den Griffier **FAGEL** en den Raadpensionaris van **BLEISWIJK**, in beide brieven waren de reden van hare reis, die zij gehoopt had, dat een geheim zoude zijn gebleven, tot hare komst te 's Gravenhage, bloot gelegd, en strekte tevens, om, door hare tusschenkomst, mede te werken, ter ver-

hoeding van eenen burgeroorlog en ter vereffening van de geschillen, op gronden der constitutie; terwijl zij bovendien verzocht, dat men van dit haar oogmerk aan de Algemeene Staten en de Staten van Holland kennis wilde geven. Van Schoonhoven naar Leerdam vertrekkende, ontving zij daar het toegezegde berigt, door de Commissie van defensie, behelsende, dat de Staten den brief der Commissie, als ook die aan den Griffier en den Raadpensionaris hadden overgenomen, en het gedrag der Commissie goedkeurden. De Vorstin haar oogmerk mislukt ziende, keerde van Leerdam naar Nijmegen terug.

Bij den intogt der Pruisen in Holland, was de post aan de GOE-JAN-VANWELLENLUS bezet met zeventig man, onder het bevel van eenen Kapitein, welke, den 19 September, door den Luitenant PFEILLITEN, aan het hoofd van eenige Pruisische jagers, onverhoeds overvalen werden, zoo dat zij zich weldra tot de overgave genoodzaakt zagen, waardoor den Pruisen 12 kanonnen in handen vielen; terwijl de Kapitein, 2 Luitenants, 4 Onderofficieren en 43 Soldaten krijsgewangen werden, zijnde de overigen naar Woerden geweken.

GOELJABA, naam, welke de Negers geven aan de suikerplant. *Potamo*, in *Nederlands-Guisana*, kol. *Suriname*. Zie *Potamo*.

GOELAND, voorm. halj., prov. *Noord-Holland*. Zie *Gooi* (HET).

GOELA-BATOE, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Zuidwester-eilanden van Banda* behoorende. Zie *BANDAS*.

GOELA-GADJA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Praanger-Regentschappen*, reg. *Purukanmoentjag*.

Dit d. maakte in het begin der vorige eeuw, met de d. *Pesak*, *Tjitajan*, *Hoitia* en *Manal*, benevens het geh. *Kadateir* en nog vier dorpen zonder naam, ruim 1000 huisgez. uit.

GOELE-GOELE, oud d. en voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*. Zie de beide volgende art.

GOELI-GOELI of GOELE-GOELA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, aan de Westkust; vroeger stond het onder *Keffing*, waarvan het 2½ m. ten W. gelegen was. De inw. hadden hier vroeger eene vesting van denzelfden naam.

Op den 25 December 1624 werd er een contract gesloten met de Hoofden van *Ceram-Laut*, *Keffing*, *Goram*, *GOELI-GOELI* enz., dat zij, buiten toestemming van den Gouverneur van Amboina, geen verbond of verdrag met de Spanjaarden, Tidorezen, Makassaren, Bandauezen, Engelschen, Deenen, Franschen of enige andere natie mogten maken.

GOELI-GOELI of GOELE-GOELE, voorm. vesting in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, aan de Westkust, 2½ m. ten W. van *Keffing*.

Zij was in het jaar 1659 door die van *Goeli-Goeli*, op eene steenrots, van groote oopen gelegde klipsteen aangelegd en had door de hooge ligging een fraai uitzigt in zee. Later is zij door de onzen veroverd en bezet geworden.

GOELING (TJINJIN-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie *TJINJIN-GORLING*.

GOELOEWAN of SOENGEN-GOELOEWAN, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Pekalongang*. Zij komt uit het gebergte *Woenareing*, en loopt met eene noordoostelijke rigting in de *Zee van Java* uit.

GOELOEWAN of TANDJONG-GOELOEWAN, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Pekalongang*, aan de Noordkust.

GOEMANAPI, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukche-Archipel*.
GOEMEI-OELA, gewest in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Sumatra*. Zie **GOEMI-OELAS**.

GOEMELANG, lands. en d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*. Zie **GOEMILAN**.

GOEMBLEM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid., reg. en distr. *Pekalongang*, aan den voet van den berg *Groede*. Men telt er ruim 20 huisgez., die zich met het planten van tabak en jagong bezig houden.

GOEMILAN of **GOEMELANE**, lands. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, het oostelijke gedeelte van dit eiland uitmakende; met een d. van denzelfden naam.

GOEMILAN of **GOEMELANG**, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Ceram*, lands. *Goemilan*.

In het begin der vorige eeuw, bestond het uit 10 of 11 huizen, omringd door eenen steenen pagger.

GOEMI-OELOB of **GOEMEI-OELA**, gewest in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Sumatra*, in het Z. O. van het eil., N. N. O. van *Pasumah-Lebar*.

GOEMOELAK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid. *Samarang*, reg. en dist. *Demak*.

Dit d. maakte, in het begin der vorige eeuw, met *Terrabaja* en *Zajink*, 800 huisgez. uit.

GOEMORA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid. *Praanger-Regentschappen*, reg. *Bandong*, tusschen den Zuidelijken oever der *Tjimilajoe*, in het gebergte, bewesten *Passer-Magara*. Het bevatte, in het begin der vorige eeuw, met *Tipalmahad*, omtrent 100 huisgez.

GOENDANG (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid. *Soerakarta*, die zich in de *Beng'awan* ontlast.

GOENDAR, vulkanische berg in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid. *Bantam*.

GOENBA-SOELI, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, ads. res. *Buitenzorg*, dist. *Tjibaroesa*. door eenige welbebouwde rijstvelden omringd.

GOENG of **KALIN-Goeng**, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche eil. Java*, resid. *Tagal*. Zij ontspringt uit den berg *Bentong*, N. W. van de *Starnat*, omtrent 3 palen Z. O. van *Bantar-Sarie*, in het dist. *Labaksioe*. Deze riv. loopt door laatstgenoemd dist., N. W. naar het d. van dien naam; vervolgens N. O. tot *Poenoesappan*, waar zij het dist. *Labaksioe* verlaat en in dat van *Gantoengan* valt; loopt door dit laatste N. tot de *Prödjat*, neemt daar hare rigting N. O. langs het dist. *Balamoë* tot *Maassan*, en stroomt eindelijk noordwaarts door de dist. *Tagal* en *Kranden*, tot zij ten laatste, onder hare eigen naam, in zee stort.

GOENGA, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie **GOENGA** (1).

GOENGHEM, oude naam van het d. **GOENGA**, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie **GOENGA**.

GOENJE, voorn. schor ten O. van het eil. *Wolphaartsdijk*, prov. *Zeeland*, welke bij de bedijking van de *Wilhelmina-polder* in het jaar 1809 daarbij ingedijkt is. Thans de naam eener hofstede in dien polder.

(1) Alle de overige woorden, die men elders mede wel eens met **GOEN** gespeld vindt, soeken men ingevalijk op **GOEN**.

GOENING-PRING, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

Dit d. is in Mei 1827, wegens trouwloosheid en aanhoudende zamen-
spanning met de muitelingen, door onze troepen, onder de bevelen
van den Kapitein TEN HAVE, vernield.

GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid.
Tagal.

GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sumatra*, in
de *Padangsche-Bovenlanden*, distr. *Batipoe*.

Dit d., hetwelk eenigen tijd door de muitelingen was bezet geweest,
werd in Maart 1835 door den Regent van Batipoe, ondersteund door
een detachement van 1 Officier en 25 man weder in onze magt gebragt.

GOENONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid.
Tagal, die zich in de *Pamalië* ontlast.

GOENONG-AGONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sa-*
matra, lands. *Passaman*, zeer nabij en Z. O. van den berg *Dempo*.

De inw. zijn met kropgezwellen behebt, waaronder men er van een
verbazende grootte heeft.

GOENONG-API, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen Archipel*.
Zie *API (GOENONG-)* (1).

GOENONG-BENKO (*SUKERROPOD-BERG*), berg in *Oost-Indië*, op
het *Sundasche eil. Sumatra*, 3 m. N. O. van *Bengkoelen*.

Deze berg, welke 2600 v. hoog is, is eerst in latere tijden be-
klommen geworden, en onderscheidt zich door zijne schilderachtige,
stoupe gedaante.

GOENONG-BERAPI, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sa-*
matra, in de *Menangkabausche-Bovenlanden*.

Deze berg, een der hoogste toppen van den *Goenong-Dempo*, heet
eene hoogte van 13,195 v., en is eene steeds rookende vulkaan.

GOENONG-BISSIE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Sa-*
matra, in de *Menangkabausche-Bovenlanden*, distr. *Ponjang-Bennu*.

Uit deze berg wordt veel ijzererts getrokken, hetgeen meest naar
Silimpauwa en *Sipagang* gevoerd wordt, waar ijzersmelterijen en geveer-
fabrieken zijn.

GOENONG-TALO, ook wel *GOENONG-TELLO* en algemeen *GORONTALO* ge-
heeten, rijk in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Celebes*, aan de west-
zijde van den noordoostelijken uithoek.

Het was vroeger een roofstaat, doch thans is het er rustig. De *Rama*,
die, even als het grootste gedeelte der bevolking van het *Maleische ras*
is en de *Mahomedaansche* godsdienst belijdt, is het *Nederlandsche* Ge-
vernement zeer toegedaan. Er worden ook eenige Christenen onder de
bevolking gevonden. De grond is er zeer vet en zwaar, maar de *Ga-*
rontalers, die, door de bevolking van het naburige *Boento*, de *sago* uit
de boomen doen halen en tot brood bakken, zijn te trotsch en te lui
om dien te bebouwen. Alleen aan hunne tuinen, kokos- en *pisang-*
boomen, *turksche tarwe*, katoen en aardvruchten, besteden zij eenig
moete. Aan de helling van den berg planten zij rijst, doch de buffel
bezigen zij niet om te ploegen, maar als last- of rijdier.

Behalve buffels zijn er veel hoenders, eenden, duiven en visch, schier
bij ieder huis is een vijver, waarin de visch in het leven gehouden
wordt, om dien aan vreemdelingen te verkoopen.

(1) De overige insgelijks met *GOENONG* beginnende namen, welke hier niet gezonden worden,
soeke men op de woorden van onderscheiding.

De lucht wordt hier door den landwind, welke door eene bergangte gedreven wordt, verfrischt en kan des nachts zelfs zeer koud zijn, zoo dat men dikwerf genoodzaakt is, zich tegen de koude te dekken.

Men heeft er ook goudmijnen, die door den Vorst bewerkt worden. De uitvoer bestaat hier in touw, bindrotting, timmerhout, mandewerk en schildpad.

GOENONG-TALO, ook wel **GOENONG-TELLO**, algemeen **GORONTALO** geheeten, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, met eene zuidelijke rigting in de *Bogt van Goenong-talo* uitloopende.

Deze schoone rivier ontstaat nabij *Padang* of de vlakke bij *Goenong-Talo* uit twee takken, waarvan de eene uit het noordoosten van het hooge gebergte van *Attinggola*, *Balang'as* en *Andagele* en de andere uit het westen en uit het binnenwater van *Limbotta* voortkomt; en is eene mijl opwaarts voor groote schepen bevaarbaar.

GOENONG-TALO, ook wel **GOENONG-TELLO**, algemeen **GORONTALO** geheeten, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de golf en riv. van dien zelfden naam.

De inw. drijven handel in goud, schildpadden, enz. en ruilen schietgeweer, buskruid, messen, enz. in. De Nederlanders hebben hier eene sterkte. In de nabijheid is een binnenmeer, dat drie mijlen in omtrek heeft.

GOENONG-TALO (GOLF VAN) of **BAAI VAN TOMINI**, golf in *Oost-Indië*, aan de oostkust van het *Sundasche* eil. *Celebes*; 0° 12' Z. B., 141° 46' O. L., met vele rotsige eilanden en klippen.

GOENONG-TELLO, kon., riv. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie **GOENONG-TALO**.

GOENONG-TELLO (BAAI VAN), baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie **GOENONG-TALO (GOLF VAN)**.

GOENPOET, zeehaven in *Oost-Indië*, aan de noordkust van het *Moluksche* eil. *Magindanao*.

GOENTING, **TANDJONG GOENTING**, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Bangka*, benoorden de baai van *Jeboes*.

GOENTOER, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, in de *Preangerregentschappen*.

De hoogste toppen van dit gebergte zijn: de *Agoeng*, de *Gadja*, de *Goentoer*, de *Markgit* en de *Tendjolaet*.

GOENTOER, **GOENONG-GOENTOER** of **DONDERSBERG**, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Preangerregentschappen*, reg. *Bandoeng*, distr. en 4 palen van *Trogong*.

Het is een vulkaan en eene der hoogste toppen van het gebergte **GOENTOER**, welke zich 6500 v. boven de oppervlakte der zee verheft, en in October 1818 verschrikkelijk heeft gewoed. Hare uitbarsting was allerontzettendst, de voorafgaande aardbeving, welke men in het westelijk gedeelte van *Java* op den 2 dier maand gevoeld had, zoude van deze uitbarsting de voorbode zijn geweest, en volgens Professor **REINWARDT** daarmede in verband hebben gestaan.

Den 14 Junij 1825, in den nacht had er weder eene uitbarsting plaats. Reeds op den avond voor de ontbranding had men eenen dikken rook loodregt hemelwaarts zien stijgen, die nogthans van geen het minste gedruis verzeld ging. Tot half acht uur, bespeurde men hierin geen verandering, toen eensklaps eene menigte gloeiende steenen, grof zand en asch, met eene vreeselijke kracht, en onder een ontzettend gebulder werden uitgeworpen. Tegen den middag nam deze steen- en aschregen van lieverlede af, en hield kort daarna geheel op.

De uitgebrakte stoffen waren door den wind meereendeels zuidwaarts afgedreven, zoodat Malaja, Tjibodas, Dongdeh, Trogan-Koeler en Leles, alle plaatsen tot het distr. Trogong behoorende, daarmede geheel overdekt werden. Men berekent, dat 1,026,892 koffijboomen hierdoor deels vernield, deels grootelijks beschadigd werden. De geheele oogst werd van de boomen afgeslagen, zoodat het daaruit ontstane verlies op 4000 pikols kan worden begroot; terwijl nog boven dien 1449 pet-tans (akkers, welke door een man kunnen bewerkt worden), rijstvel-den onder de asch bedolven geraakten. Tot den 16 was de berg nu stil, doch op den 17 vertoonde hij zich weder met zwarte wolken omhuld. De krater werd bij deze uitharsting zeer verwijld, en oederscheidene groote steenklompen rukten zich zoodanig los, dat zij ieder oogenblik in de diepte schenen te zullen nederstorten.

Op den 25 Februarij 1835, begon deze berg weder te branden, en aarde, sand en steenen met zulk een hevig geraas uit te werpen, als men in de laatste tijden niet meer gewoon was. Deze berg heeft ook den 14 November 1841 eene groote hoeveelheid rook, asch en steenen uitgeworpen, vergezeld van een zwaar onderaardsch gedruisch. Tot op een afstand van 10 palen, werd de grond overdekt met eene laag sand en asch van 2 tot 4½ duim hoogte, waardoor eene uitgestrektheid van ruim 500 bouws sawovelden, en een aanplanting van 400,000 grootendeels vruchtdragende koffijboomen, aanmerkelijk zijn beschadigd geworden.

GOENTOER-GINIE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. en distr. *Magalang*.

Hier had de Pangerang Bar in Julij 1828, met 500 man post gevat, doch het gelukte den Luitenant Kolonel LARU, den 25 die maand, aan het hoofd van de expeditionaire flank-colonne en de vijfde mobiele colonne, den vijand met verlies van daar te verdrijven, en hem te dwingen op Gamplong terug te trekken.

GOENTON of PORLOS-GORROS, eil. in *Oost-Indië*, in de *Streekt van Malakka*, tot den *Sundasche-Archipel* behoorende; 1° 28' N. B., 119° 24' O. L.

GOERBEEK, kl. riv., prov. *Limburg*, welke in de *Maas* valt. Zie *Geonxxx*.

GOERE of PORLOS-GOROS, kl. eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundasche-Archipel* behoorende, aan de Noordkust van het eil. *Sumatra*, op 4° 42' N. B.

GOEREE, voormalig eil. en st., prov. *Zuid-Holland*. Zie *Geonxxxxx*.

GOERRESCHÉ-GAT, GOERRESCHÉ-GAT of GAT VAN GOERRESCHÉ, ook wel het *WESTINGAR* genoemd, vaarwater ten Z. W. van de prov. *Zuid-Holland*, digt langs het voorm. eil. *Goederede* heen loopende, en het water uit het Zuiderdiep in de Noordzee brengende.

Tusschen dit Gat en het Land van Oostvoorn, ligt eene groote droogte of zandplaat, de Drooge Hinder geheeten. Dit Gat is vrij diep, en de grootste oorlogs- en koopvaardischepen kunnen er, bij hoog water, uit- en invaren. De schepen, die hier inloopen, varen veelal met hetzelfde getij hooger op; maar, als het verloopen is, komen zij voor Hallevoetsuis ten anker, en wachten een bekwaam getij, om hooger op te zeilen.

GOERLE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenboech*, kw. *Oosterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GOERLE*.

GOEROE-GOEROE of AJER-GOROS, riv. in *Oost-Indië*, lands. *Ambon*, op het eil. *Ambon*, gedeelte *Hitee*.

Zij stort zich, na eenen zuidelijken loop, met eenen bruisenden waterval, in de baai, welke door het eil. Ambon gevormd wordt, ter plaatse, waar de booten der schepen gewoon zijn, drinkwater te halen.

GOES, dist., prov. *Zeeland*, gemeenlijk het *DEERE DISTRICT VAN ZEELAND* genoemd; palende N. en N. O. aan de Ooster-Schelde, die het van het distr. Zierikzee scheidt, O. aan de Ooster-Schelde en het verdrinken land, waardoor het van het Vierde dist. van Noord-Brabant gescheiden wordt, Z. aan de Honte, die het van het dist. Hulst scheidt, W. aan het Sloe, waardoor het van het dist. Middelburg gescheiden wordt.

Dit dist. bestaat uit de eil. Zuid-Beveland en Noord-Beveland, alsmede de voorm. eil. Wolfaartsdijk en Oost-Beveland, thans met Zuid-Beveland een geheel uitmakende. Het bevat de volgende 51 gemeenten: Baarland-en-Bakendorp, Borssele, Colijnsplaat, Driewegen-en-Coudorpe, Ellewoutsdijk-en-Everinge, Fort-Bath-en-Bath, Goes, 'sGravenpolder-en-Zwake, 's Heer-Abtskerke-Sinoutskerke-en-Baarsdorp, 's Heer-Arendskerke, 's Heerenhoek, Heer-Hendrikskinderen-en-Wissekerke, Heinkenssand, Hoedekenskerke, Kapelle-Bieselingen-en-Eversdijk, Kats, Kattendijk-en-Wilhelminapolder, Kloetinge, Kortgene, Krabbendijke-en-Nieuwlande, Kruijningen, Nisse, Oudelande, Ovezande, Rilland-en-Maire, Schore-en-Vlake, Waarde-en-Valkenisse, Wemeldinge, Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Campens-Nieuwland, Wolfaartsdijk en Yerseke. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer 54,000 bund., telt 4779 h., bewoond door 6150 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 58,200 zielen, waaronder ongeveer 30,600 Protestanten, ruim 4800 R. K. en 100 Isr.

GOES, arr., prov. *Zeeland*; palende N. en N. O. aan de Ooster-Schelde, die het van het arr. Zierikzee scheidt, O. aan dezelfde riv., waardoor zij aldaar van het Noord-Brabandsche arr. Breda gescheiden wordt, Z. O. en Z. aan de Belgische prov. Oost-Vlaanderen, W. aan het arr. Middelburg, waarvan het gedeeltelijk door den Braakman, gedeeltelijk door het Sloe, gescheiden wordt.

Het bevat de eil. Zuid-Beveland en Noord-Beveland, benevens Zeeuwsch-Vlaanderen-Beoosten-de-Braakman; telt vijf kant., zijnde: Goes, Heinkenssand, Kortgene, Axel en Hulst. Het beslaat eene oppervlakte van 59,561 bund. telt 8166 h., bewoond door 9967 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 60,400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GOES, kant., prov. *Zeeland*, arr. *Goes*; palende N. aan het kant. Kortgene en aan de Ooster-Schelde, die het van het kant. Tholen scheidt, O. aan dezelfde riv., waardoor het van het kant. Bergen-op-Zoom gescheiden wordt, Z. aan de Wester-Schelde, die het van de kant. Hulst en Axel scheidt, W. aan het kant. Heinkenssand.

Het bevat de volgende 13 gem.: Goes, Wolfaartsdijk, Kattendijk-en-Oost-Beveland, Wemeldinge, Yerseke, Krabbendijk-en-Nieuwlande, Rilland-en-Maire, Fort-Bath-en-Bath, Waarde-en-Valkenisse, Kruijningen, Schore-en-Vlake, Kapelle-Bieselingen-en-Eversdijk en Kloetingen. Het beslaat eene oppervlakte van 14,852 bund., telt 2384 h., bewoond door 5071 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 18,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en kleinhandel.

GOES, klass., prov. Zeeland, verdeeld in de ringen van Borssele, Goes en Kruiningen, 25,000 zielen tellende.

Men heeft er 54 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 53 Predikanten.

GOES, ring, prov. Zeeland, klass. van Goes.

Deze ring is in twee sectien verdeeld, van welke de eerste de volgende 8 gem. bevat: Goes, 's Heer-Abts-en-Sinoutskerke, 's Heer-Arendskerke-en-Baarsdorp, 's Heer-Hendrikskinderen-en-Wissekerke, Kloetingen, Wilhelminadorp, Kattendijke en Wolfaartsdijk, en 8500 zielen telt, terwijl men er 10 kerken heeft, bediend wordende door 10 Predikanten. De tweede sectie bevat de volgende 4 gem.: Colijnsplaat, Kats, Kortgene en Wissekerke. Men telt er 8300 zielen en 4 kerken, bediend wordende door even zoo veel Predikanten. Zoo dat de geheele ring 19 gem., met 13,800 zielen, 14 kerken en 14 Predikanten telt.

GOES of Ten-Goes, gem. in het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland, dist., arr. en kant. Goes (7 m. k., 3 s. d.); palende N. aan den Wilhelminapolder, gem. Kattendijke, O. aan de gem. Kloetingen, Z. aan 's Heer-Abtakerke-Sinoutskerke-en-Baarsdorp, W. aan 's Heer-Hendriks-kinderen-en-Wissekerke.

Deze gem. bevat de st. Goss, benevens een gedeelte van den Goeschepolder en eenige verstrooid liggende h., van welken eenigen, ten Z. O. van de stad, eene fraaije voorstad uitmaken. Zij beslaat eene oppervlakte van 751 bund. 88 v. r. 25 v. ell., telt 911 h., bewoond wordende door 1150 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 8500 inw., die meest hun bestaan vinden in handel en landbouw, welke handel, behalve in winkelnering, bestaat in granen, meekrap, aardappelen en boomvruchten. Ook heeft men er eenige fabrieken en trafijken, als: 2 meestoven; 2 zoutketen; 1 leerlooierij; 1 oliemolen; 1 houtzaagmolen; 1 pel- of gortmolen; 2 korenmolens; 2 boekweitmolens; 2 brouwerijen; 1 asijnmakerij; 1 katoenweverij; 2 chocoladefabrieken; 1 patentoliefabriek; 3 kaarsenmakertjen; 2 boekdrukkerijen en onderscheidene tabakskerverijen. Voor eenige jaren had men hier bovendien nog 1 hierbrouwerij; 1 zeepsiederij; 1 leerlooierij; 1 olie- en 2 korenmolens en onderscheidene zoutsiederijen.

De Herv., welke hier ruim 4000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van Goes, ring van Goes, *Eerste sectie*, behoort, en door 3 Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest HENRICUS BRANDT, die in het jaar 1578 herwaarts kwam en in hetzelfde jaar naar Kruiningen vertrok, komende, in September van dat jaar, in zijne plaats TIMANNUS VAN OOSTEREE, die in het jaar 1585 overleed. In het jaar 1579 werd tot tweede Predikant beroepen QUIRLIN GOVAERTS, die in het jaar 1580 schijnt gestorven te zijn, toen men in zijne plaats beriep GULIELMUS NICOLAI, die in het jaar 1618 overleed; terwijl men in het jaar 1611 tot derden Predikant beriep PETRUS LANSBERG, die in het jaar 1613 met zijnen vader PHILIPPUS LANSBERG, ook hier in de dienst, ontslagen werd. In het jaar 1650 werd tot eersten vierden Predikant beroepen JOHANNES LANBERTI HESSELIUS, die in het jaar 1651 naar Zwolle vertrok; in het jaar 1696 beriep men tot vijfden Predikant PETRUS SCHERREN, die in 1707 overleed; doch de vijfde plaats duurde maar tot dat de Predikant LEYDEKKEK in 1698 emeritus werd, dus maar twee jaren. De vierde leeraarsplaats is in het jaar 1811 vervallen, want na het ontslag van JACOBUS DE KANTER, hetwelk in dat jaar plaats

had, is er in diens plaats geen vierde Predikant meer beroepen, zoo dat er thans slechts drie gevonden worden. Het beroep geschiedt door een kerkeraad.

De Afscheidenen, die hier 250 in getal zijn, maken mede eene gem. uit.

De Evang.-Luth., van welke men er een tiental telt, maken, met de overige in het eil. Zuid-Beveland wonende, eene filiale gem. uit, welke tot den ring van Rotterdam behoort, en waarin de Predikant van Middelburg de dienst waarneemt.

De Doopsgez., van welke men er 9 aantreft, vormen mede, met de overige uit het eil. Zuid-Beveland, eene gem., waarin de dienst door den Predikant van Ouddorp wordt waargenomen.

De R. K., die er ongeveer 1200 in getal zijn, onder welke 800 Communikanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van Holland-Zeeland, dek. van Zeeland, behoort, en door eenen Pastoor bekleed wordt.

De Isr., van welke men er 50 telt, behooren tot de ringsynagoge van Middelburg, en hebben hier eene bijkerk.

Men heeft in deze gem., behalve de Latijnsche en matressenscholen, 5 scholen, gezamenlijk gemiddeld door een getal van ongeveer 400 leerlingen bezocht wordende.

De stad Goss, gemeenlijk THGOSS, in de oude keur van IJerseke van 1523 Goss, en in het Lat. GOSIA genoemd, ligt 4 u. O. van Middelburg, 5 u. Z. van Zierikzee, 6 u. W. van Bergen-op-Zoom, $\frac{1}{2}$ u. N. van Axel, tusschen grazige landouwen, welke, benevens vele boomgaarden, de stad omringen; $51^{\circ} 30' 13''$ N. B., en $31^{\circ} 33' 17''$ O. L. Zij heeft langs de wallen nagenoeg $\frac{1}{2}$ u. in den omtrek, maar buiten bare grachten, langs de buitensingels, welke zich met de haven ver naar het N. uitrekken, wordt de omtrek wel op een uur gaans gerekend. Binnen de stad beslaat zij eene oppervlakte van 44 bund. 93 v. r., 75 v. ell. Men telt er 794 h. en 4800 inw.

Wegens den oorsprong van den naam van Goss zijn de oude schrijvers het niet eens; sommige beweren, dat, daar de plaats voormaals eene schor was, waarop altijd vele ganzen gevonden werden, en het woord Goss in de oude Deutsche taal *gans* beteekende, de naam van Goss hieraan is toe te schrijven. Anderen willen, dat Goss, in de aloude Deensche en Nederduitsche taal, beteekent *eene bij uitstek vruchtbare landstreek*, en, daar nu Goss in zulk eene vruchtbare landstreek gelegen is, schrijven zij den naam dezer stad hieraan toe. Meer waarschijnlijk is het echter dat de naam afstamt van de oude villa GOSARA, welke reeds in het jaar 776 genoemd wordt. Aan de boorden van den stroom van dien naam, op den oosthoek van het westelijk gelegen hooge land, werd al vroeg eene sterkte opgeworpen, later als het slot Ostende bekend. Andere huizen werden er bij getimmerd en alzoo ontstond het dorp TH-GOSARA of GOSI. Het behoorde eerst aan den ondsten ak der VAN BORSSELEN. Na verbeurdverklaring der goederen van FLORIS VAN BORSSELE, in 1313, kwam het in bezit van JAN VAN BEAUMONT, die de plaats in 1342, met 's Graven goedkeuring van keuren voorzag. Seleert breidde zij zich van lieverlede uit. Zij werd in het jaar 1406 nog een dorp genoemd, doch kort daarna eene stad, hebbende nog geene wallen, maar stadsregten, verkregen. In het jaar 1417 en volgende jaren werd Goss van poorten en vestingwerken voorzien, en de stad verkreeg van JACOBA VAN BELJERES, Gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, eene vrije jaarmarkt; alsmede een wapen.

In hetzelfde jaar, den 21 November, werd Goss, door Vrouw JACOB als eene stad erkend, en vervolgens met wallen voorzien en versterkt volgens hare handvesten, gegeven te 's Gravenhage. De stad werd in het jaar 1577, verheven tot de derde stembeggende der provinciën Zeeland.

Men heeft er thans zeven poorten, als: de Nieuwe-Hoofdpoort de Oude-Hoofdpoort, de Oostpoort, de Waterpoort, de Koepoort, de Zuidpoort en de Westpoort. De Nieuwe-Hoofdpoort, in het noorden, aan den *West-Havendijk*, is eene der fraaiste poorten van de stad, in het jaar 1637, naar de Dorische orde geheel nieuw gebouwd, en geleidt langs de straat tusschen de twee poorten of de Nieuwe Kaai, naar de St. Maartens of Oude-Hoofdpoort. De laatste, die thans binnen de stad ligt en gewoonlijk de Donkerpoort genoemd wordt, heeft een torentje met een uurwerk en slagklok, bij den gemeenen man het Schippersklokje genaamd. De Oostpoort staat bij of aan de Water- of Slikpoort, die ook den naam draagt van Bleik veldschepoort. Deze staat aan het noordeinde der oostzijde van de Binnenkaai, bij de zoogenaamde Draaibrug, nu een dubbele Valbrug. Aan de zuidzijde van de stad heeft men de Koepoort, tegenover de Poel, een distrikt vol grazig weiland. De Zuidpoort, ook de Ganzenpoort genaamd, is in het jaar 1624, aan hare buitenzijde geheel vernieuwd. Zij heeft aan den binnenkant eenez ronden toren, met eene tamelijk hooge spits. De Westpoort staat aan de westzijde van de stad. Zij wordt ook 's Heeren-Hendrikskinderenpoort genoemd, omdat men door haar naar het dorp van dien naam gaat. Op den toren van den Binnen-Havenpoort, genaamd de Kaaikloktoren, prijkt een metalen scheepje, hetwelk aldaar geplaatst is ter herinnering aan het aandoel, hetwelk de stad Goss gehad heeft in den eersten togt, der Oost-Indische compagnie naar Indië, en later weer in dien onder aanvoering van PARRA BORN. De stad bemande toen een schip, dat den naam van *Goes* droeg, met eigene stedelingen, waaronder ook vrouwen, de eerste, die naar Indië zijn gevoerd, om zich aldaar te vestigen. De vloot bragt de tijdgen van het gesloten bestand over, en op het Zeeuwsche schip werden de eerste verrekijkers naar Indië overgebragt.

De stad heeft van alle Zeeuwsche steden, het minst van hare vvaart door de ongunst der tijden verloren. Het uitgestrekte land heeft haar altijd een bron van bestaan gegeven, en doet zulks nog. Jammer, dat haar naljver, ten jare 1452, een proces voor den koning van Holland deed ontstaan, over den lakenhandel, die op de omringende dorpen sterk gedreven werd, en dien de stad hun bejiddde, hetwelk in de gevolgen het verloop van dien aanzienlijken handelsta naar Engeland te weeg bragt. Toen de Oude-haven, een overblijfsel der *Gosaha*, in het midden der vijftiende eeuw verloopen was en niet meer op den Diepe uitkwam, zoo verzochten die van Goss, in de jare 1442, aan FILIPS, Hertog van *Bourgondië*, een stuks lands, bezijden de Oude-haven te mogen vergraven en deze gracht met een anderen uitgang, dan de Oude-haven bevoeren had, tot aan den Diepe te mogen brengen. Ook verzochten zij, voor zich, al den derring, dien men door het delven zoude bekomen. Hertog FILIPS, vergunde hun op die bet niet alleen den brand van dien derring, maar gaf hun nog daarenboven verlof, om eene redelijke belasting te mogen leggen op alle konne poorten, en degenen, die de gemelde haven met hunne koopmanschappen te bruiken zouden. Zoo bleef het tot tegen het midden der zestiende eeuw.

toen de later genoemde Nieuwe-haven was noodig geworden. Het consent der Staten van Zeeland, om nog gedurende zeven jaren twee stuivers per gemet door geheel Zuid-Beveland te heffen, tot herstel der stads vestingwerken, schijnt de Regering van Goss tot het stellig besluit te hebben gebragt, om het havenwerk te laten verrigten. Allen, tot de Secretarissen toe, verbonden sich (om redenen) met eede, dat de kosten der haven daarmed, zoo veel mogelijk, bestreden zouden worden; en toen de gezegde termijn ten einde begon te loopen, vervoegden zij zich ook werkelijk bij Heeren Staten, met verzoek om zekere vrijdommen, accijnsen enz., en verlof tot het maken van eene nieuwe haven, vermits de oude, door de menigvuldige kromten, ondiepten en andere ongeregeldebeden, onbruikbaar was enz. Den 18 November 1650 werd dit verzoek toegestaan. Ter naauwernood was het berigt er van te Goss of men besloot reeds den 25, om met de noodige voorbereidselen een begin te maken, door omverhaling van de huizen op de Zelke staande, en door aankoop der gronden, door welke de nieuwe haven loopen moest. Den 11 December besloot men die haven aan te besteden. Het werk werd aangenomen door JACOB ROZANNE van Tholen voor 16 ponden vlaamsch (96 guld.) de strekkende Putsche roede. Hij begon er mede den 10 Maart 1651, ontving den 16 Mei 700 ponden vlaamsch (4200 guld.) op rekening, en bleef nog voortwerken tot 3 Julij, wann'er hij klaagde over den zwaren arbeid, en meer geld vroeg. Doch de Regering deed het werk opvatten, behoudende de aanspraken, die zij op den Aannemer had, en voltooidde het geheel met het begin van October, zoodat den 6 van die maand de eerste schepen er door voeren. Reeds veel vroeger, in 1624, waren de kaai en andere belangrijke werken aan de haven in orde gebragt, en de houten brug over de haven, op den 1 April 1632, aanbesteed voor f 1694. Die havenwerken waren niet nutteloos, maar droegen veel bij tot bevordering der nijverheid. Nog staande het werk rusteden CORNELIS COLVIS en JACOB PRYER FANGERS wederom een zeekoopvaardijship uit, en werden uit dien hoofde den 11 Julij 1651 door de Regering beschonken met eene vlag, ter waarde van 5 ponden vlaamsch (30 guld.). Den 14 April 1652 stond de Regering aan JAN VERNON toe, om in het noordeinde der stad eene nieuwe brouwerij op te rigten, en het water, ter afspoeling der vaten, te halen uit den put bij de 's Heer-Hendrikskinderen-poort; ofschoon eerst 6 jaren te voren de brouwerij *de Goss*, op octrooi van 8 Januarij 1644, was opgerigt. Aan dezen werd, den 9 Mei 1656, 20 ponden vlaamsch (120 guld.) toegelegd, tot goedmaking der kosten, wegens het leggen van waterbuizen tot aan de kaai, welke nog aanwezig zijn, ofschoon zij niet meer gebruikt worden. Eindelijk had men nog altijd maar de eene meestof, op octrooi van 30 Januarij 1595, door CHARLES DE PRATO gesticht. Aan hare deelhebbers werd nu, den 28 November 1656, vergund aan de overzijde der haven eene tweede te bouwen, vermits men reeds, wegens het meerder vertier, had moeten toestaan, om ook *des Zondags avonds, na het luiden der poortklok*, in de stoven te mogen werken. Men had die nieuwe haven gelegd aan de westzijde der oude haven, bijna regt noordwaarts, tot aan de diepte van de latere Schenge, aldáár het Goesche-diep geheeten. De verlanding van deze haven belemmerde intusschen de vaart weder, in de laatste helft der vorige eeuw; terwijl de bedijking van den Lodewijk-polder, nu Wilbelmina-polder, in 1809, eene voortzetting van het havenkanaal volstreekt noodzakelijk maakte. In eene meest noordoostelijke rigting werd dan ook een kanaal gegraven, van de havenschansen af, hetwelk sich ten zuid-

oosten van Oost-Beveland in de Ooster-Schelde uitstort, en daar aan den uitloop voorzien werd van een schutsluis, hebbende aan de zeezijde een paar vloeddeuren, en aan de binnenzijde een paar waaijerdeuren. In den zomer van 1810, werd deze haven voor de scheepvaart geopend, doch na weinige weken weder toegedamd, uithoofde van eene ontdekte oostgronding der sluis. Met het aanwenden der noodige herstellingsmiddelen, duurde het tot de maand Julij 1811, eer de haven van nieuws werd opengezet, doch voornoemde ramp openbaarde zich in het volgende jaar in eene zoo hooge mate weder, dat, op den 24 Junij 1812, eene tweede afdamming bewerkstelligd moest worden. Het werd raadzaam geoordeeld, aanzienlijke sommen te besteden aan de herstelling van een werk van zoo beperkt gebruik, en hetwelk nu tweedemale mislukt was. Wenschelijk en noodig daarentegen was het vorden welstand der stad en herstel der zeevaart, dat een ander ontwerp gevolgd werd. Men besloot daartoe in 1817. De eerstgelegde schutsluis werd met vele voorzieningen tot eene binneosluis gemaakt, met vloed- en ebdeuren. Vóór haar naar de zeezijde, op eene afstand van bijna 31½ ellen is een buitensluis gebouwd, die, behalve van vloed- en ebdeuren, nog van eene stormdeur voorzien is. Beide sluisen zijn 6,28 ellen wijd. Aan hare zijden zijn twee uiloozing-sluisjes, ten dienste van den Wilhelmina-polder vervaardigd. Tusschen beide sluisen is een kolk ter doorschutting van vaartuigen, wijd aan de einden 12,56 ellen, en in het midden 18,21 ellen. De doorschutting selve kan ruim 7 uren van elk getij, van voor halven vloed tot na halve eb, bewerkstelligd worden. De buitenhaven is niet lang, maar genoegzaam beveiligd en van eene trekberm voorzien. De binnenhaven heeft over zijn geheel eene lijrechte rigting, en is van het Sas tot aan de stad ongeveer een uur gaans lang, van de sluis af tot 940 ellen binnenwaarts, heeft het kanaal verschillende breedte; doch van hier tot aan het oude hoofd, heeft de waterspiegel bij het aangenomen peil van 25 palmen, de breedte van omtrent 23 ellen. Aan de ophaalbrug bij het Wilhelminadorp, ongeveer ter halverwege tusschen de stad en het Sas, is de afstand van kant tot kant 32 ellen. In Augustus 1819 waren haven en sas zoo ver voltooid, dat zij voor de scheepvaart geopend konden worden.

De oude haven, die, zoo als gezegd is, aan de oostzijde van de nieuwe haven lag, werd bij den Havenboom van haar gescheiden, door een dijk of breeden dam, zich van den ouden tot aan den nieuwen havendijk uitstreckende, en aan het zuideinde van de oude haven gelegen. Van dien dam strekte deze haven zich met eenige bogten, noordwaarts uit, tot dat ze tegen de noordoostelijke zijde van den dijk der nieuwe haven stuitte, zij diende later zoo tot gerijf van eenige zoutkeeten, als om de nieuwe haven te schuren, of van haar zand en slibber te zuiveren; ten dien einde was er een spui- of valsluis in den voorgemelden dam, tusschen de oude en nieuwe haven, waarvan men het schaf, wanneer de oude met hoog water volgelopen was, liet vallen, en hi dus daarin ophield en bewaarde, om bij laag water in de nieuwe haven schuring te veroorzaken. Ten dezen einde werd ook gebruik gemaakt van eene mol, zijnde een soort van platgebodemde schuit, die met laag water voor aan de nieuwe haven gebragt, en aldaar zoodanig geplaatst werd, dat het water met geweld door de geopende sluis van de oude haven uitbarstende, tegen de achterzijde van dat werktuig aandrong, en hare deuren opende. Dus sloot de mol den geheelen doorgang der haven, en het water sich tegen het schot en de deuren

van hare achterzijde wel drie, vier of meer voeten hoog opzettende, lreef dit werktuig met eene groote kracht voort, zelfs zoodanig, dat, niettegenstaande de tanden van den achterbalk diep door den grond diepten, om dien los te maken, nogtans de mol tot aan het einde van de haven voortliep en al het onklare mede schuurde. Om zulks te verrigten waren er acht of negen mannen noodig, als, vijf of zes om den voorstevan regt in de haven te houden en een of twee om het raam te doen rijzen of dieper in den grond te drukken. Deze haven is echter reeds sedert lang droog en beplant.

Behalve de voorschreven Oude- en Nieuwe-haven, was er nog een water, de Achterhaven genaamd, dienende gedeeltelijk tot hetzelfde einde als de Oude haven, en ook om eenen water-korenmolen, staande op den noordwesthoek van de Binnenkaai, in beweging te brengen.

De Stad Gons plagt bij het inkomen der haven gedekt te worden door twee schansen, de eene aan de oostzijde, tegen de oude haven aanliggende, en de andere aan de westzijde, bij den mond der Nieuwe-haven, digt aan het Groot-diep. Van deze laatste liep eene linie van communicatie, de Groene-dijk genaamd, nabij de hoofpoort uitkomende. Deze schansen en communicatielinie, thans tot het gezegde doel onnut, worden even als de wallen, ravelijnen, enz. die de stad omgeven, en alle vroeger tot verdediging der stad gediend hebbende, door partikulieren gebruikt tot grassetting, moestuinen enz. Oudtijds schijnt de stad voor het grootste gedeelte met eenen steenen muur omtrokken te zijn geweest. Of zij gesticht is op vergunning van VROUW JACOBA VAN BELJEREN, die aan de stedelingen, in het jaar 1417; heeft toegestaan: „*haeren stede te bevesten, sterken, bezorgen met poorten, graften enz.*,” kunnen wij niet bepalen. Immers was de stad, vóór dien tijd, nog geheel open en onversterkt. Tot heden (1842) vindt men nog onderscheidene overblijfselen van eenen ouden steenen muur, als: aan de oostzijde, bezuiden de 's Heer-Hendriks-kinderen-poort. Ook staat nog een oud overblijfsel van dezen muur tegen de Zoute-vest aan. Men heeft thans nog hier en daar bolwerken om de stad, liggende er onder anderen een aan de Nieuwe-poort, doch onregelmatig; waarvan de halve gordijn door het water van de Zoute-vest bespeld wordt. In de jaren 1578 en 1585 werd de stad nog aanmerkelijk versterkt. Aan weerszijden van de haven werden toen bolwerken en ravelijnen gelegd, benevens twee schansen, aan het einde van den Havendijk. Aan de oostzijde, bij de Ganzenpoort, werd de stad toen ook met een tandwerk uitgelegd en vergroot.

De stad heeft vijf pleinen, waarvan de Grootte Markt het grootste en fraaiste is, zijnde van gedaante langwerpig vierkant, in het midden beschulpt en met boomen omzet; terwijl er zeven straten op uitloopen. Aan de zuidzijde levert het Stadhuis, en een weinig ter zijde de voorgevel van het kruispand der Grootte kerk, een waarlijk schoon gezicht op. Deze markt is omtrent 3600 vierkante ellen groot. Op het midden staat eene fraaije arduinsteenen pomp, omzet met een ijzeren hek.

Veel kleiner is de Vlasmarkt, door eene steeg van de vorige gescheiden. Dit plein is bestraat. Digt daarbij is de Beestenmarkt, een vrij ruim plein, even als de Grootte Markt, in het midden beschulpt en vroeger met eene arduinsteenen, thans met eene houten pomp, voorzien. — De Oude-Vischmarkt is een klein plein bij het Gasthuis. Het heeft mede eene pomp: — De Alikruik- of Kreukelmarkt, ten zuiden der Groottekerk, is mede een niet groot plein. Tot

het doel, dat door den naam wordt aangewezen, wordt het niet gebruikt.

Het Stadhuis, aan de *Grootemarkt*, is een oud gebouw, dat in het jaar 1771, en vier volgende jaren grootendeels vernieuwd is. De ingang is in den regter vleugel en voert naar eenen fraaijen gang, welke oostelijk en westelijk loopt, waaruit men in seer nette en doelmatig ingerigte vertrekken komt, van welke eenige tot raadkamer, secretaris enz. anderen tot vergaderplaats van de arrondissements-regtbank, griffie, enz. dienen. In dat, waarin de regtbank zitting houdt, vindt men fraaije zinnebeeldige schilderijen en basreliefs van de hand des bekwaamen *GERAERTS*. In een ander vertrek, is eene kleine, doch niet onbelangrijke boekverzameling; ook bewaart men er eene oude, schoon slecht uitgevoerde schilderij, voorstellende het beleg der stad in 1572, onder *TANNAERS* en haar ontzet onder *MONDRAGON*, een stuk, hetwelk sommige bijzonderheden opheldert en daardoor alleen van eenige waarde zijn kan, ofschoon het als kunstwerk geen de minste verdienste heeft. De westervleugel bestaat uit eenen zeer ouden en niet hoogen vierkanten toren, in welken de groote klok hangt, en die bij genoemde verbetering, een fraaijen koepel heeft ontvangen; doch thans bouwvallig zijnde, eerlang zal vernieuwd worden. Men vindt daarin eenige gevangenplaatsen, alsmede een uur en slagwerk. Vroeger waren aan de noordzijde van dezen toren, ijzeren kettingen opgehangen, welke in het midden eenen kraag hadden en waarschijnlijk in oude tijden gediend hebben, om met zware steenen aan de einden, misdadige vrouwen om den hals te hangen (1). In dezen toren ontstond, door een zwaar onweder, op den 6 September 1657, een hevige brand. De oostervleugel van het stadhuis heeft, van de markt te zien, insgelijks eenen gekoepelden lagen toren, doch kleiner dan de vorige. Dese heft in de Lange Kerkstraat de gedaante van eene hooge burgerwoning.

Onder het Stadhuis, is de *Stadswaag*. Vroeger stond de waag afzonderlijk, ten westen over den toren van het Stadhuis, welk gebouw thans gebruikt wordt tot Hoofdwacht.

Aan de achterzijde van het Stadhuis, had men de *Vleeschhal*, doch dit lokaal wordt thans niet meer daartoe gebezigd, maar dient thans gedeeltelijk tot keuken en bergplaats van de *Concierge*, gedeeltelijk tot bergplaats van aardappelen en brandstof, ter bedeeling aan de armen.

De *Hal* en de *Waag*, werden in het jaar 1406, door de stedelingen van den Graaf voor 700 *Wilhelmus* guldens gekocht, mits zij die moeten houden *in rake en dake*.

De *Nieuwe Korenbears*, aan de *Groote markt*, boven welken de *Muzijschool* wordt gehouden, is in het jaar 1838 voltooid, en met smaak gebouwd. De voormalige *Korenbears*, staande tegen de *Oude Waag*, dient thans tot Hoofdwacht. De *Goeresche korenmant* was reeds in het begin der veertiende eeuw bekend. In de *keur* van *Yerseke* van 1323 leest men: *die Coerenmate, die es te Goyts di sal sulc wesen te Jeerseke*.

Een gebouw, het *Stads-Weeghuis* genaamd, staat bij den *Molendijk*. Het heft dien naam, om dat vroeger het koren alhier gewogen werd, eer men het ter molen bragt.

De *Stadsschuur* dient tot bewaring van de gereedschappen der stad, en tot toebereiding van zware werken. Zij staat buiten de *Wa-*

(1) Men zie over dese straf *J. AN UTRECHT DRESELHUIS, Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*, bl. 196.

er of Slijkpoort, op het eerste bolwerk aan den Oost-Havendijk, tegen de Houtkaai aan. Daar neven stond vroeger 's Landsschuur, zijnde ook eene bewaarplaats der gereedschappen tot zware werken aan 's lands sluizen en van het hout daartoe benoodigd. — Ook is er te zons een Kantoer der brievenposterij.

Voorheen stond hier een sterk slot, het slot Ostende genoemd, gesticht door eenen der Heeren VAN BORSSELE, die toen ook Heeren van Goss, wellicht in de negende eeuw reeds, waren; welk slot eener laatste verblijfplaatsen van Vrouw JACOBA VAN BEJEREN, Gravin van Holland is geweest. Dit slot had eenen ruimen kelder met zwaar gewelf, gesteund door zeer breeds muren, van welken kelder nog een gedeelte bestaat. Men wil dat deze kelder, door onderaardsche gangen, gemeenschap had met gebouwen op de Groote markt, en zelfs met het slot dat te 's Hendrikskinderen gestaan heeft. Dit laatste is evenwel zeker zoo niet geweest, en het eerste zeer twijfelachtig, wanneer men den stadhuistoren uitzondert. Het slot Ostende is, den 23 October 1747, door de Meeren VAN DER GOES, aan de Staten verkocht, om tot een Militair Hospitaal of Kazerne gebruikt te worden, en is in 1748 door den Stedelijken raad van Goss voor den honderdsten penning overgenomen. In November 1750 werd het, voor f 2400,00, oegewezen aan zekeren CORNELIS STREKAART, die het tot Herberg en spanning inrigtte; waartoe het bij voortdoring gebruikt wordt. Op het plein staat nog een moerbezieboom, waarschijnlijk ten tijde van Vrouw JACOBA, en naar men zegt door haar zelve geplant (1).

De Grootkerk, ook wel de Maria-Magdalena-kerk genoemd, omdat zij vóór de Reformatie voor een derde part aan de H. MARIA MAGDALENA was toegewijd, staat aan de zuidzijde der stad, aan het einde van de Korte Kerkstraat. Het is eene overheerlijk gebouwde kruiskerk, welker gelijke in Zeeland niet gevonden wordt. Langs de westzijde van de Grootemarkt, tusschen het Stadhuis en de Oude Koornbeurs loopende, komt men door de Korte Kerkstraat in de Wandelkerk van het Noordeinde. Aan het zuideinde is ook een ingang, waardoor men mede in de Wandelkerk komt. Uit de Wandelkerk gaat men in de Praekkerk, die overtoegen is met een kunstig gewelf, rustende op twee dubbele rijen van pilaren, twee en twintig in getal. In het onderste van de Praekkerk is een schoon orgel, overdekt met een zeer kunstig gemaakten kap, eene Turksche tent verbeeldende. Het westinde van de kerk, het Koor genaamd, rust op twee rijen pilaren, ten getale van twintig heelen, en vier halven in den west-gevel. Het begin der stichting is onbekend, doch toen in den aanvang der vijfde eeuw, het westelijk gedeelte werd opgetrokken, bestond het westelijke reeds. Hertog ALSBRECHT gaf den 22 Julij 1407 reeds eenige voorregten, welke de stads bierdragers bezeten hadden, aan de Lieve Vrouwenkapel in deze kerk. JACOBUS RØDDE, Bisschop van Hebron, xeloude als Vicaris van den Utrechtschen Bisschop, den 25 Julij 1410 groote aflaten aan degene, die op zekere tijden de Maria-Magdalena-kerk te Goss bezoeken zouden, of haar iets legateren. Dertien jaren

(1) Men zie over dit slot J. AN UTRECHT DRESELHUIS, *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland*, bl. 9-14; het jaar 838, of de *Deenen in Zeeland*, medegedeeld in den *Zeeuwschen Volks-Almanak*, voor het jaar 1838, bl. 19, tegen over welke blad. eene afbeelding van den Beker te zien is, en E. B. SWALUE: *Het slot Oostende te Goss en de Moerbezieboom van JACOBA VAN BEJEREN op hetzelfde*, in denzelfden Almanak, bl. 126-127, waarbij tevens eene afbeelding van de Moerbezieboom voorkomt.

later was het geheel met den toren voltooid. De Vicaris MATTHIJS wijdde haar den 18 Junij 1425, ter eere van den ALMACHTIGEN GOD van de *Godbarende Maagd MARIA* en van *MARIA MAGDALENA* in. Niem aflaten werden toegezegd, en bleven niet zonder uitwerking. Eertij stond op het midden van het kruis eene spits, waarin eene klok hing. Door de onvoorzigtigheid eens loodgieters werd echter het fraaije gebouw, op den 11 September 1618, vreeslijk gehavend. Ondanks al zijn verbrande, binnen den tijd van 5 uren, het geheele dak met de toren. Het gewelf van het westelijk deel stortte in; het overige werd gered, en door de zorg van de Regering was het gebouw, drie jaren daarna, reeds in dien staat hersteld, waarin wij het thans zien, rustende op zijne vier en zestig pilaren. Deze herstelling had der gemeente 124,300 guld. gekost. De oude toren werd niet herbouwd, maar bij deze gelegenheid plaatste men op de vier middelste pilaren der kerk op nieuw een net torentje, en voorzag het nu niet slechts van een zeer goed uurwerk, maar ook van een klokkenspel, bestaande uit 40 klokken; de ijere trommel is met 120 maten voorzien, welke ieder 40 nootgaten hebben. Dit klokkenspel, vervaardigd door *FRANS JANSZ. BAKKER*, van Delft, is zeer niet zwaar, heeft echter een zoo uitnemend liefelijk geluid, als men maar zelden elders aantreft. Bij de herbouwing werd de kerk ook met vele geschilderde glazen versierd, in welke, aan den westgevel, de brand zeer levendig was afgebeeld. Tegenwoordig zijn daarvan nog slechts geringe overblijfselen aanwezig. Nadat het vorige orgel bij den brand van 1618 vernield was, heeft men den 12 November 1641, het tegenwoordige aan den Orgelmaker *WILLER DRAKEN*, te Haarlem aanbesteed, dat in December 1645 voltooid was. Het is groot, en naar den smaak van dien tijd fraai. Het is voorzien van 2 sprekende registers, 2 handklavieren en 1 vrij pedaal, en heeft met zinnebeelden beschilderde buitendeuren. In 1711 werd het aanmerkelijk verbeterd door den Orgelmaker *J. COOL* en in 1826, door den Orgelmaker *C. J. VAN OSCKELEN*, te Breda. De heerlijke tent waaronder men het nu geplaatst ziet, is van het jaar 1759. De gebelte van het groot orgel, of groot manuaal en pedaal, zijn voortreffelijk; de van het rugpositief zijn echter meer scherp dan liefelijk. In de voornoemde wandelkerk, ligt het stof van den Kronijkschrijver *SWALLENGE*, en van den menschenvriend *FRANS NARRBOUT*. Het graf van den eersten is in het noordoostelijk vak, doch niet meer kenbaar. Op dat van den laatsten genoegzaam in het midden, heeft het Departement der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, op den 20 December 1819 eenen grooten blaauwen steen laten leggen, met het opschrift:

HIER RUST

DE BEROEMDE ZEKMAN

EN EDELE MENSCHENVRIEND

FRANS NARRBOUT

GEBOREN TE VREE DEN 30 AUGUSTUS 1748,

GESTORVEN AAN HET SAS VAN GOES

DEN 29 AUGUSTUS 1818.

DE LEDEN VAN HET GOESSCHE DEPARTEMENT

DER MAATSCHAPPIJ

TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN

TER ELKEER HIER.

Alleen het voormalige koor of oostelijk kruispand, wordt thans voor de godsdienstoefeningen der Hervormden gebruikt, en vormt eene nette kerk.

De Hervormden hadden hier vroeger nog eene kerk, de *Klein-kerk* of *Gasthuiskerk* genoemd, aan het einde der *Lange-Vosstraat*, oorspronkelijk de kapel van het aan de *H. AENS* gewijde *Vrouwenklooster*, dat in de eerste helft der vijftiende eeuw gesticht werd. Bij resolutie van den Raad van den 29 December 1601, werd dit klooster, met de daartoe behoorende goederen, den armen afgestaan, en het gebouw tot een gasthuis bestemd. Drie en veertig jaren later, werd de kapel vergroot, met opoffering van eene niet geringe som, en tot de Hervormde dienst geopend. In 1809, werd zij aan de R. K. aangewezen, doch voor dat die door de gem. in gebruik is genomen heeft zij nog gediend tot *Militair Hospitaal* en in 1817 is zij aan de Herv. teruggegeven. Zij is evenwel niet weder in gebruik genomen, maar werd later tot een pakhuis of loods gebezigd, vervolgens afgebroken, doch in het jaar 1859 weder opgebouwd en ingerigt tot weeffabriek.

In het jaar 1841, hebben de Afscheidenen hier mede eene vrij goede, doch wat duistere, kerk gebouwd van eene voormalige zeepsiederij, in de *Wijngaardstraat*, welke van 500 tot 600 personen kan bevatten.

De Doopsgezinde kerk, in de *Korte-Vosstraat*, werd in het jaar 1660 gebouwd. Het is een fraai luchtig en vierkant gebouw; de Fransche gemeente gebruikte haar insgelijks gedurende de laatste jaren van haar bestaan. De vroegere Waalsche kerk of *Kapel der Zwarte Zusteren*, in de *Zusterstraat*, aan de zuidzijde van de Groote kerk, is in het jaar 1824 aan het Weeshuis getrokken, en ingerigt tot eene Weezen- en Armenschool.

De R. K. kerk, even als de oude Hoofdkerk, aan de *H. MARIA MAGDALENA* toegewijd, op *het Plein* ten W. der Groote kerk, in het jaar 1815 gebouwd, en den 22 Julij 1818 ingewijd, is van binnen net en met een klein orgel voorzien. In den fraaijen gevel, die zich op eenen afstand vertoont als van arduin vervaardigd, leest men het jaartal harer stichting in dit opschrift:

•VLLI•LMO REGNANTE
ET ROSTE DEVICIO
1815 CORPL.

(d. i.: Onder de regering van Koning *WILLEM* en nadat de vijand overwonnen was, is men begonnen deze kerk op te rigten.)

Vroeger had men hier drie kloosters, als: het *Kruisbroedersklooster*, dat, gesticht door de mildheid der Heeren van *MAALSTED*, egelijk met de kerk, den 29 Junij 1429, op *St. Pieters* en *Pauusdag*, werd gewijd aan de *H. Maagd* en aan het *H. Kruis*. Het zat onder meer voorregten ook dit, dat het eene vrijplaats bood aan oevallige doodslagers. Door den zwaren brand van 1554 geheel verteerd, doch sedert weder opgebouwd, werd daarvan later een gedeelte als *atijnsche school* gebruikt, dat thans tot eene *stadschool* is ingerigt; het is *Agnetenklooster*, nu het *Gasthuis*, staande aan de oostzijde aan de stad, en het *Klooster der Zwarte Zusteren*, waarvan de gebouwen thans gedeeltelijk dienen tot *Leenbank*, gedeeltelijk tot *Weeshuis*, en de kapel tot *Weezen-en-Armenschool*.

De *Israëlitische*ijkerk, in de *Lange-Vosstraat*, is in het jaar 836 gevestigd.

Onder de liefdadige gestichten telt men: het *Gasthuis*, bij de *Oude-Vischmarkt*, vroeger het klooster aan *St. AENS* toegewijd. Dit gebouw is groot en ruim en tot dat gebruik seer bekwaam; aan de west- en noordzijde omving het vroeger de *Gasthuiskerk*, thans een weeffschool.

Het Weeshuis, in de *Zusterstraat*, aan de zuidzijde van de Grootse kerk, staat nevens de voormalige Waalsche kerk, die van dat huis aan alle kanten, behalve naar het N., omvangen wordt. De gewone ingang van dit gesticht is aan de westzijde, tusschen die kerk en het nieuwe gebouw, waarin de spijs gekookt wordt, welke men des winters der armen uitdeelt. Boven dien ingang staan de beeldnissen van eenen jongen en een meisje in steen uitgehouwen, waaronder men vroeger dit vers las:

'T GREN EERTIJD HEEFT GEDIEND TOT 'T KLOOSTERLIJKE LEEVEN,

DAT IS DEN WEEKEN HIER TOT WONING GEGEVEN,

DIE IN WAAR JONGE JEUGD VAN OUDERS LIJN ONTLOOT;

DEN ARMEN VIENDT HIER HULP IN LIJN VERLEGENE HOOT.

Het huis is van ruime en groote vertrekken voorzien. Alle arme- en burgerlijke ouderlooze weezen worden er, zonder onderscheid, in opgenomen. De Roomsche Katholijken zijn in 1809 mede in dit gesticht opgenomen, en worden na dien tijd de weezen van alle gezindheden daarin opgevoed. Voorheen was het een gedeelte van een klooster der Graauwe- of Zwarte Zusters, en werd het *Zusterhuis* genoemd. Sedert 1627 werd het tot het tegenwoordige einde gebruikt en door de regering met de goederen van het *Zusterhuis*, benevens die van het klooster der Kruisbroeders, begiftigd. In het laatst van de zestiende eeuw maakte een Burgemeester deser stad, *Pieter Jaspers* genaamd, al zijne goederen aan de armen, vermits zijne wettige en geregte erfenissen genoeg met tijdelijke goederen begaafd waren. Doordien de Armen, in October 1689, met het Weeshuis vereenigd werden, zijn die goederen aan dit huis gekomen.

Het *Armhuis*, voormaals het *Oude-Mannen- en Vrouwenhuis*, in de *Zusterstraat*, is in het jaar 1655 gesticht en behoort eertijds aan de stad. Het was in het midden der vorige eeuw een vermaard, doch kort daarna kwam er een groot verval in de financiën. De Heeren Buiten-Regenten gaven dit, in het jaar 1735, ten tweede male aan de Regering te kennen. Zij klaagden, dat dit huis in het geheel nauwelijks meer dan 2000 ponden Vlaamsch (12,000 guld.) bezat, en, dewijl het jaarlijksch onderhoud op omtrent 1500 ponden (7800 guld.) gerekend werd, verzochten zij de regering, om eenen spoedigen bijstand. Deze de billijkheid van dit verzoek overwegende en de noodzakelijkheid, om in den haachelijken toestand van dit huis te voorzien, tevens de stad van die lasten wilkeek ontdoen, namen het besluit, om geene personen meer voor hun leven in dit huis aan te nemen, en alleenlijk diegenen, welke zich daarin bevonden, te onderhouden. Om nu de sommen, hiertoe noodig, te bekomen, zoude men aan dit gesticht eene hoofdsom van 12,600 ponden Vlaamsch (75,600 guld.) bezorgen. Op den 11 November 1741 werd goedgevonden, aan de alsnog in het huis zich bevindende, eene provenienssom van 50 ponden Vlaamsch (180 guld.) jaarlijks toe te leggen en dit huis, bij aangeslagen biljetten, te verkoopen. Verder besloot men, in het begin van het volgende jaar, alle de documenten van dit gesticht op de griffie te doen brengen. In Februarij 1742 werd dit *Oude-Mannen- en Vrouwenhuis*, voor eene somma van 245 ponden Vlaamsch (1470 guld.), met vrijdom van den honderdsten penning, voor den tijd van een en twintig jaren, verkocht. Sedert is het tot inwoning van soldaten gebruikt; terwijl het thans ingerigt is tot woningen voor behoeftige huisgezinnen; zoo dat er 40 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 150 zielen, huisvesting in vinden.

Ook heeft men te Gozs eene Commissie tot Spijsuitdeeling aan behoefligen; eene Inrigting ter voorziening van kleeding aan de armen, genaamd de *Zuid-Bevelandsche Dorcas*; alsmede eene Bank van Leening, zijnde een stads gebouw, aan de zuidzijde van de Grootte kerk, naast het Weeshuis. Zij werd opgeigt bij stedelijk octrooi van 10 Julij 1688. Sedert 1771 is zij geheel oor rekening van de stad genomen en door deze beheerd geworden.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen tellen wij: de Latijnsche school, in het voormalige Schuttershof van den Handboog, op de *Alikruikenmarkt*, welke slechts door 6 leerlingen bezocht wordt. Deze school, vroeger op het *westeinde van de Beestenmarkt*, in het oormalig klooster van de kruishroeders, is, na sedert het jaar 1796 esloten te zijn geweest, in het jaar 1854 weder geopend. De eerste, die te Gozs het rectoraat heeft waargenomen is geweest HUBERT VAN DE VENNE, beroepen in April 1892, doch weldra opgevolgd door FRANCISCUS MEIJRAUS, die er in het jaar 1895 was, na alvorens Rector te Jsselstein te zijn geweest, en in het jaar 1894 naar Utrecht vertrok. Ook heeft men er eene Afdeeling der Maatschappij van Toonkunst, met 80 leden; eene Zangschool, met 50 leerlingen; eene Teekenschool, mede gevestigd in een paar vertrekken van het voormalige Schuttershof van den Handboog, welke 80 leerlingen telt en in het jaar 1819 is opgericht, door het, den 19 Februarij 1816, te Gozs gevestigde Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, hetwelk 70 leden telt; eene Afdeeling van het Bijbelgenootschap, met 100 leden en begunstigers, welke eene zondagschool heeft opgericht, waar 50 bejaarden onderwezen worden; eene Fransche school voor Jongeheeren, met 15 leerlingen; eene Fransche school voor Meisjes, met ruim 50 leerlingen; twee Nederduitsche scholen, met 260 leerlingen; eene Weezen- en Armenschool, met 200 leerlingen; en 3 Matressen-scholen, met 60 leerlingen. Nog heeft men er een Departement der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem, met 6 leden; en een Departement van het Instituut voor Doofstommen, te Groningen, met 20 leden.

In Gozs waren vroeger drie Schuttershoven, een van den Handboog, een van den Kruisboog en een van de Kloveniers of edele Busse. Dat van den Handboog, welke het oudste was, stond aan de zuidzijde van de stad bij den wal. Dat van den Voetboog of Kruisbogenhof, stond aan de noordzijde van den Handbogenhof, tegen de erven van die schutterij van. Deze beiden waren elk met een torentje versierd; KARL van Bourbondië verleende hun, in het jaar 1469, octrooi. Tot de oprigting van het Schuttershof der Klovenieren werd, in 1516, door Karel II, octrooi verleend, het stond aan de westzijde van de stad, in de *Wijngaardstraat*, het was aan St. ADRIAAN toegewijd, waarvan de straat daar tegen over nog haren naam draagt. Dit was het schoonste gebouw van alle de schuttershoven, hebbende nevens zich een klein vierkant torentje, door middel van hetwelk men met blaauwen arduinsteenen trappen naar boven ging, tot in de schutterszaal; deze rustte aan hare voorzijde op pilaren van dergelijken steen, en onder vond men eene gaanderij, welke in den jare 1619 op nieuw gebouwd werd, hebbende de oudste schutterij, bevorens aan de westzijde van deze, bij den wal gestaan. Alle deze schuttershoven waren tamelijk groote gebouwen, hebbende elk een ruime zaal, waaronder die van den handboog in luchtigheid en fraaiheid uitmuntte, zijnde ook door de gildebroeders met nieuwe Engelsche ramen

versierd, van binnen waren de schutterszalen behangen met schilderijen, waarin de gildebroeders van ouden en lateren tijd, zoo in oude als in latere toerusting en kleeding, waren afgebeeld. Toen Prins Willem KAREL HENDRIK FRISO, in het jaar 1747, deze stad met een bezoek vereerde, werd hij op die zaal deftig ter maaltijd onthaald. In elk van deze schutterijen was een bepaald getal van een en veertig personen, uit de voornaamste der burgeren. Alle Regenten van de stad behoorden er toe, en niemand, dan die schutter was, mogt in eenig ander minder college zitting hebben. Dit had vroeger ook plaats omtrent diegenen, die van wege de stad in eenige vergadering zitting namen. Jaarlijks werd door Hoofdman en Deken van alle de schutterijen eene nominatie aan de Regering overgelegd, met een verzoekschrift, om uit gemelde nominatie eenen nieuwen Hoofdman en drie nieuwe Dekens te kiezen. Op gelijke wijze werden ook de opengevallen schuttersplaatsen vervuld. Een schutter, eerst verkoren zijnde, moest den gewonen en daartoe gestelden eed, in handen van Burgemeesteren en Raden afleggen, en alsdan voor inkomstgeld in sommige broederschappen vier, in andere zes ponden vlaamsch betalen. In het jaar 1486 vergunde MAXIMILIAAN, Roomsche Koning, en FILIPS, Hertog van Oostenrijk, aan de gildebroeders en schutters het gemeen privilegie der doelens, van schadeloosstelling der zulken, die iemand, na behoorlijke waarschuwing, gekwetst of doodgeschoten hadden. Thans dient het gebouw van de Handboogschutters tot Latijnsche en Stads-Teekenschool, dat van de Voet- of Kruisboogschutters tot Societeit en Schouwburg; terwijl dat van de Kloveniers- of Busseschutters in het jaar 1816 is afgebroken.

GOES heeft de volgende vermaarde mannen voortgebracht: de Godgeleerden: JASPER BARSE, anders genoemd GASPAR BELGA of JASPER DE NEDERLANDER, een der gezellen van IGNATIUS DE LOYOLA, reisgenoot van FRANCISCUS XAVERIUS, en bijgenaamd den *Apostel van Ormus*, † te Goa den 18 October 1585; BERNHARDUS VAN DER GOES, geb. in 1580, † in 1619; LEONARDUS MARIUS, geb. in 1588, † den 18 October 1652; CORNELIS GUYMAN, geb. 13 November 1617, † 23 Jan. 1696, als Predikant te Utrecht; ADAM VAN DER HULK, uit de zeventiende eeuw; PETRUS LANSBERGE, uit de zeventiende eeuw, en JACOBUS VAN STRIJEN, geb. 15 Jan. 1662, † 21 Maart 1727, als Predikant te Rotterdam en BERNARDUS SMYTEGELD, geb. 20 Aug. 1665, † 6 Mei 1739, als Predikant te Middelburg.

De Regtsgeleerden: JOHANNES RAMUS, geb. 28 Feb. 1535, † 25 Nov. 1578, als Hoogleraar te Dole, en MARTINUS CAESAR, uit de zeventiende eeuw.

De Geneeskundigen: HIERONYMUS SMALLEGANGE, die in het jaar 1503 een werk in het licht heeft gezonden; DANIEL MIVERIUS, wiens werken in 1611 en 1647 zijn uitgekomen, en FERDINAND DE GRUIWARDT, geb. 19 Maart 1628, † 1 Mei 1701.

De Wiskundigen: CORNELIS FRANZ. EVERSDIJK, geb. den 25 Mei 1586, † 19 December 1666, als Lid van de Rekenkamer van Zeeland, en JACOBUS LANSBERGE, uit de zeventiende eeuw.

Den Geschiedschrijver MATHEUS SMALLEGANGE.

De Nederduitsche Dichters: PHILIBERT VAN BORSSELE, † 17 Jan. 1627, als Rentmeester Boosters-Schelde; MICHEL VAN BAARLAND, uit de zeventiende eeuw; ANTHONIS JANSSEN, geb. in 1621, † 9 Junij 1696, en JOHANNES ANTONIDES VAN DER GOES, geb. 5 Mei 1647, † 18 September 1684.

De Latijnsche Dichters: JOACHIM POLITES; wiens *Poëmata* in 548 het licht zagen, en PETRUS STRATENUS, geb. in 1616, † 27 Nov. 1640.

Den Schilder: HUGO VAN DER GOES, een leerling van den grooten AN EYCK.

De Staatsmannen: NICOLAAS BLANCK; JACOB VALCKE, † 9 Julij 603, als Ambassadeur aan het Hof van Edgeland; DIGNUS KERTLAAR; ALBERT JOACHINI, geb. in 1560, † 17 Mei 1654, na onderscheidene gezantschappen met lof bekleed te hebben, en STEVEN DASSEVAEL, geb. in 770, † 16 Jan. 1858, als Secretaris van de algemeene Rekenkamer.

Van de geschiedenis der stad, is voor het jaar 1500 niets bekend. Toen werd het slot van GOES gesmaand OOSTENDE, door JAN VAN RENESSE met le misnoegde Zeeuwsche Edelen aangevallen en door die van Reimerswaal ontzet. GOES aan den huize van BORSELE behoorende, verviel door de verbeurdverklaring der goederen van den gemelde huize, mede in handen der Graven. Uit dien strijd ontstond de verbeurdverklaring, welke voor de stad GOES de allezins gunstige gevolgen had van eenen overgang in handen van de vorstelijke familie.

In het jaar 1505 werd GOES, nevens andere steden en heerlijkheden door WILLEM III, Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, op zijn loodbed aan zijnen tweeden zoon JAN VAN BEAUMONT EN BLOIS gegeven.

In het jaar 1307 werd aan die van GOES, door Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, kwijtschelding vergund van het pondgeld van den visch. In het jaar 1342, gaf Graaf WILLEM IV, aan JAN VAN BEAUMONT zijnen oom, regt om al zulke keuren en willekeuren, als die van BORSELE gemaakt hadden, in alle de heerlijkheden, die hem van zijnen vader waren aangekomen, en voortijds aan die van BORSELE hadden toebehoord, in te voeren. Deze keuren werden ook nog in denzelfden jare door Heer JAN VAN BEAUMONT, in zijnen dorpe en heerlijkheid GOES ingevoerd.

Hij ontbood in het jaar 1345, zijnen Baljuw van GOES en van Monster in Borsele, en beval hen te gebieden, dat niemand den vechtelijk maakenden klerck, die boete verbeurdt, en huise noch en hove, aet of dranck te verkoope op thien Pondt swarte Tornoisen."

Vrouw MARGAREET het privilegie door PETRUS VAN BORSELE, aan die van GOES gegeven, in haren rade ziende, en dit gaaf en ongeschonden met zijne zegelen bevindende, vernieuwde, bevestigde en keurde het goed, dit geschiedde in het jaar 1346. Kort na dien tijd schijnt er een burgerlijke oorlog van het eene dorp tegen het andere geweest te zijn, vermoedelijk ontstaan; doordien het eene de zijde van MARGAREET, en het andere, die van haren zoon WILLEM koos. In het jaar 1355, hielden de partijschappen in dit eiland nog niet op. Sommigen meenen, dat GOES onder den Hertog WILLEM VAN BEIJEREN meer en meer volbouwd, en met vele voorregten zou begiftigd zijn. Doch van die voorregten is niets meer bekend. Het is zeker, dat hij die van GOES zeer genegen was, en zeer waar-schijnlijk, ofschoon niet te bewijzen, dat deze lieden van hem het regt, om het wapen van Beijeren, boven den gans in hun stadswapen te mogen voeren, verkregen hebben. Ook zou GOES onder hem den naam van stad hebben bekomen. Hertog ALBRECHT, in het jaar 1402, roornemens zijnde, eenen togt tegen zijnen vijand te doen, kwam met zijne lieden van GOES overeen, dat zij hem twee honderd en vijftig Gentsche nobels (1000 guld.) tot het doen dezer reis zouden leenen.

Toen JACOBA VAN BEIJEREN, in 1428, afstand van het bewind over Holland, Zeeland en West-Friesland gedaan had, zette zij zich som-wijlen hier neder. Ter verzetting van het leed, dat zij gevoelde,

oefende zij zich nu en dan in ridderlijke en burgerlijke spelen. Onder anderen verhaalt men, dat zij, als eens te Goss naar de papegaai zoud geschoten worden, zich mede onder de schutters begaf en het geluk had, om die van boven neder te schieten, waarop niet alleen de vrouwen van Goss, maar ook vele van de naburige dorpen haar niet geschenken, en volgens gewoonte van het spel, met den eernaam van Koningin kwamen vereeren. De Gravin schepte hierin zoo veel vermaak, dat zij de poeldorpen voor altoos van het grafelijke regt en de vlastienden onthief. Inmiddels was de stad door de voorgemelde bevestiging en wegens de getrouwe diensten, in het jaar 1436, aan FILIPS, zoo op de reize en in den strijd te Brouwershaven als eiden, bewezen, zeer arm geworden. Vele ingezetenen vertrokken om des reden uit de stad, hetwelk die van Goss, door den Heer WOLFF VAN MAALSTED, aan FILIPS te kennen gaven. FILIPS gebod derhalve, dat geene inwoners meer uit de voorschreven stad zouden trekken, dan wanneer zij de stad in hare lasten en kosten te gemoet zoud komen. Na het overlijden van Vrouwe JACOBIA liet FILIPS, in het jaar 1436, dit aan zijnen geregte van Goss weten, en beval zijnen Baljuw, Schout, Burgemeesters en Schepenen: » het regt te handteren en te » plegen, vonnissen te wijzen en 't zijner comste voort te gaan." In het volgende jaar maakte hij hun zulks andermaal bekend, met bijvoeging: » dat hij schuldig en gehoude ware, naar ouder regten en » gewoonte van den lande, daarin te trekken, om hem van den » ridderschappe en goede steden 's Lands voorschreven, te laten hulden » digen, als Erfheere van den lande, ende hem wederom te doen al » zulke hulde en eede, als hij schuldig ware zijnen onderzaten te doen." Maar FILIPS, niet kunnende komen, liet aan die van Goss, door den Overste van zijnen Rade, den Heer SARTES, verzoeken, om eenige Gedeputeerden van hen naar Rijssel te zenden, ten einde van hem te ontvangen al zulke hulde en eede, als hij hun zoude gedaan hebben, wanneer hij persoonlijk te Goss geweest ware; en vermits die van Goss mede zoodanige hulde en eeden in handen van den Heer van SARTES hadden afgelegd, zoo bekende FILIPS, dat zij hem zulks » specialij » van gratie, en uit zijne sonderlinge begeerte hadden gedaan, en » niet van eenigen Regte wege; en dat in het toekomende geens » tot naedeel of prejuditie, zou strekken van hen, hunne konen » regten, gewoonten, handvesten of voorregten, maar die van Goss » zouden blijven in sulker magt en waarde, als zij waren eer zij » hem hulde deden." Hij beloofde hun verder, dat hij, noch zij voorschreven stede van DEZ Goss, noch zijnen lande van Zuid-Beerland, nimmermeer zoude verzetten, vervreemden of scheiden van zijn graafschap Holland en Zeeland, in eenige maniere. Hij bevestigde ter zelfder dage aan de stad alle zoodanige privilegien, handvesten, brieven, goede herkomsten en oude gewoonten, als hen van zijne voorvaderen, en die bevozens Heeren van Goss geweest waren, waren verleend, of die zij van hen eeniger maniere mogten verworven hebben. Hij gaf hun nog andere voorregten hierna vermeld; ook een handvest omtrent de verkiezing van den Rentmeester, in het volgende jaar. In het jaar 1441 bevestigde FILIPS de jaarmarkt, door Vrouwe JACOBIA vergund; maar verlegde haar, op verzoek der Goesenaren, tot op den eersten Maandag in Julij, na Onzer Vrouwen-dag Assumptie. Drie jaren later kochten zij van den Graaf hooftgemeten ambachts, in de parochie van Kloetingen, aan de oostzijde van de stad gelegen, om het, ten eeuwigen dage, tot een regt en

filioen te bezitten. **KARL**, Graaf van *Charlois*, die bij afwezen van zijnen vader Regent van den lande was, in het jaar 1454, binnen eens zijnde, vernieuwde aldaar Burgemeesteren en Schepenen. **FILIPS**, uit bij zijne terugkomst gehoord hebbende, stelde in het volgende jaar andere Regenten aan. In den jare 1462, gaf hij het Geregte van zijne stad Goss de magt, om kwade inwoners te moegen straffen, niet te uit zijnen lande van Zuid-Beveland te hannen, of met geeselen, of anders naar gelegenheid van zaken en zwaarte der misdaden. Na het overlijden van **FILIPS**, gaf **KARL**, Hertog van *Bourgondië*, aan die van Goss zoodanige voorregten, welke gelijken aan geen stad van Zeeland dan deze gegeven zijn, namelijk het absoluut vermaken van de Regering. In het jaar 1486, bevestigde **MAXIMILIAAN**, Roomsche Koning, en **FILIPS**, Hertog van *Bourgondië*, de voorregten en handvoeten, bij hen en hunne voorvaderen aan die van Goss gegeven, en zonden de stad in het vervolg nog vele andere voorregten toe.

De dijk der westwatering, bij den St. Felixvloed, van 5 November 1530, omtrent de stad Goss, op drie plaatsen doorgebroken zijnde, veroorzaakte het geweld des waters, dat ook de Ganzepoort dier stad verweek, zoodat deze niet dan met veel kosten konde herbouwd worden.

In het jaar 1537, vernieuwde **KARL V**, ten verzoeken van den geregte, het handvest der Rentmeesteren. Doch de ingezetenen waren ontrent dezen tijd, door verscheidene zware overstromingen, in de jaren 1531 en 1532 geschied, en door dure tijden en sobere neringen zoo verarmd en verstorven, dat men er tot dit ambt geene twee goedeerbare mannen van vereischten ouderdom, tot twee honderd Engelsche nobelen (600 gulden) gegoed zijnde, kon vinden, **KARL** vergunde hun, deswege, te zoeken mannen van zulke jaren, als men best zoude kunnen bekomen en gegoed tot honderd nobelen, (345 gulden), om het gemelde Rentmeesterschap te bedienen. En niet alleen had dit bij de inwoners plaats, maar de stad zelf was ten hoogste verarmd, en, in het jaar 1545, wel achttienduizend guldens ten achteren. Verder ontstond in de stad, op den 18 Mei van het jaar 1554, eene afgrijselijke brand, die, in de zoutkeeten begonnen zijnde, door eenen zwaren stormwind uit het noordoosten, eerst in de huizen buiten en verder door de stad verspreid werd; de vlammen werden door den hevigen wind, zoo vinnig aangeblazen dat men ze door geene middelen kon wederstaan. Behalve zeer vele zoutkeeten zijn toen omtrent drie vierde deel van de stad, en hierdoor zeer veel huisraad en levensmiddelen verterd. Men vond den tijd van dezen zwaren brand langen tijd op eenen steen uitgehouwen. Deze verarming der Gossenaars was oorzaak, dat vele burgers de stad verlieten. De voornaamsten dit bespeurende, wendden zich deswege tot den Keizer, en gaven dezen hunnen nood en het vertrek der burgers te kennen. Zij verzochten hem hun eenige voorregten te willen vergunnen, om de stad weder tot haren vorigen bloei te brengen, of anders te maken, dat zij niet geheel onvolkt werd. Hierop verkregen de inwoners van den Keizer eenige voorregten. Zelfs waren zij in den jare 1569, toen de Hertog van **ALVA** voor den Koning van Spanje, op den lande van Zeeland, eene bede van zeven en zestig duizend en vijf honderd guldens in het jaar, voor den tijd van zes jaren eischte, zoo bereidwillig tot opbrenging van deze bede, dat zij onderscheidene middelen tot dat einde uitdachten, want zij merkten aan, dat een iegelijk verplicht was, den Koning, hunnen natuurlijken Prins en Landheer, met lijf en goed bij te staan, vooral in het beschermen van het Vaderland. Wanneer nu de Hertog den tien-

den en twintigsten penning van geheel Zeeland vorderde, stelden zich de Goezenaren wel met den Prelaat, de Edelen en steden des land daar tegen; maar, heezer ook de bevelen in dat jaar door ALVA aan de steden van Zeeland gezonden, om in zijne handen de voorregten en costume van elke plaats te leveren; de stad Goss gelijk de andere steden zeer benaauwd, bleven zij niettemin aan den Koning getrouw. Zij hadden ook behoorlijke Spaansche bezetting.

Die van Vlissingen meenden in den zomer van het jaar 1572, de stad Goss aan hunne zijde te winnen, steunende op den bijstand hunner vrienden aldaar. Zij zonden daartoe den Gouverneur HIERONYMUS TSERRAARTS met eenig krijgsvolk en twee veldstukken derwaarts, maar de bezetting stelde zich dapper te weer. TSERRAARTS deed de stad in naam des Koning van Spanje, en in dien van den Prins van Oranje, als zijn Stadhouder opeischen. Doch die van binnen antwoordden, dat zij de stad voor den Koning bewaarden, zoodat TSERRAARTS genoodzaakt werd, het beleg op te breken. In September trok hij met BARTEL ENTES, wederom voor Goss, met negen stukken geschut. Zij wierpen borstweringen op en plantten hun geschut den 6 van die maand voor de stad. Zij schoten twee bressen, de eene bij de Hoofdpoot, nu de Donkere- of St. Martenspoot, wel vijf en twintig schreden wijd. Hier liep men des nachts, storm op de stad, terwijl de Kolonel KARITS de stad aan de andere zijde met ladders meende te beklimmen. Doch deze ladders waren te kort; en PACINCO, die met 600 Spanjaarden en 200 Walen, de stad bewaarde, beschermde de bressen zoo moedig, dat de belegeraars moesten terug deinzen. Gedurende dit beleg, trachtte de Hertog van ALVA, de stad uit Antwerpen te wazer te ontzetten. Tot dat einde zond hij MONDRAGON met volk en geschut naar Saeftingen, en deed met hetzelfde getij, eenige ligte oorlogsschepen met krijgsvolk, onder SANCHE D'AVILA, de rivier afzakken, meenende dus den vijand met kracht van voor Goss te verjagen. Doch deze aanslag gelukte niet. De Hertog dan geene mogelijkheid ziende, om de stad te water te ontzetten, bedacht een ander middel. Hij gelastte MONDRAGON, in October, eenen nieuwen weg, door zekeren PLUINAERT, die elders DIJK BLOEMAERT genoemd wordt, en Hopman in Spaansche dienst was, hem aangewezen, in te slaan. MONDRAGON ging dan, den 20 October, met omtrent 5000 man, onder geleide van dezen PLUINAERT, tot drie kwartier uurs van Woensdrecht, alwaar zij met laag water over het verdronken land konden trekken. MONDRAGON, hoewel een oud man zijnde, ging hun voor, vergezeld van PLUINAERT. Het krijgsvolk, meest uit Spanjaarden en Walen bestaande, moest tot den midden door het water waden, dragende elk een zakje met buskruid en lonten, benevens een weinig beschuit, op het hoofd of om den hals, zij haastten zich, als hebbende maar vijf uren tijd, bij laag water, om twee mijlen wegs voort te trekken, doch kwamen eindelijk behouden over en tegen den avond te Krabbendijke aan den vasten wal, van waar zij langs den zeedijk van Valkenisse voorttrokken, en een vuurteeken daarop stelden, om aan d'AVILA en den Heer van SEROOSKERKE, Gouverneur van Bergen op Zoom, die aan de Brabandsche zijde gebleven waren, kennis van hunne behoudene overkomst te geven. Te Valkenisse lag een vaandel Staatschen, die, te zwak zijnde om den vijand het hoofd te bieden, de vlugt namen naar het leger voor de stad, en hier berigt deden van het gebeurde, hetgeen echter zoo ongeloofelijk voorkwam, dat men er den spot mede dreef, in plaats van de natte, vermoeide Spanjaarden dadelijk te overvalen, waardoor deze den geheelen nacht den tijd hadden om zich te

droogen en uit te rusten. Des anderen daags trok **MONDRAGON** vroegtijdig regt op de stad aan. De belegerden , het ontzet ziende naderen , deden eenen uitval naar den waterkant , om de Staatschen derwaarts te lokken , die , door dit loos alarm misleid , eene opening lieten aan de landzijde , waardoor **MONDRAGON** gelegenheid kreeg , om binnen te komen. Nu in allerijl de stad doorgetrokken , viel hij , vereenigd met de aanvallers , de Staatschen zoo ruw op het lijf , dat zij , in de uiterste wanorde , de verschansingen verlieten , om naar de schepen te vlugten. Omtrent het hoofd moesten zij echter stand houden , tot dat de vloot , welke in de nabijheid lag , de booten uitzond ten einde de vlugtende in te nemen. Middelerwijl viel hier een scherp gevecht voor , waarin de Staatschen , aan de eene zijde door den vijand , aan de andere door het water ingesloten , groot verlies leden ; velen , die buiten de booten gedrongen werden , verdronken jammerlijk ; terwijl zij , welken niet door die vaartuigen konden worden opgenomen , door 'svijands wapenen sneuvelden of gevangen werden. Dus liep dit beleg ten einde , nadat het negen weken lang geduurd had. De Spaansche krijgsknechten nu in het eiland gekomen zijnde , werden onder de dorpen ten platten lande verdeeld en daarin gelegerd. Die inwoners moesten hun niet alleen leeftoet bezorgen , maar ook de penningen tot hun onderhoud. De overlast hierdoor te weeg gebracht , veroorzaakte vele klagen en vertoogen van de landlieden aan de Regering van Goss. Doch dewijl de stedelingen niet minder met dit volk bezwaard waren , werd er , in het laatst van het jaar 1874 , bij het volle collegie van de wet besloten , eene tauxatie te maken van de gegoedheid aller inwoners en burgeren , ten einde een iegelijk , naar zijn vermogen , te doen helpen dragen tot de lasten der soldaten , binnen de stad liggende. Men maakte een verbod , dat niemand de stad mocht verlaten , onder bedreiging , dat men de uitgewekenen zoude noodzaken , weder terug te komen. In den aanvang van het jaar 1876 werd op het raadhuis naar gewoonte beraadslaagd , hoe veel de stad en elk dorp in het bijzonder van het honderdtal soldaten moest huisvesten , en besloten , dat men den niet geërfden naar zijne gegoedheid zoude schatten. Ondertusschen nam de overlast van het krijgsvolk zoo geweldig toe , dat die van Goss zich in het volgende jaar tot Don **FILIPPO** , Gouverneur dezer stad en het eiland , vervoegden. Zij beklagden zich , dat zij , ten opzichte van de dorpingen , veel te zwaar belast waren , en , wanneer dit aanhield , genoodzaakt zouden zijn , hun Vaderland te verlaten. Doch Don **FILIPPO** sloeg dit alles in den wind , en verhoogde de belastingen. Hierom hebben die van de Regering der stad , met alle de Schouten en Schepenen der parochiën van het eiland onderscheidens schriftelijke vertogen bij den Raad van State te Brussel ingediend ; hoewel ook zonder eenig gevolg. Naauwelijks echter had Don **FILIPPO** , met zijne bezetting , het eiland verlaten , waarschijnlijk , om zich te vervoegen , bij de destijds muitende Spanjaarden , of de Burgemeesters en Schepenen besloten , van wege de burgers en inwoners , met de Baljuwen , Schouten en Schepenen van alle parochiën des eilands , van wege de ingezetenen , eenparig eenigen uit de hinnen naar den Prins af te vaardigen , ten einde van hem bijstand te verzoeken. Dit werd opgedragen aan den Burgemeester **CORNELIS PIETERS POLDERMAN** , aan **JOHAN ADRIAANS BLANCK** , Dijkgraaf der Breede Watering , aan **PIETERS JASPERE** , van **VOESNAAR** , en aan den Secretaris **Mr. JAKOB VALCKE**. Hun last was , om van den Prins de toestemming te verzoeken op de artikelen , door de gemelde Regenten , in aller naam , opgesteld , en op die voorwaarden de stad Goss en het eiland onder zijn bestuur te stellen. Men

begeerde de vrije oefening der R. K. godsdienst, zoo in de stad als ten platten lande, mits het, zoo wel die van Holland en Zeeland als anderen, vrij zou staan, daar ter plaatse, in alle gerustheid te handelen, gaan, keeren, wonen en koopmanschap drijven, zonder in gewetenmakingen onderzocht of daarover ontrnst te worden. Ook was er in bedongen, dat men geen krijgsvolk binnen voorschreven stad en eiland in bezetting zoude leggen, dan ten koste van de gemeene zaak, en met toestemming van de Regering, en zulks in tijden van nood, mitsgaden dat de sleutels in bewaring van de Burgemeesters zouden blijven. Eene derde voorwaarde was, dat al de bedieningen van het regt, of wereldlijk of geestelijk rechtsgebied, zouden blijven bij de Regering, de Wet en de Officieren, daar toen over gesteld zijnde, of verder, naar ouder gewoonte en van rechtswege, gesteld zullende worden. Ook zouden die van Goss blijven behouden alle hunne oude voorregten, geregtigheden, handvesten, keuren en kostumen, en de Prins verzocht worden, hen daarin te handhaven en te beschermen. Dit werd den 5 Februarij des jaars 1577 andermaal besloten en van allen onderteekend. Den 22. Maart gaf de Prins hieraan zijne toestemming en onderteekende het, gelijk ook door de Afgezondenen geschiedde. En aangezien die van Goss nog eene aanmerkelijke som te goed hadden wegens penningen, gebruikt ter betaling der Duitsehe bezetting, die aldaar gelegen had, om welke te vinden, men over het geheele eiland zekere lasten op iedere gemet had geschoten, zoo werd er nog bij bedongen, dat die van Zuid-Beveland, vóór Kersdag eerstkomende, noch wegens de bezaaide landen, noch van de haarnbeesten, iets betalen zouden tot de gemeene zaak. Alle imposten en lasten, ingaande met 1 April eerstkomende, moesten zij nevens de anderen dragen. Doch die van de stad kregen, wegens hunne zware schulden, lasten en armoede, vrijdom van alle accijnzen en belastingen op bier en wijn. In het jaar 1579 gaven de Burgemeesters en Schepenen van Goss ootmoediglijk aan Prins WILLEM te kennen, hoe hunne stad, onder andere voorregten en geregtigheden, haar van ouds toegestaan, door wijlen Hertog KARL VAN BOURGONDE, ook begiftigd was met zekere privilegiën, aangaande de manier van het vernaken of vernieuwen van de wet, in hunne stad. De Prins dit privilegie hebbende gezien, vond goed het te bevestigen en te bekrachtigen: » *g* » *merkt de conservatie van de privilegiën en gerechtigheden van de steden* » *en landen eene der voornaamste oorzaken is, waarvoor de tegen-* » *woordige oorloge is aangenomen tegen de tyrannie en usurpatie der* » *Spanjaarden.* » Niet lang daarna echter, zijn er vele oncenigheden en beroerten onder de Regering, in de stad ontstaan. In 1600 waren er nog maar drie Gereformeerde Regenten in het kollegie van de wet. Deze verzochten bij geschrift, dat voortaan ten minste één Burgemeester en de helft der Schepenen van de Hervormde godsdienst in de wet mogten aangesteld worden; doch dit werd, uit kracht van de voornoemde artikelen, tegengestaan. In het jaar 1611 ontstond er wederom vele bewegingen in Goss, over de bestelling der regering, en in 1686 over het aanstellen van BARTOLEMEUS DANKEERS tot Baljuw van Goss, welke tot in het volgende jaar aanhield, en niet, dan na zijne verbanning uit geheel Zuid-Beveland, eindigde. In 1692 ontstond er een geschil over de verkiezing van Rentmeesters, wel van weinig belang op zich zelve, doch, door de onverzettelikhed der partijen, werd van dezen vonk een groot vuur. WILLEM III, Prins en Oranje, schorste bij voorraad de gewone verandering van regering;

och de burgerij, dit als eene inbreuk op hare regten aansiende, dwong onogzaam het Stadsbestuur daarmede voort te gaan. Daarop zond e Prins dadelijk krijgsvolk naar Goss. De stad, op hare voorregten leunende, weigerde het in te nemen; zij werd geblokkeerd, en na tien dagen, den 24 Augustus, bij verdrag ingenomen. Ook 's Prinsen Gemaagtiden kwamen mede binnen, en, na een gehouden onderzoek, werd de Oud-Burgemeester, ADOLF WESTRAWIJK, als het hoofd der tegenpartij veroordeeld, om onthald te worden, zijn broeder de Secretaris, de Burgemeester EVERADIJK en de Kapitein der burgerij VAN DER HILLE, om met het zwaard over het hoofd geslagen en gebannen te worden; terwijl de bezittingen der beide Burgemeesters geheel, en die der beide anderen, voor de helft werden verbeurd verklaard. Dit vonnis werd echter door den Vorst zoodanig verzacht, dat de Burgemeester van de doodstraf, de overige van de schavotstraf en allen van de verbeurd verklaring der goederen ontheven werden; maar hun eene geldboete voor de proceskosten werd opgelegd. Allen moesten zij het land ruimen; terwijl de gebroeders WESTRAWIJK, bepaaldelijk te 's Hertogenbosch, op eigene kosten, in eene verzekerde plaats moesten bewaard blijven. Reeds ten volgende jare verkreeg evenwel EVERADIJK verlof om, eerst voor vier maanden, later voor eenen onbepaalden tijd, te Goss te mogen verblijven. Ook de anderen keerden weder. De WESTRAWIJKS echter werden, niet voor Augustus 1697, uit hunne gevangenis ontslagen. Twee jaren later werd hun toegestaan, de zomermaanden in Zuid-Beveland door te brengen, en, na 's Prinsen dood, in 1702, vergunde men hun zich weder te Goss neder te zetten. Doch nu werden al spoedig de geslagene vonnissen vernietigd, en de hen steeds hoogachtende burgers benoemden ze weder, bij de eerste gelegenheid, tot regeringsposten, ondanks de hevige tegenkanting van hunne tegenpartij (1). Een oud staatsstuk zegt, dat in de meeste beroeringen die van Goss het exorbitantst waren.

In de groote staatsomwenteling van het jaar 1747, hielden de Gossenaars zich zeer vreedzaam, wordende de verheffing van den Prins van Oranje aldaar, op voorslag van eenen Burgemeester, doorgedreven, zoo dat de gemeente er zich niet mede bemoeide.

In de jaren 1784 en 1785, was er tusschen de regering van Goss en de leden van het genootschap de Vrijheid, onder de zinspreuk: *Deze beschermen wij*, geen gering geschil gerezen wegens den wapenhandel, hetwelk ten gevolge had, dat dit genootschap, door de Regering verboden werd, welk verbod echter niet volkomen werd opgevolgd. Behalve dit genootschap, bestond er ook een burger leesgezelschap, tusschen welke beide eene naauwe betrekking stond. Een der leden van het leesgezelschap, de schipper JOOST VAN ST. ANNELAND, een zoogenaamd vrijheidsvlaggetje, waarin het beeld der vrijheid afgebeeld was, op de mast van zijn schip geplaatst hebbende, gaven eenige schippersgasten, aan den Burgemeester VAN DORTM, thans het openstaande baljuwschap van Goss waarnemende, hun ongenoeven over dit vlaggetje te kennen, met verzoek dat dien schipper mogt gelast worden, het af te nemen. Hiertoe door dien Heer aangemaand, deed hij zulks nog dien eigen avond. Maar, op den eersten dag van het jaar 1787, werd hem zulks in het burgerleesgezelschap als eene laagheid verweten,

(1) Men zie over de onlusten en beroeringen, die van tijd tot tijd te Goss ontstaan zijn, het breeder daaroptrant te boek gestelde, door eenen geleerden medeërbeider J. AN UNBERT DREMKER, in zijne Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland, bl. 122-129.

en geraden dit vlaggetje weder op te zetten, van welk voornemen hi den gemelden Burgemeester kennis gaf, hem tevens doende verstaan dat, bijaldien de schippersgasten lust hadden, het er af te halen, bij het zonder te beletten gerust zoude aanzien. Dit bedrijf belgde de schippersgasten dermate, dat zij het hatelijk vlaggetje afhaalden, en met de voeten vertrapten. Hierbij lieten zij het niet berusten, maar zij begaven zich naar het koffijhuis, waar de leden der burger-lees-societät vergaderden, en waar dezen toen vrij sterk bijeen waren. De schippersgasten veroorloofden zich vele mishandelingen tegen hen, terwijl eene menigte volks, daar zamen geschoold, in huis drong, onder de bedreiging; van de leden van boven te zullen halen, dit werd echter door tusschenkomst van eenige Regeringsleden belet. Dien eigen namiddag werden evenwel aan de huizen van eenige personen, bij het gepend bekend of aangezien als het stadhonderlijke huis of der stadsregering een kwaad hart toedragende, de glazen ingeslagen, en bij anderen drank geeischt, welke de woeling en baldadigheid aanvuurde. Dit had ten gevolge, dat de leden, zoo van het wapengenootschap als van het leesgezelschap, vrijwillig aannamen, die beide te ontbinden. Hierdoor geraakte de stad schijnbaar in rust, tot op den 50 Januarij, als wanneer het oproer met vernieuwde woede uitbarstte, hetwelk niet gestild werd, voor dat eene menigte burgers geplunderd was.

Bij de omwenteling van het jaar 1793, even als bij die van 1813 is er te Gozs niets meldenswaardigs voorgevallen.

Het wapen van Gozs is gevierendeeld, het eerste en vierde gedeelte van zilver, beladen met acht spillen van azuur (blauw), het tweede en derde van goud, gevierendeeld, waarvan het eerste en vierde beladen met eenen klimmenden leeuw van sabel (zwart), het tweede en derde met eenen klimmenden leeuw van keel (rood), en pointe van sabel, waarop een gans van zilver, gebekt en gepoot van keel. Het schild gedekt met eene kroon van goud.

GOES (LAND-VAN-TER-), naam, welchen de landlieden meestal geven aan het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie BEVELAND (Zuid-).

GOES (POLDER-VAN-), pold. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie GOESCHE-POLDER.

GOES (TER-), st. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie GOZ.

GOESANGE, Fr. naam van het d. GOETZINGEN, in de heerl. Keerich, grooth. Luxemburg. Zie GOETZINGEN.

GOESCHE-AMBACHT, pold. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie GOESCHE-AMBACHT.

GOESCHE-DIEP, voorm. water, prov. Zeeland. Zie GOESCHE-DIEP.

GOESCHE-POLDER, pold. op het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland. Zie GOESCHE-POLDER.

GOESCHE-POLDER, GOESSE-POLDER of GOESE-POLDER, voormaals ook wel eens GOOSPOLDER, pold. in Staats-Flaanderen, in Neuzer-Ambacht, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. Axel, distr. Hulst, gem. Hoek; palende N. aan den Willemskerke-polder en den Vlooswijk-polder, W. aan den Sluis-polder, Z. aan den Kleinen-Zevenaar-polder, W. aan den Ouden-Westenrijk-polder.

De GOESCHE-POLDER is, volgens den kadastralen legger, groot 185 bund. 81 v. r. 79 v. ell., en bevat eene schotbare grootte van 171 bund. 49 v. r. 81 v. ell. Daarin liggen 5 boerenhofsteden en 5 bijzondere en arbeiderswoningen.

In het polderarchieef bestaan geene echte bescheiden, waaruit het tijdstip van de bedijking is op te maken. In eene schriftelijke aantekening van het jaar 1633, welke alle kenteekenen van echtheid

draagt, leest men, ten aanzien van dezen polder: » Andre ontvang » is geprivinieert uit de octrooyen van Hun Hoog Mogende de Staten-Generaal, uit welke krachte zijn bedijkt den *Zevenaar*- en den *Gosserpolder*, welke door die van Neuzen zijn verkogt, anno 1598, » onder conditie, dat de jagt, vogelerij en visscherij gemeen souden » blijven voor d' stad van Neusen, en dat de opgezetenen ter meulen » soude komen tot Neusen." En verder: » aangaande de bedijkinge » van de *Gosserpolder*, de renten, thiende enz. zijn mede verkogt en » de landen, alles tot opbouw van de fortificatien van Axel, edoch de » stad houdt d' jagt, vogelerij en visscherijen voor d' helft aan haar, » d' ingesetene ter meulen tot Neusen zoude komen." En cindelijk nog deze aanteekening: » De bedijkers van de *Gosserpolder* mogten » voor d' helft onderhouden den *Baandijke*; de *Magistraat* zal houden » 't *superintendentie* over die polder."

Volgens de kaarten van *Geldorp* en van *Pauw*, zou deze pold. zijn ingedijkt in 1615, hetgeen niet in strijd schijnt met de bovenstaande berigten, daar toch, volgens deze, de indijking tusschen de jaren 1598 en 1632 moet hebben plaats gehad.

Het overtollige water wordt uit dezen pold. ontlast door middel van eenen duiker, in den *Vlooswijk*-polder, en het bestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, bijgestaan door eenen *Penningmeester-Griffier*.

GOESDORFF, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in het graafs. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, arr. *Diekirch*, kant. *Wiltz*; palende N. aan de gem. *Wiltz*, N. O. aan *Altscheid*, Z. aan *Heiderscheidt*, Z. W. aan *Esch-aan-de-Sure*. De rivier de *Wiltz* bepaalt de grenzen der gem. naar het N. O. en het O., de *Sure* naar het Z. O. en het Z.

Deze gem. bevat de d. *Goesdorff*, *Bockholtz* en *Dahl*, benevens de geh. *Buderscheid*, *Masseler* en *Nocher*. men telt er 110 h., bewoond door 960 inw., die hoofdzakelijk in den landbouw hun bestaan vinden.

De grond is hier zeer bergachtig. Men vindt er, vooral in het noorden, veel kreupelhout en langs de oevers der rivieren, die meestal steil afloopen, fraai beplante heuvelen. Ook heeft men er eene spiegelasmijn. Men is onkundig van de tijd, waarop deze mijn het eerst bewerkt geworden, alleen is bij overlevering bekend, dat alle arbeid omtrent het jaar 1745 opgeheven werd. In 1818 deed de *Baron Doyes*, eigenaar der ijzermijnen te *Bissen*, de mijngangen onderzoeken, wanneer alle werken nog in eenen goeden staat bevonden werden.

De voortbrengselen van den grond der gem. **GOESDORFF** bestaan hoofdzakelijk in hout, rogge, waarvan de opbrengst, in een gewoon jaar, op 180 mudden geschat wordt, haver, boekweit, aardappelen en ook een weinig tarwe. De veestapel bestaat uit 115 paarden, 330 runderen, 180 varkens en 36 geiten.

De inw., die hier alle R. K. zijn, maken de par. van *Goesdorff* en *Dahl* uit, en hebben ééne kerk te *Goesdorff*, ééne te *Dahl* en ééne kapel te *Bockholtz*. — Ook heeft men er 2 scholen.

Het d. **GOESDORFF**, **GÖSDORFF** of **GOESTORFF**, ligt $7\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Luxemburg*, 3 u. Z. W. van *Diekirch*, 1 u. Z. ten O. van *Wiltz*.

De inw. maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Nieder-Wiltz*, behoort en door éénen *Pastoor* bediend wordt. De kerk is onder den titel van het H. *Kruis* ingewijd.

GOESE-DIEP, voorn. water, prov. *Zeeland*. Zie **GOESSCHE-DIEP**.

GOESE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie **GOESSCHE-POLDER**.

GOESINGEN, naam, onder welken het geh. **Grossen**, in *Dieverderdingsspil*, prov. *Drenthe*, wel eens voorkomt. Zie **Grossen**.

GOESINGEN, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GORTZINGEN**.

GOESSCHE-AMBACHT, voormalig rechtsgebied der stad **Goes**, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr., kant. en gem. *Goes*; palende N. aan den *Goessche-polder* en de stad **Goes**, O. aan de heerl. *Kloetinge*, Z. aan de *Lage Weiden*, genaamd de *Poel*, W. aan *Baarsdorp* en 's *Heer-Hendrikskinderen*.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 521 bund 16 v. r. 5 v. ell.

GOESSCHE-DIEP, **GORSSE-DIEP** of **GORSSE-DIEP**, voorm. water, prov. *Zeeland*, dat, uit de *Ooster-Schelde* voortkomende, tusschen de el. *Wolphaarsdijk* en *Zuid-Beveland* heenliep, en zich in de *Puije* ontlastte.

Het is, in het jaar 1809, bij het bedijken van den *Wilhelminapolder*, afgedamd.

GOESSCHE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Goes*, gedeeltelijk gem. *Goes*, gedeeltelijk gem. 's *Heeren-Hendrikskinderen-en-Wissekerke*; palende N. aan de *Puije*, O. aan de *Haven van Goes*, Z. aan 's *Heeren-Hendrikskinderen*, Z. W. aan *Wissekerke*, W. aan den voormaligen en nog *gevloden Leeuwerke-polder*.

Deze pold., die in het jaar 1551 bedijkt is, heeft, volgens het kadaster, onder *Goes* 504 bund. 87 v. r. 59 v. ell. De **GOESSCHE-POLDER** watert uit door eene sluis op de *Breedewatering*.

GOESSE-DIEP, voorm. water, prov. *Zeeland*. Zie **GOESCHE-DIEP**.

GOESSE-POLDER, pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie **GOESSCHE-POLDER**.

GOESTINGEN, d. in het balj. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GOSTINGEN**.

GOESTORFF, d. in de heerl. *Wiltz*, prov. *Luxemburg*. Zie **GONDORFF**.

GOETJIE (PADANG-), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* el. *Sumatra*. Zie **PADANG-GOETJIE**.

GOETSIE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Tagal*.

GOETZINGEN, **GORSINGEN** of **GUITZINGEN**, in het Fr. **GOESANG**, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2½ u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. O. van *Steinfort*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Koerich*.

De inw., die hier alle R. K. zijn, behooren tot de par. van *Koerich*, welke hier eene kapel heeft, die aan de H. **BARBARA** is toegewijd.

GOEVELING of **GUEBLINGEN**, in het Fr. **GOBLANGE**, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en 2½ u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en ½ u. O. van *Steinfort*, gem. en ½ u. O. ten Z. van *Koerich*.

De inw., die hier allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Koerich*, welke hier eene kapel heeft aan den H. **ROGUS** toegewijd.

GOEWINSILLABAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Kamigoewin*, aan de *Noordkust* van het eil. *Magindanao*.

GOEXWINKEL, plaats in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, welke vermeld wordt, in een verdrag tusschen **ERNGARD VAN CLEVE** en hare kinderen ter eenre zijde, en **Heer JOHAN VAN GROENINGEN** Ridder, ter andere zijde, op **St. Margrietendag** gesloten, en waaruit

blijkt, dat die plaats een der gerigten van Boek, gem. Ubbergen uitmaakte.

GOFFA, PORLON-GOFFA, klein eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ambonsche-eilanden* behoorende, aan den westhoek van het eil. *Keffing*. Het is onbewoond.

GOGER-KALONGHIT, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ads. res. *Buitenzorg*, distr. *Djasinga*, aan eenen tak van de *Krewang*.

GOGER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GOOGER-POLDER**.

GOHIMRUP, oude naam van het d. *GOINGARIJP*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*. Zie *GOINGARIJP*.

GOIDSCHALKSOORD, b. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het volgende art.

GOIDSCHALXOORD, gem. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, (14 k. d., 5 s. d., 5 m. k.); palende N. aan de *Oude-Maas*, O. aan de gem. *Heinenoord*, Z. aan *Mijns-Heerenland-van-Moerkerke* en *Oud-Beijerland*, W. mede aan *Oud-Beijerland*.

Deze gem. bestaat uit het *Oude-Land-van-Goidschalxoord* en het *Nieuwe-Land-van-Goidschalxoord*, welk laatste het grootste gedeelte van den *Bossche-polder* uitmaakt, benevens een klein gedeelte van den *Westmaassche-Nieuwlandsche-polder*, en bevat de b. *Goidschalxoord* en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 260 bund. 93 v. r. 41 v. ell., telt 25 h., bewoond door 59 huisgez., uitmakende eene bevolking van 190 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die er, op 8 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Heinenoord*. — De 8 R. K., die men er aantreft, worden tot de stat. van *Oud-Beijerland* gerekend. — Men heeft in deze gem. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Heinenoord*.

De gem. *GOIDSCHALXOORD* is eene heerl., vroeger door het geslacht van *van BEEK* bezeten, waaruit zij in dat van *van SLINGELANDT* is overgegaan; thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Mr. *HENDRIK BARON van SLINGELANDT van GOIDSCHALXOORD*, woonachtig te 'sGravenhage.

De b. *GOIDSCHALXOORD*, ookwel *GOIDSCHALKSOORD*, bij sommigen ook *GOESCHALKSOORD* of *GOEDSCHALKSOORD* gespeld, ligt 5 u. W. van *Dordrecht*, en $\frac{1}{2}$ O. N. O. van *Oud-Beijerland*.

Men telt er in de kom der gem. 90 h. en 150 inw. Ook staat er het huis van den Heer der heerl. het *Huis te Goidschalxoord* geheeten. Het *Regthuis*, dat tevens tot veerhuis dient, is een goed gebouw. Er ligt in deze b. een welbezocht ponteveer over de *Maas*.

Het wapen der gem. *GOIDSCHALXOORD* bestaat uit een veld van zilver, beladen met een brak van keel (rood), hebbende eenen Halsband van goud.

GOIDSCHALXOORD (HUIS-TE), voorm. adell. h. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5 u. W. van *Dordrecht*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van *Oud-Beijerland*, gem. van *Goidschalxoord*.

Dit adell. h. was een antiek gebouw, met twee vleugels, tusschen welke een open plein was, waarop men door eene poort inging; de eene vlengel scheen certijds tot kapel gediend te hebben. Voorts waren er schoone vijvers en wandellanen, doch van deze is heden naauwelijks meer een spoor te vinden; terwijl het voorm. adell. h., sinds vele jaren niet meer bestaat, en vervangen is door eene gewone boerenwoning.

GOIDSCHALXOORD (NIEUWE-LAND-VAN-), onbehuide pold., in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Goidschalxoord*; palende N. W. en N. aan de Buitenlanden tegen de Oude-Maas, O. aan het Oudeland van Goidschalxoord, Z. O. aan den Westmaassche-Nieuwlands-polder, Z. aan den Oud-Beijerlandsche-polder, W. aan de Oostersche-gorzen.

Deze pold., die in het jaar 1624 bedijkt is, maakt eigenlijk het gedeelte van den Bossche-polder uit, hetwelk tot de gem. Goidschalxoord behoort, hoewel deze geheele pold., thans veelal abusievelijk onder den naam van het NIEUWE-LAND-VAN-GOIDSCHALXOORD begrepen wordt. Het eigenlijke NIEUWE-LAND-VAN-GOIDSCHALXOORD beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 90 bund. 8 v. r. 70 v. ell., en wordt door eene sluis, op de Oude-Maas, van het overtollige water ontlast. De gezamenlijke eigenaren dezer landen, zijn *pro rato* gerechtigd tot de opbrengst van de buitengronden ten N. van den polder gelegen, en aan den polder in eigendom behoorende, waarin echter de eigenaren van het overige gedeelte van den Bossche-polder niet deelen. Het NIEUWE-LAND-VAN-GOIDSCHALXOORD staat onder het dijksbestuur van den Bossche-polder.

GOIDSCHALXOORD (OUDE-LAND-VAN-), pold. of liever gors in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*; palende N. aan de Buitenlanden tegen de Oude-Maas, O. aan de Haven-van-Goidschalxoord, Z. aan den Westmaassche-Nieuwlands-polder, W. aan het Nieuweland-van-Goidschalxoord.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8 bund. 96 v. r. 40 v. ell.

GOJEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonserdeel*. Zie **GOJUM**.

GOIER, Fr. naam van de riv. de **JEUK**, in de prov. *Limburg*. Zie **JEUK (DE)**.

GOIJE, voorn. heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GOOIJJE**.

GOIJE (TER-), voorn. kast. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **GOOIJJE (TER-)**.

GOIKEMAWEER, naam onder welken het geh. **GOKKEMAWEER** in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt. Zie **GOKKEMAWEER**.

GOILBERDINGEN of **GOLBERDINGEN**, voorn. d., thans eene b. in het graafs. *Culenburg*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. en 5 u. N. W. van *Tiel*, kant., gem. en 1 u. W. van *Culenburg*, aan den Lekdijk, in eene vruchtbare landouw.

Het moet een zeer oud dorp zijn, want in het jaar 1269 wordt er reeds gewag van gemaakt. Vroeger heeft hier eene kapel gestaan, aan de H. **BARBARA** toegewijd, en, naar men gist, gesticht in het jaar 1396, door **HUBRECHT V**, Heer van *Culenburg*, waarvan in het begin der vorige eeuw het muurwerk, in eenen boomgaard, ligt bij de **Dief- en Lekdijken**, nog gezien werd, doch sedert dit is weggebroken is er een gedenkteeken opgericht, met het opschrift: *Hier stond eertijds de kapel van Goilberdingen*.

GOINGA, **GOENGA**, **GOJINGA** of **GOINGCK**, in het oud-Friesch **GOYNGERA** of **GOENGHEM**, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritserdeel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*. Het is een vrij knap d., met 210 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; men heeft er eenen zeer vruchtbaren grond.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. *Goinga-Gauw-Offingawier*, welke hier eene kerk heeft, die in het jaar 1788 geouwd is, ter vervanging van eene die veel grooter was, dan de eigenwoordige. Men vindt nog buiten aan de oostzijde der kerk eenen timen grafkelder, welke in de vorige kerk is gebruikt geweest. Het aartal harer stichting, 1788, is nog boven de deur geplaatst. De oren, met eene kleine spits voorzien, is gebouwd in het jaar 1787. Op eenen steen in den muur vindt men het volgende opschrift:

ANNO 1787 DEN 12 JUNI IS DE EERSTE STEEN VAN DESE TOOREN TERWIJL HIER PREDIKANT WAS D^o. R. BROEKINGH GELEGT DOOR JAN EUERTS REKENRESTER VAN DE CONTRIBUTIE EN ADMINISTRERENDT HET HAREN RIJNTS ADMINISTRERENDT KERKVOOGT VAN DESE PLAATS.

Hier waren oudtijds de staten Jongema, Sickinga en Albada; Jok stond hier het klooster Nijklooster.

Bij den watervloed van Februarij 1828 liep, door het overloopen van den Hemdijk, een gedeelte van dit d. onder, zoodat vele landieden hunne woningen verlaten en met hun vee in het kerkgebouw of elders hunne toevlugt moesten nemen.

GOINGA-GAUW-EN-OFFINGAWIER, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en ring van *Sneek*, met 400 zielen en 3 kerken, als ééne te *Goinga*, ééne te *Gauw* en ééne te *Offingawier*.

De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Johannes Overney*, die in het jaar 1802 hier stond, en in het jaar 1808 naar de klassis van Franeker vertrok.

GOINGAHUIZEN of GOENGAHUIZEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Ooster-700*, griet. *Smallingerland*, arr. en 3½ u. N. van *Heereveen*, kant. en 2½ u. W. ten N. van *Beetsterwaag*, 2 u. W. N. W. van *Boornbergum*, waartoe zij behoort, aan de *Kromme-Be*; met 14 h. en 70 inw.

GOINGAMIEDEN of GOENGAMIEDEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradoel*, arr., kant. en 1 u. N. N. O. van *Sneek*, 5 min. Z. W. van *Gauw*, waartoe het behoort.

GOINGARIJP, meer algemeen GOENGARIJP of, zoo als dit in het Landfriesch wordt uitgesproken, GOHRIJP, oudtijds GOINGRIJP, GOHRIJP of GOENGRIJPER, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniswarstal*, arr. en 2 u. Z. O. van *Sneek*, kant. en 4½ u. N. van de *Lemmer*, niet ver van den *Slagtedijk*. Het is een tamelijk groot d., in de lengte uitgestrekt. Men telt er in de kom van het d. 5 h. en 50 inw., en met de b. Jongeburen en *Balleamboer*, 19 h. en 150 inw., die meest hnn bestaan vinden in den landbouw. De landertjen zijn in eenen zeer goeden staat, doch verliezen jaarlijks min of meer door het afschuren vermogen der naburige wateren, van welke het *Sneekermeer*, bijna geheel tot dit dorp behoorende, het voornaamste is, ofschoon de *Goingarijps-sterpoelen*, de *Langsteertepoel*, de *Modderigepoel*, het *Anewiel* en het *Scharrewiel*, insgelijk in aanmerking komen.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. *Goingarijps-Broek*, welke hier eene kleine en nette kerk, zonder toren, heeft.

De R. K., die hier 20 in getal zijn, worden tot de stat. van *St. Nicolaasga* gerekend. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 10 leerlingen bezocht. — Bij dit d. lag eertijds de state *Oenema*.

GOINGARIJP-EN-BROEK, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Heereveen*, ring de *Lemmer*; met 158 zielen en 2 kerken: als ééne te *Goingarijp* en ééne te *Broek*.

GOINGARIJPS-TER-POELEN, meer, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniswarstal*, W. van *Goengarijp*.

Het staat door het Kruiswater, de Sybesloot en de Heerenloot en het Sneekermeer en door de Frijgrassloot en de Elvesloot met d Langstoertepoel in verbinding.

GOINS of GINS, geh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. *Naarderadeel*, arr. en 2 u. N. N. W. van Sneek, kant. en 1½ u. N. O. van Bolsward, ½ u. Z. van Wommels; met 2 h. en 10 inw.

GOIRKE (HET), d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 4 u. Z. W. van 's Hertogenbosch, kant., gem. *Tilburg*, ½ u. N. van de wijk *Kerk*, het voornaamste gedeelte d'ê kom der stad Tilburg gelegen, in welke wijk de parochiale kerk w het Heike staat. Het Goirks behoort gedeeltelijk onder de wijk *Velhoven*, gedeeltelijk onder de wijk *West-Heikant*.

Men telt er met de daartoe behoorende geh. Veldhoven, Hoeten Rijt, Hasselt, Stokhasselt, Oost-Heykant en West-Heykant, 1060 h. en ruim 8700 inw., die meest hna bestaan vandoe de wollefabriek en den landbouw.

De inw., die op eene kleine uitzondering na, allen R. K. zijn, oek welken 4100 Communicanten, maken, met die van de bovengenoemd geh. de par. van *Tilburg-aan-het-Goirke* uit, welke hier eene kerk heeft, aan den H. Dionisius toegewijd. Deze kerk is in het jaar 1658 gebouwd, en van binnen in eenen sierlijken Gothicchen stijl, zij gedeeltelijk uit eigen fondsen en door ruime vrijwillige bijdragen der geestelijken en Parochianen gebouwd, zijnde evenwel daartoe uit 's Lands kas een onderstand van 25.000 guld. verleend. Zij mag dan oek eene der fraaiste van het platteland der prov. Noord-Brabant genoemd werden, zijnde een seer hoog gebouw, met een klein, zeer net gewerkt, koepeltorentje op den voorgevel. Vroeger stond hier eene schuur, voor welke de Algemeene Staten, den 31 Mei 1787, vergunning gaven om ze te vernieuwen en te vergrooten, doch eenigen tijd daarna, en gebrek aan de kerk ontdekt zijnde, moest men wederom, bij schrift verzoeken, om dit gebrek te herstellen, en zulks werd door de hooge Overheid toegestaan, den 27 Mei 1788. Sedert de laatste regeringsverandering was deze kerk met een orgel en andere inwendig versierselen verrijkt, almede van een torentje, met uwerk en lietslag, voorzien. Ook was er een kerkhof of begraafplaats voor de oekhoorige R. K., nevens deze kerk, ingerigt.

Het Goirks heeft twee openbare scholen, ééne te Veldhoven en ééne aan den Oost-Heykant, welke gezamenlijk 400 leerlingen tellen, voorts nog eene kinderschool voor arme meisjes met 200 leerlingen. De Zondagscholen voor jongens en meisjes aldaar, worden door oekveer 380 leerlingen betocht.

Ook heeft men er een onlangs seer fraai gesticht Oud-Mannenhuus, hetwelk zoo wel voor de par. van Tilburg aan het Heike als d van Tilburg aan het Goirks dient.

GOIRKE (TILBURG-AAN-HET-), par. in het apost. vic. ge van 's Hertogenbosch, dek. van *Hilvarenbeek*. Zie *TILBURG-AAN-HET-GOIRKE*.

GOIRLE, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oosterveld*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede distr.*, arr. 's Hertogenbosch, kant. *Tilburg* (8 k. d., 23 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Tilburg, O. aan Hilvarenbeek, Z. aan de Belgische gem. Poppel, W. aan Alphen-en-Riel.

Deze gem. is verdeeld in de volgende vier wijken: Abcoven, Kerk, Dorp en Ven, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van

3544 bund, waaronder 2475 bund. 23 v. r. 3 v. dl. sobotbaar land. Zij telt 172 h., bewoond door 244 huisgeen., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1200 inwoners, die voor het grootste gedeelte hun bestaan vinden in den landbouw en gedeeltelijk in het weven van zoodenaamd werk- of spoel- of groffinnen; ook is hier eene kaatsballen fabriek, waar vroeger eene menigte kaatsballen gemaakt werden, die naar alle oorden van ons land werden verzonden, maar deze fabriek, die destijds het grootste en nog lange jaren daarna een voornaam bestaan middel voor GORLE's inwoners was, is thans van weinig beteutenis. Het voornaamste voortbrengsel van den grond is rogge, ook boekweit, wijders spurrie en ander veevoeder. Er worden hier geen beesten vet-geweid; ook geen kaas gewrongen, maar wel boter gekarnd, waarvan echter het minste gedeelte verkocht wordt.

De grond is er over het algemeen zeer hoog, schraal en zandig, en kan alleen door veel mest en arbeid vruchtbaar gehouden worden, evenwel is het voorkomen van deze gem. voordeliger, dan dat van de verder zuidwaarts liggende gemeenten in de Meijerij, hoewel dit minder schijnt te moeten worden toegeschreven aan den beteren aard van den grond, dan wel aan het minder wei- en broekland en de betere gelegenheid, om zich van hooi, uit den Biesbosch of elders, te voorzien, waardoor men er meerder vee en mest heeft. Men vindt hier weinig bosch en nauwelijks zoo veel schaarhout, als er tot gebruik der ingezetenen noodig is. Ook zijn er eenige broeklanden, welke zich langs het riviertje de Leije, tot aan de scheiding van de naburige gem. Tilburg, uitstrekken. Onder deze broekland en is een aanmerkelijk gedeelte uitgestoken en gebaggerde turfgrond, welke daardoor in waterpoelen veranderd zijn, en daar het riviertje de Leije eenen al te hoogen bodem heeft voor eene behoorlijke afwatering der broeklanden, zoo veroorzaakt zulks, dat zij tot diep in den zomer nog onder water staan, welk water alleen kan afgeleid worden door het verdiepen van het gezegde riviertje.

De R. K., die hier 1150 in getal zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. gen. van 's Hertogenbosch, dek. van *Hiltoerenbeek*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De Herv., van welke men er 15 aantreft, behooren tot de gem. van *Tilburg-en-Gorle*. — Men heeft in deze gem. eene school.

De gem. GORLE is eene heerl., die, met de heerl. *Tilburg*, in 1587 voor het eerst verpacht werd aan Jonkheer P. van HAASRECHT. In 1612 verkocht geworden aan Jonkheer H. van MALSEN, kwam zij door huwelijk van zijne dochter over aan het geslacht van van GROENENBORCH, waarin zij bleef tot in het jaar 1710, toen zij gekocht werd door den Landgraaf van HESSEN-KASSEL, waarna zij in 1754, bij koop, verging aan den Grave van HOOGHENDORP, in wiens geslacht zij tot nu toe gebleven is, wordende zij thans in eigendom bezeten door de Erven van den Graaf van HOOGHENDORP van HOFWEEK, woonachtig te Tilburg.

Het d. GORLE of GOORLE, ook wel GORLE, meestal bij verkorting GORLE genoemd, ligt 5 u. Z. W. van 's Hertogenbosch, 1 u. Z. van Tilburg, aan de Leije.

De R. K. van GORLE hebben, sedert de verovering van 's Hertogenbosch door de Staten, vele jaren de godsdienst verrigt op Steenvoort, nu meermalen Gool-St.-Jan genoemd, onder het aangrenzende Oostenrijksche dorp Poppel gelegen, op welke plaats de kapel nog in wezen is en jaarlijks, tot in onzen leeftijd, godsdienstig is bezocht geweest door die van GORLE, *Tilburg* en andere naburige plaatsen, die

insgelijks aldaar hunne bidplaats gehad hebben. In latere jaren kregen die van GORLE tot hunne godsdienstoefening eene ellendige schuur, die nog in wezen is, ten W. in het dorp, en thans dient tot eene korenschuur; doch in 1760 werd deze door eene aanzienlijke schuurkerk vervangen, tegen over de vorige en ten Noorden in de straat gelegen. Eindelijk, na den inval der Franschen en de daarop volgende staatsomwenteling in 1795, keerden de R. K. wederom in het bezit en gebruik van de oude parochiekerk, die ingewijd is onder aanroeping van den H. JOHANNES BAPTISTA, als *Martelaar in zijne onthoofding*. Deze kerk is een middelmatig gebouw, voorzien van eenen dikken, stompen toren, doch zij heeft geen orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 120 leerlingen bezocht.

GORLE is de geboortepl. van den Zedeschrijver ARNOLDUS ZWAAN, volgens het gebruik der tijden meermalen OLORINUS uit het Latijn, en CRENAEUS uit het Grieksch genaamd, † in 1626, na eenige studiebeurzen gesticht te hebben.

Dit d. werd, in 1886, door de Staatsche benden uitgeplunderd, welke ook al het vee van daar naar Holland dreven. — In 1702 werden hier vele geweldenarijen door de Franschen gepleegd.

Het wapen van GORLE bestaat uit een veld van azuur (*blauw*), beladen met een manshoofd van goud, op eenen schotel van zilver.

GOKKEMABURG, voorm. burgt in het *Westerkwartier*, prov. Groningen, $3\frac{1}{2}$ u. N. W. van Groningen, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van Zuidhorn, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Oldehove*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Niehove*, waartoe hij behoorde, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van Kommerzijl, niet verre van den grooten zeedijk, op eene hoogte ten Z. van den driesprong, welke de wegen naar *Oldehove*, *Niehove* en Kommerzijl vormen.

De plaats, waar deze voorm. burg gestaan heeft, is thans in twee boerderijen verdeeld, die men Gokkemaweer noemt.

GOKKEMAWEEER, ook wel eens GOIKEMAWEEER of GAIKEMAWEEER gespeld, geh. in het *Westerkwartier*, prov. Groningen, $3\frac{1}{2}$ u. N. W. van Groningen, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van Zuidhorn, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Oldehove*, $\frac{1}{2}$ u. W. van *Nyehove*, waartoe het behoort, $\frac{1}{2}$ u. ten N. O. van Kommerzijl (zie boven).

Dit geh. bestaat uit twee aanzienlijke boerderijen, bewoond door 50 inw. Bij dit geh. heeft in vroegere dagen een burg gestaan van denzelfden naam, en even ten Westen daarvan stond een vermaningshuis der Doopsgezinden, hetwelk in het begin dezer eeuw afgebroken is.

GOLBERDINGEN, voorm. d., thans eene b. in het graafs. *Culebörg*, prov. Gelderland. Zie GOILBERDINGEN.

GOLDBERG, berg in de heerl. *Stoltzemburg*, growth. *Luxemburg*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Putscheid*, ruim 1 u. N. W. van de stad *Vianen*.

In dezen berg is eene kopermijn, welke echter niet meer bewerkt wordt. De metaalkider, op welchen de eerste bewerkingen, lang vóór het jaar 1780, schijnen te hebben plaats gehad, is gelegen op een half uur afstand van het dorp *Stoltzemburg*. De grond, waarin hij is gelegd, is dezelfde als die van de Ardennen, namelijk een meer of min vast tighelachtige leisteen en hij is op dit punt zeer hard. De rigting van die ader is bijna loodrecht, loopende van het Noorden naar het Zuiden. Er bestaan geene juiste opgaven aangaande de breedte van de ader, maar uit de ingewonnen berigten blijkt, dat die breedte tus-

schen de 12 en 18 daimen oude maat moet geweest zijn. De werkzaamheden hebben eenen aanvang genomen boven aan de ader, en waarschijnlijk aan het uiterste einde, dat door eenen stortvloed blootgeraakt was. De bewerking heeft plaats gehad door middel van drie mijngangen en eenige putten. Het schijnt ook dat men uit den middelsten mijngang, langs eenen regten trap in den ondersten kon afdalen. Deze mijngangen volgen de rigting van de ader en de hoogste loopen met eene zachte helling naar het middenpunt van den berg. De onderste moet in eene tegenovergestelde rigting afhellen, want hij wordt beschreven als tot afvoering dienende. De tegenwoordige lengte is ons niet bekend, maar het schijnt dat de diepste in het jaar 1750, 80 ellen lang moet geweest zijn. Men heeft bespeurd, dat deze bewerking geheel verkeerd was, doordien men op geene middelen is bedacht geweest, om zich van het water te ontlasten, naar mate men beneden den waterspiegel kwam van de *Klangbach*, welke tusschen de twee bergen, die deze mijn bevatten, doorvliet. Van eenen anderen kant had men niet beter voor den luchtstroom gezorgd, en men moest dus ook daardoor belemmeringen in de werkzaamheden ondervinden.

De eerste vergunning tot bewerking is, den 24 Julij 1749, aan den Baron van HUYSEN, Heer van *Stoltzemburg*, gegeven; en daar er in de rekening van den Ontvanger der Domeinen, op het jaar 1755, vermeld wordt, dat men toen opgehouden heeft de jaarlijksche grondlasten te voldoen, zoo is het te vermoeden, dat die Heer de mijn slechts ongeveer vijf jaren heeft doen bewerken. Wij bezitten volstrekt geene inlichtingen omtrent de werkzaamheden van dien tijd, maar meenen evenwel te moeten doen opmerken, dat de eerste bekende vergunning, reeds door eene langdurige bewerking moet zijn voorafgegaan, indien ten minste het jaartal 1750, op het plan daartoe, juist is. Het zoude niet te verwonderen zijn, dat deze had plaats gehad, zonder dat men daartoe verlof had bekomen. De tweede vergunning is den 14 Julij 1764 verleend, aan THELMAN STEYER, uit het land van Trier, die slechts met geringe hulpmiddelen moet werkzaam zijn geweest, daar zijne uitgaven gedurende bijna een jaar geen 900 gulden hebben te boven gegaan. Na hem kwam de Heer ANTOINE PESCATORS van Luxemburg, die, den 22 December 1768, de vergunning bekam, maar reeds van 1765 de vennoot van STEYER was geweest. Deze laatste was uitgescheiden, nadat hij er een jaar deel aan had gehad, zoo dat de werkzaamheden van den laatsten ondernemer niet langer dan zeven jaren zijn voortgezet, doordien de mijn in 1772 verlaten is.

De eerste bewerkingen droegen veel te veel blijken, dat de ondernemers geene genoegzame middelen bezaten, om die naar behooren ten uitvoer te brengen, want zij bepaalden zich tot hetgeen men in Duitschland *Raubbau* of verspillingswerk noemt. De latere ondernemers waren even weinig in staat, om de bestaande gebreken te verhelpen, zoodat weldra dezelfde redenen zich hebben opgedaan, om het werk op te geven. Andere omstandigheden kwamen de zwarigheden, waarmede de laatste ondernemer te kampen had, vergrooten. Zij, die met het bestuur en het oprigt over de werkzaamheden belast waren, namen dit slecht waar; men heeft zelfs aan hunne eerlijkheid getwijfeld, en, om die reden, kan men geen rekening maken op den uitslag van deze bewerking, welke evenwel niet zeer ongunstig moet geweest zijn. Er is eenig verlies geleden, maar dat is het gevolg geweest van de middelen, welke men in het werk gesteld heeft, om zich van het aanvloeiende water te ontdoen; terwijl de uitgaven, aangewend tot het uit-

halen van de erts, nagenoeg gedekt zijn door het koper, dat er gewonnen is, en dat destijds aan de munt te Mets werd geleverd.

De erts, welke uit deze ader getrokken wordt, is met bergsteen vermengd koper, besloten in eene laag van met ijzerdeelen bezwaangerde koolsure kalk. De stukken welke men onderzocht heeft, hebben eene verhouding van 25 percent zuiver metaal opgeleverd, maar het is wd niet waarschijnlijk, dat de erts overal even zooveel heeft afgegeven, men mag het er evenwel voor houden, dat het slechts weinig minder zal geweest zijn. Het uithalen van de erts werd allengs gemakkelijker, naar mate men dieper in den berg indrong, omdat de ader daar van strooken klei vergezeld was en te dier plaatse scheen hij ook eene rijkere erts op te leveren. Alleen in het bovenste gedeelte van de ader heeft men dit kunnen opmerken; in den benedensten gang heeft men, gedurende al den tijd der bewerking, slechts eene geringe hoeveelheid erts gevonden, en die plaats is altijd als zeer arm in metaal opgegeven.

In 1826 is er sprake geweest, van de mijn op nieuwe volgens de regelen der bergbouwkunde te bewerken, doch zulks heeft geen voortgang gehad en alles is bij het oude gebleven.

GOLDE, voorm. stroom, tusschen de eil. *Schouwen* en *Duiseland*, prov. *Zeeland*. Zie *Gouwe*.

GOLDHOORN of *GOLTROORN*, voorm. d. in het Noordoosten der prov. *Groningen*, ten Z. van de *Aa*, welke er ten N. met eene bogt om heen slingerde. Het dorp is, in het jaar 1277, door den *Dollart* verslonden, doch eenige buitenlanden, welke verwijderd van het dorp lagen, werden door het water niet overweldigd, waardoor er thans nog een geh. van dien naam bestaat, gelegen tusschen *Oostwolde* en *Finsterwolde*, in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Winschoten*, gem. en W. van *Finsterwolde*; met 8 h. en 60 inw.

Er heeft hier een Convent of Kommanderij van *St. Jan* gestaa, zoo als blijkt uit een verdrag, waarbij de Hoofdlingen en Prelaten van de omliggende streken zich verbonden tot het leggen van den dijk van 1454, welk verdrag door den Kommandeur van *GOLDHOORN* mede omderteekend is.

GOLEPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Stani*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan *Oud-Breskens* en den *Elizabeths-polder*, O. aan laatstgenoemden, Z. aan den *Gistelaar-polder*, W. aan den *Zuidkerke-polder* en aan *Oud-Breskens*.

Deze pold. is groot 27 bund. 20 v. r. 90 v. ell. Daarin staan 4 h., waaronder 1 hofstede. Hij behoort tot de wateringe van *Baarzande*, en heeft alzoo geen afzonderlijk bestuur.

GOLI-GOLI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, die zich, met eenen westelijken loop, in zee stort.

GOLKERIEM, naam, onder welken de voorm. state *GALEKERIEM*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, wel eens voorkomt. Zie *GALEKERIEM*.

GOLLE (DE), vaarwater, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie *GALLE (DE)*.

GOLLEN (DE), geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. Z. van *Sneek*, kant. en 2 u. N. W. van *Lemmer*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Wijkkel*, waartoe het behoort.

GOLOEN, lands. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Preanger-regentschappen*, reg. *Soekapoera*.

GOLOT, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabatja*, reg. *Djagan*.

GOLSTEIN, naam, welke wel eens gegeven wordt aan het adell. h. *Hoeckensburg*, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie *Hoeckensburg*.

GOLTHOORN, voorm. d., thans een geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie *Geldhoorn*.

GOLTUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderodeel*. Zie *Goutum*.

GOMANO, *GOMONA* of *GONIKON*, ook wel *GOMONA* gespeld, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, ten Z. O. van *Oby-Major*, 1° 62' 2" N. B., en 145° 40' O. L. Het heeft eenen omtrek van 4 mijlen.

GOMBARAN of *GOMBORAN*, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Kadoe*, ads. resid. en reg. *Magalang*, distr. *Minorek*.

Dit d. was in December 1826, eene der verblijfplaatsen van de opvoerige Prinsen, en werd diensvolgens door den Kolonel *CLERMENS*, na dat deze de muitelingen op de vlugt gedreven had, in de asch gelegd.

GOMBONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, aan den mond van de riv. van denzelfden naam.

GOMBONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, welke uit den berg *Brame* voortkomt, en zich, met eenen noordelijken loop, bij het d. *Gombong*, in de *Baai-van-Madoera* uitstort.

GOMBOR, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. resid. en reg. *Magalang*.

Den 2 Februarij 1828, werd de Kapitein *VASSAUX*, welke met een gedeelte van de zesde colonne te *Gombor* gestationeerd was, door eene maagt van 500 muitelingen, onder aanvoering van *ALI BASSA*, *KERTO PANALASAN* en den *Tommongong KERTO NEGORO*, aangevallen, die niet dan na een menigte wel gerigte kanonschoten, door den Luitenant *RUTTEN*, waardoor zij onderscheidene dooden en gekwetsten bekwamen, terugtrokken, waarna de Kapitein hen door drie pelotons Infanterie, aangevoerd door de Luitenant *DUSAR*, *BLONDRAUX* en *CASSA*, deed vervolgen, op welke beweging zij in allerijl, zuid en zuidwestwaarts, de vlugt namen.

GOMBORA, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*, aan den Noordelijken oever der riv. van *Palembang*, voor den mond van den kleinen arm *Troussang*.

Dit eil. was in den oorlog, welke van 1819—1821 op *Sumatra*, gevoerd werd, door de *Palembangers* versterkt; terwijl de vijand de riv. geheel afgepaald, en eene waterbatterij in het midden opgericht had; doch het werd den 24 Junij 1821, door de onzen, onder de bevelen van den Generaal-Majoor *DE KOCK*, stormenderhand veroverd. Bij deze gelegenheid waren de Luitenant-Kolonel *RIESS* en de Kapitein-Adjutant van den Bevelhebber, *GEORCK*, het eerste aan wal gesprongen en ook beide gewond geworden. Ook de Eerste-Luitenant der Infanterie *BEHRENK* was, te dier gelegenheid, zwaar gekwetst. Behalve genoemde officieren, deden zich hier de Kapitein *GRY* en de Kapitein-Adjutant van den Gouverneur-Generaal, *ELOUR*, op zijn verzoek eene flank-kompagnie van het achttiende regiment kommanderende, door hunnen ridderlijken moed opmerken.

GOMBORA (STRAAT), seeëngte in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, tusschen het eil. *Sumatra* en het eilandje *Gombora*.

GOMBORAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie *GOMBARAN*.

GOMEZ of **POLO-GOMEZ**, klein eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundachs Archipel*, aan den noordwestelijken uithoek van het eiland *Sumatra*.

GOMMELBURG, voorm. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, in *Z.* van het d. *Farmsum*, tusschen dat d. en *Meethuizen*, op eene grond, die 15 palm boven het maaiveld is opgehoogd, in de nabijheid van het thans uitgeroeide ronde bosch, hetwelk plagt te staan op het midden eener wierde, wier hoogte 5 ned. ell. boven de omliggende landen verheven was.

GOMONA of **GOMORA**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*. Zie **GOMARO**.

GOMMON of **GOMORA**, eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*. Zie **GOMARO**.

GOMMERSKESPEL, voorm. d. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, thans het westelijke gedeelte der stad *Enkhuizen* uitmakend. Zie dat woord.

GONDA, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, met *Prasanger-Regentschappen*, reg. *Soekapoera*, distr. *Gadya*, aan de *Kalitondo*.

GONDANGLEGI of **GONDONGLEGI**, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, reg. *Malang*.

Het heeft 840 vierkante palen in omvang en strekt zich tot aan uit; alwaar alles rotsachtig en niet bevolkt is; terwijl een lange bergrug van *Lodong*, tot aan den grooten *Mahameroe*, eene breedte van 10 tot 12 palen heeft, en alsdan 5 palen afhellend naar het zuidstrand loopt; alles is daar wildernis en onbewoond. — De hoofplaats draagt denzelfden naam.

GONDANGLEGI of **GONDANGLEGI**, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Passaroewang*, reg. *Malang*, distr. *Gondanglegi*, waarvan het de hoofdplaats is.

GONDELANGE, Fr. naam van het geh. **GONDELINGEN**, in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GONDELINGEN, in het Fr. **GONDELANGE**, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. Z. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Remich*, gem. en ½ u. Z. van *Weld-Indimus*.

GONDERANGE, Fr. naam van het geh. **GONDERINGEN**, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GONDERINGEN, in het Fr. **GONDERANGE**, geh. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. W. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 2½ u. ten N. N. O. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Betsdorf*, gem. en ½ u. W. van *Rodenburg*.

GONFEIND, voorm. st., prov. *Friesland*, die door eenen waterloop is te gronde gegaan, en waarvan nimmer weder eenig spoor is gevonden.

GONG, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Djopara*, met eene noordelijke strekking in de *Zee-van-Java* uitloopende. Zij kan alleen kleine en boomvaartuigen (djoekoong) dragen.

GONO-GOENONG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*.

Den 26 November 1826 stootte de Majoor *Durranon*, die aan het hoofd eener kolonne op marsch was, in de nabijheid van dit d. 4 eene aanzienlijke magt, voorzien van acht vaandels, aldaar voor een opgeworpen bivouac in slagorde geschaard staande, welke, op de nabij-

ring van de onzen, voorwaarts rukten en een hevig geweervuur maakten, hetwelk door onze Infanterie levendig werd beantwoord, terwijl te gelijkertijd eene charge door de kavallerie gemaakt werd. Deze manoeuvres hadden weldra ten gevolge, dat de vijand in wanorde geraakte, en zich door eene overhaaste vlugt zocht te redden, waarna het bivouac in de asch werd gelegd. De muitelingen hebben bij deze gelegenheid acht en dertig dooden op het slagveld laten liggen en een aanzienlijk getal gekwetsten medegevoerd, onder welken de Tommogong KARRO NARONO, die zeer gevaarlijk gewond was. Van onze zijde waren een fuselier en twee Djajang-Sekars zwaar gekwetst.

GONTEI, POZLOK-GONTEI, kl. eil. in Oost-Indië, in den Sundaschen Archipel, bij de oostkust van Sumatra; 5° 18' N. B.

GONTOER-GOENTOER, berg in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GOENTOER.

GOOD-FORTUNE, Eng. naam van het eil. GOED-FORTUIN, in Oost-Indië, in de Indische Zee. Zie PORA (SIE-).

GOOD-INTENT, katoenplant. in Nederlands-Guiana, kol. Suriname, in Neder-Nickeri, ter linkerszijde van den rijweg; palende N. aan de plant. Union, Z. aan de plant. Leudshull, W. aan den rijweg; 250 akk. groot, met 9 slaven.

GOODS-POLDER, voorm. naam van den GOESCHERPOLDER, pold. in Staats-Vlaanderen, prov. Zeeland. Zie GOESCHERPOLDER.

GOODS-VLIET, voorm. water of kreek in Staats-Vlaanderen, prov. Zeeland.

Het liep van het Z. O. naar het N. W., waar nu de Grootte-Boompolder en de Goodsvlietpolder, gem. St. Kruis, liggen.

GOODSVLIET-POLDER, gewoonlijk de GOOSVLIET-POLDER genoemd, pold. in Staats-Vlaanderen, in het Vrije van Sluis, prov. Zeeland, arr. Middelburg, kant. en distr. Sluis, gem. St. Kruis; palende N. aan den Sophia-polder, O. en Z. aan den Grooten-Boompolder, W. aan den Isabelle-polder.

Deze pold., die in het jaar 1660 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 120 bund. 53 v. r. 46 v. ell., waaronder 81 bund. 54 v. r. schotbaar land, van welke 66 bund. 56 v. r., behooren aan den Heer JAN LOEWILK STERN Gz., Wethouder der stad Sluis, welke landen reeds meer dan 80 jaren bezeten zijn door zijne voorouders, die in het jaar 1762 aldaar eene hofstede met heerenhuis gebouwd hebben, welke de eenige woningen in dezen pold. zijn. De GOOSVLIET-POLDER loost het water door eene steenen heul in den Grooten Boompolder en staat met dien polder onder één bestuur, bestaande uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezwoeren en eenen Penningmeester of Ontvanger Griffier.

GOOGER-POLDER of GOESERPOLDER, pold. in Rijnland, prov. Zuid-Holland, arr. Leyden, kant. Woubrugge, gem. Alhemade; palende N. aan het Haarlemmermeer, O. aan de Oudewetering, Z. aan den Veender-polder, W. aan de Nieuwe-Wetering.

Deze polder, die in het jaar 1718 bedijkt is, beslaat volgens het kadaster eene oppervlakte van 276 bund. 66 v. r. 14 v. ell., waaronder 251 bund. 5 v. r. 64 v. ell. schotbaar land, telt 15 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de ringvaart van het Haarlemmermeer van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Heemraden.

GOOI, buurs. in het graafschap Zutphen; prov. Gelderland, kw., distr., arr. en 2½ n. Z. O. van Zutphen, kant. en 2 u. N. van Doe-

tinchem, gem. en 15 min. Z. W. van *Hengelo*; met 79 huizen en 660 inwoners.

Men heeft er eene school, die gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht wordt.

GOOI (HET), geh. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Wijk bij Duurstede*, gem. *Houten*.

Voorheen was het een d. met eene kerk. Deze kerk was eertijds slechts eene kapel, doch is naderhand in eene parochiekerk veranderd, waarvan de Pastoor door den Proost van Oud-Munster plagt ingehuldigd te worden. Zij was klein en stond op eenen verheven grond; doch er werd in het midden der vorige eeuw reeds geen dienst in gedaan, dewijl de gemeente met die van *Houten* vereenigd is en daar te kerk gaat.

GOOI (HET) of, zoo als het meestal genoemd wordt, GOOILAND, ook vi GOELAND, voorm. halj., prov. *Noord-Holland*, het oostelijkste gedeelte dier prov. uitmakende; palende N. aan de Zuidoerzee, O. en E. aan de prov. *Utrecht*, Z. W. aan de ambachtsheerl. *Loosdrecht*, W. aan de heerl. *Kortenhoef* en *Ankeveen*, alsmede aan *Weesperkarpel* en *Muiden*.

Zeer gevoegelijk kan de naam van HET GOOI afgeleid worden, van GOEDELA, Abdis van Elten, die het land, onder de benaming van NARDINGELAND of NARDINGERLAND, aan FLORIS V, Graaf van *Holland*, heeft opgedragen. Vermaarde onderzoekers der *Vaderlandsche oordheden*, die de *Cauchen* of *Auchen* in het tegenwoordige GOOILAND plaatsen, trachten den oorsprong des naams van deze volkeren te ontdekken, zoodat het voormaals *Cauchland* of *Auchland* zou geheeten hebben, doch de woonplaats der *Cauchen* in HET GOOI is zeer twijfelachtig. Indien de naam van HET GOOI of eene andere, die hier naar zweemde, ten tijde van GOEDELA in gebruik was, schijnt het vreemd dat de Abdis van Elten, de overdracht deser landen zou gedaan hebben onder de benaming van NARDINGERLAND, gelijk de brieven altoos luiden. Dit landschap werd, nog in het begin der vijftiende eeuw, NARDINGERLAND genoemd, gelijk blijkt uit een verlei van zekere leenen, welke de Abdis, bij den verkóop, aan zich gehouden had, hoewel het in dien tijd insgelijks den naam van HET GOOI droeg. Dit blijkt uit een handvest van Hertog JAN VAN BELJEREN, van het jaar 1405, en uit eene overeenkomst, aangegaan in het jaar 1404, tusschen die van *Naarden* en de *Gooilandsche dorpen*, over de schouwen der gemeene velden. Omtrent het jaar 1440 moet de naam NARDINGERLAND bijna in geen gebruik meer geweest zijn, dewijl de Abdissen van Elten, de verleijen van bovengemelde leenen, sedert dien tijd, gegeven hebben als leenen in HET GOOI gelegen.

De grond van HET GOOI is hoog, zandig en niet overal even vruchtbaar, als ten grootste deele met heigras bewassen, waarop eene menigte schapen geweid worden, welker kudden en geringe stallen men hier overal op de eenzame heide, doch meest naar den kant van *Hilversum*, verspreid vindt; echter zijn er rondom alle de dorpen zeer schoone akkers, op welke, voornamelijk rogge en zeer schoone boekweit, in vrij grooten overvloed groeit, hetwelk ook gelegenheid aanbiedt, om er met voordeel bijen te houden, die goede honig en was geven. De Gooilanders zijn gewoon hunne bebouwde landen, eenglen te noemen, in onderscheiding van de hooge heide; dus zijn er: de *Naarder-*, de *Bussumer-*, de *Huizer-*, de *Hilversummer-*, de *Blarikummer-* en de *Laarder-Eng*. Deze verscheidenheid van

ken grond, lukt jaarlijks vele inwoners der omliggende steden en plaatsen naar het Gooi, om den bloei der boekweit te beschouwen, en zich te verlustigen in de bevallige gezigten der landouwe. Hier vertoonen zich tusschen de ruwe heide, op heuvelen en in dalen, de vruchtbare akkers; sommige bezaaid, sommige afgemaaid, anderen weder, met eene witten bloesem bedekt, die men zich als eene ree van melk kan voorstellen. Op de hoogste heuvelen beschouwt men, als in een oogeblik, de Zuiderzee, het lage Waterland, de blaauwe Veluwe, heiden, bouwlanden, weiden en bosschaadjen, zoodat het oog nauwelijks weet, waar het zich zal henen wenden, om geene der merkwaardige gezigten te missen. Onder de heuvelen is wel de voornaamste en meest bezochte de Kooltjesberg of Tafelberg; voorts de Leeuwenberg en de Trompenberg. Omtrent Hilversum, en van daar zuidwestwaarts naar 's Graveland, is een aaneenschakeling van hoogten, die zeer verheven zijn; de omliggende velden schijnen er als in eene diepe valei te zinken; hier ziet men Utrecht en Amersfoort, met eene menigte van dorpen en gehuchten. Het ontbreekt in het Gooi ook aan geene welige bosschaadjen, deze vindt men meest naar den kant van Naarden en 's Graveland. Ten zuiden van Hilversum heeft ook een bosch gestaan, en de landstreek heeft hieromtrent ook nog den naam van Gooijerbosch. (Zie lat woord). Het afkruijen van het zand, zoo wel in het Gooijerbosch als elders in het Gooi, zou gelegenheid geven om de heide tot wei- en bouwland te maken, doch dit afkruijen werd vroeger niet vergund, dan dicht omtrent Naarden, daar dicht de hoogten, volgens den aanleg der vestingwerken, zocht te slechten, ten einde deze stad, bij overval van vijanden, des te meer onwinbaar te maken.

In het Gooi zijn eenige landertjen, die van ouds in onmiddellijken eigendom aan de grafelijkheid toekwamen, en sedert het vernietigen der Rekenkamer van hare domeinen, overgegaan zijn aan het gemeene land van Holland, zonder dat zij verder aan bijzondere personen toebehooren, dan voor zoo verre hun regt tot het gebruik aangaat, zoo als zij, van zeer oude tijden, bij de in- of opgezetenenen van het Gooi gebruikt zijn. Deze landen droegen al vóór het jaar 1400, en mogelijk veel vroeger, den naam van gemeente, meent, gemeene weiden of schaarweiden. Of het gebruik dezer weiden zijnen oorsprong heeft uit een zeker oorregt, aan die van het Gooi in der tijd vergund, dan of zij zelven zich dit van vroegere tijden hebben aangematigd, en of dit, om de redusten, waarin het land, door de Hoeksche en Kabeljauwsche partijschappen, gewikkeld was, gedoogd zij, is, door de oudheid, zeer wettelijk te beslisen. Het vroegste, dat men eenig bewijs vindt, waardoor dit gebruik gewettigd werd, is eene goedkeuring van Hertog LEBRECHT VAN BELLEKEN, op zekere overeenkomst, tusschen die van Naarden en de Gooische dorpen, aangegaan in den jare 1404, over de scharing op deze gemeene weiden; en Hertog JAN VAN BELLEKEN wilde, drie jaren later, bij handvest, dat de gemeente in het Gooi zou gebruikt worden, gelijk van ouds de gewoonte was. In verloop van tijd heeft het gebruik dezer weiden aanleiding gegeven tot grove uitensporigheden, in zoo verre, dat de gebruikers zich den eigenaam daarvan aantrokken, of, immers, eigener gezag, keuren maakten, zoodat hieruit een proces ontstond, eerst voor den Hove van Holland, en, bij hooger beroep, voor den Hoogen Raad van Mechelen, tusschen den Procureur-Generaal, in naam van Hertog KAREL VAN BOURGONDIE, als Graaf van Holland en Heer van het Gooi, ter eene,

en Burgemeesteren, Schepenen en Gemeente der stad Naarden, 1 de gemeene dorpen van het Gooi, als: Bussum, Huizen, Laren, Blarikum en Hilversum, ter andere zijde. Dit proces in den Hoogen Raad van Mechelen beslist, bij vonnis van den 19^{en} vember 1474, en daarbij aan den Graaf den eigendom der gemeenen van de beemden, bosschen, houweningen, moeren, weide wildernissen en veenen in de landen van het Gooi toegekend, houdens, dat de verweerders hun gebruik daarin zouden hebben mits zij zich niet zouden onderwinden de jagt van de konijnen andere beesten in het bosch, en dat degenen, die bouwlanden in de gemeene beemden hadden, alleen de tienden zouden betalen, en, te aanzien van veenen, het gebruik van turf voor hunne nooddrift, en der iets aan anderen te mogen verkoopen. Ingevolge dit vonnis bleven die van Naarden en de gemeene dorpen gerechtigd, tot het gebruik dier gemeene weiden, in zoo verre die onverdeeld zijn gebleven doch het schijnt dat men hier omtrent, vóór het jaar 1404, een deeling heeft willen maken, naardien in de overeenkomst tusschen Naarden en de dorpen gezegd wordt, dat de meent, welke zij te gade liggende hebben op het Gooi, ongedeeld zal blijven ten eeuwige dage ten ware zij die aan beide zijden eendragtiglijk gescheiden wilden hebben, behoudens alle zulke slagen, als, in voortijden, tot hun beide moedwille gedeeld zijn, welke gedeeld zouden blijven. Bij Naarden Laren, Blarikum, Huizen en Hilversum zijn gemeenten of meenten, maar de opgezetenen dezer distrikten zijn niet tot het bevelen van hunne bijzondere meenten bepaald, maar ieder Erf-Gooijer mag schapen op welke gemeente hij wil, onder welk regt Bussem mede begrepen is. Zij leggen allen onder gemeene keuren, die men schaarbrienen noemt. Omtrent deze gemeene weiden bestaan er schaarbrienen onder anderen van 1404, 1442, 1455, 1568 en 1741. Daarin wordt bepaald hoeveel runderbeesten, paarden, schapen en varkens ieder naar gelang mag weiden. Muiderberg had mede eene gemeente, met regt van scharing. Over de gerechtigden tot de gemeene weiden of schaarweiden, is menigmaal geschil geweest. Zij moesten landverningen of landweeringen hebben, dat is, landen bezitten en die bebouwen. Zij moesten ook man uit man in het Gooi geboren zijn; doch dewijl er scharting verleend is aan sommige bijzondere huizen, landhoeven en gestichten, zoo heeft men in geschil getrokken of deze kunnen gerechtigd waren tot de meent, zonder dat de bezitters geborene Gooilanders zijn. Tot de besturing dezer gemeene weiden wordt ook jaarlijks, op den 27 Maart, te Naarden op het stadhuis, eene vergadering van Stad en Land van het Gooi gehouden, vroeger bestaande uit drie Burgemeesteren der stad Naarden, en wegens Laren, Hilversum, Huizen en Blarikum uit den Buurtmeester, van ieder dezer dorpen, beaufens hunne gemagtigden, thans uit Burgemeester en Gecommitteerden van de stad en de dorpen van het Gooi. Op deze vergadering wordt tusschen de onderlinge leden verrekend en vereffend. Zij mag ook zoo dikwijls bijeen komen als het noodig is, en keuren en schikkingen maken over de vruchten, zoo van de gemeente, als heide van het Gooi. Acht Schaarmeesters zijn er over de gemeene weiden, vier van Naarden, twee van Huizen, één van Laren en één van Blarikum. Daarenboven zijn er te Hilversum vier Boschbewaarders, die in oude tijden het oppas hadden over het Gooijerbosch, doch sedert dit niet meer bestaand hebben zij mede bewind over de gemeente en heide van het Gooi verkregen.

Tot de meerdere bebouwing, die sedert eenige jaren in het Gooi heeft plaats gegrepen, heeft het aanleggen van onderscheidene groote wegen, welke deels met klinkers belegd, deels gemak-adamiseerd zijn, veel zeer goede gewerkt. Naarden is het middelpunt der wegen op Muiden, Huizen, en Eemnes. Van Hilversum loopen de uitmuntende wegen naar 's Graveland, Maastricht en Soestdijk. Tusschen Huizen en Eemnes is mede een straatweg aangelegd. Alle deze wegen worden uitmuntend onderhouden.

Ten aanzien der oudheid van het Gooi of liever van NARDINGERLAND, wordt getuigd, dat in de archiven der stad Naarden, een brief zou aanwezig zijn, waarin het volgende gelezen wordt: *GOILAND of NARDINXLAND, is bij de Keizers van Rome een particulier Heer gegeven en verleend geweest, eer eenich Biscop of te Grave van Holland was.* Van zulke eene vroegere gift is ons geen ander bescheid voorgekomen; maar anderen willen dat Keizer OTTO de Grootte, zijn regt op NARDINGERLAND ook overgegeven hebben aan WICMAN, Graaf van Zutphen. Hier kan men van afsleiden uit wat regt deze WICMAN, onder andere goederen, ook zijnen eigendom in NARDINXLAND, heeft geschonken aan het klooster te Elten, geheeten Elterenberg en gelegen tusschen Emmenrik en Arnhem, onder die voorwaarde, dat zijne dochter LUTGARD, Abdis van het Klooster zou zijn. Deze gift is in het jaar 970, door Keizer OTTO I bevestigd. Hier tegen kantte zich BALDIK III, Graaf van Cleve, die met ADLKEID, eene andere dochter van WICMAN getrouwd was. Hij gaf voor, dat zijn schoonvader geen magt had gehad, om deze goederen weg te schenken. Dit geschil duurde tot onder de Regering van Keizer OTTO III, die, na den dood van LUTGARD, te weeg bracht, dat ADLKEID en haar man, al hun regt aan hem oproegen, waarna de Keizer voogd en beschermers van het klooster werd; in alle de betwiste goederen daaraan overgaf. Uit welk regt Graaf OTTO VAN GELDER, de streek van het Gooi aan den Bisschop van Munster tot een losgeld, uit zijne gevangenis, in het jaar 1255, heeft kunnen overgeven, om ze als een erfelijk leen van den Bisschop te verheffen, is niet te bepalen. Zeker is het dat het klooster te Elten lat land naderhand in zoodanigen eigendom bezeten heeft, dat hare Abdissen, met toestemming van de andere geestelijke zusters, niet alleen bevoegd geweest zijn, om het te vervreemden; maar ook leenen te verheffen, die er onder behoorden. De Abdis GORDELA, GORDELVA of GODDELINGA, welke laatste naam meest in bekende brieven gebruikt wordt, heeft NARDINXLAND in het jaar 1280 afgestaan en opgedragen, aan FLORIS V, Graaf van Holland, voor eene rente van 25 ponden, zettig Utrechtsgeld (16 guld. 75 cents), jaarlijks ten eeuwigen dage op St. Maartensdag te betalen aan de Abdis in den tijd, zoo als die op de omwenteling van het jaar 1795, uit de graaflijkheid der Doseinen betaald werd. Ondertusschen schijnt het, dat GISEBERT VAN AMSTEL, de derde die dezen naam gevoerd heeft, door aankoop van de asallen der Abdis, ook nog eenige aanspraak op sommige goederen in NARDINXLAND gehad heeft, waaromtrent de Abdis, in haren brief van overdragt, verklaard, dat deze vervreemding nooit door hare land of toestemming zoude geschied zijn, waarom zij die goederen nede aan den Graaf verleende en in bezitting gaf. Van dit land of waar regt van eigendom, kwam de Graaf vervolgens in het ongestoorde bezit, door den zoenbrief van GISEBRECHT VAN AMSTEL en zijne broeders, in den jare 1285, en sedert dien tijd is NARDINXLAND of het Gooi aan de Graaflijkheid van Holland gebleven. In deze overdragt werden echter

bij de Abdis uitdrukkelijk en bij name uitbedongen of voorbehouden zoodanige vasallen, die eenige goederen in NARDINKLAND liggende, van haar te leen ontvingen, op welke goederen de Graaf en zijne erfgenamen geen regt zoude hebben. Onder deze behoorden, volgens kennelijke bewijzen, het Maarschalksleën en Houtvesterschap van dien, benevens de koptienden in het Gooi; een regt, hetwelk nog tegenwoordig hier in bestaat, dat alle land, dat eens bezaaid is geweest, moet geveer zekere getal van koppen, of maten, naar den inhoud der tiendboeken, waarover binnen de twaalf nachten van kerstmis zitdag wordt gehouden in ieder dorp, en moet ieder zijn aandeel daar komen betalen, in rogge, die rogge schuldig, en gerste, die gerst schuldig is, of in geld. Tot het stellen van den prijs worden Burgemeester en Wethouders van Naarden jaarlijks verzocht, welke voor het zetten van dien prijs telken jare zes gulden genieten, waarna de tiendpachtigen keuze hebben, van in geld of in graan te betalen. Zij die binnen de twaalf nachten niet betalen verbeuren dubbel, dat *sluis* genoemd wordt; en van die welke drie jaren achter een versluïen en in het vierde jaar niet betalen, vervalt het land aan den Tiendheer, waaromtrent vele oude verklaringen bestaan. Dit regt heeft van ouds behoord aan den huis van NIENRODE, waarvan verscheidene verleten aanwezig zijn, waaraan blijkt, dat het aan de nazaten uit dien huize is toegewezen, bij uitwijzing van de Staten van Holland en West-Friesland, vonnissen van den Hoogen Raad, en berigt van de Rekenkamer aan de Staten van Holland, alle gegeven omtrent den jare 1649 en 1652. Volgens deze leenen had het huis van NIENRODE mede het Erfmaarschalkschap van het Gooi, met de alege tienden, oude en nieuwe, aanvallende en aankomende, en waren ook de Heeren van NIENRODE inderdaad Houtvesten van GOOILAND. De koptiende behoort thans aan de familie HOUTVET VAN VELLEN.

Van oude tijden zijn er menigvuldige geschillen gerezen over de landscheiding tusschen het Sticht van Utrecht en het Gooi, gelijk onder anderen ten tijde van WILLEM VAN BEIJEREN, Graaf van Holland, en JORAN VAN ARKEL, den zerevenveertigsten Bisschop van Utrecht; want nadat er, in het jaar 1351, tusschen den Graaf en den Bisschop, eene overeenkomst getroffen was, over het turf delven in de veenen dezer landstreek, ontstond er kort naderhand nieuwe twist over de landscheiding, en werd zelfs in geschil getrokken of Eemnes wel aan den Bisschop behoorde, hetwelk hem bij verdrag, in het jaar 1356, werd toegestaan. De grenscheiding en het turf delven bleef nochtans een geschil, en was lang een twistappel tusschen het Gooi en het Sticht van Utrecht. In of omtrent het jaar 1472 werd Hertog KAROL VAN BOURGONDIE door zijne vlieffers diets gemaakt, dat zekere veenen of broeklanden, tot het rechtsgebied van het Gooi behoorden, of ten minste dat haar eigendom twijfelachtig was: waardoor hij met DAVID VAN BOURGONDIE, den vijfvijftigsten Bisschop van Utrecht, zijnen bastaardbroeder, in hevigen twist geraakte. Om deze twist ten einde te brengen, stelden zij de zaak aan goede mannen voor, bij wien de redenen en bewijzen voor den Stadhouder des Hertogs weinig ingang vonden. De Bisschop verdedigde zich van zijnen kant, met de handvesten der Keizeren en zelfs van Graven van Holland, waarom de Stadhouder wist uit te werken, dat de zaak, als door zijn verzoen, tot geen uitspraak kwam, en aldus bleven de Bisschoppen en Staten van Utrecht in hunne oude bezitting. Hertog KAROL had zich ook nog op eene andere wijze den eigendom der veenen willen aanmatigten, door voor te geven, dat het

angespoelde landen waren, van welke de eigendom aan den Graaf behoorde, verbiedende derhalven hier in te delven. Het geschil over de grensscheiding werd weder levendig in het jaar 1526, en het komt ons voor, dat er geene uitspraak over gedaan is vóór het jaar 1532, in welken tijd wij vinden, dat de Graaf van HOOGSTRATEN, Stadhouder over *Holland* en *Utrecht*, welk laatste, omtrent vier jaren te voren, onder de heerschappij van Keizer KAREL gekomen was, bij voorraad eenige schikking gemaakt heeft, omtrent het delven van turf op de grenzen van ieder der Provinciën, en wijders eenen Gemagtigde benoemd, om kennis te nemen over de grensscheidingen, en hiervan een kaart te maken. Om echter deze zaak tot een einde te brengen, werd, na ingenomen goedvinden van het Hof van Holland en het Hof van Utrecht, bij vonnis van den Geheimen Raad des Keizers, de grensscheiding tusschen het Sticht van Utrecht en het Gooi ten naasten bij in dier voege vastgesteld, als wij die hier voor hebben opgegeven, en zouden, ten dien einde, greppels en palen, gemaakt worden, om ieders grenzen te onderscheiden. Tot bewaring van het recht van ieder der Provinciën, verleende FILIPS II, in het jaar 1566, een octrooi, houdende dat de Officiëren van het Sticht en van het Gooi, ieder in den zijne, diegenen zouden mogen in hechtenis nemen, welke zij bevinden zouden tegen de voorgaande overeenkomsten en vonnissen, turf, weiden, plaggen en wat des meer zij te steken. Door den tijd kwam er echter wederom verloop in deze schikking en men bevond, in het jaar 1600, dat de steen, die tot een kenmerk van de landscheiding moest dienen, wel twaalf roeden dieper in het Sticht geplaatst was, waarom zij, op last van de Staten van Utrecht, weder op zijne plaats werd gesteld. De Ridder Hoorst meldt, in het jaar 1618, dat er toen wederzijds reden tot klagen vielen, zoo aan de zijde van het Gooi als van het Sticht, over het misbruik van ieders grondgebied, en zegt, dat dit ontstaan was doordien de greppel, welke tot scheiding diende, alom was oegeworpen en verduisterd. Het is zeer natuurlijk te denken, dat zulke klagen en misbruiken, in dien tijd, mede aanleiding hebben gegeven, tot eene nadere overeenkomst en verdrag, tusschen de Staten van Holland en van Utrecht, waarbij alles op nieuw in orde gebragt is, hetwelk geschiedde in het jaar 1719, en, volgens deze minnelijk beraamde schikkingen, zijn er ter behoorlijke plaatse nieuwe greppels gegraven en op onderscheidene afstanden palen gezet, waarvan toen ook een kaart gemaakt is. De schouw over dit werk en het onderhoud daarvan, werd aan de Schouten der wederzijdsche distrikten aanbevolen. De Gooilanders of Naardingerlanders worden beschreven als van ondscher bij uitstek dapper, en nog van eenen krijgshaftigen aard te zijn, en daarbij tevens als goede landbouwers, die niet van oordeel en vernuft ontbloomt zijn.

Tot het Gooi behooren de gem. Blarikum, Bussum, 's Graafeland, Hilversum, Huizen, Laren, Naarden, benevens het d. Muiderberg. Het bevat alzoo het grootste gedeelte van het kanton Naarden, en een gedeelte van het kanton Weesp, en telt 1900 h., bewoond door 4000 huisgez., uitmakende eene bevolking van 15,000 inw., die meest in den landbouw, het fabriekwezen en de vischvangst hun bestaan vinden. Voorts is, bij Koninklijk besluit van den 20 Junij 1837, no. 92, goedkeuring verleend aan de door de Heeren Mr. C. BACKER en A. PERK, voorgenomen oprigting eener Maatschappij ter bevordering van cultuur in GOOILAND, volgens de daarbij vastgestelde statuten; hebbende het den Koning tevens behaagd, voor Hoogstdezelfs bijzondere rekening, tien aandeelen in gezegde Maatschappij te nemen, en een ge-

lijke deelneming voor rekening van het fonds der Nationale Nijverheid te doen plaats hebben. In den herfst van 1857, zijn door het Domeinbestuur, in het GOOILAND, 900 bund. heide voor de zeer aanzienlijke som van 40,000 gulden verkocht.

De Herv., die hier 6800 in getal zijn, maken de gem. van Blaricum-Laren-en-Bussum, 's Graveland, Hilversum, Heizen, Muiderberg en Naarden uit, welke hier 7 kerken hebben en door 6 Predikanten bediend worden.

Men telt er 60 Doopsgez., welke tot de gem. van *Amsterdam* gerekend worden, en 50 Kvang. Luth., welke tot de filiale gem. van *Naarden* behooren.

De R. K., van welke men er ruim 7700 aantreft, onder welke 4500 Kommunikanten, maken grootendeels de stat. van Blaricum, Bussum, Hilversum, Laren en Naarden uit, en behooren voor een klein gedeelte tot de stat. van Muiden. Zij hebben 5 kerken, bediend wordende door 5 Pastoors en 2 Kapellaans.

De gezindheid van de Oud-Bisschoppelijk Clerезy, welke te Hilversum ééne kerk, met éénen Pastoor heeft, telt 500 zielen, onder welke 500 Kommunikanten.

De Isr., die er 360 in getal zijn, maken de ringsynagoge van *Naarden* uit.

Het wapen van het Gooi bestaat in een veld van zilver, beladen met eenen dubbelen arend van sabel (zwart).

GOOI (BREDE), of BALK-GOOI, water op het eil. *Goederede-en-Overflakke*, in den *Polder van Dirksland*, prov. *Zuid-Holland*, dat door onderscheidene uit het noordelijke en zuidelijke gedeelte van dien polder voortkomende sprankjes gevoed wordt, en alzoo eenen breeden boezem vormt, welke in het Westen van desen polder, met eenen westelijken loop, tegen den dijk van den St. Elizabethspolder stuit.

GOOIERBOSCH, voorm. bosch in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOOIJERBOSCH.

GOOIJE, voormalige heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Houten*.

Deze heerl., welker bezitters somwijlen met den grafelijken titel pronkten, zoodat men, op het jaar 1126, eenen THEODONICUS, Graaf van GOOIJE, en op het jaar 1225 zekere WALTERUS, Graaf van Gooi, vermeld vindt, is sedert onheugelijke jaren met de heerl. *Houten* verenigd, zoodat die beide thans eene heerl. uitmaken.

De voormalige afzonderlijke heerl. GOOIJE, bevat het geh. Het Gooi, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

De Herv., welke men er aantreft, worden tot de gem. van *Schellwijk-en-het-Gooije* gerekend. — De R. K., die er wonen, behooren tot de stat. van *Houten*.

GOOIJE (TEN) of TEN-GOOJE, voorm. kast. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 3 u. W. ten N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Houten*.

Dit kasteel was met torens versterkt, en, naar men uit de overblijfsels en singels heeft opgemaakt, vrij groot en uitgestrekt. Men vindt dat het reeds in het jaar 1126 als een ridderhuis bekend was. GIBBERT VAN GOOIJE was bekend in het midden der dertiende eeuw, en van dien naam was er een Maarschalk, in het jaar 1294. De Heeren van GOOIJE bouwden het huis Plettenburg, in het jaar 1500. Het is ook zeker, dat zij Burggraven te Utrecht geweest zijn. Jonker JAN, Graaf van *Bentheim*, droeg, in het jaar 1507, het burggraafschap

van den Bisschop op, ten voordeele van GISSBRECHT, Heer van HET GOOIJSE. En dus noemt hij zich zelve Burggraaf van Utrecht, in eenen brief van 1316. De laatste erfdochter uit dit geslacht trouwde, gelijk men meent, met GISSBRECHT, zoon van HENDRIK, Heer van *Vianen*, en bragt deze waardigheid in dien stam over. Deze laatstgenoemde GISSBRECHT leeft, een en andermaal, erkend, dat de groote en kleine tienden van HET GOOIJSE toebehoorden aan den Dekan en het Kapittel van de Mariakerk te Utrecht. Doch andere aantekeningen melden, dat eene erfdochter van den Heer van HET GOOIJSE, aan ZWEEER VAN VIANEN is getrouwd, en dit slot in dat geslacht overgebragt heeft, in het jaar 1330. Het kan zijn, dat zij niet de dochter, maar de zuster geweest zij van dien ALBRECHT, van wien wij, in het jaar 1317, gewaagd vinden, en dat zij, door zijnen vroegtijdigen dood, aan de erfenis gekomen zij. Althans men leest, dat GISSBRECHT VAN GOOIJSE in dat jaar een ongeling was, onder de voogdij van JAN VAN CULENBORG en NICOLAAS VAN KARS. GUIDO VAN AVESNES, de twee en veertigste Bisschop van Utrecht, eischte hien rekenschap af, of afstand van hunne voogdij; doch zij wilden zulks geen van beiden doen. Hierop belegerde de Bisschop, door Hollandsche benden ondersteund, het slot, dat hij verdrag werd overgegeven. Doch denzelfden nacht werd de Bisschop chielijk krank en stierf. De nitgedrevene bezetting kwam straks wederom, overrompelde de bisschoppelijken en bemagtigde het slot. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij die gelegenheid de jonge Heer van HET GOOIJSE tevens ongekomen zij; althans, dat JAN VAN CULENBORG oen de voogdij over den Heer of de Vrouw van HET GOOIJSE weder opgedomen, en er mogelijk nooit rekenschap van gedaan hebbe. Naderhand had wel JAN VAN ARKEL, de zeven en yeertigste Bisschop van Utrecht, zoo veel vertrouwen op JAN VAN CULENBORG en HENDRIK VAN VIANEN, dat hij hien, met nog vier anderen, toen hij, ten tweede male, buiten 's lands trok, de zorg over het Sticht aanbeval; doch weder terug komende, vond hij, dat zij niet veel goeds gedaan hadden. Naderhand matigden dezelfde zes Heeren zich alle gezag aan in het Sticht. HENDRIK VAN VIANEN HENDRIKZOOON; nu Heer van HET GOOIJSE, had zijns vaders plaats vervangen, en zich ook, nevens JAN VAN CULENBORG en anderen, tegen Bisschop JAN verbonden, en stroopten dagelijks uit het slot van HET GOOIJSE in het Sticht. Dit had ten gevolge, dat de Bisschop, in het jaar 1354, het slot belegerde, indam en afbrak. Naderhand spanden GISSBRECHT, Heer van HET GOOIJSE, JAN VAN CULENBORG en anderen wederom zamen met WILLEM V, Graaf van *Holland*, tusschen tien en den Bisschop, na het overgaan van het Huis-te-Nijveld aan den Hertog, den vrede getroffen werd, op die voorwaarde, at elk in zijn vorig bezit zonde hersteld worden, en GISSBRECHT AN VIANEN het HUIS-TE-GOOIJSE weder opbouwen moest. Dit deed hij op de oude plaats, doch zoo, dat hij door de stad Utrecht daarin beholpen, en door het geld van eenige verzoende ballingen, tot intrent vierduizend pond, ondersteund werd. Daarna, in het jaar 1378, hield de Heer van HET GOOIJSE het eerst nog met ARNOLD VAN LOON, den negen en veertigsten Bisschop van Utrecht, die reeds tot Bisschop van Luik aangesteld, echter gaarne het Utrechtsche Bisdom naarbij behouden had, en vervolgens hielp hij zijnen broeder, RICHOUD VAN BRADERODE, die, door den Avignonschen Tegen-PAUS CLEMENS VII, tot Bisschop aangesteld was, tegen FLORIS VAN WEVELKROVEN, den vijfzigsten Bisschop van Utrecht. Hij nam ook des Bisschops tienden weg, en bragt die in HET GOOIJSE; doch FLORIS, niettegenstaande zijnen on-

derdom, belegerde het slot **van Goolje**, en dwong, in het jaar 1399 beide de broeders, hem voor **Bisschop**, en **URBAAN VI** voor **Paus** te erkennen. In het jaar 1404 was **HENRIK**, Heer van **Frisen**, ook Heer van **het Goolje**. Eindelijk vindt men, dat Heer **JAKOB VAN GAARNE**, in het jaar 1410, door **WILLEM VAN BEIJEREN**, Graaf van **Holland**, verleid werd met het **Huis-van-Goonne**, en het gregt van **het Gooij en Houten**, welke daarna, met zijne andere goederen, weder aan het Sticht gekomen zijn, zoo dat ook **ANTONY**, bastaard van **Bouconant**, in zijnen brief van overdragt over, en afstand van die nalatenschap aan den **Bischof** en het **Sticht**, uitdrukkelijk melding maakt van het regt, dat hij zeide te hebben op **Amerongen**, **Woudeberg**, **Driehergen**, **Zeyst**, **Leersum**, **Koten**, **Langbroek**, **Zeeft**, **Gooije** en **Houten**.

Ter plaatse, waar het kast. **Ten-Goolje** gestaan heeft, ziet men thans eenen boomgaard, nog door de oude singels omgeven, welke, even als de overige daartoe behoord hebbende gronden, thans in eigendom bezeten wordt door **Mevrouw de wed. van den Heer Mr. G. WITTEWAAL**, te **Lepda**. **GOOIJEM**, geh., prov. **Friesland**, kw. **Westergoo**, griet. **Woude-deel**. Zie **GOOIJEM**.

GOOIJEMERGAT, water, prov. **Friesland**, kw. **Westergoo**, griet. **Wouderadeel**. Zie **GOOIJEMERGAT**.

GOOIJERBOSCH, **GOONBOSCH** of **GOONSCHEBOSCH**, voorn. bosch in **Gooiland**, prov. **Noord-Holland**, Z. van **Hilversum**.

Dit bosch besloeg, volgens sommigen, 200 morgen (ruim 183 bund), hoewel anderen het wel op 314 morgen (ruim 265 bund) bepalen. Wanneer het verdwenen is, is met goene zekerheid na te sporen, doch men wil, dat het in het begin der zestiende eeuw nog voor een gedeelte aanwezig was. De grond, waar het **GOOIJERBOSCH** gestaan had, is thans eene dorre hooge heide.

GOOIJUM, geh., prov. **Friesland**, kw. **Westergoo**, griet. **Woude-deel**, arr. en 3½ u. **W. N. W.** van **Sneek**, kant. en 2 u. **W. N. W.** van **Bolsward**, ½ u. **Z.** van **Surich**, ½ u. **N.** van **Wons**, waartoe het behoort.

GOOIJUMERGAT, **GOOIJEMERGAT**, **GOONBERGAT** of **GOONBERGAT**, water, prov. **Friesland**, kw. **Westergoo**, griet. **Wouderadeel**, dat bij **Gooijen** een begin neemt en met eene noordelijke strekking naar **Zurich** loopt, waar het zich door eene sluis in de **Zuiderzee** ontlast.

GOOILAND, voorn. balj., prov. **Noord-Holland**. Zie **GOOILAND**. **GOOISCHEBOSCH**, voorn. bosch in **Gooiland**, prov. **Noord-Holland**. Zie **GOOIJERBOSCH**.

GOOISCHE-GAT, geh. in **Gooiland**, prov. **Noord-Holland**. Zie **VAAFT (DE)**.

GOOISCHE-HEIDEN, heideveld in **Gooiland**, prov. **Noord-Holland**. Zie **GOOILAND**.

GOOL, naam, welchen de landlieden bij verbodting geven aan het d. **GOORLE**, in de **Meijerij van 's Hertogenbosch**, kw. **Oisterwijk**, prov. **Noord-Brabant**. Zie **GOORLE**.

GOOLKENS LAND of **GOOLTERLAND**, pold. op het eil. **Schoonen**, prov. **Zeeland**. Zie **GOOLKENS-NIEUWLAND**.

GOOR of **GOOR**, voorn. graafs. in **Twenthe**, prov. **Overyssel**. Dit graafs., hetwelk, even gelijk de andere deelen deser provincie, weldra leenroeg werd aan de **Bischoffen** van **Utrecht**, bestond reeds in het jaar 970. In het jaar 1157 was **WILLEM**, Graaf van **Goon**, en in het jaar 1172 **RUDOLF**, Graaf van **Goon**, Advocaat van **St. Martenskerk** te **Utrecht**, doch in het jaar 1248 werd **ADOLF**, Graaf van **Goon**.

na zijne baldadigheid en hardnekkigheid, door den Roomsche Koning **LELIE**, uit het bezit van die waardigheid en van zijne goederen getrokken, en werden deze goederen, ten behoeve van **BRANKUR**, den twintigsten Bisschop van Utrecht, verbeurd verklaard, waardoor zij sedert in het Oversticht, thans de prov. Overijssel, behoord hebben, zoo als zij dan ook tegenwoordig een deel daarvan uitmaken. Men weet hier de grenzen en grootte van dit graafsch. niet juist op te geven. De bezitter daarvan was in vroegere tijden, volgens een oud voorrecht, in de mandrig van den Bisschop van Utrecht.

GOOR, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*; palende N. aan de kant. Almelo en Delden, O. aan Enschedé, Z. aan de Geldersche kant. Groenlo en Logchem, W. aan het kant. Deventer.

Het bevat de vier volgende gem. Goor, Markelo, Diepenheim en Rijssen, en beslaat 15,285 bund., telt 1010 h., bewoond door 853 huisgez., uitmakende eene bevolking van 12,500 inw.

GOOR, gem. in *Twente*, prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*, kant. *Deventer* (2 k. d., 11 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Ambteld, en overigens door de gem. Markelo ingesloten. Het rivierviertje Regge doorsnijdt deze gemeente.

Zij bevat het plattelandst. Goor, benevens eenige verstrooid liggende h.; omvat eene oppervlakte van 294 bund.; telt 208 h., bewoond door 528 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in het fabriekwezen, alsmede in een weinig landbouw, hebbende men er 2 calicotsfabrieken, 6 linnen- en pellenververijen en 1 door stoom gedreven kunstbleek. Vroeger heeft men er ook veel linnen en tafelgoed vervaardigd.

In de gem. Goor begon de Heer **THOMAS ANSWORTH**, in het jaar 1835, zijne proeven om de weverij van calicots in te voeren. Onder zijn toezigt werden, voor de Nederlandsche Handelsmaatschappij, eenige handweefstouwen door zijne ondervinding zoo vereenvoudigd, dat spoedig een vrucht uit Goor, in de verbeterde wijze van weven, daarop geoeffend werd. Dit begin was de grondslag van die weefschool, welke, onder directie van den Heer **ANSWORTH**, verstrekte tot onderrigting van wevers; tot vestiging van werklieden voor andere fabrikanten; tot vestiging van zoo vele katoenweverijen, die later duizende wevers in die provincie werkverschafften, tot zoo veel vertier aanleiding gaven, en aldra, niet alleen genoeg van het zoo belangrijke artikel van calicots voor Oost-Indië konden leveren, maar ook allerwege eenen aanvang hebben gemaakt, als de fabriekaadje, door inlandsch debiet, niet te breiden. De taak van voering van de fabriekaadje van calicots, dus als vervuld konnende beschouwd worden, was de weefschool, zoo als die oorspronkelijk gesticht was, en de uitbreiding, welke die verkregen had, niet meer onzakelijk, terwijl de leveranciën van calicots aan de Nederlandsche Handelsmaatschappij reeds zoo veel bedroegen, als in 1829 en 1850 jaarlijks van België werd uitgevoerd. De Handelsmaatschappij haar doel met invoering van eene verbeterde wijze van weven bewerkt hebbende, was edelmoedig van alle voordeelen afziende, welke zij daardoor zelf niet hebben kunnen genieten, ten behoeve van het werkzaam algemeen, ontdeed zich van de weefstoelen te Goor; Enter, Hulten en Epenheim aan den Heer **G. C. ANSTZENIUS**, in wiens bezit zij thans gelyk zijn (1). De calicotsfabrieken zijn echter, sedert het jaar 1841, in

1) Men zie nader hier over het stukje getiteld: *Weefschool te Goor*, door **J. H. HALBERTSMA**, den *Overijsselschen Almanak voor Oudheid en letteren*, 1837, bl. 81-121.

Goon en geheel Twenthe in verval geraakt, zijnde dit veroorzaakt de de mindere behoefte der Handelmaatschappij.

De Herv., die hier ruim 1100 in getal zijn, maken met die van de Kerspel-Goor, welke 240 in getal zijn, eene gem. uit, die tot d' klass. van *Deventer*, ring van *Enschede*, behoort. De eerste, die d' deze gem., vereenigd met *Diepenheim*, het leersaambt heeft van genomen, is geweest *JOHANNES BURANUS*, die in het jaar 1602 hervant kwam, en in het jaar 1605 vertrok. Later werd hier, in het jaar 1660 tot tweeden Predikant beroepen *WILHOLDUS VAN BORNEL*, die in het ja 1686 naar *Apeldoorn* vertrok. Sedert is Goon door twee Predikants bediend, behalve van 1722 tot 1726. Na het overlijden van *CAROLUS SCHIMMEL*, in het jaar 1809, is hier echter geen tweede Leeraar meer beroepen, zoodat er thans slechts één staat. Het beroep geschiedt na medestemming van de Regering en Borgmannen.

De R. K., van welke men er ruim 400 aantreft, onder wien 300 Communicanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. w *Twenthe* behoort, en door éénen Pastoor bediend wordt.

De Isr., die hier ongeveer 90 in getal zijn, maken eene ringnagoge uit, welke tot het synagogaal ressort van *Zwolle* behoort.

Men heeft in deze gem. twee scholen, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht worden.

Het plattelandst. Goon, ook wel *Gona* of *Gona* gespeld, in het Lat. *GONA*, ligt 6 u. O. van *Deventer*, 3 u. Z. van *Almelo*, aan de *Regge*. Het bestaat uit eene enkele straat, ter wederzijde met huizen be-timmerd. — Dit stadje is gesticht in het jaar 1265, zoo als blijkt uit eenen stadsbrief van *HENDRIK VAN VIANDEN*, den acht en dertigsten Bis-chop van *Utrecht*.

In het jaar 1421 werd te *Goon*, door *FREDERIK VAN BLANCKEN*, den een en vijftigsten Bisschop van *Utrecht*, een vrijstoel opgericht. Diensvolgens was *Goon* van 1421 tot 1464, de stiel van eenen Vrij-graaf van het zoo beruchte veemgerigt, welker Vrijgraven door de Bisschoppen van *Utrecht* werden aangesteld, en door de Duitse Keizers bevestigd.

Men heeft er een Stadhuis, aan de *Voorstraat*, dat een oudher-vallig gebouw is.

De Hervormde kerk, aan de *Grootestraat*, welke vóór de Re-formatie aan den *H. PETERUS* was toegewijd, stond destijds ter be-neming van den Graaf van *Goon*, en had twee vikarijen, te weten eene vikarij van *O. L. Vrouw* en eene tweede van den *H. ANTONIUS*. De bezitter van de eerste vikarij was gehouden, alle Zondagen en Heiligedagen de eerste dienst te doen. In het jaar 1571 had *HISHEM VAN RECHTEREN* het regt van patronaatschap over deze vikarij. De van *St. ANTONIUS*, welke den bezitter tot drie wekelijksche diensten ver-pligtte, werd door de Borgmannen en de Schepenen vergeven.

De R. K. kerk, in de *Hengeveldestraat*, aan de oostzijde der stad, aan den *H. PETERUS* en *PAULUS* toegewijd, is in het jaar 1809 gesticht, en in het jaar 1839 herbouwd en van eenen toren voorzien. Ook heeft deze kerk een orgel.

De Stadschool, wordt door een gemiddeld getal van 300 leer-lingen bezocht, en de bijzondere school door 20 leerlingen.

Men heeft er een Departement der Maatschappij: *Tot Na van 't Algemeen*, dat den 1 Julij 1836 is opgericht en 40 leden tel, terwijl het eene boekerij heeft. — Ook bestaat er een *Distributie-kantoor* voor de *Briefvenpost*.

Men ziet er op het kerkhof een monument op het graf van THOMAS LANSWAAR, een man, die aan de nijverheid bepaaldelijk van Overijsel, de grootste diensten heeft bewezen. Als merkwaardige ondhed, indt men er den, thans nog zoo genoemden, Malberg, zijnde de plaats, waar reeds door de Saksers, in de open lucht het regt werd uitgesproken.

Vroeger had men er een Gasthuis, met eene kapel, waarin de Pastoor des Maandags en Donderdags de mis moest lezen. — Ook stond er een kasteel, het Slot te Goor geheeten. Zie Goor (HET-SLOT-TE-).

De kermis valt in den laatsten Dingsdag in Augustus.

In 1498 veroverde de Heer VAN WISCH de stad. In het begin der volgende eeuw onderging Goor nog onderscheidene malen een dergelijk lot. Zoo werd het, in 1510, door Hertog KAREL van Gelder ingenomen, in 1512 door ROELOF VAN MUNSTER, Drost van Koevorden, en in 1517 ondermaal door Hertog KAREL, die alles, wat hij er vond, deed uitplunderen en over den kring joeg, ingenomen. In 1572 werd zij door den Graaf VAN DEN BERG genomen, ging vervolgens weder tot de Spaansche zijde over, en werd in 1580 door den Staatschen Overste IJSELSTEN belegerd, doch door MAARTEN SCHEERK ontzet. In 1597 door PRINS MAURITS ingenomen zijnde, bleef zij aan de zijde der Staten, deelde vervolgens in de lotgevallen der Republiek, werd van hare versterkingen ontbloot, en is thans een open stadje.

Het wapen van Goor bestaat uit een veld van keel (rood), beladen met een kruis van zilver en gekantonneerd met eene mispelbloem van zilver, gepunt van sinopel (groen); het schild gedekt met eene kroon van goud.

GOOR, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde distr.*, arr. en 2½ u. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. Z. W. van *Helmond*, gem. *Mierlo*.

GOOR, moeras in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *Goor*.

GOOR (HET), vroeger geschreven DAT GHOER, weidegrond op de *Overveluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw. arr. en 11½ u. N. ten W. van *Arnhem*, kant., gem. en 7 min. N. ten W. van *Elburg*.

Het is omtrent 60 morgen groot, en werd door REINALD, Graaf van *Gelre en Zutphen*, in Mei 1536 gegeven » aan poorteren van » *Elburg*, en aan alle erfnamen, die daar gevestigd zijn of daarin hier » namaals mogen geërfd worden, ook waar dat zij woonachtig zijn; » zijnde destijds een stuk *Henghemudeland*, genaamd DAT GHOER, met » den vrede en grave, die daarom gaat, en met twee wegen, van » welke wegen er een ging van *Elburg* in 't *GHOER*, en de andere » weg uit het *GHOER* bij der *Crijmelhorst*, en aldaar gelegen in het » kerspel van *Doornspijk*, tusschen de kerk aldaar en de stad *Elburg*, » voor een edel erfstijnsgoed jaarlijks aan Graaf *Rasmold* en zijne erfge- » namen, te betalen daags na *St. Marten* in den *Winter*, à zestien » penningen cleyne payments of eene coninx tornoyen daarvoor; » met vergunning, dat de poorters en erfnamen hun aandeel in » hetzelfde aan elkander mogten verkoopen en overdoen zonder eeni- » gerhande bekroeden, behoudens den tiende groot en smal en hoer- » lijkheid, wanneer het gemelde lant mogt betimmerd worden;” bij » welken giftbrief tevens aan poorteren en erfnamen van *Elburg* geschon- » ken zijn » twee windmolensteden aan de *Zee en den aanworp van den » Zande* tegen eene jaarlijksche belasting van *zestien penn. payments* » voor elke molenstede te betalen iedere *Dingsdag* na *St. Marten*.”

Thans is naar Goon nog eene stadsweide, waarin de ingezetenen 1 geen betaling van eene geringe contributie voor ieder stuk vee van koeijen of paarden kunnen weiden, welke alsdan, op den 10 Mei, in lijks met een brandmerk voorzien worden. — Een herder onder de naam van Gooherder, door de stad aangesteld, heeft het opzigt op het daarin weidende vee. Vroeger moest hij bij zijne aanstelling, navolgende eed afleggen: » Ik zekere en leve! dat ik een jaar lang » een rechte Gooherder wezen zal, alle de beesten die daarin gaan » rechte hoeden, wachten en weren zal, opbrengen en omdrijven » na oude gewoonten, en zal hebben goede toeverzicht op naar Goon » dat daarin geene andere beesten ingebracht worden of kornen, dan » met rechte in hooren, dat ik op alle plaatsen te rechte schatten » zonder eenig aanzien des persoons, En elke breuk die daarin gada » te rechte aanbrengen zal, en te rechte dat aangeven zal. Ook » alle die geenen die ik bevinde of vernemen kan, bij nachte d' » dage, die andere lieden, hoer, tuin of vrede ontdragt of hoer » die iemands koren of gras ontmaayt of spijdt, diesselve zal ik » brengen en melden aan den Burgemeester in der tijd." Deze Gooherder moet alsdan in eene hut, de Ghoerhut genaamd, gedurende het zomersseizoen, zijn verblijf houden, welke woning op vier steunpoeren, 14 voeten boven het gewone maaiveld, was opgevoeten, tevens des Zondags en vooral op Pinkstermaandag, den ingezetenen van Elburg, tot uitspanningsplaats verstrekte. Gemelde Ghoerhut is echter door den oeyloed van 1825 weggespoeld, en niet weder hersteld.

GOOR (ALDEN-), oud adell. kast., in het *Land van Hoorn*, in *Limburg*, distr., arr. en kant. *Roozmond*, gem. *Haslen*, op den linker Maas-oever.

Vóór meer dan drie eeuwen behoorde dit kast. aan het adell. geslacht van BORTZELARA; toen was het versterkt en had eene vierkante gedaante, met zware torens op de hoeken. In den dertigjarigen oorlog was het meermalen belegerd, ingenomen en gedeeltelijk verwoest. Het is geheel verhuishd, alléén de grachten en slechts een der oude torens zijn nog overgebleven, en dit is toe te schrijven aan de kloofte daer in eene Freule von BORTZELARA. Een Zweedsch leger belegerde het kasteel, en had zich reeds gedeeltelijk daarvan meester gemaakt; de Freule von BORTZELARA, niet in de magt der vijanden willende vallen, vlugtte met eene van hare Kamerjufvrouwen in den thans nog over zijnden toren, en verdedigde sich aldaar manhaftig tegen de aanvallen der belegeraars. De Bevelhebber der Zweedsche henden, de dapperheid dezer kloofte vrouwen bewonderende, deed de belegering staaken, zond haar een vrij geleide en verhinderde alle verdere verwoesting van het kasteel.

Tusschen de jaren 1625 en 1629 werd het kasteel ALDEN-Goon door de familie von BORTZELARA verkocht aan den Baron LAURENT DE KEVERING, die van Saksischen oorsprong was, en toen, door den Paltzgraaf van den Rijn, tot Gouverneur van Dusseldorf was aangesteld; hij bezat nog andere kasteelen in het Land van Gulick en onder anderen Lintzenich, waarvan hij den naam voerde. Bij zijn overlijden kwam ALDEN-Goon aan zijnen tweeden zoon JAN CASPAR DE KEVERING d'ALDENGOOR, geboren den 4 Januarij 1639, wiens eenige dochter, JOHANNA MARIA KEVERING in huwelijk trad met baron neef KARL ERHARD DE KEVERING-LANTZENICH. HUNN zoon ROEDOLF CASPAR kreeg ALDEN-Goon, en liet het over aan zijnen kleinzoon KARL FREDERIK JOSEF BARON DE KEVERING d'ALDEN

1608, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en President van den Adelstand in Limburg. Thans behoort het kasteel ALDEN-GOOR, hetwelk een der voornaamste is van Limburg, aan de Hoog Welgeboren Vrouwe Baronnesse DE KEVERING D'ALDENGOOR, geboren Baronnesse DE KERCKRING-BORG.

GOOR (KERSPEL-), buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Deventer*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Goor*, gem. *Markelo*.

GOOR (OLDE-), voorm. adell. h. in de feerl. *Didam*, prov. *Gelderland*. Zie *MANROST*.

GOOR (SLOT-TE-), voorm. burg in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, bij te plattelandst. *Goor*.

Deze burg werd in het jaar 1348, door *GISWAERT VAN BRONKHORST* verbrand; ter plaate, waar zij gestaan heeft, ziet men thans het kerkhof der Israëlieten.

GOORE (DE), naam, welken men in de wandeling veelal geeft aan het geh. DE GOORN in *Drechterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*. Zie *GOORN (DE)*.

GOOREDIIJK, vl., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie *GOORDIJK*.

GOOREGT, ook wel *GOORER* geheeten, eene uitgestrekte landstreek in te prov. *Groningen*.

Zij loopt rondom de stad; paalt N. aan *Hunsingo*, O. aan *Fivelgoum* de *Sapmeerster* vennen, Z. aan de prov. *Drenthe*, W. aan *Drenthe* in het *Middagsterdeel* in het *Westerkwartier*. Onder deze landstreek s, sedert 1285 reeds, begrepen de heerlijkheid *Selwert*, liggende ten Noorden der stad, tusschen haar en *Hunsingo*; maar oudtijds was *Selwert* een afzonderlijke regtsban, met een sterk slot en een vermaard *Benediktijner Nonnenklooster* en abdij. Ofschoon slechts eene kleine heerlijkheid zijnde, gaf zij nochtans haren naam aan het geheele *GOORER*, hetwelk den naam verkreeg, en tot heden veelal behouden heeft, van *Geregt van Selwert*, wiens *Ambtman* genoemd werd *Ambtman des Geregts van Selwert* en diens *Landregt* het *Selwerder Landregt*. Men verdeelt het *GOORER* gewoonlijk in de hooge en lage zijde; behoorende oudtijds onder de lage zijde de dorpen in de klei, terwijl de anderen geacht werden, de hooge zijde uit te maken. Thans worden onder de hooge zijde alleen gerekend: *Helpen*, de *Hoornsche dijk*, *Essen*, *Dilgt*, *Haren*, *Onnen*, *Voordlaren*, *Glimmen* en *Hemmen*, daar tot de lage thans ook behooren: *Wolfsbergen*, *Kropswolde* en *Foxhol*, benevens *Westerbroek*, *Engelbert*, *Middelbert* en *Noorddijk*. De hooge zijde maakt een gedeelte uit van den zoogenaamden *Honds- of Bisschopsdyk*, zijnde eene hoogte, welke bij de stad *Groningen* een begin neemt en zoo oostwaarts door *Drenthe* naar *Munsterland* loopt.

Door de *Latijnsche* schrijvers werd dit land *PRAELECTURA SUBURBANA* geheeten. In vele oude stukken draagt deze regtsban den naam van *GROEN WOLDBERGT*, als wanneer *GRO* meer bepaaldelijk ziet op de kleidorpen en *WOLD* op de zanddorpen, alwaar, vooral oudtijds, veel houtgewas stond. Dit *Woldregt* wordt in de oude stukken ook genoemd *TERRITIO WALDA* of het *DRENTSche woud*, hetzij omdat het voorheen onder *Drenthe* behoorde, hetzij (wat veel minder waarschijnlijk is) ter aanduiding van de nabijheid dezes words aan het opgemelde landschap. *Menso ALTING* wil, dat, naardien geheel *Drenthe*, reeds ten jare 1024, door Keizer *HENDRIK III*, aan de *St. Maartenskerk* geschonken was, de latere gifte, in 1040, van een zeker landgoed (*praedium*) in *Drenthe*, te huis moet gebracht

worden op dit ons Drentherwoud of Goosser, als vroeger daarvan af gescheiden. Deze beide giitbrieven zijn, bij gebrek aan berigten in zulk een verwijderd tijdvak, moeijelijk te vereenigen, en kunnen de misschien ook alleen daardoor, dat het *Comitatus de Thrente*, in de brief van 1024 geschonken, geheel Drenthe bevatte, met uitzondering van de daarin reeds bestaande speciële regtsbannen. Immers van de aard waren *Uphelte*, *Witthelte* en *Pithelo*, in *Comitatu Thrente* gelegen, welke werden afgenomen van ULFO en zijnen broeder, en geschonken aan de Utrechtsche St. Martenskerk, bij eenen brief van dezelfde dag, als waarop de voorschreven brief van 1040 is afgegeven, worden in beide de diplomata deze speciële regtsbannen of landstrecken *praedium* genoemd. In dat geval moet men, met ALTING, aannemen, dat het Goosser, ofschoon in het landschap Drenthe gelegen, reeds lang in 1040 een afzonderlijk *praedium* was, hetwelk alzoo in 1024 niet begrepen kon zijn onder de gift van het *Comitatus de Thrente*, even als *Uphelte*, *Witthelte* en *Pithelo*, ten zelfden jare en dage, an dezelfde kerk geschonken (1). Voorts merken wij alleen aan, dat de Bisschoppen van Utrecht de stad Groningen zelf onder die gift hebben zoeken te betrekken, en ook werkelijk korten tijd in het bezit daarvan geweest zijn; dat die Kerkvoogden hunnen Ambtenaar over het Goosser ook den titel gaven van Burggraaf (*Præfectus*) van Groningen, behoudende zijnen burg en zetel in Groningen; en dat de titel van Burggraaf in Groningen nog lang is behouden, na dat zij hun gezag in de stad reeds verloren hadden.

Na het uitsterven der *GOOSSENBAEKEN*, welke deze waardigheid lang erfelijk bezeten hebben, namen de Heeren van SELWERT, anders de opvolgers in hunne goederen, dezen titel niet aan, waarschijnlijk aan den Raad van Groningen te behagen; ja zelfs was BARTELD VAN SELWERT, in het jaar 1348, Burgemeester van Groningen. Dit schijnt de reden te zijn, waarom het kapittel van Utrecht, ten jare 1352, *HERNIX* VAN SELWERT wilde verplichten, de brieven, wegens het leen van het regtsgebied der stad Groningen, te vervolgen; het geen die Heer aannam, alleen voor zoover zulks in zijne magt zoude staan en wel binnen een bepaalden tijd. Dan dit heeft geen gevolg gehad; immers bij het huwelijks verdrag van *IDA*, *HERDARIS* eenigste kind, ten jare 1380, heet het alleen: *mit den kuse und mit den herschaft van Selwert und mit den gerichte van Gronningen, also als Ludolf und HIRNIX* VAN SELWERT *dar in sterven*. Maar in den brief van het jaar 1371, waarbij de Heeren van Koevorden, met *GODEVAART* VAN DEN *OLDEHAYE*, dat pacht van het domkapittel te Utrecht in pacht verkregen, wordt het genoemd: *het weerlike gerigt ende heerlickheit, hoghe ende legh, te Groningen en te Zeluwaert, mit Wolde ende Gho*. In eenen brief van 1372, noemt de Bisschop zeker landgoed, als gelegen in *den gerichte van Zeluwaert ende kerspel van Groningen*. En in eenen brief van 1384, nemen *IDA*, de wed. van *HERMAN* VAN *KOEVORDEN*, *HERNRIK* VAN *ZELWARD*, haar zoon, *GODESEK* VAN *DE HOF* en *HERNIX* VAN *DER BAUMEN*, den titel aan van *Regters* en *Schulten* in Groningen. Deze handelsgen bewogen den Raad van Groningen, om zelf voor hunne stad an het Utrechtsch kapittel dat regtsgebied te pachten. Zij verkreeg de ook, in het jaar 1392, voor honderd jaren lang, onder voorwaarde, an telkens, na verschenen tijd, op nieuws voor honderd jaren daarmede te

(1) Men zie den brief van 1024 en de beide brieven van 21 Mei 1040, bij W. HERR: *Mon. Hist. Ultraject.*, ed. Buchholtz, p. 112, 120 en 121.

leend te worden, en aldus zonder ophouden. Het wordt daarin genoemd: *de gherichten ende heerlicheyt tot Gronynghen, hoghe ende laghe, bynnen ende buten Gronynghen ghelegghen, mit Wolde, mit Ghoe.* Sommigen oordeelen echter dat het van de stad zelve duidelijk onderscheiden wordt in deze zinsnede » ende wij onse personen en boden voors » (te weten van het Domkapittel te Utrecht) sellen mit onsen goede » in der stad van Groningen, en mede in de gerigten en heerlijkheden » voors, veilig varen duiren, en kornen ”

Hoe zeker nu ook de Raad van Groningen door deze handeling meende te zijn, ontdekte FREDERIK VAN BLANKENBEEK, de een en vijftigste Bisschop van Utrecht, kort daarna den zwakken grond, waarop die zekerheid gerust had. Na eerst van het kapittel van St. Maartenskerk, aan welke het Goazer geschonken was, het *praedium* te hebben overgenomen, vroeg hij daarop van de stad Groningen het gepachte, als onwettig verkregen, terug. Bij weigering gebruikte hij het recht der wapenen, en vorderde daarmede zoo veel, dat Groningen hem, in het jaar 1405, weder overgaf het gerigt en de heerlijkheid, geheeten: *die Heerschap van Selwerde op Go en Wold*, om dat te laten beregten, naar het regt, van oudsher daarop gelegen, waar tegen de Bisschop aan de stad verpachtte, » dat gerigte binnen de stad, alsoe te verstaen, dat sy dat hebben » sullen binnen der mueren, en voert zuitwaerts buiten der stad, thent » der stede toe, daer men dat vredeccruis in voertdien plach te setten » in den vryen marot, ende voert als dat van outs geghen heft ten » oosten, ten westen ende ten noorden.” Deze opgegevene zweeten duiden, zonder tegenspraak, aan die uitgestrektheid lands, welke heden bekend is onder den naam van de Stadstafel, en daarvoor kon de stad nu een harer burgeren aanstellen tot Schout, maar deze moest bij des Bisschops Ambtman in het gerigte van Selwert beëdigd worden. In dezen toestand bleven de zaken, tot dat Groningen in het jaar 1460, van DAVID VAN BOURGONDIE, den vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht, die gebrek aan geld had, dat regtsgeding van Selwerd op Go en Wold aankocht, met de magt, om daarover naar willekeur te beschikken en de Ambtenaren aan te stellen, en wel voor 1600 gouden Rhijngulden (2240 guld.) in eens, en honderd dergelijke gulden (140 guld.) jaarlijks. Na de aanneming van den Oostfrieschen Graaf EDZARD, en vervolgens van den Gelderschen Hertog tot Heer, had de stad Groningen weinig aan dit regtsgebied, alsoo de gemelde Vorsten zich daarover als Landsheeren gedroegen, en inzonderheid KARL, Hertog van Gelder, die der stad niet gunstig scheen te zijn. Zulks was ook de rede, waarom Groningen, ten jare 1556, toen deze provincie de heerlijkheid aan KARL V en zijne erven, als Hertogen van Brabant, Graven van Holland en Erfheeren van Friesland en Overijssel, opdroeg, als eene voorwaarde bedong, dat de Oldambten en het Goazer van SELWERT aan de stad zouden verblijven. Sedert dien tijd is Groningen in het gerust bezit van SELWERT of het Goazer gebleven, en bestuurd geworden door eenen Ambtman, die verplicht was, alle de raadsbevelen in zijnen regtsban te achtervolgen en te doen nakomen. In pleitgedingen en andere burgerlijke zaken, gaf hij des vrijdags met twee Gezwoorenen, die viermaal in het jaar veranderden, vonnis naar het voorschrift van het Selwerder landregt, van welke vonnissen men beroep kon instellen aan of op den Raad van Groningen. In het lijfstraffelijke bestelde de Ambtman met acht Gezwoorenen bij arrest, tot aan het jaar 1749, sedert welken tijd hunne criminele vonnissen, even gelijk die van alle anderen Rigteren in dit gewest, onderworpen

zijn geworden aan een voorafgaand onderzoek en goedkeuring des gedingz bij het Provinciale Hof. Ook werden, sedert 1749, de Ambtman en diens Secretaris, aangesteld door den Stadhouder, doch sedert 1795 door de stad, tot dat in 1805 eene reorganisatie der justitie in deze provincie plaats greep.

De gedane beroepingen der Loeraren in ieder dorp stonden niet ter goedkeuring des Ambtmans, maar van den Raad in *Groningen*, die daarop ook, den 21 Februarij 1675, eene verordening gemaakt heeft, naar welke in het Goosser tot eene stemming op Predikant, Kerkvoegd en Schoolmeester bevoegd zijn alle de mannelijke hoofden des huizegens in ieder kerspel, die een jaar bevorens ledematen der gemente zijn geweest, mits dat zij eigen huis en goed bezitten, of ten minste zesjarige Meijers zijn. Deze moeten persoonlijk kunne stemmen inbrengen, of zij worden niet gerekend, maar de Landeigooren, buiten het kerspel wonende, welke 60 grasen (16 bund. 6 v. r. 62 v. ell.) veem, of 24 grasen (6 bund. 42 v. r. 64 v. ell.) vrij land, of een vierendel waar, of 20 grasen (5 bund. 35 v. r. 54 v. ell.) behuid land, in de markt van het kerspel, in eigendom of erfpacht bezitten, kunnen kunne stemmen door een ander laten uitbrengen, sonder daardoor echter kunne Meijeren uit te slaaten. Hierdoor had men in ieder dorp vele stembeheerden, maar nergens eene staande kerkelijke begeving, gelijk op vele plaatsen in de Ommelanden. De Predikanten van het Goosser behooren onder de klassis van *Groningen* en komen aldaar te samen.

Vóór het jaar 1795, betaalde het Goosser nog aan de stad *Groningen* sekere lasten, onder den naam van rookpenning, schalthaver en sebulsmolt, en meer anderen, welke vroeger tot de tafelgoederen der bisschoppen hadden behoord, doch welke schier alle of door den loop der tijden zijn verdwenen, of, zoo als het schuldsmolt, door eenig dorp, zijn afgekocht.

Tot het Goosser behooren thans de volgende d., Noorddijk, Middeldbert, Engelbert, Westerbroek, Hoogezand, Kropwolde, Haren, met het geh. Helpen en Noordlaren, uitmakende de gem. Haren, Hoogezand en Noorddijk, zoodat het Goosser een groot gedeelte van het kant. *Groningen* en een klein gedeelte van het kant. *Hoogezand* beslaat: het telt 1532 h., bewoond door 1855 huizegz., uitmakende eene bevolking van ruim 9000 inv., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeveelt, scheepbouw, fabrieken, handel en zeevaart, en gedeeltelijk ook in veenderijen.

De Herv., die hier ruim 8000 in getal zijn, maken de gem. van *Noorddijk, Middeldbert, Engelbert, Westerbroek, Hoogezand, Kropwolde, Haren* en *Noordlaren* uit, en hebben acht kerken die door een zoo veel Predikanten bediend worden.

De R. K., van welke men er ongeveer 800 aantreft, onder welke 500 Communicanten, worden alle tot de stat. van *Groningen* gerekend.

De 150 Isr., die hier gevonden worden, behooren tot de ringsynagoge van *Groningen*. — Men telt er 15 scholen (1).

GOOREN (DE), geh. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*. Zie Goorn (Ds).

(1) Men die iets meer omstandigs omtrent het GOOREST wenschen te weten, verwijzen wij naar de Oudheden van het Gooryst en *Groningen*, ontleend uit den gisbrief van HENDRIK III, van de St. Maartenskerk van Utrecht, van den jare 1030, door Prof. A. YPST en Mr. H. O. FRIETZ, te Groningen bij J. ROELLING 1836.

GOORLE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GOORU*.

GOORN (DE), in de wandeling in Goorn of de Gooren, geh. in *Dregterland*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 2 u. W. van *Hoorn*, gem. *Berkhout-en-Baarsdorp*, 1 u. W. Z. W. van *Berkhout*.

De R. K. hebben aldaar eene kerk, aan de *H. Rosenkrans* toegewijd, welke tot de stat. van *Goorn-en-Grosthulzen* behoort, en in het jaar 1825 gebouwd is. Zij is van een orgel en eenen netten toren voorzien.

Filips de Goede, Hertog van *Bourgonde*, deed in het jaar 1428 alhier eene sterkte aanleggen, welke echter later weder vernield werd.

GOORN-EN-GROSTHULZEN, R. K. stat., aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*; met 900 zielen, onder welke 600 Communikanten. Men heeft er eene Kerk te *Goorn*, welke door eenen Pastoor bediend wordt. Vroeger bestond er ook eene kerk te *GROSTHULZEN*, welke in 1825 is verkocht.

GOORSCHÉ-BEEK, naam, welken men weleens verkeerdelijk geeft aan een gedeelte van de riv. DE AA of AHA, prov. *Oeverijssel*. Zie AA of AHA.

GOOSEN, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappica-kreek*, ter regterzijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Landlust-en-Twistrust*, en benedenwaarts aan de koffijplant. *Bodenburg*; 596½ akk. groot; met 88 slaven. De Negers noemen haar *SWAN*.

GOOSEN, verl. kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Berendslust*, benedenwaarts aan de verl. plant. *Carthage*, 800 akkers groot.

GOOSVLIS-POLDER, naam, welken men gemeenlijk geeft aan den *GOOSVLIET-POLDER*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *GOOSVLIET-POLDER*.

GOOT (DE-), DE GEUT of HET GRAFHOESTER-DIEP, riv. in *Zolland*, prov. *Oeverijssel*.

Het is een der monden, waardoor de *IJssel* zich in de *Zuiderzee* uitstort. Hij neemt zijnen aanvang tegen over de stad *Kampen*, vloeit met eene bogtige noordelijke strekking, tusschen het *Kamper-eiland* en *Mastenbroek* door, tot dat hij, tegen den *Mandjeswaard* stuitende, noordwaarts het *Ganzendiep* afzet; terwijl hij voorts, eerst bezuiden en vervolgens beoosten die vaart heen stroomende, zich in de *Zuiderzee* ontlust.

GOOTE (DE) of DE GERE, voorn. riv. in *Zuid-Holland*, van welke thans niets meer te vinden is.

Het was een arm van de *Maas*, die aan den Oostkant *Brielle* binnen stroomde, door de *Zuidspui* naar het *Nieuwland* liep; van daar naar de *Nieuwe Goote* stroomde, voorts, door den *St. Annapolder* vloeijende, viel zij bij *Schapengors* in de *Noordzee*.

GOOTE (DE), ook wel DE *NIJEWEN-EN-KLEINE-GOOTS* geheeten, pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, voor het grootste gedeelte gem. *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote* en voor een klein gedeelte gem. *Neters-en-St.-Pancrasgors*; palende N. aan den *Ruggepolder* en *Neters*, O. aan den *Zuidspuibezem*, de *Oude-Goote* en den *Nieuwen-Hoornsche-polder*, Z. aan den *Nieuw-Hellevoetsche-polder*, W. aan den *St. Anna-polder* en den *Netersche-polder*.

Deze pold., die in het jaar 1475 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 736 bund. 88 v. r. 9 v. ell., waaronder 703 bund. 82 v. r. 90 v. ell. schotbaar land, als: onder *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote*, volgens het kadaster, 649 bund. 84 v. r. 75 v. ell., waaronder 635 bund. 41 v. r. 70 v. ell. schotbaar land, en onder *Naters-en-St.-Pancrasgors*, volgens het kadaster, 87 bund. 3 v. r. 34 v. ell., waaronder 86 bund. 44 v. r. 70 v. ell. schotbaar land. Men telt er 9 h., waaronder 7 boerderijen, van welke 7 h., en daaronder 6 boerderijen onder *Nieuwen-Hoorn-en-Nieuwe-Goote*, en 2 h., waaronder 1 boerderij, onder *Naters-en-St.-Pancrasgors*. Zij wordt door eene sluis, op het Zuidspui, te Brielle door de haven van het overtollige water ontlast. Het land ligt 80 duimen beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit een Schout en drie Leden.

GOOTE (NIEUWE), heerl. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Nieuwe-Hoorn-en-Nieuwe-Goote*, bestaande uit het grootste gedeelte van den pold. de Goote; palende N. aan de heerl. Oost-Voorne, O. aan de Vierpolders-en-Nieuwe-Hoorn, Z. aan Nieuw-Hellevoet, W. aan *Naters-en-St.-Pancrasgors*.

Deze heerl. bevat noch d. noch geh., en slechts eenige verspreid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 649 bund. 84 v. r. 75 v. ell., telt 7 h., bewoond door 10 huisgez., uitmakende eene bevolking van 35 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die, op 8 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Nieuwen-Hoorn*. — De 8 R. K., die er gevonden worden, onder welke 4 Communicanten, worden tot de stat. van *Brielle* gerekend. — Men heeft in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Nieuwen-Hoorn*.

In het jaar 1404, beloofde Hertog JAN VAN BRUNEN aan de stad Brielle, om de NIEUWE GOOTE niet tot korenland te zullen laten bedijken, dan met wederzijds goedvinden. — In het jaar 1415, gaf genoemde Hertog zijne toestemming, tot het bedijken van de NIEUW-GOOTE, doch dit had geen voortgang. In het jaar 1473, deed KAREL van Bourgondië uitspraak in het geschil over de bedijking, en gaf gelijk zijne toestemming, tot de bedijking van de NIEUW-GOOTE. In het jaar 1474, stond gemelde Vorst aan de stad Brielle zijn regt af, van het passagie- en veergeld op de NIEUW-GOOTE, onder voorwaarde van eene jaarlijksche betaling van 100 ponden (75 guld.). In het jaar 1478, ontsloegen MAXIMILIAAN VAN OOSTERRIJK en MARIA VAN BOEGONDË de stad Brielle van deze honderd ponden 's jaars, mits betalende in eens duizend gulden. — Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door den Heer ARIJ VLIELANDER, woonachtig te *Numansdorp*.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een schild van silver, beladen met een stroomend water, waar langs een rij boomen, in het verschieft een zijlend schip, alles van natuurlijke kleur, onder eene lucht van azuur (blauw).

GOOTE (NIEUWE-EN-KLEINE-), pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Goote (Ds).

GOOTE (OUDE-) of Oude-Goote, pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Vierpolders*, genaamd *het Nieuwland*; palende N. aan den Nieuwlandsche polder, O. aan den Vekhoeksche-polder en den Oud-Hellevoetsche-polder, Z. O. aan den Nieuwen-Hoornsche-polder, W. aan de Goote.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 249 bund. 7 v. r. 81 v. ell., waaronder 229 bund. 24 v. r. 86 v. ell.

schotbaar land; telt 4 h., waaronder 2 boerdertjen en wordt, vereenigd met de pold. het *Nieuwe-Land*, *Oud-Hellevoet* en *Vekhoek*, van het overtollige water ontlast door ééne molen, hebbende de uitwateringsgluis in de haven van het dorp *Zwarte-Waal*. Het land ligt 1 ell. 25 palm. beneden A. P. Het polderbestuur, vereenigd met dat van den pold. *Nieuwland*; *Oud-Hellevoet* en *Vekhoek*, uitmakende het bestuur van de *Vierpolders*, gezegd *Nieuwland*, bestaat uit 5 Leden.

GOOTJES (KLEINE-), pold. in het *Land van Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, eigenlijk een gedeelte van *de-Goots*. Zie *Goora* (Ds).

GOOY, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie *Gooi*.

GOOY, landstreek, prov. *Noord-Holland*. Zie *Gooi* (Hvr).

GOOY (BREEDE), water op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Gooi* (Breed).

GOOYEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *Gooisum*.

GOOYEMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *Gooisumergat*.

GOOYKENS-NIEUWLAND, pold. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zee-land*. Zie *Gooikens-Nieuwland*.

GOOYLUST, buit. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4½ u. Z. W. van *Amsterdam*, kant. en 2 u. Z. van *Naarden*, gem. en in de kom van het d. 's *Gravenland*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 78 bund. 10 v. r. 90 v. ell., en wordt thans in eigend. bezeten en bewoond door den Heer J. CORVER HOOFT.

GOOYUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *Gootum*.

GOOYUMERGAT, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *Gootumergat*.

GORA, Lat. naam van het plattelandst. *Goon*, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*. Zie *Goon*.

GORAM, eil. in *Oost-Indië*, een der *Goram-eilanden*, tot de *Zuid-Ooster-eilanden-van-Banda* behoorende, O. van *Tenimbar*, 3° 4' Z. B. 150° 22' O. L.

Het is 3 mijlen lang en 2 mijlen breed, en er wordt eenige rijst geteeld. Het is bewoond door Mahomedanen, en heeft weleer gediend tot wijkplaats van schuldige Bandanezen, zoo dat derwaarts togten gedaan werden, om hen weder onder de Oostindische Compagnie terug te brengen.

Op den 28 December 1634 sloot de Landvoogd Acoluz een verbond met de Opperhoofden van dit eil., waarbij hun vroeger slecht gedrag tegen de Nederlanders vergeven, en zij, als onderdanen van het Gouvernement, aangenomen werden, terwijl zij het getrouwheid zwoeren, met belofte van het in geval van nood bijstand te zullen verleen.

GORAM-EILANDEN, eilanden in *Oost-Indië*, tot de *Zuid-Ooster-eilanden-van-Banda* behoorende.

Deze eilanden zijn drie in getal, en door een naauw vaarwater of kanaal van de *Ceram-Laut-eilanden* gescheiden. Zij zijn bij de inlanders bekend onder de namen van *Goram*, *Marrowolko* en *Salawatta*. Het eerstgenoemde is het meest bevolkt, en bevat de rijkste handelaren. De wetten of gebruiken der Cerammers worden ook hier gevolgd, en voor het vorige zijn deze eilanden ook aan *Keffing* en *Kelwarie* gelijk. De dorpen liggen meest aan den zee-kant, op die plaats, waar de koraalbanken eene goede schuilplaats voor hunne vaar-

tuigen opleveren. De inwoners zijne met het vaarwater langs de kusten zeer bekend, en altijd bereidwillig, om de aankomende vaartuigen binnen te loodsen. De bewoners der onderscheide deepen leven meesttijds in oorlog met elkander, en hunne geschillen werden zelden zonder tusschenkomst van Gouvernements Ambtenaren bij gelegd. Zij drijven veel handel met Banda, en rusten ook wel vaartuigen uit naar Bali en Sumbawa. Terwijl zij met de bewoners van Nieuw-Guinea in gedurige verstandhouding leven, zijne zij met dat land zeer bekend en zouden daar als tolken zeer geschikt kunnen zijn; ook maakt hunne ervarenheid in de kustvaart van Nieuw-Guinea, hen tot zeer bekwaame loodsen. Voor Banda is de handel naar de eilanden, ten zuidoosten van Groot-Ceram, onmisbaar, omdat die van Banda zich alleen op deze eilanden van sago, olie, kokosnoten, voe, hout, stomp, en andere onontbeerlijke artikelen voorzien. Wanneer men verkiuden kon, dat zij hunne lijnwaden en goederen regtstreeks van Singapore, Malakka en zelfs van Bengalen en Maziila herwaarts bragten, en wanneer zich nu en dan een Nederlandsch Oorlogsvaartuig hier vertoofde, zoude op Amboina en Banda de handel zeer begunstigd, en de vaart aanmerkelijk vermeerderd worden. Tot nu toe echter hebben onze bezittingen van den handel, welke hier gedreven wordt, minder voordeel dan de vromdelingen.

Muntspecie is op deze eilanden niet in omloop; goud- en zilvergeld, wordt gaarne ontvangen, doch, nadat men het eenmaal uitgegeven heeft, niet men het zelden terug. Koperen munt is geheel onbekend. Om kleinigheden te betalen, bedient men zich van min of meer smalle stroken of repen nieuw katoen. Deze worden door de vrouwen uitgevield, en vervolgens weder tot garen gesponnen, hetwelk zij, met den wortel van bengkoedoe, rood verwen, waarna zij op nieuw broeken en kleedjes daarvan weven. Deze wortel geeft aan het lijnwaad eene zeer vaste kleur, en maakt het garen tevens veel sterker. De aldus op nieuw gewevene stoffen zijn, inzonderheid op de Aroc-eilanden en de Key-eilanden, zeer gewild. De kleedjes zijn doorgaans donkerrood met blaauwe ruiten. Op alle deze eilanden wordt eene groote menigte sulke kleedjes vervaardigd, waartoe het garen, buiten het boven beschrevene, meestendeels van Bali herwaarts gebracht wordt. Ook de breede klewangs (houwers), welke op Goram vervaardigd worden, zijn in den geheelen Moluksche-Archipel bij voorkeur gezocht, en inderdaad ook van ongemeene deugd en van beter getemperd staal, dan zelfs op Java. Doorgaans zijn de Goramsche klewangs van 2 tot 3 voet lang en zeer fraai gedamascord. De inwoners bouwen weinig vaartuigen; hunne kleine praauwen bekomen zij van Key, en de grootere meest van Bali. Tot het uitrusten hunner vaartuigen hebben zij zeer weinig noodig, wanneer een padoewakan in zee steekt, heeft zij maar een enkel zeil aan den mast, voorts twee roeren, die uitgeligt kunnen worden, en eene kleine kano, welke zij binnen boord zetten; wijders hebben zij twee ankertouwen van in elkander gevlochten rottan (zoogenaamde bindrotting) ter lengte van 30 en 50 vademmen ieder. Ieder val van het zeil is mede van gevlochten rottan; de schoten enz. van gosmoeti; hierbij hebben zij twee ankers van zwaar hout, eenigzins gescherfd aan den klaauw, en een zwaren steen op den stok vastgemaakt, onder water zijn deze vaartuigen met kalk digt gesmeerd en boven water geschilderd met zwarte verw, uit gebranden kokosbast of rottan samengesteld. Eenige potten drinkwater, een kleine voorraad van zeut, eene menigte sagobroodjes en een aantal

vischhoeken maakt overigens de geheele toerusting uit. De gemelde eilanden zijn tamelijk hoog en zeer vruchtbaar, op GORAN, zelf wordt eenige rijst geteeld; doch op MANEWOLDE, en SALAWATTA durven de inwoners de aanplanting van dit produkt niet ondernemen, alsoo het een, als erfelijk erkend, uitsluitend regt van GORAN is. In de binnenste gedeelten van dese eilanden houden zich vele uitgewekenen van Sumbawa en Bali op, die eene slaafsche ondergeschiktheid aan de eigenlijke inwoners moeten bewijzen. Deze vlugtelingen kennen zeer weinig behoeften; zij voeden zich, in de wildernissen, van varkens en ander wild gedierte, en zelfs worden, zoo men verzocht, de slagen bij hen voor eene lekkernij gehouden.

De visserij wordt hier weinig uitgeoefend, alzo de inwoners zich, bij voorkeur, met hoenders, geiten en ander gedierte voeden. Wat er van vischvaagst gedreven wordt, geschiedt meest door de papoasche slaven, veelal met lijnen. Zoogenaamde seroos of staketsels, waarmede men den visch op de droogten vangt, zijn hier weinig in gebruik. De vrouwen houden zich dikwerf bezig met het zoeken van krabben op de banken, en met eene zonderlinge wijze van vissen; zij hebben namelijk aan elk been eene korf, waar de voet door heen steekt, met elken tred beroeren zij het water op de modderbank, en weten op het gevoel te onderscheiden, of er visch in den modder verscholen is; dezen klemmen zij met den voet vast en steken met eene scherpe pen langs het been heen door den korf, waarna zij den visch ophalen. De vischvaagst met lijnen in dezen Archipel is zeer eenvoudig; aan lijnen, ter lengte van 60 tot 100 vademen, wordt tot 5 vademen dun koperdraad en daaraan een vischhoek vast gemaakt; aan den hoek wordt niets anders dan eenige hoendervederen gehecht, die in het water de vertooning van kleine vischjes maken; deze laat men achter zeilende of roeiende vaartuigen alepen, en vangt, naar mate de lijn dik en de vederen groot zijn, zeer gemakkelijk een goede menigte groote en kleine visch; vooral des morgens vroeg is deze wijze van vissen gebruikelijk; tusschen de vederen wordt ook wel, met goed gevolg, een reepje visch of wit lianen aan den hoek vastgemaakt.

GORAN-GOLI (BOGT-VAN), baai in *Oost-Indië*, in den *Moluksche Archipel*, aan de westzijde van het eil. Xoele-Mangelie, het grootste der Xoele-eilanden. — Het is eene ankerplaats, welke door drie eilanden beschermd wordt.

GORCUM of GORCHUM, naam, welke bij verkorting veelal gegeven wordt aan de stad GORINCHEM, in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORDA, kamp in *Oost-Indië*, op het *Moluksche eil. Magindawo*, aan de noordwestkust, 140° 26' O. L.

GORDLIK, vl., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie GORRELIK.

GORE, naam, onder welken de plattelandst. Gooen, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, wel eens voor komt. Zie Gooen.

GOREGT, voorm. kw., prov. *Groningen*. Zie GORBUR.

GOBEP, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie Goar.

GORICHEM, st. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORINCHEM, arr., prov. *Zuid-Holland*; palende N. W. aan de Lek; die het van het arr. Rotterdam scheidt en N. mede aan de Lek,

waardoor het aldaar van de prov. Utrecht gescheiden wordt, O. aan het Geldersche arr. Tiel, Z. aan de Merwede, die het van het Noord-Brabandsche arr. 's Hertogenbosch en van het arr. Dordrecht scheidt, van welk laatste het ten W. mede door de Noord gescheiden wordt, die het voorts ook van het arr. Rotterdam scheidt.

Het bevat de kant. Gorinchem, Sliedrecht en Vianen. Het beslaat eene oppervlakte van 45,241 bund. 87 v. r. 94 v. ell., telt 7839 h., bewoond door 9578 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 48,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt, onder welke ook vele aannemers van publieke werken gevonden worden.

GORINCHEM, kant., arr. *Gorinchem*, prov. *Zuid-Holland*; palende N. en O. aan het kant. Vianen, voorts voor een klein gedeelte aan het Geldersche kant. Geldermalsen, Z. aan het Noord-Brabandsche kant. Heusden, waarvan het door de Merwede gescheiden wordt, W. aan het kant. Sliedrecht. Het bevat de volgende 14 gem., als: Gorinchem, Ameide, Arkel-en-Rietveld, Giessen-Nieuwkerken-Moesebroek, Hardinxveld, Hoog-Blokland, Hoornaar, Kedichem-en-Oosterwijk, Leerbroek-Reijerskoop-en-Middelkoop, Meerkerk, Nieuwland, Schelluinen, Spijk en Tienhoven. Het beslaat eene oppervlakte van 11,404 bund. 7 v. r. 3 v. ell., telt 2926 h., bewoond door 3587 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 18,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den vee- en hennepcultuur, terwijl er ook vele aannemers van publieke werken gevonden worden.

GORINCHEM, ring, prov. *Zuid-Holland*, kl. van *Dordrecht*. Deze ring bevat de volgende 10 gem., als: Gorinchem, Arkel, Hoog-Blokland, Giessendam-en-Neder-Hardinxveld, Giessen-Nieuwkerk, Giessen-Oudekerk, Hardinxveld, Hoornaar, Schelluinen en Spijk, met 10 kerken, bediend wordende door 12 predikanten. Men telt er ongeveer 14,000 sielen.

GORINCHEM, gem., prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem* (5 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Hoog-Blokland en Arkel-en-Rietveld, O. aan de Geldersche gem. Vuren-en-Dalem, Z. aan de Merwede, W. aan Schelluinen en Hardinxveld.

Deze gem. bevat de st. Gorinchem en de zoogenaamde Banne-van-Gorinchem, waarin het geh. de Haar, zij beslaat eene oppervlakte van 788 bund. 80 v. r. 10 v. ell.; telt 1466 h., bewoond door 1617 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 8200 inw., wier voornaamste middelen van bestaan zijn: handel in koren, aardappelen, hennip, zuivel en de vischvangst; almede in de winkelnijering voor den omtrek; ook zijn hier 3 brouwerijen, 2 mouterijen, 2 kunstzijmakerijen, 4 leerlooierijen, 2 scheepstimmerwerven, 2 zeilmakerijen, 1 taanderij, 3 zalmrookerijen, 1 tonwslagerij, 1 zeepziederij, 1 zijdefabriek, 4 boekdrukkerijen, 2 steendrukkerijen, 1 houtzaag-, 4 olie-, 1 koren- en pel- en 2 koren- en moutmolens. Gorinchem is ontzegen-gelijk eene dier plaatsen van ons vaderland, welke den meesten doctogt hebben, waar de kosten van het armwezen, met de meeste zorg worden bestreden, en de bedelarij het ernstigste wordt geweerd.

Deze plaats heeft, volgens Dr. MAATINER, de roem van schoone meisjes en vrouwen te bezitten, en is, door hare ligging aan de stroomen der rivieren, eene der gezondste plaatsen in ons vaderland; terwijl die ligging aan vele wateren haar steeds bevrjdt van ongelakken door onweder.

Men houdt er jaarlijks 2 beestenmarkten, welke invallen: de eerste op Vrijdag vóór den eersten Dingsdag in November, de tweede den eersten Dingsdag na St. Maarten in November. De jaarlijksche paardenmarkt valt n., in November, en wel, Maandag na St. Maarten. De voorjaarsmarkt begint met half vasten en duurt 8 dagen; de kermis wordt gehouden in Augustus en wel den Zondag na *MARIA Hemelvaart*; de najaarsmarkt begint op Maandag na St. Maarten en duurt 8 dagen.

De Herv., die hier ongeveer 6000 in getal zijn, maken eene gem. ait., welke tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*, behoort en door 3 Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *HENRICUS ROLANDUS VELLENIUS*, bevestigd in het jaar 1573, † omtrent het jaar 1600. In het jaar 1574 kreeg hij tot ambtgenoot *CASPER COOLMAAS*, die uit Deventer herwaarts kwam, en nog binnen het jaar naar Leyden vertrok, en in diens plaats, in het jaar 1575, *RUDOLF VAN VELT*, gezegd *LAUDIUS*, die van Lyselheym, uit den Paltz, herwaarts kwam, zoodat er destijds twee Predikanten stonden; terwijl, in het jaar 1588, tot derden Predikant beroepen werd *THOMAS SPRANKHUYSEN*, die in 1593 naar Leyden vertrok. In het jaar 1647 werd het getal Predikanten tot op vier vermeerderd, en, den 17 Junij van dat jaar, ten dien einde beroepen *JOHANNES MESSU*, die van Hellevoetsluis herwaarts kwam, en in 1662 overleed, waarna hier altijd vier Predikanten gestaan hebben, tot het jaar 1807, toen, na het overlijden van den Predikant *ADRIANUS MANDT*, ingevolge Koninklijk besluit, de vierde leeraarsplaats onvervuld bleef. Onder de alhier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld de Geschiedschrijver *ADRIANUS 's GRAVEZANDE*, die in 1745 herwaarts kwam en den 6 Januarij 1749 naar Middelburg vertrok. Het beroep geschiedt door den Kerkenraad, uit een twaalf-, zes- en drietal.

Ook bestaat hier eene Gemeente van Afscheidenen, die in het jaar 1841 erkend is.

Vroeger bestonden hier nog eene Remonstrantsche, eene Waalsche, eene Engelsche en eene Doopsgezinde gemeente. De Remonstrantsche gemeente is, omstreeks het jaar 1795, bij de Herv. gem. ingelijfd.

De Waalsche gemeente was opgericht den 30 Augustus 1586. De eersten, die in deze gem. het leeraarsambt bekleed hebben, waren *JAQUES GANTOIS de Vader*, die in 1692 overleed; *ABEL DE LANEREMONT*, den 29 April 1691 naar Olm beroepen, en *PIERRE GANTOIS de Zoon*, den 3 Junij 1705 Emiritus verklaard. Na het overlijden van haren laatsten leeraar *JAQUES DAVID RUDOLPHE BALTHASAR REUGELIN*, eenen afstammeling van den beroemden *REUGELINUS*, den vriend van *MELANCTON*, hetwelk den 9 Augustus 1824 plaats had, is zij, ingevolge Kon. besluiten van 19 Augustus 1817 en 9 December 1824, vervallen verklaard.

De Engelsche gemeente is reeds in het begin der vorige eeuw te niet gegaan.

De Doopsgezinde gemeente heeft sedert het midden der vorige eeuw niet meer bestaan.

De Christenen, toegedaan de onveranderde Augburgsche confessie of Lutherschen, van welke men er, die van Vuren mede gerekend, 150 telt, maken mede eene gem. uit, welke door éénen Predikant bediend wordt, en in het jaar 1799, is opgericht, als wanneer zij zich tevens verbreederd heeft, met de Herst.-Evangelisch-Luthersche gem. te Amsterdam, terwijl vroeger de leden dier gezindte eene filiaal gem. van die van de Evang. Luth. gem. van *Dordrecht* uitmaakten, met welke filiaal gem., de Luthersche ingezetenen van Vuren, zich reeds in 1796

vereinigd hadden. De eerste, die in de Herst. Evangel. Luthersche gem. van GORINCHEM het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest **COMANUS SWAAN**, die in het jaar 1799, herwaarts kwam, en in het jaar 1802, naar Purmerende vertrok.

De R. K., van welken men er 2100 aantreft, onder welken 1400 Communikanten, maken eene par. uit, die tot het aartspr. van *Utrecht* behoort en door eenen Pastoor bediend wordt.

De Isr., van welken men er 130 telt, maken eene ringsynagoge uit, welke tot het synagogaal-ressort van *Rotterdam* behoort, en door eenen Voorzanger bediend wordt.

Men telt in deze gem. 7 scholen, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 1000 leerlingen bezocht worden.

De stad GORINCHEM, ook GORNICHEM, GORICHEM of GORRICHEN, oudtijds GORINCHEM gespeld, en bij verkorting meestal GORUM of GORCUM genoemd, in het Latijn GORINCHEMIUM of GORNICHEMIUM, ligt 8 u. O. van Dordrecht, en 4 u. Z. O. van Schoonhoven, 51° 49' 50" N. B., 22° 38' 16" O. L., bijna $\frac{1}{2}$ u. beneden de plaats, waar de Maas en de Waal, bij Woudrichem en Loevestein, in elkander vloeijen, om de Merwede te vormen, welke rivier ten Z. langs de wallen van GORINCHEM hoenvloeit en aldaar de Linge opneemt. De Linge deelt GORINCHEM in twee deelen, welke met drie groote houten bruggen de Peterbrug, de Vischbrug en de Korenbrug, aan elkanderea gehecht zijn. Zij maakt hier de havens der stad uit, welke des winters het voornaamste toevlugtsoord tusschen Nijmegen en Dordrecht voor de scheepvaart zijn. In het jaar 1542 werd zij, van boven komende, tot in eene diepe kreek doorgegraven, door welke zij in de Merwede valt. GORINCHEM, op de grenzen van Holland gelegen, is doorgaans wel versterkt geweest. Reeds in den aanvang der zestiende eeuw, hebben er twaalf bolwerken omgelegen, waarbij later nog onderscheidene nieuwe werken gemaakt werden. Aan de landzijde door inundatiën gedekt en moeilijk te genaken, zoo wordt zij als eene sterke vesting beschouwd. De stad heeft vier poorten, de Arkelpoort, van ouds de Hoog-en-Laag-Arkelpoorten, ten N. uitgaande naar het dorp en Land-van-Arkel; de Dalempoort bij de oude Burgpoort, ten O. naar Dalem in den Tielerwaard uitgaande; de Waterpoort of Waalpoort, ten Z. aan de Merwede, gebouwd in 1642, verbeeldende aan de binnenzijde het feit van sterkte van den Heer van Arkel, in het van den grond heffen van zijn paard, en aan de buitenzijde de spreuk: CIVITAS IN QUÀ MAXIME CIVES LEGIBUS PARANT, ET IN PACE BEATA, EN IN BELLO INVICTA EST (d. i.: de stad, wier burgers het meest aan de wetten gehoorzamen, is zoowel in vreedstijd gelukkig, als onoverwinnelijk in den oorlog), en de Kanselpoort, ten W. naar den Wolferschendijk en Hardinxveld uitgaande. Men wil dat deze laatste poort haren naam gekregen heeft naar de Kanselarij, of den burg van Arkel, of naar die op het oude stadhuis, in de Hoogstraat. De wallen rondom de stad liggen zeer vermakelijk, en men heeft vandaar, even als buiten, verschoot van schoone land- en watergezigten. De naamsoorsprong van GORINCHEM is onzeker. De een is van gevoelen, dat de stad haren naam gekregen zou hebben van hare eerste bewoners, een gering slag van visschers, om hunne Gore of Gorig gedaante, spetswijze Gorrekens genaamd, dat echter wat te fabelachtig luidt. Met meer schijn gissen anderen, dat GORINCHEM zoo veel zijt als Heim of woning van Gorvus, en dat de stad dezen naam naar wkeren GORIS of JONIS, Heer van *Arkel*, gekregen zou hebben. JARRE

het echter dat men onder de Heeren van Arkel geenen van dezen naam vindt opgeteld. Nog anderen gissen, dat misschien GONINCHEM zinen naam van Gor of Goor, dat oudtijds eene moerassige plaats beekende, en hem of heim woning ontleent; wanneer GONINCHEM zoo veel ou zijn als woning in of aan eenen moerassigen grond. Ten minste zou de naam dus uitgelegd, de gelegenheid der stad vrij wel uitdrukken. De tijd der stichting van GONINCHEM is even onzeker als de naams-orsprong der stad. Sommigen willen, dat de Romeinsche legerplaats *IBINNES* gelegen geweest zij, ter plaatse waar men thans GONINCHEM vindt. Anderen meenen, dat zekeren JAN VAN ANKEL de heerlijkheid Wolferen, omtrent de Merwede en de Linge gelegen, van Graaf OTTO VAN BERTHOU gekocht hebbende, die met het Land van Arkel vereenigde, en daarin, omtrent den jare 1250, GONINCHEM gesticht heeft. Doch deze meening rust ook slechts op losse gronden. De latere Ikonijkschrijvers alleen maken er gewag van. Het eerste zekere gescheid van GONINCHEM vindt men in twee handvesten van JAN I, Hertog van Brabant, en FLOUIS V, Graaf van Holland, gegeven in de jaren 1287 en 1289, waarbij de poorters van GONINCHEM door geheel Brabant en Holland, tolvrij verklaard werden. In den brief van Graaf FLOUIS wordt te kennen gegeven, dat de stad diergelijke vrijheid al van zijne voorzaten bekomen had. In de tolvrijheid, door FLOUIS V geschonken, wordt gezegd, dat die zoude voortduren, al was het, dat de stad door het geweld des waters en overstroming naar elders moest verlegd worden, hetwelk een bewijs van de lage en moerassige grondslag der stad en, naar het ons voorkomt, ook van de afleiding van haren naam uit die lage ligging, is. In de oude rijkskronijken wordt op het jaar 1500 van GONINCHEM gewag gemaakt. De lijsten der Schepenen van GONINCHEM beginnen met het jaar 1515. Uit een handvest van den 11 November des jaars 1382, gegeven door Heer OTTO VAN ANKEL, blijkt, dat de stad toen reeds eenen geruimen tijd in bloeienden welstand was geweest. Men vindt er in gewaagd, van de Schepenen der poorteren, van het veer over de Merwe, van de molenaars, van het gevangenhuus, van de stadschool, vischmarkt, enz. Ook had er OTTO VAN ANKEL, al in den jare 1578 eene kanonniksdij van twaalf of veertien Kanonniken gesticht.

De stad heeft, binnen hare wallen, eene oppervlakte van 96 bund. R. v. r. 10 v. ell., en telt 1419 huizen, bewoond door 1868 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 7000 inw.

Men heeft er eene tamelijk ruime vierkante Markt vóór het stadhuis. Op het midden van deze Markt lag nog, op het einde der vorige eeuw, een ronde steen, op welken vroeger eenige palen stonden, die men voor overblijfsels hield, van het tooneel, waarop Hertog KAREL VAN BOURGONDIE was inhuldigd. Behalve deze is er eene Korenmarkt, op den *Hovendijk*, bij de Vischbrug, en eene Vischmarkt op de *Kalkhaven*, zijnde een fraai plein met boomen beplant; op de *iroenmarkt*, mede een fraai plein met boomen, achter het stadhuis wordt de Grootte Kaasmarkt gehouden; terwijl men de loog- en Gasthuisstraten thans tot wekelijksche Groenmarkt en de laatste tevens tot Kleine Kaas- en Botermarkt doet dienen.

Het eerste Stadhuis, dat zoo veel men weet te GONINCHEM bestaan heeft, stond in de *Hoogstraat*, ter plaatse waar later de huizen van het Paternoster gevonden werden, welke plaats was tegenover de Arkelstraat. Het tegenwoordige op de *Markt*, waar, behalve de Stedelijke Regering, ook de Arrondissements-regtbank en het Kantongereg

vergaderen, is een oud aanzienlijk gebouw, van hetwelk de tijd d' stichting niet blijkt; men verhaalt, dat het, lang voor dat GONNEN aan Holland kwam, een pakhuis was van zekeren DIJK VAN LESTER. Men gaat er in door een open verwulfsel, dat op zes pilaren met voorts langs eenige trappen naar een groot voorportaal of de sal vierschaar; ter regterzijde zijn thans de Arrondissements-regtbank en het Parket, vroeger de Vroedschaps- en Weeskamers en de tegenwoordige Stads-secretarie; links heeft men de voormalige Schepenskamer, thans voor den Kantonregter bestemd; door eenen gang aan de achterzijde komt men op een ander portaal, alwaar ter regterhand vroeger de Burgemeesterskamer, thans de Griffie der regtbank is en ter linkerzijde die der vroegere Burgerkapiteinen, thans Burgemeesterskamer. De voormalige Vroedschapskamer, nu gebruikt wordende tot Audientiaal der regtbank en Vergaderkamer voor den stedelijken raad, is een fraai vierkant vertrek. In de voormalige Schepenskamer, een ruim vertrek, dienende thans voor den Kantonregter, heeft men eenige schilderijen, onder welke de geregtsoefening van Graaf WILLEM *den Goede* over den Baljuw van Zuid-Holland uitmunt; voorts een gewapend schutter, door eenen misdadige, die ter dood veroordeeld was, kunnig gebeeldhouwd. In de Weeskamer werden vroeger de stadsarchieven bewaard. De Secretarie is boven het open verwulfsel en bevat thans, even als het vertrek daarboven en de Burgemeesterskamer, de archiven en de boekerij. Rondom het lijstwerk van het op zes pilaren vooruitspringende verwulfsel, leest men ter wederzijden: *EXBRACI MAAKT MAGT 1696*, en van voren in het eerste vak: *CONCORDIA RE PARVA CRESCUNT* in het tweede: *REGNUM IN SE DIVISUM DESOLANTUR*, en in het derde *DISCORDIA MAXIME DILABUNTUR*, (d. i.: Eendragt maakt magt. Een rijk, inwendig verdeeld, gaat te grond, Tweedragt breekt kracht). De toren op het stadhuis heeft een slaand uurwerk en een klokken spel. Onder het zuidelijke gedeelte van het stadhuis is de Stads waag, in het begin der zestiende eeuw gesticht, alsmede de woning van den kamerbewaarder. In het frontispice, boven de stadssecretarie, staat het wapen van GONINGEN, met de spreuk: *FORTES CREANT FORTIBUS* (van dapperen komen dapperen voort).

De Vleeschhal, die vroeger onder het noordelijke gedeelte van het stadhuis was, is, in het jaar 1837, overgebracht in een gebouw de *Arkelstraat*, dat in het gezegde jaar gesticht is, ter plaatse, waar vroeger de H. Geest-Kapel, gestaan heeft, en waarvan de fraaie spitsen toren, voorzien van slag- en uurwerk, thans nog de vleeschhal versiert. Deze kapel, welke reeds voor het jaar 1300, door eenen der Heeren VAN ANKEL, zeer waarschijnlijk door JAN *den Sterke* moet gesticht zijn, schijnt met eenige bijstaande woningen, tot gebruik der H. Geestmeesteren te zijn geschikt geweest, terwijl de aalmoezen aan de armen daarin uitgedeeld en de rekening jaarlijks gedaan werd. De burgers, die bij vrijwillige gift of uitersten wil van een hunner vrienden, als aan den armen uit te deelen hadden, kwamen dit persoonlijk in de kapel doen, en deze liefdepligten geschieden zoo menigvuldig, dat een naauwelijks plaats was, om de uitdeeling daarvan te bewerkstelligen. Omtrent het jaar 1480 werd deze kapel, of liever een gedeelte der daartoe behoorende woningen, tot eene Latijnsche school ingerigt, later is de kapel bij de Herv. tot tweede kerk gebezigd, tot dat zij, in het jaar 1797, aan de Walsche gemeente tevens is ten gebruikte gegeven. Na het te niet gaan van deze gem., in 1824, is zij, in verdunde, in het jaar 1836, door de stad aangekocht, die haar deed afbreken en het tegenwoordige gebouw in de plaats zetten.

De Gevangendoor, in de *Boerenstraat*, thans tot Huis van Arrest dienende, is een zeer oud gebouw, dat voor ruim vier eeuven, met onderscheidene vervulde kelders, de woning was van een bourgondisch Edelman, KARNEVAN genaamd, waarin, ten jare 1405, en verraad tegen Heer JAN VAN ARKEL, ontdekt werd.

De Bank van Leening, van ouds in de *Lombardstraat*, thans op de *Kalkhaven*, is reeds vóór de zestiende eeuw bekend geweest.

De voormalige Doelen, in de *Molenstraat*, thans een Logement, is een deftig gebouw, en muntte uit boven de meeste Doelen der Hollandische steden. Verscheidene voorname Heeren en Prinsen van ORANJE zijn er dikwerf geberbergd geweest. Zij werd in 1599 gesticht, doch sedert naar de nieuwere bouwde verbeterd en prijkte voorheen met een achtkant torentje, rondom met glazen, van waar men een fraai uitzicht had, dit torentje afgebroken zijnde, is later vervangen door eene spits, waarop liet beeld van St. Joris. Het gebouw behoort aan twaalf Heeren, onder den naam van Ridder van St. Joris en St. Christoffel.

Onder de GORINCHEMSE gebouwen muntten veleer uit de aanzienlijke sloten der Heeren van Arkel, waarvan een door JAN XI, even buiten de stad, aan den oostkant gesticht was; ter vervanging van één dat tot dus verre in het dorp Arkel gestaan had. In het jaar 1412, werd dit slot door Hertog WILLEM VAN BRUJZEN, in den brand gestoken. Hij stichtte eenen anderen burg, aan de zuidzijde der stad. KARL de Stoute verbeterde dit gebouw aanmerkelijk in den jare 1461, zoodat het, in pracht en aanzien, boven alle Nederlandsche sloten uitstak. Doch in het jaar 1578, begon men het af te breken, uit vrees, dat er de stad, ten eenigen tijd uit overrompeld of door gebreideld mogt worden. Het afbreken duurde tot in het jaar 1600, wanneer de overblijfsels van het gebouw werden weggenomen, zoo dat er niets anders van te bespeuren bleef dan eenige overblijfsels der grondslagen, bij de zoogenaamde Duivelsgracht, buiten de Waterpoort, welke in 1831 geheel werden weggeruimd. In het jaar 1698 werd op de plaats van dit slot een aanzienlijk Tolhuis gebouwd. De ontvanger der Graaflijkheidstollen, had hier zijn verblijf. Achter het huis was een fraaie tuin, voorzien van eenen vijver en speel- of tuinhuis, uit hetwelk men een schoon uitzicht over de Merwede had. Dit Tolhuis aan het Rijk behoorende, is aan het stedelijk bestuur ten gebruike gegeven, tot kazernering van troepen enz.; terwijl de plaats, waar vroeger de tuin was, sedert 1831 is ingerigt tot stukkenpark en affuilloods.

De voornaamste militaire gebouwen zijn: de in 1826 en 1827, geheel ten stads koste, nieuw gebouwde Kaserne, bij de *Hooge-Torenstraat Binnengracht* en *Nieuwstad*, welke duizend man kan huisvesten, met een groot exercitieplein daarvóór, en door eene laan boomen en grachten, welke ieder oogenblik van versch rivierwater kunnen worden voorzien, omgeven; de Kaserne, in de *Molenstraat*, vroeger een partikulierhuis, het Huis van Dussen of het Groothuis geheeten; het fraaie, met binnenplaatsen voorziene, ruime Rijks Tuighuis en affuilloods in de *Boerenstraat*; het in het jaar 1837 en 1838, gebouwde bomvrije Kruidmagazijn, op den *Stadswal* of het *Galgenbolwerk*, dat 60,000 Ned. ponden buskruid kan bevatten; het in 1858 gebouwde Affuilmagazijn, in de *Tolsteeg*; de fraaie Hoofdwacht, gebouwd in 1784, op de *Grootemarkt*; de Militaire ziekenzaal, vroeger het Pesthuis, in de *Katerstraat* en de zoogenaamde Luijwacht in de *Blaauwetorenstraat*, tot Magazijn of hulpgebouw van de ziekenzaal strekkende.

Bezienswaardig zijn de twee Schutsluizen, in de groote haven voor het Amsterdamsche kanaal, en voor het in 1828 verdiepte Zederik kanaal gebouwd; de Bruggen, over het in 1818 en 1819 gegroefte kanaal van Steenenhoek; het huis in de *Gasthuisstraat*, waar H. van Groor bij zijne ontvinging uit Loevestein, aankwam, waar nog de beeldtenis van dien Staatsman, benevens die van Heer *BRUNTS* en de *PERIUS* voortreffelijk op glas geschilderd, alsmede de kunstige pen aan *DAITSELAER* geschonken, te zien zijn, en de nederige woning in de *Ravelsterg*, voor welke *WILLEN*, de laatste Heer van *ARKE*, in 1417, het leven liet.

Men heeft te *GORINCHEM* een Postkantoor, en een Station der Paardenpostertij.

De Hervormde kerk, meestal de Groote kerk geheeten, bij *Krijt-, Krijgs- of Kruisstraat* en *Groenmarkt*, is, naar men wil, in het jaar 1263 door Heer *JAN VAN ARKEL*, bijgenaamd *de Sterke*, gesticht, den donderdag Zondag na Paschen van dat zelve jaar ingewijd, en aan den *H. MARTIN*, Bisschop van Tours en den *H. VINCENT*, toegeheiligd. Het getal der personen in deze kerk, was vóór de Reformatie wel drie of vier en twintig, na welke wij de volgende vermeld vinden: het Hoofdaltaar, dat ter eere van de Patronen der kerk ingewijd was; het altaar van Onse Lieve Vrouw, staande in ons Lieve Vrouw-koor, bij den grafelder der Heeren *US ARKEL*, die het omtrent het jaar 1500 of iets later gesticht hadden. In het jaar 1496, den 18 Junij, beloofden *JAN DE SAGER*, *JAN VAN SUTER* en *AREND AREND*, voor Schepenen, dat zij onder de altaartafel zonden doen maken, een gesneden koker, de stam Jesse verbeeldende, welk werk zij aannamen voor het eerstkomende feest van Paschen te volbrengen, was sierlijk naar het model daarvan gemaakt, en het naar de kunst, eerbaarder dan slechter uit te voeren. Dit moet een fraai kunststuk geweest zijn, maar werd in de beeldstorming vernield, hoewel sommigen willen, dat zonder grond, dat bij eenige liefhebbers nog overblijfsels daarvan zijn. Aan dit altaar was ook eene broederschap gesticht en opgericht, want in het jaar 1491, den 6 Maart, beloofden de Gildemeesters aan Schepenen, dat zij het kostelijk tapijtwerk, waarin Onse Lieve Vrouw zeer kunstig geborduurd stond, en aan het gilde door *Jufvrouw LEBEST VAN DER HAAR*, wed. van *MEDARD VAN MARLE*, voor deze hier te leneraar, geschonken was, nooit zonden vervreemden of verkoopen, hoewel seer het om zijne weergalooze kunst, van vele liefhebbers gezocht werd. *JAN VAN ARKEL* heeft die broederschap opgericht, en met eenige inkomsten voorzien, maar de tijd is niet juist bekend. De verdere ornamenten en altaar-sieraden waren alle even kostelijk, meest door de Heeren *VAN ARKEL* geschonken, die in alles hunne praecht lieten zien. Voorts had men het *St. Barbara*-altaar, aan hetwelk *ABRIJAN JANS*, zijnde een beeldsnijder, in het jaar 1489, eene deftige altaartafel maakte, waarin *St. Barbara* en hare marteldood verbeeld stonden. Aan dit altaar was eene broederschap ter harer eere opgericht, welke elke week eene mis op hunne kosten aan dit altaar moest laten lezen, en 's jaarslijks een eenwigdurend jaargetijde voor de overledene broeders en zusters laten doen, deze mis werd door den Pastoor gedaan, waarvoor hij een pond Hollands (75 cents) trok; en de Priester voor de wekelijkse mis sen tien ponden (7 guld. 50 cents) 's jaars. *St. Peters*-altaar, werd reeds in eenen brief van het jaar 1386 vermeld, en was met vier maats wekelijkse belast. *St. Catharina*'s-altaar vindt men in het jaar 1400 vermeld, en in het jaar 1455 werd er eene kunstige altaartafel opgeemaakt, de marteldood van deze *H. Maagd* verbeeldende, waarvoor betaald werd twintig

ponden Hollands. In eenen brief vindt men vermeld, dat de heer **CORNELIS CALF ADRIAANSZ.** en zijne vrouw **JUDITH VOESSENDOCHTER**, stichters van dit altaar zijn geweest, en daaraan verscheidene goederen geschonken hebben, doch vermits deze stichting iets later, dan in het jaar 1400, voorgevallen is, zoo denkt men, dat het maar eene vermeerdering van inkomsten of de stichting van eene vikarij zal geweest zijn. Het altaar van het H. Kruis was in het jaar 1365 reeds in wezen, want **OTTO VAN ARKEL** destijds hoorende, dat zeker burger van **GORINCHEK**, **HENDRIK KANNEMAKER**, door onkuische driften, vele maagden en weduwen had geschonden en bedrogen, en zulks in zijne stad niet willende dulden, nog ongetraft laten, vervolgde dezen onkuischen boef, welke om Heer **OTTO's** handen te ontvlugten sich in de kerk in veiligheid stelde. Heer **OTTO** de kerkelijke vrijheden niet willende schenden en veel minder nog dezen booswicht vrij laten, liet eene groote verwerskulp in de kerk brengen, welke hij voor het H. Kruisaltaar over hem heen deed stolpen, tot dat hij van den Bisschop verlof kreeg, om hem nit de kerk te mogen halen, wanneer hij hem, tot welverdiende straf, deed onthoofden. Nader berigt vindt men van dit altaar niet, het is zeker een der oudsten geweest. Het altaar van **St. Joris**, werd in het jaar 1423, door Burgemeesteren en Schepenen, met verlof van Hertog **JAN VAN BILJEREN**, Graaf van *Holland*, aan de oude Schutters geschonken, maar de stichting is onbekend. Het genootschap der oude Schutters had zijnen eigen Vikaris, die op gestelde tijden de godsdienst moest verrigten. Dit altaar was met kostbare versierselen voorzien, zoo dat het voor weinige in pracht behoefde te wijken; daarboven stond **St. Joris**, die door de schutters voor hunnen patroon of schutshetillige gevierd werd, met zijn speer te paard zittende, afgebeeld. Het altaar van **COSMUS** en **DANIANUS** is, in het jaar 1465, door het gilde der Heelmeesters gesticht, die het tot hunne dienst gebruikten. Zij hadden ook hunnen eigen Vikaris tot verrigting van hunne godsdienst. Dit altaar was niet minder dan het vorige van alles voorzien, en werd in het jaar 1466 met eene kunstige altaartafel, eenen zilveren kelk, en meer andere sieraden, beschonken. Het altaar van **St. AANS** vindt men in het jaar 1465 vermeld, maar dit is naderhand afgebroken en verplaatst. Het stond aan de zuidzijde der kerk. **GEERTS JANS** dochter had daaraan eene wekelijksche mis gesticht, waartoe zij bij wintersten wil zes morgen lands bestemde. Het altaar van **St. JAN den Dooper**, werd, in het jaar 1562, door het gilde van de kleermakers, wandsnijders en droogscheerders gebruikt, dit was van alles ook deffig voorzien, maar de bijzonderheden vindt men niet vermeld. Het altaar van de tien duizend Martelaren was tot gebruik van het schippersgilde, ook hiervan vindt men geen nader berigt. Het altaar der Romeinsche en Jerusalemsche Heeren had dezen naam van die broederschap gekregen, was anders **St. Petrus-en-Paulus**-altaar genaamd, en den 10 September 1512 gesticht; terwijl **GEERTS** **ADRIAANS** en haar zoon **JORAN ADRIAANSZ. VAN DER HAAR**, aad dit altaar eene eeuwigdurende vikarij, wekelijks belast met drie missen, stichtten. Eindelijk had men nog: het altaar der zeven weeu; **St. Cornelis**-altaar en het altaar van de drie Koningen, van welken men echter niets nader vermeld vindt. Behalve deze altaren, stond in het hooge Koor aan de westzijde van het Hoofd-altaar, een kostelijk H. Sacramentshuisje, hetwelk omtrent het jaar 1350 door den Heer **JOWAN VAN ARKEL** was gesticht, rustende op een verheven steenen voetstuk, en zijnde met kostbare koperen tralien en kunstig beeldwerk voorzien; terwijl het boven op zijn

kap of deksel eenen vergulden pellicaan had, die uit zijn borst met eigen bloed zijne jongen laaft, zinspelende op de instelling van CHRISTUS H. Avondmaal. Men verhaalt, dat KLINARBYN VAN BOURDES, gemakin van Graaf KARL VAN CHARLOIS, om den grooten twist, die deze laatste met zijnen vader had, in het jaar 1463, te GORICSEN woonachtig was, zoo als hier gemaak weinig te voren ook was geweest. Wanneer, door tuschenkomst van eenige Heeren op den goeden Vrijdag, verzoening tuschen vader en zoon werd gesloten, zond de laatste van Brussel eenen renbode, en hiervan aan zijne gemalin kennis te geven, welke bode met deze aangename tijding op den Paaschdag, toen de Prinses onder de hoogmis was, aldaar aankwam, waarop, na de hoogmis, met groote blijdschap om God te danken, den lofzang *Te Deum Laudamus* gezongen werd, terwijl zij, om hare dankbaarheid aan God te betoonen, haren kostbaren tabbaard, in welchen zij getrouwd was, voor het H. Sacrament schoot, latende deze met zijden kwasten en gouden letteren opsieren, welk geschenk zij 's avonds voor den feestdag van het H. Sacrament, zijnde den 15 Junij, na de Vesperen, aan het H. Sacramentshuisje gaf. Zij deed van dezen tabbaard gordijnen maken, om het huisje te dekken, zoo dat dit, om zijne kostelijkheid, de oogen der aanschouwers tot zich trok; doch het is in de onlusten mede tot den grond toe vernield. Ook was deze kerk met onderscheidene reliquiën van Heiligen voorzien, onder welke de arm van den H. APOLLINARIS, Bisschop van Ravenna, in Italië, en naderhand bloedgetuige, wel een der voornameste was. De kerk is een oud en deftig gebouw, voorzien met eenen tamelijk hoogen toren, op welchen de kap eerst in het jaar 1317 geest werd. Men kan van den top bij helder weder, twee en twintig bemaarde steden en ontelbare dorpen en vlekken zien. In het jaar 1378 werd eene kanonniksdij in deze kerk gesticht, van twaalf of veertien Kanonniken. Het gebouw rust van binnen op zeventien pilaren. In het jaar 1480 was zij reeds met een orgel voorzien, waarbij in het jaar 1518 nog een tweede gevoegd werd. Thans heeft men er echter maar één orgel, dat zeer welluidend en kunstig is. In het dabbekoor, dat door een fraai koperen hek afgesloten is, ziet men de graftombe der Heeren van Arkel, gedekt met eene blauwe zerk, op welke Heer JAN VAN ARKEL en zijne gemalin BERTHA liggen uitgehouwen. Op een bord boven de tombe geplaatst, leest men de grafschriften der Arkelsche Heeren, die hier begraven zijn. Dit bord werd hier door AARD KEMP in den jaar 1604 geplaatst. Het is ook met de wapens van den huize van Arkel versierd. Onderaan ziet men Heer JAN, een paard met zijne beem van den grond lichtende, en van achteren leest men eenige schriftuurlijke spreuken op dit bord. Wijders heeft men in deze kerk, de grafstede van den bekenden Dichter JONAN VAN PAPPENRODE. Ook is hier eene kroon, in het jaar 1588, door WILLEM VAN DER BURG, zeer kunstig gemaakt. Zij bestaat uit vele (men zegt 363) stukken, die allen uit elkanderen geschroefd kunnen worden. Op de zijde vindt men de volgende woorden:

VIJFTIEN MAAL HONDEERT JAAR EN AGT EN TACHTIG EREN

MEN SCHREEF, TOEN IK VOLMAAKT WAS DOOR DE KONSTIGE HAND

VAN WILLEM VAN DER BURG DIE DOOR DEN GEEST GEDREVEN,

TOT GERAAT DEZER KERK, BRUYETE SIJN KLOEK VERSTAND.

A. VOORRIGHE.

ALS MEN SCHREEF AGT EN TACHTIG JAAREN GESTAAKT,

HEEFT MR. WILLEM VAN DER BURG, DEZE KROONE TOT GORCUM
GEMAAKT.

Aan deze kerk is den 30 Augustus 1857, door JOHAN FREDRIK VAN RASBOORT, Heer van *Langerak*, een zilveren schenkkant, ten gebruike zij het Avondmaal, en, den 20 November 1840, een doopbekken, met arm en ring van hetzelfde metaal, ten geschenke gegeven.

Vroeger hadden de Hervormden hier nog eene kerk, welke, zoo als wij boven gezien hebben afgebroken en door de Vleeschhal vervangen is, en vroeger mede tot Waalsche kerk diende. Vóór dat de Waalsche gemeente deze kerk in gebruik had, bezat zij eene Kerk op den *Havendijk*, die vroeger door de Doopsgezinden gebruikt werd (zie hieronder).

Tot Kerk der Afscheidenen is onlangs een partikulier huis, in de *Drie Koningensteeg*, aangekocht, hetwelk thans (1842), tot het gezegde doel verbouwd wordt.

De voormalige Engelsche Kerk, die ten Z. van de *Groenmarkt* stond, is in 1725 verkocht en tot bijzondere woonhuizen verbouwd.

Ook had men hier vroeger eene Remonstrantsche Kerk, in de *Haarstraat*, op den hoek van de *Vijfzinnenstraat*, welke in het jaar 1799 verkocht, en thans een partikulier huis is.

De voormalige Doopsgezinde kerk stond op den *Havendijk*, en schijnt vroeger eene burgerwoning te zijn geweest. Voor in den gevel stonden vier wapenschilden, rondom eene tuin, die echter door den tijd onkenbaar geworden waren. In de glazen waren onderscheidene wapentjes van het geslacht van zekeren VAN HOUTEN, geschilderd, met het jaartal 1648. Dit gebouw, hetwelk ook wel tot Remonstrantsche kerk gediend heeft, is, na de volkstelling van het jaar 1795, aan de Lutherschen afgegaan, en door dezen, den derden Paaschdag 1798, ingewijd. Door het bombardement van 1814 onbruikbaar geworden, werd het aan de Israëlieten verkocht, en den 20 Junij 1817 tot synagoge ingewijd; thans is het tot een Korenpakhuis herbouwd.

De Herstelde Evangelisch-Luthersche kerk, op den *Langendijk*; behoorde vroeger tot de voorheen te GOBINCHEM gevestigde statie van de R. K. der Bischoffelijke Clercy, van welke de Lutherschen haar in het jaar 1816, toen zij die openlijk veilden, gekocht hebben. Het is een klein, doch tamelijk net gebouw, hetwelk, in het jaar 1842; eenige verbetering ondergaan heeft, en een goed orgel bezit. Boven den ingang leest men: AAN WELKE PLAATS IK MIJNS NAAMS GEDACHTENIS GEVEN ZAL, ZAL IK TOE U KOEEN EN U ZEGEEN. Vroeger hadden de Lutherschen hier eene kerk op den *Havendijk*, welke vroegeer eene Doopsgezinde kerk geweest was (zie hierboven).

De R. K. Kerk, in de *Haarstraat*, ten N. naast en in de plaats der afgebrokene oude kerk, in het jaar 1836 gesticht en aan *O. L. Vrouwen Ontvangenis* en de *Martelaren van Gorinchem* toegewijd, is een fraai gebouw, met een sierlijk en luchtig torentje, een fraai orgel en twee altaren, het eene aan de H. H. LEONARD en BERNARDUS, het andere aan *O. L. Vrouw* toegewijd; terwijl men op eenen steen in den voorgevel dit tijlvers leest:

UNI ET TRINO DEO
ET IESU CHRISTO,
AETERNI PATRIS FILIO,
TOTIUS ORBIS SALVATORI
SCAUM.

d. i. den eenigen en drie-eenigen God en Jezus Christus, den zoon van den Eeuwigen Vader, den Zaligmaker der geheele wereld toegeheilgd.

Vóór de Hervorming stond hier nog de Kapel van Onze Lieve Vrouwe-Gilde, aan de *Kanzelpoort*. In deze kapel waren de

burgers gewoon, wanneer zij naar het veld trokken, en als zij weder terug kwamen, de godsdienst te gaan hooren. Ook vindt men vermeld, dat de misdadigers, ter dood veroordeeld, in deze kapel de laatste mis hoorden, op welken tijd al de Magistraatspersonen, en hunne plegtgewaden, daar tegenwoordig waren. In deze kapel werd de onderhandeling met den Hopman MANIVUS BRASS, op den 26 Junij des jaars 1572, wegens de overgave der stad, voltrokken, zoo dat zij toen nog in wezen was. Zij had eenen eigen Kapellaan ter verrigting van de godsdienst. De H. Geestkapel, later de Latijnsche school, thans vervangen door de Vleeschhal, in de *Arkelstraat*; en eene Kapel aan de westzijde, naast de *Lage-Arkelpoort*, hadden ook eenen eigen Kapellaan en goede inkomsten, maar van de laatste is de tijd der stichting, naam en Schutsheilige nergens te vinden.

Men had in GOMMERS ook de navolgende Kloosters: het Minderbroederklooster, in de *Arkelstraat*, waarvan de gebouwen thans dienen tot burgerwoningen; het Zusterhuis of St. Agnietenklooster, op het *Zusterhuis*, aan den boek van de *Boerenstraat*, waarvan de gebouwen thans dienen tot particuliere woningen, en het Begijnhof, in de *Haarstraat*, waarvan de gebouwen thans tot het Zieken-Gasthuis, de Verpleging van Krankzinnigen en het Oude-Vrouwenhuis dienen.

De Synagoge, in de *Kwekelstraat*, in het jaar 1841 en 1842, gebouwd, en den 20 Mei van laatstgemelde jaar ingewijd, is een klein doch net en alleszins doelmatig ingerigt gebouw met een houten torenstij. Vóór dien tijd bestond er eene Synagoge op den *Havendijk*, welke den 20 Junij des jaars 1817 was ingewijd en vroeger onder anderen eene Doopsgezinde kerk geweest is (zie hierboven); terwijl de Israëlieten zich tot dien tijd van gehuurde lokalen hadden moeten bedienen.

De liefdadige gestichten zijn: het Zieken-Gasthuis, het Oude-Mannenhuus, het Oude-Vrouwenhuus, het Diakonie-Arnhuis, het Weeshuis en het Pesthuis.

Het Zieken-Gasthuis, in de *Haarstraat*, is in het jaar 1390 opgerigt, waartoe men een gedeelte der gebouwen van het *Beggijnehof* innam. Van dit Beggijnehof, is het jaar der stichting met een zekerheid op te geven, hoewel het zeker gaat, dat een der Heeren van *ARKEZ*, daartoe eenige huizen heeft afgestaan. Ook schijnt het, dat het huis, hetwelk het beginsel van het Beggijnehof geweest is, in het jaar 1391, reeds in wezen was, en toen uit onderscheidene kleine woningen bestond, in welke eene of twee maagden bijeen woonden, die daar ook weder uit mochten gaan. In hetzelfde jaar 1391, is men begonnen de kerk en het klokhuis te bouwen. De kerk volbouwd zijnde, werd den 13 December van het jaar 1422, zijnde de dag van St. Lucas, op het verzoek van *Vrouwe JACOBA VAN BRIJEREN*, Gravin van *Holland*, door *FREDERIK VAN BLANKENHEIM*, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, tot eene parochiale kerk verheven. Vóór dat het tegenwoordige gasthuis werd gesticht, had men een gasthuis in de thans daarnaar nog genoemde *Gasthuisstraat*, hetwelk reeds voor het jaar 1390 in wezen was. Dit gasthuis had zijne eigene kapel, ter eere van de *H. ELISABETH* ingewijd, welke door eenen eigen Kapellaan bediend werd, die er dagelijks de mis moest lezen en de krankten de H. Sacramenten toedienen. Bij dit Gasthuis stond een *Bouwhuis*, zoo dat de armen hier van melk en boter enz. voorzien werden. Dit huis werd naderhand tot een *Beijgaard*, of huisvesting voor arme vreemdelingen gemaakt, welken er twee of drie nachten mochten huisvesten en

des avonds een maal eten kregen. Dit Gasthuis werd, in het jaar 1890, tot burgerwoonhuizen verbouwd, welke nog in wezen zijn; terwijl de poort, welke tot ingang gediend heeft, nog in de *Gasthuisstraat* bestaat, en thans tot berging der brandladders dienende, mede ééne uitgang heeft aan de noordzijde in de *Kerkstraat*. Aan het tegenwoordige Zieken-Gasthuis, waarvan de uitgang in het jaar 1808 vernieuwd is, zoo als zulks daarboven is aangeduid, leest men op eenen steen in den gevel, ter linkerzijde:

DEN ERKEN WILT GEDENKEN
TOT CARITATEN JN V. LEVEN
SO SAL V. GODT VOORSPOET
OP DER EERDEN GEVEN
WANT WIE DEN HONGERIGEN
SPELST DEN NAMCKTEN CLEET
DIE IS DIE CROON DES
LEVEN BEREEDT.

ALS MEN SCHEFF 1617
IN 'T GEMEEN
HEEFT PETER MANS NIER AAN
GELEET DEN EERSTEN STEEN.

Het Oude Mannenhuis, in de *Molenstraat*, schijnt in het jaar 1442 gesticht te zijn, want den 5 Augustus van dat jaar, schonk de huisvrouw van MERTEN SCROUTENS, STIJNDELDT genaamd, ten dien einde een huis in de *Molenstraat*. Den 10 Januarij 1498 droeg HENDRIK VOLKIER JANEZ. aan dit oude Mannenhuis een huis op, daarbij staande, dat voorts tot eene kerk werd ingerigt. In dit kerkje werd welcer, door eenen Kapellaan, dagelijks de mis voor de oude mannen gelezen, die hen ook bij ziekte de H. Sacramenten toediende. Onderscheidene liefdadige burgers hebben dit Mannenhuis met verschillende goederen beschonken. Thans is het een zeer geschikt gebouw met ruime vertrekken, waarin oude mannen voor niet worden opgenomen, ofschoon men zich daarin ook, voor eene zekere som, kost en onderhoud koopen kan. In dit gebouw is mede de Spaarbank en de Leesbibliotheek van het Departement Gorinchem der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* gevestigd.

Het Oude Vrouwenhuis, in de *Haarstraat*, is, volgens sommigen, in het jaar 1607, volgens anderen, in het jaar 1604 gesticht, en daarin wordt een twaalfstal oude vrouwen boven de vijfzig jaren onderhouden en van levensmiddelen voorzien. Boven de poort van dit gebouw leest men:

GODVREUCHTIG OUDERDOM
DER AFGELEEFDE VROUWEN
HIER RUYST UW STUT UW STRUN
UW TROOST UW VAST VERTROUWEN
EN MAAKT U SALIG SELFS
IN UW BEDROEFDE STAAT
TERWIJL U GOD NOG MENSCH
IN UWE NOOT VERLAAT.

Dit gesticht bezit onder anderen twee buitenwaarden aan de *Linge*, en is het meest gezegende met tijdelijke goederen onder de godshuizen van GORINCHEM.

Het Diakonic-Armenhuis der Hervormde Gemeente, in de *Westwagenstraat*, waarin, behalve de kinderen van behoeftige ouders,

ook nog bejaarde lieden opgenomen en verpleegd worden; terwijl er tevens, in de daarbij, ten jare 1825, nieuw gebouwde school, even als in de, in 1840, op den *Havendijk*, voor stads rekening gebouwde hulpschool, de behoeftige burgerkinderen om niet onderwijs genieten. Dit gesticht is in het jaar 1752, opgericht en bestond nog lang naderhand uit twee aan een getrokken huizen, en had alzoo ook twee gevels en twee daken, tot dat het, in het jaar 1826, onder een dak gebragt en met eenen eenvoudigen, doch netten voorgevel versierd is. Ook dit huis is van tijd tot tijd met milde giften beschonken, en heeft inwendig, zeer ruim en tot het doel, waartoe zij bestemd zijn, wel ingerigte vertrekken.

Het Weeshuis, in de *Molenstraat*, waarin onderlooze kinderen van de burgers dezer stad tot de achttien jaren worden opgenomen, is in het jaar 1557 gesticht door MATTHYS AALBERTS, en zijne huisvrouw MARIJTE KOLFF, die den 12 December van dat jaar, hun aldaar staand huis te dien einde overdroegen, welke overdragt den 13 Julij van het volgende jaar door den Drost PHILIPS HINKART, Burgemeesters en Schepenen aangenomen en goedgekeurd werd. Het is een fraai en deftig gebouw, in welks voorgevel, boven de deur, een steen gemetseld is, op welke men ziet uitgebouwen, ter eener zijde eenen schoolmeester met weeskinderen, ter andere zijde eene weesmoeder, zich met het wasschen en reinigen van kinderen bezig houdende, en in het midden den Heer JESUS, die de kinderkens tot zich roept, aan den voet van den steen leest men:

Weg den Weesen indachtig.

Inwendig is dit gebouw van de noodige kamers en vertrekken voorzien. In de ruime Regentkamer ziet men onderscheidene schilderijen, onder welke eene met twee openslaande deuren, het laatste oordeel voorstellende, terwijl op de deuren, de stichter en zijne huisvrouw geknield tegen elkander overliggende, met eenige weeskinderen bij zich, afgebeeld zijn; het buitenste der deuren is met hunne wapenen voorzien, dat van den Heer is een veld van zilver, beladen met drie roskammen van sabel (zwart), de handvatsels van goud; dat van zijn huisvrouw, een veld van azuur (blauw), doorsneden met een balk van goud, in het hoofd twee opene handen, de duimen tegeneen staande, en in het onderste deel een hamer van sabel (zwart), met een gouden steel. Onder aan de lijst van dit tafereel staan deze versen te lezen:

HIER ZIET MEN GECONTERFETT NA 'T LEVEN,
MATTHYS ALBERTS EN MARYKE JORIS, ZYN WAARDE HUISVROUWEN,
DIE TOT EENDER AALMOESSE HEBBEN GESTICHT ENDE GEGEVEN,
DIT WEESHUYS, VOOR VADER EN MOEDERLOOZE KINDEREN IN ROUWEN,
DE HEER WIL ZYN ZEGENINGEN EN GOEDHEID LATEN REDOUWEN,
OP DIE HET GETROUWELYK REGEREN, EN VOOR 'T HET BESTE DOEN;
DEZEN FONDATEUR IS OVERLEDEN, ZO MEN KAN BEVROEN,
IN 'T JAAR DUYSENT VYFHONDERT 57, OP ST. THOMASDACH,
EN ZYN EERBARE HUISVROUWE WERD BEGRAVEN, NA OUDE GEWOON,
IN 'T JAAR MDCLVIII DEN 2 APRIL, MEN BEAENDEN ZACH.

Na dien tijd werd het weeshuis nog met verscheidene giften en voorregten beschonken. Zoo gaf, in het jaar 1558, CORNELIJS MICHELSCHMIDTPEFFENING zijn huis en hofstad, staande naast het Weeshuis en dat gesticht ten geschenke, van welk gebouw de tegenwoordige kanten en achterkeuken van het Weeshuis gemaakt zijn, en den 9 Januarij 1592, droeg ADRIAAN VAN AALST GRIJBERTS ZON 'ten behoeve van het Weeshuis en twee verwallen huisjes daar achter in de *Binnenste*

Leeg, van welke huisjes de grond, thans grootendeels door de groote Maats wordt ingenomen. In het jaar 1573, werd aan de Weesmeesteren, uithoofde van de schaarsheid aan geld, zelfs vergund eenige kleine geldmunt te laten slaan, gelijk dit in andere steden ook wel gebruikelijk was, maar dit was van geen langen duur. Dit Weeshuis was vroeger ook van eene kapel voorzien, waarin een altaar stond; vermeld in eene rekening van JAN ANTONISZ., Schrijverker in den jare 1565, den 6 Februarij, houdende, dat hij had aangenomen, de roetbank in de kapelle, om het altaar te maken. Ook had het Weeshuis zijn eigen Priester of Kapellaan, die, volgens oude briefjes, wel eens Pastoor werd genaamd; en sommigen namen het ambt van Schoolmeester, over de kinderen, tevens waar. In het jaar 1565, wordt zekere Heer LENAARD, en nog in hetzelfde jaar ADRIAAN VAN VLYMEN, Pastoor van het Weeshuis genaamd. Hij woonde in een bijzonder huis, naast het Weeshuis en trok voor het lezen van twee missen 's weeks, jaarlijks tien gulden, en voor het schoolambt twaalf gulden en vrije huishuur, ook werd er op andere dagen mede wel mis gelezen, door eenen bijzonderen Kapellaan, die soms ook het schoolmeestersambt waarnaam.

Het voormalige Pesthuis, in de *Katerstraat*, is in het jaar 1602 gebouwd, en dient thans ten deele nog tot Militaire ziekenzaal, terwijl de verpleging van Krankzinnigen, welke mede in een gedeelte van dit gebouw plaats heeft, met het Zieken-Gasthuis verbonden is.

Onder de liefdadige inrigtingen behoort ook de Commissie tot Spijswitdeeling aan behoeftigen in den Winter, welke in het jaar 1842 ruim 1100 portien heeft uitgedeeld; eene Afdeeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, met 15 leden en 10 Begunstigers; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met 40 Leden en 20 Begunstigers; eene Afdeeling van het Nederlandsch Tractaatgenootschap, met 25 leden; eene Afdeeling van het fonds voor de gewapende dienst in de Nederlanden; en eene Sub-Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid; met 90 leden.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen, noemen wij in de eerste plaats de Latijnsche school, reeds in het jaar 1480 aanwezig, doch toen bij of in de H. Geest Kapel, in de *Arkelstraat*. Deze school werd destijds onder het bestuur van eenen Rector en 5 Conrectoren gesteld, terwijl vele kinderen van elders hier ter school kwamen. Deze school is later uit de *Arkelstraat*, bij den hoogen toren en de *Kruisstraat* verplaatst, waar zij nog is. Thans wordt zij door éénen Rector bediend. Onder de Rectoren, welke aan deze school onderwezen hebben, verdient melding CORNELIUS BOONZAJER, geb. te Arnhem den 21 September 1754, † den 8 Januarij 1792, die een grondig kenner der Latijnsche en oude Duitsche talen was. Voorts heeft men te GORINCHEK een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 20 Januarij 1825 opgericht is, 60 leden telt, en eene Spaarbank, benevens eene Leesbibliotheek heeft opgericht; een Letterkundig Genootschap, onder de sinspreuk: *Bescheidenheid en Verlichting*, dat echter sedert de uitbarsting der onlusten in het jaar 1850, niet meer werkzaam is; en eene Stads Teeken- en Wiskundigeschool, door 40 leerlingen bezocht wordende, aan welken door 2 Leermeesters onderwijs gegeven wordt.

Men heeft er voor het lager onderwijs: eene Stads Fransche kostschool voor Jongeheeren, met een gemiddeld getal van

80 leerlingen; eene Stads Fransche kostschool voor Jongevrouwen, met 70 leerlingen; eene Stads Burgerschool, met 210 leerlingen; eene Stads Armenschool, met ongeveer 600 leerlingen; eene Bijzondere Dagschool van de tweede klasse, met nagenoeg 80 leerlingen; eene School van zoogenaamd Middelbaar Onderwijs, met 58 leerlingen. Zoodat het geheele getal leerlingen der openbare en bijzondere scholen, het aanzienlijk getal van 1050 bedraagt, behalve de kinderen beneden de zes jaren, die zich op zeven kleinkinderschooltjes bevinden, waarbij eerlang eene bewaarschool zal worden gevoegd. Daarenboven zijn er vijf Huisonderwijzers. De schoollocalen zijn allen bij uitstek goed ingerigt.

Onder de vermaarde mannen, die GORINCHEM in hare muren het zien geboren worden, verdienen melding: de Godgeleerden: HENRIK VAN GORCUM, in het Lat. HENRICUS GORCONIUS of DE GORICHEM, † in 1461, na in het jaar 1420 Leeraar in de Godgeleerdheid te Keulen en naderhand Onder-Kanselier van die hoogeschool te zijn geweest; WILLEMBRUS KEMP, een Leuvensch Godgeleerde; WILLEM VAN EST (GULIELMUS ESTIUS), geb. in 1542, † in 1615, als Proost van St. Pieter en Kanselier der Hoogeschool van Douai; JAN VAN GORCUM, in het Lat. JOHANNES GORCONIUS, † in 1628; BALDWINUS CATS, † den 18 Mei 1665, als Aartsbisschop van Philippi en Pausselijk Vikaris der Vereenigde Nederlanden; JOHANNES VAN NEERCASSEL, † den 6 Junij 1686, als Bisschop van Castorie, en Pausselijk Vikaris der Vereenigde Nederlanden, en FLORENTIUS DE BRUYN, die tevens een bekwaam Oudheidkundige was, geb. in 1680, † 8 Julij 1724, als Predikant in zijne geboortestad, na in onderscheidene werken blijken van zijne buitengewone geleerdheid te hebben aan den dag gelegd.

De Regtsgeleerden: EVERT DE VERR, geb. in 1497, Schepen Pensionaris, en later Raadsheer in den Grooten Raad te Mechelen, en Mr. SIMON CORNELIS VAN APPELTERE, geb. 8 September 1769, † 29 April 1824, als President der Regtbank van eersten aanleg in zijne geboortestad, na eerst Secretaris dier stad en van Schepeden te zijn geweest.

De Geneeskundigen: GERARDUS BOOTHIUS, eigenlijk GERARD BOOTH, geb. in 1604, † als Lijfarts van JACOBUS I, Koning van Engeland, en diens broeder ARNOLD BOOTH.

De Rivierkundige MARTINUS VAN BARNEVELD.

De Geschiedkundigen: DIRK FRANKEN of THEODORICUS PAMEL, die in de vijftiende eeuw eene Kronijk der Heeren van Arkel heeft geschreven; ABRAHAM KEMP, die in de zeventiende eeuw eene beschrijving van de stad zijner geboorte leverde, na zijnen dood door zijnen zoon HENDRIK KEMP, in 1656 in het licht gegeven; de vader gaf ook eenige kamer- of tooneelspelen in het licht; en AART KEMP JACOBSE, de zamensteller van een *Handvestenboek van Gorinchem en het Land van Arkel*, dat echter nimmer in het licht is verschenen.

De Nederduitsche Dichters: DIRK RASPAELSE CAMPHEUSEN, geb. in 1586, † 9 Julij 1626; JOAN VAN PAPPENRODE, gesneuveld den 24 Junij 1675, en JOAN CHRISTIAAN VAN APPELTERE, geb. in 1767, † 8 Januarij 1786.

De Latijnsche Dichter: FRANCISCUS ESTIUS.

De Oostersche Taalgeleerde: THOMAS ERPENIUS (VAN ERP), geb. 11 September 1584, † 13 November 1624, als Hoogleeraar in de Oostersche talen te Leyden.

De Staatsmannen: SEBASTIAAN VAN LOOZEN, en ABRAHAM VAN HOET, dievan 1727—1749 Afgezant aan het Hof van Frankrijk was.

De Luitenant-Generaal Baron JACOB DIJK SWEERTS DE LANDAS, geb. 28 Februarij 1759, † 20 Maart 1820, na niet weinig, bij de omwenteling van het jaar 1815, te hebben bijgedragen om de Franschen uit het land te verdrijven.

De Schilders: ABRAHAM BLOEMHART, geb. 25 December 1584, † in 1658, die tevens een bekwaam Bouwkundige en Vestingbouwmeester was; HENDRIK VERSCHURING, geb. in 1627, † 26 April 1690; zijnen broeder WILLEM VERSCHURING, en zijnen zoon mede WILLEM VERSCHURING; JAN VAN DER ULFT; JACOB VAN DER ULFT, geb. in 1627; AERT VAN DER VEEER, geb. in 1619, † in 1683; MATTHIJS WIJTMAN, geb. in 1650, † in 1689; NICOLAAS VAN HAFFTEN, die in 1690 leefde, en tevens een bekwaam Zwartekunst-graveur was.

De Uitvinder der slangbrandspuiten en stads lantaar-ten, JAN VAN DER HEDDEN, die tevens een zeer bekwaam Schilder was, geb. in 1637, † 28 September 1712.

De vermaarde Bijbedrukker NICOLAAS GOSTERE, die in het midden der achttiende eeuw leefde.

GORINCHEM behoorde vroeger niet onder het Graafschap van Holland, maar onder de Heeren van ARKEL, welke laatste onder de stoutste en vermaardste Edelen van Nederland gerekend werden, en in voorname ambten en krijgsposten, door die Graven werden gesteld.

In het jaar 1588, ontstond er eene geweldige twist, tusschen de Heeren van ARKEL en VIANEN, bij gelegenheid, dat vier Gorinchemsche woorters eenige meiboomen te Meerkerk wilden halen, met verlof van den andman aan wien zij toebehoorden, doch tegen den wil zijner huisvrouw, lie over geweld schreeuwende, de Meerkerkers op de been bragt, en oorsaak was, dat de Gorinchemmers moorddadig van het leven beroofd werden. Heer OTTO VAN ARKEL nam hier felle wraak over, al het land van Vianen plat brandende. De twist werd eerlang door Graaf WILLEM VAN OOSTERVANT, bijgelegd. In hetzelfde jaar, den 14 September, verloor GORINCHEM, door eenen ongelukkigen brand, meer dan vijftien-sonderd haardsteden.

Hertog ALBRECHT met Heer JAN VAN ARKEL, die Rentmeester van Holland zijnde, weigerde rekening te doen, oneenig geworden zijnde, belegerde GORINCHEM, in den jare 1405, doch door bemiddeling van JAN, verkoren Bisschop van Luik, werd er, nadat het beleg twaalf weken geduurd had, een verdrag getroffen, volgens hetwelk Hertog ALBRECHT, met zijnen zoon WILLEM, Graaf van Oostervant, binnen de stad zoude komen, waar de Heer van ARKEL, eenen voetval doen zoude en den Vorst om genade smeeken, terwijl des Hertogs banier eenen geheelen dag uit het slot moest steken, ten teeken van overwinning. In het jaar 1406, werd dit verdrag echter wederom verbroken. Hertog WILLEM VAN BALSAREN, maakte zich meester van GORINCHEM en zezette de stad met 800 man, onder bevel van den Ridder FILIPS VAN DOOP. WILLEM VAN ARKEL, zoon van Heer JAN, nam haar echter wederom in loer verrassing en sloeg de Hollanders, die hem er uitjagen wilden, op de vlugt, met behulp van zijnen oom REINOUD, Graaf van Gelder, en wien hij sedert GORINCHEM en het Land van Arkel, ter leen ontving. De hevige oorlog, die hier op tusschen de Gelderschen en Hollanders ontstond, eindigde met een verdrag, dat in het jaar 1412, getroffen werd, en volgens hetwelk GORINCHEM en het geheele Land van Arkel, aan Hertog WILLEM VAN BALSAREN, Graaf van Holland, werd afgestaan. Heer JAN VAN ARKEL kantte zich eerst tegen dit verdrag, hetwelk met zijnen zoon gesloten was, doch werd eerlang met geweld ge-

noodzaak, zich te onderwerpen. Hertog WILLEM was middelerwijl Marnen GORINCHEM, als Heer van de stad en het Land van Arkel ingehuldigd, en had, den 22 Augustus van gemeld jaar, de stad twee onderscheidene handvesten gegeven.

Hertog JAN van BEIJEREN, in het jaar 1417, met WILLEM VAN ARKE, zamenspannende, werd GORINCHEM, dat door de Hoekschen bezet was, door de Kabeljauwschen, onder VAN ARKELS zwager JAN VAN ECKEN, bemagtigd. Het slot hield het echter nog met VROUWE JACOBA, de een magtig leger verzameld hebbende, de Kabeljauwschen binnen GORINCHEM overviel en versloeg. Jonkheer WILLEM en verscheiden Edelen bleven in het gevecht. De straat waar dit voorviel heette oerdert de *Krijt- of Krijgsteeg*, thans wordt zij de *Rovetsteeg* genaamd. In den gevel van een huis, voor hetwelk Jonkheer WILLEM zou gezeveld zijn, leest men in eenen blaauwen kruiswijzen arduinsteen:

DOE MEN SCHREEF DEN 1 DECEMBER MCCCCXVI EN EEN

DOE BLEEF DEN EDELEN HOOGGEBORNE WILLEM VAN ARKEL VOOR DIESEN STEEN. Veelligt heeft men dit kruis, volgens het gebruik dier tijden, ont opgericht ter plaatse, alwaar Jonkheer WILLEM omkwam, en naderhand in 1549, om het geheugen van zijn ongeluk te bewaren, in den gevel van dit huis gemetseld.

GORINCHEM en het *Land-van-Arkel* werden naderhand, door de Hollandsche Graven, ter leen uitgegeven, en in het jaar 1454 bezeten door Jonkheer JAKOB VAN GAASBEK. In gemeld jaar ontstond er een geweldige twist, tusschen de visschers van GORINCHEM en JACOB VAN HOORN, Heer van *Altena*, over de visscherij in de Merwede. De regering van GORINCHEM was er zelf oneenig over. De Heer van Altena deed onderscheidene visschers, burgers van GORINCHEM, gevangen nemen en onthoofden; terwijl hij de Schepenen der stad noodzaak hem, op Zon- en Feestdagen, in het hemd en blootshoofds, om vergiffenis te komen vragen, en anderen gevangen werden. Hertog FILIP gaf, in genoemd jaar, nog brieven van vergiffenis uit voor zeventig Gorinchemmers, die om dezen twist gebannen waren. De stad moest om 's Graven heden te voldoen, te gelijkertijd 226 ponden (169 guld. 80 cents) jaarlijksche lijfrenten verkoopen.

In den oorlog met de Gelderschen hadden die van GORINCHEM rijklijk hun deel. Die van Schoonrewoerd hadden, in het jaar 1479, in Looibroek een bolwerk opgeworpen, waaruit zij aan de Hollanders veel schak toebagten, die van GORINCHEM namen het in, zij vervolgden de Schoonrewoerders tot in het dorp en dreven hen in de kerk en op den toren. Die van Schoonrewoerd schoten daaruit en kwetsten eenige Gorinchemmers, die, tot weerwraak, Donderdags voor Palmzondag 1479, het dorp aanstaken en verbrandden. NICOLAAS VAN HAERTEN, Kastelein van Lendam, verbrandde hierop, 's Maandags voor Sacramentsdag, Oostwijk en Kedichem. De Gorinchemmers daarentegen staken den brand in Vuren en Aalst. Doch de dorpen van den Bommelerwaard sloot eerlang een verdrag met GORINCHEM. Op den 10 October des volgenden jaars kwamen de Gelderschen wederom voor de stad en schoten er den brand in, waardoor onderscheidene huizen aan kolen gelegd werden.

Zestien schepen, onder LUXEY, Graaf van der Mark, kwamen in Junij des jaars 1572 voor GORINCHEM, de stad, uit naam van WILLEM, Prins van Oranje, opeischen. De Drossaard gaf een weigerend antwoord, en vervoegde zich, met al het zijne, op het kasteel, doch de Burgemeesters lieten de Staatschen in de stad, die het kasteel verhaast bemagtigden. Wreed handelde LUXEY hier met eenige Roomsche

Getsteldijk, die, strengelijk gepijnigd zijnde, ten getale van 19, in het klooster te Ruggie, bij den Briel, werden opgehangen. GUILLIAMS ESQUIR heeft hun deernlijk lot, in zijne Historie der Gorinchemsche Martelaren, omstandig te boek gesteld, ten onregte echter het snode bedrijf van den woesten LUXY den Hervormden in het algemeen ten laaste leggende.

In het volgende jaar braken die van GORINCHEM, beducht voor de Spanjaarden, hunne voorsteden af, zelfs die van de Kanselpoort, alwaar het Leproozenhuis en wel zestig steenen woningen stonden, niet verschoonende. Zij versterkten de wallen, verbreedden de grachten, en staken den brand in Woudrichem, om het voor den vijand onbruikbaar te maken.

In het jaar 1672 smeedden de Franschen onderscheidene aanslagen op GORINCHEM, die echter allen vruchteloos afiepen. Op den 30 Junij eischten zij de stad op, doch de Veldmaarschalk WURTZ, die er het bevel voerde, antwoordde, dat hij hen met kruid en lood zoude afwachten, waarop zij, zonder het beleg te ondernemen, naar 's Hertogenbosch trokken. De aanslag, welke de Franschen, den 18 Augustus, op GORINCHEM ondernamen, was van even weinig gevolg, als de voorgaande; want toen de Veldmaarschalk WURTZ berigt ontvangen had, dat de vijand, met 17 standaarden paarden, van Utrecht en van Vianen, regt op GORINCHEM in aantogt was, zond hij haar 500 man te voet en 400 te paard, met 3 veldstukken en alle toebehooren te gemoet, die op eenen gunstigen post, de aanrukkende Franschen zoo dapper verwelkomden, dat dese genoodzaakt waren terug te trekken, en hoewel zij door de Officiëren weder aangemoedigd werden, om eene tweede poging te doen, zoo raakten zij toch aanstonds weder in wanorde, doordien geheele rijen door het kanon, met schroot geladen, geveld werden, zoodat zij met verlies van meer dan 60 ruiters moesten terug trekken en het veld ruimen aan die van GORINCHEM, welke met vele paarden en grooten buit terugkeerden, slechts 4 man aan dooden achterlatende. De Franschen ziende, dat zij die stad met geweld niet konden overmeesteren, beproefden zulks, eenigen tijd daarna, door verraad. Zij kwamen ten dien einde overeen met eenen Roomschegezinden boer, dat hij haar tot gids zoude dienen, om die van GORINCHEM, op zekeren versterkten post, te verrassen en te overvallen, doch dit mede niet goed uitvallende, zoo kreeg dien boer zijn waardig loon, daar hij als een verrader werd gevierendeeld, terwijl de stukken, rondom de stad, aan hooge staken werden ten toon gehangen. Later poogden de Franschen door valsche patenten de bezetting uit de stad te lokken, hetwelk zoo min slaagde als de vorige ondernemingen.

De overstroming van het jaar 1740, heeft aan eene der stadspoorten en aan de vestingwerken aanmerkelijke schade veroorzaakt, welke echter spoedig wederom is hersteld geworden.

Den 10 Junij 1782 had men te GORINCHEM en in den omtrek een zeer zwaar onweder, van donder, bliksem, stortregen en hagel vergezeld, hetwelk veel schade aan huizen en veldvruchten veroorzaakte.

Bij den inval der Pruisen in Holland, in het jaar 1787, geschiedde de eerste vijandelijke aanval op GORINCHEM. Deze vesting was ver af, van in eenen behoorlijken staat van tegenweer gebragt te zijn, ofschoon het aan gewapende manschappen niet ontbrak. ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLIË, zijns ondanks tot Kommandant dier stad aangesteld, was alleen bedacht, om haar, bij de aannadering der Pruisen, over te geven, ten einde haar voor erger lot te beveiligen. Op de tijding, des morgens den

1 September ontvangen, dat de Pruisen zich te Dalem vertoonden, had hij de strengste order gegeven, om, zonder zijn schriftelijk bevel, niets schieten. Dan, welke voorzorgen hij ook deswegens genomen had, onkunde van krijggebruik verijdelde die, en berokkende hem en GORICHEN het doerniswaardeste lot; want toen de Pruisische Bevelhebber, de Overste von ROHRSACK, den Kapitein von WINSINGEN met eenen Trompetter, ter overbrenging van eenen opeischingsbrief, afzonden had, werd er onbedacht op den Trompetter geschoten. Dit, als een teeken van volstrekte ongezindheid tot overgaaf aangemerkt zijnde, werd dadelijk gevolgd door een hevige bombardement. CAPELLERS, buiten wiens weten het schieten had plaats gehad; over het werpen van bomben ten uiterste verbaasd, liet dadelijk het wit vaandel opstaken, hetgeen het bombardement deed ophouden, en verwierf een meniggesprek met den Bevelhebber der belegeraars. Van dezen vernam hij het eerst, wat aanleiding tot het bombardement had gegeven. Een was hij genoodzaakt, om zoo goed hij kon de zaak te reddes. Hij verbond dan zijn eigen persoon, als gijzelaar, voor de nakoming der voorwaarde, dat geen gewapende de stad zou uittrekken, en dat allen de wapens zouden nederleggen en zich als krijgsgevangenen overgeven; waarna ieder naar de zijnen zou mogen terug keeren, en de stad voor plundering beveiligd blijven. Doch ten zelfden tijde, dat hij aan de eene zijde der stad dese voorwaarden sloot, was men aan den anderen kant bezig met die te schenden. Vol schrik opeende de burgerhulpbenden de poort, en namen, gewapend de stad uittrekkende, de vlugt naar Dordrecht en elders. Dit uitkomen der bezetting, en dat wel gewapend, werd den Bevelhebber, die echter hieraan geheel onschuldig was, door den Hertog van BAUNSWIK zoo cuvel gemind, dat hij als gijzelaar gehouden werd voor al het leed, hetgeen door die manschap aan de voorstanders van den Stadhouder mocht waken aangedaan. Als zoodanig werd deze ongelukkige naar Wesel gevoerd, en moest zoo veel leed verduren, dat hij, naauwelijks uit den kerk ontslagen en in het vaderland terug gekeerd zijnde, den geest van GORICHEN, op deze wijze in handen der Pruisen gevallen, werd den 18 September 1787 door hen bezet; terwijl zij zich geregtigd oordeelden, om de stad als eene overwonne plaats te behandelen. Beschreijenswaardig waren de plunderingen en verwoestingen aldaar aangerigt tegen hen, die als voorstanders van staatsherstel bekend waren. Het gemeen verlaagde zich, om hen overal aan te wijzen. Een het zelfde jammerlijk lot trof de opgezeten ten platte lande. Dagleijks gingen de Huzaren op strooppartijen uit, want dezen was het meest om roof te doen. Overal vonden zij gedienslige lieden, om de bedoele voorwerpen aan te wijzen. Na hen eerst uitgeplunderd en van als beroofd te hebben, werden zij gebonden naar GORICHEN vervoerd, en zoo verder naar Wesel te worden overgebracht.

Toen GORICHEN, in het jaar 1794, door de Franschen was ingesloten, begonnen dese met de Hollanders, op den 18 Januarij, haargemeen te worden. Na eene korte poos uit klein geweer geschoten te hebben, liet men het geschut van de wallen op de Franschen spelen, en nog geen geschut hadden aangevoerd. Het bragt hun geen schade toe, maar twee houtzaagmolens, dicht bij de stad, geraakten door dit schieten in den brand, en dit zou, bij het waaijen van den wind uit eenen anderen hoek, de verschrikkelijkste vernieling na zich hebben kunnen slepen. Het schieten hield den volgenden dag, van des morgens tot den middag aan. Gloeiende kogels joegen den brand in eenige huizen te D-

sen, waar een menschlievend Franschman, eene vrouw uit een brandend huis gered hebbende, eenige oogenblikken later, door een kanonskoot het leven verloor. De Fransche Generaal Ooms, zond onmiddellijk eene opschikking aan den stads Bevelhebber, gepaard met de bedreiging, dat, bij aldien hij mocht voortgaan de bezittingen van de burgers te vernielen, hij, met zijn geheele bezetting, buiten het verdrag zou gesloten worden en over de kling moeten springen. Het aanvoeren van zwaar geschut, hetwelk dienen moest, om aan die bedreiging klem bij te zetten, had zooveel invloed op den Bevelhebber, dat hij de stad en vesting den Franschen overgaf, zonder iets tot verruiling van pligt en behoud van eer beproefd te hebben.

Bij den watervloed van het jaar 1809 bevond Goanickx zich den 30 Januarij, in een bij uitstek groot gevaar. Door den verbazenden oever van water, was de toestand dezer stad reeds te voren zeer vredenkelijk geworden, waarom men ook niet verzuimde alle zoodanige maatregelen te nemen, als geschikt waren om het gevaar af te keeren. Op de Lange- en Kortedijk en binnen de stad werden verstand kistingen ter hoogte van 5 voet opgezet en gevuld, de schotbalken voor de poorten, Melkheul en watergangen gereed gelagd, als ook de kettingmolen op de Melkheul gangvaardig gemaakt, ten einde bij eene gevreesde doorbraak, ten minste de stad voor overstroming te bewaren. Alle dese voorzorgen bleken ook weldra geenszins overbodig te zijn; want met den 29 Januarij begon het vreeselijkst tijdstip voor deze stad. Het ijs in de rivier was los gebroken en weggedreven; doch kon, uit hoofde van de plaatshebbende ijstopping boven Hardinrveld, niet verder voortwerken, tegen welke verstopping het water uit de Maas, Waal en Linge zich met vereenigd geweld opstuwde tot eene hoogte, welke tot hiertoe voorbeeldeloos was. Intusschen bleef het water nog steeds wassende en stond, des middags van den 30, omtrent ééne Ned. el of drie voeten hoog tegen de kisting in de stad, zoo dat het gevaar inderdaad zeer groot werd. Aan de noordsijde bersteden de zoogenaamde zegmuren van den Beer, aan de Arkelpoort, van elkander, en dreigden, bij hunnen val, eene geheele overstroming te zullen veroorzaken. Aan de zuidsijde scheurde ter selfder tijd de oude Wolphersche dijk, tusschen het huis ten Halven en de herberg de Zwaan, welke scheur op sommige plaatsen vrij breed was, op andere dicht langs de sterk afgeslagene buitenkruis heenging, en zich door de binnen dosering van den dijk, tot aan den teen, tegen de Wiel van het jaar 1665, uitstrecte, terwijl het water in de stad op onderscheidene plaatsen op den Langen- en Kortedijk en aan de Waterpoort onder loor de straten en kistingen heenwielde, en alle menschelijke tegenstand scheen te bespotten. Het gevaar was nu ten hoogsten top, en het verderf der stad scheen onherroepelijk beslist te zijn. Des namiddags ten half vier ure, verspreide zich overal de mare, dat de Kortedijk was koorgebroken, en inderdaad was de kisting, welke het water van de Linge keerde op twee plaatsen bezweken, en stroomde het water van zene hoogte van omtrent 12 voeten, met een vreeselijk gedruisch, de Hoogstraat, Kapelsteeg en Eendvogelsteeg af, en stadwaarts in. Alles scheem dus op dit oogenblik verloren te zijn, elk wanhoopte aan het verder behoud der stad, de kundigsten zelfs gaven den moed verloren, daar niets het vreeselijk geweld van het indringend water scheen te kunnen stuiten. Dan in het dringend gevaar was de stad middellijk haar behoud verschuldigd aan de vereenigde pogingen en werkzaamheden der ingezetenen en van den Generaal Tanaxas en de Karabiniers van

de garde des Konings, aangemoedigd door Koning *LOSKWIK* zelven, die op dat oogenblik zich in persoon naar die plaats begaf en zoo door woorden als door goud allen hulpvaardig maakte. De gezegde moedige officier gaf zijne manschappen bevel, om oogenblikkelijk de straten op te breken, en keisteenen, aarde en alles wat voor de hand was, in de doorgebrokene gaten te werpen, hetwelk ook de gelukkigste uitwerking had, gelijk men ook vervolgens twee kistingen maakte, aan beide zijden van het doorgebroken gat, om dus; ware het mogelijk, nog te kunnen stand houden. De algemeene verslagenheid werd nu vervangen door de inspanning van alle menschelijke krachten; terwijl de gewapende Burgermagt en de overige alhier in garnizoen liggende troepen, zich weldra met de Karabiniers vereenigden en al wat werken kon zich hierbij voegde, wordende elk korps beurtelings opgeroepen om te werken. En nu zag men het voorbeeld, door de Karabiniers, op bevel van den *General TARAYRE* gegeven, overal volgen. Door de voornaamste straten der stad, zag men in geregelde rijen mannen, vrouwen, jonge dochters, militairen, jongelingen en kinderen bezig met het opbreken der straten en het aanvoeren der stoffen tot demping van de kolk; anderen voerden bedden, matrassen, dekens, tapijten, zeilen, koehuiden, klederen, mest en allerlei stopmaterialen aan, waartoe ook alle bruikbare voorraad, zoo uit het *Arsenaal*, als het *Magazijn van Fournitures*, werd afgeleverd, hetwelk alles vereenigd ook dat gelukkig gevolg had, dat men des avonds ten 7 ure hoop kon voeden, om de stad van dien kant te zullen behouden, daar de openingen bevangen geraakten. Des nachts vermeederde het gevaar van tijd tot tijd, doch door aanhoudende zorg en goede orde werd het gekeerd. Aan de voornaamste kisting bleef men door werken tot den volgenden morgen, toen het water begon te vallen, en ten half acht uren 24 duimen onder dijkshoogte stond.

Het gedenkwaardig beleg van *GORINCHEK* in de jaren 1815 en 1814, heeft de stad ook niet weinig schade berokkend. Nadat de vestingwerken gedurende eene halve eeuw verwaarloosd waren, werd het vervalene, in den jare 1815, veelal hersteld, de buitengrachten verdiept, en, vooral aan den *Lingendijk*, nieuwe batterijen opgeworpen. Een negentigtal kanonnen van onderscheiden kaliber werden op de wallen geplaatst. De voorraad van kriegsbehoeften, vooral van kruid, was overvloedig, de magazijnen waren, op weinige noodwendigheden na, met genoegzamen leeftogt voorzien, en hetgeen nog ontbreken mogt, werd althans vóór het beleg, door menige uitvallen aangevuld. Het garnizoen bestond uit omtrent 6000 man, onder het opperbevel van den *Generaal Graaf RAMFON*, een krijgsman van beproefde dapperheid. De huisvesting dezer manschap bij de ingezetenen, bleef wel in den beginne eene gemakkelijke toevlugt voor den Bevelhebber, die lang dezen weg den magazijnvoorraad bespaarde, doch ook reeds daardoor zijne gezindheid deed blijken, dat hij niet ligtelijk tot eene overgawe zoude besluiten. Een getal, dikwerf van 16 tot 20 man in één huis gelegd, liet nauwelijks een klein plaatsje over, waar zich het talrijk gezin bergen, verzorgen of in de gestrengte konde verkwikken mogt. Hierbij gevoegd de gedurige verschaaffing van levensmiddelen, naar krijgs-wet gevorderd, zoo moest dit natuurlijkerwijze, bij de volharding eener verdediging, een zeer wezenlijk gebrek doen ontstaan, welks gevolgen, bij lengte van tijd, in hongersnood en pestbesmetting zouden kunnen eindigen. Naderhand, het is waar, werd de uitdeeling aan de bezetting bepaald op $\frac{1}{2}$ pond vleesch en $1\frac{1}{2}$ pond brood daags, met een weinig azijn, zout en jenever; doch men beseft gereedelijk, hoe weinig deze toelage

tot dadelijk onderhoud voldeed, en hoe zeer dus de ingezetenen, huns ondanks, dikwerf bijkans boven hun vermogen, tot eene meerdere aanvulling gedrongen werden. Nog moeilijker was de zorg voor het aantal zieken en naderhand van de gekwetsten, in het hospitaal gelegd, waartoe wel, in den aanvang, het benoodigde was aangeschaft; doch waarvan het reeds spoedig ondervonden gebrek den maatregel deed nemen, om al het ontbrekende, bij stelligen eisch, aan de huizen der ingezetenen op te halen; terwijl vele andere behoeften, als, kaarsen, wijn, bier, azijn en jenever, tot zelfs eene gansche bakkerij, in beslag genomen, en eene veldbakkerij door de Fransche Genie, ten behoeve der bezetting, werd aangelegd, waartoe de ingezetenen al het benoodigde moesten verschaffen. Naauwelijks werd de stad, op den 18 November 1813, op last van den Generaal Рамон, in staat van beleg verklaard, of de afbraak van alle huizen in den omtrek vertoonde weldra het beeld eener akelige verwoesting, nog vermeerderd door het ombakken van alle boomen en lanen, en door het vernielen der tuinen, boomgaarden en een aantal groote en kleine boerderijen, die weleer der ingezetenen verpozenden lust hadden uitgemaakt. Wat de kracht van bijl en houweel niet vermogt, werd door behulp van het vuur voldongen. Niet minder dan een vijftal molens, waaronder één koren- en één papiermolen, in de nabijheid, werden eene prooi der vlammen. Een enkele vuurgloed verteerde op eenmaal een zeventigtal woon- en lusthuizen met brandstoffen gevuld, ten einde de vernieling des te spoediger te bevorderen. Alle toegangen rondom de stad werden zorgvuldig afgesloten, nieuwe versterkingen aangelegd, verhakkingen en doorsnijdingen in de dijken gemaakt, stormpalen geplant en eindelijk ook de Dalemseche verlaatsluis in den Waaldijk, waarover de algemeene weg henen liep, door de kracht van het buskruid, en, waar deze zelfs te kort schoot, door het vermogen van duizend houweelen verbrijzeld, waardoor het beneden gedeelte der Neder-Betuwe weldra in eene openbare zee herschapen, en de heerlijkste wei- en bouwlanden onder eenen diepen vloed werden bedolven. Binnen de stad zelve, ontvingen al spoedig ettelijke voornamen huizen den last ter ontruiming; en hunne bestemming tot den krijg, hetzij nu eens tot een hospitaal, of wel, met schietgaten doorboord ter verschansing, of ook, gelijk de zoogenoemde Tol, het oude Mannen en Burger-Weeshuis, tot magazijnen van leeftogt en oorlogsbehoefden. Verscheidene houten magazijntjes onder de walgangen aangelegd, dienden tot bewaring van het buskruid, en vergrootten daardoor bij het meerdere gevaar van vlamvatting, niet weinig den angst der ingezetenen. Alles verkondigde alzoo de geheele ellende, welke de oorlog met zich voert, daar de kunst der Genie geene middelen onbeproofd liet, om eene met zekerheid vooruitgeziene belegering te verduren. Hoe zeer het eigenlijk beleg alleen de komst van den Russischen Prins NARISCHKIN scheen te verbeiden, die het regelen en tevens het nog ontbrekende zware geschut zoude aanvoeren, leverden de vier laatste dagen van December, reeds de voorbereidselen tot het geduchte krijgstoneel. Te Woudrichem waren vijf vierentwintigponders geplant, die de stad konden bestrijken. De dijken en wegen van Schelluinen waren met verhakkingen en verschansingen versperd. In de nabijheid van Sleewijk waren 3 batterijen aangelegd voor zwaar geschut. Een elftal kanonneerbooten had zich in den omtrek, in onderscheidene afdeelingen, geplaatst, allen met één twaalf- en twee responders gewapend, en zoodra de vorst de beschutting daarvan tegen den ijsgang vorderde, leenden de dap-

pers Scheeps-Officieren, op aanzoek van den Heer Major der Artillerie, van Honr, met hunne manschappen; hunne dienst aan de Sleuwijsche batterijen. De vesting had hare geduchte bolwerken met grof geschut, en met een aantal van niet minder dan 150 schikwachten bezet. Vóór den ingang der groote Haven was, op last van den Kommandant, het Rotterdamsche heurtschip geplaatst, en in een kanonneerboot, met 4 stukken van 4 en 6 pond herschepen. Reeds in de eerste dagen deed men het kanon bij herhaling van de waken spelen, nu eens om proeven te nemen, in hoeverre men den vijand aan de overzijde der rivier zou kunnen verontrousten, dan weder om den aanleg eener batterij aan den overkant te verhinderen, of ook om de Sleuwijsche afdeeling van kanonneerbooten, zoo mogelijk te doen opbreken; welke laatste echter, ofschoon hier en daar vrij beschadigd, haren wedergroet met zulk eene hagelbui van kogels verselden, dat eene geheele batterij aan de Waterpoort vernield werd en één der kanonnen in stukken sprong. Gelukkig liep December ten einde, weder dat de stad door het grof geschut van een aantal vuurmoeds eenige aanmerkelijke schade leed. Den 22 Januarij 1814 alleen, was het eigenlijke bombardement aanving, scheen tot eene geheele verwoesting bestemd. Bijkans 6 uren achter elkander snorden bommen, kogels en granaten door de lucht henen. Daken werden verbrijzeld; muren storteden tot puin; huizen scheurden; niemand verhoorde zich in zijne eigene woning; een verschrikkelijk gejammer kloofte door alle straten, daar men, zoo als anders meestal in belegerde vestingen geschiedt, de steenen uit de straten niet opgenomen had, en die herbarsting van bom en granaat allerwege dood en vernieling bedroef. Meer dan 80 huizen werden geweldig beschadigd, sommigen zelfs geheel verbrijzeld. Buiten deze verwoestingen scheen een nieuwe en niet minder geduchte vijand de ellende nog te zullen vergrooten. De stad der rivieren, bij het opeengepakte ijs, verdubbelde het gevaar voor ijshanden, die, met het gestadig wassende water, bij harden wind en den, de bedenkelijkste overstroming deden vreezen. Aan een Pruisisch Parlementair den toegang geweigerd zijnde, volgde de herhaling van het bombardement in al hare kracht, op den eerstkomenden dag. Acht uren lang, en wel gedurende den nacht, hernieuwde zich hetzelfde verschrikkelijke tooneel, waarbij de bezetting van haren kant geen minnaliet, de belegeraars even duchtig te begroeten. Een aantal huizen en openbare gebouwen, werden thans weder jammerlijk geteisterd. Nog was dit alles niet genoeg. Een vreeselijke brand, door eene uitbarstende bom veroorzaakt, voltooidde ten laatste, te midden van hagelbuijen van kogels en granaten, van nederploffing en verbrijzeling, van storm en sneeuw, van vuur en dood; het beeld der vernieling, doch werd door den rusteloozen ijver van eenige burgers nog al speidig gebluscht. Niet minder dan 18 uren lang, had het bombardement geduurd; niet minder dan 832 kogels, meest vierentwintigponders en nagenoeg 400 bommen en granaten, waren door de belegeraars in de vesting geworpen; een veertigtal huizen en stadsgebouwen waren of nieuw zeer aanmerkelijk beschadigd en sommigen bijkans geheel vernield. De burgerij nu, door de noodlottige gevolgen van deze herhaalde aanvallen, geleerd hebbende, wat al gevaren zij van eene voortgezette belegering te duchten had, en welk een rampzalig lot hare nu reeds gedeeltelijk verwoeste stad op die wijze te wachten stond, zag met harten, krimpemde van weedom, den volgenden nacht te gemeet. Doch dit maal was de vrees voor eenen nieuwen aanval ijdel, en in plaats

van zwaardere rampen, die men duchtte, kwam de blijde hoop van verlossing opdagen, welke hoop dan ook niet verijdeld werd, doordien den 4 Februarij, in de pastorie van het naburige Schelluinen, een verdrag werd gesloten, volgens hetwelk de stad, op den 20 dier maand, aan de Bondgenooten overging. Tegen eenen mogelijken opstand der ingezetenen, die wel te duchten was, had de Opperbevelhebber onderscheidene stukken met schroot geladen in de straten doen plaatsen. De vrees voor dusdanig eenen opstand, gevoegd bij de dreigende overstroming, deed RAMON hoofdzakelijk tot de overgave besluiten (1).

Allerakeligst was het vooruitsigt van GOORNICKEN's ingezetenen weder, bij den watersnood in Januarij 1820. Reeds des morgens van den 26 had er eene doorbraak plaats, welke de overzijde van de haven overstrooomde, doch ijver en moed wisten ze te beteugelen. De geheele bemuurde stad vertoonde niets anders, dan een eiland, door eene verschrikkelijk woelende ijszee bedreigd. Geweldige ijsschollen, daartegen aandruischende, baarden, door hare grootte en onbedwingbare kracht, niets dan angst en schrik, die in eene algemeene verwoesting, onder den vloedstroom, sehenen te zullen eindigen. De dijk over het Weidschild, tusschen de stad en Dalem, was vernield; de Zederiksluis, aan den Arkelsche-dijk, was bezweken, en de stroom had daardoor geene keering meer. Waar geene schotbalken gereed waren, schuimde het water de poorten in, en ieder scheen zich te zullen moeten bergen, voor zoo veel hij slochts konde. Het was in den namiddag, tusschen vier en vijf ure, toen er een aanmerkelijk gat viel, tusschen de sluis en de buitenbatterij op den dijk, waarbij de vloeddeuren uitsprongen, die, zoo als men naderhand ontdekte, door het ijs waren doorboord. Het gevaar nam hand over hand toe. De kloekste ingezetenen bejverden zich met het garnizoen, om de poorten en sluizen toe te dammen; doch ook de moedigste bijstand had niets gebaat, zoo niet een ander, onmiddellijk, doch ongelukkig voorval, den hooggaanden nood spoedig had afgewend. De dijk namelijk, die het uitwaterings-kanaal naar Steenhoek van het omliggende land afscheidt, was bezweken. Door dit een en ander liep het water, woelende en schuimende, uit het nieuwe kanaal in het land. Alle mogelijke kracht, van ijs en stroom, kante zich tegen de groote sluis, welke, eerst in 1819, in dit kanaal was aangelegd, en voor deze ontzettende kracht bezweek. Het water, met geweld in de sluis stortende, vloog van beneden naar omhoog, en overstrooomde de brug. Nog op den volgenden dag teekende de gemiddelde waterstand aan de peilpaal 14 voet, somtijds nog eenige duimen daar boven. De arbeid der ingezetenen, tot behoud der kistingen, ging onafgebroken voort. De kleine wielingen, hier en daar van tijd tot tijd gerezen, alsmede het lek onder de spuisluis bij de Waterpoort, werden gestopt. Eerst in den avond van den 27 mogt men zich, bij eenen val van het water, tot 15 v. 7 d., eenigzins behouden rekenen, en ofschoon het, op den 28, weder 8 duimen opliep, bragt de val, in den avond van dienselfden dag, tot 12 v. 1 duim, eene meerdere geruststelling te weeg.

Ten gevolge van den opstand in België, in 1830, werd GOORNICKEN in het laatst van dat jaar in staat van oorlog gesteld, en begon men toen reeds de vestingwerken te verbeteren, en met nieuwe buitenwerken

(1) Een, die meer omzigtig omtrent dit beleg willen weten, verwijzen wij naar D. DE GRAAFF, Verhaal betrekkelijk het beleg, bombardement en de overgave van GOORNICKEN, in den winter van 1813 en 1814, en naar A. DE KONING, Bericht omtrent de Belagering en het ontsiet van GOORNICKEN, en het daarbij gebeurde in den omtrek.

te vermeerderen, houten bomvrije kruidmagazijnen te bouwen, palissaden te stellen, kanon op de wallen te plaatsen, en alle middelen aan te voeren, welke deden vermoeden dat de stad door een beleg bedreigd werd. Tot in het jaar 1839, duurde die staat van onzekerheid. Een verdrag met België maakte een einde daaraan.

Bij het binnenkomen der Nederlandsche krijgsvlieden, die, in 1835 uit Fransche krijgsgevangenschap terug keerden, heeft GORINCHEM, in het onthalen en eerbewijzen aan die dapperen, even als bij de terugkomst der vrijwillige studentenkorpsen, bijzonder uitgemund (1).

Bij den hoogen waterstand, in het jaar 1841, liep GORINCHEM groot gevaar, door het bezwijken der kisting in de Dalempoort, waardoor het water met geweld in de Dalemstraat drong en althans dat gedeelte der stad bedreigde, doch door volhardende werkzaamheid der ingezetenen en van den Waterstaat weder bevangen werd.

Het oude en eerste wapen der stad GORINCHEM bestond uit een schild van goud, beladen met twee torens van keel (rood), zijnde deze torens met een hemelsblauw dak gedekt. Dit wapen voerde de stad tot dat zij onder de voogdij van het graafschap van Holland kwam, want, sedat Hertog WILLEM VAN BRILLEN, Graaf van Holland, na veel oorlogen, Heer van GORINCHEM en Lande van Arkel geworden was, deed hij niet alleen den beroemden burg afbreken, maar ook het stads wapen vernietigen, ten einde alzoo de herinnering aan de Heeren van ARKEL in eene eeuwige vergetelheid te brengen. Hij beval de stad voortaan zijn wapen te voeren, zijnde vier leeuwen, gevierendeel met het wapen van Holland. Maar in het jaar 1441, toen FILIPS Hertog van Bourgondië, Graaf van Holland werd, werd het stadswapen weder veranderd, wordende den stedelingen als toen vergund, in hun zegel en banier, het wapen van gezegden Graaf te plaatsen. Het tegenwoordige wapen van GORINCHEM bestaat uit een veld van zilver, beladen met een afbeeldsel van de oude Arkelpoort van keel (rood); in de poort ligt het schild van Arkel met de baren, welke baren ladders moeten verbeelden en afkomstig zouden zijn van de heldhaftigheid der Heeren van ARKEL in de kruistogten, vooral bij de beklimning van Damme. Het wapen wordt ter weerszijden gehouden door eenen leeuw in natuurlijke kleur, en is gedekt door eene kroon van goud.

GORINCHEM (DE-BANNE-VAN-), het grondgebied der gem. Gorinchem, prov. Zuid-Holland, buiten de muren van die stad gelegen, en, voor het polderbestuur, bestaande uit Wolpheren, Wolpherensche-Slagen, Lange-Slagen, Korte-Slagen, de Bullekens, 't Hoogland, de Haar, de Stalkaarsen en Lange-Scheiwijk. Zie voorts BANNE-VAN-GORINCHEM (DE).

GORINCHEM (SLOT-TE-), naam, onder welken het laatste kasteel van Arkel, prov. Zuid-Holland, bij oude schrijvers wel eens voorkomt. Zie ARKEL.

GORINCHEMIUM, Lat. naam van de st. GORINCHEM, in het Land van Arkel, prov. Zuid-Holland. Zie GORINCHEM.

GORINCHEMSCHE-AVELINGEN, buitenpold. in het Land van Arkel-beneden-de-Zouwe, prov. Zuid-Holland, arr., kant. en gem. Gorinchem; palende N. aan het Kanaal-van-Steenhoek of den Rivierdijk, O. aan den Zwanepolder, Z. aan de Merwede of het Avelingdiep, W. aan de Dordsche-Avelingen.

(1) Men zie daaromtrent, Verhaal der feestelijke ontvingen te GORINCHEM van een gedeelte der dapperen bemanning van de Citadel te Antwerpen, 23 en 25 Junij 1838.

Deze pold., die, in het jaar 1665, buitengedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 175 bund. 80 v. r. 86 v. cil. Men heeft er eene boerderij of woning.

GORINCHEMSCHE-HUIS of **ARKELS-HEERENHUIS**, h. in het graafs. *Leerdam*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en 5 u. O. van *Schoonrewoerd*, aan den *Diefdijk*.

Het wordt zoo wel genaamd, doch is het gemeenelandshuis van den *Diefdijk*, en een zeer goed en geschikt verblijf voor *Dijkgraaf* en *Heemraden* van den *Alblasserwaard*, wanneer de tegenwoordigheid van dit collegie, bij nood of inbraak van de *Betuwe* of den *Tielerwaard*, aan desen *dijk* vereischt wordt.

GORINGHOM, oude naam van de st. **GORINCHEM**, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GORINCHEM**.

GORISHOEK, plaats in de heerl. *Westkerke*, op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. en 5½ u. Z. O. van *Zierikzee*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Tholen*, gem. en ½ u. Z. Z. W. van *Scherpenisse*, waar een overzetveer is op *Yerskendam*, in *Zuid-Beveland*.

GORKUM, naam, bij verkorting, veelal gegeven aan de stad **GORINCHEM**, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GORINCHEM**.

GORNICHEM, st. in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GORINCHEM**.

GORNICHENIUM, Lat. naam van de stad **GORINCHEM**, in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **GORINCHEM**.

GOROA, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Gilolo*, op de *Westkust* of *Batoe-Tjina*. Het staat onder het gebied van den *Sultan* van *Tidore*.

GORON, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. De inw. zijn *Christenen*.

GORONGO, kl. eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, 7 u. Z. van het eil. *Gilolo*, 1° 8' Z. B. 146° 20' O. L.

GORONGTALO, rijk, riv. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie **GORONG-TALO**.

GORONGTALO (**BAAI-VAN-**), golf in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie **GORONG-TALO** (**GOLF-VAN-**).

GORP of **GORPE**, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 5½ u. W. ten N. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. W. van *Oirschot*, gem. en ¼ u. W. van *Hilvorenbeek*. Men telt er 7 h.

Vier dezer huizen zijn tamelijk groote boerenhofsteden, en worden thans in eigendom bezeten door *Z. M. den Koning der Nederlanden*. De 111 bund. 74 v. r. lands, welke tot deze 4 boerderijen behooren, bestaan uit zeer goed bouw-, wei- en hooiland, welk laatste, voor zoo veel het onder *Hilvarenbeek* gelegen is, eene grootte van 13 bund. bevat, dat geen bemesting behoeft, maar door jaarlijksche overstroming zijne vruchtbaarheid verkrijgt; verder uit schaar- en mastbosschen, benevens eene groote uitgestrektheid onbebouwde heidegronden. De landerijen en gronden zijn door fraaije, welwassende dreven doorsneden, en leveren aangename wandelwegen op. Vóór de hoeve, het *Leenhof* genaamd, ligt het zoogenaamde *Starrebosch*.

GORP is de geboorteplaats van den *Natuur-, Genees- en Letterkundige* **JOANNES GORPPIUS BECANUS**, die aldaar den 23 Julij 1518 het licht zag, en den 27 Junij 1572, te *Maastricht*, overleed.

GORREDIJK, **GOORDELIK**, **GOORDELIK** of **GORDELIK**, vlek, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, arr. en 2½ u. N. O. van

Heerenveen, kant. en 1½ u. Z. van *Beetsterwaag*, ¼ u. Z. W. van *Lippenhuizen*.

De naam van dit aanzienlijk, en met vele fraaije huizen verrijd dorp is ongetwijfeld zamengesteld uit *Goor* of *Gor* en *dijk*, waarvan het eerste oudtijds eene moerassige plaats beteekende, gelijk ook de vaart naar buiten, op oude kaarten, den naam van *Gorsloot* draagt. Dit vlek, hetwelk, voor ongeveer 300 jaren, op een gedeelte der gronden van de dorpen *Kortzwaag*, *Terwispe* en *Lippenhuizen* gebouwd is, en aanvankelijk ook eene uitbuurt van het d. *Kortzwaag* uitmaakte, is gedeeltelijk omringd van eene gracht, die eenigzins naar de wijze van eene verschansing gegraven is, en voormaals zeker behoord heeft tot de versterking, in het jaar 1672, tegen den inval der Munsterschen, rondom de vlek aangelegd. De h., welke hier 280 in getal zijn, zijn gebouwd in de gedaante eener dubbele kruisbuurt, waarvan de eene straat, ter wederzijden der vaart of Gorresloot geplaatst, in het midden regthoekig doorsneden wordt door de tweede, welke aan den rijweg gebouwd is, en met eene brug, waarboven het wapen van Opsterland prijkt, over de gemelde vaart loopt. In dit vlek wonen ruim 1700 inw. Het is in de laatste 200 jaren, aanmerkelijk in bloei toegenomen door de omliggende voenderijen, die gedeeltelijk reeds in wei- en kavelanden zijn veranderd; er wordt veel handel gedreven; ook vindt men er nog groote veenbaten, alsmede 2 korenmolens, 1 houtzaggmolen, 1 eek- en volmolen, 2 kalkbrandertjen, 2 scheepstimmerwerkes, 5 brandertjen, 5 leerlooierijten, 1 lijnbaan, enz. Tweemaal in het jaar wordt hier eene jaarmarkt gehouden, en eens ter week eene weekmarkt, te weten des Woensdags, als wanneer hier veel handel in rogge, boekweit enz. gedreven wordt. De handel is hier niet weinig toegenomen, sedert er, in het jaar 1758, eene nieuwe brug over de Compagnonsvaart, en daarover eenen rijweg van Heerenveen herwaarts is aangelegd, waarop niet alleen de handel met die van Schoterland en Stellingwerf-Oosteinde, maar ook met de inwoners van Drenthe zeer is toegenomen; hebbende het graven van de Smildervaart, het evenwel aanmerkelijk schade toegebracht.

De Herv., welke hier 1500 in getal zijn, maken eene gem. kl. welke tot de klass. en ring van *Heerenveen* behoort; welker was zij vereenigd met die van *Kortzwaag*, doch nadat er bijna 20 jaren lang in eene, eenigzins daartoe bekwaam gemaakte, schuur was gespreid, werd hier, in het jaar 1685, eene nieuwe kerk gesticht, op een stuk gronds, daartoe door de Heeren Compagnons van Opsterland, de eerste aanleggers van *Gorredijk*, geschonken. In 1698 werd den ingezetenen door 's lands Staten vrijheid gegeven, om hunnen eigen Predikant te beroepen, zijnde de eerste, die het leeraarambt alhier had waargenomen, geweest THEODORUS CRANS, die in het jaar 1698 hervand kwam, en in het jaar 1704 naar Metslawier vertrok. Het beoogd geschiedt door den kerkeraad, eene afwijking van de gewone beoogingswijze in Friesland, waar de Floreenpligtige ingezetenen naar het getal floreenen, waarmede hunne landen bewaard zijn, tot de stemming zijn gerechtigd. Toen de kerk te *Gorredijk*, na verloop van tijd, door aanwas van het getal inwoners, te klein bevonden werd, werd, in het jaar 1735, de oude kap vijf voeten, en vergrootte haar met een nieuw zijgebouw, welke vergrooing en vernieuwing geheel bekostigd is, door vrijwillige liefdegaven der gemeentelieden, terwijl intusschen de kerkdienst, zoo lang te *Kortzwaag* waargenomen werd. Deze kerk is van eenen spitsen toren voorzien doch heeft geen orgel.

De Doopg., die er 500 in getal zijn, behooren tot de gem. Gorredijk-en-Lippenhuizen, welke hier eens kerk heeft, die in het jaar 1817 gebouwd is en noch toren, noch orgel heeft.

De Isr., die er 150 in getal zijn, maken eene ring-synagoge uit, welke tot het synagogaal ressort van *Leeswarden* behoort, en waartoe ook de bijkerken te Heerenveen, te Noordwolde en te Lemmer gerekend worden. De synagoge is een klein, maar met gebouwt, prijkkende op het midden met eenen kleinen toren, in de gedaante eener theebus.

De dorpschool is een groot, luchtig gebouw, met een verwulf, voor 15 à 16 jaren geheel nieuw gebouwd. Zij wordt door een gemiddeld getal van 180 leerlingen bezocht. Men vindt er een zeer groot, op boek geschilderd, prachtexemplaar van eene kaart van Europa, geschonken door wijlen T. STAMINGA, den vader van den vervaardiger dier kaart.

Er is hier mede een distributiekantoor voor de brievenposterij en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van t Algemeen*, dat den 23 September 1815 is opgericht, en 20 leden telt.

GORREDIJK is de geboortepl. van den beroemden Godgeleerde JOHANNES HEERINGA ELISAE., geb. 14 October 1768, † in den nacht tussehen den 17 en 18 Januarij 1840, als Hooggeleeraar aan de hoogeschool te Utrecht.

GORREDIJK-EN-LIPPENHUIZEN, Doopsgcz. gem., prov. *Friesland*, tot de derde klasse van de prov. behoorende, zijnde de eenige gem. dier gesludte in *Opsterland*. Zij telt 525 zielen, onder welken 120 Leden. Men heeft er twee kerken, als: eene te Gorredijk en eene te Lippenhuizen. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad.

GORREDIJKSTERVAART, GORRELOOR of GENSLOOR, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zij noemt haren oorsprong te *Appelache* dicht bij de *Smildervaart*, vereenigt zich bij *Gorredijk* met de Oude vaart, komende van het *Jonkersland*, onder *Kortezwaag*, en stort zich, na door acht verlaten te zijn opgekeerd, en de *Klisse* gepasseerd te zijn, in de *Wijde-Wispel*.

GORBRESLOOT, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie het vorige artikel.

GORREVEEN of GORVEEN, voorn. veen, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, Z. O. van Gorredijk, dat nu reeds lang door afveening in schoone wei- en korenlanden veranderd is.

GORRICHEM, st. in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GORINCHEM.

GORS, geh. in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 8½ u. N. W. van *Breda*, kant. en ½ u. O. van *Oudenbosch*, gem. *Hooven-en-St. Maartenspolder*, ¼ u. W. van de *Hooven*.

GORS (HET), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie WAARDEN (DE).

GORS (OOST-), pald. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; palende N. aan den Amer, O. aan Schuddebeurs, Z. aan de *Streepelanden*, W. aan den *Ketel- en Klaverpolder*.

Deze pold., welke in het jaar 1666, met den *Reijalspolder*, bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 43 bund. 43 v. r. 30 v. ell., waaronder 58 bund. 55 v. r. 70 v. ell. sshotbaar land; wordt

door een sluisje, op de Watering van 's Heerenhuis, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 3 à 4 palm onder A. P. Het bestuur is dat van den Roijalenpolder.

GORSSEL, d. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie *Goass.*

GORSLOOT, water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie *GORREDIJKSTERVAART*.

GORSSEL, gem. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kv. distr., arr. en kant. *Zutphen* (3 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de Overijsselsche gem. *Deventer*; *Diepenveen* en *Bathmen*, O. aan de gem. *Laren* en *Verwolde*, Z. aan *Warnsfeld* en *Zutphen*, W. aan den *IJssel*.

Zij bevat de d. *Gorsse* en *Almen*, benevens de buurs. *Eefde*, *Epse* en *Harfsen*, alsmede de heerl. *Dorth*. Ook vindt men onderscheidene landhuizen, van welke den *Dam*, *Dorth*, *Ehze*, het *Elze*, *Eschede*, *Hassink*, het *Hulze*, het *Joppe*, *Ter-Mellen*, *Rijssel* en de *Voorst* de voornaamste zijn. Zij beslaat een oppervlakte van 9085 bund., telt 459 h., bewoond door 554 huizen, uitmakende eene bevolking van ruim 3500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, ook wordt er handel gedreven, hoofdzakelijk in brandhout, waarvan eene aanzienlijke hoeveelheid op den hooftwal, bij *Dommerholt*, te *Goassel*, wordt aangevoerd, om aldaar te worden ingescheept.

De *IJssel*, welke langs deze gem. stroomt, verschaft den inv. eenige uitmuntende weiden, waardoor zij zeer veel boter van de beste soort aan de inw. van de nabij gelegene steden *Zutphen* en *Deventer* leeren. Men heeft er 3 windkorenmolens. Vroeger bestond er ook een verwfabriek.

Van de *Herv.*, welke hier ongeveer 3100 in getal zijn, maken 1700 h. gem. van *Gorsse* en *Almen-en-Harfsen* uit, welke in deze burg. gem. drie kerken hebben, als: ééne te *Gorsse*, ééne te *Almen* en ééne te *Harfsen*, terwijl de overigen te *Deventer*, *Warnsfeld* en *Bathmen* parochiëren.

De *R. K.*, ten getale van 180, onder welke 150 *Communicanten* worden tot de stat. van *Zutphen* gerekend. — De 3 *Evang. Luth.* welke men er aantreft, behooren tot de gem. van *Zutphen*.

Men heeft in deze gem. 3 scholen; als: eene te *Gorsse*, eene te *Almen* en eene te *Epse*, welke gezamenlijk, door een gemiddeld getal van 280 leerlingen bezocht worden.

Het d. *Goassel* of *Goassl*, ligt 1½ u. N. van *Zutphen*, aan den weg van die stad naar *Deventer*, en is eene pleisterplaats tusschen die twee steden.

Men telt er in de kom van het d. 80 h. en 600 inw., en met de daartoe behorende buurs. *Eefde* en *Epse*, 259 h. en 1800 inw.

Dit d. komt oudtijds voor onder den naam *GORSELLOO*, d. i. plaats waar een koer- of wachthuis stond; terwijl er nog een bosch bestaat, bekend onder de benaming van *Gorsse'sche Loo*. Voorts zijn er in de meeste markten dezer gem., *Heidensche* begraafplaatsen opgedolven.

De *Herv.*, die hier 867 in getal zijn, maken de gem. van *Gorsse* uit, welke tot de klass. en ring van *Zutphen* behoort. In het jaar 1653 heeft *JOHANNES SARTORIUS* in deze gemeente, die thans een vrij beroep heeft, het leeraarsambt waargenomen. De kerk, van een toren voorzien, doch zonder orgel, is in 1842 aanmerkelijk vergroot. Als een offer van dankerkentenis aan God, voor den zegen. eener vijftigjarige echtvereniging, werd, door den Heer, J. HURX en diens echt-

genoot W. M. LEBSTIK, in het jaar 1834 aan deze kerk geschonken, voor de bediening des doops, een prachtig doopbekken; en voor het avondmaal een schotel, een wijngkan, twee bekers, twee servetten en een keurig tafellaken, waarin gewezen is de offerhande van ABRAHAM. Dit alles, even onbekrompen als smaakvol ingerigt, is gelegd in een ierlijk koffertje, en voorts besloten in eenen ijzeren kist ter waarborging tegen schade en verlies.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht.

De kermis regelt zich naar de Deventersche, en wordt op eenen Maandag, zes weken later, gehouden.

De voorouders van WIGBOLD MUILMAN, Schrijver van het werk: *Der Christenen sterke troost tot maatiging van hunne droefheid over het sfterven van hunne geloovige vrienden*, † in 1746, als emeritus Prelikant van 's Gravenhage, hebben te GORSSEL gewoond, in een door hen gebouwd huis, den Muil genaamd, het welk door de Spanjaarden is afgebrand.

Toen DON FREDERIK VAN TOLEDO, zoon van den Hertog van ALVA, in het jaar 1572, Zutphen ingenomen had en alle de burgers, die hem in handen vielen, om het leven bragt, deed hij er op éénen dag 350 in eenen boomgaard, digt bij dit huis, ophangen.

Op sommiger voorbeeld, om niet in de kerkgebouwen, maar op zene andere daartoe geschikte plaats, begraven te worden, en het bijgeloovig denkbeeld, hetwelk de kerken tot begraafplaatsen bestemde, tegen te gaan, geviel het vier gebroeders ALEXANDER HENDRIK, FREDERIK BENJAMIN, ROBERT JASPER en ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLEN, benevens hunnen bloedverwant JONAN DEEK VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, in het jaar 1784, in het open veld, op de Gorselsche heide, en niet ver van het maagschappelijke graf, in de kerk van GORSSEL gevestigd, eene andere begraafplaats te doen vervaardigen. Nadat de geërfden van de landstreek er in bewilligd hadden, werd deze grafstede, in het jaar 1785, naar de teekening van den Bouwmeester OTTEN HUSLY, in eenen eenvoudigen, doch welvoegelijken smaak, voltooid. Men hing het geslachtswapen der CAPELLEN aan eenen witten naald bij dat graf, en deed, in blaauwen steen, het volgende Latijnsche opschrift beitelen:

HOC MONUMENTUM, UT CAPELLENORUM GENTIS
CONDITORIUM ESSET, SIBI SUIQUE POSUERUNT
VIRI ALEX. HEND. FRED. BENJ. ROB.
JASP. ALEX. PHIL. VAN DER
CAPELLEN, FRATRES, ET
HILD. ANN. BENTINCK
JO. D. VANDER CA-
PELLEN VIDUA.

(d. i. Dit gedenkstuk hebben de gebroeders ALEXANDER HENDRIK, FREDERIK BENJAMIN, ROBERT JASPER en ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLEN, en HILDEGONDA ANNA BENTINCK, weduwe van JONAN DEEK VAN DER CAPELLEN, voor zich en de hunnen opgerigt, ten einde tot familiegraf voor het geslacht van VAN DER CAPELLEN te dienen). Vermits nu de reeds in het jaar 1784 en 1785 ontslapene JONAN DEEK VAN DER CAPELLEN en diens echtgenoot HILDEGONDA ANNA BENTINCK, in den kerkelijken grafkelder te GORSSEL waren geplaatst, konden dezen, bij hun afsterven, niet in de nieuwe begraafplaats worden bijgezet, waarom hunne lijken in het volgende jaar, toen het voltooid was, derwaarts werden overgebracht. Ongestoord sluimerden hier die overblijfselen tot

den 20 September 1787, toen zeven personen, des avonds omstreeks tien ure, zich uit Zutphen naar deze rustplaats der dooden begaven, den muur der begraafplaats beklommen, met een bijl het wapen van dit geslacht, hetwelk bekend was als de partij der Patriotten aanklevende, en dat daarom bij hen zoo zeer in haat stond, van den muur hieuwen, en het opschrift poogden te bederven en te vernietigen. In gepleegde grafschennis en de geruchten van verdere daarop komende woede, bewogen den schoonzoon van JOHAN DEER VAN DER CAPELLIEN, den Graaf van RECHTEREN WESTERVELD, om de twee lijken, op velen dag, uit deze geschondene, onveilige en bedreigde begraafplaats, naar den familiegrafkelder in de kerk te GORSEL te doen overbrengen. Hiermede scheen de woede tegen dit geschonden gedenkteeken der CAPELLIEN bedaard, en bleef zij omtrent een jaar sluimeren; doch toen ontwaakte zij met nieuwe kracht, want, op den 7 Augustus van het jaar 1788, deed men deze begraafplaats, met kruid bezwangerd, in de lucht vliegen, zoo dat er niets meer dan eenige brokstukken en steenen was overbleven. Thans is er van deze tombe niets meer te zien, zijk op de plaats, waar die gestaan heeft, in jaar 1832, eene daghuiderwoning gebouwd. Zie voorts GORSELSCHE-HEIDE.

GORSELSCHE-LOO, bosch in het graafsch. Zutphen, prov. Gelderland, gem. en 15 min. ten W. van *Gorsel*.

Dit bosch, waarin meest eiken hakhout gevonden wordt, beslaat eene oppervlakte van 4 bund. 15 v. r. 60 v. ell.

GORSELSCHE-HEIDE, heide in het graafsch. Zutphen, prov. Gelderland, gem. en bij het d. *Gorsel*, eene oppervlakte beslaande van ongeveer 300 bund, welke thans echter meestal is ontgonnen.

Op deze heide was, in het jaar 1796, gedurende onderscheiden weken, een groot kamp van Fransche soldaten opgeslagen, waaru de Generaal BOURNOUVILLE eenen grooten wapenschouw heeft gehouden. De soldaten hebben destijds de steenen van het gesprongen monument en muurwerk van de begraafplaats der Heerten van DER CAPELLIEN genomen, en er hier en daar kookplaatsen en schoorsteenen van op metseld. Toen was het heideveld nog onverdeeld, loopende er niettmin de openbare weg van Deventer naar Zutphen over. Naderhand is het heideveld verdeeld, en heeft sedert een geheel ander voorkomen verkregen.

Den 26 Augustus 1833 werden aldaar, door Koning WILLEM I, de dappere verdedigers der citadel van Antwerpen, nadat zij uit de ervolle krijgsgevangenschap in Frankrijk waren teruggekeerd, in opschouw genomen en bedankt; terwijl aan elk hunner eene herinneringsmedaille en aan eenigen ridderorden werden uitgereikt.

GORTEL, geh. op de *Middel-Veluwe*, prov. Gelderland, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 7 u. N. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Apeldoorn*, gem. en 1 u. Z. W. van *Epe*; met 26 h. en 170 inw.

GORTELER-BOSCH of **GORTELSCHER-BOSCH**, bosch op de *Middel-Veluwe*, prov. Gelderland, gem. *Epe*, ten Z. van de buurs. *Gortel*.

Het beslaat eene oppervlakte van 900 bund., en is een der fraaiste bosschen op de *Veluwe*, bestaande deels uit schaarhout, deels uit eiken, beuken en andere opgaande boomen, terwijl er zich veel wild en vogelte ophoudt, omdat de *Veluwe* hier niet zoo sterk bebouwd is als elders.

GORTELSCHER-BOSCH, bosch, op de *Middel-Veluwe*, prov. Gelderland. Zie het vorige art.

GORVEEN, voorm. veen, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwanden*, griet. *Opsterland*. Zie **GORNEVEEN**.

GORZEN (OOSTERSCHE), buitendijks land in den *Hoekschenwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*; kant. en gem. *Oud-Beijerland*, langs de rivier het Spui; palende N. aan het Spui, O. aan den *Boschepolder*, Z. aan den *Oostdijk*, W. aan de haven van *Oud-Beijerland*.

Deze gorzen, welken volgens het kadaster, eene oppervlakte van 25 bund. beslaan, zijn voor omtrent de helft met een zoogenaamd zomerkaadje, tegen gewone vloedn beveiligd.

GORZENPOLDER, pold. in het *Land von Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Pernis-en-'s Gravenambacht*; palende N. aan de *Oude-Maas* en de *Nieuwe-Maas*, O. en Z. aan den pold. *Langebakkersoord*, W. aan de gem. *Hoogvliet*.

Deze pold. is slechts omringd met eene zomerkade, beslaat, volgens het kadaster, zoo aan binnen- als buitengronden, met het daarin iggende poldertje *Jaagin*, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 89 bund. 87 v. r. 74 v. ell., waaronder 70 bund. 84 v. r. 14 v. ell. schotbaar land, en wordt door twee sluizen, op de *Oude-Maas* en de *Nieuwe-Maas*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, eenen *Penningmeester* en secretaris en twee *Heemraden*.

GOSAHA, voorm. water, prov. *Zeeland*, hetwelk met eene noordelijke strekking, zich bewesten *Goes* in de *Ooster-Schelde* ontastte.

Dit water is naderhand in de oude haven van *Goes* en den *Goeschen* watergang veranderd.

GOSAHE (TER-) of *Taa-Goss*, oud d. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, ter plaatse, waar thans de st. *Goss* gelegen is, en waaruit die stad is voortgekomen. Zie *Goss*.

GOSKI, naam, welken de *Negers* geven, aan de koffijplant. z. *Uitvoer*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *Uitvoer* (Da).

GOSLINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2½ u. N. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. k. W. van *Holwerd*, aan het dorp *Halkum*, waartoe zij behoort.

Zij beslaat, met de tuinen, singels en grachten, eene uitgestrektheid van 2½ bund., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond loor den Heer **ISAAC GUSBERT ARENTSMA MARTIN**.

GOSLINGA; voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2½ u. N. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Holwerd*, 8 min. O. van *Wasserd*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenofstede. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van ongeveer 17 bund. 75 v. r., werden thans in eigendom bezeten door **HENDRIK HENDRIKS WIERDEMA**, woonachtig op de hofstede.

GOSLINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 3½ u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. N. O. van *Harlingen*, ½ u. Z. Z. W. van *Dongjum*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenhuizinge, wier omtrek nog kenbare blijken van de vroegere state draagt. De daartoe behoorende gronden, beslaande eene oppervlakte van 7 bund. 9 v. r. 20 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer **ANNE JANS TERPSTRA**, woonachtig te *Tjummaram*.

Hier te Dongjum was het stambuis van het beroemde geslacht van GOSLINGA, van hetwelk TJEKKE VAN GOSLINGA, als een der teekenaars van het verbond der Edelen voorkomt; terwijl Sicco van GOSLINGA zich, gedurende den successie-oorlog in de jaren 1706—1711, als Gedeputeerde te velde heeft beroemd gemaakt en, in het jaar 1713, tot den vredehandel te Utrecht medewerkte (1).

GOSONG, KARANG-GOSONG, klip in *Oost-Indië*, in den *Sundaasch-schipel*, op de *Reede-van-Batavia*, W. van het eil. Middelburg. Het bakken is geplaatst op het midden van de klip op eene diepte van 12 ved.

GOSPOLDERTJE, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrijen-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *CRUSKE-EN-GRASPOLDER*.

GOSSELDANGE, Fr. naam van het d. GOSSELDINGEN, in het balj. *Luxemburg*, meijerij van *Lintgen*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende artikel.

GOSSELDINGEN of GOUSSELDINGEN, in het Fr. GOSSELDANGE, d. in het balj. van *Luxemburg*, meijerij van *Lintgen*, grooth. *Luxemburg*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 40 min. Z. van *Merich*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Lintgen*, op den linkeroever van de *Albette*.

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw en de veelei. Zij zijn allen R. K., en hebben hier eene kapel, aan den H. *Buus* toegewijd, welke tot de par. van *Lintgen* behoort, en waarin de dienst door eenen eigen Kapellaan wordt waargenomen.

GOSSTINGEN, d. in het balj. van *Remick-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het volgende art.

GOSTINGEN, Gosstingen of Gorstingen, d. in het balj. van *Remick-en-Grevenmacher*, regtsgeb. van *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*, kw. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. O. van *Luxemburg*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. van *Betzdorff*, gem. en 1 u. Z. ten O. van *Flaxweiler*, aan de *Bayernbach*. Het telt 700 inw., die meestal in den landbouw hun bestaan vinden.

De inw., die hier alle R. K. zijn, onder welke 600 Communikanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dat van *Betzdorff*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. Het kerk is aan de H. *Drievaldigheid* toegewijd.

GOTE (DE), water en pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOOTE (DE)*.

GOTE (NIEUWE-), heerl. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOOTE (NIEUWE-)*.

GOTE (OUDE-), pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOOTE (OUDE-)*.

GOTTBRINGEN, geh. in de heerl. *Linster*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GODBRINGEN*.

GOTTETHAL, Hoogd. naam van de voorm. abdij *GOSDAL*, in het grooth. *Luxemburg*. Zie *GOSDAL*.

GOTTUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ideerdedeel*; arr. *Leeuwarden*, kant. *Rauwerd*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Groun*, waer het behoort.

GOU (TER-), naam, welken men in de wandeling veelal gebruikt aan de st. *Gouda*, in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOUDA*.

(1) Zie over eerstgenoemde TE WATER, *Historie van het Verbond der Edelen*, S. II, H. II. en terwyl men over laatstegenoemden een raadplegen Mr. J. SCHULTZ, *Staatkundig Nederland*, D. I. M. 388, en J. WAGHJAN, *Nederlandsche Historie*, D. XVIII en XIX.

GOUDA, kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*; palende N. aan de kant. Alphen en Woerden, O. aan het Utrechtsche kant. IJsselstein en aan het kant. Schoonhoven, Z. aan de kant. Schoonhoven en Hillegersberg, W. aan het kant. Hillegersberg.

Het bevat de volgende 9 gem.: Gouda, Broek c. a., Gouderak, Moordrecht, Reeuwijk, Sluipwijk, het Land-van-Stein c. a., Noord-Waddinxveen en Zuid-Waddinxveen. Men telt er 5845 h., bewoond door 5154 huisgez., uitmakende eene bevolking van 25,700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeveelt, terwijl ook sommigen zich op den scheepsbouw toelaggen.

GOUDA, klass., prov. *Zuid-Holland*. Zij is verdeeld in de volgende 4 ringen: Gouda, Leerdam, Schoonhoven en Vianen, bevat 59 gem., met 45 kerken, die door 45 Predikanten bediend worden, en telt 48,600 zielen.

GOUDA, ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Gouda*. Zij bevat de volgende 8 gem.: Gouda, Moordrecht, Nieuwerkerk-aan-den-IJssel, Oudewater, Reeuwijk, Sluipwijk, Waarder en Waddinxveen. Men heeft er 12 kerken, bediend wordende door 12 Predikanten en telt er ruim 17,500 zielen.

GOUDA, voorm. balj., prov. *Zuid-Holland*; palende W. en N. aan Rijnland, O. aan de prov. Utrecht en voor een klein gedeelte aan het balj. van Oudewater, Z. aan den Crimpenrewaard, Z. W. aan Schieland.

Het bevatte, behalve de stad Gouda, de amb. heerl. Gouderak, Bloemendaal, Broekhuizen, Broek, Tuil en 't Weegje, thans de gem. Gouda, Broek c. a. en Gouderak uitmakende, welke te zamen eene oppervlakte beslaan van 5057 bund. 15 v. r. 88 v. ell. Men telt er 5095 h., bewoond door 5882 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 17,400 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er 2 bierbrouwerijen; 1 branderij; 8 pijpenbakkerijen; 18 steen- en pottenbakkerijen; 2 leerlooierijen; 5 scheepstimmerwerven; 1 papierfabriek; 1 loodwitmakerij; 2 zeepziederijen, beiden aan den zelfden eigenaar toebehoorende; 1 siroopfabriek; 1 aardappelen-sijroopfabriek, welke door stoom wordt gedreven; 1 zeemlooterij, en 1 pergamentsfabriek; 22 touwslagerijen; eenige kleingangfabrieken; 3 houtzaag-, 1 pel-, 10 klei-, 2 vol-, 1 run-, 1 tras-, snuif- en 6 korenmolens.

De Herv., die er 11,250 in getal zijn, maken de gem. van *Gouda* en *Gouderak* uit. — De R. K., van welke men er 5200 aantreft, onder welke 5200 Kommunikanten, worden tot de stat. van *Gouda* gerekend. — De Evang. Luth., die er 600 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gouda*. — De Isr., van welke men er 320 telt, maken de ringsynagoge in *Gouda* uit. — Men telt er 9 scholen.

GOUDA, gem. in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* (18 m. k., 5 s. d., 1 afd.); palende N. aan de gem. Broek c. a., O. aan de gem. Land-van-Stein c. a., Z. aan den IJssel, elke het van Haastrecht en Gouderak scheidt, W. aan Moordrecht.

Deze gem. bevat de stad Gouda, benevens eenige verstrooid liggende zizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 216 bund. 70 v. r. 45 v. ell.; ht 2595 h., bewoond door 5240 huisgez., uitmakende eene bevolking in ruim 14,500 inw., die uitmuntende pijpen vervaardigen, waarvan hier, in 1751, 374 fabrieken waren, welke aan 5000 menschen erk verschaften, doch van welke er tegenwoordig nog maar 16 bestaan. Van de 29 pottierijen, in een naauw verband staande met de pijpenfabrieken, die er vroeger waren, bestaan er thans nog 10.

De hierbrouwerijen, voor langen tijd hier zeer bloeiende, in de vijftiende eeuw 150, volgens sommigen zelfs 350 in getal, waren voor eenige jaren allen geheel te niet; sedert zijn er evenwel weder twee opgerigt, welke veel debiet hebben. Men handelt er sterk in kaas, wordende de zoogenaamde Goudsche of Stolwijksche kaas, er in menigte aangebragt en gewogen. Deze kaas draagt den naam van Goudsche kaas, omdat zij meestal hier in het groot verkocht wordt, en van Stolwijksche of Stolsche kaas naar het naburige d. Stolkwijk, hoewel zij niet alleen daar, maar ook in den geheelen omtrek der stad even goed gemaakt wordt. De vlashandel, hoewel zoo sterk niet meer gedreven wordende als voorheen, is hier ook nog al aanmerkelijk. Voorts had men er de volgende fabrieken en trafijken: 3 scheepstimmerwerven; 1 leerlooierij; 1 zeembloeterij en pergamentfabriek; 1 loodwitmakerij; 1 katoenweverij, met 20 weefgetouwen; 2 hierbrouwerijen; 1 brandrij; 1 siroopfabriek; 1 aardappelen-siroopfabriek, welke door stoom gedreven wordt; 2 seepziederijen, beide aan denzelfden eigenaar toebehoorende; 3 boekdrukkerijen; 1 tras-, 1 run-, 1 pel-, 10 klei- 5 sand- en 4 korenmolens, alsmede 2 stads-volmolens, waarvan de grootste tot eenen water- en oliemolen ingerigt is. Langs de boorden van den IJssel vindt men vele steenbakkerijen, voor welke men de daartoe bestemde specie uit de bedding van de rivier baggert, welke telkens weder aanslibt; terwijl de IJssel tevens zeer lekkere snoek oplevert, zoo als ook des winters de zoo beroemde spiering, welke in hijten met den hengel gevangen wordt. Voorheen had men er ook laken-, bombezijden en karsaafabrieken, welke lang de hoofdnering der stad uitmaakten, doch waarvan er thans geene meer bestaan.

De Herv., die hier ongeveer 9000 in getal zijn, maken, met die van de burgerl. gem. *Broek e.a.*, de gem. van GOUDA uit, welke tot de klas. en ring van GOUDA behoort, en door vier Predikanten bediend wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOACHIM ADRIAANSSZ, die in het jaar 1575 aldaar kwam, en in het jaar 1578 tot Ambtgenoot kreeg HUYG DIRKSZ, die van Oudevater beroepen werd, en WILLEM GERARDI LEYDEKKER, zoo dat er destijds drie Predikanten waren. In het volgende jaar 1576, schijnt dit getal reeds tot vijf vermeerderd te zijn, doordien zekere RAVIUS, die van Westmaas beroepen werd, en CORNELIS INGELSSZ, toen mede Predikanten te GOUDA werden. Sedert dien tijd hebben hier steeds vijf Predikanten gestaan, tot aan het overlijden van den Predikant JACOBUS DE VISSER, welke voorviel in 1819, toen bij Koninklijk besluit van 24 September. 1820, onder anderen bepaald werd, dat de vijfde Predikantsplaats bij deze gemeente, gedurende de eerstvolgende tien jaren, te rekenen van den 1 Januarij aanstaande, niet weder zou vervuld worden; zoo als tot nu toe ook nog niet heeft plaats gehad. Onder de hier gestaan hebbende Leeraren verdienen vermelding: ANDREAS WILHELMUS, die in het jaar 1638 herwaarts kwam en in het jaar 1644 als Hoogleeraar naar Harderwijk beroepen werd, en de, door zijne menigvuldige werken, beroemde BERNARDUS DE MOON, die in het jaar 1719 het leeraarambt hier bekleedde. Het beroep geschiedt door den herkeraad, na verkregen handopening van de stedelijke regering, uit een nominatie van zes en drie, terwijl de regering ook die beroeping, door hare goedkeuring, het volle beslag doet erlangen.

Vroeger bestond hier ook eene Waalsche gem. Nadat echter de Predikant WILLET, in het begin dezer eeuw, emeritus was verklaard, is deze gem. met de Nederduitsche Herv. vereenigd.

De Remonstranten, welke er wonen, maken eene gem. uit, welke tot de derde klass. behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Voorheen hadden de Doopsgez. er ook eene gem., doch deze heeft opgehouden te bestaan.

De Evang. Luth., die hier 500 in getal zijn, maken mede eene gem. uit, welke tot den ring van 's *Groenlage* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest Orro *CLERENS VAN BIJLEVELD*, die, in het jaar 1623, van Essen in Duitschland herwaarts kwam, en, na 52 jaren het leeraarsambt in die gem. te hebben waargenomen, in het jaar 1655, op zijn verzoek emeritus verklaard werd. Van het midden tot het einde van de vorige eeuw, werd deze gemeente door twee Leeraren bediend, en zulks tot dat de Predikant *MOLKENBOER*, in 1676, naar Haarlem vertrok en *JAN ROSENDAAL* alleen overbleef. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er 4500 telt, onder welken 2900 Communicanten, maken twee stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland en Zeeland*, dek. van *Schieland*, behooren, en twee kerken hebben.

De Roomsche-Katholijken van de Oude Bisschoppelijke Klerzij, meestal *Jansenisten* genaamd, tellen 180 zielen, onder welken 80 Communicanten, welke vroeger twee kerken bezaten, waarvan de eene in 1850 is opgeheven. Deze static wordt door eenen Pastoor bediend.

De Isr., die hier 520 in getal zijn, maken de ring-synagoge van *Gouda* uit, welke tot het synagogaal ressort van *Rotterdam* behoort, en twee bijkerken, ééne te *Schoonhoven* en ééne te *Woerden* heeft.

De stad *GOUDA*, van sommige *DER GOUDS* en van de meesten veelal *TRA GOU* genoemd, ligt 4 u. N. O. van *Rotterdam* en 10 u. Z. van *Amsterdam*, niet onvermakelijk aan den regteroever van den *Hollandschen IJssel* gelegen, die zich bij deze stad met de *Gouwe* vereenigt, van welk laatste water, hetwelk ten deele om, ten deele midden door de stad loopt en haar in twee, hoewel elkander ongelijke, deelen scheidt, de stad vermoedelijk haren naam ontleent. Zij ligt 52° 0' 40" N. B. 22° 22' 51" O. L.

De tijd van den eersten aanleg van *GOUDA* is onzeker. Men meent echter te kunnen bewijzen, dat het van eenen zeer vroegen oorsprong en door Noordsche volken gesticht zij. Sommigen willen, dat *DER GOUDS* eerst een onbemurd vlek geweest zij, voerende den naam van heerlijkheid, en zijnde gelegen in een gedeelte van den *Bloemendaalsche polder*, welke naast aan de stad paalt en nog *Oude-Gouwe* genoemd wordt. Zeker is het, dat er onder de *Graven van Holland*, *FLORIS IV*, *WILLEM II* en *FLORIS V*, een *DIDERIK VAN DER GOUDS* onder de *Hollandsche Edelen* is bekend geweest. In het jaar 1272 verkreeg de Ridder *NIKOLAAS VAN KATS* van Graaf *FLORIS V* eenige voorregten, ten behoeve der *Poorteren van DER GOUDS*, en toen werd de plaats verbarkt en van muren voorzien, waarvan nog eenige oude torens voorhanden zijn. Sommigen zijn van gedachte, dat *GOUDA*, te dier tijd, door den huize van *KATS* van den Graaf van *Holland* ter leen gehouden werd. *SOFIA*, laatste erfdochter uit den huize van *DER GOUDS*, trouwde, in het jaar 1294, met *JAN VAN RENNESSE*, Baljuw van *Zuid-Holland*, en overleed zonder kinderen na te laten, waardoor de heerlijkheid van *DER GOUDS* aan de domeinen der grafelijkheid van *Holland* verviel. In het jaar 1306 werd *JAN VAN HESSEGOEWEN*, Heer van

Beaumont, voor zijnen broeder, Graaf *WILLEM den Goede*, beschonken met de heerlijkheden van *DER GOUDE*, *Schoonhoven* en *Tholen*. Hij was getrouwd met *MARIA*, dochter van *Hugo*, Graaf van *Soissons*, en overleed te 's Gravenhage, in het jaar 1386. Zijne eenige dochter *JOHANNA* was getrouwd geweest met *LODEWIJK VAN CRATILLON*, Graaf van *Blois*, die, in het jaar 1347, in eenen veldslag sneuvelde, en drie zonen, *LODEWIJK*, *JAN* en *GUIDO*, nagelaten had. Zij volgden elkander op in het bezit der vaderlijke heerlijkheden. *Guido*, de jongste, stierf, zoo wel als zijne broeders, zonder wettige kinderen na te laten, in het jaar 1397. De heerlijkheden van *Schoonhoven* en van *DE GOUDE* vervielen toen aan Hertog *ALBRECHT VAN BELJEKEN*, Graaf van *Holland*, en zijn sedert met de grafelijkheid verkocht gebleven. Van dien tijd af is *Gouda* onder de groote steden ter dagvaart van *Holland* beschreven, zijnde zij eerst de vijfde, en, nadat *Amsterdam* ook onder de groote steden geteld werd, de zesde in rang en gaande zelfs vóór *Rotterdam*.

Reeds in het jaar 1361, leed zij door brand aanmerkelijke schade, waarbij onder andere hare handvesten vernield werden. In het jaar 1438, werd zij andermaal op 8 huizen na, aan kolen gelegd. Na dezen laatsten brand werd de stad al spoedig weder herbouwd, doch nog slechts luchtig betimmerd: de *Markt* onder anderen was onbestraat, en slechts een groen veld; de *Groenendaal* niet bebouwd, maar slechts een weg, met twee rijen boomen, langs twee smalle waterlieten; de *Vogelen* zang insgelijks een beplante weg, dragende dien naam naar de vogelen, welke in menigte aldaar nestelden, en hunnen zang lieten hooren; de *Groeneweg*, mede met gras begroeid, had alleen hier en daar eenige huizen; zoo als de *Raam* en de *Nieuwe haven*, welke beide slechts aan eene zijde bebouwd waren. In 1633, was de stad reeds zoo toegenomen, dat men er 2482 h. telde, benevens een groot aantal kloosters en kapellen.

Gouda heeft eene bijna ronde gedaante, en is met fraaije tuinen en aangename wandelwegen omgeven. Niettegenstaande de stad van geene vestingwerken voorzien is, zou zij echter in tijden van vijandelijke invallen bezwaarlijk te verwinnen zijn, ter oorzaak van het water, hetwelk bij elken vloeitijd, door het openen der sluizen, zoo binnen als buiten de stad, uit den *IJssel* kan worden ingelaten, hetwelk, binnen den tijd van vier en twintig uren, al het omliggende land als in eene zee zou veranderen. Men nam daarvan, in het jaar 1672, eene proef, zoodra de tijding van het innemen der stad *Oudewater* naar 's Gravenhage overgekomen was, wanneer, op bevel van 's Lands Staten, die sluizen geopend werden, en al het omgelegene land overvloede, waardoor de vijand in zijnen verderen voortgang gestuit werd. Ook heeft zij het voorregt van nooit, zelfs niet bij den hoogsten stand van het water, aan overstroming bloot te staan, alleen zoude dit aan de *IJselzijde* kunnen geschieden, maar deze wordt dan bij tijds afgedamd. De stad heeft vijf poorten, behalve twee kleinere uitgangen. De vijf poorten zijn; de *Rotterdamsche poort* of *Dijkpoort* en het *Vlamingspoortje*, ten Z.; de *Potterspoort*, ten W.; de *Kleiwegspoort*, ten N.; de *Tiendwegspoort* ten O. Zijnde de, vroeger bestaan hebbende, *Nieuwe Veerstalpoort*, de *Tolpoort* of *Oude Veerstalpoort* en de *Middelpoort*, alle aan den *IJssel* uitkomende, ten Z. O., en het *Doelepoortje* ten O., successivelijk afgebroken. Allen zijn min of meer fraai, maar inzonderheid onderscheidt zich de *Rotterdamsche poort*, door hare eenvoudige

maar fraaije bouworde, van blaauwe Namensche steen, met vier kolumnen van de Corinthische bouworde. Te Moordrecht, een uur beneden de stad, is een pontveer over den IJssel; voor de stad zijn gereede schuiten, om voetgangers over te brengen, en buiten de Nieuwe Veerstaalpoort, even boven de stad, is eene brug gealagen, de Haastrechtsche brug genaamd, die in haar midden eene valbrug heeft voor de doorvarende schepen. Buiten de *Rotterdamsche* of *Dijkpoort* is eene nieuwe Begraafplaats aangelegd, aan welker ingang men een doelmatig huis heeft gebouwd, dienende voornamenlijk tot woning van twee doodgravers, maar waar ook een vertrek is afgezonderd voor schijndooden, of de genen, aan wier wezenlijken dood men twijfelt, ten einde die aldaar eenigen tijd te bewaren, eer men ze begraaft, de beplanting van dezen Godsakker wordt voor eene der best aangelegde gehouden.

De stad heeft veel doortogt, gaande de binnenlandsche scheepvaart gedeeltelijk door de stad, doch ook langs de, in het jaar 1746, bijna geheel vernieuwde, sluis. De gemeenschap tusschen Amsterdam en Rotterdam niet alleen maar ook van Zeeland en Brabant met Noord-Holland, met het IJ, de Maas, de Zeeuwsche stroomen, en de Schelde, vereenigen zich door deze sluis, en voeren elkander over en weder, binnen- en buitenlandsche koopwaren toe. Ook grootere schepen hebben somwijlen alhier doortogt gevonden; tweemastbrikken, kanonneerbooten, oorlogsluopen en kotters zijn somwijlen van Hellevoet naar de Helder in menigte hier door gevaren, wanneer de Noordzee gesloten of onveilig was. Uit de Maas in den IJssel gekomen en door de stad of langs den singel heen gevaren, zakken deze schepen de Gouwe af, tot aan de Goudsche sluis; alwaar zij langs den Rijn, door Alphen tot aan 's Molenaarsbrug varen, en door de Heimans-Wetering in het Haarlemmermeer en verder in het IJ geraken. Dusdanig eene gelegenheid voor schepen van allerlei soort, en de communicatie van zoo vele gewesten voor den handel en transport van produkten en koopwaren, kan niet anders dan voordeelig zijn voor de stad en hare inwoners.

Er worden te Gouda onderscheidene markten gehouden. De voornaamste zijn: de St. Jacobs- en de Mattheusmarkten, volgens welke de prijs van de kaas geregeld wordt; de Paardemarkt is vervallen, voorheen werd er van stadswege eene silveren zweep en andere prijzen uitgelooft, en even buiten de Kleiwegspoort, op eene plaats, het Draafpad genoemd, verharddraafd. De vee- of beestenmarkten, welke in October en November invallen, nemen daarentegen aanmerkelijk toe. De weekmarkt, welke elken Donderdag gehouden wordt, is sedert het begin dezer eeuw belangrijk verbeterd door meerderen toevvoer van voortbrengselen, meerderen toevloed van landlieden en vreemdelingen, meerder vertier van winkelwaren, en welvaart der ingezetenen, welke met de buitenlieden in betrekking staan of daarmede handelen. De Groote markt, een ruime, onregelmatige driehoek, op weinige uitzonderingen na, geheel met winkels omzet, is schier nog te klein voor de menigte waren, welke er alsdan aangebragt worden, en voor de kramen, te dien tijde tot den verkoop van andere goederen opgeslagen, waardoor de gewone markttag wel naar eene kermis gelijkt.

De huizen zijn doorgaans zeer net en zindelijk gebouwd, en men ziet de grootste en prachtigste langs de beide oevers van den eenen arm der Gouwe. Doch, behalve door deze, wordt de stad, genoozzaam allerwege, door binnengrachten doorsneden, en daardoor als in eene menigte van kleine eilanden verdeeld, hetgeen Gouda gemeen heeft

met de meeste andere Hollandsche steden, maar echter munt het daarin boven alle andere uit, dat genoegzaam alle straten, langs soodanige groote of kleine grachten loopen; en er genoegzaam niet één huis in de geheele stad gevonden wordt, dat, het zij voor of achter, geen uitsigt op het water heeft en niet voor of achter of onder eenen grooteren of kleineren doorgang aan het water verliest; terwijl de verwulven veelal zoo ruim zijn, dat een man met eenen kruivagen er onder door kan. Daar nu de stad binnen elke vier en twintig uren tweemaal versch water in de grachten krijgt, waardoor alle zoogenaamde zijlen, waterleidingen en riolen, worden doorgespoeld en gereinigd, wordt daardoor niet weinig de frischheid der lucht bevordert. Uitloopende het IJsselwater veel slib achterlaat, en er ook wel, tegen het stedelijk verbod, vuilnis in de zijlen en riolen geworpen wordt; wordt er daaronder in den zomer veelmalen geschuurd en gespuid, waarbij men het IJsselwater op halven vloed, in de kolk of de haven laat loopen, en het door twee deuren, bij eene steenen brug, ophoudt tot de vereischte hoogte, om de schuring te veroorzaken; terwijl men dan daartoe nog andere, op eene zeer kunstmatige wijze vervaardigde deuren opent, waardoor het water, met eenen val van onderscheidene voeten, kletterend en schuimend nederstort, zich met geweld persende en dringende, zelf door alle de riolen, en alle onreinigheden medevoerende.

Het Stadhuis, op het midden der *Grootemarkt*, is een deltig gebouw, met goede en ruime vertrekken, en heeft eenen vierkanten toren met eene spits in het midden, en ter wederzijden eenen hangtoeren. De regering van Gouda had, reeds in het jaar 1368, het marktveld gekocht van Guido van Chatillon, Graaf van Blois en Heer van de *Goude*. Doch met het bouwen van het Raadhuis werd, eerst in het jaar 1449, een aanvang gemaakt. Het werd niet geheild doch steun, zoo wel als de Hoofdkerk, op enkele vloten van zware eiken balken, zoo wijd uitgespreid, dat die van het eene en het andere gebouw elkander raken. Het lag in den beginne rondom in het water, waarover eene ophaalbrug tot toegang diende. De sierlijke ingang, met trappen ter wederzijden, werd, in het jaar 1603, gemaakt. En in de jaren 1690 en 1691, werd het gebouw van binnen geheel vernieuwd en met eene deltige Vroedschaps- en Burgemeesterskamer en andere vertrekken voorzien. Ook werd het van voren, van achteren en van ter zijde aanmerkelijk verbeterd. Het is voor eenige jaren met nieuw glasramen in het hout voorzien, daar het vóór dien tijd, vensterloos in het lood had. Het onderste gedeelte van het gebouw, rustende op steenen zuilen, is tot eene Vleeschhal geschikt. Tegen den achtergrond staat eene steenen strafplaats of schavot, waaronder de Korenbent gehouden wordt. Ter zijde van het stadhuis plagt eene draaijende ijzeren kooi gevonden te worden, in welke vrouwen van een slecht gedrag in toon gesteld werden, welke dan door het gemeen met vuilnis en slijt geworpen werden. Ook hangen er eenige met ijzer beslagene steenen, ter herinnering eener straf van sommige vrouwen, die, hare mannen uitgescholden hebbende, waren veroordeeld geweest, om met zulk eenen steen om den hals, onder regterlijk geleide, de haven om te wandelen; welke steenen dan daarna hier werden opgehangen.

Het Tuchthuis, aan de zuidzijde van den *Tiendweg* en aan de oostzijde van den *Groeneweg*, vroeger een gedeelte van het St. Catharinaklooster, dient thans tot gevangenis van zwaar veroordeelde vrouwen. Boven den ingang staan twee raspende boeven met dit gedicht:

DAT GY NIET ZIET, IS ANDERS NIET, ALS EEN VERTONING ZONDER STEEN,
 MAAR IN HET NIJTS, DAAR IS HET KRUYTS, DES DRUGHERTS DWANG EN LUYAARTS KLEEN.
 HIER BEELD MEN AF, DAAR IS DE STRAF, HIER DREYD MEN, DAAR GESCHIED DE DAAD:
 EN ALLE BEYD', IS 'T AANGELEYD, OM DAT DE MENSCH ZOU NIJDEN 'T QUAAD.

De Waag staat insgelijks op de *Markt*, omtrent achter het Stad-
 huis. Zij werd in het jaar 1668, onder opzigt van den vermaarden
 Bouwmeester PIETER POST gesticht. Het is een deftig vierkant gebouw,
 in den voorgevel met beeldwerk versierd. De Oude Waag, stond er
 dicht bij. Op den 4 Julij 1551, werd, bij plakaat, bevolen, dat men,
 binnen de stad en de dorpen daaromtrent geene waren, boven de tien
 ponden zwaar zijnde, zou mogen wegen dan in de Waag, binnen Ten
 Goude staande. Ook vindt men aangeteekend, dat er in het jaar 1697,
 5,466,964 ponden kaas, behalve de andere waren, op de Goudsche
 Waag gewogen werden. Boven de Waag is een ruim vertrek, tot eene
 Wapenkamer geschikt.

Het Stads-Boterhuis, op de *Markt*, bij de Waag, heette van
 ouds de Regenboog, welke naam nog aan de plaats, daar het
 staat, gegeven wordt. In den jare 1407, werd het tot eene Stads-
 school verkocht. Sedert werd er een Wachthuis van gemaakt, en
 eindelijk is het tot eene Verkoopplaats van boter en kaas
 geschikt. In het jaar 1616, werd er eene nieuwe voorgevel aange-
 bouwd.

Onder de aanzienlijkste gebouwen behoort zeker ook nog de Do-
 elen, op den *Tiendweg*, met hare voortreffelijke ruime zalen, en eene
 beplante laan achter het gebouw. Lang was het een voornaam Lo-
 gement, maar daarna is het tot eene Kaserne voor de bezetting
 gebezigd, waartoe het nog dient.

Men heeft te Gouda een Postkantoor en eene Station der
 Paardenposterij.

Gouda is al vroeg vermaard geweest om hare aanzienlijke Hoofd-
 kerk, veleer aan den H. JOANNES den Dooper toegewijd. Deze kerk
 was, vóór de Reformatie, met vele kapellen en altaren versierd, wor-
 dende het getal dezer laatsten op wel twee en vijftig, ja, door som-
 migen zelfs op twee en zeventig begroot. Ondtjids stond de Hoofd-
 kerk van Gouda, zoo men mag staat maken, op de overlevering,
 door eenige stokoude lieden, op den 21 April des jaars 1569,
 voor het gereg van Gouda bevestigd, omtrent een half kwartier uur
 gaans buiten de stad, op eene plaats, welke nog het Oude Kerkhof
 genaamd wordt, en gelegen is in den Bloemendaalsche-polder. Doch men
 wil, dat zij reeds, omtrent den aanvang der dertiende eeuw, in de
 stad verplaatst zoude zijn. Vóór het jaar 1375, is zij met de geheele
 stad verbrand: Wederom opgebouwd zijnde, werd zij, op den 21
 Augustus des jaars 1458, andermaal door het vuur verteed. Veel
 prachtiger werd zij sedert wederom herbouwd. Het koor werd eerst
 in het jaar 1485 gesticht. Doch op den 12 Januarij des jaars 1552
 sloeg de bliksem in den toren, welke, nevens de kerk, binnen korten
 tijd, grootendeels aan kolen werd gelegd. Terstond besloot men tot
 het herbouwen, waartoe de penningen voor een groot gedeelte, onder de
 ingezetenen verzameld werden. De kerk werd toen omtrent in dien staat
 gebracht, waarin men haar tegenwoordig nog ziet. Behalve de beroemde
 Staatsman HIERONIMUS VAN BEVERNINCK, wiens grafstede men er, in de zoon-
 genaamde ijzeren kapel, ontmoet, liggen in deze kerk de Zeehelden
 DE SITTER, DE HAAN, VERVEEN, DE MEIJER, VLACQ, VAN DER ZAAEN en
 andere voorname personen, begraven. Het negende graf van de twee

en dertigste lage, in het middelpand der kerk, is dat van den trouwen voorstander der godsdienstvrijheid, DIRK VOLKAARTUS. KOORNEN, overleden den 9 October 1890. Men plagt er dit grafchrift op te lezen:

NU RUST,	NOG STICHT
WIENS LUST	ZIJN DICT-
EN VREUGD	GESCHRIJF,
WAS DEUGD	MAAR 'T LUST,
EN 'T WAAR;	HIER ELEN'T;
HOU ZWAAR,	GOD HEIPT
'T OOK VIEL.	DE ZIEL.

Doch hetgene de Goudsche kerk meest doet uitmunten, zijn, behalve een prachtig orgel, de geschilderde glazen, daaraan door onderscheiden steden en voornamen lieden geschonken. Het glas achter het koor, vereerd door GEORGIUS VAN ECKOND, den zestigsten Bisschop van Utrecht, en geschilderd door DIRK CRABETH, vertoont JOHANNES, JESU in den Jordaan doopende. Op den voorgrond, ziet men den Bisschop met den H. MARTINUS achter hem, die eenen bedelaar eene almsaam geeft. De bedelaar en zijn hond zijn vooral kunstig geteekend. Naast dit glas ten zuiden staat er een van denzelfden meester, verbeeldende JESUS onder zijne discipelen, omtrent den Jordaan. Het werd geschenken door CORNELIS VAN MIEROP, Proost en Aartsdiaken van Utrecht, voor wiens afbeeldsel MARIA zit, welker purperen rok en rooden mantel om het koleriet en de fraaije teekening boven al wat in de kerk is, geprezen worden. Het volgende glas stelt voor JOHANNES, HERRON over diens bloedschande bestraffende. Dan volgt er een, verbeeldende JOHANNES, in de gevangenis; daarna JOHANNES, aan den Jordaan predikende, geschilderd door DIRK CRABETH, en geschonken door eenen Bisschop van Luik. Een hoog glas in de noordzijde van het kruispand, is door FILIPS II, Koning van Spanje, aan de Goudsche kerk geschonken, en beschilderd, boven met de inwijding van Salomo's tempel, en beneden met het Avondmaal des Heeren, in al zijne denkelijke eenvoudigheid; terwijl Koning FILIPS zelf, met KONIGIN MARIA, geknield nederliggen. Naast het zuiderkruispand staat een glas door DIRK CRABETH beschilderd, en verbeeldende den Diaken FILIPUS, binnen Samaria, en zijn doopen van den Moorman. De Schenker, FILIPS, Prins van Ligne, toenmalige Heer van Wassenaar en Burggraaf van Leyden, staat onder de kreupelen afgebeeld, waarover hij zeer misnoegd op den Schilder werd, toen hij het stuk voor het eerst zag. In het tweede glas benoorden het koor, staat de boodschap van MARIA geschilderd. Een Abt van Bern, bij Heusden, heeft het der kerke vereerd; bij het verloten der kerkglazen, werd dit glas geheel verschilderd. Het vijfde glas, benoorden het koor, is een der fraaiste van de geheele kerk, en verbeeldt JESUS, twaalf jaren oud, onder de Leeraars in den tempel. Dit glas, een geschenk van P. VAN SOYEN, Abt van Marienweerd, is geheel in den Italiaanschen trant geteekend, door LANBERT VAN NOORD, en geschilderd door DIRK VAN ZAIL. Des kunstenaars bemaalden ook het eerste glas, benoorden het koor met ZACHARIA'S offer, op kosten van DIRK CORNELISE VAN OUDewater, Burgemeester van Gouda. De Koningin van Scheba voor SALOMO'S trouw, geschilderd door WOUTER CRABETH, en geschonken door GABRIËLUS VAN BOETZELAAR, Abdisse van Rijnsburg, wordt door sommigen ten onrechte gelaakt, als of het aangezicht van de geefster mislukt was, doch dit gedeelte van het kunstgewrocht is geschonden geweest, en later onvolkomen hersteld. HERMAN LETMAAT VAN DER GOUDS, schonk, bij uitersten wil, een

glas, met JOHANNES geboorte beschilderd, aan de Goudsche kerk, hetwelk benoorden het Koor geplaatst werd. Het hoog glas in het zuiden van het kruispand, en dus regt over het reeds gemelde van ELIJS geplaatst, werd beschilderd door WOUTER CRABETH, en geschonken door MARGARETHA, Hertogin van Parma en Landvoogdes der Nederlanden. Het vertoont boven ELIAS offer, en onder de voetvassing van JESUS Apostelen. Dezelfde meester heeft, in een ander glas, op kosten der kanonniken van St. SALVADORS kapittel te Utrecht, de geboorte des Heeren geschilderd. Het beeld van den zel, zijnen kop rekkende om voeder te nemen, wordt, in dit stuk werks bovenal geprezen. Ook schilderde hij in het jaar 1566, voor rekening van ERIK, Hertog van Brunswijk, in een ander glas, de gewrokene tempelschennis van HELIODOOR, ter gedachtenis van de aardstorting, die in het gemelde jaar voorviel. Tegen welk glas zoo men wil, PRINS WILLEM I, in het volgende jaar een ander liet stellen, door DIRK CRABETH, verbeeldende de uitdrijving der koopers en verzoopers uit den tempel. Boven het koor zijn JESUS, JOHANNES en de Apostelen in dertien glazen verbeeld. Het vleeschhouwersgild heeft BILHAN, zijden zel voortdrijvende, en de vischverkoopers, JONAS, uit den visch stappende, in een ander glas laten schilderen en der Goudsche kerk geschonken. JOHANNES onthoofding, in een glas ten zuiden van het koor verbeeld, is de kerk door den Kommandeur der Maltbezer Ridderds te Haarlem ten geschenke gegeven. Het laatste geschilderde glas, dat hier vóór de verandering der regering, in den jare 1571, geplaatst werd, vertoont Bethulië ontzet door de onthaling van HOLOFERNIS. De Schilder was DIRK CRABETH en de schenker de Hertog van AARSCHOT. In het jaar 1580 werden er twee glazen uit der Regulierenkerk te Gouda in deze overgebragt, verbeeldende de bijzonderheden van JESUS lijden, opstanding en hemelvaart. Boven in het kruispand werd, in het jaar 1594 het stadswapen geplaatst. De Heemraden van Rijnland vereerden der kerke sedert een groot glas met hunne wapens beschilderd. Voorts hebben de Staten van het Zuiderkwartier of vanne Gecommitteerde Raden, in het jaar 1595, een kerkglas, veroonende de vrijheid van geweten, op eenen triumfwagen door vijf Maagden getrokken, over het beeld der Geweldenarij, aan de Goudsche kerk geschonken. Dit glas staat aan de Noordzijde van den toren. Aan de Zuidzijde staat er een, voorstellende Koning DAVID, zijne ouden beweende, met den Christelijken krijgsman nevens zich, geschonken door die van het Noorderkwartier. Verscheidene Hollandsche steden hebben hier ook kerkglazen vereerd. Dordrecht de Hollandsche maagd in den tuin gezeten; Delft het ontzet van Leyden; Zeijden het ontzet van Samarië; Amsterdam den Farizeër en den Tolenaar in den Tempel biddende; en Rotterdam de vrouw op overspel betrapt, door de Farizeërs angeklaagd. De kerk was in den tijd van eene halve eeuw, voorzien met alle deze glazen, die echter sedert door de lucht, den hagel en het onweder aanmerkelijk beschadigd zijn, en vrij wat van hunnen eersten luister verloren hebben. Dit is onder anderen het geval met een der grootste glazen, welke twee tafereelen bevat waarvan het onderste de instelling van het H. Avondmaal voorstelt. Dit werd in het jaar 1790 door eenen hagelslag grootendeels vernield, en is niet kunnen hersteld worden. Om dergelijke beschadigingen en rampen voor te komen heeft men later de glazen aan de buitenzijde door groote ramen van gevlochten ijzerdraad, trachten te beveiligen. Men heeft nog een groot deel der teekeningen van deze

kerkglazen, welke op eene afgeslotene soldering in kerkmeesters-kamer bewaard worden. Ook zijn de patronen der glazen, in en na het jaar 1673 door CHRISTOFFEL PIERSON, AREND LEPPLAAR en JULIUS CEZAR JACIUS, ieder op een blad pergament in het klein, geteekend geworden.

Voorheen had de Herv. gem. te Gouda nog eene tweede kerk, de Gasthuis kerk genaamd, doch deze is in het jaar 1807 aan de R. K. afgestaan.

In het jaar 1627 hielden de Remonstranten te Gouda heimelijk vergadering in de voormalige st. Jakobs Kapel aan de westzijde van de *Kaam*. Dit door eenen aldaar gehuisvesten Engelschen soldaat ontdekt zijnde, smeten eenigen uit het gemeen pannen, steenen en ten venster in; waarop de soldaten met geladen geweer op de straat kwamen, doch met steenen werden afgewezen. Later hebben de Remonstranten hunne tegenwoordige kerk in de *Keizerstraat*, in gebruik gekregen, hetwelk een klein, doch wel ingerigt gebouw is, dat een orgel, doch geen toren heeft.

De Evangelisch-Luthersche kerk, aan de oostzijde van de *Gouwe*, op den hoek van den *Groenendaal*, was, vóór de Hervorming, de St. Joost kapel. Deze kapel had weleer omtrent Pinksteren haar kermisfeest, hetwelk, tot op het jaar 1672, nog met het stellen van kramen, enz. gehouden werd. De twee daar aanhoorende en achterstaande huizen werden, op den 10 April 1885, voor de som van 500 gulden verkocht aan CORNELIS ANDRIESEN. CONINK SUIDER. De kapel lang in verval geraakt zijnde, diende voor eene stads turfkuur, tot in het jaar 1681, toen Burgemeesters die voor 400 zilveren dukaten (1260 guld.) aan de Evangelisch-Lutherschen overdeden. Nadat deze de kapel, welke met eenen spitsen toren met uurwijzer prijkt, vernieuwd en met geschilderde glazen en tafereelen versierd had, deed GERRIT VAN BIJVELD, broeders zoon en opvolger van den eersten Predikant alhier, OTTO CLEMENS VAN BIJVELD, den 18 October 1682, daarin de eerste kerkdienst. In het jaar 1838 is deze kerk uit- en werd inwendig aanzienlijk verfraaid, bijzonder het welluidend orgel.

De R. K. kerk, aan de oostzijde van de *Haven*, aan *Onze Lieve Vrouw Hemelsvaart* toegewijd, was vroeger de Gasthuiskerk, welke na de Hervorming eerst bij de Nederduitsche Herv. gem. in gebruik was, later door deze, gezamenlijk met de Waalsche gem., gebezigt werd, wordende, aldaar sints onheugelijke jaren, altoos regelmatig op ieder Zon- en feestdag, gewoonlijk des morgens in de Fransche, en des namiddags in de Nederduitsche taal gepredikt, ook werd het Waalsche Synode aldaar gehouden, en voorheen hadden ook de promotiën van de Latijnsche scholen, en de uitdeelingen der prijzen in die kerk plaats. Zij is in het jaar 1807, na het te niet gaan der Fransche gem., aan de R. K. afgestaan; wordende de dienst daarin door éénen Pastoor en eene Kapellaan verrigt. Men ziet in deze kerk, een zeer fraai schilderstuk van MOIRIZ, voorstellende de afneming van den Zaligmaker van het kruis.

De R. K. kerk, aan de zuidzijde van de *Gouwe*, aan de H. *ANNA* toegewijd, is in het jaar 1800 afgebrand, doch sedert wederom fraai opgebouwd. De dienst wordt daarin door drie Priesters van de orde der Minderbroeders waargenomen.

Vóór de Herv. had men hier nog onderscheidene kapellen, zoo als de Nood-Godskapel, aan de westzijde van de *Haven*, bij de Nood-Godsteeg, ten Zuiden van de aldaar liggende houten bruggen. Zij stond voor een gedeelte op de *Kaai*, en met haar Koor of achterste deel, met koperen traliën van het verdere afgescheiden, in het water van de haven, en was voorzien met toren, uurwerk en klokken. Zij

ras den *Aan het kruis gestorvenen Zaligmaker, nederliggende in den schoot zijner moeder*, toegewijd. Men verhaalt, dat een wonder aanleiding tot het stichten van deze kapel heeft gegeven. Onderscheidene malen had men een beeld, waarbij de Nood-Gods, of de van het kruis afgenomen Zaligmaker vertoond werd, omtrent deze plaats in het water gezien, waardoor men zich verplicht oordeelde, om ter geheugenis van het verbeelde, eene kapel aldaar te stichten. Dooch de ware oorzaak der stichting is waarschijnlijk geweest, om de doorvarende men in de haven liggende schippers, gelegenheid tot het bijwonen van de kerkdienst en het doen hunner gebeden te geven. Op den 17 September 1878 werd deze kapel verkocht om afgebroken te worden, onder beding dat de koper alleenlijk zoude genieten alle materialen van hout, ijzer, steen, leijen, mitsgaders de vloersteen en den altaarsteen, zonder dat hij den grond verder mogt roeren. De stad behield aan zich al de klokken, mitsgaders het uurwerk en het orgel met al den aanleve van dien. Van deze kapel zijn geene overblijfselen meer te zien, dan de stegen, eertijds daarop uitkomende, de eene de *Korte-Nood-Godsteeg*, de andere de *Lange-Nood-Godsteeg* genaamd, terwyl de huizen, vóór welke deze kapel eertijds stond, vrij zijn van het onderhouden der steenen kaai in de haven, zoover de kapel gestrekt heeft.

De Jeruzalems Kapel, op den noorderhoek van de *Patersteeg*, achter het kerkhof, werd gebouwd door twee broeders, beide inboorlingen en Jeruzalemgangers. Zij deden deze kapel, naar de teekening van het H. graf des Zaligmakers, te Jeruzalem, bouwen, doch men weet niet, wanneer dit geschied zij, hoewel men gist dat het vóór het jaar 1447 heeft plaats gehad. Zij dient tegenwoordig den Aalmoesiers of Armmeeesters tot eene kamer om te vergaderen, en de aalmoesen uit te deelen. Men vindt er nog oude schilderijen.

De Onze Lieve-Vrouwekapel stond weleer aan de zuidzijde van de *Nieuwehaven*, op den hoek van de *Vrouwensteeg*, die er nog den naam van voert. Zij strekte zich van den toren oostwaarts tot aan de zijl van Snapperdalseinde, in welke zijl men, in het jaar 1684, de onde grondvesten ontdekte. Volgens overlevering wordt verhaald, dat de kapel kort vóór de Reformatie gebouwd en 3 panden breed was, haar nokdak kwam tot aan de hoogte der torenklokken, welke toren, alleen in stand gebleven zijnde, tot zijn bovenste plat, onder het uurwerk, 124 trappen hoog is. In het begin der achttiende eeuw, is zij tot gemak van dat afgelegene gedeelte der stad, met een uur- en slagwerk voorzien. Van ouds diende deze kapel, benevens die van St. Barbara, op werkdagen, gelijk de Gasthuiskerk, op Zon- en Feestdagen, tot eene openbare leerschool voor arme meisjes.

Van de St. Jacobskapel, op de westzijde van den *Raam*, is thans niets meer overig, dan een erf, ombouwd met geringe woningen, 's Jacobs erf geheeten.

Tot het bouwen van de St. Anthoniuskapel, in de *St. Teunisstraat*, hebben vermoedelijk de nabijgelegene Varkenmarkt en Zeugenstraat aanleiding gegeven. De kapel en al de daartoe behoorende huizen, behalve de grond, zijn, in het jaar 1877, voor afbraak, verkocht. Op de erven en gronden, welke den 29 Februarij 1892 verkocht werden, zijn later onderscheidene huizen gebouwd.

Van de St. Remigiuskapel, op den hoek van de noordzijde der *Nieuwehaven*, is de naam alleen in de naaste valbrug, de St. Remigiusbbrug genoemd, overgebleven.

De St. Joostkapel, op de oostzijde van de *Gouwe*, aan den zuidhoek van de *Groenendaal*, is thans de Evang. Luthersche kerk.

De St. Barbara'skapel, stond aan het einde van de *St. Simon-en-Judastraat*, tusschen de Keizerstraat en de Raam, en werd op den 5 November 1881, met uitzondering van den toren en den opgang ter oostzijde, welke de stad aan zich behield, verkocht. Van deze kapel is niets over dan de toren en de plaats daar weleer het altaar stond, die later tot paardenstal gediend heeft. Het tusschenvak of schip der kerk werd, omtrent het jaar 1690, met drie woningen bebouwd. Bij deze kapel, op den hoek van het steegje, stond weleer eene school voor meisjes, de School van St. Barbara geheeten.

Voorts vond men nog buiten de stad twee kapellen. De eene stond buiten de *Dijkpoort op den kant van den IJssel*, Olivarius, Olanus, ook wel Odolphus geheeten. De tweede, St. Jobskapel genaamd, buiten de *Potterpoort*, stond, volgens sommigen, tusschen het Moordsche verlaat en de *Wächterstraat*, alwaar later eene pottebakkerij geweest is; andere plaatsen haar omtrent het Huis der Liefde, en de *Stadsberg*. Toen die van het Sticht, met de Hoekschen zamenspannende, in het jaar 1488, Gouda, bij verraad, meenden te overrompelen en hun dit mislukte, werden de beide buitenkapellen in de asch gelegd.

Men had in Gouda, de navolgende kloosters: het Minderbroedersklooster, aan de zuidzijde van de *Gouwe*, hetwelk, in 1579, is afgebroken; het Klooster van Emmaus, eertijds het Klooster der Brigitijnen, aan de westzijde van de *Raam*, dat mede in het jaar 1576, afgebroken is; het Collatiehuis, in de *Spieringstraat*; het Cellebrouwersconvent, op den *Groeneweg*, thans de Latijnsche school; het Clarissenklooster, aan de zuidzijde van de *Nieuwe Haven*, thans de Stadstimmerwerf; het St. Catharina-klooster, op den *Groeneweg*, tegenwoordig tot Tuchthuis dienende; het St. Mariaklooster, op de *Gouwe*, gedeeltelijk tot een Proveniershuis ingerigt, gedeeltelijk met Burgerhuizen bezet; het St. Margareta-klooster, aan de *Oostzijde van de Spieringstraat*, dat in het jaar 1572, door LUXE's krijgsvolk verbrand werd; het Maria-Magdalena-convent, aan de *Varkenmarkt*, thans gedeeltelijk het Pesthuis, gedeeltelijk met Provenierswoningen bebouwd; het St. Anieklooster, aan den *Kleiweg*, waarvan de kerk thans tot Bui van Leening dient; terwijl den overigen grond met burgerwoningen bezet is; het Klooster der Brigittijnen, Maria-sterren genaamd, later het klooster Emmaus geworden, aan de westzijde van den *Groeneweg*, thans de Latijnscheschool, en het St. Barbraklooster, vermoedelijk gestaan hebbende aan het einde van de *St. Simon-en-Judastraat*, tusschen de Keizerstraat en de Raam, van thans drie woningen staan.

De Kerk van de R. K. der Oude Bisschoppelijke Clerery, meestal Jansenisten geheeten, aan de westzijde der *Gouwe*, aan den H. JOANNES toegewijd, is een klein doch net en wel ingerigt gebouw, waarin de dienst door eenen Pastoor wordt verrigt. Vroeger had deze gezindte hier nog eene kerk, doch deze is in het jaar 1850 opgeheven.

De Synagoge, is een fraai gebouw.

Men heeft te Gouda de navolgende liefdadige gestichten: het St. Catharina-Gasthuis; het St. Elizabeths-Gasthuis; het Oude-Mannenhuis; het Weeshuis; het Loprozenhuis; het Pesthuis, en het Proveniershuis.

Het St. Catharina-Gasthuis, gemeenlijk slechts het Gasthuis genaamd, aan de *Haven*, is voor zieken en krankzinnigen geschikt. Ook koopen er sommigen hunnen kost. Het werd reeds vóór het jaar 1391 gesticht. In het jaar 1408, konden er nog niet meer dan vier personen in onderhouden worden. In het jaar 1609, genoten dit Gasthuis en het Oude-Mannenhuis uit eene loterij, ruim zes en dertig duizend gulden, waarvan het eerste twee derde, en het laatste een derde trok. Het St. Catharina-Gasthuis, vertoont zich van voren vrij aanzienlijk. Ter wederzijde van den ingang heeft het twee ruime zalen, voor de Gasthuismeesters en moeder. Door het voorgebouw komt men op eene lange plaats, het Ruim genaamd, geschikt, om er des noods, negen en dertig kribben te plaatsen. Hier achter heeft men eene luchtige kamer, met vijf en twintig bedsteden. Voorts is er een vertrek voor vrouwen, met dertig rustplaatsen, eene bakkerij, eene brouwerij en onderscheidene andere vertrekken. Bij dit Gasthuis had men voorheen eene kerk, hiervoor reeds beschreven. Onder de kerk waren eenige bewaarplaatsen voor krankzinnigen. Het IJselwater bespoelt en verfrischt dit Gasthuis.

Het St. Elisabeths-Gasthuis of Oude-Vrouwenhuis, staande op den *Kleiweg*, moet al vóór het jaar 1485 in stand geweest zijn. Doch in het jaar 1734, werd het, sedert eenen geruimen tijd aanmerkelijk vervallen zijnde, wederom tot den vorigen staat hersteld. Men heeft er vijf en twintig proven in voor oude vrouwen, en eenige bedsteden en andere vertrekken, gesticht voor oude vrouwen, die hier den kost voor haar leven koopen. Het huis heeft ter wederzijde van den ingang twee kamers, voorts eene kleine tusschenplaats en eenen gang, met vertrekken ter wederzijde; dan eene ruime plaats en bleekveld, een eetzaal, keuken, enz. Boven zijn ook nog onderscheidene vertrekken. In een daarvan ziet men het afbeeldsel van *LIEKERT JANS SIKKES*, die, zoo men zegt, beloofd had, het huis van voren aanmerkelijk te zullen verbeteren, wanneer zij erfgenaam zou geworden zijn van zes en dertig harer bloedverwanten, die nog leefden; terwijl zij naderhand, toen dit werkelijk plaats had, ook haar woord hield. Men bewaart in dit huis een stuk steen, hetwelk men wil, dat eertijds een half roggebrood geweest zou zijn.

Tot het Oude-Mannenhuis, op de *Molenwerf aan het water*, schonk *WILLEM WILLEMS VROESSE de Oude*, in den jare 1533 zijn huis. Het getal der oude mannen, die hier onderhouden worden, was eerst op twaalf gesteld, doch moest naderhand, bij gebrek van genoegzame inkomsten, tot op vier ingekort worden, onder welke de moeder begrepen was. In het jaar 1600 kon men er 25 onderhouden, en sedert werd het huis op stadskosten vergroot. Van het jaar 1670 af heeft men er 80 oude mannen kunnen verzorgen.

Het Weeshuis, eertijds het Heilige-Geesthuis genaamd, *Achter de Groote kerk*, is reeds vóór het jaar 1391 gesticht geweest. In het jaar 1835 is het aanmerkelijk vergroot en verbeterd geworden, en later met het aalmoezeniershuis vereenigd. Men neemt er niet alleen burgerkinderen, die beneden de tien jaren oud zijn, maar ook vondelingen in op. Men wil dat zekere *PIETRA POR*, voornaam Koopman te Antwerpen, die het Weeshuis, omtrent het midden der vijftiende eeuw, aanmerkelijk begiftigd heeft, in eenen ijzeren pot te Gouda te vondeling gelegd, en in dit Weeshuis opgevoed is.

Het Leprozenhuis was al voor het jaar 1400 in wezen, en stond toen binnen de stad. Doch het werd sedert buiten de Potterpoort verplaatst.

Het Pesthuis, aan het einde van de *Wintersteeg*, werd, in het ja 1613, op den grond van het Magdalena-klooster gebouwd. Het heeft ter wederzijde van den ingang een vertrek voor mannen en een voor vrouwen, die beide van bedsteden en kribben voorzien zijn; aan de oostzijde van dit huis, ligt het Kerkhof voor overvloedigen of de zulken, die in het Gasthuis of in het Pesthuis gestorven zijn.

Het Proveniershuis, op de *Gouwe bij de Potterpoort*, van een gedeelte van het Nonnenklooster, *MARIA TER NONNEN* genaamd, gemaakt is, in het jaar 1691, met eenen deftigen ingang, ruime vertaal en onderscheidene nieuwe woningen verbeterd.

Voorheen had men hier ook een Aalmoesenershuis, in de *Hofstraat*, gesticht in den jare 1587, op den grond van het algeheel St. Margareten-klooster. In het jaar 1642 werd er ten Noorden een aanmerkelijk stuk aangebouwd, ook maakte men er toen van voren een ruim portaal en ingang aan; sedert is het met het *Weshuis* vereenigd.

Ook heeft men te Gouda een Genootschap tot ondersteuning van schamele armen; een Genootschap tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen; en een zestiental hofjes, welke door bijzondere personen, van onderscheidene gezindheden, meest als ten dienste van behoeftige bejaarde vrouwen geschikt zijn; voordien was er ook een hofje even buiten de stad.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen telt men: de Latijnsche school, welcer een Cellebroeders-klooster, *EMMAUS* genaamd, op de westzijde van den *Groeneweg*. De eerste gemeene school te Gouda werd in het jaar 1395 gesticht, door *GUINO*, Graaf van *Blou*, ter plaatse, waar nu het *Boterhuis* staat. Doch in het jaar 1461 werd er eene Latijnsche school opgerigt onder het bewind der *Collebroeders*. Deze school, met de verandering der Regering, voor een wijl tijds vervallen zijnde, werd in het jaar 1575 wederom hersteld. Het onderwijs wordt er gegeven door eenen Rector en een Conrector.

Aan de Stads-Teekenschool, in de *St. Tennissteeg*, werd onderwijs gegeven, zoo in het bouwkundig als in het handteekenen.

De Stads-Boekerij, omtrent het jaar 1670 aanmerkelijk verbeterd zijnde, werd er een vertrek van de *St. Janskerk* voor ingerigt. Het is 11,77 ell. lang, 4,70 ell. breed, van boven overwelfd, en is er met witte marmere en blaauwe steenen bevoerd. Men heeft in deze boekerij een borstbeeld van *KRASMUS* uit het *Regulierenklooster Emmaus* herwaarts gebragt. Ook heeft men hier nog eigenhandige beelden van dezen en andere oude geleerden; alsmede onderscheidene kabinetten en geneeskundige plaatwerken, en sommige merkwaardige reizen.

Men heeft te Gouda een Liefhebberij Concert onder de *inspraak EUPHONIA*; en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 30 Julij 1814 is opgerigt en 180 leden tel; terwijl het eene leesbibliotheek heeft, voor den gemeenen man, waarvan veel gebruik gemaakt wordt. Er is eene zeer wel ingerigte *Schooneburgzaal*, in het lokaal *Nut en Vermaak*, welke tevens tot concertzaal dient; terwijl de vergaderingen van het, te Gouda bestaande, Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, ook aldaar gehouden wordt. Men telt er 10 scholen, waaronder twee *Kostscholen* voor Jongevrouwen; ééne, met het beste gevolg opgerigte, en door de

stads regering geheel bekostigde Armenaschool, gedeeltelijk ook voor kinderen, die alleen des Zondags daarvan gebruik kunnen maken, en twee bewaarscholen voor kinderen, beneden de zes jaren, waarvan een voor arme kinderen, welke geheel door de stads regering wordt bekostigd.

Onder de vermaarde mannen, die Gouda in hare muren heeft zien geboren worden, verdienen melding: de Godgeleerden: CORNELIS LOES, meer bekend onder den naam van CALLIDIUS, geb. omtrent 1540, † na 1597; HENRICUS GOUDANUS, die in het jaar 1435 leefde; CORNELIUS REYNERI, in 1525, † 16 December 1609, als Koordeken van St. Pieter en Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leuven; ADRIANUS BONSERUS, anders BONZER, geb. in of omtrent 1533, † in 1592; ADRIANUS MANNORIUS FRANZ, geb. in 1554, † 25 November 1620.

De Regtsgeleerde GULLIELMUS BONSERUS (WILLEM BONZER), † in 1603, als Hoogleeraar in de beide rechten te Bologne en DANIEL DE LANGE, die tevens ook een bekwaam beoefenaar van de vaderlandsche oudheden en geschiedenis; alsmede van de Scheikunde was, geb. in 1665 † in 1754, als Burgemeester zijner geboortestad.

De Geneeskundigen: REINIER SNOY, die tevens een bekwaam Geschiedschrijver en Latijnsch dichter was, geb. in 1467, † 1 Augustus 1537, na Lijfarts van ADOLF VAN BOURGONDIE, Heer van Ter Veere, en later Afgezant van KARL V bij JACOBUS IV, Koning van Schotland, en CHRISTIERN, Koning van Denemarken, te zijn geweest; THEODORICUS GERARDUS (DIRK GERITS), die in het begin der 16 eeuw leefde en DANIEL BROEKHUIZEN.

Den Ontleedkundige, JAN BLEULAND, geb. 20 Julij 1756, † den 8 November 1838, als Hoogleeraar te Utrecht.

Den Kruidkundige JOHAN FREDERIK HOFMAN, geb. den 15 Maart 1813, † den 11 Junij 1841, als Hoogleeraar te Dventer.

Den Wiskundige ADRIAAN VLACQ, uit de zeventiende eeuw.

Den Sterrekundige GERARDUS STENPELIUS (GERIT STENPEL), uit de vijftiende eeuw, die eens hemelglobe van een nieuw maaksel, en een gemakkelijker middel om de sterren te meten, uitvond.

De Natuur- en Wiskundige NICOLAAS HARTSOEKER, geb. den 26 Maart 1656, † 10 December 1725.

De Geschiedschrijvers: JACOBUS FRANZDOON VAN CORTGHEEN VAN DER ZOUDE, † in 1605; PIETER CORNELISZ. BOCKENHEIJS, geb. 25 December 1548, † 17 Januarij 1617; en BONTIUS, die in de zestiende eeuw de Historie der Hollandsche Martelaren begon, welke door PETRUS OPPERER voortgezet en uitgegeven is.

De Nederduitsche Dichters: CORNELIS KETEL, die tevens een zeer bekwaam Schilder was, geb. op Passie-zondag 1548, en Mr. JERONIMUS VAN ALPHEN, geb. 8 Augustus 1746, † 2 April 1803.

De Hebreeuwse en Grieksche Taalgeleerde MAGDALUS JAMBUS, die omtrent het midden der vijftiende eeuw leefde.

De Latijnsche Dichters en Letterkundigen: FRANCISCUS TRICE of THEODORICI (FRANS DIRKS), † 8 September 1515, als Prior in het klooster Den Donk, in den Dordschewaard; CORNELIUS AURELIUS of broeder CORNELIS VAN TER GOUBE, een voortreffelijk Geleerde, de Leermeester van ERASMUS, † omstreeks 1520; zijnen Neef, den misschien nog geleerder GULLIELMUS HERMANNUS (WILLEM HERMANZ. LOPSEN), van wien ERASMUS eenen bundel lierdichten (*silva ovarum*) in het licht gaf, † 18 Julij 1540, na ook den oorlog tusschen de Hollanders en Gelderschen, van 1507—1509, te hebben beschreven; HERMANNUS LETTERATICUS

(HERMAN LETENHAAT), geb. in 1492, † 6 December 1555; JACOBUS v. DER GOUDE, geboren in het laatst der vijftiende eeuw; ALBERTUS DE MANNUS, die op het laatst der zestiende eeuw leefde; CORNELIUS SCROONER geb. in 1530, † 25 November 1611, en FLORENTIUS SCROONER, † in of omtrent 1594, † omtrent 1648.

De Schilders: SIMON JACOBS, die in het jaar 1573, uitgetrokken zijnde om Haarlem te ontzetten, sneuvelde; CORNELIUS DE VISSER; PIER POURCUS, † in 1585; WOUTER CRABETH; JAN DUYVE, † in 1649; J. GOVERTZ. VERZIJL; AART VAN WAAS, † in 1649; JAN FRANZ. VERZIJL † in 1647; JACOB RENGERSZ. BLOK; JAN DONKER; zijn Neef, PIER DONKER, † in 1668; DIRK MEERKERK; AART VERHAEST, † in 1669; GIJSBERT VAN DER KUYL, † in 1675; en DIRK DE VLIJ, † in 1681.

De Glasschilders: DIRK PIETERS CRABETH, † in 1509; WIM PIETERS CRABETH, † in 1512, en JACOB Jz. CODDESTIJN.

Den Bouwmeester WILLEM KEUR.

De Staatkundigen: DIRK JANSOON LONCK, die onder anderen, in 1576, de nadere unie tusschen Holland en Zeeland ondertekende, † in 1602; Mr. HIERONYMUS VAN BEVERHINK, geb. 25 April 1614, † 30 October 1690; Mr. BRUNO VAN DER DUSSEN, geb. in 1660, † in 1743, en Mr. LODEWIJK VAN TOULON, geb. 17 Augustus 1767, † 5 Januarij 1800 als Gouverneur der provincie Utrecht.

CORNELIS en FREDERIK DE HOUTMAN, Aarvoerders bij den eerste togt der Nederlanders naar Indië, van welke de laatste vooral als Sterre kundige groote verdiensten had.

Den Luitenant Admiraal JAN TAALMAN; den Vice-Admiraal BENNET VLACQ; en de Zeekapiteins: ABRAHAM ZONT; WILLEM DE KEE en JACOB ZERWOLDT.

De ongelukkige ALBRECHT BEILING, hoezeer niet hier geboren, had echter te Gouda gewoond en er den post van Schout bekleed.

De stad GOUDA is altijd met roem bekend geweest in de geschiedenis van ons vaderland. In de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten hield zij altijd de zijde van Gravin JACOBA. Die van Utrecht zochten zich, in het jaar 1488, door verraad er meester van te maken, doch de aanslag werd tijdig ontdekt, hetwelk vier schippers, die er toe gebruikt waren, het leven kostte.

De beeldstormerij, in het jaar 1566, werd te Gouda, door de rijp voorzorg van den Slotvoogd, Jonkheer CORNELIS VAN DER MYLE, en van AREND VAN DER MYLE, Burgemeester van Dordrecht, voorgekomen. Men poogde, omtrent dezen tijd, buiten Gouda te prediken, en liet, door zekeren barbier, het gerucht daarvan onder het volk strooijen; doch niemand kwam ten gehoor. Zelfs mompelden eenigen, om de Predikant en zijn gezelschap te willen doodslaan.

In het jaar 1572, op den 21 Junij, werd GOUDA, door omtrent zeventig mannen, onder beleid van Jonkheer ADRIAAN VAN ZWIJN, voor den Prins VAN ORANJE en de Staatsche partij, verzekerd, en is alzoo de eerste geweest van de zes groote steden van Holland, welke, uit vrijen wil, den Hertog VAN ALBA het hoofd bood, en, den Koning van Spanje verlatende, zich begaf onder de bescherming van WILLEM, Prins van Oranje. LUNNY, Graaf van der Mark, die zich, door de mishandelen en ombrengen van onderscheidene Geestelijken, bij de Roomschen en Roomschen had gehaat gemaakt, werd, niet lang hierna, op het slot Ter-Goude, en niet te Woerden, zoo als sommige schrijvers beweren, gevangen gezet. Naderhand, van zijn bewind verlaten, trok hij ten lande uit.

In den aanvang des jaars 1574 zocht men Gouda wederom aan de Spaansche zijde te brengen. JAN HUIJ of HUIJ, die zich te Utrecht onthield, en zich verstonde met ADRIAAN PIETERS., zijnen schoonzoon te Gouda, was een der hoofdleiders van den aanslag. Men had voor, om de stad, op den 5 Februarij, te overvallen. Doch kort te voren was Jonkheer ALBRECHT VAN BEMOND, met een vaandel knechten, binnen de stad gekomen, betwelk de zamengespannenen geen kleinen schrik aanbragt. ADRIAAN PIETERS. schreef aan zijnen schoonvader, dat de toeleg haperde; doch bewimpelde den zin van zijn schrijven, door hem de krankheid eener nicht te melden, wier kwaal verergerd was, zoo dat haar thans de voorgeschreven geneesdrank geen baat kon doen. Zekere boer zou den brief overbrengen, doch terwijl hij eerst een poos in de poort stond te dreutelen, en naderhand, naar den stroom begaande, schrijelings schuit en oever betreden hield, niet wetende hoe hij wilde, bragt hij de wachters tot achterdocht, die hem daarop aangrepen. In het wachthuis betast zijnde, vond men eenig geld bij hem en een kluwen garen, om betwelk hij meer dan om het geld begaane scheen. Dit verwekte nog meer achterdocht. Men wond den draad af, en vond den brief. De boer gevraagd zijnde, *wat hem zoo bedremmeld gemaakt had*, antwoordde: *dat het water, schijnende als enkel bloed tegen hem op te rijzen, hem in zich zelve had doen zeggen, Heere God, zou ik wel eene bloedige boodschap dragen.* Het verraad sedert volkomener ontdekt zijnde, werden onderscheidene medepligtigen met den dood gestraft.

Toen men in den jare 1585 werkzaam was, om den Prins van Oranje de Grafelijkheid op te dragen, waren Amsterdam en Gouda de eenige steden, welke hierin zwaarigheid maakten. Ook stelde Gouda zich, in den jare 1584, ernstig tegen den handel met Frankrijk.

Toen, in het jaar 1618, de Regering der meeste Hollandsche steden buiten tijds veranderd werd, kwam Prins MAURITZ, op den 30 October, ook tot dat zelfde einde binnen Gouda. Doch hier geschiedde minder verandering dan elders, het zij om het groot getal van Remonstrantsgezinden, dat zich in deze stad en zelfs onder de Regenten bevond, niet te zeer te stooten, of om andere redenen. Den 27 December des volgenden jaars geschiedde er echter, door Gemagtigden van den Stadhouder, eene nieuwe verandering in de Vroedschap, en werden toen wel dertien leden, die te voren in bediening geweest waren, van hunne posten ontzet.

In het jaar 1658, werd de trekvaart tusschen Amsterdam en Gouda voltrokken, en den 18 April voor de eerste reize gebruikt.

Na dat de Franschen in Junij 1672 Oudewater reeds hadden ingenomen, kregen die van Gouda aanschrijving van de Staten, om hunne groote sluizen te openen, en het omliggende land onder water te zetten. Dit was zoodra niet geschied of de boeren der naast omliggende dorpen, de overstroming te gemoet ziende, trokken gewapend op de stad aan; doch vonden de poorten gesloten. Zij wilden de groote sluis dicht gemaakt hebben, betwelk geweigerd werd, waarop zij, tegen den avond, de Tolpoort open braken en in aanmerkelijk getal de stad binnen trokken. Zij bezetteden terstond het stadhuis waar de Regering vergaderd was. Vier en twintig uren hielden zij hier stand, binnen welken tijd, zoo van stads als van hunnwege, Gemagtigden aan den Prins van ORANJE werden gezonden. Middelerwijl plunderde het graauw het huis van den Burgemeester GERARD CING. De burgerij, onder de wapenen gebragt zijnde, deed

de beeren welhaast wiesongaan en de stad verlaten. Het gemeen was echter nog niet gestild. Men riep dat de Prins Stadhouder zijn moest; men dreigde de huizen van eenige Regenten, die men zocht, dat hem tegen waren; omver te halen. De Wethouderschap besloot van het stadhuis te laten aflezen, dat men den Prins nu verzoeken hinnen Gouda te komen, alwaar men hem met alle achtig ontvangen zou. Dit geschiedde twee dagen daarna, wordende ten de Prins op het Heeren-Logement deftig onthaald. Het volk is het eerst wanende, dat hij nu Stadhouder was, hield zich stil; doch wederhand vernemende, dat men eenigen van Rotterdam en Dordrecht afzond, om hem nog eerst het stadhouderschap aan te bieden, sloeg het op nieuw aan het muiten, en maakte de leden der regering van bedriegers uit. Men zag zich alzoo gedwongen, den Prins tot Stadhouder te verklaren, waarop de Oranjevlag terstond uit den toren van het stadhuis werd gestoken; hiermede was de morrende menigte gestild. Kort daarwa echter ontstonden er weder nieuwe beroertes, door dien het gemeen verandering in de Regering wilde gemaakt hebben, betweelk dan ook op den 25 September en den 2 October door den Stadhouder geschiedde.

In het jaar 1747, heerschte te Gouda, zoo wel als elders, een gest van beroering onder het volk ten einde WILLEM IV, Prins van Oranje, tot de Stadhouderyke waardigheid te doen verheffen. De Regering besloot hiertoe op den 1 Mei, hetgeen oorzaak was, dat hier alles in rust bleef. Gouda was niet een van de laatste steden, welke alles toebagten, om het in 1747 belegerde Bergen op Zoom van het noodig te voorzien. Maar dit blijk van Vaderlandsliefde, werd kort daarna, ontkuisterd door eenen hevigen twist tuschen de pijpenmakers en pottenbakkers, over het bakloon der pijpen. De laatsten dwongen de Bergemeesteren hun toe te staan, ovens in hunne huizen te mogen zetten tot het bakken der pijpen, doch de ondervinding deed ras zien, dat dit voor beide fabrieken nadeelig was.

De onbestaanbare drift, tot het verkoopen der ambten uit Rotterdam en Amsterdam naar Gouda overgewaaid zijnde, zag men aldaar, op den 28sten October 1747, aan den Raad en Vroedschap een verzoekschrift indienen, hetwelk door den Hoofd-Officier der stad COENNS GERARD MORRIS afkeurend geteekend was, en waarbij alleen het verkoopen der ambten, ten behoeve van het gemeene land, begeerd was. Doch men dwong niet op de bewilliging daarvan aan, nadat men vernam, dat zulks door den Stadhouder te Rotterdam was afgekeurd; zelfs begeerden twaalf der onderteekenaars, dat hunne namen onder het verzoekschrift mogten worden doorgehaald, waarin de Vroedschap den vierden December bewilligde. De schikkingen, wederhand op het stuk der ambten gemaakt, bragten de gemoedem tot bedaren. Maar in het volgende jaar ontstond er een nieuwe berberte, door gebrek aan Friesche turf, hetwelk de oorzaak was, dat de pottenbakkers bakken, noch de pijpenmakers werken konden. Op den 16 Mei, van het jaar 1748, vergaderde een hoop van 400 of 500 man, gemeen volk, voor het huis van den Pottenbakker PLUS, en bedreef aldaar grooten moedwil, die echter, door den Hoofd-Officier, gestuit en, door de aankomst van eenige schepen niet turf, geheel tot bedaren gebragt werd.

De geweldadige plundersingen, die in Amsterdam en elders hadden plaats gehad, om de pachten te doen vernietigen, deden de Vroedschap van Gouda vreesen, dat te dier stede dergelyke ongeregeldeheden

meeten plaats grijpen, waarom zij tot voorkoming van dit onheil, op 26 Junij, deden afkondigen, dat de pachten waren afgeschaft. Met een groot gejuich werd dit aanbehoord, en daar de meergemelde hoofd-Officier vergde, dat de Pachtters terstond de invordering staken zouden, werd daardoor alle moedwil voorgekomen.

Niets ondertusschen, waren al deze bewegingen, in vergelijking van de opschudding, welke te Gouba ontstond op den 15 October van gezegd jaar. Reeds eenige dagen had binnen Gouba een gerucht geloopt, dat er een regiment krijgsvolk in garnizoen zoude komen. De burgerij, van vrede zijnde, dat zulks onbestaanbaar was met de capitulatie, in het jaar 1673, tusschen de Regering en den Stadhouder, WILLEM III, gelooten, toonde daarover haar ongenoegen, en onderscheidene aanzienlijke burgers begaven zich, daags daaraan, bij Burgemeesteren, terwijl het grootste gedeelte der ingezetenen voor het stadhuis op antwoord bleef wachten: Zoodra de burgers binnen gegaan waren, meende de Pensionaris het woord te moeten voeren, doch deze werd toegevoegd, dat men tot Burgemeesteren en niet tot hem sprak. Op hunne vragen, wat er van de komst van krijgsvolk ware, bekwamen de burgers zoo onbepaalde en verschillende antwoorden, dat zulks de achterdocht nog meer gaande maakte. Een der burgers, die het woord voerde, wat driftig zijnde, riep tot de buitenstaande menigte: » Burgers gij moet in de wapenen, en de poorten toe." Nauwlijks was dit gezegd, of het geschiedde, loopende te een naar deze en gene naar eene andere poort, om zich daarvan te verzekeren. De vijf stads Tamboers sloegen alarm, en de stads Omroeper riep: » dat ieder in de wapenen had te komen, op straffe van met geweld gehaald te zullen worden." Binnen een half uur waren de vier compagnieën der burgerij in de wapenen, en alle de poorten, boomen en sluisen, gesloten. Aan den ingang der haven, aan den IJssel, plantte men drie, en bij de Doelepoort, alwaar een stuk van de muur afgebroken was, om die te vernieuwen, vier stukken kanon; van daar verd' een ieder, die naderde, toegeroepen, niet verder. Dien geheelen dag werd de Rotterdamsche poort voor een ieder gesloten gehouden, vooral voor rijtuigen. Deze staat van zaken duurde zoolang, tot dat men eene besending van zes Heeren naar 's Gravenhage had gezonden, in deze het bericht bragten, dat het gerucht van inkwartiering ontstaan was, bij vergissing van den Kwartiermeester-Generaal, die bij mislag Gouba voor een bataillon van het Regiment van GARDALINAS bestemd had, doch dat, naderhand, de naam van Gouba was doorgeschrapt en Brielle in de plaats gesteld. Dit rapport, hetwelk met groot gevegen door de geheele stad vernomen werd, had ten gevolge, dat men de wapens nederlegde.

Bij den watersnood van November 1775, stond het water te Gouba, op de kade, het Oude Vierstal, ruim 5½-voet hoog. Men had de voorzorg gebruikt van de poorten aan de rivier toe te dammen: Den geheelen dag liep het water over de schutsluis, aan den mond van de haven gelegen, en des avonds wel ter hoogte van 18 duim. Daar men echter de voorzigtigheid had gebruikt, de binnensluis toe, en het water tusschen beiden zoo hoog als noodig was te houden, om de aansparing te wederstaan, liep dit zonder verder ongelukkig gevolg af. Den 21 November van het volgende jaar, was binnen Gouba eene groote oversteltenis, dewijl de buitendeuren van de haven zeer gevaarlijk stonden. Nadat s' nachts te voren de vloed in den IJssel zoo hoog was gestegen, dat het water over de sluisdeuren in de haven wel twee en derdehalve duim hooger, dan in November des vorigen jaars, was

nedergerstort, zoo merkten men tegen den middag, dat es reden wa om te vreezen, dat de sluisdeuren het geweld van den vloed niet langer zouden kunnen wederstaan, dus werd er door deskundigen, zoo met schoorbalken als andere middelen, reeds alle mogelijke voorzorg in het werk gesteld, doch met het afnemen van den vloed, wch het dreigend gevaar mede.

Bij de omwenteling van het jaar 1787, hadden te Gouda hooglopende opschuddingen plaats, de hollende losbandigheid woedde tegen de Patriotten, met uitgelaten geweld van plunderen en mishandelen, zoodat geen dier partij zijn leven veilig was, en de regering er niet voor durfde instaan.

Op den 17 November 1815 had de geest der Burgerij van Gouda zich stellig verklaard voor den opstand, welks uitbarsting in andere plaatsen door de zwevende geruchten, welligt zelfs met eene aanmerkelijke vergrooting, was verspreid geworden. De Keizerlijks overhoersching hi zich, tot nadeel van alle hare fabrieken en daardoor tot algemeene verarming, al te sterk doen gevoelen, om niet bij de allereerste uitbrezing van verlossing, eenige uitersten te doen vreezen. De *Hair J. E. Ligtvoet van Leeuwen* oordeelde het alzoo pligtmatig, zijn vermaning tot voortdurende orde, op den volgenden dag, te den verzeld gaan van de vestiging van een tusschenbestuur, naar den geest des tijds gevormd. Een viertal oude Regenten, door hem benoemd, namen gereedelijk hunne zitting, en bozeers al door de nabijheid van Dordrecht en bedreigde aanvallen, van tijd tot tijd geprangd, ondersteunende zij de maatregelen des algemeenen bestuurs door eene getrouwheid, welke, daar zij met voordeel werken moest, allerwege eene onderscheidende en loffelijke melding verdiende.

Het wapen van Gouda bestaat in een veld van keel (rood), beladen met eenen paal van zilver, ter wederzijden vergezeld van drie respantige starren van goud, staande in den zin van den paal; het schild gedekt met eene kroon van vijf fleurons, alles van goud en omgeven van eene doornen kroon. Voorts vastgehouden door twee klimmend leeuwen in hare natuurlijke kleur en daaronder de oude zinsprek: *per ardua ad astra*, of volgens eene andere lesing *per aspera ad astra* (d. i.: door de doornen tot de sterren, of, volgens de uitbreiding van dit thema: de rampen dezes levens bereiden ons voor de mligheden van het volgende); sommigen houden de paal voor de heiden hemelstreek, den melkweg genaamd, die wel bij sterren voegen nu. Ook verhaalt men, dat Vrouw Jacoba zich, in haren grootsten tegenspoed, te Gouda ophoudende, het wapen met eenen doornen kruis versierd zou hebben. Anderen willen, dat de balk en de paal in alle wapenen en ook hier, een teeken is, dat de stad van eenen waterstram doorsneden wordt. In de oude zegels der stad stonden slechts twee sterren, doch in 1616 werden er zes in geplaatst.

GOUDA (SLOT-TE-), voorm. kast. in het balj. van *Gouda*, post. *Zuid-Holland*, te *Gouda*, in de *Spiegelstraat*.

Het is, volgens het algemeene gevoelen, omtrent het jaar 1350, gesticht door Graaf JAN VAN BEAUMONT, den zoon van WILLEM II, *Graaf van Henegouwen en Holland*, welke, van zijnen ouderen broeder, Graaf WILLEM III, bijgenaamd *de Goede*, uit de goederen van *Hollandsch heerlijkheden*, Gouda en *Schoonhoven* ten uitzet bekwam hebbende, aldaar dit slot stichtte en er zijn intrek nam. Hoewel sommigen meenen, dat het veel ouder dan de stad zelve geweest is, en reeds bestond, eer de IJssel bedijkt was of Ter Gonde zijn aanve

en had Het was groot en prächtig; en dewijl het als midden in Holland lag, hebben de Staten, daarna, als wanneer die beide heerlijkheden, zij uitsterven van dit huis; met Graaf Goude, in 1396, in den boezem van Holland waren teruggekeerd, 's lands handvesten en brieven, als te plaats der meeste veiligheid, aldaar in bewaring nedergelegd, waarna zij, in April van het jaar 1390, naar 's Gravenhage overgebracht werden. Jok was het gemelde slot de voornaamste sterkte van Gouda, en had het olrecht van alle de voorbij en doorvarende schepen. Doch toen in het jaar 1458, de stad door eenen sellen brand, bijna geheel vernield werd, is ook dit slot zeer beschadigd geworden, zoodat nauwelijks meer dan een toren daarvan was staande gebleven.

Het Slot te Gouda, heeft meermalen tot een gevangenis van voornamste personen gediend. Toen men echter in het jaar 1577, te Gouda vernam, dat er onderscheidene sloten in de Nederlanden gesloopt waren, zocht de wethouderschap, dit slot insgelijks te doen afbreken. Men gaf er den Slotvoogd van Swieten, die toen te Vianen was, kennis van, doch eer men zijn antwoord bekwam, had de burgerij het slot reeds om verre gehaald tot op sekere toren na, welke eerst voor eenige jaren is afgebroken en waarvan de muren bevonden werden 3 Rijnl. v. (2,81 ell.) dik en zoo hard te wesen, dat schier al het geselschap der sloopers er op afstiet. De grond is sedert het eigendom van bijzondere personen geworden, die er burgerwoningen hebben gebouwd.

GOUDE (DER-), naam, onder welken de stad Gouda, prov. Zuid-Holland, bij vroegere schrijvers veelal voorkomt. Zie Gouda.

GOUDENBARCH of GOUDENBERG, voorn. adell. huis binnen de stad Utrecht, aan de westzijde der Oudegracht niet verre van de tegenwoordige Stadhuisbrug.

GOUDENBERGSCHE-MOLEN, wind-korenmolen in de Baronie van Breda, prov. Noord-Brabant, arr. en 2½ u. Z. van Breda, kant. en ½ u. Z. van Ginneken, gem. Ginneken-en-Bavel, te midden der heide, onder Ulvenhout.

GOUDEN-BODEM, voorn. landh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel, arr. en kant. Sneek, ½ u. N. W. van Smallegbrugge, waartoe het behoorde.

GOUDEN-BOERS, voorn. landh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel, arr., kant. en ½ u. Z. O. van Sneek, waartoe het behoorde.

GOUDENPOEL, water, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel; O. van het d. Zandfiede.

GOUDENPOLDER, gewoonlijk GOEWEPOLDER geheeten, pold. in Staats-Vlaanderen; in het Vrije van Stwis, prov. Zeeland, arr. Middelburg, kant. Oostburg, gem. IJsendijke; palende N. O. en O. aan den Maurits-polder, Z. aan den Vrije-polder, Z. W. aan den Ouden-Passegeulepolder, W. en N. aan de Brugsche-Dijklanden, welke drie laatstgenoemde deelen zijn van den Prins-Willemspolder.

Het d. Waterlandkerkje staat op en aan den dijk, welke dezen polder van den Oude-Passegeulepolder scheidt. Eene geheele rij huizen, beneden dien dijk, in den Gouwenpolder, schijnen tot dit dorp te behooren, hoewel zij alle burgerlijk gem. IJsendijke zijn; maar de Hervormden, en dit zijn de inw. bijna allen, behooren kerkelijk tot Waterlandkerkje. Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 61 bund. 93 v. r., 4 v. ell., alles schotbaar land; telt 20 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door middel van eene steenen heul in den Mauritspolder van het overtellige water ontlaat.

Met polderbestuur bestaat uit eenen Directeur en eenen Ontvanger-Griffier.

GOUDENSTEIN, volgens overlevering, de eigenlijke naam van het Huis TE HAAFTEN, in den *Tielerwaard*, prov. Gelderland. Zie HAAFTEN (HUIS-TE-).

GOUDENSTEIN, landg. in het *Nederkwartier* der prov. Utrecht. Zie GOUDENSTEIN.

GOUDERAK, gem. in den *Crimpennewaard*, prov. Zuid-Holland, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* (9 k. d., 17 m. k., 3 a. d., 1e afl.); palende N. N. O. en gedeeltelijk O. aan de gem. *Stolwijk*, voers O. aan de gem. *Berkenwoude-en-Achterbroek*, Z. aan de gem. *Oudekerk-aan-den-IJssel* en W. aan den *IJssel*.

Deze gem. strekt zich uit langs den *IJseldijk*, van de gem. *Oudekerk-aan-den-IJssel*, tot aan de gem. *Stolwijk*, welke uitgestrektheid genoegzaam geheel behouwd is, terwijl bijna in het midden het d. *GOUDERAK* gelegen is. Zij beslaat eene oppervlakte van 1086 buad. 4 v. z. 30 v. ell.; telt 194 huiz., bewoond door 307 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest hun bestaan vinden in de weverij, melkerij en kaasmakerij; terwijl zij dagelijks eene ruime hoeveelheid boter en kaas naar de stad *Gouda* en het volkrijk *Noordrecht* brengen. Ook heeft men er 8 steenbakkerijen, 22 touwsluiergerijen, 1 grutterij en 1 korenmolen. Men heeft in deze gem. vele kisteeën van middelmatige grootte opgedolven.

De Herv., die hier ongeveer 1300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Gouda*, ring van *Schoonhouts*, behoort. Deze kerkelijke gem. was tot in het midden der zeventiende eeuw, met die van *Noordrecht* verbonden; doch sedert daarvan afscheiden zijnde, heeft zij, in het jaar 1658, tot eersten Lector bekomen GUALTERUS WILDVANE, die er den 19 Augustus 1689, overleden is. Onder de later aldaar gestaan hebbende Predikanten vindt wij vermeld den Geleerde JACOB GERARD STARINGH, den schrijver van het *Bijbelsch Woordenboek*, die er den 25 Februarij 1741 overleed, en er den 23 November 1804 overleed. Tot het verkrijgen van het traktement voor den Predikant heeft in het bijzonder getijverd H. NICOLAAS VAN DER GRAAF, Heer van *Hoogeveen*, Raad en Oud-Burgemeester te *Gouda* en Gecommitteerde Raad van de Staten van *Holland* en *West-Friesland*. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met aegrotie, van de Regering der stad *Gouda*.

De R. K., van welke men er 140 aantreft, onder welken 100 Communikanten, behooren tot de stat. van *Noordrecht*. — De Brog. Luth. en Remonstranten die er wonen, behooren tot hunne respectieve gem. te *Gouda*. — Men heeft er ééne school.

Deze gemeente is eene heerlijkheid, welke aan de stad *Gouda* te behoort.

Het d. *GOUDERAK* of *GOUWERAK* ligt 3½ u. N. O. van *Rotterdam*, 1 u. Z. W. van *Gouda*, aan den *IJssel*; 61° 39' 8" N. B., 22° 52' 23" O. L. Men telt er, in de kom van het d., 48 h. en ruim 370 inw. Men wil, dat het d. zijnen naam verschuldigd is aan de schippers, die dat gedeelte van den *IJssel*, hetwelk naar de stad *Gouda* liep, het *Goudsche-rak* genoemd hebben, van welke benaming de ver-vormogende klankverbastering naderhand *GOUDERAK* heeft weten te maken. Men heeft er een veer tot overvaart van rijtuigen over den *IJssel* op *Noordrecht*, terwijl er in dit jaar (1843), midden in het dorp een geheel nieuw Raadhuis op kosten der gem. gebouwd is.

De kerk te Gouderak is in het jaar 1656, op kosten der gemeente, gebouwd, zijnde daaraan, den 25 Mei van dat jaar, de eerste steen gelegd, door drie kinderen van den toenmaligen Schout JENAN BROUK, zoo als blijkt op een der glazen aan de zuidzijde der kerk, waarom men deze rijmregels leest:

IN 'T BOEK VAN DEEZ' KERK TOT GODS EER EN GLORIE,
LEZEN DRIE KINDEREN VAN SCHOOT BROUK, TOT EEN MEMORIE,
YDER DRIE STEENEN VAN HET EERSTE FUNDAMENT;
ZIJN ZON LEENDERT BEGON AAN 'T HOODER END,
EN ANNE BROUK DIE LEI DEN GRONDSTEEN VAN DEN TOREN,
CORNELIS BROUK HEEFT DE ZUIDERLIJ VERKOREN,
WAAROP ALDO DIT WERK VOLKOREN IS VOLKRAEGT,
DIT DIEN TOT REUGENIS DAN, VAN HUN EN HUN GEZAGT.

*Deze steenen zijn geleid
Majas 25 Anno 1656.*

Het wapen van den Heer NICOLAAS VAN DER GRAAF en dat van zijne vrouw ENELIA DE LERGE, is achter den predikstoel in een glas geschilderd, met dit opschrift:

DIT IS DE DAPPE WELD, WIENS EYER VOOR GODS KERK,
BIJ 'T OFFERSTE GEZACH EN NACHT HEEFT VOORDESTOUWD DEEZ' TERPEL,
WIENS ONVERKORDE DREFT, TOT VORDRING VAN DAT WERK,
ALLEN DE OORZAAK IS, DAT VAN DEEZ' ZUIVREN DREMPEL
HET GODLIJK ZAAD GELUKKIG WORDT GEZAAD:
GIJ GODRAKS GEMEENT, DIE HIER DE VRUCHTEN WANT,
GIEF HAAR DIT DEFTIG HOOPD HET PUIK VAN LAUWRELSLEEN,
EN LAAT NOOIT ZULKEN EEN UIT UW GEREUGEN VAAREN.

Deze kerk, welke ook eenen toren heeft, staat in het midden van het dorp, aan de zuidzijde, even beneden den dijk. Het is een fraai en lichtig gebouw, van boven beschoten; doch zonder orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 90 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den derden Zondag in Augustus.

GOUDERAK is de geboortepl. van den Schout-bij-Nacht ANTONIE HENRICUS CHRISTIAAN STARINGK, geb. in April 1749, † in Februarij 1806, die als Vlaggekapitein bij den Admiraal ZOUTMAN, op den voor Nederland altijd godenwaardigen dag van 5 Augustus 1781, op Doggersbank zich met roem heeft onderscheiden.

De burgers of ingezetenen van GOUDERAK waren vroeger, zoo dikwijls als er te Gouda, wegens de stad, lijfstraffe geschiedde, verplicht, bij het schavot met pieken te verschijnen en er wacht te houden; het welk hun door den Ambachtsbode werd aangezegd. Indien zij zich, bij het lezen hunner namen niet tegenwoordig bevonden, verbeurden zij drie gulden boete. Bij de uitvoering van lijfstraffe in de stad Gouda, wegens het Land van Stein of andere plaatsen daar oóder behoorende, waren zij echter hiertoe ongehouden. De reden deser verphting ligt in het duister. De gemeene vertellingen zijn, dat er vrooheen een burger van GOUDERAK, bij zijne teregtstelling voor het Regthuis, hetwelk, te dier tijd, hier gehouden werd, door zijne medeburgers aan het geregt werd ontweidigd en in vrijheid gesteld, waarvoor hunne naasten, ter straffe, deze wacht werd opgelegd.

Het wapen van Gouderak bestaat uit een veld van keel (rood); beladen met eene zespuntige ster van Goud.

GOUDESTEYN, landg. in het Nederkwartier der prov. Utrecht, arr. en 1½ u. N. W. van Utrecht, kant. en 3 min. N. van Maarssen, gem. en te Maarssenveen.

Dit landg. is voorzien van een zeer aanzienlijk beerenhuis en velders gebouwen, oranjerie, broetjerij, moesgrond, boomgaard, heek en aangename wandelingen en beslaat een oppervlakte van 5 buid. 55 v. r. Het huis is in het jaar 1784 gebouwd, als wanneer de eens steen daartoe gelegd is door den Heer WILLEM HUYDECOOPER, in wiens familie het tegenwoordig nog is, worden de het thans in eigendom bezeten door Jonkheer JOAN HUYDECOOPER VAN MAARSVEEN, woonachtig te Amsterdam.

GOUDESTEIN, adoll. h. in den *Tielerswaard*, prov. *Gelderland* in *HAAPTEN* (HUIS-VR-).

GOUDEVEERPOLDER, pold. op het eil. *Duisland*, prov. *Zeeuld*. Zie *GOUWVEENSCHERPOLDER*.

GOUDHAAK, pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gedeeltelijk gem. *Everdingen*, gedeeltelijk gem. *Hagestein*; palende N. aan de Lek, O. aan de *Gulldingerwaard*, Z. aan *Gouwenes*; onder *Everdingen*, Z. W. aan *Gouwenes*, onder *Hagestein*.

GOUDKADE, kade of dijk in *Schieland* en *Beijerland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda* en *Leyden*, welke in de gem. *Noord-Waddinxveen* en *Zuid-Waddinxveen*, zich in eene rechte richting langs de *Gouwe* uitstrekt en dient om het water uit de daarachter liggende polders te keeren.

GOUDKUST, gedeelte der *Westkust van Afrika*, zich van de *Kaap-der-Drie-Punten* tot aan de rivier *Volta* uitstrekken en alsoo 150 mijlen beslaande, het is een gedeelte van *Oppor-Guinea*, dat zich diep in het land uitstrekt, en vele *Koninkrijken* en *Prinsdommen* bevat. De *Portugezen* hadden hier eertijds aanzienlijke sterkten als *St. George d'Elmina* en andere, doch deze zijn hun door de *Nederlanders* ontweerdigd, die er vervolgens nog anderen aangelegd hebben, zoo dat zij later een aantal vastigheden op die kust hadden, en wil te beginnen van de *Cobra- of Slangenrivier*, ook *Ancober* genaamd, nabij de *Driepunten-Kaap* of *Cabo de tres Puents*, in het W., tot aan de oostelijke grenzen van het landschap *Akka*, dat zich tot omstreeks de *Volta-rivier* uitstrekt. Die sterkten maakten echter geen samenhangend geheel uit, zoo van wege de verschillende, van elander onafhankelijke *Negerrijkes* te die kust, als vanwege de tusschenbeide liggende sterkten, aan andere *Europesche natiën* toekomend. Het eerste *Nederlandsche* schip, dat daarop voer, was de *Medambid*, in het jaar 1895.

De vastigheden, waar thans nog eene *Nederlandsche* krijgsoverheid gehouden wordt, zijn *St. Antonie*, *St. Sebastiaan*, *St. George d'Elmina* en *Crevecoeur*.

Vóór het invoeren van den *slavenhandel* op de *Goudkust*, was de handel, voornamelijk in *stofsoud*, vrij levendig; later waren, gaande een aantal jaren, de meeste sterkten der *Europeanen* *slavenmarkten*. Sedert de afschaffing van den *slavenhandel*, is de handel ter *Goudkust*, voor alle *Europesche natiën*, die er vastigheden hebben, genoegzaam geheel te niet gegaan, en bepaalt zich tot weinig *stofsoud*, *olifantstanden* en *palmolie*.

Toen de bezittingen of vastigheden ter kuste van *Guinea* of aan de *Goudkust*, tegen het einde der vorige eeuw, onder onmiddellijk bestuur van het *moederland* geraakten, stond hier een *Gouverneur-Generaal* aan het hoofd van het bewind. Thans is het beleid der zaken, zoo in het burgerlijke, als voor het krijgswezen, in handen van een

Opzichthaber der Nederlandsche bezittingen ter kust van Guinea. Deze is rechtstreeks verantwoordelijk aan het departement van koloniën in het moederland; verscheidene zaken nogthans worden door hem niet alleen behandeld, maar wel, onder zijn voorzitterschap afgedaan, in den Raad, die uit de Hoofd-Ambtenaren ter kust bestaat.

De Ambtenaren en Europeanen alhier woonachtig, huizen ieder op zich zelve, en trachten alles, zoo veel in hun vermogen is, op het gemakkelijkste in te rigten. Blanke vrouwen heeft men er niet, omdat deze slecht tegen het klimaat kunnen; zoodat de mannen in de noodzakelijkheid zijn, eene verbindtenis met eene Negerin of Mulattin aan te gaan, ten einde hunne huishouding behoorlijk te zien verzorgen. Eene verbindtenis met zoodanig eene vrouw heeft volgenderwijze plaats. Zoodra een Europeaan zijn oog op eene vrouw heeft laten vallen, begeeft hij zich naar hare moeder of naasten bloedverwant, aan wie men te kennen geeft, dat men gaarne eene verbindtenis met hare dochter of nabestaande wenschte aan te gaan, hetgeen men *kalisiaren* noemt; deze raadpleegt hier over de persoon, die het verzoek betreft, en geeft dan gewoonlijk hare toestemming, waarvoor zij een geschenk bekomt van den *Koers* (mijnheer), van welk geschenk de grootte gewoonlijk bepaald wordt, door de omstandigheden, of het meisje jong dan of zij al meermalen gekalisiard is geweest, meestal echter bedraagt dit een once goud, en de waarde van een of twee oncen goud in koopmanschappen. Na dat deze geschenken uitgereikt zijn, begeeft zich de dochter naar het huis van den Blanke, alwaar zij als bedgenoot en huishoudster ontvangen wordt, zijnde veelal *akwaba* (welkom), tot zolang de blanke haar moeder is, of reden van misnoegen heeft, als wanneer hij haar dadelijk vertrekken doet. Voor deze inwoning bekomt zij, behalve de kost, bij hare aankomst een geschenk ter waarde van 50 tot 60 guld., en voorts alle maanden twee vaam of zes ellen goed voor een kleedje; zulks is men verplicht haar te geven, doch andere geschenken haagen af van de meerdere of mindere mildheid van haren tijdelijken echtgenoot. De kleeding deser vrouwen bestaat uit eenige ellen bont of katoen, welke zij als een rok om het lijf slaan, en door middel van een kassentje, dat achter op den rug geplaatst is, ophouden; hieraan is een zilveren ketting en eenige snoeren fraaije koralen, die over haren blooten buik hangen, en waardoor zij eenen doek steken om de schaamdeelen te bedekken. In het versieren van het haar, met duifjes en andere figuren van goud, munten zij uit. Over het ontbloote bovenlijf en de armen dragen zij verschillende koralen, ook wel gouden kettingen, en aan de armen braceletten van koralen of goud, waaraan gewoonlijk een doergeboord stuk goud geld hangt. Hare vingers versieren zij met gouden ringen, die zij ook aan hare teenen dragen, zelfs doen sommigen braceletten van goud om de enkels. Kousen en schoenen dragen zij niet, maar zij loopen barrevoets. Op feestdagen is hare kleeding, welke men paantje noemt, kostbaarder, en bestaat dan meesttijds uit zijden stoffen. Onder deze vrouwen, die meest allen van de kleur zijn, vindt men er, die men wezenlijke schoonheden kan noemen, zoo wat hare gestalte, welgevormde ledematen, als sijnheid van vel enz. betreft; ook zijn zij zeer netjes en zindelijk op haar ligchaam en zeer kuisch en getrouw aan haren Heer. Van de kostbaarheden, welke zij in eigendom bezitten, stappen zij niet gemakkelijk af, al wil men die, zelfs boven de waarde, betalen. Meest alle Europeanen zijn op deze wijze getrouwd, sommigen hebben ook twee vrouwen, enkele zelfs meer, want het staat hun vrij er zoo veel

te nemen, als zij verkiezen; de kinderen, die zij verzoeken, kunnen zij erkennen of niet, naar mate hun geweten zulks toelaat. Behalve deze vrouwen, hebben de Blanken nog twee of drie zwarte huijsdienden, van welke de eene kok is, en de beide anderen verantwoordelijk zijn voor de ontvangst van het goud, en het te doen werk verrigten. De uitspanning der Blanken bestaat grootendeels in kleine toertjes met een brommertje, waarvoor twee negers trekken en twee daar achter schuiven.

De verdere bewoners deser kust zijn Kleurlingen en Negers. Eerstgemelden, meest afstammelingen van Blanken, staan onder het gebied van den Opperbevelhebber, en bekleeden ambten of zijn kooplieden. Zij belijden de Christelijke godsdienst, en kunnen zeden en gebruiken zijn nagenoeg met de Hollandsche overeenkomstig. De Negers zijn over het algemeen van eene welgevormde gestalte en sterk gespierd, en hebben meestal een' platten neus, grooten mond, dikke lippen, breed voorhoofd en wollig haar, zij worden door eenen Koning geregeerd, die aan ons Goavernement onderhoorig is. Bij vele Negers is de onafwendbaarheid in gebruik. Zij zijn stoutmoedig in den krijg; de door hen gemaakte vijanden worden onthoofd of als slaven verhoofd; hunne wapenen zijn geweren, sabels, pieken, pijl en boog enz. Het gewoont is vreesen zij niet, doch voor het zware geschut zijn zij altijd nog eenigzins bevreesd. In kunsten en wetenschappen zijn zij volstrekt onbedreven, hetwelk ook daaruit voortspruit, dat allen zich stijf en sterk verbeelden, dat de meerdere bekwaamheden der Blanken dezen aangeboren en een bijzonder geschenk zijn van hunnen God, die zij *Jam Compans* noemen, zijnde eene verhastering van *Compagnie*, als hebbende de Nederlandsche sterkten aldaar onder de West-Indische *Compagnie* behoord.

De mannen loopen meestal naakt, slaande enkel om hunne heupen eenen doek; eenige kunnen nemen een stuk bont, hangen het over hunne schouders en noemen dit een paantje. Ook dragen zij, even als de vrouwen, stukjes goud of koralen om den hals, de handen en de voeten. De vrouwen kleeden zich op dezelfde wijze als die der ambtenaren, met uitzondering van de versierselen, wier getal van hare meerdere of mindere gegoedheid afhangt. De zwangere vrouwen krijgen bij iedere maand harer zwangerschap, van de Fetiche-Priesters (wel te weten voor eene flesch sterken drank), een band om handen of voeten; bij de vijfde maand krijgen zij een gewijden band om den buik, met eenig goud versierd. Met de vrouwen, die voor de eerste maal zwanger zijn, wordt nog op eene andere wijze gehandeld; deze worden, in de zevende maand, eerst naakt door het dorp geleid, met allerhande drek en vuiligheid gegooid, daarna in de rivier geworpen, en op eene jammerlijke wijze gehavend. De kinderen dragen zij op het kussentje op den rug, en houden ze met behulp van eenen doek, dien zij om het lijf knoopten, vast. Op deze wijze verrigten zij haar werk, en geven het kind, wanneer het honger of dorst heeft, een harer borsten onder de armen door. Zoodra een meisje drie of vier jaren bereikt heeft, begint zij zulk een kussentje, uit een, met onde vodden opgevoeld overtreksel bestaande, te dragen, en zij legt dit niet af voor zij oud en afgeleefd is: eenige hebben het zeer groot, dewijl zij het voor een groot sieraad houden, hoewel het hun, in de oogen der Europeanen, een belagchelijk en mismaakt aanzien geeft. Het haar van beide eeksen wordt op verschillende wijzen geschoren en opgemaakt. Hunne levenswijze is zeer sober, en hun voedsel bestaat meest uit visch,

rukken zij dagelijks vangen, benevens brood of koeken van Turksche tarwe of mais, hier *miljs* genaamd, gebakken, en vruchten. Van sterken drank zijn zij grootte liefhebbers, en deze dient ook den Fetische-Priesters tot versterking bij alle de plegtigheden, die zonder de brandwijnflesch niet volbragt kunnen worden. Het zijn allen godienstige Negers en Negerinnen, wanneer men maar genoegzaam rum of brandwijn schenkt, zeggende alsdan zeer onderlanig: *Mi trouw sang* (Ik drink op uwe gezondheid). Zij gelooven alle aan een opperst wezen, dat zij *Jan Compans* noemen, doch hebben buiten dien nog hunne *Fetiches*, die hun tot Hulpgoden of Middelaars verstrekken. Deze bestaan gewoonlijk uit eenen ring van elpenbeen, koper of ijzer, of ook wel uit eenig ander voortbrengsel der natuur, dat hun door de Priesters gegeven wordt. Zij zeggen, dat zij zelven niet waardig zijn, om zich tot den waren God te wenden, maar dat zij dit doen moeten door tusschenkomst hunner Fetiches; ook gelooven zij door het dragen daarvan van ziekte bevrijd te sullen blijven, en houden zich verzekerd, dat, bijaldien zij die afleggen, hun eenig leed zal wedervaren. Er zijn ook boomen of roesten, die zij als Fetiche beschouwen, en geen Europeaan zal het alsdan geraden zijn, deze omver te werpen of te dooden, daar zij lit zeer suvel zouden opnemen en hunnen kans afwachten, om zich hierover te wreken.

Hunne grootste ondeugden zijn arglistigheid en bedriegertj, voornamelijk in het vak van koophandel, waarom men hen weinig moet vertrouwen, want indien zij eenen Blanke kunnen bedriegen, sullen zij het nimmer nalaten. Over den dag van morgen bekommeren zij zich weinig, want niet oer gaan zij uit, om te trachten voedsel te bekomen; of de honger moet hen de deur uit jagen, waaruit men ligtelijk kunnen ijver en werkzaamheid kan afscheiden. Hunne voornaamste bezigheden bestaan in jagen en vissen; de vrouwen zoeken stofgoud aan de rivieren, hetgeen op de volgende wijze geschiedt: in groote holle bakken vangen zij het zand op, dat de rivier opgeeft, hetwelk zij gestadig wasschen en in eenen anderen bak overgielen; zoodra er nu goud onder is, zakt dit, door zijne zwaarte in het menigvuldige wasschen, op den bodem van den bak, welk overschot men dan versamelt. Hieraan is, wel is waar, dus veel moeite verknocht, doch het gebeurt ook wel, dat deze goed beloofd vordt; men rekent, dat zij op deze wijze alle dagen, door elkander, de waarde van twee tot drie schellingen aan stofgoud verzamelen. Ofschoon de verkoop van slaven aan de Europeanen thans afgeschaffd is, is echter de slavenhandel tusschen de Negers onderling nog in zwang; bij hen zijn de kinderen, zoo wel als de vrouwen, slaven der mannen, die hen naar goedvinden verkoopen.

Wanneer een der inboorlingen *kierkerboe* (d. i. overleden) is, worden hem in zijne doodkist, als het een voornaam of goeod Neger is, goud of kostbaarheden medegegeven en indien het een geringe is, de gereedschappen, die de overledene bij zijn leven in zijn bedrijf gebruikt heeft. Bij een visscher, bijv., legt men in de doodkist een pagasijer, twee of drie vischlijnen, een klein net, en een kanoetje, ten einde hij, zoo als zij zeggen, hier namaals zijn onderhoud zal kunnen vinden. De deksels der doodkisten hebben den vorm van een dak. Als een der voornamen sterft, wordt er eenige weken na zijnen dood eene groote plegtigheid gehouden, die eenen geheel den dag duurt. De rouw der Negers bestaat in zich witte vlakken te maken in het gesigt en op

het ligchaam, die, naar den graad van bloedverwantschap tussehen hen en den overledene, vermenigvuldigd worden.

Er heerscht aan deze kust eene endemische ziekte, die ieder Europeaan aantast, en van eenen gastrisch-nervenzen aard is, zij noemt eenen aanvang met hoofd- of met buikpijn, vermoeidheid, walging en beletten stoelgang, gevolgd door hevige koortsen, terwijl de lijder zeer spoedig begint te ijlen. De meesten houden uit deze ziekte, en vooral bij de geringste uitpattingen in levenswijs, tussehenpoezende koortsen, obstructiën der milt, en van andere ingewanden, hier de *koek*, genoemd; alsdan ondervinden de lijders steeds het ongemak, dat de milt gedurende de regenmaanden, Augustus en September, zich merklijk uitzet, welke kwaal wel met der tijd eenigermate vermindert, maar zelden geheel verdwijnt.

Ofschoon de inwoners zeer verdraagzaam met elkander leven, zijn zij toch uiterst verzet op het voeren van processen, die zij *palabber* noemen. Eenig leed hun aangedaan kunnen zij slecht vergeten, zels maken zij de schaden, die zij daardoor geleden hebben, aan hunne verste bloedverwanten bekend, opdat deze daarvoor eens *palabber* zouden kunnen zoeken. De Koning met zijnen raad, uit de Kabasiërs bestaande, zijn de Regters in hun geschil, of, zoo het dezen te gewichtig moogt voorkomen, is de *Benja* of priesterlijke magt alleen in staat het geschil te beoordeelen. Ook wordt het wel aan de beslissing van den Opperbevelhebber overgelaten, en de uitspraken dezer twee laatsten worden altoos gevolgd. Wanneer een Neger van een misdraad beschuldigd of verdacht wordt, en er geen getuigen tegen hem aanwezig zijn, hebben de Fetische-Priesters verschillende proeven om de zaak te onderzoeken, op eene wijze, die ons de ordaliën of godogerigten der middellevens herinnert. Zij scheppen, bijv., onder verscheidene plegtigheden, eene visch of eenig water uit de rivier, nemen intusschen zelve eene goet teug sterke drank, en laten den beschuldigde dien visch kussen of het water drinken. Blijft hij nu gezond, dan is dit een bewijs zijner onschuld, doch zoo hij de misdraad gepleegd heeft, dan sterft hij, volgens hun gevoelen, binnen eenen bepaalden tijd.

GOUDLAND, landstreek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, gouv. geb. *Padang*, in de *Padangsche-Bovenlanden*.

GOUDMIJN, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de plant. *Roozenburg*, benedenwaarts aan het verlaten land van *Klarenbeek*; 1800 akkers groot; met 286 slaven.

Men heeft er eenen stoommolen. De Negers noemen haar *Saam*.

GOUDMIJN (LAND-VAN-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan het verlaten Land-van-Goed-Accoord, benedenwaarts aan het verlaten Land-van-Carawassieboe.

GOUDOU, vlek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Sourakarta*, ads. resid. *Patjitjan*, 20 mijlen O. Z. O. van *Soerakarta*.

GOUDPUT (DE), eene der vijf afdeelingen van het *Hoogeland*, in de bar. van *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Asperen*.

GOUDRIAAN, heerl. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, de gem. *Oud-en-Nieuw-Goudriaan* uitmakende.

Deze heerl. paalt N. aan de heerl. *Langerak-Bezuiden-de-Lek*, O. aan *Noordeloos*, Z. aan *Slingeland*, W. aan *Ottoland* en *Ammers Graveland*.

§ bevat de pold. Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, en marin het d. Goudriaan, benevens eenige verstrooid liggende huizen, beslaat eene oppervlakte van 792 bund. 3 v. r. 71 v. ell., telt 1 h., bewoond door 80 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 30 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook zelt men er eene touwslagerij.

De inw., die op één na allen Herv. zijn, maken eene gem. uit, elke tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Sliedrecht*, behoort. Deze gem. was vóór het jaar 1610 met *Ottoland* en *Neder-Blokland* vereenigd, welke combinatie tot eersten Predikant had *LAURENTIUS COPICARUS*, die in het jaar 1583 herwaarts kwam en in het jaar 1586 werd afgezet. In het jaar 1610 werd echter GOUDRIAAN eene afzonderlijke gem., zijnde de eerste, die aldaar het leeraarambt heeft aangenomen, geweest *LAMBERTUS ARNOLDI VAN GARDIJN*, die in het gezegde jaar van Benschop derwaarts kwam, en in het jaar 1612 overleed. Het beroep is eene collatie van den Ambachtsheer.

De eenige R. K., welke hier woont, wordt tot de stat. van *Goschem* gerekend. — Men heeft in deze heerl. ééne school.

Het d. GOUDRIAAN of GOURLAAN ligt 2½ u. N. N. W. van Gorinchem, u. N. O. van Sliedrecht. De plaats is niet groot, doch heeft eene groote kerk, welke reeds, in het jaar 1260, door *WILLEM VAN LAEDERODE*, met toestemming van *HENDRIK VAN VIANDEN*, den acht en ertigsten Bisschop van Utrecht, gebouwd is. Deze kerk, welke roeger eene kruiskerk was, staat, even als de pastorie en het schoolgebouw, op Oud-Goudriaan, aan het westeinde, genietende de Predikant jaarlijks 80 guld. voor de combinatie met Nieuw-Goudriaan. De kerk heeft eenen zwaren, vierkanten toren, welke door eene tanelijk hooge spits gedekt is; terwijl in deze toren eene zware klok hangt.

De dorpschool, welke in het jaar 1840 geheel vernieuwd is, wordt loor een gemiddeld getal van 45 tot 50 leerlingen bezocht.

De kermis te GOUDRIAAN valt in des Zondags of eigenlijk 's Maandags voor St. Simon en Judas, in de laatste helft der maand October.

Vroeger maakten de pold. Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, ieder eene afzonderlijke heerlijkheid uit, en worden nu nog wel genoemd: de heerlijkh. van OUD-EN-NIEUW-GOUDRIAAN. In het jaar 1420 is *ARENT VAN GENT*, Heer van *Giessenburg*, bij leen of verleidbrief ugenaar geworden van de heerlijkheid Oud-Goudriaan, gelegen, volgens de uitdrukkingen in den brief, tusschen Nieuw-Goudriaan, de Vliet, Langerak en Noordeloos, welke heerlijkheid Oud-Goudriaan, roeger schijnt bezeten te zijn geweest bij *JAN VAN ARKEL*. In het elfde jaar, 1420, is gemelde Heer *ARENT VAN GENT*, bij een afzonderlijken brief, ook verleid met de heerlijkheid Nieuw-Goudriaan, ifkomstig van den Heer van *BAEDERODE*. Vervolgens schijnen de heerlijkheden, Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan steeds te samen aan eenen Ambachtsheer toebehoord te hebben, en niet meer gescheiden te zijn geweest. Immers heeft in 1447, *FLORIS VAN KIJFROEK*, als Heer van *Goudriaan*, een handvest verleend voor OUD-EN-NIEUW-GOUDRIAAN, in een stuk, waarin onder anderen van drie Schepeden op Oud-Goudriaan en vier op Nieuw-Goudriaan gesproken wordt. In het jaar 1492 was *KLAAS VAN ASSENDELFT*, Heer van *Goudriaan*. In 1505 verleende *ALIJT VAN KIJFROEK* weduwe van *KLAAS VAN ASSENDELFT*, een handvest voor OUD-EN-NIEUW-GOUDRIAAN, als Voogdesse over *FLORIS VAN ASSENDELFT*. In het jaar 1520 komt deze *FLORIS*

VAN ASSENDELFT voor als Heer van Goudriaan en 's Lands van der Lek. In het jaar 1860 was DIRK VAN ASSENDELFT, Ridder, Heer van Goudriaan, Ambachtsheer 's Lands van de Lek, Kastelein van de stede van der Goude enz.; in het jaar 1883, JONAN VAN SCHAGEN, Heer tot Schagen, Haringhuizen, Burghoorn en tot Goudriaan; in het jaar 1616, DEDERIK VAN SCHAGEN, Heer tot Oud- en Nieuw-Goudriaan, St. Husbrecht, Waddenzveen, Zuiderdijk enz.; in het jaar 1665, LOEWIJK VAN BELJEREN, Graaf van Warfussee, Vrijheer van Oud- en Nieuw-Goudriaan; en in het jaar 1698, FLOREUS CAREL VAN BEIJEREN VAN SCHAGEN, Graaf van Warfussee, Vrijheer der Stede en Landen van Schagen, Baron van Oud- en Nieuw-Goudriaan, Heer tot Drunen enz. Generaal-Majoor van de Kavallerie van den Staat der Vereenigde Nederlanden, Edelma van de Kamer van zijne Keurvorstelijke Doorluchtigheid van Beijeren, enz. enz. enz. Zoo betitelde deze Heer zich zelve in eenen zekeren brief van benoeming of collatie van eenen Predikant in GOUDRIAAN. In de eerste helft of omtrent de helft der vorige eeuw is de heerlijkheid bezeten geweest door CORNELIS TRIP, Heer van Langerak en Burgemeester van Amsterdam, wiens erve de haar, in het jaar 1775, heeft verkocht aan den Heer en Mr. ARNOLDUS ADRIANUS VAN TETS, Raad in de stad Dordrecht, aan welke familie de heerlijkheid sedert verbleven is; zijnde den naam van den tegenwoordige eigenaar Jonkheer Mr. DIRK ARNOLD WILLEM VAN TETS VAN GOUDRIAAN, President van de Arrondissements-Regtbank te Haarlem, alwaar hij woonachtig is.

De heerlijkheid van GOUDRIAAN was, vóór de Fransche wetgeving, eene hooge en vrije heerlijkheid, met eene criminele en civiele regtbank, bestaande uit eenen Baljuw, eenen Schout en Secretaris en zeven Schepenen, waarvan er drie op Oud-Goudriaan en vier op Nieuw-Goudriaan inwonende en gelaud moesten zijn. In den overdracht-brief van de heerlijkheid, door de Erve van den Heer CORNELIS TRIP, aan den Heer Mr. ARNOLDUS ADRIANUS VAN TETS, in 1775; werden de heerlijkheden Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, ieder afzonderlijk genoemd met deze bewoordingen: »dat dorp van de Oude-Goudriaan, met hooge en lage geregten, met tienden en tienden » en alle goederen, renten en toebehooren, en nog de heerlijkheid » Nieuw-Goudriaan, hooge en lage geregten, met tienden, renten en alle hare toebehooren enz." Ook behoort het privative regt van de jacht nog aan den Ambachtsheer.

In den aanvang van het jaar 1785 kwamen 70 boeren van Heermaal, in den avond, te GOUDRIAAN en eischten, dat de Oranje-vlag op den toren werd geplaatst, doch moesten vertrekken, zonder dat zij hunne begeerte voldaan zagen, aangezien zij niet sterk genoeg waren, hun opzet met geweld uit te voeren, niet te min dachten zij den volgende dag hun voornemen te volbrengen, en trokken nu, tot 500 aangegroeid, al vloekende en zweerende, op, doch gewaarschuwd zijnde, dat er gewapende burgers van Schoonhoven gekomen waren, keerden zij andermaal terug, verzekerende hunne hende tot acht honderd te zullen versterken; gelukkig echter had dit mede geen gevolg, aangezien, op verzoek van Burgemeesteren van Gorinchem, aan een detachement Dragonders, dat te Raamsdonk lag, benevens eenige infanterie bevel was gegeven, zich naar Gorinchem te begeven, en daar de bevelen van Burgemeesteren af te wachten, ten einde te trekken, verwaars met hen zoude zenden, tot betengeling van oproer en tot opligting der munitingen, zoo als zij, ook wel ras, twee der hoofden, die te Goudriaan alles in rep en roer hadden gebracht, gevangen namen, waardoor de gedreigde wanorde verhoed bleef.

In het jaar 1787, bij de komst der Pruisische troepen in Holland, werden tien of twaalf inwoners der gem. GOUDRIAAN, als den naam ebbende van tot de zoogenaamde Patriotsche partij te behooren, verraderlijk en gewelddadig gevat en naar Wesel gevoerd, alwaar zij eenen vromen tijd gevangen zijn gehouden, en men hen dwingen wilde, om in de Pruisische militaire dienst over te gaan; doch eindelijk werden zij ontslagen, voor zoo veel zij niet reeds meerendeels ontvlugt en in eenen deerniswaardigen staat te huis gekomen waren. Ook werden, in het gemelde jaar 1787, ettelijke huizen van de Patriotten; op aanrijzing en met behulp van andersgezinden, door de Pruisen geplunderd.

Het wapen van GOUDRIAAN is van sinopel (groen), beladen met eenen zolvenden balk van zilver.

GOUDRIAAN (DE-), water in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, loopende door de gem. en de heerl. van *Goudriaan*, van het Oosten naar het Westen, en scheidende Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan van elkanderen; behoorende de noordelijke halve breedte aan de ingelanden van Oud-Goudriaan en de zuidelijke halve breedte aan die van Nieuw-Goudriaan. Dit water loopt door de lengte van bijna de geheele gemeente; aan het westeinde tot aan den boezem van den Overwaard, waarvan het door eene kade of dwarsweg is afgescheiden; in welke kade een duiker ligt, die kan gesloten of ontsloten worden; om daardoor water uit den boezem in te laten; terwijl het water uit de GOUDRIAAN, weder door andere duikers aan het oostelijke gedeelte, in de polders Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan kan ngelaten worden, hetwelk in drooge zomers, zoo als in de laatstveroopene (1842), seer dikwijls gebeurt, waardoor het water de GOUDRIAAN telkens kan doorgespuid worden. Bovendien wordt het van tijd tot tijd op last van het gemeentebestuur schoon gemaakt en is het, bij de oude keuren, verboden, eenig vuilnis hoegenaamd daarin te werpen, oodat de GOUDRIAAN doorgaans een zuiver drinkbaar water oplevert, en geene gemeenschap met eenig ander water heeft dan door de gemelde duikers, maar geen water van de polders kan ontvangen, dan bij buitengewoon hoog binnenwater, wanneer de weg van Oud-Goudriaan in seer enkele gevallen overloopt. Aan het oosteind is het water de GOUDRIAAN, van de polder afgesneden of afgedamd, door dat de weg van Oud-Goudriaan, aldaar eindigende, overdwars zich aansluit aan het eind van den weg van Nieuw-Goudriaan. Aan de oostzijde van dien dwarsweg, is nog een water van eenige roeden lengte vopende in de polder noordzijde van Noordeloos, of tot het westelijk gedeelte van de gemeente Noordeloos, en welk water genoemd wordt de Oude-Goudriaan. Welligt liep van ouds het water de GOUDRIAAN, wel zó ver Oost en vóór het graven van den boezem van den Overwaard; welligt ook wel iets verder West aan, dan nu het geval is, omdat de gemeente nog eenige roeden verder zich erwaarts uitstrekt, dan van het een en ander is niets zekers te vinden.

GOUDRIAAN (GEMEENE LAND-VAN-), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*; palende N. aan den Polder-van-Langerak, O. aan de noordzijde van Noordeloos, Z. aan Over-Slingeland en Neder-Slingeland, W. aan den Polder-van-Ottoland en den Polder-van-Achterland.

Het zijn eigenlijk twee polders, Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan, welke bedijkt zijn gelijktijdig met de overige pold. van den *Overwaard* in den *Ablasserwaard*, en volgens het kadaster, te zamen beslaan een oppervlakte van 792 bund 5 v. r. 71 v. ell., doch waarvoor later begrepen zijn wateringten, wegen en kaden en 24 v. r. 84 v. ell.

onbelastbaar land op Oud-Goudriaan. Aan schotbaar land in den binnenlandschen omslag, wordt hij aangelsagen tot 800 bund. 48 v. r. 82 v. ell.; in het dijkgeld van den Alblasserwaard, tot 797 bund 64 v. r., en in het watergravegeld, zoo als hierna bij iedere pold. al worden gezegd, want in het dijkgeld betalen Oud-Goudriaan en Nieuw-Goudriaan gecombineerd, doch in het watergravegeld ieder pold. afzonderlijk. Zij tellen 60 h., waarender 40 boerderijen, en worden door vier molens, op den Boezem-van-den-Overwaard, van het overtollige water ontlast, van welke molens er twee op Oud-Goudriaan en twee op Nieuw-Goudriaan staan.

Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en Secretaris, drie Heemraden en eenen Waardsman op Oud-Goudriaan, vier Heemraden en een Waardsman op Nieuw-Goudriaan.

GOUDRIAAN (HUIS-VAN-), oud adell. h. in *Delfland*, te 's *Gravenhage*, aan de noordzijde van de *Nobelstraat*. Zie *DROGEMAN* (Huis-van-).

GOUDRIAAN (NIEUW-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*; palende N. aan Oud-Goudriaan, O. aan de Noordzijde-van-Noordeloos, Z. aan Over-Slingeland en aan Neder-Slingeland, W. aan Ottoland.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 479 bund. 47 v. r. 12 v. ell., belastbaar in den binnenlandschen omslag tot 469 bund. 20 v. r., en in het watergravegeld tot 420 bund. 43 v. r.; telt 39 h., waaronder 26 boerderijen en wordt door twee molens op den Boezem of het Waterschap-van-den-Overwaard, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris, vier Heemraden en eenen Waardsman.

GOUDRIAAN (OUD-), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Oud-en-Nieuw-Goudriaan*; palende N. aan den Polder-van-Langerak, O. aan den Polder-van-Langerak en de Noordzijde-van-Noordeloos, Z. aan Nieuw-Goudriaan, W. aan den Polder-van-Graveland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 512 bund. 31 v. r. 75 v. ell. belastbaar en 25 v. r. 84 v. ell. onbelastbaar land, in den binnenlandschen omslag 531 bund. 25 v. r. 82 v. ell., en in het watergravegeld 285 bund. 28 v. r.; telt 21 h., waaronder 14 boerderijen, en wordt door 2 molens, op den Boezem-van-den-Overwaard of op eene tak daarvan, van het overtollige water ontlast. Deze twee molens malen niet alleen het water van Oud-Goudriaan, maar ook, met eenen derden molen, staande aan den zuidwestelijken hoek van den pold. *Noordzijde van Noordeloos*, het water van dien polder, gecombineerd met den polder Oud-Goudriaan. De gecombineerde polderbesturen van de *Noordzijde van Noordeloos* en OUD-GOUDRIAAN hebben van Heeren *Erfwaterput* en *Waterheemraden* van den Overwaard, in het jaar 1756, de vergunning verkregen, om ten allen tijde nog eenen molen te slijten, in de plaats van eenen destijds afgebranden. Voorts bevat Oud-Goudriaan omtrent de helft van het aantal bunders van *Noordzijde van Noordeloos* of nagenoeg een derde van deze twee gecombineerde polders, en worden de gezamenlijke kosten, wegens het onderhouden der molens en daaraan verbondene lasten, jaarlijks, in een gecombineerde vergadering der twee polderbesturen, opgezameld, ongeslagen en gesmaldeed, in dezzer voege, dat van de 145 guld., *Noordzijde van Noordeloos* belast wordt met 100 guld. en Oud-Goudriaan met 45 guld. Naar deze berekening betaalt Oud-Goudriaan

iets mindler per bunder dan *Noordzijde van Noordeloos*; dan, zit is zeer billijk en zeker bij de daarstelling dier combinatie om deze rede zoo geschikt en bepaald, omdat bij die combinatie Noordeloos loor Goudriaan is geholpen, aangezien er twee van de drie molens aan het westeinde van OUD-GOUDRIAAN staan en dus het meerendeel van het Noordeloosche water door OUD-GOUDRIAAN naar de molens moet oopen, en OUD-GOUDRIAAN diensvolgens twee wateringten moet onderhouden enz. In alle andere zaken, zoo als het onderhoud van watergangen, kaden enz., voor zoo ver die geen betrekking op de combinatie hebben, heeft ieder der genoemde polderbesturen zijne eigene en bijzondere administratie. Het polderbestuur van OUD-GOUDRIAAN bestaat uit eenen Polderschout en Secretaris, drie Heemraden en eenen Waardsman

GOUDRIAAN (DE OUDE-), water in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie GOUDRIAAN (DE).

GOUDRIAAN (OUD-EN-NIEUW-), gem. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (9 m. k., 10 k. d., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Langerak, O. aan Noordeloos-en-Over-Slingeland, Z. aan Noordeloos-en-Over-Slingeland en aan Neder-Slingeland, W. aan Ottoland en aan Groot-Ammers.

Deze gem. bevat niets dan de heerl. Goudriaan, weshalve wij roorts derwaarts verwijzen.

GOUDRIVIER (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Borneo*. Zie BANJERMASING.

GOUDSCHE-BOSCH, voorm. bosch in het halj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, dat zich ten W. en N. W. van de stad Gouda tot aan de d. Moordrecht en Waddinxveen uitstreckte.

Het moet, naar raming, 150 morgen (127,75 bund.) groot zijn geweest. Men vond er veel zwaar hak- en timmerhout; ook was het een geliefd verblijf voor duizende reigers, kraaijen en schollevaarders. Later is dit van tijd tot tijd gerooid en gehakt, terwijl men in de plaats talrijke boomkwekerijen aanlegde, benevens hoptuinen, in welke deze plant, ten behoeve der brouwerijen, toen een hoofdbestaan der Goudenaars, geteeld werd; evenwel maakten de breede, met boonen beplante wegen, het nog zeer geschikt voor eene aangename wandeling. Ook deze wegen zijn allengs zeer versmald, en moes- of laziertuinen in plaats van de hopvelden gekomen, welke den naam van kostakkers gekregen hebben. Achter eenige dezer tuinen stroomt nog de Breede wetering, door welke, tijdens den Spaanschen oorlog, de vloot, tot ontzet van het belegerde Leyden gezonden, is doorgearen, waartoe in den IJsseldijk eene doorsnijding was gemaakt.

GOUDSCHE-IJSSEL, riv., prov. *Zuid-Holland*. Zie IJSSEL (DE HOLLANDSCHE-).

GOUDSCHE SLUIS of GOUWSCHE SLUIS, buurt in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, zij maakt eene der wijken van de gem. *Alphen-en-Rietveld* uit, en strekt zich van het d. Alphen tot nabij de Gouwsche sluis uit, van welke zij haar naam ontleent. Het is de pleisterplaats der trekschuiten, welke van Amsterdam naar Gouda varen. Men telt er 85 h. en 460 inw.

GOUDSCHE SLUIS of GOUWSCHE SLUIS, sluis in *Zuid-Holland*, op de Gouwe, ter plaatse, waar deze zich in den Rijn ontlast. Zij schijnt zeer oud te zijn, want reeds in het jaar 1284 schonk Graaf Flois V, van die van Alphen en eenige landstreken daaromtrent, het regt en de vrijheid, om de deur, leggende in de Gouwsche Sluis op den Rijn, te

mogen viddoen en afnemen, mits het land ter wederzijde van de Gouwe te bewaren met een waterkeer of zomerdijk. Uit een voorrett van WILLEM V, Graaf van Holland, in het jaar 1356, aan die van Alphen, Hazerswoude, Boskoop en Waddinxveen gegeven, blijkt, dat dit regt strekte, om in den IJssel eene vrije uitwatering te hebben. JAN VAN BLOIS, Heer van Schoonhoven en Ter Goude, verzette zich hier tegen met dadelijkheid, en liet den watergang, als ten deele door zijn land en heerlijkheid loopende, dammen en toeslaan; maar te vreden gesteld, zijnde, gaf hij er, bij opene brieven van het jaar 1358, zijne bevestiging en toestemming toe. Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN heeft den voorregten, bij brieven van de jaren 1360 en 1400, nader bevestigd.

Het blijkt uit eene uitspraak van Hoogheemraden van Rijnland, tusschen die van Alphen ter eener en Groenswaard, Randenburg, Sijdelwijk en Boskoop, als smaldorpen, ter andere zijde, die gezamenlijk gehouden waren de GOUDSCHE SLUIS te maken, dat, in het jaar 1440, aldaar geen sluis met ophaalbruggen, zoo als tegenwoordig, maar allen eene schotdeur heeft gelegen. In het jaar 1561 is de GOUDSCHE SLUIS van steen gemaakt, in dier voege als zij nog is. Omtrent dienzelfden tijd is, westwaarts van de oude GOUDSCHE SLUIS, eene tweede en grootere sluis, verlaat en kolk gelegd en gemaakt, ten dienste van het gemeene land van Holland en West-Friesland, tot bevordering van de scheepvaart. Deze sluizen dienen thans, om, bij Noord- en Noordooste winden, te verhouden, dat het water, komende uit het Haarlemmeer, door persing van die winden, zoo hoog op de Gouwe wordt gedreven, dat de kade van de daar nevens gelegene polders kunnen gevaar lopen van overstromd te worden.

Uit 's Lands geschiedenissen blijkt, dat hij, die, in tijd van oorlog, meester is van de GOUDSCHE SLUIS, zeker veel voordeel op zijne tegenpartij moet hebben. Want in het jaar 1436 brak Vrouwe JAKONA VAN BEIJEREN het beleg voor Haarlem op, omdat Hertog FILIPUS VAN BOURGONDE dreigde, zich meester van de GOUDSCHE SLUIS te maken. In het jaar 1574 verdreven de Spanjaarden vijf Engelsche vaandels van hier, en geraakten daardoor in staat, om des te veiliger Leyden belegerd te houden. Weinig minder dan eene eeuw later, namelijk in 1679, werd het Fransche leger door de Staatsche troepen bij deze sluis gestuit.

GOUDSCHE-TOLHUIS, naam, onder welken het HUIS-TE-DRECHT, in Rijnland, prov. Zuid-Holland, meestal bekend is. Zie DRECHT (HUIS-TE-).

GOUDSWAARD, gezegd de KORENDIJK, gem. in den Hoeksche-waard, prov. Zuid-Holland, arr. Dordrecht, kant. Oud-Beijerland (15 k. l., 6 m. k., 7 s. d.), palende N. aan het Spui, die het van de gem. Zuidland scheidt, O. aan Piershil, Z. aan Zuid-Beijerland, W. aan het Haringvliet.

JACOB VAN GAASBEEK, Heer van Putten en Strijen, zoo voor zich zelf, als van wege het kapittel van Geervliet en der Chartroyssen, herra van Utrecht, Bloemendaal genaamd, gaf op den 15 April 1459 aan verschillende personen uit, om een nieuw korenland te bedijken, » aan » de zuidzijde van de Beeningen, met eenen uiterdijk op die uitbar- » den, geheeten Koorndijk, Koeward, Gouwaart, Iemands » Gorsen, Huyge-Claesz.-Gorsen en Stollaersdijk, » welke allen sedert alleen de namen behouden hebben van Korendijk en Gouwaart, de laatste om de overvloedige voortbrengselen van vers en landvruchten, naderhand misschien veranderd in GOUDSWAARD, als of men zeggen wilde Goud waard.

Alle de gemelde gorzen, tegenwoordig genoemd de Oude-Korendijk, volgens de uitgifte van 1450, in eene dijk besloten zijnde, zijn niet lang van de woede der baren bevrijd gebleven, alzo men vindt dat zij herdijkt zijn in het jaar 1456, en naderhand nog eens in 1471. Bij de eerstgemelde bedijking, in 1456 namelijk, werd nog een gedeelte lands ingesloten, bekend onder den naam van het Oude Nieuwland; naderhand zijn nog onderscheidene polders ten Z. en N. van den grooten polder aangedijkt, als: de Molenpolder, de Noordpolder, de Oostpolder, de Eendragtspolder en de Leenheerenpolder, hebbende de Korendijk tot in het jaar 1655 als een eiland op zich zelve gelegen. Wanneer de twee eerstgemelde, voor het eerst bedijkt zijn, is niet zeker, maar dat zij in de jaren 1612 en 1620 overstroombd zijn geweest, brengen de oude bescheiden mede, zijnde de Noordpolder met den tegenwoordigen dijk versterkt in 1709, de Oostpolder is bedijkt in 1655, de Eendragtspolder gemeen met Zuid-Beijerland en Piershil in 1635, en eindelijk de Leenheerenpolder in 1698.

Zoo dat de gem. GOUDSWAARD thans bestaat uit de navolgende polders: den Oude-Korendijksche-polder, den Nieuwe-Korendijksche-polder, den Oostpolder, den Leenheerenpolder, den Molenpolder, den Noordpolder, 's Lands bekade Gorzen en de Vlastiendegorsen, benevens gedeelten van den Eendragtspolder en van de plaat de Tien-gemeten. Zij bevat het d. GOUDSWAARD, het geh. Nieuwendijk en eenige verstrooid liggende huizen; beslaat eene oppervlakte van 2125 bund. 28 v. r. 87 v. ell.; telt 152 h., bewoond door 185 huisgez.; uitmakende eene bevolking van 768 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, alsmede in eenige visscherij. Ook heeft men er eenen korenmolen.

Deze gem. bestaat in zeer hoog land, welk meest tot bouwland voor granen is toegemaakt, waarvan zij om de uitruimende vruchtbaarheid, den naam van KORENDIJK schijnt verkregen te hebben. Niet alleen deze landen, maar ook de fraaie rij- en wandelwegen, maken het hier zeer aangenaam, hetwelk vermeerderd wordt door de land- en watergezigten, welke zich uitstrekken over het geheele Land van Flakkee tot aan Goedereede, naar Hellevoetsluis, en, aan den anderen kant naar de Willemstad.

De Herv., die hier 750 in getal zijn, maken de gem. van Korendijk uit.

De 3 R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van Oud-Beijerland gerekend.

De Ier., van welke men er ongeveer 20 telt, behooren tot de ring-synagoge van Heenvliet.

Men heeft in de gem. GOUDSWAARD één school.

Deze gem. is eene heerl., welke den 11 Augustus 1751, door de Staten van Holland en West-Friesland, verkocht is aan Mr. JOHAN VAN DER HEE, Burgemeester van Schiedam. Later is zij bezeten door LOBEWIK ROSENOLK. Thans is zij een eigendom van den Heer LOBEWIK VAN DER HEE VAN GOUDSWAARD, die er ook woont.

Het d. GOUDSWAARD, gezegd de KORENDIJK, ligt 6½ u. W. Z. W. van Dordrecht, 2½ u. Z. W. van Oud-Beijerland. Het is zeer net getimmerd en bestraat. Er is eene fraaie kanaal, met Ijpen- en lindendoomen voor de huizen beplant. Ook heeft men er eene haven, die tot in het Spui uitloopt, en waarop een binnenstroom, van ouds het 3 a ndee geheeten, en door welchen het polderwater zich zonder behulp van eenen watermolen, met eene sluis ontlast, en daar zijnen uit-

gang heeft. De eerste aanleg of betimmering van het d. is onzeker; uit oude bescheiden blijkt echter, dat er reeds zeer kort na de bedijking huizen gebouwd zijn. Thans telt men er in de kom van het d. 90 h. en 490 inw.

De Regering houdt hare vergadering in een Raad- of Regthuis, dat ten dien einde, met bekwame vertrekken voorzien is.

Bij de uitgift der gorzen werd tevens aan de bedijkers vergoed eene kerk te stichten, en dat zulks waarschijnlijk kort na de bedijking tot stand gebragt is, kan men nagaan door dien reeds in 1721 eene geheel nieuwe kerk gebouwd is, in plaats van de oude, welke veel grooter en door ouderdom vervallen was. De tegenwoordige kerk is zeer net en wel ingerigt, prijkende met een zeer welluidend orgel, in het jaar 1809 door den bekwamen orgelmaker GEEKENS van Dordrecht gemaakt. De toren pronkt met eene fraaije spits; even boven den ingang der kerk onder den toren ziet men een uitstek van steen, ter gelijkende naar vermolmd hout; volgens de overlevering zoude hierop gestaan hebben het beeld van den H. FRANCISCUS, aan wien men wil dat de oude kerk toegewijd zoude zijn geweest. In den toren hangen twee klokken, van welke de grootste tot opschrift voert: JOHANN. EUANGELIST REE IC OEGROOTEN VAN PETER VUANGERIUS IN 'T JAAR OERH. HERREN MCCCCC.

De dorpsschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

In het dorp vindt men een Ambachtsheerenhuis, eene goede pastorie en een groot gebouw, in acht woningen afgescheiden, om door acht behoeftige huishoudens voor niet bewoond te worden. Dit gebouw is gesticht onder het opzigt van den Schout CORNIS DIRKSE en den Predikant PETRUS CLEMENTIUS, in het jaar 1634, hoewel dit gebouw een eigendom is van de Groot- of Heiligen-Gesterten der heerlijkheid, hebben echter de genen, welke uit de diakonien onderhouden worden, aldaar mede hun intrek, geschiedende de bestellingen door beide de armenkassen; in den gevel staat op een blaauwen steen :

DIT WERCK HEeft GODT GEGEVEN
EN 'T WORDT HEN TOEGESCHREVEN
DIT WERCK HEeft GODT GEBODT
EN 'T WORDT HEN VOORTS BETROUDT.

C. DIRKSE

1636.

P. CLEMENTIUS

SCHOUT.

PREDIKANT.

In het jaar 1670 zijn er in dit d. eenige huizen verbrand, die echter alle weder opgebouwd zijn. Ruin tien jaren later, namelijk in het jaar 1680 of 1681, is weder het grootste gedeelte van het d. aan de westzijde door brand vernield, doch grootendeels weder spoedig opgebouwd. Onderscheidene malen zijn zoo wel de groote als de buiterspolders ondergelopen. Bij de watervloeden van 1775 en 1776 hebben echter alleen de buitengronden onder water gestaan.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, beladen met een paal van azuur (blauw).

GOUDSWAARD-IN-DEN-EENDRAGTSPOLDER (GRONDEN-VAN) dat gedeelte van den Eendragtspolder in den Hoeksche-waard, prov. Zuid-Holland, arr. Dordrecht, kant. Oud-Beijerland, hetwelk tot de gem. Goudswaard behoort. Het paalt N. aan den Leenheerenpolder, en den Ouden-Korendijksche-polder, langs welks oostzijde het, met eene punt oostwaarts opschiet, tot dat het tegen den Noordpolder

chikt, O. aan die gedeelten van den Eendragtspolder, welke onder Viersbil en Zuid-Beijerland gelegen zijn, Z. aan de Tien dorpen, N. W. en W. aan 's lands bekade gorzen.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 466 bund. Zie voorts het art. EENDRAGTSPOLDER.

GOUDZEE (DE), oudtijds de GOUTZEE, dat gedeelte van de Zuidzee, op de Westkust van Noord-Holland, hetwelk tusschen Monnikendam en het eil. Marken gelegen is, strokkende zich verder nog een eind varena benoorden Marken uit. Het Monnikendammergat naakt er een gedeelte van uit.

GOUKENS-NIEUWLAND of GOOTKENS-NIEUWLAND, meestal GOOLKENLAND of GOOLTJESLAND genoemd, pold. op het eil. Schouwen, prov. Zeeland, dist., arr., kant. en gem. Zierikzee; palende N. aan Noordpouwe en den St. Joostpolder, O. aan den Polder de Verbrandeman, Z. en W. aan den eigenlijken polder van Schouwen.

Deze pold., die in het jaar 1558 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund. 2 v. r. 44 v. ell., waaronder 69 bund. 28 v. r. 87 v. ell. schotbaar land; telt slechts ééne boerderij, bestaande uit woonhuis, schuur, bakkeet en wagenhuis, en wordt door 2 sluizen, op de Watering van Schouwen, van het overvloedige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

GOURIAAN, d. in den Ablasserwaard, prov. Zuid-Holland. Zie GOUDRIAAN.

GOUSSELDINGEN, d. in het balj. van Luxemburg, grooth. Luxemburg. Zie GOSSELDINGEN.

GOUTHEN of GOUTHEN, oude naam van het d. GOUTUM, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Leeuwarderadeel. Zie het volgende artikel.

GOUTUM, oudtijds GOUHEN of GOUTHEN (misschien GORDEPLAATS), ter onderscheiding van SCHAREN-GOUTUM, ook wel DOLA-GOUTUM genoemd, d., prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. Leeuwarderadeel, arr., kant. en vrom. $\frac{1}{2}$ v. Z. van Leeuwarden, niet ver ten O. van den straatweg van Leeuwarden naar de Overijsselsche grenzen, en aan de vaart van Leeuwarden naar Wirdum. Men telt er 280 inw., die meest hun bestaan inden in koemelkerij en boter en kaasbereiding.

De Herv., die er 180 in getal zijn, behooren tot de gem. van Wirdum-en-Swichem, die hier eene kerk heeft zonder orgel en aan wier westeinde een niet hooge stompe toren staat.

De Doopsg., die er ongeveer 50 in getal zijn, behooren tot de gem. van Leeuwarden en Warrega.

De R. K., van welke men er 50 aantreft, behooren tot de stat. van Leeuwarden en Wytgaard.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 25 leerlingen bezocht.

Ook heeft men er aan de westzijde de oude, fraai gebouwde en van enen toren en eene voorpoort voorzien Wiarda-state, vroeger bijgenaamd Schenkinisma, toen er aan de noordzijde twee staten bestonden, Drinkuitsma en Puttsma geheeten. Men wil, dat deze drie plaatsen weleer bewoond werden door drie broeders, die veel vermaak vonden in het drinken en hunne huizen dus genoemd hadden.

Ten N. bij de tegenwoordige buurt en bleek Rapenburg, lag toen ook Dijkstrastate. Ten Z. van dit d. liggen nog de b. TECHNIEK en PISHORNE.

GOUTUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie *SCHARNEGOUTUM*.

GOUTUM (DOLA-), oude naam, van het d. *GOUTUM*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie *GOUTUM*.

GOUTUM (SCHARNE-), d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie *SCHARNEGOUTUM*.

GOUTUM-EN-SWICHEM, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en rijk van *Leeuwarden*.

Men heeft er twee kerken. eene te *Goutum* en eene te *Swichem*, en telt er 200 zielen.

De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *HARALDUS BERNARDI VAN BARKEL*, die er in het jaar 1885 stond en in het jaar 1898 of 1899 naar *Warus-en-Scharl* verroepen werd.

In den Zomer wordt om den derden Zondag des morgens te *Zwicheem* en op dien dag des nademiddags te *Goutum* gepredikt en in den winter alleen, om de zes weken des morgens te *Zwicheem*, de overige beurten zijn alle voor *Goutum*, waar ook de Predikant woont.

GOUTZEE, dat gedeelte van de *Zuiderzee*, op de *Westkust van Noord-Holland*. Zie *Gouddijk*.

GOVERNENEURS-LUST, militaire hoofdpost en gouvernements-voorzetsplaats in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het bovenzinde van de *Casiwinikakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; paleide boven- of zuidwaarts aan het kordon of dea 80 voeten breede militairen weg, die zich van de rivier *Suriname* tot aan de *Boven-Commewijne* uitstrekt, benedenwaarts aan de verl. plant. *Tijgershol*, aangelegd door den Gouverneur *FARNAUCI*, waarvan deze post zijnen naam ontleend heeft. Hij was bestemd tot een verblijf van dien Gouverneur en zijne opvolgers, bij hunne inspectiezoeken op het kordon, hetwelk tot beveiliging van dit gedeelte der kolonie tegen de *Bosch-Negers* was aangelegd. De *Negers* noemen dezen post *Kaonon*. Aan even gemelde weg liggen de volgende, aan dezen post ondergeschikte, militaire posten: *Gelderland*, beneden de *Jooden-Savane* aan de rivier *Suriname*, *Frederiksdorp*, tussehen *Gelderland* en *GOUVERNENEURS-LUST*. 2 u. Z. W. van laatstgenoemden, en 2 u. O. N. O. van eerstgemelde post; 5 min. ten Z. W. van *GOUVERNENEURS-LUST* heeft men den post *Marquette*, met de gevangene poort over dea weg, en 5 min. ten N. O. den post *Mauritsburg*, liggende evena over de *Casiwinikakreek*; 2 u. O. N. O. van hier ligt *Nepveusborg* en 2 u. verder, in dezelfde rigting, *Imotappi*, op dea linker oever van de *Commewijne*, welke hier niet breed en bogtig is, terwijl de oevers zeer boschrijk zijn. Deze weg, welke 8 u. lang en, in 1774, door de *Boschen* opengekeapt en aangelegd is, heet de *regtervleugel*, ter onderscheiding van dea linker- vleugel, welke van de *Boven-Commewijne* over *Belair* aan de *Pericakreek* naar *Boven-Cottica* loopt.

Het *Kommandantshuis* op *GOUVERNENEURS-LUST*, is 2 verdiepingen hoog, met ruime pleinen en breede bruggen omgeven, en groote wel beplante tuinen en zoogenaamde kostgronden met bananen, 5 min. noordwaards heeft men eenen grooten veestal, waarin des nachts een 80 stuks roodharige koeijen gestald worden, welke koeijen veel mager en grof van hoornen zijn. *GOUVERNENEURS-LUST* gelijkt met de nabij liggende posten een groot buitengoed, en is door de ruime savannes, over welke een frische verkoelende wind blaast, zeer gezond, — doch het aangename dezer plaats vermindert zeer veel door de afgelegenheid van de stad, ook maakt het gerammel der ketenen van de

berwaarts gezondene misdadigers, zoowel Blanken als Zwarten, die hier in de tuinen en kostgronden werken, eenen onaangename indruk op de bezoekers dezer plaats. De grootte van den grond laat zich niet bepalen; het vee graast over uitgebreide vlakten en in bosschen, in welke menig calf een prooi der tijgers wordt, waarom het vee des nachts zorgvaldig ogesloten en vast gebonden blijft.

GOVERNEURS-POLDER, onbehuide pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden*; palende N. W. aan den *Godfrispolder*, N. O. aan den *Waesbergpolder*, Z. O. aan de *buitenwerken der stad Sluis*, Z. W. aan den *Brixuspolder*, den *Maneschijnpolder*, den *Brugschepolder* en den *Robbemoreelpolder*.

Deze pold. werd in het jaar 1716 bedijkt, leed eenigzins door de onderwaterzetting in verschillende tijden, ook in de onlusten in 1830 en vervolgens. Hij beslaat, eene oppervlakte van 47 bund. 4 v. r. 87 v. ell., meest schotbaar land, hiervan liggen 9 v. r. 13 ell. 88 palm. op Belgisch grondgebied, gem. *West-Kapelle*.

De **GOVERNORS-POLDER** staat met den *Robbemoreel-polder*, en den *Kraaijenspolder*, onder het bestuur van eenen *Dijkgraaf*, eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester*, en heeft met die beide polders eene gemeene uitwatering door de *Passluis*, bij *Sluis*, in het *Zwin*.

GOVERNEURS-STRAAT, zeeëngte in *Oost-Indië*, in den *Sunda-sche-Archipel*, tusschen de eil. *Bintang* en *Batang*, O. van *Sumatra*.

GOUW (DE), water in het balj. van *Blois*, in den banne van *West-Zaan-en-Krommenie*, prov. *Noord-Holland*, dat bij het *Guitpad* uit de *Middel-watering* voortkomt, in eene zuidelijke rigting ten O. van *Westzaan* heen loopt, en bij den *hoogen Zeedijk*, met eene sloot vereenigd wordt, om zich, door den *Westzander-Overtoom*, in het *IJ* te ontlasten. Het meest noordelijke gedeelte wordt ook de *Na-Gouw* geheten. In dit water wordt uitmuntende baars gevangen. De *Gouw* heeft eene mezigte dwarslooten, welke westwaarts naar *Westzaan* en oostwaarts naar *Zaandam*, *Koog* en *Zaandam* loopen.

GOUW (DE), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat uit de *Rempbeland-sloot* voortkomende, met eene westelijke rigting, den *volder Mijzen* doorloopt, en door de *Gouwsloot* en het *Mijzersluisje* rechter *Schermerhorn* zich in het *Swet* ontlast.

GOUW (DE), riv. in het balj. van *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOUW (DE)*.

GOUW (DE), water in den *Bilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, dat, onder de naam van *Oude-Gouw*, een begin neemt, aan de *ringsloot* van de *Schermer* in welk meer de *Gouw* zich vóór de *bedijking* ontlasten, zij loopt in eene zuidelijke rigting naar den *Dwarsdijk*; neemt later den naam van *Gouw* aan en vloeit, in dezelfde rigting, naar de *Rijp*, aan welk d. dit water stuit.

GOUW (DE), geh. in de *Vier-Noorder-Koggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Hoorn*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Hoogwoud-en-Aartswoud*, $\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Hoogwoud*, aan de *Gouw*; met 32 h. en 180 inw.

GOUW (DE), water in de *Vier-Noorder-Koggen*, prov. *Noord-Holland*, dat bij *Midwoude* ontstaat, met eenen westelijken loop langs *Benningbroek* en door *Zijbekarspel* vloeit; voorts bij de *Hooge-Wijsent* eenen *Noord-Westelijken* loop aanneemt, en zich, ten *Oosten* van *Aartswoud*, in de *Zuiderzee* ontlast.

GOUW (DE ACHTER-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, bij Zuiderwoude, uit de Kerk-Ee voortkomende, in eene noord-westelijke rigting, naar den Waterlandsche-dijk vloeit, waartegen het te niet loopt.

GOUW (DE BINNEN-), pold. in de *Vier-Noorder-koggen*, prov. *Noord-Holland*. Zie BINNEN-GOUW.

GOUW (DE BINNEN-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam*; palende I. aan de Markt-Gouw en de Poel, O. aan de Buiten-Gouw, Z. aan de Achter-Ee, W. aan de Ooster-Ee.

Deze pold., welke, volgens het kadaster, eene oppervlakte beslaat van 155 bund. 63 v. r., wordt door de molens van *Waterland* van het overtollige water ontlast.

GOUW (DE RUITEN-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam*; palende I. aan de Goudzee, O. aan de Uitdammer-Weeren en de Rijper-Weeren, Z. aan de Kerk-Ee, W. aan de Binnen-Gouw.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 58 bund. 14 v. r., en wordt door de molens van *Waterland* van het overtollige water ontlast.

GOUW (DE KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat in het noordelijke gedeelte der Ooster-Kogge, onder den naam van OOSTER-KLEINE-GOUW, ontstaat, altijd in eene westelijke rigting voortstroomende, bij Langedeete-sloot den naam van MIJN-KLEINE-GOUW, en eindelijk, bij de Molensloot, alleen den naam van KLEINE-GOUW aanneemt, waarna het, aan het Westeinde van Andijk, tegen den West-Friesche zeedijk stuit.

GOUW (DE KROMME-), water in de herfl. *Schagen*, prov. *Noord-Holland*. Zie KROMME-GOUW (DE).

GOUW (DE MARKT-), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie MARKT-GOUW (DE).

GOUW (DE MIDDEL-), water in het halj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, dat bij de Wormerveense Kerk-sloot een begin neemt, en met eene zuidelijke rigting, naar het Guitsgat loopt, alwaar zij den naam van Gouw aanneemt.

GOUW (DE MIDDEL-KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (KLEINE-).

GOUW (DE NA-), water in het halj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (DE).

GOUW (DE NIEUWE-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, ten oosten van de IJp, uit den Uit-Gouwsloot voortkomt, en met eene oostelijke strekking, naar de Langebreek loopt, waarin het zich gedeeltelijk ontlast; terwijl een ander gedeelte, eene zuidelijke strekking aannemende, de gem. Landsmeer doorloopt, en bij Cadoelen eindigt.

GOUW (DE NOORD-), water in het halj. van de *Nieuwburchen*, prov. *Noord-Holland*, dat uit de *Burggracht* voortkomt, met eene westelijke strekking door Ursem vloeit, om zich in de *Ringsloot van de Bemster* te ontlasten.

GOUW (DE-OOSTER-KLEINE-), water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie GOUW (KLEINE-).

GOUW (DE-OOSTZANER-), water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie OOSTZANER-GOUW.

GOUW (DE OUDE-), vischrijk hoofdwater in den polder het *Groot-sleg*, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, met eenige noord- en

uidwaarts loopende slooten of vaarten, stuitende tegen de Zuider-, Ooster- en de Noorder-Dragerlandsche zeedijken en zijn overvullig water ontlastende door middel van schepradwatermolens, welke thans (1842) of vijzelmolens worden verbouwd, en het op drie punten in de *Zuiderzee* maalen. In overoude tijden schijnt dit water zich ontlast te hebben in het meer *Flevo*.

GOUW (TER-), naam, welken men in de wandeling veelal aan de stad *Gouda*, prov. *Zuid-Holland*, geeft. Zie *Gouda*.

GOUW (UIT-), water in *Amstelland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *Jit-Gouw*.

GOUWAART, voorm. gors, prov. *Zuid-Holland*, die, in het jaar 459 omdijkt zijnde, thans een gedeelte van den *Oude-Korendijksche-older* uitmaakt.

GOUWE (DE), ook *Gouwe* genaamd, voorm. stroom, tusschen de eil. *Schouwen* en *Duiseland*, prov. *Zeeland*.

Deze stroom kwam ten Z. nagenoeg met het tegenwoordige Dijkwater (zie dat art.) overeen; Noordelijker liep hij door de tegenwoordige olders *Noordgouwe* en *Zonnemaire* naar de *Grevelingen*. Reeds in het jaar 976 was de *Gouwe* onder dezen naam bekend; in 1374 werd de stroom in het N. afgedamd, en van toen af nam de verlanding toe, die in het jaar 1628 met de bedijking van den *Gouweveerpolder* voltooid geworden.

De *Gouwe* is bekend door den scheepstrijd, die er den 10 en 11 augustus 1304 plaats had tusschen de *Vlamingen*, onder *Guido*, Graaf van *Vlaanderen*, en de vereenigde *Hollandsche* en *Fransche* vloeten, onder *Jonker Willem*, den zoon van *Jan II*, Graaf van *Holland*, en den *Admiraal Grimaldi*, waarbij de laatste eene luisterrijke overwinning bovochten, welke het ontzet van het, door de *Vlamingen* belegerde, *Zierikzee* ten gevolge had.

GOUWE (DE-), voorm. kleine stroom in *Staats-Vlaanderen*, welke de *Land-van-de-Groede* van het *Land-van-Kadzand* scheidde (1).

GOUWE (DE), ook *Knoone-Gouwe* genoemd, water in *Zuid-Holland*.

Het schijnt eene watervliet te zijn, die aanvankelijk gegraven is tot ontlasting der landen; later is het eene bekwame vaart geworden, voor en doortogt tusschen *Holland* en *Zeeland*. Zij neemt haren aanvang te *Gouda*, in den *IJssel*, loopt door die stad, voorts Noordwestwaarts tot de hoogte van *Waddinxveen*, en van daar Noordwaarts langs *Boskoop* tot in den *Rijn*, door de *Goudsche* sluis.

De tijd van het graven dezer vaart is onbekend, maar zeker is zij reeds ten tijde van *Florens V* in wezen geweest, zoo als blijkt uit eene brief van den Graaf verleende vergunning, hierboven (op *Goudsche-Sluis*) ingehaald. In eenen voorregtbrief van Hertog *Willem van Beijeren*, in het jaar 1386, aan die van *Alphen*, *Hazerswoude*, *Boskoop* en *Waddinxveen* gegeven, wordt de strekking der kade langs de *Gouwe*, welke ieder ambacht te bekostigen had, nader bepaald. De sluis, liggende bij de stad *Gouda*, die het water in den *IJssel* van het water in de *Gouwe* scheidt, moest, volgens handvest van Keizer *Karel V*, van den Graaf van *Holland*, gedagteekend 15 Januarij 1535, dienen tot ontlasting. Maar, aangezien door het verhoogen van het bed van den *IJssel*, geen of genoegzaam zeer weinig uitlossing van water op

(1) Zie de kaart, gevoegd bij de doorwrochte verhandeling van onze geleerden medearbeiders *AN UTRECHT DRESELHUIS*, getiteld: *de Provincie Zeeland, in hare aloude gesteldheid en geroepen veroring beschouwd*.

den IJssel geschiedde, zoo verkregen de ambachten, polders en landen, die oudtijds op den IJssel uitwaterden, naderhand verloor van Dijkgraaf, Hoogheemraden en Hoofd-Ingelanden van Rijnland, en langs de Gouwe op Rijnland te mogen uitwateren, voor welke vergoening zij zich aan het gezag van Dijkgraaf en Hoogheemraden oordeel wierpen. Zoo dat de gezegde sluis meer dient, om in drooge somer water tot verversching van den Rijnlandschen boezem in te laten dan om het te ontlasten.

GOUWE (DE KROMME-), water, prov. Zuid-Holland. Zie h. voorg. art.

GOUWE (NOORD-), heerl. op het eil. Schouwen, prov. Zuid-Holland. Zie Noordsooowz.

GOUWE (DE OUDE-), gedeelte van den Bloemendaalsche-polder prov. Zuid-Holland, arr. Rotterdam, kant. Gouda, gem. Broekv. palende aan de stad Gouda. Men wil dat aldaar een vl. der Gouwen genaamd, zonde gelegen hebben eer nog de stad Gouda bestond. Zie voorts het art. GOUDA.

GOUWENES, pold. in de Vijf-Heerenlanden, prov. Zuid-Holland arr. Gorinchem, kant. Vianen, gem. Everdingen; palende N. en de Uiterwaarden tegen de Lek, O. aan Everdingen, Z. aan de pold. Autena en Tienhoven, W. aan den pold. de Biesen, oeder de gestein.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 72 bund. 80 v. r. 99 v. ell., telt 10 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door eenen duiker op den pold. de Biesen, van het over-tollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout en eenen Heemraad.

GOUWENES, veel bekend onder de benaming van de Nis, pold. in de Vijf-Heeren-landen, prov. Zuid-Holland, arr. Gorinchem, kant. Vianen, gem. Hagestein; palende N. aan het Mafit, O. en Z. aan de Hoogendijk, W. aan den pold. Kortzen-Haag.

Deze pold., die vóór het jaar 1284 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 45 bund. 24 v. r. 27 v. ell. en telt er 7 h., waaronder 4 boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout, twee Heemraden en eenen Secretaris.

GOUWE-POLDER, naam, welken men gemeenlijk geeft aan de GOUDEN-POLDER, in Staats-Vlaanderen, in het Vrije van Sluis, prov. Zeeland. Zie GOUDEN-POLDER.

GOUWE-SLOOT, water in Waterland, prov. Noord-Holland, dat aan de Rode-poel een aanvang, nemende, westwaarts naar de Vetsloot loopt.

GOUWESLOOT (UIT-), dat gedeelte van de Dorre IJp in Waterland, prov. Noord-Holland, dat van de Ruige IJp naar de Gouwelooft loopt. Zie DOORRE IJP.

GOUWE-VEER-POLDER, polder op het eil. Duiveland, prov. Zeeland, distr., arr. en kant. Zierikzee, gem. Nieuwerkerk-Kapelle-Botland, palende N. aan de polders Bettewarde en Altaklein, O. aan de Vierbannen van Duiveland, Z. aan de Ooster-Schelde, W. aan de polder Zuider-Nieuwland, en den Zelke-polder.

Deze, in 1628 ingedijkte, polder beslaat, volgens het kadaster, een oppervlakte van 240 bund. 20 v. r. 30 v. ell., waaronder 216 bund. 84 v. r. 17 v. ell. schotbaar land, telt 3 h., zijnde boerenhofstedes. Vroeger stond er nog het, voor eenige jaren afgebroken, buitenver-blijf IJpenhoven, waarvan echter nog een koepel aanwezig is.

De *Gouwe-Vaan-Polzen* wordt door eens sluis, op den *Zelke-polder*, van het overtollige water ontlast. Het Dijkbestuur over deze en den *Zelke-polder*, wordt uitgeoefend door eenen Dijkgraaf met drie beworonen, die eenen Secretaris en Penningsmeester hebben.

GOUWSCHE SLUIS, buurt en sluis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GOUWSCHE-SLUIS*.

GOUWSLOOT (DE); eijendijk *GAOUWSLOOT*, water in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, uit de *Dorre-IJp* voortkomende, in eene zuidelijke strekking naar de *Swet* loopt, waarin zij zich ontlast.

GOUWSLOOT (DE-UIT-), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *UIT-GOUWSLOOT (DE)*.

GOVERWEL, naam, onder welken de *GOUJANVERWELLS-SLUS*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens, vooral bij vroege schrijvers, voorkomt. Zie *GOUJANVERWELLS-SLUS*.

GOWA-GOWA, eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, O. van het eil. *Madoera*, tot het gebied van den Sultan van *Sumanap* behorende.

GOWA-BINDO, grot in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, no. *Kadoe*, ad. res. *Magalang*. Men wil dat *Diro Nesoao* zich aldaar, in het jaar 1838, eenigen tijd zoude hebben opgehouden, tot dat hij het bestuur zijner zaken aan den Paangerang *MAROGON BOXHI* had opgedragen.

GOWONG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, ad. res. *Beitensorg*, distr. *Tjibaroes*.

GOYEM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *GOOJUM*.

GOYEMER-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *GOOJUMER-SAT*.

GOYS, oude naam van de stad *Goss*, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie *Goss*.

GOYUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *GOOJUM*.

GOYUMER-VAART, water, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *GOOJUMER-SAT*.

GRAAF (DE), water in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ALBLAS*.

GRAAF (DE), st. in *Noord-Brabant*. Zie *GRAVE*.

GRAAF (NIEUW-), b. op de *Leijmers*, prov. *Gelderland*. Zie *NIJWGRAAF*.

GRAAF-EN-ALBLAS (WATERSCHAP-VAN-DE-), ook wel het *OUDE-WATERSCHAP* genoemd, een der twee waterschappen in den *Nederwaard* van den *Alblasserwaard*.

Van dit waterschap, hetwelk zijne uitwatering door *Alblasserdam* heeft, vindt men reeds gewag gemaakt in een handvest van *WILLEM III*, Graaf van *Holland*, verleend, in het jaar 1522; hierin bevestigt hij, dat de Dijkgraaf van den *Alblasserwaard*, het *WATERSCHAP-VAN-DE-GRAAF-EN-ALBLAS* zal schouwen, van den *Vuulendam* tot den *Alblasserdam*, en van daar tot de diepte van de *Merwede* toe, met vijf Waardsmannen uit de Ambachten van *Blokland*, *Molenaarsgraaf*, *Giessen*, *Brandwijk* en *Alblas*. Het Collegie van dit waterschap bestaat nog, volgens de bovengemelde oude instelling en hetzelfde getal van leden, doch de benamingen van Dijkgraaf en Waardslieden zijn veranderd in die van Watergraaf en Waterbestuurden. De Watergraaf pligt aangesteld te worden door de Heeren van de Rekenkamer der Grafelijkheids domeinen, hetwelk nu door den Koning geschiedt. De

Watergraaf zelf stelt de Waterhoemraden aan, voor het geheel leven. Het Collegie heeft zijnen Penningmeester, tevens Secretaris, zoowel als zijnen bode, gemeen met dat van het Nieuwe-Waterschap; doch zijn bijzonderen Sluismeester, die ook Kastelein van het Gemeenland te Alblasserdam is.

GRAAF-ERNST-DIJK, oude dijk in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, ten Z. O. en O. van het klooster ter Apel. Hij loopt eerst in een oostelijke rigting tot aan den Leydijk, welke in eene noordelijke staking, langs de *Hannoversche* grenzen, door het *Bourtanger* meen, in de rigting naar het fort *Bourtange*, schiet, waarmede deze dijk ekerlijk in verband staat. Hij ontleent zijnen naam waarschijnlijk en is denkelijk aangelegd door Graaf *Ernst Casimir*, om te dienen tot bevordering der onderwaterzetting van de *Bourtange*.

GRAAF-FREDERIKS-POLDER, pold. in het markg. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *FREDERIK-HENDRIKS-POLDER*.

GRAAF-HENDRIKS-POLDER (OOST-), voorheen *KRAAK-GES* genoemd, pold. in het markg. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen*; palende N. aan de *Vliet* en gedeeltelijk aan den *Triangel-polder*, O. aan den *Kruislands-polder*, waarmede hij tegenwoordig gemeene uitwatering heeft, Z. gedeeltelijk aan *Steenbergen*, W. aan den *West-Graaf-Hendriks-polder* en de *Haven van Steenbergen*.

Deze pold., welke in het jaar 1528, door *Ruiter van Chalons*, *Prins van Oranje*, ter bedijking werd uitgegeven, telt 2 boerderijen, en wordt gemeen met *Kruisland*, van het overtollige water ontlaat. Het land ligt 4 tot 6 palm onder A. P. Hij wordt met den *West-Graaf-Hendriks-polder* bestuurd door eenen *Dijkgraaf*.

GRAAF-HENDRIKSPOLDER (WEST-) of het *ZILVERBORDE*, pold. in het markg. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen*; palende N. aan de *Heen* en den *Oudevliet-polder*, O. aan den *Oost-Graaf-Hendriks-polder* en de *Haven van Steenbergen*, Z. aan den *Nieuwe-Heije-polder*, V. aan den *Oude-Heije-polder*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 216 bund. 46 v. r. 6 v. ell., waaronder 91 bund. 8 v. r. schatland; telt 4 boerderijen, en wordt door 2 sluizen, gecombineerd met het *Westland*, de *Rubeer* en den *Aanwas*, op de *Steenbergsche-haven*, van het overtollige water ontlaat. Het land ligt 6 palm. onder A. P. Het bestuur wordt door eenen *Dijkgraaf* met *Oost-Graaf-Hendriks* gecombineerd uitgeoefend.

GRAAF-JANSDIJK of *GRAVE-JANSDIJK*, oude dijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, ten O. van den *Kraak-schijnpolder* en den *Brixuspolder* (watering van *Greveninge*), loopende verder op *Belgisch* grondgebied, naar het voorm. fort *Isabella*. Het is een zeer zware dijk, die echter door den tijd zijne hoogte verloor heeft; gemeenlijk wordt hij de *Dikke Dijk* genoemd. Denkelijk is deze dijk, door *JAN VAN NAMEN*, ten gevolge van het octrooi van 1563 (1), het eerst gelegd; het gemeen gevoelen spreekt echter van het begin der vijftiende eeuw, toen Graaf *JAN zonder vrees*, zoon van *Philips de Koene*, regeerde. Misschien heeft deze Graaf den vervallen dijk gedeels hersteld en verbeterd en is die toen naar hem genoemd **GRAAF-JANS-DIJK** of *GRAVE JANSDIJK*.

(1) Zie *J. DE UVENHOUT DIERCKHUIS*, het *District Sluis in Vlaanderen* bl. 8.

GRAAF-JANS-DIJK of **GRAVE JANSDIJK**, oude dijk op de zuidelijke grens van het westelijk deel van *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*.

Deze dijk die reeds in oude tijden langs den zuidelijken arm der *Schelde*, de *Sincfala* of het *Zwin* schijnt gelegd te zijn geweest, begint bij *Sas van Gent* aan den *St. Albertuspolder*, loopt westwaarts en enigzins noordelijk door België, tot dat hij, een weinig benoorden het Vlaamsche dorp *St. Laurens* op Nederlandschen bodem komt; van daar is de rigting meer zuidelijk en verkrijgt hij den naam van **GRAAF-LAN-ZIJDELINGSDIJK**, en vormt de grens tusschen Nederland en België, tot dat hij aan het watertje de *Eede* stoot. Hij is van zijn begin tot *St. Laurens* ruim vier uur, van daar tot *Eede* ongeveer een uur lang, op sommige plaatsen is hij echter reeds geslecht. Volgens de gewone berichten is deze dijk door den Vlaamschen Graaf *JAN zonder vrees*, in 1408 gelegd. Denkelijk was het slechts eene herstelling en bevestiging van andere vervallene dijkwerken, ook wordt die dijk gewoonlijk de **OUDE-LANSDIJK** genoemd.

Treffend is het onderscheid tusschen de landen ten zuiden en ten noorden van dezen dijk; de eerste zijn zandig en heilachtig, de laatste met vette klei bedekt en bebouwd. Volgens het *barrière-tractaat van 1718*, moest deze dijk in zijne volle lengte de grens uitmaken tusschen de *Vereenigde-* en de *Oostenrijksche-Nederlanden*; maar de *Staten van Vlaanderen*, den *Keiser* het regt ontkenneende, om zooveel grond af te staan, protesteerden hier tegen, er is dus in 1718 eene gewijzigde *limiet-scheiding* ontstaan, nagenoeg, zoo als die thans is. De *Republiek* bekwam daardoor bijna 9000 bunder land, liggende in 57 polders, met 4 of 5 dorpen en 4 uitwateringsluizen, minder.

In eenen omlooper (polderregister), berustende bij den Heer *MATHEUS HENNEQUIS*, te *Sluis*, leest men, nadat van de vroegere overstromingen van den polder *Beooster-Eede* melding gemaakt was :

» In den jare 1407, is deze polder, voor verdere overstromingen be-
» vrijd, door middel van het leggen van de *WIERLANDS* of **GRAAF-JANS-**
» **DIJK**, die bij de parochie *St. Laurens* gekoppeld is, aan den *Zijde-*
» *lingsdijk*, en van daar de scheiding heeft gemaakt tusschen *Beos-*
» *ter-Eede* en den *St. Janspolder*, den *Rouselaere-*, *Cruis-*, *St. Margariete-*,
» *Hals-van-den-Passegenle-* en den *Dierkensteepolder*, voorbij den polder
» de *Vijf-Honderd* tot aan den dijk van de *Brugsche-Vaart*, bij *Oost-*
» *burg*, langs welken zeedijk, de pold. *Beooster-Eede*, zich west-
» waarts uitstrekt, tot aan de *Spuije van Slippendamme*, liggende
» ten westen van het d. *Coxie* enz."

Nadat verder zeer nauwkeurige opgave gedaan is van verscheidene latere overstromingen en telkens herhaalde herdijkingen van verscheidene deelen des polders, onder verschillende namen, leest men:

» Ten jare 1651, is de doorgestoken *St. Pietersdijk* wederom in-
» gedijkt, en daardoor *Beooster-Eede*, bezuiden *Aardenburg*, bezui-
» den *St. Kruis* en benoorden van *St. Kruis*, voor een klein deel uit
» de *Zoute-zee* beverscht, onder den naam van *Beooster-Eede*, blij-
» vende nog een gedeelte van *St. Kruis*, bezuiden en benoorden, je-
» gens den **GRAAF-JANSDIJK**, met de zee gemeen, hetwelk onder den
» naam van het *Oude- en Nieuwe-Haantjesgat*, met een deel van den
» *St.-Jans-*, *Rouselaere-* en *Cruispolder*, ten jare 1698 en 1750, is nit
» de zee beverscht."

Uit deze beide uittreksels blijkt het : 1°. dat de **GRAAF-JANSDIJK**, vroeger van *St. Laurens*, daar hij aan den *Zijdelingsdijk* gekoppeld is,

voortliiep noordwestwaerts op, tot dat hij aan den toenmaligen stadj van de Brugschevaart, bij Oostburg aansloot, waardoor hij Bontter-Eede noordoostelijk begrensd; 2°. dat deze dijk niets gemeen had met den GRAAF-JANSDIJK, ten oosten van de Greveningsche-watering, en welken hij door het Zwin gescheiden was; 3°. dat dit gedeelte van den GRAAF-JANSDIJK, hetwelk ruim twee uur lang was en dat nu niet meer bestaat, een jaar vroeger voltooid was, dan het nog aanwezige gedeelte, hetwelk boven omschreven is.

GRAAF-JANS-ZIJDELINGEDIJK, oude dijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeoland*. Zie het vorige art.

GRAAFSTROOM, water in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *ALBLAS*.

GRAAFWYK (HET-HUIS), oud adell. h. in het balj. van *Hid*, prov. *Noord-Holland*, arr. en ruim 2 u. N. van *Haarlem*, kant. gem. en in de kom van het vl. *Beverwijk*, aan den achterweg of Koningstraat.

Dit h., hetwelk sinds meer dan honderd jaren, tot een gesticht van krankzinnigen was ingerigt, en met de daartoe behoorende gronden gebouwen, moes- en bloemtuint, boomgaard en een stukje veiland, eene oppervlakte van 1 bund. 97 v. r. 47 v. ell. besloeg, is eilangs (1842) bij openbare veiling verkocht en zal vermoedelijk gesloopt worden.

GRAAS, voorm. adell. h. in de heerl. *Broedvoort*, prov. *Gelderland*. Zie *PLEKKENFOL*.

GRAATER-HEIDE, heide in het *Land-van-Falkenburg*, prov. *Lieburg*. Zie *GRAATER-HEIDE* (1).

GRAAUW, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeoland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*.

In dit d., hetwelk sedert 1247 bekend is, telt men er 121 h. en 820 inw. Er is eene kaai met een haventje of geul, loopende door de schorren van Saftinge en de Honte, welke geul, door een haven of sluisje zoo veel mogelijk diep wordt gehouden. De beurt- of markt-schuiten, twee in getal, van hier op Dordrecht en Rotterdam, op onbepaalde tijden af- en aanvarende, vervoeren niet alleen de grans der landbouwers, voor zoo veel deze niet per as, naar de Belgische markten worden uitgevoerd, naar de korenmarkt te Rotterdam, maar voorzien de winkeliers en de ingezetenen van Hulst van de benodigde koopwaren uit Holland, en de fabrieken dier stad van grond- en brandstoffen.

De R. K., die hier 800 in getal zijn, behooren tot de par. van *Graauw-en-Langendam*. De kerk, in het jaar 1806 gebouwd, aan *Onze Lieve Vrouw van Bijstand* toegewijd, is van eenen toren en, sedert 1840, ook van een orgel voorzien. De toren, welke voortijds, in den vorm eener uit hout vervaardigde piramide, geheel op zich selve, nevens de kerk, stond, is in 1822 op een gedeelte van het dak der kerk geplaatst; de daarin hangende luiklok is herkomstig uit de kerkstoren van het verdronken dorp Namen (zie dat woord) en is voorzien van het volgende opschrift: † LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS SIVE SERANTIBUS: E. UBMA, FECIT AMSTELÆDAMI A°. 1664. (d. i.: Loof den Heer met helklinkende cymbalen, F. UBMA heeft mij gemaakt te Amsterdam A°. 1664).

(1) De overige, mede wel eens met GRAA gespelde artikelen, zoekt men op GRA.

De Herv., die hier 20 in getal zijn, werden tot de gem. van *Hulst* gerekend.

De dorpschool, in 1820 nieuw gebouwd, wordt gemiddeld in den zomer door 45 en in den winter door 140 leerlingen bezocht.

GRAAUW (NIEUWE-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, door den hoogen vloed van den 28 Januarij 1682 ondergevoeid. Het noordelijk deel is echter in 1684 berdiikt; terwijl het zuidelijk gedeelte met de zee is gemeen gebleven tot in 1687, zoodat, uit den voormaligen polder *Nieuwe-Graauw*, thans twee polders zijn bediikt, namelijk, de *Meloopolder* en de *Willem-Hendriks-polder* (zie die woorden).

GRAAUW (OUDE-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Graauw-Langendam*; palende N. aan den *Kruispolder*, O. aan den *Meloopolder* en den *Willem-Hendriks-polder*, Z. aan den *Oversprong* van de *Oude-Graauw* en aan den *Polder-van-Langendam*, en W. aan den *Oostvogel*.

Deze pold. bevat, volgens het kadaster, eene uitgestrektheid van 278 bund. 97 v. r. 65 v. ell. en heeft eene schotbare grootte van 225 bund. 69 v. r. 19 v. ell. In het polderarchief bestaat geen stroom van bedijking. Volgens de kaarten van *PAUW* en *GELDMAN* zoude deze polder ingedijkt zijn in 1507; volgens eene onuitgegeven kaart van den Landmeter *HARRINGA*, zoude dit eerst in 1619 zijn geschied, doch dit laatste is waarschijnlijk eene herdiiking geweest, vermits vermoedelijk door den hoogen vloed en geweldigen storm van October 1612 deze polder, met zoo vele andere polders in den omtrek, is ondergevoeid.

In desen polder staan 4 boerenhofsteden en 3 bijzondere woningen, terwijl het overtollige water, door middel eener sluis in den *Oost-Vogelpolder* wordt ontlast. Het polderbestuur is vereenigd met dat van den polder *Langendam*, en bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester*.

GRAAUW (OVERSPRONG-VAN-DEN-OUDE), gedeelte gronds, lat bij de bedijking van den polder *Oude-Graauw*, in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*, is onbediikt gebleven.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 109 bund. 2 v. r. 6 v. ell., waaronder 81 bund. 84 v. r. 18 v. ell. schotbaar land.

GRAAUWE-BEGGIJNENKLOOSTER, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie *FISWAAR*.

GRAAUWE-BEGGIJNENKLOOSTER, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie *GRONNIK*.

GRAAUW-EN-LANGENDAM, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst* (5 k. d., 2 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. *Hontenisse*, O. aan de *laftinger-schorren*, Z. aan de gem. *Clinge*, W. aan de jurisdictie der stad *Hulst* en de gem. *Hontenisse*.

Zij bestaat uit de polders de *Langendam*, de *Oude-Graauw*, den *Meloopolder*, den *Willem-Hendriks-polder* en een gedeelte van *Nieuw-Kieldrecht*, van *Klein-Kieldrecht* en van den polder de *Clinge*; bevat het d. *Graauw*, het geh. de *Paal*, de buurs. de *Zandberg*, *Scheldevaartshoek* en een gedeelte van de b. *Duivenhoek* en *Rosenberg*, en beslaat, volgens het kadaster, eene uitgestrektheid van 2570 bund., waaronder 252 bund. 97 v. r.

84 v. ell. belastbaar land. In deze gemeente staan 278 h., en behalve twee windkorenmolens, geene fabrieken. Men telt er 291 huizen, bewoond door ruim 1500 zielen, welke meest hun bestaan vinden in den landbouw, de scheepvaart, de mosselvangst en het zoogenaamd sletten of aanvoeren van schoraarde aan de dijken, waartoe hier gemiddeld twintig hengsten, hoogaardsen en booten gebezigd worden, zoo mede in het graven van dusgenoemde derrie of turf. Deze derrie wordt in de gemeente zoowel uit de binnendijks gelegene derrievelden, als uit de schorren van het verdrinken land van Saftinge uitgegraven of geschoten. De laatste, zeederrie genoemd, hoewel van stof en aard even goed als de binnendijks geschotene, geeft door het zout water, dat genoegzaam met ieder getij de schorren overdekt, eene zeer zwavelachtige reuk van zich en wordt kosteloos verkregen en door de schame volksklasse gebruikt. Van de zeederrie rekent men dat gemiddeld jaarlijks 3000 tonnen of Ned. vaten uitgegraven en alhier verbruikt worden; terwijl de binnendijks geveende derrie (waarvan in het jaar 1841, eene hoeveelheid van 39,810 tonnen in deze gemeente is gegraven) meestal naar Hulst vervoerd en aldaar door de ingezetenen, in plaats van turf, gebruikt wordt.

Onder de gem. GRAAUW-EN-LANGENDAM, leggen de overblijfsels der voormalige forten Zandberg, Boerenmagazijn, Moerschans, de Raap en de Kijkuit (zie deze woorden); terwijl de oude versterkte of verdedigingslinie zich uitstreckte van en in verbinding was met de vestingwerken der stad Hulst, tot aan het gemeld fort Boerenmagazijn, en geflankeerd werd door de forten Moerschans, de Raap, de Kijkuit en Zandberg. Aan den voet dezer linie lag een gegravene vaart, de Moervaart genoemd, die nog bestaat en de gemeente Graauw-en-Langendam van Clinge scheidt.

Het grootste gedeelte der ingezetenen belijdt de R. K. godsdienst en maakt eene par. uit, welke tot in 1841, behoorde tot het Zeeuwsch gedeelte van het bisdom van *Gent*, doch thans tot het apost. vic. van *Breda*, dek. van *Hulst* en door eenen Pastoor bediend wordt.

De weinige Protestanten, ruim 40 in getal, behooren tot de gemeente *Hulst*. — Men heeft in deze gem. ééne school te Graauw.

Het wapen der gem. GRAAUW-EN-LANGENDAM, is van azuur (blauw), beladen met eenen dam, waarop een hek, alles van goud.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Dordrecht*, in de *Nieuwstraat*. Zie CLARISSENKLOOSTER.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. op de *Veldt*, prov. *Gelderland*, te *Elburg*. Zie FRANCISKANKLOOSTER.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, te *Leyden*. Zie NARARTE.

GRAAUWE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. in *Limburg*, te *Maastricht*, in de *Leerlooijerstraat*, ter plaatse waar de riv. de *Jekr*, onder door den wal, de stad binnen vloeit.

De Nonnen, die dus genoemd werden naar de kleur van haar gewaad, zijn op aanzoeken der Regering, in het jaar 1664, allereerst uit de Val St. Barbe te Hasselt binnen Maastricht gekomen, ter gelegenheid dat aldaar eene besmettelijke ziekte regeerde, want hun instelling bragt mede, buiten het huis zieken op te passen, waartoe zij eene bijzondere geschiktheid hadden. Daar men weldra insag hoe nuttig deze instelling, voor de oppassing der zieken zijn kon, werd haar, in 1670, het huis, dat zij bewoonden, en hetwelk van den beginne tot geen klooster aangelegd was, door de Regering ingeruimd.

De Algemeene Staten nogthans, weigerden bunne toestemming te geven. Iedereende den inval der Franschen, in 1672, werden zij echter toegestaan, waarna zij, in 1675, aan hun huis eene kapel gebouwd hebben, die aan de H. ELIZABETH, de Patronesse harer orde, was toegewijd. In den vrede van Nijmegen bevestigde de Regering, in 1678, de verhouding der Graauwe Zusters. Deze Nonnen stonden onder den Provinciaal der Boogaarden, en leefden naar den derden regel van den L. FRANCISCUS; ook werden in het klooster zinnelooze vrouwen bewaard. Dit klooster is in het jaar 1793 vernietigd. De gebouwen worden hans gebruikt tot krankzinnigenhuis.

GRAAUWSCHE-HOEK, voorm. geb. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 1½ u. N. O. van *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*, hans in het d. *Graauw* begrepen.

GRAAUWSCHE-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie GRAAUW (Oude-).

GRABAG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magalang*.

Dit dorp werd, in *Maart* 1827, door den beruchten Roover *Wiro-ATTY*, met eene bende van 70 of 80 man aangevallen, en gedeeltelijk in den asch gelegd.

GRACHT, geh. in het voorm. hertogdom *Limburg*, prov. *Limburg*, arr. en 5 u. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. W. van *Heerle*, gem. *Kerkrade*.

GRACHT, geh. in het *Land-van-Falkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en 3½ u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Siltard*, gem. en 10 min. N. W. van *Oirsbeek*; met 30 h. en 170 inw.

GRACHT (TER-) of TER GRACHT, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. en 2½ u. N. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Holwerd*, ½ u. Z. van *Wansverd*, aan de trekvaart van *Leeuwarden* naar *Dockum*; met 5 h. en 80 inw.

GRACHT-VAN-CORBULO, kanaal, door den Romeinschen Veldheer *MARJUS DOMITIUS CORBULO* gegraven. Zie CORBULO (GRACHT-VAN-).

GRACHT-VAN-DRUSUS, kanaal, door *DRUSUS* hier te lande gegraven. Zie IJssel (Nieuwe-).

GRACHTSWAL, bebouwde buitensingel, Z. O. van *Leeuwarden*, rov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*.

GRACIA'S-HOOP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'S-HOOP.

GRACIA'S-KAMP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie GARCIA'S-KAMP.

GRAENTZINGEN, d. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie GRAENTZINGEN.

GRAES, voorm. havezathe in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en ½ u. Z. van *Almelo*, kant. en ½ u. N. van *Delden*, gem. *Ambt-Delden*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenwoning. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 10 bund. 80 v. r. 44 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. W. C. *Baron van Herckeren van Twickel*, woonachtig op den huize *Twickel*, gem. *Ambt-Delden*. Op het *Graes* ligt thans nog het regt van *Markenrigter* der buurtschap *Aselo*, *Ambt-Delden*, zoodat de eigenaar van het *Graes* steeds *Markenrigter* van *Aselo* is.

GRAETHEN, d. in het graafs. *Hoorne*, prov. *Limburg*. Zie *GRAETHEN* (1).

GRAEVAWEY, oude weg, prov. *Friesland*. Zie *GRAEVAWEY*.

GRAFHORST, gem. in *Zatland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen* (5 k. d., 3 m. k., 1 s. d., 2 ged.); palende N. an *Kampen*, den regter arm van den *IJssel*, het *Gansediep* en verke aan de *Goot* of het *Grafhorsterdiep*, O. aan *Genemuiden* of de *Kschops-wetering* en de *Lutterzijl*, Z. en W. aan de gem. *IJselmuiden*.

De geheele gem. wordt doorsneden door de in 1826 en 1827 aangelegde overlaatskade, bevat het plattelandst. *Grafhorst* en een verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 226 bu. 60 v. r. 26 v. ell., telt 76 h., bewoond door 83 huisgez., uitmakende eene bevolking van 400 inw., die meest hun bestaan vinden in nettenweverij en handel in biezen of russen en veelecht.

De inw., die alle Herv. zijn, behooren tot de ker. gem. van *IJselmuiden*. — Men heeft in deze gem. eene school.

Het plattelandst. *GRAFHORST* ligt 3 u. N. W. van *Zwolle*, $\frac{1}{2}$ u. N. E. van *Kampen*. Het is eene opene plaats, waarvan de ingezetenen, in het jaar 1353: door *JOHANNES VAN DIEST*, vijf en veertigsten *Bisschop* van *Utrecht*, beschonken werden, met gelijke stadsregten als *Zwolle*, *Hasselt* en *Genemuiden*, om *Schepenen* te kiezen en met de *Schout* het gerigt te houden. Zij zouden daarvoor jaarlijks aan de *Bisschop* betalen 6 pond zwarte tournoizen (31 guld. 20 cents); ter wijl de vrijheid der stad werd bepaald van den *Oordt* tot *Grafhorst* vonder toe. Het stadje is echter nimmer tot eenen trap van aanzien opgeklimmen, daar het nooit bemuurd en altijd zonder kerke gebleven is. De huizen zijn meestal in eene lange rij, aan beide zijden van den *IJsseldijk*, gebouwd, en vormen derhalve eene linnestraat.

De school wordt door een gemiddeld getal van 75 leerlingen bezocht.

Bij den waterfloed van 14 en 15 November 1775, vielen er in de groote gaten in den *IJsseldijk*, bij *GRAFHORST*, waarvan het een groot was, dat eene groote praam of schuit, waarin eene gezinshuishouding zich gered had, er door heen ging, en in zijne vaart in kleine boerenwoning omver wierp. Van *GRAFHORST* tot aan de *Lutterzijl*, waren drie en veertig gaten, zoo groote als kleine, en de dijke van buiten en binnen afgeslagen. Door deze doorbraken zijn, onder *GRAFHORST*, in den *Koekoek*, als aan den zeedijk, dertien menschen verdronken. Naauwelijks was de schade, aan den dijk veroorzaakt, weder hersteld, of er viel, in den nacht van den 21 en 22 November 1776, weder eene wad, wel van veertien voeten hoog, terwijl te *GRAFHORST* zelf een gat in den dijk geslagen werd, waarbij twee huizen geheel wegspoelden, en vier andere zeer beschadigd werden.

Bij den watersnood van Februarij 1825, begon de dijk, op den 4 dier maand, des morgens om vier ure, over te loopen. Men stelde alle middelen in het werk, om menschen en vee uit de zijde staande huizen te redden, hetwelk, niet zonder gevaar, gelukkig omstreeks negen ure spoelden tien huizen, aan den *Brandendijk* geheel weg, zoo dat er geen spoor van overbleef. Ten zeventien ure begon de dijk, waarop *GRAFHORST* gelegen is, over te loopen, en dat men vreesde, dat hij zoude bezwijken, hetwelk ook werd

(1) De overige artikelen, welke men elders wel eens *GRAE* gespeld vindt, doch hier niet ge worden, zookt men op *GRA*.

laats groep, want ten tien ure spoelde aldaar eene wade, en ten 2 ure eene tweeds, waardoor het ééne huis voor, en het andere a, geheel werd weggeslagen. Des namiddags ten 4½ ure was het ater op het hoogste en de geheele gemeente ondergeloopen, met izondering van zeventien woningen, met hunne trinitjes, het ge-weentehuis en de school. De toestand der inwoners van deze ge-seente was toen verschrikkelijk, daar er, van de vier en zestig aanwezige woningen, zes en twintig geheel weggespoeld, en veertien waar gesteierd waren. Er verdronken vijf en dertig rundersn, doch et verlies van menschen was gelukkig minder, dan men gevreesd ad, daar er slechts zes personen bij omkwamen.

Het wapen der gem. **GRAFHORST** bestaat uit een schild van azuur blaauw, beladen met eenen zalm van goud.

GRAFHORSTERDIEP, riv. in *Zaaland*, prov. *Overijsel*, Zie toor (De).

GRAFT, gem. in het haljuws. van de *Nieuwburgen*, in den *Bi-undepolder*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Purmerende* 6 k. d., 19 m. k., 4 s. d.); palende Z. W. en N. aan de gem. *Zuid-m Noord-Schermer*, O. aan de *Rijp*.

Deze gem. was vroeger met de *Rijp* vereenigd, maar in het jaar 1607 zijn zij van elkander gescheiden, zoodat de gem. *Graft* bestaat uit de d. *Graft*, *Oost-Graftdijk* en *West-Graftdijk*, benevens het geh. *Noordeinde-van-Graft*, alsmede een gedeelte van de *Stermeer* en van de *Schermer*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 1133 bund. 72 v. r. 70 v. ell., telt 252 h., bewoond door 328 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1500 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt en melkerij; terwijl men er 6 touwslagerijen; 1 kosen- en 5 heanepmolens heeft. De inw. van *Oost-Graftdijk* en *West-Graftdijk*, gemeen sich ook voor een groot deel met het hekelen van hennip en het spinnen van garen tot zeildoek; terwijl sommigen van *West-Graftdijk*, ook van de vischvangst op het *Graftermeer* bestaan.

De Herv., die hier 1000 in getal zijn, maken de gem. van *Graft* en *Oost-en-West-Graftdijk* uit.

De Doopsgez., van welke er 220 geteld worden, maken de gem. *Oost-en-West-Graftdijk* en *Noordeinde-van-Graft-en-Graft* uit.

De Evang. Luth., van welke er onderscheidene zijn, behooren tot de gem. van de *Rijp*.

De R. K., van welke men er 280 aantreft, behooren tot de stat. van de *Rijp*. In vroeger tijd hadden de R. K. van *Gaarr*, eene eigen kerk, welke te *Noordeinde-van-Graft* stond.

Men telt in deze gem. 5 scholen, als: ééne te *Graft*, ééne te *Oost-Graftdijk* en ééne te *West-Graftdijk*.

Het d. **GAARR** ligt 3½ u. W. Z. W. van *Hoorn*, 1½ u. N. W. van *Purmerend*, en heeft, naar men wil, zijnen naam gekregen van de *Vuile-Graft*, een water dat er langs loopt. Met was in de zestiende eeuw geheel en al met water omringd. Later was het genoegzaam met de *Rijp* vereenigd, doch door verval zijn er aan dien kant een groote rij huizen weggeruimd. Ook heeft het in 1705, door brand geleden, waardoor 45 h. vernield zijn. *Gaarr* was oudtijds het oudste hoofddorp van het *Schermer-eiland* (zoo toch noemde men het oudtijds), en het grootste dorp, toen het met de *Rijp* vereenigd was.

De Herv., die hier 300 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Alkmaar*, ring van de *Rijp*, behoort. Van het jaar

1574—1622, waren GRAFT en de *Rijp*, kerkelijk vereenigd, zijnde de eerste, die in deze vereenigde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, geweest PIETER HENDRIKS, die in het jaar 1575, hervuurt kwam en in het volgende jaar naar Koedijk c. a. vertrok. In het jaar 1622, toen GRAFT en de *Rijp* gescheiden werden, was aldaar in dienst WOUTER ABRAAMS, die te Graft bleef en er † in 1645. Bij vacante maakt de kerkeraad een twaalf-, zes- en drietal, uit welk laatste de stemmende Mans-ledematen een beroep doen.

De kerk, die de eerste parochiekerk op het Schermer-eiland geweest is, was vóór de Reformatie aan den H. BONIFACIUS toegewijd. De pastorij plagt jaarlijks, alles daaronder begrepen, 100 Rijnsche guldens (140 guldens) op te brengen, doch bij afwezigheid trok de Pastoor 40 of 50 Rijnsche guldens (56 of 70 guldens). Hij had in pastorij en trok van de landrenten omtrent 50 Rijnsche guldens (70 guldens). Het kosterschap plagt bij afwezigheid jaarlijks op te brengen 40 Rijnsche guldens (56 guldens). In deze kerk was en altaar van St. CATHARINA, aan welk altaar eene kapellanij gesticht was door BRUNO SAPPENZON en door zijne gemalin EVA. Het kerkgebouw, dat ruim en fraai is, had tot op het midden der vorige eeuw een sierlijken koepeltoren, welke men, om de bouwvalligheid, heeft laten afbreken, en waarvoor een afgaande spits in de plaats gesteld is. In deze kerk is een orgel.

Het Raadhuis, dat in het jaar 1613 gesticht is, is een net en doelmatig ingerigt gebouw.

Er is hier ook een bekwaam weeshuis, hetwelk in het jaar 1700 gesticht is, in plaats van een voorgaand, dat door den brand vertoerd werd.

De kermis heeft plaats op den laatsten Zondag in September of op de eersten October van elk jaar, zoo deze op eenen Zondag invalt.

GRAFT werd, met het zuidoende van het oude dorp Schermer, vóór zuidoende het tegenwoordige kerkdorp Groot-Schermer is, ten jare 1560, verwezen in eene boete van 200 pond Holl. (150 guld.), ter oorzake van wederspanuigheid tegen den Graaf, tijdens de Hoeksche en Kalkjauwsche twisten. In 1404, verkregen de inw. van GRAFT, van hertog ALBRECHT, hun voornaamste handvest, waarin uitgedrukt was, dat zij in geestelijke regten niet verder, dan tot hunne parochie meten gedaagd worden.

In 1575, kwamen de Spanjaarden, honderd vijftig man sterk, op het eiland en werden dapper afgeslagen. De Spanjaarden namen echter drie schuiten en de schouw over de Vuilegraft mede.

In 1607, werden GRAFT en de *Rijp* van elkander gescheiden, en bij de Staten van Holland bepaald, dat de Regering van GRAFT moet bestaan uit 14 Vroedschappen en 8 Schepenen. GRAFT dus een afzonderlijk regtsgebied uitmakende, deed in het jaar 1613 een nieuw Raadhuis bouwen.

Het wapen der gem. GRAFT bestaat uit een veld van arnor, bebouwd met eenen boom, waartegen eene koe staat, alles van goud.

GRAFT (DE), water, prov. Friesland, kw. Oostergoo, griet. *Hoeraderadeel*, dat te Wartena, uit het *Langdeel* voortkomende, met een zuidelijke rigting naar Syteburen loopt, waar het zich in de *Wijk Ee* ontlast.

GRAFT (DE), watertje in *Rijnland*, prov. Zuid-Holland, dat met eene oostelijke strekking van het d. Lisse naar het Haarlemmermeer loopt en de haven van Lisse vormt.

GRAFT (NOORDEINDE-VAN-), b. in het balj. van de *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Purmerende*, gem. en 7 min. N. van *Graft*. Het is een net en sindelijk plaatsje, dat nog getuigt van vroegere welvaart, toen de rolreederij bloeide.

Men heeft er eene Doopsgezinde kerk, voor de gem. van *Noord-einde-van-Graft-en-Graft*, zijnde een klein doch net gebouw, zonder toren of orgel.

De R. K. hadden hier vroeger eene kerk voor de stat. van *Graft*, doch deze is, na de stichting van de R. K. kerk in de *Rijp*, op het einde der vorige eeuw, in een woonhuis veranderd.

GRAFT (TER-), b., prov. *Friesland*. Zie **GRACHT (TER-)** en **TER-GRACHT**.

GRAFT (DE-VUILE-), water in het balj. van de *Nieuwburgen*, in het *Schermereiland*, dat, van de *Schermer* afkomende, langs *Graft* zuidwaarts op naar het *Schermeer* loopt.

GRAFTDIJK, d. in het balj. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GRAFTDIJK (WEST-)**.

GRAFTDIJK (OOST-), ook wel **OOSTERBUURT** geheeten, d. in het balj. van de *Nieuwburgen*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Purmerende*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Graft*, aan het Groot-Noord-Hollandsche kanaal.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*. In het jaar 1641 is hier eene school gebouwd, welke tevens tot kerkje diende. Zes jaren later is evenwel dit schoolgebouw afgebroken en op de plaats, waar het gestaan had, een nieuw kerkgebouw gesticht, voorzien van eenen toren. Bij den hevigen storm van 29 November 1836 werd dit gebouw uit elkander gerukt en daarna de tegenwoordige kerk gesticht, welke den 22 November 1840 is ingewijd, en een net gebouw is, prijkkende met eenen toren, doch zonder orgel.

De Doopsgez., die er zijn, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke hier mede eene vergadering hebben, zijnde een klein, doch net gebouw, zonder toren of orgel.

De R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van de *Rijp* gerekend.

GRAFTDIJK (OOST- EN WEST-), kerkelijke Herv. gem., prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, ring van de *Rijp*, met 600 zielen in 2 kerken, eene te *Oost-Graftdijk* en eene te *West-Graftdijk*.

Deze gem. werd opgericht in 1644, en bediend door eenen Leeraar, **WILHELMUS GRASMEER**, die in 1650 van zijne dienst ontslagen werd. In het voorgaande jaar 1619 waren *Oost-Graftdijk* en *West-Graftdijk* van elkander gescheiden, en toen was te *Oost-Graftdijk* leeraar geworden **PETRUS HERINGA**, die er in 1683 stierf. Dit heeft geduurd tot in 1808, want toen **BERNARDUS LOOS**, Predikant te *Oost-Graftdijk*, in 1807 naar *Ursum* beroepen was, werd, in Januarij 1808, *Oost-Graftdijk* bij *West-Graftdijk* gevoegd en bediend door den daar toen in dienst zijnde Predikant **PETRUS BAERBAANT**. Bij vacature maakt de cerkeraad een twaalf-, zes- en drietal, uit welk laatste de stemmende Maats-ledematen een beroep doen.

GRAFTDIJK (OOST- EN WEST-), kerkelijke Doopsgez. gem., prov. *Noord-Holland*, met 140 zielen en 2 kerken, eene te *Oost-Graftdijk* en eene te *West-Graftdijk*.

GRAFTDIJK (WEST-), ook wel enkel **Graftdijk** genoemd, d. in het balj. van de *Nieuwburgers*, arr. en 4 u. W. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 2 u. W. N. W. van *Purmerende*, $\frac{1}{2}$ u. W. ten Z. van *Graft*, indien men namentlijk de afstand te water berekent, want om er van *Graft* te voet te komen heeft men $1\frac{1}{2}$ u. gaans werk, doordien men den weg over de *Rijp* en *Oost-Graftdijk* moet nemen, want tusschen dit d. en *Graft*, ligt het *Graftermeer*. De h. te *West-Graftdijk* staan aan den dijk, die ten deele langs het *Groot-Noord-Hollandsch kanaal*, doch voor het grootste gedeelte langs de *Vuile-Graft* loopt.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke ook hier een kerkje heeft, dat in het jaar 1651 gebouwd en van eene spitsen toren voorzien is, doch geen orgel heeft.

De Doopsgez., die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Oost-en-West-Graftdijk*, welke hier ook eene vergaderplaats hebben, zonder toren of orgel.

De R. K., welke men er telt, worden tot de stat. van de *Rijp* gerekend.

Te *West-Graftdijk* ligt eene steenen sluis, door welke welcer de *haringbuisen* heen voeren; ook heeft men er eene zaagmolen, staande eigenlijk aan den *Schermerdijk*, bij de *vlotbrug* over het *Groot-Noord-Hollandsche kanaal*, waardoor het *jaagpad*, dat van *Purmerende* af langs de *zuidzijde* van het kanaal loopt, naar *Alkmaar* en verder op langs de *noordzijde* gaat.

Dit d. is de geboorteplaats van den Godgeleerden *JACOBUS VAN NUX* *KIRKENBAAS*, geb. 20 Februarij 1742, † 14 September 1817, wa Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke geschiedenis, aan de doorluchtige school en Predikant te *Amsterdam* te zijn geweest, en van den geleerden *Natuurkundige BENJAMIN NISWANTER*, geb. 10 Augustus 1654, † 28 Mei 1718, als *Geneesheer*, *Burgemeester* en *Raad der stad Purmerende*.

GRAFT-EN-GRAFT (NOORDEINDE-VAN-), kerk. Doopsgez. gem., prov. *Noord-Holland*; met 180 zielen en eene kerk te *Noordeinde van-Graft*.

GRAFTERMEER, op de meeste kaarten, onder den naam van *Zandmeer* voorkomende, meer in het balj. van de *Nieuwburgers*, in den *Eilandspolder*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Graft*, tusschen de d. *Graft* en *West-Graftdijk* gelegen.

GRAFT-VAN-CORBULO, kanaal, door den *Romeinschen Veldheer CNEsus DOMITius CONSULO*, hier te lande gegraven. Zie *CONSULO (GRAFT-VAN-)*.

GRAFT-VAN-DRUSUS, kanaal, door *DRUSUS* hier te lande gegraven. Zie *ISSSEL (NIJWEN)*.

GRAFWEGBE, buurs. in het *Rijk-van-Nijmegen*, prov. *Gelderland*, distr., arr., kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van *Nijmegen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Groesbeek*; met 36 h. en 230 inw.

GRAGANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundaasche eil. Java*, res. *Ranbang*.

GRAGT (TER-), d., prov. *Friesland*, kv. *Oostergoo*, griet. *Fe-werderadeel*. Zie *GRAGT (TER-)*.

GRALDA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 5 u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. van *Rauwerd*, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Grouw*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenwoning. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakt van 26 bund. 18 v. r., worden thans in eigendom bezeten door *P. VAN DER VELDE*, woonachtig te *Grouw*.

GRALDA, voorn. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wensdumadel*, arr. en 2 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. Z. van *Berlikum*, Z. van *Menaldum*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Dronrijp*.

De daartoe behoord hebbende gronden worden thans door onderscheidene eigenaars bezeten.

GRALINGEN of **GRANLINGEN**, geh. in de heerl. *Brandenburg*, grootsh. *Luxemburg*, arr. en $1\frac{1}{2}$ u. N. N. W. van *Diekirch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Vianden*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Putscheid*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Herscheid*, waartoe het behoort.

GRAMSBERGEN, gem. in *Zolland*, prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*, kant. *Ommen* (3 k. d., 4 m. k., 5 s. d.); peltende N. aan de Doenthsche gem. *Hoogeveen* en *Koelvorden*, O. aan het koninkrijk *Hannover*, Z. aan de gem. *Stad-Hardenbergh* en *Ambt-Hardenberg*, W. aan *Ambt-Hardenberg*.

Deze gem. bevat het plattelandst. *Gramsbergen*, benevens de geh. *Ane*, *Anevelde*, *Holthème*, *Holthoone*, *Loosca* en den *Velde*.

Deze gem. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8665 bund., waaronder 8784 bund. 33 v. r. 6 v. ell. belastbare grond, telt 275 h., bewoond door 296 huigsz., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1700 inw., die meestal in den landbouw en veeteelt, alsmede voor een gedeelte in het linnenweven, hun bestaan vinden, zoo dat er ruim 60 weefgetouwen gevonden worden, waarvan het fabrikaat, om de deugdzzaamheid en sterkte, vooral door de *Gromingers* en bewoners der omstreken, zeer gezocht wordt.

Van de Herv., die hier 1600 in getal zijn, worden ongeveer 1050 tot de kerk. gem. van *Hardenbergh* gerekend, terwijl de overige 550 de gem. van *Gramsbergen* nitmaken, welke beide gem. tot de klass. van *Zwolle*, ring van *Ommen*, behooren.

De eerste, welke hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *Jacobus Bulow*, die in het jaar 1615 van zijne dienst werd ontslagen. Het beroep geschiedt door de *Mans-ledematen*.

De R. K., van welke men er 70 aantrest, onder welke 29 *Communikanten*, worden tot de stat. van *Vilsteren-en-Ommen* gerekend, doch gaan, zoodra eene nieuwe R. K. kerk te *Lutten*, gem. *Ambt-Hardenbergh*, zal zijn gesticht, en waarmede reeds een begin wordt gemaakt, daartoe over.

De 6 zich alhier bevindende *Isr.*, behooren tot de ringsynagoge van *Deventer*.

Men heeft in deze gem. 5 scholen, als: eene te *Gramsbergen*, eene te *Ane*, eene te *Holthème*, eene te *Holthoone* en eene te den *Velde*, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 280 leerlingen bezocht worden.

De stede **GRAMSBERGEN**, met een gedeelte van de gem., is eene heerl., welke in het midden der vorige eeuw bezeten werd door den Heer **REINARD BERNHARD RUTER**, Graaf van *Rechteren*. Thans is zij een eigendom van den Heer **ESSENBARD PETER LÖNNES**, woonachtig te *Rotterdam*.

Het plattelandst. **GRAMSBERGEN**, ligt 13 u. N. O. van *Deventer*, $4\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Ommen*, aan de *Vecht*, welke riv. ook in verband is gebracht met de *Deledsvaart*, die te *Ane* uit de *Vecht* begint en te *Hasselt* eindigt.

Het heeft weinig meer aanzien dan een klein dorp, en wordt het eerst gelijktijdig met de havesathe *Gramsbergen*, in het jaar 1442

genoemd. Naar PICARDY (1) af te leiden, zonde echter deze plaats in welks nabijheid, den 27 Julij 1226, Otto II, den vierendertigste Bisschop van Utrecht, eenen noodlottigen veldslag aan de Drenthe leverde, toen reeds bestaan hebben.

In de Herv. kerk, waren vóór de Reformatie drie vikarijen gesticht Den 12 April 1607, schreef de Heer van AASWIJN, eenen brief an SASSBOUR VOORBERG, Pauselijk-Vikaris in de Vereenigde Nederlanden, waarin hij beweerde, dat hij het regt van patroonschap over twee van die vikarijen had; en dat zoodanig regt over de derde vikarij des Drost van IJsselmuider toebehoorde, zonder echter daarbij den titel op te geven, waarop dit regt steunde. Deze kerk, welke met toren en orgel voorzien is, werd, in het jaar 1672, door de Munsterschen verwoest, en tot hare herstelling eene collecte gedaan in de prov. Drenthe.

De school wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht. — De kermis valt in den eersten Donderdag in September.

Den 4 November 1777 ontstond hier bij het vlas bekeken, een geweldigen brand, waarbij 44 h. en het bovenste gedeelte van den toren in den asch werden gelegd.

Het wapen bestaat uit een schild van azuur (blauw), beladen met drie bizantijschen van goud. Het schild gedekt door eene kroon van goud. GRAMSBERGEN, voorm. haves. of sterkte, in Zalland, prov. Overijssel, arr. en 15 u. N. O. van Deventer, kant. en 4½ u. N. N. O. van Ommen, gem. en 2 min. ten N. O. van Gramsbergen.

Dit slot, hetwelk men reeds in het jaar 1585 vermeld vindt, moest zeer sterk geweest zijn. Het was met dikke muren en torens voorzien, volgens de vroegere vestingbouwkunde versterkt, en van natte grachten omringd. Ook bekleedt het eene aanzienlijke rol in de geschiedenis. In 1521 hielden de Gelderschen het bezet, en ofschoon zij, door FREDRIK VAN TWICKELLO, Drost van Koevorden, er uit werden gedreven, maakten zij er zich in het volgende jaar weder meester van.

In 1595 vinden wij het door VERBUCO bezet; doch het werd in dat jaar door Graaf WILLEM VAN NASSAU, met vele manschappen en zes stukken geschut, belegerd en gewonnen. In Mei 1675 kwam de Munstersche Veldoverste RANSDORF, met 900 voetknechten en elf kernettes te paard, van kanon en mortieren voorzien, voor deze sterkte. De bezetting, uit 56 of 80 man bestaande, stond onder het bevel van den Vaandrig GERIT VAN RIEMSDIJK, en verdedigde zich zoo dapper, dat de vijand met verlies terug week. Daar van RIEMSDIJKS magt te gering was, om die belegering lang uit te houden, trad hij in onderhandeling en verkreeg de belofte, van met krijgsaar te mogen uittrekken. Toen de Munsterschen het klein getal zagen, dat hun eene zoodanigen tegenstand geboden had, schonden zij het verdrag en hielden de bezetting gevangen.

Toen Koevorden, in December 1672, door de Staatschen hernomen was, werd het huis GRAMSBERGEN door de Munsterschen versterkt en aldaar een dam in de Vecht gelegd, ten einde, door het onder water zetten der landerijen rondom Koevorden, die vesting weder tot overgave te dwingen, maar den 10 October 1673 brak de rondom die stad geslagen ringdijk door, waardoor vele Munsterschen bunnen dood in de golven vonden. In April des volgenden jaars, werd het slot door de

(1) Korte beschryvinge Van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteiten Der Provinciën en Landen Gelopen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe. Waer by gevooyt sijn Anale Drenthien, bl. 127.

vijanden weder verlaten, en kort daarna liet **RASSEHAUPT** het door buskruid springen. Vervolgens werd het geheel afgebroken en een nieuw huis op dezelfde plaats gebouwd, hetwelk in 1822, voor afbraak is verkocht, terwijl de grond door het dempen der beide grachten aan de weide de Steen is getrokken.

GRAMSOORD, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Brabant* distr., arr. en 6 u. O. Z. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 2 u. O. van *Veeghel*, gem. en 20 min. Z. W. van *Boekel*; met 2 h. en 10 inw.

GRANDA, naam, welken de Negers geven aan de suikerplant. **SINABOEN-GELRE**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **SINABOEN-GELRE**.

GRANDHOFF of liever **GRUNDHOFF**, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 4 u. N. W. van *Groenmacher*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Echternach*, deels gem. *Beaufort*, deels gem. *Berdorf*, bestaande uit een groot ijzerwerk, met de daarbij behorende gebouwen, smederijen enz.

De ligging, in een schilderachtig dal aan de *Schwartz Krenz*, die ½ u. ten N. van hier in de *Sure* valt, mag met regt romantisch geheeten worden, zijnde de beschrijke hoogten, welke het omringen, ongeveer 350 Nederl. ell. boven de oppervlakte der Noordzee verheven.

GRANDLINGEN, geh. in de heerl. *Brandenburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GRALINGEN**.

GRANGAN, strand en landingsplaats in *Oost-Indië*, op het *Sunda-sche eil. Java*, res. *Passarowang*.

GRANMAN-GRON, naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. **RUST-EN-WERK**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **RUST-EN-WERK**.

GRANMAN-GRON (PIEKIEN), naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. **LUST-TOT-RUST**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **LUST-TOT-RUST**.

GRANSVOORD, adell. h. op den *Veluwezoom*, prov. *Gelderland*. Zie **GRANSVOORD**.

GRANWEYNI of **GROWENNI**, naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. **TWEE-GEROEDERS**, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie **TWEE-GEROEDERS**.

GRAPENDAAL, geh. in *Zolland*, prov. *Overijssel*, arr. en 2½ u. W. van *Zwolle*, kant. en 2 u. O. Z. O. van *Kampen*, gem. en ½ u. Z. van *Wilsom*.

GRASDEL, ook wel **GARDEL**, vaartsloot in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Koedijk-en-Huiswaard*, O. van *Koedijk*.

GRASEN, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 1½ u. ten Z. W. van *Breda*, kant. en 1 u. ten Z. W. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*; met 8 h. en 50 inw.

GRASHOFF, geh. in de heerl. *Elter*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GRASERHOFF**.

GRASHUIS (HET), voorm. geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. O. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. Z. Z. W. van *Delfzijl*, bij *Meedhuizen*, waartoe het behoorde, in lage grasrijke landen. Het is thans slechts eene kleine veehoederij.

GRASHUIZEN, misschien de eigenlijke naam van het d. **GARSHUIZEN**, in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, maar die nooit gebruikt wordt. Zie **GARSHUIZEN**.

GRASKAMPEN (DE), pold. in het *Land-van-Fianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Fianen*; palende N. O. aan

het Stijk, O. aan den Vinkswaard, N. O. aan het Hoogeland, Z. O. aan de Biesen, Z. W. aan Bloemendaal.

GRASPEEL, geh. in het *Land-van-Hoestraen*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. Z. Z. W. van *Grave*, gem. en 18 min. N. N. O. van *Zeeland*; met 280 h. en ruim 1700 iuw.

GRASPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, *Land van Kadecand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*. Deze pold. is het zuidelijk deel van den *Crubeke-en-Graspolder*. Het dijke, dat oudtijds misschien beide poldertjes scheidde, is reeds lang verdwenen. De *Graspolder* grenst dus N. aan den *Crubeke-polder*, O. en Z. aan den *St. Joris-polder*, W. aan den *Antwerpen-polder*. Hij is groot 10 bund. 90 v. r. 52 v. ell. Zie voorts *CRUBEKE-EN-GRASPOLDER*.

GRASSE, geh. in de heerl. *Eller*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRASSERHOFF*.

GRASSE, kl. eil. in *Oost-Indië*, tot den *Molukse-Archipel* behorende, N. O. van *Oby*.

GRASSERHOFF, GRASSE of GRASSOFF, geh. in de heerl. *Eller*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en ½ u. O. Z. O. van *Arlon*, arr. en 5 u. W. N. W. van *Luxemburg*, kant. en gem. *Steinfort*.

GRASWAL, eene der vijf afdeelingen van het *Hoogeland*, in de bar. van *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Asperen*; palende N. aan den *Eng*, O. aan het stadje *Asperen* en de buitenwaarden tegen de *Linge*, Z. O. aan *Klein-Hoogeland*, Z. aan de vijf *Heuvels*, W. aan den *Polder binnen den Tiendweg*.

GRASWASSER, beek in het grooth. en de Belgische prov. *Luxemburg*. Zij ontspringt 90 min. W. van het d. *Differdiagen*, in de zoggenaamde *Breite-Grund* (*Fond-de-Gros*), stroomt in eene noordwestelijke rigting en valt, na het d. *Reding* in *Hoog-Reding* en *Laag Reding* gesplitst te hebben, bij den molen van het Belgische d. *Athus* in de *Kor*.

GRATERHEIDE, heide in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*.

Deze uitgestrekte heide beslaat 6666 bund. en is van gemeen gebruik der rondom, niet alleen in het voormalige staatsgebied 's *Lands van Valkenburg*, maar ook in het Guliks en Oostenrijks gebied, gelegene dorpen.

Aangaande deze heide, benevens de reden waarom zij dus genoemd en de aanleiding welke aan een der vorige Landheeren daartoe gegeven zij, om ze dus in gemeen gebruik te doen dienen, worden onder de landlieden aldaar vele dingen verhaald, voor welks echtheid men niet zou durven instaan. Zoo wil men onder anderen, dat *ZWENTIBOLD*, Hertog van *Neder-Lotharingen*, bastaardzoon van den *Duitschen Keizer ARNOLD*, welke te *Bern*, zijne hofhouding had, en door zija woest en broeddronken gedrag, zijne onderdanen, doch vooral de in de nabijheid van zijn slot gelegene gemeenten, veel overlast berekende, en door het teugelloos jagtvermaak, niet zelden, hunne veldvruchten vernielde, in een oogenblik van leedwezen over dit bedrijf, aan tafel zittende, een zijner pages last gaf te paard te stijgen, en vóór het eindigen van den maaltijd, de grootste mogelijke oppervlakte van deze heide om te rijden, onder bepaling, dat de in den omgeronden kring gelegene gronden, toen een rijkdomein, aan de hier na te noemen gemeenten, bij wijze van schadevergoeding, zoude worden geschonken. Men weet dat deze *ZWENTIBOLD*, nabij *Elisloo*, in het jaar 900 sneurvelde, de bedoelde gift, zoude dus omstreeks dit tijdstip dagteekenen. Voorheen was, ten opzichte van deze heide, het aandeel,

dat ieder der drie gemelde Mogendheden daarvan bevat, nimmer door grenspalen aangewezen; doch de inwoners der nabij gelegene dorpen hadden van tijd tot tijd aldaar huizen gebouwd, en onderscheidene stukken dezer heide gebroken en tot bekwaam bouwland gemaakt, waarvan zij zich alzoo den bijzonderen eigendom aanmatigden, zonder daartoe eenig verlof te hebben ontvangen, en zonder van hun huis of aangematigd land, eenige lasten te betalen. Diensvolgens zijn de drie Mogendheden, de Keurvorst van den Palts, als Hertog van Gulik, gelijk ook de Keizer, benevens de Algemeene Staten, als bezitters van het Land van Valkenburg, zamen overeen gekomen, om ieder van hun Commissarissen derwaarts te zenden, die, in het jaar 1776, deze GRATHENHEIDE door eenen bekwaamen Landmeter hebben doen opnemen. Er is eene geteekende kaart ontworpen, met oogmerk om, zoo het scheen, de geheele heide te verdeelen, ten einde voortaan elk met zijn eigen aandeel naar goedvinden konde handelen, wat hiervan echter geworden zij, is ons niet gebleken.

Thans behoort deze heide geheel tot ons vaderland, en is bij eene beschikking van het gewestelijk bestuur, verdeeld tusschen de gem. *Beek, Sittard, Born, Susteren, Grovenicht, Stein, Urmond* en *Elisloo*; hoewel deze verdeling, ook in deze dagen, tot vele moeilijkheden en geschillen, heeft aanleiding gegeven.

GRATHEM, gem. in het *Land van Thorn*, prov. *Limburg*, dist. en arr. *Roermonde*, kant. *Weert* (8 k. d., 9 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. *Nederweert*, O. aan de gem. *Baaxem, Heel-en-Panheel*, Z. aan *Heel-en-Panheel* en *Ittervoort*, W. aan *Hunzel*.

Deze gem. bevat het d. *Grathem*, benevens de geh. *Kelpen* en *Oler*. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2107 band., waaronder 2049 bund. 55 v. r. 97 v. ell., belastbaar land; telt 172 h., bewoond door 185 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Limburg*, dek. van *Roermonde*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. GRATHEM ligt 2 u. W. Z. W. van *Roermonde*, 2½ u. O. Z. O. van *Weert*, aan de *Neer*. Men telt er in de kom van het d. 87 h. en 490 inw.

De kerk, die aan den H. *Severinus* toegewijd is, is een oud ruim gebouw, met toren en orgel voorzien. Men heeft in het jaar 1841, deze kerk met een sijnand vergroot.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 100 leerlingen bezocht.

De kermis en jaarmarkt wordt jaarlijks den 24 October gehouden indien die niet op eenen Zondag valt, in welk geval zij den volgenden dag gehouden wordt.

GRATHEMER-BEEK of Aa, riv. in de prov. *Limburg*, arr. *Roermonde*, die, in de nabijheid van het d. *Grathem*, de *Ghoorbeek* verlaat, voorts oostwaarts aanstroomt, en bij *Wessem* in de *Maas* valt.

GRATI, GRATTI of GRATTIE, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sandasche eil. Java*, res. en reg. *Passarowang*.

Men heeft in dit dist. een binnenmeer, *Ranoe-Klindoengan* geheeten.

GRATIA'S HOOP, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *GARCIA'S HOOP*.

GRATIA'S KAMP, verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suri-name*. Zie **GARCIA'S KAMP**.

GRATINGA of **GRATINGHA**, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Almenum*, 5 min. O. van *Harlingen*, thans, sedert lang, verdwenen. Waarschijnlijk heeft zij bestaan in de nabijheid van of op de thans nog aanwezige *Grettingabuurt*, welke baren naam van die state schijnt te ontleenen.

Deze state moet behoord hebben aan het geslacht **GRATINGA**, van hetwelk **SICKO GRATINGA** voorkomt, als medeonderteekenaar van den *Reversaalbrief*, den 9 Julij 1504 door een aantal *Friesche Edelen* aan den *Hertog van Saksen* gegeven; zijnde hij waarschijnlijk dezelfde **SICKO**, die bij **SCHOTANUS** (1) onder de *Edelen* in *Barradeel* voorkomt onder den, naastdenkelijk verkeerd gespelden, naam van **SICKE GARTEA**. In 1571 althans moet bovengemelde state nog aanwezig zijn geweest: want op den 6 December van dat jaar heeft, bij koopbrief, mede onderteekend door **ADRIAEN VAN DEKENA**, Secretaris van *Barradeel*, **Dir van GRATINGHA**, geassisteerd met » Jonckheer **MARTEN VAN DER NIJSTEN**, » haar echte man, » woonachtig te *Minnertsgra*, verkocht aan **AECY JANSDOCHTER**, wonende te *Witmarsum*: » Acht gouden gulden en een » en twintig stuivers jaarlijksche vrije rente op en uit speciaal hare » zathe en landen tot **GRATINGHA**, bij *Harlingen*, en voerts *generalycken* » en specyalycken op alle hare andere teghenwoerdighen en toecomende » goederen; » voor eene som van een honderd vijf en twintig gouden gulden, van 28 stuivers *Brabands*, behalve de intrekking van eene vroegere rente. Van het jaar 1661 tot 16 Julij 1696 was zekere **HARREN GRETTINGA** Mederegter of *Bijzitter* van *Barradeel*. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze een der laatste afstammelingen van het adellijk geslacht **GRATINGA** is geweest; doch dit is niet zeker, en het blijft ook niet, dat hij zich als *Edelman* kwalificeerde.

GRATINGA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 4½ u. W. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. O. ten Z. van *Harlingen*, 10 min. N. van *Hitsum*, waartoe zij behoorde. Er is thans niets meer van te zien of te onderkennen. Doch **Mr. JACOB HANKEVIK** te *Harlingen* heeft, ten O. van *Midlum*, eene zathe, *Gratinga-state* geheeten.

GRATINGABUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie het volgende art.

GRATINGABUURT, **GRATINGABUREN**, **GRETTINGABUURT**, of, zoo als het in de volkstaal wordt uitgesproken, **GRETTINGEBUREN**, b. van het d. *Almenum*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, arr. en 4½ u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 5 min. O. van *Harlingen*, aan de *Leeuwarder trekvaart*, met 23 huizen en 100 bewoners, die kerkelijk tot *Harlingen* behooren.

Vroeger stond hier de state *Gratinga*. In den gevel van een der oudste huizen van de buurt, van ouds genaamd het *Bonthuis*, vroeger eene herberg, thans een panwerk, wordt een steen gevonden, met het woord **GRETTINGABUIERT**. Men viadt hier de dorpschool van *Almenum*, in 1828, met de onderwijzerswoning nieuw gebouwd (zie **ALMENUM**) en 2 pan- en estrikkfabrieken.

GRATINGA-STATE, zathe, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*. Zie **GRATINGA**.

GRATINGHA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*. Zie **GRATINGA**.

(1) *Kroonjkt*, fol. 537.

GRATTI of **GRATTIE**, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*. Zie **GRATI**.

GRAUWEDIJK (DE) of DE **GRAOUWEDIJK**, dijk in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, welke van het *Rengersdiep*, in eene noordoostelijke strekking, door de gem. *Ten-Boer*, naar de *Fivel* of het *Damsterdiep* loopt, waaraan hij tegenover het buit. *Ekenstein* stuit.

GRAUWEKAT (DE), geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 2 u. W. van *Sneek*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Westhem*, waartoe het behoort, aan den *Heindijk*.

GRAUWENWAARD ('S), oude naam van het eilandje 's **GRAUWENWAARD**, in den *Rijn*, dat vroeger tot *Gelderland* behoort heeft. Zie **GRAUWENWAARD** ('s).

GRAUWERT, naam, onder welchen het **Huis MONTFORT**, in de heerl. *Montfoort*, prov. *Limburg*, algemeen bekend staat. Zie **MONTFORT** (**HUIS-TR.**).

GRAVE, kant., prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*; palende N. aan de *Maas*, die het van de prov. *Gelderland* scheidt, O. en gedeeltelijk Z. aan het kant. *Boxmeer*, voorts Z. en Z. W. aan het kant. *Veghel*, W. aan het kant. *Oss*.

Men telt er de 15 volgende gem.: *Grave*, *Beers*, *Deursenen-Dennenburg*, *Dieden-Demen-en-Langel*, *Escharen*, *Gassel*, *Herpen*, *Huisseling-en-Neerloon*, *Linden*, *Millen-St. Hubert*, *Ravestein*, *Reek*, *Schayk*, *Velp* en *Zee-land*. De oppervlakte beslaat 13,500 bund. Men telt er 2558 h., bewoond door 3149 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 16,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GRAVE, ring, prov. *Noord-Brabant*, klass. van 's *Hertogenbosch*, Deze ring bevat de volgende 6 gem.: *Boxmeer-en-Sambeek*, *Cuyk-en-Beers*, *Dieden*, welke eene afzonderlijke gem. is, doch thans bediend wordt door den Predikant van *Ravestein*, *Grave-en-Mill*, *Ravestein* en *Vierlingsbeek*; bevattende te zamen nog geen 1000 zielen. De Predikant van *Vierlingsbeek* had voor den *Belgischen* opstand ook de predikdienst waar te nemen in de gemeente *Blitterswijk*, in het hertogdom *Limburg* gelegen, doch is sedert daarvan ontslagen, daar de Predikant van *Venlo* thans die gemeente bedient. Men telt er 7 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 5 Predikanten.

GRAVE, gem., prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Grave* (7 m. k., 3 s. d., 2 ged.); palende N. aan de *Maas*, O. aan de gem. *Gassel*, Z. en W. aan *Velp*.

Deze gem. bevat, behalve de stad *Grave*, den polder *Mars-en-Wijth*. Zij beslaat eene oppervlakte van 350 bund., telt 598 h., bewoond wordende door 669 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2500 zielen, die meest hun bestaan vinden in den handel, het fabriekwezen en het verteer van het garnizoen. Men heeft er fabrieken van gedrukt katoen en van kanten; weverijen van boerenstreep; nog al vele goud- en zilversmeden; 4 bierbrouwerijen, en eene distilleerderij, welke thans (1842) in eene jeneverstookerij veranderd wordt.

De R. K., welke er ruim 2400 in getal zijn, onder welke 1700 Kommunikanten, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. gen. van 's *Hertogenbosch*, dek. van *Cuyk*, behoort.

De Herv., wier getal, behalve het garnizoen, met de daartoe behoorende huisgezinnen en kinderen, ruim 130 beloopt, behooren tot de gem. *Grave-en-Mill*.

De Evang. Luth., welke vroeger eene filiaal gem. uitmaakten, waaraan de Predikant van *Nijmegen* de dienst waarnam, zijn, op weinige ma. uitgestorven.

De Isr., van welke men er 58 telt, behooren tot de bijkerk van *Cuyk*. — Men heeft in deze gem. twee lagere scholen, en ééne Latijnsche school, welke gezamenlijk gemiddeld door een getal van 300 leerlingen bezocht worden.

Deze gem. behoorde vroeger tot de bar. van *Cuyk*, die als een bezitting van het huis van *Oranje-Nassau*, uit de nalatenschap van *WILLEM III*, Prins van *Oranje*, aan *JOAN WILLEM FRISO* gekomen is.

De stad *GRAVE* of *DE GRAAF*, in het *Latijn* *GRAVIA*, ligt 6½ u. N. O. van 's Hertogenbosch, 2½ u. Z. W. van *Nijmegen*, 3¼ u. O. van *Os* en 4½ u. N. W. van *Boxmeer*, 51° 45' 58" N. B., 25° 24' 19" O. L.

De stichting en de eerste naamgeving dezer stad, is met veel onzekerheid vermengd, en wordt door deze en gene Schrijver, verschillender wijze opgegeven. In het algemeen wordt *HERMAN II van Cuyk*, die den Grafelijken titel voerde, voor de eerste stichter dezer stad erkend. Deze stichting zou geschied zijn in het begin der twaalfde eeuw, bij gelegenheid dat het slot te *Cuyk*, waarop hij en zijne voorzaten voorheen hun verblijf gebonden hadden, door *DIDERIK VI*, Graaf van *Holland*, bij diens vijandelijken inval in deze landstreek, benevens de andere sloten, was verwoest geworden. Men zegt dat *HERMAN van Keizer LOTHARUS*, of zijnen opvolger, zou versocht en verkregen hebben, om, nadat zijne heerl., als een rijkste, hem ontvoerd was, een afzonderd stuk van het Land-van-*Cuyk* te mogen afgraven, ten einde daarop een nieuw slot of eene stad te bouwen, welke van dit afgraven den naam van *GRAVE* ontvangen had. Anderen meenen, dat hij aan dit slot en stad den naam van *GRAVE* toegelegd had, ten aandenken van den Grafelijken titel, welke hij eerst gevoerd, doch, ter oorzaak van den moord aan Graaf *DIDERIK's* broeder gepleegd, verloren had. Het oudste gevoelen wegens de naamsofheiding is, dat zeker Romeinsch Krijgsverste, met name *GRAVIO*, deze stad gesticht heeft. Men weet uit *TACITUS*, dat de Romeinen langs de *Maas* versterkte legerkampen gemaakt hebben. Hoogst waarschijnlijk zal te plaatsen, waar thans *GRAVE* ligt, een dergelyk verblijf geweest zijn. Men heeft er onlangs in een huis een paar Romeinsche munten gevonden, welke naar de bibliotheek van het Noord-Brabandsch genootschap zijn opgezonden. *Cuyk*, *GRAVE*, *Ravestein*, *Megen*, *Es-gelen* (1), *Heusden*, *Geertruidenberg*, alle plaatsen langs de *Maas*, hebben waarschijnlijk aan dien maatregel der Romeinen een meerder aandsion, boven de anderen dorpen langs die rivier, te danken. Bij hare overheersching bestonden al deze plaatsen wd reeds, doch de Romeinen kozen, uit een strategisch oogpunt, bij voorkour deze, als verdedigingskampen tegen de invallen der Over-Maassche of Over-Rijnsche Germanen.

De stad is binnen hare wallen klein van omvang, en beslaat een oppervlakte van circa 64 bund., de vestingwerken medegerekend, zoo dat men haar in een kwartier uurs tijd kan rondgaan. De vestingwerken bestaan uit drie heele en twee halve zeer ruime en groote bastions, door vier ravelijnen gedekt, aangelegd volgens de stelsels van *CORNORAN* en *VANBAN*, en vijf duchtige bolwerken, door vier halve muren bestreken,

(1) Hier ontdekte onze geleerde medearbeider *Dr. C. R. HERMANS* onlangs (1814) een Romeinsch begraafplaats.

na de landzijde door laag weiland omgeven en gedekt door een roonwerk, Coehoorn genaamd, aan de overzijde op den Gelderchen oever, dienende, om de stad, welke anders van den waterkant pen ligt, van die zijde te verdedigen; hoewel thans voor de verdediging der vesting nutteloos, is het te verwachten, dat het wellicht eene aanmerkelijke verandering zal ondergaan. De oude muur der stad is, op sommige plaatsen, nog overgebleven, en van onderscheidene torens voorzien, ofschoon daarvan thans weinig meer zichtbaar is. De vestingwerken van GRAVE zijn allen vrij regelmatig aangelegd. Thans (1842) bouwt men op de oostzijde van den walgang, in het bastion Blaauwkop, een bomvrij gebouw, bestaande uit twee boven elkander geplaatste rijen van dikke gewelven, welke ingerigt zijn tot huisvesting van 1900 man, een kruidmagazijn, laboratorium, werkplaatsen, en met schietgaten voor zwaar en ligt geschut. Het moet in het jaar 1844 voltooid zijn, is eenig in zijn soort, en prijkt met het volgende opschrift:

AEDIFICIUM BOCCÆ,
 PROPUGNACULUM,
 ADVERSUS HOSTES
 DEFENSORIUS TOTUM,
 SUFFUGIUM,
 REGI
 GULIELMO II
 INCHOATUM,
 CIDI.MCCCXXXI,
 PERFECTUM
 CIDI.MCCCXXXIV.

(d. i. Dit gebouw, eene borstswering tegen de vijanden, een veilig toevlugtsoord voor de verdedigers, is onder Koning WILLEM II begonnen in 1841, voltooid in 1844).

In de stad zijn drie blokken kazernen, waarin 1900 man kan gehuisvest worden, en welke in zeer goeden staat zijn. Van deze blokken is een in het jaar 1828 geheel nieuw gebouwd, hetwelk in 1840 tot Garnizoens-infirmerie is ingerigt en daartoe thans dient.

De Maas stroomt langs de stad aan de noordzijde, en valt hare wijde en diepe grachten met water. Aan den anderen kant heeft men vele lage landen, die door het riviertje de Raam, dat uit de Peel komt, en somtijds over zijne boorden vloeit, vochtig en diep gemaakt worden. In de wintermaanden, stroomt de Beersche Maas over de landerijen, die onder de stad gelegen zijn, en zet die zoo diep onder water, dat zij met kleine schuitjes bevaren kunnen worden, de stad is op zulke tijden, volstrekt ongenaakbaar voor den vijand, daar zij alsdan, met de dorpen Escharen en Gassel, van alle zijde door water ingesloten, en dus als op een eiland, ligt. Ook de overzijde, om het Kroonwerk, ligt des winters onder water, door het ondervloeijen van de uiterwaarden bij eenen hoogen rivierstand. Zeer veel wordt aan deze vesting te koste gelegd, om haar, als stentel van Nederland, in eenen weerbaren staat te brengen en hare toegangen tegen elken vijand te versterken. Onderscheidene plannen liggen daartoe in gereedheid, als daar zijn: eene halvemaanswijze circumvallatie, op een half uur afstands van de stad; het staan van een brug over den Elftweg, welke in den winter, door de Beersche-Maas ondervloeit, zoodat men zelfs veel moeite heeft met het transport der troepen; alsmede het leggen van een kanaal, beneden de stad, met

eene groote sluis, om van deze stjde de provincie, op het terrein der Beersche-Maas, des te beter onder water te kunnen zetten.

Men heeft binnen GRAVE, 896 h., welke gedurende de laatste vijf en twintig jaren voor het grootste gedeelte vernieuwd, aanmerkelijk verbeterd en thans in zeer goeden staat zijn. Men telt binnen de wallen ongeveer 2500 inw. De stad is van drie poorten voorzien: de Maaspoort, de Hampoort en de Brugpoort. De Hampoort is een deftig boomvrij gebouw, en kan met regt de schoonste poort van Nederland genoemd worden. Zij is zoo groot, dat er, in tijd van belegering, wel twee bataillons voetvolk in kunnen geborgen werden. Men had te GRAVE eertijds een fraai kasteel, alwaar de Heeren VAN CUYK, gewoonlijk hun verblijf hielden, en waar ABOLV, Hertog van Gelder, in het jaar 1465 zijnen vader gevangen nam, dien hij in den barren winter naar het kasteel te Buren liet vervoeren. Het was veel ouder dan de stad, doch in de belegering van het jaar 1674, zeer beschadigd zijnde, heeft men het eenige jaren daarna, afgebroken, en de vestingwerken der stad aan dien kant bekwaamer te kunnen verbeteren. De stallen en voorpoort van dit kasteel zijn alleen overgebleven. Van de stallen heeft men een wapenhuis gemaakt, waarin wapens van allerlei aard voor eene belegering voldoende, in eenen goeden staat, voorhanden zijn. Op de voormalige plaats van het kasteel, thans tot een bastion van dien naam gemaakt, heeft men ook in het wapenmagazijn der vesting, een zwaar kruidmagazijn. Van het kasteel zelf is thans niets meer te onderkennen, dan een kleine toren en spits, zichtbaar aan het gebouw, waar tegenwoordig de voornaamste burgers hunne societeit houden. Het kleine kasteel, waardoor de Maas beschermd werd, is, ter gelegenheid van het uitbreiden der vestingwerken langs die rivier, ook ten eenenmale geslecht.

Van twaalf straten, uit welchen de stad GRAVE bestaat, loopen er vier uit op een groot plein, rondom hetwelk vele goede huizen staan.

Het Stadhuis dat op de Markt staat, is een fraai gebouw. Als eene merkwaardigheid wordt daar een zilveren keteltje bewaard, hetgeen MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van Buren, te Tunis, op de kust van Afrika, bij den krijgstogt van Keizer KARL V derwaarts, heeft buit gemaakt en, in 1556, aan de stad ten geschenke gegeven. De Regering heeft onderscheidenen Vorsten en rijksgrooten daaruit den eerewijn aangeboden. Midden om dit keteltje is benevens het wapen der Heeren van Buren, in letters uitgesneden. DIT KETELTJE IS BY MAXIMILIAEN IONCK GRAEF VAN BUREN VAN DER ONGLOVIGE IN APRIL GEWOEN EN DEN 28 DESEMB. A. 1636 DER STAT GRAEF GEWOEN. Ook vindt men op het stadhuis de eigenhandig geschreven capitulatie van den Maarschalk DE TURENNE, op welchen de stad, in het jaar 1679, aan de Franschen is overgegaan; alsmede eenen brief van den Hertog van ALBA, aan de regering der stad, over het leveren van vivres aan de Spaansche troepen.

De Hoofdwacht, op de Markt, is vroeger eene Vleeschhal geweest en deze was later onder het stadhuis, waar thans de gevangenen bewaard worden; doch sedert jaren heeft hier geen vleeschhal meer bestaan.

Van de beide jaarmarkten, die men er houdt, valt de snijmarkt in, Maandag na den Zondag Judica of veertien dagen vóór Paschen en duurt eenen dag, op welchen veel linnen, laken, vruchtboomen, heesters enz., verhandeld worden; de najaarsmarkt, Vrijdag vóór Allerheiligen en duurt eenen dag. De kermis, welke den eersten

Zondag in September begint en acht dagen duurt, is van niet veel beteekenis, doordien er zelden, en dan nog weinige, kramen komen, en er naauwelijks iets van eene kermis te zien is. Ook is er eene wekelijksche graanmarkt.

Men heeft te GRAVE mede een Postkantoor en eene Station der Paardenposterij.

De Roomsche Katholieke Kerk, op de Markt, aan de H. ELIZABETH toegewijd, was voorheen een fraai kruisgebouw. Zij is gesticht door JAN I, Heer van Cuyk, en diens gemalin JUTHA VAN NASSAU, die daarvan gemaakt hebben eene collegiale kerk, stichtende daarin een collegie van zes Kanunniken, onder eenen Deken. Met den opbouw van een aanvang gemaakt in het jaar 1290 en zij is voltooid in het jaar 1308. Het koor dezer kerk is in 1806 begonnen, en, na tien jaren, namelijk in 1816, voltooid, door welken bouw de meeste goederen dezer kerk weggeraakt zijn. Bij het zware beleg van het jaar 1674 door de Franschen, is het schip der kerk, door de menigvuldige kogels, bij die gelegenheid er ingeworpen, onbruikbaar gemaakt en diensvolgens afgebroken. Het spits van den hoogen toren werd tevens zeer gehavend en het klokkenspel onbruikbaar gemaakt. Zij is door de Hervormden, die haar destijds in bezit hadden, in het jaar 1759, aanmerkelijk verbeterd en versierd. Gemelde Heer JAN VAN CUYK is, even als zijne opvolgers, in deze kerk begraven. Onder deze was ook ARNOUD, Hertog van Gelder, ter wiens eere KAREL de Stoute, Hertog van Bourgondië, in deze kerk eene prachtige graftombe heeft opgericht. Bij het beleg der stad, in 1794, werd dit gedenkteeken deerlijk geschonden. Het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek bepaalde, voort hierop, dat een nieuw in de plaats zou worden opgericht, bestaande in eene sarcophaag van geslepen arduinsteen, waarachter eene maald rijst; op de naald is eene urne, ter zijde vaandels, wapenen enz. Op een schild of tablet, aan de naald gehecht, leest men, in gouden letters, het volgende:

ARNAUD,
HERTOG VAN GELDERLAND,
DOOR ZIJNEN ZOON ADOLF
UIT DE REGERING GESTOOTEN EN
GEVANGEN GEZET,
VERVOLGENS DOOR CAROLUS AUDAX
VERLOST, EN DOOR BEHULP
VAN DE BURGERS DER STAD GRAVE
IN DE REGERING EN HET BEZIT
ZIJNER REGTEN HERSTELD
EN TEGEN DE WEDERSPANNINGEN
VERDEDIGD LIJNDE,
IS, NA DEZELVE OVERWONNEN
TE HEBBEN,
EIJN OVERBLIJFSEL,
OP ZIJNE BEGERTE, ALNIER
IN EEN AARSIEENLIJK
FRAALGRAF BIJGEZET.

HIS STIRP DEN XXIII VAN
SPROKKELMAAND
MCCCCLXXIII

Op de voorzijde van de sarcophaag staat :

HET
PRAALGRAF
 DOOR HET BOMBARDEMENT
 DEZER STAD
 IN DEN JAAR MDCCXCIV
 ONHERSTELBAAR
 BESCHADIGD ZIJNDE, HEEFT
 HET STAATSBEWIND
 IN DEZELF'S PLAATS
 DIT GEDENKTEEKEN DOEK
 OPRICHTEN
 MDCCCLII.

Op het koor vóór het gewezen hoogaltaar, is mede de begraafplaats van den Spaanschen Gouverneur, **DIEGO DE VILLE CALDRON**. Ook was in dit koor, ter plaatse waar eertijds dit altaar stond, eene fraaije graf-tombe, opgericht voor **Jonkheer THOMAS VAN STAKENBROEK**, Luitenant-Generaal der kavallerie, en tweede Staatsche Gouverneur dezer vesting, die in 1641 aldaar gestorven en begraven is. Dan deze tombe is, in 1672, door de Franschen weggedaan. Nadat deze kerk sedert de Reformatie bij de Hervormden was in gebruik geweest, behalve in de jaren 1672—1674, wanneer GRAVE door de Franschen bezet was, werd zij in het jaar 1799 aan de R. K. teruggegeven, en is thans, nadat zij, in het jaar 1842, belangrijke herstellingen ondergaan heeft, waarbij zij van een nieuw torentje is voorzien geworden, een der belangrijkste gebouwen der stad; terwijl zij bovendien, in het volgende jaar, een nieuw orgel bekomen zal.

Men had vroeger te GRAVE een nonnenklooster van de Franciscaner orde, in de *Beggijnenstraat*, genoemd *Maria-graf*, dat lang na de vrede van Munster, uit bijzondere gunst der Prinsen van Oranje, Heeren der stad GRAVE en het Land-van-Cuyk, heeft mogen blijven bestaan, doch in het jaar 1800 vernietigd is door den gedachten storm van 9 November, welke dat gebouw, hetgeen bij het bombardement in 1794 niet geleden had, in eenen puinhoop heeft doen verkeeren, waaruit het, bij gebrek aan middelen, niet weder is kunnen verrijzen. De goederen van dat klooster zijn, volgens staatsbesluit in 1802, onder de administratie der domeinen gebracht, doch de inkomsten daarvan aan de twee, dien ramp overleefd hebbende, Geestelijke zusters, haren leven lang toekend, die echter thans reeds sedert langen tijd overleden zijn. Van de voormalige kloostergebouwen heeft men later twee woonhuizen gemaakt, waarvan het eene gediend heeft tot pastorie van den Predikant der Hervormde gemeente, doch in 1799 aan de R. K. is overgegeven, wier Pastoorer vroeger in gewoond heeft; tegenwoordig echter wordt het door die gemeente verhuurd. Het andere is in 1833 het eigendom geworden der Herv. gemeente, die het tot eene predikantwoning heeft ingerigt. De kerk, thans bij de Hervormden in gebruik, is een redelijk goed gebouw van een klein torentje en orgel voorzien, hetwelk nogthans vele herstellingen behoeft, waartoe de gemeente, uit gebrek aan fondsen, niet in staat is.

De Evang. Luth. gem., welke hier voorheen bestond, gelijk ook de vroegere Fransche of Waalsche gem., die thans hier niet meer is, oefende hare godsdienst in het tegenwoordig kerkgebouw der Herv. hetwelk ook altijd tot garnizoenskerk gediend heeft, toen hier vóór 1794 nog Duitische regimenten in bezetting lagen.

Het St. Catharina-Gasthuis, in de *Brugstraat*, waaraan den 27 Mei 1836 de eerste steen gelegd werd, is opgetrokken, op dezelfde plaats, alwaar het oude bouwvallige Gasthuis, in 1294 gesticht en in het jaar 1835 afgebroken, gestaan heeft, waardoor alzoo eene inrigting hersteld is, welke te dier stede, sedert het bombardement van 1674, niet meer aanwezig was. In dit gebouw worden eenige oude mannen en vrouwen verpleegd, bediend door zeven geestelijke zusters (*Soeurs de Charité*), die deswege Gasthuiszusters worden genoemd. Het geniet de novale tienden over een goed gedeelte van het Land van Zuyk, en is in het bezit daarvan hersteld door eene regterlijke uitspraak, in 1842 geweest. De fondsen van dit gesticht zijn voor de algemeene armen, of voor alle de armen der stad bestemd, zonder onderscheid van godsdienst. Voorts heeft men te GRAVE eene Subcommissie der Maatschappij van Weldadigheid en eene Bank van Leening. Het Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 5 Januarij 1824 hier werd opgerigt, en toen 20 leden telde, bestaat niet meer, het ging uit gebrek aan leden in 1839 te niet. Er bestaat eene zeer goede Latijnsche school met 16 leerlingen, waarvan door eenen Rector onderwijs wordt gegeven. Ook had men hier vroeger eene kostschool voor Jongeheeren, doch deze bestaat niet meer, hoewel er eene Fransche school aanwezig is, en eene stads of Nederduitsche school, welke laatste in het bezit is van een uitmuntend gebouw.

GRAVE heeft onderscheidene beroemde mannen voortgebracht, als daarin zijn: de Godgeleerden: HENNICUS VERMEULEN, † den 22 October 1552, als Hoogleraar in de Godgeleerdheid te Nijmegen, en GUALTIERUS RUYL, † den 5 Junij 1536, als Dominicaner te Nijmegen.

De Regtsgeleerden: GERARDUS ROELOFS, † in 1591; JOHANNES WIJER of JANUS WIERIUS, de eerste, die tegen de leer der tooverrijen geschreven heeft, geb. in 1515, † in 1588, en JACOBUS HENRICUS CROMBER, geb. in 1691, † 15 Januarij 1753, als Hoogleraar te Groningen.

Den Sterrekundige ANTONIUS HERMANUS GONGAVA, † in 1580.

De Geschiedschrijvers: HERMANNUS COENE, † vermoedelijk in 450, als Kanonnik in zijne geboorteplaats; GASPAR HARTVELD, † vermoedelijk in 1448, als Kapittel-Deken te Gouda; GULIELMUS VERHEIDEN, in 1591; JACOBUS VERHEIDEN, † vermoedelijk in 1591, en DIERIK LAMINGET, † in 1716, als Rentmeester zijner geboorteplaats, na eene *Beschrijving van de stad Grave en den Lande van Cuyk* te hebben nagelaten.

Den Letterkundige ANDREAS VAN HELMOND, † vermoedelijk in 1580.

Den Latijnsche Dichter JOACHIM AXONIUS, geb. in 1460, † 8 September 1526 (1).

De Krijgslieden: ENGELBERT GEORGE VAN DER PLaAT, geb. 12 September 1756, † 15 November 1851, als Generaal-Majoor; zijnen broeder ANDREAS HENDRIK JOHAN VAN DER PLaAT, geb. 11 Februarij 1761, † 15 Februarij 1819, als Luitenant-Generaal en Gouverneur van Antwerpen, na, om de diensten, welke hij de Russen bewezen had, bij de overwinning door Vorst GALLITZIN, in 1791 op de Turken behaald, de orde van St. Wladimir verworven, en later, uit handen van Keizerin CATHARINA, eenen eeresabel, met het opschrift: *aan de Dapperheid*, ont-

(1) Men vindt eene opgave van alle de Noord-Nederlandsche Geleerden en Letterkundigen, in de *introduction de l'histoire des Lettres des Nations Prochaines du Nord et du Septentrion*, van eenen plebejus Mededeider C. H. HERMANS.

vangen te hebben; **PETER** (eigenlijk **JAN PETER**) **VAN SOESTEREN**, geb. 2 April 1751, † 18 Januarij 1836, als Keizerlijk-Russisch Generaal en Chef, na onderscheidene vestingen in Rusland hersteld, en het *Catharina-Kanaal*, in het gouvernement Wologda, ontworpen te hebben, en **CASPAR BARON DE WALDKIRCH**, geb. den 30 April 1777, † 8 Februarij 1841, als Generaal-Majoor en Adjutant van *Prin Frederik der Nederlanden*.

OTTO, Heer van *Cuyk en Heverlee*, gaf, in het jaar 1323, volgens sommigen in 1325, **GRAVE**, met alle hare voorregten, in handen van **JAN III**, Hertog van *Brabant*, over, en deze gaf aan den Heer van *Cuyk* de stad terug, om die, voor hem en zijne erfgenamen, als een leen van *Brabant*, te houden, waarvan Heer **OTTO** terstond hulde en manschap deed. De Hertog schonk hem voor deze dienst 3000 ponden tournois (26,000 guldens). Hoewel **OTTO**, den Hertog de stad **GRAVE** overgaf, behield hij echter het Land van *Cuyk*, als een leen van het Keizerrijk. Die stad werd dus aan *Brabant* gebecht. In de Maand October 1388, deed **JOHANNA**, Hertoginne van *Brabant*, **GRAVE** belegeren. Na vele verzeefsche aanvallen, was zij genoodzaakt van het beleg af te zien en de stad, door eene insluiting, uit te hongeren. **WILLEM**, Hertog van *Gelder*, voorzienende, dat de stad, door gebrek aan leeftocht, eindelijk zoude moeten bukken, werd te rade, de Hertogin de bemiddeling van **ALANCOUX**, Hertog van *Henegouwen*, zijnen schoonvader voor te slaan, belovende zich onverbrekkelijk aan die uitspraak te zullen houden. Deze vreesde de stad **GRAVE** aan Hertogin **JOHANNA** toe, om die te bezitten, zoo als zij die vóór den Oorlog gehouden had. De wederzijdsche schaden zouden tegen elkander vereffend gerekend, en zoo ook de gevangenen zonder eenig losgeld geslaakt worden. Hij behield eindelijk aan zich, de uitlegging der twijfelachtigheden, welke er in de voorwaarden moesten voorkomen, gelijk mede de beslissing van de verdere zaken, die gedurende dezen oorlog voorgevallen waren. Beide partijen namen deze voorwaarden aan, en keurden die goed; doch de vrede was nauwelijks gemaakt of zij werd gebroken. De Hertog van *Gelder* bemaglicht wederom de stad **GRAVE** en leverde de krijgsgevangenen niet over. Hij hield men te 's Hertogenbosch eene bijeenkomst tot bijlegging der verschillen, welke echter vruchteloos afliep. Men besloot derhalve te voordeele van de Hertogin eene algemeene heervvaart uit te schrijven, om de stad **GRAVE** in te nemen. Het leger kwam, in de maand Junij 1388, ten dien einde te velde en trok naar de stad, welke men aan eene zijde langs de Maas zeer benaauwde. Het Brabandsche leger, dat op 40,000 man gerekend werd, vorderde echter weinig, om dat de stad niet van rondsom ingesloten was, zoo dat men van den anderen kant, langs de Maas, daar volk in konde brengen. Derhalve werd besloten, een gedeelte van het leger over die rivier te doen trekken, waartoe in allen spoed eene brug geslagen werd; de belegerden, die ziende, deden des nachts eenen uitval en verbrandde die brug. Hierop trokken 10,000 man, met vergunning van den Heer van *Ravestein*, te dier plaatse over de Maas, over eene schipbrug, daartoe met spoed nedergeslagen, en omtrent duizend dier manschappen stroopten in *Gelderland*. De Hertog van *Gelder*, onderrigt zijnde, dat er weinig order in het Brabandsche Leger was en dat men zich meest op het plunderen toeleigde, besloot zich van die gunstige gelegenheid te bedienen. Hij trok derhalve heimelijk op, vergezeld van eenige Edelen, omtrent 300 speerdragers en eenige boogschutters, en verraste in den vroegen morgen de Brabanders, van welke er omtrent 1000

meuvelden of in de Maas verdrongen. Het overige gedeelte des legers was hierdoor zoo verschrikt, dat het zich op de vlugt begaf. Niets was in staat, om het krijgsvolk tegen te houden, zoo dat de belegering met de uiterste verwarring werd opgebroken. Al de pakkaade, levens- en krijgsbehoefden gingen verloren. Gelukkig was het voor de Brabanders, dat de belegerden geen kennis van hunne nederlaag hadden, want zij bleven binnen hunne wallen, zich verbeeldende, dat de belegeraars, uit eene krijgslist, terugtrokken; om hen, bij het loen van eenen uitval, zoo veel te eerder te overrompelen. Zij werden intrent den middag eerst van den waren stand der zaken onderrigt, wanneer zij naar buiten togen, en de legerplaats plunderden, bekomende laarbij veel buit, krijgsbehoefden, levensmiddelen en tenten.

Bij den Zoen, in het jaar 1590, tusschen den Hertog van Gelderland JOHANNA, Hertogin van Brabant, werd bedongen, dat de stad GRAVE aan Brabant zoude verblijven.

Gedurende den oorlog, die, in het jaar 1478, weder tusschen de Gelderschen en Brabanders uitbarstte, werd GRAVE, door die van 's Herogenbosch met blokkhuizen omsingeld en ingenomen. De burgerij beviel niets dan lijf en goed, de stad werd met eene sterke bezetting voorzien, en CORNELIS, Heer van Zevenbergen, tot Bevelhebber daarover gesteld.

In den aanvang van den Spaanschen oorlog maakte ALVA zich meester van GRAVE, voorgevende, dat de Baron WILLEM I, Prins van Oranje, tegen zijnen wettigen Vorst was opgestaan. De stad werd echter, op den 27 April des jaars 1568, den Spaanschen bij verrassing ontweidigd, en in naam van den Prins van ORANJE overmeesterd, door zekeren SANDER TURK, die met eene schuit voer de stad kwam, waarin hij zijne manschappen verborgen had, en dus de stad door dezelfde list won, als later te Breda, door middel van een turfschip slaats had. De tijding hiervan kwam zoo dra niet te Brussel, of men zond eenig volk naar GRAVE, om die stad wederom te bemagtigen. TURK, de aankomat van dezen hoop vernemende, verliet de stad, en welke toen eene goede bezetting, onder den Spaanschen Overste BRACCAMONTE, gelegd werd. De ingezetenen leden veel door de wreedheid van dezen Overste, tot dat zij, in het jaar 1577, besloten zich van zijne dwingelandij te ontslaan. De Regering lokte hem te dien einde op het kleine kasteel aan de Maas, alwaar zij hem noodigde op een feestelijk maal, dat hem gegeven werd; terwijl zij in stilte, enige gewapende burgers had doen komen, en zoodra had men er een niet binnen, of de brug werd opgehaald en hij gevangen genomen. Na eenige dagen voerde men hem, naar Maastricht. De Prins van ORANJE kreeg tijding van dezen welgelukten aanslag, en zond ter stad eenig krijgsvolk toe, met welks hulp men de Spaansche bezetting verdreef. De stad bleef in de magt der Staatschen tot in het jaar 1586, wanneer zij, den 7 Junij, door PARRA werd ingenomen.

MAURITS, Prins van Oranje, kwam er, in het jaar 1602, voor, en maakte er zich, den 19 September, in het gezigt van het Spaansche leger, na een beleg van twee maanden, meester van. Hij legde er in het laatst van het jaar de Spaansche krijgsknechten in, die op het kasteel te Hoogstraten gelegen hadden, en, aldaar aan het muiten geslagen zijnde, dat kasteel aan hem hadden overgegeven. Zij verbonden zich met eede, den Duitschen bodem, zoo min als dien der Vereenigde Nederlanden, te zullen beschadigen,

en soo lang zij zich met de Aartschertogen niet verzoend hadden, zouden zij de Staten der Vereenigde Nederlanden getrouw dienen, mits dat hun leger afgezonderd en van stormen en graven verhoond bleef. Verzoend zijnde zouden zij de stad GRAVE ruimen en zich weder naar Hoogstraten begeven. Deze Spaansche krijgsknechten trokken den 14 November 1605 de stad binnen, en verlieten haar den 9 Junij des volgenden jaars.

De Spaanschen en in het bijzonder GORNBORCK stelden sedert verschiedene pogingen in het werk, om GRAVE wederom magtig te worden, onder anderen in den nacht tusschen 18 en 19 Augustus 1605, doch te vergeefs. De Staten bleven meester van de stad tot in het jaar 1672. Zij was toen, zoo van levensmiddelen, als van oorlogsvoorraad, wel voorzien, en werd bewaard door eene bezetting van omtrent 2500 man, genoegzaam voor eene vesting van een zoo klein begrip, staande daareboven onder het bevel van den Gouverneur van WALENBURG, die alle toebereidselen deed maken tot eene kloekmoedige verdediging. Zij zoude daarom vermoedelijk niet zoo spoedig tot den vijand zijn overgegaan, ten ware de Algemeene Staten, beducht voor 's Hertogenbosch, waaraan veel meer dan aan GRAVE gelegen en dat slecht van krijgsvolk voorzien was, WALENBURG bevel hadden gegeven, om GRAVE te verlaten en 's Hertogenbosch te bezetten. WALENBURG sammelde en wilde het besluit van den Prins eerst afwachten, doch op het ontzagen van nadere bevelen en scherpe bedreigingen, trok hij, den 3 Julij, ter stad uit, en kwam dien zelfden avond omtrent tien ure binnen 's Hertogenbosch. THURNER, die voor Nijmegen lag, kreeg zoo haast geen bericht, dat GRAVE verlaten was, of hij deel de stad opzochten. De Regering gaf voor, onzijdig te willen blijven; doch THURNER stond stijf op het innemen van Fransche bezetting, haar met een beq bedreigende, waarbij hij niet in gebreke bleef het voorkomen aan te nemen van een aanzienlijker leger tot zijne beschikking te hebben, dan hij werkelijk bezat. Men moest hem dan Gemagtigden toeschikken, om over de voorwaarden te handelen. Ondertusschen ontving WALENBURG te 's Hertogenbosch eenen brief van den Prins van Oranje, en daarbij bevel om GRAVE niet te verlaten, of zoo salls reeds geschied was, zich in allerijl wederom naar die stad te begeven. Hij rijdt er dan op den 4 Julij, met eenig volk naar toe. Voor de poort gekomen, eischte hij, dat men hem binnen liet, voorgerekend dat hem eene aanzienlijke krijgsmagt volgde. Ook kwam hij in de stad. Doch de Franschen, die kondschap gekregen hadden, dat men hem GRAVE, met eenen kleinen hoop volks, zocht te ontveldigen, zonden er eenige troepen op af, die de Staatsehen tegengingen tot in het dorp Beek, langs den ouden weg op 's Hertogenbosch, van zij hen moede en afgemat en in zulk eenen ontredderden toestand aantroffen, dat het hun weinig moeite kostte dit kleine leger, over hetwelk WALENBURG het bevel had gevoerd, te slaan en te verstrooien. De stad moest zich vervolgens aan de Franschen overgeven. Toen zij, in het volgende jaar, de overmeesterde steden in de Nederlanden verlieten, hielden zij Maastricht en GRAVE nog in.

GRAVE werd in het jaar 1674 door den Generaal RASBERGHT belegerd, toen de Franschen, die tot in het hart van Holland waren doorgedrongen, genoodzaakt waren deze landen wederom te verlaten. De belegering was voorzeker eene der merkwaardigste, die in onze jaarboeken te vinden zijn. Alle de oorlogsbehoeften, kanonnen en mortieren, meer dan 300 stuks in getal, door de Franschen in Hol-

and veroverd, waren in deze vesting bijgevoerd. De Luitenant-generaal Marquis de CHAMISEY voerde er het bevel en verdedigde haar niet alleen op het hardnekkigste, maar hij wist bovendien, door allerlei bewa-ningen, de belegeraars zoodanig te misleiden en op te houden, dat niet alleen hunne aanvallen steeds werden afgeslagen, maar zij zelfs meer dan eens onverwachts door gelukkige uitvalen werden oversompeeld, en uit de loopgraven verjaagd. Ongeveer vier maanden lang duurde dit beleg, en eerst na veel buitengewone krachtsinspanning en opfering van menschenlevens gelukte het dezertszijds de vesting tot de vergave te noodzaken. Dit had plaats, nadat Prins WILLEM III en de beroemde Vestingbouwkundige van COENBOEN zelve bij het belegeringskorps waren aangekomen, en het beleg bestuurden. Toen de stad overging verwonderde men zich, dat de belegerden, in verschil-lende gevechten zoo deerlijk gehavead en gedund, zulk een zwaar be-leg zoo moedig hadden nitgehouden, daar zij op het laatst niet alleen onslagen gebrek aan de noodige levensbehoefte, maar ook aan krijgs-oorraad hadden.

Voor al is GRAVE beroemd door het beleg van het jaar 1794, toen de generaal Majoor ANDERAS DE BONS, die gedurende 60 jaren den lande niet trouw gediend had, bijgestaan door den wakkeren Zwitserschen lajoor, A. G. VAN GROSS, haar mannelijk tegen de Franschen verde-igde. Die vesting toch, was in geen behoorlijken staat van verdediging ebragt, en men had er slechts 100 Kanonniërs, maar die zich, onder hunnen Kommandant F. VAN DEN KRACKHOFF, dan ook onverpoed verksaam betoonden; terwijl de even kundige als werkzame Kapitein ler Genie, MAXIMILIAAN JAKOB DE MAN (1), alles aanwendde, om GRAVE zoo mannelijk te verdedigen, als immer mogelijk was. Deze laatste was le regterhand van den Opperbevelhebber, wien hij tevens als Adju-lant diende; onvermoed op de wallen, op de gevaarlijkste punten, nad men voornamelijk aan hem te danken, dat de vesting het zoo-ang volhield. Tien weken was zij geheel ingesloten, en, door een ombardement van 24 dagen, ten tijde der overgave zoodanig ver-sield, dat er geen huis onbeschadigd was. Het Gouvernement, de casernen, de halve Maasstraat en vele huizen waren geheel afgebrand. De stad was geheel uitgehongerd, zoodat gedurende de tien laatste lagen, de burgerij zelve uit den voorraad der bezetting moest gespijsd worden, en bij de overgave het laatste stuk vleesch en de laatste kruppel arak gebruikt was, doch alleen het brood nog vijf of zes da-gen had kunnen strekken. De halve ammunitie was verschoten, het geheele werpgeschut, door het sterk vuren geheel onbruikbaar gemaakt, en de bezetting, door driehonderd zieken zoo zeer verminderd, dat het bezetten der posten of het afwachten van eenen storm, over de vevrozen Maas en grachten, ondoenlijk konden gerekend worden. Er waren meer belegerden omgekomen door ziekte, dan door het vijan-lijke vuur, ofschoon de Franschen ver over de 3000 bommen, ter reste hadden ingeworpen (2).

De Franschen, in het begin van Januarij 1814, Nijmegen en het Land van Maas-en-Waal verlaten hebbende, hadden in de vesting

(1) Dezelfde, die in 1830 tot Opperbevelhebber van de vesting GRAVE werd aangesteld, en aldaar den 17 Junij 1838 overleed.

(2) Meer omstandigheden van dit beleg, dan ons bestek gedooft hier mede te deelen, vindt men in het boven azen lof verbeven werk van den Hoogleraar J. BOSSCHA, *Nederlandsche Heldendaden te land*, bl. 184-186.

GRAVE eene bezetting van tusschen veertienhonderd en vijftienhonderd man achtergelaten, voorzien van eenen genoegzamen voorraad van krijt- en mondbehoefte voor den tijd van drie of vier maanden. Ter voorziening in de mondbehoefte, waren de dorpen in de nabijheid der vesting gelegen, deerslijk uitgeplunderd, en hadden daarenboven van den doortogt der aftrekkende Franschen veel te lijden gehad. De stad was echter, door hare ligging van te veel belang, om niet zorgvuldig in het oog gehouden te worden, ten einde, zoo wel de stad Nijmegen, wanneer deze zich zonder garnizoen bevond, als het gehele platteland, tegen allerlei plunderijen te behoeden. Hoe gevaarlijk ook, was hare insluiting, echter noodzakelijk. De bondgenooten op dit tijdstip, eene andere koers nemende, bleef zij geheel en al aan de zorg van Nederlandsche troepen opgedragen. De landstorm was in deze oogenblikken met onverwilde spoed gevormd. Deze troepen, hoe gering ook in getal, door dappere Officieren krachtdadig aangevoerd, deden alles wat in de gegevene omstandigheden mogelijk was, om den overmoed des vijands, wiens uitvallen op meer dan dertig zijn berekend geworden, te beteugelen, ofschoon zij niet konden beletten, dat onderscheiden boerenwoningen, zich onder het bereik van het geschut der vesting lagen, gelijk ook de Gasselsche korenmolea, geheel werden afgebrand. Behalve voor den vijand binnen GRAVE, was men ook niet zonder reden beducht, voor de sterke bezetting van het, twaalf uren van daar gelegen, Venlo. In zoodanigen toestand, bleef het beleg der vesting voortduren, tot dat de bondgenooten in Frankrijk doordrongen, en hunnen zegenvierenden standaard in Parijs hadden geplaat, waarna het verdrag tot ontruiming gesloten werd, en de Franschen op den 14 Mei met stille trom de stad verlieten.

GRAVE werd meermalen door watervloeden geteisterd. Zoo vertoofde in het jaar 1816, de omtrek dezer vesting, niets dan eene uitgestrekte waterplas; terwijl de stad bij den watervloed van Januarij 1820, door het beswijken eener gemetselde beer in de buitengracht, palende aan de rivier de Maas, ten eenemaal overstroomd was. Bij dezen laatsten watervloed werden er op de trappen van het stadhuis eenige kleine vischjes gevangen, van welken er een nog heden ten dage, als een zeldzaamheid, ten stadhuisse bewaard wordt.

Den 10 October 1830, werd de stad GRAVE in staat van oorlog verklaard, welke den 15 Junij 1839 werd opgeheven.

Bij den storm van 29 November 1836, had zij zoo veel geleden, dat het scheen of de stad een bombardement had doorgestaan.

Het wapen dezer stad bestaat uit een veld van azuur (blauw), beladen met acht meerlen van silver staande drie, twee en drie, tusschen twee balken van silver, in welks midden men eenen burgt van keel (rood), ziet.

GRAVE-EN-MILL, kerkelijke gem., prov. Noord-Brabant, klass. van 's Hertogenbosch, ring van Grave. Men telt er ruim 150 zielen, en heeft er eene kerk te Grave, welke door éenen Predikant bediend wordt.

De eerste Predikant te GRAVE is geweest HENRICUS LEFFERSUS van Nijmegen, in 1602, die het leeraarsambt heeft waargenomen, tot dat er een zoude bedoemd zijn, welke, naar alle waarschijnlijkheid, geweest is, GODEFRIDUS PALUDANUS, die er in 1602 kwam, en in 1613 afgezet werd. In 1611 kreeg zij eenen tweeden Leeraar in JOHANNES NABSIUS, en heeft, er bestendig twee gehad, tot dat, in het jaar 1810 RUDOLF DAVID KRAALS naar Nede beroepen werd, welke plaats niet weder vervuld is. Tot aan 1781 had Mill een eigen Predikant,

doch werd in dat jaar bij GRAVE gevoegd. Het beroep is eene Koninklijke collatie.

GRAVELAND (AMMERS-), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. Zuid-Holland. Zie AMMERS-GRAVELAND.

GRAVELAND ('S), gem. in *Gooiland*, prov. Noord-Holland, arr. Amsterdam, kant. Naarden (9 k. d., 5 m. k., 10 s. d.); palende N., O. en Z. aan de gem. Hilversum, W. aan Korteboef en Ankeveen.

Deze gem. bevat niets dan het d. 's Graveland en eenige verstrooid liggende woningen. Zij beslaat eene oppervlakte van 484 bund. 39 v. r. 20 v. ell., telt 145 h., bewoond door 254 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1200 zielen, die meest hun bestaan vinden in kleerenblekerijen en werkzaamheden op de buitenplaatsen, van welke men er dertien aantreft, zijnde Berestein, Boekestein, Geoy-Lust, Groen-Lust, Hilverbeek, Land- en Boschzigt, Schapenburg, Spanderswoud, Sperwenhof, Schoon-oord, Frompenburg, Noord-Wolfsberge en Zuid-Wolfsberge, onder welke Trompenburg vooral vermelding verdient, alz zijnde loor den Admiraal Taour in de gedaante van een schip gebouwd. Ook heeft men in deze gem. eene scheepstimmerwerf.

De Herv. gem. van 's GRAVELAND, welke tot de klass. van *Amsterlans*, ring van *Naarden*, behoort, telt 860 zielen, wanneer men de afgescheidenen er aftrekt, welke hier eene afzonderlijke gem. uitmaken, lie 40 zielen telt. De eerste, die in de Herv. gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIS VAN MIDLEN, die in het jaar 1660 terwaart beroepen werd, en in Mei van het jaar 1703 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van Hoofdingelanden der gemeente.

De Evang. Luth., van welke men er 20 aantreft, worden tot de gem. van *Weesp* gerekend.

De R. K., van welke men er 290 telt, behooren tot de stat. van *Ankeveen*.

De Isr., welke er 20 in getal zijn, worden tot de ringsynagoge van *Weesp* gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen.

Het d. 's GRAVELAND ligt 8 u. Z. O. van Amsterdam, 1½ u. Z. van Naarden. Het is het nieuwste, netste en vermakelijkste d. van geheel *soiland*, en maakt het westelijke gedeelte van dien streek uit, zijnde nu ouds de grensscheiding tussehen Holland en het Sticht geweest. Tot omtrent het jaar 1625, was hier nog niets van al het fraaije dat tegenwoordig het oog verlustigt, en men vindt in dien tijd dezen oord beschreven als: onlanden, vulting en verlatene veeven, uitgedolven en roerassige plaatsen, die meest niet anders dan biezen, heide en andere wilde ruigte voortbragten. Deze landen behoorden ten dien tijde nog aan de Grafelijkheid, zonder dat zij onder het bijzonder bestuur an eenige andere dorpen van *Gooiland* schijnen geweest te zijn, waarit men met reden kan opmaken, dat zij den naam van 's Gravelanden eehonden hebben, die bij verkorting 's GRAVELAND geworden is. Van ee slechte hoedanigheid dese landen ook mogen geweest zijn, men ond echter, omtrent het jaar 1625 of wat vroeger, eenige lieden; ie genegen waren om ze tot bebouwing bekwaam en vruchtbaar te maken. Zij vervoegden zich ten dien einde tot de rekenkamer van de Grafelijkheids Domeinen, met verzoek, om die onlanden, tegen eekere erkenzenis, te mogen bekomen. De rekenkamer wees de ander-

nemers naar de Staten van Holland en West-Friesland, aan welke, in het jaar 1625, door Mr. JAN INCKE en zijne medestanders een verzoekschrift werd ingeleverd om deze landen te mogen benaderen, op zulk eene wijze als zij met de rekenkamer zouden kunnen overeenkomen, en om tevens, voor zekeren bepaalden tijd van jaren, zoodanige voorregten en vrijdommen te mogen genieten, als gemcenlijk bij den aanleg van nieuwe landen of bedijkingen werden vergund, benevens het regt van ambachtsheerlijkheid over den grond, die hun zou worden toegestaan. Hun verzoek werd ingewilligd met eenige bepaling. Tot erkenenis zouden zij aan de grafelijkheid jaarlijks betalen tien stuivers voor ieder morgen lands, hetwelk, volgens octrooi van het jaar 1636, veranderd is op de elfde schoof. De Ingelanden verkregen toen ook het burgerlijke regtgebied, om, met raad van den Baljuw van het Gooi, keuren te mogen maken en hunne landen te laten beregten door eenen Schout en Schepenen, bij den Baljuw uit de ingezetenen te kiezen. Het criminele bleef ter berijting van de vierschaar der stad Naarden. Op den grondslag dezer octrosijen of wel van het eerste, begon men de landen af te graven en ter bebouwing bekwaam te maken, waarin het werkvolk der ondernemers gedurig, door de ingezetenen der omliggende Gooilandsche dorpen en in het bijzonder door die van Hilversum, werden gestoord, terwijl men hunne werken vernielde, op de gravers schoot, hen kwetste en verder alle moedwilligheid bedreef, in weerwil van 's lands plakkaaten en de inlegering van eene kompanie ruiters en voetvolk. Door den ijver der aanleggers, geraakte nogtans het werk, reeds in het jaar 1654, in die orde, dat de akkers konden worden gekaveld. Volgens de verdeeling van dien tijd, beliep 's GRAVELAND op 535 morg. 28 roed. Rijnlandsche maat (ongeveer 475 bund.). Sedert is het een gemakelijk oord geworden, waarin men, in een kort begrip, zeer aangename gezigten ontmoet van lounmerrijk gebouwen, vruchtbare zaai- en weilanden, heidem-, water- en veengronden.

De aanleg van 's GRAVELAND, is zeer regelmatig, strekkende zich het grondgebied aan de zijde van Naarden, van den hock aan de noordzijde, genoegzaam in eene rechte lijn tot aan de Hilversommervaart, langs eenen weg, die ter wederzijde beplant is met eene dubbele rij van hooge en schoone eiken en andere boomen. Aan de oostzijde van dezen weg heeft men niet anders dan fraaije weilanden en heerlijke lustplaatsen, aan den anderen kant is de dorpsbuurt, waarvan de erven der woningen, zich tot aan de 's Gravelandschevaart uitstrekken. Alle de huizen, welke niet tot lusthuizen of boerenwoningen dienen, moeten aan die zijde gebouwd worden, zoo lang er plaats in de lengte van 's GRAVELAND overblijft, hier zijn ook de meeste linnenblekerijen, welke het goed water uit de vaart hebben.

De kerk te 's GRAVELAND staat aan de oostzijde van den straatweg, en omtrent in het midden van het dorp, op een beloomerd kerkhof. Het is eene niet groote maar zeer net gebouwde kruiskerk, welke in het jaar 1658 volbouwd zijnde, den 7 Julij van dat jaar werd ingewijd. In het jaar 1672, werd zij, door de Franschen, gedeeltelijk in den asch gelegd, doch zij is later fraaijer hernicawd. Zij heeft een klein vierkant torentje, met uur- en slagwerk voorzien, waarop een dergelijk spitsje staat, dat met leijen gedekt is. Ook is er een orgel in deze kerk. De grond van de kerk, van het kerkhof en de pastorie, is bij den aanleg afgegeven van de hofstede Hilverboek, die achter de kerk ligt.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 170 leerlingen bezocht. Ook is er eene kostschool voor Jongeheeren.

De kermis valt in in de maand Augustus.

Het dorp 's GRAVELAND gevoelde, in het jaar 1679, de last der in-gering van de Franschen, die er tot in het jaar 1673 bleven, en er ele baldadigheden aanrigtten, verwoestende voornamelijk de naast el-ander gelegene hofsteden Trompenburg en Spiegelrust, waar-an de eerste aan den Luitenant-Admiraal CORNELIS TROMP en de laatste an diens gemalin VROUWE MARGARETA BARONNESSE VAN RAAPHORST toe-schoorde.

Het wapen van 's GRAVELAND, bestaat uit een veld van silver, belan-len met een gekroonde trappans van natuurlijke kleur.

GRAVELAND ('S), pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Hol-land*. Zie *ANNES-GRAVELAND*.

GRAVELAND ('S), pold. of liever boezemland van *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schiedam*, gem. *Nieuwland-Kort-land-en-'s-Graveland*; palende O. aan de *Schiedausche Schie*, Z. aan le stad *Schiedam*, W. en N. aan *Nieuwland* en *Kethel*.

Deze pold. heslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 42 bund. 51 v. r. 10 v. ell., telt 17 h., waaronder 8 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de *Schie*, van het overvullige water ontlaat.

GRAVELANDSCHE-VAART ('S), water, prov. *Noord-Holland*, lat, uit de *Raa* voortkomende, met eene noordelijke strekking, tus-schen de gem. *Kortehof* en *Ankeveen* ter eener en 's *Graveland* en *Silversum* ter andere zijde heenlopende, aan de noordelijke punt van len *Ankeveensche-polder*, in de *Karnemelksloot* uitloopt.

GRAVELINGEN, vaarwater, tusschen *Zuid-Holland* en *Zeland*. Zie *GRAVELINGEN*.

GRAVEMACHER, st. in het halj. van *Remich-en-Greenmacher*, egsgeb. van *Greenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRAVEMACHER*.

GRAVEMOER ('S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GRAVEMOER ('S)*.

GRAVEMOER (BINNENPOLDER-VAN-'S), pold. in de *Langstraat*, rov. *Noord-Brabant*. Zie *GRAVEMOER (BINNENPOLDER-VAN-'S)*.

GRAVEMOER (VAART-VAN-'S), water in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *GRAVEMOER (VAART-VAN-'S)*.

GRAVEN-AMBACHT ('S), heerl. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Pernis e. a.*; alende N. aan de heerl. *Charlois*, O. en Z. aan de heerl. *Rhoon*, V. aan de heerl. *Pernis*.

Deze heerl. bestaat uit de pold. de *Kiesheid* en *Boudewijns-Harts-land*, benevens ongeveer 20 bund. buitendijks gelegen land. Zij be-at het geh. 's *Graven-ambacht*, en eenige verstrooid liggende hui-en, beslaat eene oppervlakte van 259 bund., waaronder 226 bund. chothbaar land. Zij wordt bewoond door 52 huisgez., uitmakende eene evolking van 180 inwoners, die meest haa bestaan vinden in den indbouw.

De inw., die hier allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Pernis*. Er is in deze heerl. geene school, maar de kinderen genieten ou-erwijs te *Pernis*.

Het geh. 's *Graven-Ambacht* ligt $5\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Dordrecht*, u. W. van *Ridderkerk*, $\frac{1}{4}$ u. W. van *Pernis*.

In het midden der vorige eeuw, werd deze heerl. bezeten door den leer *Mr. CORNELIS WILLEM BLANKERT*, Raad, Schepen en Oud-Burge-

meester der stad Tholen. In het begin dezer eeuw was zij een eigendom van den Heer JAN HOOFTE te Amsterdam. Thans behoort zij in eigendom aan den Heer HUGO BARON VAN ZUYLEN VAN NIEVELD VAN NIJW-
BEIJERLAND, woonachtig te 's Gravenhage.

GRAVENDAM ('S), weg in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, loopende van het adell. h. Teilingen tot bijna in de Noordzee, door de gemeenten *Voorhout* en *Noordwijkerhout*. Men zegt dat de Graven van Holland dezen weg gebruikten, wanneer zij zich naar het strand begaven, waarvan hij den naam soude ontleend hebben.

GRAVENDEEL ('S), kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*; palende N. aan de Oude Maas, die het van het kant. *Dordrecht* scheidt, O. aan de Dordsche kil, waardoor het mede van dat kant. gescheiden wordt, Z. aan het Hollands-diep, welke het van de prov. *Noord-Brabant* scheidt, en W. aan het kant. *Ond-Beijerland*. Dit kant. bevat de volgende 7 gem.: 's Gravendeel-en-Leerambacht, Maasdam-St.-Anthonijpolder-en-Cillaarshoek, Mijns-Heereland-van-Moerkerken, Puttershoek, Strijen, Strijensche Sas en Westmaas-en-Group. De oppervlakte beslaat 11,580 bund 14 v. r. 48 v. ell., telt 1451 h., bewoond door 2126 huisgees., uitmakende eene bevolking van ongeveer 10,200 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de vlasserij.

GRAVENDEEL ('S), heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. 's Gravendeel, gem. 's Gravendeel-en-Leerambacht; palende N. aan de heerl. de Mijl, Krabbe, Nadort en Leerambacht, O. aan de Dordsche-kil, Z. aan de heerl. Strijen, W. aan Cillaarshoek en Maasdam.

Deze heerl. bevat den pold. Mookhoek-en-Trekdam, den Kilpolder, het Landike-Beversoord, Meeuwenoord, het Landike Bevershoek en het Bijlepoldertje, benevens gedeelten van des Polder-Nieuw-Bonavontura, van den Strijensche-polder, van den Mijlpolder en van het Klein-Koningrijk. Zij bevat het 's Gravendeel, benevens de b. de Wacht, Schenkeldijk en de Mookhoek en eenige verstrooid liggende bouwmanswoningen en huizen. De inw. vinden meest hun bestaan in de vlasserij. Vóór de opening van het Kanaal door het eiland Voorne, in 1851, bragt de scheepvaart zeer veel voordeel aan de inwoners van deze heerl. toe; daar deze de liggingplaats was van alle Oost- en Westindische schepen, welke naar Rotterdam bestemd waren en wegens de ondiepte der rivieren niet tot die stad konden komen; dan, sedert de opening van dat kanaal heeft dit opgehouden. Men vindt er 1 scheepstimmerwerf voor binnenvaartuigen en 1 kornmolen, welke geheel vernieuwd is, nadat de vorige in 1841 was afgebrand. Vroeger bestond er ook eene leerlooijerij, die echter thans niet meer in werking is.

De Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. 's Gravendeel-en-Wieldrecht c. a. — De R. K. worden tot de stat. van *Dordrecht* gerekend.

Men heeft in deze heerl. ééne school, welke in 1858, benevens de onderwijzerswoning, geheel nieuw gebouwd is, en waarin de gem. de helft der kosten gedragen heeft; terwijl de kinderen in de Wacht, Schenkeldijk en Mookhoek woonachtig, onder de gem. *Strijen* onderwijs genieten, in eene school, waarvan de kosten, zoo wegens het traktement van den Onderwijzer als anderszins, door de gem. 's Gravendeel en die van *Strijen*, ieder voor de helft, gedragen worden.

De heerl. 's GRAVENDEEL is sedert eeuwen met die van *Leerambacht* verbonden.

Het d. 's GRAVENDEEL ligt 1 u. Z. van Dordrecht, 3½ u. Z. W. van Dord-Beijerland en 1½ u. N. ten O. van het Strijensche-Sas. Het is zeer net en fraai. Men telt er, in de korn van het d., 217 h. en 1750 inw.

De inw. van dit d. zijn vrij van het onderhouden hunner straten, vordende de kosten daarvan, zoo wel als van het palenhoofd, aan de Dordsche-kil staande, door de grafelijkheid, als eigenaar van het ponten- en schuitenvoer op Wioldrecht, gedragen. Zij waren ook vrij van de grafelijkheidstollen, op het vervoeren van hunne eigene goederen, zich alleenlijk voorziende van eene verklaring van Schout en Schepenen, welke voor een jaar van kracht was. Ook kwam, als een voorregt voor de armen dezer plaats, in aanmerking, dat zij, in gevolge octrooi van de Raden en Meesters der Rekenkamer der Domeinen, van Holland, in dato 22 November 1719, het regt hadden, van iedere stok bijen, welke uit de generaliteit of van elders aldaar werden gebragt, om te azen, te mogen vorderen een stuiver per stok voor staan- of vlugtgeld, ten profijte van de armen.

De kermis valt, in den tweeden Zondag in Junij.

De kerk, die in het jaar 1667 gebouwd was, in plaats van eene vroegere, welke hier gestaan had, is in het jaar 1840, aanmerkelijk vergroot. Boven den ingang, van binnen, vindt men een bord, met de namen der Predikanten, welke sedert het jaar 1595, alhier gestaan hebben. Voorts draagt de kerk eenen toren, die niet zeer hoog, doch van twee klokken en een uurwerk voorzien is, en men heeft binnen in de kerk een uurwijzerbord, hetwelk ook de minuten aanwijst. De glazen, die vroeger het kenmerk droegen, dat zij door eene bekwame hand geschilderd waren, zijn op het laatst der vorige eeuw, door hazel en wind, genoegzaam geheel vernield en in het jaar 1825 door andere vervangen. Men heeft in deze kerk geen orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 200 leerlingen bezocht.

De overleveringen zeggen, dat vóór zeer vele jaren, eene der straten van de kerk, door brand is vernield geworden; terwijl den 25 Julij 1826, in een huis in Leer-Ambacht staande, des namiddags ongeveer twee ure, een brand is ontstaan, welke door eenen hevigen wind zoodanig werd aangeblazen, dat in weinig tijds 72 huizen en 13 schuren eene prooi der vlammen werden. Men had daarbij geen verlies van menschenlevens te betreuren. Met de twee brandspuiten, te 's GRAVENDEEL voorhanden, was aan geen blusschen te denken; doch eene der brandspuiten van het naburige Puttershoek en vier van Dordrecht kwamen de inw. daarin te ontmoet. De meeste der toen verbrande huizen zijn sedert weder opgebouwd, maar vele voornaame huizen langs de Vliet zijn slechts door mindere woningen vervangen. Het binnanwerk der brandspuiten te 's GRAVENDEEL is zoodanig ingerigt, dat de perspompen met twee slangen of trompen, te gelijk kunnen werken en veelal ook zoo gebruikt worden.

Het water heeft meermalen aanvallen op dit ambacht gedaan en wel allerverschrikkelijkst in den jare 1421. Men wil, dat 's GRAVENDEEL op de plaats van het oude WEDDE zoude gebouwd zijn.

In den jare 1610 schijnt het land of de polder van Nieuw-Bonaventura, en derhalve ook deze plaats in groot gevaar van overstroming te zijn geweest.

Het wapen van 's GRAVENDEEL bestaat in een schild van goud, beladen met een balk van keel (rood); waarboven drie en waarouder een

boom van sinopel (groen), wordende het schild vastgehouden door twee naakte kindertjes en gedekt door een kroon.

GRAVENDEEL-EN-LEERAMBACHT (S), gem in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. 's *Gravendeel* (22 k. d., 4 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de gem. *De-Mijl-Krabben-Nadort*, O. aan de *Dordsche-kil*, Z. aan *Strijen*, W. aan *Maadam* c. a.

Deze gem. is eene heerl., bestaande uit de voorn. afzonderlijke heerl. 's *Gravendeel en Leerambacht*, welke thans in eigendom bezeten wordt door de stad *Dordrecht*, die haar, in het jaar 1751, voor eene som van 28,000 guld., behalve de kosten van de grafelijkheid, heeft aangekocht. Zij beslaat eene oppervlakte van 1804 bund. 34 v. r. 73 v. ell., telt 520 h., bewoond door 441 huisgez., uitmakende een bevolking van ongeveer 2600 inw., onder welke ruim 2500 Herv., 50 R. K. en 50 Isr., wier middelen van bestaan hierboven onder 's *Gravendeel* zijn opgegeven, werwaarts wij ook omtrent de kerkelijke indeeling en school verwijzen.

Het wapen van deze gem. is hetzelfde als dat van 's *Gravendeel*.
GRAVENDEEL-EN-WIELDRECHT C. A., kerk. gem., prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*, ring van *Oud-Beijerland*.

Tot deze gem. behooren de Herv. inwoners der burgerlijke gem. 's *Gravendeel-en-Leer-Ambacht en Wieldrecht*; zij telt alzoo ongeveer 2900 zielen. Men heeft er ééne kerk, te 's *Gravendeel*.

De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest **JOHANNES BLOKLIUS**, die er in het jaar 1595 kwam en zijn dienat in 1600 verliet. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van het gemeentebestuur.

GRAVENDEELSCHÉ-DIJK (S), dijk op het *Eiland-van-Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, zich in de gem. *Dubbeldam*, de *Mijl-Krabben-Nadort* en *Wieldrecht*, langs de *Merwede*, het *Mallegat* en de *Dordsche-kil*, uitstreckende, uitmakende een gedeelte van den buitendijk van het *Eiland-van-Dordrecht*, en dienende tot keering van het water bij hooge vlooden.

GRAVENDEELSCHÉ-KIL (S), naam, welken men wel eens geeft aan de *Dordsche-kil*, prov. *Zuid-Holland*, die van de stad *Dordrecht*, langs het *Eiland-van-Dordrecht*, in het *Hollandsch-Diep* loopt. Zie *Dordsche-Kil*.

GRAVENDUINCAPEL (S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Holland*. Zie *CAPELLE*.

GRAVENDUINSLOOT (S), uitwatering en scheidsloot tusschen de gem. 's *Gravenmoer* en *Waspik*, in de *Langstraat*, prov. *Noord-Holland*.

GRAVENE-WEG, ook wel **GRAEVA-WIJ**, d. i. *Gegraven-weg*, oude weg, die in den vorm van eenen muur, benoorden *Workum*, prov. *Friesland*, van onder den zeedijk te voorschijn komt, en door het *Gaastmeer* en de *Brekken* tot in het *Sneekmeer*, op eene breedte van 56½ tot 48 Rijnl. voeten (11½ tot 15 Ned. ell.) voortloopt. Van dezen weg komt het zeer oude *Friesche* spreekwoord:

Op graeva wien

Kint uwr sluis in kleu.

(d. i.: De gegravene weg loopt over water en land.)

GRAVENHAGE (S), arr., prov. *Zuid-Holland*; palende N. aan het arr. *Leyden*, O. aan het arr. *Rotterdam*, Z. aan de *Maas*, die het van de arr. *Rotterdam* en *Brielle* scheidt, W. aan de *Noordzee*.

Het bevat de volgende 4 kant.: 's Gravenhage, Delft, Naaldwijk en Voorburg; beslaat eene oppervlakte van 40,587 bund. en telt 16,152 h., bewoond door 22,745 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 111,300 zielen, die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in fabrieken, landbouw en veeteelt.

GRAVENHAGE (S), kant., prov. Zuid-Holland, arr. 's Gravenhage; palende N. aan het kant. Leyden en gedeeltelijk aan het kant. Voorburg, O. aan het kant. Voorburg, Z. aan het kant. Naaldwijk, W. aan de Noordzee.

Het bevat de volgende 2 gem.: 's Gravenhage en Wassenaar-en-Zuidwijk. De oppervlakte beslaat 7995 bund. Men telt er 9291 h., bewoond door 15,345 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 66,200 inw., van welke velen hun bestaan vinden in fabrieken en landbouw.

GRAVENHAGE (S), klass., prov. Zuid-Holland.

Zij is verdeeld in de volgende drie ringen: 's Gravenhage, Delft en Voorburg; bevat 22 gem., met 24 kerken, welke door 55 Predikanten bediend worden, en telt ruim 48,000 zielen.

GRAVENHAGE (S), kerkel. ring, prov. Zuid-Holland, klass. van 's Gravenhage.

Zij bevat niets dan de Nederduitsche Hervormde gem. van 's Gravenhage, met 4 kerken, welke door 13 Predikanten bediend worden, en telt 34,000 zielen.

GRAVENHAGE (S), derde ring van het Evang. Luth. kerkgenootschap, bevattende de 7 volgende gem.: 's Gravenhage, Leyden, Delft, Gouda, Schiedam, Woerden en Bodegraven; met 5800 zielen en 7 kerken, bediend wordende door 10 Predikanten.

GRAVENHAGE (S), Nederlandsch synagogaal ressort, verdeeld in de volgende 7 ringsynagogen: 's Gravenhage, Leyden, Alphen, Naaldwijk, Maarssen, Heenvliet en Brielle. Men telt in dit ressort ruim 7000 zielen, en heeft er 7 synagogen en eene bijkerk.

GRAVENHAGE (S), gem., prov. Zuid-Holland, arr. en kant. 's Gravenhage (22 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Wassenaar-en-Zuidwijk, O. aan Voorburg en Rijswijk, Z. aan Loosdainen, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat de stad 's Gravenhage, benevens het d. Scheveningen en eenige verstrooid liggende h. Zij beslaat eene oppervlakte van 1917 bund. 22 v. r. 35 v. ell. Men telt er 8953 h., bewoond door 12,857 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 53,600 zielen, van welke velen in de stad zelve hun bestaan vinden oor het vertier, dat het verblijf van het Hof aldaar veroorzaakt; evens zijn er 7 sloopstimmerwerven; 5 bierbrouwerijen en azijnmakerijen; 6 branderijen; 1 touwslagerij; 1 papiermakerij; 1 leerlooierij; 1 lijmkokerij; 1 hoedenmakerij; 1 knoopfabriek; 1 koperpletterij; 1 gegljetterij; 1 meubelfabriek; 5 rijtuigfabrieken; 10 boekrukkerijen; 6 steendrukkerijen; 1 muziek- en plaidrukkerij; 3 liniërfabrieken; 1 fabriek van verlichting, door vervoerbare, niet zamenperste gaz, daargesteld; 1 olie-, 2 tras-, 2 sineer-, 1 marmerzaag- en 7 koren- en moutmolens; terwijl die van Scheveningen zich meest oet de vischvangst generen.

De Herv., die hier 58,000 in getal zijn, maken de Nederduitsche en Waalsche gem. van 's Gravenhage, alsmede die van Scheveningen uit.

De Evang. Luth., van welke men er ongeveer 3000 telt, en de lemonstranten, die hier 900 in getal zijn, maken elk eene gem. uit.

De R. K., van welke men er ongeveer 19,000 aantreft, waaronder ruim 10,000 Communikanten, hebben vier stat. te 's Gravenhage, als: de stat. van den H. JACOBUS, die van den H. WILLEBRORDUS, die van de H. TERESSIA, die van den H. FRANCISCUS, wordende de beide eerste ieder door eenen Pastoor en twee Kapellanen, en de beide laatste elk door eenen Pastoor en drie Kapellanen bediend; terwijl het weeshuis door eenen afzonderlijken Pastoor bediend wordt. Ook is er nog eens stat. te Scheveningen.

De Isr., die hier ruim 2700 in getal zijn, behooren tot het Portugeesch synagogaal ressort van 's Gravenhage, en tot de hoofd-synagoge en ring van 's Gravenhage, deel makende van het Nederlandsch synagogaal ressort van 's Gravenhage. — Men telt in deze gem. 46 scholen

De stad 's GRAVENHAGE, in vroegeren tijd DEN HAAG, thans veelal bij verkorting HAGE, 's HAGE of DEN HAAG, in het Fransch LA HAYE en in het Latijn HAGA COMITON genoemd, voorheen het grootste en schoonste vlek der wereld, thans de hoofdstad der geheele provincie, van het arr. en het kant., en tevens de residentie des Konings en der Hooge Staats-Collegiën, ligt 12 u. Z. W. Amsterdam, 4 u. Z. W. van Leyden, 4 u. N. W. van Rotterdam, 1 u. N. W. van Delft, $\frac{1}{2}$ u. O. van de Noordzee $52^{\circ} 4' 40''$ N. B., $21^{\circ} 38' 16''$ O. L.; hebbende ten N. O. het Haagsche bosch, ten Z. grasige weilanden, ten Z. W. weilige koornakkers, vruchtbare boomgaarden, sierlijk beplante lusthoven en de duinen aan het Noorden, die 's GRAVENHAGE voor de barre zee-winden dekken. Ook ligt het aan alle zijden omringd door aanzienlijke dorpen, heerlijke landhuizen, prachtige hoven en aangename wegen, die het oog der reizigers en der wandelaars onophoudelijk bekooren; terwijl de gezonde lucht, die men er inademt, deze bevalligheden niet weinig vermeerdert. Slechts enkele en misschien geene steden werden er gevonden, alwaar de natuur buiten en de kunst binnen hare muren, zoo veel schoons vereenigt, als men te 's GRAVENHAGE vindt. Vruchtbare bouw- en weilanden, woeste duinen en dalen, een uitgestrekt, lommervol bosch, en onafzienbare, weelende zee. Voegt men bij dit genot der natuur nog wat de kunst en weelde oplevert, dan is er geen stad, waarvoor 's GRAVENHAGE in aangenaamheid behoeft te wijken.

Tweederlei oorsprong geeft men aan den naam van 's GRAVENHAGE, waarvan men den eenen afleidt van eene haag of beplanting van gewas, die tot eene heining of afscheiding dient, en hoewel de beschachtige gelegenheid der plaats, welke zich nog veel verder uitgestrekt heeft dan zij zich nu vertoont, deze naamsafleiding wel eenige waarschijnlijkheid schijnt bij te zetten, komt het ons echter waarschijnlijker voor, dat de naam afkomt, van het woord HAGE, in de beteekenis van een huis of woning, waarin men het veel bij de oude Schrijvers gebruikt vindt, en dat men dus moet veronderstellen, dat de woning van den Landheer aldus, bij uitstek genaamd werd. De bijvoeging van 's GRAVEN, of de benaming van 's GRAVENHAGE, is gewisselijk van later tijd, en ongetwijfeld in gebruik gebragt, ter eere van de Graven, wier Hofpeleis den aangroei dier plaats bevorderd heeft; echter vindt men dien naam reeds niet lang na het jaar 1400, sedert is deze plaats meer en meer 's GRAVENHAGE genoemd geworden, naar mate zij in aanzienlijkheid is toegenomen.

Ten opzichte der eerste stichting van 's GRAVENHAGE, kan men niets met zekerheid melden. Men vindt wel een handvest van Graaf FLORES,

bijgenaamd *de Vette*, den tweeden van dien naam, onder de Graven van Holland, door hem, op den 15 Junij des jaars 1097, in een Haas gegeven, doch hieruit kan men geenszins vaststellen, dat deze plaats toen reeds een burgerlijk bestel van inwoners en Overigheid had, of tot een vast verblijf van den Vorst diende, dewijl men uit vele handvesten kan bewijzen dat de Graven in dien tijd veel her- en derwaarts reisden, en nu uit deze en dan uit gene plaats hunne brieven teekenen, waarom het niet onwaarschijnlijk is, dat 's GRAVENHAGE, in dien tijd, den Graven tot eene plaats van vermaak zal gestrekt hebben; en men vindt ook tot nog toe geen handvest die eenig bewijs geeft, dat 's GRAVENHAGE vóór het jaar 1250 eene plaats van burgerlijke inwoning geweest zij. In dat jaar is, volgens het eenparig getuigenis der jaarboeken, het paleis van WILLEM II, Graaf van *Holland*, en verkoren Roomsche Koning, hier gebouwd, of liever daarmede een begin gemaakt, want het is wel te vermoeden, dat Koning WILLEM's dood, welke in het jaar 1255 voorviel, hem belet heeft om een werk van zoo veel omvang, bij zijn leven, voltooid te zien; ook wordt er door anderen getuigd, dat zijn zoon FLORES V het paleis te 's GRAVENHAGE gemaakt heeft. Deze hield er ook menigmaal zijn verblijf, hetwelk bewezen kan worden, uit de handteekening van onderscheidene handvesten. Dit veroorzaakte voorzeker den aanbouw van vele huizen voor de Ridders en Edelen, die in s'Graven gevolg waren, hetwelk vervolgens vele winkeliers en handwerklieden derwaarts lokte, om het Hof en de Edelen van het noodige te voorzien, en met de pracht en praal van den hofstoet hun voordeel te doen, waardoor de woningen van tijd tot tijd vermeerderd, en in den beginne allen niet ver van het hofgebouw opgetimmerd werden. Doordien er de volgende Graven mede hun verblijf hielden, nam 's GRAVENHAGE, van lieverlede, aanmerkelijk toe, zoo dat het in den jare 1370, ten tijde van Hertog ALBAERT VAN BELGIËN, die het destijds een dorp noemde, reeds eenig aanzien had. De voornaamste en vroegst bebouwde straten waren ongewijfeld de *Plaat*s, die de Voorplaats van het hof was, de *Vijverberg*, de *Kneuterdijk*, het *Tournooiveld*, en het *Zoorhout*, waar de Edelen en aanzienlijke Heeren al vroeg hunne huizen gesticht hebben, waartoe hun de grond door de Graven, bij gene brieven, verleend werd. Voor het jaar 1400, waren er in het zuidelijk en westelijk gedeelte van 's GRAVENHAGE al vele straten bekend. Van dien tijd tot in het jaar 1863, strekte zich de aanbouw weder elders uit, en men vindt eene ordonnantie van het aatsgemelde jaar, waarbij de plaats in vier wijken verdeeld werd. Na het vertrek der Spanjaarden uit deze gewesten en het herstellen der schade, die zij te 's GRAVENHAGE door inlegering hadden veroorzaakt, begon het bouwen van huizen, hiertoe van nieuws aangelegd, wederom aanmerkelijk te vermeerderen, naardien er door den toeloed van inwoners, een aanzienlijk getal van woningen vereischt werd, die te dien tijd meest naar het Zuiden van 's GRAVENHAGE, met zeer regelmatige straten, gebouwd werden. In het jaar 1620, werd 's GRAVENHAGE met grachten omringd, over welke, aan de voornaamste toegangen, ophaalbruggen gelegd zijn, ten einde die plaatsen tijden van onlust, eenigermate tegen eenen onverwachten aanval te verzekeren. In het jaar 1628, had men de plaats in zeven wijken verdeeld, en naderhand zijn er nog aanmerkelijke vergrootingen geschied, die allen in het bijzonder niet kunnen vermeld worden. Onder de aanzienlijkste is de *Prinsegracht*, die omtrent

het jaar 1642 en 1643 werd gegraven, en ter wederzijde met zeer deftige en sierlijke huizen bebouwd is; niet minder praat aan de Noord-oostzijde de Prinsessengracht, welke mede omtrent dien tijd is aangelegd. De laatste vergrooting heeft plaats gehad in het jaar 1706, wanneer er veel grond van het Bosch en de Maliebaan tot erven en nieuwen aanbouw werd afgenomen, en tegenwoordig is deze boek geheel herbouwd. Door dezen nieuwen uitleg aan de Noord-oostzijde, heeft 's GRAVENHAGE de gedaante van eenen onregelmatigen vierhoek, en pronkt met eenen ongemeenen luister, die, zoo ras men er uit het Bosch inkomt, zich vertoont in een streek van meer dan tachtig prachtige gebouwen, welke met regt den naam van paleizen verdienen, en den naam van Boschkant draagt. Het is tevens aanmerkelijk, dat, terwijl in andere steden de uiterste einden gemeenlijk met de geringste huizen betimmerd zijn, 's GRAVENHAGE integendeel aanstonds, bij het aannaderen, de aanschouwers verrukt en opgetogen houdt, zonder dat evenwel, bij het dieper intreden der plaats, de schoonheid en pracht van gebouwen vermindert. Mogelijk kunnen weinige plaatsen, in zeker evenredigheid, zoo van tijd als van grootte, op zulk eene vermeerdering en aanbouw roemen als 's GRAVENHAGE, want de Geschiedschrijver PIERRE CHRISTIAENS BOR getuigt, dat in zijnen tijd, namelijk in het begin der zeventiende eeuw, het getal der huizen bestond in omtrent 2400, en in het jaar 1752, zijn er bij de verandering der verpoeding te 's GRAVENHAGE, 6163 nummers van gebouwen in de lijsten aangeschreven.

's GRAVENHAGE is voorzien van onderscheidene ruime pleinen en markten, onder welke vooral verdienen genoemd te worden: het Buitenhof, omringd door fraaije gebouwen; het Binnenhof, uit drie plaatsen bestaande, omgeven door de Loterijzaal, de zoogenaamde Hofkapel, de vergaderplaatsen der eerste en tweede kamers der Staten-Generaal en onderscheidene andere gebouwen tot bureaux ingerigt; de Grootemarkt; het Tournooiveld; het Plein en de Plaats, in vroeger tijden de voetplaats van het Hof. Hier stond weleer, en zelfs vóór de bouwing van het Paleis, of 's Gravenhof, eene herberg, de Zwaan genaamd, welke eene pleisterplaats was, voor de reizigers, die van 's Gravenhage naar Leyden of Haarlem moesten. Sommigen willen, dat het een jagthuis der oude Graven geweest zij. Ongetwijfeld heeft het hen toebehoord, en is hierdoor een leen van Holland geworden. Den herberg, welke men ook wel St. Joris en den Draak genoemd vindt, is al sedert eenen geruimen tijd tot twee aanzienlijke huizen verbouwd. Op de Plaats, ten Zuidwesten van den Vijverberg, stond weleer de gerechtsplaats van den voormaligen Hove van Holland, gemeenlijk het Groene Zoodje genaamd, waar de lijken der door het Haagsche graauw jammerlijk vermoorde gebroeders JOAN en CORNELIS DE WIT, zijn ten toon gesteld, doch dat, in het jaar 1719, op verzoek van de eigenaars en bewoners der bijgelegene huizen, is afgebroken; hoewel, zoo lang als het Hof van Holland bestaan heeft, aldaar het regt is uitgeoefend. Voorts heeft men er regelmatig aangelegde en deels lijnrechte straten en grachten, en, zelfs binnen de stad, fraaije wandelwegen, als: de Vijverberg, het Voorhout en het Plein, om nu niet te gewagen van het even buiten de stad gelegen Haagsche bosch, waaraan wij een afzonderlijk artikel zullen wijden. De Vijverberg, wordt door de uitgebreide takken van onderscheidene rijken boomen overschaduw, en heeft laags eenen breeden rijweg, twee zeer gemakkelijke en ruime wandelpaden, van welke er een met schelpen

s bestrooid. Zeer aanzienlijk en bekoorlijk is ook het Voorhout, gelegen in het noordelijk gedeelte van 's GRAVENHAGE, achter den Vijverberg. Het strekt zich van den belommerden en deftigen Kneuterlijk, met eenen winkelhaak naar het Nieuwe Voorhout, dat aan de Boschbrug, nu Koningsbrug, eindigt. Te midden door de indelanen, begonnen door Keiser KAREL V, in het jaar 1536, heeft men hier eenen rijweg, langs welken men uit het bosch, over eene raaije brug, 's GRAVENHAGE binnen rijdt. Het Plein, dat weleer s Graven koeltuin, en naderhand 's Stadshouders tuin was, is eene aangename, dubbel beboomde plaats, vroeger kruiswijze met lindeboomen beplant en rondom versierd met gebouwen, die te heerlijk en te vruchtig zijn, om ze enkel den naam van huizen te geven.

Behalve dese pleinen, heeft 's GRAVENHAGE tot gerief der ingezetenen, twee Groenmarkten, de eene niet ver van het Stadhuis bij de Vleeschaal, waar dagelijks en de andere op de *Prinsegracht*, waar wekelijks markt gehouden wordt, met zulk eenen overvloed van allerlei groenen, als men mogelijk nergens vinden zal. Twee Vischmarkten zijn er, eene aan den hoek van de *Schoolstraat*, voor den zeevisch, die hier versch en levendig van Scheveningen wordt gebragt, en de andere voor de riviervis op het Plein of Kerkhof van de Groote Kerk, dicht bij de Zeevischmarkt. Nog heeft men er de Varkenmarkt, de Kalvermarkt, de Turf- en Houtmarkt en inzonderheid de Groote Weekmarkt, op zijde van de Waag, en de beide Boterhuizen, eer men op de Prinsegracht komt, en de Paardenmarkt, welke door onderscheidene rijen boomen en prachtige gebouwen omgeven is.

Het nabij gelegen Bosch, een groot overblijfsel der bosschen, weleer hier te lande menigvuldig, strekt niet weinig tot verfraaijing der stad en tot veraangenaming der inwoners. De straatweg van 's GRAVENHAGE naar Scheveningen, door den beroemden Staatsman en Nederduitschen en Latijnschen Dichter CONSTANTIJN HUYGENS aangelegd, is, vooral des omers, de geliefkoosde wandelplaats van inwoners en vreemdelingen, lie in dat dorp de frissche zeelucht willen inademen, of zich in de loordzee baden. De weg langs het nieuw begonnen kanaal door de tuinen naar het badhuis in de nabijheid van Scheveningen, en de wandelpaden ten Z. van deze vaart, alsmede de nabij gelegene dorpen Rijswijk en Voorburg, worden insgelijks door de wandelaars veel gezocht.

Het Paleis van Koning WILLEM, *Graaf van Nassau*, in het Noordinde, vroeger het Huis van Brandwijk, later het Oude Hof geheeten, werd in het jaar 1598, door de Staten van Holland gekocht, zodat de gemelde staten dit huis, alvorens, eenige jaren, ten behoeve van tot inwoning van de Prinses LOUISE DE COLIGNY, weduwe van Prins WILLEM I, en haren jongen zoon, Prins FREDERIK HENDRIK, in huur hadden gehouden. Eindelijk is het in handen geraakt van Prins WILLEM III, die het heeft herbouwd en in dien stand gebragt, waarin het zich tot in of na het jaar 1818 vertoonde, als wanneer het achter met enen geheelen vleugel vergroot werd. Dit huis is een der schoonste van alle de huizen, die in 's GRAVENHAGE gezien worden, en werd reeds vroeger met regt het Hof genoemd, niet alleen om de wijde uitgetrektheid, trotschheid en sierlijkheid van het gebouw maar ook wel inzonderheid omdat het bij vele gelegenheden heeft verstrekt tot verblijf van Koningen en vorstelijke personen. Het springt met twee zijvleugels naar de straat uit, is door Koning WILLEM I, met

verschillende zijgebouwen vergroot, en bevat onderscheidene zalen waaronder de groote eetsaal en de dansaal uitmuntten. De vloer de laatste is ingelegd. Boven loopt eene galerij voor het orkest, de zee wordt verlicht door prachtige kristallen kroonen in het midden, en door een aantal halve kroonen, tegen den muur hangende. Onder den staan rijke tabouretten. Ook bevat het paleis vele fraaije schilderstukken. Daar achter ligt een schoone tuin, door Prins FAMUS HENDRIK voor zijne familie aangelegd, (waarvan de wedergade in 's GRAVENHAGE niet gevonden wordt, en welke zich uitstrekt tot aan den west- en den noordsingel en oost- en zuidwaarts loopende, achter de huizen, die in het Noordeinde en de Molenstraat uitkomen, Voorheen was het de weide van het St. Nicolaas-Gasthuis, welke weide, ter grootte van 4 morgen 142 roeden (3 bund. 60 v. r. 81 v. d.), Prins FREDERIK HENDRIK, in den jare 1609, voor zijne vrouw moeder, van de Gasthuismeesters van het voorschreven gasthuis heeft gekocht, voor de somma van 4800 gulden. In dezen tuin, voorheen de Prinsesse-tuin geheeten, plagten vele lieden van aanzien, des zomers na den middag of tegen den avond, zich te vermaken met wandelen, om onder de schaduw der boomen eene frissche en verkoelende lucht te scheppen. Ook hadden voorheen de meeste aanzienlijke huizen aan die zijde van het Noordeinde, eenen uitgang in dien tuin.

Het Koninklijk Paleis in den hoek van den *Knechtvijl* en het *Lange of Wijde Voorhout*, voorheen Het huis van WASSENAR geheeten, omdat het aan den Graaf van WASSENAR toebehoorde, maakt met zijnen sierlijken koepeltoren en uitstekende vleugel eene tamelijk goede vertooning. Nadat het een eigendom van den Prins van ORANJE, onzen tegenwoordigen Koning, is geworden, werd het door aankopen naar den Noordwal en het Noordeinde veel vergroot.

Het Paleis van Prins FREDERIK DER NEDERLANDEN, in het *Nieuw Voorhout* is uitwendig een eenvoudig, doch net gebouw, met 32 toeters in den voorgevel; terwijl het inwendig rijk versierd is, en een prachtige dansaal bevat. Het werd van 1825 tot 1828 opgetrokken.

Het Paleis van den Prins van ORANJE, op het *Plein*, vordeden het Logement van Amsterdam, mag mede een fraai gebouw genoemd worden. Dit gebouw was na de omwenteling van 1815, het Paleis van 's Konings grootmoeder, de weduwe van WILLEM V, Prins van Oranje, en naderhand van Prinses ALBERTA van Pruisen. In den voorgevel staat MCCXV, zijnde het jaar waarin dit gebouw voltooid is. Vroeger stond te dier plaatse een huis, waarin men wist, dat JACOB VAN BRIJEREN, nadat zij het graafschap Holland aan haren neef FILIP VAN BOURGONDIE had afgestaan, en vóór dat zij, met haren gemaal, den Stadhouder FRANK VAN BORSSELE, naar het *Huis-te-Teylingen* vertrok, gewoond heeft.

Over het Oude Hof, in het *Noordeinde*, is een aanzienlijk gebouw, ter inwoning van de Prinzen ALEXANDER en HENDRIK, waarachter, in 1842, is gebouwd een zeer ouderwetsch gebouw naar eene Gotische kapel te Oxford, welk gebouw zich voegt achter aan het Paleis des Konings.

In het *Lange Voorhout* is onlangs (1842), een fraai gebouw aangekocht om te dienen tot een Paleis voor Prinses SOPHIA, waarmede zij, met haren gemaal, den Hertog van SAKSEN-WEIMAR-EISENHAGE, 's GRAVENHAGE zal bezoeken.

Het Binnenhof, ook Hof van Holland geheeten, bijna in het midden van 's GRAVENHAGE gelegen, is door Graaf WILLEM II, na zijne

verkiezing tot Roomsche Koning, ter vervanging van het hiervoren genoemde jagthuis gesticht, wordende de grondslagen daarvan in het jaar 1249 gelegd. Eene groote ridderzaal werd aan dit forsche gebouw gevoegd, geschikt om bij plechtige inhuldigingen, of bij groote gastmaalen en gebruikelijke feesten, ten gravenlijken hove te gebruiken. Deze ridderzaal werd ten tijde van hare stichting, als een meesterstuk van bouwkunst geacht en met Salomo's tempel vergeleken, terwijl men het geheele hofgebouw achtte in Europa niet geveenaard te worden, dan alleen te Weenen. Na de voltrekking van dit hofgebouw, werd het weldra de geliefkoode verblijfplaats der Hollandsche Graven, die zich hier meer in de nabijheid bevonden, van de steden Leyden en Haarlem. Ook de hofkapel schijnt terzelfde tijde door Koning WILLEM gesticht te zijn, hoewel anderen zijnen zoon en opvolger, FLORENTIJS V, voor de stichter dier kapel houden, waarin sedert eenige Graven en Gravinnen des lands begraven werden, en die nog, hoewel aanmerkelijk veranderd, aanwezig is. Later was het Binnenhof ook doorgaans het verblijf der Stadhouders, voor zoo ver deze hun verblijf te 's GRAVENHAGEielden, zijnde WILLEM V, Prins van Oranje, de laatste Stadhouder geweest, die het bewoonde; hij verliet het in 1794, om naar Engeland te wijken. Koning LOEWIJK bewoonde het ook eenigen tijd, doch bestemde het toen tot eene Militaire school, en de Franschen verlaagden het eindelijk tot een hospitaal. Thans is het echter weder in hare vorige waarde hersteld, en bevat de Vergaderzaal voor de Staten-Generaal. De voormalige danszaal, is thans in de troonzaal herschapen, waar de zittingen der tweede Kamer van de Staten-Generaal gehouden worden. De troonhemel, van rood fluweel, prijkt van boven met eene fraaie kroon. Ter wederzijde van den troon staan de fauteuils voor de Koninklijke Prinsen, terwijl de Pages dan op den voet des troons gezeten zijn. Tegenover den troon ziet men het groen bekleede gestoelte voor den President, in de hoogte heeft men de tribunes voor de Ministers en hooge Staatsbeambten, aan het einde der zaal, die voor het publiek, en in het midden voor de Snelschrijvers der staatspapieren. De banken voor de leden der vergadering, zijn met groen laken bekleed en loopen amphitheatrisch op. Ter zijde vindt men kamers voor de onderscheidene sectiën. Aan de overzijde van het Binnenhof, is de Vergaderzaal der Eerste Kamer, waar men eene verzameling van portretten der Vorsten van Oranje vindt. Links heeft men de Rekenkamer, aan die zelfde zijde het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, ter rechter zijde de Vergaderzaal van den Hoogen Raad der Nederlanden, die van den Hoogen Raad van Adel en die van den Raad van State, voorts boven, ter linker zijde, het geheele Rijks-Archief, regtuit en dan regts de Houtvesterij. De Oud-Gothische Ridderzaal, 57,5 Ned. ell. lang, 18,8 Ned. ell. breed en 20,5 Ned. ell. hoog, wordt, sedert het jaar 1815, tot het trekken der Nederlandsche Loterij gebruikt, waartoe twee zeer groote raderen zijn ingerigt, achter welke vroeger nog een veel grooter rad, geplaatst was, hetwelk tot het uitloten der kansbiljetten gebruikt werd. Het hout der zoldering zou, zegt men, nooit gevaar loopen van vermeld, noch door spinnen beoedeeld te worden, aangerien het van cederhout vervaardigd, en den vorm van den kiel van een schip heeft. Voorheen plagten hier de vaandels, vlaggen, standaarden en monumenten van onzen roem in de Spaansche en Engelsche oorlogen, in tropheën op te hangen, doch deze werden in het jaar 1806, op last van Koning LOEWIJK, naar Amster-

dam gevoerd. Het was in deze zaal, dat het twaalfjarig bestand met Spanje gesloten werd (1).

Het Provinciale Gouvernements gebouw in het *Korte Voorhout*, voorheen, het Huis van DELTZ, is zeer ruim; ook hielden de Provinciale Staten van Zuid-Holland er hunne bijeenkomsten. De Gouverneur bewoont een fraai hotel naast het Gouvernements-gebouw gelegen, waarmede het door een binnendeur gemeenschap heeft.

Het Koninklijk Museum aan het *Plein*, is omtrent het jaar 1640 gesticht door MAURITS, Prins van Nassau, in zijn leven Gouverneur van Brazilië, vervolgens Stadhouder van het vorstendom Cleve en het graafschap Mark en Veldmaarschalk in dienst der Vereenigde Nederlanden, waarom het gemeenlijk Prins-Mauritshuis genoemd wordt. Het werd door den beroemden JACOB VAN KAMPEN, Heer van Renswoude, gebouwd. Het uiterlijk aanzien van dit schoone vierkante gebouw, met het ruime voorplein is prachtig. De voorgevel is meest van blauwen arduinstein opgemetseld, en wordt verlicht met dertien, gelijk de zijden ieder met twaalf schuiframen. Boven de lijst ziet men het wapen van Prins MAURITS. In den achtergevel, die maar tien schuiframen heeft, is de kap versierd met een Braziliaansch gevecht, zeer kunstig in steen uitgehouwen. Men gaat van voren in het huis langs eene stoep met arduinsteenen trappen. Van binnen was het welcer niet minder vorstelijk, zoo in bouwtrant, als door het uitmuntende schilderwerk en andere sieraden die er in gevonden werden; zonder van de zalen en kamers te spreken, waarvan er vóór den brand, een met de *Leitengemeente Oost-Indische vogels* beschilderd was, vond men er trappen van Brantenhout en de vloer van de benedenzaal was met nootenboomenhout ingelegd. Dit zoo heerlijk gebouw raakte, in het jaar 1704, den 22 December, des avonds tusschen 10 en 11 ure, door ongeluk of, nu anderen willen, door onvoorzigtigheid, in den brand, en werd, niet tegenstaande alle aangewende moeite, om het te behouden, door de vlammen verteerd, zoo dat er niets dan alleen de muren en kelders overig bleven. Het houtwerk was wegens de hardheid moeilijk te blusschen, en smeulde nog wel 2 of 3 dagen daarna. De Staten, om deze schade te vergoeden, stonden ten verzoeke van de eigenaars, eene loterij toe, waarvan een gedeelte is getrokken; ondertusschen werd het gebouw hersteld en verrees weder uit zijne asch in dien staat, waarin men het thans ziet. Vroeger hadden de Algemeene Staten dit huis in huur, en gebruikten het voornamelijk om de Afgezanten van Gekroonde Hoofden en andere Mogendheden, bij hunne publieke en plegtige intrede, op de daartoe gezette dagen, op het prachtigste te onthalen. Later bevatte dit gebouw de Koninklijke boekery en het Penningkabinet. Thans bevat het, in vijf doorlopende zalen, eene onbegrijpelijken rijkdom van voorwerpen van allerhanden aard en soort, en welke men als de belangrijkste bijdragen kan beschouwen tot de godsdienstige en burgerlijke plegtigheden, tot de zeden, gebruiken, middelen van bestaan, wijze van uitspanning der overzeesche volken, meer bepaaldelijk tot die der Chinezen en Japanners. Zoo bevatten de twee eerste zalen, de voorwerpen uit China, de derde, die uit Japan, de vierde, die uit alle werelddeelen, terwijl de vijfde ter opzeming van Nederlandsche zeldzaamheden en voorwerpen van kunst, bestemd is. In

(1) Men, die eene meer volledige beschrijving van het Binnenhof te 's GRAVENHAGE, wenschen te lezen, verwijzen wij naar het stukje, getiteld: het Binnenhof, medegedrukt door den Heer D. BUDDEKUN, in den *Zuid-Hollandsche Volks-Almanak*, voor het jaar 1838, n. 24.

wee afzonderlijke kabinetten wordt de, tot de volkenkunde betrekking ebbende bibliotheek, benevens vele kostbare kunstwerken bewaard, terwijl het op de eerste verdieping tevens de heerlijke verzameling van schilderijen van overledene schilders bevat, zoo als de stier van POTTER en de voornaamste meesterstukken van RUBENS, REMBRAND, VAN DIJK, &c. Een der zalen bevat de volledige wapenrusting van den onverbrokken Vlootvoogd DE RUITZA, en het gewaad, hetwelk WILLEM I roeg, den dag waarop hij werd om het leven gebracht. Men vindt hier zelfs het doodelijk lood, waardoor hij getroffen werd, en eenige schermen van zijn verbrijzeld gebeente.

De Koninklijke Muzikschool en Teekenakademie, aan de *Boschkant*, is een trotsch gebouw met eene colonnade, dat eene zaal voor ten toonstellingen, en de verdere noodige lokalen bevat.

De Koninklijke Bibliotheek en het Kabinet van Munten en gesneden Steenen, vindt men in het *Foorhout*, in een prachtig gebouw vereenigd, hetwelk, in de jaren 1810—1813, door den Prefect en NAPOLEON, den Baron DE STASSART, bewoond werd, doch na de omwenteling van het jaar 1813, Koning WILLEM I en diens gesin ten erblijf heeft gediend, tot zoo lang het Paleis in het Noordeinde volouwd was.

Het Stadhuis staat ten Noord-Oosten van de Groote of St. Jacobskerk, ten Zuid-Westen van de dagelijksche Groenmarkt, en met den oorgevel over de Lage-Nieuwstraat. Van de stichting spreken alle schrijvers niet eveneens, getuigende sommigen dat het van ouds het Huis van Brederode geweest zij, en dat er de Regering van 's GRAVENHAGE naderhand een Raadhuis van zoude gemaakt hebben; terwijl anderen willen, dat, alhoewel hier weleer het Huis van Brederode bestaan heeft, het Raadhuis echter van den grond af opgebouwd zij. De tijd dezer stichting, kan men met genoegzaam voldoende bewijzen stellen, tusschen de jaren 1560 en 1565. Vóór dien tijd is er echter mede, er zelfder plaatse, een Stadhuis geweest. Toen dit Raadhuis nog geheel in zijnen ouderwetschen stand was, kwam het, naar gelang van den tijd, waarin het gebouwd is, evenwel zeer aanzienlijk voor, voornamelijk omdat 's GRAVENHAGE toen, nog tot zulk eenen trap van luister niet was gestegen. In het begin der vorige eeuw is het geheele achterste gedeelte van dit gebouw, door eenen fellen brand in den asch gelegd, waarbij eene menigte papieren en documenten van aanbelang zijn verloren gegaan, en menig ond, belangrijk stuk eene prooi der vlammen is geworden. Na dien tijd is de gevel van die zijde geheel en zeer prachtig vernieuwd, met bijvoeging van onderscheidene vertrekken. Deze vernieuwing is begonnen in het jaar 1733. De voorgevel pronkt alom met lofwerken, zegeteekenen en andere sieraden, als het wapen van Holland en eenige deftige standbeelden, wat lager leest men in eene lijst met vergulde letteren de spreuk: *NE JUPITER QUIDEM OMNIBUS* (d. i. Jupiter maakt het een ieder niet naar den zin). Onder deze lijst staat aan die zijde de gewone zinspreuk van de Staten van Holland, *VIGILATE DEO CONFIDENTES* (d. i. Wacht en vertrouwt op God), en aan de andere zijde het jaartal 1565. Het heeft ten westen eenen achtkanten koepeltoren van tamelijke hoogte. In den gevel of zijmuur aan de westzijde, die met dertien schuiframen pronkt, is een uitstek, in welks kap het wapen van 's GRAVENHAGE wordt afgebeeld, tusschen de Geregtheid en de Voorzigtigheid. Vóór de Justitiekamer, welke hier haar uitzigt naar buiten heeft, leest men: *FELIX QUI SE FACIUNT ALIENA PERICULA CAUTUM* (d. i. hij spiegelt zich zacht, die zich aan een ander

spiegelt). Hier vóór was vroeger de gerechtsplaats voor misdadigers, die tot hals- of lijfstraffen gevonnisd waren. Vóór de vernieuwing van het Stadhuis, stond er aan de zijmuur ten westen, eene groote ijzeren kooi, waarin vrouwlieden, van een openbaar onkuisch en schaamteloos gedrag, plagten gezet en omgedraaid te worden, wanneer het warpen van steentjes en vuiligheden, door de omstaande gemeente er dikwijls bijkwam. Na deze straf werden zij door 's GRAVENHAGE omgeleid en uitgebannen, of voor eenige jaren in het Tuchthuis opgesloten. Het Stadhuis is van binnen versierd met fraaije vertrekken, prijkkende met heerlijke schilderijen, welke nog met die uit de Nieuwe Doelen vermoerd zijn. Zoo prijkt onder anderen de Burgemeesterskamer, met eene heerlijke schilderij van den Ridder KARL DE MOOR, vertoonende de afbeeldingen der burgervaderen in 1717. Ook is een kamer versierd met de portretten van de Prinsen van ORANJE, en de zoldering beschilderd door den, in dat vak vermaarden, TERBORGH VAN DEN SEMER, overigens maakt het geheel, zoo wel als vele der bijzondere, met kunststukken en gezigten versierde deelen, eene grootsche vertooning. De vloer en de posten der deuren zijn van wit marmer. Het middelvak der gaanderij, waarin twee groote dubbele en vier enkele deuren uitkomen, die met hunne fraaije sieraden, naar den eisch der bouwkunde, over elkander geplaatst zijn, is uitmuntend. Het schept zijn meeste licht door eenen zeer hoogen en sierlijk gepleisterden koepel en lantaren, waarin twee rijken Engelsche ransen, boven elkander. Men zegt dat op dit raadhuys nog vele merkwaardige gedenkschriften, privilegien en keuren, 's GRAVENHAGE betreffende, bewaard worden, en daaronder zeker privilegie van Vrouwe JACOBA, en een van den Hertog FILIPS VAN BOURGONDIE, betrekkelijk de grafelijkheid jagt en visscherij, welke opmerkelijk moeten zijn.

's Rijks Metalen Geschtgieterij, aan de oostzijde van de *Nieuwe Uitlegging*, veelal genoemd den *Nieuwen-Uitleg*, hebben de Staten-Generaal van Holland en West-Friesland, in het jaar 1665, doen bouwen; te dier tijd stond zij, vooraan in het bosch, buiten 's GRAVENHAGE; doch door de aangelegde bouwing deser nieuwe uitlegging, is zij binnen de gracht gebragt. Het is een der grootste en uitmuntendste gebouwen, die de Staten ooit tot 's lands dienst hebben doen stichten, en werd in het jaar 1770, door JOHAN MARITZ, op den tegenwoordigen voet ingerigt, wiens nakomelingen, door vele belangrijke uitvindingen en verbeteringen, zich eenen wereldberoemden naam hebben verworven. Van buiten vertoont de Geschtgieterij zich aan alle kanten zeer aanzienlijk, en heeft eenen fraaijen voorgevel, waarin men, boven den ingang, het wapen van Holland ziet, met het gewone omschrift, en daaronder, boven de deur, in eenen zwarten steen met vergulde letteren, het oogmerk der stichting van dit gebouw, namelijk *om den vrede te verwerven en te behouden*. Achter dit eerste gebouw staat een ander, van gelijke breedte, lengte en hoogte. Deze beiden zijn aan elkander gehecht door een derde gebouw, hetwelk wat binnenwaarts staat en een weinig lager is. Hierin worden ter weerszijde van eene groote poort, vijf kruiskozijnen gevonden. Boven dit laatste gebouw rijst de groote schoorsteen, als een koepeltorentje, uit het midden van het dak, op; achter het evengemelde tweede gebouw, volgt aan de straat nog een gebouw, doch veel lager en daaraan een muur, strekkende tot aan de ter zijde gelegen watergracht, die met het smidswater en de Nieuwe Prinsessengragt gemeenschap heeft, waar langs men het gescht gemakkelijik met

vaartuigen, van hier kan vervoeren. De regterzijde van den voorgevel en hetgene daar regt achter en verder gebouwd is, dient tot het vormen, gieten, boren en afdraaijen van het geschut, en wat er toe behoort. Tot het gieten heeft men eenen grooten en eenen kleinen gietoven; de eerste vergiet ongeveer 14,000 Nederl. ponden metaal. De linker zijde met het bovenste gedeelte van het voorhuis wordt bewoond door den geschutgieter en zijn huisgezin. Tusschen de twee gemelde gebouwen, zijn twee plaatsen tot tuinen aangelegd. Sedert 1889, tot op het jaar 1688, toen men de geschutgieterij gebouwd had, vergenoegde men zich met het koor van de kloosterkerk tot geschutgieterij, terwijl achter deze kerk het Buskruidmagazijn gevonden werd, dat op den 5 November 1690, door de onachtsaamheid van den Commies in de lucht vloog, doch waarbij gelukkig niemand, dan die onvoorzigtige is omgekomen.

Het Arsenaal, Ammunitie-Huis, Tuighuis of Magazijn heeft weinig merkwaardigs, om zijn gering aanzien, echter heeft het zijnen naam medegedeeld, aan het water, waaraan het staat, dat de *Ammunitie-Haven* of *Ammunitie-Gracht* geheeten wordt en ten Oosten van het Spui gelegen is. Dit Tuighuis is in het jaar 1898 aldaar gebouwd, door zekeren LEONARD WOUTNAS, eenen Wielmaker, volgens overeenkomst met de Gecommitteerde Raden, die het eerst van hem in huur bezeten, en naderhand gekocht hebben, om het te gebruiken tot berging van oorlogswerktuigen, waartoe het naderhand nog vergroot en aangebouwd is. Het is laag van verdieping maar bestaat eene groote oppervlakte.

De Gevangenpoort, voorheen de Voorpoort van den Hove genoemd, strekkende tot eenen doorgang van de *Plaats* naar het *Buitenhof*, heeft haren tegenwoordigen naam ontvangen, om dat men aldaar de misdadigers, die voor het Hof van Holland te regt gesteld worden, bewaarde; terwijl die poort vooral vermaard is, om de voorname staatsgevangenen, die er op gezeten hebben, als daar zijn: REINIER VAN OLDENBARNEVELD, Heer van *Groeneveld*; HENRY DE FLUWY DE COULEN, Heer van *Buat*; JACOB VAN DER GRAAF; de Ruwaard van Patten, Mr. CORNELIS DE WIT; de Raadpensionaris van Holland, Mr. LAURENS PIETEN VAN DER SPIEGEL enz. Men toont er eenen verwulfd en kelder, de *Pijnkelder* genaamd, waarin nog eene pijnbank en onderscheidene andere soltertuigen bewaard worden.

Voorts verdienen nog melding de gebouwen, waarin de Departementen van algemeen bestuur gevestigd zijn, als: het Departement van Buitenlandsche Zaken, op het *Buitenhof*; het Departement van Justitie, in de *Lange Pooten*, vroeger gediend hebbende tot woning van den Opperpriester of Pauselijke Nuntius; het Departement voor de Kolonien, op het *Plein*, weleer het Logement van Dordrecht; het Departement voor de Hervormde en andere Erediensten, behalve die der R. K., op de *Fluweele Burgwal*, voorheen een partikulier huis; het Departement voor de R. K. Eredienst, in de *Nobelstraat*, vroeger het Hotel van Reisach of Hotel van den Oostenrijkschen Gezant, waarin eene kapel voor de R. K. gevonden wordt; het Departement van Marine, in het *Lange Voorhout*, voorheen het Huis van Prins Maurits genaamd, omdat deze dit bewoonde vóór dat het stadhoudelijke kwartier op het Binnenhof voltooid was; het Departement van Financiën, op den *Kneuterdijk*, te voren bewoond door OLDENBARNEVELD; het Departement van Oorlog, op

het *Plein*, vroeger door den Dichter en Staatsman *CONSTANTIJN HUYCHENS* gebouwd en bewoond.

Onder de fraaije gebouwen van vroegere dagen mogt men ook noemen de Logementen der onderscheidene steden. Dit waren hotels, in welke de Afgevaardigden der steden, wanneer zij te 's GRAVENHAGE op de vergadering der Staten ter dagvaart waren, hunne vertrekken hadden. Zoo had men het Logement van Amsterdam, thans het Paleis van den Prins van Oranje; het Logement van Dordrecht, thans het Departement voor de koloniën, enz., van welke sommigen in vorstelijke paleizen herschapen zijn. Zij behoorden aan de steden toe, op wier kosten de Afgevaardigden aldaar gehuisvest werden.

De Vleeschhal, aan de dagelijksche *Groenmarkt*, werd in het jaar 1616 opgericht, ter plaatse waar zij nu staat. Voorheen was hier het Korenhuis, alsmede de Waag, en nog vroeger de Kapel van het St. Nikolaas-gasthuis, gelijk het gebouw nog de gedaante van eene kapel gehouden heeft, en van een spits torentje voorzien is. De ingang van de Groenmarkt, die als een voorportaal wat uitsteekt, is van hout gemaakt en van lateren tijd, met twee pilasters ter zijde, waarop eene kroonlijst rust, en daarboven eene spitse kap, waarin het wapen van 's GRAVENHAGE wordt afgebeeld. Hier zijn negen en dertig banken, welke jaarlijks, ten behoeve van de stad wel tien duizend gulden aan huur opbrengen, hetwelk veel verschilt van vroegere tijden, waarvan getuigd wordt, dat de huur van alle de banken toen op het meest maar twintig ponden vlaamsch (honderd en twintig guldens) hebben mogen gelden. In oude tijden verkochten ook vele Vleeschbouwers hun vleesch in de voorpoorten van den Hove, en zelfs op de zaal van het Hof. In het begin der vorige eeuw is, ten Westen van deze Hal, een klein huisje tot Penshal gemaakt. Te voren plagten de ingewanden, hoefden en pooten der geslagte beesten, verkocht te worden ter wederzijde van den ingang van de vleeschhal, in vaste huisjes of overdekte banken en in kraampjes, daar tegenover opgericht. Thans is de Penshal sedert eenige jaren naar de Groote Markt verplaatst, zijnde de voormalige Penshal, thans, even als de gewone hal, tot den verkoop van goed vleesch ingerigt.

Er zijn te 's GRAVENHAGE twee Boterhuizen, namelijk: het Groot-Boterhuis en het Klein- of Stukken-Boterhuis. Het Groot-Boterhuis, staande op den Noord-Oosthoek van de *Prinsengracht*, werd in het jaar 1681 gebouwd. Het is van binnen een fraai, vierkant gebouw, rondom overwelfd, rustende op onderscheidene gemetselde bogen en pilaren, dienende tot staanplaats voor de laudlieden, die hier op de marktdagen hunne boter in vaatwerk te koop brengen. De onderscheidene dorpen en plaatsen, van waar de zoo beroemde Hollandsche boter aldaar wordt aangebragt, zoo als Delft, Wateringen, Naaldwijk, enz., worden door houten bordjes aangewezen, zijnde iedere boterboer verplicht dáár uit te stallen, waar zijne woonplaats vermeld staat. Om hoog, in het midden van het gebouw, is eene koepel en boven daaraan een glazen lantaarn, waardoor men op de gemelde standplaats goed licht ontvangt. Het Kleine- of Stukken-Boterhuis is eerst omstreeks de helft der achttiende eeuw gebouwd, op de *Wekelijche markt*, en vertoont zich van buiten vrij aanzienlijk. De gewone benaming geeft genoeg te kennen tot welk gebruik het geschikt is. Boven dit gebouw is de Loge der Vrijmetselaren.

Onder hetzelfde gewelf, ten Westen, van het Groot-Boterhuis afgescheiden door een houten hek, is ook de Waag, in welke niet alleen de boter, maar ook alle andere waren, welke der waag onderworpen zijn, gewogen worden. Bij drukke tijden wordt ook wel het zuidergedeelte van het Boterhuis gebruikt, om de goederen te wegen, waartoe een Waagmeester is aangesteld, en hiertoe behooren ook beëdigde arbeiders, die gewoonlijk boter- of waagkruijers genoemd worden. Voorheen behoorde het regt van de waag aan het St. Nikolaas-gasthuis, volgens handvest van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, en de Regenten lieten haar eerst door hunne eigene bedienden besturen en naderhand verpachten. Vervolgens verkochten zij, in het jaar 1625, dit regt, met de kapel van het gasthuis, aan de Regering van 's GRAVENHAGE. Boven het voorste gedeelte van het Groot-Boterhuis en de Waag, alsmede van een woonhuis, daarneven onder eenen gevel gebouwd, welke dus te samen, met twee groote ingangen of poorten en de verdere sieraden van den voorgevel, een zeer fraai en aanzienlijk gebouw vertoonen, vergadert de Broederschap der Apothekers of het Collegium Pharmaceuticum, in eene ruime, langwerpige kamer, versierd met de uitgelezenste zeldzaamheden van natuur en kunst; terwijl in hetzelfde gebouw de keurkamer van goud- en silverwerken gevonden wordt.

Op de *Prinsegracht*, wat verder naar het zuidwesten dan het Groot Boterhuis, staat het, in 1662 gestichte, Korenhuis, in welks onderste gedeelte alle Maandagen de korenmarkt gehouden wordt, waartoe eertijds de kapel van St. Nicolaas gasthuis, nu de Vloesehal bestemd was. Dit gebouw rust van voren op 9 bogen, ondersteund door steenen pilaren, tusschen welke de marktplaats, na het eindigen van den markt-tijd, met fraaije ijzeren hekken wordt afgesloten. In het bovenste gedeelte van dit gebouw heeft het kunstgenootschap van *Pictura* of de Schilderkunst, zijne bijeenkomsten in vier vertrekken, waarvan het grootste waardig is beschouwd te worden, om de heerlijke schilderstukken, die er gevonden worden. Hier worden de verkooping van schilderijen gehouden. In dit vertrek staat ook eene glazen kast, vol kunstboeken in fraaije banden, bij het afsterven van deze en gene, tot hunne gedachtenis, aan de kunstkamer vereerd. De andere kamers dienen, zoo tot eene vergaderplaats van kunstschilders, als tot eene teekenplaats en ten gebruike van den concierge van het Kunstgenootschap.

Het Tuchthuis of Spinhuis staat insgelijks aan de noordzijde van de *Prinsegracht*, nog verder zuidwestwaarts. Het is een groot en zwaar gebouw, met eenen platten gevel, doch in het midden gedeekt met eene spitse kap. Het werd in het jaar 1661 voltrokken en is thans met de stads Bank van Leening vergroot. Men treed er binnen met eene opgaande stoep. Behalve dat het tot wering van ontucht, ongeregeldheid en ter beteugeling van openbare ongebondenheid moet dienen, strekt het ook tot eene gevangenis van zulke misdadigers, die, bij vonnis van het Provinciaal Geregts-hof van Zuid-Holland, den dood of eene lijfstraffe te wachten hebben.

Hier achter, aan de oostzijde was vroeger de Bank-van-Leening, erwaarts men inging van de nabij gelegene *Varkenmarkt*, door eenen langen, krommen gang en eene poort, waarboven het oogmerk van het gebouw en het jaartal der stichting, 1668, te lezen stond.

Het stads Venduhuis of Verkoopingshuis, waarin ook de Kamer der Notarissen vergadert, is in de *Nobelstraat*; het Postkantoor, dat eertijds de woning van den Pastoor van St. Jakobskerk

was, is *achter de Grootse kerk*, en de Station der Paardenposterij op het *Smidswater*.

De Herv., die binnen de stad 's GRAVENHAGE 54,000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van 's GRAVENHAGE behoort. De eerste, die het leeraarsambt in de gem. 's GRAVENHAGE heeft waargenomen, schijnt geweest te zijn JAN WILLEHEM., die reeds in het jaar 1581, als gewezen Predikant te 's GRAVENHAGE voorkomt. Het valt echter te betwijfelen of hij er wel vast Predikant geweest zij, ten minste als zoodanig vinden wij eerst vermeld JAN PIETERSE VAN CASTRICUM en HIERONIMUS HORTENSIVS, die beide in het jaar 1579, de eerste van *Wesel* en de laatstgenoemde van *Naarden* herwaart kwamen en den 10 October 1583 beide uit de dienst scheidden. Voor zij vertrokken hadden zij nog in September 1583, tot aamtgenoot gekregen BERNARDUS LA FAILLE. Deze bleef echter niet lang alleen, maar kreeg in het volgende jaar, hoogst waarschijnlijk ter leen, tot aamtgenoot PETRUS GALLIUS FABER of FABRI, en, nadat deze in hetzelfde jaar vertrokken was, PETRUS EVERHARDI; terwijl LIBERTUS FRAXIVS, in het jaar 1585, tot derde Predikant, JOHANNES UYTENDOGAERT, in het jaar 1590, tot vierde Predikant, JOHANNES LANOTIUS, in het jaar 1604, tot vijfde Predikant beroepen werd. Nadat echter in de jaren 1618 de Predikanten JOHANNES UYTENDOGAERT en JOHANNES TAURIVS, en in het jaar 1619 BERNARDUS LA FAILLE van hudden post ontzet waren, en de gesuspendeerde Predikant HENRICUS ROSAIVS weder in zijne dienst hersteld was, werd alleen ter vervulling van de beide, daardoor ontstane vacaturen, beroepen, HUGO BUIJSEUS, van Schiedam komende, en in 1631 overleden, zoodat de 's Gravenhaagsche gem. toen weder slechts vier Predikanten had, tot dat WILHELMUS VERHOVEN, den 14 Maart 1625, van Terbejde, bij Breda, tot vijfden Predikant beroepen werd. Hij overleed den 20 November van dat selfde jaar. In het jaar 1642, werd het getal van vijf Predikanten, met een vermeerderd. Zijnde de eerste, die alhier tot zesden Predikant beroepen werd, geweest THOMAS TRONIIVS, die van Leeuwarden beroepen werd en den 15 April 1668 overleed. Den 12 December 1635, werd tot zevenden Predikant te 's GRAVENHAGE beroepen GODEFRIDUS LANOTIIVS, die den 16 December 1674 overleed, en in het jaar 1663, tot achtsten Predikant, THADDEUS DE LANDEAN, die in 1685 overleed. In 1748 werd door de kerkeraad bij de bevoegde magten verzoekt, het beroepen van eenen negenden Predikant, ter verligting van de beide oudste Predikanten, die ieder van eene halve predikant zouden worden ontheven, welke dan door den te beroepen Predikant, op hetzelfde tractement, soude worden waargenomen. Dit verzoek toegestaan zijnde, werd als negenden Predikant den 30 Mei van Delft beroepen, WILLEM LOBEWIIK PIELAY, die den 18 Augustus bevestigd werd, en in 1766 overleed. Sedert het jaar 1626, was er tevens een Hoogduitsche Predikant te 's GRAVENHAGE, die nevens de Nederduitsche Predikanten alle kerkelijke diensten verrigtte, alle Consistoriale en Classicale vergaderingen bijwoonde, en misdien eerst onder de negen, en later onder de tien, Haagsche Predikanten gerekend werd, ofschoon hij afzonderlijk in de Sacraments gasthuiskerk predikte. De eerste, die er als Hoogduitsche Predikant gestaan heeft, is geweest PHILIPPUS LUDOVIGUS FELBACK, op verzoek van FEDERIK, Keurvorst *van den Palts* en verdreven Koning van Bohemen, door den kerkeraad aangenomen, en in het jaar 1652 vertrokken naar Maastricht. Met het emeritus verklaren van den laatsten Hoogduitschen Predikant, MATTHIAS JORISSEN, den 26 Maart 1818, is de Hoogduitsche Predikantsplaats te 's GRAVENHAGE, bij Koninklijk besluit vernietigd,

zoo dat de Hervormde gemeente vervolgens slechts door negen Predikanten is bediend geweest tot in 1850, wanneer door Z. M. het beroep van eenen tienden Predikant is toegestaan, zijnde toen van Gouda beroepen **JACOBUS JOHANNES ROOZBOOM**, die den 1 Mei 1831 bevestigd werd. Onder de Haagsche Predikanten, die zich bijzonder vermaard gemaakt hebben, verdient vermelding, behalve den reeds genoemden **JOHANNES UITENBOGAERT**, de Nederduitsche Dichter **JOHANNES VOLLERHOVEN**, die den 30 Augustus 1668 alhier bevestigd en den 8 Januarij 1708 emeritus werd. Het beroep te 's GRAVENHAGE geschiedt door den grooten kerkeraad.

De gem. van 's GRAVENHAGE, heeft drie kerken, als de Grootte of St. Jakobskerk, de Kloosterkerk en de Nieuwe kerk.

Vande Grootte of St. Jakobskerk, ten Zuidwesten van het stadhuis, wordt wel getuigd, dat Hertog **ALBRECHT VAN BELJEREN**, haar gesticht zoude hebben, in het jaar 1599, doch hiervan is geen bewijs voorhanden. Integendeel blijkt het, dat er, reeds in het jaar 1511, eene parochiekerk in 's GRAVENHAGE gestaan heeft, en alhoewel dit zou kunnen zamengaan met de gemelde stichting of herbouwing door Hertog **ALBRECHT**, in het jaar 1599, zoo kan men zulks bezwaarlijk gelooven, dewijl er getuigd wordt, dat de kerk van 's GRAVENHAGE, welke men in zoo korten tijd niet stellen kan volbouwd te zijn, in het jaar 1402, verbrand is. Het schijnt echter dat die brand de kerk niet geheel en al in de asche gelegd, maar zoo beschadigd heeft, dat de Hertog **FILIPUS VAN BOURGONDIE**, in het jaar 1434, een octrooi verleende, om haar, ten koste der ingezetenen van 's GRAVENHAGE en Haag-Ambacht, te vernieuwen. Naderhand is het ongeluk van brand haar meermalen te beurt gevallen, als in het jaar 1528, door de plundering van **MAARTEN VAN ROSSUM**, en elf jaren later door den bliksem, waardoor de geheele kerk en een groot deel huizen daar rondom in de asch werden gelegd. Tot herstelling van deze kerk, werd, in het jaar 1547 en 1548, eene loterij aangelegd en getrokken. In het jaar 1702, in de maand Maart, sloeg de bliksem andermaal in den kruin van den toren, waardoor het geheele gebouw genoegzaam in kolen zoude gelegd zijn, indien de vlammen niet in den appel gestuit waren, door de vlugheid van eenen burger, die, zonder het gevaar, dat hem dreigde, te ontzien, naar boven klom, en met zijnen nachtkrok, welke hij bij toeval aan had, den brand uitdoofde. Deze kerk, die weleer aan den Apostel **JACOBUS** was toegewijd, is eene der grootste kerken in Holland, als zijnde 92 Nederl. ell. lang en 47 Ned. ell. breed. Zij mag met regt onder de fraaiste kerken, welke in oude tijden gebouwd zijn, gerekend worden, en in het bijzonder, om dat er zoo weinige pijlaren, namelijk twee aan elke zijde, welke voor de toehoorders van weinig hinder zijn, gevonden worden. De onderscheidene kruisgevels, die op de gemelde pilaren en andere aan de twee einden rusten, en ter wederzijde uit het dak uitsteken, geven er een onderwetsch doch tevens aangenaam sieraad aan. Zij dekten vóór de Hervorming ieder eene kapel. De fraaije en hooge toren, welke geheel zeskant is, heeft eene hoogte van ruim 100 Ned. ell., en eene breedte van 13,5 Ned. ell. Hij is voorzien met een welluidend spelwerk, dat in 1686 te Antwerpen gemaakt is, en uit 58 klokken bestaat. In den Spaanschen oorlog zijn er eenige klokken tot geschut vergoten. Voormaals plagt deze kerk met fraai beschilderde glazen versierd te zijn, doch deze hebben, door onderscheidene toevallen, zeer veel geleden. Het koor, ter lengte van 100 voeten, heeft een doorluchtig daktorentje, en is van eene buitengewone hoogte, zoodat het zich zoo ver boven het

overige der kerk verheft, dat het van verre eene afzonderlijk gebouw schijnt te wezen, waarop een ouderwetsch torentje staat. Het is met een houten staketsel afgeschoten van het ligchaam der kerk, en omhangen met de wapenborden der Ridder van het Gulden Vlies, van welke hier een dertigtal, in het jaar 1456, vergadering hebben gehouden, onder *FILIPS den Goeden*, wiens wapenbord afzonderlijk aan een pilaar hangt. Aan het eene einde van het koor ziet men de overprachtige eertombe, opgericht ter gedachtenis van den Luitenant-Admiraal, *JAKOB BARON VAN WASSENAAR*, Heer van *Obdam*, die in eenen zeeslag tegen de Engelschen, op den 14 Junij 1665, met zijn schip in de lucht gesprongen is. Zijn pronkbeeld staat overeind, onder een verhemelte, rustende op vier rood marmeren zuilen; hij wordt gekroond door de overwinning, zittende deze op eenen arend met uitgespreide vleugelen, die op eene wereldkloot geplaatst is, welke wederom op een vierkant voetstuk rust. Rondsom het standbeeld van den Admiraal zijn eenige andere beelden, die zijnen helm en zijne wapens vertoonen, of zijn sterfot betreuren. Aan de vier hoeken van dit praalgewelf staan, beneden aan de voetsaillen, vier vrouwenbeelden, voorstellende: de *Dapperheid*, de *Voorzigtigheid*, de *Wakkerheid* en de *Getrouwheid*. Op de voetsaillen der twee eerste pilaren zijn, op de eene het wapen van de Generaliteit, en op de andere dat van Holland afgebeeld. Aan drie zijden van den grondsteen zijn de voornaamste zeegevechten, waarin de Admiraal bevel voerde, in wit marmer uitgehouwen. Boven aan het gewelf hangt een tafereel, meldende de daden en verdiensten van dezen zeeheld, en van de Staten der Vereenigde Nederlanden, die dit gedenkstuk, ter zijner eere, in het jaar 1667, hebben doen oprigten. Behalve deze tombe vindt men in dezelve kerk ook nog die van den Ridder *GERRIT VAN ASSENDELFT*, Raad in den Hove van Holland en zijne tweede echtgenoot *BRATRIX VAN DALEM*; die van *Jonkh.*, *GERARD VAN RANDENOM*, gezegd *VAN DER AA*, en die van *FILIPS*, Landgraaf van *HESSEN PHILIPPSTADT*. Het orgel van deze kerk werd in het jaar 1717 door Heeren *Kerkmeesters* aanmerkelijk vergroot, en zoo van anderen met ongemeen schoon gemarmerde pilaren en wanden, en tusschen beide met eene zeer fraaije dubbele deur, als boven met lofwerken, beeldnissen en goetverw, zoo rijkelijk opgesierd, dat het te dien opzichte niet ligt zijne wedergaaf vindt. In het jaar 1729 werden er, tegen den muur van den toren, bij het orgel, ter gelegenheid van het maken van een graf, eenige stukken zilverwerk in de aarde gevonden. Deze bestaan meest uit altaarschanden, als: remonstrantiën, kruissen, kroonen, reliquiekastjes, kniebeelden, miskannetjes en paternosters. Of deze stukken, ten tijde der beeldstormerij, of in de Spaansche onlusten, ten tijde van het beleg van Leyden, hier geborgen zijn, is onzeker; doch het laatste is ruim zoo waarschijnlijk, om dat de R. K. de kerk hebben moeten verlaten, kort na dat 's *GRAVENHAGE* door de Staatschen bemagtigd was. In deze kerk, alwaar het Avondmaal twee achtereenvolgende weken wordt bediend, worden bij de eerste bediening gebruikt de vier gouden bekers en drie gouden schotels, benevens twee zilveren vergulde kannen en twee zilveren vergulde schotels, aan de kerk vermaakt door *VROUWE MARIA DE VRIESK*, Douairière van den Heer *H. E. v. BERTY*, Hofraad en Resident des Konings van Polen, bij de Staten Generaal, bij uiterste wilsbeschikking van den 27 November 1775; terwijl sedert weinige jaren dezelve kerk, ingevolge gemelde beschikking, in het bezit is gekomen van een gouden doopbekken. Alles is versierd met den naam en het wapen der *Vrouwe erfmaakster*. De ar-

chiven van de Nederlandsche Hervormde kerk worden mede in deze kerk bewaard.

De Kloosterkerk of Prinsenkerk, in het *Lange of Wijde Voorhout*, aan de noordwestzijde, geeft door haren naam, die nog tegenwoordig in gebruik is, genoeg te kennen, dat zij voormaals tot een klooster behoord heeft, hetwelk dat der Predikheeren of Dominikanen was, die ook Jacobijnen genoemd werden, en vermoedelijk in het jaar 1596 of 1597 gesticht is. Dit klooster was aan den H. VINCENTIUS toegewijd, waardoor het den naam van St. Vincentsklooster bekwam. Uit het gebouw der kerk zelve en het koor, alsmede uit de kapellen, die er eertijds in geweest zijn, blijkt het, dat zij in oude tijden zeer aanzienlijk was; doch die luister verdween door de Spaansche onlusten en oorlogen, wanneer zij tot eenen paardenstal en naderhand tot een wapenhuis gebruikt is, hetwelk duurde tot in het jaar 1617, toen de onlusten in het kerkelijk gelegenheid gaven, om dit gebouw weder tot de predikdienst geschikt te maken. De omstandigheden, waaronder deze kerk werd in bezit genomen, gaven juist geene groote teekenen van vrede-ievendheid. Zij werd toen de Prinsenkerk genaamd, ter gelegenheid dat Prins MAURITS, kort na de bezitneming, hier ter preeke ging, en alsoo de afzondering begunstigde. Sedert is zij tot het oefenen van de gehandhaafde Hervormde godsdienst gebleven. Er is in deze kerk een plaats voor het Hof en een fraai orgel. Vele Grooten en Edelen zijn, volgens getuigenis der oude Schrijvers, in deze kerk begraven. Hier verkoos MARGARETA VAN CLEVE, door wie zij gesticht was, hare rustplaats. Hertog JAN VAN BEIJEREN, verkoren Bisschop van Luik; LODEWIJK, bastaard zoon van Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, en verscheidene Edelen uit den huize van WASSENAAR, Burggraven van *Leyden*, zebben er mede hunne graftomben gehad, doch tegenwoordig is er van deze gedenkteekenen weinig of niets meer te vinden. Evenwel ziet men er nog het grafgesteente, ter nagedachtenis van Jonkheer AREND VAN DOOP, en dat van den Advokaat van Holland ADRIAAN VAN DER GOES.

De Nieuwekerk, op *het Spui*, is gebouwd ter plaatse, waar een vrile moerassige grond, in vroegere tijden, aan deze streek den naam van het Padmoes of Paddemoes plagt te geven. Het vermenigvuldigen der ledematen in 's GRAVENHAGE gaf de Heeren van het Collegie de Societeit aanleiding, om deze kerk te doen bouwen, waarmede begonnen werd in het jaar 1649, en, na verloop van zes jaren, was het werk voltrokken. De eerste steen werd gelegd door den Heer REINIER PAUW, Ridder, Heer van *Terhorst en Rijnenburg*, President in den Hoogen Raad van Holland, die hierom ook zijne grafplaats in het midden dezer kerk heeft verkozen, van al hetwelk, bij zijn overlijden, in het jaar 1676, de geschiedenis op een albastenstein, in den noordermuur bewaard is. De onkosten van den opbouw, benevens den aankoop van den grond, met de gestoelten en banken, bedroegen te samen vier honderd een en veertig duizend zes honderd veertig gulden en vijf en dertig cents. De kerk is niet ongemeen groot, maar merkwaardig door hare bouwde, zoodat men in twijfel staat, of zij rond, langwerpig of ovaal moet genoemd worden; doch zij vertoont zich van binnen meest ovaal. Ten aanzien van het hoogste dak moet men deze kerk eigenlijk als een vierkant gebouw aanmerken, maar aan de voor- en achterzijde springt een half zeskant paveljoen uit, en twee dergelijke aan de overige zijden, welke paveljoenen van binnen zoodanig geschikt zijn, dat men de vierkante gedaante van het gebouw waarlijk ontdekt, doch van buiten valt deze kunstige

bouwtrant duidlijk in het oog. Het torentje dat op het middeldak staat, versiert grootelijks het gebouw. Alleropmerkelijkst is de hoogte van deze kerk, zonder dat zij door pilaren onderschraagd wordt, zijnde de daken zoo kunstig in elkander gevangen, dat het ontberen van pilaren geen hinder aan de bestendige duurzaamheid van het gebouw zal toebrengen, waarom deze kerk, door alle kenners, als een meesterstuk van bouwkunde geprezen wordt. Het orgel, dat zich, in het jaar 1702, op den dankdag voor de overwinning van de Spaansche zilvervloot, bij Visos, door de Vereenigde Engelschen en Nederlandsche vloten, voor de eerste maal deed hooren, strekt de kerk tot een groot sieraad, zijnde de vier deuren beschilderd, met zoo vele geschiedenissen uit de godgewijde bladeren, te weten: die van DAVID, toen de propheet NATAN hem bestraffende, om dat hij het volk had jdoen tellen, hem de keus gaf van drie plagen; die van den Priester ZACHARIAS, om zijn ongelooft met stomheid gestraft; de groete van ELIZABETH AAN MARIA; en SIMON in den tempel het kind JESUS omhelzende. De prediksteeft is zoodanig geplaatst, dat alle de toehoorders, op zeer weinigen na, den Predikant niet alleen kunnen hooren, maar ook tevens zien. Rondom is een bestraat kerkhof, aan drie zijden omgeven van eenen muur, waarin drie groote poorten of ingangen zijn, behalve nog twee voor de koetsen aan iedere zijde van de poort op het spui, allen thans met ijzere, in plaats van houten hekken of deuren, voorzien; welke fraaije verbetering en tevens het wegnemen van den muur aan de spuijzide, als ook het stellen van een ijzere hek tusschen pilaren van Benthammer steen, met fraaije knoppen daarop, in het jaar 1732 geschied is. Hier plagt weleer begraven te worden, doch sedert het aanleggen van een ander kerkhof, in het jaar 1716, is dit nagelaten.

De Waalsche gem. van 's GRAAVENHAGE, wordt door drie Predikanten bediend. Deze gemeente is opgericht, doordien, in het jaar 1589, de Waalsche Predikant van Delft, PIERRE MOREAU, van tijd tot tijd voor de Prinses LOUISE DE COLIGNY, Weduwe van WILLEM I, Prins van Oranje, te 's GRAAVENHAGE kwam prediken. In het jaar 1592, werd als gewoon Waalsche Predikant, in deze gem. beroepen JOANNES UITTENBOGAERT, een der Haagsche Leeraren in de Nederduitsche Hervormde kerk, bij wien JOANNES LAMOTIUS, als tweede Predikant gevoegd werd, in het jaar 1604. Naderhand is het getal der gewone Waalsche Predikanten tot drie vermeerderd. Doch toen de Herv. in den jare 1685 uit Frankrijk moesten vlugten, en vele hunner Predikanten in de Nederlanden overkwamen, zijn er ook vier van dezen als buitengewone Leeraars in de kerk van 's GRAAVENHAGE geplaatst. Na het uitsterven van dit getal, zijn de gewone Predikanten in het jaar 1720 op vier gebragt; terwijl tegenwoordig de dienst weder slechts door drie wordt waargenomen. Deze gem. had vroeger tot kerk de Hofkapel, sedert het jaar 1807 bij de R. K. in gebruik. De tegenwoordige Fransche Hervormde Kerk, in het Noordeinde, werd op bevel van Koning LODEWIJK in het jaar 1807 van den grond af opgebouwd, en is een fraai en ruim gebouw, met een welluidend orgel.

De Engelsche Presbyterianen, maakten hier vroeger mede eene gem. uit. De eerste die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen is geweest JOHANNES WING, die in het jaar 1596 hier stond. Zij had eene kerk, vooraan in het Noordeinde, welke certijds de Kapel was van het Sacraments Gasthuis. Dit kerkje, dat niet heel groot was, werd, in den jare 1595, aan de Engelschen voor hunne godsdienstoefening ingeruimd. De eerste Predikers werden haa

in Engeland toegevoegd, doch in 1625 verwierven zij van de Staten van Holland vergunning, om eenen eigen Predikant te mogen beroepen. In den jare 1625 of 1626 is, bij verdrag en overeenkomst, der Hoogduitsche gemeente toegestaan, om in dit kerkje mede hare Godsdienst te mogen oefenen; zij werd bediend door eenen Predikant, die, ofschoon zij in de Hoogduitsche taal leeraarde, echter onder het getal der gemene Predikanten van 's GRAVENHAGE werd gerekend. In het jaar 1617, oen de scheuring tusschen de Remonstranten en Contraremonstranten, openlijk uitbarstte, werd dit kerkje ook aan de afzonderde gemeente overgegeven tot haar gebruik, onder belofte van geen afzonderlijken kerkeraad te maken; maar zij, deze belofte in den wind slaande, erlieten welhaast deze vergaderplaats, en namen de kloosterkerk in. Ook verstrekte dit kerkje voormaals tot eene catechiseer- of oefenplaats voor degenen, die zich in de gronden van de Hervormde Godsdienst wilden laten onderrigten, hetgeen des Donderdags na den middag, bij ierendeeljarigs beurten, door eenen van de vier jongste Nederduitsche Hervormde Predikanten, geschiedde. Tweemaal des jaars verbeenen daar ook de Curatoren van de voormalige Latijnsche scholen, naans het Gymnasium, ten wier overstaan alsdan de gewone prijzen voor den Rector werden uitgerekend. In het jaar 1841 is dit kerkje aan stadswege verkocht en in bijzonderen eigendom overgegaan, waarna het is afgebroken, en te dier plaatse een prachtig gebouw, tot eene oorloopende tentoonstelling van schilderijen, gesticht.

De Evangelisch-Lutherschen, die hier 3000 in getal zijn, maken eene gemeente uit, welke tot den ring van 's GRAVENHAGE behoort, en door drie Predikanten bediend wordt. De eerste, welke in eene gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest DANIEL FETIUS, die in 1611 hier kwam en in 1615 overleed, na dat hem in zijnen uderdom (1614) tot medehelper toegevoegd was ANDREAS PIETERS VAN DER LINDE, die om de veertien dagen dan te Delft en dan te 's GRAVENHAGE predikte, zoo als FETIUS sulks vroeger gedaan had. Sedert dien tijd heeft deze gemeente twee Leeraren gehad, van welke de ene in de Hoogduitsche, de andere in de Nederduitsche taal predikte, tot in het jaar 1757, toen aldaar tot derden Predikant beroepen is CASPARUS VAN DER HEIDEN, die er ook overleed, van de drie Predikanten moesten twee in de Nederduitsche en ééne in de Hoogduitsche taal prediken. In het jaar 1766 besloot men vier Predikanten bij de Haagische gemeente te hebben, waarvan twee in de Nederduitsche en twee in de Hoogduitsche taal zonden prediken. Tot in 1768 had men vier Predikanten, toen stierf J. G. LORREYER, de tweede Hoogduitsche Predikant, terwijl J. KLAS naar Amsterdam beroepen was. In beider plaats werd, den 16 Maart 1769, de Predikant H. VOASTIUS beroepen van Alkmaar, waarna er de gemeente slechts door drie Predikanten bediend is. De laatste Hoogduitsche Predikant bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te 's GRAVENHAGE, was JOHANNES HEINRICH SPÖ, die in het jaar 1832 overleed, en in wiens plaats beroepen werd, om in het Nederduitsch te prediken, R. T. F. REUDLER, die in 1833 van Utrecht herwaarts kwam. De kerk staat op de *Paroekiensgracht* tusschen de Boekhorststraat en de Zustersloot, welke gracht, sedert de stichting dezer kerk, daarvan in het gemeenen naam van de *Luthersche-burgwal* heeft behouden. De eerste Luthersche kerk, welke te 's GRAVENHAGE gestaan heeft, was voor een gedeelte in het jaar 620 gesticht, en de grond daartoe het jaar te voren aangekocht, na dat de gemeente, welke in het begin niet groot was, eerst hare

den H. ANDREAS, terwijl boven het altaar het standbeeld der H. *Maagd MARIA* gevonden wordt: Het oude gebouw dezer kapel was reeds door Graaf *FLORIS V* gesticht en zeer vermaard onder den naam van Kapelle van Maria ten Hove of ook Maria ten Haage. Hierin heeft Hertog *ALBRACHT VAN BUKKERS*, in het jaar 1567, een kapittel opgericht, van eenen Deken en twaalf Kanunniken. De stichting van dit kapittel zoude, volgens het beweren van vele onzer oude Schrijvers, geschied zijn omdat Hertog *ALBRACHT*, den Heer *ZUCRA VAN ASINGEN*, nu *ESQUEUX*, te Keinout of Quesnoy in Henegoawen, had doen onthalzen, en dat de Hertog, om zich met diens dapperen broeder te verzoenen, voor de rust der ziele des onthalsden, tot zulk een instelling werd gedwongen. Men zoude echter kunnen zeggen, dat *ALBRACHT* dit kapittel eigenlijk maar vermeerderd heeft, naardien men vindt, dat zijn broeder *WILLEM V*, al vroeger, een collegie van vier Prebenden in dese kapel had opgericht, zeer waarschijnlijk voor de rust der ziele van *GERAARD VAN WATENINGEN*, dien hij met eigen handen had omgebracht. De eerste stichtingsbrieven van Hertog *ALBRACHT* zijn van den laatsten December des jaars 1567; in een daarvan, in het Latijn geschreven, vindt men, dat de Koning van Frankrijk, *KARL V*, een gedeelte van het H. kruis en van de doornen kroon aan de kapel vereerd had. Paus *GRAEGORIUS XII* bevestigde dit kapittel, en onttrok het vervolgens aan de onderhoorigheid van den Bisschop van Utrecht. Het vergaderde voor de eerste maal in het jaar 1569. Niet alleen *ALBRACHT* en zijne echtgenooten, maar ook zijne opvolgers, bezigtigden dit collegie met rijke goederen en inkomsten, benevens aanzienlijke voorregten. Vele kerken, als de Nieuwe kerk te Delft, de kerk te Hoorn, en de Oude en Nieuwe kerken te Amsterdam, stonden ter begeving van dit kapittel. Zij hadden ook te Amsterdam het recht tot de Nieuwe kapel of Heilige stede. en den Heiligen weg, hetwelk zij aan de regering dier stad verkocht en overgedragen hebben op St. Mattheusdag van het jaar 1418. De Dekens en de Kanunniken waren bij de Graven in groot aanzien, en vele hebben gevestigde ambten bekleed. De laatste Deken van het kapittel der Hofkapel is geweest *SAMUELS VOSSMERS*, den 13 Maart 1848 te Delft geboren, die, in 1885, als eerste Apostolische Vicaris van de Hollandsche zending is aangesteld en den 23 September 1892 tot Aartsbisschop van Philippi werd geroep. Hij overleed te Keulen den 5 Mei 1914. Bij de ommekeer van 's Lands bestuur, toen ook andere geestelijke Maatschappijen vernietigd werden, heeft men, volgens Resolutiën van de jaren 1577, 1581 en 1592, de goederen van dit kapittel aangeslagen, en aan de grafelijkheids domeinen van Noord-Holland toegevoegd, tot betaling en onderhoud van de Predikanten. Even als deze kapel certijds alleen ten dienste van de Graven geschikt was, zoo hebben de Staten van Holland haar, in de tijden der Hervorming, ook tot hun bijzonder gebruik, als een hofkerk verkozen, en in het jaar 1580 gelast, dat er voor hun en de andere hooge collegiën in zoude gepredikt worden, hetwelk in de Nederduitsche taal geschiedde, tot in het jaar 1593, komende ondertusschen de Waalsche Predikant van Delft, *PIERRE MORRAU*, in den jaer 1589, deze kapel, bij leening bedienen, voor de Prinses *LOUISE DE COLIGNY*, weduwe van Prins *WILLEM I*. Intusschen heeft de hofkapel ook eenigen tijd tot berging van krijgsgoederen gediend, en den 19 April 1594, werd besloten, die tot gehoor der Staten te openen. Van het oude gebouw dezer kapel is weinig meer bekend, dan dat er onderscheidene altaren in gestaan hebben, en dat het niet min vermaard

was, door de begraafplaatsen van Vorstelijke en andere voorname personen, als onder anderen van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, met zijne eerste gemalin VROUWE MARGARETHA, dochter des Hertogs van BRICS, gelijk ook van VROUWE JACOBIA VAN BEIJEREN, wier trouwverbond met haren eersten man, Hertog JAN VAN BRANAND, in deze kapel mede voltrokken werd. Hier werd ook de vermaarde Staatsdienaar, 's Lands Advocaat JAN VAN OUDENBARNEVELD, begraven. In het jaar 1694 oordeelde men het gedeelte dezer kapel, dat tot de godsdienst geschikt was, reeds te klein, waarem de Gecommitteerde Raden order stelden, om meer plaats in te ruimen. Naderhand, in het jaar 1649, is zij verbrand, en op dezelfde grondslagen weder opgebouwd (1). Het vermeerderen der Fransche vlugtelingen, in het jaar 1688, heeft op nieuw aanleiding gegeven, om deze kerk weder aanmerkelijk te vergrooten (2). Sedert heeft deze kerk, tot in het jaar 1807, steeds tot Fransche kerk gediend, toen zij aan de R. K. is afgestaan.

De statie van den H. WILLEBRORDUS, in de *Assendelftstraat*, telt ruim 1700 Communikanten. Deze statie is hier, in of omstreeks 1649, opgericht door den Pater CESAR van den H. BOVAVENTURA, zoon van den, in de geschiedenis der Remonstranten, bekende Leydschen Hoogleraar PETRUS BERTIUS, en is tot in het begin deser eeuw door Pater Carmelieten, uit het klooster *Rue de Vaugirard*, bediend. De tegenwoordige kerk, waarvan de eerste steen gelegd is den 5 April 1821 en welke den 27 November 1822 werd ingezegend, is een uitwendig fraai gebouw, dat inwendig door eenvoudige netheid uitmunt, terwijl het portaal, waarvan het gewelf op vier kolommen rust, met de beelden van den H. PETRUS en den H. PAULUS versierd is. In het fries leest men: *RELIGIOSE SALUTIS RELIGIOSE LORRE, ANNUMUS PATRIS DUS.* (d. i. onder eenen godsdienstigen Vorst bloeit de Godsdienst en wordt het Rijk door God beschermd). Deze kerk heeft een fraai orgel, vervaardigd door de orgelmakers KAN en VAN DER MEER te Rotterdam en hier geplaatst in het voorjaar van 1841.

De statie van de H. TERESA, in het *Westeinde*, telt ruim 5300 Communikanten. Deze kerk, vervangt de kapel van den Ambassadeur van Spanje, die, even als andere Gezanten, toen men de nitocfening der R. K. godsdienst belemmerde of verbood, in hunne kapellen voor hunne geloofsgenooten openstelde, waartegen dikwerf resolutiën van de Staten zijn uitgevaardigd en wel bepaaldelijk tegen deze. De kerk, waarvan de eerste steen gelegd werd den 31 Mei 1839, en die den 13 October 1841, werd ingewijd, is eene der grootste, in den laatsten tijd gebouwde R. K. kerken.

De statie van den H. FRANCISCUS, in de *Casuarie-staat*, telt 5000 Communikanten. Deze kerk, Frankrijks Kerk genaamd, was vroeger de kapel van den Ambassadeur van Frankrijk; doch zal oerlang vervangen worden door een fraai ruim gebouw, waarvoor het plan reeds ontworpen is door den Architect WILS. De voorgevel zal alsdan aan den Boschkant worden geplaatst, terwijl de kerk aan den H. ANTONIUS VAN PADUA zal worden toegewijd. Nevens de kerk zal de nieuwe Pastorie worden gevestigd.

(1) Bij resolutie der Staten van Holland, van 10 Februarj 1644, werd besloten, » het herbouwen der Capelle op het heij door brand vernield te laten, ter dispositie van de Kamer van rekening. »

(2) Over het vergrooten der kapel, zie resolutiën der Staten van Holland van 30 Mei en 30 Junij 1688; 23 Julij 1697 en 26 Februarj 1698.

Van 1608 tot 1708 is hier in de *Nobelstraat* en uitkomende in de *Jufvrouw-Ida-straat*, ter plaatse, waar thans het Theatrum Anatomicum is, eene kerk geweest, welke door Jesuiten bediend werd, doch gesloten is sedert de Jesuiten, door het Plakaat van 18 Februarij 1708, de Nederlanden moesten verlaten. Vóór de Reformatie heeft er mede eene kleine R. K. kerk gestaan in de *St. Pieterstraat*, de *St. Pieterskerk* genaamd. Men had destijds de gewoonte, om, langs de straten van dit gedeelte der stad de gewone processien van en naar de hoofkerk te geleiden; en dit geheele kwartier, tot op den Visschersdijk, werd door Geestelijken, door personen, die aan de kerk verbonden waren, of in dienst van het altaar stonden, bewoond. Ook hadden de R. K. te dier tijd nog eenige kapellen te 's GRAVENHAGE, van welke wij vermeld vinden: de Kapel van het *St. Nikolaas Gasthuis*, thans de *Vleeschhal*; de Kapel van het *Leprozenhuis* of *St. Corneliskapel*, later tot vergaderkamer der Regenten van dat huis ingerigt, en nog van een torentje voorzien; de Kapel van *St. Anthonius*, thans het *Verbeterhuis*; de *St. Mariakapel*, op de *Spuisbrug*, die daarvan nog den naam draagt van de *Kapelbrug*, terwijl die kapel niets dan de geheugenis over is; *St. Jacobskapelletje* in de *St. Jacobstraat*, dat geheel afgebroken is, zijnde op den grond daarvan, in het jaar 1649, eene R. K. kerk gebouwd; het *Kapelletje* van het *Vrouwkje* met de *Kruiken*, in het *Noordeinde*, van hetwelk niets meer dan de naam overig is, en de *St. Janskapel*, toegewijd aan de *H. Maagd*, die afgebroken is, makende het zoogenaamde *Wijd Achterom* een gedeelte van het voorplein uit, over hetwelk men de kapel binnen trad.

Almede had men er een mans- en vier vrouwenkloosters, als: het *St. Vincent-klooster*, in het *Voorhout*, waarvan de kerk, thans bij de *Herv.* in gebruik, nog de *Kloosterkerk* genoemd wordt; het *Bethlehem-Prostie-konvent*, in het *Westeinde*, thans door particuliere huizen vervangen; het *St. Elizabeths-konvent* in de *Vlammingsstraat*, dat in het jaar 1614 ten gronde toe gesloopt is, terwijl van den grond de nieuwe *Groenmarkt* aangelegd werd; het *St. Agnes-konvent*, thans het *Weeshuis*, en *St. Maria-in-Galilea-konvent*, thans gedeeltelijk door huizen vervangen; terwijl een gedeelte van den grond door de *kalvermarkt*, *turf-* en *houtmarkt* wordt ingenomen.

De R. K. van de *Oude Clereszy*, gemeenlijk *Jansenisten* genoemd, maken hier mede eene statie uit, die door eenen *Priester*, zijnde de *Bischof* van *Deventer*, en eenen *Kapellaan* bediend wordt. Zij telt 190 leden, waaronder 80 *Communikanten*. De kerk, in de *Jufvrouw-Idastraat*, en uitkomende in de *Molenstraat*, is in het jaar 1707, in plaats van de bij de *Reformatie* reeds aanwezige tweede *succursale kerk* gesticht, en toegewijd aan den *H. Augustinus*, wiens beeldtenis boven den *ingang* staat. Zij is vrij groot en langwerpig, fraai gestucteerd en heeft behalve een *prachtig altaar*, *gebeeldhouwde communietafel* en *fraai orgel*, eenen *predikstoel*, kunstig bewerkt door den beroemden *XAVIER*.

De *Portugeesche Israëlit*en, die er 280 in getal zijn, maken het *Portugeesch Synagogaal ressort* van 's *Gravenhage* uit en hebben hier eene *Hoofd-synagoge*. Vroeger hielden zij hunne *bijeenkomst* in een huis aan de *Oostzijde* van het *Nieuw-Voorhout*, dicht bij het *Bosch*, hetwelk hun in het jaar 1707, door *JAKOB PARRA*, werd in gebruik gegeven, zoo lag iemand van zijne familie te 's *GRAVENHAGE* soude wonen. Doch toen, in het jaar 1724, het voorschreven huis verkocht was.

hebben de Portugesche Israëlieten, in het volgende jaar, een ander be-
 gonnen te bouwen, veel heerlijker, aanzienlijker en fraaijer, dan het
 vorige en daartoe gekozen een ledig liggend erf in de *Nieuwe Uitleg-
 ying*, tusschen de Middelstraat en de Nieuwe Brinsegracht. Dit ge-
 bouw is in allen deele ingarigt naar de synagoge, welke de Israëlieten
 van gemelde natie te Amsterdam bezitten, doch in versn na zoo groot
 oiet, zijde (binnen ruim 14 ell. lang en ruim 12 ell. breed; doch
 ij beheeft in pracht, sieraden en netheid voor de Amsterdamsche
 niet te wijken. Het gesticht is bijna vierkant, heeft in de zijgevels
 12 en in de voor en achtergevels 10, alsoo te samen 22 groote
 amen, benevens een vierkant raam boven de deur. Het dak is
 chams, doch van boven plat, op ieder der vier hoeken; van het
 iatwerk, hetgeen rondom het gebouw heen loopt, staat een groote
 chone vaas, en tusschen de twee voorste een zware steen, in het
 rontspies, waarop het jaartal dezer stichting naar de joodsche tijdre-
 ening, 5436 gehouwen is. De deur, waardoor men van de voorplaats
 a het gebouw treedt, is fraai en met lijstwerken verrijkt. Van binnen
 ija ter wederzijden, eenige voeten hoog, gaanderijen voor de vrou-
 ven, met een latwerk afgeschant, soo dat ze van beneden niet kunnen
 zien worden. Iedere gaanderij wordt ondersteund doof twee heele
 in twee halve steenen kolommen; onder iedere gaanderij hangen drie
 spere kroontjes en in het midden van de kerk drie groote kroonen.
 an het oostende staat eene groote sakerdaanhouten kast, die met
 we deuren opengaat, met zuilen, snijwerk als anderszins heerlijjk
 ersierd, waarin de boeken Mozes bewaard worden, en aan welke
 gterzijde de plaats voor den Opper-Rabbijn bestemd is. Voor de
 ast is eene plaats van eenige voeten breedte, met drie optreden tot
 e kast, omzet met een hek van cederhout; de plaats binnen dit hek
 ordt bij hun heilig gehouden, en dient thans hoofdzakelijk tot kan-
 el voor de door den Opper-Rabbijn te hondene predikatiën. Op het
 ek ziet men vier groote koperen kandelaars. Naar het einde toe,
 so als men van de voorplaats door het postaal in de synagoge komt,
 aat een vierkante sakerdaanhouten boeklesenaar, op eene verheven
 met een hek van cederhout omgevene plaats, daar men met drie
 ppen opgaat, en waar de Voorzangers lezen. Op de vier hoeken
 n dit hek zijn vier zware kandelaars; ter rogerhand is een gestoelte
 or het kerkbestuur, te zamengesteld uit Voorzitter, Penningmeester
 e éenen Assessor. Verder is de geheele kerk met zitbanken en sluit-
 sjes voorzien. Eer men in de synagoge komt, is er eene ruime
 berplaats, met vier lindeboomen beplant, net bestraat en met eenen
 mur omgeven, wordende de ingang met een sierlijk ijzern hek ge-
 oten. Achter de kerk, op de Nieuwe Prinsegracht, staan twee
 izen, het eene voor den Koster en het andere voor den Opper-Rabijn,
 sschen deze huizen is een ruime, poortswijze ingang, waardoor men
 e eene binnenplaats komt, welke uitgang meest gebruikt wordt door de
 wuven, om dat aan die zijde de trappen zijn, langs welke zij naar de
 anderij moeten opgaan. Deze trappen komen van buiten, doch zijn
 et eenen halven koepel omvangen, die zoodanig is geschikt, dat zij
 in dien kant het gebouw tot sieraad verstrekt. De synagoge werd
 in 9 Augustus 1726 voor de eerste maal voor de godsdienst geopend,
 met vele ceremoniën, naar de gewoonte der Israëlieten, ingewijd.
 De Nederlandsche Israëlieten, die er ongeveer 2500 in getal zijn,
 ebben er mede eene synagoge. Deze gem. is tevens de hoofd-synagoge
 in het Nederlandsch Synagogaal ressort van 's *Groenlache*. Voorheen

hielden de Nederlandsche Israëlieten hunne godsdienstige vergaderingen in een particulier huis, doch sedert het begin der zeventiende eeuw bouwden zij eene synagoge, op de *Geveldegracht* of eigenlijk aan de *Brauwsluot*, hebbende door eene poort, op de gemelde gracht, haren ingang, en zijnde aldaar zoodanig met huizen omringd, dat zij bijna niet gezien kon worden. Dit gebouw was ook tamelijk fraai, ruim en zindelijk, doch in pracht en sierlijke bouwing als anderszins gezins bij de synagoge der Portugesche Israëlieten te vergelijken. Het was meer langwerpig dan vierkant, waardoor de kast, waarin de boeken Mozes bewaard worden, meer naar het Zuiden dan naar het Oosten stond. Dit gebouw, te bekroopen en bouwvallig geworden zijnde, is in dit jaar (1842) gesloopt; terwijl de gemeente thans eene nieuwe synagoge, in de *Tweede Wagenstraat*, bouwt. Deze synagoge, welk in het volgende jaar voltooid zal zijn, wordt op eene groote schaal aangelegd, zoo dat zij 800 mannen- en vrouwenzitplaatsen zal bevatten. Het gebouw, met doelmaticheid en goeden smaak ingerigt, wordt naar de teekening en onder opzigt van den Architect *Rommens* opgetrokken, en zal den Nederlandschen Israëlieten tot eenen geschikten tempel en de residentie tot sieraad verstreken.

Tusschen 's GRAVENHAGE en Scheveningen liggen twee fraai aangelegde kerkhoven. Op het eene, de burgerlijke begraafplaats, is een sierlijk gedenkteeken, ter eere van den, ten gevolge zijner op de citadel van Antwerpen, bekome wonden, den 29 December 1832, overleden Zwitserschen Kolonel N. F. K. de GUNOZES, opgerigt, benevens een monument voor den Heer RASAT. Op het andere, voor Roomsche Katholijken, is, den 11 September 1838, eene nieuwe kapel plechtig ingewijd, en in 1842 een monument voor den Schilder *WILHELM JESUUS JOSEPHUS VAN NULLEN* geplaatst. Behalve deze beide kerkhoven het men, even buiten het Scheveningsche tolhek, nog twee begraafplaatsen voor de Nederlandsche en de Portugesche Israëlieten. Vóór dat de burgerlijke begraafplaats tusschen 's GRAVENHAGE en Scheveningen bestond, diende als zoodanig het Noorderkerkhof, dat zijnen ingang had op het *Ledig-Erf*. Het was door de Heeren van de sociëteit: 's *Grasshage*, in het jaar 1718, aangelegd, toen het kerkhof der Nieuwe kerk buiten gebruik werd gesteld. Het is een vierkant plein, rondom met eenen hoogen muur omgeven, en met twee poorten voorzien; doch er wordt thans niet meer begraven.

Het Hervormde Burgerweeshuis heeft zijn bestaan te danken aan de erfmaking van *CASPIJN JANSZ VAN BOSCHUIS*, in leven Algemeen-Rentmeester van Zuid-Holland, en zijne huisvrouw *ANNA PIETRASS*. Deze hadden bij hunnen uitersten wil tot hunne erfgenamen verklaard de Regte Armen. Ingevolge van deze beschikking hadden de uitvoerders van dit testament reeds vele goederen en beider nalatenschap weggedaald; doch, bemerkende, dat deze bedigten onnut werden verteerd, vond men geraden een weeshuis te bouwen, hetwelk geschiedde met toestemming van den Hove van Holland en bevestiging van den Hove van Utrecht. Hiertoe werd, in het jaar 1863, een huis in de *Nobelstraat* aangekocht en ingerigt. Dit huis, door den tijd te klein wordende, werd den Baitsvaderen, reeds in het jaar 1876, het Agnietenklooster toegestaan; doch doordien de penningen niet toereikend waren, om dit werk spoedig te voltrekken, liep het aan tot in het jaar 1897, eer de kinderen hunn werden overgebracht. Later echter zijn de fondsen, door verschillende legaten enz., verbeterd. Maar in het jaar 1784 ontving het gesticht

eene nieuwe gift uit de nalatenschap van MARIA DUTST VAN VEORHOUT, douairière van FREDERIK ADRIAAN BARON VAN RENDE, Vrijheer van *Renswoude* en *Bumikhoven*, die den 26 April van dat jaar was overleden. Die gift was bestemd, om daarvoor een getal van 12 jongelingen in dit gesticht op te nemen, ten einde in wis-, teeken-, schilder- en beeldhouwkunst te worden onderwezen; waarbij men naderhand nog het molenmaken, scheepstimmeren, de heelkunde en de stuurmanskunst voegde. Deze jongelingen worden *Renswouders* genoemd, en zijn ook door hunne kleeding onderscheiden van de andere wezen in dit gesticht. Het kapitaal van de Stichting van *Renswoude*, door het verminderen der renten tot een derde en door eenige andere omstandigheden, ten achteren geraakt zijnde, zoo worden daaruit thans nog slechts vijf jonge heden verzorgd, en in eene of andere der gezegde kunsten of wetenschappen onderwezen. Dit huis staat aan de Noordsijde van het *Westende*. Boven de poort of ingang leest men: *BENEN WEESHUIS EN FONDATIE VAN VROUWE VAN RENSWOODE*, en behalve het jaartal van 1564, waarmede eigenlijk de eerste oprigting van het huis in de *Nobekstraat* wordt aangeduid, ziet men er de letters C V B en A P, als het begin der namen van de eerste stichters, ter gedachtenis van welke alle de kinderen, behalve de *Renswouders*, ook de letters C A op den linkermouw van hun opperkleed dragen. Lager boven de poort staat het jaartal 1597; waarin het tegenwoordige huis volbouwd werd. Van binnen is het gebouw voorzien van eene zeer ruime plaats, rondom welke de zalen; vertrekken en woningen voor de kinderen, binnenvaders en binnemoeders gevonden worden. In dit Weeshuis worden weerdanige kinderen opgenomen, wier ouders ten minste 4 jaren voor hun overlijden buurhieden, of nu liever burgers of suppoosten van den Hove geweest waren, en moesten de kinderen niet jonger dan drie, noch ouder dan tien jaren wezen, om in het huis opgenomen te kunnen worden. Om den soberen staat en de geringe inkomsten van dit huis, zoo als die in het jaar 1579 waren, te gemoet te komen, begiftigden de Staten van Holland het te dier tijd met den eigendom van eenige landerijen, die aan het klooster der Dominikanen hadden toebehoord. Eenigen tijd daarna verkregen de Regenten van dit huis de goederen van het Agnietenklooster, en in het jaar 1599 vergunden de Staten, tot onderhoud der wezen, eene loterij. Dit Weeshuis genoot ook vroeger zijn aandeel in de raaisoepeningen van de verpachtingen der gemeene middelen, die er over 's GRAVENHAGE en HAAG-Ambacht geschieden; behalve dat het zelf van die middelen vrij was.

Het *Hervormde-Diakonie-Oude-Vrouwen-en-Kinderen*-huis, aan het einde der oostzijde van het *Spui*, bij het Zieken, dat weleer de *Zweedsche Afgezant*, JACOB VAN DIJK, tot zijn bijzonder verblijf had doen bouwen, is in het jaar 1659 tot het bovengemelde gebruik aangekocht en bekwaam gemaakt, doch sedert, tot twee malen toe, en bijzonder in het jaar 1687, aanmerkelijk vergroot. Het is een vierkant gebouw, van buiten vrij aanzienlijk, met een torentje aan de westzijde, hebbende een slagklok en uurwijzers. Boven den gewonen ingang is in hardsteen uitgehouwen een wapenschild, vastgehouden door twee Leeuwen, waarop de letters D A H, dat is *DIAGONIE ARNEM HUIS*, door elkander gevlochten. Wat hooger op leest men, op eenen steen, het volgende:

TWEE KROONEN ZIJN VAN GOD BERTST,
DEN ARNEM DER LYDELAERTST,
DEN RICKEN DER MILDAERTST.

Even boven de lijst van de deur staat LEX. DE MITT. Van binnen heeft het onderscheidene fraaije kamers, welk een bekoorlijk uitzigt hebben, ruime zalen en bekwame vertrekken, geschikt voor oude vrouwen en arme wezen, behoopende het getal der daarin opgenomene personen, sedert eenige jaren, ruim vierhonderd. De oude vrouwen, die hier geplaatst worden, moeten vooraf eenigen onderstand van de Diakonie genoten hebben, en van de Hervormde godsdienst zijn. De kinderen, die hier worden ingebragt, zijn de zoodanige, die tot de Diakonie behooren, waaronder men ook te tellen heeft zulke, die in andere steden onder den naam van huissittende of Aalmoezeniers armen worden opgevoed. Zij gaan allen in het zwart gekleed, en dragen, tot onderscheid van die van het weeshuis, op den linkerarm een wit biesje tusschen den naad van hun opperkleed, en op den rechterarm een nommer. De gewone inkomsten van dit huis moeten gevonden worden uit de kerkkollekten, welke door het groot kantoor der diakonie, bij het opmaken der jaarlijksche begrooting, gedeeltelijk aan dit gesticht worden toegekend; verder uit de arbeidsloosen der jongens, die op ambachten gaan, benevens de yerdiensten in de naai- en breikamers van dit gesticht; uit onderscheidene bussen, die des Zondags aan de huizen, bij de begravingen en andere gelegenheden, worden aangeboden; uit de bekers, welke bij het H. Avondmaal worden geplaatst; uit de alimentatiegelden, welke, zoo door de stedelijke regering als door partikulieren, voor eenige in dit gesticht bestede oude vrouwen en kinderen worden betaald; uit een kleedings-kollekte, welke jaarlijks, ten behoeve dier armen, zoo in de Hervormde kerken, als met bussen aan de huizen, wordt gedaan; uit legaten, erfénissen, vrijwillige giften, en uit de interessen van zoodanige kapitalen, als de mildadigheid bereids heeft geschenken, of nog, bij uiterste wilsbeschikkingen als anderszins, aan dit godshuis moegt komen te schenken. Dit een en ander moet jaarlijks zoo ontrent veertig duizend gulden opbrengen, zal men de uitgaven van al het benoodigde van dit gesticht kunnen goddaken.

Het Wilhelmina-Hospitaal, in de *Hekkenlaan*, gesticht in het jaar 1830, door H. K. H. de Prinses van Oranje, thans een geëerbiedigde Koningin, alwaar de gewoone in den laatsten strijd met België, door de moederlijke zorg en op kosten van H. M. zijn verpleegd. Bij den tegenwoordigen staat van vrede, en nu het hospitaal aan zijne oorspronkelijke bestemming niet meer kan beantwoorden, heeft hare Majesteit gewild, dat het zoude strekken tot verzachting van het lot van onvermogende partikulieren, die door zware kwetsuren en verwondingen bezocht, eene zeer zorgvuldige behandeling vereischen. Tot dat einde moeten die ongelukkigen, niet alleen door de Heeren Genees- en Heelkundigen van het hospitaal worden verpleegd, maar hun ook nog daarenboven de vereischte medicamenten worden uitgereikt. H. M. de Koningin heeft bovendien bevolen, dat eene der zalen van het Willems-Hospitaal derwijze zou worden ingerigt, dat er gelegenheid bestond eene kosteloze consultatie te geven, alwaar ieder persoon, zonder eenige uitzondering, op geregelde tijdstippen, geneeskundigen raad kan inwinnen, en, bovendien, al de geneeskundige hulp ontvangen, welke voor zijne herstelling noodzakelijk moegt zijn.

Voorts heeft men er nog een Oude-Mannen-Vrouwen-en-Kinderhuis van de Waalsche gemeente, onder de *Uileboommen*, boven welks ingang men leest: *MAXIMUM DOMI* (d. i. Vrede zij

dezen huize); terwijl men, om het jaar der stichting (1760) aan te duiden, de woorden koos: NIC SENS ET VIDVÆ TRISTISQVE PARENTISVS ONAL AVXILLANTE DNO SORS DVNA LEVATVR GENL. (d. i. Hier wordt met Gods hulp, het harde lot van de oude mannen en weduwen, en de van hunne ouders beroofde arme wezen verligt); een Evangelisch-Luthersch Arm- en Weeshuis, achter het huis van burgerlijke en militaire verzekering, op de *Prinsegracht*, gesticht in het jaar 1736; een Roemsch-Katholijk Arm- en Weeshuis, in het *Slob van de drie Boeren*, gesticht in het jaar 1746, waarin de aldaar opgevoed wordende wezen door eene eigen Pastoor bediend worden; een in 1841 gebouwd Nederlandsch-Israëlitisch Oude-Mannen en Vrouwenhuis, op het *Paddemoes*, ter verpleging van een veertigtal oude lieden, van beide Israëlitische gemeenten; een Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, vroeger het St. Nicolaas-Gasthuis, *achter den Vleeschhal*, oorspronkelijk gesticht in het jaar 1577, door Hertog ALBRECHT VAN BRUNEN, en later tot het tegenwoordige gebruik ingerigt; het Oude-Mannenhuis, in de *Oude-Molstraat*, voorheen het Sacraments-Gasthuis, hetwelk de H. BONIFACIUS tot Patroon had, doch in het jaar 1735, nit de nalatenschap van den Heer JACOB FREDERIK VAN BRUNEN VAN SCHAGEN, geheel verbouwd is, wórdende toen daarin oude mannen en vrouwen opgenomen, welke hunne kost kochten; het Krankzinnigen- of Verbeterhuis, in de *St. Antonie- of Geeststraat*, oudtijds eene kapel, aan den H. ANTONIUS toegewijd, waarmede in het jaar 1549, een Ziekenhuis verbonden was, en hetwelk in 1607 tot een Pest- en Dolhuis werd ingerigt; doch hetwelk, in 1686, na eene plaats gehad hebbende besmettelijke ziekte, en ook, nog eens daarna, aanmerklijk vergroot, en met onderscheidene vertrekken en zitplaatsen voor krankzinnigen is voorzien geworden; terwijl het, sedert 1809, ook tot een Spin-, Wol- en Garenbereiding, en Linnenweverij is ingerigt, waarin tevens aan de kinderen, die medewerken, een doelmatig derwijs wordt gegeven; het Stads-Burger-Gasthuis, op den *Zuidwal*, gesticht in het jaar 1823, ter verpleging van behoeftige zieken, welke ziekten of kwalen geneeslijk zijn, en waarin, overigens, elk, voor vier gulden 's weeks kan worden geplaatst; het Stads-Ziekenhuis, in de *Lange-Lombardstraat*; twee Bestedelinghuizen, het eene op de *Breedstraat* en het andere in het *Westende*; Bikoer-Cholim, zijnde eene Israëlitische Instelling, waarvan de Regenten belast zijn met de zorg van alle Israëlitische zieken-, armen- en kraamvrouwen, binnen en buiten het Burger-gasthuis, terwijl zij voor hunne verpleging zorgen, en de arme zieken- en kraamvrouwen van alle behoeften voorzien, en de Garnizoens-Ziekenzaal, op den *Fluwoels-Burgwal*.

Ook heeft men nog de volgende Liefdadige instellingen, het Genootschap van Moederlijke Liefdadigheid, onder de bescherming van H. M. de Koningin; de Maatschappij van Weldadigheid, in het jaar 1817, voornamelijk door de bemoeijingen van den Generaal, thans Graaf JOHANNES VAN DEN BOSCH, onder aanmoedigende bescherming des Konings en van al de leden des kosinklijken geslachts opgericht, en thans ongeveer 10,000 leden tellende; het Leenfonds: *Weldadig en Zorgvuldig*, strekkende om, onder borgtocht van eenigzins goeode ingezetenen van 's GRAVENHAGE, renteloos voorschotten te verleenen, aan zoodanige, die door toevallige omstandigheden zich in geldgebrek bevinden; eene Algemeene Armen-Ingrioting,

tot het verschaffen van werk, uitdeeling van spijs, inzonderheid van soep, aan behoeftigen, gelijk mede tot het geven van onderwijs aan ouden en jongen, die daar werken, en op welke inrigting, als op eene der weldadigste in Nederland, geroemd mag worden. Te voren, en wel omstreeks het jaar 1690, werd dit gebouw, door de bewindhebbers der Algemeene Oostindische Maatschappij der Nederlanden, aangekocht tot hun verblijf of logement in 's GRAVENHAGE; terwijl ook in eene der kamers van dit ongemeen groot gebouw de Bijbelvereeniging van 's GRAVENHAGE hare vergadering houdt; de Maatschappij ter bevordering van het Godsdienstig Onderwijs onder de Slaven en verdere Heidensche bevolking in de Kolonie Suriname, opgericht in het jaar 1823; eene Geotroijeerde Maatschappij ter Waarberging van Lijftogten; een in 1838 opgerigte Voorschot en Administratie Maatschappij, strekkende tot het geven van voorschot aan aannemers van publieke werken, 's Rijks ambtenaren en gepensioneerden; eene Afdeeling van het Nederlandsch Zendinggenootschap, met 200 leden, welke afdeeling ook onderscheidene plaatselijke inrigtingen telt, de strekking hebbende, om te voorzien in de godsdienstige behoeften van onvermogene geloofs- en stadgenooten, als: eene Lees- en Schrijfschool, twee Catechesatien voor jongelieden, drie voor bejaarden, en één voor ledematen; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, gevestigd den 10 Augustus 1814; de in het jaar 1816 door den Heer HENDRIK VAN STRALEN opgerigte Bijbelvereeniging, welke thans 1200 leden telt, en ten doel heeft om bijbels, psalm- en gezangboeken, aan behoeftigen uit te reiken en uit hare inkomsten, die uit vrijwillige bijdragen der leden bestaan, jaarlijks eene som aan het bijbelgenootschap bij te dragen, welke aan haar de bijbels ter uitreiking verstrekt; eene Afdeeling van de Maatschappij tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, en een Departement van het Instituut van Doofstommen te Groningen, met 170 leden.

Aan het Stedelijk Gymnasium wordt, behalve in de oude, ook in de nieuwe talen onderwezen. Het heeft de Latijnsche school vervangen, welke ten aanzien van hare instelling van eene hooge oudheid was. Uit eenen brief van Hertog ALBRECHT VAN BILLENEN van den jare 1393, zien wij dat er zestien jaren te voren en vroeger eene school in 's GRAVENHAGE geweest is, die aan het Kapittel der Kanunniken van Maria ten Hove behoorde, buiten hetwelk niemand school mogt houden, welk voorregt zeer lang geduurd heeft, doch somtijds met verbetering van eenige waborden. Ondertusschen heeft het voordeel, dat hieruit genoten werd ook anderen bewogen, om de jeugd te onderwijzen, het geen bij het Hof van Holland, in het jaar 1535, verboden werd. Evenwel vindt men, dat die andere scholen te 's GRAVENHAGE niet geheel en al zijn weggeraakt, maar het Kapittel ten Hove genoot van ieder kind, dat elders ter schole besteld werd, eene erkenenis. Naderhand is het bestuur der scholen aan de Regering van 's GRAVENHAGE overgegaan. Deze school was eerst in de *Schoolstraat*, welke hierdoor van naam veranderde, zijnde in oude tijden de *Kerkstraat* of *St. Jakobstraat* geheeten, later in de *Zuilingstraat* en is thans in de *Raamstraat*.

De Anatomie of Ontleedkamer, ter oefening van de Heelmeesters en hunne leerlingen, in de voormalige Jesuitenkerk, in

de *Jufvrouw-Idastraat*, heeft van buiten bijna niets merkwaardigs; alleen leest men, op eenen steen boven den ingang: COLLEGIUM CHIRURGICUM ET THEATRUM ANATOMICUM, (d. i. Heelkundig collegie en ontleedkamer) 1772. Van binnen bestaat het alleen uit drie of vier vertrekken. Het eerste, ter linkerzijde van den ingang, is de kamer der Commissie van het Geneeskundig Onderzoek en Toezigt, waarin ter wederzijden van den schoorsteen een kaat hangt, met allerhande werktuigen, ten dienste van Heelmeesters. Boven deze kamer is de eigenlijke ontleedplaats, daar de lessen, zoo over de heel- als ontleedkunde, alsmede voor de Vroedvrouwen geschieden. In den winter worden hier de ontleedkundige lessen, zichtbaar opgehelderd. Nog is hier een klein boekvertrek ten dienste der Heelmeesters, terwijl alsmede in dit gebouw de apothekarsleerlingen lessen in de scheikunde ontvangen, en er ook de kinderen uit den behoeftigen stand gratis worden gevaccineerd.

Verdere wetenschappelijke inrigtingen zijn: De Stads-Teekenaakademie; ten gevolge van het besluit van den Stedelftken Raad van 2 Augustus 1839, op nieuw georganiseerd, met 6 Hoofd-Onderwijzers en 7 Onderwijzers; het Teeken-Instituut: *Kunst oefening*; de Koninklijke Muzijschool, geopend 1 Januarij 1827, met 15 Onderwijzers; 's Rijks Archiven; het Genootschap ter verdediging en handhaving van de Christelijke godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche bestrijders, in het jaar 1786 opgericht, hetwelk jaarlijks prijsvragen uitschrijft en eerepenningen uitdeelt; de Natuur- en Letterkundige Maatschappij: *Diligentia* (Naarstigheit), welke in het jaar 1793, onder den naam van Gezelschap ter beoefening der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, werd opgericht, doch door eenen spoedigen aanwas van leden, den vorm eener maatschappij, onder haren tegenwoordigen titel, aannam, en hare werkzaamheden ook tot de letterkunde uitbreidde; terwijl zij een eigen lokaal heeft, op de wijze van *Felix Meritis*, te Amsterdam, gebouwd, met eene ruime gehoorzaal, benevens een museum en kabinetten van natuurkundige zeldzaamheden, gelijk ook eene zaal voor musijk oefeningen, nu onlangs aangebouwd; het Letterkundig Genootschap: *Oefening kweekt kennis*, opgericht den 28 Februarij 1834 en ruim 140 leden tellende; het Lees-Museum; eene Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, zijnde vroeger geweest het Dichtkunstig Genootschap: *Kunstliefde spaart geen vlijt*, hetwelk in het jaar 1772 was opgericht, en zich, in het jaar 1809, met de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen verenigde; een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 's Algemeen*, opgericht den 11 Augustus 1796, dat, even als de Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, zijne vergaderingen houdt in het lokaal van de Maatschappij: *Diligentia*, en onderscheidens nuttige inrigtingen heeft daargesteld, als: eene Leesbibliotheek, opgericht den 29 November 1798, een Teeken-Instituut, opgericht in 1809 en eene Spaarkank, opgericht 17 Julij 1818; eene Afdeeling der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, die ruim 80 leden telt; eene Afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, met 19 honoraire en ongeveer 160 contribuerende leden, terwijl zij den Prins en de Prinses van ORANJE, benevens de Prinsen ALEXANDER en HERDAK als leden donateurs telt; het Zangcollegie, onder de sinspreuk: *Deo*

et *Ecclesiae sacrum* (aan God en de Kerk gewijd), opgericht in 1811, met 25 leden; het nu onlangs opgerigte Zanggezelschap *Cecilia*, voor mannenkooren, met ongeveer 25 leden; het Muzijkgezelschap: *Uit Liefde tot de Toonkunst*, opgericht 8 October 1815, dat mede hare oefeningen in het lokaal *Diligentia* houdt.

De Hollandsche en Fransche Schouwburg, in het *Korte Voorhout*, is een fraai gebouw, dat, hozeer niet tot de grootste behorende, een vrij bevallig aanzien heeft. Het tooneel, hoewel niet buitengewoon groot, is echter ruim en breed genoeg. De voorgevel is van hardsteen opgetrokken, en heeft twee vleugels, met een inwaarts middenfond. De Prins van NASSAU-WEILBURG, gemaal van Princes CAROLINA VAN ORANJE, de zuster van Prins WILLEM V, was begonnen, op het laatst der vorige eeuw, zich te dier plaatse een geheel nieuw paleis te doen bouwen, toen hij door de tijdsomstandigheden in de voltoojing daarvan verhinderd werd. Bij de komst der Franschen in ons Vaderland, werd dit gebouw tot eene kazerne gemaakt, waartoe het tot in 1804 gediend heeft, toen het tot eenen Franschen Schouwburg werd ingerigt; nadat de oude Schouwburg in de *Casuaristraat* was afgebrand. Sedert het jaar 1807 hebben ook de Nederduitsche tooneellisten aldaar hunne voorstellingen gegeven; daar de voormalige Nederduitsche Schouwburg, in de *Lorre- of Assendelftstraat*, eensdeels te klein geworden was, en anderdeels door Koning LOEWIK tot eene kazerne voor zijne garde bestemd werd.

Vroeger waren te 's GRAVENHAGE twee Doelen, de St. Jorisdoelen en de St. Sebastiaans- of Kloveniersdoelen. De St. Jorisdoelen, op het *Touernooiveld*, tusschen den *Vijverberg* en de *Houtstraat*, is eene der oudste gebouwen van 's GRAVENHAGE, hetgeen men genoeg bespuren kan uit de oude bouworde en het achtkant torentje, dat hier uit het dak naar boven rijst, en niet zonder grond mag men denken, dat het al vroeg in de veertiende eeuw gesticht is. Dit gebouw stond op grafelijkheids grond, en behoorde aan de Broederschap van St. Joas, waarvan zich de leden Ridders noemden. Zij plagten van ouds in groote achting te staan, hunne voorregten waren zeer aanzienlijk, en zij hadden het regt van den schuttap, eene belasting op den wijn der herbergiers. Voorheen was ieder Ridder gehouden, als eene doodschuld aan de Broederschap, te betalen twee Filippusguldens (2 guld. 50 cents) of de beste boog, waarmede hij maandschut plagt te houden. Hunne oefeningen bestonden in het schieten naar het wit, met de hand- of voetboog, en somtijds naar den papegaai. Dit schieten is thans buiten gebruik. Men vond onder deze Ridders van St. Joas vele lieden van aanzien. Van de instelling dezer Broederschap weet men geen zeker bescheid. Boven den ingang van dezen Doelen wordt St. Joas, op de gewone wijze, als tegen den Draak vechtende, afgebeeld. Van binnen heeft dit huis onderscheidene groote kamers en eene groote zaal, op welke de nieuw verkoren ridders plegtig ingehuldigd werden. Hier hield de broederschap haren plegtigen maaltijd. Achter het huis is eene ruime opene plaats, daar de oefening van het schieten plagt te geschieden. Thans is deze Doelen een aanzienlijk Logement, waar ook jaarlijks, op den tweeden Pinksterdag, de groote of algemeene vergadering van de Afgevaardigden uit de Nederlandsche Vrijmetselaarslogen, van welke Prins FREDERIK DER NEDERLANDEN Grootmeester is, met veel plegtigheden plaats heeft.

De St. Sebastiaans- of Kloveniers-Doelen, anders ook de Nieuwe-Doelen geheten, op den noorderhoek van den *Korten-*

Vijverberg, ter plaatse waar weleer een oude Doelen, van gemelde naam gevonden werd. Tot het stichten van dit oude gebouw, gaf gelegenheid dat KAREL V, in het begin der zestiende eeuw gewild had, dat er een gild of broederschap van Kloveniers of Handbüschschutters in 's GRAVENHAGE opgerigt zoude worden en, om deze te oefenen, beval hij in den jare 1538, door zijnen Stadhouder, den Graaf van HOOGSTRATEN, aan den Hove van Holland, dat men aan de Regering van 's GRAVENHAGE den grond tot eenen Doelen zoude aanwijzen, waartoe de gemelde plaats werd uitgekozen. Hier werd dan de oude St. Sebastiaans-Doelen gebouwd, doch met den voorgevel strekkende tegen het *Voorhout*. De vernieuwing van dit gebouw geschiedde in het jaar 1636, en werd krachtig bevorderd door de milde giften van FREDERIK HENDRIK, Prins van Oranje, wiens zoon WILLEM II, daarvan den eersten steen gelegd heeft, waarvan de gedachtenis door een opschrift in de lijst van den voorgevel bewaard wordt. Men treedt tot dit gebouw langs steenen trappen, ter wederzijde opgaande. Boven den ingang is het blazoen van de Broederschap, vertoonende het Jeruzalemskruis. Hooger in den kap, boven de lijst staat het wapen van Holland in het midden, het wapen van NASSAU ter regter- en dat van 's GRAVENHAGE ter linkerzijde, met bijgevoegde sieraden van allerlei wapentuig en krijgstrofeën. De bovenste verdieping van dit huis, onder de lijst, is nog niet lang geleden, met Engelsche ramen opgesierd. Van binnen is het zeer voortreffelijk, door de ruime vertrekken, waaronder drie bovenal uitmunten, als: de Burgemeesterskamer, de Eetzaal en voornamelijk de schutterszaal, alle vroeger versierd met schilderijen, waarop de voornaamste bevelhebbers en schutters op het levendigst voorgesteld worden, welke schilderijen naar het stadhuis zijn overgevoerd. In deze laatste zaal, ontving Prins WILLEM III, het burgerregt van 's GRAVENHAGE en werd hem het guldenvlies, dat Keizer KAREL aan de burgers van 's GRAVENHAGE had geschonken, om den hals gehangen. Achter dezen Doelen werd voorheen, op zekere tijden, met een roer naar het wit geschoten en de beste schutters door de Regering met eenen zilveren lepel vereerd. Thans dient dit gebouw tot wapenplaats der 's Gravenhaagsche schutterij, terwijl ook de Raad dier schutterij aldaar vergadert. Tevens houden de Notarissen er hunne verkooping van vaste goederen, en er worden ook dikwijls door verschillende collegiën groote maaltijden gehouden.

Men heeft te 's GRAVENHAGE: 4 Stads-armenscholen, met ruim 3000 leerlingen; 1 Stads-tusschenschool, met 120 leerlingen; Scholen in de godshuizen der verschillende gezindten en andere Bijzondere scholen der Eerste klasse van soortgelijke aard, waaronder eene Israëlitische godsdienstige Armschool, met ruim 900 leerlingen; 16 Bijzondere scholen der Tweede klasse voor jongens en meisjes, met ruim 1600 leerlingen; 7 Dag- en Kostscholen voor meisjes, zijnde insgelijks Bijzondere scholen der Tweede klasse, met 180 kinderen; eene Stads-bewaarschool, met 350 kinderen, en eene Bijzondere Bewaarschool, met 225 kinderen, behalve een groot aantal zoogenaamde Matressenscholen.

Onder de menigte beroemde mannen, die in 's GRAVENHAGE het eerste licht zagen, noemen wij WILLEM II, Prins van Oranje, geb. 27 Mei 1626, † 6 November 1680; WILLEM III, Prins van Oranje en Koning van Engeland, geb. 14 November 1650, † 19 Maart 1702 en WILLEM V, Prins van Oranje, geb. 8 Maart 1748, † 9 April 1806.

De Godgeleerden: **JACOB DE LA TORRE**, † 16 September 1661, als Aartsbischop van Ephese en Pauselijk Vicaris in de Nederlanden; **OTTO VERBRUGGE**, † in 1745, als Hoogleeraar in de godgeleerdheid en Oostersche talen te Groningen; **JOHANNES TISSEL**, † in 1815, na 35 jaren Predikant bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te Amsterdam te zijn geweest; **JOHANNES CONRADUS ANDRES**, geb. 8 Junij 1787, † 5 Mei 1824, als Evangelisch-Luthersch Predikant te Woerden; **HIERANUS JOHANNES KROM**, Hoogleeraar en Predikant bij de Hervormde gemeente te Middelburg, en **GOVERT JAN VAN RIJSWIJK**, geb. 15 November 1764, † 19 September 1838, als Leeraar onder de Doopsgezinden.

De bekwame Kanselredenaar **JAN SCHARP**, die tevens een bekwaam Dichter was, geb. 16 Augustus 1768, † 2 Maart 1828 als Predikant bij de Hervormden te Rotterdam.

De Rechtsgeleerden: **ARNOLDUS VANIUS**, geb. in 1588, † in 1657, als Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leyden; **MR. JOHANNES VAN DE LINDEN**, geb. in 1746, † 1 Augustus 1835, als President van de Rechtbank van eersten aanleg te Amsterdam, na zich door onderscheidene rechtsgeleerde werken te hebben beroemd gemaakt.

De Genees- en Heelkundigen: **FREDRIK RUTSCH**, geb. 25 Maart 1638, † 22 Februarij 1731, als Hoogleeraar in de ontleed-, heel- en kruidkunde aan de doorluchtige school te Amsterdam, onderscheidene ontleedkundige werken nalatende; **ANTONIE DE HAEN**, geb. in 1704, † in 1776, als Hoogleeraar te Weenen en Lijfarts van de Keizerin MARIA THERESIA; **ABRAHAM KAAU BOERHAVE**, geb. in 1715, † in 1753, als Lijfarts van den Keizer van Rusland, en **JAKOB VOSMAER**, geb. 26 Augustus 1785, † 5 Februarij 1824, als Hoogleeraar in de geneeskunde te Utrecht.

De Wiskundigen: **CHRISTIAAN HUYGENS**, geb. 14 April 1629, † 8 Julij 1690, aan wien men de verbetering der teleskoop en de uitvinding der slingeruurwerken te danken heeft, terwijl hij tevens een goed Portretschilder was; **DIRK KLIJKENBERG**, die in het laatst der achttiende eeuw leefde; **JAN HENDRIK VAN SWINDEN**, geb. den 8 Junij 1746, † den 9 Maart 1825, als Hoogleeraar in de wis-, natuur-, sterrekunde en wijsbegeerte aan de doorluchtige school te Amsterdam, en **JACOB BAART DE LA FAILLE**, geb. 20 Januarij 1757, † 1 April 1833, als Hoogleeraar in de wis-, natuur- en sterrekunde aan de Hoogeschool te Groningen.

De Oudheidkundigen: **JAN HEERLAARS**, † in 1640; **CASPAR JONAS CHRISTIAAN REUVENS**, geb. den 22 Januarij 1793, † den 26 Julij 1833, als Hoogleeraar der Archaeologie aan de Hoogeschool te Leyden, na te Harderwijk eenen leerstoel in de Grieksche taal en Letterkunde bekleed te hebben.

De Geschiedkundigen: **ADRIANUS 's GRAVESANDE**; **JOHANNES DEBOECH**, geb. in 1740, † in 1787, en **JONAN MEERMAN**, geb. in 1753, † den 19 Augustus 1815.

De Oostersche Taalgeleerden: **JACOBUS GOLIJUS**, geb. in 1596, † 28 September 1667, als Hoogleeraar in de Oostersche talen en de wiskunde, aan de Hoogeschool te Leyden, en **PIETER GOMM**, † na 1671.

De Latijnsche Dichters: **JANUS SECUNDUS**, geb. in 1511, † in 1536; en diens broeders **ADRIAAN MARIUS** en **NICOLAAS GRENIUS**, † in 1571; **WILLEM GRAPHAUUS**, anders genoemd **FULLONIUS**, eigenlijk **WILLEM DE VOLDER**, Rector der Latijnsche school in zijne geboortestad, een ijverig voortplanter der Luthersche leer in Holland, de vriend en levensbeschrijver van **JOHANNES PISTORIUS (JAN DE BAKKER)**, Evangelisch-Luthersch

Proedikant te Woerden, die den 15 September 1525 te 's GRAVENHAGE verbrand werd, en CORNELIS KINSCHOT, geb. in 1628, † in 1650.

De Nederduitsche Dichters: CONSTANTIJN HUYGENS, geb. den 8 September 1596, † in 1687, na Secretaris van drie Stadhouders te zijn geweest; JONAN BARON VAN ARNHEM, Heer van *Rosendaal tot Harsloo*, geb. den 1 Mei 1636, † den 12 December 1717; JOAN JAKOB MAURITIUS, geb. in 1696, † den 28 Maart 1768; WILLEM DEN ELGER, geb. in 1679, † den 4 Februarij 1703; PIETER LEONARD VAN DER KASTELE, geb. den 13 Augustus 1748, † den 7 April 1810, die tevens een niet onervaren Staatsman was; diens zoon J. C. VAN DER KASTELE, geb. den 26 Maart 1780, † den 1 Julij 1835.

De Geleerde Boekenkenner: HENDRIK JANSEN, geb. in 1741, † te Parijs in 1812, na achtereenvolgens Boekverkooper, Bibliothecaris van den Prins van Bénévent (Talleyrand) en keizerlijk Boekboordeelaar te zijn geweest.

De Schilders: JOHANNES VAN RAVESTEIN, geb. omtrent 1580; PIETER QUAST, geb. in het laatst der zestiende eeuw; ARNOLDUS VAN RAVESTEIN, zoon van JOHANNES, geb. in 1613, † in 1676; BENJAMIN CUYP, uit de zeventiende eeuw; BAREND APPELMAN, geb. in 1600, † in 1686; ADRIAAN HANNEMAN, geb. in 1610 of 1611; JOAN BISKOP, geb. in 1646, † in 1686; JONAN DANKERS, die in het midden der zeventiende eeuw leefde; DANIEL MIJNTERIS, geb. in 1636, † 19 September 1688; JAN LE DUCQ, geb. in 1636; WILLEM DOUDISUS, geb. 31 December 1650, † in 1697; KAREL GODDE, geboren omtrent het jaar 1640, † in 1698; NICOLAAS WIELING, die in het laatst der zeventiende eeuw gebleed heeft; JACOB DE BAAK, geb. in 1673, † in April 1700; THEODOOR VAN DER SCHEUR, geb. in 1628, † in 1706; JOANNES BEELDENMAKER, geb. in 1656, † na 1710, en zijn zoon FRANS BEELDENMAKER, geb. in 1669, † in het begin der vorige eeuw; FRANK PIETERSE VERHEIJEN, geb. in 1657, † 25 September 1711; CHRISTOFFEL PIETSON, geb. 19 Februarij 1631, † 11 Augustus 1714, die tevens de Nederlandsche hier handteerde; RYNNER DE LA HALVE, die in 1662, op de rol der Haagsche broederschap werd opgeteekend; JOSEF BURSROORN, die in 1670 leefde; CORNELIUS DE BRUYN, geb. in 1682, † in 1719 of 1720, die tevens een beroemd reiziger was; FRANS ABRAHAM CARRÉ, geb. 11 Januarij 1684, † in 1721, en zijne broeders ABRAHAM CARRÉ, geb. 27 Mei 1691, † na 1751; HENDRIK CARRÉ, geb. 27 September 1696; JOHANNES CARRÉ, geb. 3 December 1698; ELIAS TERWESTEN, geb. in 1651, † na 1724; JOHANNES VOLLEVEN DE JONGE, geb. in Februarij 1665; SIMON SCHIJNVOET, geb. in 1652, † 24 October 1727; JONAN GROENVELD, geb. in 1660; ROBERT DU VAL, geb. in 1644, † 22 Januarij 1732; PIETER VAN CALL, geb. in 1688, † in 1737; zijn broeder JAN VAN CALL, geb. in 1689; KOENRAAD ROEPFEL, geb. 6 November 1678, † 4 Januarij 1748; MATTHEUS TERWESTEN, geb. in 1670, † in 1751; HENDRIK VAN LINBORCH, geb. in 1680, † in of vóór 1759; DIRK KINT, geb. 6 December 1676, † 1 September 1766; PIETER VAN CUYCK, geb. in 1687; ANTONI DE WAERT, geb. in 1689; LEONARD FRANÇOIS LORIS, geb. 25 Mei 1698; HERMAN DIENRIK CUIPERS, geb. 29 December 1707; AUGUSTINUS TERWESTEN, geb. in 1711; DIONYS GODIPE, geb. in het begin der achttiende eeuw; PIETER GERARDUS VAN OSS, geb. in 1776, † 28 Maart 1839, en WIJLAND JOHANNES JOSEPHUS VAN NULJEN, geb. 3 Maart 1813, † 3 Junij 1839.

De vermaarde Teekenaars en Plaatsnijders: ROBINN DE HOOGH, geb. in 1620, en JACOB VAN DER GRACHT, geb. in het laatst der zestiende of het begin der zeventiende eeuw.

De **Gravours**: **PIETER NOLFE**, geb. in 1601, die tevens een bekwaam Schilder was, en **ALEXANDER LIERNUNN**, geb. in 1769, † 12 October 1815.

De **Staatsmannen**: **PETRUS CORNELIS VAN BREKRODE**, die in de jaren 1580 en 1590 Afgezant der Vereenigde Nederlanden bij de Duitse Vorsten was; **FRANÇOIS VAN AARSEN**, Heer van *Sommelsdijk*, die meermalen Gezant van dezen Staat aan onderscheidene Hoven was, geb. in 1572, † 27 December 1641; **FRANÇOIS FAGEL**, geb. in 1659, † in 1746, na 46 jaren het ambt van Griffier der Algemeene Staten te hebben bekleed; **HENDRIK FAGEL**, geb. in 1706, † in 1790, als Griffier der Algemeene Staten; **FRANÇOIS FAGEL**, geb. in 1740, † 28 April 1773, als Adjunct-Griffier der Algemeene Staten; **Mr. SEBASTIAAN CORNELIS NEDERBURG**, geb. 7 Maart 1762, † 5 Augustus 1811, als Staatsraad in gewone dienst en Directeur van de publieke schatkist; **Mr. PIETER JACOB DE BIJL**, geb. 11 December 1766, † 19 December 1836, als Administrateur van het armwezen en de gevangeniissen in het Koninkrijk der Nederlanden.

De **Krijgslieden**: **GUILLAUME ANNE BARON CONSTANT BEECKOUX DE VILLARS**, geb. 24 April 1750, † 12 Augustus 1838; **HENDRIK ADOLF BARON DE LA MOTTE FOUQUÉ**, geb. in 1698, † 2 Mei 1774, als Luitenant-Generaal in Pruisische dienst; **JONAN JACOB ROEVS**, geb. 1 Januarij 1805, † in 1840, als Luitenant-Kolonel bij het Oost-Indische leger.

Ook de beroemde Nederlandsche Dichteres **KATZARINA WILHELMINA BILDERDIJK**, geb. **SCHWEICKHARDT**, was den 3 Julij 1777 te 's GRAVENHAGE geboren, zij † den 16 April 1830.

Onder de lotgevallen, die 's GRAVENHAGE betreffen, vinden wij er geene vroeger aangeteekend dan van het jaar 1479, wanneer de tweespalt tusschen de Hoekschen en Kabeljauwschen geheel Holland beroerde, en in 's GRAVENHAGE tot dadelijkheid kwam. Dit begon met de dienaars en huisgenooten van den Stadhouder **WOLFERT VAN BORSSELE**, Heer van *Ter-Weere*, die den Hoekschen niet ongesind was, en met de dienaars van den Heer van **WASSENAAR**, een der voornaamste Hoofden van de Kabeljauwschen. Onder het wrokken op elkander gebeurde het, dat de Valkeniers van den Stadhouder, naar huis keerende, digt bij het Hof, door de dienaars der Kabeljauwsche Heeren overvallen werden; toen zij echter binnen geraakt waren, schoten zij van daar op hunne tegenpartij en doodden er eenigen. Dit bragt de Kabeljauwschen, edelen en onedelen, op de been, die, met bijstand uit de steden Delft, Leyden, Haarlem en Amsterdam, het Hof belegerden en het met geweld overmeesterd zouden hebben, indien er door bemiddeling van Heer **PIETER LANKEHALS**, niet bij verdrag bedongen ware, dat de dienaars van den Stadhouder en de andere Hoekschen vrij en veilig zouden mogen aftrekken. De Kabeljauwschen op het Hof gekomen zijnde, haalden des Stadhouders hengsten uit den stal, sloegen kisten en koffers open, en bedreven allerlei moedwil. De Stadhouder, hierover vergramd, versterkte zich met die van Dordrecht, Gouda en Scheeshoven, en trok met eene sterke magt naar 's GRAVENHAGE, dat door de Kabeljauwschen geruimd werd. De Hoekschen sloegen in de huizen hunner vijanden de glazen in, en rigtten er door plundering groote schade aan. Toen later de Stadhouder zijn volk afgedankt had, en uit 's GRAVENHAGE vertrokken was, kwamen er de Kabeljauwschen weder in, en oefenden hunne wraak tegen de huizen der Hoekschen.

In het jaar 1489 werd 's GRAVENHAGE en Haag-Ambacht, door de knechten van Keiser **MAXIMILIAAN**, die tegen Rotterdam optrokken, onder brandschatting gesteld.

Zekere schattingen en leeningen, en in het bijzonder eene dubbele belasting op het bier, welke de Regering van 's GRAVENHAGE, sedert het jaar 1517 tot het jaar 1524, der gemeente had opgelegd, bragten, hoewel zulks volgens octrooi van Keizer KARL V geschied was, het volk, in het laatstgenoemde jaar, aan het muiten; voornamelijk omdat de Procureur-Generaal eenen schuifevoerder, die aan de gemeente bier had gebragt zonder accijns te betalen, in eene kerk, waarin hij gevlugt was, wilde in hechtenis nemen. De schuifevoerder werd met geweld ontzet, en de Procureur-Generaal met zijne dienaren, eenen geheelen macht, in de sakristij van de groote kerk, nu de kerkeraadskamer, opgesloten. Toen brak men de gevangenis open, en haalde er de gevangenen uit, die in vroegere oploopen waren in hechtenis genomen. Tot demping van dit oproer werd de Stadhouder genoodzaakt, omtrent drie honderd soldaten naar 's GRAVENHAGE te doen komen. Toen deze eenige muitelingen hadden nedergeschoten, verzocht de gemeente om vergiffenis, die zij niet anders verkreeg dan voor eene geldboete van vijftienhonderd gulden, en eene openbare boete van eere, door zekere personen, voor de geheele gemeente van 's GRAVENHAGE en Haag-Ambacht, te doen. Om echter de onheilen voor te komen, die uit het verwijt dezer straf zouden kunnen ontstaan, gebod Keizer KARL, dat niemand, uitgezonderd 's GRAVEN OFFICIEREN, door 's GRAVENHAGE of Haag-Ambacht zouden mogen gaan met degens of dergelijk geweer.

Weinige jaren hier na, in 1528, leed 's GRAVENHAGE grooten overlast van MAARTEN VAN ROSSUM, die eenen inval in Holland deed, met welken togt hij toonde, dat hij het voornamelijk op 's GRAVENHAGE gemunt had, verwaarts hij van Utrecht den Rijn afzakte en voorbij Leyden toog, met twee duizend mannen voetvolk en twee honderd ruiters, of gelijk anderen willen, in het geheel met dertien honderd, of ten hoogsten vijftien honderd mannen, die met keizerlijke vaandels optrokken, om geen achterdocht te geven. Te Rijswijk en tot het Haagsche bosch genaderd zijnde, beval VAN ROSSUM, schiekelijk de Geldersche vaandels te ontrollen en »Gelder! Gelder!» uit te schreeuwen. Dit geroep bragt ieder in verbaasheid; velen bergden wat zij konden en het vlogten was algemeen. Het Geldersch krijgsvolk, geen tegenstand vindende, viel terstond aan het plunderen en verwoesten, waardoor weinige huizen ongeschonden bleven, en ook de Groote kerk in brand gestoken werd. Een groote buit van goud, silver, kleederen en andere sieraden, werd er weggevoerd, zoodat de vederen uit de beddeknassens geschud werden, om er de kostbaarheden in te bergen. Het slot of hofpaleis werd aan VAN ROSSUM, bij verdrag, overgegeven, en hier liet hij alles ongeschonden. De plundersaars bleven hier evenwel niet lang, maar vertrokken, zoo als eenigen willen, des anderen daags, of, gelijk anderen zeggen, op den derden dag met gijzelaars en pandslieden, voor twintigduizend gulden, die de Gelderschen tot brandschatting bedongen hadden.

In de Nederlandsche beroerten, was de inlegering der Spanjaarden hier voor de ingezetenen nog vrij gevoeliger, en de verwoesting nog ruim zoo algemeen. Want, nadat men in 's GRAVENHAGE, in het jaar 1566, door den overmoed en onverzaagdheid van twee lieden, de beelden uit de kerk had weggenomen, moest men dit in het jaar 1572 bezuren, door den eersten inval der Spanjaarden, die, te Delft niet hebbende kunnen binnen geraken, den Hagenaars woudzaakten, om hen te herbergen. Het schijnt echter, dat de vijand naderhand 's GRAVENHAGE wederom verlaten heeft; alzoo men anders, in het jaar 1575,

aan de zijde der Staten, niet zoude hebben kunnen denken, om 's GRAVENHAGE te versterken, zoo als, volgens het verhaal van den Ridder Hooft, op raad van den Heer van St. ALDEWONDE, geschiedde, toen de Spanjaarden, in de maand October des gemelden jaars, de stad Leyden hadden ingesloten, doch hetwelk, om de aankomst van Bonzaio, met eenige benden, gestaakt werd; terwijl men de plaats ontruimde. In het volgende jaar, toen BALVEZ ten tweeden male Leyden belegerde, lag er in 's GRAVENHAGE slechts eene kleine bezetting van het vendel van Hopman RUIKNAVER; zoodat Don LOUIS GAËTAN gelegenheid vond, om het vlek in te nemen, met het overschot zijner bende, waarvan hij een gedeelte te Soeterwoude en aan den Leydschendam, alsmede in eene der schansen om Leyden, gelaten had. Hij kwam evenwel niet in 's GRAVENHAGE, dan nadat RUIKNAVER hem, aan de Geestbrug, zoo lang met schermutselen had weten op te houden, dat de Hagenaars tijd hadden om, met het beste hunner havens naar Delft te vlugten. In het vlek gekomen bezette GAËTAN het Hof met Spanjaarden, in de hoop dat zij daar ten minste eenen aanval zouden afslaan. De Roomschegezinden, zelf vrouwen, daar gebleven, leverden den Spanjaarden lijfsgot, kruid, lood en lonten, met opregte of uitwendige blijdschap, om te heerscher behandeld te worden. Door het wijken der voornaamste burgers of rijkste ingezetenen, ook van den Stadhouder, den Adel, de onderhoorigen van den Hove, en door het verplaatsen der hooge collegiën naar Delft, geraakte 's GRAVENHAGE in eenen jammerlijken toestand, en scheen met eene gebroelen ondergang bedreigd te worden, als ter prooi gelaten aan vrienden en vijanden, die het innamen, en de huizen en openbare gebouwen zoodanig beroofden, dat het eer naar eenen doorniswaardigen puishoop en een vuilnisnest, dan naar eene bewoonbare plaats geleek. De straten zag men er overal met gras begroeid; van vele heerlijke en schoone huizen waren de deuren, vensters, zolders en al het houtwerk verbrand; in de sierlijkste kamers had men de paarden en beesten gelegerd, en door het rooven van het ijzerwerk en de ankers, scheen het, dat de huizen niet konden staande blijven. In het jaar 1678 waren de straten en steegen in 's GRAVENHAGE nog zoo zeer met mesthoopen en vuilnis bezet, dat de dorpen van Haag-Ambacht, daartoe van den Baljuw en de Wethouders gelast zijnde, onmogelijk alleen in staat waren, om deze plaatsen van de onreinigheden te zuiveren, waarom het Hof aan de dorpen van Rijswijk, Voorburg, Wassenaar en Loosduinen bevel gaf, om dagelijks, ieder met zes bespannen wagens, die van 's GRAVENHAGE ten dienste te staan, om het vlek schoon te maken. Indien het voorstel van die van Delft, bij den PRINS VAN ORANJE, ingang gevonden had, zoude mogelijk deze aanzienlijke plaats geheel en al verdelgd zijn geworden, want, betst dat eene welgegronde vrees van hinde stad hen hiertoe bewoog, of dat de voortreffelijkheid van 's GRAVENHAGE hen in het licht stond, zij maakten in het jaar 1675 den Stadhouder bekend, dat hunne schutters verzochten verklaring, of men den Haag zou doen verbranden; zoo verre de vijanden hen naar 't Westerkwartier kwamen te begeven; waarop bij den Prins werd verstaan en verklaard, dat alsoo zonderlinge geen beestial ontrent den Haag is, en de vijanden hen ook des zomers in tenten konden onthouden, daaromme niet geraden ware den Haag afgebrand te worden; verhoopte niet te min zijne Doorlugtigheid, dat, zoo verre Nederlandsheid mogte worden behouden, de vijanden hen in dat kwartier niet zouden begeven. Het behoud van 's GRAVENHAGE ging den Prins niet alleen

nu, maar ook reeds vroeger ter harte, daar hij, in het jaar 1574, toen de Spanjaarden het beleg van Leyden opgebroken en 's GRAVENHAGE verlaten hadden, bij een plakkaat, aan het Krijgsvolk verbod, deze plaats te berooven, te plunderen of te verbranden, of eenige brand-schatting te vorderen, op straffe van met den koorde of met den vure gestraft te worden, naar gelang der misdaad, verbiedende tevens dat niemand de ingezetenen zoude verongelijken aan hunne personen of goederen, onder voorwendsel, dat zij, gedurende het aanwezen der vijanden, aldaar gebleven waren, maar dit over te laten aan de Gemagtigden ten dien einde gesteld. De Heeren Raden van den Hove en die van de Kamer van Rekeninge, hoewel nog te Delft zittende, hebben ook, in het jaar 1575, hunne zorg aangewend tot het welzijn van 's GRAVENHAGE, en ieder eenen Gemagtigde uit de hunnen doorwaarts gezonden, om op te nemen, hoeveel leefstogt hier gevonden werd, en van Burgemeesteren aldaar te vernemen, wie den eed van getrouwheid nog niet gedaan had, en deze dan bij klokslag, of anders, te ontbieden, om dien te komen afleggen; wijders om den ongehoorzamen en onwilligen te belasten, binnen vier en twintig uren 's GRAVENHAGE te verlaten. De Staten van Holland waren mede niet nalatig in het aanwenden van alle mogelijke vlijt en moeite tot bewaring van het Hofgebouw. In het laatst van het jaar 1574 hadden zij ISAÄK KOEREL gemagtigd, om twintig personen aan te nemen, en daarmede, als Kastelein, onverminderd den last van den genen, die alvorens tot Kastelein was aangesteld, het Hof te helpen bewaren; maar aangesien er over deze knechten klagen van wangedrag en buitensporigheden inkwamen, werden de Burgemeesters van Delft, in het jaar 1575, gemagtigd, om den gemelden ISAÄK KOEREL, met zijne knechten, af te danken; gelijk zij ook, na het inleveren van eenige bedenkingen ten aanzien van eene andere schikking tot bewaring van het Hofgebouw gemaakt, gemagtigd werden om het te doen bewaren door den Procureur-Generaal PAULUS VAN HOVEN, en zulks bij voorraad voor een half jaar. Daar inmiddels 's Lands zaken een gunstiger keer namen, en de vrees voor overval van den vijand meer en meer begon te verdwijnen, keerden de inwoners allengs naar 's GRAVENHAGE terug. Het Hof haalde mede den Prins van Oranje over, om zijn verblijf weder, als van ouds, in 's GRAVENHAGE te nemen, volgens eenen brief van den Prins, gedagteekend uit Middelburg, van den 13 Maart des jaars 1577; doch de Staten van Holland en Zeeland vonden geraden, voor als nog geene oude gedenkboeken en registers van den Hove derwaarts te laten overbrengen. Bij hetzelfde besluit, dat kort na den brief van den Prins geteekend was, werd ook de Kamer van Rekening in Holland bevel gegeven, om zich weder te 's GRAVENHAGE te vestigen, en deze keerde, weinig later dan het Hof, derwaarts terug. Vervolgens vestigden zich hier ook weder de Staten van Holland, de Algemeene Staten en andere hooge collegiën. Tevens gebod het Hof aan alle zijne onderhoorigen naar 's GRAVENHAGE te komen, en deed diensvolgens zijne Deurwaarders aanschrijven, van-zich derwaarts te begeben, en er met der woon te blijven, op verlies van hun ambt.

Na deze herstelling van 's GRAVENHAGE, die de plaats tot nieuwen bloei en luister bragt, heeft het wezenlijk wel geenen aanval of last van vijanden geleden, maar de vrees daarvoor bragt te weeg, dat men onderscheidene malen in overweging genomen heeft, het te versterken. Inzonderheid heeft Prins MAURITS, meer dan eens, voorgedragen, om 's GRAVENHAGE van grachten en vestingwerken te voorzien; vooral drong hij hierop aan, in het jaar 1600, toen de Spanjaarden voornemens

waren, om, als zij Zalt-Bommel zouden overrompeld hebben, in het hart van Holland door te dringen. Hij schreef zelf te dien einde aan de Staten van Holland, en deed hun, door de Sociëteit van 's GRAVENHAGE, de nuttigheid van dit werk voorstellen, waardoor ook de zaak zoo verre gebracht werd, dat de Edelen en alle de steden, uitgezonderd Delft, hierin bewilligden; doch de onderneming moest evenwel achterblijven, omdat de Staten niet konden besluiten hiertoe eenigen onderstand te verleenen. Echter leed het geen twintig jaren, of men zag dit vlek met grachten omgeven, en in het jaar 1629, toen men beducht was voor eenen aanval van de Duinkerkers, die voorgaven het te willen plunderen, kreeg de Regering bevel van Gecommitteerde Raden, om de grachten aan de noordzijde te verbieden en te verwijden. Dit werd niet alleen terstond in het werk gesteld, maar men begon daarenboven eene borstwering op te werpen en die met ravelijnen en wachthuizen te dekken. Dit laatste, alhoewel met kennis van Prins MAURITS aangevangen, schijnt evenwel niet met genoegen van de Staten gedaan te zijn; zoo dat ook, voornamelijk op het voorstel van de stad Delft, die onderneming niet werd voortgezet; ja zelfs werd het voltrekken der werken, door de Staten uitdrukkelijk verboden. Eenige jaren later hebben de Begeerders van Delft, met geen minder ijver, zich tegen het versterken van 's GRAVENHAGE aangekant, hetwelk, den 1 Mei 1653, door enige Gemagtigden uit de Regering, aan de Staten van Holland verzocht was, daarbij voor reden gevende, dat er geruchten in omloop waren, als of de Spanjaarden ten oogmerk hadden, eenen aanval op 's GRAVENHAGE te doen, en die plaats uit te plunderen, ten einde den Staat daardoor eenen gevoeligen neep toe te brengen. Men beweerde zelfs dat Prins ERNEST HENRIK, destijds Stadhouder van Holland, daaromtrent van onderscheidene kanten gewaarschuwd was. Het schijnt ook, dat men met deze werken reeds eenen aanvang gemaakt heeft, maar wat besluit hier over verder genomen, of, waarom dit achterwege gebleven zij, vindt men niet opgeteekend.

Toen Schenkenschans, in het laatst van Julij van dit zelfde jaar, door de Spanjaarden was ingenomen, liep ook het gerucht, dat de vijand voornemens was, 's GRAVENHAGE van den zeskant te overrompelen; waarom men aanstonds op alles orde stelde; de onderhoorigen van den Hove, benevens de burgerij, in de wapenen bragt; twee of drie Kompagnieën Waardgelders aannam, behalve nog twee anderen van Amsterdam ontboden; ook deed men eenige visscherspinken langs het strand in een kruisen, om kondschap in te winnen.

Eene dergelijke voorzorg van Waardgelders aan te nemen, tot bevestiging van 's GRAVENHAGE, werd er ook gebruikt, ten tijde van den oorlog met KARL II, Koning van Engeland, en met den Bisschop van Munster BARNED VAN GALEN, in het jaar 1663, doch deze oorlog duurde niet lang en het vredesverdrag met den Bisschop geraakte zoo ras niet op eenen goeden voet, of men dankte de Waardgelders in het begin des volgenden jaars af. In het jaar 1667 werd ook de vrede met Engeland gesloten.

Feller onweësbuijen hingen 's GRAVENHAGE, zoo wel als geheel Holland, boven het hoofd in den oorlog, dien Koning LOUWIS den XIV den Vereenigten Nederlanden, in het jaar 1672 aandeed; toen de Franschen in de maand December eenen aanslag smeedden, om uit Weerden, dat zij, in het laatst van September, in besit hadden genomen, dieper in Holland eenen togt te doen, Leyden te overrompelen, en

's GRAVENHAGE te plunderen. Tot tenuitvoerbrenging van dit voornemen, had de Hertog van LUXEMBURG de stad Woerden met meerder manschap bezet en van krijgsvoorraad voorzien, en hij trek met omtrent negen duizend man voetvolk en twee duizend paarden uit, nemende de gelegenheid waar, dat de wateren bevrozen waren, om te minder belemmering te ontmoeten. De tijding van dit voornemen kwam zoo ras niet in 's GRAVENHAGE, of zij baarde zulk eenen schrik, dat ieder om een goed been komen zocht, en zijne goederen trachtte te bergen; doch de regering verzuumde niet, om middelen aan te wenden, tot stuiting van den vijand, en tot behoud van deze aanzienlijke plaats. Te dien einde kregen de Heeren van de Sociëteit van 's GRAVENHAGE bevel, om, op alle toegangen derwaarts, de boomen om ver te houwen en bijeen te brengen, op dat de vijand hierdoor in zijnen aantogt zoude belemmerd, en de aankomst ongenaakbaar gemaakt worden. Al vroeger had men er wederom twee kompagnien Waardgelders aangenomen en, kort te voren, de Advokaten, Prokureurs, Deurwaarders en andere onderhoorigen van den Hove, onder een vendel gebragt. Maar aangezien de vijand, door den dooi, in 'tvolvoeren van zijn voornemen verhinderd werd, bleef ook 's GRAVENHAGE van dezen gedreigden overval bevrijd. Dit echter deed de voorslag weder levendig worden, om 's GRAVENHAGE te versterken, doch dewijl de Prins van ORANJE, WILLEM III, wiens goeddunken hierover werd ingewonnen, zulks ongeraden vond, zoo omdat het jaargetijde te ver gevorderd was, om iets goeds te kunnen maken, als uit hoofde van het gerucht en de opspraak, welke dit buiten 's lands zoude geven, heeft men dit plan niet alleen toen, maar ook sedert en tot nu toe, laten rusten.

Nadat men, den 27 April 1747, te 's GRAVENHAGE kennis bekomen had, dat WILLEM IV, Prins van Oranje, in de meeste Zeeuwsche steden, tot Stadhouder van Zeeland benoemd was, verschenen den volgende dag aldaar vele ingezetenen, met oranjestrikken op den hoed. De groenwijven plaatsten drie vaandels van oranjepapier op de Grootemarkt, waarop geschreven stond: W. C. H. FRISO, Prins van Oranje, Stadhouder enz., met bijvoeging van deze woorden: *binnen acht dagen moet hij het hier ook wezen*. Doch daar verliep zoo veel tijd niet, of dit gewigtig werk was reeds voltrokken. Den negen en twintigsten, waren de Afgevaardigden van Rotterdam, versierd met oranjestrikken, ter Dagvaart verschenen. Hierop was het graauw van 's GRAVENHAGE, waaronder een vrouwmensch, in slordig amazonen gewaad, met verschrikkelijke knevels en eene oranjepapieren grenadiersmuts op het hoofd, uitmunte, in grooten getale, geschoold naar het Binnenhof, vreesselijk scheldende op de Regering, en in het bijzonder op den Raadpensionaris; en daarna elk lid der vergadering van Holland, die na den middag ten drie ure scheidde, afvragende: *of hij den Prins tot Stadhouder verklaard en mede geteekend had?* bij welke gelegenheid, de Pensionaris FRANÇOIS TERRESTEIN VAN HALSWIJN van Dordrecht en anderen zeer zwaar bedreigd werden, door eenigen uit het graauw, doch zij geraakten met den schrik vrij. De Heer van HALSWIJN, die, door eenen niet onbekenden Hagenaar, bij de keel gevat, en met een mes bedreigd was, werd door den klerk DEDERICHS en eenige anderen beschermd en gered. Omtrent honderd en vijftig man van de lijfwacht, die op het Binnenhof stond, goenen last hebbende om geweld te gebruiken, zag alle de bewegingen aan sonder zich te roeren. De Heer KARL LODEWIJK VAN WASSERNAAR,

Heer van *Doeveren* en Baljuw van 's GRAVENHAGE, gaf zich veel moeite om de gemeente tot geduld te vermanen, haaf verzekerende, dat zij binnen drie of vier dagen haren wensch vervuld zou zien, doch, op het ernstig aanhouden van het volk, moest men, nog dien zelfden avond, 't oranjevaandel van het stadhuis van 's GRAVENHAGE laten waaijen. Ook werd, wat later, een ander vaandel, hetwelk men bij een kamerbehang in de Spuistraat gehaald had, boven aan den voorgevel van het Hofgebouw, naar den vijfverkant, vast gemaakt. Den volgenden dag werd de hoofdwacht op het Hof versterkt, en de toegangen naar 's GRAVENHAGE met eenig voetvolk bezet. Maar op den eersten Mei geraakte 's GRAVENHAGE in opstand, ter gelegenheid van het valsche gerucht eener voorgenomene landing der Franschen. Het graauw vloog ten Hove in, roepende, dat men het Lond verkocht had. De visschers van Scheveningen rukten, tegen den avond, met vliegend vaandel en staande trom, doch zonder geweer, naar 's GRAVENHAGE, den Baljuw wapens afvorderende, om er de Franschen mede te keer te gaan, welke bewegingen, hoezeer zij naderhand bleken, door valsche tijdingen, veroorzaakt te zijn geweest, zulk eene onrustspellende gedaante gaven aan den tegenwoordigen staat van zaken, en zulk eenen schrik door 's GRAVENHAGE verspreidden, dat er het besluit tot 's Prinsen aanstelling, vermoedelijk niet weinig door bevorderd werd. De Baljuw bragt echter de onbesuisde menigte met woorden tot bedaren. Doch men bleef in 's GRAVENHAGE zoo onrustig, dat de Gecommitteerde Raden gesdonden, des anderen daags, te doen afkondigen, dat de Prins den derden tot Stadhouder stond verkoren te worden, te gelijk de gemeente tot rust vermanende. Dergelijke vermaning deed haar ook wat later de Heer PIETER VAN DER KAMER, Burgemeester van Haarlem, een een-en-tachtigjarige grijsaard, die, nevens de andere Afgevaardigden dier plaats, tegen den avond, in twee jagten, met oranjevlaggen versierd, in de residentie was aangekomen. Het volk bleef nu in rust. In den loop van den volgenden dag, werd de Prins door de Staten van Holland tot Stadhouder, Kapitein-Generaal en Admiraal, verkoren. Het Hof was door de lijfwacht te paard en te voet, benevens door de schutterij der stad, bij tijds bezet. De oranjevaandels staken uit alle de logementen van de stemmende steden, en alle de Leden der Hooge Regering verschenen met oranjestrikken ten Hove. Het liep tot elf ure aan, eer het gemeen kennis kreeg van 's Prinsen verkiesing, eerst uit den mond van den Baljuw, die verklaarde zich nu van zijn ridderlijk woord, der gemeente voor eenige dagen gegeven, te kwijten, en daarna door den Secretaris BUTS, die het volgende den volke voorlas: » dat de Staten van » Holland en West-Friesland, uit aanmerking van den bekommerlijken » toestand van tijden en zaken, en om, onder Gods zegen, den staat » dezer landen des te beter te kunnen redden uit de zorgelijke en ge- » vaarlijke omstandigheden, waar in zij zich bevonden, met eenparige be- » williging van alle leden, hunne vergadering uitmakende, verkoren en » aangesteld hadden Zijne Hoogheid, den Heere WILLEM KAROL HERZOG » FRISO, Prinse van *Oranje en Nassau*, tot Stadhouder, Kapitein-Generaal » en Admiraal over de Krijgsmagt van deze provincie te water en te » lande." Hetzelfde werd ook terstond hierna van het stadhuis van 's GRAVENHAGE afgekondigd. Voorts werd de dag in algemeene vreugde gesleten.

Gedurende den geheelen dag van den 17 Junij 1748, had men te 's GRAVENHAGE hooren mompelen, dat het huis van den Pachter van *SPIJK* stond geplunderd te worden. Nogtans schoolde het graauw niet samen,

voor 's avonds ten negen ure ; doch liet zich , na eenigen tegenstand , door den Kolonel DIZBOURS en eenige schutters , verdrijven . Het huis van den Pachter werd den geheelen nacht beschermd door de gewapende schutterij . Des anderen daags besloot de Krijgsraad den Stadhouders raad te vragen , doch de Prins , onpasselijk zijnde , kon den afgezonden geen gehoor verleen . De Prinses zeide hun echter , uit 's Prinsens naam , aan , dat zij het geweld , ten beste doenlijk , moesten trachten te stuiten , zich , des noods , bedienende van de besetting van 's Graafverhuur . De Wethouderschap deed hierop afkondigen , dat elk zich had te wachten voor oproerigheid , alzoo men besloten had , geweld met geweld te keeren . Maar kort hierop werd den aanval op het huis van van SPIJK hervat , en de schutterij , die hier de wacht had , gedwongen te wijken voor eene hagelbui van steenen , welke op haar afkwam . Door onderscheidene andere vaandels , sedert aangerukt , werd er , na lang dreigen , met scherp onder het graauw geschoten , waardoor velen gekwetst en twee of drie gedood werden . Toen verstoven de plunderaars , en het huis werd wederom den geheelen nacht bewaakt . Op den 19 , des morgens , werd , ingevolge het besluit der Staten afgekondigd , dat de pachters stand zouden houden , hetgeen de woede , die , eenigen tijd te voren , aan het huis van eenen anderen pachter , eenen aanvang met plunderen gemaakt had , verder scheen aan te zetten . Twee huizen , eenen pachter toekomende , werden daarna geweldiglijk aangevallen en zwaar beschadigd , nadat men eerst de huurders genoodzaakt had , hunne goederen te bergen . Met den avond werd er nog een pachtershuis geplunderd . De schutterij en het krijgsvolk boden nu geen den minsten tegenstand , alleen zorg dragende , dat de huizen , waarvan de pachters eigenaars , doch geene bewoners , waren , voor verder geweld bewaard bleven . Slechts een pachter , die bijzonder bemind was van het gemeen , bleef vrij van de plundering . Een der lijfwachten van den Stadhouders , zich min of meer in het oproer gestoken hebbende , werd , eenige dagen later , gevat en , voor het Hof te regt gesteld zijnde , ter galg verwezen . Naar de overige handdadigen werd geen onderzoek gedaan . Het graauw , uitgehold hebbende , kwam van zelve tot bedaren . Doch terwijl de plundering nog duurde waren er ook briefjes gestrooid , waarbij het volk voor de huizen van den Raadpensionaris GILLES en den Advocaat-Fiscaal ANTHONY VAN WEELE genoodigd werd . Beide deze heeren werden voor Landsdieven uitgemaakt , en beschuldigd , als hadden zij vele duizende getrokken van de pachters . De Raadpensionaris gaf er de Staten kennis van , die , hunne uiterste vergenoeging betuigd hebbende over de dienst , door hem , tot hiertoe , den lande gedaan en de uitstrooisels tegen hem voor vuile lasteringen hebbende verklaard , op raad van zijne Hoogheid , hem en den Advocaat-Fiscaal , eerlang , in huone hooge bescherming en in persoon , huis en goederen , kost en schadeloos beloofden te zullen houden , daarenboven tien duizend gulden toezeggende aan hem , die de opstellers , drukkers of verspreiders der gemelde schriften wist aan te brengen . De Prins had ook schikkingen gemaakt , om de huizen dezer twee heeren , door het krijgsvolk van den Staat , te doen beschermen , doch men deed hun geen verder leed .

Een deerlijke ramp trof deze plaats , in het jaar 1788 , of liever een aantal inboorlingen en vreemdelingen , op de gewone jaarmarkt samen gevloeid . Op het buitenhof stonden , als naar gewoonte , eene menigte kramen in rijen geschaard . Omtrent op het midden geraakte eene kraam , waarin men welriekende wateren en olie te koop veilde , des morgens

ten half vier ure, in brand. De droogte en ligtheid der stoffe dezer draagbare winkels, bragt te weeg, dat drie kramen weldra in vollen vlam stonden. Een sterke noordooste wind voerde de brandende stof met zulk een geweld naar de kramen, beveden den wind staande, dat deze bijkans allen in brand geraakten. Velen, die boven den wind stonden, kregen door dwarlingen en terugkaatsingen, zoo vele ontstekende vonken, dat zij een zelfde lot ondergingen, en in minder dan een half uur tijds, vertoonde zich het geheele Buitenhof als een vuurpoel. Onbeschrijfelijk was de schrik door het geroep van brand, hetwelk, zoo vroeg in den morgenstond, de kramers uit hunnen slaap wekte. Goed en leve! liep gevaar; verbijstering en verwarring heerschte er onder de radeloozen; elk zocht zijn lijf te bergen, en zoo veel van zijne goederen als de nood toeliet. Alles geraakte in de Hofplaats op de been, de schutterij en de militie bezetteden de toegangen tot den brand. De brandspuiten werden aangevoerd, doch konden, van eenige noodwendigheden beroofd, de vereischt wordende dienst niet doen, vóór dat het grootste gedeelte der kramen, en wel de kostbaarste, ten getale van 60, in asch vertoerd waren. Eindelijk werd men meester van de woedende vlammen, die, door de boomen afgeweerd, de huizen, rondom het Buitenhof staande, onbeschadigd lieten.

Daar vele ingezetenen, in de onrustige tijden, op het laatst der vorige eeuw, zich meer en meer openlijk tegen den Stadhouder begonnen te verklaren, zochten eenige zijner aanhangers, in het jaar 1782, daartegen een tegenwigt te maken, door hem, uit naam van burgers, schutters en ingezetenen van 's GRAVENHAGE, een dankadres te doen aanbieden, vol van betuigingen van vertrouwen op, en erkentenis voor zijne pogingen, ten dienste van het vaderland. Twee VERMEULENS, vader en zoon, en GUSTAAF UNDER, een Zweed, liepen daarmede in 's GRAVENHAGE bij de huizen rond, doch het vond geen gereeden ingang. Sommige Officiëren toonden zelfs hun ongenoegen over dit rondgaan, en de Kolonel JAN SLICHER, die zich bezwaard had om het mede te teekenen, en zelfs daartoe niet besluiten kon, nam in het eerste opstel eenige veranderingen gemaakt waren, hield er een gesprek over met den Baljuw van 's GRAVENHAGE, hetwelk ten gevolge had, dat deze, uit naam van den Stadhouder, aan de Regering verklaarde, dat de Stadhouder het aanbieden van zoodanig een adres wel alleen toeschreef aan eenen goeden ijver voor hem en zijn Huis, maar echter niet gaarne een dankadres ontvangen zou, ten ware het alle de onderteekenaars met genoegen en uit overtuiging onderschreven; dat het hem vooral leed zou doen, wanneer, over het teekenen en niet teekenen daarvan, eenig ongenoegen onder de burgerij ontstond; en dat het nemen van maatregelen, ter voorkoming van dat ongenoegen en ter bewaring der rust, hem aangenaam zou zijn. De Regering besloot daarop het ter teekening leggen van, en het onnopen met het voorschreven adres te verbieden; doch SLICHER ontving een ander, in algemeener bewoordingen begrepen, hetwelk, door de Regering goedgekeurd, op den Schuttersdoelen ter teekening gelegd, door omtrent 1100 leden der 's Gravenhaagsche schutterij geteekend en, den 18 December, door den Krijgsraad, aan den Stadhouder overgелеverd werd. Doch twaalf dagen te voren, zochten de voorstanders van het, eerst ontworpen en door de Regering verboden, dankadres, in 's GRAVENHAGE gene beweging te verwekken, die van schromelijke gevolgen had kunnen zijn. Een hoop volks, voor een groot gedeelte uit bedienden van den Geschutgieter van Holland en van den Boekverkoop

PIERRE GOSSE bestaande, voorzien van flambouwen en versierd met oranjelinten, zwierf, onder voorwendsel van het St. Nikolaasfeest te viëren, langs de straten, onder het zingen en schreeuwen van *hoezee! vivat Oranje!* Zij trachtten een ieder, dien zij ontmoetten, te noodzaken, om zich bij hen te voegen; dwongen de Officiëren der bezetting op het Buitenhof, de kokarden van de hoeden te nemen, en oranjekokarden in de plaats te stellen, met hen te zingen, te dansen en bovengemelden kreet aan te heffen; en pleegden meer dergelijke onbeschoftheden en straatschenderijen. Dit bedrijf, door sommigen als eene onschuldige vrolijkheid verschoond, door anderen als beginselen van een zeer strafwaardig oproer beschouwd, scheen de werkzaamheid der Justitie niet te hebben opgewekt. Men besloot daarom, ter vergadering van Holland, het Hof te gelasten er een nauwkeurig onderzoek naar te doen, en van den uitslag daarvan schriftelijke berichten te levëren, en voorts Gecommitteerde Raden te verzoeken, om, met kennis en overleg van den Stadhouder, de noodige schikkingen tot behoud van de openbare veiligheid te maken. Van beide deze kollegiën kwamen wel verzachtende berichten in, maar het onderzoek naar de aanvoerders van dit werk werd evenwel voortgezet en opgelegd aan Mr. JOHANNES GERARDES LUIKEN, die, bij onpasselijkheid van den toenmaligen Advocaat-Fiscaal, benoemd werd, om in deze zaak het ambt van Fiscaal waar te nemen. Het bleek bij dit onderzoek volledig, dat het verwekken dezer beweging in een naauw verband stond, met het teekenen van het eerst ontworpen dankadres. De Regering van 's GRAVENHAGE gaf dus last, om het oorspronkelijke stuk, waarmede de VERNEULERS en URDEEN rondgelopen hadden, op te halen. Doch deze, die het grootste aandeel aan het bedrijf van hen oproerigen avond gehad hadden, waren reeds vertrokken, en men kon dus het gezochte stuk niet magtig worden. Zij weken op Zeevich grondgebied; een Deurwaarder van het Hof werd met opene brieven hen nagezonden, om hen te doen aanbonden; doch de Cleefche Regering weigerde aan den inhoud dier brieven te voldoen, en de Koning van Pruisen keurde naderhand die weigering goed. Er schoot dus niets anders over dan hen te doen indagen; doch zij verchenen op die indaging niet, en het Hof werd daardoor belet, tot e eerste bron der gebeurtenis op te klimmen.

Den 4 September van het jaar 1785 had er te 's GRAVENHAGE, bij et afloopen der parade van het genootschap van wapenhandel, waarbij ich eenige leden van genootschappen uit naburige plaatsen in uniform bevonden, eene geweldige opschudding plaats, waarbij die leden an vele mishandelingen van het gemeen ten doel stonden, en met moeite door de krijgsmagt uit de handen van het gepeupel gered werden.

Toen in het jaar 1786 de Staten van Holland besloten, dat de zoonenaemde stadhouderspoort, niet meer alleen door den Stadhouder zoude ebruikt worden, om naar het Binnenhof te rijden, maar dat deze, ven als alle andere toegangen tot het Binnenhof, gedurende hunne verandering moest openblijven, om door de Staatsleden gebruikt te worden, ak dit het gemeen te zeer in het oog, om het geduldig toe te laten. er gelegenheid, dat de Heeren GEVAERTS en DE GIJZELAAR, van de ergadering terug keerende, door die poort reden, werden de paarden oor zekeren MOURAND, een paruikmaker, bij de teugels terug gehouden, terwijl eene woedende menigte van alle kanten aandrong, en iet onduidelijk de gevaarlijkste bedoelingen aan den dag legde. Alsen de tijdige hulp van den Drossaard met zijne dienaars, en de

onverschrokkenheid van den Advocaat van NEMEN, beveligde de bedoelde slagtoffers. MOURAND, dadelijk gegrepen zijnde, werd, na weinig tijds, tot de doodstraf veroordeeld, doch de edelmoedige tusschenkomst van de bedreigde Staatsleden, tot ontferming bewogen doot eene smekende echtgenoot, moeder van zes nog jonge kinderen, bewerkte de verzachting van dit vonnis tot eene eeuwige gevangenis. Om echter den meesten indruk te geven, werd het schavot opgericht en deze verandering van het vonnis in hetzelfde oogenblik, dat men er de uitvoering van verwachtte, bekend gemaakt, door welken maatregel, gevoegd bij de wijze dier aankondiging zelfs, deze welgeplaatste zachtheid de heilzaamste gevolgen voortbragt.

De woelingen in de hofplaats bleven onophoudelijk voortduren, zelfs met verachting van alle bevelen van den Souverein. Ook telde men aldaar twe Oranje-Societeiten, die grooten toeloop hadden. Haarlem en Dordrecht drongen derhalve ten sterkste aan, om een gedeelte van het korps van SALM tot krijgsbezetting in 's GRAVENHAGE te leggen, verklarende anders geene Afgevaardigden te zullen zenden. Het besluit hierop marrende, bleven deze beide steden, als ook de Afgevaardigden van Amsterdam, den Pensionaris BERCKEL uitgezonderd, van de vergadering afwezig. Zelfs de Fransche Ambassadeur had reeds verklaard, niet gaarne in eene onveilige residentieplaats te verblijven. Dit had ten gevolge, dat de bezetting met eenige manschappen van VAN PARST en VAN BYLANDT versterkt werd en in den bijzonderen eed van Holland genomen. Te meerdere reden tot deze voorzorg gaf een gebeurtenis, die ten bewijze strekt van de verregaande losbandigheid van die dagen. Op het vaandel van het regement lijfgarden te voet van Holland, waaronder de wacht, op den 18 Februarij, was opgetrokken, vond men eene galg verbeeld, van welke eene streep tot aan den kop van den leeuw, een strop voorsteld. De vaandrig van DER HOOP deswege verdacht, nam de vlugt, en op de indaging niet verschenen zijnde, werd hij voor altijd ten lande uit gebannen.

Het vertrek van het vorstelijk gezin in 1798, bragt der stad een aanmerkelijke schade toe, en bij vele ingezetenen eene groote droefheid te weeg. Van nu af aan werd hier de zetel van het nieuw bestuur gevestigd, en de vaderlijke grond door Franschen overstroemd. Ook werd het verbond met Frankrijk geteekend, waarbij wij ons onafhankelijkheid voor eene som van 100 miljoen guldens, koopten moesten. De leus van vrijheid, gelijkheid en broederschap, wisselde de oude oranjekreten af, en de stad deelde, gelijk niet anders kon, in alle opvolgende rampen van een gedurig veranderd Staatsbestuur. RUTGER JAN SCHINNELPENNINGK hield, sedert 1808, als Raadpensionaris, alhier zijn verblijf; in 1806, de Fransche Koning LODEWIJK, en eindelijk de Fransche Prefect DE STASSART, wiens naam in onze geschiedenis gebrandmerkt staat. Een geweldige slag trof de stad, toen Koning LODEWIJK het goed vond, den zetel der regering naar Utrecht, daarna naar Amsterdam te verplaatsen. Dit gemis beroofde haar al dadelijk van alle voordeelen, welke de hofhouding en het landsbestuur de stad aanbragten. Doch deze ellendige toestand, werd nog vergroot door de inlijving van het land (in 1810), bij het Fransche Keizerrijk, waardoor een aantal andere rampen volgden, de tiercering der renten; de zwerf van hongrige Fransche ambtenaren, welke hier de aanzienlijkste landsbetrekkingen innamen; de zware belastingen, welke men ons oplegde, enz. Allerjammerlijkst zag het er ook in de Hofstad gedurende dien tijd, dat wij onder het Fransche juk gebukt gingen, uit. De stad verarmde zooteer, dat 644 huizen, in drie jaren tijds, gesloopt,

en vele voor eenen spotprijs verkocht werden. Nog heeft men ledige plaatsen aan te wijzen, waar vroeger fraaije gebouwen stonden, doch die onder de moker van den sloopcr vielen. Deze jammervolle toestand nam echter eene gelukkige wending, toen, in 1815, de hand der Voorzienigheid den wereldwinger in het hart van Frankrijk terug dreef. Geen wonder dat de Hagenaars, bij de eerste stralen der verlossing, die sich in de verte aan den staatkundigen hemel vertoonden, door gepaste ondernemingen, het geheele vaderland voorgingen, om het juk der overheersching weder af te werpen, hoewel ook deze omwenteling niet zonder eenige zeer bange oogenblikken werd tot stand gebragt. Niets overtrof het vreugdegejuich, waarmede WILLEK, Prins van Oranje, die den 30 November 1815, te Scheveningen weder voet aan den vaderlandschen wal gezet had, door de gansche bevolking, in 's GRAVENHAGE werd binnen gehaald. Wel nimmer leverde de hofstad trefender blijken van hare verknochtheid aan het stamhuis van ORANJE, dan bij de afwerping van het Fransche juk der overheersching. Nadat de Prins van Oranje kort daarna, in Amsterdam, tot Souverein Vorst der Nederlanden was uitgeroepen, werd 's GRAVENHAGE, tot de residentie stad verheven; terwijl zij naderhand, toen ons land met België tot een Koningrijk vereenigd werd, even als Brussel, eene residentieplaats van dat rijk was, waarin sich beurtelings het Hof en de Staten bevonden, tot aan de afscheiding van België en Noord-Nederland, in 1830, edert welken tijd 's GRAVENHAGE, alleen met de residentie des Koningt in het hooge landsbestuur is begunstigd gebleven.

Het wapen van 's GRAVENHAGE bestaat uit een veld van goud, beladen met eenen ojevaar in natuurlijke kleur, met een gekronkeld aaltje of langotje in den roodden bek. Het zegel ten zaken, gelijk men het noemt, dat bij de Wethouders in gebruik was, had al van het jaar 1586 af, en heeft nu nog de afbeelding van eenen burg, doch is ten allen tijd niet eveneens geweest. Dan weder wordt er de ojevaar in geaien, dan weder niet, gelijk ook niet in alle de zegels, daar hij gevonden wordt, op dezelfde plaats.

GRAVENHAGE (S), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suinaime*, aan de *Perikakreek*, ter rechterzijde in het afvaren; palende oevenwaarts aan de plant. Amsterdam, benedenwaarts aan de plant. Brouwershaven. Zij is thans vereenigd met de plant. *Alida*.

GRAVENHOEK (S), oudtijds *HOEK*, heerl. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goos*, kant. *Kortgen*, gem. *Wissekerke-Geersdijk's Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*; palende N. aan de Roompot, O. en W. aan de heerl. Noord-Beveland, het Gemeene Ambacht en de heerl. Geersdijk en Wissekerke, W. aan de heerl. Weel-en-Vliete en Ouwelik.

Deze heerl. bevat gedeelten van den Vlieten-polder en van den polder Nieuw-Noord-Beveland, alsmede de schorren van de voormalige polders Nieuw-'s Gravenhoek en Oud-'s Gravenhoek. Men heeft er noch dorp noch gehucht. Deze heerl. behoort kerkelijk tot Wissekerke, alwaar de kinderen ook ter school gaan.

GRAVENHOEK (NIEUW-S), voorm. pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*; palende N. aan den Roompot, O. aan Oud-'s Gravenhoek en Nieuw-Noord-Beveland, Z. en Z.W. aan den Vliete-polder, W. aan Ouwelik.

Deze pold. is, in het jaar 1752, ondergevloid en bestaat thans uit enige schorren tegen den Roompot.

GRAVENHOEK (OUD-S), voorm. pold. in *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*; palende N. aan den Roompot, Z. Z.O. aan Oud-Noord-Beveland, Z. aan Nieuw-Noord-Beveland, W. aan Nieuw-'s Gravenhoek.

Deze pold. is, in het jaar 1743, ondergevloeid, en bestaat thans uit eenige schorren in den Roompot.

GRAVENHOLT (S), SCHARVENHOLT of SCHARABOLT, plaats voorkomende in de naamlijst van de goederen der Utrechtsche kerk, ten tijde van ODIBALDUS, den twaalfden Bisschop van Utrecht. Men wet thans niet, waar deze plaats gelegen was.

GRAVENINGUM, naam, zamengesteld uit *graven* en *ingum* of *inge*, d. i. *veld* of *land*, dus zoo veel beteekenende als 's *Gravenveld* of 's *Gravenland*. Onder dezen naam komt zeker stuk weiland, buiten Utrecht, onder de veaten dier stad voor, in eenen giftbrief van 722, waarbij KAREL MARTEL zekere goederen schenkt aan WILLIBROUD, den eensten Bisschop van Utrecht.

GRAVENKEET (S), huis of keet, prov. *Zeeiland*, distr., arr. n 2½ u. N. W. van *Goes*, kant. en 1 u. N. W. van *Kortgene*, gen. *Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*.

Dit huis heeft haren naam ontleend van WILLEM V, Graaf van *Holland en Zeeiland*, die, toen in het jaar 1352 de Vlietendijk doorbrak en Wissekerke ondervloedde, zelf in het eiland kwam, en bij het werk eens keet liet opslaan, in welke hij zich tot de voltooiing van het werk ophield.

GRAVENKREEK (S), naam, onder welken de *Krabbevat*, prov. *Zeeiland*, tusschen *Tholen* en *Philipsland*, wel eens voorkomt. Zie *KRABBEKREEK*.

GRÄVENMACHER, st. in het balj. van *Remich-en-Gravenmacher*, rechtsgeb. *Gravenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRÄVENMACHER*.

GRAVENMADE (S), buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. Z. O. van 's *Gravenhage*, kant. en 1 u. Z. W. van *Voorburg*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Rijswijk*, aan den straatweg van 's *Gravenhage* naar *Delft*.

GRAVENMADE (S), boerenhofstede, met een klein buiten en ommerverblijf daaraan verbonden, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Haarlem*, gem. en 10 min. W. van *Bonnebroek*, aan de trekvaart van *Haarlem* op *Leyden*.

Deze hofstede, welke men vermeld vindt in zekeren gunstbrief, ten jare 1476, door *KARL de Stoute* verleend, beslaat, met het daartoe behorende weiland, eene oppervlakte van 9 bund. 29 v. r. 60 v. d., en wordt thans in eigendom bezeten bij J. J. DUYX, Logementhouder in het logement de *Geleerd's man*, onder de gemeente *Bonnebroek*.

GRAVENMOER (S), veeltijds 's *GRAVENMOER*, ook wel 's *Mom* genoemd, gem. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout* (9 k. d., 14 m. k., 9 s. d.); palende N. en Raamsdonk en Waspik, O. weder aan Waspik, Z. aan Donge, W. aan Oosterhout, dat daarvan door de Donge gescheiden wordt.

Deze gem., die vroeger tot *Zuid-Holland* behoorde, bestaat uit den Straatsche-Binnenpolder, den Straatsche-Buitenpolder, den Vaartsche-Binnenpolder en den Vaartsche-Buitenpolder, benevens eenige onbedijkte landerijen; bevat twee vijken, het Dorp of de Straat en de Vaart, beslaat eene oppervlakte van 515 bund.; telt 114 h., bewoond door 178 huisgez., uitmakende eene bevolking van 850 inw., die meest hun bestaan vinden in de scheepvaart, den landbouw en de kantwerkerijen, welk laatste beroep door het vrouwelijk geslacht der arbeidende klasse algemeen beoefend wordt. Ook wordt hier jaarlijks veel turf gestoken.

De Herv., die hier 800 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Heusden*, ring van 's *Grevelduin-Capelle*, behoort. De eerste, die zooveel bekend is, in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest *GOSWIJN BUITERDIJK*, die in het jaar 1610 herwaarts kwam en in het jaar 1616, naar *Dirksland* vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, na verkregen handopening van den Heer, die ook de agreatie heeft.

De R. K., van welke men hier 80 telt, behooren tot de par. van *Waspik*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

's *GRAVENHOER* is eene hooge heerl., welke hoog, laag en middelbaar regtsgebied plagt te hebben, en vermoedelijk tot het oude graaf. *Strijen* behoort heeft, waaruit zij, onder de erfgoederen der Heeren van *DUIVENVOORDE* en *POLANEN*, in de dertiende eeuw, aan *PHILIPS VAN WASSENAER* is gekomen en vervolgens, door eene erfdochter uit het huis van *POLANEN*, in dat van *SPANGEN* overgegaan; zijnde echter *ENGELBERT VAN SPANGEN*, die in 1432 overleed, de eerste van dat geslacht, die herdield als Heer van 's *GRAVENHOER* vermeld staat; de heerlijkheid is in lat geslacht gebleven tot op *PHILIPS VAN SPANGEN*, in 1592, aan de sweetende ziekte overleden, die ze verkocht had, zoo het schijnt, aan het geslacht van *BRUNSEK*; want *AGATHA VAN BRUNSEK*, Heer *HENRIKS* lochter, bragt deze heerl. vóór of omtrent 1580, op haren man, *NICOLAAS VAN ASSENDELFT* over. Zij lieten die na aan hinnen zoon *NICOLAAS VAN ASSENDELFT*, die in 1601 overleed en gehuwd was met *PHILIPPOTE VAN DER DUYN*, deze kinderloos overlijdende, deden de heerlijkheid overgaan op hinnen neef *ADAM VAN DER DUYN NISSE*, daarmede verleid den 4 Augustus 1602; sedert is zij meer dan twee eeuwen hoor dit aanzienlijk geslacht bezeten, tot dat *ADAM FRANS JACOB ADRIAAN ERVE VAN DER DUYN* van 's *GRAVENHOER BENTHOEN EN MAASDAK*, Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland enz., die in 1823, bij openbare veiling, verkocht aan Jonkheer *JOHANNES DE COURT*, wonende te Dordrecht, ie ze nog bezit.

Het d. 's *GRAVENHOER* ligt 3 u. N. O. van *Breda*, 1 u. O. van *Oosrhout*, 2 u. Z. O. van *Geertruidenberg*, 4 u. Z. W. van *Heusden*, ½ u. N. W. van *Tilburg*, seer bevallig aan de *Donge*, en levert overijne dijken, langs die rivier en elders, aangename wandelingen op. Het maakte met *Raamsdonk*, *Waspik*, *Capelle*, *Besoujen* en *Prong*, de zes Zuidhollandsche dorpen in de *Langstraat* uit.

De kerk, die vóór de Reformatie vermoedelijk aan de *H. Maagd MARIA* was toegewijd, is een tamelijk groot en wel onderhouden gebouw, met eenen toren en in 1819 van een orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht.

Men vindt in deze plaats, welke eene bakwame haven heeft en vrij oed voor de scheepvaart gelegen is, vele hooiäken, ook wel 's *Gravenmoersche* aken genaamd.

De naam van 's *GRAVENHOER* is ontleend van de moeren of veenlanden, waaruit de grond grootendeels bestaat, welke vroeger tot de domeinen der *Graven van Holland* behoorden.

Van de geschiedenis dezer plaats in vroegere dagen is weinig bekend, zijnde de meeste archieven bij den brand, in het jaar 1672, verloren gegaan. In 1365 had 's *GRAVENHOER* reeds Landpoorters te ordrecht. In 1421 is het mede overstroomd, doch spoedig weer voog gelooopen, zonder dat de inwoners veel van den vloed zullen geleden hebben, die wel aanvankelijk het gemeene land, in de poging n den *Grootenwaard* te bedijken behulpzaam waren, doch weldra,

blijkens eenen brief van Hertog JAN VAN BRUNEN, van 24 April 1425, benevens die van *Sprang* en anderen, onwillig werden om daar aan te helpen.

Deze plaats heeft veel door oorlogsrampon en lasten moeten lijden. In 1625 had de Graaf van MANVELT, terwijl SPINOLA Breda hield ingesloten, met zijn leger aldaar kwartier. Den 20 Julij 1672, des morgens ten vijf ure, werd de Straat of het dorp met kerk en toren, door de Franschen afgebrand. In 1679 werd de kerk weder opgebouwd, waartoe Do. N. SARTVOORT vele collecten heeft gedaan en moeite aangewend; het liep echter tot het jaar 1682 aan, eer de toren weder werd opgebouwd. Van 1701—1707, is 's GRAVENMOER ondergezet geweest, waardoor de landen voor vele jaren waren bedorven. Dit lot trof het andermaal in de oorlogen van 1746 en 1794, en heeft de schade telkens vergoed is, zijn echter vele inwoners daardoor gedurig zeer verarmd. In de onlusten met België, na den opstand van 1850, is 's GRAVENMOER op nieuw onder water gezet geworden.

Den 18 Junij 1709 werd door de Staten van Holland aan 's GRAVENMOER octrooi verleend, om eene loterij van 500,000 gulden te laten trekken, hetwelk te Leyden heeft plaats gehad, ten einde zich uit de voordeelen daarvan eenigzins te herstellen, van de groote yerarming en schulden, waarin de inwoners door den brand van 1672 en de onderwatersetting van 1701—1707 gedompeld waren. In 1724 zijn de Heidenen (Gypsies, Zingani, Zincalies of Zigeuners), die zich in de bosschen en omstreken, ten Oosten van 's GRAVENMOER, ophielden en aldaar en in den omtrek vele diefstallen pleegden, door militaire magt verdreven. In 1724, 1732 en 1745 heerschte in deze gemeente besmettelijke ziekten onder de paarden en het rundvee. In 1734 richtten de wilde varkens, die zich in het Ravensbosch, ten Z. O. van het d., ophielden, zoo veel schade aan, dat de regering verplicht was, eene premie van 12 gulden voor een groot en 6 gulden op het dooden van een klein swijn te zetten.

Het wapen van 's GRAVENMOER bestaat in een veld van azuur, beladen met vijf turven van goud, staande twee en drie; het schild gedekt met eene hertoglijke kroon, en vastgehouden door twee klimmende leeuwen, alles van goud.

GRAVENMOER (HUIS-TE-), voorm. adell. huis in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. N. O. van *Breda*, kant. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gem. 's *Gravenmoer*.

Van dit h., hetwelk men op sommige oude kaarten vermeld vindt, ligt het al of niet bestaan, de juiste standplaats en tijd van verdwijning geheel in het onzekere.

GRAVENMOER (STRAATSCH-BINNENPOLDER-TE-'S), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. 's *Gravenmoer*; palende N. aan den *Straatsche-Buiterpolder*, O. aan den *Vaartsche-Binnenpolder*, Z. aan den *Hoogendijk*. W. aan den *Dongedijk*.

Deze pold. is vermoedelijk kort na de doorbraak van 1421 van alle zijden door dijken omringd, waarvan de kruin 2 ell. 2 palm. tot 2 ell. 4 palm. boven A. P. ligt; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 100 bund. 9 v. r. 28 v. ell.; telt 80 h., waaronder een twaalfstal boerderijen, de meeste slechts van weinig belang, en wordt door twee steenen sluisen, de eene op de *Oude-Vaart*, de andere in den *Straatsche-Buiterpolder*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 7 palm. boven A. P. — In dezen pold. ligt het dorp 's *Gravenmoer*.

GRAVENMOER (STRAATSCHÉ-BUITENPOLDER-TE-'S), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. 's *Gravenmoer*; palende N. aan de 's *Gravenmoersche-vaart*, O. aan de *Molen- of Oudevaart*, Z. aan den *Straatsche-Binnenpolder*, W. aan de *Donge*.

Deze pold. is in het begin der achttiende eeuw bekaad, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 149 bund. 88 v. r. 80 v. ell., en wordt door zes houten duikers, op de *Vaart* en verder op de *Donge*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 45 duim boven A. P.

GRAVENMOER (VAARTSCHE-BINNENPOLDER-TE-'S), pold. bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. 's *Gravenmoer*; palende N. aan den *Vaartsche-buitenpolder*, O. aan de 's *Gravenmoersche-vaart*, Z. aan de *limiet van Dongen*, W. aan den *Straatsche-Binnenpolder*.

Deze pold. is slechts door eene kade beschut en loopt bij hooge vlooden onder. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 55 bund. 68 v. r. 57 v. ell., telt 23 h., waaronder slechts 4 of 5 boerderijen, en wordt door ééne sluis, op de *Molenvaart*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 8 palm. boven A. P.

GRAVENMOER (VAARTSCHE-BUITENPOLDER-TE-'S), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. 's *Gravenmoer*; palende N. en O. aan de 's *Gravenmoersche-vaart*, Z. aan den *Vaartsche-Binnenpolder*, W. aan de *Oude- of Molenvaart*.

Deze pold., welke, in het begin der achttiende eeuw, door eene kade is afgesloten, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 50 v. r. 8 v. ell., telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eene sluis, in de *vaart* die hem omringt, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 5 of 4 palm. boven A. P.

Alle deze polders of de geheele gemeente (uitgezonderd de onbekade uitelanden, als de *bijsters* of *dellen* en den *Lageweg*), staan onder én bestuur van acht Leden, vier met den *Burgemeester* uit het *gemeentebestuur*, en vier uit de *Buiten-Ingelanden*.

GRAVENMOERSCHÉ-STRAAT ('S), wijk der gem. 's *Gravenmoer*, bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, die de kom van het d. bevat. zie 's *GRAVENMOER*.

GRAVENMOERSCHÉ-VAART ('S), buitendijks gelegen buurs., bij de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. N. O. van *Breda*, kant. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gem. en 10 min. O. van *Gravenmoer*, zich in de lengte uitstreckende langs de 's *Gravenmoersche-vaart*; met 57 h. en 450 inw.

GRAVENMOERSCHÉ-VAART ('S), scheepvaart en waterleiding in de prov. *Noord-Brabant*, gem. 's *Gravenmoer*, die in de heide van *Dongen* ontstaat, en onder den naam van *Dongensche-vaart* (zie dat woord) die gemeente doorloopt; voorts in 's *Gravenmoer* valt en aldaar aan naam verwisselt, na eerst de *Oude-*, ook wel de *Momike-lei* of des *Kloosters-van-Emsteins-lei*, en vervolgens de *Oude-Molen-lei* en *Kloosters-lei* opgenomen te hebben, deze gem. in eene noordelijke rigting doordoopt tot aan de *Hooge-brug*, waar zij zich westwaarts wendt en aanmerkelijk in breedte toeneemt, en, na de gem. verder in deze rigting doorsneden te hebben, aan de noordwestelijke punt, tegen *Oosterhout*, zich met de *Donge* vereenigt, en onder dezen of haar eigen naam, voorbij *Geertruidenberg*, naar den *Biesbosch* loopt. Van de *Hooge-brug* af aan, is deze *vaart* voor alle binnenlandsche schepen bevaarbaar;

terwijl ebbe en vloed nog een half uur verder gaan. Hooger op plagt men er ook onderscheidene schuttingen of stouwen, aldus speijen genaamd, in te vinden, om het water op te keeren, waarvan slechts eenkeel meer onderhouden worden. — Tot aan de *Oude-Is* is deze vaart door Prins WILLEM I gegraven, zoo als zulks breeder op het artikel DORGENSCH-VAART vermeld is. Het gedeelte tot aan de Hoogbrug schijnt mede gegraven te zijn, doch dit werk is van oude en onbekende dagteekening.

GRAVENPOLDER ('S), heerl. in Zuid-Beveland, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. *Heikenszand*, gem. 's Gravenpolder-St.-Janspolder-Oude- en-Middelzake; palende N. aan de heerl. Kloetingen, N. O. aan Eversdijk, O. aan de schorren tegen de Honte, Z. O. aan de heerl. St. Janspolder en de Zwake, Z. W. en gedeeltelijk W. aan de heerl. van der Nisse, voorts W. aan 's Heer-Abtskerke.

Deze heerl. bestaat uit de pold. 's Gravenpolder, den Korenpolder, den Heer-Geerspolder en den Polder-Wester-Zwake. Zij bevat het d. 's Gravenpolder, benevens eenige verstrooid liggende woningen.

De Herv., die hier 800 in getal zijn, maken, met die van de *St. Janspolder-en-Zwake*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Goes*, ring van *Borssele*, behoort, en 850 zielen telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest GULZEM DE SMET of SMIDT, die in October 1583 herwaarts beroepen werd en in het jaar 1587 naar Ellewoutsdijk vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer.

De R. K. die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Knaardendam*.

Men telt in deze heerl. ééne school te 's Gravenpolder.

Aan de scheiding der heerl. 's GRAVENPOLDER, en die van 's Heer-Abtskerke en Kloetingen, tegen den dijk van de Breede Watering, ruim twee honderd en twintig roeden benoorden het d. 's GRAVENPOLDER, is de plaats, daar men met veel waarschijnlijkheid onderstelt, dat het oud FORTRAP of de VOLTRAPPE gelegen was, waarvan in den gildbrief, wgens de belendingen der Landen, door KARL den Kone aan Graf DINK I, gemeld wordt.

Het d. 's GRAVENPOLDER, ligt ruim 1 u. ten Z. W. van *Goes*, 1½ u. N. O. van *Heikenszand*, vanwaar men langs eenen goeden met boomst. beplanten straatweg naar het dorp komt. Met is een knap en vermakelijk dorp, met veel doortogt, in een bekoorlijk oord, waaraan het waternet de Zwake eene groote aangenaamheid bijzet.

De kerk, is een bekwaam en luchtig gebouw, van een klein vierkant torentje voorzien. In het jaar 1787 gaven de Heer ARNOUT WILLEM van CITTENS en VROUWE ISABELLA JAKOBA van CITTENS, geb. OCKERS, Heer en Vrouwe van 's GRAVENPOLDER, aan de kerk deser plaats twee goud- en zilveren kanden, twee bekens en eenen schotel, ten gebruike bij het H. Avondmaal, ten geschenke, na reeds kort te voren een zilveren doopbekken aan die kerk te hebben vereerd.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

KLAAS van BORSSELE stichtte in dit dorp het slot Poelmont, hetgeen echter ook weder verdwenen is.

Dit dorp is de geboorteplaats van den Godgeleerde GEORGIUS de RAAD, † den 3 Julij 1677, als Predikant te Vlissingen.

De heerl. 's GRAVENPOLDER is eene grafelijke bezitting gebleven, tot dat JACONA van BELZEM, Gravin van *Holland en Zeeland*, in het jaar 1450, haren Hofmeester WILLEM de BIJK daarmede beschonk. In het

Laatst der vorige eeuw werd deze heerl. bezeten door den Heer Arnout WILLEM VAN CITTENS, Raad en Secretaris der stad Goes; en behoort thans aan de Erven van Mr. F. R. RADHACHTER.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van azuur (blauw), beladen met acht zilveren bollen, in het midden een schild van zilver, beladen met eenen dubbelen arend van sabel (zwart).

GRAVENPOLDER (S), pold. in Zuid-Beveland, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. *Heinkenszand*, gem. 's Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middelzwake; palende N. O., N. en N. W. aan de Breede-Watering, Z. W. aan den Heer-Geerspolder, den Korenpolder, den Wester-Zwakepolder en den Middel-Zwakepolder, Z. W. aan het Lange-Maarke en het Ronde-poldertje.

Deze pold., die in het jaar 1358 bedijkt is, werd eerst des GRAVENPOLDER-VAN-VOORTRAFFEN, later eenvoudig 's GRAVENPOLDER geheeten. Zij wordt door eene sluis, op de Hont of Wester-Schelde, van het overollige water ontlast, en maakt, met den Heer-Geerspolder en den Korenpolder, de *Watering-van-'s Gravenpolder* uit, welke onder het bestuur staat van eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen lenningmeester.

GRAVENPOLDER (S), pold. in Staats-Vlaanderen, in het Vrije an Sluis, prov. Zeeland, arr. Middelburg, kant. Oostburg, distr. Sluis, gem. Groede.

Deze pold. maakt eene soort van winkelhaak of halve maan, met de binnenzijde naar het Zuiden en Oosten gekeerd, alwaar hij, door de overblijfsels van het Zwartegat, van den Froostpolder en den Zonpolder gescheiden is; ten Z. W. ligt de Lampinspolder, ten W. de Baanpolder; ten N. paalt hij gedeeltelijk aan de Noordzee, geheeltelijk aan den Clethempolder; terwijl op de noordoostelijke punt de Kleine-polder ligt.

Hij is groot 82 bund. 2 v. r. 98 v. ell., alles schotbaar land, telt 26 h., waaronder 3 boerderijen, en is een in oude tijden bestaan hebbende older, welke, in de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, ten jare 1612 de dijkkaadje van Groede werd begrepen. Daar hij dns tot de watering van Groede behoort, heeft hij geen afzonderlijk bestuur.

GRAVENPOLDER (WATERING-VAN-'S), dijkkaadje in het eil. Zuid-Beveland, prov. Zeeland, arr. Goes, kant. *Heinkenszand*, gem. *Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middelzwake*; palende N. W., N. en N. O. aan de Breede Watering, O. aan de schorren tegen de Honte, . O. aan de Watering van Oost- en Middelzwake e. a., W. aan de nitenpolders van Nisse enz.

Deze dijkkaadje bestaat uit den 's Gravenpolder, den Heer-Geerspolder en den Korenpolder, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 307 bund. 20 v. r. 16 v. ell., en wordt door ééne sluis, op de Honte of Wester-Schelde, van het overtollige water ontlast. Het olderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen enningmeester.

GRAVENPOLDER-HEER-JANSPOLDER-OOST-EN-MIDDELZWAKE (S), gem. in Zuid-Beveland, prov. Zeeland, distr. en arr. Goes, kant. *Heinkenszand* (3 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. W. aan de gem. Nisse en 's Heer-Abtskerke-Sinoutskerke en Baarsdorp, N. O. aan Kapelle-Dieselinghe-en-Eversdijk, O. aan de schorren tegen de Hont, . aan Hoedekenskerke en Baarland-en-Bakendorp.

Deze gem. bevat de heerl. 's Gravenpolder, Heer-Janspolder en Zwake. Zij beslaat een oppervlakte van 670 bund.; telt 108 h.,

bewoond door 120 huizes., uitmakende eene bevolking van 630 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier 530 in getal zijn, maken de gem. van 's Gravenpolder uit.

De R. K., van welke men er ongeveer 100 aantreft, worden tot de stat. van *Kwadendamme* gerekend.

Men telt in deze gem. ééne school te 's Gravenpolder,

Het wapen van deze gem. is hetzelfde als dat van de beerrl. 's Gravenpolder.

GRAVENPOLDER-VAN-VOORTRAPPEN ('S), oude naam van den 's GRAVENPOLDER, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie *GRAVENPOLDER* ('s).

GRAVENSLOOT ('S), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie *GRAVENSLOOT* ('s).

GRAVENSTEIN ('S), oud gebouw te *Leyden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het art. *LETDEN*.

GRAVENVEEN ('S), oude naam van de beerrl. *Nieuw-veen*, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *NIUW-VEEN*.

GRAVENWAARD ('S) of 's GRAVENWAARD, buurs. op de *Duffel*, prov. *Gelderland*, arr. en 5 u. O. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. Z. Z. O. van *Zevenaar*, gem. *Herwen-en-Aardt*, 10 min. Z. van *Lebith*, waartoe het behoort; met 49 h. en 490 inw.

GRAVENWEG ('S), gedeelte van den straatweg van Rotterdam naar Gouda, in *Schiekland*, prov. *Zuid-Holland*, ½ u. van eerstgemelde stad, loopende van de Hoflaan en Kortekade onder *Kralingen*, tot aan den IJsseldijk aan Kortenoord; langs de geheele uitgestrektheid van dien weg, vindt men buitenverblijven, huismans- en arbeiderswoningen en eene belangrijke katoendrukkerij. Aan de Hoflaan is zij het meests bebouwd; men vindt aldaar het gemeentehuis van Kralingen, sodert vier jaren aldaar overgebracht, benevens een aantal buitenverblijven en woonhuizen, welke dit gedeelte het aanzien van een aanzienlijk geh. geven. Men telt aldaar 3500 inw., en in het jaar 1840 is men aldaar begonnen met het bouwen van eene nieuwe Herv. kerk voor de gem. Kralingen, welke den 21 September 1842 ingewijd is; terwijl reeds in 1839 de pastorie aldaar is overgebracht. Thans is deze het voltooid en munt uit door pracht en eenvoud tevens.

GRAVENZANDE ('S), d. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's GRAVENZANDE.

GRAVEPOLDER ('S), d. en pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie 's GRAVENPOLDER.

GRAVESANDE ('S), oude naam van het d. 's GRAVENZANDE, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's GRAVENZANDE.

GRAVESLOOT ('S), gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarsse* (5 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); pakt N. aan de gem. Kamerik-Mijlde, O. aan Kamerik-Houtdijken en de Zuid-Hollandsche gem. Woerden, Z. weder aan Woerden, W. aan de Zuid-Hollandsche gem. Rietveld-en-de-Bree, N. W. aan de gem. Zegveld.

Deze gem. bevat het geh. 's Gravesloot; beslaat eene oppervlakte van 323 bund. 59 v. r. 76 v. ell., en telt 18 h., waaronder 2 watermolens, bewoond door ruim 20 huizes., uitmakende eene bevolking van 110 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veevech.

De Herv., die hier ongeveer 90 in getal zijn, behooren tot de gem. van Kamerik. — De R. K. zijn er ongeveer 50 in getal. —

Men heeft in deze gem. geen school, doch de kinderen genieten onderwijs te *Kamerik*.

Het is eene heerlijkheid, welke vroeger, wegens het burggraafs. van Montfoort, leenroerig was aan de provincie Utrecht. In het jaar 1761 is Heer ALBERT CORNEN, te Calandssoog, met deze heerl. beleend. Thans wordt zij in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. ALBERT CORNEN VAN 'S GRAVESLOOT, woonachtig te Utrecht.

Het geh. 's GRAVESLOOT of 's GRAVESLOOT ligt 5½ u. W. van Utrecht, 2½ u. Z. W. van Maarssen.

GRAVESTEN (S), oud gebouw te *Leyden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie het art. LEYDEN.

GRAVESTEN (BURCH-) of BURCH-GRAVESTEN, voorn. leen in het *Oude-Land-van-Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, staande onder het prinselijk leenhof de *Burcht-van-Brugge*. Dit leen was begiftigd, met het regt tot de alluvie bewesten den Mariaweg, en met een aantal achterleenen. Deze voorregten werden vernietigd bij den inval der Franschen in het jaar 1794. De laatste eigenaresse is geweest Jonkvrouw A. C. W. BARONESSE D'ARLAING VAN GIESSEN-BURG VAN BURCH-GRAVESTEN. De plek gronds, waaraan de voorregten verbonden waren, wordt thans in eigendom bezeten door JACOBA OVERTVELDT, geb. MANUIKEN, te Schoondijke.

GRAVEVEEN (S), oude naam van de heerl. NIEUWEVEEN, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie NIEUWEVEEN.

GRAVEZANDE (S), heerl. in het zoogenoemde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. 's *Gravezande-en-Zandambacht*; palende van rondom aan de heerl. *Zandambacht*.

Deze heerl. bestaat uit het d. 's *Gravzande* en eenig omliggend land, met daarop staande huizen. De oppervlakte is, volgens de waarschijnlijke grenzen, 68 bund., met omstreeks 1400 bewoners.

De Herv., die hier wonen, maken, met die van de heerl. *Zandambacht*, het *Honderdland* en de *Oranjepolder*, de gem. van 's *Gravzande* uit, welke tot de klass. van 's *Gravenhage*, ring van *Voorburg*, behoort. In het jaar 1576 was in deze gem. een Predikant, van wien niets meer bekend is, dan dat hij Petrus genaamd was. ADAM BELLECHUIS kwam hier in 1578 en vertrok naar Wieringen in 1592. PETRUS PAMA werd, in het jaar 1722, wegens ziekte van den toenmaligen Leeraar, als tweeden Predikant, van 't Woud herwaarts beroepen; doch nadat hij in 1737 emeritus was geworden, is hier geen tweede Predikant weder aangesteld. De beroeping van eenen Predikant geschiedt bij collatie op eene voordragt van vier personen door den kerkeraad.

De Prinsen VAN ORANJE hebben langen tijd 's GRAVEZANDE bezeten, met regt van hooge heerlijkheid. Na het overlijden van WILLEM III, Koning van *Groot-Brittanje*, is het door den Raad der domeinen van Zijne Majesteit bestuurd geworden. Bij de verdeeling van deze domeinen, in het jaar 1752, tusschen den Koning van Pruisen en den Prins van Oranje, is deze heerl. aan den eerste te beurt gevallen, doch in 1754, door aankoop, bij de domeinen van WILLEM V, Prins van *Oranje*, ingelijfd, zoo als zij ook thans nog tot 's rijk's domeinen behoort.

Het dorp 's GRAVEZANDE of 's GRAVEZANDE, in het Latijn der middel eeuwen *ARENA COMITIS* genoemd, ligt 2 u. Z. W. van 's *Gravenslage*, ½ u. W. van *Naaldwijk* 52° 0' 18" N. B., 21° 49' 30" O. L., nabij

de duinen aan het zeestrand en niet ver van den mond der Maas, aan den hoek van Holland, ter plaatse, waar men meent, dat vooreen eene zeer bekwame haven geweest zou zijn, doch welks met den tijd verland is. Vroeger werd dezê plaats, bij verkorting, veelal **ZANDE of SANDE** genoemd. Onder dezer naam komt zij onder anderen voor in eenen giftbrief van 15 September 1318, waarbij aan die van 's **GRAVEZANDE** in eeuwigen pacht wordt uitgegeven de molens en den wind voor dertig ponden 's jaars. Het d. is door heerlijke wei- en bouwlanden, afgewisseld door onderscheidene landhoeven, omgeven. Men kan den naam van 's **GRAVEZANDE** niet gevoeligker afscheiden, dan van de verblijfplaats der Graven van Holland, die, volgens het eenparig getuigenis der oude geschiedschrijvers, ook hier, zoowel als op sommige andere plaatsen hun hof gehouden hebben, eer Koning **WILLEM** het Hofpaleis in 's Gravenhage begon te bouwen. Dit wordt bewezen uit de overgeblevene namen van de Koningstraat, 's Gravenhoek en de Hoflaan, welke van 's **GRAVEZANDE** naar den Poelmolen, aan de Vaart, tusschen dit dorp en Poeldijk, loopen, gelijk er nog een stuk land, hieromtrent gelegen, het **Hofland** geheeten wordt. Krachtiger bewijs leveren deswege eenige oude brieven, door de Graven van Holland hier gegeven, en voornamelijk niet men dit in eenen brief van Gravinne **MACHTELD**, wed. van Graaf **FLORIS IV**, gedagteekend te 's **GRAVEZANDE**, op den vooravond van den Apostel en Evangelist **MATTHEUS**, des jaars 1206. In dezen brief wordt uitdrukkelijk van het hof en de kapelle te 's **GRAVEZANDE** gewaagd, waaruit tevens blijkt, dat dit hof, nog na den dood van Koning **WILLEM**, die in het jaar 1256 sneuvelde, in stand was. Mogelijk heeft hij zelf nog wel zijn verblijf hier gehouden, omdat het hof te 's Gravenhage, waarvan Graaf **FLORIS V** mede als Bouwheer gemeld wordt, nog niet voltooid was. Anders zou men insgelijks mogen denken, dat het door den Koning aan zijne moeder, Vrouw **MACHTELD**, ter woning gelaten is. Volgens de gemeene overlevering zou het oude pastoraalhuis, welker de keuken van 's **GRAVENHOF** geweest zijn. Dit huis is nog in zeer goeden staat en was sedert de Hervorming, tot voor weinige jaren, door den Predikant bewoond. Tot bevestiging dezer overlevering wordt getuigd, dat men in het jaar 1546 de grondslagen van dit Hof door het graven ontdekt heeft, en dat bij die gelegenheid, aldaar verscheidene aarden vaatjes, met verschillend huisraad, gevonden zijn, die voor overblijfselen uit den Romeinschen tijd gehouden werden. Men kan met geen zekerheid melden, in welken tijd het hof van 's **GRAVEZANDE** te niet gegaan zij, mogelijk zou men dit kunnen bepalen in den tijd van den tweespalt tusschen **JACOBA VAN BEIJEREN** en haren oom **JAN VAN BEIJEREN**, toen die van Brielle, zijne zijde volgende, omtrent Sacramentsdag, in het jaar 1418, 's **GRAVEZANDE** tot den grond toe afgebrand hebben. Sommigen zijn van gevoelen geweest, dat de oude Graven van Maasland, hetwelk in de oude schriften, zoowel als Texel en Kinheim, een graafschap genoemd wordt, hier hunne woonplaats gehad hebben, waardoor de oudheid van 's **GRAVEZANDE** nog klaarder zoude blijken.

Wie bepaaldelijk voor den stichter der plaats te houden zij, wordt nergens aangeteekend gevonden, en is ook uit geene overblijfselen op te sporen. Waarschijnlijk is het zijnen oorsprong verschuldigd aan dien Graaf, welke het ouds hof aldaar heeft doen bouwen, doch wie zulks geweest zij, is onbekend.

GRAVEZANDE was in vorige eeuwen veel grooter en aanzienlijker dan thans; het was met muren omgeven, en werd met poorten afgesloten. De tegenwoordige boerdarijen en tuinen, Sandeveld, Vlughtenburg,

Stellendijk, Wildhof, Zuidwind, Aïsemgeest, Arends-luin en Oostduin, voorheen Vredenburg, zijn vroeger schoone buitenverblijven geweest, welke fraaije vijvers en koepels hadden. Ze was, zoo als reeds gezegd is, eene haven, die, van de plaats af, in de Maas liep, en, zoo als wij reeds gemeld hebben, met ler tijd verland is, ten gevolge van het bedijken van onderscheilene polders, waardoor 's GRAVEZANDE veel van zijnen luister, doch niet van zijne landerijen verloren heeft. Uit twee brieven, zoo van ALBRECHT als van WILLEM VAN BELJEREN, blijkt het volkomen, dat 's GRAVEZANDE onder de steden geteld werd, nevens *Haarlem, Delft, Leyden* en anderen. Het is thans nog een aanzienlijk dorp, tellende, in de komler gem., 266 h., bewoond door 281 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1500 inw.

De plaats bestaat tegenwoordig voornamelijk in eene breede straat, lie bijna noord- en zuidwaarts loopt, zijnde zeer net met steenen geplaveid, en aan beide zijden met huizen bebouwd en met boomen geplaat. Ten Z. van de kerk is een ruim plein, waarop eenige rijen roomen staan en hetwelk tot een marktveld geschikt is. Aan dit plein is eene vaart, waarin de schepen liggen kunnen.

Het Stadhuis of liever nu Raadhuis, is een oud gebouw.

De kerk, welke met haar westelijk gedeelte aan de straat staat, was voor de Reformatie aan den H. Bisschop en Martelaar LAMBERTUS, benevens aan de *Allerheiligste Maagd*, toegewijd, de tijd van hare stichting is nergens aangeteekend; doch zeer waarschijnlijk was zij van hoogen ouderdom. Ook was zij beroemd door het Lieve Vrouwenbeeld, dat der kerke vereerd was, door Vrouwe MACHTELD, gemalin van Graaf FLORES IV. Dit beeld zou naderhand op het Beggijnhof te Delft gebragt en aldaar bewaard geworden zijn, hoewel er thans niets meer van bekend is. Er was mede eene vikarij aan het altaar van de H. Maagd MARIA gesticht. De Pastoors te 's GRAVEZANDE werden uit de Abdij van Marienweerd genomen en door den Abt aangesteld. De koster werd door de Graven aangesteld en had jaarlijks een inkomen van 1 pond Hollandsch (75 cents). De vroegere kerk was een schoon, ruim en luchtig gebouw, en bestond uit drie nevens elkanderen gevoegde daken. Het middeldak, hetwelk boven de twee anderen uitstak, droeg op het midden een sierlijk doorluchtig zeskant torentje, waarin een klokje hing, van boven met een lantarentje gedekt. Aan de noordzijde der kerk, was nog een half kruisband uitgebouwd; maar de zuidzijde scheen van ongeren tijd. In deze kerk plagt men, zoo vóór als na de Reformatie, als er eene preek gedaan was, zoo wel des Zondags als op Heilige dagen, inzamelingen te doen, ten dienste van de arme Leprozen te *Gravenhage*; doch dit is naderhand bij Kerkmeesteren afgekocht, met 3 gulden 's jaars, welk geld bij de Rentmeesters van het gezegde Leprozenhuis ontvangen en verantwoord werd. Aan het westeinde der kerk stond een fraaije toren, welke met zijn gemetselde spits zeer vermaard was, door zijne hoogte, waarin zij alle dorptorens en die van vele steden in Holland overtrof. De zeelieden konden hem in zee op eenen wijlen afstand ontdekken, en hij strekte te gelijk met den toren van de Nieuwe kerk te Delft, tot een baken, om den mond der Maas te vinden. Want als de schippers en loodsen deze twee torens in elkander zeilden, stevenden zij lijnrecht de Maas in. De toren te 's GRAVEZANDE, die van een goed uurwerk en twee klokken voorzien was, is op den 5 Mei 1809 omver gevallen en de kerk daardoor zoodanig beschadigd, dat zij toen voor de godsdienstoefeningen onbruikbaar was, ten gevolge

waarvan de dienst eenigen tijd stil stond; de doop- en trouwplegtigheden werden verrigt ten huize van den Predikant, en het H. Avondsmaal werd bediend in de kerk van het naburige Ter-Heide. De Herr. gem. klaagde haren nood aan de Hooge Overheid (waartoe te meer aanleiding was, omdat de toren, welke door zijnen val aan de kerk zoo groote schade had toegebracht, in hoedanigheid van bakst door het rijk moest worden onderhouden); doch met geen ander gevolg, dan dat haar werd toegestaan, om het koor, dat het minst geleden had, tot de godsdienstoefening bruikbaar te maken. Dit geschiedde dan ook, en het werd op den 26 November 1809 daartoe ingewijd. Zes en een half jaar later werd het echter, wegens toegenomene bouwvaligheid, verlaten. Toen eindelijk, na de verdrijving der Franschen in 1813, de Prins van Oranje, Souverein der Nederlanden was geworden, bood men hem, den 4 Maart 1814, een verzoekschrift aan, hetwelk ten gevolge had, dat den 7 Augustus daaraanvolgende, 7000 gulden ter beschikking der gem. werden gesteld. De tegenwoordige kerk werd vervolgens gesticht, waartoe, met uitzondering der bovenvermelde 7000 gulden, de kosten door de kerkelijke gemeente zijn gedragen. De eerste steen aan deze kerk werd gelegd den 1 Junij 1815, door den Heer Baron van LEYDEN VAN WEST-BARNEBRUCH, als Gouverneur van Zuid-Holland en onder diens toezigt, van wege den Koning, voltooid zijnde, werd zij, den 1 December 1816, ingewijd. Het is een klein, doch fraai gebouw, met eenen kleinen toren midden op de koepelkerk, voorzien van uurwerk en klok. In het jaar 1818, is uit de milde giften van velen in deze gemeente en de edelmoedige bijdragen van eenige aanzienlijken, die op deze gem. betrekking hadden, een kostbaar orgel in deze kerk geplaatst.

Voorheen heeft te 's GRAVEZANDE een Begijnshof gestaan, hetwelk belast was met eene jaarlijksche rente van 10 groot (8 stuivers), ten behoeve van het St. Agnesklooster te Delft. Ook is er een Klooster van Reguliere Kanunniken geweest, hetwelk Maria-Magdalena's-klooster genoemd werd. Zie dat woord.

Nog heeft men op het Hof te 's GRAVEZANDE eene kapel gehad, blijkens de stichting van eene kapellanij aldaar, van den jare 1266, door MATHIAS weduwe van Graaf Floris IV.

Later bestond hier een Oude mannen-en-Vrouwenhuis, dat ook wel het Proveniershuis genoemd word, om rede, dat er niet alleen de bewoners van 's GRAVEZANDE maar ook die van andere plaatsen, voor een matig geld, hunnen kost konden koopen, en aldaar behalve een goed onthaal, ieder eene vrije woning hadden. Het was een goed gebouw, en had, behalve de afzonderlijke woningen, voor de bewonen nog onderscheidene, zoo algemeene als andere, vertrekken, doch sedert jaren is het vervallen en weggebroken.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 260 leerlingen bezocht:

De kermis te 's GRAVEZANDE valt in op den tweeden Pinksterdag.

In de Hoeksche en Kabeljauwsche verdeeldheden heeft deze plaats rijklijk haar deel gehad. Den 4 Julij 1581 viel, in de nabijheid, op de Maas, eene scheepstrijd voor, tusschen WILLEM V, Graaf van Holland, en zijne moeder MARGARETHA VAN HENEGOUWEN, waarin de laatste de nederlaag kreeg, waarop zij genoodzaakt werd naar Engeland te vlugten.

In de zeventiende eeuw liet de Heer FRANS DIJKS. MEERMAN, in leven Burgemeester der stad Delft, die te dezzer plaatse veel eigendommen en gronden bezat, ten zijne kosten eenen berg opwerpen, om de

werklieden van 's GRAVEZANDE, die destijds geen werk hadden en daardoor zeer verarmd waren, gedurende eenen langdurigen en strengen winter, kost en nooddruft te laten verdienen, zoo als hij dan ook bestendig meer dan vijftig man in het werk hield.

In Januarij van het jaar 1761, viel op de Noordzee, in het gezigt van dit dorp een gevecht voor, tusschen het Fransche fregat *la Felicité*, gevoerd door Kapitein DENKEL, en het Engelsch fregat *the Richmond*, Kapitein ELPRISTONE, bijgestaan door nog een Engelsch schip en eenne bombardeergaljoot. DENKEL, tegen de overmagt niet bestand, zocht, al strijdende afdeinzende, eené haven te bereiken, en naderde, nabij 's GRAVEZANDE, onze kust. Het schip geraakte aan den grond, een kanonskogel trof den Kapitein, velen der manschap sneuvelden of werden gekwetst door het onophoudelijk vuren der drie vijandelijke schepen. Het scheepsvolk, bij het vallen des waters, ziende, dat er geen reddens aan het schip was, bragt de gekwetsten aan den wal. De Engelsche Kapitein eischte de overgave, onder bedreiging, dat hij, indien zij niet oogenblikkelijk daartoe besloten, hen allen over den kling zou laten springen, en het schip in brand doen steken. Deze bedreiging haarde onder de verdedingloose manschap zoodanig eenen schrik, dat zij besloot de wijk naar den wal te nemen, en het schip ten prooi van den vijand te laten, niets mede nemende dan eenige kleederen. Zoo berooid, zette dit ongelukkig scheepsvolk, bij 's GRAVEZANDE, voet aan wal, latende de Fransche vlag van het vastzittende fregat waajfen. De Engelschen, bij het wassen van het water naderende, stelden een Engelsche vlag daarvoor in de plaats, haalden zoo vele levensmiddelen uit het schip, als hun mogelijk was. Eene rijke lading, door de Engelschen zelve op 50,000 ponden sterling begroot, werd vervolgens door hea met het schip verbrand.

Het wapen van 's GRAVEZANDE bestaat uit een veld van azuur (blauw), beladen met eenen klimmenden leeuw van goud.

GRAVEZANDE-BINNEN ('S), pold. in het zoogenaamde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT-BINNEN.

GRAVEZANDE-BUITEN ('S), pold. in het zoogenaamde *Westland van Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZAND-AMBACHT.

GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT ('S), gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk* (3 k. d., 25 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. *Monster-Ter-Heyden-Poeldijk-en-Quintsheul*, O. aan *Naaldwijk-Hondsholredijk-en-Oranjepolder*, Z. aan de *Maas*, W. aan de *Noordzee*.

Deze gem. bevat de heerl. 's *Gravezande en Zand-Ambacht*, benevens het noordoostelijke gedeelte van den *Poelpolder* en nog eenige stukken land, niet tot die heerl. behoorende. Zij beslaat een oppervlakte van 3890 bund. 84 v. r. 83 v. ell., telt 374 h., bewoond door 386 huisgez., uitmakende eenne bevolking van ongeveer 2100 inw., die meest hun bestaan vinden in den land- en tuinbouw. De grond is hier zandig, doch de landstreek bekoorlijk door hare zaai-, wei- en teellanden. Men heeft er van rondom fraai beplante wandel- en rijwegen, aan welke onderscheidene zindelijke en bevallige hofsteden en landhoeven gelegen zijn, waaronder de buitenplaatsen *Dijkerwaal*, *Oudendijk*, gewoonlijk genoemd *Ouwendijk* en *Vreeburg*. Vroeger lagen hier nog vele andere buitenplaatsen, welke echter thans gesloopt of, zoo als wij boven gezien hebben, in boerenhofsteden veranderd zijn. Ten W. heeft het den *Nieuwlandsche-polder*, die

onder Zand-Ambacht behoort; en den Zanddijk van het Noordland met den zeedijk, die voorheen alleen van zand was, doch nu voor het grootste gedeelte met klei bedekt is, waartegen de plantadjen van Arendsduin en Wildhof geheel aanliggen.

's GRAVEZANDE is reeds van ouds vermaard door hare welige bouwlanden, die heerlijke en, naar men zegt, de witte tarwe in geheel Holland voortbrengen. Inzonderheid was het beroemd door de smakelijke groene schapenkas, die hier gemaakt werd. De handel daarin en in fruit, aardappelen, tarwe en vlas, geven hier veelal het bestaan aan de inwoners; ook plagten zij wel te varen van het werken aan den Zanddijk, het belmplanten, strooplanten en het zetten van rietschuttingen; doch thans valt aan het werken op het strand zoo veel niet meer te verdienen als voorheen.

De Herv., die hier ongeveer 1900 in getal zijn, maken, met die van het *Honderdland* en den *Oranjepolder*, welke, ofschoon burgerlijk onder de gem. *Naaldwijk-Hondsholredijk-en-Oranjepolder* behorende, echter herkelijk tot de gem. 's Gravezande gerekend worden, de gem. van 's Gravezande uit.

De R. K., van welke men er 480 aantreft, onder welchen ongeveer 80 Communicanten, werden vroeger tot de stat. van *Poeldijk* gerekend; doch sedert het jaar 1790 maken zij met de R. K. van *Naaldwijk* te samen eene statie uit. De kerk is in dat jaar te *Naaldwijk* gesticht en gewijd, voor zoo verre zij de R. K. van *Naaldwijk* aangaat, aan den H. ABRAMUS, en voor zoo verre 's GRAVEZANDE betreft, aan den H. LANBERTUS.

De Isr., ten getale van slechts 18, behooren tot de ringsynagoge van *Naaldwijk*.

Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door een getal van 260 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde als dat van de heerl. 's Gravezande.

GRAVEZANDE-EN-ZAND-AMBACHT-BINNEN (S); meestal, hoewel verkeerdelijk, 's GRAVEZANDE-BINNEN genoemd, amb. in het zoogenaamde *Westland-van-Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. 's *Gravezande-en-Zand-Ambacht*; palende N. aan *Monster*, N. O. aan den *Poelpolder*, O. en Z. aan *Zand-Ambacht-Buiten*, Z. W. aan het *Noordland*, W. aan de *Kapittelduinen*.

Dit amb. bevat ook het d. 's *Gravezande*, en beslaat eene oppervlakte van 809 bund. 51 v. r. 48 v. ell. schotbaar land, telt 271 h., waaronder 14 boerderijen, en wordt van het overtollige water ontlast door de gewone sluizen van *Delfland*. Het ambachtsbestuur bestaat uit *Schout* en *Secretaris*, *Ambachtsbewaarder* en twee *Kroosheemraden*.

GRAVINNE-WEG, bijkans ijzerharde zandplaat, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, welke nabij het d. *Sandfirde* in eene oostelijke rigting, op eene breedte van 11½ tot 18 Ned. ell. door de *Brekken* loopt, zoo ook door de landen bij het dorp *Oudega* (de *Bandt* genaamd), in de rigting op *Sneek* voortloopt, gelijk dan ook deze zandplaat in het *Sneekmeer* gevonden wordt. Van desen weg komt het zeer oude *Friessche* spreekwoord:

Op grava weg
Hint uwr sluez in klei.

(d. i.: De graven weg loopt over sluis en klei, hetwelk zou moeten beduiden, dat, even als deze oude en grafelijke weg over hoog en laag

liep, ook 's menschen groote levensweg den wandelaar niet altijd eene effen baan oplevert (1).

GREB (DE) of de *Gazza*, b. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 6 u. Z. O. van *Amersfoort*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Rhenen*; aan den voet van den *Heimenberg*, op den straatweg van *Rhenen* naar *Wageningen*, waardoor hier veel doortogt is. Vroeger hielden de passagiers der diligence, welke van *Utrecht* op *Arnhem* rijdt, hier het middagmaal. Men telt er 8 h. en 40 inw.

Hier vindt de *Geldersche-wetering*, door middel van eene sluis, eene uitwatering in den *Rijn*. Deze sluis was oorspronkelijk aangelegd, om het *Rijnwater*, bij hoogen rivierstand, uit de binnenlanden te keeren, gelijk dan ook de schutdeuren naar den buitenkant, zoodra het water in den *Rijn* tot zekere peil begon te rijzen, van zelve toevielen; doch sedert het jaar 1742 is zij ook ingerigt, om, door het sluiten der andere schutdeuren naar den binnenkant, het water der *Geldersche-wetering* en der *Bisschops-grift*, die, uit de *Rhenensche-veenen* komende, zich bij de *Grebbe* met haar vereenigt, op te houden en al het lage land, ten Oosten van den *Heimenberg*, in tijden van oorlog, onder water te zetten. Het water dezer overstromingen wordt opgehouden door onderscheidene dammen, welke van het eene hooge land tot het andere, door de veenen en andere lage landen, loopen. Zij zijn 3000 of 3400 ell. lang, en gedekt door steenen redouten, voor welke aarden retranchementen lagen. Ook is er, voor elke redout, eene steenen sluis gemaakt, om het water der overstroming van den eenen hoogen grond op den anderen te brengen en te houden.

GREB (DE) of *Gazza*, ook *Gaur* genaamd, riv. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*:

Zij ontstaat in de *Rhenensche-veenen*, vloeit zuidwaarts langs de grenzen van *Utrecht* en *Gelderland*, vereenigt zich met de *Bisschops-grift* en de *Geldersche wetering*, later met de kromme *Eem*, en ontsluit zich, tusschen *Wageningen* en *Rhenen*, in den *Rijn*. Deze riv. is van groot belang voor den turfhandel, en plagt eene daar langs gelede linie te dekken, maar is hiertoe vervolgens langs hoe meer buiten staat geraakt. In het jaar 1793 heeft men beraadslaagd, om deze linie weder te versterken. Volgens opgaaft van den *Generaal du Moslin* moest zij met zes zestien- of achttienponders, negen en dertig zesponders, zeventien korte drieponders, vier lange drieponders en dertien zoo houwiters als mortieren, met den vereischten krijgsvorraad en alle verdere benoodigdheden, bezet worden. Dit is echter nimmer ten uitvoer gelegd.

De streek lands tusschen de *Greb* en de *Zuiderzee* biedt, volgens het medegedeelde van *D. Swarts* (2), aanmerkelijke voordeelen aan, om er eene belangrijke afdeling des *Rijnwaters* tot wering van overstromingen daar te stellen, waardoor deze geheele streek in vruchtbaarheid eene aanmerkelijke verbetering zou kunnen ondergaan.

GREB (NIEUWE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Warmenhuizen*; palende N. aan *Warmenhuizen*, O. aan de gem. *Oudkarspel*, Z. en Z. W. aan de *Oude-Greb*, W. aan *Schoordam*.

Deze pold., welke geheel uit rietland bestaat, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 52 bund. 70 v. s. 60 v. ell., waaronder

(1) Door dit art. vervalt het minder juist gestelde art. GRAVENHUIS, op bladz. 782.

(2) *Geschied- en Natuurkundige overwegingen, betrekkelijk de Rivieren den Rijn, de Moos, het Kanaal van Corbulo of Lek, en den Katwijkchen Rijn.*

32 bund, 63 v. r. schotbaar land, en wordt door éénen molen, op Geestmerambacht van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Molenmeesters en eenen Penningmeester of Secretaris.

GREB (OUDE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Warmenhuisen*; palende N. en N. O. aan de Nieuwe-Grebbe, O. aan de gem. Oudkarspel, Z. en W. aan Schoorldam.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 63 bund. 12 v. r. 40 v. ell., waaronder 59 bund. 31 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen molen, op Geestmerambacht, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Molenmeesters en eenen Penningmeester.

GREBBE, verdrongen st., van welke Dirk Brugge van Senoos in zijne kronijk aantee kent, dat zij in *Noord-Holland*, aan het *Eemer-Zwin*, gelegen was, omtrent 1 u. gaans Z. Z. O. van het *Nieuwe Diep*, doch waarvan men den tijd van stichting noch vergaan met zekerheid weet te bepalen, alleen weet men, dat zij langzamerhand, en wel reeds voor de vierde eeuw, door de jaarlijksche overstoomingen is te gronde gegaan.

GREBBE (DE), b. en riv. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie GREB.

GREBBE (NIEUWE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie GREB (NIEUWE-).

GREBBE (OUDE-), pold. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*. Zie GREB (OUDE-).

GREBMEER, voorm. meer in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, dat thans twee polders uitmaakt, de Oude-Grebbe en de Nieuwe-Grebbe geheeten. Zie GAANZ (NIEUWE-) en GAANZ (OUDE-).

GRECHT (DE), riviertje, dat door de Blokhuisbrug, ongeveer 90 min. W. van de stad Woerden, prov. *Zuid-Holland*, uit den Ouden Rijn zijnen oorsprong neemt, met eene noordelijke rigting tot aan de Rietveldsche kade voortloopt, en kronkelende zijnen loop voortzet tot aan de Mijzjidemolen, waarna het zijnen loop tusschen Kamerik-Mijzijde en den Zegvelderpolder, vervolgende, naar Achtenhoven loopt, alwaar dit riviertje door eene sluis, het Woerdsche verlaat genaamd, zijn water met het Amstelwater vereenigt.

De pold. van Kamerik-Mijzijde, mitsgaders die van Zegveld, lozen het overtollige water door middel van molens op dit riviertje en laten bij groote droogte des zomers door middel van duikers van dit buitenwater in hunne polders.

GREDEN (DE), boerderijen in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie GREDE (DE).

GREDENWEG, lange rechte rijweg op de buitenlanden achter *Uitkustermeden* in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, strekkende zich van het N. W. naar het Z. O. uit, nemende nabij de *Tja-Rijt* eene oostelijke rigting tot aan het *Oude Schip*.

GREEDEN (DE) of DE GAANZ, twee boerderijen in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. W. van *Onderdendam*, gem. en 10 min. ten Z. W. van *Beernum*, op het *Aagt*, waartoe zij behooren.

Zij worden onderscheiden in de Grootte-Greede en de Kleine-Greede, van welke de eerste, met de daartoe behorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 68 bund. 42 v. r. 10 v. ell., en de laatste eene oppervlakte van 32 bund. 6 v. r. 70 ell.

GREENFIELD, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Saramacca*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Barclay*, benedenwaarts aan den militairen post *Nassau*; 1000 akkers groot.

GREENTE, eene der gemeene weide in het *Haatland*, in *Zalland*, prov. *Oeverijssel*, arr. *Zwolle*, kant. en gem. *Kampen*, waarvan ook de buitenburgers mogen gebruik maken.

GREEVELING-EE, oude naam van de *GREVELINGE* of *BIJNINGEN*, welke een gedeelte van de grensscheidingen tusschen de provincien *Zuid-Holland* en *Zeeland* uitmaakt. Zie *GREVELINGEN*.

GREEVEN (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Haskerland*, dat met eene noordoostelijke strekking uit het *Groot-Hornstermeer*, naar het *Deel* loopt.

GREFFELING, geh. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr., en 6½ u. W. ten Z. van *Nijmegen*, kant. en 5 u. Z. W. van *Drunen*, gem. en 2 u. van *Appeltern*, 10 min. O. van *Alphen*, waartoe het behoort; met 40 h. en 200 inw.

GREFFELKEMP of *GREFFELKEMP*, buurs. in het graafs. *Berg*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, kw., arr. en 5 u. Z. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. van *Doesborgh*, gem. en 10 min. W. van *Didom*; met 78 h. en 560 inw.

GREGIAGENG-BAAI, baai in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het *Sundasche eil. Java*.

GREGORIUS-IN-EMMAUS (ST.), naam, onder welken het reguliere *Kanunniken kloost. Emmaus*, aan de westzijde van den *Raam*, over de *Lange Willemsteeg*, te *Gouda*, wel eens voorkomt. Zie *EMMAUS*.

GREGORIUS-KONVENT, kloost. van de Broeders van het gemeene leven te *Deventer*, in de *Pontsteeg*. Zie *FLORISHEUIS*.

GREGORIUS-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Harderwijk*, hetwelk bewoond werd door Broederen van het gemeene leven.

GREGORIUS-KLOOSTER, *GEORGIIUS-KLOOSTER* of *HIKRONYMIUS-KONVENT*, voorm. kloost. te 's *Hertogenbosch*, in de *Hinthammerstraat*.

Het was gesticht in het jaar 1425, door de Broeders van het gemeene leven, afkomende van de scholen van *Zwolle* en *Deventer*, ondersteund door de mildadigheid van de regering der stad, en had tot opschrift:

IN 'T JAAR 1425 WERD IK IN DESE STAD
ONDER DE BESCHERMINGE
VAN DEN H. PAUS GREGORIUS, TOT EEN
KONVENT VAN BROEDEREN OPGERECHT.
DE ARMEN ZIJN IK VOOR NIET GELEERT;
DIJ 'T BETAALEN KOSTEN VOOR GELD.

Dit klooster had een gebouw van buitengewone ruimte, en daarbij eene *Latijnsche school*, die door geheel *Nederland* vermaard was; met vele hulpmiddelen voor de studenten, die in drie klassen verdeeld waren, van rijken, middelmatigen en armen. Deze school heeft 150 jaren lang zoodanig gebleeid, dat er somtijds 1200 studenten geteld werden en kan getuigen, dat deze studenten, boven die van andere scholen, uitgemunt hebben; zijnde daartuit vele groote mannen, bijzonder in kerkelijke wetenschappen en waardigheden, voortgekomen. Uit deze school zijn naderhand wederom de scholen van *Nijmegen* en *Luik* gesproten. De *Fraters* uitgestorven zijnde, zoo werden de goederen der stichting, in het jaar 1617, aan het seminarie van het bisdom van 's *Hertogenbosch* toegevoegd. In de zeventiende eeuw is dit konvent

den Norbertijner Kanunniken van Bern in besit gegeven, maar de school aan de Jesuiten ingeruimd. Sedert het jaar 1629, toen de stad in handen der Staten is gevallen, zijn de eersten zoo wel als de laatsten, uit het besit gezet. De gebouwen, later de *Ganzeroort* genoemd, zijn afgebroken en de grond is tot tuinen aangelegd.

GREGORIUS-KONVENT, eigenlijk het *BURK-FRATERNUS* genaamd, kloost. te *Zwolle*, in de *Prouwenstraat*.

Het werd bewoond door broeders van het gemene leven. *FLORIS RAVWIJN* had ze, in het jaar 1586, in dat huis te *Deventer* vergaderd; daar de oude inwoners, niet lang geleden uitgetrokken waren, om *St. Agnesberg*, ter woonplaats te nemen. Maar alzoo de *Raad* niet begeerde, dat de nieuwe kweekerij daar vermenigvuldigen soude, zijn zij, met goedkeuring van het *Deventersche* kapittel en op uitnodiging van *RENIER van DRIJNEN*, Pastoor te *Zwolle*, in den hof van zijne kerk overgegaan. In den brief, welke nog voorhanden is, staat dat zulks geschied is op *St. Mauritiusdag* van het jaar 1594. In den gemelden hof heeft *MEINWALD van WINDENHEIM*, die in de oude gedeekbrieven een rijk en magtig man wordt genoemd, het huis of konvent, op zijne kosten, voor de broeders opgebouwd. Die *MEINWALD van WINDENHEIM* was aan het hof van *FLORIS van WEVELICKHOVEN*, den vijfzigsten Bisschop van *Utrecht*, opgevoed, en had, nadat hij zijnen Patroon verloren had, eenige onaangenaamheden ondervonden van personen, van welke hij dankbaarheid verwacht had; weshalve hij, om niet langer ondankbare lieden te dienen, met zijnen broeder *WITTO* zich zelve met al wat hij had, in het jaar 1597, aan de Broeders heeft overgegeven.

De gebouwen van dit klooster, welke nog sporen van de oude herkomst dragen, zijn later door de stads Regering gebruikt tot eene *Stadschool*, bewoond door den stads Meester. Zij dienen thans tot *Kaserne*.

GREIDE (MEEDSTER-), geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie *MEEDSTER-GREIDE*.

GREINDHAUSEN, geh. in het balj. van *Dickirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRINDHAUSEN*.

GREIJEN, geh. in *Opper-Gulder*, prov. *Limburg*, arr., kant. en ruim 2 u. N. van *Roermonde*, gem. en 15 min. N. van *Neer*.

GREIONTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Weseradeel*. Zie *GREONTERP*.

GREISCH, een der vier meijerijen, waarin de heerl. *Hollenfelts*, in het grooth. *Luxemburg*, weloe verdeeld was.

Het bevatte het geh. *Greisch*, en een gedeelte van het d. *Fentingen*.

GREISCH, geh. in de heerl. *Hollenfelts*, arr. en 3½ u. N. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. van *Steinfort*, gem. en ½ u. N. O. van *Siebenbornen*.

GREIVELDANGE, Fr. naam van het d. *GREVADITZEN*, in het balj. van *Reinich-en-Grevenmacher*, rogtageb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GREVELDINGE*.

GRENDALL, geh. in het balj. van *Bastogne*, grooth. *Luxemburg*. Zie *CRENDALL*.

GRENSFOORT, adell. h. op den *Veluwazoom*, prov. *Gelderland*. Zie *GRENSVOORT*.

GRENSINGEN, geh. in de balj. van *Dickirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRENTZINGEN*.

GREVELDINGEN of **GRAVELDINGEN**, in het Fransch **GREVELANGE**, d. in het half van *Remich-en-Gravenmacher*, regtg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*, arr. en $5\frac{1}{2}$ u. O. ten Z. van *Luxemburg*, kw. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van *Gravenmacher*, kant. en 1 u. N. ten W. van *Remich*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Stad-Bredimus*, $\frac{1}{2}$ u. W. van de *Moesel*, van welke riv. het door beschrijke hoogten gescheiden is.

De inw., die hier allen R. K. sijn, behooren tot de stat. van *Stad-Bredimus*, die hier eene kapel heeft, welke door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt.

Uit den naam van dit d., als zamengesteld uit *Greve*, *Grave*, en *inge*, weidenvelden of land, alsoo 's *Gravenweiden*, 's *Gravevelden*, 's *Gravenveld* of 's *Graveland* beteekenende, zouden wij meenen te moeten opmaken, dat dit d. vroeger een bijzonder eigendom van de *Graven* van *Luxemburg* geweest zij.

GREVELDUIN-CAPELLE (S), kerk. ring, prov. *Noord-Brabant*, klass. van *Heusden*.

Men telt er de tien volgende gem.: *Baardwijk-en-Elshout*, *Besoijen*, *Drunen-en-Nieuwkuik*, 's *Gravenmoer*, 's *Gravelduin-en-Vrijhoeve-Capelle*, *Loon-op-Zand*, *Raamsdonk*, *Sprang*, *Waalwijk* en *Waspik*; met 10 kerken, die door even zoo veel Predikanten bediend worden, en ruim 4400 zielen.

GREVELDUIN-CAPELLE (S), heerl. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Waalwijk*, gem. *Capelle*; palende N. aan de heerl. *Nederveen-Capelle*, en *Zandewijn-Capelle*, O. aan *Vrijhoeven-Capelle* Z. aan *Loon-op-Zand* en *Dongen*, W. aan *Waspik*.

Men vindt den naam dezer heerl. doorgaans 's *Gravelduin* gespeld, nochtans bestaan er verschillende redenen om te gelooven, dat het 's *Gravenduin* sijn moet. Zij is wel in het geslacht van *Schreevel* geweest, doch dit geeft geen grond om daarvan den naam te ontleenen.

De heerl. 's *Gravelduin-Capelle*, bevat het d. 's *Gravelduin-Capelle* meestal *CAPELLE* genoemd en op dat art. beschreven; benevens enige verstrooid liggende h. Zij beaat eene oppervlakte van 974 bund. 28 v. r. 16 v. ell.

De inw. vinden meest hun bestaan in den hooibouw en den handel in runderen en paarden.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. 's *Gravelduin-en-Vrijhoeve-Capelle*.

De R. K., worden tot de stat. van *Waspik* gerekend.

Men heeft er ééne school, welke gemiddeld door een getal van 125 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerlijkheid wordt thans in eigendom bezeten door de erven van wijlen den *Baron de Strenuys et Elverdinger*, zijnde de *Graaf Bernard de Bstrune*, de *Baron M. F. X. de Joicy de Porelle*, gehuwd met de *Gravin de Strenuys*, wonende te *Doornik*, en de *Graaf August de Bstrune*, gehuwd met de *Baronesse Victoire de Strenuys*, wonende te *Brussel*.

Het wapen van *Gravelduin-Capelle* bestaat in een schild van zilver beladen met eenen berg, waarop een kapelletje, alles in natuurlijke kleur.

GREVELDUIN-CAPELLE (S), d. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Brabant*. Zie *CAPELLE*.

GREVELDUIN-EN-VRIJHOEVE-CAPELLE, kerk. gem., prov. *Noord-Brabant*, klass. van *Heusden*, ring van 's *Gravelduin-Capelle*.

Deze gem. telt 9000 zielen, en heeft eene kerk te 's *Graveldun-Castelle*. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest CORNELIUS FRANZ. POLETZ, die in het jaar 1610 hier stond en in het jaar 1679, naar de Zwaluwe vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Ambachtsheer.

GREVELINGEN of GRAVELINGEN, gedeelte van den stroom, die de prov. *Zuid-Holland* en *Zeeland* van elkander scheidt. De zeearm, die tusschen het *Zuid-Hollandsche* eil. *Overflakkee* en *Noord-Brabant* eerst den naam heeft van *Volkerak*, westelijker tusschen *Over-Flakkee* en de *Zeeuwsche* eil. *Duiveland* en *Philipsland*, dien van het *Kraanra* aanneemt, bekomt tusschen *Goeree* en *Schouwen*, den naam van de *Bieningen* of *GREVELINGEN*, en stort zich door het *Brouwershavensche-Gat* in de *Noordzee*. Deze stroom is voor redelijk diepgaande schepen bevaarbaar en bevat onderscheidene banken en platen, waaronder de *Paardeplaat*, *Dwars-in-den-Weg*, de *Springer*, de *Middelplaat*, de *Schaar van Benesse* enz., de voornaamste zijn. Tusschen de beide laatstgenoemde loopt het groote vaarwater. Op deze banken vindt men mosselen, die voor de bewoners van het d. *Bruinisse* (zie dat art.) eene bron van bestaan opleveren. Ten dienste der scheepvaart is het vaarwater in de *GREVELINGEN* daarwkeurig afgetond.

Sommigen meenen, dat de naam *GREVELINGEN* zamengesteld zij uit *gree* (grave) en *ingen* (velden), en alsoo 's *GRAVELVELDEN* of 's *GRAVELAND* zoude beteekenen, welk land door storm en watervloed verdrinken, tot eenen zeeboezem zonde zijn geworden; daar de *GREVELINGEN* echter in de oudste charters als water en niet als land voorkomt, zal, onzes erachtens, de naam eigenlijk *GREVELINGE* (het grievend lange water) moeten zijn, welken naam het zal gekregen hebben, omdat het door de plaat *Dwars-in-den-Weg* verstopt was. Men kan evenwel opmaken, welke verwoesting de *see* hier gemaakt heeft; uit de overblijfselen van de oude grens tusschen *Holland* en *Zeeland*; zoo behoorde *Sommelsdijk*, ofschoon thans op *Flakkee* gelegen, tot *Zeeland*, en sommige andere dorpen, op ditzelfde eiland, tot de ruwaardij van *Putten*. De stroom de *Bieningen* liep vroeger van de *Bornisse* af westwaarts, en scheidde *Putten* van *Voorne*.

GREVELINGS-KANAAL, kanaal in het *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie *ANNEVERENSTER-KANAAL*.

GREVELS, GREVELSHOFF, GREVENHOFF of GREVENKOLZ, groote pacht-hoeve, in de heerl. *Bertringen*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1½ u. W. ten Z. van *Luxemburg*, gem. en 20 min. W. van *Bertringen*, op eenen kleinen afstand van den grooten weg van *Luxemburg* naar *Longwy*.

GREVELSCHEUR, geh. in het halj. van *Luxemburg*, arr., kant. en 1 u. O. van *Luxemburg*, gem. *Sandweiler*.

GREVELSHOF, groote pachthoeve in de heerl. *Bertringen*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GREVELS*.

GREVELSHOFF, groote pachthoeve in de heerl. *Bertringen*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GREVELS*.

GREVELMACHER, st. in het halj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GREVENMACHEN*.

GREVENBERG, hoogte in het dingspil van *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, greuzerde aan den weg van *Dalen* naar *Oosterhesselen*, en bestaande uit eenen tumulus, die het einde van het zoogenaande *Hunnenkerkhof* vormt. Men vermoedt dat de naam afkomstig zij van het woord *Gegravenberg*.

GREVENBICHT, gem., voorheen tot het hert. *Gulik* behoorende, thans prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*, kant. *Sittard* (7 k.d., 6 m.k., 2 s.d.); op den boord van den linker Maasoever.

Deze gem. ligt, om zoo te zeggen, op een eiland, als zijnde ten W. N. en Z. door de Maas omgeven, die haar van Belgisch Limburg scheidt, terwijl zij O. door de Kinsboek van Obbigt-en-Papenhoven gescheiden wordt.

Zij bevat het d. Grevenbicht en het huis Danielswarkt, dat er onlangs bijgevoegd is. Vroeger behoorde er ook toe het geh. Boijen, hetwelk er volgens het scheidings-traktaat met België afgescheiden is, omdat het op den linker Maasoever lag, en diensvolgens aan Belgisch Limburg gevoegd is. Toen dit geh. nog tot deze gem. behoorde, was zij 567 bund. groot, thans echter beslaat zij eene oppervlakte van 418 bund. 91 v. r. 45 v. ell., telt 189 h., bewoond door 189 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en scheepvaart op de Maas.

De R. K., die hier ruim 800 in getal zijn, behooren tot de par. van *Papenhoven*, welke in het d. *Garvenhove* ook eene kapel heeft. — De Herv., van welke men er ruim 90 aantreft, worden tot de gem. van *Urmond-en-Grevenbicht* gerekend. — De Isr., wier getal slechts 10 beleept, behooren tot de hoofd-synagoge van *Maastricht*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. *Garvenhove* ligt 4 u. N. van Maastricht, 1½ u. N. W. van Sittard. Men telt er in de kom van het d. 188 h. en 810 inw.

De kapel, welke aan het H. *Kruis* is toegewijd, staat aan het zuid-einde van het d. en is een reer oud gebouw, op welks midden een torentje staat. Men heeft in deze kapel geen orgel.

De kermis valt in den Zondag na St. *Martinus*.

Dit d. heeft in den waterloed van 1850 veel geleden. Er is alstoen een dijk doorgebroken en er zijn drie huizen geheel weggespoeld. Het geheele d. stond onder water, alleen de kerk en de dorpschool uitgezonderd. De vrouwen en kinderen waren in de school gevlugt, terwijl men in de kerk de levensmiddelen had geborgen, welke van alle de omliggende gem. derwaarts waren gebracht. Door de zorg van den Gouverneur der provincie, die zich, vergezeld van Jonkheer P. *Farr*, Lid der provinciale Staten, onmiddellijk derwaarts begaf, ten einde alle maatregelen tot voorkoming van verdere ongelukken in het werk te stellen, en de tyverige werkzaamheid der ingezetenen, zoo van den als van de naburige gem., werd men weldra meester van het water, zoodat de schade slechts op 12,000 guld. begroot werd; terwijl er gelukkig niemand bij die overstroming is omgekomen. Deze gem. heeft overigens bij hoog winterwater, veel door de op dit punt sterk stroomende rivier te lijden, bij herbaling zijn er voor het behoud der Maasdijken te *Grevenbicht* aanzienlijke sommen te kosten gelegd, waarin, daar de gem. zelve geene middelen bezat, door het Rijk en de Provincie, telkens werd te hulp gekomen.

Het wapen van *Garvenhove* bestaat uit een crucifix.

GREVENICH, geh. in de heerl. *Berburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GREVENICH*.

GREVENHOFF, geh. in het halj. van *Arlon*, mejijertj van *Schweich*, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. en 4 u. N. N. O. van *Arlon*, arr. en 5½ u. W. ten Z. van *Dicksich*, kant. en 1½ u. N. van *Osperen*, gem. *Wahl*.

GREVENHOFF of **GRASWOU**s, groote pechtboeve in de heerl. *Bestrington*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GREVELS**.

GREVENINGE, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St. Anna-ter-Muiden*, doch grootendeels in België gelegen.

Deze pold. maakt een voornaam gedeelte uit van de *Watering van Greveninge-en-Klein-Reigersvliet*, en paalt N. aan Klein-Reigersvliet, N. O. en O. aan den Brixus-polder, den Maneschijn-polder en den Brugsche-polder. Z. aan den Zoutepanne-polder en den Zandbaai-polder; ook aan de Watering van Groot-Reigersvliet, W. aan den Baes-polder, het Nieuwland en de Schellebank, behoorende meestendeels mede tot gemelde watering. Op de oostelijke punt van dezen polder lag van ouds de stad Muiden, waarvan het dorp St.-Anna-ter-Muiden een overblijfsel is. Ofschoon de bedijking der watering eerst van 1233 dagteekent, moet echter reeds vroeger een gedeelte bewoond en tegen de woede der zee beveiligd zijn geweest, omdat de stad Muiden van oudere tijden bestond. Deze polder is groot 352 bund. 80 v. r. 17 v. ell., het dorp St. Anna niet medegerekend; doch hiervan liggen, zoo als de grensscheiding thans is, op Nederlandsch gebied niet meer dan 20 bund. 30 v. r. 87 v. ell. en het gemelde dorp. Men zie nopens het bestuur, de lotgevallen en nitwatering verder het volgende art.

GREVENINGE-EN-KLEIN-REIGERSVLIET (WATERING-VAN-), vereeniging van polders onder één dijksbestuur, gedeeltelijk in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St.-Anna-ter-Muiden*, voor een groot gedeelte in België, prov. *West-Vlaanderen*, gem. *West-Kapelle en Hoeks*. Zij paalt N. aan de Watering van Volkaertsgote, omstreeks daar, waar de straatweg van Brugge naar het Hazegras lag; O. met een kleine punt tegen den, op den 2 Maart 1820 gevlooiden en sinds niet herdijkten, Lippens-polder; voorts tegen den Burkel-polder, den Godefroi-polder, en den Gouverneurs-polder; Z. tegen den Robbemoreel-polder en den Zandbaai-polder; W. tegen de Watering van Groot-Reigersvliet en voor een klein gedeelte tegen die van 't Heer-Baselis.

De watering bestaat uit Greveninge en Klein-Reigersvliet en naderhand aangedijkte polders. Zij wordt alzoo verdeeld in Greveninge, groot 352 bund. 80 v. r. 17 v. ell., van welke op Nederlandschen bodem 20 bund. 30 v. r. 87 v. ell.; den Zoutepannepolder, groot 19 bund. 8 v. r. 28 v. ell., van welke op Nederlands grondgebied 11 bund. 69 v. r. 91 v. ell.; den Brixuspolder, groot 33 bund. 43 v. r. 42 v. ell., van welke tot Nederland behooren 14 bund. 57 v. r. 43 v. ell.; den Brugsche-polder, groot 23 bund. 78 v. r. 76 v. ell.; den Maneschijn-polder, groot 23 bund. 85 v. r. 84 v. ell., welke beide laatsten geheel Nederlandsch zijn, nit Klein-Reigersvliet, in de polderregisters meestal Reigaarsvliet genoemd, groot 158 bund. 91 v. r. 95 v. ell.; het eerste deel van den Brugsche-polder, meest genoemd de Noord-polder, groot 23 bund. 98 v. r. 2 v. ell. (1); den Vereenigde St. Jacobs- en Tands-polder, groot 14 bund. 72 v. r. 64 v. ell.; den Baespolder, groot 31 bund. 7 v. r. 78 v. ell.; het Nieuwland, groot 33 bund. 85 v. r.; de

(1) Deze polder heeft niets gemeen met den BRUGSCH-POLDER, die op Nederlands grondgebied ligt; waar het tweede deel ligt is niet gebieken. Dankzij, is die polder, na gevlooid geweest te zijn, gedeeltelijk onder eenen anderen naam ingedijkt. — Soms vindt men ook eenen polder onder den naam van **KERST DEEL VAN DEN BRUGSCH-POLDER**.

Schellebank, zijnde volgerland van Greveningen, groot 24 bund. 27 v. r. 56 v. ell., welke zes laatstgenoemden in België liggen, en alzoo niet afzonderlijk in bijzonderheden zullen behandeld worden. De watering is dus groot 741 bund. 76 v. r. 42 v. ell. Hiervan zijn thans ruim 94 bund. Nederlandsch, zijnde al het overige Belgisch. De grootte is overgenomen uit de polderregisters, en bevat dus evenmin de dijken als het dorp St. Anna. Omstreeks het jaar 1622 werd de beruchte versterkte linie midden door deze watering, gelegd, die, ten gevolge van den mislukten aanslag van Don ANTOON DE CANTELMO, in 1640, de linie van CANTELMO wordt geheeten. Deze was verdedigd, behalve door het fort van St. Donaas, door nog drie andere, St. Frederik, St. Anna of het Sterrefort en Isabelle, met eene groote uitwaterings- en inundatiesluis in het Zwin. Van welk belang deze werken waren, kan blijken uit hetgeen daarover in HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bladz. 52—62 gevonden wordt. Na den Munsterschen vrede zijn deze werken weder grootendeels geslecht, echter is de sluis als uitwatering gebleven, zijnde die bij het Hazegras. De boogswijze lijn, die deze linie beschreef, wordt op vele kaarten aangewezen, en is ook allezins belangrijk. De grens toch welke, ten gevolge van den Munsterschen vrede, in 1664, te Brussel werd vastgesteld, kwam nagenoeg met de tegenwoordige overeen; doch bij het gewijzigd barrière-tractaat, werd, ten jare 1718, eene nieuwe limiet bepaald, waardoor het geheele Zwin aan de Staten kwam, en die voorts de linie van CANTELMO volgde. Al wat tusschen deze en de vorige grens gelegen was, droeg den naam van St. Anna-ten-Vrije. Door de tegenstribbelingen der Vlamingen, kon evenwel de Staat van Nederland niet in het volle bezit komen, hoeveel moeite de regering van St. Anna-ter-Muiden, toen met stadsregten begiftigd, daartoe aanwendde, zoodat alle acten betreffende St. Anna-ten-Vrije voor het Vrije van Brugge, in plaats van voor het Vrije van Sluis, gepasseerd werden, en er veel haspelarij nopens de dienst der tolbeambten plaats had. De Herv. godsdienst werd er echter gehandhaafd, en de inwoners, die haar bijna allen toegedaan waren, behoorden tot de kerk van St. Anna-ter-Muiden, zijnde tevens door kleeding, tongval en gebruiken van de Vlamingen onderscheiden. Bij het eindigen der laatste onlusten tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en Oostenrijk, werd dit gedeelte bij acte van 8 November 1785, weder aan laatstgenoemde Mogendheid afgestaan.

Toen tien jaren later Staats-Vlaanderen door de Franschen was vermeesterd, werd St. Anna-ten-Vrije met St. Anna-ter-Muiden, tot éene burgerlijke gemeente vereenigd, en kwam alzoo niet, gelijk het overige der watering, bij het Departement der Leije, maar tot dat der Schelde. Bij de kerkelijke organisatie, onder NAPOLEON, bleven de Herv. bij St.-Anna-ter-Muiden, en de R. K. werden tot de kerk van Sluis gebracht. Toen behoorde dus tot Sint Anna, een grooter deel van eigenlijk Greveninge en bijna de helft van Klein-Reigersvliet, de geheele Brixus-polder en de Zoutepanne-polder, als ook de St. Jacobs-en-Tands-polder en de Noord-polder; doch daar buiten viel nog ver het grootste deel van Greveninge en van Klein-Reigersvliet, geheel de Baespolder, de Schellebank en het Nieuwland. Het grondgebied van St. Anna-ter-Muiden in de Watering besloeg toen, zonder de dijken en het dorp. 260 bund. 99 v. r. 71 v. ell. Dit is de grootte op de kaart van PAUW bedoeld, welke kaart met de linie van CANTELMO eindigt, waarbij hij denklijk het dorp en de dijken genomen, en alzoo 646 gemeten (285 bund.) verkregen heeft; doch er zijn nog ruim 480 bund.

der watering, die nooit tot ons Vaderland behoord hadden, door hem niet medegerekend geworden. Toen Nederland in 1813 hersteld werd, moest volgens de uitspraak der Geallieerden de limiet van 1794 worden aangenomen, maar die limiet is te St. Anna gelijk aan die van 1664, zoodat St.-Anna-ten-Vrije aan de Vlaamsche zijde viel, zoo als zulks ook bij de laatste schikkingen met België gebleven is. Wat het kerkelijke betreft behooren de Hervormden, die nog steeds het notabelste gedeelte der opgezetenen uitmaken, tot de gemeente van St. Anna-ter-Muiden, en zij worden in den kerkeraad en andere kerkelijke collegiën gekozen. De R. K. zijn eerst, door de onlangs tot stand gekomene schikkingen, van Sluis gescheiden en met Belgische gemeenten vereenigd. Voorts zijn de deftigste opgezetenen van het voormalige St. Anne-ten-Vrije in kleeding, spraak, manieren en gezindheid, Noord-Nederlandsch.

Vele dijken, die in oude tijden de verschillende polders scheidden, zijn van over lang geslecht; zij zijn thans landwegen, worden bezaaid of liggen met de weiden gemeen, zoodat zij slechts door personen, der zaak kundig, kunnen aangewezen worden, welk laatste het geval is met een groot gedeelte van den dijk rond den Brixus-polder en de dijken tusschen Sluis en het d. St. Anna. De oostelijke dijk echter is bewaard gebleven en wordt in de polderregisters Graaf-Jansdijk genoemd; doch is in de wandeling bekend onder den naam van Dikkendijk, en was zulks ook in de Belgische onlusten bij de krijgslieden, dewijl de grens uit den Gouverneurs-polder in den Brixus-polder vallende, over dezen dijk loopt, en de vijandelijke voorposten hier tegen elkander stonden. De straatweg van Sluis op Brugge loopt door deze watering, bepaaldelijk door den Brugsche-polder en door Greveninge. De Brugsche polder en de Zoutepanne-polder hebben in de Belgische onlusten veel door onderwatersetting geleden.

De eerste bedijking is geschied bij octrooi van 1282 (1); doch onder de regering van JAN, *zonder Vrees*, Graaf van Vlaanderen, in het begin der vijftiende eeuw, heeft eene nieuwe bedijking plaats gehad, waarvan de dijk den naam ontleent. Ook deze watering leed door verschillende watervloeden en werd door den vloed van 1 en 2 November 1570 geheel overstroombd (2). De herdijsing moet echter spoedig gevolgd zijn, alzoo in het jaar 1601, volgens aantekening in den omlooper, de watering geheel hermeten is, waarbij geen gewag gemaakt wordt van overstrooming, maar wel » *Dewijl er van Greveninge verscheidene* » (niet overeenstemmende) *omloopers bestonden, en er van Klein-Rei- » gaersvliet geene te vinden was*; terwijl de omlooper van 1510 daarbij tot grondslag genomen werd. Misschien was Reigersvliet eerst kortelings met Greveninge vereenigd. Dikwijls leed de watering door latere overstroomingen, zoo als door die van 1621. Ook vindt men, in de kerkelijke rekeningen, posten in uitgaaf gebragt wegens reparatie van den vloer des gebouws, die door de overstrooming van 1681 ingestort was. De kerk staat op het hoogste gedeelte van Greveninge.

In de WATERING VAN GREVENINGE-EN-KLEIN-REIGERSVLIET staan, behalve het dorp Sint-Anna-ter-Muiden, 38 woningen, waaronder 15 hofsteden, doch daarvan op Nederlandsch gebied, zoo als het thans

(1) Zie het belangrijk werk van onzen geleerden medearbeider J. AB UTRICHT DARESELHUIS, *Oost-Zeeland*, bl. 79.

(2) Zie hierover mede het werk van bovengenoemden Schrijver, getiteld: *Het district Sluis in Vlaanderen*, M. 26.

is, slechts 9 woningen, waaronder 5 hofsteden, benevens gemeld d. De uitwatering is in het Zwin, op twee plaatsen. De eerste op Nederlandsch gebied, door de groote Passluis, bij de stad Sluis. De andere, door eene sluis in België, bij het fort Hazegras, door welke laatste tegenwoordig wel het meeste water ontlast wordt. Het bestuur bestaat uit twee Directeuren en eenen Penningmeester en is in België gevestigd.

GREVENISSE, oude naam der gronden van het eil. St. PHILIPSLAND, prov. Zeeland. Zie PHILIPSLAND (St.).

GREVENMACHAREN, stadje in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtg. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie GREVENMACHER.

GREVENMACHER, kw. in het grooth. *Luxemburg*; palende N. aan de Sure, O. aan de Sure en de Moezel, welke het van de Pruisische prov. Rijnland scheiden, Z. aan Frankrijk, W. aan de kw. *Luxemburg* en *Diekirch*.

Het bevat drie steden: *Grevenmacher*, *Echternach* en *Remich*; benevens de drie en twintig volgende gem.: *Beaufort*, *Beck*, *Berdorf*, *Betsdorf*, *Biwer*, *Bous*, *Barmeringen*, *Coarsdorf*, *Dalheim*, *Flaxweiler*, *Lenningen*, *Manternach*, *Mertert*, *Mompach*, *Mondorf*, *Remerschen*, *Rodenburg*, *Rosport*, *Stadtbredimus*, *Waldbillig*, *Waldbredimus*, *Wellenstein* en *Wormeldingen*; bevattende eene bevolking van ruim 36,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Bij de oprigting van dit kwartier in de jaren 1822 en 1823, telde het 24 plattelands gem., dan in het jaar 1829 is de gem. *Born*, deels tot de gem. *Rosport*, deels tot de gem. *Mompach* gebracht. Tijdens het Nederlandsche bestuur over het groothertogdom, benoemde elk der drie steden van dit kwartier een lid tot de Provinciale Staten; terwijl het platte land twee leden tot die vergadering zond. Gedurende het Belgische bewind, benoemde het geheele kwartier een lid tot de kamers der afgevaardigden, en, gezamenlijk met de districten *Diekirch* en *Arjon*, een lid van den Senaat, wordende een tweede lid van den Senaat, door deze districten, beurt om beurt met de districten *Bastogne* en *Marche*, en *Neufchâteau* en *Virton*, afgevaardigd.

GREVENMACHER, kant., grooth. *Luxemburg*, str. *Luxemburg*; palende N. aan het kant. *Echternach*, O. aan de Sure en de Moezel, die het van de Pruisische prov. Rijnland scheiden, Z. en W. aan het kant. *Betzdorf*.

Dit kant. bevat de vier volgende gem.: *Grevenmacher*, *Biwer*, *Manternach* en *Mertert*; bevattende eene bevolking van ruim 5500 inw., die meest hun bestaan vinden in den akkerbouw en het aankweeken van vruchten.

GREVENMACHER, dek., grooth. *Luxemburg*, apost. vic. *Luxemburg*.

Het bevat de volgende zes parochiën, *Grevenmacher*, *Berburg*, *Biwer*, *Machtum*, *Manternach* en *Wasserbillig*.

Men telt er ruim 5500 zielen; er zijn zes kerken, in ieder der gezegde par. ééne, en drie kapellen, als: ééne te *Grevenmacher*, ééne te *Lellig*, en ééne te *Mertert*, die door zes Pastoors en drie Kapellanen bediend worden.

GREVENMACHER, voorm. regtg. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*; palende N. aan de heerl. *Berburg* en het balj. van *Echternach*, N. O. aan het keurvorstendom *Trier*, O. aan de heerl. *Igel*, het keurvorstendom *Trier*, de heerl. *Wiltigen*, en de heerl. *Winkringen*, Z. aan het keurvorstendom *Trier*, het

regts. van Remich, W. aan het balj. van Luxemburg, de heerl. Munster en de heerl. Linster.

Het bevatte de navolgende 19 dorpen: Betzdorf, Beuren of Beiren, Canach, Ehnen, Eschweiler, Fellerich, Fusenich, Gostingen, Langsare, Lenningen, Mesenich, Nieder-Donven, Olingen, Omsdorf, Rehlingen, Tawern, Temmels, Wellen en Wormeldingen, benevens een gedeelte van het dorp Roodt, alsmede de geh. Ahn, Cöllig, Hagelsdorf, Ober-Donven en Scharthof. Het d. Nittel, binnen den omtrek van dit regtsgebied en slechts $\frac{1}{2}$ u. van de st. Grevenmacher, aan de Moesel gelegen, en tot Lotharingen behoord hebbende, werd bij het traktaat van Versailles, van den 16 Mei 1769, met al hetgene er toe behoorde, door den Koning van Frankrijk aan de Keizerin van Oostenrijk, als Hertogin van Luxemburg, afgestaan, onder beding, dat zij, noch te Nittel, noch elders aan de Moesel, de tolregten zou doen heffen, die de Koning van Frankrijk tot dien tijd toe, in zijne hoedanigheid als Hertog van Lotharingen, te Nittel had doen invorderen. Van de bovengenoemde plaatsen behooren thans slechts tot het groot-hertogdom: Ahn, Betzdorf, Beuren, Canach, Ehnen, Eschweiler, Gostingen, Hagelsdorf, Lenningen, Nieder-Donven, Ober-Donven, Olingen en Wormeldingen; terwijl de overige een gedeelte van de Pruisische provincie Rijnland, regeringsdistrict Trier, uitmaken.

Het aandeel dat het regtsgeb. van GREVENMACHER, onder het Oostenrijksche bestuur, van elke 1000 flor. betaalde, bedroeg 28 flor. 15 st. 8 den., waarvan 5 flor. en 11 st. alleen ten laste der stad Grevenmacher kwamen.

GREVENMACHER, gem. en balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regts. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*; palende N. aan de gem. Manternach en Mertert, O. aan de Moesel, die haar van de Pruisische prov. Rijnland scheidt, Z. aan Wormeldingen, W. aan Biver,

Dese gem. wordt, behalve door de Moesel, ook door vijf kleine beken, de Johannesbach, de Kelsbach, de Lauffbach, de Leitsenbach en de Roderbach besproeid. Zij bevat alleen de stad Grevenmacher, benevens eenige verstrooid liggende huizen, waaronder de groote hoeve Fronney; bevattende eene bevolking van 2800 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel in vee, moezelwijnen en graan; terwijl men er 5 fabrieken van speelkaarten, 1 runden 1 oliemolen heeft.

De gemeente GREVENMACHER brengt 's jaarlijks, dooreen genomen, voort: 250 zakken tarwe, 1070 zakken masteluin, 580 zakken haver, 290 zakken garst en 6000 zakken aardappelen. De wijnbouw neemt met elk jaar in uitbreiding toe; de jaarlijksche opbrengst bedraagt thans gewoonlijk 4000 of 5000 vaten. De veestapel rekt men op 90 paarden, 450 runderen en 800 varkens. Eenige ingezetenen houden zich met de bijenteelt bezig.

De inw., die allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Grevenmacher*, behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Het stadje GREVENMACHER, GREVENACHER, ook wel GRÄVENMACHER, GRAVENMACHER, GREVENACHEREN of GREVENACHAREN gespeld, in het Lat. *COMITIS MACHERA*, ligt $\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van Luxemburg, $\frac{3}{4}$ u. Z. van Echternach, $\frac{3}{4}$ u. W. ten Z. van Trier, aan de Moesel en aan den voet van eenen berg, die met wijnstokken beplant is.

Deze stad, waarvan gezegd wordt, dat zij oudtijds de hoofdstad zou geweest zijn van een afzonderlijk graafschap, behoorde in het midden der twaalfde eeuw aan het bismdom van Trier, doch werd, in het jaar 1187, onder den naam van MACHERA, door den Aartbisschop HILLY, aan HENDRIK I of den *Blinde*, Graaf van Luxemburg en Namen, afgestaan. Graaf HENDRIK II verplichtte, in het jaar 1249, de ingezetenen aan zich, door hen te vrijen en met stedelijke regten te beschenken. Keizer HENDRIK VII, de vierde Graaf van Luxemburg van dien naam, deed, in het jaar 1304, de plaats bevestigen en schonk haar den naam van GRAVENMACHERA, hetgeen zoo veel zeggen wil als GRAVENMARC (graafschapsgrans). In het jaar 1355 schonk Hertog WENZELAUS I de stad eene weekmarkt, ten einde uit de opbrongsten de vervallene muren op te bouwen.

Behalve de R. K. kerk, aan den H. LAURENTIUS toegewijd, aan de Markt; heeft men er nog eene kapel, even buiten de stad, op eene steile hoogte gelegen.

Het stadhuis, aan de markt, is een zeer doelmatig ingerigt gebouw. Men heeft er ook eene school.

GREVENMACHERA werd, benevens *Remich* en *Bidburg*, omstreeks het jaar 1350, door Keizer KARL IV, voogd van den onmondige WENZELAUS I, Graaf van Luxemburg, aan Trier verpand, doch iets later weder ingelost. De Markgraaf ALBRECHT VAN BRANDENBURG plunderde het stadje in 1552 geheel uit. Hare muren werden, in 1688, op last van LODEWIJK XIV, afgebroken, en de plaats zelf, op den 1 September 1705, door de Bondgenooten verbrand.

Toen de oorlog tusschen de Pruisen en de Fransche Republiek uitgebroken was, zag GREVENMACHERA, den 4 Augustus 1792, het leger van eerstgenoemde Mogenheid doortrekken; zij was tevens de eerste plaats des lands, die, in het jaar 1814, aan het Fransche geweld werd ontscheurd, daar zij reeds den 7 Januarij door Duitsche troepen bezet werd.

Door eenen brand, die, in 1820, dit stadje teisterde, werd, van de 350 h., waaruit het destijds bestond, ruim een derde gedeelte aan kolen gelegd. De klokken der parochiale kerk waren gesmolten en de toren was geheel uitgebrand.

Men heeft er 6 jaarmarkten, waarvan de eerste invalt den eersten Maandag van de vasten; de tweede, den eersten Maandag in April; de derde, den eersten Maandag in Junij; de vierde, den eersten Maandag in Augustus; de vijfde, den eersten Maandag in October, en de zesde, den eersten Maandag na St. Maarten. Voorts heeft men er eene weekmarkt, die des Donderdags gehouden wordt.

Het wapen van GREVENMACHERA bestaat uit een schild met tien dwarsliggende strepen van zilver en azuur (blauw), met eenen leeuw met dubbele kruislings liggende staart van keel (rood), beladen met eene sleutel van zilver, geplaatst in de strekking van den linker boven, naar den rechter ouderhoek des schilds.

GREVENMACHEREN, stadje in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsq. *Grevenmacher*, grooth. *Luxemburg*. Zie het vorige art. GREVESTEN (BURCH-), voorm. leen in het *Oude-Land-van-Kadzand*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie GRAVESTEN (BURCH).

GREVINGA, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. ten W. van 't *Zand*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Leermens*, waartoe het behoort.

Het ontleent zijn naam van eenen burg van denzelfden naam, welke hier gestaan heeft.

GREVINGA, voorn. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. ten W. van *Appingedam*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. ten W. van 't *Zand*, $\frac{1}{2}$ u. N. van *Leermens* in het geh. *Grevinga*.

GREWELDANGE, Fr. naam van het d. **GREVELDINGEN**, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GREVELDINGEN**.

GREWELDINGEN, d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsg. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GREVELDINGEN**.

GREYWELDANGE, Fr. naam van het d. **GREVELDINGEN**, in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, regtsgeb. *Remich*, grooth. *Luxemburg*. Zie **GREVELDINGEN**.

GRIBBENVORST, d. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie **GRUBBENVORST**.

GRIBBENVORST (KASTEEL-TE-), kast. in *Opper-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*. Zie **GRUBBENVORST (KASTEEL-TE-)**.

GRIE (HET), pold. op het eil. *Texel*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *de Helder*, gem. *Texel*, palende N. en W. aan *Texel*, O. en Z. aan de *Zee* of den verdronken polder *Hoornenburg*.

Hij beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van ruim 21 bund. schotbaar land.

In dezen pold. worden geene boerderijen gevonden, als wordende uitsluitend tot hooiland gebruikt. Door de lage ligging worden de landen in dezen polder meerendeels, gedurende den wintertijd, door het regenwater overstroemd, van welk overtollig water dit poldertje zich door eenen kleinen duiker naar binnen in de *Texelsche polders* ontlast.

Tot het jaar 1825 was deze polder onder eigen administratie, doch nadat op den 2 en 3 Februarij van dat jaar, bijna den geheelen dijk der *Texelsche polders* door de hooge vloedcn bezweken, en het poldertje zelf, alzoo geheel onder water gezet was, is het onder de algemeene administratie van het dijksbestuur van *Texel* opgenomen en sedert verbleven.

GRIEDE (MEEDSTER-), geh. *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie **MEEDSTER-GRIEDE**.

GRIEND, zeeplaat op de *Friesche Wadden*, N. W. van de *Friesche kust*. Zie **GRIND**.

GRIEND-POLDERTJE (HET) of het **GRIENDPOLDERKE-ZUID-VAN-DE-POSTSLOOT**, onbehuisd poldertje in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distrikt, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*; palende N. en O. aan de *Postsloot*, Z. aan den *Nathalspolder*, W. aan de *Bleekkil*.

Dit poldertje beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8 bund. 70 v. r. 70 v. ell. Het wordt door eenen houten duiker op de *Postsloot* van het overtollige water ontlast. De zomerpeil is 3 palm boven A. P., de hoogte der kade 1 el 8 palm. boven A. P. Het staat onder het beheer van het polderbestuur van *Nieuw-Dussen*.

GRIENDPOLDERTJE (HET-), onbehuide pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distrikt, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. en O. aan de *Japesloot*, Z. en W. aan de *grienden* van den *Kooiwaard*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 24 v. r., en wordt door eenen houten duiker op de *Japesloot* van het overtollige water ontlast. De zomerpeil is 1 el boven A. P., en de hoogte der kade 2 ell. 1 palm. 3 duim. boven A. P. De pold. der wordt door den eigenaar beheerd.

GRIENDOLDERTJE-ZUID-VAN-DE-POSTSLOOT, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*: Zie **GRIENDOLDERTJE**.

GRIESSIE, resid., reg. en st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie **GRISSE**.

GRIESSIE (REEDE-VAN-), reede in *Oost-Indië*, op de kust van het *Sundasche eil. Java*. Zie **GRISSE (REEDE-VAN-)**.

GRIET of **GRIETE**, huurs. in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborg-en-Zevenaar*, arr. en 3 u. O. van *Arnhem*, kant., gem. en 5 min. N. van *Zevenaar*; met 71 h. en 370 inw.

GRIETENIJ (DE KLEINE-), naam, welken men wel eens geeft aan de griet. *ENGWIRDEN*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie **ENGWIRDEN**.

GRIETENIJEN-EN-STAD-SLOOTEN (DIJKSBESTUUR-VAN-DE-ZEVEN-), dijksbestuur, prov. *Friesland*, zich uitstreckende over de grietenijen: *Doniawarstal*, *Gaasterland*, *Lemsterland*, *Haskerland*, *Schoterland*, *Opsterland* en *Engwirden*, alsmede over de st. *Slooten*.

Het vergaderd beurtelings te *Lemmer*, te *Tacoziyl* en op *Huis-ter-heide*, en bestaat uit drie *Dijkgraven*, eenen *Secretaris*, eenen *Ontvanger*, twee *Volmagten* uit *Doniawarstal*, twee uit *Gaasterland*, twee uit *Lemsterland*, twee uit *Haskerland*, twee uit *Schoterland*, twee uit *Opsterland*, twee uit *Engwirden* en twee uit *Slooten*.

Dit dijksbestuur heeft sedert eenige jaren aanmerkelijke verbeteringen aan de zeedijken, onder haar beheer, te weeg gebragt.

GRIETH, huurs. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie **GAUET**.

GRIETJAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Soerakarta*.

In dit d. hadden zich de muitelingen in November 1827, onder eenen neef van *KIAT-MOJO*, verzameld. De *Ritmeester de STRALEN* dit vernomen hebbende, begaf zich, als *Kommandant der vierde mobiele kolonne*, in den morgen van den 29, met zijne *Infanterie* derwaarts en had het geluk hen te overvallen. Vijftien muitelingen bleven op de plaats liggen, en de overige namen de vlugt, 27 stuks ver, 1 paard en eenige kriszen aan de onzen achterlatende.

GRIETMANSRAK, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, dat uit de *Wijde-Ee* voortkomt, en zich, met eenen westelijken loop, in de *Kromme-Ee* verliest.

GRIETPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Nieuwer-Amstel*, gem. *Leymuiden-en-Vriescheep*; palende N. aan de *Ringvaart* van het droog te maken *Haarlemmermeer*, O. aan den *Vriescheepsche-polder*, Z. aan de *Drecht*, W. aan de *Oudewetering* en het zoogenaamde *Muisengat*.

Deze pold., welke in het jaar 1741 bedijkt is, beslaat, aan wei-, hooi- of bouwland, eene oppervlakte van 96 bund. 40 v. r. 27 v. ell., en bevat eene boerenwoning; de overige laanderijen zijn in kleinere partijen in handen en gebruik van onderscheidene personen. De polder wordt bemalen door eenen watermolen, uitmalende op de *Drecht* en is gecombineerd met den naastgelegen *Vriescheepsche-polder*, bekend onder den naam van *Griet- en Vriescheepsche-polder*, wordende ook alzoo bestuurd en geadministreerd.

GRIFFIOEN, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeiland*, arr., kant., gem. en N. W. van *Middelburg*, aan den *Singel*, buiten de *Seispoort*.

Deze buitenpl. beslaat met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 2 v. r. 60 v. ell. en wordt thans in eigen-

dom bezeten door Jonkheer M. E. VAN VAKENBURCK, Staatsraad, Gouverneur van de prov. Zeeland, te Middelburg.

GRIFT (DE), riv. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*.

Zij ontstaat uit onderscheidene, onder *Apeldoorn* zamengevloeide, beekjes, welke in die zelfde gemeente, en voornamelijk onder *Beekbergen*, uit de *Veluwsche* bergen ontspringen; zij doorsnijdt vervolgens, van het Zuiden naar het Noorden, de gemeente *Epe* en *Heerde*, en neemt onder het stadsgebied van *Hattum* de vereenigde *Groote Wetering* en *Kleine Wetering* op, met welke zich reeds vroeger de *Nieuwe Wetering* en vele andere weteringen en leigraven vereenigen. Dus aangegroeid draagt zij den naam van *de Streng* en stort zich beneden *Hattum* in den *IJssel*.

Dit riviertje vormt, met de zich daarin ontlastende weteringen, de waterlozing van den *Veluwschen polder*, en verstrekt alzoo, aangezien deze waterleidingen steeds in goeden staat onderhouden worden, reeds uit dit oogpunt beschouwd, tot aanmerkelijk voordeel.

Tot in het jaar 1829 was dit riviertje niet bevaarbaar, maar steeds werd de bevaarbaarheid voor de *Veluwe* in het algemeen, ter bevordering van landbouw en fabrieken, zeer wenschelijk geacht. Reeds omstreeks het midden der zeventiende eeuw werd hierover geraadpleegd; onder de regering van Koning *Loekwijk* is deze zaak verlevendigd, maar den 1 October des jaars 1824 werd, bij een koninklijk besluit, vastgesteld, dat de *Grift*, van *Apeldoorn* af tot aan haren uitloop in den *IJssel*, zoude worden bevaarbaar gemaakt. Onder de zwaarigheden, welke daaraan in den weg stonden, behoorde vooral het aanwezig van verschillende papier- en andere molens, welke door de *Grift* in beweging gebragt worden, en, bij afleiding van water, noodwendig te niet zouden moeten gaan. Bij het ontwerp, hetwelk in het jaar 1829 ten uitvoer is gebragt, is deze zwaarigheid uit den weg geruimd. Diensvolgens zijn tegen de hoogten nabij *Beekbergen* nieuwe bronnen of watersprongen geopend, wier water door eene beek op een, langs de oostzijde der *Grift*, nieuw gegraven kanaal geleid wordt, hetwelk aan den steenweg bij *Apeldoorn* eenen aanvang neemt en zich eerst tegen over de kerk van *Heerde* beneden den laagstliggenden molen, met de *Grift* vereenigt; van dit punt af is deels de *Grift* zelve uitgediept en verbreed, deels hare kronkelingen door een nieuw kanaal afgesneden, en verder af de *Streng* op de vereischte breedte en diepte gebragt. Door vijf schutsluizen, die op het kanaal gelegd zijn, kunnen dagelijks meer dan twintig schepen op- en afvaren; langs de oostzijde is een jaagpad en eenen rijweg aangelegd, en door 22 nieuwe ophaalbruggen voor de gemeenschap der wederzijdsche oevers gezorgd.

Algemeen klaagt men over de ondiepte op het *Griftkanaal* van den *IJssel* af tot aan de eerste sluis, hetwelk des zomers veel belemmering en oponthoud veroorzaakt, maar door eene zesde sluis op den *IJssel* zeer goed te verhelpen was.

Door elkander kan men berekenen, dat jaarlijks meer dan 700 schepen het *Griftkanaal* bevaren. Er zijn twee vaste beurtschepen, die van *Apeldoorn* op *Amsterdam*, en één dat vandaar op *Rotterdam* vaart. Ook is er eene trekschuit, voor passagiers en goederen, tusschen *Apeldoorn* en *Zwolle*. De talrijke papiermolens en de aanzienlijke koperpletfabrieken dezer streken, verzenden meest alle hunne goederen langs deze vaart. Ook wordt de landbouw hierdoor zeer bevordert, door het vervoeren van hout, hooi, mest, koren, boter, enz.

GRIFT (DE), water in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*.

Het is een overblijfsel van eene vroegere vaart, welke volgens **SMEIUS** (1), reeds in 1310, met toestemming van Keizer **HENDRIK VII**, zoude gegraven zijn, met eenen hoogen grindweg daar langs, zijnde de groote rijweg tusschen Arnhem en Nijmegen; doch eerst in 1608 is men begonnen, van de Waal bij Nijmegen tot in den Rijn bij Arnhem, op kosten der beide steden, door de dorpen Lent, Elst en Elden, eene grift of trekvaart te graven, welke Grift en Griftdijk, met den tol en het weggeld, waarvan die van Over-Betuwe vrijdom genoten, in het jaar 1741, aan de Provinciale Rekenkamer, later aan de Domeinen is overgegaan.

Deze **GRIFT** moet te Lent, door eene groote steenen sluis, van de Waal zijn gescheiden geweest, welke sluis, volgens **SMEIUS**, in Januarij 1635, bij eene doorbraak is weggespoeld. De vaart is op sommige plaatsen nog bruikbaar, maar op andere droog of toegegroeid.

GRIFT (DE), riv., welke een gedeelte van de grenscheiding tusschen de prov. *Gelderland* en *Utrecht* uitmaakt. Zie **GRAE** (DE).

GRIFT (DE-BILTSCH-EN-ZEYSTER-), vaart in het *Oerkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **BILTSCH-EN-ZEYSTER-GRIFT (DE)**.

GRIFT (DE COTHER-), water in het *Oerkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **COTHER-GRIFT**.

GRIFT (DE-EUGENIAANSCH-), begonnen, doch later gestaakt kanaal in *Oppe-Gelder*, prov. *Limburg*. Zie **EUGENIAANSCH-GRIFT**.

GRIFT (KOLDERVEENSCH-OOSTER-), kanaaltje bij Meppel in de prov. *Drenthe*, hetwelk het dorp Kolderveen en omstreken, gemeenschap geeft met het Meppelderiep.

GRIFT (KOLDERVEENSCH-WESTER-), kanaaltje, prov. *Drenthe*, in de nabijheid van en loopende evenwijdig met het laatstgenoemde, en tot gelijk doel aanwezig.

GRIFT (DE NIEUW-), vaart in het *Oerkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **BILTSCH-EN-ZEYSTER-GRIFT (DE)**.

GRIFT (DE NIEUWVEENSCH-), kanaaltje nabij Meppel in de prov. *Drenthe*, dat het dorp Nieuwveen en omstreken in gemeenschap stelt met de hoofdvaart van Assen naar Meppel.

GRIFT (DE OUDE-), voorm. vaart of grift, prov. *Groningen*. Zie **FOSSATUM-VETUS**.

GRIFT (OVER DE), buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8 u. N. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. N. van *Apeldoorn*, gem. en 1 u. ten Z. O. van *Epe*; met 25 h. en ruim 140 inw.

GRIFTDIJK (DE), dijk in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, langs de Grift loopende. Zie dat woord.

GRIFTKANAAL (HET), kanaal op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie **GRIFT (DE)**.

GRIGA, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Kadoe*, ads. res. *Magelang*.

GRIJP, voorm. slot of burg, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. O. van *Zuidhorn*, even ten Z. van *Grijpskerke*, op de *Waard*.

Vermoedelijk heeft **NICOLAAS GRIJP**, de stichter der kerk of kapel van *Grijpskerk*, van dit kast. zijnen naam ontleend.

(1) *Chronijk van de stad der Betuwers*, bl. 69.

GRIJPESTEIN, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5 u. O. van *Leyden*, kant. en 5 min. W. van *Alphen*, gem. *Alphen-en-Rietveld*; thans in eigendom bezeten wordende door den Heer S. A. Muzanus, te *Leyden*.

GRIJPSKERK, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. *Oldehove*, O. aan *Zuidhorn*, Z. aan *Oldekerk* en *Groote-Gast*, W. aan de prov. *Friesland*.

Deze gem. bevat de dorpen *Grijpskerk*, *Niezijl* en *Visvliet*, met de daartoe behoorende geh. *Westerwaard*, *Noorderwaard*, *Middelwaard*, *Zuiderwaard*, *Oosterwaard*, *Kommerzijl* (westelijk gedeelte) *Juursemakluft*, *Gaarkeuken*, de *Westerhorn*, *Hillemahuis* en *Pieterzijl*. Zij beslaat eene oppervlakte van 3216 bund. 22 v. r. 7 v. ell., waaronder 3173 bund. 58 v. r. 80 v. ell. belastbare grond; telt 428 h., bewoond door 505 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Ook heeft men er eenen pelmolen en eenen schorsmolen. De grond is meestal zware klei. In den *Westerhorn* is hij doorgaans hard en zwaar, doch op de *Waarden*, naar den kant van den *Waarddijk*, eenigzins zachter en meer vruchtbaar. In het oude land (aldus genoemd, in tegenoverstelling van de later ingeslikte *Waarden*) bestaat de ondergrond uit knipklei. Ten *Zuiden* heeft men laag land, dat door watermolens wordt bovengehouden. De *Joster*, *Middel-* en *Westerwaard* bestaan uit eene reeks uitnuntende boerderijen, welke zich langs den provincialen zeedijk van *Kommerzijl* tot aan *Munnekezijl* uitstrekken, de *Zuiderwaard* ligt langs de *Zuidwaardster-Rijt* en den *Lage weg*, en de *Noorderwaard*, ook het *Waardster-Uiterdijk* en *Ruigewaard* genaamd, langs den *Kadijk*, buiten welke de voormalige kwelders liggen, welke aansielijke landen van de heerlijkste soort zijn.

De inw., die hier meest alle *Herv.* zijn, maken de gem. van *Grijpskerk*, *Niezijl* en *Visvliet* uit. — De *Doopsgezinden* behooren tot de gem. *Pieterzijl*.

De *R. K.*, die hier 5 in getal zijn, worden tot de stat. van *Groningen* gerekend. — De *Isr.*, van welke men er 20 aantreft, behooren tot de hoofdsynagoge van *Groningen*.

Men heeft in deze gem. 4 scholen, als: ééne te *Grijpskerk*, ééne te *Niezijl*, ééne te *Visvliet* en ééne te *Kommerzijl*.

Het d. **GRIJPSKERK** ligt 3½ u. W. N. W. van *Groningen*, 1½ u. N. W. van *Zuidhorn*, op den ouden weg van den overouden zeedijk. Het is edelijk groot en fraai en van wege den doortogt naar *Friesland* zeer rolijk; heeft eene breede ruime straat, welke uit eene lange rij van licht bebouwde huizen bestaat, en zich sluit aan den straatweg van *Groningen* naar de *Friesche grenzen*. Deze weg werd in 1842 aangelegd en voltooid.

Op de lijst van den jaartaks van 1500 leest men *RUYWERDT* alias *GRIJPSKERK*; in de bulle van *Paus Pius V*, van 1561, *ENKWERDT* alias *GRIJPSKERK*; doch op het register der grastallen, van 1536, komen *Sebaldeburen-beneden*, *GRIJPSKERK*, de *Uiterdijken*, en *Rugesant* enz. onderscheidenlijk voor. Deze geheele streek, behalve een gedeelte der waarden, behoorde tot het uitgestrekte kerpel *Sebaldeburen*, en noemde men eertijds *SEBALDEBUREN-BINNEN*. Instreeks het midden der zestiende eeuw, werd het echter van *Sebaldeburen* afgescheiden, en bekwam een zelfstandig bestaan.

De Ruigewaard had een eigen dijkregt, dat reeds was van 1476 op *sinto Joannis decollationis*, hetwelk mede vergezeld werd door des Proost van Kusemer en JONAN GRUF, die dus toen reeds onder de voornaamste bewoners dier landstreek voorkomt.

De Herv., welke hier 1100 in getal zijn, maken, met die van de geh. de Gaarkeuken, Juursemakluft, Westerhorn, de Middelwaarden en een gedeelte van Kommerzijl, eene gem. mt, welke tot de klass. van Groningen, ring van Zuidhorn, behoort. Deze gem. werd van 1602 tot 1608 bediend door den Predikant van Sebaldeburen, doch was vervolgens zonder Leeraar tot in het jaar 1607, toen zij eenen eigen Predikant bekwam, die de gem. van Niezijl mede bediende, zijnde die beide gem. alzoo vereenigd gebleven tot in het jaar 1651. De eerste, die in dese gem. het leeraarsambt beek waargenomen, is geweest JOHANNES SIEKFRIDUS CUPRESS, die in het laatst van 1607 van Jarsum in Oost-Friesland herwaarts werd beroepen en wegens *calumnias* in het jaar 1610 werd afgeset. Toen in het jaar 1651 de gem. Niezijl van GRIJPSKERK gescheiden werd, stond aldaar EYKWINUS WASSERKER, die vervolgens alleen de gem. van GRIJPSKERK bleef bedienen. Het collatieregts is hier in handen van onderscheidene eigenaren, de Heer van Nienoord bezit eenige stemmen. NIKOLAAS GRIP, wiens nakomelingen hier nog lang woonde, en wiens burg of slot op de Waard Z. van het dorp gestaan heeft, sichte er in zijnen tijd eene kapel, die in 1582 geheel verwoest werd in 1612 onder het beleid van den Hoveling E. van ASCHENBORF, door de kluften, de Waard, Westerdijk en Juursemakluft weder hersteld werd, om tot Herv. kerk te dienen, zoo als zij thans nog doet. Deze kerk, welke op eene hoogte ligt en in de laatste jaren zeer verfraaid werd, is klein en heeft ten W. eenen reghtopgaanden gevel of front, waarin de hoofdeur, boven welke men leest: » DISE KERCKE VAN DES EEREN » NICOLAS GRYP GEVONDENERT, IS GEDOUERDE DESSE NEDERLANDISCHE ORDE » LOGE IN 'T JAAR 1582 GEHEEL GERUINERT EN WERKEN OPGEDOUWET IN DE » TIDT DES STILLESYANTS VAN WAPENEN, A°. 1612, DOER BELEYDE DES EERLIEN » JUNCHEREN EVERHARDT VAN ACHENDORP HOVELING ALDAR EN » BEKOSTIGET VAN DE DRIE CLUWYEN, WAERT, WESTERDYC EN JURSEMA, » CORNBELIS JANSEN, JACOB GLAESSEN KERCKVOERD." De kerk is op het westeinde voorzien van eenen hollen spitsen, zeskantten toren. In het jaar 1852 werd zij begiftigd met een nieuw orgel met twee handklavieren, en een aanhangend pedaal, grootendeels bekostigd, en een legaat groot 5500 guld., daartoe gemaakt door AALTJE THOMAS WIJSEMA, die te GRIJPSKERK gewoond had, terwijl het te kort door de gemeenteleden, elk naar vermogen, is aangevuld. Op eenen steen, in den gevel van des Predikantshuis, leest men, ter zijde van een borstbeeld, met eene star er onder: DRS GERHARDUS MURRIJCK ET DE ORDE MARCKE PROUWET TO KUNNEN 1856.

GRIJPSKERK heeft eene eigene vaart, het Poeldiep genaamd, vallende bij de Gaarkeuken in het Hoendiep, hetwelk van Groningen naar Stroobos loopt. Aan de westzijde van het Poeldiep ligt de Poelweg, bestaande uit zware en bij de herfst diepe klei. Wenschelijk ware het, dat deze weg bepuind werd. Intusschen is GRIJPSKERK aanmerkelijk vervrolijk door den in 1842 nieuw gelegden straatweg van Groningen naar de Friesche grenzen. Ook heeft GRIJPSKERK eene eigene schuit, welke drie dagen in de week naar Groningen en vice versa vaart, en ruim en aindelijk is.

Sedert 16 Januarij 1845 is er ook een distributiekantoor van des brievenpost te GRIJPSKERK, en wordt de straatweg bereiden door des

post en eenen snelwagen (diligence), ofschoon de tolboomen nog ontbreken, en er dus nog vrijdom van tol is.

Men had hier vroeger twee burgten, de eene stond bij GRIJPSKERK aan de Jonkerlaan, en heette Reitsema, de andere stond op de Waard, geheeten Aikema.

Te GRIJPSKERK wordt des voorjaars eene veenmarkt gehouden, en wel den eersten Dingsdag in Mei. De kermis valt in den 29 en 30 Augustus.

Het wapen van deze gem. bestaat uit eenen roofvogel (1).

GRIJPSKERKE, voorn. afzonderlijke heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Grijpskerke-Poppendamme-Buttinge-Zantvoort-en-Hoogelande*; thans met Poppendamme de heerl. *Grijpskerke-en-Poppendamme* uitmakende.

Deze heerl. grensde N. aan de heerl. Oostkapelle, O. aan St. Laurens, Z. aan Poppendamme en Mariënkerke, W. aan St. Aagtekerke, en bevatte het d. Grijpskerke, benevens eenige verstrooid liggende huizen.

Het d. GRIJPSKERKE of GRIJPSKERE, ligt 1½ u. N. W. van Middelburg, 1½ u. Z. W. van Veere. Het is een vrij goed d., met een welgebouwd kerk, welke vóór de Reformatie aan *Onze Lieve Vrouw*, was toegewijd, en met een klein spits torentje prijkt.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht. — De kermis valt in op den derden Pinksterdag.

In deze heerl. ligt het buit. Molenbaix.

GRIJPSKERKE, was de geboorteplaats van den Gedgeleerde GUILJELMUS VAN ANSKLAER, geb. 28 Dec. 1655, † 14 Julij 1694, als Predikant te Amsterdam; van den Regtsgeleerde, NICOLAUS EVERARDI (KLAAS EVERTS); geb. in 1469, † 9 Aug. 1632, als President van den Hoogen Raad te Mechelen, en zeer denkelijk ook van Jonkheer JACOB VAN GRIJPSKERKE, Heer van GRIJPSKERKE, Schrijver van het *Graefschap van Zeeland, ofte corte representatie van de Regeering van Zeeland, onder haare Graaven tot den jaere 1679, behelsende zeer omstandig den staet en recht van de Ridderichap en Eudelen van Zeeland*, volgens den Hoogleeraar TE WATER het uitmuntendste werk over de oude historie van Zeeland. Hij overleed te GRIJPSKERKE den 21 October 1685. De Predikant W. TE WATER, heeft een gedeelte van het gezegde werk uitgegeven in het *Hoog Adellijke en Adeltijk Zeeland. Middelburg 1761*.

Deze heerl. behoorde oudtijds aan het edel geslacht van GRIJPSKERKE. Zij is in het jaar 1670, voor een gedeelte verheven op Jonker JAN HUISSEN. Het ander gedeelte, werd in het jaar 1674, opgedragen aan konkvrouw ELIZABETH MARIA VAN ANKEL. In het midden der vorige eeuw, behoorde zij aan Mr. JOHAN CARL VAN CATTENBURG. Later was zij het eigendom van het geslacht STRENGHAGT en op het einde van gemelde eeuw van PIETER DEKKER. Thans wordt zij, vereenigd met Poppendamme, in eigendom bezeten door Jonkheer Mr. MARINUS CORNELIS PASPOORT VAN GRIJPSKERKE, Burgemeester van Middelburg.

Het wapen van GRIJPSKERKE, bestaat uit een veld van sabel (zwart), beladen met negen leliën van zilver.

GRIJPSKERKE OUK-ANSKLAER, kerk. gem., prov. *Zeeland*, klass. *Middelburg*, *ring *Veere*. Men telt er 660 zielen en heeft er ééne

(1) Zie over GRIJPSKERKE: N. WESTENDORP, eerste *Leerrade* gehouden in de nieuwe kerk te Kwaldburen, den 22 November 1807, vlg. te Groningen 1809; en Mr. H. O. FEITH, oer de *Kerpellasten van Grijpskerke*, Groningen 1840.

kerk te Grijskerke. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest *Jouannes Boazel*, die in het jaar 1575 herwaarts kwam, en in het jaar 1578 naar Middelburg vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, met medestemming van den Ambachtsheer.

GRIJPSKERKE-EN-POPPENDAMME, heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Grijskerke-Poppendamme-Buttinge-Zantvoort-en-Hoogelande*; palende N. aan de heerl. Oostkapelle, O. aan St. Laurens en Serooskerke, Z. aan Buttinge-en-Zantvoort en Hoogelande.

Deze heerl. bevat de voorm. afzonderlijke heerl. Grijskerke en Poppendamme; beslaat eene oppervlakte van 756 bund. 12 v. r. 78 v. ell.; telt 60 h., bewoond door 90 huisgez., uitmakende eene bevolking van 450 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Grijskerke c. a.* Omtrent den tegenwoordigen eigenaar en het wapen zie men het voorgaande art.

GRIJPSKERKE-POPPENDAMME-BUTTINGE-ZANTVOORT-EN-HOOGELANDE, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg* (1 k. d., 5 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Oostkapelle, O. aan Serooskerke-Rijnsburg-en-Hoedegens-Ambacht St. Laurens-en-Brigdamme, Z. aan Middelburg en Koudekerke, W. aan Melis-en-Marienkerke, Aagtekerke en Biggekerke.

Deze gem. bevat de heerl. Grijskerke-en-Poppendamme, Buttinge-en-Zantvoort en Hoogelande.

Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1510 bund., waaronder 1292 bund. 47 v. r. 20 v. ell. belastbaar land, telt 96 h., bewoond door 129 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die hier, op 1 aa, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Grijskerke c. a.* uit. — De enkele R. K., die hier woont, behoort tot de stat. van *Middelburg*. — Men heeft in deze gem. ééne school.

Het wapen dezer gem. is het zelfde als dat van de heerl. Grijskerke.

GRIJPSKERKERWAARDEN, landstreek in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*; arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn*, N. O., N. en N. W. van Grijskerk.

∴ Zij worden thans verdeeld in Oosterwaard, Middelwaard, Westerwaard, Zuidenwaard en Noorderwaard, welke beide laatsten men vroeger de Waardsteruiterdijken of Waardsterkwelders noemde, makende de drie eerstgenoemden eigenlijk de **WAARDEN** uit. Deze gezamenlijke waarden bestaan uit zeer vruchtbare kleilanden, met schoone bloeiende boerderijen; grenzende N. aan het Ruigezand, O. aan de Kommerzijlster-Rijt, Z. aan Grijskerk en de straatweg, W. aan de Lauwers en de Muntjesijlster-Rijt.

GRIJSCHELOO, oude naam van het geh. **GRUISLOOT**, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

GRIJSLOOT of **GRUISLOOT**, certijds **GRUISCHELOO**, geh. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam*, gem. en 1 a. N. O. van *Leens*; bestaande uit 7 boerderijen en 2 daglooners woningen, strekkende zich in eene streek van het westen naar het oosten uit, en tellende 60 inw.

Dit geh., betwél tusschen de dorpen *Leens*, *Kloosterburen* en *Webe* ligt, bestaat uit een zavelachtige ligte klei met zand, dat niet vruchtbaar is. Men wil, dat de naam afkomstig zij van *Grijze-Munni-*

ken-Schip-Sloot, anderen willen, dat de naam van een *Grijs slot* afkomstig zij, welk laatste onaannemelijk is. Bij de eerstgemelde afleiding staat de naam in verband met de kleur der kleederen van de Monniken, die hier eene kapel hadden, welke moet gestaan hebben waar nu de boerderij van *SIGER TAMMERS VAN SLOOTEN* staat. Nog in het jaar 1787 vond men hier in de woning cellen of nissen in zware muren, welke echter later door vertimmering weggebroken zijn. De weg, die van *Gruisloot* langs de Lange-Akker naar de Volge, ten O. Leens, loopt, wordt de Schapenweg genaamd.

GRIJSOORD, heerl. in het eil. *Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*; palende N. W. aan de heerl. *Sommelsdijk*, N. aan de heerl. *St. Michiel-in-Putten*, O. aan de heerl. *St. Adolphusland*, Z. aan de rivier het *Krammer* en de *Bieningen* of *Greveningen*, W. aan de heerl. *Melissant*.

Deze heerl. bevat de gem. *Oude-Tonge* en *Nieuwe-Tonge*, waaronder behooren de polders: *Battenoord*, *Duivenwaard*, *Heeren-polder*, *Magdalena-polder*, *Molen-polder*, het *Noordland*, het *Oudeland*, den *Suis-polder*, het *Zuiderland*, alsmede de navolgende gemeene dijkaadjen, als: *Lodewijks-polder*, *Oude-Tongsche-grond*, gemeen met *Anna-Wilhelmina-polder*, *Bommelsche-grond*, de *Thille-of St. Sebastiaan-polder*, *Oude-Tongsche-grond*, gemeen met *Thille*, *Bommelsche-grond*, *Klinkerland* of den *St. Pieter-polder*, *Nieuwe-Tongsche-grond*, gemeen met de *Herkingsche- en Melissantsche-gronden*, *Wellestrijpe*, *Nieuwe-Tongsche-grond*, gemeen met de *Oude-Plate*, *Sommelsdijksche- en Melissantache-gronden*. Zij beslaat eene oppervlakte van 3465 bund. 86 v. r. 51 v. ell., telt 431 huizen, bewoond door 704 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 3300 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

Met de beversching der polders, in deze heerl. gelegen, is een aanvang gemaakt in het jaar 1420, als wanneer Hertog *JAN VAN BRUNEN*, Heer van *Voorne*, voor zich en zijne erven en nakomelingen heeft verkocht aan *PIETRA VAN STRENBUS BARTELHEUS* etc., hure erven en nakomelingen » tot eenen eygen, vryen, erfelyk ende eeuwelyk to » hebben ente besitten alle sulke gorssen, landen en slikken, geheeten » *Gruisoor*, *Duivenwaarde*, die *Tonge*, *Huygevlit*, *Hel-* » *lebremsgat* ende *Battenoord*, en alle hoe die genoemd mogen » weesen, als gelegen zijn tusschen deze bepalingen en merken, te » weeten: *Hontslee*, *Noordoostwaard*, of dat *Heydiep* van *Boomen*, » *Zuidwaard* af, *Wellevlyet* ende die van *Vieren Noordwaard*, met anders » allen haaren toebehooren al soo groot en al soo kleyne als die daar » nu gelegen zijn of hier namaals worden moogen, om *daar af te » bedijken als 't hem geneugt of zoo veel als hem nutte en oorbaar zal » dunken*, tot eenen *Coorenlande* ende tot eenen *Moerlande* tot zijn » oorbaar en profyte, met regt van *Ambacht*, en *Ambachts gevolg*, » *Tienden*, *Moolen*, *Visseryen*, *Vogelreyen*, giften van *Kerken* en de » met anders alle syne toebehooren, hoe dat *genoemt mag weesen*, met » alle boeten tot *Zeven Schellingen* toe, en van alle breuken en for- » saiten daarboven voor de helft aan *PIETRA* voorschreve, onder voor- » waarde van eenen jaarlijkschen erfpacht van honderd drie en zeventig *Engelsche nobelen* à zes en dertig stukken in het mark, of vier » gulden vijftig centen het stuk, bedragende alsoo seven honderd negen en twintig gulden vijf en tachtig centen."

De eigenaren dezer heerl. zijn: 1°. LEONARD HERMAN VERSPYCK, wonende te Breda, uit eigen hoofde; 2°. LEONARD HERMAN VERSPYCK voornoemd; ANNA THEODORA ELISABETH VERSPYCK, echtgenoot van den Heer NICOLAAS GEORG MICHAELIS, wonende te Kerkrade; ABRAHAM CLAESSES JAN VERSPYCK, wonende te 's Hertogenbosch; CHARLOTTE EMILIA VERSPYCK, echtgenoot van den Heer JEAN NICOLAAS DE VILLERS DE TOURNAU, wonende te Mons; ANTONIE PHILIPPE VERSPYCK, wonende te Yperen; CLAESSES JOHANNA VERSPYCK, echtgenoot van den Heer FILLE EMILE DINAUX, wonende te Nijmegen, benevens ADOLPHINE MARIA CAROLINA FRANÇOISE BESTINCK en CLAUDINA MARIA CORNELIA BESTINCK, minderjarige kinderen van den Heer WILLEM BRON BESTINCK, wonende te Dordrecht, en wijlen zijne echtgenoot SOPHIA MARGARETHA VERSPYCK, te zamen eenige erfgenamen van Vrouwe MARGARETHA CLAUDINA BANIER, weduwe van den Heer JAN STEVEN VERSPYCK, overleden te Breda; 3°. PETRUS JOSEPHUS CUYKERS, wonende te Bergens-op-Zoom; 4°. MARIA ELISABETH HENRIETTE BROUDESSE ROEST VAN ALKENHASS, douairière van den Heer JEAN BARON DE TREVEZ DE CHARNAIL, wonende te 's Gravenhage; 5°. MARIA CHRISTINE JEANNE COUSSEBAUT VAN WASPEL, douairière van den Heer JEAN LOUIS LÉON DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières; MARIE ELISABETH EMILIE DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières; JOSEPH LOUIS ANABLES DE FONTAINES DE LOGÈRES, wonende te Argentières, en REINE GUILAINE MARIE VIRGINIE DE FONTAINES DE LOGÈRES, echtgenoot van den Heer PIERRE JOSEPH NORA BARACRON, wonende te Nîmes, allen in het koninkrijk Frankrijk.

GRIJSSEGRUBBE of GRIJZEGRUBBE, geb. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, distr., arr. en 3 u. N. O. van Maastricht, kant. en 1½ u. N. W. van Heerlen, gem. Nuth.

GRIJSSLOOT, geb. in Hunsingo, prov. Groningen. Zie GRIJSSLOOT.

GRIJZEGRUBBE, geb. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie GRIJSSEGRUBBE.

GRIJZE-MONNIKEN-KLOOSTER, of het KLOOSTER-MENTERNE, voorn. kloost. in het Klei-Oldambt, prov. Groningen, gem. en 15 min. Z. W. van Termunten, even ten Z. van Lesterhuis.

Vóór den aanleg van dit klooster stond niet zeer ver van daar een oud klooster, waarvan de tijd der bouwing onbekend is. Men noemde de plaats of de omtrek MENTERNE, zijnde de vorige naam van Termunten. Het nieuwe klooster was van de Cisterciënserorde, en gesticht in het jaar 1258, misschien omdat de Dollart, hoe langs hoe meer grond wegnemende, andere kloosters ook spoedig scheen te zullen verzwelgen. Het werd gebouwd door de vermaarde abdiÿ van Aduard, onder Eppo, den zesden Abt. Het droeg onderscheidene namen, als dien van St. BERENICUSKLOOSTER, het klooster der DRIE-BROECK (TRIEU BONTIEN), en naar de grijze kappen, welke de Monniken droegen, ook het GRUISEMONNIKENKLOOSTER. Aan het klooster onder Termunten, voegde de abdiÿ van Aduard de volgende mannen ter besitneming en besturing toe, als: ELTATES, aan welke de post van Abt werd opgedragen; voorts als Kloosterbroeders: Eppo, een geboren Mensterwalder; TETARD; WIGOLD; HETLEK, als Onder-Prior; LUDOLF, als Opper-Kaldermeester; HETLE, de tweede Zanger; STARDUS, als Prior; FRISKERT, aan welken de schatten, juwelen en staatsiekleederen werden toevertrouwd; ERLKE, als Voorzanger; LUDOLF, als Onderwijzer der nieuwe aankomelingen, en SAKKO, als Diaken. Toen eindelijk ook de losse en moerasige grond van het uitgestrekte Menterwolde de plaats voor het wegkabelende zee-water inruimde, gingen de Nennen of Grijze-vrouwen, in 1299, van haas wegzinkend klooster naar dit meer sterke en groote nieuwe klooster over,

waardoor deze abdij, bij meerdere bevolking, ook meer aanzien verkreeg, wordende daarin zoo wel Monniken als Nonnen opgenomen.

Toen in 1423 en 1424 het lang gesmeulde misnoegen, omtrent de toenemende drukkende lasten en besnoeljingen, in de nog overgeblevene weinige vrijheid van den gemeenen man, eerst te Loppersum, onder het dekenschap van den heerschezuchtigen JACOB BUIJER, begon uit te breken, wist men de gemoederen weder tot bedaren te brengen, door eenige goede mannen te benoemen, welke het onbillijke, zoo van het eene als van het andere, uit den weg zouden ruimen. Men nam daarin genoegen. De *Goedemannen-raad*, zoo als die genoemd werd, bestond uit Bojo, Abt van het *GRUIZE-MONNIKEN-KLOOSTER*, BARTHOLOM, Pastoor van de St. Maartenskerk te Groningen, benevens BUNO KLING, HENDRIK BRUGER, DITHAAR REGNERUS en BARTELD EBBINGA, alle vier Hoofdinnannen. Deze Afgezanten hadden slechts ééne conferentie noodig, om de hooggaande twisten te stillen, en het toenemend gezag te sruiken. In Februarij 1424 werd de acte van bevrediging, aan de partijen voorgelegd, wederzijds aangenomen. Regten en pligten werden duidelijk voorgeschreven; in het bijzonder den woekerzucht palen gezet en middelen aangewezen, om den onderlingen vrede te bewaren. Dezelfde Bojo was ook, door het Algemeen Kapittel, tot Commissaris over al de Bernardijner-kloosters in Friesland aangesteld, welk ambt hij voortreffelijk waarnam.

Als in het begin der zestiende eeuw Groningerland, door gedurige onlusten en woelingen, bijna was uitgemergeld en het algemeene gebrek aangeld, zoo wel als aan mondbehoefsten, schier was ten top gestegen, zocht men hier zich aan Graaf EDZARD aan te sluiten; terwijl het *GRUIZE-MONNIKEN-KLOOSTER* werd voorgeslagen als de plaats, waar men zoude vergaderen, om de voorwaarden te bepalen. In 1506 werd hier dan ook de zoo veel beteekenende verzegelde brief opgemaakt, en in de St. Walburgskerk te Groningen bezworen, waarvan in der tijd een klein gedenkpenningje is geslagen.

De laatste Abt van dit klooster is geweest, ARNOLDUS KENNENK, een geboren Osabrugger. Hij wordt beschreven als een mensch van groote gestalte, kloekmoedig, vast van karakter, vlug in zijn oordeel, voorzigtig in zijn doen, en van hoog en laag bemind.

In het heetste der Spaansche onlusten werd dit klooster door de Watergeuzen aangevallen en zoodanig geteisterd, dat men het verlaten moest. De Monniken vertrokken toen naar Aduard. Het werd in het jaar 1578 afgebroken; het voornaamste aan de Zeeweeringen beteed, en het overblijfsel als een gedenksuil van verwoesting nog lang aan het nageslacht overgelaten. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans vier aanzienlijke boerenplaatsen, alle binnen het vierkant door de oude en nog zeer goed kenbare singels en grachten omringd, waarin mede nog begrepen zijn, de tuinen en hoven van deze plaatsen, te zamen beslaande eene oppervlakte van ongeveer 12 deimten (5 bund. 90 v. r. 10 v. ell.), welke boerenplaatsen nog bij den andman de *GRUIZE-MONNIKEN* genoemd worden.

Het zegel van dit klooster bestond in het beeld van de moeder *MARJA*, in eene zittende houding, met het kind op hare schoot, onder een verhemelte; aan wederzijden een knielende Monnik, met het omchrift: *S CONVENTVS SCI BENEDECTI IN MENTTERNA.*

GRUIZE-VROUWE-KLOOSTER, voorm. kl. in het *Klei-Oldambt*, rov. *Groningen*, 5 min. ten N. van *Midwolde*.

Het werd bewoond door Nonnen van de Bernardinerorde, waarschijnlijk ter vermijding van ergernis uit het *GRUIZEN-MONNIKEN-KLOOSTER*, bij

Termunten derwaarts verplaatst, en die, volgens een oud sprookje, het regt zouden gehad hebben, om drieërhande geld te slaan.

De plaats, waar het klooster gestaan heeft, wordt thans gebruikt tot bouwland, en hoewel het grootste gedeelte puin reeds is weggevoerd en verbruikt, is ook nog eene aanzienlijke hoeveelheid aanwezig. De boerenhofsteden, bij dit land behoorende, welke, met de daartoe gerekend wordende gronden, eene oppervlakte beslaan van 160 bund., en waarvan de stad Groningen het eigendom heeft, staan in de kom der gemeente.

GRIMBERG, voorm. adell. huis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, $\frac{1}{4}$ u. N. van *Somerens*.

Dit adell. h. is afgebroken, en de plaats, waar het gestaan heeft, alleen kenbaar aan de grachten die haar omgeven hebben, en aan de steenpuin welke er gevonden wordt.

GRIMBERGEN, voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. kant. en $1\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Almelo*, ruim 1 u. Z. W. van *Wierden*.

Het huis is in het jaar 1821 gesloopt. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans niets anders dan eene gracht en in de nabijheid het nog aanwezige bouwhuis. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 15 bund. 64 v. r. 60 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer **CHRISTIAAN HANBY**, woonachtig te Velp.

GRIMHUIZEN, voorm. adell. huis in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 1 u. Z. van *Breda*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Ginneken*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, in het geh. *Ulvenhout*, tegenover het Ulvenhoutsche bosch, aan de Westzijde van den weg van Breda naar Hoogstraten.

Het was gesticht bij de Heeren uit het oude geslacht van **GRIMMERS**, waarvan het ook den naam behouden heeft, hoewel het naderhand bezeten en hertimmerd werd door **JUSTINUS VAN NASSAU**, Gouverneur van Breda, van wien het in vervolg van tijd gekomen is op **JAN DE WISS**, voornaam Koopman te Breda. In het jaar 1750 is dit huis, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte besloeg van 1 bund. 5 v. r. 5 v. ell. aangekocht door de R. K. gemeente van *Ulvenhout*, welke het tot eene kerk en pastorie heeft ingerigt, waartoe het ook thans nog dient.

GRIMMENESSE, oudtijds **GRYMENESSE**, benaming van het zuidelijke deel der *Nes*, in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de stad *Amsterdam* en wel binnen hare eerste uitgestrektheid.

GRIMMENESSEBURGWAL, gracht in *Amsterdam*, gaande van de *Grimmenesser-sluis* tot aan de *Oude-Zijds-Voorburgwal* of wel tot aan het *Gasthuis*.

GRIMMENESSERSLUIS of **GRYMENESSERSLUIS**, steenen brug en waterkeering in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, in de stad *Amsterdam*.

Deze brug is in het jaar 1549 aangelegd, en dient tot overgang van de *Oude-Turfmarkt* naar de *Nes*.

GRIMMIRIG, voorm. vallei in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Kadoe*.

Deze vallei, welke bij de 500 vadem diep was, werd bij de uitbarsting van de *Merapie*, in December 1822 en Januarij 1823, in eene rotshoogte herschapen, die door de hitte der opgeworpene steenen, en den daar tusschen brandenden zwavel, in den beginne langere tijd ontoegankelijk bleef.

GRIND, **GRINT** of **GRINT**, oudtijds **GAYNE**, eil. in de *Zuiderzee*, N. W. van de Friesche kust en Harderwijk, Z. van het eil. *Terschelling*, grenzende N. aan de West-Meep met veel schelpen, O. aan de Oost-Meep, Z. aan de Oude-Jetting, en W. aan de Nieuwe-Jetting en den Vliestroom. Het behoorde vroeger aan het klooster van *Lidlum*, en men had er eene buurt, *Grind* geheeten, welke men wil, dat als eene stad versterkt was.

Nadat dit eiland, door het inbreken van de Noordzee, het wegspeelen van de omgelegene landen en het ontstaan van de Heidenzee of *Zuiderzee*, bewesten de Friesche kust, als door eene eenigzins hoogere ligging beveiligd, alleen overgebleven was, ontkwam het echter het gevaar der vernietiging niet. Het werd, door de bestendige afspoeling, op-hield een belangrijk aantal stuks vee te voeden, van hetwelk men de eertijds beroemde Grindsche kaas verkreeg. In het begin der vorige eeuw stond er nog een huis en werd er hooi gewonnen, doch nu is het onbewoond, echter nog zoo hoog, dat het niet dan bij buitengewone hooge vloedden onder loopt. Er liggen kleine zandheuvels op, in welke de laatste konijnen in 1825 verdronken zijn. Bij den zomer is er veel gras; men wint er weinig hooi en laat er ook wel schapen weiden. Het is rijk aan eijeren van zeemeeuwen en andere vogels, welke door de schelpvisschers, die zich hier in de nabijheid in de stroomen op-houden, zorgvuldig opgeraapt worden.

GRIND, **GRINT** of **GAYN**, voorn. b., prov. *Friesland*, op het eil. *Grind*, aan de uitgangen van het Vlic.

Volgens de oude kronijken deed **SYMB SIKASMA**, de vierde Abt van *Lidlum*, haar, in het jaar 1222, met grachten en wallen, even als eene stad versterken; hier was ook eene school, door die van *Ludingakerk* gesticht, om de jeugd in kunsten en wetenschappen, zelf in de godgeleerdheid op te kweeken. Bij den geduchten watervloed van 14 December 1287 leed ook deze plaats zoo aanmerkelijk, dat er geen tien huizen van overbleven. De kerk met het koor, zoowel als het schoolgebouw of collegie, benevens de wallen en buitenwerken, werden alle omvergeworpen en vernield.

GRIND (BUITEN-), voorn. eil., prov. *Noord-Holland*, voor het *Eijerlandsche-gat*. Zie *EIJERLANDSCHE-GROENDEN*.

GRINDEN, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Besoeki*.

GRINDERWAARD, plaat in de *Zuiderzee*, ten Z. van het eil. *Terschelling*, ter plaatse, waar vroeger het eil. *Grind* gelegen heeft, en waarvan het overblijfsel thans van rondom door deze plaat omgeven is.

GRINDHAUSEN of **GRINDHAUSEN**, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. N. W. van *Diekirch*, kant. en 1 u. N. O. van *Clerff*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. Z. W. van *Heinersheid*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Fischbach*, waartoe het behoort.

GRINDING, landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*.

GRINNES, plaats, welke op de reiskaart van *Psarinea* en bij *Tacirus* (1) voorkomt, en over wier juiste ligging de Geleerden het niet eens zijn.

CLUVERIUS (1), ST. SENOR (2), VAN SPAAN (3) en JOS. BURG (4) houden er REKENNEN voor; MENSO ALTING (5), BENNEBT, bij REKENNEN; VAN LOON (6) en REICHHARD (7), GORINCHEE; D'ANVILLE (8), THIEL; WILHELM (9) en RUYERS (10), ROSSEN of ST. ANDRIES; MANHRT (11), DREUKEL in het Land tusschen Waas-en-Waal. Zeer onlangs echter is door eenen ervaren Oudheidkundige met veel geleerdheid beweerde en door eenen kaart aanschouwelijk gemaakt, dat het bij het dorp *Rossem*, in den *Bommelerwaard*, moet gezocht worden (12).

GRINT, voorn. eil. en st., prov. *Friesland*. Zie GRIND.

GRINZENPOLLE, een der zeven pollen, waaruit het d. *Holkwerum*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*, bestaat.

GRIENTERP of GRIJNTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie GRIJNTERP.

GRIPSKERKE, d. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie GRIJPSKERKE.

GRISSÉ, GRISSEN, GRESSEN, GRESSEN of GRISSIE, ads. res. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerabaja*; palende N. en O. aan de *Zee*, Z. aan de ads. resid. *Soerabaja* en W. aan *Rembang*.

Deze ads. res. maakte voorheen een afzonderlijke resid. uit, welke, volgens besluit van 21 September 1826, met die van *Soerabaja* vereenigd is. Zij beslaat eenen uitgestrektheid van nagenoeg 1800 palen, en wordt verdeeld in drie reg., zijnde: *Grissé*, *Sidajoe* en *Lamongang*, welke nagenoeg 1113 dessa's of dorpen tellen, en in 1832 eenen bevolking van 245,000 zielen uitmaakten. Er zijn twee afdeelingen voor de opzieners der landelijke inkomsten, als eenen te *Sidajoe* en de andere te *Lamongang*. De landstreek is over het algemeen vlak en zonder bergen, eerst in het distr. *Lamongang*, dat het verst landwaarts in ligt, begint de grond eenigermate oneffen en heuvelachtig te worden. De eenige bevaarbare rivier is de *Sole*, welke in het gebergte van dien naam haren oorsprong neemt en bij *Sidajoe* in zee valt. Ook heeft dit gewest geene andere wegen, dan de groote postweg van *Rembang* naar *Soerabaja*, welke echter wisselvallend onderhouden wordt, en waarop men een aantal poststations aantreft.

Het land is zeer vruchtbaar, en genoegzaam geheel van bosch ontbloot, er wordt hier alzoo in evenredigheid meer land bebouwd dan in eenige andere naburige residentie. Men telt er 19,243 sawavelden, 2676 tegelvelden met nagenoeg 52,000 landbouwers. Voorts kweekt

(1) *Germania Antiqua*, L. B. 1616, lib. II, pag. 171 et 172.

(2) *Guerras dos Batavos et dos Romanos*, Amst. 1770.

(3) *Oordelkundige inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. III, bl. 87.

(4) PHIL. CLUVERII, *German. antiq. contracta opera*, Guelpherbyi 1663, pag. 406, 408 et 409.

(5) *Descriptio secundum antiquitates agræ Batavi et Frisici, seu Notitia Germaniae insularis*. Amst. 1697, pag. 60.

(6) *Aloude Hollandsche Historie*, 's Hage 1734, D. I, bl. 181.

(7) *Orbis terrarum antiquus*, Norimb. 1694.

(8) *Notice de l'ancienne Gaule*, Paris 1760, pag. 361.

(9) *Germanie und seine Beschner*, Weim. 1823.

(10) Bijkans Eijne aantekeningen, gebruikt door den Heer LEMMANS, in diens hier onder aangehaalde werk, bl. 166 en 168.

(11) *Geographie der Germanen und Romer*.

(12) Eie Dr. C. LEMMANS, *Romeinsche Oudheden te Rossem*, Leyden 1842.

men er koffij, suiker, tabak, peper, jagong, djarak, sirie, niepa, klappernooten en tamarinde. Door hare natuurlijke ligging, aan de Solosche rivier, bijzonder goed voor den handel geschikt, en binnen hare grenzen 43 marktplaatsen of bazars tellende, strekt Gaissef ten doortogt voor een aantal goederen naar de binnenlanden. De voornaamste artikelen van invoer zijn: specerijen, wortelhout, karet, ka-joepoetie-olie, tripangs (zeeslakken), vogelnesten, was, ager-ager, dinging (gedroogd vleesch), kapat, huiden, thee, ruwe zijde, stofgoud, diamanten, vischkuit, stangie, macasser-olie, gambier, honig, pajongs, dammer (bars), bladjang, rotting, kleedjes van Saleijer, sandelhout, opgezette paradijsvogels, benzoin, kamfer, ebbenhout enz. Voorts heeft deze resid. veel kustvaart, en worden er jaarlijks een aantal schepen aangebouwd, waaronder sommigen van aanmerkelijke grootte.

GRISSE, GAISSER, GAISSER, GAISSER of GAISSIE, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, res. *Grissé*, welks regent den titel van *Raden Adi Patih* voert.

De grond is op sommige plaatsen, wel eenigzins moerassig, en op andere zandig, doch over het algemeen vruchtbaar. Men heeft in dit distr. 6113 sawavelden, 683 tegalvelden, met ongeveer 15,000 landbouwers.

GRISSE, GAISSER, GAISSER, GAISSER of GAISSIE, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Soerabaija*, ads. res. *Grissé*, aan het smalste gedeelte van de Straat van Madura.

Het is een van de oudste steden op *Java*, en was in 1810 reeds vermaard. Thans is het nog eene levendige, vrolijke en aangename zeeplaats, van waar men de schepen op de reede van Soerabaija zien kan. Zij ligt op eenen uithoek, en is niet zeer gezond; ook heeft men er geen goed drinkwater. De straat, welke Madura van Java scheidt, biedt Gaissef zelve eene goede en ruime haven aan, welke de veiligste ligplaats voor schepen langs de geheele kust van Java is. De stad is zeer volkrijk, en er wordt veel handel gedreven. De voornaamste inwoners wonen deels langs het zeestrand, en deels op een groot plein, zeer aangenaam door zware tamarindeboomen beschadwd. Hier is ook het residentiehuis, een ruim fraai gebouw, met eenen tuin. Het inlandsche en Chineesch gedeelte van de stad, is zeer uitgebreid en volkrijk, doch het getal Europeanen is er gering in vergelijking van de inlanders en Chinezen, welke laatste hier eenen fraaijen tempel hebben.

Onder de pleinen munt de *Passer* of *Marktplaats* uit, die altoos van eene overvloedige menigte van allerlei levensmiddelen voorzien is. In de nabijheid dezer stad zijn vele graven, die men heilig acht, zoo als dat van den Sultan *GIERI-RADIEN-PAKOR*, zoon van *SJECU ISNOE MOELANA*, te Cheribon, als een Heilige begraven en geëerd, als de eerste grondlegger van de Mahomedaansche godsdienst. Het was hier te *Grissé*, dat de eerste pogingen tot uitbreiding van het Islamismus werden aangewend, toen het Rijk van Madjapahit in vollen bloei was. De vrome Mahomedanen bezoeken hier ook het graf van *NJABI GEDÉ PENATAN*, eene vrouw uit Kamboja, uit hoofde van tooverij, van daar op Java gebannen, en Voedstermoeder van den heiligen Sultan van Giri. Het is eene zeer eenvoudige graftombe, met twee overeind staande steenen, steeds met versche bloemkransen omhangen, die alle dagen met eenen heiligen cerbid verwisseld worden. Een lijkboom kumbang kamboja (*plumeria obtusa*) overschaduwet haar met zijne treurige bladen en liefelijk riekende bloemtrossen.

Ook het graf van MOKLANA ISRAHAN, een vermaard Priester, is om zijne aardige poort en verdere bouwvallen opmerkenwaardig.

Men heeft in de nabijheid van GRISSE goede scheepstimmerwerken, waarop zoowel oorlogs als koopvaarvaardijtuigen gebouwd worden. De Nederlandsche Oost-Indische bodems te huis behoorende te GRISSE, bestonden op 1. Januarij 1841 uit 8 fregatten, 12 barkschepen, ééne brik en 5 schoeners, te samen 26 bodems, behalve de kleine kustvaartuigen. Ook worden bij deze plaats vele zoutpannen gevonden, en in het gebergte wordt salpeter gemaakt. Een onnoemelijk aantal vledermuizen, die in de holen huisvesten, leveren door hare uitwerpselen er de grondstof toe. In een dezer spelonken wordt een stalactiet gevonden van eene zonderlinge gedaante, als die van eene vrouweborst. Het water dat er uit sijpelt, wordt om die reden aier soesoe of melk genaamd.

Het kleine fortje, dat weleer diende tot bescherming van de reede, is thans onder den digten lommer van hoog opgaande boomen, bijna onzichtbaar.

GRISSE (REEDE-VAN-), REEDE VAN GRISSE, REEDE VAN GRISSEN, REEDE VAN GRISSEN of REEDE VAN GRIESSIE, reede in Oost-Indië, aan de Noordoostkust van het Sundasche eil. Java.

Het is eigenlijk dat gedeelte van de Straat van Madura, hetwelk zich langs de stad Grisse uitstrekt, en de veiligste legplaats voor schepen, langs de geheele kust van het eil. Java, aanbiedt.

GRISSE, ads. res., reg. en st. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GRISSE.

GRISSE (REEDE VAN), reede in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GRISSE (REEDE VAN).

GRISSEH, ads. res., reg. en st. in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GRISSE.

GRISSEH (REEDE-VAN-), reede in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java. Zie GRISSE (REEDE-VAN-).

GROBBEJAK, plaats in Oost-Indië, op het Sundasche eil. Java, resid., ads. res., reg. en 1½ u. van Bantam.

In het laatst der vorige eeuw, stond hier een oud, vierkant en zeer vervallen gebouw, op een vierkant stuk land, omtrent vijf of zes morgen groot, en van een breed water omringd, waarover eene brug lag, van welke de overblijfsels nog in het water te zien waren. Uit vrees voor de kaaimans en krokodillen, die zich in het water ophielden, kwam er niemand meer op deze plaats. De inwoners geloofden, dat geen mensch in dit gebouw zoude kunnen verblijven, wegens de kwade geesten, die zich aldaar ophielden. Waarschijnlijk was het een overblijfsel van de Portugezen. Wanneer men op een klein bergje, daartegen over, zat, was er een echo, die de woorden vijf of zes malen zeer duidelijk, herhaalde.

GROBBENDONK of TILSONE, pold. in den Biesbosch, prov. Zuid-Holland, arr. Gorinchem, kant. en gem. Stedrecht; palende N. O., N. en W. aan de Merwede, O. aan Colsterweer, Z. aan Aart-Eloijenbosch en Engelbrechts-plek.

Deze pold., die in het jaar 1804 omkaad is, en alleen uit hooge weilanden bestaat, wordt door duikers, op de Merwede en de Hoogkil, van het overtollige water ontlast.

GROBBENVORST, d. in Opper-Gelder, in het Land van Kessel, prov. Limburg. Zie GROBBENVORST.

GROBBENVORST (KASTEEL-TE-), kast. in Opper-Gelder, in het Land van Kessel, prov. Limburg. Zie GROBBENVORST (KASTEEL-TE-).

GROBOGAN, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, in het oostelijke van die residentie.

Het is in de distrikten *Porwodadie*, *Wierosarie*, *Grobogan*, *Kradinan* en *Koewoe* verdeeld, heeft eenen bergachtigen, doch zeer vruchtbaren grond, en bevat onder andere vulkanen den *Padang*.

Men heeft er in het jaar 1856 kleine waterleidingen aangelegd, waardoor een aanzienlijk gedeelte gronds voor de natte rijstteelt is geschikt gemaakt. De Regent voert slechts den titel van *Tomongong*.

GROBOGAN, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, reg. *Grobogan*.

Dit distrikt bevat wijd uitgestrekte bosschen, welke eenen overvloed van hout tot allerlei doeleinden opleveren.

In Augustus van het jaar 1825 viel een getal van tien- of twaalfduizend man muitelingen, onder aanvoering van den Regent van het nabijgelegen *Djoejakartasche* distrikt *Seran*, in het distrikt *GROBOGAN*. Hierop werd de Kapitein *BUSCHERS*, met een detachement, bestaande uit honderd man *Inlandsche* soldaten, een vijftigtal *Europesche* matrosen, benevens veertig man *Djaijang-Sekars* te paard, en achttien *Samarangsche* vrijwilligers, mede te paard, derwaarts gezonden, om het doordringen dezer bende te beletten. Dit detachement werd den 3 September door den vijand, te *Gombogan*, ontmoet, doch niet bestand tegen het groot getal muitelingen, zagen de onzen, na het afslaan van eenen eersten aanval, welke door ongeveer vijftien honderd man gedaan werd, zich genoodzaakt af te trekken. Aanvankelijk geschiedde de terugtocht geregeld, doch door het aandringen der massa van vijanden, moesten de *Nederlanders*, door de *Inlandsche* troepen medegesleept, die het grootste gedeelte van het detachement uitmaakten, met overhaasting op *Samarang* terug trekken, met achterlating van de beide bij zich hebbende eenponders, welke men echter nog eerst vernageld had.

GROBOGAN, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Samarang*, ads. res., reg. en distr. *Grobogan*, aan de zamenvloeiing van de *Tjidoerian* met de *Tjibenrum* 6° 45' Z. B., 109° O. L.

GROE (DE), naam, welken de landlieden meestal geven aan het d. *GROEDE*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *GROEDE*.

GROE (DE), geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en $\frac{1}{4}$ u. Z. van *Goes*, gem. en $\frac{1}{4}$ u. Z. W. van *Kloetingen*, aan den straatweg van 's *Gravenpolder* naar *Goes*.

Vroeger stond hier een kapelletje, aan *St. MAARTEN* toegewijd, waarom het geh. ook wel onder den naam van *St. MAARTEN-TE-GROE* voorkomt. Dit kapelletje is echter sinds lang afgebroken en de plaats, waar het gestaan heeft, kent men thans niet meer. Nu is er eene kroeg voor de passanten.

GROE (ST.-MAARTEN-TE-), naam, onder welken het geh. *DE GROE*, in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie het vorige art.

GROEDE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, meestal tot het *Land-van-Kadzand* gerekend, ofschoon eigenlijk genomen niet daarin liggende, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis* (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de *Noordzee*, N. en N. O. aan *Breskens*, O. aan de *Schelde*, Z. O. en Z. aan *Schoondijke*, Z. W. aan *Oostburg*, W. aan *Nieuwviët*.

De gem. bevat, behalve het d. Groede en het geh. Kruisdijk, al de pold. der Watering van Baarsande, behalve het noordelijk deel van den Elizabethpolder, aldepold. der eigenlijke Watering of Dijkadje van Groede, met de latere aangewassene Corneliapolders, van der Linge'spolder en de helft van den Hurgroenpolder (Baanst-polder is echter onder Nieuwvliet). Zij beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 2903 bund. 70 v. r. 27 v. ell., telt 455 h., met ongeveer 2500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier ruim 2100 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Ipsendijke* behoort. Ofschoon het zeker is, dat de Reformatie hier tijdens den religionsvrede heerschende werd, zijn er geene bijzondere bescheiden van dien tijd bekend, de inwoners staken, bij de nadering der Spanjaarden, in 1586 de dijken door en vertrokken naar elders. Na de herdijking was de eerste Predikant PITAUS DE LUKK, die in 1615 in bediening kwam. Voorheen bestond hier ook eene aanzienlijke Waalsche gemeente, welke echter verminderde, naarmate de landlieden, die uit Frankrijk gevlugt waren, de landtaal magtig werden. De eerste Predikant bij deze gem. trad ongeveer 1619 in dienst. De Synode te Leyden van 1618, had DABIEL DE COLOGNE, Regent van het Fransche Collegie te Leyden, naar Zeeland gezonden, om aldaar met de Heeren van den *Vrije te Sluis* en met de ingezetenen van Kadzand te overleggen, hoe best de noodige gelden te vinden tot het onderhoud van een Fransch Predikant te GROEDE, en deze volbragt zijne commissie zoo wel, dat eerlang JUAN DE PRAT, aldaar als zoodanig werd aangesteld; de laatste Predikant aldaar was JEAN JACQUES BOURDEAU, die bij den inval der Franschen, in 1794, wegens gebrek aan betaling, naar elders vertrok. Sedert werd de gemeente van tijd tot tijd bediend door Ds. MAUREL van Sluis, maar is in het jaar 1818 met de Nederduitsche vereenigd.

Het getal der Evangelisch-Lutherschen onder deze gem. beloopt ruim 100, zij maken eene gem. uit, die tot den ring van *Rotterdam* behoort, en eenen eigenen Predikant heeft. Tot deze gem. behooren ook hunne geloofsgenooten uit de overige plaatsen van het distrikt, waardoor zij in het geheel ongeveer 150 zielen telt. De meeste hunner zijn nog afstammelingen der, in het jaar 1732, verdrevene Sabburgers. Op verzoek van Burgemeesteren en Schepenen van het *Vrije*, hadden de Staten-Generaal aan hunnen Resident te Regensburg, den Heer GALLIERS, last gegeven om 700 of 800 dezer ongelukkigen herwaarts te zenden. Den 9 Mei 1733 kwam een getal van ruim 700 gehuwden met de vrouwen en kinderen, en ruim 80 ongehuwden alhier aan. Zij werden gastvrij ontvangen en oec tijdlang, op kosten van gemeld collegie, van huisvesting en het noodige voorzien; evenwel konden de meesten dezer bergbewoners het in deze lagere landen niet gewoon worden; maar keerden spoedig terug. Van tijd tot tijd verminderde de gemeente nog, daar, bij gemengde huwelijken, de kinderen veelal tot de Herv. gemeente overgingen. Er zijn echter nog notabele familiën, welke tot de Evang. Luth. gemeente behooren. In den beginne geschiedde de godsdienstoefening in de Hoogduitsche taal, maar zulks heeft opgehouden, naarmate de leden de landtaal magtig werden. De eerste Predikant bij deze gemeente was JOHAN GOTTLIEB FISSCHER, die er in het jaar 1733 kwam. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, uit eene nominatie, die te Amsterdam wordt zamengesteld door Heeren Kommissarissen van de

kerkelijke zaken in het Land van Kadzand, met overleg van het consistorie te Amsterdam en Hoeren Kommissarissen van het Liefdefonds.

Het getal Afsgecheidenen belooft hier 55. Zij sijn bij Koninklijk besluit van 16 October 1841, no. 80, als gemeente erkend, en tot deze behooren ook die der overige plaatsen van dit district, waardoor het getal ongeveer 50 wordt. Zij hebben nog geen Predikant, inaar het herderlijk werk is opgedragen aan den Predikant van *Goes*, die van tijd tot tijd overkomt om te prediken, en de bondzegelen te bedienen.

Het getal R. K. bedraagt ruim 200 zielen, onder welke 150 Communikanten, bij besluit van Z. M., van den 28 September 1841, no. 72, als eene par. erkend, die tot het vic. gen. van *Breda*, dek. van *Hulst*, behoort en tot welke ook gebragt is, Nieuwvliet, Breskens en het oostelijk deel van Schoondijke, waardoor zij op ruim 500 zielen, onder welke 300 Communikanten, gerekend worden. Het zija bijna alle lieden of familiën, die sinds eenige jaren uit Vlaanderen herwaarts gekomen sijn en grootendeels arme werklieden of weinig gegoede pachters. De eerste, die tot Pastoor of Disservant in deze gemeente was aangesteld, is geweest JOHANNES WILHELMUS Ves, die er thans nog staat.

Te voren bestond hier ook eene gem. van Doopsges., die uit Vlaanderen verdreven, bij het bedijken des polders herwaarts waren gekomen. Zij waren gecombineerd met die van *Nieuwvliet*, en werden bediend door den Predikant van *Aerdenburg*. De kerk stond te Nieuwvliet. Het voetpad, dat derwaarts loopt, draagt nog den naam van het Mennistepad. Thans is in deze beide gemeente geene enkele van die gezindte meer aanwezig.

Men telt in deze gemeente slechts één Israëliet, die tot de ringsynagoge van *Middelburg* behoort.

Het d. GAOUWS, ligt 5 u. Z. W. van Middelburg, 1½ u. N. van Oostburg, 2½ u. N. O. van Sluis. Het behoort tot de oudste plaatsen van het distrikt. Op oude kaarten vindt men het onder den naam van MOERKERKE, op andere vindt men ALMOERKERKE, welke naam misschien is af te leiden van de moeren of moerassen, die hier gevonden werden. En indien, hetgeen door vele geleerden, niet zonder grond, gesteld wordt, de Morinen in deze streken verblijf hadden, dan konde er wel verband bestaan, tuschen den ouden naam en dien van dat volk. Op andere kaarten staat MOORKEK, waarom sommigen den naam afscheiden van zekeren GERARD DE MOGA, die in de dertiende eeuw hier bezittingen had. Naderhand vindt men TEA GAOUWS (1); voorts de GAOUWS en nog wordt in de wandeling bij den naam dezer plaats, meest het bepalend lidwoord gebruikt.

Het was voorheen het voornaamste dorp onder het Vrije, er wonden vele aanzienlijke familiën. Bij gevaar van belegering der stad Sluis, vestigde telkens het collegie van den Vrije zich tijdelijk alhier. De gewone weg van Breskens op Sluis liep door deze plaats. Nog is het een groot dorp met onderscheidene straten, stadswijze gebouwd; ook getuigd de inwendige inrigting van vele huizen van vorige welvaart. Het vertrek van vele aanzienlijke familiën; het verleggen van den grooten weg over Schoondijke en Oostburg, gepaard met de algemeene verarming der landlieden in dit oord, heeft het echter in verval gebragt. In den bebouwden kring sijn 167 h., met 900 inw.

(1) Ou werd oordijds uitsgesproken als thans or.

Behalve eene kleine stijfelmakertj, bestaan er in Grooten geene fabrieken. Er zijn vier windkorenmolens, twee daarvan bij het dorp, een op het geh. Kruisdijk, en een aan Scherbier, zijnde een oud veer op Oostburg, waarbij een klein fort van dien naam lag.

De kerk der Herv. is een oud gebouw, maar stevig, ruim en groot, met eenen fraaijen, vrij hoogen spitsen toren; doch zonder orgel. Deze kerk is voorzeker voor de R. K. eeredienst gebouwd geworden, doch men weet niet aan welken Heilige zij toegewijd was. Ofschoon dit dorp van 1586 tot 1616 onbedijkt en ontvolkt gelegen heeft, is echter de kerk in stand gebleven. Bij de herdijking was zij evenwel onbruikbaar, en moest men zich derhalve tijdelijk van eene hulpkerk bedienen. De kerk is een gebouw met drie buiken, de middel en noordelijke buiken worden voor de godsdienst gebruikt. Daarin is een net gebedshouwen predikstoel en doophek, eene bank, eertijds voor de Heeren van het Vrije, maar die thans door de Regering gebruikt wordt, ook toont men er nog de bank van de bedijkers der polders, den beroemden JACOB CATS en diens broeder. De zuidelijke buik, dicke voor Waalsche kerk, zoo lang die gemeente bestond, maar is thans zonder bestemming; bij het steeds toenemend aantal Hervormden, zal het welligt noodig worden, die weder met de overige gedooften der kerk te vereenigen.

De Afgescheidenen hebben een klein, maar net, opzettelijk gebouw, kerkgebouw, zonder toren of klok.

De Evang. Luth. kerk, welke ten jare 1740 op kosten van zeker, te Amsterdam bestaand fonds voor de Luth. in Kadzand gebouwd werd, is een ruim, net en sterk gebouw, voorzien van een orgel, maar zonder toren.

Het gebouw, waarin de R. K. eeredienst tijdelijk verrigt wordt, is een daartoe ingerigte schuur, waarop een klokje geplaatst is. Zij werd daartoe ingewijd op den 12 Februarij 1842, en de eerste dienst ten zelfden dage daarin verrigt.

Er zijn twee openbare scholen, ééne zoogenaamde Gereformeerde, en ééne Luthersche, die evenwel door kinderen van beide en van andere gezindten door elkander bezocht worden, alleen uitgezonderd de scholieren, die voor rekening der kerkelijke fondsen onderwezen worden. In beide scholen kan het middel getal der leerlingen op 85 worden gesteld, doch door de ligging der gem. gaan onderscheidene kinderen te *Breskens*, te *Schoondijke* en te *Nieuwoliêt* ter school. Op het geh. Kruisdijk, is ook onlangs eene bijzondere school der tweede klasse, als bijschool, opgerigt, die door elkander op 50 leerlingen zal mogen geschat worden. — Bij Grooten ligt CATS-hoeve (zie dat art.).

De kermis te Grooten valt in op den tweeden Paaschdag, en duurt drie dagen, ook is er nog eene kleine kermis, den eersten Woensdag in October, waarop echter geene vreemde kramers meer komen, doch die door de inwoners als uitspanningstijd besteed wordt.

Grooten had te voren, even min als eenig ander dorp, dat volstrekt onder het Vrije stond, een eigen wapen. Er bestaat echter eene overlevering van een voormalig aloud wapen, dat een groene boom zoude geweest zijn. Doch in 1817 is door den Raad van Adel aan deze gem., als de voornaamste dergenen, die onder het collegie van het Vrije gehoord hadden, het aloude wapen daarvan volledig, met al de versierselen, verleend. Het is een schild van zilver, beladen met een band van azuur, vastgehouden ter rechterzijde door eenen

wildeman en ter linkerzijde door het beeld der gerechtigheid. Het wapen is gekroond met eenen distel.

GROEDE (DIJKAADJE-VAN-) of WATERING-VAN-GROEDE, dijkaadje in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Groede*, gedeeltelijk gem. *Nieuwoliêt*; palende N. aan de Noordzee, N. O. aan Oud-Breskens, O. aan de Watering van Baarzande, Z. O. en Z. aan de polders in het voormalig kanaal, dat van het Zwin door de haven van Baarzande naar de Schelde liep, zijnde nu de Grootte-Cornelia-polder, de Kleine-Cornelia-polder en de Hurgronje-polder; W. aan den Grootte-St. Anna-polder, den Lampsins-polder en den Adorne-polder.

Zij bestaat uit den Polder-van-Groede, waarin ook het dorp van dien naam ligt, den Zouten-polder, den Proost-polder, den Baanst-polder, den 's Graven-polder, den Clethems-polder, den Kleine-polder, den Moors-polder, den Bloks-polder, den Isen-polder en het deel der Onde-IJvewatering, waarin oudtijds het dorp Nieuwkerk lag, ook wel de Nieuwe-polder-van-Groede genoemd. Deze polders waren vóór of tijdens de Spaansche onlusten gevloeid, en werden allen, de Baanst-polder alleen uitgezonderd, door de gebroeders JACOB en LEONARDUS CATS, in eene bedijking begrepen, welke ten jare 1612 geschiedde, en over welke sedert dien tijd een algemeen polderbestuur staat. Naderhand zijn, door aanwas, er bij bedijkt de Parochie-polder, de Grootte-Cornelia-polder, de Kleine-Cornelia-polder, de van der Linges-polder en de Hurgronje-polder, alle welke polders niet regtstreeks onder de directie van GROEDE staan, als behoorende niet tot de eerste dijkaadje, maar die toch, als tot de Watering behorende, kunnen beschouwd worden. De Baanst-polder is eerst in het laatst der vorige eeuw, als deel der WATERING-VAN-GROEDE, aangenomen. Deze is ook de eenige polder, die onder de gemeente *Nieuwoliêt* ligt. De aanleiding was het vloeijen van Wulpen; hierdoor werd gezegde Baanst-polder, te voren een binnepolder, aan de woede der zee blootgesteld. Te klein en te arm zijnde, om zich zelve te beschermen, terwijl de reglementen omtrent calamiteuse polders nog niet bestonden, wierp men zich in den schoot der WATERING-VAN-GROEDE. Deze was te bereidwilliger, om dien polder aan te nemen, omdat het behoud van den Baanst-polder, voor haar van het grootste belang was. Bijna de helft van het jaarlijksch inkomen der watering moet aan het behoud van den Baanst-polder besteed worden. Geen wonder dus dat men, daar er nu betere reglementen omtrent noodlijdende polders bestaan, sinds eenige jaren ijverig gewerkt heeft, om weder van den gemelden polder ontslagen te raken. Dit is echter nog niet gelukt, omdat hij, tijdens het tot stand komen van die reglementen, reeds geheel in de WATERING VAN GROEDE ingelijfd was.

De DIJKAADJE VAN GROEDE wordt verdeeld in letters, loopende van A tot Z, beginnende in het noordwestelijke deel met den 's Graven-polder en eindigende tegen den Grooten-Cornelia-polder. De Baanst-polder is in deze verdeling niet begrepen. Alzoo is de 's Graven-polder, zijnde letter A, groot 87 bund. 58 v. r. 78 v. ell.; de Clethems-polder, zijnde letter B, groot 17 bund. 85 v. r. 63 v. ell.; de Kleine-polder, zijnde letter C, groot 34 bund. 19 v. r. 47 v. ell.; de Moors-polder, zijnde letter D, groot 117 bund. 27 v. r. 22 v. ell.; de Proost-polder, zijnde letter E, groot 179 bund. 55 v. r. 65 v. ell.; de Zoute-polder, zijnde letter F, groot 111 bund. 42 v. r. 56 v. ell.;

de Bloks-polder, zijnde letter H, na aftrek van N°. 1 en 2, groot 31 bund. 20 v. r. 21 v. ell.; de Isen-polder, zijnde letter N, groot 21 bund. 87 v. r. 48 v. ell.; de Oude-polder-van-Groede, zijnde letter G, N°. 1 en 2 van H, I—N, R en S, groot 352 bund. 14 v. r. 95 v. ell., en de Nieuwe-polder-van-Groede, zijnde letter O—Q, T en V—Z, groot 712 bund. 73 v. r. 89 v. ell., zoo dat de geheele watering groot is 1845 bund. 73 v. r. 84 v. ell., en als men de polders de Groote-Cornelia, de Kleine-Cornelia, den van-der-Linge-polder, den Hurgronje-polder en den Parochie-polder mederekent, volgens het kadaster, 2018 bund. 97 v. r. 61 v. ell. In het Zuidwesten van den Oude-polder-van-Groede, tegen den St. Baafs-dijk, vindt men nog twee naast elkander liggende poldertjes vermeld, namelijk den Middel-polder, tegen den Zoute-polder, deze is N°. 1 van letter G, groot 8 bund. 66 v. r., en den Juin-polder, tegen den Isen-polder, zijnde N°. 4 van letter G, groot 6 bund. 82 v. r. 27 v. ell. Deze zijn, als onderdeelen van den Oude-polder-van-Groede aangemerkt, in de grootte van den begrepen, en alsoo hierboven ook niet afzonderlijk vermeld. In eerstgenoemde dijkkaadje staan, behalve het d. Groede, nog 283 woonhuizen, onder welke 35 hofsteden; doch in de zes laatstgenoemde polders nog 10 h., waaronder 3 groote boerderijen. In de DIJKKAADJEN-VAN-GROEDE liggen drie groote kreek, de Nieuwkerksche-kreek, de Oude-haven-van-Groede en een overblijfsel van het Zwartegat. Krachtens van tijd tot tijd geslotene verbindtenissen hebben, door deze watering ook uitlozing, de Henricus-polder, den Veerhoek-polder, de Brugsche-vaart-polder en de Austerlitz-polder, benevens het Zoetwater of de Oude-haven-van-Oostburg; voorts het zuidelijk deel van den Groote-St.-Anna-polder; alsmede Oud-Breskens en Jong-Breskens; gaande het kanaal van uitwatering door beide laatstgenoemde polders, naar de Nieuwe sluis, waar achter nog eene conservatie- of veiligheidsluis ligt. Dit is thans, voor al die polders, de eenige uitwatering, daar al de vroeger bestaan hebbende verland zijn.

Het bestuur over de dijkkaadje, bestaat uit éénen Dijkgraaf, twee Gezworenen en éénen Penningsmeester of Ontvanger-Griffier.

GROEDE (NIEUWE-POLDER-VAN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Oude-polder-van-Groede, van welken hij door den IJvendijk gescheiden is, O. aan den Parochie-polder en den Kleine-Cornelia-polder, Z. aan den Groote-Cornelia-polder en den van-der-Linges-polder, W. aan den Groote-St.-Anna-polder.

Deze pold. is een deel der dijkkaadje van Groede, hiervoren gemeld, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 712 bund. 73 v. r. 89 v. ell. schotbaar land. Daarin zijn 110 h., onder welke 12 hofsteden. In dit gedeelte der watering van Groede kronkelt zich in vele rigtingen de Nieuwkerksche-kreek (zie dat woord).

GROEDE (OUDE-POLDER-VAN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Zoute-polder, den Proost-polder, den Bloks-polder en den Zuidwesthoek van Baarzande, O. aan Groot-Baarzande, Klein-Baarzande en Jong-Baarzande, Z. aan den Bazen-dijk of IJve-dijk, die hem van den Nieuwe-polder-van-Groede scheidt, W. aan den Groote-St.-Anna-polder en den Isen-polder.

Deze pold. is groot 839 bund. 14 v. r. 95 v. ell., en daarin staat het aanzienlijke d. Groede. Het is een zeer oude polder, die gedurende de Spaansche onlusten, in 1586, tegen het indringen van Parma, opzettelijk werd doorgestoken, en eerst in het jaar 1612 herdijkt werd, makende hij deel van de groote Dijkadje van Groede, van welke hij het middelpunt is, en die naar hem genoemd wordt. Hij heeft, als leel van gemelde watering, geen afzonderlijk polderbestuur. Daarin staan, behalve het d., 70 woonhuizen, onder welke 16 hofsteden.

GROEDE (POLDER-VAN-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, welke reeds van over oude tijden bestond en in welken het dorp van dien naam, vroeger Moerkerke of Almoerkerk genaamd, lag. De Oude-polder-van-Groede, hierboven gemeld, zal nagenoeg dezelfde wezen. Reeds in de twaalfde en dertiende eeuw leest men, over bedijkingen van aanwassen of buitendijks liggende gronden en schorren bij en ten zuiden van Ter Grouwe, waaruit blijkt dat toen reeds een oudere polder van dien naam bestond, en het is vrij zeker, dat het Land-van-Groede door deze bedijkingen met Dostburger-ambacht, waarin Gaternisse en Schoondijke lagen, vereenigd is geweest, doch door de vloeden van 1377 en latere, en laatstgenoemd ambacht bijna geheel overstroemd zijnde, zoo zijn daardoor kanalen ontstaan. Het is moeilijk juist op te geven, hoe de ligging der gronden en der wateren in dien tijd geweest zij, wegens het gebrekke der oude kaarten en ook, omdat nieuwe watervloeden en hernieuwde bedijkingen telkens nieuwe veranderingen baarden.

De overblijfsels echter van den IJve-dijk of Basen-dijk, welke de noordelijke grens uitmaakte der, na gemelde overstrooming van 1377, ontstane IJve-watering, toonen aan, dat het zuidelijke deel der tegenwoordige watering Groede in oude tijden tot gemelde IJve-watering behoorde, hetgeen ook uit het octrooi van bedijking blijkt (1). De sporen van het in de zestiende eeuw verdronken dorp Nieuwkerk, liggen bijna een half uur zuidelijker, en bewijzen dat dit dorp in de IJve-watering lag. Het water dat het Land-van-Groede van gemelde watering scheidde, moet langs dien dijk geloopt hebben.

GROEDU, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Bonosobo*, 30 palen van *Pekalongang*.

Deze berg is niet zeer hoog, en er loopen voetpaden over, waardoor de gemeenschap tusschen *Pekalongang* en *Banjoemas* onderhouden wordt. Hij is enkel aan den voet bebouwd, men vindt er op de *dessa* *Goemelem*.

GROEDO, bosch in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en reg. *Pekalongang*, distr. *Bonosobo*, 30 palen van *Pekalongang*. Het levert saeren-, poeloe-, sempoe- en waroehout op.

GROENDAAL, kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GROENDAAAL.

GROENDAL, naam, onder welke het voorm. landh. GROENDAL, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, op sommige kaarten verkeerdelijk voorkomt. Zie GROENDAL.

GROENDIJK, geh. in de heerl. *Hooge- en Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GROENDIJK.

GROENDIJK, GROENEDIJK, GROENEDIJK of GRAAUWE-BEGGIJNENKLOOSTER, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritszedeel*, O. N. O. en niet verre van *Sneek*.

(1) Zie HUNTING, *Zeeuwsche Bulet*, bladz. 11.

Dit kloost., hetwelk bewoond werd door Nonnen, die naar den derde regel van den H. FRANCISCUS leefden, of zoogenaamde Graauwe-Begijnen, is in het jaar 1463 gesticht. Thans is daarvan niet meer dan de naam en de standplaats overgebleven.

GROEN-DIJK (DE), dijk, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*.

Hij sluit zich aan den Steenendijk ten O. van Sneek, loopt laag Offingawier zuidoostwaarts, ontvangt nabij Houwke-sloot een bogt, en rigt zich naar het N. O.; wordt vervolgens HEMDIJK genaamd, en in dezelfde rigting het zuidelijke gedeelte van Rauwerderhem doorloopende, heet hij beurtelings GROEN-DIJK en HEM-DIJK.

GROEN-DIJK (DE), dus noemt men ook dat gedeelte van den *Hemdijk*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, dat Noordwaarts door Wonseradeel loopt, en zich ten W. van het d. Arum, met den Slagtedijk vereenigt.

GROENE-BEDDE (DE), pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. en gem. *Oosterhout*; palende N. aan het Steelhovensche-vaartje, O. aan het Sasse-gat, Z. aan de Lage-landen, W. aan het fort Steelhoven.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 23 bund. 23 v. r. Het zomerpeil is 2 palm boven A. P.; de dijk ligt 1 el 7 palm. 8 duim. boven A. P. Hij wordt door eenen houten daiker, eerst op de Steelhovensche vaart en voorts op de Donge, van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur der eigenaren.

GROENE-DEKEN (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, Z. van *Eernewoude*.

Het staat door de Folkerts-sloot met het *Hante-meer*, door de Meer-sloot met de *Sayter*, door den Oude-weg met het *Romwerts-meer*, en door de Lange-sloot en de Hooidam-sloot met het *Kruisdobbe* in verbinding.

GROENEDIJK, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie GROENDIJK.

GROENEDIJK, geh. in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 2½ u. N. van *Breda*, kant. en 2 u. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, grenzede tegen het d. *Lage-Zwaluwe*, waartoe het behoort; met 82 h. en 530 inw.

GROENE-DIJK (DE), dijk in de prov. *Noord-Brabant*. Zie GAEHENDIJK.

GROENEDIJK (DE), voorm. linie van communicatie, op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, van de Westerschans, bij den mond der Nieuwe haven van Goes een begin nemende en nabij de hoofdpoot uitkomende. Zie daaromtrent voorts op het art. *Goes*.

GROENE-GEMEENTE, zekere gronden in de *Meijerij van 's Herbergenbosch*, prov. *Noord-Brabant*, kw. *Peelland*, Z. van *Helmond*, N. O. van *Mierlo*, en N. van *Lierop*, onder welke laatste gem. zij liggen.

In het jaar 1500, werden deze gronden door JAN II, Hertog van *Brabant*, aan de abdij van *Postel* en den ingezetenen van *Mierlo* uitgegeven, waardoor van tijd tot tijd geschillen en regtsgedingen zijn gevallen.

GROENE-HEUVEL (DE) of VRIJT-PLAATS, plaats op de *Over-Felme*, prov. *Gelderland*, gem. *Doornspijk*, N. O. van het huis *Old-Patten*. Van deze plaats, waarop een oude lindeboom, de *Vrijboom* genaamd, geplant was, konden vlugtelingen, om de eene of andere misdaad vervolgd, niet met geweld weggehaald worden; terwijl zij er veertig dagen van lijfsbehoud verzekerd waren.

GROENEHOUT, naam, onder welken het geh. **VROENHOÛT**, in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, op sommige kaarten wel eens verkeerdelijk voorkomt. Zie **VROENHOÛT**.

GROENEKAN (DE), veelal verkeerdelijk **DE GROENEKANT** genoemd, geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. van *Utrecht*, kant. en 2 u. O. van *Maarssen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Maartensdijk*, met 230 inw. Het is eigenlijk eene streek van den *Mac-Adamsweg* naar den *Tolakker* zich uitstreckende. Er is hier een herbergje, waar de *Groenekan* uithangt. Dit is in het jaar 1842 afgebrand, doch sedert herbouwd. — Men heeft hier eene kermis, welke den laatsten Dingsdag in Junij invalt.

GROENENBERG, **GROENENBURG** of **GROENBURG**, voorm. kast. in het *Googert*, prov. *Groningen*, arr. kant. en $\frac{1}{2}$ u. O. van de stad *Groningen*, gem. *Middelbert*, op de *Euselgunne*, aan den voormaligen oever der *Hunse*, vóór dat die rivier naar *Groningen* was afgeleid.

Dit kast. schijnt het stamhuis der **GROENENBERGEN** te zijn geweest, welke edele ridders, waarschijnlijk, daarvan hunden naam ontleenden, ten minste woonden zij aldaar gedurende *Utrechts-Bisschoppelijke* regering over het *Googert*, in welk tijdvak zij de *Praefectuur*, of, wil men liever, het ambt van *Burggraaf* binnen de stad jaren lang hebben bekleed. Nadat het kasteel in het jaar 1241 geheel was afgebroken, was het naauwlijks herbouwd, toen het in de tweespalt, tusschen de *Gelkingen* en *Groenenbergen* (1), in het jaar 1250, door de *Gelkingen*, tot op den grond toe werd geslecht.

De plaats, waar dit kasteel heeft gestaan, is door hoogten en laagten nog heden duidelijk zichtbaar, hoezeer alles, met den daarbij liggenden grond, weideland is. Hoe groot de omtrek der gronden, tot het kasteel hebbende behoord, is geweest, kan niemand meer bepalen.

GROENENBERG, heuvel in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, in een stak weiland, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*, nabij het d. *Wassenaar*, zijnde een overblijfsel van de plaats gehad hebbende afzanding dier landen.

GROENENDAAL, **GROENDAAL** of **GROENENDAL**, kast. in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 5 u. W. ten N. van *Kindhoven*, kant. en 2 u. W. ten Z. van *Oirschot*, gem. en 5 min. Z. O. van *Hilvarenbeek*, aan de *Hilver*.

Dit kast. is een fraai naar den nieuwen trant gebouwd huis, met dubbele grachten omgeven. De boschjes en tuinen, welke sierlijk aangelegd zijn, leveren aangename wandelwegen op. Het werd vroeger in eigendom bezeten door het adellijk geslacht van **BRECHT**, en in het midden der vorige eeuw, door den Heer **PHILIP WILLEM DE SCHMELINGS**, Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen van *Brabant*.

GROENENDAAL, buit. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Tiel*, gem. en 1 u. N. O. van *Wadenoijen*, 5 min. N. O. van *Drumpt*, waartoe het behoort.

Door de ligging van dit goed, aan de zandwegen van *Tiel* op *Zoelen* en dien, welke van dezen weg op *Drumpt* loopt, levert de wandeling langs dit huis, bestaande uit eene laan van opgaande populieren en ijpenboomen en wandelboschje, digt bewassen met hakhout, eene zeer aangename

(1) Men zie over den oorsprong en de gevolgen van deze tweespalt de korte *Schets over de oude gemeente om in houten gebouwen te wonen en van derselver overgang tot steenen woningen*, voornamelijk in *Groningen*, van onzen geleerden medearbeider **Mr. H. O. FRITH**, medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, verzameld en uitgegeven door **J. A. RIJBOFF**, D. I, bl. 240-244.

uitspanning voor de inwoners van Tiel op, welke wandeling zij *Drumptom-gaan* noemen. Dit buit., voor welks huis men eene breede gracht heeft, beslaat eene oppervlakte van 10 bund. 30 v. r. 20 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door Mej. de weduwe J. HIZMANS Sz., te Tiel.

GROENENDAAL, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1½ u. Z. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. O. N. O. van *IJsselstein*, gem. en 7 min. N. O. van *Jutphaas*.

Dit buit., hetwelk met de daartoe behoorende gronden eene oppervlakte beslaat van 46 bund. 42 v. r., wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de Douairière JAKOB MAURITS CAREL BARON VAN UTENHOFF VAN HEEMSTEDEN.

GROENENDAAL, voorm. schans in de heerl. *Bokhoven*, prov. *Noord-Brabant*, aan de Maas, 1½ u. O. van *Heusden*, even zoo ver W. van *Crevecoeur*.

Deze schans is geslecht, zoodat men er thans niets meer van ziet, dan een perceel hooiland.

GROENENDAAL, voorm. buit. in het *Nederkwartier* van de prov. *Utrecht*, arr. en ½ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Zuilen*.

GROENENDAEL, voorm. naam van het buit. GROENESTEIN, in het *Gooregt*, prov. *Groningen* (Zie GROENESTEIN), welke naam in het laatst der vorige eeuw door Mr. JUSTUS DATO QUIRTUS op het BLAAUWBUS of BLAAUW-BURGJE, werd overgebracht, door den steen met het opschrift, HUIS GROENENDAEL, welke vroeger voor het tegenwoordige, zeer nabij gelegen GROENESTEIN gevonden werd, in den gevel van het BLAAUWBUS te laten metselen, waar hij nog boven de deur gevonden wordt.

De sage zegt, dat in 1672 uit Groningen, op den Bisschop van Munster, die met Officieren op de tweede verdieping van het BLAAUWBUS of, zoo als men toen spelde, BLAAUWBUS, 's avonds bij kaarslicht aan tafel zat, een kanon is gerigt en afgeschoten, die hem een beker uit de hand, en tegen over hem eenen Officier het hoofd wegnam, zoodat daardoor het maal in verwarring kwam, en men in overhaasting vlugtte, naar het toenmalig nu afgesloten huis Hemmen, waar de Bisschop gedurende het beleg van Groningen, zijn verder verblijf schijnt gehouden te hebben.

GROENENDAL, ook wel eens verkeerdelijk onder den naam van GROENDAL voorkomende, voorm. landh., prov. *Friesland*, kw. *Zeeuwouden*, griet. *Doniawarstal*, ½ u. Z. Z. W. van *St. Nicolaasge*, waartoe het behoorde.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans twee boerehuizingen, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 28 bund. 28 v. r. 90 v. ell., in eigendom bezeten worden door SIRTZE THJETZES LEENSTRA, die er een van bewoont, en door anderen.

GROENENDAL, kast. in de *Meijerij van 's Hartogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*. Zie GROENENDAAL.

GROENENDAL, verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Surinams*, aan de *Boven-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. kostgrond Rustveld, benedenwaarts aan den verlaten kostgrond Edemburg; 250 akk. groot.

GROENENDIJK, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 5 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 2 u. N. van *Hulst*, gem. *Hontenisse*.

Men telt er, in de kom van het dorp, 68 huizen en 160 inwoners, en met de daartoe behoorende woningen, 107 huizen, en ongeveer 600 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die hier ruim 20 in getal zijn, behooren tot de kerkelijke gem. van *Hontenisse*.

De R. K., waarvan men er 870 aantreft, worden tot de stat. van *Hontenisse* gerekend, welke hier eene fraaije kerk en pastorij heeft, zijnde de kerk aan den H. MARTINUS toegewijd en van een orgel, toren en uurwerk voorzien.

Dit d. heeft geene school; de kinderen genieten onderwijs in het naburige d. Kloosterzande.

GROENENDIJK, ook wel onder den naam van ZIEDIJK voorkomende, dijk, prov. *Noord-Brabant*, die de grenscheidung tusschen den polder 's Lands van Ravestein ten O., en den polder 's Lands van Megen ten W. uitmaakt, en door welks ligging, wanneer de Maas aan de stad Grave 3 ell. 4 palm. 5 duim. boven het 0 peil staat, en de sluisen alsdan gesloten zijn, bij afkomend Peel- en kwelwater, verscheidene honderd bunders land, in den polder 's Lands van Ravestein, overstromd worden.

Merkwaaardig is. omtrent dezen dijk een besluit van JAN II, Hertog van *Brabant*, *Lotrijk enz.*, geteekend te Brussel, op St. Maartensavond van het jaar 1326, houdende verordeningen omtrent den waterloop in de Maas, van den GROENENDIJK tot aan de sluis te Gewande, waaruit men kan afleiden, dat die dijk toen eene waterkering, bijzonder voor het kwartier Maasland, ressort 's Hertogenbosch, was, zoodat bij een gelijk besluit van WENZELAUS VAN BORBEN, Hertog van *Brabant enz.*, van het jaar 1365, den Scholtus van 's Bossche gelast werd, om dien dijk onverwijd, hooger en breeder, dan de Maasdijsk was; te doen herstellen, welk voorschrift van ordonnantie aangeleiding geeft te denken, dat de Maasdijsk, welke in het jaar 1845 de maat van 6 ell. 6 palm. heeft bereikt, toen slechts 3 ell. 8 palm. 5 duim. boven het 0 peil gelegen was. Deze onnatuurlijke ligging was dan ook oorzaak dat de landzaten van Ravestein de GROENENDIJK doorstaken, zoo als blijkt uit eene overeenkomst tusschen die van Megen en die van het kwartier Maasland, den 1 Mei 1565, gesloten, houdende verordeningen om de doorgestokene gaten te digten. Toen vier jaren later, en dus in 1569, de geduchte magt van de Hertogen van Brabant begon te verzwakken, kwamen die van Megen en Ravestein overeen om eene over- en doorvaart in den dijk te maken, waarvan de peilshoogte door arbiters, uit den Lande tusschen Maas-en-Waal, bepaald werd, zoo als blijkt uit eene akte van het jaar 1597. Die van het kwartier Maasland, als eerste belang- en regthebbenden, stemden echter in deze overeenkomst niet toe, en zochten hierover regt; loch de onzekerheid, welke er van het jaar 1597 tot het jaar 1638 reedsche, wie de oppermagt in de Nederlanden zoude behouden, schijnt oorzaak te zijn geweest, dat den dijk toen is opengebleven, aangezien de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, bij een besluit van den 14 Augustus 1638, gelastten, dat de dijk zoude worden digtgermaakt. De landzaten van Ravestein, toen onder de bescherming van den Keurvorst van Beijeren, Graaf van den Paltz, Heer van Ravestein enz., staande, behoefden de besluiten van de Staten Generaal niet te eerbiedigen, en staken dan ook, zoo dikwijls hun belang dit vorderde, den dijk door, zoo als uit onderscheidene besluiten van gezegde Staten Generaal van dien tijd blijkt, maar bijzonder uit dat van den

28 December 1697, waarin gezegd wordt, dat de dijk, niettegenstaande den tegenstand van de soldaten van den Staat, die daarop de wacht hadden, echter, op twee plaatsen, door gewapende lieden was doorgestoken, en, ten gevolge daarvan, meer dan 14,000 morgen land, in het kwartier Maasland gelegen, overstroomd waren, met last aan de Gecommitteerden van den GROENEDIJK, om de veroorzaakte schade, door parate executie, op die van Ravestein te verhalen, enz. Deze magtspreuk en verdere bedreigingen geen invloed hebbende, besloten de Staten Generaal, den 21 September 1734, ter vervanging van den dijk, op het grondgebied van de Generaliteits-landen, beneden het graafschap Megen, alwaar zij den magtigen Vorst van Ravestein niet te duchten hadden, den Schiutlakenschen dam te leggen. Dat de veronderstelling van de Staten Generaal, dat dezen nieuwe dam bestand zoude zijn om het opper-, pecl- en kwelwater, uit het kwartier van Maasland te weren, geen voldoende sterkte had, bewijst een besluit van gemelde Heeren, van den 17 Junij 1778, waarin, onder anderen, wordt verklaard: dat de Drossaard 's Lands van Ravestein, vergezeld van acht honderd gewapende boeren, den GROENEDIJK had doorgestoken, dat die reeds van de vroegste tijden af, tot afweering zoo niet van het winter-, dan toch van het zomerwater had gediend, dat die van Ravestein zich tegen het digten van den GROENEDIJK in regten konden voorzien, en dat de Schiutlakenschen dam niet bestand was, om het afkomende water te weren enz. Deze, bij natte jaren, voor den polder 's Lands van Megen zoo nadeeligen toestand, bleef dezelfde, tot dat de Fransche omwenteling, voor die van Megen, een gelukkig gevolg had, doordien de Schiutlakensche dam geopend, en de polder van Megen hierdoor in al zijn oud regt van uitwatering hersteld werd.

Het natte zomersaizoen van het jaar 1816, deed de Ingelanden der verschillende polders naar eene verbeterde waterloozing verlangen. Het door de Regering ontworpen plan van algemeene uitwatering, door de Ingelanden van de hand gewezen zijnde, werd in het jaar 1821, den Schiutlakenschen dam en, in het jaar 1822, ingevolge besluit van Heeren Gedeputeerde Staten, van 31 October 1821, lett. T, den GROENEDIJK gedigt, welke digting dan ook ten gevolge had, dat de oude drift van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, om den dijk door te steken, weder op nieuw in de borst der landzaten van Ravestein ontgloeide, zoo als zij dan ook, na het jaar 1822, jaarlijks, en nog laatstelijk in den nacht van den 13 Januarij 1845, hebben ten uitvoer gebracht, tenzij den dijk door de soldaten bewaakt werd, die tot dat einde in den zomertijd, door de hooge magt, zijn gezonden geweest. Om aan deze Groenendijksche oorlog, welke reeds van het jaar 1565 had voortgeduurd, een einde te maken, zijn dan eindelijk de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant in zoo verre geslaagd, dat, met goedkeuring der Ingelanden, door de Genie en door de Waterstaat, in het jaar 1840, een plan van kanaal is opgemaakt, aanvang nemende even beneden de vesting Grave, en schietende te Waspik in het Oude-Maasje; hebbende de graving van dit kanaal twee oogmerken: 1°. om de landen, in tijd van oorlog, onder water te zetten, en 2°. om het overvloedige water uit de polders te lozen. De kosten van dit kanaal zijn begroot op eene som van 3,968,000 guldens, welk plan, naar men verneemt, reeds door den Koning is goedgekeurd. Dit kanaal tot stand gebracht wordende, zal de Groenendijksche vrede gemaakt en onbreekbaar gevestigd blijven.

GROENENDIJK, voorm. kloost., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*.
Zie **GROENDIJK**.

GROENENDIJK, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. van *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

Er is hier eene R. K. kerk, aan den H. **MICHAEL** gewijd, behoorende tot de stat. van *Koudekerk*, zijnde een gebouw, zonder toren, doch van een orgel voorzien.

GROENENDIJK, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Leyden*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Soeterwoude*, aan den *Rijn*.

De R. K. van dit geh. behooren tot de stat. van *Leyderdorp-en-Soeterwoude*, welke hier eene kerk hebben, die door eenen Pastoor bediend wordt. Het is een gebouw, zonder toren, doch met een orgel.

GROENENDIJK (DE), platte rijweg in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, in den *Vugtpolder*, onder *Teteringen*, zich uitstreckende van het midden van den gezegden polder, naar den straatweg van *Breda* op den *Moerdijk*.

GROENENDIJK (DE), weg of dijk in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, tusschen *Schildwolde* en *Scharmer*.

GROENENDIJK (DE), dijk in de heerl. *Steenbergen*, prov. *Noord-Brabant*, N. O. van de polders *Oud-Cromwiel* en *Nieuw-Cromwiel*, in de gem. *Steenbergen*, zich uitstreckende van de *Welberg* naar de *Boomdijk*.

GROENENDIJK (DEN), geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Breda*, kant., gem. en 1 u. O. van *Oosterhout*, $\frac{1}{2}$ u. W. van 's *Gravenmoer*; met 7 of 8 h. om de kom van de haven, van denzelfden naam.

De inw., wier getal 40 of 50 kan bedragen, bestaan moest van scheepvaart en handel.

GROENENDIJK-EN-LAGEN-DIJK (BINNEN-GELEGEN-), dijk in het halj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie **ASSEKDELVER-ZEEDIJK**.

GROENENDIJKSCHE-HAVEN, vaart in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*.

Deze haven begint een uur Oost van en onder de gemeente *Oosterhout*, aan het geh. *den Groenendijk*, en loopt bijna ten volle noordwaarts tot aan het fort en veer *Borstlappe*, alwaar zij zich met de *Donge* of 's *Gravenmoersche*-vaart vereenigd. — Deze haven is voor rekening van de gem. *Dongen*, op het grondgebied van *Oosterhout*, omtrent of even na de helft der vorige eeuw aangelegd, kost veel aan onderhoud en is zeer aan opslibbing onderhevig, waarom de regering van *Dongen*, in het jaar 1840, heeft ondernomen om een gedeelte van het water der rivier de *Donge*, door een kanaal, af te leiden en in het bovineinde der haven te spuijen, welk kanaal echter, na het veroorzaken van groote kosten, werd bevonden, zoo al geen nadeel door het vormen van zandplaten, te doen, echter geen nut te bewerken en veel kw@water in den polder te brengen.

GROENENDIJKSCHE-POLDER (NIEUWE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

GROENENDIJKSCHEPOLDER (OUDE-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*.

GROENENPOLDER, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Loenen*, gem. *Abcoude-Baambrugge*.

GROENENSTEIN, buit. in het *Oderkwartier* der prov. *Utrecht*.
Zie **GROENESTEIN**.

GROENENWOUD (HET) of **HET GROENWOUD**, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, *Derde distr.*, arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 1 u. N. van *Helmond*, gem. *Aarle-Rixtel*, 15 min. N. van *Aarle*, waartoe het behoort; met 4 h. en 20 inw. — Dit geh. is zeer aangenaam gelegen.

GROENESTEIN, buit. in *Delfland*, arr., kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van 's *Gravenhage*, in het *Veenste*, aan den *Loosduinsche-weg*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende *bouwmanswoning* en *weidengronden*, eene oppervlakte van 15 bund. 43 v. r. 80 v. ell.

GROENESTEIN of **GROENSTEIN**, buit. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. van *Amersfoort*, kant. en 1 u. N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Over- en Neder-Langbroek*, $\frac{1}{2}$ u. O. van *Neder-Langbroek*, waartoe het behoort.

Dit buit., wordt onder den naam van *GAUNESTEIN*, op de lijst der *riddermatige hofsteden* gevonden, doch was bij de *Staten* als zoodanig niet erkend of aangenomen. Het is een vrij aanzienlijk oud gebouw, liggende in eenen vijver, met eenen steenen muur besloten; beslaat, met zijne *tuinperken*, te midden van heerlijke *boschpartijen* gelegen, eene oppervlakte van 38 bund. 13 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door *Jonkvrouwe A. W. van Lunden*.

GROENESTEIN, voorheen **GROENENDAEL**, buit. te *Helpen*, prov. *Groningen*, arr., kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Groningen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Haren*, waartoe *Helpen* behoort.

Deze buit. beslaat eene oppervlakte van ruim 3 bund. en wordt thans in eigendom bezeten door den *Heer Mr. J. H. Quintus*, *Rentmeester* der *Stadsveenen*, te *Groningen*, door wiens overgrootvader, *Lucas Altius*, het in 1679 werd aangekocht, zijnde sedert dien tijd steeds van ouders op kinderen vererfd en overgegaan. Door des tegenwoordige bezitters vader werd het, in de laatste helft der vorige eeuw, herdoopt van *GROENENDAEL* in *GROENESTEIN*. Zie *GROENENDAEL*.

GROENEVECHT, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. N. N. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Loenen*, gem. 's *Pieters-Breukelen*, 10 min. N. van het d. *Breukelen*, aan de *Vecht*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 8 bund. 79 v. r. 16 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den *Heer Barend Dijk*, woonachtig te *Amsterdam*.

GROENEVEEN (HET-HUIS-TE-), voorm. adell. h. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Velzen*, 7 min. N. van de *Zandpoort*.

Dit h. werd in het jaar 1565 door *Adriaan van Groeneveen*, *Vroedschap* van *Haarlem*, gesticht, en op de wijze van een slot met breede grachten omsingeld. Deze *Adriaan van Groeneveen*, is in het jaar 1573, toen *Haarlem* door *Don Frederik*, zoon van den *Hertog van Alva*, belegerd, en hij in dienst van den *Spanjaard*, in eene *schermutseling*, den 20 Januarij gevangen was, nevens *Mr. Quirijn Dirkszoon* en *Mr. Lambert Jacobszoon*, beide *Oud-Burgemeesters*, tot wegwraak, op den wal aan eenen galg gehangen, met de beenen omhoog, en dus geweldig om het leven gebracht. Op de bouwvallen van het verwoeste en vervallen slot, heeft *Cornelis van der Mijl*, in het jaar 1633 een schoon vierkant huis gebouwd, en het, nog niet voltooid zijnde, in het jaar 1643 verkocht en opgedragen aan den *Heer Gerard van Papenburg*, *Bewindhebber* der *Oost-Indische Compagnie* ter kamer van *Amsterdam*, die het genaamd heeft, het huis te *Papenburg* h. Zie voorts *PAPENBURGH (HUIS-TE-)*.

GROENEVELD, ook wel *Laag-Woud* genoemd, gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, (4 k. d., 27 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. *Hof-van-Delft*, O. aan *Hodenpijl* en de *Lier*, Z. aan de *Lier*, W. aan *Wateringen*.

Deze gem. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 235 bund. 12 v. r. 46 v. ell., waaronder 252 bund. 73 v. r. 76 v. ell., schotbaar land; telt 6 h., bewoond door 6 huisgez., uitmakende eene bevolking van 30 inw.; die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die er 30 in getal zijn, behooren onder het *Woud*.

De R. K., van welke men er 20 aantreft, onder welke 13 Communisanten, worden tot de stat. van *Schipluiden* gerekend

Er is in deze gem. geene school, maar de kinderen genieten onderwijs of in het *Woud* of te *Lier*.

Deze gem. is eene heerl., welke vroeger een oud onsterfelijk leen van den huize van *WASSENAAR* was. Aan wie zij het eerst werd uitgegeven, is onbekend. Het is zekerlijk van hoogen ouderdom, want op de geslachtslijst van *WASSENAAR* vinden wij *PHILIPS*, Burggraaf van *Leyden* vermeld op het jaar 1303, als toen bezittende de goederen van *Voorburg*, *Voorschoten*, *Katwijk*, *Zandhorst*, *Groeneveld* en anderen. In 1261 werd *ARIE VAN WASSENAAR*, verleid met eene hofstede en 25 morgen lands, genaamd *GROENEVELD*, gelegen omtrent het *Woud* bij *Delft*. Deze nam ingevolge het verleiden den naam van *GROENEVELD* aan, uit wien derhalve de *GROENEVELDEN* gesproten zijn; hij liet den naam van *WASSENAAR* aan zijnen ouderen broeder. Zijn zoon *DIRK VAN GROENEVELD* werd in 1262 met de heerl. van dien naam verleid. In het midden der vorige eeuw werd deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. *François Doublet*, Heer van *Mijnsheerenland-van-Moerkerke*, en in het laatst der vorige eeuw door den Heer *Gerrit van der Pot*, Koopman te *Rotterdam*. Thans behoort zij aan *Vrouw Maria Adriana van der Pot*, huisvrouw van *Jonkheer Mr. Johan Willem van Vredenburg*, wonende te 's *Gravenhage*.

GROENEVELD ligt 2½ u. Z. O. van 's *Gravenhage*, 1 u. O. van *Naaldwijk*. Vroeger stond hier het slot *Groeneveld* (zie het volgende art.).

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van sinopel (groen), met drie halve wassende manen van zilver. Dit wapen heeft zijn oorsprong genomen uit het huis van *WASSENAAR*, dat drie halve manen voert, zijnde het groene veld de beteekenis van den naam der heerlijkheid.

GROENEVELD, voorm. kast. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. Z. O. van 's *Gravenhage*, kant. en 1 u. O. van *Naaldwijk*, ruim ½ u. gaans W. van het *Woud*, aan de *Achterkade*.

In den oorlog van *Vrouw Jacoba van Beijeren* tegen Hertog *Jan*, haren oom, werd het slot, in het jaar 1420, verbrand. Thans is het een steenen boerenhuis. Men vindt er geene overblijfsels van oudheid meer, behalve eenige begroeide grachten, mogelijk welcer de vijvers der ridderhofstad. Zij beslaat, met de onderhorigheden, eene oppervlakte van 54 bund. 9 v. r. 89 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door *Vrouw Maria Adriana van der Pot*, huisvrouw van *Jonkheer Mr. Johan Willem van Vredenburg*, woonachtig te 's *Gravenhage*.

GROENEVELD, voorm. ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. N. W. van *Amersfoort*, gem. *Eemnes*, 10 min. Z. O. van *Eemnes-Binnendijks*.

Deze voorm. ridderhofstad, welke onder hare vroegere bezitters telt den ongelukkigen *Reinier van Oldenbarneveld*, die wegens den aanslag

op het leven van MAURITS, Prins van Oranje, den 29 Maart 1625, te 's Gravenhage onthald werd, is thans eene buitenplaats, welke eene oppervlakte beslaat van 891 bund. 99 v. r. 1 v. ell.

Het fraaije huis, met koetshuis, nu orangerie, is in 1737, door den toenmaligen Heer van Eemnes, den Heer CORNELIS HASSELAAR, in de plaats van een ander huis geheel nieuw opgebouwd, naderhand is het nog met zijvleugels verfraaid. In 1797 door den Heer Jonkheer JOAN HUYDECOOPER VAN MAARSEVEEN aangekocht zijnde, is deze plaats door aankopen veel vergroot en verfraaid, zoodat zij tegenwoordig een der fraaisten van ons land mag genoemd worden, daarop wonen 24 huishoudingen, die alle op de plaats hun bestaan vinden. Men heeft er eene menagerie, zoo van in- als uitlandsch gevogelte. De tegenwoordige bewoonster MEVROUW JOHANNA LOUISA VAN TETS, douairière van Jonkheer JOHAN HUYDECOOPER VAN MAARSEVEEN, die haar in vruchtgebruik bezit, spaart geene kosten om haar nog meer te verfraaijen en bij uitstek net te onderhouden. Zij is thans het eigendom van Jonkvrouw SOPHIA ADELIANA JOHANNA FABRICIUS, wonende te Amsterdam.

GROENEVELD, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*.
Zie GROENEVELD.

GROENEVELD, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 4 u. N. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. Z. van *Elburg*, gem. en 2½ u. N. O. van *Ermelo*, 1 u. W. ten N. van *Nunspeet*, waartoe het behoort, in de buurschap *Hulshorst*, ten W. van den straatweg.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 7 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer MEYER, woonachtig te Harderwijk.

GROENEVELD (HET), buurs. in *Dieverdingspolder*, prov. *Drenthe*, arr. en 10 u. Z. W. van *Assen*, judic. en adm. kant., gem. *Meppel*, bestaande uit 2 h. en 1 oliemolen.

GROENEVELDSCHÉ-POLDER, ook wel LAAG-HARNASCH, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Vaaldwijk*, gedeeltelijk gem. *Groeneveld*, gedeeltelijk gem. de *Lier* en gedeeltelijk gem. *Schipmuiden*; palende N. aan den *Woudschepolder*, O. aan de *Zijde*, Z. aan den *Oude-Lier-polder*, W. aan de gem. *Vaaldwijk*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 71 bund. 84 v. r. 73 v. ell. Men telt er 6 h., waaronder 5 boerderijen.

De GROENEVELDSCHÉ-POLDER wordt door eenen molen, op de *Monstersche* watering, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Molenn meester*, drie *Schouwers* en een *Secretaris*.

GROENEVELDSCHÉ WATERING, water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, dat aan de *Noord-Westpunt* van den *Groeneveltsche-polder*, bij de *Monstersche-Heul*, uit de *Zwet* voortkomt, en met eene west-zuidwestelijke rigting, ten noorden van den *Groeneveltsche-polder* en den *Galghoeks-tient* heenloopende, zich in de *Groote-Zijlen* ontlast.

GROENE-WATERING, pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en gem. *Alkmaar*.

Deze pold. behoort tot de gecombineerde polders *het Overdie*, *de Kooymeer*, *de Achtermeer*, het *GROENE-WATER* en *de Klap-polder*.

GROENEWEG, geh. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1 u. N. van *Gorinchem*, gem. *Hoog-Blokkland*.

GROENEWEGEN, oudtijds *GROENWAZEN*, voorm. d. in *Zuid-Beveland*, *Beoosten-Yerseke*, prov. *Zeeland*.

GROENEWERT of **GROENWERT**, dus vindt men in eenen brief van **OTTO VAN DER LIP**, den vier en dertigsten Bisschop van Utrecht, van het jaar 1226, genoemd, een gedeelte van het eiland, over den nieuwen dijk (*ultra novum dicam*), in de par. van *Holten*, d. i.: een gedeelte van het land, dat nieuwelings door de Lek aangespoeld en nog niet bedijkt was. niet ver van *Houten*, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Thans is de geheugenis van dit eiland of nieuwlant verdwenen, en men weet niet juist meer aan te wijzen, waar het gelegen heeft.

GROENEWOUD, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, arr. en 5 u. O. ten Z. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. Z. O. van *Bergum*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Oostermeer*.

GROENEWOUD, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Leyden*, kant., gem. en 5 min. N. W. van *Woubrugge*; met 2 h. en 20 inw.

GROENEWOUD, hofstede of zomervérblijf in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. N. W. van *Utrecht*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Loenen*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Mijdrecht*, aan den *Amstel*.

Deze hofstede, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 19 v. r. 70 v. ell., wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door zekeren **DIJK VALK**, die het hoofd is van eene aldaar zich ophoudende secte, welke gemeenschap van goederen predikt, en zich den naam van Christelijke Broedergemeente geeft, doch zeer in verval is.

GROENEWOUD, oud adell. h., prov. *Utrecht*, binnen de stad *Utrecht*, aan de westzijde van de *Oudegracht*, tusschen de *Bakkerbrug* en de *Bezemburg*.

Dit huis is thans verdeeld in twee afzonderlijke gebouwen, het *Groot-Groenewoud* en het *Klein-Groenewoud*, waarvan het eerste tegenwoordig in eigendom bezeten wordt door den Heer **H. C. VAN MOONSEL**, en het andere door den Heer **J. KORVEZEE**.

GROENEWOUD (HET), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peeiland*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GROENENWOUD (HET)**.

GROENEWOUD (HET GROOTE-), h. in de stad *Utrecht*. Zie **GROENEWOUD**.

GROENEWOUD (HET KLEINE-), h. in de stad *Utrecht*. Zie **GROENEWOUD**.

GROENEWOUDE, anders **WOUDENBERG**, ridderhofst. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Woudeberg*.

Deze adell. hofstad schijnt gesticht te zijn in het jaar 1382, door **WILLEN VAN GROENEWOUDE**, in de plaats van het kasteel *Woudeberg*. Hij zal er zekerlijk ook zijnen naam aan gegeven hebben. Zijne nakomelingen hadden het in bezit tot het jaar 1459, wanneer het door **LUBERT** en **GERRIT VAN GROENEWOUDE** overgegeven werd ten behoeve van **ERST TAETS VAN AMERONGEN**. In het geslacht van dezen Heer is het huis gebleven, tot dat **WILLEN TAETS VAN AMERONGEN**, Heer van *Giesenburg*, het, in het jaar 1643, aan den Leenheer opdroeg, ten behoeve van **MARIA DE HONDELING**, weduwe van **DIRK VAN ECK VAN PANTALÉON**, Heer van *Lauwenreyt* en *Oud-Broekhuizen*, die het, ten zelfden dage, op haren zoon **GERARD VAN ECK VAN PANTALÉON**, Heer van *Oud-Broekhuizen*, overdroeg. Haar zoon **BERTRAND VAN ECK VAN PANTALÉON** gaf het huis, in het jaar 1670, over aan **HENRIK JAKOB VAN TUYL VAN SEBOOSKERKE**, Heer van *Zuilen*, door wien het, in het volgende jaar,

opgedragen werd ten behoeve van **MESTELD VAN REEDE VAN REESWOUDE**, weduwe van **GIJSBERT VAN HARDENBROEK**, welke het terstond wederom overgaf aan haren zoon **GIJSBERT JOHAN VAN HARDENBROEK**, die, wegens deze ridderhofstad, in het jaar 1674, als Lid der Edelen en Ridder-schap der provincie Utrecht, beschreven werd. Hij verkocht **GROENSWOUDE** naderhand aan den Heer **BARTHOLOMEUS DE GRUYTER**, Raad in de Vroedschap der stad Utrecht, in het jaar 1682, welke met dit huis verlijd is. In diens geslacht bleef het tot in het jaar 1856, toen het door eene zijner nazaten **GERARDA ALEXANDRINA BOLS**, verkocht werd aan Jonkheer **HENDRIK DANIEL HOOFT**, tevens Ambachtsheer van *Woudenberg* en Heer van *Geerestein*, woonachtig te Amsterdam. **GROENSWOUDE** was, als een Gaasbeekleen, aan de provincie Utrecht leenroerig, en in het jaar 1837, bij de Staten, als riddermatig aangenomen, wanneer **AMELIS UTER ENG**, als in huwelijk hebbende **JOHANNA TAETS VAN AMERONGEN**, weduwe van **JOHAN BONNE VAN AMERONGEN**, daarvan bezitter was. Het doet zich voor als een onderwetsch gebouw, met drie scherpe gevels, liggende in eenen ruimen vijver, omringd van aangename lanen en bosschaadjen. Boven den regtervleugel stond vroeger eene spits, van eenen dikken appel voorzien, doch deze is bij het herbouwen van het huis, in het jaar 1838, verdwenen.

Deze hofstad beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 36 bund. 98 v. r. 30 v. ell. De riddermstige jagt, daarbij behoorende en loopende over *Ekeris*, beslaat ruim 180 bund. De Heer van **GROENSWOUDE** heeft ook het regt, door het bestuur van *Woudenberg*, schouwe te doen houden over de *Ekerisserdijk*.

GROENSWOUDE, ridderhofstad in het *Oerkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie **AMELISWAARD**, veelal **NIEUW-AMELISWAARD**.

GROENHOUT, naam, onder welken het geh. **VROENHOUT** in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, wel eens voorkomt. Zie **VROENHOUT**.

GROENHOVE, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. W. van de stad *Utrecht*; kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Maarsse*, gem. en 5 min. N. van *Zwilen*.

Dit buit. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 12 bund. 15 v. r. 84 v. ell., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door Mevr. de wed. **JACONSON**, geb. van **NES VAN MEERKZEK**.

GROENHOVEN, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. kant. en 5 min Z. van *Leyden*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Soeterwoude*, aan den singel, tusschen de *Koe- en Wittepoorten* der stad *Leyden*.

GROENINGEN, oude naam van de stad **GROENINGEN**. Zie dat woord.

GROENINGEN, d. in het *Bovenambt van den Lande-van-Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 10 $\frac{1}{2}$ u. O. ten-Z. van *'s Hertogenbosch*, 1 u. Z. ten O. van *Bosmeer*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Vierlingsbeek*.

Men telt er 76 h. en 440 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden.

De inw., die allen R. K. zijn, en hier eene kapel hebben, welke aan den H. **ANTHONIUS** is toegewijd, behooren tot de par. van *Vierlingsbeek*. Deze kapel wordt door den Kapellaan dier par. bediend.

Er is hier geene school, maar die te *Vierlingsbeek* wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen uit dit d. bezocht.

GROENINGSWAARD (DE OOSTELIJKE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan de gorzen tegen de *Westkil*, O. aan den *Kalverwaard*; Z. aan de *Grienden*, W. aan den *Westelijke-Groeningswaard*.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 17 bund. 76 v. r. 10 v. ell., en wordt door twee houten duikers, op het Geleigat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 el 4 palm boven A. P., en de hoogte der kade is 2 ell. 2 palm. oven A. P. Het poldertje wordt door de eigenaren bestuurd.

GROENINGSWAARD (DE WESTELIJKE-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*, arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*; palende N. aan de gorzen tegen de Westkil, O. aan den Oostelijke-Groeningswaard, Z. aan de Grienden, W. aan den Geleiswaard, en aan de Eerste partij van den Japanwaard.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 38 v. r. 20 v. ell., en wordt door een houten duiker, op het Geleigat, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1 el 40 palm. boven A. P. Het poldertje wordt door de eigenaren beheerd.

GROENLOE, oude naam van de stad GROENLO, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROENLO, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*; palende N. aan het kant. Lochem, O. aan de Pruisische prov. Rijnland, Z. aan het kant. Aalten, W. aan het kant. Doetinchem.

Het bevat de vier volgende gem.: Groenlo, Eibergen, Lichtenvoorde en Nede, beslaat eene oppervlakte van 24,581 bund.; telt 2170 h., bewoond door 2399 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 14,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GROENLO, gem. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en distr. *Zutphen*, kant. *Groenlo*, (4 k. d., 10 m. k., 4 s. d.); palende W., N. en O. aan de gem. Eibergen, Z. aan de gem. Lichtenvoorde.

Zij bevat de st. Groenlo, benevens het schependom Groenlo; beslaat eene oppervlakte van 906 bund. 23 v. r. 69 v. ell.; telt 349 h., bewoond door 456 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2500 inw., die hun bestaan vinden van eenige veenderij, welke men hier vindt; het weven in eene in 1833 opgerigte katoenfabriek, katoenspijnerij en den handel in eijeren op Holland, welke laatste hier vooral zeer belangrijk is.

De Herv., die hier 300 in getal zijn, maken, met die uit de nabijgelegene buurs., eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zutphen*, ring. aan *Winterswijk*, behoort, 400 zielen telt, en door eenen Predikant bediend wordt. De eerste, die men hier als Predikant vermeld vindt, is *JACOBUS FREDERICI*, die in het jaar 1698 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 opgevolgd werd door *JOHANNES WICKLIUS*. Van het jaar 1672 tot in het jaar 1838 werd deze gem. door twee Predikanten bediend, zijnde de eerste tweede Predikant aldaar geweest *WILLEM WAGTERDOFF*, die in het jaar 1688 naar Doetinchem beroepen werd. Na den dood van *LANBERTUS HERMANUS ARBING*, voorgevallen op den 30 November 1838, bij besluit van Z. M. d. d. 23 December 1838, no. 78; bepaald, dat de tweede predikantsplaats hier, met den 1 Jan. 1839, zal worden gehouden opgeheven te zijn, en de Herv. gem. voortaan, door in Predikant zal bediend worden. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., van welke men er ruim 1800 aantrest, maken eene at. uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* gerekend wordt, en door eenen Pastoor en twee Kapellaans bediend wordt.

De Isr., van welke men er ruim 100 telt, maken eene ring-synagoge uit, welke zes bijkerken heeft, als ééne te Aalten, ééne

te Winterswijk, ééne te Eibergen, ééne te Bredevoort, ééne te Dinxperloo en ééne te Wageningen.

De stad GROENLO, bij verkorting meestal GROL of GROLLE, in het Lat. GROLLA geheeten, ligt 7 u. O. Z. O. van Zutphen, 4 u. Z. W. van Lochem, 2 u. Z. Z. W. van Borculo, aan de Slink, 52° 02' 34" N. B., 24° 17' 1" O. L. Men telt er binnen de muren der stad, 296 h., 1800 indw.

Het is zeer waarschijnlijk, dat het stadje den naam van GROENLO of GROENHOOGTE gekregen heeft, omdat het met geboomte bezet geweest is. In oude brieven heet het gemeenlijk GRUSLOX of GROESLOX. In eenen brief van Otto III, van den jare 1236, draagt GROENLO den naam van *curtis*, welke benaming van eene onzekere beteekenis is.

Van ouds is GROENLO eene heerl. geweest, voorzien van hooge gerechtigheid aan den huize BORCULO toebehoorende. GROENLO werd in het jaar 1233 door Otto III, Graaf van Gelder, gekocht van HAYDRIK VAN BORCULO, en sedert, door REINOLD II, met muren omringd. In het jaar 1550 heeft Keizer KARL V, het stadje met nieuwe grachten en wallen doen versterken. Naderhand heeft de Koning van Spanje, en vervolgens hebben de Heeren Staten de fortificatiën met halve maanen, hoorn- en buitenwerken vergroot en versterkt, zoodat dit stadje gerekend werd onder de voornaamste vestingen der Nederlanden, en als den sleutel tegen Munsterland, hebbende behalve de door kunst gemaakte vestingwerken ook een natuurlijk voordeel van den grond, die rondom de plaats moerassig is. De stad had voor eenigen tijd nog drie poorten, doch deze zijn, in het jaar 1832, ten behoeve van den nieuwen steenweg afgebroken, en door bruggen met hekken vervangen. De werken zijn, voor zoo ver die nog bestonden, onder het bewind van den Hertog van Brunswijk geslecht, alleen aan den zuid- en den noordkant zijn nog bloote wallen, ook ontdekt men hier en daar nog de gedaante van eene enkele bastion. Aan den voet der voormalige wallen, heeft men eenen beplanten bedekten weg. De diepe grachten rondom de stad, zijn echter nog aanwezig.

De burgers van GROENLO genoten vroeger zeer vele voorregten, b. v. om in de geheele heerl. van Lichtevoorde, en voor een gedeelte in die van Borculo te mogen jagen, alsmede het regt van heide en weide en vennen in gemelde heerl., en in het Ruurlosche-broek. Zij waren vrij van tol aan het koerhuis te Deventer. Men heeft hier veel doortogt van koopgoederen op Munsterland en de omliggende plaatsen, waarom ook GROENLO, door het doortrekken van de troepen in 1813 en 1814 veel geleden heeft. De nieuwe aan te leggen straatweg van Zutphen naar de Pruissische grenzen, welke ook door deze stad zal loopen, belooft haar nieuw vertier.

Het Stadhuis, aan de Markt, is een in de jaren 1841 en 1842 hernieuwd en zeer doelmatig ingerigt gebouw.

De Herv. kerk, aan de *Lieveldestraat*, was vóór de Reformatie aan den H. CALIXTUS toegewijd, en wordt, naast die van Zutphen, voor de schoonste en grootste van het geheele arr. gehouden. Deze kerk was eertijds zeer rijk, volgens de lijsten daarvan nog voorhanden, bedroeg de waardij der goederen veel meer dan 150,000 gulden, maar die zijn, op zeer weinige na, welke nog onder het beheer van het domeinbestuur staan, sedert het jaar 1763 door het Gouvernement, van tijd tot tijd ten voordeele van het land verkocht. Den 12 Februarij 1836, werd de spits van den toren der kerk, door den bliksem getroffen, zoodat die toren geheel afbrandde, en de kerk en

het orgel zwaar beschadigd werden. Men heeft aantekeningen gevonden, dat het orgel reeds vóór 300 jaren is aanwezig geweest. Het bestond uit een groot en een klein orgel. Het eerste moet zeer kostbaar zijn geweest, doch was geheel onbruikbaar geworden, toen men, in het jaar 1835, het kleine orgel uit bijdragen der gemeenten geheel vernieuwde. Nadat dit laatste door den brand van 1836 vernield was, is men er op bedacht geweest, om uit de stukken van het groote en het kleine orgel, een ander samen te stellen, of uit de opbrengst daarvan een geheel nieuw te doen vervaardigen, waartoe vele fondsen, zijn bijgedragen. In het jaar 1830 werd door Mejufvrouw **KRAAIJENHORST**, wed. van den Heer **E. H. HUYSKES**, volgens de begeerte van haren man aan deze kerk, eenen nog aan het Avondmaalservies ontbrekende zilveren schotel gegeven, en in het jaar 1834 door hare kinderen eene fraaije zilveren schenkkant, ten dienste van het H. Avondmaal. In eenen hoek der kerk hangt nog eene schilderij, ter gedachtenis van eene moeder, die, vier kinderen te gelijk ter wereld gebragt hebbende, ook aldaar met die kinderen begraven ligt. Het is een kladwerk, waarover echter, naar oude verhalen, eene kerkelijke twist is geweest, om de plaatsing in de kerk te beletten.

De **R. K.** hadden vroeger eene kerk buiten de stad, doch in 1784 werd er, ook met medewerking van de Herv. ingezetenen, eene kerk binnen de stad gebouwd. Aangezien deze kerk, welke in het jaar 1818 met eenen kleinen houten toren was voorzien, en tevens met een orgel prijkte, bouwvallig was geworden, werd er in het jaar 1836 eene geheel nieuwe gebouwd, even als de beide vorige, aan den **H. CALUXTUS** is toegewijd; ook deze is van toren en orgel voorzien.

Voorheen waren hier twee Mannenkloosters, het Oude convent en het Nieuwe convent geheeten, doch deze zijn na de Hervorming geheel vernietigd.

De Synagoge is een afzonderlijk gebouw, ten tijde van Koning **LODEWIK** opgericht, en gedeeltelijk uit eene milde bijdrage van dien Koning gebouwd.

Men heeft te **GROENLO** ook eene Latijnsche school, waar door eenen Rector aan 8 leerlingen onderwijs gegeven wordt; alsmede eene stads-school.

Men heeft te **GROENLO** zes jaarlijksche beestenmarkten, welke gehouden worden, de eerste, den 1 Mei; de tweede, den 11 Mei; de derde, den 22 Junij, welke drie tevens paardenmarkten zijn; de vierde, den 24 Augustus; den vijfde, den derden Maandag in October, en de zesde, den 2 November, welke beide laatsten, vette beestenmarkten zijn, en zeer druk bezocht worden.

Na de pacificatie van Gent voegde zich dit stadje, even als de andere steden van deze landstreek, bij diegenen, welke de wapenen tot verdediging van vrijheid en godsdienst, tegen de geweldnarigen van de Spanjaarden, opnamen, maar toen de Graaf van **RENNESSE** de zijde van de Vereenigde Nederlanden trouweloos verliet en tot den vijand overging, kwam, onder anderen, **GROENLO** ook in handen van laatstgenoemde.

In het jaar 1595 werd zij door **MAURITS**, Prins van Oranje, belegerd, maar, op de aankomst van **MONDRAGON**, weder door hem verlaten. Twee jaren later, namelijk den 11 September 1797, sloeg hij zich andermaal voor deze plaats neder, waar achthonderd man voetvolk en drie kornetten ruiters, onder den Graaf **JAN VAN STRUM**, binnen lagen. Naarstig deed de Prins aan de verschansingen en loopgraven arbeiden; en crlang het water der gracht aflappen, in welken arbeid, de

uitvallen der belegerden hem echter dikwijls belemmerden. Doch de Prins, de plaats hebbende doen beschieten met gloeiende kogels, waardoor wel zestig huizen in brand geraakten, en daarna vierentwintig stukken geplant hebbende tegen den wal, bewoog die van binnen tot de overgave, op den 26 September. De bezetting beloofde, binnen drie maanden, geene wapenen, aan deze zijde der Maas, te zullen voeren.

In het jaar 1608 werd GAOERLO door de Spanjaarden, onder aanvoering van AMBROSIUS SPIROLA, belegerd en bij verdrag ingenomen. Het bleef in hunne handen tot in het jaar 1627, wanneer het, door de wakkerheid van Prins FREDRIK HENDRIK, den Spanjaarden weder ontrukt werd. Dit vermaarde beleg nam eenen aanvang met den 20 Junij des gemelden jaars, zijnde de buitendien reeds aanzienlijke vestingwerken dezer plaats, gedurende het twaalfjarig bestand, door de Spanjaarden nog meer verbeterd. Het opperbewind was opgedragen aan MATTHIAS DULKEN, een oud krijgsman van beproefde dapperheid en vernuft. De bezetting bestond uit twaalf honderd man, behalve die, welke gedurende het beleg, uit de stedelingen werden aangenomen, en er was voorraad van leeftocht en koren genoeg om eenen langen tegenweer te bieden. De Prins had vast besloten den luister zijner nieuwe landvoogdij door de verovering dezer sterke en welvoorniene stad te vergrooten. Hij verdeelde zijn leger in drie kwartieren, waarvan eene afgestoken naar het Oosten, onder de bevelen van Graaf KASST VAN NASSAU, Stadhouders van Friesland. In het midden tusschen het Zuiden en het Westen, sloeg zich de Prins zelf neder. Het derde kwartier kleiner dan het andere, werd overgelaten aan het bewind van WILLEM VAN NASSAU, Heer van de Lek. Daags nadat men voor de stad gekomen was, begon men het leger te verschansen en de loopgraven te openen, hetgeen alles met ongemeene wakkerheid en spoed geschiedde, aangezien de Oversten en Kolonels zich niet ontzagen, zelf de handen mede aan het werk te slaan. Nadat het beleg eenigen tijd geduurd had en de stad door het geschut benaauwd was, werd de Prins, door zijne verspieders, die uitgezonden waren, om de bewegingen des vijands na te gaan, verwittigd, dat HENDRIK VAN DEN BERG, Raad van State en van Oorlog, in dienst des Konings van Spanje, zijne troepen bijeen had verzameld en over de Lippe was getrokken, om de belegerde stad te hulp te komen. Hij was sterker dan de Prins, zoo wel in ruitertij als in voetvolk. De Prins stelde zich derhalve in staat, om hem wel te ontvangen, voornamelijk van den kant, waar men het meest voor den vijand beducht was. De vijand naderde allengskens; maar, nadat hij, bij helderen dag, den belegerden, door het lossen van eenige stukken geschut, een teeken gegeven had, dat er ontzet op handen was, begaf hij zich weder wat terug. Hij zag wel, dat de werken, waarmede de Prins zijn leger verschanst had, niet zonder het uiterste gevaar konden besprongen worden; maar, terwijl hij op allerhande middelen dacht, hoe hij best eene kans zou kunnen wagen, werden alle zijne aanslagen door eenen twist, onder zijn eigen volk ontstaan, verijdeld. Het geschil was gerezen onder de Italianen en de Spanjaarden, over den voorrang, omdat, volgens krijgsgebruik, de eersten de order hadden bekomen van het trekkende heer te geleiden, hetwelk de Spanjaarden, uit regt van heerschappij, meenden dat hun toekwam. Dit ontijdige geschil liep zoo hoog, dat de verbitterde gemoederen, noch door reden, noch door gebeden konden ter neder gezet en bevredigd worden. Het eenige, dat de Graaf in deze gesteldheid van

zaken nog overig bleef, bestond in het nemen van eene proef, of hij door eenen weg, waar het minste wacht gehouden werd, onderstand in de stad kon brengen; dan dit mislukte almede, en de daartoe afgezondenen werden met groot verlies terug gedreven. De hoop der belegerden op den Graaf van den Breen dus vruchteloos zijnde, werd de stad door den Prins opgeëischt. De eerste maal gaf de Stedevoogd **Dulken**, toen hem dit geboodschapt werd, een mannelijk antwoord, als of het gevaar nog verre was; maar niet lang daarna, op een herhaald aanmanen, van tot onderhandeling te komen, met den Raad der zijnen overwogen hebbende, dat de belegeraars tot onder de wallen waren genaderd; dat hij niet al te wel van schietgeweer voorzien was, en dat hij geene soldaten genoeg had, om het gevecht, dat van alle kanten te verwachten stond, te kunnen uitstaan, kwam hij, na een kort bestand en het leveren van gijzelaars over en weder, op het laatst van Augustus, tot een verdrag, dat de volgende voorwaarden bevatte. De inwoners werden hunne wetten en voorregten gelaten. Noch het uit- noch het intrekken van het krijgsvolk zou iemand leed of schade doen. Hun werd vrij gesteld van den Koning van Spanje te verkrijgen, het regt om ten platte lande over en weder te gaan, levende voor het overige onder de heerschappij der Algemeene Staten. Degenen, die gezind waren te vertrekken, zouden toegelaten worden hunne goederen, binnen den tijd van een jaar, zonder belasting uit te voeren. De Aartsbisschop **Philippus Rovenus** werd vergund, met het zijne, binnen twee maanden, vrij uit te trekken. Alle overige Geestelijken en Kloosterdochters werd de keuze gelaten, van binnen de stad te blijven, of zich elders op eenen vreedzamen bodem neder te zetten, behoudende de vrucht der goederen, aan hen toegelegd. De bezetting zou uittrekken met paarden, wapenen, vaandelen, twee stukken geschut, en hetgeen tot het bedienen daarvan noodig was. De gevangenen van weerszijden zouden op vrije voeten gesteld worden zonder losgeld, mits alleen betalende de verteerde kosten. Alle oorlogsbehoeften en levensmiddelen, welke den Koning van Spanje toebehoorden, werden overgeleverd in handen van degenen, wien de Prins daartoe gesteld had, behoudende **Dulken** hetgeen hij daarvan ten zijnen kosten had opgelegd. Ook den bewindsliden des Konings was het vergund, de goederen hun toebehoorende te mogen wegvoeren, en twee maanden om hunne zaken ten plattelande te veroffenen. De grootste schade, door de belegeraars in dit beleg geleden, was de dood van **Willem van Nassau**, die met een kogel door den slaap van zijn hoofd was geschoten.

Sedert deze verovering is **Groenlo** aan den Vereenigden Staat gebleven, tot in het beruchte jaar 1672, toen **Lodewijk XIV**, Koning van Frankrijk met zijne Bondgenooten, den Keurvorst van Keulen en den Bisschop van Munster, den Staat zoo onverwachts overviel. **Groenlo** kreeg zijne beurt in het begin van Junij, toen de Bisschop van Munster, **Bernhard van Galen**, zich voor dit stadje vertoonde, nadat hij zich van onderscheidene plaatsen in dat oerd gelegen, meester had gemaakt. De plaats was toen wel versterkt, omtrokken met zes bolwerken, die door hunne hoogte, behalve de kerken, de stad en het stadhoudershuis dekten; alleen haperde er wat aan de walgangen, die een weinig te hoog lagen om de contrescarpen behoorlijk te bestrijken. Alles was anders in goeden staat, de grachten waren diep, met zes ravelijnen en zes halve manen, en het magazijn overvloedig van alles voorzien. Op de wallen stonden 22 stukken geschut op nieuwe affuiten, en voor de dienst bekwaam, doch het ontbrak aan genoegzame manschappen, want in

het geheel telde men er niet meer dan 600 koppen. De burgerij meest Roomsgezind, weigerde de wapenen op te nemen, en haakte naar verandering. Den 1 Junij had de Bisschop de stad berend, den 3 dier maand naderde hij haar, hetgeen echter de bezetting door sterk schieten zocht te beletten. In den nacht tusschen den 4 en 5 tapte hij het water af. Gzons **TENK** was sedert vier en twintig jaren Bevelhebber binnen de stad. Hij gedroeg zich manhaftig genoeg, echter werd door Heeren Gecommitteerden, aan den Luitenant Kolonel **TENZEL** het oppergebiet opgedragen. Deze eischte terstond de sleutels der stad, en nam het bewind in handen, hetgeen echter van korten duur was. Op den 8 Junij beschoot de Bisschop **GROENLO**, en wierp er vuurwerkende bommen en grenaten uit zeven mortieren in. Op den 9 deed hij het van eene andere batterij, daar het geschut van de stad dapper tegen speelde, waardoor een wagen met buskruid, nevens eenige vuurwerken enz., in de lucht vlogen. De Bisschop liet op dienzelfden dag de stad opeischen, door eenen Munsterschen Overste-Luitenant, in Tamboers kleeding, die aan zijnen arm een korf met eijeren droeg, dreigende, om de bezetting schrik aan te jagen, dat hij, indien zij zich weigerden overtegeven, de stad zoodanig zoude verpletteren, als men die eijeren kon doen. **TENZEL** antwoordde hem, dat hij over een paar jaar bescheid kon komen halen. Evenwel liet hij den kriegsraad vergaderen en droeg de opeisching voor. Het algemeen gevoelen was, dat men tweemaal vier en twintig uren uitstel, en eene wapenschorsing zou verzoeken, om middelerwijl den Prins van Oranje daarvan te verwittigen. Een Officier zoo als gijzeelaar naar buiten gaan, en een van den vijand binnen komen, zoo als geschiedde. Intusschen werd op lijfstraf verboden naar de Munsterschen te schieten, die nogthans met graven voortvoeren, en onder het zwijgen van het geschut, tot aan de grachten naderden. De vijandelijke Officier met **TENZEL** en den Burgemeester **WECK**, die te gelijk Majoor was, een tijd lang gesproken hebbende, vertrok weder naar buiten. Straks werden ook Gedeputeerden naar het Munstersche leger gezonden, zoo uit den kriegsraad, namelijk de Kapiteins **Box** en **KEFFEL**, als uit de burgerij **WECK**, **SCHUTTEN** en **HOLTBERGEN**. **TENZEL** beval hen een goed beding tot de overgave te maken, dat reeds vijf half gesloten en onderteekend was, ofschoon **TENZEL** de voorwaarden niet wilde goedkeuren. Hij werd daarom door de burgerij gedwongen de sleutels aan haar over te geven, waarop zij de poorten openden, en den vijand in te laten. De Munsterschen bleven tot in den aanvang des jaars 1674, binnen **GROENLO**, wanneer zij, na het slechten der vestingwerken, vertrokken.

GROENLO heeft door den brand van April 1623, ook zeer veel geleden; meer dan 75 huizen werden door de vlammen verteerd.

Het wapen van **GROENLO** is van azuur (blauw), beladen met eenen klimmenden leeuw van goud.

GROENLO (SCHEPENDOM), benaming van het gedeelte der gem. **GROENLO**, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Zutphen*, kant. *Groenlo*, hetwelk buiten de stad *Groenlo* gelegen is.

Het bevat een gedeelte van de buurs. *Avest*, *Eefsel*, *Lieveelde* en *Zwolle*. Men telt er 80 h. en 470 inw.

GROENSTRAAT, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, *Tweede* distr., gedeeltelijk arr. en 2½ u. N. O. van *Breda*, kant. gem. en 1 u. O. van *Oosterhout*, gedeeltelijk arr. en 6 u. W. Z. W. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 3 u. N. van *Tilburg*, gem. *Dongen*; met 19 h. en 110 inw. onder *Dongen*.

Het is eigenlijk een belommerde weg, waarvan de eene zijde onder *Dongen*, de andere onder *Oosterhout* behoort. Hij begint aan den weg van laatstgemelde plaats naar 's Gravenmoer, het Oosteind geheeten, en loopt omtrent lijnrecht een half uur Z. W. tot aan de heide.

GROENSTRAAT, geh. in de heerl. 's *Hertogenrade*, prov. *Limburg*, distr., arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. van *Maastricht*, kant. en 1 u. W. van *Heerle*, gem. *Ubach-Over-Worms*.

Het is eigenlijk slechts het zuidelijkste gedeelte van het d. *Wanbach* en telt 100 h. en 487 inw.

De Romeinsche weg, welke van de standplaats *Cortovallis* (denkelijk *Cartenback*) over *Gulick* naar *Keulen* leidde (1), moet waarschijnlijk bij dit gehucht gezocht worden, de ligging en de benaming van de plaats geven aanleiding tot deze veronderstelling; men weet dat oude wegen, die niet meer gebruikt worden, dikwijls onder den naam van GROENSTRAAT of GROENENWEG voorkomen.

GROENSWAARD, streek gronds in *Rijnsland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda*, gem. *Noord-Waddinxveen-en-St. Hubertsgeregt*, in den *Voorofsche-polder*; palende N. aan *Peulijen*, O. aan *St. Hubertsgeregt*, Z. aan het *Zuid-Waddinxveen*, W. aan den weg van de droogmaking van *Noord-Waddinxveen*.

GROENTERP, verkeerde spelling, waaronder het d. *GAZOSTERP*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, op sommige kaarten voorkomt. Zie *GROENTERP*.

GROENTZINGEN, geh. in het halj. *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GAENTZINGEN*.

GROENVELD, ook wel *GAOENEVELD* gespeld, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1 u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St. Maarten-Benigenburg-en-Falkoog*, 20 min. ten Z. O. van *St. Maarten*, waartoe het behoort; met 31 i. en 78 inw.

GROENWOUDE, eil. in *Oost-Indië*, ten Z. van de *Straat-der-Moakkos*, beoosten *Batalaja*, en bezuiden het *Hagediseiland*.

GROEP, heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*. Zie *GAOVR*.

GROEP (DE), geh. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van *Hoorn*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Purmerende*, gem. *Beemster*, aan de zuidzijde van den *Volgerweg*, bestaande uit drie h., eene smederij en eene wagenmakerij; met 50 inw.

GROES, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en $\frac{1}{2}$ u. O. N. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Oss*, gem. *Heesch*.

GROESBEEK, gem. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en kant. *Nijmegen* (7 k. d., 18 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. *Ubbergen*, O. aan de *Pruisische* prov. *Rijnsland*, Z. aan de *Limburgsche* gem. *Mook-en-Middelaar*, W. aan *Heumes*.

Deze gem. bevat het d. *GROESBEEK*, benevens de buurs. *St. Antonie*, *Bruk*, *Drul*, *Grafwege*, *Heikant*, *Heiland*, het *Nederrijksche-Wald*, *Nijerf* en *Plak*.

Zij beslaat eene oppervlakte van 4483 bund. 7 v. r. 8 v. ell., telt 119 h., bewoond door 508 huisgez., nitmakende eene bevolking van

(1) Zie de kaart van *PUTTINGER* en het *Itinerarium Antonianum* edit. *WESSELIUS*, fol. 378. Het gedeelte van dien weg, hetwelk door de prov. *Limburg* loopt, is beschreven in de ontdekking van oude *Daggraafplanken*, bij het *Pruisische* dorp *Tadderden*, door onze verdienstelijke medearbeter *J. GUILAERT*, geplaatst in de *Algemeene Kunst en Letterbode* van het jaar 1842, No. 25 en 26.

ruim 2300 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, maar ook wegens hunne wild- en houtstrooperijen berucht zijn. De handel, welke hier gedreven wordt, bestaat in granen, hout en bezems.

De R. K., die hier ruim 2700 in getal zijn, onder welke 1800 Communikanten, maken eene parochie uit, welke tot het apost. vic. van Roermonds, dek. van Nijmegen, behoort en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De Herv., van welke men er 100 telt, zijn gecombineerd met de gem. van *Heumen-en-Malder*.

Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. *GROESBEEK*, is 2 u. Z. W. van Nijmegen, zeer schilderachtig gelegen. Men heeft er onderscheidene bergen, van waar men de heerlijkste gezigten op de vermaarde Mokerheide en ver omliggende streken heeft. Men telt er, in de kom van het d., 103 h. en 700 inw.

Kr zijn hier geen hooilanden, de behoefte ten dezen moet in de naburige gem. gekocht worden, waardoor de veeteelt hier niet anders, dan voor eigen gebruik noodzakelijk, gedreven wordt. De gem. heeft veel bosch- en heidegronden. Door de zandige en hooge ligging vereischt de landbouw vele kosten, en bij drooge zomers, is de oogst niet voordeelig. Men heeft er eenen wind-korenmolen. Vroeger stond hier ook een wind-ollemolen, doch deze is afgebroken. In Februarij 1822, werd hier nog een wolf geschoten, welke dieren, hoewel vroeger menigvuldiger in deze streken, er thans in het geheel niet meer gezien worden.

De Herv. kerk is een doelmatig, doch vervallen gebouw, met eenen toren.

De R. K. kerk, aan de H. H. *COSMUS* en *DAMIANUS* toegewijd, is in het jaar 1834 geheel nieuw gebouwd, in plaats van eene kerkenschuur, welke daar vroeger gestaan had. Deze kerk is van toren en orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 65 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den Zondag na *COSMUS* en *DAMIANUS*.

GROESBEEK was eertijds eene heerl., welke in' naauwe betrekking stond met het Rijkswald, daar het uit oude oorkonden blijkt, dat de heeren van *GROESBEEK*, steeds *Waldgraven* (*syndici forestales* of *Nemoris commites*), geweest zijn. De hoeve *GROESBEEK*, werd in het jaar 1040, door Keizer *HENDRIK III*, aan den toenmaligen *Waldgraaf* geschoon, waarop deze en zijne nakomelingen den naam van *GROESBEEK*, ontfelbaar naar de hoeve, hebben aangenomen. Uit het geslacht van *GROESBEEK*, stamde onder anderen af *GERARD VAN GROESBEEK*, die op de lijst der Luiksche Bisschoppen, als de negen en vijfzigste is aangeteekend; hebbende geregeerd van het jaar 1565 tot 1580. Dit geslacht is in het bezit der heerl. gebleven, tot in het jaar 1699, toen de *Vrijheer van WACHTENDONK*, daarvan door koop eigenaar werd, en zijne afstammelingen daarmede bij opvolging beleend werden, tot in het jaar 1768, in welk jaar *FRANS KABEL*, *Vrijheer van Loe van Westen*, erfgenaam der familie *WACHTENDONK*, *GROESBEEK* aan de Staten van Gelderland verkocht, voor de som van ongeveer 98,000 gulden, behalve nog 6800 gulden voor het lossen der pandschap van de hooge heerl. Bij besluit van 27 Julij 1769, werd voorts verstaan, dat *GROESBEEK*, als eene heerlijkheid, op zich zelve zoude blijven, en de rekenkamer er het hoog en laag regtsgebied uitoefenen zoude.

Tusschen den 18 en 19 Julij 1828 woedde hier een allerheftigst onweder, en werd een huis door den bliksem getroffen, waarvan het

voor zich ten spoedigste aan de belendende huizen mededeelde, zodat, in minder dan één uur, dertien huizen in de asch werden gelegd.

GROESBEEK, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang*, 1½ u. Z. van *Bloemendaal* in de *Vogelenzang*.

Deze buit. bestaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 60 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de wed. Mr. JONAN VALCKENAAK, woonachtig te *Bennebroek*.

GROESBEEKSCHE-GEBERGTE (HET), keten bergen, welke een begin neemt in het Pruisische *Hoogewald*, zijnde eene houtstrook aan het Pruisisch domein behoorende.

Van deze bergketen zijn de *Freudenberg* en de *Hemmendaalscheklef* de voornaamste, en bieden een ver uitzigt aan. Deze worden gevolgd door den *St. Jansberg*, den *St. Martensberg*, den *Kieckberg* en den *Kloosterberg*, welke, tot het hert. *Limburg* behoorende, een uitgestrekt gezigt op de beide eeuvers der *Maa*s aanbieden, en de grenscheidung tusschen de *Limburgsche* gem. *Ottersum*, *Middelaar* en *Mook*, en de *Geldersche* gem. *Groosbeek*, maken. De aansluitende bergen, in de rigting naar *Nijmegen*, en onder de gem. *Groosbeek* liggende, zijn: de *Laatberg*, de *Hoenderberg*, de *Muntberg*, de *Langenberg*, de *Usselaenberg*; de *Bakkersberg*, de *Hogeklef* en anderen, welke een ruim uitzigt over het *Land tusschen Maa*s-en-*Waal*, de *Betsuwe*, den *Rijnstroom*, *Cleve*, en omlyggende plaatsen aanbieden.

GROESSEND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Brabant*, arr. en 4½ u. Z. W. van 's *Hertogenbosch*, kant., gem. en ¼ u. N. van *Tilburg*; met 24 h. en 180 inw.

GROESKUILEN, geh. in de souvereine heerl. van *Gemert*; prov. *Noord-Brabant*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Kindhoven*, kant. en 2 u. N. van *Helmond*, gem. *Gemert*.

GROESSEM, d. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie het volgende art.

GROESSEN, ook wel *GROESSEN-IN-HET-LEO* of *GROESSEN* genoemd, d. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doersborgh-en-Zevenaar*, arr. en 2 u. Z. O. van *Arnhem*, kant. en ¾ u. W. van *Zevenaar*, gem. en ¼ u. Z. van *Duisen*; met ongeveer 1300 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden.

Dit d. komt onder den naam van *GROESNA* voor, in eenen giftbrief van *St. ALTMICUS*, den negenden *Bisschop* van *Utrecht*, waarin hij het d. aan *Graaf ROTGARIUS*, tot eene wedergift voor zijne milde geschenken, heeft gegeven, om het gedurende zijn geheele leven te bezitten en er het vruchtgebruik van te trekken.

De inw. zijn schier allen *R. K.*, en maken eene statie uit, die tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, en door éénen *Pastoor* bediend wordt.

In de kerk, aan den *H. ANDREAS* toegewijd, zijn drie altaren en ten minste drie vikarijen. De een, te weten die van *St. BARBARA*, is met de pastorij vereenigd.

De weinige *Herv.*, die men er aantreft, worden tot de gem. van *Zevenaar* gerekend.

GROESSEN-IN-HET-LEO, naam, onder welken het d. *GROESSEN*, op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie het vorige art.

GROESTHUIZEN, d. in *Drechterland*, onder de *Veenschap*, prov. *Noord-Holland*. Zie **GROESTRUKES**.

GROESTRA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. ten Z. van *Berlikum*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Marssum*.

GROET, heerl. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Hargen-en-Camp*; palende N. aan de *Zijpe*, O. aan de heerl. *Schoorl*, Z. aan de *Duinen*, W. aan *Hargen*.

Deze heerl. bevat het d. *Groet* en eenige verstrooid liggende h.; beslaat eene oppervlakte van 318 bund. 83 v. r. 30 v. ell.; telt 33 h., bewoond door 39 huisgez., uitmakende eene bevolking van 180 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de boerderij.

De Herv., die hier ruim 120 in getal zijn, worden tot de gem. van *Schoorl-Groet-en-Camp* gerekend, welke in deze heerl. eene kerk heeft. Sedert het jaar 1586 maakte *Groet* met *Camp* eene afzonderlijke gem. uit, zijnde de eerste; die in de gem. *Groet-en-Camp* het leeraarsambt heeft waargenomen, geweest **JACQUES SCHAUTST**, die in het jaar 1568 herwaarts kwam, en in het jaar 1625 Emeritus werd. Doch na het vertrek van den Predikant, **HENRICUS LODERWIK MURRIKESBULT**, naar *Uitgeest*, hetwelk in het jaar 1804 voorviel, is die gem. in 1805, met die van *Schoorl* vereenigd geworden.

De R. K., die men er ongeveer 60 aantreft, onder welke ruim 40 *Communikananten*, behooren tot de stat. van *Schoorl*.

Men heeft in deze heerl. eene school.

Deze heerl. is van ouds, in zijn rechtsgebied, met het d. *Petten* vereenigd geweest; doch werd, bij handvest van Hertog **ALBRECHT VAN BUIJRES**, van den 16 Mei 1401, daarvan afgescheiden. Op den 17 November 1750 werd de ambachtsheerl. *Groet*, tot dien tijd toe met de grafelijkheid *Holland* vereenigd geweest zijnde, verkocht voor eene som van 6000 guld., aan **DIJK TASP**, Oud-Schepen en Kolonel der burgerij van *Amsterdam*. Naderhand is eigenaar van deze ambachtsheerl. geworden **GODFRIED ANDRIES ADRIANI**, Resident van den Grootvorst van *Rusland*, als Hertog van *HOLSTEIN GOTTORP*, bij onzen Staat. In het laatst der vorige eeuw was Ambachtsheer **JAN JACOB SAMELUS**. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer **Mr. CORNELIS VAN FORKST**, woonachtig te *Alkmaar*.

Het d. *GROET* of *GROENE* ligt $\frac{2}{3}$ u. N. N. W. van *Alkmaar*, $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Schoorl*. Men telt er in de kom van het d. 24 h. en 150 inw.

Dit d. moet reeds voor eeuwen in verval zijn geweest, aangezien wij vinden aangeteekend, dat reeds in het jaar 1399 de riantalen van *Groet* met die van *Petten* van vijf tot twee verminderd werden, dit geschiedde uit overweging van den soberen toestand des dorps. Toen in het jaar 1422, de *Schoorlsche* dijk moest worden gemaakt, behoeft *Groet* daartoe niet meer dan twintig man te leveren.

Het Herv. kerkje is klein en met eenen spitsen toren voorzien; de ingang is zeer eenvoudig. De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den eersten Zondag in Augustus.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van azuur (blauw), beladen met eenen leeuw van goud.

GROETERPOLDER, pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Hargen-en-Camp*; palende N. aan de *Zijp*, O. aan *Schoorl*, Z. aan het dorp *Groet*, W. aan den *Hargerweg*.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 207 bund. 50 v. ell., alles schootbaar land; hij wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Dijkgraaf en drie Poldermeesters.

GROEVE (DE), vroeger Oost-SKILGERSHA, voorn. burg in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant., gem. en aan de zuid-oostzijde van *Appingedam*.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene scheepstimmerwerf en onderscheidene tuinen. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van ongeveer 1 bund., worden thans in eigendom bezeten door onderscheidene particulieren, woonachtig te *Appingedam*.

GROEVE (DE), geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2½ u. W. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1 u. Z. Z. W. van 't *Zand*, ½ u. N. van *Zeerijp*, waartoe het behoort; met 14 en 90 inw.

GROEVE (DE), water in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, dat, uit het *Schildmeer* voortkomende, met eene noordelijke, eenigzins noord-oostelijke rigting, naar *Appingedam* loopt, ten Oosten van welke plaats het zich in het *Damsterdiep* ontlast.

Het is het uitwateringskanaal van het *Woldkijlvest*, door een, in het jaar 1819 gegraven kanaal, met het *Damsterdiep* vereenigd en toen veel verdiept en verbreed.

GROEVE (DE), geh. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, kant., gem. en ½ u. Z. W. van *Hoogezand*, onder *Kropswolde*.

GROEVE (DE), geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., gem. en judic. kant. en 5½ u. N. N. O. van *Assen*, gem. en ½ u. N. O. van *Zuidlaren*, nabij de plaats, waar de *Obstermoersche* vaart of *Hunse* zich in het *Zuidlaardermeer* ontlast; met 16 h. en 90 inw. In 1836 is hier een korenmolen opgericht.

GROEVE (DE ESSER-), meerstalletje in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie *ESSERKORVE*.

GROGOL, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. en regents. *Samarang*.

In September 1828 onthielden de muitelingen zich voornamelijk in dit distr. op. De Luitenant-Kolonel ROEST, tijdelijk met het bevel der troepen in die streken belast, zocht hen aldaar op, met oogmerk om hen te verdrijven. Bij den opmarsch der colonnes, werden het eerst een paar honderd muitelingen, tusschen het *Grogolsche* en het *Woenkalsche* gebergte aangetroffen, en hun geweervuur door eenige kanonschoten beantwoord, hetgeen hen tot wijken bragt. Bij deze ontmoeting werd de Kapitein GILLOW, het tweede bataillon der expeditionaire afdeeling kommanderende, door een geweerkogel ligt gewond. Vervolgens rukten onze troepen tot het zuidelijke gedeelte van het *Parische* gebergte voort en namen daar positie; de vijand van die kanten, ten getale van 1000 à 1200 man, opdagende, en zich boogswijze samen-trekkende, werden eenige pelotons infanterie en *Tidorezen* als tirailleurs gezonden; terwijl het artillerievuur, door den Luitenant *BURRAS* goed bediend, hen ondersteunde. Het gevolg hiervan was, dat het terrein, zoo ver het oog konde bereiken, weldra van muitelingen gezuiverd was, zoo mede de ravijnen, in welke zij zich genesteld hadden, na welke verrigting de terugmarsch dan ook werd aangenomen. Door het terrein begunstigd, kwam, als naar gewoonte, de vijand gedeeltelijk weder opzetten om de achterwacht te verontrusten, doch werd door eenige kanonschoten in bedwang gehouden. Bij deze gelegenheid hadden zich

voornaamlijk onderscheiden, de Kapiteins GILLOU en COLLARD; de Luitenant KOCK, die de dienst van Adjutant verrigtte; de Luitenanten LA BAON DE VEKELA en VAN SWISTER, die de tirailleurs-pelotons aangevoerd en de voor- en achterwacht gekommandeerd hadden, alsmede de Sergeant BROCKHOFF en de inlandsche Sergeant SOJA.

GROGOL, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, ads. resid. en reg. *Samarang*, distr. *Grogol*.

Den 15 en 16 Julij 1828, deden de Majoor BAUER aan het hoofd van de vierde colonne, en de Kapitein NOTKOWS met het tweede bataillon der expeditionaire afdeeling en de daaraan toegevoegde inlandsche troepen, de eerste van Bligo en de tweede van Tempel, eene gecombineerde beweging naar dit gebergte, ten einde het zoo veel mogelijk van munitingen te zuiveren. De Luitenant-Kolonel LEBEL, van deze beweging door den Majoor BAUER onderrigt, rakte mede van Mingier derwaarts op. en trof den vijand aan, welke den tweeden dag, na eenen hardnekkigen tegenstand, tot wijken en op de vlugt gebragt werd, terwijl het den eersten Luitenant-Adjutant van HOFFMANN, met een gedeelte van het flank-bataillon gelukte, het vaandel van den Pangerang SOEMO NISANO in handen te krijgen.

GROGOL, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Buitenzorg*.

Deze riv. uit het Buitenzorgsche afdalende, stroomt noordelijk tot aan de Chinese graven, waar hare wateren gedeeltelijk door een kanaal oostwaarts op de velden achter het d. Doerie worden geleid.

GROGOL, d. en buitenplaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Batavia*.

GROGÓLSCHE-GEBERGTE, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie GROES.

GROGON, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. *Passaroesang*.

GROGON, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, resid. en 2 u. Z. W. van *Batavia*, afd. *Batasiasche-Ommelanden*.

GROL, st. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROEN.

GROL, geh. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie GROULO.

GROLDA, naam onder welken de voorm. state GRALDA, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, wel eens voorkomt. Zie GRALDA.

GROLL, st. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENIA.

GROLLA, Lst. naam van de st. GROENLO in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENLO.

GROLLE, st. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie GROENIA.

GROLLERHOLT, voorm. bosch. in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, bij het geh. *Grollo*, onder *Relde*.

Het was in vroegere tijden de zetel der Landschaps-Staten. Hier vergaderden de Landsdags-Comparanten, in de oudste tijden alle de voornaamsten des lands, en hielden er laaddagen, raadplegende over de gemeenlands belangen. Het was een groot en dicht bosch; op eene ledige plek waren de zitplaatsen in den grond uitgegraven, waarvan de overblijfselen nog eenigermate zichtbaar zijn in een jonger bosch, dat na de velling van het oude weder is geplant. Nog eenen geruimen tijd na de Reformatie werden de landdagen in genoemd bosch gehouden. Later nam het geseclariseerde klooster te Assen, even als den Kistool, het hoogste regterlijk collegie, ook de Landschaps-Staten in zijne muren op, niet echter dan na groote moeilijkheden en nadat

het algemeen bestuur, door de Unie gevestigd, een collegie van Gedeputeerde Staten en meerdere afwijkingen van de oud vaderlijke gebruiken, met moeite had doorgedreven.

GROLLO of **GAOL**, geh. in *Rolddingspil*, prov. *Drenthe*, arr., adm. en judic. kant. en 2 u. Z. O. van *Assen*, gem. en 1½ u. Z. O. van *Rolde*; met 58 h. en 200 inw.

GROMBACH, voorm. naam van twee hofsteden, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*. Zie *FEUDON*.

GROMBANG, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. *Kediri*.

GROMPOL, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundaesche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta*.

Zij is in de oostmoeson bijna droog, doch levert in den regentijd overvloed van water op.

GRON (KERKI), naam, welken de Negers geven aan de koffijplant. *JOHANNA-MARGARETHA*, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie *JOHANNA-MARGARETHA*.

GRON (LAND-VAN-SANTI-), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. houtgr. *Wilhelmina*, benedenwaarts aan den houtgr. *Catharina-Fröderika*; 800 akk. groot.

GROND (NIEUW-), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de koffijplant. *Beninenburg*, benedenwaarts aan de koffijplant. Akkerboom, 800 akk. groot; met 137 slaven. De Negers noemen haar *Njoeneron*.

GRONDEN (VRIJMANS-), tuinen van vrijlieden (Negers en Kleurlingen) in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. *Kweeklust*, benedenwaarts aan *Paramaribo*. Het noordwestelijk gedeelte van deze verwiderde tuinen, heet *Kau-Knie*, en het zuidoostelijk gedeelte aan de vaart naar de *Saramacca*, heet *Böhm-Knie*, bestaande meereendeels uit kappewieri (kreupelbosch).

GRONDEN-VAN-GOUDSWAARD, pold. in de prov. *Zuid-Holland*. Zie **GOUDSWAARD (GRONDEN-VAN-)** (1).

GRONDFELD, d. in het vrije rijkgraafs. *Gronsfeld*, prov. *Limburg*. Zie **GRONSVELD**.

GROND-LEYSNER (NIEUWE-), houtgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad-van-Wanica*, ter rechterzijde, als men komt van *Poelo-Pantjesbrug*; palende N. aan de houtgr. *Welbedacht*, Z. aan den houtgr. *Helena-Christina*, 1800 akk. groot. Ook is er veelteel en kweek van vogels, bananen en aardvruchten.

GRONDPOOLDER-VAN-HEENVLIET, pold. in *Oostvoorn*, prov. *Zuid-Holland*. Zie **HEENVLIET (GRONDPOOLDER-VAN-)**.

GRONDSFELD, d. in het vrije rijkgraafs. *Gronsfeld*, prov. *Limburg*. Zie **GRONSVELD**.

GRONENBERG, voorm. kast. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*. Zie **GRONENBERG**.

GRONINGEN, de noordoostelijkste prov. van het koninkrijk der Nederlanden, bestaande 1° uit de heerl., die onder den naam van **STAD EN LANDE** of van **STAD EN OMMELANDEN**, eene prov. van de Republiek

(1) Alle de artikelen beginnende met het woord **GRONDEW**, zieks men op de woorden van omdenbelding.

der Vereenigde Nederlanden heeft uitgemaakt en destijds zamengesteld was uit: de Stad Groningen, met haar grondgebied, de Stadstafel geheeten; de Ommelanden, in Hunsingo, Fivelgo en het Westerkwartier verdeeld; de beide Oldambten, vroeger door den naam van Wold-Oldambt en Klei-Oldambt onderscheiden, en het Gooregt; en 2) uit het vroeger tot de Generaliteitalanden behoord hebbende Westerwolde, benevens de dorpen Bellingwolde en Blijham. Deze prov., thans naar hare hoofdplaats Groningen genaamd, grenst N. aan de Noordzee of de Wadden, N. O. aan den Dollart en de Eems, O. en Z. O. aan Oost-Friesland en Munsterland, beide Koninkrijk Hannover, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan het voorm. riviertje de Lauwers, die het v. Friesland scheidt, alsmede aan de Lauwerzee.

In de geschiedenis dezer provincie bespeurt men niet alleen een overeenstemming, maar zelfs veel gemeenschap met die van het naburige Friesland, terwijl haar noordelijk en oostelijk, en dus grootste gedeelte trouwens, door een en hetzelfde volk, onder den gemeenen naam van Friezen bekend, ten allen tijde is bewoond geweest, hebbende het zuidelijke gedeelte, t. w. het Gooregt en Westervoldingerland, waarvan het eerstgemelde oudtijds onder Drenthe had behoord, zich echter doorgaans aan de Friezen aangesloten. De bewoners van dit grooter gedeelte, de Overlauwersche Friezen, met welken naam zij van die ten W. van de Lauwers onderscheiden werden, waren even zoo vrijheidslievend van aard als de anderen, en hebben, sedert den tijd van Keizer KARL den Groote, die reeds, op het einde der achtste eeuw, begon te regeren, onder het bestuur hunner eigene Regenten, hunne vrijheid met allen ijver te verro gehandhaafd, dat zij, als behoorende tot het rijk, alleen 's Keizers oppermagt erkenden, zonder aan schattingen of eenige andere teekenen van velstrekte afhankelijkheid onderworpen te willen zijn. Keizer HENDRIK III heeft het eerst, in het jaar 1040, het voorschreven zuidelijk gedeelte of het Gooregt, betwelk toen behoorde tot het naburige graafschap Drenthe, aan de St. Maartenskerk te Utrecht, en aan BRANULF, den twintigsten Bisschop van Utrecht, met wien hij grootelijks bevriend was, geschonken, waarvan de oorspronkelijke giftbrief op het Rijks archief nog in wezen is; welke gift, in vervolg van tijd, door onderscheidene Duitse Keizers is bevestigd (1). Tusschen de oudheidkundigen wordt reeds sinds vele eeuwen getwist, of de stad Groningen onder die gift mede begrepen zij geweest, of niet; wij willen dit niet beslissen; voor beide gevoelens kunnen gewigtige gronden worden bijgebracht. De zaak zelve heeft in allen gevalle, voor en na, bij de stad Groningen, grooten tegenstand geleden, daar zij niet wilde toegeven, dat de Keizer, met het Gooregt, ook hunne vrije stad aan den Bisschoppelijken stoel had gegeven of konde geven. De Bisschoppen stelden aldaar wel hunne Stedevoogden, betrijf dan alleen over het Gooregt, hetzij mede over de stad, aan, doch die dikwerf met de stad overhoop lagen, en, door heerschzucht aangespoord, niet zelden tegen hunne eigene Landheeren opstonden, waardoor onderscheidene oorlogen met verschillenden uitslag zijn gevoerd. Bovendien leeren de gedenkchriften dier Provincie, dat, hoewel de stad Groningen en het Gooregt den Bisschoppen van Utrecht in het kerkelijke onderdanig waren, de

(1) Zie over den giftbrief van 1040 Prof. A. YPMA en Mr. H. O. FRITH, *Oudheden van het Gooregt en Groningen, ontleend uit den giftbrief van HENDRIK III, aan de St. Maartenskerk van Utrecht*. Gron. 1838, en *Eigenwoordige Staat van Stad en Lande*. D. 1, bl. 107.

Ommelanders echter benevens die van het Oldambt; en Westervolde de Bisschoppen van Munster voor hunne Kerkvoogden erkenden, als welke het geestelijk rechtsgebied, van de eerste tijden af aan, gestadig over deze landen hebben uitgeoefend. Sommigen meenen, dat een gedeelte van het Oldambt, met Reyderland, in de veertiende eeuw, behoord hebbe tot de Diocese van Osnabrug (1). Wat de geschiedenis van dit gewest betreft, zoo hebben de Groningers zich telkens in de binnenlandsche beroerten der Schieringers en Vetkoopers ingewikkeld, welke, met het begin der veertiende eeuw, een aanvang hebben genomen; meer dan 200 jaren geduurd en schier den geheelen ondergang der landzaten, door wederzijds moorden en wanden, ten gevolge hebben gehad. Oorspronkelijk waren de Schieringers de vrijheidsgezinden, die niet wilden dulden, dat het volk door vreemde Heeren overheerscht werd, terwijl de Vetkoopers, die de meer aanzienlijke en rijkste landbezitters bevatteden, tot het aannemen van vreemde Heeren, waardoor zij meenden in hooger aanzien te klimmen, meer geneegen waren. Deze beroerten waren wel het eerst in het Westervolde Friesland ontstaan, maar sloegen weldra tot de provincie Groningen en tot Oost-Friesland over, wordende in den beginne en doorgaans de Schieringers door de stad Groningen, en de Vetkoopers door de Ommelanden begunstigd. De Graven van Holland poogden zich van dezen verwarden toestand van zaken te bedienen, om ook deze landen onder hunne heerschappij te brengen, en wel voornamelijk, sedert de Westervolde Friezen, in 1398, een verbond hadden aangegaan met **FREDERIK VAN BLANKENHEIM**, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, ten einde zich te verzetten tegen de onderneming van **ALBRECHT**, Hertog van *Beijeren*, die, destijds Graaf van Holland zijnde, eenen togt over de Zuiderzee naar hunne provincie beraamd had. Deze togt had desniettemin zijnen voortgang, en daar gemelde Hertog, door de voornaamste Vetkoopers ondersteund werd, slaagde hij zoo wel, dat hij in 1398 door de Westervolde Friezen werd gehuldigd, en dat zelfs eenige Ommelanders Heeren hunne kasteelen en bijzondere landgoederen niet alleen, maar zelfs de Ommelanden, waartoe zij geheel onbevoegd waren, aan hem als een leen opdroegen, en hem onder zekere voorwaarden tot hunnen Leenheer erkenden (2). Wat in de Ommelanden geschiedde, deden ook de machtige Hoofdlingen, **GOCKINGA** en **HOEWENDA**, in het Oldambt; zij droegen van dat landschap *den rechten eygendom aan ALBRECHT op, mit allen heerlicheyden, slooten ende gueden ten erfleen* (3). Deze onderwerping was echter van korten duur, want daar de Hollanders, door den sterken tegenstand der Schieringers, daarna geheel Friesland moesten verlaten, namen de Ommelanders-Friezen de gelegenheid waar, om het geheele Hollandsche juk van de schouderen te werpen. De Vetkoopers in de Ommelanden, die het met den Hertog eens waren geweest, hiërdoor hunne zaken verslechterd ziende, namen tegen de stad, die doorgaans de vrijheidsgezinde Schieringers ondersteunde, hunne toevlugt tot Bisschop **FREDERIK VAN BLANKENHEIM**. Hieruit rees een

(1) **DREISSEN**, *Monumens Groningens*, pag. 434 en 442. Eene oorkonde van 1276 bij *Nicoort*, *Munst. Urbb.*, I, 78, schijnt daarmede in strijd. Zie ook **LEOP. VON LEBBUR**, *die hist. Munst. Gesens* enz. n. 74 en 75.

(2) Over den Hertog van *Beijeren*, zie den *Tegenwoordige staat een Stad en Lande* D. I bl. 113 en volg.

(3) **DREISSEN**, *Monumens Groningens*, pag. 841.

nieuwe oorlog tusschen die van Utrecht en die van Groningen, welke een beleg der stad Groningen ten gevolge had, dat echter na eenige weken door de Bisschoppelijken weder moest worden opgebroken. De stad, bijgestaan door hare bondgenooten, keerde nu hare wapenen tegen de Edelen der Vetkoopers, en nam hunne sloten in, en, onder dezen, dat van **ELKE GOKINGA** te Zuidbroek, den magtigste Heer in het Oldambt. Dit kasteel werd verwoest, en de stedelingen besloten den dag dier inneming en verwoesting, in het vervolg, jaarlijks plegtig te vieren, te meer, omdat de oedergang van dat huis en het huis van **MUSSE HOEWEDA**, welke beide geslachten genoegzaam alleen in het bezit der heerlijkheden en regtstoelen in het Oldambt waren, deze landstreek in handen der stad leverde, welke daarvan, tot aan de omwenteling van het jaar 1798, in bezit gebleven is. Inmiddels bleef de Bisschop, zich steeds, uit kracht van den giftbrief van het jaar 1040, beschouwende, als werldlijk Heer der stad, aandringen op de huldding van **GAONISAN**, hetwelk daartoe niet wilde besluiten, zoodat de oorlog, oangezien het door bemiddeling der Overijsselsche steden, in 1405, tusschen hen gesloten verbond, korten tijd daarna weder op nieuw begon uit te barsten. Het duurde echter nog tot in 1419, eer de Groningers, door iawendige verdeeldheden en de magt van den Bisschop, genoodzaakt werden, hem, overeenkomstig de oude aanspraken dier Kerkhoofden, voor Heer te erkennen, hoewel met behoud hunner regten en vrijheden, waarna de gezegde Bisschop, in het begin der maand Junij van datzelfde jaar, binnen Groningen, door de stad gehuldigd werd. Kort daarna onttrok zich nogtans de stad weder aan het Bisschoppelijk gezag, en herstelde zich in hare verige vrijheid en onafhankelijkheid, alsmede in het bezit van het Goeregt.

Overgaande tot de aanspraken, welke de Hertogen van Saksen op het **GRAONISAN** erweis gemaakt hebben, moeten wij op den voorgrond stellen, dat de Graven van Holland uit het huis van **BURGUNDIEN**, vermits den regt te hebben op het **WESTER-LAUWERSCHE** Friesland. Toen dit graafschap, in 1433, uit het **BURGUNDIEN** in het **BOURGONDISCH** RYK was overgegaan, zocht **FILIPUS DE GOODE**, tegen den wil van Keizer **FRIEDRICH III**, dat ook al spoedig vasten voet in het **WESTER-LAUWERSCHE** Friesland te krijgen. Vervolgens werd Hertog **ALBRECHT VAN SAKSEN**, namens Keizer **MAXIMILIAN**, als voogd over zijnen zoon **FILIPUS VAN BOURGONDIE** of **OOSTERRIJK**, algemeene Stadhouder over de Nederlanden, en eischte, in 1492, eerst uit naam der Graven van Holland, en daarna uit naam des Keizers, hulde en schatting van de Friezen. Over het **OOSTER-LAUWERSCHE** Friesland had noch de Graaf van Holland, noch de Hertog van Saksen, noch vroeger de Hertog van Beijeren eenig het minste regt. Zelfs had de Keizer nog, in het jaar 1474, uitdrukkelijk verklaard, dat de **Ommelanden** vrij waren en allea aan het Rijk onderworpen, en had zelfs daarbij bevestigd het vermaarde verbond tusschen de Stad en de **Ommelanden** van 1473. De vrijheid der stad Groningen en hare magt in het **WESTER-LAUWERSCHE** Friesland was ten hove des Keizers zoo wel bekend, dat de keizerlijke Gezanten, afgevaardigd, om de Friesche onlusten te dempen, den Friezen in 1479 voorsloegen, het aanstellen van eenen Potestaat; en dat de Ridder **ARNOLD VAN LOO** afzonderlijk naar Groningen overkwam, en aan de stad voorstelde, dat de Keizer niet ongenegen was, om aan haar het gemelde potestaatschap op te dragen. Toen hij daarop naar Saksen terugkeerde, substitueerde hij zelfs inmiddels de stad in al de magt, hem bij lastbrief des Keizers opgedragen tot het regelen van alle zaken in Friesland, en beval den ingezetenen van

Friesland, om aan den Raad van Groningen in de betrekking te behooren. In 1480 kwamen ARNOLD VAN LEO en de Goslaarsche Proest JOHAN VAN STRENBENGEN, als keizerlijke Afgezanten, weder in Groningen, en vertoonden aldaar eene keizerlijke bul, waarbij de stad Groningen verklaard werd *altijddurend Potestaat over Oostergoo en Westergoo*, en waarbij tevens *al de leden des Raads, nu en in het vervolg, verheven werden tot den Ridderstand, en hun het regt werd toegekend, om zilver en goud te muntten*. Vermits de Keizer hiertegen echter bedong eene jaarlijksche som van 10,000 Rijns-guldens (14,000 guld.), en de stad, in dese onrustige tijden, geen kans zag om zulk eene aanzientlijke som, uit schattingen, in het Wester-Lauwersche Friesland te heffen, jaarlijks bijeen te brengen, zoo is van die zaak verder niet geworden.

Na dien tijd treedt eerst de Hertog van SAKSEN, als Erfpotestaat, te voorschijn, en tracht, als zoodanig, het bewind niet alleen over het Wester-Lauwersche Friesland te bekomen, maar ook over GRONINGERLAND en zelfs over de stad Groningen. Zijn vermeend regt bouwde hij op twee bullen van Keizer MAXIMILIAAN I, beide uit Freiburg, van den 20 Julij 1498, waarbij ALBRECHT VAN SAKSEN, wegens groote diensten aan 's Keizers vader, FREDERIK III, aan hemzelven en aan zijnen zoon FILIPS van BOSBONDIF bewezen, wordt benoemd, met en benevens zijne erfgenamen en nakomelingen, tot *Gubernator Frisiae*, met den titel van *Potestaat*, willende, dat daaronder begrepen zouden zijn: *nominatim partes has Ostergoam, Westergoam, Zevenwooldios, ditionem Groninganam, Ditmaros littorales, Worstenses, Stellingwerrios*. Zoo staat in den eenen brief, en in den anderen: *quae hac tempestate vulgo vocantur Ostergow, Westergow, Sibenwalden, Grueninger Gebiete, Ditmarohen, Strautfriesen, Wurstfriesen, Stellingwarff*. Wat nu de Keizer verstond door *ditio Groningana* en *Grueninger Gebiete* is onzeker. De stad Groningen werd er niet in genoemd, terwijl de benaming van Groninger gebied kon slaan op onderscheidene landstreken, waarover deze stad, zoo in het Ooster- als Wester-Lauwersche Friesland, het gebied voerde. Naar gissing zou men misschien kunnen aannemen, dat er de Ommelanden door verstaan werden, maar ook, schoon minder waarschijnlijk de streken van het Wester-Lauwersche Friesland, waar de stad Groningen eenig en zelfs een groot gebied bezat, te meer, omdat de eerstgemelde bul voordraagt, dat Friesland, van aloude tijden her, gewoon was: *unum aliquem designare virum, gerendae Reipublicae idoneum, cuius imperio annuo omnes pareant, eumque POTESTATEM appellent*; welke woorden alleen op het Wester-Lauwersche en niet op het Ooster-Lauwersche Friesland, waar nooit *Potestaten* geweest waren, konden slaan. Doch hoe dit ook zij, zeker is het, dat de stad Groningen zelve, geene eigenlijke Friesche stad, daaronder niet kon worden verstaan, omdat over deze de Graven van Holland nimmer eenig regt hadden beweerd te hebben, maar wel de Bisschoppen van Utrecht, die dan ook, door de stad, in 1419, hoewel met geen gevolg van eenige duurzaamheid, als wereldlijke Heeren waren gehuldigd, en ook naderhand nog, door den drang der omstandigheden daartoe genoopt, waren erkend. Men voege hier echter nog bij, dat ook de Graven van Holland in deze willekeurige beschikking des Keizers geen genoegen namen, des er niet alleen onderhandelingen geopend werden tusschen den Hertog van Saksen en FILIPPUS I, Keiser van Oostenrijk, als Graaf van Holland, maar dat er ook eene formele overeenkomst, op den 17 Maart 1499, deswege tusschen hen tot stand kwam, waarbij FILIPS al zijn regt op Friesland den Hertog verkocht en overdroeg.

In dusdanigen toestand van zaken kwam **ALBRECHT**, Hertog van *Saksen*, in het jaar 1499, naar *Friesland* over. Hoewel hij terstond de Edelen der Schieringsche partij aan zijne zijde kreeg, en met huane hulp door zijnen Overste, den vermaarden **NITTKAT FOX**, tegen de Vetkoopers den oorlog voerde, kon **ALBRECHT** niets met vrucht ondernemen, vóór en aler hij eerst de Groningers, die hem niet wilden aannemen en den Keizer het regt dier aanstelling betwisten, en ook sommigen der Ommelanders, die zich bij de Vetkoopers hadden gevoegd, bedwongen had. Ten einde hierin gereeder te slagen, ging hij, bij zijne komst in *Friesland*, eene verbindtenis aan met **ESSARD**, Graaf van *Oost-Friesland*, die, ten zijnen voordeele, eene afwending maakte, door de provincie **GRONINGEN** van achteren aan te vallen. Zoo lang deze verbindtenis duurde werd Groningerland door de beide vijandelijke legers deerlijk geplaagd. De stad moest zelfs, in de jaren 1500, 1505 en 1506, een beleg van den Saksischen Hertog doorstaan, die echter daardoor de stad niet kon meester worden. Dan toen de Groningers zich niet sterk genoeg achtten, om alleen twee magtige vijanden te blijven wederstaan, traden zij, den 24 April 1506, met Graaf **ESSARD** in een afzonderlijk verdrag, waarbij de stad hem als hare Beschermheer zou aannemen, onverminderd het regt des Bisschops van *Utrecht*, en behoudens hare vorige regten en vrijheden. De Graaf werd, dien ten gevolge, als Beschermheer binnen Groningen door al het volk gehuldigd op den 2 Mei 1506, hetgeen de Saks, wiens Stadhouder hij in de Ommelanden was, zeer euvel opnam. Hertog **ALBRECHT**, in het beleg vóór Groningen ziek geworden, is, den 21 September 1500, te *Emden* overleden, en werd in het bewind opgevolgd door zijnen zoon, Hertog **HENDRIK**, die nauwelijks deze groote verandering, welke buiten zijne kennis en toestemming geschied was, vernam, of hij besloot den Graaf van *Oost-Friesland* den oorlog aan te doen. Terwijl hij nu eenig krijgsvolk in de Ommelanden achterliet, ten einde deze, en zoo mogelijk, ook de stad Groningen tot onderwerping te dwingen, trok hij met het gros zijns legers over de *Reems*, in *Oost-Friesland*, dat daardoor het tooneel werd van eenen verderfelijken oorlog, welke eenige jaren geduurd heeft. In den beginne was Graaf **ESSARD** genoodzaakt, om alleen den *Saksen* tegenstand te bieden, die hem zoo veel werk veroorzaakten, dat hij zich met de zaken van Groningen en Ommelanden weinig bemoeijen kon. De Groningers zich derhalve van dezen hunnen beschermmer als verlaten ziende, die, ter verdediging zijner eigene vaderlijke bezittingen, al zijn krijgsvolk noodig had, beproefden wel eerst zich met Hertog **GRONING**, aan zijnen broeder **HENDRIK** in het bestuur over *Friesland* opgevolgd, te verdragen; doch, toen de Afgevaardigden, die zij den Hertog hadden toegezonden, om over billijke voorwaarden van vrede te handelen, onverrichter zake terugkeerden, en tevens de hulp, hun door **FREDERIK VAN BADEN**, destijds Bisschop van *Utrecht*, toegezegd, achterbleef, kozen zij den onrustigen en oorlogzuchtigen **KAREL VAN EGMOND**, Hertog van *Gelder*, tot hunnen Heer en Beschermmer. Graaf **ESSARD** was reeds, vóór dat hij uit Groningerland was getrokken, in eene heimelijke verstandhouding met dezen Hertog getreden, die hem in 1514 dadelijk eenig krijgsvolk had toegezonden; daar echter deze met zijne grootste magt in *Friesland* viel, ten einde de *Saksers* eerst van daar te verdrijven, zoo als hem ook werkelijk naar wensch gelukte, kon men daaruit genoeg opmaken, dat Hertog **KAREL** meer voor had, zijn eigen voordeel te behartigen, dan Graaf **ESSARD** en de Ommelanders te helpen, waarom de gezegde Graaf dan

ook de stad van haren eed van hulde en trouw ontloeg, en den Hertog tot Beschermheer liet aannemen, in handen van wiens Gecommitteerde, WILLEM VAN OLIJE, de overheid en het volk, vóór het groot altaar in de St. Walburgskerk, den 3 November van het gezegde jaar, 1514, den eed van getrouwheid aflegden. Doch hiermede bekwam de Geldersche Hertog nog geen gerust bezit der heerschappij, daar de Saks nog niet vertrokken was en vele Ommelanden Edelen, uit haat tegen de stad, zijne partij nóg waren toegedaan. Ofschoon het kasteel, door Graaf ELSAARD bij de Ooster- en Heerenpoort gesticht, door de burgers werd gesloopt, hield het nog tot 1518 aan, eer KARL VAN GELRE het charter afgaf, bevattende de voorwaarden, met van OLIJE ingegaan. Zijne heerschappij wordt gerekend te hebben geduurd tot aan het jaar 1530 of 1536, in welk tijdvak als zijne Stadhouders voorkomen eerst JASPER MARWIJK; in 1530 KARL, een bastaardzoon van KARL VAN GELRE; en in 1536 LUDOLF COENDESS.

Het inrukken der Gelderschen, wier wapenen overal bijzonder voorspoedig waren, had ten gevolge, dat GEORGE, Hertog van Saksen, na te vergeefs veel volk en geld verspild te hebben, om eerst de Friezen en daarna de Groningers te onderwerpen, in 1515, niet alleen deze landen ontruimde, maar bovendien zijn regt, als Erfpotestaat van Friesland en Groningen, plegtig overdroeg aan KARL, Aartshertog van Oostenrijk, daarna als Keizer meest onder den naam van KARL V bekend, in welke overdragt de stad Groningen, als blijvende be-weeren, dat zij eene vrije stad was en geen Keizer over haar kon beschikken, geenszins bewilligde; doch welke niettemin door KARLS grootvader, Keizer MAXIMILIAAN I, goedgekeurd en bevestigd werd, waarop FLORIS, Graaf van Egmond, Bourgondische of nu Oostenrijksche Stadhouder van Holland en Zeeland, den 1 Junij 1515, naar Leeuwarden overkwam, om in KARLS naam wegens Friesland gehuldigd te worden.

Doch behalve dat KARL van Gelder in Friesland zijnen aanhang had, en in het bezit bleef van de meesten door hem verwonnen steden, en daardoor vaste punten behield, om den oorlog in deze landstreek voort te zetten, waarin de vermaarde LANGE PIET, door zijn vrijbuiten op see, hem bijzonder begunstigde, waren die van Groningen voor alsnog niet gezind, om van Heer te veranderen. Met dezen ging Hertog KARL alsoo in 1520 op nieuw een verbond aan, krachtens hetwelk hij plegtig tot Erfheer van Friesland werd aangena-men. Daar hij nu bovendien vele steden van Utrechts Oversticht, namelijk Overijssel, veroverd, en daardoor ook de vijandschap van den Bisschop van Utrecht, FILIP VAN BOURGONDIË, tegen zich verwekt had; en deze provincie zoo wel als het Nedersticht van Utrecht, in 1528, door Bisschop HENDRIK VAN BRISSEN aan gemelden Aartshertog KARL, wat het wereldlijke gebied betrof, was opgedragen, gaf dit weder nieuwe stof tot de verregaande verbittering, welke reeds sedert vele jaren tusschen KARL, Hertog van Gelder, en het huis van OOSTERRIJK bestaan had.

Inmiddels was KARL, Aartshertog van Oostenrijk, die, reeds in 1516, in plaats van zijnen vader FILIP I, den Spaanschen troon beklommen had, in 1519, zijnen grootvader ook als Keizer opgevolgd, door welke verheffing hij hoe langer hoe gevaarlijker voor KARL van Gelder begon te worden; terwijl de verbindtenis, door dezen laatsten, met FRANÇOIS I, Koning van Frankrijk, aangegaan, en waarop hij zoo zeer vertrouwde, hem weinig hulp had aangebragt. De Geldersche zaken gingen

diensvolgers, zoowel in Groningen als in *Friesland*, dagelijks achter uit, ja zelfs zoo ver, dat hij genoodzaakt was, in 1528, met den Keizer een verdrag te sluiten, waarbij hij beloofde, zijne landen van den Keizer ter leen te zullen houden, om die, na zijn overlijden, op hem te doen vervallen. Niettegenstaande dit verdrag, zijn er na dien tijd nog vele vijandelikheden tusschen hen voorgevallen, van welke de geschiedschrijvers breedvoerig melding maken. De Staten van het Groningsche gewest, geen uitkomst aan dezen oorlog ziende, en bovendien zich niet langer met hunnen eigen Landheer, die zeer willekeurig regeerde en der stad weinig genegen was, kunnende verdragen, namen in 1536, twee jaren vóór 's Hertogs dood, het besluit om Keizer KARL V tot hunnen Beschermheer aan te nemen, waardoor de Geldersche regering, welke omtrent 20 jaren geduurd en aan de provincie jaarlijks 50,000 guldens aan schatting gekost had, een einde nam. De Staten zonden alsoo twee Gevolgmagtigden naar Brussel tot de Koningin weduwe van Hongarije, zuster van Keizer KARL, destijds Gouvernante over de Nederlanden, met last om hunne provincie den Keizer KARL en diens erven en nakemelingen, als Hertogen en Hertoginnen van Brabant, Graven en Gravinnes van Holland, Erfheeren en Erfvrouwen van Friesland en Overijsel, aan te bieden, namelijk de heerlijkheid van Stad en Ommelanden van Groningen. Deze bezending werd met blijdschap door gemelde Koningin ontvangen, die niet draalde, om den Gouverneur van Friesland, GEORGE SCHENK VAN TOUTENBURG, naar Groningen te zenden, ten einde aldaar in naam des Keizers gehuldigd te worden, zoo als zulks dan ook, den 7 Junij van dat jaar, plaats had, zijnde het perkamenten charter door den Keizer afgegeven, en te Groningen op de Archivenkamer nog gaaf, met het uithangend keizerlijk zegel in rood was, voorhanden, getoekend den 15 Junij 1536. Het verdient eene bijzondere opmerking, dat de Staten van dat gewest, aan geen Keizer, geen huis van Bourgondië of Oostenrijk, geen Koning van Spanje, de heerlijkheid hebben willen opdragen, maar uitsluitend aan eenen Vorst, die de oppernoemde vier Nederlandsche gewesten bestuurde, met welke gewesten zij zich dan, in zoo ver, onafscheidelijk verbonden, dat, als KARL of diens erven de heerschappij over die gewesten verloren, zij ook tevens opgehouden Heeren van het Groningsche gewest te zijn. Deze, de gesteldheid der tijden in aanmerking genomen, inderdaad hoogst wijs en voorzigtige grondwet is nimmer uit het oog verloren, maar, zoo onder KARL als onder FILIPS, onafgebroken in kracht gehouden, zoodat de Hoofdmannen-kamer al hare mandaten en opene brieven wel uitvaardigde van wege den Keizer of den Koning, maar steeds met bijvoeging: als Hertog van Brabant, Graaf van Holland, en Erfheer van Stad en Ommelanden voors. De daarbij bedongen voorwaarden behelsden onder anderen: het behoud konner regten en vrijheden; eene jaarlijkse uithoering van 12,000 guldens aan den Keizer uit 's lands schatkist; de sletting van alle vestingen ten platte lande, enz. Na dien tijd is deze provincie, gedurende eenige jaren, met Friesland en Drenthe, door een en denselven Stadhouder bestuurd, onder den algemeenen titel van Stadhouder over Friesland, tusschen het Vlie en de Eems, waarvan er zeven elkander zijn opgevolgd, als onder KARL V drie, met name, 1537, GORCE SCHENCK; 1540, MAXIMILIAAN VAN ESSEND, Graaf van Buren, en 1549 JOHAN VAN LAMEZ, Graaf van Ardenberg, die in den slag van Heiligerboe, ten jare 1568, sneuvelde, maar tot aan dien tijd Stadhouder was; en onder

FILIPS II vier, met name 1668 KAREL VAN BERKEN, Graaf van *Megen*; 1672 CASPAR DE ROBELS, Heer van *Billij*; 1677 GEORGE VAN LALAIN, Graaf van *Rennenberg*, en 1686 FRANÇOIS DE VERDECO. De Stadhouder, CASPAR DE ROBELS, heeft die groote omwenteling bijgewoond, door welke deze provincie zich van de Spaansche heerschappij ontsloeg; en ten gevolge waarvan de Staten-Generaal haar GEORGE VAN LALAIN, Graaf van *Rennenberg*, als eersten Stadhouder namens de Staten, toezonden. Alhoewel echter de Staten der Ommelanden, reeds in Januarij 1679, tot de Utrechtsche Unie waren togetreden, wilde dit ten aanzien van de hoofdstad Groningen, waarin nog vele Spaanschgezinden waren, zoo spoedig niet gelukken, doch LALAIN toekende die voor de stad, in Julij 1679, welke daarmede een Lid der Unie werd. Dit was echter van korten duur, want, reeds op den 2 Maart 1680, viel RENNEBERG, op eene verraderlijke wijs, de zaak der Staten af, en bragt de stad Groningen weder onder de gehoorzaamheid van den Koning van Spanje. Hij zocht de Ommelanden daartoe mede over te halen, maar deze sloegen zulks af en bleven der Unie getrouw. Hij heeft nogtans geene vruchten van dit schandelijk verraad kunnen plukken, want hij overleed, na te vergeefs te hebben gepoogd Steenwijk te bemagtigen, reeds op den 23 Julij 1681, in den jeugdigen ouderdom van nog geen 51 jaren, zoo men wil, met het diepste berouw over eene daad, welke zijn leven, dat door vele goede hoedanigheden en talenten zoo roemrijk had kunnen zijn, voor eeuwig in de geschiedenis gebrandmerkt heeft. Na zijnen dood werd FRANÇOIS VERDECO herwaarts gezonden, als Spaansch Stadhouder, hoewel over de stad Groningen alleen. De vereeniging van de geheele provincie tot één lid der Unie van Utrecht kwam niet tot stand vóór het jaar 1694, toen de stad door MAURITS, Prins van *Oranje*, andermaal voor de Staten gewonnen werd, en het vervaarde tractaat van reductie van den 23 Julij 1694, in het leger te Helpen, vóór GRONINGEN, gesloten, werd opgemaakt, om te dienen tot eene grondwet voor de samenstelling en het beheer dier provincie (1). En dit is de reden, waarom deze provincie, onder den naam van *STAD EN LANDE*, als de laatste, welke in de Unie zitting nam, ook den laatsten rang onder de zeven Vereenigde Provinciën bekleed heeft.

Na deze reductie van Groningen, hebben MAURITS Prins van *Oranje* en zijn aangeetroouwde broeder, WILLEM LOBEWIJK Graaf van *Nassau-Dillenburg*, die voorheen reeds Stadhouder van Friesland was, en toen door de Algemeene Staten tevens tot Stadhouder van *Groningen-Ommelanden* aangesteld werd, in plaats van de Spaanschgezinden, andere ambtenaren benoemd, die, benevens de Hervormde godsdienst, ook de belangen van den vrijen staat waren toegedaan. Voorts hebben zij alle zaken, zoo de godsdienst als de regering betreffende, op eenen vasten voet gebragt, overeenstemmende met de gesteldheid der Stad en der Ommelanden. Niet lang daarna, namelijk in 1600, werd de provincie in onaangenaamheden gewikkeld met de Algemeene Staten, wegens verzuim van betaling van achterstallige gelden aan de Generaaliteits kas, welke, ter oorzak der zware oorlogskosten, binnen drie jaren tijds tot 400,000 guldens waren opgelopen, weshalve Hunne Hoogmogenden goedgevonden, te water met het leggen van oorlogschepen, en te lande, met het inleggen van soldaten, de provincie te executeren. De armoede der ingezetenen, die zoo veel in den Spaanschen

(1) Zie Mr. H. L. WIGHERS, *Verklaring van het Tractaat van Reductie*, Groningen 1794.

Krijg geleden hadden, maar ook de voortdurende twisten tusschen de beide Staatsleden, de Stad en de Ommelanden, waren de oorzaken van dien achterstand. De Generale Staten deden diensvolgens krijgsvolk, onder bevel van twee hunner Gedeputeerden, binnen de stad rukken, in weerwil en tot geen klein misnoegen der burgerij, aan wien het optrekken der wacht, te gelijker tijd, verboden werd. Beducht, dat het misnoegen van het volk somwijlen tot dadelikheden mogt uitbarsten, lieten de Gedeputeerden ter plaatse, waar het kasteel van ALBA gestaan had, een ander kasteel bouwen, dat spoedig voltooid was, wordende Jonkheer KASPAR VAN KRUWSEN, met 800 man, als Gouverneur daarin ter besetting gelegd. Doch daarna is dit verschil, dat zeer schadelijke gevolgen had kunnen hebben, in der minne bijgelegd, voornamelijk toen, in 1607, gemeld kasteel, met bewilliging der Algemeene Staten, geheel geslecht werd.

GRONINGEN raakte naderhand weder in' geen klein gevaar, om van der Staten heerschappij te zullen afgescheiden worden, dat echter in tijds werd afgekerd. Dit geschiedde in het gedenkwaardige jaar 1672, toen de Munsterse Bisschop BAREND VAN GALEN, trots geworden op al zijne overwinningen, in Overijssel en Drenthe behaald, en in de verbeelding dat voortaan niet ééne vesting hem zou kunnen weêrstand bieden, met zijnen bondgenoot den Keurvorst van Keulen eene kans op deze stad waagde, en met een leger van 22,000 man, den 9 Julij, zich daarvoor neder sloeg, doch niettegenstaande de stad van geen genoegzame krijgsbezetting voorzien was, bood de dappere Bevelhebber RABENHAUPT, bijgestaan door de manmoedige burgers, en door de Studenten der Hoogeschool, hem zoodanig het hoofd, dat hij zich genoodzaakt zag, na een beleg, hetwelk bijna zes weken geduurd had, met een groot verlies, den 28 Augustus, af te trekken.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, werd dit gewest met behoud van zijnen ouden naam, doch met bijvoeging van het voormaals tot de generaliteitslanden behoord hebbende Westerwolde, een departement, dat, bij de staatsregeling van het jaar 1798, met het grootste gedeelte van *Friesland* vereenigd werd, om het DEPARTEMENT VAN DE EENS uit te maken. In het jaar 1801 werd echter het oude DEPARTEMENT SUILEN LANDEN weder hersteld, dat bij de oprichting van het koninkrijk Holland den naam van GRONINGEN bekwam. Nadat, ten gevolge van het traktaat van Parijs van 11 November 1807, het gezegde koninkrijk met Oost-Friesland en Jeverland vergroot was, werd aan dit departement het gedeelte van Oost-Friesland, aan deze zijde van de Eems gelegen en gewoonlijk Reiderland geheeten, toegevoegd. Bij de inlijving van ons Vaderland in het Fransche keizerrijk, werd dit alsoo vergrootte departement GRONINGEN nog met het departement *Drenthe* vereenigd, om het DEPARTEMENT VAN DE WESTER-EEMS uit te maken. Na de omwenteling van 1815 werd de voormalige provincie GRONINGEN, eene provincie van het Koninkrijk der Nederlanden, zoo als zij dit thans nog is.

Hare grootste lengte van het W. naar het O. zal 15 u., en de grootste breedte van het N. naar het Z. 11 u. gaans bedragen; op sommige plaatsen is deze breedte evenwel slechts 5 u.

Zij beslaat ongeveer 27 v. m. in uitgestrektheid en bevat slechts ééne stad, zijnde Groningen, en 86 plattelandsgemeenten, waaronder de vlekken Appingedam en Winschoten benevens de vesting Delfzijl.

De prov. GRONINGEN is verdeeld in 255,098 percelen, waaronder 50,115 gebouwde en 202,983 ongebouwde. De uitgebreidheid in bund. is

253,176, waarvan aan bebouwde gronden 182,292; aan groote wegen, kleine wegen, straten, pleinen, wallen, wandelingen enz. 2189; aan wateren, rivieren, beken, meren, grachten, vijvers, moerassen enz. 2748; aan heide, zeestranden, rivierstranden, velden, rietlanden, bieslanden, turfgronden enz. 45,977 bund.

Men had er op den 1 Januarij 1840 eene bevolking van 175,681 zielen. Bij die bevolking, bestaande uit 55,762 huisgezinnen, bewonende 28,479 huizen, waren van het mannelijke geslacht: 85,997 ongehuwden, 27,175 gehuwden, 5184 weduenaars; van het vrouwelijke geslacht: 84,542 ongehuwden, 27,210 gehuwden, en 7575 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden betreft, waartoe zij behoorde, verdeeld worden in 189,372 Protestanten, 12,874 R. K., 5184 Israëlieten, en 21 tot geen der genoemde gezindheden behoorende.

Men telt in de provincie Gronings 146 gem. der Herv., welke vier classes uitmaken, zijnde die van Groningen, Winschoten, Appingedam en Middelstum, hebbende 166 kerken die bediend worden door 157 Predikanten. — Ook is er eene Waalsche gemeente gevestigd te Groningen, met éenen Predikant, die de dienst waarneemt bij afwisseling, in eene der beide Gasthuizenkerken.

In de prov. Gronings zijn 5 gem. der Evang. Luth., als: Groningen, Pekel-Aa, Wildervank, Sappemeer en Winschoten. Zij behooren tot den ring van Groningen, en hebben 5 kerken, welke door even zoo vele Predikanten en eenen Proponent bediend worden. Van de Herst. Evang. Luth. bestaat er geen gem., even zoo min als van de Remonstranten. — Doopsgez. gem. telt men er 15, met 15 kerken en 14 Predikanten.

R. K. statien zijn er 11, welke het Aartspr. van Groningen uitmaken. Zij hebben 12 kerken, welke door 12 Pastoors en 5 Kapellanen bediend worden.

Van de Israëlieten zijn er, behalve 1 hoofdsynagoge, 8 ringsynagogen en 2 bijkerken, uitmakende het *synagogaal ressort van Groningen*.

Voor de regterlijke magt is Gronings verdeeld in drie arrondissementen, als: Groningen, Winschoten en Appingedam, gezamenlijk 7 kant. uitmakende.

Men heeft er twee kiesdistrikten; welke de volgende hoofdplaatsen hebben:

Het 1e kiesdistrikt, hoofdplaats, Onderdendam.

2e " " " Zuidbroek.

Voor de Nationale militie heeft men er 14 militiekantons, welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

1e militiekanton, hoofdplaats	Groningen,
2e " " "	Haren,
3e " " "	Zuidhorn,
4e " " "	Leek,
5e " " "	Winsum,
6e " " "	Middelstum,
7e " " "	Loppersum,
8e " " "	Appingedam,
9e " " "	Hoogezand,
10e " " "	Scheemda,
11e " " "	Winschoten,
12e " " "	Veendam,
13e " " "	Oude Pekel-A,
14e " " "	Wedde.

Ten opzichte van het onderwijs wordt Gronswens verdeeld in 6 school-districten :

Het 1e schooldistrict telt	100	scholen.
• 2e	•	25
• 3e	•	26
• 4e	•	41
• 5e	•	57
• 6e	•	18

Lagere scholen er alsoo in het geheel 247 gevonden.

Latijnsche scholen, van welke er 4 zijn, heeft men te Groningen, Appingedam, Veendam en Winschoten. Deze zijn gedurende het jaar 1840 bezocht door 55 leerlingen.

De voornaamste rivieren in deze provincie zijn, behalve de Hunse of het Reitdiep en de bijna geheel verdwenen Lauwers; de Fivel, zijnde een gedeelte van het Damsterdiep; de Westervoldische-Aa of Westwoldinger-Aa; en de Aa of Aha, ook wel Drentsche-Aa genoemd, maar thans, benedenwaarts, meer onder den naam van het Heernsche-Diep bekend.

De provincie Gronswens heeft overigens eene menigte, meereudoel gegraven, kanalen en vaarten; als: het Damsterdiep, het Heerdiep, het Boterdiep, het Aduarderdiep, het Slochterdiep, het Winschoter- of Schuitediep, het Termunterzijldiep, het Veendammer-en-Wildervanksterhoofd- of diep, het Pekelderhoofd- of diep en het zoo belangrijke Stadskanaal, hetwelk reeds eene lengte van ongeveer drie uren heeft bereikt, en alle jaren verder, in de richting naar Ter Apel, en mitsdien naar de Munstersche grenzen wordt verlengd. Aan dit kanaal heeft zich reeds een dorp gevestigd met ééne Hervormde kerk, ééne Predikants- en ééne Schoolmeesterwoning, gebouwd bij het tweede verlaat, boven en beneden welk verlaat in 1842 en 1843, nog op grooten afstand, eene school met daartoe behoovende Schoolmeesterwoningen, nieuw is gebouwd. Voorts zijn in deze provincie eenige kleine meren, als: het Leekstermeer, het Zuidlaardermeer, het Foxholstermeer en het Schildmeer.

De voornaamste zijk- en dijkbesturen in deze provincie zijn, de drie Geprivilegeerde Zijkvesten; als: 1°. het Zijkvest van de Drie Delfzijlen, uit eenen Oversten Schepper of President, veertien Scheppers of Leden en éénen Secretaris en Ontvanger bestaande, met eenen Waarman en Bode; 2°. het Winsumer- en Schaphalster-Zijkvest, bestaande uit eenen President-Schepper, elf Schoppers of Leden en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Zijkwaarder en Bode, en 3°. het Aduarder-Zijkvest, bestaande uit twaalf Schoppers of Leden en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Waarman en Bode. Deze drie, oudtijds zeer aanzienlijke corporatiën, hadden eene uitgebreide magt. Hunne vonnissen waren onderworpen aan appel en revisie, maar altijd onder elkander, zoo dat men van de zijkvesten A kon appellen, 1°. aan B en 2°. aan C, en wanneer men in deze drie vonnissen niet berustte, dan kon men revisie instellen voor 6 Reviseurs, te kiezen 2 uit A; 2 uit B en 2 uit C. Van deze laatste uitspraak viel geen hooger beroep; deze moest worden uitgevoerd, en daartoe de militaire magt worden verleend. Deze corporatiën hielden zich, zoo ten aanzien van hare judicature, als ten aanzien van hare orders en bevelen (in zijne roerige zaken) zelf onafhankelijk van de Souvereine Staten der provincie. Voorts heeft men 4° het Termunter-Zijkvest, bestaande uit eenen Overste-Schepper, zes Zijkvesten en negen Schoppers, met eenen

Secretaris en Ontvanger, zijnde de Overste-Schepper en de zes Zijlvesten met het dagelijksche bestuur belast; 5°. het Tien kerspelen Zijlvest, bestaande uit eenen President en negen Leden, met eenen Secretaris en Ontvanger, zijnde het dagelijksche bestuur opgedragen aan den President, den Secretaris en drie Leden; 6°. het Wold-Zijlvest, bestaande uit eenen President, drie Scheppers, negen Zijlvesters, eenen Secretaris en Ontvanger, en eenen Bode; 7°. het Wetsinger-Zijlvest, bestaande uit twee Scheppers, twaalf Zijlregters en eenen Secretaris, met eenen Bode; 8°. het Kommer-Zijlvest, bestaande uit drie Zijlvesten en eenen Secretaris, met eenen Bode; 9°. het Farmsummer-Zijlvest, bestaande uit eenen Overste-Schepper, vier Zijlvesten, en eenen Secretaris en Ontvanger, met eenen Bode; 10°. het Oterdummer-Zijlvest, bestaande uit eenen Schepper en vier Zijlvesten; 11°. het Oostwolder-Zijlvest, bestaande uit eenen Schepper, drie Zijlvesten met eenen Bode; 12°. het Houwer-Zijlvest, bestaande uit eenen President-Schepper, twee Scheppers, zeven Zijlregters en eenen Secretaris, met eenen Bode; 13°. het Schouwer-Zijlvest, bestaande uit eenen President-Schepper, twee Scheppers, vijftien Zijlregters, eenen Secretaris, eenen Waarnemer, met eenen Bode. Bovendien bestaan in deze prov. de volgende dijkregten, welke worden bestuurd als: 1°. het dijkregt van Humsterland en de voormalige Saaxumer-Zijl, door zes Dijkregters en eenen Secretaris; 2°. het dijkregt van Usquert, door vijf Dijkregters; 3°. het dijkregt van Uithuizen, door twee Dijkregters; 4°. het dijkregt van Uithuizer-Meden, door drie Dijkregters; 5°. het dijkregt van Pieterburen-Wester-Nieland-en-Wierhuizen, door drie Dijkregters; 6°. het dijkregt van Wierum-en-de-Hooge-en-Lage-Paddepoel, door eenen President, twee Dijkregters en eenen Secretaris; 7°. het dijkregt van Ooster-Wytwert, door eenen President, vijf Dijkregters en eenen Secretaris; 8°. het dijkregt van de Vier-Bauren, door eenen President, zeven Dijkregters en eenen Secretaris; 9°. het dijkregt van Uitwierda-Biessum-en-Solwert, door eenen President, drie Dijkregters en eenen Secretaris; 10°. het dijkregt van Holwierda-en-Marssum, door eenen President, vier Dijkregters en eenen Secretaris, en 11°. het dijkregt van Farmsum, door twee en twintig Dijkregters, als: 5 Dijkregters voor Farmsum, 2 voor Weiwert, 2 voor Hoveakes, 2 voor Oosterwierum, 1 voor Meethuizen, 3 voor Oterdam, 2 voor Appingedam, 1 voor Wirdum, 1 voor Agnaweer, 1 voor Tjukwert, 1 voor Eelwert, 1 voor Opwierde, 1 voor Olinge en 1 voor Garrewaar; zijnde de derde Dijkregter van Oterdam, als Repezentant van den Kommandeur van Oosterwierum, de President van het dijkregt, welk dijkregt onder het opsigt staat van den eigenaar van het huis van Farmsum, als Dijkgraaf.

Deze provincie is meermalen door geduchte watervloeden bezocht geweest, waarvan de oude kronijken en latere geschiedboeken ons de droevigste voorbeelden mede deelen, en waarvan men de bewijzen ziet, aan een menigte kolken en verbrokkelde zeedijken, waarvan de overblijfsels, vooral in Hunsinge, bijna langs de geheele kust aanwezig zijn. De voornaamste dier watervloeden waren de St. Julianenvloed van 1165, de Marcellusvloed van 1219, die van 1277, 1375, 1398, 1609, en onderscheidene anderen. Wij willen hier alleen verdoeven bij de vloeden van 1870, 1686 en 1717. In den eerstgemelden vloed, genaamd de vierde Allerheiligenvloed, ook de Allerzielenvloed, omdat hij op den 1 en 2 November 1870 inviel en twee etmalen duurde, leed GROSINGELAND mede

aanmerkelijke schade. Het water brak bij Kremershorn het eerst door, en vloog, wel eene mans lengte over alle dijken, als eene zee landwaarts in, en men rekent, dat er in GRONINGELAND toen 9000 menschen en 70,000 hoornbeesten verdronken zijn, en eene groote menigte huizen en schuren weggespoeld. Het grootste gedeelte van het land stond als eene bare zee, en vijf uren ver dreven menschen, zittende op daken van huizen, waarvan eenige in het Hooge land werden gedreven. Overal zag men er op balken, horden, hooibalken, stukken van huizen enz., in het water drijven, die de genade Gods en hunner evennaasten om hulp baden. Een tweede, en weinig verschrikkelijker watersnood trof het GROSSENAEKWAR tusschen den 12 en 13 November des jaars 1686, wordende deze overstroming gewoonlijk de St. Martensvloed genaamd, om dat die daags na dezen feestdag voorviel, en ook wel de Groninger-vloed geheeten, daar dit gewest inzonderheid er door getroffen werd. In den avond van den 12 November woei het zeer sterk uit het Zuid-oosten, gelijk het reeds eenige dagen had gedaan, waarbij een zwaar onweder, vergezeld van donder en bliksem, kwam; omtrent negen ure draaide de wind naar het Noordoosten, en kort daarna naar het Noordwesten. Deze storm dan, vergezeld van hagel, deed het zoute water, in dien bangen nacht of tegen den morgenstond, over alle dijken, naar men zegt, wel tot eene mans lengte, loopen en overstroomde in korten tijd bijna geheel GRONINGELAND. Het allereerste trof dit ongeval het kwartier Hunsingo; vervolgens dat van Fivelgo (zie dat artikel). Voorts werden de beide Oldambten, het Gooregt en eindelijk het Westerkwartier overstrooid. Rondom de stad Groningen stond alles blank, en het water drong er zelfs op onderscheidene plaatsen in. Van de wallen sag men niets, dan ellende. Hier kermden eenigen, op zolders, daken, hooibalken en in boomen gevlugt, om hulp. Daar zag men schorteldoeken en lakens uitsteken, ten teeken van uitersten nood. Alom dreven lijken op het water. Velen werden op hunne bedden en in haase verblijven, eer zij vlugten konden, door de indringende golven overrompeld. Bij menigten, moesten er op de zolders, twee en drie etmales en langer, zonder eten of drinken, in koude en ongemak doorbrengen. Zeer velen dreven op hooiblokken, stukken van zolders of daken, planken, enz. rond, waarvan vele verdronken; eenigen, die hier en daar sag aandreven, werden wonderlijk, na veel hongersnood te hebben doorgestaan, geborgen, want de Regering der stad Groningen deed de burgerij, twee vaandels te gelijk, en zoo vervolgens bij beurten, met allerhande vaartuigen uitvaren, die dan ook ijverig in de weer waren, om menschen, vee en andere goederen te bergan. De kracht der zeegolven vernielde vele dijken. Van Delfzijl tot aan de Oude-Schans was weinig van den dijk te vinden, en te Oterdum spoelde de dijk zoodanig weg, dat oude grondvesten van huizen, die aldaar gestaan hadden, bloot raakten, ook vernam men dat onderscheidene stukken veengrond, zoo groot als huizen, tot aan de Nieuwe-Schans dreven, zoodat deze vloed voor de geheele provincie schrikkelijk was, en de rampen onbeschrijfelijk waren, want daarbij verdronken 1538 menschen, 1381 paarden en 7861 stuks rundvee, behalve al het andere, als schapen en varkens, waarvan men het getal niet vindt aangeteekend, mogelijk omdat het te groot was, of dat het niet was opgenomen, 631 huizen spoelden geheel weg, en 616 werden door de kracht des waters beschadigd. De derde hooge watervloed, GRONINGELAND overkomen, is de jammerlijke *Kersvloed* van 1717, gezegd de zesde. Hoe groote schade deze vloed alom, en inzonderheid in de landen aan de Noordzee gelegen, heeft

veroorzaakt, is, helaas, genoegzaam bekend. Eenige dagen vóór kersttijd had het sterk uit het Zuidwesten gewaaid, en het zeewater daardoor uit den Oceaan door het Kanaal in de Noordzee zeer sterk opgejaagd. Toen nu de wind daarop, den 24 December, redelijk sterk uit het Noordwesten woei, waardoor al het water uit de volle Noordzee op de kusten en in de zeegaten moest loopen, veroorzaakte dit zware overstromingen. In de provincie Groningen zag het, op sommige plaatsen, zelfs erger uit, dan in den zwaren St. Martensvloed, ook is het water bij dezen vloed, naar sommiger meening, in het algemeen, wel drie of vier voet hooger geweest, dan in vorige jaren, en het getal der verdrinken menschen was mede zeer groot. De zwaarste rampen gebeurden in Hunsingo, Fivelgo en in de Oldambten. De stad Groningen had het water rondom hare wallen en poorten, doch binnen de stad stond het maar op eenige plaatsen, waarom ook eenige menschen zich op bovenkamers of zolders moesten bergen. Aangezien het land alom als eene zee was, en vele menschen in nood waren, wendde de Regering der stad Groningen groote zorgen aan, om die ongelukkigen te redden. Ook werden vele beesten met vaartuigen opgehaald, en te Groningen op openbare plaatsen, zelfs op de plaats der hoogeschool, en elders geborgen. Het getal der in deze provincie verdrinken menschen beliep 2276, dat der hoornbeesten 11,666, dat der paarden 3200, dat der varkens 1305, en dat der schapen 21,214. Ook zijn er 1560 huizen zoo weggespoeld, als ten deele beschadigd (1).

Bij gelegenheid van zulke hevige stormen en vlooden uit de Noordzee, is in de laatste helft der dertiende eeuw en vervolgens de Dollart ontstaan, waarvan wij eene breedvoerige beschrijving hebben gegeven op dat woord, en waartoe wij dus thans den lezer verwijzen. Doch sedert de nood de inwoners tot de noodzakelijkheid gebragt heeft, om hunne zeedijken te verbreedden en te verhoogen, zijn dergelijke onheilen meer en meer afgenomen. Zelfs zijn, na dien tijd, de kusten, op vele plaatsen, vooral aan de noordzijde en aan den Dollart, merklijk aangeslijkt en weder ingedijkt. Wij hebben op het art. DOLLART de indijkingen opgenoemd, welke er sedert hebben plaats gehad, en de polders van de vruchtbaarste klei, welke de aanslijking uit den Dollart heeft doen ontstaan. Om van de ouderen niet te gewagen, zoo is in 1698 ingedijkt de Kroonpolder, groot ruim 450 bunders; in 1740 de Stadspolder, groot omstreeks 400 bunders; in 1769 de Oostwolderpolder, groot tegen de 1190 bunders, en in 1819 de Finsterwolderpolder, groot ruim 1155 bunders; hebbende er in 1665 en 1701 achter Midwolde en Midwolderhammerik ook nog indijkingen plaats gehad (2). In het noorden der provincie zijn ook in vroegeren en lateren tijd onderscheidene polders ingedijkt en veel land aan de Noordzee ontwoekerd, welke echter, vooral de jongsten, meer zavelachtig en zandig zijn, hetgeen men toeschrijft aan de zandduinen op het nabij gelegen eiland Rottumeroog. In deze eeuw hadden aldaar nog drie inpolderingen plaats, als: in 1811 de Noordpolder; in 1827 de Uithuizerpolder, en in 1840 de Oostpolder. Aan de oevers van de Huisse of het Reïtdiep, zijn in de

(1) Zie MARTINUS SCHOCKIUS, *de Inundationibus*, Gron. 1652. G. OUTHOF, *Verhaal van alle watervlooden*. Emden 1718.

(2) Zie Mr. H. O. FRITH, *het Groninger Bekleemregt*, D. II, 219.

verige eeuw mede belangrijke inpolderingen tot stand gebracht, waarvan op den rechter oever de Zuurdijksterpolder in 1729, en op den linker oever, die van het Ruigezand, in 1794, de voornaamste zijn.

Door de nabijheid der zee en de laagte van den grond is de lucht in de prov. Gronings veeltijds vochtig en veranderlijk. De spoedige afwisseling van warme en koude dagen, van koude avonden op warme zomerdagen en de vochtige lucht is der gezondheid nadeelig. Men neemt evenwel deze spoedige afwisseling minder op de zandgronden waar. De zomerhitte duurt er niet lang en is zelden drukkend, waardoor zij het ligchaamsgestel weinig verzwakt; doch op de klei ontwikkelt die hitte wel eens galkoortsen. Ook is er de winterkoude niet te nijpend; maar geeft de ligchaamsvezelen meer vastheid en veerkracht, zoodat de inwoners der prov. Gronings sterke menschen zijn, die eene goede gezondheid genieten, en, bij eene matige levenswijs, bij arbeid en beweging, oud kunnen worden. De vreemdeling vooral dient er zich tegen de koude behoorlijk te dekken.

De grond dezer provincie is algemeen vlak en voor een gedeelte laag; hij bestaat meerendeels uit klei- of aangelijken grond, welke heerlijke bouwlanden oplevert, inzonderheid in het Oldambt, in Hunsingo, Fivelgo en het Noordelijke gedeelte van het Westerkwartier. In het noorderdeel ziet men de bouw- en weilanden, zich gestadig afwisselen en hebben eenen hoogen, vetten en vruchtbaren grond, waardoor deze strek een der volrijkste en meest bebouwde van het koninkrijk is. Zuidoostwaarts vindt men belangrijke veenkolonien, vroeger hooge veenen, door welker afgraving bouw- en weilanden zijn ontstaan, en waaraan zeven burgerlijke gemeenten haren oorsprong te danken hebben, wier welvarende dorpen en gehuchten thans nabij de 50,000 inw. tellen, en met negen Herv., drie R. K., drie Evang. Luth., twee Doopsgez. en drie Israëlitische kerkgebouwen prijken. In het Z., Z. O. en Z. W. van de stad, is de grond meestal hei en zandig, en hier en daar met houtgewas voorzien; ook liggen de landen, ten Z. in den omtrek van de stad, behalve die op den zoogenaamden Hondsrug of Bisschopsrug, doorgaans zeer laag.

De voornaamste voortbrengselen uit het dierenrijk zijn: paarden, die zelfs buitenlands wegens hunne schoonheid beroemd zijn, en waarvan de handel van tijd tot tijd zeer levendig was. Men begint er zich meer op den aankomst van inlandsch ras toe te leggen, zoodat hier nergens dekhengsten van Borculo gevonden worden, wordende dit Friesche of inlandsch ras zeer gezocht (1); runderen, waarvan vooral in het voorjaar talrijke ladingen naar Holland worden verzonden (2), schapen, wier wol eenen aanmerkelijken handel naar andere provinciën en landen oplevert, hoewel zij niet geschikt is, om ze tot laken of hoeden te verwerken en alleen in de vlijfschaftweverijen en tot kousen gebezigd wordt; gemeste en geslagte varkens, onder welke meer en meer de kleine zwarte varkens in gebruik komen, voert men uit het Gooregt en de Ommelanden, vooral uit het Westerkwartier, bij duizenden meest in December, naar de spekmart te Groningen. Hazen en patrijzen zijn er meer dan in eenige andere provincie, maar

(1) In het jaar 1835 zijn in de provincie Groningen meer dan 4000 veulen geworpen.

(2) Men berekent den uitvoer jaarlijks op wel 5 à 6000 stuks.

nemen door het groot aantal jagers, in talrijkheid meer af dan toe. Ook vindt men er, hoewel zeldzamer dan elders, vossen en otters. Bansings en wezels treft men er zeer menigvuldig aan; doch zelden gervings, eene soort van dassen, en boschmarters. Op het eil. Rottum zijn wilde konijnen, welke men echter, om de schade aan de heimplanten veroorzaakt, meest uitgeroeid heeft. Van wild gevogelte heeft men korhoenders, doch dese zeer schaars; patrijzen; watersnippen; hout-snippen; ganzen; eendvogels; pijlstaarten; smeenten en tallingen of teelingjes, welke laatste in het najaar veel in de eendekooijen worden gevangen, enz.; van tam gevogelte: hoenders; eenden; ganzen, die men hier, op enkele plaatsen, in menigte vet mest; duiven en eenige swanen. De bijenteelt schijnt er meer af, dan toe te nemen; doch de Drenthen komen in den bloeitijd van het koolzaad en van de klaver met duizende korven naar de provincie Gronnen. De zeevisschers, die meest op de Zoltkamp wonen, brengen kabeljaauw; schelvisch; tarbot; schol; rog, en in het najaar oesters enz. aan. Garnalen en bot worden voornamelijk bij Finsterwolde, Bierum, Spijk, Uithuizen, Hornhuizen en aan de beneden oevers van het Reitdiep gevangen. Ook treft men de laatsten in het Zuidlaardermeer aan, maar deze valt klein. Uit de binnenwateren haalt men veel riviervisch, als: baars; snoek; karper; brasem; zeelt; voorn en puiling; deze laatste, in enkele gevallen, in zoo grooten overvloed, dat men ze zelfs naar Engeland uitvoert.

Uit het plantenrijk vindt men er: koolzaad (winter- en zomer-); houweelzaad; lijnzaad; gerst (winter- en zomer-); tarwe; rogge; haver; boekweit; paardenboonen; groene en graauwe erwten; aard-appelen, in groote hoeveelheid, de beste echter op de gemengde of zandachtige gronden van het noordelijk gedeelte van Hunsingo, als te Uithuize r-Meden, Uithuizen, den Andel, Kloosterburen, en in de omstreken; vlas; hooi; hout, doch weinig, en dan voornamelijk eiken-, lijpen-, beuken-, wilgen- en elzenhout; groenten; peulvruchten; aardbeziën; aalbeziën; perzikken; abrikozen; pruimen; appelen; peren, enz.

Het rijk der delfstoffen levert: turf; welzand; leem en klei, benevens kei- of straatsteenen, vooral op of bij den Hondstung, en ook in Westerwolde (1). De hoofdbronnen van bestaan voor de inwoners dezer provincie zijn, behalve het turfgraven, zoo op laag als hoog veen, de verkoop van turf voor binnenlandsch gebruik; de belangrijke uitvoer daarvan naar Holland en elders; landbouw; veeteelt; scheepvaart, en handel, vooral in koolzaad, granen, vlas, aardappelen, randvee, paarden, schapen, wol, varkens, spek, honig, was. Veel boter wordt hier gemaakt; maar ook Westphaalsche boter ingevoerd, met de Groninger boter vermengd, en, over Stroobos, naar Friesland uitgevoerd. Men heeft er seer vele en groote scheepstimmerwerven; voorts andere fabrieken, als: moutwijn-, brandewijn- of likeur- en azijnstokerijen uit aardappelen; vellenblooterijen; hout-

(1) Men leze over de steenen, welke op den Hondstung gevonden worden, Mr. H. O. FEITH, *Indoovering, ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan van het departement Groningen der Maatschappij: Tot Nut van 's Algemeen*, alwaar men, op bl. 66-73 der aantekeningen, veel wetenswaardige omtrent dese steenen vermeld vindt. Vooral raadplege men ook niet alleen over dese steenen, maar over de geheele natuurlijke historie der Provincie, de fraaie verhandeling in het eerste deel van Dr. R. WESTERHOFF en Dr. G. ACKER STRATINGH, *Natuurlijke Historie der Provincie Groningen*, Gron. 1830.

zaag-, olie-, pel- en andere molens; eene voortreffelijke loodwitmakerij, en eene belangrijke machinale stoom-*vlasspinnerij*, beide in 1840 eerst geheel nieuw in de stad opgericht; enz.

De Provinciale Staten bestaan uit 36 Leden, van welke 12 door de Ridderschap, 12 door de stad Groningen en 12 door het platteland gekozen worden. Door de Provinciale Staten worden 4 Leden naar de Tweede Kamer der Staten Generaal gezonden. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 7 Leden.

Het wapen der prov. Groningen is verdeeld in vier kwartieren, zijnde het eerste en vierde kwartier, het wapen der stad Groningen, bestaande in een veld van goud, beladen met eenen dubbelen adelaar van sabel (zwart), dragende op de borst een schild van silver, waardoor een streep of balk loopt van sinople (groen); het tweede en derde kwartier stellen voor het wapen, in 1582, door de Ommelanden aangegamen, en bestaande in een schild van silver, beladen met drie schuinsche banden van azuur (blauw), waar tusschen elf harten, staande een, vier, vier en twee, alles van keel (rood); wordende deze teekenen door sommigen verkeerdelijk voor bladen van waterleliën of pompebladen aangezien. Men houdt deze harten voor de elf onderkwartieren der Ommelanden, en de drie schuinsche banden, welke blauw zijn, voor water, en wel voor de drie geprivilegeerde zijlvestenijen (1).

GRONINGEN, aartspr., dat zich over de prov. Groningen uitstrekt, en de volgende 11 stat. bevat, Groningen, Aduard, Appingedam, Bedum, Delfzijl, Op-den-Hoorn, Kleinemeer, Pekel-A, Uithuizen, Veendam-en-Wildervank en Winschoten. Men telt er 12 kerken, die door 12 Pastoors en 3 Kapellanen bediend worden, en 12,900 zielen tellen.

GRONINGEN, arr., prov. Groningen; palende N. en O. aan het arr. Appingedam, O. en Z. O. aan het arr. Winschoten, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan de prov. Friesland.

Dit arr., hetwelk uit de stad Groningen, de Stadstafel, het Gooregt en het Westerkwartier bestaat, is verdeeld in de drie volgende kantons: Groningen, Hoogezand en Zuidhorn; bevat 16 gem.; telt 12,549 h., bewoond door 15,259 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 74,000 inw., die, voor zoo ver zij buiten de stad wonen, meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GRONINGEN, kant., prov. Groningen, arr. Groningen; palende N. aan het kant. Onderdendam, O. aan het kant. Hoogezand, Z. aan de prov. Drenthe, W. aan de prov. Drenthe en aan het kant. Zuidhorn.

Het bevat de drie volgende gem.: Groningen, Haren en Noorddijk; telt 6166 h., bewoond door 7735 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 36,500 inw., die meest hun bestaan vinden in handwerken, koophandel, fabrieken, en voor zoo ver zij buiten de stad wonen, in tuin- en landbouw.

GRONINGEN, klass., prov. Groningen, verdeeld in de volgende 4 ringen, Groningen, het Hoogezand, Zuidhorn en Grootegast. Zij bevat 40 gem., met 50 kerken, die door 45 Predikanten bediend worden, en telt ruim 57,200 zielen.

GRONINGEN, ring, prov. Groningen, klass. van Groningen. Zij bevat niets dan de stad Groningen, men telt er ruim 26,800 zielen, en heeft er 3 hoofdkerken en twee gasterkerken, die door 9 Predikanten bediend worden.

(1) Zie Mr. H. O. FEITH, Groninger beklemt, D. I, M. 270 en D. II, M. 486.

GRONINGEN, zesde ring van het Ned. Evang. Luth. kerkgenootschap, zich uitstreckende over de prov. Groningen, Friesland, Overijssel en een gedeelte van Gelderland.

Zij bevat de volgende 13 gem. als: Groningen, Leeuwarden, Deventer, Zwolle, Pekel-Aa; Kampen, Zutphen, Wildervank-en-Veendam, Sappemeer, Harlingen, Winshoten, Doesburg en Doetinchem. Men telt er ruim 5500 zielen en heeft er 13 kerken, bediend wordende door 12 Evang. Luth. Predikanten; terwijl Zwolle eenen Predikant beroept uit het Hersteld Evang. Luth. kerkgenootschap. In dezen ring is eene bijgemeente te Workum, met eene kerk, waarin de Hulpprediker van Harlingen, elke maand, tweemaal dienst doet.

GRONINGEN, synagogaal ressort, zich uitstreckende over de gehele prov. Groningen.

Zij bevat behalve de hoofd- en ring-synagoge van Groningen, de volgende 7 ring-synagogen, Hoogezand, Leek, Winsum, Appingedam, Delfzijl, Veendam en Pekel-Aa, benevens twee bijkerken, als ééne te Stedum en ééne te Nieuwe-Schans. Men telt er ongeveer 5200 zielen.

GRONINGEN, gem., prov. Groningen, arr. en kant. Groningen (1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Adorp, O. aan Noorddijk en Middelbert, Z. aan Haren, W. aan Hoogkerk.

Deze gem. bevat de st. Groningen met hare voorsteden, en eenige verstrooid liggende huizen. Zij beslaat eene oppervlakte van 1601 hund. 41 v. r. 1 v. ell.; telt 5553 h., bewoond door 7089 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 53,900 inw., die eenen niet on aanzienlijken handel drijven; en in granen, de grootste markt van onze landprovinciën, en in enkele jaren van geheel ons rijk hebben. De voornaamste takken der kunstvlijt bestaan in 12 boekdrukkerijen; 4 steendrukkerijen; 2 instrumentmakerijen; 2 hierbrouwerijen; 2 azijnmakerijen; 2 stijfelmakerijen; 2 zeepsiederijen; 1 zoutkeet; 1 stokerij van chemicaliën; 1 electro-chemische loodwitfabriek; 1 stoom- of machinale vlasspinnerij; 5 weverijen; 4 vellenblooterijen; 17 borstelmakerijen; 1 sweepmakerij; 5 hoedenmakerijen; 19 kagchelmakerijen; 2 ankersmederijen; 15 blaauw- of stoffenverwerijen; 52 wolkamertjen; 4 cichoreifabrieken; 22 boekweitmalerijen; 2 hagelgieterijen; 6 scheepstimmerwerven; 1 likeurstokerij; 1 metaalgieterij; 2 lijmokerijen; 1 potten- en pannenbakkerij; 10 touwalagerijen; 2 koordslagerijen; 5 olie-, 2 pel-, 1 stoom-olie- en pel-, 7 houtzaag-, 1 schors-, 1 tras-, 7 koren-windmolens en 1 ros-pletmolen, welke thans (1845) wordt opgericht. Maar vooral is de scheepsbouw er zeer belangrijk, zijnde deze zelfs in de laatste jaren, ook door den bouw van schepen voor de vaart op de Indiën, aanmerkelijk toegenomen. Voor de vaart op Oost-Indië zijn reeds 5 barkschepen, metende ongeveer 2200 ton, te water gelaten. De voornaamste vaart is echter op de Oostzee, en wordt met kofschepen en tjalken gedreven. Het aantal in- en uitklarende bodems bedraagt ieder jaar gemiddeld 600.

De stad **GRONINGEN**, **GRONINGEN**, **GRONINGEN** of **GRONINGEN**, in het Lat. **GRONINGA**, **GRONINGA**, **GRONINGIA**, **GRONINGA** en **GRONINGIA**, ligt 59 u. N. O. van Amsterdam, 11 u. O. van Leeuwarden, 19 u. N. ten O. van Zwolle, 5 u. van de Eems en 10 u. van de Hannoversche grenzen, aan het uiteinde van den zoogenaamden Bisschops- of Hondsrug, op 55° 15' 12" N. B., 24° 14' 2" O. L. Zij is niet alleen de hoofdstad, maar zelfs de eenige stad der provincie.

De stad werd gebouwd aan de Aa, maar door de verlegging van de Hunse naar de stad, en door het graven van andere kanalen, liepen nu binnen hare muren: de Aa of het Hoorneche diep, de Hunse of het Schuitendiep, het Damsterdiep, het Boterdiep en onder hare muren het Hoendiep. De Aa en de Hunse vormen, door hare vereeniging binnen Groningen, een voor tamelijk zware schepen bevaarbaar water, bekend onder den naam van Reitdiep, waardoor de Groningers in staat gesteld worden, hunnen handel met eigene zeeschepen naar onderscheidene oorden van Europa te drijven, hetgeen echter door de verslikking dier rivier moeilijker wordt. Ten Noorden is de stad omtrent van zware kleilanden, die vooral, om hunne nabijheid aan de stad, schier alleen tot weiden voor vee gebruikt worden; terwijl ten Zuiden de zandige hoogte haar het voordeel geeft van tevens een overvloed van tuin- en warmoeskruiden op te leveren en het aangenaam lommoer der boomen te doen genieten. Ook bezorgt deze hooge ligging haar een meer gezonde lucht, en bevrijdt hare inwoners van de vrees voor overstromingen, terwijl de opgenoemde rivieren haar niet alleen gedurig voorzien van frisch water, tot gerijf der brouwerijen en andere trafijken, maar ook, met de gegraven trekvaarten in het Fivelgo, Hasingo en het Westerkwartier verbonden, gelegenheid geven, tot eene nuttige en voordeelige binnenlandsche scheepvaart. Wanneer men op deze gunstige ligging der stad let, dan moet men reeds op het denkbeeld komen, dat zij zeer oud is, en hare stichting zich in die tijden moet verliezen, toen dit gewest het eerst bewoond werd. De eerste bewoners konden althans bezwaarlijk in dese oorden eene geschiktere plaats vinden, om hen tegen de woede der gelven te beschermen. Met zekerheid valt nochtans van die stichting niets te melden. Om haar echter, met den geleerden Atrius (1), te honden voor die sterkte, welke de Romeinsche Veldheer Cassius, ten jaer 48 onser tijdrekening, bij zijnen optogt naar de Cauchen, zou hebben gesticht, en wier inwoners hij van eenen Raad, Overheid en wetten voorzien had, komen ons de gronden, ontleend van eene groote gelijkheid van sommige stedelijke instellingen met de Romeinsche, niet voldoende voor. Evenwel is het zeker, dat zij onder onze oudste vaderlandsche steden behoort gerekend te worden. Voor de oudheid van Groningen en haren vroegen bloei, plekt hare geschiedenis, waarin zij reeds vroeg voorkomt, als eene magtige stad, met uitgebreiden handel en scheepvaart. In een charter van 1166 wordt hare graanmaat reeds vermeld; in 1220 kwamen hare kooplieden reeds op het eiland Gothland voor, en in 1224 is zij al onder de Hansesteden opgenomen. Dit bewijzen ook de verregten, aan hare kooplieden verleend door den Koning van Engeland, in 1287; door den Koning van Zweden, in 1288; door de Graven van Holland, in 1296, en anderen meer. Ook bevonden zich aldaar reeds in oude tijden onderscheidene gilden, welke naderhand dertig in getal waren, sommigen van het laatst der veertiende, maar meest van het begin der vijftiende eeuw. De oudste gildenrolle, die der kremers, dagteekent van het jaar 1562. Bij den algemeenen gildenbrief van het jaar 1456 werden er reeds dertien bevestigd (2). Dat de naam deser stad moet afgeleid worden van sekeren Gronus, een

(1) *Not. Germ. Inf.*, T. I, p. 48.

(2) Men kan over deze voor de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkeling van Groningen, zoo oude als belangrijke instellingen raadplegen de *Dissertatio Historico-Juridica inaugurale de gildis Graevingoniae*, door den Heer Mr. H. O. FRITH JR., openlijk te Groningen, in 1868 verdedigd.

Trojaan, die, omtrent anderhalve eeuw voor Castrus geboorte, daar of daaromtrent een slot gesticht en het naar zich zelven CASTRUSNOEM of CASTRUSNOER zou genoemd hebben, is eene fabel, van alle waarschijnlijkheid ontbloot; meer grond is er voor het gevoelen, dat de stad CASTRUS zou genoemd zijn, van de *groene velden*, welke haar omringen en dit is nog vermoedelijker, doordien het woord *ux* of *inez*, in de oude Friesche taal en nog heden ten dage in Drenthe en Overijssel, een stuk hoog land beteekent. Dezelfde naamsoorsprong wordt ook aangewezen door het oude wapen van CASTRUS, zijnde een breede groene streep, op een blaauw veld, om te verbeelden een groenveld, tusschen twee vlietende wateren in de lengte uitgestrekt, door welke, zeer wel voegzaam de twee gemelde rivieren, het *Hoornschediep* en het *Schuitendiep*, gemeend kunnen worden, welke door deze stad gedeeltelijk van elkander worden afgescheiden, hoewel zij ook binnen de stad, zamenvloeijen.

In het jaar 817 werd, luidens het onzekere verhaal van een der kronijken, CASTRUS (in het Friesch *Caiss*), met een houten staketsel omgeven; doch dit is zeker, dat zij, in het jaar 1110, ten tijde van HANSK IV, in plaats van eenen houten beining, door eenen muur van baksteen, voorzien van torens en poorten en eene diepe gracht, werd omgeven, bijkans in eene vierkante gedaante. Twee jaren later werd men genoodsaakt deze nieuwe vestingen weder af te breken, lie echter vervolgens allengskens weder opgebouwd werden. De stad was omstreeks 1570 vierhoekig en had dubbele vesten, de binnenste van steen, doch de buitenste van aarde; eenen uitgestrektonwal, met boomen beplant en op zekere afstanden van torens en vestingwerken voorzien; voorts eene breede gracht en acht poorten, waarvan vier door rijkdommen konden gebruikt worden.

Gedurende den Gelderschen oorlog, toen het gebruik van grof geschut eerst was gemeen geworden, begon men de aarden bolwerken rondom leze stad te verzwaren, alsmede de stadsgracht te verwijden en te verdiepen, zonder dat zij daardoor van eenig belang vergroot werd. In dezen staat bevond zich CASTRUS, gedurende het felste van den ninnenlandschen oorlog tegen de Spanjaarden, toen zij menige belegering en bestorming heeft moeten doorstaan. Dewijl ondertusschen lie stad, in weerwil van al het vijandelijk geweld, aanmerkelijk oegenomen was, en vele inwoners, die binnen de vesten te betrompen woonden, zich in de voorsteden en in den omtrek hadden nedergezet, nam men, in den aanvang der zeventiende eeuw, een besluit, om haar aanmerkelijk uit te zetten, ingevolge het bestek, loor den Stadhouder WILLEM LODERWIK VAN NASSAU, in 1607 daarvan ontworpen, hetwelk in het volgende jaar werd in het werk gesteld. De aanvang werd gemaakt aan de zuidzijde, tusschen het Hoornsche- en het Schuitendiep, van waar, wegens den hoogerren grond, de vijandelijke aanvallen meest te duchten waren. Aldaar werden in voorraad vijf groote lubbele aarden bolwerken, gemeenlijk *dwingers* genaamd, opgeworpen en vermits men begreep, dat aan het behoud van CASTRUS zoo veel gelegen was, dat men zonder die stad aan de oostelijke grenzen geene veiligheid voor het geheele land kon hebben, namen 's lands Staten het besluit, om haar, op dezelfde wijze, allerwege te versterken, waartoe zij gebruik maakten van het twaalfjarig bestand met Spanje, hetwelk den 9 April 1609 een begin nam; alzoo men nu niet behoefde vreducht te zijn, van daarin door vijandelijke invallen te zullen getoerd worden. Men zette dit werk voort, tot aan het Reitdiep,

van daar noord-, toen oost- en vervolgens meer zuidwaarts, daar het tegen de vooraf gemaakte vijf nieuwe bolwerken stiet, zoodat het te samen zeventien groote bolwerken uitmaakte. Door dezen uitleg is de stad meer dan de helft vergroot geworden, want behalve de aanzienlijke voorstad aan de oostzijde, werd nu een groot gedeelte ten Noorden, sedert dien tijd de *Nieuwe stad* geheeten, door deze omwalling, aan de *Oude stad* gehecht, nadat de oude muur, die certijds ten Noorden en ten Oosten de stad besloot, met zijne ronddeelen of torens, schier geheel was afgebroken. In het jaar 1623 waren reeds de poorten dezer nieuwe vesting gereed, welke gedeeltelijk werden opgebouwd van de hardsteenen der gewezen abdij van *Asuaad*. Met den arbeid aan de overige werken werd zoo sterk voortgevaaren, dat zij in 1624 reeds voltooid waren, weshalven den 1 Mei des laatstgemelden jaars, door Burgemeesteren en Raden, aan die zeventien bastions, gelijk mede aan de aangelegde straten der *Nieuwe stad*, hunne namen gegeven werden. Kindelijk zijn in 1608 door den vermaarden Ingenieur en Generaal *Munus van Cossoon*, omtrent een vierde uur bezuiden de stad, op de hoogte van *Helpen*, de zoogenaamde *Nieuwe werken* aangelegd. Deze beginnen aan het *Schuitendiep*, en, westwaarts gaande over den hoogen *Bisschopsweg*, eindigen zij aan het *Hoornschediep*. Zij bestaan uit drie van elkander gescheiden bastions van dikke muren opgehaald; die ook aan de binnenzijden versterkt zijn, ten einde niet van achteren, bij verrassing, te worden ingenomen, en deze zijn aan elkander gehecht door eene linie, die tot de twee genoemde voorbij loopende rivieren reikt, en welke voorzien is van eenen bedekten weg en conterscharp; hebbende op het oost-einde een vierkant reduit, en twee op het westeinde. Aan de zuidzijde had de stad des te meer versterking door de kunst noodig, dewijl zij daar geen voordeel van de natuur heeft, gelijk ten Oosten, Westen en Noorden, waar zij meerendeels met lage landen omringd is, welke men kan doen onder vloeijen. Ten zelfden einde zijn de vijf zuider bolwerken, die door dit nieuwe werk van *Cossoon* gedekt worden, na dien tijd, nog aanmerkelijk verhoogd, en van binnen met aarde gevuld, waartoe gebruikt werd de aarde der gracht en der daarvoor liggende oude conterscharp, dewijl de gracht aan dien kant zeer is verbreed geworden.

De stads kapitale wal vertoont zich dus wel van rondom, maar meest aan deze zuidzijde, zeer hoog, zoodanig dat hierdoor het gezigt op de binnen de stad staande huizen verhinderd wordt en niet dan de torens en sommige der gebouwen daar boven uitsteken.

De platte grond der stad is langwerpig en vertoont de gedaante van eene peer, waarvan de dikte naar het Zuiden en de spits naar het Noorden gekeerd is. Het beloop der gracht, welke de stad certijds omringde, en die nu eene binnengracht geworden is, vertoont de gedaante van een langwerpig vierkant, welks langste zijde zich oostelijk en westelijk en de kortste zijde noordelijk en zuidelijk uitstrekt. Toen was de stad naar den ouden trant, niet anders dan met eenen enkelen muur, die eenige ronddeelen of uitspringende ronde torens had, versterkt, hebbende, langs den buitensten omgang, 2618 schreden in den geheelen omtrek, de voorsteden daarbuiten gesloten.

De stad heeft thans acht poorten, als: de *Boteringepoort* en de *Ebbingepoort* in het N., de *Steentilpoort* en het *Kleinpoortje* in het O., de *Oosterpoort* en de *Heerepoort* in het Z. en de *Aapoort* en de *Kranepoort* in het W. Het *Kleinpoortje* dient slechts voor voetgangers. Behalve deze vond men vroeger binnenwaarts

nog twee poorten van de oude versterking, als twintig of dertig schreden van de Nieuwe-Apoort ééne, die den naam droeg van Oude-Apoort, gesticht in 1517, en op het einde der Oude Poelestraat ééne, bekend onder den naam van Poelepoort, gebouwd in 1536. Het metselwerk van beide poorten, maar vooral dat van de Poelepoort was zeer net en kunstig, en werd door alle vreemdelingen en kenners bewonderd. Deze beide poorten zijn lang ingerigt geweest tot bewaarplaatsen voor schuldenaars, en tot gevangenhuizen voor burgers, die misdreven hadden, of daarvan beschuldigd werden, waarom op ieder daarvan een Raadsdienaar als Cipier woonde; doch in den zomer van het jaar 1828 werden beide afgebroken, nadat van elke poort twee teekeningen waren gemaakt, welke vervolgens in plaat zijn uitgegeven.

Aan de oost- en noordzijde der stad vindt men wel singels, maar uit hoofde van den kleibodem onbeplant; aan de noord-oostzijde mist men den singel, doch een fraaije buitensingel loopt van de Ooster-tot bijna aan de Apoort, waar de weg langs de gracht met boomen is beplant. Het gebrek aan wandeling bewoog de Regering om eene groote kamp lands tusschen den Heerenweg en den Oosterweg te koopen, en tot een sterrebosch aan te leggen, gelijk ook de beide gemelde wegen, tot aan de nieuwe werken, met eiken en beuken te bezetten, welk hout, vrij welig groeiende, den stedeling eene aangename wandeling verschafft, waartoe ook dienen de met ijpen beplante wallen, van waar men een schoon gezicht heeft op de omliggende landouw. De grootte der stad, na den uitleg in de zeventiende eeuw, waardoor ten Noorden eene groote ruimte, en ten Oosten de oude voorstad van het Schuitendiep er binnen gebragt werden, is vrij aanmerkelijk, daar de wal den wandelaar anderhalf uur bezig houdt. De lengte, van de Heerepoort tot aan de Boteringepoort, is een klein half uur gaans, maar die van de Steentilpoort tot de Apoort iets minder. Naar gelang echter van die ruimte, is de stad, zoo als zij nu is, niet sterk bebouwd, wegens de grootte van sommige tuinen, opene plaatsen en markten, doch de oude stad is zeer dicht betimmerd. Voorts heeft zij doorgaans rechte straten, is zeer regelmatig, als loopende al de hoofdstraten op de Grootemarkt en daaraan gelegen Vischmarkt uit, en zij behoeft, zoo min ten opzichte van fraaiheid der gebouwen, als van aangename gelegenheid, voor eene van Neerlands steden te wijken.

Gezinnen wordt binnen hare muren doorsneden met grachten, naar de wijze van vele Nederlandsche steden, met fraaije linden beplant, waardoor zij eene druk bezochte wandelplaats opleveren. Buiten het Damsterdiep en het Boterdiep vormen het Schuitendiep en de Aa, daar zij behalve de eigenlijke zamenloop, nog door een gegraven grift, het Zuiderdiep genaamd, vereenigd zijn, een eiland, hetwelk men gewoonlijk voor de oude stad houdt, terwijl men de daar buiten gelegene huizen rangschikt tot de nieuwe. Over deze opgemelde grachten liggen achttien bruggen, waaronder drie van hout. Wegens de stoutheid van het werk, munt uit de gemetselde Boteringeboog, gemaakt in 1703, die in het midden eene zoo geringe dikte heeft, dat iemand, onkundig van hetgeen een welingerigte boog dragen kan, schrikt als hij in den zomer twee of drie hooiwagens te gelijk, waarvan ieder gemeenlijk twee duizend ponden voert, er over ziet rijden; zijnde dese boog lang 59 voet en 4 duim. (9 ell. 7 palm. 5 duim.), breed 35 voet en 6 duim (6 ell. 5 palm. 4 duim.) en 27 duim in het midden dik.

Men telt in deze stad in alles meer dan zeventig straten, waarvan onderscheidene een aanmerkelijke lengte hebben, daarbij zijn zij meerendeels regt en breed en dienen dus ter bevordering der gezondheid. Ook loopen er op de twee voornaamste markten negentien straten uit, waarvan zes van zoo vele poorten voorzien zijn; een genaak, dat vooral den vroegemdeling in het oog valt. Vijf deser hoofdstraten zijn ook genaamd naar zoo vele oude geslachten, als: de Boteringe-, de Ebbinge-, de Gelkinge-, de Haddinge- of Gaddinge- en de Folkerdin-gestraat.

Bij het Schuitendiep (de verlegde Hunze) ligt eene sluis, nabij den Steentilpoorten-boog, welke het water scheidt van het Schuitendiep en het Damsterdiep, welks water naar Delfzijl vloeit, zijnde dit diep, van de stad naar Dijkshorn, gegraven en de sluis gelegd in 1875 of 1874, waartoe de Hertog van ALBA en CASPAR DE ROZELS, ijverig hebben aangeraden, van hetwelk nog vele H. S. onder de Archiven der stad berusten. Een andere sluis schant en loost het water uit de Aa of het Florensch-diep, en is geplaatst bij de Draaibrug. Ook ligt er eene provinciale, zeer belangrijke sluis tusschen de Boteringe- en Ebbinge-bogen, die men de Groote Spilsluizen noemt en die, de eenige sluis is, welke, van den eenen kant, den vloed, komende ongehinderd door het Reitdiep uit de Noordzee, kan keeren, en tevens, van den anderen kant, het bovenwater, langs het Schuitendiep afkomende, kan ophouden en op zijn' tijd laten wegstroomen. De beide laatstgenoemde sluizen moeten het overtollige water ontlasten van een zeer groot gedeelte van deze provincie en van Drenthe, doch zijn voor het doel niet genoegzaam berekend, zoodat de waterstaat, onder haar behoorende, kan gezegd worden, in geenen gunstigen toestand te zijn.

Behalve een groot plein ten Noorden de St. Maartenskerk, waarop eertijds de St. Walburgakerk stond, en hetwelk daarom nog het St. Walburgs-plein genoemd wordt, heeft men te Gronnens nog drie groote markten, namelijk: in de oude stad, de Groote- en markt, genaamd Breede-markt, bestraat in 1447, de grootste, die men ergens in de Nederlanden aantreft, hebbende eene lengte van omstreeks 30 roeden (204 ell. 7 palm. 8 duim.), en naar het westen eene breedte van 50 roeden (122 ell. 8 palm. 5 duim.); een gedeelte daarvan, tusschen de Gelkingestraat en de Heerestraat, wordt ook de Botermarkt genoemd; omdat de landman er voorheen des Dingsdags en Vrijdags met die waar ter markt stond; terwijl er te zelfder tijd ook kramen met allerlei waren stonden, voorts veel spek, schapen, versche visch, tuin- en veldvruchten te koop gebracht werden, zoo als dit laatste nog plaats heeft. Sedert eenige jaren is de Botermarkt echter verplaatst aan de Noordsijde van het stadhuis.

De, bijna onmiddellijk aan de Breedemarkt verbonden, Vischmarkt, welke even zoo lang, doch slechts 8 roeden (32 ell. 8 palm.) breed is, werd in het jaar 1446 het eerst bestraat, en diende oortijds tot eene markt voor see- en riviervis, waartoe ter plaatse, waar nu de koreabeurs is, banken en tafels, van boven gaanderijwijze gedekt, opgericht waren. Maar sedert de regering, aan de Zeehaven een afzonderlijk gebouw tot afslag van den zeevisch heeft laten vervaardigen, is zij eene der fraaiste pleinen der stad, op hetwelk de kramen gedurende de beide kermissen worden geplaatst, en hetwelk, des winters, wanneer de sneeuw de straten bedekt door de liefhebbers van arren druk bezocht wordt. In de Nieuwe stad is de Ossenmarkt, die mede zeer groot is. Zij bestaat in een lang-

werpig vierkant plein, van rondom beplant met eene grootendeels dubbele rij net geschoren lindeboomen, die haar tot een aangename wandelplaats maakt, terwijl van rondom de groote en aanzienlijke, naar de nieuwste bouwwoorde gestichte, huizen staan, onder welke de ruime gebouwen van het Instituut voor doofstommen, en de aanzienlijke akademiedrukkerij van den Heer Ooms uitmunten. Zij is door de Boteringestraat in twee deelen gescheiden. Het oostelijk halve deel dezer markt, dat eene oppervlakte beslaat van 1 bund. 28 v. r., is in het jaar 1726, op last der regering, met gebakken steenen zeer net bevloerd. Op deze plaats wordt jaarlijks in de maanden October en November een groote handel in hoornvee gedreven, dat van alle kanten derwaarts, somwijlen ten getale van 2000, wordt aangevoerd. Het westelijke gedeelte, eene grootte hebbende van 1 bund. 18 v. r., is geheel met boomen beplant, in wier midden het gedenkteken, van wit statuarisch marmer prijkt, in Romeinsche bouwwoorde ontworpen en gemaakt door JEAN FRANCOIS SIGNAULT, en ten jare 1828, ter eere van den onsterfelijken stichter van het instituut voor doofstommen HENRI DANIEL GUYOT opgericht (1).

De Ra d e r m a r k t, eene middelmatige opene plaats bij de Oosterpoort, welke vroeeh diende tot plaatsing van de ledige tarfwagens, waarmede men gewoon was de turf uit de schepen aan de huizen te bezorgen, is sedert eenige jaren opgeruimd en beplant.

GROENINGEN heeft zes paardenmarkten, als: de eerste, op den tweeden Maandag vóór Palmzondag; de tweede, op den tweeden Maandag in Paasmaandag; de derde, op Pinksterdagsdag; de vierde, op Maandag vóór den derden Donderdag in Julij; de vijfde, op Maandag vóór den derden Donderdag in Augustus, en de zesde, op den eersten Maandag in October. Op deze markten, welke buiten de Heerenpoort gehouden worden, is de handel in paarden ook vrij groot. In 1842 is aldaar de paardenmarkt verlegd, en gebragt langs de stadsgracht, terwijl zij vroeger regt uit over den Heerenweg liep, toen wel bestraat, naar niet met geale klinkers, hetgeen eerst, van de brug tot de buitenwerken, in 1842 is geschied. De kermisfen te GROENINGEN vallen in den tweeden Maandag in Mei en den derden Maandag in Augustus, doch indien deze op een feestdag invallen, dan op den volgende dag. Zij duren elk veertien werkdagen.

Onder de fraaije gebouwen van GROENINGEN, verdient vooral melding het Stadhuis of Raadhuis aan de *Groote- of Broedemarkt*. Dit rust boven al de overige wereldlijke gebouwen uit, zoo door zijne uit- en inwendige praagt en schoonheid, als door zijne standplaats. Nijna ter zelfder stede, waar dit schoone gebouw staat, stonden vroeeh twee oude gebouwen. Het eerste was het Raadhuis, gebouwd in het jaar 1445 en het ander het Heeren-Wijahuis, dat, ten koste van het Raadhuis, in 1470 gesticht was. Vóór de stichting van dit oude Raadhuis, vergaderde de Regering in het gebouw, thans tot hoofdwachthuis bestemd en in welks gevel, nog een oude steen prijkt, met de woorden: PAX ET JUSTITIA (d. i. vrede en geregtigheid). Het wijahuis was van een spits torentje voorzien ter hoogte van 40 veeten; doch dit werd om zijne zwakheid, in het jaar 1726, afgebroken, ten einde door het invallen geene ongelukken te veroorzaken. Toen deze gebouwen opgericht werden, had de stad op

(1) Zie het verslag wegens de oprigting van het Monument, met de dichtregelen, bij dezelfde wijding, uitgesproken door Prof. Mr. E. H. LULOFF, Gron. 1829.

verre na het vermogen en aanzien niet, hetwelk zij vervolgens verkregen heeft. Dezen dus, ingerigt naar hare toenmalige gesteldheid, werden met den aangroei der stad te bekrompen geoordeeld, om daarin dat gene te verrigten, waarvoor zij dienen moesten. Bevesdien waren beide door ouderdom bouwvallig geworden, terwijl men aan het Raadhuis eene zware verzakking bespeurde, welke de regering, in het jaar 1774, deed besluiten dit gebouw te doen afbreken, en een geheel nieuw Raadhuis, overeenkomstig den smaak van den tijd en het aanzien der stad, te doen optrekken. Intusschen bezigde de raad een gewoon huis in de Oude-Boteringestraat, op den noordelijken hoek van het Gestelijke-Maagdenstraatje, waarin de eerste vergadering den 1 September 1774 werd gehouden. Vervolgens werden wel de noodige schikkingen tot het bouwen van het nieuwe stadhuis gemaakt, doch hier bleef het bij. Door menigvuldige zwarigheden werd dit werk verschoven, tot dat, in het jaar 1792, door den Raad weder tot den opbouw besloten werd. De grond werd ter diepte van negen voeten en negen duimen uitgegraven, voor de te leggen fondamenteen. Toen dit verrigt was, legde de Heer Burgemeester HENDRIK VAN SYSEN, in tegenwoordigheid van den geheelen Raad, daar aan den eersten steen, zijnde van wit marmer, ter grootte van eenen baksteen, met het volgende opschrift: *DEUS SANXIT SYSEN IS AAN DIT STADHUIS GELEID DOOR DEN PARSIDENT BURGERMEESTER HENDRIK VAN SYSEN, DEN XXIX APRIL MDCCXCIII.* Het bouwen, in het jaar 1795 gestaakt zijnde, werd in 1802 hervat en voortgezet, en op den 16 October 1806 werd in dit nieuwe gebouw de eerste vergadering gehouden. Het daarvoor staande jaargetal MDCCCEX wijst aan, wanneer men met timmeren opgehouden heeft. Het oorspronkelijke plan was, om er een vierkant van te maken, rondom met vertrekken voorzien; doch ter vervolijking van het gebouw, heeft men aan den vorm van een rechthoekig hoefijzer de voorkeur gegeven. Dit sierlijke gebouw staat, naar de breedte gerekend, geveerszaam in het midden van de markt, doch naar de lengte, blijft er een zeer ruim plein voor den voorgevel over, waardoor het gebouw zich bij uitstek schoon voordoet, en aan alle zijden op eene aanmerkelijken afstand kan beschouwd worden. Het heeft dus drie gevels, en ten westen een inham of opene plaats, de voorgevel is 33 el. 1 palm. 2 duim. breed; en de Zuider en Noorder gevels hebben ieder 30 el. 4 palm. 2 duim. breedte. De voorgevel staat naar het Oosten, waarvan men dus het gezicht heeft over de Grootte markt, op de St. Maartenskerk en toren, de hoofdwacht en vele voorname huizen. Deze gevel pronkt met prachtige zuilen, bestaande uit vier kolonnen van breemsteen, ieder ter dikte van bijna vier voeten (1 el 1 palm 7 duim.) in middellijn, welke op een blaauw arduinsteenen voetstuk rusten, en de voortspringende groote lijst onderschragen. Ter wederzijde heeft dit voetstuk eenen ruimen blaauw arduinsteenen trap van een en twintig treden. Allervoortreffelijkst vertoont zich deze voorgevel op eenigen afstand. Het geheele gebouw bestaat uit drie verdiepingen. Het voetstuk is van blaauw arduinsteen, waarin de ramen voor de onderste verdieping, alsmede de zuider en noorder ingangen zijn. Hierop rust het ligchaam van het gebouw zelve, dat uit gebakken steen, met platte pilasters van breemsteen tusschen de vensterramen, is opgetrokken, en daarboven gaat, rond het geheele gebouw, eene groote sierlijke lijst. Het dak is met blaauwe leijen gedekt. Onder het frontespice vindt men de woorden: *DEO. PATRIAE. ET. JUSTITIAE.*, (d. i. aan God, het Vaderland en de Geregtheid). Van de markt af heeft het gebouw twee

ingangen, waardoor men in eene met arduinsteen gedekte gaanderij komt, die den toegang tot de vertrekken gelijk vloers verleent. Deze gaanderij is 3 ellen breed en 18 ellen lang. Van voren is de hoofdingang, langs de gemelde eem en twintig trappen, welke voert tot een prachtig voorportaal, en gestukadoorde zeer breede en hooge gang; hetgeen het fraaiste gedeelte van het binnengebouw uitmaakt. Van binnen zijn twee groote trappen, die van de onderste vertrekken naar den zolder leiden, waarvan de kleinste in 1841, en de grootste in 1842 eerst gemaakt zijn. Het gebouw bestaat uit eene menigte grootere en kleinere vertrekken, waaronder de Raadzaal, op de hoofdverdieping, vooral uitmunt. Deze heeft eene lengte van 14 en eene breedte van 8 ellen. Het geheel stelt een sierlijk paleis daar, hetwelk, zoo wel wegens zijne bouworde, als de gunstige ligging op een vierkant plein, een schoon gezicht oplevert, en aan de Regering, zoo wel als aan den Bouwmeester *JACOB OTTUS HUALY* van Amsterdam, tot eer verstrekt.

Het Provinciehuis, ten Oosten van het *Martínkerkhof*, thans dienende tot zetel van het Provinciaal Gouvernement, is een zeer oud gebouw, waarin voorheen de Latijnsche school der St. Maartenskerk gehouden werd, doch dat, weinige jaren na den overgang der stad aan de zijde der Staten, tot het tegenwoordig gebruik is geschikt gemaakt, zijnde de eerste vergadering daarin den 16 Junij 1602, door de Staten, en den 8 December 1605, door de Gedeputeerden gehouden. Het is een hoog en luchtig gebouw, van buiten naar het Noorden voorzien met eenen kleinen toren, in welken de opgang in de bovenste verdieping van het gebouw is; doch anders heeft het uiterlijk weinig aanzien. De ingang is door een laag poortje, aan welks beide zijden vertrekken voor den Bewaarder zijn. Uit een klein vertrek, hetwelk voor de bedienden bestemd is, komt men in de Statenkamer, dat een zeer ruim vertrek is, prijkkende met een schoorsteenstuk, door *H. COLLENIUS* in 1712 vervaardigd, verbeeldende de godsdienst en de nijverheid. De trap wijders opgaande, komt men door eene voorkamer in de zaal, waar voorheen de Gedeputeerde Staten vergaderden, zijnde een even ruim vertrek, als dat der Staten, waar het onmiddellijk boven gelegen is, en prijkt met de beelden der Stadhouders tot de laatste tijden. Aan de overzijde dier voorkamer vergaderde de Provinciale Rekenkamer; terwijl nog andere vertrekken dienen voor de secretarie en tot berging van boeken en papieren. In dit onaanzienlijk gebouw vergaderen ook, van tijd tot tijd, commissiën, zoo als die van onderwijs enz. Tot de opbouw van het Provinciehuis werden, op last der Staten, 10,000 steenen gebroken uit het konvent van Selweri.

Het voormalige *Ommelande r-huis*, tusschen de *St. Janstraat* en de *Poelstraat*, waar weleer de Staten der Ommelanden hunne afzonderlijke vergaderingen hielden, is een klein en zindelijk gebouw, in het jaar 1784 van voren geheel nieuw veranderd, zoo dat het, behalve een klein portaal en eene ruime voorkamer, eene fraaije vergaderzaal en eenige andere vertrekken heeft. Het huis wordt nu door de Directie der belastingen, de Commissie van Landbouw en anderen gebruikt.

Het voormalige *Groote Kantoor of Collecthuis*, aan de westzijde van de *Grootemarkt*, waar voorheen de provinciale schattingen betaald werden, pronkte eertijds met het wapen der provincie en nog met eene spreuk in het Latijn, ontleend uit het zeggen van *Jesus: GEEF DEN KEIZER DAT DES KEIZERS IS*. Thans dient het tot een Kantoor van het zegel en der gouden en zilveren werken.

Het Provinciaal-Geregtshof, in de *Oude Boteringestraat*, was voorheen een bijzonder huis, maar na de oprigting van een Provinciaal Hof van Justitie, ten gevolge het Reglement-Reformatoer van 27 November 1749, tot een Provinciaal-Geregtshof aangekocht en daartoe vertimmerd. Men oordeelde namenlijk hare vroegere vergaderplaats, zijnde eene kamer op het oude stadhuis, te klein en te ongeschikt. Niettegenstaande den aandrang van de Prinses-Gouvernante, draalden de Staten er echter mede, bijbrengende de schaarsheid van 's Lands penningen. Gemelde Vorstin verklaarde daarop liever een gedeelte van het Stadhouderlijk hof te zullen afstaan, dan Luitenant en Hoofdmannen langer eene geschikte vergaderplaats te onthouden, hetgeen van dat gevolg schijnt geweest te zijn, dat, den 12 December 1755, daartoe van staatswege besloten, en dit huis wegens zijne breedte aangekocht werd, waarop, na de voltooiing der vertimmering, den 15 September 1755, de eerste plechtige vergadering er in gehouden is. Men komt door eene groote deur, met gepaste zinnebeelden versierd, in een voorportaal, en langs eene ruime voorzaal in de vergadorkamer van het Hof. Het volgende Latijnsche opschrift, in vergulde letteren boven den ingang dier kamer gesteld, herinnert telkens het moeijelijk werk van onzijdige Regters:

QUINQUE RANCE CURIAE INGRESSIBUS SENATOR

PRIVATOS AFFECTUS OMNES, IRAM, ODIIUM, AMICITIAE ADSPICITO:

NAM DE ALIIS EQUUS AUT TRIQUES FURENS,

ITA QUOQUE DEI IUDICIIUM SUSTINET.

(d. i. Wanneer gij als Raadsheer dese vergaderzaal binnen treedt, leg dan alle gemoeidsbewegingen, wraak, haat en vriendschap af, want naar dat gij, jegens anderen, regtvaardig of onregtvaardig zijt geweest, zal ook God regt over u houden). Het vertrek zelve is eene groote, ruime en fraaije zaal; voorzien van twee schoorsteenen en tot 1793 versierd met het afbeeldsel van den Stadhouder WILLEM V, die aldaar, in hoedanigheid van Voorsitter, eenen prachtigen armstoel had. Nevens dit gebouw heeft men, in 1840, ook een gebouw voor de Arrondissements Rechtbank geplaatst, en het Hofgebouw met twee kamers vergroot. Eene beschrijving van beiden, met een plaatje van den voorgevel, die onveranderd is gebleven, vindt men in den *Groninger Volks-Almanak* van 1842.

Het Burgerlijke en Militaire Huis van Verzekering, voorheen het Tuchthuis, aan het einde der *Lehienstraat*, dicht aan den wal, is gesticht in het jaar 1804. Vóór dien tijd had men daartoe gebruikt een gedeelte van het Jacobinerklooster, thans het Groene Weeshuis.

Het Provinciale Armenaankomsthuis of Tuighuis ten Oosten van het *Schuitendiep*, genoegzaam achter het Provinciehuis, is een zeer eenvoudige vierkant gebouw van ééns verdieping; met eene ruime opene plaats in het midden, rondom uit het water opgetrokken en in 1027 gesticht.

De Waag, aan de noordwestelijke zijde van de *Markt*, is in 1600 gesticht, en een op zich zelf staand gebouw met vier groote deuren, waarvan echter maar drie geschikt zijn; om er uit te kunnen wegen.

Het Boterhuis, in het *Zuipenstraatje*, waar alle vaten met boter ter verkoop ingevoerd, moeten gebracht worden, terwijl zij binnen de stad nergens anders mogen worden verkocht of gewogen, was voorheen de Stads Halle, die in het jaar 1818 tot het tegenwoordige doel werd ingerigt (1).

(1) De aanvoer van boter beliep in de stad GRONINGEN gedurende het jaar 1841, 3162 vierden. 4305 achsten en 2492 zestien den tonnen, voorts is eene hoerselheid van 212,504 ponden in stukken of kluiten aan de waag te GRONINGEN gewogen.

-De Korenbeurs op de *Fischmarkt*, in het jaar 1774 gesticht, is in het jaar 1825 geheel afgebroken, en aanmerkelijk grooter en fraaijer herbouwd. Des Dingsdags en Vrijdags wordt er een aanzienlijke handel vooral in granen en zaden gedreven.

Sedert de opruiming van de *Vischmarkt* tot een plein, heeft de Regering aan de *Zwiderhaven* een afzonderlijk gebouw voor den afslag van den vissch laten maken, gewoonlijk de *Vischbanken* genoemd en voorzien van de noodige tafels en banken, welke van boven op de wijze zoner gaanderij overdekt zijn.

Voorheen bestond hier nog het *West-Indisch-huis* aan de westzijde van *Munike-Holm*, in 1623 gemaakt van de woning, die vooreen de Abten van *ANWARD* hier ter stede hadden, dienende, sedert 1803, tot een *Nosocomium* of Akademisch ziekenhuis, hetwelk naderhand verder is uitgebreid. Achter dat huis, in deszelfs ruimen tuin heeft men in 1823 een geheel nieuw op zich zelf staand gebouw geplaatst voor het kabinet van *Natuurkunde*.

Ook heeft men hier een *Postkantoor*, en een station voor de *vaardenposterij*.

De *Herv.*, die hier 21,000 in getal zijn, maken de gem. van *Gaonens* uit, welke tot de klas. en ring van *Gaonens* behoort. Het goede zaad door de leerlingen van *Wassz Gansvort* hier gestrooid en gekoesterd loor het licht der *Saksische* en *Zwitsersche* Kerkhervormers, is hier van tijd tot tijd zoodanig aangekweekt, dat er, waarschijnlijk reeds in 1550, eerst ene verborgene, later eene openbare gemecute van *Evangelie-belijders* geveest is, welke bediend werd door den een of anderen *Leeraar*, die uit andere gewesten der *Nederlander* moest vlugten, en zich hier mischien veiliger achtte, althans in 1550 kreeg zij vrijheid, om openlijke godsdienst-oefeningen te houden, eerst in het naburig *Helpen*, onder de afwisselende dienst van *Firro Roman*, *Wicra Milasus* en *Maso Avine*, en daar na in de *Broerkerk* der stad. En ofschoon in 1467 de beelden ordelijk verden weggenomen en de kerk ontdaan van hetgeen tot de *R. K.* eere-lienst behoorde, met toestemming van de Regering, zoo heeft dit niet-einin zelfs aan knechten, tot het werk gebruikt, den hals gekest, waarloor velen in het volgende jaar van hier naar elders de wijk moesten nemen, wier namen, 66 in getal, men opgetoekend vindt in het voanis, loor den bloedraad te *Brussel*, in 1570, tegen hen uitgesproken, alsmede onder het verzoekschrift, door hen aan den *Kaiser* en de *Bijksver-zadering* te *Spies* daar tegen ingeleverd. In het jaar 1579, nadat de stad ot de *Unie* van *Utrecht* was toegetreden, werd niet alleen de *Broerkerk* aan de *Hervormden* ingevuimd, alwaar *Johannes Melius*, *Predikant* te *Uppingedam*, eenigen tijd heeft gepredikt; maar ook de *Walburgskerk*, vaarin de *Latijnsche* *Schoolmeester Assuerus Munsterus*, daarna *Wicra Milasus* en *Hermanus Wifwading* de *Hervormde* loer verkondigden. Ook had men het voornemen, om *Kaspar Olevianus*, die te dier tijd uitien vaste bediening was, gelijk ook den *Kmder* *Predikant Maso Avine*, zoo al niet in vaste dienst, ten minste voor eenen tijd als *ter-loon* e verkrifgen; doch dit is door den trouweloosen afval van den *Graaf van Rijnswaere*, in 1580, verbinderd. Eindelijk, in het jaar 1594, bij le reductie van de stad tot de *Unie*, zijn de *Groote* of *Martinerk* en le *Aa-kerk* aan de *Hervormden* ingevuimd en de beelden, altaren en bergelijke zaken meer, er uitgenomen. Doch de *Broeren-kloosterkerk*, alwaar zij voorheen hunne godsdienst hielden, was nu minder noodig, les zij tot aan de stichting der *Akademie* niet gebruikt is. De vier eerste *Predikanten* in de gem. van *Gaonens* zijn beroepen in het jaar

1594. JOACHIMUS WRAANUS, Meester in de vrije kunsten, uit de Lutherse kerk te Hamburg verstooten en van de dienst te Wittemberg geveerd, was eindelijk bekend geworden aan de religie-ballingen dezer provincie, die zich te Bremen en Emden ophielden, hetgeen hem den weg baande, om, in 1594, tot Stads-Predikant te Groningen te worden aangesteld, alwaar hij in het jaar 1614 overleed. ASTORIUS TESSAL, een Groninger van afkomst, was voorheen Roomsche Priester, doch uit het Pausdom tot de Hervormde godsdienst overgegaan, werd hij tot Stads-Predikant aangenomen, nadat hij een formulier van herroeping in het openbaar had voorgelezen. In het jaar 1600, emeritus verklaard, overleed hij weinige jaren later. ARNOLDUS MARTINI, missionar te Uithuizen, in de Ommelanden, geboren, en daarom URRUNUS bijgenaamd, had negen jaren te Sybecarspel in Noord-Holland het werk der bediening waargenomen, toen hij van daar tot Predikant naar Groningen beroepen werd, alwaar hij in 1619 overleed. EGBERTUS SCHEM ARARIUS, een Groninger van afkomst, werd van Schalsum in Friesland te Groningen beroepen, en vertrok van daar in het jaar 1600 naar Zandweer. Bij dezen werd in het jaar 1595 tot vijfde Predikant beroepen, FRITZ RUARDS, anders FRITZ RIJDS STRUM, die reeds 75 jaar oud was, maar ten tijde van Keizer KARL en Koning FILIPS aan de kruisgemeente te Groningen en Helpen, zijne getrouwe dienst, dikwijls onder vele gevaren, bewezen had, doch in 1567 weder van hier had moeten vertrekken. Hij overleed in 1602. In 1597 werd er bij dit getal Predikanten een zesde gevoegd, zijnde BERNARDUS THEODORICI ACRAEM, die van Usquert herwaarts beroepen werd, en in 1624 overleed. In vervolg van tijd, na de vergrooting der stad, is, om den aanwas der gemeente, het getal Predikanten hier tot zeven, acht en eindelijk tot negen vermeerderd, zoo als het thans nog is. Onder hen, die hier het leeraarsambt hebben waargenomen, verdienen melding JOHANNES MARTINUS, die hier in 1637 beroepen werd, en in 1666 overleed, en ABRAHAM THOMIUS, die hier in 1671 kwam, en in 1679 overleed, welke te zamen de *Nederlandsche Concordantie over het Oude en Nieuwe Testament* bewerkt hebben, voorts de Nederduitsche Dichter ROBERTUS ALBERTUS, van 1721—1772; CORNELIUS VAN VELSEN, van 1722—1751, toen hij Hoogleraar in de Godgeleerdheid te Groningen werd; PETRUS LAAN, van 1725—1727, als wanneer hij tot Hoogleraar der Godgeleerdheid te Franeker beroepen werd; PAULUS CHEVALLIER, van 1751—1752, toen hij tot Hoogleraar der Godgeleerdheid en Academieprediker te Amsterdam, vervolgens te Groningen beroepen is; CAROLUS SEGAAE, van 1752—1759, die later Hoogleraar in de Grieksche taal te Utrecht geweest is; PETRUS ABRESCH, van 1766—1777, toen hij tot Hoogleraar in de Godgeleerdheid en Academieprediker te Groningen bevorderd werd; THEODORUS LUBBERS, van 1768—1777, toen hij tot Hoogleraar in de Godgeleerdheid en Academieprediker te Groningen beroepen werd. Voorheen werd tot de beroeping van eenen Predikant, uit een grooter getal, eerst eene nominatie van drie gemaakt, alleen door de Predikanten en Ouderlingen, en deze nominatie aan de Staten der Provincie ter approbatie aangeboden; deze approbatie ontvangen zijnde, werden de genomineerden verzocht, om hunne gaven tweemaal voor de gemeente te doen hooren, eens des Zondags voormiddags, in de groote kerk, over de gewone stoffe; en daarna, des Woensdags avonds in de Akerk, over eenen vrijen tekst. Er waren echter gevallen, dat iemand van de eene of andere dier verbindtenissen ontslagen geworden is, en desniettemin beroepelijk gesteld werd. Aan deze wet waren ook

de Predikanten der groote steden niet onderworpen: waardoor werden verstaan zoodanige steden, in welke niet minder dan vier Predikanten der Nederduitsche gemeente stonden. Vervolgens werd uit dit drietal eene verkiezing gedaan, door de leden van den grooten kerkenraad, bestaande uit de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen. Maar thans is dit alles vervallen; door den breeden kerkenraad, bestaande uit de Predikanten der stad, zestien Ouderlingen, achttien Diakenen, benevens den Archi-Diaken en den Boekhouder van het Groene Weeshuis, wordt eerst een rommel gemaakt, vervolgens daaruit een twaalfstal, gewoonlijk acht dagen later een zestal, weder acht dagen later een drietal, en daaruit acht dagen later één beroepen.

De Herv. hebben hier vijf kerken, als: de Groote of St.-Martenskerk, de Aa-kerk, de Nieuwe- of Noorderkerk, de Peper-Gasthuiskerk en de Pelster-Gasthuiskerk.

De Grootekerkerk, St.-Martenskerk of Martinikerk, aan den Noordoosterhoek der *Grootemarkt*, niet ver van de plaats, waar eertijds de St.-Walburgskerk stond, draagt haren eersten naam, omdat zij eene kathedrale, en dus de hoofdkerk was, en den tweeden naar den Heilige, aan wien zij voorheen was toegewijd. Zij zoude, naar sommigen, in vroeger tijden den H. JOHANNES tot beschermmer gehad hebben, en de St.-Jansstraat van daar haren naam ontleenen, echter zijn hiervan geene openbare bewijsstukken bekend. In het jaar 1465 trof deze kerk een groot ongeluk, doordien de toren door den bliksem in brand gestoken en verteerd werd, en drie jaren later nog sterker, daar de nieuw gebouwde toren des nachts instortte en met zijnen val haar grootendeels vernielde. Den 23 Maart 1469, begon men, op Palmzondag, de grondslagen voor eenen nieuwen toren te leggen, een weinig meer westwaarts, dan waar de vorige gestaan had, en na verloop van dertien jaren, in 1482, was de toren tot stand gebragt, en de kerk hersteld. Reeds vóór het jaar 1253, was zij eene *ecclesia*, en den H. MARTINUS den grijsen Bisschop van Tours, die ook Patroon der bisschoppelijke kerk van Utrecht was, toegewijd. Het is een deftig groot gebouw, in den gothischen smaak, ruim 64 ell. lang en ruim 27 ell. breed. De van buiten geheel met leijen gedekte kap bestaat uit drie daken, uitgezonderd het koor. Dit steekt zeer hoog boven het schip der kerk uit, en is, daar het dreigde uit zijn verband te gaan, in het laatst der vorige eeuw, met zware doorgaande ijzeren staven overdwars, en met eenen dergelijken rondgaanden band van buiten voorzien. In de kerk zelf is een voortreffelijk orgel, oorspronkelijk gemaakt in 1479, door den beroemden RUDOLPHUS AGRICOLA, waaruit men zegt, dat, bij gelegenheid eener opschooning, eene uitmuntende *vox humana* zou gestolen zijn. Thans heeft het zes en veertig sprekende stemmen, twee tremulanten, vier afsluitingen, ééne windlossing, drie handklavieren, een vrij pedaal en acht blaasbalgen. Daar het wegens zijne zwaarte in het laatst der vorige eeuw begon te zakken, zijn, in 1782, onder het uitstekende gedeelte vier houten pilaren gezet. Deze zijn, in 1806, door anderen van gebakken steen, met gips bepleisterd, vervangen, welke thans daaraan niet alleen vastigheid, maar ook uiterlijk sieraad geven. Bij den ingang der tweede Zuiderdeur vermeldt een gedenksteen in den muur, dat de groote MURTINUS, dáár begraven ligt. Ook plaatste men op het koor een klein gedenktoeken, in eenen pilaarmuur, ter eere van den Schoolopziener HENDRIK WERTMAN, die hier echter, noch geboren, noch begraven is. De toren dezer kerk trekt om zijne hoogte en fraaiheid de aandacht der vreemdelingen tot zich, en wordt algemeen voor een meesterstuk van gothische bouwkunde gehouden.

Men wil zelfs dat het de hoogste en fraaiste toren van geheel Nederland is. Hij is van graauwen hard- of zerksteen opgetrokken en heeft vijf omgangen, met eenen fraaijen appel. Hoe hoog hij, bij zijne voltooiding in 1482, geweest zij, valt niet te bepalen: daar hij, ten jare 1577, bij eene algemeene verlichting, tot vrengdebetuiging over het vertrek der Waalsche soldaten, door onvoorzigtigheid is in den brand geraakt, en tot op het muurwerk verteerd; hij werd niet eerder, dan in 1627, weder opgebouwd, en wel tot de tegenwoordige hoogte, zijnde ruim 94 ell. 8 palm. Ned. maat. In het jaar 1699 sloeg de bliksem in desen toren, welke brand door de burgers en vooral door de schippers gebluscht werd. Dit onheil had mede in 1758, den 3 Maart 1822, en den 12 Februarij 1836 plaats, doch door spoedig en stout aangebragte hulp werd men telkens den brand in tijds meester. Sedert October 1837, is de toren van eenen bliksem-afleider voorzien, waardoor het gevaar aanmerkelijk verminderd wordt, zoo als op den 8 Januarij 1845 is gebleken: de avondgodsdienst bijna geeindigd zijnde, was het, als of de bliksem in den toren sloeg. Het geroep deed zich ook in de kerk hooren, dat hij in brand was, zoo als ook eenige oogenblikken soheen, doch eindelijk bleek zulks niet waar te zijn, en was de bevrijding van dat gevaar ongetwijfeld aan den afleider te danken. Wijders heeft deze toren zeer zware luiklokken, waarvan de grootste, welke in het midden hangt, geschat wordt op een gewigt van 22,000 pond, de klepel daarenboven op 500 pond. Het kunstig speelwerk en slaand uurwerk is, volgens het opschrift, vervaardigt in het jaar 1668, door GEORGES SPAACKER van Zutphen. Tot het uitmuntend klokkenspel behooren zes en dertig, in grootte zeer verschillende, klokken, welke te samen op een gewigt van 36,000 pond gerekend worden. Bij de oprigting der bisdommen in de Nederlanden werd de Martinikerk door de Pausen PAULUS IV en PIUS IV tot eene kathedrale kerk verheven, en daar in gesteld een kapittel van tien Kanonniken, welke allen Doctoren of Licenciaten in de Godgeleerdheid en geestelijke regten moesten zijn, om den Bisschop, die als tiende Kanonnik er in voorzat, te kunnen dienen tot Raden. Aan dit kapittel, opdat het behoorlijk bestaan soude, waren de inkomsten van het Nonnenklooster der Bernardiner orde te Essen, niet ver van de stad, en die van het Premonstreiter klooster te Wittewierum, toegewezen. Dit kapittel heeft echter even min als de Bisschoppelijke zetel, hier lang stand gehouden, daar de Kanonniken, vóór de reductie zelf, door de Stads regering gelast zijn geweest huane posten te verlaten. De eerste, die tot de Bisschoppelijke waardigheid verheven werd, is geweest JOHAN KRW, die uit een oud Burgemeesterlijk geslacht van Utrecht oorspronkelijk, en van de orde der Minderbroeders was. Door den Kardinaal GRANVELL, Aartsbisschop van Mechelen, aldaar ingewijd zijnde, is hij, in 1508, door alle Geestelijken, en door den Raad der stad, benevens de Heeres der Ommelanden, plegtig ingehaald en met statie naar de St. Martenskerk geleid, om bezit van zijn bisdom te nemen, hetwelk hij bekleedde tot in 1578, toen hij te Groningen is overleden, en in de kathedrale kerk, zonder praecht en zonder grafscrift, ter aarde besteld. Aan desen bisschoppelijken stoel waren, behalve al de kerken in Groningerland, ook die in het landschap Drenthe onderworpen, en, ten einde zijnen staat naar de wijze der andere Prelaten te kunnen voeren, werd de vermaarde abdij van Aduard, met alle hare rijke inkomsten, geschat op 3000 gouden dukaten, ingevolge de Pauselijke bulle van PIUS IV, van 1561, hem toegewezen. Na het

overlijden van **JONAN KATFF**, is wel een tweede Bisschop aangesteld, welke was **JUDAN BRUNSE**, een Edelman uit een Brabandsch geslacht, dan deze, na den dood van **FREDERIK VAN TAUTENBERG**, tot Aarts-Bisschop van Utrecht benoemd zijnde, eer hij zijne bevestiging te Groningen ontvangen had, werd als derde Bisschop van Groningen benoemd, **ARNOLD NIELSEN**, een Nijmegenaar en van de orde der Predikheeren; doch de dagelijks meer en meer doordringende leer der Reformatie, zoo bij de Regering als het gemeen, verhinderde hem zijne inwijding te ontvangen, zelfs werd hij voor den Raad gedagvaard, en om zekere beschuldiging, tegen hem ingebracht, in hechtenis gesteld, doch daarna weder ontslagen zijnde, nam hij naar Brussel de wijk, alwaar hij in 1603 overleden is.

De Aakerk, aan het westeinde der *Vischmarkt*, is eene tamelijk groote kruiskerk. Van hare nabijgelegenheid aan de Aa, welke er ten Weste langs stroomt, droeg zij vóór de reductie den naam van Lieve Vrouwekerk Ter-Aa, doch sedert dien van Aakerk of Ter-Aakerk. Kertijds was zij slechts eene kapel, toegewijd aan de *Maagd MARIA*, den *H. NICOLAAS* en *Alle Heiligen*; maar ten jare 1246 is zij door **OTTO VAN HOLLAND**, den zes en dertigsten Bisschop van Utrecht tot eene *Ecclesia parochialis* verheven, en aan de Utinge en Westerklusten der stad Groningen tot eene buurkerk toegevoegd. Naderhand is deze kerk, ten jare 1465, aanmerkelijk vergroot; maar twee eeuwen later (1671) werd zij, op den 1 Mei des nachts, door den bliksem getroffen en in brand gestoken. Dan, niet lang daarna, op den 12 April 1710, stortte, bij stil weder, de toren in en viel op haar, even na geëindigde godsdienst, hoewel nog twee kinderen, daaromtrent spelende, gedood werden. In 1712 werd deze kerk voor het eerst weder gebruikt, en in 1725 de thans nog aanwezige toren, welke eene hoogte van 85 ellen heeft, opgetrokken; maar de grondslag werd, ter bekoming van eene vaste plaats, iets oostelijker genomen, waardoor thans het onderste gedeelte van den toren in het ligchaam der kerk is ingelijfd. Daar deze kerk, sedert de instorting des torens, een speeltuig miste, werd in het jaar 1815, met Koninklijke toestemming, het orgel uit de Broerekerk, dat daarin bijna geen dienst deed, in deze kerk overgebracht, en met nieuwe kunstig gesneden beelden versierd. Dit voortreffelijke orgel is, in het jaar 1702, vervaardigd door **A. SMITZ**, en heeft zes blaasbalgen, drie handklavieren, een vrij pedaal en in het geheel twee en dertig sprekende stemmen. De kerk heeft wijders beschilderde glazen, sierlijke kroonen, eene ruime consistoriekamer en vier uitgangen. Het kerkhof is bevoerd, en met eenen steenen muur en lindeboomen omgeven.

De Nieuwekerk of Noorderkerk, in den *Noordelijken uitlag der stad*, tusschen de verlengde Boteringe- en Ebbingestraten, op een zeer ruim plein, draagt daarom in openbare geschrifte den naam van Noorderkerk, maar in de wandeling, om hare latere stichting, dien van Nieuwekerk. Men begon de stichting den 7 Junij 1660, en volëindigde die in 1664; wordende op den 7 Junij van dat jaar de inwijdingspreek daarin gehouden door **JONANNES MARTINUS**. Zij is gebouwd in den smaak der Hervormde kruiskerken, bestaande uit vier gelijke kruispanden, en is dus zonder koor, dragende op haar midden een klein sierlijk torentje, van klok, uurwerk en vier uurwijzers voorzien. Van binnen werd deze kerk door vier zware pilaren onderschraagd. Zij heeft zeer ruime gaanderijen en had voorheen geen orgel; maar een aanzienlijk legaat en de bijdragen der ingezetenen hebben de gemeente

in staat gesteld, haar van een nieuw orgel te voorzien, hetwelk den 16 Mei 1831 werd ingewijd. Het kerkhof is rondom de kerk met klinkersteen bevoerd, waarvan gelijke steenen daden afloopen naar de vier zijden en hoeken, en is wijders met eenen muur en lindeboom omringd.

De Peper-Gasthuiskerk, in de *Peperstraat*, was vroeger de Kapel van het Geertruida-gasthuis. Het is een tamelijk ruim gebouw, dragende op het westeinde eenen kleinen spitsen toren, met eene klok, uurwerk en nurwijzer voorzien. Zij heeft een orgel van twee en twintig stemmen, twee handklavieren en een vrij pedaal.

De Heilige-Geest- of Pelster-Gasthuiskerk, in de *Pelsterstraat*, was voorheen de Kapel van het Heilige-Geestgasthuis. Het is mede een vrij ruim gebouw, en versierd met een orgel van twintig stemmen, twee handklavieren en een aanhangend pedaal.

In deze beide Gasthuiskerken worden de catechisatiën gehouden, en Zondags beurtelings in de ééne voor-, en de andere namiddags gepredikt.

Tot dienst der vreemdelingen hebben de Heeren Staten van Stad en Lande wel eens te Groningen eenen Predikant in de Hoogduitsche taal aangesteld, die in eene der stadskerken de openbare dienst waarnaar, en een lid der Groninger klassis was. Dus heeft men hier gehad in het jaar 1672 HERMANNUS VAN GIFFEN, die in het jaar 1685 naar Tekelenburg vertrok; in 1690 N. ZANUSLIVAN, voorheen vele jaren Predikant te Frankendal, en, wegens de verwoesting van den Paltz, herwaarts gevlugt; in 1706 JOHANNES HENRICUS DONIË, beroepen van Noordwijk die in dien tijd, toen de Groninger hoogeschool van Hoogleeraren in de godgeleerdheid verstoken was, ook eenigen tijd de dienst in het Nederduitsch heeft waargenomen, waarna hij in 1729 overleed; in 1739 ANTHON GODFRIED DEEAS, voorheen Luthersch Predikant aldaar, daarna, tot de Hervormde overgaande, beroepen, om in de Pelster-Gasthuiskerk Zondags namiddags, en in de Akademiekerk Donderdags te prediken. Op bevel der Heeren Gedeputeerde Staten, in 1747, de legerdienst waargenomen hebbende, is hij, in 1748, naar Ee-en-Kagwierum in Friesland vertrokken, waarna er te Groningen geen Hoogduitsche Predikant meer gestaan heeft.

Er bestaat hier ook eene Fransche of Waalsche gemeente, die, voorheen zeer bloeiende, thans slechts weinige zielen telt. Men vindt geene andere sporen nopens eene Fransche kerk binnen Groningen, dan in het Staatsbesluit van den 19 September 1618, fol. 2398, van het Staatsprotocol, waarbij geresolveerd werd: *dat men tot onderhoud van een Fransche Predikant twee namen als Appointeerden onder die Compagnie des Ritmrs. PISSET sal accorderen.* En volgens een Staatsbesluit van den 20 November 1619, schijnt er reeds toen een Fransch Predikant te dezer stede aanwezig te zijn geweest; immers werd daarbij het tractement van zekeren afgegane Student *gedestineert tot gagie van den Franschen Predikant.* De jaarwedde van den Hoogleeraar SAMUEL MARETUS (DES MARETS) werd den 3 Mei 1643, van 1200 guldens, tot 1600 guldens verhoogd, mits dat hij hier ook als Fransch Predikant zou dienst doen. In 1632 werd hij de opvolger van den overledenen DAVID DE LA HAYE, die in de Akademiekerk reeds onderscheidene jaren in het Fransch gepredikt had en daarin, oud en zwak wordende, door zijnen oudsten zoon HENRI DES MARETS ondersteund was, terwijl zijn tweede zoon DANIEL DES MARETS, bij Staatsbesluit van den 6 Mei 1636, op eene jaarwedde van 400 guldens, tot tweeden Leeraar in die gemeente

verkozen werd. Bij gelegenheid echter dat, op den 2 Mei 1666, het tractement van den Leeraar Jacques Baulion, die hier van 1663 tot 1685 gestaan heeft, met 200 gulden verhoogd werd, besloten de Staten tevens, dat, bij overlijden van hem of MARSSUS, de gemeente maar éénen Predikant zonde hebben en wel op eene jaarwedde van 1000 guldens. Naderhand, zoo als in 1676, vinden wij hier ook maar éénen Franschen Predikant vermeld. Doch de noodlottige omstandigheden, waarin de Piëmontesche, en vooral, door de herroeping van het Edict van Nantes, in 1685, onder LOUWIK XIV, de Fransche Hervormden geraakten, die menigte naar deze oorden de vlugt namen, en hier met geld en velerlei voorregten ontvangen werden, deden de Staten, den 25 December 1685, besluiten, om boven de gevlugte Predikanten MAILLART en VERNIE, nog vier Predikanten en twee schoolmeesters aan te stellen, en zelfs, om de vacante Predikantsplaats van wijlen BAULION nog daar en boven weder te vervullen, zoo dat de gemeente hier toen zeven Fransche Leeraars te gelijk bezat, waarbij het nog niet gebleven is, want, uit het belangrijke Staatsbesluit van den 5 Februarij 1686, blijkt, dat de Staten, terstond daarop, het getal nog vermeerderd, en, uit voorsz. vlugtelingen, elf Predikanten beroepen hebben, die alle in deze gemeente de dienst hebben waargenomen. In 1707 vinden wij er nog drie, naderhand weder twee, en eindelijk, sedert het jaar 1785, slechts één. De voordragt, door de deputaten van de synode dezer provincie, blijkens het Staatsbesluit van den 26 Februarij 1691 en van den 1 Mei 1694, bij herhaling en met aandrang gedaan, om de Fransche gemeente dezer stad te brengen onder de Waalsche synode der Vereenigde Nederlanden, of onder de synode van deze provincie, is genoegzaam eene eeuw lang bij de Staten hangende gebleven, want het was eerst bij Staatsbesluit van den 1 Julij des jaars 1780, dat die gem. aan de Waalsche synode onderworpen werd. De eerste synodale kerkvergadering werd dien ten gevolge in het jaar 1784 te GRONINGEN gehouden. Onder hen die het leeraarsambt in de gemeente hebben waargenomen, verdienen melding: LUDOVICUS WOLZORN, die in het jaar 1663 naar Middelburg vertrok en naderhand Hoogleeraar te Utrecht en Amsterdam is geweest, alsmede de oprigter van het Instituut voor doofstommen, HENRI DANIEL GUYOT, die van 1781-1810 te GRONINGEN gemeente door leer en wandel stichtte. Voorheen plagen de Fransche Predikanten in de Broerekerk en in de Gasthuiskerk te prediken, doch sedert het Staatsbesluit van den 3 Julij 1686 hebben zij zich daartoe alleen van de Broerekerk bediend, waarin ook des Zondags avonds, buiten de vacantie, door de Hoogleeraren in de godgeleerdheid gepredikt werd. Nadat echter de Broerekerk, in het jaar 1821 aan de R. K. is afgestaan, worden de godsdienstoefeningen der Waalsche gemeente, weder den éénen Zondag des voor- en den anderen Zondag des namiddags in de Pelster-Gasthuiskerk gehouden.

De Afgescheidenen, welke men hier aantreft, maken eene gem. uit, welke tot eersten Predikant gehad heeft HENDRIK DE COCK, die er ten 14 November 1842 overleed.

De Doopsgezinden, welke hier telden Waterlanders, Vlamingen, Oude-Vlamingen, Ukowallisten, Dantsigers, Paltzers, Oude- en Nieuwe-Zwitsers, hadden hier vroeger drie kerken, waarvan de eene in de Oude- Boteringestraat, voor de Oude-Vlamingen, de tweede in de Pelsterstraat, voor de Vlamingen en Waterlanders; en de derde Achter-de-muur, in eenen gang tusschen de Boteringe- en de Kijk in 't Jatstraat, voor de Paltzers, na 1816 in 'de tweeds

gemelde kerk. De overige Doopsgesliden hadden zich vroeger reeds met eene dezer drie gemeenten vereenigd. In 1815 vereenigden zich ook de beide eerstgenoemde gemeenten, waarbij zich in 1826 ook nog die der Paltzers voegde. Hadden vroeger hunne kerken, zich uitwendig voordoende als woonhuizen, niets bijzonders, thans hebben zij gezamenlijk eene fraaije nieuwe, in het jaar 1815 gebouwde, kerk, in de *Boteringestraat*, welke den 29 October van dat jaar is ingewijd. Zij is van eene ovale gedaante, en soo wel uit- als inwendig fraai betimmerd en voorzien van een voortreffelijk orgel van zestien stemmen, twee handklavieren en een ahangend klavier, geplaatst boven den sierlijken predikstoel aan de oostzijde. De gaanderij en het vervul zijn bezienswaardig, doch de kerk is voor de groote Doopsgesliden gemeente dier stad, welke thans 600 zielen telt, te klein.

De Ev. Luth., die hier 780 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot den ring van Gronnen behoort. Vroeger kwamen zij, de de Evang. Luthersche leer toegedaan waren, nu en dan, inzonderheid des Zondags bijeen, om zich onder elkanderen te stichten, en zich met zingen, bidden, leezen, enz. bezig te houden. Zij ontboden viermaal in het jaar den Predikant JULIUS CAESAR, ook wel *Basso* genoemd, een Brunswijker van geboorte, uit Oost-Friesland, om aan de Bondzegelen toe te dienen. Dit duurde alzoo tot het jaar 1650, toen zij BERNARDUS UPROF, geboortig van Aurich, tot vasten Predikant beriepen. Nadat deze twee à drie jaren de gem. als Leeraar bediend had, is hij met WILLEM BOSCH, een' van de Ouderlingen dezer gem., naar Denemarken gezonden, om hij den Koning eene aanbeveling tot vrije uitoefening van godsdienst te bekomen. Terwijl hij Afgezant was, hetwelk nog al eenigen tijd moet geduurd hebben, heeft de gem. zich met voorlezen of soms wel met eene Candidaat of Proponent beholpen, en zich alle vierendeel jaars door eenen Predikant uit Oost-Friesland, met name ALPHRUSIUS, uit de Riepe, het Heilig Avondmaal laten toedienen. Toen echter de voorstanders verzoeken hadden, dat hun Leeraar in Denemarken overleden was, hebben zij den Candidaat Mr. JESAIAS FICCIUS, geboren te Breslau, die zich te Utrecht wegens de studie ophield, tot Leeraar beroepen. Deze heeft zijn ambt, onder vele vervolgingen en verjagingen, van de eene plaats der stad naar de andere, daar de Lutherschen hunne bijeenkomst hielden, met grooten roem tusschen de drie en vier jaren waargenomen, tot dat hij van hier naar zijn vaderland is beroepen geworden. Oogeveer twee maanden, na het vertrek van FICCIUS, heeft zich voormelde JULIUS CAESAR, die om de eene of andere oorzaak van Holigast, in Oost-Friesland, was weggekomen, met vrouw en kinderen hervant begeven en eenigen tijd de godsdienst waargenomen, maar strekte velen tot ergernis. Daardoor werd de gemeente verdeeld, want terwijl hij zich, ondersteund door de hem toegedane partij, met geweld zocht in te dringen, werd de andere partij bewogen zich van hem af te maanderen, en BERNARDUS POPPELMAN van Reinberg, ad interim, tot Predikant aan te nemen, die, nadat hij twee of drie jaren, ten huize van des schoenmaker CUPS, geleeraard had, overleden is. Niet lang daarna werd genoemde JULIUS CAESAR, wegens ontucht, uit land en stad verjaagd, waarop de gescheidene en verstrooide gemeente zich weder vereenigde en den Candidaat ALKENIUS HENRICI, tot baren Predikant beroepen heeft. De Predikanten der Evangelisch-Lutherschen predikten tot dus verve in de Hoogduitsche taal; doch in het jaar 1680 of daaromtrent werd ABRAHAM REBERSUM, vroeger Predikant te Medemblik en te Edam, tot

Nederduitsch Predikant beroepen. Nadat er alzoo gedurende tien jaren eene Hoogduitsche gemeente en eene Nederduitsche gemeente te Groningen bestaan had, wilde de Regering geen twee Lutherische Predikanten meer dulden, waarom aan den Hoogduitschen Predikant **Eng. Eswaren**, die tevens de jongste der beide Leeraren was, den predikstoel verboden werd, waardoor de onrust tusschen de Hoogduitschgezinden en de Nederduitschgezinden niet weinig toenam. Nadat **Abraham Brouwer** in het jaar 1686 overleden was, werd **Albertus Petrus Middeldorff** van Emmerik, tot Hoogduitsch leeraar beroepen; terwijl de gemeente, bij het aanvaarden van zijn ambt, voor het eerst vrijheid bekwam, om openlijk godsdienstoefening te houden. Tot des verre had men zich beholpen met een kerkhuis, in de Kosterstraat, nabij de Kosterengang, waarin het vertrek, in hetwelk de kerk gehouden werd, bestond uit onderscheidens kamers, die van tijd tot tijd, naar gelang de gemeente toenam, bijeen waren getrokken. Dit gebouw zeer oud, bouwvallig en tevens te klein geworden zijnde, is de gemeente, met vergunning van de regering, in het jaar 1694, begonnen een geheel nieuw kerkgebouw, in de *Harderingestraat*, op te rigten, waaraan den 14 Mei 1694 de eerste steen gelegd is, terwijl het in het jaar 1696 voltooid was. Deze kerk, ruim 26 ellen lang en ongeveer 12 ellen breed, is een eenvoudig, doch goed ingerigt, gebouw en van een orgel, met 25 stemmen, voorzien. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad, maar werd tot aan de omwenteling van 1795 niet bevestigd, vóór dat de beroepene eerst door een der Hervormde Predikanten was geëxamineerd en door den Raad goedgekeurd.

De R. K., van welke men er ongeveer 8500 aantreft, maken hier eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Groningen* behoort. De kleine gemeente der, na de Reductie der stad *Groningen*, overgeblevene R. K. bleef veertiën jaren herderloos. Eerst in het jaar 1608 kwam er een Pastoor, die in een kerkje de dienst waarnam. Hij en zijne opvolgers konden het hier echter dikwijls nauwelijks uithouden, dewijl zij gedurig in de gevangenis werden geworpen en uitgebannen. Eigenlijke godsdienstvervolging leden zij evenwel niet: want hun geweten werd niet verontrust, en zij ondergingen geenerlei straf, of als Roomschen of als Pastoors, maar omdat zij bijeenkomsten hielden, die bij 's lands wetten verboden waren. En dese wetten werden uitgevaardigd, terwijl 's lands Hooze Regering meende te weten, dat zulke vergaderingen, hoewel met een godsdienstig doel gehouden, echter dikwijls tot staatkundige oogmerken, en wel om het land weder onder Spanje te brengen; misbruikt werden. Tot aan den Munsterschen vrede in 1648, en dus zoo lang de Nederlandsche vrijheid nog niet gevestigd was, wilden de algemeene Staten van geenerlei afschaffing of verzachting van de wetten en plakaten tegen de Roomschegezinden hooren. Dese moesten zich te vreden houden, zoo luidde hunne taal, dat men hun geweten vrij liet. Hoewel de plakaten tegen de R. K. nog lang naderhand in wezen bleven, gaven de Staten hun hoe langer hoe meer vrijheid, en eischten eindelijk niets van hen, dan dat zij zich als goede burgers gedroegen. Dit had ten gevolge, dat, terwijl hun getal zeer was toegenomen, zij nog eene tweede kerk in 1646 bekwamen. Na dezen tijd vermeerderden zij nog veel sterker. In 1663 vinden wij in de stad reeds vijf en op het land drie Roomsche Geestelijken, die gemeenten bedienden. In dien tijd werden over het voormalig bisdom van *Groningen* Aarts priesters aangesteld, die in *Groningen* woonden. De eerste heette **Jozan Timen**.

In het begin der volgende eeuw waren hier, in de Oosterstraat, de Balingestraat, de Heerestraat, de Guldenstraat en op den Carolusweg, vijf R. K. kerkjes. Bij deze vijf kerkjes, die echter niets dan zalen in gewone huizen waren, hadden zij in 1711 nog een zede in den Pausgang, bij de Butjesstraat, en in 1719 een zevende bij Der-A. gerkregen; doch om de armen beter te onderhouden, werd de bidplaats in de Heerestraat in 1790 en die in den Pausgang in 1795 opgeheven. Na de scheiding van Kerk en Staat, in 1795, poogden de Roomsgezinden nu en dan, in plaats der vijf bidzalen, eene groote kerk te verkrijgen. Een verzoek, in 1809 daartoe aan Koning Looxwix ingezonden, werd afgeslagen. Geen beter lot had een ander, in 1812 aan Keizer Napoleon gedaan Het was voor eenen Nederlandschen Vorst bewaard, om hun eene der kerken, welke men bij de Kerkberoving hun had moeten ontnemen, nu, bij veranderde omstandigheden, weder terug te schenken. In 1818 vervoegde zich zelf, namelijk de Aartspriester B. MEDDERS, bij requeste tot Zijne Majesteit WILLIAM I, met verzoek, om voor de gemeente dier belijdenis eene der publieke kerken te mogen verkrijgen, aangezien hunne vijf behuizen veel te klein en ongeschikt waren, om het aangroeijend getal der kerkgangers te bevatten. Dit verzoek had verscheidene onderhandelingen ten gevolge. In een later stuk berigtte de Aartspriester, dat, indien de R. K. in het bezit der Broeren- of Akademiekerk werden gesteld, de thans bestaande behuizen konden en zouden worden opgeheven, en de vijf kerkelijke gemeenten daarin tot ééne parochie worden vereenigd; waarop de Koning, wetende dat deze kerk tot geen godsdienstig einde meer gebruikt werd en zonder wezenlijk ongeief voor de Hervormden aan de Roomschen kon worden geschonken, in 1821 besloot, de Broerenkerk aan hen af te staan, met koor, sacristij, consistoriekamer en een gedeelte van het kerkhof. Deze kerk werd de Broerenkerk of Broederkerk genoemd, om dat zij oudtijds behoorde tot een klooster der Franciscanen of Minderbroeders. De juiste tijd der stichting is niet bekend, doch men vindt van kerk en klooster reeds melding gemaakt in 1255, toen zij, bij eenen burgertwist, tot sterkte diende. De kerk moet eertijds zeer fraai en met vele voorregten door de Pausen begiftigd zijn geweest. Bij de invoering der Hervorming, werd zij door de Regering der stad, in 1566, aan de aanhangers der nieuwe leer ten gebruike afgestaan, en op den 22 September van dat jaar voor het eerst gehezigd, doch het volgende jaar ging zij weder aan de R. K. over. In 1579, nadat de Spanjaarden de stad voor eenen tijd verlaten hadden, kwam de Broerenkerk andermaal in handen van de Hervormden, om er hunne bijeenkomsten te houden; welk gebruik evenwel in 1580 weder ophield, om de R. K. Godsdienst daarin uit te oefenen; doch toen de stad in 1595, door Prins MAURIS, op de Spanjaarden, veroverd werd, verkregen de Hervormden nogmaals dat gebouw, hetwelk alzoo, in dertien jaren, vijf maal eene veranderde bestemming had ondergaan. In 1616, werd het bij de oprigting der Hoogeschool tot Akademiekerk afgestaan, en behield die bestemming gedurende twee honderd en tien jaren, en alzoo tot 1826: Behalve voor plegtige redevoeringen, diende het koor voor publieke Promotiën en het ruim der kerk voor Akademiepreken en proefpredikatiën. Zij werd, zoo als wij hier boven gezien hebben, aan de R. K., ter vervanging hunner behuizen, afgestaan met eene toelage van 25,000 gulden, om de kosten voor het herstellen der kerk, het bouwen van een nieuw Theatrum Anatomicum en het leveren van eenen nieuwen

toegang tot de Bibliotheek, die tot dusverre in de kerk was, goed te maken. De gemeente zou zich verbinden, om het overige bij te dragen, en daar er nu slechts ééne parochie mogt overblijven, ook de tegenwoordige bedehuizen te dien einde openlijk te verkoopen. Dan het bleef dralen. De gemeente, die voor een groot deel uit geringe en onbemiddelde leden bestond, durfde de vervallene kerk op deze voorwaarden niet aanvaarden. Men bleef dus aan het onderhandelen, tot dat haar, na lang aanhouden, behalve de 25,000 guld., wegens het toegenomen verval der kerk, in 1829 nog 34,000 guld. van Landswege werd toegestaan. Nu nam éene commissie uit haar midden de kerk van de Curatoren der Akademie over (1). Er werden spoedig aanzienlijke vertimmeringen in het gebouw bewerkstelligd, die in 1831 waren voleind. De plechtige inwijding door den Bisschop van Curium heeft plaats gehad op den 15 September 1836, waarbij deze kerk, aan den H. MARTINUS werd toegewijd. Thans wordt de dienst verrigt door éénen Pastoor en vier Kapellaans; terwijl de vorige R. K. kerken werden verkocht, en thans tot andere einden dienen, als die in de *Oosterstraat* aan de Vrijmetselaren tot eene Loge; die in de *Ebbingestraat* aan den Heer Baron v' AULNIS BOURQUILL, tot eene woning; die in de *Guldenstraat*, aan de Afgescheidenen tot eene kerk en pastorie; die op den *Caroliweg*, aan den Heer M. J. KRISKA, Med. Doct., tot eene woning, en die *bij der A.*, aan onderscheidene eigenaren.

Vóór de Hervorming hadden de R. K. hier nog de St. Walburgskerk, die buiten twiifel het oudste gesticht binnen GRONINGEN is geweest, en door sommigen voor eenen Heidenschen tempel, maar door anderen voor eene kapel van het huis der Prefekten van GRONINGEN, en weder door anderen, doch met minder waarschijnlijkheid, voor een kasteel gehouden wordt, ten tijde van de invallen der Noormannen opgebouwd. Wat er ook van zij, deze kerk, welke van duifsteen ongemeen sterk opgetrokken was, is toen reeds, of naderhand bij geruste tijden, geschikt gemaakt tot een Christenkerk en toegewijd geworden aan de H. Maagd WALSUNES. Het gebouw, dat, ten aanzien van den vorm, wel eens bij de rotonde van de H. MARIA te Rome vergeleken werd, van eenen toren voorzien en met lood bedekt was, behield echter zijne oude sterkte, en werd daarom in de Hooggaande burgertwisten der twaalfde en dertiende eeuw, dan van den eenen en dan weder van den anderen, ingenomen en bezet. Eindelijk werd het gebouw zoo bouwvallig, dat het in het jaar 1611 grootendeels instortte; waarop besloten werd, het overige, dat mede wankelbaar stond, af te breken en de steenen te verkoopen, hetgeen echter tot 1627 aanhield en toen geschiedde. Het plein, waarop deze kerk gestaan heeft, is later tot een kerkhof gebruikt, en sedert 1827 met opgaande boomen en heestergewassen beplant, en met kronkelende paden tot eene aangename wandelplaats aangelegd. Aanmerkenswaardig is het wijders, dat het afbeeldsel dier kerk nog, tot in het begin dezer eeuw, der stads Regering verstrekte, tot een groot zegel aan de verzegelingen en dergelijke openbare stukken; ja, dat dit gebruik opklimt tot zeer vroege tijden, gelijk er nog een perkamentebrief van het jaar 1245 voorhanden is, voorzien met gemelde afbeelding in groen was. De put, weleer ten O. van het koor dier kerk, werd vroeger zeer geroemd.

(1) Men zie omstandig over deze kerk, de *Geschiedenis der Broederschap te GRONINGEN*, door Prof. P. HOFSTENDE GRON.

Men had er vóór de Hervorming vijf mannenkloosters, als: het Dominikaner- of Jacobinerklooster, in de *Jacobinerstraat*, waarvan de gebouwen thans grootendeels dienen, tot het Groene en Blaauwe Gecombineerde Diakoniekinderhuis; het klooster Ten-Breeren, in de *Zwanestraat*, thans tot eene Latijnsche sebool en Rectorswoning en van boven tot de Akademie-Bibliotheek dienende; het Huis der Klerken van 't Gemeene Leven, vroeger het Prefectenhuys, later het Bisschoppelijk, en, tot 1795, het Stadhouderlijk-Hof, op het *St. Walburgsplein*, thans tot een Militaire ziekenhuys ingerigt; het Praterhuys, in de *Oude-Johannesstraat*, hetwelk, in het jaar 1830, tot Opzieter of Overste had den geleerden en vromen GOSWIJN VAN HALEN, den Lecomsteer van den beroemden REGNERUS PRÆDIKUS en ALBERTUS HARDENUS, en tegenwoordig tot eene burgerwoning verbouwd is; en het Jesuïtenhuys, in de *Popkenstraat*, later gediend hebbende tot Gevangenhuys voor diegenen, welke geen burgers waren, thans ingerigt tot Stads-Ziekenhuys. Tevens bestonden er zes vrouwenkloosters, als: het Clarissen klooster of Oude-Convant, in het *Geestelijke-Maagdestraatje*, thans ingerigt tot Burgerweeshuis; het Hieronymus Zusterhuys; het Zusterhuys van Willekesorde, volgens sommigen hetzelfde met het Begijnshof; het Agnietensklooster; het Vrouw-Menoldaklooster, in de *Professorsgang*, nu meereendeels geschikt tot woningen voor eenige Hoogleeraren; het Vrouw-Sywentconvant, en het klooster der Adellijke Maagden of Augustiner Jufferen, in de *Broerestraat*, tegenwoordig tot een gebouw der Hoogeschool dienende.

De Israëlieten, die hier ongeveer 1200 in getal zijn, en welke in het jaar 1710, nog gelast werden om de stad met hunne huisgenooten te verlaten en er nimmer weder terug te keeren, bezitten er thans eene Synagoge in de *Folkeringestraat*, zijnde een zeer net en doehmatig ingerigt gebouw, hetwelk tevens de Hoofd-Synagoge der geheele provincie is.

In 1827 zijn er twee nieuwe begraafplaatsen aangelegd, de eene, de Zuiderbegraafplaats genaamd, buiten de *Heerepoort*, en de andere, de Noorderbegraafplaats, buiten de *Boteringespoort*, op het einde van den Hondslag. Op beide deze begraafplaatsen rusten reeds mannen van grooten naam, wier steenen en monumenten de gedachten hunner verdiensten voor het nageslacht bewaren, als: de Gouverneur der provincie Groningen GUSTAAF WILLEM BARON VAN LEBOF, de Hoogleraar DAMASUS, de Hoogleraar YFELS, de Hoogleraar STRATINS, de Archivarius DRIJSEN, en anderen.

Onder de weldadige inrigtingen, verdient vooral melding het Instituut voor Doofstommen, in 1790 opgerigt door den Franschen Predikant HENRI DANIEL GUYOT, die tot aan zijnen dood, in 1828, en dus gedurende eene reeks van bijna veertig jaren, onafgebroken daaraan werkzaam geweest is. In dit liefdadige gesticht worden, sedert vele jaren, jeugdige doofstommen van negen tot vijftien jaren, uit verschillende oorden van het Vaderland, opgevoed, tot dat zij grootendeels met behulp van een, mede hier aangeleerd ambacht of handwerk, in hunne eigene behoeften kunnen voorzien, en grondig onderwezen zijn in het uiten hunner gedachten, door middel van de spraak, het schrift en de natuurlijke gebaarmaking, waardoor zij voldoende begrippen van godsdienst en zedekunde, geschiedenis en aardrijkskunde opgedaan hebben. In het met verstand lezen van

boeken, over allerlei wetenschappen, en het maken van eigen opstellen, alsmede in de gewone vakken van schoolonderwijs, worden zij hier dagelijks geoefend. Van af hetgeen vroeger Spanjaards, Engelschen, benevens de Zwitser ANNAS, alsmede, in lateren tijd, Italianen, Duitschers, Franschen en Amerikanen over dit onderwijs geschreven hebben, wordt, bij de opvoeding en het onderrigt op het Instituut, een oordeelkundig gebruik gemaakt, ten dienste van den Nederlandschen of liever Groeningschen leertrant van doofstommen, door GUROR ingevoerd. Een aantal van meer dan 500 doofstommen heeft, sedert de oprigting, reeds onderwijs op dit Instituut genoten en thans bevinden er zich nog 162 kwekelingen van verschillende standen en godsdienstige gezindheden, die niet onder het eerstgemelde getal begrepen zijn. De kosten van dit gesticht worden voornamelijk goed gemaakt door jaarlijksche toelagen der leden (bij de 4,000) en uit de giften en erfmakingen van een groot aantal menschenvrienden; terwijl het door den ouden Koning, WILLEM I, door de Koningin, het rijk en het stedelijk bestuur mede krachtdadig ondersteund wordt, waardoor het dan ook alleen in staat blijft, om naar zijn doel te beantwoorden, en in de behoefte van het Vaderland te dezen opzichte geheel te voorzien. Het bestuur bestaat uit zeven Hoofddirecteuren, en, als dames directrices, de echtgenooten der tijdelijke hoofd-directeuren en, des noodig, andere daartoe verzochte dames; een Rentmeester, negen onderwijzers van verschillende rang (behalve de beide Hoofd-Instituteuren en eenige Kweekeling-Onderwijzers); twee onderwijzeressen in de vrouwelijke handwerken; een Binnenvader, eene Binnenmoeder, eene Ziekenmoeder; vier knechten, vijf vrouwelijke bedienden, een Israëlitische kost-huishouder en houderes, voorts een Geneesheer, een Heelmeester, een Tandmeester, een der Hoogleraren, als Consulent geneesheer. Er zijn 24 verschillende werkplaatsen, waar te kwekelingen in onderscheidene ambachten onderwezen worden (1). Ons vaderland is het eenige onder alle rijken en staten van Europa en Noord-Amerika, dat het geluk heeft jaarlijks telkens alle de in de termen vallende doofstommen op dit Instituut geplaatst, verzorgd, opgevoed en onderwezen te zien. Koning WILLEM I heeft dit gesticht befristigd met een kostbaar marmeren bustbeeld van den stichter, die 10 jaeren van zijn nuttig leven aan de opkweeking en vorming van dit ongelukkigen besteed heeft (2).

De Garnizoens-Ziekenzaal, aan het *St. Maartenskerkhof*, is een der oudste, zoo niet het oudste huis van GRONINGEN, en werd vroeger het Praefecten- of Groningerhuis genoemd. Men vindt echter met zekerheid eerst gewag gemaakt van dit huis, hetwelk waarschijnlijk vroeger gediend heeft tot een verblijf der Graven, welke door

(1) In het schooljaar van den 1 September 1841 en 1842 tot den 31 Juli zijn aan dit Instituut onderwezen 158 kwekelingen, 83 jongens waren in het jongens-, en 75 meisjes in het meisjes-busshuis, en 13 woonden in het Israëlitisch huishuis. — Van de jongens leerden 17 het kleermaken, 10 het schoenmaken, 8 het lettersetten, 6 het schrijnwerken, 5 het kuipen, 5 het mendonnmaken, 4 het wegnemaken, 2 het boekbinden, 2 het zadelmaken, 2 het blikslagen, 2 het borstelmaken, 2 het stoelmaken, 1 het witwerken, 1 het zeilmaken, 1 het broodbakken en 1 het smeden; terwijl de overige 19 nog te jong waren om een ambacht te leeren. Van de meisjes leerden 16 het breijen en 17 het knemen- en vollenwassen.

(2) Het die meer omstandig omtrent deze inrigting willen ingelicht zijn, verwijzen wij naar de Redoceering van onzen volijverigen medebehelder Mr. H. O. FRITH, uitgesproken op het feest, gevierd bij het vijfjarig bestaan van het Instituut voor doofstommen te GRONINGEN op den 22 van Hootmaand 1840.

den Keizer gezonden werden naar de hun aangewezen graafschappen en aldaar dan een tijdlang vertoefden, tot dat in den vermaarden en veel besproken giftbrief van den Roomschen Koning, naderhand Keizer van het Duitsche Rijk, HENDRIK III, van het jaar 1040, deze Vorst aan de St. Maartenskerk te Utrecht in vollen eigendom had geschonken, zeker landgoed (praedium), zoo luidt de hoofdinhoud van den, zoo verschillend vertaalden als opgevatten, Latijnschen giftbrief: » hetwelk hij, Keizer, bezat op het huis Groningen (in villa Cruonings) » en gelegen was in het graafschap Drenthe (in comitatu Trente), met de » hofsteden, huizen, eigene lieden, landerijen, waters en afwateringen, » visscherijen, wegen, in- en opkomsten met de hooge regterlijke magt, » zoo als die in dat graafschap werd uitgeoefend, het maat en tel- » regt, de burgerlijke rechtspleging, met al wat er toebehoorde, » in het vervolg hij moogt verkregen worden." Het was later de zetel der Stedehouders van den Bisschop van Utrecht, gewoonlijk Praefecten van GRONINGEN genoemd, waarna het huis dan ook wel den Praefecten hof genoemd werd. Met de vernietiging echter van deze Groninger Praefecture en de verpachting dier bisschoppelijke heerlijkheid en geregtigheid aan andere en onderscheidene pachtheeren, in 1371, liep het huis op, naar het schijnt, de residentie en het geregtshof daarvan te zijn. Het bleef echter nog de hoofdplaats van het bestuur of de restokamer van de andere tafelgoederen, welke de Bisschoppen in de stad en het Gooregt bezaten, en was misschien ook de woonplaats van den Bisschops Ambtman, die vermoedelijk tevens Rentmeester van het Gooregt, zoo wel als van de overige bisschoppelijke tafelgoederen zal geweest zijn. Eenige jaren voor de verpachting van het Gooregt aan de stad GRONINGEN in 1460, door den Bisschop DAVID VAN BOURGONDÛ, verkreeg het Groningerhuis eene geheel andere bestemming; het werd, namelijk, in 1457 afgestaan tot een klooster of konvent aan de zoogenaamde Broeders of Klerken van het gemeene leven, door toedoen van THOMASICUS of DIJK VAN HERKEN, den Overste van dit genootschap te Zwolle. Bij het oprigten der nieuwe bisdommen in de Nederlanden, werden de broeders overgebracht naar eene, naderhand onder den naam van Fraterhuis bekende, woning in de St. Jansstraat, terwijl hun gebouw den nieuwen Bisschoppen werd gegeven tot een bisschoppelijk hof, waardoor het vele veranderingen onderging, aanmerkelijk werd vertimmerd en met eenige nieuwe gebouwen, bij St. Walburgskerkhof, vergroot. Bij de verovering van GRONINGEN, in 1594, door de Staten, werd het een stadhouderlijke hof, en onderging achtereenvolgens weder eenige verbouwing; terwijl in 1626, toen men de onnut gevonden holwerken der stad slechte, deze tot eenen tuin werden aangelegd, welke aan dit gebouw getrokken werd. In 1738 werd het met een hoog zomerhuis of paviljoen, in den noordoosthoek van den tuin voorzien, en boven de, reeds vroeger in 1731 gebouwde tuinpoort, en uitmuntende zonnewijzer, gemaakt door de kunstenaars J. CAMMERS en J. DOONSBOSCH, geplaatst, zoo als het opschrift vermeldde. Nadat het Huis, in 1795, opgehouden had een stadhouderlijk Hof te zijn, is weder geheel aan den Lande gekomen was, werd het verder van daar wege tot verschillende einden gebruikt. Onder anderen werd het voornoemde zomerhuis afgezonderd tot eene werkplaats en geboorzaal voor de chemische lessen, en een gedeelte van den tuin tot een hortus oeconomicus of tot aankweeking van nuttige gewassen, tot dat het eindelijk door een beter laboratorium chemicum bij den akademischen plantentuin of hortus medicus, ten jare 1814, vervangen werd. In het

jaar 1805, werd het hoofdgebouw, door het gouvernement, tot eene kostschool afgestaan en ingerigt, welke reeds in het jaar 1808, door het vertrek van den Insitieur naar Haarlem verviel, als wanneer het eerst tot een Rijk's-Militair-Hospitaal, en vervolgens tot eene Garni-
eons-Ziekenzaal, door het Gouvernement, werd bestemd en ingerigt; waartoe het geheele huis thans dient.

Het Stads Hospitaal, in de *Pelsterstraat*, vroeger een gedeelte van het Heilige-Geest-Gasthuis, later het Stads Magazijn, werd verplaatst naar de *Pontjesstraat*, of eigenlijk *Popkensstraat*, in het huis dat tot 1594 heeft gediend tot een Jesuitenhuis en sedert 1641, tot eene gevangenis. Achter het gemelde Gasthuis ligt een ruim uchtig gebouw, uitkomende in de *Hardingestraat*, dat ter wering der sedelarij vele jaren een Werkhuis is geweest, maar sedert 1798 opgeheven, kort daarna eene Kaserne geworden, waartoe het nog dient.

Het Burgerweeshuis, in het *Geestelijk Maagdestraatje*, naar de kleeding der kinderen, in de wandeling gemeenlijk het Roode Weeshuis genoemd, was voorheen een klooster van Clarisser Nonnen of Beggijnen. Dit klooster, dat in de oorlogsberoerten, onder de Spaansche regering, verlaten werd, en onbewoond bleef, is, in het jaar 1588, aan de Jezuiten afgestaan, waarvan Koning Philips alhier een seminarium en kollegie had opgerigt. Na de reductie, werd het, op aandrang der stad, in het jaar 1599, tot een weeshuis afgezonderd, en half Mei des volgende jaars, door weeskinderen betrokken. In dit huis worden gemeenlijk een getal van 100 kinderen onderhouden en groot gebragt, waartoe de inkomsten der goederen, welke voorheen het St. Jurgens-Gasthuis te Helpen, in 1522 gesticht, bezat, en door den Raad aan het Weeshuis zijn overgedragen, dienen, alsmede die der landerijen, aangekocht uit de gelden door de regering en de ingezetenen tot dat einde opgebragt of bij testamenten gemaakt, want ook, vooral vroeger, ontving het huis bij nitersten wil meermalen milde geschenken. Een der aanmerklijkste daaronder is, dat van den Hoogleeraar Rorezas, die, in 1750, alle zijne goederen aan dit huis vermaakt heeft, onder deze zonderlinge voorwaarde, dat jaarlijks van de inkomsten twee honderd gulden ten voordeele van het huis, en twee honderd gulden aan de Nederduitsehe Hervormde Diaconie zullen worden gegeven, voorts duizend gulden worden gebragt tot kapitaal, en het overschietende, tot aan het einde der vorige eeuw, aan de meisjes, die er jaarlijks uitgaan, moest komen, en daarna, ook een derde deel aan de jongens. Dit huis was voorheen erfgenaam dergenen, welke, daarin opgevoed en uitgegaan, naderhand zonder Hfsverven overleden, ten zij daaromtrent, zoo als gewoonlijk geschiedde, bij het leven een afkoop was gemaakt.

Het Arme-Kinderenhuis, of, naar de kleeding der kinderen, het Groene Weeshuis genoemd; werd in het jaar 1621 gesticht, voor kinderen, wier ouders geene burgers waren. Men nam daartoe de overblijfsels van het Jakobijner-klooster, dat in het noordergedeelte der oude stad stond, nabij de vesten, en dat besloten lag tusschen de *Ebbingestraat*, de *Jakobinerstraat* en de *Hofstraat*. Dit-klooster was gesticht door de Predikheeren van Winsum, aan wie Ludolf, Heer van Groenebeek, Burggraaf in Gronnen, daartoe, in het jaar 1508, eene ruime erve vereerde, welke bij schijnt afgenomen te hebben van den westelijken tuin of opene ruimte van het Praefecten huis. Na de Reductie werd het door de Staten, met andere geestelijke goederen, in beslag genomen, en gebruikt tot allerlei einden, als: tot

een Tucht- of Werkhuis voor misdadigers en Stouts Bedelaars, vervolgens tot eene Kanongietertij, terwijl men in het jaar 1621 en naderhand, in het jaar 1689, een gedeelte gaf tot een Kinderhuis. Dit eerste Arme-Kinderhuis, genaamd het Groene Weeshuis, hield stand tot het jaar 1675, wanneer het, op bevel der regering, vereenigd werd met het Blaauwe Weeshuis, en velop den 15 November, als zijnde de verjaardag der stichting van het laatstgenoemde. Als toen gingen 75 kinderen uit het Blaauwe over in het Groene, waarna het vereenigde huis den naam kreeg van Groenen-Blaauwe-Gekombineerde-Diakonie-Kinderhuis. Dit blaauwe nu was de oorsprong daaraan verschuldigd, dat de amburgers in 1658, eene School- en Breidhuis voor de kinderen hadden opgericht, waartoe hen het volgende jaar het voormalig Jezuïtenhuis, staande ten zuiden aan de *Popkenstraat*, achter het Fraterhuis, werd afgestaan. Deze inrigting, hoewel zij met verscheidene zwangheden te worstelen had, bleef in stand tot dat de kerkeraad, in 1695, op de menigvuldige klagen over de slechte opvoeding dier kinderen (welke men meende door een eigen huis, naar het voorbeeld van Amsterdam, beter te kunnen versorgen) bij Burgemeestoren en Raad aanneek deel, om eene plaats tot het daarstellen van eene dergelijke woning. Deze voorslag vond ingang, en men oordeelde daartoe het geschiktst de ruimte, welke nog van het Jakobijnerklooster over was, als zijnde reeds een gedeelte daarvan het Groene Weeshuis, en het ander het Tuchtuis. De zelfs gaven de Staten dit laatstgenoemde daartoe over, met eene aanzienlijke somme gelds, gelijk ook de stad, wordende verder bij de inwoners eene collecte gedaan, en, door de gilden en anderen, vrijwillige giften aangebragt. Hierdoor in staat gesteld vorderde men sodanig, dat men, den 15 November des jaars 1690, konde bepalen in den dag der inwijding, als toen werden 92 jongens en 68 meisjes, als in het blaauw gekleed, van waar zij den naam van blaauwe van kregen, na het gehouden gebed in de oetzaal onthaald, zoo als nu nog heden op dien dag plaats heeft (1).

In het Evang. Luth. Weeshuis, in de *Haddingestraat*, waren drie oude lieden onderhouden, en drie en twintig kinderen opgevoed.

Het R. K. Armenhuis, in het *Pausgangetje*, is, volgens een steen in den voorgevel, als sodanig in het jaar 1796 gesticht. Daar werden tachtig oude menschen onderhouden, en twintig kinderen opgevoed, en in eene bijzondere school onderwezen. Tot in het jaar 1798, was het huis eene R. K. kerk, en in de eerste maanden van 1796, eene liefhebberij commedie van studenten.

Het Heilige-Geest-Gasthuis, in de *Pelsterstraat*, aldus genoemd naar de toewijding, draagt gewoonlijk naar de straat, aan welke einde het ten westen staat, den naam van Pelstergasthuis. De stichting daarvan is onzeker, doch het komt reeds voor in een brief van 1519 en diende dus sedert eeuwen, gelijk nog heden, tot huisvesting en onderhoud van oude burgerlieden. Hun getal is echter in latere tijden verminderd, wegens gebrek aan genoegzaam food, zijnde thans daarin tachtig van beiderlei kunne. Het is het grootste van alle gasthuizen van Groningen. De overige gebouwen, tot die gesticht oorspronkelijk behoord hebbende, worden door de regering vroeger tot andere einden gebruikt, als: tot een Korenschuur,

(1) Zie den *Groninger-Volksalmanak* van 1839, over het Groene- en van 1813, over het Rode-Weeshuis.

Ammunitie-Magazijn, Giethuis, en laatstelijk tot eene Berg-plaats en een Werkhuis, waartoe het thans nog gedeeltelijk door de Hervormde Diakenen bezigt wordt.

Het Geertruida-Gasthuis, aan het einde der *Peperstraat*, wordt ook wel het Peperstraten-Gasthuis genoemd. Daarin zijn zeven en zestig conventualen, werdende van ieder nieuw inkomende 200 guldens admissiegeld gevorderd. Het is, na het Heilige Geest-Gasthuis, het grootste der stad, en werd in den jare 1403 gesticht. Voorheen was het een Gasthuis voor alle armen en zieken, die daar naar toe vlociden, blijkens de bulle van Paus Sixtus, in het jaar 1475 gegeven.

Het Antonie-Gasthuis, ten westen aan de *Radermarkt*, stond veler buiten de stad, maar is bij de vergrooting in de zestiende eeuw daar binnengebragt. Het is, in het jaar 1517, gebouwd van de overblijfselen der kanaalarj, welke Graaf *Essex* voor de Oosterpoort gesticht had. In dit gasthuis zijn vier en veertig proveniers. Ook zijn er op last der regering, in 1702, eenige vertrekken in gereedheid gemaakt tot berging van kraakzinnigen, waarover mede de gewone voegden van het huis het noodige toevoersigt hebben. Vroeger diende het ook tot een Pesthuis.

Het Jacobs-en-Annem-Gasthuis, dicht bij de *Kraanpoort*, aan het westeinde der *Fischerstraat* ten noorden, is in het jaar 1495 gesticht. Volgens den oprichtingsbrief was het geschikt voor achttien mannen en vrouwen, tot welk getal het ook naderhand volgens besluiten der regering terug gebragt is. Thans zijn er twaalf in, die aan eene gemeene tafel spijze.

Het Armen-Huissitten-Gasthuis, staat in de *Lamne-Huningestraat* ten westen. Over de armen in dit huis had de Cureet der Aa-kerk vroeger het opzigt, blijkens eenen brief van het jaar 1342, doch bij de toenemende bevolking der stad, nam ia de daarop volgende eeuw eene broederschap de zorg dier stichting op zich, en werd daarin bij den Raad bevestigd in het jaar 1437, onder den titel van: *Vermaerers ende Procursars der Arme-huissitten*. Bij verloop van tijd zijn hier ingelijfd geworden het *Ridders-Gasthuis*; het *Enens-Gasthuis*; het *Armen-Konvent*; het *Gaesjen-Egberts-Gasthuis*, en het *Moltemakers-Gasthuis*. Thans is het *Lamne-Huninge-Gasthuis*, zoo als het, naar den oorspronkelijken naam, waarschijnlijk dien des stichters, doorgaans genoemd wordt, zoo ver van zijne oorspronkelijke ierigting afgeweken, dat het nu, gelijk alle andere gasthuizen, dient tot een verblijf en kosthuis voor oude burgerlieden, welker getal, sedert lang reeds, op 26 bepaald is, behalve nog 26 anderen, die, om de veertien dagen, in dit huis eene zekere hoeveelheid brood en boter komen halen; terwijl bevendien aan de vrouwen in *Ubbena-Gasthuis* eene kleine toelage wordt uitgedeeld.

Het *Aduarder-gasthuis*, op de westzijde van de *Munnikeholm*, heeft haren oorsprong te danken aan de voormalige Abten van *Aduard*, welke op dezen hoek der stad eene groote woning en plek groonds tot hunnen intrak geschikt gemaakt hadden; ja zelfs over de toen bestaande grecht eene houten brug hielden, om naar welgevallen in en uit de stad te komen. Van een gedeelte van dit gebouw, het *Blaauwe huis* genaamd, heeft de laatste Abt van *Aduard*, *Willek Breen*, bij uitersten wil van den 1 Junij 1604, een gesticht gemaakt, tot woning en onderhoud van acht oude en schamele menschen; kunnende echter dat getal vermeerderd worden, indien de inkomsten daartoe, bij vervolg van tijd, toereikend bevonden werden. Thans zijn daarin 9 oude vrouwen.

Het huis zelf, door ouderdom bouwvallig geworden zijnde, is in het jaar 1778 geheel nieuw opgehaald, zijnde van ééne verdieping. De hoofdingang pronkt met een opschrift, ter gedachtenis dier hernieuwing en een Latijnsch vers, luidende aldus :

HOSCE LARES, VETULIS QUOS ANNAS VOVIT ALKEDIS

EMMIUS, IN PATRIO NOBILE NOMEN AGRO,

CURIA, CALVINI SACRIS ADDICTA, REFORMAT,

VIVACEM MONSTRANS PER BONA FACTA FIDEM.

HUIC BENE DIC, DOMUI BENE DIC, CLEROQUE, SEPECTUS.

IN QUAVIS PIETAS RELIGIONE PLACET.

(d. i.: Deze woning, welke de Abt EMMEN, een naam beroemd op zijnen vaderlandschen grond, aan het onderhouden van oude lieden gewijd heeft, is door den Raad, die de leer van CALVIN is toegedaan, hernieuwd; toonende door goede daden haar levendig geloof. Zegen den stichter, o ouderdom! zeg den dit huis en de kerkelijke overheid. In elke godsdienstige gezindte is vroomheid welgevallig.

Behalve de opgenoemde huizen, wier inrigting, door verloop van tijden, meer algemeen geworden zijn, heeft men ook nog dezulke, die, niet alleen door bijzondere personen zijn opgericht, en nog huize namen dragen, maar ook door hunne afstammelingen bestuurd worden, aan wie de begeving der daarin openvallende plaatsen toekomt. Dan, niettegenstaande het gemelde erfelijk bestuur, heeft de Regering de voogden dier huizen mede onder de verplichting gebragt, om jaarlijks rekening voor haar te doen, ten einde alle verwaarloozing of kwaad bestuur tegen te gaan, en die gestichten bij aanhoudendheid te doen dienen tot de bepaalde oogmerken der oprichters. Van dien aard zijn de volgende :

Het Mepschen-gasthuis, ten Westen in de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat*, in 1479, door een oud adellijk geslacht gesticht. Thans zijn er 8 vrouwen in, hoewel het voor 15 gesticht was.

Het Ubbena-gasthuis, aan de oostzijde van de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat*, is opgericht door den Burgemeester JOACHIM UBBENA, die tot aan de reductie der stad, in 1594, dien post heeft waargenomen. De stichter had het den naam gegeven van Hospitale St. Johannis of St. Johannes-gasthuis, zoo als nog in den gevel van het gebouw staat. Dan, men heeft het na de reductie naar den Burgemeester blijven noemen; thans wordt het bewoond door 9 vrouwen.

Het Vrouw-Anna-Varvers-gasthuis, in de *Nieuwe Kijk-in-'t Jatstraat*, ten Westen, is in 1635 door de opgemelde vrouw gesticht tot eene woonplaats voor 8 vrouwen, waarvan nu de helft de Hervormde godsdienst moet toegedaan zijn.

Het Zeyls-gasthuis, ten Zuiden, in de *Vischerstraat*, is, volgens den brief van 7 Julij 1648, gesticht door BERNARD JANSSEN ZEYL en vrouw ENGELTJE JACOBS, benevens GRIETJE HENDRIKS, weduwe van CORNELIS JANSSEN ZEYL, tot een verblijf voor vijf oude vrouwen. In 1751 is dit huis herbouwd en bijna de helft vergroot.

Het Baroldi- of Jan Luitjens-gasthuis, staat in de *Gellengerstraat*, westzijde, in één gangje. Het werd gesticht in het laatst der zestiende eeuw. Er zijn drie Herv. en drie R. K. in, die met geld en eetwaren bedeeld worden.

Het Vrouw-Franssen- of Geertjen-Schilts-gasthuis, in de *Battengang*, op den hoek van de *Kostergang*, is, bij uitersten wil van 8 Junij 1668, gesticht voor acht menschen; thans is dat gesticht op vier verminderd, die wekelijks geld en eetwaren ontvangen.

Het Jan-Dulmers-gasthuis, in de *Butjestraat*, dient tot eene woning voor vijf personen, die met geld bedeeld worden.

Het Juffer-Tetta-Alberda-gasthuis heeft in de *Nieuwe-Boteringstraat* ten Oosten gestaan, doch is sedert jaren verplaatst naar de noordzijde van het *Nieuwe-Kerkhof*. Het is gesticht, in 1658, voor vijf oude vrouwen, die, buiten en behalve inwoning, eënenigen onderstand in geld en brood genieten.

Het Vrouw-Aaftje-Wilsoor's-gasthuis, aan de westzijde van de *Kattenhage*, tusschen de Hofstraat en het Diep, is in 1766 gesticht tot eene woning voor oude vrouwen, die daarin wekelijks eene gulden genieten. Het opzigt staat, volgens uitersten wil van de stichteres, aan de twee oudsten uit de geslachten HOMA en TASSERS. Thans zijn er vier oude vrouwen in.

Het Scheunings-Gasthuis, in de *Prinsenstraat*, noordzijde, werd in het midden der zeventiende eeuw voor vier Conventualianen gesticht, door ESKAT SCHUURING.

In vroegere tijden bezat GRONINGEN, buiten de opgenoemde gast- en weeshuizen, nog andere gestichten, welke, of door den tijd weggeeraakt, of tot andere einden gebruikt zijn. Onder die, welke geheel zijn te niet gegaan, en waarvan thans niets meer, dan de namen zijn overgebleven, kan men tellen, het Jarges-Gasthuis, dat, in verval zijnde, op last der regering, nadat het uitgestorven was, in 1677, tot afbraak verkocht werd; het Bavinge-Gasthuis, dat gestaan heeft aan de oostzijde van de *Laan*, en in 1694 is opgeheven; het Vrouw-Sijmen-Konvent, dat nog in het jaar 1570 bekend was; het Roomsche-Katholijk-Homans-Gasthuis, hebbende gestaan aan de zuidzijde van het Diep, tusschen de Boteringepoortboog en Kijk-in-'t Jatsboog, opgeheven tusschen 1805 en 1811, en waarvan nog in Mei 1822 aan de R. K. diaconie is gekomen eene som van zes luizend gulden. Ook zijn, om datzelfde verloop van middelen, verscheidene andere huizen met elkander vereenigd geworden, gelijk in het Armenhuis-Zitten zijn overgebracht het Ridders-Gasthuis, loor Jufvrouw BORLE EXTENS, in de *Hardingestraat* gesticht geweest; het Enens-Gasthuis, het Armen-Konvent, het Geesje-Egberts-Gasthuis en het Moltemakers-Gasthuis.

Nog bestaat er te GRONINGEN: eene Vrouwenvereeniging ter bevordering van werkzaamheid en welstand onder de geringere volksklasse, waarvan men de oprigting voornamenlijk aan den onvermoeiden ijver van den Hoogleeraar PETAUS HERSTEDER zoover te danken heeft. Deze vereeniging, de eerste van dien aard in ons Vaderland, werd den 26 Januarij 1838 opgericht, heeft aanvankelijk reeds goede vruchten opgeleverd, en elders eene gewenschte navolging gevonden. Zij houdt zich vooral bezig met de huizen der geringere klasse te bezoeken, en wel zoodanig, dat twee vrouwen gezamenlijk tien huisgezinnen, door toespraak, teregtwijzing en het verschaffen van handlenarbeid, uit hunnen staat van traagheid, ruwheid en ellende pogen op te heffen. Zij geeft geene aalmoezen, maar wil de armen helpen, en einde door eigen werkzaamheid hun brood te verdienen. In het jaar 1839 werden 423 huisgezinnen door deze vereeniging, uit nageoeg 100 leden van den fatsoenlijken stand bestaande, bezocht, en lese bezoeken hadden reeds op zich zelve eenen weldadigen invloed op die huisgezinnen. Waar zulks noodig is, tracht men handlenarbeid te verschaffen, of de behoefligen, door het geven van rentelooze voorschotten, in staat te stellen de noodige werktuigen, gereedschappen

en stoffen aan te koop. Voorts heeft men er een Genootschap van Moederlijke Weldadigheid, waarvan H. M. de Koningin de beschermster is, gevende jaarlijks eene gratificatie van twee hundert gulden; eene Vrouwen inrigting ter bevordering van godsdienstige kennis en huisselijke welvaart onder de geringere volksklasse, opgericht den 15 October 1833, waartoe H. L. de Koningin jaarlijks honderd en vijftig gulden betaalt; eene commissie van spijtsuitdeeling aan behoeftigen, gedurende de wintermaanden; een Zeemans-collegie, voor oude en gebrekkige zeelieden, opgericht in 1830, onder den naam van *Grotinger Leedragt*, thans 55 effectieve en 120 buitengewone leden tellende, waarvan de collegievlag is wit met de letters G B en het nummer van den gezagvoerder; de Zondagsscholen, tellende 125 onttribuerende leden; eene Afdeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, in het jaar 1814 opgericht; eene Afdeling van het Nederlandsche Zending-genootschap, in 1770 opgericht, thans 70 bijdragende leden tellende; eene Afdeling van het Genootschap ter sedelijke verbetering der gevangenen; eene Afdeling der Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere Nederlandsche bevolking in de kolonie Suriname. Men is thans (1843) bezig daar te stellen een geheel nieuw Kranksinnigenhuis, waartoe de stad reeds eenen grooten tuin, in de *Oude Kijk-in 't Jatbest*, heeft afgestaan, en het geheele plan reeds in gereedheid gebragt is, zoo dat men verwacht, dat nog in dit of het volgende jaar met het bouwen oen aanvang kan worden gemaakt.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen verdient vooreker eent genoemd te worden, de Akademie of Hoogeschool, ten Noorden in de *Broerstraat*, tegenover de oude Franciskanerkerk, welke thans 180 studenten telt. Deze is in het jaar 1614 opgericht, en, den 25 Augustus van dat jaar, plechtig ingewijd. Het gebouw was vooreken oen *Jufvrouwen- of Adellijke-Maagdenklooster*, die naar de orde van den H. Augustinus leefden. Nadat, in het begin der zeventiende eeuw, 's Lands Staten waren overeengekomen eene hoogeschool te Groningen op te rigten, werd dit klooster, na de Reductie ledig staande, daartoe afgezonderd en bekwaam gemaakt. In dit gebouw komt men thans door eene poort, het wapen der hoogeschool voerende, op een opene, net bevoerde, aan drie zijden met gaandertjen gedekte binnenplaats. Op de Noordergaanderij hebben drie gehoorzalen, ingerigt tot het houden van openbare lessen en redetwistingen, haren ingang, waarvan de grootste naderhand tot eene Akademische Raadzaal is gemaakt; terwijl men de andere ook pleeg te gebruiken tot verkooping van boeken, waartoe de hoogeschool bevoorregt was. De openbare invijdingen en redevoeringen werden tot den 21 December 1826 gehouden in het koor der Franciskanerkerk, waarin, tot dat einde, de noodige katheders en andere zitplaatsen gemaakt waren; sedert dien tijd veroorloofde de bouwvalligheid der kerk zulks niet meer. Ook werd des Zondag avonds, buiten de zomervacantie, aldaar gepredikt, hetwelk den 14 Junij 1812, voor het laatst, en na dien tijd in de St. Martenskerk heeft plaats gehad. Wijders is een gedeelte van het oude *Jufferen-Klooster* geschikt gemaakt tot vrije woningen voor twee Hoogleeraren, veelal de oudste in iedere faculteit. Ook is er huisvesting voor den *Podl. de Oeconomus* woonde in een nabijgelegen huis in de *Baregang*, waar, sedert de opheffing van de Rectorstafel, thans de *Amanuensis der*

akademie-bibliotheek woont. Ten dienste dezer hoogeschool zijn er verder een Kruidtuin; een Oeconomische tuin vóór de Landhuishoudkunde; een Ontleedplaats; een Nosocomium of Ziekenhuis; een Bibliotheek, een Museum van Natuurlijke Historie; een Kabinet van Landhuishoudkundige werktuigen; een Rijsschool en vroeger was er ook een Scherm-school.

De Kruidtuin, aangelegd in het jaar 1642, maar sedert bij heraling vergroot, vooral in 1840, is in de *Nieuwe stad*, ten noorden van de *Rozenstraat*, en strekt zich van daar tot de achtergelegene *Kruisstraat* uit. Men vindt er zeer veel in- en uitheemsche gewassen, alsmede den noodigen toestel tot stook- en broodhuizen. De Hoogleraar in de Kruidkunde, die daarover des zomers in den tuin opebare eesen geeft, heeft aldaar een ruime en aangename woning.

De Oeconomische of Landhuishoudkundige tuin, in de *Rozenstraat*, is eigenlijk slechts een gewone tuin. Er worden alle nuttige en wiaatgevende planten en gewassen in opgenomen, inzonderheid de zulken, welke elders verbouwd en aangekweekt worden, doch te zamen minder algemeen bekend zijn. De Hoogleraar in de Landhuishoudkunde heeft, den 11 November 1842, een landhuishoudkundige school, opgericht door het Departement der Maatschappij: *Ter bevordering der Nijverheid*, geopend. De school is inzonderheid ingerigt voor die zoons of bedienden van landlieden, die reeds met het meest gewone practische werk bekend zijn, maar die nog onderrigt behoeven in de natuurkundige gronden van vele bezigheden, welke zij tot nu toe alleenlijk practisch verrigten; die kennis behooren te hebben aan goede boeken, over eenige deelen van hun vak uitgegeven; die begeeren te weten, op welke wijze, op andere plaatsen, de landbouw wordt uitgeoefend, en welke verbeteringen hier of daar al reeds de proef der ondervinding hebben doorgestaan, en die tevens de hulpmiddelen, tot algemeene kennis en tot een beschaaft opvoeding, welke een groote stad aanbiedt, zich ten nutte willen maken. Thans (1843) telt men er acht leerlingen, alle aanstaande Landbouwers, en zes uit de provincie Groningen, een uit Eriesland en een uit Drenthe. Aldaar wordt onderwijs gegeven in de eigenlijke Natuurkunde, Natuurlijke Geschiedenis en in de Algemeene beginselen van Meetkunst en Algebra; terwijl de leerlingen tevens in de gelegenheid gesteld worden, om gratis bij te wonen de lessen over de Toegepaste Scheikunde, welke aan de hoogeschool, die over de Toegepaste Werktuigkunde, welke aan de akademie *Minerva*, en de Nederduitsche lessen over de Plantkunde, welke door den Hoogleraar in de Kruidkunde gegeven worden.

De Ontleedplaats, bezuiden het koor der Broerkerk, is in het jaar 1817 aanmerkelijk verbeterd, maar sedert eenige jaren verlegd naar het gebouw, waar het Nosocomium ook gevestigd is.

Het Nosocomium Academicum of Academisch Ziekenhuis, sedert het jaar 1813, aan de westzijde van *Munnekeholm*, in een gebouw, hetwilk de voormalige Abten van Aduard te Groningen hadden en in het jaar 1623, tot een West-Indisch-Compagniehuis was ingerigt. Het is in de jaren 1817 en 1818 aanmerkelijk uitgebreid en verbeterd.

De Bibliotheek is boven de Latijnsche school, op de tweede verlieping van het gewezen Franciskanerklooster. Het getal en de merkwaardigheid der verzamelde boeken maken de bibliotheek de

bezigting van kenners dubbel waardig. Ten dienste der studeerende jeugd, staat gemelde bibliotheek vijfmaal per week, en wel des Maandags, Woensdags en Zaturdags van negen tot een, en des Donderdags en Vrijdags, van 's namiddags twee tot vier ure open, en heeft tot Opziener of Bibliothecaris eenen Hoogleeraar, welke eenen mindere bediende of Custos onder zich heeft. De eerste catalogus, door den Hoogleeraar LEONARDUS OFFERHAUS, is van den jare 1758. Vervolgens is daarvan opgemaakt eene catalogus door den Hoogleeraar J. R. VAN ERNDE in 1855, en eene supplement-catalogus door den Hoogleeraar PIETRUS LINSBURG BAOUWER, in 1841.

Het Museum van Natuurlijke Historie, in den tuin van het reeds gemelde Abtenhuis, op *Monskenholm*, in 1823 geheel nieuw gest, bevat eene verzameling van onderscheidene duizende opgezette en op andere wijzen bewaarde dieren en van verscheidene geraamten en van delfstoffen, uit alle oorden der wereld bijeen gebragt en naar een wetenschappelijk stelsel gerangschikt tot onderwijs der studeerende jeugd. In het jaar 1816 werd het huis, in de *St. Jansstraat*, toen behorende aan nu wijlen Professor GRAYANA, thans (1845) nog aan des erven, door den Hoogleeraar TH. VAN SWINBERGEN, voor zijne eigen rekening, gehuurd, om daarin te plaatsen de verzameling van voorwerpen van Natuurlijke Historie, die door hem in dat jaar begonnen is aangelegd te worden voor de Hoogeschool (vroeger was hier geen Akademisch Museum van Natuurlijke Historie). Dit huis is naderhand overgenomen door Heeren Curatoren, welke, nadat de voorwerpen van Natuurlijke Historie, na 1823, waren overgebragt in het daarvoor gebouwde lokaal op *Munnekeholm*, eerst in het bovenste gedeelte hebben geplaatst het kabinet van voorwerpen voor den landbouw en in het benedenste gedeelte de verzameling van physische instrumenten, welke vroeger bewaard werden in de kamer van Curatoren in het akademiegebouw. Na de inrigting van het Wachthuis of Corps de garde tot eene bergplaats van de verzameling voor den landbouw, zijn de physische instrumenten naar boven gebragt, en wordt het benedenste deel van het huis gebruikt voor Collegiekamers van onderscheidene Hoogleeraren.

Het Kabinet van Landbouwkundige werktuigen, is in het huis geplaatst, dat in de *Oude Boteringestraat* staat, en dat tot een Wachthuis of Corps de Garde gebouwd was maar niet gebruikt werd, nadat het echter veel vertimmerd was, vooral in het jaar 1841. Daar GAONINSEN een geheel landbouwend gewest is en zelfs de voornaamste takken van handel aldaar, op voortbrengselen van den landbouw gegrond zijn, zoo verdient deze inrigting eene bijzondere opmerkzaamheid. Zij wordt bij het landhuishoudkundig onderwijs gebruikt en sedert een geruimen tijd voor het publiek opengesteld, terwijl men zoo veel mogelijk de gelegenheid gemakkelijk maakt, om die werktuigen, welke invoering nuttig mogt geoordeeld worden, uit de verzameling te laten namaken. De werktuigen bestaan uit verschillende soorten van ploegen, aan aardploegen, schoffelploegen, grondwoelders of riëlploegen, eggen enz.; verder in onderscheidene soorten van spaden, schoffels, hakken of houwen, wiedijzers enz., en modellen van wagens en karren, zaaituigen en poterszigters, sikkels en andere werktuigen voor de inoogsting, onderscheidene soorten van dorschvlegels, het dorschblok, en het onlangs in dit gewest uitgevonde dorschwerktug en aardappelmolen; soorten van kafmolen en koorwaaijers, verschillende soorten van zeven, onder welke ook de dubbele koolzaadzeef, vlas- en hennepbraken en slijp beukblokken

en zwingelblokken enz., Friesche werktuigen voor de cichoreiteelt; onderscheidene snoeiwerktuigen, ent-gereedschappen enz., zeissen, zwaden, tiembek, hooiegge en andere gereedschappen voor gras en hooibouw, soorten van karnen, enkele en dubbele melk-teemsen, kaaspersen, soorten van bijenkorven, enz., enz.

De Rijsschool, ten zuiden van de *Hofstraat*, naast het Groene-Weeshuis, wordt door eenen Rijmeester waargenomen, die zich ook de noodige paarden moet aanschaffen.

De Schermschool was voorheen op een bovenvertrek van het Wachthuis of Corps de Garde, op het uiteinde der *Oude-Boeteringstraat*, ten westen, doch deze is sedert eenige jaren opgeheven.

De Latijnsche school, in de *Zwanenstraat*; waarin door eenen Rector en drie Preceptoren onderrigt gegeven wordt, is aangelegd in de onderste verdieping van het gewezen Franciskaner-klooster, werwaarts zij in het jaar 1594 is overgebracht uit het Provinciehuis, hetwelk toen de Latijnsche- of St. Martensschool was, waar zij zekerlijk lang vóór 1425, wanneer men haar het eerst vermeld vindt, gevestigd was. De Rector heeft daarin een vrije woning. De eerste, die aldaar het Rectoraat heeft waargenomen, is geweest Usao Exmus, die in het jaar 1594, uit Leer, in Oost-Friesland, herwaarts kwam, en in het jaar 1614 tot Hoogleeraar der toen opgerigte Akademie werd benoemd, waaryan hij de eerste Rector Magnificus is geweest. Van een gedeelte dezes gebouws is, in het laatst der voorgaande eeuw, eene Gerigtelijke Schouwkamer en eene Gehoorzaal gemaakt, alwaar de stads-Physicus, thans de Hoogleeraar in de Vroedkunde, aan de Vroedvrouwen en hare leerlingen lessen geeft.

Voorts heeft men hier nog eene Academie van beeldende kunsten, bouw-, toegepaste werktuig- en zeevaartkunde, onder de naam *Minkava*, met een observatorium en verzameling van Astronomische werktuigen, opgerigt in het jaar 1797 en thans 360 leden tellende, en waarin aan 300 leerlingen onderrigt gegeven wordt; eene Maatschappij van Landeigenaars en vastbeklemde Meijers, tot het bekomen van geld op hunne goederen tegen eene matige rente, opgerigt met 's Konings goedkeuring, die bij besluit van 18 October 1825, no. 196, de leden der Directie heeft benoemd en aangesteld; het Genootschap: *Pro excolendo jure patrio* (d. i. ter beoefening van het vaderlandsche regt), opgerigt in 1761—een Genootschap ter bevordering van natuurkundige wetenschappen, opgerigt in het jaar 1801, waarmede zich in het jaar 1810 de Natuurkundige Maatschappij vereenigd heeft, thans met 370 leden en sedert 1840 een eigen gebouw, met fraaije gehoorzalen hebbende, in de *Poelestraat*; een Kunstlievend Genootschap ter aanmoediging van teeken-, schilder-, graveer-, en beeldhouwkunst, onder de zinspreuk: *Door kunstliedde gedreven*; eene Afdeling der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, opgerigt den 31 December 1791, 370 leden tellende, met eene leesbibliotheek; een der aanzienlijkste Departementen van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Nijverheid te Haarlem, tellende 90 leden en Donatrices; een Genootschap tot aankweeken der tooneelkunst, onder de zinspreuk: *Utile et Dulce* (nuttig en aangenaam), met eenen schouwburg; terwijl er bovendien vroeger nog een Tooneelgezelschap bestond, met eenen eigen schouwburg, in de *Poelestraat*, hetwelk tot zinspreuk voerde:

*De kunst verwint, door deugd en rede steeds geleid,
De domheid, huich'larij en bijgeloovigheid.*

Doch dit is sedert eenige jaren ontbonden en het gebouw verkocht en in eene partikuliere woning veranderd.

Er zijn te Groningen, twee Stadsscholen, voor de kinderen van minvermogene onbedeelde ouders, en twee Stads-Armenschoolen, voor de kinderen van bedeelde ouders, beide van allerlei Christelijke geloofsbelijdenis, alle vier opgericht bij Raadsbesluit van den 29 September 1817. In de beide stadsscholen mogen thans te samen 1000 kinderen onderwezen worden, omstreeks twee derde gedeelte op de dagschool en één derde gedeelte op de avondschool. Daarenboven is er eene Israëlitische Godsdienstige Armenschool en vier Weeshuisscholen, ééne voor de Burgerweezen, ééne in het Groene-Weeshuis, ééne in het R. K. Armenhuis en ééne waar de Luthersche weezen onderwijs ontvangen. In de Burger-Weeshuisschool, in de school in het R. K. Armenhuis en in de school, waar de Luthersche weezen gaan, ontvangen, of te gelijk met deze of op andere uren, ook andere kinderen onderwijs. Behalve deze, zijn er te Groningen thans nog vierenzestig andere lagere scholen, welker getal echter, als blijkbaar buiten evenredigheid groot is vergelijking met andere steden van gelijke bevolking, ingevolge een Raadsbesluit van den 8 September 1842, zal uitsterven op achttien, twee in elke kluft. Daarenboven is hier eene Kweekschool voor Schoolonderwijzers, welke op den 11 October 1796 opgericht is, door het Departement Groningen, der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, en behalve 60 leerlingen in de leerschool, 20 kweekelingen telt, en eene uitstekend ingerigte Stads-bewaarschool, geopend den 1 Januarij 1841, waar 300 arme kinderen gratis worden bewaard, ontwikkeld en opgeleid, om naderhand, op andere scholen, met vrucht onderwijs te kunnen ontvangen (1). Er is eene Stads-Franschekostschool, voor jongens en eene voor meisjes en er zijn buitendien nog vier bijzondere Fransche scholen, voor jongens en eene voor meisjes. Het getal leerlingen, op de onderscheidene scholen in deze stad, beliep, gedurende het jaar 1842, 3341 jongens, 2618 meisjes, dus in het geheel 6459 leerlingen. Als op de openbare scholen, hier onder begrepen de Zondagscholen en de herhalingscholen, welke in de gebouwen deze scholen gehouden worden, 1369 jongens, 1285 meisjes, dus in het geheel 2644; op de bijzondere scholen van de 1 klasse, 272 jongens, 210 meisjes, dus in het geheel 482; op de bijzondere scholen van de 2e klasse, 1748 jongens, 1337 meisjes, dus in het geheel 3085; op de scholen voor het middelbaar onderwijs, 162 jongens, 86 meisjes, dus in het geheel 248 leerlingen.

Groningen heeft de volgende geleerde mannen voortgebracht: De Godgeleerden: WESSEL GANSEVOORT, geb. in 1400, † 4 October 1490; ABRAHAMUS THONIUS (ABRAHAM VAN DER TRON), geb. 23 Augustus 1633, † 29 Mei 1719, na de *Nederlandsche Concordantie over het Oude en Nieuwe Testament* en de *Concordantie over de 70 Grieksch Overzetzels van het Oude Testament* te hebben vervaardigd en uitgegeven; ALBERTUS ALBERTSONA, geb. 25 November 1644, † 2 November 1720; diens zoon ALBERTUS ALBERTSONA, schrijver van een werk, getiteld: *Uitbreiding van de leer der Waarheid*, geb. in 1687, † in 1758, en GERRIT HESSELINK, geb. 23 October 1755, † 7 November

(1) Zie over de Stadsbewaarschool, De *Groninger-Polje-Almanak*, van 1841 en 1842.

1811, als Hoogleraar aan de kweekschool der Doopsgezinden te Amsterdam.

De Regtsgeleerden: **LANBERT CANTER**, geb. in 1815, † 27 Junij 1853; **DR. HIERONYMUS FREDERICI** (ook **WILHELM**), een der Redacteuren van het Ommelander-Landregt van 1601; **SCATO GOCKINGA**, een der Regters van **OLDENBARNVELD**, sedert 1696, de eerste Secretaris der Staten, en sedert 1601, Syndicus der Ommelanden, zijnde in hoogen ouderdom overleden den 18 Augustus 1641; **HENRICUS THEODORUS PACHENSTEEGER**, † in 1752, als Hoogleraar in de Regtsgeleerdheid en Staatkunde te Duisburg; **JOHAN TJAASSENS**, Schrijver van de *Zeepolitie*, † 4 Augustus 1670; **PAULUS LANAN**, geb. 8 Junij 1668, † 30 Mei 1747, Schrijver van *Horæ subcisivæ de jure representationis; Aanleiding tot de eerste beginselen der Gron. Regtskennis en Korte schets der regeringsform van Stad en Lande*; **GERIT SIGHTERMAN**, die tevens een niet onbekwaam krijgsman moet geweest zijn, daar hij, die den 24 Julij 1688 geboren was, den 11 Februarij 1750 †, als Kolonel der Infanterie en Commandeur der stad Grave; **MR. DIDRIK FREDERIK JOAN VAN HALSREMA**, geb. in November 1756, † 24 Mei 1784, die mede in Geschied- en Oudheidkunde ervaren was; **MR. ABRAHAM QUUVELLERIUS VAN SWINDEREN**, geb. 24 December 1756, † 18 Junij 1808; **MR. TAMBO STYKENS**, geb. in Maart 1780, † 12 November 1842.

De Straatsmannen: **COPPEN JANGES**, het hoofd der Schieringers, die den 26 September 1420, bij het innemen van Stavoren door de Vetkoopers, sneuvelde; **GELKER CANTER**, Secretaris der stad Groningen, die in 1514 nog in leven was; **WILHELMUS FREDERICI**, Persona van de St. Martenskerk te Groningen, † in 1525, na zich als een bekwaam verdediger van de zaak der Vetkoopers en als een ijverig tegenstander der Saksische heerschappij te hebben doen kennen; **PETER SICKINGH**, Burgemeester van Groningen, die in 1527 nog in leven was; **LUDOLF COENDERS**, die in 1536 Stadhouders van Groningen en Ommelanden, namens den Hertog van Gelder, werd; zijnen broeder **COENR. COENDERS**, Burgemeester van Groningen, en, even als **LUDOLF**, een heftig tegenstander van de Saksische heerschappij; **JOHAN WIJVERING**, die in 1566 nog Burgemeester van Groningen was, en zelfs door de Spanjaarden wegens zijne wijsheid en staatsbeleid geprezen werd; **JACOB HILDEBRAND**, Burgemeester van Groningen, die den 5 Maart 1580, bij het verraad van **RENNENBERG**, ongelukkig om het leven kwam; **REINY ALBERDA**, † in 1589, na de Burgemeesterlijke waardigheid in zijne vaderstad bekleed te hebben, terwijl hij tevens voor een geleerd Edelman van zijnen tijd gehouden wordt; diens zoon **EGBERT ALBERDA**, Afgevaardigde tot de Staten-Generaal, die Prins **MAURITS** in het leger vergezelde, geb. in 1566, † in 1604; **FREDERIK COENDERS VAN HELPEN**, Burgemeester van Groningen en een der stichters van de Hoogeschool aldaar, geb. in 1541, † in 1616; zijnen halven broeder **ABEL COENDERS VAN HELPEN**, geb. in 1561, † 9 Januarij 1629, na tot hagchelijke bezendingen en onderhandelingen te zijn gebruikt; **JOHAN RENCKENS VAN TEN POST**, die uit zijn vaderland, wegens de Spaansche overweldiging, vooral na het verraad van **RENNENBERG**, heeft moeten vlugten, en in 1593 de eerste Raad van State namens de provincie Groningen was; een der eerste Curatoren der in 1614 opgerigte akademie, tot 1620, waarschijnlijk zijn sterfjaar, terwijl hij tevens heeft nagelaten een *M. S. Kronijk der Ommelanden*, en een *M. S. werk: Van den Standt, Policie ofste Regiment der Ommelanden*, in welke beide werken veel wetenswaardigs te vinden is; **RUDOLF BATTINK**, die in 1589, als Raad van State

en als Gedeputeerde te velds, grooten moed en hoog beleid desd blijken, in 1579 Raadsbeer, in 1615 Burgemeester van Groningen geworden, † 3 Maart 1622; HIERONYMUS VERBURGH, geb. in 1546, † 3 December 1601, als Syndicus der Ommelanden, die zijne meesters, jaren achtereen, binnen- en buitenlands, met ongemeene schranderheid, werkzaamheid en trouw heeft gediend; JOHANNES IJSBRANDS, Burgemeester van Groningen, geb. in 1621, † in April 1679, die in de gewigtigste bezendingen en onderhandelingen buiten 's lands, dikwerf met den besten uitslag gebruikt werd; BERNARD COEKBERS VAN HELPEN, geb. in 1601, † in 1677, na Ambassadeur aan het Hof van Denemarken te zijn geweest; ANTOON ADRIAAN VAN IDDEKINGE, Burgemeester van Groningen, geb. 9 Augustus 1711, † 28 Mei 1789; Mr. HERMAN WARNERS MONTINGRE, Raad van Indië, † te Pekalongang op Java, in December 1827; Mr. HENDRIK LUDOLF WICKERS, geb. 10 Februarij 1747, † 13 Mei 1840, na zijn vaderland in onderscheidene betrekkingen te hebben ten dienste gestaan, en WILLEM ARSOUD ANTONY, geb. 1 September 1780.

De Genees- Heel- en Kruidkundigen: VOLCKERT KOTTKE, geb. in 1534, † in 1600; HENRICUS WELMAN, die in 1640 Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Hoogeschool zijner geboorteplaats was; HENDRIK MUNTING, † in 1658, als Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde aan de Hoogeschool zijner geboorteplaats; zijn zoon ABRAHAM MUNTING, geb. in 1626, † in 1683, als Hoogleeraar in de Kruid- en Scheikunde, aan de Hoogeschool te Groningen; ALBERTUS MUNTING, † in 1688; MARTIUS VAN GEUNS, geb. den 2 October 1735, † den 7 December 1817, na eerst vijftien jaar te Harderwijk en vervolgens van het jaar 1791 tot het jaar 1815 te Utrecht, Hoogleeraar in de Geneeskunde te zijn geweest; diens zoon STEVEN JAN VAN GEUNS, geb. den 18 November 1767, † 16 Mei 1795, als Hoogleeraar der Genees-, Kruid-, Natuur- en Scheikunde aan de Hoogeschool te Utrecht; MARCUS JAN BOSCH, Med. Dr. Archiater der Provincie, Stadsphysicus, geb. 23 Novemb. 1747, † te Groningen, den 31 October 1831, na eerst te Harderwijk, en vervolgens te Franeker, als Hoogleeraar te zijn beroepen geweest, waarvoor hij telkens bedankte; PETRUS DRIJSSSEN, geb. den 30 Augustus 1753, † 11 Januarij 1828, als Hoogleeraar in de Materies Medica, Natuurlijke Historie en Kruidkunde aan de Hoogeschool in zijne geboortestad; COENRAAD VAN HASSELT, geb. in 1797, † 7 September 1823.

De Wijsgeeren: JACOBUS RAVENSPECKER, geb. 7 December 1615, † 22 April 1680, na van 1641—1680 Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Utrecht te zijn geweest; ARNOLDUS VAN NIEVEEN, die in 1646 uitgaf: *Cursus philosophicus Academiae Groeningensis et Ommelandicus*; ALLARD HULSHOFF, geb. in Februarij 1734, † 50 Julij 1795; SAMUEL JOHANNES VAN DE WIJPERSE, geb. 11 Junij 1759, † 22 November 1842, na eerst Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Groningen en daarna Hoogleeraar in de Redeneer-, Boven-Natuurkunde en zedekunde te Leyden te zijn geweest; LODSWIK ADOLF SCHREUDER STEINNETZ, geb. 18 Junij 1808, † 12 November 1837, onder anderen bekend als schrijver eener bij het Stolpiaansch-Legaat bekroonde verhandeling betrekkelijk den bewijsgrond van Gods bestaan.

De Wis- en Sterrekundigen: JACOBUS DANIEL BERNOUILLE, geb. 2 Februarij 1700, † in 1782, en JAN FREDERIK VAN BRECK CALKON, geb. 8 Mei 1772, † 25 Maart 1811, na eerst te Utrecht en daarna te Leyden het Hoogleeraarambt in de Natuurlijke Wijsbegeerte en Wiskunde bekleed te hebben.

De Geschied-, Aardrijks- en Oudheidkundigen: Tjalling ATRKMA, die in de zestiende eeuw een *Cronycke van de Ommelanden* schreef, loopende van 1555—1556; JOHAN VAN NYENBORGH, die tevens de Nederduitsche lier handteerde, geb. in 1621; LUDOLF SMID, geb. 13 Junij 1649, † 7 Maart 1720, die een bekwaam Nederduitsch Dichter was; ALBERT JOHAN DE SITTER, geb. 1 September 1718, † 17 Junij 1814, de schrijver van den *Tegenwoordigen staat van Stad en Lande* en van eenige verhandelingen in de werken van het gezelschap: *Pro escolendo jure Patrio*, die ook in gewigtige onderhandeling te Parijs het Vaderland van dienst was, en ROBERTUS KROCHENIUS DRIESSEN, geb. 7 Mei 1759, † 25 October 1851.

De Oostersche Taalgeleerden: WILLEM SURENHUIS, † in 1729, als Hoogleeraar aan de doorluchtige school te Amsterdam, waar hij in 1689 tot 1703 in zes folio deelen uitgaf, *Mischna, Sive totius Hebraeorum Juris, Rituum, Antiquitatum, ac Legum Orientalium Systema, cum Comment. Rabbitorum, vers. Latina et notis*; ALBERT SCHULTENS, geb. 20 Augustus 1686, † 26 Januarij 1750, als Hoogleeraar in de Oostersche Talen aan de Hoogeschool te Leyden; WOLTER RUDOLF NANNINGA, geb. 2 Maart 1740, † 15 Januarij 1768; ANTONIUS DRIESSEN, die tevens een bekwaam Nederduitsch Dichter was, geb. 17 April 1752, † 8 October 1808, als Predikant te Noordijk, en ADRIAAN DAVID CORNETS DE GROOT, eenen der eerste beoefenaars van de Javaansche taal, geb. 1 April 1804, † 10 Julij 1829.

De Latijnsche Letterkundigen: ANDREAS CANTER, † in 1472, en TIBERIUS HENSTERRIUS, gedoopt den 8 Januarij 1685, dus waarschijnlijk geb. den 6 of 7 dier maand, † 7 April 1766, na Hoogleeraar in de Grieksche Letterkunde te Franeker en later Hoogleeraar in de Grieksche Taal en Vaderlandsche Geschiedenis, aan de Hoogeschool te Leyden te zijn geweest.

Den Nederduitsche Letterkundige: LANSBERTUS VAN BOLHUIS, geb. 20 November 1741, † 16 Augustus 1826, als emeritus Predikant van Groningen.

Den Latijnschen Dichter: JACOBUS CANTER, die in het begin der zestiende eeuw geleefd heeft.

De Nederduitsche Dichters: MELCHIOR FOCKENS, die in het midden der zeventiende eeuw gebloeid heeft; ROBERTUS ALBERTHOMA, geb. in 1690, † 12 Januarij 1772, als Predikant in zijne geboorteplaats; LUCAS TRIP, geb. 20 Augustus 1713, † 19 Augustus 1783; Mr. TONGO MODDERMAN, geb. 11 Januarij 1743, † 22 April 1802, en MATTHEUS VAN HEYNINGEN BOSCH, geb. 13 November 1773, † 27 December 1821.

De Schilders: JAN SWART, die in het begin der zestiende eeuw leefde; HERDER, die omtrent het einde van die eeuw gebloeid heeft; JACOB DE WOLFF, † in 1688; JOHAN STARRENBERG; PIETER COOPS, die in de laatste helft der zeventiende eeuw leefde; JAN ANEL WASSENBERG, geb. 18 Januarij 1689, † 17 Julij 1750; zijnen zoon JAN WASSENBERG; JOANNES ANTIQVUS, geb. 11 October 1702, † in 1750; zijnen broeder LANSBERTUS ANTIQVUS, † in 1772; PIETER LOFVERS, geb. in 1710, † in 1788; zijnen zoon HENDRIK LOFVERS, geb. in 1759, † in 1805; ROBERT VAN DRIEST, geb. 10 Maart 1743, † 4 Julij 1818; JAN BULTHUIS, geb. in 1750, † in 1800; FRANCISCUS GERHARDUS WIERINGA, geb. in 1758, † in 1817; EGERT VAN MANUM, † in 1818 of 1819, en HERMANNUS NUMAN, † in 1820.

Den vermaarden drijver van beeld- en loofwerk: JOHANNES LUTHA DE OUDE, geb. omstreeks 1684, † in 1669.

Onder de Abten van Aduard, wier rei en leven ons is medegedeeld in de *Oudheden en Gestichten van Groningen*, waren onderscheidene glorieuzen mannen, die den glans hunner abdij wijd en zijd in Neder-Germaanje verspreid hebben en onder dese eenigen, die te Groningen geboren waren, als: LANBERTUS HELD, † 26 April 1628 en JAKES BILLEN, † 4 September 1849.

Ook mag Groningers eenige beroemde vrouwen onder hare inboestingen tellen, als: HYLCKE GOCKINGA, eene Godgeleerde vrouw, ongehuwd, doch in vrij gevorderden leeftijd, † 10 December 1795, na een verk over *Genesis* geschreven te hebben, dat voorhoen zeer geacht was.

De Nederduitsche Dichteres TITIA BRONGERSMA, die op het laatste der zeventiende eeuw leefde.

De Schilderes GEERTRUIDA ABELIA WASSERBERG, gehuwd aan den Raadsheer JAN TIJDO FOKKENS, en † in October 1782, wier kamertukjes zeer uitvoerig en nog in hooge waarde zijn.

Wat de geschiedenis van Groningen betreft, zoo hebben wij, onder het art. provincie Groningen, reeds melding gemaakt van den gifbrief van het jaar 1040, door Keizer HENDRIK III aan de St. Martenkerk van Utrecht gegeven, en moeten den lezer daarheen verwijzen. De oude geschiedenis der stad is onafscheidelijk van die der gewesten, welke thans de provincie uitmaken, en, daar zij de eenige stad der provincie is, zoo draait de geschiedenis op haar, als op de spil van het gansche staatswerktuig. Wij willen dan de geschiedenis der provincie niet verder ophalen, dan van de twaalfde eeuw.

Toen de inwoners van Groningen, in het jaar 1166, tegen GERNARD VAN RANSEN, den acht en twintigsten Bisschop van Utrecht, opgestaan waren, kwam FLOUIS III, Graaf van Holland, dezen laatste ter hulp, verloste hem uit de handen der inwoners, die hem bezet hadden, en belegerde de stad, tot welker verwerping hij vele vergeefsche pogingen aanwande. Keizer FREDRIK gebruikte zijn gezag, om een einde aan dezen oorlog te maken, en verzoende door bemiddeling van RANSEN, Bisschop van Keulen, de burgers met den Bisschop en vervolgens den Bisschop met den Graaf van Holland, die te zamen nog oneens geworden waren over den eigendom der landen, strekkende van Groningen tot aan de rivier de Lauwers. FLOUIS hield staande dat hij er alle recht op had, omdat zij hem door sommige Keizers zouden gegeven zijn. De Bisschop bragt van zijne zijde andere giften te voorschijn, waarbij hij aantoonde, dat hij de wettige eigenaar van een gedeelte dier landen was. De Keizer beslootte het geschil in dier voege, dat zij voor het toekomstige de inkomsten te zamen zouden deelen, en dat zij derhalve eenen Burggraaf zouden verkiesen, die er het beheer over soude hebben; indien zij elkander over de keus van den persoön niet konden verstaan, zouden hij dien Burggraaf kiezen, voorts zouden beide in de maand Mei te Groningen komen, om de ontvangst te verdeelen en daar niet langer verblijven dan zes weken de eene om de geestelijke dienst te verrigten, en de andere om de burgerlijke zaken te beschikken. Hier uit blijkt dus niet alleen, dat Groningen toen eene bemuurde stad was, die een leger kon wederstaan, en een beleg uithouden, maar ook dat de Graves van Holland en de Bisschoppen van Utrecht zich er den eigendom over aanmatigden en dat de Keizer Regter over de geschillen omtrent dat land was, niet slechts als schutsmann, maar ook als keizer, omdat de eene en de andere het zich niet anders toeëigenden dan krachtens giften door sijne voorzaten verleend, onder beding van leerschotting en hulde, zooals zulks in die tijden geschiedde.

ALBERT VAN SAKSEN, door Keizer MAXIMILIAAN I, als Potestaat van Friesland benoemd, tastte de Friezen aan, die hem in zijne waardigheid niet wilden ontvangen, en, zijn voordeel doende met de verdeeldheden en bloedige factiën tusschen de Schieringers en Vetkoopers, welke geheel Friesland zoo deerlijk beroerd hebben, viel hem de overwinning aldaar gemakkelijk. Hij wilde ook zijne heerschappij over de Ommelanden en de stad Groningen voeren, doch de Groningers, wederstonden hem kloekmoedig en verdroegen alle de ongemakken van een streng beleg, totdat zij eindelijk, vreesende in de handen van hunnen vijand te vallen, verkozen den Bisschop van Utrecht, wien zij in 1419 hadden gehuldigd, en die bij voortduring aanspraak op de stadsherschappij maakte, weder aan te nemen, ten minste om sich liever onder zekere voorwaarden te verzoemen met FREDERIK VAN BADEN, die in het jaar 1490 tot zes en vijftigsten Bisschop van Utrecht verkoren was. De handelwijze der stadsgezanten werd niet alleen goedgekeurd; maar zelfs rees er, toen men hun verslag hoorde, zulk eene algemeene verontwaardiging, dat men plegtig besloot volstrekt niets meer toe te geven. En dit was de reden dat men den Bisschop (die zijne hoop tot eene goede uitkomst te kennen gaf, bijaldien men de Ommelanden wilden afstaan), antwoordde, » dat vermits men daartoe niet kon » kon, men ook geene gemagtigen zoude zenden; dat men daartegen » hem onder het oog bragt, hoe zijne poging ter bewerking van dien » afstand streed met BLANKENBERGERS verbond, waarin plegtig beloofd was, » zulk eene schending te alle tijde tegen te gaan; dat men hem dies » drong, om GRONINGEN, als staande in de bescherming en trouw van » het Sticht, in desen nood niet te verlaten, maar dadelijk hulpe toe » te brengen." Gelijktijdig schreef men ook den Hertog, » dat men, » als zijnde onder het Sticht, hem niet kon erkennen als Opperheer; » dat wijsers zijne eischen afweken van den eed, eerst te Keempen » door gemagtigen aan MAXIMILIAAN, en daarna hier door hen alle aan » 's Keizers gezanten gedaan; en dat eindelijk eene scheiding van de » Ommelanden, regelrejt streed met alle de verbonden." Inmiddels vonden zij middel zich van ALBERT te ontslaan, door de Friezen, die zijn zoon HENDRIK in Franeker, in 1600, belegerden, bijstand te verleen. ALBERT verliet GRONINGEN, om zijnen belegerden zoon te hulp te komen, overwon de Friezen, en keerde toen terug naar GRONINGEN, dat hij vijftien dagen zwaar met grof geschut liet beschieten, maar vruchteloos. ALBERT werd onder het beleg ziek en stierf te Emden; nadat een voorloopig vergelijk, met GRONINGEN getroffen was. HENDRIK en zijn broeder GZONCK hervatseden echter den strijd weder tegen de Groningers, die eerst EDUARD, den Vorst van Oost-Friesland, aan gans zijde der Eems, en naderhand KARL, Hertog von Gelder, tot hunnen beschermheer aannamen.

De Hertog van Saksen had, in het jaar 1618, zijn regt op de Frieslanden opgedragen aan KARL VAN OOSTENRIJK, die in 1617 Koning van Spanje, en in 1620 tevens Keizer van Duitschland werd, en onder den naam van Keizer KARL den Vijfde meest bekend geworden is. In 1621 kwamen er eenige benden, om deze provincie aan den Keizer te overwerpen. Ofschoon dit niet gelukte, leed het landvolk onbeschrijflijk veel door het rooven en plunderen van deze en zelfs ook van de Geldersche soldaten. Omdat de Regering van GRONINGEN de baldigheid der Geldersche krijgslieden niet verhinderde, werd het gemeen in de stad zoo oproerig, dat alle Regenten, die Geldersch jaargeld trokken, zich niet veilig konden rekenen. Hierom kwam de Hertog op

den 2 November te Gaouwen, wordende eerst door de Regering op het raadhuis, en daarna door de geheele burgerij in de St. Walburgskerk als Heer gehuldigd. Na hier acht dagen doorgebracht, en de rust hersteld te hebben, vertrok hij weder naar Gelderland, en zond den woelzieken JASPER VAN MARWIJK, als Geldersch Stadhouder over Groningen en de Ommelanden. Deze liet terstond na zijne aankomst de stad versterken. De gracht tusschen de Boteringepoort en den Kraantoren werd op nieuw gegraven, en twee nieuwe torens in den stadsmuur gemaakt. MARWIJK berokkende hier, wegens zijnen onrustigen aard, veel onheil, want hij stookte het volk op tegen den Raad, waaruit, in 1525, een verschrikkelijk oproer ontstond. Men verspreidde het gerucht, dat de Overheden zich met 's Lands schattingen verrijkten. Dit vond, gelijk het doorgaans gaat, gereedelijk geloof bij het gemeen. De Gilden, door de Bouwmeesteren zamengeropen, besloten, alle belastingen, behalve op den wijn en het Hamburger bier, af te schaffen, en zwoeren zelfs niet te zullen rusten, voor dat dit geschied was. Dadelijk werd het ontvangen van belastingen bij de poorten op straf des doods verboden. Den volgenden dag gingen de Bouwmeesters en vier en twintig uit de Gilden naar het raadhuis, om den Raad te noodzaken, dit besluit te bekrachtigen. Altes, wat men aanwendde, om deze menschen tot bedaren te brengen, was vruchteloos, dewijl geweld alleen hun rigtsnoer was. Onderwijl deze op het raadhuis waren, dronken anderen in de herbergen en kroegen aan de markt rijkelijk op den goeden uitslag hunner zaak, terwijl het gemeen, met messen, degens en stokken gewapend, het raadhuis bezet hield. Toen de raadpleging hun wat te lang duurde, kwam een groote hoop het raadhuis op, en liep de deur der raadkamer open. Die op de markt gebleven waren, riepen: „*Sla dood! sla dood, neemt ons de verraders uit de vensters toe!*” De Raad hierdoor verschrikt, willigde terstond des volks begeerte in, en liet de afschaffing van alle belastingen, onder het luiden der klokken, van het raadhuis afkondigen, waardoor deze opstand gedempt werd. Den volgenden dag werd het gemeen weder even oproerig, en eischte van alle Ontvangers en Rentmeesters terstond rekening en verantwoording, benevens opening van den staat der schulden, en diens afdoening uit een onteerikend middel. De onregtvaardigheid van het graaw ging vervolgens zoo ver, dat het niet schroomde, van vier Heeren openlijk te vorderen, dat zij de stadsschulden uit hunne eigene goederen zouden aflossen. Bovendien had men het gemunt op den Raadsheer JONAS JAREN, een aanzienlijk en tevens braaf man, welke, om de woede van het gemeen te ontgaan, de stad moest verlaten. De snoode en befaamde JASPER VAN MARWIJK strooide, in 1525, ook uit, dat het recht te kort gedaan werd. Het duurde niet lang, of de geheele markt was weder door het oproerige gemeen bezet. Met schrik en vrees vervuld, verliet de Raad slijngs het stadhuis, en ontkwam ter nauwernood de woede des volks. In het jaar 1527 zocht men het verschil over de geldmiddelen in der minne te verfeenen. Men benoemde daartoe Gemagtigden uit den Raad en uit de Gilden, die, ter afdoening dier schulden, eenere sekere belasting voorstelden. Zoodra de Bouwmeester JACOB SHIB de Gilden hiervan kennis wilde geven, werd hem door een booswicht, met eenen sabel, eene doodelijke wonde toegebracht. Terstond dreng de woeste menigte het raadhuis in. Hierbij kwam gelukkig niemand om het leven, daar sommige leden der Regering in de kerken vlugten, en anderen door goede burgers gered werden.

De onrustige van **MARWIJK** werd in het jaar 1529, als Stadhouder over dit gewest, opgevolgd door **KARL**, zoon van den Hertog van **Gelder**. Deze maakte zich, door het bewaren van orde en rust, zeer bemind; doch bekleedde niet lang deze waardigheid, dewijl hij in 1536, om den toorn zijns vaders te ontgaan, naar Dantsig week, waar hij tot aan zijnen dood, buiten de stad gewoond heeft. De rede hiervan was deze, dat **KARL**, als een goed vriend der Groninger Regenten, niet wilde deelen in de aanslagen zijns vaders; want deze had heimelijk met den Koning van Denemarken het plan beraamd, om **Groningen** te overvallen. Op den 13 April deses jaars kwam zelfs een ligtgewapende troep Denen voor de stad, waar zij vóór de Poelpoort de huizen plunderden, en in brand staken, zoodat door de vlam, welke over de muren sloeg, eenige huizen in de Peperstraat, benevens dertig schepen, in brand geraakten. Ook werd de voorstad buiten de **Boteringe**- en de **Ebbingepoort** vernield. Dit bragt den Hertog in algemeenen haat. Eindelijk nam **Groningen**, in het jaar 1536, tot haren Heer aan Keizer **KARL V**, zendende eenige Gezanten aan **MARVA**, zuster van dien Keizer en Gouvernante der Nederlanden, met verzoek, dat de Keizer deze opdracht moogt aannemen. Dit werd gretig aanvaard, en **Groningen** met eene genoegzame krijgsmagt, als Stadhouder, derwaarts gezonden; waardoor **Groningen** en de **Ommelanden** met de **Nederlanden** onder **KARL V** geraakten. Na de algemeene beeldstormerij in **Nederland**, welke te **Groningen** zoo groot niet was als in andere steden, kreeg de Graaf van **ARENBERG**, die, uit naam van Koning **FILIPS**, Stadhouder van dit gewest was, in het begin van Junij des jaars 1567, uit naam van den Koning van Spanje, met bewilliging der regering, en op eene listige wijs, vier vaandelen Hoogduitsche of Waalsche soldaten binnen **Groningen**, die aldaar grooten moedwil bedreven, inzonderheid aan de Hervormden; de stads sleutels tot zich namen; de burgerij ontwapenden; de Gereformeerde predikatiën deden ophouden en een jong man, naar men wil te onregte, van verraad betigt, vieren-deelden. **LODEWIJK**, Graaf van **Nassau**, kwam wel in het volgende jaar, na het verslaan van **ARENBERG**, hij **Heiligerlee**, de stad met eene redelijke krijgsmagt belegeren; maar het afkomen van den Hertog van **ALBA**, in 1568, met een vrij talrijker leger dan het zijne, deed hem het beleg opbreken. De Hertog kwam daarop binnen **Groningen** en deed, tusschen de **Ooster**- en de **Hoerepoort**, een kasteel met vijf bolwerken bouwen, hetwelk in het volgende jaar werd voltrokken. Over deze sterkte, waarin eene Spaansche krijgsbezetting gelegd was, werd **FERNANDO D'AVILA** tot Commandeur aangesteld. De Staten van **Brabant** zonden, in November van het jaar 1576, zekeren **STELLA** met eenen heimelijken last derwaarts, om de Regering en het krijgsvolk, dat wegens wanbetaling aan het muiten was, tot het aannemen der pacificatie van **Gent** te bewegen en hen te overreden, om het met de Generaliteit te houden; belovende aan de bezetting ten dien einde alle de achterstallen, welke vrij groot waren, te betalen. De Stadvoogd **ROMBLES**, daarvan de lucht gekregen hebbende, liet **STELLA** terstond vallen en op de pijnbank leggen, om hem alsoo uit te hooren, maar, doordien hij alles standvastig ontkende, en het krijgsvolk heimelijk de gezegde aanbieding wist voor te stellen, raakte het eindelijk op de been, nam den bevelhebber **ROMBLES**, met eenige andere Spaansche Hoofdmanen, gevangen, verloor **STELLA** uit zijne gevangenis, bragt hem op de markt, onder het geroep van *lang leve de Prins! lang leve de Staten!* en deed hem, in den naam der Staten, den eed, zendende voorts eenige gevolmagtigden met **STELLA** naar Brussel, welke de stad aldaar aan

de Algemeene Staten opdroegen, en eenen Gouverneur van hen verzochten. Hierop werd Graaf de LALAUDE, Graaf van Reunenberg, als Stadhouder van de Algemeene Staten, derwaarts gezonden, die op den 7 Januarij des volgenden jaars aankwam, het vroege krijgsveld achterstallen ten volle betaalde en het, den 15 Maart 1577, de stad deed uittrekken, waarop de Groningers hem en de Generaliteit den eed van getrouwheid deden, het kasteel, op last van den Hertog van Assen opgebouwd, weder afbraken en met den grond gelijk maakten, waaraan met zoo veel ijver gewerkt werd, dat zelfs de doorreuzende lieden gedwongen werden er aan te helpen. De Groningers waren nu wel van hunne vijanden ontslagen, doch de rust was van korten duur. Slecht onderscheidene jaren waren de Ommelanders op de Groningers minnaar, omdat zij beweerden, dat de stedelingen hen door het stapelrecht onderdrukten. Zij verbraken daarop het verbond van 1482. Beide partijen kwamen nu tot baldadigheden. De Groningers namen de Ommelander Heeren, terwijl zij binnen de stad vergaderden, gevangen, en hen tot onderwerping te noodzaken. In het jaar 1578 kreeg de stad hare rechten weder, en de rust werd hersteld. Toen, in het jaar 1579, te Utrecht een nader verbond van vereeniging tusschen onderscheidene provincies gesloten was, werd dit ook door de Ommelanden aangenomen, doch de stad Groningen was daartoe niet te bewegen, als achtende de Gentsche bevrediging voldoende. De Graaf van RENNEBURG, na zijne toetreding tot de Unie, onder zeker beding, begunstigde dezelve de Ommelanden in hunne twisten tegen de stad, dat hij, toen de stad hem geheel wantrouwde en zich tegen hem over stelde, haar, met omtrent 1000 man, in de maand Mei des gemelden jaars, belegerde, waarop de Regering gezanten naar de Algemeene Staten zond, om hare bescherming inriep, en beloofde het aannemen der Unie. Vervolgens nam RENNEBURG de Unie volkomen, namens de stad, aan, waarop den Gereformeerden de St. Walburga- en Minderbroederskerken velen ingernimnd en de Magistraat door RENNEBURG, die Gouverneur van de stad bleef, werd veranderd. Doch deze trouweloze Graaf toonde welhaast, dat hij zelf den Staten niet gezind was, want op den 5 Maart des volgenden jaars, 1580, gaf hij Groningen weder aan de Spanjarden over. Na dien tijd heeft men meermalen getracht, die stad te herwinnen; waartoe Graaf WILLEM LODERWIJK VAN NASSAU, reeds in hetzelfde jaar, toen ze aan de Spaanschen overgegaan was, pogingen in het werk stelde en RENNEBURG zelven daarin belegerde. Dan, de nederlaag des Staatschen Veldoversten, Graaf van HORNHO, op de heide bij Hardenberg, waar, nog ten zelfden jare, bij het verlies van veel volk, ook het geschut en de legertrein in 's vijands handen vielen, noodzaakte dezen held het beleg van Groningen, nadat het drie en eene halve maand geduurd had, weder op te breken. Daarom wilden de Groningers, ten einde echter van de Spaansche dringelandij wedermaal ontheven te worden, in het jaar 1590, zich onder de bescherming van ELISABETH, Koningin van Engeland, begeven, hetgeen deze weigerde; hoewel zij toestond, dat het Engelsche krijgsveld, hetwelk, na LEICESTERS vertrek, in deze landen gebleven was, zich zou laten gebruiken door de Staten en door gemelden Graaf WILLEM LODERWIJK VAN NASSAU, om hunne stad te hulp te komen. Dan, dewijl die van Groningen geen bezetting in de stad begeerden te ontvangen, en daarbij met de Koningin alleen wilden handelen, met uitnodiging der Staten, zoo liep deze aanslag te niet.

Nadat PRINS MARIJTS, in het jaar 1591, zich te vergeefs van Groningen had zoeken meester te maken, hervatte hij de belegering op

den 22 Mei 1594, kiezende de legerplaats tusschen Helpen en Haren. Graaf WILLEM LOEWIJK voegde zich hierbij. Nadat alle toegangen bezet waren, eisehte MARIJS de stad op, doch kreeg een weigerend antwoord. Hierna werd de stad, van den 5 Junij tot den 19 Julij, veelal nacht en dag, hevig beschoten, maar ook even dapper verdedigd. De Oosterpoort en haar rondel, benevens de torenjes van de Heeren- en Oosterpoorten, werden door het aankondend schieten vernield, en de gloeiende kogels veroorzaakten dikwijls brand. Vele burgers werden nu mismoedig en wilden de stad overgeven, maar anderen niet, waaruit een oproer ontstond, dat eindelijk weder gedempt werd. De Prins zette de belegering fierig voort, en liet zelfs de vestingwerken der stad ondermijnen, waarbij hij zich zelve zoo ver waagde, dat hij door eenen kogel getroffen werd, die evenwel op zijne wapenuiting afstuitte, zoo dat hij wel door den schok achterover viel, maar geen wond bekwam. In de stad werd men meer en meer bevreesd en besloot eenparig, om met den Prins in onderhandeling te treden. Kort daarna lieten de belegeraars een rondel met 4 stukken geschut en honderd man in de lucht vliegen. Nu zonden de Groningers dadelijk Gezanten naar het leger, om met den Prins over de voorwaarden van overgave te handelen. Het gevolg hiervan was, dat er een verdrag gesloten en den 25 Julij wederzijds getekend werd. De stad behield alle hare rechten, maar zou Graaf WILLEM LOEWIJK VAN NASSAU aannemen als Stadhouder, en de Hervormde godedienst mocht er alleen uitgeoefend worden. Den volgenden dag trokken MARIJS en WILLEM LOEWIJK als overwinnaars binnen de stad, bezagen sanstonds de wallen, bewonderden hare sterkte, en keerden tegen den avond naar het leger terug. Nu werden de regeeringsleden van hunnen eed en hunne bediening ontslagen en Hervormden daarvoor in de plaats gesteld. Vervolgens legden de Regering en de burgerij den eed van getrouwheid aan de Algemeene Staten, in handen van den Stadhouder Graaf WILLEM LOEWIJK, af, waarop nu Prins MARIJS, met het leger, naar Holland vertrok. Men rekent, dat er, gedurende dit beleg, wel tien duizend schoten uit het grof geschut op de stad waren gedaan, en bijna even zoo veel door de Groningers op de belegeraars.

Tusschen de stad GRONINGEN en de *Ommelanden* heerschte nog immer de oude tweedragt, welke, aangegroeid in den oorlog, en, terwijl de stad de Spaansche zijde hield, zoo ligt niet was uit te reefen. De stad stond sterk op het behouden van eenige voorregten, haar, door tuijchenspraak van den Hertog VAN PARRA, ofschoon niet als eene eeuwigdurende wet, toegestaan. De *Ommelanden*, daarentegen, gewoon om op zich zelven te staan, merkten alle verbindingsen met de stad als eene inbreuk op hare vrijheid aan, en dreigden het oude bondgenootschap, waarbij de stad groot gezag in den koophandel, en in het stuk der regtspleging over de *Ommelanden* was toegestaan, te verbreken. Doch dit, eendtijds vrijwillig geschied zijnde, had nu kracht van regt bekomen, en het soeken in de toenmalige omstandigheden onperaden, het vermogen der bondgenooten, dat door eendragt magt kreeg, te verdeelen en de banden te breken, die de leden verknocht hielden; op welken voet die ook eertijds mogten gelegd zijn. De Algemeene Staten dus, aangezocht tot het vereffenen der geschillen, stelden te dien einde, in het jaar 1596, eerst drie, daarna acht of negen Regters, waarvan de uitspraak, in Januarij van dit jaar, door de Algemeene Staten werd bevestigd. De stad GRONINGEN

had zich, noch ten opzichte van de geschillen met de *Ommelanden*, noch in het opbrengen harer achterstallige gelden in de gemeene lasten, tot hiertoe willen schikken naar de uitspraak der Algemeene Staten van het jaar 1597, ofschoon men hield, dat zij zich daartoe, in den jare 1594 en sedert, duidelijk verbonden had; zelfs was de jongste uitspraak, in het vorige jaar 1599, nader verklaard en bevestigd, doch men toonde zich even onwillig, om er in te berusten. De Regenten, die ballingen geweest waren onder de Spaansche overheersching, zouden de burgerij niet gaarne meer, dan toen geschied was, bezwaard hebben. De burgerij hield het voor een groot ongelijk, dat de huizen nu zouden belast worden, daar zij er vroeger vrij van waren geweest. Ook konden zij niet dulden, dat haar voorregten besnoemen werden, die haar, ten aanzien der *Ommelanden*, vroeger vergunnd waren. Men dreef, daarenboven, dat de stad, in het jaar 1594, het behoud harer voorregten mitdrukkelijk bedongen had, waartegen, van de zijde der Staten, werd aangemerkt, dat onder deze voorregten, nimmer zulken begrepen waren, die PARMA aan de stad, met saksische oogmerken, verleend had. De tweedragt duurde tot in de lente van dat jaar, wanneer de Algemeene Staten een besluit namen, zo als men er zeldzaam een, onder vrije volken, zag ten uitvoer brengen. Graaf WILLEM LOEWIJK VAN NASSAU kreeg last, om de jongste uitspraak der Staten met geweld te doen gelden, ten welke einde hij zich te bedienen had van de bezetting van GROSINGEN, alsmede van eenig ander krijgsvolk, dat hem daarenboven werd toegezonden. Zoo ras dit volk in de stad was, deed de Graaf de burgerij ontwapenen, dat, met uitzondering van eenig woordelijk verzet, zonder tegenstand geschiedde, hebbende zijne krijgsknachten last, om zich aan geene woorden te storen, maar stil haar werk ten uitvoer te brengen. De Wethouders en Hoofdlieden der burgerij behielden echter hun geweer.

In het jaar 1657 ontstond er te GROSINGEN eene geweldige beroerte, ter gelegenheid van de gewone verkiezing der Wethouderschap. Het huis van den Burgemeester TJASSERS werd geplunderd. Hij zelf, zich in de kerk geborgen hebbende, liep gevaar van zijn leven; doch werd nog gelukkig gered, door Prins WILLEM VAN NASSAU, die echter zorg droeg, dat, in het verkiezen des Raads, genoegén gegeven werd aan het gemeen.

JOHAN VAN SCHULLENBURG, voor dezen Afgevaardigde van Stad en Lande ter Algemeene Staatsvergadering, was, sedert dat hij, tegen bekomene last, in den vrede met Portugal bewilligd had, van zijne ambten verlaten, doch zich niet goed aan een bedrijvenloos leven kunnende gewennen, had hij, door kuipertj, beloften en geschenken, bij verscheidene Burgemeesters en Raden der stad, zijn best gedaan om hersteld te worden, en toen het hem langs dezen weg niet gelukte, zijne toevlugt genomen tot de burgerij, met name tot de Burgemeesters en Oudermans der achtien Gilden, welke hij het hoofd valde met klagten over het onrecht hem aangedaan, tevens gewagende van verscheidene gebreken in de Regering, die herstelling behoefden, hetwelk van dat gevolg was, dat het gemeen, in de maand July des gemelden jaars, op de been geraakte, en, met een verzoekschrift, bij Burgemeesteren en Raad, om herstelling van eenige besluiten aanhield. De Regering was in den beginne ongezind, om aan het verzoek der menigte te voldoen, doch bevroedende, dat de bezetting, welke zij op hare hand had, naauwelijks zes honderd man sterk was, en dat de burgerij, in veel grooter getal, de wapenen had opgevat, besloot zij

toe te geven: » dat, » gelijk men begeerd had, » de Gezwoorene Gemeente of vreesdenschap voortaan in gedurige dienst zou blijven, en tot » goene andere ambten worden benoemd." De akte, waarin van SCHEURENBURG onbekwaam verklaard was, om eenig ambt te bekleeden, werd, voor zoo veel de stad aanging, weder ingetrokken, waardoor hij hoop kreeg, om eerlang in zijne waardigheden hersteld te worden. Kenige uit de Gezwoorene Gemeente, om de ambten, welke zij daar benevens bezaten, te behouden, stonden van het Gezworeschap af, in welker plaats terstond anderen werden benoemd. Alles bleef toen voor eenen tijd in rust, doch sommigen uit de Regering versuimden, op hunne beurt, ook niet onder de hand te arbeiden, om de burgerij te winnen, haar aantoonende, dat het de aanleggers der jongste onlusten niet te doen was geweest, om den welstand der burgers te bevorderen, maar om zelve aan de Regering te geraken, hetwelk bij de meesten; doorgaans gereed genoeg om te gelooven, hetgeen hun ten nadeel der Regering werd verhaald, zoo veel ingang vond, dat de oude Taalmannen en Gezwoorene Gemeente, eindelijk, in September aan Burgemeesters en Raad een verzoeg inleverden, waarbij zij de jongste keuze onwettig verklaarden en eene nieuwe begeerden. De Gilden, die ook ten gehore waren toegelaten, werd aangezegt, dat zij zich voortaan met de zaken van het bestuur niet mochten bemoeijen. Men ging tot eene nieuwe keuze van Gezwoorenen over, en de geheele Regering, zoe wel oude als nieuwe, verbond zich tot onderlinge handhaving. De Bouwmeesters en Gemagtigden uit de Gilden nogtans niet kunnende rusten, riep de Gildebroeders bijeen, met voornemen, om zich tegen het Wethouderschap te versetten; doch deze, die bezetting in de wapenen gebragt hebbende, deed de twee Bouwmeesters onverwijld gijzelen. Zij werden niet geslaakt, vóór dat zij en alle Oldermans sich verbonden hadden, om zich voortaan alleen met gildesaken en niet met zaken der Regering in te laten. De Wethouderschap, ten einde het gemeen geneegen te geven, middelerwijl de belastingen op eenige eetwaren een weinig verminderd hebbende, kondigde eene soort van vergiffenis, omtrent hetgeen was voorgevallen, af; doch de Ommelanders verklaarden zich tegen deze vermindering der belastingen, om dat de stad nog niet bewilligd had in het stellen van Regters over van SCHEURENBURG, op wien zij zeer gebeten waren, en die van stads wege, sedert eenigen tijd, door twee soldaten in zijn huis bewaard werd; doch de vrees voor nieuwe opschudding had de Wethouderschap belet, strenger met hem te handelen. Prins WILLEM VAN NASSAU, Stadhouder van het gewest, sedert in Groningen gekomen zijnde, werd men te rade de bezetting te versterken, zoo als zulks dan ook op den 30 November geschiedde. Terwijl de gewone bezetting, met den Prins aan het hoofd, onder de wapenen gebragt was, werden, op het onverwachts, veertien vaandels voetknechten en twee kornetten paardenvolk ter stad ingelaten, die zich, als in een oogenblik, van de markt en de wachthuizen meester maakten. Terstond hierop werden eenige oproerigen in hechtenis genomen, doch van SCHEURENBURG was in vrouwenkleeding ontwaapt, daarna eerst naar Bremen en van daar naar Munster gweken, alwaar hij zich eenen geruimen tijd onthield, wordende onder bescherming en in dienst van den Bisschop genomen. Men ging voorts tot het aanstellen van achttien gemagtigde Regters, uit de stad en de Ommelanden, over, welke Regters, ten overstaan van Prins WILLEM, over van SCHEURENBURG en anderen moesten vonnissen. Men hoorde tegen eerstgemelde verscheiden getuigenissen van Regeringspersonen, en in

zija vonnis, den 30 December getoekend, werd hem ten laats gelogd:

 » dat hij oorzaak was geweest van den oproep, plundering en onwettige

 » verandering der Regering, in het jaar 1657, en daarvoor een groote

 » somme gelds getrokken had; dat hij van 's Lands penningen ver-

 » kort en giften en gaven gemoten had, tegen zijnen eed; dat hij in

 » den handel met Portugal aangegaan was tegen zijnen last, ten na-

 » deele van den Staat en van de Westindische Maatschappij, en door

 » zijne drift om te bealuiten, schoon er twee aanzienlijke gewesten

 » tegen stemden, zoo veel in hem was, de heilsame eendragt van den

 » Staat had zoeken te verbreken; dat hij het voorstel van Holland,

 » wegens het Portugesche werk, had doen drukken en verspreiden,

 » en de Staten van Stad en Lande, in zekere gedrukte verhandeling,

 » schamper had doorgehaald; dat hij laatstelijk, met de Bouwmeesters

 » en eenige Gemagtigden uit de Gilden, had zamenge-spannen, en den

 » Raad door oproer gedwongen, om hem te herstellen, zich zelven be-

 » roemende, dat hij het leven van eenige dier Heeren in de hand had."

 Om alle welke misdaden hij veroordeeld werd onthald te worden,

 sodra men hem bekomen kon, wordende te gelijk alle zijne goe-

 deren verbeurd verklaard. GEMART HARKENS WARRENDOEP, gewesene Bouw-

 meester der achttien Gilden, werd, wegens het oproer van den jare

 1663, met het zwaard geregt. DOCTOR LUCAS HARKENS, Advokaat,

 en GERARD USINK, gewesene Olderman van het Kloerzmakersgild, die

 men oordeelde gelijke straf verdiend te hebben, werden nogtans mit

 genade, uit de Vereenigde Gewesten en uit Oost-Friesland, gebannen,

 volgens verzoek hiertoe aan de Staten der andere gewesten, aan de Al-

 gemeene Staten en aan den Graaf van Oost-Friesland te doen. De ver-

 giftenis, vroeger door de stad verleend, scheen bezwaarlijk met deze

 vonnissen te kunnen bestaan; ook oordeelden sommigen, dat de stad, op

 zich zelve de opperste magt niet hebbende, zulk eene vergiffenis niet

 had mogen verleegen, waarom men ze niet liet gelden. De Algemeene

 Staten nogtans, en de Staten van Holland zelve, betoonden groot genoege

 over den ijver van die van Stad en Lande, in het straffen der oproerigen,

 hun zelfs meer krijgsvolk aanbiedende, indien zij het noodig moesten

 oordeelen. PRINS WILLEM VAN NASSAU, de rust in Gronnezen hersteld

 hebbende, arbeidde terstond aan het bijleggen der geschillen, tusschen

 de Stad en de Ommelanden gezeten. Hij en de Gemagtigden der Om-

 melanden beraamden een reglement, waarbij die van de jaren 1610 en

 1659, in de voornaamste opzigten bevestigd werden. Voorts werd er

 een grond bepaald, volgens welken de ambten in de proviucie zouden

 begeven worden. De Algemeene Staten bekrachtigden dit reglement op

 den 22 Februarij. Wat later gaven zij ten overvloede hunne goedkeu-

 ring op een reglement, door de Regering van Gronnezen, op hunnen

 raad en voornamenlijk door de bewerking van Holland, gemaakt, tot

 betooming der Gilden, welke sedert geene algemeene vergaderingen mog-

 ten houden, gelijk zij tot hier toe hadden mogen doen, en niet dan

 bij één Gild, tevens met voorkennis van Burgemeesteren, bijeen ko-

 men. Ook werd het ambt van Bouwmeester vernietigd. Door alle deze

 schikkingen werd de rust in Gronnezen en de Ommelanden voor

 eenige jaren hersteld.

Toen de Koning van Frankrijk, LOUWIEK XIV, met zijne bondge-

 nooten, Koning KAREL II van Engeland, den Aartsbisschop van Keulen

 en den Bisschop van Munster den Vereenigden Staat, in den jare 1672,

 zoo plotselijk op het lijf viel, kwamen de laatstgemelde Kerkvoogden, na

 Overijssel bezet en Koevorden veroverd te hebben, met eene krijgsmagt

van 22,000 man voor de stad Garmisch, welke zij, den 19 Julij, aan de Zuidzijde belegerden. De stad had tot Gouverneur genomen KARL VAN RASCHAUFF, een dapper en ervaren krijgsheld. De Hertog van HOLSTEIN-PLENN had het bevel over het voetvolk, en de Kolonel STOLZENBERG over de ruitertij. De bezetting bestond in den beginne slechts uit 24 vaandels voetvolk, 4 standaarden ruiters, en 5 vaandels dragonders, te samen ruim 2000 man uitmakende, maar zij werd meer dan de helft versterkt door de 18 vaandelen burgers, die gewoer voerden. Daarna werden er nog 4 nieuwe vaandelen van Advocaten en andere lieden, die tot desen tijd toe vrij van de wacht waren geweest en eene compagnie studenten, 180 man uitmakende, opgericht, en vóór dat de stad nog geheel door de vijanden berand was, kwamen er 200 man, met hijltjes gewapend, binnen uit het regiment van Koeningsmarkt. De sterkten en magazijnen waren in goeden staat, en de Regering, zoo wel als het volk, dat te samen onder het bevel van RASCHAUFF stond, waren evenzeer gesind, om den vijand buiten te houden. De ervaren Stadvoegd, de belegering reeds lang voorzien hebbende, had alle de huizen en tinnen, aan dien kant buiten de stad staande, doen verbranden of slechten. Op den eersten aantogt der vijanden liet hij de sluisen openzetten en de dijken doorsteken, om alzoo het land rondom te laten onderloopen. Doch dit belette de Bisschoppen van Keulen en Munster niet, den 22 Julij, hunne krijgsbenden te doen naderen en nog denzelfden avond aan de loopgraven te doen werken. Zij deden den 27 dier maand van eene batterij met vijf stukken op de stad schieten, maar de bekwame artilleristen, die in de stad lagen, maakten de geheele batterij, eer de dag ten einde was, onbruikbaar. Des anderen daags deden de Bisschoppen de mortieren te werk stellen en met bommen en granaten op de huizen werpen; doch deze veroorzaakten, door de goede voorzorg van RASCHAUFF en de naarstigheid vooral der Doopsgezinden, die zich tot blussching van brand lieten gebruiken, weinig nadeel: maar de volgende dagen schoten de belegeraars des te heviger, waardoor er groote schade in de stad werd aangerigt, en de inwoners gedwongen werden met hun huisgezin naar het noorder gedeelte der stad, waar zij veiliger waren, te vertrekken. Intusschen schikte de Stadvoegd zijn geschut zoodanig op de wallen, dat hij op het einde van de gesegde maand, de werken van den Bisschop en den Keurvorst zeer begon te beschadigen. Hij liet ook onderscheidene uitvallen doen, waardoor de belegeraars genoodzaakt werden met verlies te wijken, en nieuwe werken te beginnen. De burgers, die de bevelen van den Stadvoegd gehoorzaamden, gedroegen zich zoo manhaftig als de bestgeefende soldaten, en de studenten kweten zich mede op eene verwonderenswaardige wijze, zoodat de Staten der provincie gedenkpenningen ter hunner eere hebben laten slaan. Ondertusschen zagen de belegeraars het getal hunner bommen verminderen, zonder veel uit te werken, waarom zij, in de maand Augustus, met gloeiende kogels begonnen te schieten; doch deze deden even weinig schade als de eerste, doordien zij door de wakkerheid der Doopsgezinden moest worden uitgedoofd. Daarna zond de Bisschop eenen Trompetter, met eenen Trommelslager, aan de Regering, om cerlijke voorwaarden voor te stellen, indien zij de stad wilde overgeven; doch men gaf hem tot antwoord, dat men algemeen besloten had, het uiterste af te wachten; en dat de stad, welke eene nieuwe versterking van soldaten, kruid en geld bekomen had, nog voor onderscheidene maanden van volk en allerlei krijgsebehoefden was voorzien. Het vuur van het geschut en van de bommen ging nu met dezelfde kracht voort, tot dat het den

25 Augustus begon te verslappen, en de Bisschoppen den moed ten oenemaal lieten zakken, daar hun leger, door de vele gemeenvelden, gekwetsten, zieken en wegloopers, aanzienlijk versmoeten was. Na dien tijd hoorde men in het vijandelijke leger niet, dan met musketten schieten, hetwelk de belegerden deed denken, dat hun geschat onbruikbaar of dat dit eene krijgslist was; doch drie honderd van de verschrikkendste mannen van de bezetting deden eene uitval op de loopgraven der vijanden, daar zij een groot bloedbad aanrigten en van waar zij eenige gevangenen mede in de stad bragten. Den volgenden nacht liet de vijand het gros van het leger opbreken, latende de mijnen, die vervaardigd waren, springen en verliet alle zijne werken. De Gouverneur, daarvan kondschap gekregen hebbende, deed daarop, den 27 dier maand, de batterijen in brand steken, de grachten vallen en alle wapenen, krijgsgereedschap en legertuig, door den vijand daarin achtergelaten, er uit halen. De stad werd gehouden, op den 28 Augustus, door den vijand geheel verlaten te zijn gewoost, waarop de Groningers, den dag van den 31 met bidden en vasten vierden, om God voor de gelukkige verlossing te danken, en den 28 als den verlossingsdag alle jaren hebben gevierd tot in 1796 toe, en weder in 1839 tot 1842. Het verlies der belegerden was zeer gering, berekend naar de menigte van kogels, bommen en granaten, door den vijand in de stad geschoten en geworpen, en er werden geen honderd menschen vermist. Het verlies van den vijand echter was zeer groot. Van de 22 000 man, waarmede het beleg was ondernomen, gingen er naar 12,000 terug, onder welke nog 1400 zieken waren; 600 kwamen naar de stad overloopen, en 8000 begaven zich naar andere plaatsen, zoo dat er omtrent 4400 dooden waren, waaronder drie Kolonels, twee Luitenant-Kolonels en drie en zestig Kapiteins. Na het verlaten der stad veroverde de Groningers, door het beleid van den moedigen Schoolmeester **MISBERT MINNES VAN DER TRILLEN**, Koelvorden wederom, en verdriven den vijand voorts uit Winschoten, Winschoterschans en Winschotersijl, alsmede uit het Huis-te-Wedde, uit de Brugschans, de Oude-schans, enz. **RABENHAUPT** werd, tot belooning zijner getrouwe diensten en betoond hebbende kloekmoedigheid, door de Staten, behalve tot Luitenant-Generaal der provincie Stad en Lande en Gouverneur van de stad **GRONINGEN**, ook tot Drossaard van het landschap Drenthe en tot Gouverneur van Koelvorden aangesteld. Vervolgens werden de vestingwerken der stad **GRONINGEN**, welke gedurende het beleg eenige schade hadden geleden, weder opgemaakt, grootelijks versterkt en verbeterd. Ook werd tot hare verzekering in het toekomende, en tot bevestiging der naburige provincie Friesland, alsmede die van Holland, inzonderheid het Noorderkwartier, door de Algemeene Staten besloten, haar op gemeene kosten te laten versterken, en ten dien einde aan de Drenthsche zijde, tusschen het Schuitendiep en het Hoornschiediep, daar zich de vijand, wegens de hoogte van den grond, met zijn leger had nedergeslagen, den bodem gedeeltelijk te laten slechten en met den legeren grond gelijk te maken, waartoe dan de afgestokene aarde, met karren op de stads wal gereden, in de grootste holligheden der dwingers werd gebracht, en deze daarmede gevuld, waarbij eene vestinglinie, volgens het ontwerp van den vermaarden **COENRAAD**, is gelegd, in welke, naar de stad toe, bij bemagtiging door den vijand, nog twee of drie afsnijdingen konden gemaakt worden.

De vreugde, die ter gelegenheid van de geboorte van **WILLEM V. Prins van Oranje**, te **GRONINGEN** bedreven werd, gaf, den 14 Maart

1748, aanleiding tot bewegingen onder het gemeen, hetwelk reeds ontvreden was, dat de Regering te weinig werk schoen te maken van de hooge verheffing van WILLEM IV, en ook opgewonden werd wegens het veroveren van Bergen-op-Zoom door de Franschen. Eenige schippers-gasten, zich etwelijke dagen te voren, met eene boot op wien, door de stad hebbende laten rijden, terwijl zij geduriglijk schoten, Wilhelms van Nassauwen zongen, en voor de huizen van eenige voorname lieden om eene drinkpenning vroegen, waren niet naar hunnen zin ontvangen aan het huis van den Burgemeester JOHANNES GEERTSMA. De woede, die echter eene andere en heimelijke oorzaak gehad heeft, maakte, dat het gemeen en de jongens, op gemelden dag, het huis van den Burgemeester aanvielen en deernlijk plunderden. Men haalde zelfs de koets uit den stal en wierp 'er in het water. Mevrouw GEERTSMA, die niet had willen wijken, werden de sieraden en kleederen van het lijf gerukt. Het oproer werd met moeite gestild en eenige belhamels in hechtenis genomen. Drie hunner werden, eenige dagen later, gegeeseld en gebannen, bij welke gelegenheid weder eene geweldige beweging onder het volk ontstond, dat den Scherpreger te lijf wilde, en zich ter naanwernood door de bezetting liet betougelen. Het oproer aan het huis van GEMARSKA scheen ondertusschen aangelegd, om het erf-stadhouderschap in 's Prinsen mannelijke en vrouwelijke nakomelingen met geweld door te drijven, waartoe de Staten van Stad en Lande nog niet hadden kunnen besluiten: Men haalde, nog dienselfden avond, onderscheidene Heeren uit hunne huizen, dreef en drong hen naar het stadhuis, daar zij eertlang gedwongen waren af te kondigen: » dat de zittende Raad » voor het erf-stadhouderschap was, doch dat men er den ouden Raad » en de Ommelanden nog over moest raadplegen, hetwelk met drie » dagen zoo plaats hebben." Maar ten dezen dage werd slechts met algemeene woorden afgekondigd: » dat de Staten van Stad en Lande » Zijne Hoogheid verklaarden voor Erf-Stadhouder, Kapitein en Ad- » miraal-Generaal," hetwelk wel in het eerst eenig gevoegen gaf; doch spoedig geoordeeld werd, geheel niet overeen te komen met hetgeen in andere gewesten geschied was. Middelerwijl was er ook eenige beweging ontstaan in het Oldambt, daar de ingezetenen zich in den wapenhandel oefenden, vergaderingen hielden en eertlang Gemagtigden naar de stad zonden, met de begeerte, dat de Staten een dergelijk besluit, op het erf-stadhouderschap, zouden nemen, als bij de andere gewesten reeds genomen was. Uit de Ommelander kwartieren van het platte land, was men te Appingedam bijeen gekomen, daar hetzelfde besluit genomen werd. De Staten, den brief, waarbij zij den Prins van ORANJE berigt hadden, dat zij hem blootelijk tot Stadhouder hadden verklaard, geopend terug gekregen hebbende, zonder dat de Prins de hem daarin opgedragene eer had aangenomen, besloten eertlang het stadhouderschap ook erfelijk te verklaren, in 's Prinsen vrouwelijke zoowel als mannelijke nakomelingschap. Doch alzoo zijne Hoogheid hier zoo wel als in Friesland, zeer in zijne magt beperkt was door zijne instructie, reeds in het jaar 1718 vastgesteld, arbeide men onder de burgerij van GEMARSKA, om intekenaars te winnen op een verzoekschrift, waarbij, onder andere punten, begeerd werd: » dat de » Prins werd aangesteld, om in stads en provinciale collegiën » voor te zitten, en, om in geval de stad en de Ommelanden ver- » schilden, met een van beide te mogen besluiten; dat hem ook de » begeving van alle krijgsambten werd afgestaan, en dat hem het » opperzet toezigt over de zijlen of sluizen werd opgedragen." De

Taalmannen en Gezwoorene gemeente oordeelden, te weinig getand te worden in zaken van regering, en leverden daarom een verloop in aan Burgemeesteren en Raad, waarbij hervorming van eenige punten begeerd werd. Doch op dit verloop, om het verzoekschrift der burgerij, kwam in eenige weken geen antwoord. Men wachtte middeleerwijl met ongeduld af, wat bescheid er van den Prins zou komen, over de opdracht van het erfstadhouderschap. Doch toen de Regering eerlang eenen brief van hare Afgevaardigden aan den Prins in het licht gaf, waarbij bleek, dat hij het erfstadhouderschap, onder dankbetuiging, aanvaard had; doch te gelijk verbonden bleef aan de vorige instructie, ontstak het oproer wederom onder het volk, dat zich nu bezwaarlijker stillen liet, omdat de bezetting, waarop de Regering zich verlaten had, onlangs, op uitdrukkelijken last van den Prins, ter stad uit, en naar Breda getrokken was. De beweging duurde twee dagen achtereen. Verscheidene huizen van Regenten en andere werden gewelddiglijk aangetast, en de zittende Raad eindelijk gevoorzaakt, om den ouden en nieuwen Raad bijeen te roepen. De burgerij kwam in het geweer, de aanstelling van den Prins tot Erfstadhouder, in de vrouwelijke zoowel als de mannelijke nakomelingschap, op gelijke wijze als in de andere gewesten geschied was, werd volkomen afgekondigd. Doch eenigen maakten het gemeen wils, dat den afkondiging niet voldeed. Het volk, zelf niet wetende, wat het begeerde, schreeuwde, dat men er bijvoegen moest: *met alle Privilegiën en Voorrechten, en in die volle mate en magt als in Holland.* Men bewilligde dan ook hierin, en in alle de andere punten, die bij het verzoekschrift der burgerij begeerd waren. Zijne Hoogheid kwam, van wege de stad, de beslissende stem, wanneer de twee leden der Staten verschilden, het regt om alle krijgvaambten te bevelen, met-gaders het regt van voorzitting en stem in het collegie van Geledeerde Staten, van het Provinciale Hof, Provinciale Rekenkamer, Commissie van Financien, en Akademie, waarvan hij was *Rector en Curator Magnificentissimus*. Voorts was hij Opper-Houtvester. De dien gezeesde en gebannen personen werden wederom in de stad gelaten, en in huize verlorene eer hersteld. Doch vóór dat het Reglement-reformatoir van den 27 November 1749 de rust hersteld had, levde de geheele provincie eenen staat van oproer en regeringloosheid op; want ook de ingezetenen van het Oldambt kwamen, met stokken en kneppels gewapend, in de stad, haalden de Afgevaardigden der Ommelanden naar het Provinciehuis, niet zonder veel geweld te gebruiken omtrent sommigen, en vooral omtrent den Heer van Amars. Men dwong die van de stad en van de Ommelanden, om staatswijze bijeen te komen, en dergelijk besluit te nemen, als reeds door de stad genomen was. Onderscheidene andere hoopen van afgescheidenen uit het platteland kwamen ook voor den dag, met verzoekschriften aan de Statenvergadering, welke niet durfde nalaten, in alles, wat van haar begeerd werd, te bewilligen, doch de eindelijkte uitpraak over de gewishte punten van hervorming, lieten verblijven aan den Prins. De boeren, die reeds in aanmerkelijke getale op de been gekomen waren, dreigden gewapend in de stad te komen, gelijk eenigen verkelijk deden, doch keerden allengskens, naar hunne woningen terug. De studenten hadden zich ook in deze bewegingen gemeend, en onder anderen van de Staten begeerd, dat de Prins werd aangesteld tot *Rector Magnificentissimus* van 's lands hoogeschool, waarin wettelijk bewilligd werd. Taalmannen en Gezwoorene Gemeente werden

hunne ende voorregten hersteld, en de Prins van alles kennis gegeven door buitengewone Gemagtigden uit de Regering, door afgezondenen uit de burgerij der stad en uit de ingezetenen ten plattelande. Na dat alles sich weder tot rust schein te schikken, verwekten de bewegingen in Friesland, tegen de Pechters en Opsigters ontstaan, na verloop van eenige dagen, nieuws beroerten in de stad en in de Ommevanden. De Opsigtershuisjes werden ook hier op alle plaatsen omvergahaald. De Gedeputeerde Staten werden genoodzaakt, op den 10 Junij, alle pachten af te schaffen. Van wege de stad werd te gelijk scherpe order gesteld tegen de plunderingen, waarna het gemeen voor eenen tijd in rust geraakte.

Met den aanvang van Junij 1787, werden door de Prinagesinde rustverstoorders en oproermakers, twee dagen lang, de burgers en inwoners, in hunne perken, huizen en bezittingen ontrud, en hunne geederen vernield. Een wanbedrijf, waarin het krijgsvolk sich schijnt genoege te hebben. Althans de woorden der aankondiging hielden in, dat de Regering het streng plakkaat, reeds in October des vorigen jaars gegeven, vernieuwde, » zoo opzigtelijk de gestelde premie van » honderd zilveren dakatons, aan de aanbrengrs, als anderszins; voorts » dat de daders of aanstokers van zoodanige wanbedrijven, verregaande » leshandigheden en plunderingen, daarvan evertuigd, dadelijk zonder » vorm van proces, anderen ten voorbeelde, met de koorde souden » werden gestraft, dat er de dood na volgde, sonder eenig onder- » scheid van wat stand, hetzij burger, inwoner of militair."

Een veel geruchtsmakend voorval, binnen Gaasteren, greep plaats in den nacht tussehen 20 en 21 Februarij 1788, ten welken dage vier Burgemeesters beëdigd waren. Dit gaf gelegenheid tot een vrolijke samenkomst, in de herberg het Gouden Hoofd, waarwaarts het muzijk, in het begin van den nacht, veel volks lokte. Goed- en afkeuring bejegende dit bedrijf. De te dier dage beminde volksdanc: *Al is ons Prinse nog zoo klein; alevel zal hij Stadhouder zijn*, werd beantwoord door den tegenzang der partijen: *Al is de Prins ook nog zoo groot; alevel zal hij in de sloot*. Hieruit rees zulk eene gisting in de gemooderen, dat de Oranjepartij de herberg de Unie, waar de societeit der Patriotten vergaderde, aan de groote Markt staande, wilde uitroeijen. Bewegingen, hieruit ontstaan, gaven aanleiding, dat uit die herberg, op het wijnhuis de Gouden Roemer, de vergaderplaats der leden van eene Oranje-societeit, geschoten werd. Dit sette de moedigte in volle woede. Men smoot met steenen in de Unie, onder veel getier en geroep, met bedreiging, » de Unie zal het onderst be- » ven, zoodat er geen steen op den anderen zal blijven." De ingezetene steenen werden op de stijlers terug geworpen, en men bestond gewapenderhand, op den hoop, voor de Unie zamengeschoold, een uitval te doen. Een uit dezen hoop, wordt gezegd, in het aangesigt geslagen en langs den grond gesleept te zijn, onder het geroep, *het is een Prinse Kraaijer. Sla hem maar dood!* Men zocht hem naar de Unie te elopen, doch werd daarin verhinderd, door den Sergeant van het krijgsvolk, teen voor de herberg staande; wordende die nacht in vele woeding gesloten. Dit bedrijf had ten gevolge, dat Burgemeesters en Raad des anderen daags het besluit namen, dat die societeit, door de Stadsregering een broeinest van ongeregelheden gebreken, waarin, gelijk zij spraken, » sedert Jannarij des jaars 1786, alleen inconstituectie » en onwettige adressen waren ontworpen, goedgekeurd en geteekend; » die een steeds opwellende bron van morren, tweespalt en partijchep

» opleverden, waardoor de rust der stad, van tijd tot tijd, werd verstoord,
 » zoo als daarvan onderscheidene gebeurtenissen voortvloeiden waren, en
 » inzonderheid, die van den laatstvoergaanden nacht; zoo ontboden
 » worden; tevens die sociëteit voor het vervolg verhoedende, met vrees-
 » tiging van alle daarin genomen besluiten, verloofde commissie en
 » gehouden briefwisseling. Een ieder voorts aanmakende, zich niet met
 » regeeringszaken, maar met zijne huishouding en beroep te bemoeijen,
 » zullende anderszins, als een verstoorder der openbare rust, bestraft
 » en gestraft worden."

De Franschen, in het begin van 1796 ons Vaderland magtig geworden zijnde, trokken in de maand Februarij ook Gronouwen binnen, van zij, gelijk toen bijna overal, door velen met blijdschap ontvangen werden. De algemeene leus was: *vrijheid, gelijkheid, broederschap*. Het wijk plantte met vreugde op de groote markt eenen Vrijheidsboom, met een rooden Jacobijnen muts er op; want men woude nu eerst recht vrij te zijn, en verwachtte van deze omwenteling veel goets; ofschoon ook wel nadenkende en verder ziende inwoners, uit desen staat van zaken, de Vaderlande vele rampen voorspelden. De Groningers onderwonden vervolgens al het drukkende eener aanboudende inkwartiering van verschillend krijgsvolk, terwijl de buitengewone opbrengsten gelang te meerderden. De Staat geheel van godaanter veranderende, werden aldaar de Gilden, en vele andere voorregten dezer, toen zo aanzienlijke, stad, met het aloude Stads gilde- en stapelrecht, geheel vernietigd.

Reeds den 11 November 1814, ontving men te Gronouwen het alhier berigt, dat Aurich, drie dagen te voren, door de Russen was best, hetwelk gevolgd werd door een tweede tijding, dat de Russen al reeds op het Overrijsselsche gebied getrokken waren. Hierop werd, nog dienseldden dag, de bureaux der Bousaten, en den volgenden die de overige Fransche bureaux gesloten, en kreeg de Prefektur bevel, om aan de Fransche ambtenaren reispassen af te geven, niet alleen over de Lemmer en over Hantlogaen. Op Zondag den 16 kwam er een berigt in van den Onder-Prefekt van Assen, dat de Russen te Espel gezien waren; waarop alle de Franschen, die zich nog te Gronouwen bevonden, in allerijl die stad verlieten. Dit vertrek; hetwelk dienden van menschen op de been bragt, die het uur van hunne verlossing zeggenden, had ligtelijk, door overmaat van vreugde, en door het gesel van geleden verongelijkingen, aanleiding tot ongerelidheden en wanooefening kunnen geven, doch hier tegen worden in tijds de krachtigste maatregelen genomen. Behalve dat de geheele gewapende burgerij dadelijk in de wapenen kwam, wapenden zich ook nog, op verzoek, een uit de aanzienlijkste burgers, van welke een veertigtal te paard door de stad reed, om alle oproerige bewegingen tegen te gaan; terwijl de heer JULIUS, thans het ambt van Maire waarmakende, en de heer BOON, Kolonel der gewapende burgerij, zich ieder in zijnen post zoo lichtelijk kweten, dat de rust en goede orde binnen de stad; zoo toen, als nu, hand, volkomen ongestoord zijn gebleven. Des avonds vertrok de Prefekt met den Divisie-Generaal en de nog overig zijnde Zwitsersche krijknechten, alsmede de Gend'armes te voet en te paard: waarna de nationale garde of gewapende burgerij bevel kreeg, om de Fransche kokarde af te leggen, zijnde reeds op dienseldden dag de Fransche wapenborden door de ingezetenen, uit eigene beweging, afgenomen. Voor de veiligheid der uittrekkende Franschen was, door eenen sterke wacht buiten de Apoort, waardoor zij uittoogen, zoo wel gezorgd, dat niemand hunner, noch in zijnen persoon, noch in zijne goederen,

eenig lood of nadeel heeft geleden. Den volgenden nacht verscheen reeds eene patrolle van de Kozakken voor de Heerenpoort, die met eenige Gend'armes, welke zich daar nog ophielden, doch vervolgens naar Delfzijl vlugten, eene kleine schermutseling hielden, waarbij een der laatstgenoemden gekwetst werd. Den volgenden dag vertoonden zich op nieuw eenige Kozakken voor de Heerenpoort, welke, binnen gelaten zijnde, des anderen daags, den zestienden dier maand, door een aantal anderen, uit Assen aangekomen, en vervolgens door een aanzienlijk detachement van den kant van Winschoten, gevolgd werden. Op dienzelfden dag werd reeds uit naam van den Baron ROSEN, die het bevel voerde over het krijgsvolk in GRONINGERLAND binnen gerukt, eene afkondiging gedaan, waarbij de Raden van Prefectuur opgeroepen werden, om het bestuur van het Departement, hetwelk de Fransche Prefekt had laten varen, op zich te nemen, gelijk ook alle andere Ambtszaken aangemaand en gelast werden, om hunne posten te blijven waarnemen, daar alles vooreerst op den ouden voet en de nog bestaande wetten in werking moesten blijven. De ingetrokken Russen, vernomen hebbende, dat de Franschen, bij hun vertrek, al het geld, hetwelk nog in de kassen voorhanden was, mede genomen hadden, zonden dadelijk eenige manschappen af om hen te achterhalen, en om het vervoeren van dien buit, ware het mogelijk, te beletten. De onderneming had slechts ten gevolge, dat eenige, hier en daar versproide, Franschen krijgsgewonen gemaakt en een gedeelte van het hospitaal, met eenige Zwitsers en Donaniers, benevens hunne vrouwen en kinderen, terug gebracht werd; doch bij dezeguligheid werd door negen schippergasten een schip met geld veroverd, zoo als wij dit reeds op het art. AMMANBURG vermeld hebben (1).

GRONINGEN vertoort tot haar wapen een schild van goud, beladen met eenen zwarten dubbelen arend, met uitgebreide vleugelen en pooten, hebbende op de borst een schildje van zilver, beladen met eenen groenen dwarsbalk. Het groote schild is gedekt met eenen gouden kroon, en wordt ter wadenzijde vastgehouden door eenen zwarten arend, staande op éenen voet, en hebbende den klaauw van den verder af zijnden voet tegen het schild. Bij diploma van 10 November 1819 heeft de Hooge Raad de stad in het bezit van dit wapen bevestigd. Het groote zegel, voor verzegelingen en schriften van aanbelang, was vele eeuwen lang, tot 1844 toe, het afbeeldsel van de voormalige Walburgkerk.

GRONINGEN, geh. in het *Land van Oost- en Noord-Brabant*.

Zie GRONINGEN.

GRONINGEN, militaire hoofdstad in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramakka*, ter linkerzijde in het afvaren, 8 u. W. van Paramaribo; palende bovenwaarts aan de verl. plant. of geprojecteerde stad Columbia, heedenwaarts aan de verl. plant. Grutti. De Negerz noemen haar *Samporo*.

Deze post is aldus genoemd geworden naar de geboorteplaats van den Gouverneur-Generaal JAN GERRARD WIGENS, onder wiens regering hij, in het jaar 1790 aangelegd werd. Boven de hoofddeur leest men: 26 OCTOBER 1792. De muur, welke het twee verdiepingsoogs huis van den Kommandant omgeven zoude, is slechts aan de voor- of rivierv zijde voltooid geworden, zijnde zeer nat van schelpatteen en inlandsche valdkalk opgetrokken. Deze sterkte aan de buitenbegt. der rivier, ligt hoog en droog, op eene schelp-rif.

(1) Zie Deel I, N. 57.

GRONINGEN, katoen plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tapeeripabreek*, ter zögterzijde in het afvaren; palseud bovenwaarts aan de katoenplant. Crommelijnsagift, benoedenwaarts aan de verl. plant. Maria'slust; 750 akk. groot, met 12 slaven. De Negen noemen haar **LINKI**.

GRONINGERDIEP, riv., prov. *Groningen*. Zie **HANNA**.

GRONINGERLAND, naam, onder welke de prov. *Groningen*, ed eens voorkomt. Zie **GRONINGEN**.

GRONINGERLAND, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramakka*, ter linkerzijde in het afvaren; palseud bovenwaarts aan de verl. plant. *Vaderszorg*, benoedenwaarts aan de verl. plant. *Seulen*; 1000 akk. groot.

GRONINGER OMMELANDEN, gemeenlijk alleen de **OMMELANDEN** genoemd, landstreek in de prov. *Groningen*, welke voormaals het twaalfde lid van staat daarin uitgemaakt heeft. Zij bestond uit verschillende bijzondere landschappen, naderhand tot drie kwartieren samengebonden, als: **Hunsingo**, **Fivelge** en het **Westerkwartier**. Deze drie waren in onderdeelen verdeeld; doch droegen, zamengenomen en als één staatslichaam beschouwd, volgens een wetpraak van de Staten-Generaal, den naam van de **OMMELANDEN** TOEGEVOEGD DE **RECHT VAN LAUWRAS**; en maakten, vereenigd met de stad **Groningen**, de Hoop overheid van dit gewest uit, onder den gemeenschappelijke titel van **STAD GRONINGEN EN OMMELANDEN** en later van **STAD EN LANDE Ommelanden** de regering is aan te merken, dat zij in oude tijden heeft bestaen in onderscheidene bijzondere landstrecken, waarin de meeste dorpen hunne eigene regtstoelen bezaten, zijnde de eene landstreek van de ander geheel onafhankelijk, doch doorgaans met elkander in een algemeen verbond vereenigd; landstrecken, welke, vóór de Reductie der stad, zich, naar gelegenheid van tijden en zaken, in een meerder of minder getal onder elkander, of met de stad verbonden, en, bij verloop van tijd, meerder en algemeener verknocht werden, tot dat zij onafhankelijk, bij de Reductie, één vast staatslichaam werd, hetwelk, in vele verschillen en wisselvalligheden, in den jaer 1669, een wet ontving, welke, krachtens een nader besluit van den jaer 1685, niet veranderd mocht worden. Naar deze wet moest de Ommelanden regering besteld worden. De Ommelanden waren dus een, door de wet vereenigd politiek lichaam; uitmakende het tweede lid van de staten van **STAD GRONINGEN EN OMMELANDEN**, wiens Regering bestond uit **Jonkeren**, **Hovelingen**, **Eigengeërfden** en **Volmagten**.

GRONINGER-FOLDER, polder in het **Oldambt**; prov. *Groningen*. Zie **STADSPOLDER**.

GRONINGERPUNT (DE), geh. in het **Goovet**, prov. *Groningen*, ant., lant. en 2 u. Z. van *Groningen*; gem. en 1 u. Z. van *Assen*, of meer juist 9000 ellen van *Helpen*, 100 ellen van de *Drentsche punt* en 16,100 ellen van *Assen* aan het *Noordsche diep*.

Het bestaat uit eene groote boerenwoning, met tuinen, welke behoorlijk onder *Noordvaren* behoort.

GRONINGER-ZEEGAT (HET) of **DE FANSGER-SLEK**, voorwater, loopende tusschen de eilanden *Ameland* en *Schiermonnikoog*, hebbende twee uitloopen in de Noordzee; eens noord-oostelijk en eens noord-vestelijk, ook het *Middeligat* genaamd, beide ontstaande door de *Engelmannplant*. De eerste uitloop is verloop en onbruikbaar; de tweede wordt thans gebruikt en heeft bij laag water van 44 tot 48 palmen diepte.

GRONINGIA, Latijnsche naam van de stad **Groningen**. Zie dat woord.

GRONINGSCHÉ STADS NIEUWE KANAAL, kanaal in de prov. Groningen, loopende van de Boven-Wildervank in de rigting naar Ter Apel. Zie STADS-KANAAL.

GRONINGUE, Fr. naam van de stad Groningen, prov. Groningen. Zie GRONINGEN.

GRONS, voorm. landh., prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wonseradeel, arr. en $2\frac{1}{2}$ u. N. W. van Sneek, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van Bolward, $\frac{1}{2}$ u. W. van Burgwerd waartoe het behoorde.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene landhoeve, welke met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 40 bund. v. r. , in eigendom bezeten wordt door den Heer S. S. van den WERF c. s. te Burgwerd.

GRONS (DE) of DE ZANDIG-GRONS, water, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel. Het is eigenlijk een zuidelijke inham van de Vlakke Brekken, en behoort onder het d. Nieuwhuizen of Nyhuizum.

GRONS (DE MODDERIGE-), voorm. meertje, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelum-Oudephaert-en-Noordwolve, Z. O. van Workum.

Het is thans slechts eene poel, zijnde de sloten, waarmede het vroeger met de Lits, de Zandige Grons, het Bongmeer en de St. Urselspeel in verbinding stond, toegegroeid.

GRONS (DE WORKUMER-) of ANNE-BROUWERSPONZ, meer, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelum-Oudephaert-en-Noordwolve, hetwelk door de Naauwslot met de Vard en door de Haaringesloot met de Heytpeel in verbinding staat.

GRONS (DE ZANDIGE-), water, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wymbritseradeel. Zie GRONS (DE).

GRONSELSE, oude naam van het d. Gronsveld, in het Land-van-Valkenburg, in de heerl. Gronsveld, prov. Limburg. Zie GRONSVELD.

GRONSEN (DE) of DE GRONZEN, meertje, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Hemelum-Oudephaert-en-Noordwolve, hetwelk door de Arnstasloot met het Flait en door de Kruisvaart met het Haandmeer en de Kleine-Gersaloet in verbinding staat.

GRONSFELD, d. in het Land-van-Valkenburg, in de heerl. Gronsveld, prov. Limburg. Zie GRONSVELD.

GRONSFELD (KASTEL-VAN-), voorm. kast. in het Land-van-Valkenburg, in de heerl. Gronsveld, prov. Limburg. Zie GRONSVELD (KASTEL-VAN-).

GRONSFORT, oud slot op den Veluwezoom, prov. Gelderland. Zie GRONSFORT.

GRONSVELD, gem. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg, distr. en arr. Maastricht, kant. Herrsen, (1 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Heer en Cadier-es-Keer, O. aan Margraten, Z. aan St. Geertruida, Rijchholt, Bysden-Breust-en-Oost, W. aan de Maas en aan de gem. St. Pieter.

Deze gem. bevat de d. Gronsveld, Heugem en een gedeelte van het d. Ekkelrade, benevens het geh. Hontem.

Zij beslaat, eene oppervlakte van 1443 bund. v. r. 65 v. ell. , telt 328 h., bewoond door 328 huisgez., uitmakende (eene bevolking van ongeveer 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die, op 1 na, alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. apost. van Limburg, dek. van St. Maarten, te Maastricht, behoort. Deze par. heeft eene kerk te Gronsveld, en twee bijkerken, als eene te Ekkelrade, en eene te Heugem,

wordende de kerk, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan, en de bijkerken elk door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend.

De enkele Herv., welke er gevonden wordt, behoort tot de gem. van *Bysden*.

Men heeft in deze gem. drie scholen, als: ééne te Gronsveld, ééne te Bkkeirade en ééne te Heugem, welke gezamenlijk, gemiddeld door een getal van 180 leerlingen bezocht worden.

Deze gem. maakte voorheen eene heerlijkheid uit, welke in de vijftiende eeuw, door het overlijden van CATHARINA, de laatste, uit het oorspronkelijke geslacht van GRONSVELD, aan de Heeren van BROCKMANT is overgegaan. Toen in het jaar 1888, JOHANNES VAN BROCKMANT, door Keizer RUDOLF II tot Graaf verheven, zonder kinderen overloof, nam zijnen broeder den titel van Graaf van GRONSVELD aan. Deze huwde met SIBILLA, Gravin van EBERSTEIN, en liet drie zonen na, waarvan de oudste was, JOHANNES MAXIMILIAN, Graaf van GRONSVELD EBERSTEIN, in welk geslacht, het tot het laatst der vorige eeuw is gebleven toen de grafelijke regten vernietigd zijn. De eerste Heer van GRONSVELD, die in de geschiedenis voorkomt, is geweest WILHELM, Edellieer van GRONSVELD, gemeld in eene oorkonde van 1241, toen werd de naam GRONSVELD, ook wel GRONVELD geschreven (1).

Het d. GRONSVELD, GRONVELD, GRONVELD of GRONVELD, ligt 1 u. Z. O. van Maastricht, 1½ u. Z. ten W. van Heerssen, in een zeer aangenaam oord. Men telt er in de koin van het d. 127 h. en 600 inv.

De kerk; aan den H. MARTINUS toegewijd, is van toren en orgel voorzien. — De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 70 leerlingen bezocht. — Voorheen stond hier het kasteel der Graven van GRONVELD. Zie het volgende art.

De kermis valt in den vierden Zondag van September.

In het jaar 1643, werd dit d. door de Heesen ingenomen, maar welhaast door de Luiksche troepen weder veroverd.

GRONSVELD (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 1 u. Z. O. van Maastricht, kant. en 1½ u. Z. ten W. van Heerssen, gem. en ten W. van Gronsveld, in het midden des dorps.

De bouwvallen zijn in het jaar 1831 weggebroken; doch de Heer ANNI ANDRÉAS GADTJOT, heeft die door een beerenhais naar den tegenwoordigen smaak vervangen, bestaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 9 bund. 3 v. r. 70 v. ell., thans in eigendom bezeten en bewoond wordende door gemelde Heer GADTJOT, Burgemeester van Gronsveld.

GRONVELD, d. in het *Land van Valkenburg*, heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELD.

GRONVELT (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het *Land van Valkenburg*, heerl. *Gronsveld*, prov. *Limburg*. Zie GRONSVELD (KASTEEL-VAN-).

GRONTERP, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonschedel*. Zie GRONTERP.

GRONWEGEN, oude naam van het voorm. d. *Gronswegen*, prov. *Zeeland*. Zie GRONWEGEN.

(1) Zie ERNST, *Tableau Historique et Chronologique des Suffrages en Co-Évoque de Liège*, pag. XIV, note 2. Zie ook over de genealogie der Heeren en Graven van GRONSVELD het *Algemeen Atlas Historisch-Geologisch en Geographisch Woordenboek*, door A. G. LUTJENS, en CH. QUILLER SIMON und ERMANNsche Verlagsanstalt Bimburg, die *Besten derselben*, vorzüglich die Grafen und Freiherren von GRONSVELD, Aachen 1835; S. 42 und 502.

GRONZEN (DE-), meertje, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*. Zie **GROOSSE (DE-)**.

GROODAK, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*, ads. resid. *Krawang*.

Het telde in het begin der vorige eeuw, met de d. *Panoraroepan*, *Tjitapin* en *Kaboenteng*, ruim 600 huisgezinnen.

GROOT-BARANG, onbewoond eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee van Banda*.

GROOTDAMMER-POLDER, pold. in het balj. van *Brederode*, in de heerl. *Schoorl.*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl.-Groot-Harger-en-Camp*; palende N. aan het Noordhollands-kanaal, O. aan *Warmehuizen*; Z. aan *Katrlip*, W. aan *Bregdorp*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 253 bund., waaronder 252 bund. schotbaar land., en wordt door eenen molen van het overtollige water ontlaat. Het land ligt beneden A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf* en drie *Poldermeesters*.

GROOTDIEP, water, prov. Friesland, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*.

Dit water ontspringt niet ver van *Fochteloo*, loopt noordwaarts aan, en vereenigt zich, voorbij *Oosterwolde*, in eene westwaartsche richting, met de *Kuine*.

GROOTE-AA, gracht in *Zwolle*, prov. *Overijssel*. Zie **AA (Grootz-)** (1).

GROOTEBROEK, voorm. stede in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*.

Zij had haar rechtsgebied van den banne van *Enkhuizen* af, westwaarts tot aan het rechtsgebied der stede *Westwoude*, en bevatte de dorpen en bannen van *Grootebroek*, *Bovencarspel*, *Lutjebroek* en *Hoogcarspel*. *Bovencarspel* schijnt allereerst met *Grootebroek* vereenigd geweest te zijn, en zij werden, te zamen, volgens handvest van *Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN* van het jaar 1364, tot eene stede verklaard, onder den naam van *GROOTEBOEK*, of van *DE STRAET BROEK* met dezelfde voorregten als *Graaf FLORIS V*, in het jaar 1288; aan die van *Medemblik* gegeven had, en sedert werden de ingezetenen der plaats doorgaans *poorters* genoemd; ook heeft de plaats eertijds twee poorten gehad. *Lutjebroek* werd, bij een handvest van 30 October 1402, met *Grootebroek* tot eene stede verklaard. Uit deze zelfde handvest blijkt, dat *Hoogcarspel* er toen nog niet mede vereenigd was. Doch uit een handvest van het jaar 1403 ziet men, dat *Hoogcarspel* toen met een zelfde poortregt en stede-vrijheid werd beschenken. Aandijk, gelegen langs den *Dregterlandschen* noorder zeedijk, was toen begrepen in en verdeeld onder de dorpen *Bovencarspel*, *Grootebroek* en *Lutjebroek* en maakte slechts een gehucht uit, dat geen afzonderlijke regering had, zoo als de opgenoemde dorpen. In het jaar 1449 werd er ten dienste van deze stede eene haven aangelegd, ter plaatse, alwaar nu het gehucht *Broekerhaven* ligt (zie dat woord). Die van *Grootzbroek* hebben, in tijden van oproer, dikwijls hunne voorregten verkocht, doch gedurig teruggekregen. Dikwijls zijn zij, voor en na de verandering der Regering hier te lande, ter algemeene dagvaart van 's Lands Staten verschenen, en wordt da plaats in een privilegie van den 26 Maart 1575, in naam van *FILIP II* gegeven, *geprivilegieerde stede* genoemd; ook hebben die van *Grootzbroek* van tijd tot tijd hun verzoek, om mede ter gemelde dagvaart beschreven te worden, trachten levendig te houden. Zij

(1) Alle de met **GROOT** of **GROOTE** beginnende artikelen, welke hier niet gevonden worden, worden men op de woorden van onderscheiding.

bezaten vele, indien niet alle de voorregten, die aan besloten steden waren vergund, als onder anderen het heffen van stads accijnzen op de bieren, de wijnen, het gemaal, den turf en dergelijke. Burgemeesteren van Gaoorssaok namen hunne poorteren den eed af van dolcantie over de gemeenlandsmiddelen. Zij hadden ook het regt van exue; zij verleenden brieven van voorschrijving tot het verwerven van brieven van *essie* en *beneficium von inventaris* en wat dies meer zij. In het jaar 1727 hadden de Staten van Holland en West-Friesland Gaoorssaok mede op de lijst der verkooping van de aanbachtbaarlijkheden in West-Friesland gebragt; doch, op het inleveren van een request, door Regenten, is het uit de tweede lijst der verkooping gebleven, en hebben de gemelde Regenten, volgens resolutie van 's Lands Staten, genomen den 16 December des jaars 1738, kunnen volstaan met het in koop nemen der *Recognitie* van de sluizen en visschertjen, alsmede van het vendmeesters- en het bodesambt. In de gemelde resolutie wordt onder anderen gezegd, dat Gaoorssaok voor het overige zál blijven in den staat, waarin het tegenwoordig is, zonder dat daarin eenige scheiding van jurisdictie gemaakt, noch de aanbachtbaarlijkheden van dien verkocht zal worden. Uit alle deze omstandigheden werd bij velen beweerd, dat Gaoorssaok niet in den rang van de plattelandsteden moest worden gesteld, maar genoegezaam onder de besloten steden behoorde te worden gerekend.

De Schout, die dezelfde in het crimineel en civiel was, werd door de Staten van Holland en West-Friesland aangesteld. Er waren vier Burgemeesters, twee en dertig Raden of Vroedschappen, te weten: twaalf uit Grootbroek, acht uit Bevencaarspel, zes uit Lutjebroek, en zes uit Hoogearspeel, zeven Schepenen en eenen Secretaris, vier Vredemakers en vijftien Weesmeesters, als te Hoogearspeel drie, en op ieder der drie andere plaatsen, vier. De Vroedschappen waren voor hun leven aangesteld, en werden door het gezamenlijke collegie, bij het open vallen van één dier ambten verkozen. De Burgemeesters der stede Gaoorssaok stelden beurtelings met die van Enkhuisen, eenen Heemraad van Dregterland in de Oosterkogge, ook de Molenmeesters van het Grootslag op de visschertj van welke watering Schout en Schepenen van Enkhuisen en Gaoorssaok, gezamenlijk keuren en ordonnantiën maakten. De verpachting dier wateren geschiedde insgelijks door de beide Schouten en Schepenen. De President-Burgemeesters van Enkhuisen en Gaoorssaok, waren volgens handvest van JAN VAN BELJEN, gegeven den 1 Julij 1425, jaar om jaar, Dijkgraaf van de Wijzend, den Zwaagdijk en het Zijdwerk.

De schutterij der stad Gaoorssaok bestond uit eene compagnie van honderd man, onder eenen Kapitein, Luitenant, Vaandrig enz. De Hoofden dezer schutterij hadden benevens Burgemeesteren, het regt der verkiezing van den Waagmeester.

Enkhuisen betoonde meermalen haar ongenoege over de voorregten van Gaoorssaok, en toonde dat inzonderheid met hare zoo nabij gelegene haven.

Het wapen van de stede Gaoorssaok bestond uit een gekroond schild van azuur (blauw), beladen met eenen boom van silver, verseld van drie starren van goud, de kroon is mede van goud.

GROOTE BROEK, d. in *Dregterland*, voorheen ook alleen onder den naam van BROEK bekend geweest, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2½ u. N. O. van *Hoorn*, kant. en 1 u. W. van *Enkhuisen*, gem.

Grootbroek-en-Lutjebroek, geheel in de lengte aan de streek of rijweg tusschen Hoorn en Eekhuizen gebouwd.

Men telt er 180 h. en 1030 inw., die meest ban bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw.

Grootbroek wordt dus genoemd ter onderscheiding, niet alleen van *Lutjebroek*, zoo veel gezegd als *Kleinbroek*, een der naastbij gelegen dorpen, maar ook van *Broek in Waterland*, *Broek-op-Langendijk*, *Spanbroek* en *Rensbroek*, welke allen hunnen naam ontleend hebben van den broekigen grond, waarop zij gelegen zijn. In het jaar 1593 gelastte Hertog ALSAERT aan die van Grootbroek een Raadhuis in Grootbroek te bouwen, hetwelk binnen den tijd van een jaar voltooid moest zijn. Dit fraaie Raadhuis, hetwelk met een sierlijk torentje prijkt, diant tevens tot vergaderplaats van het den 20 Julij 1810 aldaar gevestigd Departement der Maatschappij *Tot Nat van 't Algemeen*, hetwelk 20 leden telt; ook is er een midde Waag.

De Herv., die hier ruim 500 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klans van *Hoorn*, ring van *Eekhuizen*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is gewoest sekere CYPRIANUS, die in het jaar 1674 herwaarts kwam, en in het jaar 1680 in SURFIDUS PAULI eenen opvolger kreeg. Het beroep geschiedt door den kerkerand, uit een door dezen gemaakt drietal van Predikanten. Onder de later hier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld den Hoogheeraar IJSSAARD VAN HANDELVELD, welke hier in het jaar 1776 stond, en den Hoogheeraar WILHEM ALBERT VAN HEMMEL, die er van het jaar 1810 tot 1816 Leeraar was. De kerk, welke vóór de Hervorming aan den H. JOHANNES den Dooper was toegewijd, werd door de Graven van Holland bevestigd; de bevestiging werd bij den Proost van West-Friesland verleend. Er was voor den Pastoor een woonhuis en 11 morgen lands, die jaarlijks omtrent 35 Rijnlandsche guldens (40 guld.) en 15 schepels (negeneuf 3/4 maedde) gerst opbragten. De verdere inkomsten moesten uit de offerpenningen der gemeente komen, zoodat de Pastoor in alles 72 Rijnasche guldens (100 guld. 80 cents) 's jaars genoot. In de kerk stonden eenige altaren, die rijkelijk begriffid waren, onder anderen het altaar van de H. H. JESSE en ANNA. Het kosterchap werd ook bevestigd door de Graven, en bragt jaarlijks bij afwezigheid 10 Rijnasche guldens (14 guld.) op. De kerk, een schoen groot kruisgebouw, waarvan het gewelf op twee rijen pilaren rust, heeft een fraai orgel. De toren is ter hoogte van ruim 28 ell. vierkant opgetrokken, waarboven een spits staat, mede van ruim 28 ell. hoogte, zonder het kruis en den appel mede te rekenen.

De R. K., die er ruim 700 in getal zijn, onder welke 500 Communieanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*, behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan den H. JOHANNES den Dooper toegewijd, is een; in het jaar 1820 aanmerklijk verbeterd, gebouw; met een fraai orgel, doch zonder toren.

Ook was er een Weeshuis, waartoe in het jaar 1575 een gedeelte van het St. Elisabethklooster werd ingerigt. Dit Weeshuis heeft vele besittingen in landerijen enz., zoodat het uit eigene middelen bestaat, daarin worden opgesomen en doelmstig opgeveed, alle weesen van de Protestantische godsdienst, uit de dorpen *Grootbroek*, *Lutjebroek*, *Bevencaatspel*, *Hoogcarspel* en *Andijk*, beheerd door Regenten en Begottenessen, mede uit de vijf dorpen, aangesteld wordende

door de respectieve kerkeraden. Later werd het overige gedeelte van het klooster tot een Oude Mannen- en Vrouwenhuis bekwaam gemaakt, hetwelk echter wegens bouwvalligheid in het jaar 1839 is gesloopt. De grond, waar het gestaan heeft, behoort thans mede aan het Weeshuis.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht.

De kermis valt jaarlijks in op den eersten Zondag van de maand Augustus en duurt drie dagen.

In 1355 werd bepaald, dat tot de dertig man, met welke Ekkhuzen den Graaf moest dienen, ook Grootbroek zijn aandeel moest leveren. In 1478 verlieende MAXIMILIAAN VAN OOSTERRIJK, destijds Revaard, binnen Alkmaar confirmatie aan de stede Grootbroek. In 1492 werd ook Grootbroek veroordeeld, om mede op te brengen tot de vergoeding van de schade, door het Kaas- en Broodsvolk te Alkmaar aangerigt.

In het jaar 1681 op den 15 Mei, zijnde Hemelvaartsdag, ontstond er te Grootbroek een zwaren brand, gelijk mede op den 20 Augustus 1694 in het oosteinde van Grootbroek en het westeinde van *Bovenkarspel*, waardoor onderscheidene huizen verteerd werden, welke echter, in het jaar 1696, weder meerendeels zijn opgebouwd. Ter ontmoeting aan den nood der ingezetenen, door genoemde branden veroorzaakt, werd, in het jaar 1695, door de Staten van Holland octrooi vergund, om, hetgeen toen nog schaarsch gezien was, eene loterij daar te stellen, welke buitengemeen veel opbragt. Op den 15 Julij des jaars 1750, ontstond er wederom brand in het Weeshuis, waardoor dit huis en drie en dertig anderen binnen weinige uren in de asch werden gelegd.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuzen* (5 k. d., 16 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. *Andijk*, O. aan *Bovencarspel*, Z. aan *Venhuizen-en-Hem*, W. aan *Hoogcarspel*.

Deze gem. bevat de d. *Grootebroek* en *Lutjebroek*, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1256 bund. 22 v. r. 66 v. ell., waaronder 1231 bund. 95 v. r. 88 v. ell. belastbaar land, telt 283 h., bewoond door 569 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1600 inw., die meest hun bestaan vinden in de melkerij, het kaasmaken en den akkerbouw, terwijl men er eenen korenmolen en vier schuitemakerijen heeft.

De Herv. die hier ongeveer 500 in getal zijn, maken de gem. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke in deze burgerlijke gem. ieder eene kerk hebben.

De R. K., van welke men er ongeveer 1200 aantreft, onder welke 600 communicanten, maken de stat. van *Grootebroek* en *Lutjebroek* uit, welke mede in ieder dezer d. eene kerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als: ééne te *Grootebroek* en ééne te *Lutjebroek*, welke gezamenlijk door een gemiddeld getal van 150 leerlingen bezocht worden.

Het wapen der gem. *Grootebroek-en-Lutjebroek*, bestaat uit een gekroond schild van azuur (blauw), beladen met eenen boom van zilver, verzeld van drie sterren van goud, de kroon mede van goud.

GROOTEBROEK-EN-LUTJEBROEK (POLDER-VAN-), pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuzen*, gem. *Grootebroek-en-Lutjebroek*; palende N. aan den *Polder-van-Andijk*,

O. aan die van *Bovencarspel*, Z. aan die van *Venhuizen*, W. aan die van *Hoogcarspel*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1236 bund. 23 v. r. 66 v. ell., waaronder 804 bund. 23 v. r. 75 v. ell. schotbaar land, telt 283 h., waaronder 45 boerderijen. Deze polder ligt en is begrepen in den algemeenen Polder het *Grootslag*. (zie dat woord). Het land ligt 2 ell. beneden dagelijks getij van volzee of 6 voet en 2 duim *Dregterlandsche* maat, gerekend naar den tegenwoordigen stand (Maart 1845) van het binnenwater des polders. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester der gemeente en 7 der voornaamste landeigenaren, onder den naam van *Landrijken*.

GROOTE-BRUG (DE), brug over de rivier de *Linge*, in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr., kant., gem. en 1 u. N. O. van *Tiel*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van de buurt *Zandwijk*, 10 min. N. W. van de *Blaauwekamp*, onder *Ommeren*.

Nadat in het jaar 1820 een nieuwe zandweg van *Tiel* op *Amerongen* is aangelegd, is de doortogt over deze brug, meer en meer toegenomen; terwijl er thans dagelijks een snelwagen (*diligence*) en een postbode van *Tiel* op *Amerongen* overkomen. Deze brug wordt door de liefhebbers van hengelen veel bezocht, omdat hier en aan de *Blaauwekamp* de *Linge* dieper is, dan elders. De weg over deze brug en verder tot *Amerongen*, is zeer aangenaam. Er wordt hier van de rijtuigen tol geheven.

GROOTE-BUNTE, landg. op de *Over-Feluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Feluwe*, kw., arr. en 10 u. N. W. van *Arahem*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Harderwijk*, gem. en 3 u. N. O. van *Ermelo*.

Dit bevallige en uitgestrekte landgoed, dat het d. *Nunspeet* omzoomt, beslaat eene oppervlakte van 107 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den heer *Mr. C. L. Vitrinea*, woonachtig te *Nunspeet*.

GROOTE-BUURT, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tieterkeradeel*. Zie *BERGUMSBUUR*.

GROOTE-DIEP, water in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, dat, bij *Falthe* ontstaande, met eene noordelijke rigting, langs *Exlo* voortloopende, zich bij *Bronninger* met het *Kleine diep* vereenigt, om het *Drouwenerdiep* en verder de *Oostermoersche-vaart* te vormen.

GROOTE-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Kleine Sunda-eilanden* behoorende, aan de Noordkust van *Floris*; $7^{\circ} 59''$ Z. B., $138^{\circ} 40''$ O. L.

GROOTE-FORT, fort in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie *FRANZSIK-HEERDIK*.

GROOTEGAST, kerk. ring, prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*.

Zij bevat de volgende 12 gem.: *Grootegast-en-Doezum*, *Letterbert*, *Lutjegast*, *Marum-en-Noordwijk*, *Midwolde-en-Leek*, *Niebert-en-Nuis*, *Niekerk*, *Oldkerk-en-Faam*, *Oostwold-Lage-en-Hooge-Meden*, *Opende*, *Sebaldeburen*, *Tolbert* en *Zevenhuizen*.

Men telt er ruim 11,500 zielen, en heeft er 17 kerken, welke door 12 Predikanten bediend worden.

GROOTEGAST, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Zuidkorn* (1 k. d., 4 m. k., 1 s. d.); palende N. aan *Grijpskerk*, O. aan *Oldekerk*, Z. aan *Marum*, W. aan de *Friesche griet*. *Achtkarspelen*.

Deze gem. bevat de d. *Grootegast*, *Doezum*, *Lutjegast*, *Opende* en *Sebaldeburen*, benevens de geh. het *Dorp*, de *Eest*

of Eze, Ribertbußen, Jowwer of Cusemerbalk, Kornhorn, Lukaswolde, de Oude-Wieren, het Peebos, de Snipperij, de Tenten, Topweer, de Uithorn, de Wieren, Westerhorn, het Westersand en dat gedeelte van Stroobos, hetwelk tot de prov. Groningen behoort. Zij beslaat eene oppervlakte van 6634 bund. 54 v. r. 62 v. ell., telt 568 h., bewoond door 319 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veenderijen; terwijl men in deze gem. ook eene blaauwverwerij, 1 pel- en 3 korenmolens heeft. Vroeger was hier ook eene sloopstimmerwerf, doch deze is thans niet meer in werking.

De inw., die hier op 4 na alle Herv. zijn, maken de gem. van Grootegast-en-Doezum, Lutjegast, Opende en Sebaldeburen uit, welke in deze gem. 3 kerken hebben.

De 4 R. K., welke men hier aantreft, worden tot de stat. van *Adsum* gerekend.

Men telt in dese gem. 6 scholen, als ééne te Grootegast, ééne te Doezum, ééne te Opende, ééne te Lutjegast, ééne te Sebaldeburen en ééne te Stroobos, die gezamenlijk door een gemiddeld getal van 450 leerlingen bezocht worden.

Het d. GROOTEGAST ligt 4 u. W. van Groningen, 2 u. Z. W. van Zuidhorn. Het wordt aldus genoemd in onderscheiding van het nabij gelegene d. Lutjegast, te meer, daar het ligt op hooge bouwakkers en gastlanden, oorspronkelijk dorren of schralen grond. Men telt er in de kern van het d. 80 h. en 450 inw., en met het daartoe behoorende geb. de Tenten, 86 h. en 500 inw., terwijl het d. in het geheel 180 h. heeft en 760 inw. telt.

Het d. is vrij uitgestrekt, en wegens den hoogen zandigen grond en de boschrijkheid aangenaam. Men heeft er geen straat, doch een goede zandweg en zeer zindelijke en breede zandpaden, welke in het najaar met wit zand bestrooid worden, en altijd uitmuntend te bewandelen zijn. De Monnikenweg, welke hier gevonden wordt, zou de weg zijn, in vorige eeuwen, door de kloosterlingen van Trimunt en Cusemer gebruikt. De bodem is er zeer verschillend, namelijk ten Zuiden veengrond, in het midden sandgrond, en ten Noorden lage landen. Het veen was hier oudtijds veel hooger, maar is naderhand zeer gezakt. Hier en in deze omstreek, wordt veel turf gebaggerd; bij elke boerenplaats plagt bijkans veen te zijn, en bij velen, ofschoon grootelijks vergraven, is het er nog bij.

De Herv., die hier ruim 750 in getal zijn, behooren tot de gem. *Grootegast-en-Doezum*, die hier eene kerk heeft, welke volgens het jaartal in de roode pannen aan de Noordzijde, misschien in 1616 gebouwd is, en vroeger zeer klein is geweest, doch in het jaar 1829 vergroot werd, en een klein hol spits torentje draagt, maar geen orgel heeft. Tot in het jaar 1839 had men in deze kerk, hetwelk zeer bijzonder was, eenen zeskanten, van tichelsteen gemetselden predikstoel, welke kansel altoen, door eenen houten predikstoel vervangen is. In deze kerk wordt om den anderen Zondag de dienst waargenomen door den Predikant van *Grootegast-en-Doezum*, die te GROOTEGAST woont.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 80 leerlingen bezocht.

De jaarmarkt te GROOTEGAST valt in den derden Woensdag in September. Men vindt te GROOTEGAST een stander-korenmolen en eene eigene schuur, die van de Grootegasterklapbrug, en vice versa, alle marktdagen

op Groningen vaart; even ten N. O. der even genoemde brug stond vroeger Feringaburgt.

GROOTEGAST-EN-DOEZUM, kerk. gem., prov. *Groningen*, kl. van *Groningen*, ring van *Grootegast*.

Men heeft in deze gem. twee kerken, ééne te Grootegast en ééne te Doezum, en telt ruim 1600 zielen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest **JESSEK VINCKELIUS**, die in het jaar 1598 herwaarts kwam, en in het jaar 1604 naar Loppersum vertrok; de tweede was **THOMAS JOHANNIS**, beroepen in 1608 en † in 1627, wiens grafsteen nog in de kerk te Grootegast wordt aangewezen. De Predikant dezer gem. heeft van 1606—1617 *Sebaldeburen* mede bediend. Tot de collatie van dese gem. waren inzonderheid bevoegd, de bezitters van het huis **Rikkerda** te Lutkegast en van het huis **Aduard**. Kerkvoogden en Notabelen dezer gem. hebben een gedeelte van het regt van collatie aldaar aangekocht, gevestigd op de plaats, in de Westerkluft te Grootegast, *Hlespijkerstede* genaamd.

GROOTEGASTERDIEP of **GROOTEGASTERTOEGT**, water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, dat in het jaar 1780 door Jonkh. **DANIEL ONNO DE HEETOENE VAN FERINGA** zuidwaarts tot in de veenen verlengd is, en van het dorp noordwaarts naar het trekdiep loopt, alwaar het den naam draagt van **GROOTEGASTERTOEGT**. Aan de oostzijde van dit diep, ten N. van de klapbrug, ziet men nog de beddingen der grachten en sporen van vroegere laanen van oud Feringa.

GROOTEGASTERTOEGT, water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie het voorgaande art.

GROOTE-GAT, water of kreek in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie **GAT** (Groot).

GROOTE-GAT, vaarwater in *West-Indië*, zijnde de zuidoostelijke invaart tusschen het rif, ten Z. van het *Curaçaosche eil. Aruba*.

GROOTE-GEEST, groote bouwhoeve in het *Land-van-Cuyk*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste dist.*, arr. en $3\frac{1}{2}$ u. N. O. van 's *Hertogenbosch*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. O. van *Grave*, gem. *Linden*, 10 min. ten Z. van Groot-Linden.

GROOTE-HOF-TE-VELDE, buit. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. kant. en $2\frac{1}{2}$ u. O. ten N. van *Zwolle*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Dalfsen*, in de buurs. *Ankum*.

Het bestaat eene oppervlakte van 53 bund. 33 v. r. 70 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer **T. E. F. HEZACKENS**, woonachtig te *Zwolle*.

GROOTE-KAAP, kaap in *Oost-Indië*, aan de westkust van het *Sundasche eil. Java*.

GROOTE-KIL, naam, welken men wel eens geeft aan de Groot-Hel of Westkil, in den *Biesbosch*, gedeeltelijk prov. *Noord-Brabant*, gedeeltelijk de grensscheiding tusschen die provincie en *Zuid-Holland* uitmakende. Zie **HEL** (Groot).

GROOTE-KONVENT (HET), voorn. kloost. te *Doesborgh*, prov. *Gelderland*. Zie **MARIËNGRAVE**.

GROOTE-KREEK of **ZUIDKREEK**, water in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-ambacht*, prov. *Zeeland*, in den polder *Canisvliet*.

Het begint bij de *Passluis*, wordt, zuidoostwaarts kronkelende, allengskens smaller en eindigt op *Belgisch grondgebied*, aan de *Oudenburgsche sluis*, welke sluis voorzien is van drie kokers, waardoor het overtollige water uit het riviertje de *Leede* in *Oost-Vlaanderen* afstroomt en, met dat van andere kleine uitwaterende polders, in den

ontrek gelegen, door middel van vier kokers in de Zwart-Heekscheluis aangebragt, op het Kanaal van Neuzen afgevoerd wordt.

GROOTE, geh. in de Meijerij van 's Hertogenbosch, kw. Peel-land, prov. Noord-Brabant. Zie Groot.

GROOTE-MEER (HET), meerte of ven in de heide van het mask. van Bergen-op-Zoom, $\frac{1}{2}$ u. O. van Ossenbrecht, $\frac{1}{2}$ u. W. van Huibergen.

GROOTE-MEER (HET), meerte in Waterland, prov. Noord-Holland, gem. Zuiderwoude-en-Uitdam, $\frac{1}{2}$ u. Z. W. van Zuiderwoude en even zoo ver van Uitdam. Het bestaat eene oppervlakte van 8 bund. 50 v. r.

GROOTENBROEK, d. in Dregterland, prov. Noord-Holland. Zie Grootenbroek.

GROOTENHOUT, geh. in het Land van Valkenburg, prov. Limburg. Zie Groot (Groot-).

GROOTENHUIS, voorm. havez. in Twente, prov. Overijssel, arr. en 3 u. O. ten Z. van Almelo, kant. en 1 u. W. van Oldenzaal, gem. en 1 u. Z. van Weerselo.

Ter plaatse, waar zij bestaan heeft, ziet men thans een peucel bouwland. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande een oppervlakte van 23 v. r. 80 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den Heer J. H. KIRHAART, woonachtig te Gammelke, gemeente Weerselo.

GROOTEN-HUIS of **GROOTHUIS**, voorm. havez. in Twente, prov. Overijssel, arr. en 2 u. O. Z. O. van Almelo, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. O. van Delden, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. ten N. van Borne.

Ter plaatse, waar zij bestaan heeft, ziet men thans een stuk bouwland in grachten, thans in eigendom bezeten wordende door den Heer TH. HOART, Notaris te Delden.

GROOT-EN-KLEIN-EILAND, pold. in het Land van Altsma, prov. Noord-Brabant, Tweede distr., arr. 's Hertogenbosch, kant. Heusden, gem. Dussen-Munster-en-Muilkerk; palende N. aan den Scheisloot, O. aan de Gantel, Z. en W. aan den Overdiepsche-Hooipolder.

Deze onbehuise pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 18 bund. 35 v. r. 40 v. ell., en wordt door de sluis van den Overdiepsche-Hooipolder, waarvan hij een deel uitmaakt, op de Gantel van het overtollige water ontlaat. Het polderbestaar is dat van den Overdiepsche-Hooipolder.

GROOTE-PIER, later **OSIWA** genaamd, voorm. state, prov. Friesland, kw. Westergoo, griet. Wenstradeel, arr. en 4 u. N. W. van Sneek, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. W. van Bolsward, 3 min. Z. van Kinnward, waartoe zij behoorde.

Zij ontleende haren naam van den vermaarden boer van dien naam, die in het begin der zestiende eeuw de Gelderschen begunstigde, en vooral ter zee den Hollanders, Saksers en Bourgondiërs met geweld vervolgde.

Ter plaatse, waar zij bestaan heeft, ziet men thans bouwland. De daartoe behoord hebbende gronden worden thans meereendeels in eigendom bezeten door den Heer J. HANNEKUK, woonachtig te Harlingen.

GROOTE-PLAAT (DE), voorm. sandplaat in het Noordwesten van de Zuiderzee, Z. van het Noordhollandsche eil. Texel, waarvan zij door het Schuitogt en Oosteroom gescheiden was.

Ten gevolge van de geheel veranderde rigting der stroomen is deze plaat verlegd en de naam zelfs niet meer bekend.

GROOTE-PLAAT (DE), plaat in de Ooster-Schelde, W. van Zierikzee.

Zij ligt bij laag water boven, en somtijds zelfs blijft daarvan een gedeelte bij hoog water boven.

GROOTE-POLDER, pold. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Brabant*, Tweede distr., arr. 's *Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Hedikhuisen*; palende N. aan de Maas, O. aan de Hedikhuisensche Maas, Z. aan den Kleine-polder, W. aan den Hoogs-Maasdijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 35 bund. 89 v. r. 68 v. ell., en wordt door eene sluis, op de Maas, van het overtollige water ontlast. Het bestuur wordt door den eigenaar uitgeoefend.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. *Zuid-Schalkwijk-Vijfhuizen-en-Nieuwkerk-aan-de-Drecht*; palende N. aan den Romolenpolder, O. aan den Vijfhuizerpolder, Z. aan het Meerkanaal, W. aan den Schalkwijkerweg.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 225 bund. 88 v. r. 72 v. ell., en wordt door eenen watermolen, op den Rijnlandschen Boezem, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éenen Schout en drie Poldermeesters.

GROOTE-POLDER (DE), bijgenaamd de *Groote-Polder-van-Nieuwaart*, pold. in de heest. *Nieuwaart*, prov. *Noord-Brabant*, arr. *Breda*, kant. *Zwenbergen*, gem. *Klundert*; palende N. aan den Buitenpolder Kwistgeld, O. aan den Nieuwendijk en Zandberg, Z. aan de Klunders, de Keersche-gorzen en den Nieuwen-Fijnaert, W. aan den Ruigenhil.

Deze pold., welke in het jaar 1857 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1016 bund. 66 v. r. 88 v. ell., waaronder 1015 bund. 90 v. r. schotbaar land; telt 84 h., en wordt, gecombineerd met zes andere nabijgelegene polders, door éene sluis, wijd 4,40 ell., op het Hollandsch-Diep, door middel van twee wind-watermolens, van het overtollige water ontlast. Het land ligt hier het laagst van alle polders in de prov. *Noord-Brabant* en is, voor zoo veel de lage stroek betreft, ruim éene el onder A. P. Deze polder staat met den *Zandberg*, den *Nieuwendijk* en den *Nieuwen-Fijnaert*, onder het bestuur van éenen Dijkgraaf, vijf Gezworenen en éenen Penningmeester.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 's *Gravenhage*, kant. *Foorburg*, gedeeltelijk gem. *Sootermeer*, gedeeltelijk gem. *Stompwijk-Witveen-Leydeboordam-zuidzijde-en-Tedingerburch*.

GROOTE-POLDER (DE) of *ACHTM-DE-KERK-EN-ZANEN*, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Alphen-en-Rietveld*; palende N. aan den Rijn en het d. *Alphen*, O. aan den *Stenksche-polder*, Z. aan den *Zanospolder*, W. aan den *Molenpolder*.

Deze pold., welke in de zestiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 860 bund. 65 v. r. 42 v. ell., en wordt door twee sluizen, op de Gouwe en den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester en zes Poldermeesters.

GROOTE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Quidhoorn-en-Groephoek*; palende N. aan den *Uiteindsche-polder*, O. aan de *Kromme-Aar*, die hem van den *Noordpolder* en den *Kortpolder* scheidt, Z. W. aan den *Rijn*, W. aan den *Kleine-polder*.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 410 bund. 97 v. r. 52 v. ell., waaronder 398 bund. 68 v. r. 26 v. ell. schotbaar land, en wordt door eenen watermolen, op de *Kromme-Aar*,

van het overtollige water ontlast. Het land ligt tussen A. P. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Molesmeesteren.

GROOTE-POLDER-VAN-NIERVAART (DE), pold. in de heest. *Niervaart*, prov. *Noord-Brabant*. Zie **GROOTE-POLDER (DE)**.

GROOTE-RIVIER (DE), riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundische* eil. *Java*. Zie **TALIWARE**.

GROOTE-SCHANS (DE-), of wel **FORT-SPINOLA**, ook wel wegens de nabijheid der warande, het **FORT-WARANDE** geheeten; schans in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Brabant*, arr., kant. en 1 u. N. van *Breda*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Terheyden*, tusschen *Breda* en *Terheyden*, O. van en bijna tegen den straatweg van *Breda* op den **Moerdijk** gelegen, alwaar zij tot verzekering der riv. opgeworpen was.

De naam van **Spinola-schans**, draagt zij, omdat de Spaansche Veldheer **ALBAFONS SEMOLA**, in 1624, de groote warande met vele werken deed versterken, en aldaar onder opzigt van **Don JUAN DE MEXCUS**, over de riv. de **Mark** eene schipbrug deed slaan, die ter beveiliging aan weerszijde, met eene halve maan gedeekt was. Boven en beneden, die brug, liet **Don JUAN**, nog een staketsel van palen in de rivier heijen, om alle gemeenschap te water met de stad af te snijden, later schijnt deze schans vervallen te zijn geweest, althans **HANNO VAN NASSAU**, Stadhouder van *Friesland*, liet haar in 1637, toen **FAMMUS HENDRIK**, Prins van *Oranje*, *Breda* ging belegeren, op nieuw versterken, ook deed hij weder eene schipbrug over de **Mark** leggen. Deze schans, die sedert deze jaren andermaal vervallen was, is gedurende de Belgische onlusten hersteld, en is thans een gebestioneerd fort van vier bastions, met eene natte graacht omringd. Zij dekt den regtervleugel der aangegegeschakelde linie van defensie, waarvan de linker-vleugel aan de inundatie van de vesting *Breda* aansluit.

GROOTE-SLOOT (DE), water in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*. Zie **ZILPERVAART (OUDE-)**.

GROOTE-VEENDER-POLDER (DE), voorn. pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, en gedeeltelijk gem. *Woubrugge*, gedeeltelijk gem. *Alkemade*, welke thans als zoodanig niet meer bestaat, zijnde in onderscheidene deelen gesplitst. Daartoe heeft onder anderen behoord de reeds vroeger vermelde *Goegerpolder*. Het onder *Woubrugge* gelegen gedeelte is verveend, afzonderlijk bedijkt en droog gemaakt. Een ander, onder *Alkemade* gelegen gedeelte, is vereenigd met een gedeelte van den *Lijkerpolder*, reeds vroeger bedijkt en droog gemaakt; terwijl eindelijk nog een gedeelte onbedijkt is, en met het onbedijkte gedeelte van den *Lijkerpolder* vereenigd, den naam draagt van **Gecombineerde Veender-en-Lijkerpolders-buiten-de-bedijking**.

GROOTE-VEER (HET-), geh. in de heest. *Boosmeer*, prov. *Noord-Brabant*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en $\frac{1}{2}$ u. ten O. van *Boosmeer*.

Er is hier een overhaal over de **Maas**, hetwelk aldus genoemd wordt, om dat men aldaar met rijtuig overgezet kan worden, terwijl men aan het **Kleime-voer** of **Mazenburg** slechts voetgangers overbrengt.

GROOTE-VEER (HET), voer in *Zelland*, prov. *Overijsel*. Zie **KATERVEER**.

GROOTE-WAAL (DE-), pold. in *Dregterland*, onder de *Veenslop*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gedeeltelijk gem. *Berkhout-en-Boordamp*, gedeeltelijk gem. *Hoorn*; palende N. en O. aan de dampte van *Hoorn*, Z. aan de *Nassalsloot*, W. aan *Berkhout*.

Deze pold., vroeger een water, dat door eene overstrooming, in het jaar 1614 ontstaan is, en in het jaar 1662 bedijkt werd, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 57 bund. 14 v. r. 20 v. ell., waaronder 55 bund. 41 v. r. 60 v. ell., schotbaar land, als onder *Berkhout*, volgens het kadaster, 27 bund. 85 v. r. 60 v. ell., waaronder 27 bund. 26 v. r. 30 v. ell. schotbaar land, en onder *Hoorn*, volgens het kadaster, 29 bund. 30 v. r. 60 v. ell., waaronder 28 bund. 15 v. r. 30 v. ell. schotbaar land: Men telt er 5 h., waaronder 3 boerderijen, van welke 2 h. en 1 boerderij onder *Berkhout*, en 3 h. en 2 boerderijen onder *Hoorn*. De *GROOTE-WAAK* wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden en eenen Secretaris.

GROOTE-WAARD (DE) of **GROOTWAARD**; pold. in den *Ablasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Noordeloos-en-Over-Slingeland*; palende N. aan de *Botersloot*, O. aan de *Lage-Beemd*, Z. aan *Hoornaar*, W. aan *Over-Slingeland*.

GROOTE-WAARD (DE), naam, welken men veel geeft aan den verdrinken *ZUIDHOLLANDSCHE-WAARD*, thans de *BESSENDER*. Zie dat woord.

GROOTEWAL, geh. in de vrije heet. *Schagen*, arr. en 4½ u. N. ten O. van *Alkmaar*; kant. en ½ u. Z. O. van *Schagen*, gem. *Schagen-en-Burgerhorn*; met 7 h. en 50 inw.

GROOTE-ZWEN of **WONTERSWANEN-KRIJG**; voorn. kreek op *Eijerland*; prov. *Noord-Holland*, welke vóór de indijking van *Eijerland* van de *Duinkom*, ten Z. W. van *Eijerland* was, afkomende, zich met eene oostelijke rigting in het *Dijkkanaal* ontlastte; doch sedert, met het afwezen, ook zelfs den naam verloren heeft.

GROOTHUIS; voorn. haven in *Twente*, prov. *Overijssel*. Zie **GROOTENHUIS**.

GROOTHUIZEN, vroegere naam van het d. *GROOTVIZEN*, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie *GROOTVIZEN*.

GROOTSLAG (HET), pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Enkhuizen*, gedeeltelijk gem. *Enkhuizen*, gedeeltelijk gem. *Bovencarspel*, gedeeltelijk gem. *Grootbroek-en-Lutjebroek*, gedeeltelijk gem. *Hoogcarspel*, gedeeltelijk gem. *Andijk*, gedeeltelijk gem. *Westwoud-en-Binnenwijzend*, en gedeeltelijk gem. *Wervershoof-en-Oudijk*; palende N. aan de *Vier Noorderkoggen*, O. aan de *Zuiderzee*, Z. aan den *Houtenpolder*, W. aan *Wester-Blokker* en *Zwaag*.

Deze pold., die reeds zeer vroeg door opgeworpen kadijken beveiligd en later door de *Dregterlandsche* kadijken beschermd schijnt te zijn, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 5960 bund. 25 v. r. 89 v. ell., als: 548 bund. 49 v. r. 5 v. ell. onder *Enkhuizen*; 470 bund. 64 v. r. 89 v. ell. onder *Bovencarspel*; 688 bund. 24 v. r. 10 v. ell. onder *Grootbroek-en-Lutjebroek*; 528 bund. 35 v. r. 90 v. ell. onder *Hoogcarspel*; 822 bund. 61 v. r. 45 v. ell. onder *Andijk*; 291 bund. 81 v. r. 68 v. ell. onder *Westwoud-en-Binnenwijzend*, en 612 bund. 28 v. r. 64 v. ell. onder *Wervershoof-en-Oudijk*. Het *GROOTSLAG* telt 988 h. en 38 boerderijen onder *Enkhuizen*; 180 h. en 34 boerderijen onder *Bovencarspel*; 57 h. onder *Westwoud-en-Binnenwijzend*, en 150 h. en 50 boerderijen onder *Wervershoof-en-Oudijk*. Hij heeft dertien molens; waarvan, in het jaar 1842, twee ingerigt zijn tot vijzelmolens en een tot eenen horizontaal-schepradwatermolen, werkende door de middelpuntschuwende kracht, terwijl in dit jaar (1843) weder vijf scheprad- tot vijzelmolens zullen worden herbouwd. Door alle deze molens wordt het overtollige water door twee sluisen, alsmede

door de kapitale schutsluis te Eekhuizen, in de Zuidzee ontlaat. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Wethouders van Eekhuizen en de Burgemeesteren der gemeenten, te samen den gecombineerden polder uitmakende, benevens eenen Secretaris. Molenmeesteren zijn daaraan rekeplichtig.

GROOTVEEN (HET), poel in de heide, prov. Noord-Brabant, voor het grootste gedeelte in het markgr. van Bergen-op-Zoom, gem. *Wouwe*, voor een klein gedeelte in de bar. van Broda, gem. *Rouendaal-en-Nispen*, 10 min. W. van Nispen.

GROOTVEN, geh. in *Geestmer-Ambacht*, prov. Noord-Holland, arr. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1 u. Z. W. van *Schagen*, gem. *St.-Maarten-Benigenburg-en-Falkooog*, $\frac{1}{2}$ u. Z. van *St. Maarten*. Het bestaat slechts uit 1 h., bewoond door 10 zielen.

GROOTVEN (HET), poel in de heide, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. Noord-Brabant, onder *Hilvorenbeek*. GROOTWAARD, pold. in den *Ablasserwaard*, prov. Zuid-Holland. Zie GROOTWAARD (Du).

GROOTZAND, adell. h. in het *Nederkwartier* der prov. Utrecht, arr. en 1 u. W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Maarsse*, gem. en 25 min. ten N. van *Vleuten*.

Dit adell. h. bestaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 30 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer G. J. H. van BILREKEL, woonachtig te *Vleuten*.

GROS (DE), geh. in het *Geestgr.*, prov. Groningen, arr. en 3 u. O. Z. O. van *Groningen*, kant. en gem. *Hoogezand*.

GROSBOUS, gem., gedeeltelijk in de heerl. *Esch*, gedeeltelijk in de heerl. *Grosbous* uitmakende, grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Ospereu*; palende N. aan de gem. *Heiderscheid*, O. aan *Feulen*, Z. aan *Vichton*, W. aan *Wahl*.

Deze gem. bestaat uit de d. *Grosbous* en *Dellen*, benevens de geh. *Jungenhoff* en *Jeskenhoff*. Van het jaar 1822 tot 1827 behoorde ook tot deze gem. het geh. *Merscheid*, thans een gedeelte van de gem. *Heiderscheid* uitmakende. De gem. *Grosbous* telt 96 h. en eene bevolking van 700 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er ook eene verwerij, eene brouwerij en eene lijkursterij heeft. Deze gem. levert 's jaarlijks op 400 à 500 zak rogge, 400 à 500 zak masteluin, 600 à 700 zak haver, 20 à 30 zak garst, 10 à 15 zak boekweit en 1000 à 1500 zak aardappelen. De voestapel bestaat uit 100 paarden, 200 runderen en 110 varkens.

In deze gem. ontspringen de *Bousserbach* en de *Taurelback*.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. gen. van *Luxemburg*, dek. van *Ospereu*, behoort, eene kerk te *Grosbous* en eene kapel te *Dellen* heeft; wordende de kerk door eenen Pastoor, en de kapel door eenen afzonderlijken Kapellana bediend. Er zijn in deze gem. twee scholen, als: ééne te *Grosbous* en ééne te *Dellen*.

Het d. *Grosbous* ligt 4 u. N. O. van *Arlon*, 5 u. W. Z. W. van *Diekirch*, $\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Ospereu*.

GROSBOUS, veelal enkel *Bos* geheeten, voorm. heerl. in het grooth. *Luxemburg*, voorm. kw. *Arlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Ospereu*; palende N. aan de heerl. *Esch*, O. en Z. aan de heerl. *Uzeldingen*, W. aan de heerl. *Bouderff*.

Deze heerl. bevatte niets, dan het d. *Grosbous* en eenige omliggende landertjen. Zij betaalde, onder het Oostenrijksche bestuur, van

elke 1000 flor., die over Luxemburg werden omgeschreven, 1 flor. 24 st. 11 den. Zie voorts het vorige art.

GROSSEM. d. op de *Duffelt*, prov. *Gelderland*. Zie *Grossenm.*

GROSSENBERG, geh. in het balj. van *Echternach*, meijerij van *Beck*, grooth. *Luxemburg*, kw. en $\frac{2}{4}$ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 4 u. Z. O. van *Diiskirch*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Echternach*, gem. *Beck*.

GROSTHUIZEN, gem. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*; arr. en kant. *Hoorn* (4 k. d., 18 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. *Berkhout-en-Baarsdorp*, O. aan *Scharwoude*, Z. aan *Oudendijk*, W. aan *Avenhorn-en-Oost-Mijzen*.

Zij bestaat uit de *Woudzijde* of *Wester-Kogge*, benevens een gedeelte van den polder *Beschoot*, en bevat het d. *Grosthuisen*.

Deze gem. beslaat, eene oppervlakte van 370 buud. 48 v. r. 82 v. ell.; telt 87 h., bewoond door 63 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 500 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, en het maken van kaas en boter.

De Herv., die hier 140 in getal, behooren tot de gem. *Grosthuisen-en-Avenhorn*, welke in deze burg. gem. eene kerk heeft.

De R. K., van welke men er 160 telt, onder welke 100 Communicanten, behooren tot de stat. van de *Goorn-en-Grosthuisen*.

Men heeft in deze gem. ééne school.

Het d. *Grosthuisen*, in vroeger tijden *Groetruizen*, ligt 1 u. Z. W. van *Hoorn*, $\frac{2}{4}$ u. O. van *Alkmaar*. Men verhaalt dat dit d. vroeger *Groetruizen*, in latere tijden *Groetruizen* genaamd werd, om dat er destijds juist een getal van 144, dus een gros, huizen gevonden werden.

De kerk, die hier vroeger stond, was vóór de Reformatie aan den H. *Martinus* toegewijd. De begeving van de pastorij kwam de *Graven* toe, het bevestigen stond aan den *Aartsdiaken* der *Utrechtsche* domkerk. In het jaar 1662 is er echter eene andere kerk gebouwd, waaraan den 31 Augustus den eersten steen gelegd is, en die eenen spitsen toren heeft, doch van geen orgel voorzien is.

De school wordt door een gemiddeld getal van 45 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den tweeden Zondag in Mei.

In 1496 werd dit dorp, begrepen onder de *Voenhop*, aan de magt der *Beljuwschap* van *Medemblik* onttrokken, en gesteld onder de jurisdictie van de *Regering* van *Hoorn*. In 1579 moest *Groetruizen* mede volk leveren tot het opmaken der schansen in *Waterland*. In genoemd jaar 1579 leidt dit dorp zeer door de inlegering van het volk van *Reichaven*.

In den loop van het jaar 1838 is door de zorg van het bestuur van *Drechterland* door de d. *Groetruizen* en *Scharwoude*, een uitmuntende straatweg gelegd.

Het wapen van *Groetruizen* bestaat uit eenen ruiter te paard.

GROSTHUIZEN-EN-AVENHORN, kerk. gem. in *Noord-Holland*, klasse en ring van *Hoorn*, men heeft er 2 kerken, ééne te *Grosthuisen* en ééne te *Avenhorn*, en telt er 360 zielen. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest zekere *Jacobus*, die in het jaar 1578 tot de schooldienst overging. De kerkeraad maakt eene nominatie van drie of vier *Predikanten* of *PropONENTEN*, waaruit de mansledematen eenen *Leeraar* beroepen.

In deze gem. zijn tijdens den twist tusschen de *Remonstranten* en *Contra-Remonstranten*, niet weinige ongeregtigheden voorgevallen. De gemeente had in November van het jaar 1616, haren *Predikant* *Dix*

CHRISTIAANSSOON, die Contra-Remonstrantgezind was, van zijne dienst afgezet. Te GROSTHUIZEN werd veel moeite gedaan, om zekeren ISAAC WELSENS op den predikstoel te brengen, doch DIRK CHRISTIAANSSOON, die staande hield onwettig te zijn afgezet, bleef te Avenhorn, en de Contra-Remonstranten beletteden, dat WELSENS de dienst waarnaar. Te Avenhorn was op verzoek van de Vredemakers en Kerkmeesters op last van Schout en Burgemeesteren, op den 1 December 1615 een slot aan de kerkdeur gehangen, en een geschrift daarbij aangeplakt, waarbij verboden werd, dat men den afgezotten Predikant nog zou doen prediken. Den eenige woelgestes, meer op geweld dan op rede steunende, begaven sich bij nacht, met hooivorken gewapend, naar het kerkhof, en ondersnamen, in weerwil van de Regering en tegen de bedreiging der wachters, de kerk te openen. Den 4 werd weder een slot aan de kerkdeur gehangen, en een ernstig vermanschrift aangeplakt, doch het werd er wederom door de huislieden afgeslagen en gescheurd. Eenigen, die zich daaraan hadden schuldig gemaakt, werden door Burgemeesteren van Hoorn, in eenre boete van 100 gulden verwezen. DIRK CHRISTIAANSSOON bleef, tegen het bevel der Regering, te Avenhorn prediken, doch te GROSTHUIZEN werd hij, gedurende den tijd van zes maanden, geweerd, en de vermaarde DOMINICUS SAPHA, Predikant te Hoorn, aldaar op den kansel gekragt. Den 8 Mei 1616, bestonden drie huislieden JAK COORNISZON, van Grosthuisen, PIETER JANSZON en CORNELIS GERITZON van Avenhorn, met behulp van eenigen uit die gemeente, de deur der kerk te GROSTHUIZEN, tegen wil en dank der rijkdommen, Vredemakers en Kerkmeesters, met een deel of plank open te loopen, en DIRK CHRISTIAANSSOON op den stoel te helpen, zich beroepende op het besluit der Heeren Staten, waaraan, zoo zij zeiden, de Burgemeesteren van Hoorn en de Regenten van het dorp ongehoorsaam waren. Weenige dagen daarna, vond de Vroedschap te Hoorn goed, den Predikant DIRK CHRISTIAANSSOON te verbanen, zich als nog van het prediken te onthouden, en de Vredemakers en Kerkmeesters, dat zij geen vijandschap maar zachtmoedigheid zouden gebruiken. Voorts dat men zekeren brief van Heeren Gecommitteerde Raden aan den Predikant zoude overleveren, en hem belasten sich daarna te gedragen. Medelertwyl betrok de Schout van Hoorn de huislieden, die de kerk te GROSTHUIZEN in Mei opengebroken hadden in regten, en deed de eisich dat zij als geweldplegers en verstoorders der gemene rust worden gestraft worden. De Schepanen besloten ze vooreerst in hechtenis te nemen; de huislieden trokken naar 's Gravenhage bij het Hof en verkregen provisie van surcheanse, waardoor de Schout van Hoorn handstaving werd gedaan, om verder in die zaak te procederen. Het Hof verwees hen echter naar de Regering van Hoorn, waarom de Wethouders hier stel daarna noodig oordeelden, ten einde hun gezag te bewaren, den Schout met eenige gewapende mannen naar Avenhorn in de huizen van PIETER JANSZON en CORNELIS GERITZON te zenden, en ieder honderd gulden, waartoe zij werden verwezen, ter zake van het openen der kerk, en nog te zamen zes en negentig gulden ter zake van gemaakte en waerde kosten te doen betalen. Na het houden der Nationale synode te Dordrecht, kwam de Predikant DIRK CHRISTIAANSSOON ook weder te GROSTHUIZEN op den stoel, alwaar hij in 1652 overleed, en alles koerde al eens tot rust.

GROTEL of Gooetz, geh. in de Meijerij van 's Hartogenbosch, kv. Peelkand, prov. Noord-Brabant, Dordt dist., arr. en 4 n. N. O. wa

Eschoven, kant. en 2 u. N. van *Asten*, gem. *Bakel-en-Milheze*, aan den *Esperloo*.

GROTERHENEKESTEGRON, plaats, vermeld in den giftbrief van Keiser *Herman IV.* van het jaar 1064. Zij komt daarin voor als eene boschachtige plaats tusschen *Valkenburg* en *Litte*, of *Leyden* aan den *Rijn*; nit de beteekenis van het woord, schijnt het geweest te zijn eene groote hoeve of een landgoed aan den *Rijn*, met kastanjeboomen beplant. Men weet echter thans de juiste plaats niet meer aan te wijzen, waar zij gelegen was.

GROU (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie *Grouw (D)*.

GROUDEN (DE), laag veld en weideland in *Hunsingo*, in het voorm. arr. de *Morpe*, prov. *Groningen*, arr. en 8 u. W. van *Appingedam*, kant. en 4½ u. W. ten Z. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ulrum*, tusschen *Ulrum* en *Zoltkamp*, langs de *Zoltkamper-togt*.

GROUPE, heerl. in het *Land van Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. 's *Gravendeel*, gem. *Westmaas-en-Group*; palende N. aan *Mijnsheerenland*, O. aan *Mijnsheerenland*, *Westmaas* en *Klaaswaal*, Z. aan *Klaaswaal*, W. aan *Oud-Beijerland*.

Deze heerl. bevat niets dan het geh. *Group*. Zij beslaat eene oppervlakte van 380 bund. 99 v. r. 34 v. ell., telt 27 h., bewoond door 54 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 170 inw., die meest hun bestaan vinden in den veldarbeid. De *Grouw* bevat onder de opgevene huizen 4 bouwmanwoningen. Ook staat er een steenen windmolen, vroeger behoord hebbende tot de gem. *Klaaswaal*; doch door of met de invoering van het kadaster, gebragt onder de gem. *Westmaas-en-Group*. Door deze loopt de schulpweg tusschen *Katenbrecht* en *Nemansdorp*.

De inw. sijn allen *Herv.*, en behooren tot de gem. van *Westmaas*.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten het onderwijs te *Westmaas*.

Het geh. *Grouw* of *Group*, ligt 4½ u. Z. W. van *Dordrecht*, 3½ u. W. van 's *Gravendeel*, ½ u. W. van *Westmaas*. Thans wordt deze heerl. bezeten door de erfgename van wijlen *Mevrouw* de weduwe van den Heer *François de Roo van Westmaas*, woonachtig te *Dordrecht*.

Het wapen van *Group* bestaat in een schild van goud, beladen met eenen leeuw van keel (rood).

GROUSTINS, staten, prov. *Friesland*. Zie *GROUSTINS*.

GROUTERP, d. in *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie *GROUTERP*.

GROUW, *GROUWERSA* of *GROUWZAGE*, oudtijds *GROWE*, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 5 u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. O. van *Rauwerd*. Het is de hoofdpl. der grietenij en een groot en vermogend dorp, dat bijna rondom in het water ligt, zijnde ten O. door het *Pikmeer* en ten N. en W. door de breede stroom de *Grouw* bespoeld, van welke laatste het zijnen naam ontleent. Wegens deze ligging kon men hier voorheen met geene rijtuigen komen; doch in het jaar 1739 heeft men van hier, middendoor de weilanden, eenen rijweg aangelegd, die in 1843 verhoogd, verbreed en tot eenen puiweg verbeterd is, welke, over *Krautertzijl*, zich sluit aan den straatweg van *Leeuwarden* op *Zwolle*, waardoor de gemeenschap van dit bloeiende handelsrijvende dorp veel verbeterd is. De twee grootscheepsvaarwaters van *Leeuwarden* naar de *Lemmer*, en van *Stroobos* naar *Staveren*, stroomen voorbij dit dorp. Wanneer men zich *Friesland*, met afsijding der uitstekende hoeken, als rond verbeeldt, zal *Grouw* er genoegzaam het middelpunt van sijn. De buurt

ronde, de kerk en om den vliet dorpsplein te zien groot; zijnde wel den naam van vlak, zijnde onder de haken onderzochende vliet gebouwd, die fraai zagen geens; en door veringende haken bevoerd worden. Ook vindt men hier vele, met meisen geteide, beestenmarkt; en een openbare Weeg, welke eveneens eenen haren molen midden in het dorp staat. Men telt in de kerk van het d. 242 h. en 1300 iuw., en met de daartoe behorende: b. G. 6 turen; Pean, Syteburen of Sytjeburen en Meinertsburen; 312 h. en ruim 1800 iuw., die meest in den handel in boten, hien en granen, de veefokkerij, de scheepvaart, het scheepstimmeren, het werfwerk en schilmaken hien bestaan vinden, terwijl men er 5 schepstimmerwerven; 2 uurwerkmotoren, waarvan de voorbevoegden, onder den naam van Grofwater-klokken; beroemd zijn, 1 brandpistmakerij, 1 lijnbaan, 6 looijerijen, 1 rogge- en pol- en 1 houtzagen-ten heeft.

De Herv., die hier ongeveer 1000 in getal zijn, maken een gem. uit, welke tot de klass. van *Louwerden*, ring van *W. Seldin* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen; is geweest *GERARDUS WILHELM*, ook genaamd *GERARDUS DEWIS*. Hij vertrok van hier uit gebrek naar Beetsum, in het jaar 1884.

De kerk, welker aan den H. Petrus toegewijd; is een goet gebouw, dat, uit de onderscheidene herstellingen en bouwde te beschouwen, kenteekenen van hooge oudheid draagt en in dit jaar (1843) aanzienlijk verbeterd is. Zij is wel een orgel voorzien, waarep men toot: *PETER PETERUS KESTEMAKER*, 1686. Nog zeer kort geleden was in het bijgebouw, af het oude koor van de kerk; het regt- of westkors en daaronder de dorpsgevangenis; boven de deur van dat verblijf staat met groote vergulden Romijnche letters geschreven: *HEREDIS VIVIS* of wordt beter. Boven de ingangspoort van het kerkhof staat: *VIVIS* een kruis, een goed kruis (d. i. bedek hetgeen geweest is, bestaat hetgeen zijn zal). Boven de poort van de oude pastorie stond naar de binnensijde: *MORS PORTA VITAE* (d. i. de dood is de poort des levens); en de binnensijde: *VITA PORTA MORIS* (d. i. het leven is de poort des doods). Bij de kerk staat een swaer-steen, boven wiens ingang naar de westzijde men leest:

DOE HEN CRISTE KROONEN SAKEN,
 IN 'T JAER SEVENTIG EN TWEE,
 DOEK ONS LAET HET WERCKNACHEN,
 OVERSTROOENDES WES HEN OER,
 DOOR DE SLACHT VAN PHANSEN BRET,
 ONDERSTUOND DOOR MYNHEEREN,
 DIE VRESA KROONEN HANNE WRET,
 ROOEDEN, 'E ROEK GOD SAL 'T VOUTS WIKEN,
 DOEK DEN DESE KROONEN,
 HIER VAN CORNIEN CROONEN,
 EN DOOR ONS LAET DEET,
 'K ROEP ISAACBRADEN HAN BLOIJEN,
 'E VOEK SELJK LAUTVEN GROIJEN,
 DAT 'S ONS WES, EN ONS DEET.

GRAVEN DOOR DR. L. H. DURMANTH.

GRISTEN OVER ISAACBRADEN DOEK

ANNO 1675 CROONEN TOT GRISTHAN

VAN LOUWENBRADEN EN DOVER, JULIANA

AGATHA VAN AYEVA STE KROONDOEK

DESE 15 AUGUSTI 1675.

De Doopgez., van welke niet er rems 300 tek. thabes, met de overige van die gezindte, welke in deze gistenij woen, eenz geel. etc. De eerste, die in deze gistenij na de vereeniging der beide vroeger hier bestaan hebbende afdeelingen van Doopgezinden, het leeraarsamt heeft waargenomen, is geweest Johannes Heintz van den Friess, die in het jaar 1804 herwaarts kwam en er nog staat. De kerk der Doopgezinden is een nieuw gebouw, in het jaar 1830 gesticht, zonder toren of orgel.

De R. K., die hier 50 in getal zijn, ontt welken 20 Communikanten, behooren tot de stat. van IJssum.

Men heeft hier eene school, welke gemiddeld door een getal van 240 leerlingen bezocht wordt. Het groote nieuwe schoolgebouw staat in het midden van het d., aan het genoemde ruims dorpsplein.

De kerk is veft in den derde Dendering in October.

Groov is de geboortepl. van Deuse Straets, die den 15 Mei 1882 de stad Sleten bij verreesing veer de Spanjaarden wilde innemen, door middel van een schip met soldaten, onder ledige toren verbergen. Ook is hier den 6 Maart 1770 geboren de geleerde en deugd-zinnige Simeon Koornze, Hoogleraar bij de Doopgezinde kweekschool te Amsterdam, overleden 3 September 1826.

In het jaar 1493 werd Wina Jansens, Heerschap te Groov, hier op het kerkhof door de Leeuwarders omgebracht, omdat hij hen geslagen zijnd was, doch deze mantslag bleef niet ongewirket; want eenige ingestomen van Groov, op eenen vrolijken Nieuwjaarsavond, acht burgers van Leeuwarden te IJssum aanvakkende, vloegen die allen dood.

GROUW, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie *GROUW*.

GROUW (DE), stroom, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, die in de griet *Idaardersdoel*, ten N. van het d. Groov, aft het *Pansteer* voortkomt; in haren loop, om het gezegde dorp, de *Galle* en de *Beschloot* openbaert; voorts komt in eene westelijke strekking, gedurende welke zij het *Zw* in ontvangt, daarna in eene zuidwestelijke rigting, die grietenij doosloopt, aan welke grenzen zij, bij de IJssum-mensij, de *Musel* ontvangt. Van daar leopt zij, in eene kronkelende zuidwaartsche strekking, naar de *Oude-Schouw*, waar zij zich met de *Boorn* vereenigt, en oech, door de *Wetering*, in het *Sneekermoor* te ontlasten.

GROUW (TRR-), oude naam van het d. *Gruze*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie *Gruze*.

GROUWE, d. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie *GROUW*.

GROUWE (DE), verouderde naam of liever verouderde spelling van den naam van het d. *Gruze*, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. De uitspraak was toen ook hoogstwaarschijnlijk *GROU-E*. Zie *Gruze*.

GROUWERGAE of *Groewerica*, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaardersdoel*. Zie *Groew*.

GROUWSTINS, voorn. stinzen en staten, prov. *Friesland*. Zie *GROESTINS*.

GROVENDORP, naam, onder welken het dorp *Gauwreap*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Weneradoel*, welken voorkomt. Zie *Gauwreap*.

GROVESTINS, *Gruvestins* of *Groewstins*, voorn. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tustvaksstadet*; art. en 24 u. O. van

Loonwarden, kapt. en 1/2 u. W. van *Bergum*; 1/2 u. Z. O. van *Kantgruip*, in de p. Gaastmalaren.

Vóór dat dit gebouw, in het jaar 1823, eens proef der vlammen werd, was het van eens vierkante gedaante, en had in bouwe veel overeenkomst met de oude stompe kerktoren. Het was 14 el. hoog, geheel van de groote en zware soort van steenen, onde Frisn genoemd, opgemetseld, en droeg alle sporen van hoogen ouderdom. De muren waren beneden 1 el 2 palm 5 duim 8 streep dik, doch werden hooger op langzamerhand dunner, zoodat zij bovenaan niet meer dan één voet dikte hadden. Zij waren grootendeels gepie, doch hier en daar ook doorgemetseld (1).

Deze stins, welke vroeger vermoedelijk *DERANA* was geheten, had waarschijnlijk zijnen naam ontvangen van *BOTTO* VAN *GROVESTINS*, gehuwd met *TRUIJ*, dochter van *FRANS* VAN *DERANA* en *TIAERTS* *DEMA*, die haar in het begin der zeventiende eeuw bewoonde. Van de broeders zoon van dezen *BOTTO*, *OMES* VAN *GROVESTINS*, Grietman van *Hennaarderadeel*, kocht *WILLEM* VAN *VIENASSEN*, Raadheer in het *Ed* van *Friesland*, in 1676, de stins met de onderhoorige ladeijs, beslaande eens oppervlakte van 81 bund. 7 v. r. 40 v. el. In dochter van dezen was gehuwd aan *HESCH* VAN *GELIEN*, *Konink* van de *kavallerie*, en erfde deze plaats. Na zijn overlijden kwam zij in handen van zijnen zoon *JONANES* VAN *GELIEN*, *Ontvanger-Generaal* van *Menaldumadeel*; thans worden de overblijfsels, bestaande in een kelder, het eenigste wat van het gebouw is blijven staan, in eigendom bezeten door de erven van *WILLEM* *LEVINUS* VAN *VIENASSEN*, woonachtig in *Gelderland*.

GROVESTINS, *GROUVESTINS* of *GROUWSTINS*, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1 u. W. N. V. van *Loonwarden*, kapt. en 1/2 u. O. Z. O. van *Berlikum*, 8 min. Z. O. van *Englum*, waartoe zij behoorde.

Deze stins, vroeger *SARTRIA* geheten, en door singels en graven omgeven, was van zulk eens buitengewone dikte en zwaarte, dat zij daarin boven andere grootelijks uitmunten, en dit gaf aanleiding, dat de eigenaar en zijn geslacht de naam van *te of van GROVESTINS* hebben aangenomen en de oude geslachtsnaam van *SARTRIA* bijkans in vergetelheid is geraakt. In het midden der vorige eeuw was er van den eulen slottoren nog een gedeelte over; doch thans is al het oude weggeruimd, en daarvoor eens fraaije boerenwoning in de plaats gebouwd, welke thans, met de daartoe behoorende gronden, eens uitgestrektheid beslaande van 92 bund. 94 v. r. 10 v. ell., in eigendom bezeten wordt door den Heer *MAURITS* *PICOT* *DIERIK* *BARON* VAN *HAREN* van *Slooten*, woonachtig te *Beesterzwang*.

Ten tijde der verschillen tuschen de *Schieringers* en *Velkopers*, voegde de familie van *GROVESTINS* zich bij de laatste, die insonderheid aan *WYB* VAN *GROVESTINS* eenen sterken steun hadden, doch die met 800 medeschen, in den zwaren watervloed van 1515, verdronk.

In 1446 werd deze stins belegerd en ingenomen door *SIXT* en *Douw* *SJABRANA*, *Schieringer* *Edeelen*, die den toenmaligen eigenaar,

(1) Het zie eens omstandige beschrijving van deze stins, in het werkje, getiteld: *Verhaal van eenigen Oudesten der Opzigt*, door een gedeelte van de provincie *Friesland*; insofde eens plantelijke en geschiedkundige beschrijving van de merkwaardigheden der grintel *Tegele* redent; uit de neoplatonische pagelen van eenen *Daryprobleem*, bijeenverzameld door *R. VAN BELLEN* (synthoe *Mr. H. BAKERT VAN BUREN*), bijdr. 151-152.

Soona Grovestins, gevangen naar Francker vrede, Deze liet eenen zoon na, die in de wandeling *SINZE WISE* genoemd werd, omdat hij de eerste der Friesen was, die zich deed geschoeren, want *wise* is in het boeren-Friesch zoo veel als geschoeren. Deze werd ook in de ontusten betrokken, en door eene list van *SWES SJABDANA* op Hottin-gahuis, te Nieuwland, gevangen genomen, omdat hij *TJAARD GROESTRA*, bastaardzoon van *DOUW SJABDANA*, gevangen hield, doch daarop werden zij beiden tegen elkander uitgewisseld en ontlagen. *WISE* verlost daarna den Abt van Lidlum, door die van *Beorda* te Tjummaram gevangen te houden, en herstelde hem. Tegen die van Leeuwarden had hij eenen doodelijken haat opgevoet, schoon hij het anders, zoowel als zij, met de Vetkoopers hield. Hierdoor gebeurde het op zekeren tijd, dat *SINZE*, de zoon van *DOUW SJABDANA*, Regent te Francker, met behulp van eene aanzienlijke menigte Schieringer burgers en huisheden niet alleen, maar ook van Leeuwarder Vetkoopers, in alle stilte voor het slot kwam, het insloot en nog dien zelfden dag, zijnde Pinksteravond van het jaar 1482, bestormde. *GROVESTINS* juist voor een venster staande, om des vijands leger en bewegingen gade te slaan, werd met eenen kogel doorschoten. Latere beroemde afstammelingen van het geslacht *GROVESTINS* waren de gebroeders *OSSE* en *WISE* van *GROVESTINS*, beide teekenaars van het verbond der Edelen, van welke de laatste den 18 Junij van het jaar 1600 overleed (1); alsmede de Generaal *FABRIZIUS VAN SIERENA* toe *GROVESTINS*, die door eenen gelukkigen en wel overlegden togt, in het jaar 1712, aan het hoofd van vijftien honderd ruiters, zoodanigen schrik in Frankrijk bragt, dat men te Versailles in ernstige overweging nam, of de Koning naar Chambord soude wijken (2).

GROVESTINS, *GROESTINS* of *GROESTINS*, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwilde*, arr. en 4 u. Z. W. van *Sneek*, kant. en 1 n. Z. O. van *Hindeloopen*, 1 u. N. O. van *Koudum*, waartoe zij behoorde.

Deze state is in de vorige eeuw aanmerkelijk verbeterd door den Grietman *VAN DER WAJZEN*, die niet alleen het huis fraai verbouwd, maar ook onderscheidene schoone tuinen en beplantingen daarbij gevoegd heeft, waarom zij ook wel de *STATS VAN DER WAJZEN*, anders schrijven *VAN DE WAJZENS*, genoemd wordt. Thans is het een klein buitengoed, bekend onder den naam van *BOVENBURK*. Zie dat woord.

GROVESTINS, *GROESTINS* of *GROESTINS*, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Schoterland*, arr., kant. en in het vl. *Heerenveen*.

Deze state, die voorheen ook eenen toren had, welke echter in het midden der vorige eeuw reeds niet meer bestond, en met de daartoe behorende gronden eene oppervlakte beslaat van 1 bund. 37 v. r. v. ell. dient thans tot grietenijhuis van *Schoterland*.

GROWEE, oude naam van het d. *Groow*, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*. Zie *Groow*.

GRÜBENVORST, gem. in *Oppe-Gelder*, in het *Land van Kessel*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Roermonde*, kant. *Horst* (11 k. d.

(1) Men zie over hem *J. W. TH WATER*, *Historie van het Verbond der Edelen*, Stuk II, N. 424-426, en over de laatste *Mr. J. SCHULTERS*, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 401-402.

(2) Dit geval vindt men meer omstandig vermeld in *O. Z. VAN HAGEN*, *Aanteekeningen op de Gouwen* [uitgave van *IMMERZEEL*], bl. 96, en daarop overgenomen in onze *Beriseringen* oet het gebied der geschiedenis betrekkelijk de *Nederlanden*, bl. 77-78, en nog omstandiger in den *Almanak der koninklijke militaire akademie* voor het jaar 1830, bl. 114-115.

18: maas; 3: (d.); beleende N. aan de gem. Broekhuizen; O. aan de Maas, die haar van de gem. Kroon-en-Velden scheidt; Z. aan Maasbree; W. aan Sevenum en voor het grootste gedeelte aan Horst. Deze gem. bestaat uit de d. Grubbenvorst en Lottum, benevens de geb. Aest, Bamberg, Eyndt, Steeg, Lovendaal en Kleinvaay, beslaat eens oppervlakte van 4456 bund. 64 v. r. 86 v. ell., telt 128 hu. bevoont door 220 huizen, uitmakende eene bevolking van ongeveer 1500 iow., die metat haar bestaan vinden in den landbouw en in de bosschen.

De linw., die allen R. K. zijn; onder welke 790 Communikanten, makende de stat. van Grubbenvorst en Lottum uit, welke in deze bevoeljk gem. elk eene kerk hebben.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als ééne te Grubbenvorst en ééne te Lottum.

Met d. Grootvoss, Gansvoss of Grootvoss, gemeentlijk Voss of Voss; genaamd, ligt G. u. N. van Roermond, 1½ u. O. Z. O. van Horst. Het grenst aan de Maas en ligt op hoog en goed bouwland.

Dit d. heeft weinig ansien, daar de h., die de kern der gem. uitmaken, zeer verspreid liggen. Men telt er 31 h. en 220 iow., die eene R. K. par. uitmaken, welke tot het vie. gem. van Limburg, dek. van Horst behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kaplaan bediend wordt.

De kerk, aan de H. Margt Maas toegewijd, is een fraai en ruim gebouw (van eenen hoogen en spitsen toren en van een orgel voorzien).

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 60 leerlingen bezocht.

ook heeft men er een Krankzinnigenhuis, aangehouden door eene vereeniging van geestelijke zusters, bekend onder den naam van Assestie van Bisweide, en waarin tien meisjes uit den gegenden stand zijn opgenomen.

De kermis valt in Zondags na St. Jozanus den Dooper.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een kruis, een ster en een visch.

GRUBBENVORST (MASTEEL-TE-), Kastel-va-Gansvoss of Kastel-va-Grootvoss, thans voelal met Slot genoemd, voorn. kast. in Opper-Gelder, in het Land-va-Kastel, prov. Limburg, distr., arr. en G. u. N. van Roermond, kast. en 1½ u. Z. O. van Horst, gem. en 10 min. Z. van Grubbenvorst, aan de Maas.

Dit slot werd in 1611; op last van Margretha van Oostvliet, door 20000 Schotten veroverd en verwoest.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans nog eens hoogte, waarop een stuk van eenen ronden toren, en eenige brokken van dille muren staan. De daartoe behoord hebbende gronden, beltaande eene oppervlakte van 91 v. r. werden in eigendom bezeten door den Heer Marguier van Harenpoort, waagschtig te Keulen.

GRUENTERP, d., prov. Friesland, kw. Oostergoo; grict. *Man-detadel*. Zie Grootvoss.

GRUIS, huis in Fivelgo, prov. Groningen, arr.; kast. en 2 u. W. en Z. van Appingedam, gem. en ½ u. N. van Ten Boer, onmiddellijk tegen het d. Kellens; waartoe het behoorde.

De daartoe behoorende gronden beslaan eene oppervlakte van 2 bund. 80 v. r., en werden in eigendom bezeten door Mevrouw E. L. Wrecon.

GRUISBEEK, adell. h. in Delfland, prov. Zuid-Holland, arr. kast. en ½ u. Z. E. W. van 's Gravenhage, gem. Rijswijk.

Dit h. steekt met eenen sierlijken, achtkantén toren boven het digtgeplante geboomte uit.

GRISBERG, een der vijf heeren en gewardepde, *Stad. Wijk*, prov. *Gelderland*, gebouwd is. Zij beslaat dat gedeelte, waarin de *Broederstraat*, de *Nieuwstraat* en de *Baasblikkerstraat* gelegen zijn.

GRUISBURG, voorna. burg in *Huisinge*, (prov. *Groningen*), arr. en $3\frac{1}{2}$ u. ten N. W. van *Appingedam*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en in het d. *Vithoben*, een N. O. van de kerk; achter de herberg de *Zee*. Voor eenige jaren vormd de herberg de herberg in den tuin meer dan 500 Ned. panden glas.

GRUMBACH; twee voorna. hofst.; prov. *Friesland*, kw. *Westergo*; Zie *Fessou*.

GRUMELSCHIED, geh. in het graafsch. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*; kw., arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Dicksch*, kant. en $4\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Winseler*, aan de *Wiltz*; in een zeer bergachtige streek, welke 450 à 600 ellen boven de oppervlakte der Noordzee is verheven. — Ook heeft men er het vervallen kasteel van *Grumelschied*.

GRUMELSCHIED (KASTEEL-VAN), voorna. hofst. in het graafsch. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en $5\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Dicksch*, kant. en $4\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Winseler*; in het geh. *Grumelschied*.

Het was het stambuis van een oudadelijk geslacht. De bouwvallige dienen thans tot huisvesting van eenige manvormogenden.

GRUMELSCHIEDERMÜHL, geh. in het graafsch. *Wiltz*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. N. W. van *Dicksch*, kant. en $4\frac{1}{2}$ u. W. N. W. van *Wiltz*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Winseler*.

GRUND (DE), voorst. of liever een der drie lage deelen van de vesting en stad *Luxemburg*, hoofdst. van het grooth. van dien naam, aan de *Allette*, ten W. van de *Bovenstad*; ten Z. van de voorstad *Pfaffenthal*.

GRUNDHAUSEN, geh. in de heerl. *Clerff*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRUNDHAUSEN*.

GRUNDHOF, geh. in de heerl. *Beaufort*, grooth. *Luxemburg*. Zie *GRUNDHOF*.

GRUNDMÜHL, geh. in de heerl. *Esch*, grooth. *Luxemburg*, kw.; arr. en 8 u. W. van *Dicksch*, kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. Z. W. van *Wiltz*; gem. *Neunhausen*.

GRUNDMÜHLEN, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 4 u. W. Z. W. van *Luxemburg*; kant. en $2\frac{1}{2}$ u. Z. van *Steinfort*, gem. *Pittingen*.

GRUNENWALD of *GRUNENWALD*, bosch in het balj. van *Luxemburg*; grooth. *Luxemburg*. Zie *GRUNENWALD*.

GRUNESTEIN, oude naam van het buit. *GRUNENSTEIN*, in het Oudekwartier der prov. *Utrecht*. Zie *GRUNENSTEIN*.

GRUNEWALD, bosch in het balj. van *Luxemburg*; grooth. *Luxemburg*. Zie *GRUNEWALD*.

GRUNEWERT, plaats, welke vermeld wordt in eenen brief van het jaar 1226, gegeven door *OTTO VAN DER LIJ*, den vier de dertigsten Bisschop van *Utrecht*. Zie *GRUNEWERT*.

GRUNINGA, Lat. naam van de stad *Groningen*. Zie dat woord.

GRUNINGEN, oude naam van de stad *Groningen*. Zie dat woord.

GRUNINGIA, Lat. naam van de stad *Groningen*. Zie dat woord.

GRUNLOE, oude naam van de stad *Gronlo*, in het graafsch. *Zeldp*, prov. *Gelderland*. Zie *GRUNLO*.

GRUNSFORT, adell. h. op den *Felsruessom*, prov. *Gelderland*. Zie *Gauwvoort*.

GRUNSBURGUM of *Gauwssaer*, volgens sommigen een burgt welke anderhalve eeuw voor Christus geboorte, door zekeren Trojaan *Gauus* soude gesticht zijn, ter plaatse, waar nu de stad *Gronnen* ligt.

Het is echter hoogst waarschijnlijk, dat er nimmer een Trojaan van dien naam en dus veel minder een dusdanig kasteel bestaan heeft.

GRUNWALD, *Gauwwald* of *Grunswald*, bosch in het balj. van *Luxembury*, grooth. *Luxembury*, kw. en arr. *Luxembury*, gedeeltelyk kant. *Betsdorf*, gedeeltelyk kant. *Luxembury*, tusschen de wegen van *Luxembury* naar *Ettelbruck* en dien van *Luxembury* over *Grevenmacher* naar *Trieb*. Het is een war noordoostwaarts van de uiterste fortificatie-werken van *Luxembury*, en 3 uur van de Pruisische grenzen gelegen.

Ten N. is het begrensd door de dorpen *Eisenburg* en *Burglinster*, ten O. door *Erenster*, *Hostert* en *Senningen*, ten Z. O. en Z. door den straatweg van *Luxembury* naar *Grevenmacher*, ten W. door *Walfdingen*, *Helmsingen*, *Heisdorf* en *Bosferdingen*, alle vier gelegen aan den oever van de *Alzette*.

De grootste lengte van dit bosch, van het W. naar het O., bedraagt 8700 ell., en de grootste breedte van het Z. naar het N. 7000 ell. De oppervlakte beslaat 2523 bund. 57 v. r. 20 v. ell.

Het *GRUNWALD* behoorde aan de Rijk domeinen, tot aan de wet van 27 December 1822, waarbij tot den verkoop besloten werd. De percelen, die sedert, ten gevolge van deze wet, op verschillende datums verkocht zijn, hadden eens oppervlakte van 1849 bund. 79 v. r. 10 v. ell., en bragten eens som op van 1,693,121 francs 68 centims. (796,767 guld. 19 cents). De overigs 675 bund. 58 v. r. 10 v. ell. zijn tot nog toe overkocht gebleven en worden door het gouvernement beheerd.

Het *GRUNWALD* bedekt eens verhevene bergvlakte, en heeft eens verschillende grondgesteldheid. Men vindt er zand, klei, kalksteen en veen. Het bosch is doorsneden van diepe groeven en valleijen, waarvan de hellingen op sommige plaatsen seer steil zijn. Men ontmoet er hier en daar seer drooge en schrale streken, en elders seer koude en vochtige oorden. Op vele plaatsen verheffen zich hege rotsen, die op velerlei wijze zijn begroeid, en met vele slingerplanten zijn bekransd, die nog nimmer zijn beschreven. De meest voeremende boomsoorten zijn: eiken, beuken, witte beuken, abelen en wilgen. — De gewoonlijkste struikgewassen en kreupeelhout zijn: de *berberis vulgaris*, de *daphne mezereum*, de *evonymus Europaeus*, de *juniperus communis*, de *lonicera sylestem*, de *rhamnus catharticus* et *frangula*, de *ribes alpinum*, de *sambucus racemosa*, de *viburnum opulus* et *lantana*. — Behalve de boomsoorten, die hier het meest gevonden worden, ziet men er ook: de *serbus aucuparia*, de *fraxinus excelsior*, de *crataegus aria* et *terminalis*, de *pyrus sylvestris*, de *malus scorba*, de *prunus avium*, de *populus tremula*, de *acer campestre*. — Onder de planten onderscheidt men: de *aconitum lycoctatum*, de *agrimonia eupatoria*, de *ajuga genevensis*, de *alchimilla vulgaris*, de *anemone ranunculoides* et *sylvestris*, de *anthyllis vulneraria*, de *aquilega vulgaris*, de *arum maculatum*, de *asclepias vincetoxicum*, de *astragalus glycyphyllos*, de *atropa belladonna*, de *betonica officinalis*, de *bromus giganteus* et *pinnatus*; de *heplovrum falcatum*, de *campanula dracelium*, de *cardamine amara* et *impatiens*, de

de chironia centaureum, de chrysosplenium alternifolium et oppositis folium, de cirsea lutetiana et alpina, de climatis vitalba, de conyz-squarrosa, de dianthus carthusianorum et prolifer, de dipsacus pilosus, de epimedium alpinum, de eriophorum polystachium et vaginatum, de fragaria sterilis, de fumarica digitata, de galium sylvaticum, de genista sagittalis et tinctoria, de gentiana cruciata, de geum rivale, de gnapthium dioicum et arenosum, de hippocrepis comosa, de hypericum pulchrum, montanum et humifusum, de inula salicina, de iris pseudo-acorus, de santonie montana, de limosella aquatica, de linum catharticum, de lithospermum officinale, de lotus uliginosus, de lycopus Europaeus, de lysimachia nemorum, de malva sylvestris et moschata, de medicago falcata, de melampyrum cristatum et pratense, de mercurialis perennis, de oenothera biennis, de ophrys myoides, ovata, nidus avis et monorchys, de orchis bifolia, mascula, militans, latifolia, maculata, de orobus tuberosus, de parnassia palustris, de pedicularis palustris et sylvatica, de potentilla argentea, de primula elatior, de pulmonaria officinalis, de pyrola rotundifolia et minor, de rhinanthus crista galli, de sasicula Europaea, de saponaria officinalis, de satyrum viride, de scrophularia aquatica, de trifolium montanum et ochroleucum, de valeriana dioica et officinalis, de veronica officinalis enz. — De vochtigste en koudste plaatsen van dit bosch, zoo als b. v. de zoogenaamde Kaltengrunt, zijn merkwaardig door het groot aantal cryptogamen (in het duister parende planten) welke men er aantreft; wij noemen onder anderen de aspidium spinulosum, lobatum et fragile, de lycopodium clavatum, de vinca herbata, jubata et florida en verscheidene jungermannia.

In het Grauwald ontspringen de Erenz en de Linsterbach.

Op bevel van het groothertogelijk bewind werd, gedurende het status quo met België, in December 1837, door de Pruisische besetting van de vesting Luxemburg, hout in dit bosch geveld, hetwelk tot hevige debatten in de kamer der Belgische Afgevaardigden aanleiding gaf, zoo zelfs, dat men 10,000 man Belgische troepen naar Luxemburg wilde gezonden hebben. Daar het groothertogelijk bestuur echter spoedig de houtvelking deed staken, eindigde ook de twist.

GRUOSNA, oude naam van het d. Graosanz, op den Duffelt, prov. Gelderland. Zie Graosanz.

GRUTTIE, verl. plant. in Nederlands-Guiana, kol. Suriname, aan de Sarawacca, ter linkzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. en milit. hoofdp. Groningen, benedenwaarts aan de koffijplant. Smithfield; 300 akk. groot. Zij is aan het land vervallen.

GRY of Gaaz, d. in Oost-Indië, op het Sundaesche eil. Java, resid. Soerakarta.

Twen in Augustus 1827, de derde mobiele kolonne de muitelingen in dese residentie vervolgde, verzamelden dese laatsten zich in dit dorp, waar de Hoofdmuiteling Duro Nacoae zich ophield, en kwamen met het gewoon geschreeuw tot tweemaal op de onzen los; maar de Luitenant-Adjutant Rozes, ontving hen met zijne Amboinezen en Sumanappers, van welke laatste er twee gewond werden, zoo dapper, dat de vijand zijn behoud in de vlugt zocht.

GRYMENESSE, oude naam van het zuidelijke deel der Nes, in Amsterdam. Zie Graosanz.

GRYMENESSESLUIS, steenen brug en waterhoering te Amsterdam. Zie Graosanz.

GRYN, voorn. n. b., prov. *Friesland*, op het n. d. *Goed. Zie Gaun.*
 GRYNDE, oude naam van het voorn. eil. *Gaun*, ten N. N. W. van de *Friesche kust*. Zie *Gaun*.

GUADALOUPE, koffijplant, in *Nederlands-Guiana*, hel. *Suriname*, aan de *Beneden-Cossmeyne*, ter rechterzijde in het afvaren; geleide bovenwaarts aan de koffijplant *Mariënbosch*, benedenwaarts aan de koffijplant. *Frederiksdorp*; 725 akk. groot; met 161 slaven. De *Negers* noemen haar *Srinam*.

GUAFFO, st. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*. Zie *COMBANI*.

GUAJANA, land in *Zuid-Amerika*. Zie *GUIANA*.

GUEBLINGEN, d., in de bez. *Koerich*, gooth. *Luxemburg*. Zie *GOEVELING*.

GUELDRE (LA), Fransche naam van de prov. *GELDERLAND*. Zie dat woord.

GUEIRE (LA), Fransche naam van het bez. *GELDEN*. Zie dat woord.

GUEULLE, Fransche naam van het d. *Geul*, in het *Land om Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie *GEUL*.

GUEULLE (LA), Fransche naam van de riv. *de Geul*, prov. *Limburg*. Zie *GEUL (DE)*.

GUIA, st. in *Afrika*, in *Oppe-Guinea*, aan de *Goudkust*, 50 m. N. O. van *Commassi*.

Het is de hoofdplaats van het kan. *Bouroun*, een der staten van *Assiantée*.

GUIANA, door sommigen *GUANA*, ook *GUAJANA* en *GUIANA* geheeten, land in *Zuid-Amerika*, 400 mijlen langs de kust zich uitstreckende, tusschen den *Orinoco*, de *Amazonen-rivier* en *Nieuw-Guade*, of tusschen 8° 20' N. B., en 3° Z. B., en tusschen 52° 32' 14" W. L. en 52° 54' W. L. gelegen, en eene oppervlakte van meer dan 25,000 v. mijl. bezattende.

Het schijnt het eerst in 1499 door *Alonso Ojeda*, en *Juan de la Coza* bezocht te zijn geworden, met welke zeelieden zich in het voorgaande jaar *Asarcus* *Vasucius* had vereenigd, en nu door opteking van den *Bischoep van Bajador*, die eenen persoonlijk heet tegen *Columbus* gevoelde, in see-staken, om den roem van den beroemden landontdecker eenigermate te fouwen. Zij moesten dan op de hoogte van de *Orinoco* geland zijn, waarpp *Asarcus* zich de eer loeëigende van dit werelddeel, sa zijnen naam te noemen. *Alonso Balboa* bezocht het vijf jaren later, en gaf er een meer nauwkeurig berigt van. Tusschen drie groote rivieren, de reeds genoemden en de *Rio Negro*, benevens den *Ocean* gelegen, vormt het eenoepzaam een eiland, en kan wat de vruchtbaarheid van den grond aangaat, met de gezegendste strecken van den aardbol wedijveren. De luchtgesteldheid is er zeker de zachste van alle landen tusschen de keerkringen. Zeewinden verkoelen er aan den buitenkant des daags de lucht, waardoor de dampkring verfrischt, en de warmte gematigd wordt. Van 's morgens 8 of 10 ure, tot 's avonds 6 ure, heerscht hier een oostewind; doch 's avonds en 's nachts weeft de lucht door dikke mist en uitwasemingen, die abden boven het land blijven hangen, kil en ongezond gemaakt. De warmte klimt eens tot 84 ja 90 graden, maar blijft gewoonlijk tusschen 75 en 84 graden. Men heeft hier slechts twee jaargetijden, het drooge en het natte, welke echter in vier, namelijk in twee drooge en twee natte verdeeld worden. De kleine regens worden door een heet jaargetij gevolgd,

en hoorn-komn van staaf tot staaf; de kwade regens, die weder door ten droog, maar heet jaargetij gevolgd worden. De vochtigheid duurt echter voorts, en de overgang van het eene jaargetij tot het andere, is altijd van kwade onweders vergezeld. De oorspronkelijke inwoners kunnen sommids het ongezonde klimaat niet wederstaan, minder nog de Negers, maar het allerminst de Europeanen, bijzonder de matrozen, die door eene onregelde levenswijze dit nog verergeren. Evenwel is GUIANA, in de laatste 30 jaren, zeer in gezondheid en geschiktheid tot bewonen, ook door Europeanen, toegenomen, blijkens de mindere sterfgevallen. De oorzaken van dezen meer gunstigen staat moet grotendeels gezocht worden in de meerdere opruiming van bossen; aldus den zeekant en daardoor meer vrijs doorstroming van lucht en wind.

De zee langs de kust is, door het daarin gespeelde slijd van de menigvuldige rivieren, zeer ondiep gemaakt. Voorts is er het water aan den zeekant brakachtig, waarom het land, zelf aldaar aangelijkt echijnt te zijn. De grond is, vooral langs de kust, vlak, met ilke bosschen bezet, en door vele beken en rivieren, die vaak overstromen, doormeden, waardoor uitgestrekte moerassen ontstaan. Tot op eenen grooten afstand van de kust heeft men geene bergen van belang. Meer landwaarts in wordt de grond hooger en heelt rotsen en bergen, welke laatste vele mineralen bevatten, en door zeer vruchtbare dalen afgebroken worden. Voor het overige heeft het land steeds een aangenaam aanzien; de boomen zijn altijd met bloesems of vruchten beladen, en altes vertoofte eene heerlijke lente. Van vorst, sneeuw of hagel heeft men hier nimmer eend bewijs gevonden; zoo dat de inboorlingen moeftejk kunnen gelooven, dat het water stijf kan worden en als ijde lemand zoude kunnen dragen.

De voornaamste rivieren van Guiana ontspringen op de bergen in het binnenland, en vallen in den Atlantischen oceaan, terwijl liet land tevens door eehge takken van de Orinoco en de Amazonenrivier bespoeld wordt. Tot de hooftrivieren behooren de Essequibo, de Demerary, de Berbice, de Canje, de Corrantijn, de Nickeri, de Copename, de Saramacca, de Suriname, de Commewijne, de Cottica, de Marawijne en de Cayenne, waarvan de vier eersten tot Engelsch-Guiana behooren en bevaarbaar zijn. De Corrantijn is de grensrivier tusschen Britsch- en Nederlands-Guiana, in welke laatste de Nickeri, de Copename en de Saramacca gedeeltelyk, en de Suriname en de Commewijne hooger bevaarbaar zijn. De Marawijne is de grensrivier tusschen Nederlands- en Fransch-Guiana; doch is, ofschoon vrij lang en breed, beeter te ondiep en te veel met eilanden en klippen opgevuld, om voor de Europeanen van eehge belang te zijn. De Cayenne is in Fransch-Guiana. Aan al de bevaarbare rivieren zijn kantoren der Europeanen, en de overen zijn met sulker, koffij, katoen-, indigo- en cacaoplanten bedekt, hetwelk een heerlijk gezigt oplevert.

In het rijk der dieren heeft men er: boscspinnen, zoo groot als eene menshand; die zelfs kleine vogelen verslinden, en wier beet zeer gewaarfijk is; vele schorpienen; onderscheidene soorten van stekende vliegen, als: monspieren en muskieten, de Europeesche muggen; alsmede wespen en bijen; terwijl de rupsen en mieren soms geheele plantsoenen en geheele gebouwen verwoesten. Verder vindt men hier: vlinders, zoo groot als een middelmatige vogel; die door het verblifdendst azuur schitteren; schand-insecten; wip phosphorische, sterklichtende buik en

rag het dinstes verheldert en eene groote menigte van amphibiën, als slangen, waaronder de aboma of watermoeder, de ratelslang en nog vele andere soorten, en padden, waaronder de merkwaardige pipa. Ook eene bijna ontelbare menigte van vogels, als: verschillende soorten van papegaaijen; vijf en twintig soorten van pipra's, een kleine, doch schoone vogel; trompetvogels; zondeigers; onderscheidene soorten van hoenders; parakieten; kolibri's; pelikanen; flamingo's enz. Onder de viervoetige dieren vindt men er, behalve de meeste Europeesche, als runderen, paarden, schapen, geiten, varkens enz., die men veel los ziet rondloopen, ook nog twee soorten van tijgers, gevlekte en roode; tijgerkatten; wilde varkens, van verschillende soorten; buffels of tapirs; hazen; herten; reeën; apen; konijnen; honden en katten. Verder schildpadden; waterhazen; watervarkens; stekelvarkens; meerkatten; wilde hoenders enz. Ook vele soorten van vischen, waaronder de heesfaal opmerking verdient. In het rijk der delfstoffen vindt men hier een weinig ijzer, conchyliaën, zwavel, aluin, salpeter, vitriool enz.

De voornaamste voortbrengselen uit het plantenrijk zijn: suiker; koffij; katoen; cacao; vanille; katoen; indigo; banannen; cassave; terwijl onderscheidene uit Oost-Indië hier overgebragte specerijen er uitzuimend groeijen, en sommigen soms eenen dubbelen oogst geven. Verder is er overvloed van oranjeappelen; citroenen; limoenen; kokosnoten; ananassen; papajers; alsmede de voortreffelijkste geestesmiddelen; allerlei soorten van verwe-, timmer- en schrijnwerkershout; onderscheidene soorten van gommen, waaronder ook de elastieke gom, welke van eenen, voor de Indianen zeer nuttigen boom, gewonnen wordt.

Binnenwaarts bevat GUIANA eene groote verscheidenheid van delfstoffen, gewassen, diersoorten en bewoners. Aan den buitencant hebben de Europeanen aan menige plaats een nieuw aansien gegeven, door zich aldaar neder te zetten, er Aziatische koffij, suiker en rijst te bouwen, en menig Europeesch diersoort te fokken. Bovenal is dit door de Nederlanders gedaan, die er zich de moerasige plassen uitzuimend ten nutte wisten te maken, en een land waardeerden, welks armoede aan goud en silver het in andere oogen verachtelijk maakte. Het werd hun door traktaten vergund, zich langs de zee en verder landwaarts in, tusschen de Maroni (Marowijne) en de Pomaron, uit te breiden. Zij hebben zulks vervolgens ook tusschen de laatstgenoemde rivier en de Omoco, aan de Marokakreek, gedaan; ten gevolge waarvan zij er de koloniën Suriname, Berbice, Demerary, Essequibo en Orinoco bezaten, tot dat de vier laatstgenoemden een eigendom der Britsche kroon werden, zijnde Cayenne steeds in het bezit van Frankrijk gebleven. De oorspronkelijke inwoners hebben zich gedeeltelijk van tijd tot tijd van de oorden, door de Europeanen bezet, verwijderd, gedeeltelijk zijn zij in die oorden gebleven, doch leiden steeds een zwervend leven, zich door de jagt en visscherij het onderhoud verschaffende. De voornaamste sijn: de Caraïben, de Gallibis, de Warrows, de Acawaws, de Arowakken enz.

GUIANA (NEDERLANDS-), gedeelte van Guiana, in Amerika, dat ten N. door de Atlantische zee, ten O. door Fransch-Guiana, ten Z. door woeste savannes en bosschen en ten W. door Engelsch-Guiana bepaald wordt.

Vroeger bevatte het de koloniën Suriname, Berbice, Demerary, Essequibo en Orinoco; thans echter slechts alleen de kolonie Suriname, waaronder ook Opper- en Neder-Nickori,

waaron wij voor de verdere beschrijving naar de art. *Soumaru*, *Nicanu* (*Nicanu*-) en *Nicanu* (*Oromu*-) verwijzen.

GUIJANA, land in *Zuid-Amerika*. Zie *GUIANA*.

GIJLHELMINA-POLDER, pold. in *Statts-/laanderen*, prov. *Zee-land*. Zie *WILHELMINA-POLDER*.

GUILLIMITEN-KLOOSTER, kloost. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Brabant*, *Vierde* distr., arr. en 8 u. Z. W. van *Breda*, kant. en 2 u. Z. O. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Huibergen*.

Dit klooster is door eenen der Markgraven van *Bergen-op-Zoom* gesticht. De Geestelijken bestonden uit niet meer, dan zeven of acht Monniken en eenige Lekenbroeders, onder eenen Prior, en waren, ten aanzien van het geestelijke rechtsgebied, aan een ander klooster, van die zelfde orde, bij *Beveren*, in het Land van *Waas*, onderworpen. De kloostergoederen, welke op den bodem van het markgraafschap, en des in het gebied der Algemeene Staten lagen, moesten, behalve de jaarlijksche schattingen, in elk dertigste jaar, ook het kollateraal recht, bestaande in den twintigsten penning hunner waarde, opbrengen. De Prior van dit klooster had over het dorp *Huibergen* het bewind als Heer, in zoe verre de leden der Regering, die het middelbaar recht uitoefenden, door hem werden aangesteld, bestaande uit twee Schepenen en twee Genuensluiden, die echter, ten aanzien van het crimineel- of hooggerecht, verplicht waren aan den Markgraaf of diens Raad en Rekenmeesters den eed af te leggen. Bij het partagie-traktaat van het jaar 1661, tusschen den Koning van *Spanje* en onzen Staat, hadden de Staten-Generaal dit dorp, en het klooster, benevens de eenderhoorige goederen, liefst alleen bezeten, in welk geval zij vermoedelijk aangeslagen zonden zijn geworden. Zij boden zelfs aan, wanneer namelijk, behalve *Huibergen*, ook de kommanderie van *Gemest*, en de abdij van *Postel* hun waren toegevoegd, als dan hun aandeel in de landen van *Daalhem* en 's *Hertogensrade*, daarvoor te willen afstaan, dan die voorslag werd niet aangenomen.

Thans is dit klooster een eigendom der R. K. gem. van *Huibergen*, die het heeft aangekocht en er bevindt zich nog één Pater in. Het is nog geheel in orde en een zeer uitgestrekt gebouw.

GIJLSDORFF, d. in het balj. van *Diekreek*, grooth. *Luxemburg*. *GIJLSDORFF*.

GUINEA, groot land in het noordwesten van *Afrika*, dat N. aan *Nigritie*, O. aan *Abyssinie*, Z. aan het Land der *Kaffers* en W. aan de *Zee* grenst. Men verdeelt het in *OPPER-* en *NEDER-GUINEA*, in welk eerste wij eenige bezittingen hebben.

GUINEA (KUST-VAN-), landstreek aan de *Westkust van Afrika*. Zie *GUINEA (OPPER-)*.

GUINEA (NIEUW-) of liever *LAND DER PAPERAS*, groot *Australis eil.*, hetwelk de overgang van de *Asiatische* tot de *Australische* eilanden vormt. Het is het langste en een der grootste eilanden van den aardbol, strekkende zich van 0° 20' tot 10° 4' Z. B., van 148 tot 168° O. L. uit. Het wordt N. door den *Oceaan* bespoeld. De *Straat van Dampier* scheidt het O. van den *Archipel van Nieuw-Brittanje*. De *Torresstraat* Z. van *Nieuw-Holland* en de *Straat van Galle* W. ten W. van het eil. *Salwatti*. Het is zeker onder alle de landen van *Australië* het eerst ontdekt en echter thans nog het minst bekend, zoe dat men eigenlijk nog niet weet of het uit één of meer eilanden bestaat, daar de kusten meestal slechts van verre ge-

werd: Later blijkt deze besitting echter verlaten te zijn; hoewel er nog handelsbetrekkingen met dit land bestaan.

GUINEA (OPPER-); bij ons meestal de *Kust van Guinea* genoemd; landstreek aan de *Westkust van Afrika*, welke zich van *Kaap Vergas* tot *Kaap Lopez Gonsalvo*; of van $9^{\circ} 50'$ N. B. tot 4° Z. B. en van $4^{\circ} 20'$ tot 26° O. L. nitstrekt. Zij wordt ten W. en Z. door den Atlantischen oceaan bespoeld; welke hier reeds de groote Golf of *Bogt van Guinea* en verscheidene andere bogten; haaijen en golven vormt; terwijl de grenzen ten N., waar *Opper-Guinea* aan *Senegambie* en het binnenland van *Nigritlie*, en ten O., waar het aan nog onbekende landen, mogelijk der *Galla's*, stoot, niet juist bepaald zijn, en dus ook de grootte der oppervlakte in vierkante mijlen niet nauwkeurig kan opgegeven worden. De grootste uitgestrektheid, van het W. naar het O., is ongeveer 540 en de breedte 60 mijlen.

De grond is langs de kust meestal vlak en laag; slechts in het binnenland vindt men eenige bergen; welke takken hier in voorgebergtes uitloopen. Het aardrijk is meestal wel van water voorzien, en over het algemeen zeer vruchtbaar; slechts hier en daar vindt men zandige of moerasige streken; die minder opleveren. De rivieren, welke men er bij eene menigte, niet bekent, vindt, zijn van het W. naar het O. de *Sierra-Lenna* of *Mitombo*; de *Sherbro* of *Madro-Bomba*; de *Messado*; de *Suico*; de *Rio-Volta*; de *Camaronerivier* en de *Pajao-San*; terwijl met veel waarschijnlijkheid de *Formosa*, de *Benin*, de *Nuan-Calabar* en de *Oud-Calabar* voor monden van den *Niger*, die zich hier uitstort, gehouden worden. Meren van belang zijn er niet bekend.

Deze kust is in zes deelen verdeeld; als: de *Sierra-Leonakust*; de *Pijperkust*; de *Tand- of Ivorkust*; de *Goudkust*; de *Slavenkust* en de *Kust van Benin* en *Biafara*; waarvan de *Bijperkust*; de *Tand- of Ivorkust*; de *Goudkust* en de *Slavenkust* de eigenlijke *KYRIVAN-GUINEA* uitmaken.

De inwoners zijn allen *Negers*, doch uit zeer verschillende stammen bestaande; die in kleine rijken of gemeenschappen verdeeld zijn; zij gedraagt, karakter, zeden en gewoonten zeer uit elkander loopen; doch in eenige algemeene punten zeer wel overeenkomen; terwijl zij behalve eenige *Mahomedanen* aan de *Sierra-Leonakust*, allen het geloof der *Fetische-ambidders* zijn toegedaan.

Deze kust werd in het jaar 1482 voor het eerst door Europeanen bezocht, zijnde toen ontdekt geworden door den Portugeschen Kapitein *PAULO DE GUINEA*.

Op het einde der zestiende eeuw en in den aanvang der zeventiende eeuw, werd zoop wel *Neder-Guinea* als *Opper-Guinea* bepaaldelijk ook de *Goudkust*, door *Nederlandsche* schepen, dikwijls bezocht; inszonderheid om van daar stoffoud en ivoorstandten te halen. Behalve de *Portugesen*, die reeds lang te voren gewoon waren op de *Kust van Guinea* handel te komen drijven, vonden ook andere volken van *Europa* den weg daarheen, waardoor de handelaren er steeds verminderden en de voordeelen verminderden. Die onvastigheid bewoog wellicht de *Nederlanders* reeds vroegtijdig, in de zeventiende eeuw, te diez kust; van een of ander der *Negervorsten*, een stuk land te koop en; om; ter bescherming van den *Nederlandschen* handel, een vesting te bouwen. Toen de *West-Indische Maatschappij* in *Nederland* werd opgericht, werden de besittingen, welke de *Nederlanders* in *Guinea* hadden, aan haar overgedragen, en zij; breedde hare macht; in de eerste helft der zeventiende eeuw; ook langs de *Goudkust*; weensdeest

hare veroveringen op de Portugezen, aanteekelijk uit. Sedert kwamen de Engelschen zich op verschillende punten der Goodkust vestigen; later de Brandenburgers, die echter sedert hunne sterkten aan de Nederlandsche West-Indische Maatschappij verkochten, en eindelijk de Denea, die er, zoo wel als de Nederlanders en Engelschen, nog gevestigd zijn.

In het dierenrijk vindt men hier in alle klassen en soorten, een ongemeene verscheidenheid; de mensch, het hoofd van dit geheele rijk, was welcr hier een handelsartikel. Zelfs in vroegere jaren was de slavenhandel hier een voornaam winstgevend bedrijf. Binnen twee en een halve eeuw, heeft men Afrika van veertig millioenen gezonde menschen beroofd. Volgens een opgaaft in 1768, door de Engelschen gedaan, was de jaarlijksche uitvoer der verschillende staten: Engeland 89,500, Frankrijk 22,500, Holland 11,000, Portugal 8,500, Denemarcken 12,000 Negers, alzoo in het geheel 102,500. Na de afschaffing van den slavenhandel is die uitvoer aldersamerkelijker verminderd. Van het dierenrijk wordt thans alleen de olifantstand uitgevoerd. Het wild, hier menigvuldig voorhanden, is zeer gemakkelijkt te vangen, en langs het strand wemelt het van vischen; terwijl men in de bosschen, gazellen, buffels, leeuwen, jakhalzen, panthers, tijgerkatten, hyena's, luipaarden, wolven, apen, chortjes, neuskudieren en andere aantreft; alsmede olifanten en kameelpardals. Men vindt hier ook riviespaarden, vooral in de Gambia, alsmede de krokodil, de legnaan en slangen van 40 voet lengte. Onder de kleinere dieren vindt men: hagedissen, kaktelrakken, schoorpioenen, duizendbeenen, rupsen, muskieten, en wel de schadelijkste van allen, de mieren, waarvan men hier roode, zwarte, en de allerblindende witter mier vindt.

Onder de vogels heeft men boonders, patrijzen met sporen, ganzen met witte en zwarte vederen, en lange sporen aan de voerren; der vlougele, waarmede zij meesterlijk tegen de branden weten te vechten; alsmede eene groote soort van eenden, met getijde vederen, zwarte bekken en poten, en eene menigte uilen, die de bijgeleovige inboorlingen, door een akelig gebuit niet zelden angst en schrik aanjagen, en geheele buurten op de been brengen. De bosschen zijn daarenboven ongemeen rijk aan het schoonste gevogelte, waaronder de kleine Ijzervogel en de prachtige gekleurde koorbuis uitmunten, wetende de eerste zeer kunstig aan de takken der boomen een hangend nest te vervaardigen; voorts zijn de kroonvogels, de flimmings' en de papegauwen, hier van de schoonste soorten; mede tref men er geheele troepen van pelikansen en andere watervogels aan.

Het vruchtbare land levert hier alle tropische gewassen, de reuz' aller planten, de adansonia, groeit hier naast den kokospalm, die de moederboom der menschelijke behoefte is; verder vindt men onder de boomen de groote kapot, waarvan de oudste boomen bij de Negers voor heilig worden gehouden, en waarvan zij door wihollen de grootste soort van kanoes maken; voorts papajen-, tamarinden-, granaat-, oranje- en andere boomen; alsmede het edelste en hardste hout, waaronder het vaste en zware Ijzerhout inzonderheid uitmunt; het donkere purperkleurige en steensware landshout; het gele essouwhout; assapre, alhoewel niet zwaar, zeer deugzaam en helder purper van kleur; het zware bruwe, rood van kleur; zoo ook het algemeen gebruikt wordende boutryhout, dat zeer zwaar en vast is. Onder de vruchtboomen vindt men hier de gezonde kokos-, pinga- en oranjeboomen,

walke alle in het wild groeijen ; onder de beesters : de koffij-, kapa-, peper- en andere boompjes ; limoenen ; cardamon ; suikerriet ; indigo ; rijst , en tarksche tarwe , zoo roode als witte , hier milio genaamd , welke men wint van eene , een paar manslengten hooge halm , met vier en vijf aren . Onder de aardvruchten heeft men : jamjams , aardappelen en wortelen , alhoewel de twee laatste soorten niet zeer smakelijk zijn ; terwijl men er eene ontelbare menigte van artsensijplanten vindt .

Het minérale of delfstoffelijke rijk levert goud , waarvan voorheen een gedeelte wel 500 mijlen van binnen 's lands kwam , en deze kust jaarlijks 300,000 ponden sterling (3,600,000 guld.) opbragt , waarvan de Nederlanders $\frac{1}{3}$ trokken . Ook rekenden de Engelschen zich $\frac{1}{3}$ toe ; terwijl het overschot onder de Denen , Franschen , Portugezen en Pruissen verdeeld werd . Het meeste goud wordt in den regentijd , onder het afstroomen van de rivieren , als stofgoud opgezameld , zijnde zoo fijn als zand , wordende het zand , met zulk goud bezwangerd , door vrouwen in kalabaskruiken doorgespoeld en het laatste bezinksel in eene andere kruik overgestort , en binnen 's huis aanwkeurig doorgezocht en gezift . Voorts wordt er ijzer , bazalt-, loo-, gemiet- en andere steen gevonden . Ook levert het delfstoffelijke rijk eene vette , zeepachtige aarde op , welke door de Negers gebruikt wordt om te waschen , ja zelfs om te eten .

Het is hier , als liggende tuschen 8° en 6° N. B. , zeer heet en voor Europeanen ongezond . De thermometer van Fahrenheit staat hier gewoonlijk op 90° binnen 's huis , en klimt buiten dikwerf van 110° tot 130° , terwijl hij in den regentijd zelden tot op 70° daalt . Het kompas heeft 17° 56" westelijke miswijzing . Men heeft er een regen- en een droogseizoen . Van het begin van Junij tot aan het einde van September schijnt het water uit den hemel te stroomen , terwijl er gedurende de acht overige maanden bijna geen druppel valt . Bij het begin der regentijd is de verrotting ontzettend . Wollen kleederen krijgen vlekken , waaruit wormen komen , en het leder gaat tot stank en ontbinding over ; terwijl alles waarop de regen valt begint te schimmelen . De winden zijn meereendeels Oost of West , waarvan de Traasde , die met wolken uit het Zuid-oosten opkomt , de drukkendste is , en niet zelden met eenen zoo zwaren storm eindigt , dat hutten omvergerukt en schepen van hunne ankers geslagen werden , doch hij is veelal van korten duur , en houdt slechts twee à drie uren aan . Versgeld van verschrikkelijke donder en hlikeem . Weinig minder verschrikkelijk is de , bij het einde der regentijd , uit het noordoosten waijgende *Hennattan* , die alles mitdroegt en onverdraaglijk scherp is .

De inboorlingen sijn hier veel met etterbullen , buikloop , zenuwkoortsen , krimp- of staiptrahkingen in de ingewanden en door alle de leden , en vooral met lindworm geplaaagd . Vleesch en sterke dranken moeten er voor de Europeanen zeer nadeelig sijn .

Wat de handel , welvaart , landbouw en nijverheid aangaat , dese is alles behalve voordelig . Voorheen had men hier nog eenige kleine plantadjes van koffij , rijst , katoen , indigo , enz. , maar thans is niets meer daarvan te vinden , dan een vischrijke kust , die door arme visschers bezocht wordt . De handel is verloopen . Het weinige goud , ivaar en medicinale gewassen die uitgeveerd worden , sijn op verre na niet toernikend om de uitgaven te kunnen bestrijden . De Negers hebben hier nimmer vele handwerken uitgeoefend en , wat zij ook verrigt hebben , is minder deugdzaam en fraai dan voorheen , zij weten geenzins zulke goede steelmatten , houten en aardn behers , koperen zalfiezen ,

gezonden; zilveren en ivoeren armbanden meer te vervaardigen; de vrees-
ger; alle deze soort van dingen zijn door den overvloed van ingevoerde
Europesche snuisterijen, grootelijks verloop en, vergieten of verwaand
geraakt, echter zijn zij in het maken van zabels, dolken en pikken,
toegenomen.

De Gouverneur DANZELS, heeft ook hier, gelijk op Java, vele ver-
beteringen aan de wegen weten te bewerken.

Tot de Kust van GUINNA behooren vier eilanden, wanneer men die
van de Groene-kaap (de Kaapverdische eilanden); als een afzonderlijk
groep beschouwen wil. Zij liggen zeer nabij den evenaar en zijn:
Ferrando, het Prinseneiland, St. Tomas en Annobon,
aldus genoemd, omdat het op Nieuwjaarsdag 1478, door de Portu-
gezen ontdekt werd, zij zijn ongemeen vruchtbaar, maar zeer on-
gezond, door de hitte en de hier vallende stinkende nevelen. Voor de
zeevarende zijn zij, door de goede havens en veelvuldige verzoeken-
gen; niet onbelangrijk.

In het jaar 1837 was de Koning van Wasa in oorlog met eenige
Caboceërs bondgenooten van Bossos, den Koning van Hamta. Een
twist tot dadelijkheid komende, verbood Bossos aan alle zijne onder-
danen; om kruid of lood aan de Wasaërs te verkoopen, welk be-
vel door eenen Neger te Sacondoe wonende, werd overtreden, en
de Negervorst dit vernemende, veroordeelde den schuldige tot een
boete. De Heer SNEZENS, Kommandant op het fort aldaar, meende,
dat de boete te zwaar of geheel onwettig was, en deed den Ko-
ning voor zich onthieden. Bossos gehoorzaamde, doch vond hij
zijne komst, niemand, voor wien hij zich verantwoordend kon, daar
de Heer SNEZENS afwezig was. Hierover geraakt, liet hij zich niet
dat, als nu de Blanken iets te zeggen hadden, zij bij hem konden
komen. De Heer SNEZENS, toen ter tijd elders werkzaam zijnde,
werden de Luitenant MANSEN en de Adjuvant CATRA, met eenige
gewapenden naar Sacondoe gezonden, om de zaak te veriffenen. Op
een dringend verzoek van dezen, verscheen Bossos weder voor het
fort, maar vergezeld door een paar honderd gewapende Negeren, en
vergoede hij om binnens de sterkte te komen. De straks gecomme
Heeren begaven zich met slechts twee gewapenden tot hem, en de
Heer MANSEN stootte de hem aangeboden hand van Bossos terug,
zeggende, geene vriendschapsblijken te willen geven of aannemen,
voor dat alles bekecht was. Deze daad werd door den ander als
vijandelijk beschouwd, en hij wilde terugtrekken. Dit willende ver-
hinderen, nam MANSEN het geweer van zijnen Neger, en schoot het
af als een sein voor zijne manschappen, die binnen het fort waren.
Dit schot werd met het vuur van al de Negeren beantwoord, needt
beide Officiëren dadelijk op de plaats dood bleven. De Koning ve-
tende, dat de moord aan twee Blanken gepleegd, niet ongewoon
woorde blijven, trek met zijnen stam in de bosschen terug. De Go-
verneur LOMMENS te Elmina, trok, onvoorzigtig genoeg, met
slechts twee honderd en vijftig man, alle inwoonlingen van Elmina
of Assiantische recruten naar Tacorari, om den geleiden heen te wre-
ken, hoewel gewaarschuwd, dat er een belangrijke magt door Bos-
sos verzameld was; en in hinderlingen verschole jag. Het noodlot-
tig gevolg van zijnen te onbesonnen moed, was de dood van hem,
en van alle bij hem zijnde Officiëren, en het verlies zijner heide.
Na deze ongelukkige gebeurtenis, werd er van onzen zijde see het
schepen niets gedaan, en was het als of de zaak vergeten soude ver-

den. Bij eene expeditie in April 1833 uitgezeld, en in Julij van dat jaar ter Kusz-van-Guinea aangekomen, werd deze wreede handelwijze den Hants'a betaald gezet en hinnen Koning Bossoo, ter zelfder plaats, waar de Heeren Marsaen en Casner vermoord waren, den 27 Julij, opgehaagen. De Heer TOMESONIA werd alstoen door den Heer H. Bosch, als Gouverneur, met den titulairen rang van Luitenant-Kolonel opgevolgd.

De algemeene regering bestaat uit ééuen Koning, ééuen Onder-Koning en ééuen Secretaris of Redenaar in de palabbers of twistgodingen. Des Konings magt hangt grootelijks af van zijnen rijkdom, want hij is in den striksten zin weinig meer dan zijne Grooten, naar wier wil hij zich niet zeldzaam voegen moet. Dit is het geval met de meeste Koningen, wier landschappen langs het strand gelegen zijn; meer landwaarts, zoo als in Assiantee, is de Koning werkelijk eenig en oppermagtig heerscher.

De behoeften van de Neger is gering; de natuur is als het ware zijn vee-dster. Zijn spijs bestaat voornamelijk in maïs, of soogenaamde Turksche tarwe, die, na gewekt te zijn, tusschen steenen sijn gewroven, en vervolgens in eenen aardkuil tot een soort van brood gebakken wordt, heeggen men daar kaantjes noemt; voorts in kleine vischjes, waarvan hij, met het water van de klappernoot en eenige daar gemeensame kruiden vermengd, soep kookt. Met vleesch voedt hij zich slechts uiterst seldzaam, om dat hij het niet, of althans zeer schaars kan bekomen; op bepaalde feestmaaltijden bedient hij zich daarvan, wanneer hij het van een der Priesters ten geschenke ontvangt. Een doek, grooter en sierlijker, naar mate van zijnen rijkdom, dekt hem het hoofd, en hoewel de praelt beminnende, spreidt hij die niet dan bij de plechtigste gelegenheden, doch smakeloos, ten toon. De vrouwen onderscheiden zich door de zonderlinge dragt van een kussen of monsterachtige *queue de Paris*, onder het paantje (zoo wordt de doek genoemd, waarmede zij zich bedekken), waarop de moeders hare kinderen dragen. Om dit kussen op te houden, gebruiken zij verscheidene kettingen van goud, zilver, koralen, enz., waarvan men echter niets ziet. Er zijn zijke Negerinnen, bij welke de waarde hiervan tot bij de duizend gulden beloopt. Het voornaamste huisruud, dat men in hunne wopingen opmerkt, bestaat in een schietgeweer, waarvan de moesten voorzien zijn, en waarmede zij tamelijk wel weten om te gaan; en in aan den wand hangende kralenkettingjes, tot lijfbesand dienende. Men vindt verder in elk vertrek een paar lage zitbankjes, bestaande in op den grond uitgevalde gevlochten matten, welke tot nachtleger dienen, eenige van den bast der kallabassen gemaakte bakken, kommen van klappernoten en sanden-kommen ter spijsbereiding. Te midden der woningen is eens maal in den grond, tot stookplaats dienende, waarin sprokkelhoort, dat zij op het land ruimschoots vinden, gebrand wordt. Daar er buiten den ingang der woningen geene andere opening is, waardoor de rook zich kan ontlasten, meent men te zullen stikken, wanneer men, terwijl er gestookt wordt, eene zoodanige hut wil binnen treden.

De Neger is uit zijnen aard lui, een natuurlijk gevolg van zijne geringe behoeften; trotsch en wreed voor zijne minderen, slaafs en onderdanig voor zijne meerderen, doch dankbaar voor weldaden, en wraakgierig na belediging. Getrouw aan voorvaderlijks instellingen, en gewoonten, zal hij alles ontharen en zich de grootste opofferingen getroosten, en haar vast te houden. De veelwijverij is, bij hen geoorloofd en de vrouw

is het eigendom van den man; zij zorgt voor het behouwen en bereiden der spijzen; brengt brandstoffen aan, koken, verrigt bijna al het werk, en hiervan zijn zelfs de vrouwen der Groeten niet uitgezonderd. Het kind behoort aan de moeder, en is, indien zijns moeder slaaf is, bij de geboorte slaaf, al ware een Koning zijn vader; doch is in het tegenwoordigste geval vrij, al heeft het aan eenen slaaf zijn leven te danken. Het kind der zuster heeft recht op de nalatenschap des broeders, dat is, de eigendommen gaan over op den neef, wanneer deze een kind van de zuster is, en niet op den zoon van den erfliet. De gemeenschap met mannen is voor het meisje in den ongehuwden staat, geene schande; doch eehuwel, wordt ten strengste en bij vele stammen verschrikkelijk gewroken. Diefstal wordt met slavenlij gestraft. Ieder weerbaar jongeling en man is soldaat en trekt in nood als zedantig ten strijde. Dapper in voorspoed; lefhartig in ongeluk zijn tweede overwinnaars en vlugten voor het gevaar; zijn zij nogtans eenmaal in 's vijands handen; dan ontwikkelen zij eenen gewelkracht, die de geweldige fokingen niet kunnen doen wankelen. Het geslacht der Negers is bijzonder sterk; en hunne wetten berusten dattrop; zij belechten hunne geschillen overeenkomstig met de wijze, waarop die dood hunne voorvaders bevestigd werden; en ieder oefent zich daarom van zijne vroegste jeugd af aan, om met de voorvaderlijke instellingen en gebruiken bekend te worden. Wanneer een groote of Caboccer sterft wordt het lijf in eene kostbare paan (doek) gewikkeld, met goed omhangt en in eene slapende houding te bed gelegd; waarbij zijne vrouwen zitten te weenen of, zoo zij dit niet natuurlijk kunnen doen, handeren zij haar gezicht en oogen, als of die rood gewoend waren, terwijl zij; met waaijers, van olifantstaarten gemaakt, zogen; dat geene munkieten den doode hinderlijk zijn; niet verre van het bed staan spijze en drank, pijpen en tabak gereed; waarbij de wapendragers van den overledene, zijn voornamste slaaf, op eenen droevigen toon zijne groote daden verhaalt en zijh onherstelbaar verlies betreurt. Wanneer het gerucht van zijnen dood zich verspreid heeft, dan begint het weegklag door het geheele krom of dorp; de bloedverwanten en slaven vervallen de lucht met geschreeuw en het onophoudelijk afschieten hunner geweren; waarvoor de kinderen van den overledene het kruid leveren; den volgenden dag bevesten zij zich naar het sterfhuis, en brengen het lijk, dat verscheidene kostbaarheden met zich neemt en insamen gekist is; onder geweën en getrommel in den kelder, waar het begraven wordt. Men wil echter dat vele Caboccers in het geheim worden begraven; en de ledige kist alleen openlijk wordt bijgezet; op dat hunne lijken, zoo een vijand in de krom mocht komen, niet zonde worden opgegraven en ontheiligd; verscheidene dagen duren de pligtigheden voort, ronwklagende, schietende, drinkende en dansende, en dit alles geschiedt op kosten der kinderen van den overledene. Verscheidene zijner slaven en slavinnen, en wel de meest door hem bevooregten, worden gedood, om hem, volgens hunne wetgeving, te kunnen blijven dienen; doch in de nabijheid van onze forten en daar, waar onze magt erkend wordt, is dit barbaarsch gebruik genoegzaam uitgeroid. Op eene rijke begrafenis is dit Neger; de armste niet uitgezonderd; bijzonder gesteld, en de familie onvermogen zijnde, al liever de kinderen verpandend dan geene uitvaart voor den doode te viëren. De taal der Neger is welluidend; doch moeilijk te leeren, dewijl vele woorden; alleen uit klankuitgingen bestaan en de

schrijfkunst hun tot nog toe onbekend is. De godsdienst van de onafgekende Negers is een mengtel van het belagchelijklste bijgeloof en der overtuiging van het bestaan van een Oppermagtig God en een leven na dit leven. Het denkbeeld, dat er een wezen bestond, hetwelk zij nimmer zouden kunnen begrijpen, en dat veel te groot is, om zich met hem bezig te houden, moest natuurlijk het geloof aan mindere godheden ten gevolge hebben; dit is de gewone loop van den menschelijken geest. Van daar hunne Fetiches en Bossums. Van deze weten zij, door bemiddeling der Priesters, den wil der godheid. Hier is het een gedeelte der zee, daar een gevaarlijk rif, ginds eene slang, welke de Fetiche of Bossum bewoont of voorstelt; want zij verbeelden zich, dat zij zulk eene gedaante aannemen, om bij hen te kunnen zijn, daar het gezigt van den Bossum zelve voor hen den dood ten gevolge zou hebben. Het is niet duidelijk te zeggen, waarin het onderscheid bestaat tusschen de Fetiche en den Bossum; de eerste schijnt meer heilighdom dan geest, voorstelling of eigendom van den Bossum.

De bestaanmiddelen der Negers zijn zeer gering. Zij generen zich van hunnen arbeid in de bosschen en van de vischvangst, die echter van weinig beteekenis is. Tegen den visch, dien zij vangen, ruilen zij andere mondbehoefden in. Al hetgeen men benooidigd is of van hen verlangt, zoo visch als vruchten, verkrijgt men slechts tot zeer hoogen prijs of bij ruiling; niets bevakt hun zoo goed als Hollandsche kaas, die zij voor eene uitmuntende lekkernij houden, waarvoor men veel visch en vooral vruchten kan bedingen, en veel van hen gedaan krijgen. Waren deze lieden voorzien van duurzame vervoerbare produkten, die in Nederland gewild zijn, dan was er voor den speculant, van eene scheepslanding Hollandsche kaas, voorzeker voordeeligt partij te trekken. Niets achten zij te hoog, om voor dit vaderlandsch produkt af te staan. Men vader bood zelfs den Heer P. Taosor, toen hij deze kust bezocht, met de meeste welmeenendheid zijn vijfjarig zoonkje, dat hij versekerde gaaf te zijn, voor slechts drie Edammer kaasjes, in ruiling aan. Voor eene geringe waarde aan Hollandsche of andere voortbrengselen, die bij hun gewild zijn, koopt men een volwassen slaaf, echter onder voorwaarde, dat die niet langer het eigendom des koopers blijft, dan zoo lang deze zich op de kust ophoudt, ofschoon de koopman, bij voorkomende gelegenheid zich, weinig aan die voorwaarde kreunt, maar, bij het verlaten der kust, onbevreesd zijne gekochte waar met zich voert, en naar willekeur daarmede handelt. In weerwil van de bestaande wetten der meeste Europesche Mogendheden tegen den slavenhandel, wordt deze godtergende en den mensch onteerende handel, door haatsuchtige kooplieden, nog maar al te veel ter sluik gedreven. Met klinkende specie hebben de Negers weinig op. Daaraan bechten zij weinig waarde, waarom ook het arbeidsloon, wasschen van linnen enz., als dit in geld berekend wordt, duur te staan komt, en men de door hen vervaardigde luchtige strooijen manshoeden, welke in dit heete klimaat bijzonder te pas komen, gevolglijk duur moet betalen.

GUIRSCH, gem., vroeger tot het grooth. *Luxemburg* behoord hebbende, doch sedert 1839 daarvan gedeeltelijk gescheiden, welk gedeelte thans tot de Belgische prov. *Luxemburg* behoort.

Vóór hare splitsing bestond deze gem. uit de d. *Guirsch*, *Heckbus* en *Ober-Pallen*, benevens de geh. *Geichermuhl*,

Grobermuhl, Levelingen en St. Petersmuhl. Zij telde 65 h. en 520 inw. Thans behooren alleen tot het grooth. het d. Oberpallen en het geh. Levelingen, die gezamenlijk eene bevolking van 200 inw. hebben.

GUIRSCH, voorm. heerl., deels in het grooth. *Luxemburg*, deels in de Belgische prov. van dien naam. Zij grensde ten W., N. W. en Z. W. aan het balj. van Arlon, ten N. aan de heerl. Uzeldingen, ten O. aan de heerl. Clairfontaine, ten Z. O. aan de heerl. Elter.

Dese heerl. bevatte de d. Guirsch, Heckbus en Hondlingen, de geh. Huttingen en Hovelingen, benevens gedeelten der d. Ober-Pallen, Ell, Redingen, Nieder-Pallen, Bonnert en Tondlingen. Van de genoemde plaatsen behooren thans nog tot het grooth. de d. Ell, Ober-Pallen, Nieder-Pallen en Redingen, alsmede het geh. Huttingen. De overige d. en geh. behooren aan België. De heerl. Guirsch was onder het Oostenrijksch bestuur aangealagen, van elke 1000 flor., welke Luxemburg moest opbrengen, voor 4 flor. 18 st. 8 den.

GUINESCHE-GOUDKUST, gedeelte van de *Westkust van Afrika*. Zie GUINEA (OPPER-).

GUINESCHE-VRIENDSCHAP (DE), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, aan de *Suriname*, ter linkerszijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Zeldénrust, benedenwaarts aan het verl. Land van Heytavllet; 777 akk. groot; met 114 slaven. Zij wordt bewerkt door eenen watermolen. De Negers noemen deze plant. *COARJANSI*.

GUITE-POLDER (WESTER-), pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en gem. *Heinkenszand*; palende N. aan den Oude-Craijert-polder, N. O. aan den Noordland-polder, O. aan den Oosterland-polder en den Ouweland polder, Z. aan den Uit-slag-polder, W. aan den Nieuwe-Craijert-polder.

Dese polder staat onder het bestuur van de *Watering van Heinkenszand*, bestaande uit eenen Dijkgraaf, drie Gezwoorenen en eenen Penningmeester.

GUITZINGEN, d. in de heerl. *Koerich*, grooth. *Luxemburg*. Zie GUTZINGEN.

GUL (DE), ven in de heide, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Hilsarenbeek*.

GULDEHUIS, oud adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Brabant*, dist. en 3 u. O. van *Oirschot*, arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. van *Helmond*, gem. *Aarle-Rixtel*, $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van *Aarle*, 5 min. N. van *Rixtel*, zeer aangenaam aan de Aa gelegen. De rondom dit huis liggende en daaraan toebehoorende landertjen geven het beste, en in evenredigheid van hare grootte, het meeste hooi van de geheele *Meijerij van 's Hertogenbosch*.

Bij het *Guldehuis* behoort mede een water- en rosmolen, die 's winters door het water en 's zomers door paarden gedreven wordt, en den roem heeft dat nergens in de *Meijerij*, uit dezelfde hoeveelheid zaad, meer en betere olie geslagen wordt dan hier.

Ook had dit huis vroeger bijzondere voorregten, die in 1586 door *JOHANNA*, Hertogin van *Brabant*, en haren gemaal *WENDELAUS VAN LUXEMBURG*, in 1482 door *MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK*, als Voogd van zijnen onmondigen zoon *FILIPS II*, en eindelijk den 7 April 1636

door de Algemeene Staten bevestigd zijn. Het had onder anderen eene bijzondere leenzaal en een leenhof, bestaande uit eenen Stadhouder, eenen Secretaris en twee Schepenen; terwijl vele goederen en landerijen daaraan cijnsbaar en leenroerig waren.

Dit adell. h., hetwelk met hare onderhoorige gronden vroeger eene oppervlakte besloeg van 13 bund. 22 v. r. 9 v. ell., wordt thans, met de daartoe nog behoorende gronden, eene oppervlakte beslaande van 2 bund. 91 v. r. 31 v. ell., in eigendom bezeten door den Heer ALBERTUS BORS, woonachtig te Helmond.

GULDELAND (NIEUW-), het westelijk gedeelte van den pold. OUD-EN-NIEUW-GULDELAND, in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan het Rammeland, O. aan Oud-Guldeland, Z. aan Nieuw-Hoenderhoek, W. aan de Nieuwe-Kade.

GULDELAND (OUD-), het oostelijk gedeelte van den polder OUD-EN-NIEUW-GULDELAND, in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan Tolland, O. aan den Geervlietschen-polder, Z. aan Oud-Hoenderhoek, W. aan Nieuw-Guldeland.

GULDELAND (OUD-EN-NIEUW-), pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Geervliet*; palende N. aan het Rammeland en Tolland, O. aan den Geervlietscho-polder, Z. aan Oud-en-Nieuw-Hoenderhoek, W. aan de Nieuwe-Kade.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaſter, eene oppervlakte van 25 bund. 97 v. r. 36 v. ell., en wordt door eenen watermolen en eene sluis, op de *Haven van Geervliet*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit de eigenaren, zijnde Mevrouw de weduwe DIRK PAKUTT, te Geervliet; den Heer Baron VAN KNOEBORFF, te Wijhe, en C. SWANEFELDS, te Geervliet.

GULDENVLIES, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pararakreek*, ter rechterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de Pararakweg, benedenwaarts aan het verl. Land van Onverdaecht; 750 akk. groot.

GULDENWAARD (KEIZERS-), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Brabant*. Zie KEIZERS-GULDENWAARD.

GULIK, voorn. hert. in het *Duitsche rijk*, dat thans grootendeels tot de Pruisische prov. *Rijnland* gerekend wordt, maar voor een klein gedeelte ook bij de tegenwoordige prov. *Limburg* is ingedeeld, hebbende het kant. *Sittard*, van die prov. grootendeels vroeger tot het hert. *Gulik* behoord.

GULP (DE) of DE **GULPE**, in het Fr. *LA GALOPPE*, beek in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, welke bij *Henry-Chapelle (Klein-Gulpen)*, in de Belgische prov. *Luik*, ontspringende, van daar met eene noord-noordwestelijke rigting ten O. van Slenaken, in de prov. *Limburg* komt; waar zij, eene meer noordelijke kronkelende loop aannemende, door de gem. *Gulpen* loopt, aan welke zij vermoedelijk haren naam geeft en zich in die gem. in de *Geul* ontlast. — Zij drijft in de gezegde gem. eenen papiermolen.

GULPE, d. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*. Zie **GULPEN**.

GULPE (DB), riv. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*. Zie **GULP (DB)**.

GULPEN, kant., prov. *Limburg*, arr. *Maastricht*; palende N. aan het kant. Valkenburg en Heerle, O. aan de Pruisische prov. *Rijland*, Z. aan de Belgische prov. *Luik*, W. aan het kant. *Maastricht*.

Het bevat de volgende 14 gem.: Gulpen, Boecholtz, Cadieren-Keer, Margraten, Mheer, Noorbeek, Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul, Simpelveld, Slenaken, Strucht, Vaals, Wittem en Wijlre; beaat eene oppervlakte van 17,253 bund. telt 317½ h., bewoond door 3441 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 17,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

GULPEN, dek. in het vic. gen. van *Limburg*, bestaande uit de volgende 15 par.: Gulpen, Epen, Eys, Margraten, Mecheles, Mheer, Noorbeek, Schin, Slenaken, Vaals, Oud-Valkenburg, Vijhien, onder Vaals, en Wijlre.

Men heeft er 13 kerken en 6 kapellen, welke bediend worden door 13 Pastoors en 18 Kapellanen. Dit dek. telt ongeveer 13,700 zielen.

GULPEN, gem. in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Gulpen* (3 k. d., 1 m. k., 1 a. d.); palende N. aan de gem. *Wijlre*, O. aan *Wittom*, Z. aan *Slenaken*, W. aan *Margraten*.

Deze gem. bevat de d. *Gulpen* en *Reymerstok*, benevens de geh. *Berchem*, *Ingber*, *Peaaken*, *Euversheim*, *Houbestraat*, *Landraad*, *Beek*, *Billinghuizen* en *Crapoel*, en de kasteelen *Nieuwenberg*, *Groenendal* en *Caarsfelt*.

Zij beaat eene oppervlakte van 2117 bund., telt 339 h., bewoond door 368 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2900 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt. Mede heeft men er eene papierfabriek, waardoor 50 of 60 menschen hun bestaan vinden, 2 leerlooierijen; 2 bierbrouwerijen, en 2 korenmolens, die door waterkracht gedreven worden.

De R. K., die hier ongeveer 1900 in getal zijn, maaken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Limburg*, dek. van *Gulpen*, behoort, welke te *Gulpen* eene kerk en te *Reymerstok* eene kapel heeft, die te zamen door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden.

De Herv., die hier 80 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gulpen-en-Valkenburg*, welke in deze burgerl. gem. ééne kerk heeft.

De Isr., van welke men er ongeveer 70 aantreft, behooren tot de synagoge van *Maastricht*, welke hier eene bij-synagoge heeft. — Men heeft in deze gem. 2 scholen, als ééne te *Gulpen* en ééne te *Reymerstok*, welke gezamenlijk, gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht worden.

Het d. *GULPEN*, *GULPE*, in het Fr. *GALAPPE*, ligt 3 u. O. van *Maastricht*, 3 u. W. van *Aken*, aan den straatweg, tusschen deze beide steden, waardoor dit d. tot gewonen pleisterplaats verstrekt van de snelwagens (diligences), die dagelijks tusschen die steden heen en weder rijden en van andere rijtuigen; 50° 49' 19" N. B., 25° 53' 19" O. L.

Het d. is vrij groot en levendig, in eene aangename vallei gelegen, die door de *Gulp* bespoeld wordt, en schier allerwegen door hoog bergen omgeven, onder welke de *Gulpenberg*, aan de overzijde der rivier de hoogste is; ook is dit d. van fraaije huizen voorzien.

In de kom van het d. telt men 136 h. en 900 inw.

Dit dorp is, ten blijke van zijnen vroegeren ouderdom, al reeds in de dertiende eeuw, in de Nederlandsche geschiedenis bekend geweest. Het

wordt reeds genoemd bij den aanvang der twisten wegens het hertogdom Limburg, tussehen Jan I, Hertog van Brabant, en RICHARD, Graaf van Gelder. Tweemaal, namelijk in 1282 en 1285, stonden de wederzijdsche legers, in de nabuurschap van Gulpen, tegen elkander in slagorde geschaard, en gered om hun verschil door eenen veldslag te beslissen, wanneer door de tusschenspraak van eenige krijgslieden, de zaak tot eene bemiddeling kwam, die echter weinig tijd daarna weder gebroken werd, en eindelijk den 26 December 1661 is beslist geworden door de Commissarissen van Spanje en die der vereenigde Nederlanden.

De R. K. kerk, aan den H. Petrus toegewijd, is een groot en fraai gebouw, dat op eene hoogte staat, zij heeft eenen spitsen toren, en is van een orgel voorzien. De kerk had voorheen, gedurende meer dan veertig jaren lang, verwoest gelegen, maar is in het jaar 1615 en 1614 weder herbouwd door FRANCISCUS VAN EINATTEN, te dien tijde Heer van Gulpen en Margraten, die den 26 Januarij 1649 gestorven en aldaar begraven is, benevens zijne huisvrouw ELIZABETH VAN HORNEN (HORNEN) DE OVRANSCHANS VAN WENDENAY, die den 15 Maart 1613 overleden was, blijkende dit uit een grafchrift, op eenen zwarten steen, tegen den muur van het koor staande, uitgenouwen, waarin zij getiteld worden als Heer en Vrouw van *Neuwerburgh, Etweiler, Gulpen en Margraten*. De Herv. hebben vroeger, zoo wel als de R. K., het gebruik van dese kerk gehad.

De Herv. kerk is een net, in 1837 gesticht gebouw, van torentje en orgel voorzien. — Ook heeft men er eene nieuwe, in het jaar 1824 gebouwde, synagoga.

De dorpschool wordt door een gemiddeld getal van 40 leerlingen bezocht.

Vóór de verdeeling van het Land van 's Hertogenrade, tussehen Spanje en de Staten, heriep men zich van de vonnissen van mindere banken op de hoofdbank te 's Hertogenrade; doch na dat de gezegde verdeeling geschied was, rigtten de Algemeene Staten eene hoofdbank te GULPEN op, welke sedert naar Maastricht verplaatst is, en aan welke toen dat beroep viel; zij bestond uit eenen Schout, die door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden werd aangesteld, zeven Schepenen, eenen Secretaris en eenen Gemeensman of Gerogtsbode, welke ambten door den Drossaard des lands begeven werden. Van de vonnissen dezer rechtbank viel het beroep aan den Koad van Brabant in 's Gravenhage.

De kermis te GULPEN valt in den 5 November en is tevens eene veemarkt.

GULPEN-EN-MARGRATEN, voorm. heerl. in het Land van 's Hertogenrade, prov. Limburg, arr. Maastricht, kant. Gulpen; palende W. en N. aan het Land van Valkenburg, O. en Z. aan de bank van Holsel-Vaals-en-Vijlen.

Dese heerl. bevatte de gem. Gulpen en Margraten, welke gezamenlijk 225 h. tellen, bewoond door 562 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en de veeteelt.

De R. K., welke hier ruim 2900 in getal zijn, maken de par. van Gulpen en Margraten uit, welke door 2 Pastoors en 3 Kapellaans bediend worden.

De Herv., die hier 50 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Gulpen-en-Valkenburg*.

De Isr., van welke men ongeveer 70 aantreft, behooren tot de Hoofd-Synagoge van Maastricht.

Men heeft in deze heerl. drie scholen, als: ééne te Gulpen, ééne te Margraten en ééne te Keymerstok.

Voor zoo veel men zeker weet, is deze heerl. eerst verpand of hiever met eenen opslag van 9800 gulden's Brabands, door Koning Filips IV, den 6 Augustus 1630, verkocht geworden, doch sedert den aanvang der vorige eeuw menigmaal van eigenaar verwisseld. Eene reeks van jaren was zij bezeten bij het adellijke geslacht van EINATTEN (VAN DEN NAT), waarvan het stamhuis aan de oostelijke grenzen des Hertogdoms Limburg lag, niet ver van Walhorn en aan hetwelk nog NUT en meer andere heerlijkheden dezer landen behoorden. Den Heer JOHAN FILIPS VAN EINATTEN, Kamerheer aan het Hof van Brussel, had haar in 1717 verkocht, aan de Luthersche familie VAN CLERKORT te SHER. Van deze is die heerl., door koopverdrag, overgegaan tot het graafl. huis VAN PLETTENBERG, hetwelk het nabij gelegen Vrije Rijksgraafsch. Wittens in eigendom bezat, en eindelijk in 1770 is zij door den Heer R. VAN CLERMONT voor 78,000 Rijksdaalders verkocht aan den Heer JOHAN FRANCIS DE HERM. Thans wordt deze heerl., voor zoo veel de regten nog uitgeoefend worden, in eigendom bezeten door den Heer OSCAR D'ANNEBURG, woonachtig op Nieuwenburg, onder Gulpen.

GULPEN-EN-VALKENBURG, kerk. gem. in de prov. Limburg, klass. Maastricht, noording van Maastricht.

GULPEN maakte vroeger eene afzonderlijke gem. uit, welke, sedert het jaar 1665, van een eigen Predikant voorzien was. De eerste Predikant, die alhier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JOHANNES BEKBERINUS VAN DIJK, die in het jaar 1665 herwaarts kwam, en in het jaar 1674 overleed, waarna de gem., wegens den oorlog, vacant was tot in het jaar 1680. De Gulpense gem. was niet de minste in de Landen van Overmaas, ten aanzien van het getal der ledematen. Daardoor was zij eene der weinige gemeente dezer klass., die eenen volledigen kerkeraad hadden, welke in gevalle van vacature het regt van Predikanten te beroepen bezat. Dewijl echter met de gem. van GULPEN gecombineerd waren, die van Margraten en Vijlen, welke geen kerkeraad hadden, was de kerkeraad van GULPEN, ingevolge besluit van de Staten-Generaal van 1728 verplicht, in alles gemoechappelijk met de klass. te werk te gaan, welker drie Gedeputeerden nevens de leden des kerkerads, hunne stemmen, in die beroeping hadden.

Vóór den Franschen oorlog, die in het jaar 1672, en eenige volgende jaren gevoerd werd, was de gemeente van Valkenburg, welke destijds geheel op zich zelve bestond, vrij talrijk. Deze gemeente heeft tot eersten leeraar gehad JACOBUS VITAMBUS, die in het jaar 1635 derwaarts kwam, en in het jaar 1648 eenen opvolger kreeg in FREDERICUS SYLVIVS. De overlast, welke de Herv. voornamelijk door zware inkwartiering lijden moesten, heeft velen naar elders doen vlugten, waardoor de gemeente van Valkenburg zoo zeer verminderd is geworden, dat zij in het laatst der vorige eeuw geen genoegzame leden had, om eenen kerkeraad te kunnen uitmaken. — Sedert het jaar 1819 zijn de gem. van Gulpen en Valkenburg vereenigd geworden. De eerste, die in deze gecombineerde gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HUBERTUS JOHAN BISSON, die in het jaar 1782 te Gulpen-Margraten-en-Vijlen was beroepen, waarmede

in het jaar 1819 *Valkenburg* vereenigd werd. Hij overleed aldaar den 21 December 1820. Men heeft hier twee kerken, als: ééne te Gulpen, en ééne te Valkenburg, en telt er 70 zielen.

GULPENBERG, bergje in het *Land van 's Hertogenrade*, prov. *Limburg*, gem. *Gulpen*.

Deze berg is nit hoofde van zijne steilte, zeer moeijelijk te beklimmen. Men heeft van zijnen top een verrukkelijk gezigt over de geheele omliggende landstreek.

GUMBOLA, landschap in *Oost-Indië*, aan de zuid-oostkust van het *Sandelhout-eiland*.

GUMPOL, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche eil. Java*. Zie **GENPOL**.

GUNST (FREDERICI'S-), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Serranome*. Zie **FREDERICI'S-GUNST**.

GUNTERSTEIN, adell. h. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. p. 3 u. N. ten W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. Z. van *Loenen*, gem. *Breukelen-St.-Pieters*, aan den regter oever van de *Vecht*, schuins over de kerk van het d. *Breukelen*.

Het was weleer een kwaar gebouw, en van ouds door Edelen bezeten, waarop in het jaar 1375, toen de Spanjaarden de stad Haarlem belegerd hielden, veertig mannen van de vijf honderd soldaten, welke sich te Breukelen verschanst hadden, gelegd werden. Het was in het jaar 1359, door de Staten van Utrecht, voor eene ridderhofstad erkend; doch in het jaar 1611, door de Staten van Holland, aan wien het leenrooig was, aan **Johan van Oldenbarneveld** ter leen gegeven zijnde, werd het, op diens verzoek, zoo door de Gedeputeerde Staten, als door de Staten van Utrecht zelve, andermaal voor eene ridderhofstad verklaard, blijvende niettemin eem gedeelte van het Sticht, onder het geregt van het kapittel van St. Pieter. In het jaar 1672 deden de Franschen het door buskruid springen. Sedert wederom sierlijk opgebaald en vernieuwd zijnde, vertoont het sich tegenwoordig als een vierkant, deftig gebouw, in het midden van eene breede gracht, omringd van lommerrijk geboomte. In het jaar 1712 werd het aangekocht door den Heer **Ferdinand van Colen**, Heer van *Tienhoven*, Oud-Schepen en Raad der stad Amsterdam, in wiens geslacht het tot nu toe gebleven is; wordende dit adell. h., hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van ruim 55 bund., tegenwoordig in eigendom bezeten en bewoond door Meijfvrouw **J. M. E. van Colen**.

GURA, kon. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, aan den regteroever der *Ancobra*.

Het is 25 mijlen lang en 10 mijlen breed, aan *Assiantee* schatplichtig, en heeft eene hoofdstad van denzelfden naam.

GURÁ, st. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, aan de *Ancobra*, 11½ mijl van hare uitwatering, in de *Bogt van Guinea*.

Het is de hoofdplaats van het koningrijk van denzelfden naam.

GUSLI, **Wai-Gusli**, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche eil. Boero*; met eene zuidelijke rigting in zee uitloopende.

GUSSELT, buit. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **GEUSSELT**.

GUSSELTBRÖEK, vlakke in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie **GEUSSELTBRÖEK**.

GUSTAARFAL, voorn. suikerplant, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linkerzijde in het afvaren; palende lovenwaarts aan het verl. Land van Nieuw-Cuylenburg, benedenwaarts aan de verl. suikerplant. Klein-Marseille; 837 akk. groot. Zij behoort thans aan de plant. *Karlsburg-en-Brouwershaven*.

GUTECKOVEN, naam onder welke het d. *GUTIKOVEN*, in het voorn. hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, wel eens voorkomt. Zie het volgende art.

GUTTEKOVEN, ook wel *Gerskovens* gespeld, d. in het voorn. hert. *Gulik*, thans prov. *Limburg*, dist., arr. en $4\frac{1}{2}$ u. N. N. O. van *Mess-tricht*, kant. en $1\frac{1}{2}$ u. N. W. van *Sittard*, gem. en $\frac{1}{2}$ u. W. van *Limbricht*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier een kapel, aan den H. *Nicolaas* toegewijd, welke tot de par. van *Limbricht* behoort, en door eenen afzonderlijken Kapellaan bediend wordt. Deze kapel heeft eenen spitsen toren, doch geen orgel.

Men heeft er een school, welke gemiddeld door een getal van 60 leerlingen bezocht wordt.

De kermis valt in den tweeden Zondag na H. Sacramentsdag en Zondags na de octave van Allerheiligen.

Bl. 187, op het art. ELSSEN, bij te voegen:

Men heeft te ELSSEN eenen windkoren- en pelmolen.

Bl. 173, het art. EMEREN, aldus te lezen:

EMEREN of EEMEREN, adell. h. in het graafsch. Zutphen, prov. Gelderland, distr. Doersborgh en Zevenaar, kw., arr. en 2 u. Z. W. van Arnhem, kant. en 2 u. O. van Zevenaar, gem. en 1 u. Z. van Westervoort.

Bl. 197, het art. ENGELSCH-ONRUST, aldus te lezen:

ENGELSCH-ONRUST, POELOE-KELOR of MERIKWORTEL-EILAND, eil. in Oost-Indië, in den Sundaschen Archipel, op de Reede van Batavia, 1 mijl N. O. van Onrust.

Bl. 206, reg. 13 en 14, moet wegvallen de sinsnede: wordende de artichokken enz.

Bl. 220, bij de te ENKHUIZEN geboren Schilders, bij te voegen:

DIRK of THEODORUS FARRAS, geb. in 1645, † in 1693.

Bl. 221, reg. 10, staat: Januarij 1770, lees: Januarij 1771.

Bl. 229, het art. ENKHUIZEN, aldus te lezen:

ENKHUIZEN, POELOE-DABAR-KETJIL of KLEINE-HARBOOR-EILAND, eil. in Oost-Indië, in den Sundaschen Archipel, op de Reede van Batavia, 4 mijl. N. O. van Onrust.

Bl. 250, reg. 7 en 8, van onderen, staat: aan het Geldersche Kant. Groenlo lees: aan de Geldersche kant. Eibergen en Borculo

Bl. 251, reg. 4, staat: men telt er 10,000 zielen en 8 kerken, lees: men telt er 14,600 zielen en 8 kerken.

Bl. 251, reg. 11—21 staat: die meest — gebragt worden lees:

Door de toenemende bevolking, ligt een gedeelte der voorsteden in de gem. Lonneker in de Eschmarke, die tot de gem. EESCHRENS behorende, in 1818 daarvan afgescheiden en met Lonneker vereenigd is. In het laatst der vorige eeuw, bedroeg de bevolking van de stad en Eschmarke 3418 en bij de laatste telling 6676 inw., zoodat de bevolking in deze eeuw met 3258 ziel. vermeerderd, dus bijna verdubbeld, is.

EESCHRENS is eene belangrijke fabriek- en handelstad. Behalve onderscheidene fabrieken van bombasijn, pilouw, diemet, enz., sedert jaren met toenemenden bloei aldaar gevestigd, bestaan er sedert 1834, belangrijke katoenweverijen, meest voor den uitvoer naar Java bestemd. Ook heeft men er 2 mechanische-stoom-katoenspinnerijen; onderscheidene handspinnerijen, met 160 handmolens, binnen de stad, en 150 dergelijke in de omliggende gemeenten, samen 310 molens, met 51,000 werklieden; 6 bleekerijen, waaronder eene met stoom; 1 zijzelfabriek; 1 verwhoutmolen; 1 stoom-kettingsterkerij; 8 blaauwdrukkerijen; 14 ververijen; 18 kalender- en cylindermolens; 6 rietmakerijen; 1 machinaal-stalenrietmakerij, staande alles in betrekking met de eigenlijke fabriek te EESCHRENS en zich vereenigende, om aldaar en in de omliggende gemeenten, leyen, bloei en welvaart te verspreiden.

Blijkens de aangifte aan de kantoren, hebben deze fabrieken in 1836 opgeleverd, 200,000 stukken bombasijn en diemet, ter waarde van een miljoen gulden, en de katoenweverijen, althoet het tweede jaar na dat men er was begonnen calicots te vervaardigen, 180,000 stukken $\frac{1}{2}$ tot $\frac{3}{4}$ van dat artikel, te samen bedragende 8 $\frac{1}{2}$ mill. Amst. vierkante ell., zijnde eene waarde van 1,300,000 gulden, dus te samen 2,300,000 gulden, waarvan 900,000 gulden aan arbeidsloon, in den omtrek is betaald. De grootste der mechanische spinnerijen te EESCHRENS, verwerkt echter, met de thans ingevoerde nieuwe werktuigen, alleen 's jaarlijks 200,000 Ned. ponden gesponnen garen, van kwaliteit gelijk aan het beste uit Engeland. Deze, met het garen der andere spinnerijen, is voor

de behoefte van de weverijen te Enschede niet genoegzaam, zoodat nog bijna de helft gesponnen, uit Engeland over Zwolle, wordt ingevoerd.

Bl. 231, reg. 15, *van onderen, staat*: Het beroep geschiedt door den kerkeraad, *lees*: Het beroep geschiedt door de mansleden der gemeente.

Bl. 231, reg. 11 en 10, *van onderen, staat*: van eenige huurs. onder Losser, *lees*: van de burgerlijke gem. Lonneker.

Bl. 231, reg. 5, *van onderen, staat*: men heeft in deze gem. 3 scholen, *lees*: men heeft in deze gem. 7 lagere scholen.

Bl. 231, reg. 3, *van onderen, tot bl. 232, reg. 3, staat*: 2½ u. O. van DeJden — ook wel Enze genoemd, *lees*: 2½ u. O. van DeJden, 2 u. Z. O. van Hengelo, 1 u. van de Pruisische, en 1½ u. van de Hannoversche grenzen, afgelegen van het water, en van de Rijks en Provinciale straatwegen; zoo dat eene maatschappij aldaar, de bestrating op zich genomen heeft van de wegen van Hengelo, en van de Pruisische grenzen naar Enschede; terwijl de steden Enschede en Oldenzaal, met de gem. Lonneker, voor gemeenschappelijke rekening, den weg tusschen de beide steden doen bestraten. *Enschede* wordt, naar sommigen willen, aldus genoemd naar de land of sindscheiding; dewijl zij digt op de grenzen van de prov. Overijssel, nabij Pruisisch Rijland gelegen is; doch dit is zoo niet, want de naam is afkomstig van *Av-Esche*, zoo als zij oorspronkelijk genoemd werd, als zijnde gelegen aan den Esch in de Eschmarke. In de perkamente brieven der Utrechtsche kerk, wordt het ook *Avze*, en bij oude schrijvers ook wel *Enze* genoemd. *Enschede* heeft stadsregten gekregen in de twaalfde eeuw.

Bl. 232, reg. 8—12, *staat*: men heeft — op St. Maarten, *lees*: men heeft er eene ruime markt, waarop acht jaarmarkten en alle Dingsdagen eene drukke weekmarkt gehouden worden. De kermis valt in den eersten Donderdag in September.

Bl. 232, reg. 18—19, *staat*: De Herv. kerk — aan den H. *Martinus* toegewijd, *lees*: De Herv. kerk vóór de Reformatie aan den H. *Jacobs* toegewijd, is een oud, eerwaardig gebouw, met eenen hoogen toren, doch was niet groot genoeg voor de talrijke gem., waarom zij in 1842, eene belangrijke vertimmering ondergaan heeft.

Bl. 232, reg. 27 en 28, *staat*: De Enschedesche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Koophandel, *lees*: eene Kamer van Koophandel en Fabrieken.

Bl. 232, reg. 32—34, *staat*: Voorts heeft men er — en eene stads school. *lees*: Voorts heeft men er eene Fransche, Engelsche en Hoogduitsche school voor jonge heeren, met de Latijnsche school verbonden; eene jonge jufvrouwenschool; twee gemeentescholen, waarin 650 leerlingen onderwijs ontvangen; eene school voor de werklieden, en eene bewaarschool voor jonge kinderen.

Bl. 267, reg. 8 en 7, *van onderen, staat*: *ETERSHEIMBROEK* en *ETERSHEIMBROEK*, *lees*: *ETERSHEIMBRAAK* en *ETERSHEIMBRAAK*.

Bl. 279, *achter reg. 2, bij te voegen*:

In den voormiddag van den 8 Februarij 1843, omstreeks kwartier voor tien ure werd dit eiland verontrust door een dof onderaardsch gedruis, en eene gelijktijdige beweging van den grond, welke, in het eerst zacht, hand over hand toenam, en eindelijk zoo sterk werd, dat slechts zeer weinigen zich konden staande houden, en men niet anders verwachtte; dan door de vallende steenen verpletterd of, door de aarde verzwolgen te worden. Volgens naauwkeurige berekening heeft deze aardbeving meer dan twee volle minuten geduurd, na verloop van welken tijd de top des bergs nog geheel in eenen wolk van

stof was gehuld, veroorzaakt door het instorten van een groot gedeelte van zijnen oostelijken buitenrand. Het kerkgebouw was op zes plaatsen, en de muren van den toren waren zoodanig vaneen gescheurd, dat hij met den eersten harden wind dreigde in te storten. De kapel der Methodisten was een bouwval, ofschoon nog niet geheel ingestort. De twee wegen, welke van boven naar het benedendorp leiden, waren door de afgescheurde rotsbrokken en aarde geheel opgestopt. Het fort Oranje was gesloopt, en in de dorpen was schier geen huis, hetwelk niet zwaar geleden had. Op de suikerplantaadjen was de schade almede belangrijk. De schok schijnt zich te hebben bewogen van het Z. O. naar het N. W.

Bl. 280, reg. 40 en 43, staat: *Fierhoekspolder*; lees: *Feerhoekspolder*;

Bl. 282, reg. 37—40, staat: N. aan — en vier Heemraden, lees: N. aan de uiterwaarden tegen de Lek en aan den Gouberdingervaard, O. aan den Diefdijk, welke hem van den Gouberdingeschon-polder scheidt, Z. aan Zijderveld, W. aan de Poldersteeg, welke hem van den Polder Gouwenes scheidt.

Deze pold., welke voor het jaar 1254 bedijkt is, bestaat eene oppervlakte van 125 bund. 3 v. r. schotbaar land; telt 41 h., waaronder 10 boerderijen. Het overtollige water van dezen polder, wordt gemeenschappelijk met dat van den polder *Zijderveld* en *Over-Heykoop* ontlast, door twee watermolens op het *Zederikkanaal*, door den watergang den *Huibert*, welke in het laatst der dertiende eeuw is daargesteld. Het polderbestuur, hetwelk tevens over de polders *Zijderveld*, *Bolgerij*, *Ontena* en *Gouwenes*, het beheer voert, bestaat uit eenen Schout en vier Heemraden.

Bl. 308, op het art. **FEERWERD**, bij te voegen:

De 5 Isr., welke men te **FEERWERD** aantreft, behooren tot de hoofdsynagoge van *Groningen*.

Bl. 311, achter het art. **PELENOORD**, bij te voegen:

Men telt in de b. **PELENOORD** 73 h., bewoond door 110 huisgen., uitmakende eene bevolking van 580 inw.

Bl. 528, reg. 23 en 24, staat: die in het jaar — overleden zijn, lees: die in het jaar 1614 van Oldendorp beroepen werd. Hij had vroeger te Dalen, in Drenthe, gestaan, en moet in het jaar 1626 vertrokken of overleden zijn.

Bl. 333, het art. **FLAKKEE (OOSTPLAAT-VAN-)**, aldus te lezen:

FLAKKEE (OOSTPLAAT-), voormalige plaat in het *Haringvliet*, prov. *Zuid-Holland*, ter hoogte van *Middelharnis*, tusschen het zogenoemde Noord-diep en de *Flakkee*; thans een polder op het eil. *Goedereede-en-Overflakke*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant *Sommeledijk*, gem. *Middelharnis*; palende N. en N. O. aan het *Haringvliet*, O. aan de *Gorzen* onder de gem. *Stad-aan-het-Haringvliet*, Z. aan den *Johannes-polder* en den *Polder het Oude-Land van Middelharnis*, W. aan de haven van *Middelharnis*, door welke haven deze plaat, in 1778, van dat gedeelte is afgescheiden, hetwelk sedert dien tijd is genaamd de *Westplaat-Flakkee*. Zie **FLAKKEE (WESTPLAAT-)**.

Deze pold., in het jaar 1808 bedijkt, bestaat eene oppervlakte van 465 bund. 83 v. r. 68 v. ell. vruchtbaar bouwland; wordt door eene sluis, op de Haven van *Middelharnis* en voorts op het *Haringvliet*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Dijkgraaf*, twee *Getworenen*, éenen *Penningmeester* en éenen *Secretaris*.

Bl. 333; het art. **FLAKKEE (WESTPLAAT-VAN-)**, aldus te lezen:

FLAKKEE (WESTPLAAT-), vroeger eene plaat in het *Haringvliet*,

tusschen het Noord-diep en het Zuid-diep, ter hoogte van Middelharnis, bevorens voor den mond der oude haven van die plaats gelegen, doch in het jaar 1778, door het verleggen dier haven van dat gedeelte, hetwelk sedert dien tijd de Oortplaat-Flakkee genaamd is, afgescheiden; thans één pold. op het eil. *Goedereeds-en-Ooerflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. en gem. *Sommelsdijk*; palende N. en N. O. aan het Haringvliet, O. aan de Haven van Middelharnis, Z. aan de dorpen Middelharnis en Sommelsdijk; Z.W. aan den Everdina-polder en den Polder Kraatfestein, W. aan de Haven van Dirksland.

Deze pold., in het jaar 1808, te gelijk met den polder de *Oostplaat-Flakkee*, ingedijkt, beslaat eene oppervlakte van 644 buid. 51 v. r. 21 v. ell.; bevat 1 boerderij, en wordt door ééne sluis, op de Haven van Middelharnis en vervolgens op het Haringvliet, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit éénon Dijkgraaf, twee Gezworenen, éémen Penningmeester en éénen Secretaris.

Bl. 537, reg. 1, staat: *Fivolge*, lees: *Hunsingo*.

• 545, „ 6, „ kw., arr. en 2½ u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Bettenburg*, lees: kw., arr. en 3 u. Z. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. W. van *Bettenburg*.

Bl. 545, reg. 9 en 10, staat: arr. en 3 u. Z. O. — van *Groevenmacher*, lees: arr. en 3 u. O. ten Z. van *Diekirch*, kant. en 1 u. W. van *Eckernack*, kw. en 4 u. N. W. van *Groevenmacher*.

Bl. 545, reg. 9 van *anderen*, staat: *Ceram*, lees: *Ceram-Laut*.

Bl. 544, op het art. **FOLKENDINGEN**, bij te voegen:

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

Tijdens het Oostenrijksch bestuur over Luxemburg was de heerl. **FOLKENDINGEN** belast met 5 st. 7 den., van elke 1000 flor., die over het hertogdom werden omgeslagen.

Bl. 544, reg. 6 en 7, staat: Het geh. — *Erensdorf* lees:

Het geh. **FOLKENDINGEN**, in het Fr. **FOLKENDANGE** of **FOLCKENDANGEN**, ligt ½ u. Z. O. van *Diekirch*, 15 min. N. O. van *Erensdorf*.

Bl. 545, het artikel **FOLSCHIED** aldus te lezen:

FOLSCHIED, gem., deels in de heerl. *Bonsdorf*, deels in de heerl. *Eick*, en deels in de heerl. *Usseldingen*, grooth. *Luxemburg*, voorn. kw. *Avlon*, arr. *Diekirch*, kant. *Oesperen*; palende N. aan de gem. *Wahl*, O. aan *Bettborn*, Z. aan *Redingen*, W. aan *Bonsdorf*.

Deze gem. bevat het d. *Folscheid*, *Rombuch* en *Hostert*, benevens de geh. *Escheid* en *Schwiedelbruck*, telt 166 h., waaronder eene groote paachthoeve en eene bevolking van ruim 1100 inw., die alle R. K. zijn, en de par. van *Folscheid* en *Keimbruch* uitmaken. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw, de veeteelt, de handel in vee, granen en schors. De grond brengt in een gewoon jaar omstreeks 9000 of 10,000 zakken haver, 40 of 50 zakken boekweit en 5000 of 4000 zakken aardappelen voort. De veestapel bestaat uit 180 paarden, 375 runderen en 140 varkens. Behalve eenen korenmolen, heeft men er geen fabriekgebouwen.

Men heeft in deze gem. drie scholen.

Het d. **FOLSCHIED** of **FOLSCHETTE** ligt ¼ u. Z. W. van *Diekirch*, 1 u. N. N. W. van *Oesperen*, aan de *Folschetterbach*, en telt ongeveer 850 ziel.

De inw., die alle R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het vic. apost. van *Luxemburg*, dek. van *Oesperen*, behoort. en eene kerk te *Folscheid*, benevens eene kapel te *Hostert* heeft, welke door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend worden. De kerk is aan den H. **LAMBERTUS** toegewijd. — Er is eene school.

Er worden jaarlijks drie markten gehouden, als: op den eersten Maandag in April; den tweeden Maandag in Julij, en den derde Maandag in October.

Bl. 545, op het art. FOLTA (GROOT-), is te vullen:

De voorm. state GROOT-FOLTA, lag ½ u. W. van Minnertsga, waartoe zij behoorde en is reeds voor lang weggebroken. Ook de wier, welke nog lang daarna en wel tot op onzen tijd was overgebleven, is nu niet meer aanwezig. Ter plaatse, waar deze state gestaan heeft, is thans eene fraaije boerderij, met eene schoone heizing, aan den rijweg van Minnertsga naar Firdgum.

Bl. 545, op het art. FOLTA (KLEIN-), is te vullen:

De voorm. state KLEIN-FOLTA, ook wel KLEIN-FOLTOVA gespeld, lag onmiddellijk bij en O. van Firdgum. Zij droeg certijds ook den naam van FARNIA of FERNIA, doch schijnt in het laatst der zeventiende eeuw, in het geslacht van FOLTA te zijn overgegaan en ook dien naam te hebben bekomen. Het is thans sedert lang eene boerenplaats.

Bl. 547, reg. 15, van onderen, staat: *Eisch*, lees: *Esch*.

Bl. 549, het art. FOSSA-OTTONIANA, aldus te lezen:

FOSSA-OTTONIANA, grift of gracht, welke een der Romeinsche Keizers heeft doen graven. Zie OTTONIAANSCH-GRACHT.

Bl. 551, op het art. FOUREN, bij te voegen:

Het d. FOUREN telt 57 h. en eene groote pachthoeve. Men heeft er ook eenen houtzaag- en eenen korenmolen.

De jaarlijksche opbrengst der akkers, wordt geschat op 1000 zakken rogge, 800 zak masteluin, 400 zak tarwe, 50 zak gerst, 600 zak haver, 200 zak boekweit, 80 zak erwten en 200 zak aardappelen. Er zijn slechts 50 à 55 paarden, maar 240 runderen en 170 varkens.

Ook is in dese gem. ééne lagere school.

Bl. 551, reg. 58 en 59, staat: Het d. FOUREN — aan de Our. lees:

Het d. FOUREN, FOURAN of FOURAN, ligt ½ u. van Diekirch, ½ u. Z. W. van Vianden, aan den weg, welke deze beide steden met elkander verbindt, en aan den oorsprong van een beekje, hetwelk ½ u. noordelijker in de Our valt.

Van den jare 1822—1828 was FOUREN de hoofdplaats van eene veel grootere gemeente, dan thans, zijnde in het laatstgenoemde jaar het d. Brandenburg, benevens de geb. Kippenhoff en Tandel, welke tot dien tijd tot de gem. FOUREN behoord hadden, bij de toen nieuw opgerigte gem. Bastendorff gevoegd.

Bl. 551, reg. 12, van onderen staat: *Berbourg*, lees: *Berbury*.

Bl. 552, reg. 15, van ond., staat: *Middelberd*, lees: *Middelstum*.

Bl. 553, reg. 22 en 23, staat: Het bij FRAULENBORG — bund. lees:

Het bij FRAULENBORG behoorende bosch, met de tuinen, landen en vennen, bestaat thans uit vijf opstreckende heerden en bevat eene uitgestrektheid van 205 bund. 65 v. r. 10 v. ell.

Bl. 553, reg. 16, van onderen, staat, FRAULENBERG, lees: FRAULENBURG.

Bl. 554, op het art. FRANCISKANER-KLOOSTER, te Grass, bij te voegen:

Het FRANCISKANER-KLOOSTER, in de *Beggijnenstraat*, werd ten gevolge van den hevigen storm, op den 9 November 1800, afgebroken, daarvan bestaat nog slechts het kerkgebouw, bij de Hervormden in gebruik.

Bl. 554, achter het art. FRANCISKANER-KLOOSTER, te Huisen, is te vullen: Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans tuinen.

Bl. 565, *achter het art. FRANCISKANER-KLOOSTER*, te Maastricht, in de Kapucijnenstraat, in te vallen:

Op de plaats, waar de kerk van het FRANCISKANER-KLOOSTER gestaan heeft, is thans de nieuwe synagoge, welke in 1840 is ingewijd. Naast de kazerne is een gang, welke de Kapucijnestraat met de Bogaardenstraat vereenigt, wordt nog de Kapucijneingang genoemd en des avonds gesloten.

Bl. 566, reg. 23, *staat*: mit Namen; *lees*: op verzoek van den Graaf d'ESTRADE, Gouverneur der vesting, uit de Meijerij van 's Hertogenbosch,

Bl. 566, reg. 18—15, *van onderen*, *staat*: In het jaar 1286 — bouwden. *lees*: In het jaar 1268 was het huis der Beggaarden bekend onder den naam van Kapel van St. Michiel, en zij leefden toen reeds onder den derde regel van den H. FRANCISCUS; doch later werden zij vereenigd aan de Congregatie van Seppereu. In het jaar 1525 werkten zij nog, doch die van het weversambt beklagden zich, dat zij veel te lijden hadden door het groot getal weefstoelen, die de Beggaarden in hun klooster hadden. Deze riepen een accoord in van het jaar 1483, waandoor zij als leden van het weversgild waren erkend. Het geschil werd door een nieuw accoord ten einde gebracht, waarbij bepaald werd, dat de Beggaarden niet meer dan acht weefstoelen in hun klooster souden hebben.

Bl. 566, reg. 11 en 10, *van onderen*, *staat*: De gebouwen — woning. *lees*: Thans zijn de gebouwen van het klooster geheel gesleekt; zij waren als 's lands domein verkocht, en op de plaats staan thans fraaije particuliere woningen. Het was in de kerk van dit klooster, dat, tijdens de groote Fransche omwenteling, de eerste guillotine, te Maastricht vervaardigd, was opgeslagen, ten einde door de bevoegde autoriteiten goedgekeurd te worden.

Bl. 567, reg. 6, *van onderen*, *achter het woord*: Franekeradoel, *bij te voegen*: N. W. van Sexhierum, griet. Barradeel.

Bl. 569, reg. 9, *staat*: is in de noordelijke flank het eenigste bolwerk, *lees*: is in de noordelijke flank van het eenigste bolwerk.

Bl. 569, reg. 29, *staat*: Haccst. *lees*: Hacc est.

• 560, • 20, • bevattende doozen, *lees*: bevattende in doozen.

Bl. 561, reg. 6, *van onderen*, *staat*: de voornaamste huizen hebben. *lees*: de voornaamste huizen in hadden.

Bl. 565, reg. 12, *staat*: weleer het zwarte weeshuis, *lees*: het zwarte weeshuis,

Bl. 563, reg. 19, *staat*: Het was ruim en kon vele kinderen bevatten. *lees*: Het is ruim en kan vele kinderen bevatten.

Bl. 565, reg. 14 en 15 *van onderen*, *staat*: De Staten — te stellen. *lees*: De Staten van Friesland hadden hier eene heura opgericht.

Bl. 565, reg. 25 — 52, *staat*: maar inzonderheid — is voortgezet *lees*, hier bloeide gedurende eenen geruimen tijd van 1636 tot 1650 de zoo aanzienlijke godgeleerde school van COCCIJUS, en ook de beide niet min vermaarde letterkundige scholen, die der Oostersche talen van SCULYERS van 1715 — 1729 en die der Grieksche van HEMSTRAHEUS en VALCKENARE van 1717 tot 1766, eer zij naar Leyden werden overgebracht; gelijk mede eene wiskundige van 1595 door ANDRIANUS METIUS begonnen, door een aantal Hoogleraren, die allen inboorlingen van Friesland waren, daaraan roemrijk is voortgezet.

Bl. 563, reg. 9 en 10, *van onderen*, *staat*: Thans telt — gegeven, *lees*: Thans telt men te FRANKEK, nog 10 of 12 studenten, aan

welke door 7 Hoogleeraren en 3 Lectoren onderwijst gegeven wordt. Volgens Koninklijk besluit zal het atheneum te **FRANKEN** met 1 Januarij 1844 ephouden te bestaan.

Bl. 575, reg. 15, *staat*: gedeeltelijk gem. *Colijnsplaat*, *lees*: gedeeltelijk gem. *Colijnsplaat*, en gedeeltelijk gem. *Kats*,

Bl. 575, reg. 17 en 18, *staat*: Deze pold. — 4 beordertijen, *lees*:

De **FRANKROOZELAN**, die in het jaar 1640 en 1641 bedijkt is, bestaat volgens de geschotsrollen, eene oppervlakte van 476 bund. 85 v. r., van welke 228 bund. 41 v. r. onder *Kortgene*, 155 bund. 10 v. r. onder *Colijnsplaat*, en 115 bund. 55 v. r. onder *Kats*; telt 10 h., allen beordertijen, van welke 6 onder *Kortgene*, en 4 onder *Colijnsplaat*. Deze pold. wordt door twee sluizen, op den *Kortgene*-polder ontlaat. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee *Gezworenen* en eenen *Penningmeester*.

Bl. 575, het art. **FREDERIKSOORD**, *aldus te veranderen*:

FREDERIKSOORD, eene der drie vrije kolonien van de Maatschappij van Weldadigheid, in *Disverderdingepil*, prov. *Dronthe*, arr. en 7 u. Z. W. van *Assen*, kant. en 2 u. N. van *Meppel*, 1½ u. N. O. van *Steenwijk*, gem. en ¼ u. Z. van *Fladder*.

Deze kol. is in de jaren 1818 en 1819, voor behoefte huisgezinnen mit alle oorden van ons Vaderland aangelegd, die hier, volgens reglementaire bepalingen en onder bestendig toezigt, eenen onbebouwd grond ontginnen, om vervolgens daarop te leven en middelen van bestaan te vinden, welke eerste inrigting van dien aard naar **Prins Frans van Nederlanden**, als hoofd der Maatschappij van Weldadigheid, die dusdanige volkplantingen heeft opgerigt, genoemd is.

Er zijn in deze enz.

Bl. 577, reg. 2, *van ond.*, *staat*: geh., *lees*: alleen staand boerenervé,

Bl. 583, in de noot, *bij te voegen*: thans (1845) telt men in de prov. **FRIESLAND** 189 Herst. Ev. Luth., van welke bijna 60 loden.

Bl. 584, reg. 18, *staat*: 2 kerken, *lees*: 5 kerken,

» 585, » 15, » van welke er 11 zijn, *lees*: van welke er 12 zijn,

Bl. 400, reg. 26 en 27, *weeten de woorden*: en aldaar overleden zijn, *wegvallen*.

Bl. 404, *vakt het art. GAAF* weg, als zijnde bij nader onderzoek in de gem. *Castricum* niet bekend.

Bl. 404, reg. 30, *staat*: 8 min. W., *lees*: 10 min. Z. O.

» 404, » 7, *van onderen*, *staat*: nabij het *Hoendiop*, *lees*: nabij het *Hoerdiop*.

Bl. 406, reg. 2, *van onderen*, *staat*: Z. aan de *Zuidervree*, *lees*: Z. en Z. O. aan de *Zuiderzee*.

Bl. 407, *achter* reg. 6, *in te vullen*:

De *grietenij Gaasterland* heeft eene lengte van 3 uren, op eene breedte van 2 uur.

Bl. 407, reg. 11 en 12, *staat*: terwijl men er ook — heeft, *lees*: terwijl men er voorheen ook 5 *bierbrouwerijen* en 1 *jenoverstokerij* heeft gehad.

Bl. 409, reg. 8 en 9, *staat*: Het wapen — loopenden *hass*, *lees*: Het wapen van **GAASTERLAND** bestaat in een veld van *sinopte* (groen), met eenige recht opstaande *korenhalmen*, en eenen *lopenden* *hass* van *koel* (rood), de lucht *hemelsblauw*, het *schild* gedeekt door eene *gouden* *kroon*.

Bl. 414, vóór reg. 8, *van onderen*, *in te vullen*:

Ter plaats, waar de *state GALANA*, in *Twetjerkstovendeel*, *gestaan* heeft, *ziet* men thans *weiland*.

Bl. 415, achter reg. 40 in te vullen:

De voorn. state GALAMA, gmet. Gaasterland, waarvan de oorspronkelijke grootte niet meer kan worden opgegeven, om dat zij met andere percelen vereenigd is, wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer GERARD RYTHIER GERRACHS VAN SWEDEREN, op den huise Rys, onder Mirns en Bakhuisen.

Bl. 416, achter reg. 12, in te vullen:

Het is niet zeker bekend waar de voorn. stins GALAMA, onder Akwerijp, gestaan heeft, zijnde thans aldaar waarrechijnlijk weiland.

Bl. 416, achter reg. 29 in te vullen:

Het is niet met zekerheid op te geven, waar de state GALAMA, onder Akkrum, gestaan heeft, vermoedelijk echter is een der boerderijen, die thans N. O. van Akkrum gevonden werden, de state geweest.

Bl. 419, reg. 14 en 15 van onderen, staat: 25 min. Z. van Garrijp, lees: 15 min. W. van Garrijp. — De voorn. state GALKERREK beslaat, met de daartoe behorende gronden, eens oppervlakte van 27 bund. 65 v. r. 60 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer H. J. Tais, woonachtig te Groningen.

B. 424, valt het art. GALKERBERUM weg.

Bl. 428, reg. 17 en 18, staat: door welk geslacht — bezeten wordt lees: uit welk geslacht het gekomen is aan den tegenwoordigen bezitter, den Heer Jacon Rau, wiens moeder tot het geslacht VAN RANTWAZ behoorde.

Bl. 428, in plaats van reg. 27 in te vullen:

De Polder-van-GAMEREN telt 164 h., waaronder 24 boerdassien; wordt door eenen watermolen van het overtollige water ontlast, en voorts door de buitensluis in den Bandijk, onder Zuidichem gelegen, op het Esmear, bij Pouderoyen, hetwelk op de Maas uitkomt.

Bl. 428, reg. 11 van onderen, staat: Gamerschootstraat, en reg. 10 van onderen, staat: Achterstraat, lees voor beiden: Ridderstraat.

Bl. 428, reg. 8, van onderen, staat: 50 bund. 65 v. r. 1 v. ell., lees: 1 bund. 65 v. r. 30 v. ell.

Bl. 431, reg. 55, staat: Suxen, lees: Amoen.

» 432, » 10, staat: 1790, lees: 1795.

» » » 11, staat: Esmearwoude, lees: M. F. Esmearwoude.

» » » 22, staat: 118 bund., lees: 18 bund.

» 434, » 25, » Nieuwendam, lees: Nieuwendoorn.

» 434, » 5, van onderen, staat: de Gnot, lees: de Goot

» 438, » 8, staat: 5 u. W. lees: 5 u. O.

» 444, het art. GARSTENHEEM aldus te veranderen:

GARSTENHEEM, boeremplant in Hunsingo, prov. Groningen, arr. en $\frac{3}{4}$ u. W. van Appingedum, kant. en $\frac{1}{2}$ u. N. W. van Ouderdendam, gem. en $\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Leens, $\frac{1}{2}$ u. Z. van Webe, waartoe zij behoort.

Bl. 444, reg. 11 en 10, van onderen, staat: Men telt — 690 inw. lees: Men telt er in de kom van het d. 60 h. en ruim 280 inw., en met de b. Lutke-Inia, Sagorswolde en de Veenhuizen 70 h. en 690 inw.

Bl. 445, in reg. 5, bij te voegen: De school te Garrijp wordt gemiddeld door een getal van 80 leerlingen bezocht.

Bl. 447, reg. 19, staat: eenige weilanden, lees: eenige zeer goede weilanden.

Bl. 447, achter reg. 7, van onderen, in te vullen:

Het geh. GASSELTER-BORREKAMPEN telt 15 h. en ruim 70 inw.

Bl. 448, reg. 14, staat: verlaten lees: vervaMen.

Bl. 448, bij het art. GASSELTER-NIEVEENSTERMOND, in te vullen: Men telt er 20 h. en 145 inw.

Bl. 455, valt het art. GAUW (DE) weg.

Bl. 459, reg. 10, van ond., staat: en $\frac{1}{2}$ u. — *Stiphout*, lees: en $\frac{1}{2}$ u. N.W. van *Helmond*, gem. en 5 min. W. van *Stiphout*, met 11 h. en ruim 50 inw.

Bl. 460, reg. 27, staat: GEERDINKZYT, geh., lees: GEERDINK-ZIJDE, gedeelte der marke *Usselo*, aldus genaamd naar de erve *Geerink* aldaar.

Bl. 464, het art. GEERTRUIDAPOLDER, aldus te lezen:

GEERTRUIDA-POLDER (ST.) of St. *Geertruid*-Polder, pold. in *Staats-Flaanderen*, in het *Land van Kadzand*, arr. *Middelbury*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Biersliet*; palende N., W. en Z. aan den *Oranjepolder*, en O. aan den *Kleinen-, Zoute en Brielspolder*.

Deze pold., die in de zeventiende eeuw bedijkt is, bestaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 106 bund. 71 v. r. 40 v. ell. schotbaar land, telt 6 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eene sluis in den *Zontepolder*, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen *Gezworene* en eenen *Penningmeester*.

Bl. 480, reg. 26, staat: 450 inw., lees: 66 h. en 480 inw.

» 480, » 28, » 1860 inw., » 274 h. en ruim 1900 inw.

» 480, » 36—42, staat: De *Hervormde* — *Taxe* III M, lees:

Van de *Herr.*, waartoe, op een dertigtal na, de geheele bevolking behoort, worden die van de buurs. *Haarlo*, welke aldaar een eigen kerkje hebben, ten getale van 380, tot de kerkelijke gem. *Bibergem* gerekend; terwijl de overige eene gem. uitmaken, welke tot de klass. en ring van *Zutphaas* behoort. Het beroep is eene Koninklijke collatie. De kerk, is een oud doch vrij ruim, en in de laatste tijden aanmerkelijk vernieuwd, goed gebouw, van tufsteen, met eenen tamelijk hoogen toren, zonder spits met trapgevels. Op eenen steen, aan de buitenzijde van het knekelhuis, aan de zuidzijde der kerk, leest men:

A°. 1635.

Taxe III M,

Bl. 484, de onderste regel, staat: $2\frac{1}{2}$ u. lees: 2 u.

Bl. 490, reg. 5 van onderen, staat: N. van *Jutphaas*, lees: Z. van *Jutphaas*.

Bl. 491, achter reg. 15 is te vullen:

De *Geuzoloka* grenst N. en O. aan *Jutphaas*, Z. aan *Vreeswijk*, W. aan *IJsselstein*, bevat 5 boerderijen en wordt door éenen molen op den *IJssel*, van het overtollige water ontlast.

Bl. 497, reg. 14—16, staat: Er zijn 7 gemeenten — bediend worden. lees: Er zijn 7 gemeenten en 5 filiaal-gemeenten der *Evang. Luth.*, welke gedeeltelijk tot den ring van *Utrecht*, gedeeltelijk tot dien van *Groningen* behooren. Zij hebben 8 kerken, welke door 7 *Predikanten* bediend worden.

Bl. 503, reg. 28—30, staat: Dit kasteel — gedempt zijn. lees:

De overblijfselap van dit kasteel, zijn in het jaar 1828 afgebroken.

Bl. 504, op het art. *GELDESCHE-POLDER*, bij te voegen:

De *GELDESCHE-POLDER*, bevat 112 bund. 50 v. r. 10 v. ell. schotbaar land en telt 11 h.

Bl. 506, reg. 32 en 33, staat: kant. — *Groesbeek*, lees: kant. en $\frac{1}{2}$ u. Z. van *Nijmegen*, gem. en $1\frac{1}{2}$ u. van *Groesbeek*.

Bl. 512, reg 3 van onderen, staat: geh. onder *Fivelgo*, lees: voorm. h., dat reeds voor lang afgebroken is, in *Fivelgo*,

Bl. 520, reg. 15, van onderen, staat: 1759 lees: 1859

Bl. 525, reg. 51 en 52, staat: palende N. — gescheiden wordt. lees: palende N. aan de *Zuiderzee* en het *Zwolschediep*, dat het van

het Ambt Vollenhove scheidt, O. aan Zwollarkerspel, hetgeen met het gedeelte van Cellemuiden, dat daartoe behoort, tusschen Genemuiden en het Zwarte water inschiet.

Bl. 531, reg. 9, *staat*: Boxmeer *lees*: Oeffelte.

" " " 10—16, *staat*: Deze gem. — runmolens. *lees*:

Deze gem. bevat het plattelandst. Gennep, benevens de geh. Gennepershuis, Panover en Picardie. Zij beslaat eene oppervlakte van 760 bund. Men telt er 207 h., bewoond door 255 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1100 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook is er veel handel in heut en graan. Men heeft er 2 leerlooijerijen; 4 pottbakkerijen; 1 brouwerij; 1 vol- en 1 runmolen.

Bl. 531, reg. 22, *achter het woord*, zielen telt, *bij te voegen*:

De eerste, van wien men met zekerheid weet, dat hij in de gem. Gennep, het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest HENRICUS STULENIUS, die in 1604 te dezer plaatse was en zeker tot 1631 is gebleven. Toen het Gennepershuis nog vesting was, werd ook aldaar eene Gemeente gevonden met eene eigene kerk, waarvan de fondsen, in het begin der achttiende eeuw, met die der Gennepsche kerk werden vereenigd. Bij de in bezitneming, door het Nederlandsche Gouvernement in 1815, is bepaald, dat het beroep voorloopig eene Koninklijke col-latie zoude wezen.

Bl. 532, reg. 5 en 6, *staat*: De Hervormde kerk — een Armhuis. *lees*:

De Herv. kerk te Gennep is een zeer fraai gebouw, van toren en orgel voorzien, voltooid in het jaar 1663. Vroeger was daarin eene menigte van wapenschilden en wapenrustingen opgehangen. Nog wordt er een oud portret bewaard, voorstellende den bovengenoemden eersten Leeraar.

De school wordt gemiddeld door een getal van 110 leerlingen bezocht.

Men heeft er mede een Armhuis, in de *Holstraat*, hetwelk in het jaar 1597 gesticht is, en waarin oude lieden worden opgenomen.

Bl. 538, reg. 20, *staat*: Stylva, *lees*: Aylva.

Bl. 541, reg. 23, *staat*: state, *lees*: voorm. state.

" " " 35, " Achtkerspelen, *lees*: Achtkarspelen.

" 546, " 11, 14 en 17, *staat*: state, *lees*: voorm. state.

Bl. 546, reg. 35, *staat*: hier en daar verstrooid staan, *lees*: hier en daar aan den weg, en verder verstrooid staan.

Bl. 546, *achter* reg. 13, *van onderen*, *staat*: Men heeft — school *lees*: Men heeft in het d. eene school te zamen met het d. Tjalleberd.

Bl. 556, reg. 2, *van onderen*, *staat*: Wopke, *lees*: Wopke.

Bl. 559, reg. 4 en 7, *staat*: Inpema, *lees*: Jappema.

Bl. 570, moeten reg 16 — 19 wegvallen.

Bl. 571, reg. 19, *een onderen*, *staat*: Jan Hazengracht, *lees*: Jan Hoenengracht.

Het art. GLAZENAP (DE), *aldus te veranderen*:

GLAZENAP (DE), oud kast, voorheen in het hert. Gulik, thans prov. Limburg. Zie HOENSBROEK.

Bl. 589, *achter het art.* GLINSTRA, *bij te voegen*:

Dit huis was het stamhuis, van het sedert de veertiende eeuw, in Friesland beroemde geslacht GLINS of VAN GLINS, hetwelk vele vermaarde mannen heeft opgeleverd, van welke twee als teekenaars van

het verbond der Edelen voorkomen, namentlijk, *Douw van Glines en Harine van Glines* (1).

Bl. 595, reg. 25, *staat*: in wiens plaats *lees*: in 1666 *emiritus* werd, terwijl als zijn opvolger

Bl. 606, reg. 7, *van onderen*, *staat*: de Vlinder, *lees*: de Hinder.

Bl. 614, reg. 11—9, *van onderen*, *staat*: en de grootste oorlogs- en koopvaardijschepen *lees*: en oorlogs- en koopvaardijschepen

Bl. 625, reg. 5 en 4, *van de noot*, *staat*: Helder, *lees*: kelder. Bl. 629, bij de te Goss geborene Schilders *te voegen*: *CONSULUS EVERSDIJK*, uit het begin der zeventiende eeuw, en diens zoon, *WILLEM EVERSDIJK*, die omtrent het jaar 1660 gebloeid heeft.

Bl. 636, reg. 24—30, *staat*: Het wapen — kroon van goud, *lees*: Het wapen van Goss bestaat uit eenen silveren gans, op een zwart veld, hebbende in het hoofd een gevierendeeld stuk, bevattende het eerste en vierde gedeelte het wapen van Beijeren, bestaande uit een met spillen van zilver en azuur (blauw), diagonaalswijze van de rechter naar de linker zijde geplaatst, schild; het tweede en derde het wapen van Henegouwen, zijnde een gevierendeeld schild van goud, waarvan het eerste en vierde gedeelte beladen met eenen klimmenden loeuw van sabel (zwart), het tweede en derde met eenen klimmenden loeuw van keel (rood).

Bl. 638, reg. 29, *staat*: d. in het balj. van *Grevenmacher*, *lees*: d. in het balj. van *Remich-en-Grevenmacher*, rechtsgeb. van *Grevenmacher*.

Bl. 641, reg. 16, *van onderen*, *staat*: in den landbouw. *lees*: in den landbouw en de veeteelt.

Bl. 649, *op het art.* GOOD-INTENT, *in te vullen*: palende O. aan de plant. Providence,

Bl. 650, reg. 7, *staat*: gem. *Houten*, *lees*: gem. en 1 u. O. van *Houten*.

Men telt in het geh. *HER GOOR* 55 h. en 250 inw.

Bl. 656, reg. 38, *staat*: De afzonderlijke — *Houten*, *lees*:

De voorm. afzonderlijke heerl. *Goors*, grenst N. aan *Werkhoven*, O. aan *Cothen*, Z. aan *Schalkwijk*, W. aan *Houten*.

Zij bevat alleen het geh. het *Gooi*. Zij beslaat eene oppervlakte van 813 bund. 85 v. r. 1 v. ell.; telt 50 h., bewoond door 36 huizingen., uitmakende eene bevolking van ruim 250 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., van welke men er ruim 50 aantreft, worden tot de gem. van *Schalkwijk-en-Gooije*, gerekend.

De R. K., van welke er ruim 220 wonen, behooren tot de stat. van *Schalkwijk*.

Bl. 656, reg. 9, *van onderen*, *staat*: gem. *Houten*, *lees*: gem. en 1 u. O. van *Houten*.

Bl. 659, reg. 14, *staat*: telt 1010 h., *lees*: 1562 h.

» » » 15, *staat*: 12,500 inw. *lees*: 9000 inw.

» 660, reg. 25—27, *staat*: Dit stadje — van *Utrecht*. *lees*:

De plaats *Goos*, komt de eerste maal in de geschiedenis voor, tuschen de jaren 1027 en 1034. In het jaar 1265, kreeg zij stadsregten, zoo als blijkt uit eenen brief van *HENDRIK VAN VIANDEN*, den acht en dertigsten Bisschop van *Utrecht*.

(1) Men zie over hen *J. W. DE WATER*. *Historie van het Verbond der Edelen*, St. II, bl. 417-420, en over de laatste ook *Mr. J. SOMELVERA*, *Staatkundig Nederland*, D. I, bl. 378.

Bl. 666, reg. 12 en 15, staat: Deze burg — verbrand lees:

Deze burg, welke in het begin der veertiende eeuw door GUIDO VAN AVRENS, den twee en veertigsten Bisschop van Utrecht, gesticht was, werd, in het jaar 1348, door GUJARRECHT VAN BRONKHORST verbrand. Sedert weder opgebouwd zijnde, werd zij in het jaar 1368, voor eenen korten tijd, de verblijfplaats van JAN VAN VERHEERSE, den acht en veertigsten Bisschop van Utrecht.

Bl. 667, op het art. GOORN (DE), bij te voegen:

Het geh. de Goorn, telt 20 h. en 100 inw.

Bl. 667, reg. 9, staat: 1825, lees: 1827.

Bl. 687, onder de te GORINCHEM geboren krijgslieden, bij te voegen: GERRIT STRAATLAANES., een der eerste Watergeuzen, en JOHANNES ANDRIJX., Kapitein van een Geuzen schip, een dapper man, † omstreeks 1873.

Bl. 704, reg. 8, staat: W. van het eil. Middelburg, lees: Z. O. van de Kleine Koubais.

Bl. 714, achter reg. 4, bij te voegen: In het jaar 1842, is te Gouda, een armenkerk gebouwd, welke den 2 December van dat jaar, is ingewijd en ongeveer 500 menschen kan bevatten.

Bl. 720, bij de te Gouda geboren Schilders, bij te voegen: CORNELIS VAN GOUDA, geb. 1510, † 1580.

Bl. 746, het art. GOUWENES, onder Everdingen, aldus te lezen: GOUWENES, pold. in de Vijf-Heerenlanden, prov. Zuid-Holland, arr. Gorinchem, kant. Vianen, gem. Everdingen; palende N. aan Gondhaak en de Goilberdingerwaard, O. aan de Poldersteeg, welke hem van den pold. Everdingen scheidt, Z. aan de pold. Autena en Tienhoven, W. aan den pold. Gouwenes, onder Hagestein.

Deze pold., welke voor het jaar 1284 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaaster eene oppervlakte van 72 bund. 80 v. r. 99 v. ell., waaronder 85 bund. 78 v. r. schotbaar land; telt 11 h., waaronder 6 boerderijen, en wordt door eenen duiker op den pold., de Biezen, en voorts gemenschappelijk met den Biezenpolder, onder Hagestein, door middel van eenen molen op het Zederik-kanaal, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur, hetwelk over dezen polder en tevens over de polders Everdingen, Zijdeveld, Bolgertij en Autena, het bestuur heeft, bestaat uit eenen Polderschout en eenen Heemraad.

Bl. 759, reg. 3—5, staat, Z. van Menaldum — bezeten, lees: 5 min. Z. van Menaldum, waartoe zij behoort. Ter plaatse waar zij gestaan heeft, ziet men thans arbeiderswoningen. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 1 bund. 31 v. r. 25 v. ell., wordt thans in eigendom bezeten door den Heer AUKS FRIJMS NANTA woonachtig te Menaldum.

Bl. 765, achter het art., GRAUWEDIJK (DE), bij te voegen:

Deze dijk is eertijds aangelegd door de Ingelanden van de woudstroken, en heeft gediend om het water van de lage streken van Eivelgo, ten Noorden van dezen dijk gelegen, af te voeren.

Bl. 785, het art. GRAVENHAGE (S), Nederlandsch synagogaal ressort, aldus te lezen:

GRAVENHAGE (S), Nederlandsch synagogaal ressort, verdeeld in 1 hoofdsynagoge, zijnde die te 's Gravenhage; 6 ringsynagogen, als: Leyden, Alphen, Naaldwijk, Maassluis, Brielle en Heenvliet, en eeneijkerk te Delft, staande onder het rabbinaal ressort van eenen Opper-Rabbin, welke te 's Gravenhage zijne standplaats heeft. Men telt in dit ressort ruim 7000 zielen.

GRAVENHAGE (S), Nederlandsch-Portugeesch-Israelitisch resort, bestaande uit eene hoofdsynagoge, zijnde die te 's Gravenhage, en bediend wordende door eenen Opper-Rabbijn, aldaar woonschtig.

Bl. 788, reg. 40, *staat*: 65,600 zielen, *lees*: 65,000 zielen.

„ „ „, onderste reg., *staat*: 600. *lees*: 220

„ „ „, reg. 6, *een anderen, staat*: zijn *lees*: waren

„ 788, „ 16, *valt het woord voorheen weg.*

„ „ „, „ 53, *staat*: staatspapieren *lees*: staatsbesluiten

„ 790, *achter reg. 2, bij te voegen*: Vóór deze maal word 's Lands Advocaat, JOAN VAN OLDBRAREVELD, onthald.

Bl. 790, reg. 4, *staat*: voorheen het Huis van DMLZ. *lees*: voorheen aan het vermogend Portugeesch-Israelitisch-geslacht SASSO toebehoorende.

Bl. 792, reg. 31, *staat*: de Staten-Generaal van Holland, *lees*: de Staten van Holland

Bl. 793, reg. 13—11, *staat*: het Departement voor de Kolonien — Dordrecht. *lees*: het Departement voor de Kolonien, op het *Plein*, weleer een particulier woonhuis, oudtijds van CONSTANTIJN HUYCENS, en door dien Staatsman en Dichter gesticht.

Bl. 795, onderste reg. — 794, reg. 2, *staat*: het Departement van Oorlog — bewoed. *lees*: het Departement van Oorlog, op het *Plein*, vroeger het Logement van Rotterdam.

Bl. 794, reg. 8—10, *staat*: het Logement van Dordrecht — herschapen zijn. *lees*: het Logement van Rotterdam, thans het Departement van Oorlog; het Logement van Gouda, en dienende tot Bureaux voor de Militaire Geneeskundige dienst enz.

Bl. 794, reg. 23, *staat*: tien duizend *lees*: vijf duizend

„ „ „, „ 2 en 1, *een oud, staat*: De gewone — geschikt is. *lees*: De gewone benaming geeft genoeg te kennen tot welk gebruik het geschikt werd. Thans dient het tot Penshal.

Bl. 795, reg. 17, *staat*: vergadert de Broederschap *lees*: vergaderde oudtijds de Broederschap

Bl. 795, reg. 27—36, *staat*: In het — Kunstgenootschap. *lees*:

In het bovenste gedeelte van dit gebouw heeft het voorheen hier bestaan hebbende kunstgenootschap Pictura of de schilderkaat, zijne bijeenkomsten gehad in vier vertrekken, waarvan het grootste waardig is beschouwd te worden, om de heerlijke schilderstukken, die er gevonden worden. Hier werden ook toenmaals de verkooping van schilderijen gehouden. In dit vertrek stond mede eene glazen kast, vol kunstbeelden in franje banden, bij het afsterven van deze en gene, tot hunne gedachtenis, aan de kunstkamer vereerd. De andere kamers dienden, zoo tot eene vergaderplaats voor kunstschilders, als tot eene tekenplaats en ten gebrauke van den Conciere van het kunstgenootschap. Thans zijn alle deze vertrekken ingericht aan het Kantongeregt, hetwelk aldaar zijne zittingen houdt.

Bl. 795, reg. 12—8. *staat*: Behalve — hebben. *lees*:

Thans is het voormalig Tuchtuis of Spinraais ingericht tot een Huis van Civile en Militaire verzekering.

Bl. 795, *achter reg. 4, in te vullen*:

Thans is de Bank van Leening, vooraan in het *Westeinde*, in twee groote met elkander vereenigde lokalen.

Bl. 801 *in te voegen*: Onder de Evangelisch-Luthersche Predikanten te 's GRAVENHAGE verdient melding: JOHAN SCHREURS, die aldaar vijf

en dertig jaren het Evangelie verkondigde, en er den 23 Mei 1838 overleden w. Hij was Secretaris van het Evang. Luth. Synode.

Bl. 803, reg. 21, *staat*: KARL WILLEM SPARR, *lees*: KARL WILLEM SPARR.

Bl. 802, reg. 14, *van anderen, bij te voegen*:

De eerste, die bij de Remonstranten het leeraarsambt hebben waargenomen, zijn geweest A. MATTHIJSUS en A. GERSTERANUS, die in het jaar 1632 herwaarts kwamen en in het jaar 1634 vertrokken. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Bl. 806, reg. 15 en 16, *vallen weg de woorden*: en nog van een torentje voorzien.

Bl. 806, reg. 21, *staat*: eene R. K. kerk. *lees*: de Nieuwe Hervormde kerk.

Bl. 816, *bij de Geschiedkundigen die te 's GRAVENHAGE geboren zijn, bij te voegen*:

Jonkheer GEORGE FREDERIK BRON TOE SCHWARTZENBERG EN HOENHLANDEMA, de vermaelaar van het beroemde *Friesche Charterboek*, geb. 25 September 1733, † 6 Augustus 1783.

Bl. 817, reg. 10, *staat*: J. C. VAN DER KASTELLE, *lees*: Mr. JACOB CAROL VAN DER KASTELLE,

Bl. 817, reg. 18, *staat*: in 1600 *lees*: in 1640

» » , reg. 19, *staat*: JOAN BINKOP *lees*: JAN DE BENSCHOP

» » , » 6 *van anderen, staat*: GODIFI *lees*: GONIF

» » , *bij de Schilders, die te 's GRAVENHAGE geboren zijn, bij te voegen*:

ADRIAAN VAN DIJK, geb. 1635, † 1704; RICHARD BLEEK, geb. in 1670; diens zoon PIETER BLEEK, geb. in 1700, † in 1764; JAN WILHEM FRANK, geb. in 1720, † in 1761; PASC CONSTANTIN LA FARGUS, † in 1782; GERARD COPUIS, geb. in 1730, † in 1785; DIRK VAN DER AA, geb. in 1751, † in 1809; D. J. GUSMERIT, geb. in 1764, † in 1815; ALBERTUS JACOBUS BESTERS, † 11 September 1819; H. J. VAN AMERON, geb. 8 April 1777, † 5 Junij 1835.

Bl. 818, *bij de Graveurs te voegen*:

Jonkheer MARCUS DE BLIJ, die tevens een niet onverdienstelijk Schilder was, geb. in het begin der zeventiende eeuw; AART VAN DER DOER, geb. in 1619, en JOHAN GROSVELD, geb. 1660.

De Schilderes MARIA LA FARGUS, die in de achttiende eeuw gebleeid heeft, was mede te 's GRAVENHAGE geboren.

Bl. 854, reg. 15, *van anderen, staat*: vierkant, *lees*: keeplvormig

Bl. 846, *het art. GREGORIUS-KONVENT, aldus te lezen*:

GREGORIUS-KONVENT, eigenlijk het RIJNEN FRATERNIJS genaamd, voorm. kloost. te Zwolle, in de *Prinsenvstraat*.

Het werd bewoond door broeders van het gemeene leven. WITSCOEF, JOH. KESCHERS, WIJCHMAN BOERINK, REZENDR LEEUW VAN RUIJEN en JAN VAN URNEN, waren de eerste, die te Zwolle als Fraters samenwoonden. GREYT GROOTS zelf, was medelid van hunne vereeniging. Hun huis, dat voorzigtigheidshalve in 1584 op den naam der moeder van JAN VAN URNEN was overgedragen, werd weldra te klein bevonden, toen HENDRIK VAN DER GOLD er bestuurder van was geworden, omdat de Broeders niet alleen mannen, maar ook jongelieden opnamen, die zich aan de toen beroemde Zwolsche Latijnsche school van JOH. CELLE oefenden. Het werd eerst vergroot in 1594, door toevoeging van eenigen grond, dien REEWOLF VAN DALIJNEN, Pastoor te Zwolle, afstond, en ontving vervolgens eene nog grootere uitbreiding door den aankoop van een gedeelte

gronds, dat aan de Papestraat en de Blijmarkt belandde. De herten daartoe werden bestroden door **WILHELM VAN WINDSHYEM**. Deze was aan het hof van **FLOUIS VAN WEVELINGHOVEN**, den vijfzigsten Bisschop van Utrecht, opgevoed, en had, na dat hij zijnen Patroon verloren had, eenige onaangenaamheden ondervonden van personen, van welke hij dankbaarheid verwacht had; weshalve hij, om niet langer ondankbare heden te dienen, met zijnen broeder **Wiro** zich zelve, met al wat hij had, in het jaar 1397, aan de broeders heeft overgegeven.

Het Zwolsche Fraterhuis was het eerste, dat het groote dankbeeld van **GEERT GROOTE** in al zijne uitgestrektheid heeft verwezenlijkt, en werd daarom ook na den dood van **FLOUIS RADWIJK** de vergaderplaats van de jaarlijkse bijeenkomst van alle Opperhoofden der Fraterhuizen. Tegen het einde der vijftiende eeuw stichtte het uit eigene middelen nog een ander groot gebouw, om de talrijke leerlingen der Latijnsche school te plaatsen, hetwelk thans de **ISVINKERK** is. Ook de andere gebouwen van het Fraterhuis zijn nog voorhanden en werden later gebruikt tot eene **STADSSCHOOL**, bewoond door den stads Onderwijzer, thans dienen zij gedeeltelijk tot **KASSERIE**, en een gedeelte daarvan is tot eene **BIBLIOTHEEK** ingerigt.

Bl. 846, regel 36, staat: **GREINEN**, geh. lees: **GRUEN**, naam welke men in de wandeling geeft aan het geh. **GRANNOUW**.

Bl. 847, regel 3 en 4, staat: Het oude gebouw — is afgebroken, lees: De sterkte **GRANNOUW** werd in Februarij 1372 bemagtigd door de **HEEREN**, die de partij van **MECHTEL**, Hertogin van **Gelder**, hielden, en vervolgens van hier menigvuldige strooptogten op de Veluwe deden. In het jaar 1379, waren **Wageningen**, **Gransvoort** en **Zalt-Bommel** de eenige plaatsen door de Hertogin bezeten.

Dit oude gebouw, hetwelk eenen geruimen tijd door de Heeren van **LINDEN** bezeten was, die het op het einde der zeventiende eeuw aanmerkelijk vertimmerd en door groote bosschen omgeven hadden, is afgebroken.

Bl. 863, achter reg. 21 bij te voegen:

De kerk te **GRUJPEKERS** heeft geen orgel. Men telt er 59 h. en 250 inw.

Bl. 865, reg. 9 — 6, staat: Later was — Middelburg. lees:

Later was zij het eigendom van het geslacht **STRENGRACHT**, en op het einde van gemelde eeuw van **PIETER DEKKER** en **WILLEM WISSEN**. Thans wordt zij sedert het jaar 1822 vereenigd met **Poppendamme**, in eigendom bezeten door Jonkheer **Mr. MARINUS CORNELIS PASPOORT VAN GRUJPEKERS**, Burgemeester van Middelburg.

Bl. 874, reg. 8 staat: 485 h. lees: 585 h.

• 875, vóór reg. 10 van onderen, bij te voegen:

Men telt in de kern van het d. **GRONDE** 167 h. en 780 inw.

Bl. 878, reg. 2 van onderen, en bl. 879, reg. 25 staat: **Barendijk** lees: **Barendijk**.

Bl. 885, van de beide art. **GROENENDIJK**, geh. in **Rijnland**, moet het ééne vervallen en het andere aldus gelezen worden:

GROENENDIJK, b. in **Rijnland**, prov. **Zuid-Holland**, arr. en 1 u. O. van **Leyden**, kant. en 1½ u. W. van **Alphen**, gem. en 1½ u. N. ten O. van **Haserwoude**.

Er is in dese b. eene stat. van **R. K.**, waartoe ook de inw. van **Leiderdorp** en **Soeterwoude**, tot die gemindte behoorende, gerekend worden. Deze stat. heeft hier eene kerk, aan den **H. BERNARDUS** toegewijd, welke door eenen Pastoor bediend wordt. Het is een klein gebouw met een torentje en van een orgel voorzien.

Bl. 885; *de art. GROENENDIJSCHÉ-POLDER (NIEUWE), en GROENENDIJSCHÉ-POLDER (OUDE), aldus te lezen:*

GROENENDIJSCHÉ-POLDER (NIEUWE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; palende N. aan den Delfpolder en droogmakerij, O. de Westvaart, Z. aan den Rijndijk, W. aan den Oude-Groenendijksche-polder.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 178 bund. 92 v. r. 89 v. ell., alles schotbaar land; wordt door een molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit drie Poldermeesteren.

GROENENDIJSCHÉ-POLDER (OUDE-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; palende N. aan den Delfpolder, O. aan den Nieuwe-Groenendijksche-polder, Z. aan den Rijndijk, W. aan den Barrepolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 132 bund., alles schotbaar land; wordt door een molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Hij staat, met den Barrepolder, onder het bestuur van vier Poldermeesteren.

Bl. 914, reg. 29—31, *staat:* boven en — is gebouwd; *lees:* terwijl daarenboven nog twee andere scholen; de eene in het jaar 1842 boven, de andere in het jaar 1843 beneden het tweede verlaat, op grooten afstand van elkander, met daartoe benoodigde schoolmeesterswoningen, nieuw gebouwd zijn.

Bl. 917, reg. 51, *bij te voegen:*

De overstrootingen zullen, vooral sedert dat men eenige jaren aan de gevaarlijkste dijken steenglooiingen heeft aangebragt, waarschijnlijk seer zeldzaam worden.

Bl. 925, reg. 8 — 15, *staat:* Dezelfde naamsorsprong — samen-vloeijen; *lees:*

Dezelfde naamsorsprong wordt ook aangewezen door het oude wapen van Groningen, zijnde een breede groene streep op een veld van silver, hetgeen volgens sommigen zou verbeelden een groen veld tusschen de wateren in de lengte uitgestrekt, door welke wateren de Noordzee, de Rems, de Hanse en de Lauwers zouden kunnen gemeend zijn (1).

Bl. 926, reg. 17 — 18, *van onderen, staat:* terwijl — stadhuis. *lees:*

Sedert eenige jaren is de Botermarkt te Groningen verplaatst. Op de gemelde marktdagen is het marktveld vol gewoel, hier staan kramen met allerlei waren, ginds worden spek, daar schapen, elders versche visch, tuin en veldvruchten, bloemen, landelijke werktuigen, hekken en vederlei noodwendigheden te koop gebragt.

Bl. 926, reg. 10, *van onderen, staat:* 1446 het eerst bestraat, *lees:* in het jaar 1446 voor het eerst geheel bestraat,

Bl. 927, reg. 10 en 11, *staat:* in de maanden October en November, *lees:* in de maanden Mei, October, November en December,

Bl. 927, reg. 3 en 4 *van onderen, staat:* Pax — gerechtigheid. *lees:* PAX ET JUSTITIA OSCULATE SUNT (d. i. vrede en gerechtigheid kussen elkander; Zie Psalm 85 vs. 11).

Bl. 946, reg. 8, *staat:* Als — Kinderhuis, *lees:*

Er waren toen 75 kinderen in het Groene Weeshuis; ontvangende het vereenigde als nu den naam van Groene-en-Blaauwe-gecombineerde-Weeshuis.

(1) Zie over dit aloude wapen Dr. OUBMAN in de *Groninger Volksalmanak* van 1843.

Bl. 946, achter reg. 32 bij te voegen: Er waren dus twee weeshuizen in hetzelfde gebouw tot in het jaar 1673, toen zij tot één vereenigd werden.

Bl. 946, reg. 12 en 16, van onderen, staat: 1796 lees: 1797.

Bl. 946, reg. 3, van onderen — tot bl. 947, reg. 3 van boven, aldus te lezen:

De overige gebouwen, tot het Heiligegeest-Gasthuis te Groningen oorspronkelijk hebbende, werden door de regering in 1698 aangekocht en vervolgens tot andere einden gebruikt, als, tot een Korenschuur, Ammunitie Magazijn, Giethuis en Werkhuis, welke laatste thans eene Kazerne is. Het stads Ammunitie-magazijn is, wat het materiëel betref, in deze eeuw verkocht, wordende thans het beneden gedeelte tot gymnastische oefeningen van het garnizoen, en de tweede verdieping gedeeltelijk door de militaire administratie, en gedeeltelijk met den geheelen zolder, door het gezelschap der Hervormde Diakenen tot een Werkhuis bezigd.

Bl. 948, reg. 30, staat: 8 vrouwen; lees: 2 mannen en 6 vrouwen;

» 949, » 16, » ESKAT SCHEUNING. lees: EVKAT SCHEUNING.

» 960, » onderste reg., staat: Rectorstafel, lees: Barsetafel,

» 961, » 15—11, van onderen, aldus te lezen:

De Ontleedplaats, voorheen bezuiden het koor der Broekerk en in het jaar 1817 aanmerkelijk verbeterd, is sedert eenige jaren verlegd. Men heeft namelijk, den 30 Julij 1831, het bouwen van een geheel nieuw Theatrum Academicum, in de *Schuitmakersstraat*, op een gedeelte van den ouden tuin van het na te melden Abtenhuis, aanbesteed; dat gebouw was in Mei 1832 voltooid en in September 1832 is men begonnen er de lessen in te houden.

Bl. 953, achter reg. 11, bij te voegen:

De Hoogeschool te Groningen is thans, wat de hoofdzaak, het onderwijs, betreft, in eenen zeer bloeienden staat, zoo dat men naar waarheid kan zeggen, dat zij nog nimmer zoo veel kracht in de bevordering der wetenschappen heeft ontwikkeld dan thans. De leerstoelen zijn bezet door mannen van grooten naam en uitgebreide geleerdheid. Hare gehoorzalen worden vlijtig bezocht, hetgeen zij, door hunnen blakenden ijver voor het onderwijs, zoo zeer verdienen; de Akademische jeugd is voorbeeldig vlijtig in hare wetenschappelijke oefeningen.

Bl. 966, achter reg. 17, bij te voegen:

Onder de Staatsmannen, die te Groningen geboren zijn, verdient melding Mr. ALBAT WILLEM HORTN, geb. 13 Julij 1788, † 27 Julij 1827, een schrander Regtsgeleerde, en Lid van het uitvoerend bewind, van Augustus 1797 tot aan de ontbinding van dat staatsligchaam.

Bl. 966, reg. 14, staat: *Ommelandicus*; lees: *Ommelandiae*;

» 967, » 6, » 1718 lees: 1748

» 968, » 23 en 24, staat: provincie lees: stad

» » » 29, staat: verwering lees: verovering

» » » 35—36, staat: die — Lauwers. lees: die te zamen

oneens waren over Oostergoo en Westergoo, door LOTHEMIUS aan Holland, doch door KONING III aan Utrecht geschonken.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

